

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

12

(39)
2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 12 (39) грудень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Arkadiusz Adamczyk – professor, dr hab. in humanities (Poland)
Janusz Wielki – professor, dr hab. in economics, engineer (Poland)
Inessa Sytnik – professor, dr hab. in economics (Poland)
Базалій Валерій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Балашова Галина Станіславівна – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Коковіхін Сергій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лавренко Юрій Олександрович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Писаренко Павло Володимирович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Лларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена річниці введення в експлуатацію одного з найкрасивіших мостів Києва, який було збудовано у 1976 році та саме він став першим вантовим мостом на території України. На той час будівництво мостів вантовим способом було інноваційною технологією, адже застосовувалася технологія скріплення арматурою окремих залізобетонних балок, довгий проліт підтримують на вазі величезні троси, які називаються ванти, тому складається враження, ніби міст летить. Міст зв'язує правобережні житлові райони з житловими масивами Райдужний, Троещина, Воскресенка. Це цілий комплекс завдовжки понад 9 км, який складається з підходів до мостів через Дніпро і Десенку та відіграє найважливішу роль у транспортній інфраструктурі столиці.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ
НАУКИ**

- Попенко В.И.**
Енергія зв'язи електронів в атомах.....1
- Ткаченко М.В., Лозовська А.І.**
Порівняльний аналіз алгоритмів
розв'язання задачі прямокутного
розкряю напівобмеженої смуги.....7

ХІМІЧНІ НАУКИ

- Богомол О.С.**
Використання стевії у якості надійного
та безпечного цукрозамінника
для виготовлення кондитерських виробів...11

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Крайнюков О.М., Кривицька І.А.**
Встановлення нормативів екологічної
безпеки рибогосподарського
водокористування на основі
ландшафтної-екологічного підходу
(на прикладі морфоліну).....15

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

- Андрійчук Д.О.**
Дослідження методів ідентифікації
об'єктів двовимірного простору.....19
- Борд Р.В., Лозовська А.І.**
Методологічний вибір хеш-функції для
оптимальної синхронізації бази даних
національних парків Хорватії.....24
- Галушко В.О.,
Уваров Д.Ю., Уварова А.С.**
Енергоефективна експлуатація
багатоквартирних житлових будинків
без центрального опалення.....29
- Гудим М.Г.,
Кудряченко О.П., Гринь С.О.**
Озеленення міських територій.
Альтернативне озеленення.....33
- Захаренко В.О.,
Акмен В.О., Сорокіна С.В.**
Впровадження сучасних технологій
автоматичного обчислення при
проведенні наукової роботи з дисципліни
«Матеріалознавство споживчих товарів».....36
- Карбівнича Т.В., Сподар К.В.,
Михайлик В.І., Лозіна А.І.**
Вплив режимів технологічної обробки
та заморожування на якісні показники
овочевого напівфабрикату.....40
- Крючкова В.В.,
Марченко Ю.В., Гринь С.А.**
Електромобіль. Їго особливості
і переваги з точки зору екології...44
- Кулінка Ю.С.**
Технологія м'ясних січених страв для
студентського харчування.....46

- Ломачевська Г.Г., Ліщинська А.Б.**
Автоматизація діяльності
вітчизняного автотранспортного
підприємства.....50
- Одарченко М.С.,
Піддубний В.В., Василюк К.К.,
Соколова Є.Б., Абабова А.Г.**
Формування якості драже
чорної смородини шляхом
попереднього підсушування.....54
- Павлюченко Ю.П., Метельська Н.С.**
Контроль небезпечних факторів
при виробництві січених рибних
напівфабрикатів.....58
- Сподар К.В., Карбівнича Т.В.,
Карпенко З.П., Кістриця Д.В.**
Дослідження функціонально-технологічних
властивостей томатних і перцевих вижимок,
їх використання на підприємствах
ресторанного господарства та в кулінарії...61
- Чайка О.Г., Петрушка І.М.,
Мазур О.М., Гамкало Х.Р.,
Наумова Ю.Б., Стокалюк О.В.**
Дослідження впливу
залізничного транспорту
на ґрунти у місті Львові.....66
- Шидловська О.Б., Іщенко Т.І.,
Медвідь І.М., Андросюк А.М.**
Використання продуктів переробки ожини
в технології пісочного напівфабрикату.....70

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ
НАУКИ**

- Генгало О.М., Генгало Н.А.**
Влияние удобрений и гумата калия
на формирование фотосинтетической
активности посевов сои.....74
- Ковалюк О.М., Шейдик К.А.**
Мінливість насінневої продуктивності
селекційного матеріалу тютюну.....79
- Маргітай А.Г., Данч Л.М.**
Порівняльна характеристика
різних сортів жимолості їстівної
в умовах міста Ужгород.....83

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

- Колесова О.С., Черевко О.С.**
Дослідження і аналіз причин
продажу Аляски США в 1867 році.....87
- Молоткіна В.К.**
Особливості ідеологічного контролю за
видавничою діяльністю
в радянській Україні в 1930-ті роки.....91
- Опанасюк Т.А.**
Політична опозиція в Росії:
етапи становлення та особливості
розвитку (кінець 1980-х – 2004 рік).....94
- Салата Г.В.**
Асиметрія інформації у вирішенні
земельного питання доби
центральної ради УНР (1917-1918 роки):
історична ретроспектива.....98

Шудяк Н.О.

Семантика храмових споруд Поділля
(за матеріалами польових досліджень
Вінниччини).....102

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ**Маринат А.С.**

Оценка рекреационных ресурсов
северного побережья
Азовского моря
по компонентам литосферы.....106

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО**Абязова Б.Т.**

Хореографічні інтерпретації
музичних творів Г. Малера
у діяльності Дж. Ноймайєра.....109

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ**Карабань О.В., Дехтяр С.В.**

Дослідження можливостей
сучасної апаратури внутрішнього
зв'язку та комутації для бронетехніки
вітчизняних виробників.....113

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Aksom H.I.**

Welcome to the machine:
a constructionist perspective
on institutional diffusion model.....116

Калашнікова Л.В.

Концептуалізація понять «безпека»,
«безпека життєдіяльності»
у межах сучасної соціологічної науки.....122

Lazhe O.V.

Changes of parental behavior patterns
in reproductive practices of youth.....129

Пюра О.С.

Особенности застосування технології
вуличного соціального театру
у мобільній соціальній роботі.....134

Шостак А.В.

Как работают внутриуниверситетские
рейтинги: следствия и проблемы139

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**Варинський В.О.**

Партнерство держави та громадських
рухів як дієвий механізм накопичення
соціального капіталу у суспільстві.....149

Мандзюк О.Р.

Идея Балто-Черноморского союза
кризь призму зовнішньополітичних
концепцій Польщі.....153

Петльована Л.Ю.

Вплив енергетичного фактору
на формування векторів зовнішньої
політики країн сучасного світу.....156

**ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ****Бугаевский К.А.**

Изучение особенностей полового
диморфизма и ряда репродуктивных
показателей у спортсменов,
занимающихся триатлоном.....160

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ**Копильцов В.М.**

Організація професійного навчання
сільських, селищних голів
на основі компетентнісного підходу.....164

КУЛЬТУРОЛОГІЯ**Гродская Э.Б.**

Феномен культурной идентичности
в современной Испании в контексте
глобализационных изменений.....169

Літінська О.Ю.

Від 義理 (обов'язку) до 人情 (людяності).
Трансформації у японському
кінонарративі 30-40 років.....173

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ**Бачинська Н.А.**

Нормативно-правові засади
удосконалення системи
бібліотечно-інформаційної освіти
в Україні.....177

Біяк О.Б., Яремко З.М.

Діяльність світових
інформаційно-аналітичних агентств
в міжнародному інформаційному
просторі.....181

Дмитрієва В.О.

Гендерні стереотипи
у зарубіжних адаптованих
форматах телеканалу «СТБ».....186

Іванюха Т.В., Тупіков М.С.

Функції фотоілюстрації у сучасних
молодіжних виданнях.....190

Ривліна В.М.

Соціальні мережі як інструмент
медіатизації культури.....193

Сизранова С.В., Кофто Д.Г.

Оперативна інформація як світоглядний
аспект бібліотечно-інформаційної
культури епохи цифрових технологій.....198

Синьоокий О.В., Докашенко В.Г.

Дослідження рок-культури
на прикладі жанру heavy-metal
в друкованих ЗМІ.....202

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ**Данилова Т.В.**

Зіткнення цивілізацій,
або декілька слів про цивілізаційну
парадигму С. Гантінгтона.....207

Козачинська В.В. Буттєвий обшир суб'єктивності: повнота «неочевидного».....	210
Надибська О.Я. Формування координаційних механізмів суспільного розвитку в період трансформаційних процесів.....	215
Яровицкая Н.А. Современное искусство: практики беспредметности.....	219

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гладченко О.І., Гуріна З.В. Психологічні особливості самоактуалізації підлітків з різним соціометричним статусом.....	224
Годованець В.І., Паркулаб О.Г. Особливості міжособистісних стосунків сиблінгів у дорослому віці.....	228
Голярдик Н.А. Соціально-психологічні умови подолання та корекція агресивної поведінки у студентської молоді (курсантів).....	232
Гріньова О.М. Теоретичні аспекти вивчення кохання особистості на етапах дорослішання.....	236
Демчук О.А. «Я-концепція» як продукт розвитку самосвідомості особистості.....	240
Дубінчук Н.В., Шуддик А.В. Психологічний аналіз мотивації протиправної поведінки підлітків.....	243
Завгородня Н.І., Старовойт Т.П. Гендерні стереотипи у сприйнятті психолога студентками-психологами та педагогічні заходи їх подолання.....	247
Захарчук Т.М. Особливості розвитку метапсихічних процесів у дитячому віці.....	251
Литвинчук А.М. Етапи особистісно-емоційних змін наркозалежних осіб в процесі психотерапії.....	255
Маньчук І.В. Метакогнітивні навички студентів в умовах впливу проактивної інтерференції та особливості їх формування: апробація тренінгової програми	259
Мірошніченко О.М. Особливості використання методу оцінки ризиків і потреб засуджених: міжнародні підходи та національна практика.....	264
Прокоф'єва О.О., Аносова Д.І. Соціально-психологічна адаптація молодших школярів до навчання у середній школі засобами арт-терапії.....	268
Чхайдзе А.О. Моральна, естетична та релігійна свідомість як основа духовності особистості.....	272

Шаповалова В.С. Психологічні особливості ціннісно-смыслові сфери викладачів вищих навчальних закладів.....	276
Яценко Г.П. Причини опору персоналу впровадженню інновацій в комерційних організаціях.....	280

МЕДИЧНІ НАУКИ

Білковська Ю.П., Сергєєва Н.С., Іванцюра М.Я., Семенова В.С., Круш Р.О. Фактори ризику та сучасні методи профілактики післяопераційної нудоти в онкохірургії.....	286
Vivsyannuk V.V., Gavrish L.O., Serdulets Ju.I., Ivanova N.M., Boyko L.D., Sazhin N.I., Beychuk N.H. Modern scientific approaches and effective correction of the treatment of chronic kidney disease in patients with erosive and ulcerative lesions of the stomach and duodenum.....	290
Гевка О.І. Роль морфологічних змін сегментарних центрів сідничого нерва в розвитку паклітаксел-індукованої периферійної нейропатії.....	293
Данелюк Г.Д., Вівсяник В.В., Кушнір А.Д., Піддубна А.А., Іванова Н.І., Галиш І.В., Вишневіська А.Т. Сучасний науковий підхід та ефективність корекції лікування хронічної хвороби нирок у пацієнтів з ерозивно-виразковими ураженнями шлунка та дванадцятипалої кишки.....	297
Дыбель Е.В., Луканева С.М. Эмбриотопография ворот селезенки 5-месячного плода человека.....	301
Дяченко М.І., Клименко М.М., Доманський С.В., Санкін Ю.Ю., Нечаєв І.Г. Проблеми та перспективи використання кріотехнологій в нейроонкології.....	303
Клигуненко Е.Н., Ехалов В.В., Сединкин В.А., Гайдук О.И. Современные аспекты обучения врачей циклов специализации приемам сердечно-легочной реанимации.....	307
Костенко Є.Я., Мельник В.С., Горзов А.Ф. Вплив незнімної ортодонтичної апаратури на тканини пародонта (огляд літератури)....	311
Політанський І.В., Лисенко Н.І., Орел В.О., Сергєєва Н.С., Хомяк В.І. Особливості ранньої діагностики та сучасні стратегії лікування раку нирки.....	316
Подстяной А.А. Морфологические особенности и вариантная анатомия решетчатого лабиринта человека.....	320

Robotecki R.Ya., Trehub Ye.S., Sergeyeva N.S., Savchuk O.V. Modern theories of schizophrenia emergence and issues related to the diagnosis.....	324
Robotecki R.Ya., Savchuk O.V. Modern conceptions of cognitive disorders in clinical depression and the particularities of diagnosing those disorders.....	329
Стецик А.О., Жеро Н.І. Бруксизм: причини виникнення, методи діагностики та особливості лікування (огляд літератури).....	333

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

Baranovsky M.M., Bortnyuk Y.A. Evaluation of in vitro anticancer activity of <i>Acorus calamus</i> L. and <i>Calendula Officinalis</i> L.....	337
---	-----

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Alexeyev N.E., Alexeyeva L.I., Sinyova T.V. Prospects of international English in Ukrainian educational space.....	341
Віннічук А.П. Історична проза Миколи Глухенького: проблеми сучасної рецепції.....	347
Гладь С.В., Дедова С.М. Англійська народна versus авторська казка: жанрово-композиційні та лінгвістичні аспекти.....	351
Єнальєва О.А. Реальність у дзеркалі дитячої свідомості: конструювання художньої картини світу в німецькому психологічному романі для дітей (на прикладі твору К. Бойе «З дітьми ніхто не розмовляє»).....	354
Карпова К.С. Неологічний потенціал сучасної англійської мови (на матеріалі неологізмів у сфері кулінарії).....	359
Корягіна А.Ю. Специфіка проведення фоностилістичного експерименту.....	363
Литвин Л.М. Збірка С. Жадана «Життя Марії»: марійний дискурс.....	366
Литвинюк Л.О. Лірика Івана Перепеляка: слова, думки, образи.....	370
Рожков Ю.Г. Проблема розмежування понять «термін» та «професіоналізм»	374
Рожков Ю.Г. Конститутивні характеристики наукового дискурсу.....	378
Скалевська Г.О. Синергетичні аспекти перекладу конкретного поетичного тексту.....	381

Шабуніна В.В. Експлікація як один із прийомів авторського перетворення фразеологізмів у публіцистичній спадщині Михайла Грушевського.....	385
Швец Т.А. Прагматичний потенціал паремійних одиниць сучасної французької мови.....	388
Шелепкова І.М. Структурно-семантична характеристика української економічної термінології на сучасному етапі розвитку.....	392

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Бевзюк М.С. Критерії готовності майбутніх учителів початкових класів до взаємодії з батьками в умовах інклюзивного навчання.....	397
Бондар Н.В. Методи інтерактивного навчання латинської мови у медичних ВНЗ.....	400
Вощевська О.В. Формування іміджу викладача вищої школи.....	404
Гаврилюк О.А. Методичні засади формування готовності студентів педагогічного коледжу до художньо-творчої діяльності.....	408
Грінь С.О., Довбишова Н.О., Мананкова В.А. Екологічне виховання дітей як внесок у майбутнє планети.....	412
Дольнікова Л.В. Дидактичні умови реалізації інтегративного підходу в процесі формування змісту фундаментальних і фахових дисциплін.....	416
Дроздова В.В. Використання методу випадків та ситуацій у вивченні англійської мови студентами технологічних спеціальностей у ВНЗ.....	420
Жабенко О.В. Особливості формування та діяльності спеціалізованих вчених рад у країнах Бенілюксу та Україні	424
Заболоцький А.Ю., Кочева Н.С. Дистанційне навчання у вищій школі для людей з особливими потребами.....	429
Карабін О.Й. Особистісний підхід до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю.....	432
Карнаухова А.В. Проблема формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих у контексті історико-теоретичного аналізу	436

Ковальчук Л.О. Гендерне виховання у навчальних закладах Німеччини440	Твердохліб Н.В. Імпровізація як один із видів розвитку креативності майбутніх учителів музичного мистецтва в педагогічних коледжах.....502
Комінарець Т.В. Здатність до педагогічної діяльності як один із компонентів фахової майстерності вчителя (за творами К.Д. Ушинського та В.О. Сухомлинського).....445	Ткачук М.М. Творчий розвиток ціннісного виміру змісту національного виховання в педагогічній думці України другої половини ХІХ – початку ХХ століття у сучасних освітньо-виховних системах.....506
Кравченко О.О. Історіографія проблеми дослідження Пролеткульту в Україні.....449	Толкачова А.С. Термінологічні складові дефініції «комунікативна компетентність».....511
Литвишко О.М. Теоретичні основи дослідження проблеми формування соціальної компетентності дітей 5-6 років засобами казки.....455	Толмачова І.М., Нестеренко В.В. Дидактична система підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання.....515
Лиценко І.О. Реформування середньої освіти Великої Британії наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.....461	Тонконог І.В. Педагогічна майстерність як домінуюча складова педагогічної дії у спадщині випускників тимчасових педагогічних курсів Полтавщини на початку ХХ століття.....520
Москалюк Н.В. Професійна компетентність майбутніх учителів у системі підготовки до педагогічної діяльності.....465	Трибулькевич К.Г., Бондаренко Т.А. Формування професійно-виховної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у вищому навчальному закладі.....526
Мукан Н.В., Істоміна К.Ю. Методологія дослідження професійної підготовки фахівців у галузі міжнародних відносин в університетах Канади.....468	Трибулькевич К.Г., Войтенко О.В. Гуманізація освітнього-виховного процесу в початковій школі.....529
Нейжапа Л.С., Гаврилюк С.М. Консультативна діяльність соціального педагога з педагогічним колективом школи: теоретичний аналіз.....473	Холмакова Ю.В. Характеристика рольової гри як ефективного прийому навчання іноземним мовам.....533
Овчарова І.А., Булгакова В.А., Бившева Т.Ф. Застосування моделі музичного твору у виконавській діяльності студента-музиканта.....477	Черніченко Л.А. Інклюзивна освіта як сучасна освітня інновація.....537
Онишків З.М. Початкова школа сільської місцевості: сутність поняття480	Чумак Л.В. Науково-теоретичні основи проблеми соціальної адаптації.....542
Паничок Т.Я. Зміст та особливості організації виховання статі у школах Німеччини на сучасному етапі.....484	Яковенко В.В. Використання інноваційних технологій у процесі фахової підготовки майбутніх вихователів у педагогічних вищих навчальних закладах.....546
Роман В.В. Моделювання компетентнісного підходу під час підготовки майбутніх викладачів іноземної мови.....488	Янченко Т.В. Програмоване навчання як результат еволюції ідей педології та біхевіоризму.....550
Рудницька К.В. Структурування змісту іншомовної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю на основі реалізації принципів міжпредметної координації та міжпредметних зв'язків.....493	Яремко Г.В. Теоретичні засади професійного розвитку педагогів.....554
Скутин А.А. Професійна орієнтація школьників в педагогічній наследії академіка Д.А. Тхоржевського.....498	
	ЮРИДИЧНІ НАУКИ
	Адашис Л.І., Борисевич М.О. Правова відповідальність президента в Україні та Європі: порівняльно-правовий аналіз.....559

Волох О.К. Електронне урядування як напрям реформування державного управління в Україні.....564	Avanesova N.E., Emets, T.V., Kovalenko N.G. Conceptual bases of development of innovative enterprises..... 634
Garaĵajev Jeyhun Azerbaijan constitution court's role in protecting democracy: lessons from the EU.....567	Александрова Г.М., Сілаєва В.І. Фінансовий менеджмент транснаціональних корпорацій..... 637
Джафарова М.В. Щодо питання розуміння адміністративного провадження як частини адміністративного процесу.....571	Афанасьєва О.К., Рощина Н.В. Потребительская ценность товара как ведущий фактор, влияющий на принятие решения о покупке на в2в рынке предприятий морского транспорта..... 641
Жарова О.П. До питання становлення наукових ступенів і спеціалізованих вчених рад.....574	Безус Р.М., Дуброва Н.П. Кооперативний рух в органічному агровиробництві..... 646
Ільницький В.О. Європейський досвід правового регулювання адміністративно-процесуальної діяльності органів Національної поліції.....581	Белікова Т.В., Цимбалюк О.О. Управління кредитними ризиками в банківській системі.....651
Коломієць А.М. Громадські роботи як вид адміністративного стягнення.....587	Богацька Н.М., Кричевська О.А. Організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємства..... 655
Колосова О.О. Соціальна політика на теренах України: правові аспекти становлення та розвитку.....591	Бондаренко В.В., Круглов В.В. Формування інноваційної стратегії на торговельному підприємстві..... 659
Коляда Т.А. Концептуально-правові засади розвитку державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства.....595	Бондарчук А.В., Крамаренко К.В., Рудик Т.О. Теоретичне дослідження поняття «лідерства» та «керівництва»: сутність та особливості.....664
Корольчук А.М. Особливості правового регулювання укладення трудового договору (контракту) за результатами конкурсу: права та гарантії.....599	Бондарчук Н.В., Половко А.В. Система управління витратами загальновиробничого характеру як напрям підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.....667
Менсо І.В. Порядок здійснення оцифровки літературних творів для поповнення фондів електронних бібліотек..... 604	Боровик О.М., Бондарєва Т.Г. Технологічні та організаційно-методичні аспекти обліку виробничих витрат підприємств рибного господарства671
Некіт К.Г. Сервітутне право членів сім'ї власника житла..... 608	Браїко А.Р. Розвиток іпотечного кредитування в Україні: стан та перспективи розвитку....678
Пожар В.Г. Межі повноважень представників у кримінальному провадженні: проблеми визначення612	Бутенко Д.С., Довгопола Ю.С. Шляхи розвитку підприємницької діяльності в Україні682
Тодосієнко А.О. Загальні заходи оперативно-розшукової профілактики молодіжного екстремізму.....616	Вірц К.А., Коваленко А.К., Сотник Г.І., Гессен А.Є. Вплив міжнародної міграції на вітчизняну економіку.....686
Шапіро В.С., Шевченко О.В. Про деякі питання щодо реорганізації публічних акціонерних товариств.....622	Воловоденко А.В. Ефективність використання енергетичного потенціалу та продовольчої безпеки Запорізької області.....690
Шапіро В.С., Ляшенко В.В. Побудова та функціонування банківських систем: зарубіжний досвід.....626	Воляк А.Р. Моделювання та кількісний вимір впливу основних факторів на якісні параметри земельних ресурсів.....694
	Вострякова В.І. Проблеми та перспективи розвитку логістичної системи розподілу плодово-ягідної продукції підприємств Вінницької області.....698
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	
Аванесова І.А., Павленко К.М. Аналіз сучасних аспектів надання лізингових послуг.....630	

Гаватюк А.С., Гаврилюк М.В. Використання системи збалансованих показників у процесі управління діловою активністю підприємства.....	704	Креховець А.В. Вплив ТНК на економічний розвиток України.....	767
Галагурч В.В. Формування та управління регіональним брендом.....	708	Кубрак О.М. Впровадження інноваційного механізму як інструменту управління підприємницькою діяльністю на підприємстві.....	771
Гессен А.Є., Попова А.О., Шендрікова А.В. Місце України в розвитку міжнародної валютно-фінансової системи.....	711	Курочка К.М., Золотарьов С.К. Основи управління проектами на торговельному підприємстві.....	776
Гессен А.Є., Проценко К.В., Самойленко Н.А., Шульга М.О. Наслідки та особливості формування зовнішнього боргу України.....	714	Куш М.О., Авраменко Н.Л. Досвід ЄС в сфері економічного стимулювання до охорони НПС.....	780
Гладюк М.П. Дослідження інформації щодо основних господарських процесів підприємств торгівлі.....	717	Лобза А.В., Каширіна А.П. Шляхи подолання проблем виведення персоналу зі штату організації.....	785
Гордєєва Т.Ф., Олефіренко В.В. Нетарифний неопротекціонізм в Україні.....	722	Лопатко К.М. Розробка стратегії й тактики антикризового фінансового управління.....	789
Гросул В.А., Баламут Г.С. Оцінка ризикостійкості в системі адаптаційного управління розвитком торговельного підприємства.....	727	Маслова Н.О., Карпенко Є.О. Сучасні інструменти маркетингових комунікацій банку.....	792
Грузіна І.А. Сутність та складові бюджетної системи.....	730	Нагорна О.В., Плаксун В.П. Особливості фінансування інфраструктурних проектів в Україні: теорія та практика.....	796
Гуріна Є.С. Специфіка системи оподаткування туристичного бізнесу в Україні.....	734	Наконечна Н.В., Вінічук М.В. Дерегуляція економіки в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток держави.....	801
Жадько К.С., Васильєва В.Р., Шинкаренко К.Е. Проблемні питання інвентаризації роздрібної торгівлі.....	739	Одношєвна О.О., Малоок Н.Р. Теоретичні аспекти управління фінансово-економічною безпекою підприємства: стратегія та механізми забезпечення.....	805
Жмурко Н.В., Середницька І.В. Економічний зміст та особливості функціонування акціонерних товариств держави.....	743	Онищенко С.В., Верещака Т.П. Управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах кризи неплатежів.....	809
Зеліско І.М. Євроінтеграційні детермінанти діяльності аграрних холдингів.....	747	Осацька Ю.Є., Зінченко О.М. Міжнародна торгівля: сучасний стан та перспективи розвитку.....	814
Ісхакова О.М., Проценко К.В., Стовбун А.О. Стан та перспективи розвитку фондового ринку в Україні.....	752	Осацька Ю.Є., Стовбун А.О., Проценко К.В. Перспективи інвестування в Україні.....	817
Ковінько О.М., Дєдова С.М. Проблеми формування ефективної комунікаційної політики на прикладі комунального підприємства.....	756	Павлюк Т.І., Гайдей О.В. Формування конкурентної стратегії підприємства.....	821
Корягіна Т.В., Сімон А.П., Телятник В.М. Причини та наслідки «очищення» банківської системи України в умовах кризи та економічної нестабільності.....	759	Петричко М.М., Басара І.М. Сучасний стан адміністрування ПДВ в Україні.....	825
Корягіна Т.В., Стасюк А.В., Сосєнкова К.Р. Динаміка ВВП України та вплив деяких складових на його зміну.....	763	Пірог С.В. Фактори економічної ефективності птахівництва.....	828
		Поліщук І.І., Кушина Л.Р., Сташко М.М. Транспортна логістика як складова логістичної системи та її основні проблеми.....	832

Пономарьова О.Б., Вербицька К.С., Малоок І.А. Вплив інвестиційного клімату на пряме іноземне інвестування в економіку України.....	835	Семенов А.Г., Складанна К.І. Діагностика структури й складу фонду заробітної плати на підприємстві.....	881
Пономарьова О.Б., Воробйова Т.Р., Саєнко Л.А. Проблеми та перспективи розвитку страхового маркетингу в Україні.....	839	Семенов А.Г., Юсипчук Л.А. Організаційні резерви підвищення продуктивності праці на підприємстві.....	886
Пономарьова О.Б., Перетяцько А.В., Дегтярьова С.С. Аналіз конкурентоспроможності страхових компаній України.....	843	Сімків Л.Є. Інновації як фактор економічного зростання.....	889
Пономарьова О.Б., Синюк А.О., Підгірний А.Т. Оподаткування страхових компаній в Україні: зарубіжний досвід, проблеми та перспективи.....	847	Сп'як Г.І., Ткачук В.О. Інформаційно-аналітичні інструменти фінансової безпеки банків.....	894
Ракицька С.О., Жусь О.М. Перспективи розвитку будівельного виробництва в межах інтегрованої структури.....	852	Стогній Т.С., Васильєва Л.М. Фінансово-економічна безпека підприємства.....	899
Свистун Л.А., Буркова І.С. Передумови та напрями забезпечення енергоефективності ЖКГ в Україні.....	856	Табінський В.А., Колеснік Є.О., Сіліна І.С. Формування доходів місцевих бюджетів в умовах фіскальної децентралізації.....	902
Свистун Л.А., Рожко А.А. Стратегічні засади забезпечення сталого розвитку економіки України.....	861	Танашук К.О. Дослідження методів встановлення та розрахунку тарифів на телекомунікаційні послуги.....	907
Світлична В.Ю., Запара А.П. Розробка основних напрямів політики кадрової безпеки.....	870	Федишин М.П., Русул А.В., Мізунська І.Р. До питання необхідності запровадження системи загальнообов'язкового медичного страхування.....	911
Світлична Т.І. Організаційне забезпечення реалізації інноваційної політики діяльності житлово-комунальних підприємств регіону.....	873	Федько О.І. Управління проектами з врахуванням принципів стійкого розвитку.....	915
Семенов А.Г., Єлькін А.В. Напрями підвищення ефективності використання основних засобів підприємства.....	877	Цемашко Ю.С. Економічні результати діяльності підприємства.....	919

CONTENTS

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

- Popenko V.I.**
Energy of connection electrons in atoms.....1
- Tkachenko M.V., Lozovskaya L.I.**
Comparative analysis of algorithms
solving two-dimensional packing problem
onto semi-infinite strip.....7

CHEMICAL SCIENCES

- Bohomol O.S.**
The usage of stevia as a reliable and safe
sweetener for preparing confectionery.....11

BIOLOGICAL SCIENCES

- Krainiukov A.N., Kryvytska I.A.**
Establish standards of environmental safety
of fishery water based landscape-ecological
approach (for example morpholine).....15

ENGINEERING SCIENCES

- Andriichuk D.O.**
Research methods for identification
of objects in two-dimensional space19
- Bord R.V., Lozovskaya L.I.**
Methodological choice of hash functions
for optimal synchronization of the database
of national parks in Croatia.....24
- Galushko V.A.,
Uvarov D.Yu., Uvarova A.S.**
Energy efficient use apartment
building without central heating.....29
- Gudim M.G.,
Kudryachenko O.P., Grin S.A.**
The greening of urban territories.
Alternative landscaping.....33
- Zakharenko V.A.,
Akmen V.A., Sorokina S.V.**
Implementation of modern technologies
of automatic calculations in scientific
research in «Material science
of consumer goods».....36
- Karbivnycha T.V., Spodar K.V.,
Mykhailyk V.I., Lozina A.I.**
Influence of modes of processing
treatment and freezing on quality
parameters of vegetable
semi-finished product.....40
- Kruchkova V.V.,
Marchenko Y.V., Grin S.A.**
Electric vehicles. Its features
and advantages in terms of ecology.....44
- Kulinka Y.S.**
Technology chopped meat dishes
for student power.....46
- Lomachevskaya A.A., Liscinskaya L.B.**
Automation of activity
of the national motor company.....50

- Odarchenko N. S.,
Pidubnyi V.V., Vasylets K.K.,
Sokolova E.B., Ababova A.G.**
Formation quality draze black currant
by pre-drying.....54
- Pavlyuchenko Y.P., Metelska N.S.**
Hazard monitoring system
in the production chopped fish products.....58
- Spodar K.V., Karbivnycha T.V.,
Karpenko Z.P., Kistrytsya D.V.**
Investigation of the functional
and technological properties and tomato
and pepper pomace, their use
at enterprises of restaurant business
and in cooking.....61
- Chayka O.H., Petrushka I.M.,
Mazur O.M., Gamkalo Ch.R.,
Naumova Ju.B., Stokalyuk O.V.**
Research the influence
of railway transport on the soil in Lviv.....66
- Shydlovska O.B., Ishchenko T.I.,
Medvid I.M., Androsyuk A.M.**
Using of processing products
from blackberries in the technology
of shortcrust semi-finished goods.....70

AGRICULTURAL SCIENCES

- Henhalo O.M., Henhalo N.A.**
Influence of fertilizers
and potassium humate
on the formation of the photosynthetic
activity of soybeans.....74
- Kovalyuk O.M., Sheydik K.A.**
Changeability of nicotine tobacco seeds
productivity in selection process.....79
- Margitay L.G., Danch L.M.**
Comparative characteristic
of different varieties of edible
honeysuckle under conditions
of Uzhhorod83

HISTORICAL SCIENCES

- Kolesova O.S., Cherevko O.S.**
Research and analysis of the causes
of the sale of Alaska USA in 1867.....87
- Molotkina V.K.**
Peculiarities of ideological control
over the publishing activity
in Soviet Ukraine in the 1930.....91
- Opanasiuk T.**
Political opposition in Russia:
the stages of formation
and the peculiarities of development
(the end of 1980th – 2004)94
- Salata G.V.**
Asymmetry of information
on the solution on the information
on the solution to the land issue
during Central Rada
of UNR (1917-1918 years):
historical retrospective.....98

Shudliak N.O.

Semantics of the temple buildings
of Podillia (based on the field research
of Vinnytsia region).....102

GEOGRAPHICAL SCIENCES**Marinat A.S.**

Estimation of recreational resources
northern Azov sea coast
of the components lithosphere.....106

HISTORY OF ART**Abbiazova B.T.**

Choreographic interpretations
of musical compositions of G. Mahler
in J. Neumeier's activities.....109

MILITARY SCIENCES**Karaban A.V., Dehtjar S.V.**

Research of possibilities of modern
devices intracommunication
and communications for armor
of national producers.....113

SOCIOLOGICAL SCIENCES**Aksom H.I.**

Welcome to the machine:
a constructionist perspective
on institutional diffusion model.....116

Kalashnikova L.V.

Clarification of the concepts
of «security», «safety»
within contemporary social science.....122

ALazhe O.V.

Changes of parental behavior patterns
in reproductive practices of youth.....129

Piura O.S.

Features of the application
of technology social street theater
in mobile social work.....134

Shostak A.V.

How intra-university rankings work:
consequences and problems.....139

POLITICAL SCIENCES**Varinski V.A.**

Partnership of the state
and public motions as an effective
mechanism of social stock
accumulation in society.....149

Mandzyuk O.R.

Baltic-Black Sea Union idea
through foreign political concepts
of Poland.....153

Petlovana L.Y.

The influence of the energy factor
on the formation of the countries
foreign policy vectors
in the modern world.....156

**PHYSICAL EDUCATION
AND SPORT****Bugaevskiy K.A.**

Study of features of sexualdimorphism
and some reproductive indicators
in female athletes triathlon dealing.....160

STATE ADMINISTRATION**Kopyltsov V.M.**

Organization of professional
training for heads of villages
on the basic of competency approach.....164

CULTURAL STUDIES**Grodzka E.B.**

Phenomenon cultural identity
of modern Spain in the context
of globalization changes.....169

Litinska O.Yu.

From 義理 (liability) to 人情 (humaneness).
Transformations in Japanese
cinema narrative of 30-40-ies.....173

SOCIAL COMMUNICATIONS**Bachynska N.A.**

Legal and regulatory framework
to improve library and information
education in Ukraine.....177

Biiak O.B., Yaremko Z.M.

Activity of global information
and analytical agency
in the international information space.....181

Dmytriieva V.O.

Gender stereotypes
in adapted foreign
formats on TV channel «STB».....186

Ivanykha T.V., Tupikov M.S.

Functions of photos
in modern youth editions.....190

Ryvliina V.M.

Social networks as a tool
of cultural mediatization.....193

Syzranova S.V., Kofto D.G.

Operational information
as a worldview aspect
of librarian and information
culture in the digital age.....198

Sineokij O.V., Dokashenko V.G.

Study of rock culture, for example
heavy-metal genres in print media.....202

PHILOSOPHICAL SCIENCES**Danylova T.V.**

The clash of civilizations, or some
words on civilizational paradigm
of S. Huntington.....207

Kozachynska V.V.

Existential space of subjectivity:
fullness of «non-jbvious».....210

Nadybska O.Ya.
Formation of public coordination
mechanism development
during the transformation process..... 215

Yarovitska N.A.
Contemporary art:
practices of pointlessness.....219

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Gladchenko A.I., Gurina Z.V.
Psychological features
of self-actualization teenagers
with various sociometric status..... 224

Hodovanets V.I., Parkulab O.H.
Characteristics of siblings
relationships in adulthood.....228

Golyardyk N.A.
Social and psychological conditions
of students (cadets)'s aggressive
behavior overcoming and correction.....232

Grinova O.M.
Theoretical aspects
of personality's love research
during moving to adulthood..... 236

Demchuk O.A.
«Self-conception» as a product
of development of personality's
self-consciousness.....240

Dubinchuk N.V., Shuldyk A.V.
Psychological analysis of motivation
illegal teenagers behavior.....243

Zavgorodnia N.I., Starovoyt T.P.
Gender stereotypes in psychologist
perception by female psychology
students and pedagogical methods
of overcoming them.....247

Zakharchuk T.M.
Features of the development
metapsychology processes in childhood.....251

Lytvynchuk L.M.
Stages of emotional personality
changes of drug addicts
in the process of psychotherapy..... 255

Manchuk I.V.
Students' metacognitive skills
under the influence of proactive
interference and peculiarities
of its development: approbation
of the training program.....259

Miroshnichenko O.N.
Features using the method
of risk assessment and needs
of convicts: international approaches
and national practice.....264

Prokofieva O.A., Anosova D.I.
Socio-psychological adaptation of junior
pupils to studying in the secondary school
methods of art therapy.....268

Chkhaidze A.A.
Moral, aesthetic and religious
consciousness as a basis
for spirituality of person.....272

Shapovalova V.S.
Psychological characteristics
of the value-semantic sphere
of academics..... 276

Yaschenko G.P.
Innovations in the organization:
causes resistance staff.....280

MEDICAL SCIENCES

**Bilkovska Y.P.,
Sergeyeva N.S., Ivantsyura M.Y.,
Semenova V.E., Krushc R.A.**
Risk Factors and modern methods
in the prevention of postoperative
nausea in oncosurgery.....286

**Vivsyannyk V.V., Gavrish L.O.,
Serdulets Ju.I., Ivanova N.M.,
Boyko L.D., Sazhin N.I., Beychuk N.H.**
Modern scientific approaches
and effective correction of the treatment
of chronic kidney disease in patients
with erosive and ulcerative lesions
of the stomach and duodenum..... 290

Gevka O.I.
The role of morphological changes
in segmental centers
of the sciatic nerve in the development
of peripheral paclitaxel-induced neuropathy..293

**Danelyuk G.D., Vivsyannik V.V.,
Kushnir L.D., Piddubna A.A.,
Ivanova N.I., Halish I.V., Vishnevs'ka L.T.**
Modern scientific approaches and effective
correction of the treatment of chronic
kidney disease in patients with erosive
and ulcerative lesions
of the stomach and duodenum..... 297

Dybel O.V., Lucaniova S.M.
The embryotopography of splenic
hilum of five-month fetus.....301

**Dyachenko M.I.,
Klimenko M.N., Domanskiy S.V.,
Sankin Y.Y., Nechaev I.G.**
Problems and prospects
of kriotehnolohiy in neurooncology.....303

**Kligunenko O.N., Yekhalov V.V.,
edinkinV.A., Gayduk O.I.**
Modern aspects in training doctors
cycles of specialization techniques
of cardiopulmonary resuscitation..... 307

**Kostenko Ye.Ya.,
Melnik V.S., Horzov L.F.**
Influence of non-removable orthodontic
equipment on periodontal tissue
(review of literature).....311

**Politanskiy I.V.,
Lysenko N.I., Orel V.O.,
Sergeyeva N.S., Khomyak V.I.**
Features of early diagnosis and treatment
of advanced kidney cancer strategy.....316

Polstyanoj A. A.
The morphological characteristics
and variant anatomy
of ethmoid sinus of human.....320

Robotecki R.Ya., Trehub Ye.S., Sergeyeva N.S., Savchuk O.V. Modern theories of schizophrenia emergence and issues related to the diagnosis.....	324
Robotecki R.Ya., Savchuk O.V. Modern conceptions of cognitive disorders in clinical depression and the particularities of diagnosing those disorders.....	329
Stetsyk A.O., Jero N.I. Bruxism: causes, diagnostic methods and treatment (literature review).....	333

PHARMACEUTICAL SCIENCES

Baranovsky M.M., Bortnyk Y.A. Evaluation of in vitro anticancer activity of <i>Acorus calamus</i> L. and <i>Calendula Officinalis</i> L.....	337
--	-----

PHILOLOGICAL SCIENCES

Alexeyev N.E., Alexeyeva L.I., Sinyova T.V. Prospects of international English in Ukrainian educational space.....	341
Vinnichuk A.P. Mykola Hlukhenkyi's historical prose: problems of contemporary reception.....	347
Gladio S.V., Diedova S.N. English folktale versus literary fairy-tale: aspects of genre, composition and linguistic.....	351
Yenalyeva O.A. Reality in the mirror of children's perception: constructing of world picture in German psychological novel for children.....	354
Karpova K.S. Neological potential of the present-day English language (on the material of newly-coined words in the culinary realm).....	359
Koryagina A.Yu. Specific character of phonostylistic survey.....	363
Lytvyn L.M. Sergy Zhadan's collection «The Mariya's life»: mariya's narrative.....	366
Litvinyuk L.A. Lyrics Ivan Perepelyaka: words, thoughts, images.....	370
Rozhkov Yu.G. The problem of differentiation between the concepts «term» and «professionalism».....	374
Rozhkov Yu.G. Constitutive characteristics of scientific discourse	378
Skalevska H.O. Synergetic aspect of translation of concrete poetic text.....	381

Shabunina V.V. Explication as a method of author's phraseologisms transformation in publicistic heritage of Mykhailo Hrushevsky.....	385
Shvets T.A. Pragmatic capacity of paroemiological units of the modern French language.....	388
Shelepko I.M. Structural and semantic characteristics of Ukrainian economic terminology at the present stage of development.....	392

PEDAGOGICAL SCIENCES

Bevzyuk M.S. Criteria readiness of future primary school teachers to interact with parents in terms of inclusive education.....	397
Bondar N.V. The methods of interactive teaching of Latin language in medical universities.....	400
Voshchevska O.V. Formation of image of high school teacher.....	404
Gavrilyuk O.A. Methodical bases of formation the readiness of students of pedagogical college for the artistic and creative activity.....	408
Grin S.A., Dovbusheva N.A., Manankova V.L. Environmental education of children, as a contribution to the future of the planet..	412
Dolnikova L.V. Didactic requirements for the implementation of the integrative approach in developing the content of fundamental and specialised disciplines....	416
Drozdova V.V. Application of case study method for learning of English by students of technological specialities at higher schools.....	420
Zhabenko O.V. The peculiarities of formation and activities of the specialized academic councils in the Benelux countries and Ukraine.....	424
Zabolotskiy A.Y., Kocheva N.S Distance learning in high schools for people with disabilities.....	429
Karabin O.Y. Personal approach to professional future self-development specialists computer profile.....	432
Karnaukhova A.V. Problems of formation of deference children 5-year life in adults context historical and theoretical analysis.....	436
Kovalchuk L.O. Preconditions of realization of gender educational establishments of Germany.....	440

Kominarets T.V. The capability to carry out educational activities as one of the components of teacher's professional competence (based on narratives by K. Ushinskiy and V. Sukhomlinskiy).....445	Tolkacheva A.S. Components of terminology definition of «Communicative competence»..... 511
Kravchenko O.O. The historiography of the problem of the study of Proletkult in Ukraine.....449	Tolmachova I.N., Nesterenko V.V. Didactic system of preparation of the future teachers of primary school to the organization of environmental education..... 515
Lytvyshko E.N. Theoretical basis of the study's problem formation of social competence of children 5-6 years by means of tales.....455	Tonkonog I.V. Pedagogical skills as keynote part of pedagogical activity in heritage of graduates of temporary pedagogical courses in Poltava region at the start of XX century 520
Lycenko I.O. Reforms of secondary education in Britain in the end of XX – the beginning of XXI century.....461	Trybulkevych K.G., Bondarenko T.A. Formation of professional and educational competence of primary school teachers in higher education.....526
Moskalyuk N.V. Professional competence of future teachers in training system for teaching activities.....465	Tribulkevich E.G., Voitenko E.V. Humanization of educational process in elementary school..... 529
Mukan N.V., Istomina K.Yu. The research methodology of specialists' professional training in the sphere of international relations in the universities of Canada.....468	Kholmakova J.V. Role-play as an effective method of FLT.....533
Neyizhpapa L.S., Gavryliuk S.M. Consulting activity of social teacher with teaching staff: theoretical analysis.....473	Chernichenko L.A. Inclusive education as a modern educational innovations.....537
Ovcharova I.A., Bulgakov V.A., Byvsheva T.F. Usage of the model of musical composition in the executive activity of student-musician.....477	Chumak L.V. Scientific-theoretical principles of social adaptation..... 542
Onyshkiv Z.M. Junior school in rural area: essence of the concept.....480	Yakovenko V.V. Using innovative technologies in professional training of future teachers in educational institutions of higher education.....546
Panychok T.J. The content and features of the organization of sex education in German schools at the present stage.....484	Yanchenko T.V. Programmed education as a result of the evolution of the pedology's and behaviorism's ideas..... 550
Roman V.V. Modelling of competency approach to the preparation of prospective foreign language teachers.....488	Yaremko H.V. Theoretical grounds of teacher professional development..... 554
Rudnitska K.V. Structuring foreign language preparation content of future economists on interdisciplinary coordination and interdisciplinary relations principles.....493	
Skutin A.A. Professional orientation of pupils in pedagogical legacy of academician D. Tkhorzhhevskii.....498	
Tverdokhlib N.V. Improvisation, as a type of development creativity of future teachers of music in pedagogical colleges.....502	
Tkachuk M.M. Creative development of valuable measuring the content of national education in the pedagogical thought of Ukraine in the second half of XIX – early XX century in the modern educational systems.....506	
	LAW SCIENCES
	Adashys L.I., Borysevych M.O. Legal responsibility of president in Ukraine and Europe: comparative legal analysis..... 559
	Volokh O.K. Electronic governance as direction of public administration reform in Ukraine.....564
	Garajayev Jeyhun Azerbaijan constitution court's role in protecting democracy: lessons from the EU.....567
	Dzhafarova M.V. To the question of understanding of administrative execution as the part of administrative procedural law..... 571
	Zharova O.P. To the question of formation of scientific degrees and academic councils.....574

Ilitskiy V.O. European experience of legal regulation administrative procedur activities of the National Police.....	581	Bogatska N.M., Krychevska O.A. Organizationally-economic mechanism of providing of profitability of enterprise.....	655
Kolomiets A.M. Public works as a form of administrative penalty.....	587	Bondarenko V.V., Kruhlov V.V. Creating innovative strategies for trading enterprise.....	659
Kolosova O.A. Social policy in Ukraine: legal aspects of formation and development	591	Bondarchuk L.V., Kramarenko K.V., Rudyk T.O. Theoretical studies of the concept of «leadrship» and «guidance»: essence and features.....	664
Koliada T.A. Conceptual-legal grounds of developing public private partnership in housing and communal services field.....	595	Bondarchuk N.V., Polovko A.V. System of general expenses of production management as the direction of improving competitiveness of economic entities.....	667
Korolchuk L.M. The specifics of legal regulation for employment agreement (contract) conclusion following results of competition: rights and safeguards.....	599	Borovyk O.M., Bondaryeva T.G. Technological, organisational and methodical cost accounting aspects of fish industry enterprises.....	671
Menso I.V. Procedures for digitizing literary works for electronic libraries.....	604	Brailko A.R. The development of mortgage lending in Ukraine: status and prospects.....	678
Nekit K.G. Servitude right of family members of the habitation proprietor.....	608	Butenko D.S., Dovgopola Iu.S. Ways of development enterprise activity in Ukraine.....	682
Pozhar V.G. Limits of powers of representatives in criminal proceedings: problems of definition.....	612	Virts K.A., Kovalenko A.K. Sotnik A.I., Hessen A.E. The impact of international migration on the domestic economy.....	686
Todosiienko A.A. General measures of prevention operational-search youth extremism.....	616	Volovodenko L.V. Efficient use of energy-building and food security Zaporizhya region.....	690
Shapiro V.S., Shevchenko O.V. On some aspects as to reorganization on public joint-stock companies.....	622	Voliak L.R. Modeling and impact quantitatively major factors on quality parameters of land resources.....	694
Shapiro V.S., Liashenko V.V. The structure and operation of banking systems: foreign experience.....	626	Vostriakova V.I. Fruit logistics distribution systems challenges and development in Vinnytsia region.....	698
ECONOMIC SCIENCES			
Avanesova I.A., Pavlenko K.M. Analysis of current aspects of leasing.....	630	Gavatiuk L.S., Gavryliuk M.V. Use of balanced score card in a business activity management.....	704
Avanesova N.E., Emets, T.V., Kovalenko N.G. Conceptual bases of development of innovative enterprises.....	634	Galagurych V.V. Formation and management of the regional brand.....	708
Aleksandrova H.M., Silaeva V.I. Financial management of transnational corporations.....	637	Hessen A.E., Popova A.A., Shendrikova A.V. Ukraine in international monetary system.....	711
Afanasyeva O.K., Roshchina N.V. Consumer value of goods as leading factor to make buying decisions at B2B maritime transport market.....	641	Hessen A.E., Protsenko K.V., Samoilenko N.A., Shulga M.O. Impact features and formation of Ukraine's external debt.....	714
Bezus R.N., Dubrova N.P. Cooperative movement in organic agricultural	646	Hladyuk M.P. Research information on basic business processes of trade enterprises.....	717
Belikova T.V., Tsymbaliuk O.O. Credit risk management in the banking system.....	651	Hordieieva T. F., Olefirenko V.V. Non-tariff neo-protectionism in Ukraine.....	722

Grosul V.A., Balamut A.S. Risk tolerance assessment in system adaptation management of development trade enterprise.....	727	Nagorna O.V., Plaksun V.P. Features of infrastructure projects financing in Ukraine: theory and practice.....	796
Gruzina I.A. The essence and the components of the budget system.....	730	Nakonechna N.V., Vinichuk M.V. Deregulation in Ukraine and its impact on socio-economic development of state.....	801
Hurina Y.S. The specific of tourist business taxing in Ukraine.....	734	Odnoshevnaya O.A., Malook N.R. Theoretical aspects of financial and economic security company: strategy and mechanism stoensure.....	805
Zhadko K.S., Vasilieva V.R., Shinkarenko K.E. Problems of inventory of retail trade.....	739	Onishchenko S.V., Vereshchaka T. P. The management of account receivable of enterprises in condition of non-payments crisis.....	809
Zhmurko N.V., Serednytska I.V. Economic maintenance and features of joint-stock companies functioning in the state.....	743	Osatska Y.Y., Zinchenko O.M. International trade: current state and prospects.....	814
Zelisko I.M. European integration determinants of agricultural holdings.....	747	Osatska J.E., Stovbun A.A., Protsenko K.V. Prospects for investment in Ukraine.....	817
Iskhakova E.N., Protsenko K.V., Stovbun A.A. State and prospects of stock market in Ukraine.....	752	Pavluk T.I., Haydey O.B. Formation of the competitive strategy of the enterprise.....	821
Kovinko E.N., Diedova S.N. The Problems of formation of the effective communication policy by the example of the utility enterprise.....	756	Petrychko M.M., Basara I.M. Current status vat administration in Ukraine.....	825
Koryagina T.V., Simon A.P., Telyatnik V.N. Causes and consequences «cleaning» banking system of Ukraine in the crisis and economic instability.....	759	Piroh S.V. Factors of economic efficiency of poultry.....	828
Koryagina T.V., Stasiuk A.V., Sosenkova E.R. GDP dynamics ukraine and impact some components to change its.....	763	Polishchuk I.I., Kushyna L.R., Stashko M.M. Transport logistics as a part of logistics and its main problems.....	832
Krekhovets A.V. The impact of transnational corporations on economic development of Ukraine.....	767	Ponomareva O.B., Verbitskaya K.S., Malook I.A. Effects of the investment climate for foreign direct investment in economy of Ukraine.....	835
Kubrak A.N. Implementation of innovative mechanism as a management tool in entrepreneurship activity of the enterprise.....	771	Ponomareva O.B., Vorobiova T.R., Saenko L.A. Problems and prospects of the insurance marketing in Ukraine.....	839
Kurochka K.M., Zolotariov S.K. Fundamentals of project management in trade enterprises.....	776	Ponomareva O.B., Peretyatko A.V., Degtiariv S.S. Analysis of the competitiveness of insurance companies of Ukraine.....	843
Kushch M.A., Avramenko N.L. EU experience in the field of economic incentive for environmental protection.....	780	Ponomar'ova O.B., Syniuk A. O., Pidgirny A.T. Taxation of insurance companies in Ukraine: foreign experience, problems and prospects..	847
Lobza A.V., Kashirina A.P. Ways of overcoming of problems of leadingout of personnel are from the state of organization.....	785	Rakyska S.O., Zhus O.N. The prospects for the construction of production within the integrated structure.....	852
Lopatko K.M. Development of anti-crisis financial management strategy and tactics.....	789	Svistun L.A., Burkova I.S. Preconditions and directions of providing energy efficiency of housing and communal services in Ukraine.....	856
Maslova N.O., Karpenko Ye.O. Modern marketing communication tools of the bank	792	Svistun L.A., Rozhko A.A. Strategic framework of sustainable development providing in Ukraine.....	861

Svitlychna V.Yu., Zapara A.P. Development of key policy directions for effective security personnel.....	870	Stogniy T.S., Vasilieva L.N. Financial and economic safety of enterprise.....	899
Svitlychna T.I. Organizational support innovation policy implementation activities housing-utility enterprises of the region.....	873	Tabensky V.A., Kolesnik E.A., Silina I.S. Formation of income of local budgets in fiscal decentralization.....	902
Semenov A.G., Elkin V.A. Directions of increase of efficiency of use of fixed assets.....	877	Tanashchuk K.O. Study of methods and setting the calculating tariffs or telecommunication services.....	907
Semenov A.G., Skladanna E.I. Diagnostics of structure and composition of the wage Fund in the enterprise.....	881	Fedyshyn M.P., Rysyl L.V., Mizynska I.R. To the question of necessity to introduce a system of compulsory health insurance.....	911
Semenov A.G., Osipchuk L.A. Organizational reserves of increase of labor productivity at the enterprise.....	886	Fedko A.I. Project management with regard to the principles of sustainable development.....	915
Simkiv L.Ye. Innovation as a factor of economic growth.....	889	Tsemashko J.S. Economic results of company	919
Spyak H.I., Tkachuk V.O. Analysis and information tools of financial security of banks.....	894		

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 539.1.01

ЭНЕРГИЯ СВЯЗИ ЭЛЕКТРОНОВ В АТОМАХ

Попенко В.И.

Научно-производственная корпорация
«Киевский институт автоматики»

Анализ взаимодействия электрона и протона показывает, что на расстояниях, меньших, чем размеры атомов взаимное притяжение между ними сменяется отталкиванием. Это позволяет предположить, что в атоме водорода и других атомах электроны и ядро могут быть связаны статично. В статье рассмотрены возможные варианты устройства статичных атомов.

Ключевые слова: атом, электрон, протон, ядро, Кулоновское взаимодействие, слабые взаимодействия.

Ионизационный потенциал это энергия, которую необходимо затратить, чтобы разорвать связь электрона с атомом, или ионом (табл. [1]). Вполне обоснованно называть его энергией связи электрона в атоме, или ионе.

Стремление к состоянию с наименьшей энергией общее свойство материи. Электроны и ядра объединяются в атомы, потому что их общая энергия, при объединении в атомы, на величину энергии связи меньше, чем в свободном состоянии. Знак энергии связи отрицателен.

Энергия связи определяет строение ядер атомов и их электронного покрытия, обуславливая энергетически выгодное размещение электронов, с максимальной энергией связи, и минимумом энергии связанных частиц.

В атомной физике известно явление К захват электрона ядром, когда при определенном соотношении протонов и нейтронов в ядре, электрон К оболочки, захватывается ядром и объединяется с одним из протонов ядра в нейтрон [2].

Участие нуклонов в захвате электрона ядром состоит в предоставлении ими добавочной энергии, порядка 0.78 МэВ, на величину которой повышается энергия электрона с протоном при объединении в нейтрон, путём перераспределения энергии меж нуклонного взаимодействия.

Сила Кулоновского притяжения ядром К электрона атомов, способствующая захвату электрона, пропорциональна третьей степени заряда ядра Z , $F_{я,е} \propto eQ_я/r^2 = Z^3 e^2/a_0^2$, где: $Q_я = eZ$, $r = a_0/Z$, a_0 – радиус атома водорода.

Поэтому, начиная с изотопа натрия 22, для которого $Z^3 = 11^3 = 1331$, практически всем химическим элементам с определённым отношением числа протонов к числу нейтронов, присущи реакции К захвата электрона.

Свободный нейтрон, лишенный связи с другими нуклонами, за время, порядка 14 минут распадается на протон, электрон и антинейтрино. От неизбежного для свободных нейтронов распада, нейтроны атомного ядра удерживает связь с другими нуклонами, хотя распад свойственен не только свободным нейтронам. При некотором отношении числа нейтронов к числу протонов в ядре происходит распад нейтронов и внутри ядер, наблюдаемый, как β -распад ядра. Причи-

ной распада нейтрона на протон и электрон, является положительная энергия взаимодействия объединенных в нейтрон электрона с протоном, порядка 0.78 МэВ.

К захват электрона ядром и противоположный ему распад, нейтрона на протон, электрон, относящиеся к слабым взаимодействиям, позволяют найти зависимость энергии взаимодействия электрона с протоном $W_{p,e}$ от расстояния между ними. Для этой зависимости не имеет значения, какие причины способствуют объединению протона с электроном в нейтрон, или его распаду. Важны факты объединения их, с повышением энергии порядка 0.78 МэВ, и распада, с освобождением ~ 0.78 МэВ энергии. Поэтому, отбрасывая причины и условия сопутствующие процессам можно записать: $p + e + 0.783 \text{ МэВ} \rightleftharpoons n$.

С увеличением расстояния между распавшимися частицами, энергия их взаимодействия резко уменьшается с максимального значения +0.78 МэВ в момент начала распада, до минимального значения -13.605 эВ, на расстоянии равном радиусу атома водорода. После чего плавно, обратно пропорционально расстоянию, повышается до нулевого значения на бесконечности, образуя, таким образом, потенциальную яму глубиной -13.605 эВ, рис. 1.

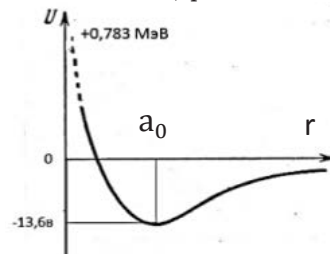

Рис. 1. Энергия взаимодействия электрона с протоном

На расстояниях атомных размеров и превышающих их, энергия взаимодействия электрона с протоном отвечает приближенной зависимости $W_{p,e} \approx -\frac{e^2}{r} \left(2 - \frac{a_0}{r} \right)$, где e – заряд электрона, a_0 – радиус атома водорода. На меньших расстояниях в формуле могут присутствовать члены более высокой степени отношения, a_0/r , $\sim (-a_0/r)^n$, $n \geq 2, 3, \dots$

Из зависимости энергии взаимодействия электрона с протоном от расстояния между ними, рис. 1, следует, что для существования атома водорода и других атомов, нет необходимости электронам вращаться, как предполагал Бор, вокруг ядра. Электрон атома водорода может статично располагаться на дне потенциальной ямы ядра с энергией связи -13.605 эВ, так же как и электроны других атомов в соответствующих им потенциальных ямах.

В силу сферической симметрии потенциалов ядра и электронов, электроны атомов размещаются не хаотически, а сферическими слоями, в местах равно действия сил притяжения ядром и взаимного отталкивания электронов, на одинаковых расстояниях в слое от ядра и одинаковых, максимально возможных расстояниях, друг от друга по сфере слоя.

Электроны K слоя размещаются в потенциальной яме, образуемой Кулоновским и, возможно, как отмечено выше, слабым взаимодействием электронов с протонами. По экспериментальным значениям энергии связи первого электрона атомов W_{K1} (табл. [1]) можно установить зависимость глубины потенциальной ямы ядра атомов от зарядового числа Z :

$$Z = 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9;$$

$$W_{K1} = 13.6; 54.4; 122.42; 217.66; 340.14; 484.8; 666.8; 871.1; 1101 \text{ эВ.}$$

$$13.6/13.6 = 1^2; 54.4/13.6 \approx 2^2; 122.42/13.6 \approx 3^2; 217.66/13.6 \approx 4^2; 340.14/13.6 \approx 5^2; \dots$$

где 13.6 эВ $\approx W_H$ – энергия связи электрона атома водорода, откуда получаем:

$$W_{K1}(z) \approx W_H \cdot Z^2. \quad (1)$$

Аналогично, по экспериментальным данным можно установить зависимость энергии связи второго K электрона атомов W_{K2} от зарядового числа ядра Z :

$$W_{K2}(z) \approx W_H \cdot (Z - \delta_K)^2, \text{ где } \delta_K \approx 0.632. \quad (2)$$

Влияние второго K электрона, размещающегося вне ядра, на энергию связи электронов не адекватно уменьшению заряда ядра на единицу, от чего коэффициент компенсации им заряда ядра δ_K в формуле (2) не равен единице.

Глубина потенциальной ямы гелия равна энергии связи первого электрона $W_{He,1} = -54.40$ эВ. Энергия связи его электронов $W_{He} = -2 \times 24.58 = -49.16$ эВ.

Если бы электроны не взаимодействовали друг с другом, энергия связи каждого равнялась глубине потенциальной ямы -54.40 эВ. Разность энергии связи электронов гелия и удвоенной глубины потенциальной ямы равна энергии взаимодействия электронов $W_{ee} = -(2 \times 24.58) - (-2 \times (-54.40)) = +59.64$ эВ.

Из зависимости энергии связи электрона гелия от наличия второго электрона в слое $-54.40 + 29.82 = -24.58$ эВ, следует, что энергия связи электрона в атоме равна его энергии в потенциале ядра, плюс энергия взаимодействия между электронами слоя,

$$W_{He} = W_{a,e} + W_{e,e} \quad (3)$$

Положительная энергия взаимодействия электронов гелия W_{ee} превышает энергию их связи W_{He} , $59.64 - 49.16 = 10.48$ эВ. При таком соотношении энергии связи и энергии взаимодействия электронов K оболочки, добавление третьего электрона в неё становится энергетически не выгодным.

Рассмотрим это на примере лития с глубиной потенциальной ямы 122.42 эВ. Энергия связи двух K электронов лития $2W_{K,Li} = 2 \times 75.62 = 151.24$ эВ. Энергия взаимодействия K электронов лития равна удвоенной глубине потенциальной ямы минус энергия связи K электронов $W_{e,e,Li} = 2 \times 122.42 - 2 \times 75.62 = 93.6$ эВ.

Общая энергия связи электронов лития равняется энергии связи K электронов и энергия L электрона $W_{Li} = 2W_K + 1W_L = 2 \times 75.62 + 5.39 = 156.63$ эВ. Если мысленно поместить L электрон лития третьим в K оболочку, энергия взаимодействия между электронами утроится: $W_{e,e}^* = W_{1,2} + W_{2,3} + W_{3,1} = 3W_{e,e}$, где $W_{1,2}$, $W_{2,3}$, $W_{3,1}$ – энергия взаимодействия, между первым и вторым, вторым и третьим, третьим и первым электронами соответственно. В результате, энергия связи его электронов будет равна $W_{Li}^* = 3W_{K1} - 3W_{e,e} = 3 \times 122.42 - 3 \times 93.6 = 86.46$ эВ. Размещение двух электронов лития в K оболочке и третьего в L оболочке энергетически выгоднее размещения трёх электронов мысленного лития в K оболочке, $W_{Li} - W_{Li}^* = 156.63 - 86.46 = 70.17$ эВ. По этой причине, два электрона лития размещаются в K оболочке, а третий в L оболочке.

Разность энергии связи граничных электронов слоёв на много превышает разницу соседних электронов в слое. К примеру, разность энергии связи граничных L и K электронов бора составляет $\Delta W_{L,K} = 259.3 - 37.92 = 221.38$ эВ, тогда как примыкающих к границе пары L электронов $\Delta W_{L,L} = 37.92 - 25.5 = 12.77$ эВ, и пары K электронов $\Delta W_{K,K} = 340.12 - 259.3 = 80.83$ эВ, т.е. $\Delta W_{L,K} \gg \Delta W_{K,K}$, $\Delta W_{L,L}$.

Заполнение K слоя начинается первым электроном атома гелия с энергией связи -54.40 эВ и завершается вторым электроном с энергией связи -24.58 эВ. Энергия связи их согласно (1) и (2) растёт с ростом заряда ядра.

Заполнение L слоя атомов начинается третьим электроном атома лития, с разностью энергии связи граничных электронов $\Delta W_{L,K} = 75.62 - 5.39 = 70.23$ эВ. Глубина потенциальной ямы W_L , в которой размещаются электроны L слоя, образуемая зарядами ядра и K электронов, зависит от зарядового числа, ядра Z :

$$W_L(z = 3, 4, 5, \dots) = 5.39; 18.21; 37.92; 64.48; 97.86; 138.1; 185.1; 239.1; \text{ эВ.} \quad (4)$$

$$W_L(z) \approx W_H \alpha_L (Z - \delta_L)^2, \text{ где } \alpha_L \approx 0.25, \delta_L \approx 1.65.$$

Влияние зарядов двух K электронов, размещающихся вне ядра, на глубину потенциальной ямы $W_L(z)$ не адекватно снижению заряда ядра на две единицы, поэтому $\delta_L \neq 2$. Коэффициент $\alpha_L \approx 0.25$ учитывает снижение потенциала ядра, за счет увеличения радиуса слоя, с ростом его номера.

С увеличением заряда ядра приращению глубины потенциальной ямы L слоя, $\Delta W_L = W_{Lz} - W_{Lz-1} \approx 12.82; 19.7; 26.56; 33.38; 40.24; 47; 54$ эВ, возрастает, практически, на постоянную величину $\Delta \Delta W_L = \Delta W_{Lz} - \Delta W_{Lz-1} \approx 7$ эВ.

Электроны L слоя неона размещаются в потенциальной яме, глубина которой равна энергии связи первого электрона слоя $W_{L1} \approx -239,1$ эВ.

Энергия связи электронов при последовательном заполнении L слоя неона, повышается: $W_L(n) \approx -(239,1; 207,2; 157,9; 126,4; 97,16; 63,5; 41,07; 21,56)$ эВ. Причина тому повышение положительной энергии взаимодействия между

электронами слоя, $W_{L,e} = W_L(n) - W_{L1} = 31.9; 81.2; 112.7; 141.94; 175.6; 198.03; 217.54$ эВ. Приращение её $\Delta W_L(n) = W_L(n) - W_L(n+1) \approx 31.9; 49.3; 31.5; 29.24; 33.66; 22.43; 19.51$ эВ для трёх и шести электронов заметно выше соседних (подчеркнутые значения).

Неравномерность приращений объясняется закономерностью изменения расстояний между электронами при заполнении слоя.

Первый электрон L слоя неона размещается на дне сферической потенциальной ямы с энергией связи $-239,1$ эВ. Второй размещается на максимальном расстоянии от первого, в диаметрально противоположной точке потенциальной ямы. Энергия взаимодействия электронов $31,9$ эВ, повышает энергию связи каждого до $-207,2$ эВ.

Три электрона, размещаясь на максимальных возможных расстояниях, друг от друга, располагаются в вершинах равностороннего треугольника. Каждый из них взаимодействует не с одним, а двумя соседними электронами слоя. Расстояния между тремя электронами существенно меньше, чем между двумя (не диаметр потенциальной ямы, как в случае двух электронов, а порядка трети её окружности). В результате, приращение энергии их взаимодействия $49,3$ эВ выше, чем для двух электронов. Энергия связи повышается на величину энергии их взаимодействия $81,5$ эВ до $-157,9$ эВ.

Увеличение энергии взаимодействия электронов, с переходом от двух к трём электронам приблизительно равно приросту глубины потенциальной ямы, при соответствующем увеличении заряда ядра на единицу. По этой причине, энергии связи второго электрона атома бериллия и изоэлектронных ионов, (первая строчка таблицы), практически равны энергиям связи третьего электрона атома бора и изоэлектронных ионов, (вторая строчка таблицы):

Be, 9.32; BII, 25.15; CIII, 47.87; NIV, 77.45; OV, 113.87; FVI, 157.1; NeVII, 208.1; NaVIII 264.2; MgIX, 328 B, 8.29; CII, 24.37; NIII, 47.42; OIV, 77.39; FV, 114.21; NeVI, 157.9; NaVII, 208.4; MgVIII, 265.8; AlIX, 330.1.

Где: Be, BII, CIII... – символы атомов и ионов; 9.32, 25.15, 47.87... – эВ.

При почти равных энергиях связи электронов элементы нижней строчки в таблице содержат на один электрон больше, т.е. удельная энергия связи электронов нижней строчки выше, чем верхней. Это означает, что переход от двух электронов к трём в слое энергетически не выгоден. По этому, при переходе от двух электронов в слое к трем, наблюдается нарушение регулярного порядка заполнения электронных слоёв некоторых атомов.

В место перехода от двух к трём электронам в N слое скандия начинается отложенное заполнение десяти электронного слоя M оболочки.

В место перехода от двух к трём электронам в O слое иттрия начинается отложенное заполнение десяти электронного слоя N оболочки.

В место перехода от двух к трём электронам в P слое лантана присоединяется электрон в десяти электронном слое O оболочки.

В место перехода от двух к трём электронам в Q слое тория присоединяется электрон в четырнадцати электронном слое P оболочки.

Четвёртый электрон размещается на оси нормальной плоскости треугольника, в вершинах которого размещены три электрона атома бора.

Три электрона смещаются в противоположную сторону, так что все четыре электрона оказываются в вершинах правильного тетраэдра, в центре которого ядро. Расстояния между равномерно распределёнными по сфере четырьмя электронами, мало отличаются, сравнительно трех электронов в слое. Приращение энергии взаимодействия $31,5$ эВ увеличивают её до $112,4$ эВ, повышая энергию связи до $126,4$ эВ.

Пять электронов размещаются в вершинах шестигранника, образуемого двумя трёхгранными пирамидами, совмещённых основаниями, в центре которого ядро. Два электрона в вершинах пирамид, три в углах плоскости оснований. Электроны, размещающиеся по углам оснований, взаимодействуют с четырьмя ближними к ним, а в вершинах взаимодействуют с тремя ближними в основаниях и одним отдалённым в вершине другой пирамиды. Приращение средней энергии их взаимодействия составляет $29,28$ эВ, повышая её до $141,68$ эВ, и соответственно энергию связи каждого до $97,02$ эВ.

Шесть электронов размещаются в вершинах гексаэдра, в центре которого ядро. Размещение шести электронов в слое плотнее, чем пяти. Каждый электрон взаимодействует с четырьмя ближними электронами и одним отдалённым. Приращение энергии их взаимодействия $33,52$ эВ выше, чем для пяти электронов, повышая её до $175,2$ эВ, и энергию связи каждого до $63,5$ эВ. По этой причине, подобно энергии связи двух и трех электронов в слое, энергия связи пятого электрона азота и изоэлектронных ему ионов отличается на малую величину от шестого электрона кислорода и изоэлектронных ионов:

N, O II, F III... 14.50; 35.11; 62.65; 97.02; 138.40; 186.5; 241.4; 303.1; 371.6; 447 эВ.

O, F II, Ne III... 13.61; 34.98; 63.50; 98.88; 141.23; 190.4; 246.4; 309.3; 378.9; 455 эВ.

Это же характерно для пятого электрона фосфора и шестого электрона серы, а так же изоэлектронных им ионов:

P, S II, Cl III... 10.48; 23.40; 39.90; 59.70; 82.60; 109.00; 139; 172; эВ

S, Cl II, Ar III... 10.36; 23.80; 40.90; 60.90; 84.39; 111.00; 141; 174 эВ.

Семь электронов размещаются в вершинах десятигранника, образованного двумя пятигранными пирамидами, соединённых основаниями. Электроны, размещающиеся в вершинах пирамид, взаимодействуют с пятью ближними электронами в углах оснований и одним отдалённым, расположенные в углах оснований – с четырьмя ближними и двумя отдалёнными. Приращение энергии взаимодействия между электронами $22,43$ эВ увеличивает её до $197,63$ эВ, повышая энергию связи каждого до $41,07$ эВ.

Равно действию сил притяжения ядром и взаимного отталкивания электронов для двух, трёх, четырёх, шести и восьми электронам в слое, с одинаковыми расстояниями между соседними электронами соответствует определённый радиус слоя. Для пяти и семи электронов, расстояния между электронами в вершинах образующих пирамид и размещённых в основаниях различаются, поэтому равно действию сил, кроме соответствия радиуса, соответствует определённое расстояние между электронами в вершинах пирамид.

Восьмой электрон не может присоединиться шестым к пяти электронам, размещающимся в экваториальной плоскости десятигранника, образованного электронами фтора. Расстояния между

вершинами правильного шестиугольника практически равны расстоянию их до его центра. Двенадцатигранник с шестью электронами в экваториальной плоскости будет представлять плоскую фигуру с нулевым расстоянием между полярными электронами. Поэтому шесть экваториальных электронов рассредоточиваются по три в средних широтах полусфер, образуя правильный октаэдр. Каждый электрон взаимодействует с тремя ближними, на расстоянии ребра октаэдра, с тремя, расположенными по диагонали граней и одним, на расстоянии большой диагонали октаэдра. Приращение энергии взаимодействия 19.51 эВ увеличивает её до 218.4 эВ, повышая энергию связи каждого до 21.56 эВ. Приращение энергии взаимодействия меж электронами слоя, снижающей устойчивость электронной оболочки, для восьми электронов в слое имеет наименьшее значение 19.51 эВ, отчего связь восьми электронов оболочки инертных газов наиболее прочна и устойчива.

Девять электронов в слое не могут равномерно разместиться по его сфере, с одинаковой энергией взаимодействия, что приводит до выталкивания девятого электрона за пределы слоя. Рассмотрим это на примере натрия. Энергия связи его восьми L и одного M электрона составляет $W_{L,M} = 8W_L + 1W_M = 8 \times 45.298 + 1 \times 5.14 = 367.524$ эВ.

Разместим мысленно M электрон натрия девятым в L оболочку. Приращения энергии связи, с присоединением седьмого и восьмого электронов к L оболочке натрия составляют 26,2 эВ и 26,5 эВ. Прирост энергии взаимодействия в слое с присоединением девятого электрона экстраполируем 20ю эВ, что значительно меньше предыдущих 26,5 эВ. Энергия связи девяти электронов L оболочки мысленного натрия будет равна $W_L^* = 9 \times (45.298 - 20) = 227.682$ эВ.

Из сравнения энергии связи восьми электронов в L и одного M оболочках реального натрия $W_{L,M} = 367.4$ эВ с энергией девяти электронов L в оболочке мысленного натрия $W_L^* = 227.682$ эВ, следует, что размещение восьми электронов в L и одного в M оболочках реального натрия энергетически выгоднее, чем размещение девяти электронов мысленного натрия в L оболочке $W_{L,M} - W_L^* = 367.524 - 227.682 = 139.842$ эВ.

Из-за того что переход к девяти электронам в слое энергетически невыгоден, восьмым электроном заканчивается формирование внешних электронных слоёв атомов инертных газов, исключая гелий. У пяти элементов, Na, K, Rb, Cs, Fr, нарушается регулярный порядок заполнения электронного слоя, когда вместо присоединения девятого электрона в слой присоединяется первый электрон следующего слоя. По этой же причине в атомах меди, палладия, золота, сразу после восьми размещается десять электронов, минуя девять, с одновременным уменьшением на один электрон в следующем слое.

И только при временно отложенном заполнении внутреннего четырнадцати электронного слоя, диспрозий, имеет девять, эрбий одиннадцать и иттербий тринадцать электронов, с присущей им, аналогичной девяти электронам, неоднородностью размещения. Причина тому, то, что заполнение четырнадцати электронов N оболочки происходит при уже сформированном сле-

дующем восьми электронном слое O оболочки, имеющим устойчивую октетную конфигурацию. Отщепление электрона от неё, для баланса количества электронов, энергетически менее выгодно, чем девять, одиннадцать и тринадцать электронов в слое, с их энергетической неоднородностью.

Формирование восьми электронного слоя M оболочки, заканчивающееся атомом аргона, происходит аналогично восьми электронному L слою, с подобной зависимостью энергии связи от числа электронов в слое.

Потенциальная яма, в которой размещаются M электроны, образованная зарядами ядра, K и L электронов зависит от заряда ядра Z :

$W_M(Z = 11,12,13,...19) = -(5.14; 15.03; 28.44; 45.13; 65.01; 88.0; 114.3; 143.5; 175.9)$ эВ.

Вычисленная по экспериментальным данным, глубина её W_{M1} , отвечает приближенной зависимости от зарядового числа ядра Z

$$W_{M1} = W_{H\alpha M}(Z - \delta_M)^2, \text{ где: } \alpha_M \approx 0.124, \delta_M \approx 8.8. \quad (5)$$

Влияние на глубину потенциальной ямы W_{M1} десяти зарядов K и L электронов, размещающихся вне ядра, не адекватно снижению заряда ядра на десять единиц, поэтому коэффициент компенсации ими заряда ядра не равен десяти, $\delta_M \approx 8.8 \neq 10$. Коэффициент $\alpha_M \approx 0.124$ учитывает увеличение радиуса оболочки с увеличением её номера.

Приращение глубины ямы с ростом заряда ядра возрастает примерно на 3 эВ, $\Delta W_M = W_{LM} - W_L(z-1) \approx 9.89; 13.41; 16.69; 19.68; 22.99; 26.3; 28.2; 32.4; 35.4$ эВ.

Энергия связи при последовательном присоединении электронов M слоя аргона повышается, $W_{M1} \approx -(143.5; 124.0; 91.3; 75.0; 59.79; 40.90; 27.62; 15.76)$ эВ, по причине роста энергии их взаимодействия: $W_{Mec} = W_{M1} - W_{Mn} \approx 0.0; 19.5; 52.2; 68.5; 83.71; 102.6; 115.88; 127.74$ эВ. Приращения её $\Delta W_{Mec} = W_{Mn} - W_{Mn+1} \approx 19.5; 32.7; 16.3; 15.21; 18.89; 13.82; 11.86$ эВ, для трёх и шести электронов, так же, как и L оболочки заметно выше соседних (подчеркнутые значения).

Заполнение внутренних десяти и четырнадцати электронных слоёв восемнадцати и тридцати двух электронных M, N, O оболочек может отличаться от заполнения внешних восьми электронных слоёв.

По разности энергии связи граничных электронов соседних слоёв, при наличии потенциалов всех степеней ионизации атомов, можно определить структуру всех электронных оболочек атомов. Из-за отсутствия ионизационных потенциалов внутренних восемнадцати и тридцати двух электронных M, N, O оболочек, заполнение которых может отличаться от заполнения внешних восьми электронных слоёв, проанализировать не предоставляется возможным.

Размещение валентных электронов атомов и, отвечающая им энергия связи, от лития, до неона; от натрия, до аргона; от меди, до криптона; от серебра, до ксенона следуют закономерности, подобной L оболочке неона и восьми электронного слоя M оболочки. Отличие их в том, что заполнение L и M слоёв происходит в потенциальных ямах постоянной глубины с повышением энергии связи. Глубина же потенциальных ям, в которых размещаются валентные электроны, увеличивается с ростом заряда ядра, опережая рост энер-

гии взаимодействия электронов, соответственно, энергия связи их понижается.

Ниже приведены энергии связи первых двух групп валентных электронов

$Li \div Ne$ -5.39; -9.32; -8.30; -11.26; -14.53; -13.61; -17.42; -21.56 эВ;

$Na \div Ar$ -5.14; -7.64; -5.98; -8.15; -10.48; -10.36; -13.01; -15.76 эВ.

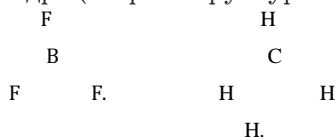
Для трёх и шести электронов энергия связи, как и для L и M электронов заметно повышается (подчеркнутые значения). Следует добавить, что закономерности изменения энергии связи электронов первой и второй группы, с изменением количества электронов, схожи, но не полностью. Причина тому – разные потенциальные рельефы дна потенциальных ям, в которых размещаются электроны. Электроны первой группы опираются на потенциал двух K электронов, второй группы – на потенциал восьми L электронов.

Геометрия размещения валентных электронов атомов подтверждается геометрией образуемых атомами молекул, в которых атомы, связанные в молекулы, размещаются в местах расположения валентных электронов.

Размещение двух электронов внешней оболочки атома бериллия в диаметрально противоположных точках сферической потенциальной ямы подтверждает форма молекулы $BeCl_2$, в которой атомы хлора связанные с валентными электронами бериллия располагаются в линию, $Cl \leftarrow Be \rightarrow Cl$.

Размещение трёх валентных электронов бора в вершинах равностороннего треугольника подтверждает строение молекулы BF_3 , в которой атомы фтора, связанные с валентными электронами бора располагаются, также в вершинах равностороннего треугольника (первая структурная формула ниже).

Размещение четырех валентных электронов углерода в вершинах правильного тетраэдра подтверждает молекула метана CH_4 , в которой атомы водорода, связанные с валентными электронами углерода, так же располагаются в вершинах тетраэдра (вторая структурная формула).

Пять валентных электронов азота размещаются в вершинах шестигранника, составленного из двух трёхгранных пирамид, соединенных основаниями. Шесть валентных электронов кислорода располагаются в вершинах гексаэдра. Семь валентных электронов фтора располагаются в вершинах десятигранника, составленного из двух пятигранных пирамид, соединенных основаниями. Восемь внешних электронов неона располагаются в вершинах октаэдра.

Аналогична геометрия застройки внешних слоёв атомов от лития до неона, от натрия до аргона, от меди до криптона от серебра до ксенона и от золота до радона. Это подтверждается падением изменения энергии их ионизации от первого одновалентного атома в начале группы до восьми электронов атомов инертных газов в конце.

Из анализа энергии связи электронов атомов следует:

Электроны в атомах статически связаны равно действием Кулоновских сил притяжения

ядром атома и взаимного отталкивания. К связи K электронов с ядром атомов, вероятно, причастны слабые взаимодействия.

Статическая связь электронов в атомах подтверждается конфигурациями размещения электронов атомов и соответствующей им энергией связи.

Энергия связи состоит из двух слагаемых, классически зависящих от зарядов и расстояний между ними, отрицательной энергии электрона в поле ядра и положительной энергии электрона в поле соседних электронов атома. Влияние, каких либо квантовых условий и принципов на энергию связи электронов атома не наблюдается.

Если бы энергия связи, с увеличением заряда ядра и соответствующим ростом числа электронов, изменялась монотонно, заполнение электронных оболочек было бы регулярным, согласно закону $N = 2 \times n^2$, где N – число электронов в оболочке, n – номер оболочки [3]. Не равномерность изменения энергии связи с переходом от двух к трем и от восьми к девяти электронам в слое, приводит к нарушению регулярного заполнения электронных оболочек объясняемого энергетически выгодным размещением электронов, отвечающим законам электростатики.

Из таблицы ионизационных потенциалов [1] следует, что разность энергии связи электронов соседних оболочек для многоэлектронных атомов порядка десятков – сотен эВ, в то время как разность энергии связи электронов разных оболочек составляет тысячи эВ, к примеру, энергия связи электронов K, L, M, N, O, P оболочек радона, с числом электронов 2, 8, 18, 32, 18, 8, составляет, порядка 99112; 18826; 4590; 1060; 170; 10.7 эВ.

Энергия связи электронов в слоях, которые уже заполнены, возрастает пропорционально увеличению квадрата заряда ядра, с его увеличением. Энергия связи электронов, размещающихся в заполняемых в данный момент слоях и последующих за ними, из-за увеличения энергии меж электронного взаимодействия возрастает значительно медленнее. Это и приводит к значительному увеличению разности энергии связи электронов уже заполненных и заполняемых оболочек, выражаемому тысячами эВ.

Информацию о структуре внешних электронных оболочек атомов, помимо энергии связи даёт их валентность.

Максимальная положительная валентность атомов, имеющих менее восьми электронов во внешней оболочке, совпадает с числом электронов в ней: $Li(1), Be(2), B(3), C(4), N(5); Na(1) \div Cl(7); Ka(1) \div Mn(7); Cu(1) \div Se(6); Rb(1) \div Ru(8); Ag(1) \div I(7)$, где: Li, N, Na – символы химических элементов, (1), (7) – максимальная валентность и число электронов внешней оболочки.

Валентность атомов выше восьми не наблюдается, поэтому атомы с числом электронов внешней оболочки более восьми, в зависимости от энергетической выгоды связи, располагают валентностью от одного до восьми.

Несколько атомов, присоединяемых химическим элементом с высокой валентностью, испытывают взаимное отталкивание, поэтому размещаются они на максимально возможных расстояниях по сфере атома, определяя, как правило, двух или трёх валентные связи цен-

трального атома, как например атомы четырнадцати элементов от лантана, до лютеция.

Статичность связи электронов в атомах также подтверждает пространственная форма молекул,

атомы которых, связанные в молекулы, размещаются в местах расположения их валентных электронов, о чем более подробно в следующей публикации.

Список литературы:

1. Потенциалы ионизации атомов и ионов. Справочник химика / под ред. Б. П. Никольского – М-Л.: Химия, 1982, т. 1, с. 325-327.
2. Широков Ю. М. и Юдин Н. П. Ядерная физика. – М.: «Наука» 1972.
3. Попенко В. Й. Статичний атом. «Молодий вчений» 2015.

Попенко В.Й.

Науково-виробнича корпорація
«Київський інститут автоматички»

ЕНЕРГІЯ ЗВ'ЯЗКУ ЕЛЕКТРОНІВ В АТОМАХ

Анотація

Аналіз взаємодії електрона і протона показує, що на відстанях менших за розмір атомів, взаємне тяжіння між ними змінюється відштовхуванням. Це дозволяє припустити, що в атомі водню і інших атомах електрони і ядро можуть бути пов'язані статично. У статті розглянуті можливі варіанти об'ясування статичних атомів.

Ключові слова: атом, електрон, протон, ядро, Кулонівські взаємодії, слабкі взаємодії.

Popenko V.I.

Scientifically Productive Corporation
«Kyiv Institute of Automation»

ENERGY OF CONNECTION ELECTRONS IN ATOMS

Summary

The analysis of co-operation of electron and proton shows that on certain distances an interaction between them is replaced by pushing away, that allows to supposing that in the atom of hydrogen and other atoms electrons and kernel are constrained static. The possible variants of device of static atoms are considered in the article.

Keywords: atom, electron, proton, kernel, Culon cooperation's, weak cooperation's.

УДК 519.71

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АЛГОРИТМІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧІ ПРЯМОКУТНОГО РОЗКРОЮ НАПІВОБМЕЖЕНОЇ СМУГИ

Ткаченко М.В.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Лозовська Л.І.

Національна металургійна академія України

Розглянуто постановки задач прямокутного розкрою. Досліджено найбільш поширені алгоритми розв'язання задач прямокутного розкрою. Проведено аналіз ефективності роботи наведених алгоритмів. Проведено порівняльний аналіз ефективності роботи розглянутих алгоритмів.

Ключові слова: задача розкрою, задача упаковки, задача прямокутного розкрою, NP-важка задача, напівобмежена смуга.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день і в найближчому майбутньому в різних сферах виробництва виникають і будуть виникати проблеми ресурсо- та енергозбереження, пов'язані із задачами розкрою і упаковки. Такі задачі відносяться до проблеми оптимізаційного геометричного моделювання, що полягає в оптимізації розміщення даного виду об'єктів в заданих областях.

Складність розв'язку цих задач полягає в тому, що вони відносяться до класу NP-важких проблем оптимізації, тобто для яких поки що не існує методів і алгоритмів, що знаходять точний розв'язок за поліноміальний час.

Для таких задач доцільно провести аналіз розв'язання і навести рекомендації та порівняльну характеристику по вибору алгоритмів розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, інформаційних інтернет-джерел дозволяє зробити висновок, що дослідженням і розробкою методів розв'язку даного класу задач займаються: Харківська школа Р-У Академіка Ю.Г. Стояна [2]; Інститут алгоритмів і наукових обчислень Німеччини (Т. Ленгауер); В. Міленковік, К. Даніельс (США); К. Доусланд, В. Доусланд (Великобританія); ряд російських вчених, серед яких Е.А. Мухачева, М.А. Верхотуров, В.В. Мартинов, А.А. Петунін, В.Д. Фроловський.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки задачі оптимального розкрою відносяться до класу NP-важких проблем оптимізації, до сьогоднішнього часу не розроблено універсального алгоритму для їх розв'язання, і, як наслідок, доводиться при розв'язанні практичних задач обирати алгоритм, який забезпечить прийнятну якість її розв'язання. А це означає необхідність проведення порівняльного аналізу вже існуючих алгоритмів і за необхідності їх удосконалення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є огляд найпоширеніших алгоритмів розв'язання задач прямокутного розкрою та проведення порівняльного аналізу наведених алгоритмів.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо декілька типових задач розкрою та упаковки.

Задача лінійного розкрою. Нехай дано стержень довжиною L та n видів деталей. Деталь виду j має довжину $l_j > 0$ та вартість $c_j > 0$, $j = 1, \dots, n$. Стержень необхідно розкрити на де-

талі таким чином, щоб їх загальна вартість була максимальною.

Побудуємо математичну модель. Для цього введемо невідомі x_j – кількість деталей вигляду j , $j = 1, \dots, n$. Тоді загальна довжина отриманих деталей обмежена розміром стержня.

$$\sum_{j=1}^n l_j x_j \leq L \quad (1)$$

Обмеження на змінні:

$$x_j \geq 0, \text{ цілі, } j = 1, \dots, n \quad (2)$$

Загальна вартість отриманих деталей дорівнює:

$$\sum_{j=1}^n c_j x_j \rightarrow \max \quad (3)$$

У даному випадку (1), (2) – умови, що визначають множину можливих значень змінних x_j , $j = 1, \dots, n$. Серед усіх можливих розв'язків системи (1), (2) потрібно знайти те, на якому досягається максимум цільової функції (3).

Задача прямокутного розкрою. Є напівнескінченна смуга S фіксованої ширини W і множина прямокутників $R = \{R_i = \overline{1, m}\}$ з розмірами (l_i, w_i) , де l_i – довжина, w_i – ширина i -го прямокутника, m – кількість прямокутників. Позначимо вихідні дані як (W, m, R) . Потрібно розмістити прямокутники на смузі так, щоб довжина зайнятої частини смуги досягла мінімуму [1, с. 105].

Допустимою упаковкою прямокутників R на напівнескінченній смузі S називається розміщення прямокутників на смузі S так, щоб виконувались наступні умови:

- сторони прямокутників із R паралельні сторонам смуги S ;
- прямокутники із R між собою не перетинаються (не мають спільних внутрішніх точок).

Введемо прямокутну систему координат, в якій осі O_x, O_y збігаються з нижньою і лівою сторонами смуги, і позначимо допустиму упаковку через $P = \{P_1, P_2, \dots, P_m\}$, де $P_i = (x_i, y_i)$ – координати лівого нижнього кута i -го прямокутника. Тоді координати прямокутників для допустимої упаковки повинні відповідати наступним умовам:

$$x_i \geq 0, y_i \geq 0, y_i + w_i \leq W, i = \overline{1, m}. \quad (4)$$

$$(x_i + l_i \leq x_j) \vee (x_j + l_j \leq x_i) \vee (y_i + w_i \leq y_j) \vee (y_j + w_j \leq y_i), \quad (5)$$

$$i, j = \overline{1, m}, i \neq j.$$

Допустима упаковка P_0 , для якої довжина зайнятої частини смуги $L = \max_{i=\overline{1, m}} (x_i + l_i)$ досягає мінімуму, називається оптимальною.

Порівняльний аналіз алгоритмів розв'язку задачі прямокутного розкрою напівобмеженої смуги.

Маємо набір з n прямокутників і напівобмежену смугу із фіксованою шириною W і нескінченною висотою. Кожен прямокутник по ширині не перевищує W . Задача – укласти прямокутники на смугу без перетинів так, щоб смуга стала якомога меншою довжиною. Домовимося, що всі прямокутники повинні бути упаковані ортогонально, їх не можна повертати.

Алгоритм Next Fit Decreasing High. Прямокутники упорядковано відповідно до незростання висоти (decreasing high), найвищий розташовується в лівому нижньому кутку смуги, тим самим утворивши перший рівень, по висоті рівний йому. Решта прямокутників розташовуються зліва направо, поки є місце на поточному рівні. Прямокутник, який не вміщується на рівні, розміщується вище, утворюючи наступний рівень, і так далі (рис. 1).

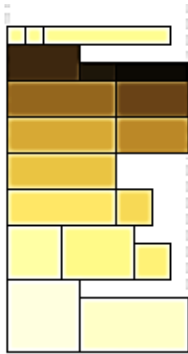

Рис. 1. Приклад роботи алгоритму Next Fit Decreasing High

Алгоритм First Fit Decreasing High. Схожий на попередній алгоритм, але для кожного наступного прямокутника знаходиться місце не тільки на останньому рівні, а починаючи з самого нижнього. Звідси і «first fit» – прямокутник розміщується на перший відповідний рівень знизу. Інтуїтивно зрозуміло, що упаковка буде якіснішою. Ще одна суттєва відмінність – в продуктивності, так як в гіршому випадку доведеться розглядати на кожному кроці всі рівні знизу догори.

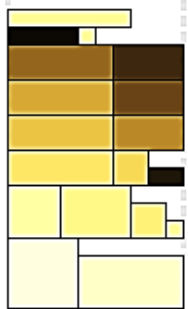

Рис. 2. Приклад роботи алгоритму First Fit Decreasing High

Алгоритм Best Fit Decreasing High. Модифікація попереднього алгоритму. Суть її в тому, що з рівнів, що підходять для упаковки чергового прямокутника, вибирається не перший, а кращий. Кращий рівень – це такий, на якому залишиться мінімум місця після упаковки поточного прямокутника. Інакше кажучи, вибирається

мінімальний простір, що підходить, і це сприяє кращому заповненню рівнів.

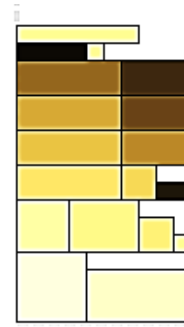

Рис. 3. Приклад роботи алгоритму Best Fit Decreasing High

Алгоритм Split Fit. Спочатку відбираються прямокутники, які ширше ніж половина смуги. Вони будуть упаковані в першу чергу. З них вибираються ще більш широкі – ширше, ніж $2/3$ смуги; вони упаковуються алгоритмом First Fit Decreasing High. Над ними, починаючи з наступного рівня (рівень L), упаковуються ті, що залишилися (ті, що все ще ширше $1/2$, але вже $2/3$). Вони теж упаковуються за допомогою First Fit Decreasing High алгоритму. Такий розподіл створює пустий регіон шириною $1/3$ праворуч від щойно упакованих, що починається на рівні L і закінчується поточною верхньою межею упаковки (тобто він не розміщується вище прямокутників шириною більше $1/2$ але менше $2/3$ ширини смуги). Всі прямокутники, що залишилися, які вужче, ніж $1/2$ смуги, упаковуються за допомогою того ж First Fit Decreasing High алгоритму в першу чергу в утворений регіон, а якщо не вміщаються-то зверху.

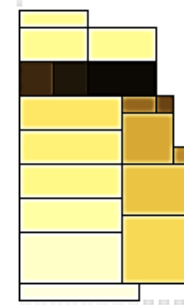

Рис. 4. Приклад роботи алгоритму Split Fit

Алгоритм Floor Ceiling No Rotation (рис. 5). Прямокутники упорядковано відповідно до незростання висоти і застосовується алгоритм Best Fit Decreasing High з деякими модифікаціями. У кожного рівня є «підлога» (floor) і «стеля» (ceiling). Поки є можливість, прямокутники пакуються на «підлогу» зліва направо. Коли місце закінчується, робиться спроба упакувати на «стелю» справа наліво; якщо немає місця на стелі, то тільки тоді починається новий рівень. На кожному кроці перевіряються усі рівні – спочатку «підлога», потім «стеля» – на наявність найбільш прийняттого місця. Метод вдало упаковує по «стелях» найдрібніші прямокутники.

Алгоритм Join (рис. 6). Упорядковані по незростанню висоти прямокутники об'єднуються в

пари так, щоб різниця висоти в парі не перевищувала заданої частки, зазвичай 0-10%. Ще одна умова – щоб їх сумарна ширина могла вміститися в смугу. Отримані прямокутники упаковуються разом з рештою без пари за допомогою алгоритмів Next Fit Decreasing High і First Fit Decreasing High, вибирається кращий розв'язок. Існує варіація цього алгоритму, коли прямокутники упорядковано відповідно по ширині і об'єднуються вертикально, з тією ж умовою максимального відхилення ширини в парі на задану кількість відсотків.

Рис. 5. Приклад роботи алгоритму Floor Ceiling No Rotation

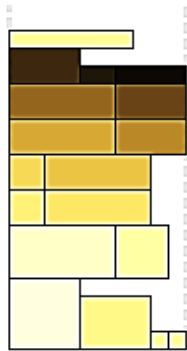

Рис. 6. Приклад роботи алгоритму Join

Алгоритм Sleator (рис. 7) використовує інтуїтивний принцип упаковки ранця: скласти на дно найбільші предмети і а зверху розмістити дрібні. З прямокутників вибираються найширші, ширше половини смуги, і розміщуються один на одного з вирівнюванням по лівому краю. Решту упорядковано відповідно до незростання висоти і починають укладати один за одним зліва направо зверху на вже укладені. Як тільки їх сумарна ширина перевищить половину ширини смуги, що залишилася, вони розміщуються один на одного то ліворуч (починаючи від лівого краю смуги), то праворуч (від середини), за принципом «де на даний момент менше».

Алгоритм Knapsack 0-1 (рис. 8). Це окремий випадок задачі про ранець; примітний тим, що крім відповіді на основне питання (отриманий розмір упаковки) дає ще і розв'язок – список предметів, які потрібно упакувати. Порядок дій такий: прямокутники упорядковуються за незростанням висоти; упаковується перший прямокутник на новий рівень; для цього рівня знаходиться розв'язок задачі Knapsack 0-1, який дає нам список прямокутників, максимізований за площею. Вибрані прямокутники вилучаються зі списку не упакова-

них, рівень закривається і відкривається новий – утворений першим (найвищим) з решти. Повторюємо, поки є прямокутники [2, с. 11].

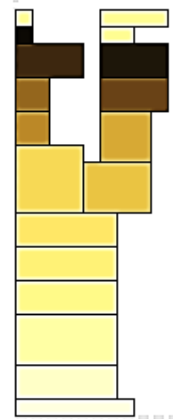

Рис. 7. Приклад роботи алгоритму Sleator

Рис. 8. Приклад роботи алгоритму Knapsack-01

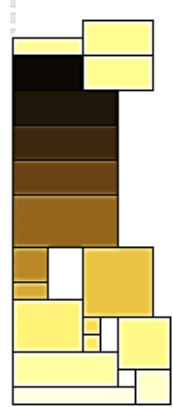

Рис. 9. Приклад роботи алгоритму Burke

Алгоритм Burke (рис. 9). Це безрівневий алгоритм, для якого вводиться додаткова «карта висот» – масив, за яким в процесі заповнення смуги можна відстежувати найменш заповнені області та їх ширину. Спочатку він заповнений нулями. Прямокутники упорядковано відповідно до незростання ширини. Потім на кожному кроці алгоритму:

1. Обчислюється позиція найнижчої області – індекс мінімального значення масиву;
2. Вибирається найбільш придатний прямокутник – який вміщується в цю область, і який максимально її заповнює по ширині;
3. Якщо відповідний прямокутник знайдений, він розміщується в цій області одним із способів:
 - 3.1. По лівому краю області;
 - 3.2. Ближче до вищого сусіда; якщо один із сусідів – край смуги, то ближче до краю;

3.3. Ближче до менш високого сусіда; якщо один із сусідів – край смуги, то далі від краю. До значень масиву, що відповідають ширині прямокутника, додається його висота.

4. Якщо придатного прямокутника немає, область «заповнюється» шляхом вирівнювання її висоти до висоти найближчого краю.

Результат роботи кожного алгоритму – це рівень заповненості смуги, і чим він менший, тим краще. У таблиці 1 наведено результати роботи розглянутих алгоритмів – отримана висота смуги, на якій розміщуються фігури.

Як можна бачити, алгоритм *Floor Ceiling No Rotation* показує найбільш близькі до оптимальних результати.

Висновки і пропозиції. За рахунок своєї простої постановки, задача прямокутного розкрою може бути застосована до величезної кількості практичних задач: безпосередньо до упаковки об'єктів або розкрою матеріалу, розподілу коштів, планування завдань на кластерах та інші.

Розглянуті алгоритми розв'язання задач прямокутного розкрою використовують різні підходи, такі як розбиття смуги на горизонтальні рівні або

Таблиця 1
Результати роботи наведених алгоритмів

Назва алгоритму	Оптимальний розв'язок	Отриманий розв'язок
Next Fit Decreasing High	150	181
First Fit Decreasing High	150	171
Best Fit Decreasing High	150	171
Split Fit	150	171
Floor Ceiling No Rotation	150	161
Join	150	181
Sleator	150	241
Knapsack 0-1	150	181
Burke	150	220

просто упаковка прямокутників на площині. Емпіричним шляхом було визначено, що алгоритм *Floor Ceiling No Rotation* показує найкращі результати по упаковці, тому його використання для вирішення такого роду задач є найбільш доцільним.

З метою підвищення ефективності з точки зору отримання найменшої висоти упаковки, існує кілька модифікацій на деякі з наведених алгоритмів.

Список літератури:

1. Картак В.М. Задача упаковки прямокутників: точный алгоритм на базе матричного представления / В.М. Картак. – Уфа: УГАТУ, 2007.
2. David Pisinger. Algorithms for Knapsack Problems, Ph.D. thesis, February 1995.
3. Могилевский Д.В. Определение оптимальных параметров резки стали 10X12НВМФА / Д.В. Могилевский, Т.А. Литвинова, Н.Н. Подрезов, Р.В. Пирожков // Инженерный вестник Дона, 2013. – № 2.
4. Стоян Ю.Г. Математические модели и оптимизационные методы геометрического проектирования / Ю.Г. Стоян, С.В. Яковлев. – Киев: Наук. думка, 1986.
5. Nthabiseng Ntene. An Algorithmic Approach to the 2D Oriented Strip Packing Problem, 2007.

Ткаченко М.В.

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

Лозовская Л.И.

Национальная металлургическая академия Украины

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АЛГОРИТМОВ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ ПРЯМОУГОЛЬНОГО РАСКРОЯ ПОЛУОГРАНИЧЕННОЙ ЛЕНТЫ

Аннотация

Рассмотрены постановки задач прямоугольного раскроя. Исследованы наиболее распространенные алгоритмы решения задач прямоугольного раскроя. Проведен анализ эффективности работы приведенных алгоритмов. Проведен сравнительный анализ работы рассмотренных алгоритмов.

Ключевые слова: задача раскроя, задача упаковки, задача прямоугольного раскроя, NP-трудная задача, полуограниченная лента.

Tkachenko M.V.

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

Lozovskaya L.I.

National Metallurgical Academy of Ukraine

COMPARATIVE ANALYSIS OF ALGORITHMS SOLVING TWO-DIMENSIONAL PACKING PROBLEM ONTO SEMI-INFINITE STRIP

Summary

Two-dimensional strip packing problems were considered. Investigated the most common algorithms solving two-dimensional packing problems. Analyzed the efficiency of these algorithms. Introduces a comparative analysis of the considered algorithms.

Keywords: strip packing problem, bin packing problem, cutting and packing, two-dimensional rectangular strip packing problem, NP-hard problem, semi-infinite strip.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 664

ВИКОРИСТАННЯ СТЕВІЇ У ЯКОСТІ НАДІЙНОГО ТА БЕЗПЕЧНОГО ЦУКРОЗАМІННИКА ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ

Богомол О.С.

Національний університет харчових технологій

Досліджено походження стевії, хімічний склад рослини. Наведена детальна характеристика складових компонентів стевії та їх основних властивостей. Обґрунтовано вплив стевії на енергетичний склад продукту, безпечність її споживання людьми з цукрових діабетом, атеросклерозом, ожирінням та інших захворюваннями. Описано технологію приготування екстракту стевії та шипшини, який є найбільш оптимальним для заміни цукру при виготовленні кондитерських виробів. Також проведено аналіз органолептичних показників макарунсів, які були приготовані з додаванням екстракту та макарунсів звичайних, разом з цим надано результати аналітичних досліджень.

Ключові слова: цукрозамінник, стевія, дітерпеновийглікозид, стевіозид, екстракт, органолептичні показники.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день асортимент кондитерських виробів розширюється з кожним новим днем, але наскільки позитивними є зміни з точки безпечності продукції?

Перш за все звертається увага на органолептичні показники виробів (зовнішній вигляд, колір, смак, запах), при цьому фізико-хімічні характеристики відходять на задній план. Слід відмітити, що значну частку споживачів кондитерської продукції складають люди, які дбайливо слідкують за своїм харчуванням, займаються спортом та відчайдушно розраховують кількість калорій, споживану за день.

Також, певний відсоток – це люди з цукровим діабетом. Надзвичайно важливо контролювати вуглеводний вміст продукту, адже саме велика кількість вуглеводів негативно впливає на здоров'я хворих на цукровий діабет. За прогнозом Міжнародної діабетичної федерації, 2030 року кількість хворих на діабет жителів Землі досягне півмільярда чоловік. З цього можна зробити висновок, що розширення асортименту кондитерських виробів з використанням якісних та надійних цукрозамінників має надзвичайно важливе значення. Сучасний ринок цукрозамінників та підсолоджувачів широко варіюється, але окрему увагу слід приділити одному із них – стевії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ринку потенційних цукрозамінників були відображені в працях таких науковців як Завгородній В.М., Зубенко В.Ф., Кузнецова І.В., Давидович Ю.А., Ніколаєв Є.В. та інші.

Пошуком природних цукрозамінників почали активно займатись в другій половині ХХ століття. В загальному праці були пов'язані з виявленням властивостей цукрозамінників, їх селекцією, технологією вирощування і отриманням продуктів на їх основі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний ринок цукрозамінників широко варіюється, але переважна їх кількість не приносить ніякої користі, крім того що замінює

цукор. Окрему увагу слід приділити одному із них – стевії, яка є всесвітньовідомим цукрозамінником та має цілий ряд корисних властивостей.

Мета статті. Дослідити хімічний склад стевії та проаналізувати головні переваги її використання у якості цукрозамінника. Вплив стевії на енергетичний склад та органолептичні показники кондитерських виробів.

Виклад основного матеріалу. Стевія – багаторічна трав'яниста рослина у вигляді куща з високими стеблами (від 60 до 120 см). Квіти білі, зібрані в суцвіття, насіння дрібне. У дикому вигляді росте в Центральній, а також Південній Америці. Оскільки користь стевії визнана медициною, її культивують в Азії, Європі (у тому числі і в Україні). Лікувальні властивості виявляє листя стевії. Воно багате на флавоноїди, вітаміни С, А, Е, Р, глікозиди (стевіозид та ін.), а також полісахариди, мікроелементи, також містить клітковину, ефірні олії та дубильні речовини [1].

Сировиною, яка використовується для переробки, виступає суміш листя, верхівок квіткових пагонів і окремих бутонів, що осипались. В нативній формі стевія солодша за цукор приблизно в 15-20 разів. Це пояснюється наявністю в її хімічному складі комплексу дітерпенових глікозидів, які представляють собою органічні з'єднання неуглеводної природи. Слід відмітити, що найбільша кількість дітерпенових глікозидів, що містяться в листі (більше 9%), накопичується перед цвітінням [2].

Було запропоновано використовувати солодкі дітерпенові глікозиди листя стевії в якості низькокалорійних, дієтичних підсолоджуючих речовин. Стевія та її продукти рекомендовані при профілактиці порушень вуглеводного обміну, ожирінні, атеросклерозі, панкреатиті та діабеті.

Вміст дітерпенових глікозидів в сухому листі стевії залежить від кліматичних умов вирощування і складає 6-13% [3]. Еквівалент солодкості суми дітерпенових глікозидів, які містяться в листях стевії і отримали назву «стевіозид», в середньому складають 300 од. (табл. 1).

Таблиця 1
Глікозидний комплекс стевії [3]

Назва глікозиду	Ступінь солодкості по відношенню до сахарози, од.	Назва глікозиду	Ступінь солодкості по відношенню до сахарози, од.
Стевіолбіозид	50	Ребаудіозид D	400-450
Стевіозид	150	Ребаудіозид E	400-450
Ребаудіозид A	400	Дулькозид A	50-100
Ребаудіозид B	50-100	Дулькозид B	150

Глікозидний комплекс стевії (табл. 1) включає в себе 8 компонентів, котрі відрізняються вуглеводними частинами, але мають спільний циклічний аглікон – стевіол. Глікозиди стевії являються похідними стеїола – дітерпенового аглікона кауренового ряду, який має тетрациклічну структуру, споріднену багатьом фізіологічно активним з'єднанням. Стевіол представляє собою безбарвні кристали, його хімічна формула $C_{33}H_{60}O_{23}$.

Ребаудіозиди А та Е дуже примітні, так як вони мають більш рафінований солодкий смак, з меншою кількістю характерного залишкового гіркового смаку, чим стевіозид.

Основні переваги дітерпенових глікозидів: солодкий смак без стороннього присмаку, практично нульова енергетична цінність, стійкість при нагріванні та довготривалому зберіганні, вплив кислот і лугів, неувоснення мікроорганізмами, добра розчинність у воді, невелике дозування, нешкідливість при довготривалому вживанні, включення в процес обміну речовин без участі інсуліну, так як вони не змінюють, а нормалізують рівень глюкози в крові.

Крім солодких дітерпенових глікозидів листя стевії містять і інші компоненти – амінокислоти, флавоноїди, вітаміни А, С, Е, сапоніни, ефірну олію, мікроелементи. У поєднанні з глікозидами вони забезпечують її унікальні лікувально-профілактичні властивості [4].

Флавоноїди, що містяться в стевії, є вітаміноподібними органічними сполуками (вітамін Р), які мають імуномодельючу дію. Флавоноїдам властива капіляророзміцнююча дія, вони зменшують ламкість судин, сприяють розсмоктуванню бляшок і тромбів, знижують тягу до алкоголю і паління; допомагають при порушенні проникності кровоносних судин, порушенні серцевої і судинної діяльності, судомогах травного тракту і т. д. Флавоноїди мають яскраво виражені антиоксидантні властивості.

Вітаміни А, С, і Е, так само як і флавоноїди, характеризуються імуномодулювальними, антисептичними та антиоксидантними властивостями, які покращують функціональні можливості імунної системи і здатні знизити ймовірність розвитку ряду серйозних захворювань, таких як злоякісні пухлини, атеросклероз, ішемічна хвороба серця. Вони мають антисклеротичну, антисептичну, антиканцерогенну дію, тобто уповільнюють процес старіння, зменшують шкідливі наслідки стресу і впливу забрудненого навколишнього середовища [5].

Одним з основних компонентів стевії є ефірне масло, яке накопичується в особливих масляних

клітинах. У ньому міститься понад 53 різних речовин і елементів. Ефірна олія і присутні в ньому гіркоти – ефективний протизапальний та загочуючий засіб при різних подразненнях шкіри, порізах, опіках, обмороженнях, екземі, лікуванні гнійних ран і післяопераційних швів (при цьому не залишається шрамів). Ефірне масло надає відхаркувальну, сечогінну, протисудомну і тонізуючу дію на шлунок, кишечник, селезінку, печінку і жовчний міхур; пригнічує розвиток хвороботворних бактерій, збудників бродіння і вірусів; сприяють лікуванню патологій, пов'язаних з урологією, гастроентерологією.

У листі стевії містяться такі мікроелементи, як фосфор, залізо, кальцій, магній, калій, селен, натрій, йод. Вітамін D приймає участь у засвоєнні кальцію і фосфору з кишечника, їх обміні, а також кальцифікації кісток. Кремнієва кислота покращує стан сполучної тканини, шкіри, волосяного покриву і нігтів [5].

За даними ряду авторів [5-7], компоненти стевії діють на організм людини комплексно, вибірково й послідовно на клітинному і генному рівнях, сприяючи підвищенню рівня біоенергетичних можливостей організму людини.

Для досягнення поставленої мети використовувалися листя стевії, висушені при температурі 50-60°C (ТУ 9377-192-02067936-09. Листя стевії висушені).

Вибір дозування підсолоджуюча речовини і складання рецептури проводились в лабораторних умовах шляхом виготовлення водних екстрактів стевії. Для отримання екстракту листя рослини подрібнювали до порошкоподібного стану, заливали окропом при співвідношенні листа і екстрагента 1:10 і настоювали протягом 15 хв, потім проціджували.

Отриманий екстракт мав гірко-солодкий смак, з металевим присмаком, різким трав'янистим ароматом (запахом). Для поліпшення органолептичних показників екстракту стевії був використаний екстракт шипшини.

Для отримання екстракту з шипшини (ГОСТ Р 51074-2003. Плоди шипшини сушені) використовували сушені плоди, які заливали окропом у співвідношенні 1:20, і нагрівали на киплячій водній бані протягом 15 хв. охолоджували і фільтрували. Екстракт шипшини змішували з екстрактом стевії та оцінювали за смаком і ароматом (запахом).

Аналіз результатів органолептичної оцінки (табл. 2) показав, що в міру підвищення частки екстракту стевії в композиції змінюється її смак і запах. При додаванні екстракту стевії в кількості 1,0 см³ (що відповідає 0,1 г листків стевії) суміш набуває приємний солодко-кислий смак, з приємним вираженим фруктовим запахом. При більш високих концентраціях екстракта стевії в композиції з'являється гіркий присмак.

Таким чином, розчин, отриманий шляхом змішування екстрактів стевії і шипшини у співвідношенні 1:10, був оптимальним за органолептичними характеристиками. У подальших дослідженнях його використовували під назвою «екстракт СШ».

Для приготування 100 см³ екстракту СШ необхідно 0,91 г стевії і 4,5 г шипшини. Екстракт СШ використовували для розробки нових рецеп-

тур кондитерських виробів, а саме макарунсів, оскільки цукор складає приблизно 50% від загальної кількості інгредієнтів.

Досліджували вплив різних дозувань екстракту СШ на якість макарунсів. Вводили екстракт СШ в кількості від 60 до 65% від маси борошна.

Дослідні зразки макарунсів були вироблені рецептурі (кг): борошно мигдальне – 0,25; цукрова пудра – 0,35; яєчні білки – 8шт; цукор – 0,15, харчовий барвник – 0,005; експериментальні вироби виробляються з додаванням екстракту СШ в кількості 0,15 і 0,17 кг.

Аналіз дослідних зразків виявив, що макарунси з додаванням екстракту СШ характеризувалися більш високими органолептичними показниками в порівнянні з контролем. Всі зразки макарунсів, включаючи контрольні, мали форму і стан поверхності, відповідні макарунсам – округлу, нерозпливчату, без притисків; гладку, блискучу поверхню без забруднень; всередині вироби добре пропечені з рівномірною пористістю, без ущільнень.

Контрольні зразки відрізнялися прісним смаком і характерним для макарунсів ароматом. Ма-

карунси з додаванням 60% екстракту СШ (зразок 1) відрізнялися приємним, солодкувато-кислим смаком; добре вираженим, приємним, фруктовим ароматом; добре розвинутою пористістю. Макарунси з додаванням 65% екстракту СШ (зразок 2) відрізнялися приємним, солодкуватим смаком, яскраво вираженим, але кислим присмаком.

При внесенні екстрактів СШ якість макарунсів поліпшується в порівнянні з контрольними зразками, про що свідчить показник бальної оцінки (табл. 3). Макарунси були оцінені на 84,4-87,4 бали, контрольні зразки – 79,2 балів.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши досліджені зразки, можна зробити висновок, що використання стевії в виробництві макарунсів не лише позитивно впливає на енергетичний склад продукту, але покращує органолептичні показники. Таким чином, має місце масове виробництво даного продукту з метою розширення асортименту кондитерських виробів, доступних для людей, у яких діабет, ожиріння та інші захворювання, що передбачають зменшення або повне виключення цукру зі свого добового раціону.

Таблиця 2

Органолептичні показники суміші екстрактів

Лист стевії, г	Екстракт стевії, см ³	Екстракт шиповника, см ³	Характеристика суміші екстрактів
0,02	0,2	10	Смак кислий з характерним запахом шиповника
0,04	0,4	10	Смак кислий з характерним запахом шиповника
0,06	0,6	10	Смак кисло-солодкий, з характерним запахом шиповника
0,07	0,7	10	Смак солодко-кислий, з характерним запахом шиповника
0,08	0,8	10	Смак солодко-кислий, з легким фруктовим присмаком і запахом
0,09	0,9	10	Смак приємний солодко-кислий, з фруктовим присмаком і запахом
0,1	1,0	10	Смак приємний солодко-кислий, з вираженим приємним фруктовим присмаком і запахом
0,11	1,1	10	Смак приємний солодко-кислий, з легким гірким присмаком і легким фруктовим ароматом
0,12	1,2	10	Смак приємний солодко-кислий, з більш насиченим гірким присмаком, легким трав'янистим ароматом
0,13	1,3	10	Смак солодко-кислий, з гірким присмаком, трав'янистим ароматом

Таблиця 3

Органолептична бальна оцінка якості макарунсів з екстрактом СШ

Показник	Оцінка одиничних показників з урахуванням коефіцієнта вагомості K_e , бали		
	Контроль	Зразок 1	Зразок 2
Форма, стан поверхні кірки, $K_e=2$	9,2	9,2	9,2
Забарвлення кірки, $K_e=2$	9,2	9,6	9,6
Стан виробу всередині, $K_e=2$	9,2	9,8	9,8
Характер пористості, $K_e=3$	13,2	14,4	14,4
Запах, $K_e=3$	13,2	14,4	13,8
Смак, $K_e=3$	13,2	15,0	12,6
Розжовуваність, $K_e=2$	12,0	15,0	15,0
Загальний показник якості	79,2	87,4	84,4
Категорія якості	Відмінно	Відмінно	Відмінно

Список літератури:

1. Озерова В.М. Стевия. Медовая трава против диабета. – СПб.: ИГ «Весь», 2005. – 64 с.
2. Батурич А.К. Питание и здоровье: проблемы XXI века / А.К. Батурич, Г.И. Мендельсон // Пищ. пром-сть. 2005. № 5. – С. 105–107.
3. Дзюба О.О. Стевия – *Stevia rebaudiana* (Bertoni) Hemsley – новый для России источник натурального сахарозаменителя / О.О. Дзюба // Растит. ресурсы. 1998. Т. 34, вып. 2. – С. 86–91.
4. Комиссаренко Н.Ф. Дитерпеновые гликозиды и фенолпропа-ноиды листьев стевии / Н.Ф. Комиссаренко // Растит. ресурсы. 1994. № 1. – С. 53–64.

5. Лисицын В.Н. Стевия – источник здоровья и долголетия нации / В.Н. Лисицын, И.П. Ковалев // Пищ. пром-сть. 2000. № 5. – С. 38–39.
6. Натуральные подсластители нового поколения // Кондитерское производство. 2004. № 2. – С. 18–20.
7. Подпоронова Г.К. Изучение химического состава стевии / Г.К. Подпоронова, Н.Д. Верзилина, К.К. Полянский // Пищ. пром-сть. 2005. № 7. – С. 68.

Богомол А.С.

Национальный университет пищевых технологий

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТЕВИИ В КАЧЕСТВЕ НАДЕЖНОГО И БЕЗОПАСНОГО САХАРОЗАМЕНИТЕЛЯ ДЛЯ ПРИГОТОВЛЕНИЯ КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ

Аннотация

Исследовано происхождение стевии, химический состав растения. Приведена подробная характеристика составляющих компонентов стевии и их основных свойств. Обосновано влияние стевии на энергетический состав продукта, безопасность ее потребления людьми с сахарным диабетом, атеросклерозом, ожирением и других заболеваниями. Описана технология приготовления экстракта стевии и шиповника, который является наиболее оптимальным для замены сахара при изготовлении кондитерских изделий. Также проведен анализ органолептических показателей макарунсов, которые были приготовлены с добавлением экстракта и макарунсов обычных, вместе с этим предоставлены результаты аналитических исследований.

Ключевые слова: сахарозаменитель, стевия, дитерпеновый гликозид, стевииозид, экстракт, органолептические показатели.

Bohomol O.S.

National University of Food Technologies

THE USAGE OF STEVIA AS A RELIABLE AND SAFE SWEETENER FOR PREPARING CONFECTIONERY

Summary

Investigated the origin of stevia, a plant chemical composition. The following detailed description of the components of stevia and their basic properties. Stevia substantiated impact on the energy composition of the product, the safety of human consumption with diabetes, atherosclerosis, obesity and other diseases. We describe the technology of preparation of the extract of stevia, and rose hips, which is the best replacement for sugar in confectionery manufacturing. makaroons organoleptic analysis was also conducted which were prepared by adding the extract and makaroons conventional, together with the results of analyzes are provided.

Keywords: sweetener, stevia, diterpene glycoside, stevioside, extract organoleptic properties.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 574.64:504.064

ВСТАНОВЛЕННЯ НОРМАТИВІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РИБОГОСПОДАРСЬКОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ НА ОСНОВІ ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ (НА ПРИКЛАДІ МОРФОЛІНУ)

Крайнюков О.М., Кривицька І.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Показана процедура встановлення гранично допустимої концентрації морфоліну для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування на основі аналізу результатів експериментів з визначення максимально допустимих концентрацій для представників основних ланок трофічного ланцюга водної екосистеми, дослідження інтенсивності протікання процесів самоочищення води, генотоксичних властивостей морфоліну, стабільності у водному середовищі, біокумуляції в органах і тканинах риб та ступеня ураженості екосистеми водного об'єкта.

Ключові слова: морфолін, гранично допустима концентрація, хронічна токсичність, тест-об'єкт, ступень ураженості водної екосистеми.

Постановка проблеми. Основні принципи нормування антропогенно-техногенного впливу на природні ландшафти, які сформульовані В. С. Преображенським [1], пов'язані з теорією і практикою управлінської діяльності; соціально-економічними умовами, існуючими на даний час; зі статистикою; з ландшафтною (геосистемною, геоекосистемною) концепцією; зі співвідношенням суб'єкта та об'єкта при розробці норм. Норми – це один із найважливіших засобів управління природоохоронною діяльністю. Без норм не може бути ні управління, ні планування, ні проектування, ні контролю за будь-якими заходами. Найважливішим принципом розробки нормативів є їх ландшафтний, геосистемний характер. Звідси найбільша увага повинна бути приділена використанню ландшафтного підходу при розробленні норм антропогенно-техногенного навантаження на ландшафти [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з [2], для підтримання сприятливих умов функціонування будь-якої геосистеми норма може розумітися не тільки як допустима межа, але і як оптимум, який забезпечує її максимальну здатність до самовідновлення, наприклад водної екосистеми до самоочищення та максимальної біопродуктивності.

Ефективним засобом обмеження антропогенного впливу на водні екосистеми є нормативи екологічної безпеки водокористування – гранично допустимі концентрації (ГДК) речовин для води водних об'єктів, у тому числі рибогосподарського призначення. ГДК являє собою максимальну концентрацію забруднюючої речовини у воді водного об'єкта, вище якої вода є непридатною для відповідної категорії водокористування.

Аналіз літературних джерел і нормативних матеріалів показав, що у ряді публікацій [3-5] наведено методичні прийоми та процедури встановлення нормативів рибогосподарських ГДК речовин, а також рекомендації щодо використання відповідних методик для визначення їх порогових концентрацій. Основною вадою існуючих мето-

дичних розробок є відсутність в них процедури врахування екологічних ризиків надходження до водного об'єкта речовин, що нормуються, оскільки, згідно із загально прийнятою методологією, нормативи ГДК речовин встановлюються за результатами експериментів в стаціонарних умовах. При цьому не враховується їх небезпека для водних екосистем у зв'язку з існуючою можливістю виникнення непередбачених наслідків сумісної дії і взаємодії речовин, що нормуються, з хімічними сполуками, які присутні у воді водоприймача. Дотримання норм не повинно порушувати ні окремих властивостей геокомпонентів, ні ландшафту в цілому. Цього можна досягти як шляхом розробки норм для окремих властивостей компонентів ландшафту так і за допомогою врахування проявів синергізму, взаємодії речовин тощо.

З метою усунення зазначених недоліків наявних методичних процедур встановлення нормативів ГДК та їх удосконалення з урахуванням ландшафтного та екосистемного підходів до встановлення природоохоронних норм, до алгоритму встановлення нормативів екологічної безпеки водокористування запропоновано включити допоміжний методичний прийом – визначення ступеня ураженості водної екосистеми з урахуванням рівнів хронічної токсичності води [6] водного об'єкта, в який надходить речовина, що нормується. Доповнення процедури встановлення рибогосподарських ГДК речовин зазначеним методичним прийомом дозволяє оцінити екологічні ризики негативного впливу антропогенного забруднення на аквально-ландшафти.

Основним принципом встановлення нормативів рибогосподарських ГДК речовин є використання ландшафтно-екологічного підходу, який забезпечує збереження цілісності всіх ланок трофічного ланцюга водної екосистеми та їх стійке функціонування. З урахуванням цього підходу для встановлення рибогосподарських ГДК речовин застосовується тест-система з використанням набору тест-об'єктів, які є представниками редуцентів (сапрофітні гетеротрофні бактерії), продуцентів

(вищі водяні рослини, водорості), консументів (ракоподібні, моллюски, комахи, риби).

Максимально допустимі концентрації речовини для окремих тест-об'єктів визначають за допомогою методу біотестування. Для кожного тест-об'єкта визначають обов'язкові показники токсичності речовини. Інші показники можуть бути допоміжними, їх використовують для дослідження специфічних особливостей впливу речовини на тест-об'єкт. Висновок щодо наявності або відсутності токсичної дії речовини на тест-об'єкт в окремих експериментах за відповідними показниками токсичності роблять на підставі відповідного критерію токсичності.

Максимально допустиму концентрацію речовини для відповідних тест-об'єктів визначають за результатами узагальнення експериментальних даних щодо токсичної дії речовини на всі досліджувані показники токсичності.

Виклад основного матеріалу. Встановлення гранично допустимої концентрації речовини включає такі обов'язкові методичні прийоми [7, 8]: визначення максимально допустимих концентрацій речовини для тест-об'єктів – представників основних ланок трофічного ланцюга водної екосистеми – інфузорій, водоростей, ракоподібних, моллюсків, риб, комах, водяних вищих рослин; визначення генотоксичних властивостей речовини; дослідження стабільності речовини у водному середовищі; дослідження кумулятивних властивостей речовини; оцінка впливу речовини на процеси самоочищення води.

Як допоміжний методичний прийом включено процедуру визначення ступеня ураженості водної екосистеми з урахуванням рівнів хронічної токсичності води водного об'єкта, в який зі стічними водами надходить речовина, що нормується.

За гранично допустиму концентрацію речовини приймають найменшу з ряду визначених максимально допустимих концентрацій для використаних в експериментах тест-об'єктів з урахуванням результатів оцінки впливу речовини на процеси самоочищення води. Трофічна ланка, до якої відноситься найбільш чутливий тест-об'єкт, визначається як лімітуюча.

Виходячи з переліку експериментальних досліджень, які виконуються для встановлення рибогосподарського нормативу ГДК, даний норматив екологічної безпеки водокористування вважається еколого-рибгосподарським нормативом.

Морфолін застосовується на атомних електростанціях для зниження корозійно-ерозійних процесів та рівня забруднення парогенераторів.

Гранично допустиму концентрацію морфоліну встановлено для води водних об'єктів рибгосподарського водокористування на основі аналізу результатів експериментів з визначення максимально допустимих концентрацій для представників основних ланок трофічного ланцюга водної екосистеми, дослідження інтенсивності протікання процесів самоочищення води, генотоксичних властивостей морфоліну, стабільності у водному середовищі, біокумуляції в органах і тканинах риб та ступеня ураженості екосистеми водного об'єкта, в який відводяться стічні води, що містять залишкові концентрації морфоліну. Норматив ГДК морфоліну встановлювали за методами, наведеними в [7, 9].

Ступінь екологічної небезпеки морфоліну для тест-об'єктів досліджувався за допомогою методик біотестування в короткострокових і довгострокових експериментах. За результатами короткострокових експериментів визначено гостру токсичність морфоліну для водоростей *Scenedesmus quadricauda*, найпростіших інфузорій *Tetrahymena pyriformis*, ракоподібних *Ceriodaphnia affinis* та *Daphnia magna*, моллюсків ставковиків *Limnaea stagnalis*, комах хірономід *Chironomus dorsalis*, вищих водяних рослин *Lemna minor* та розраховано значення середніх летальних концентрацій ($ЛК_{50}$) або середніх ефективних концентрацій ($ЕК_{50}$) морфоліну для відповідних тест-об'єктів. Результати експериментів представлено на рисунку 1.

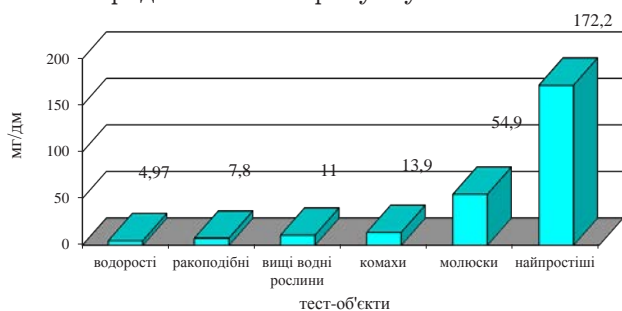

Рис. 1. Значення середніх летальних концентрацій ($ЛК_{50}$) або середніх ефективних концентрацій ($ЕК_{50}$) морфоліну для різних тест-об'єктів

Джерело: розроблено автором

На основі отриманих даних можна зробити висновок, що у випадках, коли концентрація морфоліну у воді водного об'єкта буде дорівнювати чи перевищувати значення $ЛК_{50}$ або $ЕК_{50}$, можуть створюватись гостролетальні умови, за якими відповідна ланка біологічної складової водної екосистеми буде зазнавати значної шкоди.

У довгострокових експериментах досліджувалась хронічна токсичність морфоліну для водоростей *Scenedesmus quadricauda*, інфузорій *Tetrahymena pyriformis*, ракоподібних *Ceriodaphnia affinis* та *Daphnia magna*, ставковиків *Limnaea stagnalis*, хірономід *Chironomus dorsalis*, риб *Cyprinus carpio* та *Brachydanio rerio*.

За результатами довгострокових експериментів визначено максимально допустимі концентрації морфоліну для всіх використаних в експерименті тест-об'єктів, які представлено на рисунку 2.

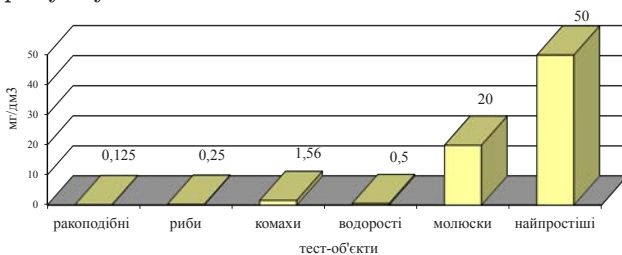

Рис. 2. Максимально допустимі концентрації морфоліну для різних тест-об'єктів

Джерело: розроблено автором

На рисунку видно, що найменшу із визначених максимально допустимих концентрацій морфоліну отримано на ракоподібних *Ceriodaphnia affinis*.

Дослідження генотоксичних властивостей морфоліну з використанням комах – плодівих мух *Drosophila melanogaster* показало, що максимально допустима концентрація за цим показником складає 0,5 мг/дм³.

За результатами оцінки впливу морфоліну на інтенсивність процесів самоочищення води визначено максимально допустимі концентрації морфоліну для сапрофітних гетеротрофних бактерій, які складають за показником їх чисельності 100 мг/дм³, за показником пригнічення активності дихання бактерій-деструкторів – 212 мг/дм³. Такі значення максимально допустимих концентрацій для бактеріальної мікрофлори свідчать про стійкість цієї ланки водної екосистеми до дії морфоліну.

Найбільш чутливою ланкою водної екосистеми до дії морфоліну є ракоподібні церіодафнії. Відповідно до критерію, за яким встановлюються еколого-рибогосподарські нормативи, за гранично допустиму концентрацію морфоліну приймають найменшу із визначених максимально допустимих концентрацій. Такою концентрацією для морфоліну є 0,125 мг/дм³.

Лімітуючий показник шкідливості морфоліну для водної екосистеми – токсикологічний, оскільки концентрація 0,125 мг/дм³ отримана за результатами оцінки токсичних властивостей речовини. На основі результатів експериментів, в яких визначались кумулятивні властивості морфоліну, встановлено коефіцієнт матеріальної кумуляції в органах і тканинах риб, який становить 0,85–2,4.

В експериментах з визначення стабільності морфоліну у водному середовищі встановлено, що зменшення його концентрації на 95% відбувається за 32 доби. Відповідно до класифіка-

ції, морфолін є помірно стабільною речовиною, оскільки його стабільність знаходиться в діапазоні від 11 до 60 діб. Коефіцієнт ступеня ураженості біотичної складової водної екосистеми становить 1,1 за результатами біотестування води водного об'єкта, в який надходить морфолін зі стічними водами.

Отже, на основі значення еколого-рибогосподарського нормативу ГДК (0,125 мг/дм³), стабільності у водному середовищі (зменшення концентрації на 95% становить 32 доби), коефіцієнта матеріальної кумуляції в органах та тканинах риб (0,85–2,4) та ступеня ураженості біотичної складової водної екосистеми (1,1) морфолін відноситься до 3 класу небезпеки.

Висновки. Гранично допустиму концентрацію морфоліну встановлено для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування на основі аналізу результатів експериментів з визначення максимально допустимих концентрацій для представників основних ланок трофічного ланцюга водної екосистеми, дослідження інтенсивності протікання процесів самоочищення води, генотоксичних властивостей морфоліну, стабільності у водному середовищі, біокумуляції в органах і тканинах риб та ступеня ураженості екосистеми водного об'єкта, в який відводяться стічні води, що вміщують залишкові концентрації морфоліну.

Найбільш чутливою ланкою водної екосистеми до дії морфоліну є ракоподібні церіодафнії. Відповідно до критерію, за яким встановлюються еколого-рибогосподарські нормативи, за гранично допустиму концентрацію морфоліну приймають найменшу із визначених максимально допустимих концентрацій. Такою концентрацією для морфоліну є 0,125 мг/дм³.

Список літератури:

1. Преображенский В. С. Основы ландшафтного анализа / В. С. Преображенский, Т. Д. Александрова, Т. П. Куприянова. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
2. Верниченко А. А. Анализ экологических оценок качества поверхностных вод с водоохраных позиций / А. А. Верниченко // Тезисы сообщений Всесоюз. конференции «Оценка и классификация качества поверхностных вод для водопользования». – Харьков, 1979. – С. 11–17.
3. Лесников Л. А. Опыты на дафниях / Л. А. Лесников, Е. Ф. Исакова, Л. В. Колосова // Методические рекомендации по установлению предельно допустимых концентраций загрязняющих веществ для воды рыбохозяйственных водоемов. – М.: ВНИРО, 1986. – С. 34–48.
4. Методические указания по установлению предельно допустимых концентраций вредных веществ для рыбохозяйственных водоемов и дополнительных характеристик, нужных для расчета ПДС. – Л., 1989. – 50 с.
5. Методические рекомендации по установлению предельно допустимых концентраций загрязняющих веществ для воды рыбохозяйственных водоемов. – М.: ВНИРО, 1986.
6. Патент України на корисну модель від 11.11.2013, № 85333 Спосіб визначення ступеня ураженості водної екосистеми / Зареєстровано в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі 11.11.13.
7. Звіт про науково-дослідну роботу за договором від 21.05.2004 № 18 «Розробка методичних рекомендацій з встановлення нормативів екологічної безпеки – ГДК і ОБРВ забруднюючих речовин для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування» (№ держреєстрації 0104U004423). – Харків, 2005. – 106 с.
8. Крайнюков О.М. Ландшафтно-екологічний принцип встановлення нормативів антропогенного навантаження на поверхневі води / О.М. Крайнюков // Людина і довкілля. Проблеми неоекології. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2012. – № 3, 4. – С. 136–145.
9. Крайнюков О. М. Науково-методичні основи нормування антропогенного забруднення аквальної ландшафтів. Монографія / О. М. Крайнюков; за ред. А. В. Гриценка, А. М. Крайнюкової. – Харків: Екограф, 2013. – 260 с.

Крайнюков А.Н., Кривицкая И.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

УСТАНОВЛЕНИЯ НОРМАТИВОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЫБОХОЗЯЙСТВЕННОГО ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ МОРФОЛИНА)

Аннотация

Показана процедура установления предельно допустимой концентрации морфолина для воды водных объектов рыбохозяйственного водопользования на основе анализа результатов экспериментов по определению максимально допустимых концентраций для представителей основных звеньев трофической цепи водной экосистемы, исследование интенсивности протекания процессов самоочищения воды, генотоксических свойств морфолина, стабильности в водной среде, биоккумуляции в органах и тканях рыб и степени пораженности экосистемы водного объекта.

Ключевые слова: морфолин, предельно допустимая концентрация, хроническая токсичность, тест-объект, степень пораженности водной экосистемы.

Krainiukov A.N., Kryvytska I.A.

V.N. Karazin Kharkiv National University

ESTABLISH STANDARDS OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF FISHERY WATER BASED LANDSCAPE-ECOLOGICAL APPROACH (FOR EXAMPLE MORPHOLINE)

Summary

Shown installation procedure morpholine maximum allowable concentration for water fishery water bodies of water by analyzing the results of experiments to determine the maximum allowable concentrations for representatives of the main parts of the food chain of aquatic ecosystems, the research intensity of the processes of self-purification of water genotoxic properties morpholine, stability in water, biokumulyatsiyi in organs and tissues of fish and degree of infestation body of water ecosystems.

Keywords: morpholine, maximum permissible concentration, chronic toxicity test object staggered feet of water ecosystems.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004.931

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ДВОВИМІРНОГО ПРОСТОРУ

Андрійчук Д.О.

Харківський національний університет радіоелектроніки

У роботі здійснено дослідження поняття про розпізнавання образів. Охарактеризований математичний апарат для розв'язання задач розпізнавання. Розглянуто задачу ідентифікації двовимірних графічних об'єктів, отриманих унаслідок експериментальних досліджень. Створені бази даних для розпізнавання двовимірних графічних об'єктів із застосуванням штучної нейронної мережі. Запропоновані правила трансформації введеного зображення із графічного в матричний вигляд.

Ключові слова: розпізнавання образів, методи ідентифікації, двовимірний простір, ймовірність, нейронна мережа.

Постановка проблеми. Загально прийняті уявлення про теорію розпізнавання образів розуміють, що задача розпізнавання відноситься до класу задач, які вирішуються у рамках цифрової обробки сигналів. Проте останні наукові теорії вважають, що розпізнавання образів є окремим напрямком у науці.

Одним з найбільш актуальних напрямків у штучному інтелекті є комп'ютерний зір. Створення експертної системи, дозволяє самостійно проводити аналіз даних, може служити відмінним фундаментом для точного розпізнавання та ідентифікації об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші дослідження у галузі розпізнавання в нашій країні виконав А.А. Харкевич – один з основоположників та фундаторів теорії інформації та сигналів. Значний внесок у розвиток теорії розпізнавання зробили В.М. Глушков, В.С. Міхалевич, О.Г. Івахненко, Ю.І. Журавльов, Я.З. Ципкін, В.І. Васильєв. Серед іноземних вчених слід згадати роботу Ф. Розенблатта, який у 1957 р. запропонував машину, яка навчалася розпізнавати образи і називалася перцептроном (з англ. «to percеpt» – сприймати). Це була найпростіша модель діяльності людського мозку. Значний внесок у подальший розвиток теорії розпізнавання образів зробили У. Гарднер, Р. Дуда, Г. Себастьян, Дж. Ту, К. Фу, П. Харт, С. Ватанабе та інші [3, с. 64].

На основі проведеного аналізу літератури здійснено вибір штучної нейронної мережі. Показано, що адекватне складання бази даних грає ключову роль в підвищенні достовірності двовимірних графічних об'єктів [1, 2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що методи і алгоритми розпізнавання все більшою мірою стають невід'ємною складовою таких прикладних галузей природознавства, як медична і технічна діагностика, ідентифікація складних коливних процесів, екологічний моніторинг та соціальна інформатика, метеорологічне прогнозування і геологічна розвідка, локаційні засоби спостереження та системи введення і виведення текстової, графічної та мовної інформації в комп'ютер [9], інтелектуальні системи прийняття рішень в лі-

тературі – як у вітчизняній, так і в іноземній – системний підхід до задач розпізнавання поки що відсутній.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка методу, що дозволяє автоматизувати процес обробки графічного об'єкта, зокрема розпізнавання і ідентифікація хромосомного набору людини.

Виклад основного матеріалу. Перші роботи з розпізнавання образів були однорівневими [8] і стосувалися теорії і практики побудови читальних автоматів (під образом розуміли знак, зображення, букву або цифру).

Математичним апаратом для розв'язання задач розпізнавання з моменту їх виникнення була теорія статистичних розв'язків [6].

Сьогодні результати теорії статистичних розв'язків стали основою для побудови алгоритмів розпізнавання, які забезпечували зарахування об'єкта до його класу на підставі експериментальних апостеріорних даних – ознак, що характеризують об'єкт та апіорних даних, що описують класи об'єктів. Пізніше математичний апарат розширився за рахунок використання методів алгебри логіки і деяких розділів прикладної математики, теорії інформації, математичного програмування і системотехніки [8].

Проблема розпізнавання значною мірою ототожнюється з побудовою оптимальних алгоритмів розпізнавання та дослідженням умов, які дають змогу реалізувати такий алгоритм.

Дослідження орієнтуються на розв'язання хоча й важливих, але часткових задач. До таких задач передовсім треба зарахувати задачі достовірного розпізнавання, суть яких зводиться до поділу простору ознак, мовою яких описуються об'єкти чи процеси розпізнавання, на області, що відповідають класам цих об'єктів, тобто до вибору найкращих границь (правил) розділення класів. Але розв'язати ці задачі можна тоді, коли апіорі відомі класи об'єктів і ознаки, мовою яких описуються розпізнавані об'єкти та їх класи. Однак розробник системи розпізнавання, як правило, не володіє цією інформацією. Навіть в найпростіших випадках розпізнавання букв алфавіту, відбитків пальців, слів мови, екстремумів та особливих точок функцій (де не виникає

питання про класи), їхні інформативні ознаки та апаратура для їх визначення не є заданими – це є предметом нетрадиційних досліджень.

Можна стверджувати, що достовірне розпізнавання ситуацій не є достатньою умовою потенційно можливої ефективності системи управління. Але це необхідна умова. Важко уявити, що лікар, який поставив неправильний діагноз, знайде правильний метод лікування чи не виявлення нестійких коливних режимів забезпечить надійну роботу технічного пристрою.

У розробленні будь-яких систем розпізнавання необхідний системний підхід, суть якого полягає в тому, щоб в умовах неминучих фінансових і технічних обмежень система розпізнавання забезпечила системі управління реалізацію потенційно можливої ефективності. Вибору чи створенню критеріїв розпізнавання повинна передувати процедура визначення первинних ознак про процес розпізнавання, встановлення пріоритету цих ознак та їх впливу на інтегральні характеристики досліджуваного процесу чи об'єкта, а далі формування робочого словника ознак, які безпосередньо можна встановити. З математичного погляду побудова такої системи має забезпечити мінімальну похибку розпізнавання та достовірну ідентифікацію об'єкта розпізнавання за певними ознаками та критеріями прийняття рішення [2, с. 32].

Упродовж останнього десятиліття ведуться численні розробки оптоелектронних систем (ОЕС), що будуються на біонічних (біокібернетичних) принципах. Дослідження цих принципів і створення елементної бази для їх практичної реалізації – основна тенденція розвитку сучасного оптоелектронного приладобудування. Все більше уваги надається адаптивним оптоелектронним пристроям, які реалізують зворотні зв'язки на параметричному і схемотехнічному рівні. Такі пристрої застосовують для управління чутливістю, величиною кутових полів, параметрами оптичних спектральних, просторових і частотно-часових фільтрів, а також іншими характеристиками ОЕС.

В сучасних системах розпізнавання, які являються класом ОЕС, використовують алгоритми порівняння відомих розподілів безлічі ознак у n -мірному просторі з розподілом, що відображає множину ознак у досліджуваній системі. Обробка ознак в системах розпізнавання найчастіше ведеться трьома способами: відбір найбільш інформативних ознак, утворення співвідношення окремих ознак і утворення лінійних комбінацій окремих ознак. Для зменшення розмірності в задачах розпізнавання використовують такий опис образів, який містить лише обмежене число «особливих» ознак. Вибір ознак, які найістотніше характеризують конкретний клас об'єктів, є найважливішим завданням при розробці інтелектуальних ОЕС.

Окремо взяті ознаки не несуть достатньої кількості інформації про зображення, тому їх необхідно об'єднувати в групи. Найчастіше використовують такі групи ознак, як геометричні, спектральні, енергетичні й динамічні. Перш ніж використовувати ту або іншу ознаку, необхідно оцінити її інформативність. Методи оцінки інформативності можна умовно розділити на детерміновані й статистичні. У детермінованому

підході інформативність ознаки визначають як різницю між значенням параметра якості, одержаним з врахуванням даної ознаки, і без нього. Хай є набір ознак $P_1, P_2, P_3, \dots, P_n$, що характеризують зображення суб'єкта, і набір параметрів якості $K_1, K_2, K_3, \dots, K_n$. Кожен параметр може визначатися декількома ознаками, причому одна ознака може впливати на різні параметри. Завдання полягає в тому, щоб вибрати ознаки, які позитивно впливають на всі параметри, в яких вони задіяні, а саме (формула 1):

$$\Delta P = K_i(P_1, P_2, P_3, \dots, P_{i-1}, P_i, P_{i+1}, \dots, P_n) - K_i(P_1, P_2, P_3, \dots, P_{i-1}, P_{i+1}, \dots, P_n) \quad (1),$$

де ΔP – визначає вплив i -ої ознаки на якість і дорівнює «0» у разі відсутності впливу, «-1» у разі погіршення якості і «+1» у разі поліпшення якості [1, с. 69].

Інший шлях оцінки інформативності ознаки – використання статистичних даних. Розрахувавши математичне очікування і дисперсію ознак, можна визначити ознаки з мінімальним коливанням значення у середині класу і найбільшим розкидом значень від класу до класу. Для цього використовують відомі відношення (формули 2а, 2б, 2в):

$$F = \frac{D_d}{D_m}; \quad (2a)$$

$$D_m = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^k (M_m - M_i)^2}{k-1}}, M_m = \frac{\sum_{i=1}^k M_i}{k}; \quad (2б)$$

$$D_d = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^k (M_d - D_i)^2}{k-1}}, M_d = \frac{\sum_{i=1}^k D_i}{k}. \quad (2в)$$

Отже, чим більша дисперсія величини M_i , тим ширший діапазон коливання ознаки при описі різних об'єктів, і, тим вища цінність даної ознаки для розпізнавання; а чим менша дисперсія D_i , тим менші розкиди ознаки для одного і того ж об'єкту, тобто, тим кучніше розташовуються елементи одної групи (класстера). У граничному випадку величина F прямує до нуля [4, с. 100].

Існує декілька основних підходів до формування ознак: статистичний, геометричний, структурний (морфологічний), лінгвістичний, нейросистемний. Головна вимога до ознаки – це інваріантність до будь-яких перетворень зображення, як наприклад, плоскопаралельний зсув, поворот навколо осі об'єктиву, масштабування, перспективне перетворення, деформація, зміна яскравості/кольору/контрасту. Окрім інваріантності до описаних перетворень, ознака повинна бути індивідуальною, чітко визначеною і постійною в часі.

Найбільш поширене використання сучасних систем розпізнавання – це ідентифікація особи за біометричними ознаками. Біометричні ознаки з погляду способу виділення і розпізнавання можуть бути розділені на дві групи:

1) характеристики самого об'єкту: наявність/відсутність елементів, розмір, тип, взаємне розміщення та орієнтація певних деталей, тощо (напр., міжочна відстань, форма обличчя, відношення ширини носа і рота, і т.п.);

2) параметри, що генеруються системою – значення детермінованих функцій, обчислених на зображенні (напр., кореляція області зображення з шаблоном) [7, с. 181].

Розпізнавання по IRIS – одна з біометричних технологій, яка застосовується для підтвердження особи користувача. Ця технологія побудована

на аналізі зображення райдужної оболонки ока. Всі існуючі методи автоматичного розпізнавання реалізують наступну схему:

- 1) отримання об'єкта на зображенні;
- 2) нормування розмірів зображення;
- 3) обробка отриманого зображення;
- 4) обчислення ознак і формування з них коду дослідного зразка;
- 5) порівняння двох наборів ознак.

Функція вироблення коду дослідного зразка – етап шифрування ознак об'єкта розпізнавання у визначений раніше формат для ефективного зберігання і порівняння.

Наступне застосування сучасних систем розпізнавання, яке особливо швидко розвивається у військовій сфері – це захоплення реального об'єкта, його розпізнавання та моделювання віртуальної реальності в спеціалізованих приладах. Таким типовим застосуванням є нашлемні дисплеї для створення віртуальної реальності на основі розпізнаних, оброблених і візуалізованих образів реальних об'єктів.

В реальних системах розпізнавання застосовують, в основному, чотири підходи: 1) кореляційні; 2) засновані на прийнятті рішень по критерію близькості з еталонами; 3) ознакові; і 4) синтаксичні – найменш трудомісткі. Кожний підхід має свої конкретні алгоритми та певну область застосування, яка залежить від характеру відмінностей вхідних і еталонних зображень, наявності завад, вимог до об'ємів обчислень і швидкості ухвалення рішень, тощо. Для вирішення задач в умовах реального часу найчастіше застосовують нейронні мережі. Вони дають добрі результати при рішенні проблем, що є дуже складними для традиційних технологій (напр., проблеми, які не мають алгоритмічного рішення, або ті, для яких знаходження алгоритму є дуже складним і часто неможливим завданням) [9, с. 218].

Однак серйозною умовою, що обмежує практичне застосування нейронних мереж у вбудованих системах розпізнавання – це попередня підготовка зображень об'єктів. Справа в тому, що вбудована система передбачає використання досить простої «оптики», що призводить до появи різного роду спотворень з боку приймача зображення. А нейронна мережа не зможе ефективно працювати, якщо зображення об'єктів матимуть нечіткі межі, значні зміни гама кольорів, спотворення сторонніми предметами, відблисками, шумами, і т.д.

Існуючі методики, здатні виробляти розпізнавання образів, мають істотні недоліки, пов'язані з відсутністю здатності адаптуватися до конкретних об'єктів. Більш результативним є застосування альтернатив, що дозволяють моделі самоналаштуватися. Це слід реалізувати за допомогою штучної нейронної мережі, що використовує розділену модель нейронів та ймовірно-статистичний аналіз растрових масивів.

Важливим розділом теорії розпізнавання образів є автоматична класифікація або кластер-аналіз вхідних даних [7-9]. Кластер складається з множини схожих (подібних) реалізацій образу, які можна відділити за певними критеріями від інших об'єктів. Оскільки при кластер-аналізі масив ідентифікаторів класу реалізацій відсутній, то іншою назвою цього процесу є «навчання без

учителя» (unsupervised learning). У процесі класифікації виконується не лише пошук подібних реалізацій, але й формування вирішальних правил для кожного кластера. Априорна інформація про кількість кластерів та їх розміщення в просторі ознак розпізнавання значно спрощує цей процес.

Основними підходами, що відрізняються галуззю знань і науковим напрямком вирішення проблем розпізнавання образів, є:

1) алгебраїчний, основною перевагою якого є прості вирішальні правила. Основний недолік цього підходу полягає в невисокій достовірності розпізнавання, оскільки він не враховує неконтрольовані фактори, які впливають на процес розпізнавання;

2) геометричний, що характеризується універсальністю, наочністю та простотою інтерпретації алгоритмів розпізнавання;

3) статистичний, у рамках якого використовують статистичні характеристики аналізу даних;

4) біологічний, до якого відносять штучні нейронні мережі. Алгоритми в рамках цього підходу моделюють когнітивні процеси, що відбуваються у нервових клітинах мозку людини [4, с. 100]. Основний недолік біологічного підходу – це висока чутливість до багатовимірності простору ознак розпізнавання;

5) мережевий (семантичні мережі, фрейми, мережі Петрі, дерево рішень тощо). Перевагами цього підходу є простота моделі, можливість її розширення та ускладнення, а основний недолік – складність побудови вирішальних правил;

6) нечіткий, який створено на базі алгебраїчного підходу, і він є конкурентом статистичного підходу. Цей підхід дозволяє моделювати процеси розпізнавання образів, що априорно перетинаються в просторі ознак розпізнавання. Але він не пристосований до оптимізації параметрів функціонування системи розпізнавання;

7) теоретико-ігровий підхід, вирішальні правила у рамках якого характеризуються високою складністю та невисокою достовірністю розпізнавання.

Незважаючи на те що наведені підходи відрізняються один від одного рівнем і видом математичної формалізації слабоформалізованих процесів прийняття рішень, між ними не існує чіткої межі, а самі підходи часто доповнюють один одного. Оскільки всі основні підходи, окрім алгебраїчного, перетинаються з геометричним, то саме в рамках геометричного підходу формування загальної теорії прийняття рішень є найбільш виправданим.

В рамках геометричного підходу теорія розпізнавання образів базується на двох основних принципах [7]:

1) максимальньо-дистанційний принцип, за яким вирішальні правила будуються шляхом максимізації середньої міжкласової відстані;

2) мінімально-дистанційний принцип, за яким вирішальні правила будуються за умови мінімізації середньої відстані реалізації образу до центру свого класу.

Виконання цих принципів є необхідною умовою одержання максимальної достовірності розпізнавання, яка визначається повною ймовірністю правильного прийняття рішень (формула 3):

$$P_i = p_1 D_1 = p_2 D_2, \quad (3)$$

де p_1, p_2 – безумовні ймовірності, D_1, D_2 – перша та друга достовірності відповідно.

Найбільш типовим випадком розпізнавання двовимірних об'єктів є розпізнавання хромосомного набору людини. Точність і ефективність розпізнавання хромосом залежить від добре підібраних і відкаліброваних еталонних представників кожної хромосоми.

На рис. 1 наведені приклади пар хромосом характерних для людини [5]. Зображення являє собою графічний файл, тобто послідовність кодових символів. Однак для розпізнавання необхідно перетворити цей зашифрований код в матричне представлення нулів і одиниць (0 – не зафарбовані, 1 – зафарбовані). Сучасні програми розпізнавання використовують матриці з високою роздільною здатністю. Для складання бази даних кожній хромосомі були підбрані 5 представників у вигляді матриці з роздільною здатністю 12×16 . Це матриця є оптимальною і дає високі результати розпізнавання об'єктів завдяки добре підбраній ІСНС.

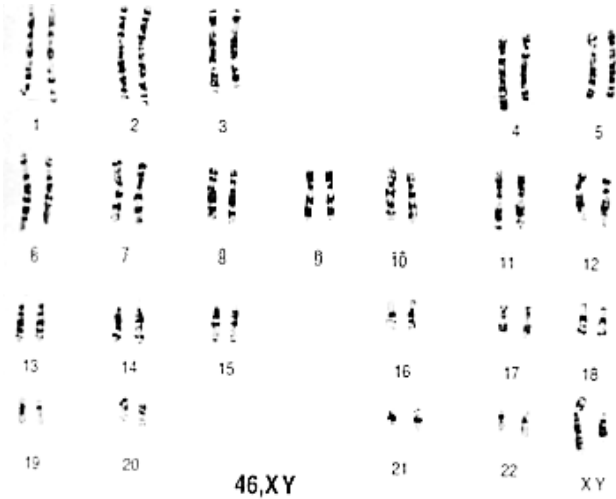

Рис. 1. Типові набори хромосом

Процес введення полягає в зафарбовуванні білого поля рецепторів, чорними точками. Поле рецепторів складаються з 192 -ох квадратних клітин. На рис. 2 наведено приклад заповнення поля рецептора 15 -ма точками, в результаті якого виходить графічно-цифрове зображення 8 -ої хромосоми. Такий дозвіл є невисоким, але достатнім для зображення відмітних один від одного хромосом.

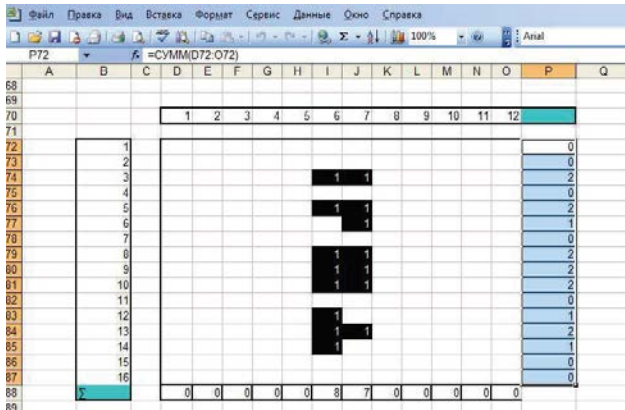

Рис. 2. Подання хромосоми у графічному редакторі

Якщо розміри об'єкта зображення не збігаються з розміром матриці 12×16 , необхідно привести його до цього вирішення шляхом операції стиснення/розтягування в будь-якому графічному. Для аналізу зображення необхідно декодувати його в матричний вигляд, використовуючи програму WinHex. Дані представлені в 16 -ій системі числення [4].

Після отримання матричного запису у вигляді масиву програми, наступним етапом є обробка на вході зображення з БД, для подальшого розпізнавання. Основною метою поставленого завдання було, не просто домогтися розпізнавання образів, а побудувати самонавчальну модель без учителя, застосовуючи ймовірнісно-статистичний аналіз з використанням мінімальної БД представників кожної хромосоми. Ця модель еквівалентна за своїми властивостями з ШНМ Хопфілда [5, с. 156]. В таких мережах вагові коефіцієнти синапсів розраховуються тільки одного разу перед початком функціонування мережі на основі інформації про оброблювані дані, і все навчання мережі зводиться саме до цього розрахунку. Вектори повинні мати бінарний вигляд. Після цього відбувається розрахунок вагових коефіцієнтів за формулою (4):

$$w_{ij} = \frac{1}{N} \sum_{d=1, \dots, m} X_{id} X_{jd}, \quad (4)$$

де N – розмірність векторів, t – число записаних вихідних векторів, d – номер вихідного вектора, X_{id} – i -я компонента вихідного j -го вектора.

Для кожної з 23 досліджуваних пар хромосом були побудовані дві таблиці: названі сумматорними матрицями точкових ваг і точкових ймовірностей.

Ці матриці представляли собою таблиці, що містять відповідно сумарні значення точкових ваг і точкових ймовірностей для введених еталонів.

Були підраховані суми ваг по вертикальних і горизонтальних складових у кількості відповідно 12 та 16 значень.

На прикладі 8 -ої хромосоми, наведена сумматорна матриця точкових ваг (рис. 3).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1	0	2	2	1	3	4	4	3	2	0	0	0	21
2	0	1	3	1	4	39	38	3	1	0	0	0	90
3	0	2	3	1	3	5	5	2	1	0	1	0	23
4	0	0	4	1	4	37	34	3	2	0	0	0	85
5	0	0	4	1	3	5	38	3	1	0	0	0	55
6	0	0	5	1	4	5	5	2	1	0	0	0	23
7	0	0	5	1	4	37	38	3	1	0	1	0	88
8	0	0	2	2	4	35	35	3	1	0	0	0	82
9	0	0	1	1	4	33	32	3	1	0	0	0	75
10	0	0	1	1	4	32	27	3	1	0	1	0	70
11	0	0	2	1	3	5	5	2	1	0	0	0	19
12	1	0	1	1	4	36	5	2	1	0	0	0	51
13	0	0	1	1	4	40	34	3	1	0	0	0	84
14	0	1	1	1	3	28	4	2	1	2	0	0	43
15	0	2	1	2	3	5	3	2	1	0	1	0	20
16	0	0	1	2	3	5	2	1	1	0	0	0	15
Σ	1	8	37	19	57	351	307	40	18	2	4	0	

Рис. 3. Сумматорна матриця точкових ваг

Сумматорна таблиця точкових ймовірностей наведена на рис. 4.

Вона має таке ж структурне уявлення, але у відмінності від першої, містить сумматорні точ-

кові ймовірності, які були умовно розділені на чотири діапазони (0, 0.25], (0.25, 0.5], (0.5, 0.75], (0.75, 1.00] і асоційовані з колірною палітрою для візуального виділення домінантних і рецесивних ймовірностей.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	0.91	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
2	0.01	0.91	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
3	0.01	0.01	0.91	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
4	0.01	0.01	0.01	0.91	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
5	0.01	0.01	0.01	0.01	0.91	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
6	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.91	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
7	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.91	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
8	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.91	0.01	0.01	0.01	0.01
9	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.91	0.01	0.01	0.01
10	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.91	0.01	0.01
11	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.91	0.01
12	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.91

Рис. 4. Сумматорна матриця точкових ймовірностей

Діапазони ймовірностей і відповідність кольорів пікселів:

- (0, 0.25] – білі точки (рецесивні);
- (0.25, 0.5] – світло-сірі точки (рецесивні);
- (0.5, 0.75] – темно-сірі точки (домінуючі);
- (0.75, 1.00] – чорні точки (домінуючі).

Це дає сумарну візуальну картину ймовірнісного розподілу точок кожного символу на полі рецептора.

Висновки і пропозиції. Таким чином, історія становлення теорії розпізнавання образів характеризується великою різноманітністю методів і підходів до вирішення її проблем.

Отримані результати дозволяють судити про можливість ефективного застосування математичного апарату штучних нейронних мереж для ідентифікації двовимірних графічних об'єктів, зокрема, набору хромосом людини. При цьому достовірність ідентифікації пар хромосом при автоматизації всього процесу підвищується на 12-15% в залежності від порівнюваних типів класів.

Список літератури:

- Гимпилевич Ю. Б. Современное состояние и перспективы развития методов пространственной локализации объектов на основе технологий радиочастотной идентификации / Ю. Б. Гимпилевич, Э. А. Левин, Д. А. Савочкин // Радиотехника. – 2013. – Вып. 173. – С. 69–80.
- Довбиш А. С. Основы теории распознавания образов: навч. посіб.: у 2 ч. / А. С. Довбиш, І. В. Шелехов. – Суми: Сумський державний університет, 2015. – Ч. 1. – 109 с.
- Местецкий Л. М. Математические методы распознавания образов: курс лекций / Л. М. Местецкий. – М.: МГУ, 2004. – 85 с.
- Подчашинський Ю. О. Вимірювання параметрів обертового руху на основі алгоритмічної обробки двовимірних відеозображень / Ю. О. Подчашинський // Вісник ЖДТУ. Технічні науки. – 2008. – № 4 (47). – С. 100–108.
- Пуйда Володимир Якович. Спеціалізовані засоби систем ідентифікації зображень двовимірних об'єктів: Дис. ... канд. техн. наук: 05.13.05 / Державний ун-т «Львівська політехніка». – Л., 1997. – 178 л. – Бібліогр.: л. 156–168.
- Cristianini N. Support vector machines and other kernel-based learning methods / N. Cristianini, J. Shawe-Taylor. – Cambridge University Press, 2000. – P. 204.
- Muller K. R. An introduction to kernelbased learning algorithms / K. R. Muller, S. Mika, G. Ratsch, et al. // IEEE Transactions on Neural Networks. – 2001. – № 12 (2). – P. 181–202.
- Scholkopf B. New support vector algorithms / B. Scholkopf, A. Smola, R. C. Williamson, P. L. Bartlett // Neural Computation. – 2000. – 12 (5). – P. 1207–1245.
- Subramanian S. P. RIL-reliable RFID based indoor localization for pedestrians / S. P. Subramanian, J. Sommer, S. Schmitt, W. Rosenstiel // 2008 International conference on software, telecommunications and computer networks (SoftCOM 2008). – 2008. – P. 218–222.

Андрейчук Д.О.

Харьковский национальный университет радиоэлектроники

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОВ ИДЕНТИФИКАЦИИ ОБЪЕКТОВ ДВУМЕРНОГО ПРОСТРАНСТВА

Аннотация

В работе осуществлено исследование понятия о распознавании образов. Приведен математический аппарат для решения задач распознавания. Рассмотрена задача идентификации двухмерных графических объектов, полученных в результате экспериментальных исследований. Созданы базы данных для распознавания двумерных графических объектов с использованием искусственной нейронной сети. Предложены правила трансформации введенного изображения из графического в матричный вид.

Ключевые слова: распознавание образов, методы идентификации, двухмерное пространство, вероятность, нейронная сеть.

Andriichuk D.O.

Kharkiv National University of Radioelectronics

RESEARCH METHODS FOR IDENTIFICATION OF OBJECTS IN TWO-DIMENSIONAL SPACE

Summary

In the paper, the concepts of object recognition were studied. Mathematical apparatus for the decision of recognition tasks was considered. The task of identifying two-dimensional graphical objects, obtained as a result of experimental studies, was investigated. The databases for recognition of two-dimensional graphic objects using an artificial neural network were created. The rules of transformation of an image from graphical to matrix form are determined.

Keywords: recognition, identification methods, two-dimensional space, probability, neural network.

УДК 519.71

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИБІР ХЕШ-ФУНКЦІЇ ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СИНХРОНІЗАЦІЇ БАЗИ ДАНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ ХОРВАТІЇ

Борд Р.В.

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

Лозовська Л.І.

Національна металургійна академія України

Основні питання, що виникають при пошуку оптимального алгоритму хешування, є дослідження таких властивостей цих алгоритмів як стійкість до пошуку першого та другого прообразів, обчислювальна складність. В роботі проведено аналіз найбільш поширених алгоритмів побудови хеш-функцій. Виявлено їх переваги та недоліки. Визначено основні критерії підбору оптимальної хеш-функції для конкретних практичних задач. Визначено оптимальний алгоритм хешування для конкретної практичної задачі замовника.

Ключові слова: алгоритм хешування, MD4, MD5, SHA, динамічне хешування, метод множення, метод поділу, мінімальне ідеальне хешування.

Постановка проблеми. Дослідження задач алгоритмів хешування є дуже важливим питанням на сьогоднішній день, адже ці задачі є актуальними в практичному значенні. Оскільки всюди, де необхідно перевірити цілісність передачі даних через канали зв'язку, такі як Інтернет, виникає питання перевірки чи дані дійшли від відправника до отримувача у повному обсязі. Це стосується як перевірки цілісності та коректності даних, так і перевірки чи ці дані мають актуальний стан або потребують оновлення.

Основні питання що виникають при пошуку оптимального алгоритму хешування, є дослідження деяких властивостей цих алгоритмів. Такими властивостями є наприклад стійкість до пошуку першого та другого прообразів, обчислювальна складність та інші.

Зокрема, для нашої практичної задачі потрібно було проаналізувати доступні алгоритми хешування, та знайти такий алгоритм, який б водночас був і стійким до пошуку прообразів, але також дуже швидко міг видавати результат хешування, тобто хеш для дуже великих об'ємів вхідних даних. В цій роботі розглянуто найбільш відомі алгоритми хешування, а також представлена реалізація обраного в результаті аналізу алгоритмів, так званого «оптимального» алгорит-

му для конкретної практичної задачі, яку перед нами поставив замовник.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процедура хешування інформації застосовується при вирішенні широкого кола різноманітних завдань: в програмуванні при побудові асоціативних масивів, пошуку дублікатів в даних, визначення контрольної суми для захисту при передачі інформації [2].

В останні роки проведено багато досліджень з розробки нових та вдосконалення вже існуючих методів хешування. Наприклад, Лужецький В. А. та Баришев Ю. В. розробили конструкцію багатоканального хешування, що дало можливість узагальнити та удосконалити відомі підходи підвищення стійкості хешування до мультиколізій [3]. Бойко А. О. та Горбенко І. Д. запропонували критерії, показники та методику оцінки функцій хешування з підвищеною швидкістю [4]. При цьому підвищення швидкості досягається за рахунок розпаралелювання обчислень. Ще одним напрямком є застосування нейронних мереж для вирішення задач захисту інформації [6], включаючи і хешування даних.

Значний внесок у розвиток алгоритмів хешування також внесли Д. Кнут, У. Пітерсон, та Ханс Петер Лун.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогоднішнього часу дослідження оптимального механізму хешування були слабо представлені, систематичні дослідження у цьому напрямку ще не завершені, а їх важливість не потребує додаткового обґрунтування. Вищезазначене обумовлює необхідність подальших наукових пошуків на сучасному науковому підґрунті.

Мета статті. Метою даної роботи є ознайомлення з основними критеріями підбору оптимальної хеш-функції для конкретних практичних задач, а також визначення оптимального алгоритму хешування для конкретної практичної задачі замовника.

Виклад основного матеріалу. Хеш-функція – це деяка функція $h(K)$, яка бере якийсь ключ K і повертає адресу, за якою проводиться пошук в хеш-таблиці, щоб отримати інформацію, пов'язану з K . Наприклад, K – це номер телефону абонента, а шукана інформація – його ім'я. Функція в даному випадку нам точно визначить, за якою адресою знайти шукане.

Якісна хеш-функція повинна задовольняти двом вимогам:

- її обчислення повинно виконуватися дуже швидко;

- вона повинна мінімізувати кількість колізій.

Отже, перша властивість якісної хеш-функції залежить від комп'ютера, а друга – від даних.

Теоретично неможливо визначити хеш-функцію так, щоб вона створювала випадкові дані з реальних невідповідних файлів. Однак на практиці реально створити досить хорошу імітацію за допомогою простих арифметичних дій. Більш того, часто можна використовувати особливості даних для створення хеш-функцій з мінімальним числом колізій (меншим, ніж при істинно випадкових даних) [3].

Одним з найбільш очевидних і простих способів хешування є метод середини квадрата, коли ключ зводиться в квадрат і береться кілька цифр в середині. Ключ спочатку приводиться до цілого числа, для здійснення з ним арифметичних операцій. Однак такий спосіб добре працює до моменту, коли немає великої кількості нулів зліва чи справа.

Виокремлюють наступні методи хешування:

Метод поділу. При цьому методі використовується залишок від ділення на M [2]:

$$h(K) = K \bmod M.$$

Треба ретельно вибирати цю константу. При парній константі значення функції буде парним при парному K і непарним – при непарному, що призведе до небажаного результату. Також M не повинно бути кратним трьом, оскільки при літерних ключах два з них, що відрізняються тільки перестановкою літер, можуть давати числові значення з різницею, кратній трьом. Наведені міркування наводять на думку, що краще використовувати просте число. У більшості випадків подібний вибір цілком задовільний.

Метод множення (мультиплікативний). Для цього методу хешування [2] використовується формула:

$$h(K) = [M * ((C * K) \bmod 1)]$$

Тут виконується множення ключа на деяку константу C , що лежить в інтервалі $[0..1]$. Після

цього береться дробова частина цього виразу і множиться на деяку константу M , обрану таким чином, щоб результат не вийшов за межі хеш-таблиці. Оператор повертає найбільше ціле, яке менше аргументу. Якщо константа C обрана вірно, то можна домогтися дуже хороших результатів, однак, цей вибір складно зробити. Дональд Кнут зазначає, що множення може іноді виконуватися швидше ділення. Мультиплікативний метод добре використовує те, що реальні файли невідповідні. Наприклад, часто множини ключів є арифметичними прогресіями, коли в файлі містяться ключі $\{K, K + d, K + 2d, \dots, K + td\}$.

Окремим випадком вибору константи є значення величини золотого перетину $\phi = (\sqrt{5} - 1) / 2 \approx +0,6180339887$. Якщо взяти послідовність $\{\phi\}$, $\{2\phi\}$, $\{3\phi\}$,... де оператор $\{\}$ повертає дробову частину аргументу, то на відрізку $[0..1]$ вона буде розподілена дуже рівномірно. Це явище було вперше помічено Я. Одерфельдом (J. Oderfeld) [2] і доведено С. Свєрчковським (S. Świerczkowski) [2]. У доведенні відіграють важливу роль числа Фібоначчі. Стосовно до хешування це означає, що якщо в якості константи вибрати золотий перетин, то функція буде досить добре розсіювати ключі виду $\{PART1, PART2, \dots, PARTN\}$.

Алгоритм MD4. Алгоритм MD4 є більш ранньої розробкою того ж автора Рона Ривеста. Спочатку даний алгоритм був опублікований в жовтні 1990 р, незначно змінена версія була опублікована в RFC 1320 в квітні 1992 р. [3].

Виокремлюють основні цілі алгоритму MD4:

1. **Безпека:** це звичайна вимога до хеш-коду, що полягає в тому, щоб було чисельно неможливо знайти два повідомлення, які мають один і той же дайджест.

2. **Швидкість:** програмна реалізація алгоритму повинна виконуватися досить швидко. Зокрема, алгоритм повинен бути досить швидким на 32-бітній архітектурі. Тому алгоритм заснований на простому множині елементарних операцій над 32-бітними словами.

3. **Простота та компактність:** алгоритм повинен бути простим в описі і простим в програмуванні, без великих програм або підстановочних таблиць. Ці характеристики не тільки мають очевидні програмні переваги, але і бажані з точки зору безпеки, тому що для аналізу можливих слабких місць краще мати простий алгоритм.

4. **Бажано little-endian архітектура:** деякі архітектури процесорів зберігають ліві байти слова в позиції молодших адрес байта (little-endian). Інші зберігають праві байти слова в позиції молодших адрес байта (bigendian). Ця відмінність є важливою, коли повідомлення трактується як послідовність 32-бітових слів, тому що ці архітектури мають інверсне уявлення байтів в кожному слові. Ці цілі переслідувалися і при розробці алгоритму MD5 [3]. MD5 є більш складним і, отже, більш повільним при виконанні, ніж MD4. Вважається, що додавання складності виправдовується зростанням рівня безпеки.

Динамічне хешування. Існує техніка, що дозволяє динамічно змінювати розмір хеш-структури. Це – динамічне хешування. Хеш-функція генерує так звані псевдоключі, який використовується лише частково для доступу до елементу. Іншими словами, генерується досить

довга бітова послідовність, яка повинна бути достатньою для адресації всіх потенційно можливих елементів.

Розширюване хешування (extendiblehashing). Розширюване хешування є близьким до динамічного. Цей метод також передбачає зміну розмірів блоків зі зростанням бази даних, але це компенсується оптимальним використанням місця. Замість бінарного дерева розширюване хешування передбачає список, елементи якого посилаються на блоки. Самі ж елементи адресуються за деякою кількістю i бітів псевдоключа. При пошуку береться i бітів псевдоключа і через список (directory) знаходиться адреса шуканого блоку. Додавання елементів проводиться складніше. Спочатку виконується процедура, аналогічна пошуку. Якщо блок неповний, додається запис в нього і в базу даних. Якщо блок заповнений, він розбивається на два, записи перерозподіляються за описаним вище алгоритмом. У цьому випадку можливе збільшення кількості біт, необхідних для адресації. Таким чином, можлива ситуація, коли кілька елементів показують на один і той же блок. Слід зауважити, що за одну операцію вставки перераховуються значення не більше, ніж одного блоку. Видалення здійснюється за таким же алгоритмом, тільки навпаки.

Отже, основною перевагою розширюваного хешування є висока ефективність, яка не падає при збільшенні розміру бази даних. Крім цього, розумно витрачається місце на пристрої зберігання даних, тому що блоки виділяються тільки під реально існуючі дані, а список покажчиків на блоки має розміри, мінімально необхідні для адресації даного кількості блоків.

Складання хеш-функції – це не вся робота, яку належить виконати програмісту, який реалізує пошук на основі хешування. Крім цього, необхідно реалізувати механізм *розв'язання колізій*. Як і з хеш-функціями існує кілька можливих варіантів, які мають свої переваги і недоліки.

Метод ланцюжків. У разі, коли елемент таблиці з індексом, який повернула хеш-функція, вже зайнятий, до нього приєднується зв'язний список. Таким чином, якщо для кількох різних значень ключа повертається однакове значення хеш-функції, то за цією адресою знаходиться показник на зв'язаний список, який містить всі значення.

Відкрита адресація. Полягає у тому, щоб повністю відмовитися від посилань, просто переглядаючи різні записи таблиці по порядку до тих пір, поки не буде знайдений ключ K або порожня позиція. Ідея полягає у формулюванні правила, згідно з яким за даним ключем визначається «пробна послідовність», тобто послідовність позицій таблиці, які повинні бути переглянуті при вставці або пошуку ключа K . Якщо при пошуку зустрічається порожня клітинка, то можна зробити висновок, що K в таблиці відсутнє, тому що ця клітинка була б зайнята при вставці, тому що алгоритм проходив той самий ланцюжок.

Лінійна адресація використовує циклічну послідовність перевірок і описується наступним алгоритмом [1]:

$$h(K), h(K - 1), \dots, 0, M - 1, M - 2, \dots, h(K) + 1$$

Він виконує пошук ключа K в таблиці з M елементів. Якщо таблиця не повна, а ключ відсутній, він додається.

Експерименти показують, що алгоритм добре працює на початку заповнення таблиці, проте у міру заповнення процес сповільнюється, а довгі серії проб стають все більш частими.

Квадратична і довільна адресація. Замість постійної зміни на одиницю, як у випадку з лінійною адресацією, можна скористатися наступною формулою [4]:

$$h = h + a^2,$$

де a – це номер спроби.

Цей вид адресації досить швидкий і передбачуваний. Чим більше колізій в таблиці, тим довше цей шлях.

Довільна адресація використовує заздалегідь згенерований список випадкових чисел для отримання послідовності.

Адресація з подвійним хешування. Цей алгоритм перевіряє таблицю трохи інакше, тримаючи її обома хеш-функціями $h_1(K)$ і $h_2(K)$. Остання повинна породжувати значення в інтервалі від 1 до $M - 1$, взаємно прості з M .

Видалення елементів хеш-таблиці. Багато програмістів настільки сліпо вірять в алгоритми, що навіть не намагаються замислюватися над тим, як вони працюють. Для них неприємним сюрпризом стає те, що очевидний спосіб видалення записів з хеш-таблиці не працює. Взагалі кажучи, обробляти видалення можна, позначаючи елемент як видалений, а не як порожній. Таким чином, кожна клітинка в таблиці буде містити вже одне з трьох значень: порожня, зайнята, видалена. При пошуку вилучені елементи будуть трактуватися як зайняті, а при вставці – як порожні, відповідно.

Однак, очевидно, що такий метод працює тільки при рідкісних видаленнях, оскільки одного разу зайнята позиція більше ніколи не зможе стати вільною, а, значить, після довгої послідовності вставок і вилучень всі вільні позиції зникнуть, а при невдалому пошуку буде вимагатися M перевірок (де M , нагадаємо, розмір хеш-таблиці).

Розглянемо алгоритм видалення елемента і при лінійній адресації.

1. Позначити TABLE [i] як вільну позицію і встановити $j = i$.

2. $i = i - 1$ або $i = i + M$, якщо i стало негативним.

3. Якщо TABLE [i] порожній, алгоритм завершується, тому що немає більше елементів, про доступ до яких слід піклуватися. В іншому випадку ми встановлюємо $r = h(\text{KEY}[i])$, де KEY [i] – ключ, який зберігається в TABLE[i]. Це нам дасть його первісна хеш-адреса. Якщо $i \leq r < j$ або $r < j < i$ або $j < i \leq r$ (іншими словами, якщо r циклічно лежить між цими двома змінним, що свідчить про те, що цей елемент знаходиться в ланцюжку, ланку якої ми видалили вище), повернутися на крок 1.

4. Треба перемістити запис TABLE [j] = TABLE [i] і повернутися на перший крок.

Можна показати, що цей алгоритм не викликає зниження продуктивності. Однак, коректність алгоритму сильно залежить від того факту, що використовується лінійне дослідження хеш-таблиці, тому аналогічний алгоритм для подвійного хешування не існує.

Даний алгоритм дозволяє переміщати деякі елементи таблиці, що може виявитися небажано

(наприклад, якщо є посилання ззовні на елементи хеш-таблиці). Інший підхід до проблеми видалення ґрунтується на адаптуванні деяких ідей, що використовуються при складанні сміття: можна зберігати кількість посилань з кожним ключем, що говорить про те, як багато інших ключів стикається з ним. Тоді при обнуленні лічильника можна перетворювати такі осередки в порожні.

Застосування хешування. Одне з побічних застосувань хешування полягає в тому, що воно створює свого роду зліпок, «відбиток пальця» для повідомлення, текстового рядка, області пам'яті і т. п. Такий «відбиток пальця» може прагнути як до «унікальності», так і до «схожості». В цій якості однією з найважливіших областей застосування є криптографія. Тут вимоги до хеш-функцій мають свої особливості. Крім швидкості обчислення хеш-функції потрібно значно ускладнити відновлення повідомлення (ключа) за хеш-адресою. Необхідно відповідно ускладнити пошук іншого повідомлення з тією ж хеш-адресою. При побудові хеш-функції односпрямованого характеру зазвичай використовують функцію стиснення (видає значення довжини n при вхідних даних більше довжини m і працює з декількома вхідними блоками). При хешуванні враховується довжина повідомлення, щоб виключити проблему появи однакових хеш-адрес для повідомлень різної довжини. Найбільшу популярність мають такі хеш-функції: MD4, MD5, RIPEMD-128 (128 біт), RIPEMD-160, SHA (160 біт).

Хешування паролів. Нижче передбачається, що для шифрування використовується 128-бітний ключ. Зрозуміло, це не більше, ніж конкретний приклад. Хешування паролів – метод, що дозволяє користувачам запам'ятовуватися не 128 байт, тобто 256 шістнадцяткових цифр ключа, а деякий осмислений вираз, слово або послідовність символів, що називається паролем. Дійсно, при розробці будь-якого криптоалгоритму слід враховувати, що в половині випадків кінцевим ко-

ристувачем системи є людина, а не автоматична система. Це ставить питання про те, чи зручно, і взагалі чи реально людині запам'ятати 128-бітний ключ (32 шістнадцяткові цифри). Насправді межа запам'ятовування лежить на кордоні 8-12 подібних символів, а, отже, якщо ми будемо змушувати користувача оперувати саме ключем, тим самим ми практично змусимо його до запису ключа на якомусь клаптику паперу або електронному носії, наприклад, в текстовому файлі. Це, природно, різко знижує захищеність системи.

Для вирішення цієї проблеми були розроблені методи, що перетворюють промовлений, осмислений рядок довільної довжини – пароль, в зазначений ключ заздалегідь заданої довжини. У переважній більшості випадків для цієї операції використовуються так звані хеш-функції. Хеш-функцією в даному випадку називається таке математичне або алгоритмічне перетворення заданого блоку даних, яке має такі властивості:

1. Хеш-функція має нескінченну область визначення.
2. Хеш-функція має кінцеву область значень.
3. Вона необоротна.
4. Зміна вхідного потоку інформації на один біт змінює близько половини всіх біт вихідного потоку, тобто результату хеш-функції.

Ці властивості дозволяють подавати на вхід хеш-функції паролі, тобто текстові рядки довільної довжини будь-якою національною мовою і, обмеживши область значень діапазоном $0..2^N - 1$, де N – довжина ключа в бітах, отримувати на виході досить рівномірно розподілені по області значення блоки інформації – ключі.

Висновки з даного дослідження. В цій роботі розглянуто найбільш відомі алгоритми хешування, визначені їх недоліки та переваги, а також представлена реалізація обраного в результаті аналізу алгоритмів, так званого «оптимального» алгоритму для конкретної практичної задачі, яку перед нами поставив замовник.

Список літератури:

1. Шнайер, Брюс. Прикладная криптография. Протоколы, алгоритмы, исходные тексты на языке Си / Брюс Шнайер. – М.: Триумф, 2002. – ISBN 5-89392-055-4.
2. Кнут Дональд. Искусство программирования. Том 3. Сортировка и поиск = The Art of Computer Programming, vol. 3. Sorting and Searching / Дональд Кнут. – 2-е издание. – М.: Вильямс, 2007. – С. 824. – ISBN 0-201-89685-0.
3. Кормен Т. Алгоритмы: построение и анализ. / Т. Кормен, Ч. Лейзерсон, Р. Ривест. – М.: МЦНМО, 2001.
4. Вирт Никлаус. Алгоритмы и структуры данных / Никлаус Вирт. – М.: Мир, 1989. – ISBN 5-03-001045-9.

Борд Р.В.

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

Лозовська Л.И.

Национальная металлургическая академия Украины

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ВЫБОР ХЕШ-ФУНКЦИИ ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОЙ СИНХРОНИЗАЦИИ БАЗЫ ДАННЫХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПАРКОВ ХОРВАТИИ

Аннотация

К основным вопросам, возникающим во время поиска оптимального алгоритму хеширования, относится исследование таких свойств этих алгоритмов как устойчивость к поиску первого та второго прообразов, вычислительная сложность. В работе проведен анализ наиболее распространенных алгоритмов построения хеш-функций. Исследованы их достоинства и недостатки. Определены основные критерии подбора оптимальной хеш-функции для конкретных практических задач. Определен оптимальный алгоритм хеширования для конкретной практической задачи.

Ключевые слова: алгоритм хеширования, MD4, MD5, SHA, динамическое хеширование, метод умножения, метод раздела, минимальное идеальное хеширование.

Bord R.V.

Dnipropetrovsk Oles Honchar National University

Lozovskaya L.I.

National Metallurgical Academy of Ukraine

METHODOLOGICAL CHOICE OF HASH FUNCTIONS FOR OPTIMAL SYNCHRONIZATION OF THE DATABASE OF NATIONAL PARKS IN CROATIA

Summary

The main issues that arise during the optimal hashing algorithm searching are the studies of these algorithms properties such as resistance to find the first and second prototypes, computational complexity. The article discovers analysis of the most common hash functions algorithms. There are also covered its advantages and disadvantages. We clarified the main criteria for optimal hash function selection within specific practical problems. The optimal hashing algorithm is identified for a certain customer's practical problem.

Keywords: hashing algorithm, MD4, MD5, SHA, dynamic hashing method of multiplication, division method, minimal perfect hashing.

УДК 697.14

ЕНЕРГОЕФЕКТИВНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ БАГАТОКВАРТИРНИХ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ БЕЗ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОПАЛЕННЯ

Галушко В.О.

Одеська державна академія будівництва і архітектури

Уваров Д.Ю.

Інженерно-будівельне підприємство «ФОРТ»

Уварова А.С.

Благодійний фонд «Сантис»

З кожним роком вартість енергоносіїв в опалювальний сезон зростає. У будинках приватного сектора така проблема вирішується за допомогою установки приладів обліку і регулятора температури. Що ж стосується багатоквартирних житлових будинків без центрального опалення, то тут немає швидкого і простого методу хоч якось заощадити в опалювальний сезон. Для вирішення проблеми існують два основних методи підвищення енергоефективності. Тому, в багатоквартирних житлових будинках в осінньо-весняний період пропонується використовувати запропоновані енергоефективні системи, які дозволять зберегти тепло і знизити вартість за енергоресурси, що генерують тепло.

Ключові слова: енергоносії, пелети, тепловтрати, утеплення, центральне опалення.

З кожним роком вартість в опалювальний сезон зростає. У будинках приватного сектора така проблема вирішується за допомогою влаштування приладів обліку і регулятора температури. Що стосується багатоквартирних житлових будинків з автономним опаленням, то тут немає швидкого і простого методу заощадження коштів в опалювальний сезон. Тому, основною проблемою багатоквартирних житлових будинків в осінньо-весняний період є знаходженні енергоефективних систем, що дозволяють зберегти тепло і знизити вартість.

Постановка проблеми полягає в знаходженні енергоефективних систем, що дозволяють регулювати та зберігати тепло в багатоквартирних житлових будинках без центрального опалення [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що даною проблемою займалися багато вчених, такі як: Менейлюк А.І., Карапузов Є.К., Калініна В.М., Соколова С.Д., Котельникова Т.А., Терновий В.І. та ін. [2].

Кожен з перелічених авторів займалися конкретним напрямом, а саме: утеплення всередині квартири; утеплення фасаду; заміна вікон; відновлення систем вентиляції; утеплення під'їздів; утеплення вимощення і т.д. На жаль, в комплексі даної проблему ніхто не піднімав. Тому мета даної статті є знаходження енергоефективних рішень, що дозволяють регулювати тепло в багатоквартирних житлових будинках за допомогою яких можливо знизити оплату комунальних платежів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для будинків, під'єднаних до міської центральної системи опалення, найшвидше і оптимальне вирішення питання підвищення енергоефективності зводиться до встановлення приладів обліку і регулятора температури, з можливістю регулювання споживання тепла. Це в свою чергу допомагає впроваджувати економію коштів споживачеві, знижуючи витрати теплової енергії в теплі дні, чого не робить постачальник тепла.

Що ж стосується багатоквартирних житлових будинків з автономним опаленням, то тут немає швидкого і простого методу заощадити в опалювальний сезон.

Еталонним прикладом даної проблеми є місто Генічеськ. Всі ми чули про проблему з видобуваемим газом, якого в наслідок неможливості повернення зі сховищ, просто не вистачає на опалювальний сезон, особлива в дні пікового споживання. Крім того, з метою економії деякі люди просто не включають опалення або топлять буржуйки дровами в окремих кімнатах, що призводить до промерзання стін будинку в тих кімнатах, де не має опалення та поступового руйнування стін. Використання пічей, що не мають відповідного захисту та відводу диму може привести не тільки до пожежі, алей отруєння чадним газом або димом. Наочним прикладом самостійного вирішення проблеми приватного опалення квартир з руйнуванням будівлі та людськими жертвами є місто Рязань в Росії, де 23.10.2016 вибухнув прилад автономного опалення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є знаходження альтернативних рішень для опалення багатоквартирних житлових будинків без центрального опалення.

Будь-яке рішення даної проблеми вимагає не малих капіталовкладень. І оскільки у людей і міської ради не має можливості вирішити це питання в наслідок відсутності фінансів, то рішенням має зайнятися держава, оскільки проблема ціни видобутого в Україні газу і закуповуваного за кордоном – все ж питання більше політичне, і відповідальність тут тільки на Державі [3; 4].

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день існує два основних методи підвищення енергоефективності. Це:

1. Відмовитися від газу і перехід на опалення пелетами.

Пелети це гранули із деревні, які отримують шляхом переробки деревних відходів (опило, тріска, горбила, нізкотоварна деревина, балансу, концевики, обріз та інших). Класифікуються пелети на: промислові, побутові, рослинні, торф'яні, з курячого посліду. Така система опалення допомагає економити в два-чотири рази. Але первинні витрати досить великі, крім того вимагають місця для установки котла, бункера для зберігання пелет з запасом на кілька днів і підключення кожної

квартири до системи опалення будинку. До недоліків даної системи можливо віднести неможливість приготування гарячої води в pelletних котлах поза опалювальним сезоном (рис. 1).

Рис. 1. Перехід з природного газу на пелети

2. Рішення проблеми тепловтрат:
- Утеплення всередині квартири;
 - Утеплення фасаду;
 - Заміна вікон;
 - ремонт та відновлення системи вентиляції;
 - Утеплення під'їздів;
 - Утеплення вимощення;
 - Утеплення покрівлі.

Далі кожен з цих позицій розглянемо детальніше.

Основні тепловтрати житлових будівель давно відомі і складаються з втрат на зовнішніх стінах будівлі, внутрішніх стінах неопалюваних під'їздів, вікон, системі вентиляції, даху і фундаменти. Процентне співвідношення для кожного будинку своє і його виявляє енергоаудит (рис. 2).

Рис. 2. Тепловтрати будинку

Основні джерела втрат тепла є стіни фасаду і вікна.

У питаннях утеплення та енергозбереження фасадів на наших ринках з'явилася достатня кількість технічних і конструктивних рішень. Давайте розглянемо позиції на які потрібно звернути увагу, а які можливо обійти стороною.

Утеплення всередині квартири.

З точки зору людей це найкраще рішення для них, адже вони роблять собі в квартирі термос і так економлять на втратах тепла, забувши про інший аспект – це стіни які не прогріваються з внутрішньої сторони ведуть до повного їх промерзання і руйнуються з часом. На рисунку 3 представлені розріз стіни з утепленням з внутрішньої сторони [6].

Утеплення фасаду.

Краще рішення, хоча деякі його варіанти виконання є вкрай небезпечними. на рисунку 4–6 представлені види утеплення фасадів будівель. [5].

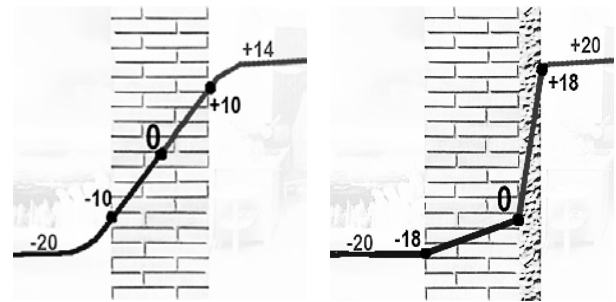

Рис. 3. Утеплення всередині приміщення

Пінополістирол.

Має хороший тепловий опір. До недоліків можна віднести горючість в вентиляваних фасадах і відсутність паропропускності (рис. 4). При оштукатурюванні ймовірність загоряння зводиться до нуля. Останнім часом стало популярним утеплення фасаду окремої квартири. Дане рішення утеплення однієї квартири веде до утворення проблеми під стінами будинку через різне температурне розширення. Але, даний метод утеплення є найнижчим за ціною. Що ж стосується точки роси при утепленні фасаду пінополістиролом, то зона конденсації знаходиться за межами утеплювача на кордоні зі стіною будівлі.

Мінеральна вата.

Вона має високий за значеннями тепловий опір. В порівнянні з пінополістиролом мають точку роси усередині утеплювача (рис. 5). Але, це і є проблемою номер один. При використанні оштукатуреного фасаду з утеплювачем з мінеральної вати, за наявності її гігроскопічності відбувається накопичення пару і падіння температурного опору, обмерзання вологи всередині і руйнування утеплювача (рис. 6, 7). Як наслідок потрібне використання якісної мінеральної вати.

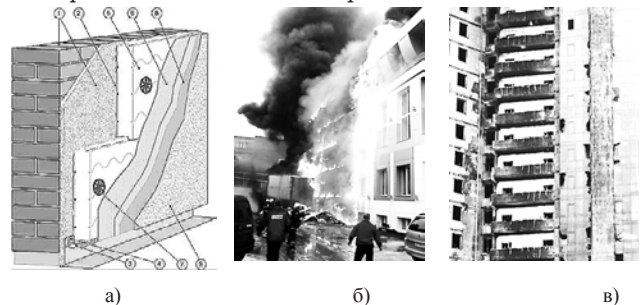

Рис. 4. Пінополістирол в вентиляваних фасадах: а – зовнішнє утеплення стіни КНАУФ; б, в – стан утеплювача під час пожежі і після пожежі

а) 1 – несуча стіна, 2 – клейовий шар КНАУФ, 3 – цокольний опорний профіль, 4 – дюбель для кріплення цокольного профілю, 5 – утеплювач, 6 – захисний шар КНАУФ – армований лугостійкою склосіткою, 7 – дюбель для кріплення плит утеплювача, 8 – ґрунтовка КНАУФ, 9 – декоративна мінеральна штукатурка

Вартість утеплення 1 м² складає 650 грн. У випадку з вентфасадом мінеральна вата показує себе добре, оскільки пар з утеплювача виходить з потоками вітру. Але проблема номер два все ж існує. Не всі мінвати можуть бути не горючими, а вентилявані фасади є джерелом кисню для горіння. Крім того, вартість фасадних систем значно перевищує декоративне оштукатурювання.

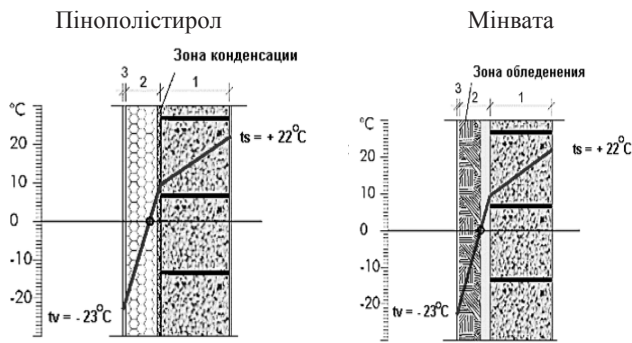

Рис. 5. Точка роси в різних системах утеплення

а) зовнішній вигляд фасаду
б) стан утеплювача в процесі експлуатації

Рис. 6. Локальне утеплення фасаду

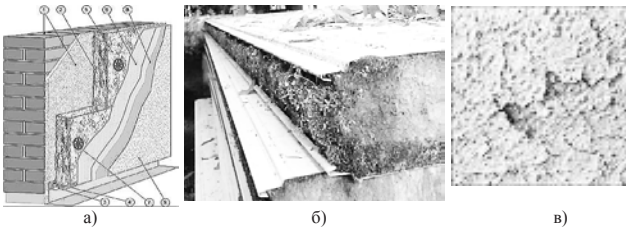

Рис. 7. Утеплення мінеральною ватою:
а) – зовнішнє утеплення стіни КНАУФ,

б, в – накопичення вологи і руйнування утеплювача
а) 1 – несуча стіна, 2 – клейовий шар КНАУФ, 3 – цокольний опорний профіль, 4 – дюбель для кріплення цокольного профілю, 5 – утеплювач, 6 – захисний шар КНАУФ – армований лугостійкою склотіткою, 7 – дюбель для кріплення плит утеплювача, 8 – ґрунтовка КНАУФ, 9 – декоративна мінеральна штукатурка

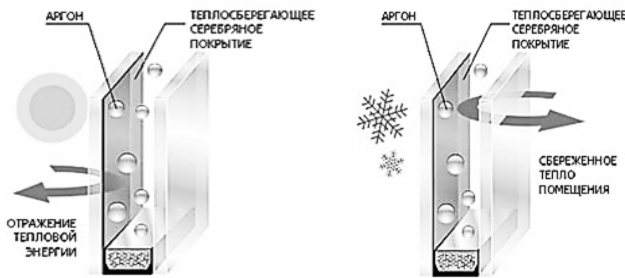

Рис. 8. Енергоефективні вікна

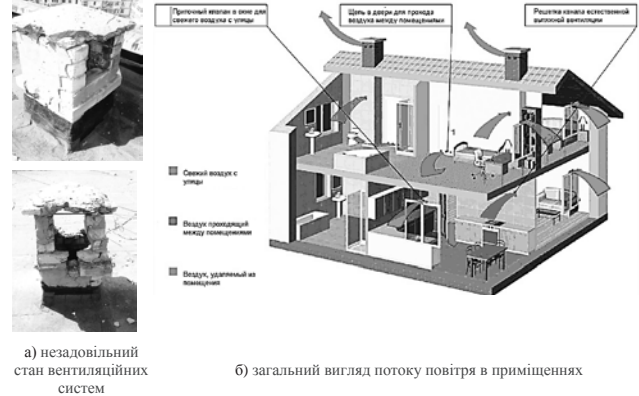
Заміна вікон.

Так само ефективний метод енергозбереження за умовами установки якісних вікон. Адже рішення проблеми щільності ще не є спільним рішенням проблеми. Конвекційні втрати залишаються в склопакетах без інертного газу. А хвилюві втрати відсутні у вікнах з відбиваючим покриттям. Вартість таких вікон значно перевищує вартість звичайних металопластикових більш ніж в два рази. На рисунку 8 представлені енергоефективні вікна в період теплої та холодної погоди.

Система вентиляції.

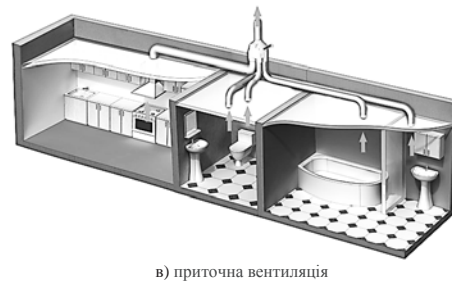
Після заміни вікон, відбувається герметизація приміщення. Природні щілини, через які норма-

тивами передбачено приплив повітря ліквідовані. Наочним прикладом є заміна вікон в школах, де після цього в учнів з'являється сонливість і погіршуються інтелектуальні показники. Тому система вентиляції вимагає особливої уваги, як з підігрівом припливу повітря, так і з висновком вуглекислого газу і пару. На рис. 9 показан стан вентиляційної системи.

а) незадовільний стан вентиляційних систем

б) загальний вигляд потоку повітря в приміщеннях

в) приточна вентиляція

Рис. 9. Система вентиляції

Утеплення під'їздів.

У неопалюваних під'їздах заміна вікон та наявність тамбура призведе до прогріву внутрішніх стін під'їзду і падіння тепловтрат.

Утеплення під'їзду дає можливість зберігати тепло і в той же час під'їзд виглядає естетично і красиво (рис. 10).

Рис. 10. Вид стін всередині під'їзду до і після ремонту та утеплення

Утеплення фундаменту.

Утеплення вимощення, є хорошим методом відведення зони промерзання ґрунту, і як наслідок підвищення стабільності температури в підвалі, рис. 11.

Утеплення покрівлі.

Також призводить до економії тепла будинку в цілому і квартир верхніх поверхів зокрема рис. 12.

Висновки і пропозиції. – Проблема одного будинку, що стоїть поза системою опалення міста вимагає комплексного підходу і не повинна лягати лише на плечі власників квартир.

– Представлені методи вирішення даного питання дозволяють підвищити енергоефектив-

ність, з використання інноваційних та екологічних матеріалів.

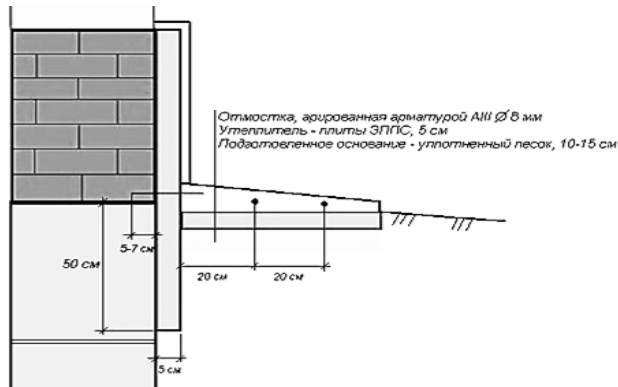

Рис. 11. Утеплення вимощення

– Залучення державних структур та інвесторів для вирішення даної проблеми.

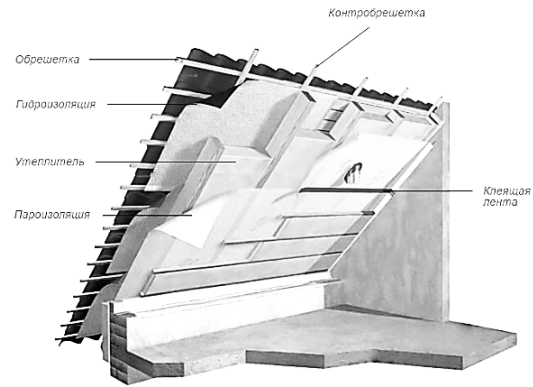

Рис. 12. Утеплення покрівлі

Список літератури:

1. Про затвердження Правил технічної експлуатації теплових установок і мереж. 14.02.2007.
2. Меньшук А.И., Соха В.Г., Бабий И.Н., Борисов А.А. «Использование тепловизора для энергоаудита ограждающих конструкций зданий». Сб. науч. трудов «Строительство, материаловедение, машиностроение». Вып. 47, Днепропетровск, 2008 г.
3. Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004-2010 роки. 24.06.2004.
4. Про затвердження Правил приєднання когенераційних установок до теплових мереж. 24.07.2009.
5. ДБН В.2.6-33:2008 «Конструкції зовнішніх стін із фасадною теплоізоляцією. Класифікація і загальні технічні вимоги».
6. Меньшук А.И., Дорофеев В.С., Олейник Н.В., и др. Внутренняя отделка зданий. Учебное пособие – Харьков: «БУРУН и К», 2013. – 224 с.
7. Пути снижения энергозатрат жилых зданий на стадии проектирования к.т.н. доц. Симонова УДК 728.1:658.26+69.
8. Електронний ресурс, режим доступу: http://www.ukrgips.com.ua/Teplaj_Stena.htm
9. Електронний ресурс, режим доступу: <https://skn1.ru/news/proverennye-sposoby-kak-uteplit-kvartiru/>
10. Електронний ресурс, режим доступу: <http://www.smartcalc.ru>
11. Електронний ресурс, режим доступу: <https://www.knauf.ua/>

Галушко В.А.

Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Уваров Д.Ю.

«Инженерно-строительное предприятие «ФОРТ»

Уварова А.С.

Благотворительный фонд «Сантис»

ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНАЯ ЭКСПЛУАТАЦИЯ МНОГОКВАРТИРНЫХ ЖИЛЫХ ДОМОВ БЕЗ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОТОПЛЕНИЯ

Аннотация

С каждым годом стоимость энергоносителей в отопительный сезон возрастает. В домах частного сектора такая проблема решается с помощью установки приборов учета и регулятора температуры. Что же касается многоквартирных жилых домов без центрального отопления, то тут нет быстрого и простого метода хоть как-то сэкономить в отопительный сезон. Для решения проблемы существуют два основных метода повышения энергоэффективности. Поэтому, в многоквартирных жилых домах в осенне-весенний период предлагается использовать предложенные энергоэффективные системы, которые позволят сохранить тепло и снизить стоимость за энергоресурсы, генерирующие тепло.

Ключевые слова: энергоносители, пеллеты, теплопотери, утепление, центральное отопление.

Galushko V.A.

Odessa State Academy of Construction and Architecture

Uvarov D.Yu.

Construction Company «FORT»

Uvarova A.S.

Charity «Santis» Fund

ENERGY EFFICIENT USE APARTMENT BUILDING WITHOUT CENTRAL HEATING**Summary**

Every year the energy sources rising in price during the heating season. In private houses, this problem solved by the installation of metering devices and the temperature control. In the apartment buildings without central city heating, we have no quick and simple method to save money on the heating season. There are two main methods to improve energy efficiency to solve the problem. Therefore, the main problem of apartment houses in the autumn–spring season is finding energy-efficient systems to keep warm and reduce the cost of energy sources for heating.

Keywords: energy sources, pellets, heat loss, warming, central city heating.

УДК 336.72

ОЗЕЛЕНЕННЯ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ. АЛЬТЕРНАТИВНЕ ОЗЕЛЕНЕННЯ**Гудим М.Г., Кудряченко О.П., Гринь С.О.**

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

У статті розглядається озеленення міст, останні досягнення сучасності в цій області, а саме альтернативне озеленення. Автором наведено класифікацію міських насаджень і позначені приклади розробок країн світу в даному напрямку. Також вказана ступінь їх впливу на навколишнє середовище та безпосередньо на людину, корисність та перспективність. Досліджено функції зелених насаджень і їх вплив на екологію міста.

Ключові слова: екологія, зелені насадження, альтернативне озеленення, забруднення, повітря.

Вступ. Важливість зелених насаджень для міста не можна недооцінювати, вони виконують різноманітні функції, що забезпечує формування комфортного середовища для проживання населення і покращують санітарно-гігієнічний стан довкілля. В першу чергу, вони впливають на повітряний басейн міста, зменшують несприятливий вплив на навколишнє середовище різних факторів антропогенного і природного походження, що, в свою чергу, позначається на здоров'ї і працездатності населення.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день забруднення навколишнього середовища є однією з основних проблем для населення планети. Причиною недбалого ставлення до природи є нерозуміння людей, щодо того, яку шкоду вони завдають своєму здоров'ю, забруднюючи навколишнє середовище. Більшість громадян не мають уявлення скільки тонн викидів з підприємств потрапляє до їхніх легень, та які наслідки їх чекають. Озелененням міст має займатися уряд країни, Місцеві органи державної виконавчої влади. Бездіяльність має свої негативні наслідки, тому має каратися, адже здоров'ям населення неможна нехтувати.

Головною метою цієї роботи є з'ясувати чому існує необхідність озеленення міст, вказати переваги, та функції, що зелені насадження виконують задля збереження екологічної рівноваги. Ознайомитись с різними видами озеленення міст

та звернути увагу на, користь від зелених насаджень, адже не обізнаність населення призводить до негативних наслідків.

Аналіз основних досліджень. Озелененням міст займаються громадяни та уряди різних країн, так як стан навколишнього середовища погіршується. Для усіх розвинених країн світу екологічна ситуація, що складається в містах, а особливо в столицях, є предметом особливої уваги офіційної влади усіх рівнів, політичних партій і громадських рухів, засобів масової інформації і широких верств населення. В зв'язку з цим, країни, що донедавна не зважали на дефіцит рослин у місті, змінили своє ставлення до даної проблеми, у зв'язку з тим, що така недбалість відзначилася на здоров'ї населення. Важливим досягненням сучасності у цій сфері є альтернативне озеленення міст. Відповідно до законів Швейцарії дахи будинків, що мають нахил поверхні, повинні бути засаджені рослинами. Насадження мають складатися здебільшого з природних рослин, що притаманні регіону. У Токіо містобудівним законодавством передбачено, що не менше 20% всіх дахів повинні бути засаджені рослинами. З січня 2010 року в Торонто всі дахи та житлових і комерційних будинків, площа даху яких дорівнює або перевищує 2000 м², мають бути озеленені. В США, у місті Чикаго уряд виділяє кошти громадянам, які збираються розмістити парк на дахах своїх будинків.

Класифікація зелених насаджень. Озеленені території в місті і за його межами розділяють на категорії в залежності від функціонального призначення, розмірів і розміщення. Ці категорії об'єднуються у три групи: насадження загально-го користування, насадження обмеженого користування, насадження спеціального призначення.

Насадження загального користування: парки культури та відпочинку, міський сад, сквер, бульвар, насадження на вулицях та при адміністративних та громадських установах

Насадження обмеженого користування: насадження при школах, технікумах та вищих навчальних закладах; насадження при дитячих садках і яслах; насадження житлових мікрорайонів і кварталів, забудованих багатоквартирними будинками; насадження при клубах, Палацах культури, Будинках піонерів; насадження при науково-дослідних установах; насадження при лікарнях та інших лікувально-профілактичних установах; насадження при промислових підприємствах; насадження при житлових будинках у районах садибної забудови; парк або сад при санаторії, будинку відпочинку, піонертаборі.

Насадження спеціального призначення: захисні зони при промислових підприємствах; захисні зони від несприятливих природних явищ; водоохоронні зони; протипожежні насадження; насадження захисно-меліоративного і меліоративного призначення; насадження вздовж автомобільних доріг та залізниць; насадження на кладовищах; розплідники і квіткові господарства;

Користь від зелених насаджень. У зв'язку з тим, що на даний час в повітрі великих міст містяться такі гази, як метан, окис вуглецю, сірчистий газ, закис азоту, озон, двоокис азоту, окис азоту, водяна пара та ін. необхідністю є насадження рослин на території усього міста.

Виникнення нових, ще більш згубних наслідків пов'язано з появою на ТЕЦ, промислових підприємствах труб великої висоти (300-400 м), дозволяє знизити забруднення приземного шару атмосфери навколо підприємства. Проте такі заходи не зменшують кількість викидів, а тільки розсіюють їх на великі відстані. Розсіювання забруднюючих елементів спричинило збільшення концентрації важких металів у навколишньому середовищі. У великих містах, де зосереджені основні промислові підприємства країни, нестача зелених насаджень є однією з основних проблем, так як рослини накопичують шкідливі речовини, очищаючи повітря від газоподібних відходів виробництва, пилу, смогу.

Дерева пом'якшують дію сильних вітрів і сприяють переміщенню повітряних мас. Влітку нагріте повітря міської забудови піднімається вгору, а на його місце надходить холодне повітря з території зелених насаджень.

Рослини в значній мірі впливають на вологість повітря, так як з поверхні листя дерев і чагарників випаровується велика кількість вологи. При цьому витрачається велика кількість тепла. Листя має температуру значно нижчу температури повітря, проявляється їх здатність до охолодження.

Зелені насадження необхідні для зменшення кількості пилу у повітрі, так як пил осідає на листі, гілках і стовбурах дерев і чагарників, а потім змивається атмосферними опадами. Поши-

рення або рух пилу стримується також газонами. На території лісу, на відстані 250 м від узлісся вміст пилу в повітрі скорочується більш ніж в 2,5 рази. Відповідно запиленість повітря в садах і парках значно нижче в порівнянні з запиленістю повітря на міських вулицях і площах.

Слід зазначити, що дерева захищають ґрунт і споруди від прямого сонячного опромінення, оберігають їх від перегріву, відповідно, від підвищення температури повітря, що в підсумку може призвести до змін мікроклімату.

Насадження поглинають вуглекислоту і збагачують повітря киснем. Велика кількість рослин на території міста гарантує поліпшення складу повітря та його оздоровлення.

Зелене будівництво є ефективним захистом від шуму. Ефект зниження шуму залежить від розташування рослин, різновидів дерев, величини і будови крони, а також рівня шумового впливу, що проходить через насадження. На території, що знаходиться між джерелом шуму і об'єктом ураження, необхідно розміщати зелені насадження.

Озеленення міст. Озеленення міст здійснюється з метою захисту городян від згубного впливу шуму, газу, вітру і пилу. В озелененні слід використовувати пилостійкі, газостійкі, тіньовитривалі рослини, здатні добре адаптуватися до складних міських умов. Необхідно проводити не тільки аналіз природних особливостей майбутньої території, але і функціональний аналіз всіх споруд і міських ділянок, а також враховувати їх перспективний розвиток.

У зв'язку з тим, що мегаполіси густонаселені, впроваджують альтернативне озеленення міст. Поширеним явищем у наш час є практика розміщувати парки на дахах будинків, насадження на стінах будинків, також в контейнерах і насаджувати живі огорожі.

Насадження на дахах будинків. Озеленення на дахах будинків мегаполісів сприяє поліпшенню якості повітря, акумулювання тепла в будівлях і випаровуванню дощової води.

За проектом ландшафтних архітекторів Вриньо і Бріше посаджені сади на дахах будівель, розташованих на різних рівнях пагорба Сент-Клу в Парижі. У Копенгагені сад площею 7000 квадратних метрів розташувався на даху одного з госпіталів. В центрі Ганновера були озеленені різні частини даху одного з будинків. У Берні закладені сади на даху Малого міського управління, а на терасах Великого міського управління; і озеленені упорядковані тераси двох парламентських будівель Швейцарської конфедерації, дах казино. На сьогоднішній день такі дахи знаходяться на будівлі Факультету Права і шести школах Буенос-Айреса.

Крім очевидної користі, яку приносять зелені насадження на дахах, вважається, що така система утримує в приміщенні будівлі до 3 градусів тепла взимку, а влітку не дозволяє теплу проникнути всередину.

Додатково до цього, уряд міста Буенос-Айреса своїм декретом № 4428 постановило робити знижки від 5 до 20% мешканцям будинків з парком на даху, з комунальних платежів ABL (чищення, прибирання, освітлення).

У Лондоні на даху 23-поверхової будівлі посаджено близько 100 видів квітів і чагарників.

Житель міста Констанца, використовуючи гідропоніку, вирощує на даху велику кількість овочевих культур.

Житель Сан-Франциско на даху площею 16,5x1,0 м вирощує колекцію багаторічних рослин, цибулинних і декоративних рослин.

Архітектор Андреас Роджерс перетворив один з бетонних дахів міста Буенос-Айрес на терасу. Останні кілька років своєї кар'єри архітектор присвятив екологічним, архітектурним проектам, що допоможуть зменшити вплив, який щодня шкодить навколишньому середовищу, і оптимізувати споживання наявних природних ресурсів.

Жива огорожа. Наявність у містах живоплоту сприяє захисту від пилу, смогу, захищає взимку від холодних, а влітку від вітрів.

Всередині цього насадження створюється більш вологий, теплий і менш схильний до сильних коливань мікроклімат. Жива огорожа служить притулком для комах і птахів, де вони знаходять їжу і притулок.

Вертикальне озеленення. У наш час багато компаній займаються альтернативним озелененням. Створюються вертикальні стіни з рослин декількох видів.

У результаті проведеного дослідження в області вертикального озеленення було розглянуто доробки компанії Seasons Landscaping. Основою є застосування системи Pocket Planters, що використовується в двох різновидах залежно від її площі та місця інсталяції.

Принцип конструкції панелей для живих стін

Загальною конструктивною частиною обох варіантів є:

- металевий каркас для кріплення живої стіни;
- пластикова панель з внутрішньої сторони;
- два шари синтетичного фетру, який забезпечує живлення рослин;

• верхня аераційна труба з отворами для води, яка поступає до рослин.

У нижній частині живої стіни конструкція може різнитися. Для невеликих панно достатньо обладнати жолоб для води мікронасосом, що подає вологу до аераційної труби. Якщо площа вертикального озеленення значно більша, вода подається в накопичувальну ємність, звідки насосом через фільтр піднімається нагору. З цією метою використовується збірник дощової води, адже це дозволяє скоротити експлуатаційні витрати.

Висновки. Озеленення міста – це роботи, які спрямовані на благоустрій території, району або удома і поліпшення екологічної обстановки. У благоустрій і озеленення території входить: квітково-декоративне оформлення парків, садів, скверів, а також приміщень різного призначення. Зелені насадження є невід'ємною частиною структури планування сучасного міста. Головною функцією зелених насаджень є підтримання екологічної рівноваги в урбоекосистемі та створення комфортного середовища для населення. При проведенні робіт по озелененню необхідно правильно вибрати асортимент, підбірку дерев і кущів, вирішити питання принципового розміщення насаджень усіх категорій залежно від специфіки і характеру житлової забудови, системи вулиць. Рослини, особливо в містах, піддаються жорсткій дії з боку людини: забруднення повітря, ґрунтів, води пригноблює існування дерев і кущів, а іноді навіть призводить до їх загибелі. Крім того, людина часто усвідомлено знищує зелені насадження, наприклад, очищаючи площу під будівництво рундуків і торгових павільйонів. Знищують рослини діти, граючи і балуючись. І чим швидше кожна людина усвідомлює свою відповідальність перед природою, тим швидше зникне потенційна загроза загибелі усього людства і з'явиться можливість повноцінного життя в гармонії з навколишнім світом.

Список літератури:

1. Гостев В. Ф., Юскевич Н. Н. Проективання садів і парків. – М.: Стройиздат, 1991.
2. Лунц Л. Б. Миське зелене будівництво. – М.: Стройиздат, 1974.
3. Горохів Ст. А. Миське зелене будівництво. – М.: Стройиздат, 1991.
4. Головатюк Е. Ландшафтний урбанізм / Е. Головатюк // Проект Росії. – 2009. – № 54 (4). – С. 98-99.

Гудым М.Г., Кудряченко О.П., Гринь С.А.

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

ОЗЕЛЕНЕНИЕ ГОРОДСКИХ ТЕРРИТОРИЙ. АЛЬТЕРНАТИВНОЕ ОЗЕЛЕНЕНИЕ

Аннотация

В статье рассматривается озеленение городов, последние достижения современности в этой области, а именно альтернативное озеленения. Автором приведена классификация городских насаждений и обозначены примеры разработок стран мира в данном направлении. Также указана степень их влияния на окружающую среду и непосредственно на человека, полезность и перспективность. Исследованы функции зеленых насаждений и их влияние на экологию города.

Ключевые слова: экология, зеленые насаждения, альтернативное озеленение, загрязнение, воздух.

Gudim M.G., Kudryachenko O.P., Grin S.A.

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

THE GREENING OF URBAN TERRITORIES. ALTERNATIVE LANDSCAPING

Summary

In part addressed the greening of cities, as well as the latest achievements of modernity in this region, namely alternative landscaping. The author provides a classification of urban areas and designated development examples of countries in this direction. Also indicate the degree of their impact on the environment and directly to the person, usefulness and viability. Investigated the functions of green spaces and their impact on the ecology of the city.

Keywords: ecology, green spaces, alternative greening, pollution, air.

УДК 543.5:669.8.03

ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ АВТОМАТИЧНОГО ОБЧИСЛЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НАУКОВОЇ РОБОТИ З ДИСЦИПЛІНИ «МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ»

Захаренко В.О., Акмен В.О., Сорокіна С.В.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Розглянуто актуальну проблему необхідності проведення ряду інноваційних процесів в системі обчислення результатів дослідницької роботи студентів протягом проведення занять. Показано необхідність врахування теоретичної та практичної підготовки викладачів і студентів. Це особливо важливо при застосуванні програмного забезпечення і процесів автоматичного обчислення. Розроблено та запропоновано технологію процесу автоматичної обробки, усереднення і обчислення результатів досліджень з визначення диференціальної пористості об'єктів на прикладі зразків з натуральної шкіри протягом проведення занять з дисципліни «Матеріалознавство споживчих товарів». Це дозволяє швидко визначити результат, мобілізувати сили студентів і розширити межі опанованого на занятті матеріалу.

Ключові слова: інновації в системі освіти, науково-методичне обґрунтування інновацій, автоматичне обчислення результатів дослідження, програма підрахунку.

Постановка проблеми. Головною метою системи університетської освіти, як державної інституції в Україні, має бути впровадження новітніх форм науково-дослідної роботи викладачів і студентів та успішне використання систем інноваційних ресурсів. Одним із шляхів модернізації освітньої системи України постає упровадження в навчальний процес ВНЗ інноваційних педагогічних технологій і методів. Проблема інноватики в освітній системі актуалізувалася після прийняття урядом рішення щодо вступу України до Європейського союзу і була викликана наступними чинниками:

– нові соціально-економічні перетворення обумовили необхідність корінних змін в організації і методології системи освіти в навчальних закладах і потребує підготовки науково-педагогічних кадрів, що здатні до неординарного мислення;

– посилилася тенденція гуманітаризації змісту освіти, з'явилися нові навчальні дисципліни та стрімко виникла потреба в викладачах, які б могли забезпечити творчий, інноваційний підхід до реалізації цих тенденцій;

– в оновлюваній національній системі освіти викладач отримав можливість організації власних дослідних лабораторій та наукових шкіл що, безперечно, вимагає набуття досвіду інноваційної діяльності;

– входження у ринкові відносини викликає конкуренцію між державними і недержавними ВНЗ, надає можливості молодій людині навчатися там, де інноваційний потенціал та якість отриманої освіти вищі;

– бурхливі зміни в інформатизації суспільства активізувати потребу оновлення інформаційно-освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційний процес в освіті – це сукупність послідовних, цілеспрямованих дій, спрямованих на її оновлення, модифікацію мети, змісту, організації, форм і методів навчання та виховання, адаптації навчального процесу до нових суспільно-історичних умов. Однак значна частина українського освітнього процесу все ще базується на традиційних методах викладання, тому виникає актуальна проблема пошуку нових ідей і методів, що сприятимуть гармонійному переведенню системи освіти на новий щабель викладання дисциплін у ВУЗах.

Викладацьку інновацію слід розглядати як особливу форму педагогічної діяльності і мислення, які спрямовані на організацію нововведень в освітньому просторі, або як процес створення, упровадження і поширення нового у вищій освіті [1]. Дослід показує, що процес упровадження інновацій зазвичай доцільно розподіляють на осно-

вні етапи, врахувавши теоретичну та практичну підготовку викладачів і студентів. Далі, на підставі всебічного аналізу проводять своєчасне коригування темпів та змісту оновлення педагогічного процесу, накреслюючи нові перспективи роботи.

Слід подбати про науково-методичне обґрунтування інновацій, залучення до їх упровадження авторитетних, творчих педагогів, які можуть подолати супротив педагогічної спільноти. У таких випадках необхідним є створення спеціальних груп кваліфікованих, творчих, ініціативних викладачів, які візьмуть на себе відповідальність щодо аналізу та апробації передового досвіду, систематичного відбору ефективних ідей, технологій, концепцій, які можуть бути упровадженими в педагогічну практику. Такий підхід дасть змогу об'єднати зусилля авторів педагогічних нововведень із зорієнтованими на інноваційну діяльність педагогами, створити сприятливе інноваційне середовище [2].

Основним двигуном інноваційних процесів є використання потоку інформаційних технологій навчання на базі сучасних комп'ютерних розробок [3, 4]. Завдяки використанню новітніх комп'ютерних технологій можуть бути реалізовані ряд нововведень і інновацій в хід навчального процесу. Нововведення чи інновації не виникають спонтанно, а постають результатом системних наукових пошуків, аналізу, узагальнення педагогічного досвіду.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні викладачі провідних вузів широко використовують комп'ютерні комунікації і інноваційні програми для рішення завдань, але залишається проблема необхідності пристосування наукових завдань дисципліни під заздальгідь заданий алгоритм, що запропонований іншими розробниками і це особливо незручно при обґрунтуванні зміни якості об'єктів залежно від фізико-механічних характеристик сировини [5].

Мета роботи. Розробка та впровадження сучасних технологій процесу автоматичного обчислення результатів дослідження з визначення диференціальної пористості об'єктів (на прикладі зразків з натуральної шкіри) при проведенні науково-дослідницьких занять з дисципліни «Матеріалознавство споживчих товарів».

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведено дослідження основної складової навчального процесу – науково-дослідного заняття.

Виділено кілька моментів для визначення цілей і завдань, заради яких використовуються інноваційні методи сьогодні у ВУЗі:

1. Викладач має постійно підвищувати науковий статус проведення як аудиторних занять так і індивідуальної роботи, активно включати в неї елементи узагальнення практичного досвіду, наукового дослідження, підвищуючи їх науковий статус, а також рівень поінформованості і зацікавленості студентів.

2. Проведення тестового контролю за допомогою програмного забезпечення на персональних комп'ютерах, що сприяє візуалізації текстового матеріалу і більш якісному засвоєнню матеріалу з дисципліни.

3. Викладач прагне зробити своє заняття (лекцію чи практичне) більш захоплюючим, на занятті демонструються малюнки з Інтернету, про-

граються мультимедійні файли, що показують процес виробництва, порядок контролю якості у експертних лабораторіях тощо. Все більш популярними стають відео-лекції. За рахунок Інтернет-технологій збільшується використання наочності на заняттях, але в основному це реалізація цілей викладача, що освоїв дані технології.

4. Ряд викладачів при використанні Інтернет-технологій, вводять елементи дистанційного навчання для рішення поставлених завдань з самостійної підготовки студентів.

5. Більш «продвинуті» викладачі, що одними з перших освоїли програмні ресурси пропонують студентам на своїх заняттях вирішувати освітні завдання, які ставляться в численних мережних проектах – дослідницьких, пошукових, ін. Звичайно такі проекти ініціюються в рамках опанування той чи іншої дисципліни (наприклад розробка та застосування комп'ютерних програм при викладанні дисципліни «Товарознавство квітів», «Основи експертизи культурних цінностей» [6, 7]. У цьому випадку комп'ютерні комунікації використовуються викладачами і студентами в основному для рішення завдань за алгоритмом, який запропоновано іншими розробниками.

Однак використання чужих програм потребує пристосування до чужих методик, думок, визиває залежність від їх принципів викладання, порядку викладання та матеріального забезпечення дисципліни. Це особливо стосується тих дисциплін, де обов'язковою складовою навчального процесу є проведення досліджень різних видів товарів з наступним обчисленням отриманих результатів та подальшим обґрунтуванням зміни їх якості залежно від фізико-механічних характеристик, що і поставило за мету пошук рішення проблеми оптимізації процесу обчислення протягом проведення занять з дисципліни «Матеріалознавство споживчих товарів».

Так при викладанні дисципліни студенти вивчають фізико-механічні властивості натуральних та штучних шкір, на які значним чином впливає густина матеріалу, що залежить від кількості пор, їх розподілу, радіусу тощо і може бути ефективно визначена таким показником, що однозначно має характеризувати ступінь однорідності матеріалу. Цим показником є показник диференціальної пористості. Поділення пор у шкірі на макро і мікро умовне і відображує різницю в їх фізико-механічних властивостях, що дає можливість застосування різних методів їх дослідження: сорбційний метод для мікропор і метод продавлювання керосину для макропор. Але функція розподілу пор є єдиною. При цьому існують певні труднощі в підрахунках при знаходженні єдиної ДФР $f(r)$ [8].

На занятті, для визначення диференціальної пористості зразків шкір використовується метод пропресування повітря через макропори виробу, які заздальгідь заповнені інертною рідиною. Для аналізу і характеристики розподілу пор студентам необхідно скористатися коефіцієнтом варіації V , що характеризує коливання площі фільтруючих пор, яка пропорційна кількості пор. При цьому, для визначення показника, студент спочатку експериментально визначає кінетику зміни тиску при проходженні повітря під тиском через зразок шкіри, який просочений інертним

газом (проводяться замірювання тиску у балоні (P), час за який проходить повітря крізь зразок (τ), будується функціональна залежність функції розподілу кількості пор (n) і об'єму пор по радіусу (r)). Отриманні значення вносяться у перші дві колонки підсумкової таблиці, значення, що знаходяться у решті колонок підлягають розрахуванню. Послідовність обчислення наступна. 1. Провести дослідження (визначити тиск у балоні (P), час за який проходить повітря крізь зразок (τ), побудувати функціональну залежність функції розподілу кількості пор (n) і об'єму пор по радіусу (r)). 2. Одержану експериментальну залежність розподілу пор від їх радіусу $P = f(r)$ слід обчислити для знаходження диференціальної функції розподілу. 3. За формулою вичислити площі фільтруючих пор, знайти суму всіх фільтруючих пор. 4. Знайти диференціальну функцію розподілу пор за радіусами $f(r) = \Delta S / \Delta r$. 5. Обчислити коефіцієнт варіації за формулою: $V = S/\chi \times 100$. 6. Досягнення мети проведення досліджу: знайдені коефіцієнти варіації розподілу пор для різних шкір порівнюються між собою. Далі, виходячи із значень показника дослідники об'єктивно можуть оцінити ступені однорідності, тонкостінності пор.

Тому, виходячи з необхідності удосконалення методики викладання дисципліни «Матеріалознавство споживчих товарів» та облаштування програмним забезпеченням процесу обробки, усереднення і обчислення результатів досліджень запропонована наступна інноваційна розробка – розроблено та запропоновано програму, що дозволяє мобілізувати сили студентів і розширити межі опанованого на занятті матеріалу за рахунок введення швидкого підрахунку результатів дослідження. Витяг з програми наведено на рис. Програма записана на диску в програмі MATCAD і скачується при виконанні науково-дослідної лабораторної роботи на комп'ютер, де працюють студенти, що дозволяє автоматично після проведення експерименту отримувати розрахунок ДФР у числовому значенні та у вигляді графічної залежності (рис. 1).

Введенню даної розробки у хід викладання занять спонукала насичена сучасна програма,

яка не дає студентам гаяти час на проведення звичайних підрахунків за допомогою калькуляторів вони мають спрямовувати основну увагу на проведення більш поглиблених досліджень, до того ж у них має залишатись час на проведення дискусій, обговорення і захист отриманих результатів, визначення кола невирішених питань, які вони мають опанувати самостійно.

Встановлено доцільність зазначених інноваційних введень і визначено ряд критеріїв, якими можна характеризувати процес:

а) локальна новизна, яка відзначає рівень оригінальності досвіду;

б) оптимальність, яка сприяє досягненню необхідних результатів за найменших витрат часу фізичних і розумових сил учасників процесу;

в) результативність та ефективність, яка означає певну стійкість позитивних результатів від впровадження нової розробки;

г) можливість творчого застосування нових результатів у масовому досвіді, що передбачає придатність апробованого досвіду для масового упровадження в навчальних закладах при проведенні досліджень даного напрямку.

Оскільки будь який інноваційний процес розгортається за логічною схемою, нами спробуване визначити його логічність, яка включає: 1) етап виникнення, де відбувалася теоретична розробка нововведення та проводилася інформаційно-роз'яснювальна робота серед викладачів, що проводять лабораторне заняття; 2) засвоєння – здійснювалася апробація нововведення у одній академічній групі та проводилася діагностика (обговорювання результатів) результатів; 3) насичення – на цьому етапі, при отриманні позитивного результату інноваційного проекту, відбувалося широке упровадження інновації в практику у всіх групах; 4) рутинізація – етап, коли інновація перетворюється у звичайну норму, стає традиційною (3 і 4 етапи можуть тривати протягом років); 5) криза – нововведення повністю вичерпує свої прогресивні можливості, а його результати заздалегідь відомі; 6) фініш – нововведення стало традиційним і потребує заміни.

Висновки і пропозиції. Таким чином розроблено і запроваджено новітню технологію процесу автоматичного обчислення результатів і швидкого підрахунку результатів дослідження з визначення диференціальної пористості об'єктів при проведенні науково-дослідних занять з дисципліни «Матеріалознавство споживчих товарів».

Визначено, що впровадження інновації швидкого підрахунку результатів дослідження при проведенні занять з дисципліни «Матеріалознавство споживчих товарів» проходить етап «насичення», тобто метод має широке впровадження в практику у всіх групах при проведенні лабораторних та науково-дослідних робіт.

	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1										
2	$P \times 10^2, \text{Па}$	$\tau, \text{с}$	$r, \text{мкм}$	$\Delta r, \text{мкм}$	$\Delta \tau, \text{с}$	$\sqrt{P}, \text{Па}^{1/2}$	$\Delta \sqrt{P}, \text{Па}^{1/2}$	$\frac{\Delta \sqrt{P}}{\Delta r}$	$\Delta S, \text{м}^2$	$\frac{\Delta S}{S_{\Delta r}}, \text{мм}^{-1}$
3	44		11,36			6,63				
4	40	1	12,50	1,14	1	6,32	0,31	0,31	0,02	0,013369
5	36	2	13,69	1,39	1	6,00	0,32	0,32	0,02	0,019152
6	32	3	15,63	1,74	1	5,66	0,34	0,34	0,02	0,028596
7	28	4	17,80	2,23	1	5,29	0,37	0,37	0,03	0,044968
8	24	5	20,83	2,98	1	4,90	0,39	0,39	0,03	0,075766
9	20	6	25,00	4,17	1	4,47	0,43	0,43	0,05	0,139982
10	16	7	31,25	6,25	1	4,00	0,47	0,47	0,06	0,295599
11	12	8	41,67	10,42	1	3,46	0,54	0,54	0,10	0,779628
12	8	9	62,50	20,83	1	2,83	0,64	0,64	0,19	2,979537
13	4	10	125,00	62,50	1	2,00	0,83	0,83	0,83	38,406453
14	0								$S_{\mu} =$	1,35

Рис. 1. Витяг з програми для підрахунку диференціальної пористості шкір

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Семеріков С.О. Фундаменталізація навчання інформатичних дисциплін у вищій школі: монографія / наук. ред. акад. АПН України, д. пед. н., проф. М.І. Жалдак. – Кривий Ріг: Мінерал; К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 340 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: підручник. – К.: Академвидав, 2012. – 352 с.
3. Сорокіна С.В., Акмен В.О., Сорокіна В.П. Формування інноваційних методів навчання із застосуванням комп'ютерних технологій // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXII Каришинські читання). – Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленко, 2015. – С. 193-194.
4. Jeong Seok Kang, Hong Seong Park. Automatic generation algorithm of expected results for testing of component-based software system // Information and Software Technology, Volume 57, January 2015, Pages 1-20.
5. Faydor L Litvin, Daniele Vecchiato, Alfonso Fuentes, Ignacio Gonzalez-Perez. Automatic determination of guess values for simulation of meshing of gear drives // Computer Methods in Applied Mechanics and Engineering, Volume 193, Issues 33-35, 20 August 2004, Pages 3745-3758.
6. Сорокіна С.В., Акмен В.О. Застосування інтерактивних інформаційних технологій в навчанні товаровзнавців-експертів // Науковий вісник Донбасу. Зб. наук. пр. Луганськ: ЛНУ, 2013. – С. 38-43.
7. Головка М.П., Сорокіна С.В., Акмен В.О. Застосування комп'ютерних програм при викладенні дисципліни «Товарознавство квітів» // Тези XI Всеукр. наук.-метод. конф. «Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців. Удосконалення інформаційно-ресурсного забезпечення навчального процесу» 26 вересня 2014 року. – Х.: ХДУХТ, 2014. – С. 233-234.
8. Захаренко В.О., Акмен В.О., Сорокіна С.В. Співвідношення макро- і мікропор в натуральній шкірі // Матеріали III Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасне матеріалознавство та товаровзнавство: теорія, практика, освіта» 22-23 березня 2016 року. – Полтава: ПУЕТ, 2016. – С. 36-39.

Захаренко В.А., Акмен В.А., Сорокіна С.В.

Харьковский государственный университет питания и торговли

ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ АВТОМАТИЧЕСКОГО ВЫЧИСЛЕНИЯ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ НАУЧНОЙ РАБОТЫ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «МАТЕРИАЛОВЕДЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ТОВАРОВ»

Аннотация

Рассмотрена актуальная проблема необходимости проведения ряда инновационных процессов в системе исчисления результатов исследовательской работы студентов при проведении занятий. Показана необходимость учета теоретической и практической подготовки преподавателей и студентов. Это особенно важно при применении программного обеспечения и процессов автоматического вычисления. Разработано и предложено технологию программы, которая автоматически обеспечивает процесс обработки, усреднения и вычисления результатов исследований по определению дифференциальной пористости объектов на примере образцов из натуральной кожи при проведении занятий по дисциплине «Материаловедение потребительских товаров». Это позволяет мобилизовать силы студентов и, за счет введения быстрого подсчета результатов исследования, увеличить часть усвоенного на занятии материала.

Ключевые слова: инновации в системе образования, научно-методическое обоснование инноваций, автоматическое вычисления результатов исследований, программа подсчёта.

Zakharenko V.A., Akmen V.A., Sorokina S.V.

Kharkov State University of Food Technology and Trade

IMPLEMENTATION OF MODERN TECHNOLOGIES OF AUTOMATIC CALCULATIONS IN SCIENTIFIC RESEARCH IN «MATERIAL SCIENCE OF CONSUMER GOODS»

Summary

We consider the important problem of necessary implementation of a number of innovation processes in the scheme of calculating the results of students research work during classes. We show the need of both theoretical and practical preparation of the stuff and the students. It is especially important for the implementation of the software and processes of the automatic calculations. We develop and propose the idea of the program of automatic processing, averaging and calculating the results of the research of the differential porosity of the objects using samples of natural leather during the classes «Material Science of consumer goods». This allows mobilization of student efforts and, using fast calculation of the results of the research, increase the fraction of the mastered material.

Keywords: innovations in the education, scientifically and methodologically justification of the innovations, automatic calculation of the research results, calculation software.

ВПЛИВ РЕЖИМІВ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОБРОБКИ ТА ЗАМОРОЖУВАННЯ НА ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ ОВОЧЕВОГО НАПІВФАБРИКАТУ

Карбівнича Т.В., Сподар К.В., Михайлик В.І., Лозіна А.І.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Експериментально визначено хімічний склад овочевого напівфабрикату та його органолептичні та фізико-хімічні показники якості. Досліджено вплив режимів технологічної обробки та заморожування на якісні показники овочевого напівфабрикату для перших страв. Визначено органолептичні та фізико-хімічні показники якості овочевого напівфабрикату різних режимів технологічної обробки після холодильного зберігання протягом 12 місяців.

Ключові слова: борщова заправка, хімічний склад, теплова обробка, підсушування, органолептичні показники якості, фізико-хімічні показники якості, заморожування.

Постановка проблеми. Сучасні умови ринкового господарювання ставлять перед виробниками харчових продуктів завдання щодо покращення споживних та товарознавчих властивостей, підвищення харчової цінності, зручності у приготуванні і споживанні та оновлення асортименту, що дозволить розширити сферу та обсяги реалізації кулінарної продукції.

На сьогоднішній день на українському ринку консервованих харчових продуктів відбуваються еволюційні зміни їх товарознавчих властивостей у бік збільшення ступеня готовності. Виходячи з цих потреб, ринок напівфабрикатів і продуктів високого ступеня готовності динамічно розвивається. До цієї ж групи товарів слід віднести напівфабрикати, консервовані холодом. Ці напівфабрикати мають певні переваги у зв'язку зі способом консервування: їх хімічний склад максимально наближений до вихідної сировини; досить великі терміни зберігання; зручність використання як у побуті, так й на підприємствах ресторанного господарства.

Тому розширення асортименту та дослідження товарознавчо-технологічних властивостей заморожених борщових заправок є актуальним науково-технічним завданням, вирішення якого дозволить використовувати лише натуральну рослинну сировину, а також одержувати напівфабрикати для перших страв із високими функціонально-технологічними властивостями, підвищеної харчової та біологічної цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз відомих технічних рішень показав, що одним із способів збільшення термінів зберігання напівфабрикатів для перших та других страв є комбінування способів зневоднення.

У технології Пейкер С.К та Пирогової Г.Л. цей ефект досягається за рахунок оптимально підібраних параметрів та операції проведення зневоднення, а також за рахунок використання кварцового фільтра, через який здійснюється опромінення. Отриманий в результаті зневоднення продукт з кінцевою вологістю 2...12% має однорідну структуру та строк зберігання до 5 років. В якості овочів та клубнеплодів автори використовують картоплю, капусту, моркву, цибулю, буряк, зелень, корінь петрушки [1, с. 2].

За іншим прикладом капусту, буряк, картоплю, моркву та ін. овочі миють, сортують, інспектують, калібрують, очищують, нарізають, бланширують, охолоджують, сульфитують

та направляють на зневоднення. Зневоднення проводять з одночасним обдуванням теплоносієм зі швидкістю 7 м/с та опромінюванням ІЧ-промінням з довжиною хвилі 1,4...1,8 мкм. Температура на першому етапі 70°С протягом 60 хв., на другому – 60°С до вологості 2%. Після чого отримані зневоднені продукти змішують до утримання борщової суміші.

Слід відмітити, що недотримання хоча б однієї умови або зміна параметрів процесу зневоднення призводить до отримання недоброякісного продукту та страв з нього.

У Харківському державному університеті харчування та торгівлі було розроблено спосіб приготування борщової заправки, що включає підготовку вихідних компонентів, подрібнення, перемішування до утворення суспензії з наступним пасеруванням, який відрізняється тим, що буряк після підготовки (інспектування і миття) підлягає підпеканню до температури від 50 до 54°С у центрі, а інші вихідні компоненти (морква і ріпчаста цибуля) після інспекції, очищення і подрібнення змішують з томатом-пюре, рослинною олією і м'ясом механічної обвалки після його центрифугування і відділення жиру, компоненти перемішують до утворення суспензії з наступним пасеруванням протягом 15...20 хвилин з додаванням підпеченого буряка, фасують у підготовлену тару і піддають стерилізації [2, с. 2].

Недоліками цієї борщової заправки є знижена харчова та біологічна цінність, зумовлені жорсткими операціями обробки: тривалим пасеруванням суспензії, використанням стерилізації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Патентно-інформаційний аналіз показав недоліки існуючих товарознавчих характеристик заправок для супів та борщів. До цих недоліків можна віднести те, що в складі міститься досить велика кількість харчових добавок (ароматизаторів, барвників, стабілізаторів, підсилювачів смаку тощо); використання у якості основних інгредієнтів дегідратованих (сушених) цибулі, моркви, буряка; досить жорсткі умови термічної обробки (стерилізація); використання незручної (скляної) тари; низькі органолептичні показники, а саме – форма нарізки овочевої сировини, незбалансованість смаку та запаху, зайва солоність, надмірно виражений присмак спецій. Для вирішення проблеми необхідно дослідити вплив режимів технологічної обробки та заморожування на якість овочевого напівфабрикату.

Мета статті. Метою статті є дослідження впливу різноманітних режимів технологічної обробки та заморожування на товарознавчі показники якості овочевого напівфабрикату для перших страв.

Виклад основного матеріалу. Сучасний ринок продовольчих товарів динамічно розвивається. Споживачам пропонується значне асортиментне різноманіття відповідної продукції. При цьому слід акцентувати увагу на двох протилежних напрямках пропозицій харчових продуктів виробниками: харчові продукти з використанням значної кількості штучних хімічних компонентів та харчові продукти, що містять обмежену кількість (або не містять) додаткових речовин хімічного походження. Проаналізувавши асортимент борщових заправок, що представлений на ринку, було вирішено розробити новий напівфабрикат борщової заправки, який би складався виключно із натуральної сировини і не містив хімічних добавок.

Вміст інгредієнтів напівфабрикату борщової заправки: буряк столовий свіжий – 37,5%; капуста білокачанна свіжа – 17,5%; морква столова свіжа – 7,5%; цибуля ріпчаста свіжа – 7,5%; томати свіжі – 15,0%; перець солодкий свіжий – 5,0%; петрушка коренева свіжа – 2,5%; кріп свіжий – 1,75%; часник свіжий – 0,75%; олія соняшникова – 5,0% [3, с. 119].

Було визначено та проаналізовано комплексний хімічний склад напівфабрикату (табл. 1).

Таблиця 1
Хімічний склад напівфабрикату борщової заправки

Найменування показника	Вміст
Вміст сухих речовин, %	15,8±0,8
Білок, %	1,5±0,08
Жири, %	2,6±0,1
Загальний цукор, %	5,9±0,3
в тому числі: вміст моно- та дисахаридів, %	5,6±0,3
Клітковина, %	1,20±0,06
Органічні кислоти (в перерахунку на яблучну кислоту), %	0,34±0,01
Загальний пектин, %	1,30±0,07
Зола, %	2,8±0,1
Мінеральні речовини, мг %:	
Na	983±49
K	749,7±37,5
Ca	87,8±4,4
Mg	53,1±2,7
P	124,4±6,2
Fe	2,1±0,1
Вітаміни, мг %:	
β-каротин	5,77±0,30
B ₁	0,10±0,01
B ₂	0,10±0,01
PP	0,30±0,01
C	26,4±1,3

Джерело: розроблено авторами

Встановлено, що хімічний склад експериментального зразку максимально наближений до хімічного складу інгредієнтів, має вагомий вміст вітаміну С, β-каротину, біологічно-активних речовин.

Наступним етапом аналізу раціональності рецептури є дослідження органолептичних показників якості напівфабрикату борщової заправки (табл. 2).

Таблиця 2
Органолептична оцінка напівфабрикату борщової заправки

Найменування показника	Дані дослідного зразка
Зовнішній вигляд та консистенція	Суміш пружних, ледь хрустких овочів з рівномірно розподіленими частинками овочів по всій масі (нарізані соломкою завширшки від 0,3 до 0,4 см)
Колір	Неоднорідний, від червоного до темно-червоного, властивий борщовій заправці
Запах	Приємний, пряний, властивий борщовій заправці, без сторонніх
Смак	Приємний, кисло-солодкий, з присмаком пряно-ароматичної сировини

Джерело: розроблено авторами

В цілому, органолептичні показники якості напівфабрикату борщової заправки формуються під дією речовин хімічного складу овочів. На основі проведеної органолептичної оцінки можна зробити висновок про раціональне співвідношення рецептурних інгредієнтів напівфабрикату борщової заправки.

Якість будь-якого харчового продукту формується та може змінюватися протягом всього життєвого циклу. До чинників, що визначають якість належать компонентний склад та технологія виробництва, зокрема використання певних технологічних режимів теплової обробки, а також доцільних температур та швидкостей заморожування.

Для досягнення оптимальних значень показників якості напівфабрикату борщової заправки досліджували вплив підсушування, тривалості теплової обробки та низьких температур на деякі параметри напівфабрикату.

Режими теплової обробки відрізнялися тривалістю, а підсушування – відносним зменшенням вологовмісту сировини. Було обрано наступні режими теплової обробки: режим 0,7 (скорочена тепла обробка до неповної готовності), режим 1,0 (тепла обробка до повної готовності) та режим 1,3 (тривала тепла обробка).

Підсушування проводили до різної втрати вологи: 30% – режим підсушування 0,70; 15% – режим підсушування 0,85; 5% – режим підсушування 0,95.

Дані про загальний стан напівфабрикату борщової заправки після тривалого низькотемпературного зберігання отримують під час органолептичної оцінки.

Органолептичні показники якості відносять до невимірюваних, їх значення не можна виразити у фізичних розмірних шкалах. Характеристики смаку, запаху, консистенції та інших сенсорних ознак надають у якісних описах.

За зовнішнім виглядом зразки борщової заправки представляють собою однорідну масу овочів, подрібнених у вигляді соломки, з трохи помітними окремими компонентами. При заморожуванні окремих компонентів з'являється невелика кількість випресованої вологи підсохлих ділянок, що особливо виражено для зразків, які було попередньо підсушено до втрати 30% вологи.

Консистенція досліджуваних зразків напівфабрикату борщової заправки характеризується однорідністю, пружністю та м'якістю. Помічено

дещо негативний вплив підсушування заправки на м'якість тканин інгредієнтів рецептурного складу.

Відмічено також вплив попереднього підсушування на колір борщової заправки: він стає більш інтенсивним в порівнянні з непідсушеними зразками.

Для показників запаху та смаку виявлено певне збільшення значень дескрипторів для підсушених зразків: смак та запах стають більш насиченими. Проте підсушування дещо знижує значення дескрипторів за показниками чистоти, натуральності смаку та запаху та їх відповідності натуральній сировині.

Для графічного відображення впливу попереднього підсушування на органолептичні показники було побудовано органолептичні панелі якості (рис. 1), за допомогою яких з'являється можливість встановити, як змінюється якість досліджуваних зразків після зберігання за певними показниками-дескрипторами.

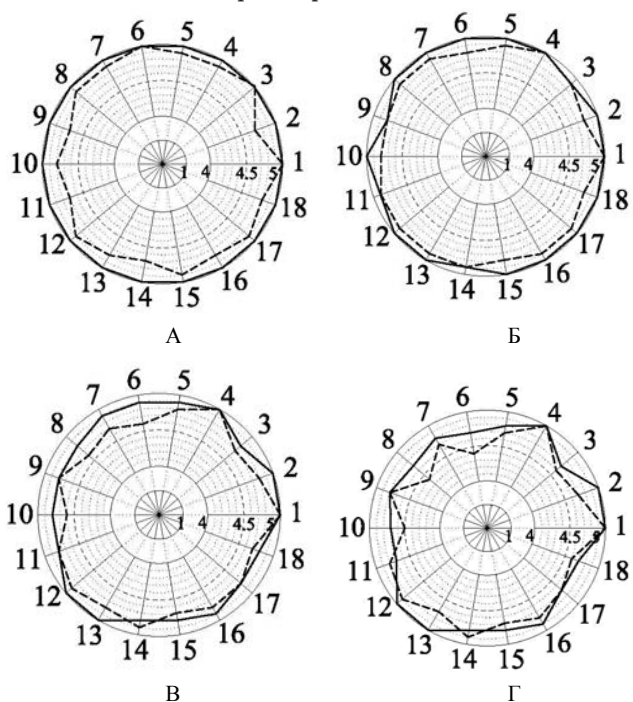

Рис. 1. Органолептичні панелі якості зразків напівфабрикату борщової заправки, до та після зберігання:

А – напівфабрикат борщової заправки без підсушування; Б – напівфабрикат борщової заправки, підсушений за режимом 0,95, В – напівфабрикат борщової заправки, підсушений за режимом 0,85, Г – напівфабрикат борщової заправки, підсушений за режимом 0,70;
— до зберігання, - - - після зберігання

Джерело: розроблено авторами

При порівнянні органолептичних показників напівфабрикату борщової заправки до та після зберігання спостерігається утворення зон погіршення якості. Заморожування змінює майже всі показники, окрім деяких дескрипторів зовнішнього вигляду та консистенції

Низькотемпературне зберігання продуктів харчування супроводжується різноманітними змінами біохімічного складу, що впливає на фізичні та хімічні показники розмороженого напівфабрикату борщової заправки та визначає його якість та придатність до подальшого використання чи споживання.

Виходячи з рекомендованих для даної групи товарів, термінів зберігання був зроблений аналіз фізико-хімічних показників борщової заправки після 12 місяців (табл. 3, 4)

Таблиця 3
Показники титрованої та активної кислотності напівфабрикату борщової заправки після 12 місяців зберігання

Режим теплової обробки	Режим підсушування	Титрована кислотність, %	Активна кислотність
0,7	Без підсушування	0,48±0,02	5,80±0,29
	0,95	0,51±0,02	5,52±0,28
	0,85	0,53±0,02	4,89±0,24
	0,70	0,55±0,02	4,20±0,21
1,0	Без підсушування	0,51±0,02	5,52±0,28
	0,95	0,53±0,02	4,90±0,24
	0,85	0,54±0,02	4,89±0,24
	0,70	0,65±0,03	4,16±0,20
1,3	Без підсушування	0,51±0,02	5,42±0,27
	0,95	0,53±0,02	4,82±0,24
	0,85	0,54±0,02	4,75±0,24
	0,70	0,65±0,03	4,04±0,20

Джерело: розроблено авторами

Встановлено, що з підсушуванням спостерігається збільшення титрованої кислотності та клітковини і зменшення вмісту цукрів, пектинових речовин та вітаміну С.

Режими теплової обробки буряка столового не суттєво впливають на титровану кислотність напівфабрикату борщової заправки та вміст клітковини, але зі збільшенням часу варіння вміст цукрів, пектинових речовин та вітаміну С зменшується.

Визначено, що для даної групи товарів не є доцільним висувати підвищенні вимоги до біологічної цінності, а в більшій мірі – формуванню функціонально-технологічних властивостей.

Органолептичні оцінювання підтверджені експериментальними дослідженнями, якими встановлено, що для тривалого низькотемпературного зберігання борщової заправки найбільш сприятливими є тепла обробка за режимом 0,7 та підсушування 0,95. Саме цей зразок є рекомендованим для виробництва.

Висновки і пропозиції. На основі проведених досліджень були виявлені зміни хімічного складу борщової заправки в процесі холодильного зберігання за різних умов попередньої технологічної обробки. Встановлено, що зі збільшенням ступеня зневоднення спостерігається збільшення титрованої кислотності та клітковини, і зменшення вмісту цукрів, пектинових речовин та вітаміну С. Режимми теплової обробки не суттєво впливають на титровану кислотність, але з збільшенням часу варіння вміст цукрів, пектинових речовин та вітаміну С зменшується, а клітковини – зростає.

Визначено, що для даної групи товарів не є доцільним висувати підвищенні вимоги до біологічної цінності, а в більшій мірі – формуванню функціонально-технологічних властивостей (колір, запах, смак, тривалість зберігання і подальшого використання).

Таблиця 4

Фізико-хімічні показники борщової заправки після 12 місяців зберігання

Режим теплової обробки	Режим підсушування	Вміст цукрів, %	Вміст пектинових речовин, %	Вміст вітаміну С, $\times 10^3\%$	Вміст клітковини, %
0,7	Без підсушування	5,19±0,24	1,14±0,05	3,7±0,1	1,30±0,07
	0,95	4,84±0,24	1,06±0,05	2,0±0,1	1,34±0,07
	0,85	4,46±0,21	0,89±0,04	1,20±0,05	1,36±0,07
	0,70	4,29±0,21	0,83±0,04	0,80±0,04	1,40±0,07
1,0	Без підсушування	4,05±0,20	0,98±0,05	3,0±0,1	1,30±0,07
	0,95	3,91±0,20	0,91±0,05	1,80±0,09	1,33±0,07
	0,85	3,86±0,20	0,85±0,04	1,0±0,05	1,36±0,07
	0,70	3,56±0,18	0,82±0,04	0,40±0,02	1,41±0,07
1,3	Без підсушування	4,46±0,21	0,94±0,05	2,2±0,1	1,31±0,07
	0,95	3,56±0,18	0,83±0,04	1,30±0,06	1,32±0,07
	0,85	3,43±0,17	0,79±0,04	0,40±0,02	1,35±0,07
	0,70	3,29±0,17	0,76±0,04	0,30±0,01	1,39±0,07

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Способ производства обезвоженного растительного сырья и способ приготовления блюд из него: пат. 2122333 Рос. Федерация: МПК А23L1/212, А23L3/40, А23В7/02, А23L1/40, А23L1/48 / Пейкер С. К., Пейкер Г. О. – № 98108877/13; заявл. 19.05.98; опубл. 27.11.98.
2. Пат. на корисну модель 27883 Україна МПК (2006) А23L1/01. Спосіб приготування борщової заправки / Черевко О. І., Єфремов Ю. І., Михайлов В. М., Карбівнича Т. В., Одарченко Д. М., Одарченко А. М., Чуйко Л. О.; заявник та патентовласник Харк. держ. ун-т харч. та торг. – № u200701693; заявл. 19.02.07; опубл. 26.11.07, Бюл. № 19. – 4 с.
3. Карбівнича Т. В. Вивчення хімічного складу нової борщової заправки / Т. В. Карбівнича, А. М. Одарченко // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – Серія «Технічні науки». – 2008. – № 1 (28). – С. 119–120.

Карбівнича Т.В., Сподар К.В., Михайлик В.І., Лозина А.І.

Харьковский государственный университет питания и торговли

ВЛИЯНИЕ РЕЖИМОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ И ЗАМОРАЖИВАНИЯ НА КАЧЕСТВЕННЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОВОЩНОГО ПОЛУФАБРИКАТА

Аннотация

Экспериментально определены химический состав овощного полуфабриката и его органолептические и физико-химические показатели качества. Исследовано влияние режимов технологической обработки и замораживания на качественные показатели овощного полуфабриката для первых блюд. Определены органолептические и физико-химические показатели качества овощного полуфабриката различных режимов технологической обработки после холодильного хранения в течение 12 месяцев.

Ключевые слова: борщевая заправка, химический состав, тепловая обработка, подсушивание, органолептические показатели качества, физико-химические показатели качества, замораживания.

Karbivnycha T.V., Spodar K.V., Mykhailik V.I., Lozina A.I.

Harkiv State University of Food Technology and Trade

INFLUENCE OF MODES OF PROCESSING TREATMENT AND FREEZING ON QUALITY PARAMETERS OF VEGETABLE SEMI-FINISHED PRODUCT

Summary

Experimentally determined the chemical composition of vegetable semi-finished product and its organoleptic and physical and chemical quality parameters. Studied the influence of modes of processing treatment and freezing on quality parameters of semi-finished vegetable soups. Defined organoleptic and physical and chemical quality parameters of vegetable semi-finished product of different modes of processing treatment after refrigeration storage for 12 months.

Keywords: borsch flavour, chemical composition, thermal treatment, incomplete drying, organoleptic quality parameters, physical and chemical quality parameters, freezing.

УДК 621.8.03:629.33/36

ЭЛЕКТРОМОБИЛЬ. ЕГО ОСОБЕННОСТИ И ПРЕИМУЩЕСТВА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЭКОЛОГИИ

Крючкова В.В., Марченко Ю.В., Гринь С.А.

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

В статье рассматриваются последние достижения современности в области техники, а именно экологически чистых средств передвижения. Автором обозначены примеры разработок экологически чистых автомобилей, а так же степень их влияния на окружающую среду.

Ключевые слова: электромобиль, окружающая среда, загрязнения, выбросы.

Введение. Электромобиль является относительно новой концепцией в мире автомобильной промышленности, хотя пришествие электромобилей прогнозировалось, по крайней мере, с 1960-х годов, а зачатки технологии появились еще раньше. На самом деле, электромобили появились раньше автомобилей с ДВС. Несколько образцов электромобилей было разработано в конце 19 века, но они не получили распространения, и технология спокойно дождалась своего времени. Несомненно, преимущества электромобилей сделают их транспортом будущего и, может быть, очень скоро.

Анализ основных достижений. По данным моментом на 2016 год, в плотную к вопросу выпуска электроавтомобилей подошли такие страны, как: США, Япония, Китай и ряд европейских стран (Франция, Нидерланды, Норвегия, Германия, Великобритания). Из производителей электрокаров выделяются компании Nissan (Leaf), Mitsubishi (i MiEV), Toyota (RAV4EV), Honda (FitEV), Ford (Focus Electric), Tesla (Roadster и Model S), Renault (Fluence Z.E. и ZOE), BMW (Active C), Volvo (C30 Electric). Наша страна пока находится в стороне и от производства и от потребления электромобилей, за исключением разработок отдельных энтузиастов (известная Lada Ellada не в счет, она построена на импортных комплектующих).

Цель работы. Целью работы является определить техническое устройство электромобиля, а так же, исходя из зарядки электрических батарей от сети, исследовать его экологичность

Устройство электрического автомобиля. Основными конструктивными элементами электрического автомобиля являются: аккумуляторная батарея, электродвигатель, трансмиссия, бортовое зарядное устройство, инвертор, преобразователь постоянного тока, электронная система управления [1, с. 6].

Тяговая аккумуляторная батарея обеспечивает питание электродвигателя. На электромобиле, в основном, используются литий-ионная аккумуляторная батарея, которая состоит из ряда соединенных последовательно модулей. На выходе аккумуляторной батареи снимается напряжение постоянного тока порядка 300В. Емкость батареи должна соответствовать мощности электродвигателя.

Одним из основных элементов электромобиля является электродвигатель, который служит для создания необходимого для движения крутящего момента. В качестве тягового электродвигателя используют трехфазные синхронные (асинхрон-

ные) электрические машины переменного тока мощностью от 15 до 200 и более кВт. В сравнении с ДВС электродвигатель имеет высокую эффективность и меньшие потери энергии. КПД электродвигателя составляет 90% против 25% у ДВС. В ряде конструкций электромобилей используется несколько электродвигателей, которые приводят отдельные колеса, что значительно повышает тяговую мощность транспортного средства. Электродвигатель может быть помещен непосредственно в колесо автомобиля, сокращая до минимума трансмиссию. Но такая схема электромобиля увеличивает неподрессоренные массы и ухудшает управляемость.

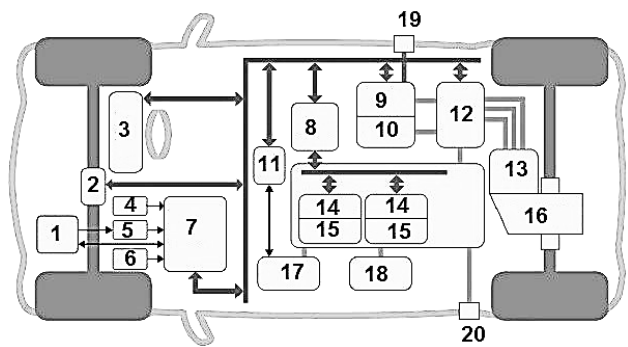

Рис. 1. Схема электрического автомобиля

1. Датчик давления в тормозной системе; 2. Электроусилитель Рулевого Управления; 3. Приборная Панель; 4. Датчик Положения Педали Акселератора; 5. Датчик положения педали тормоза; 6. Датчик положения селектора переключения передач; 7. Блок управления электромобилем; 8. Блок управления аккумуляторной батареей; 9. Бортовое зарядное устройство; 10. Преобразователь постоянного тока; 11. Блок управления кондиционером; 12. Инвертор; 13. Электродвигатель; 14. Уровень зарядки аккумуляторной батареи; 15. Модуль аккумуляторной батареи; 16. Трансмиссия; 17. Компрессор кондиционера; 18. Отопитель; 19. Разъем для обычной зарядки; 20. Разъем для быстрой зарядки.

Трансмиссия электромобиля достаточно проста и на большинстве моделей представлена одноступенчатым зубчатым редуктором. Бортовое зарядное устройство позволяет заряжать аккумуляторную батарею от бытовой электрической сети. Инвертор преобразует высокое напряжение постоянного тока аккумуляторной батареи в трехфазное напряжение переменного тока, необходимое для питания электродвигателя.

Преобразователь постоянного тока обеспечивает зарядку дополнительной двенадцативольтовой аккумуляторной батареи, которая используется

для питания различных потребителей электроэнергии (электроусилитель рулевого управления, электрический отопитель салона, кондиционер, система освещения, стеклоочистители, аудиосистема и др.) [1, с. 20].

Электронная система управления выполняет в электрическом автомобиле несколько функций, направленных на обеспечение безопасности, энергосбережение и комфорт пассажиров [1, с. 50]:

- управление высоким напряжением;
- регулирование тяги;
- обеспечение оптимального режима движения;
- управление плавным ускорением;
- оценка заряда аккумуляторной батареи;
- управление рекуперативным торможением;
- контроль использования энергии.

Конструктивно система объединяет ряд входных датчиков, блок управления и исполнительные устройства различных систем электромобиля. Входные датчики оценивают положение педали газа, педали тормоза, селектора переключения передач, давление в тормозной системе, степень заряда аккумуляторной батареи. На основании сигналов датчиков блок управления обеспечивает оптимальное для конкретных условий движение электромобиля. Основные параметры работы электромобиля (потребление энергии, восстановление энергии, остаточный заряд аккумуляторной батареи) визуально отображаются на панели приборов [2, с. 6].

Суммарный экологический эффект внедрения электротранспорта. В результате проведенных исследований в области суммарного влияния общественного транспорта на состояние окружающей среды, был замечен следующий факт: все больше и больше ученых сходятся к мнению о том, что электромобили не столь экологичны, какими их представляют компании производители. Сложившееся мнение базируется на том, что электромобили заряжаются энергией, которая в большинстве своем вырабатывается тепловыми электростанциями (солнечных и ветряных пока еще очень мало). На ТЭЦ сжигают углеводороды – уголь/газ/мазут, в результате чего в атмосферу идут выбросы углекислого газа и вредных веществ. Так же имеет место быть факт того, что при добыче металлов, которые используются в литиево-ионных аккумуляторах, также происходит значительный выброс углекислого газа, не говоря уже о расходуемой на производство аккумуляторов энергии. Норвежские ученые подсчитали, что производственные выбросы уравнивают вред от электромобиля и среднего европейского гибрида, если электромобиль прослужит не больше 96,000 км. С другой стороны, компания Nissan утверждает, что даже через 10 лет использования или после 200 тысяч километров аккумулятор электромобиля Leaf сохранит 70% своей мощности [3, с. 7].

Однако не стоит забывать о факторах, о которых обычно умалчивают авторы. Например, безопасность электромобиля или гибрида для экологии будет во многом определяться тем, какие электростанции производят электричество в ва-

шем регионе. Для сравнения, в Европе активнее используются тепловые электростанции, сжигающие уголь, тогда как в США чаще используется природный газ, гидроэлектростанции и АЭС. Самыми чистыми источниками электроэнергии для электромобилей являются, безусловно, энергия ветра и солнца. Следует также учитывать, что весь мир постепенно стремится переходить от использования ТЭС к возобновляемым источникам энергии, а значит, со временем электроэнергия, используемая для зарядки электромобилей и гибридов станет «чище», тогда как бензиновые и дизельные авто не имеют такой возможности сократить выбросы углекислого газа.

Подводя итог работы, все-таки стоит остановиться на одной очень важной детали. Не смотря на критику подверженную уровня экологичности, данное изобретение имеет место быть. Это в свою очередь подкреплено такими фактами как:

– один из наиболее весомых на сегодняшний день плюсов – экологичность. Электромобиль не производит вредных выхлопов в окружающую среду. Это довольно актуально на сегодняшний день, особенно в крупных городах, перегруженных транспортом, где от смога и загазованности порой нечем дышать. В связи с этим в некоторых странах езда на электрическом автомобиле поощряется государством, например, в Китае их владельцам выдают премии.

– второе достоинство – экономичность. Хотя полного заряда аккумулятора хватает всего на 100–150 км, стоит он всего 16 гривен. А теперь посчитайте, во сколько вам обойдется бензин, который нужно израсходовать на преодоление подобного расстояния. Да, выгода очевидна, тем более что не следует забывать об исчерпаемости ископаемых видов топлива. Однажды бензин на планете закончится, и тогда переход на электромобили станет единственной альтернативой.

– ещё один плюс – бесшумность езды. Электродвигатель производит гораздо меньше звуков, чем двигатель внутреннего сгорания. Поэтому езда на нём комфортна и приятна. Также безусловным достоинством является простота подзарядки авто. Сегодня на территории Украины открывается всё больше заправок для электрических двигателей. Кроме того, вы можете сделать это дома, протянув к машине переноску от розетки.

Выводы. В ходе проведенного ряда исследований в области механизма работы электрических автомобилей, а так же их влияния на состояние окружающей среды: можно сделать следующие выводы:

– основными преимуществами электродвигателей, в отличии от ДВС, являются: реализация максимального крутящего момента во всем диапазоне скоростей; возможность работы в двух направлениях без дополнительных устройств; простота конструкции, воздушное охлаждение; возможность работы в режиме генератора.

– электромобиль не решает проблем экологии в широком смысле. Однако он может оказать влияние на локальное уменьшение загрязненности воздуха в городах.

Список литературы:

1. Частное управление асинхронными двигателями. Усольцев А.А., 2006.
2. Systemsauto [Электронный ресурс]: многопредмет. автом. журн. / Москва. – Электрон. журн. – 2016. – Режим доступа: <http://systemsauto.ru/engine/electric-car.html>
3. Форсаж 7 [Электронный ресурс]: многопредмет. авто. журн. / Киев. – Электрон. журн. – 2016. – Режим доступа: <http://zhurnul.milt.rissi.ru><http://forsage7.com.ua/blog/plusi-i-minusi-elektromobiley/>

Крючкова В.В., Марченко Ю.В., Гринь С.О.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ЕЛЕКТРОМОБІЛЬ. ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕВАГИ З ТОЧКИ ЗОРУ ЕКОЛОГІЇ**Анотація**

У статті розглядаються останні досягнення сучасності в області техніки, а саме екологічно чистих засобів пересування. Автори позначені приклади розробок екологічно чистих автомобілів, а так само ступінь їх впливу на навколишнє середовище.

Ключові слова: електромобіль, навколишнє середовище, забруднення, викиди.

Kruchkova V.V., Marchenko Y.V., Grin S.A.

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ELECTRIC VEHICLES. ITS FEATURES AND ADVANTAGES IN TERMS OF ECOLOGY**Summary**

As part discusses recent advances in contemporary art, namely, environmentally friendly vehicles. The authors of examples of marked development of environmentally-friendly vehicles, as well as their impact on the environment.

Keywords: electric, environment, pollution emissions.

УДК 642.58.057.875:640.43

ТЕХНОЛОГІЯ М'ЯСНИХ СІЧЕНИХ СТРАВ ДЛЯ СТУДЕНТСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ

Кулінка Ю.С.

Криворізький державний педагогічний університет

Проаналізовано сучасний стан організації студентського харчування та вимоги щодо хімічного складу харчової продукції для студентів. Обґрунтовано необхідність використання рослинної клітковини насіння льону щодо оптимізації формули м'ясних січених страв для студентського харчування. Досліджено зміни хімічного складу, органолептичних показників та волого утримуючої здатності змодельованих м'ясних січених страв для студентського харчування.

Ключові слова: студентське харчування, м'ясна сировина, клітковина насіння льону, шрот насіння льону, м'ясні січені страви.

Постановка проблеми. Питання повноцінного харчування є одним з найважливіших у сучасному соціумі. Життя молоді людини, її здоров'я і праця неможливі без повноцінної їжі. Збалансоване харчування студентської молоді є нагальною проблемою сьогодення, що потребує швидкого вирішення та розробки сучасних підходів, що сприятимуть добробуту нації в цілому. Правильне харчування забезпечує нормальний ріст і розвиток організму, визначає розумовий і фізичний розвиток, оптимальне функціонування всіх органів і систем, формування імунітету та адаптаційних резервів організму [2; 10].

Повноцінне харчування студентів вищих навчальних закладів – одна з найважливіших проблем сьогодення, яка формує здоров'я і добробут нації в цілому. Розумова напруга й активність студентів під час навчання супроводжуються підвищеними енерговитратами, які відновлюються за рахунок достатнього за обсягом і збалансованого за якістю харчування. Неприпустимо низьким є рівень освіти населення і, зокрема, молоді з питань здорового, раціонального та лікувально-профілактичного харчування [14].

Відповідно до теорії збалансованого харчування в раціоні людини повинні міститися не тільки білки, жири і вуглеводи в необхідній кількості,

а й такі речовини, як незамінні амінокислоти, вітаміни, мінерали в певних, вигідних для людини пропорціях. В організації правильного харчування всіх верств населення першорядна роль відводиться м'ясним продуктам. М'ясо – важлива складова здорового харчування, визнаний в усьому світі фаворит повноцінних білків (міозин, актин, глобулін та міоглобулін), жирів, вітамінів та мінеральних речовин (калій, натрій, фосфор, залізо, магній, цинк, йод та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій таких учених як Л. Віннікової, В. Дробот, О. Жаринова, Н. Журавської, Л. Капрелянца, М. Ліпатова, І. Рогова, К. Свідло, А. Слащевої та ін. показує, що першочерговим завданням забезпечення населення України, в тому числі й студентської молоді, продуктами, які мають збалансований склад, задані функціональні властивості, тривалій термін зберігання та сприяють корекції харчового раціону.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що в провідних вищих навчальних закладах низки країн приділяється значна увага харчуванню студентів за місцем навчання [1, 4-9, 10, 12]. Студентські їдальні – це переважно великі заклади ресторанного господарства, в яких роздавальні лінії та зали мають велику пропускну спроможність, обслуговуючи протягом 1-2 год. по кілька тисяч відвідувачів. Навантаження у цих закладах нерівномірне – найбільший потік студентів буває зранку, в перервах між лекціями та після їх закінчення, що вимагає значної уваги до організації роботи закладу в цілому та роздавальні зокрема [7].

В умовах надмірного споживання молоддю жирів і цукру на фоні різкого зниження споживання вітамінів, мінеральних речовин, клітковини та пектину, виникає потреба в харчових продуктах, що мають функціональні властивості, які не тільки забезпечують енергетичні та нутрієнтні потреби молодого організму у віці 18-25 років, але й позитивно впливають на організм молодої людини в цілому.

На основі проведеного аналітичного огляду літератури щодо організації харчування у провідних вищих навчальних закладах США, Франції, Чехії, Німеччині, Росії та анкетного опитування студентів України, можна зробити висновок про доцільне збільшення кількості закладів ресторанного господарства у ВНЗ України, оптимізацію режиму їхньої роботи з урахуванням навчального процесу в другу зміну; проведення організаційних заходів щодо зменшення черг за рахунок встановлення додаткових ліній роздачі та збільшення обслуговуючого персоналу. Бажано також підвищувати якість та розширювати асортимент рибних та овочевих страв, кулінарної продукції та напоїв (соки-фреш, фруктові салати, вітамінні «горки»); на столах, де харчуються студенти, розміщувати примірники меню та звернути увагу на впровадження дієтичного харчування [11].

У роботах О. Бергілевич, Г. Дейниченко, О. Колотко, С. Стіборовського, О. Черевко, Н. Чехової та ін. висвітлені наукові основи та практичні аспекти використання функціональних добавок у технології виготовлення січених напівфабрикатів та фаршу.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні та розробленні технології м'ясних

січених страв із використанням клітковини насіння льону, дослідження їх якості.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є технологія м'ясних січених виробів для студентського харчування.

Предметом даного дослідження є рецептурний склад котлет січених для студентського харчування, клітковина насіння льону.

Для досягнення даної мети були використані такі методи: аналіз літературних даних, органолептичні та методи розрахунку хімічного складу січених котлет, метод визначення волого утримуючої здатності змодельованого м'ясного фаршу, а саме ваговий метод пресування в модифікації Л.М. Крайнюк зі співавторами. Величину вираховують за формулою:

$$X = \frac{100 - (b - c) \cdot 100}{a \times M} \times 100\%, \quad (1)$$

де а – вага наважки, г; b – вага фільтрувального паперу після пресування та зняття фаршу, г; c – вага фільтрувального паперу після пресування та висушування, г; М – масова частка волого в наважці, %.

Виклад основного матеріалу дослідження. М'ясо і м'ясні продукти – важливі продукти харчування, оскільки містять усі необхідні для організму людини речовини: білки – 16-21%, жири – 0,5-37, вуглеводи – 0,4-0,8, екстрактивні речовини – 2,5-3%, мінеральні речовини – 0,7-1,3, ферменти, вітаміни (А, D, Е), групи В (В₁, В₂, В₆).

Основною сировиною для виробництва січених котлет є свинина, баранина, козлятина, кролятина та конина. Хімічний склад й анатомічна будова різних тварин неоднакова, тому властивості і харчова цінність м'яса залежать від їх кількісного співвідношення в туші, що, в свою чергу, залежить від типу і породи тварин, їх статі, віку і вгодованості [14].

Січену натуральну масу готують з тих частин м'якоті, які містять велику кількість сполучної тканини (котлетного м'яса). При подрібненні м'яса руйнується структура сполучної тканини й м'язових волокон, завдяки чому виробі з січеної маси при тепловій обробці добре утримують рідину (воду) і розм'якшуються. Для поліпшення смаку і соковитості готових виробів до нежирного котлетного м'яса додають внутрішній жир або сало шпик (5-10%).

Для приготування січеної маси використовують: яловичину – м'якоть шийної частини, пахвину, обрізки, що утворюються при обвалюванні, а також пружок з туш II категорії; телятину, баранину, свинину – м'якоть шийної частини й обрізки.

М'ясо зачищають від сухожилків, нарізують кубиками на невеликі шматочки (50-100 г), з'єднують з внутрішнім жиром або салом шпик, пропускають через м'ясорубку з решіткою, яка має великі отвори (3-9 мм), додають охолоджену воду, сіль, перець, усе добре перемішують, вибирають і залишають на холоді на 15-20 хв для набухання білків. Сало шпик можна нарізати дрібними кубиками і додати до подрібненого м'яса.

Сучасна тенденція в області удосконалення структури харчування направлена на створення асортименту продуктів збагачених біологічно активними речовинами (вітамінами, мінеральними речовинами, харчовими волокнами), що є результатом додавання рослинних добавок до складу

різноманітних харчових продуктів, в тому числі м'ясних січених страв.

Проблема поєднання в одному продукті рослинної та тваринної сировини досить велика, так як внаслідок суттєво змінюються технологічні властивості харчового продукту, його органолептичні показники. При розробці нових видів м'ясних продуктів, пропонуючи часткову заміну м'ясної сировини нем'ясними інгредієнтами, необхідною умовою стає збереження органолептичних показників, котрі відповідають традиційним.

Джерелом харчових волокон є різні злакові культури, фрукти, овочі та інші рослинні джерела. Предметом наших досліджень обрано клітковину насіння льону, яка має наступні властивості:

1. Очищає кишечник і активізує його діяльність, що має величезне значення практично при всіх захворюваннях шлунково-кишкового тракту.

2. Служить їжею для корисних мікроорганізмів товстого кишечника, які виробляють речовини, що сприяють профілактиці раку товстого кишечника.

3. Прискорює виведення з організму канцерогенних речовин і інших отрут.

4. Уповільнює процес травлення і максимізує виведення з організму холестерину (сприяє підтримці нормального рівня цукру і холестерину в крові).

5. Має високу вологозв'язуючу й водоутримуючу здатність – 1:6.

6. Являється ефективним загусником і стабілізатором [3, с. 5].

У Канаді прийнята Національна програма, яка розглядає льон як стратегічний ресурс оздоровлення громадян. Згідно з цією програмою поряд з широким використанням мляної олії рекомендовано включати в хлібобулочні вироби до 12% насіння льону як джерела рослинного білка і клітковини. Слід зазначити, що насіння льону містить селен у легкозасвоюваній формі в кількостях необхідних для організму. В рекомендованих кількостях селен виводить надлишок миш'яку, ртуті, свинцю і кадмію, і допомагає нормалізувати ряд важливих функцій організму [3].

Додавання борошна льону при виготовленні м'ясних січених страв покращує якісний склад білка, жирнокислотний склад, завдяки високому вмісту омега-3 поліненасичених жирних кислот, підвищує вміст харчових волокон, поліфенольних сполук.

Технологія виробництва м'ясної січеної продукції для студентського харчування базується на реалізації технологічних прийомів, що засновані на концентрації інгредієнтів, підвищенні їх засвоюваності, збагаченні основного компонента додатковими добавками або їх комбінаціями. Одним із корисних компонентів насіння льону є лігніни, котрі сприяють підтримці гормонального балансу організму і знижують ризик розвитку ракових пухлин.

Виходячи з того, що значення ВУЗ макухи насіння льону становить 629%, можна зробити висновки, що додавання харчових волокон у продукт збільшує вихід готової продукції, вологість страви при цьому майже не змінюється.

Особливе фізіологічне і харчове значення мають ліпіди насіння, які можуть використовуватися

як природне джерело фізіологічно активних ($\omega-3$ і $\omega-6$) поліненасичених жирних кислот. Токоферолі насіння льону також є суттєвими функціональними компонентами, які впливають позитивно на здоров'я людини.

Вивчення жирнокислотного складу ліпідів насіння льону показало, що серед високомолекулярних жирних кислот домінують (складають у сумі близько 88%) такі ненасичені жирні кислоти: олеїнова, лінолева і ліноленова (табл. 1).

Як видно з табл. 1, серед насичених жирних кислот переважає пальмітинова, її вміст становить 7,31%. Значний вміст ліноленової кислоти (54,08%) є одним із факторів, що надають олії з насіння льону функціональних властивостей.

Таблиця 1
Жирнокислотний склад ліпідів насіння льону, % від суми

Жирні кислоти	Вміст	Жирні кислоти	Вміст
Насичені:	11,90±1,12	Ненасичені:	88,10±4,32
міристинова	Сліди	пальмітоолеїнова	0,22±0,13
пальмітинова	7,31±0,47	олеїнова	21,40±1,11
стеаринова	4,10±0,12	лінолева	12,40±1,03
ахідонова	0,49±0,19	ліноленова	54,08±3,14

Для визначення параметрів процесу утворення котлетної маси для студентського харчування досліджено вплив різних рецептурних композицій з додаванням різної кількості клітковини насіння льону на вологоутримуючу здатність модельної котлетної маси. Визначено параметри процесу утворення котлетної маси з використанням змодельованих композицій. Вплив вищезазначених композицій котлетної маси для студентського харчування на ВУЗ модельної котлетної маси досліджували протягом 18 годин, що утрічі перевищувало стандартні умови зберігання котлет у студентських їдальнях (згідно з СанПін 4117-86 термін реалізації котлет з січеної маси за температури 2...6°C становить 6 годин).

Під час введення клітковини насіння льону у змодельовану м'ясну січену масу вже за малих концентрацій введення у модельних масах спостерігалася висока вологоутримуюча здатність.

Підвищення вологоутримуючої здатності у модельних масах із основою (м'ясо яловиче – 30,46% свинина жилована напівжирна; яйця курячі; цибуля ріпчаста; сіль; перець чорний мелений; вода), які містили не містили дієтичну добавку клітковина насіння льону, проходило у 1,3...2,5 рази повільніше, ніж у модельних масах, які містили дієтичну добавку.

Таким чином, додавання до котлетної маси клітковини з насіння льону, дозволяє підвищити харчову і лікувально-профілактичну цінність м'ясних січених страв для студентського харчування. Крім того, дані страви мають хороші органолептичні показники, добре засвоюються організмом молоді людини.

Висновки. Аналітичний огляд літератури дозволив встановити, що клітковина насіння льону багата на поліненасичені жирні кислоти, містить рослинний білок, комплекс вітамінів, макро- і мікроелементів; може бути використана в якості

дієтичної добавки при виробництві м'ясних січених страв.

Узагальнюючи отримані дані можна зробити висновок, що розробка нових технологій м'ясних січених страв для студентського харчування з використанням продуктів переробки льняного насіння є перспективним напрямком на шляху підвищення якості харчових продуктів та роз-

ширення асортименту дієтичної продукції. Внесення клітковини до рецептури січених м'ясних виробів покращує якісні характеристики готових виробів. Використання клітковини збільшує волого- і жирутворюючу здатність фаршу, зберігає соковитість у січених виробах, покращує процес формування виробів, поліпшує зовнішній вигляд та збільшує вихід готового продукту.

Список літератури:

1. Гигиеническая оценка питания студентов: материалы VIII Всероссийского конгр. [«Оптимальное питание – здоровье нации»] / В.М. Смирнов, Р.Ш. Якупова, Н.Н. Наминова и др. – (Москва, 26-28 окт. 2005 г.). – М.: НИИП РАМН. – С. 239–240.
2. Гуліч М.П. Рациональне харчування та здоровий спосіб життя – основні чинники збереження здоров'я населення / М.П. Гуліч // Проблемы старения и долголетия. – 2011. – Т. 20. – № 2. – С. 128–132.
3. Зубцов В.А. Льняное семя, его состав и свойства / В.А. Зубцов, Л.Л. Осипова, Т.И. Лебедева // Журнал Российского химического общества им. Д.И. Менделеева. – 2012. – Т. XLVI. – № 2. – С. 14–16.
4. Кириленко Н.П. Вопросы питания студентов: материалы VIII Всероссийского конгр. [«Оптимальное питание – здоровье нации»] / Н.П. Кириленко. – (Москва, 26-28 окт. 2005 г.). – М.: НИИП РАМН. – С. 117–118.
5. Климацкая Л.Г. Гигиеническая оценка фактического питания студентов г. Красноярск: материалы VIII Всероссийского конгр. [«Оптимальное питание – здоровье нации»] / Л.Г. Климацкая, И.Ю. Шевченко, Г.Н. Бондарева. – (Москва, 26-28 окт. 2005 г.). – М.: НИИП РАМН. – С. 120.
6. Красненков В.Л. Повышение знаний и мотивации у студентов к здоровому питанию: материалы VIII Всероссийского конгр. [«Оптимальное питание – здоровье нации»] / В.Л. Красненков, Н.П. Кириленко, О.В. Баранова. – (Москва, 26-28 окт. 2005 г.). – М.: НИИП РАМН. – С. 137.
7. Мельникова И.П. Особенности организации питания курсантов морского государственного университета им. адм. Г.И. Невельского: материалы VIII Всероссийского конгр. [«Оптимальное питание – здоровье нации»] / И. П. Мельникова. – (Москва, 26-28 окт. 2005 г.). – М.: НИИП РАМН. – С. 178–179.
8. Могильный М.П. Пути улучшения питания в образовательных учреждениях: материалы VIII Всероссийского конгр. [«Оптимальное питание – здоровье нации»] / М.П. Могильный, В.А. Тутельян. – (Москва, 26-28 окт. 2005 г.). – М.: НИИП РАМН. – С. 181.
9. Новоселов В.Г. Оценка знаний студентов по гигиене питания: российский и зарубежный опыт: материалы VIII Всероссийского конгр. [«Оптимальное питание – здоровье нации»] / В.Г. Новоселов, А.Я. Перевалов. (Москва, 26-28 окт. 2005 г.). – М.: НИИП РАМН. – С. 190–191.
10. Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії: Наказ МОЗ України від 18.11.1999 р. № 272 / Електронний ресурс: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_19991118_272.html
11. Пересічна С. Організація харчування студентів / С. Пересічна, І. Кравченко // Товари і ринки / КНТЕУ. – К., 2010. – № 2. – С. 125–130.
12. Проскуракова Л.А. Оценка фактического питания и пищевого поведения студентов Кузбасса: материалы VIII Всероссийского конгр. [«Оптимальное питание – здоровье нации»] / Л.А. Проскуракова, В.З. Колтун. – (Москва, 26-28 окт. 2005 г.). – М.: НИИП РАМН. – С. 216.
13. Пищевая ценность и функциональные свойства семян льна / А.Н. Мартинчик, А.К. Батулин. В.В. Зубцов // Вопросы питания. – 2012. – Т. 81. – № 3. – С. 4–10.
14. Технологія м'яса і м'ясних продуктів: підручник / М.М. Клименко, Л.Г. Віннікова, І.Г. Береза та ін.; За ред. М.М. Клименка. – К.: Вища освіта, 2006. – 640 с.
15. Цимбаліста Н.В., Давиденко Н.В. Стан фактичного харчування населення та аліментарно обумовлена захворюваність / Н.В. Цимбаліста, Н.В. Давиденко // Проблеми харчування. – 2008. – № 1-2. – С. 32–35.

Кулинка Ю.С.

Криворожский государственный педагогический университет

ТЕХНОЛОГИЯ МЯСНЫХ РУБЛЕННЫХ БЛЮД ДЛЯ СТУДЕНЧЕСКОГО ПИТАНИЯ

Аннотация

Проанализировано современное состояние организации студенческой питания и требования к химическому составу пищевой продукции для студентов. Обосновано необходимости употребления растительной клетчатки семян льна к оптимизации формулы мясных рубленых блюд для студенческого питания. Исследовано изменения химического состава органолептических показателей и влагостойкой возможности смоделированных мясных рубленых блюд для студенческого питания.

Ключевые слова: студенческой питание, сырье из мяса, клетчатка семян льна, шрот семян льна, мясные рубленые блюда.

Kulinka Y.S.

Krivoy Rog State Pedagogical University

TECHNOLOGY CHOPPED MEAT DISHES FOR STUDENT POWER

Summary

The current state of organization of student nutrition and requirements for the chemical composition of food products for students are analyzed. The necessity of consumption of fiber of flax seeds to the optimization of formula of chopped meat dishes for student nutrition is justified. The changes in the chemical composition of organoleptic characteristics and vagotomy opportunities of modeled chopped meat dishes for student nutrition.

Keywords: student nutrition, raw meat, fiber flax seed, flax seed meal, chopped meat dishes.

УДК 658.751

АВТОМАТИЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО АВТОТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Ломачевська Г.Г., Ліщинська Л.Б.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Визначено напрями та розроблено рекомендації щодо вдосконалення транспортної діяльності вітчизняних підприємств. Проаналізовано показники якості транспортного забезпечення, показники, що оцінюють ефект від діяльності підприємства. Виявлено можливі проблеми, які виникають при наданні послуг та запропоновані шляхи їх вирішення. Розглянуто три класи систем для автоматизації автотранспортних підприємств. Запропоновано впровадити систему автоматизації транспортної діяльності на підприємствах.
Ключові слова: інформаційна система, автоматизація, програмний продукт, автотранспортне підприємство, система управління.

Постановка проблеми. Економічна ситуація на підприємствах України вимагає від суб'єктів господарської діяльності своєчасних ефективних управлінських рішень. Інструментом для одержання такої інформації виступає автоматизована система, яка надає керівництву підприємства оперативну, достовірну та об'єктивну інформацію. Ефективне досягнення цієї мети можливе лише при автоматизації діяльності на підприємстві, яка забезпечить вирішення багатьох завдань. Комплексна автоматизація підприємства – це створення єдиного інформаційного простору, який інтегрує роботу всіх підрозділів.

Засобом підвищення якості й ефективності кожного з процесів інформаційної діяльності є її автоматизація. Дійсно, при застосуванні ПЕОМ за рахунок автоматизованої обробки економічної інформації, суміщення безпосередньо на робочому місці професійних знань з перевагами електронної обробки даних підвищується продуктивність праці економіста, бухгалтера, плановика та інших спеціалістів підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Власне дослідженням даного питання займається ряд вітчизняних та зарубіжних авторів, серед яких в першу чергу слід назвати Л.Д. Реймана, А.В. Волокіткіна, А.П. Манюшкіна (моделі організації електронного бізнесу, методи управління взаєминами із споживачами); д.е.н., професора І.Т. Балабанова, к.е.н. А.А. Кантаровіча, Д. Еймора (методологічні основи побудови систем електро-

ної комерції, оцінка ефективності їх функціонування); А.В. Петюшкіна (основи і персоніфікація банерної реклами); І.В. Успенського; К. Пейтеля, М.П. Мак-Картні (Інтернет-маркетинг); Дмитрієв О.М.; Саркісян О.С.; Є.В. Крикавський, Степанов В.В., Гритчин В.Ю.

Актуальність обраної теми обумовлена наступними обставинами: швидка зміна застарілих технологій більш сучасними вимагає своєчасної розробки нових ефективних методів управління; застосування світової практики управління електронним підприємством від зарубіжних розробників не враховують специфіки українського електронного бізнесу, а розробки часто не мають наукового обґрунтування і на практиці показують малу ефективність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на науковий інтерес до питань інформаційних технологій в автотранспорті, методика оцінки економічної ефективності та впровадження у діяльність автотранспортного підприємства комп'ютерних систем автоматизації досліджено недостатньо.

Мета статті. Розкриття особливостей застосування сучасних ІТ в управлінні автотранспортного підприємства. Проведення аналітичних та практичних досліджень, аналіз автоматизованих систем, розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності управління інформаційними технологіями на автотранспортному підприємстві. Визначити напрями та розробити рекомендації

щодо вдосконалення автоматизації автотранспортного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Автоматизована інформаційна технологія (АІТ) – системно організована для вирішення задач управління сукупність методів і засобів реалізації операцій збору, реєстрації, передачі, накопичення, пошуку, опрацювання і захисту інформації на базі застосування розвиненого програмного забезпечення, засобів обчислювальної техніки і зв'язку, а також способів, за допомогою яких інформація пропонується клієнтам [3]. Сучасні автоматизовані інформаційні технології активно впроваджуються в сферу автотранспортного бізнесу, та їх застосування стає невід'ємною умовою підвищення конкурентоспроможності будь-якого автотранспортного підприємства.

Автоматизація управління діяльністю автотранспортного підприємства тісно пов'язана із системою збору та аналізу зовнішньої поточної інформації. Ці процеси мають комплексний характер і охоплюють усі сторони функціонування автотранспортного підприємства і взаємин з клієнтами.

Підготовка підприємства до комп'ютеризації починається з видання наказу про зміни в його структурі, документообігу, у розподілі обов'язків між працівниками при переході на нову технологію обробки облікової інформації. Такий наказ видають у довільній формі, але в ньому мають бути обов'язково зазначені строки переходу до нової технології та прізвища осіб, відповідальних за впровадження й експлуатацію інформаційної системи.

Провідні компанії світу давно усвідомили, що досягнення успіху в конкурентній боротьбі на різних ринках неможливо без використання сучасних інформаційних технологій, які мінімізують витрати та максимізують прибуток. У той же час, всі прекрасно розуміють, що розробка закінченого програмного рішення якісно і в строк вимагає високих професійних знань і великого

досвіду роботи в даній сфері. У зв'язку з цим постає проблема, від вирішення якої багато в чому залежить сьогоднішня і майбутня компанії. Тому питання спрощення та мінімізації процесу діяльності підприємства є досить актуальним.

В роботі автотранспортних підприємств використовується різноманітне програмне забезпечення, що дозволяє автоматизувати роботу персоналу та керівництва автотранспортного підприємства. Сукупність інформаційної бази даних автотранспорту і спеціалізованих інформаційних технологій, призначених для її обробки, які забезпечують ефективне функціонування автотранспортної системи на різних рівнях управління автотранспортом являють собою інформаційне забезпечення автотранспортних підприємств.

Компанія SAP має перевагу в багатовіковій світовій репутації її продуктів. Головним її недоліком є висока вартість експлуатації продукту, адже на українському ринку існує обмежене коло спеціалістів, які здатні надати якісні послуги з їх обслуговування. Ефективність використання SAP-системи у прийнятті управлінських рішень можлива лише за економіки, що стабільно розвивається та неміняючої законодавчої бази. Така ситуація надає широкі можливості українським виробникам та виробникам країн СНД, які найкраще адаптовані до специфічних умов національної діяльності вітчизняних підприємств. Серед них істотна перевага у продуктів фірми 1С, далі – НПП «Інформаційні технології», «Парус», «Галактика», ТОВ «Інтелект-Сервіс» та ін. [5].

Інформаційні системи, які призначені для автоматизації різних видів господарського обліку та управління підприємством, можна умовно розділити на локальні та комплексні системи. Прикладом локальної автоматизованої системи на підприємствах може бути програма «1С: Підприємство». Це універсальна програма, яка може налаштуватися самим підприємством з

Таблиця 1

Порівняльна характеристика SAP та 1С [4,5]

Критерії оцінки	Програмний продукт	
	SAP	1С
Ознака ERP системи	Так	Так
Наявність комплексної автоматизації та окремих елементів управління	Так	Так
Об'єктивна зорієнтованість	Управлінська	Бухгалтерська
Країна-виробник	Німеччина	Росія
Вартість	Бл.10-20 тис. дол	Бл. 6-7 тис. дол.
Адаптація під українське законодавство	Низький рівень адаптації	Адаптоване
Переваги	Галузева універсальність (близько 25); висока захищеність інформації; престижність; підвищення якості управлінських рішень;	Розширений графічний інтерфейс; наявність готових налаштувань; швидкість інформування та розширення управлінських можливостей; сумісність з іншими операційними системами; подання електронної звітності; регулярні оновлення програми відповідно до змін законодавства; відсутність потреби у високій кваліфікації спеціалістів
Недоліки	Висока вартість; довготривалий процес впровадження; користувачі – великі підприємства; недостатня кількість спеціалістів з обслуговування; низька адаптація до вітчизняного законодавства; незручна мова програмування	Недостатньо висока швидкість проведення обліку в динаміці; потреба у послугах підтримки та оновлення; низька безпека інформації; галузева зорієнтованість

урахуванням особливостей його діяльності, змін в законодавстві тощо. Приналежність ІС до ERP-систем є дискусійним між провідними спеціалістами з інформаційних технологій. Проте останні версії продукту, починаючи з «ІС: Підприємство 8», є, безумовно, комплексною системою планування ресурсів. У табл. 1 наведено порівняльну характеристику SAP та ІС програмних продуктів.

Порівняльна характеристика двох ІСУП у табл. 1, свідчить про універсальність ІС відносно до специфічних особливостей української економіки у процесі автоматизації управління підприємством, організації бухгалтерського, податкового та управлінського обліку, планування, аналізу, контролю та інших функцій господарської та фінансової діяльності.

Основним завданням організації і планування виробництва в кожному автотранспортному підприємстві є раціональне поєднання і використання всіх ресурсів з метою оптимізації транспортних функцій під час надання послуг та кращого обслуговування населення при пасажирських перевезеннях транспортом. Комплексна автоматизація автотранспортного підприємства впроваджується шляхом встановлення необхідного програмного забезпечення і передбачає автоматизацію бухгалтерської та податкової діяльності, а також управління перевезеннями.

Для автоматизації автотранспортних підприємств на практиці використовують три класи систем: FMS-, TMS-системи, системи GPS-моніторингу. FMS-система (Fleet Management System) – система управління автотранспортом, основними завданнями якої є відображення маршрутів у базі даних, розрахунок витрат палива, облік роботи автомобілів, складський облік та облік ремонтів, облік праці та зарплати водіїв, планування технічного обслуговування, облік витрат для кожного автомобіля окремо. TMS-система (Transportation Management system) – система управління автотранспортом, що оптимізує роботу при великій кількості замовлень, здійснює автоматизацію транспортної логістики, планування оптимальних маршрутів, розрахунок вартості перевезень. Система GPS-моніторингу – програмне забезпечення, яке компанія отримує при купівлі GPS-обладнання. Таке програмне забезпечення дає змогу відстежувати місцезнаходження автомобілів, наповнення та витрати паливо-мастильних матеріалів, роботу двигуна тощо, залежно від кількості встановлених датчиків [1].

На практиці існує проблема пов'язана з вибором програмного забезпечення, яке б надавало можливість автоматизації виконання головних завдань автотранспортного підприємства, найбільш повно розкривало інформацію, сформовану за даними обліку, охоплювало роботу диспетчера і було б доступне для підприємств з малим бюджетом.

Запропонована автоматизована система підтримки роботи автотранспортного підприємства дає змогу вирішити наступні виробничі завдання: скласти графік роботи транспорту, сформувати шляхові листи, здійснити опрацювання отриманої інформації на основі дорожніх листів (час знаходження автотранспорту на маршруті,

пробіг і т. д.); здійснити облік палива в баках у кожній одиниці техніки, сформувані звіти і відомості з витрат паливно-мастильних матеріалів (ПММ); допомогти з обліком роботи транспорту, проведенням планових технічних оглядів та капітальних ремонтів; покращити облік роботи водіїв і робітників ремонтних служб, автоматизувати ведення табелів обліку робочого часу; сформувати звіти роботи автотранспорту за певний період; здійснити облік пробігу автотранспорту та зносу шин

Спрощену модель підтримки роботи автотранспортного підприємства можна відобразити за допомогою схеми, зображеної на рис. 1

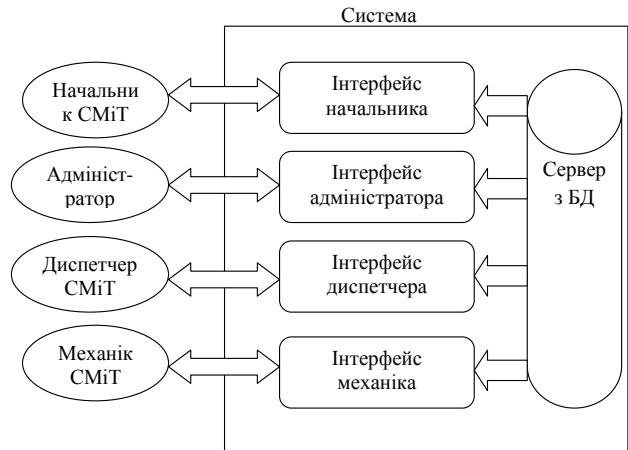

Рис. 1. Спрощена модель системи

Оскільки програмні засоби, які розроблені за допомогою мови програмування C++ характеризуються високою швидкістю і надійністю, для реалізації системи було обрано вказану мову та кросплатформне середовище розробки Qt Creator, бібліотеки Qt5 і базу даних MySQL. Великою перевагою такого підходу є те, що з застосуванням цієї мови можна створювати програми для різних платформ та систем, що є актуальним у випадку нашої постановки задачі. Також додатковою перевагою вибраної мови є підтримка різноманітних технологій програмування (директивного, об'єктно-орієнтованого програмування, мета програмування). До основних недоліків методу реалізації програмного засобу можна віднести те, що мова програмування C++ непристосована для створення Desktop-аплікацій. Саме з цієї причини було здійснено розробку інтерфейсів за допомогою бібліотек Qt5.

Для зберігання інформації про водіїв, механіків, транспортні засоби, товарно-матеріальні цінності в системі використано базу даних MySQL.

Розроблена клієнтська частина програмного продукту, завдяки ергономічному і функціональному інтерфейсу, суттєво знизить трудомісткість виконання функції диспетчера та підвищить ефективність його роботи.

Інтерфейс програмного продукту передбачає використання тільки української мови, зручний в користуванні та інтуїтивно зрозумілий для всіх класів користувачів. У лівій частині головної форми інтерфейсу розміщений блок навігації по функціональних модулях програми. Це дає змогу зручно і швидко відобразити на екрані монітору необхідну інформацію під час виконання

Висновки і пропозиції. Застосування автоматизованого обліку в автотранспортному підприємстві дасть змогу найкращим чином організувати виконання управлінських функцій. Порівнюючи нормативні показники з фактичними даними можна вчасно виявити перевитрати та усунути їх причини, що допоможе зекономити наявні ресур-

си. Також до переваг використання системи автоматизованого обліку можна віднести оптимізацію кількості працівників підприємства. Перспективи подальшого дослідження полягають у визначенні ефекту від впровадження сучасних інформаційних технологій при управлінні конкретним підприємством автотранспортних підприємств.

Список літератури:

1. Пасека Д.В., Гринько Т.В. Фактори підвищення ефективності діяльності підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/tom4/48_Paseka.htm
2. Гужва В.М. Інформаційні системи і технології на підприємствах: навч. посібник / В.М. Гужва. – К.: КНЕУ, 2014. – 400 с.
3. Офіційний сайт IDC Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://idcukraine.com/ru/>
4. Офіційний сайт фірми 1С Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.1c.ru/>
5. Офіційний сайт компанії SAP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sap.com/cis/index.epx>

Ломачевская А.А., Лищинская Л.Б.

Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

АВТОМАТИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Определены направления и разработаны рекомендации по совершенствованию транспортной деятельности отечественных предприятий. Проанализированы показатели качества транспортного обеспечения, показатели, оценивающие эффект от деятельности предприятия. Обнаружены возможные проблемы, которые возникают при предоставлении услуг и предложены пути их решения. Рассмотрено три класса систем для автоматизации автотранспортных предприятий. Предложено внедрить систему автоматизации транспортной деятельности на предприятиях.

Ключевые слова: информационная система, автоматизация, программный продукт, автотранспортное предприятие, система управления.

Lomachevskya A.A., Liscinskya L.B.

Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

AUTOMATION OF ACTIVITY OF THE NATIONAL MOTOR COMPANY

Summary

The study identified areas and developed recommendations for improving the transport activities of domestic enterprises. The article analyses indicators of quality of transport service, the parameters for evaluation of the effect of the activities of the enterprise. Discovered possible problems that arise in the provision of services and proposed solutions to them. Considered three classes of automation systems for the trucking companies. It is proposed to implement the automation system of the transport activities of the enterprises.

Keywords: information system, automation, software, transportation company, management system.

ФОРМУВАННЯ ЯКОСТІ ДРАЖЕ ЧОРНОЇ СМОРОДИНИ ШЛЯХОМ ПОПЕРЕДНЬОГО ПІДСУШУВАННЯ

Одарченко М.С., Піддубний В.В.,

Василюк К.К., Соколова Є.Б., Абабова А.Г.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Запропоновано спосіб технології виробництва цукрового драже з додаванням рослинної сировини за рахунок використання вакуумного підсушування, що забезпечує найбільш високу інтенсивність процесу при максимальному збереженні харчової цінності та смакових властивостей. Досліджено вплив вакуумного підсушування на органолептичні показники чорної смородини. Розраховано енергетичну цінність цукрового драже з додаванням рослинної сировини.

Ключові слова: вакуумне підсушування, чорна смородина, зневоднення, драже, енергетична цінність.

Постановка проблеми. Кондитерські вироби у харчуванні населення складають велику частку. Харчова цінність цих продуктів характеризується підвищеною калорійністю та низьким вітамінно-мінеральним складом. У зв'язку з цим у кондитерській промисловості все більше уваги приділяється розробці та випуску виробів, збагачених біологічно активними речовинами.

Драже відноситься до цукристих кондитерських виробів. Цей кондитерський виріб не є збалансованим продуктом, оскільки містить велику кількість вуглеводів і володіє високою енергетичною та низькою харчовою цінністю, що підтверджує незначний вміст незамінних макро- і мікронутрієнтів в їх складі [1]. Сучасний ринок споживчих товарів відзначається дефіцитом кондитерських виробів, збагачених на вітаміни і мінеральні речовини. Тому, актуальним є напрямки розширення асортименту драже та створення нових смакових композицій за рахунок застосування рослинної сировини, підвищення харчової цінності, розробки рецептур кондитерських виробів функціонального призначення. Необхідність в збагаченні цукрового драже, обумовлено їх високою енергетичною цінністю, але відсутністю біологічно активних речовин – вітамінів, мінеральних речовин тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, про те що для збалансованого харчування та профілактики захворювань виникає необхідність збагачення харчових продуктів нутрієнтами. З огляду на популярність серед населення кондитерських виробів, одним з об'єктів збагачення можуть служити кондитерські вироби з цукру – карамель, драже і ін. Важливою перевагою цієї групи кондитерських виробів є великі терміни зберігання та транспортабельність [2].

Відомий спосіб виробництва драже, що передбачає підготовку сировини до виробництва, приготування корпусів драже, наприклад, у вигляді горіхів, цукатів, фруктів, ягід, сухофруктів або великих кристалів цукру з отриманням крупки, багатокомпонентне дражирування цукровою пудрою, піском, сиропом, глянцевавання масловоскопарафіною сумішшю з використанням ароматизатора або барвника в останніх стадіях [3].

Недоліком даного способу є те, що його не можна використовувати при виробництві драже з плодів з високим вмістом пектину та вологи, оскільки запропонована технологія не дозволяє

зберегти в драже цінні поживні речовини та погіршує його органолептичні властивості.

Виникає необхідність пошуку удосконалення способу технології виробництва драже за рахунок використання методів підсушування, що забезпечить найбільш високу інтенсивність процесу при максимальному збереженні харчової цінності та смакових властивостей овочів і фруктів [4].

Великий інтерес серед вчених викликано дослідженнями зміни антиоксидантних сполук і антиоксидантної активності чорної смородини під час вакуумного сушіння при різних температурних рівнях (40–50–60°C) [5]. Отримані результати підтверджують, що температура сушіння впливає на тривалість процесу, швидкість вологого зниження та кількість антиоксидантних з'єднань. Встановлено, що температура сушіння при 50°C є оптимальною.

Також увага приділяється питанням щодо розробки режимів вакуумного сушіння [6]. Науковці досліджують різні методи контролю втрати вологи, визначення вмісту макро- і мікроелементів до і після сушіння у фруктах і овочах. Була обрана сушка зразків при температурі 40°C в зв'язку з тим, що при даному режимі не відбувається коагуляції білків і ферментів, мінімізується розпад складних біомолекул. Підвищення температури при вакуумній сушці збільшує швидкість випаровування вологи, але в той же час погіршує якість висушеного продукту. Перевагою даного методу сушіння є зневоднення в умовах вакууму, що дозволяє підвищити швидкість переносу вологи з центру продукту до його периферії і подальшого його винесення в навколишнє середовище.

Аналізуючи наукові роботи [7–9] виявлено, що за останні роки був розроблений досить широкий спектр способів зневоднення продуктів, одним з яких є вакуумне сушіння. Також слід відмітити, що все ще відсутній рівень наукових досліджень в області товарознавчої оцінки збагачених цукристих кондитерських виробів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вживання в їжу фруктів і ягід носить сезонний характер, в зв'язку, з чим виникає проблема вибору способів їх переробки з збереженням харчової та біологічної цінності вихідної сировини та тривалого терміну зберігання. Фрукти та ягоди, що пройшли процес сушіння, характеризуються тривалим терміном зберігання та зручністю у використанні для виробників харчової галузі, десертів, продуктів швидкого приготування, соусів і напівфабрикатів.

Мета статті. Розширення асортименту кондитерських виробів драже за рахунок використання рослинної сировини. Формування споживних властивостей драже з чорної смородини шляхом попереднього підсушування.

Для досягнення поставленої мети необхідно було виконати наступні завдання:

- провести аналіз українського ринку кондитерських виробів драже з використанням рослинної сировини;
- провести органолептичні та фізико-хімічні дослідження чорної смородини та проаналізувати вплив підсушування на ці показники;
- розрахувати енергетичну цінність цукрового драже з додаванням рослинної сировини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом дослідження є цукристий кондитерський виріб, драже з додаванням рослинної сировини. В якості рослинної сировини було обрано чорну смородину. Вибір даної рослинної сировини зумовлено великою кількістю корисних речовин, вітамінів і мінералів, ніж у багатьох інших ягодах. За хімічним складом ягоди чорної смородини містять вітаміни С, В, Р, провітамін А (каротин до 3 мг %), пектинові речовини, фосфорну кислоту, ефірну олію, дубильні речовини, вітамін групи К, каротин, солі калію, фосфору і заліза. Енергетична цінність чорної смородини складає 70 Ккал/100 г [10].

В якості сировини для виготовлення оболонки драже використовували крохмаль картопляний та цукрову пудру. Енергетична цінність картопляного крохмалю складає 300 Ккал/100г, а цукрової пудри – 370 Ккал/100г. Технологічна схема виробництва представлена на рис. 1.

Підсушуванню підлягали свіжі ягоди чорної смородини, які попередньо перебирали, мили, обсушували і розкладали в один шар, в бюксах, масою по 3 г. В свіжих плодах визначали органолептичні та фізико-хімічні показники. Процес підсушування здійснювали в сушильній шафі при температурі 50°C, при тиску 0,06-0,07 kgf/m². Зміна маси продукту фіксували кожні 15 хвилин. Процес попереднього підсушування вважався закінченим, коли маса втрати вологи ягід відповідала 10%, 20%, 30%, 40% та 50%.

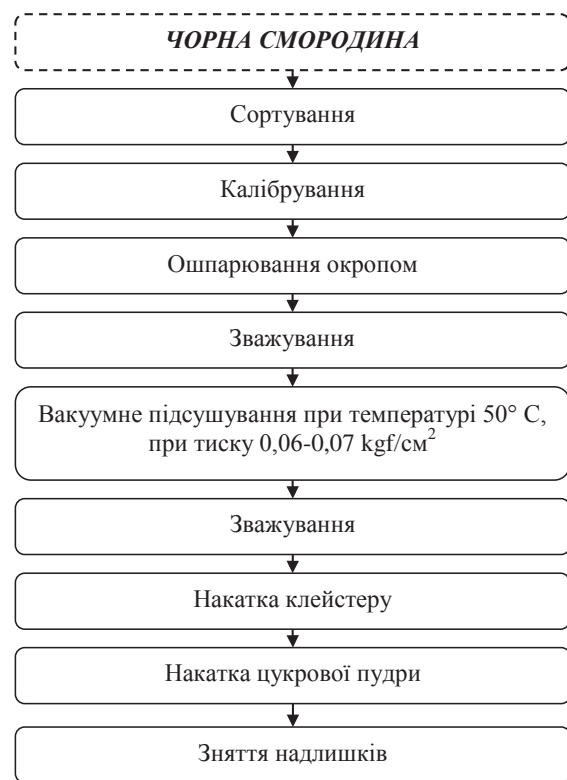

Рис. 1. Технологічна схема виробництва цукрового драже з чорною смородиною

Після підсушування дослідні зразки зважували. Наступним етапом дослідження було приготування крохмального клейстеру, в якому проводилась обкатка досліджуваних зразків. Після чого обкатану в крохмальному клейстері чорну смородину дражували цукровою пудрою в лабораторному дражировочному барабані JAGUAR-120 потужністю 40w, 220v, 50hz. Швидкість обертання барабана регулюється в діапазоні від 3 до 50 об/ВМІ. Кут нахилу барабана можна змінювати від 30 до 50°. Надлишки цукрової пудри прибирали за допомогою сита.

Контроль якості вихідної рослинної сировини проводили за органолептичними та фізико-хіміч-

Таблиця 1

Фізико-хімічні показники свіжої чорної смородини

Масова частка вологи, %	Вміст цукрів в г на 100 г ягід			Титрована кислотність (в перерахунок на лимонну кислоту), %	Пектинові речовини, %	Вміст вітаміну С, мг на 100 г
	глюкоза	фруктоза	сахароза			
83...85	1,5	5,2	2,0	4,5±0,1	2,7±0,03	200

Таблиця 2

Вплив підсушування на органолептичні показники чорної смородини

Зразок	Тривалість підсушування, хв.	Втрата вологи, %	Органолептичні показники
№ 1	45	10	ягоди чорної смородини не втратили зовнішній вигляд, смак, запах та колір
№ 2	110	20	колір, смак та запах відповідають чорній смородині, спостерігається незначна деформація шкірки ягоди
№ 3	160	30	колір, смак та запах відповідають чорній смородині, спостерігається незначна деформація деяких ягід
№ 4	210	40	колір, смак та запах відповідають чорній смородині, спостерігається деформація ягід
№ 5	300	50	колір, смак та запах відповідають чорній смородині, спостерігається значна деформація ягід

ними показниками. За органолептичними показниками ягоди чорної смородини мають інтенсивне забарвлення темно бурого кольору, приємний солодко-кислий смак, властивий свіжим ягодам чорної смородини, без сторонніх запахів. Фізико-хімічні показники ягід чорної смородини наведено в табл. 1.

Після визначення фізико-хімічних показників здійснювали підсушування в сушильній шафі за температури 50°C, при тиску 0,06-0,07 kgf/cm². У таблиці 2 представлені органолептичні показники чорної смородини в залежності від тривалості підсушування.

Аналізуючи результати підсушування зразків свіжої чорної смородини, визначено, що втрата води впливає на органолептичні показники. При мінімальній втраті води (10%) ягоди не змінюють органолептичні показники, а при максимальній втраті (50%) – спостерігається значна деформація ягід.

В таблиці 3 наведено залежність маси оболонки драже від маси підсушених ягід чорної смородини.

Таблиця 3
Залежність маси оболонки драже від маси підсушених ягід

Зразок, %	m ягід, г	m драже, г	m оболонки, г	$\frac{m_{\text{оболонки}}}{m_{\text{ягід}}} \times 100\%$
0	50	108	58	116
10	50	115	65	130
20	50	120	70	140
30	50	130	80	160
40	50	140	90	180
50	50	177	127	254

Після накатки оболонки всі зразки драже мали рівномірну округлу форму без деформації та тріщин, незалежно від маси та деформації підсушених ягід.

На рис. 2 зображено залежність відносної вологості ягід до відсоткового співвідношення маси оболонки до маси ягід.

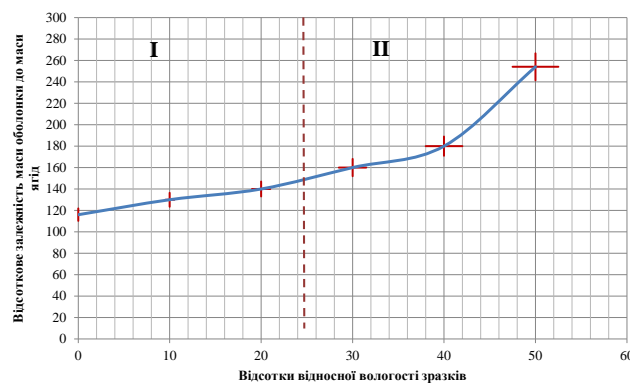

Рис. 2. Залежність відносної вологості ягід до відсоткового співвідношення маси оболонки до маси ягід

На даному графіку процес накатки оболонки умовно поділений на два етапи. На першому етапі крива послідовно змінюється в бік збільшення маси оболонки. Це пояснюється зменшенням маси та мало помітною деформацією і зморщуванням ягід. На другому етапі крива різко змінюється в бік збільшення маси оболонки внаслідок

нерівності поверхні ягід чорної смородини і великої їх деформації.

В таблиці 4 представлено енергетичну цінність цукрового драже з додаванням рослинної сировини в залежності від вмісту води в ягід чорної смородини.

На графіку 3 зображено залежність енергетичної цінності відсоткового співвідношення маси оболонки до маси ягід.

Енергетична цінність драже

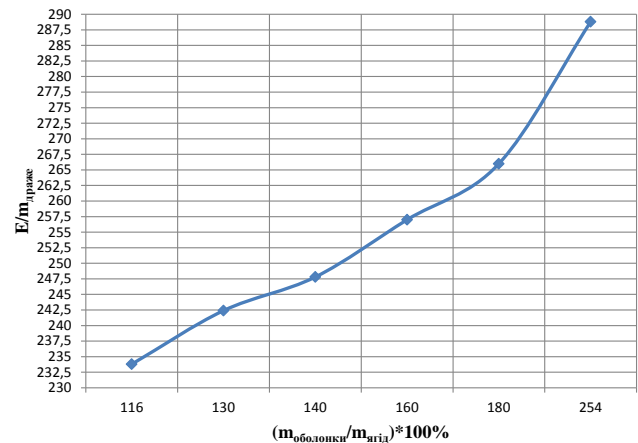

Рис. 3. Енергетична цінність драже

Крива змінюється в бік збільшення енергетичної цінності драже. Чим менше маса ягід тим більша маса оболонки та більша енергетична цінність. Це пояснюється тим, що зменшується кількість води в ягодах та збільшується кількість оболонки, енергетична цінність якої набагато більша ніж ягоди. Тоді коли вітамінний склад, а саме вітамін С навпаки зменшується (рис. 4). При мінімальній втраті води (10%) в ягодах вміст вітаміну С більше, ніж при максимальній втраті (50%), так як збільшення маси оболонки залежить від зменшення маси ягід.

Вміст вітаміну С в драже

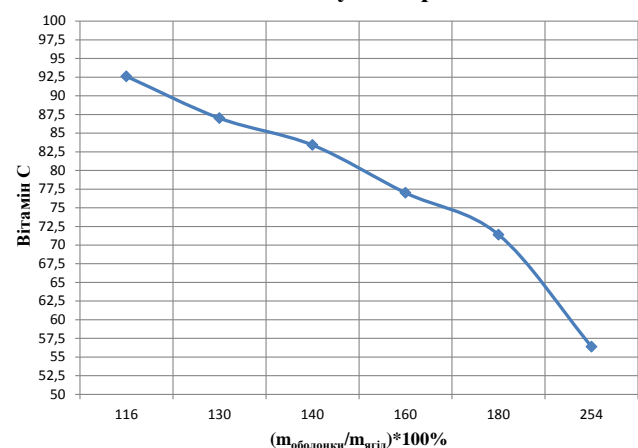

Рис. 4. Вміст вітаміну С в драже

Висновки і пропозиції. Розроблено технологічну схему виробництва кондитерських виробів драже за рахунок використання рослинної сировини. Проведені фізико-хімічні та органолептичні дослідження чорної смородини. Після підсушування зразків свіжої чорної смородини, виявлено, що втрата води впливає на органолептичні

Таблиця 4

Енергетична цінність драже

Зразок, %	m драже	Ягоди		Оболонка		Енергетична цінність (Ккал)	Вміст вітаміну С
		m	енергетична цінність (Ккал)	m	енергетична цінність (Ккал)		
0	100	46,3	34,4	53,7	201,4	233,8	92,6
10	100	43,5	30,5	56,5	211,9	242,4	87
20	100	41,7	29,2	58,3	218,6	247,8	83,4
30	100	38,5	27	61,5	230	257	77
40	100	35,7	25	64,3	241	266	71,4
50	100	28,2	19,8	71,8	269	288,8	56,4

показники. При мінімальній втраті вологи (10%) ягоди не змінюють органолептичні показники, а при максимальній втраті (50%) – спостерігається значна деформація ягід. Дражуванню підлягають ягоди підсушені до 10%, 20%, 30%, 40%. А підсушені ягоди до 50% не підлягають дражуванню через значну деформацію та велику кількість накатаної оболонки. Розраховано енергетичну

цінність цукрового драже з чорної смородини. Виявлено, що енергетична цінність драже збільшується за рахунок збільшення маси оболонки. Це пояснюється тим, що зменшується кількість вологи в ягодах та збільшується кількість оболонки, енергетична цінність якої набагато більша ніж ягоди. Тоді коли вітамінний склад, а саме вітамін С навпаки зменшується.

Список літератури:

1. Галиева А. И. Обоснование рецептур драже сахарного обогащенного [Текст] / А. И. Галиева, И. Ю. Резниченко, Г. Е. Иванец // Техника и технология пищевых производств. – 2014. – № 2. – С. 39–44.
2. Пат. 2362314 Россия, МПК (2010) A23G3/34. Способ производства драже из плодов черноплодной рябины / Малкова Н. Н., Битюцкая Г.Н.; патентообладатель Малкова Надежда Николаевна. – № 2008109679/13; заявл. 11.03.08; опубл. 27.07.09.
3. Anttonen M. J. High-performance liquid chromatography analysis of blackcurrant (*Ribes nigrum* L.) fruit phenolics grown either conventionally or organically [Text] / M. J. Anttonen, R. O. Karjalainen // Journal of Agricultural and Food Chemistry. – 2006. – N. 54. – P. 7530–7538.
4. Asami D. K. Comparison of the total phenolic and ascorbic acid content of freeze-dried and air-dried marionberry, strawberry and corn grown using conventional, organic and sustainable agricultural practices [Text] / D. K. Asami, Y. J. Hong, D. M. Barrett, A. E. Mitchell // Journal of Agricultural and Food Chemistry. – 2003. – № 51. – P. 1237–1241.
5. Bang Y. H. Furanoligularenone, an eremophilane from *Ligularia fischeri*, inhibits the LPS-induced production of nitric oxide and prostaglandin E2 in macrophage RAW264.7 cells [Text] / Y. H. Bang, J. H. Lee, H. K. Tae, S. K. Hang, S. H. Young, S. R. Jai // J. Planta Medica. – 2002. – № 68. – P. 101–105.
6. Kahu K. Yield and fruit quality of organically cultivated blackcurrant cultivars. [Text] / K. Kahu, H. Janes, A. Luik, L. Klaas // Acta Agriculturae Scandinavica Section B: Soil and Plant Science. – 2009. – № 59. – P. 63–69.
7. Karjalainen R. A review on bioactive compounds in blackcurrants (*Ribes nigrum* L.) and their potential health-promoting properties [Text] / R. Karjalainen, M. Anttonen, N. Saviranta, H. Hilz, R. Torronen, D. Stewart // Acta Horticulturae (ISHS). – 2009. – № 839. – P. 301–307.
8. Boca S. Heat Transfer Process Investigation in Frozen Berries with Changing Storage Temperature. International Scientific Conference. Bulgaria, Sofia [Text] / S. Boca, A. Aboltins, I. Skrupskis, U. Gross, R. Ziedins // Journal of Agricultural Engineering. – 2010. – V. XLVII. – P. 3–8.
9. Kampuse S. Quality of raspberries and blackcurrants after frozen storage [Text] / S. Kampuse, K. Kampuss // Acta Horticulturae. – 2003. – V. 599. – P. 711–717.
10. Anttonen M. J. High-Performance liquid chromatography analysis of black currant (*Ribes nigrum* L.) fruit phenolics grown either conventionally or organically [Text] / M. J. Anttonen, R. O. Karjalainen // J. Agric. Food Chem. – 2006. – № 54. – P. 7530–7538.

Одарченко Н.С., Поддубный В.В., Василец Е.К., Соколова Е.Б., Абабова А.Г.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ФОРМИРОВАНИЕ КАЧЕСТВА ДРАЖЕ ЧЕРНОЙ СМОРОДИНЫ ПУТЕМ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО ПОДСУШИВАНИЯ

Аннотация

Предложен способ технологии производства сахарного драже с добавлением растительного сырья за счет использования вакуумного подсушивания, что обеспечивает наиболее высокую интенсивность процесса при максимальном сохранении пищевой ценности и вкусовых качеств. Исследовано влияние вакуумного подсушивания на органолептические показатели черной смородины. Рассчитано энергетическую ценность сахарного драже с добавлением растительного сырья.

Ключевые слова: вакуумное подсушивание, черная смородина, обезвоживание, драже, энергетическая ценность.

Odarchenko N. S., Piddubnyi V.V., Vasylets K.K., Sokolova E.B., Ababova A.G.
Kharkov State University of Food Technology and Trade

FORMATION QUALITY DRAZE BLACK CURRANT BY PRE-DRYING

Summary

Proposed a method of technology of production of sugar-centered dragee with addition of vegetable raw materials at the expense of using incomplete vacuum drying, which ensures the highest intensity of the process at the maximum preservation of nutritional and eating qualities. The impact of the incomplete vacuum drying on organoleptic parameters of black currant is studied. Caloric content of sugar-centered dragee with addition of vegetable raw materials is calculated.

Keywords: incomplete vacuum drying, black currant, dehydration, dragee, caloric content.

УДК 663/641+613.2

КОНТРОЛЬ НЕБЕЗПЕЧНИХ ФАКТОРІВ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ СІЧЕНИХ РИБНИХ НАПІВФАБРИКАТІВ

Павлюченко Ю.П., Метельська Н.С.

Київський національний торговельно-економічний університет

Розглянуто сучасні підходи до розробки і впровадження системи контролю біологічних, хімічних та фізичних небезпечних факторів при виробництві січених рибних напівфабрикатів. На підставі глибокого вивчення технологічного процесу виробництва рибних напівфабрикатів запропоновано одну з можливих схем контролю та попереджувальних заходів для гарантування безпечності цих продуктів під час виробництва.

Ключові слова: контроль якості, січені рибні напівфабрикати, контрольні точки, система якості, безпечність, технологія виробництва, ризику.

Постановка проблеми. Об'єктивні зміни, які відбуваються в харчовому секторі України обумовлюють потребу в орієнтації багатьох підприємств харчової промисловості на нову модель розвитку, для якої характерні нові риси і пріоритети, засновані на технологіях, що передбачають жорсткий контроль якості і безпеки продукції. Проте функціонування та розвиток системи продовольчої безпеки в Україні носять наразі хаотичний характер. Це насамперед обумовлено застарілою і недосконалою законодавчо-нормативною базою, яка не забезпечує належної організаційно-виконавчої діяльності спрямованої на реалізацію сучасної концепції та принципів харчової безпеки, що діють у світі. Не менш критичною є ситуація із системою контролю на більшості підприємств харчової промисловості України. Існуюча система контролю показників безпеки заснована головним чином на випробуваннях готової продукції і не відповідає європейським і світовим підходам щодо гарантій безпеки. Лише окремі українські харчові підприємства, зокрема ті, що орієнтовані на зовнішньоекономічну діяльність активізують свою роботу по впровадженню сучасної концепції продовольчої безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день на міжнародному рівні найефективнішим способом контролю безпечності при виробництві харчових продуктів визнана система аналізу небезпечних факторів за критичними контрольними точками – Hazard Analysis Critical Control Point (НАССР). Підходи, що закладено системою НАССР передбачають виконання про-

цедур моніторингу виробництва спрямованого на попередження та усунення потенційної небезпеки. Тобто дана система включає комплекс заходів, що забезпечують необхідний рівень показників безпеки продукції в процесі її виробництва, саме в тих критичних точках, де може виникнути загроза появи небезпечних чинників.

Вже сьогодні конкуренція на європейському та світовому ринках продовольства можлива лише за умов гарантування безпеки продукції. Тому впровадження системи контролю небезпечних факторів на українських харчових підприємств у найближчому майбутньому стане обов'язковою умовою для виходу їх продукції на зовнішній ринок.

Ціль статті. На основі системного аналізу провести ідентифікацію ризиків, встановити та обґрунтувати значення критичних контрольних точок для аналізу небезпечних факторів при виробництві січених рибних напівфабрикатів.

Виклад основного матеріалу. Якість та безпечність січених рибних напівфабрикатів залежать від багатофакторної системи технологічного процесу виробництва, яка включає моніторинг основної та додаткової сировини, допоміжних матеріалів, контроль технологічних режимів та показників готового продукту. Рецептний склад січених рибних напівфабрикатів досить різноманітний і передбачає використання різноманітної рибної сировини і нерибних компонентів.

Загальну основу більшості січених рибних напівфабрикатів складає фарш з різних видів риби та нерибні продукти. До нерибних компонентів

рецептур належать: хліб, паніровані сухарі, цибуля, кухонна сіль, цукор, смако-ароматичні добавки, спеції тощо.

Рибна основа у рецептурах січених рибних напівфабрикатах складає 65-80%, тому можна сказати, що якість і безпечність готового продукту значною мірою залежить від показників безпеки рибної сировини, що використовується для їх виробництва.

У системі НАССР факторами ризику вважаються біологічні, хімічні та фізичні фактори, які можуть стати причиною потенційної небезпеки січених рибних напівфабрикатів. Тому на всіх стадіях виробництва січених рибних напівфабрикатів, починаючи із приймання сировини і закінчуючи реалізацією готової продукції, при кожній технологічній операції необхідно виявляти і управляти цими небезпечними факторами, які можуть негативно впливати на безпеку готової продукції.

Систему контролю небезпечних факторів при виробництві січених рибних напівфабрикатів умовно можна поділити на три етапи:

- контроль показників безпеки сировини і допоміжних матеріалів;
 - контроль технологічного процесу виробництва;
 - контроль безпечності готового продукту.
- Перший етап системи контролю факторів ризику при виробництві січених рибних напівфабрикатів – є вхідний контроль всіх видів сировини.
- Найбільш важливим потенційним джерелом небезпеки січених рибних напівфабрикатів є біологічні ризики, а саме, мікробне забруднення, оскільки рибна сировина є добрим поживним середовищем для розвитку мікроорганізмів, особливо, враховуючи той факт, що у виробництві часто використовується риба з дефектами мікробіологічного походження.

Основним небезпечним біологічними фактором являються умовно патогенні і патогенні мікроор-

Таблиця 1

Характеристика небезпечних факторів процесу виробництва січених рибних напівфабрикатів

Точка ризику технологічного процесу	Опис факторів небезпеки	Контрольні та попереджувальні заходи
1. Приймання рибної, нерибної сировини та допоміжних матеріалів	Біологічні: бактерії групи кишкової палички, роду Сальмонели, <i>Staphylococcus aureus</i> , <i>Listeria monocytogenes</i> , стафілококи, дріжджі, плісняві гриби, мікотоксини	1. Перевірка супровідної документації 2. Суворий лабораторний контроль (вхідний контроль) 3. Посилення вимог до поставальників сировини
	Хімічні: токсичні метали (свинець, мист'як, кадмій, ртуть, мідь, цинк), антибіотики (левоміцетин, тетрациклінова група, стрептоміцин, пеніцилін), пестициди (гексахлорциклогексан, ДДТ та його метаболіти), радіонукліди (цезій – 137, стронцій – 90)	
	Фізичні: сторонні вclusions (шматочки полімерних матеріалів – в імпортованій мороженій сировині шматки полімерного упакування, плівки, часточки скла, металу, пластмаси, деревини, тканини), птахи, гризуни, комахи та відходи їх життєдіяльності	
2. Технологічний процес виробництва січених рибних напівфабрикатів		
Приготування рецептурної суміші	Біологічні: бактерії групи кишкової палички, роду Сальмонели, <i>Staphylococcus aureus</i> , <i>Listeria monocytogenes</i> , стафілококи, дріжджі, плісняві гриби, мікотоксини	1. Контроль дотримання санітарних норм і правил 2. Мікробіологічний контроль устаткування, атмосферного повітря, води
	Фізичні: робочий інвентар (ножі, лопатки, ганчірки), пакувальні матеріали сировини (полімерні плівки, парафінові покриття, папір, металеві кліпси, шпагат), особисті речі персоналу (перчатки, хустки тощо), сторонні предмети	1. Суворий контроль вмісту кожного завантажувального візка з рецептурною сумішшю 2. Навчання персоналу
Формування виробів	Біологічні: спорові мікроорганізми (<i>C. Sporogenes</i> , <i>C. Vutlicum</i> , <i>C. Tyrobutiricum</i> , <i>B. Cereus</i> , <i>B. Coagulans</i> , <i>B. Subtilis</i>), стафілококові ентеротоксини	1. Контроль температурних режимів напівфабрикатної маси 2. Суворий мікробіологічний контроль
Фасування січених рибних напівфабрикатів	Біологічні: бактерії групи кишкової палички, роду Сальмонели, стафілококи, дріжджі, плісняві гриби, спорові мікроорганізми	1. Контроль мікробіологічних і санітарно-гігієнічних умов виробництва (устаткування, атмосфери тощо) 2. Контроль готової продукції за мікробіологічними показниками
	Фізичні: можливість потрапляння чужорідних тіл (дрібні особисті речі персоналу та елементи технологічного обладнання)	1. Контроль готової продукції на металодетекторі 2. Контроль за наявністю сторонніх предметів на фасувальних машинах
3. Контроль безпечності готової продукції		
Свіжо-виготовлена охолоджена або морожена продукція і та, що зберігалась в охолоджуваних сховищах	Біологічні: загальне мікробне забруднення, бактерії групи кишкової палички, роду Сальмонели, стафілококи, дріжджі, плісняві гриби, спорові мікроорганізми	1. Лабораторний контроль мікробіологічних показників 2. Контроль температурних режимів зберігання 3. Заборона до реалізації продукції, що не відповідає встановленим показникам безпеки

ганізми, які містяться у рибній сировині і можуть потрапити у продуктів його переробки – це БГКП (бактерії групи кишкової палички), бактерії роду *Сальмонели*, *Staphylococcus aureus*, *Listeria monocytogenes*, термофільні та мезофільні мікроорганізми, дріжджі, плісняві гриби, мікрококи, мікотоксини. Джерелом мікробного забруднення також може виступати нерибна сировина та допоміжні матеріали, тому обов'язковою вимогою вхідного контролю є мікробіологічний контроль кожної партії даних товарів.

Не менш небезпечними виступають хімічні ризики сировини, що використовується для виробництва січених рибних напівфабрикатів. До них відносяться вміст токсичних металів (свинець, миш'як, кадмій, ртуть), кількість антибіотиків (левоміцетин, тетрациклінова група, стрептоміцин, пеніцилін), пестицидів (гексахлорциклогексан, ДДТ та його метаболіти), а також радіонуклідів (цезій – 137, стронцій – 90).

Фізичні фактори небезпеки сировинних компонентів – часточки скла, металу, пластмаси, деревини, тканини тощо.

Другим основним етапом контролю небезпечних факторів є технологічний процес виробництва. Джерелами інфікування та забруднення сировини і готових виробів може виступати технологічне устаткування, руки та одяг робітників, повітря виробничих приміщень. Тому під час виробництва січених рибних напівфабрикатів слід суворо дотримуватись технологічної дисципліни і санітарно-гігієнічних вимог виробництва. Хімічні ризики під час технологічного процесу виробництва січених рибних напівфабрикатів виключені, оскільки зазвичай на підприємствах використовується обладнання з нержавіючої сталі, що унеможливує міграцію важких металів у рибну сировину і готовий продукт. Під час технологічного процесу є певна ймовірність виникнення фізичних ризиків. Це, головним чином, інвентар, який використовується персоналом, а також пакувальні матеріали в яких надходить сировина у підготовчий цех.

Третім етапом у системі контролю факторів ризику при виробництві січених рибних напівфабрикатів є визначення безпечності готового продукту. Основними показниками безпеки, що контролюються на даному етапі виступають мікробіологічні, оскільки належний рівень контролю фізичних і хімічних ризиків на попередніх етапах дає гарантію їх відсутності у готовому продукті.

Виходячи з викладених вище положень та базуючись на ґрунтовному вивченні особливостей технології виробництва січених рибних напівфабрикатів було встановлено небезпечні факто-

ри при їх виробництві та обґрунтовано значення критичних контрольних точок. Фактори небезпеки в основних точках ризику у схемі технологічного процесу представлено в табл. 1.

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізувавши всі можливі небажані ризики, що можуть стати факторами небезпеки січених рибних напівфабрикатів та оцінивши можливість їх усунення або зниження до безпечного рівня нами було визначено у технологічній схемі виробництва даних продуктів три критичні контрольні точки:

1. Приймання сировини та допоміжних матеріалів. Небезпека в цій критичній точці контролю обумовлена нестабільністю мікробіологічних показників сировини, головним чином, рибної. Рибна сировина, зазвичай, резервується підприємствами заздалегідь і термін її зберігання іноді коливається від 1 до 6 місяців, що при недотриманні умов зберігання може призвести до розвитку небажаної мікрофлори. Хімічних і фізичних ризиків можна цілком уникнути, якщо суворо дотримуватись інструкцій вхідного контролю сировини.

2. Приготування рибного фаршу – біологічно небезпечний фактор, оскільки у разі недотримання температурного режиму технології протягом певного часу є небезпека залишку певної кількості термофільної та мезофільної мікрофлори. Мікроорганізми по-різному переносять термічну обробку в процесі приготування готових виробів. Разом з тим, спорові види бактерій, що можуть знаходитись у рибному фарші, здатні утворювати токсини (наприклад *C. butulinum*, *B. cereus*) або самі по собі мати патогенні властивості (наприклад *B. perfringens*), викликаючи харчові отруєння. Тому необхідно вибрати такі режими виробництва, зберігання, щоб максимально знизити ризик залишку небажаної мікрофлори і не погіршились органолептичні показники. Практичний досвід, свідчить про те, що оптимальним режимом виробництва є охолодження рибної маси до температури 0...+2°C.

3. Формування та фасування січених рибних напівфабрикатів веде за собою можливість виникнення біологічного та фізичного факторів ризику. Біологічна небезпека полягає у можливості вторинного мікробного ураження різними мікроорганізмами, в тому числі і патогенними. Фізичні ризики являють собою небезпеку потрапляння в готовий продукт металевих елементів технологічного обладнання. Тому важливим контрольним заходом є перевірка готової продукції на металодетекторі.

Під час транспортування та зберігання готових січених рибних напівфабрикатів необхідно суворо дотримуватись температурно-вологісного режиму.

Список літератури:

1. Другов Ю.С. Контроль безопасности и качества продуктов питания и товаров детского ассортимента / Ю.С. Другов, А.А. Родин. – М.: Бином, 2014. – 440 с.
2. Олаф де Боер. Чому харчова безпека важлива // Міжнародний форум з харчової безпеки. – Київ. – 2011.
3. Впровадження систем управління безпечністю харчових продуктів на українських підприємствах харчової промисловості, IFC, Київ, 2011.
4. Lina Lytvynenko, Ukrainian legislation by European experts look // Meat affair. – № 11. – 2005. – Р. 38.
5. <http://www.iso9000.ru/> Ресурс «ISO 9000 Современный менеджмент качества».

Павлюченко Ю.П., Метельская Н.С.

Киевский национальный торгово-экономический университет

КОНТРОЛЬ ОПАСНЫХ ФАКТОРОВ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ РУБЛЕННЫХ РЫБНЫХ ПОЛУФАБРИКАТОВ

Аннотация

Рассмотрены современные подходы в разработке и внедрению системы контроля биологических, химических и физических опасных факторов при производстве рубленых рыбных полуфабрикатов. На основании глубокого изучения технологического процесса производства рыбных полуфабрикатов предложено одну из возможных схем контроля и предупредительных мер для обеспечения безопасности этих продуктов при производстве.

Ключевые слова: контроль качества, рубленые рыбные полуфабрикаты, контрольные точки, система качества, безопасность, технология производства, риски.

Pavlyuchenko Y.P., Metelska N.S.

Kyiv National University of Trade and Economics

HAZARD MONITORING SYSTEM IN THE PRODUCTION CHOPPED FISH PRODUCTS

Summary

The article discusses current approaches in the development and implementation of control systems of biological, chemical and physical hazards in the production of semi-finished fish patties. Based on the deep study of the technological process of fish semi suggested one possible scheme of control and preventive measures to ensure the safety of these products in production.

Keywords: quality control, minced fish products, milestones, system quality, safety, production technology, risks.

УДК 635.64.002.84:640.432

ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТОМАТНИХ І ПЕРЦЕВИХ ВИЖИМОК, ЇХ ВИКОРИСТАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ТА В КУЛІНАРІЇ

Сподар К.В., Карбівнича Т.В., Карпенко З.П., Кістриця Д.В.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Досліджено функціонально-технологічні властивості вижимок із томатних овочів, отриманих в результаті попередньої пробопідготовки об'єктів дослідження. Розроблено шляхи ефективного та цілеспрямованого використання вторинних ресурсів на підприємствах ресторанного господарства та в кулінарії. Підвищено споживні властивості заморожених основ для піци з соусами шляхом заміщення певних компонентів в їх складі. Досліджено їх структурно-механічні властивості після випікання та розраховано бальну оцінку показників якості.

Ключові слова: вторинна сировина, овочеві вижимки, функціонально-технологічні властивості, споживні властивості, вологостримуюча здатність.

Постановка проблеми. Забезпечення якості продукції представляє собою багатоплановий процес, який включає в себе проведення комплексу заходів щодо формування, контролю та підтримання характеристик, які відображають властивості продукції [1, с. 144].

Безліч аналізованих об'єктів, що складаються з великого розмаїття сукупності хімічних сполук органічної та неорганічної природи, та широкий діапазон вимірюваних показників та властивостей зумовили виникнення численних і надзвичайно різноманітних методів якісного та кількісного хімічного аналізу, що засновані на використанні різ-

них хімічних і фізичних властивостях компонентів у речовині досліджуваних об'єктів [2, с. 66-67; 3, с. 97; 4, с. 26-27; 5, с. 218; 6, с. 631].

Підвищена увага до здорового харчування призвела до створення продуктів харчування з використанням натуральної сировини. Широкий спектр харчових інгредієнтів дозволяє створювати асортимент, який максимально відповідає вимогам сучасного ринку [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні під час проведення оцінки якості в основному використовують органолептичні та фізико-хімічні методи досліджень. Згідно Закону Укра-

їни «Про якість та безпеку харчових продуктів» [8] всі продукти харчування, що попадають на споживчий ринок, повинні проходити перевірку на безпечність під час обов'язкової сертифікації.

Перед проведенням досліджень якості продукції обов'язковим є момент попередньої підготовки з метою перетворення проби в потрібну для подальшого аналізу форму та стан. Науковцями кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі попередньо розроблено такий спосіб попередньої підготовки сировини до аналізу, що засновано на циклічних процесах заморожування-розморожування-центрифугування [9].

В результаті вищезазначеного способу попередньої обробки об'єктів дослідження перед аналізом було отримано два нових продукти: томатну або перцеву плазми та вижимки, які в свою чергу в два рази розширили сировинну базу, а, отже, і асортимент продукції на їх основі.

Розробниками даного способу попередньої підготовки було визначено органолептичні, фізико-хімічні, мікробіологічні та показники безпечності отриманих напівфабрикатів в процесі холодильного зберігання при температурі -18°C .

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим аспектом підвищення життєвого рівня населення нашої країни є організація випуску нових видів функціональних харчових продуктів підвищеної якості, харчової та біологічної цінності з використанням біологічно активних речовин, які в найбільшій кількості містяться у вторинній сировині рослинного походження.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження технологічно-функціональних та товарознавчих властивостей томатних та перцевих вижимок, отриманих в результаті попередньої пробопідготовки об'єктів дослідження, розробка шляхів ефективного та цілеспрямованого використання вторинних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Томатні та перцеві вижимки, які було отримано шляхом попередньої підготовки проб рослинної сировини до товарознавчого аналізу, піддавали шести технологічним процесам: тушкуванню, смаженню, варінню, пасеруванню, припусканню та випіканню. Після проведення усіх технологічних операцій були досліджені органолептичні показники томатних та перцевих вижимок. Формування їх органолептичних властивостей обумовлено перш за все хімічним складом вихідної сировини. Отже, смак обраних об'єктів дослідження формується завдяки вмісту в них цукрів, полісахаридів, органічних кислот. В плодах томата та перцю солодкого містяться пігменти бета-каротин і лікопін, а також мінеральні солі, що визначають забарвлення плодів та володіють високою антиоксидантною активністю. Аромат у плодах обумовлений вмістом летючих спиртів і альдегідів. Консистенція формується за рахунок сухих речовин (пектинові речовини, клітковина).

Результати органолептичних досліджень наведені в таблиці 1.

Практична значущість даного дослідження полягає в аналізі шляхів безвідходного використання овочевої сировини. Проаналізувавши ор-

Таблиця 1

Органолептичні дослідження томатних та перцевих вижимок

Показник	Вид вичавків	Тушкування	Смаження	Варіння	Пасерування	Припускання	Запікання
Смак	томатний	Кисло-солоний, слабо виражений, властивий	Кисло-солоний, слабо виражений, властивий	Кислий, слабо виражений, властивий	Кисло-солоний, слабо виражений, властивий	Кислий, виражений, властивий	Кисло-солоний, добре виражений, властивий
	перцевий	Солодкуватий, виражений, властивий	Солодкуватий, виражений, властивий	Солодкуватий, виражений, властивий	Солодкуватий, виражений, властивий	Солодкуватий, виражений, властивий	Солодкуватий, виражений, властивий
Запах	томатний	Виражений, кислуватий, приємний, властивий	Виражений, кислуватий, приємний, властивий	Слабо виражений, кислуватий, приємний, властивий	Виражений, кислуватий, приємний, властивий	Виражений, кислуватий, приємний, властивий	Слабо виражений, кислуватий, приємний, властивий
	перцевий	Добре виражений, властивий	Добре виражений, властивий	Слабо виражений, властивий	Виражений, властивий	Виражений, властивий	Виражений, властивий
Консистенція	томатний	Однорідна, з великим вмістом вологи	Неоднорідна, наявні продукти карамелізації	Неоднорідна, з великим вмістом вологи	Однорідна, невелика кількість продуктів карамелізації	Однорідна, з невеликим вмістом вологи	Однорідна, з невеликим вмістом вологи
	перцевий	Однорідна, з невеликим вмістом вологи	Неоднорідна, наявні продукти карамелізації	Однорідна, з великим вмістом вологи	Однорідна, рівномірна	Однорідна, з невеликим вмістом вологи	Однорідна, з невеликим вмістом вологи
Колір	томатний	Помаранчево-червоний, властивий	Темно-червоний, властивий	Насичено червоний, властивий	Насичено червоний, властивий	Насичено червоний, властивий	Червоно-помаранчевий, властивий
	перцевий	Помаранчевий, властивий	Помаранчево-коричневий, властивий	Яскраво помаранчевий, властивий	Помаранчевий, властивий	Насичено червоний, властивий	Насичено помаранчевий, властивий

Джерело: розроблено авторами

ганолептичні властивості томатних та перцевих вижимок після різних видів технологічної обробки, можна запропонувати наступні способи використання їх у кулінарії (таблиця 2).

Останнім часом ринок заморожених напівфабрикатів демонструє стабільне зростання, в тому числі і такий його сегмент, як заморожена піца, заморожені основи для приготування піци з соусом і без нього. Тому актуальним є розширення асортименту заморожених тістових напівфабрикатів для піци, підвищення їх споживних властивостей, збереження харчової та біологічної цінності, а також підвищення якості соусу за рахунок використання нових видів овочевих жмихів, які мають підвищену харчову цінність та характеризуються фазовою зворотністю.

Аналогом нової розробки була заморожена основа для піци ТМ «VICI», АТ «Палеасаре Калатостус», м. Таллін, Естонія, яка має ряд недоліків, а саме використання в рецептурі ріпакової олії, а в рецептурі соусу – модифікованого картопляного крохмалю, консервантів.

Для виробництва основи для піци використовували стандартні рецептури приготування бездріжджового тіста і соусу червоного основного з соусної пасти, де соусна пасту замінювали томатним і томатно-перцевим жмихом. Після чого основи випікали до готовності 55-60%, давали охолонути до $t = 18 \pm 2^\circ\text{C}$, змащували приго-

тованими соусами, упаковували в індивідуальну упаковку і заморожували до $t = -18 \pm 2^\circ\text{C}$.

При дослідженні вологостійкості здатності (ВУЗ) отриманих овочевих вижимок, яка впливає на їх функціонально-технологічні властивості, цей показник було розраховано згідно ГОСТ 7836-85 «Визначення вологостійкості здатності» [10] методом пресування (рис. 1). Під вологостійкою здатністю розуміють силу, з якою білки або структура рослинних тканин утримують воду під впливом різноманітних факторів.

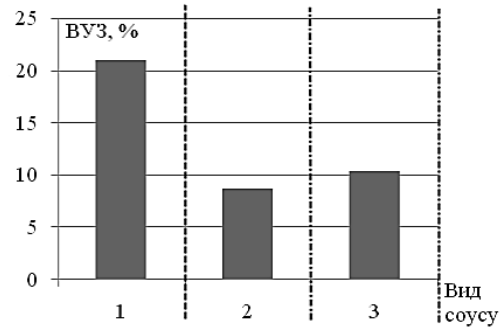

Рис. 1. Вологостійка здатність овочевих соусів при розморожуванні в полі НВЧ, де 1 – соус для піци, приготований за стандартною рецептурою; 2 – соус для піци на основі томатних вижимок; 3 – соус для піци на основі томатно-перцевих вижимок

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Технологічно-функціональне застосування томатних та перцевих вижимок

Харчові продукти з томатом і солодким перцем	Функціонально-технологічні властивості	Технологічні прийоми обробки
Перші страви		
Борщ	Томат – додає колір, кисло-солодкий смак. Перець – додає аромат і смак	Томат – пасерування (10 хв.); Перець солодкий – пасерування (10 хв.)
Суп – пюре з томатів	Томат – додає колір, надає кисло-солодкий смак, формує консистенцію	Томати – тушкування (10 хв.)
Розсольник	Томатне пюре – додає колір, надає кисло-солодкий смак.	Томатне пюре – пасерування (5-10 хв.)
Другі страви		
Рагу з овочів	Томат – додає колір, кисло-солодкий смак. Перець – додає аромат і смак.	Томат – тушкування (10-15 хв.); Перець солодкий – тушкування (10-15 хв.)
Перець, фарширований овочами	Перець – формує смак і аромат. Томат – додає колір і смак	Перець солодкий – варка (1-2 хв); томатне пюре – пасерування (10 хв.); перець солодкий – запікання (15-20 хв.)
Бобові в соусі	Томатне пюре – формування консистенції, кисло-солодкого присмаку, надає колір	Томатне пюре – пасерування (10-15 хв.), варка (45-60 хв.)
Риба, тушкована в томаті з овочами	Томатне пюре додає колір, аромат і смак	Томатне пюре – тушкування (45-60 хв.)
Плов із птиці	Томатне пюре додає колір і приємний смак	Томатне пюре – варка (30 хв.), запікання (40-50 хв.)
Соуси		
Соус червоний основний	Томатне пюре – формує консистенцію, надає кисло-солодкий смак, аромат	Томатне пюре – пасерування (10-15 хв.); варка (45-60 хв.)
Соус червоний з корінням	Перець солодкий – надає солодкуватий присмак, аромат. Томатне пюре – формує консистенцію, надає колір і смак.	Перець солодкий – пасерування (10 хв.), варка (10-15 хв.); Соус червоний основний – варка (10-15 хв.)
Закуски		
Піца з помідорами і сиром	Томат – надає колір, аромат і смак	Помідори – запікання (15-20 хв.)
Піца з солодким перцем і зеленню	Перець – надає колір, аромат і смак. Томат – надає колір і смак	Перець солодкий – жарка (10-15 хв), запікання (20 хв.); Томат – запікання (20 хв.)

Джерело: розроблено авторами

Наступним етапом було дослідження функціонально-технологічних властивостей овочевих вижимок в процесі випікання, а саме отриманих заготовок для піци, їх аналогу та визначення найбільш важливих критеріїв оцінки якості заморожених напівфабрикатів.

Заморожені основи випікали при $t = 220^{\circ}\text{C}$ протягом $5 \cdot 60$ с. Після випікання була проведена їх бальна оцінка (таблиця 3).

Для більш детальної оцінки органолептичних показників випечених основ для піци з соусом наведено кількісну шкалу їх сенсорної оцінки у вигляді дескрипторів на рис. 2.

Для дослідження структурно-механічних властивостей випечених основ для піци були обрані невеликі куски готового виробу та кількісно розрахована їх густина (таблиця 4).

Необхідно відзначити, що зразки № 2 та № 3 пропеклися повністю та мали прийємний смак та аромат, які повністю відповідають вихідній сировині, а зразок № 1 мав ступінь пропеченості лише 50%, слабкий запах і аромат томатної сировини.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи отримані дані щодо дослідження функціонально-технологічних, товарознавчих властивостей томатних та перцевих вижимок, розроблено шляхи ефективного та цілеспрямованого використання вторинних ресурсів. Запропоновано варіанти використання технологічно оброблених томатних та

перцевих вижимок в кулінарії. Науково доведено, що заміщення певних компонентів в складі замороженої основи для піци новими напівфабрикатами – томатними та перцевими вижимками, сприяє формуванню більш високих споживчих властивостей заморожених основ.

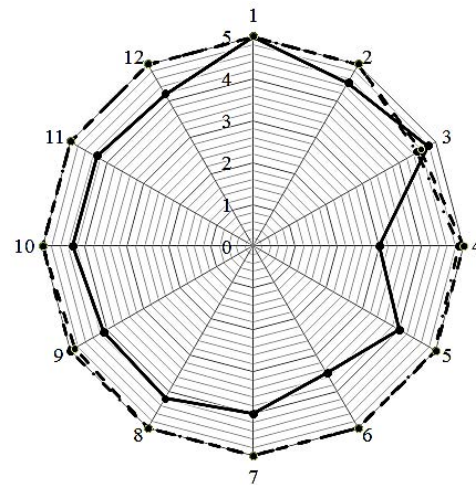

Рис. 2. Панель якості заморожених основ для піци після випікання, де — заморожена основа – аналог; - - - заморожена основа для піци з томатними вижимками; - - - - заморожена основа для піци з томатно-перцевими вижимками

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Бальна оцінка якості досліджуваних зразків після випікання

Показник	№ дескриптору	Коефіцієнт вагомості	Характеристика	Аналог (заморожена основа для піци з соусом 20%, ТМ «VICI»)	Заморожена основа для піци з томатними вижимками 20%	Заморожена основа для піци з томатно-перцевими вижимками 20% (1:1)
Зовнішній вигляд (0,15)	1	0,05	однорідність	5	5	5
	2	0,10	наявність деформацій	4,5	5	5
Консистенція (0,1)	3	0,05	однорідність	4,8	4,5	4,6
	4	0,05	щільність	3	5	4,95
Колір (0,2)	5	0,10	натуральність	4	5	5
	6	0,05	однорідність	3,5	5	5
	7	0,05	насиченість	4	5	5
Смак (0,4)	8	0,10	чистота	4,2	5	5
	9	0,10	насиченість	4,2	5	4,8
	10	0,10	збалансованість	4,3	5	5
	11	0,10	відповідність вихідній сировині	4,3	5	5
Запах (0,15)	12	0,15	відповідність вихідній сировині	4,2	5	5
Загальний бал				0,77	0,93	0,92

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

Результати досліджень структурно-механічних властивостей основ для піци після випікання

№ з/п	Зразок	Густина ρ , $\text{кг}/\text{м}^3$	Товщина заготовки до випікання, м	Товщина заготовки після випікання, м
1	Аналог (заморожена основа для піци з соусом 20%, ТМ «VICI»)	0,96	$4 \cdot 10^{-3}$	$3,5 \cdot 10^{-3}$
2	Заморожена основа для піци з томатними вижимками 20%	0,79	$6,0 \cdot 10^{-3}$	$4,9 \cdot 10^{-3}$
3	Заморожена основа для піци з томатно-перцевими вижимками 20% (1:1)	0,74	$6,3 \cdot 10^{-3}$	$5,3 \cdot 10^{-3}$

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Орлова Н. Реологічні властивості заморожених напівфабрикатів із томатних овочів / Н. Орлова, С. Белінська, Н. Каменєва // Товари і ринки. – 2011. – № 2. – С. 144-149.
2. Орлова Н. Оцінювання якості заморожених томатів / Н. Орлова, Н. Маліновська // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2008. – № 2. – С. 66-69.
3. Орлова Н. Оцінка якості швидкозамороженого напівфабрикату «Лечо овочево» / Н. Орлова, Н. Каменєва // Товари і ринки. – 2009. – № 1. – С. 97-103.
4. Дубініна А.А. Оцінка якості гібридів перцю солодкого / А.А. Дубініна, А.А. Кузяхметова, Т.М. Летуґа // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства та торгівлі. – 2008. – Вип. 2 (8). – С. 26-31.
5. Mogyorodi F. Formation and role of colloid material structures and surfaces in chemical reaction system: PART II / F. Mogyorodi // Coloids and Surfaces A: Physicochemical and Engineering Aspects. – 2008. – Vol. 319, № 1-3. – P. 218-225. doi:10.1016/j.colsurfa.2007.11.052.
6. Vojtylov V.V. The effect of the size of particles on optical and electrooptical properties of colloids / V.V. Vojtylov, M.P. Petrov, A.A. Trusov // Optics and Spectroscopy. – 2013. – Vol. 114, № 4. – P. 630-638. doi:10.1134/s0030400x13030272.
7. Федюкович Н.И. Анатомия и физиология / Н.И. Федюкович. – М.: Феникс, 2003. – 416 с.
8. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 06.09.2005 № 2809-IV (із змінами станом на 31.05.2007 № 1104-V).
9. Одарченко Д.М. Удосконалення оцінки якості свіжих томатних овочів та формування споживчих властивостей продуктів їх переробки / Д.М. Одарченко, К.В. Сподар, М.С. Одарченко // Технологический аудит и резервы производства. – № 6/4 (26). – 2015. – С. 20-24.
10. ГОСТ 7836-85. Определение влагоудерживающей способности. – М.: Изд-во стандартов, 1987, 5 с.

Сподарь Е.В., Карбивничая Т.В., Карпенко З.П., Кистрица Д.В.

Харьковский государственный университет питания и торговли

ИССЛЕДОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ТОМАТНЫХ И ПЕРЕЧНЫХ ВЫЖИМОК, ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА И В КУЛИНАРИИ

Аннотация

Исследовано функционально-технологические свойства выжимок из томатных овощей, полученных в результате предварительной пробоподготовки объектов исследования. Разработаны пути эффективно-го и целенаправленного использования вторичных ресурсов на предприятиях общественного питания и в кулинарии. Повышены потребительские свойства замороженных основ для пиццы с соусами путем замещения определенных компонентов в их составе. Исследовано их структурно-механические свойства после выпекания и рассчитано балльную оценку показателей качества.

Ключевые слова: вторичное сырье, овощные выжимки, функционально-технологические свойства, потребительские свойства, влагоудерживающая способность.

Spodar K.V., Karbivnycha T.V., Karpenko Z.P., Kistrytsya D.V.

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

INVESTIGATION OF THE FUNCTIONAL AND TECHNOLOGICAL PROPERTIES AND TOMATO AND PEPPER POMACE, THEIR USE AT ENTERPRISES OF RESTAURANT BUSINESS AND IN COOKING

Summary

Investigated the functional and technological characteristics of tomato vegetable pomace from a preliminary sample preparation of research objects. Ways of the effective and targeted use of secondary resources in catering and cooking are developed. Increased consumer properties of frozen pizza bases with sauces by replacing certain components in their composition. Their structural and mechanical properties after baking are studied and the score system of quality indicators is calculated.

Keywords: secondary raw materials, vegetable pomace, functional and technological characteristics, consumer attributes, water-holding capacity.

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ НА ҐРУНТИ У МІСТІ ЛЬВОВІ

Чайка О.Г., Петрушка І.М.,
Мазур О.М., Гамкало Х.Р., Наумова Ю.Б.
Національний університет «Львівська політехніка»

Стокалюк О.В.
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

На сьогоднішній день в умовах розгортання глобалізаційних процесів у всіх сферах суспільної діяльності все більшої уваги та актуальності набувають охорона навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки у процесі діяльності транспорту, зокрема залізничного. Це пов'язано з тим, що саме залізничний транспорт, відповідно до основних напрямків державної політики України в сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, віднесений до значних забруднювачів довкілля.

Ключові слова: залізниця, транспорт, забруднення, ґрунтовий покрив, залізничні колії.

Постановка проблеми. За останнє 10-річчя проблема негативного впливу транспорту в цілому і залізничного транспорту зокрема на стан навколишнього середовища отримала глобальний масштаб. У зв'язку з цим комісія Європейського Співтовариства (ЄС) визначила транспорт як одне із найбільш значних джерел забруднення. Тому, щоб забезпечити стійкий розвиток залізничного транспорту необхідно дотримуватися екологічних вимог.

Вплив на довкілля, яке спричиняє залізничний транспорт, можна розглядати за такими напрямками: зміна природного ландшафту, забруднення повітря і ґрунту, шумове, вібраційне та біологічне забруднення.

Не дивлячись на те, що залізничний транспорт з усіх інших видів транспорту є найбільш безпечним, ця проблема особливо актуальна для України, тому що вона по щільності залізничної мережі і вантажонапруженості перевищує багато інших країн Центральної Європи.

З огляду на те, що в Україні напружено функціонує й автомобільний транспорт, ці два фактори можуть значно вплинути на екологію країни. Крім того, більшість залізничних ліній України споруджувалися 30-40 і більше років тому переважно без дотримання екологічних вимог [1],

давно вичерпали свою пропускну здатність і мають потребу в модернізації.

Крім магістральної мережі, господарство залізничного транспорту містить у собі тисячі вокзалів і вантажних дворів, велику кількість локомотивних і вагонних депо. Тому проблема екологізації залізничного транспорту є вкрай важливою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Залізничний транспорт залишається головним перевізником лісних, земельних і мінеральних ресурсів, а також вагомим споживачем палива, негативно впливаючи на навколишнє середовище. Однак у порівнянні з автомобільним транспортом вплив залізничного транспорту на екологію значно менший. Це пов'язано з тим, що залізничні шляхи – найбільш економічний вид транспорту за витратами енергії на одиницю роботи. Структура негативного впливу залізничного на довкілля викликає порушення стійкості ландшафтів транспортної інфраструктури шляхом розвитку ерозії та зсувів; забруднення атмосфери відпрацьованими газами; постійний ріст рівня забруднення землі нафтою, свинцем та іншими важкими металами, продуктами видудання та падіння сипучих вантажів (вугілля, цемент).

Слід зазначити, що при забрудненні ґрунту залізничними потягами враховується відстань 1 км, при цьому на 1 км шляху за рік скидається 200 м³

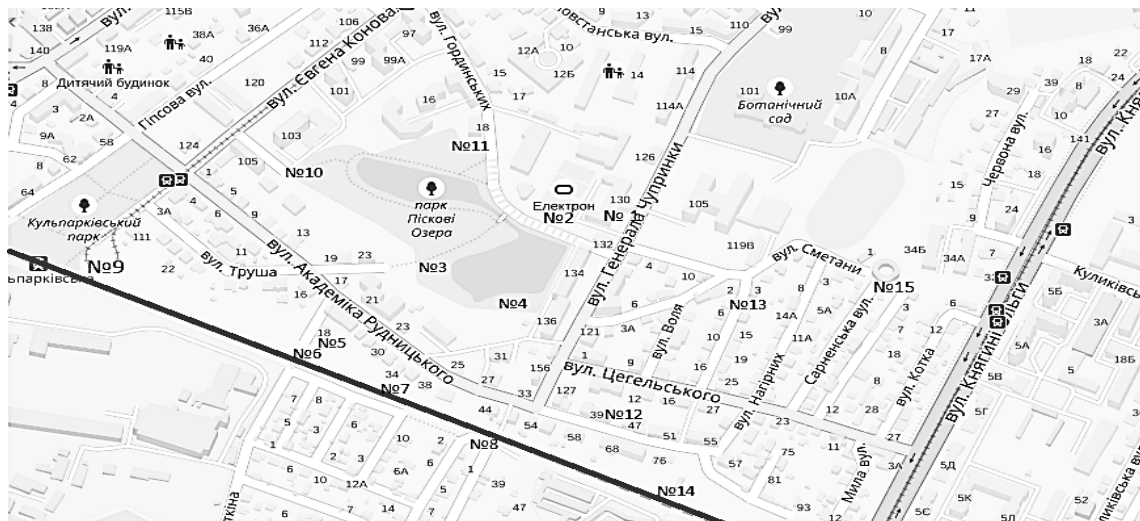

Рис. 1. Мапа вулиць м. Львова з вказаними точками відбору проб ґрунту

стічних вод, 12 тонн сухого сміття, 3,5 тонни сажі [2]. За результатами аналізу Л. В. Лапчинської [3] та багатьох інших дослідників, який проводився вздовж залізничних шляхів Харківської області, було з'ясовано, що тільки на віддалі 100 м обабіч шляхів залізничних колій вміст свинцю в ґрунті та рослинах перевищує гранично допустимі концентрації в 5-10 разів, а кадмію, нікелю, міді, цинку – в 2-3 рази. Це зони зовсім не придатні для випасу худоби, заготівлі сіна, а тим паче для посадки плодово-ягідних культур, не кажучи вже про щоденну масову загибель тварин вздовж залізничних шляхів (іжаків, ворон, зайців тощо).

Сьогодні відбувається забруднення ґрунту також металевою стружкою та пилом вантажів, які перевозяться залізницею. Експлуатація об'єктів залізничного транспорту пов'язана із впливом на стан земельних ресурсів в Україні. Так, загальна площа земель, зайнятих для потреб залізничного транспорту складає 250 тис. га [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, за даними На-

ціонального центру Інституту ґрунтознавства і агрохімії [5], нині близько 20% території України забруднено важкими металами. Забруднення ґрунтів важкими металами призводить до утворення кислої або лужної реакції ґрунтового середовища, зниження обмінної ємності катіонів, втрати поживних речовин, до зміни щільності, пористості, відбивної здатності, до розвитку ерозії, дефляції, до скорочення видового складу рослинності, її пригнічення або до повної загибелі.

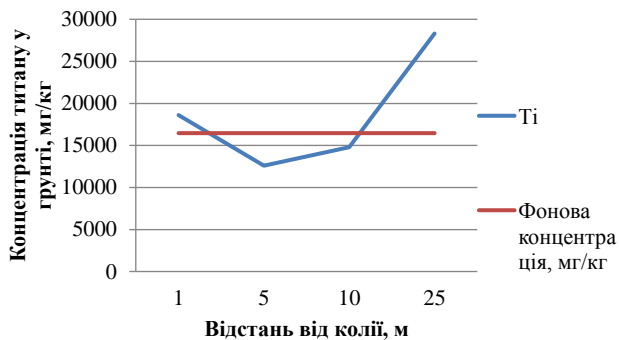

Рис. 2. Залежність вмісту Ti у ґрунті від відстані від колій

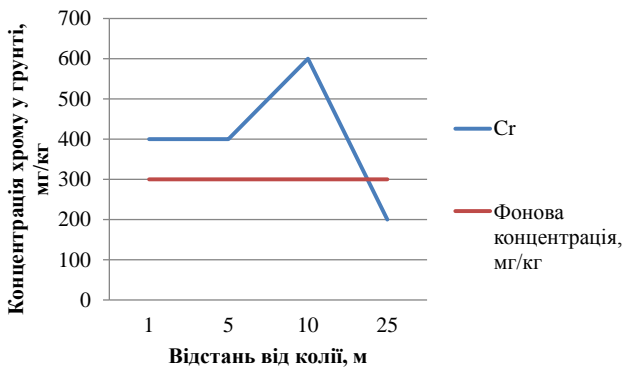

Рис. 3. Залежність вмісту Cr у ґрунті від відстані від колій

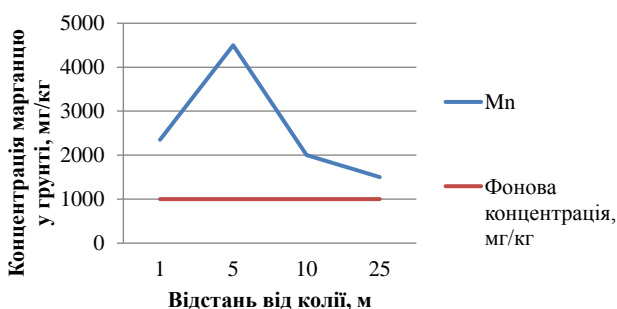

Рис. 4. Залежність вмісту Mn у ґрунті від колій

Джерела: [2-8] розроблено авторами

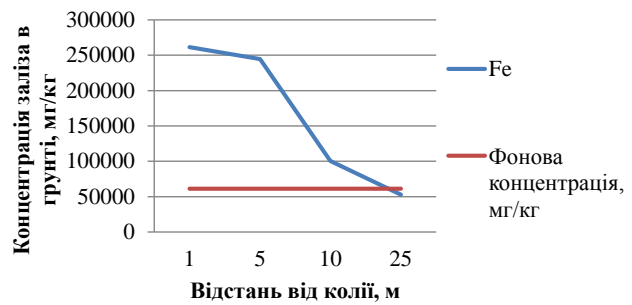

Рис. 5. Залежність вмісту Fe у ґрунті від відстані від колій

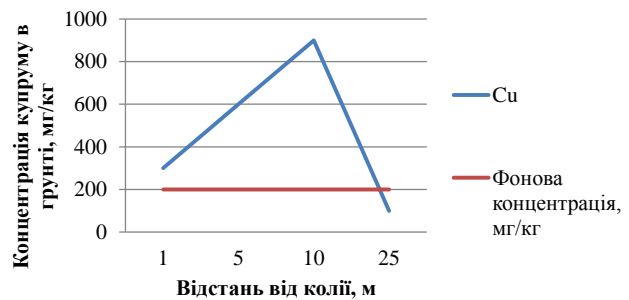

Рис. 6. Залежність вмісту Cu у ґрунті від відстані від колій

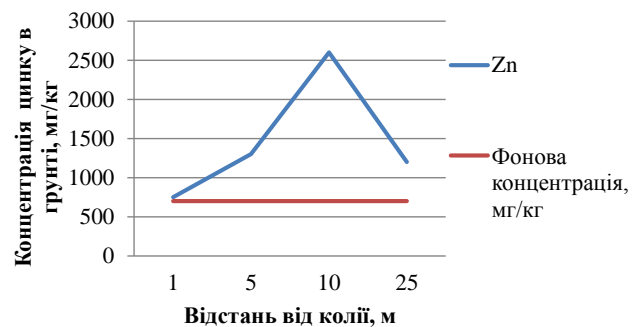

Рис. 7. Залежність вмісту Zn у ґрунті від відстані від колій

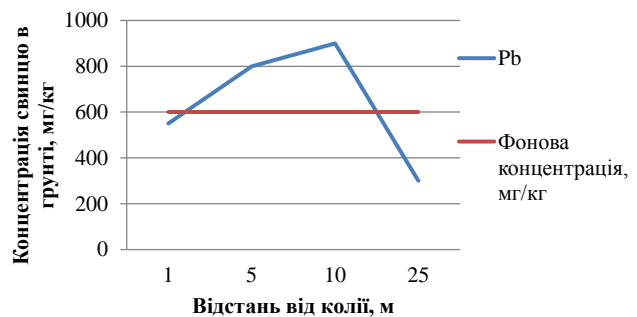

Рис. 8. Залежність вмісту Pb у ґрунті від відстані від колій

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення вмісту важких металів в поверхневому шарі ґрунту на ділянці залізничної колії м. Львова.

Виклад основного матеріалу. Забруднення ґрунтового покриву залізничним транспортом здійснюється шляхом сухих та рідких викидів шкідливих (токсичних) хімічних речовин. Тому нами було поставлене завдання визначити валовий вміст важких металів у ґрунтах поблизу проходження залізничної колії.

Для проведення аналізів, нами було проведено відбір проб ґрунту в м. Львові в районі залізничної колії, за адресами: вул. Ген. Чупринки, вул. Гордієнко, вул. Боткіна, вул. Сарненська, вул. Сметани, вул. Рудницького, вул. Боткіна. Відбір проб з шару ґрунту – до 35 см виконували за ДСТУ [6]. Підготовку проб до аналізу проводилося за методом конверта. Оскільки рельєф ділянки нерівний, проби відбиралися на відстані 1 м, 5 м, 10 м та 25 м.

Фоновий рівень визначали в парковій зоні (Піскові озера). Коефіцієнт концентрації забруднення ґрунту розраховували як відношення валового вмісту елементу у забрудненому ґрунті до фонові концентрації [7].

На рис. 1 подана мапа вулиць та точки відбору проб.

Подальший аналіз ґрунту на вміст мікроелементів та їх концентрацію проводимо за допомогою рентгенофлуоресцентного аналізатора «EXPERT 3L». Аналізатор призначений для визначення масової частки хімічних елементів (від магнію 12Mg до урану 92 U) однолітних монолітних і порошкоподібних об'єктах в умовах мобільних і стаціонарних лабораторій.

Дані досліджень, вмісту хімічних елементів, а саме важких металів (Ti, Cr, Mn, Fe, Cu, Zn, Pb) у ґрунтах та їх фонова концентрація, представлені на рисунках 2-8.

Як видно з рис. 2 вміст Ti на відстані 1 м є більший за фонову концентрацію в 1,7 раз, дана залежність спостерігається щодо інших елементів (Cr, Mn, Fe, Cu, Zn).

Необхідно зауважити, що при збільшенні відстані від колії концентрації елементів були різні. Для елементів Fe, Mn максимальна концентрація виявлена на відстані 5 м (рис. 5, 6) і перевищення згідно фонові концентрації для заліза становило 2,8 раз, а для марганцю – 1,8 раз. Дослідження показали, що на відстані 10 м, концентрація елементів Cr, Cu, Zn, Pb (рис. 3, 6, 7, 8) спостерігається найвищою, і вона значно перевищує фоновий вміст: для хрому – в 2 рази, міді – 4,5 раз, цинку – 3,7 раз, свинцю 1,5 раз.

Міграція важких металів в залежності від відстані від колії, відбувається в ґрунті по різному, це явище можна пояснити із-за нерівності рельєфу, кількості зелених насаджень, щільності ґрунту, наявності поверхневих вод та інших факторів.

Висновки та пропозиції. В результаті проведених досліджень можна зробити висновки, що на досліджуваній території є значне перевищення вмісту важких металів. Найбільше перевищення згідно фонові концентрації є для міді – 4,5 раз, цинку – 3,7 раз, заліза – 2,8 раз, хрому – 2 раз, для марганцю – 1,8 раз, а для свинцю 1,5 раз.

Зважаючи на значимість негативного впливу важких металів для екологічного стану та родючості ґрунтів, якості сільськогосподарської продукції, умов існування біоти і здоров'я людини, потрібно, по-перше, поліпшувати контроль за їх надходженням в екосистеми, по-друге, вдосконалити нормативно-правову бази щодо забезпечення екологічної безпеки у сфері залізничного транспорту, по-третє – провести модернізацію залізничного транспорту з метою зменшення викидів у навколишнє середовище небезпечних речовин, зокрема важких металів.

Список літератури:

1. На шляху до сталого розвитку регіонів. Екологічні та соціально-економічні аспекти: матеріали 1-ої міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава, 2004. – 179 с.
2. Клименко Л. П. Техноекологія: посібник / Л. П. Клименко. – О.: Таврія, 2000. – 544 с.
3. Правові засади забезпечення екологічної безпеки у діяльності залізничного транспорту [Рукопись]: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право / У. В. Антонюк; Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 213 с.
4. Кучерявий В. П. Урбоекологія: підручник / В. П. Кучерявий. – Л.: Світ, 2001. – 440 с.
5. Павлова Е. И. Экология транспорта: учеб. для вузов / Е. И. Павлова, Ю. В. Буралев. – М.: Транспорт, 1998. – 232 с.
6. Якість ґрунту. Відбирання проб: ДСТУ 4287:2004 – [Чинний від 2005-01-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2004. – 5 с. – (Національні стандарти України).
7. Ильин В. Б. Относительные показатели загрязнения в системе почва-растение / В. Б. Ильин, М. Д. Степанова // Почвоведение. – 1979. – № 11. – С. 61-67.

**Чайка О.Г., Петрушка И.М.,
Мазур О.М., Гамкало К.Р., Наумова Ю.Б.**
Национальный университет «Львовская политехника»
Стокалюк О.В.

Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА НА ПОЧВУ ВО ЛЬВОВЕ

Аннотация

На сегодняшний день в условиях развертывания глобализационных процессов во всех сферах общественной деятельности все больше и актуальнее приобретают проблемы охраны окружающей среды и обеспечение экологической безопасности в процессе деятельности транспорта, в частности железнодорожного. Это связано с тем, что именно железнодорожный транспорт, в соответствии с основными направлениями государственной политики Украины в сфере охраны окружающей природной среды, использования природных ресурсов и обеспечения экологической безопасности отнесен к значительным загрязнителям окружающей среды.

Ключевые слова: железная дорога, транспорт, загрязнение, почвенный покров, железнодорожные пути.

**Chayka O.H., Petrushka I.M.,
Mazur O.M., Gamkalo Ch.R., Naumova Ju.B.**
Lviv Polytechnic National University
Stokalyuk O.V.

Lviv State University of Life Safety

RESEARCH THE INFLUENCE OF RAILWAY TRANSPORT ON THE SOIL IN LVIV

Summary

Nowadays in the conditions of globalization deployment in all spheres of public activities the more attention and actuality acquire environmental protection and ecological safety in the field of transport activity, especially rail transport. This is because rail transport, according to the main state policy of Ukraine in the field of environmental protection, natural resources use and providing ecological safety, is one of the biggest environmental pollutants.

Keywords: railway, transport, pollution, soilcover.

ВИКОРИСТАННЯ ПРОДУКТІВ ПЕРЕРОБКИ ОЖИНИ В ТЕХНОЛОГІЇ ПІСОЧНОГО НАПІВФАБРИКАТУ

Шидловська О.Б., Іщенко Т.І.,
Медвідь І.М., Андросюк А.М.

Національний університет харчових технологій

У статті розглянуто доцільність використання порошку з ягід та насіння ожини як джерела біологічно активних речовин в технології пісочного напівфабрикату для підвищення харчової цінності продукції. Встановлено вплив дослідної сировини на фізико-хімічні, структурно-механічні показники якості тіста та готових виробів. Наведено порівняльну органолептичну оцінку пісочних напівфабрикатів збагачених продуктами переробки ожини та надані рекомендації щодо їх дозування.

Ключові слова: борошняні кондитерські вироби, пісочний напівфабрикат, продукти переробки ожини, порошок з ягід ожини, порошок з насіння ожини.

Постановка проблеми. Аналіз стану здоров'я населення, що проводиться останні кілька десятиліть провідними фахівцями, переконливо свідчить про взаємозв'язки між характером харчування і розвитком хронічних неінфекційних захворювань, таких як хвороби серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, злоякісні новоутворення, цукровий діабет, алергічні захворювання та ін. Зміна структури харчування призвела до надмірного споживання легкозасвоюваних вуглеводів, тваринних жирів і скорочення споживання поліненасичених жирних кислот, більшості вітамінів, мінеральних речовин (кальцію, заліза, йоду, фтору, селену, цинку) та харчових волокон. Таким чином, населення потребує значного коригування харчового раціону. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є створення продуктів з покращеною харчовою цінністю за рахунок зміни їх рецептурного складу та використання нутрієнтів оздоровчого призначення.

Найбільш поширену групу продуктів харчування складають борошняні кондитерські вироби, що включають кілька сотень найменувань та користуються найбільшою популярністю серед різних верств населення. Більшість з них характеризуються привабливим зовнішнім виглядом, приємним смаком і ароматом, легкою засвоюваністю та достатньо високою енергетичною цінністю, внаслідок використання в технології виробництва високорафінованої сировини, позбавленої незамінних для організму людини поживних речовин [1]. Тому, актуальним є питання створення борошняних кондитерських виробів, збагачених дефіцитними харчовими речовинами та впровадження їх у виробництво як на підприємствах кондитерської галузі, так і в закладах ресторанного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливою групою борошняних кондитерських виробів являється продукція з пісочного тіста, на долю якої припадає близько 25% від їх загального виробництва. Як і інші вироби, що містять велику кількість цукру та борошна вищого сорту, борошняні кондитерські вироби з пісочного тіста потребують корегування з точки зору збагачення на речовини, необхідні для нормального функціонування організму людини (макро- і мікроелементи, вітаміни, поліненасичені жирні кислоти, клітковину і т.д.). На сьогоднішній день багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених присвя-

чено борошняним кондитерським виробам, в тому числі пісочним напівфабрикатам. Так, авторами [2] досліджено можливість застосування кальцієвмісної добавки продуктів переробки шкаралупи яєць з метою покращення мінерального балансу організму та запобігання хвороб, пов'язаних з дефіцитом кальцію. Більшість вчених вважають перспективними технології виробів з пісочного тіста з використанням нетрадиційної багатофункціональної рослинної сировини. Існують розробки рецептур пісочних напівфабрикатів збагачених такими рослинними компонентами, як порошок із хурми, порошок з листя волоського горіха, порошок папороті, банановий та ананасовий порошки, шрот розторопші плямистої, кріопорошки з виноградних вичавок та чорноплідної горобини, насіння льону, борошно кедрового горіха, ядра насіння соняшнику, борошно насіння гарбуза [3-9]. Науковцями досліджено можливість повної або часткової заміни пшеничного борошна ячмінним, гречаним, рисовим та використання їх сумішей в технології пісочного напівфабрикату [10]. Додавання нетрадиційної сировини дозволило не лише розширити асортимент виробів з пісочного тіста, а й підвищити їх харчову та знизити енергетичну цінність, поліпшити структурно-механічні та органолептичні властивості, забезпечити профілактику аліментарно-залежних захворювань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перспективним напрямом покращення якості виробів з пісочного тіста, розширення їх асортименту, а також надання оздоровчих властивостей вважають використання нетрадиційної рослинної сировини у вигляді порошків. В основі створення продуктів з підвищеною харчовою цінністю лежить принцип заміни висококалорійних інгредієнтів компонентами, які мають меншу енергетичну цінність. В результаті аналізу літературних джерел сировиною для збагачення пісочного напівфабрикату такими компонентами було обрано продукти переробки плодів ожини, а саме – порошки з ягід та насіння.

Харчова цінність ожини зумовлена особливостями її хімічного складу, зокрема наявністю ряду біологічно активних речовин. Складність використання свіжих плодів ожини в раціоні харчування протягом року, великі втрати при зберіганні та транспортуванні, необхідність збереження харчової цінності ягід для ефективного використання у виробництві та розширенні асор-

тименту харчових виробів обумовили переробку плодів ожини у порошки.

Порошок з ягід ожини характеризується високим вмістом антиоксидантів, до яких належить β -каротин – 2,59 мг/100 г, вітамін Е – 3,47 мг/100 г та аскорбінова кислота – 298 мг/100 г. Також ягоди ожини є джерелом клітковини, пектину, органічних кислот, моносахаридів та мінеральних речовин: калію – 514 мг/100 г, кальцію – 229 мг/100 г, магнію – 177 мг/100 г, натрію – 62,1 мг/100 г, фосфору – 185 мг/100 г, заліза – 6,72 мг/100 г та марганцю – 26,7 мг/100 г. Порошок з ягід ожини містить в собі величезну кількість фенольних сполук, які мають протизапальну дію. Ожина має захисні для організму властивості завдяки флавонолам, антоціанам, лейкоантоціанам і катехінам, а регулярне вживання ягід ожини здатне зупинити поширення ракових клітин. Завдяки багатому набору харчових і біологічно активних речовин порошок з плодів ожини є цінним лікувально-профілактичним засобом.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення доцільності і технологічної можливості використання подрібнених до порошокоподібного стану продуктів переробки ожини в технології пісного напівфабрикату.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження обрано пісочний напівфабрикат на основі традиційної рецептури № 8 [11] із використанням порошоків із ягід та кісточок ожини. Дослідженню підлягали зразки пісного напівфабрикату з додаванням порошоків із продуктів переробки ожини у кількості 3, 5, 7 та 9% до маси борошна. Порошки плодів ожини вносили до пісного напівфабрикату в складі емульсії, приготованої із усіх рецептурних компонентів, крім борошна пшеничного. Якість пісного напівфабрикату обумовлена дисперсністю жиру в емульсії та її стійкістю, а порошки з ягід та кісточок ожини містять значну кількість білкових і пектинових речовин, які мають високу емульгуючу та стабілізуючу здатність. Тому введення продуктів переробки ожини в рецептуру напівфабрикату має сприяти підвищенню стійкості емульсії і тим самим поліпшувати якість виробів.

Кількість клейковини та її фізичні характеристики визначають технологічні властивості борошна і якість борошняних виробів. Для дріжджового, листового, пісного, заварного тіста бажано, щоб клейковина була еластичною, у міру пружною і мала середню розтяжність, для бісквітного тіста вона повинна бути слабкою за якісними характеристиками. Враховуючи, що реологічні властивості тіста і якість готових виробів

із нього знаходяться в емпіричній залежності від властивостей клейковини борошна, на першому етапі досліджень вивчали вплив продуктів переробки плодів ожини на вміст сирові та сухої клейковини та її якісні характеристики (табл. 1).

Отримані результати показують, що масова частка сирові та сухої клейковини зменшується зі збільшенням кількості добавок. Зі зростанням концентрації порошоків із ягід та із насіння ожини від 3 до 7% вміст клейковини зменшується у порівнянні з контролем на 0,6-9,3% та 1,0-10,2% відповідно. При цьому зі зменшенням масової частки клейковини при збільшенні дозування порошоків підвищується її пружність, про що свідчить зменшення показника деформації. Величина деформації стиснення дослідних зразків з порошками із ягід та насіння ожини в кількості від 3 до 7% від маси пшеничного борошна нижча, ніж контрольний зразок на 2,8-32,4% і 4,2-36,6% відповідно.

Отже, внесення продуктів переробки плодів ожини, які містять меншу кількість білків гліадинової та глютелинової фракцій, ніж пшеничне борошно, призводить до зниження вмісту клейковини та зміцнення її структурно-механічних властивостей. Підвищення пружних властивостей клейковини є результатом утворення білково-полісахаридних комплексів при взаємодії білків борошна з полісахаридами внесених добавок, що призводить до ущільнення структури білкових речовин за рахунок додаткового утворення нових зв'язків (іонних, водневих, гідрофобних). Таким чином, порошки із ягід ожини сприяють утворенню «середньої» за якістю клейковини пшеничного борошна і формуванню розсипчастої структури пісного тіста.

Результати впливу на фізико-хімічні (масова частка вологи, питомий об'єм, намоцувальність, лужність, щільність) та структурно-механічні (гранична напрута зсуву тіста) показники якості пісного напівфабрикату з додаванням продуктів переробки ожини представлені в табл. 2.

Аналізуючи якість пісного напівфабрикату, бачимо, що зі збільшенням дозування порошоків масова частка вологи тіста і готових виробів зростає. Це можна пояснити збільшенням вмісту харчових волокон (пектинів, клітковини), які утримують вологу в зв'язаному стані в тісті та в процесі випікання. Так, в зразках із додаванням порошку з насіння ожини, який містить найбільшу кількість харчових волокон (25,1%), вологість тіста збільшується на 0,1-1,5%, а готового виробу – на 0,6-3,4% порівняно з контролем.

З підвищенням частки харчових волокон, що вносяться з порошком ожини незначно зростає

Таблиця 1

Вплив продуктів переробки ожини на кількість і якість клейковини

Показник	Конт роль (без добавок)	Пісочний напівфабрикат з додаванням порошоків ожини, % до маси борошна					
		з ягід			з насіння		
		3	5	7	3	5	7
Вміст сирові клейковини, %	31,5	30,0	28,7	28,0	29,9	28,0	27,8
Вміст сухої клейковини, %	12,1	11,5	10,9	10,2	11,4	10,5	9,8
Розтяжність, см	17,4	17,3	17,2	17,0	17,2	17,1	16,9
Гідратаційна здатність клейковини, %	180	172	163	158	168	162	157
ІДК, од. приладу	71	61	53	44	59	51	43

Джерело: розроблено авторами

гранична напруга зсуву пісочного тіста, ймовірно внаслідок зменшення вмісту дисперсійного середовища та збільшення концентрації частинок дисперсної фази.

Показник щільності пісочного напівфабрикату з додаванням порошоків з ягід та з насіння ожини порівняно з контролем значно не підвищується, а намочуваність знижується, залишаючись в межах допустимих норм (не нижче 120%). Лужність дослідних зразків зменшується, що обумовлено значним вмістом в порошках ожини харчових кислот.

Використання продуктів переробки ожини в технології пісочного напівфабрикату впливає не лише на фізико-хімічні та структурно-механічні, а й на органолептичні показники якості готових виробів. Встановлено, що внесення порошоків із ягід і насіння ожини в кількості 3-7% до маси борошна не призводить до зміни форми, стану поверхні та вигляду на зламі. Досліджувані вироби набувають вишневого відтінку, який посилюється зі збільшенням дозування порошку ожини. Введення порошку із насіння надає пісочному напівфабрикату присмного смаку і аромату властивого ожині, а з ягід – слабокислого присмаку. Показники якості виробів з додаванням 9% порошку з ягід і насіння ожини знижуються: форма виражена дещо слабше, поверхня шорстка, консистенція злегка ущільнена. Напівфабрикати з порошком із ягід набувають темно-вишневого кольору і кисло-лого присмаку. Структура виробів з додаванням порошку з насіння ожини неоднорідна внаслідок присутності дрібнодисперсних частинок.

Для більш повної характеристики органолептичних показників досліджуваних зразків пісочного напівфабрикату з продуктами переробки ожини проведено їх порівняльну оцінку (в балах), яка свідчить про те, що рівень якості готових виробів залежить від кількості внесених порошоків. Оцінки «відмінно» було досягнуто при додаванні 3-7% порошоків з ягід та насіння ожини до маси борошна, «добре» – 9% з ягід; «задовільно» – 9% з насіння (рис. 1, 2).

Проаналізувавши органолептичні показники якості пісочного напівфабрикату визначили, що найбільш раціональним є внесення продуктів переробки ожини в кількості 5% порошоків з ягід та насіння до маси борошна. При цьому дослідні зразки мають покращені споживчі властивості, в тому числі фізико-хімічні та структурно-механічні показники знаходяться у межах, регламен-

тованих нормативними документами. Зважаючи на те, що порошок із ягід ожини відрізняється більш високим вмістом білкових речовин, ліпідів, пектину, α -каротину, токоферолів і мінеральних речовин, а із насіння – клітковини, органічних кислот, β -каротину та Р-активних речовин, можна зробити висновок, що в якості збагачувача доцільніше використовувати порошок із цілих ягід ожини.

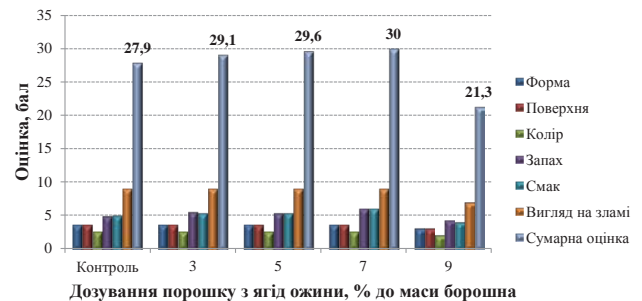

Рис. 1. Органолептичні показники якості пісочного напівфабрикату з додаванням порошку з ягід ожини

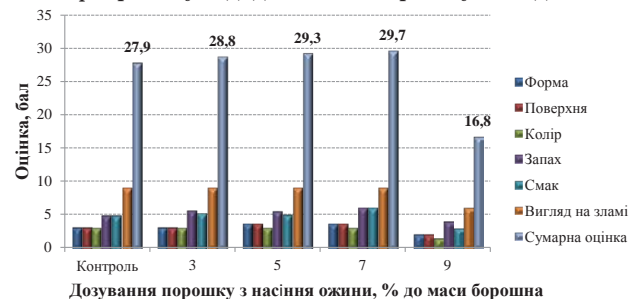

Рис. 2. Органолептичні показники якості пісочного напівфабрикату з додаванням порошку з насіння ожини

Джерело: розроблено авторами

Висновки та пропозиції. На основі представлених досліджень, очевидною є можливість використання продуктів переробки ожини в технології борошняних кондитерських виробів з пісочного тіста з метою створення нових виробів із заданими властивостями, що дозволить використовувати їх як для профілактики аліментарно-залежних захворювань, так і для нормалізації роботи організму людини. З наведених результатів можна зробити висновок, що розроблені пісочні напівфабрикати оздоровчого призначення за органолептичними, фізико-хімічними та

Таблиця 2

Показники якості пісочного напівфабрикату

Показник	Контроль	Пісочний напівфабрикат з додаванням порошоків ожини, % до маси борошна							
		з ягід				з насіння			
		3	5	7	9	3	5	7	9
Тіста:									
Вологість, %	20,82	20,84	20,86	20,88	21,09	20,86	20,89	20,95	20,03
Гранична напруга зсуву, кПа	10,63	10,64	10,65	10,66	10,73	10,66	10,67	10,69	10,72
Пісочного напівфабрикату:									
Вологість, %	4,66	4,68	4,7	4,71	4,77	4,69	4,71	4,73	4,82
Щільність, кг/м ³	439,4	439,9	440,3	440,7	442,6	440,2	440,5	440,9	442,9
Намочуваність, %	140,8	140,6	140,1	138,3	137,5	140,3	138,5	138,1	137,2
Лужність, град.	1,1	0,98	0,93	0,8	0,72	1,04	0,98	0,95	0,90

Джерело: розроблено авторами

структурно-механічними показниками якості не поступаються виробам приготуванням за традиційною рецептурою, тому можна надати рекомендації щодо доцільності використання в їх технології порошку з ягід ожини в кількості 5% до маси борошна.

Список літератури:

1. Шестак О.В. Сучасний стан та тенденції розвитку кондитерської галузі / О.В. Шестак // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – 2013. – № 6 (980). – С. 132–137.
2. Чорна Н.В. Перспективи використання кальцієвмісних добавок у технології борошняних кондитерських виробів із пісочного тіста / Н.В. Чорна, Б.Б. Ботштейн, Т.М. Хаустова // Прогресивні техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі. – 2012. – Вип. 1. – С. 306–311.
3. Дзюндзя О.В. Кондитерські вироби функціонального призначення з використанням порошоків хурми / О.В. Дзюндзя, Н.Ю. Ярошенко // Технологія харчування і товарознавство. – 2011. – № 4. – С. 27–32.
4. Поп Т.М. Технологія пісочних кондитерських виробів з порошком листя волоського горіха та борошном «Здоров'я» / Т.М. Поп // Харчова наука і технологія. – 2016. – № 2 (10). – С. 58–65.
5. Типсіна Н.Н. Использование порошка папоротника в производстве песочного печенья и бисквитного полуфабриката / Н.Н. Типсіна, Е.В. Мельникова // Вестник КрасГАУ. – 2014. – № 12. – С. 219–224.
6. Ільдїрова С.К. Технологія виробів з пісочного тіста з використанням дикорослої розторопші плямистої / С.К. Ільдїрова, С.Е. Стіборовський, О.В. Старостеле // Харчова наука і технологія. – 2010. – № 1 (10). – С. 91–94.
7. Чуйко А.М. Дослідження якості виробів із дріжджового тіста і пісочного печива з використанням кріопорошків із рослинної сировини / А.М. Чуйко, М.М. Чуйко, О.С. Орлова, С.О. Єрьоменко // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2014. – № 13 (68). – С. 133–137.
8. Підвищення харчової цінності пісочного напівфабрикату за рахунок кедрового борошна / А.Л. Рогова, О.В. Іванова, Т.Г. Панасова, Л.М. Медведь // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2008. – № 1 (28). – С. 99–102.
9. Власова К.В. Анализ потребительского спроса на песочный полуфабрикат с мукой семян тыквы [Електронний ресурс] / К.В. Власова, В.А. Козлова // Технология и товароведение инновационных пищевых продуктов. – 2011. – № 2 (7). – Режим доступу: <http://www.gu-unpk.ru/public/file/archive/n2%202011.pdf#page=27>
10. Чудік Ю.В. Удосконалення технології бісквітних і пісочних напівфабрикатів на основі ячмінного борошна: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.18.01 / Чудік Ю.В.; Нац. ун-т харч. технологій. – К., 2002. – 20 с.
11. Павлов А.В. Сборник рецептур мучных кондитерских и булочных изделий / А.В. Павлов. – Л.: Гидрометиздат, 1998. – 294 с.

**Шидловская Е.Б., Ищенко Т.И.,
Медвидь И.Н., Андросюк А.М.**

Национальный университет пищевых технологий

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОДУКТОВ ПЕРЕРАБОТКИ ЕЖЕВИКИ В ТЕХНОЛОГИИ ПЕСОЧНОГО ПОЛУФАБРИКАТА

Аннотация

В статье рассмотрена целесообразность использования порошка из ягод и семян ежевики как источника биологически активных веществ в технологии песочного полуфабриката для повышения пищевой ценности продукции. Установлено влияние исследовательского сырья на физико-химические, структурно-механические показатели качества теста и готовых изделий. Приведена сравнительная органолептическая оценка песочных полуфабрикатов обогащенных продуктами переработки ежевики и даны рекомендации по их дозировке.

Ключевые слова: мучные кондитерские изделия, песочный полуфабрикат, продукты переработки ежевики, порошок из ягод ежевики, порошок из семян ежевики.

**Shydlovska O.B., Ishchenko T.I.,
Medvid I.M., Androsyuk A.M.**

National University of Food Technologies

USING OF PROCESSING PRODUCTS FROM BLACKBERRIES IN THE TECHNOLOGY OF SHORTCRUST SEMI-FINISHED GOODS

Summary

The article examines the feasibility of using powder with berries and seeds blackberries as a source of biologically active substances in the technology of shortcrust semi-finished product to increasing the nutritional value of products. Determined the effect of the investigation raw materials on physicochemical and structural and mechanical indicators of quality of dough and finished products. Shows the comparative organoleptic assessment of shortcrust semi-finished product enriched with products processing from blackberries and rendered the recommendations of their dosing.

Keywords: pastry products, shorterust semi-finished product, products processing from blackberries, berries blackberry powder, seeds blackberry powder.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 633.34:631.8

ВЛИЯНИЕ УДОБРЕНИЙ И ГУМАТА КАЛИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ФОТОСИНТЕТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ПОСЕВОВ СОИ

Генгало О.М., Генгало Н.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Одним из приоритетных направлений мирового современного земледелия является использование возможностей симбиотической азотфиксации для повышения продуктивности бобовых культур и плодородия почвы путем совместного использования минеральных удобрений и гумата калия. В связи с этим исследования влияния минеральных удобрений, обработки семян и внекорневых подкормок раствором гумата калия на продуктивность сои являются актуальными. Исследования влияния минеральных удобрений, обработки семян и внекорневых подкормок гуматом калия на фотосинтетическую активность растений сои, урожайность и качество получаемого зерна проводили при выращивании сои на черноземе типичном малогумусном в Правобережной Лесостепи Украины. Решение этой задачи осуществлялось на фоне минеральных удобрений и без них. Исследованиями установлено, что внесение N_{60} в виде гранулированного сульфата аммония с гуматами на фоне $P_{60}K_{60}$ в сочетании с обработкой семян 2%-м раствором и внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумата калия способствует оптимальному развитию фотосинтетического аппарата растений, получению урожайности зерна сои на уровне 3,94 т/га с высокими показателями его качества.

Ключевые слова: соя, фотосинтетическая активность, минеральные удобрения, сульфат аммония, сульфат аммония с гуматами, аммиачная селитра, гумат калия.

Постановка проблемы. Важная роль в биологизации современных технологий отводится биологическому связыванию азота воздуха бобовыми культурами. В условиях ограниченного ресурсного обеспечения современного отечественного сельскохозяйственного производства одним из путей оптимизации агроэкосистем является применение биологических препаратов и регуляторов роста растений, способствующих увеличению биологической фиксации [1]. Поэтому, одним из приоритетных направлений мирового современного земледелия является использование возможностей симбиотической азотфиксации для повышения продуктивности бобовых культур и плодородия почвы путем предпосевной обработки семян биологическими препаратами или регуляторами роста растений и их использования в процессе роста и развития растений [2].

Эти приемы являются достаточно дешевыми и эффективными в технологии выращивания сои и способствуют повышению продуктивности растений и улучшению качества продукции [3].

В этом направлении особого внимания заслуживает использование гумата калия, содержащего легкорастворимые гуминовые вещества, которые положительно влияют на геном клетки, усиливают процессы синтеза ДНК, РНК, белка, ферментов белкового и нуклеинового метаболизма, активизируют клеточное деление, ростовые и морфологические процессы, регенерацию тканей, регулируют и облегчают поступление и передвижение питательных веществ [4].

Усилению вышеуказанных процессов способствуют оптимальные условия питания растений созданные использованием минеральных удо-

брений. Эффективность их применения зависит от сроков внесения, типа и уровня плодородия почвы, условий влагообеспечения. В начальной фазе роста и развития соя требует меньше питательных веществ, а начиная с фазы цветения, и особенно в период формирования бобов и налива зерна, потребность в них резко возрастает. В этот период растения потребляют максимальное количество элементов питания. Максимальное количество азота соя усваивает от фазы бутонизации до цветения, когда интенсивно нарастает вегетативная масса. Значительная его часть используется при наливе зерна, частично за счет оттока из других органов растения. Фосфор способствует закладке большего количества генеративных органов и развития клубеньков, в результате чего улучшается обеспечение азотом. Наибольшее количество калия растения используют в фазе бобов и налива зерна [1; 4-5].

В связи с этим исследования по выявлению влияния совместного использования минеральных удобрений и гумата калия на формирование урожая растений сои и качества её зерна есть весьма актуальными.

Цель исследований. Целью наших исследований было изучить влияние минеральных удобрений, обработки семян и внекорневых подкормок раствором гумата калия на продуктивность сои.

Объекты и методика исследований. Решение задачи в соответствии с целями осуществлялось на фоне минеральных удобрений и без них.

Изучение эффективности действия последних, обработки семян и внекорневых подкормок растений сои осуществляли согласно схемы:

1. Без удобрений (контроль);

2. Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором);
3. Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором);
4. Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором);
5. $N_{60}P_{60}K_{60}$ (N в форме Naa);
6. $N_{60}P_{60}K_{60}$ (N в форме Na с гуматами);
7. $N_{60}P_{60}K_{60}$ (Naa) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором);
8. $N_{60}P_{60}K_{60}$ (Na с гуматами) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором);
9. $N_{60}P_{60}K_{60}$ (Naa) + Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором);
10. $N_{60}P_{60}K_{60}$ (Na с гуматами) + Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором);
11. $N_{60}P_{60}K_{60}$ (Naa) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором);
12. $N_{60}P_{60}K_{60}$ (Na с гуматами) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором).

Обработку семян сои осуществляли в день посева согласно соответствующим рекомендациям, которые предусматривают применение 2%-го раствора при использовании 200 г гумата калия на 1 тонну семян на 10 л воды.

Внекорневые подкормки растений сои осуществляли в периоды наиболее интенсивного использования растениями питательных веществ – в фазу 3-4 настоящих (тройчатых) листьев, начала цветения растений и налива бобов. Подкормку проводили 0,02%-м раствором из расчета 50 г гумата калия на 300 л воды на 1 га.

Площадь посевого участка – 100 м², учетного – 65 м², повторность опыта – трехкратная. Размещение вариантов систематическое. Технология выращивания – общепринятая для Правобережной Лесостепи Украины.

Почва опытного участка – чернозем типичный малогумусный грубопылевато-легкосуглинистый на лессе, который характеризуется средней обеспеченностью лужногидролизиремым азотом, повышенной – подвижными соединениями фосфора и средней – обменным калием.

В течение вегетационного периода определяли нарастания сырой и сухой массы надземной части растений гравиметрическим методом (ГОСТ 13586.5-93), проводили фенологические наблюдения – биометрические измерения площади листовой поверхности и вычисляли чистую продуктивность фотосинтеза (ЧПФ) согласно общепринятым в агрономии методикам, приведенным в практикуме «Методы биологических и агрохимических исследований растений и почв» [6].

Сбор урожая проводили отдельно по вариантам прямым комбайнированием. В образцах зерна проводили определение содержания белка ускоренным методом, «сырого» жира методом обезжиренного остатка по С.В. Рушковскому [7].

Исследования проводили с сортом сои Аннушка. Он занесен в реестр сортов растений, пригодных к распространению в Украине с 2007 г., который рекомендуется для всех климатических зон и признан национальным стандартом для ультраскороспелых сортов. Оригинатор – Научное селекционно-семеноводческое предприятие «Соевый век».

Изложение основного материала. Удобрения и регуляторы роста растений это мощный фактор влияния на рост, развитие и формирование урожайности сельскохозяйственных культур. Эти вещества увеличивают ассимиляционную поверхность сои, способствуют накоплению максимального количества сухого вещества в растениях и формированию высокой урожайности биологически ценного зерна.

Как отмечает Ф.Ф. Адамень и др. [4] максимальные размеры ассимиляционной поверхности сои и нарастание сухого вещества наблюдаются в фазе образования бобов. В наших исследованиях высокие уровни этих показателей наблюдались в период цветения-налива бобов (табл. 1).

Так, в среднем за три года исследований на контроле 08.07. площадь листовой поверхности составляла 33,6 тыс. м²/га и к 19.07. возросла до 44,0 тыс. м²/га. У вариантах с обработкой семян 2%-м раствором гумата калия эти показатели соответственно составляли 36,9 и 48,4 тыс. м²/га, тогда как при проведении внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумата калия – 39,9 и 53,4 тыс. м²/га. Без использования минеральных удобрений этот показатель максимальным наблюдался при проведении обработки семян 2%-м раствором и внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумата калия и составил 42,1 тыс. м²/га 08.07. и соответственно 58,0-19.07. При внесении аммиачной селитры на фоне фосфорно-калийных удобрений в норме $N_{60}P_{60}K_{60}$ площадь листовой поверхности на 08.07. составила 49,2 тыс. м²/га и на 19.08. возросла до 62,8.

На варианте с внесением эквивалентного количества сульфата аммония с гуматами этот показатель соответственно составил 53,9 и 72,5 тыс. м²/га. При внесении $N_{60}P_{60}K_{60}$ с последующей обработкой семян 2%-м раствором гумата калия площадь листовой поверхности составила 54,1 и 72,7 тыс. м²/га (аммиачная селитра) и 59,6 и 87,7 тыс. м²/га (сульфат аммония с гуматами).

При проведении внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумата калия на фоне $N_{60}P_{60}K_{60}$ этот показатель составил 57,4 и 82,6 тыс. м²/га на варианте с аммиачной селитрой и 64,8 и 89,9 тыс. м²/га – с сульфатом аммония с гуматами. Максимальная площадь листовой поверхности обеспечивалась внесением минеральных удобрений совместно с обработкой семян и внекорневыми подкормками – 62,7 и 88,6 тыс. м²/га (аммиачная селитра) и 73,4 и 103 тыс. м²/га (сульфат аммония с гуматами).

Внесение удобрений положительно влияло на накопление сухого вещества растениями сои. На контроле этот показатель на 08.07. составлял 1,58 т/га и увеличился на 19.07. до 2,66 т/га. При проведении обработки семян 2%-м раствором гумата калия он увеличился соответственно до 1,96 и 3,21 т/га, а внекорневых подкормок 0,02%-м раствором до 2,30 и 3,78 т/га. При совместном выполнении вышеуказанных приёмов накопление сухого вещества достигло соответственно 2,65 и 4,37 т/га. Максимальными показателями отмечались варианты с внесением минеральных удобрений и проведением обработки семян и внекорневых подкормок – 4,66 и 7,67 т/га (аммиачная селитра) и 5,69 и 9,39 т/га (сульфат аммония).

Важной задачей при оптимизации условий развития растений является не только увеличе-

ние ассимиляционной поверхности и накопления сухого вещества, но и интенсификация работы фотосинтезирующего аппарата. Одним из показателей, который характеризует интенсивность его работы, является чистая продуктивность фотосинтеза (ЧПФ), которая определяется количеством органического вещества на единицу ассимилирующей поверхности за единицу времени.

В наших исследованиях в период наиболее интенсивного развития ассимиляционного аппарата и нарастания сухого вещества (с 08.07. по 19.07.) чистая продуктивность фотосинтеза на контроле составила 2,52 и увеличилась до 2,65 г/м² в сутки на варианте с обработкой семян 2%-м раствором гумата калия и до 2,85 г/м² в сутки – на варианте с проведением внекорневых подкормок 0,02%-м

Таблица 1

Влияние удобрений и гумата калия на развитие фотосинтетической активности растений сои, среднее за 2009-2011 гг.

Вариант опыта		Площадь листовой поверхности, тыс. м ² /га		Накопление сухого вещества, т/га		Чистая продуктивность фотосинтеза, г/м ² за сутки
		08.07	19.07	08.07	19.07	
1.	Без удобрений (контроль)	33,6	44,0	1,58	2,66	2,52
2.	Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	36,9	48,4	1,96	3,21	2,65
3.	Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	39,9	53,4	2,30	3,78	2,85
4.	Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	42,1	58,0	2,65	4,37	3,11
5.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (N в форме Naa)	49,2	62,8	2,84	4,67	2,95
6.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (N в форме Na с гуматами)	53,9	72,5	3,34	5,63	3,25
7.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	54,1	72,7	3,35	5,58	3,20
8.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	59,6	87,7	4,00	6,82	3,55
9.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	57,4	82,6	3,92	6,60	3,47
10.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	64,8	89,8	4,84	7,94	3,65
11.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	62,7	88,6	4,66	7,67	3,61
12.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	73,4	103	5,69	9,39	3,83
НСР _{0,05}		14,4	18,0	1,23	1,92	-

Таблица 2

Влияние минеральных удобрений и гумата калия на урожайность сои

Вариант опыта		Урожайность, т/га				Прибавка к контролю	
		2009 г.	2010 г.	2011 г.	среднее	т/га	%
1.	Без удобрений (контроль)	1,74	2,31	2,13	2,06	-	-
2.	Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	1,85	2,35	2,25	2,15	0,09	4,37
3.	Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	1,87	2,82	2,33	2,34	0,28	13,6
4.	Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	1,90	3,11	2,52	2,51	0,45	21,8
5.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (N в форме Naa)	2,43	3,11	2,76	2,77	0,71	34,5
6.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (N в форме Na с гуматами)	3,02	3,24	3,14	3,13	1,07	51,9
7.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	2,54	3,54	2,93	3,00	0,94	45,6
8.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	3,06	3,95	3,67	3,56	1,50	72,8
9.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	2,63	3,95	3,20	3,26	1,20	58,3
10.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	3,09	4,51	3,86	3,82	1,76	85,4
11.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	2,88	4,13	3,41	3,47	1,41	68,4
12.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	3,14	4,55	4,14	3,94	1,88	91,3
НСР _{0,05} , т/га		0,65	0,74	0,52			

раствором гумата калия. При проведении обработки семян 2% раствором гумата калия с дальнейшим использованием внекорневых подкормок 0,02%-м раствором даже без внесения минеральных удобрений ЧПФ составила 3,25 г/м² в сутки.

На фоне твердых удобрений чистая продуктивность фотосинтеза колебалась в пределах 3,20-3,83 г/м² в сутки, причем этот показатель был самым высоким на вариантах с внесением N₆₀P₆₀K₆₀ в сочетании с обработкой семян 2%-м раствором и внекорневыми подкормками 0,02% раствором гумата калия (3,61 г/м² в сутки за использования аммиачной селитры и 3,83 г/м² в сутки – сульфата аммония с гуматами).

Таким образом, на развитие фотосинтетической активности посевов сои наибольшее влияние имело внесение минеральных удобрений совместно с проведением обработки семян и внекорневыми подкормками.

Исследованиями многих ученых доказано, что между чистой продуктивностью фотосинтеза и урожайностью сельскохозяйственных культур существует тесная корреляционная связь. В наших исследованиях наблюдалась аналогичная закономерность, между этими показателями коэффициент корреляции составил 0,95.

Внесение минеральных удобрений, а также использование гумата калия положительно влияло на урожайность сои (табл. 2.).

Так, на контроле, в среднем за три года исследований, она составила 2,06 т/га. На варианте с обработкой семян 2%-м раствором гумата калия прирост урожая к контролю составил 0,09 т/га (4,37%), а при проведении внекорневых подкормок 0,02%-м раствором – 0,28 т/га (13,6%). При совместном использовании обработки семян 2%-м раствором и внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумат калия урожайность достигла 2,51 т/га, что на 21,8% (20,45 т/га) больше относительно контроля.

При внесении аммиачной селитры в составе полного минерального удобрения (N₆₀P₆₀K₆₀) урожайность увеличилась до уровня 2,77 т/га, а сульфата аммония с гуматами – 3,13 т/га, соответственно прирост урожая к контролю составил 0,71

и 1,07 т/га. На вариантах с внесением N₆₀P₆₀K₆₀ в сочетании с обработкой семян или внекорневыми подкормками гуматом калия урожайность зерна сои колебалась в пределах 3,00-3,82 т/га, что на 0,94-1,76 т/га (45,6-85,4%) больше относительно контроля. Наиболее высокая урожайность формировалась при внесении N₆₀P₆₀K₆₀ совместно с проведением обработки семян 2%-м раствором и внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумата калия и составила 3,47 т/га (аммиачная селитра) и 3,94 т/га (сульфат аммония с гуматами).

Таким образом, совместное использование минеральных удобрений с обработкой семян и внекорневыми подкормками гуматом калия является важным агроприемом при выращивании сои.

В улучшении качества продукции растениеводства большое значение играет рациональное применение удобрений, регуляторов роста растений, средств химической мелиорации и защиты растений от болезней, сорняков, вредителей и т.п.

В наших опытах использование минеральных удобрений и гумата калия положительно влияло на содержание белка и «сырого» жира в зерне сои (табл. 3).

Так, в контроле содержание белка составило 36,9%, а «сырого» жира – 18,9%. При обработке семян 2%-м раствором гумата калия эти показатели соответственно увеличивались до 40,1 и 19,9%, а при проведении внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумата калия – до 41,3 и 20,2%. При сочетании выше указанных агроприемов эти показатели достигали уровня 43,3 и 20,4%.

Максимальное содержание белка и «сырого» жира обеспечивалось внесением N₆₀P₆₀K₆₀ совместно с проведением обработки семян 2%-м раствором и внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумата калия, которое соответственно составляло 45,8 и 21,6% при использовании аммиачной селитры и 46,3 и 23,3% – сульфата аммония с гуматами. На других вариантах опыта эти показатели колебались в пределах 39,1–20,6 и 44,4–22,9%.

Таким образом, обработка семян и внекорневые подкормки гуматом калия на фоне внесения

Таблица 3

Влияние минеральных удобрений и гумата калия на качество зерна сои, среднее за 2009-2011 гг.

Вариант опыта		Содержание, %	
		белка	«сырого» жира
1.	Без удобрений (контроль)	36,9	18,9
2.	Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	40,1	19,9
3.	Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	41,3	20,2
4.	Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	43,3	20,4
5.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (N в форме Naa)	39,1	20,6
6.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (N в форме Na с гуматами)	40,1	21,4
7.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	42,6	20,8
8.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором)	43,3	21,7
9.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	43,4	21,3
10.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	44,4	22,9
11.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Naa) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	45,8	21,6
12.	N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ (Na с гуматами) + Гумат калия (обработка семян 2%-м раствором + внекорневые подкормки 0,02%-м раствором)	46,3	23,3
НСР _{0,05} , %		2,12	1,23

$N_{60}P_{60}K_{60}$ обусловливали высокие показатели качества зерна сои.

Выводы. Внесение N_{60} в виде сульфата аммония с гуматами на фоне $P_{60}K_{60}$ в сочетании с обработкой семян 2%-м раствором гумата калия и внекорневыми подкормками 0,02%-м раствором способствовало получению урожайности сои на уровне 3,94 т/га. Максимальные показатели качества зерна сои обеспечиваются внесением $N_{60}P_{60}K_{60}$ совместно с проведением обработки семян 2%-м и

внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумата калия. Проведение обработки семян 2%-м и внекорневых подкормок 0,02%-м раствором гумат калия совместно с внесением $N_{60}P_{60}K_{60}$ обеспечивало оптимальные показатели фотосинтетической деятельности растений сои. Совместное использование минеральных удобрений с обработкой семян и внекорневыми подкормками гуматом калия оказалось более эффективным по сравнению с проведением указанных приемов отдельно.

Список литературы:

1. Зайцев О. Застосування інтенсивної технології вирощування – шлях до підвищення урожайності сої / О. Зайцев, В. Ковальов, О. Турчинов // Пропозиція. – 2004. – № 2. – С. 44-45.
2. Моргун В. Бактеризація посівного матеріалу бобових / В. Моргун, С. Коць // Пропозиція. – 2007. – № 2. – С. 40-41.
3. Здор Г. Вирішення питання мікродобрив / Г. Здор // Пропозиція. – 2009. – № 4. – С. 42-45.
4. Агробиологические особенности возделывания сои в Украине / [Адамень Ф. Ф., Вергунов В. А., Лазер П. Н., Вергунова И. Н.]. – К.: Аграр. наука, 2006. – 455 с.
5. Турин Е. Н. Применение удобрений при выращивании сои / Е. Н. Турин, Н. А. Сулима // Агроном. – 2008. – № 2. – С. 120-121.
6. Методи біологічних та агрохімічних досліджень рослин і ґрунтів / [З. М. Грицаєнко, А. О. Грицаєнко, В. П. Карпенко]. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2003. – 320 с.
7. Агрохімічний аналіз / [М. М. Городній, А. Г. Сердюк, А. В. Бикін та ін.]. – К.: Арістей, 2007. – 624 с.

Генгало О.М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Генгало Н.О.

Українська лабораторія якості і безпеки продукції АПК

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ВПЛИВ ДОБРІВ І ГУМАТУ КАЛІЮ НА ФОРМУВАННЯ ФОТОСИНТЕТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ПОСІВІВ СОЇ

Анотація

Одним з пріоритетних напрямків світового сучасного землеробства є використання можливостей симбіотичної азотфіксації для підвищення продуктивності бобових культур і родючості ґрунту шляхом спільного використання мінеральних добрив і гумату калію. У зв'язку з цим дослідження впливу мінеральних добрив, обробки насіння та позакорневих підживлень розчином гумату калію на продуктивність сої є актуальними. Дослідження впливу мінеральних добрив, обробки насіння та позакорневих підживлень гуматом калію на фотосинтетичну активність рослин сої, урожайність і якість одержуваного зерна проводили при вирощуванні сої на чорноземі типовому малогумусного в Правобережного Лісостепу України. Вирішення цього завдання здійснювали на фоні мінеральних добрив і без них. Дослідженнями встановлено, що внесення N_{60} у вигляді гранульованого сульфату амонію з гуматами на фоні $P_{60}K_{60}$ в поєднанні з обробкою насіння 2%-м розчином і позакорневими підживленнями 0,02%-м розчином гумату калію сприяє оптимальному розвитку фотосинтетичного апарату рослин, отриманню врожайності зерна сої на рівні 3,94 т/га з високими показниками його якості.

Ключові слова: соя, фотосинтетична активність, мінеральні добрива, сульфат амонію, сульфат амонію з гуматами, аміачна селітра, гумат калію.

Henhalo O.M., Henhalo N.A.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

INFLUENCE OF FERTILIZERS AND POTASSIUM HUMATE ON THE FORMATION OF THE PHOTOSYNTHETIC ACTIVITY OF SOYBEANS

Summary

One of the priorities of the world of modern agriculture is to use the features of symbiotic nitrogen fixation for increasing the productivity of legumes and soil fertility through the joint use of mineral fertilizers and potassium humate. In this regard, studies of the effect of fertilizers, seed treatment and foliar potassium humate on soybean productivity are relevant. Studies of the effect of fertilizers, seed treatment and foliar application of potassium humate on the photosynthetic activity of soybean plants, yield and quality of the grain was carried out under soybean cultivation on chernozem typical humus in the Right Bank Forest-Steppe of Ukraine. This task was carried out against a background of mineral fertilizers without them. Research this article provides the investigation results of the influence of mineral fertilizers while seed treatment and top-dressing with potassium humate on soya photosynthetic activeness, its capacity and quality in the terms of growing in typical low-humus black soils in Right-Bank Forest-Steppe of Ukraine. It is found out that application of N_{60} in the form of pelletized ammonium sulphate and humates, together with $P_{60}K_{60}$, while seed treatment with 2% potassium humate solution and 0,02% potassium humate solution, favour the optimum development of plant photosynthetic organs and crop capacity of high quality soya beans at the range of 3,94 t/ha.

Keywords: soybeans, photosynthetic activity, fertilizers, ammonium sulphate, ammonium sulphate with humates, ammonium nitrate, potassium humate.

УДК 633.71:631.576.3;524.7

МІНЛИВІСТЬ НАСІННЕВОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ СЕЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ ТЮТЮНУ

Ковалюк О.М., Шейдик К.А.

Ужгородський національний університет

У статті, на основі детального аналізу насінневої продуктивності селекційного матеріалу тютюну під впливом різних умов вирощування, розкрито мінливість якості насіння та вказані причини її походження. Зроблено висновки про необхідність досліджень напрямів, характеру і масштабів цього явища для управління ним і використання для розроблення раціональної технології виробництва високоякісного насіння.

Ключові слова: тютюн, селекційний матеріал, насіннезнавство, насіння, різноякісність, посівні якості.

Постановка проблеми. Найповніша реалізація генетичного потенціалу врожайності сучасних сортів сільськогосподарських культур можлива лише за сівби високоякісного насіння [1]. Насіння – це результат роботи, виконаної рослиною для продовження існування власного виду. Саме на насінні відображається вплив складного і мінливого комплексу умов середовища. Тому за якістю та кількістю насіння можна дати оцінку самій рослині.

Насіння слід розглядати як основу передачі не лише цілісності генотипу сорту від покоління до покоління, але й системи взаємодіючих генів і середовища у фенотипових змінах в конкретних агроекологічних умовах [2]. Насіння формується в процесі життєдіяльності материнської рослини в певних умовах навколишнього середовища. Внаслідок впливу різних ендогенних та екзогенних чинників у різні періоди життя материнських рослин насіння набуває різних змін і відмінностей [3]. Відмінності насіння за морфологічними ознаками, біохімічним складом та фізіологічним станом, що впливає на його здатність до проростання й продуктивність рослин у потомстві,

називаються різноякісністю [4]. При цьому добре відомо, що навіть дві насінини однієї рослини не є абсолютно ідентичними.

Проблема різноякісності насіння є вкрай важливою з теоретичної і практичної точки зору. Належне місце в сучасному вітчизняному насіннезнавстві вона зайняла дякуючи ґрунтовним роботам М.М. Кулешова, І.Г. Строни, К.Е. Овчарова, О.Г. Кизиловой та інших дослідників. В теперішній час названа проблема розробляється особливо інтенсивно [5].

У вивченні різноякісності насіння накопичено значний матеріал щодо її природи та причин виникнення. В той же час різноякісність насіння вивчена не досконально, а тим паче в конкретних природнокліматичних умовах. Тому питання вивчення впливу різних факторів на утворення різноякісного насіння, пошук шляхів зменшення негативного впливу цього явища на продуктивність окремих рослин і фітоценозів, розроблення ефективних прийомів сортової агротехніки є доволі актуальними питаннями.

Аналіз останніх досліджень. Матеріалом для досліджень послужили селекційні сортозразки та

перспективні сорти тютюну. Фенологічні спостереження проводили згідно класифікатора Семєнної та вдосконаленого нами для наявного матеріалу. Кондиційність перевіряли за ДСТУ 4138 та розробленими методиками визначення схожості і контролю за сортовою чистотою. Вплив різних факторів середовища на селекційні зразки у період вегетації визначали за їх господарсько-цінними ознаками згідно методики О.І. Савіної.

Виходячи із вимог до сучасних сортів тютюну важливе значення набуває насіннева продуктивність, вдосконалення технології ведення насінництва, поліпшення якості (схожість повинна становити не менше 90%). Таку якість можна одержати за умови генетично обумовленої високої насінневої продуктивності та суворого дотримання комплексу агротехнічних заходів, які сприяють забезпеченню умов для формування насіння, прогресивних способів післязбиральної обробки насіння і підготовки його до сівби. Тому в наших дослідженнях значне місце займає вивчення впливу природних умов на якісні та кількісні показники насіння тютюну. Для цього проводили фенологічні спостереження за ростом і розвитком рослин залежно від погодних умов вирощування.

У результаті спостережень за ростом і розвитком генеративних ознак встановлено, що виникає потреба добору біотипів, спадково здатних протистояти негативним факторам середовища з високим генетичним потенціалом врожайності та якості, не зменшуючи продуктивності насіння.

Насіннеутворення у тютюну в умовах Закарпатської області не достатньо досліджено. Аналіз сортів, пересіяних у 2004 році показав, що тривалість цвітіння тісно корелює з температурним режимом цього періоду. Суха і тепла погода при низькій вологості у період цвітіння призводить до швидкого припинення надходження пластичних речовин у насінні, осипанню квіток, зниженню продуктивності пилку, що значно зменшує кількість зав'язування коробочок та насіння у коробочці. Аналізуючи схожість насіння сортів у різні за погодними умовами роки встановлено, що у 2002 році кількість опадів за вегетаційний період становила 205 мм, за липень місяць випало лише 21 мм проти 64 мм середньобогаторічних даних, що не сприяло розвитку генеративних органів. Оподи за серпень становили 51 мм, із досить високою температурою, що сприяло зав'язуванню коробочок. Отже, схожість насіння до 50% кондиційності становила лише у 3,7% сортів, до 70% у 64% та до 100% у 22,3% сортів. Сама висока кондиційність насіння відмічена у сортів із коротким періодом вегетації та досяганням 50% коробочок до 5 вересня.

Не сприятливим для формування продуктивності генеративних органів був 2004 рік, хоча у загальному це оптимальний рік для вегетації тютюну. Значна кількість опадів у серпні розтягнула період вегетації, особливо генеративних органів, утворення бічних гілок на суцвітті та пасинків. Спостерігається сильне ураження стовбуром тютюну саме тих сортів, у яких відновились вегетація генеративних органів. Так, при загальній кількості опадів за вегетацію 320 мм та високою кількістю опадів за серпень – 88,1 мм низька кондиційність насіння (до 50%) становила у 72% сортів, до 70% лише у 3,5%, а високої еліт-

ної кондиційності не одержано у жодного сортозразка. Навіть ранньостиглий сорт Берлей 14, суцвіття якого було добре сформовано, видалені бічні гілки на суцвітті із більш пізнім зацвітанням, мав схожість насіння лише 57%, а Берлей 6 – 63%, інші сортів нижче 50% схожості.

Так, при загальній кількості опадів за вегетацію 320 мм та високою кількістю опадів за серпень – 88,1 мм низька кондиційність насіння (до 50%) становила у 72% сортів, до 70% лише у 3,5%, а високої елітної кондиційності не одержано у жодного сортозразка. Навіть ранньостиглий сорт Берлей 14, суцвіття якого було добре сформовано, видалені бічні гілки на суцвітті із більш пізнім зацвітанням має схожість насіння лише 57%, а Берлей 6 – 63%, інші сортів нижче 50% схожості.

У кінці вегетації 2005-2007 років аналізували продуктивність суцвіття сортів із різним продуктивним потенціалом (рис. 1).

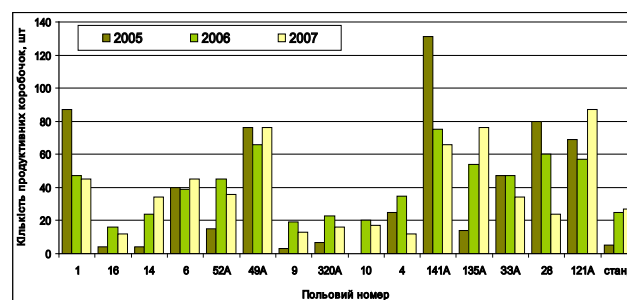

Рис. 1. Вплив сортових особливостей та погодних умов на кількість продуктивних коробочок

У результаті встановлено, що 2005 рік був найсприятливим для розкриття насінневої продуктивності, але кількість розвинутих коробочок була дуже мінливою і від рівня генетичного потенціалу зразків. Низькопродуктивні форми були з малою кількістю коробочок за усі роки вивчення. Мінливість кількості продуктивних коробочок під впливом погодних умов в порівнянні із стандартом Соболчський 33 наведена на рис. 2.

Рис. 2. Мінливість кількості продуктивних коробочок під впливом погодних умов

Аналізуючи матеріали розкриття маси насіння із суцвіття встановлено високу продуктивність саме у 2005 році та більш вирівняний матеріал у 2007 році. Тут також спостерігається різниця не тільки умов вирощування, а й генетичний потенціал сорту (рис. 3).

Аналізуючи матеріали мінливості маси насіння з суцвіття під впливом погодних умов встановлено, що відчутно змінюється маса насіння

під впливом погодних умов у тих зразків, яким характерна висока маса насіння із суцвіття за оптимальних умов вирощування (рис. 4). Зразки з низькою продуктивністю менш мінливі за розкриттям продуктивності, тобто, за різних умов мінімум забезпечать кожного року, за виключенням тих зразків, які віднесено до групи ризикованого одержання насіння в умовах західної частини України.

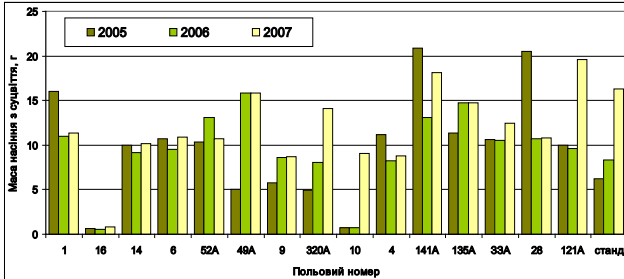

Рис. 3. Вплив сортових особливостей та погодних умов на масу насіння з суцвіття

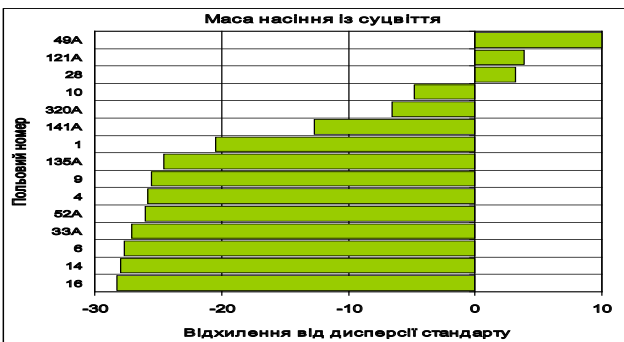

Рис. 4. Мінливість маси насіння з суцвіття під впливом погодних умов

При детальному аналізі селекційного матеріалу за кількістю насіння у коробочці встановлено відмінності за зразками і менш спостерігається за роками вивчення. Тобто, маса насіння з коробочки є більше генетичною ознакою сорту, ніж вплив умов вирощування на розкриття потенціалу зразка (рис. 5).

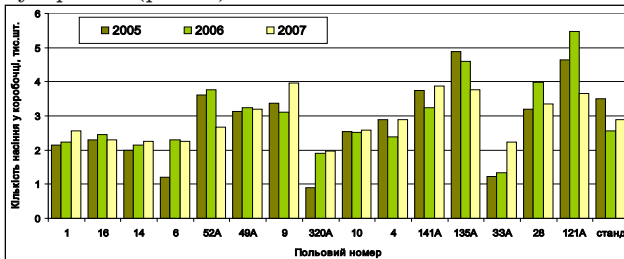

Рис. 5. Вплив сортових особливостей та погодних умов на кількість насіння у коробочці

Мінливість кількості насіння з коробочки під впливом погодних умов відмічена у низькопродуктивних зразків, а високопродуктивні мають стабільну кількість насінин у коробочці (рис. 6). Така інформація про сортозразок дуже потрібна при формуванні кількості насіння для зберігання та при схрещуванні з метою забезпечення кількості рослин для одержання гарантованого насіння для подальшого використання при апоміктичній селекції, де насіння гібридів першого покоління використовується поетапно більш тривалий період.

Рис. 6. Мінливість кількості насіння з коробочки під впливом погодних умов

Не менш важливе значення у насінництві кожної культури відіграє маса 1000 насінин, що дає можливість відрегулювати норму висіву, кількість насінин у грамі. Аналізуючи зібрані матеріали, наведені на рис. 7, встановлено помітний вплив умов вирощування на формування виповненості насіння у зразків з генетично високою насінневою продуктивністю. Низькопродуктивні зразки не відрізнялись масою 1000 насінин за любых умов вирощування. При перегляді насіння кожного зразка навіть візуально можливо відмітити величину, блиск, забарвлення насіння, що служить відмінною ознакою при характеристиці кожного зразка. Особливо така детальна оцінка необхідна при налагодженні первинного доказового насінництва.

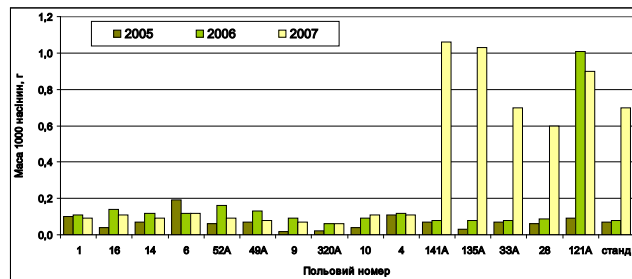

Рис. 7. Вплив сортових особливостей та погодних умов на масу 1000 насінин

При статистичній обробці даних мінливості маси 1000 насінин під впливом погодних умов встановлено, що дуже мінливими також виявились зразки із високим потенціалом насінневої продуктивності, яка сильно буде коливатись від умов вирощування (рис. 8).

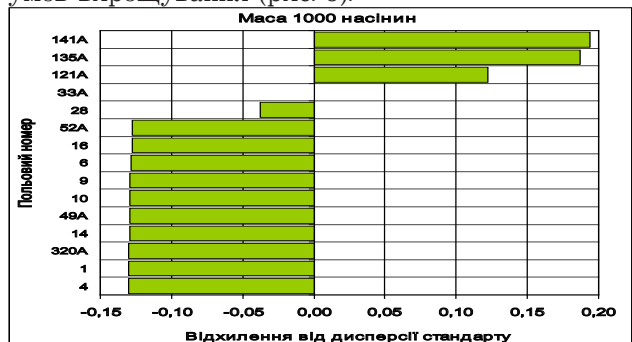

Рис. 8. Мінливість маси 1000 насінин під впливом погодних умов

Насіння слід розглядати як основу передачі не лише цілісності генотипу сорту від покоління до покоління, але й системи взаємодіючих генів і

середовища у фенотипових змінах в конкретних агроекологічних умовах [5]. Проблема різноякісності насіння є вкрай важливою з теоретичної і практичної точки зору [6; 7]. Належне місце в сучасному вітчизняному насіннізнавстві вона зайняла дякуючи ґрунтовним роботам М.М. Кулешова, І.Г. Строни, К.Е. Овчарова, О.Г. Кизилової та інших дослідників. В теперішній час це питання розробляється особливо детально і ґрунтовно у зв'язку із зміною ставлення до процесу насінництва, особливо дрібнонасінних культур [9]. Тому питання вивчення впливу різних факторів на утворення різноякісного насіння тютюну, пошук шляхів зменшення негативного впливу цього явища на продуктивність окремих зразків і сортів, розроблення ефективних прийомів сортової агротехніки при вирощуванні насіння є актуальним.

У результаті детальних досліджень упродовж трьох років нами встановлено, що на посівні і врожайні якості насіння тютюну великий вплив чинять екологічні та агротехнічні умови його вирощування. Різноякісність насіння обумовлюється ембріологічними процесами [2], впливом на його розвиток умов довкілля, різницею в місцезнаходженні насіння на материнській рослині та генетичним потенціалом. За результатами досліджень встановлено, що перші утворені генеративні органи мають значну перевагу в отриманні продуктів фотосинтезу, ніж генеративні органи, що утворилися пізніше і така властивість у зразків саме високопродуктивних чітко спостерігається, низькопродуктивні зразки із нецільним суцвіттям менш мінливі за продуктивністю насіння.

Погодні умови під час формування насіння значно впливають на його розвиток і посівні якості. Спостерігаються великі відмінності в якості насіння, що сформувалися в сприятливих і несприятливих погодних умовах. У сприятли-

ву погоду не порушується морфогенез насіння і синтез складних речовин; зайва вода з тканин порівняно швидко видалається, дозрівання протікає дружно, яке в умовах західної частини України має припадати на кінець вересня, бо надалі вологість повітря значно підвищується і досягання насіння гальмується, а вже достигле – осипається та знижується його кондиційність.

На основі детальних досліджень підтверджуються судження вченого І.Г. Строна про важливість матрикальної різноякісності насіння, що обумовлена характером плодоутворення рослин і їх біологією та вказує на деякі загальні закономірності в різноякісності насіння культурних рослин, які збігаються із характеристикою і тютюну:

– посівні, біологічні та продуктивні властивості насіння кращі при більш ранньому їх формуванні;

– насіння володіє кращими біологічними і врожайними якостями, якщо воно формується в центральній квітці і суцвітті;

– насіння, що сформувалися на головному стеблі за посівними і врожайними властивостями значно краще, ніж насіння, отримане зі стебел або гілок другого і наступних порядків [8; 9].

Висновки. Різноякісність насіння або його модифікаційна мінливість – властивість всіх без виключення вищих рослин (культурних та дикоростучих) як в межах популяції, так і в межах однієї особини, якщо остання продукує більше однієї насінини.

Якість насіння формується під впливом факторів, що зумовлюють різний ступінь модифікаційної мінливості рослин. Отже, необхідно знати напрями, характер і масштаби цієї мінливості для управління нею, і використання для розроблення раціональної технології виробництва високоякісного насіння.

Список літератури:

1. Ковалюк О.М. Селекційна цінність вихідного матеріалу тютюну за генеративними ознаками. Збірник наукових праць. Випуск 17. Том II. 2013 р. Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків. – С. 229-233.
2. Савіна О.І., Ковалюк О.М., Ганженко О.М. Особливості формування насінневої продуктивності сортотипів тютюну // Збірник наукових праць Інституту землеробства УААН. – Київ, 2005. – Вип. 4. – С. 134-139.
3. Білоножко В.Я. Урожайність гречки залежно від крупності насіння / В.Я. Білоножко, О.В. Аверчев, С.П. Полторецький // Таврійський науковий вісник: Збірник наукових праць. – Вип. 19. – Херсон, 2001. – С. 87-92.
4. Білоножко В.Я. Агробіологічні та екологічні основи формування врожайних властивостей насіння гречки в правобережному Лісостепу України: Автореф. дис. ... д-ра с.-г. наук: 06.01.09 / Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва / Білоножко Володимир Якович – Харків, 2004. – 35 с.
5. Дмитрівська А.О. Вплив різноякісності насіння на продуктивність рослин соняшнику в умовах північно-східного Лісостепу України: Автореф. дис. ... канд. с.-г. наук: 06.01.14 – насінництво / Дмитрівська Алла Олександрівна – Харків, 2007. – 20 с.
6. Рарок В.А. Різноякісність насіння та продуктивність районованих сортів гречки / В.А. Рарок, М.В. Диянчук, А.В. Рарок // Збірник наукових праць / За ред. доктора с.-г. наук, професора М.І. Бахмата. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Вип. 12. – С. 37-41.
7. Рарок В.А. Материнська різноякісність та її вплив на продуктивність гречки / В.А. Рарок, А.В. Рарок // Збірник наукових праць / За ред. доктора с.-г. наук, професора М.І. Бахмата. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 13. – С. 52-55.
8. Строна І.Г. Общее семеноведение полевых культур / Иван Григорьевич Строна – М.: Колос, 1966. – 464 с.
9. Строна І.Г. Разнокачественность семян полевых культур и её значение в семеноводческой практике / И.Г. Строна – Биологические основы повышения качества семян. Материалы научной сессии, состоявшейся 26-30 ноября 1963 г. в Москве. – М.: Наука, 1964. – С. 21-25.

Ковалюк О.М., Шейдик К.А.

Ужгородский национальный университет

ИЗМЕНЧИВОСТЬ СЕМЕННОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ СЕЛЕКЦИОННОГО МАТЕРИАЛА ТАБАКА

Аннотация

В статье, на основе детального анализа семенной продуктивности селекционного материала табака, под влиянием различных условий выращивания, раскрыто изменчивость качества семян и указаны причины ее происхождения. Сделаны выводы о необходимости исследований направлений, характера и масштабов этого явления для управления им и использования для разработки рациональной технологии производства высококачественных семян.

Ключевые слова: табак, селекционный материал, семеноводство, семена, разнокачественность, посевные качества.

Kovalyuk O.M., Sheydik K.A.

Uzhgorod National University

CHANGEABILITY OF NICOTINE TOBACCO SEEDS PRODUCTIVITY IN SELECTION PROCESS

Summary

The article, based on a detailed analysis of the performance of seed breeding material tobacco under various growing conditions, revealed variability of quality seeds and specified the reasons for its origin. Conclusions about the necessity of research areas, the nature and extent of this phenomenon for the management and use of technology to develop efficient production of high quality seeds.

Keywords: tobacco, material selection, seeding, differing quality seeds, crop quality.

УДК 634.1.054+581

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РІЗНИХ СОРТІВ ЖИМОЛОСТІ ЇСТІВНОЇ В УМОВАХ МІСТА УЖГОРОД

Маргітай Л.Г., Данч Л.М.

Ужгородський національний університет

Стаття присвячена вивченню еколого-біологічних особливостей інтродукованих сортів жимолості їстівної. Подана порівняльна характеристика п'ятих вибраних сортів. Також проведено порівняння росту і розвитку даних сортів з метою визначення їх придатності до вирощування в передгірній зоні Закарпаття та перспективності подальшого впровадження в промислову культуру. З досліджуваних сортів, найкраще за ознакою цвітіння і плодоутворення себе проявив сорт Голубе веретено. А сорти Танічка і Німфа мали високу зимостійкість і холодостійкість надземної частини.

Ключові слова: жимолость їстівна, сорти, *Lonicera*, *Caprifolium*, *Lonicera edulis* Turcz.

Постановка проблеми. Жимолость їстівна (*Lonicera edulis* L.) – відносно нова культура, проте популярність її і потреба у плодах на ринку росте з кожним роком [6]. Широке поширення жимолості їстівної пояснюється її біологічними та екологічними властивостями: високою пристосовуваністю до різних ґрунтово-кліматичних умов, що дозволяє культивувати її від субтропіків до найбільш холодних районів; стійкістю і довговічністю ягідників; високою врожайністю, гарним зберіганням ягід, великою кількістю видів та сортів, що дають можливість підібрати форми, придатні для найрізноманітніших умов культури [1, 2]. У Закарпатській області є різноманітні ґрунтово-кліматичні умови, які дають можли-

вість створити ягідний конвеєр постачання цієї ягоди на ринок. Так, низовинна зона Закарпаття змогла б забезпечувати ринок самою ранньою продукцією жимолості, передгірна – пізнішою, а гірська – самою пізньою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У встановленні ступеня пристосованості того чи іншого сорту до нових ґрунтово-кліматичних умов важливим є визначення біологічних особливостей росту та розвитку рослин. Вивчення сезонного ритму розвитку дозволяє з'ясувати реакцію інтродукованих рослин на нові умови вирощування.

У зв'язку з інтенсифікацією садівництва змінилися вимоги до сортів. Сорти жимолості повинні бути скороплідними, високоврожайними, не

осипатися, висотою не більше 1-1,5 м, придатні для створення компактних крон, що дозволяло би проводити ущільнену посадку і механізоване збирання ягід. Вони повинні мати ягоди з високими смаковими і товарними якостями, бути стійкими до несприятливих погодних умов, хвороб і шкідників [5].

Перехід рослин до генеративного стану відбувається на 2 році життя. Виражену життєву форму куща рослина набуває у віці 3 років. В культурі рослини виду *L. caerulea* цвітуть та плодоносять щорічно, що свідчить про успішну адаптацію виду до кліматичних умов різних регіонів України, а також засвідчує можливість насінного розмноження його з метою збільшення кількісного показника природної популяції виду [3]. Дослідженням виду *L. caerulea* в культурі, а саме вивченню його біологічних особливостей у різних регіонах України, присвячені роботи: С. М. Осавлюка (1998), М. Н. Плеканової (1998), В. А. Кибкала (1999), Л. Г. Варлащенко (2001), А. З. Глухова (2002), В. Н. Баточенка (2008), М. Т. Медведєва (2010), В. М. Лаврінєнко (2016) та ін. [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дуже важливою економічною ознакою для цієї культури є скороспілість, ягоди досягають на 1-2 тижні швидше, ніж в суниці [4]. Не зважаючи на це, жимолість досі є малопоширеною культурою і вирощується переважно в аматорських садах. На ринку ця культура не представлена ні у вигляді плодів, ні у вигляді посадкового матеріалу. Закарпаття, з його особливими кліматичними умовами, має високий потенціал для вирощування ранньої ягідної продукції. В умовах Закарпаття порівняльними дослідженнями інтродукованих сортів жимолості їстівної з метою виявлення сортів найбільш придатних для промислового введення в культуру ще ніхто не займався, і тому є необхідність проведення таких досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановити придатність та перспективність вирощування різних сортів жимолості їстівної в передгірній зоні Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Дослід був закладений 17 жовтня 2013 року на дослідній ділянці кафедри плодоовочівництва і виноградарства у Ботанічному саду Ужгородського національного університету. Були висаджені п'ять сортів жимолості їстівної: Танічка, Дуєт, Голубе веретено, Німфа та Сінічка. Саджанці були однакового віку з невеликою різницею у розмірі. При посадці кущі знаходились у стані спокою. Дослід закладався у п'ятикратній повторності. Перед настанням морозів був проведений полив кущів, для зниження ризику їх вимерзання. Спостереження за ростом і розвитком кущів розпочалося в лютому 2014 року. Вимірювались: кількість пагонів, кількість обмерзлих пагонів, довжина найдовшого пагона, довжина і ширина найбільшого листка, кількість пагонів з бутонами, кількість квіток, кількість плодів, довжина приросту.

У результаті наших досліджень виявлено, що в умовах м. Ужгорода всі досліджувані сорти жимолості їстівної синьої показали високу приживлюваність. Сорти Танічка і Німфа проявили також високу зимостійкість і холодостійкість надземної частини, що є одним із критеріїв придатності їх для впровадження в культуру. Кількість

гілок, пошкоджених морозом, на кущах цих сортів була мінімальною (рис. 1). Інші сорти, не зважаючи на підмерзання, весною дали сильний приріст.

Рослини жимолості їстівної починають вегетувати першими серед ягідних культур при середньодобовій температурі повітря 1,2-4,5°C. Середньодобова температура в лютому становила 5,2°C. Тому не дивно, що на 28 лютого 2014 року кущі вже мали на гілках в середньому по 6 листків, окрім сорту Дуєт, який ще перебував на стадії набубнявіння бруньок. У всіх досліджуваних сортів починають рости спочатку верхівкові бруньки, а на нижче розміщених вони розпускаються пізніше на 5-8 дб.

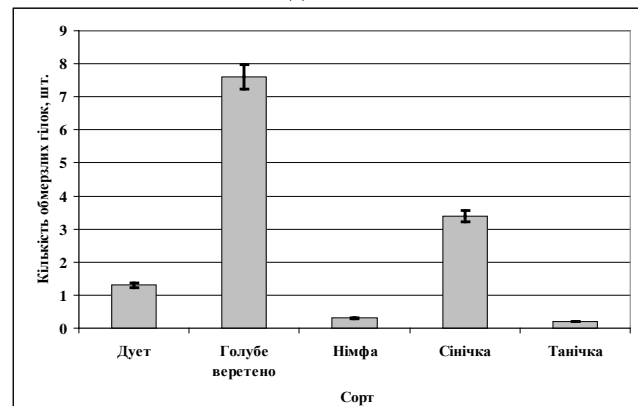

Рис. 1. Кількість обмерзлих гілок після перезимівлі на кущах жимолості їстівної станом на 28.02.2014 р.

Джерело: розроблено авторами

Такі сорти, як Німфа, Сінічка та Голубе веретено на 28 лютого на пагонах вже мали і бутони. На відміну від них сорти Дуєт і Танічка так і не сформували бутонів (рис. 2).

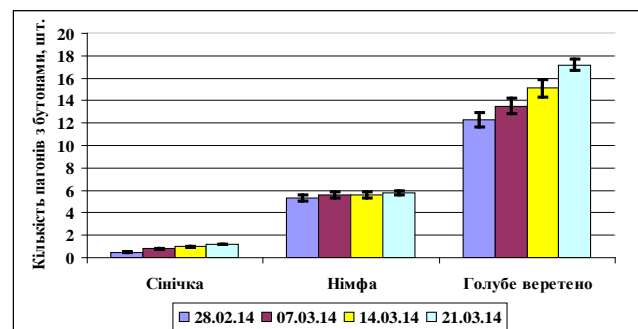

Рис. 2. Кількість пагонів з бутонами на кущах жимолості їстівної

Джерело: розроблено авторами

На 28 березня кущі вже частково зацвіли. Цвітіння настало в середньому через місяць – півтора після початку вегетації і тривало близько 7-10 дб.

На 4 квітня вже були помітні плоди. На 16 травня 22% ягід мали синє забарвлення, а через тиждень уже 70%. 6 червня завершився період плодоношення.

Досліджувані сорти жимолості дозрівали одночасно. Міцність прикріплення плодів жимолості в період дозрівання – сильна, а після його завершення – слабка, що є недоліком цієї культури. Більшість сортів жимолості показали високу скорозрілість. Перший урожай настав вже на пер-

ший рік після посадки, тобто у двохрічному віці кущів. За цією ознакою найкраще себе проявив сорт Голубе веретено, у якого відзначалася найбільша кількість плодів. Плодоношення відмічене також у сортів Німфа та Сінічка.

Наприкінці травня почався інтенсивний ріст новоутворених пагонів (рис. 3). Можна побачити, що найактивніший ріст відбувався з 13 по 20 червня, тобто після завершення плодоношення. Сповільнення росту пагонів і формування верхівок бруньок відзначалося у першій декаді серпня. Після чого нових пагонів не утворювалось.

Прирости за літо по сортах досягали в середньому від 6 до 22 см. Найкращий приріст відзначений у сорта Голубе веретено. Сорти Дует і Сінічка мали теж досить велику довжину новоутворених пагонів. Найменший приріст пагонів був у сорту Танічка, що у 4,84 раза менше, ніж у сорту Голубе веретено.

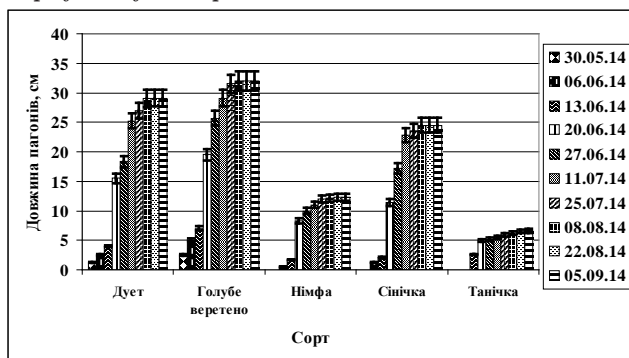

Рис. 3. Динаміка росту новоутворених пагонів різних сортів жимолості їстівної

Джерело: розроблено авторами

На рисунках 4 і 5 зображено динаміку росту листка в довжину і ширину. Найдовший листок наявний у сорту Танічка. Найширший листок мають сорти Голубе веретено та Танічка.

Сорт Дует, із досліджуваних сортів, має найбільш округлу форму листка, а сорт Сінічка – найбільш видовжену.

Листок у сорту Німфа темно-зелений, видовжено-овальний, звужений до верхівки. Листкова пластинка середньоопушена, пряма. Основа листка широкоокругла.

У сорту Сінічка листкова пластинка сильноопушена, матова, пряма, з нижньої сторони опушена густіше. Основа листка загостреної форми.

Сорт Дует має темно-зелені матові листки, округлі та опушені.

У Голубого веретена листки видовжено-овальні, темно-зелені, верхівка та основа листка загострені.

У сорту Танічка листки видовжено-овальні, світло-зелені, слабоопушені.

Листопад почався у третій декаді жовтня, а закінчився у перших числах листопада, без суттєвої різниці між сортами.

Висновки і пропозиції. Спостереження за ростом і розвитком жимолості їстівної показали, що в

умовах м. Ужгорода всі досліджувані сорти жимолості їстівної синьої показали високу приживлюваність, Танічка і Німфа проявили також високу зимостійкість і холодостійкість надземної частини, що є одним із критеріїв придатності їх для впровадження в культуру. Інші сорти, не зважаючи на підмерзання, весною дали сильний приріст.

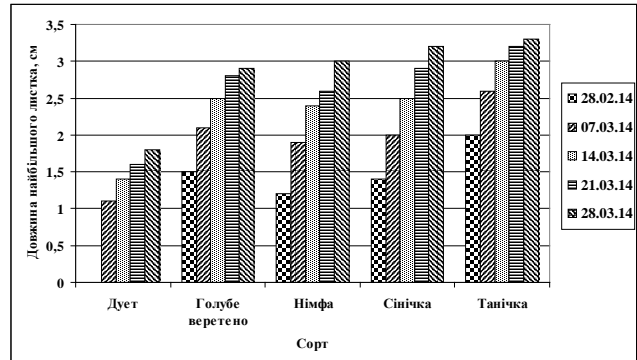

Рис. 4. Динаміка росту листків жимолості у довжину

Джерело: розроблено авторами

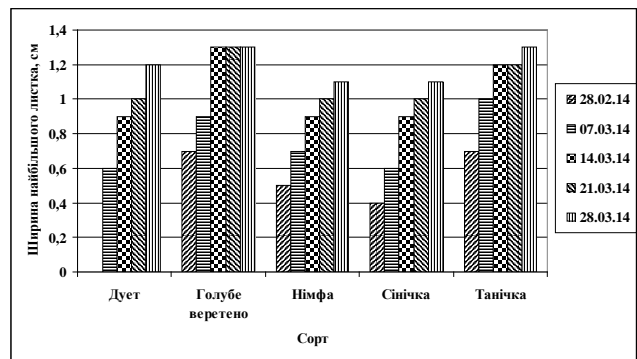

Рис. 5. Динаміка росту листків жимолості у ширину

Джерело: розроблено авторами

З досліджуваних нами п'ятьох сортів, найкраще за ознакою цвітіння і плодоутворення себе проявив сорт Голубе веретено.

Проведені дослідження з росту і розвитку інтродукованих сортів жимолості синьої, показали, що ґрунтово-кліматичні умови міста Ужгорода сприятливі для вирощування досліджуваних сортів жимолості їстівної. При створенні оптимальних умов для росту і розвитку жимолості можна отримати хороший врожай уже в перші роки після посадки.

Вирощування жимолості їстівної у Закарпатській області, на нашу думку, є перспективним, оскільки це найперша ягода навесні й на ринку вона зараз не представлена. Оскільки ця культура вирощується у відкритому ґрунті і практично не уражається хворобами і шкідниками, то затрати на вирощування будуть менші, а ціни на ранню продукцію можна прогнозувати досить високі. Тому рентабельність вирощування жимолості їстівної теж повинна бути високою. Окрім того плоди придатні для використання в переробній промисловості.

Список літератури:

1. Андрієнко М. В. Малопоширені ягідні та плодові культури / М. В. Андрієнко, І. С. Роман – Київ: Урожай, 1991. – 168 с.
2. Куклина А. Г. Уход за жимолостью / А. Г. Куклина – Москва: Кладезь – Букс, 2006. – 34 с.
3. Лавріненко В. М. Види роду *Lonicera* L. в природі і культурі в Україні (біологічні особливості, поширення, використання) [Електронний ресурс] / В. М. Лавріненко – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbg.kiev.ua/upload/spetsrada/02062016/Lavrinenko_diser.pdf
4. Лавріненко В. М. Онтоморфогенез рослин виду *Lonicera caerulea* L. в умовах культури [Електронний ресурс] / В. М. Лавріненко – Режим доступу до ресурсу: http://nd.nubip.edu.ua/2016_2/6.pdf
5. Перспективи розмноження жимолості істівної зеленими і здерев'янілими живцями в умовах Південного Уралу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://bukvar.su/botanika_i_selskoe_hoz_vo/33053_Perspektivy_razmnozheniya_zhimolosti_s_edobnoiy_zelenymi_i_odrevesnevshimi_chererkami_v_usloviyah-YUzhnogo-Urala.html
6. Плеханова М. Н. Актинидия, лимонник, жимолость / М. Н. Плеханова – Ленинград: Агропромиздат, 1990. – 87 с.

Маргітай Л.Г., Данч Л.М.

Ужгородский национальный университет

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАЗНЫХ СОРТОВ ЖИМОЛОСТИ СЪЕДОБНОЙ В УСЛОВИЯХ ГОРОДА УЖГОРОДА

Аннотация

Статья посвящена изучению эколого-биологических особенностей интродуцированных сортов жимолости съедобной. Проведена сравнительная характеристика пяти избранных сортов. Также проведено сравнение роста и развития данных сортов с целью определения их пригодности к выращиванию в предгорной зоне Закарпатской области и перспективности дальнейшего внедрения их в промышленную культуру. Из исследуемых нами пяти сортов, лучше по признаку цветения и плодоношения себя проявил сорт Голубое веретено. А сорта Танечка и Нимфа проявили высокую зимостойкость и холодостойкость надземной части.

Ключевые слова: жимолость съедобная, сорта, *Lonicera*, *Caprifolium*, *Lonicera edulis* Turcz.

Margitay L.G., Danch L.M.

Uzhhorod National University

COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF DIFFERENT VARIETIES OF EDIBLE HONEYSUCKLE UNDER CONDITIONS OF UZHGOROD

Summary

The article is devoted to the study of ecological and biological characteristics of introduced varieties of blue honeysuckle. Comparative characteristic of the five selected varieties was given. Also compared the growth and development of these varieties to determine their suitability for cultivation in the Transcarpathian foothills and perspectives of their further implementation in commercial culture. The best flowering and fruit formation was established for sort Golube vereteno. Tanichka and Nympha showed high winter and cold resistance of stems.

Keywords: edible honeysuckle, varieties, *Lonicera*, *Caprifolium*, *Lonicera edulis* Turcz.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94:341.223.3(739.8)(470+571)(7/8)«1867»

ДОСЛІДЖЕННЯ І АНАЛІЗ ПРИЧИН ПРОДАЖУ АЛЯСКИ США В 1867 РОЦІ

Колесова О.С., Черевко О.С.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Досліджено причини та чинники, що спонукали Російську Імперію до продажу Аляски Сполученим Штатам Америки в 1867 році, подано історіографічний огляд проблеми радянськими, російськими та західними істориками. Прослідковано процес підготовки та реалізації даного проекту, зокрема договір продажу Аляски.

Ключові слова: США, Аляска, російсько-американські відносини, Російська Америка, причини, чинники.

Постановка проблеми. Продаж Аляски охоплює дуже короткий період, який пов'язаний безпосередньо з процесом укладання угоди. Тому, необхідно дослідити та проаналізувати причини та чинники її продажу США в 1867 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема продажу Аляски Сполученим Штатам у 1867 р. постійно привертає увагу російських і західних істориків, серед яких варто виділити наукові дослідження радянських істориків М.М. Болховітінова [5], С.Б. Окуня [10], російських А.В. Гриньова [6], І.Б. Міронова [8], американських дослідників, зокрема А. Мазура [3], а також канадського історика Дж.Р. Гібсона [1] та ін. Разом і з тим дискусійність проблеми не втратила гостроти до нашого часу, що підтверджує її актуальність.

Виділення невирішених раніше питань. З даної проблеми недостатньо досліджено причини та чинники продажу Аляски США у 1867 р.

Постановка завдання. Основне завдання даної статті полягає у аналізі причин та чинників, що спонукали Росію до продажу своїх володінь. Варто зацентрувати увагу на природних і географічних чинниках, які висувуються, як досить серйозні аргументи на користь продажу так званої Російської Америки. Йдеться, про суворий арктичний і суб-арктичний клімат і величезних відстанях, що відділяли колонії від метрополії, власне Російської Імперії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подібну аргументацію висловлювали, зокрема, представники урядового «Комітета об устрої русских американських колоний», створеного на початку 1860-х рр. для вирішення долі монопольних привілеїв Російсько-Американської компанії (РАК), під контролем якої з 1799 р. перебували заокеанські володіння Росії. У доповіді Комітету зазначалося, що для колоній характерний застій, причому головна корінна причина цього криється в складних природних, кліматичних і географічних умовах краю [5, с. 127].

На думку канадського професора Дж. Р. Гібсона [1], якщо врахувати крайню віддаленість Російської Америки від Москви і Петербурга, то не дивно, що продаж заокеанських володінь Росії в 1867 р. став просто неминучою формальністю – занадто дорогою обходилася підтримка комунікацій, в той час як більш сприятливі перспективи відкривалися для Росії на Амурі і Сахаліні [1, с. 165].

Варто врахувати чинник слабкості російського торгового флоту як наслідок недостатнього розвитку товарно-грошових відносин в Росії, а це, в свою чергу, було наслідком панування в ній політаризму для якого була характерна верховна приватна власність держави на основні засоби виробництва і особистість безпосереднього виробника. Принцип політаризму дозволяє зрозуміти дійсні причини слабкості російської колонізації Нового Світу.

Панування політарних економічних відносин в самих колоніях зумовило консерватизм, застій виробництва і низьку якість продукції, що не дозволяло РАК успішно конкурувати на європейському і американському ринку в 1860-х рр. і тягло за собою різке погіршення фінансового становища компанії після втрати традиційного китайського ринку. З іншого боку, капіталістичні відносини, що прискорено розвивалися в пореформеній Росії, був несумісний з монопольними привілеями компанії. Однак їх повне скасування, дозволив вільної колонізації, а разом з тим і перехід колоній під державне управління погрожували державі новими чималими витратами [7, с. 23].

Поряд з віддаленістю і суворим кліматом, ще одним «природним» аргументом, що спровокував уряд на продаж колоній, було виявлення на Алясці золота.

Слід зазначити, що ніяких величезних родовищ золота в Російській Америці знайдено не було. Побоювання ж уряду були спровоковані в першу чергу стікінською «золотою лихоманкою» 1862 р. в сусідніх англійських володіннях в Британській Колумбії, а не невеликими знахідками золота на території своїх колоній, які мали місце в 1848-1852 рр. До речі, саме «золота лихоманка» у верхів'ях р. Стікин, гирло якої знаходилося в російських володіннях, продемонструвала всю хиткість становища російських колоній і зневажливе ставлення до них з боку уряду [1, с. 87].

Однак стікінська «золота лихоманка» закінчилася так само швидко, як і розпочалася через незначущість родовищ золота і не спричинила за собою безпосередньої загрози російським колоніям. Таким чином, «золотий» фактор не може бути визнаний в якості однієї з основних причин продажу Аляски США.

Найбільш значним, на думку, членів Російсько-Американської компанії, був так званий

«місцевий» або «індіанський фактор». Суть його полягала в протидії російській колонізації з боку індіанських племен, що населяли материкову частину Аляски [5, с. 145].

Свого часу радянський професор С. Б. Окунь [10] також звертав увагу на цей аспект, стверджуючи, що в очах уряду компанія дискредитувала себе тим, що не змогла впоратися з тубільним населенням. Ці племена, крім Алеутських, майже постійно перебували в стані війни з компанією, а протягом 1850-х рр. завдавали компанії серйозних збитків, грабуючи і знищуючи її факторії [10, с. 32].

Більш суттєвим фактором, який перешкоджає успішній колонізації Аляски, була все-таки не протидія індіанців, яку врешті-решт можна було зламати силою зброї, а крайня нечисленність російського населення на величезних територіях Аляски, яка становила протягом всього періоду перебування її у складі Російської Імперії біля 550 осіб [10, с. 45].

Головним опонентом РАК виступав впливовий глава Морського міністерства, брат царя великий князь Костянтин. Його непримиренна позиція щодо компанії визначалася, мабуть, не тільки ліберальними поглядами, на що неодноразово вказував російський академік М. М. Болховітінов [5]. Ймовірно, не менш вагомою причиною неприязного ставлення великого князя Костянтина до РАК було його становище на чолі Морського міністерства, на яке лягав головний обов'язок захисту колоній в разі війни з будь-якої морською державою [11, с. 145].

Після поразки в Кримській війні військового флоту Росії був слабкий, тому в разі відкритого військового конфлікту (особливо з Великобританією) колонії могли піддатися руйнуванню з боку ворожої ескадри, протистояти якій російський ВМФ на Тихому океані, швидше за все, не зміг би. Подібної думки дотримується американський історик А. Мазур [3, с. 145], зазначаючи, що після Кримської війни великий князь Костянтин прийшов до висновку, що Росія ніколи не буде в змозі створити надійний захист для своїх заокеанських володінь від нападів ворожого флоту [3, с. 145]. Відповідальність за загибель або відторгнення колоній неминуче лягла б на Морське міністерство на чолі з великим князем. Тому, позбувшись цих володінь, глава морського відомства забезпечував собі більш спокійне майбутнє.

На думку, С. Б. Окуня [10], РАК привела колонії в повний занепад і існувала в кінці своєї діяльності за рахунок державних дотацій, в довершення всього перетворившись в середині 1850-х рр. на джерело для міжнародних конфліктів [10, с. 47].

Про причини економічного занепаду РАК висловлювався свого часу і радянський академік А.Л. Нарочницький [9]. Він вважав, що становище компанії було підірвано діяльністю американських купців, які розкрадали хутрові багатства російських володінь, що сприяло банкрутству РАК в 1860-х рр. [9, с. 130].

Варто також зазначити, що думка про провокаційність американської сторони, що призвели до банкрутства РАК, до сих пір знаходить своїх прихильників серед вчених. Так, за версією російського дослідника В. В. Похльобкіна [11], про-

даж Аляски був спровокований американською стороною, яка вже з кінця 1865 р. після закінчення Громадянської війни в США штучно і навмисно методично сприяла падінню курсу акцій РАК на біржах, після чого, систематично проводила скупку цих акцій за півціни. З огляду на майбутній фінансовий крах РАК запропоновані урядом Сполучених Штатів як вихід з важкого становища уряду Росії 7,2 млн. долларів здавалися в умовах того часу привабливою для Росії комбінацією і російський уряд повівся на цю вміло розставлену американцями пастку [11, с. 64].

Що ж стосується експансії США на Аляску, то вона носила скоріше не військовий, а економічний характер (незаконний промисел, контрабандна торгівля з тлінкітами і берінгоморськими ескімосами). Крім того, мала місце англійська і американська колонізація – проникнення поселенців, торговців, старателів на нові території, суміжні з Російською Америкою. Російські володіння в перспективі не були застраховані від їх можливого вторгнення, що також схиляло уряд до продажу Аляски. Зокрема російський посланник в Вашингтоні Е. А. Стекль в 1857 р. направив до Петербурга телеграму, в якій виклав думку про можливу еміграцію представників релігійної секти мормонів з США в Російську Америку. І хоча ця інформація не мала підтвердження, Стекль з тривогою писав, що в разі масового переселення американських сектантів на Аляску перед російським урядом постане альтернатива: чинити збройний опір або відмовитися від частини своєї території [1, с. 117].

Більш суттєвою причиною втрати Російської Америки деякі дослідники проблеми вважають зовнішню загрозу, вказуючи на ослаблення Росії після поразки в Кримській війні, нерідко цитуючи при цьому висловлювання великого князя Костянтина, Е. А. Стекла або М. Х. Рейтерна про повну беззахисність російських колоній в разі війни з морською державою, посилаючись одночасно на агресивну політику Великобританії, а особливо США на Тихоокеанській Півночі.

М. М. Болховітінов [6], в свою чергу, вважав, що укладений в 1867 р. договір був проявом «стратегічної мудрості» тодішнього керівництва Російської імперії. Воно, як стверджує він, спираючись на традиційний «континентальний» (а не «морський») характер російської колонізації і загальнополітичні мотиви, мало за краще добровільно відступити з «американського плацдарму». Російські правлячі кола виявилися не в змозі його відстоювати і зміцнитися на азіатському березі Тихого океану, усунувши шляхом договору з США вогнище можливих протиріч в майбутньому [6, с. 122].

Хоча висновки М. М. Болховітінова виглядають на перший погляд досить переконливими, повністю погодитися з ними не можна через наступні причини. Зокрема, щодо територіальних суперечностей і претензій між Петербургом і Вашингтоном на офіційному рівні взагалі не було, адже ще Конвенцією 1824 р. (Конвенція про впорядкування відносин в північно-західній частині Північної Америки) США визнали міжнародні кордони Російської Америки. Крім того, Сполучені Штати взагалі не мали спільних кордонів з російськими колоніями, будучи відокремленими від них Канадою [6, с. 123].

Необхідно підкреслити, що саме від позиції вищих чиновників в прямому сенсі слова залежала доля Російської Америки. У зв'язку з цим варто звернути увагу на ряд фактів. У 1866 р., після передачі РАК з її колоніями з-під опіки Міністерства фінансів у відомство Морського міністерства, вона фактично потрапила в руки свого непримиренного противника – великого князя Костянтина. Природно, що, користуючись такою сприятливою можливістю, він не міг не реалізувати свій давній план – позбавлення від заокеанських колоній, можливого джерела майбутніх ускладнень з сильними морськими державами Англією і США. Чи не менше зусиль в тому ж напрямку докладав і посол Росії в Вашингтоні Е. А. Стекль. Американські дослідники наводять про нього цікаві дані, які викликають певні підозри в безкорисливості колишнього російського посланника при лобюванні угоди про продаж Російської Америки в уряді, а потім в «проштовхуванні» вже укладеного договору через Конгрес США. Варто згадати, що саме приїзд Стекля з Вашингтона до Петербургу в жовтні 1866 р. сприяв відновленню обговорення питання про продаж російських колоній, швидко завершився позитивним результатом [8, с. 95].

Ініціатором продажу Аляски виступило Міністерство фінансів на чолі з М. Х. Рейтерном, що направило імператору спеціальну записку від 28 вересня 1866 р., в якій вказувало на необхідність найсуворішої економії державних коштів і відмови від різного роду субсидій. Крім того, Рейтерн підкреслював, що для нормального функціонування імперії була потрібна трирічна іноземна позика по 15 млн. рублів на рік. У цих умовах отримання навіть частини цієї суми мало для уряду певний інтерес. Продаж Аляски зміг би забезпечити значну частину зазначеної суми, одночасно позбавивши скарбницю від обтяжливих щорічних дотацій РАК в розмірі 200 000 тис. рублів сріблом [8, с. 23].

До практичної реалізації цього проекту уряд приступив після приїзду з Вашингтона російського посла Е. А. Стекля. Після його зустрічей з великим князем Костянтином і Рейтерном останній представив канцлеру А. М. Горчакову 14 грудня 1866 р. записку про доцільність угоди зі Сполученими Штатами. У ній Рейтерн виклав свої міркування з цього приводу. Вони зводилися до наступного: 1) РАК не приносить більше користі ні своїм акціонерам, ні державі і відтепер може підтримуватися тільки штучними субсидіями з казни, в той час як більш перспективним представляється освоєння Амурського краю; 2) поступка колоній позбавить Росію від володінь, які вона не в силах захистити, а продаж їх США виключить надалі можливі конфлікти з цією країною на Тихоокеанській Півночі і, навпаки, підштовхне Сполучені Штати до зіткнення з Англією. Аналогічна записка була представлена главі МЗС князю А. М. Горчакову і від Морського міністерства на чолі з великим князем Костянтином.

28 грудня 1866 р. відбулося секретне засідання, на якому були присутні великий князь Костянтин, голова російського зовнішньополітичного відомства Горчаков, міністр фінансів Рейтерн, російський посланник у США Стекль і віце-адмірал Н. К. Краббе (від Морського міністерства) на чолі з імператором Олександром II. Саме ці люди і вирішили долю Російської Америки. Всі вони одностайно висловилися за її продаж США. М. М. Болховітинов, детально проаналізував значну кількість архівних документів по цій темі, рідше відкидає думки російської історіографії про таємні мотиви цього рішення, включаючи підкуп осіб з оточення Олександра II. Однак документи засвідчують, що представники компанії виступали все ж за збереження колоній, правда, виключно під власним патронажем. Певні особисті вигоди міг отримати від угоди Стекль, через руки якого проходила частина грошових потоків, пов'язаних з її утриманням. За посередництва «деяких впливових осіб» в США йому вдалося збільшити суму угоди на 2 млн. доларів від спочатку запропонованої американською стороною. Саме Стекль фінансував підкуп ряду американських законодавців і газетярів для проходження договору про продаж Аляски через Конгрес США. Більш того, на думку американського професора Н. Є. Сола, саме завдяки організованій Стеклем неефективній системі оплати за колонії і спекуляцій на майно РАК цілий ряд осіб у Вашингтоні, Нью-Йорці і Сітці (до 1867 р. – Ново-Архангельськ, штат Аляска) змогли отримати грошовий зиск. Тому питання про таємні мотиви угоди і особистої зацікавленості деяких діячів в її затвердженні залишається все ж відкритим [9, с. 123].

Після прийняття верховною владою імперії остаточного рішення щодо питання Аляски Стекль, вже в січні 1867 р., залишив Петербург, а 15 лютого прибув до Нью-Йорка. У березні розпочалися нетривалі переговори того ж року, а сам договір про продаж Росією Аляски за ціною 7 млн. доларів золотом був підписаний 30 березня 1867 р. (підсумкова сума склала 7,2 млн., ст. VI договору). І тільки 19 квітня керівництво РАК було поставлено до відома про доконаний факт. Неочікуваний продаж Російської Америки США створив для компанії величезні труднощі і спричинив колосальні збитки, які склали, за даними останнього головного правителя колоній Д. П. Максимова, 4.043.882 руб. 59 коп., з яких скарбниця згодом відшкодувала компанії лише незначну частину [6, с. 157].

Висновки. Отже, Російська Америка була продана. Підсумовуючи численні факти, а також думки і висновки низки авторитетних вчених-дослідників проблеми, можна прийти до висновку про те, що продаж Аляски був спричинений складним комплексом найрізноманітніших чинників, охарактеризованих вище роль яких не втрачає своєї дискусійності.

Список літератури:

1. Gibson J. R. European Dependence upon American Natives: The Case of Russian America // *Ethnohistory*. – Fall 1978. – Vol. 25. – № 4. – P. 359-385.
2. Saul N. E. Concord and Conflict: The United States and Russia, 1867-1914. – Lawrence: Univ... Press of Kansas, 1996. – XVIII. – 654 p.
3. Mazour A. G. The Prelude to Russia's Departure from America // *Alaska and its History*, 1996. – 287 p.

4. Агранат Г. А. Судьбы Русской Америки // США: экономика, политика, идеология. – 1997. – № 11. – С. 52-63.
5. Болховитинов Н. Н. Российско-американские отношения и продажа Аляски. 1834-1867. – М.: Наука, 1990. – 368 с.
6. Гринев А. В. Россия и политаризм / А. В. Гринев, М. П. Ирошников // Вопросы истории. – 1998. – № 7. – С. 36-46.
7. Макарова Р. В. К истории ликвидации Российско-Американской компании // В кн.: Проблемы истории и этнографии Америки. – М., 1979. – С. 264 – 274.
8. Миронов И. Б. Политическая конъюнктура в исторических исследованиях о продаже Аляски США // Книга в пространстве культуры. – Вып. 5. – М., 2011. – С. 57-59.
9. Нарочницкий А. Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке. 1860-1895. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 898 с.
10. Окунь С. Б. К истории продажи российских колоний в Америке // Исторические записки. – 1938. – Т. 2. – С. 209-239.
11. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах и фактах. IX-XX вв.: Вып. 2. Войны и мирные договоры. – Кн. I: Европа и Америка: Справочник. – М., 1995. – 574 с.

Колесова О.С., Черевко О.С.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ИССЛЕДОВАНИЕ И АНАЛИЗ ПРИЧИН ПРОДАЖИ АЛЯСКИ США В 1867 ГОДУ

Аннотация

Предоставлен анализ причин и факторов, что побудили Россию к продаже Аляски Соединенным Штатам Америки в 1867 году, а также исследования и мнения советских, российских и западных ученых, которые касаются данного вопроса. Освещены аргументы, побудившие правительство России к продаже своих колоний. Отражена подготовка и реализация договора о продаже Аляски.

Ключевые слова: США, Аляска, российско-американские отношения, Русская Америка, причины, факторы.

Kolesova O.S., Cherevko O.S.

National Pedagogical Dragomanov University

RESEARCH AND ANALYSIS OF THE CAUSES OF THE SALE OF ALASKA USA IN 1867

Summary

This article presents an analysis of reasons for sale of Alaska to the United in 1867, and besides, different opinions of Russian and foreign research hers regarding that problem. In the conclusion you can also find the description of practical realization of the project (treaty concerning the cession of Alaska).

Keywords: USA, Alaska, Russian-American relations, Russian America, causes, factors.

УДК 94:655.4/5(477)«193»

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИДАВНИЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1930-ТІ РОКИ

Молоткіна В.К.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

В статті аналізуються особливості ідеологічного контролю за видавничою діяльністю в радянській Україні в 1930-і рр. Встановлено, що для ретельного перегляду складу співробітників видавництв ЦК КП(б)У створювали комісії по обстеженню видавництв, так звані «комісії по чистці», а органи ДПУ розкривали і ліквідували їх «шкідницьку» діяльність. Склад співробітників видавництв переглядався й Об'єднаною таємною частиною видавництв НКО УСРР. Особливо ретельно склад редакторів і авторів перевіряли у другій половині 1930-х рр. Видавців і авторів за найменші, справжні або уявні, відхилення від настанов очікували звільнення з роботи, ув'язнення або заслання, а також і розстріли.

Ключові слова: видавнича діяльність, видавництво, ідеологічний контроль, література, цензура друку.

Постановка проблеми. В 1930-і рр. ідеологічний контроль здійснювали партійно-державні органи та інститути цензури (сектор літконтролю при НКО, Головліт, Укрголовліт, Комітет у справах друку), які розробляли і поширювали державні програми, цензурні циркуляри, спеціальні інструкції, положення, що визначали головні напрямки видавничої роботи. Було сформовано систему заборон та обмежень прав громадян в отриманні потрібної інформації, яка подавалась дозвано. Згідно партійних настанов та вказівок, обмежувалося поширення серед населення інформації, яка визнавалась керівними та цензурними органами небажаною чи шкідливою й загрожувала інтересам комуністичного режиму. Як державний інститут, цензура створила налагоджену систему контролю за всіма інформаційними процесами, в тому числі й видавничою діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи роботи цензурних органів та функції і форми цензурного контролю в радянській Україні знайшли відображення у вітчизняній історіографії. Зокрема, О. Федотова [10] висвітлює діяльність державних і громадських установ, спрямовану на запровадження цензури у роботу бібліотек та видавництв України, аналізує інструкції, списки, правила та матеріали Головліту СРСР та Головліту УРСР. Процеси масового вилучення з фондів бібліотек літератури, що визнавалась радянською владою «ідеологічно-шкідливою» досліджує Т. Ківшар [9]. Поглиблено вивчає радянську цензуру у видавничій справі російський вчений Т. Горяєва [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, досліджувана нами проблема ще не знайшла ґрунтовного, об'єктивного і цілісного висвітлення в сучасній науковій літературі. Потреба аналізу форм ідеологічного контролю та принципів роботи цензурних органів також обумовлена необхідністю всебічного розкриття цілісної картини розвитку видавничої справи у складних умовах 1930-х рр., які залишилися майже поза увагою дослідників.

Мета статті. В даній статті автор ставить за мету проаналізувати особливості ідеологічного контролю за видавничою діяльністю в радянській Україні в 1930-і рр.

Виклад основного матеріалу. Після виходу постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 26.05.1933 р.

«Про чистку партії» [12, арк. 9] контроль ідеологічних партійних органів значно посилювався, йшли постійні кадрові чистки. До пошуків «націоналістів» долучилося виявлення різного роду «контрреволюційних організацій» (Спілка визволення України – СВУ) [13, арк. 31], що супроводжувалося фізичним нищенням найкращих представників української інтелігенції. Вигадування всіляких «ворогів», «шкідників», «дворушників» стало одним із загальніших політичних завдань партійного керівництва [10, с. 139-140]. Для ретельного перегляду складу співробітників видавництв створювалися комісії ЦК КП(б)У по обстеженню видавництв, так звані «комісії по чистці». Така комісія після обстеження видавництва «Український робітник» не тільки виявила серед складу співробітників окремих «класово-ворожих елементів», а й зробила висновки, що «апарат видавництва значно засмічений класово-ворожим елементом». Найбільш «політично проривним» комісія визнала сектор міжнародної літератури, редактором якого був Розенфельд, а «політичний брак» книжкової продукції йшов «по лінії протягування троцькістських, націоналістичних, контрреволюційних концепцій». При цьому, комісія зазначила, що «з цими виявленими ідеологічними вивихами ні парторганізація, ні видавництво не тільки не боролось, в достатній мірі, але й друкували окремою брошурою роботу ворога нашої партії, контрреволюціонера Зінов'єва». Крім того, помітивши в роботі видавництва «виключну турботу» про темпи і якість виданої брошури Зінов'єва, комісія відзначила «зовсім інше відношення видавництва до видань, намічених в плані роботи, вождів партії та робітничого класу Леніна й Сталіна» [15, арк. 1, 4, 6, 11, 20, 21, 22].

Склад співробітників видавництв переглядався й Об'єднаною таємною частиною видавництв НКО УСРР. Так, під грифом «Таємно до зав. відділу культури пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У» від 2.08.1934 р. вона повідомила, що «при перегляді складу співробітників видавництва «ЛІМ» було надіслано запит до Янчевської сільради Рівнянського району Одеської обл. надати характеристику на секретаря редакції «Радянська література» громадянина Микитенко-Дубового Грицька Кіндратовича. Крім того, «зважаючи на те, що письменник Микитенко Іван Кіндратович (брат Микитенко-Дубового) пройшов чистку партії», ще й надіслала «для відома» копію характе-

ристики, яка «показувала його соціальне положення та бувший майновий стан» [14, арк. 89-90].

Після того, як у січні 1937 р. на директора «Дитвидаву» Р.К. Барун в обком КП(б)У поступили матеріали, які звинувачували її «у зв'язках з контрреволюціонерами, а також у великих дефектах, припущених нею по лінії виробництва» [17, арк. 9] була проведена перевірка, яка виявила, що «директор Барун – член партії з 1919 р., перший чоловік виключений з партії за даними НКВД, як контрреволюціонер-троцькіст, другий – Максимчук – син кулака, український націоналіст, керував петлюрівським союзом «Просвіта», брали білогвардійці, знаходяться в еміграції, з членів партії виключені. Барун була тісно пов'язана з жінкою контрреволюціонера Винокур-Наумова – Фердман, яка працювала її заступником по Дитвидаву. Барун неодноразово відвідувала квартиру Винокур-Наумової, мала тісний зв'язок з Раїстовим і Красницьким (троцькісти-контрреволюціонери, які дали позитивний відзив про Барун)» [17, арк. 45]. Згідно з довідкою харківського відділу НКВС Р. Барун користувалась великою довірою у М. Скрипника [17, арк. 10]. Крім того, комісією було відзначено «приступно-ліберальне» відношення до підбору кадрів («протягом ряду років в апарат Дитвидаву приймалися на роботу ворожі партії і державі люди») та до підбору ряду авторів і перекладачів («серед авторів Мельник, арештований як ворог; Розуменко – троцькіст; перекладач Чичвянський – націоналіст, арештований в жовтні 1936 р.; Маненко – колишній укапіст, працював у видавництві 1,5 роки (до листопада 1936 р.); Варава – петлюрівський офіцер, працював перекладачем в 1935-1936 рр.») [17, арк. 45]. Також у доповідній записці комісії йшлося про «негайне зняття Р. Барун з роботи і про її партійність та про негайне укріплення апарату і заміну частини працюючих» [17, арк. 50]. Звісно, Р.К. Барун виправдовувалась, зокрема, в заявах секретарю Дзержинського РПК та інструктору Харківського обкому вона писала, що «ніякого відношення і зв'язків з контрреволюціонерами, троцькістами, зінов'євцями, націоналістами ніколи не мала, а, навпаки, вела з ними активну роботу» [17, арк. 51, 52], але все було марно.

Як зазначає Т.М. Горяєва, комуністична партія визначала та направляла, органи цензури здійснювали багатоярусний контроль, а ОДПУ-НКВС-МДБ-КДБ боролись з виданням, поширенням та пересилкою з-за кордону забороненої літератури [1, с. 14]. Так, органами ДПУ у 1931 р. була розкрита і ліквідована «організована шкідницька діяльність» в основному книгопоширювальному каналі – «Книгоспілці» [3, арк. 1]. За цією справою були притягнуті до кримінальної відповідальності такі працівники «Книгоспілки»: І.Ф. Кречотень, М.В. Кочеровський, І.Г. Добринін, В.О. Прокопович, Д.М. Лисиченко, Б.С. Крейснер, М.С. Посталака, Д.Т. Ткаченко, Я.В. Сасенчук, І.С. Іщенко, К.С. Гаврилов, Л.Л. Безуглий,

І.Я. Огриза, К.В. Іванова [2, арк. 2-4; 3, арк. 2-8]. Їх звинувачували в тому, що «будучи по своїм соціальним ознакам і по роду минулої діяльності класово-ворожими радянській владі і будучи її ідеологічними противниками», вони «намітивши шляхи, форми і методи злочинної діяльності у видавничій справі, перейшли до тактики використання легальних можливостей «для організації боротьби з заходами радянської влади на ідеологічному фронті» [2, арк. 4], а саме: «зрив постачання» шляхом укладання «шкідницьких» угод про «мінімальне постачання периферії політмасовою літературою за рахунок збільшеного постачання націоналістичною романтикою», яка «відривала село від Радянської дійсності і виховувала його в шовіністичному дусі»; скорочення заявок на соціально-економічну літературу, пізнє і абсолютне невиконання замовлень на цю літературу; несвоєчасна розпаковка на місцях календарної політмасової літератури; використання вітрин і виставок для її «затирання»; «шкідницькі» ухилення в комплектуванні бібліотек; «ігнорування» вилучення «ідеологічно невитриманої» літератури; «зумисна засилка» літератури не за призначенням [2, арк. 2-4, 29; 3, арк. 1-25]. Також «Книгоспілку» звинувачували в тому, що вона, «як одне з основних українських видавництв, входячи в загальноукраїнську кооперативну систему й постачаючи літературою переважно село, з моменту своєї організації в 1923 р. притягувала увагу старих українських кооператорів, вороже налаштованих до радянської влади і прагнучих впливати на діяльність цієї ідеологічної ділянки кооперації»; приймаючи на роботу «своїх людей з певною шовіністичною фізіономією, а чужих людей, присланих з Біржі праці, під різними приводами повертала, або як непридатних до роботи, або за непотрібністю», створила «антирадянський, шовіністичний апарат, який в подальшому створював найбільш сприятливі умови для антирадянської роботи в книготоргівлі». Також «Книгоспілку» звинувачували в «просуванні» української книги націоналістичного характеру [2, арк. 11-17; 3, арк. 9-13]. Справа про «шкідницьку діяльність» в галузі книгопоширення була передана «для слухання судової Трійки при Колегії ДПУ УСРР за ознаками злочинів, передбачених статтею 54-7 УК УСРР» (контрреволюційні злочини за які передбачався вищий захід – розстріл, або оголошення ворогом з конфіскацією майна і позбавленням громадянства, за пом'якшуючих обставин – позбавлення волі на термін не менше 3 років з конфіскацією) [2, арк. 91; 3, арк. 78].

В середині 1930-х рр., коли «пильність» була «особливо загостреною» і «викривалась різна контрабанда» [16, арк. 58], склад редакторів і авторів перевіряли ще ретельніше. Особливо «ретельно» перевіряли склад «основних видавництв на які було направлено увагу націоналістичної контрреволюційної організації ОУН». Це такі видавництва, як «Сільгоспвидав», «Радянська школа» та «ЛІМ». «Шкідницька» діяльність в цих видавництвах виражалась в складанні планів, «по-перше, завідомо нереальних, по друге, протягуючих шкідливі книжки і контрреволюційних авторів» та в «систематичному зриві виконання цих планів, як в річному, так і в поквартальному

відношенні» [4, арк. 90]. Крім «зриву планів», зокрема, видавництво «ЛІМ», яке вважалося «одним із місць зборів членів УВО (Українська Військова Організація) в 1931-1933 рр.» (в ті роки керували М.М. Яловий, Лебедь та Г.Д. Епик), звинувачувалося у виданні «в технічно огидному вигляді ідеологічно витриманої літератури в той час, як книги явно антирадянського змісту оформлялись пристойно і навіть розкішно (пристойно виданий том творів Ю. Яновського і чудово видана антирадянська книжка Е. Чередняка «Листи з чужих країн»)» [4, арк. 90, 105]. А видавництво «Рух» звинувачувалося в тому, що «своєю практичною роботою і політикою у видавничій справі» (в першу чергу видавалися твори тих письменників, які «притримувались старих позицій і менше всього займались переозброєнням себе в радянському дусі» й «таким письменникам створювали сприятливі умови, виплачуючи підвищені гонорари») давало підстави «для наклепу на політику партії в справі національно-культурного будівництва» та в цілому, стало «центром формування антирадянської ідеології» [5, арк. 58].

Видавців і авторів за найменші, справжні або уявні, відхилення від настанов чекали звільнення з роботи, ув'язнення або заслання, а пізніше також і розстріли. Зокрема, жертвами терору стали заслужені для українського книговидання діячі: В. Атаманюк (засновник видавництва «Маса», за рішенням трійки 9.10.1937 р. без попереднього слідства розстріляний), М. Биковець (завідувач бюро обслуговування письменників, розстріляний 23.10.1937 р.), С. Вікул (завідувач сектором творів класиків марксизму-ленінізму «Партвидав», арештований в травні 1933 р.), Г. Епик (редактор видавництва «Червоний шлях», ДВУ, головний редактор «ЛІМ», розстріляний у 1937 р.), М. Йогансен (літератор, член видавництва «Гарт», арештований 18.08.1937 р.), Є. Касяненко (редактор видавництва «Космос» (Берлін), редактор газети «Вісті ВУЦВК», журналу «Всесвіт», 7.08.1937 р. засуджений до розстрілу), Д. Кудря (засновник видавництва «Гарт», в 1935 р. засуджений до 7 років ув'язнення, в 1950 р. заарештований

повторно та засланий, а в 1956 р. звільнений), М. Куліш (редактор журналу «Червоний шлях», письменник, в 1935 р. засуджений до 10 років), І. Лакіз (журналіст, 2.11.1935 р. засуджений до розстрілу), Н. Любченко (редактор газети «Комуніст», видавництва «ЛІМ», засуджений в 1935 р. до 10 років ув'язнення), Н. Новицький (директор і головний редактор «Держлітвидав», арештований 3.01.1938 р. за «шпійонську» діяльність, засуджений до розстрілу), Ю. Озерський (директор ДВОУ, 26.02.1935 р. засуджений до 10 років ув'язнення), С. Пилипенко (член правління «Книгоспілки», організатор видавництва «Плужанин», керівник спілки пролетарських письменників «Плуг», 3.03.1934 р. засуджений до розстрілу), В. Поліщук (літератор, в 1935 р. засуджений до 10 років ув'язнення), В. Підмогильний (письменник, редактор «Книгоспілки», «ЛІМ», очолював видавництво «Маса», в 1935 р. засуджений до 10 років ув'язнення), В. Штангей (з 1930 р. працював замісником редактора журналу «Плуг», редактором видавництва «Радянська школа» [6, арк. 169], в 1935 р. засуджений до 10 років ув'язнення), В. Штанько-Вражливий (з 1923 р. перейшов на літературну роботу й належав до спілки селянських письменників «Плуг» [11, арк. 83], в 1935 р. засуджений до 10 років ув'язнення) і багато інших [7, арк. 98; 8, арк. 1, 40-45]. Звісно, репресії не лише за реальну опозицію, але й за не скоєні злочини, мали на меті не тільки залякати, а й унеможливити творчі ініціативи, не передбачені партійною верхівкою [9, с. 410].

Висновки. Отже, для ретельного перегляду складу співробітників видавництв ЦК КП(б)У створював «комісії по чистці», а органи ДПУ розкривали і ліквідували їх «шкідницьку» діяльність. Склад співробітників видавництв переглядався й Об'єднаною таємною частиною видавництв НКО УСРР. У другій половині 1930-х рр., коли «пильність» була «особливо загостреною» і «викривалась» різного роду «контрабанда», склад редакторів і авторів перевіряли ще ретельніше. Видавців і авторів за найменші, справжні або уявні, відхилення від настанов чекали звільнення з роботи, ув'язнення або заслання, а також і розстріли.

Список літератури:

1. Горяева Т.М. Советская политическая цензура (История, деятельность, структура) / Т.М. Горяева // Исключить всякие воспоминания... Очерки истории советской цензуры. – М., 1995. – С. 13-64.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ (ГДА СБУ), спр. 52, 91 арк.
3. ГДА СБУ, спр. 185, 78 арк.
4. ГДА СБУ, спр. 36546, т. 4, 226 арк.
5. ГДА СБУ, спр. 36546, т. 5, 355 арк.
6. ГДА СБУ, спр. 36546, т. 6, 250 арк.
7. ГДА СБУ, спр. 36546, т. 8, 146 арк.
8. ГДА СБУ, спр. 36546, т. 12, 47 арк.
9. Ківшар Т.І. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 рр.) / Т.І. Ківшар. – К.: Логос, 1996. – 344 с.
10. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917-1990 рр.) / О.О. Федотова / НАН України Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Курбаса. – К.: Парлам. в-во, 2009. – 350 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 178, оп. 2, спр. 18, 107 арк.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 283, 158 арк.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 15, 128 арк.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6442, 154 арк.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6650, 78 арк.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6846, 142 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7100, 185 арк.

Молоткіна В.К.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ОСОБЕННОСТИ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ НАД ИЗДАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В СОВЕТСКОЙ УКРАИНЕ В 1930-Е ГОДА

Аннотация

В статье анализируются особенности идеологического контроля над издательской деятельностью в советской Украине в 1930-е гг. Установлено, что для тщательного пересмотра состава сотрудников издательств ЦК КП(б)У создавал комиссии по обследованию издательств, так званые «комиссии по чистке», органы ГПУ раскрывали и ликвидировали их «вредительскую» деятельность. Состав сотрудников издательств пересматривался и Объединенной тайной частью издательств НКО УСРР. Особенно тщательно состав редакторов и авторов проверяли во второй половине 1930-х гг. Издателей и авторов за самые мелкие, настоящие или воображаемые, отклонения от наставлений ожидали увольнения с работы, заключения или ссылка, а также и расстрел.

Ключевые слова: издательская деятельность, издательство, идеологический контроль, литература, цензура печати.

Molotkina V.K.

Pereiaslav-Khmelnytski State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

PECULIARITIES OF IDEOLOGICAL CONTROL OVER THE PUBLISHING ACTIVITY IN SOVIET UKRAINE IN THE 1930

Summary

The article is devoted to the analysis of peculiarities of ideological control over the publishing activity in Soviet Ukraine in the 1930s. It is defined that CC KP (b) U (Central Committee of Communist bolshevik party of Ukraine) was organizing special inspections in order to check and control the staff of publishing houses – so-called «cleaning inspections» – while State Political Office was investigating and destroying their «criminal» activity. The staff of publishing houses was also controlled by the Associated secret unit of publishing houses of People's Commissariat of USSR. Editors and authors were controlled in a very thorough way in the 1930s. Publishers and authors might be fired, imprisoned or executed for any kind of violation of the admonishments.

Keywords: publishing activity, publishing house, ideological control, literature, censorship of printing.

УДК 321.01(470)«1980/2004»

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В РОСІЇ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ (КІНЕЦЬ 1980-х – 2004 РІК)

Опанасюк Т.А.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті автор досліджує процес формування, розвитку та діяльності політичної опозиції в Росії в умовах суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ століть. Зокрема, автор проаналізував особливості становлення та розвитку політичної опозиції в Росії. Розкрито основні фактори, що вплинули на інститут політичної опозиції в умовах зміни політичного режиму в РФ. Автор охарактеризував основні тенденції розвитку відносин «влада – опозиція» та дослідив причини нестійкості структурних об'єднань опозиції.

Ключові слова: політична опозиція, влада, політична партія, вибори, президент.

Постановка проблеми. Найбільш організованою формою вираження інтересів, альтернативних або протилежних інтересам влади, є політична опозиція. В демократичному суспільстві політична опозиція являє собою необхідний елемент політичної системи і є значним видом політичної діяльності. У плюралістичних су-

спільствах вона інституціоналізується, отримуючи можливість пропонувати виборцям альтернативні плани подальшого розвитку країни, впливати на найважливіші для суспільства рішення влади. Саме тому вивчення феномену опозиції, її взаємостосунків з владою є важливим з науково-практичної точки зору.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема інституту політичної опозиції тривалий час знаходилась на периферії уваги дослідників. Лише наприкінці 1990-х років з'являються перші дослідження, присвячені всебічному вивченню політичної опозиції. Насамперед, потрібно відзначити монографію Ю. Чуланова «Власть и политическая оппозиция в современной России». Також варті уваги праці А. Жукова «Формирование, развитие и деятельность российской многопартийной политической оппозиции в 1991–1997 гг.», В. Гельмана «Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция», Г. Павловського «Власть и оппозиция». Вітчизняні науковці, як правило, звертаються до проблеми політичної опозиції, вивчаючи внутрішньополітичне життя РФ. Про це свідчать публікації Г. Водолазова «Вибори до Державної Думи: політична еліта проти громадянського суспільства», В. Лапкіна «Пейзаж перед битвою. Російський електорат за два роки до президентських виборів» та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, аналіз ступеня вивчення питання про політичну опозицію дозволяє зробити висновок про те, що в сучасній літературі відсутній єдиний погляд на особливості діяльності цього явища у досліджуваній період. Не досить дослідженими залишаються конкретні історичні проблеми: відносини різних опозиційних напрямків до владних інститутів, особливості формування ідеологічних концепцій, що визначають політичну спрямованість різних типів політичної опозиції та їх відмінних рис.

Метою даного дослідження є системне вивчення процесу формування, розвитку та діяльності політичної опозиції в Росії в умовах суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ століть. Зокрема, зосередимо увагу на наступних завданнях: 1) дослідити та проаналізувати особливості становлення та розвитку політичної опозиції в Росії; 2) виявити основні фактори, що вплинули на інститут політичної опозиції в умовах зміни політичного режиму в сучасній Росії; 3) охарактеризувати основні тенденції розвитку відносин «влада – опозиція»; 4) вказати причини нестійкості структурних об'єднань опозиції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз політичного процесу в Росії впродовж 1985–2004 рр. дозволяє виділити у становленні та розвитку політичної опозиції чотири етапи, кожен з яких мав особливі риси. За основний критерій періодизації беремо моделі взаємодії влади та опозиційних сил.

Перший етап – час епохи перебудови М. Горбачова 1985–1991 рр. Поява опозиційних сил у країні пов'язана з глибокими соціально-економічними та політичними змінами, що відбувались на рубежі 80–90-х років ХХ ст. Перші витoki опозиційності в Радянському Союзі з'явилися у формі різноманітних неформальних організацій та політичних течій. Впродовж 1987–1989 рр. у великих містах виникли неформальні суспільні об'єднання у вигляді клубів, правозахисних груп і громадських ініціатив. Їх розвиток призвів у кінці 1988–1989 роках до утворення політичних течій.

Закон про громадські організації від 15 жовтня 1990 р. створив правові передумови для виникнення багатопартійної системи в Росії. Перший період розвитку демократичного руху

завершився. На зміну неформальним суспільним об'єднанням та протопартіям прийшли нові утворення – політичні партії. Некомуністичні організації мали одну загальну мету – усунути КПРС від влади. Найбільш впливовим в даний період був політичний рух «Демократична Росія», який виник в січні 1990 р. Комунисти прихильники реформування КПРС також створюють свої партії: РКП, «Демократична платформа в КПРС», «Демократичний рух комуністів», «Комунисти за демократію», «Союз». В результаті сформувався дві течії опозиції. Перша – демократи на чолі з Єльциним, які вимагали радикальних змін суспільно-політичного життя. Друга – комунисти, які прагнули зберегти існуючий стан речей. Інакше кажучи, протягом 1990–1991 рр. відбувається оформлення демократичної та національно-патріотичної опозиції.

Події серпня 1991 р. поглибили розмежування політичних сил. У результаті серпневих подій колишня опозиція прийшла до влади, однак заборона протягом наступних днів КПРС взагалі усунула потенційну опозицію в країні, що, звичайно, не відповідає уявленням про демократію.

Другий етап – вересень 1991 р. – жовтень 1993 р. Даний етап характеризується становленням політичної опозиції в умовах неконсолідованої демократії та другим «заміщенням» політичної опозиції центрами політичного впливу.

У результаті серпневого перевороту 1991 р. опозиційні демократичні сили прийшли до влади. Із опозиційної сили вони перетворились на офіційну правлячу групу. Однак невдачі у внутрішній політиці створили умови для розгортання політичної опозиції, у якій на відміну від опозиції 1989–1991 рр. виділялись ліві, праві і центристи.

Найбільшою лівою опозиційною силою стала Комунистична партія, яка спрямувала свою діяльність на створення так званої об'єднаної опозиції. Однак досить часто інші партії та рухи звинувачували комуністів за їх любов до марксистсько-ленінської доктрини, що вже продемонструвала свою неспроможність для забезпечення нормального розвитку країни.

Центристські позиції займали Громадянський Союз, Народна партія «Вільна Росія», Соціалістична партія трудящих та інші.

Оцінюючи існуючу владу в Росії, національно-патріотична опозиція постійно підкреслювала її антидержавний, антипатріотичний характер, стверджуючи, зокрема, що запроваджена нею демократія, веде до ліквідації держави як такої. Б. Єльцин та його прибічники розмивають національні кордони та особливості всіх народів [1, с. 161].

Права опозиція також була досить різноманітна – Російський Національний Собор, Російський всенародний союз, ФНП тощо.

Питання взаємовідносин влади та опозиції стало стрижнем політичного життя Росії протягом 1992–1993 рр. Намагаючись зміцнити свої позиції у суспільстві, опозиційні партії здійснюють спроби створення широких блоків та коаліцій. Однак, подібні об'єднання виявились не стійкими. Нестійкість структурних об'єднань опозиції, на думку політологів, була спричинена двома основними групами обставин (об'єктивних та суб'єктивних).

Першу складають універсальні закономірності функціонування так званих «широких ко-

аліцій», побудованих за принципом «простору згоди» (тобто за принципом добровільного самообмеження суб'єктів політики в «загально-коаліційних» інтересах). Друга – суб'єктивна сторона. Тут основною перешкодою є «вождистські» прагнення партійних лідерів, які претендують не лише на збереження своїх партій, але й на керівні посади в загальних структурах.

Коли політична опозиція не змогла домогтися зміни уряду Єльцина законодавчим шляхом, вносячи поправки до Конституції, це змусило її шукати інші шляхи вирішення проблеми. Виконавчі структури не хотіли поступатися своєю владою та прагнули зосередити в своїх руках якомога більший її об'єм. Цього ж бажала й Верховна Рада, опозиція, щоб надалі самостійно визначати розвиток країни. Сила була на боці президента, виконавчої влади і саме це визначило завершення протистояння політичної опозиції в вересні – жовтні 1993 р.

У результаті конфлікту між виконавчою та законодавчою владою у 1993 р. політична опозиція фактично зникла, оскільки конфліктуючі сторони визнавали себе, насамперед, владою, а не опозицією. Центри політичного впливу у вигляді гілок влади не просто замінили опозицію, а фактично анігілювали її [3, с. 55].

Третій етап – листопад 1993–1999 рр. визначається становленням нової політичної системи, що утверджується після прийняття нової Конституції РФ 1993 р. На цьому етапі в Росії склалась та інституціонально оформилась політична опозиція парламентського типу: комуністична опозиція (КПРФ, АПР); демократична опозиція («Яблоко»); ліберальна опозиція (ДВР, СПС); націонал-патріотична опозиція (ЛДПР). Проте, вона так і не стала конструктивною керуючою опозицією через відсутність можливості впливу на інститути, що визначають політику влади, здобувши її демократичним шляхом.

Аналіз парламентської діяльності опозиційних партій дозволяє зробити висновок про те, що до 1999 р. всі партії ліквідували свій опозиційний потенціал та перейшли до стратегії співробітництва з владою, трансформувались від опозиції різного типу до напівопозиції. Як зазначає Л. Мусіна, серед причин трансформації можна відзначити наступні:

1) конституційно-правові. За Конституцією 1993 р. представницькі органи влади наділялись досить обмеженими повноваженнями у сфері впливу на політичний курс уряду. Парламентська більшість не мала правових повноважень формувати уряд, що значно обмежувало реалізацію функції опозиційних парламентських партій і зовсім не стимулювало їх розвиток.

2) Історичні. Розгром об'єднаної опозиції в жовтні 1993 р. породив впевненість всіх політичних лідерів у тому, що політичний режим, який спирається на авторитарні методи правління, при існуванні загрози його владі може повторити силовий сценарій. У зв'язку з тим, що основні парламентські партії були партіями еліти, то стратегії партій у відносинах з владою незмінно відзначались лояльністю та поміркованістю.

3) Стратегічні. Мова про стратегічні прорахунки у взаємовідносинах опозиційних сил як з владою, так і один з одним (наприклад, партій-

ний розкол між демократами «Яблоко» і лібералами СПС).

4) Кадрові, пов'язані з дефіцитом яскравих особистостей в опозиційному таборі, котрі здатні оновлювати та примножувати лідерів опозиції.

5) Ідеологічні, пов'язані з об'єктивною девальвацією у масовій свідомості як опозиційної комуністичної, так і ліберально-демократичної ідеології.

6) Фінансові. Особливістю політичних партій в Росії, здатних перемогти на виборах, був їх елітарний характер. Відсутність масової підтримки партій гостро ставило питання про їх фінансування, оскільки виборчі кампанії вимагали значних фінансових ресурсів, що загострювало проблему спонсорства партій [6, с. 415].

Характерною рисою політичного режиму Б. Єльцина були періодичні кризи, з яких президенту, як правило, вдавалося виходити переможцем. Досить часто Єльцин сам йшов на загощення ситуації. Керовані кризи стали невід'ємним атрибутом політичного стилю президента, однією з головних характеристик його епохи. Однак з кожним роком фізичний стан Єльцина погіршувався, тому політичні ініціативи виходили вже не стільки від самого президента, скільки від наближених йому людей. У результаті серпневої кризи 1998 р. президенту довелося піти на серйозні поступки парламенту і навіть на включення до складу уряду комуністів, щоб утриматись біля влади. З цього моменту почалось стрімке завершення епохи Єльцина. В Росії розпочалась боротьба за владу. Різні загони політичної еліти стали виробляти свої власні стратегії «політичного виживання».

Однак у майже безвихідній ситуації Єльцин все-таки зумів перевернути всі задуми опозиції. Після тривалих пошуків він вибрав свого наступника – В. Путіна.

Четвертий етап – 2000–2004 рр. відноситься до періоду авторитарної демократії в Росії, пов'язаний з політичними реформами нового президента В. Путіна. Останні істотно змінили правові, інституційні та ідеологічні основи політичного режиму. Характерними особливостями четвертого етапу розвитку політичної опозиції стали:

1) мінімізація сили або нейтралізація основних центрів політичного впливу;

2) ліквідація парламентської опозиції та її трансформація під час виборів 1999 та 2003 рр. від представницького до декоративного типу;

3) формування нових опозиційних центрів (позапарламентські політичні молодіжні організації, лідери опальної бізнес-еліти, західний політичний істеблшмент);

4) значна радикалізація молодіжних політичних організацій, націлених на стратегію вуличних маніфестацій;

5) консолідація політичної опозиції на принципах негативного консенсусу.

Поразка політичної опозиції в ході електорального циклу 2003–2004 рр. спонукала до створення нової системної та позасистемної опозиції. Значна частина опозиції була витіснена за межі представницьких органів влади, що задало новий імпульс розвитку позапарламентської позасистемної опозиції. Наприклад, значно активізувались молодіжні політичні організації, які схильні до радикальних дій на вулицях («Авангард крас-

ной молодежи», молодіжні підрозділи «Яблока» та СПС).

Оцінюючи результати виборів 2003–2004 рр. політологи вважають, що опозиція в Росії існує, але лише в зародковому стані і поки що не здатна істотно впливати на існуючу владу. Причинами цього є малочисельність, ідейні протиріччя та слабка організованість [8, с. 99]. Проте, як зазначає А. Олейник, для того аби підвищити рівень своєї участі в політичних процесах, опозиції недостатньо лише вирішити внутрішні проблеми, необхідно змінити інституціональний і правовий режим в державі, надавши опозиції тверді гарантії вільного вираження своїх поглядів у ЗМІ, в парламенті, на зібраннях замітинах [7, с. 193].

Висновки. Таким чином, на початку ХХІ ст. роль опозиції в суспільно-політичному житті російського суспільства мінімізувалась.

Серед основних факторів впливу на інститут політичної опозиції в умовах трансформації політичної системи в Росії можна відзначити наступні:

1) інституціональний дизайн політичної системи. Відсутність можливості формувати полі-

тичний курс країни, впливати на склад уряду, прийти до влади за допомогою виборів призвели до регресу опозиційних політичних партій, які не можуть реалізувати альтернативні програми розвитку суспільства;

2) низька політична культура електорату. Мова про відсутність потреби у діяльності опозиційних партій у значної частини суспільства;

3) елітарність політичних партій, які виникали, насамперед, у результаті розбіжностей в колах правлячої еліти та діяли в особистих цілях. Це зумовило слабкий зв'язок опозиції та електорату, розбіжність їхніх інтересів, що призвело до зниження рівня довіри інституту опозиції серед населення;

4) загроза силового впливу з боку влади, що зумовила стратегію політичної опозиції, яка уникає будь-яких радикальних форм протесту;

5) успіх на виборах напряму залежав від фінансових можливостей партій;

6) особистісний фактор, тобто відсутність яскравих опозиційних лідерів за високого рівня популярності серед населення президента В. Путіна.

Список літератури:

1. Батлер У. Становление многопартийности в России как фактор, воздействующий на отношения с западными государствами / У. Батлер // Актуальные проблемы Европы. – 2000. – № 2. – С. 154–184.
2. Водолазов Г. Выборы до Государственной Думы: политическая элита против гражданского общества / Г. Водолазов // Политическая думка. – 1999. – № 3. – С. 45–50.
3. Гельман В. Оппозиция в России: вымирающий вид? / В. Гельман // Полис. – 2004. – № 4. – С. 53–60.
4. Ільїн М., Мелешкіна Є. Выборы 1999–2000 рр. в Росії: трансформація електорального простору і владних відносин / М. Ільїн, Є. Мелешкіна // Політична думка. – 2000. – № 2. – С. 10–14.
5. Кононенко Н. Ліберальна опозиція в Росії: міф чи реальність? / Н. Кононенко // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2014 / 2 (70). – С. 91–106.
6. Мусина Л. Функции политической оппозиции в условиях демократического транзита / Мусина Л.М. // Россия и мир: вызовы современности. Т 2. – Уфа: УГНТУ, 2005. – С. 412–416.
7. Олейник А. Оппозиция в России: сегодня и завтра / А. Олейник // Обозреватель – Observer. – 2005. – № 3. – С. 182–201.
8. Павловский Г. Власть и оппозиция / Г. Павловский. – М.: «О.Г.И.», 2005. – 112 с.
9. Федоров В., Цуладзе А. Эпоха Путина / В. Федоров, А. Цуладзе. – М.: Эксмо, 2003. – 448 с.

Опанасюк Т.А.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОППОЗИЦИЯ В РОССИИ: ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ТА ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ (КОНЕЦ 1980-х – 2004 ГОД)

Аннотация

В статье автор исследует процесс формирования, развития и деятельности политической оппозиции в России в условиях общественно-политических трансформаций конца XX – начала XXI веков. В частности, автор проанализировал особенности становления и развития политической оппозиции в России. Раскрыты основные факторы, повлиявшие на институт политической оппозиции в условиях смены политического режима в РФ. Автор охарактеризовал основные тенденции развития отношений «власть – оппозиция» и исследовал причины неустойчивости структурных объединений оппозиции.

Ключевые слова: политическая оппозиция, власть, политическая партия, выборы, президент.

Opnasiuk T.

Rivne State Humanitarian University

POLITICAL OPPOSITION IN RUSSIA: THE STAGES OF FORMATION AND THE PECULIARITIES OF DEVELOPMENT (THE END OF 1980th – 2004)

Summary

In the article the author researches the process of forming, development and activity of political opposition in Russia in the conditions of social and political transformations of the end of the XX – beginning of the XXI centuries. In particular, the author analyzed the peculiarities of formation and development of political opposition in Russia. Basic factors that influenced the institute of political opposition in the conditions of change of the political regime in Russian Federation are discovered. An author described the basic tendencies of the development of relations «power and opposition» and researched the reasons of instability of structural associations of opposition.

Keywords: political opposition, election, political party, government, president.

УДК 930.1:(328.1-338)«1917-1918»

АСИМЕТРИЯ ИНФОРМАЦИИ У ВИРШЕННІ ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ УНР (1917-1918 РОКИ): ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Салата Г.В.

Київський національний університет культури і мистецтв

Проаналізовано асиметрію інформації в дослідженнях соціально-економічного напрямку діаспорної історіографії, щодо вирішення аграрного питання Центральною радою УНР (1917-1918 рр.); висловлена власна точка зору з приводу повноти, достовірності відображення, оцінки проблеми; наголошено на необхідності подолання асиметрії інформації документних джерел, на рівні установ консолідованої інформації, у вивченні історії України.

Ключові слова: асиметрія інформації, земельне питання, Українська революція 1917–1918 рр., національно-визвольні змагання в Україні 1917–1922 рр., Центральна рада УНР, історіографія, установи консолідованої інформації.

Постановка проблеми. Спираючись на досвід минулого, нація чекає відповіді на контроверсійні питання, серед яких, безперечно – втрата державності України у 1917–1922 рр., а однією з головних причин її падіння – не вирішена аграрна проблема. Сучасна економіка України розвивається на засадах приватної власності, а невизначеність її нормативно-правової бази спонукає до звернення досвіду вирішення земельного питання доби 1917–1922 рр. в історії України.

Державні інституції України, зокрема Голова Верховної Ради А. Парубій у жовтні 2016 р., або майже через 100 років після означених подій, лише висловився за ухвалення «дорожньої карти» законопроектів щодо регулювання цієї сфери. «Мораторій необхідно продовжити ... триває дискусія на рівні голів фракцій ... аби вийти на одну системну узгоджену позицію, яка враховуватиме і продовження мораторію, і формування переліку законодавчих актів, які необхідно ухвалити ВР для упорядкування ринку землі» [18].

Видається необхідним звернутись до досліджень, які займались вивченням аграрної політики демократичних урядів тієї доби, для виваженого використання результатів історіографічних пошуків при проведенні сучасних досліджень в історичній та економічній галузях науки сучасної України; загальної філософії історії [14–16]; для

пізнання закономірностей розвитку вирішення аграрного питання на сучасному етапі; для нарешті, подолання асиметрії інформації в наукових розвідках та для засвоєння уроків і попередження негативних наслідків майбуття України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Утворення, діяльність та поразка Центральної ради до цього часу лишається предметом дискусій суспільствознавців, а огляд історіографічної спадщини проблеми свідчить, що частина її сторінок й сьогодні потребує певного переосмислення [12]. Асиметрія інформаційного потенціалу документних джерел – ситуація, при якій інформація доступна тільки деяким, а не всім, учасникам інформаційного процесу та спонукає дослідників звертатись до першоджерел проблеми [13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми: Важливим у подоланні асиметрії інформації наукового дослідження історичного минулого є доступність джерельної бази. Аналітичне осмислення усіх аспектів національного вимагає повного виявлення і об'єктивного дослідження максимально великої кількості джерел, які стосуються історії України.

Мета статті. Метою роботи є спроба розглянути групу досліджень соціально-економічного напрямку діаспорної історіографії, і висловити власну точку зору з приводу повноти, достовірності

відображення і оцінки інформації в них; окреслити тенденції у висвітленні цього питання, які характерні і для інших відповідних розвідок.

Виклад основного матеріалу. Дослідники соціально-економічного напрямку діаспорної історіографії, що є водночас безпосередніми учасниками та лідерами Української революції, а саме Д. Антонович, М. Байер, В. Кедровський, М. Ковалевський, М. Кушнір, К. Мацієвич, П. Сиротинка, І. Труба, А. Кауфман, Б. Мартос, О. Мицюк [11], робили висновки за одним критерієм – враховуючи позицію тієї чи іншої політичної партії, у складі якої вони були в той час, та її ставлення до означеної проблеми [12], чим і започаткували інформаційну асиметрію проблеми з наслідками в історіографії.

М. Байер ще у 1917 р. на основі статистичних матеріалів, подає існуючу картину та пропонує єдиний шлях виходу з ситуації, що склалась в аграрному секторі економіки України. Але діаспорна, радянська, сучасна історіографія вкрай мало звертається до його здобутків. А якщо це і має місце, то лише у запозиченні інформативної бази. Саме його розвідка, чи не єдина на сьогоднішній день, розставляє всі крапки над «і», щодо шляхів реалізації земельної проблеми тієї доби [1].

М. Байер зазначає, що загальний земельний фонд в Україні складав більше як 44 млн. десятин, а населення – більше ніж 32 млн. осіб. Київщина, Волинь, Поділля, Харківщина, Полтавщина, Чернігівщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія – 9 губерній, що станом на 1 січня 1914 р. – 32 018 700 чол.

Якщо врахувати, що землі під лісом знаходяться під державною охороною, то земля котру можливо поділити між безземельними селянами складає 39 250 тис. десятин. Тобто, в залежності від губерній, на душу населення припало б від 1 до 2 десятин, на кожне господарство – до 7 десятин (на сім'ю з 5 осіб). Важко не погодитись з М. Байером, що при такому поділі землі не можливо прогодувати родину [1, с. 10–12].

Землі, що перебували у власності великих землевласників, монастирів та церков становили 11 500 тис. десятин. Саме ці землі і треба було розподіляти між безземельними селянами. Втім господарства великих землевласників (10 млн. десятин) були обтяжені боргами. Так, на Правобережній Україні у банках було заставлено до 4 млн. десятин і борг складав 219 250 тис. карбованців. На Лівобережній Україні заставлено 2 500 тис. десятин з боргом 149 500 тис. карбованців. На Степовій Україні – було в заставі до 5 млн. десятин з боргом 304 500 тис. карбованців. Всього заставлено: 11 500 тис. десятин і борг банкам досяг суми 672 250 тис. карбованців [1, с. 20–21].

Отже, забирати землі та розподіляти між новими господарями не було можливим. При такому розподілі вся банківська система України виявлялася б банкрутом, постраждали б інвестори, зокрема іноземні. Її крах потягнув би за собою падіння всієї економіки. Авторка публікації переконана, що уряд УНР був ознайомлений з таким станом справи в країні і прекрасно розуміючи наслідки, свідомо затягував з вирішенням земельної реформи, що екстраполюється на сьогоднішню ситуацію з мораторієм на землю в модерній історії України.

Вихід з такої невтішної ситуації, на думку М. Байера мав бути таким: необхідно було «вику-

пити всі землі коштом українського автономного скарбу (казни), розстрочивши виплату на довгий час і наклавши її на заможніші класи в формі податкового налогу» [1, с. 22]. Але до його слухних пропозицій урядовці Ради не прислухались, що мало для останньої фатальні наслідки. Висновки та міркування М. Байера вперше заклали фундамент у вивчення соціальної бази аграрного руху.

Серед повоєнних розвідок соціально-економічного напрямку діаспорної історіографії вирізняється дослідження К. Кононенка, в якій автор намагається поєднати не поєднане: соціально-економічні витоки української національної ідеї з основними цілями Української революції 1917–1918 рр. Дослідник наводить відомості про масштаби подвірного землеволодіння в Україні [6, с. 33], а висновки, які б мали впливати з наведених ним даних не робить.

Однак, автор не доніс до читача якій же установі селяни мали сплачувати кошти за землю. Не озброєним оком помітна асиметрія інформації, або груба фактологічна неточність, адже після зречення царя з престолу в березні 1917 р. в Україні постала влада ЦР УНР. Чи була остання правонаступницею у фінансових справах Російської імперії дослідник не зазначає. Втім історія буде мати своє повторення в сенсі СРСР та незалежної України у 1991 р.

К. Кононенко продовжує коментар інформацією, що урядовці не врахували того факту, що селянство України, головним чином безземельне і малоземельне, складало разом 78%. Висловлює переконання, що програма соціалізації землі, розроблена українськими есерами, зачіпала інтереси заможних селян, які складали 9% селянства України [6, с. 56–57].

Нарис І. Витановича спрямований відтворити цілісну картину вирішення аграрного питання та наводить резолюцію I Всеукраїнського селянського з'їзду, згідно якої передбачалось проведення аграрної реформи після 15 червня 1917 р. [4, с. 28–29]. З проголошенням III Універсалу розпочалась гостра критика навколо трудової норми в 50 десятин, яка вважалась завеликою [4, с. 33].

Автор продовжує процес плутанини з визначенням трудової норми, що притаманно багатьом суспільствознавцям діаспорної історіографічної школи: цифри в 30, 40 та 50 десятин. Це є свідченням того, що дослідники були позбавлені можливості вивчати архівні матеріали, що знаходились в СРСР, а отже асиметрія інформації вплинула на достовірність наукової розвідки.

І. Витанович зазначає про термінологічну невідповідність селян, котрою була написана аграрна програма українських есерів. Втім, вважаючи останніх представниками та поборниками своїх інтересів, селяни схвалювали на своїх з'їздах їх програму соціалізації землі [4, с. 21]. Але для Центральної ради було вже надто пізно сподіватись [4, с. 38]. Та й селяни зовсім не прагнули соціалізації землі, скоріше вони бажали бути її власниками [4, с. 41]. Знову протиріччя: з одного боку, селяни схвалювали есерівську земельну програму, з іншого – прагнули бути власниками.

Ігнорування та утиск земельних інтересів середніх та заможних верств селянства в кінці 1917 – на початку 1918 рр., вважав однією з основних причин, що в подальшому й привели до

падіння Центральної ради дослідник Д. Левчук [8]. Завданням аграрної реформи, на його думку, мав бути «раціональний розподіл» землі в інтересах держави та суспільства [8, с. 74].

Д. Левчук відзначив про внесення 29 квітня 1918 р. Радою змін до земельного закону: збільшення верхньої межі земельного наділу до 30 десятин (про що згадок в працях республіканського напрямку та подальшій історіографічній традиції не зустрічаємо). За його відомостями, наділенню землею підлягало лише 30% селянських господарств [8, с. 74].

Робота Т. Гунчака побіжно торкається проблеми вирішення питання землеволодіння та аграрної реформи загалом [5]. Про відміну приватної власності III Універсалом, дослідник зазначає одним коротеньким абзацом [5, с. 112]. Називає Універсал «актом великої історичної ваги» [5, с. 112]. Робота насичена патріотичним духом щодо Центральної ради без об'єктивного підходу до суті справи у проблемі вирішення нею земельного питання.

Р. Млиновецький з перших сторінок свого дослідження намагається піддати сумніву починання соціалістів, автономістів-федералістів в земельній справі [9]. Автор критикує погляди М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка, Д. Дорошенка, М. Шаповала, І. Мазепи. Варто зазначити, що засудження та критика не дали змоги автору впритул підійти до історії вирішення земельного питання.

Дослідник Б. Кравченко з'ясовує головну причину, яка сприяла поразці національно-визвольних змагань 20-х рр. XX ст. [7]: соціальна недоорозвиненість українського суспільства тих часів. Погляди Б. Кравченка на вирішення земельного питання перекликаються з висновками І. Нагаєвського. Так, засудивши першочерговий соціальний, а не національний курс Ради у будівництві молодій державі, автори одностайні у висновку, що саме така політика й не дозволила уряду УНР її збудувати. Втім, далі філософських поглядів на вирішення аграрного питання урядами Центральної ради Б. Кравченко не пішов.

Праця В. Вериги відтворює події доби Центральної ради. Історик використав опубліковані документальні збірники, мемуарну і дослідницьку літературу (здебільшого – емігрантську, діаспорну, зарубіжну, частково – радянські видання) [3]. Автор порівняно мало аналізує процес впровадження земельної реформи в життя, а якщо таке стається, то виникають обгрунтовані питання щодо рівня аргументованості, докумен-

тальної вірогідності, ступеня виваженості запропонованих тлумачень, асиметрії інформації.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок здобуткам суспільствознавців соціально-економічного напрямку діаспорної школи можна дійти кількох загальних спостережень та міркувань: основні досягнення стосуються суспільно-політичних аспектів аграрного питання, а урядові заходи в справі його вирішення висвітлюються поверхово.

Роботи насичені статистичними матеріалами, що дозволяє дослідникам робити висновки на основі документів, а не вражень. Прослідковуються симпатії до тієї аграрної програми, членом партії якої були автори вище проаналізованих робіт. Асиметрія інформації міцно вкорінилася у представленні дослідження, що не дозволяє вдумливому досліднику йти далі у своїх наукових розвідках [2, 10].

Яскраво проявився в уряді Центральної ради універсализм М. Байєра, титанічну і подвижницьку працю якого на аграрній ниві можна порівняти з діяльністю корифеїв цієї справи, як вітчизняного, так і зарубіжного гатунку. Він створив низку фундаментальних аналітичних праць, які сприяли розвитку аграрного сектору, організував ряд структур аграрного типу, поєднуючи таким чином у собі блискучого організатора аграрної справи.

Україна сучасна встановила світовий рекорд за термінами земельної реформи. Вона триває вже 25 років, або майже 100 років. «Першість» утримувала Мексика, яка зважилася на вільний ринок землі тільки через 23 роки. У нас же 25 років не наважуються на земельну реформу, продовжуючи мораторій на продаж земель сільгосппризначення.

За даними Союзу землевпорядників України, нині готові продати землю лише 10-15% населення. Експерти переконані, що ця цифра обумовлена лише тим, що останні 15 років продаж землі штучно стримувався мораторієм. Фахівці наводять приклади з житлового фонду ринку нерухомості, на якому в рік продається і купується не більше 2% від усіх об'єктів [17].

Депутати ВР України фактично конституційною більшістю продовжили мораторій на продаж землі до 2018 р. Ініціаторами «Проекту Закону про внесення змін до розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо продовження заборони відчуження сільськогосподарських земель» 5123-1 від 06.10.2016 є: О. В. Ляшко, М. Ю. Бурбак, Я. М. Москаленко, О. Р. Березюк, І. О. Гринів [19]. Історія вчить тому, що нічому не вчить? Далі буде...

Список літератури:

1. Байєр М. Земельна реформа і основи земельної політики на Україні (Інф. бюро Київської губерні. Земської упр.) / М. Байєр. – К., 1917. – 47 с.
2. Бачинська Н. А. Базові концепції модернізації вищої бібліотечно-інформаційної освіти в Україні / Н. А. Бачинська // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 3. – С. 32–37.
3. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 / В. Верига. – Львів: Вид-во Отців Василіан «Місіонер», 1998. – Т. I. – 524 с.; Т. 2. – 502 с.
4. Витанович І. Аграрна політика українських урядів 1917–1920 / І. Витанович. – Мюнхен – Чикаго, 1968. – 60 с.
5. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
6. Кононенко К. С. Україна і Росія: Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917–1960 / К. С. Кононенко. – Мюнхен: Серія: Монографії, 1965. – 535 с.
7. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Б. Кравченко. – К.: «Основи», – 1997. – 423 с.

8. Левчук Д. Сили демократії та консерватизму / Д. Левчук // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923. – Нью-Йорк: Булава, 1968. – С. 41–107.
9. Млиновецький Р. Нариси з історії Українських визвольних змагань 1917-1918. / Р. Млиновецький. – Львів: «Каменяр», 1994. – 586 с.
10. Новальська Т. В., Бачинська Н. А. Шляхи вирішення проблем дефіциту кваліфікованих кадрів у бібліотеках України / Т. В. Новальська, Н. А. Бачинська. – 2015. – № 6. – С. 18–20.
11. Салата Г. В. Аграрна політика українських національних урядів (1917-1920 рр.): історіографія: дис. ... канд. іст. наук. / Г. В. Салата – К., 2010. – 201 с.
12. Салата Г. В. Аграрна політика українських національних урядів (1917-1920 рр.): історіографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Г. В. Салата; Київський славістичний університет. – К., 2010. – 16 с.
13. Салата Г. В. Учреждения консолидированной информации, или информационно-библиотечные центры Украины, в условиях евроинтеграции: к постановке проблемы / Г. В. Салата, Т. В. Данилова // Молодий вчений. – 2016. – № 8. – С. 253–256.
14. Danylova T. Overcoming the Cultural Differences: Parable as a Means of Intercultural Dialogue / T. Danylova // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – Vol. 3. – 2013. – P. 42–51.
15. Danylova T. V. Eastern spiritual traditions through the lens of modern scientific worldview / T. V. Danylova // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – Vol. 5. – 2014. – P. 95–102.
16. Salata G. Human nature in the problem field of cultural antropology / Galyna Salata // Урал. научн. вестн. – Уральск. – 2012. – Том I. – С. 17–23.
17. URI: <http://kp.ua/economics/553648-krestiane-hotovy-prodavat-ukraynskuui-zemlui-po-5-tysiach-dollarov-za-hektar>
18. URI: <http://www.golos.com.ua/article/277107>
19. URI: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60199

Салата Г.В.

Киевский национальный университет культуры и искусств

АСИММЕТРИЯ ИНФОРМАЦИИ В РЕШЕНИИ ЗЕМЕЛЬНОГО ВОПРОСА ВРЕМЕН ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ УНР (1917–1918 ГОДА): ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА

Аннотация

Проанализирована асимметрия информации в исследованиях диаспоры социально-экономического направления, касаемо решения аграрного вопроса Центральной рады УНР (1917–1918 гг.); дана собственная точка зрения по поводу полноты, достоверности отражения и оценки проблемы в ряде работ; отмечена необходимость преодоления асимметрии информации на уровне учреждений консолидированной информации для дальнейшего изучения истории Украины

Ключевые слова: асимметрия информации, земельный вопрос, Украинская революция 1917-1918 гг., национально-освободительное движение в Украине 1917-1922 гг., Центральная рада УНР, историография, учреждения консолидированной информации.

Salata G.V.

Kyiv National University of Culture and Arts

ASYMMETRY OF INFORMATION ON THE SOLUTION ON THE INFORMATION ON THE SOLUTION TO THE LAND ISSUE DURING CENTRAL RADA OF UNR (1917-1918 YEARS): HISTORICAL RETROSPECTIVE

Summary

The author analyzed information asymmetry in socio-economic trends of Diaspora historiography with regard to the solution of the agrarian question by the governments of the Central Rada of the UNR (1917–1918); presented the original point of view concerning the completeness and reliability of reflection and evaluation of the problems. An attempt to delineate the main trends in the coverage is made; the necessity of overcoming information asymmetry at the level of states and institutions of consolidated information is stressed.

Keywords: asymmetry of information, the land question, the Ukrainian revolution of 1917-1918, the national liberation movement in Ukraine from 1917 to 1922, the Central Rada of the UNR, historiography, institutions, consolidated information.

СЕМАНТИКА ХРАМОВИХ СПОРУД ПОДІЛЛЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІННИЧЧИНИ)

Шудляк Н.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті на основі матеріалів польових досліджень 2014-2016 років на території Вінницької області показано, як віруюча людина сприймає церкву, храм, монастир. Цей тип сакральних об'єктів для вірянина є своєрідним символом віри, а виконання пов'язаних із ними ритуальних дій – незаперечним її проявом. Для більш точного пояснення причин сакралізації певних предметів матеріального світу наводимо основні інтерпретації термінів «святиня» та «святе місце». Описано основні критерії, за якими віруюча людина відносить храмову споруду до святинь чи святих місць. Наведено типи храмових споруд, які за результатами польових досліджень респонденти вважають сакральними об'єктами.

Ключові слова: святиня, святе місце, церква, храм, монастир, сакральне, духовність, народна релігійність, Вінниччина.

Постановка проблеми. Вивчення народної релігійності та окремих її складових досить актуальна тема у роботах сучасних науковців. Багато уваги приділено дослідженням релігійного фольклору, розвідкам про окремі типи сакральних об'єктів – придорожні хрести, малі сакральні споруди, чудотворні ікони та ін., маємо також публікації про історію різних духовних центрів чи окремих церков. Серед таких публікацій інколи можна знайти інформацію про причини та основні критерії, за якими той чи інший об'єкт матеріального світу для віруючої людини стає сакральним. Та робіт присвячених саме цій проблемі немає. Саме тому, на прикладі храмових споруд ми простежимо особливості набуття ними рис сакрального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу вчених привертають визначення терміна «народна релігійність», сучасні процеси у системі народної релігійності та її трансформації. Термінологію досліджували у своїх публікаціях І. Колодюк та Г. Бондаренко. Автори розкривають суть поняття «народна релігійність» та визначають основні проблеми у доцільності використання цього терміна у етнології [2; 17]. Автор цієї статті на основі матеріалів польових досліджень також вказує на проблеми використання термінів «святиня» та «святе місце» та звертає увагу на розбіжності між ними. Історичні особливості розвитку сакральних об'єктів Поділля розглядає у своїх публікаціях Ю. Блажевич [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття є частиною більш ґрунтовного дослідження ролі святинь та святих місць у духовній культурі українців Поділля. Виокремлення зазначеної проблеми із загальної теми дозволить більш детально розглянути основні критерії, якими послуговуються віруючі при характеристиці храмових споруд як сакральних об'єктів. Цитати респондентів подані зі збереженням стилістичних особливостей мовлення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних та допоміжних факторів та критеріїв, наявність чи відсутність яких, на думку вірян, дозволяє вважати храмову споруду святинею чи святим місцем.

Виклад основного матеріалу. Дослідники у своїх роботах використовують різні варіанти поняття «народна релігійність» – релігійність народу, на-

родне двовір'я, народне православ'я, намагаючись максимально конкретно підтвердити доцільність використання такої форми [17, с. 149; 2, с. 21-29]. На нашу думку, «народна релігійність» – це комплекс взаємозв'язків між релігійною організацією та народом, симбіоз релігійних уставів та їх розуміння і пояснення у народі, особливості сприйняття суті релігії та її «використання» у народі, створення особливого фольклорного комплексу з релігійною тематикою, вивчаючи який стає можливим дослідження перерахованих явищ.

Окрім визначення терміна «народна релігійність» варто акцентувати увагу ще на двох поняттях – «святиня» та «святе місце». Пояснення терміна «святиня» подається у Тлумачному словнику української мови як «1) заст. Храм. 2) Місце, предмет релігійного поклоніння, 3) перен., уроч. Що-небудь особливо дороге, глибоко шановане; те, що зберігають з любов'ю й пошаною» [3]. Релігієзнавчий словник подає визначення другого терміна: «Святі місця – місцевості та споруди, які, згідно з релігійними джерелами, пов'язані з життєписом засновника, або окремих святих, тієї чи іншої релігії, різними чудотворіннями і місцем, куди віруючі ходять на прощу. Поряд із широко шанованими існує багато таких святих місць, поклоніння яким має регіональний, а часто місцевий характер» [18, с. 298].

Результати польових досліджень показали, що поняття «святиня» і «святе місце» для майже 90% опитаних є ідентичними. Для них це релігійні об'єкти, незалежно від форми – церква, ікона, хрест та ін. «Святиною вважається в першу чергу те, що має відношення до духовної сфери. Це може бути і те, що стосується обрядів християнських, і сам храм являється святинею, і ікона являється святинею. Фактично все, що відноситься до духовної сфери, до сакральної сфери, воно все називається святинею. А святе місце, те місце, яке певним чином відмічене благодаттю Духа Святого, тобто ті ж святині» [7].

Невеликий відсоток респондентів відносив до святинь і абстрактні поняття, такі як чесність, любов, повага, а також речі, які кожна людина індивідуально вважає або цінними або святими – сім'я, життя, родина, населений пункт, земля (як господарський об'єкт), хліб, вода та ін. [8].

Решта розрізняють їх за принципом «мобільності об'єкту» тобто, святиня – це рухомий

сакральний об'єкт невеликих розмірів (ікони, хрести натільні та у церкві, церковне начиння, церковні книги), а святе місце – це нерухоми́й об'єкт, що несе у собі релігійну семантику (церква, монастир, каплиця, кладовище, придорожні хрести, святі джерела, криниці, купелі) [13].

Більш детально питання семантики вказаних понять ми розглянули у нашій публікації «Святині» та «святі місця» (за матеріалами польових досліджень) [19, с. 116-118].

Результати польових досліджень стали для нас очікуваними у питанні «Що є святиною або святим місцем?» Віруючі респонденти без сумнівів відносили до названих категорій церкви та монастирі, часто вживаючи їх як синоніми. Незалежно від того який тип сакральної споруди знаходиться у населеному пункті, інформатори, в першу чергу називали святинами їх, а вже потім інші релігійні об'єкти – ікони, хрести, церковні книги та ін. Це наводить нас на думку, що храм для вірянина є більш наочним символом віри, ніж релігійні тексти чи мобільні предмети поклоніння. Також доказом цього, є твердження більшості вірян, що саме відвідування церкви дозволяє їм вважати себе віруючими.

Основні критерії, за якими віруюча людина відносить храмову споруду до святини чи святих місць, загалом залежать від неї самої, та ми виявили ряд однотипних «вимог» до цих об'єктів, які є загальноприйнятими на досліджуваній нами території. У невеликих населених пунктах, де, зазвичай, є одна, а рідше дві церкви чи церква і церква-каплиця, респонденти називали ці об'єкти святиною чи святим місцем. Називаючи їх сакральними місцями люди керувались такими означеннями: «Це місця до яких люди приходять поклонитись Богу» [10]; «Місце, вибране Богом для служіння і поклоніння Богові» [14]; «Це місце, де людина може скинути свій тягар з душі, очистити думки, помолитись Богу. Тут вона може покласти свічку за людину, якої вже немає на цьому світі, чи за людину, щоб була здорова» [4].

Важливою ознакою «святості» місця є давність пам'ятки. Особливо поважають у народі дерев'яні пам'ятки церковного будівництва, які з незначними реконструкціями функціонують і сьогодні. Такі є у с. Дяківка Бершадського району, с. Жабокричка Чечільницького району, с. Голубече та с. Вільшанка Крижопільського району. Ще одна була у с. Тернівка цього ж району, та у листопаді 2015 року вона згоріла. Жителі села пишалися старовинною 150-річною церквою та планують її відтворити у такому ж вигляді. «Це місце, де Бог являв нам свою благодать, тут було багато старовинних ікон, на благо, хоч частина з них вціліла» [11]. Функцію церкви зараз виконує невеликий павільйон, у ньому службу проводять у теплу погоду, коли холодно переходять у будівлю недільної школи, що функціонує на території церкви. До цих споруд прихожани ставляться так як до справжньої церкви.

Досить примітною особливістю шанування культових споруд серед населення Вінниччини, є не обов'язкова їх наявність на сьогоднішній момент, достатньо переказів чи історичних даних. Маємо на увазі такий виняток, як шанування місця, де колись стояла церква чи монастир, та ставлення до нього так само як і до існуючої

церкви. У с. Жабокрич Крижопільського району інформаторка разом із церквою та місцевим кладовищем зарахувала до святини і місце, де «у минулому столітті до Другої світової війни знаходилась сільська церква. Її зруйнували, та місце, де продовж багатьох десятиліть підносили до Бога люди молитви, назавжди залишиться святим. Його неможна забудувувати нічим іншим як окрім церкви, на святині може бути тільки нова святина» [7].

Практика побудови церкви на місці колись зруйнованої досить поширена на території Вінниччини. Перш за все це пояснюється зручністю використання добре відомої локації – населення пам'ятає місце розташування святини, тому з більшою прихильністю приходять у новий храм. Самі ж віряни свою позицію пояснюють так: «Якщо протягом віків наші предки тут молились, то це місце наділене особливою благодаттю, тому церква, яка стоїть саме на такому місці, є особливою святиною» [15]. Окрім того, мають значний вплив і перестороги щодо будівництва у подібних місцях – житлові чи господарські будинки, збудовані на землі церкви, будуть часто руйнуватися стихійними лихами, а ті хто будуть у них жити – часто хворітимуть [12].

Показовим є факт, що з початком будівництва церкви у народній свідомості це вже є святе місце. Дехто, проходячи повз будівництво, хреститься, пояснюючи це тим, що церква стає святиною з моменту визначення місця її будівництва [12]. Таким чином, ще до офіційного відкриття храму та його освячення, парафіяни вже сприймають споруду як об'єкт релігійного характеру.

Звертають увагу при описі церкви як святини і на те, як її настоятель ставиться до парафіян. Хороші стосунки між церковною особою та жителями населеного пункту, лише посилюють віру останніх у те, що церква є осередком їхньої віри та місцем Божої благодаті.

Велике значення у розумінні святого місця мають церкви-каплиці на території кладовищ. Їх використовують з метою відспівування та прощання з покійником, а комплекс обрядодій пов'язаних з переходом у інший світ, надає цим сакральним об'єктам додаткового, часто магічного значення. Народна уява досить чітко розмежує споруду релігійного значення та місце, де вона знаходиться. Церкви цього типу вузькоспеціалізовані, їх використовують рідше ніж інші і лише для певного типу ритуалів. «У нас на кладовиську, теж є церква, вона невелика, більше схожа на каплицю. У ній батюшка відспівує покійників, коли їх мають хоронити, ще біля неї ведеться служба на провідну неділю (наступна після Великодня – Н.Ш.) У ній ніхто не вінчається чи ще щось, церква тільки для покійників. Вона ніби символізує, що людина переходить у той світ, а батюшка вчитавши всі потрібні молитви благословляє її перехід» [13].

Одним із особливих типів храмових споруд є монастирі. Звернемо увагу на семантику об'єкта у сфері народної релігійності. У першу чергу монастир асоціюють з моцями святих та типом життя монахів. Віряни вважають, що монахи є особливо святими людьми, оскільки все своє життя та працю вони присвячують Богу. Окрім цього, посилюють віру в особливе релігійне зна-

чення монастирів і легенди про явлення святих. Вказаний тип релігійних споруд для віруючої людини є місцем, куди «обов'язково, хоч раз в житті треба поїхати. Монастир у якому є якісь моці святих, куди люди їдуть на певний час помолитися, потрібно відвідати, щоб душа відпочила та набралася духовної енергії. Я вірю, що у монастирях вона особлива». [9] «Монастир – це не просто церква, біля якої живуть люди. Це місце де кілька монахів чи черниць, максимально приближають своє життя до заповідей, заради того, зоб іншим людям, які не ходять до церкви і не моляться, було краще жити, щоб Бог милував нас та не посилав нещастя» [5].

Важливо зазначити, що респонденти різних віросповідань відносять до сакральних об'єктів храмові споруди лише своєї конфесії. Опитані нами інформатори католицького віросповідання назвали святинею лише костел, до якого вони ходять. Одне із цікавих пояснень: «Для католиків, тобто для мене особисто, святиня це і є святе місце. Для мене це костел, куди я ходжу молитися» [16]. На запитання чи є святинею для респондента сакральні об'єкти, які шанують представники інших конфесій, відповідь була такою: «Для мене вони не є чимось цінним чи тим більше святим, але я поважаю вибір кожної людини на віру, і думаю, що для них все їхнє є їхніми святинями, але для мене ні» [16]. Аналогічну позицію займають і православні віряни. Та під час польових досліджень ми помітили одну особливість – для певного відсотка православних вірян католицькі костели є сакральними об'єктами у тому випадку, коли у них знаходяться моці святих, відомі своїми зціленнями.

Специфічну інформацію ми збрали щодо молитовних будинків інших релігійних течій, наприклад, адвентистів. Тут маємо таку ситуацію – пред-

ставники цього віровчення не вважають предмети матеріального світу тим, що варті поклоніння чи шанування у сакральному розумінні. Тому місця, де вони збираються для спільних молитов не є для них святинями: «Святим є тільки Творець, Бог, крім нього більше ніхто не може бути святим, можна було б назвати святим місцем церкви, но то що там люди обично далекі від Бога, то це не дозволяє церкві як будівлі бути святим місцем. Ми, тобто наша громада, тоже не безгрішні, тому і наш молитовний дім не є святинею. Я можу сказати, що тільки деякі монастирі де живуть монахи, справжні, можна назвати святим місцем, бо вони завжди перебувають у молитві і у труді. Таким, я лічно, важаю монастир у Лядові» [6].

Керуючись даними, отриманими від респондентів, ми можемо виокремити такі типи храмових споруд, які віряни вважають сакральними об'єктами:

- церкви;
- церкви-каплиці на території кладовищ;
- монастирі.

Кожен із названих типів сакральних об'єктів в однаковій мірі для вірянина є святинею.

Висновки і пропозиції. Розглянувши на прикладі храмових споруд процес сакралізації об'єктів, ми виокремили на основі матеріалів польових досліджень три типи храмових споруд, які для віруючої людини є святинями. Опитування показали, що значна частина респондентів асоціюють храм та святиню і святе місце як одне і те ж. Основні критерії, за якими віряни характеризують церковні будівлі як сакральні об'єкти, найчастіше пов'язані з історією місця, на якому стоїть споруда. Подальші дослідження цієї теми допоможуть прослідкувати особливості набуття сакрального значення іншими об'єктами, що вважаються у народі святинями та святими місцями.

Список літератури:

1. Блажевич Ю.І. Сакральні споруди Поділля: малі форми (історія і сучасність) / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 4. – С. 14-27.
2. Бондаренко Г. Народна релігійність українців в умовах соціальних змін кінця ХХ – початку ХХІ століття [Електронний ресурс] / Г. Бондаренко // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 3. – С. 21-29. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTE_2014_3_5
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – К.: «Перун», 2005. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrainian_explanatory.academic.ru/161474/святиня
4. Записано 01.12.2015 р. Шудляк Н.О. від Грабової Людмили Олександрівни, 1938 р.н., у с. Сумівка Бершадського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
5. Записано 05.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Котлярова Серафима, 1974 р.н., у смт Вапнярка Томашпільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
6. Записано 08.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Войціцького Миколи Адольфовича, 1938 р.н., у с. Мар'янівка Гайсинського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
7. Записано 08.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Нізельської Наталії Василівни, 1976 р.н., у с. Жабокрич Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
8. Записано 13.09.2014 р. Шудляк Н.О. від Годованого Євгена Федоровича, 1949 р.н., у смт Крижопіль Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
9. Записано 13.11.2015 р. Шудляк Н.О. від Сокур Людмили Олександрівни, 1994 р.н., у с. Сумівка Бершадського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
10. Записано 15.11.2015 р. Шудляк Н.О. від Клітченко Вікторії Олегівна, 1995 р.н., у с. Дяківка Бершадського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
11. Записано 16.03.2016 р. Шудляк Н.О. від Гнатенко В.І., 1980 р.н., у с. Тернівка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
12. Записано 16.04.2016 р. Шудляк Н.О. від Болдиревої Лідії Захарівни, 1946 р.н., у с. Жабокричка Чечельницького р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
13. Записано 20.03.2016 р. Шудляк Н.О. від Войціцької Марії Пилипівни, 1942 р.н., у с. Блідки Немирівського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
14. Записано 21.12.2015 р. Шудляк Н.О. від Кришталь Світлани Петрівни, 1993 р.н., у с. Левково Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

15. Записано 30.01.2015 р. Шудляк Н.О. від Гончара Петра Григоровича, 1941 р.н. у с. Городківка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
16. Записано 30.01.2015 р. Шудляк Н.О. від жительки Катерини (відмовилась надавати повну інформацію), 1974 р.н. у с. Городківка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.
17. Колодюк І. «Народна релігія»: основні аспекти дослідження в Україні // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Вип. 93. – К., 2007. – С. 148-151.
18. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Любовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 389 с.
19. Шудляк Н.О. «Святині» та «святі місця» (за матеріалами польових досліджень Вінниччини) / Н.О. Шудляк // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.). — Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 116-118.

Шудляк Н.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**СЕМАНТИКА ХРАМОВЫХ СООРУЖЕНИЙ ПОДОЛЬЯ
(НА МАТЕРИАЛАХ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ)****Аннотация**

В статье на основе материалов полевых исследований 2014-2016 годов на территории Винницкой области показано, каким образом, верующий человек воспринимает церковь, храм, монастырь. Этот тип сакральных объектов для верующего является своеобразным символом веры, а выполнение связанных с ними ритуальных действий – неопровержимым ее проявлением. Для более точного объяснения причин сакрализации определенных предметов материального мира, наводим основные интерпретации терминов «святыня» и «святое место». Описаны основные критерии, за которыми верующий человек относит храмовое сооружение к святыням или святым местам. Приведены типы храмовых сооружений, которые по результатам полевых исследований респонденты считают сакральными объектами.

Ключевые слова: святыня, святое место, церковь, храм, монастырь, сакральное, духовность, народная религиозность, Винницкая область.

Shudliak N.O.

Kyiv National Taras Shevchenko University

**SEMANTICS OF THE TEMPLE BUILDINGS OF PODILLIA
(BASED ON THE FIELD RESEARCH OF VINNYTSIA REGION)****Summary**

In the article it is shown on the basis of field researches of 2014-2016 years in Vinnytsia region how believer perceives a church, temple and monastery. This type of sacral objects for a believer is the original symbol of faith, and implementation of the ritual actions related to them – its undeniable manifestation. For more precise explanation of the certain items of sacralization of material world basic interpretation of the terms «holy» and «holy place» are given. The main criteria are described by which the believing person refers temple construction to shrines or the holy sites. Types of temple buildings are shown, which by results of the field researches respondents consider sacral objects.

Keywords: holy, holy places, church, temple, monastery, sacred, spiritual, folk religion, Vinnytsia region.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 504.75+911.2(265.5)

ОЦЕНКА РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ СЕВЕРНОГО ПОБЕРЕЖЬЯ АЗОВСКОГО МОРЯ ПО КОМПОНЕНТАМ ЛИТОСФЕРЫ

Маринат А.С.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

В статье представлена характеристика ресурсов береговой зоны северной части Азовского моря. Проведена бальная оценка ресурсов литосферы по отдельным компонентам. Выявлены наиболее благоприятные участки для рекреации с медико-биологической точки зрения.

Ключевые слова: северное побережье Азовского моря, ресурсы литосферы, рекреация, пляжи, аккумуляция, абразия, анализ, бальная оценка.

Постановка проблемы. Ресурсы береговой зоны до настоящего времени оценивались качественно. Количественная оценка отсутствовала, и это не давало возможности сопоставить различные районы и выявить наиболее ценные среди них. На данный момент остро стоит вопрос о рациональном использовании и охране рекреационных ресурсов северного побережья Азовского моря. Известно, что стихийность и бесхозяйственность их использования, а также не централизованное освоение побережья приводят к запределным нагрузкам на природную среду береговой зоны Азовского моря.

Анализ последних исследований и публикаций. Некоторые статьи по оценке рекреационных ресурсов, к сожалению, оценивают не ресурсы, а состояние территории, которая используется в целях рекреации [5]. Многими авторами были рассмотрены различные подходы к оценке рекреационных ресурсов. Мы воспользуемся методикой [1], в которой была предложена оценка по компонентам атмосферы, гидросферы, литосферы. Для каждого из блоков были разработаны оценочные шкалы. Наиболее комфортным условиям присваивалось 100 баллов, а дискомфортным – 0 баллов.

Целью и задачей исследования является проведение анализа и бальной оценки покомпонентно ресурсов береговой зоны северной части Азовского моря.

Изложение основного материала. Одной из важнейших составляющих ресурсов береговой зоны морей являются пляжи. Они протянулись сплошной полосой вдоль аккумулятивных и занимают значительную часть протяженности абразионных берегов [3]. Согласно океанографическому атласу [4], исследуемый район был разделен на отдельные участки (рис. 1).

На всей протяженности береговой зоны важный вклад в формирование рельефа внесли обвальнопользневые процессы [6]. Севернее от Бердянска береговая линия отличается наибольшей изрезанностью косами «азовского типа» и заливами между ними. Здесь местами берега обрываются к морю крутыми обрывами. На юг от Бердянска береговая линия становится менее изрезанной [3]. Береговая зона на этом участке сложена неогене-

новыми, в большей части плиоценовыми отложениями, которые, как правило, слабо сцементированные (иногда рыхлые). Обломочный материал, который поступает из разных источников, пройдя процесс прибрежно-морской дифференциации, накапливается у кос и других аккумулятивных форм. Косы в плане изогнуты на юго-запад [4]. Это в какой-то мере обусловлено направлением потока ветро-волновой энергии, вдольбереговыми течениями и другими гидродинамическими процессами. Исходя из построенной розы повторяемости ветров [2], можно сделать выводы, что в основном преобладают ветры северо-восточного и восточного направления (рис. 2).

Рис. 1. Побережье Азовского моря (участки берега: 1 – Новоазовский, 2 – Мариупольский, 3 – Белосарайский, 4 – Бердянский, 5 – Обиточный, 6 – Бирючий)

Источник: [4; 7]

Отмечается, что главным фактором в питании пляжей и кос северного побережья Азовского моря является поступление терригенного материала рек и абразии береговых клифов [6]. Ширина пляжей колеблется в значительных пределах в зависимости от запасов наносов в береговой зоне (от 14 до 53 м) [4]. Широкие пляжи характерны для аккумулятивных форм рельефа. Оптимальной для нормального отдыха и оздоровления является ширина пляжа до 40-50 м [1], так пляжи с данной шириной обладают наибольшей рекреационной емкостью, а также наиболее часто промываются по всей ширине, что немало-

важно с гигиенично-санитарной точки зрения. На исследуемой территории это участки Обиточный и Бирючий, где средняя ширина пляжа составляет от 52,5 до 28 м.

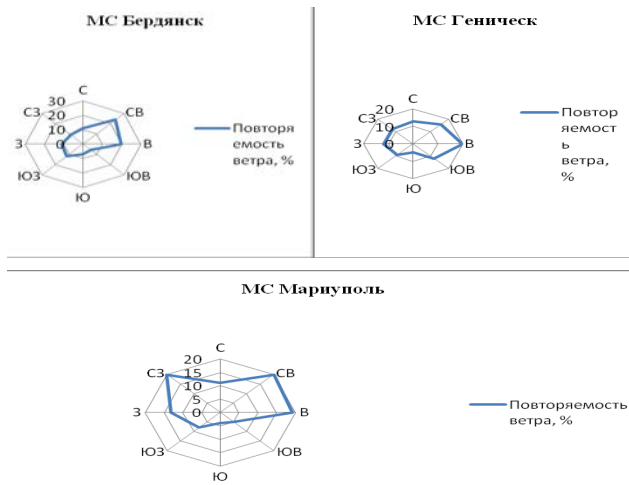

Рис. 2. Среднегодовая повторяемость ветра по МС Бердянск, Геническ и Мариуполь

Источник: разработка автором по источнику [2]

Что касается состава наносов, то тут следует отметить, что дифференциация обломочного материала по гранулометрическому и минералогическому составу прослеживается с севера на юг по ходу направления результирующего вектора ветро-волновой энергии и генерального перемещения наносов в береговой зоне [6]. На юг от Обиточного залива до Арабатской стрелки преобладает песчано-ракушечные наносы с включениями детрита и раковин ракушки [3]. В прибрежной зоне севернее Бердянска – крупнозернистый песок с включениями обломков тяжелых минералов. Наибольшее лечебное значение имеют песчаные пляжи, которые широко в мировой практике используются в пескочечении [1]. Увеличение размеров наносов ведет к ухудшению качества пляжей и дискомфортному ощущению отдыхающих. [1].

Наибольшую оценку получили участки Новоазовский и Мариупольский – это песчано-галечные и песчаные пляжи (табл. 1). Песчаные пляжи обычно имеют большую ширину, очень пологий склон, они мелководны и имеют комфортный

вход в воду. Основные плюсы галечных пляжей – прозрачность воды, чистота моря, массаж ног. Несколько меньшее количество баллов получили остальные участки, т.к. в составе присутствует ракушка, детрит ракушки. Уровень комфортности зависит от степени их окатанности (неокатанные ракушки сильно впиваются в ступни ног).

Так же очень важно местно в оценке рекреационных ресурсов занимает протяженность пляжа. Наиболее протяженные пляжи отмечаются вдоль аккумулятивных форм [3] – это пересыпь Молочного лимана, а также косы Белосарайская, Бердянская, Обиточная и Бирючий остров. Между ними преобладает абразионный тип берега, где пляжи не имеют сплошного простираения [4] – Мариупольский, Бердянский, Обиточный и Бирючий участки. Здесь развиты пляжи карманного типа, протяженностью несколько сот метров, разделенные между собой абразионными выступами коренного берега. Определенный дискомфорт для отдыхающих на пляжах у абразионных берегов вызывают обвалы клифов [1]. Поэтому пляжи у таких берегов не могут использоваться полностью, а только частично вне зоны влияния обрушения. Она оценивается величиной отступления клифа за отрезок времени, например за год. Эта скорость зависит от ветро-волнового режима береговой зоны моря, ширины пляжа, высоты берега (низкие берега размываются быстрее), а также от прочностных характеристик горных пород, слагающих берег [3]. Отмечается, что чем шире пляж, тем больше наносов залегает у подножья клифа и надежно защищает его от волнового воздействия, что ведет к снижению скорости отступления клифа [1]. В целом на изучаемой территории клифы отступают с незначительной скоростью – от 0,3 до 0,7 м/год. Они наиболее характерны для Мариупольского, Бердянского, Обиточного и Бирючьего участков. Что касается Новоазовского и Белосарайского, то на данной территории скорость отступления береговой линии аналогична скорости отступления сопредельных абразионных берегов и равна 0,7 и 0,6 м/год соответственно. На некоторых участках скорости абразии берегов небольшие о чем свидетельствуют отмерших клифы.

Выводы. Анализ полученных расчетов говорит о том, что из таблицы № 1 сумма баллов на участках северного побережья Азовского моря

Таблица 1

Оценка рекреационных ресурсов северного побережья Азовского моря по компонентам литосферы

Участок №	Ширина пляжей, м	Оценка в баллах	Состав наносов	Оценка в баллах	Протяженность	Оценка в баллах	Скорости абразии Wa, м/год	Оценка в баллах	Сумма баллов
1	19	36	Песок, галька	90	пляжи аккумулятивных берегов	100	0,7	80	306
2	20	36	Песок	100	абразионно-оползневые	36	0,6	82	254
3	20	36	Песок, ракушечник	85	пляжи аккумулятивных берегов	100	0,6	82	303
4	14	27	Песок, ракушечник	85	абразионно-оползневой	36	0,6	82	230
5	52,5	100	Песок, ракушечник	85	абразионно-оползневой	36	0,3	90	311
6	28	54	Песок, ракушечник	85	абразионно-оползневой	36	0,7	80	255

Источник: разработка автором по источнику [4]

змінюється від 311 до 230 (рис. 3). Серед них *найбільше* кількість отримали Новоазовський, Белосарайський і Обиточний – 306, 303 і 311. *Середнє* – Мариупольський (254) і Бірючий (255) – це абразійно-оползневий ділянки з незначитальною шириною пляжу (20-28 м) і швидкістю абразії – 0,6-0,7 м/год. *Найменше* – Бердянський (230). Пляжі на даній ділянці неширокі і складають близько 14 метрів, к тому ж вони з незначитальною протяженністю, т.к. приурочені до абразійно-оползневих берегів. Отже, найбільш перспективні і комфортні райони для рекреації – Новоазовський, Белосарайський і Обиточний. З усіх у них найбільш високі показники складу наносів (90-100), протяженності пляжів (100) і швидкості абразії (82-90).

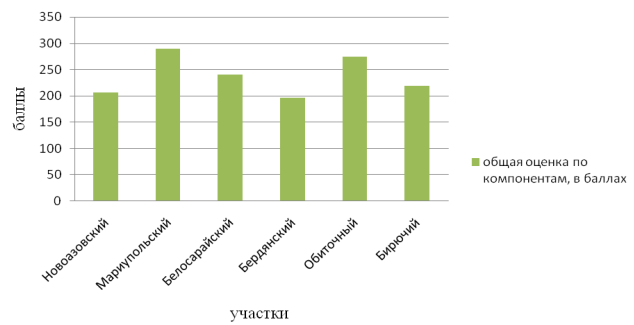

Рис. 3. Обща оцінка рекреаційних ресурсів на деяких ділянках північного узбережжя Азовського моря за компонентами літосфери

Джерело: розробка автора

Список литературы:

1. Выхованец Г.В. Оценка природных ресурсов береговой зоны морей для целей рекреации [Текст] / Галина Владимировна Выхованец // Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2 (18). – С. 32-45.
2. Ильин Ю.П. Гидрометеорологические условия морей Украины: монография. Т. 1. Азовское море / Ю.П. Ильин, В.В. Фомин, Н.Н. Дьяков, С.Б. Горбач; Укр. науч.-исслед. гидрометеорол. ин-т НАН Украины. – Севастополь, 2009 – 402 с.
3. Мамыкина В.А., Хрусталева Ю.П. Береговая зона Азовского моря. – Ростов / Дон: Изд-во РГУ, 1980 – 172 с.
4. Океанографический атлас Черного и Азовского морей. – К: ДУ «Держгидрографія», 2009. – 356 с. – ISBN 978-966-96971-2-7.
5. Оценка рекреационных ресурсов береговой зоны Дагестана / Е.И. Игнатов, Г.Д. Соловьева // Каспийское море. Вопросы геологии и геоморфологии. – Москва: Изд-во «Наука», 1990. – С. 77-87.
6. Шуйский Ю.Д. Проблемы исследования баланса наносов в береговой зоне моря. — Ленинград: Гидрометеориздат, 1986. — 240 с.
7. Google Карты – [Электронный ресурс] – <https://www.google.com/maps/@46.3355173,36.8319198,255784m/data=!3m1!1e3>

Маринат А.С.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПІВНІЧНОГО УЗБЕРЕЖЖЯ АЗОВСЬКОГО МОРЯ ПО КОМПОНЕНТАМ ЛІТОСФЕРИ

Анотація:

У статті представлена характеристика берегової зони північної частини Азовського моря. Проведена бальна оцінка ресурсів літосфери за окремими компонентами. Виявлено найбільш сприятливі ділянки для рекреації з медико-біологічної точки зору.

Ключові слова: північне узбережжя Азовського моря, ресурси літосфери, рекреація, пляжі, акумуляція, абразія, аналіз, бальна оцінка.

Marinat A.S.

Odessa I.I. Mechnikov National University

ESTIMATION OF RECREATIONAL RESOURCES NORTHERN AZOV SEA COAST OF THE COMPONENTS LITHOSPHERE

Summary

The article presents the characteristics of the coastal zone of the northern part of the sea of Azov. Held ball score resources lithosphere on individual components. Revealed the most favourable sites for recreation with medico-biological point of view.

Keywords: the northern coast of the Azov Sea, resources, lithosphere, recreation, beaches, accumulation, analysis, abrasion, ball score.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 792.8

ХОРЕОГРАФІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ Г. МАЛЕРА У ДІЯЛЬНОСТІ ДЖ. НОЙМАЙЄРА

Аббязова Б.Т.

Київський національний університет культури і мистецтв,
Центр дитячої та юнацької творчості, м. Івано-Франківськ

У даній статті розглядається творчість Джона Ноймайєра, американського та німецького балетмейстера епохи постмодернізму, а саме його хореографічні інтерпретації глибокозмислової музики Гюстава Малера. Автором простежено процес розвитку та трактування Третьої та Десятої симфонії Малера: музичним та хореографічним акцентам, особливостям та пошукам як композитора, так і хореографа. Основний зміст дослідження спрямовано на новаторство балетмейстера Ноймайєра у постановках на музику, котра не була первісно призначена для хореографічних балетних постановок, але водночас дала йому здобути світове визнання.

Ключові слова: хореографія, балет, симфонія, композитор, балетмейстер, музика.

Джон Ноймайєр – американський і німецький балетмейстер епохи постмодернізму. З 1973 р. є директором і художнім керівником Гамбургського театру, що зробив його одним із передових балетних театрів Німеччини та отримав міжнародне визнання.

З початку своєї творчої кар'єри Ноймайєр ставив великі, повнометражні вистави, зберігаючи і оновлюючи класичні традиції, які проявлялись в поставлених ним оповідних балетах, таких як «Сага про Короля Артура», «Сон в літню ніч», «Гамлет», «Отелло», «Дама з камеліями» та ін. Значним етапом в його творчості стали постановки «Балетів-казок» чи «Балетів-легенд». До них відносяться «Історія Попелюшки», «Ундіна», а також його інтерпретація Гомеровської «Одіссеї», поставленої вперше в Афінах у 1995 році. Світове визнання Ноймайєр отримав після створення балетів на симфонічну музику Гадамера Малера.

Проблемне питання наукової статті. Власне інтерпретації музичних творів Г. Малера. Аналіз опрацьованої літератури з цієї теми доводить відсутність комплексного дослідження, присвяченого аналізу творчого шляху та діяльності Джона Ноймайєра, як представника постмодерн хореографії.

Аналіз досліджень і публікацій. Творчість Дж. Ноймайєра досліджувалась такими науковцями, як Зозуліна М. М., Єрмакова О. О., Ванслов В. та ін. У працю Гончара Т. І. «Постмодернізм як парадигма сучасної культури» [15] розглядається загальний напрямок розвитку європейської культури, що сформувався в 70-ті рр. ХХ ст.

Серед сучасних робіт можна виділити дослідження Юлії Чурко – «Лінія, що йде в нескінченність» [56], де балетне мистецтво розглядається в умовах культури модернізму і постмодерну. У роботі автор торкається теми синтезу мистецтв в хореографії, також позначає закономірності художнього розвитку в сучасну епоху; виявляє фактори, які впливають на розвиток постмодерністських течій в хореографії. У цій книзі, розглядаючи зміни, що відбуваються в танцювальному просторі кінця ХХ століття,

автор робить основний акцент на філософському осмисленні танцю в контексті термінів «модернізм» і «постмодерн».

У монографії Чепалова О. І. «Хореографічний театр Західної Європи ХХ ст.» [54] висвітлено проблеми розвитку сучасного танцю в Західній Європі ХХ ст. Простежено динаміку активного впровадження нових видів танцювального мистецтва в різних країнах, залежно від традицій художньої культури та соціальних умов. Визначено типові особливості постмодерністського танцю, простежено трансформацію концепції краси, а також видозміни пластичної мови.

Зозуліна М.М. розглядає і аналізує дев'ять балетів Джона Ноймайєра у своїй книзі «Джон Ноймайєр в Петербурзі» [23]. Балети, показані в різні роки на гастролях гамбургської трупи в Петербурзі: «Сон в літню ніч», «П'ята симфонія Малера», «Пер Гюнт», «Ніжинський», «Чайка», «Дама з камеліями», «Lesacre», «Вацлав», «Павільйон Армїда»; два концертних номери, виконані А. Полікарповою на першому конкурсі «Майя» в 1994 р. – «Кармен. Карти» і «Епілог («Адажіетто»); триптих, поставлений Ноймайєром в 2001 р. в Маріїнці – «Весна і осінь», «Тепер і тоді», «Звуки порожніх сторінок». Книга написана гранично доступно. У ній відчуваються емоції автора – те, що вона сама відчувала, відкриваючи для себе світ вистав Ноймайєра. У статті використано оригінальні матеріали, присвячені Дж. Ноймайєру та його діяльності.

Джон Ноймайєр неодноразово підкреслював, що його балети є емоційним відгуком на конкретну музику. Симфонічні балети є для Ноймайєра областю, де він може плідно об'єднати дві свої потреби: роботу з великою формою, збереження «великого» балету і, одночасно, збереження за собою простору для пошуків, експерименту в галузі мови, вираження проблематики, що хвилювала його.

Завдання даного дослідження полягає у простеженні процесу розвитку та трактування Третьої та Десятої симфонії Малера: музичним та хореографічним акцентам, особливостям та пошукам як композитора, так і хореографа.

Безумовно, не можна говорити про формальний підхід до виявлення хореографією музичної структури, відсутності власної концепції в симфонічних балетах Ноймайера. Провідна роль у його спектаклях належить хореографічній драматургії, яка демонструє музичну драматургію і збагачує сприйняття музики хореографічним розвитком її основних тем.

Основна частина дослідження. Велику роль у творчості Ноймайера зіграла глибоко змістовна, не призначена для танцю, музика Г. Малера. Емоційно напружена, рвучка, бентежна, що втілює то безодні мороку і біль відчаю, то провітлену надію і піднесену мрію. Музика Малера найбільш співзвучна світовідчуттям Ноймайера. Балетмейстери до творчості Малера стали звертатися з кінця 1930-х років, а більш широко лише в 1970-і роки, коли були поставлені знані спектаклі Бежара, Кранко, Макміллана та інших. Натомість Ноймайера музика Г. Малера супроводжує протягом всього творчого шляху. У 1974 році поставлено спектакль «Ніч» на музику четвертої частини Третьої симфонії, в 1975 – повнотекстову версію Третьої симфонії, в 1976 – балет на теми пісень Малера на слова Рюккерта; в 1977 поставлена Четверта симфонія, в 1980 – «Любов і страждання, світ і мрія» на музику Першої та Десятої симфоній, в 1984 – Шоста симфонія, в 1989 – Солдатські пісні і П'ята симфонія, в 1994 – балет «Посеред» і «Осінь – Весна» на музику Дев'ятої і Десятої симфоній. Пластичне трактування симфоній Г. Малера виходить за межі жанру безсюжетного балету, хоча вони і не є балетами – драмами. У них базою для хореографічного тексту є музична драматургія, що зумовлює образність і характер, обсяг хореографічних розробок, драматургічний рельєф епізодів і вистави в цілому.

Симфонії Малера складні і за змістом, і за формою, так як є програмними: в них введено тексти, сольний та хоровий спів. Тому Ноймайер в розгорнутих хореографічних композиціях симфонічного характеру з різним ступенем намічених дій вплітає автономні сюжетні фрагменти, привносячи метафори і символи, накидаючи психологічні сцени.

У 1974 році Ноймайеру запропонували поставити балет для гала концерту, який повинен був відбутися в Штутгартському театрі в пам'ять Д. Кранко. Працював він з четвертою частиною Третьої симфонії Г. Малера. Відштовхнувшись від її назви «Що мені розповіде чоловік» або більш ранньої «Що мені розповіде ніч». Ноймайер називає цей короткий балет «Ніч» і присвячує Кранко і трупі, яку він очолював. Пізніше Ноймайер вирішує використати повнотекстовий матеріал симфонії.

Музикознавці виділяють, в Третій симфонії шість самостійних музичних голосів, які відповідають її шести частинам, де четверта віддана соло церковної музики як постійного опонента народній музиці. Цю частину, яка дала початок новому балету, за традицією танцюють тільки прима і прем'єри.

У цій симфонії Ноймайер починає «втікати» в музику відразу, інтенсивним потоком, якби пробуджений трубним покликочом головної теми, що звучить спочатку. Чоловіча композиція впро-

довж розвитку симфонії наливається енергією м'язистих тіл, що пробують свою силу. Виникають і миттєво розпадаються їх угруповання, зібрані в малюнок. Цей прийом – передвісник майбутньої різноманітності віртуозних поєднань чоловічих фігур – «родзинки» ноймайєрівської хореографії.

Працюючи з музикою Третьої симфонії, Ноймайєр виходив з тих назв частин, які були в чернетках композитора, але виявилися знятими в остаточному варіанті партитури. Перша частина малює народження одушевленого людського початку з якоюсь неживою масою. Тут панує тема пробудження життя, виражені мотиви весни, світанку. Все це втілено в ансамблевих танцювальних композиціях з використанням пластичних метафор (мотив квітки, яка розпускається). Друга частина – «Що мені розповіли квіти» – малюючи картину літньої природи, відповідає розквіту людського життя і виражає стан безтурботності. Хореографічні композиції сповнені світлого ліричного почуття і мають рівний малюнок. Третя частина – «Що мені розповіли звірі» – наповнена прагненням тепла, любові і передає стан очікування. Ця частина багата на спокійні дуети. Четверта частина – «Що мені розповіли люди» – трагічна і похмура. Вона камерна за складом, і за настроєм, виконується квітетом солістів, тому сприймається, як танцювальний ноктюрн. П'ята частина – «Що мені розповіли ангели» – проникнута чистотою дитинства, що демонструється елементами гри і пустощами. Шоста частина – «Що мені розповіла любов» насичена красивими, урочистими танцювальними композиціями.

Ця симфонія Малера є глибоко філософським твором з елементами релігійності і пантеїзму. Стражданням і трагізмом людського життя протиставлена гармонія природи і небес. «Спектакль залишає враження масштабного і глибокодумно полотна, народженого осмисленням проблем сучасного життя» [1].

Всі свої страждання і всю свою любов Густав Малер вписав уривчастими фразами в партитуру Десятої симфонії, його останньої та, на жаль, не завершеної. Саме у ній розповідається історія кризового літа в житті знаменитого австрійського композитора Густава Малера та його дружини Альми, яку Малер змусив відмовитися від власних творчих амбіцій. Він хотів мати поруч із собою не композитора, а просто жінку. Альма, якій тоді було 22 роки, прийняла умови Малера, поставивши хрест на своєму таланті, але влітку 1910 року, коли її чоловік працював над своєю черговою симфонією, вона захопилася молодим чоловіком Вальтером Гропіусом. Курортний роман дружини з юним архітектором мало не вбив Малера. Страх перед втратою Альми, відчай і свою не загасаючу пристрасть, він довірив нотним записам Десятої симфонії, що стала для нього своєрідним щоденником.

Один з фрагментів носить назву «Purgatorio», що означає «Чистилище», і саме на цю музику, створену на піку подружньої й творчої кризи, Джон Ноймайєр поставив однойменний балет – один зі своїх кращих, що демонструє чудову здатність цього хореографа творити гармонію з двох протилежних форм сценічного танцю: з оповідного, сюжетного балету – і абстрактного «модерн танцю», який руйнує класичну фабулу.

Любовний трикутник у балеті окреслений досить чітко для того, щоб навіть глядач, не знайомий з перипетіями подружнього життя Малера, розумів, у чому справа. Але інтриги ніколи не цікавили хореографа Ноймайера самі по собі, його стихія – це емоції, які він переводить в рухи танцюристів. Соліст Гамбурзького балету Ллойд Ріггінс танцює не тільки чоловіка, зануреного в особисті переживання, а й геніального композитора, який опинився в глибокій творчій кризі. Через «чистилище» зраженої любові він приходить до музики, яка стане найприспираснішим його висловлюванням, обірваним на півслові. Але Малер в цьому поліфонічному балеті не тільки композитор. Він ще й хореограф. Його партитура – сцена і тіла танцюристів, їх пози, жести, рухи. Таїнство народження музики спробував розкрити через танець Джон Ноймайер у своїй інтерпретації історії створення Десятої симфонії, яка звучить в Гамбурзі у версії англійського музикознавця Деріка Кука. І наскільки далекою може бути реконструкція від незакінченого оригіналу, настільки далеко від документальності і біографія Малера на сцені. «Purgatorio» – це більше, ніж мелодрама. Балет рясніє фантазіями і баченнями. Трактатування по Фрейдю теж знаходять свої образи в танці. І навіть архітектурний стиль того часу, підглянуті у природи «завитушки» арт-деко, нагадують про себе в філігранних па-де-де і па-де-труа. Тринадцятий за рахунком «симфонічний» балет Ноймайера, поставлений ним на музику Малера, є поки його єдиним, народженим не лише з музики, а й з біографії композитора. І саме в цьому балеті кумир хореографа з'являється на сцені без ореолу величчя. Перша частина балету поставлена на музику Альми, її пісні звучать у виконанні сопрано Шарлотти Марджоно. Ноймайер начебто повертає Альмі, відібране у неї Малером, право на свободу самореалізації і творчості і, таким чином, знову повертається до своєї улюбленої теми – конфлікту між пристрастями і покликанням у житті творчої людини.

«Purgatorio» – певним чином підсумок. Емоції і музика завжди були відліком в хореографії Ноймайера, але цього разу маестро перевершив

самого себе. У музичних колах прийнято вважати, що незакінчений рукопис Малера поєднує одну з найзначніших концепцій композитора і приголомшливий автобіографічний документ. Балет, поставлений Джоном Ноймайером по партитурі Десятої симфонії, і з пристрастю сповнений блискучим колективом з Гамбурга, є однією з вершин творчості хореографа [2].

Висновки. 1. Діяльність Джона Ноймайера стала предметом мистецтвознавчих досліджень. Сьогодні нарізана необхідність проведення об'єктивного дослідження місця та ролі Джона Ноймайера в історії світової хореографічної культури.

2. Балети Ноймайера є емоційним відгуком на твори Густава Малера. Використавши його глибокі, змістовні та досить складні і за змістом, і за формою, начебто зовсім не призначені для хореографії симфонії, Ноймайер по-новому розкрив себе як балетмейстер, зумівши здобути світове визнання.

3. Надзвичайний внесок в балетний театр зроблений Джоном Ноймайером, який народився 24 лютого 1942 року в США. У 1978 р. заснував балетну школу при театрі. У 1992 р. став першим лауреатом «Бенуа де ла Данс».

4. В своїх хореографічних роботах Джон Ноймайер наслідує балетні традиції багатоактної вистави. Його маніфестом стали сучасні версії класичних сюжетних балетів. Для своїх робіт він створив особливі форми. Ноймайер не винаходить нову граматику – він користується традиційною мовою класичного танцю, що тим не менш не полегшує життя артистам, вихованим на класичному репертуарі.

5. Пластичне трактування симфоній Г. Малера виходить за межі жанру безсюжетного балету. До прикладу: «Любов і страждання, світ і мрія», «Звуки порожніх сторінок», «Чистилище».

6. Балет, поставлений Джоном Ноймайером по партитурі Десятої симфонії Г. Малера, і з пристрастю сповнений блискучим колективом з Гамбурга, є однією з вершин творчості хореографа.

Представлене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, а лише привертає увагу до певного кута зору для проведення мистецтвознавчого аналізу.

Список літератури:

1. Ванслов В. Театр Джона Ноймайера / Радянський балет. № 4 – 47. – 1989. – С. 57.
2. Володіна Е. Джон Ноймайер: 40 лет во главе немецкого балета. Офіційний сайт телеканалу DeutscheWelle. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dw.com/ru/джон-ноймайер-40-лет-во-главе-немецкого-балета/a-4994809-1>
3. Голубкова М. Хореограф Ноймайер представил в Петербурге свою коллекцию. Російська газета «RG.RU» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rg.ru/2012/11/05/reg-szfo/noimaier-anons.html>
4. Єрмакова О. О. Нові виражальні засоби в зарубіжній хореографії другої половини ХХ століття. Творчі пошуки М. Бежара і Д. Ноймайера.: дис. канд. мистецтв. 17.00.09. Єрмакова Олена Олександрівна. – К. 2003.
5. Зельбер Н. JohnNeumeier – Ehrenbьrgervon Hamburg. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://beiunsinhamburg.de/2010/%D0%B4%D0%B6%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B9%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B5%D1%80/>
6. Зозуліна Н. Н. Джон Ноймайер в Петербурзі / Н. Н. Зозуліна. Алаборг, СПб. 2012.
7. Зозуліна Н. Н. Тріумфальне літо Джона Ноймайера. Петербургский театральний журнал. 2004. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ptj.spb.ru/archive/37/voyage-from-spb-37/triumfalnoe-letto-dzhonajajera/>
8. Зозуліна Н. Н. Проблема інтерпретації драматургії Шекспіра в балетному театрі Дж. Ноймайера. Ромео і Джульєтта: Автореф. дис. канд. мист. / Н. Н. Зозуліна; СанктПетербург. Акад.мистецтва. – СПб., 2005.

Аббязова Б.Т.

Киевский национальный университет культуры и искусств,
Центр детского и юношеского творчества, г. Ивано-Франковск

ХОРЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ МУЗЫКАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Г. МАЛЕРА В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖ. НОЙМАЙЕРА

Аннотация

Даная публикация рассматривает творчество Джона Ноймаера, американского и немецкого балетмейстера эпохи постмодернизма, а именно хореографические интерпретации глубоко содержательной музыки Густава Малера. Автор наблюдает процесс развития и трактовки Третьей и Десятой симфонии Малера: музыкальным и хореографическим акцентам, особенностям и поискам как композитора, так и хореографа. Основное содержание исследования направлено на новаторство Ноймайера в постановках на музыку, которая не была изначально предназначена для хореографических балетных постановок, но одновременно дала возможность ему стать всемирно известным.

Ключевые слова: хореография, балет, симфония, композитор, балетмейстер, музыка.

Abbiazova B.T.

Kyiv National University of Culture and Arts,
City Center of Children and Youth, Ivano-Frankivsk

CHOREOGRAPHIC INTERPRETATIONS OF MUSICAL COMPOSITIONS OF G. MAHLER IN J. NEUMEIER'S ACTIVITIES

Summary

This article discusses the work of John Neumeier, an American and a German choreographer of postmodernism era, namely his choreographic interpretation of deeply meaningful music of Gustave Mahler. The author traces the development and interpretation of the Third and Tenth symphonies of Mahler, musical and choreographic accents, and search features as a composer and choreographer. The main content of the research aimed at innovation Neumeier choreographer in productions of music, which was not originally designed for ballet performances, but let him to gain international recognition.

Keywords: choreography, ballet, symphony, composer, choreographer, music.

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

УДК 004.891

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОЇ АПАРАТУРИ ВНУТРІШНЬОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА КОМУТАЦІЇ ДЛЯ БРОНЕТЕХНІКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ВИРОБНИКІВ

Карабань О.В., Дехтяр С.В.

Науковий центр зв'язку та інформатизації
Військового інституту телекомунікацій та інформатизації

У статті надано інформацію про результати, які були отримані при проведенні випробувань апаратури внутрішнього зв'язку та комутації вітчизняних виробників: ЗДП «Радіоприлад» (Запоріжжя), ПАТ ТРЗ «Оріон» (Тернопіль) та ТОВ «Телекарт-Прилад» (Одеса). Стисло описано їх можливості відповідно до вимог, які були висунуті для них. Описано їхні недоліки та рекомендації по їх усуненню. Зроблено висновки щодо можливості застосування апаратури у Збройних Силах України.

Ключові слова: внутрішній зв'язок, АВЗК, інтерком, переобладнання військової техніки, радіостанції.

Постановка проблеми. З початком бойових дій на сході України виявилось, що засоби радіозв'язку якими на той момент були озброєні підрозділи Збройних Сил України (ЗСУ) виявились майже не придатними для ведення бойових дій та якісного управління військами. Дуже багато радіостанцій були радянського парку ще й в несправному стані. Засоби, які працювали дуже легко прослуховувались ворогом а також були не стійкими до впливу його підрозділів радіоелектронної боротьби. У зв'язку з цим Начальником Генерального штабу Збройних Сил України був виданий наказ, щодо переобладнання БТР, БМП, танків радіо засобами компанії Harris (США). При проведенні робіт по внесенню змін в робочу конструкторську документацію ДП «Харківське конструкторське бюро імені О.І. Морозова» та ДП «Київський бронетанковий завод» виникли певні протиріччя, які проявились в низькій ефективності використання можливостей радіостанцій Harris сумісно з комплектами апаратури внутрішнього зв'язку та комутації (АВЗК), які використовувались раніше.

Існуючі комплекти апаратури внутрішнього зв'язку та комутації (АВЗК) виробництва Радянського Союзу не дозволяють в повному обсязі використовувати тактико-технічні характеристики обладнання з існуючими АВЗК – неможливо здійснювати передачу даних, підключати підсистеми датчиків інформації (пожежна сигналізація, наявність боеккомплекту, GPS – навігація, розвідувальна інформація яка знімається з відеокамер).

Неможливо на існуючих аналогових АВЗК підключити підсистему навігації (виробництво компанії «Орізон-навігація»). Таким чином, застосування АСУ в тактичній ланці управління на існуючих АВЗК неможливо, що в значній мірі знижує ефективність вогневого ураження противника, прийняття рішення по бойовому застосуванню механізованих та танкових підрозділів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. До моменту коли постала проблема переобладнання бронетехніки новими засобами радіозв'язку необхідності проведення досліджень

в області АВЗК не було, тому вони не проводились та використовувались аналогові АВЗК.

З метою усунення визначених недоліків відповідно до наказу директора Департаменту військово-технічної політики, розвитку озброєння та військової техніки Міністерства оборони України на ДП «Київський бронетанковий завод» проводяться визначальні випробування АВЗК виробництва ЗДП «Радіоприлад» (Запоріжжя), ПАО «ЧЕЗАРА» (Київ), ПАТ ТРЗ «Оріон» (Тернопіль), компанія «Елбіт» (Ізраїль), компанія «АСЕЛСАН» (Туреччина), ТОВ «Телекарт-Прилад» (Одеса).

Мета статті. Метою цієї роботи є висвітлення та порівняння результатів випробувань можливостей сучасних АВЗК вітчизняних виробників та спроба дати висновок для оптимального використання даної апаратури в ЗСУ.

Виклад основного матеріалу. Випробування комплектів АВЗК виробництва ЗДП «Радіоприлад» та ПАТ ТРЗ «Оріон» проводились на БТР-4Е, БТР-4К і танку Т-64Б. АВЗК інших чотирьох виробників на БТР-3Е та танку Т-72. На дану техніку було встановлено радіостанції Harris RF-7800 Н-МР001 короткохвильового (КХ) діапазону, Harris RF-7850 М-VS 501 ультракороткохвильового (УКХ) діапазону та Либідь К-2РБ (Motorola DM-4600) УКХ діапазону. Метою випробувань є перевірка працездатності АВЗК з технічним обладнанням яке встановлене на бронетехніці, перевірка якості радіотелефонного зв'язку між машинами на яких встановлені комплекти, можливість підключення АВЗК до стаціонарних АТС (імітувалось за допомогою використання телекомунікаційних польових комплектів ТК-1 виробництва компанії «Еверест» (Київ)), а також особлива увага приділялась можливості підключення до АВЗК через роз'єми типу RS-232, USB та Ethernet (RJ-45) робочих місць які були організовані на базі ноутбуків на яких було встановлено спеціальне програмне забезпечення з допомогою якого перевірялась можливість передачі даних (координати своїх та ворожих об'єктів з відображенням типу об'єкту, короткі текстові повідомлення).

ЗДП «Радіоприлад» було представлено два комплекти апаратури:

1. АВСК-1Т призначений для встановлення на танки. До складу входять:

- блок командира-АС-34Т;
- блок навідника-АС-35Т;
- блок водія механіка-АС-37Т;
- шоломофони.

2. АВЗК Р-174Т призначений для встановлення на бронетехніку. До складу входять:

- блок командира-БВ34ТЕ;
- абонентські блоки-БВ35ТЕ (використовуються для водія, навідника, та десанту);
- блок-БВ38ТЕ (для офіцера управління);
- гучномовець;
- блок ПАРМ (для підключення автоматизованого робочого місця (АРМ));
- шоломофони.

З вищевказаною апаратурою використовуються шоломофони з лорингафонами які стоять на озброєнні ЗСУ.

За результатами випробувань обладнання компанії ЗДП «Радіоприлад» встановлено, що дане обладнання має ряд невідповідностей технічним вимогам, а саме: обладнання аналогове немає у своєму складі інтерфейсів Ethernet, USB для підключення обладнання компанії Harris, ведення телефонних переговорів можливе лише через канали тональної частоти (ТЧ) та аудіо входи обладнання RF-7800, передача даних з RF-7800H-MP можливе тільки через роз'єми RS-232 з використанням програми «ТАКТИКАЛ ЧАТ», можливість підключення апаратури навігації, GPS відсутня, але як варіант можливо використання GPS обладнання Harris. Суттєвою проблемою АВЗК виробництва ЗДП «Радіоприлад» є розбірливість мови на рівні 50%-60% при роботі з RF-7800H-MP в режимі псевдовипадкового перестроювання радіочастот (ППРЧ).

Слід зауважити, що АВЗК ЗДП «Радіоприлад» мають ряд позитивних якостей, а саме: простоту експлуатації, ремонтну придатність в польових умовах, можливість само тестування обладнання та визначення характеру несправностей, передачу коротких сповіщень та сигналів (тривоги, пожежі та інше).

ПАТ ТРЗ «Оріон» представив комплект аналогово-цифрової апаратури АВЗК «Тритон», до складу якої входять:

- пульт радиста – ПР (встановлюється на місці командира);
- блоки абонентські – БА (встановлюються у навідника-стрілка та десанту);
- блок водія – БВ;
- блок БВГ-Л – гучномовець;
- блок підключення радіостанцій – БП;
- шоломофони.

З вищевказаною апаратурою також використовуються шоломофони з лорингафонами які стоять на озброєнні ЗСУ.

АВЗК «Тритон» має можливість програмування – що дає змогу забезпечення роботи окремих пультів командира, наводчика, десанту з радіостанціями встановленими на техніці. Робота з обладнанням Harris забезпечується як через аудіо вхід так і через роз'єм підключення «ІНТЕРКОМ», що є суттєвою перевагою перед АВЗК виробництва компанії ЗДП «Радіоприлад».

Слід зауважити, що існує проблема сумісної роботи АВЗК виробництва ПАТ ТРЗ «Оріон» з RF-7800H-MP. Розбірливість на рівні 60%-70% при роботі з RF-7800H-MP в режимі ППРЧ. Дана апаратура також не має інтерфейсів Ethernet, USB та RS-232.

Під час випробувань спеціалістами було доопрацьовано комплект – що дозволило здійснити передачу даних через RS-232 (переобладнали БП) з допомогою програми «ТАКТИКАЛ ЧАТ». Можливість підключення апаратури навігації, GPS відсутня, але як варіант можливо використання GPS обладнання Harris.

Серед позитивних якостей також можна відмітити простоту експлуатації, ремонтну придатність в польових умовах, само тестування системи, визначення несправностей системи шляхом підключення ноутбуку з спеціальним програмним забезпеченням (СПЗ) ПАТ ТРЗ «Оріон» до центрального блоку, зручну ергономіку. З допомогою перепрограмування можна назначити конфігурацію та призначення клавіш.

ТОВ «Телекарт-Прилад» представили цифрову апаратуру «АВЗК-ТК». До складу АВЗК входять наступні пристрої:

- центральний блок-ЦБ;
- повнофункціональний абонентський термінал оператора – ТО,
- спрощений абонентський термінал – ТА;
- блок підключення радіостанції – РШ;
- блок підключення телефонних апаратів – ТФ;
- шоломофони, або активні гарнітури;
- гучномовець;

При проведенні випробувань стало відомо, що дана апаратура у повному обсязі відповідає сучасним вимогам до АВЗК. З цим обладнанням можуть використовуватися, як шоломофони з лорингафонами, так і шоломофони з динамічними мікрофонами – останні значно покращують якість та розбірливість мови при роботі з радіостанціями Harris. Можливо передавати дані з допомогою USB, Ethernet або RS-232 підключення що було продемонстровано на випробуваннях. Було проведено телефонні переговори через ТК-1 між машинами по радіоканалу. Дана система може програмно змінювати варіанти конфігурації. Присутнє само тестування системи і можливо визначення несправностей системи шляхом підключення ноутбуку.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши результати отримані в результаті випробувань, можна зробити висновок що: АВЗК виробництва ТОВ «Телекарт-Прилад», на відміну від двох інших виробників, в повному обсязі задовольняє вимоги до апаратури. Але, враховуючи той фактор, що такий функціонал потрібен в основному для командно штабних машин та командирських бойових одиниць броньованої техніки, в яких необхідно мати АРМ для максимального ефективного ведення бойових дій, то для лінійних бойових машин цілком достатньо встановлювати АВЗК виробництва ЗДП «Радіоприлад» та ПАТ ТРЗ «Оріон» тим більш, якщо виробники проведуть необхідні доопрацювання комплектів. Це суттєво зменшить як фінансове так і виробниче навантаження, оскільки поки ситуація у країні лишається напруженою необхідно як можна швидше проводити переобладнання військової техніки.

Список літератури:

1. Апаратура внутрішнього зв'язку та комутації АВСК-1Т. Посібник по експлуатації. ЗДП «Радіоприлад», 2016.
2. Апаратура внутрішнього зв'язку та комутації АВЗК Р-174Т. Посібник по експлуатації. ЗДП «Радіоприлад», 2016.
3. Апаратура внутрішнього зв'язку та комутації ТРИТОН. Посібник по експлуатації. ПАТ ТРЗ «Оріон», 2016.
4. Апаратура внутрішнього зв'язку та комутації АВЗК-ТП. Посібник по експлуатації. ТОВ «Телекарт-Прилад», 2016.

Карабань А.В., Дехтяр С.В.

Научный центр связи и информатизации
Военного института телекоммуникаций и информатизации

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СОВРЕМЕННОЙ АПАРАТУРЫ ВНУТРЕНЕЙ СВЯЗИ И КОММУНИКАЦИИ ДЛЯ БРОНТЕХНИКИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье изложено информацию о результатах которые были получены при проведении испытаний аппаратуры внутренней связи и коммутации отечественных производителей: ЗГП «Радиоприбор» (Запорожье), ЧАО ТРЗ «Орион» (Тернополь) и ООО «Телекарт-Прибор» (Одесса). Кратко описаны их возможности согласно требованиям которые к ним предъявлены. Описаны их недостатки и рекомендации по их устранению. Сделаны выводы о возможности применения аппаратуры в Вооруженных Силах Украины.

Ключевые слова: внутренняя связь, АВСК, интерком, переоборудование военной техники, радиостанции.

Karaban A.V., Dehtjar S.V.

Scientific Center of Communication and Informatization
Military Institute of Telecommunications and Informatizations

RESEARCH OF POSSIBILITIES OF MODERN DEVICES INTRACOMMUNICATION AND COMMUNICATIONS FOR ARMOR OF NATIONAL PRODUCERS

Summary

In the article given information about results that were got during testing of intracommunication and communication of national producers: LTD «Radiopribor» (Zaporizhzhya), LTD «Orion» (Ternopil) and LTD «Telekart Pribor» (Odesa). Their possibilities are briefly described according to requirements that to them is produced. Their defects and recommendations are described on their removal. Drawn conclusion about possibility of application of devices in Military Force of Ukraine.

Keywords: intracommunication, DIC, intercom, re-equipment of military technique, wireless station.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 330.101.2

WELCOME TO THE MACHINE: A CONSTRUCTIONIST PERSPECTIVE ON INSTITUTIONAL DIFFUSION MODEL

Aksom H.I.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Prevailing institutional approaches and models of diffusion tend to neglect social constructionist arguments of institutional construction of economic interests and the very notion of rationality. Distinguishing between economic and social motives for adoption, most institutionalists still offer somewhat undersocialized accounts of organizational processes and agency. This essay makes an attempt to clarify and reintegrate phenomenological arguments into institutional diffusion model, revisiting, in particular, an embeddedness of early adopters' economic behavior and interests.

Keywords: institutional theory, diffusion, adoption, phenomenology, social construction.

*«It's alright, we told you what to dream»
(Pink Floyd, 1975)*

Introduction. Institutional perspective on adoption and diffusion of management and administrative practices is one of the most comprehensive and well documented research programs under the banner of institutional theory as well as across a broader literature on innovations diffusion and organizational studies. Much of the research in this space tends to distinguish and contrast early adoptions against later ones. This is made by identifying motives and drivers of implementation, disentangling economic rationales and legitimacy concerns. The central argument of this essay is that what at the first glance is claimed and observed as an economic- and interest-driven behavior, appears to be socially constructed understandings and shared meanings, even though the very adopters would claim their motives to be strictly economically rational and efficiency-seeking. It is unreasonable to distinguish economic and social forces since first is a definition constructed and manifested by wider socio-cultural context (Jepperson, 2002; Friedland and Alford, 1991; Scott, 1987; Suddaby and Greenwood, 2009) [2] [3] [4] [5]. This means that those individuals' understandings and definitions of economic and efficiency gains are constructed by an institutional environment in which they operate. As a result, individuals perceive socially constructed information and image of certain management concepts and economic tasks organizations should reach via these concepts (Zucker, 1977) [6]. Shared understandings and assessments of the same economic and management elements are elaborated on the basis of circulating stories instead of hard facts. Modern management techniques, concepts and models achieve widespread dissemination on the basis of «rational myths» or success stories, which in the lack or absence of clear economic outcomes and financial returns from these innovations push organizations to adopt innovations they can't directly assess against empirical information and calculation (Abrahamson and Rosenkopf, 1993) [7]. In doing so, they ground their decisions not so much

on the information on innovation's efficiency and returns but on the others decisions.

Recent developments in institutional literature on diffusion. The present section briefly reviews central statements of organizational institutionalism and its application in diffusion studies, starting from classical pieces by Selznick, Meyer, Rowan, Scott, DiMaggio, Powell and Zucker and further elaborations by Zbaracki, Zilber, Kennedy, Fiss, Lounsbury, Modell and others. Next sections highlight and discuss more recent contributions and reassessments of institutional arguments, arguing for social constructionist approach to institutional diffusion model instead of rational-institutional dichotomy.

As an alternative perspective to traditional economic theories of rational choice, new institutional sociology aimed to explain various anomalies in organizational behavior and decision-making that couldn't be explained by traditional organizational theories. Initial questions formulated in pioneer studies asked why organizations tend to imitate prevailing practices and structures even though these adoptions can make little or no economic value (Granlund and Lukka, 1998; Staw and Epstein, 2000) [8] [9]. According to institutional explanations, instead of being concerned solely with economic benefits and efficiency improvement, organizations also operate in socially constructed environments where taken-for-granted rules, norms, beliefs and values define which actions and behaviors are appropriate, rational and modern (Meyer and Rowan, 1977; Scott, 2008) [10] [11]. These rational myths arise from subjective meanings and acquire objective status of social fact. When perceiving the myth, organizations don't rely on rational analysis based on updated information and don't evaluate or question the truthfulness and reliability of institutionalized elements (Jepperson, 2002) [2]. That is, «*the effects of myths inhere, not in the fact that individuals believe them, but in the fact that they «know» everyone else does, and thus that «for all practical purposes» the myths are true*» [12:75]. Meyer and Rowan (1977) argued that by conforming to these institutional scripts, organizations depict themselves as legitimate, increasing their survival chances and access to scarce re-

sources [10]. A dissemination of myths is especially likely under conditions of uncertainty (March and Olsen, 1976) [13], when managers find themselves with the limited information and unclear performance goals and ways these goals to be achieved (Abrahamson, 1991; Wijen, 2014) [14] [15]. In an information vacuum, where no individual assessments of innovations' returns can be made, they are more prone to look what other do and to model themselves after other organizations they perceive as more successful, legitimate and prestigious (Galaskiewicz and Wasserman, 1989; Abrahamson and Rosenkopf, 1993) [16] [7]. They either believe that the course of actions undertaken by other organizations are rational and optimal one and, therefore want to achieve the same economic benefits or/and the same social status or don't believe but imitate them in order to at least achieve legitimacy. Latest is the most prevailing line of inquiry in institutional literature. Despite a centrality of a social construction of economic interests and institutional definitions of rationality, the most common impression derived from institutional studies is that organizations are aware of institutional norms, values and prescriptions, they intentionally conform to those practices that promise them to bring legitimacy and access to resources, while strategically decoupling these institutionalized elements from actual activities. Above described two-stage model and most research built upon these dichotomy of economic and social interest by definition imply that at least early adopters are free from «iron cage» and rationally chose best and optimal practices and structures from their environment. Similarly, later adopters evaluate different strategies and decide to copy prevailing practices as they may assess social benefits as more valuable than those of economic quality. It is not evident from these studies whether authors acknowledge the institutional nature of these economic interests as it is not specified. Probably, when referring to early adopters' motives to solve specific organizational problems and improve performance and to later adopters' interests in social position improvement though conformity and imitation, it is meant that both types of interest are institutionally inspired. Or maybe not. In the light of the rising at that times concerns regarding the necessity of «*injecting an appropriate amount of agency into accounts of organizational behavior*» [17:562] this strategic perspective, popularized mostly by Oliver and Suchman in 1990s and a range of scholars in 2000s when a research program on institutional entrepreneurship reached the top of its popularity moved institutional research somewhat away from social constructionist arguments of early institutional literature.

Two-stage model of diffusion. One of the central claims of institutional theory is that organizations can make more or less rational and efficiency-driven choices in the early stage of field development, while later adopters incorporate already legitimated practices for social considerations, aiming to improve or maintain social position. Those who seek for economic problem solving are expected to be the first to adopt. When a threshold is reached, this early minority «*fuel institutional isomorphic processes by prompting legitimacy concerns among remaining non*

adopters» [18:371], pushing an entire field towards greater conformity and, thus, homogeneity and stability. This two-stage model has been widely utilized by institutionalists, who used to explain early adoption by desire of economic gains and late adoption as reflections of mature institutionalized organizational fields when norms of rationality and appropriateness are already defined by institutions (Tolbert and Zucker, 1983; Westphal et al., 1997) [18] [19]. This model was however reconsidered and refined later on, when researchers began to question the validity of arguments behind this conceptualization (Kennedy and Fiss, 2009; Ax and Greve, 2016) [20] [21].

Recently this dichotomy of economic versus institutional motivation has been questioned and fundamentally revisited by researchers who were not convinced by quantitative macro-level observations and structure counts (Suddaby and Greenwood, 2009). Haunshild and Chandler (2008) argued that what is seen as mimetic adoption and imitation behavior may be in fact explained as learning from experience of others, minimizing trial-error costs. Greenwood et al., (2008) distinguished between institutional effects and vicarious learning, suggesting that former can be reported only in case when organization copy others in search for legitimacy and field position improvement. But when they imitate peers because believe that adoption leads to economic benefits and performance improvement, then their choices can be interpreted as acts of rational decision making. Similarly, researchers frequently fail to provide more or less direct evidences of institutional effects, demonstrating rather the absence of economic explanations or claiming for coercive, normative or mimetic processes in situations where adoptions could have been explained as easily by rational considerations (Staw and Epstein, 2000; Scott, 2008).

Interplay between efficiency and legitimacy. Institutional theory is widely used to be understood as a theory of legitimacy-seeking accounts, when organizations benefit when intentionally demonstrating their move towards conformity and heterogeneity and that is what has been empirically demonstrated by several studies, although not without doubt (Davis, 2010) [24]. It is, however, one of the most challenging tasks in institutional research which refers to finding blurred boundaries between mimetic behavior and strategic search for new knowledge and learning efforts. Once organizations copy other firms, it doesn't necessary mean that it was for legitimacy gains. It may be so, that organization wants to improve its social position, be perceived as a competitive and modern in the eyes of customers and other stakeholders, but unless it's proved that no or too limited amount of rational considerations, calculations and information regarding innovation's returns, financial and organizational risks and opportunities were proceeded, a case of vicarious learning can't be discarded. It is not, therefore, precluded that organization seeking legitimacy can't benefit from adoption in economic and technical terms, when, for example, «*innovation that makes an organization appear innovative or ethical, for instance, may help it either to raise capital from other organizations or to attract customers*» [14:608]. A symbolic value can directly lead to increase in material returns and

performance improvement, for instance, if that's what Meyer and Rowan (1977) meant by «access to resources». The main difference between these two social processes is the way adopters perceive a practice. It makes sense talking about mimetic and normative processes when organizations perceive particular practices as social fact and the way things are done, thus, observing others and concluding those practices to be legitimate, most obvious, rational and appropriate way of conducting (Jepperson, 2002). By incorporating institutionalized elements from their organizational field, adopters consider «*proper, adequate, rational, and necessary, organizations must incorporate them to avoid illegitimacy*» (Meyer and Rowan, 1977:345) [10], and to maintain or increase legitimacy benefits when assembling institutional practices from other environments. In later cases they also should accompany such adoption by theorizing their actions and behavior. Additional explanation for imitative behavior is also comes from fashion theory, which assumes that individuals and organizations follow fashions in order to simultaneously differentiate themselves from low-status organizations and to become similar to more prestigious peers. Due to the major efforts of business media, consultants, gurus and other players in fashion-setting arena, who use various «rhetoric strategies of legitimacy» and disseminate success stories, practices like Balanced Scorecard now enjoy their status of taken-for-granted and rational way of managing an organization. An institutionalization of these performance measurement systems therefore creates pressures on managers who are expected to manage rationally, which also implies adopting popular concepts and techniques (Kieser, 1997; Staw and Epstein, 2000) [25].

After all, legitimacy gains should be considered as a by-effect of conforming behavior, when actors adopt certain elements not because they clearly access the benefits and rewards for conformity and sanctioned in case of deviation, but because they perceive this institutional myth as a natural and rational way of conduct (e.g. Greenwood et al., 2008). Instead, for example, in accounting research New Institutional Sociology is used in a rather constrained manner. Usually, scholars adopt either Oliver's strategic responses framework or institutional entrepreneurship line of argumentation, theorizing how actors strategically manipulate institutional pressures and alter existing institutions. Among isomorphic forces, coercive pressures are the most utilized. Furthermore, actors strategically and pragmatically decouple institutional elements from day-to-day practices, as if they were aware of institutional demands and field-level pressures. These and other limitations (such as above mentioned structure-counting as an evidence of isomorphic and normative processes) distort core institutional arguments, based on phenomenological statements.

Social construction of economic arguments. Strong social constructivist versions of institutional theory go further than traditional institutional studies of diffusion and adoption of practices (e.g. Zucker, 1977; Meyer and Rowan, 1977; Scott, 1987; Friedland and Alford, 1991; Jepperson, 2002). Instead of separating in time economic and social motives and distinguishing between

«technical» and «institutional» environments, these arguments suggest that «organizations may be interest driven, although interests tend to be socially or institutionally defined» (Oliver, 1991:149) [26], thus being shaped by prevailing institutional logic which define a particular course of actions as the only rational, obvious and appropriate (Friedland and Alford, 1991). There are no clear assumptions about economic and industrial efficiency; corporate strategies and macro-economic policies vary from nation to nation (Dobbin, 1994). These dramatic changes reflect not so much shifts in economic development but reflect changes in cultural expectations, norms, values and meanings allowing policy-making to be shaped by national traditions and ideologies. As Suddaby (2015) states, «organizations exist in social contexts in which the rules of appropriate behavior are defined, not by economic rationality, but rather by prevailing myths of appropriate conduct that become so cognitively embedded that they influence managerial assumptions of efficiency and rationality» (2015:1) [28]. In this case, individuals and organizations are not able anymore to recognize their own interests and calculate their optimal decisions and outcomes of their choices. Jepperson, citing Dobbin (1994) reminds that «[t]he economic environment, far from being generic or natural, is partly constituted and re-constituted by public policies and ideologies» and subsequently «public policies alter the ground rules of economic life» (2002:236) [2]. For certain practice to be adopted by a large number of organizations, it is not a matter of efficiency or organizations personal evaluations and attitudes of its efficiency but whether organizations see and encounter other adoptions and get inspired by rational myths related to these practices. «Myths are stories that infuse meaning and value into objective acts, in everyday life and organizational contexts» (Schultz, Suddaby and Cornelissen, 2014:15) [29]. Being repetitively told in numerous sources, over time they become widely accepted and acquire a status of social fact and objective reality, usually without rational analysis and data processing, involving «believing rather than knowing» (Mellevik, Monsen, Olson, 1988:112; Jönsson and Lundin, 1976; Bergevärn and Olson, 1987) [30] [31] [32]. Adopters look around and consider not so much the quality of the practice but the quality or the number of adopters. Such a behavior fits bandwagon and status-driven categories of imitation modes, when vicarious learning refers to more careful and skeptic attitude towards myths, which is rarely the case. Again, as the central argument of early institutional theory states that «the rules of appropriate behavior are defined, not by economic rationality, but rather by prevailing myths of appropriate conduct that become so cognitively embedded that they influence managerial assumptions of efficiency and rationality» it appears that «our definition of technical efficiency is really a product of culture» (Suddaby and Greenwood, 2009:181) [5]. The problem with a mythical approach to management practices is that «the criteria for knowledge are rooted in faith that is flexible and detached from the phenomena and, as a result, progress becomes very problematic» (Nørreklit et al., 2012) [33].

The closest to social constructionist perspective on agency and decision-making is the concept of institutional logics – a notion that best captures phenomenological nature of institutional processes and clearly sees actions, behavior and beliefs as shaped by wider socio-cultural scripts and shared means. Being largely neglected during 1990s, this theoretical program has been revisited by Thornton and Ocasio in 1999 and since then has occupied a central place in institutional analysis (see Greenwood, Raynard, Kodeih, Micelotta and Lounsbury, 2011 for a review). Institutional logics are «*socially shared, deeply held assumptions and values that form a framework for reasoning, provide criteria for legitimacy, and help organize time and space*» (Dunn and Jones, 2010:114) [34] [35], therefore, «provide meaning to their [actors] social reality» (Thornton and Ocasio, 2008:804) [36]. It is a kind of social scripts that identify what constitutes rational and appropriate goals and expectation and what is interest-based behavior in a given institutional environment (McPherson and Sauder, 2013; York, Hargrave & Pacheco, 2015; Svenningsen, Boxenbaum and Ravasi, 2016) [37] [38] [39]. Developing this line of reasoning, Lok (2010) draws on Friedland and Alford's (1991) statements about symbolic and material aspects of institutional logics and subsequently argues that «*institutional logics provide social actors with vocabularies of motives and senses of self*» and therefore, «*not only direct what social actors want (interests) and how they are to proceed (guidelines for action), but also who or what they are (identity)*» (Lok, 2010:1308) [40]. The notion and conceptualization of institutional logic itself is, probably, the best capturing of phenomenological roots of institutional explanations and social constructed nature of institutions, apart from sanctions, reward-system and strategic action and awareness of actors. This is important emphasis especially in terms of motivations for adoption. Unless research doesn't move towards conceptualizing conscious interest, strategic manipulation, recombination and choice among divergent logics, this perspective suits well with a cognitive patterns of institutions and how actors perceive and experience institutionalized environments.

Consider for example an average adopter of a novel management concept. Like in most empirical studies which examine adoption and implementation of Balanced Scorecards, ABC or any other performance management systems, adopters are depicted as either rational actors who adopt innovations solely for rational purpose, or rational actors under coercive pressures. In this thought experiment it is assumed that some organization decides to adopt novel practice which has been absent in its home institutional environment before. Research stream that follows traditional institutional diffusion arguments will consider this decision as a rational solution, although illegitimate in terms of prevailing values and norms which implies some kind of costs for non-conformity. This one and further pioneer adoptions mark rational choice and pragmatic behavior which creates legitimacy for a novel practice (Tolbert and Zucker, 1983) and later adopters will adopt because of the fear of losing this legitimacy or desire to maintain or achieve it, thus demonstrating an act of strategic isomorphism.

In recent versions of institutional diffusion model, early adopters will be *interested* also in social benefits (for example, becoming a market leader), while later adopters would also like joining economic benefits as well (Kennedy and Fiss, 2009).

Modern management techniques provide organizations with «*useful information for economic decision making to maximise the achievement of organisational goals*» (Hoque and Adams, 2011:311) [41]. Managers may be interested in better performance measurement, strategy implementation, appropriate control systems, more accurate cost management, or customer satisfaction. It is not expected that they can blindly follow recent trends and fashions or adopt practices symbolically. When asking about the reasons for adoption, it is expected that all adopters will respond identically, because, obviously, all decisions are made to improve economic positions. But in the absence of detailed empirical support, these modern techniques are rather considered as myths (Modell, 2004) [42], when reason for adoption reflects socially constructed understandings and shared beliefs about these concepts and decisions are made on the basis of other adoption instead of information on innovations' real return and efficiency (Abrahamson and Rosenkopf, 1993). Rather than relying on any quantifiable and measurable empirical data on innovation's returns and features, managers tend to rely on their belief systems (Westphal, Gulati and Shortell, 1997; Zbaracki, 1998; Staw and Epstein, 2000; Järvinen, 2006) [43] [44] when matching information and, therefore, become more sensible to rational myths, consuming those tools that reduce uncertainty and solve organizational problems (Aksom, 2016). Consequently, it is crucial to understand how managers came into contact with innovation, where do they draw information on it and how do they interpret available information.

Institutional research rarely examines what happens to practices after adoption, stopping at the interorganizational level of analysis (Zeitl, Mittal and McAulay, 1999; Røvik, 2016) [46] [47]. In those cases where the outcomes of adoption are mentioned, analysis is limited to binary options: «adoption» or «non-adoption» (Zbaracki, 1998; Suddaby and Greenwood, 2009). From the very notion of rationalized myths it doesn't follow that it might be decoupled from action, once organization adopt it (Tolbert and Zucker, 1996; Modell, 2004). Myths may be separated from actual activities only in cases when organization fails to adopt new practice despite its best efforts. In other ways, it means that organizations are not embedded in a network of shared beliefs about different practices but strategically chose from different legitimate options they definitely know not to be efficient. If organizations intentionally adopt certain practice ceremonially, then they don't adopt rational myth, pretending that they share these shred meanings about efficiency (Aksom, 2016). Myths are not means of strategic manipulation of legitimacy but an acceptance of certain institutional logic, a belief that a certain technique constitutes a solution to some kind of problems, irrespective to whether it does or not in reality. In any other cases, we talk solely about coercive pressures.

Conclusions. Strategic perspectives on practices adoption made it difficult to distinguish be-

tween institutional explanations and other processes that may explain diffusion and adoption equally successfully. Minimizing the phenomenological underpinnings of institutions in favor of more critical realist assumptions, leads researchers to less realistic pictures, similar to economic theories. Previously separated motives for adoption and assumption about adopters' rationality and strategic and manipulative capacity towards institutional pressures takes us away from shared understandings, beliefs and meanings, and makes it difficult to capture real motives and meanings actors perceive while being embedded in the environment where these meanings are already constructed, provided and acted upon.

This paper offered a more constructivist understanding of diffusion and adoption. Not only

institutionalized ones but also those practices that share little success still spread via rationalized myths about them and both early and later adopters are sensible to success stories and shared understandings, especially when empirical data on innovation's returns are not available or ambiguous, organizations tend to rely on these myths, mimicking those that «*it thinks are particularly successful*» and will try what «*others have done and have found to work*» (Galaskiewicz and Wasserman, 1989:473-476) [16]. This fundamental and inevitable shift towards socially shared accounts appears more powerful than a trust in hard facts and numbers; rationalized myths over time replace technical reality of practices and «*infuse them with value beyond the technical requirements of the task at hand*» (Selznick, 1957: 17) [48].

References:

1. Waters R., Gilmour D., Wright R., Mason N. 1975. Welcome to the Machine in Pink Floyd's Wish You Were Here. Harvest, Columbia, Abbey Road Studios, London.
2. Jepperson R. 2002. The development and application of sociological neoinstitutionalism. J. Berger, M. Zelditch, Jr., eds. *New Directions in Sociological Theory: The Growth of Contemporary Theories*. Rowman & Littlefield, Blue Ridge Summit, PA.
3. Scott W.R. (1987). The adolescence of institutional theory. *Administrative Science Quarterly*, 32 (4), 493-511.
4. Friedland R., & Alford R.R. (1991). Bringing society back in: Symbols, practices, and institutional contradictions. In W.W. Powell & P.J. DiMaggio (Eds.), *The new institutionalism in organizational analysis* (pp. 232-263). Chicago, IL: The University of Chicago Press.
5. Suddaby R., & Greenwood R. (2009). Methodological issues in researching institutional change. In D. A. Buchanan & A. Bryman (Eds.), *The Sage handbook of organizational research methods* (pp. 176-195). London: Sage.
6. Zucker L.G. 1977. The role of institutionalization in cultural persistence. *American Sociological Review*, 42: 726-743.
7. Abrahamson E. & Rosenkopf L. (1993). Institutional and competitive bandwagons: Using mathematical modeling as a tool to explore innovation diffusion. *Academy of management review*, 18 (3), 487-517.
8. Granlund M. and Lukka K., 1998. It's a small world of management accounting practices, *Journal of Management Accounting Research*, 10, 153-179.
9. Staw B.M. & Epstein L.D. (2000). What bandwagons bring: Effects of popular management techniques on corporate performance, reputation, and CEO pay. *Administrative Science Quarterly*, 45 (3), 523-556.
10. Meyer J.W. & Rowan B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83 (2), 340-363.
11. Scott W.R. (2008). Approaching adulthood: the maturing of institutional theory. *Theory and society*, 37 (5), 427-442.
12. Meyer J.W. (1977). The effects of education as an institution. *American journal of Sociology*, 55-77.
13. March J.G. and Olsen J.P. 1976. *Ambiguity and Choice in Organizations*. Universitetsforlaget, Bergen, Norway.
14. Abrahamson E. (1991). Managerial fads and fashions: The diffusion and rejection of innovations. *Academy of management review*, 16 (3), 586-612.
15. Wijen F. 2014. Means versus ends in opaque institutional fields: Trading off compliance and achievement in sustainability standard adoption. *Academy of Management Review*, 39 (3): 302-323.
16. Galaskiewicz J. & Wasserman S. (1989). Mimetic processes within an interorganizational field: An empirical test. *Administrative science quarterly*, 454-479.
17. Roberts P.W. (2008). Charting progress at the nexus of institutional theory and economics. In R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin & R. Suddaby (Eds.), *The sage handbook of organizational institutionalism* (pp. 560-572). Thousand Oaks, CA: Sage.
18. Westphal J.D., Gulati R. & Shortell S.M. (1997). Customization or conformity? An institutional and network perspective on the content and consequences of TQM adoption. *Administrative Science Quarterly*, 366-394.
19. Tolbert P.S. & Zucker L.G. (1983). Institutional sources of change in the formal structure of organizations: The diffusion of civil service reform, 1880-1935. *Administrative science quarterly*, 22-39.
20. Kennedy M.T. & Fiss P.C. (2009). Institutionalization, framing, and diffusion: The logic of TQM adoption and implementation decisions among US hospitals. *Academy of Management Journal*, 52 (5), 897-918.
21. Ax C., Greve J. (2016). Adoption of management accounting innovations: Organizational culture compatibility and perceived outcomes. *Management Accounting Research*, in press.
22. Haunschild P., Chandler D. 2008. Institutional-level learning: Learning as a source of institutional change. R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby, K. Sahlin, eds. *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*. Sage, Thousand Oaks, CA, 624-649.
23. Greenwood R., Oliver C., Sahlin K. & Suddaby R. (2008). Introduction. In R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin, & R. Suddaby (Eds.), *Organizational institutionalism* (pp. 1-46). London: Sage.
24. Davis G.F. 2010. Do theories of organization progress? *Organizational Research Methods*, 13: 690-709.
25. Kieser A. (1997). Rhetoric and myth in management fashion. *Organization*, 4 (1), 49-74.
26. Oliver C. (1991). Strategic responses to institutional processes. *Academy of Management Review*, 16, 145-179.
27. Dobbin F. (1994). *Forging Industrial Policy. The United States, Britain, and France in the Railway Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
28. Suddaby R. (2015). Can institutional Theory be Critical? *Journal of Management Inquiry*, 24: 93-95.
29. Schultz F., Suddaby R. & Cornelissen J.P. (2014). The role of business media in constructing rational myths of organizations. *Organizations and the Media: Organizing in a Mediatized World*, 30, 13.

30. Mellemvik F., Monsen N. & Olson O. (1988). Functions of accounting – a discussion. *Scandinavian Journal of Management*, 4 (3-4), 101-119.
31. Jönsson S.A. and Lundin R.A. (1977). Myths and Wishful Thinking as Management Tools, in P.C. Nystrom and W.H. Starbuck (eds.), *Prescriptive Models of Organizations* (Amsterdam: North-Holland).
32. Bergevärn L.-E. and Olson O., 1987. Kommunal Redovisning då och nu – Om längtan efter likformighet, rättvisa och affärsmässighet (Lund: Doxa).
33. Nørreklit H., Nørreklit L., Mitchell F. & Bjørnenak T. (2012). The rise of the balanced scorecard! Relevance regained?. *Journal of Accounting & Organizational Change*, 8 (4), 490-510.
34. Greenwood R., Raynard M., Kodeih F., Micelotta E.R. & Lounsbury M. (2011). Institutional complexity and organizational responses. *Academy of Management Annals*, 5 (1), 317-371.
35. Dunn M.B. & Jones C. (2010). Institutional logics and institutional pluralism: The contestation of care and science logics in medical education, 1967–2005. *Administrative Science Quarterly*, 55 (1), 114-149.
36. Thornton P.H. & Ocasio W. (2008). Institutional logics. In R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby, & K. Sahlin (Eds.), *Handbook of organizational institutionalism* (pp. 99–129). Thousand Oaks, CA: Sage.
37. McPherson C.M. & Sauder M. 2013. Logics in action: Managing institutional complexity in a drug court. *Administrative Science Quarterly*, 58: 165–196.
38. York J., Hargrave T., Pacheco D. 2015. Converging winds: Logic hybridization in the Colorado wind energy field. *Academy of Management Journal*. In press.
39. Svenningsen V., Boxenbaum E., Ravasi D. How individuals cope with institutional complexity in organizations: a case study in the energy transition. 32nd EGOS Colloquium, July 2016, Naples, Italy.
40. Lok J. (2010). Institutional logics as identity projects. *Academy of Management Journal*, 53 (6), 1305-1335.
41. Hoque Z. & Adams C. (2011). The rise and use of balanced scorecard measures in Australian government departments. *Financial Accountability & Management*, 27 (3), 308-334.
42. Modell S. (2004). Performance measurement myths in the public sector: a research note. *Financial Accountability & Management*, 20 (1), 39-55.
43. Zbaracki M. J. (1998). The rhetoric and reality of total quality management. *Administrative science quarterly*, 602-636.
44. Järvinen J. (2006). Institutional pressures for adopting new cost accounting systems in Finnish hospitals: two longitudinal case studies. *Financial Accountability & Management*, 22 (1), 21-46.
45. Aksom H. (2016). Disentangling social constructions from technical realities: a case of Beyond Budgeting in Ukraine. Paper presented at OMT division of Academy of Management and EGOS Paper Development Workshop at Vilnius, Lithuania, October, 27-28.
46. Zeitz G., Mittal V. & McAulay B. (1999). Distinguishing adoption and entrenchment of management practices: A framework for analysis. *Organization Studies*, 20 (5), 741-776.
47. Røvik K.A. (2016). Knowledge transfer as translation: review and elements to an instrumental theory. *International Journal of Management Reviews*, 18, pp. 290–310.
48. Selznick P. (1957). *Leadership in administration*. Evanston, IL: Row, Peterson.

Аксѡм Г.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ДИФУЗІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРАКТИК З ТОЧКИ ЗОРУ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВІЗМУ І ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

Анотація

Традиційні моделі і підходи до пояснення процесу дифузії, базовані на онтології критичного реалізму, не беруть до уваги аргументацію конструктивістів щодо концептуалізації економічних мотивів і раціональності як продукту соціальної конструкції. Розрізняючи емпірично соціальні та економічні мотиви впровадження практик, організаційні інституціоналісти пропонують дещо спрощені пояснення організаційних процесів. В даній статті аргументи феноменології та конструктивізму реінтегровано в інституційну модель дифузії, переглянувши, таким чином, соціальну природу економічних мотивів ранніх імплементаторів.

Ключові слова: інституційна теорія організацій, дифузія, впровадження, феноменологія, конструктивізм.

Аксѡм Г.И.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ДИФУЗИИ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ПРАКТИК С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВИЗМА И ФЕНОМЕНОЛОГИИ

Аннотация

Традиционные модели и подходы к объяснению процесса диффузии, основанные на онтологии критического реализма, не учитывают аргументацию конструктивистов касательно концептуализации экономических мотивов и рациональности как продукта социальной конструкции. Эмпирически разделяя социальные и экономические мотивы внедрения практик, организационные институционалисты предлагают несколько упрощенные объяснения организационных процессов. В данной статье аргументы и центральные утверждения феноменологии и конструктивизма реинтегрированы в институциональную модель диффузии, пересматривая, таким образом, социальную природу экономических мотивов ранних имплементаторов.

Ключевые слова: институциональная теория организаций, диффузия, внедрение, феноменология, конструктивизм.

УДК 316.4:373.2.034

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТЬ «БЕЗПЕКА», «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ» У МЕЖАХ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Калашнікова Л.В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті здійснено огляд наявних соціологічних визначень понять «безпека» та «безпека життєдіяльності», представлених у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців. Запропоновано авторське визначення безпеки як стану упорядкованої сукупності суспільних відносин, за якого здійснюють свій природний розвиток здібності й реалізуються соціально значимі потреби особистості, суспільства, держави; належним чином захищені від внутрішніх/зовнішніх, потенційних/явних загроз права і свободи людини, громадянина, забезпечується розвиток та збереження матеріальних й духовних цінностей суспільства, нормальне функціонування і розвиток конституційного ладу, територіальної цілісності, суверенітету держави. Аргументовано визначення змісту концепту «безпеки життєдіяльності» як втілення культури безпеки, компетентності особистості у небезпеках, загрозах та способах захисту від них.

Ключові слова: безпека суспільства, особистісна безпека, культура безпеки, безпека життєдіяльності.

Постановка проблеми. Розмаїття небезпек сучасної соціальної реальності пояснюється не тільки технологічними, інституціональними, культурними і соціально-психологічними змінами, але й іншими причинами, утворюючими потужний синергетичний резонанс. По-перше, це примноження/приросту знання про небезпеки, а також поширення цього знання в глобалізованому інформаційному просторі. По-друге, сучасний світ стає всі більш ущільнено-урбаністичним, переважно за рахунок великого скупчення людей, транспорту, вразливих інфраструктур, антропогенного тиску на середовище, всього що породжує небезпеки безпечного функціонування та розвитку людини. У сучасному суспільстві менше не стільки реальний статус безпеки життєдіяльності, скільки її відчуття у порівнянні з ідеальним, стереотипним сприйняттям.

Безпека явище глибоко історичне, з плином часу змінюється картина світу й уявлення про безпеку. Як зазначає У. Персі, вперше термін «securitas» (лат. безпечність, безтурботність, спокій) вживалось у працях Сенеки, й означало відсутність хвороб, турбот, приводів для занепокоєння [1]. Пізніше у 1190 р. в словнику англійського філософа Роббера і трактувалося як спокійний стан духу людини, що вважає себе захищеною від будь-яких небезпек [2]. У процесі формування державних систем концепт «безпеки» набуває нового значення й визначається як умови ситуації спокою в результаті відсутності реальної загрози в матеріальній, політичній, економічній сферах, що відповідає тенденціям розвитку суспільних формацій, які забезпечують досягнення загального миру, злагоди та благополуччя. Суттєво змінилися уявлення про безпеку у ХХ ст., яке відзнаменувалося розвитком процесів міжнародної взаємодії, загостренням протиріч між окремими країнами в боротьбі за реалізацію власних національних інтересів. Забезпечення стану захищеності у будь-якій сфері суспільного життя надає можливість всебічної реалізації прав і свобод людини, ефективного розвитку потенціал суспільних відносин, що в свою чергу, дозволяє розглядати безпеку в якості необхідної умови життєдіяльності індивіда, стабільного функціонування і розвитку суспільства, держави.

З тих часів, основний зміст поняття «безпека» не змінився, лише наповнився уявленнями про захист від загроз і небезпек, виражаючись у *sicherheit* (нім.), *security* (англ.), *sécurité* (франц.), *seguridad* (исп.), *sicurezza* (итал.), безпека (укр.), бяспека (белор.), *bezpieczeństwo* (польськ.), *bezpečnost* (чеськ.), розповсюдилось по світу, представляючи близькі за сутністю поняття у різних мовах.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Проблема безпеки – це питання сучасності, детерміноване нарощування рівня безлічі загроз, небезпек й ризиків, з точки зору соціального самозбереження та забезпечення життєдіяльності, необхідності організації системи безпеки, яка буде протистояти їм. Соціологічна думка окреслила своє місце й роль у науковому дискурсі про безпеку лише наприкінці ХХ ст., тоді як у лоні соціально-філософських наук викристалізувалася у різних її аспектах, починаючи ще з часів античності.

Зважаючи на те, що безпека – явище багатофункціональне, багатогранне й багатфакторне, що стосується всіх без виключення сфер життя суспільства, видів людської діяльності, для з'ясування сутності концептів «безпека», «безпека життєдіяльності», а також визначення системи заходів, які дозволять максимально ефективно захистити інтереси особистості, суспільства й держави, слід, у першу чергу, визначити зміст цих понять. Отже, **метою даної статті** є з'ясування сутнісного змісту понять «безпека» і «безпека життєдіяльності» у контексті соціально-філософського дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У ході розгляду концепту «безпека», перш за все, доцільно максимально враховувати відповідні положення Конституції України, Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію національної безпеки України» [3], Закону України «Про основи національної безпеки» [4], рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони» [5]. Аналіз змісту зазначених законодавчих актів, дозволяє зробити висновки про те, що у чинному українському законодавстві поняття безпеки сформульовано в рамках національної безпеки, під якою слід розуміти захищеність життєво важливих

інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [4].

Введене зазначеними вище законодавчими актами поняття безпеки детермінувало появу теоретичних моделей її сприйняття. Сьогодні в Україні розробляються закони щодо конкретних видів безпеки, зокрема, екологічної, інформаційної, економічної, соціальної, воєнної, політичної тощо.

Суттєво різняться від законодавчо визначених уявлення науковців про поняття безпеки, у першу чергу, зважаючи на межі її вивчення у лоні різних наукових дисциплін. Адже якщо раніше безпека розглядалася стосовно держави чи суспільства, то більшість сучасних наукових напрацювань визначає її у системі «особистість-суспільство-держава». Іншими словами, до ХХ ст. у контексті соціально-філософського дискурсу сутність безпеки визначалася загрозами, ризиками і небезпеками, пов'язаними з діяльністю зовнішніх чи внутрішніх ворогів держави, тоді як сьогодні переважна більшість концепцій трактує безпеку як необхідну умову забезпечення цивілізованого життя, розвитку й самоствердження особистості.

У своїх роботах К. Клементс звертає увагу на те, що більшість західних соціологів взагалі ігнорують поняття безпеки, зосереджуючи увагу на вивченні систем забезпечення безпеки (влади, виборчих процесів, політичних організацій, правоохоронних органів і т.д.). Він визначає безпеку як фундаментальний соціальний процес, спрямований на формування відносно безпечних соціальних, політичних й економічних (просторів) об'єднань, що дозволяють людям жити, пересуватися й бути вірними власній ім культурі, мові та самобутності, не остерігаючись прямих/опосередкованих, явних/потенційних загроз [6].

На думку А. Уолферса, безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутих цінностям, а у суб'єктивному – відсутність страху за те, що зазначеним цінностям буде нанесено шкоду, вони будуть зруйновані. Безпека сама по собі розглядається як цінність, певне суспільне благо [7].

О. Гужва, І. Косуля, В. Ніколаєвський наголошують, що специфіка сучасного західного підходу до вивчення безпеки детермінується наявністю загальної соціально-політичного контексту в межах загальної теорії безпеки. Окрім того, проблематика безпеки стає предметом міждисциплінарних досліджень, що актуалізують питання ризиків, соціальної безпеки, ризик-менеджменту, стійкого розвитку, а також соціального захисту та соціальної відповідальності [8].

Однак, В. Спірідонов, аналізуючи сучасну вітчизняну наукову літературу, зауважує, що безпека визначається, з одного боку, як ціль, з іншого – як концепція чи наукова дисципліна. До сьогодні не існує єдиного концептуального визначення поняття «безпека», наявні теорії особистісної, національної, міжнародної, глобальної безпеки розв'язують вузько специфічні спектри завдань, виходячи з різних історичних й соціально-філософських контекстів [9].

А. Маргуляв вважає, що «безпека – це не тільки стан, але і здатність особистості, суспільства та держави протистояти будь-яким зовнішнім/внутрішнім деструктивним впливам, спрямованим на ущемлення їх інтересів, у першу чергу, щодо стабільного, прогресивного функціонування й розвитку» [10].

Ф. Мугулов підкреслює, що безпеку слід визначати як сукупність ознак, що характеризують стабільний стан захищеності об'єкта від різного роду загроз і небезпек, дія яких може негативно вплинути на його структурну та функціональну цілісність аж до повного руйнування або неконтрольованої трансформації на іншу об'єктивну якість [11]. Він виділяє такі змістовні компоненти концепту безпеки як: безпека-ціль, безпека-норма, безпека-стан. У його розумінні безпека як ціль співпадає з метою стабільного розвитку суспільства, натомість визначення безпеки як соціальної норми дозволяє досліджувати її в якості соціальної цінності, інтегрованої до масової та особистісної свідомості. У той час як визначення безпеки як соціального стану надає можливість кількісної оцінки реального рівня загроз і небезпек на основі оперування якісними критеріями, що визначають параметри припустимих меж безпеки. Актуальність даного підходу пов'язана з суб'єктивним переживанням стану безпеки з боку конкретної людини у системі просторово-часових характеристик. Окрім того, варто наголосити увагу на тому, що стан небезпеки не завжди призводить до негативних наслідків, зокрема, детермінуючи розвиток особистості, якісні зміни характеристик життєдіяльності, що породжують нові умови взаємодії у системі «особистість-середовище».

О. Бельков пропонує розуміти безпеку як стан, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів та установ, за яких забезпечується збереження їх якісного визначення з об'єктивно обумовленими інноваціями в ній та вільне функціонування, що відповідає її власній природі та нею визначається» [12].

Натомість, В. Медведєв намагається характеризувати безпеку через сукупність чинників, що забезпечують сприятливі умови, з одного боку, для розвитку, життєздатності держави й досягнення національної ідеї, соціального ідеа-

лу – благополуччя всіх громадян, з іншого – для свідомого розвитку та збереження фундаментальних цінностей, традицій, нормативних відносин, здатності ефективного подолання будь-яких зовнішніх загроз, керуючись своїми національними інтересами [13].

М. Лесков для розуміння концепту безпеки пропонує гомеостазний підхід, в межах якого безпеку слід розуміти як тип динамічної рівноваги, характерної для складних саморегульованих систем і станів стосовно підтримки суттєво важливих для збереження системи параметрів у межах дозволеного [14]. Даний підхід до визначення безпеки дозволяє глибше зрозуміти сутність цього соціального феномену, визначити методологічні основи побудови й функціонування її системи, проте не надає можливості дати відповіді на запитання стосовно забезпечення природних прав і свобод людини, які є найвищою цінністю.

Оригінальне трактування безпеки в контексті інституціонально-мережевого підходу представлено у працях В. Кузнецова, який пропонує визначати її як мережеву, стійку сукупність необхідних й достатніх чинників, що забезпечують гідне життя кожної людини, захищеність всіх структур життєдіяльності родини, суспільства та держави; їх цілі, цінності, інтереси, культуру і спосіб життя, традиції від неприйнятних ризиків, внутрішніх/зовнішніх загроз; здатність ефективно попереджати небезпеки на основі культури компромісу щодо благополуччя та справедливості для всіх [15, с. 16-17].

У межах системного підходу В. Серебрянников пропонує визначати безпеку як стан захищеності особистості, суспільства, держави від зовнішніх/внутрішніх небезпек і загроз, який базується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення, вивчення, попередження, послаблення, усунення та відбиття загроз, небезпек, здатних зруйнувати їх, позбавити фундаментальних матеріальних, духовних цінностей, нанести неприйнятну (неприпустиму об'єктивно й суб'єктивно) шкоду, закрити шляхи для виживання і розвитку [16]. Таке розуміння концепту безпеки зумовлює необхідність формування відповідної науки або нового наукового напрямку як систематизованого узагальнюючого знання про безпеку, що виступає головною умовою виживання й розвитку людини, суспільства, держави, цивілізації.

С. Белов, А. Ільницька, А. Коз'яков визначають безпеку як стан об'єкту захисту, при якому дія на нього всіх потоків речовини, енергії та інформації не перевищує максимально припустимих значень [17]. Однак таке трактування не є однозначним, зважаючи на те, що і як слід визначати у якості максимально припустимого значення стану небезпеки.

Цікавий аспект у розумінні безпеки виділяє Є. Песегов, стверджуючи, що безпека являє собою стан стійкого функціонування і відтворення соціального об'єкта/суб'єкта, динамічна рівновага якого підтримується за допомогою особливо го інституціонального середовища» [18]. У своїх працях він розкриває інституціональний зв'язок освіти з феноменом безпеки, де освіта виступає засобом соціального контролю й «устрою», що фільтрує соціальні ризики.

Т. Владимірова пропонує визначає безпеку суспільства крізь призму понять соціального порядку і девіацій, вважаючи, що безпека є властивістю соціального порядку зберігати й розвивати себе самого в умовах девіантної поведінки [19]. Це визначення є доволі цікавим, у першу чергу, зважаючи на те, що соціальний порядок, забезпечуючи стабільність, стійкість й виживання, є цінністю як для окремою людини, так і для соціальної системи суспільства в цілому. У системі соціологічних категорій поняття соціального порядку і девіацій корелюють з феноменом безпеки, тому дослідження їх взаємозв'язку сприятиме створенню продуктивної основи для розуміння сутності безпеки у сучасних умовах.

Н. Рибалкін вважає, що безпека як соціально-філософська категорія не може розглядатися лише тільки в аспекті стану захищеності, оскільки вона одночасно є властивістю визначеної системи, сумарним результатом діяльності ряду систем, процесом соціальної діяльності [20].

З іншого боку, А. Шарихін стверджує, що безпека як соціально-філософська категорія являє собою не стільки результат, скільки процес діяльності щодо забезпечення безпеки людського існування [21].

На основі аналізу нормативно-правових актів, відповідних доктрин і концепцій В. Ліпкан здійснив типологізацію наявних визначень концепту безпеки, виділивши чотири основні підходи до трактування сутності цього феномену: статистичного (безпека як стан захищеності від небезпек, загроз, ризиків), апофатичного (безпека як відсутність загроз і небезпек), діяльнісного (безпека як система заходів, спрямованих на створення безпечних умов життєдіяльності), пасивного (безпека як стан дотримання певних параметрів й норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпечність функціонування та розвитку динамічних систем) [22]. Дана типологізація дозволяє визначати сутність безпеки як специфічної властивості динамічної системи і як комплексний критерій якісної характеристики, що визначає динаміку розвитку цієї системи.

Зважаючи на те, що безпека діалектично взаємопов'язана з небезпекою, А. Костров і А. Ткачова пропонують розглядати безпеку як крайнє значення небезпеки, коли остання абсолютна відсутня [23]. Проте це ідеальний стан, якого досягти неможливо у світі, де наявні чисельні реальні/потенційні загрози та небезпеки, детерміновані існуванням протиріч між різноманітними філософсько-світоглядними системами, ціннісними орієнтаціями, поглядами, інтересами, культурами.

Вивчаючи безпеку як феномен, більшість науковців ототожнюють її з безпечним функціонуванням й розвитком суспільства, держави, наголошуючи увагу на комплексності системи безпеки, натомість безпека особистості або особистісна безпека визначається як її невід'ємна складова. Сутність категорії «особистісна безпека» засновується на осмисленні змісту вихідного поняття «безпека».

Трактування особистісної безпеки, в основу якої покладені провідні людські потреби, представлена програмою ООН щодо розвитку і засновується на таких основних положеннях:

– суб'єктом особистісної безпеки є люди, а не держава чи соціальні групи;

– незважаючи на те, що інтенсивність різних загроз і небезпек варіюється, вони мають розглядатися як потенційні загрози для всіх;

– компоненти особистісної безпеки взаємопов'язані [24].

Д. Балуєв вважає, що особистісна безпека беззаперечно пов'язана з якістю життя людини, суспільства, політичного процесу, отже варто визначати особистісну безпеку як свободу від загроз для життя окремого індивіда та її якості, за одночасного створення умов для вільного розвитку особистості й реалізації її прав, можливостей участі у громадському житті як на національному, так і на глобальному рівні [25].

Т. Краснянська зауважує, що особистісний рівень безпеки людини (особистісна безпека чи безпека особистості) визначається здатністю конкретного індивіда до засвоєння суспільних і групових цінностей, розвитком у нього таких особистісних якостей як моральність, гідність, розумність, відповідальність. В екстремальних умовах вибору особистість реалізує себе за допомогою вільного, самостійного й відповідального вибору. Даний аспект безпеки найбільшою мірою піддається довільному управлінню та удосконаленню. У широкому розумінні розвиток безпеки людини пов'язаний з процесом онтогенетичного оволодіння нею соціально оптимальними підходами її забезпечення. Адже протягом всього життя людина засвоює поняття, прийоми й методи досягнення безпеки функціонування та розвитку. Натомість, у вузькому розумінні – розвиток безпеки особистості виявляється у засвоєнні визначеного набору уявлень, вмінь, навичок, що відповідають потребам безпеки актуального буття [26].

Узагальнюючи, зазначимо, що складність розуміння феномену особистісної безпеки полягає у тому, що людина, виступаючи одночасно у якості суб'єкта і об'єкта безпеки, являє собою складне біосоціальне утворення, яке можна вивчати у трьох ракурсах: як представника живої природи, біологічний об'єкт; як суб'єкт свідомої діяльності; як соціальну істоту. Дослідження особистісної безпеки як стану захищеності передбачає використання ряду суміжних до захищеності характеристик, таких як можливість забезпечення цілісності та неушкодженість.

В умовах глобалізації – розширення, збільшення протяжності й інтенсивності соціально-економічних, політичних, соціокультурних та фінансових зв'язків – ми живемо у просторі потоків, адже простір взаємодії повсякчасно скорочується, час зникає, світ стає все більш єдиним. Тому не випадково у сучасному суспільстві назріла потреба кардинальної зміни парадигми розвитку людства, переходу до безпечного й стійкого функціонування виробництва і суспільних відносин, що створюють умови гідні людської природи і адекватні їй. Принципово новою у теорії та практиці недержавних і внутрішнього державних відносин стає концепція стійкого розвитку, в якій закладена ідея динамічного збалансованого розвитку природи, економіки, соціальних відносин. Загальна вимога до динамічної стійкості – органічне поєднання економічних, соціальних та екологічних пріоритетів у сучасному суспільстві

й перспективах його розвитку. При цьому особливої актуальності набуває врахування потреб та інтересів людини, способів їх задоволення. Іншими словами мова йде про культуру безпеки життєдіяльності суспільства й особистості, нерозривно пов'язані з безпекою їх функціонування та розвитку.

Говорячи про безпеку життєдіяльності чи то конкретної особистості, чи суспільства в цілому, необхідно, у першу чергу, визначити сутність життєдіяльності як такої. Отже, життєдіяльність – це складний процес створення людиною умов для свого існування та розвитку, взаємопов'язаний з оточуючим середовищем й соціальною реальністю. Як така життєдіяльність людини, спрямована на забезпечення безпеки як базової потреби, проте сама по собі вона є потенційно небезпечною, адже усуваючи або зменшуючи вихідну небезпечку, загрозу, вона сприяє виникненню нових загроз і небезпек. Вторинні загрози, небезпеки зводяться до рівня прийнятної ризику шляхом емпіричного методу спроб та помилок.

Безпека життєдіяльності – це якість життєдіяльності, за якої не виникає небезпек і загроз, що здатні нанести неприпустимої шкоди життєво важливим інтересам людини. Необхідною умовою досягнення безпеки життєдіяльності є компетентність особистості у небезпеках, загрозах та способах захисту від них.

Ю. Воробйов, В. Пучков, Р. Дурнев вважають, що безпеку життєдіяльності на індивідуальному рівні варто розглядати як характеристику життєдіяльності конкретної людини, основною передумовою якої є творче засвоєння цієї людиною культури безпеки. Отже, безпека життєдіяльності – це життєдіяльність за законами безпеки (профілактика, мінімізація, подолання, усунення наслідків шкідливих й небезпечних чинників). Сама культура безпеки особистості як мінімум містить цілий ряд додаткових компонент, таких як мотивація, досвід самовдосконалення готовності до безпечної життєдіяльності [27]. Звідси зауважимо, що сутнісний зміст поняття культури безпеки ширше, ніж поняття безпеки життєдіяльності. Іншими словами, безпека життєдіяльності людини є нічим іншим як складовою особистісного втілення культури безпеки.

Ю. Воробйов визначає культуру безпеки життєдіяльності як стан суспільної організації людини, що забезпечує визначений рівень його безпеки в процесі життєдіяльності. Для розробки методичних основ формування культури безпеки життєдіяльності варто визначити об'єкти, у яких необхідно цю культуру формувати і які повинні бути її носіями, а також методи впливу на ці об'єкти з метою досягнення бажаних якостей і властивостей [28]. На його думку, в якості об'єкта формування культури безпеки життєдіяльності початкового рівня варто розглядати особистість як сукупність достатньо стійких та значимих якостей людини, набутих у процесі розвитку в соціумі і таких, що виявляються в процесі життєдіяльності. Отже, безумовним є той факт, що домінанта безпечної поведінки соціальних груп, суспільства в цілому суттєво залежить від якостей й властивостей людей, що є їх членами. В той же час властивості соціальних груп, суспільства не визначаються лише властивостями складових

елементів, а й володіють системними властивостями вищого порядку.

На відміну від інших, Ю. Фетісова визначає безпеку як культурно-значимий й в культурі укорінений феномен, що володіє чітко фіксованим понятійним значенням «тотального охоплення», тому вона повинна розумітися як культурний концепт, функціональна змістовна цілісність, втілена у структурному комплексі інтуїтивних, символічно-образних, понятійно-дискурсивних уявленнях, сфокусованих на проблемі виживання й забезпечення сприятливих умов для життя людини [29, с. 7].

На її думку, культура безпеки як теоретико-методологічний інструмент аналізу соціокультурних основ безпеки є динамічною сутністю у соціально-просторовому аспекті, але стабільною за структурою системою репрезентацій концепту «безпеки», яка еволюціонує разом з цією системою, фіксуючи процесуальність.

Репрезентація концепту «безпеки» у культурі здійснюється через знаки і символи небезпек як маркерів вразливості (аспект орієнтації) або як маркерів сили, поведінкові установки, що визначають напрям руху від символічної вразливості до символічної сили (аспект мобілізації). Щодо типології структурних рівнів культура безпеки виявляється або як охоронна (захисна), або як превентивна (випереджаюча). На рівні аксіології безпеки вирізняють статичну культуру безпеки, засновану на макроетиці (акцент на виживанні й благополуччі держави, суспільства, нації, класу, релігії і т.д.), й антропоцентричну – орієнтовану на захист конкретної людини [29, с. 8–9].

У своїх працях Р. Дурнев визначає культуру безпеки як соціологічну категорію, яка відображає соціальні відносини, спрямовані на усунення й мінімізацію або створення та емісію соціальних ризиків, загроз і небезпек, що виникають на рівні особистості, групи, суспільства, держави у різних соціальних ситуаціях. На його думку, культура безпеки життєдіяльності суспільства – це специфічна сукупність орієнтирів, засобів, форм й способів взаємодії людей (соціальних груп, інститутів) з середовищем існування, які можуть бути вироблені в ході спільного життя задля підтримки чи зміни окремих структур діяльності, соціальної взаємодії та спілкування [30]. Недоліком такого визначення є значне звуження номенклатури небезпек тільки до соціальної сфери, крім того, очевидно, що поряд з соціальними відносинами мають бути проаналізовані традиції, норми, артефакти тощо.

О. Вікторов пропонує визначати культуру безпечної життєдіяльності як цілісну систему знань проблем формування особистості, суспільства та держави, засновану на безпечному стилі життєдіяльності як у звичайних умовах, так і в умовах надзвичайних ситуацій, в побуті, на інших сферах [31]. Однак цей феномен залишається маловивченим, оскільки не вироблено загально визнаного визначення культури безпеки життєдіяльності як соціального явища, сфери практичної діяльності, галузі знань й навчальної дисципліни, з іншого боку – культура безпеки життєдіяльності повинна бути не тільки усвідомлена, а й визнана як безальтернативна модель поведінки людини.

В. Кузнецов зазначає, що культуру безпеки життєдіяльності варто вивчати як процес збереження цілей, ідеалів, цінностей, норм і традицій людини, сім'ї, суспільства; соціальних інститутів й мереж; забезпечення стійкої та конструктивної взаємодії людей з захищеністю їх від неприйнятних ризиків, загроз, небезпек та викликів [15, с. 221].

Л. Горіна розглядає культуру безпеки життєдіяльності людини як педагогічну категорію, що визначена як діяльність людини, заснована на системі соціальних норм, переконань, цінностей, яка забезпечує збереження життя, здоров'я та цілісності як у конкретний момент часу, так й у майбутньому. З іншого боку, культура безпеки життєдіяльності соціуму є вираженням зрілості і розвиненості всієї системи соціально значимих особистісних якостей його членів [32].

В. Сапронов визначає культуру безпеки як способи і результати розумової життєдіяльності людини в галузі забезпечення безпеки, а також ступінь розвитку людини і суспільства у цій сфері. Формуючи культуру безпеки, людина використовувала у вигляді способів її розвитку захист об'єктів безпеки від загроз, що дозволило реалізовувати досягнутий суспільством рівень безпеки, а також попередження, боротьбу з причинами небезпек за рахунок перетворення оточуючого середовища. Результатами діяльності у галузі забезпечення безпеки можна вважати технології, предмети і системи безпеки, створювати й постійно оновлювані людиною. Ступінь розвиненості особистості та суспільства у сфері безпеки формується через виховання й освіти [33].

Суттєво різниться визначення культури безпеки життєдіяльності, дане П. Кайгородовим, який розуміє під нею цілісне особистісне утворення, що має свою структуру й володіє інтегративними властивостями цілого, які не зводяться до властивостей окремих складових частин. Так, культуру безпечної життєдіяльності він пропонує визначати як сукупність різноманітних матеріальних й духовних моделей життєдіяльності в цілому в умовах всіх форм людської активності. Серед ціннісних орієнтацій особистості, що становлять основу її культури безпечної життєдіяльності, він виділяє: світоглядну спрямованість усвідомлення особистісної та суспільної безпеки; морально-етичні уявлення щодо забезпечення безпеки; гуманістичні ідеали; правову й моральну культуру; політичну й економічну стабільність суспільства; внутрішню потребу до самовдосконалення у контексті безпеки життєдіяльності [34].

Аналізуючи основні підходи до побудови концепції проектування культури безпеки засобами освіти, Л. Толмачева вивчає культуру безпеки в якості складного особистісного утворення, що являє собою інтеграцію ціннісних орієнтацій і досвіду життєдіяльності особистості в ситуаціях, яким властиві ризики порушення фізичного і/або психічного аспектів її безпеки. Інтегруючи у собі різні види культур – культуру здорового способу життя, екологічну культуру, культуру праці та побуту – культура безпеки життєдіяльності сприяє формуванню психологічного налаштування на забезпечення безпеки життєдіяльності й готовності до профілактики ризиків різної природи [35]. Культура безпеки, тим самим, на її дум-

ку, виступає в якості основи світогляду (системи цінностей), традицій (стійких правил поведінки членів суспільства, соціальна спадщина), а також як результату відповідної діяльності людини.

Висновки й пропозиції. Узагальнюючи, зазначимо, що активні наукові дискусії та чисельні публікації з питань безпеки свідчать про складність й багатогранність цього феномену. В процесі аналізу розглянутих теоретичних концепцій, практичних напрацювань можна сказати, що безпека – це такий стан упорядкованої сукупності суспільних відносин, за якого здійснюються свій природний розвиток здібності й реалізуються соціально значимі потреби особистості, суспільства, держави; належним чином захищені від внутрішніх/зовнішніх, потенційних/явних загроз права і свободи людини, громадянина, за-

безпечується розвиток та збереження матеріальних й духовних цінностей суспільства, нормальне функціонування і розвиток конституційного ладу, територіальної цілісності, суверенітету держави.

У той час як безпека життєдіяльності, що є складовою втілення культури безпеки, як складне утворення передбачає формування мотивації безпеки життєдіяльності, спрямування базової культури безпечної поведінки, розвиток таких компетенцій як сформованість комплексу знань й навичок сучасного розпізнавання можливих загроз безпеці, знання стандартних правил поведінки в екстремальних ситуаціях, вміння реалізовувати дії щодо самозбереження. Зазначені складові повинні володіти високим рівнем узгодженості, відповідати вимогам ситуації, часу, що актуалізують потребу в відповідному особистісному утворенні.

Список літератури:

1. Перси У. От Сенеки до pubblica sicurezza: эволюция понятия «безопасность» в итальянской культуре // Безопасность как ценность и норма: опыт разных эпох и культур (Материалы Международного семинара, г. Суздаль, 15-17 ноября 2011 г.) / отв. ред. С. Панарин. – СПб.: Интерсоцис, 2012. – С. 177-187.
2. Воробьев Ю.Л. Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения / Ю.Л. Воробьев, В.А. Пучков, Р.А. Дурнев; под общ. ред. Ю.Л. Воробьева. МЧС России. – М.: Деловой экспресс, 2006. – С. 29-30.
3. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>
4. Закону України «Про основи національної безпеки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
5. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони» [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>
6. Clements K. Toward Sociology of Security / Clements K. / University of Colorado Conflict Research Consortium Working Paper 90-4, July, 1990. – 205 p.
7. Wolfers A.A. Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962.
8. Гужва О.А., Косуля І.Ю., Николаевский В.Н. Потенциал социологии безопасности в условиях институциональных изменений // Вісник Одеського національного університету. Т. 14. Соціологія і політичні науки. 2009. – С. 164-174.
9. Спиридонов В.И. Безопасность и проблема ассимиляции политической ценности мира // Проблемы безопасности и устойчивости социально-политического развития российского общества / Под ред. Г.В. Осипова, В.А. Рубанова. – М.: Центр социальных исследований безопасности, 1994. – С. 92.
10. Маргулян А.Я. Система и способы обеспечения социальной безопасности: автореф. дис. ... д-ра социол. наук. / А.Я. Маргулян. – СПб., 2000. – 39 с.
11. Мугулов Ф. Безопасность личности: теоретические и прикладные аспекты социологического анализа: монография. – Сочи, 2003. – С. 45.
12. Бельков О.А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О.А. Бельков // Безопасность. – 1994. – № 3 (19). – С. 91.
13. Медведев В.Б. Методологические основы социологического анализа безопасности. Сочи: СиМБПИ, 2002.
14. Лесков М.А. Гомеостатические процессы и теория безопасности // Безопасность. – 1994. – № 4 (20). – С. 66.
15. Кузнецов В.Н. Социология безопасности: учебное пособие / В.Н. Кузнецов. – М., КДУ, 2009. – 422 с.
16. Серебрянников В.В. Политическая безопасность // Свободная мысль. – 1997. – № 1. – С. 18-32.
17. Безопасность жизнедеятельности: учебник для вузов / С.В. Белов, А.В. Ильницкая, А.Ф. Козьяков и др.; [под общ. ред. С.В. Белова]. – М.: Высш. шк., 1999. – С. 16.
18. Песегова Е.В. Высшая школа как стратегический компонент национальной безопасности РФ (социологическая интерпретация) // Научные ведомости БелГУ. Сер. «Философия. Социология. Право». – 2009. – № 10 (65). – Вып. 9. – С. 114-117.
19. Владимиров Т.В. Социальная безопасность: к обоснованию социологической перспективы / Т.В. Владимиров // Идеи и идеалы. – 2011. – № 1 (7). Т. 2. – С. 84.
20. Рыбалкин Н.Н. Философия безопасности: учеб. пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – С. 16-17.
21. Шарихин А.Е. Безопасность как философская категория // Безопасность. – 1994. – № 6. – С. 114.
22. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник / В.А. Ліпкан. – К.: КНТ, 2009. – С. 362-363.
23. Костров А.В. Защита населения и территорий: семантический анализ, синтез и формализация ключевых терминов / А.В. Костров, А.А. Ткачева // Проблемы безопасности и чрезвычайных ситуаций. – 2000. – № 6. – С. 24-47.
24. Отчет по человеческому развитию 1994. – Нью-Йорк: ПРООН, 1994.
25. Балувев Д. Понятие human security в современной политологии / Д. Балувев // Международные процессы. – 2003. – № 1. – С. 99-105.
26. Краснянская Т.М. Личная безопасность человека в проблемном поле психологии безопасности / Т.М. Краснянская // НТИ: Наука. Технологии. Инновации. – 2005. – № 40. – С. 145-153.
27. Воробьев Ю.Л. Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения / Ю.Л. Воробьев, В.А. Пучков, Р.А. Дурнев; под общ. ред. Ю.Л. Воробьева. МЧС России. – М.: Деловой экспресс, 2006. – С. 29-30.

28. Воробьев Ю.Л. Культура безопасности жизнедеятельности: системообразующий фактор снижения риска чрезвычайных ситуаций в современной России / Ю.Л. Воробьев // Право и безопасность. – 2006. – № 3-4. – С. 20-21.
29. Фетисова Ю. Культура безопасности автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / Ю.В. Фетисова. – Омск: ОГПУ, 2009. – С. 8-9.
30. Дурнев Р.А. К вопросу о культуре безопасности жизнедеятельности // Технологии гражданской обороны. 2006. – Вып. 2. Том 3. – С. 64-67.
31. Викторов А.Ш. Введение в социологию безопасности: [курс лекций] / А.Ш. Викторов. – М.: «Канон +» РООИ «Реабилитация»: ОИ «Реабилитация», 2008. – С. 63.
32. Горина Л.Н. Культура безопасности жизнедеятельности: (Методол. и технол. аспекты): Монография / [Л.Н. Горина]; Под науч. ред. Ю.К. Черновой. – Тольятти: Тольятт. гос. ун-т, 2002. – С. 10-16.
33. Сапронов В.В. Идеи к общей теории безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://obj.rpf/data/documents/sapronov_teoriya.pdf
34. Кайгородов П.И. Педагогические средства проектирования интегративного курса «Основы культуры безопасной жизнедеятельности»: автореф. дис. ... канд. пед. наук / П.И. Кайгородов. – Ростов н/Д, 2012. – 25 с.
35. Толмачева Л.В. Основные подходы к построению концепции педагогического проектирования культуры безопасности // Альманах современной науки и образования. – 2007. – № 5 (5). – С. 225-228.

Калашникова Л.В.

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЙ «БЕЗОПАСНОСТЬ», «БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ» В ПРЕДЕЛАХ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Аннотация

В статье проанализированы социологические определения понятий «безопасность» и «безопасность жизнедеятельности», представленные в работах отечественных и зарубежных ученых. Предложено авторское определение безопасности как состояния упорядоченной совокупности общественных отношений, при котором осуществляют свое естественное развитие способности и реализуются социально значимые потребности личности, общества, государства; надлежащим образом защищены от внутренних/внешних, потенциальных/явных угроз права и свободы человека, гражданина, обеспечивается развитие и сохранение материальных и духовных ценностей общества, нормальное функционирование и развитие конституционного строя, территориальной целостности, суверенитета государства. Аргументировано определение содержания концепта «безопасности жизнедеятельности» как воплощения культуры безопасности, компетентности личности в опасностях, угрозах и способах защиты от них.

Ключевые слова: безопасность общества, личностная безопасность, культура безопасности, безопасность жизнедеятельности.

Kalashnikova L.V.

Petro Mohyla Black Sea National University

CLARIFICATION OF THE CONCEPTS OF «SECURITY», «SAFETY» WITHIN CONTEMPORARY SOCIAL SCIENCE

Summary

The article analyses the sociological definition of «security» and «safety» presented in the works of domestic and foreign scientists. The author's definition of security as States of an ordered set of social relations, which pursue their natural development ability and implemented socially relevant needs of the individual, society, state; adequately protected against internal/external, prospective/clear threats to the rights and freedoms of citizens, ensured the development and preservation of material and spiritual values of society, the normal functioning and development of the constitutional system, territorial integrity, sovereignty of the state. Reasoned determination of the content of the concept «life» as the embodiment of the safety culture, competency of the individual in dangers, threats and ways to protect them.

Keywords: security, public security, personal security, safety, safety culture.

UDC 378.316

CHANGES OF PARENTAL BEHAVIOR PATTERNS IN REPRODUCTIVE PRACTICES OF YOUTH

Lazhe O.V.

Kryvyi Rih Faculty
Zaporizhzhya National University

The theoretical analysis of the conditions of reproductive behavior's transformation of young people from patterns of parental behavior as a result of the growing influence of secondary socialization's agents, transformation of the traditional structure of modern families and strengthening of internal group pressure are made in the article. The certain types of formation of reproductive practices, accompanied by the implementation of a certain type of reproductive practices based on the existing parent family in behavior patterns are defined and substantiated. Patterns are the original reference templates of reproduction, which indirectly form a type of reproductive practice, of young nuclear families especially in a neolocation. The researchers determine a level of separation from parental behavior's patterns as an external factor of influence, as a characteristic of mature personality. Indeed, at the present stage of social development with domination of individualized practices of the personal self – fulfillment leads to the transformation of the traditional structure of family relationships that directly affects on the implementation of the reproductive practices of the person. Reproductive events such as childbirth, choice of a reproductive partner, pregnancy, lactation, artificial or natural abortion are key elements of the life cycle of families. The study of the structural characteristics of reproductive behavior allows distinguishing social conditions' determinants for the implementation of the reproductive behavior of young families at the quality of fertility, which is very important in a narrowed reproduction, which is the main strategy demo reproduction not only in Ukraine but also in most developed countries over the past decades. The priority directions of social support for families and children is determined, based on the analysis of experience results' of qualitative birth rates stimulating in developed countries to promote qualitative growth of the reproductive activity of young families in industrial region.

Keywords: reproductive practice, pattern, pattern of parental behavior, separation, separation level, phases of separation.

Decree of problems in general and its relationship with important scientific and practical tasks. The process of transformation of social relations in the formation of new civil relationships contributes to specific changes in the structure and functioning of the family's institution. It is well known that the family is a consolidating and integrating factor, a translator of the national socio-cultural heritage, which ensures the nation's reproduction as an ethno-social community. Analysis of demographic situation in Ukraine during few last decades allows to state that regulating rules of the family, including reproductive, behavior are flexible enough according to external conditions. In particular, changing of the children's number in the family is connected not so much with an economic situation as with an active change of the traditional patterns of reproduction. Analysis of the historical development of the family eloquently demonstrates that regulation of fertility norms throughout the civilized development of society lies primarily due to the immediate social stimulation of birth rate or in formation of an extended type of reproduction [1, p. 127]. And the direct interference in the process of reproduction by the public authorities through financial incentives of birth, mostly leads to negative consequences, which significantly exceeds the positive results of such measures. In particular, the experts connect an increasing number of illegitimate births with social grants for single mothers [2, p. 146].

An important aspect of studying of reproductive practices' transformations is an investigation of the phenomenon of separation as «allocation of ideological orientation against a background of emotional experiences, which is a necessary condi-

tion for the formation of a harmonious personality, who is able to function adequately in society» [5]. The point of culmination of this process is a family group creating, which is accompanied by the implementation of a certain type of reproductive practices based on the existing parent family in behavior patterns. Thus, separation from family type indirectly forms the type of reproductive practices, a young nuclear family especially in neolocation conditions. The most essential argument of the separation theory's proponents about its influence to the individual, in particular in the field of reproduction is the definition of separation from patterns of parental behavior, as a characteristic of mature personality.

It should be noted that the very notion of personal maturity and high level of separation are not identical, though their relationship is essential because the only person who has completed the separation is considered mature, in fact the presence of high levels of separation from patterns of parental behavior at a young age can also act as an indicator of deviations. The factor of separation takes a particular influence in creating a family group for implementation of reproduction, because this aspect of functioning of young families shows the integrity of awareness of their own moral values and displacement of infantilism's expressions which are one of the main reasons for failure to create a stable (balanced) family structure, attraction to such chaotic family relationships which are based on excessive emotional intimacy of partners, promoting empathy, including to affect, the erosion of family's role differentiation, including gender character. Similar trends are evident in unclear functionality of family group as a whole,

which causes increased level of internal and external conflict and leads to the interruption of family life cycle. Increased level of children's infantilization who socialized in single parent families, causes overstated expectations from emotional intimacy of partners and unclear role differentiation of marital relations deepens crisis aspects of group interaction in the early stages of marriage – as a result marital relationship of persons formed under conditions of single parent families are defined as most unstable and conflict [3].

Analysis of recent research and publications. In the present investigations of the phenomenon of reproductive behavior scientists focus on external (socially determined) forms of personality's interaction as personalized criterion, i.e. one of that is fixed at analyzing of the individuals' performance, and provides the ability to predict their behavior [2]. In particular, these include expressions of parental behavior patterns in reproduction and socialization as unsustainable model, because the level of external borrowing at this stage is extremely high. Namely external borrowing of behavior's patterns, the atypical for parental patterns, is determined by a high level of separation. The most important criterion for separation, most researchers tend to define the formation of the nuclear family group with its formalized in a marriage [4]. However, some researchers [6] consider that marriage is an «incorrect» display of separation demonstration – it is interpreted as a kind of escape from the deep-rooted problems of child-parent relationship [2, p. 49].

It should be noted that research in the field of separation though are fairly wide range of empirical data, cause some confusion by excessive accentuation of attention on their flight nature (pretty amazing when research is called piloting, conducted over three years using standardized methods) [1].

Goal of this article is reasoning of changing conditions of parental behavior patterns in reproductive practices of young people due to the growing influence of agents of secondary socialization, transformation of the traditional structure of modern families by influence of internal group pressure.

Presenting of the main material. By definition pattern (from Latin Patronus – model, role model, pattern, style) – sustainable behavior patterns which a person uses in the interaction of different types of social relationships and so on, automated algorithms which are implemented at the level of reflexes. Most researchers think the patterns are the basis of human behavior in society, so they pay much attention to research, particularly in psychology and sociology [5]. So one could argue that patterns which are typical models of interaction's implementation are formed for all types of behavior, and reproduction is not an exception.

However, patterns of reproduction is a multilevel construct as they include implementation samples of specific acts of behavior in the form of different types of group and individual interaction, a parental family plays a key role in their shaping. Therefore, speaking about the patterns of reproduction it is advisable to first determine the pattern of reproductive behavior of parent family.

It should be noted that reproductive behavior is characterized by a high level of structure. The main elements of reproductive behavior are: re-

productive norms and values; need for children as a set of reproductive attitudes and motives; patterns of parental behavior that indirectly affect to the implementation of reproductive function; the process of selective evaluation of conditions for realization of the need for children; the actual number of children in the family and others.

Factors of influence (transformation) of reproductive behavior's patterns of young people who were socialized in families of serial monogamy:

- 1) the dominance of chaotic type of structural and functional organization of family relationships;
- 2) significant spread of single parent families which structural disturbances cause deviation of children's socialization and increasing conflict interaction in the early years of marriage;
- 3) spread of serial monogamy;
- 4) focus on simplified content of egalitarian relationships, which is causing a violation of the stability of family role structure and leads to divorce;
- 5) violations of reproductive practices implementations, which is causing a decrease of the birth rate in general.

Please note that all reproductive events are significant in determining of patterns of parental behavior. Investigating the conditions of the life script S. Yen stressed that the most powerful factor of determining of family's future model is the pattern of parent families [3, p. 60- 61]. The child sees the relationship of parents as a model of their own behavior in society without respect to assessments, that their correctness, normative or emotional perception, in the future they are the basis of its own behavior, especially in the area of family relations. Reproductive behavior is monitored and adjusted by a reproductive scenario of an individual, laid during the primary socialization. Its changes are possible under influence of external factors only in a positive flow of separation especially at the cognitive and social stages that is in adolescence, and early young age, accordingly [7].

Changes in the birth processes in Ukraine are impossible to analyze qualitatively outside the context of family functioning, especially the young, should be noted that in addition to physical problems and living conditions associated primarily with childbearing attitudes of young families, their feasibility in the current conditions, the level of reproductive health of young women. Only a quarter of young families said that after childbirth they have not changed living conditions and available financial support. Instead, more than half of respondents pointed to the emergence of financial problems, and they are sharper in families formed by peers and in single-parent families.

Traditionally, incomplete (especially mother) families with children, whose number increases with the dynamics of divorce are very vulnerable to the risks of everyday life and in need of social protection and efficient support from the state. However, the interviewed families issue the problem service (placement to pre-schools, the ability to implement leisure practices, availability of educational institutions) at the center in the hierarchy of problems associated with reproduction. The difficulties of caring for a child – the main problem which emphasize the respondents, lack of parenting skills and time to care the child occupy

the second place among the obstacles caused by the birth of a child, as defined by respondents (in this issue of complete and incomplete families are consentient). The economic problems (aggravation of housing and domestic issues which are more specific to single-parent families, prices' increasing for baby products, etc.) are only on the third place.

Only every fourth an interviewed young family (25%), not having children, noted it did not postpone of having a child deliberately, but only 32% among them are planning the birth of child the nearest one or two years. In general, most of respondents determine the financial situation of the family (lack of funds, inadequate housing conditions) as the main reasons for the postponement of reproductive events. However, the dominant reasons are psychological and diversified needs, which are disguised economic component (the desire to just «live for them» to self – realize, to achieve a certain «level»). The desire of young people first to get a higher education and to change qualification plays an important role, and this is one of the reasons respondents from every other family has no children. And among those respondents who have a higher education and a separate business, the lowest level of the «obstacles» hierarchy takes the absence of public policy to support families and significant cash expenditures for medical care of mothers. While among the respondents of extroversive type (the overwhelming majority of employees and low-skilled workers), this reason takes the second – third place.

When determining the amount of regulatory reproduction, the majority of respondents (64.7%) referred gender – polarized family having two children – that exactly is the threshold of simple reproduction of generations. Nevertheless, only a small portion of respondents (11.4%) practically realized this strategy in the first three – five years of marriage. So, a significant gap and contradiction between the desirable and the available number of children in a family is pronounced, that often causes having only one child in a family, which is fixed by statistics and this process gradually is considering as normative behavior by our society. Many questions to the respondents were directed to study the prospects, expectations, and desires for self-realization of young families. According to the survey, one of the main factors that can adversely affect to the strategy of reproductive practices of young families is the instability of the labor market which is highlighted by the negative dynamics of economic development of the region and Ukraine as a whole. This aspect is equally important for both incomplete (57%) and for complete families (54%), without significant differences in gender polarization (women –56%, men 53%). So today's realities significantly influence to the conditions for the implementation of reproductive practices of young families. Changes socially normalized strategies of family, marriage and reproductive practices reinforce the trends of nuclearness and neolocation which provide domination of psychological family function. This trend destabilizes the role – family structure if extroversive orientation of family members increases, creating the conditions for expansion incomplete and serial monogamous families. In particular, this is confirmed

by the level of divorce, which is a slight decreasing for the last two years is situational.

Exploring the specifics of family relationships in families of serial monogamy, the scientists concluded that family relationships are the most difficult in families where the father has children from a previous marriage, especially in the absence of a common child [4, p. 102-104]. These families tend to chaotic type of family role structure and to forming a negative attitude to the institution of the family as a whole. This trend is the most evident in those families that formed after the divorce, which took place in the period from 5-15 years of marriage. A period of formation of a new family group with a spouse who brings up a child-adolescent is determined also unfavorable [5]. In such families cognitive separation begins almost simultaneously with the period of communicative separation that considerably influences to the level of stability of family structure and causes disruption of the family as a whole.

The presence of common children in families with repeated monogamy usually stabilizes the structure of family relationships, except for some individual reactions generated by the extroverted personality types [1, p. 227]. In particular, T. Arhyentova emphasizes that child-relationship in the families of serial monogamy, largely depends on the age of the child and psycho type of parents. Presence of enhanced reproductive practices in the remarriage reduces the intensity of conflict interactions with foster father / mother and improves separation. As no common sibling separation process becomes more radical and usually leads to the formation of various forms of deviations both in family relationships and in the reproductive practices.

Nuclear families formed children, who brought up in a second marriage where one parent had a child/children from a previous marriage and negative experiences of socialization are less stable in conflict interactions first years of married life and are more prone to radical restrictions of reproductive practices.

At the same time, reducing of quantitative indicators marriage, fixed in recent decades, due to legitimization, the spread of consensual marriages or postponing of marriage until «better times», «achieving a normal level of living conditions», «harmony of the marital relationship,» etc. , cause the spread of separate practices of reproduction. Such couples argue delaying of childbirth socio-economic conditions. The contradiction between the desired (ideal) and actual number of children in families (it is often defined by the respondents as enforced having only one child), demonstrates not only the absence of appropriate conditions for the realization of reproductive strategies, but also the changes in the activation of the reproduction's patterns f in general.

Some researchers Hrishanova O.A., Dumanska V.P. determine the main factors of educational negative influence to implementation of reproductive practices following factors: prolongation of education, especially among the women who want to get higher education and not one; reducing of gender segregation in certain branches of education, which professional orientation increases the risk of implementation of reproductive practices;

low level of flexibility of the educational process of modern education system almost on the all levels creates institutional obstacles to the implementation of motherhood during study and formation of primary professional skills [2, p. 136-137].

As a result the transition to one-child model of young families is fixed, which does not provide a simple reproduction of social and demographic structure of the population in Ukraine.

The educational factor is also decisive in the spread of the phenomenon «childfree», when the implementation of career strategies entail conscious refusal of childbirth as a rational investment choices in the development of both the individual and the family [4, p. 128].

The findings of this study and further research in this direction. The current stage of society's development with domination of individualized practices of self-identity leads to the transformation of the traditional structures of family relationships that directly affects to the implementation of the individual's reproductive practices. Reproductive events such as childbirth, a choice of reproductive partner, pregnancy, lactation, artificial or natural abortion are key elements of the life cycle of families. The process of individuals' family separation determines ability of realization not only self-development, but also full reproductive practices, which are important part way of the individual's life way.

The agents of secondary socialization, including the media and the education system affect to the level of separation along with patterns of parental behavior. Declining of gender segregation in education led to the emergence of demographic transition in the early 80s century, when generation of mid-60s significantly narrowed reproduction rules that established the prerequisites of birth crisis in mid 90s. [3, p. 45]. Birth rates during the stabilization of a market economy at the end of the 90's in the early 2000s clearly demonstrated that economic factors alone are not decisive in the reproductive strategies of modern youth – significantly narrowing of children's numbers is formed primarily due to changes in social legitimate rules which determining factor is a profile and a level of education. Changes of reproductive behavior are expressed in the following trends: postponing of official registration of marriage; delaying of birth (the average age of women in childbirth, who

give birth to the first child 24-27 years); decreasing the number of children in families; increasing the number of childless couples who consciously restrict reproduction. Thus, one-child families at present are defined as normative. The second child is born only in every fourth family, 34% of which are serially monogamous [2, p. 143].

The study of the transformation of the structural characteristics of reproductive behavior allows to distinguish social conditions' determinants for the implementation of the reproductive behavior of young families at the quality of fertility, which is very important in a narrowed reproduction, which is the main strategy demo reproduction not only in Ukraine but also in the most developed countries in recent decades. The specific of implementation's conditions of reproductive behavior of young families in industrial region is singled out on the analysis of the results of empirical research. Summary results of the study can specify the following provisions:

- women of industrial region as a whole, positively focused on maternity, but extroversive orientation of paternity dominates over introversive, which is causing formation of separate and self – realized strategies of reproduction;

- the dominant reproductive practice of young families is a narrowed reproduction, characterized by a focus on having of few children, postponing of reproductive events and their determination by external conditions of extroversive content, thus reducing of fertility due to psychological and socio-cultural factors of socialization;

- increasing of the number of single-parent families and children born out of marriage, and serial monogamy is normative, i. e. conservative strategy of reproduction is based on the traditional method of forming a family loses its relevance;

- according to the survey, there is a direct correlation between stimulation of birth rate and growth of deviations in the implementation of parental behavior, including the child abandonment is universally recognized;

- dominant means of the state program of reproductive development (direct material stimulation of birth rate, diversified payment to single mothers with low income) cause a slight increasing of figures significantly reducing the quality indicators of reproduction adversely affecting to the social stability of the region.

References:

1. Boulby D. Sozdaniye I razrusheniye emotsionalnykh svyazey: [monographiya]. [Creating and destruction of emotional connections: [monograph]]. – M.: Akademicheskii prospect, 2004. – 232 p.
2. Varga A. Ia., Drabkina T. S. Sistemnaya semeynaya psyhoterapiya. [Systemic family therapy] – St. Pet.: Rech, 2001. – 144 p.
3. Shyroka A. O. Adaptatsiya metodyky psychologichnoyi separatsiyi vid batkiv v yunnatskomu vitsi // Praktychna psykholohiya ta socialna robota. [Adapting of the methods of psychological separation from parents in adolescence // Practical Psychology and Social Work]. – 2008. – № 10. – Pp. 45-53.
4. Kharlamenkova N. E., Kumykova E. V., Rubchenko A. E. Psichologicheskaya separatsyya: podhody, prolemy, mehanizmy. [Psychological separation: approaches, problems and mechanisms]. – M.: Izd-vo «Institut psykholohiyi RAN» [publishing house «Institute of Psychology, Russian Academy of Sciences»], 2015. – 367 p.
5. Denysenko Yu. Faktory formuvannya osobystisnoyi identychnosti v suchasniy simyi / Yu. Denysenko // Socialna psykholohiya. [Factors of formation of personal identity in the modern family // Social psychology] – 2008. – № 2 (28). – Pp. 124-131.
6. Stuart T. Hauser, Sally I. Powers, Gil G. Noam, Alan M. Jacobson Bedonna Weiss, Donna J. Follansbee Familial contexts of adolescent ego development // Child development. – 19S4. – № 55. – P. 195-213.
7. Hoffman J.A. Psychological separation of late adolescents from their parents // Journal of Counseling Psychology. – 1984. – V. 34. – № 2. – P. 170-178.

Лаже О.В.

Криворізький факультет
Запорізького національного університету

ЗМІНИ ПАТЕРНІВ БАТЬКІВСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ В РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАКТИКАХ МОЛОДІ

Анотація

У статті здійснено теоретичний аналіз умов трансформації репродуктивної поведінки молоді від патернів батьківської поведінки внаслідок посилення впливу агентів вторинної соціалізації, трансформації традиційної структури сучасних сімей та посилення рівня внутрішнього групового тиску. Визначено та обґрунтовано окремі види формування репродуктивних практик, що супроводжується реалізацією певного типу репродуктивної практики, яка ґрунтується на сформованих у батьківській сім'ї патернах поведінки. Патерни виступають своєрідними еталонними шаблонами репродукції, що опосередковано формують тип репродуктивної практики, нуклеарної молоді сім'ї особливо в умовах неолокації. Зовнішнім чинником впливу дослідники визначають, зокрема, є рівень сепарації від патернів батьківської поведінки, як характеристика зрілості особистості. Адже на сучасному етапі розвитку соціуму з домінацією індивідуалізованих практик самореалізації особистості призводить до трансформації традиційної структури сімейних взаємовідносин, що безпосередньо впливає на реалізацію репродуктивних практик особистості. Репродуктивні події, як то народження дитини, вибір репродуктивного партнера, вагітність, лактація, штучне чи природне переривання вагітності є ключовими елементами життєвого циклу сімей. Вивчення структурних характеристик репродуктивної поведінки дозволяє виокремити соціальні детермінанти умов реалізації репродуктивної поведінки молодих сімей на рівні якісних показників народжуваності, що вельми важливо в умовах звуженої репродукції, яка є основною стратегією демовідтворення не лише в Україні, а і в більшості розвинених країн впродовж останніх десятиліть. Спираючись на аналіз результатів досвіду стимуляції якісних показників народжуваності розвинених країн визначено пріоритетні напрямів реалізації соціального супроводу сімей і дітей, що сприятимуть якісному зростанню репродуктивної активності молодих сімей промислового регіону.

Ключові слова: репродуктивна практика, патерн, патерн батьківської поведінки, сепарація, рівні сепарації, фази сепарації.

Лаже О.В.

Криворожский факультет
Запорожского национального университета

ИЗМЕНЕНИЯ ПАТЕРНОВ РОДИТЕЛЬСКОГО ПОВЕДЕНИЯ В РЕПРОДУКТИВНЫХ ПРАКТИКАХ МОЛОДЁЖИ

Аннотация

В статье представлен теоретический анализ условий трансформации репродуктивного поведения молодёжи от паттернов родительского поведения вследствие усиления влияния агентов вторичной социализации, трансформации традиционной структуры современных семей и увеличения уровня внутреннего давления группы. Обосновано выделение фаз процесса сепарации на основе формирования и реализации разных типов репродуктивных практик которые основаны на паттернах сформированных в родительских семьях. В процес се трансформации паттернов родительской репродукции под влиянием агентов вторичной социализации формируются особые стратегии репродуктивной. Репродуктивные факты такие как рождение ребёнка, выбор партнёра для репродукции, беременность, лактація, искусственное или естественное прерывание беременности становятся ключевыми элементами жизненного цикла семей. Процесс семейной сепарации индивидов определяет не только уровень самостоятельности в области развития личностных предпочтений или репродуктивного выбора, но и является важным элементом реализации жизнедеятельности на социальном уровне в целом.

Ключевые слова: репродуктивная практика, паттерн, паттерн родительского поведения, сепарация, урони сепараци, фази сепарации.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ВУЛИЧНОГО СОЦІАЛЬНОГО ТЕАТРУ У МОБІЛЬНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Пюра О.С.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Досліджено теоретичні основи вуличного театру, соціального театру, подано визначення інтегрованого поняття «вуличний соціальний театр». Розглянуто форми соціального театру як інноваційної технології мобільної (вуличної) соціальної роботи: форум-театр, театр «рівний-рівному», плейбек театр, вербатім. Охарактеризовано цільову аудиторію, з якою працюють актори вуличного соціального театру. Розкрито переваги вуличного соціального театру, а саме: можливість встановити контакт з великою кількістю людей, побачити власні проблеми зі сторони, близькість із глядацькою аудиторією. Описано методику проведення форум-театру та особливості його впровадження в соціальному середовищі безпритульних і бездомних осіб. Подано характеристику волонтерського руху, що об'єднує молодих людей, які на добровільних засадах і з власної ініціативи надають допомогу цільовій аудиторії та попереджують негативні явища в умовах вулиці.
Ключові слова: мобільна (вулична) соціальна робота, аутріч-робота, детач-робота, соціальний театр, вуличний театр, вуличний соціальний театр, форум-театр, театр «рівний-рівному», театр плейбек, вербатім, волонтер.

Постановка проблеми. Проблема дітей вулиці та безпритульних людей існує не лише в Україні, а навіть у високорозвинених країнах Європи. Ця категорія населення є свідченням серйозних проблем у суспільстві. Покинуті, занедбані, хворі, зневірені в житті, такі люди опановують девіантні форми поведінки, потрапляють під різноманітні криміногенні впливи, залучаються до асоціальної системи цінностей. Саме тому виникла гостра потреба в актуалізації можливостей надання їм допомоги.

На сьогодні в Україні все більшого поширення набуває мобільна (вулична) соціальна робота як спосіб проникнення в середовище людей, які перебувають або проживають на вулиці. З метою розв'язання їхніх соціальних проблем та попередження можливих, вуличні соціальні працівники впроваджують технологію вуличного театру, який дозволяє цільовій аудиторії побачити свої проблеми зі сторони та знайти альтернативні шляхи виходу зі складних ситуацій [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи вуличної соціальної роботи викладені в працях І. Миговича та Т. Семигіної. Особливості вуличної роботи обґрунтували Р. Вайнола, Т. Зайцевська, А. Капська, Н. Комарова, звернувши увагу на методику її організації та проведення. Є. Воронова та Є. Холостова узагальнили досвід і розробили технологію вуличної соціальної роботи. Над проблемами вуличної соціальної роботи з групами ризику (споживачі психоактивних речовин) працювали М. Доэл, І. Нейдлман, С. Шардлоу, А. Шаповал та інші; специфіка вуличної соціальної роботи висвітлена в працях О. Вадзюка, І. Григи, Н. Кабаченко та Н. Платоновой [11, с. 220].

Питання видовищної специфіки вуличного театру знайшли своє відображення у працях А. Пруднікова та А. Силіна. Особливості застосування форум-театру як інтерактивної форми профілактики соціальних проблем досліджує І. Захарченко, С. Котова-Олійник, Р. Новгородський, Д. Сорокін. Розроблення технології інтерактивного соціального театру в умовах вулиці здійснюють Я. Немая, Л. Колос, І. Конченкова,

І. Палько, І. Сергієнко та інші. Однією із сучасних дослідницьких видовищних форм театрального мистецтва є О. Шаміна.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас поза увагою науковців залишився такий аспект, як особливості застосування технології вуличного театру в мобільній соціальній роботі; обґрунтування інтегрованого поняття «вуличний соціальний театр» та специфіки впровадження різних його видів в умовах вулиці. Недостатньо вивченою залишається динаміка розвитку видовищ у зв'язку з нагальними питаннями суспільного життя, бракує повноцінного аналізу сучасного видовища як однієї з найефективніших форм вуличної соціальної роботи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування особливостей вуличного соціального театру як інноваційної технології мобільної (вуличної) соціальної роботи; характеристика методики впровадження означеної технології в практичну діяльність вуличних соціальних працівників та волонтерів.

Виклад основного матеріалу. Мобільна (вулична) соціальна робота – інноваційний метод соціальної роботи, суть якого полягає в наданні соціальними службами послуг своїм клієнтам на вулиці. Соціальні працівники не очікують звернення клієнтів, а виходять зі своїми послугами на вулиці, які стали місцем перебування значної кількості молоді, що потребує допомоги. Із загостренням в молодіжному середовищі таких соціальних проблем, як бездомність, безпритульність, наркоманія, правопорушення, прояви агресивності серед представників окремих субкультур, пов'язують появу мобільної соціальної роботи [11, с. 221].

У мобільній (вуличній) роботі виділяють два напрями:

1) «аутріч-робота» (англ. outreach work – робота, що досягає, дотягується), спрямована на залучення представників цільової групи з вулиці до соціального закладу, де їм нададуть соціальні послуги і допомогу;

2) «детач-робота» (англ. detach work – окрема, самостійна робота), покликана надавати соціальну підтримку безпосередньо і тільки на вулиці,

в середовищі життєдіяльності певної соціальної групи [11, с. 221].

Варто відзначити, що у західній практиці мобільна (вулична робота) є різновидом індивідуальної соціальної роботи та передбачає регулярні зустрічі соціальних працівників із клієнтами на основі переважно усних контрактів.

На теренах України вулична робота, на жаль, здебільшого здійснюється епізодично за визначеними в соціальному паспорті району маршрутами (спільні рейди з представниками правоохоронних органів, виїзні консультативні пункти тощо). Ми погоджуємося з тим, що мобільну (вуличну) роботу слід вибудовувати не як «соціальну пожежну команду», а як довгостроковий соціальний супровід клієнта чи групи клієнтів.

На увагу заслуговує те, що українські фахівці до вуличної соціальної роботи відносять не лише індивідуальну, а й групову роботу, яка здебільшого проводиться у таких формах, як: іротекки, дискотеки, вуличний театр, мітинг, вулична хода, робота виїзного пункту соціальної підтримки (консультавання), рейди тощо [2, с. 49–50; 14].

У наукових джерелах і засобах масової інформації вживаються терміни «соціальний театр» та «вуличний театр». За доцільне вважаємо розкрити їхні особливості й подати визначення поняття «вуличний соціальний театр».

Соціальний театр – це вид театру, який висвітлює актуальні явища через будь-які засоби вираження. Засновниками соціального театру вважаються М. Калінін, Н. Крупська та А. Луначарський. Перший соціальний театр з'явився в нашому регіоні ще в 1919 році у вигляді агітпоїздів, які стали одним з ефективних пропагандистських методів після жовтневої революції.

У вагоні облаштовувалася імпровізована сцена, з якої, власне, і велася агітація. Можливості були найширшими: такі поїзди використовувалися для пропаганди здорового способу життя, зокрема, по країні курсував один, на сцені якого демонстрували театралізовану постановку про те, як уберегти себе від туберкульозу. Подібна активність соціальним театром тоді не називалася, але по суті саме цим і була [13].

Наявність моменту імпровізації дозволяє застосовувати технологію соціального театру як соціальними педагогами в загальноосвітньому навчальному закладі, так і соціальними працівниками в умовах вуличного простору. Тобто вистави соціального театру можуть відбуватися як у спеціально обладнаних приміщеннях та і на вулиці.

Вуличний театр – це одна з найбільш ефективних форм соціальної роботи в умовах відкритого простору. Особливостями цієї форми роботи є те, що спектаклі відбуваються на відкритому просторі – вулиці, площі, у парку тощо, як правило, без обладнання сцени; для них характерний нечіткий розподіл на артистів і глядачів. Останні часто залучаються в дію, беруть участь у виставі не тільки емоційно, як у класичному театрі, але й безпосередньо, вносячи ті чи інші корективи [15].

Важливими є історичні й теоретичні праці дослідників вуличного театру: М. М. Євреїнова, А. Д. Силіна, Д. М. Генкіна, П. Паві, Ж. К. Круза, Б. Мейсона та ін.

Підкреслюючи неповторність вуличного театру, звертаємося до праць найавторитетнішого

дослідника театру П. Паві, який стверджував, що означений вид театру здійснює масштабний, великої сили, публічний психологічний вплив та втілюється в розважальних або виховних функціях [8]. Тобто вуличний театр обов'язково презентує свої вистави на вулиці, а також може торкатися як соціальних болючих проблем, так і носити розважальний характер.

Вуличний театр – це не лише специфічна форма естетичної культури, але надбання театрального мистецтва загалом. Вуличний театр не тільки естетично, а й соціально, психологічно та морально, хоча б на певний час об'єднує, згуртовує людей, ініціює колективне відчуття і вияв одностайності. У цьому сенсі вуличний театр відіграє важливу й універсальну роль соціокультурної комунікації, і має свою цілісну видовищну культуру з такими аспектами, як естетичність, художність, видовищні форми, що наявні в людській культурі й виконують розважальну або дозвільну функції [12].

На нашу думку, інтегрованим та вужчим поняттям є «вуличний соціальний театр», який об'єднує окремі функції соціального театру і вуличного театру. Означене поняття характеризує вид театру, який присвячений програванню актуальних, болючих, соціальних проблем в умовах вуличного простору.

Зважаючи на напрями вуличної соціальної роботи [11, с. 222], виокремлено цільову аудиторію, з якою працюють актори вуличного соціального театру. До неї належать: ВІЛ-інфіковані особи (в т.ч. хворіючі на СНІД) та особи, які мають ризик зараження (Д. Богдан); особи, які вживають психоактивні речовини (І. Нейдлман); бездомні люди (І. Грига); безпритульні діти, в т.ч. соціальні сироти (Т. Зайцевська).

Таким чином, вулична соціальна робота в Україні передбачає роботу із багатьма групами клієнтів і використовує як загальні, так і специфічні соціальні технології.

Перевагами вуличного соціального театру є можливість встановити контакт з великою кількістю людей, провести реальну оцінку ситуації цільової аудиторії та заглибитися в їхні проблеми, спостерігати за їх поведінкою в природних умовах. Організація такої діяльності сприяє привнесенню до середовища, де змушена жити, перебувати цільова аудиторія того, у чому вона має потребу, спонукати її представників до встановлення позитивних контактів з людиною чи групою, що піклується про них, та з тими, хто може допомогти їм покращити своє життя [5, с. 262–271].

Вуличний соціальний театр є джерелом нових знань, що виховують і розважають цільову аудиторію, надаючи їй можливості відпочити й побачити варіанти виходу зі складних ситуацій. Означена форма театральних презентацій змушує потенційних клієнтів естетично переживати, стимулює виникнення в них індивідуальних і колективних емоцій; надає їм відчуття емоційного задоволення й колективної згуртованості, розуміння того, що лише через серце і духовність можливе втілення нових сподівань.

Свідченням правомірності цього твердження є наукова позиція англійського мистецтвознавця Б. Мейсона, який вважає, що вуличний театр є соціально-естетичним масштабним явищем. Від-

значаючи соціальний характер вуличного театру, він акцентує, переважно на його естетичному складнику. Б. Мейсон вказує на те, що вуличним театральним колективам властиві пластичність виразних засобів, чіткість форми, яскравість подання, що є важливим аргументом на користь збільшення естетичних можливостей вуличного театру [17, с. 127].

Найважливішою характеристикою вуличного соціального театру є його близькість із глядацькою аудиторією. У цьому контексті Б. Мейсон відзначає, що «кожен компонент вуличної дії звернений до глядача, підпорядкований організації його уваги, його вражень. Мова (слово), пластика (жест), мовне середовище, динамічні, механічні ефекти є системою впливу, що спрямована на глядача» [17, с. 248]. Суть цього впливу полягає в тому, щоб актуалізувати емоційно-естетичне, ідейно-емоційне спілкування, що супроводжується ефектом співучасті, співпереживання та співтворчості глядача [17, с. 12].

Різноманітні форми вуличного соціального театру реалізують комунікативну, естетичну, символічну, просвітницьку, освітню, виховну та розважальну функції. Найбільш важливою для цільової аудиторії є соціальна функція, яка слугує одним з найважливіших засобів соціалізації людини – долучення її до системи тих норм і цінностей, які домінують в суспільстві.

На сьогодні існує багато видів соціального театру, які можуть бути використані в умовах вулиці. Більшість із них розповсюджені у західній практиці мобільної соціальної роботи. На Україні популярністю користуються такі форми соціального театру: форум-театр (театр-форум), театр «рівний-рівному», театр плейбек (PlayBack), вербатім.

Форум-театр – це методика інтерактивної роботи серед різних прошарків суспільства, яка є одним із важливих елементів упровадження театру в життя, спрямована на альтернативне вирішення соціальних проблем, пошуку шляхів виходу зі складної життєвої ситуації, у процесі якої глядачі набувають досвіду активного вияву особистої ініціативи [6]. Засновником форум-театру є бразилець А. Боаль, який створив перший вуличний «Театр пригнічених».

Головна мета форуму-театру – надання інформації й отримання навичок виходу з існуючої проблеми певною людиною з використанням досвіду інших людей і з підключенням можливостей власного емоційного інтелекту [16].

Методика форум-театру полягає в тому, що спеціально підготовлений модератор (ведучий; людина, що відповідає за дотримання встановлених норм поведінки) разом з групою непрофесійних акторів, використовуючи різні техніки, готує коротке представлення про певну проблему. Серед героїв є агресор, жертва і кілька «нейтральних» персонажів. У кульмінаційний момент спектакль зупиняється. Це може бути дискримінація, булінг (цькування, залякування), узурпація влади або фізичне насильство.

Оскільки форум-театр – це цілеспрямований, спеціально створений процес передачі інформації від учасників до глядача і її засвоєння та відтворення акторами і залученими фахівцями, він має свої етапи підготовки (вибір проблеми, яка спирається на реальні життєві історії; створення

сюжету, сценарію; репетиції мізансцен; аналіз і коригування спектаклю; створення і показ форум-театру). Фазами форум-театру є: «розігрів»; перегляд спектаклю; форум; передача профілактичної інформації; зворотний зв'язок; обговорення акторами і фахівцями. Спектакль, як правило, триває 10–20 хвилин і складається з 3–6 чітко структурованих мізансцен. Сценарій розробляється групою, що працює під керівництвом фасилітатора, і програвється акторами, які є членами цієї групи. Дуже важливий попередній перегляд запропонованої театральної дії ведучим з метою розставлення акцентів у спектаклі [7; 10].

Ведучий/ведуча (тобто джокер) перед початком спектаклю знайомить учасників-глядачів із проблемою, яку висвітлюватиме спектакль. Після першого перегляду глядацька аудиторія бере участь в обговоренні побаченого, пропонуючи варіанти вирішення. Після спектаклю – шляхом інтерактивного опитування аудиторії з'ясовує рівень усвідомлення групою учасників-глядачів проблеми і її наслідків для всього суспільства і для конкретної людини. Можливі варіанти поліпшення ситуації пропонують самі глядачі. У мить, коли при повторному програванні спектаклю з'являється шанс поліпшити ситуацію і в учасників є ідея, як саме це зробити, він або вона говорить «Стоп!», виходить на сцену, змінює протагоніста (персонажа) і показує, як, на його/її думку, варто поводитися і що говорити для зміни ситуації на краще [16]. Вистави форум-театру присвячені таким важливим проблемам, як: запобігання наркоманії, алкоголізму, ВІЛ/СНІДу, торгівлі людьми, суїциду, подолання насильства, планування сім'ї, формування моральних якостей, пропаганда здорового способу життя, проблеми людей з обмеженими можливостями тощо.

Виконавці головних ролей у процесі взаємодії з глядачами повинні дотримуватися особливостей характеру своїх персонажів і враховувати й адекватно реагувати на вплив (або реакцію) глядачів.

Виконуючи роль замість актора, глядач глибше занурюється в емоційні переживання головного персонажа, відчуваючи результати свого втручання. Спроба власної участі може привести глядача до іншого погляду на проблему, і вірогідна можливість знаходження іншого виходу зі складної ситуації. Однією з особливостей форуму-театру є відсутність рекомендацій глядачам, як необхідно поводитися, адже кожна людина робить свій вибір самостійно [16].

Наступною ефективною формою роботи в умовах вуличного простору є театр «рівний-рівному». Така форма соціального театру зазвичай використовується при роботі з молоддю. Актори з числа школярів або студентів готують невеликі постановки про різні суспільні проблеми. Представлені історії можуть бути як реальними, так і сконструйованими з кількох сюжетів. Після перегляду вистави глядачі задають питання героям сцени. Особливість цієї форми в тому, що актори відповідають на них, не виходячи з ролі, що дозволяє набагато краще зрозуміти мотивацію і внутрішній світ персонажа [13].

Театр плейбек (PlayBack). Особливість цієї театральної форми полягає в тому, що на сцені грають професійні актори, а сценарії пишуть глядачі. Саме вони розповідають свої історії,

які актори негайно, спонтанно, відображають на підмостках. Ідея в тому, що, побачивши «свою» ситуацію зі сторони, людина може знайти з неї вихід і прийняти неочікуване рішення. Оскільки основне місце в PlayBack займають людські емоції, іноді його називають «театром психологічних імпровізацій». Завдяки різноманітності глядацьких історій і спонтанній грі акторів, вистави соціальних театрів, які працюють в форматі Плейбек, виходять унікальними й неповторними – такими, які народжуються тут і зараз [13].

Вербатім (з латинської мови означає «дослівно») – це новий вид театрального мистецтва, позначений як «документальний театр». В основі його – інтерв'ю з реальними людьми. Діалоги й монологи, а також сюжетна канва вистави – це розшифрування й інтерпретація зібраних матеріалів.

Принцип роботи з вербатімом:

- обирається тема (предмет розмови) і основна думка (ідея) постановки;
- визначається середовище чи соціальний прошарок героїв постановки;
- формулюється головне питання, відповідь на яке і стане основою вербатіму;
- дослідники (часто – самі артисти) відправляються на пошуки своїх героїв;
- ставлячи всім одне і те же питання, дослідники шукають не стільки відповідь на нього, скільки реакцію людини: її переживання, стан, спогади, які з'являються в процесі відповіді на це питання.

Вербатім покликаний перетворити людину з натовпу в героя вистави, а взаємодію зібраних образів і спогадів – в сюжетну канву. Так створюється реальна історія, що переносить на сцену «дух часу» [3].

Крім перерахованих, існує чимала кількість інших форм соціального вуличного театру, завдяки яким сценічне мистецтво здатне як допомогти у вирішенні глобальних соціальних проблем, так і змінити життя окремої людини.

Оскільки обмежена кількість соціальних працівників не дозволяє реалізовувати в повній мірі технологію вуличного соціального театру, А. Капська стверджує, що до постійно діючих бригад вуличної соціальної роботи входять як штатні працівники соціальних служб, так і залучені фахівці, волонтери в ролі організаторів та непрофесійних акторів.

Волонтерський рух поєднує молодих людей, які на добровільних засадах і з власної ініціативи беруть участь у вуличному соціальному театрі щодо попередження негативних явищ та надання допомоги цільовій аудиторії щодо розвитку, соціального становлення, інтеграції в суспільство

тощо. Вуличний соціальний театр – це одна з найефективніших форм роботи з різними категоріями клієнтів [1].

У бригаді вуличної соціальної роботи повинен бути керівник групи (супервізор), до обов'язків якою входить організація, координація діяльності її членів. Також на нього покладається відповідальність за техніку безпеки роботи волонтерів його загону та учасників заходу. Багато, щоб волонтери в кожній групі були змішані за статтю та віком і мали відмінний знак своєї організації [1; 9].

Першочерговою задачею волонтера – актора вуличного соціального театру – є встановлення довірливих відносин з представниками цільової групи, гармонізація взаємовідносин різних соціальних груп мікросередовища. А його необхідними особистісними якостями варто вважати: комунікабельність, відкритість, емпатійність, доброту, чуйність, чесність, мобільність, гнучкість, готовність до нестандартних ситуацій, близьку до дитинської позицію, креативність, стійкість до негараздів, розвинену інтуїцію, тонке відчуття людини тощо. Також успіх роботи волонтера залежить від знання методики проведення вуличного соціального театру та вікових і особистісних особливостей представників цільової аудиторії [9, с. 26–27].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, цінність вуличного соціального театру полягає в тому, що він базується на активній взаємодії акторів і глядачів, які мають можливість не лише побачити проблему зі сторони, а й завдяки власним ресурсам розробити алгоритм, створити модель успішної поведінки в складній, на перший погляд, безвихідній, ситуації.

Оскільки потенційні клієнти зазвичай недовіряють представникам державних органів і важко йдуть на контакт, застосування у мобільній соціальній роботі інноваційної технології вуличного соціального театру спрямоване на зближення соціальних працівників з цільовою групою на їхній території, презентацію соціальної проблеми у новому світлі, прокламацію гуманістичного ставлення до життя. Така форма роботи з різними категоріями клієнтів стимулює до інтенсивної творчої праці, формує вміння бачити соціальний світ в контексті живої реальності.

Перспективи подальшого дослідження зумовлені необхідністю висвітлення внутрішніх організаційних моментів створення вистав вуличного соціального театру; методики їх запровадження в соціальне середовище цільової аудиторії; підготовки вуличних соціальних працівників до впровадження різних форм вуличного соціального театру.

Список літератури:

1. Безпалько О. В. Волонтерство: poradnik dla organizatora wolonterskiego ruchu / О. В. Безпалько, Н. В. Заверіко, І. Д. Зверева та ін. – К.: ВГЦ «Волонтер», 2001. – 176 с.
2. Вайнола Р. Х. Особливості соціальної вуличної роботи в умовах великого міста [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3801/1/Vainola.pdf>
3. Вербатім [Електронний ресурс] / Режим доступу <https://www.teatrall.ru/post/652-cho-takoe-verbatim/>.
4. Завацька Л. М. Вулична соціальна робота з дітьми / Л. М. Завацька, Л. В. Рень [Електронний ресурс] / Режим доступу http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchu/N121/N121p055-058.pdf
5. Зайцевська Т. Ю. Вулична соціальна робота і дітьми вулиці / Т. Ю. Зайцевська // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції [за ред. І. В. Козубовської, І. І. Миговича]. – Ужгород, 1999. – С. 262–271.
6. Захарченко І. Форум-театр – нове слово у соціальній роботі / І. Захарченко // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – № 26. – С. 14–20.

7. Немая Я. Гендерний інтерактивний театр: навч. посіб. / Я. Немая, Л. Колос, І. Конченкова та ін., Школа рівних можливостей. – К., 2007. – 176 с.
8. Паві П. Словник театру / П. Паві. – Львів, 2006. – 640 с.
9. Павлик Н. П. Підготовка волонтерів до роботи з соціальними сиротами: Навчально-методичний посібник. – Житомир, 2004. – 72 с.
10. Палько І. М. Соціально-інтерактивний театр життя: гендерний аспект [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://eprints.zu.edu.ua/>.
11. Попович В. М. Особливості вуличної соціальної роботи: регіональний аспект / В. М. Попович // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: збірник наукових праць ДонДУУ. Том XV. Серія «Спеціальні та галузеві соціології». – Випуск 281. – С. 219–227.
12. Прудников А. А. Видовищна специфіка вуличного театру / А. А. Прудников // Культура України. – Випуск 43, 2013.
13. Социальный театр: что это такое [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://upogau.org/ru/ourview/ourview_2136.html
14. Соціальна робота / за ред. Т. Семигіної, І. Григи. – К.: Києво-Могилянська академія, 2004. – 325 с.
15. Уличный театр [Електронний ресурс] / Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/_Уличный_театр]
16. Форум-театр [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://forum.gender-ua.org/fotogallery-ua.html>
17. Mason B. Street Theatre and Other Outdoor Performance By Bim Mason / M. Mason. – Published by Routledge, 1992 p.

Пюра Е.С.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ УЛИЧНОГО СОЦИАЛЬНОГО ТЕАТРА В МОБИЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

Аннотация

Исследованы теоретические основы уличного театра, социального театра, дано определение интегрированного понятия «уличный социальный театр». Рассмотрены формы социального театра как инновационной технологии мобильной (уличной) социальной работы: форум-театр, театр «равный-равному», театр плейбек, вербатим. Охарактеризовано целевую аудиторию, с которой работают актеры уличного социального театра. Раскрыты преимущества уличного социального театра, а именно: возможность установить контакт с большим количеством людей, увидеть собственные проблемы со стороны, близость со зрительской аудиторией. Описана методика проведения форум-театра и особенности его внедрения в социальной среде беспризорных и бездомных. Дана характеристика волонтерского движения, объединяющего молодых людей, которые на добровольных началах и по собственной инициативе оказывают помощь целевой аудитории и предупреждают негативные явления в условиях улицы.

Ключевые слова: мобильная (уличная) социальная работа, аутрич-работа, детач-работа, социальный театр, уличный театр, уличный социальный театр, форум-театр, театр «равный-равному», театр плейбек, вербатим, волонтер.

Piura O.S.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Gregoriy Skovoroda

FEATURES OF THE APPLICATION OF TECHNOLOGY SOCIAL STREET THEATER IN MOBILE SOCIAL WORK

Summary

Investigated the theoretical foundations of street theater, social theater, defines an integrated concept of «social street theater». Considered the forms of social theater as an innovative technologies of mobile (street) social work: forum theatre, theatre «peer to peer», playback theatre, verbatim. Characterized the target audience of the street social theater actor's. Reveals the advantages of social street theater, namely: the opportunity to make contact with lots of people, to see their problems from the side, the proximity of the audience. Described the method of forum theater, and features its implementation in the social environment of street and homeless people. Posted description of the volunteer movement, which unites young people on a voluntary basis and on its own initiative assist the target audience and prevent negative phenomena in terms of the street.

Keywords: mobile (street) social work, outreach work, detach work, social theater, street theater, street social theater, forum-theater, «peer to peer», Playback Theatre, verbatim, volunteer.

УДК 51+796/799(023)

КАК РАБОТАЮТ ВНУТРИУНИВЕРСИТЕТСКИЕ РЕЙТИНГИ: СЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ

Шостак А.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Проблема оценки деятельности научно-педагогических работников постоянно находится в поле зрения руководства Национального университета биоресурсов и природопользования Украины (НУБиПУ). Камнем преткновения для решения этой проблемы был поиск простой и доступной методики, которая позволила бы формализовать гуманитарную природу научно-педагогической деятельности. Методика определения рейтинга субъектов такой деятельности на принципиально новой основе разработана и внедрена в НУБиПУ. В статье рассмотрены и другие аспекты управления качеством образования.

Ключевые слова: методика, рейтинговое оценивание, учебная нагрузка, субъект оценивания, объект оценивания, структурное подразделение, индивидуальный план, международные стандарты, гармонизация.

Актуальность. Гуманитарная природа учебно-научной деятельности с трудом поддается формализации. Разработанные в НУБиПУ Украины методики (автор Шостак А.В.) дают возможность качественным критериям такой деятельности представить с помощью количественных показателей (коэффициентов).

В последнее время методики оценивания образовательного процесса сводились к уровню поиска *качественных* критериев. Поиск *количественных* критериев оценивания различных аспектов научно-учебно-воспитательного процесса, которые показывают объективную информацию о сильных и слабых гранях деятельности ВУЗа, – необходимое условие совершенствования его работы. Именно поэтому внедренная методика дает возможность увидеть сквозь призму качественных показателей увидеть, вывести некоторые количественные показатели (критерии). Иначе говоря, формализовать гуманитарную деятельность с целью объективной оценки эффективности работы университета, его подразделений и отдельных научно-педагогических работников (НПР).

Анализ последних достижений и публикаций. Таким образом, в НУБиПУ Украины внедрены и работают две внутриуниверситетские методики: одна – для оценивания НПР и структурных подразделений (кафедр, факультетов, институтов) по *индивидуальным* (персонифицированным) показателям и вторая – для оценивания структурных подразделений по *внешним* критериям, т.е. используются индикаторы Минобрнауки и МинаПУ. С помощью этих индикаторов мы, по-сути, проводим самооценку и самокоррекцию, выявляем «узкие» места по отраслевым показателям.

Цель. Теоретически и экспериментально обосновать целесообразность применения двух методик оценивания деятельности НПР и структурных подразделений НУБиПУ Украины, которые базируются на количественных показателях с целью управления качеством образования.

Методы. В процессе исследования применены следующие методы: анализ, синтез, система-

тизация и обобщение. В частности, целью рейтингового анализа в университете является повышение квалификации, профессионализма, производительности педагогической и научной работы, развитие творческой инициативы НПР путём дифференциации оплаты их труда и морального стимулирования.

Результаты. Для начала посмотрим результаты рейтинга по персонифицированным показателям деятельности НПР за 2015 год. В разрезе учебно-научных институтов (УНИ) они имеют следующий вид (рис. 1).

Вкратце напомним, как работала методика. В качестве базового нормативного документа было взято «Положение о планировании и учете нагрузки научно-педагогических работников НУБиПУ Украины», которое ежегодно меняется и уточняется, в зависимости от задач, которые стоят перед коллективом. Виды работ и годичный бюджет времени для НПР в этом «Положении» соответствуют Закону Украины «О высшем образовании». Согласно этому закону объем годовой *учебной* нагрузки, начиная с 2015 года, уменьшился с **900** до **600** час. Освободившиеся часы решено было заполнить инновационными видами деятельности с целью закрепления за университетом статуса «исследовательского» (см. рис. 2).

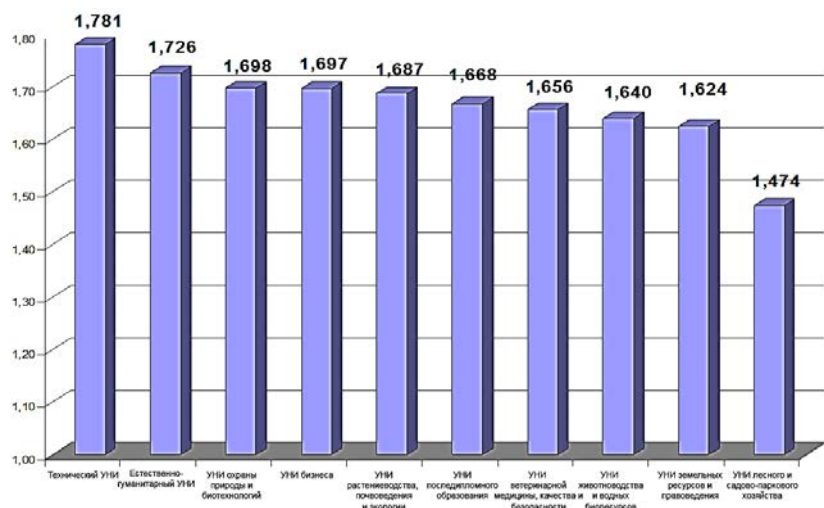

Рис. 1. Рейтинг учебно-научных институтов Национального аграрного университета по итоговым коэффициентам в 2015 году

1. Сумма коэффициентов по отдельным видам работ:

$$K_{\text{общ}} = K_{\text{учебн}} + K_{\text{ИУ}} + K_{\text{науч}} + K_{\text{инновац}} + K_{\text{н-метод}} + K_{\text{орг-восп}} + K_{\text{другие}}$$

2. Сумма всех фактически выполненных часов по всем видам работ, отнесённая к нормативному годовому бюджету времени НПП, час:

$$K_{\text{общ}} = \frac{T_{\text{учебн}} + T_{\text{ИУ}} + T_{\text{науч}} + T_{\text{инновац}} + T_{\text{н-метод}} + T_{\text{орг-восп}} + T_{\text{другие}}}{g \cdot T_{\text{норм.годов}}} \geq 1 \leq 2$$

В конце учебного года НПП отчитывается в своем индивидуальном плане (электронная форма) о фактических объёмах выполненных работ в часах и определяет общий коэффициент $K_{\text{общ}}$ своей работы по формуле:

$$K = \frac{\sum_{i=1}^{n_1} t_{\text{ф.учебн}} + \sum_{i=1}^{n_2} t_{\text{ф.ИУ}} + \sum_{i=1}^{n_3} t_{\text{ф.науч}} + \sum_{i=1}^{n_4} t_{\text{ф.инновац}} + \sum_{i=1}^{n_5} t_{\text{ф.н-метод}} + \sum_{i=1}^{n_6} t_{\text{ф.орг-восп}} + \sum_{i=1}^{n_7} t_{\text{ф.др}}}{1548 \cdot g}$$

ГДЕ: $t_{\text{ф.учебн}}$, $t_{\text{ф.ИУ}}$, $t_{\text{ф.науч}}$, $t_{\text{ф.инновац}}$, $t_{\text{ф.н-метод}}$, $t_{\text{ф.орг-восп}}$, $t_{\text{ф.др}}$ – нормы времени на отдельную фактически выполненную работу по каждому виду деятельности (n): учебная работа (n_1); работа по критериям национального и исследовательского университета (n_2); научная (n_3); учебно-научно-инновационная деятельность, развитие ОП УИХ НУБиП Украины и международная деятельность (n_4); учебно-методическая (n_5); воспитательная и организационная (n_6); другие (нестандартные) виды работ (n_7) соответственно, час;

ОП УИХ НУБиП Украины – обособленные подразделения – учебно-исследовательские хозяйства университета (бывшие учхозы);

$i...n$ – количество фактически выполненных отдельных работ по каждому виду деятельности;

$T_{\text{норм.годов}} = 1548$ – годовая нормативная нагрузка НПП по всем видам работ (час/год);

g – часть (доля) должностного оклада (ЧДО), на которую работал НПП или коэффициент корректировки нагрузки. Для НПП, которые работали на протяжении учебного года на полную ставку, коэффициент g равен **1,00** (в электронной форме записывается в процентах, %)

Примечание. Количество видов работ и часовые нормативы к ним в каждом университете могут быть разными.

Формула начисления зарплаты по результатам рейтинга. При этом надбавка за степень, должность, стаж и проч. сохраняются:

$$\text{ППО} = \text{БДО} \cdot 1,4 + \text{ППО} \cdot 0,6 \cdot (\text{РП} - 1),$$

где: **ППО** – повышенный должностной оклад с учётом результатов рейтинга;

БДО – базовый должностной оклад в соответствии с разрядом Единой тарифной сетки;

РП – индивидуальный рейтинговый показатель;

1,4 – фиксированная надбавка (**ФН**) к БДО равна 40%. Её значение составляет от **1,00** до **2,00**.

Если проанализировать динамику рейтинговых показателей за последние 5 лет (2011-2015 гг.), то нетрудно заметить (см. рис. 3), что несмотря на тенденцию ежегодного увеличения, – эта тенденция имела место еще с 2000 года, – показатели 2015 года, в сравнении с предыдущим, кое-где уменьшились.

Особенно это ощутимо на примере УНИ лесного и садово-паркового хозяйства. В чем дело? Ведь методика задумана и создана для того, чтобы усилить мотивацию к работе, убрать уравниловку в оплате труда, установить прямую, непосредственную и обратную связь между ректором университета и каждым исполнителем, наладить четкий учет собственноручно выполненной работы и, – что важно, – устранить при оценивании деятельности НПП и структурных подразделений разного уровня так называемую эмоциональную компоненту. То есть, исключить при оценивании субъективизм: симпатии, антипатии и т.п. Другими словами, формализовать процесс оценивания. Тогда почему же снизились показатели? Что, стали хуже работать? Конечно, нет. Наоборот, достижения НУБиП Украины по всем видам деятельности, включая инновационную, инвестиционную, международную, значительно расширились.

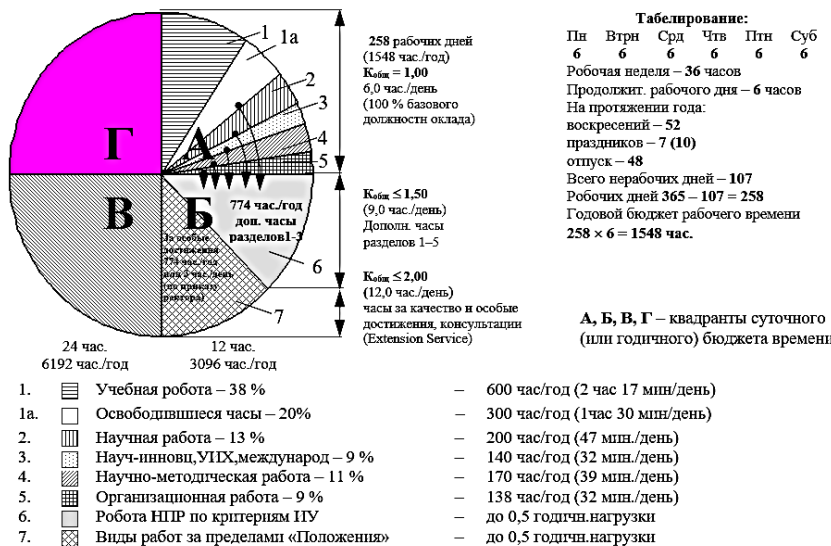

Рис. 2. Геометрическая интерпретация методики и формулы подсчета коэффициентов

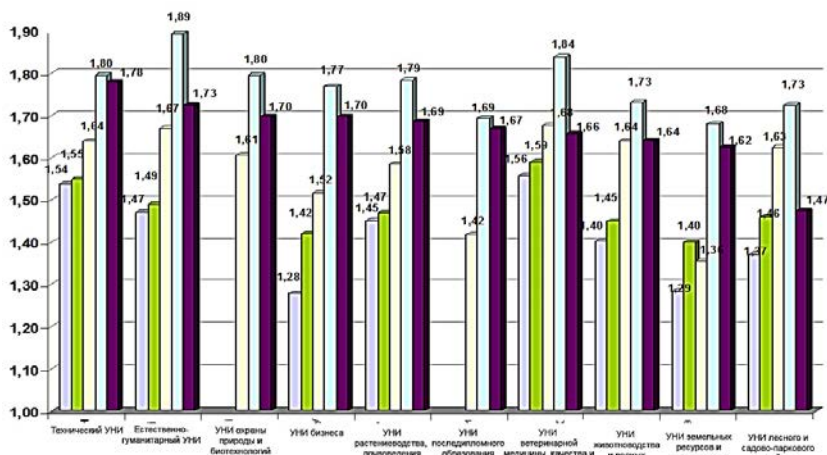

Рис. 3. Динамика рейтинга УНИ НУБиПУ по итоговым коэффициентам в 2011-2015 гг.

И в этом большая заслуга рейтинговой системы. А ответ на поставленный вопрос прост: председатель рейтинговой комиссии университета вместе с рейтинговыми комиссиями УНИ, тщательно поработали относительно достоверности первичных материалов, которые передаются от исполнителей всех уровней к университетской базе данных. И с этой точки зрения (несмотря на последнее место) следует отметить принципиальность директора УНИ лесного и садово-паркового хозяйства.

Как видим, первая пятерка УНИ расположилась весьма плотно, с минимальным отрывом друг от друга. За этими показателями стоит титаническая работа коллективов УНИ, возглавляемых талантливыми руководителями.

Снова, как и в прошлом году, 1-е место заняла кафедра механики и теории механизмов

и машин (заведующий – проф. Чаусов Н.М.) с впечатляющим коэффициентом 2,88. В первой двадцатке кафедры расположились следующим образом (см. табл. 1).

Есть над чем поработать кафедрам, которые попали в нижнюю двадцатку, хотя в сравнении с первыми годами введения в действие методики оценивания их показатели довольно приличные (см. табл. 2). Ведь за 15 лет со времени внедрения методики «планка» обязательных нормативов значительно повысилась, несравненно более широким стал круг деятельности кафедр. И очевидно, эта деятельность на пути к Европейскому пространству образования будет ежегодно лишь углубляться и расширяться.

Следует отметить наших маяков, победителей, лидеров по всем показателям деятельности, лучших научно-педагогических работников, ко-

Таблица 1

Кафедры с наивысшим итоговым коэффициентом рейтинга в 2015 году

№	Код кафедры	Шифр кафедры	Название кафедры	Учебная работа	Научная работа	Внедрение	Научно-методическая работа	Культурно-воспитательная работа	Другие виды работ	Общий коэффициент	Общий ранг	Ранг с навч. работы	Ранг из научной работы	Ранг по внедрению	Ранг с науч.-метод. работы	Ранг с культ.-вых. работы
1	02.02.05	МТММ	Механики и теории механизмов и машин	0,56	1,46	0,09	0,73	0,05	0,00	2,88	1	111	1	58	12	106
2	03.04.05	БТЯБСП	Биохимии животных, качества и безопасности сельскохозяйственной продукции имени акад. М.Ф. Гулого	0,75	0,49	0,32	0,54	0,07	0,00	2,18	2	12	23	7	35	80
3	10.01.04	КАБО	Ботаники	0,66	0,69	0,07	0,60	0,07	0,00	2,07	3	60	6	68	24	92
4	03.03.02	ВСГПТ	Ветеринарной санитарии и гигиены продукции животноводства	0,56	0,36	0,65	0,37	0,13	0,00	2,06	4	110	49	2	92	25
5	04.01.01	РСГТ	Разведение и генетики животных им.М.А.Кравченко	0,60	0,79	0,09	0,37	0,17	0,00	2,03	5	90	4	54	88	9
6	06.02.02	ЛМЕ	Лесного менеджмента	0,67	0,42	0,32	0,43	0,16	0,00	2,01	6	53	36	8	66	11
7	05.01.09	КПСС	Налогового и страхового дела	0,85	0,58	0,00	0,50	0,04	0,00	1,96	7	1	8	119	45	112
8	02.02.01	ТСИМ	Технического сервиса и инженерного менеджмента им. В.П. Момотенка	0,52	0,29	0,39	0,65	0,12	0,00	1,96	8	119	78	4	17	34
9	01.03.02	КАБХ	Аналитической и биеорганічної хімії і якості води	0,58	0,49	0,24	0,62	0,03	0,00	1,96	9	108	21	11	21	116
10	07.01.04	ГЕКА	Геодезії і картографії	0,81	0,30	0,11	0,50	0,23	0,00	1,96	10	4	74	45	44	3
11	02.03.10	АСГВ	Автоматизации сельскохозяйственного производства	0,70	0,18	0,09	0,89	0,07	0,00	1,93	11	33	112	57	2	86
12	10.02.01	ЕББР	Екобіотехнології і біорізноманіття	0,59	0,44	0,07	0,62	0,20	0,00	1,92	12	99	31	70	20	5
13	02.02.06	ТКММ	Технологии конструкционных материалов и материаловедения	0,59	0,88	0,06	0,30	0,10	0,00	1,92	13	102	2	74	111	47
14	01.01.03	ПОСО	Политологии и социологии	0,66	0,56	0,06	0,57	0,07	0,00	1,92	14	59	11	75	28	83
15	07.02.03	КАФП	Административного и финансового права	0,77	0,54	0,07	0,45	0,09	0,00	1,91	15	8	15	69	60	59
16	03.04.04	КФТИТ	Физиологии, патофизиологии и иммунологии	0,71	0,39	0,08	0,55	0,18	0,00	1,91	16	27	42	62	32	7
17	05.01.04	АСРС	Аграрной социологии и развития села	0,72	0,45	0,16	0,50	0,07	0,00	1,90	17	21	30	27	46	84
18	05.02.02	КССТгЗЕД	Мирового сельского хозяйства и внешнеэкономической деятельности	0,84	0,42	0,03	0,41	0,20	0,00	1,90	18	2	35	98	75	6
19	02.01.05	СГМ	Сельскохозяйственных машин им.акад.П. Г.Василенко	0,59	0,28	0,43	0,45	0,14	0,00	1,89	19	100	81	3	58	17
20	03.04.07	КААН	Анатомии животных им. акад. В.Г. Касьяненко	0,64	0,55	0,04	0,57	0,09	0,00	1,88	20	63	13	92	29	55

торые вошли в первую двадцатку (см. табл. 3). В то же время, возможно, по объективным причинам, есть научно-педагогические работники, которые оказались в нижней двадцатке (см. табл. 4). По утвержденным правилам, указанные товарищи обязаны подать на рассмотрение рейтинговой комиссии аргументированное объяснение, в котором указать причины, по которым не удалось получить более пристойные результаты.

Очень интересен рис. 4, он побуждает к анализу ситуации, но не нуждается в особых комментариях.

Отдельно хотелось бы остановиться на оценивании структурных подразделений НУБиПУ (кафедр, факультетов, УНИ) по дополнительным показателям (вторая методика). Дело в том, что внутренний или персонифицированный рейтинг, безусловно, положительно влияет на показатели, по которым Минобразования и науки Украины и МинАПУ оценивают все ВУЗы Украины III-IV уровня аккредитации, то есть на показатели, по которым осуществляется **внешнее тестирование**. Украина – университетское государство. Уни-

верситетский сектор высшего образования динамично развивается. К его состав входит более 300 университетов в т.ч. 140 – государственной собственности. Между ними существует невидимая, но жесткая конкуренция на выживание. Сравнить их между собой и расставить в ранжированный ряд можно лишь с помощью апробированной технологии рейтингового оценивания университетов, применяя в качестве измерителя интегральный рейтинговый индекс.

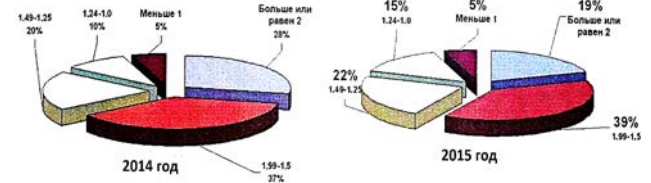

Рис. 4. Распределение итогового коэффициента рейтинга научно-педагогических работников за 2014 и 2015 годы

Иерархия рейтинговой системы представляет собой треугольник, основой которого являются аб-

Таблица 2

Кафедры с наиболее низким итоговым коэффициентом рейтинга в 2015 году

№	Код кафедры	Шифр кафедры	Название кафедры	Учебная работа	Научная работа	Внедрение	Научно-методическая работа	Культурно-воспитательная работа	Другие виды работ	Общий коэффициент	Общий ранг	Ранг с науч. работы	Ранг из научной работы	Ранг по внедрению	Ранг с науч.-метод. работы	Ранг с культ.-Вых. работы
107	03.03.01	ВСЕ	Ветеринарно-санитарной экспертизы	0,74	0,32	0,08	0,23	0,08	0,00	1,46	107	15	60	60	120	65
108	08.03.03	ІЗКР	Интегрированной защиты и карантина растений	0,71	0,28	0,00	0,33	0,12	0,00	1,45	108	22	79	118	107	28
109	07.02.02	АЗЕП	Аграрного земельного и экологического права	0,69	0,27	0,05	0,36	0,08	0,00	1,45	109	35	83	81	93	77
110	03.01.01	КТКД	Терапии и клинической диагностики	0,68	0,27	0,04	0,35	0,12	0,00	1,45	110	47	85	91	103	36
111	06.01.06	ТД	Технологии деревообработки	0,68	0,19	0,12	0,41	0,04	0,00	1,44	111	42	109	44	76	111
112	08.01.06	КАССА	Садоводства	0,60	0,24	0,17	0,31	0,10	0,00	1,43	112	94	92	22	110	45
113	04.01.02	КАКО	Коневодства	0,64	0,15	0,12	0,37	0,15	0,00	1,43	113	65	118	42	91	14
114	01.04.03	КСРП	Социальной работы и психологии	0,59	0,31	0,01	0,43	0,08	0,00	1,42	114	103	72	112	68	62
115	00.00.00	ФИНН	Финансов	0,72	0,14	0,02	0,47	0,06	0,00	1,41	115	20	119	108	55	96
116	03.01.03	КАХІ	Хирургии им. проф. І.О. Поваженка	0,69	0,29	0,07	0,27	0,08	0,00	1,41	116	34	77	67	115	72
117	06.01.03	ЛМ	Лесной мелиорации	0,64	0,25	0,04	0,35	0,11	0,00	1,40	117	61	89	85	99	41
118	06.01.05	КЗЛ	Защиты леса	0,66	0,21	0,09	0,34	0,10	0,00	1,39	118	58	104	53	106	46
119	09.01.02	ФІВИ	Фізвиховання	0,76	0,01	0,02	0,18	0,41	0,00	1,39	119	10	126	104	123	2
120	10.03.02	ФЕРБМ	Физиологии, экологии растений и биомониторингу	0,62	0,13	0,01	0,42	0,16	0,00	1,38	120	79	121	116	70	10
121	03.04.06	СССП	Стандартизации и сертификации с.-г. продукции	0,78	0,23	0,04	0,26	0,02	0,00	1,34	121	7	96	84	116	119
122	07.02.01	КППР	Конституционного права и правоведения	0,73	0,17	0,00	0,37	0,05	0,00	1,32	122	18	113	119	86	101
123	04.02.03	ТВПС	Технологий, экономики и менеджмента в животноводстве	0,59	0,22	0,06	0,37	0,08	0,00	1,32	123	101	98	73	89	73
124	06.03.02	ЛА и СПБ	Ландшафтной архитектуры и садово-паркового строительства	0,63	0,40	0,02	0,17	0,06	0,00	1,28	124	73	39	109	124	97
125	02.01.03	МПЗП	Механизации переработки и хранения сельскохозяйственной продукции	0,61	0,21	0,00	0,35	0,06	0,00	1,22	125	89	105	119	97	98
126	06.03.01	ДЛС	Дендрологии и лесной селекции	0,63	0,16	0,03	0,24	0,12	0,00	1,18	126	69	115	96	119	31

солютные измерения показателей первичной базы данных. Второй уровень – это тематические направления, которые объединяют определенную группу рейтинговых индикаторов, третий – рейтинговые индикаторы в пределах тематических направлений, четвертый уровень – коэффициенты

приоритетности и индекс тематического направления. Вершина треугольника – это интегральный рейтинговый индекс (ИРИ) университета. В модели ранжирования на основании анализа функциональных областей деятельности университетом определены 10 обобщающих тематических направ-

Таблица 3

**Научно-педагогические работники (штатные)
с наивысшим итоговым коэффициентом рейтинга в 2012 году**

№ п/п	Код кафедры	Шифр кафедры	№ по кафедре	Фамилия, имя, по-отцу преподавателя, должность	Должность	Штатный или совместитель	На какую ставку оклада работает, %	Учебная работа	Научная работа	Внедрение	Научно-методическая работа	Культурно-воспитательная работа	Другие виды работ	Общий коэффициент
1	02.02.05	МТММ	1	Булгаков В.М.	1	1	100	0,09	7,00	0,03	1,04	0,02	0,00	8,19
2	01.01.03	ПОСО	1	Черний А.М.	1	1	100	0,74	1,46	0,45	1,50	0,00	0,00	4,14
3	03.04.07	КААН	1	Рудик С.К.	1	1	100	0,72	2,17	0,02	0,91	0,12	0,00	3,94
4	01.01.02	КАФЕ	1	Чекаль Л.А.	1	1	100	0,67	0,69	0,65	1,39	0,04	0,00	3,44
5	05.01.07	КБО	18	Сук П.Л.	3	1	100	0,59	1,14	0,00	1,61	0,00	0,00	3,35
6	05.01.01	АЕ	1	Збарський В.К.	1	1	100	0,73	1,01	0,00	1,60	0,00	0,00	3,34
7	01.05.02	ЛМКПС	1	Гриценко С.П.	1	1	100	0,29	0,69	0,36	1,56	0,30	0,00	3,21
8	02.03.10	АСГВ	17	Голубь Б.Л.	4	1	100	0,75	0,12	0,00	2,29	0,03	0,00	3,19
9	01.01.02	КАФЕ	7	Кравченко А.Г.	3	1	100	0,48	1,54	0,05	1,04	0,00	0,00	3,11
10	01.02.03	КНФМ	1	Хоменко Л.О.	1	1	100	0,68	0,90	0,22	1,27	0,00	0,00	3,06
11	03.03.02	ВСГПТ	1	Заскин Д.А.	1	1	100	0,63	1,05	0,92	0,41	0,04	0,00	3,05
12	01.02.02	АМЕК	1	Харчук Н.С.	1	1	100	0,67	0,01	0,31	2,01	0,00	0,00	3,01
13	03.04.05	БТЯБС	2	Мельникова Н.М.	1	1	100	1,04	0,61	0,17	1,06	0,06	0,00	2,94
14	02.02.01	ТСІМ	1	Войтюк В.Д.	1	1	100	0,32	0,72	1,05	0,81	0,00	0,00	2,90
15	05.03.01	МЕН	2	Гудзинский О.Д.	2	1	100	1,01	1,03	0,05	0,81	0,00	0,00	2,89
16	05.01.04	АСРС	2	Ермаков О.Ю.	2	1	100	0,74	1,08	0,06	1,02	0,00	0,00	2,89
17	01.03.01	ЗАХІ	1	Антрапцева Н.М.	1	1	100	0,65	0,68	0,05	1,43	0,03	0,00	2,85
18	02.02.02	КМ	1	Ловейкин В.С.	1	1	100	0,31	2,10	0,03	0,40	0,00	0,00	2,84
19	08.02.01	АЯПР	1	Огородный М.М.	2	1	100	0,23	1,88	0,16	0,52	0,04	0,00	2,83
20	05.03.01	МЕН	1	Горьовий В.П.	1	1	100	0,79	1,62	0,03	0,35	0,00	0,00	2,79

Таблица 4

**Научно-педагогические работники (штатные)
с наиболее низким итоговым коэффициентом рейтинга в 2015 году**

№ п/п	Код кафедры	Шифр кафедры	№ по кафедре	Фамилия, имя, по-отцу преподавателя, должность	Должность	Штатный или совместитель	На какую ставку оклада работает, %	Учебная работа	Научная работа	Внедрение	Научно-методическая работа	Культурно-воспитательная работа	Другие виды работ	Общий коэффициент
786	03.04.05	БТЯБС	11	Арнаутка О.В.	5	1	100	0,53	0,19	0,13	0,14	0,02	0,00	1,01
787	05.01.01	АЕ	17	Авраменко Т.П.	5	1	100	0,66	0,13	0,00	0,19	0,03	0,00	1,00
788	02.01.03	МПЗП	2	Чубов Д.С.	3	1	100	0,57	0,09	0,00	0,27	0,06	0,00	1,00
789	03.03.01	ВСЕ	7	Воспитанник В.І.	5	1	100	0,56	0,22	0,00	0,18	0,03	0,00	1,00
790	05.02.03	КЕКІ	9	Смалій В.Ф.	3	1	100	0,66	0,02	0,00	0,32	0,01	0,00	1,00
791	02.01.06	ТТ	6	Бондарев С.І.	5	1	100	0,58	0,06	0,00	0,22	0,14	0,00	1,00
792	02.01.02	МТ	7	Радчук В.В.	5	1	100	0,70	0,10	0,03	0,10	0,06	0,00	0,99
793	08.01.02	РОКО	7	Кліщенко С.В.	3	1	100	0,40	0,19	0,00	0,31	0,10	0,00	0,99
794	07.01.01	ЗЕПР	8	Колганова І.Г.	5	1	100	0,60	0,19	0,00	0,08	0,11	0,00	0,99
795	06.03.01	ДЛС	7	Кирилюк В.І.	5	1	100	0,58	0,05	0,00	0,18	0,17	0,00	0,98
796	06.03.01	ДЛС	6	Титаренко О.К.	5	1	100	0,74	0,05	0,05	0,07	0,07	0,00	0,97
797	02.05.03	ОП	2	Швайко В.М.	3	1	100	0,56	0,12	0,00	0,25	0,00	0,04	0,96
798	08.03.02	КАЕН	5	Кофе Л. П. 3	5	1	100	0,47	0,18	0,09	0,09	0,13	0,00	0,96
799	01.02.04	АМТЕХ	17	Герцак Н.М.	5	1	100	0,59	0,10	0,01	0,18	0,04	0,00	0,93
800	01.02.04	АМТЕХ	7	Цимбал С.В.	4	1	100	0,58	0,09	0,01	0,16	0,08	0,00	0,92
801	05.03.01	МЕН	20	Власенко В.М.	5	1	100	0,33	0,08	0,00	0,26	0,12	0,00	0,78
802	05.03.02	КАЕТ	10	Тонюк М.О.	5	1	100	0,55	0,06	0,00	0,16	0,00	0,00	0,78
803	08.01.06	КАССА	9	Пелехатий В.М.	4	1	100	0,58	0,01	0,00	0,13	0,03	0,00	0,75
804	08.03.03	ІЗКР	8	Зубов С.С.	5	1	100	0,64	0,03	0,00	0,00	0,01	0,00	0,68
805	06.03.01	ДЛС	3	Калініченко О.А.	2	1	100	0,34	0,11	0,06	0,15	0,00	0,00	0,67

лений, соответствующее количество показателей и рейтинговых индикаторов (см. табл. 5). Несомненно, направления, индикаторы и показатели подбираются с учётом специфики ВУЗа.

Таблица 5
Структура рейтинговой системы по тематическим направлениям

Название тематических направлений	Количество	
	Показатели	Рейтинговые индикаторы
Презентация достижений на международном уровне	12	12
Презентация достижений на национальном уровне	10	10
Доступ, организационная структура и управления	24	14
Научно-педагогический потенциал	14	13
Подготовка научных и научно-педагогических кадров	10	8
Интеграция высшего образования и науки	10	10
Результативность подготовки специалистов	11	7
Финансовые ресурсы	8	8
Информационные ресурсы	6	6
Учебная и социальная инфраструктура	7	6
ВСЕГО	112	94

Анализ проблемы оценивания результатов деятельности университетов приводит к синтезу ее принципиальной иерархической структуры. По обыкновению рейтинговые индикаторы университетов и системы являются относительными, стимулирующими и определяются на основании абсолютных измерений показателей первичной базы данных университета и системы.

Из сказанного вытекает, что **внешнее тестирование** университетов Украины и дальнейшее

их ранжирование, безусловно, не может быть осуществленным **лишь** по показателям персонифицированного, внутриуниверситетского рейтинга. И в самом деле, есть множество показателей деятельности университета, которые невозможно персонифицировать, то есть поставить в заслугу одному человеку.

Ректором НУБиП Украины, профессором С.Н. Николаенком была поставленная задача разработать методику, которая позволила бы оценивать наши структурные подразделения (кафедры, факультеты, УНИ) по **показателям внешнего тестирования**, в частности, МОНУ. Автором статьи было тщательно обработано Приложение № 1 к письму МОНУ от 12.01.13 № 1/9-7, которое содержит в себе 116 тематических направлений и абсолютных показателей (см. табл. 5).

В результате нужная методика была создана. Согласно указанному письму были разработаны первичные документы для заполнения, а именно: «рейтинг – карты» для оценивания деятельности структурных подразделений за **дополнительными показателями**. Для каждого структурного подразделения экспертным путем были выбраны (из имеющихся 116-и) критерии деятельности, наиболее присущие тому или иному подразделению. Был разработан механизм подсчета и соответствующая программа. Очень важно было унифицировать новую методику с уже действующей, т.е. представить конечные результаты по всем видам деятельности в виде итоговых коэффициентов, над которыми можно производить определенные математические действия.

Вот как разместились кафедры в первой двадцатке (см. табл. 6).

А так выглядит нижняя двадцатка (см. табл. 7).

Определяя показатели деятельности факультета, т.е. критерии его оценивания необходимо было учесть состояние воспитательной работы,

Таблица 6

Кафедры с наивысшим итоговым коэффициентом рейтинга (по дополнительным показателям) в 2015 году

№	Код кафедры	Шифр кафедры	Название кафедры	Итоговый коэффициент рейтинга кафедры за дополнительными показателями
1	02.02.05	МТММ	Механики и теории механизмов и машин	1,08
2	04.02.04	КАБД	Пчеловодства им. В.А. Нестерводського	0,50
3	06.04.02	ТВМЯ	Технологии производства молока и говядины	0,49
4	01.01.02	КАФЕ	Философии	0,44
5	03.06.03	ДСФ	Декоративного садоводства и фитодизайна	0,44
6	03.04.03	КПА	Патанатомії	0,43
7	03.04.02	КПТВ	Паразитологии и тропической ветеринарии	0,40
8	06.01.02	ЛК	Лесные культуры	0,40
9	06.01.05	КЗЛ	Защиты леса	0,37
10	05.02.04	КДУ	Государственного управления	0,36
11	03.04.05	БТЯВСП	Биохимии животных, качества и безопасности сельскохозяйственной продукции имени акад. М.Ф. Гулого	0,36
12	11.02.01	ИНДЕ	Инновационной деятельности в АПК	0,35
13	04.04.02	КГТТК	Кормления животных и технологии кормов им. П.Д.Пшеничного	0,35
14	03.03.02	ВСГПТ	Ветеринарной санитарии и гигиены продукции животноводства	0,35
15	03.03.01	ВСЕ	Ветеринарно-санитарной экспертизы	0,34
16	03.04.04	КФТИТ	Физиологии, патофизиологии и иммунологии	0,34
17	06.02.02	ЛМЕ	Лесного менеджмента	0,34
18	10.01.02	ЕАЕК	Экологии агросферы и экологического контроля	0,34
19	02.05.03	ОМ	Сопротивления материалов	0,34
20	05.03.04	КММТ	Маркетинга и международной торговли	0,34

Таблица 7

**Кафедры с наиболее низким итоговым коэффициентом рейтинга
(по дополнительным показателям) в 2015 году**

№	Код кафедры	Шифр кафедры	Название кафедры	Итоговый коэффициент рейтинга кафедры за дополнительными показателями
106	06.01.06	ТД	Технологии деревообработки	0,18
107	02.02.02	КМ	Конструирование машин	0,17
108	01.03.02	КАБХ	Аналитической и бионеорганической химии и качества воды	0,17
109	07.01.04	ГЕКА	Геодезии и картографии	0,16
110	03.01.01	КТКД	Терапии и клинической диагностики	0,15
111	10.03.02	ФЕРБМ	Физиологии, экологии растений и биомониторингу	0,15
112	05.01.07	КБО	Бухгалтерского учета	0,15
113	02.04.02	ЗТФ	Общей и технической физики	0,14
114	01.01.03	ПОСО	Политологии и социологии	0,14
115	02.06.02	ТО	Теплоэнергетики	0,14
116	05.02.03	КЕКІ	Экономической кибернетики	0,13
117	00.00.00	ВПМ	Высшей и прикладной математики	0,13
118	02.03.08	ЕТАВ	Электротехнологии в аграрном производстве	0,13
119	02.02.06	ТКММ	Технологии конструкционных материалов и материаловедения	0,12
120	01.04.02	МЕНА	Методики обучения	0,11
121	03.04.07	КААН	Анатомии животных им. акад. В.Г. Касьяненко	0,10
122	01.02.03	КНФМ	Немецкого и французского языков	0,10
123	01.02.02	АМЕК	Английского языка для экономических и гуманитарных специальностей	0,09
124	02.02.03	ВТіПН	Испытание техники и практического обучения	0,09
126	09.01.02	ФІВІ	Фізиковання	0

участие студентов в художественной самодеятельности, спорте, научных кружках, научных студенческих конференциях различного уровня и прочее.

В таблице 8 представлен рейтинг факультетов.

Таблица 8

**Рейтинг факультетов НУБиПУ
по дополнительным показателям в 2015 году**

№ п/п	Название факультета	Итоговый коэффициент рейтинга факультета за дополнительными показателями
1	Лесохозяйственный	0,50
2	Энергетики и автоматизации	0,39
3	Конструирование и дизайна машин и ОЛК	0,39
4	Землеустройство	0,36
5	Педагогический	0,35
6	Аграрного менеджмента	0,33
7	Ветеринарной медицины	0,33
8	Механико-технологический	0,33
9	Экологии и биотехнологии	0,33
10	Рыбхозхозяйственный	0,33
11	Агрономический	0,31
12	Экономический	0,31
13	Технологии производства и переработки продукции животноводства	0,31
14	Садово-паркового хозяйства	0,30
15	Плодоовощной	0,30
16	Защиты растений	0,28
17	Агротехсервиса и почвоведения	0,28
18	Юридический	0,27
19	Подготовки и повышения квалификации руководящих кадров АПК	0,13
20	Повышение квалификации и переподготовки специалистов АПК	0,13

В таблице 9 представлен рейтинг Учебно-научных институтов:

Таблица 9

Рейтинг УНИ НУБиПУ по дополнительным показателям в 2015 году

№ п/п	Название учебно-научного института	Итоговый коэффициент рейтинга УНИ по дополнительным показателям
1	УНИ ветеринарной медицины, качества и безопасности продукции АПК	0,55
2	УНИ растениеводства, почвоведения и экологии	0,46
3	Технический УНИ	0,40
4	УНИ бизнеса	0,35
5	УНИ животноводства и водных биоресурсов	0,26
6	УНИ земельных ресурсов и правопедания	0,24
7	УНИ охраны природы и биотехнологий	0,24
8	УНИ лесного и садово-паркового хозяйства	0,23
9	Естественно-гуманитарный УНИ	0,22
10	УНИ последипломного образования	0,09

Как видно из таблицы дистанция между 1-м и 10-м местом весьма существенна. Руководству университета и директорам институтов есть что анализировать. Методика дает возможность посмотреть на себя как бы «со стороны», обнаружить узкие места, произвести необходимую самокоррекцию. Кроме того, очень важно, что оценивание проводится по отраслевым критериям, коллективы, по-сути, заведомо готовы к вопросам, которые могут быть заданы вышестоящими управленческими структурами.

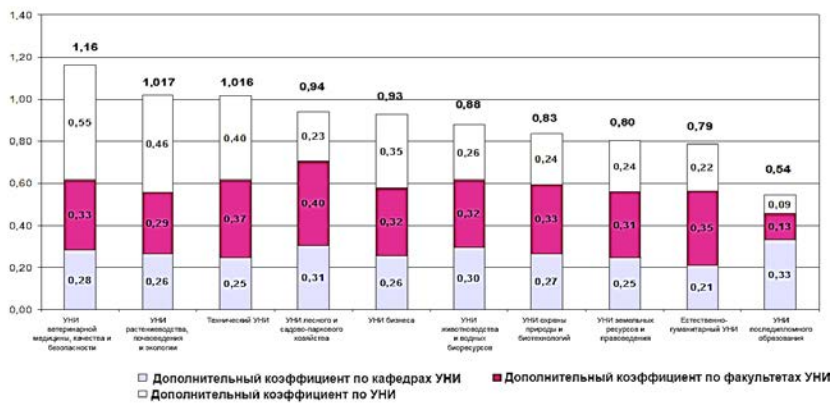

Рис. 5. Рейтинг НИИ НУБиПУ по дополнительным показателям в 2015 г. По итоговому коэффициенту УНИ, который включает в себя итоговые коэффициенты кафедр, факультетов и, собственно, УНИ

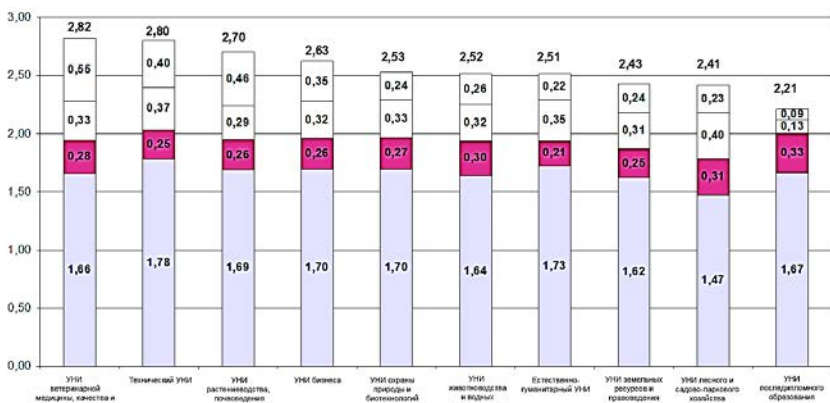

Рис. 6. Рейтинг НИИ НУБиПУ за дополнительными показателями в 2012 г. За итоговим коэффициентом НИИ, который включает в себя итоговые коэффициенты кафедр, факультетов, института и персонализированный рейтинг НПП поинститутно (рис. 6)

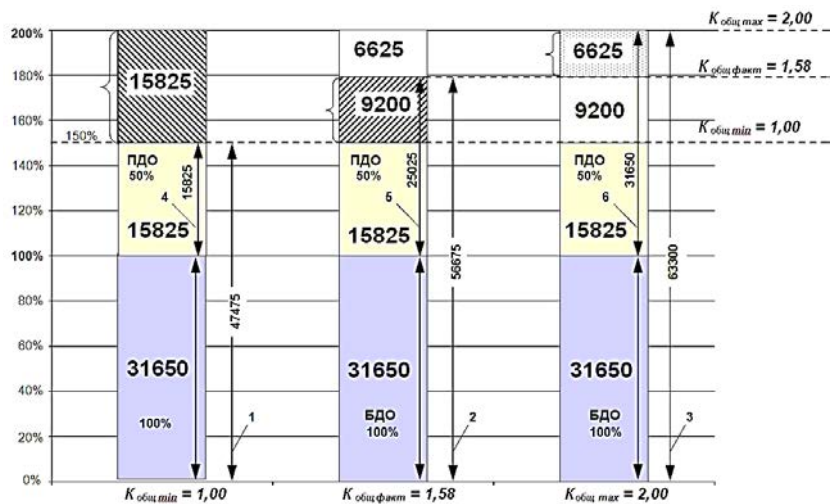

Рис. 7. Распределение заработной платы на 2015 год с учетом рейтинга за 2013-2014 учг.

- 1 - Базовый должностной оклад (БДО) 100% плюс повышен должностной оклад (ПДО) на 50% согласно постановлению КМУ от 11.07.02 г. № 992, тыс. грн. К_{общ.} = 1,00
 - 2 - Фактический годовой фонд зарплаты (ПДО), тыс. грн. К_{общ.} = 1,58
 - 3 - Максимальный годовой фонд зарплаты (ПДО), тыс. грн. К_{общ.} = 2,00
 - 4 - Размер годового повышения суммы должностных окладов (без БДО) при условии К_{общ.} = 1,00
 - 5 - Размер годового повышения суммы должностных окладов (без БДО) при условии К_{общ.} = 1,58 (фактически на 2014 год)
 - 6 - Размер годового повышения суммы должностных окладов (без БДО) при условии К_{общ.} = 2,00
- Рейтинговый финансовый «зазор», тыс. грн.
 - Фактически выбранная частица рейтингового финансового «зазора», тыс. грн.
 - Мотивационная часть рейтингового финансового «зазора», тыс. грн.

Рисунки 5 и 6 иллюстрируют конечные результаты.

И еще несколько слов о персонализированном рейтинге. На рисунке 7 (в качестве наглядного примера) показаны финансовые последствия результатов персонализированного рейтинга в 2014-2015 гг. Этот рисунок также не нуждается в особых комментариях, но хотелось бы обратить внимание на следующее. Рейтинговый финансовый зазор, который в прошлом году составлял 50%, в текущем году становится вдвое больше. Соответственно удваивается мотивация и дифференциация в оплате труда.

Крайне важно совершенствовать «Положение о планировании и учете нагрузки НПП». Этот документ до введения в действие существующей методики (2000 год) регламентировал, в основном, учебную нагрузку. Другие виды деятельности практически ни к чему не были привязаны: желательно делать больше, но можно и не делать. Главное – выполнять учебную нагрузку. Временные нормативы по видам работ тоже «гуляли». Ныне этот документ положен в основу методики, он, в сущности, является той планкой, той высотой, которую перед собой ставит коллектив НУБиП Украины. Другими словами, это большой знаменатель, наш коллективный университетский норматив в мире конкуренции. Поэтому авторы этого документа должны четко реагировать на него адекватность. Даже на мелочи. **Потому что от мотивации до внутреннего сопротивления – один шаг.**

Целесообразно было бы более публично отмечать передовиков. Кафедры, которые заняли I-III места отмечать именными наградами (компьютерами или кубками), пусть даже недорогими. Это был бы хороший зрительный стимул, показатель коллективного усилия, который побуждал бы к дальнейшим достижениям.

Существуют и проблемные вопросы. Например, объем выполненных работ внутриуниверситетских совместителей нужно сравнивать с полной годовой нормативной нагрузкой 1548 час. Это касается, в первую очередь, научно-педагогических работников, которые совмещают разные должности в НУБиПУ с работой на кафедре (0,75; 0,50 или 0,25 должностного оклада). Ведь

они полноценно и квалифицированно выполняют все виды научно-педагогических работ, и не логично, когда их норматив (знаменатель) составляет 774 (0,50) или 337 (0,25) часов/год. Отсюда парадокс: чем меньшая доля должностного оклада, тем больший (!) итоговый коэффициент. Это ставит в неравные условия тех, кто работает на 1,00 (полный должностной оклад на кафедре). А еще нужно обратить внимание, что это существенно влияет на использование рейтингового финансового «зазора» (см. рис. 7). А это средства, и немалые...

В связи с этим, существуют определенные неудобства и для кадровой комиссии НУБиПУ: любой штатный «почасовик» всегда легко набирает итоговый коэффициент 2,00; 3,00 и больше и может на законных основаниях требовать полного должностного оклада согласно Положению. Хотя истинное значение его итогового коэффициента в 2-4 раза меньше и едва ли достигает 1,00.

Проблемным является устранение раздела «другие виды работ». Дело в том, что как бы тщательно не готовилось «Положение о планировании и учете нагрузки НПП» предусмотреть и учесть **все** важные виды работ, выполняемые в течение года, невозможно. Кроме того, могут

быть важные командировки и прочие форс-мажорные обстоятельства.

Разработанные и внедренные в НУБиПУ методики прошли добротную и многоступенчатую экспертизу, имеют крепкую нормативную и правовую основы. *Мы оторвались от системы начисления баллов, на чем, собственно, базируются почти все существующие методики.* Наши методики, – на сегодня единственные в Украине, – позволяют максимально формализовать учебно-научно-воспитательный процесс в ВУЗе и, в то же время, они достаточно *объективны и просты в использовании.* Каждый субъект сам подсчитывает свои достижения, а рейтинговая комиссия лишь проверяет их достоверность.

Выводы и перспективы. Как уже было отмечено выше, применение количественных показателей для оценивания количества и качества педагогического труда – это попытка формализовать гуманитарную природу учебно-научной деятельности. При этом возникает много вопросов. Мы внимательно изучаем разные замечания и предложения, постоянно совершенствуем систему и на сегодня можем с гордостью сказать, что наша методика уже имплементирована в десятках ВУЗов Украины и СНГ разных уровней аккредитации.

Список литературы:

1. Melnychuk D.O. Method of labor effectiveness estimation for research and educational workers and structural divisions in the national agrarian university of Ukraine [Text] / D.O. Melnychuk, A.V. Shostak // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2004. – 73. – С. 17–27.
2. Melnychuk D.O. Technique of formalization of scientific and pedagogical activity at National Agrarian University [Text]: 2004 1-а Міжнар. наук.-техн. конф. / D.O. Melnychuk, A.V. Shostak, I.A. Tsurpal // Динаміка, міцність і надійність с/г машин, ТДТУ ім. Івана Пулюя, 2004. – 670 с.
3. Мельничук Дмитро Олексійович. Методика визначення рейтингу структурних підрозділів вищого закладу освіти, викладачів і співробітників за критеріями якості навчально-виховного процесу: метод. посіб. / Д.О. Мельничук, А.В. Шостак. – Київ: НАУ, 1998. – 41 с.
4. Мельничук Д.А. Рейтинг субъектов деятельности Национального аграрного университета Украины [Текст] / Д.А. Мельничук, И.И. Ибатуллин, А.В. Шостак // Исследования, результаты КНАУ. – 2003. – 2. – С. 3-13.
5. Мельничук Д.О. Рейтинг у Національному аграрному університеті [Текст] / Д.О. Мельничук, А.В. Шостак // Зб. наук. праць присвячених 110-річчю Ніжинського агротехнічного інституту НАУ. – 2005. – С. 3–10.
6. Shostak A. About system criteria development and coefficients calculation for an estimation of agrarian-educational lecturers yearly performance / D. Melnichuk, V. Bulhakov, A. Shostak // Motoryzacja i energetyka rolnictwa. – 2006. – Vol. 8. – P. 138–148.
7. Шостак А.В. Рейтингове оцінювання як елемент системи моніторингу якості освіти в університеті / А.В. Шостак // Сучасна освіта. – 2010. – 7. – С. 28–32.
8. Шостак А.В. Як підрахувати якість освіти / А.В. Шостак // Сучасна освіта. – 2010. – 9. – С. 32–36.
9. Шостак А.В. Дослідницький університет: як покращити індекс Хірша / А.В. Шостак // Сучасна освіта. – 2010. – 12. – С. 40–44.

Шостак А.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЯК ПРАЦЮЮТЬ ВНУТРІШНЬОУНІВЕРСИТЕТСЬКІ РЕЙТИНГИ: НАСЛІДКИ І ПРОБЛЕМИ

Анотація

Проблема оцінки діяльності науково-педагогічних працівників постійно знаходиться в полі зору керівництва Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБиПУ). Каме-нем спотикання для вирішення цієї проблеми був пошук простої і доступної методики, яка дозволила б формалізувати гуманітарну природу науково-педагогічної діяльності. Методика визначення рейтингу суб'єктів такої діяльності на принципово новій основі розроблена і впроваджена в НУБиПУ. У статті розглянуті й інші аспекти управління якістю освіти.

Ключові слова: методика, рейтингове оцінювання, навчальне навантаження, суб'єкт оцінювання, об'єкт оцінювання, структурний підрозділ, індивідуальний план, міжнародні стандарти, гармонізація.

Shostak A.V.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

HOW INTRA-UNIVERSITY RANKINGS WORK: CONSEQUENCES AND PROBLEMS

Summary

The problem of estimation of activity of scientist and pedagogical staff is constantly under control of rectorat of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. The main complexity in the solution of this problem was the search of a simple and accessible technique that would allow finding a formalistic approach to the humanitarian nature of scientific and pedagogical activity. The technique of definition of a rating of the scientific and pedagogical staff, developed on a new basis was developed and introduced in NULESU. The paper covers other aspects of quality management education.

Keywords: technique, rating estimation, academic load, scientific research, introduction, subject of estimation, object of estimation, structural.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 316.01:316.47

ПАРТНЕРСТВО ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ НАКОПИЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У СУСПІЛЬСТВІ

Варинський В.О.

Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті розглядаються поняття механізм та політичний механізм формування та накопичення соціального капіталу у суспільстві. Показано проблемне поле понять. Проаналізовані основні підходи до визначення механізмів формування соціального капіталу та його складові. Обґрунтовано, що система політичних механізмів є гнучким інструментом регулювання загальнодержавних, регіональних, приватних та особистих інтересів через певні структури органів публічної влади, корпоративні органи забезпечення їх реалізації в межах законів та відповідно до своїх функцій.

Ключові слова: соціальний капітал, політичні механізми, партнерство, довіра, громадські рухи, активний соціальний діалог, влада, демократичні принципи управління.

Метою статті є визначення політичних механізмів формування і накопичення соціального капіталу у результаті оптимального партнерства держави і громадських рухів у суспільстві.

Поняття «механізм» запозичене політичною наукою з природничих дисциплін та технічних наук. Проблемне поле аналізу понять «механізм» («політичний механізм») може бути сегментоване на такі послідовні складові: 1) семантичний та функціональний аналіз загальнонаукового поняття «механізм» та його значення в понятійно-категоріальному апараті суспільствознавчих наук; 2) окреслення кола явищ, для яких поняття «механізм» є пояснювальною моделлю; 3) вирізнення із вищезгаданого загального кола явищ його частини – політичних явищ, щодо яких поняття «механізм» слугує евристичним концептом; 4) формулювання видового (щодо поняття «механізм») поняття «політичний механізм» для аналізу політичних явищ. Такий опис проблемного поля пропонується за аналогією із розробленою Т. Альбердою сегментацією поля аналізу категорії «правовий механізм» [1, с. 64].

Щодо будь-якого виду діяльності термін «механізм» означає організовану послідовність взаємопов'язаних і цілеспрямованих дій, здійснюваних у певному порядку визначеними суб'єктами. Але на відміну від техніки, соціальні механізми – не стільки фізичне явище, скільки сукупність прав та обов'язків, визначених ними зміст і характер діяльності індивідів і груп.

Поняття «механізм» як концепт має широке поле застосування і, набувши наукового статусу, стало практично незамінним як модель пояснення (функціонування) цілої низки явищ. Воно укріпилося в понятійно-категоріальному апараті низки наук – від математичної логіки до соціальної антропології. Проникло це поняття також і в політологічний дискурс, але детальний дескриптивний аналіз інтеграції поняття «механізм» у політичну науку з подальшим перетворенням на евристичний концепт «політичний механізм» є в сучасній вітчизняній науці значною теоретичною прогалиною. Помітним є факт, що західна суспільствознавча (в тому числі й політична) наука тримається дещо осторонь запровадження в активний науковий обіг «технічного» поняття «механізм».

Теоретики держави та права традиційно оперують категорією «механізм держави», якою охоплюють сукупність органів державної влади. Дослідники проблем державного управління аналізують категорію «державний механізм управління», зокрема В. Малиновський визначає механізми державного управління як «сукупність засобів організації управлінських процесів та способів впливу на розвиток керованих об'єктів, що базуються на принципах наукової обґрунтованості, об'єктивності, цілісності, узгодженості з використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей державного управління» [2, с. 103].

Поняття «політичний механізм» є адекватним дослідницьким інструментом, котрий дозволяє розглянути процеси досягнення конкретних політичних цілей, не виходячи за рамки теорії політичних систем. Поняття «політичний механізм» порівняно недавно з'явилося в політологічній лексиці, проте цей термін має значний пізнавальний потенціал і широкі можливості для якісного політологічного аналізу. У той же час багатьох авторів, що використовують поняття «політичний механізм» у своїх дослідженнях, трактують його вельми вільно, часом некоректно. У наукових виданнях, а тим більше в публіцистиці допускається зміщення понять «метод», «механізм», «технологія», що суперечить науковому осмисленню політичної практики.

Найчастіше термін «політичні механізми» трактується гранично широко щодо різних видів політичної діяльності, що дозволяє вкладати різний зміст у це поняття. Дослідники вкладають у це поняття кілька значень. Так, М. Корнев, визначаючи «політичний механізм», вказує, що: 1) він є засобом реалізації державної політики та конкретних завдань державного управління; 2) зміст і характер політичних механізмів визначається політичним режимом конкретної країни, оскільки в ньому втілюються всі засоби і методи здійснення політичної влади [3].

Політичний механізм можна розглядати з позиції діяльностного підходу. Погоджуємося з А. Мрішук, яка визначає його як сукупність різних видів діяльності політичних суб'єктів, а також способів їх взаємовідносин, формальних і неформальних пра-

вил і процедур, гарантованих міжнародним і національним правом. Відповідно, визначальним для формування політичних механізмів незалежно від сфери їх реалізації є конкретні політичні цілі [4].

Заслуговує на увагу формулювання політичного механізму, запропоноване Н. Любкіною, котра також виходить із діяльничого підходу: політичний механізм – упорядкована діяльність, за допомогою якої досягається поставлена мета; будь-які політичні механізми – інструмент досягнення політичних цілей; вони є внутрішньо взаємопов'язаною сукупністю компонентів системи, що виражає єдність політичних і правових норм, інститутів, порядку і правил діяльності, спрямованої на досягнення поставлених політичних цілей в сучасній суспільно-політичній практиці. До функцій політичного механізму Н. Любкіна відносить функції правового, структурного та ціннісного регулювання, а також класичні функції менеджменту. Зокрема: 1) правове регулювання означає здатність держави здійснювати свою діяльність на основі права та передбачає розробку і прийняття нормативно-правових актів, коригування чинного законодавства, законодавче закріплення або заборона природно сформованих порядків; 2) структурне регулювання означає здатність вирішувати поставлені політичні цілі за допомогою створення та введення нових, закріплення (або заборони) існуючих організаційних структур, соціальних інститутів, спеціальних організацій; 3) ціннісне регулювання, виконуване політичним механізмом, полягає в цілеспрямованій зміні соціальних цінностей, включаючи норми поведінки соціуму [5, с. 14].

Отже, політичний механізм можна визначити як:

- сукупність засобів реалізації державної політики, конкретних завдань державного управління, сукупність певних управлінських процедур, прийомів, об'єднаних на основі дотримання принципів, серед яких визначальними, такими, що формують їхній характер, є відповідальність, легітимність, законність, гласність, відкритість, науковість та ін. [6];

- сукупність видів діяльності суб'єктів, гарантованих законом і включених у динаміку практично-політичних відносин, які охоплюють усі стадії розвитку та функціонування політичної системи [7];

- практику реалізації управлінських процедур: розробку, прийняття та реалізацію рішень; регулювання політичних криз і конфліктів; аналіз та оцінка результатів і наслідків прийнятих рішень [8].

Звернемо увагу на специфіку політичного механізму, з'ясовану дослідницею А. Козловою. Вона вбачає її в тому, що політичний механізм опирається на державну владу (або орієнтується на її нейтралізацію), яка передбачає відносини панування та підпорядкування між взаємодіючими акторами, і в основі якої лежать примус і право, котрі освячують легітимне насилля [9, с. 28].

Система політичних механізмів, як слушно зауважує Л. Приходченко, попри відносну самостійність, є гнучким інструментом регулювання загальнодержавних, регіональних, приватних та особистих інтересів через певні структури органів публічної влади, корпоративні органи забезпечення їх реалізації в межах законів та відповідно до своїх функцій [10].

На думку автора статті, політичний механізм – це система дій політичних інститутів і

організацій, яка призначена для перетворення властивостей, характеристик, інших параметрів суспільного (соціального, економічного і власне політичного) розвитку в необхідному напрямку. Структурно політичний механізм має вхідну ланку (політичні організації та інститути, що одержують установку на напрямок розвитку) та вихідну ланку – політичні організації та інститути, поєднані з громадськими організаціями та інститутами, що забезпечують перетворення властивостей, характеристик, інших параметрів суспільного розвитку в необхідному напрямку. Організація зворотного зв'язку є невід'ємною частиною політичного механізму.

Будь-який механізм виробляє процес змін об'єкта. Це значить, що його дія не обмежується якимось одним моментом, а продовжується досить тривалий час, і в цьому проміжку може бути розбита на частини, відповідні частинам вихідного процесу. Отже, дія механізму може бути представлена як процес.

Структура політичного механізму обумовлюється: 1) політичною волею керівництва країни або політичними вимогами суб'єктів політичної діяльності; 2) сукупністю правових норм, що регулюють певні види діяльності політичних суб'єктів і визначають правовий статус державних органів; 3) сформованими взаєминами суб'єктів політичного процесу під час досягнення поставлених політичних завдань; 4) характером політичних цілей, який впливає на змістовну сторону політичного механізму.

Політичні механізми у широкому значенні можна визначити як засіб досягнення політичних цілей. Також їх можна розглядати як сукупність різних видів діяльності політичних суб'єктів, а також способів їх взаємовідносин, формальних і неформальних правил та процедур, гарантованих міжнародним і національним правом, які реалізуються відповідно до визначених політичних цілей.

Розглянувши зміст категорії «політичний механізм», доцільно перейти до аналізу безпосередньо політичного механізму соціального капіталу. Потреба такого аналізу зумовлена тим, що, на думку автора роботи, розвиток усієї соціальної системи безпосередньо пов'язаний із рівнем та якістю соціального капіталу.

Поняття «політичний механізм формування соціального капіталу» у вітчизняній політичній науці відсутнє. Певним кроком до формування такого концепта є підхід вітчизняної дослідниці проблематики державного управління О. Сидорчук, яка виділяє концепт «державний механізм формування соціального капіталу». Під ним дослідниця розуміє штучно створену складну систему, призначену для досягнення поставлених цілей щодо генерування складових соціального капіталу, яка має визначену структуру, сукупність правових норм, методи, засоби, інструменти державного впливу на об'єкт управління [11, с. 8]. Звернемо увагу, що О. Сидорчук уперше у вітчизняній науці було запропоновано узагальнену модель державного механізму формування соціального капіталу і окреслено його головні елементи (методи; важелі; інструменти; правове, нормативне та інформаційне забезпечення, політика).

Нині відсутні науково обґрунтовані відповіді щодо питання нагромадження «соціального капіталу»: чи це процес природний і багатівіковий (пов'язаний із традиціями, ментальністю) або ж може бути прискорено сформованим? На дум-

ку автора статті, процес накопичення соціального капіталу надзвичайно тривалий і трудомісткий. Як і фінансовий капітал, соціальний капітал швидше наростає там, де він вже є. Там же, де його немає, він накопичується або дуже повільно або зовсім не зростає. Розгубити ж його можна відносно швидко. Від фінансового капіталу соціальний відрізняється в одному суттєво – його не можна позичити, він не виникає миттєво передачею. Його цілеспрямоване формування і нагромадження в просторі міжособових, міжгрупових зв'язків і стосунків дає змогу знайти шлях до гармонізації політичних, соціальних, економічних інтересів, покращити можливості їх раціонального вираження на державному рівні. Наявність соціального капіталу безпосередньо впливає на досягнення стабільності в суспільстві та сприяє демократичному розвитку, а його відсутність, роз'єднаність гальмує розвиток громадянського суспільства. Нестача соціального капіталу порушує соціально схвалювані зв'язки між групами населення, ускладнює взаємодію та кооперацію між ними, скорочує легальні економічні можливості та соціальні ресурси і відкриває шлях до асоціальної поведінки, тому вагомим чинником асоціальних явищ в Україні (поряд із іншими соціально-економічними чинниками) є дефіцит соціального капіталу [12, с. 142]. Дослідження способів його накопичення, методів стимулювання виокремлюється, з огляду на вище сказане, у важливе дослідницьке завдання вітчизняної політичної науки.

У соціальному капіталі є три найважливіші компоненти: соціальні відносини як такі, завдяки яким індивіди можуть мати доступ до ресурсів своїх партнерів у спілкуванні; обсяг і якість доступних ресурсів партнера спілкування; відносини взаємності обміну.

Соціальний капітал має особливу природу, інші закони та закономірності розвитку; він формується на основі жертвованості громадян; він зростає залежно від того, наскільки його витрачають. Отримані надбання перебувають у власності всього суспільства; його може використати не лише той, хто напружує його за рахунок власного часу, енергії, здібностей і талантів, а також будь-який інший громадянин, який активно включився в процес його виробництва. Людина накопичує соціальний капітал у спільній творчій діяльності з іншими людьми все своє життя, передає його іншим людям в різних формах. У вигляді мудрості життя, матеріалізованих результатів праці, що слугують прикладом для здійснення соціально значущих вчинків. Якщо індивідуальний соціальний капітал людини не став цінністю для інших людей, не отримав визнання і попиту в суспільстві, то він і не є таким. Із моменту громадського визнання індивідуальний соціальний капітал починає свій істинний рух у суспільстві, отримуючи можливість стрімкого розвитку та зростання.

На думку автора статті, політичні механізми формування соціального капіталу – це конструйована суб'єктами політики система, призначена для генерування соціального капіталу, яка має визначену структуру, сукупність правових норм, методи, засоби, інструменти державного та позадержавного впливу на суб'єктів та об'єкти політики. Можна виділити три напрямки формуван-

ня соціального капіталу: ріст (індивідів); зв'язки (міжду членами одного співтовариства чи групи інтересів); встановлення зовнішніх контактів (із іншими співтовариствами чи групами інтересів).

Механізми формування соціального капіталу можна розділити на механізми формування та закріплення соціальних норм, включаючи і норми соціальної взаємодії; механізми формування соціальної довіри. Україна є у пошуку як механізмів першої групи, так і другої. Зокрема, постають проблеми: 1) пошуку нових форм взаємодії органів державної влади та інститутів місцевого самоврядування з громадянським суспільством; 2) налагодження системи інформування населення про діяльність влади, намагання забезпечити сталій зворотній зв'язок між інститутами влади та громадянами у рамках формування культури державно-громадського управління; 3) можливості використовувати механізми та інструментарію електронної демократії на центральному і місцевому рівнях державного управління; 4) запровадження механізмів громадської експертизи; 5) впровадження інших сучасних діалогових форм політичної комунікації.

Систематична взаємодія громадських організацій із органами державного управління та інститутами місцевого самоврядування утворює постійну й різнобічну комунікацію між владою та громадянами, забезпечує такий дефіцитний в умовах нашої країни сталій зворотній зв'язок, а через його – налагоджені канали й отримання управліннями своєчасних реакцій суспільства на дії або бездіяльність влади, що становить важливий стимул її вдосконалення [13]. Проте нині відсутня дієва система залучення громадян до розробки управлінських рішень. Традиційні форми взаємодії (відділи по роботі із зверненнями громадян) втрачають свою актуальність, а більш сучасні форми, такі, як реалізація громадянами своїх прав щодо управління територією через участь у діяльності громадських рад при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, не мають достатньої підтримки. Найзручнішою для громадян формою впливу на місцевий розвиток залишається участь у виборах місцевих рад, у той час як у європейських країнах запорукою успішного розвитку виступає активний соціальний діалог влади з населенням у різних його формах.

Однією з форм такого діалогу є створення громадських рад при органах виконавчої влади. Це звична практика країн, що сповідають демократичні принципи управління.

Партнерство держави та громадських рухів слугує не лише зміцненню існуючого громадянського суспільства, а накопиченню соціального капіталу та подальшому його розширенню. Розвиток соціального капіталу через активізацію участі населення в суспільному житті є важливою частиною концепції громадянського суспільства. Один із найважливіших аспектів соціального капіталу полягає в здатності до створення об'єднань і до взаємодії. Ця здатність зумовлена культурною специфікою, ступенем довіри. Взаємодія держави та громадянського суспільства є максимально продуктивною, коли держава та громадянське суспільство зрілі, а громадяни – соціально активні. Це є пріоритетними завданнями, на досягнення яких мають бути спрямовані всі основні ресурси країни.

Список літератури:

1. Альберда Т. Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм») / Т. Г. Альберда // Молодий вчений. – 2013. – № 2 (02). – С. 64-68.
2. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління: вид. 2-ге, доп. і випр. / В. Я. Малиновський. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. – 254 с.
3. Корнев М. О. О политических механизмах регулирования общественных отношений / М. О. Корнев // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tstu.ru/education/elib/pdf/st/2005/kornevs.pdf> – Назва з екрана. – Дата звернення: 29.07.2013.
4. Мрищук А. А. Политические механизмы противодействия внешним угрозам национальной безопасности России / А. А. Мрищук // Право и безопасность. – 2009. – № 4 (33). – С. 149-157.
5. Любкина Н. А. Политический механизм противодействия коррупции в современной России: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Наталия Андреевна Любкина; Московский государственный технический университет им. Н. Э. Баумана. – М., 2012. – 25 с.
6. Корнев М. О. О политических механизмах регулирования общественных отношений / М. О. Корнев // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tstu.ru/education/elib/pdf/st/2005/kornevs.pdf> – Назва з екрана. – Дата звернення: 29.07.2013.
7. Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / М. Лесечко, О. Сидорчук // Вісник Центр. виборч. комісії. – 2008. – № 2 (12). – С. 58-64.
8. Приходченко Л. Л. Політичний та інституційний механізми державного управління: узгодження інтересів / Л. Л. Приходченко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Електронне фахове видання. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – № 2 (38). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-2/doc/1/02.pdf> – Назва з екрана.
9. Козлова А. В. Политические механизмы обеспечения безопасности государства в экономической сфере: автореф. дис. ... докт. полит. наук.: 23.00.02 / А. В. Козлова; Рос. гос. соц. ун-т. – М., 2009. – 47 с.
10. Приходченко Л. Л. Вказ. електронне видання.
11. Сидорчук О. Г. Механізми формування соціального капіталу: державно-управлінський аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / О. Г. Сидорчук; Нац. акад. держ. управління при Президентові України. Львів. регіон. ін-т держ. управління. – Л., 2007. – 21 с.
12. Левчук Н. М. Асоціальні явища як наслідок дефіциту соціального капіталу в Україні / Н. М. Левчук // Український соціум. – 2011. – № 1. – С. 135-147.
13. Круглашов А. М. Громадські ради як комунікатор між владою та організованою громадськістю: регіональний досвід і потенціал розвитку / А. М. Круглашов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/commentaries/expert_opinion/anatolii-kruglashov/grtencial-rozvitku.htm – Назва з екрана. – Дата звернення: 09.05.2015.

Варинский В.А.

Одесский государственный университет внутренних дел

ПАРТНЕРСТВО ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВЕННЫХ ДВИЖЕНИЙ КАК ДЕЙСТВЕННЫЙ МЕХАНИЗМ НАКОПЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В статье рассматриваются понятия механизм и политический механизм формирования и накопления социального капитала в обществе. Показано проблемное поле понятий. Проанализированы основные подходы к определению механизмов формирования социального капитала и его составляющие. Обосновано, что система политических механизмов является гибким инструментом регулирования общегосударственных, региональных, частных и личных интересов через определенные структуры органов публичной власти, корпоративные органы обеспечения их реализации в пределах законов и в соответствии со своими функциями.

Ключевые слова: социальный капитал, политические механизмы, партнерство, доверие, общественные движения, активный социальный диалог, власть, демократические принципы управления.

Varinski V.A.

Odessa State University of Internal Affairs

PARTNERSHIP OF THE STATE AND PUBLIC MOTIONS AS AN EFFECTIVE MECHANISM OF SOCIAL STOCK ACCUMULATION IS IN SOCIETY

Summary

In the article concepts are examined mechanism and political mechanism of forming and social stock accumulation in society. The problem field of concepts is shown. The basic going near determination of mechanisms of forming of social capital and his constituents is analysed. It is reasonable, that the system of political mechanisms is the flexible instrument of adjusting of national, regional, private and personal interests through the certain structures of organs of public power, corporate organs of providing of their realization within the limits of laws and in accordance with the functions.

Keywords: social capital, political mechanisms, partnership, trust, public motions, active social dialogue, power, democratic principles of management.

УДК 327 (438):327.51 (4-261.24-262.5)

ІДЕЯ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО СОЮЗУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ПОЛЬЩІ

Мандзюк О.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено теоретичні питання формування концепції Балто-Чорноморського союзу, а також обґрунтовано її актуальність у сучасних умовах. Значну увагу приділено історичному екскурсу та передумовам виникнення ідеї «Міжмор'я» як перспективі майбутнього регіонального утворення. У статті викладено історичні факти та події, які помітно вплинули на подальший розвиток ідеї Балто-Чорноморського співробітництва. З'ясовано, що сучасна геополітична ситуація вимагає більш тісного безпекового, політичного та економічного співробітництва не лише у рамках НАТО чи ЄС, а і розширення меж шляхом створення нових регіональних утворень, наприклад Балто-Чорноморського союзу.

Ключові слова: геополітика, Центральна-Східна Європа, Республіка Польща, Балто-Чорноморський союз, концепція «Міжмор'я».

Постановка проблеми. У світлі нещодавніх подій, а саме: української кризи, постійного страху прибалтійських країн перед Росією і швидкого вступу Чорногорії в НАТО, ідея Інтермаріума готова ще раз стати геополітичним імперативом і платформою для нової архітектури безпеки. У силу геополітичних причин Польща є одним із ініціаторів формування нового державно-політичного європейського простору на регіональному та субрегіональному рівнях, який формується внаслідок нео-імперської політики Росії. Розбудова Балто-Чорноморської осі та формування нового формату для співпраці країн регіону стає в сучасних умовах одним із геополітичних пріоритетів не лише для Республіки Польща, а й для її близьких сусідів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема Балто-Чорноморського співробітництва привертає значну увагу як політиків, так і науковців з огляду на її актуальність. Ґрунтовні дослідження цього питання можна знайти серед вітчизняних вчених, а саме у працях О. Надтоки [4], В. Іщука [2], Є. Магди [3], в яких аналізується розвиток інтеграційних процесів та ідей міжрегіонального об'єднання на теренах Балто-Чорноморського простору. Балто-Чорноморський регіон у геополітичному вимірі досліджує П. Панасюк [5]. Деякі аспекти ролі Польщі в налагодженні Балто-Чорноморського співробітництва спробував дослідити М. Генік [1]. Як зазначає дослідник, концепція інтеграції Балто-Чорноморського регіону стала популярною в середовищі польської опозиції і розглядалася як інструмент боротьби за незалежність та гарантування безпеки. Особливої уваги заслуговує і науковий доповідь російського політолога О. Неменського [6], зокрема праця «Простори та ідеології Східної політики Польщі». З-поміж зарубіжних дослідників варто виділити напрацювання польських вчених Корната М., Хакера Х., Новака А. та Конарського М., що зробили вагомий внесок у вивчення ідеї «Міжмор'я», виокремивши основні концепції та проблеми їх реалізації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що рівень дослідження цієї проблеми в українській політичній думці є достатньо високим, однак, не охоплює повною мірою розгляд Балто-Чорноморського союзу в період глобалізації та нових геополітичних реалій, які вказують на те, що об'єднання країн Центральної та Східної Європи з метою створення

спільного простору безпеки, може бути єдиним правильним кроком. Особливий акцент у дослідженні поставлено на концептуальному аналізі геополітичної думки та її сприйнятті у польському науковому середовищі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є всебічний аналіз процесу трансформації ідей Балто-Чорноморського союзу у польських політичних колах.

Виклад основного матеріалу. Геополітична концепція «Міжмор'я», менш відома як «Третя Європа», з'явилася у польській зовнішній політиці ще в 30-тих роках минулого століття. Коріння концепції сягають епохи формування польської держави після завершення I Світової війни. Однак, подібні ідеї з'являлися в інтелектуальних середовищах і за межами Центральної Європи, наприклад, у французькому проекті А. Тардьє (1932), в Східному пакті (1934-1935), чи в редакціях Придунайського Пакту (1932-1936). Тогочасна міжвоєнна Польща була найбільшою країною в Центрально-Східній Європі а, отже, польські політики відводили їй роль природного лідера в регіоні.

Польські автори знайшли коріння концепції «Міжмор'я» ще в політиці польських монархів та державних мужів за часів Середньовіччя. Найбільш визначною вважається розробка так званої Ягеллонської концепції, яка призвела до об'єднання чотирьох країн: Польщі, Угорщини, Чехії та Литви під владою однієї династії в 15-м столітті. Свою назву ця ідея отримала від польської королівської династії Ягеллонів, що зійшла на престол в 1386 році і вперше застосувала на практиці механізм створення федеративної держави, що об'єднала Польське королівство і Велике князівство Литовське. Інтерес до Ягеллонської ідеї виник у польських істориків в 1920-х і 1930-х роках у зв'язку з актуальною на той момент проблемою дипломатичних взаємин з Литвою і питанням приналежності Вільнюса. Практичним втіленням Ягеллонської ідеї вважається політика прометеїзма. Доповнюючи Ягеллонську концепцію, вона ставила перед собою мету розчленування Росії шляхом підтримки національних рухів меншин на її території. Натомість Польща повинна була принести «звільнення» для цих народів та об'єднати їх в федерацію під своїм головуванням [6].

У середині 19-го століття польський граф Чарторийський представив план Федерального союзу країн Центральної Європи, спрямованого проти Росії.

Реалізація цього плану, на його думку, сприятиме появі польської держави в якості регіонального лідера [7, с. 11-33].

Витоки концепції «Міжмор'я» у сучасному її розумінні можна прослідкувати відразу після Першої світової війни. Польський генерал і політик Ю. Пілсудський (1867-1935), намагаючись зміцнити незалежність новоствореної польської держави, запропонував створення конфедерації, що б відтворювала багатонаціональну і багатокультурну традицію колишньої Речі Посполитої. Пілсудський вважав, що її відновлення дозволить державам Центральної Європи уникнути домінування в своєму регіоні Німеччини або ж Росії [7]. Однак, ідею втілити не вдалося: СРСР і всі західні держави, за винятком Франції, її відкинули. Ця конфедерація мала простягатися від Чорного й Адріатичного морів до Балтійського, що підкреслювалося в її назві. Втім, тимчасова поява незалежної України (1918-1922) та вкрай напружені польсько-литовські відносини не допустили створення такого роду союзу [2].

В кінці 30-х і початку 40-х років ідея союзу земель, що лежать між Балтійським, Чорним, Егейським і Адріатичним морями була відроджена урядом Польщі у вигнанні під керівництвом генерала Владислава Сікорського. До розробки проекту БЧС тою чи іншою мірою був причетний польський міністр закордонних справ Юзеф Бек. Побудувавши свою політику на прагматичному розрахунку геополітичних змін в Європі протягом 30-х років, коли два антагоністичні блоки розпочали своє формування: фашистський блок на чолі з Німеччиною та блок західних держав, на чолі з Великобританією і Францією, він вважав за необхідне створення третьої групи держав Центральної Європи, що могли б стати «третьою Європою». На його думку, єдино вірним шляхом для Польщі уникнути загрози є баланс між двома сусідніми сильними державами: Росією та Німеччиною. На додачу, план передбачав розвиток співпраці з Сполученим Королівством, тісні зв'язки з Туреччиною та Японією, а особливо – тісне партнерство з меншими країнами Центральної Європи [10].

Велике значення для розвитку ідеї союзу Балтійсько-Чорноморського морів мала робота польського вченого Єжи Небжицького «Геополітика: стратегія та кордони» (1945), у якій він довів тезу про визначну роль територій поблизу Балтійського і Чорного морів на «карті Європи». Зокрема, вчений стверджував, що простір між Балтійським та Чорним морем стримує експансію держав Західної Європи на схід і навпаки.

Після 1945 року, реалізація концепції «Міжмор'я» стає неможливою через біполярність міжнародних відносин та радянський контроль над цими територіями. Ідея цієї концепції підтримується лише в польських емігрантських колах у Парижі, де в 1948 році прийнято «Конвенцію щодо країн Міжмор'я», що задекларувала союз шістнадцяти держав Центральної і Східної Європи [9].

У 1960-х роках політик і публіцист Єжи Гедройц та політолог Юліуш Мерошевський адаптували концепцію «Міжмор'я» до геополітичної реальності післявоєнного світу в своїй доктрині «ULB (Україна – Литва – Білорусія), викладеної на сторінках емігрантського польського журналу «Культура» в 1974 році. В їхній концепції центральне місце надавалося незалежним де-юре Україні, Литві та Білорусі, як суміж-

ним утворенням під контролем зовнішніх сил, а Польщі діставалася роль регіонального лідера. Ця концепція дістала назву лінії Гедройца-Мерошевського і стала основою сучасної східноєвропейської дипломатії Польщі [11, с. 15].

На початку 1990-х рр. одним із ініціаторів відродження Європейської конфедерації у вигляді Балто-Чорноморського союзу був колишній президент Польщі Лех Валенса та його ідея «НАТО-біс» [12]. Через те, що повноправне членство в НАТО відкладалося на невизначений період, Л. Валенса висунув ініціативу, що передбачала участь країн Східної Європи в союзі Чорноморсько-Балтійської осі. У 1992 році під час свого офіційного візиту до Німеччини польський політик оприлюднив ідею створення групи НАТО-біс на перехідний період, до якої увійшли б колишні країни-члени РЕВ та Організації Варшавського договору. На такій хвилі ентузіазму у березні 1993 року в Польщі вийшла книга Томаша Шчапаньського «Міжмор'я», де було описано потенційно можливі варіанти формування Балто-Чорноморського союзу та надано прогноз про майбутні відносини регіону з Західною Європою, Скандинавією та Російською Федерацією. Однак, ця концепція зазнала нищівної критики як всередині Польщі, так і в країнах регіону, оскільки, фактично, вела до закріплення поділу Європи та відсувала на невизначений час їх повномасштабне членство у євроатлантичних структурах [3].

Заснування Ради держав Балтійського моря (РДБМ) у березні 1992 року в Копенгагені та створення під час саміту у Стамбулі в червні 1992 року Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС) дало поштовх до якісно нового етапу розвитку ідеї співпраці в рамках Балто-Чорноморського співробітництва, адже паралельний розвиток цих регіональних утворень сприяв взаємній зацікавленості та інтенсифікації зв'язків між державами-членами. На сучасному етапі ця ідея офіційно вперше прозвучала під час саміту країн регіону у вересні 1997 р. у Вільнюсі. Згодом, на Конгресі країн «Міжмор'я» затверджено проект Статуту Балто-Чорноморської Асамблеї, що являє собою громадську організацію з міжнародним статусом, створену для підтримки стабільності, безпеки та налагодження багатосторонньої співпраці.

Одночасно із самітом у Ялті 1999 року, главами держав та урядів Балто-Чорноморського регіону було проведено конференцію під гаслом «Балто-Чорноморське співробітництво: до інтегрованої Європи без розділювальних ліній», на якій країни-учасники задекларували спільне бажання формувати безпечний та стабільний простір у регіоні, налагоджувати двосторонню співпрацю через спільні проекти у політичній, економічній, екологічній та енергетичній сферах, а також взаємно співпрацювати для зміцнення потенціалу участі країн на шляху до європейської та євроатлантичної інтеграції. Налагодження співробітництва між Радою держав Балтійського моря та Організацією Чорноморського економічного співробітництва однозначно сприяло створенню реальних передумов для реалізації ідеї «Міжмор'я» [4].

Прихильником концепції об'єднання Балто-Чорноморського регіону був також і президент Польщі Лех Качинський. Саме він пропонував провести конференцію по «Міжмор'ю», користуючись новими можливостями – змінами в Укра-

їні, пов'язаними з першим Майданом. Однак планам не вдалося реалізуватися через його раптово загибель в авіакатастрофі під Смоленськом. Втім, незважаючи на це, в листопаді 2010 року в сусідньому Вільнюсі (Литва) все ж пройшла міжнародна наукова конференція «Новий регіон Європи: парадигми регіонального розвитку в Балтійсько-Чорноморському регіоні». На конференції представники академічних кіл, політики, журналісти, експерти-аналітики з Литви, Білорусі, Росії, Молдови, України, Угорщини та інших країн ЄС обговорювали питання існування загального регіонального простору – Балто-Чорноморського Міжмор'я.

Зміна керівництва у Польщі у 2015 році дала новий імпульс ідеї «Міжмор'я». Новообраний Президент Польщі Анджей Дуда висловився за відродження даного проекту конфедерації. Напередодні інавгурації 6 серпня 2015 р. А. Дуда висловився за створення Балто-Чорноморського альянсу держав у складі Польщі, України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії та шести країн колишньої Югославії. Окрім того, він зазначив, що ключова роль у цьому проекті відводиться Україні. Очевидно, що основою для формування будь-яких геополітичних утворень на Балто-Чорноморській осі має стати ідея спільного простору безпеки. Уже сьогодні Україна й Польща мають спільні проекти у безпековій сфері: виробництво боєприпасів, інженерної техніки та технологій захисних споруд, удосконалення медичного забезпечення. Однак, щоб проект Балтійсько-Чорноморської конфедерації був повноцінним і життєздатним одного безпекового аспекту замало. Надзвичайно важливою є також економічна складова його реалізації. Прибалтійські й причорноморські країни вже сьогодні співпрацюють у різних сферах економіки на двосторонньому рівні, проте у разі їх входження в БЧК вони отримують можливість здійснювати і багатосторонні великомасштабні

економічні проекти, особливо беручи до уваги унікальне геостратегічне положення регіону на перехресті важливих торгівельних шляхів, наявність портів та налагодженої системи наземних і водних шляхів сполучення. Все це в комплексі розкриває високий потенціал проекту «Міжмор'я» та його привабливість для держав регіону.

Висновки. Проект «Міжмор'я» можна розглядати як амбітний та сміливий. Впродовж довгого періоду часу реалізація цієї геополітичної ідеї піддавалася критиці та зазнавала краху, втім досі це питання залишається відкритим. Деякі автори підкреслюють той факт, що Польща не в змозі впливати на менші країни через обмежений потенціал впливу в цьому регіоні. Зважаючи на історію взаємин між Польщею та її сусідами, часто недовіра до польських ініціатив відбувалася через призму образу експансіоністської держави. Це було пов'язано насамперед з анексією Вільнюса в 1922 році, з подіями у Литві та у Чехословаччині в 1938 році. Навіть відомий фахівець Х. Сетон-Вотсон описав проект «Міжмор'я» як прояв польського імперіалізму». Однак, сучасна реальність є відмінною. Подібні блоки набувають у сучасному світі усе більшого значення. Ми бачимо це на прикладі Франції, яка буде Середземноморський союз (країни Південної Європи і Північної Африки), або Скандинавського союзу Данії, Фінляндії, Швеції, Норвегії та Ісландії.

Агресивні дії Росії на території України є поштовхом для консолідації сил в регіоні. Тому варто замислитися над створенням сильного регіонального союзу, що сприятиме посиленню стабільності та безпеки в регіоні. Більше того, незважаючи на диференціацію держав регіону щодо членства в організаціях, такого роду регіональний союз у жодному випадку не суперечив би членству окремих країн в інших об'єднаннях, а навпаки – створив би надійну платформу для інтенсивного діалогу між ЄС, НАТО та країнами, які не входять у ці утворення.

Список літератури:

1. Геник М. Інтеграційні процеси Балто-Чорноморського регіону в політичних концепціях польської антигегемонічної опозиції // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року). – Львів, 2008. – С. 268-275.
2. Іщук В. Балто-Чорноморський Союз може стати надійним щитом європейської і євроатлантичної цивілізації // Геополітична думка України. Архів публікацій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://geopolityka-90-ch.blogspot.com/>
3. Магда Є. Концептуальні засади розширення НАТО: сучасний вимір // Сучасні міжнародні відносини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/minzv/11.pdf>
4. Надтока О. Балто-Чорноморський союз: історична ретроспектива і політична перспектива // Наукові записки НаУКМА. Серія: Гуманітарні науки. – Т. 22. Частина 1. – Київ: Видавництво «КМакадемія», 2003. – С. 148-157.
5. Панасюк П. Балто-Чорноморський регіон: геополітичний шанс // Економічний часопис – XXI. – 2006. – № 3-4. – С. 11-17.
6. Неменський О. Пространства и идеологии восточной политики Польши [Електронний ресурс] / О. Неменський // Европа старая и новая. – 2007. – № 8. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oikumena/europe/prostranstva_i_ideologii_vostochnoi_politiki_polshi_2007-8-13-16-8.htm
7. Hacker H. Středoevropské plány jako pokusy o evropské mírové uspořádání. Střední Evropa, 1996/56, p. 11-33.
8. Nowak A. Geopolityczne koncepcje Józefa Piłsudskiego [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.omp.org.pl/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=726>
9. Konarski M. Czy warto wracać do «międzymorza». [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.psz.pl/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1291
10. Kornat M. Realna koncepcja czy wizja ex post? Polska idea «Trzeciej Europy» (1937-1938). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://politologia.wsb-nlu.edu.pl>
11. Mieroszewski J. Rosyjski 'kompleks polski' i obszar ULB / J. Mieroszewski // Gazeta Wyborcza. – № 284 (04/12/2004). – S. 14-17.
12. The Baltic states: security and defence after independence / Peter Van Ham. 1995. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://politologia.wsb-nlu.edu.pl>
13. Електронний ресурс: <http://edvardas.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2009/10/baltic-states-security-1995>.

pdf

Мандзюк Е.Р.

Львовський національний університет імені Івана Франко

ИДЕЯ БАЛТО-ЧЕРНОМОРСКОГО СОЮЗА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ ПОЛЬШИ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы формирования концепции Балто-Черноморского союза, а также обоснованно ее актуальность в современных условиях. Значительное внимание уделено историческому экскурсу и предпосылкам возникновения идеи «Междуморья» как перспективе будущего регионального образования. В статье изложены факты и события, которые заметно повлияли на дальнейшее развитие идеи Балто-Черноморского сотрудничества. Выяснено, что современная геополитическая ситуация требует более тесного безопасного, политического и экономического сотрудничества не только в рамках НАТО или ЕС, а и расширение границ путем создания новых региональных образований, например Балто-Черноморского союза.

Ключевые слова: геополитика, Центрально-Восточная Европа, Республика Польша, Балто-Черноморский союз, концепция «Междуморья».

Mandzyuk O.R.

Ivan Franko National University of Lviv

BALTIC-BLACK SEA UNION IDEA THROUGH FOREIGN POLITICAL CONCEPTS OF POLAND

Summary

The article examines the theoretical concept of the formation of the Baltic-Black Sea Union and proves its relevance in the modern world. Special attention is paid to the historical overview and background of the idea of «Intermarium» as the prospective of future regional formation. The article presents the historical facts and events that significantly influenced the further development of the idea of Baltic-Black Sea cooperation. It was found that the current geopolitical situation requires closer security, political and economic cooperation not only within NATO or EU but also expanding the boundaries by creating new regional entities, such as the Baltic-Black Sea Union.

Keywords: geopolitics, Central and Eastern Europe, Poland, the Baltic-Black Sea Union, the concept of «Intermarium».

УДК 327

ВПЛИВ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ФАКТОРУ НА ФОРМУВАННЯ ВЕКТОРІВ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН СУЧАСНОГО СВІТУ

Петльована Л.Ю.

Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядаються основні аспекти впливу енергетичного фактору на тенденції розвитку міжнародних відносин. Визначено основних акторів світового енергетичного ринку та вектори реалізації їх інтересів. Подається аналіз розвитку різновидів енергетичних ресурсів та їх впливу на світові геополітичні процеси. Описуються основні інтереси акторів міжнародних відносин в регіонах багатих на запаси вуглеводневих ресурсів. Особлива увага приділяється розгляду перспектив використання альтернативних, відновлюваних природних ресурсів в світовій енергетичній сфері.

Ключові слова: енергетичний фактор, геополітика, геоелектроніка, геоенергетика, зовнішньополітична стратегія, енергетичні ресурси.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття характеризується активним розвитком нових форм співпраці між країнами на міжнародній арені. Форми такої співпраці являють собою появу нових геополітичних векторів співробітництва, що спеціалізуються на розвитку як регіональної, так і глобальної співпраці. Одним з ключових факторів розвитку сучасних міжнародних відносин є освоє-

ня та регулювання відносин у сфері енергетичного співробітництва держав. Енергетичний фактор постійно знаходиться в орбіті світової політики, енергетичні проблеми набувають все більш глобального характеру та багато в чому визначають економічну і політичну стабільність у світі.

Боротьба країн за контроль над енергетичними ресурсами та ринками веде до пошуку ефектив-

них шляхів співпраці в сфері зовнішньої політики та сприяє активній участі держав в розвитку глобальних енергетичних процесів. В цьому контексті актуальним стає питання дослідження впливу енергетичної складової на формування та реалізацію зовнішньополітичних інтересів провідних держав та окремих регіонів на міжнародній арені. Враховуючи стрімкий розвиток ситуації на міжнародній арені та появу нових факторів міжнародної взаємодії, зумовлено актуальність вивчення проблем енергетичної дипломатії на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

В даній статті зосереджується увага на якісному впливі енергетичного фактору на формування дво- та багатосторонніх відносин між державами в умовах сучасного міжнародного співробітництва, розкривається ретроспектива розвитку енергетичної складової як чинника, що формує напрями зовнішньополітичних стратегій провідних держав світу.

Аналіз основних досліджень та публікацій.

Питання міжнародних енергетичних відносин і сучасної енергетичної дипломатії привертають усе більшу увагу вчених різних профілів. Видано чимало робіт з окремих аспектів зазначеної проблематики. Разом з тим, спостерігається дефіцит спеціалізованих комплексних праць, присвячених дослідженню міжнародного транзиту вуглеводнів, ролі енергетики в забезпеченні економічної безпеки учасників глобального енергетичного ринку. У теорії міжнародних відносин залишається недостатньо дослідженим взаємозв'язок енергетичної безпеки, енергетичної геополітики, енергетичної дипломатії та енергетичної конфліктології з зовнішньополітичними проблемами [4]. Питання дослідження впливу енергетичного фактору на міжнародні відносини є недостатньо розкритим вітчизняними авторами. Тут можемо виділити роботи науковців Дипломатичної академії при МЗС України, а також ряд офіційних, урядових документів, що регламентують стратегії енергетичного розвитку України в найближчій перспективі. В Україні даний напрям представлений науковими роботами В. Омельченка, О. Дікарева, О. Суходолі, М. Гончара. Більш глибоко згадана тематика розкрита у працях російських та західних авторів, зокрема З. Бжезінського, Д. Фрідмана, А. Коена, В. Салигіна, С. Жизніна та ін.

Мета статті. Головною метою даної роботи є розгляд та аналіз існуючих особливостей впливу енергетичного фактору на сучасний світополітичний процес, підкреслення визначаючої ролі такого впливу на сфері реалізації геополітичних, гео економічних та геоенергетичних інтересів держав на сучасній міжнародній арені.

Виклад основного матеріалу. На світовому ринку енергетичних ресурсів ключову роль відіграють близько двадцяти держав, що володіють значними запасами нафти. Для таких країн видобуток згаданого ресурсу є ключовим джерелом державного прибутку, а саме тому провадження і розширення нафтової індустрії є стратегічним напрямом зовнішньої та внутрішньої політики. В цьому контексті, найбільш важливе значення для світових ринків займає група країн Перської затоки, окремі країни Південної Америки та Північної Африки, а також Росія. Поряд з величезними запасами нафти ці країни володіють також запасами природного газу. Згадані країни суттєво різняться між собою в напрямку соціально-економічного розвитку, відрізняються також

напрямами і інтересами в геополітичному, гео економічному та геокультурному співробітництві.

Найбільша частка світових запасів нафти припадає на регіон Середнього Сходу. На другому місці (100,1 млрд т.) - Латинська Америка (17,1 млрд тонн), за нею йде Росія і країни СНД (15,2 млрд тонн) [5].

Поняття енергетичної дипломатії стає актуальним з 70-х рр. XX століття, коли відбуваються перші енергетичні кризи, зумовлені ростом цін на нафту від її експортерів – країн Перської Затоки та Близького Сходу. Саме в цей період фактор енергетичної співпраці почав набувати глобального характеру, оскільки з'явилися два блоки країн – виробники та споживачі енергетичних ресурсів. Нафта була визначена як основне джерело енергії, тому країни, які володіли в повній мірі її запасами визначали вектори співробітництва в енергетичній сфері.

На цьому етапі можемо говорити про те, що якими б значними запасами енергоресурсів не володіла держава, вона не може стати впливовим гравцем на енергетичному ринку тільки з цієї причини. Цей факт пояснюється політичною та суспільною нестабільністю країн Близького Сходу, які нині фактично неспроможні самостійно контролювати і розпоряджатися власними ресурсами. Вони піддаються впливу глобальних геополітичних гравців, які проникають в цей регіон з метою реалізації власних національних інтересів та поширення свого ж таки впливу в зацікавлених субрегіонах.

З іншого боку така ситуація не є справедливою для окремих країн, що володіють значним енергетичним потенціалом. Як приклад можемо говорити про енергетичну стратегію Російської Федерації (РФ). Країна володіє значним ресурсним потенціалом з можливістю налагодження широкої мережі експорту згаданих ресурсів. В останні десятиліття XX століття РФ розширила свої енергетичні «транспортні коридори» через Україну в Європу, а також в іншому напрямі до країн Каспійського регіону. Енергетична політика РФ є, по суті, ключовим фактором впливу даної країни на міжнародній арені.

Боротьба за володіння енергоресурсами, за право їхнього транспортування, за вплив на ринок енергоносіїв стала сьогодні найважливішим фактором реалізації інтересів держав світу, їхньої політичної поведінки, базою політичних і економічних союзів і навіть джерелом міжнародних конфліктів [7]. Енергоресурси наділяють країну значною політичною силою. Це можна пояснити як з геополітичної так і з геоекономічної точки зору. Держава успішно може використовувати запас своїх енергетичних ресурсів та канали їх транспортування для вирішення завдань геополітичного та геоекономічного характеру.

Протягом тривалого часу енергетика не грає значної ролі в міжнародній політиці. Однак ситуація докорінно змінилась в XX столітті, коли використання антропогенної енергетики стало запорукою успішного просування індустріального розвитку держав на міжнародній арені.

В еволюції розвитку енергетичних ресурсів виділяють декілька етапів, що характеризуються вдосконаленням вже існуючих та появою нових способів видобутку та використання вуглеводневих, атомних, відновлюючих ресурсів та ін. В першій половині XX століття використання ядерної енергетики стало найбільш вигідним способом

забезпечення держав енергією. Це пояснювалось можливістю створення АЕС, де атомна енергія використовувалась для виробництва електроенергії, яка могла замінювати інші високоартисні і дефіцитні джерела енергії такі як нафта і газ. Однак, наявний низький рівень використання мирних атомних технологій, важкі аварії на АЕС в різних країнах стали причиною обмеження широкого використання атомної енергії. В свою чергу, ті країни, які володіли можливостями для створення такого роду ресурсів стали провідними країнами і на сьогоднішній день, країни, що визначили себе як «ядерні країни», відповідно до чинних міжнародно-правових вимог, виступають провідною силою на міжнародній арені.

«Традиційна енергетика» стала дійсно геополітичним фактором з початку XX століття. В цей час спостерігався бурхливий розвиток індустріального суспільства, який потребував значних затрат в якості енергії, що тоді надавалась за рахунок вугілля, а згодом нафти та газу. Такі ресурси характеризуються нерівномірністю свого розміщення по території Землі, тому їх використання стало далеко не завжди доцільним і вигідним для окремих країн, що не володіли їх запасами. Подібна ситуація сприяла появі «монополістів», що забезпечували доступ споживачів до нафтопродуктів, а також виникненню окремих країн, що реалізовували свої геополітичні та гео економічні інтереси в регіонах, багатих на поклади вуглеводневих джерел енергії (зокрема США на Близькому Сході). Таким чином нафта стала одним з найважливіших факторів геополітики, а згодом і гео економіки.

В другій половині XX століття нафта стала домінуючим ресурсом світової енергетики. Сформувався ряд країн та їх угруповань зовнішньополітична та зовнішньоекономічна діяльність яких базувалась на експортно-імпортних операціях згаданого енергетичного ресурсу. Провідну роль в цьому плані грали країни ОПЕК, які володіли найбільшими запасами нафти, а також мали відкриті можливості для її експорту. В цей час геополітичний фактор енергетичної дипломатії почав грати значну роль, оскільки світ чітко розділився на країн-експортерів та країн-імпортерів нафти. Це той ресурс, який став основою виробництва провідних країн Європи, Азії, США. Кожна з країн згаданих регіонів мала свої власні геополітичні, гео економічні та гео енергетичні інтереси в регіоні Близького Сходу. Співпраця з країнами Перської затоки стала для них пріоритетним напрямом в здійсненні зовнішньої політики.

Поряд з цим варто звернути увагу на розвиток і розширення енергетичної міці Російської Федерації, яка також стала ключовим експортером енергоресурсів, зокрема природного газу, до країн Європи та Каспійського регіону. Геополітичний характер енергетичної взаємодії держав на міжнародній арені найбільш гостро був проявлений саме наприкінці XX – на початку XXI століття.

Російські фахівці стверджують, що за останні часи в структурі світового енергетичного ринку відбулися масштабні зрушення. Нафта, як і раніше, виступає енергоносієм загальносвітового значення, газ – переважно регіонального, вугілля – локального. Існуюча практика взаємовідносин виробників та споживачів енергоресурсів усе менше влаштовує обидві сторони, оскільки за умов поглиблення глобалізаційних процесів механізми формування енергетичного ринку, що склалися в другій половині XX століття, вже не діють [1].

Енергетична складова стала основою внутрішньополітичної та зовнішньополітичної стабільності цілих країн та регіонів. Ситуація стала змінюватися після поширення ідеї використання альтернативних, нетрадиційних джерел енергії. В цьому контексті можемо говорити про застосування на практиці видобутку енергії на вітрових та гідроелектростанціях, вироблення енергії з допомогою сонячної енергії та ін. Ці досягнення значно розширили ресурсну базу енергетики та помітно збільшили можливість взаємозаміни традиційних і до того ж вичерпних енергоресурсів. Зменшення ролі окремих видів енергоресурсів в більшості секторів використання енергії зменшить роль енергетики як фактору геополітики. Це твердження можна пояснити тим, що використовувати енергію не антропогенних, а природних джерел видобутку енергії (наприклад вітру чи сонця) матимуть можливість не таке ж обмежене число держав як це було в ситуації з нафтою та газом. В один момент світ постав перед проблемою вичерпності згаданих ресурсів, однак альтернатива їх заміни відновлюваними джерелами енергії стає все більш актуальною на сучасному етапі розвитку співпраців рамках світового енергетичного ринку. Кожна держава світу для збільшення ефективності ведення власної промислової чи господарської галузі, що потребує значних енергетичних затрат стане чітко розуміти таку динаміку розвитку, в рамках якої самозабезпечення необхідною кількістю енергії стане можливим для кожної окремої держави. Тут же стане втрачатися той налагоджений зв'язок експортно-імпортних «енергетичних транзакцій» і геополітичний фактор стане все менше проявлятися в такому колі взаємодії. Не можна говорити про те, що такий сценарій матиме право на існування найближчим часом, однак реалізація такої перспективи стане можливою вже ближче до кінця поточного століття. Результати роботи сучасних науковців стверджують той факт, що використання альтернативних джерел енергії стане дійсно дієвим для забезпечення потреб в енергії всієї світової спільноти. «Національне управління США з аеронавтики і досліджень космічного простору (NASA) з 70-х років XX століття брало участь у дослідженнях, пов'язаних з виробництвом енергії в космосі, просуваючи ідею космічної сонячної енергії (SSP)» [6]. Автор стверджує, що в середині XXI століття цю систему дійсно стануть використовувати і згаданий космічний енергетичний проект стане частиною повсякденного життя.

В країнах сучасної Західної Європи вже широко використовуються альтернативні джерела енергії у вигляді вітрових станцій та сонячних батарей. Наразі ми не можемо говорити про масштабність такого використання, хоча маємо всі підстави вважати, що поширення таких технологій, в першу чергу, економічно вигідне для країн споживачів енергетичних ресурсів і наряду з цим вирішує всі питання, що стосуються проблеми вичерпності «традиційних» вуглеводневих ресурсів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можемо зробити висновки про те, що енергетичний фактор чинить визначальний вплив на перебіг різного роду процесів в сучасній системі міжнародних відносин. Енергетичний фактор стає фактором світової політики, адже він чинить значний вплив на формування її напрямів та векторів,

визначає рівні та методи співпраці між державами. Важливою в енергетичній взаємодії держав є геополітична складова, оскільки саме від географічного розміщення енергоресурсів залежить те, яким чином держави будуть реалізовувати власну зовнішню політику в такому регіоні. Це можемо констатувати і на прикладі поширення впливу США на Близькому Сході, і на основі транскордонного постачання енергоресурсів РФ до країн Європи та «Євразійських Балкан» [2]. Енергоресурси стають ключем до перетворення деяких регіональних держав у світові держави [3]. Саме тому можемо констатувати залежність енергетичної безпеки окремих держав від глобальних взаємодій на міжнародній арені.

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що класична «вуглеводнева» енергетика може стати далеко не єдиним якісним джерелом постачання енергії. Існує перспектива використання альтернативних джерел енергії з розряду відновлюваних, природних джерел та енергії атомного ядра. Існує великий потенціал використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії як за кількістю альтернативних енергетичних джерел, так і за масштабом їх упровадження в систему всеохоплюючого використання. Розширення таких систем зменшить геополітичний вплив енергетичного фактору, однак ніяк не зменшить його важливість в процесі реалізації регіональних та глобальних інтересів акторів світової політики.

Список літератури:

1. Байков Н. Перспективы развития мировой энергетики до 2030 г. // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 5. – С. 19-30.
2. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американське панування та його геостратегічні імперативи / З. Бжезінський // Львів-Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
3. Богданова Т.Є. Енергетичний фактор у міжнародних відносинах (огляд наукової літератури) / Т.Є. Богданова // Видання ЧДУ ім. Петра Могили – Наукові праці – Історія – Том № 76. – 2008. – С. 109-112.
4. Магда Є. Основні засади сучасної енергетичної дипломатії Російської Федерації [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/osnovni-zasadi-suchasnoji-energetichnoji-diplomatiji-rosii>
5. Тимакова Т.А. Роль энергетических ресурсов в современной мировой экономике // Из-во «Научные технологии» Серия «Экономика и право» № 11, 2014. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.vipstd.ru/nauteh/index.php/---ep14-11/1322-a>
6. Фридман Д. Следующие 100 лет. Прогноз событий XXI века [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://velesova-sloboda.vho.org/archiv/pdf/fridman-sleduyushchie-100-let-prognoz-sobytyi-xxi-veka.pdf>
7. Шевцов А.І., Дорошкевич А.З. «Енергетична дипломатія в сучасних реаліях» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/87.htm>

Петлєвана Л.Ю.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ВЛИЯНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ФАКТОРА НА ФОРМИРОВАНИЕ ВЕКТОРОВ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ СТРАН СОВРЕМЕННОГО МИРА

Аннотация

В статье рассматриваются основные аспекты влияния энергетического фактора на тенденции развития международных отношений. Определены основные акторы мирового энергетического рынка и векторы реализации их интересов. Дается анализ развития разновидностей энергетических ресурсов и их влияния на мировые геополитические процессы. Описываются основные интересы акторов международных отношений в регионах богатых запасами углеводородных ресурсов. Особое внимание уделяется рассмотрению перспектив использования альтернативных, возобновляемых природных ресурсов в мировой энергетической сфере.

Ключевые слова: энергетический фактор, геополитика, геоэкономика, геоэнергетика, внешнеполитическая стратегия, энергетические ресурсы.

Petlovana L.Y.

Kyiv National University of Culture and Arts

THE INFLUENCE OF THE ENERGY FACTOR ON THE FORMATION OF THE COUNTRIES FOREIGN POLICY VECTORS IN THE MODERN WORLD

Summary

In article the main aspects of influence of a energy factor on tendencies of the international relations are considered. The main actors of the world energy market and vectors of implementation of their interests are determined. The analysis of the development of varieties of energy resources and their impact on the global geopolitical processes are given. The main interests of the actors of international relations in regions is rich in hydrocarbon resources are described. Special attention is paid to the prospects of the use of alternative, renewable natural resources in the world energy sector.

Keywords: energy factor, geopolitics, geoeconomy, geoenergetics, foreign policy strategy, energy resources.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796:338.28

ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОЛОВОГО ДИМОРФИЗМА И РЯДА РЕПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У СПОРТСМЕНОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ТРИАТЛОНОМ

Бугаевский К.А.

Институт здоровья, спорта и туризма
Классического частного университета

В статье приведены исследования, касающиеся вопросов особенностей полового диморфизма и ряда репродуктивных показателей у спортсменок, занимающихся триатлоном. Целью статьи является изложение полученных при исследовании данных о выявленных нарушениях в работе их репродуктивной системы, за время занятий триатлоном, рассмотрение выявленных вариантов нарушений менструального цикла и проявлений гиперандрогении и сравнение полученных данных с данными других исследований, проведённых в этом направлении. Показаны имеющиеся изменения в значениях в ведущих репродуктивных показателях, представлены выводы, даны практические рекомендации.

Ключевые слова: триатлон, половой диморфизм, репродуктивные показатели, менструальный цикл, гиперандрогения, спортсменки.

Постановка проблемы. Триатлон является одним из молодых видов спорта и пользуется всё большей популярностью в мире. Триатлон (по-английски triathlon, производное от греческих слов «tri» – три и «athlon» – состязание, борьба) – это вид спорта, состоящий из плавания по открытой воде, велогонки и бега. Каждая из перечисленных дисциплин следует одна за другой, в непрерывной последовательности [2, с. 240; 9, с. 5]. Старт триатлона начинается с массового заплыва, далее следует велогонка, а финиш соревнования представляет собой завершение спортсменом бегового этапа. Дистанции варьируются от «суперспринтерских»: (плавание 100 м + велогонка 4 км + бег 1 км, для детей младших возрастов), и до марафонских (3,6 км плавание + 180 км велогонка + 42 км 195 м) [2, с. 240; 9, с. 5]. Такое сочетание классических и общедоступных видов спорта, требующих всестороннюю физическую подготовленность, и большое разнообразие дистанций и навыков смежных спортивных дисциплин, вывели триатлон на первые позиции по популярности в мире [2, с. 240]. Особенностью физической активности в циклических видах спорта, к которым относится велоспорт, плавание, беговые дисциплины лёгкой атлетики, которые объединяет в себе новая спортивная дисциплина – триатлон, является то, что одно и то же движение повторяется многократно, и тренировки нацелены в основном на выносливость [9, с. 23-25]. Этот вид физической активности, набирающий популярность среди женщин-спортсменок репродуктивного возраста, требует расхода большого количества энергии, а сама работа выполняется с высоким напряжением и значительной интенсивностью [2, с. 239-242]. Это приводит, при частых и интенсивных тренировках, к нарушениям не только стороны сердечно-со-

судистой системы и опорно-двигательного аппарата, но и репродуктивной системы [7, с. 42-45; 10, с. 301]. Это связано, в первую очередь, со стремительным уменьшением у спортсменок запасов эндогенного жира, резким снижением жировой ткани, задействованной непосредственно в синтезе женских половых гормонов (эстрогенов), что приводит к нарастанию явлений гипоэстрогении и, соответственно, гиперандрогении [5, с. 17; 8, с. 93-95; 10, с. 304; 11, с. 106]. С одной стороны это «выгодно» для спортсменок-триатлонисток, т. к. начинают доминировать сила, ловкость, выносливость, характерные для мужских качеств, с другой – появляются изменения в их, женской, репродуктивной системе – появляются, а затем прогрессируют такие нарушения менструального цикла, как олиго-опсоменорея, альгодисменорея, вплоть до вторичной аменореи [1, с. 29-30; 7, с. 42-45; 11, с. 104-107]. Меняется фигура – у спортсменок показатели ширины плеч доминируют над шириной таза, меняется тип оволосения, с явлениями гиперандрогении (гирсутизм, вирилизация), появляются акне, себорея. Все эти признаки, в совокупности, свидетельствуют о происходящих изменениях в сторону андрогинности спортсменок [1, с. 29-30; 8, с. 93-98]. Телесно это проявляются в нарушениях полового диморфизма, что устанавливается путём определения индекса полового диморфизма, внешним осмотром, определением значений индекса Ферримана-Галвея (по 11 показателям), определением уровня мужских и женских половых гормонов в крови спортсменок [1, с. 29-30; 8, с. 93-98].

Проблема у женщин-триатлонисток состоит в том, что частота и интенсивность физических и психо-эмоциональных нагрузок, погоня за лучшим-результатом и долгожданной победой приве-

дёт, в конечном результате, к грубым и, порою, необратимым нарушениям в репродуктивной и иных жизненно важных системах их организма, но и к бесплодию и потере здоровья, в первую очередь – репродуктивного [1, с. 29-30; 11, с. 104-116].

Анализ последних исследований и публикаций. Ряд отечественных (Д.А. Зайцева, Ю.П. Ивонина, 2013; Л.А. Лопатина, Н.П. Сереженко, Ж.А. Анохина, 2013; В.Б. Мандриков, Р.П. Самусев, Е.В. Зубарева и др.) и зарубежных исследователей (J. Fryl, 2011; Rouras N.D., Georgopoulos N.A., 2011; Kandel M, Baeyens J.P., Clarys P., 2014) достоверно показывают, что антропометрические характеристики, соматотип, индекс массы тела (ИМТ), индекс полового диморфизма (ИПД) и количество жировой ткани в организме спортсменки имеют большое значение для её успехов и спортивных результатов в этом циклическом виде спорта но, в тоже время, приводят к ряду серьёзных морфо-функциональных изменений во многих органах и системах женского организма, в т.ч. и репродуктивной [1-11].

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. При проведении анализа доступных источников информации обращает на себя внимание тот факт, что практически отсутствует литература по влиянию занятий триатлона на женский организм как на русском, так и на украинском языках. В основном доминируют англоязычные источники, практически у нас недоступные. И даже в них практически нет исследований, посвящённых влиянию занятий триатлоном на женский организм и его репродуктивную функцию. Поэтому нам представилась возможность, пусть и в ограниченном объёме, провести исследования, касающиеся изучения влияния занятий триатлоном на состояние ряда показателей женской репродуктивной системы, и в частности, исследовать, как её индикатора – менструальный цикл данной группы спортсменок. Попутно нами изучались антропометрические показатели и морфологические индексные значения, в частности такие, как индекс полового диморфизма (ИПД), индекс массы тела (ИМТ), индекс Фарримана-Галвея (в 11 зонах) для определения явлений гиперандрогении у спортсменок-триатлонисток.

При проведении анализа доступных источников информации особенностях полового диморфизма и структуре нарушений репродуктивной функции на момент исследования и в отдалённой временной перспективе, нами практически не было найдено работ, касающихся данного вопроса. Имеющиеся сведения были эпизодичны, отрывочны, не систематизированы и являются лишь частью общих данных о состоянии здоровья, или выявленных нарушениях со стороны здоровья у спортсменок-триатлонисток. К тому же большинство зарубежных научных исследований касаются аспектов различных изменений и физиологических параметров у мужчин-спортсменов, занимающихся триатлоном [9; 11, с. 104-116]. Поэтому проведённые нами исследования являются лишь попыткой и этапом более масштабного исследования, в изучении сегодняшних, а, в последствии, и отдалённых, изменений и нарушений в деятельности репродуктивной функции у женщин, занимающихся триатлоном.

Цель статьи является попытка изложения полученных в результате проведённого исследова-

ния данных о выявленных нарушениях в работе репродуктивной системе у спортсменок юношеского и I репродуктивного возраста, занимающихся триатлоном

Изложение основного материала. Данное исследование проводилось на протяжении 2014-2016 годов, с добровольным привлечением к проводимой работе спортсменок, занимающихся триатлоном. Для проведения исследования функций репродуктивной системы были использованы следующие методы: анализ имеющихся современных научных и научно-методических источников информации, анкетирование, применением авторской анкеты-опросника (Бугаевский К.А., 2010), интервьюирование, антропометрия, определение ряда морфологических индексных значений, метод математической статистики.

В исследуемой группе (n=11) были молодые спортсменки юношеского – 7 (63,64%) и 4 (36,36%) I репродуктивного возраста. Их средний возраст составил $20,37 \pm 0,67$ лет. Средние значения массы тела составили $58,36 \pm 1,32$ кг, длина тела $1,68 \pm 0,43$ см, индекс массы тела – $20,71 \pm 1,03$ кг/м². При определении значений индекса полового диморфизма по Дж. Таннеру, были получены следующие показатели: с учётом измерений ширины плеч (ШП) и ширины таза (ШТ) в группе (n=11), среднее значение индекса полового диморфизма (ИПД) в группе составило $81,23 \pm 1,32$ (p<0,05). Это соответствует значениям мезоморфного соматотипа [3, с. 7-9; 4, с. 504-508; 6, с. 47-50]. Но при более детальном рассмотрении было установлено, что к андроморфному половому соматотипу могут быть отнесены 4 (36,36%) спортсменок, а к непосредственно мезоморфному половому соматотипу – 7 (63,64%) спортсменок. Ни одна из исследуемых спортсменок-триатлонисток не имела показателей ИПД, соответствующих гинекоморфному половому соматотипу [3, с. 7-9; 4, с. 504-508]. Полученные данные указывают на серьёзные изменения в соматической составляющей у спортсменок в исследуемой группе [3, с. 7-9]. Время занятий триатлоном в исследуемой группе от 3,5 до 6,5 лет. Исследуемые были студентками – 5 (45,45%) и работающими по разным специальностям – 6 (54,55%) молодыми женщинами.

Проведя обработку полученных, в результате индивидуального анкетирования и интервьюирования данных, касающихся менструальной функции спортсменок-триатлонисток, с учётом применения математической статистики, нами были получены следующие данные. Срок появления первой менструации (менархе) в группе составил $12,6 \pm 1,3$ года, время установления менструального цикла (далее МЦ) – $1,7 \pm 0,74$ года. Средняя длительность менструального кровотечения (далее МК) в исследуемой группе составляет $2,7 \pm 0,47$ дня, при физиологической норме в 3-7 дней [1, с. 29-30; 7, с. 42-45; 11, с. 104-116], менструации редкие – от 38 до 47 дней, при норме от 21-го до 35-ти дней [1, с. 29-30; 7, с. 42-45; 11, с. 104-116], скудные. Данные, касающиеся выявленных нарушений в исследуемой группе, представлены на рис. 1.

Эти данные были расценены как проявление таких нарушений менструального цикла, как олигоопсоменорея [1, с. 29-30; 7, с. 42-45; 11, с. 104-116],

и являющиеся составными компонентами гипоменструального синдрома [1, с. 29-30; 7, с. 42-45; 11, с. 104-116]. У 3-х (27,27%) из ещё менструирующих спортсменок установлены постоянные проявления альгодисменореи [1, с. 29-30; 7, с. 42-45; 11, с. 104-116]. При этом 2 спортсменки отмечают отсутствие менструирования (при наличии у них в анамнезе проявлений менструального цикла) – от 70 до 120 дней, что было расценено нами, как проявление вторичной аменореи (у них ранее имелся менструальный цикл, после начала занятий триатлоном произошли нарушения – от сбоя физиологического цикла до проявлений гипоменструального синдрома [1, с. 29-30; 7, с. 42-45; 11, с. 104-116].

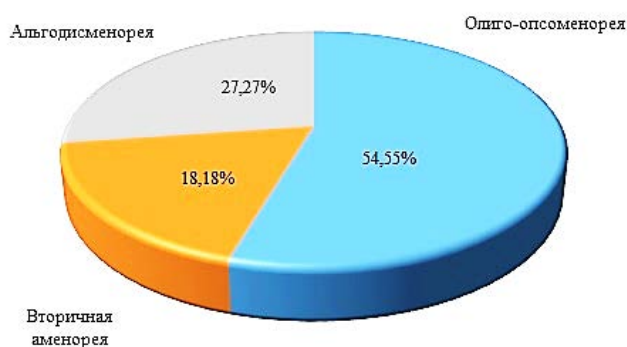

Рис. 1. Виды нарушений менструального цикла в исследуемой группе Источник: разработка автора

При изучении наявности и выраженности проявлений гиперандрогении, на фоне и с учётом выявленных нарушений менструального цикла по гипоменструальному типу, в группе исследуемых спортсменок- триатлонисток, нами применялись опрос, общий осмотр и определение показателей степени оволосения в 11 областях тела по шкале Ферримана-Голлвея [1, с. 29-30; 8, с. 93-98]. Полученные данные представлены на рис. 2.

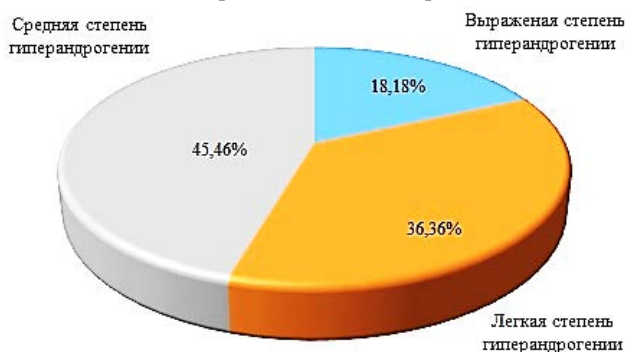

Рис. 2. Виды выраженности проявлений гиперандрогении в исследуемой группе

Источник: разработка автора

В этой группе (n=7) или у 64,64% спортсменок значения индекса Ферримана-Голлвея (оволосение, пограничное между нормальным и избыточным) и составило от 8 до 12 баллов [1, с. 29-30; 8, с. 93-98]. Выраженная степень проявлений гиперандрогении, с явлениями рота волос на лице и теле по мужскому типу, со значениями индекса Ферримана-Голлвея в диапазоне 12-18 баллов – у 2 (18,18%) триатлонисток [1, с. 29-30; 8, с. 93-98]. С данными нарушениями в эндокринной и ре-

продуктивной системах пациентки поставлены на диспансерный учёт как у гинеколога, так и у эндокринолога, проводится коррекция имеющихся нарушений. Но при этом спортсменки категорически отказываются прекращать занятия данным видом спорта и снижать интенсивность тренировок.

Кроме того, было установлено, что все 11 не замужем, 9 (81,82%) живут половой жизнью, 2 (18,18%) – не жили и не живут. У 3-х из живущих половой жизнью спортсменок, в анамнезе было от 1 до 3-х беременностей. У 1-й (11,11%) был самопроизвольный аборт на ранних сроках беременности, у остальных 6 (66,67%) спортсменок – искусственный аборт в сроках от 6 до 10 недель беременности. Трое из спортсменок (27,27%) курят. Из девушек, живущих половой жизнью (n=9), 5 (55,56%) принимают монофазные и трёхфазные оральные контрацептивы («Фемоден», «Логест-20», «Джас», «Жанин», «Тризистон», «Три-Регол»), в основном с лечебной целью – нарушения менструального цикла, акне, себорея, вирилизация, 4 (44,44%) наблюдаются у гинеколога-эндокринолога с явлениями гиперандрогении. Двое из спортсменок, живущих половой жизнью в качестве контрацепции используют прерванный половой акт, презервативы, иногда спермициды («Эротекс», «Фарматекс»).

Выводы и перспективы дальнейших исследований. С учётом всех вышеизложенных материалов проведённого исследования, можно сделать следующие выводы:

1. У всех 100% исследуемых спортсменок имеются достоверные изменения значений половой соматической конституции, с преобладанием мезоморфного у 7 (63,64%) и у 4 (36,36%) – андроморфного половых соматотипов.

2. У всех 100% спортсменок имеются различные, зачастую, комбинированные проявления нарушения менструального цикла, с достоверно определёнными явлениями гипоменструального синдрома у 9 (81,82%) и явлений вторичной аменореи у 2 (8,18%) спортсменок триатлонисток.

3. Проявления гиперандрогении, с различной степенью её проявлений, установлены у всех спортсменок данной группы, анимрующихся триатлоном.

4. Имеющиеся нарушения нейро-эндокринной регуляции менструального цикла, явления гипострогении и видимых проявлений гиперандрогении, при наличии подтверждённых интенсивных физических и психоэмоциональных нагрузок в тренировочно-соревновательном цикле, позволяют рассматривать выявленные нарушения репродуктивной системы, как напрямую связанные с данным видом спорта и имеющегося в данной группе тренировочного режима.

5. Данные спортсменки требуют постоянного врачебного контроля, пересмотра тренировочно-соревновательного цикла, интенсивности нагрузок и коррекции имеющихся нарушений.

Перспективой дальнейших исследований является определение изменений со стороны обмена веществ (жировой ткани и мышечной массы) у спортсменок, биохимическое определение у них в крови уровня мужских и женских половых гормонов, гендерной идентификации типа личности (ГИТЛ) в данной группе спортсменок и индивидуальных значений их пальцевого индекса (2:D-4D).

Список литературы:

1. Бугаевский К. А. Проблемы нарушений менструального цикла и явления гиперандрогении в женском спорте / К. А. Бугаевский // Сб. тезисов III Всеросс. научно-практич. конференции с междунар. участием Северо-Западного государственного медицинского университета им. И. И. Мечникова «Безопасный спорт». – Санкт-Петербург, 20-21 июня 2016 года. – С. 29-30.
2. Вериги Л. И. Программа комплексной подготовки спортсменов триатлетов как средство повышения эффективности тренировки / Л. И. Вериги, Е. Н. Данилова, А. Н. Христофоров // Вестник Красноярского государственного аграрного университета. – 2014. – № 7. – С. 239-242.
3. Зайцев Д. А. Морфологические показатели полового диморфизма у спортсменок разного телосложения / Д. А. Зайцева, Ю. П. Иволина // Вестник магистратуры. – 2013 – № 2 (17). – С. 7-9.
4. Лопатина Л. А. Антропометрическая характеристика девушек по классификации Дж. Таннера / Л. А. Лопатина, Н. П. Сереженко, Ж. А. Анохина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 12-3. – С. 504-508.
5. Мандриков В. Б. Влияние занятий спортом на соматические показатели полового диморфизма у девушек разных типов конституции / В. Б. Мандриков, Р. П. Самусев, Е. В. Зубарева и соавт. // Вестник ВолгГМУ. – № 2 (46). – 2013. – С. 17-19.
6. Никитюк Д. Б. Индекс массы тела и другие антропометрические показатели физического статуса с учетом возраста и индивидуально-типологических особенностей конституции женщин / Д. Б. Никитюк, В. Н. Николенько, С. В. Ключкова, Т. Ш. Миннибаев // Вопросы питания. – 2015. – № 4. – С. 47-54.
7. Осіпов В. До питання впливу інтенсивних фізичних навантажень на менструальну функцію спортсменок / В. Осіпов // Теорія та методика фізичного виховання. – 2012. – № 5. – С. 42-45.
8. Пищулин А. А. Овариальная гиперандрогения и метаболический синдром / А. А. Пищулин, Е. А. Карпова // РМЖ. – 2001. – Т. 9. – № 2. – С. 93-98.
9. Фрилл Д. Библия триатлета / Джо Фрилл; перевод с англ. Павла Миронова. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 496 с.
10. Kandel M., Baeyens J. P., Clarys P. Somatotype, training and performance in Ironman athletes. Eur J Sport Sci. – 2014. – № 14: – P. 301-308.
11. Roupas N. D., Georgopoulos N. A. Menstrual function in sports. Hormones. – 2011. – № 10 (2). – P. 104-116.

Бугаєвський К.А.

Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВОГО ДИМОРФІЗМУ ТА РЯДУ РЕПРОДУКТИВНИХ ПОКАЗНИКІВ У СПОРТСМЕНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ТРИАТЛОНОМ

Анотація

У статті наведено дослідження, що стосуються питань особливостей статевого диморфізму і ряду репродуктивних показників у спортсменок, що займаються триатлоном. Метою статті є викладення отриманих при дослідженні даних про виявлені порушення в роботі їх репродуктивної системи, за час занять триатлоном, розгляд виявлених варіантів порушень менструального циклу і проявів гіперандрогенії і порівняння отриманих даних з даними інших досліджень, проведених в цьому напрямку. Показані наявні зміни в значеннях в провідних репродуктивних показників, представлені висновки, дані практичні рекомендації.

Ключові слова: триатлон, статево диморфізм, репродуктивні показники, менструальний цикл, гіперандрогенія, спортсменки.

Bugaevskiy K.A.

Institute of Health, Sport and Tourism,
Classic Private University

STUDY OF FEATURES OF SEXUALDIMORPHISM AND SOME REPRODUCTIVE INDICATORS IN FEMALE ATHLETES TRIATHLON DEALING

Summary

The article presents a study on the issues of sexual dimorphism and features a number of reproductive performance in athletes involved in triathlon. The aim of the article is the presentation of data obtained in the study of the revealed violations in the work of their reproductive system, during triathlon training, consideration of the identified options for menstrual disorders and manifestations of hyperandrogenism, and comparing the data with data from other studies conducted in this direction. Showing available changes in the values in the leading reproductive performance, presented the conclusions are given practical advice.

Keywords: triathlon, sexual dimorphism, reproductive indicators, menstrual cycle, hyperandrogenism, athletes.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 352.088.6

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ СІЛЬСЬКИХ, СЕЛИЩНИХ ГОЛІВ НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Копильцов В.М.

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Досліджено сутність понять «компетентність» та «компетентнісний підхід». Визначено серед основних компетентностей сільських, селищних голів професійну, управлінську та комунікативну компетентності. Окреслено систему професійного навчання сільських, селищних голів. Зазначено стратегічні нормативно-правові акти, які визначають напрямки розвитку компетентностей сільських, селищних голів в умовах децентралізації влади. Внесено пропозиції щодо забезпечення безперервної освіти сільських, селищних голів в Україні.

Ключові слова: компетентність, децентралізація влади, безперервна освіта, професійна компетентність, управлінська компетентність, комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Першочерговим стратегічним завданням державної кадрової політики України на 2012-2020 роки, схваленій Указом Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012, визначено створення умов для забезпечення всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою [14].

Система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях [17].

З метою розвитку місцевого самоврядування в Україні Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» визначено однією із першочергових реформ децентралізацію влади, яка передбачає відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізацію у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування [15].

Ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, Україна отримала інструмент для втілення своїх перетворень, невід'ємною складовою яких є наближення служби в органах місцевого самоврядування до європейських принципів, які висуваються до країн – кандидатів на вступ до ЄС, а також принципів «належного врядування», які закріплені рішеннями Ради Європи [18].

Результативність та ефективність реформи децентралізації влади неможливі без високого рівня професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема, сільських та селищних голів, які мають відігравати ключову роль у здійсненні реформ на місцевому рівні, бути ініціаторами демократичних перетворень у місцевому самоврядуванні та ефективними менеджерами і лідерами. Все це вимагає забезпечення безперервного професійного навчання посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема, сільських, селищних голів основі компетентнісного підходу, отриманні ними необхідних знань у економічній, соціальній та правовій сферах, вмінні застосувати їх на практиці для покращення якості адміністративних послуг та забезпечення сталого розвитку відповідної території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема професійного розвитку посадових осіб місцевого самоврядування, їх лідерства, а також формування змісту навчання публічних службовців на основі компетентнісного підходу є досить актуальною, її вивченню присвячені дослідження Кушнірової Г.П. [3], Жабенко Л.В. [19], Гошовської В.А., Пашко Л.А., Гука А.К. [4] та інших. Однак питання організації професійного навчання сільських, селищних голів на основі компетентнісного підходу вивчалось фрагментарно.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. В умовах децентралізації влади, впровадження європейських стандартів демократичного врядування та Національної рамки кваліфікацій питання організації професійного навчання сільських, селищних голів на основі компетентнісного підходу потребує подальших досліджень з метою забезпечення його безперервності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити сутність понять «компетентність» та «компетентнісний підхід». Визначити основні компетентності сільських, селищних голів. Окреслити систему професійного навчання сільських, селищних голів в Україні. Зазначити стратегічні нормативно-правові акти, які визна-

чають напрямки розвитку компетентностей сільських, селищних голів. Внести пропозиції щодо забезпечення безперервної освіти сільських, селищних голів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед основних принципів, на яких здійснюється служба в органах місцевого самоврядування, є принципи професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі. Статтею 8 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» серед основних обов'язків посадових осіб місцевого самоврядування визначено постійне вдосконалення організації своєї роботи, підвищення професійної кваліфікації [12].

Слід зазначити, що з метою введення європейських стандартів та принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців; забезпечення гармонізації норм законодавства у сфері освіти та соціально-трудових відносин; сприяння національному і міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні; налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці в Україні впроваджено Національну рамку кваліфікацій – системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів. Відповідно до Національної рамки кваліфікацій інтегральна компетентність – це узагальнений опис кваліфікаційного рівня, який виражає основні компетентнісні характеристики рівня щодо навчання та/або професійної діяльності; компетентність/компетентності – здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості; результати навчання – компетентності (знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості), які набуває та/або здатна продемонструвати особа після завершення навчання [8].

У Енциклопедії державного управління «компетентність» розглядається як спроможність за рахунок набутих знань виконувати певний комплекс робіт або керувати його виконання з відповідною швидкістю, якістю та ефективністю, що являє собою певний процес або певну частину процесу, функцію або певну частину функції [2, с. 207].

Тобто, складовими компетентності є знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості, які набуті за результатами навчання.

З огляду на зазначене, сутність компетентнісного підходу (Competence-based approach) полягає у підході до визначення результатів навчання, що базується на їх описі в термінах компетентностей, де поняття «компетентність/компетентності» (Competence, competency/competences, competencies) розглядається як динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [5, с. 28-29].

Разом з тим, компетентність (компетентності) як набуті реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності не слід плутати з компетенцією (компетенціями) як наданими особі повноваженнями [5], оскільки «компетенція» (від лат. *competentia* – відповідальність, узгодженість)

сукупність повноважень (прав та обов'язків) будь-якого органу, посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності тощо [2, с. 221].

Слід зазначити, що прийняття на службу в органи місцевого самоврядування на посаду сільського, селищного голови здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», тому і повноваження сільського, селищного голови визначені статтею 42 цього Закону. При здійсненні наданих повноважень сільський, селищний голова є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед територіальною громадою, відповідальним – перед відповідною радою, а з питань здійснення виконавчими органами ради повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольним відповідним органам виконавчої влади [10].

Серед видів компетентності науковці виділяють професійну, комунікативну, конфліктологічну, мовленнєву, соціально-психологічну, стратегічну, технологічну компетентності [2].

На нашу думку, основними компетентностями сільських, селищних голів є професійна, управлінська та комунікативна компетентності. Так, відповідно до Закону України «Про державну службу» професійна компетентність – здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку [6].

З огляду на Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [17], в умовах децентралізації влади до професійної компетентності сільського селищного голови потрібно віднести знання, уміння і навички для забезпечення: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвитку підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення; планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрою території; надання житлово-комунальних послуг (централізоване водо-, теплопостачання і водовідведення, вивезення та утилізація відходів, утримання будинків і споруд, прибудинкових територій комунальної власності); організації пасажирських перевезень на території громади; утримання вулиць і доріг у населених пунктах; громадської безпеки; гасіння пожеж; управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти; надання послуг швидкої медичної допомоги, первинної охорони здоров'я, з профілактики хвороб; розвитку культури та фізичної культури (утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків); надання соціальної допомоги через територіальні центри; надання адміністративних послуг через центри надання таких послуг.

Важливою для сільських, селищних голів є управлінська компетентність, яку можна розглядати як здатність застосовувати знання, вміння, навички менеджменту, лідерство для організації роботи, управління персоналом та забезпечення ефективної управлінської діяльності.

Крім того, з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень, на законодавчому рівні передбачено співробітництво територіальних громад – відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених цим Законом формах. Ініціаторами співробітництва можуть бути сільський, селищний, міський голова, депутати сільської, селищної, міської ради, члени територіальної громади у порядку місцевої ініціативи [13].

Тому для ефективного діяльності територіальних громад дуже важливою є комунікативна компетентність.

Комунікативна компетентність – це 1) досвід спілкування між людьми (міжособистісний досвід), який розвивається й усвідомлюється, формується та актуалізується в умовах безпосередньої людської взаємодії; 2) певний рівень сформованості та професійного досвіду взаємодії з оточуючими, який потрібен індивіду, щоб у межах своїх здібностей та соціального статусу успішно функціонувати у професійному середовищі і суспільстві [4, с. 91].

З метою підвищення рівня компетентності посадових осіб місцевого самоврядування створена система професійного навчання. Організація професійного навчання посадових осіб місцевого самоврядування регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 07 липня 2010 року № 564 [9] із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2016 року № 674 [1], якою передбачено такі види навчання як підготовка, спеціалізація та підвищення кваліфікації. До закладів системи належать Національна академія державного управління при Президентові України та її регіональні інститути; інші вищі навчальні заклади, які здійснюють підготовку магістрів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування»; центри перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій; заклади післядипломної освіти.

Реформування системи підвищення кваліфікації здійснюється за такими принципами як: обов'язковість навчання; плановість навчання; випереджальний характер навчання; безперервність навчання (під час проходження державної служби, служби в органах місцевого самоврядування або здійснення депутатами своїх повноважень), його наступність, цілісність, інноваційний характер; індивідуалізація та диференціація підходів до навчання [16].

Для забезпечення професійного розвитку посадових осіб місцевого самоврядування, у тому числі сільських, селищних голів, визначено різні види підвищення кваліфікації, це навчання за

професійними програмами підвищення кваліфікації; тематичні постійно діючі семінари; спеціалізовані короткострокові навчальні курси; тематичні короткострокові семінари, зокрема тренінги; стажування в органах, на які поширюється дія Законів України «Про службу в органах місцевого самоврядування», а також за кордоном; самостійне навчання (самоосвіта). Важливо, що строк та форма підвищення кваліфікації визначаються органом, у якому працює посадова особа місцевого самоврядування, залежно від сфери їх діяльності.

Підвищення кваліфікації за професійними програмами здійснюється протягом першого року роботи для вперше прийнятих на службу в органах місцевого самоврядування або обраних та призначених на відповідні посади, а також у разі потреби перед або за результатами оцінювання службової діяльності, але не рідше ніж один раз на три роки. Вимоги до структури і змісту професійних програм розробляються Національною академією, затверджуються Нацдержслужбою та передбачають побудову програм на основі компетентнісного підходу [1, 7, 9].

Так, професійна програма передбачає навчання: за загальною складовою частиною – удосконалення та оновлення знань і набуття умінь, навичок у вирішенні правових, економічних, політологічних, управлінських, соціально-гуманітарних та інших питань професійної діяльності державного службовця і посадової особи місцевого самоврядування; за функціональною складовою частиною – здобуття додаткових знань і набуття умінь, навичок відповідно до вимог Національної рамки кваліфікацій, зокрема вимог до професійної компетентності осіб, що обіймають посади посадових осіб місцевого самоврядування; за галузевою складовою частиною – здобуття додаткових знань з новітніх досягнень у певній галузі чи сфері діяльності [1, 9].

Все це навчання згідно із Законом України «Про професійний розвиток працівників» є формальним навчанням, тобто, навчанням, яке передбачає набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок у навчальному закладі або безпосередньо у роботодавця відповідно до вимог державних стандартів освіти, за результатами якого видається документ про освіту встановленого зразка [11].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, відповідно до повноважень (компетентції) сільського, селищного голови можна виокремити три основні їх компетентності, необхідні для забезпечення ефективної управлінської діяльності, це управлінська компетентність, професійна компетентність та комунікативна компетентність.

Організація професійного навчання сільських, селищних голів, яке спрямоване на набуття та вдосконалення їх професійних знань, умінь та навичок, необхідних для професійної діяльності в органах місцевого самоврядування, здійснюється на засадах компетентнісного підходу шляхом підготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації та узгоджується з Національною рамкою кваліфікацій. Підвищення кваліфікації сільських, селищних голів здійснюється за професійними програмами підвищення кваліфікації; програмами тематичних постійно діючих семінарів; спеціалізованих ко-

роткострокових навчальних курсів; тематичних короткострокових семінарів, зокрема тренінгів; стажування та самоосвіти. Вимоги до структури і змісту професійних програм передбачають побудову програм на основі компетентнісного підходу.

Разом з тим, для забезпечення безперервності освіти сільських, селищних голів з урахуванням європейських стандартів слід звернути і на неформальне навчання, що у Законі України «Про професійний розвиток працівників» розглядається

як набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок, не регламентоване місцем, строком та формою навчання [11]. Це можуть бути семінари, тренінги, круглі столи інші види навчання, які сільський, селищний голова обирає самостійно, відповідно до власних професійних потреб, а також запровадження кращих практик, надання переваги дистанційним курсам, форумам, вебінарам тощо. Однак це питання потребує подальших досліджень і розвідок.

Список літератури:

- Деякі питання реформування системи професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування: постанова Кабінету Міністрів України від 27 верес. 2016 р. № 674 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/674-2016-%D0%BF>
- Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. Т. 6: Державна служба / наук.-ред. колегія: С.М. Серьогін (співголова), В.М. Сороко (співголова) та ін. – 2011. – 524 с.
- Кушнірова Г.П. Формування професійної компетентності посадових осіб місцевого самоврядування [Текст]: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 «Держ. служба» / Г.П. Кушнірова; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2011. – 20 с.
- Лідерство в місцевому самоврядуванні: словник термінів / за заг. ред. В.А. Гошовської, Л.А. Пашко, А.К. Гука та ін. – Х.: Фактор, 2015. – 156 с. – (серія «Бібліотечка лідера місцевого самоврядування»).
- Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / авт.-уклад.: В.М. Захарченко, С.А. Калашнікова, В.І. Луговий, А.В. Ставицький, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / за ред. В.Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – 100 с.
- Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
- Про затвердження Вимог до структури і змісту професійних програм підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 30 бер. 2015 р. № 65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0422-15>
- Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: постанова Кабінету Міністрів України від 23 лист. 2011 р. № 1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>
- Про затвердження Положення про систему підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування: постанова Кабінету Міністрів України від 07 лип. 2010 р. № 564 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/564-2010-%D0%BF>
- Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
- Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12 січ. 2012 р. № 4312-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>
- Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07 червня 2001 р. № 2493-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.
- Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 черв. 2014 р. № 1508-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 34. – Ст. 1167.
- Про Стратегію державної кадрової політики на 2012-2020 роки: Указ Президента України від 1 лют. 2012 р. № 45/2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: president.gov.ua/documents/14429.html
- Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 // Урядовий кур'єр. – Офіц. вид. – 2015. – № 6.
- Про схвалення Концепції реформування системи підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 лист. 2011 р. № 1198-р // Урядовий кур'єр. – Офіц. вид. – 2011. – № 246.
- Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%F0/>
- Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 бер. 2015 р. № 227-р // Урядовий кур'єр. – Офіц. вид. – 2015. – № 63.
- Жабенко Л.В. Розвиток системи професійного навчання міських голів в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 «Держ. служба» / Л.В. Жабенко; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2012. – 20 с.

Копильцов В.Н.

Днепропетровский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СЕЛЬСКИХ, ПОСЕЛКОВЫХ ПРЕДСЕДАТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация

Исследована сущность понятий «компетентность» и «компетентностный подход». Определено среди основных компетентностей сельских, поселковых председателей профессиональную, управленческую и коммуникативную компетентности. Очерчена система профессионального обучения сельских, поселковых председателей. Отмечены стратегические нормативно-правовые акты, которые определяют направления развития компетентностей сельских, поселковых председателей в условиях децентрализации власти. Внесены предложения относительно обеспечения непрерывного образования сельских, поселковых председателей в Украине.

Ключевые слова: компетенция, децентрализация власти, непрерывное образование, профессиональная компетентность, управленческая компетентность, коммуникативная компетентность.

Kopyltsov V.M.

Dnipropetrovs'k Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine

ORGANIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING FOR HEADS OF VILLAGES ON THE BASIC OF COMPETENCY APPROACH

Summary

The essence of such concepts as «competence» and «competency-based approach» is studied. Among the major competencies of the village mayors professional, managerial and communicative competences are determined. The system of professional training for village mayors is outlined. Strategic legal acts are indicated that define areas for development of village mayors' competence under the conditions of decentralization. It is proposed to provide a continuous learning for village mayors in Ukraine.

Keywords: competence, decentralization of power, continuous learning, professional competence, managerial competence, communicative competence.

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК 008.001.361(460)

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ИСПАНИИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Гродская Э.Б.

Одесский национальный политехнический университет

В статье на примере современной Испании продемонстрировано, что происходит одновременная трансформация культурной идентичности в двух противоположных направлениях: в сторону поисков идентичности в контексте унифицированной глобализованной культуры или в контексте локальной. Также показано, что глобализация, как ведущая универсальная тенденция развития в современном мире, постепенно трансформирует и преобразует традиционные культурные идентичности, создавая, в то же время, возможности для формирования их новых типов.

Ключевые слова: глобализация, мультикультурализм, межкультурная коммуникация, культурная идентичность, локальная культура.

Постановка проблемы. Одним из знаковых явлений конца XX века, затронувших своим влиянием все сферы общественной жизни и получивший в социогуманитарном дискурсе чрезвычайно широкий резонанс, стал процесс глобализации. Мир, в котором продолжают существовать и нарастать противоречия, риски и проблемы, преобразовывается в новом неопределенном направлении, в процессе чего значительной реструктуризации подвергаются экономические, политические, социальные, технические, культурные основы общества.

Глобализация, как основополагающая характеристика и одна из ведущих тенденций возрастания в современном социальном мире процессов взаимозависимости и взаимообусловленности объектов и явлений, порождает два взаимосвязанных процесса. С одной стороны, интегрируются, универсализируются жизненные миры, идеи, ценности различных культур, народов, с другой, наблюдается прямо противоположный процесс, ведущий к дифференциации, многоликости фрагментации социокультурного пространства разных стран.

Хотя глобализация связана, прежде всего, с мировыми экономическими процессами, она затрагивает, и весьма существенно, культурную сферу общества, ведет к кризису культурной идентичности человека. Процесс глобализации «взламывает» культурные системы, что приводит к пересмотру человеком традиционных ценностей и усвоенных норм. Кризис культурной идентичности личности, сопровождающийся целым рядом негативных явлений и тенденций, проявляется как на личностном, так и на социальном уровнях и сопровождается потерей ориентиров в историческом пространстве, утратой идеалов, личностных смыслов бытия, фрустрацией, межличностными конфликтами. В этих условиях роль культурного самоопределения, то есть четкого образа «я» человека как субъекта культуры, отождествляющего себя с ценностями, достижениями собственной культурной традиции, становится, как никогда, значимой и требует своего пристального изучения.

Анализ подобных проблем требует раскрытия сложных и неоднозначных связей между

глобализацией и культурной идентичностью человека. Новизна и специфика, рассматриваемой проблемы, требует, как выявления сущности феномена глобализации, ее влияния на все сферы культуры, так и раскрытия тех доминирующих процессов, которые ведут к кризису культурной идентичности человека и вызывают различные защитные реакции при встрече с «иной», «другой» культурой.

Анализ последних исследований и публикаций. Если бросить ретроспективный взгляд на публикации последнего времени, то нетрудно установить тот факт, что практически нет ни одного крупного исследователя, который бы в той или иной форме не затрагивал бы тему глобализации: Ж. Аттали, А. Аппадурай, У. Бек, З. Бауман, З. Бжезинский, Ж. Бове, И. Валлерстайн, Э. Гидденс, П. Друкер, М. Кастельс, В.Ж. Келле, Дж. Кьева, М. Маклюэн, Ф. Майор, Э. Ласло, Р. Робертсон, Дж. Сорос, Дж. Стиглиц, Э. Тоффлер, Ф. Фукуяма, Т. Фридман, С. Хантингтон, К.Г. Ашин, Э. Азроянц, А.Г. Богомолов, А.В. Бузгалин, А.А. Галкин, Г.Г. Делигенс и многие другие.

Перечисленные авторы в своих работах затрагивают самые разные аспекты феномена глобализации. Глобализация социокультурного пространства разрабатывается в работах А.Ю. Ашкерова, З. Баумана, П. Бергера, П. Вирилио, Э. Гидденса, К. Гречко, Д. Белла, Ж.-Ф. Лiotара, П.А. Сорокина, Г. Терборна, А.Дж. Тойнби, С. Хантингтона, Т. Шриниваса, П. Штомпки.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Таким образом, теоретические основы осуществления процесса глобализации и явление культурной идентичности выступают достаточно подробно описанными в значительном количестве научных трудов. Однако взаимное влияние этих процессов друг на друга остается исследованным недостаточно.

Цель статьи. Главной целью данного исследования является анализ феномена культурной идентичности в современной Испании в контексте кардинальных глобализационных изменений.

Мы попытались продемонстрировать, что происходит одновременная трансформация куль-

турной идентичности в двух противоположных направлениях: в сторону унификации культурной идентичности и в сторону ее локализации. Нашей задачей было показать, что глобализация, как ведущая универсализирующая тенденция развития в современном мире, постепенно трансформирует и преобразует традиционные культурные идентичности, создавая, в то же время, возможности для формирования их новых типов.

Изложение основного материала. На современном этапе культурная идентичность, все больше отделяется от национальных традиций, изменяются и способы ее приобретения, поскольку в современном мире наблюдается две разнонаправленные тенденции: с одной стороны, унификация культур под влиянием глобализации, а с другой – стремление сохранить самобытность. В силу этого можно говорить о кризисе культурной идентичности как всемирном тренде современности.

Серьезным испытанием для современного мирового сообщества послужила проводимая во многих странах политика мультикультурализма. Ее результаты оказались одним из самых сильных разочарований настоящего времени. Высокий уровень миграции и низкий уровень интеграции мигрантов в общество также трансформируют культурную идентичность принимающих стран.

Обратимся к основным тенденциям, характерным для современной Испании. Вопрос о соотношении национальной и европейской идентичностей широко обсуждается в научных кругах Испании. Социологические исследования показывают, что испанцы гармонично совмещают разные уровни культурной идентичности. По данным Центра социологических исследований Испании около половины респондентов ежемесячных срезов общественного мнения в равной степени идентифицируют себя с Испанией и регионом проживания; около 20% только с Испанией, более 10% – скорее с регионом проживания, менее 10% респондентов идентифицируют себя только с регионом проживания, самая малочисленная группа 6% – скорее с Испанией (рисунок 1). Глобальная идентичность выходит на первый план лишь у небольшого количества космополитической элиты.

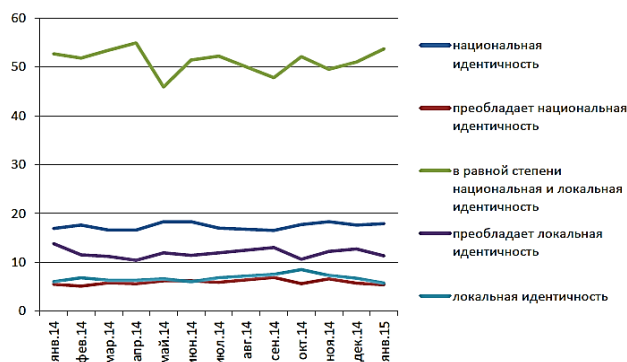

Рис. 1. Срезы общественного мнения Центра социологических исследований Испании (соотношение национальной и локальной идентичностей) [6]

При этом отношение к глобализации в Испании скорее положительное, чем отрицательное. Одновременно испанскому обществу в целом свойственен высокий уровень неосведомленности в вопросах глобализации. Оно как бы не ис-

пытывает необходимости в данной информации. Испанские СМИ значительно меньше внимания уделяют международным информационным поводам, чем другим темам, спрос на зарубежную тематику в обществе весьма невелик. В испанских элитарных кругах не встает вопрос о необходимости придания огласке и публичных дебатов о той роли, которую играет Испания в ЕС. Между тем, разрыв космополитической испанской элиты от основной массы испанского общества продолжает увеличиваться из-за недостатка информации.

Благоприятное отношение к процессам глобализации удивительным образом сочетается с представлениями об угрозе, исходящей от процессов глобализации. В условиях современного социально-экономического кризиса, негативно сказавшегося на качестве жизни испанского общества, на первый план вышли эгалитаризм и этатизм, исторически свойственные испанцам. Испанцы очень чувствительны к бедности и неравенству как внутри страны, так и за ее границами, но в отношении глобализационных процессов они рационально оценивают как новые возможности, так и исходящие опасности.

Благоприятное отношение к процессам глобализации тесно связано с уровнем космополитизма в обществе. В Испании, как и везде, он определяется во многом социальным статусом. Чем выше уровень дохода и образования, тем выше уровень космополитизма. Территориальное распределение космополитизма неравномерно. Наибольшая концентрация космополитов отмечается в больших городах, таких как Мадрид и Барселона. Но большинство регионов страны являются сельскими, и даже наличие доступа к интернету не увеличивает уровень космополитизма в данных регионах. В целом, социологические исследования показывают низкий уровень космополитизма в Испании по сравнению с другими странами ЕС. В краткосрочной перспективе ситуация едва ли может измениться, так как исследования среди молодого поколения также показывают низкий уровень космополитизма [5, с. 97-98].

Кризис национальной идентичности, выражающейся в ослаблении связи человека с национальной культурой, представляет собой еще один тренд современности, отразившийся на испанском обществе. Единая национальная идентичность испанцев, основывающаяся на одной культуре, одном языке и одной религии, была главным культурным лозунгом во времена диктатуры. На современном этапе уже официально признаны и различные языки, и существование локальных культур на территории Испании. Стране вновь грозит сепаратизм, который обостряет проблему подавленной в годы диктатуры локальной идентичности. Необходимо отметить, что тенденция к сепаратизму имеет глубокие исторические корни. Еще Х. Ортега-и-Гассет писал, что «глубоко убежден: баскские и каталонские «унитарии», противопоставившие себя своим землякам, страдают врожденной неспособностью постичь исторические судьбы Испании (...) Ибо известно: Испанию объединила Кастилия и есть все основания полагать, что лишь у кастильцев может сложиться правильное представление о проблеме единой Испании» [2, с. 90]. Согласно срезам общественного мнения

Центра социологических исследований Испании по вопросу территориального устройства до 40% респондентов удовлетворены территориальным устройством Испании и не считают целесообразным вносить изменения; от 20 до 30% считают целесообразной полную отмену автономий; около 12% высказываются за увеличение автономий; сторонники сокращения автономий составляют около 10%; менее 10% придерживаются сецессионистских настроений (рисунок 2).

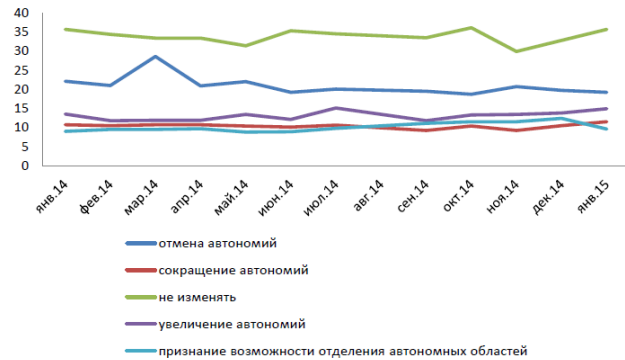

Рис. 2. Срезы общественного мнения Центра социологических исследований Испании (территориальное устройство) [6]

В социологическом исследовании «Переход к сетевому обществу в Каталонии», проведенном в 2001-2007 гг. под руководством М. Кастанельса и И. Тубеллы, авторы приходят к выводу, что традиционные составляющие идентичности, такие как язык, культура и национальное государство ослабевают или видоизменяются. Им на замену приходят новые: семья и индивидуальность. Единственное, что удерживает свои позиции, – территориальный фактор, хотя он и отдаленно относится к идентичности [4, с. 177-178].

На повестке дня остается вопрос совмещения испанской национальной и локальной идентичностей. Институт монархии в Королевстве Испания на сегодняшний день можно считать гарантом стабильности и территориальной целостности страны. В последние годы все активнее становится движение за установление республиканской формы правления, но по данным опросов, большинство испанцев выступают за сохранение монархии. Даже после скандалов, связанных с королевской семьей, и отречения Хуана Карлоса I от престола, приверженцев республики гораздо меньше, чем монархии. В 2014 г. Испания во главе с новым королем Филиппом VI поставила символическую черту прошедшей переходной эпохи и вошла в информационную эпоху XXI в.

Парадоксально, но строительство «мира без границ» привело к увеличению культурного разнообразия и конфликтности. Активизация миграционных процессов оказала влияние и на современные трансформации испанской идентичности. Одной из угроз национальной культурной безопасности считается несовместимость культур принимающего общества и иммигрантских сообществ, повышенное внимание в этом вопросе уделяется религиозному фактору. Испанское общество признает полиэтничность и культурный плюрализм, но отвергает принципы мультикультурализма. Механизм культурной адаптации иммигрантов на современном этапе не вырабо-

тан: большинство иммигрантов не интегрируется в испанское общество. Лишь небольшая доля иммигрантов идентифицирует себя с испанской культурой [3, с. 136].

Но, несмотря на перемены сегодняшнего дня, можно сделать вывод, что испанцы ностальгируют по национальным жизненным ценностям, которые утрачиваются в связи с глобализацией. Традиционные ценности – семья, любовь, дети, друзья, человеческая поддержка в трудных обстоятельствах, солидарность соседей, сострадание, умение прощать и многое другое – еще присутствуют в современном обществе, но их становится все меньше и меньше. В человеческих отношениях начинает преобладать индивидуализм и консюмеризм. Испанцы хотят сохранить в своей памяти то, какими они были, те ценности, которые они считали самыми главными, и те традиции, что помогли им выжить в тяжелые годы. Примерами этого служат феноменальный успех исторических документальных и постановочных сериалов, фильмов, литературы, публицистики и периодики. Это отражает ностальгию старшего поколения и любопытство молодого поколения к переломным моментам истории своих стран и их желание не потерять традиционные ценности [1, с. 48-49].

Выводы и предложения. В результате проведенного исследования можно прийти к выводу, что глобализация, являясь основополагающей характеристикой и одной из ведущих тенденций возрастания в современном социальном мире процессов взаимозависимости и взаимообусловленности объектов и явлений, затрагивает, и весьма существенно, культурную сферу общества, ведет к кризису культурной идентичности человека. Таким образом, кризис культурной идентичности, сопровождающийся целым рядом негативных явлений и тенденций, проявляется как на личностном, так и на социальном уровнях. На современном этапе культурная идентичность, все больше отделяется от национальных традиций, изменяются и способы ее приобретения. Обратившись к основным тенденциям, характерным для современной Испании, можно отметить, что, по-видимому, кризис национальной идентичности, выражающейся в ослаблении связи человека с национальной культурой, представляет собой еще один тренд современности, отразившийся на испанском обществе. На повестке дня остается вопрос совмещения испанской национальной и локальной идентичностей. Но институт монархии в Королевстве Испания на сегодняшний день можно считать гарантом стабильности и территориальной целостности страны. И хотя, глобальная идентичность выходит на первый план лишь у небольшого количества космополитической элиты, и испанскому обществу в целом свойственен высокий уровень неосведомленности в вопросах глобализации, но при всем этом отношение к глобализации в Испании скорее положительное, чем отрицательное. Парадоксально, но строительство «мира без границ» привело к увеличению культурного разнообразия и конфликтности. Активизация миграционных процессов оказала влияние и на современные трансформации испанской идентичности. Можно отметить, что испанское общество при-

знаєт поліетнічність і культурний плюралізм, но отвергаєт принципи мультикультуралізма.

В итоге можно констатировать, что, охватив все сферы жизни современного человека, глобализация проблематизирует и само понятие культурной идентичности, и процессы ее становления

и осмысления, особенно в контексте мощных миграционных потоков, вызванных экономическими и социально-политическими проблемами стран современного мира, которые приводят, с одной стороны, к смешению, а с другой – к противостоянию и столкновению культур.

Список литературы:

1. Астахова Е.В. Опыт рассмотрения социального портрета Испании / Е.В. Астахова – М.: МГИМО-Университет, 2011.
2. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства. Бесхребетная Испания / Х. Ортега-и-Гассет; [пер. с исп.] – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008.
3. Чужой и культурная безопасность / А.П. Романова, Е.В. Хлыщева, С.Н. Якушенков, М.С. Топчиев. – Москва: РОССПЭН, 2013. – 215 с.
4. Castells M., Tubella I., Sancho T., Roca M. La transición a la sociedad red / M. Castells, I. Tubella, T. Sancho – Barcelona: Ariel, S.A., 2007.
5. Noya J. Visiones del exterior. Vol. 2: los españoles ante un mundo en cambio / J. Noya – Madrid: EDITORIAL TECNOS (GRUPO ANAYA, S.A.), 2013.
6. Centro de Investigaciones Sociológicas [Recurso electrónico] / CIS – Disponible en: <http://www.cis.es>

Гродська Е.Б.

Одеський національний політехнічний університет

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СУЧАСНІЙ ІСПАНІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Анотація

У статті на прикладі сучасної Іспанії продемонстровано, що відбувається одночасна трансформація культурної ідентичності в двох протилежних напрямках: в сторону пошуків ідентичності в контексті уніфікованої глобалізованої культури або в контексті культури локальної. Також показано, що глобалізація, як провідна універсальна тенденція розвитку в сучасному світі, поступово трансформуює і перетворює традиційні культурні ідентичності, створюючи, в той же час, можливість для формування їх нових типів.

Ключові слова: глобалізація, мультикультуралізм, міжкультурна комунікація, культурна ідентичність, локальна культура.

Grodzka E.B.

Odessa National Polytechnic University

PHENOMENON CULTURAL IDENTITY OF MODERN SPAIN IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION CHANGES

Summary

The article represents on the example of modern Spain a simultaneous transformation of cultural identity in two opposite directions: towards searches of identity in the context of the unified globalized culture or in the context of local culture. It shows that globalization is the leading universal tendency of development in the modern world, gradually transforms and translates traditional cultural identity, creating, at the same time, the possibility for the formation of new types.

Keywords: globalization, multiculturalism, intercultural communication, cultural identity, local culture.

УДК 791.12«194» (520)

ВІД 義理 (ОБОВ'ЯЗКУ) ДО 人情 (ЛЮДЯНОСТІ). ТРАНСФОРМАЦІЇ У ЯПОНСЬКОМУ КІНОНАРАТИВІ 30-40 РОКІВ

Літінська О.Ю.

Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття досліджує особливості нарративу японських фільмів 30-40 рр. ХХ ст. Предметом детального аналізу є фільм відомого режисера Яманаки Садао «Гуманізм і паперові кульки». Ми досліджуємо елементи соціальної критики та переосмислення культурної ідентичності, традиційних патернів поведінки і соціального устрою Японії, які з'являються у творчості Яманаки. А також – нові художні форми, які створює кіно в умовах глибинної кризи, породженою війною і соціальними негараздами. Розглядається низка символів та образів, інтерпретація яких значною мірою відрізняється від прийнятих у контексті європейського візуального мистецтва.

Ключові слова: історія кіно, японський кінематограф, Яманака Садао, епоха Мейдзі, гуманізм (人情).

Постановка проблеми. У статті досліджуються концептуальні зсуви, що відбулись у наративі японського візуального мистецтва на порубіжжі ХІХ-ХХ ст. Зокрема, залучення кінематографу до простору традиційної культури споглядання; виникнення і вирішення протиріч між новими і старими формами візуального мистецтва, використання кіно у якості нового інструменту соціальної критики. Японський кінематограф – це, загалом, не нова тема культурологічних і філософських досліджень, але кожний історичний етап і, навіть, кожна окрема кінострічка відкриває необмежений простір для інтерпретації. На наш погляд, у сучасних умовах зближення, а, подекуди, і об'єднання медійних просторів різних культур актуальними є дослідження японського кінематографу у контексті міжкультурного діалогу, декодування символів та візуальних образів японського кінематографу та сприяння повноцінному зануренню західного глядача у японську культуру. Крім того, стаття може стати підґрунтям для вирішення практичних завдань у сфері кіноперекладу та різноманітних культурологічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема японського кінематографу добре досліджена як японськими, так і західними культурологами і мистецтвознавцями: Абе (2000), Баррет (1989), Бок (1978), Бурума (1984), Девис (1996), Ендо (1973), Івамото (1988), Комацу (1991), Кумай (1996), Макдональд (1983), Мураками (1936), Рейнс (1984), Сільвер (1983), Тагао (1988), Філіппс, Стрингер (2007), Ямане (1993) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті розглядаються трансформації кінонарративу на прикладі стрічки японського режисера Яманаки Садао, та прослідковуються, як змінилися акценти у просторі візуального мистецтва у фільмах, що був створений на порубіжжі ХІХ-ХХ ст. Творчість Яманаки малодосліджена, його фільми не перекладені українською мовою та не розглядаються вітчизняними кінокритиками, мистецтвознавцями і культурологами, тому можна вважати цю тему досить новою.

Постановка завдання. Основні цілі, які поставлені у даному дослідженні пов'язані з більш загальним колом проблем міжкультурної комунікації, зокрема, світоглядні особливості японців, їх естетичні смаки та уявлення про добро і зло, призначення людини у житті та суспільстві. Матеріа-

ли, викладені в роботі, можуть бути використані на заняттях з японської мови, а також в рамках курсів «Країнознавство», «Міжкультурна комунікація», «Культурологія», «Історія японського кіно» та ін. в вищих навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінематограф, безумовно, є породженням і феноменом західної культури. Кіномистецтво не тільки фіксує недовговічне явище, але і дозволяє неодноразово відтворювати його, повторювати те ж саме необмежену кількість разів. Чи вписується котушка з кіноплівкою в естетичний світ Японії? Яку роль вона відіграє в ньому? І в чому відмінна риса японського кінематографу?

У японській культурі важливу роль відіграє візуальна складова, а споглядання зведено до рівня ритуалу і визначено у якості цілої культурної традиції, яка стала однією з візитівок Японії. Об'єктами споглядання – відповідно до естетичного принципу 侘び寂 び (вабі-сабі), «скромна простота» – стають речі, прекрасні в своїй скороминущості і швидкоплинності. Японська культура знаходить гідним милування тим, що зачаровує недовговічністю і обіцяє в будь-який момент зникнути: облетіти, як пелюстки сакури, сховатися за хмарами, як місяць або розтанути, як сніг. На нашу думку, кінострічки, зняті в жанрі історичної драми, якнайкраще показують, наскільки глибокі зміни відбулися не тільки в мистецтві Японії, але і у розумінні японцями історії своєї країни і історичних персонажів. Одним з перших режисерів, який підняв жанр історичного фільму на рівень новаторського мистецтва, був Дайске Іто (1898-1981 рр.) і актор Дендзіро Окоці. Їх спільний фільм: 忠次旅日記 (Щодні табі ніккі) «Мандри Тюдзі» (1927 г.) [2, с. 28]. Продовжувачем цієї традиції став талановитий режисер Яманака Садао. Яманака народився у 1909 році. Він встиг зняти 22 кінострічки. Дебютну роботу режисера 磯の源太・抱寝の長脇差 («Ісо но гента дакіне но нагадосу») «Не розлучаючись з мечем уві сні» публіка побачила в 1932 році. Незважаючи на заявлений жанр «історичної драми», у фільмі були відсутні традиційні битви на мечях. Це було серйозним відступом від канону і несподіванкою для глядача, обманувало їх очікування, змушуючи задуматися не тільки про зовнішні атрибути самурайської культури, а й про її значення. У цій картині відчувався бунтівний дух, а головним мотивом був заклик до

свободи і осміяння кодексу 武士道 (бусідо) «шлях воїна» і моральних принципів тогочасної еліти [3, с. 287]. З усієї фільмографії Яманака вціліло три фільми: 人情紙風船 (Ніндзю камі фусен) «Людяність і паперові кульки», 丹下左膳餘話 百萬兩の壺 (Тангеса дзен йова хякуман рьо но цубо) «Горщик з мільйоном рьо» (1935 р.), і 河内山 宗俊 (Коціяма Сосюн) «Жрець Темряви» (1936 р.) [3, с. 287].

Фільм «Ніндзю камі фусен», «Людські почуття, паперові кульки» також відомий під назвами «Людяність і паперові кульки», «Гуманізм і паперові кульки». Цей фільм виявився останнім твором майстра. Майже відразу після виходу в світ фільму 28-річного режисера призвали на військову службу в Маньчжурії, де він загинув на полі бою 17 квітня 1938 року.

В серцях шанувальників японського кіно цей фільм займає особливе місце. Іронічна і сумна історія кінострічки нерозривно пов'язана з трагічною історією молодого режисера, який загинув невдовзі після прем'єри. Фільм наповнений темними тонами, в ньому майже немає світла і яскравих деталей, а в тих рідкісних кадрах, які демонструють зовнішній світ, майже весь час ллє дощ, і немає ніякої надії на поліпшення ані погоди, ані життя героїв, ані життя самого Яманаки. Друг режисера Такідзава Хадзіме стверджував, що останні два фільми Яманаки були створені з думкою про швидку службу в армії і страхом смерті. За словами Такідзава, війна не викликала у режисера патріотичних почуттів, тільки відчай, страх і біль. І цими почуттями пронизана його остання кінострічка. Яманака, розлучаючись з друзями на вокзалі Кіото, сказав свої останні слова: «Все скінчено» [4, с. 50]. Знаючи про особисту історію режисера, ми можемо відповідно трактувати похмуру атмосферу картини і образи головних героїв – боягузливого перукаря і жалюгідного в своїй безпорадності самурая, якудза, який ходить з самурайським мечем – як відображення особистих переживань автора: страху смерті, страху перед війною і жахом перед тими змінами, які відбулися в японському суспільстві.

Проте, кіномистецтво – це не тільки внутрішній світ режисера, це ще й соціальний, значимий для багатьох людей, феномен, особливо якщо мова йде про японське мистецтво, в якому вимір загального завжди і в усьому сильніше індивідуального. Так чи інакше, в основу фільму «Людяність і паперові кульки» лягла п'єса театру Кабукі «Цирульник Сіндзю», яку написав Каватаке Мокуо в кінці дев'ятнадцятого століття [4, с. 55]. Сюжет п'єси обертається навколо викрадення дівчини на ім'я Окума – спадкоємиці колись процвітаючого торгового дому, який згодом розорився і перетворився в невеликий ломбард. П'єса написана в жанрі «кідзевамоно». Цей жанр виник в період падіння династії Токугави і становлення режиму Мейдзі, для цього жанру характерний вербальний і візуальний гумор, романтичні пісні і яскраві характери. Ця історія показувала падіння старих традицій і появу нового іронічного погляду на стосунки між людьми і соціальні зміни в суспільстві. У фільмі Яманаки зберігся іронічний погляд на події, але до них додався трагізм, якого не було в п'єсі. Всі ролі у фільмі також виконані акторами театру Кабукі.

Хоча цей фільм також знятий в жанрі історичної драми або 時代劇 (дзідайгекі), але Яманака в значній мірі переосмислив каноли цього жанру. Трансформація традиційних форм починається з назви. Можливо, якщо і є поняття, яке в культурному плані є антонімом 武士道 (бусідо), то це 人情 (ніндзю) – людяність, людинолюбство, гуманізм. Так, перед нами історичний фільм про самураїв, які виховувались і жили в світоглядній системі, центром якої було поняття обов'язку (義理 – гірі) і вірності цьому обов'язку. Все ж, цей фільм нагадує нам про те, що стосунки між людьми не можуть будуватися виключно на почутті обов'язку. Без людяності і співчуття такі відносини перетворюються на низку жорстоких вчинків і, як показує Яманака, призводять до загибелі, як самого індивіда, так і руйнування всього суспільства. У реальному житті, бусідо, яке романтизували як в Японії, так і у західному світі, обертається людськими трагедіями, зламаними життями, а підсумок цієї прекрасної і жорстокої філософії – прихід байдужого і такого ж холоднокровно відданого обов'язку поліцейського, який констатує «самогубство» самурая, як ми бачимо у фільмі. Він не буде розбиратися в тому, що сталося насправді – вбивство або самогубство, він буде судити про ситуацію тільки в тих межах, які визначені наперед суспільним становищем і статусом жертви, а просто відмовляє самураєві в людяності навіть після смерті. В цілому, прихильність гірі – і в історичній перспективі, і в сучасній японській культурі – є нормою, однією з основних вимог суспільної домовленості японців і всіляко вітається, але Яманака іронізує над бусідо і гірі: тільки приналежність до військового стану не робить жалюгідну людину ні добродесною, ні талановитою, ні видатною. В історичній драмі було прийнято показувати благородних самураїв і безглузких, смішних простолудинів. Яманака, в розріз з цим правилом, показав у своєму фільмі жалюгідного і нікчемного самурая. Навіщо він це робить? Можна вважати, що режисер виступає не тільки соціальним критиком, але і викликає у свого глядача співчуття до слабких. Важливо зазначити, що в етичній системі японців, яка практично не зазнала на собі вплив гуманізму, ставлення до співчуття неоднозначні і далекі від ідеї абсолютної моральної норми. Яманака виступає наставником 人情道 (ніндзюдо) – наставником на шляху людинолюбства, і це новаторський підхід до жанру історичної драми. Адже в першу чергу 時代劇 (дзідайгекі) це фільм про благородних самураїв, які б'ються і вмирають за свого господаря, в ім'я обов'язку або захищаючи справедливість. Самурай повинен пожертвувати всім, забути власні почуття, але Яманака в своєму фільмі навпаки хоче пробудити почуття глядачів. Завдяки глибокому психологізму своїх фільмів і емоційності створюваних образів, Яманака вдалося зробити жанр історичної драми цікавим для кінокритиків і відкрити його художній потенціал.

«Людяність і паперові кульки» починається зі сцени, яка змальовує бідний квартал. Там знаходять труп самурая, який звів рахунки з життям – повісився. Ця подія викликає бурхливе обговорення серед жителів халуп по сусідству: хтось нарікає, що самурай повісився в такий гар-

ний і сонячний день, хтось – що поліцейські не випускають людей за межі кварталу, хтось незадоволений тим, що самурай не вчинив характері – правильне, з точки зору бусідо, самогубство. Бідняк, немов обурений тим, що самурай, все життя користувався привілеями військового, а, в кінці кінців, вирішив вчинити як простолюдин. Потім пліткарі з'ясовують, що і меч у нього був чи то бамбуковий, то чи його не було зовсім. Власник будинку, де було скоєно самогубство переживає про наслідки для свого бізнесу: якби не пішла слава про його будинок. Чи не буде проблем з поліцією? Чи не розбіжаться інші мешканці? У цій сцені Яманак показує сумну картину суспільства, в якому ранги поставлені вище людських почуттів: кожен персонаж в цій сцені немов говорить: шкодувати про смерть людини не потрібно, якщо він не помер «належним» чином, якщо він вчинив несподівано для більшості і порушив звичний порядок речей. Ця ідея розвивається і стає домінуючою сюжетною лінією. Всі головні герої фільму чинять неправильно, вони діють так, як підказує їм серце, намагаючись вижити в тяжких умовах і знайти своє місце під сонцем. І їхнє життя закінчується повним фіаско.

Поліцейські опитують сусідів. Так глядач знайомиться з мешканцями бідного кварталу Едо – основними персонажами фільму. Це ремісники, дрібні торговці, нероби і п'янички. Серед різноманітного натовпу виділяється 浪人 (ронін – вільний самурай, воїн без господаря) на ім'я Матадзуро Унно (у виконанні Цюдзуро Каварасакі), проноза-перукар Сінзо (Канемон Накамура) і домовласник – Чоубей (Сукезо Сукедакай).

Самурай Унно уособлює безвихідь і спустошення, він змушений принижуватися перед старим боржником батька – паном Морі, але той просто ігнорує його і навіть просить позбавити від надокучливого прохача. Самураї викликають у глядача неприязнь: Унно безхребетністю і боягузством, Морі – зарозумілістю і бездушністю. Унно також обманює дружину, щоб не втратити обличчя. Жінка приймає його брехню як належне і продовжує меланхолійно робити паперові кулі. Загалом, брехня грає не останню роль в фільмі: персонажі не спілкуються, а брешуть один одному, брехня становить основу драматичних і тих небагатьох комічних епізодів, які є у фільмі. Обман і лицемірство показані як соціальна норма і цим знову підкреслюється непривабливість світу без 人情 (ніндзю). Дружина Унно вбиває свого безпорадного чоловіка, а потім чинить самогубство. Чи є для самурая смерть ганебніша, ніж смерть від руки жінки? Перукар Сінзо стає жертвою банди якудзи, а спадкоємиця ломбарду ніколи не пов'яже свою долю з простим клерком.

В цілому, хоч фільм і знятий в похмурих тонах, але режисер не показує ані сцени вбивства, ані самогубства, у фільмі мало насильства і жорстокості. Сусіди виявляють труп загиблого самурая і його дружини, але камера не вказує на мертві тіла, навпаки, у кадрі ми бачимо живих людей, режисер показує їх реакцію, емоції, переживання. Відвертаючись від смерті, він показує, що смерть робить з живими. В японській мові є поняття 死なれる (сінареру) – не вмирати, але страждати від смерті іншої людини. Таким чином, Яманак ставить ще одне питання: як

живим бути після смерті інших людей, чи змінює наше життя те, що життя іншої людини обірвалося? На наш погляд, відповіддю на це питання є фінальна сцена фільму: кинута іграшка – паперова кулька, яку так старанно робила дружина Унно, марним сміттям пливе по темному і мутному струмку. Такою ж видається режисерові і життя людини: порожнє, легке, приречена на непомітне і тихе зникнення. Життя розчиняється у смерті, не залишаючи після себе нічого.

Висновки з даного дослідження. Можна вважати, що з самого початку в естетиці японського кіномистецтва міститься момент драматичної напруги. Це і чужість фільму японському погляду, але і прийняття його як видовища, рівноцінного театральному або просто тому, що викликає естетичну насолоду. Адже в японській мові про фільм, так само, як, наприклад, про театр говорять 観る (міру) – дивитися, а також це слово означає міркувати і виносити судження.

Перші кінематографічні стрічки, створені в Японії, прокладали шлях до сердець глядачів передаючи в новому форматі старі естетичні образи і театральні фабули, в першу чергу, черпаючи сюжети і візуальні прийоми з театру Кабукі. Найстарша зі збережених японських кінострічок називається 紅葉狩り (момідзігарі) «Милування осіннім листям» (1899 р.) [2, с. 8]. Ця робота не є самостійним твором кіно, а лише записом на плівку класичної п'єси Кабукі. Немов потрібна гарантія прийняття кінематографа в культурну сферу видимого і того, що гідно бути побаченим: милування листям осіннього клена, насолода від п'єси і, нарешті, перегляд фільму. Якщо європейські кіно-майстри намагалися відтворити нові досягнення свого світу (згадаємо, знамениту стрічку «Прибуття поїзда на вокзал міста Ласьота», 1897 р.), то японські піонери кіно хотіли зберегти старі. В першу чергу – чудову гру акторів. Період Мейдзі (1868-1912 рр.) прищепив японцям тривожне почуття неминучості змін навіть в тих сферах, які здавалися непорушними, як саме небо. У суспільстві почали посилюватися суперечності між тими, хто хотів радикального оновлення японської культури і тими, хто ратував за повернення до минулого і самоізоляції від зовнішнього світу [Див.: 1]. Багато хто хотів зберегти традиції і культуру, яка могла стати незрозумілою і чужою для майбутніх поколінь японців. Але кіномистецтво не виконало цю місію і, замість збереження в незмінному вигляді, відозмінило театральне видовище, створивши нові виразні образи і ставши інструментом соціальної критики. У 1930 роках кіно стало ще однією сферою протистояння між новим і старим в японській культурі.

Ролі в театрі Кабукі відшліфовувалися протягом століть і передавалися у спадок. У світі традиційного театру, як і в японському суспільстві в цілому, існувала чітка ієрархія і принцип спадкоємності і, якщо у актора не було належного походження або положення в суспільстві, то стати провідним актором у нього практично не було шансів. Тому багато талановитих, але не імени-тих акторів, в пошуках кращої долі вирушали на кіностудії. [2, с. 9] Таким чином, завдяки професійним театральним акторам японський кінематограф отримав потужний старт і надалі, так

чи інакше, звертався до традиції Кабукі. Спроба втекти від старих художніх форм, врешті-решт, закінчилась синкретизмом, і японська культура вирішує питання протистояння старого і нового тим, що синтезує зі старого нову художню форму, переосмислює фабульний канон і візуальну складову Кабукі у просторі нових кіношедеврів.

Ще одним джерелом натхнення для японського кінематографу був жанр усних оповідань 講談 (кодан). Як правило, сюжет фільмів, заснованих на «коданах» або стосувався історії самурая, що жертвував своїм життям заради господаря, або це була історія помсти самурая за смерть батьків. Однак незабаром, стараннями молодих і честолюбних режисерів, з'являються і перші авангардистські фільми. Наприклад, «Божевільна мандрівниця» (1926 р), режисер Тейноске Кінугаса (1896-1982 рр.). Сам режисер пройшов шлях від ампула оннагата (виконавця жіночої ролі) в

Кабукі, до лауреата Канського фестивалю і світової популярності [4, с. 208]. Цей шлях схожий на шлях японського кіно як такого: від традиційного, зрозумілого і близького тільки японцям, через синкретизм нового і старого, до загальнокультурного визнання. Завдяки кіно відбулась трансформація традиційних театральних образів, героїв і сценічних прийомів. Японський кінематограф пройшов довгий шлях від записаної на плівку театральної вистави до повноцінного і самодостатнього мистецького твору. Але на всіх етапах своєї історії японське кіно залишалось простором, де безроздільно панували коди і символи, притаманні японській культурі загалом, тому так важливо західному глядачу мати «гіда», який проведе його до розуміння змісту японського кінонарративу, допоможе побачити як з дрібних деталей виникає велика картина драматичного і захоплюючого дійства.

Список літератури:

1. Мещеряков Александр Николаевич. Император Мэйдзи и его Япония: [об имп. Муцухито] / А. Н. Мещеряков. – 2-е изд. – Москва: Наталис, 2009. – 735 с. : ил. – (Восточная коллекция). – Библиогр.: с. 704-718. – ISBN 978-5-8062-0306-0.
2. Тадао Сато. Кино Японии / Тадао Сато; [послел. И. Ю. Генс; пер.с англ. Т. А. Ротенберг и А. С. Фесюна; ред. Ю. А. Козловский]. – М.: Радуга, 1988. – 224 с. : ил., фото. – Библиогр. в подстрочном примеч. – ISBN 5-05-002303-3. – ISBN 0-87011-507-3.
3. Jakoby Alexander. A Critical Handbook of Japanese Film Directors: From the Silent Era to the Present Day / A. Jakoby; foreword by D. Richie. – Berkeley, California: Stone Bridge Press, 2008. – 398 p.: il. – ISBN 1933330538.
4. Japanese Cinema: Texts and Contexts / edited by Alastair Phillips and Julian Stringer. – London; New York: Routledge, 2007. – 363 p.: il. – ISBN 0-203-37464-9.

Литинская О.Ю.

Национальный университет «Львовская политехника»

ОТ 義理 (ОБЯЗАТЕЛЬСВА) К 人情 (ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ). ТРАНСФОРМАЦИИ В ЯПОНСКОМ КИНОНАРРАТИВЕ 30-40 ГОДОВ

Аннотация

Статья исследует особенности нарратива японских фильмов 30-40 гг. XX века. Предметом детального анализа является фильм известного режиссера Яманаки Садао «Гуманизм и бумажные шары». Мы исследуем элементы социальной критики и переосмысления культурной идентичности, традиционных паттернов поведения и социального устройства Японии, которые появляются в творчестве Яманаки. А также – новые художественные формы, которые создает кино в условиях глубинного кризиса, порожденного войной и социальными проблемами. Рассматривается ряд символов и образов, интерпретации которых отличается от концептуализации, принятой в контексте европейского визуального искусства.

Ключевые слова: история кино, японский кинематограф, Яманака Садао, эпоха Мэйдзи, гуманизм (人情).

Litinska O.Yu.

Lviv Polytechnic National University

FROM 義理 (LIABILITY) TO 人情 (HUMANENESS). TRANSFORMATIONS IN JAPANESE CINEMA NARRATIVE OF 30-40-ies

Summary

The article deals with the narrative features of Japanese films at the period of 30-40 years of XX century. The subject of detailed analysis is film by well-known film director Yamanaka Sadao «Humanity and Paper Balloons». The article explores elements of social criticism and rethinking of cultural identity, traditional patterns of behavior and social structure of Japan, which appears in the work of Yamanaka. And also new art forms that were created in the movie in conditions of deep crisis generated by the war and social turmoil. We consider a number of characters and images, the interpretation of which significantly differs from the European context of visual arts.

Keywords: history of cinema, Japanese cinema, Yamanaka Sadao, the Meiji era, humanity (人情).

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 378:027.7

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Бачинська Н.А.

Київський національний університет культури і мистецтв

Досліджено вплив законодавчої бази на удосконалення підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців, зумовлених інтеграцією вищої школи України до Європейських освітніх програм. Виявлено проблеми та проаналізовано інноваційні процеси бібліотечно-інформаційної освіти.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційна освіта, нормативно-правова база, трансформація, академічна мобільність, спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Постановка проблеми. Модернізація бібліотечно-інформаційної освіти сучасної України регулюється значною кількістю нормативно-правових актів – законів, президентських указів, постанов Кабінету Міністрів, галузевих міністерств. Прийняття Закону «Про вищу освіту», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», стимулюють удосконалення ступеневої підготовки, модифікацію інноваційних процесів у бібліотечно-інформаційній освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення бібліотечно-інформаційної освіти активно досліджуються вітчизняними науковцями, зокрема розвитку інноваційної парадигми вищої бібліотечної освіти присвячено статті В. Загуменної, М. Сенченка, В. Ільганасвої, Л. Каліберди; еволюція бібліотечної освіти обґрунтована в працях В. Бабица; розвиток концепцій бібліотечної освіти аналізує Т. Новальська; власні концепції запропонували І. Давидова, А. Соляник, Г. Шемаєва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас проблема впливу сучасної нормативно-правової бази на модифікацію бібліотечно-інформаційної освіти залишається поза межами їх досліджень.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз законодавчої бази та її вплив на модернізацію бібліотечно-інформаційної освіти.

Виклад основного матеріалу. Важливим кроком у розбудові вітчизняної освітньої галузі є прийняття Верховною Радою України Закону «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. [2]. Закон встановлює правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти в Україні, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами, органічного поєднання освіти з науковою діяльністю [9].

Імплементация Закону «Про вищу освіту» передбачає комплекс системних кроків, наріжним вектором якого є підготовка нормативно-правових актів, що окреслюють механізми реалізації норм закону. Документом, що зумовив значні зміни у підготовці бібліотечно-інформаційних фахівців є

постанова Кабінету Міністрів України № 226 від 20.04.2015 р. «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (введено у дію 1 вересня 2015 року). Так, освітній напрям 2.060102 «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія» інтегровано зі спорідненим напрямом підготовки фахівців у галузі архівознавства та інформаційної діяльності, що зумовило появу нової інтегрованої спеціальності – 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» [6].

Постанова викликала серед науковців, освітян та бібліотечних фахівців цілий ряд дискусійних питань: якими мають бути спеціалізації нової спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»; які складові мають формувати зміст підготовки за новою спеціальністю та визначеними спеціалізаціями; яким має бути перелік нормативних дисциплін фундаментальної та професійно-орієнтованої підготовки за новою спеціальністю та чи має він бути обов'язковим для всіх ВНЗ; як зіставити теоретичний, технологічний, методичний та організаційний аспекти підготовки бакалаврів та магістрів нової спеціальності у навчальних дисциплінах?

Окреслені питання не вичерпують всіх освітніх проблем, це лише верхівка айсбергу модифікації інноваційних процесів підготовки фахівців в Україні. Так, на думку завідувача кафедри документальних комунікацій Рівненського державного гуманітарного університету кандидата педагогічних наук, доцента Сілкової Г. В. – новий перелік галузей та спеціальностей не тільки не розв'яже проблему професійної підготовки 131 бакалавра та магістра документознавства та інформаційної діяльності, але й ще більше ускладнить її [10].

Соляник А. А. професор Харківської Державної Академії Культури доводить, що в умовах стрімкої інтелектуалізації бібліотечно-інформаційного виробництва, ускладнення завдань, які висуває перед бібліотечними фахівцями необхідність реалізації масштабного проекту розбудови Національної електронної бібліотеки та її інтегрування у світовий інформаційний простір, неприпустимо збіднювати зміст фахової освіти, поєднуючи її з іншою спеціальністю, орієнтованою

на потреби канцелярій, органів документаційного забезпечення управління, архівів [11].

Наразі фахівці провідних вищих навчальних закладів культури наполегливо працюють над удосконаленням системи бібліотечно-інформаційної освіти, підґрунтям чого поряд з іншими законами стало Розпорядження Кабінету Міністрів України № 219-р від 23.03.16 р. «Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» в якій зазначено, що «бібліотеки України є базовим елементом культурної, наукової, освітньої, інформаційної інфраструктури держави. Вони важливі для розвитку інформаційної та мовної культури суспільства, патріотичного, правового та екологічного виховання, формування стійкого інтересу до вивчення та розуміння національної історії та культури. Бібліотеки сприяють розбудові читаючої, мислячої та освіченої нації, спроможної практично втілювати набуті знання і досвід у розбудову незалежної України» [8].

У зазначеному вище нормативному-правовому документі наголошено, що одним із стратегічних напрямів розвитку бібліотечної справи є удосконалення системи бібліотечно-інформаційної освіти та підвищення кваліфікації, забезпечення професійного розвитку персоналу бібліотек. Реалізація напряму передбачає формування системи знань, вмінь і навичок працівників бібліотек і трансформацію безперервної освіти відповідно до міжнародних стандартів.

Не менш важливим питанням для модернізації вищої освіти, в тому числі й бібліотечно-інформаційної є академічна мобільність, яка повинна стати невід'ємною складовою сучасної освіти в Україні [13], право на яку в Україні закріплено в Законі про вищу освіту і поширюється на всіх учасників освітнього процесу – як на студентів та аспірантів, так і науково-педагогічних працівників.

12 серпня 2015 р. введено в дію Постанову Кабінету Міністрів України № 579 «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність», що встановлює порядок організації програм академічної мобільності для учасників освітнього процесу вітчизняних вищих навчальних закладів (наукових установ) (далі – вітчизняні учасники освітнього процесу) на території України чи поза її межами та учасників освітнього процесу іноземних вищих навчальних закладів (наукових установ) (далі – іноземні учасники освітнього процесу) на території України.

У нормативному документі зазначено, що за місцем реалізації права на академічну мобільність вона поділяється на: внутрішню та міжнародну. Основними видами академічної мобільності є: ступенева та кредитна [7]. Проте, низька обізнаність учасників освітнього процесу та недосконалість механізмів реалізації права на академічну мобільність, створюють певні перешкоди та виклики для системи кредитної мобільності в українських реаліях, а також у міжнародному обміні «носіїв» знань [12]. Ці аспекти підтверджують експерти, учасники круглого столу «Кредитна мобільність: реалії та перспективи в системі вищої освіти України», організованого Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва.

Як зазначає керівник Відділу міжнародних освітніх проектів управління міжнародного співробітництва Міністерства освіти і науки України Любов Пцітка, що хоча постанову про порядок реалізації права на академічну мобільність й було ухвалено у серпні минулого року, однак цей документ, поки що не вирішив усіх питань, які постають у працівників університетів і студентів, котрі прагнуть бути активними учасниками процесу академічної мобільності. Пов'язано це з тим, що деякі пункти цього положення мають бути узгоджені з іншими законодавчими актами, над чим зараз і працює міністерство. Одна із таких проблем – стипендійне забезпечення студентів, які вирішили навчатися за обміном [4].

Також одним із феноменів українського досвіду в кредитній мобільності є те, що її прийнято розглядати як суто зовнішню мобільність. Виконавчий директор аналітичного центру CEDOS Єгор Стадний підтверджує той факт, що в Україні практично відсутній механізм, коли студенти вивчають частину програми в одному університеті України, частину – в іншому і потім можуть перезарахувати ці курси в материнському університеті.

Експерт Програми ЕРАЗМУС+ в Україні Іванна Атаманчук зазначає про позитивні зміни у цьому напрямку. За її словами у 2015 р. вперше відкрилася можливість для українських вищих навчальних закладів брати участь у проектах з кредитної мобільності. 27 Національних агентств Еразмус+ країн-членів цієї програми підтримали 275 проектів з кредитної мобільності між українськими вищими та європейськими університетами. Зокрема, 127 українських університетів торік отримали подібні проекти. Число поданих заявок українських студентів на кредитну мобільність зростає [4].

Важливим кроком на шляху реформування вищої бібліотечно-інформаційної освіти є розробка вітчизняних стандартів. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» при Міністерстві освіти і науки України створено Науково-методичну раду, яка за участю Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти покликана розробити методологію стандартів вищої освіти.

Згідно філософії окреслення вимог до фахівця, закладених в основу Болонського процесу та в міжнародному Проекті Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі» (Tuning Educational Structures in Europe, TUNING), базисом є формування компетентнісного підходу до розробки стандартів освіти. Визначено наступні критерії до освітньої програми: обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти; перелік компетентностей випускника; нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання; форми атестації здобувачів вищої освіти; вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти; вимоги до професійних стандартів (у разі їх наявності). Розроблення цих стандартів здійснюють науково-методичні комісії (підкомісії).

Наказом Міністерства освіти і науки України від 6 квітня 2016 р. № 375 затверджено персональний склад науково-методичних комісій (підкомісій) сектору вищої освіти Науково-методичної ради. До складу підкомісії 029 «Інформаційна, бібліотечна та

архівна справа» увійшли: Бачинська Н. А. – завідувач кафедри книгознавства і бібліотекознавства Київського національного університету культури і мистецтв; Гавриленко В. В. – завідувач кафедри інформаційних систем і технологій Національного транспортного університету; Гомотюк О. Є. – завідувач кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету; Палеха Ю. І. – завідувач кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»; Пелешишин А. М. – завідувач кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»; Пасічник М. С. – завідувач кафедри українознавства, документознавства та інформаційної діяльності Української академії друкарства; Соляник А. А. – завідувач кафедри документознавства та книгознавства Харківської державної академії культури [5].

Науково-методична підкомісія наразі займається розробкою стандартів вищої освіти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для кожного рівня вищої освіти в межах спеціальності і відповідно до Національної рамки кваліфікацій. В червні 2016 року підготовлено проект стандарту ступеня вищої освіти «Бакалавр», в розробці – проект стандарту ступеня вищої освіти «Магістр».

7 липня 2016 р. Президент підписав Закон України № 1415–VIII «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти», прийнятий Верховною Радою України 14 червня 2016 р. Закон передбачає створення правових умов для забезпечення формування якісного складу Національного агентства із за-

безпечення якості вищої освіти, що буде спроможне протистояти наявним в системі вищої освіти негативним явищам і здатне сформувати в Україні нові механізми і стандарти забезпечення якості вищої освіти [3].

Так, відповідно до ст. 18 закону, агентство формує вимоги до системи забезпечення якості освіти та критерії оцінки якості, розробляє відповідне положення і проводить акредитацію освітніх програм, здійснює ліцензійну експертизу, розробляє порядок присудження наукових ступенів та вимог до їх здобувачів, акредитує і контролює спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій, формує перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти тощо.

Згідно ст. 9, 10, Національне агентство має погоджувати стандарти освітньої діяльності та вищої освіти [1]. Тобто практично всі питання, пов'язані з якістю вищої освіти, низький рівень якої був одним з основних стимулів до реформування, так чи інакше має вирішувати Національне агентство [1].

Висновки і пропозиції. Наявна нормативно-правова база бібліотечно-інформаційної освіти ставить перед вищими навчальними закладами важливе завдання, яке полягає в трансформації системи підготовки фахівців для бібліотечно-інформаційної галузі з урахуванням встановлених вимог, які покликані гармонізувати імплементацію у європейський освітній простір та стандартизувати національну систему освіти. Актуальними є питання впливу законодавчої бази на удосконалення системи підготовки фахівців для бібліотечної галузі. Проте, важливо зберегти специфіку підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців, адже саме ці фахівці забезпечують діяльність близько 40 тис. бібліотек державної та комунальної власності, відомчого підпорядкування.

Список літератури:

1. Бахрушин В. Закон «про вищу освіту»: проблеми імплементації. URI: <http://education-ua.org/ua/articles/443-zakon-pro-vishchu-osvitu-problemi-implementatsiji> (20.VIII.2016).
2. Закон України № 1556–VII «Про вищу освіту» від 01.07.2014. URI: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (1.X.2016).
3. Закон України № 1415–VIII «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти», прийнятий Верховною Радою України 14 червня 2016 року. URI: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1415-19> (22.IX.2016).
4. Круглий стіл «Кредитна мобільність: реалії та перспективи в системі вищої освіти України», організованого Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URI: <http://www.dif.org.ua/ua/events/osvita-bez-kordzitivna.htm> (5.VII.2016).
5. Наказ МОН України від 06.04.2016 № 375 «Про затвердження персонального складу Науково-методичних комісій (підкомісій) сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України». URI: <http://mon.gov.ua> (9.VI.2016).
6. Постанова Кабінету Міністрів України № 226 від 20.04.2015 р. «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». URI: <http://zakon.rada.gov.ua> (10.VII.2016).
7. Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 12.08.2015 р. «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність». URI: <http://www.kmu.gov.ua> (22.IX.2016).
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 219-р від 23.03.16 року «про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України». URI: <http://zakon.rada.gov.ua> (12.X.2016).
9. Салата Г. В. Аспектуалізація діяльності публічних бібліотек України у проблемному полі державної інформаційної політики / Г. В. Салата // Наукові записки: [збірник наукових статей]. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск СХХ (120). – 288 с. – С. 253–267.
10. Сілкова Г. В. Інформаційна, бібліотечна та архівна справа: нова спеціальність чи модифікація існуючих професійних компетенцій? / Г. В. Сілкова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 10 лютого 2016 р.). – Рівне, 2016. – С. 130–131.
11. Соляник А. А. Вища бібліотечно-інформаційна освіта в умовах реформування / А. А. Соляник // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України (м. Київ, 12 лист. 2015 р.). – Київ, 2015. – С. 198–201.

12. Салата Г. В. Учреждения консолидированной информации, или информационно-библиотечные центры Украины, в условиях евроинтеграции: к постановке проблемы [Текст] / Г. В. Салата, Т. В. Данилова // Молодий вчений. – 2016. – № 8. – С. 253–256.
13. Danylova T. Overcoming the Cultural Differences: Parable as a Means of Intercultural Dialogue [Text] / T. Danylova // Антропологічні виміри філософських досліджень. – Вип. 3. – 2013. – С. 42–51.

Бачинская Н.А.

Киевский национальный университет культуры и искусств

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

Исследовано влияние законодательной базы на усовершенствование подготовки библиотечно-информационных специалистов, вызванных интеграционными процессами высшей школы Украины европейскими образовательными программами. Выявлено проблемы и проанализировано инновационные процессы библиотечно-информационного образования.

Ключевые слова: библиотечно-информационное образование, нормативно-правовая база, трансформация, академическая мобильность, специальность 029 «Информационное, библиотечное и архивное дело».

Bachynska N.A.

Kyiv National University of Culture and Arts

LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK TO IMPROVE LIBRARY AND INFORMATION EDUCATION IN UKRAINE

Summary

This paper aims to explore the impact of the legislative base on the training of library and information sciences professionals in the context of integration processes in the field of Ukrainian higher education. The problems were revealed and the innovation processes of library and information education were analyzed.

Keywords: library, information librarian center, library system, globalization, library and information education, transformation, academic mobility, Specialty: 029 «Information, Library and Archive Studies».

УДК 339.9:659.4

ДІЯЛЬНІСТЬ СВІТОВИХ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ АГЕНТСТВ В МІЖНАРОДНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Біяк О.Б.

Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин
імені Б.Д. Гаврилишина
Тернопільського національного економічного університету

Яремко З.М.

Тернопільський національний економічний університет

У статті розкрито особливості функціонування світових інформаційно-аналітичних агентств в міжнародному інформаційному просторі. Визначено основні тенденції діяльності інформаційно-аналітичних агентств на прикладі п'яти найбільших із них, окреслено традиційні та нові принципи їх роботи. Виявлено основних конкурентів сучасних світових інформаційно-аналітичних агентств, охарактеризовано спільні та відмінні риси їх роботи. Запропоновано можливі напрямки вдосконалення діяльності інформаційно-аналітичних агентств в міжнародному інформаційному просторі.

Ключові слова: світові інформаційно-аналітичні агентства, міжнародний інформаційний простір, інформаційні послуги, новина, інформаційні технології, технічні засоби передачі інформації.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стратегічною метою кожної держави є досягнення інформаційної незалежності та забезпечення національної безпеки, оскільки постійне зростання обсягів інформації дедалі більше впливає на усі процеси розвитку суспільства та прийняття будь яких рішень. В епоху такого інформаційного буму і всезагального домінування влади новин набуває актуальності дослідження діяльності інформаційно-аналітичних агентств, котрі на сьогодні посідають провідне місце у міжнародному інформаційному просторі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження діяльності інформаційно-аналітичних агентств здійснили такі зарубіжні й вітчизняні вчені: Д. Рід, Р.Л. Стівенсон, О. Бойд-Барретт, К.Е. Розенгрэн, В.М. Спаркс, К. Дейч, О.В. Зернецька, Є.А. Макаренко, Н.В. Костенко, які безпосередньо займалися вивченням особливостей становлення та діяльності провідних інформаційно-аналітичних агентств. Праці таких дослідників, як О. Бочковського, Ю. Нестеряка, О. Коновця присвячені вивченню специфіки діяльності зарубіжних та вітчизняних інформаційно-аналітичних агентств.

Мета статті полягає у виявленні основних тенденцій діяльності світових інформаційно-аналітичних агентств як суб'єктів сучасного міжнародного інформаційного простору.

Виклад основного матеріалу. Світові інформаційно-аналітичні агентства – це організації, метою діяльності котрих є швидке отримання достовірної та точної інформації з усього світу для поширення її «роздрібною» ЗМІ (газетам, радіостанціям, телестанціям) та іншим торговим точкам (бізнес-одинацям, фінансовим установам та приватним споживачам) [7, с. 19].

Інформаційно-аналітичні агентства під впливом стрімкого розвитку нових інформаційних технологій перетворюються на спеціалізовані центри з конкретним напрямком діяльності (фінансовим, торговим, політичним, культурним та іншим).

На сьогодні в світі налічується значна кількість інформаційних агентств, що працюють на національному та міжнародному рівнях. Серед них виділяють 5 найбільших агентств, котрі займають провідне місце у розповсюдженні новин у світі. Завдяки використанню новітніх технологій та наявності висококваліфікованих кадрів вони значно випереджають решту інформаційно-аналітичних агентств світу за показниками діяльності (табл. 1).

З початком розвитку інформаційного суспільства роль інформаційно-аналітичних агентств кардинально змінюється. У XXI столітті інформаційно-аналітичні агентства намагаються знайти і використати можливості безпосереднього спілкування із суспільством завдяки розвитку

Таблиця 1

Найбільші інформаційно-аналітичні агентства світу за даними ЮНЕСКО*

№	Назва агентства	Країна базування	Рік засування	Основні напрями діяльності	Кількість країн, в яких агентство надає свої послуги
1	Associated Press	США	1848	Розповсюдження новин, аудіо, відеопродукції, фотонovin і сервісних інформаційних послуг	112 країн
2	Reuters	Великобританія	1851	Надання послуг на фінансовому ринку	168 країн
3	France-Presse	Франція	1944	Поширення подій, що стосуються політики, спорту, розваг, досягнень науки і техніки	150 країн
4	United Press Internftional	США	1907	Всебічне висвітлення новин, фотографій в сфері бізнесу, розваг, спорту та науки	114 країн
5	ITAP-TAPC	Росія	1904	Надання широкого спектру послуг у сфері новин, міжнародної, економічної та спортивної інформації	100 країн

Джерело: розроблено авторами за даними [2], [3], [4], [5], [6]

нових інформаційних технологій: у агентств виникла можливість постачати інформацію безпосередньо кінцевому користувачу, який може її самостійно вибирати.

Аналізуючи діяльність найбільших світових інформаційно-аналітичних агентств можна виділити декілька її спільних рис:

– провідні інформаційні агентства характеризуються ефективною політикою функціонування. Використання найновіших інформаційних досягнень техніки дало їм можливість збільшити прибутки, підвищити ефективність діяльності та зміцнити лідируючі позиції на світовому інформаційному ринку;

– об'єктивність, точність та оперативність стали ключовими принципами діяльності світових інформаційно-аналітичних агентств;

– основним стратегічним напрямком діяльності усіх найбільших інформаційно-аналітичних агентств світу стали пошук та запровадження нового виду інформаційних продуктів задля отримання значних конкурентних переваг, незважаючи на ризики, пов'язані із доцільністю та своєчасністю надання нових послуг;

– світові інформаційно-аналітичні агентства для поширення своїх новин широко використовують мережу Інтернет, що дає їм змогу збільшити кількість користувачів з різних країн та вийти на нові інформаційні ринки;

– завдяки оптимальному вибору основних напрямів діяльності, провідні інформаційно-аналітичні агентства відзначаються сталим розвитком впродовж останніх років.

Серед основних тенденцій діяльності світових інформаційно-аналітичних агентств найважливішими є розширення власного інформаційного простору, вихід на нові ринки збуту інформації та збільшення кількості клієнтів, що зумовлено прямою залежністю прибутків агентств від кількості користувачів послугами. З кожним роком кількість клієнтів та межі впливу інформаційно-аналітичних агентств зростають. Як засвідчують дані табл. 1, кожне світове інформаційно-аналітичне агентство має свої представництва в більш ніж 100 країнах світу, а також тисячі штатних співробітників і кореспондентів, які збирають со-

тні тисяч слів на день, включаючи внутрішню розсилку (табл. 2). Кожне агентство здійснює випуск новин 24 години на добу. Тисячі національних агентств, газети, радіо- і телевізійні організації в понад 100 країнах світу підписані на розсилку інформації від світових інформаційно-аналітичних агентств. Усі випуски новин та вся інформація, що надається найбільшими світовими інформаційно-аналітичними агентствами, щоденно публікується англійською, французькою, німецькою, португальською, російською, іспанською, арабською та іншими мовами.

Ще однією з основних тенденцій, котру можна спостерігати у діяльності світових інформаційно-аналітичних агентств, є постійне вдосконалення способу подачі інформації своїм клієнтам. Якщо на початку свого становлення інформація носила лише текстовий характер, то з появою новітніх досягнень у сфері фото- та відеозйомки способи подачі новин інформаційно-аналітичними агентствами кардинально змінилися. Перш за все, слід зазначити, що практично вся інформація, яка подається агентствами підкріплена фото- та відеоматеріалами. Завдяки появі супутникового зв'язку, кореспонденти агентств можуть безпосередньо включатися в передачу інформації з основного місця події для телевізійного каналу, створюючи спеціальні телемости. Тобто відбувається максимально швидка передача інформації від основного джерела до користувачів. Associated Press широко спеціалізується у трансляції відео новин з основного місця події. Дане агентство дуже часто організовує телеконференції, що дають змогу користувачам з різних куточків планети обговорювати основні сучасні проблеми людства [1, с. 221].

Найвагоміша роль в передачі та продажі аудіо- та відеоінформації на сьогоднішній день належить Associated Press та Reuters. Ці інформаційно-аналітичні агентства створили окремі філії – Associated Press Television News (APTН) та Reuters Television (RTV), до компетенції яких входить саме збирання та розповсюдження міжнародних новин на телевізійних каналах. Згідно з статистикою, щоденно агентство Associated Press поширює близько 50 фотонovin, а Reuters –

Таблиця 2

Міжнародна активність провідних інформаційно-аналітичних агентств світу

Назва агентства	Кількість абонентів	Кількість країн, в яких присутні кореспонденти	Кількість слів, виданих щодня (млн.)	Кількість кореспондентів в іноземних державах
Associated Press	• 1320 друкованих видань; • 3400 компаній, що транслюють новини в США; • 1000 приватних абонентів;	62	17	559
United Press International	• 7079 друкованих видань; • 2246 клієнтів за межами США; • 36 національних новинних агентств;	81	11	578
France-Presse	• 12000 друкованих видань; • 69 національних агентств;	167	3,35	171
Reuters	• 6500 друкованих видань; • 8400 радіо- та телестанцій;	153	1,5	350
ITAP-TAPC	• 13000 абонентів; • 200 абонентів, яких цікавлять фото даної компанії; • 325 іноземних абонентів;	110	2	61

Джерело: розроблено авторами за даними [2], [3], [4], [5], [6]

160 фотонів. Річний обсяг такого роду інформаційної діяльності агентств становить 18500 [6] та 580000 фотонів [4] відповідно. Річний обсяг відеонів даних агентств дещо менший: Associated Press Television News створює 3600 відеонів [6], а Reuters Television – 100000 [4].

Провідні світові інформаційно-аналітичні агентства представляють користувачам інформацію, що подається у вигляді відео-газети, котра перебуває у вільному доступі в мережі Інтернет і користувачі, за бажанням, можуть її віддрукувати самостійно. Такий спосіб подачі інформації досить зручний, оскільки клієнт може переглядати її в електронному вигляді як на своєму робочому місці, так і в дорозі за допомогою гаджетів [8].

Початок використання мережі Інтернет у діяльності інформаційно-аналітичних агентств дозволив кардинально змінити уявлення користувачів про них, як про певні організації, основним завданням яких є збір, обробка та продаж інформації клієнтам. Завдяки цьому агентства вийшли на вищий рівень розвитку та відкрили для себе новий ринок масового поширення інформації серед великої кількості зацікавлених користувачів.

Точність, швидкість та якість інформації, що подається користувачам, вважається пріоритетним напрямом діяльності інформаційно-аналітичних агентств. На сьогоднішній день суспільство зацікавлене в тому, щоб отримувати якомога точнішу і лаконічнішу інформацію замість великого набору слів. Якщо ще в ХХ столітті обсяг новини, що продавалися інформаційно-аналітичним агентством становив близько 800-900 слів, то на сьогоднішній день він скоротився до 120-150 слів [9].

Поруч із розвитком мережі Інтернет, завдяки використанню міжнародної системи комп'ютерного зв'язку, зростає роль електронної пошти як надзвичайно швидкого способу передачі інформації між віддаленими точками. Використовуючи даний спосіб, можна здійснювати миттєву пересилку різних за обсягом повідомлень, незважаючи на великі відстані між точками їх відправлення та отримання і відмінності у часі. Світові інформаційно-аналітичні агентства дають можливість своїм користувачам підписатися на розсилку найсвіжіших новин на електронну пошту. Якщо мова йде про новини звичайного характеру, то дана послуга надається безкоштовно. Такі агентства, як United Press International, Reuters та France-Press, надають доступ до так званої «закритої інформації» (фінансово-економічних новин) лише передплатникам. Підписка на даного роду новини у світовій інформаційно-аналітичній агенції Reuters коштує не менше 2 тис. дол. США на місяць.

Використання передових інформаційних технологій, а також запровадження власних розробок у цій сфері, вважається пріоритетною тенденцією діяльності усіх світових інформаційно-аналітичних агентств без винятку. Сьогодні типове світове інформаційно-аналітичне агентство – складна багатофігурна медіа-організація, котра у своїй діяльності активно використовує супутник для доставки друкованих, аудіо-, телевізійних та онлайн новин до клієнтів. В історичній ретроспективі інформаційно-аналітичні агентства були основними користувачами засобів зв'язку, а також ключовими клієнтами державних і приватних телекомунікаційних мереж, внаслідок чого їх «голоси»

могли почути користувачі за кордоном. Вони безпосередньо брали активну участь в налаштуванні телекомунікаційних мереж, в дослідженнях і розробках технологій зв'язку, а іноді – в суборенді таких об'єктів для інших користувачів. До прикладу, інформаційно-аналітичне агентство Reuters розробило в 1980-х роках нову технологію моніторингу наданих послуг, що забезпечила електронну основу для співпраці між учасниками грошового ринку. Associated Press, завдяки повній комп'ютеризації своєї роботи, спробувало способи подачі інформації до роздрібних ЗМІ, тому протягом десятиліть користувачі у США можуть вільно шукати новини даного агентства в стрічці новин усіх газет, без редакційного втручання [10].

Постійне зростання обсягів інвестицій інформаційно-аналітичних агентств у технології зв'язку зумовило прискорення швидкості обробки і доставки новин та підвищення конкурентоспроможності агентств на нових обслуговуваних ринках. Зокрема інформаційно-аналітичне агентство Reuters у 2015 році інвестувало близько 9,5 млн. дол. США в оновлення програмного забезпечення [4]. У 2014 році інвестиції компанії у даний напрям становили 7,3 млн. дол. США. Також не відстає у модернізації своїх технологій інформаційно-аналітичне агентство Associated Press: впродовж 2014-2015 років витрати компанії на заміну програмного забезпечення та модернізацію вже існуючого склали 3,2 млн. дол. США і 6,1 млн. дол. США відповідно [6].

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій не лише призвів до підвищення ефективності діяльності світових інформаційно-аналітичних агентств, але й зумовив загострення конкурентної боротьби у міжнародному інформаційному просторі та появу нових гравців, котрі на сьогодні дедалі частіше виступають вагомими конкурентами світових інформаційно-аналітичних агентств:

- найбільші світові газети – Times, LeMonde, WashingtonPost;
- медіаконгломерати – Viacom, NewCorporation, WaltDisney;
- фінансові інформаційні агентства – DowJones, Bloomborgs, EUbusiness;
- телевізійні системи мовлення – CNN, BBC, ABC;
- інформаційно-аналітичні агентства, котрі стають подібними за статусом до світових, – Kyodo, Xinhua, DPA, EFE, ANSA.

Вище зазначені учасники міжнародного інформаційного простору характеризуються наявністю розгалуженої мережі власних кореспондентів, а стратегія їх діяльності передбачає постійне вдосконалення та розширення спектру послуг. Основний недолік їх роботи полягає в обмеженні лише певною сферою діяльності, що супроводжується постійною необхідністю оновлення інформації, котра надається користувачам. Так як новини дуже швидко втрачають свою актуальність, перед даними організаціями гостро постає питання постійного пошуку найновішої та найскандальнішої інформації. Ще одним проблемним аспектом їх діяльності є орієнтація тільки на новини, що іноді призводить до убогості контенту, тому їх користувачі часто змушені шукати інші джерела інформації, щоб ознайомитися з усіма цікавими

для них подіями. Дана проблема вирішується багатьма інформаційно-аналітичними агентства шляхом розгортання майже кожного новинного матеріалу до замітки або коментаря. Така нова важлива особливість роботи інформаційно-аналітичних агентств сприяє зростанню потоку користувачів, що в свою чергу дозволяє констатувати новий статус агентств як самостійних ЗМІ.

Безперечно і приваблива перевага інформаційно-аналітичних агентств перед новими учасниками міжнародного інформаційного простору, – мультимедійні можливості та креолізований стиль подачі інформації. Аудіослайдшоу, слайдшоу, фото, відео, вербальні та візуальні способи висвітлення подій значно розширюють на сьогодні можливості діяльності інформаційно-аналітичних агентств.

Керівники інформаційно-аналітичних агентств вважають важливим критерієм успішності їх діяльності можливістю розміщувати якомога більшу кількість новин. Проте варто зазначити, що такий підхід пов'язаний із ризиком нагромадження пустопорожньої і строкатої інформації, що не відповідає принципам якісної соціальної журналістики.

Важливою проблемою діяльності світових інформаційно-аналітичних агентств є привернення уваги користувачів Інтернету. Адже у сучасну епоху домінування соціальних комунікацій та Інтернету дуже складно привернути увагу читача, який шукає не конкретний канал передачі інформації, а саму інформацію. Тому конкурентні переваги має те інформаційно-аналітичне агентство, котре спроможне розміщувати дійсно цінну і достовірну інформацію.

Загалом, зростання конкуренції між учасниками міжнародного інформаційного простору слід сприймати як важливий чинник підвищення якості інформаційного продукту та діяльності світових інформаційно-аналітичних агентств, що змушує їх постійно інвестувати у нові технології та способи організації інформаційно-аналітичної діяльності. Тому на сьогодні важливим є подолання значної кількості перешкод і бар'єрів, що продовжують стримувати розвиток інфраструктури для постачання і поширення новин у світі. Зокрема, значна кількість інформаційно-аналітичних агентств не широко використовують у своїй діяльності досягнення фото та відео техніки, обмежуючи себе лише збором друкованих новин і послуг. Водночас цензура телефонного зв'язку і пошти, обмеження на відправку фотографій і фільмів, відмова від експортних ліцензій для письмових звітів і зведення журналістів у ряді країн, що розвиваються, не дають змогу журналістам ефективно виконувати свою роботу. До інших чинників, що стримують конкуренцію на міжнародному інформаційному просторі та обмежують масштаби діяльності інформаційно-аналітичних агентств у світі, слід віднести: дефіцит фінансових ресурсів; відсутність кваліфікованих фахівців у сферах комунікації та інформації; нестримну конкуренцію між постачальниками технічного обладнання і сучасних засобів масової інформації; недорозвиненість промислового потенціалу в країнах третього світу для виробництва обладнання зв'язку; відсутність достовірної інформації, доступної для потенційних клієнтів в країнах, що розвиваються та ін.

Тому вбачається за доцільне реалізація таких напрямів вдосконалення діяльності інформаційно-аналітичних агентств у світі:

- підвищення достовірності та об'єктивності наданої інформації шляхом використання нових інформаційних технологій та професійної майстерності журналістів і кореспондентів;
- точне визначення цільової аудиторії шляхом створення аналітичних служб, покликаних проводити моніторинг кількості користувачів задля подальшої спеціалізації на аудиторних, тематичних, технологічних та інших характеристиках користувачів;
- врахування інтересів та потреб клієнтів шляхом здійснення експертної оцінки та моніторингу новин і повідомлень, що користуються найбільшою популярністю серед користувачів;
- регулярне оновлення інформаційних послуг та модернізація діяльності загалом задля збільшення кількості потенційних користувачів агентства та більшої зацікавленості уже існуючих, його популярності та вищої конкурентоспроможності, виходу на нові інформаційні ринки;
- збільшення оперативності передачі новин шляхом вивчення та використання нових технічних засобів передачі інформації задля підвищення швидкості та забезпечення своєчасної доставки найсвіжіших повідомлень до користувачів.

З метою підвищення ефективності роботи, інформаційно-аналітичним агентствам доцільно працювати за такою схемою: аудиторія – особливості діяльності – параметри вибору – структура повідомлень. Тобто, основні вимоги та побажання цільової аудиторії диктують інформаційним агентствам правила за якими вони повинні працювати, що у свою чергу, визначає параметри вибору новин та структуру їх тексту. Таким чином, одним із важливих напрямів роботи інформаційно-аналітичних агентств повинно бути дослідження цільової аудиторії.

Висновки і пропозиції. Отже, інформаційно-аналітичні агентства на сьогоднішній день є основними гравцями в міжнародному інформаційному просторі. Основні тенденції їх діяльності проявляються у розширенні власного інформаційного простору, виході на нові ринки збуту інформації, збільшенні кількості клієнтів та вдосконаленні способу подачі інформації до споживачів.

З кожним роком зростає конкуренція між інформаційно-аналітичними агентствами світу та новими гравцями у міжнародному інформаційному просторі, що зумовлено зростанням попиту та затребуваністю споживачів їх продукції у швидкому отриманні достовірної та точної інформації. Основними чинниками, що перешкоджають конкурентній боротьбі між даними учасниками міжнародного інформаційного простору, є недостатня кількість інвестицій на модернізацію технічного забезпечення, дефіцит кваліфікованого персоналу, обмеженість доступу до достовірної інформації в країнах, що розвиваються. Для вдосконалення своєї діяльності інформаційно-аналітичним агентствам необхідно підвищувати якість та розширювати спектр своїх послуг, постійно орієнтуватися на цільову аудиторію та враховувати її потреби, використовувати нові інформаційні технології і підвищувати кваліфікацію працівників.

Список літератури:

1. Коломієць В.Ф. Міжнародні інформаційні системи: Підручник / За ред. проф. В.П. Гондюла. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 458 с.
2. Офіційний сайт інформаційного агентства Росії ТАСС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.ru/>
3. Офіційний сайт інформаційного агентства France-Presse [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.afp.com>
4. Офіційний сайт інформаційного агентства Reuters [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reuters.com/>
5. Офіційний сайт інформаційного агентства United Press International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.upi.com/>
6. Офіційний сайт інформаційного агентства Associated Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ap.org/>
7. Boyd-Barrett O. Media in Global Context / A. Sreberny-Mohammadi, D. Winseck, J. McKenna, O. Boyd-Barrett. – London: Edward Arnold. – 1997. – 352 p.
8. Boyd-Barrett O. National and International New Agencies: Issues of Crisis and Realignment / O. Boyd-Barrett // International Communication Gazette. – Issue 62 (№ 1). – 2000 – Pp. 5–18.
9. Kulshmanov K. News Agencies in the Era of Globalization and New Challenges of Reality / K. Kulshmanov, A. Ishanova // Mediterranean Journal of Social Sciences. – August 2014. – Vol 5. № 19. – Pp. 48–53.
10. Lorimer R. Mass Communications: a Comparative Introduction / R. Lorimer. – Manchester: Manchester University Press. – 1994. – Pp. 21–25.

Бияк О.Б.

Учебно-научный институт международных экономических отношений имени Б.Д. Гаврилишина
Тернопольского национального экономического университета

Яремко З.М.

Тернопольский национальный экономический университет

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИРОВЫХ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКИХ АГЕНТСТВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

В статье раскрыты особенности функционирования мировых информационно-аналитических агентств в международном информационном пространстве. Определены основные тенденции деятельности информационно-аналитических агентств на примере пяти крупнейших, представлены традиционные и новые принципы их работы. Выявлены основные конкуренты современных мировых информационно-аналитических агентств, охарактеризованы общие и отличительные черты их работы. Предложены возможные направления совершенствования деятельности информационно-аналитических агентств в международном информационном пространстве.

Ключевые слова: мировые информационно-аналитические агентства, международное информационное пространство, информационные услуги, новость, информационные технологии, технические средства передачи информации.

Biiak O.B.

Bohdan Havrylyshyn Research and Development Institute
of International Economic Relations,
Ternopil National Economic University

Yaremko Z.M.

Ternopil National Economic University

ACTIVITY OF GLOBAL INFORMATION AND ANALYTICAL AGENCY IN THE INTERNATIONAL INFORMATION SPACE

Summary

The peculiarities of the world information and analytical agencies in the international information space are considered. The main tendencies of the activity of the top five-world information and analytical agencies are determined. The traditional and new principles of their work are presented. The main competitors of modern world information and analytical agencies are determined. The differences and similarities lineaments of their work are characterized. The possible directions of improving the activities of the world information and analytical agencies in the international information space are proposed.

Keywords: world information and analytical agencies, international information space, information services, news, information technologies, technical communication tools.

УДК 316.77

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У ЗАРУБІЖНИХ АДАПТОВАНИХ ФОРМАТАХ ТЕЛЕКАНАЛУ «СТБ»

Дмитрієва В.О.

Запорізький національний університет

У статті зроблено огляд форматних програм та способів їх адаптації на українському телебаченні. Досліджено, що телебачення, кінематограф, журнали, реклама стають єдиним комплексом, що впроваджує в життя нові гендерні орієнтири, які потім набувають поширення і які відтворюють індивіди в повсякденному житті. У статті приділяється увага питанню уніфікації цінностей та моделей поведінки. Так, загальною, відображеною в ЗМІ, є зміна соціальних ролей, підміна фемінності маскуліністю. Зроблено огляд способів відображення гендерних стереотипів на українському телебаченні. У статті описано способи використання найбільш популярних гендерних стереотипів у адаптованому контенті телеканалу «СТБ», а саме у програмах: «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Холостяк», «Врятуйте нашу родину». Також досліджено рецептивні наслідки та впливи експлуатації цих стереотипів.

Ключові слова: телебачення, адаптовані програми, СТБ, гендер, стереотип, сексизм, еротизація, комунікація, телебачення, формат, фемінізм, медіадискурс.

Постановка проблеми. Темою цього дослідження є гендерні стереотипи та їх вияви у зарубіжних адаптованих форматах у контенті українського телеканалу «СТБ».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню гендерної специфіки у засобах масової інформації присвячені роботи таких дослідників: А. Волобуєвої, М. Варикаши, С. Кушніра, Н. Сидоренка, Т. Старченка, Є. Федоришина та інших. Але лише декілька з цих вчених приділяють увагу гендерним стереотипам саме на телебаченні, а не у рекламі. Медіаспеціалістам необхідно розглянути особливості впливу гендерних стереотипів на українського глядача та виокремити загальні особливості подачі образів на телебаченні, бо саме недійсний контент може чинити великий вплив на майбутнє покоління.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У цій статті вперше проілюстровано основні глобальні медіатенденції закупованих телеформатів, та приклади сприймання українським глядачем контенту, з урахуванням вже існуючих гендерних стереотипів на прикладі контенту українського телеканалу «СТБ», розглянуто їх комплексний вплив, сформульовано рекомендації задля підвищення якості телеконтенту «СТБ».

Мета статті. Головною метою цієї роботи проаналізувати яким чином гендерні стереотипи знаходять своє втілення в українських адаптаціях зарубіжних шоу на телеканалі «СТБ», а також виявити, як втілені гендерні стереотипи впливають на поведінку глядачів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «гендер» з'явилося відносно нещодавно, і його семантичне поле ще недостатньо чітко визначене. У гуманітарних науках поняття «гендер» відображає соціокультурний аспект статевої приналежності людини [1, с. 263]. Кожна культура чітко диференціює поведінку людини залежно від її статі, приписуючи їй певні ролі, манери поведінки, почуття та ін. У цьому значенні бути чоловіком чи жінкою – значить, слідувати певним соціальним експектаціям, пред'явленим соціумом на основі «правила статі». Сьогодні гендер присутній в усіх сферах життя, і телебачення не є винятком у цьому напрямку. Сучасні психологічні дослі-

дження дають підстави стверджувати: є почуття, що їх переживають тільки жінки або тільки чоловіки; є думки, які формуються у свідомості тільки жінки чи тільки чоловіка, а отже, є відповідний цим настановам вибір способу показу гендеру на телебаченні [4, с. 186].

Проблема психологічного медійного впливу – одна з найбільш актуальних і інтригуючих на сьогоднішній день. Безумовно, питання про можливість і силу впливу ЗМІ залишається відкритим, самі можливості впливу різні, і особливості сприйняття індивідуальні. Як би там не було, але той факт, що медіа в тій чи іншій мірі все-таки здатні впливати на психіку людини – беззаперечний. Сьогодні медіа – це не тільки «магічне вікно», через яке ми дивимося на світ, а й «двері», через яку ідеї проникають в нашу свідомість [5, с. 92]. І дійсно, в сучасному суспільстві мас-медіа виконують не тільки розважальну і просвітницьку функцію, а й значною мірою сприяють формуванню уявлення про картину світу, впливаючи на сприйняття дійсності, на культурні та соціальні цінності людини, її установки і моделі поведінки. Особливо гостро ця проблема стоїть у контексті реалізації гендерних стереотипів, адже українське суспільство має низький рівень гендерної обізнаності, отже, те, що демонструє телебачення, має чудове підґрунтя для навіювання. Особлива помітна цю тенденція у форматних адаптованих шоу, що сьогодні є невід'ємною частиною контенту телеканалу «СТБ».

Формат – це формуюча конструкція, що визначає внутрішні стандарти організації медіатексту, технологію його виробництва та інструменти його промотування, тобто просування на ринок.

Форматні програми – новий тренд для українського телебачення, який швидко став головним напрямком в вітчизняній індустрії виробництва телевізійної продукції. Нові формати – нові ідеї у поєднанні елементів різних жанрів з класичним набором сюжетів [3, с. 37]. Тобто вже розроблені та реалізовані ідеї набувають оригінальності завдяки новим елементам. Найлегшими до адаптування є формати ігрових шоу ігрові шоу (змагання, вікторини) та більшість форматів жанру реаліті.

З початком останнього десятиліття під впливом глобальної таблоїдизації медіапростору медійни-

ки дедалі частіше почали звертатися адаптованого інтертейнменту. Цим поняттям пропонується означити закордонні програми, що пристосовуються під національні особливості та середнього глядача країни-покупця. Науковці пояснюють високі рейтинги таких передач більшою увайеристичністю порівняно з іншими проектами на телебаченні та відсутністю світоглядних основ, коли спостереження за духовним життям інших набуває ключового значення [6, с. 68]. В свою чергу, медіааналітики пов'язують поширення таких програм з тенденцією до приватизації і монополізації розважального сегменту, що доповнює публічну сферу інформаційного простору [6, с. 71].

На думку Г. Насонова: «Гендерний стереотип – це один з видів соціальних стереотипів. Він заснований на уявленнях про маскуліне і феміне та їх ієрархії, які прийняті в суспільстві. Часто гендерні стереотипи вирізняються сексизмом щодо жінок» [4, с. 92]. Ці готові шаблони думок, оцінок і як наслідок поведінки інколи так глибоко вкорінюються в позасвідомі структури людської психіки, що з ними важко боротися раціональними аргументами.

Стереотипи жіночості і мужності не просто формують людей – вони часто приписують людям, залежно від статі певні психологічні властивості, норми поведінки, рід занять, професії тощо.

М. Варикаша говорить: «Телебачення, діючи на підсвідомість людини, закладає гендерні стереотипи, певне сприйняття світу, ставлення щодо місця жінки і чоловіка в цьому світі» [2, с. 85].

Гендер перебуває під постійним впливом як культурних норм, які визначають, що повинні робити чоловіки, а що – жінки, так і соціальної інформації, що навіє людям, наскільки велика різниця між чоловіками й жінками. На думку Н. Ажгихіної: «Гендерні ролі та стереотипи, які існують у суспільстві й відображаються в просторі телевізійних символів, слугують своєрідними соціально встановленими директивами для представників тієї чи іншої статі у сфері зовнішнього вигляду, належних інтересів, навичок, поведінки, самооцінки та само сприйняття» [1, с. 263].

Психологічні характеристики і соціальна поведінка людей інтерпретується як «чоловіча» або «жіноча» відповідно до домінуючих уявлень про те, що є «чоловічим», а що «жіночим». Таким чином, гендерна ідентичність пов'язана з нашими уявленнями про представників відповідної статі, та ці уявлення являють собою сукупність знань, стереотипів, норм та цінностей, які формуються у свідомості індивіда в процесі гендерної розподілленості на телеекрані.

Адаптовані шоу можна сміливо звинуватити в тому, що вони нав'язують регресивні стереотипи розподілу ролей в суспільстві і сім'ї, коли жінки, які повинні нести подвійне навантаження – на роботі і вдома, деградує фізично і морально. Однак не слід думати, що від гендерних стереотипів страждають тільки жінки. Є. Федоришин говорить: «Табу на емоційність, вироблений стереотип переможця, сексуального гіганта тощо викликає у багатьох чоловіків, які не бажають або не вміють йти слідом за цими стереотипами, стреси, розпач, хвороби» [7, с. 190].

Вплив гендерної ролі на особистість дуже великий. У людини є тенденція вживатись в роль,

яка змінює поведінку, а потім і самого індивіда. Система гендерних ролей детермінує не тільки поведінку чоловіка і жінки, але й оволодіння ними професійними знаннями. Спостерігається процес переорієнтації гендерних характеристик, наприклад, коли сильні якості лідера в сім'ї та суспільстві перебирає на себе жінка, часто визнається слабкість чоловіка.

Дослідник О. Помазан вважає: «Гендерна роль моделює комбінацію рис, формує гендерні якості індивіда, розкриває в певному напрямку його здібності, направляє на здійснення тих чи інших видів діяльності» [5, с. 96]. Отже, засвоєння людиною певної гендерної ролі детермінує всі інші її особистісні якості.

Стереотипність керує мозком населення, забираючи у жінок і чоловіків можливість реалізувати свій багатий потенціал, а інколи може навіть призвести до гендерної дискримінації – порушення прав людини за статевою ознакою. Стереотипність у телебаченні прийшла до нас ще з радянських часів, коли телебачення формувало у нашій уяві ідеальний образ «жінки-трудівниці» та «жінки-матері» – ці дві характеристики описували робочу й особисту сферу життя жінки, позбавляючи людину навіть думки, що щось може буди не за таким планом. Чоловік того часу теж був створений, як певний тип, що повністю підкорюється партії – в робочій сфері, а значить – відіграється на жінці в особистій. Патріархальне суспільство скрізь побудоване на стереотипі цих розділень [5, с. 97-98]. Зміна в суспільстві, розпад СРСР вплинули на зміну типів людини, зокрема образу жінки. З'явився новий символ – жінки-красуні, який буквально заповнив телеефір. Нова жінка – дуже емоційна, сексуальна молода істота, якій, загалом, малою мірою властиві розум і воля. Наразі українське телебачення ставить образ такої жінки на першому й головному місці – звернемося до телевізійних шоу, адже саме вони акумулюють почуття і досвід суспільства, формують світосприйняття і впливають на психіку населення. Нерідко на телеекрані бачимо використання оголеного тіла. Через це жінка розглядається тільки як товар. І виходить так, що «вартість» жінки виражається тільки у «вартості» її тіла, а розум, інтелект, воля, здібності – усе це віднесено у сферу чоловічого і тільки там існує [1, с. 264]. Чоловік зображується, як розумний експерт, жінці ж відведено роль некомпетентної, зацикленої на побуті особи. Такий показ жінки у шоу формує уявлення про неї, лише як іграшку для чоловіка, а зображення надто худорлявих оголених дівчат затверджує принцип: чим худіша, тим гарніша, призводить до впливу на підсвідомість, появи відчуття неповноцінності. Проблема нашого телебачення – в надмірній зацикленості на красі жінки, воно робить її головним критерієм в її описі. Тоді як насправді треба робити акценти на тому, що людина говорить, а не як вона виглядає. Дуже поширений чітко змальований образ «домогосподарки», яка займається пранням, шие, прибирає, а весь її світ обмежується домом і хатніми справами. Та чи справді українська жінка саме така? Використання в телебаченні подібних образів-стереотипів, призводить до неправильного сприйняття дійсності глядачами. Зображення настільки об-

межених образів жінок призводить до створення в реальній жінки відчуття неправдивої ідеальності, до якої треба прагнути.

Основні гендерні проблеми, що притаманні адаптованим шоу телеканалу «СТБ»: створення образу «щасливої домогосподарки», еротизація, мачізм, фейсизм. Однак, цей перелік не вичерпний, адже гендерні стереотипи починають реалізуватися вже тоді, коли відбувається поділ на «чоловічі» та «жіночі» програми.

Еротизація (від англ. eroticization) – один з виявів сексизму у масовій культурі. За допомогою оголення усього жіночого тіла чи його інтимних частин (сідниць, стегон, грудей, живота), відповідних поз (лежачи чи напівлежачи, часто з піднятими чи розхиленими ногами), контексту (серед чоловічих атрибутів) підсилюється і закріплюється у підсвідомості ідея пасивності, підлеглості, залежності і незахищеності жінки щодо чоловіка, її готовності до статевого акту. Зображення сексапільних жінок у відвертих і підкреслено спокусливих позах у телешоу призначені саме для розглядання їх «чоловічим поглядом». Прикладом такого зображення може бути показ жінки у дейтинг-шоу «Холостяк».

Мачізм (від англ. machismo) у своєму первинному значенні це надмірна та демонстративна маскулітність, атрибутами якої є фізична сила, сміливість, статева зрілість, панування над жінками та агресивність; мачізм пошанує цінності, які культура асоціює з чоловічим, та виказує зневагу до всього, що пов'язане із жіночим. На телеканалі «СТБ» цей гендерний стереотип нерідко експлуатують у таких програмах, як «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Холостяк», однак намагаються побороти цей стереотип в українському форматі «Хата на тата».

Фейсизм (англ. faceism) – вияв сексизму в масовій культурі, якій полягає у суттєво-відмінних способах зображення чоловіків та жінок на телебаченні: у першому випадку акцентується голова та обличчя, в другому – тіло та його частини. Така практика репрезентацій передбачає закріплення важливості інтелекту для чоловіків, та тілесної краси для жінок. Цей гендерний стереотип знайшов своє виявлення у таких адаптованих проектах як «Врятуйте нашу сім'ю», «Все буде добре», «Холостяк», а також у пост-шоу «Холостяк. Як вийти заміж».

Висновки і пропозиції. Отже, можливо зробити висновок, що зазначені гендерні акценти в адаптовану контенті «СТБ» значною мірою визначають специфіку українського телевізійного міфу. Опір на гендерну психологію при сегментуванні ринку й апелювання до гендерних стереотипів є одними з провідних факторів, здатних забезпечити комерційну та комунікативну ефективність телевізійної продукції, – і з огляду на це виключно перспективними є подальші спеціальні дослідження у цій сфері.

Головною пропозицією є звертання більшої уваги до реалізації топ-менеджерами українських каналів при адаптації закордонних форматів, а саме глибшого дослідження потребує психологічний аспект загальної концепції проєктів, бо неякісна адаптація проявляється в нав'язуванні гендерних стереотипів в українському суспільстві. Також, слід, при адаптації за купованих форматів, звертати увагу на еволюцію суспільних догматичних поглядів на призначення чоловіка та жінки сьогодні, та злам традиційних і зародження нових гендерних ідеологій, і намагатися уникати використання «кліше» в образах, мовних висловах, порівняннях.

Список літератури:

1. Ажгихина Н. Гендерные стереотипы в современных масс-медиа // Гендерные исследования. – Вып. 5. – М., 2000. – С. 261–273.
2. Варикаша М. Гендерний дискурс: семіотичні аспекти // Слово і час. – 2008. – № 7. – С. 83–89.
3. Лащук О.Р. Термін «формат» в масовій комунікації / О.Р. Лащук // Вестник Московского университета. Серия 10: Журналистика. – 2010. – № 6. – С. 36–41.
4. Насонова К. Вплив засобів масової комунікації на трансформацію гендерних установок // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки. – 2013. – № 27. – С. 90–95.
5. Помазан О. Гендерні проблеми і мас-медіа // Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. – К.: Златограф, 1999. – С. 91–109.
6. Слінчук В.В. Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2004. – Т. 17. – С. 67–74.
7. Федоришин Є. Телебачення Сполучених Штатів Америки: гендерний аспект // Теле та радіожурналистика: зб. наук. пр. / [Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – 2011. – С. 186–191.
8. Шпанер Л. Образ жінки у телерекламі: погляд психолога // Український жіночий рух: здобутки і проблеми. Вип. 1. – Дрогобич: Коло, 2002. – С. 152–161.

Дмитриева В.О.

Запорожский национальный университет

ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В ЗАРУБЕЖНЫХ АДАПТИРОВАННЫХ ФОРМАТАХ ТЕЛЕКАНАЛА «СТБ»

Аннотация

В статье сделан обзор форматных программ и способов их адаптации на украинском телевидении. Выявлено, что телевидение, кинематограф, журналы, реклама становятся единым комплексом, внедряя в жизнь новые гендерные ориентиры, которые затем получают распространение и воспроизведение индивидами в повседневной жизни. В статье уделяется внимание вопросу унификации ценностей и моделей поведения. Так, общим, отраженным в СМИ, является изменение социальных ролей, подмена феминности маскулинностью. Сделан обзор способов отображения гендерных стереотипов на украинском телевидении. В статье описано способы использования наиболее популярных гендерных стереотипов в адаптированном контенте телеканала «СТБ», а именно в программах: «Дорогая, мы убиваем детей», «Холостяк», «Спасите нашу семью». Также исследованы рецептивные последствия и воздействия эксплуатации этих стереотипов.

Ключевые слова: телевидение, адаптированные программы, СТБ, гендер, стереотип, сексизм, эротизация, коммуникация, телевидения, формат, феминизм, медиадискурс.

Dmytriieva V.O.

Zaporizhzhia National University

GENDER STEREOTYPES IN ADAPTED FOREIGN FORMATS ON TV CHANNEL «STB»

Summary

This article reviews the applications of format and how to adapt them to the Ukrainian television. Investigated that television, movies, magazines, advertising becomes the one set that injects life new gender guidelines, which are spreading and then reproducing by individuals in everyday life. The article focuses on the issue of unification of values and behaviors. So, overall, reflected in the media changing social roles by substitution masculinity to femininity and and vice versa. The review methods reflect gender stereotypes on Ukrainian television. This article describes how TV using the most popular gender stereotypes in adapted content of channel «STB» in programs: «Darling, we are killing our children», «Bachelor», «Save our family». It also studied the receptive effects and impacts of exploitation of these stereotypes.

Keywords: TV, adapted programs, STB, gender, stereotypes, sexism, eroticization, communication, TV format, feminism, media discourse.

ФУНКЦІЇ ФОТОІЛЮСТРАЦІЇ У СУЧАСНИХ МОЛОДІЖНИХ ВИДАННЯХ

Іванюха Т.В., Тупіков М.С.

Запорізький національний університет

У статті розглянуто сучасні підходи до фотоілюстрування інтернет-видань та журнальної молодіжної преси. На прикладі фотоматеріалів запорізьких медіа (студентського порталу «Пороги», журналів «Невеста» та «Wedding Jam») досліджено трансформацію таких питомих рис фотожурналістики, як документальність, достовірність, інформативність. Проаналізовано інформативну, документальну, розповідну, ілюстративну, композиційно-графічну, художню, розважальну, рекламну та інші функції фотоілюстрацій.

Ключові слова: фотожурналістика, фотоілюстрація, жанр, функція, молодіжні медіа.

Постановка проблеми. На сьогодні фотографія у мас-медійних текстах має велике значення. Для журналіста фотографія є, з одного боку, могутнім засобом документального відтворення реальної дійсності, а з іншого, – засобом образного вираження власного погляду на предмети та явища. Фотографія – це суспільний документ, що є основою зображальної соціальної інформації, а в сучасну епоху візуальності без неї не обходиться жодне медіаповідомлення. Саме тому актуальним є з'ясування функцій фотоілюстрації у сучасних виданнях – як традиційних друкованих, так і сучасних електронних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фотографія як зображальна складова журналістських матеріалів неодноразово ставала об'єктом наукових досліджень як у класичних підручниках із фотожурналістики В. Березіна, Н. Ворона, С. Горевалова, Б. Чернякова, так і в дослідженнях окремих аспектів фотоілюстрування видань у працях О. Акопова, Д. Акчурина, А. Колосова, О. Москвич, Л. Поліхи, Я. Табінського та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вищеперерахованих працях розглядаються загальні питання ілюстрування періодики, аналізуються образотворчо-виражальні засоби фотожурналістики, подаються погляди на жанри фотожурналістики та сучасні тенденції розвитку їх системи, однак майже недослідженим залишається функціональний аспект фотоілюстрації у сучасних друкованих і мережевих виданнях. Окрім того, фотографія у запорізькому медіапросторі взагалі не була об'єктом наукового дослідження. Це і зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виділення та формулювання функцій фотоілюстрації у запорізьких регіональних виданнях у залежності від жанрової специфіки зображальних матеріалів та від типологічних особливостей цих видань. Об'єктом дослідження є фотоконтент студентського незалежного інформаційного порталу «Пороги», журналів «Невеста» та «Wedding Jam» у 2014-15 роках.

Виклад основного матеріалу. Фотографія є активним елементом комунікаційної сфери суспільства і відіграє велику роль у поданні журналістського матеріалу. Вона завжди привертає увагу потенційного читача скоріше, ніж сам текст. Це зумовлено тим, що фотожурналістика відрізняється від споріднених видів фотографії (таких як документальна фотографія, вулична фотографія тощо) наступними властивостями:

– часом – знімки мають значення у хронологічному контексті розвитку подій;

– об'єктивністю – ситуація передбачає, що фотографії будуть відвертими і точно відтворюватимуть зафіксовані події;

– розповідністю – знімки у поєднанні з іншими елементами новин інформують і дають читачеві або глядачеві уявлення про суть подій. Фотографія у сучасних ЗМІ посідає почесне місце, знаходиться на одному рівні з текстом. Так, наприклад, дослідник С. Гуревич засвідчує «появу останнім часом нових газетних видань, у яких візуальна інформація стає рівнозначною вербальній інформації» [3]. Це може пояснюватися тим, що у людей практично не вистачає часу на перечитування журналістських аналітичних матеріалів, які потребують осмислення їх, з'являється потреба в організації зовнішнього вигляду преси. Словесну інформацію ми отримуємо з чужими думками, хоч і не відчутними, але переконаннями автора в тому чи іншому питанні. Тому теза про те, що фотожурналістика у 99 із 100 випадків об'єктивніша за журналістику, залишається фактом. Читач усе побачить на власні очі, і тоді погоджується з написаним матеріалом. Для нас краще буде один раз побачити, ніж сто разів почути. Зображення впливає на відчуття як реальність. За дослідженнями академіка С. Вавілова, за допомогою зору людина отримує 60-80% усієї інформації. Фотозображення дає нам миттєву інформацію про форму предмета, правду миті, відображає матеріальний світ, є доказовим засобом впливу.

Досліджуючи функції фотоілюстрацій у сучасних виданнях, треба враховувати їх жанрову специфіку, адже, як стверджує Н. Ворон, «ефективність виступів фотожурналістів у пресі залежить від того, наскільки повно використовують вони потенціал кожного жанру. Кожен жанр має конкретне призначення, не дублює інший, тобто займає своє місце у сформованому ряду. Не можна судити, скажімо, про фотозамітку з позиції фоторепортажу, фотокореспонденції тощо» [2].

Розглянемо функції фотоілюстрації на прикладах фотоматеріалів сучасних молодіжних видань запорізького регіону. Так, портал «Пороги» позиціонує себе як незалежний студентський «інформаційний молодіжний портал, знаний студентською молоддю Запоріжжя й області, який тісно співпрацює з державними органами, громадськими організаціями, студентськими об'єднаннями» [8]. Прикметно, що на базі «Порогів» працює Мультимедійна лабораторія для отримання навичок використання інструментів

нових медіа журналістами-початківцями, у тому числі навичок фотожурналіста. Відповідно, розповідаючи про події міста та університету, дописувачі порталу збагачують свої журналістські матеріали фоторепортажами та окремими фотоілюстраціями різних жанрів.

Журнали «Wedding Jam» та «Невеста» являють собою видання про весілля та весільні послуги: перший – це «стильний журнал про весілля для наречених» [6], а другий – повнокольоровий «журнал-каталог весільних послуг» [7]. Відповідно до концепції цих видань вони яскраво ілюстровані, ценомера подають масштабні фотосесії згідно з темою випуску або рубриками («Полцарства за платіє», «В кільце твоє і вечність, і любов», «Каждая невеста прекрасна», «Король свадебного стола» тощо).

А. Колосов виділяє три компоненти, які характеризують професійну журналістську фотографію:

- документальність,
- достовірність,
- інформативність.

Документальність фотографії означає, що фотожурналіст отримує зображення реального часу зберігає в архіві чи публікує без змін. Достовірність передбачає однозначність фотознімка, який повинен так створюватися автором, щоб виключити можливість хибного сприйняття зображення. Існує дві думки про двозначність та однозначність зображення. Загалом фотоапарат фіксує конкретну подію, предмет, людину, відображає те, як усе є насправді і не інакше. Виходячи з цього, зображення не може бути двозначним. З іншого боку, фотознімки є багатозначними. Кожна людина, аналізуючи фотографію, асоціативно пов'язує її з набутим досвідом, знаннями, навіть настрій у той момент певним чином може змінити сприймання побаченого [4].

На підтвердження цих слів Г. Івенс, відомий редактор, зазначає: «читаць накладає на фотографію матрицю спогадів, бажань забобонів і, якщо він при цьому переживає якісь емоції, його розуміння конкретної фотографії може бути протилежним до того змісту, який вкладав у неї автор [1, с. 25].

Основна функція інформативності, третього важливого компоненту професійної фотографії, – нести об'єктивну інформацію, оминаючи суперечливі моменти щодо документальності та об'єктивності зображення. Фотожурналіст повинен пам'ятати про те, що його професія забороняє казати неправду, видавати випадкові, нетипові явища за типові, вводити суспільство в оману. Отож, найголовніші функції фотозображення у ЗМІ – це інформативна, документальна та розповідна. Фоторепортажі, кореспонденції та фотозамітки із проаналізованих видань підтверджують цю тезу: фоторепортаж «Завидные женщины: конкурс мужественности и талантов» [6], «В ЗНУ определили самую красивую и талантлиую студентку» [8], «День спорта в Запоріжжі відсвяткували естафетним змаганням» [8], фотокореспонденція «У Запоріжжі пройшла виставка енергоефективних ріщень» [8] та інші представляють деталі подій за допомогою їх наочної фіксації, дозволяють читачеві побачити події «на власні очі». Щодо фотографій в інтернет-виданні

«Пороги», варто зазначити, що вони стають одним із засобів мультимедійності. Окреслюючи ієрархію мультимедійних форматів, Б. Потятиник пропонує вважати найголовнішим медіумом текст разом із «економними» ілюстраціями до нього (графікою і фото), отже, роль фото в інтернет-медіа зростає.

У пресі можливе використання не лише документальних фотографій, а й художніх. «Художність знімка передбачає авторську точку зору на зображений об'єкт, з одного боку, з іншого – це поетичне вираження авторської ідеї ... Якщо фотограф лише показав об'єкт, фото має суто інформативну цінність. Якщо фотограф зумів понад це висловити своє ставлення до об'єкта у відповідності із задумом розповіді, знімок набуває значення художнього твору» [5, с. 32]. Художня функція майже не притаманна фотоілюстраціям в інформаційних та аналітичних журналістських текстах, але зростає та починає превалювати при створенні іміджевих матеріалів. Яскравими прикладами реалізації художньої функції є портрети, натюрморти, пейзажні та інтер'єрні фото весільних видань: «Солнечная свадьба» (створюється образ життєрадісного, яскравого, незабутнього свята), «Мировые звезды дизайна: Престон Бейли» (образ «бога весільної флористики»), «Свадьба на двоих» (образ інтимного свята для двох), «История теплой любви» (образ стильного весілля восени, хутрянні стилізації теплих почуттів) [6].

До функцій, роль яких зростає у сучасних мас-медіа, ми відносимо інтерпретуючу, емоційну, розважальну та рекламну. На думку О. Мжельської, «редактору варто завжди пам'ятати, що фотоматеріал не може обмежуватися однією фіксацією фактів, подій і явищ життя, а зобов'язаний їх інтерпретувати з урахуванням конкретних завдань видання» [5, с. 31]. З одного боку, власна інтерпретація, а з іншого, – змусити читача замислитися над зображуваними явищами чи людськими станами. Це, наприклад, такі матеріали, як «Аудиослайдшоу: Человеческие эмоции через фотообъектив» (мета – «передать состояние души героев, запечатленных на фото, ведь люди часто не замечают элементарных вещей, которые происходят с каждым из нас») [8], «Свадебный вечер нашей любви, Свадебный вечер, гости пришли...» [6]. Орієнтація на емоції, фантазію та підвищену чутливість загалом притаманна аналізованим весільним виданням.

Також простежується в них і потужне зростання рекламної функції, що зумовлено форматом журналів, адже це журнали-каталоги послуг і товарів весільної сфери. Видання «Wedding Jam» та «Невеста», зокрема, пропонують послуги фахівців із оформлення та організації святкових заходів, музичного та медійного супроводу, модні та іміджеві поради тощо. Як приклади промо-матеріалів, що супроводжуються яскравими фотографіями, наведемо такі: «Перевоспложение в деталях» (інтер'ю з імідж-дизайнером Ю. Стасюк), «Победители шоурума «Свадьба мечты» в Запоріжжє» (переможці отримали знижку на послуги з організації весілля від проекту «Wedding Jam»), «Видео студия Babich Film: как выбрать видеорежиссера», «Ресторан на свадьбу: путеводитель города Запоріжжє» [6].

Популярним є жанр фотосесії, що виконує одночасно ілюстративну, емоційну, розважальну та

художню функції: «Свадебные палитры: выбери цвет твоей особенной свадьбы», «История бренда в деталях. Свадебный салон Aphrodite», «Jam Fashion недели моды: платья от кутюр».

Висновки і пропозиції. Отже, розглянуті сучасні молодіжні видання демонструють, з одного боку, вірність традиційним функціям фотожурналістики (інформативну, документальну, розповідну, ілюстративну функції виконують

здебільшого матеріали інформаційних жанрів), а з іншого, посилення художньої, розважальної, емоційно-інтерпретативної та рекламної (жанри фотопортрета, натюрморту, пейзажні та інтер'єрні фото). Так чи інакше, фотоілюстрації у журналістських матеріалах існують у єдності фотографічної та текстової складової, саме їх взаємодія в аспекті функціональності, на нашу думку, і потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Бальтерманц И. Специфика содержания и формы фотожурналистики [Электронный ресурс] / И. Бальтерманц. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 64 с. – Режим доступа: <http://constitutions.ru/?p=1854>
2. Ворон Н.И. Жанры фотожурналистики: учеб. пособие для вузов по спец. «Журналистика» [Электронный ресурс] / Н.И. Ворон. – М.: Факультет журналистики, 2012. – 145 с. – Режим доступа: <http://knigi.link/journalistika-uchebniki/janryi-fotojournalistiki-ucheb-posobie-dlya.html>
3. Гуревич С. Дизайн газетного номера [Электронный ресурс] // Газета: вчера, сегодня, завтра. Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2004. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru>
4. Колосов А. Новый взгляд на жанры фотожурналистики [Электронный ресурс] / А. Колосов // Relga. Научно-культурологический журнал. – 2007. № 8 (153) // www.relga.ru
5. Мжельская Е.Л. Редакторская подготовка фотоизданий / Е.Л. Мжельская. – М.: Аспект-пресс, 2005. – 112 с.
6. <http://jamwedding.com.ua/>
7. <http://www.nevesta-zp.com.ua/>
8. <http://porogy.zp.ua/>

Иванюха Т.В., Тупиков М.С.

Запорожский национальный университет

ФУНКЦИИ ФОТОИЛЛЮСТРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ МОЛОДЕЖНЫХ ИЗДАНИЯХ

Аннотация

В статье рассмотрены современные подходы к фотоиллюстрированию интернет-изданий и журнальной молодежной прессы. На примере фотоматериалов запорожских медиа (студенческого портала «Пороги», журналов «Невеста» и «Wedding Jam») исследована трансформация таких существенных черт фотожурналистики, как документальность, достоверность, информативность. Рассмотрена информативная, документальная, повествовательная, иллюстративная, композиционно-графическая, художественная, развлекательная, рекламная и другие функции фотоиллюстраций.

Ключевые слова: фотожурналистика, фотоиллюстрация, жанр, функция, молодежные СМИ.

Ivanyukha T.V., Tupikov M.S.

Zapozhzhia National University

FUNCTIONS OF PHOTOS IN MODERN YOUTH EDITIONS

Summary

In the article modern approaches to photo illustrating of online publications and magazine youth press are considered. On the examples of photographs of Zaporizhzhia media (student portal «Porogi», magazines «Nevesta» and «Wedding Jam») transformation of the specific features of photojournalism, such as documentary, reliable, informative character, are studied. In the article are analyzed informative, documentary, narrative, illustrative, compositional and graphic, artistic, entertaining, advertising and other roles of photo illustrations.

Keywords: photojournalism, photo illustration, genre, function, youth media.

УДК 316.472.4:130.2

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ МЕДІАТИЗАЦІЇ КУЛЬТУРИ

Ривліна В.М.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Статтю присвячено опису ролі та місця соціальних мереж у медіатизації культури. Визначено специфіку соціальних мереж як продукту сучасної технологізованої реальності та виявлені особливості їхнього впливу на культурний простір. Доведено, що взаємозв'язок мережевого та культурного простору сьогодні виявляє принципи модернізації «свого» суспільства в контексті «глобальних» процесів світового співтовариства за допомогою триади «особисте – суспільне – загальнолюдське» й сприяє формуванню плюралістичних поглядів, толерантності й взаєморозуміння між людьми. Також розкрита сутність соціальних мереж як інструмента медіатизації культури. Вона полягає, насамперед, у тому, що соціальні мережі виступають як платформа соціокомунікативних арт-практик, які мають місце в межах масової культури, і дозволяють її елементам впроваджуватися в усі сфери суспільного життя.

Ключові слова: соціальні мережі, інтернет, медіа-простір, культура, арт-практика.

Постановка проблеми. Сьогодні культура і мистецтво є важливим фактором розвитку духовного, політичного і економічного життя українського суспільства, визначаючи його ціннісні орієнтири, ідеали, соціально-культурні та моральні пріоритети.

Система мистецької комунікації сьогодні має виконувати свою основну функцію: формування аудиторії, що здатна сприймати національні і світові духовно-моральні мистецькі цінності. Стратегічно пріоритетними тут є збереження і вдосконалення системи багаторівневих комунікативних зв'язків у царині культури і мистецтва.

У сучасному суспільстві, де невпинного розвивається роль візуальних комунікацій, постійно виникають нові явища, пов'язані із переплетінням різноманітних кодів, технік і практик візуальності, які доповнюють чи взаємодіють одна з одною, при цьому текстуальне сприйняття змісту значною мірою втрачає своє значення, й поступається місцем візуальному світосприйняттю.

Як визначає Є. Силко, «Людина ХХІ століття живе в медіатизованому просторі інформаційного суспільства, що складає її нове середовище буття, реальність сучасної культури. Засоби масової комунікації, нові технології (насамперед, аудіовізуальні: кіно, телебачення, відео та мультимедійні – Інтернет) проникли в усі сфери життя. Медіа стали основним засобом виробництва культури сьогодення, а не тільки комунікативним механізмом. Медіатизація стала визначати багато параметрів естетики соціуму, освіти, індустрії, політики тощо» [10].

Проникнення комунікації в усі сфери життєдіяльності суспільства, виникнення і розвиток новітніх комунікативних структур вимагають глибокого переосмислення комунікативної природи соціальної реальності, що актуалізує проблему мережевої комунікації в сучасному соціо-гуманітарному знанні.

«Бум соціальних мереж», початок виникнення яких відноситься до другої половини 2000-х років, є вражаючим за своєю інформаційною силою. Соціальні мережі все більше проникають у всі сфери життя сучасного суспільства. Сьогодні постійно зростає кількість як самих мереж, так і зареєстрованих в них користувачів. Цей складний процес зміни комунікаційних стандартів більшістю населення планети сприймається як засіб занурення суспільства у хаотично орієнтований,

мозаїчний культурний простір, що загострює питання про ціннісні орієнтири особистості в мережі.

Сьогодні основними соціальними мережами є «Google+» (понад 1,6 млрд. записів), «Facebook» (понад 1,28 млрд. облікових записів), «Twitter» (понад 645 млн. зареєстрованих облікових записів), «ВКонтакте» (понад 249 млн. записів) тощо [18].

Проблема дослідження ролі і місця соціальних мереж як засобу медіатизації культури також обумовлена тим, що мережі сьогодні стають своєрідним глобальним координаційним центром соціальних зв'язків, завдяки здатності заповнити не тільки нормативний вакуум, а й виступати як регулятор різних процесів у соціальних системах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На жаль, сьогодні немає публікацій, присвячених ролі соціальних мереж у формуванні сучасного медіатизованого культурного простору. Тому наше дослідження спирається передусім на основні положення «теорії комунікації», «метатеорію», представлені у працях С. Алексєєва, К.-О. Апеля, В. Бабкіна, Б. Барбера, Н. Вінера, Л. Вітгенштейна, Д. Гергена, А. Ковальчука, Е. Левінаса, Н. Лумана, М. Маклюєна, Д. Моріса, В. Мойсеєва, Б. Потянника, Г. Почепцова, В. Різуна, О. Соколова, Т. Фісенко, Ф. Шаркова, Ю. Хаббермаса, О. Холода, К. Шеннона, В. Шепеля та ін.

Методологічною опорою для розвідки виступають також теоретичні положення щодо нового – технологізованого етапу розвитку соціальної комунікації, викладені Д. Беллом, Е. Тоффлером, М. Маклюєном, С. В. Бондаренком, В. А. Ємєліним, В. В. Тарасенком та ін.

Проблемам інформаційної епохи і мережевого суспільства присвячені студії М. Кастельса, де розкрито сутність інформаційного суспільства, розвитку технічних інновацій і їх впровадження в усі сфери життєдіяльності людини.

Власне феномен мережевої комунікації досліджували М.А. Василик, Є.П. Белінська, О.Є. Войскунський, О.В. Назарчук, Л.В. Нургалєєва,

Вагомий внесок у розробку питань використання можливостей нових інформаційних і комунікаційних технологій належить Л.М. Земляновій та Я.М. Засурському.

Основи функціонування різних видів соціальних мереж та мережеву архітектуру соціального простору розглянуто А. Бейвласом, П. Бурдьє, Г. Зіммерлем, Дж. Морено.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на вагомий досягнення у дослідженні феномену соціальних мереж як особливого типу комунікації, проблема їх ролі у медіатизації культури, та визначення їх конструктивного потенціалу є лакуною у сучасній науці. Тому така постановка проблеми має науково-теоретичну і практичну значимість й обумовлює вибір теми дослідження.

Мета статті – розкрити роль соціальних мереж у медіатизації культурного простору

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі як засіб комунікації у світовій практиці – це особливий феномен, який є виразником таких міжсуб'єктних відносин, як комунікативна взаємодія, обмін змістами у часі й просторі, пізнання, конструювання й конституювання суспільних і міжособистісних стосунків. Мережа Інтернет є при цьому функціональною характеристикою сучасного суспільства, яка орієнтована на відтворення й динаміку соціокультурних норм і зразків, що підтримують суспільну єдність [5; 9, с. 137].

Сучасний соціальний комунікативний простір (соціальні мережі) характеризується дромосферністю (прискоренням всіх процесів і збільшенням різноманітності технаук. Інформація при цьому визначається не змістом повідомлення, а його швидкістю), хронотопічністю (нерозривним зв'язком просторових і часових відносин, що уможливило їхні нові властивості; соціальними об'єктами, що включені («он-лайн») або виключені («оф-лайн») у комунікаційних мережах), симулятивністю (знеособленням та знеціненням за допомогою симулятивних імітацій образів реального світу), символічністю (кодуванням інформації, наданням їй різних змістів і значень за допомогою її втілення у матеріальну оболонку мови слів і речей, що дозволяє існувати соціальній реальності), приватністю (наданням приватної інформації з життя людей відкритого публічного характеру, що реалізується за допомогою ерозії публічної сфери, де громадське підкорює приватне), субкультурністю (стихійним створенням масових культур соціальних груп, котрі перетворили окремі мережі інформаційного простору в їх середовище проживання), видовищністю та перформативністю (наданням соціальним простором рис театральної постановки, шоу), дегуманізмом (втратою духовних і моральних цінностей, а відтак – відходом мистецтва, культури, науки від гуманістичного первня), фетишизацією (шануванням ідолів, тиражованих масовою культурою, що уможливилось завдяки втраті певними мистецькими артефактами своєї аури єдиності та унікальності і заміною її на репродукції) [2, с. 45-50].

Аналіз соціальної комунікації, її природи, різновидів комунікативного інтернет-дискурсу провідних країн світу (зокрема, Англії, Франції, США) довели, що актуальність цього проблемного поля пов'язана зі становленням і розвитком відкритого, цивілізованого суспільства, яке характеризується тим, що в ньому виникають принципово нові форми спілкування й комунікації, засновані на соціальному й особистісному партнерстві, здоровій конкуренції, на правових і соціальних основах формальної рівності всіх членів (громадян) суспільства, на раціональному врегулюванні суспільних відносин [6].

У цілому інтернет-комунікація, що наявна у соціальних мережах, як діяльність є системою елементарних актів, що складаються з ланцюга взаємозалежних комунікативних дій: вхід суб'єкта до комунікативної ситуації, її оцінка, вибір суб'єкта для можливої взаємодії, створення завдання комунікативного менеджменту, залучення суб'єкта-партнера, формування загального тла комунікативної взаємодії, стимулювання комунікативних дій партнера.

Варто зазначити, що культура у цілому й мистецтво, як її частина, часто розглядаються як компонент соціального життя, що відбивається в мові, поведінці, ритуалах і міфах тієї або іншої групи людей. Таке розуміння зародилося в антропології, яка вивчає історично зумовлені особливості народів, що відрізняють їх від інших – у першу чергу спосіб мислення і ціннісні орієнтації, системи символів, традиції та ритуали.

Такої ж позиції в розумінні мистецтва дотримується І. С. Лінник, який вважає її «особливим специфічним способом людської діяльності, єдністю різноманіття історично вироблених форм діяльності, що відображають ступінь «олюднення» природи і світу саморозвитку людини» [8, с. 52].

Оскільки людську поведінку неможливо розглядати поза діяльністю, доречно буде процитувати В. І. Андреева, який вважає, що «мистецтво характеризує ступінь оволодіння тією діяльністю, про культуру якої йде мова» [1, с. 118].

На наш погляд, сучасне мистецтво як комунікація – це процес передачі-прийняття інформації. За змістом розрізняють три типи інформації: когнітивна інформація, що пов'язана з фактичним значенням висловлювань; індексальна інформація, що повідомляє про психологічний склад комунікатора, його особистість, якості характеру, нахили, емоційний стан і тим самим дає можливість визначити його ставлення до себе та інших; регулятивна інформація про хід взаємодії, необхідна для початку, продовження і закінчення спілкування [12].

У структурі комунікативного процесу виділяють наступні елементи: комунікатор – суб'єкт, що передає інформацію; комунікант – суб'єкт, що приймає інформацію та інтерпретує її; комунікативне поле – ситуація в цілому; власне інформація про комунікативне поле; канали комунікації – засоби передачі інформації.

Деякі дослідники розглядають комунікативний процес як послідовність комунікативних актів, кожен з яких виконує певну функцію в інформаційному обміні і лінгвістично оформлюється у вигляді висловлювання [8].

Передача інформації у соціальних мережах реалізується оповідальними висловлюваннями, причому в залежності від ставлення комунікатора до повідомлення (наприклад, вважає він її повністю достовірною чи ні) висловлювання може здійснюватись у формі твердження, переконування, припущення тощо. Комунікативна дія може виконувати функцію спонукання до дії, регуляції потоку інформації, вираження наміру тощо.

За К. Ю. Бохоровим «сучасне мистецтво – це інструмент критичного аналізу, соціальної та політичної рефлексії, що стимулює виникнення нових ідей, просуває різні неконвенціональні форми, бореться з відсталістю структур зсередини, змі-

ноє різні, пануючі в суспільстві культурні стереотипи. Хоча з економічної точки зору ця діяльність не приносить підтримуючим її структурам прямого прибутку, вона, тим не менш, необхідна як свого роду маркетингова стратегія, яка стимулює розвиток ринку. Подібну функцію виконує політична опозиція в умовах демократії, що не допускає надмірного посилення влади та захоплення якого-небудь сегменту національного ринку і його стримування» [3, с. 46-47]. Ми можемо погодитися з думкою дослідника, зазначивши, що сучасне мистецтво у соціальних мережах виступає певним каталізатором сучасної масової культури, розважальної індустрії яка зараз все більш нагадує ігровий атракціон, ніж певне культурне надбання.

Слушно погодитися також із поглядом Л.О. Соболевої, згідно якого «У сучасному мистецтвознавстві, у філософії, а також у звичайному житті людини, особливої гостроти набуває проблема взаємодії мистецтва і ринку. До цієї проблеми зверталися протягом декількох десятиліть багато дослідників. Існує дві точки зору на цю проблему. Вважається, що галереї, ярмарки, фестивалі та біенале – це залучення капіталу, інвестиції в бізнес, а також частина державної політики. Щоб розібратися в цій проблемі, потрібно усвідомити, що таке художній ринок. Художній ринок – це сфера економічних відносин, де твори мистецтва виступають як предмети продажу; це сфера прояву та зіставлення естетичних і художніх цінностей, ідей, проектів, сміливих фантазій, що відображають прагнення проявитися і втриматися у динамічному середовищі постійно виникаючих художніх пропозицій. Ринок – це місце актуалізації відносин творів мистецтва з дійсністю в даний конкретний момент її існування» [11].

Дослідниця зазначає, що «художній ринок існував вже в Стародавній Греції, а точніше існували два основних елементи – художник і покупець. Зв'язок художника і споживача здійснювався через замовлення. Основні складові системи художнього ринку починають свій розвиток в епоху Відродження. Саме тоді сформувався своєрідний художній ринок, де важливу роль відігравав комерційний посередник, а значимість замовлення відійшла на другий план» [11].

У сучасному світі, коли мистецтво не зводиться до «витворів», але конструюється учасниками комунікації усередині соціокультурної системи, участь глядача в процесі інституціонального функціонування мистецтва надзвичайно зростає. Постава авангардний художник усвідомлює виникли багатозначність усередині системи мистецтва, де множинність інтерпретацій є законним контекстом його існування. І чим ширше поле для інтерпретацій, тим більше збагачується мистецький твір. За слухним зауваженням О. Юферевої, «якщо спиратись на філософські засади трактування синтезу, то виявляється, на перший погляд, незначна, але досить красномовна деталь: опис змін певної системи відбувається за аналогією до життєвих процесів, імовірно, з відчуття вузькості «стандартних» узагальнених категорій, застосовуваних до творчості. Доволі часто трапляються «віталістські» вирази: «енергія синтезу», «сила», «внутрішнє стремління», – вони свідчать про намір зберегти в його організації сліди «абсолютності», невичерпності, запобігти схематизації проце-

су, відбити формування потенційних можливостей художньо-пізнавальних форм» [17].

За допомогою соціальних мереж змінюється соціальне навантаження сучасного мистецтва. Амбітна персоналізація цілей призводить до того, що для успіху художник має керуватися сингулярними методами та позачасовістю результатів своєї творчості. Кар'єра сучасного митця – це винахід непересічною особистістю властивої тільки йому естетичної траєкторії, причому його біографія, повна перешкод і невдач, має свідчити про відмову від канонів і традицій і його маргіальності. Крім того, поняття «професіоналізм» сьогодні поступається місцем доктрині «технологічності» мистецтва, а також доповнюється критерієм його визнання як художника, яке вимірюється за допомогою мереж. Сьогодні художник оцінюється за успіхом його витворів, що вимірюється його здатністю змусити суспільство прийняти й схвалити мистецькі добутки та, в узагальненому плані, його концепцію того, що мають являти собою мистецтво й митець – митець виставляє свої твори у мережевому просторі та дивиться на кількість переглядів і оцінок «подобається». «Модерне мистецтво, відображаючи у своїх безпредметних формах суспільне відчуження і протистоячи цим консюмерним тенденціям, поступово саме стає бажаним продуктом і споживається на новому витку обороту символічного капіталу. Сам Теодор Адорно, в чомусь навіть вступаючи в протиріччя з іншими своїми негативними оцінками «естетичного гедонізму», вбачав у своєрідній насолоді від цього модерністського заперечення джерело порятунку для мистецтва, а не лише витончений спосіб примирення з реальністю. Він навіть вважав, що для модерністських творів саме тут зберігається потенціал формального розвитку. Суб'єктивне задоволення від мистецтва пов'язане з об'єктивними якостями твору, хоч і не зводиться до них. Естетична насолода тільки вказує на ці якості, але не засвідчує сам твір як зразок, не конституює його. Іншими словами, одержувана нами насолода від мистецтва не може бути іманентним критерієм його художності та гарантом його якості. Інакше витвір мистецтва зрівнявся б з будь-яким іншим об'єктом споживання, про який ми судимо якраз на підставі одержуваного від нього задоволення або користі» [9, с. 139].

У сучасному суспільстві констатується принципова неможливість установлення «художніх критеріїв» якості добутку, що зумовлено процесами подальшої технологізації художньої творчості, плюралізації художньо-публічного простору, зміни внутрішньої структури художнього простору і його зовнішніх меж. Істотно позначилося на мистецтві графіки поширення інформаційно-комп'ютерних технологій. Створення плакатів, листівок, логотипів, візиток, веб-сайтів – тепер це прерогатива графічних дизайнерів. В умовах ринку чи не найбільш популярним видом комп'ютерної графіки стала рекламна, вона набула масового характеру. Новим видом графічного мистецтва стає нет-арт, який існує у просторі комп'ютерних мереж різних форматів [13, с. 10].

Новітні технології радикально впливають на сутність мистецької творчості. Сучасний графічний дизайн, медіа-проекти, реклама набувають дедалі більшого значення та ролі в мистецькій діяльності.

Найпопулярнішим засобом сучасної масової комунікації є медіатекст. Значна увага тут належить образотворчій складовій (фотографії або будь-якому іншому зображенню) при оформленні інформаційного потоку. Текстова складова є лаконічною і ємною: чим менше слів, тим більше експресивне кожне з них. Так, реклама у соціальних мережах, зважаючи на її економіко-соціальну складову, стала «антропоцентричною», фокусуючи свою увагу переважно на особистості приймача. Сучасна рекламна комунікація використовує усі здобутки психології для виконання своєї базової функції – просування товару або послуги, естетичні і рекреативні чинники [14, с. 456].

Використання творів сучасного мистецтва у соціальних мережах, зокрема з метою реклами, – сьогодні стає невід'ємною частиною сфери глобальної масової культури.

Уявлення про художню комунікацію як систему, що складається з чотирьох взаємопов'язаних елементів – художника, твору мистецтва, аудиторії і суспільства, при розгляді засад механізму впливу мистецтва на формування соціального типу особистості дозволяє зрозуміти взаємний вплив цих елементів і визначити, які соціальні типи існують в цьому суспільстві, які ціннісні орієнтири в ньому переважають.

Вплив мистецтва на формування соціального типу особистості здійснюється через функціонування художніх і суспільних цінностей і норм, які формують художників, втілюються у створених ними творах мистецтва і внаслідок соціального функціонування реалізуються в сприйнятті і оцінці аудиторії [4].

За твердженням Н. Череповської, «медіакультура як суспільний феномен виробництва медіа-продукції, опосередкована засобами масової комунікації, і її споживання масовою аудиторією складає медіатизований простір, створює нове середовище проживання, нову реальну дійсність. Сучасний розвиток засобів масової комунікації обумовлює утворення нових форм життєдіяльності людини, новий досвід спілкування і співіснування» [16]. Серед користувальницьких і споживчих можливостей дослідниця підкреслює можливості отримання додаткової інформації та актуалізації творчого потенціалу.

«Засоби масової комунікації сприяють становленню самостійного, критичного мислення, сучасного світосприйняття, естетичної свідомості, навичок художнього аналізу продукції медіамистецтва, розширюють необмежені інформаційні горизонти, роблять інформацію доступною для великого кола користувачів.

Інформатизація, медіатизація мистецтва дозволяє будь-якому долучитися до шедеврів світової культури. Завдяки як індивідуальним (мобільний зв'язок), так і масовим (Інтернет) засобам масової комунікації значно розширилися комунікативні можливості» [16].

Сьогодні, виходячи з визначення соціальних технологій та основних принципів їх втілення (за В. Подшивалкіною і Ю. Сурміним), сучасне мис-

тецтво і процеси, що супроводжують його, визначаються як створення і поширення продуктів художньої культури в різних сферах суспільного життя (арт-технології), тобто як соціальна технологія, що має комунікативний характер і безпосередню спрямованість на перетворення умов соціальної реальності [7, с. 41].

Соціальні мережі можна порівняти сьогодні із засобами масової комунікації, тому що вони виконують всі функції саме засобів масових комунікацій. За критерієм періодичності, доступності, фінансового критерію – мережева комунікація є найбільш ефективною в сучасному комунікативному просторі. Традиційні засоби масової комунікації виступають як центри, що спочатку акумулюють інформацію, потім її сортують і поширюють. Соціальні мережі характеризуються потенційно нескінченним числом незалежних центрів акумуляції і поширення інформації, що визначає її глобальність, демократичність, але і безконтрольність [15]. Ці характеристики закладають нові смислові конструкти в організації комунікативного простору сучасного суспільства, зокрема – у культурному просторі.

Висновки. Соціальна мережа є універсальним поняттям для опису, вимірювання та порівняння цілісності і різноманіття міжособистісних взаємодій людей різного віку, що належать до різних культур, гендерних груп в їх часовій динаміці.

Сутність соціальних мереж як інструмента медіатизації культури полягає, насамперед, у тому, що вони виступають як платформа соціокомунікативних арт-практик, які мають місце в межах масової культури, і дозволяють її елементам (зокрема: апеляції до чуттєвого рівня, сприйняттю і орієнтації на емоційний вплив (колективне несвідоме і архетипне), видовищності та феєричності, епатажності і сенсаційності, симулятивності, спрощенню смислів, високій технологічності, адаптивності до соціальним запитам і т. п.) впроваджуватися в усі сфери суспільного життя.

Отже, соціальні мережі як інструмент медіакультури сьогодні відіграють сьогодні інтегруючу роль між людиною та мистецтвом. Проте й засоби медіа, які є витвором людства, зазнають впливу з боку суспільних інституцій – зокрема, мистецтва. Взаємозв'язок мережевого та культурного простору сьогодні виявляє принципи модернізації «свого» суспільства в контексті «глобальних» процесів світового співтовариства за допомогою тріади «особисте – суспільне – загальнолюдське» й сприяє формуванню плюралістичних поглядів, толерантності й взаєморозуміння між людьми.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у тому, що сьогоднішня наука має закрити прогалини у розкритті ролі медіакультури як посередника й інтегратора у взаємодії між владою й суспільством, соціумом й особистістю, різними соціальними групами, визначенні характеру змін, які відбуваються у медіасередовищі мегаполіса й провінції, міста й села, та зв'язок цих процесів з модернізацією художнього процесу в цілому.

Список літератури:

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Основы педагогического творчества / В. И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 288 с.
2. Бакулев Г. П. Массовая коммуникация: Западные теории и концепции / Г. П. Бакулев. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 360 с.
3. Бохоров К. Ю. Современное искусство и глобализация / К. Ю. Бохоров // Обсерватория культуры: журнал обозрение. – 2007. – № 3 (май-июнь). – С. 44-48.
4. Закович М. М. Мистецтво як засіб формування особистості [Електронний ресурс] / М. М. Закович. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/part1/108.htm
5. Кастельс М. Галактика Інтернет / М. Кастельс. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 328 с.
6. Квіт С. Масові комунікації / С. Квіт. – К.: Вид. дім «Киево-Могила. акад.», 2008. – 206 с.
7. Коробов В. Б. Социальные технологии в современном государственном управлении: Вопросы теории, методологии, практики: Дисс. д-ра социологических наук: 22.00.08 / В. Б. Коробов. – М., 2002. – 386 с.
8. Лінник І. С. Сучасне мистецтво в традиційному етнічному просторі / І. С. Лінник // Молода мистецька наука України. – Х., 2004. – № 6. – С. 49-52.
9. Матицин О. Естетичні аспекти Інтернет-простору в контексті культури модерну / О. Матицин // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Культурологія. – 2010. – Вип. 6. – С. 134-142.
10. Силко Є. М. Організація проекту «кіноклуб» як естетико-педагогічна позааудиторна робота зі студентами педагогічних вишів [Електронний ресурс] / Є. М. Силко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2014. – Вип. 2. – С. 30-34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2014_2_8
11. Соболева Л. О. Искусство и рынок // Материалы Всероссийской студенческой интернет-конференции 23-24 апреля 2012 г. – Екатеринбург: РГППУ, 2012.
12. Солнишкіна А. А. Соціологія мистецтва: основні етапи становлення та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / А. А. Солнишкіна // «Соціопростір: Міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи». – № 1'10. – Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/images/socioprostir/magazine/1_2010/2_7_4.pdf
13. Турчак Л. І. Еволюція образотворчого мистецтва в незалежній Україні: автореф. дис. канд. мистецтвознав.: 26.00.01 / Л. І. Турчак; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2011. – 16 с.
14. Уэллс У. Реклама: принципы и практика: пер. с англ. / У. Уэллс, Д. Бернер, С. Мориарти. – СПб: Питер, 2001. – 797 с.
15. Хлебникова А. А. Соціальна мережа як засіб розвитку соціального капіталу в умовах формування глобального інформаційно-комунікативного суспільства [Електронний ресурс] / А. А. Хлебникова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – Вип. 59. – С. 278-285. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2014_59_29
16. Череповська Н. І. Про експериментальну модель програми спеціального медіа-освітнього курсу для старшокласників «Медіа-культура» [Електронний ресурс] / Н. І. Череповська. – Режим доступу: http://leader.ciit.zp.ua/files/menu_r2/media/prog_media1.doc
17. Юферева О. В. Художній синтез як процес: спроба міждисциплінарного підходу / О. В. Юферева // Вісник Запорізького національного університету. Сер.: Філологічні науки. – № 1. – 2010. – С. 104-111.
18. List of social networking websites [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_social_networking_websites

Рывлина В.Н.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ КАК ИНСТРУМЕНТ МЕДИАТИЗАЦИИ КУЛЬТУРЫ**Аннотация**

Статья посвящена описанию роли и места социальных сетей в медиатизации культуры. Определена специфика социальных сетей как продукта современной технологизированной реальности и выявлены особенности их влияния на культурное пространство. Доказано, что взаимосвязь сетевого и культурного пространства сегодня проявляет принципы модернизации «своего» общества в контексте «глобальных» процессов мирового сообщества с помощью триады «личное – общественное – общечеловеческое» и способствует формированию плюралистических взглядов, толерантности и взаимопонимания между людьми. Также раскрыта сущность социальных сетей как инструмента медиатизации культуры. Она заключается в том, что социальные сети выступают как платформа социокоммуникативных арт-практик, имеющих место в пределах массовой культуры, и позволяют их элементам внедряться во все сферы общественной жизни.

Ключевые слова: социальные сети, интернет, медиа-пространство, культура, арт-практика.

Ryvlyna V.M.

Dnipropetrovsk O. Gonchar National University

SOCIAL NETWORKS AS A TOOL OF CULTURAL MEDIATIZATION

Summary

The paper is dedicated to the role and place of social networks of cultural mediatization. Specifics of social networking product of technologized modern reality is defined and identified the specifics of their influence on the cultural environment. It is proved that the relationship network and cultural environment today shows the principles of the modernization of «their» society in the context of the «global» world community processes with the help of the triad «private – public – common humanity» and contributes to the formation of pluralistic views, tolerance and mutual understanding between people. It is also discovered the essence of social networking as a tool of cultural mediatization. This is that the social networks act as a platform of sociocommunicative art practices, taking place within mass culture, and allow their elements implemented in all spheres of public life.

Keywords: social networks, the Internet, media space, culture, art practice.

УДК 101.2+027.7:378

ОПЕРАТИВНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК СВИТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЕПОХИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сизранова С.В.

Коледж комп'ютерних технологій та економіки
Київського національного авіаційного університету

Кофто Д.Г.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Здійснена спроба проаналізувати етимологію поняття «оперативна інформація» та її застосування на електронних носіях в установах консолідованої інформації; окреслено аспекти інституційного обґрунтування прогнозування результатів і наслідків цих процесів, подальшої розробки соціально-політичних і соціокультурних програм.

Ключові слова: оперативна інформація, установи консолідованої інформації, бібліотечно-інформаційна галузь, філософія інформаційної культури, система соціальних комунікацій.

Постановка проблеми. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій поняття «оперативної (тимчасової, швидкодіючої) інформації» займає вагоме місце в електронній мережі та передбачає сутнісні глобалізаційні складові. Інформація є інструментом впливу у всіх галузях життєдіяльності суспільства та відіграє вагомий роль у процесах формування інформаційного суспільства. Значення поняття оперативної електронної інформації стрімко зростає та впритул стосується системи соціально-комунікаційних потреб соціуму та діяльності бібліотечно-інформаційних установ зокрема.

Процес інтеграції українського суспільства до міжнародних медіа систем, змінює акценти в діяльності установ консолідованої інформації. Інтелектуальний попит на швидкодіючу інформацію, векторує наукову громаду поглянути на здобутки та проблеми діяльності установ консолідованої інформації, бібліотек, архівів, музеїв, інформаційно-аналітичних підрозділів з точки зору трансляції, ретрансляції інтелектуальних запитів соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя досліджень та інституалізація процесів, пов'язаних з використанням оператив-

ної інформації, узагальнення її практичних досягнень наразі не відповідає викликам суспільства. Роботи характеризуються світоглядно-філософськими, статистичними та математичними підходами, не занурюючись у питання виокремлення та етимології поняття оперативної інформації.

Загальна інституалізація теорії інформації, поняття оперативної інформації в системі соціальних комунікацій ґрунтовно досліджено в роботах М. Кастельса, М. Маклюена, Й. Масуди, [2, 4, 5] та ін. Поняття оперативної інформації в бібліотечно-інформаційній системі соціальних комунікацій, з вагомим теоретичним підґрунтям, представлено в роботах О. Онищенко, В. Горového, Л. Дубровіної, Л. Чуприни [6, 11] та ін. Так, бібліотечна галузь, корегуючись досвідом суміжних наук повинна впроваджувати поняття оперативної інформації з інтегруванням бібліотечної інфраструктури до міжнародних медіа систем, що в кінцевому результаті позитивно вплине на ступінь поінформованості, інтелектуалізації користувача.

Всесвітньо знаний науковець М. Кастельс вважає, що нові технології, пов'язані з виробництвом інформації як нематеріальних благ, формують принципово нове, інформаційне суспільство. Інформаційна епоха породжує суспільство, яке є не

тільки глобальним, але ще і мережевим. Дослідник переконливо доводить, що ступінь володіння інформаційними технологіями визначає місце країни в світовій інформаційній ієрархії. Однак, країни з асиметричною державною політикою, як Україна, можуть опинитися поза межами світової електронної інформаційної системи [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми: У статті зроблена спроба проаналізувати теоретичне підґрунтя сутності поняття «оперативна інформація»; окреслити значення оперативної інформації в системі соціальних комунікацій та джерела сутності і значення оперативної інформації для установ консолідованої інформації та бібліотек зокрема.

Мета статті. Суть роботи полягає у окресленні специфіки електронної мережі, як джерела оперативної інформації та інтернет-середовища як джерела оперативної інформації в установ консолідованої інформації, бібліотеках, архівах та інформаційно-аналітичних службах України.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай, соціальний вимір досліджень комунікаційних складових, через поняття оперативної пам'яті, фокусує об'єкт у притаманному для нього середовищі, наприклад у етнічній групі, за релігійною диференціацією, господарсько-культурним типом, мовним сегментом та/або соціальною групою, питаннями гендерної політики, освітою, професією, фахом, віковими особливостями. Вчені фіксують об'єкт в соціальних умовах; експериментують з об'єктом у реальних або лабораторно відтворених умовах; аналізують результати спостережень відносно заданих параметрів; проводять соціально зорієнтовану інтерпретацію результатів [12].

Оперативна інформація – необхідна складова життєдіяльності різних соціокультурних прошарків та розглядається як феномен соціальної комунікації на хронологічному, місцевому, регіональному, національному, інституційному, глобалізаційному рівнях. Оперативна інформація важлива й на багатоступеневих рівнях соціально-комунікаційної взаємодії: особистісні, масові, державні, міжнародні, міжцивілізаційні; соціально-групові; міжособистісні. Поєднання вище наведеного, дає змогу виявляти й пізнавати різну архітектуру суті оперативної інформації в філософії інформаційної культури системи соціальних комунікацій [6].

Водночас, відсутність мультидисциплінарного та міжгалузевого дослідження особливостей впровадження оперативної інформації системи соціальних комунікацій в діяльності установ консолідованої інформації зумовлює подальшу розробку проблеми, що ґрунтується на лавиноподібному розвитку техніко-технологічної та комунікаційної складової соціальних медіа, розширенні сфери їх взаємодії в сучасному соціумі і відставанням теоретичного обґрунтування цих процесів.

Для дослідження суті оперативної інформації у прикладному сенсі, як інформації про поточний стан джерела, що застосовується індивідом для прийняття рішень в управлінні суспільними процесами, що вивчається галузевими науками, інформаційного менеджменту, фінансів, безпеки особи та держави, необхідно корегуватись теоретичним підґрунтям, зокрема дослідженнями М. Маклюєна, І. Масуди, які вивчали значення

інформації та ролі установ консолідованої інформації у сучасних умовах з питань становлення глобального інформаційного суспільства [4, 5].

У низці ґрунтовних робіт О. Онищенка, В. Горюгового наголошено на необхідності мультігалузевого застосування оперативної інформації в роботі бібліотечних установ. Вчені переконливо констатують про роль оперативної інформації у рефлексії управлінських структур, що покликані професійно реагувати на поточні виклики. Наголошують на взаємозалежності процесів розвитку соціальних комунікацій і еволюції бібліотек, необхідності оновлення бібліотечних установ з метою підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів. Значний інтерес для дослідження становлять погляди щодо ролі і перспектив інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек, зокрема значення оперативної інтернет-інформації в інформаційному забезпеченні управлінської діяльності [6].

Особливий вплив на формування предмета дослідження мали концептуальні підходи до визначення стратегічних напрямів розвитку бібліотечної освіти українськими вченими у сучасних умовах [1]. Розроблена концепція трансформації бібліотеки у загальнодержавний науково-інформаційний комплекс, яка стала вагомим внеском у переосмислення ролі й місця бібліотеки як соціального інституту, усвідомлення можливості розширення меж її функціонування у різних сферах суспільного життя [6].

Докладно обґрунтовані висновки про місце і перспективи бібліотечних структур в інформаційній складовій Україні представлені в монографії Л. Чуприни «Оперативна інтернет-інформація в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек України», в якій стверджується про роль оперативної інформації в діяльності бібліотечних установ, що поєднують інформаційні потоки через електронне каталогування, аналітико-синтетичну обробку інформації, інформаційний менеджмент та угамування інтелектуальних запитів користувачів [11].

Звернення до праць науковців Н. Бачинської [3], Т. Данилової [12], Г. Салати [7, 9] відображає наріжні проблеми бібліотечно-інформаційної галузі: визначення стратегічних напрямів інформаційної освіти [1], асиметрії державної політики бібліотечно-інформаційної галузі [8, 10], філософії інформаційного суспільства [13], що в умовах інформаційно-комунікаційних технологій постають перед бібліотечними установами України, сучасної трансформації бібліотечних функцій та послуг відповідно до стратегічних напрямів розвитку бібліотек в інформаційному суспільстві та оперативної пам'яті зокрема [14].

Зростання ролі оперативної інтернет-інформації в системі соціальних комунікацій, передуює інституалізація понятійного апарату. Тривалий час окреслене поняття здебільшого вживалося лише у сфері забезпечення безпеки держави й особи, і насамперед органами, працівниками, що здобували та використовували цю інформацію – спеціальні державні служби, розвідка, військові, поліція, вищі посадові особи держави. Саме в контексті цієї діяльності і трактувалося поняття.

Скажімо: оперативна інформація – вагова складова контррозвідувальної інформації; розвід-

увальна, контррозвідувальна, оперативно-розшукова інформація; економічна інформація, медична інформація та ін. Наразі термін широко застосовується в різних галузях життєдіяльності соціуму.

Епоха соціальних комунікацій глобалізованих викликів подає поняття оперативної інформації як: офіційні статистичні показники, неопубліковані дані, що є результатом безпосереднього спостереження, особистого досвіду, різних експериментів, інформація у реальному часі; інформація короткострокових прогнозів; інформація оперативного менеджменту; інформація для прийняття управлінських рішень; довгострокового і поточного планування і т. д і т. п.

У практичній діяльності розуміння та застосування терміну оперативної інформації носить вузькогалузевий характер, зі специфікою трактування у залежності від видів економічної діяльності, наприклад, в управлінських системах, у бухгалтерському обліку, у межах підприємства, реклами, торгівельному маркеті та ін.

З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій нові засоби передачі інформації, а саме всесвітня електронна мережа, персональний комп'ютер, медіа-центр, планшет, смартфон, фаблет, ноутбук, нетбук, флагман, usb-накопичувач, значною мірою розв'язали суперечність між швидкістю старіння оперативної інформації та швидкістю її доставки, забезпечили високий рівень поточності, оновлення інформації з усіх сфер життєдіяльності.

Нез'ясованість теоретичного та методологічного базису поняття оперативної пам'яті сьогодні, невиявленість ролі та значення філософської парадигми в дослідженні поняття, зумовлюють її актуальність розробки об'єктних, суб'єктних і позасуб'єктних світоглядних аспектів. Введення в розгляд різноманітних проявів наукового буття, що не було відображено у філософській рефлексії, дозволяє поставити питання про значення практичної складової в дослідженні поняття оперативної інформації [13].

Висновки і пропозиції. Теоретично-методологічний базис до вивчення питання оперативної інформації ґрунтується на наукових поглядах, засадах, теоріях і концепціях, викладених у фундаментальних працях з питань системи соціальних комунікацій, соціології, філософії, однак інституалізація оперативної інформації чекає на своє системне дослідження.

Етимологія поняття оперативної інформації окреслена у науково-теоретичному та прикладному рівнях, що дозволяє окреслити межі визначення поняття оперативної інформації як інформації про поточний стан будь-якого інформаційного об'єкта, який у ХХІ ст. лавиноподібно соціалізується та розширює його межі застосування.

Видається необхідним продовжити наукові пошуки, корегуючись мультидисциплінарними підходами у дослідженні поняття у сенсі суспільної взаємодії. Сплав когнітиву загальнонаукових методів дослідження виявить вплив тенденцій розвитку вітчизняної інтернет-спільноти на феномен оперативної інтернет-інформації, що екстрапольовано на її застосування в діяльності установ консолідованої інформації, бібліотек, архівів, музеїв та інформаційних служб.

З метою інституалізації тези про зростаюче значення оперативної інформації була здійснена спроба проаналізувати сутність поняття оперативної інформації, її роль у глобалізаційних процесах, тенденції у формуванні й розвитку інтернет-середовища як джерела оперативної інформації для бібліотек України, особливості використання оперативної інформації в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек, перспективи розвитку цієї діяльності в контексті запитів користувачів та ін. [14].

Вартує залучити комплексний підхід до подальшої розробки проблеми: причинно-наслідкові зв'язки, в сенсі зростання ролі оперативної електронної інформації в системі соціальних комунікацій; метод порівняльного аналізу та термінологічний метод для визначення стану розробки й уточнення понятійного апарату досліджуваної теми.

Нагальна потреба впровадження інформаційних техніко-технологічних складових в системі соціальних комунікацій потребує аналітичного прогнозування результатів і наслідків цих процесів, подальшої мультидисциплінарної розробки міжцивілізаційних рефлексій, онтологічно-філософських складових у осягненні інформаційного контенту системи соціальних комунікацій.

Проектування програмних систем на основі теоретизації та методологізації об'єктно-орієнтованого проектування, уніфікованого процесу визначає вихід когнітивної активності людини за межі репрезентативності і формування на її основі соціальної онтології інформаційного суспільства. Оперативна пам'ять є джерелом – у вигляді когнітивної активності людини та засобом – виведення на перший план ролі абстракцій та ієрархій, на ґрунті поєднання потенціалу людини з засобами теоретизації проектування.

Адже за М. Кастельсом, якщо економічно розвинені країни не зможуть освоїти новий спосіб інформаційного життя, заснований на постійному використанні інформації, то їх чекає проблема соціальної протилежності між власниками засобів виробництва і найманими робітниками, або поділ держав на Інтернет-заможних та Інтернет-незаможних, що державним інституціям України слід мати на увазі

Список літератури:

1. Бачинська Н. А. Базові концепції модернізації вищої бібліотечно-інформаційної освіти в Україні / Н. А. Бачинська // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 3. – С. 32–37.
2. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс. – Пер. з англ. – К.: Ваклер, 2007. – 304 с.
3. Клименко О. З., Бачинська Н. А. Електронні ресурси та електронні сервіси бібліотек ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства культури України / О. З. Клименко, Н. А. Бачинська // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 32. – К., 2011. – С. 328–340.
4. Маклюэн Г. М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего / М. Маклюэн. – М.: Академический проект, 2005. – 496 с.

5. Масуда Й. Комп'ютопія / Й. Масуда // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 36–50.
6. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 246 с.
7. Салата Г. В. Аспектуалізація діяльності публічних бібліотек України у проблемному полі державної інформаційної політики / Г. В. Салата // Наукові записки: [збірник наукових статей]. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск СХХ (120). – 288 с. – С. 253–267.
8. Салата Г. В. Глобалізація предметної області бібліотечно-інформаційної галузі на прикладі діяльності публічних бібліотек України / Г. В. Салата // Історія науки і техніки: Зб. наук. праць. – К.: Вид-во ДЕУТ, 2013. – Вип. 4. – С. 224–229.
9. Салата Г. В. Природа людини в проблемному полі біокультурної антропології / Г. В. Салата // Історія науки і техніки: Зб. наук. праць. – К.: Вид-во ДЕУТ, 2014. – Вип. 5. – С. 231–236.
10. Салата Г. В. Учреждения консолидированной информации, или информационно-библиотечные центры Украины, в условиях евроинтеграции: к постановке проблемы / Г. В. Салата, Т. В. Данилова // Молодий вчений. – 2016. – № 8. – С. 253–256.
11. Чуприна Л. Оперативна інтернет-інформація в інформаційно аналітичній діяльності бібліотек України: монографія / Л. Чуприна. – Київ, 2014. – 208 с.
12. Danylova T. Overcoming the Cultural Differences: Parable as a Means of Intercultural Dialogue / T. Danylova // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – Vol. 3. – 2013. – P. 42–51.
13. Danylova T. V. Eastern spiritual traditions through the lens of modern scientific worldview // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – Vol. 5. – 2014. – P. 95–102.
14. Danylova T. Reorganization Asymmetry of Universal Information Centers in Ukraine: An Attempt at Civilizational Communication Analysis / T. Danylova, G. Salata // Research Revolution. International Journal of Social Science & Management. – 2016. – Vol. IV. – Issue 10. – P. 1–4.

Сызранова С.В.

Колледж компьютерных технологий и экономики
Киевского национального авиационного университета

Кофто Д.Г.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОПЕРАТИВНАЯ ИНФОРМАЦИЯ, КАК МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

Предпринята попытка проанализировать этимологию понятия «оперативная информация» и ее применения на электронных носителях в учреждениях консолидированной информации, что требует теоретически обоснованного прогнозирования результатов и последствий этих процессов, дальнейшей разработки социально-политических и социально-культурных программ.

Ключевые слова: оперативная информация, учреждения консолидированной информации, библиотечно-информационная отрасль, философия информационной культуры, система социальных коммуникаций.

Syzranova S.V.

College of Computer Technology and Economics
Kyiv National Aviation University

Kofto D.G.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

OPERATIONAL INFORMATION AS A WORLDVIEW ASPECT OF LIBRARIAN AND INFORMATION CULTURE IN THE DIGITAL AGE

Summary

This paper attempts to analyze the etymology of the «operational information» concept and its applications to electronic media in the institutions of consolidated information. This task requires a theoretically informed prediction of the results and consequences of these processes, further development of socio-political and socio-cultural programs.

Keywords: operational information, institutions of consolidated information, library and information industry, the philosophy of information culture, system of social communications.

УДК 070.421:78

ДОСЛІДЖЕННЯ РОК-КУЛЬТУРИ НА ПРИКЛАДІ ЖАНРУ *HEAVY-METAL* В ДРУКОВАНИХ ЗМІ

Синьокий О.В., Докашенко В.Г.
Запорізький національний університет

У статті висвітлено основні проблеми відображення рок-культури, а саме стилю «важкого року» в музичних іноземних виданнях. Проаналізовано перелік видань: «Sounds magazine», «Kerrang!», «Metal Hammer», «Soundi», «Rolling Stone», «New Musical Express» та «Melody Maker». В процесі дослідження було виявлено, що існують стилі рок-культури, які висвітлюються в музичних виданнях більше. Також в процесі аналізу було виявлено, що існують видання, які орієнтуються на один стиль музики. Музична складова в більшості стилів рок-культури, є лише однією з складових частин окремого культурного стилю.

Ключові слова: «Рок-музика», «Рок-журнілістика», культура, релігія, ЗМІ.

Вступ. В сучасному світі *heavy-metal* є фундаментом для рок-музики, на відміну від *punk rock*, в якому головним був текст пісні, жанр *heavy-metal* акцентує увагу на музичній складовій пісні. В той же час, *heavy metal* стає викликом устрою суспільства, піднімаючи теми релігії. Культурна течія *heavy metal* – це поєднання зміненого звучання музичних інструментів і текстів на релігійну тематику та соціальну тематику. В журналістичі жанр *heavy metal* відображається по-різному: починаючи з позитивного жанру, який навчає молодь володіти музичними інструментами, і закінчуючи критичними матеріалами, в яких акцентується увага на тому, що в текстах пісень виконавці спонукають аудиторію до вандалізму та суїциду. Поява спеціалізованих видань, які орієнтуються саме на музичному та культурному жанрі *heavy metal* дає змогу розвиватися культурній течії, відокремлюючи і створюючи окремі стилі.

Постановка проблеми. Наукова проблема даної теми полягає в тому, що рок-культура, як окремий жанр культури, в науковому світі не розділяється. Масові видання вносять рок-культуру до розважальної теми. Розвиток спеціалізованих рок-видань відбувається повільно, бо комерційна складова для випуску друкованого ЗМІ є першочерговою, натомість аудиторія в рок-виданнях потребує більше аналітики і професійності журналістів, що більш матеріально затратно. На відміну від загальної музичної журналістики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідженням по темі розвитку *heavy metal* в друкованих засобах масових видань проводили: Владимирський М. в статті «METALLICA: Магнітна аномалія»; Martin Popoff в книзі «25 Years of Recorded Hard Rock & Heavy Meta»; Громаков А.І. в статті «Рок-музика як кейс музичної соціалізації»; Грэм Л. в статті «Старий рок и новый треш»; Кнабе Г.С. в статті «Рок-музика і рок-середина як форми контркультури».

Виокремлення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Вчені, які досліджували тему відображення жанрів рок-музики в ЗМІ не виділяли окремий жанр *heavy metal* як предмет для дослідження. Вони вивчали *heavy metal* в концепції загальної рок-музики, не виділяючи окремий жанр та стиль, як індивідуальний розділ рок-культури.

Мета і завдання. Мета наукового дослідження:
– проаналізувати розвиток окремого жанру рок-музики в ЗМІ;

– виявити особливості розвитку в країнах створення та країнах популяризації жанру;

– проаналізувати висвітлення особливостей кожного стилю рок-культури;

– порівняти та дослідити історію створення і розвитку окремого стилю на прикладі рок-видань

Виклад основного матеріалу. Сучасна рок-культура засновується на двох основних жанрах рок-музики: *heavy metal* і *punk rock*. Обидва жанри були створені на базі першого жанру рок-музики під назвою *hard rock*. Музичний жанр *hard rock* не мав окремих культурних ознак і відрізнявся від музики шестидесятих років двадцятого століття лише звучанням. В музичному плані *hard rock* був поєднанням блюзу і рок-н-ролу та гри на електрогітарі з «перевантаженням». Зовнішній вигляд музикантів, які грали *hard-rock*, був ідентичним з виконавцями рок-н-ролу чи блюзу. Перші гурти, які грали в жанрі *hard rock* були: «Deep Purple», «Led Zeppelin» та «The Rolling Stone». Музичні видання, такі як «New Musical Express» чи «Melody Maker» брали інтерв'ю у рок-виконавців. Нерідко музиканти, що грали музику жанру *hard rock*, прикрашали обкладинки видань. Ситуація змінилася, коли серед молоді набрав популярності гурт «Black Sabbath» з британського міста Бірмінгем. Стиль виконавців з кожним виступом ставав більш темним та жакливим, в музичному плані гурт поєднував *hard rock* з класичною музикою Середньовіччя. Гітарист і композитор гурту «Black Sabbath» Тоні Айоммі був прихильником творчості німецького композитора Ріхарда Вільгельма Вагнера, що творив композиції з використанням понижених октав та тонів. Тоні Айоммі поєднав прийоми гри на гітарі, *hard rock* і занижений тон основної тональності, тим самим відкривши новий стиль в рок-музиці, *heavy metal* в якому грали «Black Sabbath». Журналісти видання «Melody Maker» в 1967 році описали гурт «Black Sabbath» так: «Рок-музика перестала асоціюватися з розвагами та філософією, гурт з Бірмінгема «Black Sabbath» відкрив темну частину рок-музики, зовнішній вигляд музикантів, атмосфера на концертах – це все, що назавжди змінило рок-музику». Відкриття нового музичного жанру та покладання основ культури *heavy metal* до появи такого стилю як *punk rock* швидко розвивалися. На початку сімдесятих років двадцятого століття інтерес музичних видань до *heavy metal* і гурту «Black Sabbath» пройшов, натомість широкого

успіху в аудиторії та ЗМІ Сполучених Штатів Америки англійський жанр *heavy metal* не мав. Видання «Rolling Stone» надрукував рецензію на перший гастрольний тур гурту «Black Sabbath» в США, акцентуючи увагу саме на критичній стороні: «Гурт «Black Sabbath» не є колективом, який має великий музичний фах, чи щось те, чого не мають більшість гуртів, які намагаються грати *heavy metal*. Їх час скоро закінчиться, бо окрім фанатів, які люблять таку атмосферу, музичному колективу потрібно розвиватися, що гурт не дуже хоче робити». Автор даної рецензії – музичний критик Лестер Бенкс.

Гурт «Black Sabbath» розвивався та намагався створювати нові композиції, тим самим розвиваючи стиль *heavy metal*. Натомість увага аудиторії була більше прикута до такого стилю рок-культури як *punk rock*, музичні видання більше акцентували увагу на творчості гуртів, які грають класичний *hard rock*. В той же час музичні ЗМІ почали публікувати матеріали про представників нового стилю рок-музики, який отримав назву *glam rock*.

Основною складовою цього стилю була релігійна тематика, але поряд з нею темою пісень виступали алкоголь, розваги та інші близькі для слухачів теми.

Такі гурти як: «Kiss», «Alice Cooper», «Twisted Sister» та ін. були фактично штучно зроблені музичними менеджерами, щоб зробити комерційно успішною рок-сцену, але в той же час прибрати з рок-музики всі конфліктні теми, які в той час піднімалися в панк-року.

Музиканти *glam rock* були бажаними гостями в редакціях музичних видань. Головною особливістю стилю стало поєднання жанру *hard rock* з театром, тому описувати виступи таких гуртів було цікаво. Наприклад, шоу, які створював на сцені Еліс Купер надовго запам'ятовувалися глядачам. В той самий час, музична складова була досить цікавою з причини використання повної палітри прийомів, що використовувалися *hard rock* гуртами. Обкладинки більшості популярних музичних видань ілюструвалися фотографіями Еліса Купера чи гурту «Kiss».

Ідея створення стилю *glam rock* швидко знайшла своїх прихильників. На перший погляд музика була важкою, але зовсім не агресивною.

В той самий час, популярність *glam rock* знижувала рівень професійної майстерності у журналістів: більшість гуртів цього жанру були дуже схожі між собою, тому, для того щоб робити цікаві матеріали, потрібно було задавати провокативні питання, які часто не стосувалися творчості музикантів.

Культура *glam rock* несла в собі культуру людини без гендерних особливостей. Музиканти пропагували життя, яке не має кордонів в розвагах. Більшість музикантів в *glam rock* гуртах були чоловіки, але виглядали як жінки. Сам фактор подібності чоловіків до жінок викликав критику у релігійних організацій. На відміну від жанру *heavy metal*, *glam rock* був комерційно успішним, особливо в США, тому всі наклепи громадських та релігійних організацій не мали результату. Стиль був достатньо популярним, практично всі музичні видання країни писали про «Kiss», «Alice Cooper», «Twisted Sister». При-

хильників в Великобританії *glam rock* мав небагато: єдине видання, яке публікувало матеріали про представників жанру, був «Melody Maker».

Жанр *heavy metal* отримав розвиток на початку вісімдесятих років двадцятого сторіччя, коли гурт «Iron Maiden» випускав свій перший альбом під назвою «Iron Maiden». Гурт став одним з перших колективів, що вдало поєднував в собі мелодійність *heavy metal*, створеного «Black Sabbath», і агресивність та насиченість *punk rock*. Гурти «Iron Maiden», «Judas Priest» та «Motörhead» розвивали музичні здобутки «Black Sabbath», в той самий час вносячи в класичний *heavy metal* ознаки культурної складової: темна одяжка, протиставлення релігії, ідоли чи предмети, які обов'язковими атрибутами на виступах. Наприклад гурт «Iron Maiden» використовував «ляльку-зомбі», яка мала ім'я Едді і була присутня в концертній програмі кожного виступу гурту і надрукована на кожній обкладинці музичного альбому.

У виданні «Sounds» творчість нових гуртів, які грали *heavy metal* назвали стилем «Нової хвилі британського *heavy metal*».

Завдяки журналу «Sounds» був створений журнал «Kerrang!», який спочатку виходив як додаток до основного журналу. У числі відомих музичних фахівців, що співпрацювали з «Sounds», були: Гаррі Бушелл, Джон Піл, Джефф Бартон, Томмі Удо, Керолайн Кун, Джон Робб, Джон Севідж, Стів Ламак, Кейт Кемерон.

Аналізуючи розвиток жанру *heavy metal*, можна зробити висновок, що стиль почав формуватися у 1967 році разом з виходом першого альбому гурту «Black Sabbath». Повністю сформувався лише з в 1978 році, коли вийшов перший альбом гурту «Iron Maiden». Отже, більше десяти років формувалася музична і культурна складова окремого стилю рок-музики. Видання, які були створені в роки появи гуртів так званої «Нової хвилі британського *heavy metal*», стали фундаментом для майбутньої професійної рок-журналістики. Жанр *heavy metal* безпосередньо став основою для появи нових стилів рок-культури. Журнали, які орієнтувалися на цей жанр, починають розвивати нові стилі рок-культури, такі як: *power metal*, *symphonic metal*, *thrash metal*, *death metal*, *black metal*.

Великобританія стала центром розвитку «Нової хвилі британського *heavy metal*». В той же час, в Німеччині, на основі досвіду британських рок-музикантів, відкривається стиль *power metal*. Першим виданням, яке почало публікувати про нові гурти, що грають стиль *power metal*, було «Metal Hammer».

Видання «Metal Hammer», засноване в 1984 році, орієнтувалося спочатку на німецьку рок-сцену, а згодом почало випускатися і в інших країнах, акцентуючи увагу на місцевих рок-сценах. Видання змінює концепцію підходу до висвітлення рок-музики: журналісти проводили розслідування, в яких намагалися дізнатися більше про основні причини написання текстів. Причиною такого підходу були тексти для пісень жанру, які склалися на основі середньовічних легенд та історій. Представники видання намагалися проводити паралелі між тим, про що співається в піснях і тим, на основі чого були написані композиції. Аналіз та цікаві інтерв'ю з музикан-

тами розвивали рок-журналістику, фактично відкриваючи не лише музичну складову, а також і літературну сторону рок-музики.

Розвиток рок-культури в Європі мав регіональних характер: в кожній окремій частині континенту надавали власних особливостей стилю рок-музики, в той же час створювалися нові стилі. Наприклад, стиль *power metal* в скандинавських країнах став основою для створення іншого стилю – *symphonic metal*.

В 1989 році засновується фінське музичне видання під назвою «Soundi». На той момент в маленькій Фінляндії, що мала в собі всього п'ять мільйонів мешканців, нараховувалося більше сотні гуртів, які адаптували *heavy metal* до «скандинавського характеру». Видання описує діяльність музичних колективів, які переважно гастролюють по країнам Скандинавії (тобто Фінляндія, Швеція, Норвегія, Нідерланди, Данія), а також намагається публікувати новини про рок-музику з інших країн. *Power metal* мав високу технічну кваліфікації володіння інструментами музикантами, і при цьому достатньо позитивні, як для року, тексти пісень. *Symphonic metal* вібрав у себе більш темні кольори, акцентувавши увагу на трагічності скандинавських міфів. Видання «Soundi» зарекомендувало себе, як журнал, орієнтований саме на *symphonic metal*, без популярної музики. Тому, у момент свого заснування, переважну кількість обкладинок прикрашали фото гуртів, які грають в цьому стилі. Мова виконання була фінська чи шведська. Хоча в Фінляндії і Швеції більшість населення володіло англійською мовою, але видання підтримували ідею популяризації рідної мови країн.

До середини дев'яностих років двадцятого сторіччя, видання «Soundi» намагалося писати про гурти *symphonic metal*, практично ігноруючи нові, більш бруральні, течії рок-музики. Цим вони фактично зберігали чистоту стилю. За допомогою видання «Soundi», фінські та шведські гурти швидко набирали популярність в рідних країнах і не мали потреби записувати пісні англійською мовою, щоб збирати іншомовну аудиторію на концертах.

Особливістю виконання пісень в гуртах, які грають *symphonic metal*, є те, що вокалістом найчастіше являється жінка з широким діапазоном голосу. Іноді буває так, що в якості другого вокаліста виступає чоловік. *Symphonic metal* – один з перших стилів рок-музики, який спростовує міф про те, що жінкам в рок-музиці не має місця. Наприклад, в культурному плані скандинавський стиль *heavy metal* виставляє жінку як особистість, яка поєднує в собі дві течії: берегиню сімейного вогнища і його захисницю. Не останню роль в формуванні такого образу відіграли редактори видання «Soundi», що, при підготовці обкладинок, спеціально акцентували увагу на гуртах з жіночим вокалом.

Поки в Німеччині з'явився *power metal*, а в скандинавських країнах створений і набрав популярності *symphonic metal*, в США гурти з Лос-Анджелесу починають грати найбрутальніший з масових стилів *heavy metal*, який отримав назву *thrash metal*.

Thrash metal – екстремальний піджанр важкого металу, характерний швидким темпом та

загальною атмосферою агресії, який виник в першій половині 1980-х. У композиціях, як правило, застосовуються швидкі ударні ритми та гітарні рифи низької частоти. Тексти пісень переважно несуть у собі тематику соціальних антагонізмів чи окультизму.

Видання, які зробили акцент на популяризації *thrash metal* – «Kerrang!» та «Metal Hammer». Стиль виник у США, але для європейських рок-журналістів стиль став наче ковтком повітря. Містичність, яку несли в собі «Нова хвиля британського *heavy metal*» та *power metal*, звичайно, мали свої чари, але люди живуть в реальному світі, де окрім краси і чар є повсякденність.

Журналісти видання «Kerrang!» зробили акцент на матеріалах саме про *thrash metal*. «Metal Hammer» теж публікував огляди виступів гуртів даного підстилю, своїми матеріалами надихнувши на створення такі німецькі гурти, як: «Sodom», «Kreator» і «Destruction», що разом утворили трійку німецьких *thrash metal* команд. Позитивне ставлення до нового американського стилю було досить довгим, концепція поєднання важкої музики та панк-тематику подобалась європейській аудиторії та журналістам. Тематика «боротьби зі своїм внутрішнім демоном» давала велику основу для творчості, критика політичної ситуації та соціальні становища теж мала успіх в рок-виданнях Європи.

Американські видання ігнорували *thrash metal* групи, так само як і *punk rock* гурти. Винятком був лише гурт «Metallica», який не приділяв увагу соціальній тематиці, проте акцентував увагу на ставленні людини до себе. В зовнішньому вигляді виконавці стилю спочатку походили на представників «Нової хвилі британського *heavy metal*», але згодом змінили його на більш простий, фактично схожий з виглядом класичних *punk rock* виконавців.

Punk rock став однією з складових частин, які формували стиль *thrash metal*. Американські журналісти, свідомо ігнорували представників *thrash metal* сцени, роблячи винятком лише для одного гурту «Metallica». Всі інші гурти були невідомі музичним виданням США. Тому такі гурти як «Slayer» і «Anthrax» були вимушені грати в клубах, які користувалися попитом у прихильників панк-року.

Thrash metal став останнім стилем рок-музики, який висвітлювався в великих виданнях. Творчість гуртів цього підстилю надихала молодих виконавців на створення більш агресивної музики: під впливом *thrash metal* гурту «Slayer» в США був створений такий стиль як *death metal*. В Норвегії в процесі поєднання *thrash metal* і фолку створено *black metal*.

Нові стилі рок-культури практично не розглядалися в масових виданнях, творчість рок-гуртів, які грають *death metal* та *black-metal* висвітлювалася в спеціалізованих фензінах.

Висновки та перспективи. Проаналізувавши розвиток рок-культури на прикладі окремого жанру *heavy metal*, можна зробити висновок, що рок-культура є не лише музичною складовою, але також і ідеологічною. Дослідження висвітлення окремих стилів *heavy metal* дають змогу зрозуміти, що найбільш популярним серед аудиторії стає той стиль, в якому поєднуються всі складові рок-

культурної течії: музика, зовнішній вигляд і ідеологія. Гурт «Black Sabbath» став джерелом для розвитку жанру *heavy metal* в кінці шестидесятих років двадцятого сторіччя, представники стилю «Нової хвилі британського *heavy metal*». закінчили формування жанру. П'ятнадцять років знадобилося жанру, щоб перейти від жанру рок-музики до жанру рок-культури. Натомість, окремі стилі рок-культури формувалися набагато швидше – приблизно за п'ять років. Представники класичного *heavy metal* дуже довго уникали теми ідеології в творчості, намагаючись бути цікавими аудиторії, але в той же час не порушувати правила устрою країн та релігії. Розвивати лише музичну складову для формування рок-культури недостатньо. Гурти, які намагалися поєднувати лише музичну складову з зовнішнім виглядом, але в той же час уникали ідеологічну складову культури, були цікаві аудиторії недовгий проміжок часу.

Спеціалізовані рок-видання приділяли увагу більше гуртам, які мали всі ознаки культурного стилю, в якому виконували свої пісні. З іншої сторони, *death metal* та *black metal* спонукали своїх прихильників більше поглиблюватися в релігійну тематику, тому не могли бути представлені в масових рок-виданнях в повній мірі.

Складність рок-культури в тому, що вона постійно перебуває на грані: гурти повинні вірити в

те про, що співають, але в той же час розуміти, що вони спонукають своїми піснями до дій аудиторію. Проаналізувавши творчість гуртів та матеріали, які друкують про окремі стилі та представників рок-культурних течій, можна зробити висновки, що перспективи розвитку жанру *heavy metal* полягають у поверненні до класичного звучання, але з поєднанням нових технічних можливостей.

Альтернативна рок-сцена, яка прийшла на заміну класичним стилям *heavy metal*, дуже довго поєднувала різні жанри музичної культури, в той же час прихильників класичних стилів ставало більше. Аудиторія спеціалізованих не великих журналів, які орієнтувалися на класичні стилі рок-культури, зростає. Відбувається концепція перспективи до розвитку і повернення до першоджерел класичних стилів в великих рок-виданнях існують, тому можна зробити припущення, що в ЗМІ будуть публікуватися матеріали про нові гурти, які грають класичні стилі рок-музики, аналітичні матеріали в яких будуть порівнюватися гурти-засновники і молоді виконавці. Рок культура розвивається, так само, як розвивається майстерність володіння музичними інструментами – перша гітара була створена в часи Середньовіччя, але з кожним новим поколінням музикантів створюються нові прийоми гри на інструменті.

Список літератури:

1. Калашникова Ю. Михал Йелонек (Jelonek): Пострадал за металлическую правду / Ю. Калашникова // InRock. 2014. № 2. – С. 10–11.
2. Патрашов Р. HELLOWEEN, GAMMA RAY: Пауэр-металлический рай / Р. Патрашов // InRock. 2008. № 5. – С. 22.
3. Путешествие Металлиста // Metal – A Headbanger's Journey [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imdb.com/title/tt0478209/>.
4. Райт Дж. Роб Хэлфорд (JUDAS PRIEST): Металлопрокат / Дж. Райт // InRock. 2010. № 5. – С. 42–43.
5. Хард-рок, хэви-метал, прогрессив... Chronicles // InRock. 2009. № 6. – С. 5.
6. Popoff M. Riff Kills Man! 25 Years of Recorded Hard Rock & Heavy Metal / Martin Popoff. Publisher: Power Chord Press; 1st edition (1993). – 429 p.
7. Владимирский М. METALLICA: Магнитная аномалия / М. Владимирский // InRock. 2008. № 5. – С. 43.
8. Gardner Steve (1996) 100 Best Punk LP's // Hiljaiset Levyt [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hiljaisetlevyt.com/punknet/top100lp.htm>
9. Сандлер И. Гиганты шоу-бизнеса: [Jazz, Blues, Rock, Soul, Pop, Punk] / И. Сандлер, В. Кучеренко [в 2-х т.]. – М.: Изд-во «Сандлер», 2014. Том I, 440 с. ; Том II, 416 с.
10. Макнил Л. Прошу, убей меня! [Подлинная история панк-рока в рассказах участников] / Легс Макнил, Джиллиан Маккейн; [пер. с англ. А. Скобин, М. Долгов]. М.: Альпина нон-фикшн, 2012. – 464 с.
11. Спирин Д. Тупой панк-рок для интеллектуалов: Бунтари на руинах СССР! / Д. Спирин. – М.: АСТ: Кладезь, 2014. – 352 с.

Синеокий О.В., Докашенко В.Г.

Запорожский национальный университет

ИССЛЕДОВАНИЕ РОК-КУЛЬТУРЫ, НА ПРИМЕРЕ ЖАНРА HEAVY-METAL В ПЕЧАТНЫХ СМИ

Аннотация

В статье рассмотрены основные проблемы отображения рок-культуры, а именно стиля «hard-rock» в музыкальных иностранных изданиях. Проанализировано перечень изданий: «Sounds magazine», «Kerrang!», «Metal Hammer», «Soundi», «Rolling Stone», «New Musical Express» и «Melody Maker». В процессе исследования было выявлено, что существуют стили рок-культуры которые освещаются в музыкальных изданиях больше. Также в процессе анализа было выявлено, что существуют издания, которые ориентируются на один стиль музыки. Музыкальная составляющая в большинстве стилей рок-культуры, является лишь одной из составных частей отдельного культурного стиля.

Ключевые слова: Рок-музыка, «Рок-журналистика», культура, религия, СМИ.

Sineokij O.V., Dokashenko V.G.
Zaporizhzhya National University

STUDY OF ROCK CULTURE, FOR EXAMPLE HEAVY-METAL GENRES IN PRINT MEDIA

Summary

In the article the basic problems of rock culture are reflected, namely the style «hard rock» in foreign musical publications. The following list of publications was analyzed: «Sounds magazine», «Kerrang!», «Metal Hammer», «Soundi», «Rolling Stone», «New Musical Express» and «Melody Maker». The study found that in musical magazines some rock culture styles are highlighted more than others. Also, the analysis found that there are some publications, which focus on one style of music. The musical component of most styles of rock culture is only one of the components of a particular cultural style.

Keywords: «Rock music», «Rock journalism», culture, religion and the media.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 130.2:008.2

ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ, АБО ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО ЦИВІЛІЗАЦІЙНУ ПАРАДИГМУ С. ГАНТІНГТОНА

Данилова Т.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Майбутнє і світу, і Цивілізації залежить від розуміння і співпраці між політичними, духовними та інтелектуальними лідерами головних світових цивілізацій. Сьогодні зіткнення цивілізацій є найбільшою загрозою миру в усьому світі, і міжнародний порядок, заснований на цивілізаціях, є найнадійнішим заходом попередження світової війни. Цивілізаційна модель С. Гантінгтона пропонує ще один можливий варіант геополітичного майбутнього світу. У статті здійснено спробу дослідити концепцію зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона.

Ключові слова: цивілізація, культура, конфлікт, геополітика, держава.

Постановка проблеми. Відомий американський соціолог і політолог С. Гантінгтон є автором численних праць у галузі політичної модернізації, міжнародних відносин, теорії демократії та імміграції. Найбільшу популярність здобула його концепція зіткнення цивілізацій, яка описує динаміку сучасних міжнародних відносин крізь призму конфліктів, що виникають на цивілізаційній основі. У своїй статті «Зіткнення цивілізацій?» у журналі «Foreign Affairs», яка передувала його книзі «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку» [4] поставлено гостру проблему подальшого розвитку взаємовідносин світових цивілізацій і звернено увагу на небезпеку, що пов'язана з глобальними трансформаціями, які відбуваються в світі. С. Гантінгтон відзначає, що ідея цивілізації вперше була розроблена французькими філософами XVIII ст. як антитеза варварству і трактувалася спочатку як осіле, міське, грамотне суспільство. Пізніше, вже в XIX ст., німецькі філософи протиставили цивілізацію культурі. Концепція С. Гантінгтона базується на ідеї множинності цивілізацій, а найфундаментальнішими основами цивілізації він вважає мову і релігію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ф. Фукуяма у своїй книзі «Кінець історії та остання людина» [3] інтерпретував грандіозні події 80-90-х років XX століття. Теорія Ф. Фукуяма виникла в період руйнування авторитарних режимів і становлення демократичних. У той момент вона сприймалася як перемога ринкової економіки, як тріумф модернізаційної теорії. Актуальність концепції «кінця історії» полягала у спробі сформулювати нову політико-філософську парадигму світу в контексті модернізаційного підходу. Протилежну думку представлено «політичним реалістом» Дж. Міршаймером: держави рідко задовольняються рівнем свого впливу на світовій арені і завжди намагаються отримати перевагу для досягнення повної безпеки, адже виживання – основна мета великих держав [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як і Ф. Фукуяма, С. Гантінгтон визнавав безсумнівний ефект глобалізації,

проте, на його думку, вона спричиняла швидше розбрат, аніж злагоду. Подібно до Дж. Міршаймера, С. Гантінгтон вважав, що м'яка сила є силою тільки тоді, коли спирається на силу жорстку, проте в його уявленні ця сила концентрується не в певних державах, а в транснаціональних культурних областях – восьми основних цивілізаціях. Вищезазначені розбіжності в розумінні сучасної геополітичної ситуації, перспектив і ризиків людства у майбутньому і зумовлюють необхідність дослідження творчості С. Гантінгтона.

Мета статті. У статті здійснено спробу дослідити концепцію зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона.

Викладення основного матеріалу. Людська історія, на думку С. Гантінгтона, є історією цивілізацій, а сам розвиток людства неможливо уявляти у відриві від існування і розвитку цивілізацій. Історичний процес складають історії цілих поколінь цивілізацій – від шумерської, єгипетської, греко-римської та мезоамериканських до християнської та ісламської, синської та індуїстської цивілізацій. Таким чином, цивілізації представляють собою найвищий рівень людської ідентифікації. Дослідження видатних істориків, філософів, соціологів, антропологів різняться за підходами, методологіями, акцентами та концепціями, але всі сходяться в основних поняттях, що стосуються природи, характерних рис і рушійних сил цивілізацій. «По-перше, існує різниця у сприйнятті поняття «цивілізація» як єдності і поняття «цивілізація» як одна з багатьох. Ідея цивілізації була розроблена французькими філософами вісімнадцятого століття як протиставлення концепції «варварства». Цивілізоване суспільство відрізняється від примітивного тим, що воно осіле, міське та грамотне. Бути цивілізованим добре, а нецивілізованим – погано. Концепція цивілізації встановила стандарти, за якими судять про суспільства, і протягом дев'ятнадцятого сторіччя європейці витратили чимало інтелектуальних, дипломатичних і політичних зусиль для того, щоби розробити критерії, за якими про не-європейські суспільства можна було судити як про досить «цивілізовані», щоби прийняти їх в якості членів міжнародної системи, в якій домі-

нувала Європа. Але в той же самий час люди все частіше говорили про цивілізації у множині. Це означало «відмову від визначення цивілізації як одного з ідеалів чи єдиного ідеалу» і відхід від передумови, ніби існує єдиний стандарт того, що можна вважати цивілізованим... Натомість з'являлося багато цивілізацій, кожна з яких була цивілізована по-своєму. Коротше кажучи, поняття «цивілізація» «втратило властивості ярлика» і одна з безлічі цивілізацій може насправді бути досить нецивілізованою в старому смислі цього слова» [4, с. 47].

Пізніше цивілізацію стали розуміти як вищу форму культурно-історичної спільності та найширший рівень культурної ідентифікації (за винятком того, що відрізняє людину від інших біологічних видів). Цивілізація визначається як загальними об'єктивними елементами – мовою, історією, релігією, звичаями, соціальними інститутами, так і самоідентифікацією людей. Люди ідентифікують себе на різних рівнях: житель Риму може відчувати себе римлянином, італійцем, католиком, християнином, європейцем і нарешті представником західної культури. Отже, цивілізація, до якої він належить, є найвищим рівнем, який допомагає йому чітко ідентифікувати себе. Як писав С. Гантінгтон, «цивілізації – це найбільші «ми», усередині яких кожен відчуває себе в культурному плані як вдома і відрізняє себе від всіх інших «них». Цивілізації можуть складатися з великої кількості людей, як китайська цивілізація, або дуже невеликої, як англомовні жителі островів Карибського моря. Протягом всієї історії існувало безліч малих груп людей, які мали індивідуальну культуру, але не мали ніякої культурної ідентичності більш високого рівня» [4, с. 51]. Цивілізації не мають чітко визначених меж і точної дати народження і смерті. Цивілізації змінюються з часом, оскільки культури різних народів взаємодіють між собою. Рівень подібності або відмінності певних цивілізацій також сильно варіює. «Їх «унікальна і особлива сутність» полягає в «тривалій історичній безперервності. Насправді, життя цивілізації є найдовшою історією з усіх». Імперії підносяться і руйнуються, уряди приходять і уходять – цивілізації залишаються і «переживають політичні, соціальні, економічні і навіть ідеологічні потрясіння» [4, с. 52].

С. Гантінгтон пише, що за часів «холодної війни» світ був біполярним, поділяючись на два блоки – з одного боку, США з іншими процвітаючими державами, а з іншого – СРСР та його соціалістичні союзники. Третій блок, що не був самостійним гравцем на геополітичній арені, складався з так званих країн третього світу – бідних, політично нестабільних держав. З падінням СРСР ідеологічні конфлікти перемістилися в нову площину. Хоча світ позбувся конфліктної ситуації «капіталізм – комунізм», це зовсім не означає закінчення конфлікту взагалі, оскільки конфлікт завжди «супроводжує» існування цивілізацій. Отже, цивілізаційні відмінності спричиняють новий виток насильства, потрясіння і воєн. Після закінчення «холодної війни» відбулися суттєві зміни в ідентифікації народів, для яких значно важливішою стала не класова, політична, правова, а саме культурна ідентифікація. Світ і глобальна політика стали багатополосними і по-

ліцівілізаційними. За С. Гантінгтоном, у світі майбутнього найважливіші кордони, що розділяють людство, і глибинні джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Саме між різними націями і представниками різних цивілізацій будуть розгортатися найгостріші конфлікти, які неможливо вирішити, оскільки вони представляють собою конфлікти цінностей. Ці конфлікти майже неможливо розв'язати, хіба що врегулювати на певний час, оскільки людям дуже важко відмовитись від своїх життєвих принципів, духовних цінностей, індивідуальних міфологій. Відмова від базових цінностей сприймається як відмова від власного «Я». Фронтальний наступ на наявну систему цінностей викликає найчастіше таку ж фронтальну оборону, що породжує спіральний розвиток конфліктів [5].

Цивілізації як найвищі культурні єдності, значно триваліші за держави, політичні системи, класи і стани. Проте, і вони мають свої певні цикли існування. Цивілізації виникають, досягають стадії зрілості, на якій формується єдина держава, система культурних цінностей, економічний порядок, правові норми, розвинені науки і мистецтва. Але поступово цивілізації занепадають, починаються заворушення, конфлікти, які можуть призвести до їх розпаду, хоча і цього цивілізація може уникнути, відродитися і стати ще могутнішою.

За С. Гантінгтоном, в сучасному світі існують такі цивілізації: синська, японська, індуїстська, ісламська, православна, західна, латиноамериканська, африканська (можливо). С. Гантінгтон визнавав унікальність кожної цивілізації та їх право на самовизначення, хоча багато читачів сприйняли його статтю «Зіткнення цивілізацій?» як ксенофобський заклик до зброї, як протиставлення Заходу та незахідних культур. Після виходу книги стало зрозуміло, автор прагнув до протилежного – він намагався протидіяти переростанню напруги між цивілізаціями у відкрити війну, стверджуючи, що впевненість Заходу в універсальності власної культури є помилковою, аморальною і небезпечною, а поширення західних цінностей аж ніяк не сприяє справі миру, адже універсалізм неминуче призводить до імперіалізму. На думку С. Гантінгтона в сучасному світі мудрішою альтернативою було би прийняття постулату про те, що для підтримки безпеки світу необхідно зберегти різноманіття культур.

Політолог акцентує увагу на сучасному посиленні незахідних культур. Зокрема, він відзначає такі фактори, як зменшення і без того невеликого відсотку світового населення, що припадає на частку країн Заходу і Японії (15% в той момент), скорочення за кордоном кількості людей, які володіють англійською мовою, націоналізація вищої освіти, що витиснула традицію навчатися за кордоном, повсюдне відродження нехристиянських релігій тощо. С. Гантінгтон підкреслює, що модернізація не обов'язково означає вестернізацію. Те, що представники незахідних культур розділяють західну культуру споживання, ще не означає, що вони з радістю розділять й такі західні цінності, як соціальний плюралізм, верховенство закону, відділення церкви від держави, індивідуалізм та уряд, який можна обрати та переобрати [6]. Інакше кажучи, С. Гантінгтон вбачав проблему там, де Ф. Фукуяма знаходив її рішення. Уникнути

загострення конфлікту між цивілізаціями можна лише відмовившись від універсалізму, поважачи право на існування незахідних культур, не втручаючись у конфлікти незахідних цивілізацій. Це невтручання, на думку політолога, виступає головною умовою збереження миру. Головна відповідальність західних лідерів полягає зовсім не в намаганні змінити інші цивілізації за образом і подобою Заходу, але в збереженні, захисті, оновленні унікальних якостей західної цивілізації.

Представникам всіх цивілізацій необхідно шукати точки перетину, відшукувати і поширювати цінності, інститути і практики, що є спільними для всіх [2]. Це не тільки обмежить зіткнення цивілізацій, але й зміцнить Цивілізацію як цивілізованість. «Зрозуміло, що модернізація та моральний розвиток людини, засновані на більш високому рівні освіти, інформованості, розуміння людського суспільства та його природного оточення призводять до постійного руху все до вищих і вищих ступенів Цивілізації. Або ж рівні Цивілізації можуть просто відображати фази еволюції цивілізацій. Коли вперше з'являються цивілізації, то їх народи зазвичай енергійні, динамічні, жорстокі, рухливі та схильні до експансії. Вони порівняно нецивілізовані. У міру своєї еволюції цивілізація стає більш «статичною» й удосконалює вміння та технічні прийоми, які роблять її більш цивілізованою. По мірі того як конкуренція серед елементів, що складають її, зменшується і виникає універсальна держава, цивілізація досягає свого найвищого рів-

ня розвитку Цивілізації, своєї «золотої доби», що супроводжується розквітом моралі, мистецтва, літератури, філософії, технології та максимумом військових, економічних і політичних можливостей. Коли вона починає занепадати як цивілізація, рівень цивілізованості також знижується, до тих пір, доки вона не зникає під стрімким натиском іншої наростаючої цивілізації з більш низькими рівнями цивілізованості» [4, с. 530-531].

Висновки і пропозиції. Майбутнє і світу, і Цивілізації залежить від розуміння і співпраці між політичними, духовними та інтелектуальними лідерами головних світових цивілізацій [7; 8]. Сьогодні зіткнення цивілізацій є найбільшою загрозою миру в усьому світі, і міжнародний порядок, заснований на цивілізаціях, є найнадійнішим заходом попередження світової війни. Цивілізаційна модель С. Хантингтона пропонує ще один можливий варіант геополітичного майбутнього світу. Дослідник підкреслює, що дуже небезпечно ігнорувати сам факт існування цивілізацій, притаманних їм культурних ідентичностей, систем цінностей, інтересів, уподобань. На людство очікує зростання конфліктів між різними типами культурних спільнот, яких необхідно запобігти, наскільки це можливо. Для цього потрібно сісти за стіл переговорів і визнати принцип «різні, але рівні». У поліцивілізаційному світі курс на мирне співіснування полягає у відмові від універсалізму, визнанні різноманітності та в активному пошуку спільних цінностей.

Список літератури:

1. Пять аксиом наступательного реализма. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sputnikipogrom.com/politics/16265/offensive-realism/>
2. Салата Г.В. Людина як єдність природного і культурного в контексті трансформації сучасної освіти / Г.В. Салата // Молодий вчений. – № 10. (25). – 2015. – С. 223–226.
3. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. Пер с англ. М.Б. Левина. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Полиграфиздат, 2010. – 588, [4] с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – Пер. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО «АСТ», 2003. – 603 с.
5. Danylova T. Overcoming the Cultural Differences: Parable as a Means of Intercultural Dialogue / T. Danylova // Антропологічні виміри філософських досліджень (Anthropological Measurements of Philosophical Research). – Вип. 3. – 2013. – С. 42-51.
6. Danylova T. Approaching the East: Briefly on Japanese Value Orientations / T. Danylova // Research Revolution: International Journal of Social Science & Management. – Vol. II. – Issue 8. – 2014. – P. 4-7.
7. Danylova T. Reorganization Asymmetry of Universal Information Centers in Ukraine: An Attempt at Civilizational Communication Analysis // T. Danylova, G. Salata // Research Revolution. International Journal of Social Science & Management. – Vol. IV. – Issue 10. – 2016. – P. 1-4
8. Salata G. Ecological Imperative in the Comtext of Sustainable Human Development / G. Salata // Уральский научный вестник. – Т. 1. – 2012. – С. 3–9.

Данилова Т.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СТОЛКНОВЕНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИЙ, ИЛИ НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ ПАРАДИГМЕ С. ХАНТИНГТОНА

Аннотация

Взаимное понимание, уважение и сотрудничество мировых политических, интеллектуальных, духовных лидеров может оказать огромное влияние на будущее как мира в целом, так и каждой отдельной цивилизации. Сегодня столкновение цивилизаций представляется одной из наибольших угроз существованию человечества. Таким образом, надежной мерой предупреждения мировой войны может быть миропорядок, базирующийся на цивилизации. В статье предпринята попытка исследовать концепцию столкновения цивилизаций С. Хантингтона.

Ключевые слова: цивилизация, культура, конфликт, геополитика, государство.

Danylova T.V.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE CLASH OF CIVILIZATIONS, OR SOME WORDS ON CIVILIZATIONAL PARADIGM OF S. HUNTINGTON

Summary

The future of the world and civilization depends on mutual understanding and cooperation between political, spiritual, and intellectual leaders of the world's major civilizations. Today, the clash of civilizations is the greatest threat to peace all over the world, thus, international order based on civilizations is the most reliable way of preventing the World War III. Huntington's civilizational model offers the different option for the geopolitical future of the world. The paper aims at exploring the concept of Huntington's clash of civilizations.

Keywords: civilization, culture, conflict, geopolitics, state.

УДК 165.12

БУТТЄВИЙ ОБШИР СУБ'ЄКТИВНОСТІ: ПОВНОТА «НЕОЧЕВИДНОГО»

Козачинська В.В.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Стаття є спробою засвідчити радикальну ревізію усталеного для модерної традиції концепту суб'єктивності як (само)свідомості. Специфічне «еґологічне» зміщення досліджень внутрішнього досвіду на рівень його докогнітивної організації, у річище «неявних» передрефлексійних умов конституювання суб'єктивності в сучасній феноменології (Д. Захаві – Ш. Ґалагер, М. Анрі) та новітній філософії свідомості (Д. Генрих, Г. Стросон, А. Дамазіо, В. Декомб) зумовлює виявлення буттєвого обширу суб'єктивності як своєрідної повноти «неочевидного».

Ключові слова: суб'єктивність; (само)свідомість; докогнітивний; передрефлексійний; «феноменальна повнота»; «еґологічний» зсув.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дотепер ототожнюючись із самосвідомістю, суб'єктивністю, визначаючись неусвідомлюваним шерегом параметрів людського існування, аж ніяк не редукується до самосвідомого Я, й питання онтологічного тла конституювання суб'єктивного як повноти «неочевидного» є украй актуальним. Інтегруючим, кореневим засновком суб'єктивності виявляється не «над-позиція» самосвідомого Я, а глибінь «феноменальної повноти» (М. Мамардашвілі), що не схоплюється на рівні особистісної самосвідомості, засвідчуючи первинність *а-(мета-)логічного, неявного* тла конституювання *специфічно людського*.

Виявлення «неочевидної» – такої, що не потребує дієвця (воля, симуляції, ілюзії, перцепції, марення, відтворювані у свідомості «повз суб'єкта»), – суб'єктивності експліковано ще А. Шопенгауером та Ф. Ніцше з його *життям по той бік свідомості*, згодом – Ж. Дельозом і М. Фуко, про суб'єктивність як *пасивність* розмірковували М. Гайдегер, Е. Левінас та М. Анрі. В дискусіях про суб'єктивність зринає актуальність спадку Й. Фіхте й Ж.-П. Сартра, які «десубстанціалізували» свідомість як чисту діяльність покладання, підважуючи наявність її *змісту*.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Якщо «герменевтику суб'єктивності» кінця минулого століття представлено теоріями, що з'ясовують підстави ідентичності (С. Жижек,

Ж. Бодріяр, Б. Вальденфельс, Ю. Габермас) чи розкривають специфіку самості як форму розрізнення й утвердження смислу від «першої особи» (П. Рікер, Дж. Агамбен, Д. Серл), то на початку ХХІ ст. цю проблематику підхоплює постаналітичний тренд, що об'єднує континентальну думку й англо-американську аналітичну філософію (Г. Патнем, М. Даміт, П. Рікер, В. Декомб, Д. Захаві – Ш. Ґалагер).

Так, Д. Захаві належить низка ґрунтовних феноменологічних досліджень з теорії суб'єктивності як вихідної маніфестації досвіду в перспективі «першої особи», яку поділяє його американський колега Ш. Ґалагер, у співавторстві з яким створено показову працю «Феноменологічний розум: вступ до філософії свідомості й когнітивних наук» (2008), що експлікує засади діалогу між феноменологічним методом та когнітивними дослідженнями [1], [5].

В сучасній полеміці «довкіл суб'єкта» часто звертаються до «вправ» вітгенштайнівського штибу. Залучаючи до розв'язання питання лінгвістичний аналіз категорії додатку, В. Декомб прагне довести, що якщо поняття суб'єкта прийнятне в сенсі буття агентом, то немає необхідності використовувати його в сенсі самоставлення, усталене для філософії модерну [6]. Показовою для сьогоденної ситуації з «крижким суб'єктом» є думка С. Жижека, який обстоює необхідність нової легітимації цього поняття, коли «прибійникам картезіанської

суб'єктивності слід... оприлюднити свої погляди... й зустріти цю бабусину казку про Привид картезіанської суб'єктивності філософським маніфестом самої картезіанської суб'єктивності» [7, с. 7–8].

Прикметно, що в започаткованому Київською світоглядно-антропологічною школою українському людинознавстві полівекторність *специфічно людського* виявлено через ідею полісутності людського буття, сапієнтальності – афективності (В. Табачковський, В. Шинкарук), антропологічних обширів наукового пізнання, трансцендування й цілепокладання (В. Загороднюк), амбівалентності негативної та позитивної суб'єктивності, «розламу» «нефіксованої» ситуації людини у світі (Л. Солонько, Г. Шалашенко), концепцію «розумності нерозумного», «відкритого» статусу свідомості (Т. Лютий) тощо [10], [12].

Формулювання цілей (мети) статті. Метою є: розкрити проблематику буттєвого обширу суб'єктивності як такої, що зумовлює «еологічне» зміщення досліджень внутрішнього досвіду на рівень передкогнітивної організації, у річище дорефлексійних умов конституювання суб'єктивності; виявити обґрунтування гетерогенних вимірів суб'єктивності як повноти «неочевидного» в сучасній філософській рефлексії, зокрема – феноменологічних дослідженнях (Д. Захаві – Ш. Галагер, М. Анрі) та новітній філософії свідомості (Д. Генрих, В. Декомб, Г. Стронсон, А. Дамазіо), що засвідчує радикальну ревізію усталеного для модерної традиції поняття суб'єктивності як (само)свідомості.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Акт самосвідомості передбачає існування обсягового, неусвідомлюваного тла суб'єктивності, що створює необхідну структуру для особистісного самоототожнення людини. Намагаючись зробити об'єктом усвідомлення саму цю структуру, «ми... руйнуємо акт самосвідомості... Передумови ставлення людини до світу спираються на її органічну вкоріненість у ньому, на те, що існує певна людська ніша, потрапляння в яку забезпечує пластику людського життя, ...органічність, цілісність існування людини й світу в бутті... Створений цілісністю корпус буттєвої духовності задає той простір, в рамках якого тільки й може існувати самосвідомість» [12, с. 149, 152].

Якщо свідомість є «...реальною подією у світі, – стверджує Мамардашвілі, – то свідомістю ми називаємо не свідомі змісти, а подію присутності свідомості чи суб'єкта у свідомості <...> Виявляється, що такого роду акти, котрі є подіями у світі, мають відношення до того, що можна назвати процесами структурації, або до явищ т. зв. *генеративних структур* у світі, які, подібно до резонансів, усередині себе породжують якісь ефекти, а не постають відображенням світу... Якщо можна показати, що є якісь зображення, які всередині себе породжують щось, що не народилося б, якби не було зображення, тоді ми говоримо про свідомість... В цьому сенсі натюрморт «яблук» Сезана... є *генеративною структурою*» [11, с. 215–217].

Фіксуєчи «розрив» рефлексійної спроможності Я, порушення безперервності пізнання, у структурах специфічно людського в якості *нев'язних знанневих форм* зринають «...цілі масиви феноменального змісту (повноти),... виражаючись у вигляді елементу міфу, ритуалу або ж

неусвідомленого емоційного поштовху, видіння... оприявлюючись (як) прикмети традиції, ...передсуду, попереднього знання, забобонів тощо» [10, с. 99–100]. Маніфестуючи *проміжний осередок*, де виникають якісь *«третьі речі»* (М. Мамардашвілі), ця царина уособлює *інший досвід* відмінних від усталених «когітальних» матричних ментальних станів.

Одна з феноменологічних теорій свідомості, що враховує темпоральну, афективну й тілесну організацію дорефлексійного досвіду суб'єктивності, належить данському феноменологові Д. Захаві, який працює на стикув континентальної й аналітичної традицій, розроблена ним разом із його американським колегою Ш. Галагером. Зокрема, досліджуючи суб'єктивність як «емпіричний вимір», Захаві у працях «Суб'єктивність і самість» (2008), «Єдність свідомості й проблема самості» (2010) визначає «емпіричне мінімальне Я» як щось усвідомлюване безпосередньо в даності собі, притаманне всім станам свідомості [5, р. 326].

Єдність переживань засновано при цьому не на тотожності властивої для кожної з частин цілого форми, а на факті їх *дорефлексійного* переживання як «моїх»: «...Чи є два темпорально відмінні переживання моїми, залежить від того, чи мають вони один і той самий характер даності від першої особи (first-personal character), а не від того, чи є вони частиною одного безперервного плину свідомості... Скоріше..., всі переживання, що розділяють одну й ту саму присутність даності від першої особи, є моїми. Тобто, єдність досвіду (як синхронна, так і діахронна) конституїювана його індивідуальним характером (first-personal character)» [5, р. 329].

Теорію суб'єктивності Д. Захаві поділяють феноменологоорієнтовані філософи, зокрема, його американський колега Ш. Галагер, у співавторстві з яким написано дослідження «Феноменологічний розум: вступ до філософії свідомості й когнітивних наук» [1], що розвиває засади діалогу між феноменологічним методом і когнітивними дослідженнями. Захаві й Галагером експлікують методологічно складну для вивчення свідомості проблему інтроспекції: інтроспективний аналіз «від першої особи» у вивченні свідомості протиставлено аналізу «від третьої особи» – об'єктивній позиції спостерігача.

Для феноменології саме пов'язана з підвалинами феноменологічного методу інтроспекція є джерелом доведених даних. Утім, за яких саме умов можливий компроміс між способами аналізу? Позицію «від третьої особи» як принцип верифікації було сформовано в експериментальній психології, а саме біхевіоризмі, завдяки якому експериментальна перевірка даних постала підґрунтям вивчення людської поведінки. За переконанням Захаві й Галагера, інтроспективність, однак, є насправді частиною усякого експерименту, в якому необхідна певна відповідна реакція – *report* – суб'єкта [1, р. 15].

Так, перспективу «від першої особи» «вбудовано» у досвід суб'єкта, що перебуває в умовах стимулу з послідовною реакцією: за вимоги «Натисніть на кнопку, коли загориться світло» відповідь на стимул залежить від факту розпізнавання («світло горить») та власного досвіду («що таке світло»). В експерименті, спрямованому на вивчення свідомості

мости, роль інтроспекції зростає ще більше, оскільки ми спостерігаємо більшу кількість очевидних до-рефлексійних елементів досвіду.

Складність у цей розгляд вносить та термінологічна невизначеність, яка і в філософії, і у психології стосується відмінностей між повідомлюваними даними та якісними характеристиками досвіду. Суб'єктивність даних, як найбільш питомий закид у бік інтроспекції, виходить з нечіткості критеріїв того, що саме є об'єктивними даними досвіду. Вдалим прикладом примірених емпіричних стратегій є т. зв. *гетерофеноменологія* Д. Денета, в якій «перспективу від третьої особи» побудовано з інтроспективною точністю.

Зокрема, самі судження (*reports*) суб'єкта про досвід свідомості виступають, за Денетом, первинними даними для дослідження, тобто судження є не повідомленням про дані, а власне даними [1, р. 17]. Ця нейтральність має, утім, інший бік: гетерофеноменологія фактично вивчає не феномени свідомості як такі, а досвід суджень, думок та переконань (*beliefs*), які й складають людське уявлення про досвід свідомості. Виходячи з усього, «перспектива від третьої особи» так само не може бути послідовно об'єктивною, оскільки спостерігач ніколи не є до кінця нейтральним, інакше він був би чистою вигадкою, що знову повертає нас до інтроспекції.

Отже, інтроспективність феноменологічної методології не шляхом фантазії, як доводять, спираючись на «Логічні дослідження» Е. Гусерля й «Феноменологію сприйняття» М. Мерло-Понті, автори дослідження. Процедура редукції, епохе, інтерсуб'єктивна верифікація та спрямованість на даність свідомості предметів світу розкривають структуру «перспективи від першої особи». Можливість натуралізації феноменології, за Захаві й Галагером, залежить від смислу поняття і може здійснюватись по-різному. Методологічний висновок Захаві й Галагера полягає в ідеї синтезу емпіричного аналізу й знованих на феноменології положень.

В цілому, проблематика *Я* як свідомого «осердя» суб'єктивності, належачи до засадничих філософських питань, що є центром будь-якого філософування, не передбачає якогось остаточного й вичерпного розв'язання. «Де» і «коли» зринає й утворюється *Я*, «де» й «коли» постає особистість? Свідомість себе, свого *Я* не можна досягнути шляхом об'єктивації, а тільки – у формі самосвідомості суб'єкта, в його необ'єктивованості. Саме тому дотепер маємо філософські обґрунтовану «усталеність» раціональної *невизначеності самосвідомості, Я*.

Некласичне розв'язання питання *Я* починається з *проблематизації* структури й механізмів функціонування *свідомості*, з аналізу його зовнішніх детермінант, соціальної (мовної) реальності. Сучасна нейробиологія піддає можливість визначення *Я* як чогось константного. З'ясування умов конституювання як суб'єкта досвіду піддано різьчому зсувові «еґоцентричної» перспективи в сучасній філософії свідомості, феноменології та нейронауці, а філософську проблему свідомості залучено до розлогої міждисциплінарної дискусії (Г. Стросон, Д. Захаві, А. Дамазіо, Д. Генрих).

Очевидно, що проблема умов конституювання *Я* не передбачає остаточної відповіді. Так,

Г. Стросон розуміє «мінімального суб'єкта» як простого суб'єкта досвіду (*an experiencer*), що є присутнім та живе в теперішньому моменті досвіду [4, р. 253–278], а за А. Дамазіо, «діапазон дії базової свідомості – це тут і тепер» [9, с. 163], що редукує мінімальну самосвідомість до повсякчас нового часо-просторового пункту. Тобто, на думку Стросона, який дотримується т. зв. *погляду миттєвості (transience view)* щодо самості, чи концепції малої (*thin*) самості, найбільш правильним буде уявлення про чисто формальну якість будь-якого досвіду – відчуття себе в якості *sesmet* – суб'єкта досвіду, тобто, одичної ментальної речі.

Обмеживши самопізнання конституювання предметності, І. Кант, який застосував рефлексійну модель опису предметності до самоопису, свого часу визнав, що сутнісне осердя знання про себе – *Я* – упредметненню не підлягає. Якщо Ф. Brentano, Е. Гусерль та М. Гайдегер продовжували розглядати рефлексію як найістотнішу ознаку самосвідомості, то сучасним теоріям *нерефлексійної самосвідомості* притаманні експлікації вторинності, «нееґоцентричності» *Я* й ідея самосвідомості як анонічного, нетематичного знання – погляду «з нізвідки» (Д. Генрих, Р. Чизольм, Г. Еванс).

Увіраження й концептуалізація *нерефлексійності* (непредметності) людської самосвідомості виявилися загальним теоретичним підсумком діяльності т. зв. Гайдельберзької школи свідомості у 70-х – 80-х роках ХХ століття й пізніше (Д. Генрих, У. Потаст, М. Франк). Так, Д. Генрих у дослідженні «Мислення й самобуття» (2007) експлікує тезу про *нерефлексійність* людської самосвідомості як «знання про себе»: «...у знанні про себе годі відокремити одне від одного те, про що щось знають, і знання того, що хтось сам є тим, про кого щось знають...» [8, с. 117].

Відповідно до *нееґоцентричного* підходу Д. Генриха до самосвідомості, *Я* виявляється значущою, проте вторинною властивістю свідомості. Останню Генрих розуміє як комплексний, диференційований стан справ, який одночасно утворюється трьома вимірами: *непредметним джерелом свідомості про себе, світом предметного знання й сингулярним знанням про себе* (тобто, самосвідомість завжди конкретна, одична) [8, с. 118].

У розвинутій М. Анрі «феноменології життя» засадничим виступає поняття (*само*)*афективності*, а чисте *само-афіційовання* складає сутність суб'єктивності (самості). Предметом феноменології повинно поставати саме явище, тобто – той спосіб, що ним речі дано свідомості, яка переживає їх. М. Анрі вважає, що явище речі певним чином укорінено в нашій власній здатності «зазнавати впливу» явищ узагалі, – або *трансцендентальній ефективності* [2], [3].

Явище *Я* собі опосередковано, за Анрі, явищем інтенціонального предмета, а значить є вторинним щодо самовиявлення *Я* в неінтенційних переживаннях – зокрема, у переживанні болю. Вихідною структурою, що забезпечує можливість впливу взагалі, є більш глибинна фундаментальна структура, в якій *Dasein (самість)* заторкнуто своїм власним поза-світовим життям. Тобто, ек-зистування *Dasein* можливе тільки на підставі деякого іманентного *буття-вже-афіційованим*, яке М. Анрі означає як *авто-афективність*.

Саме остання є структурою, завдяки якій здійснюється та попередня щодо досвіду «пасивна перед-даність», що афіціює Я.

Чисте само-афіціювання складає сутність суб'єктивності або, за Анрі, *самості*. Анрі переконаний, що справжня пасивність Я щодо самого себе виключає будь-яке опосередкування. Саме у неопосередкованості внутрішнім почуттям і полягає, за переконанням Анрі, розбіжність афективності й чуттєвості: те, що опосередковано внутрішнім почуттям, належить до чуттєвості, а те, що «відчувається саме» (*se sentir soi-même*), безпосередньо – стосується афективності.

Самовідчуття як те, що «відчувається саме», постає у М. Анрі ключовим прикладом *пасивності* щодо самого себе, яку філософ означає «пасивністю в єдності». Тому таке відчуття є пристрасть (*passion*), у пристрасті – оскільки вона пасивна щодо себе – немає жодної свободи, жодної здатності до дій, жодної *інакшості*. У пристрасті те, що спричинює, викликає страждання, – те, що впливає, – співпадає з тим, що страждає, що зазнає впливу. Така тотожність суб'єкта і об'єкта пристрасті й утворює, за Анрі, структуру суб'єктивності – *самість-ipse* (*ipséité*).

Отже, безпосередній доступ до світу, звично ототожнюваний зі спогляданням, інтуїцією, виявляється, за феноменологічними вчужаннями М. Анрі, таким, що його опосередковано «самовідчуттям». Відповідно, єдиним джерелом усякого пізнання виступає не споглядання, а самовідчуття в якості умови будь-якого споглядання, без якого саме споглядання не було б нам даним. В цьому самовідчутті думку дано самій собі, тому осердя суб'єктивності – *ipse* («сам») визначається Анрі як *idem* (тотожність собі).

Французький філософ прагне схопити структуру *самості до й поза рефлексією* – на *передрефлексійному* рівні. Самість, за М. Анрі, є місцем неопосередкованості афективних станів – місцем, де відчуття страждання чи насолоди збігаються з відчуттям самого життя. Дійсно, я сам постаю для самого себе не так, як мене з'являються речі світу – саме в цьому, за переконанням М. Анрі, полягає засадниче, хоча й забуте вчення Декарта. Речі я бачу, споглядаю, вони протистоять мені; тоді як я сам даний собі абсолютно по-іншому, а саме – через *pathos*. Життя є пристрасть, *passion* і *πάθος*, безпосереднє патетичне, пристрасне (*pathétique*) самотавлення.

Я здатний відчувати речі й самого себе, тоді як речі позбавлено цієї здатності. Саме *πάθος* – або ж, точніше, патетична, пристрасна *само-вразливість* (*auto-impressionabilité pathétique*) – утворює самототожність (тожсамість) *самості*, котра дозволяє людині як кінцевому й обмеженому суццю вимовити фразу, що належить тільки Богові: «Я є Я». Бог, Живий Бог, за Анрі, – це Життя, й наявність цього життя у людині робить її справжньою *самістю*.

Теологічні інтуїції М. Анрі мають на меті описати те, що сам французький філософ означає

як «християнське *cogito*», засадничою властивістю якого є самовідчуття, самовипробування, тобто, як пояснює М. Анрі, – це *cogito* є живим. Бути живим значить мати в собі життя, «феноменологічне» в тому сенсі, що «творить феноменальність». Коли живе відчуває своє життя у стражданні, радості чи болю, ця мить відчуження – зазнавання, випробування – життя є витоком здатності виявляти явища як такі.

Тобто, «я сам» передусім є *живим створінням*, і тільки потім – *суб'єктом пізнання*, саме тому притаманне людині відчуття Життя виявляється, за Анрі, чистим самовідчуттям, тобто, – *трансцендентальною афективністю*. Оскільки більшим за все живе є саме життя, то Страсті Христові як пристрасть, *cogitatio* є «фундаментальною афективною налаштованістю, в якій життя торкається своєї власної Основи» [2, с. 187], тобто *Життя* як теологічного поняття. Усяка сила, якою наділено самість, має своїм витоком радикальну *пасивність*, я – лише той, хто здійснює владу чи силу, тоді як її джерелом є, за Анрі, Живий Бог.

Отже, із залучення М. Анрі Бога в конститування суб'єктивності впливає можливість переосмислення акту, в якому Я дано собі. При цьому ключовим завданням «нової французької феноменології» (Л. Тенгелі) є спроба віднайти позарефлексійну, до- й позатеоретичну досяжність до самого себе, світу й *Іншого*, – досяжність, що пролягає через Бога як такого, якого Я виявляє у собі.

Висновки. Новітні теорії *нерефлексійної самосвідомості* виходять з експлікацій «негеоцентровості» Я й ідеї самосвідомості як анонічного, нетематичного знання. Осмислення *передрефлексійних* структур базової природи Я в сучасній філософії свідомості, нейронауці й феноменології релевантне «еґологічному» зміщенню на передкогнітивний рівень організації ментальних феноменів. Вихідну форму суб'єктивності представлено в термінах первинного відчуття «власності» й перспективи першої особи (Г. Стросон, Д. Генрих, А. Дамазіо, Д. Захаві).

Г. Стросон, обстоюючи уявлення про чисто формальну якість досвіду, розуміє «мінімального суб'єкта» як присутнього в теперішньому, а Д. Захаві обґрунтовує підґрунтя суб'єктивності як наділеність дорефлексійним «першо-особистісним» характером досвідних феноменів. Для феноменології життя М. Анрі, який прагне схопити структури *самості на передрефлексійному* рівні, сутністю *самості-ipse*, ототожнюваної з *idem*, є чисте *само-афіціювання* як та вихідна структура, завдяки якій *самість-ipse* заторкнуто своїм «поза-світовим» життям.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з подальшим обґрунтуванням не звідної до самосвідомості «неочевидної» повноти *специфічно людського*, гетерогенності буттєвого обшери якого складають найрізноманітніші феномени від ефективності і тілесності до найскладніших форм сапієнтності й інтерсуб'єктивності.

Список літератури:

1. Gallagher S., Zahavi D. *The Phenomenological Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Cognitive Science* / Shaun Gallagher, Dan Zahavi. – London: Routledge (Taylor & Francis), 2008. – 244 p.
2. Henry M. *Incarnation: Une Philosophie de la chair* / Michel Henry. – Seuil, Paris, 2000. – 373 p.
3. Henry M. *Philosophie et phenomenologie du corps* / Michel Henry. – Presses Universitaires de France, Paris, 1987. – 308 p.
4. Strawson G. *The minimal subject* / Galen Strawson // *The Oxford Handbook of the Self* / Edited by S. Gallagher. – New York: Oxford University Press, 2011. – P. 253–278.
5. Zahavi D. *Unity of Consciousness and the Problem of Self* / Dan Zahavi // *The Oxford Handbook of the Self* / Edited by S. Gallagher. – New York: Oxford University Press, 2011. – P. 314–333.
6. Декомб В. Дополнение к субъекту: Исследование феномена действия от собственного лица / Винсент Декомб; [пер. с фр. М. Головановской]. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 576 с.
7. Жижек С. Дражливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / Славој Жижек; [пер. с англ. Р. Й. Димерця]. – К.: ППС – 2002, 2008. – 510 с.
8. Іващенко І. Неревлексійні теорії самосвідомості / Іван Іващенко // *Філософська думка*. – 2012. – № 2. – С. 115–118.
9. Козырева А. С. Субъективность и единство самости в феноменологической перспективе / А. С. Козырева // *Вопросы философии*. – 2014. – № 4. – С. 156–167.
10. Лютий Т. В. Розумність нерозумного: Монографія / Тарас Володимирович Лютий. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2007. – 420 с.
11. Мамардашвили М. К. О сознании / Мераб Константинович Мамардашвили // *Необходимость себя: Лекции. Статьи. Философские заметки* / Под общей ред. Ю. П. Сенокосова. – М.: Лабиринт, 1996. – С. 214–229.
12. Солонько Л. А. Суперечності людської суб'єктивності і межі особистісної моделі людини / Леонід Анатолійович Солонько // *Діалектика без апології* / Булатов М. О., Загороднюк В. П., Малеев К. С., Солонько Л. А. – К.: Стило, 1998. – С. 127–159.

Козачинская В.В.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

**БЫТИЙНОЕ ПРОСТРАНСТВО СУБЪЕКТИВНОСТИ:
ПОЛНОТА «НЕОЧЕВИДНОГО»****Аннотация**

Статья свидетельствует о радикальной ревизии традиционного для современной философии концепта субъективности как (само)сознания. Специфическое «эгологическое» смещение исследований внутреннего опыта на уровень его докогнитивной организации, в русло «неявных» предрефлексивных условий конституирования субъективности в современной феноменологии (Д. Захави – Ш. Галлахер, М. Анри) и новейшей философии сознания (Д. Генрих, Г. Стросон, А. Дамасио, В. Декомб) предопределяет обнаружение бытийного пространства субъективности как своеобразной полноты «неочевидного».

Ключевые слова: субъективность, (само)сознание, докогнитивный, предрефлексивный, «феноменальная полнота»; «эгологический» сдвиг.

Kozachynska V.V.

National Pedagogical M.P. Dragomanov University

EXISTENTIAL SPACE OF SUBJECTIVITY: FULLNESS OF «NON-OBVIOUS»**Summary**

The article testifies to a radical revision of traditional modern concept of subjectivity as (self-)consciousness. Specific «egological» shift in studies of inner experience on the level of his precognition organization, in the direction of «implicit» prereflexive conditions of subjectivity' constituting in contemporary phenomenology (D. Zahavi – S. Gallagher, M. Henry) and newest philosophy of mind (D. Henrich, G. Strawson, A. Damasio, V. Descombes) determines disclosure of existential space of subjectivity as a kind of fullness of the «non-obvious».

Keywords: subjectivity, (self-)consciousness, precognition, prereflexive, «phenomenal fullness», «egological» shift.

УДК 1.000.165.6/8(081)

ФОРМУВАННЯ КООРДИНАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Надибська О.Я.

Одеський державний університет внутрішніх справ

Досліджено теоретичні аспекти стратегії координації соціальних дій перехідного періоду. Доведено, що принциповою вимогою, яка висувається до соціальної координації перехідного періоду, є дотримання базисного принципу збереження соціальної рівноваги, гармонізації суспільних взаємин. В статті зазначено, що координаційні процеси охоплюють усі структурні рівні функціонування суспільства. Механізм соціальної координації функціонує в рідичій соціальній політиці держави як комплекс заходів щодо підвищення рівня матеріального й духовного добробуту суспільства. Стратегічний характер соціальної координації має сприяти досягненню зрозумілих суспільству цілей. Специфіка соціальної координації висвітлена через такі функції, як соціорегулятивна, соціоадаптивна, соціопродуктивна, соціокультурна, соціодинамічна і соціозахисна.

Ключові слова: соціальна координація, соціальні пріоритети, соціальна рівновага, цілеспрямованість, суспільні перетворення.

Постановка проблеми. У наріжних положеннях соціальної філософії віддавна сформувався переконаність в суттєвій ролі та значенні соціальної координації для функціонування будь-якого співтовариства, будь-якої людської спільноти.

Обґрунтування суті соціальної координації тісно пов'язане з дослідженням цілеспрямованості в структурі діяльності соціуму. У філософській літературі поняття мети визначається здебільшого через ознаку передбачення в розумінні результату, на досягнення якого спрямовані дії. Крім того, у всіх працях підкреслюється об'єктивна зумовленість мети та пов'язана із цим її властивість – бути результатом творчого відображення суб'єктом дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На такій пріоритетності акцентували філософи та фахівці з різних галузей гуманітарного знання. Серед сонму імен провідних мислителів вирізняємо постаті лорда Актона, Макса Вебера, Людвіга Вітгенштейна, Ніколая Гартмана, Едмунда Гуссерля, В'ячеслава Липинського, Ніколая Лосського, Алексіуса фон Мейнонга, Фрідріха Ніцше, Мартіна Хайдеггера, Макса Шелера, Едуарда Шпрангера.

Метою даної статті є дослідження теоретичних аспектів стратегії координації соціальних дій у перехідному періоді суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи цілеспрямованість, необхідно зазначити, що воно має складну структуру. У загальному вигляді структура цілеспрямованості описується такими поняттями, як мета, засоби й результат. У діяльності людини й соціуму цілеспрямованість знає впливу не тільки з боку засобів, а й з боку результатів пізнавальних дій. Мета в такому випадку визначається як передбачений результат. Отже, досягнення результату ставить проблему уточнення й корекції мети, з одного боку, а з іншого – проблему підвищення ефективності пізнавальних кроків, що ведуть до мети.

Маючи на увазі критерій досягнення або недосягнення мети, можливо виділити також проблему основних і поточних, передбачених і непередбачених результатів. Результат, апіорі, є ціннісною характеристикою, тож важливим

видається і його окреслення в рідичій загальної проблематики визначення цілей соціального буття. Досягнутий результат ставить проблему визначення нових цілей у діяльності людини й соціуму. Якщо, з одного боку, нами відзначено, що до структури цілеспрямованості входять мета, засіб і результат, то, з іншого – тут необхідно виділити явне й неявне цілеспрямовання. У діалектиці «явного й неявного» цілеспрямовання виступає як єдність двох його сторін: цілеспрямовання (потреби – мотив – інтерес) і цілереалізації (мета – спосіб – результат).

Якщо цілереалізація відображає першу сторону у структурі цілеспрямованості, то виділення цілеформування суттєво доповнює його структуру. Потреби, мотиви й інтереси в діяльності людей не завжди повністю ними усвідомлюються, що дозволяє за спільний інтерес видавати інтереси тієї або іншої групи або навіть окремої особи (в умовах її культу). Справжні ж мотиви при формуванні тих чи інших цілей можуть реально приховуватись. Це сприяє формуванню неявного цілеспрямовання, що включає в себе елементи неусвідомленості, алогічності, ірраціоналізму.

Неявне цілеспрямовання формується в результаті діяльності великої кількості суб'єктів індивідуального або групового цілеспрямовання, та перебуває в тісному зв'язку з явним цілеспрямованням, оскільки може виступати як умова, спосіб і результат останнього. Сама модель цілеспрямовуючої діяльності суб'єкта існує у вигляді неявної умови пізнавального акту. Центром уваги перетворюючої діяльності суб'єкта виступає спектр явних цілей, а спектр неявних цілей виступає як своєрідний комплекс способів і форм перетворення й реалізації перших.

Гносеологічний аналіз явного й неявного цілеспрямовання створює підставу для твердження, що вони не існують у чистому вигляді. У кожному акті, моменті явного цілеспрямовання наявний у вигляді невід'ємного елемента, компонента також момент неявного цілеспрямовання. Останнє сприяє формуванню, викристалізуванню суті явного цілеспрямовання та в цьому плані неявне цілеспрямовання передує явному.

Ще один суттєвий аспект, що також не зникає з поля зору дослідників, пов'язаний з тим,

що мета є для людини й соціуму усвідомленою установкою для оптимального вирішення виділеного завдання. Слід визнати, що зазначені ознаки є характерними для будь-якого класу цілей, а також пріоритетів. Цілеспрямування, пов'язане з обґрунтуванням соціальних пріоритетів, спирається на дослідження загальних закономірностей, властивих людській діяльності в цілому.

Внутрішній зміст, справжній зміст, сутність, практичні й моральні цінності, цілі повністю не проявляються відразу, а тільки у процесі її здійснення, оскільки соціум створений таким чином, що майбутнє можна передбачити лише в загальних рисах та на короткий час. У цьому сенсі мета є другорядною по відношенню до дії, менш важливою, ніж самі дії. Сформульований постулат можна визначити як принцип другорядності мети. Він повністю ґрунтується на суспільно-історичній практиці, і не може бути доведений або спростований теоретично.

Із цього принципу випливає дуже важливий висновок: якою б «великою» не уявлялася мета в моменти її формулювання та початку втілення, завжди існує нульова вірогідність, що врешті-решт вона виявиться незначною й аморальною – це по-перше. Класичними прикладами таких нереалізованих цілей є знищення ереси, яку поставили перед собою середньовічна церква та свята інквізиція, а також гітлерівський план встановлення світового панування арійської раси. Другий, не менш важливий практичний висновок із цього принципу полягає в тому, що у процесі втілення мети може виникнути необхідність її корегування. Обидва ці висновки є відомими людям здавна, однак суттєвим є той факт, що вони є логічним наслідком більш загального й фундаментального принципу філософії – детермінізму.

Можна вказати на два крайні випадки стратегії обґрунтування мети: безкрилий прагматизм і нестримне прожектерство. Прагматична орієнтація в обґрунтуванні мети полягає в усвідомленій припущеності цілей, приземленості пріоритетів, їх зведенні до дрібних і часткових поліпшень. Соціальне прожектерство полягає в прагненні реалізувати цілі, пріоритети, що слабо співвідносяться або взагалі не співвідносяться з існуючою дійсністю.

Однак в обох випадках не враховується їх соціально-ціннісний характер, не враховується той факт, що будь-який пріоритет має для соціуму, насамперед, певну соціальну цінність. Тут цілі виступає спонукальним мотивом не тільки у визначенні мети, а й в їх практичному здійсненні. Суб'єктивну, внутрішню, ідеальну цінність соціальної координації можна завжди вважати позитивною, внести будь-яку розумну міру цінності задля реалізації мети не завжди можна, тому що передбачити точно, яка цінність для соціуму є більш важливим, неможливо.

Так, наприклад, реалізація принципів морального кодексу будівника комунізму була однією із соціальних стратегій побудови цього суспільства, проте не ця цінність визначала прогресивне просування соціуму, що, врешті-решт, призвело до розпаду СРСР. Однак це не означає, що всі пріоритети соціалізму 60-х – 70-х років ХХ ст. були химерою. Військова доктрина, система підготовки кадрів на всіх рівнях, була практично найкращою у світі. Це лише підтверджує той факт, що

в діях соціуму, незважаючи на ілюзорну хаотичність, мали місце певні закономірності.

Отже, цілеспрямування має складну архітектуру, яку необхідно враховувати при визначенні, виділенні й обґрунтуванні соціальної координації.

Важливою ціннісною складовою актуалізації соціальної мети, на наш погляд, є чинник координації соціальних дій. Здійснення стратегії координації соціальних дій досягається завдяки єдності та структуруванню ієрархії пріоритетів, на основі яких з'являються сталі форми суспільних зв'язків. Способи координації, тобто способи узгодження, можуть бути різними, вони окреслюють як, яким чином відбувається процес координації.

Кожне суспільство, отже, є цілісною системою і має свій, властивий саме йому, спосіб соціальної координації. Координаційні процеси в житті суспільства найчастіше проявляються у вигляді громадської саморегуляції, самоуправління й самоврядування. Координаційні процеси охоплюють усі структурні рівні функціонування суспільства. Слід вирізняти координаційні процеси на рівні особистості, етнічної соціальної групи, нації, суспільства в цілому. Механізм соціальної координації не обмежується чіткими просторовими і часовими показниками. Він функціонує в річичій соціальної політики держави як комплекс заходів щодо підвищення рівня матеріального й духовного добробуту суспільства.

Обов'язковою умовою прогресивного розвитку соціальної політики є ефективне функціонування всіх соціальних сфер, адже саме там виробляються духовні й матеріальні блага, формуються пріоритети, здійснюються громадсько-політичні функції тощо. У політиці держави в цілому й у соціальній політиці як її невід'ємній вагомій складовій соціальна координація виступає як фактор зміцнення й підтримки стабільності суспільних взаємин, підтримання балансу їх відповідної рівноваги. Проведення виваженої, цілеспрямованої та послідовної соціальної політики, використання ефективних механізмів соціального регулювання є принциповою умовою стабільного розвитку держави як соціальної системи.

Соціальна координація є вирішальним чинником в плані усталення пріоритетів у системі збалансування та, виразно визначеного як державна стратегія, подолання неминучої соціальної нерівності. Формування в суспільстві поваги до правових, демократичних засад розвитку, забезпечення державою як соціальною інституцією рівних умов участі в економічній діяльності для всіх громадян країни, а також досягнення соціальної злагоди в суспільстві, і, як наслідок – соціальної стабільності, також є пріоритетними напрямками соціальної координації. Аксиоматичним є положення про те, що провідна місія у процесі соціальної координації належить державі.

Отже є правомірним й визначення, де акцентується, що механізм соціальної координації, як вагомий складовий елемент соціального регулювання, залучає в усі провідні суспільні процеси систему соціально-економічних заходів держави. За допомогою цих заходів держава впливає на динаміку поліпшення якості життя населення, здатна впливати на громадянську позицію з тих чи інших питань.

До іманентних складнощів процесу соціальної координації слід віднести неосяжність її впливу

та пов'язану з цим чинником практичну складність щодо передбачення всіх можливих наслідків цього впливу на довготривалий період. Є цілком очевидним, що всі, різною мірою, значущі питання можуть – прямо або опосередковано – стосуватися соціальної сфери. Відтак і впливати на комплекс проблем, пов'язаний із соціальним регулюванням. Напрями, методи, а головною мірою – обсяг державної координації соціальних процесів є прямо залежними від окреслення природи та структури соціальних пріоритетів. Відсутність чітко визначеної на державно-правовому рівні мети зводить соціальну координацію як важливу частину загального процесу соціального регулювання, нанівець. Або, принаймні, робить її мало-розумілою й неефективною в очах громадськості.

Стратегічний характер соціальної координації має сприяти досягненню зрозумілих суспільству цілей. Принципово вимогою, яка висувається до соціальної координації перехідного періоду є дотримання базисного принципу збереження соціальної рівноваги, гармонізації суспільних взаємин. Ця мета в новітньому розвиненому суспільстві досягається за допомогою проведення політики узгодження інтересів усіх соціальних верств, гармонійного поєднання в стратегії державного розвитку країни притаманних соціальній природі всіх без винятку верств та груп населення пріоритетів.

Нині соціальна рівновага підтримується такими способами. У соціальній сфері – гарантією забезпечення рівних соціальних прав, суспільної стабільності й гідного рівня життя різних соціальних верств. В економічній сфері – державним регулюванням економіки, цін, прибутків, сфери зайнятості, фінансуванням соціальної інфраструктури як загальнодержавної системи соціальних гарантій. У політичній сфері є важливим запровадження системи інституціональних механізмів забезпечення прав громадян, механізмів їх реального впливу на політику.

Відтворення соціальних суб'єктів є процесом еволюції всієї системи соціальних взаємин, що охоплює розмаїття проявів життя соціальної спільноти й виражається в безперервному, іманентно трансцендентному функціонуванні соціальної структури, соціальних інститутів, соціальних норм і пріоритетів у межах конкретних економічних систем або певного історичного періоду.

Специфіку соціальної координації можна висвітлити через такі функції: соціорегулятивну, соціоадаптивну, соціопродуктивну, соціокультурну, соціодинамічну і соціозахисну.

Соціорегулятивна функція регламентує основні показники соціальної діяльності й взаємини суб'єктів, спрямовані на підвищення ефективності використання потенціалу соціальної сфери. Її подальший розвиток може бути представлений системою норм, етичних цінностей, що виступають реальною основою макросоціального процесу зміни моделі поведінки окремої людини й цілих груп, а також регулювальником їх соціальної діяльності. Так само до соціорегулятивної функції відноситься вироблення адекватних соціокультурним та соціально-історичним закономірностям національного розвитку моделей регулювання міжсуб'єктної взаємодії як у конкретному соціумі, так і між різними соціальними одиниця-

ми в загально цивілізаційному процесі. Остання функція здобуває особливого значення в період розгортання глобалізаційних та постглобалізаційних процесів.

Соціоадаптивна функція сприяє досягненню узгодженості дії людей у суспільстві, стимулює діяльність індивідумів і соціальних груп, спрямовану на ефективнішу реалізацію потенціалу «шкірного», і вимірюється показниками, що характеризують стимули до ефективної соціальної діяльності людини. При характеризуючому визначенні цієї функції є важливим враховувати універсальність її соціальної дії, що походить від іманентно консенсусного характеру. Ця риса є позитивно важливою, зокрема, в мультикультурному соціальному просторі, що ним є цивілізаційний дискурс ХХІ століття.

Соціопродуктивна функція регулює й надає можливість задовольнити всі потреби людей, необхідні для відтворення соціального організму в його цілісності, якості на всіх структурних рівнях суспільства. Ця функція описується системою об'єктивних і суб'єктивних, а також нормативних і реальних показників, що характеризують забезпеченість населення продуктами споживання і послугами. При аналітичному визначенні цієї функції першорядної ваги набуває також необхідність аналітичного структурування її невід'ємної складової – соціально-економічних показників, співвіднесення їх із показниками загального соціогуманітарного розвитку, в тому числі – з показниками соціокультурного характеру, що зумовлено універсалізмом феномену сучасного прогресу як такого.

Соціокультурна функція регулює процеси залучення людини й різних соціальних груп до духовних складових відтворення, засвоєння соціально-етичного потенціалу суспільства, забезпечує узгодження пріоритетів і інтересів різних суб'єктів, соціальну активність людей і може характеризуватися показниками успішності соціалізації індивідуума, необхідності конкретних соціальних структур, ступенем узгодженості інтересів соціуму й ефективності соціальної політики, ступенем залучення їх до суспільних перетворень.

Соціодинамічна функція пов'язана з підвищенням якості життя населення, регулюванням і забезпеченням творчого, динамічного характеру практики на основі вдосконалення самих суб'єктів життєдіяльності, розширення потенціалу соціальної сфери, і характеризується системою показників соціальної мобільності в суспільстві. Характеризуючою особливістю даної функції слід також вважати засадничий принцип інтерференції впливу різних чинників соціогуманітарного поступу на процеси соціодинаміки, синтезування в соціодинаміці різноаспектних моделей розвитку особистості та суспільства в цілому.

Соціозахисна функція регулює й забезпечує соціальні гарантії й права, соціальну допомогу й підтримку непрацездатним і малозабезпеченим членам суспільства, та відтворюється системою показників, які визначають ступінь соціальної захищеності населення (прожитковий мінімум, кількість населення, що перебуває за межею бідності, кількість і якість безкоштовних послуг, які забезпечують задоволення життєво важливих потреб суб'єктів соціальної сфери).

Без соціозахисної функції сучасна держава як інструмент гармонійного цивілізованого розвитку не є можливою, адже саме соціозахисна функція створює потужний єднаний міст між державно-правовими інституціями з одного боку та громадянським суспільством з іншого боку. В соціозахисній функції іманентно відбивається синтезування запитів громадськості та адекватне реагування на них владних інституцій. Від гармонійності повсякчасного здійснення соціозахисної функції (баланс соціальних запитів та реагування на них) залежить не лише суспільна злагода, а й типи та способи особистої та громадської соціальної реалізації.

Наведена класифікація не виключає вирішення й інших функцій, що свідчить про багатогранність і складність соціальної координації. Основою можуть бути конкретні елементи споживання суб'єктів соціального життя, або конкретні функції кожного її компонента, що мають доцільний характер.

Окрім того, слід зауважити, що розрізняють координацію та субординацію функцій. Так функції таких компонентів соціальної сфери, як охорона здоров'я, освіта, узгоджуються по горизонталі, тобто координуються. Субординація функцій вказує на особливе місце й неоднако-

ве значення кожного з компонентів у здійсненні функцій системи, на те, що конкретна система інтегрує функції своїх компонентів і сама виконує певну роль в іншій, більшій за обсягом системі, компонентом якої вона є. З точки зору функціональної субординації, соціальна сфера виконує по відношенню до суспільства функцію відтворення людини, а такі компоненти, як навчання, виховання, медичне обслуговування тощо, ніби підпорядковані цій головній функції системи.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи зазначимо, що зневага до регулювання й координації соціальних проблем на рехідного періоду може призвести до значних втрат у перспективі, низки соціальних конфліктів. Необхідність якомога оперативніших реформ соціальної сфери зумовлюється також зміною базового принципу організації суспільства. Потрібна адаптація соціального комплексу нашої країни до нових економічних умов, з урахуванням історичних традицій, особливостей культури, свідомості суспільства, психології й життєвого устрою. Зазначимо також, що для формування координаційних механізмів глобального характеру необхідний подальший розвиток комп'ютерної комунікації й створення міжнародних банків координаційних даних по всіх сферах життєдіяльності.

Список літератури:

1. Україна: стратегічні пріоритети: аналітичні оцінки [Текст] / за ред. А. С. Гальчинського. – К.: НІСД, 2003. – 328 с.
2. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття [Текст]: монографія / під ред. М. О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – 687 с.
3. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [ред. В. І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – 743 с.

Надыбская О.Я.

Одесский государственный университет внутренних дел

ФОРМИРОВАНИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ В ПЕРИОД ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация

Исследованы теоретические аспекты стратегии координации социальных действий переходного периода. Доказано, что принципиальным требованием, которое выдвигается к социальной координации переходного периода, является соблюдение базисного принципа сохранения социального равновесия, гармонизации общественных отношений. В статье указано, что координационные процессы охватывают все структурные уровни функционирования общества. Механизм социальной координации функционирует в русле социальной политики государства как комплекс мероприятий по повышению уровня материального и духовного благосостояния общества. Стратегический характер социальной координации должен способствовать достижению понятных обществу целей. Специфика социальной координации освещена через такие функции, как социорегулятивная, социоадапционная, социопродуктивная, социокультурная, социодинамическая и социозащитная.

Ключевые слова: социальная координация, социальные приоритеты, социальное равновесие, целенаправленность, общественные преобразования.

Nadybska O.Ya.

Odessa State University of Internal Affairs

FORMATION OF PUBLIC COORDINATION MECHANISM DEVELOPMENT DURING THE TRANSFORMATION PROCESS

Summary

The theoretical aspects of the social action strategy of coordination transition are explored. It is proved that the fundamental demand that is put forward to the coordination of social transition, is to compliance with basic principle of maintaining of social balance, harmonizing of social relations. The article mentioned that coordination processes cover all structural levels of society functioning. The mechanism of social coordination functions in the branch of social policy of the state as the complex measures of improving the material and spiritual welfare of society. The strategic nature of social coordination should contribute to the achievement of clear public purposes. Specifics of social coordination is covered by functions such as socio regulating socio adaptive, socio productive, socio cultural, and socio dynamic, socio protective.

Keywords: social coordination, social priorities, social balance, social transformation.

УДК 7.011.22

СОВРЕМЕННОЕ ИСКУССТВО: ПРАКТИКИ БЕСПРЕДМЕТНОСТИ

Яровицкая Н.А.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

В статье рассматривается проблема представления современного бытия как незавершенного нецелого фрагмента. Бинарная оппозиция предмет/хаос позволяет творческому акту трансформироваться в «ризому-случай». Современное искусство как тотальная множественность актуализирует свое присутствие в пространстве альтернативных художественных стратегий: перформанс, акционизм, минимализм. В результате, радикальное использование ресурсов не-искусства формирует новую эстетическую, мировоззренческую, политическую реальность, где господствуют практики беспредметности.

Ключевые слова: современное искусство, предмет/хаос, практики беспредметности, творчество, альтернатива.

«Ловушка нужна для ловли зайцев. Поймав зайца, забывают про ловушку. Слова нужны, – чтобы поймать мысль: когда мысль поймана, про слова забывают. Как бы мне найти человека, забывшего про слова, – и поговорить с ним!»

Чжуан-цзы

Постановка проблемы. Гуманитарная традиция преследует тяготение человека к поиску границ своей предметности, своего «я». Рождение пределов онтологического, теологического, гносеологического характера сопровождается процессами формирования своеобразной «социокультурной одежды», которая облекает традицию в культурные, этические нормы; рождаются табу, социополитические легитимации, последние принимают форму закона, что вносит элемент ограничения жизненного пространства индивида. Современным языком манифеста разрушения (Ж. Делез, Ф. Гваттари, Ж. Деррида, Ж.-Ф. Лиотар) выступает процесс деконструкции, который «постулирует принципиальную невозможность содержательной экспликации бытия» [9, с. 343]. Основные концепты «присутствия», «истины», «действительности» определяют «статус рационального в аспекте несамовоспроизводя-

щего на собственном материале» [9, с. 343]. В результате, новым вызовом для сознания субъекта становится ризоматическая визия бытия [1], где имманентны интерпретационный плюрализм, внутренняя подвижность системы, разрушение семантического центра; как отмечает Ж. Деррида, «я рискую не-желать-сказать нечто такое, что... было бы делом понимания» [9, с. 396]. Именно эти тенденции находят свое воплощение в пространстве современного искусства.

Анализ последних достижений и публикаций. Современный взгляд на рефлексию гуманитарной действительности требует от исследователя «синтетического видения» в разных экспликациях. Правила и каноны прежнего визуального искусства, арсенал его форм и средств, как отмечают Леся Смирна и Виктор Хаматов [8], оказываются несостоятельными в условиях тектонических разломов бытия и сознания субъекта. Зритель пребывает в ситуации утраты, демонтажа предметности. Акт творческих интенций представляет «переход от картин на стене к концептуальному искусству в голове: на первый план выходит процесс осознания самой идеи, нарисованной идеи» [12, р. 64]. Не работа автора, непосредственно сам художник рассматривается как тайна, мистификация [12, р. 64]. Михаил Лившиц отмечает «рисунок, светотень,

колорит – требования уходят в прошлое. Остается только выражение художником своей воли, своей личности» [5, с. 219]. Инновации технологического порядка, новые средства визуального представления, которые «крошат» образ, способствуя фрагментации целостности, демонтируют пространство стабильного, опрокидывают предельность, являясь сотворцами новых социокультурных экспликаций бытия. Так, по мнению Е. Петровской средства не-искусства стали экспансивно внедряться в сферы, которые ранее сферами искусства не являлись [8]: например, фуд-арт минимализм Иды Скивенес в проекте «Тост» [4].

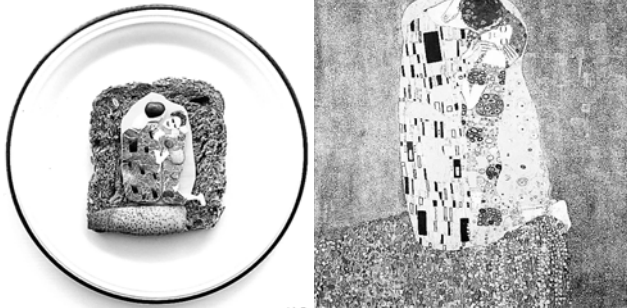

Фото. 1. Фуд-Арт минимализм Иды Скивенес («Поцелуй») (1907–1908), Густав Климт

Источник: [4]

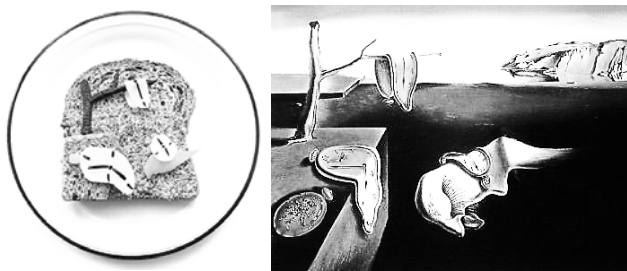

Фото. 2. Фуд-Арт минимализм Иды Скивенес («Постоянство памяти») (1931), Сальвадор Дали

Источник: [4]

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Неклассическая традиция раскрывается в архитектуре, искусстве, скульптуре, кино и т.п. Экспериментируя с предметностью, манифестируя аннигиляцию смысла, олицетворяющего связь с классической традицией, мыслители-неклассики своими работами совершают попытку вырваться за «флажки», определявшие границы предельности, и освободиться из-под гнета традиции. «Система-рутина» перевоплощается в «ризому-случай»: неспособность структурировать бытие выступает важным свойством, которое выводит предмет за рамки своей ограниченности. Предмет вступает в столкновение с зеркалом своего «другого»: предмет уничтожает сам себя, обретая новые средства своей актуализации; хаотичность подхватывается ризомой как свойство бесосновности произведения искусства. В этой связи возникают вопросы статуса зрителя, присутствия автора как «отсутствующего» в рамках contemporary art, интерпретационных возможностей работы, если таковые имеют место быть, возможных поисков смыслов или разрушения смыслов как свободомыслия. Именно

демонтаж предметности сопряжен, например, в постмодернизме с потерей каноничности традиции. Однако, при сохранении взаимоотношений между новым и старым мир вступает в эпоху плюралистичности, актуализации множественности, ризоматической парадигмы и эклектичности в осмыслении бытия. Так, Ж. Деррида [6, 9] выступает против структурности, он является сторонником импровизации, права познающего на игру без надежды на конечный результат, на отсутствие стремления или возможности достичь полноты знания: недоговоренность есть актуальное в (не)потенциальном. Перечисленные выше фундаментальные принципы в учении французского философа Ж. Дерриды реализуются в пространстве современного искусства.

Культура, мораль в парадигме разрушения пределов своего существования сопряжена с аннигиляцией смысла и характеризуется отсутствием линейного эволюционирования. Так, Ж. Делез отмечает, что стадии, «через которые проходят гуманитарные практики не выстраиваются в прогрессию, но каждый раз создают отправную точку для очередных бифуркаций, взрывающих причинно-следственные связи» [6, с. 120]. Неклассическая теория рассматривает творчество через снятие субъект-объектных отношений. В таком случае, как отмечает Ж. Делез в работе «Логика смысла» [2], фокус внимания переходит с отношения субъект-предмет на отношения хаоса: из хаоса рождается то, чего там нет. В результате, на первый план выходит идея культурной плюральности (релятивизма). В пространстве творческих рефлексий, в частности, в сфере искусства наблюдается демонтаж иерархичности, кризис основных категорий нравственности, осуществляется попытка преодоления социокультурных норм традиции. Путь к практикам беспредметности открыт.

Цель статьи. Продемонстрировать посредством демонтажа бинарной оппозиции предмет/хаос функционирование альтернативных художественных визий в пространстве современного искусства.

Изложение основного материала. Современное искусство (contemporary art) предстает ярким примером реализации парадигм, связанных с постмодернистской интерпретацией образов мира, которые предьявляют жизненный мир человека в оппозиции гуманистическим идеям классической философской традиции. Поворотным пунктом становления современного искусства следует считать 1960-1970-е годы, когда художники предлагают альтернативу модернизму в виде новых художественных практик: перформанса, хеппинга, концептуального искусства, минимализма (Э. Гомбрих, Р. Аткинс) [8].

Открытие психоаналитической теории сексуальности З. Фрейда, дальнейшее развитие психоанализа, где субъект замещается коллективным «я»: социальным и политическим бессознательным», оказало огромное влияние на творчество многих направлений в современной живописи: дадаизм, кубизм, сюрреализм и т.п. Важнейшей особенностью данных изобразительных практик выступает спонтанность мышления, импульсивность, незаданность, асимметричность. Свободная комбинаторика категорий (свобода/необходимость, добро/зло, истина/

ложь, сакральное/профанное) позволяет обрести поливариативность смыслов. При этом децентрация предельности рождает принятие множества смыслов, которые не связаны с автором: текст «рассказывает» свою собственную историю, порой в форме исповеди или покаяния, рождая манифест или вступая в диссонанс с самим собой. Бинарная оппозиция автор /адресат теряет свою константность. Выступая против диктата со стороны традиции, иное стремится освободиться от авторитарности канона, преодолевая и разрушая одни границы, иное вовлекается в рожденную им иноформу смыслов, которая отображается иррациональной экспликацией.

Очень символичным является тот факт, что основу творческих новаций формируют детские впечатления, переживания, сновидения. Автор произведения зачастую опосредованно ассоциирует себя с ребенком, фигурой, для которой как с одной стороны много неведомо, немислимо, так с другой – есть возможность побаловаться, повалить дурака, перейти границу дозволенного, не бояться совершить что-то такое, за что взрослый испытает чувство стыда или вины. Мастер пытается возвратиться в детство, в мир, наполненный иллюзиями, открытиями, потрясениями: произвести повторную инициацию рождения. Например, в работах Жана Дюбюффе [3], представителя одного из направлений, именуемого грубым искусством, изображения мужских фигур непропорциональны, они напоминают детские рисунки, для которых свойственна непосредственность и спонтанность, не обремененные здравым смыслом. Невинность и агрессия поддерживают друг друга (Ф. Ницше).

Фото 3. Weaver's vision (Жан Дюбюффе)

Источник [3]

Другая характеристика современных визий в искусстве – деструктивность – предстает одним из глубинных откровений биологического и находит свое отображение в эстетизации искусства разложения и распада. Посредством разрушения человек проговаривает тему своего временного пристанища на земле, актуализирует конечность,

тем самым совершает попытку преодоления человеческого, моделируя состояния столкновения (встречи) с ничто (бездной) (работы немецкого арт-галериста Гюнтера фон Хагенса).

Психоаналитический контекст непреложно присутствует в новаторских работах высвобождения из-под диктата формы. Скрыть (прикрыть) канон, правило, а после подвергнуть его обнажению. Таким образом поступает Христо – основоположник направления ампакетажа [10]. Он длительное время добивался разрешения на упаковку специальной пленкой здания немецкого парламента – Бундестага, бывшего Рейхстага. Покушение на исторический артефакт, который пронизан травмой военной экзистенции, требовало определенной смелости; в работе Христо объединил иронию, вызов и повседневность травмы. Предмет, облеченный в статус анонимности, сокрытия, обнажаясь, умножает себя, отрицая или/и принимая себя же?!

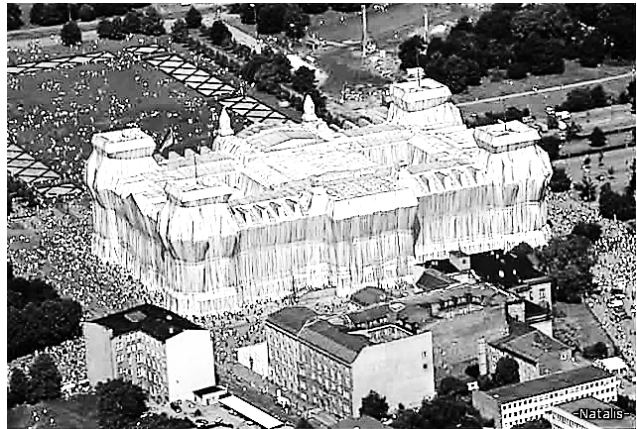

Фото 4. Обернутый Рейхстаг, Берлин. 1971-95 (Христо Явашев)

Источник: [10]

В рамках современного искусства также интерес связан с так называемым «остатком от обозначаемого» – непознаваемого, неопределяемого. Как следствие, реальность манифестируется как единый, бесконечный текст, которому свойственны метафоры, аллюзии, многочисленные цитаты. Выход за пределы собственного «я» сопровождается потерей «диктатуры смысла», социокультурное преодоление позволяет провозгласить на одном из биеннале в Милане следующий девиз: «Бог умер! Ренессанс умер! Человек – помидор!». Предельность опрокидывается в плюральность (множественность) [7]. Сакральности произведения больше не существует, ибо утрачена дистанция по отношению к священной «ауре искусства»: соблазн зафиксировать искушение грехом, разорвать табу становится составной частью манифеста разрушения, особенно остро проявившееся в эпоху постмодерна.

Концепция философа Ж. Дерриды, что все есть текст находит свою реализацию в ряде творческих экспериментов. Так, испанский автор Хуан Миро с помощью разработанной им собственной иконографии, которая представлена звездами, схематическими фигурами, ассоциирующимися с природой детского воображения, заполняет ими полностью пространство листа бумаги [7]. Таким образом, художник преодолел

ває боязнь пустоти, состояние, непосредственно связанное с экзистенциальным модусом бытия, определяемое желанием вырваться бегством из бытия-агона [11].

В XX – начале XXI столетия роль читателя или зрителя творчески дополняет деятельность мастера, ибо теперь субъект завершает полотно, ритм, партитуру до целостного, на-вечного свершения» [6, с. 260]. Например, библиерская диалогика дополняется в действии, организованном А. Капроу («Слова», 1962), в рамках которого вовлекались зрители, царапающие и оставляющие свои слова на чистых стенах и свитках, тем самым разрушая пассивность зрителя закрепленной традицией [7]. В таких формах как стрит-арт, хеппинг, «искусство действия» зритель становится «анонимно известным» и популярным, являясь соучастником процесса, у истоков которого он изначально не стоял. Например, зритель может получить «виртуальный шлем», который переводит представление человека о пространственно-временных отношениях бытия или проект «Бассейн», где посетителю предоставляется возможность плавать в массе из геля,

обретая, таким образом, статус своеобразного экспоната (New Museum of Contemporary Art, Нью-Йорк) [8].

Выводы и предложения. Современное искусство осуществляет рефлексию в форме особенно-го. Таким образом, проблема представления современного искусства представляется как опыт незавершенного нецелого фрагмента. Бинарная оппозиция предмет/хаос позволяет творческому акту трансформироваться в «ризому-случай». Современное искусство как тотальная множественность актуализирует свое присутствие в пространстве альтернативных художественных стратегий: перформанс, акционизм, минимализм. Демонтаж предметности в аспекте художественных практик приглашает нас к разговору о результатах феномена культуры, в котором наблюдается перемещение акцента от предмета к непосредственно субъекту в аспекте «присутствия отсутствующего».

В результате, радикальное использование ресурсов не-искусства формирует новую эстетическую, мировоззренческую реальность, где господствуют практики беспредметности.

Список литературы:

1. Делез Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 672 с. (Philosophy). – Перевод изд.: Capitalisme et schizophrénie. L'Anti-Œdipe / Gilles Deleuze, Felix Guattari.
2. Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез [Пер. с фр. Я.И. Свирского]. – М.: Академический Проект, 2011. – 472 с.
3. Жан Дюбуффе Жан Weaver's vision [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://allpainters.ru/djushanmarsel/34604-weaver-s-vision-zhan-dyubyuffe.html>
4. Живописные бутерброды от Иды Скивенес [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.art-eda.info/zhivopisnye-buterbrody-ot-idy-skivenez.html>
5. Лившиц М. Искусство и современный мир / М. Лившиц. – Изд.2-е, доп. – М.: Изобразительное искусство, 1978. – 384 с.
6. Маркова Л.А. Человек и мир в мире искусства / Л.А. Маркова. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. – 384 с.
7. Рославец Е.Н. Разрушение образа: О некоторых тенденциях современ. зарубеж. искусства / Е.Н. Рославец. – К.: Мистецтво, 1984. – 200 с.
8. Смирна Леся, Хаматов Виктор Модерное, современное и новейшее искусство: попытка осмысления понятий [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://artukraine.com.ua/a/modernoe-sovremennoe-i-noveyshee-iskusstvo--porutka-osmysleniya-ponyatiy/#.WD0jyn1UnBs>
9. Современная западная философия: Учеб. Пособие / Т.Г. Румянцова, А.А. Грицанов и др.; Под общ. Ред. Т.Г. Румянцовой. – Мн.: Выш. шк., 2000. – 493 с.
10. Христо Явашев [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.liveinternet.ru/users/-natalis-/post167633730/>
11. Яровицька Н.А. Феномен гри: соціокультурні експлікації агональності: автореф. дис... канд. філософських наук / Н. А. Яровицька – Х., 2009. – 16 с.
12. Butler Chr. After the Wake An Assay on the Contemporary Avan-Garde. – Oxford Clarendon Press, 1980. – 177 p.

Яровицька Н.А.

Харківський національний університет будівництва і архітектури

СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО: ПРАКТИКИ БЕЗПРЕДМЕТНОСТІ

Анотація

В статті розглядається проблема представлення сучасного буття як незавершеного нецілого фрагменту. Бінарна опозиція предмет/хаос дозволяє творчому акту трансформуватися в «ризому-випадок». Сучасне мистецтво як тотальна множинність актуалізує свою присутність в просторі альтернативних художніх стратегій: перформанс, акціонізм, мінімалізм. В результаті, радикальне використання ресурсу не-мистецтва формує нову естетичну, світоглядну, політичну реальність, де панують практики беспредметності.

Ключові слова: сучасне мистецтво, предмет/хаос, практики беспредметності, творчість, альтернатива.

Yarovitska N.A.

Kharkiv National University of Construction and Architecture

CONTEMPORARY ART: PRACTICES OF POINTLESSNESS

Summary

In the article the problem of representation of contemporary existence as of uncompleted, not whole fragment is considered. Contemporary art as total plurality actualizes its presence in space of alternative artistic strategies: performance, actionism, interventionism. As a result the radical use of resources non-art forms new aesthetic, worldview, political reality, in which practices of pointlessness prevail. The binary opposition object / chaos permits creative act to be transformed into «rhizome – case».

Keywords: contemporary art, object / chaos, practices of pointlessness, creation, alternative.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9.07

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ СОЦІОМЕТРИЧНИМ СТАТУСОМ

Гладченко О.І., Гуріна З.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкривається сутність існуючої проблеми самоактуалізації особистості підліткового віку. Подано результати емпіричного дослідження, що було проведене з метою з'ясування рівня задоволення базових потреб особистості, рівня самоактуалізації та соціометричного статусу підлітка в групі, до якої він належить.

Ключові слова: індивід, індивідуальність, соціум, суспільство, базові потреби, самоактуалізація.

Постановка проблеми. Суспільство є поєднанням великої кількості індивідів, які так чи інакше впливають один на одного, створюючи загальну картину розвитку культури в цілому. Розвиток окремої особистості є досить актуальним питанням, так як сьогодні суспільство ставить перед її членами високі вимоги стосовно рівня соціальної та індивідуальної компетентності, готовності до самоорганізації в різних видах життєдіяльності. Динамічний розвиток суспільства вимагає від особистості постійної роботи над собою, планування свого майбутнього, професійного самовизначення, відповідальності за себе та за реалізацію свого внутрішнього потенціалу. Проблемою сьогодення можемо вважати недостатній рівень розвитку та популяризації такого явища як самоактуалізація особистості, особливо в тих випадках, коли йдеться про особистість підліткового віку. В період стрімкого технологічного та інформаційного розвитку приділяється недостатньо уваги розвитку внутрішніх якостей особистості та її культурно-духовному збагаченню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації були присвячені роботи відомих психологів гуманістів, таких як А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Г. Олпорт та інших. Також, питаннями, що стосуються процесу становлення та самоактуалізації, займалися такі видатні особистості як Л. Коростильова, Н. Бітянова, Е. Рибалко, К. Абульханова-Славська, Н. Ануфрієва, Т. Титаренко, І. Бех, Л. Сохань та інші. Серед психологів, які брали участь у дослідженні феномену самоактуалізації особистості, також можна виділити П. Юровського, Л. Божович, Л. Марковця та інших; саме ними було виявлено важливість впливу на підлітка його найближчого соціального оточення, до якого входять переважно батьки, вчителі, однолітки та друзі. У цьому віці соціальне оточення підлітка є вирішальним фактором становлення його особистості та формує його життєву позицію. Адже саме у підлітковому віці важливе місце займає становлення «Я-концепції» особистості, пошук самого себе, свого призначення та свого життєвого шляху. Як зазначав К. Роджерс: «Важливий мотив життя

людини – це актуалізація, тобто збереження і розвиток себе, максимальне виявлення кращих якостей своєї особистості, закладених в неї від природи» [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Присутню тенденцію до росту та розвитку, яку в наші часи ми називаємо самоактуалізацією, описували мислителі та митці різних часів, до яких можна віднести Арістотеля та Бергсона. Серед психіатрів, психологів та психоаналітиків цю тенденцію вважали за необхідну К. Гольштейн, О. Ранк, К. Юнг, К. Хорні, Е. Фром, Р. Мей та К. Роджерс. У більшості досліджень, спрямованих на виявлення особливостей підліткового віку, відзначають той факт, що зі вступом дитини до підліткового віку, приблизно в 12-13 років, відбуваються зміни підлітка у відношенні до себе, з'являється активна зацікавленість своїм внутрішнім світом, підліток все більш наполегливо звертається до роздумів про свою особистість. На думку Т. Драгунової, прагнення зрозуміти себе та ввійти в світ дорослих людей є стержневою особливістю підліткового віку, саме цей стержень формує та спрямовує активність підлітка, системи його соціальних реакцій та специфічних переживань [5].

У дослідженнях німецьких психологів було встановлено, що в 12-14 років помітно посилюється прагнення до самоспостереження, сором'язливість, егоцентризм, понижується стійкість власного «Я», дещо знижується загальна самоповага та суттєво змінюється самооцінка деяких якостей. В ході досліджень, що проводились протягом наукової діяльності А. Маслоу, було встановлено, що здорові, самоактуалізуючі особистості мають кращу якість сприйняття та пізнання. Дослідження, проведені Е.Л. Торндайком разом з деякими колегами, вивчаючими групу дітей з високим рівнем інтелекту – вище 180, виявили, що всі діти цієї групи володіли невгамовною допитливістю, що проявляла себе як могутній мотив, нарівні з голодом [11].

Формулювання цілей статті. Основною метою наукової статті є аналіз теоретичних психолого-педагогічних досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців з проблеми самоактуалі-

зації особистості підліткового віку та викладення результатів емпіричного дослідження, що було проведене з метою з'ясування рівня задоволення базових потреб особистості, рівня самоактуалізації та соціометричного статусу підлітка в групі, до якої він належить.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналізуючи численні праці науковців з проблеми було виділено дослідження, проведене Л. Терменом. Він відібрав Каліфорнійських дітей з високим коефіцієнтом інтелекту та діагностував їх за допомогою різноманітних методик. Це було лонгітудне дослідження, що тривало протягом декількох десятиліть. Було виявлено, що діти, відібрані на основі переваг в інтелектуальній сфері, отримують переваги над іншими також і в інших сферах [13]. Виходячи з вище описаного явища, Л. Термен прийшов до висновку, що всі позитивні якості людини позитивно корелюють між собою. Впливаючи одна на одну, позитивні якості індивіда формують загальний зразок здорової, самоактуалізуючої особистості. Також, емпірично встановлено, що самоактуалізуючі люди набагато рідше відчувають сумніви стосовно того, що правильне чи неправильне, їх не бентежить той факт, що 95% оточення мають іншу думку та не погоджуються з ними [10].

В ході досліджень інших науковців, що проводилися зі студентами коледжу, було встановлено, що більш спокійні та впевнені в собі індивіди видавали більш точні судження стосовно інших людей, ніж менш впевнені в собі студенти. В ході експерименту стало відомо, що здатність правильно висловлюватися стосовно оточуючих, розповсюджувалася на всі інші сфери життя [11].

Не зважаючи на те, що на сьогоднішній день є певні напрацювання в напрямку розвитку особистості підліткового віку, не вирішеним залишається питання методичного впливу на процес самоактуалізації таких дітей. Адже саме якісний процес соціалізації та самоактуалізація особистості надасть можливість певною мірою попередити такі явища як асоціальна поведінка підлітків, девіантна поведінка, порушення прийнятних у суспільстві норм та правил, неприйняті та ізолювані члени колективу.

На сьогодні мало хто з дослідників виявляє зацікавленість стосовно вивчення рівня самоактуалізації підлітків, його вплив на соціалізацію, на побудову взаємостосунків у групі. Це і стало мотивом вибору дослідження проблеми самоактуалізації у осіб підліткового віку.

На основі аналізу теоретичних досліджень психологів у роботі нами було виділено основні критерії, а саме:

- рівень задоволення базових потреб особистості;
- загальний рівень самоактуалізації особистості підліткового віку;
- соціометричний статус підлітка в групі однокласників.

У ході проведення емпіричного дослідження ми визначили загальний рівень самоактуалізації підлітків з різним соціометричним статусом. Також було проаналізовано психологічні фактори, що впливають на процес самоактуалізації підлітків та з'ясувано залежність соціометричного статусу особистості в групі від загального рівня

самоактуалізації та рівня задоволеності базових потреб особистості.

Для вирішення завдань були застосовані стандартизовані методики: соціометрії (Дж. Морено); методика діагностики рівня задоволеності базових потреб В.В. Скворцова; методика САМОАЛ (тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості») Е. Шостром, адаптована Л. Гозманом, Ю. Альшиною, М. Загікою і М. Кроз.

Дослідницька робота проводилась на базі Київської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. У дослідженні брали участь двадцять вісім учнів 11 класу. Перед проходженням опитування підлітки не проходили процедур будь-якої підготовки, окрім встановлення взаємостосунків довіри зі спеціалістом, що безпосередньо проводив опитування. Опитування проводилося в першій половині дня, що дозволило респондентам бути активними та включеними в процес. Процес опитування був проведений без особливих ускладнень, що могли би вплинути на хід проведення дослідження або на достовірність отриманих результатів. Перед початком опитування проводився інструктаж групи, де було пояснено мету проведення дослідження, підкреслено важливість достовірності його результатів для групи, показано, як необхідно виконувати завдання, гарантовано нерозголошення результатів вибору, зробленого досліджуваним. Під час проведення соціологічної розминки була створена атмосфера теплих та довірливих взаємин між експериментатором та групою.

Протягом проведення опитування була можливість спостерігати за поведінкою досліджуваних, вербальною та невербальною активністю кожного з учнів класу, що дало можливість проаналізувати та порівняти результати дослідження з результатами спостереження та використати отримані дані для підтвердження отриманих показників. Під час відкритої бесіди, коли звучали питання звернені до всієї групи, добре спостерігалась позиція кожного учня щодо того, що відбувається. Це дало змогу попередньо виявити тих, хто проявляв активність у розмові та підтримував її, а також тих, хто намагався за будь-яких обставин залишитись непоміченим.

Бесіда, яка була початком нашого дослідження, також слугувала розминкою й одночасно дала змогу зробити перші, ледь помітні, припущення щодо розподілу ролей та соціального статусу деяких членів групи. Відразу були помітні ті її члени, які відчували себе комфортно, впевнено та невимушено. Трохи згодом можна було помітити частину учнів, які, перебуваючи в центрі подій, залишалися осторонь від процесу спілкування, не проявляючи бажання бути активними її учасниками. Зрозумілим було і те, що подібний стан справ є звичним для цього колективу.

На основі аналізу результатів соціометричного дослідження було отримано уявлення про позицію кожного учня в міжособистісних стосунках, його популярність-непопулярність, взаємність стосунків у спілкуванні, склад мікрогруп, що існують в класі. Маючи результати розрахунків стосовно статусу кожного з членів колективу ми побачили, навколо яких підлітків формуються неформальні підгрупи, та хто з досліджуваних викликає найбільшу кількість симпатій серед свого оточення. Також важливим показником

благополучних стосунків у колективі є коефіцієнт взаємності виборів. Він показує, наскільки взаємними є симпатії в колективі. Коефіцієнт взаємності (КВ) вираховувався за формулою: $KB = \text{кількість взаємних виборів, поділена на загальне число виборів}$.

У нашому випадку $KB = (24:60) \times 100\% = 0,4$. Цей показник свідчить про достатньо невелику кількість взаємних виборів.

В результаті розрахунків ми отримали наступні показники по кількості учасників в кожній окремішній статусній групі (див. рис. 1).

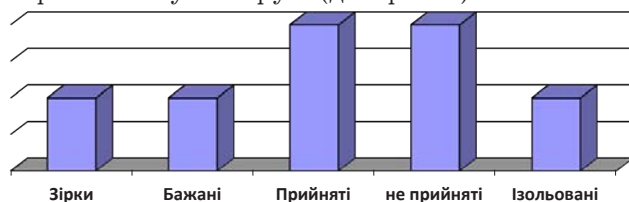

Рис. 1. Розподіл учасників за статусними групами

На рис. 1 видно, як саме розподілились досліджувані за статусними групами. Отже, кількість осіб, які належать до групи «прийнятих» та групи «не прийнятих», у два рази перевищує кількість осіб у всіх інших статусних групах: зірки – 4 осіб (14,28%); бажані – 4 особи (14,28%); прийняті – 8 осіб (28,6%); не прийняті – 8 осіб (28,6%); ізольовані – 4 особи (14,28%).

Згідно теорії А. Маслоу, мова про самоактуалізацію особистості та її реалізацію можлива лише при попередньому задоволенні базових потреб особистості. Спираючись на це положення, нами було проведено дослідження рівня задоволення базових потреб особистості за допомогою діагностичної методики В. Скворцова. На основі аналізу результатів нам вдалося виявити ті потреби, які більшою мірою задоволені, та потреби, які ще потребують задоволення. Отримані результати дають змогу бачити загальні показники групи, та порівняти їх за видами потреб (див. табл. 1).

Таблиця 1
Кількісні показники рівня задоволення базових потреб опитуваних
n = 28

Група потреб	Не задоволені	Частково задоволені	Задоволені
Потреба у самовираженні	12	15	1
Потреба у визнанні	0	27	1
Міжособистісні потреби	0	25	3
Матеріальні потреби	3	23	2
Потреба в безпеці	0	21	7

Однією з найбільш незадоволених потреб серед наших досліджуваних, виявилась потреба у самовираженні. Цей факт підтверджує припущення про те, що підлітковий вік є початком свідомого прагнення до розвитку своїх здібностей та можливостей в повній мірі. Що стосується задоволених потреб – тут переважає потреба у безпеці, хоча показник 7 з 28 не є позитивним значенням для групи в цілому. Всі інші базові потреби особистості серед наших опитуваних частково задоволені.

Результати діагностики рівня самоактуалізації особистості показали що середній показник всієї групи перебуває на рівні 53%, що свідчить про статистичну норму, близьку до рівня самоактуалізації згідно з інтерпретацією більш ранніх варіантів таких тестів як Poil CAT. Показник, що перевищує 80%, може свідчити про свідоме прагнення до завищення результатів шляхом ідеалізації власної особистості; 60% – є найбільш наближеним показником до рівня самоактуалізуючої особистості; 45%-55% – рівень статистичної норми; 40%-45% може свідчити про пограничний стан особистості невротичного характеру.

Також, виходячи з отриманих результатів, маємо показник рівня самоактуалізації за статусними групами: група зірок – 57%; група бажаних – 53%; група прийнятих – 56%; група не прийнятих 48%; група ізольованих – 55% (див. рис. 2).

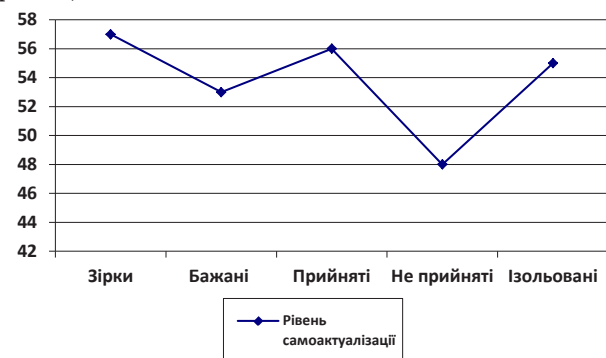

Рис. 2. Рівень самоактуалізації за статусними групами

Отже, на рис. 2. зазначено, що найбільша кількість респондентів належить до групи зірок, а також чимала кількість осіб попали до групи ізольованих. Саме з цими категоріями досліджуваних має проводитися корекційно-розвивальна робота.

Із соціальної психології відомо, що будь яка людина, перебуваючи частиною групи, займає в ній певне місце та певний статус. Також, під час дослідження нам стало відомо, що бажання особистості до реалізації власного потенціалу майже не залежить від того самого статусу, про який була мова вище. Незалежно від положення, яке займає особистість у своєму оточенні, вона все одно прагне до самоактуалізації, до самовираження, до реалізації свого потенціалу. Звісно, соціальні умови, в яких перебуває особистість, мають значення у процесі самоактуалізації, але вони не є вирішальними.

Важливим фактором на шляху самоактуалізації особистості, згідно теорії А. Маслоу, є задоволення базових потреб особистості. Саме тому вести розмову про самоактуалізацію, в переважній більшості, можливо з людиною, яка не відчуває голоду або спраги, почувається цілком безпечно та переконана в тому, що її будуть любити та поважати незалежно від обставин. Таким є алгоритм задоволення потреб особистості, спочатку базові, лише потім мета потреби. Відомі випадки, коли особистість частково відмовляється від задоволення базових потреб заради задоволення потреби в самоактуалізації.

В нашій групі, що брала участь у дослідженні, майже всі базові потреби є частково задоволені.

ними, лише деякі потреби викликають цікавість своєю виразністю. Говорячи мовою контрасту, найбільш задоволеною потребою в нашій групі виявилась потреба в безпеці, що говорить про те, що більшість учасників відчувають впевненість у сьогоденні та майбутньому. А ось найбільш незадоволеною потребою виявилась потреба в самовираженні та самореалізації, що яскраво демонструє прагнення особистості до самоактуалізації.

Висновки дослідження і перспективи. Маючи результати емпіричного дослідження, ми бачимо стан згуртованості колективу та ті взаємостосунки, які склалися між її членами. Наявність в колективі «зірок» та «прийнятих» не викликає особливої стурбованості, оскільки це є нормою розвитку колективу, чого не можна сказати про наявність «неприйнятих» та «ізолюваних» членів групи. Для того, щоб звести до мінімуму або взагалі викоренити наявність такого явища як «неприйняті» та «ізолювані» в колективі, необхідно постійно працювати над ефективністю превентивних заходів, що передують появі зазначеної ситуації. Перед психологами постає завдання постійно шукати в кожному учневі індивідуальні багатства його душі, розвивати інтелектуальні здібності, розширювати пізнавальні та творчі можливості учня.

Доволі часто трапляється так що статус підлітка в групі однолітків попередньо програмується його оточенням за межею школи; батьками, родичами, старшими товаришами та референтною групою. В такому разі підліток вже перебуває в психологічно несприятливому для нього середовищі яке впливає на його поведінку в звичайних умовах. Вирішувати питання адаптації дитини до умов що змінюються в силу різних життєвих обставин необхідно разом, об'єднуючи зусилля вчителів, батьків, психологів та інших працівників навчального закладу. Якщо хоч один з перерахованих аспектів буде мати негативний вплив на підлітка, його ставлення до оточуючих буде змінюватися в цілому. Будувати спіль-

ну діяльність на основі співпраці, підтримувати процес самопізнання та саморозвитку дитини. Створювати реальні можливості для особистісної самореалізації, життєвого самовизначення.

Не можна оминати увагою створення психологічного клімату в колективі. Рівень згуртованості групи є істотним показником даного фактору. При наявності сприятливих умов, розкриття особистості – це справа часу. Орієнтація на внутрішню цінність людини здатна забезпечити атмосферу психологічного комфорту в колективі, допомагаючи підлітку усвідомлювати свою необхідність та цінність, надати впевненість їх діям, підвищує мотивацію та вселяє ентузіазм.

Викликавши у підлітка впевненість у своїх силах, здібностях і можливостях, визнання його унікальності та цінності його особистості підвищує самооцінку та додає натхнення для подальшої діяльності. Для почуття задоволення достатньо буде мати успіх в одній або декількох галузях, а інше можна просто сумлінно виконувати. Досягнення, яких досягає підліток особливим чином впливають на його психоемоційний стан, додають сил та енергії на виконання більш складних завдань та дають бажання рухатись вперед. Підтримка оточуючих, мабуть найголовніший стимул для продовження роботи над досягненням поставлених перед собою завдань.

Також, для того щоб вирішити проблему «неприйнятих», потрібно виключити наявність будь-якого конфлікту що має затягнутий або хронічний характер. Такими можуть бути; внутрішньо-особистісний, особистісний, особистісно-груповий та між груповий конфлікт. Є багато способів вирішення конфліктних ситуацій. Конфлікт можна вирішити відкритим, неупередженим, довірливим спілкуванням. Створення атмосфери взаєморозуміння і довіри у колективі має полегшуватися шляхом швидкого поширення та обміну якомога повнішою і об'єктивнішою інформацією з різних аспектів життя членів колективу.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129.
2. Вікова психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / Н.М. Гуцуляк, Н.Г. Рудюк. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 73–75.
3. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия. – М.: Ваклер, 1997. – 436 с.
4. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Под ред. Д.Б. Эльконина, Т.В. Драгуновой. – М.: Просвещение, 1987. – 360 с.
5. Дорошина И.Г. Изучение социометрического статуса подростков в учебной группе (авторская модификация социометрии) – Социосфера. – № 2. – 2010. – С. 37–41.
6. Волков Б.С. Психология подростка: учеб. пособие / Б.С. Волков. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Пед. о-во России, 2002. – 156 с. – (Учебная литература).
7. Ильганаева В.А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / В.А. Ильганаева. – Харьков: КП «Городская типография», 2009. – 392 с.
8. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с. : ил. – (Серия «Мастера психологии»).
9. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).
10. Торндайк Э., Уотсон Дж. Б. Бихевиоризм. Принципы обучения, основанные на психологии. Психология как наука о поведении. – М.: АСТ-ЛТД, 1998. – 704 с.

Гладченко А.И., Гурина З.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ С РАЗЛИЧНЫМ СОЦИОМЕТРИЧЕСКИМ СТАТУСОМ

Аннотация

В статье раскрывается сущность существующей проблемы самоактуализации личности подросткового возраста. Представлены результаты эмпирического исследования, проведенного с целью выяснения уровня удовлетворения базовых потребностей личности, уровня самоактуализации и социометрического статуса подростка в группе, к которой он принадлежит.

Ключевые слова: индивид, индивидуальность, социум, общество, базовые потребности, самоактуализация.

Gladchenko A.I., Gurina Z.V.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-ACTUALIZATION TEENAGERS WITH VARIOUS SOCIOMETRIC STATUS

Summary

The article reveals the essence of the problem of self-actualization of personality in adolescence. Presents the results of empirical research conducted to ascertain the level of satisfaction of basic needs of the individual, the level of self-actualization and sociometric status of teenagers in the group to which it belongs.

Keywords: individual, individuality, society, society's basic needs, self-actualization.

УДК 159.964.21.5

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ СИБЛІНГІВ У ДОРОСЛОМУ ВІЦІ

Годованець В.І., Паркулаб О.Г.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті висвітлено стан вивчення проблеми сиблінгових взаємин зарубіжними та вітчизняними науковцями. Здійснено адаптацію англійської методики «Adult Sibling Relationship Questionnaire» (К. Стокер та ін.). Розроблено процедуру аналізу раних спогадів, відповідно до мети дослідження. Охарактеризовано особливості сиблінгових взаємин у період ранньої дорослості. Виявлено вплив відстані проживання, кількості дітей у сім'ї на близькість та конфліктність у стосунках.

Ключові слова: сиблінг, сиблінгові стосунки, конкуренція, близькість, конфлікт.

Постановка проблеми. Вагомий внесок у вивчення проблеми сиблінгових стосунків зробили зарубіжні вчені. Проте їх теоретичні розробки є фрагментарними й не розкривають всієї системи цих складних міжособистісних взаємин. Більшість сучасних досліджень сиблінгових стосунків зосереджено на розкритті їх особливостей у контексті подружніх і дитячо-батьківських. Також чимало робіт присвячено впливу сиблінгових відносин на когнітивний і особистісний розвиток дитини. Разом із тим взаємини між дорослими сиблінгами недостатньо висвітлені у працях вітчизняних науковців, зокрема, відомі зарубіжні методики їх вивчення досі не адаптовані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній психології здійснено наукові роз-

відки, що стосуються особливостей розвитку сиблінга залежно від порядку його народження в сім'ї [1, 7]; ролі сиблінгів у взаємодії з однолітками [9]; розвитку особистісних рис, сформованих на основі конкуренції між дітьми, що сприяють життєвому успіху [1]; сиблінгового суперництва [2]; типології сиблінгових стосунків у дорослому віці [8, 9]; факторів, що впливають на взаємини дорослих сиблінгів [2, 10, 11] тощо.

«Сиблінгами», «сібсами» (англ. «siblings», «sibs» – брат або сестра) називають одного з двох або більше дітей одних і тих же батьків [6]. Сиблінгів поділяють на повнорідних (мають спільних матір і батька) і неповнорідних, якщо вони мають спільну матір (єдиноутробні) або спільного батька (єдинокровні).

Згідно з теорією сімейної ієрархії, дитина може займати формальну позицію старшої, молодшої, середньої, близнюка. Кожній позиції притаманний типовий стиль взаємодії та функціонування індивіда, який зумовлює конкретні дії та є виступає основою батьківських очікувань [1].

Науковці виокремлюють п'ять основних напрямків, за якими розрізняють стосунки між сиблінгами в одній сім'ї: суперництво, прихильність, безпека, близькість (в тому числі відвертість і жарти), спільні фантазії [2].

Характер відносин визначається статтю, сімейним станом, батьківським статусом, територіальною близькістю, мірою генетичної спорідненості [11]. Спільними в існуючих типологіях взаємин між дорослими сиблінгами є прихильність сиблінгів один до одного, конкуренція, байдужість. Відносини між сиблінгами триваліші від більшості дружніх зв'язків, зберігаються після смерті батьків і створення своїх сімей. Дослідники вважають, що у багатьох сім'ях позитивні аспекти виконуваних старшими братами і сестрами ролей – допомога, захист і підтримка – зберігаються впродовж усього життя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що отримано чимало цікавих і важливих наукових даних про сиблінгові взаємини, проте вони здебільшого мають фрагментарний характер й не розкривають сповна всієї системи міжособистісних стосунків дорослих сиблінгів. Вважаємо, що потребують аналізу новітні зарубіжні методики вивчення цієї проблематики. Також на часі адаптація тих, що можуть стати у нагоді для подібних досліджень на українській вибірці (наразі вони відсутні). Це важлива складова розвитку вітчизняної психологічної науки та її інтеграції до світового психологічного простору.

Мета дослідження полягає у вивченні характеру міжособистісних взаємин сиблінгів у дорослому віці, зокрема з урахуванням таких психологічних чинників, як теплота спілкування, конфлікти й конкуренція за увагу матері й батька.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позаяк пошук релевантних вітчизняних психологічних методів дослідження сиблінгових стосунків не дав очікуваного результату, то ми адаптували до українського середовища англійську методичку Adult Sibling Relationship Questionnaire (Stocker et al.) [11]. Також для детального вивчення та проведення якісно-кількісного аналізу взаємин респондентів та їх братів/сестер було вибрано техніку ранніх спогадів А. Адлера.

Опитувальник стосунків дорослих сиблінгів (в оригіналі – Adult Sibling Relationship Questionnaire (ASRQ)) був розроблений для аналізу сприймання респондентами власної поведінки й почуттів стосовно своїх рідних братів / сестер та почуття братів / сестер щодо них. Зміст анкети передбачав збір демографічних даних (стать, вік, інформація про сім'ю – кількість братів і сестер, їх вік, відстань проживання, міра спорідненості, освіта) та 47 пунктів, які містять три шкали і підшкали до них. Перша шкала «теплота» має підшкали «близькість», «емоційна підтримка», «знання»; друга – «конфлікт» (підшкали «сварки», «суперництво», «домінування») й третя – «конкуренція» (підшкали «суперництво за матір» та «суперництво за батька»).

Використано симетричний тип перекладу з англійської на українську мову, який зберігає смисл оригіналу й забезпечує адекватне розуміння україномовними досліджуваними. Також ми намагалися досягти відповідності зробленого перекладу українським культурним нормам. Для обробки емпіричних даних застосовано шкалу Лайкерта, що дає змогу індивіду з певною мірою гнучкості визначити ступінь відповідності власного досвіду запропонованим висловлюванням.

Психоаналітики переконливо довели, що ранні спогади репрезентують інтрапсихічну систему відносин і є моделлю дорослих міжособистісних стосунків тут-і-тепер. Відтак ми солідарні з тими науковцями, які вважають техніку аналізу ранніх спогадів А. Адлера універсальним психологічним засобом процесуальної діагностики [1, 5]. Водночас складність її застосування полягає в тому, що вчений не залишив чіткого опису процедури терапевтичної роботи з ранніми спогадами. Тому формулювання висновків здійснювалось на основі інтуїтивно-якісного аналізу отриманого від клієнта матеріалу. Значний внесок у розробку цієї методики зроблено як закордонними вченими – К.Е. Altman, J.M. Bauserman, M.P. Chaplin, N. Freedman, J. Greene, E.B. Hedvig, A. Kadis, M. Mayman, J.L. Orlofsky, J. Quinn, W.R. Rule, так і вітчизняними науковцями – О.М. Ісполотова, О.В. Сидоренко та ін.

На основі шкал («теплота», «конфлікт», «конкуренція») вищеописаного опитувальника, було розроблено процедуру аналізу ранніх спогадів:

- 1) загальна оцінка спогаду;
- 2) оцінка присутності персонажів та їх поведінки;
- 3) характеристика суб'єкта та його поведінки;
- 4) оцінка емоційного переживання середовища суб'єктом.

Пропонуємо психологічний аналіз результатів дослідження сиблінгових (братерсько-сестринських) взаємин. В обстеженні взяли участь студенти, які досягли 18-річного віку та мають сиблінгів (всього 21 особа – 12 пар «сестра-сестра», 8 пар «сестра-брат», 1 пара «брат-брат»). Середній вік респондентів становив 21,2 року, а братів і сестер – 20,2 року, тобто всі вони вступили у період ранньої дорослості. Серед обстежуваних виявлено первістків – 50%, других дітей – 41%, третіх дітей – 9%. З числа опитаних сиблінгів 48% – первістки і 52% – другі діти. 90% респондентів дали відповіді про свого повнокровного сиблінга (спільний батько й матір) і по 5% – про напівкровного сиблінга (спільний один із батьків) та про близнюка.

За результатами дослідження виявлено, що 71% пар сиблінг-респондентів походять із дводітної сім'ї, 15% – із тридітної і 14% – із багатодітних сімей (четверо й більше дітей). Як з'ясувалося, 39% сиблінгів проживають у різних містах; 19% – у різних районах одного міста; по 14% – відповіли, що живуть в одному помешканні, в одному місті й у різних країнах відповідно. 14% респондентів і 28% їх сиблінгів мають дітей.

Аналіз адаптованої методики «Опитувальник стосунків дорослих сиблінгів» засвідчив, що в переважній більшості респондентів виявлено співвідношення між високим рівнем «теплоти» (57%) та «конфлікту» (68%) й низьким рівнем «конку-

ренції» (див. рис. 1). Звідси випливає, що близькі стосунки завжди супроводжують конфлікти й, навпаки, холодніші взаємини – менш конфліктні.

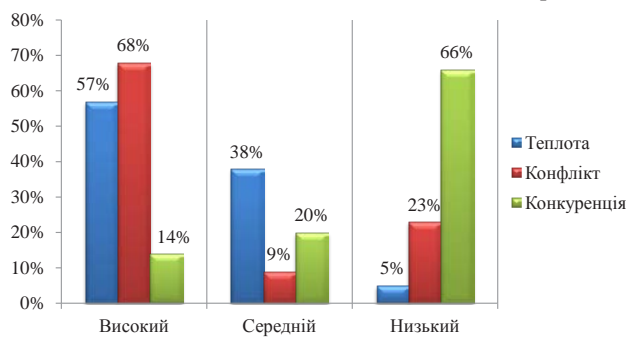

Рис. 1. Гістограма відсоткового співвідношення результатів опитувальника за рівнем «теплоти», «конфлікту» й «конкуренції»

У процесі аналізу також з'ясувалося, що особи жіночої статі схильні розповідати про сиблінгів власної статі – за умови наявності брата й сестри. Чим рідше зустрічаються сиблінги (раз на півроку й рідше), тим холоднішими стають їх стосунки. Респонденти жіночої статі проявляють більше теплоти (близькість, емоційна підтримка) своєму сиблінгу, ніж чоловіча статі; найбільш близькі стосунки між сиблінгами у тридцятих сім'ях; найбільш конфліктні стосунки у двадцятих сім'ях; конкуренція в цьому віковому періоді на низькому рівні в парах «сестра-сестра», «брат-брат», «сестра-брат».

Порівнюючи результати техніки раннього спогаду А. Адлера з даними опитувальника за шкалами «теплоти» й «конкуренції», ми отримали описи сиблінгових взаємин у дитинстві.

Високі показники за шкалою «Теплота» відповідають таким характеристикам спогаду: деталізованість і забарвленість позитивними емоціями; неконкурентні форми взаємодії між сиблінгами; вживання об'єднуючого займенника «ми»; присутність інших людей (не тільки рідних); залученість у ситуацію; об'ємність спогаду (охоплює великий проміжок часу, сукупність дій або насиченість різноманітними емоціями); активність обох сиблінгів; позитивне й доброзичливе ставлення сиблінга до респондента й навпаки; комунікабельність обох; високий рівень відповідальності, яку відчуває кожен із пари сиблінг-респондент; якщо ситуація у спогаді неприємна, вона завершується успішно; стосунки в дитинстві й дорослому віці оцінюються як близькі й позитивні, деякі наголошують на їх покращенні.

У респондентів із середніми показниками за шкалою «Теплота» переважають позитивні спогади; помічено вживання об'єднуючого займенника «ми»; неконфліктний характер взаємодії між сиблінгами; включеність у ситуацію обох дітей, інколи – пасивність; позитивне ставлення до сиблінга, проте іноді з острахом; присутність об'єкта конкуренції (деякі навіть наголошували на цьому); відчуття високого рівня відповідальності за молодшого сиблінга; стосунки в дитинстві й дорослому віці оцінюються як позитивні.

Низькі значення за шкалою «Теплота» об'єднують наступні характеристики: спогад не деталізований, пов'язаний з рутинною, інколи з неприємними емоціями; рідше вживання

об'єднуючого займенника «ми»; переважаюча активність одного із сиблінгів; низький рівень комунікабельності; ставлення до сиблінга байдуже або негативне; відсутність інших осіб; відчуття високого рівня відповідальності за молодшого сиблінга; стосунки в дитинстві й дорослому віці оцінюються як байдужі.

Для групи із високими показниками за шкалою «Конкуренція» притаманна присутність у спогадах об'єкта конкуренції (найчастіше – мама); характер спогаду здебільшого негативний; очевидна активність обох сиблінгів; емоційна забарвленість спогаду; невиражена прив'язаність між сиблінгами.

В спогадах групи із середніми значеннями шкали «Конкуренція» присутній об'єкт конкуренції (мама, тато, дідусь); виражена емоційна забарвленість події; характер спогаду коливається від позитивного до негативного; спостерігається активність обох сиблінгів.

У групі з низькими значеннями за шкалою «Конкуренція» виявлено, що часто це спогад про народження сиблінга; деталізований, забарвлений позитивними емоціями й взаємодією; переважає вживання об'єднуючого займенника «ми»; йому властива присутність інших людей (не тільки рідних); високий рівень відповідальності, яку відчуває кожен з пари сиблінг-респондент.

Наявність високої конкуренції за батьківську увагу може впливати на стосунки між сиблінгами, але не є фактором прямого впливу на їх відносини (серед групи з високим рівнем конкуренції трапляються показники рівня теплоти від високого до низького). А от низький рівень конкуренції збільшує ймовірність того, що сиблінги будуть дуже близькі між собою. В групі з низьким рівнем конкуренції 65% респондентів мають високий рівень за шкалою «теплоти», 28% – середній рівень, і 7% – низький рівень.

Проаналізувавши й узагальнивши емпіричні дані, можемо зробити **висновок**:

1. Адаптована англійська методика «Опитувальник стосунків дорослих сиблінгів» на українській вибірці може бути використана для вимірювання таких особливостей сиблінгових стосунків, як теплота, конфліктність, конкуренція.

2. Техніка аналізу ранніх спогадів А. Адлера є ефективним засобом діагностики та кількісно-якісного аналізу сиблінгових взаємин у дорослому віці. За результатами порівняння цієї техніки з даними «Опитувальника стосунків дорослих сиблінгів», виявлено спільні риси взаємин між сиблінгами залежно від рівня їх теплоти й конкуренції.

3. Охарактеризовано особливості сиблінгових стосунків у період ранньої дорослості. Встановлено, що відстань проживання, кількість дітей у сім'ї впливають на близькість та конфліктність у взаєминах. З'ясовано, що сиблінгова конкуренція в період ранньої дорослості перебуває на низькому рівні. Підтверджено науковий факт про більшу емоційну близькість між сиблінгами жіночої статі, ніж чоловічої.

4. Отримані результати можуть бути застосовані в індивідуальному та сімейному консультуванні, для корекції міжособистісного спілкування. Перспективою наступних досліджень можуть стати питання, що стосуються прояву конкуренції в одностатевих сиблінгових парах; вивчення

інших чинників, що впливають на характер взаємин сиблінгів; розробки психодіагностичного інструментарію для оцінки сиблінгових стосунків; рівня розвитку чуйності в дорослих сиблінгів у порівнянні з єдиними дітьми; соціально-психологічної адаптації дорослих сиблінгів.

Список літератури:

1. Адлер А. Наука жить / А. Адлер – К.: Port-Royal, 1997. – 286 с.
2. Алмазова О.В. Привязанность к матери как фактор взаимоотношений взрослых сиблингов: дис. канд. психол. наук: 19.00.13 / Ольга Викторовна Алмазова; МГУ им. М.В. Ломоносова; наук. рук. Бурменская Г.В. – М.: [б. и.], 2015. – 199 с.
3. Дрейкурс Р. Счастье вашего ребенка: Книга для родителей / Р. Дрейкурс; пер. с англ. Золц В. – М.: Прогресс, 1986. – 239 с.
4. Дружинин В.Н. Психология семьи / В.Н. Дружинин – 3-е изд. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 273 с.
5. Исполатова Е.Н. Модифицированная техника анализа ранних воспоминаний личности / Е.Н. Исполатова, Т.П. Николаева // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 69-76.
6. Оксфордский толковый словарь по психологии / под ред. А. Ребера: в 2-х тт: Т. 1 / пер. с англ. Чеботарева Е.Ю. – М.: Вече АСТ, 2003. – 592 с.
7. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / З.Фрейд – СПб.: Алетейя, 1999. – 452 с.
8. Leder J. Adult sibling rivalry // Psychology Today. – 1993. – № 26 (1). – P. 56-63.
9. Nandwana S., Katoch M. Perception of siblings relationship during middle adulthood years: A Typology // Journal of the Social Sciences, 2009. – № 21 (1). – P. 67-72.
10. Riggio H.R. Measuring attitudes toward adult sibling relationships: The lifespan sibling relationship scale // Journal of Social and Personal Relationships. – 2000. – № 17 (6). – P. 707-728.
11. Stocker C., Lanthier R., Furman W. Sibling relationships in early adulthood // Journal of Family Psychology. – 1997. – P. 210-221. – Mode of access: <http://www.du.edu/ahss/psychology/relationshipcenter/media/documents/publications/stocker-lanthier-furman-1997.pdf>

Годованец В.И., Паркулаб О.Г.

Прикарпатский национальный университет
имени Василия Стефаника

ОСОБЕННОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ СИБЛИНГОВ ВО ВЗРОСЛОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье освещено состояние изучения проблемы сиблинговых отношений зарубежными и отечественными учеными. Осуществлена адаптация англоязычной методики «Adult Sibling Relationship Questionnaire» (К. Стокер и др.). Разработана процедура анализа ранних воспоминаний, согласно целям исследования. Охарактеризованы особенности сиблинговых отношений в период ранней взрослости. Выявлено влияние расстояния проживания, количества детей в семье на близость и конфликтность в отношениях.

Ключевые слова: сиблинг, сиблинговые отношения, конкуренция, близость, конфликт.

Hodovanets V.I., Parkulab O.H.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

CHARACTERISTICS OF SIBLINGS RELATIONSHIPS IN ADULTHOOD

Summary

In the article the present state of siblings' relationship problems research, both by foreign and domestic scientists, is covered. Questionnaire «Adult Sibling Relationship Questionnaire» (Stocker et al.) was adapted for Ukrainian respondents. The procedure of early memories analysis was developed for the purposes of the research. Authors determined the characteristics of siblings' relationships during early adulthood. There was found an influence of distance of residence and number of children in family to the proximity and conflicts.

Keywords: sibling, sibling relationship, competition, proximity, conflict.

УДК 316.6:316.613.434

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ ТА КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (КУРСАНТІВ)

Голярдик Н.А.

Національна академія

Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена висвітленню проблеми агресивної поведінки у студентської молоді (курсантів). У дослідженні розкрито значення поняття «агресія», охарактеризовано суть та особливості агресивної поведінки студентської молоді (курсантів). Також з'ясовано основні види агресії та окреслено умови її подолання. Визначено, що для діагностики стану агресії особистості застосовують опитувальник А. Басса – А. Дарки. Обґрунтовано необхідність в проведенні системного аналізу індивідуальних, особистісних, соціально-психологічних і психолого-педагогічних факторів, що обумовлюють соціальні відхилення в поведінці молоді людини. На основі аналізу досліджень і наукових публікацій відомих вітчизняних та зарубіжних учених обґрунтовано значення профілактики і корекції агресивної поведінки у студентської молоді (курсантів).

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, види агресії, агресивні реакції, психологічна корекція.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство переживає період, що супроводжується перетворенням суспільних відносин, які викликають не лише позитивні, але й негативні зміни в різних сферах соціального життя, сприяючи при цьому появі різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці людей. Серед них особливо тривого викликає агресія, а саме – факти, що свідчать про зростання проявів агресивності серед загалом законослухняних підлітків і юнацтва, про стрімку криміналізацію чималої частки осіб з середньою спеціальною та вищою освітою у віці від 18 до 24 років (В.І. Бобир, А.Т. Кулик, Т.Н. Курбатова та ін.), про міжособистісне спілкування молоді на рівні концентрованої конфліктно-негативістської субкультури [6, с. 15]. Нестабільна економічна ситуація, соціальна напруженість в країні впливають на зростання злочинності, насилля та агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема агресії молоді, яка торкається суспільства в цілому, викликає глибоку турботу як педагогів, так і батьків. У зв'язку з цим для сучасного етапу розвитку українського суспільства пріоритетним є курс на формування підростаючого покоління з активною життєвою позицією, здатного до особистісного волевиявлення у неагресивний, толерантний спосіб. Саме тому, у психолого-педагогічній науці особливу актуальність набули як теоретичні, так і емпіричні дослідження, спрямовані на пошук засобів попередження та подолання проявів агресії у молоді.

Незважаючи на значну кількість проведених досліджень з проблеми агресивної поведінки [1, 2, 3, 5, 6], ще не отримано достатньо даних про прояви агресії в студентських групах і можливості корекційного впливу на цю небажану форму поведінки. Більшість наукових поглядів стосується вивчення різноманітних форм агресивної поведінки дітей і підлітків, які виявляються у вчинках, що суперечать прийнятним у суспільстві правовим і моральним нормам.

У вітчизняній психології проблема агресії висвітлена в працях Б.С. Братуся, С.М. Єніколопова, Л.Ю. Іванової, А.А. Налчаджяна, Н.О. Ратінової, А.О. Реана, Т.Г. Рум'янцевої, І.О. Фурманова та ін. Деструктивний характер цього явища

підкреслюється низкою наукових досліджень, в яких агресія розглядається в контексті девіантної поведінки та злочинності (Н.В. Алікіна, С.М. Єніколопов, Л.П. Конишева, Н.О. Ратінова, В.Г. Степанов, В.В. Устінова). При цьому вітчизняні дослідники розглядають агресивного суб'єкта як такого, що інтегрує в собі внутрішні та зовнішні впливи, тоді як зарубіжні науковці (А. Бандура та Р. Уолтерс, Г. Паренс, Дж. Паттерсон, М. Раттер, А. Фройд) зосереджують увагу на пошуку окремих детермінант прояву агресії.

Численні наукові розвідки (Я.Л. Коломінський, Т.В. Драгунова, В.Н. Лозовцева, І.Є. Фокіна) свідчать про те, що важливу роль у формуванні особистості відіграють стосунки з іншими людьми. Спілкування постає головним чинником розвитку особистості в юному віці. Пріоритет належить інтимно-особистісному спілкуванню як провідній діяльності цього вікового періоду (Л.І. Божович, Т.С. Гурлева, В.Р. Кисловська, Д.Б. Ельконін) [6, с. 15].

Мета статті – висвітлити особливості агресивної поведінки студентської молоді (курсантів); з'ясувати основні види агресії та окреслити умови подолання та корекції агресивної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Навчання у ВНЗ є періодом розвитку, реалізації ресурсів, потреб, інтересів, особистісної та професійної спрямованості студентів (курсантів). Активізація оптимальних, позитивних психічних станів, подолання наявних негативних психічних станів уможливорює створення умов та можливостей гармонійного розвитку, самореалізації студентів (курсантів). Актуалізація, домінування негативних психічних станів та їх комплексів упродовж навчання деструктивно позначається на успішності студентів (курсантів), рівні професійної підготовки, формуванні особистісних новоутворень, протіканні психічних процесів, здатності справлятися з розумовими та емоційними навантаженнями, взаємодії з оточуючими тощо [2, с. 13].

Одним із показників вираження своєї позиції, світогляду, сприйняття чи несприйняття світу у юному віці є агресія. Агресивна молодь, при всіх порушеннях їх особистісних характеристик та особливостей поведінки, відрізняються деякими загальними рисами. До таких рис відносять бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, від-

сутність захоплень, духовних запитів, вузькість та нестійкість інтересів, в тому числі і пізнавальних. У цих людей, зазвичай, низький рівень інтелектуального розвитку, підвищена навіюваність, наслідуваність, недорозвиненість моральних уявлень. Їм властива емоційна грубість, озлобленість як проти ровесників, так і проти оточуючих дорослих. У таких людей спостерігається крайня самооцінка (або максимально позитивна, або максимально негативна), підвищена тривожність, страх перед широкими соціальними конфліктами, егоцентризм, невміння знаходити вихід із складних ситуацій, наявність захисних механізмів над іншими механізмами, які регулюють поведінку. В той же час серед проблемної молоді зустрічаються і особистості достатньо розвинені як інтелектуально, так і соціально. У них агресивність виступає засобом підвищення престижу, демонстрації своєї самостійності, дорослості. Тому розкриття причин та характеру агресивності молоді потребує проведення певної класифікації умов, створення типології.

Слово агресія від латинського «*aggredior*» означає «нападаю». Воно здавна існує в європейських мовах, проте значення йому надавалося не завжди однакове. До початку XIX століття агресією вважалася будь-яка активна поведінка як доброзичлива, так і ворожа. Пізніше значення цього слова змінилося і стало вужчим [1, с. 8].

Зазвичай під агресією розуміють дію або тільки наміри дії, що мають за мету заподіяння шкоди іншій людині. Це, звичайно, вузьке трактування агресії і агресивності як властивості особистості, в якій робиться акцент на наявність руйнівних тенденцій. Адже людина не може у своєму житті що-небудь створювати, не маючи здатності до усунення та руйнування перешкод, що заважають задоволенню її потреб.

В психологічній енциклопедії О.М. Степанова зазначено, що агресивність – ситуативний стан, який характеризується афективними спалахами гніву чи злоби та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту. Проявляється як негативна риса характеру переважно у нестриманих, невихованих людей, які використовують її як силовий засіб для досягнення власної мети [4, с. 10].

В. Клайн вважає, що в агресивності є і «певні здорові риси», які можуть виявитися корисними для суспільного життя. Це наполегливість, ініціатива, завзятість. У досягненні мети прагнення до перемоги, подолання перешкод. Ці якості властиві лідерам і переможцям [3, с. 387].

Реан А., Бютнер К. та інші розглядають деякі випадки агресивного прояву як адаптивну властивість, яка пов'язана з позбавленням від фрустрації і тривоги. Стан фрустрації – психічний стан, що характеризується наявністю стимульованої потреби, що не знайшла свого задоволення. Цей стан супроводжується різними негативними переживаннями: роздратуванням, відчаєм. Агресію можна розглядати як біологічно доцільну форму поведінки, яка сприяє виживанню й адаптації. З іншого боку, агресія розцінюється як зло, як поведінка, що суперечить позитивній сутності людей [3, с. 387].

Агресія в людському суспільстві має специфічні функції. По-перше, вона виступає засобом

досягнення якої-небудь значущої мети. По-друге, часто агресія є способом заміщення блокованої потреби і перемикання діяльності. По-третє, агресія використовується деякими людьми як спосіб задоволення потреби в самостверженні і як захисну поведінку. На розвиток агресії впливають два основні фактори: зразок відносин і поведінки батьків; характер підкріплення агресивної поведінки з боку оточуючих [3, с. 387].

Серед психологічних особливостей, що провокують агресивну поведінку студентів (курсантів), зазвичай виділяють недостатній розвиток інтелекту та комунікативних навичок, знижений рівень довільності, знижену самооцінку, порушення у стосунках з однолітками [3, с. 388].

Серед форм агресивних реакцій у студентів (курсантів), що проявляються під час навчально-виховного процесу, необхідно виділити такі: фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи; непряма агресія – дії, які непрямо спрямовані на іншу особу (плітки, злісні жарти), так і ні на кого не спрямовані вибухи люті (лемент, биття кулаками по столу, ляскіт дверима тощо); вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (лемент, вереск, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокльони, лайка); схильність до роздратування – готовність до прояву при найменшому порушенні запальності, різкості, брутальності; негативізм – опозиційна манера поведінки, звичайно спрямована проти авторитету або керівництва. Може наростати від пасивного опору до активної боротьби проти сталих законів і звичаїв [4, с. 10].

Серед форм ворожих реакцій у студентів (курсантів) виділяють: образу – задрість і ненависть до навколишнього, обумовленим почуттям гіркоти, гніву на увесь світ за дійсні або вигадані страждання; підозрілість – недовіра й обережність стосовно людей, засновані на переконанні, що навколишні мають намір заподіяти шкоду [1, с. 32].

Як бачимо, агресія може спричинюватися різноманітними та комплексними причинами та мати різні прояви. Так як поняття особистості є цілісним, вивчення її структури і компонентів може пролити світло на феномен агресії.

Проблема збільшення агресивних проявів серед студентської молоді (курсантів) в нашій країні тісно пов'язані із сьогоденною соціально-економічною й політичною нестабільністю у суспільстві, конкретною ситуацією й умовами виховання у родині, недоліками в організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, поганою організацією праці, неблагонадійним побутовим оточенням, негативним впливом антигромадських елементів. Низькою залишається роль громадських формувань в організації дозвілля молоді, вихованні в них поваги до закону і загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві. Серйозне занепокоєння викликає зниження культурної інфраструктури, що створювалась в Україні десятиріччями, інтересу молоді до книги, мистецтва, культурних цінностей. У той же час зростає експансія засобів масової інформації, видань, що пропагують насильство, секс та жорстокість.

Для діагностики стану агресії особистості застосовують опитувальник А. Басса – А. Дарки. Методика дозволяє отримати дані щодо рівня

прояву агресивності у особистості. Варто зазначити, що, як і будь-яка властивість, агресивність у студентів (курсантів) має різну ступінь вираженості: від майже повної її відсутності до максимального розвитку. Кожна особистість має певну ступінь агресивності. Надмірний її розвиток визначає вигляд особистості, яка може стати конфліктною, жорстокою, поведінка її набуває соціально несхвалюваних форм. Визначивши рівень таких деструктивних тенденцій, які пов'язані з емоційними переживаннями, гнівом, ворожістю, можна з великим ступенем ймовірності прогнозувати прояв агресії. Це розуміння агресії поклали в основу своєї методики А. Басса і А. Дарки. При цьому вони поділяли агресію і ворожість, яку розуміли як реакцію, що розвиває негативні оцінки людей і подій. Виходячи з положень теоретичної частини даної методики, всі агресивні прояви поділяються на два основні типи:

- мотиваційна агресія, чи агресія як самоцінність;

- інструментальна агресія, як засіб (мається на увазі при цьому, що і та і інша можуть виявлятися як під контролем свідомості, так і поза його і пов'язані з емоційними переживаннями: гнів, ворожість) [5, с. 101].

Методика Басса-Дарки дозволяє визначити типові для досліджуваних форми агресивної поведінки. Застосовуючи цю методику, можна переконатися в тому, що агресія у студентів (курсантів) має різні якісні і кількісні характеристики. Крім того, результати застосування даної методики дозволяють зробити певні (конкретні) висновки про зміст мотиваційної сфери особистості, оскільки вибір способів з реально діючими сенсоутворювальними мотивами [6, с. 17].

Опитувальник Басса-Дарки є найбільш прийнятним інструментом для вимірювання агресії у молоді з девіантною формами поведінки. Проте, на нашу думку, його слід використовувати в сукупності з іншими методиками: особистісними тестами (Кеттел, Спілберг), проєктивними методиками (Люшер) і т.д.

Основними умовами подолання агресії у молоді є проведення профілактичних і (або) корекційних заходів. Профілактичний аспект діяльності має свої особливості. На початкових етапах групові форми не доцільні, ефективнішою буде індивідуальний підхід зі сторони психолога (викладача). Особливу увагу потрібно надавати формуванню кола інтересів особистості на основі її характеру і здібностей. Необхідно прагнути до максимального змістовного навантаження вільного часу молоді людини за рахунок залучення її до позитивно впливаючої на неї діяльності – самоосвіти (читання, заняття музикою тощо), фізичний розвиток (заняття у спортивних секціях, участь у спортивних змаганнях тощо).

На основі побудованої системи соціалізації відбувається процес попередження проявів/становлення агресивних форм поведінки. За цих умов відбувається розвиток мотиваційної сфери особистості, яка спрямована на забезпечення соціально значущих властивостей особистості, за допомогою яких людина здатна визначити соціальні потреби, бажання проявляти інтерес до соціальної активності, намагатися привертати увагу і домагатися схвалення оточуючих.

Профілактика та попередження агресивної поведінки молоді людини стає не тільки соціально значущим, але і психологічно необхідним. Проблема підвищення ефективності ранньої профілактики повинна вирішуватися в наступних основних напрямках:

- виявлення несприятливих факторів і десоціалізуючих впливів з боку найближчого оточення, які зумовлюють відхилення в розвитку особистості і своєчасна нейтралізація цих несприятливих дезадаптуючих впливів;

- сучасна діагностика асоціальних відхилень у поведінці і здійснення диференційованого підходу у виборі виховно-профілактичних засобів психолого-педагогічної корекції, що відхиляється.

Звідси виникає необхідність в проведенні системного аналізу індивідуальних, особистісних, соціально-психологічних і психолого-педагогічних факторів, що обумовлюють соціальні відхилення в поведінці молоді людини, з урахуванням яких повинна будуватися і здійснюватися виховна та профілактична робота щодо попередження цих відхилень. Раннє виявлення поведінкових проблем у молоді, системний аналіз характеру їх виникнення і адекватна виховна та корекційна робота дають шанс запобігти десоціалізації. Невчасне виявлення початкових ознак поведінки, що відхиляється і проблем у вихованні, що перешкоджають розвитку особистості, призводить до швидкого переходу відхилень в хронічні порушення поведінки [2, с. 18].

Таким чином, для профілактики агресивної поведінки необхідно навчити особистість навичкам позитивного спілкування, взаємодії з іншими членами соціуму, вміння знаходити альтернативні конструктивні шляхи вирішення конфліктів. Важливо враховувати необхідність організації навичок спільної роботи та взаємодії між студентами (курсантами) та науково-педагогічним складом на основі принципу суб'єктного зв'язку.

Агресивна поведінка є відносно стабільною у часі, тому очікувати, що вона поступово перейде у соціально схвалювальні поведінкові патерни, було б помилковим. Проте, агресія не є абсолютно ірраціональною та некерованою стихійною силою. Агресія як соціальне явище не є небажаною сама по собі, вона супроводжується чинниками впливу макро/мікросередовища. Небажаними є неприйнятні форми її прояву. Тому при роботі зі студентами (курсантами), які проявляють агресивні соціально-психологічні реакції, зокрема в навчально-виховному процесі та неформальних відносинах, слід спрямовувати зусилля не на усунення агресії як такої, а працювати потрібно із виявленням негативних її проявів: гнівом, обуренням, неприйняттям і в той же час розвивати позитивні сторони агресії. Заходи щодо корекції повинні мати довготривалий характер з чергуванням періодів роботи в групі і періоду відпочинку, присвяченому самопізнанню і усвідомленню отриманої інформації і досвіду під час роботи в групі однолітків.

Висновки. Таким чином, агресія є результатом багатьох чинників макро/мікросередовища, які як позитивно, так і негативно впливають на розвиток особистості та повсякденне життя сту-

дентів (курсантів). Тому своєчасна психодіагностика та корекція агресивних форм поведінки студентів (курсантів) є запорукою їхнього психологічного здоров'я.

Перспективними напрямками дослідження цієї проблеми є розробка програми щодо корекції та подолання агресивної поведінки у студентів (курсантів) вищих навчальних закладів.

Список літератури:

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – Спб.: Питер, 2001. – 352 с.
2. Игумнова О.Б. Характеристика и исследование типов комплексов негативных психических состояний у студентов / О. Б. Игумнова // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки» / редактор Булгаков А. В. – 2013. – № 1. – М.: Издательство МГОУ. – С. 13–19.
3. Замятіна М. В. Психологічна структура агресивності студентів ВНЗ / М. В. Замятіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр./ ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ. – Харків: НТУ «ХП», 2012. – Вип. 30–31 (34–35). – С. 385–392.
4. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов – К., 2006. – 424 с.
5. Малкіна-Пих І. Г. Психосоматика: Довідник практ. психолога. – М., 2005, – 992 с.
6. Шебанова С. Г. Психокорекція агресивної поведінки // Педагогіка та психологія. – 1999. – № 3. – С. 15–23.

Голярьдык Н.А.

Национальная академия

Государственной пограничной службы имени Богдана Хмельницкого

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ И КОРРЕКЦИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ (КУРСАНТОВ)

Аннотация

В статье дана характеристика особенности агрессивного поведения студенческой молодёжи (курсантов). В исследовании раскрыты значения понятия «агрессия», охарактеризованы сущность и особенности агрессивного поведения студенческой молодёжи (курсантов). Также выяснены основные виды агрессии и обозначены условия её преодоления. Определено, что для диагностики состояния агрессии личности применяют опросник Басса-Дарки. Обоснована необходимость проведения системного анализа индивидуальных личностных социально-психологических и психолого-педагогических факторов, обуславливающих социальные отклонения в поведении молодого человека. На основе анализа исследований и научных публикаций известных отечественных и зарубежных учёных обосновано значение профилактики и коррекции агрессивного поведения у студенческой молодёжи.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, виды агрессии, агрессивные реакции, психологическая коррекция.

Golyardyk N.A.

National Academy

of the State Border Guard Service named after Bohdan Khmelnytsky

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF STUDENTS (CADETS)'S AGGRESSIVE BEHAVIOR OVERCOMING AND CORRECTION

Summary

The article is devoted to consideration of the problem of students (cadets)'s aggressive behavior. The concept «aggression» is revealed in the study. The essence and characteristics of students (cadets)'s aggressive behavior is described. The major types of aggression and conditions of their overcoming are also outlined. It is determined that for personal aggression diagnosis the A. Bass- A. Daria questionnaire is used. The necessity of social young man behavior individual, personal, social, psychological and psychopedagogical factors systematic analysis is justified. Based on the research analysis and domestic and foreign scientists publications the importance of aggressive behavior in students (cadets)'s prevention and correction is proved.

Keywords: aggression, aggressive behavior, types of aggression, aggressive reaction, psychological correction.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОХАННЯ ОСОБИСТОСТІ НА ЕТАПАХ ДОРОСЛІШАННЯ

Гріньова О.М.

Педагогічний інститут

Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті досліджується проблема розвитку здатності особистості до кохання. Досліджено динаміку кохання у різні вікові періоди. Проаналізовано особливості формування первинних уявлень про любов і сім'ю в дошкільному віці. Висвітлено когнітивні й емоційні аспекти перших проявів закоханості у молодшому шкільному віці. Презентовано розвиток почуття кохання підлітковому віці.

Ключові слова: кохання, особистість, розвиток, дорослішання, сім'я.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови Української держави, в умовах невизначеності духовних цінностей і складної економічної ситуації проблеми демографічної кризи й функціонування сім'ї як соціального інституту в цілому набувають особливої актуальності й соціальної значущості. За статистичними даними останніх років, значна частина шлюбів української молоді завершується розлученням через декілька років існування молодої сім'ї. Успішність та тривалість конструювання особистості своїх шлюбно-сімейних взаємин значною мірою обумовлюється її здатністю до кохання, що включає як романтичні когніції й переживання, так і вибір тієї чи іншої стратегії романтичних взаємин. «Навчитись любити» є одним із пріоритетних життєвих завдань людини у юнацькому віці. Однак формування феномена любові, особливості якого визначають зміст і специфіку конструювання людиною своїх романтичних взаємин, здійснюється вже на ранніх етапах онтогенезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми кохання особистості у зарубіжній та українській фаховій літературі приділяється значна увага. Здатність особистості до любові у нерозривному взаємозв'язку з її емоційно-вольовим розвитком розглядали зарубіжні філософи (Б. Спіноза, М. Фічіно, А. Шопенгауер). Досліджуючи психофізіологічні основи почуття закоханості, І.М. Мечніков підкреслював, що кохання не можна звести до інстинктів. Це складне почуття має специфічну природу і властиве тільки людині. Структури свідомості й підсвідомості, що впливають на вибір об'єкта кохання й конструювання романтичних взаємин з ним досліджували Е. Берн, З. Фрейд, Е. Фромм та ін. Структурні моделі любові, що відображають різні складові цього феномена презентовані у роботах Педерсона і М. Шумейкера, З. Рубіна та ін. У межах особистісно-діяльнісного підходу в психології значна увага приділялась вивченню ціннісно-смислових основ конструювання людиною своїх романтичних взаємин (Є.В. Вараксіна, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн тощо). У віковому аспекті феномен любові особистості найбільшою мірою досліджується у фаховій літературі у юнацькому віці (І.М. Богдановська, К.О. Бочавер, Є.В. Вараксіна та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вчені підкреслюють, що перші прояви усвідомлення й осмислення індивідуумом почуття любові виникають з розвитком інстанції

«Я» вже у дошкільному віці. Однак здійснений аналіз фахової літератури не виявив комплексних досліджень любові на ранніх етапах онтогенезу.

Тому метою даної статті є вивчення феномена любові особистості на етапах її дорослішання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи проблеми особистісного зростання людини у період дорослішання, З. Фрейд відзначав явище «подвійного вибору об'єкта»: перший вибір ідеалу коханої людини у майбутньому здійснюється у дошкільному віці на рівні абстрактних, інфантильних уявлень. Витіснення цього інфантильного образу на рівень підсвідомості обумовлює становлення іншого, більш конкретизованого й реалістичного ідеального образу представника протилежної статі у підлітковому віці. Другий вибір бажаного об'єкта здійснюється вже у контексті побудови реальних міжособистісних стосунків, а не абстрактного конструювання ідеального майбутнього. Але наявність значних відмінностей у змісті першого й другого ідеального образів може призвести до того, що вони не поєднуються у одній реальній людині.

Крізь роботи зарубіжних і вітчизняних вчених червоною ниткою проходить думка про те, що становлення ідеальних уявлень особистості про власне сімейне життя у майбутньому, ідеальний образ майбутнього чоловіка/дружини та особливості конструювання разом з ним майбутнього подружнього життя у дошкільному віці є переважно соціально детермінованим. Становлення цих уявлень значною мірою обумовлено особливостями образу батьківської сім'ї у дитини, який у подальшому проектується на площину майбутнього модусу власної життєвої транспективи. Так, у дослідженнях комплексів Едіпу й Електри (З. Фрейд, К.-Г. Юнг), явищ батьківського програмування у трансакційному аналізі (Е. Берн) вчені підкреслювали значний вплив образу батьківської сім'ї на становлення образу своєї майбутньої сім'ї у дошкільників. У роботах сучасних вчених також підкреслюється думка про залежність особливостей побудови особистістю власних сімейних стосунків зі шлюбним партнером, а також конструювання власної батьківської позиції від особливостей становлення образу її батьківської сім'ї вже у дитячому віці (Н.І. Демідова, І.Р. Крупник, А.В. Рижкова тощо). Так, А.В. Рижкова підкреслила, що на становлення образу своєї майбутньої сім'ї у дітей дошкільного віку значною мірою впливає як актуальний, так і ретроспективний досвід сімейних стосунків їх

батьків. При цьому під ретроспективним досвідом вчена розуміє прабатьківську сім'ю дитини, тобто особливості міжособистісних стосунків у батьківських родинх її батьків. Згідно з науковою позицією вченою, позитивність і сбалансованість стосунків батьків дитини прямо значною мірою обумовлює чіткість становлення її «образу батьківської любові» і сприятливого власного ідеального «образу сім'ї» [12]. За І.Р. Крупником, повний чи неповний склад сім'ї, а також особливості міжособистісних стосунків батьків вже у дошкільному віці значною мірою впливають на специфіку подальшої статево-рольової ідентифікації дитини, становлення у неї поведінкових паттернів у майбутніх інтимно-особистісних й стосунках, конструювання власної батьківської позиції та ін. [9].

Н.І. Демідова підкреслила прогностичність «образу сім'ї» у дітей дошкільного віку. Проектування дітьми ідеального образу своєї майбутньої сім'ї відбувається шляхом соціального наслідування різних психологічних аспектів міжособистісних стосунків батьків (особливостей сімейного укладу, складу сім'ї, родинних взаємин та ін.) [4]. Згідно з дослідницею, становлення образу сім'ї у значній кількості сучасних дітей дошкільного віку відбувається недостатньо, оскільки сімейні уявлення про міжособистісні стосунки батьків, які складають цей образ, у стихійних умовах часто є випадковими і перервними і, як наслідок, поєднуються у цілісну систему образу сім'ї не повністю.

А це, у свою чергу, обумовлює складність проектування дитиною соціального досвіду сімейних стосунків своїх батьків на власну життєву перспективу побудови інтимно-особистісних стосунків у майбутньому, особливо мало вираженим є духовний аспект особистісної лінії життєвого шляху дошкільників. У роботах С.С. Смагіної було виявлено, що у структурі образу сім'ї дітей навіть у старшому дошкільному віці уявлення про кохання включають дуже незначну кількість асоціацій (1-2) і переважно асоціюються зі статево-рольовими та побутовими аспектами життя. Водночас духовний аспект любові у міжособистісних стосунках як альтруїзм, турботу про кохану людину в асоціаціях дітей у роботі дослідниці не було виявлено [13].

Активізація альтруїзму у молодшому дошкільному віці, зміщення акцентів централізації найбільш значущих інших у мікросоціумі з дорослих (учителя і батьків) на однолітків обумовлює становлення у молодшому шкільному віці не лише стійких проявів дружби, але й перших проявів закоханості. За Є.П.Ільїним, почуття любові у молодших школярів не витісняє почуття дружби, а збагачує його через зростання потреби розділити зі значущими іншими свої інтимно-особистісні переживання. Водночас дослідник зазначив, що становлення почуттів дружби і кохання у молодших школярів відбувається відокремлено: переживання кохання, як правило, обговорюється з друзями тільки у випадках значних конфліктів з коханою людиною [6]. Почуття любові до однолітків у молодшому шкільному віці характеризується зростанням інтересу до протилежної статі й прагненням проявити цей інтерес (Л.А. Олійник, А.І. Коротаєва, Л.В. Шукчус). Прояви кохання молодших школярів супро-

воджуються високою емоційністю (Л.В. Шукчус). Водночас становлення романтичних інтересів і перших стійких проявів закоханості в молодшому шкільному віці більш швидко відбувається у дівчат, ніж у хлопців [7].

При цьому у ставленні дівчат до представників протилежної статі переважають емоційний і поведінковий компоненти, а у ставленні хлопців – когнітивний і емоційний. Динаміка особистісних ставлень хлопців і дівчат до представників протилежної статі також залежить від гендеру. Упродовж молодшого шкільного віку особистісне ставлення дівчат до представників протилежної статі стає більш конкретним, визначеним, зацікавленим і стійким, а у хлопців, навпаки, – невизначеним. Активізація статево-рольової самоідентифікації молодших школярів, яка є важливою умовою конструювання їх особистісного ставлення до представників протилежної статі, обумовлює зростання готовності особистості до побудови більш визначених і зрілих міжособистісних стосунків у підлітковому віці [14].

Зростання інтересу молодших школярів до побудови міжособистісних стосунків з представниками протилежної статі обумовлює активізацію й деталізацію їх ідеалів чоловіків і жінок. Водночас переживання власної невідповідності ідеальному гендерному «Я-образу» обумовлює зростання кількості дітей з невизначеним типом статево-рольової ідентифікації на завершальних етапах молодшого шкільного віку й активізацію пошуку себе, особистісного самовизначення. Водночас ідеальний образ «Я» у сучасних хлопців і дівчат молодшого шкільного віку містить ряд маскулінінних рис і відображає прагнення до життєвої самореалізації й успіху більшою мірою у професійній сфері життєдіяльності, ніж у сімейній [7].

У основі закоханості в підлітковому віці лежить потреба у встановленні емоційно близьких стосунків. Так, за Г.Ф. Ахметовою і В.Р. Більбановою, власне емоційні переживання закоханості для підлітків є більш значущими за сам об'єкт любові й стосунки з ним [1].

Набуття досвіду перших переживань закоханості у підлітковому віці, цілеутворення й планування власних інтимно-особистісних взаємин з коханою людиною у майбутньому на рівні мрій обумовлює становлення у старших підлітків готовності до «романтичного кохання» (за С.В. Несиною [10]) й проектування реальних взаємин з коханою людиною у наступному віковому періоді – юнацькому віці. М.В. Яремчук також зазначила, що основним мотивом закоханості у підлітковому віці є пошук емоційного прийняття, взаєморозуміння, людини з близькими поглядами на життя і рисами характеру. Водночас відсутність або значна обмеженість досвіду кохання обумовлює ряд труднощів у конструювання підлітками романтичних стосунків. Так, згідно з вченою, основними типами романтичної прив'язаності у старшому підлітковому віці є надійна, тривожна й уникаюча [15].

Особливості конструювання юнаками романтичних взаємин обумовлюються смислами кохання. У молодшому юнацькому віці ці смисли переважно включають формальні ознаки романтичних взаємин і є соціально стереотипними. У ієрархії смислів кохання переважають

абстрактні утворення, які відображають генералізовану спрямованість на сам факт наявності у себе романтичних взаємин. У пізньому юнацькому віці індивідуалізація та диференціація смислів кохання обумовлює зростання суб'єктивної значущості взаємообміну емоціями, кохання як самоцінності. Однак конкретизація смислів кохання спричинює і звуження його у часовій перспективі. У пізньому юнацькому віці переважають буттєві смисли прийняття коханої людини такою як вона є, питомо вага егоцентричних смислів є незначною. Осмислення молоддю власних романтичних переживань обумовлює становлення здатності до конструювання ідеальної моделі кохання, яка значною мірою відрізняється від уявлень про романтичні суспільні стереотипи (Є.В. Вараксина [3]).

Особистісне зростання індивідуума у ранньому юнацькому віці, становлення у нього суб'єктивної здатності до управління своїм життям, набуття громадянської й соціальної зрілості обумовлюють об'єктивізацію духовно-смыслових та емоційних складових кохання, у процесі конструювання романтичних стосунків. Водночас емоційно-особистісна незрілість сучасних юнаків, переважання мотивів пошуку емоційної підтримки спричинює недостатній розвиток самопідтримки у романтичних взаєминах навіть у пізньому юнацькому віці. Переживання «поглиненості коханням» ускладнює рефлексію юнаків і призводить до нестабільності когнітивно-поведінкової складової цього феномена, розбалансованості його складових. Висока складність конструювання юнаками романтичних взаємин може призвести до проблем, пов'язаних з розподілом влади і співчуття у діаді (К.О. Бочавер [2], О.О. Єкимчик [5]).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Здійснений аналіз фахової літератури з проблеми кохання на ранніх етапах онтогенезу дає можливість констатувати, що конструювання особистістю основ кохання як психічного утворення відбувається дуже рано. Вже у дошкільному віці, в умовах соціалізації, дитина засвоює перші уявлення про любов як соціальний феномен, та пов'язане з ним творення людиною своїх романтичних і сімейних взаємин. Становлення первинних романтичних когніцій дітей значною мірою соціально детерміноване. У молодшому шкільному віці особистість прагне розділити зі значущими іншими свої романтичні ставлення й переживання. Активізація емоційних аспектів закоханості відбувається на межі молодшого шкільного й підліткового віку. Подальший розвиток романтичних інтересів і спрямованості у підлітків все більшою мірою детермінується особистісними чинниками. У змісті романтичних когніцій відбувається зміщення акцентів з фізичної привабливості об'єкту романтичних почуттів на його особисті якості. Все більшою суб'єктивною значущістю у старшому підлітковому віці набуває потреба у прийнятті та взаєморозумінні з коханою людиною. Таким чином, активізація смислових та емоційних основ кохання у підлітковому віці створює передумови конструювання особистістю своїх романтичних взаємин у юності. Перспективними напрямками подальших досліджень проблеми кохання у віковому аспекті є вивчення чинників, механізмів, соціальних, культурних та гендерних особливостей становлення цього складного психічного утворення на різних етапах онтогенезу.

Список літератури:

1. Ахметова Г.Ф. Любовь в подростковом возрасте / Г.Ф. Ахметова, В.Р. Бильбанова // Инновационные проекты и программы. – 2008. – № 3. – С. 51–55.
2. Бочавер Константин Алексеевич Романтические отношения в юношеском возрасте: представления о преодолении трудностей: автореф. дисс. ... на соискание ученой степени канд. психол. наук: 19.00.05 / Бочавер Константин Алексеевич. – М., 2012. – 26 с.
3. Вараксина Е.В. Смысл любви: опыт постнеклассического исследования / Е.В. Вараксина // Омский научный вестник. – 2007. – № 5 (59). – С. 136–139.
4. Єкимчик Ольга Александровна Когнитивный и эмоциональный и компоненты любви у людей разного возраста: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Єкимчик Ольга Александровна. – М., 2009. – 28 с.
5. Демидова Наталья Игоревна Формирование «образа семьи» у старших дошкольников: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Демидова Наталья Игоревна. – М., 2003. – 182 с.
6. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Ильин Е.П. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 784 с.
7. Ковалева Н.П. Особенности развития половой идентичности в младшем школьном возрасте / Н.П. Ковалева // Экология человека. – 2014. – № 2. – С. 25–32.
8. Коротаева А.И. Динамика взаимоотношений младших школьников в контексте гендерных установок / А.И. Коротаева // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – № 2. – Том II (Психолого-педагогические науки). – С. 281–284.
9. Крупник І.Р. Емпіричне дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя у дітей підліткового віку з родин трудових мігрантів / І.Р. Крупник // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 1. – С. 61–64.
10. Несына С.В. Романтическая любовь в ранней юности как психологическое явление: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Несына Светлана Вадимовна. – Тамбов, 2004. – 198 с.
11. Олійник Л.А. Формування у майбутніх вчителів початкових класів адекватного ставлення до статевого виховання учнів / Л.А. Олійник // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 1.30. – С. 68–74.
12. Рыжкова А.В. «Образ семьи» у детей дошкольного возраста и их родителей: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Рыжкова Алена Викторовна. – 2009. – 215 с.
13. Смагина С.С. Образ семьи в структуре субъективного опыта дошкольников / С.С. Смагина // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2009. – № 2. – С. 52–59.

14. Шукчус Л.В. Особенности личных отношений между мальчиками и девочками в младшем школьном возрасте: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Шукчус Любовь Витаутасовна. – М., 2002. – 166 с.
15. Яремчук М.В. Роль привязанности к родителям в формировании романтических отношений в старшем подростковом возрасте: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Яремчук Мария Викторовна. – М., 2006. – 281 с.

Гринёва О.М.

Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ЛЮБВИ ЛИЧНОСТИ НА ЭТАПАХ ВЗРОСЛЕНИЯ

Аннотация

В статье исследуется проблема развития способности личности к любви. Исследована динамика любви в разные возрастные периоды. Проанализированы особенности первичных представлений о любви в дошкольном возрасте. Представлены когнитивные и эмоциональные аспекты первых проявлений влюбленности в младшем школьном возрасте. Презентовано развитие чувства любви в подростковом возрасте.

Ключевые слова: любовь, личность, развитие, взросление, семья.

Grinova O.M.

Pedagogical Institute
Boris Grinchenko Kyiv University

THEORETICAL ASPECTS OF PERSONALITY'S LOVE RESEARCH DURING MOVING TO ADULTHOOD

Summary

The problem of personality's ability for love is analyzed in the article. Dynamics of love on different age stages is researched. Special features of first imaginations about love in preschool age are researched. Cognitive and emotional aspects of first behavior demonstrations in primary school age are represented. Development of love in adolescence is considered.

Keywords: love, personality, development, moving to adult, family.

УДК 159.923.2

«Я-КОНЦЕПЦІЯ» ЯК ПРОДУКТ РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ**Демчук О.А.**

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті узагальнено та систематизовано наукові підходи до розуміння Я-концепції особистості як продукту розвитку її самосвідомості і важливого фактора детермінації поведінки. Проаналізовано динаміку дослідницьких підходів до вивчення свідомості й самосвідомості. Розглянуто структуру та рівневу будову самосвідомості особистості. Узагальнено теоретичні погляди щодо сутності Я-концепції та Я-образу як результату суб'єктивного відображення людиною самої себе. Вказано на необхідність розгляду Я-концепції як динамічного утворення, яке здатне змінюватися, ускладнюватися й розвиватися протягом усього життя.

Ключові слова: Я-концепція, Я-образ, особистість, свідомість, самосвідомість, саморегуляція.

Постановка проблеми. Динамічне сьогодення висуває підвищені вимоги до психологічної зрілості людини та її здатності вирішувати складні, а часто й стресогенні проблеми, якими наповнення сучасне життя. Водночас, процес становлення зрілої особистості нероздільно пов'язаний із формуванням її свідомості й самосвідомості. Це актуалізує увагу дослідників до проблеми розвитку Я-концепції як продукту самосвідомості, яка, будучи ядром особистості, здійснює регулюючий вплив на всі сторони життєдіяльності людини. Однак, теоретичний аналіз феномену «Я-концепції» як наукової категорії засвідчує про складність та багатогранність її вивчення, що обумовлюється різними підходами науковців до розуміння її сутності, змісту, структури та методів дослідження [1, 5]. Не всі автори використовують термін «Я-концепція», також для позначення цієї змістовної сфери самосвідомості застосовуються терміни «образ Я», «когнітивний компонент самосвідомості», «самоприйняття», «самоставлення» тощо. Таким чином, існує необхідність узагальнення й систематизації існуючих поглядів щодо вивчення свідомості й самосвідомості як складного психічного процесу, внаслідок якого формується гармонійна/дисгармонійна Я-концепція особистості.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Історія досліджень самосвідомості до сьогодні характеризується багатовекторністю й неоднозначністю тлумачення основних понять, через які визначають цей психологічний феномен. Із зарубіжних психологів найбільший внесок у розвиток цієї проблематики зробили Р. Бернс, У. Джемс, Е. Еріксон, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд, К. Хорні, К. Юнг та ін. У радянській психології вивченню самосвідомості присвячена велика кількість робіт таких видатних психологів як Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, С. Рубінштейн, В. Столін, І. Чеснокова та ін. Українські психологи (І. Бех, М. Боришевський, В. Васютинський, С. Васківська, Я. Гошовський, В. Роменець, Т. Титаренко, П. Чамата, О. Шевченко та ін.) у своїх наукових працях розглядають різноманітні аспекти проблеми самосвідомості та Я-концепції, її структурних компонентів та факторів розвитку.

Мета статті – теоретичний аналіз, узагальнення та систематизація основних досліджень самосвідомості, які розкривають її зміст, структуру та функціональне значення, а також характеристика «Я-концепції» як продукту розвитку самосвідомості особистості.

Виклад основного матеріалу. Самосвідомість особистості як один із проявів її внутрішнього світу завжди була в центрі уваги філософів та психологів. Для Платона, Сократа і Аристотеля поняття самосвідомості було тотожне самопізнанню. В період середньовіччя філософ Августин вважав, що абсолютно достовірне сприйняття людиною власного життя повинне нерозривно пов'язуватися з усвідомленням своїх обов'язків перед самим собою, своїми близькими і «внутрішнім вчителем», що втілює в собі незмінну єдність етичних цінностей.

У класичній західноєвропейській гносеології найбільший вплив на хід осмислення питання про самосвідомість здійснив французький мислитель Рене Декарт, який розглядав самосвідомість як внутрішнє споглядання суб'єктом змісту власного внутрішнього світу, яке пов'язувалося філософом, перш за все, з поняттям рефлексії, що забезпечує співвіднесення нового знання з уже наявним інтелектуальним досвідом, а значить, і розумом як суб'єктом мислення, що гарантує єдність самосвідомості [4]. Повний відрив психічного (безпосередньої субстанції) від об'єктивного світу і самого суб'єкта здійснив основоположний вплив на усі наступні вчення про свідомість, в руслі яких самосвідомість розглядалася як здатність суб'єкта мати знання про власні психічні стани.

В класичній німецькій філософії категорія самосвідомості незмінно пов'язувалася з моральністю. Так, І. Кант розглядав самосвідомість як необхідну передумову моральності і моральної відповідальності й започаткував уявлення про структуру самосвідомості [6]. Обговорюючи це питання, філософ писав, що людське «Я» характеризується подвійно: з одного боку, воно як частина чуттєвого світу підкоряється причинній закономірності, необхідності; з іншого, – воно як носій духовного начала належить до надприродного світу вищих цінностей і є законодавцем морального світу волі і абсолютних цінностей. І. Кант сформулював ідею, згідно з якою людина реалізує себе як особистість завдяки самосвідомості, яка відрізняє її від тварини і дає можливість вільно підпорядковувати своє «Я» моральному закону. Таким чином, поняття самосвідомості, сформоване в європейській культурі, розглядалося лише як іманентна, яка йде з глибини духу внутрішня активність суб'єкта, як рефлексія пізнання суб'єктом самого себе, тобто усвідомлення власних психічних якостей і станів.

Друга лінія розвитку концепції самосвідомості пов'язана з визначенням її соціальної детермінації. Одна з перших спроб виокремити соціальний чинник самосвідомості належить американському психологу У. Джемсу [5]. Науковець запропонував чіткі психологічні терміни для розмежування «Я, яке пізнає» і «емпіричного Я». В структурі «емпіричного Я» У. Джемс виокремлює матеріальне «Я», соціальне «Я» та духовне «Я» – духовні здібності індивіда і процеси свідомості. Головними компонентами самосвідомості в У. Джемса є соціальне і духовне «Я». Водночас, У. Джемс вважав, що не існує такого Я, яке було б відмінним від сукупності або потоку переживань. Він стверджував, що кожний момент свідомості привласнює кожний попередній момент, і тому той, хто пізнає, якось включений в Я, яке пізнається [5].

Г. Олпорт в аналізі проблеми самосвідомості застосовує поняття «пропріум» (від лат. – особиста власність) як сукупність усіх сторін особистості, її внутрішня єдність. Характеризуючи розвиток «пропріуму» впродовж всього життя індивіда, вчений зазначає, що кінцевим результатом його розвитку стає сформоване зріле «Я» як об'єкт суб'єктивного пізнання й відчуття. Серед функцій «пропріуму» він виокремлює такі: відчуття тіла – тілесне Я, самототожність або відчуття себе собою – відчуття, яке зростає поступово, розширення Его, раціональний суб'єкт, образ себе, особистісне прагнення або мотивація і остання функція – суб'єкт пізнання, яка синтезує всі «пропріативні функції» й полягає в тому, що людина пізнає не лише об'єкти матерії, але й саму себе. Перші функції розвиваються в ранньому дитинстві, наступні залежать від індивідуальних особливостей людини, її життєвого шляху. Г. Олпорт підкреслює, що на будь-якій стадії становлення особистості розвивається не одна, а цілий сплав «пропріативних функцій». Так, наприклад, в ситуації досягнення зрілою особою саморозуміння (самооб'єктивізації) активізується аспект, що пізнає, раціональний суб'єкт «пропріума», особисте прагнення, розширення Его і образ себе [9].

К. Юнг поряд з «Я» («Его») як суб'єктом свідомості виокремлює «самість» як об'єкт «тотальної психіки», що включає свідоме й несвідоме. Науковець вводить поняття «колективного несвідомого», підкреслюючи багаторівневість структури особистості, її самосвідомості, «самості». Природжені тенденції усередині колективного несвідомого, що отримали назву архетипів (персона, аніма і анімус, тінь і «Я»), є внутрішніми детермінантами психічного життя людини. Найважливішим з цих архетипів К. Юнг вважав «Я». Поєднуючи і гармонізуючи всі ці аспекти несвідомого, «Я» утворює єдність і стабільність особистості. Таким чином, завдання «Я» – інтеграція різних підсистем особистості [12].

В радянській психології можна виокремити декілька напрямів дослідження самосвідомості, зокрема: 1) становлення самосвідомості в загальнотеоретичному й методологічному аспектах (Л. Божович, Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін); 2) вивчення структури самосвідомості як особливого особистісного утворення й аналізу окремих її складових, в тому числі самооцінки (І. Чеснокова, Е. Шорохова, Б. Братусь, В. Мухіна, Л. Бороздіна та ін.);

3) розгляд самосвідомості як соціально-психологічної і філософської проблеми існування й розвитку особистості (А. Бодальов, Г. Розен, І. Кон, В. Столін та ін.)

Зокрема, С. Рубінштейн розглядав особистість як «Я», яка в якості суб'єкта свідомо привласнює собі все, що робить людина, відносить до себе всі її вчинки і свідомо переймає на себе за них відповідальність як їх автор і творець. Самосвідомість – це не усвідомлення свідомості, а усвідомлення самого себе як істоти, усвідомлюючи світ і змінюючи його – як суб'єкта в процесі його діяльності, практичної і теоретичної, діяльності усвідомлення в тому числі [10].

В багатьох концепціях сутність самосвідомості визначається через її структуру. Зокрема, Л. Виготський вказує на те, що передумовою появи самосвідомості як вищого етапу в розвитку свідомості є розвиток процесів відокремлення себе від світу, здатності розмежовувати зовнішню і внутрішню реальність. На думку вченого, самосвідомість як самопізнання пов'язана з когнітивним розвитком і створює можливості для саморозвитку (свідомого розміркованого управління власним розвитком), «самооформлення». З позицій культурно-історичної концепції Л. Виготського, структура, тип і характер розвитку самосвідомості розкриваються через вплив соціального середовища і тому самосвідомість – це соціальна свідомість, перенесена всередину. Структуру самосвідомості Л. Виготський характеризує через: накопичення знань про себе, зростання їх зв'язності і обґрунтованості; поглиблення знань про себе, психологізація (поступове входження в образ уявленень про власний внутрішній світ); інтеграція (усвідомлення себе єдиним цілим); усвідомлення власної індивідуальності; розвиток внутрішніх моральних критеріїв при оцінюванні себе, своєї особистості, які запозичуються з об'єктивної культури; розвиток індивідуальних особливостей процесів самосвідомості [3].

На думку В. Мухіної [8] структура самосвідомості містить ланки, що складають вміст ключових переживань особистості й виступають внутрішніми чинниками рефлексії, ставлення особистості до самої себе і навколишнього світу. Первинно закладаються ті складові самосвідомості, які забезпечують емоційно позитивне ставлення індивіда до себе (воно формується людьми, особливо близькими, на ранніх етапах онтогенезу). Це початкові ланки структури самосвідомості, які можна визначити як домагання на: визнання свого «Я» як свого ім'я, своїх зовнішніх фізичних даних і своєї внутрішньої психічної сутності; соціальне визнання; статеву ідентифікацію. Це сфера споконвічних основ самосвідомості. Пізніше в онтогенезі особистості формуються ще дві ланки структури самосвідомості: психологічний час особистості (минуле, сьогодення і майбутнє) і сфера її соціального простору, яка визначає розвиток морального обов'язку людини (борг перед людьми і собою, а також формування права особи на все те, на що вона має право в сучасному світі) [8].

В. Мерлін, виокремлюючи чотири компоненти самосвідомості (свідомість свого «Я» як активного початку, свідомість тотожності своєї особистості, усвідомлення своїх психічних властивос-

тей, соціально-етична самооцінка), підкреслює їх генетичний і функціональний взаємозв'язок. Дослідник вказує, що об'єктом генетично первинної наочної свідомості є реальна дійсність, а об'єктом самосвідомості є власна особа як суб'єкт діяльності, тому основні функції самосвідомості – розвиток і удосконалення себе – здійснюються суб'єктом не ізольовано, а в поєднанні із пізнанням зовнішнього світу [7].

Таким чином, з позицій психологічного аналізу самосвідомість є складним психічним процесом, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних «образів» самої себе в різних ситуаціях діяльності та поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення – поняття власного Я. Внаслідок розгортання актів самосвідомості в часі воно стає все складнішим і в міру збільшення кількості образів, які інтегруються в понятті про саму себе, формується досконаліший, глибший і адекватний образ власного Я.

В. Столін запропонував концепцію рівневої будови самосвідомості, яка заснована на врахуванні характеру активності людини, в межах якої формується образ Я і діє самосвідомість [11]. За вихідну ознаку дослідник приймає відмінність змісту Я-образу (знання або уявлення про себе, в тому числі й у формі оцінки вираження тих чи інших рис) і самоставлення. Останнє – це переживання, відносно стійке відчуття, що пронизує самосприйняття і Я-образ. У змісті Я-образу В. Столін виокремлює найважливіші утворення: 1) знання про ті загальні риси і характеристики, які об'єднують суб'єкта з іншими людьми, – приєднуючи складову «Я-концепції», або систему самоідентичності, і 2) знання, які виділяють «Я» суб'єкта порівняно з іншими людьми, – диференціюючи складову «Я-концепції». Останнє надає суб'єкту відчуття своєї унікальності та неповторності [11].

Водночас, виокремлюючи «Я» в структурі психіки, вчені по-різному характеризують його як: неповторність особистості, наслідок виокремлення людиною себе із навколишнього середови-

ща, «потенційний регулятор» психічної діяльності особистості, певний «морально-світоглядний стрижень особи» тощо. Можна виокремити основні концептуальні підходи, які ввели в наукових обіг категоріально-понятійний ряд, в межах якого сьогодні вивчається Я-концепція. Це основоположний підхід У. Джемса; символічний інтеракціонізм Ч. Кулі, Дж. Міда; соціально-когнітивний підхід А. Бандури, У. Мішела; уявлення про ідентичність Е. Еріксона й феноменалістична психологія К. Роджерса та А. Маслоу.

Український дослідник М. Боришевський [2] розглядає «образ Я» як результат самопізнання й емоційно-ціннісного ставлення людини до себе; як результат апробації людиною своїх самооцінок, домагань і соціально-психологічних очікувань в процесі життєдіяльності; як рівень самосвідомості, при якому людина досягає найбільш зрілого усвідомлення сутності власної особистості. Таке розуміння лежить в основі багатьох підходів, які розглядали Я-концепцію як сукупність усіх уявлень індивіда про самого себе, тобто визначали *Я-концепцію як результат самосвідомості*.

Висновки та перспективи. Узагальнення наукових підходів до розуміння самосвідомості та Я-концепції особистості дає змогу розглядати Я-концепцію як найвище утворення самосвідомості та результат її розвитку; як систему уявлень суб'єкта про самого себе та своє особистісне ядро; як максимально індивідуалізовану, складну систему, що містить такі взаємопов'язані компоненти: 1) когнітивний (самопізнання, самоусвідомлення), 2) емоційно-ціннісний (самооцінка, самоставлення), 3) регулятивний (Я-поведінка, саморегуляція). Оскільки Я-концепція включає в себе як модальне, реальне, так і ідеальне «Я», до якого додаються соціальні «Я», що проявляються в різних актах взаємодії і відносинах з іншими, то, будучи динамічним утворенням, Я-концепція здатна змінюватися, ускладнюватися й розвиватися протягом усього життя, що потребує врахування її вікових особливостей на всіх етапах онтогенезу для формування психологічної зрілості особистості.

Список літератури:

1. Бернс Р. Что такое Я-концепция // Психология самосознания: хрестоматия / ред. Д. Я. Райгородский. – Самара, 2003. – С. 333–393.
2. Боришевский М. И. Развитие саморегуляции поведения школьников: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Боришевский Мирослав Иосифович. – Киев, 1992. – 77 с.
3. Выготский Л. С. История развития высших психических функций // Психология развития человека / Л. С. Выготский. – Москва, 2005. – С. 11–178.
4. Декарт Р. Рассуждение о методе // Сочинения: в 2 т. / Р. Декарт. – Москва, 1989. – Т. 1. – С. 250–296.
5. Джемс У. Личность / У. Джемс // Психология личности. Тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – Москва, 1982. – С. 35–41.
6. Кант И. Критика чистого разума // Сочинения: в 6 т. / И. Кант. – Москва, 1964. – Т. 3.
7. Мерлин В. С. Психология индивидуальности // Избранные психологические труды / В. С. Мерлин; под ред. Е. А. Климова. – Москва; Воронеж, 1996. – С. 35.
8. Мухина В. С. Феноменология развития и бытия личности / В. С. Мухина. – Москва; Воронеж: МОДЭК, 1999. – 180 с.
9. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / Г. Олпорт; [пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. – Москва: Смысл, 2002. – 286 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. – 676 с.
11. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – Москва: Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
12. Юнг К.-Г. Структура психики и процесс индивидуации / К.-Г. Юнг. – Москва: Наука, 1996. – 269 с.

Демчук О.А.

Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

«Я-КОНЦЕПЦИЯ» КАК ПРОДУКТ РАЗВИТИЯ САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье обобщены и систематизированы научные подходы к пониманию Я-концепции личности как продукта развития ее самосознания и важного фактора детерминации поведения. Проанализирована динамика исследовательских подходов к изучению сознания и самосознания. Рассмотрена структура и уровневое строение самосознания личности. Обобщены теоретические взгляды о сущности Я-концепции и Я-образа как результата субъективного отражения человеком самого себя. Указано на необходимость рассмотрения Я-концепции как динамического образования, которое способно меняться, усложняться и развиваться в течение всей жизни.

Ключевые слова: Я-концепция, Я-образ, личность, сознание, самосознание, саморегуляция.

Demchuk O.A.

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

«SELF-CONCEPTION» AS A PRODUCT OF DEVELOPMENT OF PERSONALITY'S SELF-CONSCIOUSNESS

Summary

In the article it was generalized and systematized scientific approaches to understanding of self-conception of a personality as a product of development of his/her self-consciousness and an important factor of behavior determination. It was analyzed the dynamics of research approaches to studying consciousness and self-consciousness. We have examined the structure and leveled constitution of self-consciousness of a personality. It was generalized theoretical views on the nature of self-conception and self-image as a result of subjective self-reflection of a person. It was indicated the necessity of consideration of self-conception as a dynamic formation which may change, become complicated and develop during the whole life-time.

Keywords: self-conception, self-image, personality, consciousness, self-consciousness, self-regulation.

УДК 159.922

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МОТИВАЦІЇ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Дубінчук Н.В., Шулдик А.В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Визначено сутність та психологічний зміст протиправної поведінки в підлітковому віці. Дослідженоряд чинників, що призводять до формування мотиваційної сфери злочинця. Проведено аналіз та інтерпретація результатів дослідження психологічних детермінант делінквентної поведінки. Розроблено пропозиції щодо використання тренінгових технологій профілактики делінквентної поведінки.

Ключові слова: підлітковий вік, делінквентна поведінка, мотивація, психологічний портрет, тренінг.

Постановка проблеми. З'ясування психологічних складових утворення мотивації антисуспільної протиправної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протиправної поведінки підлітків, засобів діагностики та корекції завжди перебуває в полі зору українських та зарубіжних вчених (Ю. Антонян, Л. Берковітц, Б. Волков, Я. Гошовський, К. Ігошев, Л. Казміренко, Р. Кассенбаум, В. Кондратенко, А. Лічко, І. Мудрак, Г. Русинов, К. Савонько, А. Тузов, Д. Фельдштейн). Аналіз праць, які присвячені дослідженню проблеми злочинної поведінки підлітків, дає змогу окреслити коло питань, які в них розглядаються.

Серед численних класифікацій, розроблених зарубіжними фахівцями, заслуговує на увагу класифікація основних форм девіантної поведінки Клейберга Ю. А.: творчість, втечі з дому та бродяжництво, страх та нав'язливість, наркотизм, алкоголізм, вандалізм, графіті (настінні написи), статеві девіації, самогубство [6].

Істотну роль у виникненні протиправної поведінки відіграє асоціальне та антисоціальне оточення (алкоголізм, наркозалежність батьків), бездоглядність, багатодітна або неповна сім'я, внутрішньосімейні конфлікти, інше.

Загальновідомо, що головними поняттями, які використовуються для пояснення рушійних сил поведінки людини, у тому числі й проти-

правної, є поняття мотивації та мотиву. Неможливо розкрити процес формування протиправної поведінки, не враховуючи того, яку роль у цьому процесі відіграють потреби, прагнення, цінності, цілі, що складають мотиваційну сферу особистості неповнолітнього.

Адже, мотиваційна сфера особистості – це динамічне утворення, що найбільш чутливе до будь-яких змін у суспільстві, (соціальних, економічних, політичних, тощо). Цим зумовлена необхідність у глибокому науково-психологічному дослідженні мотиваційної сфери особистості неповнолітніх правопорушників різних категорій саме на сучасному етапі розвитку суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Психологічні підстави й умови процесу мотивування, спрямованого на корекцію делінквентної поведінки; психологічні детермінанти формування антисоціальної мотивації та її прояву у делінквентних формах поведінки; уявлення про природу та динамічну сутність мотивації в структурі особистості правопорушника.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу організації профілактики деструктивних психічних компонентів, що виступають детермінантами протиправної поведінки.

Виклад основного матеріалу. В даний час стан суспільства з точки зору педагогів, психологів і соціологів оцінюється як кризовий. Причини такого стану вбачаються в перемозі ірраціональних начал: розвитку технократичної цивілізації з притаманною їй дегуманізацією життя, автоматизацією і механізацією, а разом з ними і втраченою активною комунікативною працею. Спонтанність і природність людської поведінки змінилися монотонністю, запрограмованістю, стався розрив «історичного континууму»: у всі попередні століття цінності, погляди, ідеали людей одного віку були схожі, тепер вони змінюються вже в рамках одного покоління, падає цінність історичного досвіду, втрачено зв'язок часів і поколінь. Відзначається криза в області моральності, деградація цінностей, криза інституту сім'ї, відсутність передбачуваного майбутнього.

Всі вищевказані процеси, як і завжди в суспільстві, найбільш значущі для дітей і підлітків. У житті підлітків відбуваються швидкі зміни, усвідомлення яких не завжди супроводжується появою здатності адекватної асиміляції подій і відповідною адаптацією до них.

Підлітковий вік, за словами Л. С. Виготського, представляє собою сукупність умов, на які у вищій мірі впливають різні психотравмуючі фактори. Найбільш сильнодіючими з них є негідна поведінка батьків, конфліктні взаємини між ними, наявність у них недоліків, принизливих з точки зору підлітка і оточуючих, образливе ставлення до підлітка, прояви недовіри або неповаги до нього. Все це не просто ускладнює навчально-виховну роботу з ними, але і робить її часом практично неможливою. У підлітка на цьому ґрунті можуть виникнути різні відхилення в поведінці.

Ключове місце у протиправній поведінці підлітків займає психологічна складова. Тому найбільш значні традиції та переважний обсяг кон-

кретних досліджень накопичені у психології. Ретроспективний аналіз засвідчує, що переважна кількість досліджень здійснювалась в рамках психоаналітичної, біхевіористичної та когнітивістської парадигм.

Серед основних різновидів ненормативної поведінки особливе місце займає делінквентна поведінка. З'ясування її сутності та особливостей передбачає встановлення взаємозв'язків делінквентної поведінки з девіантною та адиктивною поведінкою [4].

Одна з найбільш ґрунтовних класифікацій типів та форм девіантної поведінки запропонована В. Д. Менделевичем [10]. У залежності від способів взаємодії з реальністю та порушення тих чи інших норм суспільства він поділяє девіантну поведінку на п'ять типів:

- а) делінквентна поведінка;
- б) адиктивна поведінка;
- в) патохарактерологічний тип;
- г) психопатологічний тип;
- д) тип девіантної поведінки, оснований на гіперздібностях.

Узагальнюючи матеріали досліджень девіантної поведінки [3] можна виокремити такі основні її форми: бродяжництво, адикція, сексуальні відхилення, агресивна поведінка, аутоагресивна поведінка, поведінка, обумовлена нав'язливими станами, дисморфобії, вандалізм, комунікативні девіації, тощо.

Девіантна поведінка сьогодні розглядається як системна соціальна проблема, що включає такі основні аспекти: психологічний, політологічний, соціологічний, правовий, медичний. Багатоаспектність проблеми призвела спочатку до розробки переважно юридичної теорії соціальних відхилень, а надалі – виникнення міждисциплінарного наукового напрямку під назвою „девіантологія».

1. У контексті протиправної поведінки феноменологічний ланцюжок основних видів соціально-негативної ненормативної поведінки включає: девіантну, адиктивну, делінквентну та кримінальну поведінку. По відношенню до делінквентної поведінки базовим, більш загальним видом є девіантна поведінка.

Адиктивна поведінка може виступати неконструктивним способом вирішення внутрішньоособистісного конфлікту; адиктивна та делінквентна поведінка є частково співпадаючими феноменами; адикція може безпосередньо провокувати делінквентну поведінку чи виступати її сприятливим тлом.

2. При з'ясуванні сутності та особливостей делінквентної поведінки ключовим є поняття правової норми та відношення до неї людини. Психологічна сутність правової норми полягає у спонуканні окремої особи чи групи до певної активності (поведінки чи діяльності) шляхом:

- надання права вибору між різними варіантами активності (феномен так званої дискреції);
- шляхом примусу до конкретного варіанту активності (зобов'язаний поводитись таким чином);
- заборони щодо конкретних варіантів активності (не повинен поводити себе таким чином).

3. Мотивація, що породжує делінквентну поведінку найчастіше є результатом незнання правових норм, несприйняття їх як обов'язкових для дотримання, недостатньої антиципації щодо

наслідків порушення правових норм. Основними різновидами мотиваційного конфлікту, що породжує протиправну поведінку є: конфлікт потреб; конфлікт між соціальною нормою та потребою; конфлікт соціальних норм; конфлікт між цінністю і потребою; рольовий конфлікт.

Мотивація протиправної поведінки у найбільш загальному вигляді є результатом інтегрального впливу значної кількості чинників, які можна поділити на три групи: психофізіологічні, індивідуально-психологічні та соціально-психологічні.

4. Проведене теоретичне та експериментальне дослідження дозволяє стверджувати, що головним шляхом і умовою подолання протиправної поведінки є саморозвиток і самозміни особистості, а саме: формування власної, критично осмисленої системи цінностей, розуміння власних бажань і потреб, підвищення самоефективності в різних сферах життєдіяльності, досягнення впевненості, розвиток саморефлексії і навичок вирішення внутрішніх чи зовнішніх проблем, гнучкості і реалістичності мислення та рівня домагань.

5. На основі проведеного аналізу чинників делінквентності неповнолітнього за окремими психодіагностичними методиками можна узагальнити психологічний портрет. Підвищення делінквентності зумовлює зростання схильності до адикції, як намагання компенсації внутрішньої напруженості суто матеріальними задоволеннями. На це вказує зростання прагматичності при домінуванні матеріальних потреб. Зростання тенденції фіксації на самозахисті визначає загострення загального показника ворожості, що, в свою чергу, обумовлює загальну упереджену сторожкість, невпевненість у собі та боязкість. Схильність до проєкції внутрішніх конфліктів на зовнішні обставини зумовлюють потребу у безпеці та відповідну стриманість. Такі непродуктивні форми компенсації конфліктності зумовлюють суттєве зниження загальної соціальної адаптивності. Дана схильність проєктування власної внутрішньої конфліктності на зовнішнє оточення зумовлює загострення екстрапунітивної форми реагування. При цьому, дана захисна екстрапунітивність визначається зростанням загального рівня агресивності у вигляді вербальної агресії. Зазначена конфліктність, яку неповнолітньому не вдається розв'язати продуктивно, породжує ескалацію нервово-психічної напруги. Це призводить до зниження нервово-психічної стійкості з відповідним підвищенням загального рівня нейротизму, що породжує схильність до невротичних розладів.

6. З метою профілактики протиправної поведінки, розроблена модель профілактики та регуляції за допомогою тренінгової програми під назвою: «Профілактика протиправної поведінки», яка розрахована на чотири дні та включає тренінгові вправи і рольові ігри, спрямовані на розвиток комунікативних навичок, формування мотиваційно-ціннісних установок, відповідальності за власні вчинки та підвищення емоційного самоконтролю.

Особи, які схильні до делінквентної поведінки, мають недостатній рівень антиципації (передбачення). У них в рамках свідомої вольової дії і у зв'язку з індивідуально-психологічними особливостями порушується або блокується процес бачення майбутнього результату делінквентного

вчинку. Такі особи легковажно, часто під впливом зовнішньої провокації, здійснюють протиправну дію, не уявляючи її наслідків. Сила мотиву до певних дій гальмує аналіз його негативних наслідків. Як правило, делінквентна дія опосередковуються ситуативно-імпульсивними чи афектогенними мотивами.

Ситуативно-імпульсивні мотиви реалізуються, як правило, без етапу попереднього планування і вибору адекватних об'єктів, цілей, способів і програми дій.

Таким чином, делінквентна поведінка – результат складної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників, яка виникає в тих випадках, коли утворюються нерозв'язні протиріччя між конкретними життєвими ситуаціями і соціальними нормами, які забороняють певну поведінку. І чим більш складна ситуація, тим більш ймовірний відхід від соціальної норми.

Окремо слід відзначити роль алкоголю, інших одурманливих засобів у формуванні особистості делінквента, знятті психологічних бар'єрів до протиправної поведінки. Алкоголізм, токсикоманія, наркоманія у вигляді схильності до вживання можуть виступати безпосереднім мотивом делінквентного вчинку, зазвичай, корисливого та корисливо-насильницького. У стані сп'яніння вони виступають «фоновим» явищем, внутрішньою сприятливою умовою для вчинення делінквентних дій, перш за все, агресивних.

Поведінка особи може бути наслідком реагування на певну ситуацію (випадковість), а її мотиви – суперечливими й непослідовними. Але зміст поведінки завжди зумовлюється «особистісним смислом» [8] і є відображенням переконань – якщо вона усвідомлена, або ж установок (у психологічному сенсі цього поняття) особистості – якщо імпульсивна. В останньому випадку йдеться про полезалежну поведінку, що досить часто супроводжується прагненням до переживання ризику, до вибору суспільно небезпечних варіантів реагування на соціально нейтральну ситуацію.

Узагальнення юридично-психологічних досліджень дозволяє встановити, що вчинення злочину може спонукати до наступних мотивів: самоствердження (статусні), захисні, заміщення (компенсаторні), ігрові, корисливі, а також мотиви самовиправдання [2].

На основі проведеного теоретичного аналізу психологічних складових мотиваційного компонента делінквентної поведінки, визначена мета та гіпотеза констатуючого етапу експериментального дослідження, підібрані релевантний психодіагностичний інструментарій, сформована вибірка, здійснені відповідні дослідницькі процедури. При обробці отриманих даних був проведений ретельний математико-статистичний аналіз, що дало можливість з'ясувати провідні кореляційні зв'язки між психологічними рисами особистості та делінквентністю.

Для проведення емпіричного дослідження була використана батарея методик, яка включає:

- 1) поліфакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла;
- 2) опитувальник Кокошкаррової для визначення схильності до невротичних розладів;
- 3) методика виявлення схильності до девіантної поведінки Орла;

4) методика для виявлення агресивності Бас-са-Дарки;

5) для діагностики особливостей соціальної адаптації нами використовувалася методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда.

6) для дослідження системи ставлень до самого себе використовувалась методика дослідження самовідношень (МИС) С.Р. Панталеєва;

7) для дослідження структури мотивації та задоволення основних потреб використовувалась методика А. Маслоу.

Останні десятиліття практична психологія все ширше використовує групові форми роботи, серед яких особливого значення набувають психологічні тренінги [13]. Вони є найбільш динамічними у застосуванні методів соціальної психології.

Найбільш поширеними назвами даного методу є «активні групові методи навчання», «соціально-психологічний тренінг», «активна соціально-психологічна підготовка», «активне соціальне навчання», «група інтенсивного спілкування», «тренінг сенситивності», тощо [12].

У даному дослідженні пропонується використовувати тренінгові технології, які поєднують у собі елементи соціально-психологічного тренінгу, тренінгу особистісного зростання та тематичного тренінгу. Виходячи з тематики, використовуємо психологічний тренінг на тему «Профілактика протиправної поведінки».

На думку Ю.М. Ковалевської [7], у порівнянні з іншими методами психопрофілактики психологічний тренінг має наступні переваги:

– наявність невимушеної обстановки, коли навчання відбувається у психологічно комфортній атмосфері;

– відсутність суворих формальних правил та свобода спілкування між учасниками групи;

– наявність умов, за яких кожен учасник стає психологічно активним, мотивованим, «включеним» у навчальний процес;

– ігрова діяльність, яка сприяє встановленню контакту, особливо у групі неповнолітніх;

– інформація відпрацьовується під час виконання практичних вправ на реальних об'єктах і в реальних ситуаціях (хоч і в штучно створених);

– відсутність страху за неправильність прийняття рішення, що робить неповнолітніх більш відкритими, а їхні вчинки під час гри допомагають скласти прогнози стосовно їх поведінки у майбутньому.

Будь-які форми використання в активному соціально-психологічному навчанні ігрових методів закінчуються аналізом «напрацьованого» матеріалу. Аналіз слід робити цілісно, з урахуванням іншого поведінкового матеріалу в групі про учасників ролівої гри [14].

Висновки і пропозиції. Перспективними напрямками подальших наукових пошуків визначено: поглиблення уявлень про вікові та гендерні аспекти вирішення проблеми внутрішньо особистісних протиріч, створення спеціальних психокорекційних методик та розробка методів саморегуляції з метою попередження негативних наслідків даного явища.

Список літератури:

1. Асеев В. Г. Мотивация поведения личности / В. Г. Асеев. – М.: Мысль, 1976. – 157 с.
2. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология: [учебник] / А. М. Бандурка, С. П., Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков: изд-во НУВС, 2001. – 640 с.
3. Благута Р. І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти: монографія / Р. І. Благута. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 176 с.
4. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.
5. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посібник / С. І. Яковенко, Н. Ю. Максимова, Л. І. Мороз, Л. А. Мороз. – К.: Вид. ПАЛИВОДА. В., 2006. – 260 с.
6. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: учебное пособие для вузов / Клейберг Ю. А. – М.: ТЦ Сфера, 2003. – 160 с.
7. Ковалевська Ю. М. Виявлення ранніх форм девіантної поведінки: навчальний посібник для практичних психологів / Ю. М. Ковалевська. – Х.: Друкарня ХВУ, 1998. – 39 с.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
9. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навчальний посібник / Н. Ю. Максимова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 308 с.
10. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения: учебное пособие / В. Д. Менделевич. – СПб.: Речь, 2005. – 445 с.
11. Мороз Л. І. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх: навч. посіб. / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Н. М. Прокопенко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 220 с.
12. Мороз Л. І. Основи професійно-психологічного тренінгу: у запитаннях та відповідях: навч. посібник / Мороз Л. І. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2004. – 130 с.
13. Мороз Л. І. Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ: монографія / Мороз Л. І. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 228 с.
14. Психологічні тренінги в школі: 2-ге вид., виправлене / упоряд. Т. Шаповал. – К.: Шкільний світ, 2010. – 128 с.

Дубинчук Н.В., Шулдык А.В.

Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОТИВАЦИИ ПРОТИВОПРАВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

Определена сущность и психологическое содержание противоправного поведения в подростковом возрасте. Исследовано ряд факторов, приводящих к формированию мотивационной сферы преступника. Проведен анализ и интерпретация результатов исследования психологических детерминант делинквентного поведения. Разработаны предложения по использованию тренинговых технологий профилактики делинквентного поведения.

Ключевые слова: подростковый возраст, делинквентное поведение, мотивация, психологический портрет, тренинг.

Dubinchuk N.V., Shuldyk A.V.

Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF MOTIVATION ILLEGAL TEENAGERS BEHAVIOR

Summary

The essence and psychological meaning of illegal behavior in teen age have been defined. A number of factors that lead to the formation of motivational sphere of criminal have been researched. The analysis and interpretation of researches results of psychological determinants of delinquent behavior have been conducted. The proposals on the use of training technologies of prevention of delinquent behavior have been worked out.

Keywords: teenage, delinquent behavior, motivation, psychological portrait, training.

УДК 371.035.9

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У СПРИЙНЯТТІ ПСИХОЛОГА СТУДЕНТКАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Завгородня Н.І., Старовойт Т.П.

Національний аерокосмічний університет імені М.С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

У статті наведено результати дослідження гендерних стереотипів у сприйнятті психолога серед дівчат, які навчаються на спеціальності «Психологія». Виявлено гендерні стереотипи у сприйнятті видатних психологів. Визначено роль гендерних стереотипів у процесі вибору фахівця для отримання психологічної допомоги. Описано особливості уявлення про жінку та чоловіка-психолога. Запропоновано педагогічні заходи подолання гендерних стереотипів у сприйнятті психолога серед студенток-психологів.

Ключові слова: гендерні стереотипи, образ психолога, студентки-психологи.

Постановка проблеми. Дослідження, присвячені різним аспектам стереотипного сприйняття та стереотипної поведінки, а також пов'язаних з цим особливостей міжособистісної взаємодії, для України є актуальними з багатьох причин. Відомо, що стереотип, як феномен сприйняття та реагування, відбивається на усіх рівнях соціальних взаємодій, природних і культурних зв'язках, при безпосередніх контактах та актах будь-якої психічної та фізичної діяльності. Стереотипи по відношенню до різних груп, в тому числі гендерних, ведуть до упередженого сприйняття індивідуумів. Існуючі образи обумовлюють формування критеріїв, за якими людина оцінює себе та інших. Не дивлячись на те, що

значна кількість сучасних соціальних стандартів, норм та цінностей стають більш гнучкими, суспільству притаманно відтворювати стереотипи минулого. Особливе місце серед стереотипів займають стереотипи гендерні.

Аналіз останніх досліджень за темою. Трактуювання гендеру, як провідного чинника формування соціальної ієрархії, ґрунтується на сталому уявленні про «відображення» природної асиметрії в біологічних і, як наслідок, соціальних характеристиках статі, що, зокрема, дискутується в роботах багатьох філософів та психологів – Р. Айслер, С. де Бовуар, О. Вейнингера, З. Фройда, І. С. Кона. У той же час, мова не йде про системне вивчення гендерних стереотипів як

системи соціальної репрезентації. Їх функціонування розглянуто в обмежених рамках моделей світогляду та загальних філософських концепцій. На думку сучасних науковців, гендерні стереотипи – суспільні стандартизовані уявлення (ідеали), в основі яких лежить досвід попередніх поколінь, які набувають значення вказівки (норми), найбільш повно втілюють моделі (ролі) поведінки чоловіка/жінки в суспільстві (їхнє місце, функції та соціальні завдання), а також набір особистісних характеристик (соматичні та психічні властивості), обумовлених «статтю» [1, с. 103].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Переважна більшість студентів психологічних спеціальностей сьогодні – це дівчата. І досягнення ними позитивної професійної ідентичності ускладнюється в умовах, коли жінка-психолог сприймається негативно, або існує надмірна стереотипність в уявленні про жінку-психолога та ті сфери практичної діяльності, в яких вона може себе реалізувати. Таким чином виникає потреба у визначенні гендерних стереотипів у сприйнятті психолога серед дівчат-психологів та розробка педагогічних засобів щодо їх подолання.

Формулювання цілей статті. Головною метою роботи є визначення гендерних стереотипів у сприйнятті психолога студентками-психологами та розроблення на цій основі педагогічних заходів щодо їх подолання.

У дослідницьку вибірку увійшли студентки-психологи другого-четвертого курсів гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ». Загальний об'єм вибірки склав 35 осіб.

Методи дослідження: 1) інтерв'ю; 2) метод особистісного диференціалу для вивчення уявлення про жінку- та чоловіка-психолога [2].

Математико-статистична обробка отриманих даних здійснювалась за допомогою параметричного критерію пошуку відмінностей – Т-критерієм Стьюдента та критерієм Фішера. Комп'ютерна обробка результатів проводилась у програмі SPSS 17.0.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі дослідження дівчатам було запропоновано перерахувати психологів, яких вони вважають видатними. У результаті 100 відсотків студенток назвали прізвища чоловіків-психологів. І лише 67 відсотків із них згадали жінок-психологів.

Серед чоловіків найвидатнішим психологом дівчата вважають Зигмунда Фрейда, оскільки його прізвище написали 81% респонденток. Серед жінок найбільш відомою стала Карен Хорні, яку назвали 25% досліджуваних.

Окрім цього проаналізовано співвідношення між жіночими та чоловічими прізвищами при відповіді на дане запитання. Результати наведено на рисунку 1.

Частота згадування жіночих прізвищ при відповіді на це питання склала 16%, а чоловічих – 84%. Таким чином, в уявленні переважної більшості студенток образ видатного психолога асоціюється з представником чоловічої статі.

На наступному етапі дослідження у дівчат було запитано, до представника якої статі вони звернулись би за психологічною допомогою при нагальній потребі (див. рис. 2).

Рис. 1. Співвідношення чоловічих та жіночих прізвищ у відповіді на питання, кого можна вважати видатними психологами

Переважна більшість респонденток, а саме 64 відсотків відповіли, що стать у даному випадку не має значення. На їх думку, більш вагому роль відіграє професіоналізм фахівця та відгуки про його роботу.

У 36 відсотків дівчат стать впливає на вибір психолога. До чоловіка-психолога при нагальній потребі звернулись би 24 відсотків досліджуваних. Серед причин, які пояснюють такий вибір, дівчата називають більш високу компетентність чоловіків, їхню меншу емоційність, здатність впоратися зі своїми почуттями і керуватися «холодним розумом». А от 12% відсотків дівчат при нагальній потребі віддали б перевагу жінці-психологу, аргументуючи тим, що жінки є більш емпатійними та здатними надати підтримку.

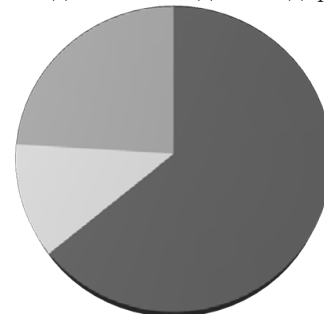

Рис. 2. Значення статі при виборі, до кого звернутися за психологічною допомогою при нагальній потребі

Отже у 36 відсотків опитаних дівчат при виборі психолога «спрацьовують» гендерні стереотипи, згідно до яких чоловіки є більш раціональними та логічними, а жінки – емоційними. Однак фахівець психолог, незалежно від статі, для ефективного надання психологічної допомоги, має бути спроможним виконувати як стереотипно чоловічі, так і жіночі дії та функції. Це, насамперед, стосується емпатії, яка є професійно важливою якістю психолога. Таким чином, професійна діяльність «вимагає» інтеграції маскулінних та фемінінних якостей особистості.

Визначено, які психотерапевтичні підходи, на погляд дівчат, більш характерні для жінки та чоловіка-психолога/психотерапевта. Результати наведені на рисунку 3.

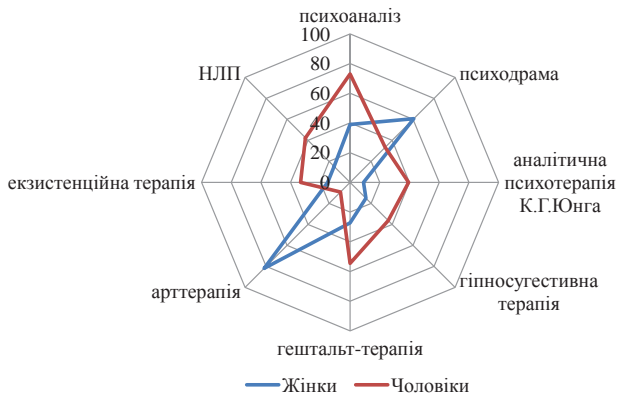

Рис. 3. Уявлення дівчат про психотерапевтичні підходи, які більш характерні для жінки та чоловіка-психолога/психотерапевта

Майбутні психологи вважають, що чоловікам, на відміну від жінок, більш притаманно займатися психоаналізом ($\phi=2,8$ при $p \leq 0,01$), аналітичною психотерапією К.Г. Юнга ($\phi=3,02$ при $p \leq 0,01$), гіпноугестивною терапією ($\phi=2,01$ при $p \leq 0,05$), гештальт-терапією ($\phi=2,28$ при $p \leq 0,01$), екзистенційною терапією ($\phi=1,75$ при $p \leq 0,05$) та НЛП ($\phi=2,51$ при $p \leq 0,01$). А жінкам – арттерапією ($\phi=6,69$ при $p \leq 0,01$) та психодрамою ($\phi=2,24$ при $p \leq 0,01$). Таким чином, на думку дівчат, простір для професійної реалізації чоловіка-психолога, є значно ширшим, ніж у жінки.

Визначено відмінності в уявленні про жінку та чоловіка-психолога у дівчат (див. рис. 3. та табл. 1).

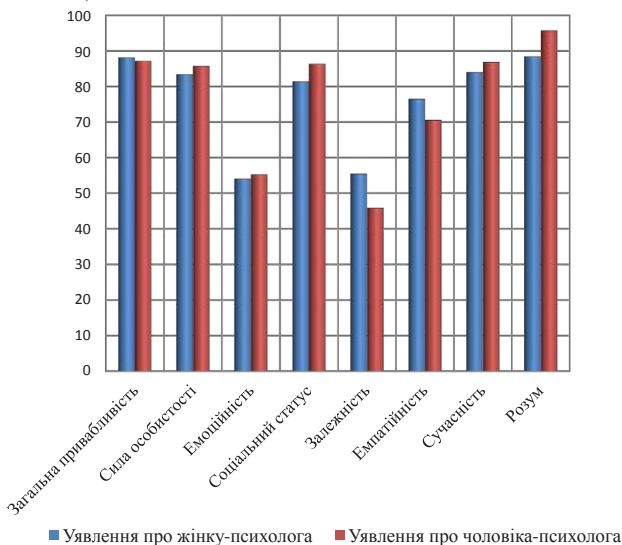

Рис. 4. Уявлення про жінку та чоловіка-психолога

Аналіз даних, наведених на рис. 3. свідчить, що в уявленні дівчат, як жінка, так і чоловік-психолог характеризується високою загальною привабливістю, силою особистості, соціальним статусом та розумом.

При цьому чоловіка-психолога дівчата вважають більш «статусним» (на рівні тенденції до значущих відмінностей), незалежним та розумним. А жінку-психолога оцінюють як більш емпатійну. Тобто в уявленні дівчат чоловік-психолог має вищий соціальний статус, широкі інтереси та гарно заробляє, більш сподівається на власні сили; незалежний у своїй точці зору

та більш розумний. Жінка-психолог видається дівчатам більш доброзичливою, уважною до потреб інших, співчутливою та коректною.

Отримані результати свідчать про досить традиційні погляди на досліджувані образи чоловіків та жінок-психологів.

Таблиця 1

Відмінності в уявленні про чоловіка та жінку-психолога

Чинник, що порівнюється	Середні значення		Значення t-критерію Стьюдента	Рівень значущості
	Жінка	Чоловік		
Соціальний статус	81	86	1,580	0,1
Залежність	56	46	2,220	0,025
Емпатійність	77	70	1,840	0,07
Розум	88	96	2,010	0,04

Таким чином, спостерігається певна асиметрія у сприйнятті жінки та чоловіка-психолога. Навіть попри декларування, що стать не є визначальним чинником при виборі психолога, чоловік-психолог сприймається як більш розумний. І має у свідомості дівчат більш високий соціальний статус, незалежність та розум.

Система вищої психологічної освіти спирається на принцип мультимодальності та еkleктичності вивчення будь-якого феномену, в тому числі міжстатевих відносин, особливо беручи до уваги переосмислення методологічних підходів до організації навчального процесу та виховного супроводу сучасного студентства.

Серед смислотворчих педагогічних стратегій по відношенню до питань гендеру у освітньому процесі виокремлюють: гендерно-нейтральні підходи (ігнорування значення гендеру та впливу відповідних стереотипів); анти-сексистські підходи (активна позиція в урахуванні нестандартного і нетрадиційного стилю поведінки для чоловіків і жінок); non-сексистські підходи (ігнорування стереотипів).

Елементи гендерної освіти стають все більш необхідною складовою сучасного наукового знання в системі підготовки майбутніх психологів та спеціалістів, чия діяльність пов'язана із безпосередньою взаємодією із людьми, що потребують психологічної підтримки (волонтери, соціальні працівники тощо). У той же час, існуючі програми підготовки фахівців указаного напрямку діяльності не завжди містять інформацію, спрямовану на формування гендерно осмисленого підходу до майбутньої фахової діяльності, з дотриманням та практичним втіленням принципу рівних прав та можливостей особистості незалежно від статі.

Таким чином, обґрунтованими є розробка та втілення низки освітніх заходів, направлених на переорієнтацію традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості в залежності від статі, осмислення і створення умов для максимальної самореалізації та розкриття здібностей представників обох статей в процесі здійснення діяльності психолога.

На нашу думку, кінцевою метою впровадження елементів гендерної освіти в систему викладання психологічних дисциплін має бути практична імплікація моделі партнерської взаємодії в системі «психолог-клієнт», «психолог-психолог», у

якій дві взаємодіючі сторони виступають як рівноправні суб'єкти, які мають однакову цінність і значимість один для одного в незалежності від гендерної приналежності.

Для успішної реалізації вказаної мети розроблені наступні смислотворчі напрями роботи зі студентами:

- включення у програму викладання інформаційного блоку, спрямованого на роз'яснення безсумнівних та значущих змін культурних і соціальних стереотипів маскулітності та фемінності, ослаблення поляризації жіночої та чоловічої соціальних ролей в суспільстві, що, в свою чергу, обумовлює необхідність коригування позицій представників обох статей в питаннях соціальної взаємодії;

- визначення об'єктивних та суттєвих відмінностей в поведінці і особистісних якостях психологів-чоловіків і жінок, формування уявлення про важливість використання гендерного підходу, заснованого на цих відмінностях з метою розвитку гендерної культури суб'єктів процесу надання психологічних послуг;

- розробка та проведення заходів моніторингу гендерної компетентності студентів на різних етапах навчального процесу з подальшим локальним корегуванням змісту окремих тем;

- враховуючи неадекватну репрезентацію образів чоловіків і жінок, проведення модернізації навчальних матеріалів;

- проведення тренінгових практично орієнтованих занять (з використанням активних методів навчання – дискусії, рольові ігри, прийоми арт-терапії), спрямованих на аналіз та подолання як особистих гендерних стереотипів, так і стереотипних уявлень в області професійної діяльності. Робота проводиться як в групі в цілому, так і в малих групах, в парах та індивідуально.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У результаті дослідження можна зробити висновки, що сприйняття представника своєї майбутньої професії у дівчат насичено гендерними стереотипами. У свідомості більшості студенток з образом видатного психолога асоціюється представник чоловічої статі. У 36 відсотків дівчат стать може вплинути на вибір психолога для отримання психологічної допомоги. У цілому, чоловік-психолог сприймається як людина з більш високим соціальним статусом, незалежністю та розумом. А жінка-психолог оцінюється як більш емпатійна. Окрім цього, на думку дівчат, чоловік може себе реалізувати у ширшому колі психотерапевтичних підходів, у той час як жінки вбачають радше в ролі представниць арт-терапії та психодрами. У систему викладання психологічних дисциплін впроваджено елементи гендерної освіти.

Перспективною подальших досліджень є моніторинг впровадження елементів гендерної освіти.

Список літератури:

1. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді: монографія / Тетяна Олексіївна Дороніна; НАПН, Інститут вищої освіти, КДПУ, МОНМС України. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 331 с.
2. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – СПб.: Питер, 2003. – 479 с.

Завгородняя Н.И., Старовойт Т.П.

Национальный аэрокосмический университет имени М.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В ВОСПРИЯТИИ ПСИХОЛОГА СТУДЕНТКАМИ-ПСИХОЛОГАМИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация

В статье приведены результаты исследования гендерных стереотипов в восприятии психолога среди девушек, которые учатся на специальности «Психология». Выявлено гендерные стереотипы в восприятии выдающихся психологов. Определена роль гендерных стереотипов в процессе выбора специалиста для получения психологической помощи. Описаны особенности представления о женщине и мужчине-психологе. Предложено педагогические способы преодоления гендерных стереотипов в восприятии психолога среди студенток-психологов.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, образ психолога, студентки-психологи.

Zavgorodnia N.I., Starovoyt T.P.

National Aerospace University named after N.Ye. Zhukovskiy
«Kharkiv Aviation Institute»

GENDER STEREOTYPES IN PSYCHOLOGIST PERCEPTION BY FEMALE PSYCHOLOGY STUDENTS AND PEDAGOGICAL METHODS OF OVERCOMING THEM

Summary

The article contains the research results of psychologist perception gender stereotypes among girls who have a major in Psychology. We have identified stereotypes in perception of outstanding psychologists. We have also determined the role of gender stereotypes in the process of specialist selection to receive psychological support. The article describes the special features of female and male psychologists perception. We have suggested pedagogical methods to overcome gender stereotypes in psychologist perception among female psychology students.

Keywords: gender stereotypes, psychologist image, female psychology students.

УДК 159.955.4

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МЕТАПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДИТЯЧОМУ ВІЦІ

Захарчук Т.М.

Національний університет «Острозька академія»

У статті здійснюється аналіз концепцій та методологічних підходів щодо вивчення мета пізнавальних процесів у дитячому віці. Наводяться погляди таких авторів як Н. Лурія, М. Дональдс, М.А. Холодна, А. Браун, Ж. Піаже. Розглядаються особливості розвитку мисленнєвих операцій в рамках метакогнітивізму, ґрунтуючись на поглядах Дж. Флейвелла, Р. Стенберга, Д. Міллер

Ключові слова: модель психічного, ментальні уявлення, мета когнітивні знання, рефлексивне мислення, метакогнітивні здібності, мисленнєві операції, мета пізнання.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день проблема розвитку мета пізнавальних або ж як їх ще називають мета когнітивних процесів стала досить актуальною в контексті розвитку не лише когнітивної але і психологічної науки загалом. Метапізнання визначається, як знання про функціонування власних когнітивних процесів, або в більш простому визначенні «мислення про пізнання». Воно може приймати різні форми, включаючи знання про те як та коли використовувати конкретні стратегії та дії для вирішення певних задач. В педагогічній та віковій психології активна увага приділяється інтелектуальному розвитку дітей. Все частіше науковці вивчають питання розвитку мета когнітивних процесів. Метапізнання розглядається як одна з умов успішної пізнавальної діяльності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Основою розвитку напрямку метапізнання послужили ранні роботи Жана Піаже та знайшли своє відображення в подальших роботах Джона Флейвелла, якого вважають піонером в області досліджень метапроцесів. У своїй публікації «Психологія розвитку Жана Піаже» Дж. Флейвел розвиває ідеї Піаже, розглядаючи мета пізнання як основу життєвої мудрості. Саме Ж. Піаже належить періодизація розвитку метапізнавальних феноменів, зокрема рефлексії, та опис феноменології усвідомлення дитиною своїх пізнавальних процесів в ранньому віці [2]. Метапізнавальні процеси

здебільшого в психологічній літературі визначаються в контексті інтелектуального розвитку особистості. Такі вчені як А. Браун, Дж. Вілсон, А.В. Карпов, М.А. Холодна, дають чіткі визначення структурним особливостям та проявам метапсихічних процесів в онтогенезі. Однією з новітніх концепцій метапізнавальних процесів є концепція Т.Е. Чернокової. Під метапізнанням вона розуміє сукупність знань суб'єкта стосовно пізнавальної діяльності взагалі й особливостей пізнання, а також щодо психічних процесів, які забезпечують саморегуляцію пізнавальної діяльності. Науковець включає у структуру метапізнання наступні компоненти: цілепокладання, програмування дій, контроль дій.

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема дослідження метапроцесів надзвичайно актуальна у зв'язку з недостатнім рівнем узагальнення та розробкою методів діагностики метакогнітивної компетентності особистості. Аналіз теоретико-методологічних підходів щодо вивчення мета процесів у дитячому віці дає можливість подальшу розробку системно-структурного змісту компонентів метапізнання як успішної умови оволодіння знаннями та інтелектуального розвитку дітей в ранньому віці.

Основна мета статті є теоретичний аналіз поглядів та концепцій щодо особливостей розвитку мета пізнавальних процесів у дитячому віці.

Виклад основного матеріалу. В психології виділяють декілька напрямків в дослідженні розвитку метакогнітивних процесів. Саме про них йтиметься у даній статті. Отож розпочнемо з так званого «генетичного» напрямку в рамках якого метакогнітивні процеси а тому числі і метакогнітивні здібності розглядаються як фактор загальної обдарованості особистості. Вони можуть спонтанно проявлятися навіть у 4-6 віці визначаючи динаміку і регуляцію мисленневих процесів в наслідок чого формується так звана «метакогнітивна включеність», яка дозволяє здійснювати мисленнєву діяльність одночасно у двох планах – в плані дій і в плані їх оцінки та регуляції. Обдаровані діти, в рамках генетичного підходу вивчення метакогнітивних процесів, без спеціального навчання варіативно використовують значний арсенал метакогнітивних стратегій. Ось тут хочеться відмітити роботи російської дослідниці М.А. Холодної. М.А. Холодна акцентує знання на власне інтелектуальних здібностях. Метакогнітивна обізнаність – це рівень та тип інтроспективних уявлень людини про свої індивідуальні інтелектуальні ресурси [5].

Метакогнітивно обдаровані діти є більш соціально адаптованими в порівнянні з їх «звичайними» однолітками. Представниками даного напрямку є М. Дональдс та Р. Стенберг [10]. Таким чином, автори розглядають метакогнітивну обдарованість як стійкий комплекс когнітивних і особистісних характеристик, які до певного віку формуються в стійку резистентну до формуючих впливів систему. Подібного роду дослідження формування «Рефлексивного простору» у дітей дошкільного віку поводитись Н.І. Лурія, в рамках методології мисленнєво-діяльного підходу [1]. На основі експериментальних даних була побудована вікова схема розвитку рефлексивних процесів в дошкільному віці. Автор звертає увагу на необхідність проходження кожного етапу розвитку рефлексії і включення результатів кожного більш простого рівня розвитку в наступний більш складний. При цьому, як зазначає сам автор, не всі діти можуть «повноцінно і розгорнуто» пройти кожний етап. На першому етапі формується своєрідний «розумовий простір» для майбутнього рефлексивного (метакогнітивного) знання, присутній початок розуміння конфліктності проблемної ситуації але саме рефлексивне знання ще відсутнє. На наступному етапі дитина вже здатна виділяти реальність, в якій обговорюється той чи інший об'єкт і комунікативний простір, в якому ведеться роздум про об'єкт, причому в рамках даного роздуму виділяються і втримуються у свідомості дві точки зору – самої дитини та дорослого. В цей період велику роль відіграє те, як буде свої висловлювання дорослий, спілкуючись з дитиною, чи присутні в його звертанні до дитини рефлексивні висловлювання. Таким чином метакогнітивно розвинені батьки не лише «передають у спадок» дитині задатки регулятивних функцій, але і актуалізують ці задатки через природний для дитини спосіб «рефлексивної комунікації». На заключному етапі, який в середньому закінчується до шести-семирічного віку формується власне рефлексивне знання як стійке мисленнєве утворення. Представники напрямку впливу середовища в якому перебуває

дитина, доводять пріоритет обумовленості метакогнітивних навичок своєчасними формуючими впливами на дитину. Таким чином виходить, що представники даного напрямку повністю погоджуються з представниками генетичного підходу про те, що сензитивним періодом для ціле направлено розвитку метакогнітивних процесів є вік 4-6 років, так званий підготовчий період, формування особистісної рефлексії. Розвиток метакогнітивних функцій відбувається в спільній діяльності дитини і дорослого, основна мета якої є навчити дитину варіативно використовувати різні стратегії отримання знань і самоконтролю інтелектуальної діяльності. При такій дихотомії поглядів на детермінацію мета пізнання існує три основних, але вже більш конкретних напрямків, дослідження мета пізнання в дитячому віці.

Одне із найперших направлень висвітлено в роботах послідовників Ж. Піаже [2]. Саме Ж. Піаже належить періодизація розвитку мета пізнавальних феноменів, в тому числі рефлексії і описання феноменології усвідомлення дитиною своїх пізнавальних процесів в різному віці. В експериментальних дослідженнях в рамках цього напрямку отримано багато даних про сприйняття і розрізненні дітьми різного віку своїх думок, фантазій і намірів. Дж. Флейвелл, як один із засновників метакогнітивізму, провівши дослідження метапізнання з дітьми різного віку, відмічав, що сучасні діти набагато менше егоцентричні в своїх судженнях, ніж про це писав Ж. Піаже, і на багато раніше здатні відслідковувати і контролювати свою розумову діяльність [4].

Отже, слід відмітити «власне метакогнітивний» напрямок, який сформувався в кінці 1980-х рр. Його засновниками вважаються Дж. Флейвелл, А. Браун, Д. Міллер і ін. [11-15, 6-8]. Основним завданням представників даного напрямку є дослідження становлення окремих метакогнітивних процесів – метапам'яті, мета мислення, самоусвідомлення у дітей старшого дошкільного віку і підлітків. Зокрема дослідження Дж. Флейвелла показали, що в старшому дошкільному віці, діти розуміють роль сприйняття в пізнанні, простежують зв'язок сприйняття із зором, його залежність від просторової позиції, усвідомлюють роль уваги в поведінці і деякі її якості, наприклад обмежений об'єм. Також було встановлено, що діти демонструють елементарні знання з приводу мислення, розуміють, що думки про щось – це внутрішня діяльність людини, покликана описувати чи уявляти реальний або ж уявний об'єкт, але не усвідомлюють таку суттєву якість знання як активність. Уявлення суб'єкта про пізнавальну діяльність позначаються в сучасній психології поняттям «метакогнітивні знання». Дж. Флейвелл класифікує такі знання на три типи: «персональні знання» про природу людських когнітивних процесів; «завданні знання», які відносяться до вимог різних завдань; «стратегічні знання» про тип стратегій які можуть бути найбільш корисні. М.Р. Ключе широко визначає специфіку метакогнітивних знань: на пізнавальному рівні представленні знання відповідаючи тому що людина знає відносно будь якої галузі дійсності (наприклад знання, про математику, соціальних взаємодіях), а метакогнітивний рівень включає дані, які відносяться до самого вирішення проблеми. В результаті досліджень

П. Міллера було виявлено, що по-перше діти п'яти років усвідомлюють ефекти факторів які впливають на пізнання; по-друге найбільш інтенсивний ріст метакогнітивних знань відбувається на межі дошкільного та шкільного віку, а по-третє усвідомлення впливу змісту завдання на успішність його вирішення настає пізніше ніж розуміння впливу особистісних змінних (цікавості, відволікання) і стратегічних змінних (винахідливість сприйняття його систематичність). Дослідники відзначають, що навіть в старшому дошкільному віці ці знання далекі від формальних наукових теорій, являють собою звичайні роздуми – базові, звичні, апріорні знання. Розвиток метакогнітивних знань відбувається з накопиченням досвіду, розширенням соціальних відносин, розвитком функції контролю мови.

Також слід згадати про так звану імпліцитну теорію розвитку свідомості. Представниками його є Джонсон, Уеллмен, Пернер. Даний напрямок інтенсивно розвивається на даний час, починаючи з кінця 1980-х рр. в рамках даного напрямку вийшло вже більше восьми сотень публікацій. Основний об'єм досліджень представники даного напрямку проводять з дітьми 4-6 років. Обумовлено це тим, що в даному віці в перше проявляються метакогнітивні функції: діти починають «проговорювати» засоби та стратегії вирішення проблемних ситуацій, аналізувати особливості спілкування в спільній діяльності з різними дорослими та однолітками. Дослідження генезису «теорії свідомості» у дітей, з точки зору метакогнітивістів, – ключ до розуміння механізмів формування комплексних, метакогнітивних за своєю природою феноменів (таких, як наприклад, імпліцитна теорія особистості, когнітивна підструктура самосвідомості і т.п.) Основною метою даних досліджень є те, як саме діти розуміють «ментальний світ», а особливо зміни які пов'язані з віком, причому розуміння не лише власного світу але і інших людей.

Особливо слід відмітити оригінальні методи дослідження так званої Женевської школи і їх модифікації. Одним із таких методів є метод вивчення особливостей розуміння та інтерпретації дітьми різного віку так званих ментальних наголосів: «знати», «розуміти», «обдумувати», «забувати» і т.п. Під час дослідження експериментатор отримує інформацію про метапізнавальні стратегії дитини, його уявлення про структуру свідомості власне у себе та інших людей. Представники даного методу У. Шнайдер та М. Пріссі [16], вважають, що 4-6 років дитина здатна сприймати та інтерпретувати бажання, наміри, емоції, увагу зі сторони однолітків та дорослих, сприймати іронію, розуміти прості гумористичні фрази та іншомовні вислови [17]. Разом з тим, розрізняють дві окремих ліній розвитку розуміння про ментальний світ у дітей та підлітків, а саме набуття метакогнітивних та метастратегічних знань. Метакогнітивні знання відображають структурні особливості організації психіки, так як вони сприймаються дитиною. А метастратегічні знання відображають, в свою чергу, функціональні закономірності, розумової діяльності, а саме те, як людина пізнає зовнішню та внутрішню реальність, як це можна зробити найбільш ефективно і які зміни відбуваються при цьому в ментальному

просторі. В індивідуальному просторі ці два типи знання формуються гетерохронно: сенситивним періодом для засвоєння метакогнітивних знань вважається період з 4-6 років, метастратегічні знання – підлітковий період. Результати дослідження дітей 10-13 років показали, що діти з високими інтелектуальними здібностями мають однаково високі результати в математиці та вербальних тестах. Крім того було встановлено, що інтелектуально здібні діти спонтанно використовують всі три види процесів а саме процеси селективного комбінування, кодування та порівняння. Для переструктурування ментальної репрезентації задачі, та їх успіх не залежить від інструкції чи підказок. Звичайні діти, навпаки, успішно користуються підказками і покращують свої тестові показники [9]. Для перевірки даного явища була створена спеціальна навчальна програма. 14-годинна програма, включала в себе індивідуальні та групові рішення задач з відслідковуванням і обробкою кожного із процесу – селективного комбінування, кодування, порівняння. Навчання здійснювалось однаково як для обдарованих дітей так і звичайних дітей з подальшим тестуванням. Тести включали математичні та вербальні завдання та задачі які потребували дедуктивних методів вирішення. Звичайні діти показали значні покращення результатів в тих завданнях, вирішення яких здійснювалось за допомогою механізму інсайту; обдаровані діти не продемонстрували будь-якої зміни результатів. Що стосується завдань дедуктивного характеру, результати в обох групах залишились однакові [9]. В цілому навіть після навчальної програми обдаровані діти все одно показали кращі результати в порівнянні зі звичайними дітьми при вирішенні задач які вимагали застосування процесів селективного кодування, порівняння і комбінування. Більше того обдаровані діти, використовували ці стратегії спонтанно, а звичайним дітям необхідна була підказка або ж спеціалізоване навчання. Зокрема багато досліджень з проблеми формування у дітей ментальних уявлень розроблялась під керівництвом Е.А. Сергієнко. Автор визначає модель психічного як «усвідомлення того, що кожна людина має своє власне бачення світу і що він може відрізнитись від іншого, має власні наміри, переконання, думки, почуття...» [3]. Становлення моделі у дітей автори розглядають як поступовий перехід від узагальнених репрезентацій психічного до диференційованої системи ментальних репрезентацій. Е.А. Сергієнко виділила два рівня розвитку моделі психічного: перший рівень – рівень агента, характерний для дітей 3- років (модель носить ситуативно-залежний характер), і другий рівень – рівень наївного суб'єкта, характерний для дітей 5-6 років (власна модель психічного відокремлена від моделі психічно іншої, модель стає ситуативно-незалежною) Цей перехід відбувається в 6-7 років і дозволяє дитині розуміти власну внутрішню організацію і психічний світ інших людей. Становлення ментальних уявлень пов'язується авторами з процесом засвоєння соціальних норм і правил поведінки, «здатності до самоініціації» [3].

Висновки. Отже, на сьогоднішній день в психологічній літературі існує декілька теоретичних концепцій щодо особливостей розвитку та прояву

метапсихічних процесів у дитячому віці. Зокрема вони впливають із базових положень метакогнітивізму, в яких детально описується кожен окремий метапроцес, його структура та форма прояву у кожному віковому періоді. Проблема вивчення закономірностей формування метакогнітивних

знань, саморегуляції, управління дітьми власною поведінкою, дає можливість розкрити вплив оточення, спадкового фактору на розвиток потенційних можливостей дитини в тому числі і інтелекту і визначити оптимальні умови для повноцінного розвитку в умовах масої школи.

Список літератури:

1. Лурия Н.И. Психологические особенности развития рефлексивного знания в дошкольном и младшем школьном возрасте. Дис. ... канд. психол. наук. – М., 1997. – 170 с.
2. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М.: Просвещение, 1969. – 660 с.
3. Сергиенко Е.А., Лебедева Е.И., Прусакова О.А. Модель психического в онтогенезе человека: монография – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 415 с.
4. Флейвелл Дж. Генетическая психология Ж. Пиаже. – М.: Просвещение, 1967. – 623 с.
5. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – М.: Издательство «Барс», 1997. – 392 с.
6. Brown A.L., Campione J.C. The problem of access // Intelligence and learning. NATO conference. July 16-20, 1979. – P. 515-529.
7. Brown A.L., Campione J.C. Communities of learning and thinking, or a context by any other name. In D. Kuhn (Ed.), *Developmental Perspectives on Teaching and Learning Thinking Skills*. Basel: Karger, 1990.
8. Brown A.L., Bransford J.D., Ferrara R.A., Campione J.C. Learning, remembering, and understanding. In J.H. Flavell and Markman E.M. (Eds.), *Handbook of Child Psychology Vol. 3: Cognitive Development*. Fourth edition. New York: Wiley, 1983.
9. Davidson E., Deuser D. & Sternberg R. The role of metacognition in problem solving. In Metcalfe & Shimamura (eds) *Metacognition* Cambridge: MIT press, 1994, pp. 207-226.
10. Donaldson M. *Children's Minds*. – N.Y., 1988. – P. 162.
11. Flavell J.H. Cognitive monitoring // children's oral communication skills. Academic Press. 1981. – P. 35-60.
12. Flavell J.H. Metacognitive aspects of problem solving // The nature of intelligence. – N. Y., 1976. – P. 231-235.
13. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: a new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 1979.
14. Flavell J.H. Speculations about the nature and development of metacognition. In F.E. Weinert and R.H. Kluwe (Eds.), *Metacognition, Motivation, and Understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1987.
15. Flavell J.H., P.H. Miller, and S.A. Miller. *Cognitive Development*. Third edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall 1993.
16. Schneider W., Pressley M. *Memory Development between 2 and 20*. New York: Springer-Verlag, 1989.
17. Schneider W. & Weinert F.E. (Eds.). *Interactions among Aptitudes, Strategies, and Knowledge in Cognitive Performance*. – New York: Springer – Verlag, 1990.
18. Sternberg R.J. Inside intelligence. *American Scientist*, 74, 1986, pp. 137.

Захарчук Т.М.

Национальный университет «Острожская академия»

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕТАПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В ДЕТСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье осуществляется анализ концепций и методологических подходов относительно изучения метапознавательных процессов в детском возрасте. Приводятся взгляды таких авторов как Н. Лурия, М. Дональдс, М.А. Холодная, А. Браун, Ж. Пиаже. Рассматриваются особенности развития мыслительных операций в рамках метакогнитивизма, основываясь на взглядах Дж. Флейвелла, Р. Стенберга, Д. Миллера. **Ключевые слова:** модель психического, ментальные представления, метакогнитивные знания, рефлексивное мышление, метакогнитивные способности, мыслительные операции метапознание.

Zakharchuk T.M.

National University of Ostroh Academy

FEATURES OF THE DEVELOPMENT METAPSYCHOLOGY PROCESSES IN CHILDHOOD

Summary

This paper presents the analysis of the concepts and methodological approaches concerning the study of metapsychology processes in childhood. Expressed the views of such authors as N. Luria, M. Donald, M.A. Cold, A. Brown, G. Piaget. The peculiarities of the development of mental operations within metacognition, based on the views of John Flavell, G. Stenberg, D. Miller.

Keywords: mental model, mental representations, metacognitive knowledge, reflective thinking, metacognitive ability, cognitive operations, metacognition.

УДК 159.923:616.89-008.441.3

ЕТАПИ ОСОБИСТІСНО-ЕМОЦІЙНИХ ЗМІН НАРКОЗАЛЕЖНИХ ОСІБ В ПРОЦЕСІ ПСИХОТЕРАПІЇ

Литвинчук Л.М.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Стаття розкриває етапи особистісно-емоційних змін наркозалежних осіб в процесі психотерапії. Звертається увага на важливість врахування розладів при визначенні терапевтичної стратегії на етапах протирецидивної та підтримуючої терапії. У статті зазначається, що в останні роки значна увага приділяється діагностиці, опису структури і типології негативних психопатологічних розладів при наркотичній залежності. Наголошується, що наркозалежним особам притаманні типові невротичні стани і реакції, коли патологічний потяг заміщається невротичними захисними механізмами. Перехід від одного етапу особистісно-емоційних змін до наступного часто характеризується тим, що залежна особа починає застосовувати в цей період низку психологічних захистів.

Ключові слова: етап, реабілітація, агресія, емоційні зміни, психотерапія, психічний розлад, прозріння, розуміння.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності лікування осіб, залежних від наркотиків, потребує створення психокорекційних та реабілітаційних програм, основною метою яких повинна стати розробка стратегій формування нової особистості з адекватними формами реагування, соціально позитивними моделями поведінки. Однак побудова таких програм нашою країною є напруженою та методичного та методологічного характеру. Відносно невелика, не систематизована кількість наукових праць, часто суперечливих, не дає достатньої бази для створення ефективних психокорекційних програм.

Дослідження психологічних характеристик залежних від ПАР має важливе прогностичне значення. Істотну роль можуть грати структурно-динамічні особливості соціального і емоційного інтелекту залежної особистості. Такі особливості сприяють втечі від соціальної реальності, підвищеній агресивності, використанню неадекватних психологічних захистів. Важливим представляється питання подолання психічних чи психологічних проблем в процесі реабілітації. Дана стаття покликана розкрити етапи особистісно-емоційних змін, через які проходить особа в процесі психотерапії до моменту повного відновлення від тієї чи іншої психічної (психологічної) проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психодіагностичні, психокорекційні, психотерапевтичні методи, якими користуються спеціалісти, працюючи з наркозалежними, запозичені з інших галузей психології, психіатрії, психотерапії і часто не відповідають специфіці розладів, характерних саме для залежності. Це призводить до неефективності психотерапевтичних та психокорекційних втручань.

Психотерапевтичні та психосоціальні стратегії лікування залежностей в нашій країні тільки починають розвиватися, тому потребують ретельних досліджень, розробок. Особливої актуальності набуває визначення патопсихологічних симптомокомплексів, що виникають у різних психопатологічних станах і стадіях наркоманії; дослідження психологічних підструктур, які потребують психокорекційних впливів. Не менш важливим є визначення напрямів, етапів пси-

хокорекційної роботи, принципів побудови психокорекційних програм, створення ефективних програм психологічної корекції. Дослідження психологічних характеристик залежних від ПАР має важливе прогностичне значення [4].

Слід погодитися з Андреевою І.Н., Майерс Д., Ушаковим Д.В., з приводу того, що істотну роль можуть грати структурно-динамічні особливості соціального і емоційного інтелекту залежної особистості. Такі особливості, як зазначають Bates M.E., Hambrook D., Mazza M., Montañés Rada F., Suvanchot K.S., сприяють втечі від соціальної реальності, підвищеній агресивності, використанню неадекватних психологічних захистів. На важливості дослідження клініко-персональної структури особистісних станів хворого наркоманією наголошують Ю.А. Російський, Т.В. Пак, Ж.К. Мусабєкова.

На думку таких дослідників як Васильєва В.Н., Кривуліна Е.Н., Powis B. 1996, Wright S., Klee H., для резистентних течій наркоманії характерні такі прояви, як: схильність до підозрливості; недовірливість; неадекватне сприйняття світу; жорсткість, злостивість; ригідні установки до зовнішніх впливів; перенапруження психічних процесів; схильність до образ, замкнутість, відчуженість; виражена анозогнозія. Ступінь вираженості і швидкість динаміки наростання негативних розладів залежать від виду наркотичної речовини. У цьому сенсі особливо зловиясною, як зазначають Laube R, Krafft W; Schmidt D. є фенілпропаноламінова залежність. У пацієнтів, що проходять примусове лікування, за даними Brion M, Guettat L., Daigre C., Rodríguez-Cintas L., Tarifa N. в порівнянні з тими, хто проходить добровільне лікування відзначаються більш виражені як продуктивні, так і негативні психопатологічні розлади.

На думку О. В. Лаврентьева, вкрай важливим чинником є структура внутрішньої картини хвороби, яка формується у залежних від ПАР в процесі реабілітації. К. Г. Юнг виділяв кілька етапів особистісно-емоційних змін, через які проходить особа в процесі психотерапії до моменту повного відновлення від тієї чи іншої психічної (психологічної) проблеми.

Формулювання мети статті (постановка завдання). За даними численних досліджень, нар-

козалежним особам, що перебувають у стані ремісії, характерна наявність різноманітних психічних розладів пограничного і більш важкого рівнів. Дана стаття покликана розкрити етапи особистісно-емоційних змін, через які проходить особа в процесі психотерапії до моменту повного відновлення від тієї чи іншої психічної (психологічної) проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наркотичні речовини почали застосовувати в далекому минулому. Перше знайомство з наркотиками сталося на зорі розвитку людства після того як люди навчилися користуватися вогнем. Розпалюючи в печері багаття, первісні люди вдихали оксид вуглецю, що утворюється під час горіння. Одурманення відбувалося і від вдихання диму під час згорання різних рослин, серед яких могли бути мак, коноплі, тютюн. Треба вважати, що на самому початку неусвідомлене вживання наркотичних речовин носило племінний характер.

Досліджуючи симптоматику наркоманії у підлітків, С. П. Косарев відзначає наявність таких проявів як вторинна психопатизація, псевдоаутистичні реакції з відчуженням, апатією, замкнутістю та порушення у сфері мотивації, емоційного реагування, вольової регуляції, швидке соціальне зниження [3; 5].

У реабілітаційному процесі наркозалежних велика увага приділяється персонологічним типам. Зокрема, розглядаються такі персонологічні типи, як:

- 1) патологічна наркоманічна особистість;
- 2) дисоційована залежна особистість;
- 3) нормативна залежна особистість.

Вказується на те, що для успішної реабілітації необхідно визначити домінуючий тип особистості і відповідним чином вибудувати комунікацію [1].

На думку О. В. Лаврентьєва, вкрай важливим чинником є структура внутрішньої картини хвороби, яка формується у залежних від ПАР в процесі реабілітації. При цьому необхідно аналізувати такі складові, як:

- 1) структуру внутрішньої репрезентації феноменів хвороби/здоров'я;
- 2) рівні усвідомлення хвороби;
- 3) типи реакцій на хворобу [9].

К. Г. Юнг виділяв кілька етапів особистісно-емоційних змін, через які проходить особа в процесі психотерапії до моменту повного відновлення від тієї чи іншої психічної (психологічної) проблеми [10]:

- прозріння;
- розуміння;
- навчання;
- привласнення.

В процесі психотерапевтичного стаціонарного лікування залежна особа зазвичай проходить перші два етапи – «прозріння» та «розуміння». Як правило, це проявляється у визнанні пацієнтом наявності власної проблеми та необхідності підтримки тверезого способу життя. «Навчання» та «присвоєння» реалізуються по мірі подальшого відновлення пацієнта, через відвідування груп, опанування нових способів вирішення проблем.

Оскільки процес «прозріння» та «розуміння» часто є досить болючим для психіки особистості, в міру просування по реабілітаційній програмі

пацієнт проходить ряд фаз, пов'язаних з емоційними переживаннями.

Е. Kübler-Ross, Роджерс К., Фрейберг Д., Фопель К. вказують на те, що фази емоційного переживання мало чим відрізняються від стадій реагування будь-якої особи на те чи інше обмеження або втрату.

Фази (стадії) емоційної реакції пацієнта, що виникають у процесі реабілітації до повного усвідомлення ним необхідності відмови від споживання наркотиків:

- 1) заперечення;
- 2) агресія;
- 3) пошук компромісу;
- 4) депресія;

5) адаптація, тобто прийняття факту хвороби і готовність змінити своє життя.

Заперечення – самий перший механізм психологічного захисту, який застосовується при виникненні серйозних життєвих проблем або втрат. Заперечення найбільш характерне і для перших контактів залежної особи з тією реальністю, яка утворюється навколо неї по мірі прогресування захворювання.

Так, лікар, психолог, нарколог – перші люди, які прямо говорять пацієнту про ті проблеми, які у нього виникли в процесі зловживання наркотиками. Такі речі бувають вкрай неприємні, проте хвора особа починає захищати свою психіку від подібних хворобливих вторгнень.

Підкреслюється вплив на прогноз перебігу захворювання тривалості ремісії, вірогідність зривів таких ознак особистісної патології, як емоційно-нестійкий і нарцисичний [8; 7]. Заперечення у пацієнтів може виявлятися, через нерозуміння того, що говорять інші люди (фахівці); через появу сильної сонливості чи засипання під час вищезгаданих бесід; появою психосоматичних захворювань, які з'являються в початковий період психотерапевтичного лікування та невизнанням проблем, які виникли через зловживання ПАР, незважаючи на те, що вони очевидні і т. д. [13].

Низка авторів, таких як Ілюк Р.Д., Громико Д.І., Тархан А.У., Піменова Л.В., вважають, що наркозалежним особам типові невротичні стани і реакції, коли патологічний потяг заміщається невротичними захисними механізмами. Перехід від «заперечення» до агресії часто характеризується тим, що залежна особа починає застосовувати в цей період низку інших психологічних захистів, таких як:

– раціоналізація – цей різновид захисту проявляється в спробах довести, що будь які вчинки суб'єкта є єдино вірними, а тому – критиці не підлягають. Як правило, раціоналізацію використовують, щоб пояснити свої дії, наприклад, вживання наркотиків. Людина не визнає свою провинку не дивлячись на те, що наслідки цих дій не відповідають гарним словам, які вона виголошує.

– інтелектуалізація – залучення хворим для виправдання свого зловживання «наукових знань про користь наркотиків, часто без співвіднесення зі своєю системою споживання, застосування під час психотерапевтичної роботи «філософствування» з метою піти від відкритого обговорення своїх проблем, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин;

– ідентифікація (порівняння, ототожнення) – дана форма захисту протилежна проєкції. Під ідентифікацією розуміють неусвідомлений перенос суб'єктом на себе рис характеру та поведінки іншої людини, що є взірцем для неї. В даному випадку це є формальне порівняння споживання оточуючих людей із власним споживанням, з метою бути схожим на інших. Ідентифікація підвищує почуття власної значущості. Завдяки даному механізму захисту особа долає почуття самотності.

Сформована в процесі наркотизації система психологічних захистів спотворює об'єктивну інформацію про наркотики, при цьому критичність хворих на наркоманію до свого захворювання різко знижується при загостренні патологічного потягу до психоактивної речовини [13].

Якщо психологічний захист не приносить особі очікуваного результату, наступає наступний етап – *фаза агресії*. На думку Р. Д. Ілюк з співавторами, підвищена агресивність – майже неминуха і глибоко укорінена характеристика особистої реакції залежних від ПАР у стані ремісії, так як постійно існує загроза зриву [5].

Агресія у хворих залежністю проявляється найчастіше через пошук відповідальних за своє споживання серед оточуючих і звинувачення їх у цьому. Також до фази агресії можна віднести агресію, що спрямована на себе. Вона, як правило, проявляється в самозвинуваченні та самоприниженні. На етапах «заперечення» і агресії найбільш ефективно включення психотерапевтичних методик у реабілітаційну програму та доречна психотерапевтична робота, спрямована на подолання психологічних захистів та психотерапевтичне опрацювання опору реабілітації та агресії [11].

Пошук компромісу може бути одним із способів згладити неприємний емоційний стан, що виник в результаті розуміння пацієнтом реальної картини власної хвороби. На даному етапі залежна особа намагається знайти спосіб вирішення вищезгаданих проблем без припинення споживання наркотиків. З метою залишити за собою можливість споживати наркотики, пацієнт шукає варіанти контрольованого споживання і, як наслідок, починає виправдовувати різними способами своє небажання займатися лікуванням. Одним з варіантів пошуку компромісу є спроба залежного «домовитись» з психотерапевтом чи консультантом, тобто встановити з ним особливі відносини з метою ухилення від лікування [12].

Наступна *фаза депресії*. Фаза депресії найбільш складна для розуміння і діагностики, так як депресія часто «маскується» під інші захворювання або психічні прояви. Як правило, депресія при залежності особистості не має вираженого характеру і цілком може бути вирішена за допомогою психотерапевтичних заходів. Застосування на етапі «фази депресії» медикаментів, наприклад, з групи антидепресантів, навіть якщо вони не викликають перехресного звикання в період психотерапевтичного лікування може зіграти негативну роль, а саме не дати можливість пацієнту повноцінно завершити фазу, що пов'язана з переживанням відмови від вживання наркотиків. Зазвичай приховані форми, які може мати депресія, виникають на 3-4-му тижні ре-

абілітації або дещо пізніше. Найчастіше такими прихованими формами є: порушення сну; загострення хронічних захворювань; біль внутрішніх органів без підтвердження порушення їх роботи лабораторними методиками; часті головні болі, тривожність без особливих зовнішніх причин та підвищена турбота про інших людей, при відсутності уваги до себе і своєї реабілітації [12].

Одним із найбільш несприятливих психопатологічних феноменів, як зазначає Бітенський В.С., є синдром патологічного потягу, що має тенденцію до актуалізації, а також динаміка і можливість повноцінного блокування патологічного потягу шляхом форсованого розвитку властивостей психологічного здоров'я – стійкості [2].

У хворих з особистісними розладами суттєво частіше, ніж у наркозалежних без ознак особистісних розладів, відзначаються елементи безглуздої поведінки: сумнів; підозрілість; недовірливість; невмотивована необґрунтована відмова від підтримуючої терапії; безглузда опозиційність; агресія і аутоагресія [11].

А.Р. Кузнецов і В.В. Білокрил пропонують оцінювати потенціал особистісних розладів за такими параметрами:

- 1) ступінь вираженості афективної лабільності;
- 2) наявність імпульсивної поведінки;
- 3) рівні викривлення самооцінки.

Якщо з допомогою бригади фахівців досить добре опрацьовані фази «заперечення», агресії і пошуку компромісу, то проява фази депресії може бути, практично, нівельована або долатися пацієнтом без вираженого погіршення самопочуття. Найбільш поширеним в такій ситуації у пацієнта спостерігається поява невеликої емоційної втоми від лікувальних заходів [4].

Етап адаптації характеризується повним визнанням пацієнтом наявності хвороби, побудовою подальшого життя через практичний початок дій з реалізації власної програми відновлення.

За даними численних досліджень, наркозалежним особам, що перебувають у стані ремісії, характерна наявність різноманітних психічних розладів пограничного і більш важкого рівнів. Так, Л.А. Дубініна, Е.М. Крупицький вважають, що після завершення курсу стаціонарного лікування у пацієнтів наркологічного профілю, як правило, спостерігаються: відчуття хронічної емоційної незадоволеності; негативна оцінка рівня соціопсихологічного благополуччя. При цьому найбільш типовими параметрами погіршення є:

- 1) погіршення в емоційній сфері;
- 2) погіршення особистих відносин зі звичним оточенням;
- 3) зниження пізнавальних функцій;
- 4) зниження сексуальної активності;
- 5) зниження життєвої активності, енергії.

Звертається увага на важливість врахування розладів при визначенні терапевтичної стратегії на етапах протирецидивної та підтримуючої терапії. В останні роки значна увага приділяється діагностиці, опису структури і типології негативних психопатологічних розладів при наркотичній залежності. Складність діагностики негативних розладів опійної залежності, на думку А.А. Куцайнова, пов'язана з тим, що дефіцитарність стосується таких сторін психічної діяльності, як етичні норми, волева активність, функції ціле-

покладання і прогнозування [6]. Як зазначають Москаленко В.В., Андрух П.Г., Селіванов С.Є., Єрмакович І.І., базисні психічні функції, такі як пам'ять, мислення та ін. змінюються менше.

Висновок. Не всі пацієнти повністю проходять терапевтичні стадії в процесі лікування. Деякі зупиняються на запереченні, інші на агресії чи пошуку компромісу, інші – на депресії. Застрягання хворого на одному з цих етапів емоційного опрацювання проблеми, в подальшо-

му, швидше за все, знову поверне його до відновлення вживання.

Навіть якщо залежний від ПАР в процесі лікування пройде всі етапи переживання, але на фазі адаптації не почне змінювати свій спосіб життя, то він, як і пацієнти, які «застрягли» на інших етапах, знову може повернутися до вживання наркотиків. Тому подальші після реабілітаційні зміни не менш важливі для відновлення, ніж саме лікування за певною програмою реабілітації.

Список літератури:

1. Білецька Г. А. Медичні і соціальні наслідки наркоманії й токсикоманії / Г. А. Білецька. – К.: Рима, 2013. – 264 с.
2. Бітенський В. С. Клініко-патогенетичні аспекти алкоголізму й наркоманій / В. С. Бітенський // Вісник психіатрії та психофармакотерапії. – М.: Ситар, 2007. – № 1. – С. 11.
3. Ждан В. М. Особливості викладання наркології (аддиктології) іноземним студентам в Україні / В. М. Ждан // Світ медицини та біології. – К.: Іза, 2013. – № 2 (37). – С. 65-68.
4. Комлев Ю. Ю. От социологического изучения феномена к обновлению антинаркотических практик / Ю. Ю. Комлев // Социологические исследования. – М.: Растр-4, 2005. – № 6. – С. 95-101.
5. Крупицкий Е. М. Современные фармакологические методы стабилизации ремиссий и профилактики рецидивов в наркологии / Е. М. Крупицкий // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В. М. Бехтерева. – М.: Грамота, 2009. – Т. 1. – С. 12-27.
6. Кусаинов А. А. Негативные психопатологические синдромы в клинике героиновой наркомании / А. А. Кусаинов. – Алмата: Тисин, 2010. – 24 с.
7. Нагорна А. М. Наркоманія: Адаптація молоді до праці та життя / А. М. Нагорна. – Кам'янець-Подільськ: Аксіома, 2005. – 266 с.
8. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы / А. Фрейд. – М.: Педагогика-пресс, 1993. – Т. 144. – 345 с.
9. Хабибова Н. Е. Добровольное тестирование в системе профилактики наркотизма (социологический аспект) / Н. Е. Хабибова // Вестник Челябинского государственного университета. – М.: Сирит, 2012. – № 4. – 364 с.
10. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Юнг Г., С. Лорие. – М.: ООО «Попурри», 1998. – 275 с.
11. Breen R. B. Cognitive changes in pathological gamblers following a 28-day inpatient program / Breen R. B., Kruedelbach N. G., Walker H. I. // Psychol. Addict. Behav. – 2001. – Vol. 15. – P. 246-248.
12. Bruns E. J., Pullmann M. D., Weathers E. S. Effects of a multidisciplinary family treatment drug court on child and family outcomes: results of a quasi-experimental study / E. J. Bruns, M. D. Pullmann // Child Maltreat. – 2012. – Vol. 17 (3). – P. 218-230.
13. Weathers E. S. Drug User Treatment Services in Russia: Providers' Views? E. S. Weathers // Substance Use & Misuse. – 2008. – Vol. 43, № 12-13. – P. 1770-1784.

Литвинчук Л.М.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

ЭТАПЫ ЛИЧНОСТНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ НАРКОЗАВИСИМЫХ ЛИЦ В ПРОЦЕССЕ ПСИХОТЕРАПИИ

Аннотация

Статья раскрывает этапы личностно-эмоциональных изменений наркозависимых лиц в процессе психотерапии. Обращается внимание на важность учета расстройств при определении терапевтической стратегии на этапах противорецидивной и поддерживающей терапии. В статье отмечается, что в последние годы значительное внимание уделяется диагностике, описанию структуры и типологии негативных психопатологических расстройств при наркотической зависимости. Отмечается, что наркозависимым личностям присущи типичные невротические состояния и реакции, когда патологическое влечение замещается невротическими защитными механизмами. Переход от одного этапа личностно-эмоциональных изменений до следующего часто характеризуется тем, что зависимый человек начинает применять в этот период ряд психологических защит.

Ключевые слова: этап, реабилитация, агрессия, эмоциональные изменения, психотерапия, психическое расстройство, прозрение, понимание.

Lytvynchuk L.M.

Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk
The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

STAGES OF EMOTIONAL PERSONALITY CHANGES OF DRUG ADDICTS IN THE PROCESS OF PSYCHOTHERAPY

Summary

The article reveals stages of emotional personality changes of drug addicts in the process of psychotherapy. The study of psychological characteristics of substance-dependent individuals is of important prognostic value. A substantial role can be played by structural dynamic features of social and emotional intelligence of a dependent personality. Attention is drawn to the importance of considering disorders in determining the therapeutic strategy at anti-relapse and maintenance therapy stages. The article notes that in recent years considerable attention has been paid to the diagnosis and description of the structure and typology of negative psychopathological disorders in drug dependence. It is noted that typical neurotic states and reactions when morbid attraction is replaced by neurotic defense mechanisms are peculiar to drug-addicted individuals. The transition from one phase of emotional personality changes to the next is often characterized by the fact that an addict begins to use a number of psychological defenses during this period. Such peculiarities contribute to the escape from social reality, increase aggressiveness and add to the use of unequal psychological defenses. The article makes it clear that not all the patients undergo therapeutic phases fully during the treatment process. Some stick in denial, others in aggression or compromise search, others stick in depression. Sticking of a patient in one of these phases of the problem's emotional processing is more likely to bring him back to substance usage in future. Therefore, further post-rehabilitation changes are no less important for his recovery than treatment through a particular rehabilitation program itself.

Keywords: phase, rehabilitation, aggression, emotional changes, psychotherapy, mental disorder, insight, understanding.

УДК 159.955;159.953

МЕТАКОГНІТИВНІ НАВИЧКИ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВПЛИВУ ПРОАКТИВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФОРМУВАННЯ: АПРОБАЦІЯ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ

Маньчук І.В.

Науково-дослідна лабораторія когнітивної психології
Національного університету «Острозька академія»

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування метакогнітивних навичок у структурі метапам'яті. Обґрунтовано засади їх формування та викладено основні положення розробленої авторської тренінгової програми формування метакогнітивних навичок студентів в умовах впливу проактивної інтерференції та результати її апробації.

Ключові слова: метакогнітивні навички, проактивна інтерференція, ілюзія знання, метапам'яті.

Постановка проблеми. Сучасні умови особистісно-орієнтованої парадигми освіти з її спрямованістю на самоосвіту і саморозвиток особистості вказують на необхідність формування у майбутніх фахівців потреби, а головне – навичок самостійно підтримувати і вдосконалювати наявний рівень професійної підготовки. Очевидним є той факт, що в процесі самонавчання та саморозвитку важливу роль відіграють метакогнітивні навички та здібності особистості, що забезпечують регуляцію і управління інтелектуальною діяльністю. Зауважимо, що такого роду здатності необхідні для фахівця будь-якої кваліфікації, тому що вони формують психологічну готовність до професійної діяльності, що є одним з компонентів структури якості підготовки фахівця. Як зазначає Пасічник І.Д., Каламаж Р.В., Августюк М.М.

[5], серед головних завдань сучасної освіти є не лише передача певних знань, а й формування у студентів навиків самостійного засвоєння нових знань. Однак, досить часто нова інформація може бути подібною до уже наявних знань у пам'яті студента. За таких умов виникає явище інтерференції, яке робить неможливим успішне засвоєння нової інформації, що на рівні метапам'яті проявляється як ілюзія знання (В.О. Волошина, Т.А. Довгалюк, М.М. Августюк). Тому, особливу роль тут відіграють метакогнітивні навички при запам'ятовуванні інформації, які у свою чергу спроможні допомогти студенту сформувати відповідні стратегії обробки та відтворення матеріалу в умовах впливу інтерференції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефект впливу інтерференції на здійснення

метапам'ятєвих суджень досліджувала Д. Еакін [2, с. 27]. Саме вона ввела поняття «ілюзії знання». Суть цього явища полягає у надмірній впевненості в тому, що інформація, яка зберігається у довготривалій пам'яті, є цілком правильною. Насправді ж, інформація перебуває під впливом інтерференції, що змінює та спотворює її. Тому під час відтворення інформація, несподівано для респондента, виявляється помилковою.

Проблема стимулювання пізнавальної активності суб'єктів на основі рефлексії своїх мнемічних процесів послужила поштовхом до розвитку напрямку метапам'яті в психології. В даний час, важливість і необхідність розвитку цього підходу в освітньому процесі не просто не заперечується, але і підкреслюється провідними науковими школами нашої країни.

Одним із напрямків досліджень у когнітивній психології є питання ефективності процесів метапам'яті [3]. Метакогнітивні навички при запам'ятовуванні інформації виступають основою успішного здійснення метакогнітивних процесів [3]. Якщо індивід спроможний на мета-рівні організувати свою когнітивну діяльність таким чином, що вона сприятиме точному моніторингу, раціональним стратегіям обробки інформації та контролю, то ефективність метапам'яті та пам'яті буде зростати.

Аналізуючи психологію метакогнітивних процесів особистості, А.В. Карпов, І.М. Скитяєва [4] стверджують, що даний процес є основою для успішного засвоєння інформації. Питанням формування метакогнітивних навичок також займалися Е. Ю. Савин та А.Ю. Фомін [6]. Вони стверджують, що варто розібратися у тому, чи є формування метакогнітивних навичок при запам'ятовуванні інформації залежним від характеристик нового матеріалу, і тоді, чи для кожної нової інформації будуть використовуватись різні стратегії. Або ж, метакогнітивні навички виступають універсальною структурою, яку спочатку варто засвоїти, і лише потім опанувати нову інформацію. Так, А.В. Карпов та І.М. Скитяєва [4] зробили висновки про те, що метакогнітивні навички можуть бути сформовані на основі визначення меж когнітивної компетентності, формуванні метакогнітивного понятійного апарату, практики словесних описів метакогнітивних процесів, плануванні діяльності та оцінці отриманих результатів.

Не вирішеною залишається **проблема** формування метакогнітивних навичок студентів в умовах впливу інтерференції засобами психологічного тренінгу.

Тому, при розробці засад формувального впливу, що спрямований на формування метакогнітивних навичок студентів в умовах впливу проактивної інтерференції у формі тренінгових занять, враховано низку теоретичних позицій, що спрямовані на рефлексію та усвідомлення знань про потенціал пам'яті, саме завдання, а також тренування рефлексивних процесів та доведення їх до автоматизації на рівні моніторингу метапам'яті.

Розроблена тренінгова програма містила шість блоків. Коротко охарактеризуємо розроблену програму за блоками:

1. Допоміжний блок (спрямований на відволікання від основних вправ, що спрямовані на фор-

мування метакогнітивних навичок та створення комфортних умов роботи у тренінговій групі);

2. Блок на формування навичок планування розумової діяльності (вправи, що формують навички планування та прогнозування, а саме: вміння формувати цілі власної навчальної діяльності, продумувати засоби їх реалізації, вибудувати послідовність власних дій, прогнозувати та враховувати наслідки прийнятих рішень, а також прогнозувати можливі зміни проблемної ситуації);

3. Блок на формування навичок свідомого регулювання діяльністю (навички об'єктивно оцінювати власне знання (незнання) і якість окремих дій, вміння аналізувати хід власних думок, аргументувати їх);

4. Блок на формування навичок до пізнання (вміння відстоювати або переглядати свою думку відповідно до усвідомлення допущених помилок; вміння висловлювати конструктивну критику; вміння оперувати поняттями та ідентифікувати відмінності у інформації, що засвоюється);

5. Блок на формування навичок моніторингу (формування у студентів звички оцінювати результативність виконання завдання, продуктивність процесів пам'яті тощо);

6. Блок на формування знання про завдання (формування у студентів знання про особливості виконання самого завдання, усвідомлення труднощів у його виконанні, усвідомлення шляхів та різних підходів до розв'язання одного і того ж завдання, усвідомлення та формування різних метапізнавальних стратегій для їх виконання).

Основною **метою** цієї статті є обґрунтування засобів психологічного тренінгу для формування метакогнітивних навичок студентів в умовах впливу проактивної інтерференції та аналіз результатів її апробації.

Виклад основного матеріалу. На основі теоретичного аналізу нами була розроблена тренінгова програма формування метакогнітивних навичок студентів в умовах впливу проактивної інтерференції та здійснено перевірку ефективності розробленої тренінгової програми на основі виявлення змін рейтингів, прогностичної валідності, індексів впевненості метапам'ятєвих суджень.

Дослідження проводилося в рамках діяльності науково-дослідної лабораторії когнітивної психології Національного університету «Острозька академія» та на базі Коледжу технологій, бізнесу та права Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Учасниками експериментального дослідження стали 48 студентів цього коледжу, із яких 14 чоловічої та 34 жіночої статі віком від 18 до 21 років. Із поточної вибірки було сформовано дві групи: контрольна (КГ) та експериментальна (ЕГ).

Метою експерименту була апробація авторської тренінгової програми з формування метакогнітивних навичок в умовах впливу проактивної інтерференції.

Стимульним матеріалом експерименту було вирішено обрати 60 пар шведсько-українських слів, які були спеціально відібрані за характеристиками складності та знайомості, та поділені навпіл по 30 пар – слів в кожному наборі для запам'ятовування. Ці слова були представлені на ПК, завдяки використуванню програмного за-

безпечення E-prime 2.0. На моніторі комп'ютера демонструвалися інструкції, та експериментальний матеріал. Слова-стимули були підібрані таким чином, що список для запам'ятовування до формульованого етапу та після вміщував рівну кількість стимулів для моделювання проактивної інтерференції та контрольний список слів-стимулів. Констатувальний та контрольний етапи експериментального дослідження формування метакогнітивних навичок студентів в умовах впливу проактивної інтерференції проводилися за допомогою запрограмуваного дизайну експерименту із використанням комп'ютерної програми E-Prime 2.0. Для всіх досліджуваних експеримент проходив в ідентичних умовах за допомогою двох персональних комп'ютерів. Тому процедура експерименту є точною та стандартизованою. Середня тривалість цих етапів експерименту для кожного досліджуваного складала 30 хвилин.

Процедура дослідження. Експеримент складався із трьох основних етапів: констатувального, формульованого та контрольного.

Завданням констатувального етапу експерименту було виявлення особливостей здійснення метапам'ятевого моніторингу студентами до початку проведення формульованого впливу. Зокрема, опираючись на попередні дослідження проведені Довгалюк Т.А. [3], Августюк М.М. [1] та Волошиною В.О. [2], ми визначили, що контроль та вимірювання залежної змінної, а саме метакогнітивних навичок студентів, ми здійснюватимемо за допомогою наступних характеристик: метапам'ятевий моніторинг (рейтинги метапам'ятевих суджень EOL, JOL та RCJ, їх прогностичної валідності та індексів впевненості метапам'ятевих суджень), метапам'ятевий контроль (часові характеристики здійснення суджень), та особистісних показників метапам'яті (рівня метакогнітивної обізнаності та рефлексивності). Цей етап проходив у сім послідовних фаз, а це зокрема: 1) *Фаза EOL суджень* (оцінка ймовірності продуктивності запам'ятовування 30 пар українсько-шведських окремо представлених пар слів. Респондентам потрібно відповісти на наступне питання: «Оцініть наскільки важко чи легко Вам буде запам'ятати шведський переклад українського слова». Учасники давали свою оцінку від 1 (дуже легко) до 6 (дуже важко), шляхом натиснення відповідної відмітки на моніторі комп'ютера за допомогою мишки); 2) *Фаза запам'ятовування* (протягом цієї фази 30 українсько-шведських пар слів були представлені один за одним у випадковому порядку); 3) *Тестування обсягу оперативної пам'яті респондентів*. Це проводиться із метою усунення ефекту інтервалу зберігання; 4) *Фаза JOL суджень* (респондентам демонструється перше слово-стимул, і вони оцінюють ефективність запам'ятовування шведського перекладу українського слова. Питання для JOL суджень – «Яка ймовірність того, що Ви пізніше відтворите шведський переклад українського слова?». Оцінка здійснювалася за порядковою шкалою від 1 (не впевнений) до 6 (впевнений)); 5) *Дистрактор* (для цього ми використали розв'язування елементарних математичних рівнянь (тривалість фіксована – 3 хв.)); 6) *Фаза відтворення* (респондентам дається тест для відтворення шведських слів з українським

словом-стимулом. Респондентам потрібно ввести шведське слово за умови показу українського); 7) *Фаза RCJ суджень* (оцінювання впевненості у правильності відтворення. Питанням для здійснення RCJ суджень було «Чи впевнені ви у правильності відтворення шведського перекладу українського слова?». Оцінка здійснювалася за порядковою шкалою від 1 (не впевнений) до 6 (впевнений)). Після проведення основної частини експерименту, студентам було запропоновано пройти дві методики для діагностики метакогнітивної обізнаності (MAI) та рефлексивності (А.В. Карпова, В.В. Пономарьової).

Завданням другого формульованого етапу експерименту була апробація та проведення тренінгової програми для формування метакогнітивних навичок студентів та перевірка її дієвості. Загалом, тривалість тренінгової програми склало 72 академічних години, з яких 36 занять тривалістю по 2 академічні години кожне.

Останнім третім етапом було проведення контрольного етапу експерименту, який проходив аналогічно та був ідентичним до першого констатувального етапу.

Результати дослідження. Усі дані оброблялися за допомогою SPSS 20, де статистично значимими визначалися ті результати p , що були нижчими рівня альфа 0,05. Усі обрахунки точності метапам'ятевих суджень здійснювалися за допомогою коефіцієнта гама-кореляції (G) Гудман-Крускала, що є надійним статистичним виміром показників метапам'яті. А також використовувався однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA для виявлення міжгрупових відмінностей, $O\backslash U$ індекс для обрахунку показників «ілюзії знання», а також коефіцієнт рангової кореляції Спірмена для встановлення взаємозв'язку метакогнітивної обізнаності та рефлексивності респондентів із показниками впевненості.

Однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA $F = 3,20$; $p = 0,04$ показав статистично значимі відмінності у показниках впевненості EOL суджень до та після формульованого експерименту та засвідчив, що показник ілюзії знання до проведення тренінгової програми статистично не відрізняється в групах ЕГ та КГ ($F > 0,05$). Однак, після проведення формульованого експерименту значимі відмінності у показниках впевненості є достовірно нижчим в ЕГ у порівнянні із КГ ($M_{\text{інтерференційний}} = +0,42$, $SD_{\text{інтерференційний}} = 0,86$; $M_{\text{контрольний}} = +0,40$, $SD_{\text{контрольний}} = 0,58$), ніж після ($M_{\text{інтерференційний}} = +0,18$, $SD_{\text{інтерференційний}} = 0,97$; $M_{\text{контрольний}} = +0,39$, $SD_{\text{контрольний}} = 0,62$). Це свідчить про те, що респонденти в ЕГ після формульованого етапу експерименту менше піддавалися впливу ілюзії знання.

У таблиці 1 наведено результати обчислень щодо інших параметрів змінних, які бралися до уваги при аналізі даних.

Як бачимо із результатів, такі параметри як рейтинги, точність EOL суджень та раніше описаний показник впевненості є достовірно відмінними у ЕГ, тоді як в КГ жодних змін не зафіксовано.

Аналогічно було проаналізовано показники JOL суджень та констатовано статистично значимі відмінності в ЕГ за усіма виокремленими параметрами цих суджень. Детально ці результати продемонстровані в таблиці 2.

Таблиця 1
Групові відмінності в оцінці параметрів EOL суджень у контрольній та експериментальній групах в умовах впливу інтерференції

	Експериментальна група			Контрольна група		
	EOL _{до}	EOL _{після}		EOL _{до}	EOL _{після}	
	M	M	F	M	M	F
Рейтинг	5,49	3,91	3,65*	5,32	4,69	1,01
RT	1,49	2,22	1,15	1,27	1,26	1,19
G	0,13	0,36	2,99*	0,12	0,14	0,54
O/U	+0,42	+0,18	3,20*	+0,40	+0,39	0,49

Примітки: * – значимість на рівні $p \leq 0,05$

Таблиця 2
Групові відмінності в оцінці параметрів JOL суджень у контрольній та експериментальній групах в умовах впливу інтерференції

	Експериментальна група			Контрольна група		
	JOL _{до}	JOL _{після}		JOL _{до}	JOL _{після}	
	M	M	F	M	M	F
Рейтинг	5,14	3,11	2,89*	5,12	5,00	0,41
RT	1,54	2,87	1,85*	1,42	1,34	1,14
G	0,13	0,34	2,29*	0,15	0,14	0,54
O/U	+0,32	+0,18	3,20*	+0,30	+0,31	0,49

Примітки: * – значимість на рівні $p \leq 0,05$

Аналіз параметрів RCJ суджень до проведення тренінгової програми та після також здійснювався за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA. У таблиці 3 наведено результати обчислень щодо параметрів RCJ суджень в умовах впливу інтерференції.

Таблиця 3
Групові відмінності в оцінці параметрів RCJ суджень у контрольній та експериментальній групах в умовах впливу інтерференції

	Експериментальна група			Контрольна група		
	RCJ _{до}	RCJ _{після}		RCJ _{до}	RCJ _{після}	
	M	M	F	M	M	F
Рейтинг	4,89	2,41	3,65*	5,32	4,89	3,24
RT	0,53	1,98	2,55*	0,57	0,66	0,19
G	0,17	0,36	2,99*	0,19	0,21	0,44
O/U	+0,17	+0,10	2,97*	+0,18	+0,15	1,01

Примітки: * – значимість на рівні $p \leq 0,05$

Як показав проведений аналіз результатів, запропонована авторська програма позитивно вплинула на показники метапам'яттєвих суджень, тим самим підтверджуючи її ефективність.

За допомогою кореляційного аналізу ми змогли встановити чи існують зв'язки між показниками впевненості із метакогнітивною обізнаністю та рефлексивністю студентів. Для достовірного результату, ми провели рангову кореляцію Спір-

мена. Результати статистичного аналізу наведені у таблиці 4.

Таблиця 4
Показники кореляційного зв'язку Спірмена між показниками впевненості (OU індекс) та показниками метакогнітивної обізнаності і рефлексивності

Показники впевненості (OU) метапам'яттєвих суджень	Метакогнітивна обізнаність	Рефлексивність
OU-EOL	-0,024	-0,191*
OU-JOL	-0,178	-0,063
OU-RCJ	-0,286*	-0,184*

Примітки: * – значимість на рівні $p \leq 0,05$.

В таблиці 4 продемонстровано результати проведеного кореляційного аналізу Спірмена. Як ми можемо побачити, виявлено лише три статистично значимих від'ємних зв'язки. Після здійснення кореляції Спірмена ми можемо говорити про наявність статистично значимих даних. Було виявлено слабкий кореляційний зв'язок між змінними: показниками рефлексивності та показниками впевненості EOL суджень [$r = -0,191$; $p = 0,05$]; показниками рефлексивності та показниками впевненості RCJ суджень [$r = -0,184$; $p = 0,05$]; показниками метакогнітивної обізнаності та показниками впевненості RCJ суджень [$r = -0,286$; $p = 0,05$]. Отже, ми встановили, що існують статистично значимі взаємозв'язки між рефлексивністю респондентів та показниками впевненості EOL і RCJ суджень, а також метакогнітивною обізнаністю та RCJ судженнями.

Отже, між метакогнітивною обізнаністю та рефлексивністю та показниками впевненості метапам'яттєвих суджень існує слабкий кореляційний зв'язок. Виходячи із цього ми можемо говорити, що такі параметри як рефлексивність та метакогнітивна обізнаність є необхідною умовою для нівелювання «ілюзії знання» в умовах впливу проактивної інтерференції. Зокрема, відсутність статистично значимих кореляційних взаємозв'язків цих показників із показниками впевненості JOL суджень, лише підтверджує теорію доступу до стимулу А. Корьята [8], який стверджував, що JOL судження ґрунтуються лише на силі мнемічного сліду пам'яті, а отже малою мірою взаємопов'язаний із процесуальними компонентами метапам'яті.

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті апробації тренінгової програми формування метакогнітивних навичок студентів в умовах впливу інтерференції можна зробити висновок про її ефективність. Зміни у точності та інших параметрах усіх досліджених нами видах метапам'яттєвих суджень (EOL\JOL\RCJ) є позитивними та демонструють кращі результати після проведення формуального етапу експерименту в експериментальній групі.

Список літератури:

1. Августюк М.М. Ілюзія знання як проблема в навчальній діяльності студентів / М.М. Августюк // Науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал «Психологія особистості». – Івано-Франківськ, 2015. – Вип. 1 (6). – С. 260-269.
2. Волошина В.О. Феномен інтерференції у процесах пам'яті: її види та причини виникнення / В.О. Волошина // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острого: Вид-во Нац-го ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 26. – С. 26-31.
3. Довгалюк Т.А. До проблем ефективності метапам'яті / Т.А. Довгалюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 26. – С. 53-59.
4. Карпов А.В., Скитяева И.М. Психология метакогнитивных процессов личности. – М: Ин-т психологии РАН, 2005.
5. Пасічник І.Д., Каламаж Р.В., Августюк М.М. Метакогнітивний моніторинг як регулятивний аспект метапізнання / І.Д. Пасічник, Р.В. Каламаж, М.М. Августюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 28. – С. 3-16.
6. Савин Е. Ю., Фомин А.Е. Когнитивная психология образования: аудитория как лаборатория // Психология в вузе. – 2013. – №. 3. – С. 67-83.
7. Bannert M., Mengelkamp C. Assessment of metacognitive skills by means of instruction to think aloud and reflect when prompted. Does the verbalisation method affect learning? // Metacognition and Learning. – 2008. – Vol. 3. – №. 1. – P. 39-58.
8. Koriat A. Monitoring one's own knowledge during study: A cue-utilization approach to judgments of learning / A. Koriat // Journal of Experimental Psychology: General. – 1997. Vol. 126. – P. 349-370.

Маньчук И.В.

Национальный университет «Острожская академия»

МЕТАКОГНИТИВНЫЕ НАВЫКИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ВОЗДЕЙСТВИЯ ПРОАКТИВНОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ: АПРОБАЦИЯ ТРЕНИНГОВОЙ ПРОГРАММЫ

Аннотация

В статье осуществлен теоретический анализ проблемы формирования метакогнитивных навыков в структуре метапамяти. Обоснованы принципы их формирования и изложены основные положения разработанной авторской тренинговой программы формирования метакогнитивных навыков студентов в условиях воздействия проактивной интерференции и результатов ее апробации.

Ключевые слова: метакогнитивные навыки, проактивная интерференция, иллюзия знания, метапамять.

Manchuk I.V.

National University of Ostroh Academy

STUDENTS' METACOGNITIVE SKILLS UNDER THE INFLUENCE OF PROACTIVE INTERFERENCE AND PECULIARITIES OF ITS DEVELOPMENT: APPROBATION OF THE TRAINING PROGRAM

Summary

The article is a theoretical analysis of the problem of a metacognitive skills development in the metamemory. The principles of its development and set out the main provisions of the author's training program of formation of students' metacognitive skills under the conditions of proactive interference and the results of its approbation are discussed.

Keywords: metacognitive skills, proactive interference, illusion of knowing, metamemory.

УДК 159.923.2

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ОЦІНКИ РИЗИКІВ І ПОТРЕБ ЗАСУДЖЕНИХ: МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

Мірошниченко О.М.

Академія державної пенітенціарної служби

У даній статті визначаються міжнародні підходи та національна практика особливостей використання та застосування у практичній діяльності інструменту оцінки ступеня ризику вчинення нового злочину особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також тими, що відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі і повернулися в суспільство. Метою такої оцінки є встановлення ймовірності повторного вчинення злочину. Ідентифікація і класифікація соціальних і особистих проблем людини, що мають відношення до злочину. Оцінка ризику серйозної шкоди, ризику по відношенню до індивідуума та інших ризиків. Ідентифікація факторів, які зменшують ризик шкоди від злочинця; висвітлення проблем, які потрібно вирішити у роботі з злочинцем. Також у статті розглядається коло потреб для подальшої оцінки фахівцем визначення змін протягом періоду спостереження або відбування покарання.

Ключові слова: неповнолітні, інструменти оцінки ризику, девіантна поведінка, соціалізація, соціальна реабілітація та ресоціалізація засуджених.

Постановка проблеми. Дослідження у багатьох країнах світу в галузі психокорекційної роботи з молодими правопорушниками підтверджують, що підлітки, які вступають у конфлікт з законом, часто стикаються з певними труднощами, які повинні бути виявлені й усунені, щоб запобігти скоєнню ними нових правопорушень. Саме для цього фахівці вивчають фактори, що спонукають особу до протиправної поведінки й оцінюють її криміногенні потреби.

Всебічна оцінка повинна враховувати як характер злочину, скоєного неповнолітньою особою, так і обставини її особистого життя, зокрема її погляди і переконання. Такий підхід забезпечує чітке уявлення про характер необхідного втручання, що, своєю чергою, допоможе підліткові повернутись до повноцінного суспільного життя і стати законотривчим громадянином.

Традиційно від процесу виконання кримінальних покарань очікується створення таких умов, що полегшують виправлення і ресоціалізацію засуджених. Саме тому на перший план при роботі з засудженими має виступати не каральна сторона позбавлення волі, а запровадження адекватного рівня нагляду у поєднанні з необхідними соціально-виховними та психологічними заходами. У переважній більшості країн критерієм необхідного рівня нагляду виступає показник ризику вчинення нового злочину, який визначається у процесі так званого кейс-менеджменту. Останній являє собою динамічний, добре скоординований, цілеспрямований та гнучкий оціночний підхід, який включає весь комплекс послуг, що можуть спрямовуватись на задоволення потреб засуджених у реабілітації та ресоціалізації. Кейс-менеджмент є керівництвом для втручання, покликаний зменшити ризик повторних злочинів та забезпечити якісне піклування про засудженого шляхом послідовного планування, здійснення та припинення надання послуг у межах виroku [1]. З цією метою у багатьох країнах розроблені та доволі успішно використовуються різноманітні інструменти оцінки ступеня ризику (вірогідності) вчинення нового злочину особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також тими, що відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі і повернулися в суспільство.

Результати теоретичного дослідження.

В Україні подібні методики на загальнодержавному рівні не застосовувались, хоча їх окремі елементи впроваджувались на рівні експериментів в окремих органах виконання покарань [5]. Натомість, розробка інструментарію для оцінки ризиків та потреб осіб, які вчинили злочини, міститься й у міжнародних документах, приміром, Рекомендації СМ/Рес (2010) Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи щодо пробації (прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105 засіданні заступників міністрів) [6].

Враховуючи орієнтування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ) на запозичення прогресивних європейських підходів до роботи із засудженими [4], в тому числі й намагання ініціювати розробку системи оцінки ризиків і потреб правопорушників [2], доцільним є аналіз наявних в теорії та практиці інших країн основних інструментів такого характеру, бо саме так можна уникнути проблем при їх запровадженні.

Інструменти оцінки ризиків були вперше впроваджені у Канаді ще у 1977 році, після введення в кримінальне законодавство поняття «небезпечний злочинець» і виникнення необхідності виділення таких осіб із загальної маси злочинців. З тих пір оцінки ризиків проводяться при вирішенні багатьох питань – починаючи від розподілу в колонію і закінчуючи подачею заяви на умовно-дострокове звільнення.

Найбільш поширені інструменти оцінки ризику:

SONAR – застосовується для оцінки сексуальних злочинців і полягає в рейтинговій оцінці виключно динамічних потреб, які поділяються на «стабільні» і «гострі». Включає в себе 9 основних критеріїв: стабільні риси: 1) сексуальна саморегуляція; 2) загальна саморегуляція; 3) сексуальне ненормативне перевагу; 4) можливість нормального сексуального поведінка; 5) прояви «сексуального образу»; гострі риси: 1) доступ до жертв; 2) гнів; 3) ворожість; 4) зловживання алкоголем та наркотиками.

PCL-R – для оцінки ступеня психопатії серед дорослих. Включає 20 пунктів, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 (немає) до 2 (важкий

ступінь) і дозволяє набрати в загальному підсумку максимум 40 очок. В ідеалі вимагає записів, файлів, репортажів, інтерв'ю та анкет від різних джерел (поліція, суди, пробація, установи виконання покарань).

HCR-20 – призначений для вимірювання ризику насильства серед психічно нестійких правопорушників, але однаково добре працює з нементально-неустойчивими правопорушниками. Включає в себе три суб-шкали: «історичні чинники» (10 одиниць), клінічні фактори (5 одиниць) та фактори управління ризиками (предмети), що складаються з 3 з 20 пунктів, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 до 2.

LSI-R – самий повний і популярний інструмент для оцінки ризику правопорушника в будь-якій точці світу. Оцінка проводиться на основі широкого спектру критеріїв – восьми різних категорій (популярне напівжартівлива назва – «Big-8»): 1) асоціальні відносини; 2) асоціальні думки, пізнання і способи мислення; 3) антисоціальність особистості, нарцисизм і подібні риси; 4) антисоціальна історія; 5) зайнятість; 6) сім'я; 7) форми відпочинку і дозвілля, зловживання психоактивними речовинами; 8) асоціальні однолітки або кримінальні партнери.

SAVRY – структурована оцінка ризику насильства серед молоді. Включає 24 пункти плюс 6 контрольних (30 елементів). Поділяється на 4 секції: історико-клінічні, соціальні/контекстні і захисні. Історична частина: насильство в минулому; насильство в сім'ї; жорстоке поводження в дитинстві; бідність; школа і досягнення. Клінічна: імпульсивність, гнів, співчуття і т.п. Соціально-контекстна: можливості, вплив батьків, стосунки з однолітками і т.п. Захисна включає ті позитивні фактори, які безпосередньо опосередковують вплив негативних факторів, таких як просоціальна діяльність, соціальна підтримка.

SARA – інструмент оцінки ризику насильства в сім'ї. Включає в себе 20 пунктів, половина з яких стосується загальних характеристик особи, а інші – покликані фіксувати факти сімейного насильства.

CRS – використовується виключно в тюремній класифікації, призначений для оцінки ступеня загрози правопорушника для співробітників виправних установ в ході виконання вироку. Включає в себе три напрямки: інституційні регулювання (попередні порушення, поведінку у в'язниці, зловживання наркотиками, і вік на момент винесення вироку), громадська безпека (кількість і тяжкість судимостей, підстави попереднього звільнення, поведінка на волі), а також ризик втечі (історія попередніх пагонів).

STATIC-99 – використовується для сексуальних злочинців і містить лише 10 елементів, що дозволяють виміряти анамнез сексуальних злочинів, тип жертви і кілька умов кожного злочину. Використовується в основному для довгострокового прогнозу рецидиву злочинів, як *SIR-R*.

Потрібно звернути увагу, що багато із зазначених методик доступні в електронному варіанті і будь-який бажаючий в режимі он-лайн може відповісти на поставлені питання і дізнатися власний ризик вчинення злочину. Це розглядається в якості одного з методів індивідуальної профілактики.

10 жовтня 2013 року на засіданні Верховної Ради України було ухвалено рішення про прийняття за основу Закон України «Про пробацію» (№ 1197-1), розробленого на виконання Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2012 року № 187, та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 08 листопада 2012 року № 631. Зазначений законопроект був розроблений робочою групою при Міністерстві юстиції України, у якій брали безпосередню участь працівники Державної пенітенціарної служби України. Проект Закону ставить за мету впровадження в Україні пробації як системи наглядових та соціально-виховних заходів, які застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до осіб, які притягаються або яких притягнуто до кримінальної відповідальності. В Україні оцінку ризиків і потреб засуджених пропонується покласти в основу так званої досудової доповіді, що отримала й другу назву – досудова пробація.

Саме цей законопроект і передбачає створення досудової пробації – забезпечення суду інформацією, що характеризує особу, яка притягається до кримінальної відповідальності. Планується, що така інформація використовуватиметься для прийняття рішення про міру відповідальності особи, з огляду на що її і назвали «досудова доповідь». Серед іншого досудова доповідь міститиме оцінку ризиків щодо можливості вчинення повторного кримінального правопорушення та висновок щодо можливості виправлення без обмеження або позбавлення волі [3].

У інших країнах оцінка ризику для використання в судах (так звана «досудова доповідь») також набирає популярність, хоча її ефективність (у тому числі і ефективність впливу на присяжних) досі обговорюється. При складанні такого досудового доповіді повинні дотримуватися чотири керівних принципи:

- доповідь має складати виключно експерт;
- доповідь повинна мати інтелектуальне або доказове значення для судового рішення;
- доповідь має ґрунтуватися на надійних джерелах і доказах;
- доповідь має містити інформацію, яка розширює знання суду про злочинця.

У Канаді в ході судового розгляду використовується система оцінки ризиків Огайо (ORAS), що включає в себе Інструмент досудової оцінки (PAT).

Даний інструмент досудової оцінки (PAT) являє собою шкалу ризиків з 7 пунктів, які встановлюються в довірчій бесіді шляхом стандартизованого інтерв'ю. Він призначений для прогнозування поведінки підсудного, ризик порушення досудового випробувального терміну і вчинення нового злочину.

Оцінка проводиться за трьома напрямками: а) кримінальна історія, б) зайнятість і життєва стабільність, і в) вживання наркотиків. Заповнюється анкета протягом 10-15 хвилин. Деякі пи-

тання під час інтерв'ю повинні бути перевірені з допомогою офіційних документів (тобто кримінальні провадження, запити тощо) За підсумками інтерв'ю розрізняють низький, середній і високий ризик.

Досудова оцінка призначена для використання в комплексі з іншими методиками та даними про особу. Її результати кладуться в основу подальшої роботи з засудженим, у тому числі і при підготовці його до звільнення.

У Великій Британії застосовується єдина стандартизована Міністерством юстиції система оцінки ризиків та потреб. Слід зазначити, що саме досвід цієї країни і впроваджується в Україні відносно повнолітніх засуджених. (Форму оцінки розробили експерти Проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» (далі – Проект РСКЮ) у співробітництві з Державною пенітенціарною службою України).

Форма оцінки заснована на моделі інструмента оцінки ASSET, який застосовує Рада юстиції щодо неповнолітніх в Англії та Уельсі з 2000 року. 2012 року Проект РСКЮ звернувся до Ради юстиції щодо неповнолітніх Англії та Уельсу і дістав відповідний дозвіл на використання і адаптацію інструмента оцінки для застосування в Україні. На вимогу Ради юстиції щодо неповнолітніх Англії та Уельсу інструмент оцінки більше не носить назву ASSET, бо він був адаптований до українських реалій та законодавства. Процес адаптації складався з тестування, розробленої методики Мелітопольською кримінально-виконавчою інспекцією упродовж 12 місяців, що дало змогу внести необхідні зміни до Форми оцінки і врахувати вимоги національного законодавства та практики.

Форма оцінки і супроводу неповнолітньої особи (надалі – «Форма оцінки») – структурований інструмент, що застосовується для збору і аналізу повної інформації про неповнолітню особу з метою виявлення конкретних криміногенних факторів ризику і потреб, які сприяють протиправній поведінці.

Криміногенні фактори – це характеристики неповнолітньої особи, її особистої ситуації та оточення, які зазвичай вказують на існування ризиків скоєння повторного злочину або повернення неповнолітньої особи до протиправної поведінки.

Метою такої оцінки є: встановлення ймовірності повторного вчинення злочину; ідентифікація і класифікація соціальних і особистих проблем людини, що мають відношення до злочину; оцінка ризику серйозної шкоди, ризику по відношенню до індивідуума та інших ризиків; ідентифікація факторів, які зменшать ризик шкоди від

злочинця; висвітлення проблем, які потрібно вирішити у роботі з злочинцем; визначення потреб для подальшої оцінки фахівцем; визначення змін протягом періоду спостереження/покарання.

Фахівці і вчені виділили сім основних факторів, що впливають на вчинення повторних злочинів: житло (його відсутність), освіта (його відсутність), залежності, фізичне і розумове здоров'я, позитивне оточення (його відсутність), фінанси (зобов'язання, борги), поведінка і мислення. Для жінок додатковими показниками вважаються: побутове насильство, заняття проституцією та торгівля людьми. У складних випадках експерти рекомендують застосовувати розширену систему оцінки, що складається з 12 потенційно актуальних чинників:

1. Проблеми з житлом
2. Сімейні та особисті відносини
3. Освіта, навчання та працевлаштування
4. Місцевість проживання
5. Спосіб життя
6. Зловживання небезпечними речовинами
7. Фізичне здоров'я
8. Стан емоційного і психічного здоров'я
9. Сприйняття себе та інших
10. Мислення та поведінка
11. Ставлення до правопорушень
12. Мотивація до змін

Саме над усуненням негативних факторів і працюють менеджери пробації, а також співробітники в'язниць. Але виявлення високого ступеня ризику аж ніяк не означає, що особа буде більш обмеженою у правах або можливостях, навпаки, для таких засуджених коло можливостей буде максимально збільшене. Цікаво, що висока ступінь ризику вчинення нового злочину не вважається підставою для відмови у достроковому звільненні з в'язниці. Це стане лише орієнтиром для визначення напрямків роботи з ним на волі, оскільки практично всі засуджені, звільнені з в'язниць, показують високий і дуже високий ступінь ризику вчинення повторного злочину.

Висновки. Підводячи підсумок, можемо констатувати, що аналіз усіх існуючих в даний час методик оцінки ризиків та потреб правопорушників дозволяє стверджувати, що:

- жодна з них не є універсальною і забезпечує гарантований результат;
- отримані результати підлягають перевірці з різних джерел інформації;
- всі інструменти базуються на визначенні причин і умов вчинення злочинів стосовно конкретного злочинця, оскільки вплив саме на них і робить можливим зниження ризику рецидиву;
- для кожної країни методика оцінки ризиків повинна враховувати національні особливості, в тому числі і в кримінальній сфері.

Список літератури:

1. Andrews D. A., Bonta J., Hoge R. D. Criminal Justice and Behavior. Ottawa, 1990 [Електронні ресурс]. – Режим доступу: http://bcotn.org/subcommittees/csct/rehabilitation_and_reintegration_of_offenders.pdf – Заголовок з екрана.
2. Допомога в оцінці ризиків та потреб умовно засуджених на Харківщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/kha/uk/publish/article/86524> – Заголовок з екрана.
3. Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII ухвалено Верховною Радою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19) – Заголовок з екрана.

4. Про реалізацію компоненту «Впровадження в Україні елементів служби пробації» у рамках спільного проєкту «Підтримка в'язничної реформи в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/>. – Заголовок з екрана.
5. Прокопенко Н. М. Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та реалізації програм примирення потерпілих та правопорушників: Методичні матеріали / Автори-упорядники: А. О. Горова, Н. М. Прокопенко, Д. В. Ягунов. – К.: Український центр порозуміння – Міжнародний Фонд «Відродження», 2007. – 64 с.
6. Рекомендації СМ/Rec (2010) Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи щодо пробації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Prisons_recommendations_ru.pdf – Заголовок з екрана.

Мирошниченко О.Н.

Академия государственной пенитенциарной службы

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДА ОЦЕНКИ РИСКОВ И ПОТРЕБНОСТЕЙ ОСУЖДЕННЫХ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПОДХОДЫ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРАКТИКА

Аннотация

В данной статье определяются международные подходы и национальная практика особенностей использования и применения в практической деятельности инструмента оценки степени риска совершения нового преступления лицами, осужденными к наказаниям, не связанным с лишением свободы, а также теми, кто отбывает наказание в виде ограничения или лишения свободы или вернулись в общество. Целью такой оценки является установление вероятности повторного совершения преступления. Идентификация и классификация социальных и личных проблем человека, имеющих отношение к преступлению. Оценка риска серьезный ущерб, риска по отношению к индивидууму и других рисков. Идентификация факторов, которые уменьшат риск вреда от преступника; освещение проблем, которые нужно решить в работе с преступником. Также в статье рассматривается круг потребностей для дальнейшей оценки специалистом определения изменений в течение периода наблюдения или отбывания наказания.

Ключевые слова: несовершеннолетние, инструменты оценки риска, девиантное поведение, социализация, социальная реабилитация и ресоциализация осужденных.

Miroshnichenko O.N.

Academy of the State Penitentiary Service

FEATURES USING THE METHOD OF RISK ASSESSMENT AND NEEDS OF CONVICTS: INTERNATIONAL APPROACHES AND NATIONAL PRACTICE

Summary

This article approaches defined by international and national practice features use and application in practice tool for assessing the risk of committing a new crime by persons sentenced to punishment not connected with deprivation of liberty, and those who have served punishment or restraint prison and returned to society. The purpose of this assessment is to establish the likelihood of re-offending. Identification and classification of social and personal problems of individuals related to the crime. Risk Assessment serious injury risk in relation to the individual and other risks. Identification of factors that reduce the risk of harm from the perpetrator; coverage problems to be solved in the work of the criminal. Also, the article discusses the range of needs for further evaluation expert determination changes during the period of observation or punishment.

Keywords: juveniles, risk assessment tools, deviant behavior, socialization, social rehabilitation and resocialization prisoners.

УДК 373.5.015.311:7

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

Прокоф'єва О.О., Аносова Д.І.

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуті проблеми адаптації в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних психологів, особливості адаптації молодших школярів до умов навчання у школі. Розкриваються особливості адаптації молодших школярів до навчання засобами арт-терапії

Ключові слова: адаптація, соціально-психологічна адаптація, молодший школяр, навчання у школі, навчання засобами арт-терапії.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Термін «адаптація» походить від латинського слова *adaptatio* – пристосування. Як відзначають К.В. Копилова, В.О. Константинов, адаптація визначається як складне явище, як система процесів, що характеризують пристосувальні взаємодії особистості і середовища в залежності від рівня психічної організації людини».

Цією проблемою займалися багато вчених: Битянова М.Р., Божович Л.І., Венгер Л.О., Ельконин Д.Б., Мужина В.С., Коломинский Я.Л., Драгонова Т.В., Ананьев Б.Г., Фомин Н.А. та др. [8, с. 25].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології адаптація стала розглядатися з появою теорії предметної діяльності О.Н. Леонтьєва. Вчений прийшов до висновку, що адаптація носить швидше соціальний, а не біологічний характер, тому він тлумачив адаптацію в термінах «привласнення» та «оволодіння» світом суспільних предметів. У людській адаптації, як вважав психолог, провідною стороною виступає активність особистості, що має не пристосувальний, адаптивний, а перетворюючий-діяльнісний характер.

Таким чином, по О.Н. Леонтьєву, адаптацію можна охарактеризувати як активне освоєння природного, а також соціального середовища у всьому різноманітті її сфер – економічній, політичній, соціальній і духовній

Функції адаптації розглядалися в рамках психоаналітичного напрямку (Г. Гартманн, А. Фрейд, А. Адлер), когнітивної психології (Ж. Піаже) гештальтпсихології (Ф. Перлз) та ін. [1, с. 1].

Позитивісти (А. Маслоу, А. Бандура, та ін.) розглядають витоки адаптації особистості в її конфлікті з середовищем, основу якого становлять соціальні перешкоди, що ускладнюють процес самореалізації особистості.

У руслі психоаналітичного підходу проблем адаптації розроблялися на основі аналізу захисних механізмів особистості. Згідно Г. Гартманну, адаптація включає як процеси, пов'язані з конфліктними ситуаціями, так і ті процеси які входять у вільну від конфліктів сферу «Я», яка сприяє нормальній адаптації і створюється захисними механізмами особистості. Згідно психоаналітичному підходу також виділяють дві складові компоненти адаптації: процес і результат.

Ж. Піаже розглядає адаптацію, у вигляді двох взаємопов'язаних операцій: акомодация (засвоєння правил середовищ і уподібнення їй) і асиміляція (перетворення середовища). В цілому адаптація являє собою процес пристосування ор-

ганізмів до середовища і гармонічної рівноваги з нею. В рамках біхевіористичного підходу адаптація описується як стан, в якому спостерігається відносно с потреби індивіда і вимог середовища, і як процес, за допомогою якого досягається цей гармонійний стан.

Характеризуючи особистісну сферу молодшого школяра, слід зазначити, що повноцінний розвиток особистості передбачає формування почуття компетентності, яку Е.Г. Еріксон вважає центральним. Оскільки навчальна діяльність – основна для молодшого школяра, він повинен відчувати себе в ній досить компетентним, в іншому випадку його особистісний розвиток сповторюється [3, с. 40].

Розглядаючи емоційний розвиток молодшого школяра, слід підкреслити, що з моменту, коли дитина пішла у школу, її емоційний розвиток більшою мірою, ніж раніше, залежить від сторонніх людей і від того досвіду, який вона здобуває.

Школа – це новий етап у житті дитини, виникнення нової соціальної ролі «школяр», у зв'язку з якою з'являються нові вимоги і правила, які контролює вчитель. Перед дитиною стоїть завдання успішного оволодіння навчальною діяльністю. Процес освоєння нової ролі і є «адаптація».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Молодший шкільний вік – це період коли перебудовується мотиваційна сфера, прагнення до самоствердження до того щоб дорослі підтвердили його гідність, прагне утвердити себе і серед однолітків, а тому прагне «бути краще, ніж всі». Важливо також підкреслити що молодший школяр яка активно опановує навичками спілкування. У цей період відбувається інтенсивне відновлення контактів, набуття навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і з дорослими.

Метою статті є психологічна адаптація молодших школярів к умовам у середній школі. Яку детально розглядають у роботі С.В. Дмитрієвої. На думку автора, успішність психологічної адаптації учнів до умов навчання у школі визначається їх індивідуальним психологічним сполученням і рівнем розвитку основних структурних компонентів: емоційного (шкільна тривожність, емоційне благополуччя), когнітивного (рівень мислення), мотиваційного-особистісного (рефлексія, внутрішня мотивація учня, соціальний статус і соціальна компетентність). Основним критерієм психологічної адаптації учня автор вважає його емоційне благополуччя [2, с. 10-13].

Найбільш докладно адаптація дитини до школи як процес, об'єднуючий інтелектуальну, емоційну і соціально-психологічну сфери, представлені у роботі М.О. Григор'євої [5, с. 6]. Проаналізувавши наявні наукові дослідження, присвячені проблемі шкільної адаптації, і особливості адаптації дітей, ми прийшли до висновку, що цей процес зачіпає емоційну, соціальну і особистісну сфери дитини. Під емоційною сферою маються на увазі особливості емоційного стану індивіда, соціальна сфера включає в себе відносини з соціумом, оточуючими людьми, до особистісної сфери належать певні характеристики, які характеризують особистість в цілому. Ми припустили, що в період адаптації дитина відчуває різні труднощі, які на кожному рівні проявляються по-різному. На емоційному рівні дитина може відчувати підвищену тривожність, занепокоєння, страх, невпевненість, почуття гніву чи агресії, на соціальному рівні проблеми у спілкуванні з однолітками та дорослими в школі і в сім'ї, на особистісному рівні можуть спостерігатися проблеми з самооцінкою, відсутність бажання вступати в контакт з оточуючими. Іншими словами, в найбільш загальному вигляді такими показниками є стан психологічного здоров'я людини і ступінь біологічного відтворення певної соціальної групи. Це означає, що показники адаптації визначають життєздатність і «виживання» як індивіда, так і групи.

Згідно Д.Б. Ельконіну, кожен віковий період характеризується наступними показниками: певної соціальної ситуацією або тією конкретною формою відносин, в які вступає дитина з дорослими в даний період; основним, або провідним типом діяльності; основними психічними новоутвореннями.

Вступ до школи – це новий період у житті дитини, це початок молодшого шкільного віку (діти від 6-7 до 10-11 років), в якому простежується зміна провідної діяльності з ігрової на навчальну. Важливий момент у житті стає для дитини емоційним потрясінням, перетворюючись на стресову ситуацію. До кінця дошкільного віку у дитини починається усвідомлення себе в часі і просторі, вже сформувалися норми поведінки, спілкування з однолітками і дорослими, з надходженням у школу її доводиться заново їх переоцінювати. Крім цього, є ще ряд факторів: необхідно долучитися до колективу, відповідати вимогам, які контролює вчитель, оволодіти навчальною діяльністю, пристосуватися до нових умов праці та режиму дня. Одним з гарантів успішної адаптації учня до школи є психологічна готовність до навчання, яка є багатокomпонентним утворенням, яке вимагає комплексного психологічного підходу і тому в сучасній психології не існує єдиного і чіткого визначення поняття «психологічної готовності до школи» [7, с. 5].

Психологічна готовність до навчання в школі відображає загальний рівень розвитку дитини, а структура психологічної готовності до шкільного навчання повинна відповідати структурі навчальної діяльності, її зміст визначатися навчальною діяльністю та специфікою навчального матеріалу на початковому етапі навчання. В самому загальному вигляді проблема психологічної готовності полягає у відповідності психічних властивостей і якостей дитини вимогам школи.

Також, на адаптацію школяра впливає і стиль емоційного реагування дитини. В основі емоційного неблагополуччя учня початкової школи лежить неможливість задовольнити основні потреби дитини, що відображають її внутрішню позицію школяра: бути успішним в провідному виді діяльності і прийнятим дорослими і однокласниками. Важливою властивістю, що впливає на адаптацію дітей в школі, їх успішність, є здатність до навчання. Під навчанням розуміється здатність дитини до засвоєння знань способів навчальної діяльності. Відсутність пізнавальної активності призводить до зниження психічних функцій (пам'яті, уваги) навіть при відсутності будь-якої патології. У свою чергу, зниження тону пізнавальної активності нерозривно пов'язана з мотиваційною сферою, коли дитина стикається з труднощами в навчанні, одержує негативні оцінки своєї навчальної діяльності. Вона поступово втрачає бажання вчитися, виконувати обов'язки школяра, втрачає віру в свої сили і можливості.

Для того щоб допомогти дитині стати успішним і благополучним членом суспільства, необхідно створити відповідне середовище, розвивати і збагатити необхідним досвідом. Тому завдання сучасної школи полягає не тільки у залученні учнів к цінностям суспільства, але і адаптації до навколишньої дійсності. Таким чином, на початковому етапі навчання дитина, характеризується новою життєвою позицією, позицією школяра, об'єктивно стикається з цілим рядом труднощів: труднощі нового режиму життя, нових стосунків з учителем та з однолітками, усвідомлення себе як суб'єкта навчання. У цей період адаптації до умов навчання в школі дитина гостро потребує психологічної допомоги з сторони дорослих.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ході нашого дослідження з метою соціальної – адаптації молодших школярів до умов навчання у школі засобами арт-терапії збереження та зміцнення психологічного здоров'я використовувалася техніка ізотерапії (малюнкова терапія). Дана техніка активно використовувалася як на уроках так і поза урочний час. Перевага застосування малюнкової терапії: робота не вимагає від учня яких-небудь здібностей до творчості, допомагає через невербальне спілкування робити перші кроки до самопізнання і саморозкриття; панує атмосфера довіри, терпимості й уваги, допомагає прийняти кожної дитини, використовувється для оцінки стану учнів, допомагає подолати поганий настрій.

Результати нашого дослідження показують нам що ізотерапія для молодших школярів викликає позитивні емоції, розвиває уміння відкрито виражати свої емоції та почуття на аркуші паперу за допомогою малюнка, знімає напругу і втому.

Підвівши підсумок, ми можемо сказати, що малюнкова терапія є одна з найбільш ефективним методом сприяючи соціально-психологічній адаптації молодшого школяра. Вона виконує безліч функцій: створює позитивний емоційний настрій, розвиває почуття контролю, знижує негативні емоційні стани, і таким чином, забезпечує процес включення особистості молодшого школяра у взаємодію з новою для нього соціальним середовищем.

Як показує аналіз вітчизняних досліджень (Е.О. Александрова, Т. В. Анохіна, Н.Б. Крилова і др.), питання сутності і специфіки соціально-педагогічної підтримки процесу адаптації молодших школярів у школі розкриті недостатньо [9, с. 15].

Сьогодні серед численних методів соціально-психологічної адаптації молодших школярів найбільш ефективним визнані – арт-терапевтичні.

Привабливість методу арт-терапії полягає для сучасної людини в тому, що цей метод в основному використовує невербальні способи самовираження та спілкування.

Арт-терапія – це спеціалізована форма психотерапії заснована на заняттях мистецтвом і творчою діяльністю, мета якої полягає розвиток самовираження і самопізнання особистості через мистецтво та розвиток здібностей з навколишнім світом.

Однак арт-терапія, яка є відносно новим методом психотерапії зарекомендувала себе одним з найбільш дієвих інструментів психофізичного розвантаження тиску школи на дитину [3, с. 12].

Арт-терапевтичні методи включають в себе художньо-педагогічні, психотерапевтичні і медичні методи, які при адекватному використанні можуть сприяти підвищенню адаптаційних можливостей.

Основними функціями арт-терапії є: катарсическая (очищаюча, звільняє від негативних станів); регулятивна (зняття нервово-психічного напруження, регуляція психосоматичних процесів, моделювання позитивного психоемоційного стану); комунікативно-рефлексивна (забезпечує корекцію порушень спілкування, формування адекватного міжособистісної поведінки, самооцінки). До видів арт-терапії відноситься музикотерапія, ізотерапія, анімаційна терапія, відео терапія, фототерапія, сказкотерапія та інші.

Всі арт-терапевтичні методи базуються на твердженні, що кожен раз, коли людина не замислюючись про художні цінності своїх творів малює, ліпить, пише вірш, вигадує казку, танцює, у створених образах відбивається її внутрішнє «Я». Творчість включає в себе дуже широкий спектр видів діяльності, тому в рамках арт-терапії постійно з'являються нові напрямки, які дозволяють підібрати «ключик», знайти свій спосіб самопізнання і самовираження практично для кожного.

Цей вид роботи з молодшими школярами вправданій емоційними проявами особистості: сором'язливістю, мовчазністю, скромністю, загальмованістю, агресивністю, гіперрухливістю, упертістю, властивим молодшого шкільного віку вираження своїх думок та емоцій.

Арт-терапевтичні методики є «інсайт-орієнтованими», їх головне завдання – досягнення інсайту. Вправ і технік арт-терапії існує величезна безліч, але всі їх об'єднує можливість подивитися на свою творчість як у дзеркало. Мотив усіх завдань – це почуття, відчуття і стан особистості. Кожна вправа, знімаючи маски і костюми, повертає, в нашому випадку, дитини, до суті, до коренів, до першопричин. На період адаптації молодших школярів арт-терапія ставить основними завданнями: допомогти зберегти психологічне здоров'я в процесі зміни внутрішнього світу; по-

долати негативні уявлення про власну особистість. Арт-терапія не має на меті навчити малювати, брати «потрібну» фарбу, ліпити за зразком. Діти отримують можливість створювати унікальний особистісний твір. Арт-терапевтичні заняття допомагають дітям висловлювати свої думки, почуття, настрої в процесі творчості. І звичайно, присвятивши всі сили розвитку в мисленні дітей раціонального, логічного початку, часто переставо звертати увагу на розвиток їх почуттів.

Арт-терапевтичні вправи не тільки здійснюють лікувально-корекційний вплив щодо дітей з емоційним і поведінковим порушенням, але й навчають дітей творчо висловлювати свої почуття і розвивати свої пізнавальні навички. Робота з піском сприяє зниженню психофізичного напруження, розвитку тактильної чутливості, розслабленню, активізації інтересу до діяльності, використовується релаксуюча музика в поєднанні з живописом і ліпленням з тіста допомагають формувати у дітей вміння розпізнавати свої емоції, оволодівати і керувати ними, дозволяє дітям розслабитися, сприяє розвитку образної пам'яті, цілісному сприйняттю світу.

Особливості арт-терапевтичних занять розділяються на дві основні частини: невербальна творча, неструктурована, основний засіб самовираження в якій – кольоровий малярський інструментарій, більш структурована: кожна дитина інтерпретує намальований об'єкт, описує виникли у нього асоціації. В арт-терапії використовуються індивідуальні та групові форми роботи. Особливо яскравий ефект дає робота у групі. Оскільки групова арт-терапія дозволяє розвивати цінні соціальні навички, навички прийняття рішень, підвищує самооцінку і веде до зміцнення особистої ідентичності.

Використання мистецтва як терапевтичного чинника цілком доступно в роботі з маленькими дітьми.

Діти грають з фарбами, олівцями, піском, з будь-яким матеріалом, який допомагає створювати зображення. Їх не вчать малювати. Головне – дати дитині можливість створити власний твір.

Діти можуть робити те, що в звичайному житті суворо заборонено або не прийнято, і вони дозволяють собі розслабитися. Задовольняється бажання і інтерес до руйнівних дій, що виходять негативні емоції, і діти стають спокійнішими. Роботи є об'єктивним свідченням настроїв і думок дитини.

Основні принципи арт-терапевтичних занять підтримувати в дитині її гідність і позитивний образ «Я»; говорити про ситуації, вчинки і її наслідки, а не про особистість і характер самої дитини; відзначати зрушення в особистісному зростанні за допомогою порівняння дитини з самим собою, а не з іншими дітьми; не застосовувати негативних оціночних суджень, негативного програмування; не нав'язувати дитині способів діяльності і поведінки всупереч його бажанням; застосовувати і схвалювати всі продукти творчої діяльності дитини, незалежно від змісту, форми та якості; не втомлювати заняттями; використовувати певний ритуал заняття.

У процесі проведення техніки мають бути ретельно підібрані матеріали до занять, так як вибір учнем матеріалу, яким він буде користуватися на занятті, має велике значення. При відомих умо-

вах матеріал вказує на область конфліктів і на ступінь готовності до емоційного самовираження.

Фарби, виготовлені на основі борошна, більше, ніж інші матеріали, що дозволяють відображати емоції і настрої, втілювати образи. Аквапель дозволяє наносити мазки по-різному: яскраво і темно, чітко і розмито, важко і легко, тим самим виявляючи ступінь вираженості тих чи інших емоцій. Воскові крейди мають дуже інтенсивний колір. Вони істотно твердіше, ніж інший матеріал, що дозволяє тренувати навички психічної саморегуляції. Фломастери вимагають під час малювання суворого контролю. Малювання фломастерами може виявити страх дитини перед багатством власних переживань і відчуттів. Якщо дитина, незважаючи на запропонований колірний матеріал, обирає простий олівець, значить, можливо, щось перешкоджає її емоціям. Пісок дозволяє розвивати «ручній інтелект», сприяє гармонійному та інтенсивному розвитку пізнавальних функцій, комунікативних навичок. Крім того, пісок і вода допомагають позбавлятися від негативної енергії.

Переваги арт-терапії над іншими формами в роботі може брати участь кожен, оскільки вона не вимагає наявності художніх навичок; арт-терапія є засобом переважно невербального спілкування, що робить її особливо цінною в роботі з дітьми молодшого шкільного віку; образотворча діяльність є могутнім засобом зближення людей; вона дозволяє використовувати дитини для оцінки його стану; є засобом вільного самовираження; викликає позитивні емоції, формує активну життєву позицію; заснована на мобілізації творчого потенціалу внутрішніх механізмів саморегуляції і зцілення.

Грунтуючись на корекційно-особистісному та діяльнісному підходах до розвитку арт-терапія на етапі адаптації молодший школяр переслідує єдину мету гармонійний розвиток дитини; роз-

ширення можливостей його соціальної адаптації за допомогою мистецтва, адаптація до суспільної та культурної діяльності.

Висновок. Слід зазначити, що надходження в школу і початок навчання – серйозні моменти в житті молодшого школяра. У багатьох учнів інтенсивність навчання провокує напруженість, втому, невпевненість і незадоволеність у цей період гостро переживається дітьми невдачі у школі, що може призвести в подальшому до цілого комплексу проблем.

Як метод соціально-психологічної адаптації молодшого школяра арт-терапія є досить актуальною в силу здатності занять мистецтвом, в яких діти виявляються залученими, будувати відносини з усім навколишнім світом, представляючи її явища своєю мовою фарб, ліній, ліпленої форм, музичних звуків, рухів. При цьому дитина отримує новий життєвий досвід, який сприяє багаченню свого місця серед інших, полегшує спілкування і взаємодію. К. Рудестам, зазначає, що внутрішнє «Я» відбивається у візуальних формах з того моменту, як тільки людина починає спонтанно писати фарбами, малювати чи ліпити. Розглянуті методи можуть бути активно використані в процесі вирішення актуальних питань соціально-психологічної адаптації молодших школярів. І сама діяльність організації соціально-психологічної адаптації дітей у своєму практичному вирішенні стає творчим процесом пошуку нових форм і аналізу вже існуючих, активної взаємодії всіх учасників соціального контексту, мистецтва як матеріалу та способу діяльності. Саме пошук, взаємодія і мистецтво здатні гнучко реагувати на всі складні зміни нинішніх соціокультурних реальностей і відповідно сприяти ефективній організації соціально-психологічної адаптації молодших школярів. Арт-терапія є одним з найбільш ефективних засобів, що сприяють на соціально-психологічну адаптації молодших школярів.

Список літератури:

1. Аметова Л.А. Формирование арттерапевтической культуры младших школьников: программа и методическое пособие для студентов, аспирантов и педагогов «Сам себе Арттерапевт». – М., МГОУ, 2003. – 5 с.
2. Варламова А.Я. Школьная адаптация. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – 204 с.
3. Венгер А.Л., Цукерман Г.А. Психологическое обследование младших школьников. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 160 с.
4. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика // К. Рудестам; пер. с англ. обзор., ред. и вступ. статья А.А. Петровской. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
5. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. – М.: Академия, 2001. – 248 с.
6. Копытин А.И. Теория и практика арт-терапии. – СПб.: Питер, 2002. – 448 с.
7. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.
8. Гуткин Н.И. Психологическая готовность к школе. – М.: Образование, 2000 – 186 с.
9. Битянова М.Р. Адаптация ребёнка в школе: диагностика, коррекция, педагогическая поддержка. – М.: Образовательный центр «Педагогический поиск», 2001. – 58 с.

Прокофьева О.А., Аносова Д.И.

Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ СРЕДСТВАМИ АРТ-ТЕРАПИИ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы адаптации в исследованиях отечественных и зарубежных психологов, особенности адаптации младших школьников к условиям обучения в школе. Раскрываются особенности адаптации младших школьников к обучению средствами арт-терапии.

Ключевые слова: адаптация, социально-психологическая адаптация, младший школьник, обучение в школе, обучение средствами арт-терапии.

Prokofieva O.A., Anosova D.I.

Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF JUNIOR PUPILS TO STUDYING IN THE SECONDARY SCHOOL METHODS OF ART THERAPY

Summary

The article considers the problems of adaptation in the studies of domestic and foreign psychologists, peculiarities of adaptation of Junior pupils to the learning environment at school. The peculiarities of adaptation of younger students to learn by means of art therapy.

Keywords: adaptation, socio-psychological adaptation, schoolchild, schooling, learning by means of art therapy.

УДК 173.1:378

МОРАЛЬНА, ЕСТЕТИЧНА ТА РЕЛІГІЙНА СВІДОМІСТЬ ЯК ОСНОВА ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Чхайдзе А.О.

Херсонський державний університет

У даній статті проаналізовано та інтегровано підходи багатьох авторів до розуміння понять «духовність» та «духовні цінності», надано власне тлумачення цих понять. Духовність – це сукупність системно інтегрованих особливостей когнітивно-інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової сфер, яка забезпечує здатність до психічно-особистісного вдосконалення та самовдосконалення особистості, зумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього і зовнішнього світу, характеризується усвідомленням загальної єдності, певною піднесеністю думок та вчинків та спрямовує особистість до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра та Істини. Духовні цінності – це особистісні якості високодуховної людини, які спонукають, регулюють високодуховні вчинки, поведінку, є предметом її розвитку і саморозвитку та використовуються, перш за все, для задоволення найвищих духовних потреб індивідів в істині, добрі, красі.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, дух, душа, духовність особистості.

Постановка проблеми. Поняття духовності у філософії, зазвичай, було пов'язане перш за все із тими формами суспільної свідомості, які, в свою чергу, ототожнювались із формами організації знання. Проводився наполегливий пошук, який зводився до окреслення науково-універсальної, «суспільної» сутності духовності [1, с. 56]. На противагу цій тенденції сьогодні спостерігається інша: духовність переважно асоціюється з релігійністю, з моральними цінностями, постульованими тією чи іншою конфесією. В сучасних західних працях про суспільство і культуру поняття «духовність» майже не

вживається, воно як правило використовується у світовій літературі релігійно-філософського змісту, де духовність розглядається як чинник самовизначення віруючої людини. Такий підхід збіднює значення поняття духовності та значною мірою виводить проблематику духовності з тематичних сфер філософії [1, с. 58].

Аналіз останніх досліджень. Поняття «духовність особистості», різноманітні підходи до вивчення цього поняття стали предметом досліджень багатьох науковців (К. Ясперс, І. Кант, А. Шопенгауер, Ф.М. Достоевський, Г.С. Сковорода, П.О. Флоренський, О.І. Ільїн, Н.С. Юліна,

В.С. Соловійов, М.О. Федоров, М.Й. Боришевський, Е.О. Помиткін).

Мета статті: проаналізувати підходи авторів до розуміння поняття «духовність» та «духовної цінності», інтегрувати їх та надати власне тлумачення цих понять.

До визначення поняття духовності у вчених немає одностайної думки. Кожний науковець розуміє поняття «духовність» по-різному. Поняття «духовність» завжди мало у філософії важливе значення і відіграє визначну роль у ключових проблемах: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя [2, с. 214]. І тому такі філософи, як Платон, Аристотель вважали, що поняття «духовність» є похідним від слова «дух» (лат. «spirit» та грец. «πνευμα»), що означає рухливе повітря, повіяння дихання, носія життя [6].

Духовність, що є переважною категорією міфологічно-релігійного цілісно синкретичного світорозуміння, етимологічно походить (принаймні на рівні індоєвропейських мов) з такого поняття, як «дух». Дух, що є поняттям в основному релігійним, виражає явище, яке вже за своїм визначенням не має чіткої просторово-часової локалізації. Тобто дух (як і духовність) втілює в собі принцип холодної, синергії, взаємозв'язку, взаємодії, опосередкування одного іншим, відображаючи фундаментальний вимір буття – цілісність.

Часто у філософській літературі як синонім «духовності» використовують поняття «дух». Із позиції діалектичного матеріалізму поняття «дух» тлумачиться, переважно, як зосередження всіх функцій свідомості, знаряддя активного впливу на світ. «Дух як сконцентрована свідомість є не що інше, як необхідне знаряддя людини – закономірного етапу розвитку матеріальної дійсності, з допомогою якого вона змінює саму себе» [4, с. 119].

Поняття «дух», «душа» виникли в людській свідомості ще в первісному суспільстві для позначення незрозумілих людині явищ природи. У сучасному розумінні дух – це психічні здібності, мислення, свідомість, почуття та воля людини, в широкому значенні – психіка; душа – внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями. Сам їх вияв дуже складний, тому в народі і кажуть: «Чужа душа – темний ліс» [1, с. 60].

Світські дослідники-філософи, починаючи від матеріалістів давнього світу й закінчуючи марксистами, приписали процес формування людської душі лише переважно суспільству: родині, школі, класу, навіть цілому суспільному устрою, стану або етапу розвитку людства – власне, суспільній формації.

Проте приходиться час, і, врешті-решт, усі дослідники судять про душу і дух кожної людини за тим, кому і як, що вона творить – добро чи зло, чим керується у своїх діях тощо [1, с. 93]. Отож, душа людини – це певна система природно-генетичних і сформованих суспільством на цій основі внутрішніх, індивідуальних спонукань і мотивів спрямування процесу творення нею добра чи зла, а дух людини – це система всіх зовнішніх виявів, проявів та наслідків саме такого діяння й життя людини в суспільстві і перш за все всього того, що усвідомлюється її близьким

і далеким людським оточенням. Тому в даному випадку можна ставити цілий ряд інших важливих питань про душу, дух і духовність особи, особистості, етносу, нації, народу, суспільства і цілого людства.

На думку вчених, щоб дати відповіді на поставлені у даному дослідженні питання, вкрай необхідно пізнати природу і критерії визначення людини-особи, людини-особистості, оскільки за їх зовнішніми, досить очевидними, відмінностями не завжди помітні їхні внутрішні, мотиваційно-базові чинники, причини та потенції [4, с. 96].

Розпочати слід з того, що всі жести, вчинки і дії людини зумовлюються, визначаються, а отже, можуть характеризуватися кількома блоками факторів, а саме:

- природно-генетичними (вихідними) умовами, потребами та потенціями людини;
- її індивідуальними, матеріально-побутовими й соціальними умовами, потребами та можливостями;
- загальносуспільними умовами, потребами та можливостями; рівнем усвідомленості людиною своїх жестів, дій, вчинків тощо [3, с. 141].

За свідченням науковців, духовність як межове явище в контексті формально-логічного аналізу втілюється в принципі чотирьох альтернатив, що передбачає наявність невизначено-парадоксального світогляду, тотального оптимізму, позитивного ставлення до життя в усіх його проявах. Тобто духовність в плані поведінки та ціннісних орієнтацій охоплює всі можливі варіанти ставлення людини до світу, що знаходить відображення у чотирьох фундаментальних типах систем як зовнішніх принципів поведінки: пристосування себе до середовища, пристосування середовища до себе.

З огляду на викладені матеріали духовність як цілісність, як відображення всезагального зв'язку предметів та явищ можна інтерпретувати не тільки як суто суб'єктивну категорію, але й як те, що притаманне абсолютно всім об'єктивним реаліям життя. Парадоксально невизначена сутність феномену духовності споріднює всі явища нашого світу, котрі сповнюються духовним змістом. Цілісність як духовність – вершина й одночасно основа людини та світу, символ їх довершеності – має безліч когнітивно-світоглядних проєкцій.

У теоретичному плані поняття «духовність» теж не зайняло ще відповідного місця й продовжує залишатися досить невизначеним. Про це свідчить, наприклад, гостре заперечення філософського статусу та гуманістичного змісту поняття «духовність», яке міститься у статті Н.С. Юліної. Вона вказує на те, що на прямо поставлене запитання «Що Ви розумієте під духовністю?» звичайно йдуть услід багатомовні, суперечливі, побудовані на інтуїціях роз'яснення. І далі вона наполягає на тому, що «при усій семантичній невизначеності в понятті «духовність» вбачаються споживацько-недемократичні відтінки». З цього вона робить висновок, що поняття «духовність» «слід залишити релігії, де воно природне, має досить визначений сенс, позначає особливий стан віруючої людини, почуття сакрального, єдність з трансцендентним та кінцевим».

Таким чином, наведені висловлювання Н.С. Юліної ще раз переконали нас у необхід-

ності глибокої філософської рефлексії над поняттям «духовність», з'ясування, визначення його саме філософського й водночас буттєвого статусу. Тому одним із першочергових завдань є вироблення системи категорій і понять, що розкривають сутність методології дослідження таких тонких структур, як дух, духовність. За допомогою цієї системи можна було б наблизитися до їх розкриття на рівні сутності та існування, а також з'ясувати буттєвість основ, підстав виникнення та розвитку духовності, бездуховності, ганебної духовності; критеріїв їх розмежування; осмислення процесу духовного оновлення та відродження людини, соціуму, цивілізації, його шляхів та механізмів; розглядання духовності у широкому культурному та культурно-історичному контексті та багато ін.

Духовно багата людина, за Т. Екхартом, схожа на «посудину, яка збільшується в міру того, як наповнюється, й ніколи не буває повною». Тут відкривається і певна парадоксальність духу, духовності. Духовне багатство може існувати лише у тому разі, коли воно обертається духовним убозтвом [3, с. 9]. «Блаженні убогі духом, бо їм еси Царство Небесне», – твердиться у Євангелії від Матфея. Е. Фромм, спираючись на Т. Екхарта, пояснює, що «духовна убогість» означає відсутність жадібності у будь-яких її формах – жадоби до речей, знань, відданості власному «Я». Вона також означає відсутність самовпевненості, самозадоволення, самозаспокоєння, зупинку у саморозвитку. Тобто якщо мова йде про духовне багатство, то його не можна описати шляхом перерахування того, що людина має чи споживає, а лише через те, що вона віддає світу, до чого вона тяжіє, що вона народжує, від чого радіє [2, с. 246].

У філософському досвіді збагнення духу, духовності склалася і продовжує розвиватися традиція їх осягнення в бутті, в індивідуальному духовному досвіді, тобто, за висловом М.О. Бердяєва, шляхом усвідомлення змісту, охоплення змістом. Зміст найрельєфніше зафіксовано у релігії, мистецтві, мові. Змістові контури духовності виступають як здатність і потреба орієнтуватися на вищі, універсальні цінності Істини, Добра і Краси в їх єдності. В такому розумінні духовність виявляється як певний ідеал, до якого прагне людина та людство в духовному самовдосконаленні.

Сам факт втрати універсальною системою цінностей життєвої актуальності та загальнозначущості веде людство до реальної загрози самознищення. І це, мабуть, явно свідчить про дійсність і безумовну значущість цінностей Істини, Добра і Краси, а отже, і про дійсність того типу духовності, що орієнтований на них. Система цінностей всеосяжна, охоплює життя в усій його повноті, насиченості, глибині, відкриває в ньому щось вічне. Отже, і справжня духовність зв'язана з прагненням охопити життя в усій його повноті, вийти за утилітарно обмежені рамки повсякденності, зустрітися з вічністю [1, с. 302]. Духовність, будучи зв'язана з глибинним усвідомленням свого буття, його змісту, мети, вищого блага, виступає основним принципом самобудівництва особи та суспільства, необхідною умовою вільного, творчого і відповідального ставлення до індивідуального та громадського життя [2, с. 10].

Людина – істота трансцендентальна та інтенціональна, прагнуча вийти за свої межі і спрямована на інше. Але саме духовність перетворює прагнення на справжню причетність, подію вічності, світу, людини, оскільки має своєю необхідною основою любов, віру і надію. Образно визначає любов С.Л. Франк, як можливість сказати комусь «ти» і ще сказати «так»: любов – це здатність зрозуміти іншого (людина, світ, досконалість) і самого себе в їх дійсності й унікальній неповторності (сказати «ти») і одночасно осягти їх цінність та необхідність (сказати «так»). Любов розкриває те, чого ще немає в дійсності, але що перебуває в становленні. Любов – це, по суті, і є віра і надія на те, що можлива і бажана досконалість (себе, іншого, світу) буде втілена в дійсність. Любов тому з'єднана з вірою, а віра з любов'ю, що вірити – це не теж саме, що визнавати Істину [1, с. 116].

У вірі виявляється і розкривається щось, що має внутрішню, вільну визнану переконливість і цінність. Віра збуджує любов і дух, усі творчі сили людини. «Віра є не що інше, як головне та провідне тяжіння людини, що визначає її життя, її погляд, її прагнення і вчинки». Тому людина духовна остільки, оскільки вірить, сподівається і любить. Але і, навпаки, вірити, сподівається і любить, тому що духовна. Адже людина може і «зневажати своєю вірою, залишати її на свавілля випадків, пронизувати її забобонами та марновірствами, перетворювати її на сліпий і руйнівний фанатизм або ж відводити їй один куточок своєї душі, і притому найбоязливіший та лицемірний може зраджувати своїй вірі з розрахунку і продавати її. Але людина одного не може: саме жити без віри».

У сучасних умовах поширення явищ бездуховності і вигаданої духовності значно посилюється, причому найбільшу загрозу становить саме вигадана духовність. Бездуховність загрозливо поширюється, особливо в країнах посттоталітаризму, де виникає аномія – ціннісно-нормативний вакуум і єдине прагнення – досягнення мети – успіху за будь-яку ціну. Але бездуховність значно легше розпізнати. Бездуховність більш однозначно сприймається як негативне явище, ніж вигадана духовність. У міру оздоровлення суспільства, подолання аномії, ціннісно-нормативного вакууму суспільство заповнюється вже не маргінальними, а відхиленнями від норми ціннісними орієнтаціями та інституціонально визнаними. Тоді виникає запитання про те, які саме духовні цінності визначатимуть життєдіяльність суспільства й особистості – справжні або вигадані. Ситуація збільшується втратою універсальних цінностей актуальності і загальнозначущості в суспільній та індивідуальній свідомості, докорінне ламання традиційних ціннісних орієнтацій та пошук нових духовних основ буття – загальна риса сучасності [6].

Звичайно, науково-технічний прогрес істотно змінює характер усього виробництва та зближує дві форми його існування – матеріальну та духовну. Остаточо у віддаленому майбутньому, на стадії інформаційного суспільства, істотні розбіжності між духовним та матеріальним виробництвом зникають за рахунок взаємопроникнення поки ще самостійних видів соціальної

діяльності. Однак взаємопроникнення і взаємовплив не скасовує закономірності, за якими визначається фактор – матеріальна діяльність, практика. У матеріальному виробництві дедалі більше зростає роль духовного фактора, що знаходить прояв в інтелектуалізації праці. Духовне ж виробництво інтенсивно упредметнюється, формалізується в технічних засобах, схемах, знаках, символах, віртуальних об'єктах та ін. Існують і соціальні явища, які не можна однозначно віднести ані до матеріальної, ані до духовної культури – суспільні відносини (класові, національні, сімейно-побутові та ін.). Не випадково філософи, соціологи, культурологи виділяють третю частину культури – політичну культуру як своєрідний синтез матеріальної та духовної культури.

Духовність завжди пов'язана з моральною мотивацією вчинків, – зокрема, в політичній діяльності ця мотивація як правило переплітається з тверезим розрахунком, з партійним, класовим чи національним інтересом. Навіть у релігії любов до Бога небезкорисна, вона завжди пов'язана з надією на прощення гріхів, винагороду в потойбічному світі, на безсмертя. Мабуть, суспільний інтерес складає спільну основу розуміння духовності. Необхідно рахуватися з тим, що сучасна європейська людина живе в технократичному й досить секуляризованому суспільстві та інтенсивному інформаційному полі, їй доводиться ви-

рішувати проблеми, з якими вона раніше не зустрічалась [5].

Зрозуміло, що успішне розв'язання цих проблем вимагає об'єднаних зусиль релігій і церков, віруючих і невіруючих. Все це потребує уточнення християнської концепції духовності. Це в інтересах як релігії, так і науки, оскільки їх завдання можуть збігатися в багатьох аспектах, зокрема в питанні морального вдосконалення людини. Відомо, що релігійна мораль під тиском боротьби з релігійною нетерпимістю зробила важливий крок на шляху звільнення людини від зовнішніх форм регулювання її поведінки. Було висунуто принцип, згідно з яким людина повинна дотримуватись не лише приписів певної релігії, але й слідувати голосу власної совісті. Це було важливе завоювання в розвитку духовності, яке залишилось назавжди як моральна цінність людини [2, с. 93].

Висновки. Сказане вище дозволяє зробити висновок про те, що духовність з позиції матеріалістичної діалектики, з точки зору філософії, являє собою у всій багатоманітності проявів, насамперед, внутрішньо властивий суб'єкту феномен, що виражається в його ставленні до навколишньої дійсності, до самого себе. При цьому духовність, інтегруючи в собі елементи структури особистості, виступає необхідною умовою її саморозвитку, самоудосконалення.

Список літератури:

1. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
2. Ильин Е. Мотивация и мотивы / Е. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
3. Ковалев С. В. Психология семейных отношений / С.В. Ковалев. – М.: Пед-ка, 1987. – 158 с.
4. Помиткін Е.О. Психология духовного развития личности: Монография / Е.О. Помиткін. – К.: Наш час, 2007. – 280 с.
5. Чхаїдзе А.О. Духовні цінності особистості як психологічні аспекти мотивації вступу у шлюб / А.О. Чхаїдзе // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Випуск 1. – Херсон: Гельветика, 2013. – С. 24-27.
6. Чхаїдзе А.О. Своєрідність духовних цінностей у шлюбній мотивації / А.О. Чхаїдзе // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Т. 2. Вип. 105 / Чернігівський національний університет імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів: ЧДПУ, 2012. – С. 175-177.

Чхаїдзе А.А.

Херсонский государственный университет

МОРАЛЬНОЕ, ЭСТЕТИЧЕСКОЕ И РЕЛИГИОЗНОЕ СОЗНАНИЕ КАК ОСНОВА ДУХОВНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В данной статье проанализированы и интегрированы подходы многих авторов к пониманию понятий «духовность» и «духовные ценности», предоставлено собственное толкование этих понятий. Духовность – это совокупность системно интегрированных особенностей когнитивно-интеллектуальной, чувственно-эмоциональной и волевой сфер, которая обеспечивает способность к самосовершенствованию личности, вызывает стремление человека к гармонии внутреннего и внешнего мира, характеризуется осознанием общего единства, определенной возвышенностью мыслей и поступков и направляет личность к реализации в собственной жизни идеалов Красоты, Добра и Истины. Духовные ценности – это личностные качества высокодуховного человека, побуждающие, регулирующие высокодуховные поступки, поведение, являются предметом его развития и саморазвития и используются, прежде всего, для удовлетворения самых высоких духовных потребностей индивидов в истине, добре, красоте.

Ключевые слова: духовность, духовные ценности, дух, душа, духовность личности.

Chkhaidze A.A.
Kherson State University

MORAL, AESTHETIC AND RELIGIOUS CONSCIOUSNESS AS A BASIS FOR SPIRITUALITY OF PERSON

Summary

This article analyzed and integrated approaches many authors to understand the concepts of «spirituality» and «spiritual values», given their own interpretation of these concepts. Spirituality – a set of system-integrated features of the cognitive-intellectual, sensory, emotional and volitional spheres, which provides the ability to self-improvement of the individual, is the human desire for harmony of the inner and outer world, it is characterized by the awareness of general unity, a certain elevation of thought and action and sends the person to implement in their own lives the ideals of Beauty, Goodness and Truth. Spiritual values – a personality highly spiritual person, encourage, regulate highly spiritual actions, behavior, are the subject of development and self-development, and are used primarily to meet the highest spiritual needs of individuals in the truth, goodness, beauty.

Keywords: spirituality, spiritual values, spirit, soul, spiritual identity.

УДК 159.9.072.43

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Шаповалова В.С.

Національний фармацевтичний університет

На основі аналізу наукової літератури розглянуто поняття «цінність» та «ціннісно-сміслові орієнтації». Ціннісно-сміслові орієнтації розглядаються як важлива психолого-педагогічна проблема, від рішення якої залежить рівень професійної самореалізації майбутніх фахівців. У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження ціннісно-сміслові сфери викладачів вищих навчальних закладів. Проаналізовані цінності-цілі сучасних викладачів.

Ключові слова: цінності, ціннісно-сміслова сфера особистості, цінності-цілі, викладач, педагогічна діяльність.

Постановка проблеми. Роль ціннісно-сміслові сфери у професійній діяльності викладачів вищих навчальних закладів важко недооцінити. На її основі відбувається формування емоцій та почуттів, відбір інформації під час спілкування та взаємодії, встановлюються чи не встановлюються соціальні відносини. Ціннісно-сміслові орієнтації являються важливим компонентом, який визначає загальний рівень професійної та особистої культури, регулює професійну діяльність та поведінку, відображає систему стійкого відношення особистості до навколишнього світу в цілому, та до себе.

Дослідження ціннісної сфери викладачів вищих навчальних закладів є актуальним тому, що сучасна вища школа повинна бути орієнтована не тільки на передачу знань студентам, а також на виховання креативної, конкурентноспроможної, сильної особистості, вона повинна забезпечувати розвиток духовного світу студентів з гуманними поглядами на оточуючий світ. Дослідження ціннісно-сміслові сфери сучасних викладачів є актуальним ще й тому, що саме у студентському (юнацькому) віці відбувається остаточне формування та закріплення ціннісних орієнтацій. Викладач повинен демонструвати найкращі сторони людини, її моральність, норми етикету так, як це напряму впливає на

формування особистості майбутнього фахівця, на моральне виховання студентів.

Своєрідність педагогічної діяльності полягає в тому, що вона за своєю природою детермінована особистісними цінностями, які забезпечують її зміст та спрямованість, надають сенс системі професійних дій. Будь-який вид діяльності включає в себе ціннісно-орієнтаційні дії та вносить до навчального процесу певну специфіку: предметним змістом, впливом на відношення студентів, формуванням їх активності, впливом на розвиток способів їх самостійних дій [1].

У зв'язку з цим доцільно звернутися до дослідження змісту тих ціннісних орієнтирів, які є актуальними для викладачів вищих навчальних закладів.

Тому, метою даної статті стало дослідження та аналіз особливостей ціннісно-сміслові сфери особистості викладачів вищих навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед дослідників, які займалися питанням про ціннісно-сміслові сферу особистості можна зазначити Д. О. Леотьева, К. А. Абульханову-Славську, С. С. Бубнова, А. Ю. Агафонова, О. Г. Асмолова, Д. Маєрса, А. Маслоу, Г. Олпорт, Г. Ріккерт, Е. Spranger, R. M. Williams та ін.

Дослідженню смислових аспектів особистості фахівця (професіонала) були присвячені роботи

І.В. Абакумова, О.Г. Асмолова, А.А. Бодальова, А.А. Деркача, Е.Ф. Зеєра, Д.А. Леонтєва, Л.М. Мітіної, А.Р. Фонарьова, В.Е. Чудновського та ін.

Поняття «цінності» та «ціннісно-сміслові орієнтації» вивчаються в різних науках: психології, філософії, педагогіці, філології та іншими науками. Вивчення цінностей у освітньому середовищі відбувається у рамках педагогічної аксіології, яку сучасні дослідники визначають як науку про цінності освіти. Аксіологія присвячена дослідженню сутності цінностей, їх місцю у сучасному світі, аналізує ціннісні орієнтації особистості, їх зміст, розвиток, зв'язок з існуючими соціальними та культурними цінностями.

Розглянемо деякі визначення понять «цінність» та «ціннісно-сміслові орієнтації» у наукових працях.

Наприклад, І. Т. Фролов поняття «цінність» трактує як: «специфічно соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро і зло, прекрасне і погоне, які укладені в явищах суспільного життя і природи)... По відношенню до суб'єкта (людини) цінності служать об'єктами її інтересів, а для її свідомості виконують роль повсякденних орієнтирів в предметній і соціальній дійсності, позначень її різних практичних відносин до навколишніх предметів і явищ» [7, с. 646].

О. В. Степаненко дає визначення цінностей саме у професійно-педагогічній діяльності. За її визначенням цінності викладача – це духовні особливості, які мають особистісний вплив та служать орієнтирами людської поведінки та формування життєвих і професійних установок [6].

Процес ціннісної орієнтації особистості у освітньому середовищі вивчала також професор А. В. Кірьякова. Цей процес А. В. Кірьякова характеризує як «сходження особистості до цінностей суспільства на основі діалектичного закону піднесення потреб» [3, с. 16].

Сучасна освіта висуває до особистості викладача нові умови та вимоги. У професійній діяльності педагога повинні реалізовуватись та вдосконалюватись вищі потреби людини, а саме потреба у спілкуванні, у захисті слабкого, потреба самоствердження в суспільстві, потреба самореалізації, потреба самоідентифікації, потреба мати своє місце в суспільстві, у колективі, потреба безпеки і потреба свободи тощо.

Якщо звернутись до психологічного словнику, то поняття ціннісно-сміслові орієнтації визначається як: «важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, що виражає (представляє) переваги і прагнення особистості або групи щодо тих чи інших узагальнених людських цінностей (добробут, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, працю тощо)» [4, с. 729].

Отже, ціннісно-сміслові орієнтації викладача – це, насамперед, ті орієнтири, які виступають в ролі стратегічних життєвих цілей та світоглядних переконань. Це деяка спрямованість особистості (соціальна, матеріальна чи духовна), регуляція соціальної поведінки людини.

Виклад основного матеріалу. Мета нашого дослідження заключається у вивченні ціннісно-сміслових орієнтирів викладачів вищих навчаль-

них закладів. Ми припускаємо, що реформування сучасної освіти, знайдуть відображення в зміні структури ціннісно-сміслові сфери викладачів. У нашому дослідженні прийняли участь 78 викладачів вищих навчальних закладів м. Харкова. Для вивчення ціннісно-сміслові сфери ми використовували ціннісний опитувальник Ш. Шварца, який дає змогу виявити та дослідити універсальні, загальнолюдські цінності [2].

У даній методиці цінності розглядаються як критерії вибору та оцінки людиною своїх дій, подій, самовідношення та відношення до інших людей. При цьому всі цінності спрямовані на задоволення трьох універсальних потреб людини: 1) біологічні потреби; 2) потреби спрямовані на соціальну взаємодію; 3) потреби, які пов'язані з добробутом соціальних груп. Всі ці потреби можуть бути задоволені/незадоволені за допомогою реалізації десяти різних мотиваційних типів (саморегуляція, стимулювання, гедонізм, досягнення, влада, безпека, конформність, традиції, прихильність (доброта) та універсалізм), які утворюються певними цінностями особистості. Саме вони визначають світогляд людини та спрямовують її поведінку, дії та життєдіяльність. Таким чином, Ш. Шварц визначає із трьох людських потреб основні мотиваційні типи. У свою чергу, кожному мотиваційному типу відповідає певна мотиваційна ціль [2].

Використана нами методика дає кількісний представлення значущості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів. Нормативні ідеали – це цінності людини на рівні переконань. Вони мають вплив на всю особистість, але не завжди проявляються у реальній соціальній поведінці. Індивідуальні пріоритети – це цінності, які зазвичай проявляються у соціальній поведінці людини.

На рівні вибірки нами була виявлена наступна ієрархія ціннісних орієнтирів викладачів ВНЗ.

Таблиця 1

Цінності викладачів на рівнях нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів

Цінності на рівні нормативних ідеалів	Рейтинг цінностей	Цінності на рівні індивідуальних пріоритетів
Безпека	1	Доброта
Доброта	2	Гедонізм
Самостійність	3	Стимуляція
Стимуляція	4	Самостійність
Універсалізм	5	Досягнення
Гедонізм	6	Влада
Досягнення	7	Безпека
Влада	8	Конформізм
Конформізм	9	Універсалізм
Традиції	10	Традиції

З отриманих результатів, які наведено в таблиці 1, видно, що на рівні нормативних ідеалів, переконань та поведінки найголовніша для викладачів цінність – «безпека», яка передбачає не тільки безпеку для себе, інших людей та суспільства в цілому, а й прагнення незалежно мислити та діяти. Мотиваційною ціллю даної цінності є стабільність суспільства та взаємовідношень, со-

ціальний порядок та безпека сім'ї. На рівні індивідуальних пріоритетів «безпека» займає 7-е місце. У даному випадку спостерігається суперечливість викладачів на рівні ідеалів та поведінки.

На другому місці на рівні нормативних ідеалів, майже поруч з цінністю «безпеки», викладачі обирають показник «доброти». Мотиваційна ціль цього типу – збереження благополуччя людей, з якими викладач має взаємовідносини. Викладачі прагнуть підтримувати дружні стосунки, бути лояльними, чесними та корисними для оточуючих. На рівні індивідуальних пріоритетів «доброта» займає 1-е місце, що свідчить про близьке співвідношення поведінки викладача з його моральними пріоритетами. Отриманий результат по даній цінності не викликає сумнівів тому, що професійна діяльність педагога будуватиметься на хорошому ставленні до студентів та колег, у бажанні навчити та нести собою приклад для оточуючих.

На 3-є місце на рівні нормативних ідеалів викладачі вищих навчальних закладів поставили «самостійність». Дана цінність свідчить про наявність у викладачів потреб у самоконтролі та самоуправлінні, автономності та незалежності. На рівні індивідуальних пріоритетів «самостійність» займає 4-е місце. Це говорить про близьке співвідношення нормативних переконань та реальної соціальної поведінки викладачів. Педагоги прагнуть до свободи думки, до творчої діяльності та дослідницької активності. Викладачам часто необхідно діяти нестандартним, незвичним способом.

Цікава картина була виявлена у нашому дослідженні у відношенні цінності «традиції». Викладачі поставили її на останнє місце на двох рівнях відразу: на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів. Мотиваційною ціллю даної цінності є повага до звичаїв та прийняття традицій. Те що цінність «традиції» викладачі поставили на останнє місце не означає, що вони не поважають звичаї. Це може означати, що викладачі обирають нестандартні способи поведінки так, як професійна діяльність викладача є творчою та креативною.

Також серед цінностей, які є найменш важливими для викладачів вищих навчальних закладів опинився «конформізм». Викладачі поставили його на 9-е місце в нормативних ідеалах та на 8-е – в індивідуальних пріоритетах. Центральна ціль цього типу цінностей заключається у стримуванні та запобіганні дій, а також схильностей та спонукань до дій, які можуть завдати шкоди іншим або не відповідають соціальним очікуванням.

На 2-у місці у списку цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів знаходиться «гедонізм». Мотиваційна мета даного типу визначається як насолода або чуттєве задоволення (задоволення, насолода життям, отримання позитивних вражень від життєвих подій, від професійної діяльності). Сучасні викладачі здійснюють свою педагогічну діяльність не тільки за для того, щоб отримати матеріальну винагороду, а й для того, щоб отримати задоволення від процесу навчання, взаємодії з колегами та студентами, творчого розвитку та самовдосконалення.

Цінність «стимуляція» знаходиться на 3-у та 4-у місці на рівнях індивідуальних пріоритетів та нормативних ідеалів відповідно. Цей тип цін-

ностей є похідним від людської потреби в розмаїтті і глибоких переживаннях для підтримки оптимального рівня активності. Професійна діяльність викладачів вищих навчальних закладів є цікавою та насиченою, тому, мотиваційна ціль даної цінності – є новизна та змагання в житті, активної життєвої позиції.

На 9-е місце у списку цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів викладачі поставили «універсалізм». У той час, як на думку їх ідеалів, «універсалізм» займає 5-е місце.

Ми зіставили наші результати дослідження з дослідженнями В.О. Сластьоніна, який досліджував професійно-ціннісні орієнтації викладачів. У його дослідженні були виявлені наступні професійні цінності: розуміння соціальної ролі та функцій спеціалістів у суспільстві, наявність суспільно значимих мотивів вибору професії, професійного ідеалу, ціннісне ставлення до діяльності; професійний обов'язок і честь; гордість за професію; культуру спілкування; потреби в професійній самоосвіті і самовихованні [5].

Аналіз цінностей викладачів вищих навчальних закладів демонструє, що деякі цінності знаходяться по відношенню один до одного у динамічному відношенні як протиставлення. Так, наприклад, «самостійність», «стимуляція» – знаходяться на одному полюсі серед цінностей, які найчастіше проявляються у соціальній поведінці людини, а «традиції», «конформізм» та «влада» – на іншому. «Самостійність» та «стимуляція» суперечать «конформності», «традиціям» та «безпеці», оскільки існує протидія між збереженням власних незалежних поглядів та збереженням традицій, захистом стабільності та незмінності суспільства.

Висновки та перспективи дослідження. Одним із найголовніших компонентів, який регулює діяльність та поведінку викладача, який визначає його педагогічну позицію та забезпечує відповідний рівень професійної та особистої культури – є ціннісно-сміслові орієнтації. Вони відображають систему стійких відношень людини до оточуючого світу та до себе, існують у формі переважаних установок на духовні цінності суспільства та культури. Ціннісно-сміслові орієнтації визначають вибір цілей та способів їх досягнення.

Система ціннісних орієнтацій передбачає змістовне ставлення людини до соціальної дійсності та визначає мотивацію її поведінки, робить істотний вплив на всі сторони її діяльності. Як елемент структури особистості ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність до здійснення певної діяльності щодо задоволення потреб та інтересів.

Безумовно, кожен викладач вищих навчальних закладів – є носієм індивідуальних, неповторних особистісних сенсів, тому єдиною системою цінностей, яку можна розробити для ВНЗ в цілому, створити дуже складно. Тим не менш, можна говорити про інваріативні цінності-цілі, які є актуальними та необхідними для розвитку і вищого навчального закладу, і кожного окремого викладача.

Результати нашого дослідження дають нам можливість зробити наступні висновки:

1) характерною особливістю ціннісно-сміслові сфери викладачів вищих навчальних за-

кладів, яка проявляється у поведінковому аспекті – є прагнення до «доброти». Крім цього можна відзначити велику прихильністю до цінностей «гедонізму» та «стимуляції»;

2) характерною особливістю ціннісно-сислової сфери викладачів вищих навчальних закладів, яка проявляється на нормативному рівні – є прагнення до «безпеки». Крім цього можна відзначити велику прихильністю до цінностей «доброти» та «самостійності».

3) в цілому, можна сказати про те що, рівень нормативних ідеалів та рівень індивідуальних пріоритетів знаходяться у близькому співвідношенні, крім цінностей «універсалізму», «гедонізму» та «безпеки».

У процесі формування ціннісних орієнтацій викладачів можна виділити, з одного боку, індивідуально-психологічні чинники, які характеризуються всіма особистісними особливостями людини, та соціальні психолого-педагогічні, з іншого боку, що включають оточення людини і ту ситуацію, в яку вона залучена.

Перспективу нашого подальшого дослідження ми вбачаємо у дослідженні ціннісно-сислової сфери викладачів вищих навчальних закладів в залежності від їх віку та стажу роботи. Адже, при наявності цілого ряду досліджень у сфері смислових аспектів, проблема ціннісно-сислової сфери викладачів різного віку та з різним досвідом роботи залишається недостатньо вивченою.

Список літератури:

1. Вершинина Л. В. Теоретические основы формирования ценностного сознания будущего учителя: Монография / Л. В. Вершинина // М.: МПСИ, 2009. – 258 с.
2. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев // СПб.: Речь, 2004. – 70 с.
3. Кирьякова А. В. Аксиологическая концепция ориентации личности в мире образования / А. В. Кирьякова // Вестник ОГУ. – 1999. – № 1. – С. 13-19.
4. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь 4-е изд., дополн. и испр./ Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко // М.: АСТ, СПб.: Прайм-Еврознак, 2008. – 868 с.
5. Сластенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Сластенин, Г. И. Чижиков. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
6. Степаненко, О. В. Аксиологические приоритеты профессионально- педагогической подготовки будущего учителя [Электронный ресурс] / О. В. Степаненко. – М.: oim.ru. Режим доступа: <http://www.oim.ru>
7. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.

Шаповалова В.С.

Национальный фармацевтический университет

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЙ СФЕРЫ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация

На основе анализа научной литературы рассмотрено понятие «ценность» и «ценностно-смысловые ориентации». Ценностно-смысловые ориентации рассматриваются как важная психолого-педагогическая проблема, от решения которой зависит уровень профессиональной самореализации будущих специалистов. В статье проанализированы результаты эмпирического исследования ценностно-смысловой сферы преподавателей высших учебных заведений. Проанализированы ценности-цели современных преподавателей.

Ключевые слова: ценности, ценностно-смысловая сфера личности, ценности-цели, преподаватель, педагогическая деятельность.

Shapovalova V.S.

National University of Pharmacy

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE VALUE-SEMANTIC SPHERE OF ACADEMICS

Summary

Based on the analysis of scientific literature, reviewed by the concept of «value» and «value-sense orientation». Value-sense orientation are seen as an important psychological and pedagogical problem, the solution of which depends on the level of professional self-realization of future specialists. The article analyzes the results of empirical research of value-semantic sphere of university professors. Analyzed values of target-date teachers.

Keywords: value, value-smislova sphere of personality, teacher, values-goals, teaching activities.

ПРИЧИНИ ОПОРУ ПЕРСОНАЛУ ВПРОВАДЖЕННЮ ІННОВАЦІЙ В КОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Яценко Г.П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості процесу впровадження нововведень в організаціях. Проаналізовано варіанти реакцій персоналу компаній, що виникають в процесі змін в організації. Розглянуто різні підходи до визначення причин опору персоналу до впровадження нововведень. Проаналізовано праці дослідників даного питання. Визначаються основні рівні опору персоналу організаційним змінам.

Ключові слова: інновація, поведінкові механізми персоналу, опір інноваціям, причини опору нововведенням, класифікація причин опору організаційним змінам.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство диктує все нові вимоги в усіх сферах людської діяльності, які втілюються в життя за допомогою інновацій. З огляду на важливість проблем підвищення ефективності процесу впровадження інновацій в організаціях на основі подолання опору персоналу основні причини їх виникнення вимагають більш детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вивчення проблематики опору персоналу організаційним змінам присвячені наукові праці таких відомих вчених, як І. Ансофф, А. Виханський, Дж.П. Коттер, А. Пригожин, Дж. Френч, Е. Хьюз, Л. Шлезінгер, Д. Щербакова та ін. При цьому, в науковій літературі можна зустріти як дослідників, які розглядають причини опору не систематизуючи їх: Р. Дафт, Дж.Б. Куїн, Д. Коттер і ін., так і дослідників, які намагаються згрупувати причини опору змінам за певними ознаками: Р.Г. Бухбіндер, С. Розенберг, М. Хоссейн, Н. Кобзева та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити вивченню причин опору, що виникає на різних рівнях, з метою кращого їх вивчення та ефективнішого підбору інструментів подолання супротиву змінам.

Мета статті. Провести аналіз класифікаційних ознак причин супротиву персоналу до впровадження інноваційних змін згідно до різних підходів. Виділити основні групи причин опору змінам. Надати узагальнену класифікацію причин опору персоналу впровадженню інновацій на підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Організаційний розвиток в сучасній соціології описується як процес позитивних якісних змін в організації, що зачіпає способи, засоби діяльності і взаємодії людей і відбивається в трансформації організаційної структури [20].

Згідно з соціологічним підходом до тлумачення інноваційного процесу серед реакції персоналу на впровадження інновацій можна виділити дві домінуючі стратегії організаційної поведінки: прагнення до змін та опір інноваціям [2]. Від ступеня складності і характеру змін залежить процес інноваційного сприйняття, який може як стати спонукою до інноваційного розвитку, так і викликати негативні наслідки у формі опору.

Поняття опору організаційним змінам розглядають в контексті різних концепцій організаційного розвитку.

З точки зору І. Ансоффа та його робіт по стратегічному управлінню опір розглядається як багатогранне явище, що викликає непередбачені відтермінування, додаткові витрати і нестабільність процесу змін. Специфікою опору є те, що він проявляється завжди, як відповідь на будь-які зміни. Сам процес впровадження інновацій, що супроводжується опором до змін, характеризується:

- відтермінуванням початку процесу змін;
- непередбаченим збільшенням термінів впровадження інновацій;
- іншими труднощами, які уповільнюють зміни і збільшують витрати в порівнянні із запланованими;
- спробами саботувати зміни всередині організації;
- загубленням їх в потоці інших першочергових справ та нівелюванням їх значимості [11].

Також І. Ансофф зазначає, що опір є проявом ірраціональної поведінки персоналу організації, відмови визнати нові тенденції реальності, міркувати логічно та реалізовувати на практиці висновки логічного мислення.

З точки зору наук про поведінку опір вдає із себе природний прояв різних психологічних установок щодо раціональності, згідно з якими групи і окремі індивіди взаємодіють один з одним [11].

G. Zaltman під опором змінам визначає будь-яку поведінку члена організації, спрямовану на зрив і дискредитацію здійснюваних перетворень. Впровадження інновацій призводить до того, що перед членом організації постає вибір – стати прихильником або агентом опору нововведенню. Даний феномен є прямим наслідком того, що нововведення несе за собою невизначеність та сприймається певними індивідами як загроза їх стабільному становищу в існуючій соціальній системі. Джерелом опору можуть виступати ілюзії індивіда стосовно власної значущості, а опір інноваціям обернено пропорційний бажанням індивіда набути нового досвіду і отримати нову винагороду [9].

Цікавими в даному контексті, на нашу думку, є дослідження К. Левіна щодо розвитку організацій, результатом яких стала поява поняття «силового поля», що з'являється в організаційній динаміці в період інтенсивних структурних перетворень. З точки зору дослідника, структурна перебудова є еволюційним процесом, що прагне підвищення ефективності функціонування системи та складається з трьох основних стадій:

– «розморожування» – інституціоналізація сумнівів в ефективності існуючих культурних стереотипів;

– «зміни» – оволодіння новою інформацією, знаннями;

– «заморожування» – інтеграція знань в приклад діяльності, рутинізація навичок, перехід на більш ефективний рівень функціонування системи [2].

В даному випадку організація є певним соціальним простором, що залежить від балансу сил, що підтримують чи обмежують вектори виникаючих змін. Для організаційної структури властиві як фази перетворень, так і фази відносної рівноваги взаємодіючих сил. Структурне перетворення забезпечується послідовністю дій системи управління:

– формуванням нових сил, що підтримують зміни;

– поступовою трансформацією обмежуючих сил;

– посиленням потужності підтримуючих сил;

– зниженням потужності сил, що обмежують;

– остаточним перетворенням обмежуючих сил в сили підтримки змін.

Також акцентується увага на соціокультурних аспектах даних процесів: агент змін забезпечує інноваційний процес поступовими нововведеннями в області культурних норм – цінностей, принципів, очікувань і установок, що розділяються членами організації [2; 6].

З точки зору організаційної психології та психології управління суть опору інноваціям полягає в тому, що дії людини в звичній, знайомій ситуації відточені до автоматизму, тобто з активної свідомості витісняються рутинні норми та правила поведінки, і таким чином стара ситуація сприймається як зручна. Для впровадження інновацій доводиться долати антиінноваційні стереотипи, психологічні механізми захисту і т.д.

Описуючи таке явище як опір, дослідники часто зупиняються на виділенні видів і причин його виникнення, а також на розробці методів його подолання.

В залежності від сили та інтенсивності супротиву впровадженню змін виділяють пасивний і активний опір:

– пасивний опір: приховане неприйняття змін, що характеризується зниженням рівня продуктивності, у людини з'являється бажання перейти на іншу роботу.

– активний опір: відкритий виступ проти інноваційних процесів, що проявляється у вигляді страйку, бойкотування нововведень.

А.І. Пригожин виділяє ряд стереотипів, що пов'язані з процесом впровадження інновацій:

«Це у нас вже є». Суть полягає в тому, що для заперечення необхідності інновацій приводиться подібне нововведення, що вже працює. Для обґрунтування нових змін необхідно довести оманливість подібності нововведень та робити акцент на значимості відмінностей.

«Це у нас не вийде»: обґрунтування умов, що здаються об'єктивними, щодо неможливості впровадження конкретного нововведення.

«Це не вирішує головних проблем». Нововведення в цьому випадку отримує образ паліативу, а інноватор – риси недостатньо сміливого провідника справжнього прогресу.

«Це вимагає доопрацювання». Безумовно, кожне нововведення, кожен проект потребує доопрацювання. І, висуваючи цю тезу, дійсно, вказують на слабкі місця нововведення.

«Тут не все рівноцінне». Якщо відсікти деякі деталі у нововведення, то відсутнього запланованого ефекту вже не передбачається.

«Є й інші пропозиції». У цьому випадку мається на увазі альтернатива даного нововведення, але зовсім не з метою запропонувати краще рішення, а лише для того, щоб взагалі відвернути увагу від застосування інновації [15].

Однією з перших і найбільш поширених класифікацій причин опорів є класифікація Дж.П. Коттер і Л. Шлезінгер. Вони виділяють чотири причини опору змінам [17]:

1. *Власний інтерес* – бажання не втратити щось цінне: стан, владу, матеріальну вигоду, комфорт, звичну обстановку, політичну перевагу і неформальні зв'язки.

2. *Нерозуміння і брак довіри* – виникають внаслідок недостатньо витрачених зусиль і часу для налагодження взаємин із безпосередніми учасниками змін та внаслідок браку аргументів та пояснення суті нововведень.

3. *Низька терпимість змін* – для одних людей навіть незначне порушення звичних зв'язків означає кризу, для інших потрібні надмірні витрати енергії на відновлення контролю і пристосування до нового навколишнього середовища. Частина людей пручається необхідності навчання, яке часто супроводжує зміни, а хтось автоматично проявляє опір до всього.

4. *Різна оцінка ситуації* – опір виникає як наслідок нерозуміння вигод, що пов'язані зі змінами або коли люди бачать більше втрат від інновацій, ніж переваг, не лише для себе, а й для організації в цілому.

5. *Тиск з боку колег* – навіть якщо спочатку опір до змін на індивідуальному рівні досить слабкий, він може посилитися, якщо люди збираються разом і переконують один одного в тому, що зміна являє для них реально або уявну несправедливість. Коли опір зміні стає спільною справою, то його дуже важко подолати.

6. *Втома від змін*. Зміни стали фактом життя організацій і тому не дивно, що там, де мав місце період швидких і безперервних змін, люди починають вбачати в цьому «зміна заради зміни». Це призводить до опорів, найчастіше в пасивній формі. Люди вже просто не вкладають зусиль в те, щоб кожна нова зміна пройшло успішно.

7. *Попередній невдалий досвід проведення змін*. Якщо люди постраждали від раніше впроваджених інновацій, які були погано сплановані, або про які не було достатньої інформації, або якими погано керували, то, швидше за все, вони поставляться з недовірою до подальших пропозицій щодо змін і будуть їм чинити опір.

Таким чином, можна відзначити, що перші чотири види опорів проявляються на особистісному рівні, наступні три як прояви опорів на рівні групи. Така класифікація причин опорів до впровадження інновацій зустрічається досить часто. І Ансофф виділяє індивідуальні та групові причини опорів [11], Е. Хентце і А. Каммель описують особисті та структурні бар'єри [20], С. Сазанов виділяє індивідуальні та організаційні причини опорів [17].

Р.Г. Бухбіндер виділяє наступні групи факторів опору персоналу змінам:

– *психологічні*: особистісні якості людини, життєвий досвід і пов'язані з ним очікування від змін, неясність суті зміни, процеси, пов'язані з віком, прагнення до стабільності процесів;

– *соціальні*: оточення і групові норми, наявність формальних і неформальних комунікацій, соціальний статус і роль, наявність субкультури і контркультури;

– *організаційні*: поширення чуток, відсутність інтересу у глави організації і відсутність підтримки змін топ-менеджментом, відсутність стратегії організаційних змін, відсутність заохочення нових форм поведінки персоналу, негативний досвід проведення змін, відсутність відповідальної особи, що контролює процес змін, зміна умов роботи;

– *професійні*: страх не впоратися з новими професійними обов'язками;

– *економічні*: зміна оплати праці, відсутність (нестача) фінансування, зміна системи розподілу ресурсів по підрозділах/проектах [12].

А.С. Андреев і О.В. Сокіл пропонують розрізняти два види причин опору змінам: фізіологічні та психологічні. Фізіологічні причини обумовлені, на думку авторів, природним прагненням людини до гомеостазу, порушення якого призводить до опору організму. Основними психологічними причинами опору впровадженню інновацій є схильність до катастрофічності мислення, інтелектуальна і поведінкова інертність, конформізм, різна оцінка ситуацій і наслідків змін [10].

С.С. Фролов виділяє технічні, політичні та культурологічні причини [19].

Технічні причини пов'язані з дією так званих технічних умов організації, які представляють собою способи з'єднання людських і технічних ресурсів в організації:

1. *Відсутність ресурсів і комунікацій для здійснення інновацій*: керівництво організації, плануючи проведення інновацій, переоцінює свої можливості.

2. *Відсутність згуртованості в організації*: соціальні конфлікти між окремими групами в організації; культурні відмінності (різні цінності, прийняті норми і т.д.); неправильна позиція керівників; відсутність ідентифікації з колективами організації та ін.

3. *Невідомий результат або страх перед невідомістю*: нерозуміння перспективи впровадження інновацій, відчуття можливого провалу або негативних наслідків.

4. *Відсутність планів, неясність цілей*: невідзначеність майбутніх дій, відсутність поділу діяльності на етапи відповідно до цілей організації породжує у працівників ілюзію нездійсненності планів і недоцільність змін, що проводяться.

5. *Відсутність лідерів*, що здатні підказувати, спрямовувати дії людей і організовувати проведені зміни.

6. *Зниження витрат*: опір змінам може посилитися в тому випадку, якщо організація вже успішно працює, як наслідок, її члени не розуміють доцільності впровадження змін.

7. *Відсутність системи навчання і консультування*: для здійснення інновацій навчання і консультування необхідні, так як без цього не-

можлива повна соціалізація індивідів по відношенню до нововведень. У разі відсутності системи навчання і консультування опір змінам практично неминучий.

Політичні причини опору змінам пов'язані з перерозподілом влади під час структурних і культурологічних змін в організації.

1. *Можлива втрата влади та авторитету*: керівник може зайняти нижчу ступінь в структурі управління. Реалізовані інновації можуть привести до зміни характеру відносин між керівниками і підлеглими, що також може сприйматися болісно і викликати опір змінам.

2. *Критика керівників*: критика минулих способів організації виробничого процесу, методів управління і контролю.

3. *Зміна змісту процесу прийняття рішень*: інший спосіб управління як наслідок впровадження змін.

4. *Зміна форм владного впливу*: небажання змінювати форми владного впливу, як наслідок необхідний час на адаптацію керівників до нових умов діяльності.

Культурологічні причини опору змінам пов'язані зі зміною ціннісних орієнтацій та соціальних норм, що діють в організації:

1. *Вплив колишніх цінностей*: кожен член організації орієнтований на власну особистісну матрицю цінностей, будь-яке втручання ззовні може призвести до явного або неявного відторгнення нових цінностей.

2. *Повернення до традицій*: досить корисні людям звички і звичаї можуть виявитися непотрібними і шкідливими при освоєнні нових ситуацій.

3. *Дія нормативного контролю*. Відповідно до правил дії неформального контролю будь-які нові норми в цій галузі діяльності вважаються відхиленнями, проти яких і спрямовані санкції соціального контролю. У цей момент і виникає опір нововведенням.

М. Hosse також виділяє три групи причин опору змінам:

індивідуальні – зміна звичок на робочому місці; загроза фінансової безпеки; страх втрати роботи; автономії, свободи і контролю на робочому місці; почуття фізичної або емоційної неможливості виконувати роботу з використанням нових технологій; страх втрати позиції і престижу роботи; відчуття того, що доведеться витратити багато часу і енергії для пристосування до нової ситуації; страх того, що доведеться працювати більше і енергійніше; страх нестачі інформації про те, як працювати в новій системі і т.п.;

соціально-групові причини – страх втрати друзів і дружніх відносин, страх втрати взаємодії з колегами, страх тиску з боку членів групи, невідповідність нормам і цінностям групи;

організаційні причини – невідповідність цінностям і нормам організації, брак ефективної координації та взаємодії в організації, покладання серйозного ризику на організацію, покладання додаткових витрат на організацію, зміна процедур і регулювання в організації, створення атмосфери недовіри в організації, зміна влади прийняття рішень в організації, страх переважання нестатків над достоїнствами [3].

Американські дослідники Л. Кок і Дж. Френч підкреслюють, що рівень опору залежить від

ступеня включеності співробітника в процес впровадження інновації: співробітники або групи співробітників, що беруть участь в такому процесі, менш схильні до прояву опору, ніж ті, хто не має можливості приймати в цьому участь [1]. Дж. Коттер і Л. Шлезінгер визначають одними з найпоширеніших причин опору протиріччя власних і організаційних інтересів, незрозуміння людьми самих змін і їх практичних результатів, незрозуміння необхідності та корисності впроваджуваних в компанії змін [4].

R. Mutihac серед причин супротиву інноваціям виділяє причини, пов'язані зі ставленням до керівництва: відсутність поваги і довіри до осіб, що здійснюють зміни; неадекватні системи винагород; зневажливе ставлення до працівників, що виявляється в наказовому тоні менеджерів, які впроваджують зміни [5].

Окрему групу індивідуальних причин опору змінам складають демографічні характеристики персоналу. Йдеться про вплив факторів статі, віку, кваліфікації та освіти. Так, в деяких дослідженнях підкреслюється, що молодь в силу юнацького динамізму і більш високої соціальної адаптивності легше адаптується до нових умов [18]. На думку деяких фахівців, надзвичайно важливим фактором для прийняття інноваційних рішень є кваліфікація і освіта, що в свою чергу може бути як позитивним – сприяти більшій ефективності впровадження інновацій завдяки розумінню їх необхідності і цілей, або негативним чинником – перешкоджати змінам в силу високого рівня критичності.

Висновки та пропозиції. Аналіз наукової літератури з досліджуваного питання дозволяє зробити висновки, що існують різні підходи до класифікацій причин супротиву впровадженню інновацій, різний зміст факторів причин опору персоналу організаційним змінам, що ускладнює розробку ефективного і універсального інструментарію подолання опору, і, в свою чергу, вимагає проведення чіткої класифікації причин опору.

Проведений аналіз підходів до класифікації причин супротиву впровадження інновацій дозволяє виділити ряд критеріїв:

За формою прояву: пасивне та активне.

За рівнем прояву: на рівні індивіда (поведінку індивідів), на рівні групи (поведінку груп, команд і інших угруповань) і на рівні організації (поведінку організаційних одиниць, таких як відділи, підприємства або їх об'єднання), а також в їх взаємодії.

За характером джерела опору: технічні, політичні та культурологічні.

З огляду на проведений аналіз класифікацій, вважаємо, що основні причини опору персоналу впровадженню організаційних змін на підприємстві найбільш доцільно розділяти на:

1. Групові, що пов'язані з порушенням стану вже сформованої субкультури.

2. Індивідуальні причини, що включають в себе психологічні особливості кожного працівника.

3. Організаційні, що генеруються самим підприємством.

За допомогою методу системного аналізу та на основі проаналізованої літератури виділяємо в межах виділених трьох рівнів окремі групи причин опору змінам.

I. Групові причини супротиву впровадження інновацій включають:

1. *Групові норми* – передбачають наявність вже сформованих норм, традицій, групового мислення, що суперечать цілям групи під час впровадження інновацій.

2. *Групова згуртованість* – страх втрати взаємодії між колегами як наслідок організаційних змін.

3. *Втрата влади та авторитету конкретної групи* – страх втрати влади чи зменшення впливу в результаті впровадження інновацій, що несе за собою втрату можливості групи впливати на організаційні процеси.

II. Індивідуальні причини опору організаційним змінам:

1. *Психологічні фактори* – інертність і консерватизм мислення, небажання долати труднощі та брати на себе додаткову відповідальність та обов'язки, небажання вчитися новим видам діяльності, підвищувати кваліфікацію, освоювати новий стиль поведінки, небажання змінювати звички і заведений порядок, невпевненість в собі, власних знаннях і силах, страх перед новим і невідомим, страх втратити стабільність, комфорт і звичну робочу обстановку, незрозуміння змін і їх необхідності, очікування невдачі, відчуття безсилля і відсутності можливостей впливу на ситуацію, при якому від працівника нічого не залежить і він не може вплинути на процес впровадження зміни, а просто має виконувати розпорядження і слідувати рекомендаціям та інше.

2. *Соціальні фактори* – загроза втрати соціального статусу, звичних соціальних контактів і ролі в організації, загроза пониження в посаді або її втрата, зменшення обсягу повноважень, що зумовлює втрату особистої влади, поваги з боку колег.

3. *Соціально-демографічні* – вплив статі, віку, кваліфікації та освіти на процес впровадження інновацій. Молодь легше засвоює та адаптується до нових умов. Рівень освіти і кваліфікації, з одного боку, є необхідними складовими для розуміння суті та необхідності змін, з іншого боку – їх рівень може підвищувати критичність мислення.

4. *Економічні* – відчуття працівника, що в результаті змін він може втратити роботу, загроза зниження рівня заробітної плати та матеріального добробуту, вибіркове сприйняття, яке проявляється в тому, що якщо співробітник не бачить особисту вигоду для себе.

III. Організаційні фактори:

1. *Система організаційних комунікацій* – відсутність системи ефективною координації зусиль та комунікацій в процесі проведення змін, наслідком чого є відсутність або брак інформації у персоналу щодо сутності та необхідності проведення змін і породжує поширення пліток.

2. *Організаційна культура* – невідповідність зміни цінностей і норм організації, стійка організаційна культура, символічні страхи, наявність несприятливого минулого досвіду впровадження змін на підприємстві, наявність клімату, який є несприятливим для впровадження змін через конформізм, значна бюрократизація культури, яка призводить до консервації існуючого стану справ.

3. *Організаційна структура* – до основних характеристик структури, що впливають на опір

організаційним змінам, відносять: механістичність структури, недолік ефективної координації та комунікації в процесі зміни, зміну порядку і правил контролю в процесі змін, інерція, розмір і гнучкість організації, відсутність взаємодії між різними рівнями ієрархії компанії, політичні інтриги і конфлікти в організації, а також внутрішні суперечки, конфлікти, пов'язані з ресурсами компанії [19, 20].

4. *Відсутність чіткої стратегії розвитку компанії.* Стратегія організації може обумовлювати такі причини опору змінам, як покладання серйозного ризику на організацію, покладання додаткових витрат на організацію, протиріччя цілям організації, внутрішня політика, економічні страхи.

5. *Неефективне управління організаційними змінами* – відсутність лідера, який контролює процес змін, розподілення повноважень, наявність конфліктів між керівництвом, низький рівень авторитету.

Дану класифікацію можна розглядати як інструмент визначення причин супротиву організаційним змінам та застосовувати його для визначення технології подолання опору інноваціям.

Використання запропонованої класифікації дозволяє встановити склад причин опору на кожному з виділених рівнів – груповому, індивідуальному, організаційному – що, в свою чергу, дозволяє підвищити ефективність нейтралізації опору впровадженню інновацій в організаціях.

Список літератури:

1. Coch L. and French J.R.P. (1948), Overcoming resistance to change, Human Relations, Vol. 1. № 4. – Pp. 512-532.
2. Davis K., Newstrom J.W. Human Behavior at Work: Organizational Behavior. – New York: McGraw-Hill, 1989.
3. Hossein M.M.J. Evaluation effect of management information system Implementation on personnel resistance causes in Isfahan power plant management corporation in Iran, Mahboubeh Delshad Dastjerdia, Procedia Computer Science 3 (2011). – Pp. 1296-1303.
4. Kotter J.P. and Schlesinger L.A. (1979), Choosing strategies for change, Harvard Business Review, Vol. 57. – Pp. 106-114.
5. Mutihac R. (2010), Managing resistance and the use of internal communication in organizations undergoing change, Department of Language and Business communication, Aarhus School of Business.
6. Reach Dale S. Personell: The Management of People at work. – New York, 1985.
7. Rosenberg S. and Mosca J. (2011), Breaking down the barriers to organizational change, The 2011 New Orleans Academic Conference New Orleans, Louisiana, USA. – Pp. 461-467.
8. Zaltman C., Duncan R., Holbek J. Innovations & Organizations. – New York: John Wiley & Sons. 1973.
9. Zaltman G. Processes and Phenomena of Social Change. – New York. 1973.
10. Андреев А.С. Сопротивление изменениям в организации: причины и диагностика / А.С. Андреев, О.В. Сокол // Менеджмент инноваций. 2008. № 1 (01). – С. 86-1.
11. Ансофф И. Стратегическое управление. Пер. с англ. – М.: Экономика, 1989.
12. Бухбиндер Р.Г. Организационные изменения: проблема сопротивления персонала и пути ее решения // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2009. № 4. – С. 100-106.
13. Гринберг Дж. Организационное поведение: от теории к практике: [пер. с англ.] / Дж. Гринберг, Р. Бэйрон. – М.: ООО «Вершина», 2004. – 912 с.
14. Ильиных С.А., Михайлова Е.В. Инновационная восприимчивость и сопротивление инновациям: социологический взгляд.
15. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия. – М., 2008. – С. 79-81.
16. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1990.
17. Сазанов Е.Г. Сопротивление организационным изменениям: диагностика и преодоление // Проблемы теории и практики управления, № 6, 2003.
18. Фаерман М.И. Комплексный социально-психологический подход к предупреждению сопротивлений нововведениям персонала: на примере организаций малого и среднего бизнеса // Диссертация ... канд. психолог. наук: 19.00.05, 19.00.03. Ярославль, 2007. – 199 с.
19. Фролов С.С. Социология организаций: Учебник. – М.: Гардарики, 2001.
20. Хентце Й., Каммель А. Как преодолеть противодействие запланированным организационным изменениям // «Проблемы теории и практики управления».

Яценко Г.П.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРИЧИНЫ СОПРОТИВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛА ВНЕДРЕНИЮ ИННОВАЦИЙ В КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности процесса внедрения нововведений в организациях. Проанализированы варианты реакций персонала, которые возникают в процессе изменений в организации. Рассмотрены различные подходы к определению причин сопротивления персонала к внедрению инноваций. Проанализированы труды исследователей данного вопроса. Определяются основные уровни сопротивления персонала организационным изменениям.

Ключевые слова: инновация, поведенческие механизмы персонала, сопротивление инновациям, причины сопротивления нововведениям, классификация причин сопротивления организационным изменениям.

Yaschenko G.P.

Taras Shevchenko National University of Kiev

INNOVATIONS IN THE ORGANIZATION: CAUSES RESISTANCE STAFF

Summary

The article deals with the peculiarities of innovation in organizations. The options reactions personnel companies involved in making changes were analyzed. The different approaches to determining the cause of resistance were investigated. The works of various researchers of this issue were analyzed. Basic levels resistance staff to innovation have been identified.

Keywords: innovation, behavioral mechanisms staff resistance to innovation, causes resistance to innovation, classification of causes of resistance to organizational change.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616-006

ФАКТОРИ РИЗИКУ ТА СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНОЇ НУДОТИ В ОНКОХІРУРГІЇ

Білковська Ю.П., Сергєєва Н.С., Іванцюра М.Я.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Семенова В.Є.

Запорізький державний медичний університет

Круц Р.О.

Вінницький національний медичний університет

Післяопераційна нудота (ПОН) – одне з найчастіших і неприємних ускладнень післяопераційного періоду. Частота ПОН в різних розділах хірургії неоднакова і варіює залежно від характеру оперативного втручання, набуваючи особливого значення в онкохірургічній практиці, де ймовірність її розвитку, по ряду причин, дуже висока. На даний час велику кількість досліджень присвячено розробці схем профілактики ПОН. У цьому огляді ми спробували підсумувати накопичені на сьогоднішній день знання в області факторів ризику і способів профілактики ПОН, а також позначити деякі нові та перспективні напрямки в профілактиці ПОН в онкохірургії.

Ключові слова: онкохірургія, післяопераційна нудота, фактори ризику.

Постановка проблеми. Проблема післяопераційної нудоти (ПОН) протягом тривалого часу привертає увагу фахівців різних галузей хірургії і на сьогоднішній день не втратила своєї актуальності, будучи предметом активного обговорення у вітчизняній і зарубіжній літературі [1, 2, 3, 4].

Крім негативного емоційного забарвлення, ПОН нерідко призводить до збільшення термінів реабілітації пацієнтів. Зростає час перебування їх в стаціонарі, а також навантаження на медичний персонал та витрати на лікування в цілому [6]. Крім того, ПОН може стати причиною досить серйозних ускладнень післяопераційного періоду, таких як аспірація, розходження хірургічних швів, кровотеча, дегідратація і порушення електrolітного балансу [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час встановлено, що локалізація оперативного втручання, його тривалість і травматичність, а також індивідуальні особливості пацієнтів впливають на частоту розвитку ПОН [2, 4]. Розширені зони лімфодиссекції, видалення великих масивів тканин і прилеглих до пухлини органів призводять до збільшення тривалості операцій і їх травматичності, а також необхідності потужного і тривалого знеболення, в тому числі опіоїдними анальгетиками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Пацієнти часто піддаються передопераційній хіміопроменевої терапії, яка сприяє виникненню гастроінтестинальних мукозитів і спайкового процесу в черевній порожнині [6]. Ці та ряд інших причин істотно збільшують ризик розвитку ПОН у онкологічних хворих, що робить очевидним необхідність пошуку ефективних схем її профілактики в онкохірургії.

Формулювання цілей статті. Основною метою огляду є узагальнення накопичених на сьогоднішній день знань в області факторів ризику і

способів профілактики ПОН, а також позначити деякі нові і перспективні напрямки у профілактиці ПОН в онкохірургії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фактори, що провокують виникнення нудоти в післяопераційному періоді:

Ймовірність розвитку ПОН залежить від сукупного впливу численних факторів, які можна розділити на три групи: анестезіологічні, хірургічні та загально-клінічні.

Анестезіологічні фактори ризику розвитку ПОН. З боку анестезіологічного посібнику розвитку ПОН сприяє застосування препаратів з потенційно еметогенним ефектом. Це, перш за все, стосується опіоїдних анальгетиків, кетаміну, закису азоту.

Застосування опіоїдних анальгетиків провокує ПОН, ймовірно, шляхом пригнічення моторики кишечника і впливу на блювотний центр через опіоїдні рецептори. За даними ряду авторів, частота ПОН знаходиться в прямій залежності від дози препаратів, використаних не тільки на етапі операції, а й в післяопераційному періоді [4, 7].

Кетамін має анальгетичну активність переважно за рахунок блокади NMDA-рецепторів. До класичних побічних ефектів кетаміну прийнято відносити: порушення психіки, підвищення артеріального тиску, нудоту [8]. Відомо, що більшість небажаних впливів кетаміну залежать від дози і нівелюються як за рахунок мінімізації доз препарату, так і застосування бензодіазепінів [9]. Механізм потенціювання ПОН, як і інших побічних ефектів, заснований на стимуляції кетаміном вивільнення ендогенних катехоламінів [10] і стримуванні поглинання допаміну що призводить до збільшення центральної допамінергічної і серотонінергічної активності [11].

Закис азоту за результатами більшості досліджень є еметогенною, і її використання під час анестезії призводить до підвищення частоти роз-

виту ПОН [12]. Вона активує мозкову допамінергічну систему [13], призводить до зростання кількості церебрспінальних органічних опіоїдних пептидів [14], що і визначає емогенну активність.

Сучасні газові анестетики (севофлуран, ізофлуран, десфлуран) власної антиеметичною активністю не володіють, тому при втручаннях супроводжуються високим ризиком розвитку ПОН від їх застосування, на думку ряду авторів, доцільно відмовитися [4].

Грубі маніпуляції в області верхніх дихальних шляхів при застосуванні ларингеальної маски і інтубації трахеї, а також розтягнення шлунка повітрям під час масочної вентиляції сприяють почастишанню випадків розвитку ПОН внаслідок розвитку рефлекторних реакцій [1].

Інгібітори холінестерази, за даними ряду дослідників, не позбавлені впливу на частоту розвитку ПОН, обумовленого їх мускариноподібним впливом на шлунково-кишковий тракт [8].

Сучасні автори вказують на необхідність відмови від рутинного застосування зондування шлунка за винятком випадків, коли у пацієнта має місце виражений спайковий процес і набряк кишкової стінки, в передопераційному періоді проведено хіміопроменеве лікування, або хірургічне втручання супроводжується накладенням анастомозів [15].

З вищесказаного випливає, що анестезіологічне забезпечення хірургічних втручань включає засоби і методи здатні провокувати розвиток післяопераційної нудоти. Вони впливають на різні ділянки центральної і периферичної нервової системи і зачіпають гуморальні механізми виникнення синдрому.

Хірургічні фактори ризику розвитку ПОН. Автори цілого ряду публікацій виділяють зону оперативного втручання в окремий фактор ризику ПОН [4], вважаючи з цієї точки зору найбільш небезпечними генікологічні, офтальмологічні, оториноларингологічні і нейрохірургічні операції. Частота розвитку ПОН в гінекологічній практиці становить за різними даними від 27 до 70% [16], що істотно вище, ніж в абдомінальній хірургії, де вона коливається від 20 до 40% [2]. На особливу увагу заслуговують операції онкогінекологічного профілю. Їх характеризує: 1) великий обсяг радикальних втручань, що включає розширену лімфодиссекцію, резекцію великого сальника [17], іноді прилеглих відділів кишечника, сечового міхура; 2) часто передусе операції хіміопроменева терапія, що сприяє формуванню спасного процесу, розвитку гастроінтестинальних мукозитів [10]; 3) висока рефлексогенність зони втручання, обумовлена інтенсивною вісцерально-вегетативної іннервації [18]. Всі перераховані вище аспекти істотно збільшують тривалість анестезії та операції, підвищують її травматичність у порівнянні з традиційними втручаннями з приводу непухлинних гінекологічних захворювань.

За наявними даними, передопераційне хіміопроменеве лікування знижує захисні властивості слизової оболонки кишки, підсилює апоптоз клітин, що порушує нормальну функцію кишечника і супроводжується розладами. Повноцінне відновлення кишкової стінки і складу мікрофлори відбувається не раніше, ніж через 15 днів після припинення хіміопроменевої терапії [10].

Таким чином, онкогінекологічні операції можна віднести до високоімовірних за ризиком розвитку ПОН.

Специфічна профілактика ПОН.

На сучасному етапі світовим стандартом в профілактиці і лікуванні ПОН є препарати групи антагоністів серотоніну, механізм дії яких заснований на прямій блокаді периферичних і центральних 5-НТ₃-рецепторів [19]. Популярність препаратів багато в чому обумовлена відсутністю взаємодії з допамінергічними рецепторами, і, отже, можливістю уникнути неприємних побічних ефектів, таких як сонливість, дисфорія і екстрапірамідні порушення.

Широко поширеним і часто вживаним засобом для боротьби з ПОН є метоклопрамід гідрохлорид, добре відомий як церукал. У високих дозах препарат блокує серотонінові (5-НТ₃) рецептори, проте протиблювотна активність обумовлена, перш за все, блокадою центральних і периферичних D₂-дофамінових рецепторів, наслідком чого є гальмування критичної зони блювотного центру і зменшення сприйняття сигналів з аферентних вісцеральних нервів [20].

У ряді сучасних досліджень показана досить висока ефективність антигістамінних препаратів в профілактиці ПОН, їх застосування сприяє зниженню частоти ПОН до 34,5% у пацієнтів з високим ризиком [21]. З цією метою описано використання циклізину, який блокує гістамінові H₁-рецептори і м-холінорецептори ЦНС, що пригнічують гіперстимулюючу функцію лабіринту і мають вплив як на блювотний центр, так і на провідні нервові шляхи вестибулярного тракту [1].

Оскільки триггерна зона блювотного центру містить різні види холінергічних, зокрема мускаринових, рецепторів, патогномічним в профілактиці ПОН прийнято вважати використання холінолітиків (атропін, скополамін). На думку авторів, включення останніх в премедикацію дозволяє знизити частоту розвитку ПОН більш ніж в 2 рази [22].

Неспецифічна профілактика ПОН.

На сьогоднішній день відомо, що зниження доз опіоїдних анальгетиків і кетаміну, відмова від використання інгаляційних анестетиків і неостигміну для декураризації дозволяють знизити частоту розвитку ПОН [4]. Однак, крім того, існує ряд препаратів, використання яких в рамках анестезіологічного посібнику з цією ж метою також має позитивний вплив.

Вираженою антиеметичною активністю за рахунок блокади дофамінових рецепторів ХТ₃ мають бутирофенони, серед яких найбільш широко поширені галоперидол і дроперидол. Тривалість протинудотної дії дроперидолу досить істотна – близько 24 годин, що дозволяє, застосовуючи його в низьких дозах (10-25 мкг/кг), значимо знижувати частоту післяопераційної нудоти [23].

До недавнього часу багато дослідників схилилися до думки про те, що регіонарні методи знеболювання найбільш безпечні з точки зору ризику розвитку ПОН [24]. Основою для цього послужила можливість при використанні регіонарної анестезії істотно знизити необхідність в опіоїдних анальгетиків, які є провідним анестезіологічним фактором ризику ПОН [25]. Крім того, зменшення дози опіоїдів і симпатична блокада

дозволяють надавати стимулюючий вплив на моторику шлунково-кишкового тракту, що також благотворно позначається на зниженні ПОН [24]. Однак, при всіх позитивних аспектах, на тлі нейроаксимальної блокади нерідко мають місце відносна гіповолемія і гіпотензія, які часто потребують корекції вазопресорами. Разом з тим, на сьогодні є незаперечним той факт, що зниження артеріального тиску нижче 80 мм рт. ст. і використання вазопресорів збільшує частоту розвитку ПОН [25]. Сукупність перерахованих вище причин не дає регіонарним методам анестезії переваг в профілактиці ПОН в порівнянні з системним знеболенням.

Ад'ювантні препарати. З метою потенціювання ефекту анестетиків і анальгетиків в стандартну схему анестезіологічного посібника нерідко включають ад'ювантні препарати, що дозволяють знизити дози основних агентів і уникнути розвитку небажаних ефектів [26]. Власні антиеметогенні властивості вони, як правило, не мають зважаючи на відсутність прямого впливу на блю-вотний центр і ХТЗ, тому при монотерапії їх протинудота активність є мізерно мала. Однак в комбінації з традиційними антиеметиками і при дотриманні концепції ведення анестезії з антиеметогенних позицій, вони здатні впливати на частоту ПОН, значимо знижуючи її виникнення.

На сьогоднішній день великою популярністю в профілактиці ПОН користується глюкокортикостероїдний препарат дексаметазон, антиеметогенна активність якого підтверджена результатами численних випробувань [27]. Однак, дексаметазон рідко використовується як моноагент антиеметогенного захисту, частіше будучи компонентом комплексної профілактики спільно з дроперидолом і антагоністами 5-НТ₃-рецепторів [28].

Висновки та перспективи. Таким чином, на сьогоднішній день немає єдиної думки про переваги того чи іншого фармакологічного методу або схеми анестезії в профілактиці ПОН. Описані препарати і підходи дозволяють лише в тій чи іншій мірі впливати на це неприємне ускладнення, пов'язане з хірургічним втручанням, і знижувати частоту його виникнення. Однак очевидно, що комбінації антиеметиків, анестетиків і ад'ювантних препаратів, які не потенціюють післяопераційну нудоту, діють в досягненні мети зниження ПОН більш ефективно. Насьогодні доведено, що сумісне використання блокаторів 5-НТ₃-рецепторів і дексаметазону [29], блокаторів 5-НТ₃-рецепторів і дроперидолу [30], дроперидолу і дексаметазону [31] дозволяє значно більшою мірою знизити частоту розвитку ПОН, ніж їх одиночне застосування, що робить доцільним подальший пошук оптимальних комбінацій.

Список літератури:

1. Заболотских И.Б. Послеоперационная тошнота и рвота: механизмы, факторы риска, прогноз и профилактика. – М.: Практическая медицина; 2009.
2. Мизиков В.М. Послеоперационная тошнота и рвота: эпидемиология, причины, следствия, профилактика. Альманах МНОАР. 1999; 1: 53-59.
3. Apfel C.C., Malhotra A., Leslie J.B. The role of neurokinin-1 receptor antagonists for the management of postoperative nausea and vomiting. *Curr. Opin. Anaesthesiol.* 2008; 21 (4): 427-432.
4. Gan T.J. Risk factors for postoperative nausea and vomiting. *Anesth. Analg.* 2006; 102 (6): 1884-1898.
5. Macario A., Weinger M., Carney S., Kim A. Which clinical anesthesia outcomes are important to avoid? The prospective of patients. *Anesth. Analg.* 1999; 89 (3): 652-658.
6. Rubenstein E.B., Peterson D.E., Schubert M., Keefe D., McGuire D., Epstein J., Elting L.S., Fox P.C., Cooksley C., Sonis S.T.; Mucositis Study Section of the Multinational Association for Supportive Care in Cancer; International Society for Oral Oncology. Clinical practice guidelines for the prevention and treatment of cancer therapy-induced oral and gastrointestinal mucositis. *Cancer.* 2004; 100 (9 Suppl): 2026-2046.
7. Марченков Ю.В., Рябчиков М.М., Шульгин М.А. Сравнительная характеристика различных видов послеоперационной анальгезии у больных с онкологическими заболеваниями легких. *Общая реаниматология.* 2011; 7 (3): 32-37.
8. White P.F., Ham J., Way W.L., Trevor A.J. Pharmacology of ketamine isomers in surgical patients. *Anesthesiology.* 1980; 52 (3): 231-239.
9. Осипова НА, Петрова В.В., Митрофанов С.В., Береснев В.А., Донскова Ю.С., Хороненко В.Э., Бирюков В.И., Крайник В.М. Системная и регионарная анти-ноцицептивная защита пациента в хирургии. *Проблема выбора. Анестезиология и реаниматология.* 2006; 4: 12-16.
10. Watcha M.F., White P.F. Postoperative nausea and vomiting. Its etiology, treatment, and prevention. *Anesthesiology.* 1992; 77 (1): 162-184.
11. Martin D.C., Watkins C.A., Adams R.J., Nason L.A. Anesthetic effects on 5-hydroxytryptamine uptake by rat brain synaptosomes. *Brain Res.* 1988; 455 (2): 360-365.
12. Leslie K., Myles P.S., Chan M.T., Paech M.J., Peyton P., Forbes A., McKenzie D.; ENIGMA Trial Group. Risk factors for severe postoperative nausea and vomiting in a randomized trial of nitrous oxide-based vs nitrous oxide-free anaesthesia. *Br. J. Anaesth.* 2008; 101 (4): 498-505.
13. Myrakawa M., Adachi T., Nakao S., Seo N., Shingu K., Mori K. Activation of the cortical and medullary dopaminergic systems by nitrous oxide in rats: a possible neurochemical basis for psychotropic effects and postanesthetic nausea and vomiting. *Anesth. Analg.* 1994; 78 (2): 376-381.
14. Finck DA, Samaniego E., Ngai S.H. Nitrous oxide selectively releases Met5-enkephalin and Met5-enkephalin-Arg6-Phe7 into canine third ventricular cerebrospinal fluid. *Anesth. Analg.* 1995; 80: 664-670.
15. Nelson R., Edwards S., Tse B. Prophylactic nasogastric decompression after abdominal surgery. *Cochrane Database Syst. Rev.* 2007; 18 (3): CD004929.
16. Huh B.K., Jung S., White W., Jeon Y. Anti-emetic effect of midazolam added to morphine patient-controlled analgesia after total abdominal hysterectomy. *Anesth. Intensive Care.* 2010; 38 (3): 481-485.
17. Баскаков Д.С., Хороненко В.Э. Влияние объема оперативного вмешательства, предоперационной химиолучевой терапии и эмоционального статуса на частоту послеоперационной тошноты и рвоты в онкогинекологии. *Сиб. онкол. журн.* 2012; приложение 1: 20-21.

18. Balki M., Carvalho J.C. Intraoperative nausea and vomiting during cesarean section under regional anesthesia. *Int. J. Obstet. Anesth.* 2005; 14 (3): 230-241.
19. Gan T.J., Coop A., Philip B.K. A randomized, double-blind study of granisetron plus dexamethasone versus ondansetron plus dexamethasone to prevent postoperative nausea and vomiting in patients undergoing abdominal hysterectomy. *Anesth. Analg.* 2005; 101 (5): 1323-1329.
20. Henzi I., Walder B., Tramer M.R. Metoclopramide in the prevention of postoperative nausea and vomiting: a quantitative systematic review of randomized, placebo-controlled studies. *Br. J. Anaesth.* 1999; 83 (5):761-771.
21. Kranke P., Morin A.M., Roewer N., Eberhart L.H. Dimenhydrinate for prophylaxis of postoperative nausea and vomiting: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Acta Anaesthesiol. Scand.* 2002; 46 (3):238-244.
22. Eberhart L.H., Holzrichter P., Roscher R. Transdermal scopolamine for prevention of postoperative nausea and vomiting. No clinically relevant result in spite of reduced postoperative vomiting in general surgical and gynecologic patients. *Anaesthesist.* 1996; 45 (3): 259-267.
23. Morin A.M., Bezler T., Eberhart L.H., Mayer R., Schreiber M.N., Kilian J., Georgieff M. The effect of low droperidol dosages on postoperative anxiety, internal tension, general mood and PONV. *Anaesthesist.* 1999; 48 (1): 19-25.
24. Callesen T., Schouenborg L., Nielsen D., Guldager H., Kehlet H. Combined epidural-spinal opioid-free anaesthesia and analgesia for hysterectomy. *Br. J. Anaesth.* 1999; 82 (6): 881-885.
25. Любошевский П.А., Забусов А.В. Влияние регионарной анестезии на метаболические и воспалительные изменения при абдоминальных операциях. *Общая реаниматология.* 2011; 7 (2): 31-34.
26. Тиммербаев В.Х., Генов П.Г., Лесник В.Ю. Проблема обезболивания в тора-кальной хирургии и пути решения. *Общая реаниматология.* 2011; 7 (5): 46-56.
27. Karanicolas P.J., Smith S.E., Kanbur B., Davies E., Guyatt G.H. The impact of prophylactic dexamethasone on nausea and vomiting after laparoscopic cholecystectomy: a systematic review and meta-analysis. *Ann. Surg.* 2008; 248 (5): 751-762.
28. Gan T.J., Coop A., Philip B.K. A randomized, double-blind study of granisetron plus dexamethasone versus ondansetron plus dexamethasone to prevent postoperative nausea and vomiting in patients undergoing abdominal hysterectomy. *Anesth. Analg.* 2005; 101 (5): 1323-1329.
29. Rajeeva V., Bhardwaj N., Batra Y.K., Dhaliwal L.K. Comparison of ondansetron with ondansetron and dexamethasone in prevention of PONV in diagnostic laparoscopy. *Can. J. Anaesth.* 1999; 46 (1): 40-44.
30. Chan M.T., Choi K.C., Gin T., Chui P.T., Short T.G., Yuen P.M., Poon A.H., Apfel C.C., Gan T.J. The additive interactions between ondansetron and droperidol for preventing postoperative nausea and vomiting. *Anesth. Analg.* 2006; 103 (5): 1155-1162.
31. Wu J.I., Lo Y., Chia Y.Y., Liu K., Fong W.P., Yang L.C., Tan P.H. Prevention of postoperative nausea and vomiting after intrathecal morphine for Cesarean section: a randomized comparison of dexamethasone, droperidol, and a combination. *Int. J. Obstet. Anesth.* 2007; 16 (2): 122-127.

Билковская Ю.П., Сергеева Н.С., Иванцюра М.Я.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

Семёнова В.Е.

Запорожский государственный медицинский университет

Круц Р.А.

Винницкий национальный медицинский университет

ФАКТОРЫ РИСКА И СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРОФИЛАКТИКИ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОЙ ТОШНОТЫ В ОНКОХИРУРГИИ

Аннотация

Послеоперационная тошнота (ПОН) – одно из самых частых и неприятных осложнений послеоперационного периода. Частота ПОН в различных разделах хирургии неодинакова и варьирует в зависимости от характера оперативного вмешательства, приобретая особое значение в онкохирургической практике, где вероятность ее развития, по ряду причин, очень высока. В настоящее время большое количество исследований посвящено разработке схем профилактики ПОН. В данном обзоре мы попытались суммировать накопленные на сегодняшний день знания в области факторов риска и способов профилактики ПОН, а также обозначить некоторые новые и перспективные направления в профилактике ПОН в онкохирургии.

Ключевые слова: онкохирургия, послеоперационная тошнота, факторы риска.

Bilkovska Y.P., Sergejeva N.S., Ivantsyura M.Y.

National Medical University of A.A. Bohomolets

Semenova V.E.

Zaporizhzhia State Medical University

Krushe R.A.

Vinnitsia National Medical University

RISK FACTORS AND MODERN METHODS IN THE PREVENTION OF POSTOPERATIVE NAUSEA IN ONCOSURGERY

Summary

Postoperative nausea (PON) is one of the most common and unpleasant complications after surgery. The incidence of PON in different surgical fields varies with the pattern of a surgical intervention, by assuming particular importance in cancer surgical practice where the likelihood of its development is very high for a number of reasons. A large number of studies currently deal with the development of PON prevention schemes. In this review, we attempted to summarize today's accumulated knowledge about risk factors and procedures for preventing PON and to define some new and promising areas in its prevention after cancer surgery.

Keywords: cancer surgery, postoperative nausea, risk factors.

УДК 616.13-131.9:436.21-345.21-103

MODERN SCIENTIFIC APPROACHES AND EFFECTIVE CORRECTION OF THE TREATMENT OF CHRONIC KIDNEY DISEASE IN PATIENTS WITH EROSION AND ULCERATIVE LESIONS OF THE STOMACH AND DUODENUM

Vivsyannyk V.V.

Bukovina State Medical University

Gavrish L.O., Serdulets Ju.I., Ivanova N.M.,

Boyko L.D., Sazhin N.I., Beychuk N.H.

Chernivtsi Regional Hospital

In the abstract there are studied pathogenetic peculiarities of appearance erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney disease of IInd and IIIrd stage, which is caused by prolonged course of chronic pyelonephritis by the mean of investigation of serum proteolytic activity of blood. There was investigated the state of unlimited proteolysis by the way of definition of lysis of asoalbumin (dissimilation lowmolecular proteins), asokasein (degradation of highmolecular proteins), and asokol (lysis of callogen). The appearance of erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney failure of II and III stages with chronic pyelonephritis is revealed by elevated lysis of low- and highmolecular proteins and reliable elevation of collagenolytic activity of blood.

Keywords: chronic pyelonephritis, chronic kidney disease, asoalbumin, asokasein, asokol.

Statement of the problem. This paper presents main pathological changes of gastric mucosa in patients with chronic kidney disease II-III stages. Found that the most pronounced changes observed in patients with peptic ulcer combined with chronic kidney disease. Authors present the current state of the problem on gastric mucosal lesions in patients with chronic kidney disease.

We thoroughly studied the morphological changes of gastric mucosa at ultra structural level of gastric ulcer, gastritis with different etiology [1, 2, 3, 4, 15, 17]. However, in the literature there are works devoted to the study of lifetime structural changes in human gastric mucosa with underlying renal disease. Not studied the morphological changes of gastric mucosa in patients with chronic kidney disease (CKD).

Analysis of recent researches and publications. The problem is *Helicobacter pylori*'s diseases which remains valid as because of their high frequency directly, and due to the very high infection – more than 80% of the adult population in Ukraine [5]. We know that from 7 to 11.5% of the population suffers from a combination of these pathologies [6, 14, 16, 19].

Histological examination of the stomach in patients with inflammatory lesions generally accounts for semi-quantitative assessment of severity of active and chronic inflammation, atrophy severity, including recognition scheme which came into their evaluation by MF Dixon (1994). However, working with remote tracking system the dynamics of these processes came after Hp eradication in recent years [1]. Only a single subject of study was the work of a homogeneous group of patients with duodenal ul-

cers [7]. Poorly understood and the pace of change are the characteristics of inflammatory factors that affect their dynamics, communication epithelialization of ulcers and erosions of gastric mucosa [8, 13, 14,]. Unquestionable impact on the damage of stomach is *Helicobacter pylori* (HP) [4, 18, 19].

The purpose of the work. These conditions encourage the depth of histo-pathological study of the dynamics as diffuse and focal processes in gastro duodenal CO in the treatment of peptic ulcer (SU) in combination with CKD II-III levels and assess their value as potential predictors of pathological processes in the course of the gastric mucosa [5].

Formulation purposes of article (problem). In the process of vital activity the human organism is constantly interacting with a host of microorganisms, resulting in a permanent selection of those strains that could colonize the mucous membranes (e.g., of the gastrointestinal tract or the urinary system), using it as a habitat medium. As a result of this selection a symbiosis is formed between micro-and macro-organisms, representing the normal microflora of the human body [1, 2].

The main material of the research. The aim of our study was to investigate morphological features of changes of gastric mucosa and their pathogenetic study at differentiated treatment in patients with chronic kidney disease stages II and III.

The allocation of unsolved aspects of the problem. Morphological studies were performed on biopsy of gastric mucosa that were selected during endoscopic study of patients, biopsy of the stomach was conducted in the morning on an empty stomach.

The study involved 78 patients, among them dominated by women – 58 (65.51%); there were 20 (34.48%). The average age of patients was $47,3 \pm 2,6$ years. The average duration of disease ranged from $7,2 \pm 1,41$ years, including 19 patients with CKD second degree with erosive ulcerous lesions of the stomach (EULS) in presence of *H. pylori* (group 1), 20 patients with CKD second degree with duodenal ulcer (DU) with the presence of *H. pylori* (2nd group), 21 patients with CKD third degree with EULS and without *H. pylori* (3rd group), 18 patients with CKD third degree with DU but without *H. pylori* (group 4). Age groups varied from 19 to 67. All figures are presented as mean values from their mean error ($M \pm m$). The reliable difference is believed to be at $p < 0,05$. Also conducted microscopic studies, based on the results of computer spectrometry according to the method of staining of histological sections. Statistical analysis of the results of research was conducted on the PC III using «Statistica 6,0».

The impressions of endoscopic signs of the gastric mucosa biopsies were histologically examined, which confirmed the presence of inflammatory changes of varying severity in the gastric mucosa.

Depending on the presence and severity of inflammation the gastric mucosa was detected in 19 patients EULS, Erosive gastric mucosa – in 20 patients, DU – in 21 patients, and duodenum EULS – in 18 patients. EULS is characterized by preservation of architectonics gastric mucosa, while in the scale of glands: the principal, and additional parietal cells were detected in normal proportions, about 19, 38, 46 and 27% respectively of the total number of cells in the gland.

H. pylori averaged 84,2%, indicating preservation of functional activity of the gastric mucosa. Weak histological detection of inflammation in the stomach averaged 24.41% and was significantly ($P < 0,05$). In the case of the studied patients *H. pylori* in the gastric mucosa with moderate to fundic parts that were on average 14,74% and were significantly ($p < 0,001$) lower in comparison with those of at DU.

The development of the inflammatory reaction of the gastric mucosa with *H. pylori*, which averaged 47% and was significantly ($p < 0,05$) lower as compared with those of patients with duodenal ulcer.

Thus, the comparison of data on the basis of path morphological study of biopsies and results regarding analysis of *H. pylori* and EULS showed significant reduction in the functional activity of the gastric glands in the development and progression of inflammation. Pathological studies revealed weak degree of inflammatory reaction in the stomach, which averaged 35% and was significantly ($p < 0,001$) lower in comparison with those of at DU.

Thus, the comparison of data on the basis of path morphological studies in patients with CKD stage II with the presence of *H. pylori* EULS is likely to decrease in functional activity of the gastric mucosa, which depended on the progression of inflammation in it. In all cases path morphological examination accompanied by more or less marked changes in the gastric mucosa. Dysplasia was detected in areas of proliferative compartment of gastric glands containing cervical mucocytes.

The findings from this study. In patients with CKD stage III and concomitant presence of *H. pylori* and EULS found a significant positive correlation than in patients with CKD stage II and concomitant EULS without the presence of *H. pylori* between the severity of ulcerative process in GM and helicobakterioza level ($r = + 0,712$, $p < 0,001$).

Compared with patients having CKD stage III of DU without *H. pylori* patients with CKD and second degree from DU with the presence of *H. pylori* this correlation was more moderate and was ($r = + 0,417$, $p < 0,05$).

Analysis of the data indicates that patients with different CKD groups with and without the presence of *H. pylori* is connected with EULS, there is a significant change in the performance of different groups.

References:

1. Авраменко А.А. Хеликобактериоз. – Одесса: Фотосинтетика, // А.А. Авраменко, А.И. Гоженко // 2006. – 326 с.
2. Бардах Л.Б. Роль *Helicobacter Pylori* в патогенезі гастроудоденальних ерозій / Л.Б. Бардах // Сучас. інфекції. – 2005. – № 2. – С. 92-96.

3. Барышнікова Н.В. Роль генетических особенностей *Helicobacter pylori* в патогенезе заболеваний органов пищеварения: от теории к практике / Н.В. Барышнікова, А.Н. Суворова, Е.И. Ткаченко, Ю.П. Успенский // Эксперим. та клин. гастроентерол. – 2009. – № 1. – С. 12-19.
4. Бондаренко Т.В. Особливості морфологічного стану слизової оболонки шлунка у хворих на виразкову хворобу дванадцятипалої кишки залежно від наявності патогенності *H.pylori* / Т.В. Бондаренко // Сучасн. гастроентерол. – 2005. – № 4. – С. 41-45.
5. Зак М.Ю. Клініко-функціональні та морфологічні особливості виразкової хвороби дванадцятипалої кишки і хронічного гастриту у хворих на гіпертонічну хворобу та їх лікування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / М.Ю. Зак. // – Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.
6. Кашин С.В. Атрофия, метаплазия, дисплазия – факторы риска развития рака желудка: обратимы ли эти изменения слизистой оболочки? / С.В. Кашин, А.С. Надеждин, И.О. Иванников // Клини.перспективы гастроентерол., гепатол. – 2007. – № 2. – С. 13-17.
7. Козлов В.В. Функционально-морфологические особенности слизистой оболочки желудка у больных язвенной болезнью двенадцатиперстной кишки молодого возраста при лечении ингибиторами протонной помпы: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. мед. наук / В.В. Козлов // – СПб, 2006. – 21 с.
8. Мойсеєнко В.О. Гастроентерологічні розлади при вторинних нефропатіях // В.О. Мойсеєнко Актуальні проблеми нефрології (Вип. 6) // За ред. Т.Д. Никули. – К.: Задруга, 2006. – С. 236-238.
9. Lopez T., Quesada M., Almirall J., Sanfeliu I., Segura F., Calvet X. Usefulness of non-invasive tests for diagnosing *Helicobacter pylori* infection in patients undergoing dialysis for chronic renal failure // *Helicobacter*. – 2004. – Vol. 9, № 6. – P. 674-680.
10. Lorette C. Immunocytochemical methods and protocols. – Javois: Humana Press, 2000. – 233 p.
11. Mak S.K., Loo C.K., Wong P.N., Lo K.Y., Tong G.M., Lam E.K., Wong A.K. A retrospective study on efficacy of proton-pump inhibitor-based triple therapy for eradication of *Helicobacter pylori* in patients with chronic renal failure // *Singapore Med. J.* – 2003. – Vol. 44, № 2. – P. 74-78.
12. Mehrotra R., Nolph K.D. Treatment of advanced renal failure: low-protein diets or timely initiation of dialysis? // *Kidney Int.* – 2000. – № 58 (4). – P. 1381-1388.
13. Nakahama H., Yanaka Y. Elevated serum pepsinogens in chronic renal failure patients // *Nephron*. – 1995. – V. 70, № 2. – P. 211-216.
14. Nardone G., Rocco A., Fiorillo M. ET al. Gastroduodenal lesions and *Helicobacter pylori* infection in dyspeptic patients with and without chronic renal failure // *Helicobacter*. – 2005. – Vol. 10, № 1. – P. 53-58.
15. Stadtman E.R., Berlett B.S. Reactive oxygen-mediated protein oxidation in aging and disease // *Drug. Metab. Rev.* – 1998. – Vol. 30, № 2. – P. 225-243.
16. Stadtman E.R., Levine R.L. Protein oxidation // *Ann. N. Y. Acad. Sci.* – 2000. – Vol. 899. – P. 191-208.
17. Tannert C., Lux W. Spreading of red blood cell suspensions on paper as simple test of cell deformability // *Acta biol. med. germ.* – 1981. – Vol. 40, № 6. – P. 739-742.
18. Uchida K., Kanematsu M., Morimitsu Y. et al. Acrolein is a product of lipid peroxidation reaction. Formation of free acrolein and its conjugate with lysine residues in oxidized low density lipoproteins // *J. Biol. Chem.* – 1998. – Vol. 273, № 26. – P. 16058-16066.
19. Yao Zhengbin, Painter Sally L., Fanslow William C. et al. Human IL-17; A novel cytokine derived from T cell // *J. Immunol.* -1995. – Vol. 115. – № 12. – P. 5483-5486.

Вівсяник В.В.

Буковинський державний медичний університет

Гавриш Л.О., Сердулець Ю.І., Іванова Н.М.,

Бойко Л.Д., Сажин Н.І., Бейчук Н.Г.

Чернівецька обласна клінічна лікарня

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ І ЕФЕКТИВНА КОРЕКЦІЯ ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ НИРОК У ХВОРИХ З ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИМ УРАЖЕННЯМ ШЛУНКА ТА ДВНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ

Анотація

В роботі вивчено деякі патогенетичні особливості виникнення виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок II і III ступеня, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові. Досліджено стан обмеженого протеолізу шляхом визначення лізису азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) і азоколу (лізис колагену). Виникнення виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок II і III ступеня з наявністю хронічного пієлонефриту супроводжується істотним збільшенням лізису низько- і високомолекулярних білків і ймовірним зростанням колагенолітичної активності крові.

Ключові слова: хронічний пієлонефрит, хронічна хвороба.

Вивсяник В.В.

Буковинський державний медичний університет

Гавриш Л.О., Сердулець Ю.И., Иванова Н.Н.,

Бойко Л.Д., Сажин Н.И., Гретчин В.М., Бейчук Н.Г.

Черновицька обласна клінічна лікарня

СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ И ЭФФЕКТИВНАЯ КОРРЕКЦИЯ ЛЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОГО ЗАБОЛЕВАНИЯ ПОЧЕК У БОЛЬНЫХ С ЭРОЗИВНО-ЯЗВЕННЫХ ПОРАЖЕНИЙ ЖЕЛУДКА И ДВЕНАДЦАТИПЕРСТНОЙ КИШКИ

Аннотация

В работе изучено некоторые патогенетические особенности возникновения язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени, обусловленную длительным течением хронического рецидивирующего пиелонефрита на основании исследования протеолитической активности плазмы крови. Исследовано состояние неограниченного протеолиза путем определения лизиса азоальбумину (распад низкомолекулярных белков), азоказеину (деградация высокомолекулярных белков) и азоколу (лизис коллагена). Возникновение язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени с наличием хронического пиелонефрита сопровождается существенным увеличением лизиса низко- и высокомолекулярных белков и вероятным ростом колагенолитической активности крови.

Ключевые слова: хронический пиелонефрит, хроническая болезнь

УДК 611.822+611.892+615.277+616-091.8

РОЛЬ МОРФОЛОГІЧНИХ ЗМІН СЕГМЕНТАРНИХ ЦЕНТРІВ СІДНИЧОГО НЕРВА В РОЗВИТКУ ПАКЛІТАКСЕЛ-ІНДУКОВАНОЇ ПЕРИФЕРІЙНОЇ НЕЙРОПАТІЇ

Гевка О.І.

Івано-Франківський національний медичний університет

Дане дослідження демонструє морфогенез пошкодження сегментарних центрів сідничого нерва в динаміці розвитку периферійної нейропатії, зумовленої паклітакселом. Хіміопрепарат вводили внутрішньоочередивно щурам у дозі 2 мг/кг через день 4 рази. Зміни нейронів спинномозкових вузлів L2-S1 та поперекового відділу спинного мозку білих щурів були об'єктом експерименту протягом 120 діб. Отриманий матеріал вивчали за допомогою світлової мікроскопії з використанням комп'ютерного морфометричного аналізу та електронної мікроскопії. Результати свідчать про суттєву роль морфологічних змін у структурах нервових клітин (вакуольна трансформація мітохондрій, деформація каріолеми, мультифокальна сегрегація ядерця та ін.) чутливого та рухового сегментарних центрів у розвитку паклітаксел-індукованої нейропатії.

Ключові слова: паклітаксел, спинномозковий вузол, спинний мозок, периферійна нейропатія.

Постановка проблеми. Хіміотерапія, поряд із хірургічними способами та променевою терапією, є одним з основних методів лікування злоякісних пухлин. Однак переважній більшості хіміопрепаратів притаманний ряд токсичних впливів на різні органи і системи організму. Існує група антибластомних середників – таксани, яка викликає побічні ураження периферійної нервової системи. Серед них препарат паклітаксел (П) – антимітоген рослинного походження, алкалоїд, виділений із кори тисового дерева (*Taxus brevifolia*). Численними клінічними дослідженнями доведена його висока ефективність у боротьбі з різними пухлинними захворюваннями [1, 2, 3]. Проте небажана нейротоксичність середника негативно впливає на загальний стан пацієнтів, що значно обмежує його використання [4, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що більшість дослідників пояснюють пе-

риферійну нейротоксичність П порушенням нормальних процесів динамічної реорганізації мікротрубочкового апарату клітини. Це дозозалежний ефект, який може виникати в 57%-83% хворих, які отримують П, досягаючи важкого ступеня в 2%-33% [6]. П-індуковані ураження проявляються, переважно, симетричними сенсорними нейропатіями (оніміння, пекучий, інколи нестерпний, біль, парестезії в дистальних відділах кінцівок по типу «рукавичок та шкарпеток») [4, 7, 8] та рідше порушеннями рухових функцій [9]. Водночас систематичні експериментальні дослідження динаміки розвитку токсичних нейропатій, викликаних П, нечисленні. Більшість експериментів спрямовані на вивчення порушень у провідниковому компоненті [10, 11, 12, 13], тоді як рухові та чутливі сегментарні центри залишаються поза увагою. Важливими для розуміння процесів патоморфогенезу П-індукованої нейро-

патії стали роботи Peters C.M. et al., які детальніше продемонстрували ураження нейронів та інших клітин периферійної нервової системи, мікрогліальну активацію на рівні спинного мозку, макрофагальну активацію в спинномозковому вузлі і в периферійному нерві [14, 15]. У своїх дослідженнях Jamieson et al. [16] описали збільшення розмірів ядерців у нервових клітинах спінальних гангліїв L5, а дослідники K. M. Wozniak, et al. [17] довели дозозалежний ефект пошкодження перикаріонів чутливих нейронів та мієлінових волокон сідничного нерва, відсутність ознак регенеративного процесу. Поряд із цим, консенсусу щодо патоморфогенезу П-індукованих нейропатій не досягнуто через відсутність чіткого розуміння змін, які виникають у периферійних нервах, їхніх чутливих та рухових сегментарних центрах у динаміці розвитку захворювання та протягом періоду реконвалесценції.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вже проведені дослідження, ефективних нейропротекторних схем, здатних суттєво вплинути на перебіг П-індукованих нейропатій, не розроблено. Це зумовлено недостатністю знань про механізми патоморфогенезу, патологічну анатомію ятрогенних уражень периферійної нервової системи, які виникають під впливом П. Морфологічні дослідження проблеми периферійної нейротоксичності П обмежуються, переважно, вивченням якісних аспектів ураження провідникового компоненту периферійних нервів та рідко перикаріонів їхніх сегментарних центрів. Отримані результати інколи мають суперечливий характер. У зв'язку з вищезазначеним, важливим і актуальним завданням нейротоксикології є вивчення морфологічних основ виникнення і розвитку структурних змін у нервовій системі з використанням уніфікованих підходів і сучасних комплексних методик.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення закономірностей структурної перебудови чутливого та рухового сегментарних центрів сідничного нерва на етапах морфогенезу П-індукованої периферійної нейропатії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилися на білих рандомбредних щурах-самцях, масою 150-200 г. Тварини були розподілені на 3 групи. Першій групі щурів вводили хіміопрепарат Паклітаксел (Actavis, Румунія) внутрішньоочередивно, попередньо розчинивши в ізотонічному розчині NaCl, у дозі 2 мг/кг маси тіла тварини через одну добу для досягнення дози 8 мг/кг за С. Polomano et al. [18]. Тваринам 2-ї групи (контрольної) у відповідні терміни вводили внутрішньоочередивно тільки ізотонічний розчин NaCl еквівалентного об'єму (0,2 мл). Третя група представлена інтактними тваринами для встановлення показників норми. Усі маніпуляції проводилися з дотриманням правил асептики та антисептики. Забір матеріалу для гістологічного та електронномікроскопічного дослідження проводився на 1-у, 7-у, 15-у, 27-у, 60-у, 90-у та 120-у добу після останнього введення П. Тварин було виведено з експерименту шляхом повного знеживлення з застосуванням ефірного наркозу. Матеріалом для досліджень слугували спинномозкові вузли (СМВ) L2-S1 та IX пластини сірої

речовини попереково-крижового відділу спинного мозку (СМ) (L2-S1). Фіксацію та обробку матеріалу для світлової та електронної мікроскопії проводили згідно загальноприйнятих методик. Зрізи СМ і СМВ забарвлювали крезіловим фіолетовим за Нісслем, галоціанін-хромовими галунами за Ейнарсоном. Поперечні зрізи товщиною 1 мкм, виготовлені з блоків фрагментів СМВ та СМ, призначених для електронномікроскопічного дослідження, забарвлювали толуїдиновим синім. Ультратонкі зрізи вивчали за допомогою електронного мікроскопа ПЕМ-125К.

Морфометричне дослідження проводили з використанням аналізатора зображень, який складається з мікроскопа Люмам Р-8 із мікрофотонасадкою МФН-10-1, оптичного перехідного пристрою, телевізійної камери Косом, фрейм-граббера з програмним забезпеченням Fly video серії EZ та персонального комп'ютера. Для вимірювання метричних характеристик використовували програмне забезпечення UTHSCSA Image Tool® for Windows® (version 2.00) в інтерактивному режимі. Для калібрування аналізатора зображень застосовували тестовий зразок «МИРА» (ГК 7.216.028-01, виробництво НДІ «Квант»). Вимірювали периметр та площу профілів перикаріонів нейронів СМ і СМВ та їхніх ядер. Для обчислення похідних параметрів – коефіцієнтів форми профілів нервових клітин ($K_n = 4\pi S_n / P_n^2$) та їхніх ядер ($K_y = 4\pi S_y / P_y^2$), ядерно-клітинного співвідношення S_y / S_n , а також с. татистичної обробки результатів вимірювань використовували електронні таблиці Microsoft Excel 2000 та програми StatPlus і Statistica 6.0 for Windows. У зв'язку з тим, що розподіл метричних показників у варіаційних рядах відрізнявся від нормального (критерії Колмогорова-Смірнова/Лілліфорса, Шапіро-Уїлка, Фішера, д'Агостіно), достовірність відмінностей показників між групами оцінювалася за допомогою непараметричного критерію Мана-Уїтні.

При світлооптичному та електронномікроскопічному дослідженні зрізів попереково-крижового відділу СМ відмічаємо хвилеподібний характер морфологічних змін мотонейронів протягом експерименту. На першу добу після введення П у цитоплазмі рухових нейронів визначалися незначно виражені реактивні зміни, які проявлялися активацією білоксинтезуального апарату. Однак, починаючи з сьомої доби досліду, наростали дистрофічні явища, які супроводжувалися редукцією та вогнищевою атрофією гранулярної ендоплазматичної сітки, розширенням просвіту цистерн гранулярної та агранулярної ендоплазматичної сітки, диктіосом апарату Гольджі. Поряд із цим, спостерігалася руйнування мітохондрій, накопичення великої кількості лізосом. Вищеписані явища досягали максимуму на 27-у добу експерименту. На 60-у та 90-у доби вираженість дистрофічних змін дещо зменшувалася. Зростала кількість профілів ендоплазматичної сітки, проліферація елементів апарату Гольджі, відновлювалася структура мітохондрій. Частою знахідкою були нейрони з великою кількістю рибосом у цитоплазмі. Проте траплялися численні перикаріони з помірно вираженими ознаками дистрофічних змін. На 120-у добу визначалося відновлення структури більшості нейронів. Отримані

нами дані не дають підстав ставити під сумнів твердження Scripture C.D. et al. про переважно сенсорний характер П-індукованої периферійної нейропатії [19], оскільки виявлені зміни мотонейронів носять поверхневий характер і відображають реакцію структур рухового сегментарного центру на можливі зміни в аксонах. Поряд із цим, ми не спостерігали ознак активації мікроглії в СМВ, описаних Peters S.M. et al. при довенному введенні П [14]. Аналіз морфометричних параметрів рухових нейронів СН у динаміці розвитку П-індукованої нейропатії демонструє зміни середніх значень площі профілю перикаріонів мотонейронів. До 27-ї доби досліджу величина показника достовірно зменшується, у порівнянні з контролем (1-а доба – $(747,37 \pm 25,20)$ мкм²; 7-а доба – $(684,25 \pm 45,26)$ мкм²; 15-а доба – $(568,17 \pm 17,13)$ мкм²; 27-а доба – $(442,83 \pm 35,68)$ мкм²; у контролі – $(920,29 \pm 21,39)$ мкм², ($p < 0,05$)). У подальшому характер розподілу наближається до показників контролю (на 60-у добу – $(689,67 \pm 24,97)$ мкм²; на 90-у добу $(758,67 \pm 21,70)$ мкм²; на 120-у добу – $(924,89 \pm 23,30)$ мкм²). Аналогічна динаміка змін притаманна середнім значенням показника площі профілю ядра.

Дослідження СМВ на світловому та електронномікроскопічному рівні демонструє, що на першу добу значна частина псевдооднопольних нейронів не зазнала суттєвих змін. Разом із тим спостерігалися нейрони великого діаметра з вакуольною трансформацією мітохондрій, набряком нейроплазми та атрофією гранулярної ендоплазматичної сітки. Сьома доба після введення П відзначалася зростанням кількості перикаріонів із деформованими обрисами. У них визначалися мітохондрії округлої форми різних розмірів зі збереженими кристами та дрібногранулярним матриксом, в окремих наявні ділянки просвітлення. Варто відмітити, що у «темних» чутливих нейронах зміни ультраструктури органел більш виражені, а вогнищевий хроматоліз частіше знаходимо у «світлих». Розвивався перивазальний набряк сполучнотканинної стромы вузла. Дезорганізація білоксинтезального апарату, глибокі структурні порушення мітохондрій, активація процесів автофагії виявлялися протягом 60 днів після припинення введення препарату. У мантийних гліюцитах розвивалися дистрофічні зміни, важкість яких корелювала з ступенем пошкодження нейронів. У терміни 90 і 120 днів у нейронах і гліюцитах ідентифікувалися ознаки процесів внутрішньоклітинної регенерації. Отримані нами дані доповнюють результати досліджень S.M. Jamieson et al., які виявили в СМВ пошкодження переважно сенсорних нейронів великого діаметру [16]. Поряд із цим, ми не спостерігали явищ макрогліального сателітозу в СМВ описаних Peters S.M. et al. [14].

Морфометричний аналіз у динаміці експерименту дозволив установити чіткі зміни метричних показників СМВ. Уже на першу добу експери-

менту визначалися зростання середнього значення показника площі перикаріонів псевдооднопольних нейронів до $(522,82 \pm 18,03)$ мкм², у контролі – $(410,58 \pm 11,81)$ мкм², $p < 0,001$. На сьому добу досліджу величина цього показника склала $(473,05 \pm 17,64)$ мкм², що вище контрольних показників ($p < 0,001$), але достовірно не відрізнялася від попереднього терміну. 15-а доба характеризувалася різким зменшенням площі профілю нейронів СМВ до $(369,56 \pm 9,40)$ мкм², $p < 0,001$. На 27-у та 60-у доби спостерігалось поступове зростання кількості нейронів великого діаметра зі значним зростанням середніх значень площі профілю перикаріонів, що склало, відповідно, $(450,82 \pm 12,57)$ мкм² та $(902,55 \pm 42,09)$ мкм². На 90-у добу метричні параметри перикаріонів СМВ нормалізувалися, площа зменшилася до $(447,51 \pm 8,82)$ мкм²; на 120-у добу її величина достовірно не відрізнялася від контролю – $(443,43 \pm 9,77)$ мкм².

Висновки і пропозиції. Периферійна нейропатія є ятрогеним ураженням, яке спостерігається в більшості онкологічних хворих, що лікуються хіміопрепаратом П. Незважаючи на численні клінічні та експериментальні дослідження, відсутня єдина концепція патоморфогенезу П-індукованих нейропатій. Як наслідок цього, досі не розроблено ефективних методів лікування та запобігання уражень периферійних нервів при цьому захворюванні. П зумовлює в рухових сегментарних центрах на початкових етапах експерименту помірно виражені дистрофічні процеси, які до 27-ї доби наростають в перикаріонах мотонейронів спинного мозку. На 60-у – 90-у добу настає відносна стабілізація морфо-функціонального стану еферентних нейронів, а на 120-у добу досліджу в них відбувається поєднання компенсаторних реакцій та процесів автофагії. П справляє виражений токсичний вплив на перикаріони аферентних нейронів СМВ (дезорганізація білоксинтезального апарату, глибокі структурні порушення мітохондрій, активація процесів автофагії) протягом 60 днів після припинення введення препарату. У мантийних гліюцитах розвиваються дистрофічні зміни, важкість яких корелює зі ступенем пошкодження нейронів. У терміни 90 і 120 днів у нейронах і гліюцитах визначаються процеси внутрішньоклітинної регенерації.

Необхідно розглядати П-індуковану нейропатію як повільно-прогресуюче захворювання, в основі якого лежать комплексні порушення як чутливого так і рухового сегментарних центрів сідничного нерва. Напрямоком більш детальних досліджень мають стати нейральні, гліальні, капілярні та десмальні компоненти периферійного нерва та його сегментарних центрів. Така інформація може бути використана як теоретичне підґрунтя для пошуку ефективних схем для запобігання та лікування нейротоксичних ефектів паклітакселу в експерименті та клініці.

Список літератури:

1. Дмитренко К. О. Таксани: Чи знайдена оптимальна хіміотерапія хворих раком молочної залози? / К. О. Дмитренко // Український медичний альманах. – 2008. – Т. 11, № 1. – С. 45-50.
2. Оптимізація лікування розпространеного рака яєчників / Ж. Мартынова, Т. Харитоновна, И. Бокин [и др.] // Врач. – 2008. – № 8. – С. 35-36.

3. Щодо питання ефективності застосування паклітакса при лікуванні хворих на рак порожнини носа та навколоносових пазух / Е. В. Лукач, Ю. О. Серезко, В. Я. Діхтярук [та ін.] // Ринологія. – 2012. – № 2. – С. 39-43.
4. Kuroi K. Neurotoxicity of Taxanes: Symptoms and Quality of Life Assessment / K. Kuroi, K. Shimoizuma // *Breast Cancer*. – 2004. – Vol. 11, № 1. – P. 92-99.
5. Morphological and morphometric analysis of paclitaxel and docetaxel-induced peripheral neuropathy in rats / E. Persohn, A. Canta, S. Schoepfer [et al.] // *Eur. J. Cancer*. – 2005. – Vol. 56, № 10. – P. 1460-1466.
6. A prospective surveillance model for physical rehabilitation of women with breast cancer: chemotherapy-induced peripheral neuropathy / M. D. Stubblefield, M. L. McNeely, C. M. Alfano [et al.] // *Cancer*. – 2012. – Vol. 118 (8 Suppl). – P. 2250-2260.
7. Canta A. RAT in vivo models of taxanes' peripheral neurotoxicity following chronic intravenous administration / A. Canta, F. Lanzani, S. Galbiati // *J. Periph. Nervous System*. – 2004 – Vol. 9, № 2 – P. 101-104.
8. Painful Peripheral Neuropathy Following Treatment With Docetaxel for Breast Cancer / M. A. Wampler, D. Hamolsky, K. Hamel [et al.] // *Clin. J. Oncol. Nurs*. – 2005. – Vol. 9, № 2 – P. 189-193.
9. Mielke S. Association of Paclitaxel pharmacokinetics with the development of peripheral neuropathy in patients with advanced cancer / S. Mielke, A. Sparreboom, S. Steinberg // *Clin. Cancer Res*. – 2005. – Vol. 11 (13). – P. 4843-4850.
10. Cavaletti G. Effect on peripheral nervous system of the short-term intravenous administration of paclitaxel in the rat / G. Cavaletti, E. Cavaletti, P. Montaguti // *Neurotoxicology*. – 1997. – Vol. 18 (1). – P. 137-145.
11. Cavaletti G. Experimental peripheral neuropathy induced in adult rats by repeated intraperitoneal administration of Taxol / G. Cavaletti, G. Tredici, M. Braga // *Exp. Neurol*. – 1995. – Vol. 133 (1). – P. 64-72.
12. Flatters S. J. Studies of peripheral sensory nerves in paclitaxel-induced painful peripheral neuropathy: Evidence for mitochondria dysfunction / S. J. Flatters, G. Bennett // *Pain*. – 2006. – Vol. 122 (3). – P. 245-257.
13. Flatters S. J. L. Ethosuximide reverses paclitaxel – and vincristine-induced painful peripheral neuropathy / S. J. L. Flatters, G. J. Bennett // *Pain*. – 2004. – Vol. 109. – P. 150-161.
14. An evolving cellular pathology occurs in dorsal root ganglia, peripheral nerve and spinal cord following intravenous administration of paclitaxel in the rat / C. M. Peters, J. M. Jimenez-Andrade, M. A. Kuskowski [et al.] // *Brain Res*. – 2007. – Vol. 1168. – P. 46-59.
15. Intravenous paclitaxel administration in the rat induces a peripheral sensory neuropathy characterized by macrophage infiltration and injury to sensory neurons and their supporting cells / C. M. Peters, J. M. Jimenez-Andrade, B. M. Jonas [et al.] // *Exp. Neurol*. – 2007. – Vol. 203 (1). – P. 42-54.
16. Nucleolar enlargement, nuclear eccentricity and altered cell body immunostaining characteristics of large-sized sensory neurons following treatment of rats with paclitaxel / S. M. Jamieson, J. J. Liu, B. Connor [et al.] // *Neurotoxicology*. – 2007. – Vol. 28 (6). – P. 1092-1098.
17. Comparison of neuropathy-inducing effects of eribulin mesylate, paclitaxel, and ixabepilone in mice / K. M. Wozniak, K. Nomoto, R. G. Lapidus [et al.] // *Cancer Res*. – 2011. – Vol. 71 (11). – P. 3952-3962.
18. A painful peripheral neuropathy in the rat produced by the chemotherapeutic drug, Paclitaxel / R. C. Polomano, A. J. Mannes, U. S. Clark [et al.] // *Pain*. – 2001. – Vol. 94 (3). – P. 293-304.
19. Scripture C. D. Peripheral neuropathy induced by Paclitaxel: Recent insights and future perspectives / C. D. Scripture, W. D. Figg, A. Sparreboom // *Curr. Neuropharmacol*. – 2006. – Vol. 4. – P. 165-172.

Гевка О.И.

Ивано-Франковский национальный медицинский университет

РОЛЬ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ СЕГМЕНТАРНЫХ ЦЕНТРОВ СЕДАЛИЩНОГО НЕРВА В РАЗВИТИИ ПАКЛИТАКСЕЛ-ИНДУЦИРОВАННОЙ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ НЕЙРОПАТИИ

Аннотация

Данное исследование демонстрирует морфогенез повреждения сегментарных центров седалищного нерва в динамике развития периферической нейропатии, обусловленной паклитакселом. Химиопрепарат вводили внутривенно крысам в дозе 2 мг / кг через день 4 раза. Изменения нейронов спинномозговых узлов L2-S1 и поясничного отдела спинного мозга белых крыс были объектом эксперимента в течение 120 суток. Полученный материал изучали с помощью световой микроскопии с использованием компьютерного морфометрического анализа и электронной микроскопии. Результаты свидетельствуют о существенной роли морфологических изменений в структурах нервных клеток (вакуольная трансформация митохондрий, деформация кариолемы, мультифокальная сегрегация ядрышек и др.) чувствительного и двигательного сегментарных центров в развитии паклитаксел-индуцированной нейропатии.

Ключевые слова: паклитаксел, спинномозговой узел, спинной мозг, периферическая нейропатия.

Gevka O.I.

Ivano-Frankivsk National Medical University

THE ROLE OF MORPHOLOGICAL CHANGES IN SEGMENTAL CENTERS OF THE SCIATIC NERVE IN THE DEVELOPMENT OF PERIPHERAL PACLITAXEL-INDUCED NEUROPATHY

Summary

This paper presents morphological changes of the segmental centres of sciatic nerve during peripheral neuropathy, caused by paclitaxel. Chemotherapy was administered to rats intraperitoneally at a dose of 2 mg/kg 4 times every other day. Changes in neurons of the dorsal root ganglia L2-S1 and lumbar spinal cord L2-S1 of white rats were the objects of the experiment for 120 days. The material was studied using light microscopy with computer morphometric analysis and electron microscopy. The results indicate the important role of morphological changes in neurons (vacuolic transformation of mitochondria, deformation of nucleolemma, multifocal nucleolar segregation, etc.) of sensitive and motor centers of the sciatic nerve in the development of paclitaxel-induced neuropathy.

Keywords: paclitaxel, dorsal root ganglion, spinal cord, peripheral neuropathy.

УДК 616.55-011.2:616.69-121.45-111

СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ПІДХІД ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ КОРЕКЦІЇ ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОЇ ХВОРОБИ НИРОК У ПАЦІЄНТІВ З ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИМИ УРАЖЕННЯМИ ШЛУНКА ТА ДВНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ

Данелюк Г.Д., Вівсьяник В.В., Кушнір Л.Д., Піддубна А.А.

Буковинський державний медичний університет

Іванова Н.І., Галиш І.В., Вишневіська Л.Т.

Чернівецька обласна клінічна лікарня

У роботі вивчено деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШ) у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові. Досліджено стан необмеженого протеолізу шляхом визначення лізису азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену). Виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії з наявністю хронічного пієлонефриту супроводжується суттєвим збільшенням лізису низько- та високомолекулярних білків та вірогідним зростанням колагенолітичної активності крові.

Ключові слова: хронічний пієлонефрит, хронічна хвороба нирок, азоальбумін, азоказеїн, азокол.

Постановка проблеми. У пацієнтів з наявністю хронічної ниркової недостатності ураження зазнають практично всі органи і системи. Найчастіше у таких хворих страждають органи травлення [16], що частково пов'язано з високою розповсюдженістю в популяції захворювань травного каналу. При цьому велике значення мають специфічні уремичні чинники. На сьогодні чітко доведена наявність функціонального зв'язку між нирками і органами травлення, які беруть активну участь в компенсації порушень азотистого і електrolітного обмінів при хронічній уремії [1, 7, 13].

В літературі описано різні варіанти порушення секреторної функції шлунка у пацієнтів з хронічною нирковою недостатністю [8]. Частота виникнення ерозивно-виразкових уражень слизової оболонки шлунка є прямо пропорційною стадії ХХН [10].

Останні ниркові реєстри свідчать про те, що значна кількість випадків термінальної ХХН

пов'язані з потребою удосконалення патогенетичної корекції у системі комплексного лікування. Патогенез ХХН є предметом чисельних наукових досліджень у всьому світі [14,15]. Ключовим ланцюгом у розвитку ХХН є клітинні механізми, порушення локальної гемодинаміки та порушення клубочкової фільтрації. Останнім часом зростає інтерес до ролі цитокинів у прогресуванні ХХН, особливо так званих прозапальних цитокинів, які активують метаболізм сполучної тканини, стимулюють проліферацію фібробластів, епітеліальних клітин, мезангіального матриксу, включаються до ланок імунозапальних процесів у якості медіаторів [5,9,11,12].

На сьогодні дискутується можливість пошкоджуючої дії на органи травлення при прогресуванні ХХН різноманітних ендо- та екзогенних агентів, зокрема, посиленого протеолізу [2, 3, 4, 7], однак механізми такого негативного впливу поки недостатньо вивчені.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження було вивчити деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШДПК) у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові.

Невирішені завдання. Однак, поліорганна патологія має свої шляхи розвитку та змінює загальну клінічну картину у хворого, тому актуальними залишаються питання до патогенетичного обґрунтування диференційованого лікування хворих саме з поєднаним перебігом ХХН та ЕВУШ та ДПК.

Мета роботи. У зв'язку з вагомою соціальною актуальністю теми, метою нашої роботи було на основі вивчення стану пероксидного окиснення ліпідів, білків, системи антиоксидантного захисту удосконалити методику диференційованого лікування хворих із поєднаним перебігом ХХН та ЕВУШ та ДПК шляхом адекватного індивідуального підбору медикаментозних засобів. У відповідності з метою та завданнями роботи за допомогою сучасних інструментальних неінвазивних методів дослідження нами було проведено комплексне обстеження 107 хворих на ХХН II-III стадії (хронічний пієлонефрит), які знаходились на стаціонарному лікуванні в нефрологічному та гастроентерологічному відділеннях ОКУ «Чернівецька обласна клінічна лікарня» м. Чернівці.

Дані про розподіл хворих на ХХН II-III стадії (хронічний пієлонефрит) залежно від наявності ЕВУШДПК подані в таблиці 1. Середній вік хворих становив 45,2 роки (від 21 до 53 років). Серед пацієнтів були чоловіки та 22 жінки.

Контрольну групу для порівняння досліджень склали 19 практично здорових осіб відповідного віку, серед яких чоловіків було 80, а жінок – 27. Езофагогастроуденофіброскопія та ультразвукове дослідження органів черевної порожнини виконано у 100% хворих.

Таблиця 1

Розподіл хворих на хронічну хворобу нирок II-III стадії залежно від наявності ерозивно-виразкових уражень шлунка

Групи обстежених	Кількість хворих	
	Кількість	% від загальної кількості хворих
ХХН II стадії без ЕВУШДПК (I група)	12	18,5
ХХН III стадії без ЕВУШДПК (II група)	13	20,0
ХХН II стадії з ЕВУШДПК (III група)	19	29,2
ХХН III стадії з ЕВУШДПК (IV група)	21	32,3

Отже, найбільший відсоток від загальної кількості обстежених хворих склали пацієнти на ХХН III ступеня з наявністю ерозивно-виразкових уражень шлунка.

Діагноз ХХН встановлено на підставі наявності ураження нирок зі зниженням швидкості клубочкової фільтрації протягом більше 3 місяців.

Стан необмеженого протеолізу оцінювали за лізисом азоальбуміну (розпад низькомолекуляр-

них білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену) [1].

Статистичний аналіз проводили з використанням програми STATISTICA for Windows 6.0. Для даних, що відповідали нормальному розподілу, визначали середню арифметичну вибірки (M) величину стандартного відхилення (s) та стандартної похибки (m), максимальне та мінімальне значення. Вірогідності різниці між отриманими даними оцінювали за коефіцієнтом Стьюдента (t). За вірогідну приймали різницю при $p < 0,05$.

Результати дослідження. Дані літератури щодо вивчення значення процесів протеолізу у виникненні ЕВУШДПК при ХХН II-III стадії (ХП) відсутні. Враховуючи вищезазначене, одним із завдань даного дослідження стало вивчення особливостей протеолітичної активності плазми крові при ХХН II-III стадії (ХП), зокрема за наявності ЕВУШДПК. Результати проведених досліджень наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Зміни протеїназо-інгібіторної системи крові при ЕВУШДПК у хворих на ХХН II-III стадії (ХП) (M±m)

Групи обстежених	Показники		
	Лізис азоальбуміну, E ₄₄₀ /мл/год	Лізис азоказеїну, E ₄₄₀ /мл/год	Лізис азоколу, E ₄₄₀ /мл/год
Практично здорові (контроль) n = 19	2,91 ± 0,29	2,16 ± 0,19	0,74 ± 0,07
ХХН II ст. без ЕВУШДПК (I група) n = 12	3,63±0,15*	2,92±0,14*	0,89±0,04
ХХН II ст. з ЕВУШДПК (I група) n = 19	4,92±0,33**	5,99±0,17**	1,61 ± 0,05**
ХХН III ст. без ЕВУШДПК (III група) n = 13	4,41±0,36^	4,41±0,36^	1,10±0,08
ХХН III ст. з ЕВУШДПК (IV група) n = 21	5,67±0,31*^	6,38±0,44*^	1,92±0,09*^

* – $p < 0,05$ у порівнянні з контролем;

** – $p < 0,05$ у порівнянні з I групою;

^ – $p < 0,05$ у порівнянні з I групою;

*^ – $p < 0,05$ у порівнянні з III групою;

Оцінюючи процеси необмеженого протеолізу у крові хворих на ХХН II-III стадії слід зазначити, що за відсутності ЕВУШДПК відбувається підвищення протеолізу дрібнодисперсних білків на 24,7% ($p < 0,05$) у I групі та на 45,4% ($p < 0,05$) у III групі; крупнодисперсних білків – на 35,2% ($p < 0,001$) у I групі та на 50,2% ($p < 0,05$) у III групі; колагену – на 20,3% ($p > 0,05$) у I групі та на 38,4% ($p > 0,05$) у III групі. У пацієнтів 4-ї групи лізис азоальбуміну збільшився на 51,5% ($p < 0,05$); азоказеїну – на 69% ($p < 0,05$), азоколу – на 48,6% ($p < 0,001$). При цьому у хворих на ХХН III стадії з ЕВУШДПК в порівнянні з пацієнтами без них відбувається збільшення протеолітичної активності крові щодо низькомолекулярних білків – на

21,5% ($p < 0,05$), великомолекулярних білків – на 25% ($p < 0,05$), колагену – на 23,6% ($p < 0,05$).

Отже, отримані дані дозволяють доводити, що виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка та дванадцятипалої кишки при ХХН II-III стадії (хронічному піелонефриті) супроводжується вираженим підвищенням лізису низько- та високомолекулярних білків.

Важливу роль у патогенезі багатьох захворювань внутрішніх органів відіграють порушення з боку протеїназо-інгібіторної системи. У зв'язку з цим нами проведено вивчення особливостей протеолітичної активності плазми крові при ХХН II-III стадії (хронічному піелонефриті), зокрема за наявності ЕВУШДПК. Процеси необмеженого протеолізу оцінювали за лізисом азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену).

У хворих на ХХН II-III стадії (хронічний піелонефрит) без супровідної патології встановлено збільшення лізису низько- та високомолекулярних білків. Водночас виникнення ЕВУШДПК супроводжувалося істотнішим підвищенням лізису азоальбуміну, азоказеїну та вірогідним підсиленням колагенолітичної активності крові.

Активация ряду протеолітичних ферментів і залучення їх у процеси деградації білкових компонентів може бути зумовлена впливом лізосомальних протеїназ, що вивільняються з клітин при їх руйнуванні внаслідок інтенсифікації процесів вільнорадикального окислення ліпідів

та окислювальної модифікації білків. У цих випадках пептидгідролази, вивільнюючись з клітин, можуть каталізувати специфічні реакції обмеженого протеолізу і виконувати важливі регуляторні функції. При цьому основні молекулярні механізми контролю активності протеолітичних ферментів полягають, очевидно, в активації неактивних попередників ферментів, видалення специфічних інгібіторів протеолізу, зокрема $\alpha 2$ -мікроглобуліну.

Отже, розвиток уражень шлунка, характерний для ХХН II-III стадії (хронічного піелонефриту), спричиняється підсиленням неконтрольованого підвищення протеолітичної активності плазми крові. У свою чергу, слизова оболонка шлунка при ХХН II-III стадії (хронічному піелонефриті) характеризується збільшеною чутливістю до пошкоджень, спричинених різноманітними шкідливими чинниками.

Висновки. Кількість випадків ерозивного ураження шлунка збільшується відповідно до зростання ступеня ХХН.

Збільшення лізису низько- та високомолекулярних залежить від стадії ХХН і супроводжується виникненням ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок.

Показники необмеженого протеолізу при хронічній хворобі нирок II та III ступеня є допоміжним фактором для прогнозування виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка та запобігання ускладнень.

Список літератури:

1. Авраменко А.А. Хеликобактериоз. – Одеса: Фотосинтетика, // А.А. Авраменко, А.И. Гоженко // 2006. – 326 с.
2. Бардах Л.Б. Роль Helicobacter Pylori в патогенезі гастроуденальних ерозій / Л.Б. Бардах // Сучас. інфекції. – 2005. – № 2. – С. 92-96.
3. Барышнікова Н.В. Роль генетических особенностей Helicobacter pylori в патогенезе заболеваний органов пищеварения: от теории к практике / Н.В. Барышнікова, А.Н. Суворова, Е.И. Ткаченко, Ю.П. Успенский // Эксперим. та клин. гастроентерол. – 2009. – № 1. – С. 12-19.
4. Бондаренко Т.В. Особливості морфологічного стану слизової оболонки шлунка у хворих на виразкову хворобу дванадцятипалої кишки залежно від наявності патогенності H.pylori / Т.В. Бондаренко // Сучасн.гастроентерол. – 2005. – № 4. – С. 41-45.
5. Веремеенко К.Н. Протеолиз в норме и при патологии. – К.: Здоров'я, 1993. – 277 с.
6. Зак М.Ю. Клініко-функціональні та морфологічні особливості виразкової хвороби дванадцятипалої кишки і хронічного гастриту у хворих на гіпертонічну хворобу та їх лікування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / М.Ю. Зак // – Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.
7. Лукичев Б.Г., Панина І.Ю. Выведение уремических токсинов через желудочно-кишечный тракт // Нефрология. – 2001. – Т. 5, № 2. – С. 7-12.
8. Никула Т.Д. Хронічна ниркова недостатність. – К.:Задруга, 2001. – 516 с. – Авраменко А.А., Гоженко А.И. Хеликобактериоз. – Одеса: Фотосинтетика, 2004. – 326 с.
9. Резолюція 2-го з'їзду нефрологів України (Харків, 24 вересня 2005 року) // Укр. ж. нефрології та діалізу. – 2005. – № 4. – С. 2-5.
10. Рысс Е.С., Рябов С.И., Лутошкин М.Б., Панина И.Ю. Пищеварительная система // Лечение хронической почечной недостаточности / Под ред. С.И. Рябова. – СПб.: Фолиант, 1997. – С. 11-25.
11. Мойсеенко В.О. Гастроентерологічні розлади при вторинних нефропатіях // Актуальні проблеми нефрології (Вип. 6) / За ред. Т.Д. Никули. – К.:Задруга, 2001. – С. 236-238.
12. Rhinovirus infects primary human airway fibroblasts and induces a neutrophil chemokine and a permeability factor / R. Ghildyal, H. Dagher, H. Donninger [et al.] // Journal of Medical Virology. – 2005. – Vol. 75. – P. 608-615.
13. Sakurai K. Rebamipide reduces recurrence of experimental gastric ulcers: role of free radicals and neutrophils / K. Sakurai, T. Osaka, K. Yamasaki // Digestive Diseases and Sciences. – 2005. – Vol. 50, Suppl. 1. – P. 90-96.
14. Sánchez-Delgado J. Effectiveness of a 10-day sequential treatment for Helicobacter pylori eradication in clinical practice / J. Sánchez-Delgado, X. Calvet, L. Bujanda [et al.] // The American Journal of Gastroenterology. – 2008. – Vol. 103, № 9. – P. 2220-2223.
15. Schrauwen R.W.M. Seven-day PPI-triple therapy with levofloxacin is very effective for Helicobacter pylori eradication / R.W.M. Schrauwen, M.J.R. Janssen, W.A. de Boer // The Netherlands Journal of Medicine. – 2009. – Vol. 67, № 3. – P. 96-101.

Данелюк Г.Д., Вивсяник В.В., Кушнир Л.Д., Поддубная А.А.

Буковинский государственный медицинский университет

Иванова Н.И., Галиш И.В., Вишнеvs'ка Л.Т.

Черновицкая областная клиническая больница

СОВРЕМЕННЫЙ НАУЧНЫЙ ПОДХОД И ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОРРЕКЦИИ ЛЕЧЕНИЕ ХРОНИЧЕСКИХ БОЛЕЗНЕЙ ПОЧЕК У ПАЦИЕНТОВ С ЭРОЗИВНО-ЯЗВЕННЫХ ПОРАЖЕНИЙ ЖЕЛУДКА И ДВЕНАДЦАТИПЕРСТНОЙ КИШКИ

Аннотация

В работе изучено некоторые патогенетические особенности возникновения язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени, обусловленную длительным течением хронического рецидивирующего пиелонефрита на основании исследования протеолитической активности плазмы крови. Исследовано состояние неограниченного протеолиза путем определения лизиса азоальбумину (распад низкомолекулярных белков), азоказеину (деградация высокомолекулярных белков) и азоколу (лизис коллагена). Возникновение язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени с наличием хронического пиелонефриту сопровождается существенным увеличением лизиса низко- и высокомолекулярных белков и вероятным ростом колагенолитической активности крови.

Ключевые слова: хронический пиелонефрит, хроническая болезнь почек, азоальбумин, азоказеин, азокол.

Danelyuk G.D., Vivsyannik V.V., Kushnir L.D., Piddubna A.A.

Bukovinian State Medical University

Ivanova N.I., Halish I.V., Vishnevs'ka L.T.

Chernivtsi Regional Clinical Hospital

MODERN SCIENTIFIC APPROACHES AND EFFECTIVE CORRECTION OF THE TREATMENT OF CHRONIC KIDNEY DISEASE IN PATIENTS WITH EROSIIVE AND ULCERATIVE LESIONS OF THE STOMACH AND DUODENUM

Summary

In the abstract there are studied pathogenetic peculiarities of appearance erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney disease of II and III stage, which is caused by prolonged course of chronic pyelonephritis by the mean of investigation of serum proteolytic activity of blood. There was investigated the state of unlimited proteolysis by the way of definition of lysis of asoalbumin (dissimilation lowmolecular proteins), asokasein (degradation of highmolecular proteins), and asokol (lysis of callogen). The appearance of erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney failure of II and III stages with chronic pyelonephritis is revealed by elevated lysis of low- and highmolecular proteins and reliable elevation of collagenolytic activity of blood.

Keywords: chronic pyelonephritis, chronic kidney disease, asoalbumin, asokasein, asokol.

УДК 611.41.013-053.15

ЭМБРИОТОПОГРАФИЯ ВОРОТ СЕЛЕЗЕНКИ 5-МЕСЯЧНОГО ПЛОДА ЧЕЛОВЕКА**Дыбель Е.В., Луканева С.М.**

Буковинский государственный медицинский университет

В связи с тенденцией в наше время шире внедрять органосохраняющие и атравматические оперативные вмешательства на органах и системах вообще и селезенки в частности, а также широкое использование современных клинических методов исследования таких, как спленопортография, лапароскопия, морфометрическая томография, существует настоящая проблема более детального изучения топографии ворот селезенки и ее сосудистой ножки, для чего изучено эмбриотопографию ворот селезенки 5-месячного плода человека.

Ключевые слова: селезенка, эмбриотопография ворот, сосуды, плоды человека.

Постановка вопроса. Изучение анатомического строения морфологических компонентов селезеночной ножки ворот селезенки человека имеет большое практическое значение для детских хирургов в связи с частыми оперативными вмешательствами на селезенке при различных травмах и заболеваниях, а также с учетом существующей тенденции к выполнению малоинвазивных и органосохраняющих оперативных вмешательств [1, 3, 4]. Широкое применение в детской хирургии в наше время нашли такие методы исследования как спленопортография, спленоманометрия, пункция селезенки, морфометрическая томография, трансумбиликальная спленопортография, успешное выполнение которых в значительной мере зависит от знаний особенностей топографии селезеночных сосудов [4, 5, 6]. Это связано с тем, что селезеночная вена является главным компонентом воротной вены печени.

Анализ последних исследований и публикаций. В своем сообщении [2], отмечают, что ворота селезенки у 3-х месячных плодов имеют вид борозды. У новорожденных эта борозда углубляется и превращается в щель, в верхнем отделе которой имеются две губы, при этом передняя, более развита, нависает над воротами.

Мнения большинства исследователей сводятся к тому, что на практике имеются выраженные индивидуальные особенности топографии отдельных элементов сосудистой ножки, их размеров, характера ветвления, в связи с чем следует различать длинные, узкие, короткие и широкие сосудистые ножки. Если длина ножки больше ее ширины, то в таких случаях ворота селезенки следует относить к компактным.

Решение нерешенных ранее частей проблемы. Методами морфометрии, макро-микротрепарирования и изготовления гистологических срезов окрашенных гематоксилин-эозином, борным кармином и по Ван Гизону изучено развитие и становление топографии ворот селезенки плода человека 173,0 мм теменно-копчиковой длины (ТКД).

Цель работы. Учитывая то, что формообразовательные процессы наиболее интенсивно происходят вначале плодового периода пренатального онтогенеза, поставлена цель изучить эмбриотопографию ворот селезенки плода человека 173,0 мм теменно-копчиковой длины (ТКД).

Изложение основного материала. В результате проведенного исследования установлено, что селезенка плода 173,0 мм (ТКД) имеет длину – 14 мм, ширину – 0,9 мм и толщину – 0,7 мм. Ее висцеральная поверхность, где всегда расположена ворота, повернута вниз и вправо, граничит с желудком, и хвостом поджелудочной железы, левым надпочечником и ободочной кишкой.

На изученном плоде элементы селезеночной ножки впереди покрывались листком брюшины, которая следовала с передней поверхности поджелудочной железы, а сзади – листком брюшины, которая переходила к задне-внутренней поверхности селезенки с левой почки и левого надпочечника.

Хвост поджелудочной железы у изученного плода находится у воротах селезенки, а париетальная брюшина непосредственно переходит на селезенку из-за чего поджелудочно-селезеночная связка, как таковая, отсутствует, в результате чего хвост поджелудочной железы может быть травмированным при спленэктомиях с возможными отрицательными последствиями.

У плода описываемого возраста артерии и вены ворот селезенки хорошо развиты, однако они еще не имеют четкой дифференциации своих стенок, а артериальные сосуды имеют даже адвентициальное покрытие, хотя их периферические разветвления развиты довольно слабо.

Выводы и предложения. Таким образом, у 5-месячного плода формообразующие процессы ворот селезенки еще не приобретают законченного строения и находятся на этапе интенсивных структурных преобразований, а при нарушении формообразовательных процессов возможны отклонения от нормального развития в плане возникновения различных вариантов и индивидуальных форм строения и топографии.

Список литературы:

1. Луканева С.М. Развитие и становление топографии ворот селезенки в раннем онтогенезе человека // Вестник проблем биологии и медицины. 1998. – № 8. – С. 86-89.
2. Шумко Б.И., Лютик М.Д. Некоторые особенности топографии элементов сосудистой ножки ворот селезенки плодов и новорожденных // Материалы научной конф. «Морфология кровеносных и лимфатических сосудов». – К.: 2000. – С. 65.
3. Раца Д.А., Раца А.Д. Органосохраняющие операции при повреждениях селезенки. Тезисы. обл. научно-практ. конф., посвящ. 50-летию воссоединения Северной Буковины с Советской Украиной. – Черновцы, 1990. – С. 42-44.
4. Шумко Б.И., Луканьова С.М. Топографія селезінкової вени у плодів 4-5 місяців // Буковинський медичний вісник. – 1999. – Т. 3, № 4. – С. 210-213.
5. Assolant I.P. Recherche sur le rat. – Paris, 1982. – 157 p.
6. Sierocinska K. Intraorganic venous splenic vessels in man // Folia morph. (Warszawa) – 1981. – V. 40, № 3. – P. 313-319.

Дибель Е.В., Луканьова С.М.

Буковинський державний медичний університета

ЕМБРИОТОПОГРАФІЯ ВОРІТ СЕЛЕЗІНКИ 5-МІСЯЧНОГО ПЛОДА ЛЮДИНИ**Анотація**

У зв'язку з тенденцією в наш час запроваджувати органозберігаючі та малотравматичні оперативні втручання на органах і системах взагалі та селезінки зокрема, а також широке використання сучасних клінічних методів дослідження таких, як спленопортографія, лапароскопія, морфометрична томографія, існує нагальна проблема більш детального вивчення топографії воріт селезінки та її судинної ніжки.

Ключові слова: селезінка, ембріотопографія воріт, судини, плоди людини.

Dybel O.V., Lucaniova S.M.

Bucovinian State Medical University

THE EMBRYOTOPOGRAPHY OF SPLENIC HILUM OF FIVE-MONTH FETUS**Summary**

Due to the current tendency to introduce and practice organ-preserving and low-traumatic surgical procedures on organs or organ systems in general and spleen in particular, as well as the widespread tendency to use modern diagnostic techniques such as hepatolienography, laparoscopy and morphometrical tomography, there is an urgent necessity of more detailed research and studying of the topography of splenic hilum and its vascular pedicle.

Keywords: spleen, embryotopography of splenic hilum, vessels, human fetus.

УДК 616.8-089

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КРІОТЕХНОЛОГІЙ В НЕЙРООНКОЛОГІЇ

Дяченко М.І.

Медичний інститут

Сумського державного університету

Клименко М.М., Доманський С.В., Санкін Ю.Ю.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Нечаєв І.Г.

Запорізький державний медичний університет

Розглядається історія та сучасні можливості застосування наднизьких температур в нейроонкології та нейрохірургії. Висвітлюються можливості сучасного контролю за процесами кровопливу та перспективні методи. Розглянуто основні механізми кровопливу на клітину, тканину і судинне русло, різні параметри кріодеструкції, а також технічні фактори, які можуть вплинути на результат кріодеструкції. Висвітлено питання кріоімунологічних механізмів.

Ключові слова: кріохірургія, кріодеструкція, кріоімунологія, механізми заморожування.

Постановка проблеми. Розуміння механізмів клітинного і тканинного кріошкодження має велике значення, цим питанням займаються дослідники різних країн з середини минулого століття. Початкові уявлення про холодові термодеструкції склалися з двох механізмів: пряме пошкодження клітин кристалами льоду і порушення мікроциркуляції внаслідок судинного стазу після відтавання. На сьогодні розглядаються кілька аспектів механізму кріодеструкції: на молекулярному, клітинному і тканинному рівнях, а також технічні характеристики кровопливу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток інтраопераційних методів нейровізуалізації слугував причиною сплеску інтересу до кріохірургії в кінці 90-х рр. ХХ століття [2]. Розробки нових кріоприладів [2] і методик інтраопераційного контролю за кровопливом [3] дозволили ефективно видаляти пухлини головного і спинного мозку, запобігати крововтраті при видаленні високо васкуляризованої пухлини [4].

У 2005-2006 рр. з'явилися роботи по використанню методу електричної імпеданс-томографії для контролю за процесом формування крижаної кулі в головному мозку [5].

У 2009 р в Китаї на кафедрі біомедичної інженерії запропонували нову стратегію в кріохірургії, так звану нанокріохірургію для поліпшення ефективності заморожування тканин і запобігання ураження здорових тканин [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні накопичено значний досвід лікування, із застосуванням кріохірургічних методів, різних захворювань, включаючи передпухлинні та онкологічні. Незважаючи на велику кількість оперативних втручань з використанням кріотехнологій залишається багато невирішених питань, пов'язаних з перспективами застосування кріометодів в медицині.

Формулювання цілей статті. Робота є спробою аналізу і встановлення причин, що перешкоджають застосуванню кріохірургічних методів в нейроонкології, а також можливих шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Механізми пошкодження тканин при кріодеструкції.

Кровоплив на клітку супроводжується денатурацією протеїну та зміною структури ліпідів, так як кріошкодження призводить до критичної зміни електродітичного балансу і рН [7]. При зниженні температури ліпіди переходять в тверду фазу гелю, ліпідний бішар втрачає зв'язок з протеїнами, що призводить до деградації плазматичної мембрани. Було відзначено, що денатурація протеїну в клітині після заморожування і відтавання при температурі до -20°C мінімальна і значна в діапазоні до -80°C . Ці дані корелюють з температурами, які здатні «пережити» клітини [8].

На клітинному рівні кріотермічне пошкодження відбувається внаслідок утворення внутрішньоклітинного льоду [9]. Зростаючі кристали льоду механічно пошкоджують клітинні мембрани та органели, в результаті збільшення обсягу в порівнянні з водою в рідкій фазі. На клітинну загибель також впливають зміни електродітичного балансу і рН, що призводить до осмотичного стресу до фази утворення внутрішньоклітинного льоду і після відтавання [10]. В період утворення позаклітинного льоду в клітині підвищується концентрація електролітів через активний вихід води – клітина зневоднюється. А при відтаванні рідина спрямовується всередину клітини, що призводить до її набухання – осмотичного набряку [11]. Такі явища відбуваються на тлі деградації клітинної мембрани, яка не здатна протистояти осмотичному стресу.

Було виявлено, що в центральній частині крижаної кулі відбувається безпосередній некроз, а на периферії, де температури не досягають критичного рівня, включається апоптоз [12]. Механізм апоптозу посилюється в період від 2 до 8 годин після циклу заморожування-відтавання. Апоптозу піддаються клітини, що знаходяться за зоною тотального некрозу, проте чітких меж не виявлено [13].

На рівні тканин теж відбуваються значні зміни в процесі кріодеструкції. Основний механізм полягає в порушенні мікроциркуляції після відтавання [14]. Відразу після відтавання відбувається реперфузія замороженої тканини, що сприяє мі-

гравії в цю зону запальних клітин [15]. Судинний стаз розвивається протягом години після відігрівання тканин і призводить до вираженої ішемії раніше замороженої зони. Піддані кріовпливу ендотеліальні клітини капілярів стають набряклими, цілісність ендотеліального шару порушується, підвищується проникність капілярів, що призводить до агрегації тромбоцитів і тромбозу [16]. Саме пошкодження ендотелію при локальній кріодеструкції головного мозку є причиною порушення гематоенцефалічного бар'єру в цій зоні.

У кріодеструкції температурний фактор є визначальним. Н.В. Neel і співавт. відзначили, що заморожування в температурному діапазоні від 0 до -20°C недостатньо для повного некрозу клітин, тим більше пухлинних. Для досягнення тотального некрозу в експериментах на тваринах ними встановлений діапазон температур від -40°C до -60°C . При цьому дані температури повинні бути досягнуті в усій замороженої зоні, де існують пухлинні клітини [17].

Швидкість заморожування – не менш важливий критерій. Ряд авторів дотримується концепції повільного зниження температури, для отримання максимального ефекту від осмотичного стресу. Більшість дослідників вважають, що заморожування має протікати з високою швидкістю [18]. Однак надшвидке охолодження призводить до утворення аморфного льоду, який не пошкоджує клітинні мембрани. Тривалість перебування тканини в замороженому стані також має значення, так як зі збільшенням часу перебування води в твердій фазі відбувається перекристалізація кристалів льоду [19]. Експериментально доведено, що чим довше існує крижана куля, тим більш виражена деструкція. Однак це має значення, тільки якщо температура знаходиться в межах від -10°C до -25°C , а при проведенні кріовпливу в режимах нижче -50°C часовий фактор не має впливу [19].

Наступним і найбільш значущим критерієм є швидкість відтавання. Експериментально доведено, що форсоване відтавання підвищує шанси на виживання клітин, а повільне – сприяє деструкції. У період повільного підвищення температури відбувається максимальна перекристалізація льоду, що призводить до загибелі клітини [20].

Повторення циклів заморожування – відтавання сприяє надійності загибелі клітин. Відзначено, що при повторенні процедури кріодеструкції досягаються більш низькі температури за більш короткий час. Це явище пояснюється не тільки руйнуванням клітинних мембран і термоізоляційних структур. Слід враховувати також, що жива тканина, піддана замерзання відтавання, збільшує свою теплопровідність на 10-20%. Цей фактор сприяє повноті деструкції на периферії раніше замороженої тканини, що дуже актуально при кріовпливі на пухлину. На кордоні крижаної кулі температура не досягає критичних значень (нижче -40°C), а значить, висока ймовірність збереження життєздатності клітин. Якщо тканина була одноразово піддана кріодеструкції в температурному діапазоні нижче -40°C , то проведення повторних циклів вважається недоцільним.

Оптимальні фактори успіху кріодеструкції:

1. Висока швидкість охолодження тканини;

2. Мінімальна температура у вогнищі (максимальний ушкоджуючий ефект настає при зниженні температури до -40°C);

3. Загальна тривалість експозиції даної температури (чим більше час експозиції, тим більш виражена деструкція в тканинах);

4. Швидкість відтавання (чим повільніше відбувається відтавання, тим ефективніша кріодеструкція);

5. Кількість циклів «заморожування-відтавання» (чим більше циклів, тим повніше руйнування клітин).

Кріохірургія та імунологія

На початку впровадження кріохірургічного методу в онкологію з'явилися повідомлення про регрес метастазів після заморожування основного пухлинного вогнища, що вказувало на потенційний вплив кріодеструкції на імунну систему [21]. Кілька окремих досліджень в той час відзначили збільшення неспецифічних маркерів імунної відповіді у пацієнтів, які перенесли кріодеструкцію при раку ротової порожнини [22], прямої кишки [23] і молочної залози [24].

На підставі цих досліджень було виявлено, що кріодеструкція може не тільки безпосередньо руйнувати пухлину, а й може викликати протипухлинну активацію імунної системи. Ця реакція була названа «кріоімунологічна відповідь» [25].

З інтенсивним розвитком імунології з'явилося більш чітке розуміння взаємовідносин між вродженою і набутою імунною відповіддю до кріохірургічного втручання.

S. Gazzanig і співавт. досліджували лінію людських клітин меланоми мишей, де провели в найближчі години і дні оцінку змін рівня імунних клітин, переважно макрофагів, як зрілих, так і наївних. Вони відзначили, що через кілька годин після кріовпливу відбувається міграція клітин в перитуморальну область. Максимальна концентрація відзначається від 3-х до 15-ти діб з піком на 7-му добу. Крім того, відзначено підвищення рівня антимеланомних антитіл [27].

M.S. Sadel і співавт. досліджували аденокарциному молочної залози у мишей. Після звичайної хірургічної резекції сприйнятливості мишей до повторної імплантації клітин аденокарциноми становила 86%, а після кріодеструкції – всього 16%. При цьому сприйнятливості до інших пухлин не змінювалася. Було відзначено підвищення прозапальних цитокінів інтерлейкіну 12 (IL-12) та інтерферону гамма (IFN-гамма) після кріовпливу. Крім того, дослідники виявили підвищення активності клітин натуральних кілерів (NK) [26].

Den Brok і співавт. виявили, що кріовплив призводить до дозрівання дендритних клітин (DC) до антиген-презентуючих клітин, що викликає індукцію специфічної імунної відповіді [27].

M.H. Ravindranath і співавт. перевірили рівень пухлинних гангліозидів в сироватці крові і титр антитіл до них після кріовпливу. В результаті дослідження виявилось, що некроз пухлини після кріодеструкції призводить до вивільнення пухлинних гангліозидів в кров і є ад'ювантом гуморальної імунної відповіді. При цьому введення гангліозидів в кров без кріовпливу не сприяє появі гуморальної імунної відповіді [28].

Однак ряд авторів відзначає, що кріовплив індукує пригнічення імунної відповіді, так як ви-

являлося підвищення рівня Т-супресорів (на сьогодні прийнято їх називати Т-регуляторні клітини) [29].

С. Hanawa при дослідженнях на мишах з пухлинами в печінці виявили, що при тотальній кріодеструкції пухлини щури менш стійкі до повторної імплантації пухлини, ніж щури з частковою кріодеструкцією пухлинного вогнища, при цьому в першій групі щурів тривалість життя була менше [30]. Таким чином, ймовірно повнота і радикальність кріодеструкції може модулювати імунну відповідь.

Природа імунної відповіді залежить від того, які цитокіни вивільнюються.

Деякі пухлини здатні синтезувати і вивільняти запальні цитокіни (інтерлейкін 10 (IL-10), фактор росту пухлини бета (TGF-Бетт)), які чинять імуносупресивну дію. Вихід протизапальних цитокінів після кріодеструкції може активувати Т-регуляторні клітини, які пригнічують презентацію антигенів, і це призводить до імуносупресії. Якщо після кровопливу наростає рівень прозапальних цитокінів, то це є стимулом до активації імунної відповіді [31].

Кріоімунна відповідь залежить від механізму клітинної загибелі [32].

При некрозі викидаються імуностимулюючі прозапальні цитокіни, ДНК, РНК [33]. Імунна система активується на масивну клітинну загибель. Багато дослідників показали, що некроз призводить до дозрівання дендритних клітин і активації макрофагів. Апоптоз не викликає активного запалення, так як не відбувається викиду імуностимулюючих речовин.

Макрофаги, які мігрують в зону кріодеструкції, можуть ініціювати гуморальну відповідь, а проникнення дендритних клітин і їх дозрівання до антиген-презентуючих клітин сприяє Т-клітинній ланці імунної відповіді [34].

Висновки та перспективи. Таким чином, аналіз світової літератури показує, що можливості кріохірургії ще недостатньо оцінені. Останні досягнення в області ультранеїросонографії і нейровізуалізації в поєднанні із застосуванням модернізованих кріопріборів дозволять більш точно і якісно і малоінвазивно руйнувати внутрішньочерепні новоутворення складної локалізації. Необхідно більш глибоке комплексне вивчення проблеми, на новому технічному рівні, з використанням останніх досягнень діагностичних методів і методів інтраопераційного контролю зони кріодеструкції.

Список літератури

1. Bischof J.C., He X. Thermal stability of proteins // *Ann. N. Y. Acad. Sci.* – 2005. – № 1066. – P. 12-33.
2. Chang Z., Finkelstein J.J., Ma H., Baust J. Development of a high-performance multiprobe cryosurgical device // *Biomedical instrumentation & technology.* – 1994. – Vol. 28. – № 5. – P. 383-390.
3. Mogami T., Dohi M., Harada J. A new image navigation system for MR-guided cryosurgery // *Magn Reson Med Sci. (Japan).* – 2002. – Vol. 1. – № 4. – P. 191-197.
4. Maroon J.C., Onik G., Quigley M.R., Bailes J.E. et al. Cryosurgery re-visited for the removal and destruction of brain, spinal and orbital tumours // *Neurological research.* – 1992. – Vol. 14. – № 4. – P. 294-302.
5. Gergel A., Zlochiver S., Rosenfeld M., Abboud S. Induced current bio-impedance technique for monitoring cryosurgery procedure in a two-dimensional head model using generalized coordinate systems // *IEEE transactions on bio-medical engineering.* – 2005. – Vol. 52. – № 7. – P. 1361-1365.
6. Liu J., Deng Z.S. Nano-cryosurgery: advances and challenges // *J Nanosci Nanotechnol.* – 2009. – Vol. 9. – № 8. – P. 4521-4542.
7. Bischof J.C., He X. Thermal stability of proteins // *Ann. N. Y. Acad. Sci.* – 2005. – № 1066. – P. 12-33.
8. Wolker W.F., Balasubramanian S.K., Ongstad E.L., Zec H.C., Bischof J.C. Effects of freezing on membranes and proteins in LNCaP prostate tumor cells // *Biochim. Biophys. Acta.* – 2007. Vol. 1768. – P. 728-736.
9. Meryman H.T. Mechanics of freezing in living cells and tissues // *Science.* – 1956. – Vol. 124. – P. 515-521.
10. Mazur P. Causes of injury in frozen and thawed cells // *Fed Proc.* – 1965. – Vol. 24. – P. 175-182.
11. Lovelock J.E. The haemolysis of human red blood-cells by freezing and thawing // *Biochim Biophys Acta.* – 1953. – № 10. – P. 414-426.
12. Steinbach J.P., Weissenberger J., Aguzzi A. Distinct phases of cryogenic tissue damage in the cerebral cortex of wild-type and c-fos deficient mice // *Neuropathol Appl Neurobiol.* – 1999. – № 25. – P. 468-480.
13. Wen J., Duan Y., Zou Y., Nie Z. et al. Cryoablation induces necrosis and apoptosis in lung adenocarcinoma in mice // *Technol Cancer Res Treat.* – 2007. – № 6. – P. 635- 640.
14. Gage A.A., Baust J. Mechanisms of tissue injury in cryosurgery // *Cryobiology.* – 1998. – № 37. – P. 171-186.
15. Rupp C.C., Hoffmann N.E., Schmidlin F.R. et al. Cryosurgical changes in the porcine kidney: histologic analysis with thermal history correlation // *Cryobiology.* – 2002. – Vol. 45. – P. 167-182.
16. Hoffmann N.E., Bischof J.C. The cryobiology of cryosurgical injury // *Urology.* – 2002. – Vol. 60. – P. 40-49.
17. Neel H.B., 3rd, Ketcham A.S., Hammond W.G. Requisites for successful cryogenic surgery of cancer // *Arch Surg.* – 1971. – Vol. 102. – P. 45-48.
18. Коченов В.И. Криологическая профилактическая онкология. Ниж. Новгород. – 2003. – 92 с.
19. Mazur P. Physical-chemical factors underlying cell injury in cryosurgical freezing. In: *Cryosurgery*, Rand R.W., Tinfert A.P., Von Leden H. (eds). Thomas: Springfield, Illinois.: 1968; 32-51.
20. Neel H.B., 3rd, De Santo L.W. Cryosurgical control of cancer: effects of freeze rates, tumor temperatures, and ischemia // *Ann Otol Rhinol Laryngol.* – 1973. – 82. – P. 716-723.
21. Ablin R.J., Soanes W.A., Gonder M.J. Prospects for cryo-immunotherapy in cases of metastasizing carcinoma of the prostate // *Cryobiology.* – 1971.- № 8. – P. 271-279.
22. Eastham R.J., Mason J.M., Jennings B.R. et al. T-cell rosette test in squamous cell carcinoma of the head and neck // *Archives of Otolaryngology.* – 1976. – № 102.- P. 171-175.
23. Kogel H., Grundmann R., Fohlmeister I. et al. Cryotherapy of rectal cancer. Immunologic results. [German] // *Zentralblatt fur Chirurgie.* – 1985. – 110 (2-3). – P. 147-154.
24. Suzuki Y. Cryosurgical treatment of advanced breast cancer and cryoimmunological responses // *Skin Cancer.* – 1995. – № 10. – P. 19-26.

25. Sabel M.S. Cryo-immunology: A review of the literature and proposed mechanisms for stimulatory versus suppressive immune responses // *Cryobiology*. – 2009. – Vol. 58. – P. 1-11.
26. Sabel M.S., Nehs M.A., Su G. et al. Immunologic response to cryoablation of breast cancer // *Breast Cancer Research and Treatment*. – 2005. – Vol. 90. – № 1. – P. 97-104.
27. Den Brok M.H.M.G.M., Suttmuller R.P.M., Nierkens S. et al. Efficient loading of dendritic cells following cryo and radiofrequency ablation in combination with immune modulation induced anti-tumor immunity // *British Journal of Cancer*. – 2006. – № 95. – P. 896-905.
28. Ravindranath M.H., Wood T.F., Soh D. et al. Cryosurgical ablation of liver tumors in colon cancer patients increases the serum total ganglioside level and then selectively augments antiganglioside IgM // *Cryobiology*. – 2001. – Vol. 45. – P. 10-21.
29. Shibata T., Yamashita T., Suzuki K. et al. Enhancement of experimental pulmonary metastases and inhibition of subcutaneously transplanted tumor growth following cryosurgery // *Anticancer Research*. – 1998. – № 18. – P. 4443-4448.
30. Hanawa S. An experimental study on the induction of antitumor immunological activity after cryosurgery for liver carcinoma, and the effect of concomitant immunotherapy with OK432 // *Journal of the Japanese Surgical Society*. – 1993. – Vol. 94. – P. 57-65.
31. Seifert J.K., Stewart G.J., Hewitt P.M. et al. Interleukin-6 and tumor necrosis factor-alpha levels following hepatic cryotherapy: association with volume and duration of freezing // *World Journal of Surgery*. – 1999. – № 23. – P. 1019-1026.
32. Sabel M.S. Cryo-immunology: A review of the literature and proposed mechanisms for stimulatory versus suppressive immune responses // *Cryobiology*. – 2009. – Vol. 58. – P. 1-11.
33. Skoberne M., Beignon A.S., Bhardwaj N. Danger signals: a time and space continuum // *Trends Mol. Med.* – 2004. – № 10. – P. 251-257.
34. Gazzaniga S., Bravo A., Goldszmid S.R. et al. Inflammatory changes after cryosurgery-induced necrosis in human melanoma xenografted in nude mice // *Journal of Investigative Dermatology*. – 2001. – Vol. 116. – № 5. – P. 664-671.

Дяченко М.И.

Медицинский институт
Сумского государственного университета

Клименко М.Н., Доманский С.В., Санкин Ю.Ю.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

Нечаев И.Г.

Запорожский государственный медицинский университет

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРИОТЕХНОЛОГИЙ В НЕЙРООНКОЛОГИИ

Аннотация

Рассматривается история и современные возможности применения ультранизких температур в нейроонкологии и нейрохирургии. Освещаются возможности современного контроля за процессом криовоздействия и перспективные методы. Рассмотрены основные механизмы криовоздействия на клетку, ткань и сосудистое русло, различные параметры криодеструкции, а также технические факторы, которые могут повлиять на результат криодеструкции. Освещен вопрос крио-иммунологических механизмов.

Ключевые слова: криохирургия, криодеструкция, крио-иммунология, механизмы замораживания.

Dyachenko M.I.

Medical Institute
of the Sumy State University

Klimenko M.N., Domanskiy S.V., Sankin Y.Y.

Bogomolets National Medical University

Nechaev I.G.

Zaporizhzhia State Medical University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF KRIOTEHNOLOHIY IN NEUROONCOLOGY

Summary

There are considered modern possibilities of the usage of ultralow temperature in world neuro-oncology and neurosurgery. The cryotherapy control and its perspective methods are showed. Also there are reviewed main mechanisms of freezing influence on cells, tissues and vasculature, different parameters of cryo-destruction. This article reports about technical factors and possibilities of their influence on the result of cryo-destruction. Cryo-immunology mechanisms are included.

Keywords: cryosurgery, cryo-destruction, cryo-immunology, mechanisms of cryotherapy.

УДК 37.013.83:374.7

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ВРАЧЕЙ ЦИКЛОВ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ ПРИЕМАМ СЕРДЕЧНО-ЛЕГОЧНОЙ РЕАНИМАЦИИ

Клигуненко Е.Н., Ехалов В.В., Сединкин В.А., Гайдук О.И.

Государственное учреждение «Днепропетровская медицинская академия МЗО Украины»

Проанализированы современные требования к отработке практических навыков на примере обучения врачей приемам сердечно-легочной реанимации согласно международным стандартам. Обоснованы необходимость поэтапного овладения мануальными навыками врачами, обучающимися на предаттестационных и циклах тематического усовершенствования, а также постоянный мониторинг за качеством владения практическими навыками на всех этапах подготовки специалиста. Подчеркнута важность использования принципа непрерывности медицинского образования в виде организации регулярных тренингов на местах постоянной работы врачей, что позволит оптимизировать качество проведения сердечно-легочной реанимации.

Ключевые слова: врачи, практические навыки, сердечно-легочная реанимация, последипломное образование.

*«Он принимает систему,
чтобы спасти жизнь»*
(European Resuscitation Council, 2015)

Постановка проблемы. Увеличение потребности в высококвалифицированных врачебных кадрах способствует девиации медицинского образования и ставит перед высшими учебными заведениями задачу оптимизации эффективности преподавательской работы при проведении циклов повышения медицинской квалификации. Для того, чтобы быть допущенным к профессиональной деятельности, выпускник ВУЗа должен пройти последипломное профессиональное образование в виде интернатуры. Обычно врач знает те методы лечения с применением такого набора лечебных препаратов, которые применялись в медицине на момент его обучения в интернатуре. Однако уже через несколько лет эти знания устаревают и их недостаточно для поддержания профессиональной компетентности. Дальнейшая подготовка и усовершенствование знаний и умений врачей проходят на предаттестационных и циклах повышения врачебной квалификации каждые 5 лет [4]. Приблизительно в такие же сроки регулярно производится пересмотр международных стандартов проведения первичной сердечно-лёгочной реанимации (СЛР).

Анализ последних исследований и публикаций. Поддержание жизненных функций является краеугольным камнем реанимации, так как достоверно установлено, что валидность проведения СЛР имеет решающее значение для выживания больных и пострадавших при остановке кровообращения в амбулаторно-внебольничных условиях. Правильность выполнения компрессий грудной клетки и проведение искусственной вентиляции лёгких, а также ранней электрической дефибрилляции являются основными детерминантами выживания больных вне стационара. Мировая статистика свидетельствует, что более 20% жизней могли быть спасены, если бы человек, оказавшийся на месте происшествия, владел приемами первой медицинской помощи и СЛР. Поэтому международные стандарты предусматривают обучение не только медицинских работников и парамедиков, но и широких масс населения [2].

Несмотря на существенный научный прогресс в оказании помощи лицам с остановкой крово-

обращения, остаются существенные различия в уровне выживания, которые нельзя объяснить только индивидуальными особенностями пострадавших. Для увеличения эффективности реанимации при остановке кровообращения пострадавшим должна быть оказана высококачественная помощь, основанная на принципах доказательной медицины. Обучение методике реанимационных мероприятий должно проводиться согласно обоснованным принципам обучения с применением эмпирических научно-андрагогических методик внедрения научных знаний в практику [3, 6].

Цель статьи. Главной целью данной работы является анализ современных рекомендаций и требований к отработке практических навыков на примере обучения приемам СЛР согласно международным стандартам и обоснование необходимости их внедрения в учебный процесс с поэтапным овладением мануальными навыками врачами специализации, проходящими курс обучения на кафедре.

Изложение основного материала. Если рекомендации по овладению приемами СЛР, предлагаемые «American Heart Association» в 2010 г., исключали внедрение работы в команде, то предлагаемые ассоциацией в 2015 г. посвящены только обучению, а внедрение и работа в команде описываются в других разделах обновленных рекомендаций АНА [7].

Ключевые положения данных рекомендаций, касающиеся неотложной помощи при сердечно-сосудистой патологии, включают:

Упрощение. Содержание курса необходимо упростить (это касается как предоставления конкретной информации, так и её объема), чтобы облегчить достижение целей курса.

Согласованность. Содержание курса и демонстрация навыков должны быть согласованы. Лучшим методом обучения основным психомоторным навыкам является предоставление инструкций в рамках видеокурса с практическими задачами, поскольку это уменьшает возможность появления связанных с инструктором изменений и отклонений от запланированной программы.

Контекстность. Принципы последипломного обучения должны применяться на всех курсах с тематикой неотложной помощи при сердечно-сосудистой патологии. Особое внимание должно быть обращено на создание соответствующих

учебных сценариев, которые можно применять на практике в реально существующих для слушателей условиях, например проведения СЛР у пациентов, которые находятся на кровати (иногда – с панцирной сеткой), а не на полу.

Практическое занятие. Чтобы достичь цели овладения мануальными и нетехническими навыками (в т.ч. – навыками лидера), практические занятия должны проводиться длительно, с повторением отработанных методик через определенные промежутки времени.

Усовершенствования в овладении навыками. Обучаемым необходимо предоставить возможность повторять выполнение основных навыков при тщательной оценке и информативной обратной связи в контролируемых условиях. Эта специальная практика должна основываться на четком определении цели действий без учета времени, при этом – с поощрением коллег в совершенствовании навыков.

Разбор действий. Обеспечение обратной связи и/или разбор действий являются важнейшими элементами эмпирического обучения. Обратная связь и обсуждение после отработки навыков и имитаций позволяют слушателям (или группам слушателей) проанализировать свои действия и получить структурированную обратную связь относительно уровня улучшения своей работы в бригаде.

Оценивание. Оценивание обучения на курсах предназначено для гарантии достижения определенной степени квалификации и установления показателей, которых обучаемые будут стремиться достичь. Оценивание также обеспечивает учащимся основание для обратной связи (обсуждение для изучения). Стратегии оценивания должны определять исходный уровень квалификации и поощрять обучение. Цели должны быть четкими и измеряемыми, чтобы служить основанием для оценивания.

Оценивание курса/программы. Это неотъемлемая составляющая обучения реанимации, включающая в себя проведение оценивания курсов по реанимации, в том числе – работы слушателей, отдельного преподавателя и производительности всего курса и программы. Организации, проводящие обучение, должны использовать эту информацию в процессе непрерывного повышения качества работы.

В наших предыдущих работах [3] мы исследовали и проанализировали эту проблему, разработали методы прогнозирования способности врача работать в экстремальной ситуации, не допустить временного «психологического повреждения личности», возможностей управлять своими эмоциями и полностью сконцентрироваться на решении медицинской проблемы.

Приказом МЗО Украины № 1088 от 10.12.2010 г. с целью улучшения качества последипломного обучения врачей предусмотрено включить в обязательный перечень учебных средств кафедр наличие тренажеров, фантомов, оборудования и других приспособлений для овладения слушателями навыками оказания неотложной медицинской помощи. В образовательно-профессиональные программы подготовки включен интегрированный перечень навыков неотложной медицинской помощи, с прогнозируе-

мым выделением не менее 70% удельного веса учебного времени для практической подготовки.

Для реализации этой программы на учебных базах кафедры освоение врачами практических (мануальных) навыков осуществляется в 4 этапа (шага):

Шаг первый – по принципу подражания («Делай как я»). Преподаватель должен во-первых объяснить показания и противопоказания к определенной манипуляции, прибегнуть к краткому анатомо-физиологическому экскурсу, предупредить о возможных неудачах и осложнениях, а уже потом воспроизвести само действие. Крайне важно, чтобы манипуляция была продемонстрирована именно в классическом варианте. Дело в том, что некоторые, даже очень опытные врачи пренебрегают некоторыми составляющими существующих методик.

Шаг второй – по принципу осведомленности («Знаю зачем и как»). Обучаемый должен в словесной форме, или демонстрируя действия и движения (неинвазивные), доказать преподавателю свою способность безукоризненно выполнить манипуляцию. Коллега должен полностью словесно воспроизвести анатомо-физиологические особенности зоны вмешательства, этапы выполнения манипуляции, охарактеризовать последующие действия по контролю и профилактике осложнений. Преподаватель в этом случае находится в роли наблюдателя и контролирующего органа.

Шаг третий – по принципу овладения («Могу выполнить, но подстрахуйте»). В этом случае обучаемый самостоятельно выполняет манипуляцию под контролем квалифицированного специалиста с последующим обсуждением тактических недостатков, ошибок и т.д. Полученную критическую информацию врач должен четко осознать и в дальнейшем не допускать технических отклонений.

Шаг четвертый – по принципу осознанного умения («Умею, могу научить»). Этот этап характеризуется полным овладением практическими навыками, что соответствует уровню практического обучения а-IV, предусматривающему индивидуальное творчество. Но это касается только передачи накопленного опыта, а не совершенствования существующих методик (этим занимаются ведущие специалисты). Этот этап является важным дополнением к отработке мануальных и предусматривает обучение нетехническим навыкам: общение с коллегами, руководство командой, распределение ролей членов команды. В контексте курса СЛР этот уровень образования играет особую роль, поскольку успех реанимации является результатом коллективной производительности, определяется умением работать в команде и реализовывать эффективные лидерские качества.

Симуляционный курс является лишь переходным звеном (посредником) между теорией и практикой. Прежде чем приступить к сложным задачам на симуляторах, обучаемому необходимо получить хорошую теоретическую подготовку, объём которой определяется повышением требований к качеству образования.

Отработка практических навыков на манекенах, тренажерах и симуляторах, позволяет

лучше интегрировать теоретические знания и клинические навыки, отрабатывать и улучшать коммуникативные навыки. Одним из основных преимуществ клинического обучения с использованием тренажеров является самостоятельное освоение процедурных навыков и обеспечения безопасной среды для обучения с исключением нанесения вреда пациенту. Только после полного овладения практическими навыками с использованием манекена коллеге разрешается совершенствовать качество выполнения манипуляций в клинических условиях под руководством опытного специалиста. Так, многократное повторение одной и той же манипуляции позволяет довести практические навыки до автоматизма. Симуляционные методы дают возможность вернуться к исходной точке в случае фатальной ошибки. Реалистичность обучения определяется использованием современных высокотехнологичных фантомов и симуляторов, моделирующих патофизиологические реакции. Преимущества внедрения фантомно-симуляционных методов обучения в учебный процесс компенсируют материальные затраты [1, 4].

Мониторинг и контроль качества усвоения практических навыков врачами циклов специализации и усовершенствования построены как многоуровневая система управления и контроля качества образовательного процесса на основе регулярного отслеживания степени обученности и обеспечивает все заинтересованные стороны обратной связью. Эта система позволяет оценивать течение всего периода обучения качество овладения практическими навыками, необходимыми для работы в избранной специальности, своевременно проводить коррекцию учебного процесса.

Организация преподавания на симуляторах может быть разной. За последние годы организация симуляционных кабинетов в структуре имеющихся в ВУЗе кафедр получила широкое внедрение. Недостатки подобной организации работы заключаются в отсутствии единого видения проблем симуляционного образования, необходимость дублирования тренажеров и фантомов, подготовки квалифицированных преподавателей, которые работают с симуляторами на всех клинических кафедрах.

Следует пояснить, что для эффективной работы в более сложных моделях -симуляторах интерн должен сначала освоить «простые» манекены и манипуляции. Методика обучения должна быть построена пошагово по принципу «от простого к сложному». Обучение на манекенах высокой точности воспроизведения обеспечивает большой физический реализм и пользуется популярностью среди обучаемых. Они, однако, дороже, чем стандартные (более низкого класса точности). Директива устройства обратной связи полезна для повышения правильности установки положения рук, степени сжатия, глубины компрессии. Звуковые устройства срабатывают только на степень сжатия и могут оказать отрицательное влияние когда спасателю нужно сосредоточиться на частоте компрессий. В настоящее время нет доказательств об улучшении результатов при использовании тонального оборудования. Тем не менее,

по утверждению АНА (2015), использование более простых манекенов вполне подходит для всех уровней подготовки по СЛР.

На этом этапе также целесообразно применять систему «наставничества», когда врачи высокой квалификации занимаются проблемой овладения практическими навыками с коллегами цикла первичной (вторичной) специализации. Данная система позволяет не просто многократно оттачивать практические умения, но и повышать теоретический уровень обучаемого, что в свою очередь и обуславливает высокий профессионализм. Повышение профессионализма специалистов в будущем будет положительным образом сказываться на качестве медицинских услуг, обеспечивая максимальную безопасность пациента. Таким образом, формирование цепочки «обучаемый-симулятор-специалист» обеспечивает реализацию компетентного подхода в подготовке специалистов на всех уровнях.

Известно, что навыки по СЛР ухудшаются с течением времени, поэтому стратегии переподготовки кадров на предаттестационных и курсах повышения квалификации (1 раз в 3-5 лет) не могут быть достаточно эффективными. Из медицинских работников, которые не часто выполняют СЛР, большинство забывают свои знания и навыки в СЛР в течение 3-6 месяцев [5].

В этом плане является особо важным использование принципа непрерывности медицинского образования. Хотя оптимальные интервалы между повторными занятиями не известны, могут быть полезными более частые кратковременные тренинги. На заочных базах обучения специалистов повторные тренинги по методам СЛР проводятся не реже одного раза в месяц. В настоящее время многие медицинские стационары и амбулатории располагают манекенами-тренажерами для проведения первичной СЛР. Руководством таких лечебно-профилактических учреждений обеспечиваются мероприятия по усовершенствованию теоретических, практических и организационных навыков оказания СЛР. Такие регулярные тренинги имеют большое практическое значение для врачей всех специальностей, особое место при этом отводится врачам профиля «Общая практика – семейная медицина».

Выводы. 1. С целью разработки адекватных инструментов оценки компетентности врачей необходимо активно проводить работу по внедрению современных технологий в подготовку медицинских специалистов и анализировать полученный опыт.

2. Пошаговое овладение мануальными навыками оптимизирует процесс компетентного подхода в последипломной подготовке.

3. Мониторинг качества усвоения практических навыков должен осуществляться квалифицированными специалистами на всех этапах подготовки специалиста.

4. Организация повторных регулярных тренингов на заочных базах обучения и на местах постоянной работы позволит оптимизировать качество проведения сердечно-лёгочной реанимации на основе современных международных стандартов.

Список литературы:

1. Зарипова З.А. Практические навыки студентов, интернов и ординаторов в курсе преподавания анестезиологии и реаниматологии / З.А. Зарипова, В.А. Глущенко, Е.Г. Гаврилова // Симуляционное обучение в медицине критических состояний: Материалы 1-й Всероссийской конференции с международным участием. – М.: Симомедикс, 2012. – С. 54-57.
2. Основы интенсивной терапии: [руководство Всемирной федерации обществ анестезиологов (WFSA), издание 2-е, переработанное и дополненное]. – Архангельск: Северодвинская типография, 2016. – 464 с.
3. Особливості оволодіння практичними навичками інтернів-анестезіологів на клінічних базах / В.В. Єхалов, О.В. Кравець, В.Г. Корпусенко [та ін.] // Перспективні напрями розвитку сучасних медичних та фармацевтичних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: «Salutem», 2016. – С. 16-21.
4. Плотникова И.Е. Проблемы и перспективы профессиональной подготовки врачей в условиях перехода на образовательные стандарты третьего поколения / И.Е. Плотникова // Культура физическая и здоровье. – 2013. – № 4 (46). – С. 99-101.
5. Cardiopulmonary resuscitation education: 2015 Korean Guidelines for Cardiopulmonary Resuscitation / H.J. Yang, G.W. Kim, G.C. Cho [et al.] // Clin. Exp. Emerg. Med. – 2016; 3 (S). – S. 66-68.
6. Guidelines 2015 CPR&ECC/American Heart Association [Электронный ресурс]. – Dallas, Texas 75231-4596, USA. – Режим доступа до журн.: <http://www.heart.org>
7. Guidelines for Resuscitation/European Resuscitation Council (ERC) [Электронный ресурс]. – Emile Vanderveldelaan 35, 2845 Niel, Belgium, 2015. – Режим доступа до журн.: <http://www.erc.edu>

Клигуненко О.М., Єхалов В.В., Седінкін В.А., Гайдук О.І.

Державний заклад «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»

СУЧАСНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ЛІКАРІВ ЦИКЛІВ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ПРИЙОМАМ СЕРЦЕВО-ЛЕГЕНЕВОЇ РЕАНІМАЦІЇ

Анотація

Проаналізовано сучасні вимоги до відпрацювання практичних навичок на прикладі навчання лікарів прийомом серцево-легеневої реанімації згідно з міжнародними стандартами. Обґрунтовано необхідність покрокового оволодіння мануальними навичками лікарями, які навчаються на передатестаційних і циклах тематичного удосконалення, а також проведення постійного моніторингу за якістю володіння практичними навичками на всіх етапах підготовки фахівця. Підкреслено важливість використання принципу безперервності медичної освіти у вигляді організації регулярних тренінгів на місцях постійної роботи лікарів, що дозволить оптимізувати якість проведення серцево-легеневої реанімації.

Ключові слова: лікарі, практичні навички, серцево-легенева реанімація, післядипломна освіта.

Kligunenko O.N., Yekhalov V.V., Sedinkin V.A., Gayduk O.I.

State Establishment «Dnipropetrovsk Medical Academy of Health Ministry of Ukraine»

MODERN ASPECTS IN TRAINING DOCTORS CYCLES OF SPECIALIZATION TECHNIQUES OF CARDIOPULMONARY RESUSCITATION

Summary

The article analyzed the current requirements for practical skills training methods on the example of cardiopulmonary resuscitation according to international standards. The necessity of the scheme stepwise mastering manual skills for doctors, as well as continuous monitoring of quality of mastering practical skills in all phases of training of the specialist. The importance of the use of the principle of continuity of medical education in the form of organizing regular training sessions in the field of constant work of doctors, which will optimize the quality of cardiopulmonary resuscitation.

Keywords: doctors, practical skills, cardiopulmonary resuscitation, postgraduate education.

УДК 616.314.17-089.23

ВПЛИВ НЕЗНІМНОЇ ОРТОДОНТИЧНОЇ АПАРАТУРИ НА ТКАНИНИ ПАРОДОНТА (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Костенко Є.Я., Мельник В.С., Горзов Л.Ф.

Ужгородський національний університет

У статті наведено та проаналізовано основні літературні дані по проблемі впливу незнімних ортодонтичних апаратів на тканини пародонта. Дослідниками визначено основні причини виникнення запальних захворювань тканин пародонта, такі як погіршення гігієни, мікробний фактор, порушення гомеостазу порожнини рота. Також розглянуто питання ремоделювання тканин пародонта. Деякі дослідження показали, що на третю добу після фіксації незнімної ортодонтичної апаратури в 80% випадків з'являються перші ознаки запалення пародонта, а через 5-7 днів з'являються симптоми гінгівіту. Аналіз літератури показав, що існує необхідність подальших клінічних досліджень по вивченню змін, які відбуваються в тканинах пародонта під час ортодонтичного лікування.

Ключові слова: пародонт, незнімна ортодонтична апаратура, ускладнення, гінгівіт, гігієна.

Постановка проблеми. В даний час в практиці сучасної ортодонтії використання незнімної апаратури (брекет-системи) займає лідируючі положення. Завдяки наявності даної технології принципово змінився підхід до лікування зубощелепних аномалій. Це обумовлено численними перевагами незнімної ортодонтичної техніки. Брекет-система є найбільш простою і ефективною системою, що дозволяє переміщати і контролювати стан зубів у трьох площинах простору [7, 11, 27, 33].

Однак за останні роки виявлені також і негативні наслідки застосування незнімної ортодонтичної техніки. При використанні брекет-системи порушується природний гомеостаз порожнини рота, погіршується гігієнічний стан, збільшується поширеність і інтенсивність карієсу, наростає запалення тканин пародонта, в ряді випадків виникає резорбція коренів зубів, які переміщуються [1, 20, 34].

Одними з найбільш небезпечних ускладнень при лікуванні пацієнтів з використанням брекет-системи є: дисколорація емалі по закінченню лікування, розвиток катаральних і гіпертрофічних форм гінгівітів, загострення хронічних форм періодонтитів, резорбція верхівок коренів зубів, рецесія ясен, вогнищева демінералізація, дефекти поверхневих шарів при дебондінгу апаратури [22, 29, 34].

Перше місце серед ускладнень, внаслідок ортодонтичного лікування незнімної технікою, займають несприятливий стан тканин пародонта і каріозні ураження твердих тканин зубів [23, 24, 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більш докладно зупинимося на питаннях, пов'язаних з реакцією тканин пародонта на застосування сучасних незнімних ортодонтичних конструкцій.

Встановлено, що на третю добу після фіксації незнімної ортодонтичної апаратури в 80% випадків з'являються перші ознаки запалення пародонта, а через 5-7 днів з'являються симптоми гінгівіту [17].

Ряд дослідників стверджують, що, незважаючи на проведені профілактичні заходи, після зняття апаратури у 91,2% пацієнтів індекс РМА був значно вище, ніж до початок лікування. Практично у всіх пацієнтів спостерігається кровоточивість ясен першого ступеня, а 41% – другого ступеня [19].

На думку ряду авторів, запальні зміни всього комплексу тканин пародонта обумовлені взаємодією двох чинників – ослабленням тканин пародонта і перевантаженням зубів [18].

Так, під час ортодонтичного лікування пацієнтів із хворобами пародонта добрий стан його тканин на 3-й місяць ортодонтичного лікування мали тільки 36,67% пацієнтів, а 63,33% – задовільний. Через 6 міс. добрий стан тканин пародонта виявлено у 33,33% пацієнтів, задовільний – у 66,66%. Після зняття апаратури тільки 40% пацієнтів мали добрий стан тканин пародонта [31].

До невирішених раніше частин загальної проблеми відносяться прояви катаральних та гіпертрофічних гінгівітів як ускладнення у процесі ортодонтичного лікування, які часто трапляються у практиці ортодонта [10, 38]. Незнімні ортодонтичні апарати певним чином є механічними подразниками, особливо у пацієнтів із низькими клінічними коронками зубів і у пубертатному періоді розвитку організму. Найчастіше явища гіпертрофічного гінгівіту виявляються у бокових сегментах зубних дуг – у ділянці премолярів і молярів, а також у фронтальній ділянці нижньої щелепи. Як правило, нормалізація гігієни порожнини рота знижує вищезгадані симптоми, проте доцільно застосовувати і лікувально-профілактичні заходи, хоча повного їх зникнення можна очікувати тільки після дебондінгу апаратури [36].

Ціллю нашої статті є огляд сучасних вітчизняних та закордонних літературних джерел з питання впливу незнімних ортодонтичних апаратів на тканини пародонта, та вивчення змін які в них відбуваються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанням ремоделювання тканин пародонта в динаміці ортодонтичного лікування незнімною апаратурою присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених [9].

В процесі ортодонтичного лікування в кістковій тканині щелеп і періодонті відбуваються складні процеси перебудови, механізми яких ще до кінця не з'ясовані. Доведено, що процеси ремоделювання в тканинах пародонта регулюються характером і величиною діючих сил [25].

Експериментальними дослідженнями встановлено, що при похило-обертальних рухах зубів в зоні натягу спостерігається вазодилатація і повнокрів'я судин пародонта [26, 37].

Відзначено велику кількість колагенових пучків, які втратили чітку орієнтацію волокон. У місці прикріплення до кістки альвеоли волокон потовщені і розпушені [2]. За даними ряду авторів, у експерименті після фіксації апаратури, на другу добу, в періодонті діаностується повнокрів'я судин, міграція остеобластів до резорбованої поверхні кістки, кісткоутворюючі клітини, заповнюють кісткові лакуни, синтезують і секретують білкову складову кісткової матриксу, по внутрішньому краю альвеолярної кістки диференціюється молода незріла кісткова тканина. Процеси ремоделювання кісткової тканини можуть протікати фізіологічно під час ортодонтичного лікування, тільки за умови, якщо використовуються сили які не перевищують фіксуєної здатності пародонта [5].

За допомогою математичного моделювання дефекту, методом кінцевих елементів встановлено, що при використанні нітінолових дуг з перерізом 0,014 дюймів і пасивних самолігуючих брекетів зуби відчувають менше навантаження (216 г). У разі застосування брекет-систем активного самолігування навантаження більше (302 г), а при жорсткому лігатурному лігуванні вона значно більше (435 г) [8].

Таким чином, запальні зміни в тканинах пародонта неминучі в тій чи іншій мірі, при використанні будь-якого виду брекет-систем, в зв'язку з множинними навантаженнями ортодонтичних сил на переміщувані зуби і їх опорний апарат, а також тривалості лікування [3].

Розглянемо ще один загальновизнаний етіологічний фактор, що приводить до запальної реакції тканин пародонта у осіб, що користуються брекет системою – погіршення гігієни порожнини рота [4, 19, 43].

Встановлено, що після фіксації незнімної ортодонтичної апаратури порушується мікробіоценоз порожнини рота, що призводить до істотного збільшення бактерій пародонтопатогенної групи. Порушення мікробіоценозу порожнини рота настає внаслідок погіршення гігієни порожнини рота і впливу металевих елементів незнімної техніки на тканини порожнини рота [41].

Найпопулярніший матеріал, який використовується в ортодонтичних конструкціях через свої сприятливі механічні властивості і опору до корозії – це нержавіюча сталь [8].

На особливу увагу заслуговує взаємодія мікроорганізмів з металевими конструкціями. Ряд робіт присвячений вивченню мікробіоценозу в порожнині рота при ортодонтичному лікуванні [6,14]. У них зокрема, йдеться про порушення балансу в мікробних асоціаціях. При цьому симбіотична мікрофлора перестає виконувати роль бар'єра для нерезидентів, а патогенні стафілококи і дріжджоподібні гриби активно вегетують. Загальна кількість мікробів зростає в 20 разів у порівнянні з показниками здорового пародонта. На зміну кокової флори приходять паличкоподібні форми, і збільшується кількість грамнегативних бактерій. Мікробна контамінація створює умови для розвитку запалення в крайовому пародонті [21, 28].

Різні мікроорганізми здатні по-різному взаємодіяти з металами. Так, *Bacteriodes corrodens* зменшують кількість сульфатів, *Thiobacillum*

ferrooxidans здатні окислювати сірку, а *Streptococcus mutans* утворюють органічні кислоти, які несприятливо впливають на поверхневу структуру сплавів. Доведено, що зменшення кількості сульфатів і нітратів бактеріями в навколишнє середовище сприяє розвитку запальної реакції в тканинах пародонта, а також, те, що ці бактерії зачіпають процеси корозії різних сплавів [42].

При застосуванні незнімної ортодонтичної апаратури, в ряді випадків, виникає поверхнева корозія паза брекетів і дуг, яка може не тільки сприяти непередбачуваності напрямку прикладених ортодонтичних сил, а й бути причиною токсичного ураження пародонта і виникнення алергічних реакцій [8].

Є один, не менш важливий аспект – особливості метаболізму кісткової тканини в процесі ортодонтичного лікування. Дані з цього питання дуже суперечливі. Проведені дослідження з використанням ультразвукової денситометрії у пацієнтів із захворюваннями пародонта при завершенні ортодонтичного лікування встановили, що у 80% обстежених виявлено різного ступеню зниження мінеральної щільності кісткової тканини, причому у 30% результат оцінений як остеопороз, а у 50% – як остеопенія [25].

За даними інших досліджень активні деструктивні процеси кісткової тканини спостерігаються в перші три місяці від початку лікування, через 6 місяців ортодонтичної корекції має місце «плавне» зниження значень показників деструкції кісткової тканини, а до 12 місяців процеси остеосинтезу превалюють і завершуються процеси кісткового ремоделювання [25].

Незважаючи на розбіжності у думках, більшість дослідників розглядають третій місяць ортодонтичного лікування як «критичний», про що свідчать значні порушення кісткового ремоделювання. Саме в цей період знижується толерантність тканин пародонта до навантаження, що викликає запальну реакцію тканин пародонта, а при її наявності до початку лікування посилює патологічний процес в тканинах пародонта [13].

Провідні фахівці в галузі ортодонтиї вказують на високий відсоток рецидивів в ортодонтиї (від 25-30%), який вимагає повторного лікування. В першу чергу етіологічним фактором рецидивів є недостатня адаптація тканин пародонта до виконання своїх функцій. Під недостатньою адаптацією мається на увазі неповна ступінь відновлення кісткової тканини, періодонта і м'язового апарату [12].

За даними літератури, м'язові волокна забезпечують зубу стабільну позицію, тому його пересування можливе лише на певну відстань, яке буде обумовлювати нормальне положення зуба, відповідне для нормальної м'язової функції [16, 32].

Утворення нових періодонтальних волокон займає сім місяців, в більшості випадків потрібна фібротомія, з метою зниження рецидиву. Таким чином, при переміщенні зуба часто виникає травматична оклюзія. Проблеми відновлення оклюзійних контактів, як однієї з найбільш складних завдань, в ході ортодонтичного лікування присвячено багато наукових досліджень вітчизняних та іноземних фахівців [15, 39].

Для діагностики функціонального стану тканин пародонта в ході ортодонтичного лікування повинна бути отримана досить повна інформація про характер їх гемодинаміки і мікроциркуляції в клінічних умовах [30, 45].

Отримані дані свідчать про те, що судини в ділянці тісно розташованих зубів знаходяться в стані спазму. Встановлено, збільшення індексу периферичного тонуусу в цих судинах, в зв'язку з тим, що при вазоконстрикції стінки судин напружені і практично не піддаються додатковому розтягуванню пульсовою хвилею кровонаповнення. Це обумовлено розвитком застійних явищ в пародонті. Разом з тим індекс еластичності знижений, так як при вазоконстрикції на-

пруженість судинних стінок зростає, а здатність до розтягування, навпаки, зменшується. При скученості зубів відбувається пригнічення скорочувальної здатності судинної стінки і утруднення проходження пульсової хвилі. Зміна мікроциркуляції та гемодинаміки тканин пародонта призводить до зниження толерантності тканин пародонта [40, 44].

Висновок. Резюмуючи вищевикладені дані, можна зробити висновок про те, що існує необхідність подальших клінічних досліджень по вивченню змін, які відбуваються в тканинах пародонта під час ортодонтичного лікування, що дозволить вийти на новий рівень діагностики та профілактики в лікуванні захворювань пародонта.

Список літератури:

1. Алимova М.Я. Негативные последствия применения несъемной на зубной дуге ортодонтической техники / М.Я. Алимova, О.Ш. Григорьева // Ортодонтия. – 2009. – № 1. – С.40-41.
2. Арсенина О.И. Диагностика и лечение воспалительных процессов в пародонте, возникших при ортодонтическом лечении / О.И. Арсенина, А.С. Григорьян, О.А. Фролова // Ин-т стоматологии. – 2005. – № 1. – С. 50-54.
3. Арсенина О.И. Особенности профилактических мероприятий в процессе ортодонтического лечения с использованием брекет-системы / О.И. Арсенина, В.В. Кирюшина, Н.В. Попова // Ортодонтия. – 2006. № 3 (35). – С. 45-48.
4. Беньковский В.В. Клиническая оценка гигиены полости рта пациентов, пользующихся ортодонтическими аппаратами: Автореф. дис. канд. мед. наук. – СПб, 2011. – 22 с.
5. Біда О.В. Прогнозування та профілактика ускладнень при ортодонтичному лікуванні хворих із застосуванням знімної та незнімної техніки: автореф. дис.... канд. мед. наук: спец. 14.01.22 «Стоматологія» / О.В. Біда. – К., 2008. – 21с.
6. Блашкова С.Л. Роль эндогенных антимикробных пептидов в развитии воспалительных заболеваний пародонта у пациентов, находящихся на ортодонтическом лечении / С.Л. Блашкова, И.Г. Мустафин, Г.Р. Халиуллина // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 4. – С. 461-465.
7. Бриль Е.А. Состояние полости рта у детей с зубочелюстными аномалиями и деформациями на этапах ортодонтического лечения / Е.А. Бриль // Сиб. мед. журн. – 2005. – № 7. – С. 65-68.
8. Вавилова В.В. Состояние пародонта при лечении ортодонтическими брекетами из различных материалов: автореф. дис. ... канд. мед. наук: 14.00.21 / Вавилова Виктория Вячеславовна. – М, 2006. – 23 с.
9. Воспалительные заболевания слизистой оболочки полости рта при использовании съёмной и несъёмной ортодонтической аппаратуры / С.Н. Гонтарев [и др.] // Научные ведомости БелГУ. – 2013. – Т. 22, № 11-1 (154). – С. 15-18.
10. Гонтарев С.Н. Частота и структура диагностических мероприятий у детей и подростков с локальными пародонтитами при ортодонтической патологии / С.Н. Гонтарев, Ю.А. Чернышова, С.В. Крюкова, И.С. Гонтарева // Вестник новых медицинских технологий. – 2012. – № 1. – С. 82-83.
11. Гянджали Н.Т. Брекет-техника или элайнеры? // Бюллетень медицинских интернет-конференций. – 2014. – Т. 4, № 4. – С. 370.
12. Денисова Ю.Л. Клинико-функциональная характеристика тканей периодонта при комплексном лечении больных с зубочелюстными аномалиями современными несъемными ортодонтическими аппаратами: Автореф. канд. мед. наук. – Минск, 2006. – 20 с.
13. Деньга О.В. Профилактика сопутствующих осложнений при лечении зубочелюстных аномалий у детей несъемными ортодонтическими аппаратами / О.В. Деньга, М. Раджаб, Б.Н. Мирчук // Вісник стоматології. – 2004. – № 2. – С. 63-67.
14. Жанабилов А.А. Микробиоценоз полости рта у ортодонтических пациентов / А.А. Жанабилов, К.С. Мухтарова, С.Т. Тулеутаева [и др.] // МНИЖ. – 2015. – № 1-4 (32). – С. 22-25.
15. Коржукова М.В. Анализ состояния тканей полости рта и смешанной слюны у пациентов, пользующихся современной несъемной ортодонтической техникой: дис. ... канд. мед. наук: 14.00.21 / Коржукова Марина Васильевна. – М., 2012. – 135 с.
16. Косенко Д.К. Экспериментальное обоснование применения комплексной профилактики основных стоматологических заболеваний у детей при ортодонтическом лечении / Д.К. Косенко, А.Э. Деньга, О.А. Макаренко // Дентал. технологии. – 2010. – № 2. – С. 11-15.
17. Косырева Т.Ф. Лечение хронического катарального гингивита у ортодонтических пациентов / Т.Ф. Косырева, И.В. Багдасарова, В.В. Сафрошкина // Вестник РУДН, Серия медицина. – 2009. – № 4. – С. 430-435.
18. Кудратова Д.М. Влияние ортодонтического лечения на состояние тканей пародонта / Д.М. Кудратова // Вісник стоматології. – 2008. – № 1.- С. 66.
19. Курчанинова М.Г. Сравнительное изучение эффективности различных методов гигиены полости рта при проведении ортодонтического лечения: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.14 / Курчанинова Марина Геннадьевна. – М., 2010. – 139 с.
20. Левенец А.А. Состояние системы иммунитета у детей на этапах ортодонтического лечения / А.А. Левенец, Е.А. Бриль, Т.А. Кожевникова // Институт стоматологии. – 2005. – № 3. – С. 44-45.
21. Левкович Д.В. Изменение микрофлоры полости рта на ранних стадиях ортодонтического лечения на несъемной аппаратуре: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.14 / Левкович Дарья Владимировна. – СПб., 2011. – 124 с.
22. Лихота К.М. Профілактика ускладнень під час лікування пацієнтів незнімними ортодонтичними апаратами / К.М. Лихота, І.В. Мельник // Дентальные технологии. – 2007. – № 2. – С. 64-66.

23. Методология снижения риска патологии твердых тканей зубов при ортодонтическом лечении несъемной аппаратурой / Н.О. Гордеева [и др.] // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2011. – Т. 7, № 1. – С. 230-233.
24. Мехмани И.Г. Влияние ортодонтического лечения на функциональное состояние органов и тканей полости рта / И.Г. Мехмани, Ф.Ю. Мамедов, А.М. Сафаров // Клінічні дослідження. – 2014. – № 2 (19). – С. 63-65.
25. Мірчук Б.М. Показники кісткового метаболізму та морфологічні зміни тканин пародонту у динаміці переміщення зубів під дією ортодонтичної сили в експерименті / Б.М. Мірчук // Новини стоматології. – 2009. – № 1. – С. 76-81.
26. Назарян Р.С. Нарушение микроциркуляции тканей пародонта при использовании несъемной ортодонтической техники / Назарян Р.С., Огурцов А.С., Гаргин В.В. // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української стоматологічної академії. – 2012. – Т. 12, № 4 (40). – С. 146-148.
27. Персин Л.С. Ортодонтия. Диагностика и лечение зубочелюстно-лицевых аномалий и деформаций. – М.: ГЭО-ТАР-Медиа, 2015. – 640 с.
28. Петрунина О.В. Клинико-цитологическая диагностика воспалительных осложнений в тканях пародонта при ортодонтическом лечении с использованием несъемной техники: дис. ... канд. мед. наук: 14.00.21 / Петрунина Ольга Викторовна. – М., 2008. – 102 с.
29. Петрушанко Т.А. Анализ факторов риска болезней пародонта при использовании брекет-систем / Т.А. Петрушанко, М.А. Кириленко // Український стоматологічний альманах. – 2013. – № 5. – С. 35-38.
30. Снеткова Н.В. Оценка влияния аппаратного ортодонтического лечения на микроциркуляцию в пародонте: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.14 / Снеткова Наталья Викторовна. – М., 2014. – 122 с. Состояние факторов местного иммунитета полости рта в процессе комплексного ортодонтического лечения / Железный П.А. [и др.] // Тихоокеанский медицинский журнал. – 2013. – № 1. – С. 26-28.
31. Степанова С.В. Профилактика рецидивов хронического катарального гингивита при ортодонтическом лечении аномалий зубных рядов у детей: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.22 / Степанова Светлана Васильевна. – Одесса, 2008. – 21 с.
32. Халиуллина Г.Р. Клинико-иммунологические исследования воспалительных осложнений в тканях пародонта при ортодонтическом лечении с использованием несъемной техники / Г.Р. Халиуллина, С.Л. Блашкова // Казанский медицинский журнал. – 2014. – Т. 95, № 1. – С. 80-82.
33. Хорошилкина Ф.Я. Ортодонтия. Дефекты зубов, зубных рядов, аномалии прикуса, морфофункциональные нарушения в челюстно-лицевой области и их комплексное лечение. – 2-е изд., – М.: ООО «Медицинское информационное агентство», 2010. – 592 с.
34. Шади Т.Э.Д. Характеристика частоты и распространенности осложнений, возникающих в процессе ортодонтического лечения несъемными аппаратами в городе Воронеже: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.14 / Шади Талал Элиас Даулах. – Воронеж, 2012. – 108 с.
35. Щелкунов К.С. Влияние несъемной ортодонтической аппаратуры на развитие воспалительных заболеваний пародонта и их коррекция: Дис. ... канд. мед. наук. – Новосибирск, 2007. – 135 с.
36. Яворовская Т.Д. Демпферные свойства пародонта на этапах ретенционного периода лечения пациентов со скученным положением зубов / Т.Д. Яворовская, Ю.А. Гиоева, О.С. Емельянова // Ортодонтия. – 2010. – № 4. – С.43-47.
37. Anne-Marie Bollen. Effects of Malocclusions and Orthodontics on Periodontal Health: Evidence from a Systematic Review / Anne-Marie Bollen // Journal of Dental Education. – 2008. – Vol. 72. – № 8. – P. 912-918.
38. Benoist H.M., Ngom P.I., Seck-Diallo A., Diallo P.D. Gingival hypertrophy during orthodontic treatment: contribution of external bevel gingivectomy. Case report. Odontostomatol Trop. 2007 Dec; 30 (120):42-6.
39. Cardaropoli D., Gaveglio L., 2007. The influence of orthodontic movement on periodontal tissues level. Semin. Orthod. 13, 234-245.
40. Demling A. Short-term influence of lingual orthodontic therapy on microbial parameters and periodontal status. A preliminary study / A. Demling, C. Demling, R. Schwestka-Polly [et al.] // Angle Orthod. – 2010. – Vol.80, № 3. – P. 480-484.
41. Eckley B., Thomas J., Crout C., Ngan P. Periodontal and microbiological status of patients undergoing orthodontic therapy. Hong Kong Dent J. 2012;9:11-20.
42. Gong Y. Clinical, microbiologic, and immunologic factors of orthodontic treatment-induced gingival enlargement / Y. Gong, J. Lu, X. Ding // Am. J. Orthod. Dentofacial Orthop. – 2011. – Vol. 140, № 1. – P. 58-64.
43. Gray D. Does oral health promotion influence the oral hygiene and gingival health of patients undergoing fixed appliance orthodontic treatment: a systematic literature review / D. Gray, G. McIntyre // J. Orthod. – 2008. – Vol. 35. – P. 262-269.
44. Krishnan V., Ambili R., Davidovitch Z., Murphy N., 2007. Gingiva and orthodontic treatment. Semin. Orthod. 13, 257-271.
45. Pandis N. Periodontal condition of the mandibular anterior dentition in patients with conventional and self-ligating brackets / N. Pandis, K. Vlachopoulos, A. Polychronopoulou [et al.] // Orthod. Craniofac. Res. – 2008. – Vol. 1, № 4. – P. 211-215.

Костенко Е.Я., Мельник В.С., Горзов Л.Ф.

Ужгородский национальный университет

ВЛИЯНИЕ НЕСЪЕМНОЙ ОРТОДОНТИЧЕСКОЙ АППАРАТУРЫ НА ТКАНИ ПАРОДОНТА (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация

В статье приведены и проанализированы основные литературные данные по проблеме влияния несъемных ортодонтических аппаратов на ткани пародонта. Исследователями определены основные причины возникновения воспалительных заболеваний тканей пародонта, такие как ухудшение гигиены, микробный фактор, нарушения гомеостаза полости рта. Также рассмотрены вопросы ремоделирования тканей пародонта. Некоторые исследования показали, что на третьи сутки после фиксации несъемной ортодонтической аппаратуры в 80% случаев появляются первые признаки воспаления пародонта, а через 5-7 дней появляются симптомы гингивита. Анализ литературы показал, что существует необходимость дальнейших клинических исследований по изучению изменений, которые происходят в тканях пародонта во время ортодонтического лечения.

Ключевые слова: пародонт, несъемная ортодонтическая аппаратура, осложнения, гингивит, гигиена.

Kostenko Ye.Ya., Melnik V.S., Horzov L.F.

Uzhgorod National University

INFLUENCE OF NON-REMOVABLE ORTHODONTIC EQUIPMENT ON PERIODONTAL TISSUE (REVIEW OF LITERATURE)

Summary

The article presents and analyzed the basic published data on the problem of the impact of fixed orthodontic appliances on periodontal tissues. Researchers identified the main cause of inflammatory diseases of periodontal tissues, such as the deterioration of hygiene, microbial factor, breach of oral homeostasis. Also consider remodeling of periodontal tissues. Some studies have shown that on the third day after the fixation of stationary orthodontic equipment in 80% of cases have appeared first signs of periodontal inflammation, and after 5-7 days, symptoms of gingivitis. Analysis of the literature shows that there is a need for further clinical studies on the changes occurring in periodontal tissues during orthodontic treatment.

Keywords: periodontal tissue, non-removable orthodontic apparatus, complications, gingivitis, hygiene.

ОСОБЛИВОСТІ РАННЬОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ЛІКУВАННЯ РАКУ НИРКИ

Політанський І.В.

Запорізький державний медичний університет

Лисенко Н.І.

Одеський національний медичний університет

Орел В.О., Сергєєва Н.С., Хомяк В.І.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Рак нирки по праву вважається однією з основних проблем сучасної онкоурології. Він як і раніше залишається досить складним в діагностичному та терапевтичному плані захворюванням, яке симптоматично проявляє себе на пізніх стадіях. Існуючі на сьогоднішній день маркери прогнозу і мішені терапії нирково-клітинного раку нечисленні і низькоспецифічні. У зв'язку з цим пошук та валідація нових маркерів, а особливо нових специфічних мішеней для лікування онкопатологій нирки представляються надзвичайно актуальними.

Ключові слова: нирково-клітинний рак, діагностичні та прогностичні маркери, таргетна терапія, HIF-1a, VHL, VEGF, TGF-а, PDGF, ангиогенез.

Постановка проблеми. За останні два десятиліття спостерігається неухильне зростання захворюваності нирково-клітинним раком (НКТ) по всьому світу. Максимум захворюваності припадає на вікову категорію 55-60 років; у чоловіків НКТ зустрічається в 2 рази частіше, ніж у жінок [1]. Високий метастатичний потенціал призводить до того, що метастази виявляються у 25% пацієнтів на момент встановлення діагнозу [2]. Прогноз перебігу захворювання при розвитку метастатичного процесу у хворих НКТ вкрай несприятливий: при відсутності специфічного лікування період до прогресування становить 2-4 місяці, а середня тривалість життя після виявлення метастазів – не більше 10-13 місяців [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність на фармацевтичному ринку різних таргетних препаратів, спрямованих на лікування та діагностику даного захворювання, терапія і діагностика нирково-клітинного раку на даний момент не досягла значних успіхів. Більшість сучасних таргетних терапевтичних агентів, спрямованих на лікування раку нирки, включає в себе інгібітори різних компонентів одного сигнального шляху, що бере свій початок від пухлинного супресору VHL1, втрата експресії якого спостерігається в більшості випадків нирково-клітинних карцином.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Очевидно, що існуючі на фармацевтичному ринку препарати не володіють достатньою терапевтичною та діагностичною ефективністю. Саме тому виникає необхідність пошуку нових сигнальних шляхів, що регулюють найважливіші клітинні процеси, такі як проліферація, міграція і апоптоз.

Формулювання цілей статті. Основною метою огляду є узагальнення накопичених на сьогоднішній день знань стосовно особливостей ранньої діагностики раку нирки та сучасних стратегій терапії раку нирки

Виклад основного матеріалу дослідження. Молекулярні особливості. На сьогодні розрізняють непапілярний (світлоклітинний) (75%), папілярний (хромобільний) (7-14%), хромобільний

рак (4-10%) [4]. Вважається, що світлоклітинна нирково-клітинна карцинома виникає з епітеліальних клітин проксимальних відділів ниркових каналців. Більшість світлоклітинних карцином характеризуються інактивацією гену-супресору VHL внаслідок мутацій, алельних делецій і/або метилювання [5]. Ген VHL був відкритий в 1993 р. при дослідженні спадкового НКТ, а роком пізніше його мутації були описані і в спорадичних випадках [6]. Втрата або порушення експресії VHL, за різними даними, спостерігається в 50-80% випадків світлоклітинного НКТ. При інших гістологічних варіантах НКТ (папілярний, хромобільний) мутації гена VHL не виявлені. Була висунута гіпотеза, що порушення активності гену VHL і контрольованих ним внутрішньоклітинних сигнальних шляхів при НКТ є одним з ранніх і ключових подій [7]. У фізіологічних умовах VHL, що є пухлинним супресором, забезпечує внутрішньоклітинну регуляцію рівня транскрипційного фактора HIF-1a (hypoxia-induced factor – індукований гіпоксією фактор). Білок VHL є складовою частиною убіквітин-лігазного комплексу, за допомогою якого здійснюється деградація HIF-1a [8]. Перераховані вище порушення призводять до блокування експресії VHL або синтезу дефектного протеїнового продукту. У клітині при цьому накопичується надмірна кількість HIF-1a, який активує транскрипцію індукованих гіпоксією генів (VEGF – vascular endothelial growth factor, PDGF – platelet-derived growth factor, TGF-а – transforming growth factor а, тощо), які беруть участь в позитивній регуляції як клітинної проліферації, так і неоангіогенезу [9], які дозволяють клітині тимчасово адаптуватися до гіпоксії. Відомо, що VEGF грає центральну роль в ангиогенезі, і гіперекспресія даного фактору росту забезпечує утворення нових судин. У той же час надмірна продукція PDGF займає ключове місце в процесі ендотеліальної стабілізації за рахунок стимуляції періцитів [10]. TGF-а є важливим фактором аутокринної стимуляції росту, а також здатний безпосередньо взаємодіяти з рецептором епітеліального фактора росту (EGFR), який гіперекспресований в 50-90% ви-

падків пухлин нирки [10]. Активація рецепторів EGFR і VEGF ініціює один з основних мітогенних сигнальних каскадів, а саме сигнальний шлях Raf/MEK/ERK, що сприяє, зокрема, посиленню проліферації пухлинних клітин. Крім безпосереднього впливу на пухлинні клітини, перераховані вище ростові фактори впливають і на клітини пухлинного мікрооточення. Таким чином, молекулярні порушення, що виникають на різних етапах *VHL*-залежного сигнального шляху, можуть, з одного боку, пояснювати надлишкову пухлинну васкуляризацію пухлин даного типу, а з іншого – обґрунтувати використання антиангіогенної терапії в лікуванні даного захворювання.

Молекулярні маркери. Виявлення нових діагностичних, прогностичних факторів і маркерів чутливості пухлин до різної терапії є одним з основних напрямків сучасної молекулярної онкоурології. На сьогоднішній день втрата експресії гена *VHL* – практично єдине молекулярно-біологічне подія, яка стабільно спостерігається при раку нирки. Більшість таргетних терапевтичних агентів, спрямованих на лікування раку нирки, включають в себе інгібітори різних компонентів основного сигнального шляху, пов'язаного з інактивацією *VHL*. Саме тому виникає необхідність у пошуку нових сигнальних шляхів, що регулюють найважливіші клітинні процеси, такі як проліферація, міграція, апоптоз тощо. Компоненти яких можуть стати новими мішенями для створення ефективних таргетних препаратів. Велика увага приділяється пошуку нових тканинно-специфічних онкогенів і пухлинних супресорів.

У 2011 р М. Li і W.K. Rathmell запропонували таку класифікацію маркерів раку нирки [11]:

маркери ранньої діагностики – дозволяють здійснювати скринінг пацієнтів на наявність у них НКР;

діагностичні маркери – дозволяють підтвердити або спростувати діагноз, а також, можливо, визначити гістологічний тип пухлини;

прогностичні маркери – дозволяють припустити характер розвитку та клінічного перебігу захворювання;

маркери чутливості до терапії – дозволяють припустити рівень терапевтичної відповіді на лікування та здійснювати моніторинг ефективності терапії.

На даний момент в літературі описано близько 15 молекул, які претендують на роль діагностичних і прогностичних маркерів пухлин нирки. Залежно від аналізованого матеріалу розрізняють наступні групи потенційних діагностичних маркерів нирково-клітинної карциноми:

тканинні маркери (*VHL*, VEGF, HIF-1, сурвівін, mTOR, карбоангидраза 9 (CA9), PTEN, тирозинкінази Akt і S6K, CCL5 і CXCL9, кавеолін-1 тощо);

маркери крові (VEGF, CA9).

Тканинні маркери в основному використовують для підтвердження діагнозу після біопсії або оперативного втручання. Однак багато хто з перерахованих вище білків не є специфічними для даної патології.

Тирозинкінази Akt і S6K є компонентами сигнального шляху mTOR, що регулює ініціацію трансляції різних протеїнів в клітині, забезпечуючи тим самим її здатність до життєдіяльності

в цілому. Літературні дані свідчать, що, досліджуючи рівні pAkt і pS6K в зразках пухлин у 20 пацієнтів, яким проводилася терапія темсіролімуом, можна оцінювати ефективність mTOR-спрямованої терапії [12]. Експресія кавеоліну-1, одного з основних протеїнів мембранних мікродоменів (кавеол) – спеціальних структур, що беруть участь в утворенні і проведенні більшості внутрішньоклітинних сигналів, асоційована з несприятливим прогнозом при раку передміхурової залози, стравоходу, легенів, молочної залози, а також НКР [13]. Одночасне підвищення рівнів кавеоліну і складових Akt/mTOR-сигнального шляху свідчить про несприятливий прогноз раку нирки [14].

Особливу увагу варто приділити ферменту CA9. У фізіологічних умовах цей фермент відповідає за підтримання кислотно-лужного балансу (рН) у позаклітинному матриксі за допомогою зв'язування іонів H^+ з гідрокарбонатом натрію. У нормальній тканині при імуністохімічному дослідженні експресія CA9 виявляється тільки в епітелії слизової шлунка, тонкої кишки, яєчників, жовчного міхура і в мезотелії. CA9 експресується також пухлинними клітинами при недрібноклітинному раку легенів, раку шийки матки, товстої кишки і яєчників, що є негативним фактором прогнозу [15]. При НКР експресію CA9 виявляють в основному при світлоклітинному підтипі з частотою 87-97% [16].

Вивчення мікроРНК (miR) при різних онкологічних захворюваннях відкрило нові перспективи використання їх в якості діагностичних і прогностичних маркерів і при раку нирки. У першій роботі по дослідженню профілю miR з світлоклітинних ниркових карциномах, опублікованій співробітниками Університету Томаса Джефферсона, ідентифікований сет з 4 miR (miR-28, miR-185, miR-27 і let-7f-2), що не виявляється в тканині нормальної нирки [17]. На сьогодні визначено специфічні панелі miR для різних морфологічних субтипів ПКР [18], досліджено вплив деяких miR (miR-21, miR-183) на сигнальні шляхи, асоційовані з розвитком раку нирки [19], MiR – активно досліджуваний, дуже перспективний клас біомаркерів, і в рамках даного огляду оцінювати в повній мірі їх клінічне значення при ПКР децю передчасно.

Лікувальна тактика. Нирково-клітинні пухлини практично не чутливі до системної хіміотерапії, гормонотерапії та стандартним методам променевого лікування. Частота відповіді при призначенні цитостатиків і високих доз антиестрогенів, як правило, не перевищує 5%. Біологічною підставою цього є гіперекспресія гену множинної лікарської стійкості *MDR-1*, що забезпечує виведення цитотоксичних агентів і їх метаболітів з пухлинної клітини. Єдиним ефективним засобом при лікуванні раку нирки залишається хірургічний підхід. Роль хірургії за останні роки значно змінилася, як по відношенню до локалізованих, так і по відношенню до дисемінованих пухлин. З одного боку, значно зросли показання до резекції нирки на початкових стадіях. З іншого боку, у зв'язку з появою схем ад'ювантної імунотерапії збільшилася роль хірургії в лікуванні хворих з метастазами і місцево-поширеними формами.

Можливість виникнення спонтанних регресій (<1%) і тривалих стабілізацій (до 20% хворих), не пов'язаних з лікуванням основного захворювання, на довгі роки визначила розвиток імунотерапевтичних напрямків в якості основного лікувального підходу у хворих при метастатичному НКР.

Виділяють наступні імунотерапевтичні підходи:

1) неспецифічна імунотерапія з використанням цитокінів;

2) адаптивна клітинна імунотерапія із застосуванням аутолімфоцитів, лімфокін-активованих кілерів (лімфоцити, активовані ІЛ-2), лімфоцитів;

3) специфічна імунотерапія (вакциноterapia, моноклональні антитіла).

Ідентифікація молекулярних порушень, асоційованих з розвитком НКР, а також розуміння біологічних механізмів, що лежать в основі пухлинної прогресії, привели до створення препаратів з таргетним механізмом дії. Умовно всі таргетні агенти, спрямовані на терапію НКР, відносяться до двох фармакологічних груп. В першу групу лікарських засобів входять антиангіогенні препарати, що впливають на різні внутрішньоклітинні мішені, що відносяться до патогенетичного шляху, пов'язані з інактивацією *VHL* (наприклад, на VEGF, VEGFR, PDGFR тощо). В той час як друга група препаратів впливає на mTOR-асоційовані сигнальні шляхи.

Згідно з існуючими на сьогоднішній день рекомендаціями, більшість хворих з поширеним світлоклітинним НКР в 1-й лінії терапії отримують антиангіогенні препарати. Одним з таких препаратів є сорафеніб – пероральний мультитаргетний інгібітор, пригнічує актив-

ність серин/треонінової кінази B-Raf, рецепторів VEGF (VEGFR-1, -2 і -3) і PDGF (PDGFR), FMS-подібної тирозинкінази-3 (FLT-3) і c-KIT, які відіграють ключову роль в процесах регуляції ангиогенезу і апоптозу [20].

Сунітініб – інший мультитаргетний інгібітор різних тирозинкіназ. Даний препарат селективно пригнічує PDGFR, VEGFR, з-KIT і FLT-3 і має протипухлинну і антиангіогенну активність. У II фазі клінічних випробувань відзначена висока частота відповідей на даний препарат, що досягає 40%, і збільшення виживаності без ознак прогресування в групі пацієнтів, несприйнятливих до терапії цитокінами [21].

Однією з мішеней для протипухлинної терапії у хворих НКР є серин/треонінкіназа mTOR (mammalian target of rapamycin), яка відіграє важливу роль в регуляції клітинного росту і проліферації, а також збільшує експресію гена HIF-1 α і, як наслідок, стимулює ангиогенез.

Висновки та перспективи. Підводячи підсумок, можна сказати, що рак нирки залишається досить складним захворюванням як в діагностичному, так і в терапевтичному плані. Існуючі на сьогоднішній день молекулярні маркери раку нирки нечисленні, низькоспецифічні і не завжди доречні. Однак активний пошук нових універсальних діагностичних та/або прогностичних маркерів нирково-клітинної карциноми триває, і в найближчому майбутньому, безсумнівно, будуть досягнуті нові успіхи в діагностиці та лікуванні даної патології. Триває активний пошук нових таргетних препаратів, мішенями яких можуть стати, наприклад, mTOR, PI3K або Акткіназа [22], також складаються нові схеми застосування вже існуючих лікарських засобів.

Список літератури:

1. Chow W.H., Devesa S.S. Contemporary epidemiology of renal cell cancer. *Cancer J* 2008;14 (5):288-301.
2. Gupta K., Miller J.D., Li J.Z. et al. Epidemiologic and socioeconomic burden of metastatic renal cell carcinoma (mRCC): a literature review. *Cancer Treat Rev* 2008;34 (3):193-205.
3. Motzer R.J., Bacik J., Murphy B.A. et al. Interferon-alpha as a comparative treatment for clinical trials of new therapies against advanced renal cell carcinoma. *J Clin Oncol* 2002;20 (8):289-95.
4. Клиническая онкоурология. Под ред. проф. Б.П. Матвеева. – М., 2011. – С. 31-41. [Clinical oncology. B.P. Matveyev (ed.). Moscow, 2011. – Pp. 31-41. (In Russ.).]
5. Banks R.E., Tirukonda P., Taylor C. et al. Genetic and epigenetic analysis of von Hippel-Lindau (*VHL*) gene alterations and relationship with clinical variables in sporadic renal cancer. *Cancer Res* 2006;66 (4):2000-11.
6. Delahunt B., Eble J.N. History of the development of the classification of renal cell neoplasia. *Clin Lab Med* 2005;25 (2):231-46.
7. Nickerson M.L., Jaeger E., Shi Y. et al. Improved identification of von Hippel-Lindau gene alterations in clear cell renal tumors. *Clin Cancer Res* 2008;14 (15):4726-34.
8. Maynard M.A., Ohh M. Von Hippel-Lindau tumor suppressor protein and hypoxia-inducible factor in kidney cancer. *Am J Nephrol* 2004;24 (1):1-13.
9. Linehan W.M., Walther M.M., Zbar B. The genetic basis of cancer of the kidney. *J Urol* 2003; 170 (6 Pt 1):2163-72.
10. de Paulsen N., Brychzy A., Fournier M.C. et al. Role of transforming growth factor-alpha in von Hippel-Lindau (*VHL*) (-/-) clear cell renal carcinoma cell proliferation: a possible mechanism coupling *VHL* tumor suppressor inactivation and tumorigenesis. *Proc Natl Acad Sci USA* 2001;98 (4):1387-92.
11. Li M., Rathmell W.K. The current status of biomarkers for renal cell carcinoma. 2011. – Pp. 153-7.
12. Cho D., Signoretti S., Dabora S. et al. Potential histologic and molecular predictors of response to temsirolimus in patients with advanced renal cell carcinoma. *Clin Genitourin Cancer* 2007;5 (6): 379-85.
13. Hehlhans S., Cordes N. Caveolin-1: an essential modulator of cancer cell radio- and chemoresistance. *Am J Cancer Res* 2011;1 (4):521-30.
14. Campbell L., Jasani B., Edwards K. et al. Combined expression of caveolin-1 and an activated AKT/mTOR pathway predicts reduced disease-free survival in clinically confined renal cell carcinoma. *Br J Cancer* 2008;98 (5):931-40.
15. Ivanov S., Liao S.Y., Ivanova A. et al. Expression of hypoxia-inducible cell-surface transmembrane carbonic anhydrases in human cancer. *Am J Pathol* 2001;158 (3):905-19.
16. Leibovich B., Sheinin Y., Lohse C. et al. Carbonic anhydrase IX is not an independent predictor of outcome for patients with clear cell renal cell carcinoma. *J Clin Oncol* 2007;25 (30):4757-64.

17. Gottardo F., Liu C.G., Ferracin M. et al. Micro-RNA profiling in kidney and bladder cancers. *Urol Oncol* 2007;25 (5):387-92.
18. Munari E., Marchionni L., Chitre A. et al. Clear cell papillary renal cell carcinoma: micro-RNA expression profiling and comparison with clear cell renal cell carcinoma and papillary renal cell carcinoma. *Hum Pathol* 2014; 45 (6):1130-8.
19. Bera A., Das F., Ghosh-Choudhury N. et al. MicroRNA-21-induced dissociation of PDCD4 from rictor contributes to Akt-IKK β -mTORC1 axis to regulate renal cancer cell invasion. *Exp Cell Res* 2014; 328 (1):99-117.
20. Bellmunt J., Niygrier S., Escudier B. et al. Metastatic renal cell cancer in the elderly: position paper of a SIOG Taskforce. *Crit Rev Oncol Hematol* 2009;69 (1):64-72.
21. Bellmunt J., Negrier S., Escudier B. et al. Activity of SU11248, a multitargeted inhibitor of vascular endothelial growth factor receptor and platelet-derived growth factor receptor, in patients with metastatic renal cell carcinoma. *J Clin Oncol* 2006; 24 (1):16-24.
22. Cho D. Novel targeting of phosphatidylinositol 3-kinase and mammalian target of rapamycin in renal cell carcinoma. *Cancer J* 2013;19 (4):311-5.

Политанский И.В.

Запорожский государственный медицинский университет

Лысенко Н.И.

Одесский национальный медицинский университет

Орел В.А., Сергеева Н.С., Хомяк В.И.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ОСОБЕННОСТИ РАННЕЙ ДИАГНОСТИКИ И СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ ЛЕЧЕНИЯ РАКА ПОЧКИ

Аннотация

Рак почки по праву считается одной из основных проблем современной онкоурологии. Он попрежнему остается достаточно сложным в диагностическом и терапевтическом плане заболеванием, которое симптоматически проявляет себя уже на поздних стадиях. Существующие на сегодняшний день маркеры прогноза и мишени терапии почечно-клеточного рака малочисленны и низкоспецифичны. В связи с этим поиск и валидация новых маркеров, а в особенности новых специфических мишеней для лечения онкопатологий почки представляются чрезвычайно актуальными.

Ключевые слова: почечно-клеточный рак, диагностические и прогностические маркеры, таргетная терапия, HIF-1 α , VHL, VEGF, TGF- α , PDGF, ангиогенез.

Politanskiy I.V.

Zaporizhzhia State Medical University

Lysenko N.I.

Odessa National Medical University

Orel V.O., Sergeyeva N.S., Khomyak V.I.

Bogomolets National Medical University

FEATURES OF EARLY DIAGNOSIS AND TREATMENT OF ADVANCED KIDNEY CANCER STRATEGY

Summary

Kidney cancer (renal cell carcinoma) is one of the major problems of modern urological oncology. Kidney cancer, however, remains to be hard to diagnose and to treat, since the symptoms can be detected on advanced stages of the disease. Further, prognostic markers and therapy targets identified so far are not sufficient and poorly specific. Therefore identification and validation of new markers, and especially new specific targets for the treatment of kidney oncopathologies is highly important and timely task.

Keywords: renal cell carcinoma, diagnostic and prognostic markers, target therapy, HIF-1 α , VHL, VEGF, TGF- α , PDGF, angiogenesis.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ВАРИАНТНАЯ АНАТОМИЯ РЕШЁТЧАТОГО ЛАБИРИНТА ЧЕЛОВЕКА

Полстяной А.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Воспалительные заболевания придаточных пазух носа являются одной из актуальных проблем современной оториноларингологии. При проведении их диагностики и лечения большое значение имеют особенности их анатомии. Вариантная анатомия строения данных структур таит в себе опасность интраоперационных осложнений в ринохирургии, и является предрасполагающим фактором к возникновению в них воспалительных процессов. Одной из подобных анатомических структур является решётчатый лабиринт – полости в решётчатой кости, характеризующиеся высокой вариабельностью и сложностью своего строения. Статья представляет собой литературный обзор морфологических особенностей и вариантной анатомии решётчатого лабиринта человека.

Ключевые слова: решётчатый лабиринт, решётчатая кость, вариантная анатомия, придаточные пазухи носа, околоносовые пазухи.

Постановка проблемы. Придаточные пазухи носа у человека залегают в костях лицевого скелета и представляют собой воздухоносные полости, выстланные тонкой слизистой оболочкой, бедной сосудами и железами, и являющейся продолжением слизистой оболочки носовой полости [12, 13]. Они представлены лобными пазухами, клиновидной пазухой, парными верхнечелюстными (гайморовыми) пазухами, а также пазухами решётчатой кости, образующими решётчатый лабиринт (РЛ) (*labyrinthus ethmoidalis*) [12, 13, 15]. За последние два десятилетия отмечен неуклонный рост удельного веса воспалительных заболеваний околоносовых пазух, включая синуситы РЛ – этмоидиты [17]. При этом их диагностика и лечение представляют значительные трудности [10, 11, 20]. Варианты анатомического строения пазух решётчатой кости и их взаимосвязь с соседними анатомическими образованиями черепа обуславливают многообразие клинических проявлений синуситов [11, 19]. Также некоторые анатомические особенности строения пазух могут повышать риск травматизации прилегающих анатомических структур при эндоскопических хирургических вмешательствах [8, 19].

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ литературы показывает, что существующие в настоящее время представления об анатомии околоносовых пазух, в том числе и пазух решётчатой кости, сложились ещё в начале XX века на основании работ Н. И. Пирогова, Э. Цукеркандля, А. Оноди, которые указывали на различные варианты строения этих анатомических структур [8, 18, 19]. Наиболее подробные описания топографической анатомии РЛ были сделаны В. С. Сперанским, В. Т. Жолобовым, Н. С. Скрипниковым, Н. С. Храппо, В. С. Пискуновым, И. С. Пискуновым и др. [8, 10, 14]. Тем не менее, сегодня в большинстве учебников и руководств, посвящённых изложению анатомии человека, описание РЛ носит весьма упрощённый характер. Последнее связано с тем, что в хирургическом лечении заболеваний носа и околоносовых пазух длительное время преобладал принцип радикализма [8, 11]. Также в публикациях последнего десятилетия за авторством Маркеевой М. А., Мареева О. В., Бойчук О. М., Гайворонского А. В., Топорова Г. Н. и др.

данные о вариантной анатомии, морфологических характеристиках и основных краниометрических признаках РЛ зачастую немногочисленны, являются поверхностными либо же носят разрозненный характер.

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Диагностика и лечение синуситов, и этмоидитов в частности, является актуальной проблемой современной оториноларингологии и приводит к необходимости изучения, систематизации и углубления данных о вариантной анатомии РЛ [4, 6]. Знание вариантов анатомического строения РЛ позволяет расширить границы хирургических вмешательств на нём, а также достичь максимальной безопасности их проведения и избежать осложнений при выполнении эндоскопических хирургических вмешательств [8].

Цели статьи. Обобщить данные литературных источников касательно топографо-анатомических и морфологических особенностей строения и вариантной анатомии РЛ человека.

Изложение основного материала. В современных анатомических руководствах РЛ описывается как система мелких полостей, разделённых между собой костными тонкими пластинками. В отличие от других околоносовых пазух он представляет собой сложно устроенную многокамерную полость, полностью соответствующую размерам самой решётчатой кости [12]. Таким образом, РЛ образован многочисленными полостями неправильной формы, располагающимися по обе стороны перпендикулярной пластинки решётчатой кости и характеризуется разнообразием и сложностью своего анатомического строения [13, 19]. Ячейки лабиринта имеют различную форму и размеры, выстланы изнутри слизистой оболочкой [20]. В крайне редких случаях перегородки, отделяющие ячейки друг от друга, отсутствуют, и тогда имеется одна единственная большая ячейка (*cavum ethmoidale*) [3]. Латеральную стенку лабиринта образует бумажная пластинка, а медиальную – верхний отдел боковой стенки полости носа. Ячейки РЛ отграничены от полости черепа глазничной частью лобной кости; отделяются от глазницы и полости носа тонкими костными пластинками [13].

РЛ закладывается на 3–7 месяцах внутриутробного развития плода и развивается эндохон-

дрально [12]. Передние ячейки РЛ отпочковываются из переднего конца среднего носового хода на 13-й неделе эмбрионального развития [3]. Первая точка окостенения образуется в средней носовой раковине, а затем – в большом решётчатом пузырьке, крючковидном отростке и позже – в верхней носовой раковине. По достижению плодовитости длины около 20 см. происходит слияние этих точек между собой. Ячейки РЛ закладываются в углублениях между носовыми раковинами в виде инвагинаций слизистой оболочки. В последние месяцы внутриутробного периода они уже отчетливо дифференцированы. У новорожденных РЛ имеет вид маленьких ячеек округлой формы; при этом его длина в среднем составляет 17 мм, высота 0,1 мм, ширина 5,8 мм. Самый интенсивный рост лабиринта происходит в первые 3 года жизни, ускоренный рост отмечается в 4–8 и 13–16 лет [12]. К возрасту 5–6 лет количество ячеек возрастает, они приобретают круглую форму и значительно увеличиваются в объеме. После 7–8-летнего возраста увеличение объема ячеек происходит главным образом за счет утончения костных перегородок. В возрасте 12–14 лет количество ячеек достигает 8–13, они приобретают форму и объем ячеек взрослых [5, 12].

Согласно литературным данным, которые были получены при проведении краниометрических исследований черепов взрослых людей в возрасте 18–65 лет, а также данным компьютерных рентгеновских томограмм черепов живых людей той же возрастной группы, длина РЛ справа у мужчин варьирует от 31 до 47 мм, а у женщин от 40 до 49 мм. Высота РЛ у мужчин справа составляет 19–33 мм, слева – 19–35 мм. У женщин этот признак справа и слева одинаково варьирует в пределах 21–34 мм. Ширина РЛ справа является наиболее изменчивой и у мужчин составляет в пределах 12–16 мм, слева это показатель равен 9–16 мм. У женщин ширина РЛ справа находится в пределах 10–15 мм, слева – 10–14,5 мм [6, 7]. По данным компьютерной краниометрии объем ячеек РЛ слева варьирует в пределах 877,9 – 5180,9 мм³, справа – 877,9–6198 мм³. Площадь РЛ слева составляет 1096,7–4311,8 мм², а справа – 892,2–4666,9 мм². У мужчин с обеих сторон объем и площадь РЛ больше, чем у женщин [9].

В составе РЛ обычно имеется 8–10 ячеек, но их количество может изменяться от 5 до 14. Сами ячейки располагаются в 3 или 4 ряда [12]. Варианты развития и расположения ячеек решётчатой кости разнообразны и отличаются не только у каждого человека, но также являются асимметричными даже в своём строении в левой и правой половине лицевого скелета.

В составе РЛ выделяют следующие группы ячеек РЛ: переднюю, среднюю и заднюю [2]. Эти группы ячеек характеризуются самостоятельным сообщением с полостью носа на её латеральной стенке.

Передние открываются в средний носовой ход, иногда одна или несколько из них также сообщаются с клиновидной пазухой [13, 19]. Они имеют преимущественно полулунную форму [2]. Число передних ячеек в преобладающем большинстве случаев составляет 4, реже встречается 2, и ещё реже – 3 [1, 5]. Они разделены тонкими

костными перегородками и сообщаются между собой круглыми отверстиями, диаметр которых не превышает 1 мм [1]. Примерно в 40% случаев передние ячейки располагаются позади лобной пазухи и лобно-носового канала; примерно в 20% – ячейки находятся на их уровне, также в 20% случаев – впереди от лобной пазухи и лобно-носового канала [1]. Одна из передних решётчатых ячеек обычно представлена решётчатым пузырьком, имеющим форму валика. Его продольный размер варьирует в пределах 9–12 мм, а высота не превышает 5,5 мм. В редких случаях он может выходить в просвет среднего носового хода, при этом его поперечный размер увеличивается до 7 мм [1].

Средние ячейки РЛ имеют преимущественно трапециевидную форму [2] (по другим литературным данным – овальную [1]) и также открываются в средний носовой ход [2, 13]. Примерно в половине случаев их количество составляет 2 ячейки, в 25% – 3, примерно в 10% – 4 ячейки [1]. Их размеры колеблются от 4,5 мм до 8,0 мм [1]. Средние решётчатые ячейки разделены между собой тонкими костными перегородками, на которых находятся отверстия, соединяющие смежные ячейки. Каких-либо сообщений между передними и средними решётчатыми ячейками не выявлено. Приблизительно в 20% случаев средние ячейки РЛ могут находиться между глазной и носовым поверхностями верхнечелюстной пазухи либо несколько вдаваться в её стенку [1].

Задние ячейки РЛ сообщаются с верхним носовым ходом в его задней трети посредством *infundibulum ethmoidale* [13, 19]. Им свойственна пирамидальная форма [2]. Приблизительно в 34% случаев их количество – 2, в 23% – не превышает 4, в 21% – имеется только 3 ячейки, в 7% – 1 ячейка [1]. Их размеры составляют 4,3–7,5 мм [1]. Эти ячейки разделены между собой тонкими костными перегородками, на которых имеются отверстия диаметром до 1,0 мм, соединяющие между собой смежные ячейки. Сообщений задних ячеек со средними не обнаружено. В около 20% случаев задние ячейки РЛ топографически прилегают к клиновидной пазухе. Изредка они прилегают к нижней стенке зрительного канала, ещё реже ячейки прилегают к его медиальной стенке [1].

В целом форма и размеры ячеек РЛ весьма переменны и индивидуальны. Согласно данным краниологических исследований преобладающей формой ячеек является округлая и овальная, реже встречается – неправильная или многоугольная. При этом, часто даже одна решётчатая кость в своих различных отделах (переднем, среднем и заднем) может характеризоваться различной формой ячеек [2]. Объем ячеек РЛ существенно различается от 2–3 до 12–15 мм³. По литературным данным на основании краниологических исследований выделяют мелкие (объемом 2–5 мм³), средние (5–10 мм³) и крупные (10–15 мм³) группы ячеек [2]. Более крупные ячейки в составе РЛ встречаются довольно редко. Как правило, один РЛ одновременно имеет различные по величине ячейки. Наиболее крупные из них располагаются в задних отделах РЛ. Иногда они представлены одной крупной ячейкой – большим решётчатым пузырьком (*bulla ethmoidalis*) [19]. Он представ-

ляет собой одну из самых крупных ячеек лабиринта и обычно располагается над полулунной щелью и латерально граничит с бумажной пластиной [1]. Мелкие ячейки являются характерными для среднего отдела лабиринта, а средние – для переднего [2].

Различные авторы, в связи с вариабельностью ячеек решётчатой кости, также разделят их на основании топографии на следующие группы: фронтальные, лакримальные, орбитальные, суборбитальные, фронтоорбитальные, ретробульбарные, инфундибулярные, сфеноидальные, клетка *agger nasi*, турбинальные клетки и т.д. [8].

Поскольку РЛ занимает центральное место среди остальных придаточных пазух носа, в процессе его развития часть пограничных клеток может глубоко внедряться в соседние пазухи, иногда дублируя их. Особенно большим разнообразием расположения ячеек РЛ отличаются ячейки в его переднем отделе, которые могут распространяться и толщу крючковидного отростка, в *agger nasi* или даже выпячиваться в лобную пазуху. В последнем случае они могут располагаться на одной высоте с ней или даже позади неё [19].

Особый интерес с точки зрения вариантной анатомии представляют собой варианты расположения ячеек по отношению к другим придаточным пазухам носа, глазнице и зрительному нерву, а также структуры РЛ, имеющие индивидуальную встречаемость [6, 9].

При высокой степени пневматизации РЛ, его передняя ячейка (лобная ячейка, встречающаяся с частотой 16,8–17,4%) может выступать в лобную пазуху. Слезные ячейки (часто случаев 1,3–3,5%) располагаются латерально от решётчатой воронки и могут суживать ее верхние отделы [2].

Помимо этого при высокой степени пневматизации РЛ его задние ячейки могут внедряться в клиновидную пазуху, располагаясь латерально от нее и сверху, тем самым уменьшая объём клиновидной пазухи [2]. Такая ячейка носит название ячейки Оноди – по имени венгерского ларинголога Адольфа Оноди (*Adolf Onodi*), впервые описавшего её [18, 19]. Распространённость по данным литературы составляет от 3–11% до 60% [2, 19, 21].

РЛ, простираясь в заднем направлении, достигает клиновидной кости и граничит с каналом зрительного нерва – очень тонкой костной пла-

стинкой, в которой очень редко могут встречаться дегисценции. Иногда задние ячейки РЛ могут контрлатерально распространяться на другую сторону зрительного канала [5, 18, 19].

К числу структур РЛ, имеющих индивидуальную встречаемость, относятся: ячейка Галлера, лобная ячейка (*bulla frontalis*), слёзные ячейки (*cellulae lacrimalis*) и др. [2].

Клетки Галлера (этмоксиллярные клетки) располагаются у нижнемедиальной стенки орбиты, кнаружи от крючковидного отростка, в непосредственной близости от соустья верхнечелюстной пазухи. Встречаемость по данным различных источников составляет от 2–9,3% до 25–45% [2, 16, 22].

Лобная ячейка (*bulla frontalis*) встречаются в 20% случаев [3]. Представляет собой выпячивание большой решётчатой ячейки в лобную пазуху. Впервые был описан и назван Цукеркандлем. В некоторых случаях трудно различить, какая из пазух является лобной пазухой, а какая – ячейкой РЛ [5].

Раковинный пузырь (*bulla conchae*) располагается в передней части средней носовой раковины. Лобно-орбитальные ячейки находятся вдоль верхней стенки глазницы [5].

Выводы. Таким образом, в современных литературных источниках достаточно полно представлены сведения о строении РЛ, данные о его размерах и объёме. Однако всё ещё остается плохо изученным вопрос корреляционных зависимостей краниометрических признаков РЛ с размерами полости носа. Отсутствие подобных сведений можно объяснить трудоёмкостью измерений, и отсутствием методики для их проведения, а также инструментов, требующихся для измерения труднодоступных хрупких образований, локализованных в полости носа.

Детальные знания вариантной анатомии РЛ поможет снизить количество осложнений во время проведения оперативных вмешательств, а линейные размеры позволят клиницистам прогнозировать распространение патологического процесса из пазух решётчатой кости на близлежащие анатомические структуры. Дальнейшее изучение, систематизация и углубление данных о вариантной анатомии РЛ позволит более точно прогнозировать возникновение его воспалительных заболеваний, осуществлять их диагностику, выбор тактики лечения, предотвращая тем самым развития ряда осложнений.

Список литературы:

1. Бойчук О. М. Будова і синтопія решітчастої кістки у людей літнього та старечого віку / О. М. Бойчук, Б. Г. Макар // Клінічна та експериментальна патологія. – 2013. Том 12, № 2. – С. 21-24.
2. Гайворонский А. В. Вариантная анатомия решётчатого лабиринта и клиновидной пазухи у человека / А. В. Гайворонский, А. И. Гайворонский, Л. В. Пажинский // Вестник Санкт-Петербургского университета – 2007. – Сер. 11. – Вып. 1. – С. 86–89.
3. Добромыльский Ф. И. Придаточные пазухи носа и заболевания глазницы (2-е издание) / Ф. И. Добромыльский. – М.: Медгиз, 1961. – 288 с.
4. Киселёв А. С. Ринохирургия оптохиазмального арахноидита / А. С. Киселев, В. Р. Гофман, Т. А. Лушникова. – СПб.: Оргтехиздат, 1994. – 142 с.
5. Лайко А. А. Особливості клінічної анатомії та фізіології ЛОР-органів у дітей / А. А. Лайко, Д. І. Заболотний, А. Л. Косаковський, та ін. – К.: Логос, 2002. – 116 с.
6. Мареев О. В. Компьютерная визуализация решётчатого лабиринта в краниологическом аспекте и возможность ее клинического применения / О. В. Мареев, В. Н. Николенко, Г. О. Мареев, О. Ю. Алешкина // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 10–11. – С. 111–116.

7. Мареев О. В. Компьютерно-томографическая оценка особенностей анатомо-топографического строения околоносовых пазух в аспекте эндоскопической ринохирургии / О. В. Мареев, А. С. Киселев, Д. В. Руденко, В. Г. Кравченко // Материалы XVI съезда оториноларингологов РФ. – 2001. – С. 596–598.
8. Мареев О. В. Современные взгляды на решётчатый лабиринт в системе черепа (обзор) / О. В. Мареев, Г. О. Мареев, М. В. Маркеева и др. // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2014. – № 2. – С. 245–248.
9. Маркеева М. А. Объём и площадь решётчатого лабиринта по данным компьютерной краниометрии / М. А. Маркеева, О. В. Мареев, В. Н. Николенко и др. // Практическая медицина. – 2015. – № 2 (67). – С. 64–68.
10. Пискунов С. З. Морфологическое и функциональные особенности слизистой оболочки носа и околоносовых пазух. Принципы падающей эндоназальной хирургии / С. З. Пискунов, Г. З. Пискунов. – М.: ЛОО, 1991. – 48 с.
11. Пискунов, С. З. Физиология и патофизиология носа и околоносовых пазух / С. З. Пискунов // Российская ринология. – 1993. – № 1. – С. 19–39.
12. Сперанский В. С. Основы медицинской краниологии / В. С. Сперанский. – М.: Медицина, 1988. – 288 с.
13. Топоров Г. Н. Клиническая анатомия лица / Г. Н. Топоров. – Х.: Факт, 2005. – 272 с.
14. Храппо Н. С. Нос в системе целого черепа / Н. С. Храппо, Н. В. Тарасова. – Самара: Сам ГМУ, 1999. – С. 19.
15. Aleksandrowicz R. Anatomia kliniczna głowy i szyi / R. Aleksandrowicz, B. Ciszek. – Warszawa: PZWL, 2007. – 768 p.
16. Laine F. J. The ostiomeatal unit and endoscopic surgery: anatomy, variations, and imaging findings in inflammatory diseases / F. J. Laine, W. R. Smoker. // American Journal of Roentgenology. – 1992. – Vol. 154, № 4. – P. 849–857.
17. Manning, C. Surgical management of sinus disease in children/ C. Manning // Annals of Otolaryngology & Laryngology. – 1992. – Vol. 101, № 1. Part 2. – P. 42–45.
18. Onodi A. Die topographische Anatomie der Nasenhöhle und ihrer Nebenhöhlen. Handbuch der speziellen chirurgie der Ohren und der oberen Luftwege. Leipzig, 1922. – S. 61–134.
19. Otorhinolaryngology, Head and Neck Surgery / M. Anniko, M. Bernal-Sprekelsen, V. Bonkowsky et al., 2010. – 721 p.
20. Stammberger H. History of Rhinology: Anatomy of the paranasal sinuses / H. Stammberger // Rhinology. – 1989. – Vol. 27, № 3. – P. 197–210.
21. Thanaviratananich S. The prevalence of an Onodi cell in adult Thai cadavers. / S. Thanaviratananich, K. Chaisiwamongkol, S. Kraitrakul S. et al. // Ear, Nose & Throat Journal. – 2002. – Vol. 82, № 4 – P. 200–204.
22. Yousem D. M. Imaging of sinonasal inflammatory disease / D. M. Yousem. // Radiology. – 1993. – № 180. – P. 303–314.

Полстяной А.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ВАРІАНТНА АНАТОМІЯ РЕШІТЧАСТОГО ЛАБІРИНТУ ЛЮДИНИ

Анотація

Запальні захворювання придаткових пазух носа є однією з найактуальніших проблем сучасної оториноларингології. При проведенні їх діагностики та лікування велике значення мають особливості їх анатомії. Варіантна анатомія будови цих структур таїть в собі небезпеку інтраопераційних ускладнень в ринохірургії, і є фактором до виникнення запалення у навколonoсових пазухах. Однією з подібних анатомічних структур є решітчастий лабиринт – повітряні порожнини в середині решітчастої кістки, що характеризуються великою варіабельністю і складністю своєї будови. Стаття являє собою літературний огляд морфологічних особливостей та варіантної анатомії решітчастого лабиринту людини.

Ключові слова: решітчастий лабиринт, решітчаста кістка, додаткові пазухи носа, навколonoсові пазухи, варіантна анатомія.

Polstyanoj A. A.

Vasyl Karazin Kharkiv National University

THE MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS AND VARIANT ANATOMY OF ETHMOID SINUS OF HUMAN

Summary

Inflammatory diseases of the paranasal sinuses are one of the problems of modern otolaryngology. In carrying out their diagnosis and treatment are important features of the anatomy of the paranasal sinuses. Variant anatomy of these structures poses a risk of intraoperative complications in rhinosurgery and it's a predisposing factor to the emergence of paranasal sinuses. The ethmoid sinus is one of these structures. This is the air cavity in the ethmoid bone. It characterized by high variability and complexity of the anatomical structure. The article is a literature review of morphological characteristics and variant anatomy of the human ethmoid sinus.

Keywords: ethmoid sinus, ethmoidal air cells, ethmoid bone, paranasal sinuses, variant anatomy.

MODERN THEORIES OF SCHIZOPHRENIA EMERGENCE AND ISSUES RELATED TO THE DIAGNOSIS

Robotecki R.Ya.

Institute of Psychology
University of Wrocław, Poland

Trehub Ye.S.

Kharkiv National Medical University

Sergeyeva N.S., Savchuk O.V.

Bogomolets National Medical University

This article presents the literature data, which are connected with the contemporary understanding of reasons and theories of the schizophrenia origin within the scope of psychiatry. Reasons of theoretical, clinico-diagnostic, and interpretational dissonance within the problem of schizophrenia are shown. In addition, reasons of nosological disqualification of schizophrenia, as well as reasons of strengthening of insights concerning existence of a «group of various schizophrenias» are analyzed. The reasons of the prevalence of psycho-pharmacological methods of therapy of schizophrenia, as well as phenomena of a common therapeutic stagnation are considered.

Keywords: schizophrenia, diagnostics, psychotherapy.

Statement of the problem. Contemporary stage of development of community is characterized by complicating of a civilisation process and formation of new social phenomena. New worldview doctrines emerge, and these events require to reconsider the established opinions in various branches of knowledge [1]. This is valid in respect of the psychiatry to the full extent as well, because it is the branch of the medicinal knowledge, which is intended for investigation of dissociations of the human psychology. There is no doubt that schizophrenia ranks the first place within the entire spectrum of the psychiatry problems [2].

Review of the last investigations and printed media publications. At the present moment, a great amount of data is accumulated and a wide range of theoretical concepts concerning the schizophrenia problem is formed.

Separation of the earlier unresolved sections of the common problem. At the same time, it is needless to say that an analytical treatment of the accumulated problems and a system development of conceptional directions of their solutions are required at this stage [3, 4].

Formulation of goal of the present article. The main goal of this review is connected with the studying of the printed media, which are connected with contemporary understanding of reasons and theories of the schizophrenia origin within the scope of the psychiatry, as well as the reasons of theoretical, clinico-diagnostic, and interpretational dissonance in the sphere of the schizophrenia problem.

Description of the main material. There are no doubts that the term of «schizophrenic» (in its multiform variations) may be applied to the processes (process diseases), as well as both to the states, and reactions – only in the last two cases this term has the suffixes that are mentioned as a «similar», namely «schizoid», «schizophrenic-similar», «schizophrenic-formed» and other notions.

Moreover, it is not possible to disbelieve in the existence of various clinical variations of schizophrenia – and the answer to this supposedly anti-

nosological challenge was already given within the scope of the doctrine on existence of various forms of schizophrenia [5].

It should not also be remembered that all diseases, any forms of pathology evolve. However, without regard to macroevolution of pathology, there exists a microevolution of nosoforms [6]. With respect to the schizophrenia, this is manifested as a convergence of its forms along with the potentiative influence of dissociation of clinical manifestations (symptomatology, psychopathological phenomenology). Without getting into a formal analysis, it is possible to state ex abrupto that paranoid manifestations are reduced and unstabled ones with ever increasing frequency, while apathetic-abulic manifestations rest upon the boundary of the amotivation, catatonic manifestations are registered in the form of negativism components, and hebephrenic manifestations are increasingly polymorphic ones, and they are increasingly qualified on the basis of the age-dependent parameters only [7].

Theories/concepts of schizophrenia may be systematized in a number of basics of the following classification.

Concepts of the genetical nature of schizophrenia:

The concept of the genetical nature of schizophrenia was based as a result of investigations of risk of the disease development for monozygotic and dizygotic twins, siblings, parents, and children, as well as a result of investigation of the adopted children of the parents suffering from schizophrenia. There exist evidences that schizophrenia is associated with one gene (a monogenic theory) along with the varying expressivity and incomplete penetrance, small quantity of genes (an oligogenic theory), great quantity of genes (a polygenic theory) or multiple mutations [8, 9, 10].

A hypothesis of the genetical inhomogeneity of schizophrenia was proposed as a consensus. The assumptions were declared that the basis of schizophrenia is in a schizotype – a carrier of the schizotaxy markers, which (being a neutral integrative

defect) becomes evident under the influence of the environment factors as a pathological process [11].

Constitutional hypotheses of schizophrenia:

It is thought that constitutional factors take part in formation of the manifestation rate and responsiveness of the process.

Specifically, schizophrenia of women and gynaecomorphic men proceeds as a more laudable process and has a trend to periodic repetition. At the age of more than forty years, progression of this disease is more laudable as well. As concerns the men having an asthenic constitution, this disease is unremitting more frequently, while as concerns women having a picnic constitution this disease is periodical more frequently.

However, the constitution itself does not determine a susceptibility to this disease in a definite manner. As a rule, morphological dysplasias evidence on the possible atypia of the process, and such patients respond to treatment more badly [12, 13, 14].

Evolutionary theories of schizophrenia:

Evolutionary theories consider genesis of schizophrenia within the scope of the evolutionary process or as a «fee» for increase of the average intelligence of population and technological progress, or as a «hidden potential» of the progress, which did not received its own niche yet.

A posturing and fleeing response is considered as a biological model of this disease. Those patients, who suffer from schizophrenia, have a number of selective advantages, they are more resistant to pain and heat shocks. Average intelligence of healthy children of those parents, who suffer from schizophrenia, is high [15].

Ecological theories of schizophrenia:

Ecological theories explain the fact of predominant birth of the schizophrenia patients during the cold season as a consequence of the prenatal deficiency of vitamins, as well as a mutagenous impact during the period of conception of child in spring [16].

Neuromorphological hypotheses of the schizophrenia origin:

Pathomorphological investigations have shown that in the course of the schizophrenia (hallucinatory and paranoid form), the cerebral cortex is involved unevenly and that destructive cortical process is very variable and dynamic. At the same time, upper strata of the cortex, big pyramidal cells of the III and V strata, brain conduction tracts, which combine various segments of the cortex, are involved [17, 18].

However, no specific neuronal or glial histomorphologic changes were found.

Hypotheses of the neurogenic origin of the schizophrenia:

In accordance with the neurogenetical theories, positive symptoms of the disease are associated with the disfunction of the system of the brain caudate nucleus, of the limbic system. Disorganisation in operation of cerebral hemispheres and dysfunction of the frontal cerebellar bonds were found. With the help of computer tomograms, it is possible to identify the ectasia of frontal and lateral horns of the ventricular system. Voltage from the frontal leads is decreased in the case of «nuclear» forms of the disease at the electroencephalogram [19, 20, 21].

Neurodynamic concept of schizophrenia:

In the late forties of the XX century, a hypothesis concerning the interconnection of electric processes and functioning of the brain systems was proposed. This hypothesis was confirmed by the investigations, which have shown that these interconnections are interrupted in the course of mental illnesses, particularly, in the case of schizophrenia. If positive symptoms dominate in the clinical picture of schizophrenia (delusion, hallucinations and so on), then bioelectrical activity of the brain in various sections exceeds normal level. In the case of a pathological process, which is connected with the negative symptoms (flattened affect, absence of will and other factors) low-amplitude, bioelectrical oscillations are registered [22].

Interhemispheric bonds of the patients, who suffer from schizophrenia, are changed in a different manner: they have a trend to decrease in the frontal sections as compared with the normal level and a trend to increase in the precentral and sincipital sections. This means that schizophrenic process interrupts the systematic organisation of the bioelectrical processes of the brain and (consequently) functioning of the brain systems. In the course of complication of the clinical pattern of the schizophrenia as a result of disintegration of mental processes, new pathological system of the brain functioning is created [23].

Comparison of the dynamics of the evoked potentials and clinical features of mental disorders has made it possible to identify one of the important pathogenetical mechanisms of the schizophrenia development. This mechanism is connected with the dysplasia of the optimum relationship of the information processes, which are in the systems of the ascending cortical projections [24].

Biochemical concepts of the schizophrenia origin:

Biochemical investigations assume that schizophrenia is connected with excess of dopamine. Blocking of dopamine by neuroleptic agents in the case of the positive symptoms facilitates relaxation of patient. However, not only deficiency of dopamine is identified at the defect, but deficiency of other neuromediators (noradrenaline, serotonin) is identified as well. At the same time, in the case of positive symptoms not only quantity of dopamine is increased, but quantity of cholecystokinin, somatostatin, and vasopressin is increased as well. Various changes are identified in the carbohydrate metabolism, protein metabolism, as well as in the lipoprotein metabolism [25, 26].

Autointoxication theory of the schizophrenia origin:

In accordance with this theory, schizophrenia is developed as the result of dysplasia of the protein metabolism and depression of oxidation processes, which cause accumulation of intermediate products and development of the autointoxication. This point of view is confirmed by the fact that blood of those patients, who suffer from schizophrenia, has toxic properties. Biological fluids of the patient, who suffers from schizophrenia, have a membrane-acting effect and an inhibitory action upon the metabolic processes, and cause immunological changes as well. This conclusion was made on the basis of results of the pathomor-

phological, histochemical, and electrophysiological studies [27, 28, 29].

Psychological concepts of schizophrenia:

Psychological theories explain development of the disease from the point of view of revival of the archaic (paleolithic, mythopoetic) thinking, action of the depriving situation, as well as action of the selectively decomposed information, which causes semantical aphasia. Pathopsychologists identify the following factors, which have patients, who suffer from schizophrenia: versatility and ambivalence of judgements; egocentric fixation, in accordance with which judgements are made by such patients on the basis of their own motives [30, 31].

Diagnostic problems:

The biologically-oriented diagnostics and therapy of the schizophrenia were developed in accordance with two basic directions. The first direction is connected with application of physical, surgical, and biogenic agents with the purpose of direct or indirect impact upon the mental substrate or upon the so-called «general biological action». The second direction is connected with the contemporary stage of the psychopharmacotherapy [32].

Psychotherapy is used in the course of the schizophrenia treatment in order to ensure reduction of the anxious affect, preformation of the destructive variations of the personal reaction to the adaptive relations as well as to formation of the compliance relations.

The systemically important factors of the clinico-theoretical dissolution (ergo, therapeutical inadequacy within the schizophrenology (despite the fact that these factors are common for the entire psychiatry) are as follows:

medicine wishes (as any societal practice in respect of its own share) to return psychiatry to its niche, subordinate it to the same procedures and algorithms, protocol and order, methods of application and supervision, and provide it with the status of «homunculus unus e multis»;

growing trends (almost critical trends already) to the social and pharmacological arrangement of the daily living activities of an individuum, particularly:

commercialisation of the psychopharmacology, which had an originally-competitive relation not only to the verbal psychotechnical and psychotherapeutic methods, but to the «biological» methods as well (first of all, to the insulin-comatose

therapy, because of negation of the therapeutical value of this therapy is a kind of a marker of the professional competency of a psychiatrist) has received an institutional/governmental and conjunctural societal/information support [33].

For the most part, these problems are connected with differentiation and specialisation in the sphere of psychological disciplines – these processes, unfortunately, are accompanied by the competitive type of mutual relations, and this fact creates actual theoretical and practical confrontation instead of the multidisciplinary interactions, as it is usually declared [34].

Conclusions of this study and future prospects:

To date, we have multilevel unresolved problems in the sphere of schizophrenia diagnostic: normative, evolutionary ethiopathogenetic, clinicodiagnostic, and obstructive problems (which are connected with discursive interpretations and conjuncture, as well as with the therapeutical stagnation, and it would be very difficult to overcome consequences of this stagnation). Up to the present moment, researchers of this problem do not make the methodical mistake, they make a methodological mistake, because they carry out substrate investigations. It is possible that such investigations are efficient in the course of investigation of organic pathology, but they cannot produce an effect (in principle) within the sphere of the endogenic and procedural pathology. It is necessary to study ethiopathogenetic mechanisms of schizophrenia from the position of the information processing theory, introduction of the diagnostic standards to the clinical protocols along with utilisation of the experimental and psychological methods, which make it possible to provide evidences that are required for fixation of the specific schizophrenic interruptions of thinking. In addition, a systemic principle of the therapeutical competency must be introduced into the standard of the schizophrenia therapy. Actual models and organisational forms must be developed on the basis of the multidisciplinary approach in the form of medical/scientific/training centres. Solution of these problems does not make it possible to solve all problems that are connected with schizophrenia, however, it would be possible to ensure essential harmonisation and optimisation of diagnostics, treatment, and psychosocial rehabilitation of many patients, who have dissociations of psychology and behaviour.

References:

1. Запорожан В. Н. Проблемы ноэтики и механизмы ноогенных психических расстройств / В. Н. Запорожан, В. С. Битенский // Вісник психіатрії та психофармакотерапії. – № 2 (12). – 2007. – С. 7-10.
2. Ross C. A. Schizophrenia: Innovations in Diagnosis and Treatment. New York / London / Oxford: The Haworth Maltreatment and Trauma Press, an Imprint of The Haworth Press, Inc. , [2004]. 1st Edition. [iv]+xviii+288+ [8] pp.
3. Кутько І. І. Інтерлейкіновий профіль у хворих параноїдною шизофренією / І. І. Кутько, В. М. Фролов, Г. С. Рачкаускас // Вісник психіатрії та психофармакотерапії. – № 2 (6). – 2004.- С. 47-49.
4. Mikhailov B. V. The information viruses evaluation in genesis of schizophrenia // Psychiatria danubina. – № 1-2. – Vol. 12. – 2000. – P. 125.
5. Мишиев, В. Д. Медико-правовые аспекты оказания специализированной помощи больным шизофренией на современном этапе / В. Д. Мишиев, Г. С. Рачкаускас // Там само. – № 2. – 2002. – С. 16-21.
6. Mikhailov B. V. The psychotherapy creation in new pathogenic theory of schizophrenia // Acta Psychiatrica Scandinavica. – № 404. – Vol. 102. – 2000. – P. 19.
7. Чайка Ю. В. Історія, структура і перспективи розвитку психо-патологічного методу / Ю. В. Чайка, Ю. Ю. Чайка // Український вісник психоневрології. – Т. 15, вип. 2 (51). – 2007. – С. 153-157.

8. Bleuler M. The Schizophrenic Disorders: Long-Term Patient and Family Studies. Translation by Siegfried M. Clemens of the Die schizophrenen Geistesstörungen im Lichte langjähriger Kranken- und Familiengeschichten (Thieme 1972). New Haven/London: Yale University Press, 1978. 1st Edition in English. [2]+xxiv+529+ [5] pp.
9. Hirsch S. R. & Leff J. Abnormalities in Parents of Schizophrenics. Institute of Psychiatry, Maudsley Monographs No. 22. London: Oxford University Press, 1975. 1st Edition. [viii]+200 pp.
10. Gottesman I. I. & Shields James. Schizophrenia and Genetics: A Twin Study Vantage Point. With a Contribution by Paul E. Meehl. Personality and Psychopathology Vol. 13. New York/London: Academic Press, [1972]. 1st Edition. xviii+433+ [5] pp.
11. Чугунов В. В. Клиника и дисциплинарная история психотерапии / В. В. Чугунов. – К.: Здоров'я; Х.: Око; Наука, 2002. – 708 с.
12. Психиатрическая клиника: Учебн. пособие для студ. и врачей-интернов / В. П. Самохвалов, А. А. Коробов, В. А. Мельников и др.; под ред. В. П. Самохвалова. – Симферополь: Информ.-аналит. отд. КДМУ. – 2003. – 608 с.
13. Психіатрія / О. К. Напреев та ін.; за ред. проф. О. К. Напреева. – К.: Здоров'я, 2001.- 584 с.
14. Самохвалов В. П. Эволюционная психиатрия / В. П. Самохвалов. – ИМИС-НПФ Движение Лтд, 1993. – 286 с.
15. Sankar V. S. Some Biological Aspects of Schizophrenic Behavior. Annals of the New York Academy of Sciences Vol. 96 Article 1. New York: The New York Academy of Sciences, 1962. 1st Edition. 489+ [1] pp.
16. Keshavan M. S., et al., eds. Neurodevelopment and Schizophrenia. [Cambridge, [England]]: Cambridge University Press, [2004]. 1st Edition. xviii+488 pp.
17. Mitsuda H. & Fukuda T., eds. Biological Mechanisms of Schizophrenia and Schizophreniform-Like Psychoses. Tokyo: Igaku Shoin Ltd., 1974. 1st Edition. xx+341+ [3] pp.
18. Greenblatt M. & Solomon H. C., eds. Frontal Lobes and Schizophrenia. Second Lobotomy Project of Boston Psychopathic Hospital. New York: Springer Publishing Company, Inc. , 1953. 1st Edition. [xii]+425+ [3] pp. 35 text figures. 42 tables.
19. Herrington R. N., ed. Current Problems in Neuropsychiatry: Schizophrenia, Epilepsy, the Temporal Lobe. British Journal of Psychiatry Special Publication No. 4. Ashford, Kent: Published by authority of the Royal Medico-Psychological Association by Headley Brothers Ltd., 1969. 1st Edition. [ii]+v+ [1]+184 pp.
20. Tamminga C. A. & Schulz S. Charles, II, eds. Schizophrenia Research. Advances in Neuropsychiatry and Psychopharmacology Vol. 1. New York: Raven Press, [1991]. 1st Edition. xviii+373+ [1] pp.
21. Nasrallah H. A. & Weinberger D. R., eds. The Neurology of Schizophrenia. Handbook of Schizophrenia Vol. 1. Amsterdam/NY/ Oxford: Elsevier, 1986. 1st Edition. xii+416 pp.
22. Greden J. & Tandon R., eds. Negative Schizophrenic Symptoms: PaBritish Journal of Psychiatry Special Publication No. thophysiology and Clinical Implications. Progress in Psychiatry 28. Washington/London: American Psychiatric Press, Inc. , [1990]. 1st Edition. xxix+290 pp.
23. Matthysse S., et al., eds. Attention and Information Processing in Schizophrenia. Proceedings of a Conference sponsored by the Scottish Rite Schizophrenia Research Program Rochester, 2-6 May 1976. Oxford: Pergamon Press, [1979]. 1st Edition. viii+331+ [3] pp.
24. Rogler L. H. & Hollingshead A. [de] B. Trapped: Families and Schizophrenia. New York: John Wiley & Sons, Inc., [1965]. 1st Edition. [xvi]+407+ [1] pp.
25. Nakazawa T., ed. Biological Basis of S chizophrenic Disorders. Taniguchi Symposia on Brain Sciences No. 14. Tokyo: Japan Scientific Societies Press / Basel: Karger, [1991]. 1st Edition. ix+ [1]+247+ [1] pp.
26. Henn Fritz A. & Delisi Lynn E., eds. Neurochemistry and Neuro- pharmacology of Schizophrenia. Handbook of Schizophrenia Vol. 2. Amsterdam/NY/Oxford: Elsevier, 1987. 1st Edition. [xvi]+503+ [1] pp.
27. Психотерапія: Учебник для лікарів-інтернів вищих медических навчальних закладів III-IV рівней акредитації / [Б. В. Михайлов, С. І. Табачников, І. С. Витенко, В. В. Чугунов]. – Х.: Око, 2002. – 768 с.
28. Broen W. E., Jr. Schizophrenia: Research and Theory. New York/London: Academic Press, 1968. 1st Edition. [xii]+240+ [4] pp.
29. Burrows G. D., et al, eds. Handbook of Studies on Schizophrenia, Part I: Epidemiology, Aetiology and Clinical Features. Amsterdam/NY/ Oxford: Elsevier, 1986. 1st Edition. [xvi]+246+ [2] pp.
30. Maloney D. P. Schizophrenia and the Third Reality: Understanding Yourself in Relation to Schizophrenia. Hudson, WI: Humanistic Concerns, [1977]. [vi]+107+ [3] pp.
31. McFarlane W. R., ed. Family Therapy in Schizophrenia. Foreword and Afterword by C. Christian Beels. New York/London: The Guilford Press, [1983]. 1st Edition. xii+355+ [1] pp
32. (Carling P. J.) Карлинг П. Дж. Возвращение в сообщество (построение систем поддержки для людей с психиатрической инвалидностью): Пер. с англ. – К.: Сфера, 2001. – 442 с.
33. Sècheyaye M. A. A New Psychotherapy in Schizophrenia: Relief of Frustrations by Symbolic Realization. Translated by Royal College of Psychiatrists. New York/London: Grune & Stratton, 1956. 1st Edition in English, 1st printing. [viii]+ [200] pp.
34. Keshavan M. S., et al., eds. Neurodevelopment and Schizophrenia. [Cambridge, [England]]: Cambridge University Press, [2004]. 1st Edition. xviii+488 pp.

Роботецький Р.Я.

Інститут психології
Вроцлавського Університету, Польща

Трегуб Є.С.

Харківський національний медичний університет

Сергеева Н.С., Савчук О.В.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ШИЗОФРЕНІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ДІАГНОСТИКИ

Анотація

Наведені результати досліджень сучасного стану проблеми шизофренії в рамках психіатрії. Показані причини теоретичної, клініко-діагностичної, інтерпретаційної диссонантності в галузі проблеми шизофренії, аналізуються причини нозологічної дискваліфікації шизофренії та закріплення уявлень про існування «груп шизофреній». Розглянуті причини превалювання психофармакологічних методів терапії шизофренії та явищ загальної терапевтичної стагнації.

Ключові слова: шизофренія, діагностика, психотерапія.

Роботецький Р.Я.

Институт Психологии
Вроцлавского Университета, Польша

Трегуб Е.С.

Харьковский национальный медицинский университет

Сергеева Н.С., Савчук О.В.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ШИЗОФРЕНИИ И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ ДИАГНОСТИКИ

Аннотация

Приводятся результаты исследований современного состояния проблемы шизофрении в рамках психиатрии. Показаны причины теоретической, клинико-диагностической, интерпретационной диссонантности в области проблемы шизофрении, анализируются причины нозологической дисквалификации шизофрении и укрепления представлений о существовании «группы шизофрений». Рассмотрены причины превалирования психофармакологических методов терапии шизофрении и явления общей терапевтической стагнации.

Ключевые слова: шизофрения, диагностика, психотерапия.

УДК 159.91

MODERN CONCEPTIONS OF COGNITIVE DISORDERS IN CLINICAL DEPRESSION AND THE PARTICULARITIES OF DIAGNOSING THOSE DISORDERS

Robotecki R.Ya.Institute of Psychology
University of Wrocław, Poland**Savchuk O.V.**

Bogomolets National Medical University

Cognitive disorders are very often identified under unipolar depressive condition. Moreover, they tend to remain in place under remission. Despite the large number of attempts to characterize the cellular and pan-cerebral mechanisms underlying the formation of cognitive functions, as well as to identify the causes of cognitive disorders in clinical depression, the problem of those disorders is still far from being solved. This article presents a critical assessment of the existing ideas about cognitive disorders, highlights the difficulties researchers face, and discusses further possibilities of improving the cognitive functioning of patients suffering from depression.

Keywords: unipolar depression, cognitive disorders, antidepressants.

Statement of the problem. Currently, a point of view is gaining ever more currency that patients, suffering from unipolar depression, show various kinds of cognitive disorders, down to cognitive deficit [1].

Review of the recent investigations and printed media publications. The steady growth of interest in cognitive dysfunctions under unipolar depression, judging by an increasing number of publications, is due to several factors, among which the following can be noted: a growth, registered by epidemiological studies [2], in the incidence of depression within the population occurring primarily as a result of increasing proportion of non-psychotic forms [3]; the involvement of persistent cognitive disorders in socially maladaptive behaviour models and in difficulties of everyday activities for depressed patients [4], as well as in the worst response to antidepressant therapy, regardless of the severity of depressive symptoms [5]; a «renaissance» of information theory in psychiatry [6] attributable to the latest discoveries in systems biology [7], neurobiology [8] and neuropsychology [9], and purporting to link together the structural and functional changes under the affective pathology; finally, the prospects of new approaches to the treatment of depressive conditions by means of correcting cognitive disorders [10].

Separation of the earlier unresolved sections of the common problem. Accordingly, many attempts have been made to characterize the cellular and pan-cerebral mechanisms underlying the formation of cognitive functions, to determine the nature, as well as to identify the causes of cognitive disorders under depressive conditions, and to develop methods for their correction. Despite some progress in this area, the consensus on the theoretical and practical aspects of identifying and eliminating cognitive dysfunctions under depression has not yet been reached.

Statement of objective of the present article. Debatable remain issues regarding the validity or arbitrariness of the division of mental functions and disorders into emotional and cognitive ones, regarding the commonality or separateness of their neurobiological substrates, regarding the diffuseness or

partiality, regarding the specificity or non-specificity, as well as regarding the primary or secondary nature of cognitive disorders under depressive conditions. The main objective of this article is to critically evaluate the existing conceptions of cognitive disorders, as well as to discuss further possibilities of improving cognitive functioning of patients suffering from depressive conditions.

Description of the main material. Historically, mental processes are usually classified into one of three broad categories: cognitive (the way we understand the world); affective, or emotional (the way we perceive it); conative (the way we manage our behaviour). Thus, the cognitive processes can alter the course of the processing of emotions, while the changes of mood, in turn, can affect the cognitive functions [11]. Currently, the classification of the mental processes is rather of pedagogical value that in itself diminishes as the neuroscience, which is dominated by integrative approaches to the study of the psyche, develops [12].

Existing data on the organization of the brain show signs of both structural and functional specialization of individual areas (e. g. the cytoarchitectonic Brodmann areas) and the integrity of the brain as a dissipative self-organizing system. On the one hand, there are brain structures that are more associated with either affective (e. g. the amygdala) or cognitive (e. g. the hippocampus) processes. On the other hand, the higher mental functions are always the result of the integrative work of the entire brain. That work involves self-regulation and self-organization of serial and parallel interactions between the specialized modules [13].

Taking into account the fact that the problems of the neurobiological substantiation of the higher mental functions are far from the final solution, we can still say that the potential biological targets to impact the cognitive processes in patients with depression do exist.

The cognitive dysfunctions under depressive conditions have begun to be spoken about quite recently after the widespread introduction into the research practice of psychometric tests to assess memory, attention and speed of psychomotor response in patients with mental disorders. As for

the attention, its changes in a depressive episode were shown in many studies [14].

Cognitive disorders are very often reported under depressive conditions related to execution functions [15]. The deficit was revealed during the performance of tests on the inhibition of irrelevant stimuli [16], problem-solving and planning [17], mental flexibility [18], speech fluency and decision-making [19]. All in all, disorders of mental flexibility, among other cognitive dysfunctions, came to be the most common in patients with depressive conditions [20].

It is still unclear whether the cognitive deficit is a factor affecting all the key manifestations of depression, or whether it represents a separate case of dementia characterized by independent pathogenesis, prognosis and impact on the functional status of the patient. Several longitudinal studies have shown that there are patients with depressive conditions characterized by cognitive disorders, which manifest themselves in the domains of attention, verbal learning, memory and execution functions, and which persist after the ending of the affective phase [21].

Thus, evidence of a relationship between the cognitive and the emotional disorders under depressive conditions confirms, on the one hand, the dependence of the intensity of the cognitive dysfunction on the severity, the number of episodes and the duration of depressive conditions [22], and, on the other, reveals during the interictal period quite clear cognitive aberrations that were earlier considered typical for depressive episodes only [23].

In addition to unresolved scientific, theoretical and fundamental issues, a number of methodological problems significantly interfere with the systemic analysis of the emotional and cognitive relationship under depressive conditions.

The first set of problems concerns the object of the research, i.e. cognitive disorders. Despite the absence of any discrepancy between psychiatrists, psychologists, psycho-physiologists and other specialists interested in the correct understanding of the term «cognitive functions», the multi-dimensional and multi-component nature of this concept, which includes most of the totality of mental processes (perception, image recognition, attention, memory, imagination, speech, thinking, intellectual development, decision-making), implies an a priori impossibility of its simultaneous holistic study [24]. A single criterion that characterizes cognitive functioning as a whole remains uncertain. Many procedures and tests designed to assess individual elements of cognitive functioning sometimes make it difficult to compare the results of different studies. In this regard, integrative parameters of the cognitive sphere that fulfil an organizing (regulatory) role with respect to the behaviour and that are involved in the implementation of steps of a targeted behavioural act are of the greatest interest to the research.

The next set of problems involves research subjects, which are represented by the patients. Many factors other than mental disorder and its treatment affect cognitive functions of patients with depression. Those factors include age, educational level, hormonal status, comorbidity (physical and mental), and so on.

At the population level, the cognitive abilities of a human being are characterized by considerable variability, but at the individual one they have certain age dynamics. According to the concept suggested by R. B. Cattell (1971) [25], the intelligence can be divided into «mobile» one, i.e. the ability to think logically, to analyze and to solve problems, regardless of the previous experience, and «crystallized» one, i.e. the accumulated experience and the ability to use the acquired knowledge and skills.

A comparison of the cognitive development dynamics with the dynamics of depressive conditions shows that both processes have interpenetrating impact. At the same time, there is evidence both in favour of the increased risk of late-life depression under the growing shortage of execution functions, and vice versa: depression is often mentioned among the significant, potentially adverse factors for the development of dementia [26].

If in addition to age a risk factor or a comorbid condition in the form of an organic mental or physical illness is brought into the relationship between the cognitive functions and depression, the differential analysis of the causality of the cognitive disorders in question becomes even more difficult.

So, even within the same middle-aged group, the cognitive profile of patients with non-psychotic depressive conditions (with relatively stable intellectual and mnemonic abilities) can vary significantly, which was corroborated by a cluster analysis of memory characteristics and those of attention, neuro-dynamic coordination, execution functions, and autonomic tone.

It is evident that the clinical effects of drugs are primarily predetermined by their pharmacological action pattern. In this connection, we can assume that the negative impact of the thymoanaleptics on the cognitive functions will depend on their anticholinergic, antihistaminergic and antiadrenergic effects [27], as the cholinergic system is involved in functioning of the memory formation mechanisms while the histaminergic and the adrenergic ones are engaged in maintaining wakefulness.

The research conducted has shown that the effect of antidepressants of different classes on cognitive functions in patients with non-psychotic depressive conditions depends both on the differences in the mechanisms of pharmacological activity and the characteristics of the initial cognitive state of the patients.

There are two ways to influence the cognitive functions in a targeted manner. Firstly, it is possible to correct the pathological processes that cause cognitive deficit. Secondly, it is possible to use pro-cognitive mechanisms independent of the etiology that caused the deficit.

Despite the conceptual attractiveness, approaches reasoned in a pathophysiological way have limitations of their own. This policy applies only to those categories of disorders or patient cohorts, for which the molecular substrates that condition the cognitive dysfunction development are apparent. In addition, it is unclear whether it is possible to influence the pathological cognitive processes that formed in the early stages of development, as the synaptic architecture and neuronal networks are laid down in childhood.

The existing strategies of the symptomatic therapy are apparently unable to correct profound disorders, but they can contribute to the activation of parallel compensatory pro-cognitive functions. Thus, there is no experimental evidence of the sixth-type serotonin receptors' or the third-type histamine ones' hyper-function under depressive conditions, but their antagonists demonstrate promising effects as regards the cognitive deficit correction, under depression included [28, 29]. The mechanisms that are not directly related to the progress of the illness are likely to have a wider range of applications. Finally, some of such drugs can not only improve cognitive function but can also affect other symptoms of the illness.

Another important issue is the specificity of the correction of cognitive functions, that is, how the drug affects different cognitive domains – all at the same time or individually. It is logical that the answer to that question is directly linked to the mechanism of action of each particular drug. The pathogenetic therapy is expected to radically improve if not all but many cognitive domains. Nowadays, certain ways of normalizing the activity of the individual cognitive domains are being developed that could be efficient for

various illnesses [30]. Although the appearance of psychopharmacological agents that improve all cognitive functions is unlikely, multimodal drugs that affect multiple mediator paths may have more optimum action pattern.

Conclusions of this study and future prospects.

Despite a series of theoretical and practical difficulties associated with the assessment of cognitive disorders under depressive conditions, studies that exist to date strongly suggest that cognitive symptoms are detected in a large number of patients with unipolar depression. The most characteristic of those are disorders of psychomotor ability, execution functions and short-term memory. The above symptoms are present already in the early stages of the illness and may even precede its onset. Some antidepressants, especially those with multimodal action, are capable of improving cognitive functions in patients with depressive conditions. Nevertheless, certain disorders are apparently quite persistent, and may stay in place even after the symptomatic remission is reached. As a result, cognitive symptoms substantially affect the functional recovery demanding the introduction of more sophisticated treatment methods aimed at overcoming the cognitive difficulties.

References:

1. Marazziti D. et al. Cognitive impairment in major depression // *Eur J Pharmacol.* -2010. – № 626 (1). – P. 83-86.
2. Wittchen H.U. et al. The size and burden of mental disorders and other disorders of the brain in Europe 2010 // *Eur Neuropsychopharmacol.* – 2011. – № 21 (9). – P. 655-679.
3. Rihmer Z., Angst J. Mood disorders: epidemiology // B.J. Sadock, V.A. Sadock (eds.). *Kaplan and Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry.* – 8th ed. – New York: Lippincott Williams & Wilkins, 2005. – P. 1575-1582.
4. McIntyre R.S. et al. Cognitive deficits and functional outcomes in major depressive disorder: determinants, substrates, and treatment interventions // *Depress Anxiety.* – 2013. – № 30. – P. 515-527.
5. Potter G.G. et al. Prefrontal neuropsychological predictors of treatment remission in late-life depression. // *Neuropsychopharmacology.* – 2004. – № 29 (12). – P. 2266-2271.
6. Ashby W.R. The contribution of information theory to pathological mechanisms in psychiatry // *Br J Psychiatry.* – 1968. – № 114 (517). – P. 1485-1498.
7. Alon U. Network motifs: theory and experimental approaches // *Nat Rev Genet.* -2007. – № 8 (6). – P. 450-461.
8. Foland-Ross L.C. et al. The neural basis of difficulties disengaging from negative irrelevant material in major depression // *Psychol Sci.* – 2013. – № 24 (3). – P. 334-344.
9. Gotlib I.H., Joormann J. Cognition and depression: current status and future directions // *Annu Rev Clin Psychol.* – 2010. – № 6. – P. 285-312.
10. Moylan S. et al. The neuroprogressive nature of major depressive disorder: pathways to disease evolution and resistance, and therapeutic implications // *Mol Psychiatry.* – 2013. – № 18 (5). – P. 595-606.
11. Pessoa L. On the relationship between emotion and cognition // *Nature Rev Neurosci.* – 2008. – № 9. – P. 148-158.
12. Duncan S., Barrett L.F. Affect is a form of cognition: A neurobiological analysis // *Cogn Emot.* – 2007. – № 21 (6). – P. 1184-1211.
13. Kandel E.R. et al. (eds.) *Principles of neural science.* – 5th ed. – New York, Chicago, San-Francisco: McGraw-Hill Companies, 2012.
14. Cohen R. et al. Impairments of attention and effort among patients with major affective disorders // *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences.* – 2001. – № 13. – P. 385-395.
15. Castaneda A.E. et al. A review on cognitive impairments in depressive and anxiety disorders with a focus on young adults // *Journal of Affective Disorders.* – 2008. – № 106. – P. 1-27.
16. Gohier B. et al. Cognitive inhibition and working memory in unipolar depression // *Journal of Affective Disorders.* – 2009. – № 116. – P. 100-105.
17. Naismith S.L. et al. Neuropsychological performance in patients with depression is associated with clinical, etiological and genetic risk factors // *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology.* – 2003. – № 25. – P. 866-877.
18. Airaksinen E. et al. Cognitive functions in depressive disorders: Evidence from a population-based study. // *Psychological Medicine.* – 2004. – № 34. -P. 83-91.
19. Reischies F.M., Neu P. Comorbidity of mild cognitive disorder and depression -A neuropsychological analysis // *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience.* – 2000. – № 250. – P. 186-193.
20. Austin M.P. et al. Cognitive deficits in depression: Possible implications for functional neuropathology // *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science.* – 2001. – № 178. – P. 200-206.
21. Paelecke-Habermann Y. et al. Attention and executive functions in remitted major depression patients // *J Affect Disord.* – 2005. – № 89 (1-3). – P. 125-135.
22. Gorwood P. et al. Neurobiological mechanisms of anhedonia // *Dialogues Clin Neurosci.* – 2008. – № 10 (3). – P. 291-299.

23. Rock P.L. et al. Cognitive impairment in depression: a systematic review and metaanalysis // Psychol Med. – 2013. – № 29. – P. 1-12.
24. Ashcraft M.H., Radvansky G.A. Cognition. – 5th ed. – Boston: Prentice Hall, 2010. – 592 p.
25. Cattell R.B. Abilities: Their Structure, Growth, and Action. – Boston: Houghton Mifflin, 1971.
26. Weisenbach S.L. et al. Depression and Cognitive Impairment in Older Adults // Curr Psychiatry Rep. – 2012. – № 14. – P. 280-288.
27. Amado-Boccaro I., Danion J.M. Cognitive impact of antidepressants // Encephale. – 1994. – № 20 (1). – P. 215-222.
28. Raddatz R. et al. Histamine H3 antagonists for treatment of cognitive deficits in CNS diseases // Curr Top Med Chem. – 2010. – № 10. – P. 153-169.
29. Codony X. et al. 5-HT6 receptors and cognition // Curr Opin Pharmacol. – 2011. – № 11. – P. 94-100.
30. Sarter M. et al. nAChR agonist-induced cognition enhancement: integration of cognitive and neuronal mechanisms // Biochem Pharmacol. – 2009. – № 10. – P. 658-667.

Роботецький Р.Я.

Інститут психології
Вроцлавського Університету, Польща

Савчук О.В.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО КОГНІТИВНІ РОЗЛАДИ ПРИ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНАХ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ДІАГНОСТИКИ

Анотація

Когнітивні розлади досить часто виявляються при уніполярному депресивному розладі. Більш того, вони мають тенденцію зберігатися в ремісії. Незважаючи на велику кількість спроб охарактеризувати клітинні і загально мозкові механізми, що лежать в основі формування когнітивних функцій, а також виявити причини когнітивних порушень при депресивних розладах, проблема когнітивних порушень все ще далека від свого рішення. У даній статті дається критична оцінка існуючих уявлень про когнітивних розлади, висвітлюються труднощі, що постають на шляху у дослідників, і обговорюються подальші можливості поліпшення когнітивного функціонування пацієнтів, які страждають депресивними розладами.

Ключові слова: уніполярная депресія, когнітивні розлади, антидепресанти.

Роботецький Р.Я.

Институт Психологии
Вроцлавского Университета, Польша

Савчук О.В.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О КОГНИТИВНЫХ РАССТРОЙСТВАХ ПРИ ДЕПРЕССИВНЫХ СОСТОЯНИЯХ, А ТАКЖЕ ОСОБЕННОСТИ ИХ ДИАГНОСТИКИ

Анотація

Когнитивные нарушения весьма часто выявляются при уніполярном депрессивном расстройстве. Более того, они имеют тенденцию сохраняться в ремиссии. Несмотря на большое число попыток охарактеризовать клеточные и общемозговые механизмы, лежащие в основе формирования когнитивных функций, а также выявить причины когнитивных нарушений при депрессивных расстройствах, проблема когнитивных нарушений все еще далека от своего решения. В данной статье дается критическая оценка существующих представлений о когнитивных нарушениях, освещаются трудности, встающие на пути у исследователей, и обсуждаются дальнейшие возможности улучшения когнитивного функционирования пациентов, страдающих депрессивными расстройствами.

Ключевые слова: уніполярная депрессия, когнитивные расстройства, антидепрессанты.

УДК 616.742.7:613.863

БРУКСИЗМ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЛІКУВАННЯ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Стецик А.О., Жеро Н.І.

Ужгородський національний університет

Бруксизм – черепно-нижньощелепна дисфункція, яка визначається як тотальна парафункціональна активність м'язів, в день та вночі, та проявляється скреготанням, постукуванням чи стисканням зубів, що характеризується різноманітними соматичними порушеннями. Виділяють два типи бруксизму: в стані активності та під час сну, проте можливе і їх поєднання. Вважається, що провідну роль в розвитку бруксизму відіграють психо-соціальні та психо-патологічні фактори. Між інтенсивністю бруксизму та психологічними факторами існує прямопропорційна залежність. При неконтрольованому стисканні зубів у бруксуючих пацієнтів, внаслідок порушення пропріоцептивної чутливості сила стискання буде в 4 рази більшою, ніж в нормі.

Ключові слова: бруксизм, парафункція, патологічне стирання, черепно-нижньощелепна дисфункція, брикоз.

Постановка проблеми. Парафункції жувальних м'язів займають особливе місце серед стоматологічних захворювань через велику поширеність, різноманітність клінічної картини, складність діагностики та лікування. На думку Е.А. Брагіна (2004), Е.М. Роцин, В.Д. Пантелеєв, С.В. Пантелеєв (2011), А.С. Щербаков, Т.В. Шулькова, С.Б. Иванова (2011) за важкістю клінічних проявів провідне місце серед всіх парафункцій займає бруксизм.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вперше розробити класифікацію стоматологічних проявів бруксизму, що включає стадії захворювання і ступінь важкості патологічного процесу, створити конструктивну модель методів протезування, які б базувалися на проведених клінічних та лабораторних дослідженнях у бруксуючих пацієнтів. Створити багатетапний алгоритм лікування даної патології.

Постановка завдання. Проаналізувати літературні джерела з питань парафункції жувальних м'язів, на прикладі бруксизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Аналітичний огляд літератури проведено, як фрагмент наукової теми: «Комплексна ініціативна прикладна НДР «Клініко-експериментальне обґрунтування застосування сучасних стоматологічних технологій та експертна оцінка якості лікування і профілактики основних стоматологічних захворювань у дітей і дорослих», шифр УДК 616.314-002:614.2, № державної реєстрації – 0109U000115.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бруксизм (синоніми: одонтеризм, феномен Кароліні) – черепно-нижньощелепна дисфункція, яка визначається як тотальна парафункціональна активність м'язів, в день та вночі, та проявляється скреготанням, постукуванням чи стисканням зубів, що характеризується різноманітними соматичними порушеннями [15, с. 1].

За визначенням Національного коледжу оклюзодонтології (College National d'Occlusodontologie), бруксизм являє собою особливість поведінки, що характеризується мимовільною постійною (стискання зубів) чи ритмічною (скрегіт зубів) руховою активністю жувальних м'язів [3, с. 1].

За визначенням Розенцвейга, бруксизм характеризується мимовільними несвідомими скороченнями жувальних м'язів при відсутній потребі пережовування їжі [17, с. 1].

Американська академія психіатрії вважає бруксизм порушенням поведінки.

Виділяють два типи бруксизму: в стані активності та під час сну, проте можливе і їх поєднання [19, с. 249].

Kato виділяє дві форми бруксизму: первинний (ідіопатичний) та вторинний (ятрогенний). До первинної форми належить стискання зубів в період активності та під час сну, при відсутній соматичній етіології. Вторинний бруксизм являється нейробіологічною чи психологічною аномалією, викликаною порушенням сну чи прийомом лікарських препаратів [9, с. 191].

Американська академія медицини сну відносить бруксизм до порушень сну (парасомнія), з стереотипними ритмічними рухами нижньої щелепи при збережених оклюзійних контактах зубів.

Сучасні уявлення про даний стан в більшій мірі враховують аспекти поведінки та знання в галузі порушень сну [10, с. 151; 11, с. 199; 12, с. 546].

Сон складається з послідовності фаз, які можна визначити за допомогою аналізу діяльності мозку (електроенцефалографія), серця (електрокардіографія) та м'язів (електроміографія), а також за рухом очних яблук. Спеціалісти виділяють швидкий (rapid eye movements) та повільний сон (non rapid eye movements). При цьому повільний сон поділяється на поверхневий (I-II фаза) та глибокий (III-IV фаза). Фази швидкого сну відповідають парадоксальному сну, який включає в себе періоди сновидінь [2, с. 277].

Імовірно, що активність бруксизму виникає в першій та другій фазах повільного сну, коли виникають мікроепізоди активності, що супроводжуються рухами тіла та тимчасовим пришвидшенням ритму серцевих скорочень [9, с. 191].

Поширеність бруксизму серед дорослих складає 6-20% [5, с. 545; 6, с. 1; 11, с. 199; 14, с. 15].

Причини розвитку бруксизму точно не встановлені, однак його етіологічна природа не викликає сумнівів [13, с. 1085].

Вважається, що провідну роль в розвитку бруксизму відіграють психо-соціальні особливості поведінки індивідуума та психо-патологічні фактори. Оклюзійні чи анатомічні аномалії прийнято вважати периферичними етіологічними факторами.

Ряд досліджень вказує на прямопропорційну залежність між інтенсивністю бруксизму та психологічними факторами [1, с. 315; 20, с. 738; 21, с. 65].

На думку, професора Рудольфа Славічека, бруксизм являється своєрідним «випускним клапаном стресу», що сприяє психологічному розвантаженню.

Психо-патологічні фактори в значній мірі впливають на розвиток нічного бруксизму.

Класичні дослідження проведені Lavigne пояснюють прояви бруксизму дією нейромедiatorів допаміну та серотоніну; допамінергічна система стала центральною ланкою в етіології бруксизму, так як вона відіграє провідну роль в регулюванні стереотипних рухів та виникненні рухових порушень під час сну [2 с. 277].

Деякі автори відзначають можливість генетичної схильності до бруксизму, проте механізми успадкування залишаються невизначеними [8, с. 413].

Імовірність розвитку бруксизму спостерігається при зловживанні алкоголем, тютюнопалінні, вживанні наркотичних речовин та деяких лікарських засобів [22, с. 99].

Для визначення етіології бруксизму було проведено багато досліджень, результати яких не дозволяють зробити однозначних висновків.

Доведено, що стан тривоги та психо-соціальні фактори відіграють провідну роль у розвитку бруксизму, який являє собою соматичну відповідь на психологічне навантаження [13 с. 1085].

Діагноз бруксизму головним чином встановлюють за результатами клінічних обстежень. При постановці діагнозу слід звернути увагу на наступні характерні ознаки та симптоми: 1) скрегіт зубами; 2) ознаки стертості зубів; 3) тріщини та переломи коронок; 4) сколи та переломи реставрацій; 5) гіперестезія; 6) напруженість та втома жувальної мускулатури, особливо вранці; 7) гіпертрофія м'язів, піднімаючих нижню щелепу; 8) хронічні болі в щелепно-лицевій ділянці; 9) прикусання губ, щік та язика; 10) оніхофагія та інші парафункціональні звички; 11) рентгенологічні ознаки кісткової перебудови: формуванням ввігнутого краю в ділянці кута нижньої щелепи, у місці прикріплення жувального та медіального крилоподібного м'язів [9, с. 191; 16, с. 55; 18, с. 29].

Часто бруксизм у пацієнта діагностують зі слів родичів.

Стертість зубів може вказувати на наявність бруксизму. Крім того, в залежності від типу бруксизму, можливі периферичні прояви зі сторони жувальної мускулатури та скронево-нижньощелепного суглобів (СНЩС).

Стертість зубів являється важливою клінічною ознакою, пов'язаною із бруксизмом. Проте, Woda та співавтори, підкреслюють, що стирання зубів являється фізіологічним феноменом, а наявність фасеток стирання, не обов'язково вказує на наявність бруксизму [7, с. 91; 23, с. 85; 24, с. 335].

Найбільш практичною класифікацією патологічної стертості вважають класифікацію Розенцвейга, котра полегшує постановку діагнозу та визначає орієнтири в лікуванні пацієнта.

Стадія 1: стертість в межах емалі, не більше 3-х антагонуючих пар зубів;

Стадія 2: точкова стертість емалі та дентину, уражено менше 6-ти антагонуючих пар зубів;

Стадія 3: повна стертість емалі та дентину, вражено більше 6-ти антагонуючих пар зубів;

Стадія 4: стертість поширюється за межі коронкової частини зуба [17, с. 1].

Відповідно до 3-ої та 4-ої стадій Розенцвейг пропонує використовувати поняття «брикоз» (brucose), він вважає, що в прогресуванні від 1-2-ої до 3-4-ої стадії бере участь психологічна складова.

Додаткові лабораторні дослідження допомагають більш точно діагностувати та визначити тип бруксизму. Для цього проводять електроміографічні та полісомнографічні дослідження. Однак, через хаотичність епізодів бруксизму дані лабораторні дослідження мають тільки додаткове значення та не можуть замінити дані анамнезу та клінічного обстеження.

При неконтрольованому стисканні зубів у бруксуючих пацієнтів, внаслідок порушення пропріоцептивної чутливості сила стискання буде в 4 рази більшою, ніж в нормі.

Перед плануванням стоматологічного лікування пацієнтів з бруксизмом, слід визначити особливості перебігу даного захворювання. В зв'язку з провідною роллю центральної нервової системи в етіології бруксизму, слід підкреслити, що стоматологічна допомога дозволяє лише виправити чи обмежити його вплив на зуби та жувальний апарат, тобто покращити зовнішній вигляд та усунути функціональні обмеження, викликані деструкцією зубів.

Лікування можна розділити на 4 етапи:

- 1) корекція поведінки, з урахуванням психо-соціальних особливостей конкретного випадку;
- 2) фармакологічна терапія, призначення відповідних медикаментозних засобів;
- 3) стоматологічне лікування – зворотне, малоінвазивне;
- 4) стоматологічне лікування – незворотне, при необхідності оптимізації оклюзії.

При наявності бруксизму лікування в першу чергу повинно бути направлено на усунення етіологічних факторів, особливо психологічного стресу. Окрім цього стоматолог може направити пацієнта на консультацію до психолога чи психіатра [4, с. 64].

Медикаментозні методи лікування бруксизму є доволі перспективними, однак, при використанні медикаментозних засобів слід враховувати побічну дію препаратів.

На сьогодні ефективного лікарського засобу для лікування бруксизму – немає. Найбільш ефективним та поширеним засобом при лікуванні бруксизму залишається застосування індивідуальної оклюзійної капи. Проте, роль капи обмежується захистом зубів від стертості, так як, вона не впливає на парафункціональну активність.

Деяким пацієнтам для покращення зовнішнього вигляду та відновлення жувальної ефективності зруйнованих зубів, показано ортопедичне лікування. Беручи до уваги, що під час нормальної активності зубо-щелепного апарату період максимального міжзубного контакту протягом доби складає 10-15 хвилин, в той час, у пацієнтів з бруксизмом, даний проміжок часу може тривати 3-4 години, при жувальному тиску в 4 рази вище норми. Тому, до вибору ортопедичної конструкції слід підходити з урахуванням вище перерахованих факторів.

Висновки з даного дослідження. У зв'язку з провідною роллю центральної нервової системи

в етіології бруксизму, слід підкреслити, що стоматологічне лікування дозволяє лише виправити і обмежити його вплив на тканини і органи зубощелепної системи, усуваючи порушення, викликані парафункціональною активністю жувальних м'язів.

Список літератури:

1. Ahlberg K. Reported bruxism and stress experience in media personal with or without irregular shift work / K. Ahlberg, J. Ahlberg, M. Kononen, M. Partinene, H. Lindholm, A. Savolainen // *Acta Odontol Scand.* – 2003. № 61. – P. 315-318.
2. Chapotat B. Bruxisme du sommeil: aspects fondamentaux et cliniques / B. Chapotat, J.S. Lin, O. Robin, M. Jouviet // *J. Paradontol Implant Orale.* – 1999. – № 18 (3). – P. 277-289.
3. Prelat J. Lexique / J. Prelat // *College National d'Occlusodontologie.* – Paris. – 1977.
4. Fleiter B. Agir sur les comportements nocifs. Bruxisme: quelle prise en charge / B. Fleiter // *ADF.* – 2005. – Paris. – P. 64-65.
5. Glaros A.G. Incidence of diurnal and nocturnal bruxism / A.G. Glaros // *J. Prosthet Dent.* – 1981. – № 45 (5). – P. 545-549.
6. Goulet J.P. Daily clenching, nocturnal bruxism, and stress and their association with TMD symptoms / J.P. Goulet, J.P. Lund, J.Y. Montplaisir, G.J. Lavigne // *J. Orofac Pain [abstract].* – 1993. – № 7. – 120 p.
7. Gourdon A.M. Usure dentaire et contacts occlusaux / A.M. Gourdon, A. Woda // *Cah Prothese.* – 1983. – № 43. – P. 91-114.
8. Hublin C. Genetic aspects and genetic epidemiology of parasomnias / C. Hublin, J. Kaprio // *Sleep Med Rev.* – 2003. – № 7 (5). – P. 413-421.
9. Kato T. Topical review: sleep bruxism and the role of peripheral sensory influences / T. Kato, N.M. Thie, N. Huynh, S. Miyawaki, G.J. Lavigne // *J. Orofac Pain.* – 2003. – № 17 (3). – P. 191-213.
10. Lavigne G.J. Douleurs et troubles du sommeil / G.J. Lavigne, M. Brousseau, J.Y. Montplaisir, P. Mayer, ed. // *Douleurs orofaciales: Quintessence International.* – Paris. – 2004. – P. 151-162.
11. Lavigne G.J. Le bruxisme, un vieux probleme vu sous une perspective nouvelle / G.J. Lavigne, J.P. Goulet, F. Morisson, J.Y. Montplaisir // *Realites Cliniques.* – 1994. – № 5 (2). – P. 199-207.
12. Lavigne G.J. Sleep bruxism: validity of clinical research diagnostic criteria in a controlled polysomnographic study / G.J. Lavigne, P.H. Rompre, J.Y. Montplaisir // *J. Dent Res.* – 1996. – № 75 (1). – P. 546-552.
13. Lobbezoo F. Bruxism is mainly regulated centrally, not peripherally / F. Lobbezoo, M. Naeije // *J. Oral Rehabil.* – 2001. – № 28 (12). – P. 1085-1091.
14. Lobbezoo F. Do bruxism and temporomandibular disorders have a cause-and-effect relationship // F. Lobbezoo, G.J. Lavigne // *J. Orofac Pain.* – 1997. – № 11 (1). – P. 15-23.
15. Okeson J.P. Orofacial Pain. Guidelines for assessment, diagnosis, and management / J.P. Okeson // *Quintessence Publishing Co, Inc.* – Chicago, Berlin, London, Tokyo. – 1996.
16. Rifai K. Association bruxisme-cephalee dans une population de patients dysfonctionnels / K. Rifai // *Etude retrospective. Cah Prothese.* – 2003. – Vol 122. – P. 55-59.
17. Rozenzweig D. Algies et dysfonctionnements de l'appareil manducateur / D. Rozenzweig // *Paris.* – CdP. – 1994.
18. Rugh J.D. Association between bruxism and TMD / J.D. Rugh, C. McNeill, ed // *Current controversies in temporomandibular disorders: Quintessence Publishing.- Chicago.- 1992.- P. 29-31.*
19. Rugh J.D. Occlusal parafunction / J.D. Rugh, R. Ohrbach, N.D. Mohl, G.A. Zarb, G.E. Carlsson, J.D. Rugh, ed. // *A textbook of occlusion: Quintessence Publishing.* – Chicago. – 1988. – P. 249-261.
20. Van Selms MKA, Craniomandibular pain, oral parafunction, and psychological stress in longitudinal case study / Van Selms MKA, F. Lobbezoo, D.J. Wicks, H.L. Hamburger, M. Naeije // *J. Oral Rehabil.* – 2004. – № 31. – P. 738-745.
21. Watanabe T. Bruxism levels and daily behaviour: 3 weeks of measurement and correlation / T. Watanabe, K. Ichikawa, G.T. Clark // *J. Orofac Pain.* – 2003. – № 17. – P. 65-73.
22. Winocur E. Drugs and bruxism: a critical review / E. Winocur, A. Gavish, M. Voikovitch, A. Emodi-Perlman, I. Eli // *J. Orofac Pain.* – 2003. – № 17 (2). – P. 99-111.
23. Woda A. Occlusal contacts and tooth wear / A. Woda, A.M. Gourdon, M. Faraj // *J. Prosthet Dent.* – 1987. – № 57 (1). – P. 85-93.
24. Woda A. Nonfunctional and functional occlusal contacts: a review of the literature / A. Woda, P. Vigneron, D. Kay // *J. Prosthet Dent.* – 1979. – № 42 (3). – P. 335-341.

Стецик А.О., Жеро Н.И.

Ужгородский национальный университет

БРУКСИЗМ: ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ И ОСОБЕННОСТИ ЛЕЧЕНИЯ (ОСМОТР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация

Бруксизм – черепно-нижнечелюстная дисфункция, которая определяется как тотальная парафункциональная активность мышц, как днём так и ночью, и сопровождается скрежетанием, постукиванием или стискиванием зубов, что характеризуется разнообразными соматическими нарушениями. Выделяют два типа бруксизма: во время активности и во время сна, но возможно их сочетание. Важную роль в развитии бруксизма отигрывают психо-социальные особенности поведения индивидуума и психо-патологические факторы. Ряд исследований указывает на прямопропорциональную зависимость между интенсивностью бруксизма и психологическими факторами. При неконтролированном стискивании зубов у бруксирующих пациентов, вследствие нарушения проприоцептивной чувствительности сила стискивания зубов будет в 4 раза выше, чем в норме.

Ключевые слова: бруксизм, парафункция, патологическое истирание, черепно-нижнечелюстная дисфункция, бруккоз.

Stetsyk A.O., Jero N.I.

Uzhgorod National University

BRUXISM: CAUSES, DIAGNOSTIC METHODS AND TREATMENT (LITERATURE REVIEW)

Summary

Bruxism – cranio-mandibular dysfunction, defined as a total parafunctional muscle activity, day and night, and manifests in gnashing, tapping or clenching of the teeth, characterized by various somatic disorders. There are two types of bruxism: in a condition of activity and during sleep, but their combination is possible too. It is believed that psycho-social and psycho-pathological factors play the leading role in the development of bruxism. There is a directly proportional dependence between the intensity of bruxism and psychological factors. Provided uncontrolled compression of teeth of the patients with bruxism as a result of violation of the proprioceptive sensitivity a compression strength is 4 times more than normal.

Keywords: bruxism, parafunctions, abnormal abrasion, cranio-mandibular dysfunction, brykoz.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

UDC 615.322:616-006.6(045)

EVALUATION OF IN VITRO ANTICANCER ACTIVITY OF ACORUS CALAMUS L. AND CALENDULA OFFICINALIS L.

Baranovsky M.M., Bortnyk Y.A.
National Aviation University

Acorus calamus has been used for centuries as a folk medicine to treat infectious and noninfectious diseases. Phytopharmacological studies of different *Calendula* extracts have shown antiinflammatory, antibacterial, antiviral properties of therapeutic interest. However, little is known about their anticancer effect. In this study, was evaluated the in vitro anticancer activity of water extracts of the plants *Acorus calamus* and *Calendula officinalis* (Asteraceae). The cytotoxic activity of extracts was performed by MTT assay against murine myeloblastic cell line (NFS-60).

Keywords: *Acorus calamus*, *Calendula officinalis*, extract, anticancer, NFS-60, MTT assay.

Formulation of problem. It has been opined based on global statistics that over 20 million new cancer cases and more than 17 million cancer deaths are probable to occur by the year 2050. Anticancer therapies have largely involved the use of chemical and drugs as a part of chemotherapy against various types of cancer either singly or in combination with surgery and/or radiotherapy. However, chemotherapeutic effects of most of the drugs showed limited efficacy due to the development of various side effects. Therefore, it seems necessary to find new and more effective drugs for cancer therapy. The rate of death by cancers and the destructive side effects of chemical anti-cancer drugs are the major reasons which motivated the researchers to find new, more effective anti-cancer drugs with fewer side effects [1].

One of the most important sources of new drugs are herbal medicine and in this regard, attention on plant components which have anti-cancer properties has been increased. Herbal medicines, also known as herbalism or botanical medicine has been used as a key role in curing the diseases and it is one of the most reliable alternative candidates for anti-cancer drugs. About 80% of the world population are estimated to use traditional medicine, which is mainly based on plant components, for their primary health care. Medicinal plants possess secondary metabolites which are the main sources of medicinal drugs having curative nature and efficiency in human health care. It is believed that phytochemicals which are obtained from the medicinal plants have many benefits for human health and in recent years they have attracted attention because of their efficacy and cost effectiveness.

Analysis of recent research and publications. Plants have a long history of use in the treatment of cancer. Active principles of *Angelica Gigas*, *Catharanthus roseus*, *Podophyllum peltatum*, *Podophyllum emodii*, *Taxus brevifolia*, *Ocrosia elliptica*, and *Campototheca acuminata* have been used in the treatment of advanced stages of various malignancies in the clinical setting [2]. Furthermore, many phytochemicals with different phar-

macological properties have shown responses for the prevention or treatment of different tumors, e.g., flavones, flavanols, isoflavones, catechins, and taxanes [3]. Numerous drugs are used in cancer chemotherapy but most exhibit cell toxicity and can induce genotoxic, carcinogenic and teratogenic effects in non-tumor cells. These side effects limit the use of chemotherapeutic agents despite their high efficacy in treating target malignant cells. Therefore, the search for alternative drugs that are both effective and non-toxic in the treatment of cancers is an important research line. In fact, increased efforts are being made to isolate bioactive products from medicinal plants for their possible utility in cancer treatment [4].

Acorus calamus (*A. calamus*) which is also known as sweet flag (Araceae family) is a beneficial and medicinal plant that has been used in herbal therapies and human health care preparations in the Asia for a long time. *A. calamus* probably belongs to India and now it is found across Europe, Southern Russia, Asia Minor, China, Japan, Burma, Sri Lanka and Northern USA. This plant is a perennial plant and was spread outside its native area in Asia [5].

A. calamus has a very long history of medicinal use in Chinese and Indian herbal traditions. In India, traditional usage of *A. calamus* in Ayurvedic medicine, is for the treatment of cancer, stomach cramps, gastric troubles and also to overcome the side effects of all hallucinogens. *A. calamus* is an important herb in Ayurvedic medicine and is considered as a «Rejuvenator» for the brain and nervous system and as a treatment for digestive diseases. Popular European books on medicinal herbs suggested *calamus* as a «wonder drug». It has been frequently used in folk medicine as a «nervine,» due to its tranquilizing effect of cis-isoasarone. *A. calamus* extract has been used in traditional Chinese prescription due to its beneficial effects on memory and learning performance; also, anti-aging effect in senescence has been reported for this plant [6]. Various extracts of *A. calamus* have anti-diabetes, anti-proliferative, immunosuppressive, hypolipidemic and anti-carcinogenic effects

and the rhizomes and leaves were found to possess anti-carcinogenic activity in human lymphocytes. Ethanolic extract of rhizome of this plant possesses sedative, analgesic, moderately hypotensive and respiratory depressant properties. Many other activities have been reported from this plant including, anti-fungal, anti-bacterial and anti-inflammatory effects [7].

Calendula officinalis L. (Asteraceae) is an annual herb native to the Mediterranean region. In Europe and America it is cultivated for ornamental and medicinal purposes. It is commonly known as the marigold or maravilla, and its flowers have long been employed in folk therapy [8]. More than 35 properties have been attributed to decoctions and tinctures from the flowers, and these preparations have been considered valuable remedies for burns, bruises, cuts, rashes, skin wounds and other.

The main chemical constituents of *Calendula officinalis* include steroids, terpenoids, free and esterified triterpenic alcohols, phenolic acids, flavonoids (quercetin, rutin, narcissin, isorhamnetin, kaempferol), and other compounds [9].

Phytopharmacological studies of different marigold extracts have shown anti-tumoral, anti-inflammatory, wound healing and antioxidant activities. In clinical studies, marigold was highly efficacious in the prevention of acute dermatitis in cancer patients undergoing postoperative irradiation [10].

Its cytotoxic effect on tumor cell lines *in vitro* and its anticancer efficacy *in vivo* was briefly outlined 20 years ago.

Unsolved aspects of the problem. Despite the beneficial role of this plants against many ailments, their anticancer properties are not well understood. Thus, to elucidate the anticancer properties of *A. calamus* and *Calendula officinalis*, we investigated the potential anticancer activity of water extracts on murine myeloblastic cell line (NFS-60).

The purpose of the article. The aim of the present study was to evaluate the *in vitro* cytotoxic anticancer activity of water extracts of the plants *Acorus calamus* and *Calendula Officinalis*.

Statement of basic material. Cancer is the name given to a collection of related diseases. In all types of cancer, some of the body's cells begin to divide without stopping and spread into surrounding tissues. Cancer can start almost anywhere in the human body, which is made up of trillions of cells. Normally, human cells grow and divide to form new cells as the body needs them. When cells grow old or become damaged, they die, and new cells take their place. When cancer develops, however, this orderly process breaks down. As cells become more and more abnormal, old or damaged cells survive when they should die, and new cells form when they are not needed. These extra cells can divide without stopping and may form growths called tumors.

Many cancers form solid tumors, which are masses of tissue. Cancers of the blood, such as leukemias, generally do not form solid tumors.

So, for the checking anticancer activity of *Acorus calamus* and *Calendula Officinalis* we used cancer cell line NFS-60 (suspension). General characteristics of NFS-60 are represented in the Table 1.

The plant materials (sweet flag rhizome and calendula flowers) were grounded into fine particles

with the size 1-3 mm and extracted with water for about 24 hours at 37°C.

Table 1
General characteristics of NFS-60 (suspension) cell line

Organism	Mouse
Tissue	Blood
Morphology	Lymphoblast
Cell type	leukemia, myeloid
Growth properties	Suspension
Description	A murine myeloblastic cell line established from leukemic cells obtained after infection of (NFS X DBA/2) F1 adult mice with Cas Br-M murine leukemia virus. NFS-60 cells are dependent on IL3 for growth and maintenance of viability <i>in vitro</i> .

Source: [12]

Cells (murine myeloblastic cell) were cultured in liquid medium (RPMI1640) supplemented 10% Fetal Bovine Serum (FBS), 1% antibiotic antimycotic, 10% IL-3 and maintained under an atmosphere of 5% CO₂ and 95% air at 37°C.

For testing, cells were plated in 96 well plates (3 × 10⁴ cells/ml), were treated with different concentrations of plants extracts including 1.56, 3.12, 6.25, 12.5, 25, 50, and 100 mg/ml. Control cells were incubated in culture medium only. All concentrations of plants extracts were in four replicates on the same cell batch.

Growth of cancer cells quantitated by the ability of living cells to reduce the yellow dye 3-(4,5-dimethyl-2-thiazolyl)-2,5-diphenyl-2H-terazolium bromide (MTT) to a blue formazan product [11]. At the end of 48 hours incubation, to the medium in each well was added 0.5% MTT solution (5 mg/ml in phosphate-buffered saline), the plates were incubated for 2 hours under 5% CO₂ and 95% air at 37°C. MTT reagent was removed and the formazan crystals produced by viable cells were dissolved in buffer for extraction for 2 hours at 37°C and gently shaken (450 rpm). The absorbance was then determined by Cytation3 reader at 570 nm. The effect of the extracts on the proliferation of NFS-60 was expressed as the% cell inhibition.

The result of investigation shows that extracts of *Acorus calamus* and *Calendula Officinalis* have such cytotoxic activity against NFS-60 (suspension) cell line (Table 2, 3 and Fig 1, 2).

Table 2
Anticancer activity of *Acorus calamus* against NFS-60 (suspension) mouse myeloid cell line

	Dilution	Concentration (mg/ml)	Absorbance (O.D)	Cell inhibition (%)
A	K+	100	0,043	92,32
B	1:2	50	0,046	91,79
C	1:4	25	0,095	83,04
D	1:8	12,50	0,246	56,07
E	1:16	6,25	0,373	33,39
F	1:32	3,12	0,452	19,29
G	1:64	1,56	0,503	10,18
H	K-	Cell control	0,560	0,00

Source: developed by the authors

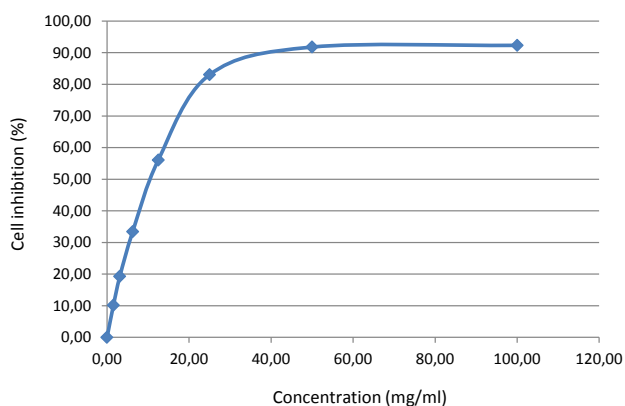

Fig. 1. Anticancer effect of Acorus calamus extract on NFS-60 cell line

Source: developed by the authors

cell inhibition. From the graphs the concentration of water extracts yields the value of IC50 (50% mortality, the drug concentration reducing the absorbance of treated cells by 50% with respect to untreated cells) as 11,15 mg/ml and 17,90 mg/ml respectively for *Acorus calamus* and *Calendula officinalis*.

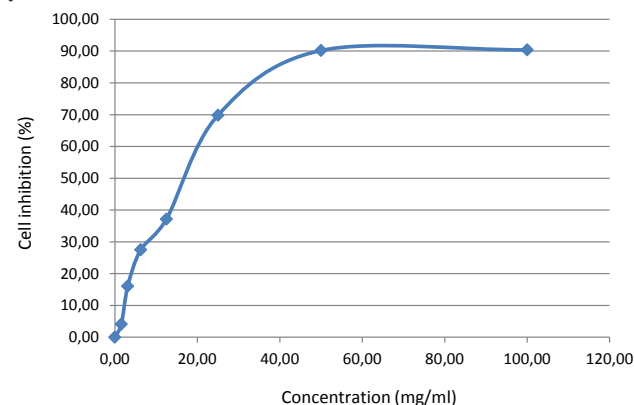

Fig 2. Anticancer effect of Calendula officinalis extract on NFS-60 cell line

Source: developed by the authors

Table 3
Anticancer activity of Calendula Officinalis against NFS-60 (suspension) mouse myeloid cell line

	Dilution	Concentration (mg/ml)	Absorbance (O.D)	Cell inhibition (%)
A	K+	100	0,054	90,36
B	1:2	50	0,055	90,18
C	1:4	25	0,169	69,82
D	1:8	12,50	0,352	37,14
E	1:16	6,25	0,406	27,50
F	1:32	3,12	0,470	16,07
G	1:64	1,56	0,537	4,11
H	K-	Cell control	0,560	0,00

Source: developed by the authors

Different extracts of the plant exhibited different activity on different cell lines. This selectivity could be due to the sensitivity of the cell line to the active compounds in the extract or to tissue specific response. The effect of the samples on the proliferation of NFS-60 was expressed as the%

Conclusion. Thus, as a result of conducted researches was established that the extracts have a different cytotoxicity on cancer cell line NFS-60. This reaction is species-specific and can be explained by the different composition of secondary metabolites in plants studied. Extract of sweet flag (*Acorus calamus*) have greater cytotoxic effect than extract of *Calendula officinalis*. These results show the prospects of using of extracts of these medicinal herbs in the treatment of cancer. The rhizome of *A. calamus* and flowers of *Calendula officinalis* might be considered as a potential sources of secondary metabolites which may be developed as precursors for anti-cancer drugs and isolation and purification of these active compounds are useful in anti-cancer drugs development.

References:

- Unnikrishnan M.C. Tumor reducing and anticarcinogenic activity of selected species / Unnikrishnan M.C., Kuttan R. // Cancer Letter. – 2009. – P. 85-89.
- Park E.J. Botanicals in cancer chemoprevention / Park E.J., Pezzuto J.M. // Cancer Metastasis Rev. – 2002. – № 21. – P. 231-255.
- Dorai T. Role of chemopreventive agents in cancer therapy / Dorai T., Aggarwal B.B. // Cancer Lett. – 2004. – № 215. – P. 129-140.
- Surh Y.J. Cancer chemoprevention with dietary phytochemicals / Surh Y.J. // Nat Rev Cancer. – 2003. – № 3. – P. 768-780.
- Divya G. Pharmacological Activities of Acorus calamus: A Review / Divya G., Gajalakshmi S., Mythili S., Sathiavelu A. // Asian Journal of Biochemical and Pharmaceutical Research. – 2011. – № 4. – P. 57-64.
- Nelia Mittal. Pharmaceutical and Biotechnological Potential of Acorus calamus Linn., An Indigenous Highly Valued Medicinal Plant Species / Nelia Mittal, Ginwal H.S., Varsliney V.K. // Phcog Rev. – 2009. – № 3. – P. 93-103.
- Raina V.K. Essential oil composition of Acorus calamus L. from the lower region of the Himalayas / Raina V.K., Srivastava S.K., Syamasunder K.V. // Flavour Fragr Jour. – 2003. – № 18. – P. 18-20.
- Kalvatchev Z. Anti-HIV activity of extracts from Calendula officinalis flowers / Kalvatchev Z., Walder R., Garzaro D. // Biomed Pharmacother. – 2007. – № 51. – P. 176-180.
- Boucaud-Maitre Y. Cytotoxic and antitumoral activity of Calendula officinalis extracts / Boucaud-Maitre Y., Algernon O., Raynaud J. // Pharmazie. – 1988. – № 43. – P. 220-221.
- Gaidhani S.N. In-vitro anticancer activity of standard extracts used in ayurveda / Gaidhani S.N., Lavekar G.S., Juvekar A.S., Sen S., Singh A., Kumari S. // Phcog Mag. – 2009. – № 5. – P. 425-429.
- Mosmann Tim. Rapid colorimetric assay for cellular growth and survival: Application to proliferation and cytotoxicity assays / Mosmann Tim // J Immunol Meth. – 1983. – № 65. – P. 55-63.
- Caputo J.L. Biosafety procedures in cell culture / Caputo J.L. // J. Tissue Cult. Methods. – 1988. – № 11. – P. 223-227.

Барановський М.М., Бортник Я.А.

Національний авіаційний університет

ОЦІНКА ПРОТИРАКОВОЇ АКТИВНОСТІ ACORUS CALAMUS L. ТА CALENDULA OFFICINALIS L. IN VITRO

Анотація

Протягом багатьох століть айр використовували у народній медицині для лікування інфекційних та неінфекційних захворювань. Фітофармакологічні дослідження різних екстрактів календули показали протизапальні, антибактеріальні, протівірусні властивості, які мають терапевтичний інтерес. Проте, дуже мало відомо про їх протираковий ефект. У даному дослідженні було оцінено протипухлинну активність водних екстрактів рослин лепехи і календули (Asteraceae) *in vitro*. Цитотоксичну активність екстрактів перевіряли за допомогою МТТ-тесту на культурі клітин мієломи миші (NFS-60).

Ключові слова: *Acorus calamus*, *Calendula Officinalis*, екстракт, протираковий, NFS-60, МТТ-тест.

Барановский М.Н., Бортник Я.А.

Национальный авиационный университет

ОЦЕНКА ПРОТИВОРАКОВОЙ АКТИВНОСТИ ACORUS CALAMUS L. И CALENDULA OFFICINALIS L. IN VITRO

Аннотация

На протяжении многих веков айр использовали в народной медицине для лечения инфекционных и неинфекционных заболеваний. Фитофармакологические исследования различных экстрактов календулы показали противовоспалительные, антибактериальные, противовирусные свойства, которые имеют терапевтический интерес. Однако, очень мало известно об их противораковом эффекте. В данном исследовании было оценено противоопухолевую активность водных экстрактов растений айра и календулы (Asteraceae) *in vitro*. Цитотоксическую активность экстрактов проверяли с помощью МТТ-теста на культуре клеток миеломы мыши (NFS-60).

Ключевые слова: *Acorus calamus*, *Calendula Officinalis*, экстракт, противораковый, NFS-60, МТТ-тест.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 811.111'373:378.147(477)

PROSPECTS OF INTERNATIONAL ENGLISH IN UKRAINIAN EDUCATIONAL SPACE

Alexeyev N.E.

National University «Odessa Law Academy»

Alexeyeva L.I., Sinyova T.V.

International Humanitarian University

The article deals with the problem of definition of Ukraine's place in the English speaking world. For this purpose the history of teaching foreign languages has been analyzed. Certain problematic issues concerning variants of English were raised including a relatively modern and controversial phenomenon of International English. The article attempted to find approaches to the definition of the latter's place in the system of teaching foreign languages in Ukraine. The spheres of International English application were propounded.

Keywords: Three Circle Model, World Englishes, International English, English lingua franca (ELF), English for law students.

Depending upon the authority quoted, from 570 million and up to 1.7 billion people of the world speak some English making it the major instrument of international and intercultural communication. It should be mentioned that close to three quarters of them are non-native speakers.

One of the consequences of this world spread of English is that the language acquired numerous variants and functions in different countries. It also gave rise to the relatively new phenomenon International English.

The topicality of the article is determined by its correlation with the study of International English and necessity to define its place in the system of teaching foreign languages in Ukraine since its importance and the very existence is largely ignored.

Therefore, the **problems** dealt with in this article concern evolution of International English and the place it may occupy in Ukraine's educational space.

The article **aims** at substantiating the authors' position in the discussion related to the essence of international English and its role as well as the Ukraine's position with regard to the Three Circle Model.

The analysis of research work and publications. In 1985, Braj B. Kachru proposed his model to classify the English speaking world [5]. According to him, all countries where English is used can fit three circles: the Inner Circle (IC) includes countries where English is historically spoken as mother tongue, such as Great Britain, Australia, the USA; the Outer Circle (OC) embraces Britain's former colonies where English is important in politics, judiciary and is often spoken as the second language, e.g. South Africa, Nigeria, India, etc. ; and, finally, the Expanding Circle (ExC). The latter includes countries «where English is becoming an important language in business, science, technology and education» [7, p. 2]. Although more sophisticated models have been propounded since then, e.g. Conical Model of English by Pung in 2009 [15], Kachru's three-circle model remains a useful tool for understanding the mechanism of expansion of English

simultaneously allowing estimation of a country's position with regard to the English language.

It appears obvious that according to this classification, Ukraine cannot be included in either Inner or Outer Circles and the question of whether this country may be attributed to the Expanding Circle remains debatable. China, Japan, Greece and Poland are most frequently mentioned as countries of the Expanding Circle [2, p. 15] Aya Matsuda mentions Brazil, China, Germany and Japan where according to her English «serves the instrument of intercultural communication» [11, p. 178]. Some researchers name Ukraine as an ExC country providing no substantiation, taking the fact for granted [10, p. 3]. However, the answer to **the question whether Ukraine is actually an ExC country does not appear that simple and has not been finally solved.** The definition of an Expanding Circle country as a country «where English is becoming an important language in business, science, technology and education» seems quite vague unlike definitions of Inner and Outer Circle countries, which may be used for making and exhaustive list of such countries [5, 22]. In fact it leaves more questions than answers: «How important should English become?» «Should it become equally important in all the above mentioned spheres?» In addition, should Ukraine be regarded as an ExC country, since what time could it be included in this group?

Another definition does not, unfortunately, throw more light on the problem. «Expanding Circle refers to territories where English is learnt as a foreign language. The territories do not have a history of colonization by members of the Inner Circle and English does not have an institutional or social role. English is taught as a foreign language as the most useful vehicle of international communication» [6, p. 3]. It draws a distinct line to separate ExC countries from IC and OC countries; however it leaves the impression that any country where English is taught as a foreign language and is considered an important tool of international communication may be regarded as an Expanding Circle country.

Importance of the English language for science, technology and business is obviously subject to arbitrary interpretation although the growth of such importance of English for Ukraine – no matter how subjective evaluations of it may be – appears doubtless.

Since teaching of English as a foreign language appears an important characteristic for an ExC country it seems expedient to review the history of teaching foreign languages in Ukraine in the 20th – early 21st centuries.

Since union republics of the USSR did not actually pursue independent policy in any sphere including education, the government of Ukrainian SSR actually copied that of the central government and therefore the policy of teaching foreign languages in Ukraine was fully in line with the general policy in this sphere in the USSR until the 1990s. E.V. Shelestyuk notes that although the necessity to learn foreign languages was declared in the early Soviet period this objective actually remained a pure declaration due to many reasons, particularly due to special attempts to develop national languages including organization of teaching in these languages [13, p. 74]. Optional foreign language was introduced from 5th to 11th years since 1925. In most cases, this foreign language was German taking into account the fact that there were substantial groups of people in the USSR who spoke the language as a mother tongue and possibly with the view of increasing relations with Germany where a socialist revolution was anticipated. Educational programs were approximate and were supposed to be developed locally, which resulted in uneven practice of teaching foreign languages; in a number of regions it was not taught at all. The situation, however, changed in 1927 following a large-scale campaign for studying foreign languages. This policy was in line with the ideology of «proletarian internationalism» and the course aimed at world proletarian revolution pursued by Leo Trotsky's group. Since 1929, the teaching of foreign languages in general secondary schools, technical schools and higher educational institutions became compulsory with 3-2 hours allocated for foreign languages per week (13 hours during all years of instruction). In the 1930s, the work directed at improvement of teaching foreign languages was continued. 25 August 1932 Decree of the Communist Party Central Committee demanded from the bodies of education to provide the knowledge of one foreign language by school leavers. German occupied the priority position with approximately 70 per cent of schools teaching it, whereas English and French shared the rest.

In the same years, specialized secondary schools were organized, including specialized language schools where teaching of a foreign language occupied up to 35 hours per week during all years of instruction.

In 4 October 1947 Council of Ministers of the USSR Decree No3488, it was stated that the goals set forth by the 1932 Communist Party Central Committee decisions had not been achieved. In particular, foreign languages were not taught in a considerable number of schools at all. German was studied at most schools (e.g. in the Russia Federation, English was taught in 16 per cent of schools, whereas French in only 7 per cent).

Under this Decree, the Ministries of Education of the Russian Federation and Ukrainian SSR were allowed to establish four secondary schools where some subjects were to be taught in a foreign language. Two such schools were established in Moscow and one in Leningrad and Kiev respectively. Foreign literature, geography of foreign countries, modern history and biology was taught in the corresponding language. Relevant manuals and literature was supplied to the libraries. Scientific and methodological journal the «Inostranniye Yazyki v Shkoloye» («Foreign Languages in Schools») was published since 1947, eventually becoming the leading periodical in the sphere. By 1 September 1968, there were 1,026 specialized schools in the USSR where 325,000 school children were educated; close to one half of them were language schools, most of which were English.

Specialized language schools as well as emphasis on learning foreign languages were designed with the purpose of training professionals in the sphere of translation and international communication. E.V. Shelestyuk marks that education in specialized language schools was considered especially prestigious [13, p. 75].

Further, by the 1990s, English had occupied the leading position in Ukraine (and presumably in many other post-Soviet countries), leaving some place only for German. French and Spanish were neglected; for example, the only specialized Spanish secondary school in Odessa was reshaped into English in the 1990s.

Nevertheless, it appears that despite high prestige of English and its wide spread as an educational subject in the Soviet Union the country could not be regarded as an ExC country. The instruction was largely formal; the overwhelming majority of the students did not see any prospects and/or practical application for their knowledge. Even educators at universities could spend years teaching English, writing and defending theses and never meeting a native speaker. Most of common people were not able to associate their knowledge with any practical purpose.

In the first decade of its existence, Ukraine largely followed the Soviet model of teaching English as a foreign language although Ukraine's admission to European and world international organizations and the country's euro integration ambitions on the national level alongside the substantial growth of international tourism and via Internet communications on everyday level were gradually changing the attitudes of both the authorities and the public towards the importance of English. Unlike the situation of 20-30 years ago, many parents and students now regard English as a key subject, which naturally increases interest and motivation to mastering it. Moreover, the importance of English has been officially recognized on the national level – 2016 was proclaimed the Year of English in Ukraine. However, no noticeable change in the amount of hours allocated for instruction of English has occurred either at schools or Universities due to both financial reasons and certain inertia in thinking of those in the academy. In particular, English has not become a medium of instruction in Ukrainian Universities. The project of teaching legal disciplines in English

at the National University «Odessa Academy of Law» has become the only noticeable exception. The project was launched in 2006 and among other things allows students to continue their education in European universities. In addition, the course is followed by foreign students who study at the university.

Given the above said, it can be concluded that within the recent 20 years Ukraine has joined the countries of the Expanding Circle although such admission should not be regarded as a fact but rather as a process and degrees of a country's involvement may differ with Ukraine being on one of the initial stages.

Presently, the growing number of researchers feels that characteristics of English in different situations and backgrounds vary so seriously that they have to speak about many Englishes. The idea found international recognition resulting in the formation of the International Committee of the Study of World Englishes by TESOL (Teachers of English to Speakers of Other Languages) [16]. In 1992, ICWE formally launched the International Association of World Englishes (IAWE), which issues a scientific journal.

These Englishes include national variants spoken in the countries of the Inner Circle, developing variants of English, which are apparently in the process of formation in the countries of Outer Circle and a relatively new phenomenon International English [14, p. 17].

Given the growing demand for teaching English the natural question is which of them is the most suitable for Ukraine?

Traditionally the British variant has been studied at educational institutions of the USSR and post-Soviet countries. The recent years saw certain attempts to introduce American variant in the educational space most of which did not gather momentum in particular due to active operation of the British Council in Ukraine, availability of high quality educational manuals published by leading British Universities and higher prestige and applicability of IELTS examinations as compared to TOEFL or TOIEC on the European employment markets.

Nevertheless, prospect of use of International English also referred to as international, global, world, etc. English for educative purposes alongside or even instead of any single national language appears attractive since its formation and the very existence owes to international communication.

Generally, the terms «global language», «world language» have not been officially defined; nevertheless it is generally understood as a language that «is learned and spoken internationally, and is characterized not only by the number of its native and second language speakers, but also by its geographical distribution, and its use in international organizations and in diplomatic relations. A global language acts as a «lingua franca», a common language that enables people from diverse backgrounds and ethnicities to communicate on a more or less equitable basis» [4, 558]. Historically *lingua franca* comes from Arabic «*lisan-al-farang*» – intermediary language used for communication by Arabic speakers with Western merchants and travelers [4, p. 557].

It appears that International English has come closest to being a global language ever as compared to historical examples of conversational Greek and Latin in the ancient world or French in the late 18th century.

If the analogy of a free market could be used in this situation, demand for international language and supply of a suitable tongue coincided. Global trade, travel, communication increasingly require a global language. Under the conditions of globalization, a lingua franca has never been so important. Operation of a large number of international organizations including the UN and its agencies, World Bank, World Health Organization, numerous EU bodies including the Venice Commission, European Court of Human Rights, OSCE – the list goes on and on – increases pressure to establish a global language. Economic reasons add given high costs of translations: e.g. up to one-third of the administrative expenses of the European Union is taken up by translations into the various member languages. Moreover, Juliane House believes that that the functions performed by the EU commission's translation bureau are rather political than purely linguistic. «The value of translation is that of a living symbol of the high ideal of equality, that is, it is important that the translation exists, not what it is like and what it does» [4, p. 560]. In practice, most documents are read in English since by the time the translations are completed the information may become out of date. In addition there are always fears that such translations may be inaccurate and, therefore, English texts are more reliable.

Historically, the solution was seen in development of an artificial (AKA – planned or constructed) language; numerous attempts (at least 53) were made in the late 19 century, the most noticeable of which was Esperanto.

It should be noted that development of «universal artificial languages» did not pursue communicative goals only. The creators of these languages, in particular Esperanto, were guided by romantic ideas of achieving world peace and concord through establishment of one universal world language. These expectations appear somewhat doubtful since human history provides only too many examples of civil wars between people sharing the same language as well as opposite examples, although fewer in number.

Whereas the «demand» i.e. the need of a global communication tool is clear the choice of the source of «supply» may need some explanation. Certain researchers believe that particular linguistic characteristics of English played a decisive if not the main role in its choice as a global language. Among these they mention the richness and depth of English vocabulary (the 1989 revised Oxford English Dictionary lists 615,000 words; if technical and scientific term were added the number would exceed a million). The world's largest lexicon produces numerous synonyms allowing to express fine shades of distinction unavailable in other languages. Wealth of English idioms and phrases together with the language's flexibility is often quoted as yet one more advantage. Add to this the fact that English grammar is generally simpler than most languages (no noun and adjective genders, no dis-

inction between familiar and formal address, only five verb forms at maximum, etc.).

English is also reasonably concise compared to many languages, as can be seen in the length of translations, for example it is usually 10-15 per cent shorter than Russian equivalent.

Nevertheless, many students of English hold an opposite opinion and would mention a comparatively numerous tense forms (12 for Active and 8 for Passive), complex spelling including silent letters and phonetic inconsistencies. There are sounds, which are notoriously difficult for foreigners to pronounce such as «th», which also comes in two varieties. In addition, some sounds have a huge variety of possible spellings such as [ou], which can be spelled as in go, show, beau, doe, though, depot, etc.

The arguments in the competition for the easiest and most convenient for learners language may go on and on, yet most researchers disregard linguistic features (or mention them as secondary) in describing the factors, which allowed the English language's rise as a world language. After all, artificial languages like Esperanto were specially designed for easy learning and communication and yet they failed to even come close to being world languages.

The prevailing viewpoint is that although «the intrinsic structural qualities of a language, the size of its vocabulary, the quality of its literature throughout history, and its association with great cultures or religions are all important factors in the popularity of any language. But, at base, history shows us that a language becomes a global language mainly due to the political power of its native speakers, and economic power with which it is able to maintain and expand its position» [3, p. 240].

Since it is International English that occupies the key position in world communications, the practical question that arises is, should International English (IL) or English as lingua franca (ELF) substitute national variants of English at educational institutions of Expanding Circle countries, particularly in Ukraine? What standards should be applied when deciding what is correct or wrong? What culture (s) should be represented in the educational process?

Interestingly, similar questions arise in other countries of the Expanding Circle. For example, Aya Matsuda tries to solve the same problem for Japan [11, p. 181].

The word «language» can be misleading here. Although ELF possesses «the most important ingredients of a lingua franca: negotiability, variability in terms of speaker proficiency and openness to an integration of forms of other languages» basically it still remains «English». Gramkow Andersen notes that «each combination of interactants seem to negotiate and govern their own variety of lingua franca use in terms of proficiency level...» [8, p. 108].

A similar position was expressed by Selinker when he characterized «interlanguage». He referred to it as «the observable output resulting from a speaker's attempt to produce a foreign norm, i.e. both his errors and non-errors ... it must be dealt with as a system, not an isolated collection of errors» [9, p. 220].

Therefore, IE is flexible and cannot provide norms or standards against which students' progress can be judged. In fact, each student will produce IE in the process of international communication, notably in interaction with other non-native speakers according to his/her proficiency.

In addition, no literary works have been created in IE so far; this inevitably makes learning of a language deficient (although we can expect appearance of such works in national Englishes of OC countries).

The above said leaves no alternative in training English teachers or professional translators. For this purpose a national variant, be it British English or American English, should be used. Aya Matsuda notes that «These variants of the English language cause far less arguments and doubts as compared to other variants of Inner and Outer Circles; they are frequently used in the course of international communication and correspond to various communicative contexts. Given the above said advantages the choice of these variants appears expedient especially for the unknown context of international communication» [11, p. 182].

However, many English teachers note that the British educational products widely spread in Ukraine (Headway, Cutting Edge, etc.) contain excessive quantity of information related to Britain, its traditions, customs, culture, etc. Quite frequently, Britain and British lifestyle are propagated be it voluntarily or involuntarily. Historically and traditionally the course of English as a foreign language in Ukraine has been largely oriented at Great Britain and the USA. Since the notion of an «English speaking country» has expanded the cultural component of the educational material should be widened. The target of the course is international communication and therefore the development of intercultural competence should be promoted. The students should be acquainted with cultural traditions of their future interlocutors who can represent Inner, Outer and Expanding Circle countries. «Knowledge of cultures of other countries prevents the formation of widely spread erroneous opinion, where the notion «international» becomes equivalent of the notions «American» or «Western» [11, p. 179]. Given internationalization of the English language it seems expedient to shift to more culturally neutral educational materials.

In addition, cultural traditions of the people who study English can and probably should become part of the cultural content of the course, which was characteristic of most English manuals formerly published in the USSR.

It appears possible and desirable that manuals and other educational materials for the students studying English as a foreign language in European countries, particularly Ukraine, be developed by relevant European organizations. This may also lift suspicions and possible accusations of language imperialism. The knowledge of the vast array of European cultures will form with the students the image of English as International, European and ultimately *their* language.

There are spheres, however, where International English can and should be included in the educational process. English for professional communication of businesspeople, seafarers and lawyers

is to a large extent international, which should be reflected in the academic process.

Legal English used in European institutions and organization can be justly regarded as legal English lingua franca – International (or more precisely European) legal English (ELE). For many thousands of officials and clerks of European institutions it serves «a contact language between persons who share neither a common native tongue nor a common national culture, and for whom English is the chosen foreign language of communication» [3, p. 240]. It is with these people and in this language that Ukrainian officials and business people have to communicate. Many researchers note that there are significant differences in this European legal English as compared to British and American legalese, which are able and actually cause misunderstandings. Secretariat General, Translation Directorate has issued the publication «Misused English words and expressions in EU publications» specially dedicated to the issue. For example, many Europeans use «control» to mean «monitor» or «assist» meaning to «attend». More-

over, Jeremy Gardner notes that not only lexical units can be misleading but certain grammatical norms are used by International English speakers unconventionally in an attempt to reconcile grammatical norms of their native tongues and those of English (e.g. countable and uncountable nouns) [17, p. 3].

Hence, the following **conclusions** can be drawn:

– Ukraine can be regarded as an Expanding Circle country;

– For English teachers' and interpreters/translator's basic training a national variant of English (British or American) remains indispensable;

– For basic language education at secondary schools and universities a national variant of English remains essential; the standards of these variants are to serve as criteria for evaluation of the students' success; creation of culturally neutral or multicultural manuals is highly desirable;

– International English is applicable and desirable in teaching English for professional purposes in the spheres where international communication is anticipated, particularly, law.

References:

1. Canagarajah S., Lingua franca English, multilingual communities, and language acquisition. *The Modern Language Journal*, 91, Focus Issue, (2007).
2. Crystal D. (1997) *English as a global language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2 edition, 2003. – 228 p.
3. Firth A. (1969). The discursive accomplishment of normality. On «lingua franca» English and conversation analysis. *Journal of Pragmatics*, 1996. – Vol. 26, p. 237-259.
4. House J., English as lingua franca: A threat to multilingualism? *Journal of sociolinguistics* 7/4, 2003, p. 556-578.
5. Kachru B. Standards, Codification and Sociolinguistic Realism: the English Language in the Outer Circle. In R. Quirk and H.G. Widdowson, *English in the world: Teaching and learning the language and literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – P. 11-36.
6. Kecsek I., Formulaic language in English Lingua Franca.
7. Kilickaya F., World Englishes, English as international language and applied linguistics, p. 1-7.
8. Gramkow Andersen K. Lingua franca discourse: An investigation of the use of English in an international business English context. Unpublished master's thesis, Aalborg University, Aalborg Denmark, 1993.
9. Selinker L. Interlanguage, *International Review of Applied Linguistics*, 1972, p. 210-231.
10. Бородин Д.С., О статусе контактного языка межкультурной коммуникации // *Мова і культура*. – 2011. – Вип. 14, т. 1, с. 1-1.
11. Мацуда А. «Английский язык как международный» *Личность. Культура. Общество*. 2012. Том 16. Вып. 2 (№ 71), с. 176-187.
12. Хонна Н. «Английский язык в разных культурах и межкультурная коммуникация» *Личность. Культура. Общество*. 2012. Том 16. Вып. 2 (№ 72), ст. 188-201.
13. Шелестюк Е.В. Вестернизация в СССР и России: анализ некоторых причин // *Иностранный язык в системе среднего и высшего образования: материалы III международно-практической конференции 1-2 октября 2013 г.* – Прага: Vedecko vedavaletske centrum «Sociosfera-CZ», 2013. – С. 71-79.
14. *International English: A guide to the varieties of Standard English* <https://books.google.com.ua>
15. Looking under Kachru's Three Circle Model www.scielo.br
16. TESOL: Position statement on English as a Global language.
17. European Court of Auditors. Secretariat General Translation Directorate. Gardner J. Misused English words and expressions in EU Publications. www.vision-research.eu

Алексеев М.Е.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Алексеева Л.И., Синьова Т.В.

Міжнародний гуманітарний університет

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Анотація

Стаття розглядає проблему визначення місця України в англомовному світі. Аналізується історія викладання іноземних мов в Україні. Підіймаються деякі проблемні питання стосовно варіантів англійської мови включаючи відносно новий, дискусійний феномен «міжнародної англійської мови». Автори намагаються знайти підходи до визначення місця останньої у системі викладання іноземних мов в Україні. Запропоновані сфери де застосування міжнародної англійської мови буде доцільним.

Ключові слова: модель трьох кіл, світові англійські мови, міжнародна англійська мова, англійська lingua franca, англійська для студентів-юристів.

Алексеев Н.Э.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Алексеева Л.И., Синёва Т.В.

Международный гуманитарный университет

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В УЧЕБНОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ

Аннотация

Статья рассматривает проблему определения места Украины в англоговорящем мире. Анализируется история преподавания иностранных языков в Украине. Поднимаются некоторые проблемные вопросы, касающиеся вариантов английского языка, включая относительно новый, дискуссионный феномен «международного английского». Авторы пытаются найти подходы к определению места последнего в системе преподавания иностранных языков в Украине. Предлагаются сферы, где применение международного английского будет целесообразным.

Ключевые слова: модель трех окружностей, мировые английские языки, международный английский, английский lingua franca, английский для студентов-юристов.

УДК 82-311.6(161.2)«19»

ІСТОРИЧНА ПРОЗА МИКОЛИ ГЛУХЕНЬКОГО: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ РЕЦЕПЦІЇ

Віннічук А.П.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті досліджено художні особливості історичних романів Миколи Глухенького «Коліївщина» та «Колії». Подано літературознавчий дискурс історичної та художньої правди про Коліївщину. Проаналізовано жанрово-стильову специфіку та структурні особливості діалогії. Охарактеризовано образну систему творів. Особливу увагу приділено характеристиці ключових моментів «людина – історія» в образах для аналізу творів.

Ключові слова: історичний роман, художній вимисел і домисел, дискурс, жанр, структура, композиція, рецепція.

Постановка проблеми. Микола Герасимович Глухенький (літературний псевдонім – Максим Денисенко) належить до покоління тих, кому, за словами Юрія Клена, «...на герць піти не вистачило сили... кого гірка, як смерть, Недоля під ярмо своє схилила». Твори митця побачили світ у другій половині ХХ століття, у часи, коли цілеспрямовано нищилися духовність українського етносу, присиплялась національна свідомість, а «критичне» потрактування творів на історичні теми здійснювалося під кутом зору «класових» позицій, поза усвідомлення того, що героїчна вітчизняна минувщина є духовним підґрунтям національного письменства. Тож цілком логічно, що фахове прочитання історичних творів М. Глухенького, було заангажованим і поверховим, тому й потребує сучасного літературознавчого аналізу.

Актуальність дослідження. Накопичений мистецтвом слова досвід ніколи не відходить у безтвір'я. На певному етапі літературного поступування стильовий потенціал до певної міри може вичерпуватися, щоб згодом відродитися у новому контексті – вже в модифікованій формі. Отже, не слід беззастережно відкидати художній набуток письменника, який творив за совєтської доби, примусово дотримуючись «соцреалістичних» приписів. Адже такі письменники, усвідомлено чи спорадично занурюючись у сенс життєвих реалій, зосібна, в героїку національної минувшини, розхитували радянські ідеологічні доктрини «зсередини».

М. Глухенький був справжнім сподвижником у царині красного письменства. Художня модель героїчного минулого, представлена у його прозі, слугує формуванню історичного мислення, віднайденню шляхів до самопізнання та самоствердження. Відтак його ім'я заслуговує на реабілітацію, а проза – на повернення до широкого загалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художня спадщина М. Глухенького нечасто опинялася у фокусі наукових спостережень фахівців і загалом розглядалась побіжно. Так, В. Чумак (літературно-критичний нарис «Минуле – очима сучасника, 1980») у загальному плані характеризує діалогію про Коліївщину, звертаючи увагу на проблемно-тематичну й композиційну специфіку творів, найпоказовіші способи характеротворення, прагне визначити окремі художні хиби. Певне місце творам письменника відведено у монографії Ф. Кейди «Відлуння далекої доби», де вчений переосмислює взаємодію романтичних і реалістичних тенденцій у підходах до відтворення історичних подій та в аспекті художніх концепцій людини, з'ясовує портретно-психологічні риси історичних образів, їх національної природи.

Загалом же, діяльність М. Глухенького не представлена в історії українського письменства. Тому маємо потребу дослідження специфіки його прозового слова та внеску у вітчизняний літературний процес.

Мета пропонованої статті полягає у з'ясуванні художніх особливостей історичних романів М. Глухенького «Коліївщина» (1966), «Колії» (1968).

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: здійснити комплексний системно-аналітичний аналіз романів, схарактеризувати специфіку художнього моделювання героїки національного минулого, окреслити ключові моменти проблеми «людина – історія».

Виклад основного матеріалу. Діалогія М. Глухенького репрезентує широко категорію національного, що виформовується історично і, ясна річ, у найтісніших зв'язках із людським життям. Із-поміж інших творів про державницькі змагання українського народу книжки цього письменника вирізняються передовсім тим, що з їх сторінок постає життєво вірогідна постать героя-оборонця, захисника скривджених.

Діалогія прикметна шанобливим ставленням автора до звичайної людини, її витривалості, винахідливості, розуму. Такий підхід закономірно вимагав не лише уважного художнього осягнення прозаїком народних типів, а й потребував ретельного з'ясування умов, у яких вони жили й боролися, осмислення найчільніших протиріч самої історичної доби.

Із погляду В. Чумака, діалогія М. Глухенького умовно розподіляється на чотири тематичні центри: «... зображення життя селянства, гайдамацький рух, польська шляхта, царські поміщики-генерали. У романі кілька сюжетних (основних і побічних) ліній, які сходяться, переплітаються між собою, примушуючи з неослабленим інтересом стежити за долею персонажів» [4, с. 165].

Зрозуміло, що широкий тематичний діапазон, сюжетна розгалуженість сприяла багатоплановості й «рясній заселеності» творів: селяни, козаки, міщани, ченці, ряд історичних постатей – Семен Неживий, Іван Гонга, Максим Залізник, Микита Швачка, Андрій Журба тощо. Їхні натури розкриваються в найрізноманітніших ситуаціях – на полі бою, у взаєминах з іншими

людьми, в побутовому, інтимному житті. Кожен композиційний хід автора скеровується на вияскравлення певної риси характеру дійової особи, на з'ясування специфічних властивостей минулого, героїчного духу епохи.

Загалом диалогія прикметна довершеністю композиційного устрою. Перша книжка складається з сімнадцяти частин, друга – з дев'ятнадцяти розділів й епілогу, що забезпечує насамперед їх структурну компактність. В експозиційній частині «Коліївщини» відбувається знайомство читача з життям селянства окупованої польською шляхтою Правобережної України, на основі фольклорного й історичного матеріалу описується становище православного духовенства. Вихідним моментом (зав'язкою) роману є покарання Неживим пана Мостицького; кульмінацією – освячення ножів у Мотронинському монастирі і початок повстання. Вирішується конфлікт (властиво, настає розв'язка), коли Гонта приймає рішення перейти на бік повсталого народу. Експозиція «Коліїв» – розповідь про активізацію гайдамаччини, кількісне та якісне употужнення руху; зав'язка подій – об'єднання надвірних козаків із коляями; розв'язка – поразка повстання й жорстокі розправи над його учасниками. Як у більшості класичних романів, усі сюжетні складові диалогії М. Глухенького органічно пов'язані між собою і вмотивовуються самим ходом розвитку конфлікту.

Письменник художньо осмислює героїку минувшини крізь виміри душевної, психічної організації конкретної особистості, тяжіючи до максимального ґрунтового зображення людського характеру.

Магістральна сюжетна лінія диалогії пов'язана з реальною історичною постаттю – гайдамацьким ватажком Семеном Неживим. Історик П. Мірчук характеризує полковника як «... високо інтелектуального, політично грамотного, дуже ідейного борця за кращу долю українського народу, невтомного сторожа порядку, вмілого організатора нового політичного й соціального ладу» [2, с. 248].

М. Глухенький простежує життя Семена від самого дитинства, прагнучи репрезентувати особистість героя на тлі важливих суспільно-політичних обставин доби й у внутрішньому зростанні. Із цією метою вже на початку першого роману автор звертається до ретроспекції як одного з важливих засобів творення художнього часу та форми психологічного аналізу.

Тож маємо підстави й для висновку про наявність у творах романіста різнокомпетентного наратора: наближеного до всезнання; з обмеженими відомостями про модельовані реалії; оповідача, який інтегрує життєві позиції одного чи кількох персонажів. Відсутній лише сторонній спостерігач, що профанно фіксує події.

Обидва романи М. Глухенького позначені впливом наратора як основної інстанції в текстах, виформовуваних, до того ж, із акцентацією факту, що історія не відбувається, а розповідається чи пишеться. Рівень самохарактеристики оповідача теж неоднаковий: від персоніфікованого, зі своєю естетичною концепцією, до такого, який тільки час від часу з'являється, залишаючись при цьому найбільшим поціновувачем внутрішньотекстової дійсності. Отже, у творах

М. Глухенького сполучаються різні часові плани, відкриваючи простір для побудови ускладнених розповідних конструкцій. Втручання експліцитного автора в історичну площину виявляється у двох варіантах – рефлексіях і коментарях. Уведення їх привертає увагу до структури твору й активізує інстанцію читача.

Згідно з художньою версією прозаїка, вже з шестирічного віку Неживий – виходець із убогої селянської родини – наймитував. Дванадцятирічним хлопцем, не витримавши збиткувань свого хазяїна гончара Терещенка, Семен утік з чумаками, щоб зазнати ще й їхньої «невеселої» долі. Та жив юнак пристрасною мрією про Січ, козацьку вольницю. Опинившись на Запорожжі, він обробляв старшинські землі, ловив для них рибу, бо «наймиту одне, як з вогню та в полум'я». За вісім років перебування на Січі парубок спромігся заробити лише на рясні козацькі шаровари та жупан. Повернувшись додому, Семен довідується про смерть батьків і знову йде в найми. Єдиною розвагою для сироти стає спілкування з бідною дівчиною Катрею, яке переростає на справжнє почуття.

Спостерігаючи за Неживим, помічаємо, як із часом він дедалі глибше, гостріше відчуває національну кривду, тому знову й знову мріє про Січ. Однаке думки волелюбного парубка линуть не на далеке Запорожжя, до старшин «у дорогих жупанах», а до тієї Січі, що «скрізь отут по байраках». Тим часом тактики гайдамаків Семен ще не сприймає, пояснюючи це небажанням переховуватися по лісах в очікуванні смерті. Його мета – відкрита боротьба за відродження занедбаної козацької волі й слави.

Прозаїк «відкриває» героя в момент найбільшого емоційного піднесення. Пан Мостицький брутально ображає матір Катрі Явдоху, що враз розбурхує в Неживому бажання помститися, і він «загородив у живіт кривдника здоровенний кіл». Цей епізод – лише один із прикладів тяжіння письменника до психологізації зображення життєвих реалій. Тут М. Глухенький передає стан, пов'язаний з оцінкою значущості для людини факторів, що впливають на неї, виражаючись у формі незадоволення. Можна твердити, що особистість перебуває в екстремальній, критичній, афективній ситуації, а тому діє надзвичайно швидко й активно. Трохи згодом Семен усвідомить, що справа не в одному панові Мостицькому, а волю можна здобути лише шляхом всенародної збройної боротьби. Він вірить у майбутнє, хоча розуміє, що дорога до омріяного життя буде довгою й жертвовою.

Становлення і розвиток центрального персонажа відбувається через перманентне «самоналаштування», відтворення «мікроподій» у внутрішньому світі людини, що спричиняють її вчинки, поведінку. Ці «мікроподії» відбуваються в часі, що його можна кваліфікувати як внутрішній час героя. У романах М. Глухенького досить часто спостерігаємо переключення дійових осіб із просторових об'єктів на психологічні роздуми і навпаки. Уже на початку Коліївщини гайдамаки обирають Неживого курінним отаманом. Нестерпний національний гніт, як і лицарство збройного опору, змушують учорашнього наймита стати на чолі найвідчайдушніших.

Автор повсякчас заакцентує органічне єднання ватажка з народом. Він одягається в звичайну сорочку, називає себе «бурлакою», «сіромахою», а його руки – грубі й випрацювані (надзвичайно промовиста деталь). Старші люди поважають Семена («носа не дере, хоч сам і молодий»), молодші прагнуть бути схожими на нього. Саме тому Неживий виступає носієм волелюбних традицій рідного села, особистістю, спроможною стати на захист звичайної людини, взяти на себе відповідальність за інших.

Як свідчать спостереження, диалогії притаманна особлива масштабність і співвіднесеність із історичним часом. Не лише епічний, а й час кожного персонажа вписується автором у загальний час героїчної епохи, унаочнюючи думку про те, що в письменстві переважають твори «відкритого» часу.

Очолити гайдамацький загін, Неживий займається налагодженням суворої військової дисципліни, до дрібниць продумує тактику боїв, нещадно карає за прояви розбійництва, мріє про приєднання до армії Залізняка. Це зумовлювало як успішність Семенового загону, так і добру славу про нього з-поміж людей. Характерним є звернення гайдамацького отамана до канівських міщан: *«Скінчився той час, коли ми боялися, знали тільки жах... Віднині навіки-віків не буде ніякої кривди... Всі ви стали вільними козаками. Не буде більше ляха, не буде унії... Ми не дика орда, що все змитає на своєму шляху. Ми тільки знищили неволю, підняли затоптану в багнюку святу правду»* [1, с. 119].

Слова ці сприймаються і як об'єктивна самохарактеристика персонажа, і як свідчення глибокого усвідомлення ним мети боротьби – національне розкріпачення українців. Завважимо, що такі форми самовиявлення персонажів, як діалоги, монологи, невластива пряма мова, відіграють у романах М. Глухенького важливу структуротвірну роль, помітно активізуючи епічність зображення дійсності. На загал же, митець продемонстрував неабияку оригінальність у відзеркаленні процесів мислення та переживань персонажів. Наведений вище уривок з промови головного героя допомагає також переконливішому втіленню загального (гайдамаччина) через індивідуальне (кут зору однієї дійової особи). А індивідуальне в мистецтві, за спостереженням І. Світличного, *«...включає в себе загальне... Воно само є художнім узагальненням»* [3, с. 266].

Прикметно, що М. Глухенький зображує Неживого не лише у вирі збройної боротьби. Герой переймається також проблемами будівничими, сказати б, соціально-економічними. Характерними в цьому аспекті є, зокрема, його міркування про вільне життя: *«Зараз підємо на панський двір. Там лежить усе майно, взяте в ляхів, купців, які повтікали. Вся панська земля повертається громаді. Сходом щороку буде ділити поміж собою. У одного забиратимете, другому добавлятимете. Адже люди на місці не сидять, – той женився, пішов у прийми. Той узав до себе. А хто й помер. Будете ділити на двір по кілька душ...»* [1, с. 262-263]. Не заперечував полковник лише однієї повинності – козацької служби.

Слідуючи історичній правді, спираючись на документальний матеріал, письменник розповів

про полонення Неживого російською гусарською командою. За версіями істориків, ватажка було засуджено до смертної кари, яку замінили побиттям батогами, вирізанням ніздрів, випаленням на обличчі тавра каторжника й довічним засланням до Сибіру, де він, очевидно, загинув. Тим часом романіст залишає Семена жити, показавши його втечу з-під варті на етапі до Сибіру. Коли отаман разом із побратимами втікає, надворі розвиднюється. Настання ранку сприймається як перспектива, сподівання на те, що визвольницькі зусилля народу не були марними й не скінчилися.

Перед нами – свідомо настановна автора на виявлення символічного змісту зображуваного. Слід сказати, що особливості наративної структури диалогії дають змогу простежити становлення характерів героїв, найтонші поривання їхніх душ, дозволяють спроектувати минуле або майбутнє на теперішню ситуацію. Образи, деталі романів надають і письменникові, і реципієнтові можливості «змодельовати» світ персонажа, життєві реалії з кількох символів і численних асоціацій, викликаних ними.

Запропонована М. Глухеньким художньо-філософська концепція життя Семена Неживого є утвердженням високого історичного, морального, етичного пафосу, пристрасним запереченням національного гніту українців, антинаціональної політики загалом. Історичний фактаж органічно поєднується з відтворенням психологічного стану героя. Такий синтез втілюється і в елементах сюжету. У прагненні до відтворення життя відомої історичної особи автор по-новому сконструює її ідентичність, на ґрунті чого формується новий тип тотожності персонажа – ідентичність по смерті. Ця ідентичність сприяє появі нового бачення видатної людини, що залежить передовсім від уміння митця та меж «дозволеності» епохи. Визначальні риси вдачі Неживого – чесність, скромність, військова вправність, національна самосвідомість – не нав'язуються читачеві ззовні, а виявляються еволюційно, акумулюючись у вчинках гайдамацького полковника, його взаєминах з іншими людьми, внутрішніх роздумах.

Чимало уваги приділяє М. Глухенький зображенню релігійного протистояння українців, адже унія, як говорить один із героїв, насаджувалася не лише хрестом, а й мечем. Плани конфедератів були справді далекосяжними: *«...проти дій самого круля, проти Росії, цього споконвічного моту, об який не раз розбивалися мрії шляхти. Проти всієї схизми і того пшекльонтого хлопства, що ніяк не хоче коритись панству. Ось яка ця конфедерація. Раніш не було нічого подібного»* [1, с. 75].

Чи не найяскравіше антиукраїнська діяльність «хрестових воїнів» передана романістом у сцені їх нальоту на село й розправи з православним священником. Нападники вимагають, щоб отець Василь пристав до унії, проте він категорично відмовився. За це «екзекутори» повісили літнього чоловіка на високій акації. Священнослужитель-українець залишається вірним своїм переконанням і мужньо приймає смерть за віру. Його образ є своєрідним уособленням стоїцизму переважної більшості православного духовництва.

Органічно вводиться в роман і розмова се- лян про мученицьку смерть вільшанського тита-

ря, запозичена М. Глухеньким із усної народної творчості та поеми Т. Шевченка «Гайдамаки». У цьому випадку маємо справу з інтертекстом, матеріалізованим алюзіями з фольклором і літературою. У «Коліївщині» описано й умови життя духовенства, схарактеризовано його ставлення до гайдамаччини. Як вдумливий дослідник, письменник аналізує політику Москви й Польщі щодо України, окреслює постаті багатьох «уродзоних шляхтичів», представників російської влади.

Досить багато місця в «Коліях» відводиться показові жорстоких розправ над чільними керівниками й рядовими учасниками гайдамацьких рухів. Письменник ніби переконує читача в тому, що страждання, яких чужоземці завдали спійманим коліям, справді були «витвором» канібальської фантазії. Відповідно до історичної правди, автор висвітлює віроломність московської політики стосовно гайдамаччини, розповідає про спільні дії польських «культурників» і російських військових у боротьбі проти народних оборонців.

Граничний драматизм сюжетного поступування обох романів зумовлюється не лише тим, що в них детально відтворено соціальну непримиренність. Конфлікт по суті загострюється ще й тому, що на полі борні правди з кривдою, добра зі злом

зійшлися три нації. Прикметно, що саме на національному ґрунті в діалогі розв'язується суспільно-політична, філософська й етична проблематика.

Висновки і перспективи. Історична романістика М. Глухенького засвідчила орієнтацію на переосмислення та гармонізацію традицій і новаторства. Сенса звернення автора до традицій полягає насамперед у тому, щоб наблизити до сучасності історично віддалені події, сповнити їх актуальними проблемами, ідеями, зробити семантично більш зрозумілими сучасному читачеві.

Новаторство аналізованих творів – у стереоскопічності віддзеркалення подій на значному в часових і просторових вимірах життєвому матеріалі; в різновекторності художнього бачення історичних осіб, соціальних і національних конфліктів. Новизна досліджуваних романів визначається також тяжінням письменника до висвітлення не лише буття, а й душевної організації, психічного стану української людини, яка опинилася у вирі складних історичних подій.

Дослідження не є вичерпним, адже в ньому зацентровано увагу лише на постаті Семена Неживого, тому в подальшому потребують художньої інтерпретації образи гайдамацьких ватажків Івана Гонти та Максима Залізняка.

Список літератури:

1. Глухенький М. Коліївщина: іст. роман / М.Г. Глухенький. – К.: Рад. письм., 1966. – 427 с.
2. Мірчук П. Коліївщина: гайдамац. повстання 1768 р. – Нью-Йорк: Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1973. – 319 с.
3. Світличний І. Серце для куль і для рим / І.О. Світличний. – К.: Рад. письм., 1990. – 581 с.
4. Чумак В. Минуле – очима сучасника: літ.-критич. нарис / В.Г. Чумак. – К.: Рад. письм., 1980. – 184 с.

Винничук А.П.

Винницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРОЗА НИКОЛАЯ ГЛУХЕНЬКОГО: ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ РЕЦЕПЦИИ

Аннотация

В статье исследованы художественные особенности исторических романов Николая Глухенького «Коліївщина» и «Коліи». Представлен литературоведческий дискурс исторической и художественной правды о Коліївщині. Проанализированы жанрово-стилевая специфика, образная система и структурные особенности романов. Рассмотрено образную систему произведений. Отдельное внимание уделяется характеристике ключевых моментов решения проблемы «человек – история» в избранных для анализа произведениях.

Ключевые слова: исторический роман, художественный домисел и вымысел, дискурс, жанр, структура, композиция, рецепция.

Vinnichuk A.P.

Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia

MYKOLA HLUKHENKYI'S HISTORICAL PROSE: PROBLEMS OF CONTEMPORARY RECEPTION

Summary

This article researches the artistic features of historical novels by Mykola Hlukhenkyi «Koliivschyna» and «Koli». In this case very important to make accent on writer's innovations in the recreation of historical events related to Koliivschyna. Also it analyses the plots, composition, characters and genres. Special attention is devoted for description of the key moments of solving the «human – history» problem in the works selected for the analysis.

Keywords: historical novel, artistic fiction and conjecture, discourse, genre, structure, composition, reception.

УДК 82-34:398.2

АНГЛІЙСЬКА НАРОДНА VERSUS АВТОРСЬКА КАЗКА: ЖАНРОВО-КОМПОЗИЦІЙНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Гладь С.В., Дєдова С.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Проаналізовано теоретичні питання щодо походження та розвитку казкового літературного жанру. Розглянуто основні особливості англійською народної та авторської казки. Досліджено первісний світогляд англійського народу, та його інтерпретацію у казки. Обґрунтовано необхідність існування казкового жанру. Наведено основні відмінні характеристики фольклорного та авторського казкового тексту.

Ключові слова: фольклор, англійська народна казка, композиція, сюжетна структура, авторська казка.

Постановка проблеми. Британська казка має певну традицію, що містить багату спадщину фольклорних образів, народного гумору, чарівних пригод, незвичайних подій. Початок її закладений ще у кельтській міфології й разом з тим переплітається численними нитками споріднення з європейським фольклором. За тривалий час самостійного існування британські казки стали носіями національної самосвідомості, своєрідним узагальненням британського духу й образу думки. Поетичне сприйняття світу, особливості мови, моральні ідеали багатьох поколінь англійських письменників і поетів виховувалися саме британським фольклором – образним, ліричним, безтурботним, веселий і шляхетний у своїй простоті; особлива роль у цьому процесі належить народним казкам.

Англійська літературна (авторська) казка як особливий жанр світової літератури бере свій початок з країн Західної Європи, в основу її покладена народна казка. Так само, як фольклорна творчість є основою літератури взагалі, основні принципи народної казки лягли в основу жанру літературного казкового тексту.

Саме в процесі формування англійська літературна казка набуває певних специфічних особливостей, які й відрізняють її від народної казки. По-перше, літературна казка є роботою автора та не відноситься до колективної творчості. По-друге, особистість автора накладає суттєвий відбиток на стилістику літературної казки, зумовлює добір лексичних одиниць та використання тих чи інших художніх засобів. По-третє, на відміну від народної казки, сюжетна різноманітність англійських літературних казкових оповідей не обмежується лише фольклорними джерелами. Нарешті, літературна казка ставить перед собою більш свідомі та більш визначені задачі, ніж народна, і може виконувати більш різноманітні функції. Зокрема, англійська літературна казка може мати політичний або соціальний підтекст, в алегоричній формі виражати протест або критику, спрямовану проти певних явищ реальної дійсності [3, с. 431].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вибірково досліджувалися поетика чарівної казки (роботи Г. Бетт, К. Бріггс, Дж. Толкієна, С. Томпсона), джерела й розвитку британського фольклору (Алвіс і Брінлі Ріс, Б. Трабшоу, Д.К. Уілгус), фрагментарно розглядалися фольклорні мотиви у творчості різних письменників (Н.М. Демурова,

Дж. Зайпс, А.И. Гульцев, Х. Карпентер, Дж. Падні, Ф.Дж. Харви-Дартон).

Усі вони дотримувалися різних точок зору щодо правильності використання таких термінів як «folk tales» (народні оповідання) і «fairy tales» (чарівні оповідання). В свою чергу Дж. Толкін вважає, що для найменування казкового жанру слід обмежитися терміном – «fairy story» (чарівне оповідання).

С. Томпсон визнає правомірність використання терміну «folk tales», аргументуючи це тим що: «The term folktale has always been used loosely to cover the whole range of traditional oral narratives» (Термін народне оповідання зазвичай використовується для визначення цілого ряду традиційних усних оповідань). Що стосується визначення fairy tales», то в даному випадку С.Томпсон стверджує: «...fairy tale is applied to stories filled with incredible marvels» (казка – це оповідання з фантастичними чудесами) [4, с. 312].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Лінгвокогнітивний напрямок вивчення семантико-структурного тексту казки передбачає проведення дослідження від вивчення особливостей організації вмісту тексту до мовних засобів реалізації його композицій. Нині композиція тлумачиться як лінгвокогнітивний конструкт, який інтегрує композиційну та змістову структури, що в свою чергу, відображає художнє оброблення викладених у тексті подій, та композиційно-сміслову структуру, що слугує способом інтерпретації головної ідеї тексту. У даній роботі ми зосереджуватимемо свою увагу на порівнянні двох видів казкового тексту, а саме авторського та фольклорного, виходячи з цього виділимо три основні акценти: структурно-семантичний, сюжетно-смісловий та вербальний.

Мета статті. Об'єктом дослідження даної роботи став казковий жанр, а предметом – особливості народної та літературної казки. Мета роботи полягає в дослідженні характерних рис композиційної структури казкового тексту.

Виклад основного матеріалу. Усна народна проза не можлива без існування казки (folktale, fairy-tale), її естетично-домінантна функція відрізняє її від інших усних оповідань, де за основу береться лише інформування читача про ті, чи інші події. Вигадка, недостовірність розповіді, є головної ознакою яка дає можливість зараховувати усні оповідання до розряду казок, які переказують з метою розваги та повчання. Основу

англійської казки становить надзвичайна історія про вигадані події і явища, які сприймаються й переживаються як реальні. Характерною лінгвістичною ознакою казки є усталений зачин і прикінцеві формули. Зачин у більшості випадків не має часово визначеного характеру.

Казка – це явище історичне; вона з'явилася тоді, коли людина перестала мислити міфологічно, коли чисто поетична вигадка почала грати переважну роль. Але це сталося не відразу, потрібен був тривалий час, перш ніж казка стала явищем мистецтва [6, с. 180]

Англійська казка дає нам можливість побувати в дитинстві, причому, не просто в дитинстві, не в дитинстві свого або якогось іншого дитини, а в своєму власному. Наприклад, Вірджинія Вулф писала про казки Керролла, що це не дитячі книги, але книги, в яких ми стаємо дітьми. І ці її слова можна поширити на всю англійську казку.

Неодноразово підкреслювалося, що англійська казка близька до фольклору. Але це не зовсім так. Вона майже не звертається до традиційних казкових сюжетів, а якщо і звертається, то, як правило, переосмислює їх у пародійному плані, як ми бачили вище. В іншому ж літературна казка воліє звертатися не до казки фольклорної, а до її основи – міфології.

І, можливо, саме завдяки цьому зверненню до тих часів, коли чудесне ще не було дивом, а було так само природно, як світло сонця, прихід весни, спів птахів, англійська казка володіє якимось-то невловимим чарами, чимось, чого вже немає в нашому світі, але що ми ще пам'ятаємо в наших снах і мріях. Це щось неможливо пояснити, це музика, яка звучить у словах і назвах, це аромат, що доноситься з, здавалося б, мертвих сторінок.

Сутність терміну «композиція» як багатоаспектного феномену досліджується в різних наукових працях: з позиції літератури, мови, художнього тексту, лінгвокогнітивістики. Науковці виділяють безліч видів композиції, звертаючи увагу на різні аспекти засобів організації тексту, таких як: зовнішня й внутрішня композиція, композиція образу, композиція сюжету, композиція як сполучення мовленнєвих форм.

Відомо, що чимало англійських народних казок розпочинаються такою фразою «Once upon a time» або «There was once». В англійській казці нерідко початкові форми супроводжуються вказівкою на певний час дії зі згадкою історичних і легендарних осіб. Це свідчить про конкретність мислення англійців: «When good King Arthur reigned» та «In the reign of King John» [4, с. 87]. Ще однією характерною особливістю англійського казкового тексту є характерні й прикінцеві формули, що описують щасливе завершення подій, та результат з повчальною мораллю: «They lived in a large house, and Jack's mother lived with them in great happiness until she died», «They lived happily ever after», «And they lived happy ever afterwards.», «And they all lived happy and died happy».

У своїй праці Н.Бачинська зауважує, що характерними ознаками чарівної англійської казки є насиченість подіями, швидка зміна одних дій іншими, які виявляються в русі персонажів і їхніх діалогох. Також казці притаманні повтори подій, окремих висловів, що вказує на повільність опо-

віді. Характерною особливістю авторської казки є детальний опис наколишнього світу й довгого шляху героя: «As he travelled far and he travelled fast, and he travelled east and west, north and south, over hills, and dales, and valleys, and mountains, and woods, and sheepwalks, but never a sign of the missing castle did he see» [1, с. 12].

Досить часто у народних казках згадуються власні назви: конкретні замки, графства, міста – «in Bamborough Castle», «in Yorkshire», «at Dublin», «they lived in the little house with the green shutters, which stands on the hill». Отже, оповідання завжди має змістово-прагматичний відтінок і соціокультурну інформацію, яка вплетена в зміст. Характерною особливістю англійських казок є наявність образних виразів, які використовуються для посилення враження «the Gingerbread man in chocolate jacket and raisins for buttons». Досить детально описується зовнішність героїв, білизна обличчя, краса волосся, очі: «golden hair», «milk-white face», «eyes as green as grass», «eyes like a coal of fire», «lips like cherries», «cheeks red as June», «sweet as rose», «bonnie lady» [4, с. 88].

Уявлення про насильство і зло в фольклорних казках передається через такі негативні персонажі, як чудовиська, велетні, що характеризуються відповідними епітетами: «horrible», «cruel», «terrible», «monstrous», «awful». Негативні персонажі завжди вимовляють певні мовленнєві формули: «Be he alive or be he dead, I'll grind his bones to make my bread!», «Snouk but and snouk ben, I find the smell of an earthly man, Be he living, or be he dead, His heart this night shall kitchen my bread», «Fee, fi, fo, fum! I smell the blood of an Englishman!». Для структури англійської народної казки характерні лексичні й синтаксичні повтори: «So they fought and fought and fought», «So she went along, and she went along», «So she sat and thought and thought and thought» тощо. При цьому повторюються й частини мови, і віршовані вставки: «Chinny chin chi», «Cat! Cat! Kill the rat» [1, с. 13].

Якщо характеризувати авторську казку, то тут персонажна система також опирається на традиційний зразок, але переглядає, удосконалює та соціалізує його. Всі герої британської літературної казки індивідуальні, наділені характерами (особистими – брати в Рескина або загальними – персонажі-диваки в Керролла), описуються портретно; автор дає картину їхнього внутрішнього життя (роздуму й сумніви Аліси). Атрибути персонажів досить реалістичні (наприклад, кальян Гусениці); характер героя може трансформуватися: внаслідок пройдених випробувань (Невагома принцеса) або якогось зовнішнього фактора (іронічне трактування – Герцогиня в «Алісі...»).

У зв'язку з тим, що авторська казка існує в письмовій формі, велике значення в ній надається детальним описам природи, портретній та психологічній характеристиці образів.

Для більш точного та детального порівняння літературної та фольклорної казки наведемо шість основних відмінних характеристик за О. Зубенко:

1) літературна казка виникає на ґрунті фольклорної і на відміну від своєї попередниці існує в

письмовій формі; літературна казка не є імпробізованим твором, тому вона завжди завершена і не змінюється;

2) літературна казка має індивідуальну зорієнтованість, причина якої є факт наявності автора даного твору, тому казка виражає ідеї письменника та суспільства, до якого він належить; дійсність у літературній казці проходить крізь індивідуальну свідомість (дійсність фольклорної казки пропущена крізь призму сприйняття народу);

3) літературна казка містить ліричні відступи письменника, детальну портретну та психологічну характеристику образу;

4) незважаючи на присутність в авторській казці елементів чарівного, вона більш наближена до реального життя, відображає ідеї та прагнення людей, які є сучасниками автора, розкриває конкретно-історичні суспільні ідеали;

5) герої авторських казок досить різноманітні, з різними зовнішніми ознаками (у фольклорній казці герой ідеалізований, він втілює всі найкращі риси з народної уяви)

6) події, вчинки, характери героїв у літературній казці вимагають умотивування, причинно-наслідкового зв'язку [2, с. 82]

Незважаючи на те, що в чарівній казці існує тенденція локалізувати дію експозиції, випробування у географічній реальності (при збереженні невизначеності художнього часу), все ж художній простір як авторської так і народної казки не відповідає реальності. Простір чарівного казкового тексту знаходить своє відображення у двох світах: світом повсякденного життя, в якому насправді герої зазвичай з'являються на світ і стикається з чарівним потойбічним світом, в якому він проходить важкі випробування. Чарівний світ є антисвітом якщо порівнювати з реальністю, що і стає мотивацією для фантастичних казкових подій.

Висновки та пропозиції. Отож, у даній роботі ми встановили, що казка є одним з основних жанрів усної народно-поетичної творчості, епічним, переважно прозовим художнім твором. Казка представляє собою своєрідний синтез народної мудрості, народного світогляду. Казкову літературу можна розділити на дві категорії: фольклорні та літературні. У фольклорних казках знаходять своє відображення первісний світогляд. Даний світогляд реалізується в міфах і обрядах, навколо яких будується сюжет фольклорної казки.

Також, ми визначили, що літературна казка є літературним жанром, який ґрунтується на фольклорних джерелах, запозичуючи у них певні елементи. Але головною відмінністю літературної казки від фольклорної є усвідомлене творчість, коли письменник сам створює свій твір. Характерна персонажна система літературної казки більше вільна, складна і розгалужена, чим у фольклорній, де з'являється ряд нових образів (соціальні типи, античні образи). Традиційні ж чарівні персонажі піддаються трансформації (наділяються сучасними атрибутами), герої вже мають характери, які багато в чому визначають розвиток казкового сюжету.

Отже, можна зробити висновки про те, що літературна казка Великобританії зберігає тільки основні казкові функції й мотиви; вона прагне до їхньої трансформації, створюючи композиційно більш складні добутки; головною особливістю структури британської літературної казки є її іронічне фарбування й тісний зв'язок з моральною стороною добутку.

На нашу думку, перспективним представляється подальше дослідження національних стереотипів на прикладі художніх творів, зокрема, англійської традиційної літературної казки.

Список літератури:

1. Бачинська Н.Я. Лінгвістичні особливості англійських фольклорних текстів / Н.Я. Бачинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2015. – № 18. – С. 11-14.
2. Зубенко О.А. Співвідношення літературної та фольклорної казки / О.А. Зубенко // Філологічні науки. – 2012. – № 12. – С. 78-82.
3. Івашків О.В. Особливості англійського казкового дискурсу / О.В. Івашків // Наукові записки. Сер.: Філологічні науки. – 2011. – Випуск 96 (1). – С. 429-432.
4. Корниенко Е.Р. Роль народної сказки в изучении иностранного языка / Е.Р. Корниенко // Иностранные языки в школе. – 2007. – № 7. – С. 86-91.
5. Овчиннікова Л.В. Англійська літературна казка ХХ століття / Л.В. Овчиннікова // Історія, класифікація, поетика. – М.: Флінта: Наука. – 2003. – С. 312.
6. Юнина О.Е. Лингвокультурологические особенности английской литературной сказки / О.Е. Юнина // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 17 (228). – 2011. – С. 180-184.

Гладь С.В., Дедова С.Н.

Винницький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-економічного університета

АНГЛИЙСКАЯ НАРОДНАЯ VERSUS АВТОРСКАЯ СКАЗКА: ЖАНРОВО-КОМПОЗИЦИОННЫЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

Проанализированы теоретические вопросы о происхождении и развитии сказочного литературного жанра. Рассмотрены основные особенности английской народной и авторской сказки. Исследованы первоначальное мировоззрение английского народа и его интерпретация в сказки. Обоснована необходимость существования сказочного жанра. Приведены основные отличительные характеристики фольклорного и авторского сказочного текста.

Ключевые слова: фольклор, английская народная сказка, композиция, сюжетная структура, авторская сказка.

Gladio S.V., Diedova S.N.

Vynnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

ENGLISH FOLKTALE VERSUS LITERARY FAIRY-TALE: ASPECTS OF GENRE, COMPOSITION AND LINGUISTIC

Summary

Examined theoretical questions about the origin and development of genre such as the literary fairy tale. Investigated the main features of the English folktale and author's fairy tale. Substantiated the original outlook of British people and its interpretation in fairy tales. Substantiated the necessity of the fantastic genre. Mentioned the difference between folktale and author's fairy tale.

Keywords: folklore, the English fairytale, composition, the plot of structure, author's fairy-tale.

УДК 821.112.2

РЕАЛЬНОСТЬ У ДЗЕРКАЛІ ДИТЯЧОЇ СВІДОМОСТІ: КОНСТРУЮВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ КАРТИНИ СВІТУ В НІМЕЦЬКОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ РОМАНІ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРУ К. БОЙЄ «З ДІТЬМИ НІХТО НЕ РОЗМОВЛЯЄ»)

Снальєва О.А.

Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

Визначено особливості конструювання художньої картини світу в психологічному романі для дітей (на прикладі твору К. Бойє «З дітьми ніхто не розмовляє»). Детально охарактеризовано основні компоненти художньої картини світу в романі: час, простір, художні герої. Описано особливості моделювання дійсності в реалістичній літературі для дітей, пов'язані з віковими особливостями реципієнта.

Ключові слова: художня картина світу, реалістична література для дітей, психологічний роман для дітей, простір, час, художні герої.

Постановка проблеми. Німецька реалістична література для дітей 1980-1990-х років ставить за мету відтворення в тексті дійсності, яка близька юному реципієнту. Такий підхід зумовлений процесом «емансипації дитини» (Г.-Г. Еверс [6], В. Штеффанс [7] та інші) і спрямований на полегшення процесу соціалізації юного індивіда в сучасному суспільстві. Головним героєм, а часто і оповідачем історії, стає ровесник читача, який опиняється в складній життєвій ситуації, що може мати місце в реальному житті дитини. Саме тому, максимально реалістичне

конструювання художньої картини світу в тексті є важливим аспектом реалістичного роману для дітей. В даній розвідці увага зосереджується на психологічному романі для дітей (що є підвидом реалістичної літератури), який почав своє становлення в Німеччині в кінці 70-х років ХХ ст. і пріоритетом якого є відтворення внутрішнього світу протагоніста в тій чи іншій складній життєвій ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження художньої картини світу (паралельно можна зустріти терміни «художній світ літера-

турного твору», «внутрішній світ літературного твору», «художня реальність») в літературному творі почало привертати увагу літературознавців у ХХ ст. з активним розвитком поетики як науки.

Першим в Радянському Союзі ввів і спробував категоризувати це поняття академік Д. Ліхачов. В 1968 році, він зазначає «Світ художнього простору відтворює дійсність у якомусь «скороченому», умовному варіанті. Художник вибудовуючи свій світ, не може, зрозуміло, відтворити дійсність з тією ж властивою дійсності мірою складності. У світі літературного твору нема багато чого з того, що є у реальному світі. Цей світ по-своєму обмежений.» [2, с. 79] Дослідник виокремлює кілька параметрів внутрішнього світу художнього твору, серед яких найважливішими на його думку є час і простір. М. М. Бахтін поєднав ці два компоненти в хронотоп, зазначає «У літературно-художньому хронотопі просторі і часові прикмети зливаються в осмислене і прикметне ціле. Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [1, с. 234-235].

В західному літературознавстві актуальність цього питання підтверджується появою численних досліджень. Основні теоретики наратології Ж. Женнет, Ф. Штанцель виокремлюють в тексті 2 основні рівні: рівень оповіді (дискурс) та історія (дієгис). Рівень історії об'єднує в себе події, їх взаємопоєднання, тобто те, що розповідається. Саме на цьому рівні ми і будемо характеризувати конструйований світ. Як зазначається в німецькому довіднику сучасного літературознавства «літературні тексти зображають не обставини чи події, а словесний опис, який пробуджує уяву, «саме це і називається картиною світу в художньому творі» [3, с. 111]. Вона охоплює з однієї сторони реалістично відтворений світ, проте описані в тексті чи відтворені в уяві образи завжди є лише певною частиною того, що автору чи читачу відомо про світ. З іншої сторони, світ представлений в книзі інколи виходить за рамки реального світу чи досвіду і знань читача та автора, оскільки може описувати речі, яких не існує в реальному світі. Якщо брати до уваги літературу для дорослих, то автор та читач перебувають приблизно в одній площині, базуючись на досвіді та певних знаннях реалій. В літературі для дітей для усунення цього бар'єру між дорослим автором і читачем-дитиною, автор використовує героя, ровесника-читача, як медіума між обома. Для аналізу конструювання художнього світу твору використовують з основні категорії: час, простір та система художніх герів.

Метою даної розвідки є аналіз відтворення картини світу в психологічних романах для дітей за наступними категоріями: час, простір та художні герої на прикладі твору К. Бойє з «Дітьми ніхто не розмовляє» (1990) [5].

Виклад основного матеріалу. В романі К. Бойє «З дітьми ніхто не розмовляє» розповідь ведеться від імені 9-ти річної дівчинки Шарлотти, мати якої намагалася покінчити життя самогубством. Письменниця зосереджується на внутрішніх переживаннях героїні і очима та вустами протагоністки описує дійсність, яка оточує дівчинку. Текст поділений на дві частини: в першій викла-

дено спогади і аналіз життя дівчинки до спроби самогубства матері. Шарлотта згадує коротко про свої дошкільні роки, і більш детально описує період, коли вони переїхали в новий будинок, про зміни в поведінці матері, про стосунки в родині і т.д. Починається перша частина з розповіді подій фіктивної реальності, а саме з повернення дівчинки після школи додому, де її зустріла сусідка, далі історія продовжується спогадами і закінчується I розділ тим же епізодом, яким розпочалася. Друга частина репрезентує опис життя дівчинки після того, як вона дізналася про спробу суїциду матері.

Перший компонент, який аналізується в даній розвідці – це час. Наше завдання полягає в тому, щоб визначити співвідношення між часовим порядком подій, що відбуваються в романі, і їх відтворення в творі.

Прямой вказівки на рік, яка б давала можливість співвіднести реальний і фіктивний час, в тексті відсутні, проте можна стверджувати, що він відповідає кінцю 80-х років – побутові умови родини, додаткові заняття дівчинки, ідеї, які панують в суспільстві. Щодо медіа, то в книзі має місце телебачення, яке днями дивилася мати Шарлотти, перебуваючи в депресії. Чи про яке згадує Шарлотта як альтернативу візиту в церкву: «Звичайно б ще краще було, якби після обіду мені дозволили подивитися телевизор, але наш стоїть у вітальні, а вона до моменту роздачі подарунків завжди зачинена» [5, с. 66]. Крім телебачення, має місце радіо та телефон, які також неодноразово фігурують на сторінках роману [5, с. 66; 92]. Серед подарунків на Різдво згадується касетний програвач та 4 касети, дитяча переносна радіостанція та електронна друкарська машинка, що також роблять відсилання до 80-х років. Щодо пори року, то події розгортаються взимку після Сільвестру (31 грудня), про що свідчать описи погоди та деякі епізоди зі спогадів дівчинки: «І потім все стало дійсно погано. Відразу після Сільвестру бабусі поїхали, але я почула, як вони сказали папі, якщо буде неохідно, можуть повернутися в будь-який момент» [5, с. 70] Через 2 дні мати спробувала вчинити суїцид. Тобто можна стверджувати, що події, які розгортаються в романі, припадають на першу половину січня.

Події, які описуються в тексті, займають лише 4 дні із життя дівчинки, проте ретроспекція героїні на події минулого в першій частині дають інформацію про життя дівчинки та її родини, що передували дню, з якого починається дана розповідь. Така ретроспекція виконує не лише суто інформаційну функцію (повідомлення читачу про події, які передують дню спроби суїциду матері), але і функціонує в якості психологічного коментаря до дій та переживань головної героїні (наприклад, епізод, в якому дівчинка думає над спробою суїциду матері і про смерть Руді) [5, с. 100-104]. К. Бойє приділяє особливу увагу конструюванню фіктивного часу в творі, щоб читач міг максимально реалістично співпережити ці 4 тяжкі дні з життя протагоністки.

Що вдалося виявити в результаті аналізу порядку оповіді в романі? Очевидно, що всі події, які відбуваються в романі, представлені на макрорівні твору в чіткому хронологічному по-

рядку. Така розповідна стратегія ставить за ціл прослідкувати зміни в характері протагоністки, показати її внутрішню боротьбу і переосмислення подій її реальності. Ретроспективна оповідь, яку використовує письменниця в першій частині роману, виконує переважно інформаційну функцію, проте в другій частині романі інформаційна змінюється на психологічну.

Поряд із конструюванням фіктивного часу, важливу роль відіграє і просторова орієнтація в тексті. Потреба орієнтування в реальному світі відповідає також і фіктивній реальності, оскільки текст надає інформацію, а читач її сприймає. Читач-дитина відрізняється за сприйняттям інформації від дорослого, недарма Дж. Епплард у своїй праці «Становлення читача. Досвід читання від дитинства до зрілості» [4] називає цей тип читача – читачем-героєм/героїнею. Школяр молодшої вікової категорії ще не аналізує інформацію в тексті, він сприймає описане через протагоніста – ровесника, переживає разом з ним, проникає в його світ через книгу, тому зображення просторової реальності досить важливе для психологічного роману, адже автори намагаються відтворити світ таким, який він є, показати юному читачу, що він не один зі своїми проблемами. Для максимальної наближеності художнього простору до реального, в якому живуть сучасні школярі, письменники конструюють найбільш типові для дітей – будинок чи власна кімната, школа, вулиця і окремим ми пропонуємо виокремити заборонені місця.

В своєму романі К. Бойс не перевантажує читача розширеними описами, конструюючи художній світ, таким чином, щоб лише короткі речення, які ніби доповнюють загальну картину, давали натяки на інтер'єр, що оточує протагоніста. Опису кімнати дівчинки і будинку, в якому мешкає родина протагоністки, в тексті нема, лише короткі вказівки, щоб «словесний образ пробуджував уяву», опираючись на власні реалії реципієнта.

Проте письменниця детально описує інтер'єр робочого кабінету сусіда пана Кьонінга та кімнату нової подруги героїні Лули. Перший інтер'єр вводиться письменницею як засіб психологізму, для підкреслення емоційного стану Шарлотти відразу після того, як вона дізналася про спробу суїциду матері, другий – як утопія дитинства: місце в якому граються та вигадують власні історії.

Цікавою відмінністю конструювання певних елементів художнього простору у романах для дітей є відтворення місць, які заборонено відвідувати дітям дорослими з тієї чи іншої причини. Рамки, які створюють дорослі дітям, є невід'ємною складовою сучасного реалістичного роману, психологічний роман не є винятком. А перебування в такому місці розглядається як процес ініціалізації, дорослішання чи руйнування певних усталених рамок. Заборонений простір зображується письменницями не як місце, яке викликає страх чи гнітить. Це можуть бути абсолютно звичайні речі, які оточують нас чи читачів: вулиця, старий хлів чи кладовище. В аналізованому романі забороненим місцем виступає старий хлів, який слугує простором для переосмислення і обміркування життєвої позиції, таким собі безлюдним острівцем, де протагоністка по-дитячому, проте моделює різні варіанти свого

майбутнього, таким чином шукаючи вихід з ситуації, яка її гнітить [5, с. 103]. Дівчинка збирається на горище старого хліву, який може рухнути в будь-який момент, де оцінює свою життєву ситуацію: «Якщо я не прийду додому, мене шукатиме бабуся Міа. Якщо вона мене не знайде, вона зателефонує татові. Тато викличе поліцію. І вони всі разом шукатимуть мене. А коли вони мене знайдуть, то скажуть, що я стала така як мама. Тому що я втекла. Я засмучена. Засмучена – це не божевільна» [5, с. 114]. Потім Шарлотта розглядає інший варіант розвитку подій, а саме втеча на кораблі чи подорож автостопом до Берліну чи Мюнхену, де вона зможе стати відомою танцівницею. І тоді «вони побачили б мене по телебаченню. Луле і товстий Дік і пані Кьоніг і бабуся. Вони б подумали, що вчинили зі мною погано. Що я не скільки не божевільна. Я просто засмучена» [5, с. 114]. Наступним етапом її міркувань були роздуми про власну смерть і похорони, поведінку і слова рідних та знайомих. Після цього приходиться розуміння реальності ситуації. «Я спускалася дуже обережно до низу, сходинок за сходинок. Без різких рухів. Щоб не рухнути з усім додолу» [5, с. 116]. Саме після цієї подорожі в заборонене місце дівчинка зрозуміла, що хоче жити, бути як всі. Конструювання забороненого простору є характерним для психологічного роману для дітей.

Отже, просторове конструювання художнього світу грає важливу роль, автор максимально реалістично відтворює типові для юного читача місця (будинок, де мешкає родина, школу), проте не перевантажує текст детальним інтер'єрним описом, опираючись на уяву реципієнта і його життєвий досвід, щоб кожен читач міг перенести описану історію в свої просторові реалії. Місця, які описані більш детально, несуть окрім інформаційного і інше смислове навантаження (як наприклад, кімната пана Кьонінга чи подруги Луле). Для психологічного роману для дітей типовим також є конструювання заборонених місць, які слугують місцем «дорослішання» героя, місцем, де відбувається процес ініціалізації.

Наступним і останнім важливим компонентом конструювання художнього світу є літературні герої. Різниця між літературним героєм і реальною особою полягає як правило в меншій складності першої, як зазначається в літературному довіднику [3, с. 123].

В романі, який аналізується в даній розвідці, головним героєм виступає середньостатистична дівчинка, яка не наділена особливими розумовими чи фізичними здібностями і є ровесником читача. Щодо опису зовнішності Шарлотти, то автор знову покладається на фантазію читача, даючи якусь загальну інформацію про героїню її вустах. Відомо також, що батьки дівчинки належать щонайменше до середнього класу, про що свідчать матеріальні статки родини, будинок за містом. Про Шарлотту відомо, що вона любить музику та танці (епізод, коли дівчинка не потрапила на виставу, де мала виконувати сольний танець), дівчинка любить тварин, проте не навчена піклуватися про них (епізод з Руді), героїня доволі допитлива, з добре розвинутою фантазією (вигадання ігор, моделювання різних життєвих ситуацій, якщо втече з дому; уявний друг

індіанець, який кожного вечора запрошував її до свого житла).

Інформація про її риси характеру і вподобання відтворюється в тексті фрагментарно, щоб читач сам міг заповнити проміжки. Відомим є той факт, що дівчинка відносно легко знаходить спільну мову з ровесниками, проте після спроби суїциду матері, вона стає аутсайдером в класі, відчуває на собі знущання однокласників.

Щодо внутрішнього світу героя, то психологічний роман відрізняється глибоким зануренням в думки та почуття протагоніста, саме тому весь роман – це занурення в його внутрішній світ, відтворення подій через призму його переживань, читач співпереживає страхи, переосмислює проблеми разом з героїнею. Крім цього, варто відзначити, що майже всі головні герої психологічного роману для дітей констелюються автором як динамічно проєктований художній герой (*dynamisch konzipierte Figur*), тобто риси характеру головного героя протягом роману змінюються, помітні особисті зміни в внутрішньому світі героя, в сприйнятті навколишнього середовища. В кінці роману Шарлотта зображена дорослою особистістю, яка знайшла відповіді на свої питання і пододала свої страхи, що безпосередньо вплинуло на її світосприйняття: «Я думаю, що незабаром я повинна з ним ретельно все обговорити. Необхідно багато чого йому пояснити. Проте мій тато така складна людина» [5, с. 144], заявляє героїня, як підсумок своїх міркувань.

Щодо другорядних персонажів, то вони в романі представлені двома категоріями: дітьми (друзями, однокласниками) та дорослими (батьки, бабусі, вчителі, батьки ровесників).

В категорії дорослих художніх персонажів найважливішу роль в житті дитини відіграють батьки, як і в реальному житті для дітей цієї вікової категорії. Саме тому автори сучасних реалістичних романів для дітей відтворюють ті форми родин, які типові для сучасного суспільства: в аналізованому романі констельовано повноцінну родину з однією дитиною. Проте батьки зображуються не ідеальними дорослими, які знають відповіді на всі питання чи є зразком для наслідування, а зі своїми слабкостями, з проблемами чи життєвими ситуаціями, з якими самі впоратися не можуть. Батько головної героїні притримується ідей бюргерської родини, коли чоловік виступає годувальником і головою родини, а роль жінки полягає у введенні господарства та вихованні дітей. В той час як його дружина прагне поєднати родину та професійну діяльність. Саме його авторитарне «ні» призводить до депресії дружини, яка морально слабка протистояти чоловікові і суспільним поглядам. Варто відзначити, що єдиним представником дорослого, який зображений в творі динамічно – є тато. Зміни в його поведінці і поглядах читач бачить лише зі слів Шарлотти, проте якщо на початку роману він слугував лише об'єктом матеріального забезпечення сім'ї і авторитарним чоловіком, який приймав рішення за свою дружину, в кінці роману він зображується як чоловік, який вчиться виконувати безпосередні обов'язки тата і прислухатися до бажань своїх рідних.

В даному романі також зображуються представники старшого покоління родини, а саме ба-

бусі, які беруть на себе частково обов'язки господині дому і зображені як другорядні герої. Щодо стосунків між поколіннями, то вони доволі теплі, підтвердження цього є сімейна традиція святкування Різдва разом.

Ще одна доросла людина, яка, до речі, репрезентує в цьому романі антиавторитарні ідеї виховання, є мати подруги Шарлотти – пані Сабіна Шмідт. Вона зображена не як суровий дорослий, який постійно намагається бути прикладом дітям, диктувати свої правила і нав'язувати «правильний» спосіб життя, а звичайна людина з своїми слабкостями, про що, наприклад, свідчить спостереження героїні під час поїдання булочок: «І ми взяли собі ще по булочці, хоча від такої кількості точно болітиме живіт. Але мама Лулі їсть з нами, навіть більше ніж ми, я також вирішила» [5, с. 120]. Чи «В неї навколо роти була цукрова пудра, а в руці залишки булочки. Вона говорила. Просто так. Під час їжі» [5, с. 122].

Проте саме ця доросла людина, яка не є дорослою для наслідування, ставиться до дитини як до юного дорослого. Вона єдина, хто вважає за потрібне обговорити з дівчинкою на рівних ситуацію, що склалася в родині: «Те, що трапилось з твоєю мамою, може трапитися з кожним. Раптово в житті наступає момент, коли все здається безнадійним. Таким безглуздим, безнадійним і нереальним, що виникає страх всього [...] Але це все можна змінити і далі знову буде краще» Ситуація, яка має місце в житті героїні, за словами її дорослої співрозмовниці, не має нічого спільного з діями дівчинки [5, 122-123]. Хоча пані Сабіна відтворена як другорядний герой, її роль в даному романі дуже вагома.

Серед дитячих героїв фігурують найкраща подруга Шарлотти – Луле та однокласники дівчинки, які гостро реагують на спробу суїциду її матері. Жорстокість дітей письменника відтворює через дії юнака Дірка, який дражнить Шарлотту, стверджує, що не лише її мама зійшла з розуму, це чекає і на неї, бо це спадкове [5, с. 111]. Спочатку від таких випадів однокласників Шарлотті допомагала захищатися Луле, переймаючи на себе роль старшої сестри. Проте врешті-решт протагоністка переборола свої страхи, прийняла ситуацію і готова рухатися далі. Це дало змогу дівчинці виступити проти кривдника і відстояти себе і свою матір [5, с. 133].

Висновки. Аналіз конструювання художньої картини світу в німецькому психологічному романі для дітей показав, що автор, обираючи для своїх романів «дорослі» теми, намагається максимально наближено відтворити дійсність, яка знайома юному читачу. Події, які представлені в творі, висвітлюють короткий проміжок часу, на макрорівні тексту вони знаходяться в чіткій хронологічній структурі, що можна пояснити віковими особливостями реципієнта. Проте автор дозволяє собі також незначні зміщення в часі, щоб додати психологічного ефекту подіям. Щодо просторового виміру, то пріоритет надається місцям, типовим для читача, а саме, будинок, де мешкає родина, школа, власна кімната і т.д. Автори літератури для дітей також часто використовують дихотомію місто-село, проте вона не займає провідне місце в тексті. Цікавим також є наявність заборонених місць, як різно-

видності просторового виміру, який не типовий для літератури для дорослих, а в реалістичній літературі для дітей відіграє роль місця дорослішання, ініціації. Щодо констелювання героїв, то слід виокремити 2 вікові групи, які завжди присутні в тексті: ровесники протагоніста та дорослі (батьки, вчителі та інші). Протагоніст зображений динамічно, тобто реципієнту помітні внутрішні зміни героя. Другорядні та периферійні герої констелюються переважно стало та типізовано. Автор відтворює вустами та очима протагоніста-дитини світ, який знайомий юному читачу з власного досвіду і залишає місце для уяви останнього.

бражений динамічно, тобто реципієнту помітні внутрішні зміни героя. Другорядні та периферійні герої констелюються переважно стало та типізовано. Автор відтворює вустами та очима протагоніста-дитини світ, який знайомий юному читачу з власного досвіду і залишає місце для уяви останнього.

Список літератури:

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / Михаил Михайлович Бахтин. – Москва: Художественная литература, 1975. – 505 с.
2. Лихачев Д. С. Внутренний мир художественного произведения / Дмитрий Сергеевич Лихачев // Вопросы литературы. – 1968. – № 8. – С. 74–87.
3. Anz Th. (Hrsg.) Handbuch Literaturwissenschaft – Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2007. – 511 s.
4. Appleyard J. A. Becoming a reader. The experience of Fiction from Childhood to Adulthood / J. A. Appleyard, 2005. – 228 p.
5. Boie K. Mit Kindern redet ja keiner / Kirsten Boie. – FaM: Fischer Taschenbuch Verlag, 2005. – 138 s.
6. Ewers H.-H. Die Emanzipation der Kinderliteratur. Anmerkungen zum kinderliterarischen Formen- und Funktionswandel seit Ende der 60er Jahre / Hans-Heino Ewers R. Raecke, U. D. Baumann // Zwischen Bullerbü und Schewenborn. Auf Spurensuche in 40 Jahren deutschsprachiger Kinder- und Jugendliteratur / R. Raecke, U. D. Baumann [Hrsg.]. – München, 1995. – S. 16–28.
7. Steffens W. Beobachtungen zum modernen realistischen Kinderroman / W. Steffens // Moderne Formen des Erzählens in der Kinder- und Jugendliteratur der Gegenwart unter literarischen und didaktischen Aspekten / G. Lange, W. Steffens [Hrsg.]. – Würzburg: Königshausen und Neumann, 1995. – S. 25–49.

Енальева О.А.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

РЕАЛЬНОСТЬ В ЗЕРКАЛЕ ДЕТСКОГО СОЗНАНИЯ: КОНСТРУИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЫ МИРА В НЕМЕЦКОМ ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ РОМАНЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности конструирования художественной картины мира в психологическом романе для детей (на примере текста К. Бойе «С детьми никто не разговаривает»). Дана детальная характеристика основным компонентам художественной картины мира в романе: время, пространство и художественные герои. Описана специфика моделирования действительности в современной реалистической литературе для детей с учетом возрастных особенностей реципиента.

Ключевые слова: художественная картина мира, реалистическая литература для детей, психологический роман для детей, пространство, время, художественные герои в романе.

Yenalyeva O.A.

Petro Mohyla Black Sea State University

REALITY IN THE MIRROR OF CHILDREN'S PERCEPTION: CONSTRUCTING OF WORLD PICTURE IN GERMAN PSYCHOLOGICAL NOVEL FOR CHILDREN

Summary

Specifics of constructing of world picture in German psychological novel for children (on the basis of work of Kirsten Boie «Nobody Talks to Kids») are considered. The main type of world picture in the novel (time, space, characters) is characterized. The specific of construction of world picture in the modern realistic literature for children is described.

Keywords: world picture in the novel, psychological novel for children, space, time and character in the realistic novel for children.

УДК 811.111'42

НЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ НЕОЛОГІЗМІВ У СФЕРІ КУЛІНАРІЇ)

Карпова К.С.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено аналізу неологічного потенціалу сучасної англійської мови у сфері кулінарії. Проаналізовано лексико-семантичні особливості вживання новостворених слів на прикладі кулінарних неологізмів. Окрім того, розглянуто мовні засоби, що відображають інноваційні реалії у сфері кулінарного мистецтва, приготування та споживання їжі. Досліджено лексичні новотвори для позначення незвичайних закладів громадського харчування.

Ключові слова: словниковий склад англійської мови, збагачення словникового складу англійської мови, неологізм, лексико-семантичні особливості, кулінарна лінгвістика, кулінарний термін.

Постановка проблеми. Загальноновизнаним є той факт, що оновлення та поповнення словникового складу будь-якої мови відбувається за рахунок нової лексики, яка постійно з'являється у мовленні її носіїв. Мовний вокабуляр перебуває в стані постійної зміни, оскільки одні слова та поняття виходять з ужитку, набуваючи статусу архаїзмів, натомість інші, виникаючи в мові, розширюють її неологічний арсенал. Збагачення словникового складу відбувається двома основними шляхами, а саме шляхом утворення нових слів та запозичення слів з інших мов. Питома вага запозичених слів є відносно невеликою у порівнянні з новою лексикою, яка утворилася за рахунок використання власних внутрішніх ресурсів мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобалізація світових процесів в економіці, науці, культурі, мистецтві, інформаційному просторі істотно впливає на словниковий склад мови, сприяє формуванню нових понять, появи нових термінів, швидкому проникненню їх до загальнолітературної мови [3, с. 3]. У зв'язку з цим постійний інтерес у сучасних мовознавців викликає пласт лексичних інновацій, що позначають нові реалії та поняття у певній сфері людського буття. Однією з таких невід'ємних царин існування людини, яка відносно нещодавно потрапила у коло лінгвістичних досліджень, є сфера дотична до приготування та споживання їжі. Людство не може жити без їжі, однак представники кожної нації мають власні смакові преференції, які знаходять своє відображення у відповідному мовному та текстовому матеріалі, а саме рецептах національних кухонь, меню, кулінарних статтях, глютонічній термінології [2].

Кулінарія є корисним, цікавим та дуже смачним захопленням, справжні ж цінителі якісної їжі вважають кулінарію надзвичайно творчим процесом. Окрім того, куховарство як хобі несе у собі пізнавальну функцію, оскільки відкриваючи власний кулінарний талант, відвідуючи кулінарні школи та кухарські майстер класи людина може не лише навчитися готувати різноманітні національні страви, але й дізнатися традиції певного народу та історію виникнення того чи іншого витвору кулінарного мистецтва. Не викликає заперечень той факт, що споживання їжі належить до базових повсякденних потреб людини, так

само як і необхідність у самоідентифікації та постійному спілкуванні. З огляду на це, слід згадати афоризм французького філософа, політичного діяча, кулінара, автора однієї з найбільш цитованих праць з гастрономії XIX століття Жана Антельма Брійя-Саварена «Фізіологія смаку»: «*Tell me what you eat and I will tell you what you are*» [13]. Відповідно до висловлювання сучасного соціолога Сари Деламонт їжа, мова та діалект є найбільш приватними характеристиками особистості (*if there is one issue as deeply personal as food it is language and dialect*) [5, с. 193]. На підтвердження вищезгаданих думок наведемо цитату з колективної монографії «*Culinary Linguistics*», що належить перу німецьких лінгвістів Корнелії Герхардт, Максимиліана Фробеніуса та Сюзанни Лей:

Eating and talking are universal human traits. Every healthy human being eats and talks; every society and group eats and talks. Both language and food are culturally dependent and vary according to factors such as gender, age, or situational context, or even lifestyle. There are vast differences both in the food-related behavior of different cultures as well as in the languages of the world [7, с. 3]. Отже, на думку провідних учених минулого та сучасності беззаперечним є факт існування певної кореляції між необхідністю повсякденного приготування та споживання їжі та спілкуванням.

Таким чином, метою дослідження є аналіз мовних засобів для відображення ідей, процесів чи понять, що мають відношення до кулінарного мистецтва (*culinary-related vocabulary*). Об'єктом дослідження є неологічний арсенал сучасної англійської мови. Предметом аналізу виступають лексичні новотвори, що вживаються у сфері кулінарії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час стрімко зростає кількість справжніх цінителів якісної їжі, для позначення яких в англійській мові вживаються такі лексеми: *foodie, foodinger, gastronote, gourmet, epicure*. У офіційному стилі мовлення для позначення кулінарного гурмана часто вживаюся лексична одиниця французького походження *bon vivant*. Сьогодні це романське запозичення настільки укорінилося в англійській мові, що стало використовуватися у назвах кафе, ресторанів, мануфактур, пов'язаних з харчуванням:

The backstory to Bon Vivant's success is no fluke. In August 2014, several like-minded «Bon vivants» teamed-up and decided to open a restaurant that would feel like home to everyone who walks through the door. Over the years, we managed to create a family spirit around the restaurant, not only with our staff, but also with our guests and the neighboring businesses, as everyone that comes in and dines with us becomes part of the Bon Vivant tribe [8].

Варто звернути увагу на те, що мода на здорове харчування, яка поступово захоплює людство, спричинила появу низки інновацій у харчовій промисловості. Так, відносно новою концепцією у зберіганні та транспортуванні їжі є ідея, що отримала назву *ambient food*:

«Since expanding in to ambient foods in 2009, MKG has gone on to provide an excellent, extensive range of ambient products. Our current Ambient Food Range includes essentials such as sauces, soups, preserves, confectionery, cereals, beverages and more, from a range of leading brands including Heinz, Kellogg's and McVitie's. Ambient products are extremely popular due to their long shelf life, which coupled with MKG's competitive pricing makes them a great value choice for any catering establishment» [11]. Окрім того, поширення у мові набувають кулінарні неологізми *ambient food range, ambient products*, які містять ключову сему «ambient». Це ноу-хау у харчовій промисловості полягає у тому, що завдяки новітнім харчовим технологіям їжа зберігається свіжою за кімнатної температури.

Несамовите прагнення людини досягнути бездоганної фігури шляхом здорового та збалансованого харчування сприяло появі цілої низки дієт, наприклад *DASH Diet, MIND Diet, Mediterranean Diet* та інші. У останні роки спостерігається поява абсолютно нових типів дієт, з чим пов'язано функціонування неологізмів *100-foot diet, are diet, bet diet, slow food diet, pollotarian diet* тощо. Відомо, що адепти певного раціону харчування чи дієти часто позбавляють себе смачної та поживної їжі, споживаючи лише корисну для здоров'я їжу та напої (*functional food, functional drink*). Відмова від смачної, але часто шкідливої для людини їжі відображена у кулінарному новотворі *deprivation cuisine*. Подібним за значенням є неологізм *orthorexia*, утворений по аналогії з *anorexia*, що позначає маніакальне бажання людини споживати виключно здорову їжу. Медики зараховують орторексію та анорексію до невротичних розладів, які потребують не лише медикаментозного лікування, але й психокорекції:

Orthorexia nervosa (also known as orthorexia) is a proposed distinct eating disorder characterized by extreme or excessive preoccupation with eating food believed to be healthy [14]. На думку нутриціоністів та дієтологів дуже важливим у процесі здорового харчування та травлення є наявність корисних бактерій в організмі людини, що відображено у новоствореній лексемі *good-for-you bacteria*. Не викликає заперечень той факт, що зміни у мові відображають появу нових реалій, концептів, ідей, технологій, процесів і товарів. У останні роки, зокрема, набув популярності так званий «повільний рух» (*slow movement*), що полягає у пропагуванні сповільненого тем-

пу життя та отриманні максимальної насолоди від нього. Сфера кулінарії не лишилася осторонь, що підтверджується появою поняття *slow food*, ключовими складниками якого є натуральність, традиційність та органічність: *slow food is an agricultural and gastronomic movement that emphasizes natural, traditional, organic growing methods and the appreciation of fine food and wine [15].* Міжнародний рух «слоу-фуд», що з'явився на знак протесту до фаст-фуду, передбачає створення закладів громадського харчування, які забезпечують здоровою їжею та зберігають традиції національних кухонь. Не випадково символом руху «повільної їжі» став равлик, який повільно, але впевнено рухається до своєї мети. Основними принципами *Slow Food* є наступні:

- їжа має бути смачною та приносити радість;
- вживайте екологічно чисті продукти місцевого походження;
- споживайте їжу повільно, невеликими порціями і обов'язково з позитивними емоціями [1].

Нажаль впровадження культури повільного харчування та культ здорової їжі все ще не здатні подолати залежність людини від швидкого та нездорового споживання їжі. Так, в англійській мові, услід за вже відомими узуальними метафорами *fast food* та *junk food* з'явився окаціоналізм *food swamp*, який має наступну дефініцію:

Food swamp is an area where there's an overabundance of high-energy, low nutrient foods (read: fast food) compared to healthy food options. Low-income communities are usually the swampiest, with nearly twice the number of fast food restaurants and convenience stores as wealthier neighborhoods [6]. У наведеному вище прикладі лексема *swamp* вживається не лише як детермінуючий іменник у словосполученні *food swamp*, але й як прикметник з ознаками найвищого ступеня інтенсифікації (*the swampiest*). Схожим за значенням до окаціоналізму *food swamp* є новотвір *food desert*. Слід звернути увагу на те, що у сучасному суспільстві надмірне захоплення фаст фудом призводить до проблеми глобального ожиріння (*globesity*):

At the other end of the malnutrition scale, obesity is one of today's most blatantly visible – yet most neglected – public health problems. Paradoxically coexisting with undernutrition, an escalating global epidemic of overweight and obesity – «globesity» – is taking over many parts of the world [4]. Неологізм *globesity* є яскравим відображенням ефекту глобальності проблеми надлишкової ваги завдяки залученню до свого складу двох твірних основ *global* та *obesity*. Окрім того, проблема зайвої ваги, від якої страждають все більше і більше дітей та підлітків, вербалізується у новотворах *generation XL* та *supersized generation*.

Варто зауважити, що прагнення людини не лише швидко перекусити або насолодитися смачною їжею, але й поспілкуватися чи розважитися призвело до зростання кількості незвичайних закладів громадського харчування. Так, услід за Москвою, у Лондоні відкрився новий тип кафе, що належать до типу закладів *smart café*, в якому можна «купити час» (*slow time café, pay-per-minute café, time is money cafe*). Останнім часом вільні простори, або так звані коворкінги стали надзвичайно популярними серед прогресивної

та інтелектуальної молоді. Молодих людей захопила мода на відвідування таких місць, у яких можна одночасно попрацювати, відпочити, зустрітися з друзями чи колегами, переглянути фільм, прийняти участь у обговоренні останнього бестселеру. Головний принцип їх роботи полягає у тому, що відвідувач оплачує лише час перебування у кафе:

Ever felt you've overstayed your welcome in a cafe, by reading, working or surfing the web while hugging the latte you bought two hours ago? Pay-per-minute cafes could be the answer. Ziferblat, the first UK branch of a Russian chain, has just opened in London, where «everything is free inside except the time you spend there». Ziferblat means clock face in Russian and German. The idea is guests take an alarm clock from the cupboard on arrival and note the time, then keep it with them, before, quite literally, clocking out at the end. There's no minimum time. Guests can also get stuck into the complimentary snacks or prepare their own food in the kitchen; they can help themselves to coffee from the professional machine, or have it made for them [9].

У останні роки намітилася тенденція до популяризації тематичних закладів харчування (*themed café, concept café*). Зокрема, значною популярністю користуються заклади з анімалістичною тематикою, до яких належать котяче кафе (*cat café*) та совіне кафе (*owl café*). Тематичне котяче кафе, що вперше відкрилося в Японії декілька років тому, сьогодні упевнено завойовує своїх прихильників по всьому світу. Відвідувачі мають прекрасну нагоду провести час у компанії пухнастих котів за філіжанкою запашної кави чи смачним десертом, зняти стрес, відновити сили, зробити фото на пам'ять, поспілкуватися з тваринами. Ось як описується атмосфера популярного зоозакладу у Токіо:

Lounge on a cozy sofa, drink in hand, and close your eyes to the sweet chorus of cats purring. No, this is not the memoir of a crazy cat lady – it's something just as riveting. Open your sheltered eyes to the happiness and magic that is a cat café. Japan holds the record for the most cat cafés in the world, with as many as 39 in Tokyo. These enchanting places allow people to eat, drink and lounge in the company of cats. From pure breeds to ex-strays, cat cafés house a variety of felines eager to play and cuddle with customers. The real beauty of these cafés lies with their support and promotion of cat adoptions. Most of these lovable balls of fur are open for adoption and entrance fees are used for the care of the cats. So, get your fix of fluffy love and help a whiskered friend at one of Japan's famed cat cafés!» [12].

Сьогодні котячі кафе можна відвідати також в європейських країнах, наприклад у Лондоні:

A craze that originated in Japan around ten years ago, the cat café is quickly rising to popularity all over the world. Promoting a range of causes, from rescuing and rehoming cats, to the simple therapeutic benefits of being around animals, cat cafés are definitely becoming commonplace [10].

Привертає увагу назва цієї статті, яка звучить наступним чином: *Making paw-sitive changes: the best cat café in the UK*. У заголовку okazionalizm *paw-sitive* з елементом, що позначає котячу лапу (*paw*) та вживається замість лексеми *positive*, фокусує увагу читача та потенційного відвідувача на анімалістичному характері закладу та підсилює загальний позитивний ефект від відвідування такого зоокафе. Популяризація закладів у форматі «котяче кафе» досягла також України, що підтверджується відкриттям подібного кафе у Львові у 2015 році. На відміну від котячих кафе, які вже стали мейнстрімом у Японії та Європі, менш популярним, але не менш привабливим закладом анімалістичного спрямування є совіне кафе (*owl café*). Концепція такого зоозакладу передбачає можливість смачно пообідати, випити кави та пройти сеанс антистресової пет-терапії лише потримавши у руках чи на голові птахів:

If cat cafés don't suit your liking, then perhaps a café filled with owls will. It's no surprise that Japan coined this concept too! Enjoy a cup of coffee and experience the healing therapy of surrounding yourself with owls. Customers can pet, hold and take pictures with the owls. Most of the owls were raised around humans, so they're quite friendly and easy-going. Hanging out with birds of prey does require certain precautions: no flash photography, sudden movements and of course, don't squeeze the birds. The owls at the cafés come with different names, perches and personalities. Visit an owl café and experience the heart-stealing, stress-healing magic from these majestic wide-eyed creatures [12].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого дослідження в цьому напрямку. Безумовний взаємозв'язок між рутинним процесом приготування та споживання їжі, а також повсякденною комунікацією, знаходить своє безпосереднє відображення у новоствореній термінології, що вживається для позначення кулінарних реалій, інноваційних ідей у кулінарному мистецтві, незвичайних дієт, екзотичних закладів громадського харчування. Напрямами подальших досліджень у визначеній сфері можуть бути наступні: аналіз основних дериваційних способів та механізмів кулінарних неологізмів, дослідження універсальних та національно детермінованих властивостей текстів рецепту, вивчення особливостей мовленнєвих жанрів віртуальної комунікації (на прикладі кулінарної блогосфери, кулінарних форумів, професійних та аматорських сайтів з кулінарної тематики).

Список літератури:

1. Движение Slow Food и принципы здорового питания [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.natali.ua/beauty/diet/29018/>
2. Ермакова Л.Р. Глютогоническая номинация в этнокультурном аспекте [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/28_PRNT_2011/Philologia/9_94631.doc.htm
3. Клименко Н.Ф., Карпіловська С.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н.Ф. Клименко, С.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 434 с.

4. Controlling the Global Obesity Epidemic [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.who.int/nutrition/topics/obesity/en/>
5. Delamont S. Appetites and Identities. An Introduction to the Social Anthropology of Western Europe. – Routledge. – 1994. – 254 p.
6. Food Deserts, Food Swamps, Food Access: The Primer [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rebecaryan.com/food-deserts-food-swamps-food-access-the-primer/>
7. Gerhardt C., Frobenius M., Ley S. Culinary Linguistics. The Chef's Special. – John Benjamins Publishing Company. – 2013. – 345 p.
8. Le Bon Vivant – Votre Garde Manger [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lebv.ca/>
9. London's First Pay-per-minute Cafй: Will The Idea Catch On? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/travel/2014/jan/08/pay-per-minute-cafe-ziferblat-london-russia>
10. Making Paw-sitive Changes: The Best Cat Cafй In The UK [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://theculturetrip.com/europe/united-kingdom/articles/making-paw-sitive-changes-the-best-cat-cafes-in-the-uk/>
11. Sainsbury's 'J3 Meal Deal' Change Prompts Fury Among Customers [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/09/06/changes-to-sainsburys-3-meal-deal-prompt-fury-among-customers/>
12. 10 of Tokyo's Weirdest Cafes (And Where To Find Them) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.klook.com/blog/10-weirdest-cafes-in-tokyo-and-where-to-find-them/>
13. <http://www.bibliotekar.ru/rusKultZastoliya/46.htm>
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Orthorexia_nervosa
15. <http://wordspy.com/index.php?word=slow-food>

Карпова Е.С.

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

НЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (НА МАТЕРИАЛЕ НЕОЛОГИЗМОВ В СФЕРЕ КУЛИНАРИИ)

Аннотация

Статья посвящена анализу неологического потенциала современного английского языка в сфере кулинарии. Проанализированы лексико-семантические особенности употребления новообразований на примере кулинарных неологизмов. Кроме того, рассмотрены языковые средства, отражающие инновационные реалии в сфере кулинарного искусства, приготовления и употребления еды. Исследованы неологизмы, означающие необычные места общественного питания.

Ключевые слова: словарный состав английского языка, обогащение словарного состава английского языка, неологизм, лексико-семантические особенности, кулинарная лингвистика, кулинарный термин.

Karпова K.S.

Institute of Philology,

Kyiv National Taras Shevchenko University

NEOLOGICAL POTENTIAL OF THE PRESENT-DAY ENGLISH LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF NEWLY-COINED WORDS IN THE CULINARY REALM)

Summary

The article aims to analyze neological potential of the present-day English language in the culinary realm. In addition lexical and semantic peculiarities of newly-coined words on the material of culinary-related terms are investigated. Moreover language means used to reflect innovations in the culinary art, the process of food preparation and consumption are studied. Neologisms denoting unusual cafйs are also considered.

Keywords: vocabulary of the English language, enrichment of vocabulary of the English language, newly-coined word, lexical and semantic peculiarities, culinary linguistics, culinary-related term.

УДК 001.891.5:81'27:316.343.655

СПЕЦИФІКА ПРОВЕДЕННЯ ФОНОСТИЛІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Корягіна А.Ю.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Ця стаття присвячена питанню визначення найбільш доцільних методів та прийомів, які можуть бути використані лінгвістами для вивчення фоностилістичної варіативності. Визначення соціолінгвістичних змінних у мовленні певної соціальної групи краще проводити в різних ситуаціях спілкування. При цьому слід застосовувати метод інтерв'ю, анкетування, неформальної бесіди. Важливими є прийоми прихованого запису та включеного спостереження. Також у статті описані і інші умови проведення фоностилістичного дослідження та вказані сучасні комп'ютерні програми обробки аудіо записів.

Ключові слова: метод, прийом, ситуація спілкування, варіативність, фоностилістичний варіант, фонологічна змінна, мовлення.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей розмовного мовлення є важливим не лише з точки зору мовознавства, але і з позиції соціолінгвістики, яка вивчає питання суспільних умов розвитку мови. Лінгвістами неодноразово доводилася пряма залежність варіативності мовлення від комунікативного наміру та ситуації спілкування мовців: чим менший ступінь офіційності контексту спілкування, тим більше мовних змін зазнає висловлювання. При чому в першу чергу, це фонетичні зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати численних фоностилістичних досліджень [2; 3; 4; 6; 8; 12] показують, що, як пише у своїй роботі «Мова соціального статусу» лінгвіст В. І. Карасик, «зі зміною ступеня офіційності варіативність мовлення стає помітною насамперед на фонетичному рівні, у той час коли мовець ще контролює лексичний та синтаксичний аспекти побудови висловлювання» [5, с. 59]. Навіть просте читання одного й того ж тексту одним і тим же мовцем для різної аудиторії (перед великою кількістю людей чи вдома для родини) покаже певну кількість фонетичних варіацій, коли лексичний та синтаксичний склад прочитаного буде незмінним.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення фоностилістичних особливостей мовлення є прогресивним напрямком лінгвістичних досліджень, оскільки саме ці зміни відіграють основну роль у становленні орфоепічної норми. Тому визначення основних моментів проведення фоностилістичного експерименту є важливим та необхідним з точки зору створення методологічної бази соціолінгвістичних досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є опис методів і прийомів, які використовуються для виявлення і аналізу фоностилістичних варіантів конкретних фонологічних змінних у вимові представника будь-якої соціальної групи. При цьому велика увага приділяється відбору інформантів, варіативність мовлення яких стає об'єктом експерименту.

Виклад основного матеріалу. Методика проведення експериментально-фонетичного дослідження полягає у визначенні та описі умов та етапів проведення експерименту, матеріалів для дослідження, механізму проведення електроакустичного та комп'ютерного аналізу.

Для отримання даних соціологічного порядку про членів цільової групи, як правило, використовується метод анкетування та опитування. Ме-

тою соціолінгвістичного опитування є, на думку дослідниці соціології спілкування В. П. Конечької, отримання даних про характеристики інформантів, які мають визначити їхню віднесеність до відповідної соціальної групи, а також скласти уявлення про переваги мовленнєвої нормативності опитуваних; тобто це є процес висвітлення соціально значущої інформації та її оцінки, під час якого відповіді інтерпретує сам дослідник [7, с. 182-183]. Питання складеної анкети мають за мету визначити не лише потенційних інформантів, але і їхнє ставлення до використання діалекту, розмовної та літературної мови. Вона може складатися з різних частин, метою кожної з яких є збір особистих (вік, стать, місце народження та регіональна приналежність), професійних (освіта, професія), лінгвістичних (рідна мова, діалект, яким володіє інформант, перевага певного варіанту мови в різних ситуаціях спілкування залежно від місця та учасників комунікації: літературна, розмовна, діалект) даних про інформанта.

Суть фоностилістичного дослідження полягає в 1) зборі мовленнєвого матеріалу; 2) виділенні фоностилістичних змінних мовлення інформантів; 3) аналізі цих змінних, який має за мету визначити залежність фоностилістичних змінних (далі – ФСЗ) від обстановки спілкування та відповідного їй стилю; іноді – виявленні гендерно- та вікомаркованих варіантів у мовленні інформантів.

Збір мовленнєвого матеріалу (зразків мовлення) проводиться в трьох ситуаціях спілкування, що різняться ступенем офіційності: офіційне спілкування (далі – ОС), менш офіційне спілкування/нестандартне інтерв'ю (далі – НІ) та невимушене/неофіційне спілкування (далі – НС). Соціальні ролі членів певного угруповання не є однотипними. Вони змінюються, бо кожна людина належить до декількох соціальних груп. Також і залежно від комунікативної ситуації мовлення змінюється і тому необхідно не просто вказати, в яких контекстах проходить спілкування, а співвіднести їх з відповідними жанрами, фоностилями та обов'язково описати їх. При вивченні фоностилістичної варіативності мовлення членів певної соціальної групи необхідно визначити типи для їхньої діяльності ситуації спілкування, які повинні відрізнятися за ознакою диференціації стилів, наприклад: доповідь, дискусія, переговори, неформальна бесіда.

Для цього використовуються прийоми, які не раз доводили свою ефективність під час прове-

дення подібного роду досліджень такими відомими соціолінгвістами, як О. Д. Петренко [9; 10], Є. І. Стеріополо [11], У. Лабовим [13] та іншими, а саме «прихованого запису», «напівстандартного інтерв'ю» та «включеного спостереження». Аудіозапис може виконуватися за допомогою міні-диктофона, планшетного ПК, камери та інших звукозаписуючих засобів.

Членам цільової групи мета дослідження пояснюється лише в загальних рисах і деталі того, який саме матеріал потрібно зібрати, залишається невідомими. Це робиться для отримання об'єктивних даних про мовленнєві навички інформанта і щоб не завадити мовцю автоматизовано та несвідомо використовувати свої мовні потенції [1, с. 303 – 304].

Зразками офіційного мовлення можуть бути виступи інформантів перед великою аудиторією у вигляді різного роду доповідей: політичні, аудиторні, бюджетні та інші. Також представникам соціальної групи може бути запропоновано виразно прочитати текст, а потім і перелік слів з цього тексту, що містять досліджувані змінні. Для отримання системної інформації про мовленнєву поведінку використовується і метод напівстандартного інтерв'ю, принципи якого заключаються в тому, що той, хто проводить інтерв'ю, має можливість залежно від обставин варіювати форму питання, залишаючись при цьому в суворому заданому контексті. У. Лабов вказує, що інтерв'ю є, з одного боку, вдало розвинутою стратегією, а з іншого, низкою ієрархічно структурованих комплексів питань [13, с. 32–34]. Зразками менш офіційного спілкування, окрім відповідей на питання інтерв'ю, можуть стати дискусії під час ділових розмов, бесіди з колегами в умовах, що вимагали певного, але не високого ступеня офіційності.

При здійсненні записів мовлення службовців у неофіційні ситуації витримувалися такі основні умови розмовного мовлення:

1) щоб обстановка комунікації та характер повідомлення були неофіційними: інформанти повинні знаходитися в умовах звичного для них середовища, а теми бесід мають бути знайомі мовцям, тобто відповідати їхній соціальній дійсності;

2) щоб мовне спілкування було непередбачуваним;

3) щоб між мовцями були неофіційні стосунки: учасниками комунікації мають бути члени того ж соціального колективу, між якими повинні бути неофіційні стосунки – приятельські, дружні, близькі;

4) щоб мовне спілкування відбувалося безпосередньо зі слухачем [9, с. 22].

Під час комунікації в обстановці невимушеного спілкування застосовується метод «прихованого запису», який дає змогу отримати зразки мовлення, що найбільш точно відображають природну мовленнєву поведінку мовця. Щоб отримати важливі для мовної теорії дані, які доводять своїм дослідженням У. Лабов, «потрібно спостерігати, як говорять люди, коли за ними не спостерігають» [13, с. 113]. Прикладом невимушеного спілкування служать зразки мовлення інформантів під час розмови з колегами та з рідними чи друзями в неформальній обстановці.

Для ідентифікації та інтерпретації зібраного матеріалу у цьому дослідженні був використований метод аудитивного аналізу. Зафіксовані ва-

ріанти фонологічних змінних зв'язуються зі словниками німецької вимови. Аудиторська оцінка забезпечує об'єктивність отриманих результатів. Експертами фоностилістичного дослідження є філологи, основним завданням яких є визначити відхилення реалізації сегментного складу експериментального матеріалу від вимовної норми.

Для встановлення варіантів реалізації певної ФЗ, що не підлягають однозначній фонемній інтерпретації, та для підтвердження отриманих в результаті аудитивного та аудиторського аналізів дослідження фоностилістичної варіативності мовлення, які можуть відображати певний ступінь суб'єктивності, у сучасних соціолінгвістичних експериментах застосовується електроакустичний аналіз. Він показує більш точну та детальну інформацію про одиниці, що аналізуються. Кількісні характеристики та змінні правила соціолінгвістичних змінних відбиваються в графічному зображенні спостережуваного співвідношення – у формі таблиць, діаграм або графіків [16, с. 968]. Обробка записів комунікативних ситуацій може здійснюватися за допомогою різноманітних програм комп'ютерної обробки звукового сигналу, у результаті чого зразки мовлення інформантів були відображені на осцилограмі та спектрограмах. Прикладами таких програм є Praat 3.5.61, Sony Sound Forge Pro 10.0, Speech Analyzer 3.0.1 та інші. Далі ці графічні зображення, а саме формантні піки окремих змінних, порівнюються з осцило- та спектрограмами зразків нормативного літературного варіанта вимови. Якщо візуальні відтворення одного й того ж слова не збігалися повністю, то звукова приналежність відмінної частини спектру детермінувалася шляхом визначення формантних піків цього варіанту [14; 15, с. 87–142]. Форманти F1 та F2 є максимумами у спектрі мовленнєвого сигналу.

Дані аналізів підлягають математичній обробці за допомогою кількісного методу. Середня величина реалізації певного варіанта фонологічної змінної визначається спочатку у мовленні кожного інформанта в кожній ситуації спілкування, а потім у мовленні усіх представників цільової групи. Результати аналізів краще представити у вигляді таблиць та діаграм.

У ході фоностилістичного дослідження аналізуються особливості не лише вокалізму та консонантизму мовлення певної соціальної групи, але також і суперсегментного рівня. За допомогою програм *Speech Analyzer* та *Praat* можна побудувати інтонаграмми відрізків мовлення інформантів в ситуаціях ОС та НС для порівняння частоти основного тону, інтенсивності, темпу та швидкості мовлення у вказаних обставинах спілкування. Беручи до уваги функції, які виконує інтонація (організуюча, комунікативна, логічна, синтаксична та модальна або емоціональна), важко недооцінити її важливість для розмовного мовлення, зважаючи що основними характеристиками останнього є спонтанність та непередбачуваність. Під час вивчення особливостей суперсегментного рівня, враховуючи три основні акустичні параметри просодії (частота основного тону та її зміни; інтенсивність звуку та її варіації; довгота складу, паузи та їх модифікації), в мовленні представників певної соціальної групи слід визначати наступні характеристики:

- мелодичні/ЧОТ (Гц),
- динамічні/гучність (дБ),
- темпоральні/час (мс).

Висновки і пропозиції. Суть фоностилестичного експерименту полягає в зборі мовленнєвого матеріалу; виділенні фоностилестичних змінних мовлення інформантів; аналізі цих змінних, який має за мету визначити залежність ФСЗ від обстановки спілкування та відповідного їй стилю. Для отримання даних про членів цільової групи та для збору мовленнєвого матеріалу використовуються метод анкетування та опитування, прийоми «прихованого запису», «напівстандартного інтерв'ю» та «включеного спостереження». Для

аналізу зібраного матеріалу використовуються аудитивний, аудиторський та електро-акустичний аналіз. Отримані дані аналізів математично оброблюються за допомогою статистичного методу. Середня величина реалізації певного варіанта фонологічної змінної визначається спочатку у мовленні кожного інформанта в кожній ситуації спілкування, а потім у мовленні усіх представників цільової групи.

Визначення запропонованими методами та за допомогою описаних у статті прийомів фоностилестичної варіативності мовлення є перспективним у плані вивчення становлення орфоепічної норми певної мови.

Список літератури:

1. Беликов В. И. Социоллингвистика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М.: Издательский центр РГГУ, 2001. – 439 с.
2. Великая Е. В. О фоностилестических особенностях спонтанной речи / Е. В. Великая // Вестник Московского государственного университета. – Сер. 9. Филология. – № 6. – М.: Издательство МГУ, 2008. – С. 130–137.
3. Ерофеева Т. И. Социолект как инструмент описания языковой ситуации региона / Т. И. Ерофеева // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – Вып. 1 (7). – 2010. – С. 21–25.
4. Исаев Е. Ш. Тенденції розвитку вимови старшокласників Німеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: Спеціальність 10.02.04. – Германські мови / Е. Ш. Исаев. – Київ: Видавництво Київського національного університету імені Тараса Шевченка 1999. – 19 с.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
6. Клычмамедова О. Н. Фоностилестические особенности сегментации применительно к немецкой слитной речи: Экспериментально-фонетическое исследование: автореф. дис. ... канд. філол. наук: Спеціальність 10.02.04. – Германские языки / О. Н. Клычмамедова. – М.: Издательство МГУ, 2002. – 25 с.
7. Конечкая В. П. Социология коммуникации / В. П. Конечкая. – М.: Международный университет Бизнеса и Управления, 1997. – 304 с.
8. Перепечкіна С. Е. Фоностилестична варіативність мовлення викладачів Німеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: Спеціальність 10.02.04. – Германські мови / С. Е. Перепечкіна. – Київ: Видавництво КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. – 33 с.
9. Петренко А. Д. Актуальные проблемы социальной стратификации языка / А. Д. Петренко, Д. М. Храбскова, Д. А. Петренко, Э. Ш. Исаев // Актуальные проблемы языковой вариативности в аспекте мировой интеграции и глобализации. Коллективная монография. – Симферополь: Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, 2011. – С. 9–52.
10. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии: Монография / А. Д. Петренко. – К.: Рідна мова, 1998. – 255 с.
11. Стериополо Е. И. Методы фонетического анализа устной речи. Анализ текстов различных жанров / Е. И. Стериополо // Методы экспериментально-фонетического исследования звучащей речи. – К.: КГПИИЯ, 1991. – С. 38–54.
12. Foulkes P. Sociophonetics. / P. Foulkes // W. Hardcastle, J. Laver, F. Gibbon. Handbook of Phonetic Sciences (2nd ed.). – Oxford: Blackwell, 2010. – P. 703–754.
13. Labov W. The social stratification of English in New York City / W. Labov. – The Second Edition. Cambridge, 2006. – 499 p.
14. Machelett K. Das Lesen von Sonagrammen / K. Machelett. – Frankfurt am Main, 1998. – 118 s.
15. Pompino-Marschall B. Einführung in die Phonetik/ B. Pompino-Marschall. – Berlin: de Gruyter, 2009 – 324 s.
16. Rietveld T. Quantitative Methods / T. Rietveld, U. Ammon, N. Dittmar // Sociolinguistics. – Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2005. – P. 965–978.

Корягина А.Ю.

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

СПЕЦИФИКА ПРОВЕДЕНИЯ ФОНОСТИЛЕСТИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация

Эта статья посвящена вопросу определения наиболее целесообразных методов и приемов, которые могут быть использованы лингвистами для изучения фоностилестической вариативности. Определение социоллингвистических переменных в речи некоторой социальной группы лучше проводить в различных ситуациях общения. При этом следует использовать метод интервью, анкетирования, неформальной беседы. Важными являются приемы скрытой записи и включающего наблюдения. Также в статье описаны и другие необходимые условия проведения фоностилестического исследования и названы современные компьютерные программы обработки аудио записей.

Ключевые слова: метод, прием, ситуация общения, вариативность, фоностилестический вариант, фонологическая переменная, речь.

Koryagina A.Yu.

Petro Mohyla Black Sea National University

SPECIFIC CHARACTER OF PHONOSTYLISTIC SURVEY

Summary

This article is devoted to the question about determining the most appropriate methods and techniques that can be used by linguists to study phonostylistics variability. The determination of sociolinguistic variables in speeches of some social group is better to carry out in various situations of communication. At the same time it is necessary to use a method of an interview, questioning, an informal conversation. Methods of the hidden record and the including observation are important too. Other necessary conditions of carrying out a phonostylistic research are described in this article. Modern computer programs of processing of audio of records are called.

Keywords: method, technique, situation of communication, variability, phonostylistic variant, phonological variable, speech.

УДК 82-201.1

ЗБІРКА С. ЖАДАНА «ЖИТТЯ МАРІЇ»: МАРІЙНИЙ ДИСКУРС

Литвин Л.М.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті досліджується художня концепція С. Жадана, спрямована на постмодерне освоєння біблійного образу Діви Марії. Автор руйнує стійке семантико-семіотичне ядро образу, нівелюючи його сакральний елемент і посилюючи профанний. Марія набуває функції комунікатора, покликаною до участі в подоланні кризового стану соціального і духовного буття українців.

Ключові слова: постмодернізм, деконструкція, десакралізація, образ, концепт.

Постановка проблеми. Аналіз текстового функціонування традиційних структур, до якого належить біблійний образ Діви Марії, було однією з важливих проблем українського пострадянського літературознавства. На зламі ХХ–ХХІ ст. у річищі переосмислення культурних парадигм минулого активно вивчалось функціонування біблійного образного матеріалу переважно в українській класичній літературі. Згадана наукова проблема і тепер не втратила своєї актуальності, лише перенесла акценти на дослідження сучасного літературного процесу. Марійне дискурсивне поле, створене на основі великого масиву інтерпретацій, потребує як реінтерпретації відомих творів, так і інтерпретації нових, а постмодерні літературні практики демонструють принципово нові технології трансформації традиційних образів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представлена стаття враховує корпус досліджень марійної літератури узагальнюючого характеру В. Антофійчука, І. Бетко, В. Лева, О. Матушек, А. Нямцу. Розвідки Б. Бадрак, М. Баклицького, Л. Бондар, Дж.-К. Волощук, Н. Гноєвої, А. Гурбанської, Л. Дем'янюк, І. Дмитрів, М. Животової, С. Журавльової, О. Зосімової, В. Копаниці, С. Ленської, О. Нахлік, І. Пархоменко, Т. Сидоренко, О. Сімович, В. Сулими, Т. Трофименко та ін. разом складають багатопланове переосмислення художнього образу Діви Марії, не вичерпуючи при цьому всього трансформацій-

ного поля. Особливе значення для дослідження теми мають студії З. Лановик з проблем інтерпретації Біблії, Я. Розумного і В. Працьовитого, які вивчали досвід використання християнських елементів у поезії ХХ ст. і М. Сулими про способи використання релігійних топосів у нерелігійній поезії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед значного корпусу досліджень української постмодерної літератури (С. Андрусів, Ю. Андрухович, О. Баган, Т. Гундорова, П. Іванишин, Л. Лавринович, Ю. Логвиненко, М. Павлишин, В. Пахаренко, В. Присяжнюк, С. Руссова, Р. Семків, І. Старовойт, І. Фізер та ін., бракує праць, які досліджують способи трансформації традиційних образних структур у парадигмі постмодерну.

Біблійний дискурс творчості С. Жадана представлений у студіях Т. Пастуха, Т. Трофименко, О. Шаф, та тільки остання із науковців торкається його поезії. Збірка С. Жадана «Життя Марії» ще не була залучена до марійного дискурсу, хоча вона демонструє зростання вагомості образу Марії в біблійній поетиці автора.

Мета статті. У контексті зазначеного важливо розглянути з різних перспектив риси трансформації біблійного образу Діви Марії в постмодерній поетичній стратегії С. Жадана.

Виклад основного матеріалу. Збірка С. Жадана «Життя Марії» (2015) є поетичною рефлексією українського буття і нової екзистенційної

реальності, у якій війна стала маркером тотальної суспільної і духовної кризи. Вона відбиває активний авторський пошук нових світоглядних орієнтирів та адекватних для їхнього втілення художніх образів.

Винесена в заголовок назва акумулює ідею збірки і природно спрямовує її декодування у сферу біблійної символіки, продовжуючи «безперервну традицію рецепції Біблії» [1, с. 11]. Як відомо, біблійні образи являють собою христотентричну структуру, до деконструкції якої вдаються постмодерністи. Якщо до появи збірки «Життя Марії» можна було погодитися з О. Шаф, яка визнає у С. Жадана домінуючим сюжет розп'яття Ісуса Христа [8], то згадана збірка продемонструвала переакцентування авторського задуму. Руйнування традиційної ієрархії на деякий час спричиняє конструювання нової, на вершині якої С. Жадан ставить Марію.

В християнській практиці вона названа Дівою Марією, Пречистою Дівою, Пречистою, Богородицею, Матір'ю Божою, Богоматір'ю, Владичицею, Царицею Небесною, Пресвятою, Мадонною, а в Біблії – Марією, найпоширенішим у світі жіночим іменем. Бароко найповніше з-поміж усіх стилів генералізує функції Богородиці, визначаючи її помічницею, заступницею, цілителькою, дарителькою. Разом з тим О. Матушек вказує на символічний і провіденційний зміст барокового образу Божої Матері та його антиномічність: «діва, що стала матір'ю, земна людина, що народила небесного царя, історична особа, котра вмістила понадісторичні вартості, передусім ідею всеосяжної материнської любові, здатної поширитися не тільки на окремих осіб, а й на цілі країни та народи» [5, с. 169].

У процесі літературної переробки образу руйнується його традиційне семантико-семіотичне коло, що має наслідком втрату його усталеного сприйняття. Разом з тим зберігається значеннєве ядро образу, яке забезпечує його сталість, упізнаність та здатність до порівняння з уже трансформованим образом.

Постмодерністське мислення, яке відзначається скептицизмом щодо ідеологій, в тому числі й релігійної, вдається до інтерпретації біблійного образу в земних параметрах, експлуатуючи для цього тільки те ім'я, Марія, яким вона була названа від народження. Цю думку підтверджує Г. Тимошок, зазначаючи, що незначна кількість Богородичних імен, таких як «(Марія, Панна, Лелія) відображають профанну сферу, світський характер, суто народне трактування цього образу» [7, с. 154]. Універсальність жіночого імені дозволяє поєднати в ньому загальний та конкретний плани представлення образу.

Заголовок збірки, у якому ім'я героїні поєднано з концептом «життя», спрямовує інтерпретацію у трьох основних напрямках: фізіологічне, соціальне і духовне, що цілком охоплює сферу буття жінки. Стратегія автора передбачає позбавлення образу Марії домінуючих ознак. Він розпадається на певну кількість складників, які так чи так зустрічаються лише в шести із шести десятків віршів збірки. С. Жадан не представляє цілісного персонажу, а залишає його розпорошеним, узятим із різних реальностей і складеним у колаж.

Поет зазначав, що Марія належить до арсеналу його улюблених (повторюваних) образів [6]. Кілька разів Жаданові спадало на думку вдатися до надання йому конфесійних акцентів. Так в одній із перших збірок, «Пепсі» (1998), вірш «Тереза» демонструє молитовне звернення з характерним для православних іменем Марії «Пречиста»: «Пречиста, / зглянься на земні душі й тіла» [3, с. 459]. Факт подрібнення української православної спільноти він закріплює в назві циклу «Псалми для автокефальної богородиці», що увійшов до його збірки «Балади про війну і відбудову» (2001). Однак ні псалмів, звернених до богородиці, ні її образу в циклі немає або він набув нульового виразу. Контрастом присутності образу в заголовку й відсутності в тексті фіксується мінливість буття.

До образу Марії С. Жадан звернувся вже в своїй ранній збірці «Цитатник». Вірш № 1 з циклу «Атеїзм» демонструє риси Марії, які не тільки ігнорують конфесійні особливості в тлумаченні цього образу, але й виходять поза межі його сприйняття в Біблії, апокрифічній та класичній українській літературі. Ідеальний образ набуває цілком протилежних ознак. Вдаючись до постмодерної деконструкції образу, автор наділив його низкою негативних рис, як підозріливість до людей, розпач від невдач, зневіри в ідеалах: «Ти завжди ставилась / до цього з підозрою / Маріє» та розпач від марності Христової жертви – «відчуваєш як твоя шкіра / мов засмагою береться іржею / зневіри» [3, с. 469]. В цьому О. Шаф слушно вбачає «реверсію аксіологічних християнських стереотипів» [8].

Після тривалого перебування в пасиві художнього арсеналу у 2012 році С. Жадан випускає її на маргінес свого задуму, за яким Матір Божа стає персонажем вірша «Білі люди – жорстокі люди» (збірка «Вогнепальні і ножові»). Безжалюдно руйнуючи культурні стереотипи щодо зовнішності й поведінки, автор провадить Марію в негритянське маргіналізоване коло, де вона «в зимових гетрах, / курячи люльку, гриючи нерви, / палила багаття на площах гетто, / розігріваючи дешеві консерви» [3, с. 69]. Марієна присутність серед упослідженої спільноти експлуатує символіку всеосяжної й безкорисливості її любові до людей.

Як видно, не таке вже й часте звернення С. Жадана до біблійного образу Марії у 2015 році стало ключовим для розуміння його художньої візії, що й позначилося на назві «Життя Марії». Можна припустити, що такий авторський хід був спровокований його екзистенційним світвідчуттям війни, глобальною духовною і соціальною кризою в Україні. Проблема відчуження, тривоги, самотності людини, відчуття розпаду єдиного гомогенного світу, не раз художньо зреалізована С. Жаданом у інший спосіб, цього разу проявляється через образ Марії, яку він робить об'єктом художньої комунікації.

Прологом до збірки («Intro»), є авторський переклад вірша Р.-М. Рільке «Благовіщення» з циклу (1912), однойменного до Жаданової збірки. Циклічне об'єднання п'ятнадцяти віршів німецького поета художньо ретранслює невелику біографію Богородиці, викладену в Новому Завіті. Низка художніх інтерпретацій циклу Р.-М. Рільке (П.Хіндеміта «Житіє Марії») демонструють

придатність образу до вияву трагічних переживань (В. Микушевича «Життя Діви Марії») – загальнохристиянських конотацій.

Однак С. Жадан перебуває найближче до задуму німецького поета, який назвав цикл віршів «Das Marienleben» («Життя Марії»). Тісний змістовий зв'язок віршів циклу Рільке не завадив С. Жаданові вилучити один із них, щоб поставити у своїй збірці на привілейоване місце. Біблійна подія – зустріч Марії з ангелом (Лк. 1:26-38), функція якого зводиться до ретрансляції Божої волі, була німецьким поетом достеменно переінакшена. Маріїн страх від появи ангела та смиренність, з якою були вислухані його слова, у Біблії тлумачаться як підпорядкованість обох Богів. У структурі образу Марії Рільке зацентровано й посилено її людське ество «*те, що мільйони знали, з чим зіткнулись, до неї переходило від нас*» [4, с. 6], головною ознакою якого є пережиті обома еротичні почуття, «*поглядами враз / вони поміж собою зіттовхнулись, / все спорожніло вмить і водночас /... вона і він...*» [4, с. 6]. Дослідження почуттів Марії переведено в площину тілесності, і цей хід Рільке використаний Жаданом для подальшого розгортання образу в заданому напрямку. Марія стає засобом його переорієнтації з модерного логоцентризму до постмодерного тілоцентризму. Збагачений драматичними переживаннями, образ Марії Рільке став об'ємнішим, земний досвід життя героїні став прелюдією виконання нею Божого призначення.

У вірші «Наші, Маріє, діти ростуть, ніби трава» постає конфлікт двох бачень суспільної організації, у якій Ісусова практика толерантності виступає альтернативою до традиційної, спрямованої на агресивне домінування. Маргіналізований народ проживає безглузде життя «*...ростуть, ніби трава: / чорні робочі долони, стрижена голова, / зранку стоять на зупинках, неприкажні, як пірати*» [4, с. 8]. Вірш оприяминоє колективний жіночий голос мешканок якоїсь «напівживої країни», із рештками радянської індустрії та пострадянської ідентичності, що локалізовані у рідному для поета Харкові або Донбасі. Жінки та їх сини загублені у повсякденні, опановані стереотипами, закомплексовані, залякані, зневірені, роздратовані. Їхній душевний хаос знаходить вихід в агресивному ставленні до «інших»: чужинців, що через якісь обставини почали жити поряд, і Маріїного сина, який серед них проповідує принципи нового життя і знаходить відгук. Згаданий текст можна прочитати як алюзію на Ісусові слова «Пророк не має пошани лише в своїй батьківщині та в себе вдома» (Мт. 13:58). Переакцентуючи дихотомію «чоловіче–жіноче» на «жіноче–чоловіче» С. Жадан наділяє активністю жіноче коло: жінки діяльні, войовничі, обізнані з Ісусовим ученням, проте не здатні подолати всередині себе бар'єр несприйняття нового. У такий спосіб поет виявляє конфліктну, амбівалентну сутність людини, що є одночасно агресором і жертвою. Марія постає у функції слухача скарг людей на обставини життя та ретранслятора їхніх погроз на адресу свого сина, що виявляються в наказах «*хай забирається*», «*хай пам'ятає*», «*хай не чекає*». Проте остання строфа засвідчує усвідомлення жінками своєї катастрофи і визнання правди за Маріїним сином: «*Хай повернеться згодом, щоб врятувати /*

якщо не нас, то хоча би наших дітей» [4, с. 9]. У такий спосіб заступницька функція Богородиці у вертикальному зв'язку між людиною та Ісусом, характерна для християнської ідеології, С. Жаданом трансформована у посередницьку роль Марії при горизонтальних зв'язках між колективом і новим лідером. Марія потрібна людям, які стали на шлях подолання стереотипів свідомості, щоб встановити діалог з її сином.

Руйнування христоцентричної моделі бачення світу триває у вірші «А зараз розповім тобі, як зустрічався з дияволом», якому притаманний підкреслено емоційно-особистісний характер. Попущення Бога на випробування людини протиборством з дияволом обертається для героя переживаннями такої високої напруги, витримати які можна тільки при надійній аксіологічній опорі в житті. Як найдорожчій людині герой зізнається Марії у тимчасових перемогах диявольських спокус над собою. «*Але мене завжди рятувала твоя увага, / тримала твоєї любові липнева спрага, / боронили твої дерева, що снігом покрилися, / наповнювала теплом родимок твоїх кирилиця*» [4, с. 78]. Марія набуває чудодійної сили і небувалого впливу на співрозмовника: «*Йому ніколи не знати, як ламається голос / від розмов із тобою, як висихає горло / від того, що ти мовчиш, як виростають рослини / й гояється шрами від твоєї світлої слини*» [4, с. 79]. У цьому вірші образ Марії розширюється аксіологічними рисами, бо стає джерелом ціннісних норм для героя, зримим образом ідеалу, зіпершись на який, він сам може протистояти злу.

Подія у вірші «Вагітність» – алюзія біблійного сюжету, що розгортається після Благовіщення з Марією та Йосипом. Г. Тимошик зазначає: «У координатах україномовного виміру найменування новозавітного подружжя Марії та Йосипа має особливе прочитання і є символом міцної родини, еталоном відданості, всепрощення, вселенської любові» [7, с. 151]. В Євангелії від Матвія (Мт. 1:21) говориться про обставини, за яких Йосип від ангела дізнався про вагітність Марії, про високу місію дитяти та одержав настанову щодо імені – «і даси Йому ім'я Ісус». Версія Жадана не тільки відступається від лінії біблійного розгортання подій, але і вдається до десакралізації «святої родини». Жаданові Йосип і Марія занурені в побутовий контекст, характерний для сімей, які очікують на первістка. Чоловік цікавиться часом народження дитини, слухає порухи плода. Узалежнено від статі дитини подружжя домовляється про те, хто дасть їй ім'я. Позірне щастя пересічної родини ставиться під сумнів, бо Марія говорить чоловікові про вагітність, «*на початку літа, коли вже важко було приховувати*» [4, с. 97]. Лише вона наперед знала про народження хлопчика, при цьому імітуючи незнання. «*І Марія перебирала вголос жіночі імена, / знаючи, що насправді / це буде хлопчик. / А Йосип перебирав імена / чоловіків, / це зовсім нічого не знаючи*» [4, с. 98]. У вірші знову резонансно звучала опозиція «чоловіче» – «жіноче» з акцентом на жіночому і проблема сімей, заснованих на традиційних цінностях. Марія і Йосип складають подружжя, об'єднане побутом, але поміж ними гостро стоїть проблема відчуження, формалізованих стосунків, відсутності любові. Перефразо-

вуючи З. Баумана, у них «буття з» не перетворилося в «буття для» [9, с. 42], бо їхні духовні світи не перетинаються.

Вірш «Слова, якими можна все пояснити, завжди прості» говорить про сутнісні речі нашого часу, вони «стосуються саме життя», «стосуються опертя», «стосуються віри, насамперед її» [4, с. 112]. Характерна для часу втрата віри людей у Бога, «смерть бога» («Я бачив його. Я говорив йому, що його нема») [4, с. 113] не перекреслює потреби у вірі як такої – «віра – це те, що тримає тебе в сідлі / тоді, коли твої шанси такі малі, /» [4, с. 113]. Загалом поставлена постмодерністами під сумнів необхідність віри у вірші актуалізується по-новому. Гарпунники, вигнанці виказують єдність співом, разом з ними співає й Марія. Колективний спів символізує подолання самотності, дисгармонії, розриву соціальних і духовних зв'язків у людській спільноті.

Мотив об'єднавчого колективного співу з Марією продовжено у вірші «Прифронтове місто напередодні Різдва». У ньому конфліктність буття сягнула крайніх меж. Радість присутніх від очікуваного свята затьмарена відчуттям смерті, що повсякчас чигає на чоловіків. Топос смерті опановує територію – «А смерть чекає на вулиці, знає, де ми стоїмо», «А смерть чекає в полі, не заходить у дім» [4, с. 142]. Відчуття реальності смерті загострюється в сакральний час Різдва. Церковний простір наповнений співом умовного хору, в який зливаються голоси всіх охочих до

життя. Спершу ніби колектив поділений на три групи, в першому – «Марія співає з сиротами та вдівцями» [4, с. 142], у другому – чоловічий гурт з представників різних часів української батальної історії: «старійшини й мудреці, / за ними полковники зі шрамами на лиці, / писарі, джури, гармаші, піхотинці, / ... / запеклі прапорonosці, поважні бійці /» [4, с. 142], а третій – мирноносці, хористи, штрафники і штабісти. «Але доки вона теж стоїть поміж них, / доки вона співає разом із ними – / з усіма радісними, усіма сумними – / смерті немає, немає нещастя і лих /» [4, с. 143]. Свято Різдва набуває ритуального значення, й участь Марії в ритуалі, співдія з людьми, підносить усіх до вічних цінностей, бо хоровий церковний спів українців є ментальною національною рисою.

Висновки і пропозиції. З масиву проаналізованих віршів постає дискретний, фрагментарний образ Марії. Образ розглянуто з позицій різних перспектив, у яких риси зберігають свою відокремленість, не зливаються в єдине ціле. Марія значною мірою вилучена з біблійного контексту і повністю – з конфесійного. Її зануреність у сферу земного життя дає змогу висвітлити найпроблемніші точки життя особистості й колективу та шляхи налагодження їхньої взаємодії. У літературному дискурсі асоціативно-сміслове поле образу Марії втратило стійкість, задану релігійним дискурсом, що дало змогу його трансформувати в річищі авторського задуму.

Список літератури:

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття [Текст] / І. Бетко; Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Zielona Gora: [б.в.]; Kijow: [б.в.], 1999. – 160 с.
2. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту. 4-й повн. перекл. з давньогрецьк. мови о. Рафаїла (Романа Турконяка). – К.: Українське Біблійне Товариство, 2013. – 1212 с.
3. Жадан Сергій. Господь симпатизує аутсайдерам: 10 книг віршів / Сергій Жадан. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 507 с.
4. Жадан Сергій. Життя Марії. Книга віршів і перекладів / Сергій Жадан. – Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2015. – 184 с.
5. Матушек О. Образ Богородиці в українській літературі другої половини XVII ст. / О. Матушек // Гуманітарна освіта в технічних навчальних закладах. – 2015. – № 32. – С. 169–180.
6. Сергій Жадан про Біблію, Вікіпедію, «Життя Марії» та самоповтори [Електронний ресурс] / С. Жадан; Громадське телебачення, 02.04.2015. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=pOa5v_M52-Q – Назва з екрана, 16.11.2016.
7. Тимошик Г. Бібліантропоніми Авраам – Сара, Йосип – Марія: особливості рецепції в координатах українського монокультурного виміру / Г. Тимошик // Вісник Львівського університету. – Сер. Філологія. – 2011. – Вип. 52. – С. 142–163.
8. Шаф О. В. Біблійний дискурс у творчості Сергія Жадана: концептуальність та функціональність [Електронний ресурс] / О. Шаф. – Режим доступу: <http://ukrsence.com.ua/>. – Назва з екрана, 21.11.16.
9. Bauman Z. Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality / Z. Bauman. – London: Blackwell, 1999. – 269 p.

Литвин Л.Н.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленко

СБОРНИК С. ЖАДАНА «ЖИЗНЬ МАРИИ»: МАРИЙНИЙ ДИСКУРС

Аннотация

В статье исследуется художественная концепция С. Жадана, направленная на постмодерное освоение библейского образа Девы Марии. Автор разрушает устойчивое семантико-семиотическое ядро образа, нивелируя его сакральный элемент и усиливая профанный. Мария приобретает функции коммуникатора, призванного к участию в преодолении кризисного состояния социального и духовного бытия украинцев.

Ключевые слова: постмодернизм, деконструкция, десакрализация, образ, концепт.

Lytvyn L.M.

V.G. Korolenko National Pedagogical University of Poltava

SERGY ZHADAN'S COLLECTION «THE MARIYA'S LIFE»: MARIYA'S NARRATIVE

Summary

In the article there is a research of artistic concept of Sergy Zhadan, that is aimed to postmodern reclaim of biblical image of the Holy Virgin. The author destroys constant semantic and semiotic core of this image, neutralizing the sacral component and enhancing the bawdy one. The Holy Virgin acquires the function of communicator, whose vocation is the participation in prevailing over the recessionary state of social and mental existence of ukrainians.

Keywords: postmodernism, deconstruction, desacralization, image, concept.

УДК 821.161.2:82-13

ЛІРИКА ІВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА: СЛОВА, ДУМКИ, ОБРАЗИ

Литвинюк Л.О.

Гімназія № 283 міста Києва

Стаття присвячена дослідженню широкого спектру соціальних, морально-естетичних та людинознавчих проблем поетики Івана Перепеляка у висвітленні аспектів національної проблематики, позначеної глибоким філософським підходом до проблем буття, гострим відчуттям історичного минулого і сучасності.

Ключові слова: лірика, національний герой, колористика, портретні вірші, художня деталь, лейтмотив.

Постановка проблеми. Поезія Івана Перепеляка ось уже протягом кількох десятиліть залишається в активі культурного і суспільного життя країни. Індивідуальність художнього слова поета неодноразово привертала увагу дослідників. Попри те, що в нашому літературознавстві досі не здійснювалося спроби системного наукового осмислення творчого доробку митця, доволі повне уявлення про ідіостиль та характер творчого мислення.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що принагідно поетичні твори Івана Перепеляка потрапляли і до численних студій, слід зауважити, на сьогодні бракує цілісного дослідження, присвяченого особливостям багатства колірної лексики в поетичному мовленні (колоронімів). Адже крім глибокого змісту, для його віршів характерна унікальна образність, виразна звукова організація, багатство виражальних засобів, філософське осмислення життєвих колізій, суспільних подій та явищ, людських характерів.

Аналіз останніх досліджень. Творчість Івана Перепеляка з перших збірок потрапляє в поле зору дослідників та критиків. До мистецького доробку письменника так чи інакше зверталися літературознавці В. Павленко; В. Гарвасюк, І. Михайлин, А. Стожук, Л. Тома, М. Василенко, А. Філатов, В. Гітін, А. Пахомов, Д. Панцир, А. Ярещенко, С. Гавриш, О. Ковалевський; С. Корсун, В. Зінченко, Н. Матюх, Ю. Стадніченко, О. Марченко, Н. Шульга, Н. Матюх, В. Павленко. Художня спадщина митця досліджувалася в тематико-проблемному аспекті, з погляду внеску автора в оновлення й розширення зобразувально-виражальних засобів; неодноразово

наголошувалося на жанровому й тематичному розмаїтті творчості письменника; здійснювалися спроби визначити місце цієї постаті в літературному процесі кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Формування цілей статті (постановка завдання) полягає в тому, щоб визначити основні риси поетикостильової індивідуальності І. Перепеляка крізь призму символіки, розглянути основні елементи моделі художнього світу та їх естетичну функцію на рівні тексту; простежити взаємозв'язок елементів художнього мислення у структурі поетичного образу в ліриці І. Перепеляка; сконцентрувати увагу на одній з найхарактерніших рис поезій письменника: національній спрямованості, основним параметром якої є любов, осмислена автором у трьох вимірах:

1. суспільному (любов до України, до рідної землі, її природи, до народу, і просто – до людини);

2. суто особистісному (кохання до жінки як глибинна, нерозгадана таємниця серця, до матері своїх дітей);

3. у глобальних, космічних масштабах як один із законів Всесвіту, основа жаданої гармонії, джерело єдності всіх творчих, життєспраглих сил (філософія людського буття, роль поета в суспільстві, одвічна боротьба добра і зла, любові і ненависті). Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: висвітлити художнє світобачення поета; з'ясувати особливості поетики лірики Івана Перепеляка; виявити художню своєрідність авторського письма і поетичної мови збірок поета; розкрити майстерність образотворення; визначити роль Івана Перепеляка в літературному процесі ХХ-ХХІ ст.

Об'єктом дослідження є поетичні збірки Івана Перепеляка «На березі світання» (1976), «То-

полина Оболонь» (1979), «Над Сулою-рікою» (1983), художньо-документальна повість «Великий степ» (1985), «Ратний Час» (1990), «Вибране» (1992), «Неопалима купина» (1997), «Поезії» (1999). **Предмет дослідження** – особливості поетичної реалізації індивідуально-авторської картини світу, філософських інтенцій, провідних поколіннятворчих ідей української поезії 1960-х, 1970-х, 1980-х та 1990-х років у досліджуваному масиві текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи перший вимір, слід відмітити основні складові: історію, пам'ять, зв'язок часів, висоту моральних критеріїв митця, його відповідальність, силу духу, самопожертвність, гармонію – дисгармонію людини і природи, їх наслідки, кохання як осяяння душі, дотик до вічності. Їх об'єднує внутрішній драматизм, філософська заглибленість в глибокий ліризм. Безперечно, тема Батьківщини, осмислення того, чим була, є і мала стати Україна для свого народу і для кожного громадянина, художнє доведення того, що духовна і політична незалежність держави можлива й необхідна, – ось ідейний стрижень творчої практики Івана Перепеляка. Викладаючи в тому чи іншому вірші нібито головну тему своєї лірики, митець попутно зачіпає велику кількість інших мотивів, образів, які іноді служать алегоричними прикладами, деталізують думку, а іноді мають дуже опосередкований і віддалений стосунок до теми.

Звернення до національного було своєрідною формою протесту проти класицизму з його далеким від дійсності космополітичним ідеалом прекрасного. Історична тематика, представлена у 60-90-х роках ХХ ст. чималою кількістю поетичних творів, безперечно, поглибила художнє бачення минулого й сучасного України, додала ряд нових штрихів створюваному поезією тієї пори образу індивіда – національного типу, стала основною царинною, де вівся пошук образу національного (етнічного) героя, проте запропоновані на той час його модифікації були все ще схематичними, позбавленими особистісних та індивідуальних рис.

Слід наголосити, що вірші поета надзвичайно фрагментарні і водночас дуже тісно між собою пов'язані. «Бажання об'єднатися» в них надзвичайно відчутне. Таке враження, ніби автор хоче розповісти про щось дуже величне, таке, яке не може вміститися у можливості людського пізнання, а тому розбиває його на безліч фрагментів, кожен з яких у конкретній часопросторовій точці доступний людському осягненню.

Поезія Івана Перепеляка відчутно національна за колоритом, світозмалюванням, духом і духовністю, виразно інтелектуальна з сучасним синтаксисом, ритмікою, лексикою. Віршам поета притаманний динамізм, який досягається антитезами, протиставленням. Це, насамперед, відчутно в таких творах як «Лелечата», «Жорна», «Левада», «Баба Олена. Затірка», «Відьма», «Покаяння», «Земля», та не тільки в них, звичайно: українські краєвиди, українська ментальність, щирість задушевного доброго слова – то Перепелякова лірика. І праця як мистецтво, як невідмінна прикмета людської справжності. Мотиви відданості праці бринять у віршах «Баба Олена»,

«Стара, стара...». Та й усі численні вірші, присвячені малій батьківщині поета, полтавському селу Оболоні, – то теж пряме чи опосередковане, радісне чи смутне уславлення праці як джерела всього високого і вартісного. Це й «Ластівки» і «Діалог», «Трави не засиха солодкий дух...» і «За крутосхилом посивілих літ...», «Коса» і «Жорна» – зрештою, багато їх, таких поезій, де загальне, спільне для багатьох переплітається із поетовим світобаченням і світовідчуванням.

Автобіографічними є вірші «Кольори дитинства», «Згадки, згадки...», «Біля Вічного вогню». З трепетом в душі і щемом у серці згадує поет своє далеке воєнне і післявоєнне важке дитинство. Кольори дитинства голубі, білі, сині, коли дитина радіє пізнанню світу, з цікавістю вивчає навколишнє життя, і чорні, коли закрадається в дім тривога і стукає горе, що сріблить свиниою скроні матерів. Втрачена на війні рідна людина – батько, і від горя посивіла мати: // // У селі всі говорими: // – Похоронна прилетіла... // Придивися – поле біле, // Стоїть мати посивіла... [7, с. 63].

Стилістичний аналіз поетичних творів Івана Перепеляка одразу ж дає зрозуміти, що він мав пристрась до колористики. Дуже яскравим засобом вираження переживань і почуттів ліричного героя, є, на нашу думку, – колористична символіка. Аналіз кольорової гами поезій може вивести нас на важливий інтерпретаційний рівень. Найчастіше письменник вдається до кольору не лише з метою означення ним певної властивості предмета чи явища. У центрі його уваги завжди перебуває людина, її найтонші порухи душі і переливи почуттів. За допомогою кольорів та їх відтінків письменникові вдається досить точно зафіксувати почуття, настрої, емоції, які володіють тим чи іншим героєм твору. Найчастіше автор звертається до таких кольорів: чорного, білого, золотого, сірого, сивого. Кожен колір у нього має свою символіку. Так, наприклад, контекстуальне поле, в якому зустрічається чорний колір, доволі широке: «чорні вісті», «чорний сухарик», «чорне сонце», «чорні хвилі», «чорна хмара», «чорний жуқ», «поле чорним стало», «чорна грудка землі», «чорним криком», «чорним вороном», «чорний світ», «світ у чорноті», «чорна відраза», «сухарик світився чорний», «чорний хліб», «чорніший сажі», «чорна фарба», «чорніша від ночі». У даному випадку найбільш прийнятним буде хронотопна інтерпретація синього кольору, який відображає певні суспільно-політичні реалії тогочасного життя: «синій капелюх», «синє небо», «синім громом», «синім світлом», «левади сині», «синім світлом огортає небо», «на синьогривому коні», «синє хмаровиння». Близький до синього голубий колір, котрий несе на собі семантичне навантаження просторовості: «ранків голубинь», «плесом голубим», «граються в блакиті яструби», «під небом голубим», «річку голубу», «з голубого сита», «зголубило все довкола», «голубі весла», «голубу задуму». Жовтий і близький до нього золотий колір у поезіях Івана Перепеляка виводить нас на національно-стереотипний рівень інтерпретації: «жовтий лист тріпоче», «золотим крилом», «золото журби», «золотом поріг», «в осяйності святково-золотий», «берізок злоточилих», «малюю золотом я житній колосок», «золотий іконостас», «в золоту свою гарбу», «цілюють їх у німби золоті», «в зо-

рній колисці», «золото жита», «золоту ціну», «в скарбницю золоту». Сивий: «коронував у сивину», «розвага літа сивого остання», «місяць посивіє», «сава криниця», «журавлем закуричу сивим», «посивілих літ», «мати посивіла», «сивий дід», «посивіла никне голова». Білий: «білостінна хата», «білий лебідь», «сліпучо-білий цвіт», білі сніги», «білі коні», «білий прапор», «білі рушники», «білі стіни», «над білим полум'ям», «у білому вбранні», «білий світ», «збілілими очима», «білим квітом», «білостінна хата». Сірий: «в сірім небі», «посіріле небо», «сірі вірші», «пташиною сірою», «сірий морок»; срібний: «сріблі павутин», «срібного струмка», «срібну пісню», «срібен місяць»; згадуються і червоний (кривавий) «кривава косовиця»; зелений «у зеленій кроні», «яро зеленіє»; бронзовий: «із бронзових долонь».

Серед найбільш вживаних художніх засобів для вираження суто особистісних почуттів ліричного героя можна назвати вже відомі нам тропи – епітеги, порівняння, метафори, метонімію. То ж першим центром другого періоду творчості І. Перепеляка і є вірші про жінку і кохання. Ліричний герой тут пройшов усіма можливими шляхами, і автор відобразив якнайширший діапазон його почуттів: від захвату до зневаги, від дитячої довіри до сумного розчарування. От тільки байдужості в цих віршах немає. Вони складають цілу «ліричну драму». Від безрозсудного схиляння перед жіночою вродою («Од величі твоєї краси Горю немов огнем і знов німію», (1977) він переходить до вислуховування пересторог «мудреців»: «Душі своєї жінці не ввіряй» (1977), щоб спершу відкинути їхні розсудливі, але неприйнятні для гарячого серця повчання: «Я мудрістю старою дорожу, // Собі ж у виправданні знов скажу: // Всесильна на землі краса жіноча!» [7, с. 345], проте згодом переконався в їхній бодай частковій слушності – «Зневаженим згорю в своїх надіях» (1977), «Моя любове, чому ти в журбі» (1977). Зрештою, герой вичерпується в своїй безнадійній боротьбі проти зневаги, приниження і, взагалі, пересвідчується, що самотужки кохання зберегти неможливо: йому властива двоїна; про це – у віршах «Ти, знаю, надивилася на інших...», «В куток забитися і заквилими...», «Чимало знаю хитроців жіночих...», «Хто погамує твій серцевий біль?». Здавалося б, герой повинен назавжди забути про кохання й зненавидіти жінок за їхню непостійність й облуду, але насправді виявляється, що накохатися в цьому житті неможливо, і у вірші «Вже на порозі полудень... О Боже!» (1993) разом з відчуттям промайнулої весни автором висловлюється прагнення «ублагати щастя знов» [7, с. 339] і готовність боротися за нього, а воно ж неможливе без кохання, тому герой «продати й душу ладний за любов...» [7, с. 339].

Інтимна лірика Івана Перепеляка – це в переважній більшості сонети, в яких поет збагачує людину, а не лише фіксує її настрої. Інтимні струни підносять з глибини людської душі найсвітліші, найчистіші порухи. Вірші про кохання так чи інакше виходять за рамки особистого світу. Душевна драма чуттів ліричного героя не абстрагована від реалій дійсності. Вона протікає кризь час і відбувається у нашому часі. Самі назви творів говорять за себе: «Вийшла з осені жінка в жов-

тому...», «Учора хмарився травневий день...», «Як на вечірнім зимнім небокраї...», «На молодім снігу твоє ім'я...», «А юні мрії, мов ранкові птиці...», «Од величі твоєї краси», «Зненацька ти святковістю сяднула...», «Згасало мовчки полум'я жасмину...», «Де одворожив на квітах травень...». Інтимні почуття ліричного героя І. Перепеляка майстерно передає не тільки за допомогою одиничних порівнянь, а й яскравих порівняльних рядів, підсиленних метонімією: // Про тебе, мила, думаю, про тебе! // Моя печаль солодка, аж терпка. // Моя любов стоїть на п'єдесталі – // З одвернутим лицем од прози днів / [7, с. 328].

Любов для поета – це завжди боротьба, горіння, очищення й одухотворення. Тому стільки контрастів, несподіваних експресивних ефектів: // Будь сонячною! // Як ідуть дощі... // Будь лагідною – в рокотанні грому. // Не дивляйся – одверни лице, // Коли хитливо підступа мій ворог... [7, с. 333]. Поет прагне показувати світ інтимних пристрастей ліричного героя в реальних, а не надуманих зв'язках із життям, відповідно до високоморальних принципів. Велике почуття любові ліричний герой проніс кризь усе своє життя. І воно не змаліло, ні, а навпаки, – стало високим і благородним. Він говорить про своє кохання так щиро, відверто і безпосередньо, а водно-час і так піднесено, урочисто, що не можна не вірити: // Знову пристрасть без кінця і краю?! // З давніх ран зриваючи бинти: // – Рідна! – закричу до хрипоті, // – Я тобі знайду ключі від раю! [7, с. 348]. Ліричного героя зачаровує все у коханій жінці: обличчя, голос, думки... Він кохає її, не будучи впевненим у взаємності, але, не дивлячись на це, любить усім серцем і душею, повнись надією, що «морозом січена – любов не охолола» [7, с. 355].

Розглянемо образ ліричного героя як виразника національної свідомості у наступному параметрі – філософському, у якому любов, жадана гармонія життя розкриваються у поезії Івана Перепеляка за допомогою різноманітних виражальних засобів. Мова йде про окремі вірші циклу «Портрети при свічі» (1996), які змальовують діячів української культури й літератури, чиї імена й згадувати за радянської влади було заборонено: Миколи Хвильового, Євгена Плужника, Олени Теліги, Олега Ольжича, Володимира Свідзинського. Цикл складають вісім монологів, написаних від імені українських письменників. Вони передають їхню внутрішню мовлення, роздуми над долею свого народу і його слова. Кожний із героїв циклу – жертва, що йде на смерть. Але він же й герой, який складає добровільно своє життя ім олтар перемоги ідеї, дорожчої для нього за власне існування. Ми чуємо сповідальні монологи поетів Розстріляного Відродження, перед нами постають мученики нації, які зійшли на життєву Голгофу, явивши світу свою поезію. І. Перепеляк розкриває духовну велич поетів, які з думою про Україну і українців умирили, не ставши на коліна перед катим. В поезії «Володимир Свідзинський» звучить клич: // Шукайте! // В полум'ї! // Мої слова-страждання! [7, с. 301].

Ольжич, відповідаючи своєму катові фашистові, чи то пак «засмаскованому енкаведистові» [7, с. 303], переконує: // Я прийшов у цю світ

//За наказом Великого Роду, //А ти, сказав кату, //В Україні заброда!! [7, с. 304].

Як заклик звучать його слова: // -Нашим повинно стати // Самоврядування! // Геть польське, // Московське, Німецьке... // Україна - для українців! - // Видихнув я востаннє [7, с. 304].

Іван Перепеляк устами Олени Теліги стверджує думку: те, що започатковане мучениками-українцями, за що вони гинули, буде продовжено нащадками. Навіть перед смертю в самій думці про незнищенність України знаходить джерело насаги Олена Теліга: // - Лякаєш, кате? // - Німо я сміюся, // Сконать за Україну не боюся!! // Не доведеш мене ти до плачу, - // Я помирати кожного навчу... [7, с. 305]. Такий світ болить героїні Івана Перепеляка, і вона йде на безперервну земну «війну» добра зі злом в усіх його проявах, аби перетворювати його відповідно до високих ідеалів моральності й гуманізму.

Далі ця тема реалізується в портретних віршах «Остап Вересай» (1970), «Леся Українка в Сурамі» (1978), «До портрета Тараса Шевченка» (1978), «Молитва Івана Вишенського» (1986), «Григорій Сковорода» (2009). Написані в різний час і очевидно принагідно, вони створюють образи видатних діячів, але водночас розширяють і концепцію батьківщини, розсувають обрії філософської свідомості поета.

Реальні події тісно переплетені з історичною пам'яттю народу, і ця пам'ять виявляється реальною дійовою силою життя і першопочатком формування творчої особистості митця. Усі герої цих віршів сприймаються через єдиний вимір: масштаб України. Його Остап Вересай прозрів у сліпоті, бо в любові до України знайшов свою долю: // І як він міг - самотній і незря-

чий, // Он стільки перейти в житті доріг? // Схилившись Україні на поріг, // Він з мороку зору її побачив... [7, с. 48].

Поет природно тяжіє до чіткої і викинченої художньої форми. Не вдаючись до рясності тропів, Іван Перепеляк вмів знайти яскраву художню деталь, яка осяє весь твір. У поетичних творах він тяжіє до стилю класичного, хоч і не відмовляється від елементів модернізму: // У концтаборі я - // Небезпечний в'язень... // Хоча примітний // Лиш тим, // Що схудлий і довгов'язий. // Оберштурмфюрер - // Мій кат - // Облудно-брутальний. // У кожному слові - // Московський мат [7, с. 302].

Леся Українка, що в грузинському містечку Сурамі скінчила свій життєвий шлях, також сприймається через образ зорі, її творчість належить не лише Україні, але й світові, тому й виправданий такий поворот теми: // Я дивлюсь на списану сторінку, // І зоря з'являється з імлі. // Не були б Ви Леся Українка - // Лесею Грузинкою були б! [7, с. 176].

Висновки з даного дослідження. Активна мистецька спрямованість на сучасність та її проблеми, органічний історизм образного мислення, принципи творення глибоко народних, національно своєрідних характерів, поєднання високого романтичного злету думки з проникливим аналізом реальної дійсності, переосмислення етики народної творчості, вільне застосування гіперболізму, символіки - ці й багато інших рис Перепелякової творчості істотно збагатили пошуки української літератури. Фактичний матеріал, може бути використаний у підготовці та в процесі викладання історії української літератури ХХ ст., у шкільній практиці під час вивчення літератури Слобожанщини.

Список літератури:

1. Даниленко В.Г. Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес. - К.: Академвидав, 2008. - 352 с.
2. Вышневицкий К.Д. Мир глазами поэта: Начальные сведения по теории стиха / К.Д. Вышневицкий. - М.: Просвещение, 1979. - 176 с.
3. Іван Перепеляк. Матеріали до вивчення творчості поета в курсі «Українська література» для учнів загальноосвітніх шкіл та студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації: Методичний посібник / Передмова О.В. Ковалевського; Упорядкування В.І. Ковальова. - Х.: Майдан, 2002. - 196 с.
4. Кудряшова О.В. Поетика вірша: Навчальний посібник / О.В. Кудряшова. - К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. - 143 с.
5. Леонід Тома. Життя в обіймах смерті. Великі проблеми й вистраждані істини // Літ. Україна.- 2009. - 19 берез.
6. Моренець В.П. До теоретичних аспектів сучасної лірики / В.П. Моренець // Слово і час. - 1995. - № 1. - 63-71 с.
7. Перепеляк І.М. Вірші, поеми. - Х.: Майдан, 1999. - 528 с.

Литвинюк Л.А.

Гимназия № 283 города Киева

ЛИРИКА ИВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА: СЛОВА, МЫСЛИ, ОБРАЗЫ

Аннотация

Статья посвящена исследованию широкого спектра социальных, нравственно-эстетических и человековедческих проблем поэтики Ивана Перепеляка в освещении аспектов проблематики, обозначенной глубоким философским подходом к проблемам бытия, острым ощущением исторического прошлого и современности.

Ключевые слова: лирика, национальный герой, колористика, портретные стихи, художественная деталь, лейтмотив.

Litvinyuk L.A.

Gymnasium № 283 of Kyiv

LYRICS IVAN PEREPELYAKA: WORDS, THOUGHTS, IMAGES

Summary

The article is dedicated to a wide range of research of social, moral-aesthetic and human problems of poetry by Ivana Perepelyaka in the interpretation of the aspects of national issues, designated by deep philosophical approach to the life problems, sharp feelings of historical past and modern life.

Keywords: lyrics, national hero, coloristics, portraitpoems, artistic detail, leitmotif.

УДК 37.026

ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ТЕРМІН» ТА «ПРОФЕСІОНАЛІЗМ»

Рожков Ю.Г.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті розглядаються основні характеристики термінів та професіоналізмів. Висвітлено проблеми класифікації термінів та професіоналізмів. На основі проведеного дослідження було узагальнено основні розбіжності між поняттями термін та професіоналізм. Встановлено, що точність – основна властивість термінів, тому що вони створюються для позначення спеціальних понять і спеціальних предметів, реалізуючи номінативно-дефінітивну функцію. Поєднання «професійний діалект» не відображає суті мовного факту «професіоналізмів» в силу своєї неточності.

Ключові слова: жаргонізми, терміни, професіоналізми, конститутивні ознаки.

Постановка проблеми. Професіоналізми як мовний факт дійсності визнаються всіма лінгвістами. Однак в науці немає однозначного розуміння значення терміна «професіоналізм», немає єдиного погляду на його місце в системі національної мови: професіоналізми не розглядаються ні в стильовій структурі літературної мови, ні в різновидах нелітературних мов. Цей величезний пласт лексики досліджений недостатньо, хоча є цінний матеріал для різних аспектів лінгвістичних досліджень.

Метою даного дослідження ми ставимо висвітлення поняття «професіоналізм» і «термін» визначення його місця в системі спеціальної лексики в системі національної мови. Виділення головних характерних рис професіоналізму для складання його поняття і визначення місця професійної лексики в мовній системі становить актуальність нашої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розмежування понять «термін» та «професіоналізм» широко висвітлюється в працях Н. М. Шанського, В. М. Лейчика, А. М. Крейтора, А. І. Моїсєєва. Серед науковців, які розглядали питання професійної компетентності можна виділити І. В. Арнольда, В. М. Жирмунського, С. В. Гриньова, І. Д. Гриценко.

Виклад основного матеріалу. Професіоналізм зазвичай розглядають в складі спеціальної лексики поряд з термінами. Номен «спеціальний» означає «призначений виключно для чого-небудь; має особливе призначення, особливий». «Єдиним» та «особливим» визнана професійна сфера діяльності людини, що і відображається в другому значенні цього номена: «що відноситься

до будь-якої окремої галузі науки, техніки, мистецтва; призначений для фахівців цієї галузі» [1, с. 34]. У мовознавстві «спеціальною» називають науково-виробничу лексику, яка в тлумачних словниках має позначку «спец.». Якщо можна визначити, до якої професійної галузі відноситься найменування, даються конкретні назви спеціальності: «плотн.», «шевський.», «банк.» і т.д. [2, с. 47] або «авіа.», «бух.», «залізнич.», «метал.», «муз.», «поліграф.», «рибалка.», «типогр.», «електро.» та ін. [1, с. 29]. У «Словнику сучасної української літературної мови» можуть також вказуватися мовні сфери: «в мові живописців і малярів», моряків, мисливців і т.д. [1, с. 49].

Таким чином, спеціальна лексика в лексикографічній практиці відноситься не до конкретної професійної галузі, а до професійної діяльності взагалі. Термін «спеціальна лексика» не має точної дефініції, що призводить до різночитань у його тлумаченні дослідниками. Так, Н. М. Шанський під спеціальну лексику підводить терміни, виражаючи думку, що «іноді їх називають спеціальними словами або спеціальними термінами», на цій позиції стоять В. М. Лейчик, А. М. Крейтор, А. І. Моїсєєв, Г. І. Міськевич, А. В. Власов, Л. П. Даниленко, Н. В. Васильєва, Б. Н. Головін, А. В. Суперанская, Н. В. Подольська та ін. [3, с. 66]. Інші лінгвісти відносять до спеціальної лексики і професійну, і ремісничу, і промислову (І. В. Арнольд, В. М. Жирмунський, С. В. Гриньов, І. Д. Гриценко та ін.).

Як синоніми вживає ці терміни В. Н. Прохорова, не проводячи кордонів між трьома поняттями: спеціальна, професійна і термінологічна лексика і т.д. А. В. Калінін відносить терміни

і до спеціальної лексики, виділяючи в ній і професіоналізми. Різницю він знаходить в тому, що термін є офіційною кодифікованою назвою, а професіоналізм «Напівофіційне слово», поширене в розмовній мові людей якоїсь професії, спеціальності, але не є чітким науковим позначенням поняття [4, с. 21]. Таке розуміння терміна «спеціальна лексика» на наш погляд найбільш доцільне. Воно збігається з використанням його в лексикографії та об'єднує дві протилежні сторони одного явища. Визначивши дефініцію терміна «спеціальна лексика», розглянемо характеристики складових даного поняття: терміна і професіоналізму.

Термінологи ретельно підходять до вироблення понятійного апарату своєї дисципліни. Проте, термін як назву спеціального поняття пояснюється лінгвістами неоднаково. Існує більше 3000 його визначень і досі ще не вироблено єдиного загальноприйнятого, різні критерії оцінки термінів. Це пояснюється різними позиціями дослідників при підході до вивчення термінів. Вважаємо найбільш зручними ті, які спираються на функціонально-семантичні ознаки найменування і сприяють більш чіткому розумінню термінологічних одиниць. «Слово виконує номінативну або дефінітивну функцію, тобто або є засобом чіткого позначення, і тоді воно – простий знак, або засобом логічного визначення, тоді воно – науковий термін» [5, с. 10].

На наш погляд, термін на відміну від інших слів, ставлячись до наукової галузі знання, поєднує в собі обидві функції, причому дефінітивна виступає обов'язковою при розпізнанні терміна. Вона викликає до дії ще й когнітивну функцію, тому що термін зазвичай виступає як репрезентант певної наукової теорії. Акумуляція цих функцій диктує певні умови семантичній структурі номіна і його функціонуванню. Дефінітивна функція вимагає однозначності термінологічної назви, що визнається більшістю вчених, хоча деякі дослідники допускають полісемію терміна. Слід уточнити, що однозначність термінів треба розглядати в межах конкретної термінології, де вони взаємокорелюються між собою. Ця особливість визначається внутрішньою формою лексеми «термін» («terminus» з латинського – «межа»).

Терміни в межах однієї термінології взаємообумовлені, значення їх уточнюються в тій галузі, в яку включено термінологічне визначення. Точність – основна властивість термінів, тому що вони створюються для позначення спеціальних понять і спеціальних предметів, реалізуючи номінативно-дефінітивну функцію. У конкретній термінології термін має певну дефініцію, яка і є основною ознакою його точності. Для прикладу порівняємо дефініції термінів у музикантів і військових.

Атака – «початок звуку в співі» і атака – «поєднання стрімкого руху з вогневими засобами»; детонація – «фальшиве, нечисте виконання» і детонація – «вибух»; позиція – «положення рук на музичному інструменті» і позиція – «траншея, окоп»; лад – «система звуковисотних інтервалів» і лад – «статутне розміщення військовослужбовців» і т. д. Слово лише тоді є терміном, коли воно має дефініцію і коли по ній його можна відновити. Різні підходи до розуміння семантичного на-

повнення терміна відображаються і на питанні присутності в його значенні конотативних лексем емоції, оцінки, експресії. «Термін точний і холодний, і сфера експресії для терміна в межах термінології закладена» – говорить А. А. Реформатський [6, с. 55];

«В слові-терміні на перший план виступає його об'єктне значення, суб'єктне ж, оцінне, або взагалі знято, або завуальовано» – вважає Б. Н. Головін [7, с. 43]; емоційно-експресивна нейтральність становить другу неодмінну властивість будь-якого терміна. Емоційно-стилістичні якості термінологічні одиниці набувають лише в «невласних умовах і контекстах їх вживання» – пише А. І. Моїсєєв [8, с. 77]. Л. А. Капанадзе, І. С. Квітко, В. М. Лейчик і інші вважають, що терміни позбавлені якого-небудь емоційно-експресивно-оцінного забарвлення. Однак існує думка про допустимість конотацій в термінологічних найменуваннях (Н. З. Котелова, В. П. Даниленко, В. П. Прохорова).

Системність терміна розглядається як важлива риса його характеристики: «...немає і не може бути поняття (а отже, і вираження його терміну), яке б не було системно пов'язано з іншими поняттями даної предметної області, і, отже, кожен термін існує лише як член певної системи термінів. Тому ознака системності представляється необхідним при визначенні терміна» [9, с. 11]. Поняття «термінологія» і «терміносистема» розглядалися як синоніми, але останнім часом дослідники розділяють їх. Вважається, що термінологія являє собою «стихийно складену сукупність одиниць, здебільшого неповну, логічно нечітку, що складається з предтермінів, квазітермінів, псевдотермінів, тоді як терміносистема служить результатом свідомого упорядкування або конструювання з природних, але спеціально відібраних одиниць, які є повноцінними термінами» [10, с. 6].

Терміни з такими характеристиками називають «ідеальним», в житті «аналіз різних термінологій, здійснений різними авторами, ставить під сумнів правомірність пред'явлення до термінів розглянутих вимог, оскільки значна частина реально функціонуючої термінології цим вимогам не відповідає, але тим не менш продовжує обслуговувати відповідні галузі знання» – зазначає Б. Н. Головін [11, с. 54].

З його думкою погоджуються й інші дослідники: «Всі інші ознаки, звичайно приписуються термінам і термінології в цілому: точність значення, однозначність, системність, відсутність синонімії і т. д. – «Ідеальний» термін має право на існування в системі мови. Тому «терміни необхідно вивчати в сфері фіксації, тобто в словниках, а не в процесі їх функціонування, тобто в текстах», де полісемія «Явище неминуче і природне» [13, с. 15]. У процесі функціонування термін може набувати не тільки додаткове значення, але й синоніми, варіації, він може трансформувати зовнішню структуру і т.д.

Інша складова спеціальної лексики – професіоналізми. «Професійна лексика» як термін вживається нерегулярно. У навчальній і науковій літературі цей термін використовується і наповнюється у різних авторів різним вмістом: «професійний діалект», «арго», «термінологічний

жаргон», «професійний жаргон». Тому, на наш погляд, слід в першу чергу розібратися з визначенням явища.

Поєднання «професійний діалект» не відображає суті мовного факту «професіоналізмів» в силу своєї неточності. Діалект – це мова територіально обмеженої групи людей. Виходить, що на територіальне накладається ще й професійне обмеження. Можливо, що таке мовне явище існує, але не має поширення і про нього треба говорити окремо.

Арго – таємна мова ремісників, штучно створена з метою приховати професійні таємниці. Щодо існування арго в сучасній мові існують різні думки: одні вважають, що таємні професійні мови вимерли в силу соціальних об'єктивних причин, інші знаходять приклади, видаючи за арготизмів професійну лексику. Основна функція арго – закодувати, зробити інформацію недоступною для «чужих». Якщо ця функція не виражена в соціолектах, то говорити про арго не варто.

«Професійний і термінологічний жаргон» – найбільш часто використовуваний найменування для професіоналізмів. У сучасній лінгвістиці спостерігається термінологічна плутанина зі словами «жаргон», «арго», «сленг». Французький за походженням термін «жаргон» розуміється у французькій лінгвістиці як «неправильна, спотворена» або штучно винайдена мова, зрозумілий тільки членам конкретного угруповання (Тлумачний словник французької мови – Le Grand Robert), арго – тлумачиться як «мова криміналу» або «нетехнічна лексика, використовувана певною соціальною групою», а «сленг» – «англійське арго».

Англійська лінгвістика визначає арго як «таємну засекречену мову», а жаргон визначається як мова обмеженого вживання, включаючи обмеження професійними рамками (словник Мерриам Уебстерс, і Оксфордський тлумачний словник). У російській лінгвістиці підхід до трактування даних термінів різний. Як і багато дослідників, ми погодимося з позицією Л.І. Скворцова [14, с. 43], який стверджував, що терміни «арго» і «жаргон» відрізняються ступенем відкритості. Арго – це таємна мова, яким користуються члени закритої групи, а жаргон – це соціалект певної вікової спільноти або професійної корпорації.

В даний час системна структура національної мови помітно змінилася. Трансформувалися підсистеми нелітературних різновидів: катастрофічно скорочуються діалекти; просторіччя вже не можна розглядати як «безграмотну мову міського населення» – тут скоріше на перший план виходить яскрава емоційно-експресивна забарвленість мовних одиниць; кримінальні угруповання в своїй промові прагнуть не приховати її сенс, а вульгаризувати його, тому деякі вчені говорять про зникнення арго; жаргон в деяких своїх різновидах, таких як, наприклад молодіжний, придбав настільки широке

поширення, що неможливо говорити про замкнутий мовний простір соціально-вікової групи.

Крім лексичного складу, характерного для професійної лексики в цілому, тут присутня велика кількість номінацій, які не відповідають вимогам, щоб бути термінами, але в той же час не мають термінологічного аналога і є первинними і за походженням, і по функціонуванню. Подібні слова втратили початкову вмотивованість і не співвідносяться з сучасними технологічними процесами виробництва: драння – очищення зерна, опалювач – кочевар виробничих ланцюгів, чапельник – рогач і т.д. Можливо, саме такі професіоналізми точно названі В.П. Лейчиком «предтермінами».

В. Н. Прохорова стверджує, що «професіоналізми завжди експресивні і протиставляються точності і стилістичній нейтральності термінів» [15, с. 16]. Виражена ними оцінка часто носить знижувальний характер, що зближує дані номінації з просторічними і жаргонними словами. Нерідко під професіоналізмами розуміють розмовні і просторічні слова: слюнявчик – фартух для запобігання попадання масла з літака на бетон стоянки, гади – статутна взуття військових льотчиків, халявка – спирт (авіа.) і т.п. Однак в професійній лексиці чимало слів і з позитивною оцінкою: мавпочка – прилад для вимірювання середнього діаметра мітчика (машин.), бичок – літак марки ТУ-91 (авіа.), мазила – кисть для побілки (лад.) і т.д.

Розмовне забарвлення подібних слів укладачі словників-довідників «Нові слова і значення» відзначають позначкою – «в розм. проф. мові». Якщо літературне слово багатозначне, то в значення його при спеціальному вживанні якби приглушується, крім одного «підходящого» для виконання функції професійного позначення.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що термін як назва спеціального поняття пояснюється лінгвістами неоднаково. Існує більше 3000 його визначень і досі ще не вироблено єдиного загальноприйнятого, різні критерії оцінки термінів. Це пояснюється різними позиціями дослідників при підході до вивчення термінів. Точність – основна властивість термінів, тому що вони створюються для позначення спеціальних понять і спеціальних предметів, реалізуючи номінативно-дефінітивну функцію. У конкретній термінології термін має певну дефініцію, яка і є основною ознакою його точності. Для прикладу порівняємо дефініції термінів у музикантів і військових.

Поєднання «професійний діалект» не відображає суті мовного факту «професіоналізмів» в силу своєї неточності. Діалект – це мова територіально обмеженої групи людей. Виходить, що на територіальне накладається ще й професійне обмеження. Можливо, що таке мовне явище існує, але не має поширення і про нього треба говорити окремо.

Список літератури:

1. Словарь современного русского литературного языка. – М.-Л.: изд-во АН СССР, 1963. Т. 14. – 502 с.
2. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М. 1947–1948. Т. 1. – 140 с.
3. Шанский Н. М., Иванов В. Д. Современный русский язык. – М., 1987. – 45 с.

4. Калинин А. В. Лексика русского языка. – М., 1978. – С. 134–140.
5. Виноградов В. В. Русский язык. – М., 1947. – С. 12–13.
6. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. – М., 1961. – С. 52.
7. Головин Б. Н. Термин и слово // Термин и слово. Горький, 1980. – С. 7.
8. Моисеев А. И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 138.
9. Авербух К. Я. Терминологическая вариантность: теоретические и прикладные аспекты // Вопросы языкознания. 1986. № 6. – С. 46.
10. Лейчик В. М. Особенности функционирования терминов в тексте. – Ростов н/Д: РГСУ, 2001. – С. 54–55.
11. Головин Б. Н. Типы терминосистем и основания их различия // Термин и слово. Горький, 1981. – С. 28.
12. Моисеев А. И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 138.
13. Головин Б. Н. Роль терминологии в научном и учебном общении // Горьковского государственного университета. Горький, 1979. – С. 15.
14. Скворцов Л. И. Профессиональные языки, жаргоны и культура речи // Русская речь. 1972. Вып. 1. – С. 48–59.
15. Прохорова В. Н. Актуальные проблемы современной русской лексикологии. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – С. 117.

Рожков Ю.Г.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПОНЯТИЙ «ТЕРМИН» И «ПРОФЕССИОНАЛИЗМ»

Аннотация

В статье рассматриваются основные характеристики терминов и профессионализмов. Показаны проблемы классификации терминов и профессионализмов. На основе проведенных исследований было обобщено основные расхождения между понятиями термин и профессионализм. Установлено, что точность – основное свойство терминов, потому что они создаются для обозначения специальных понятий и специальных предметов, реализуя номинативно-дефинитивную функцию. Словосочетание «профессиональный диалект» не отображает сущности языкового факта «профессионализмов» в силу своей неточности.

Ключевые слова: жаргонизмы, профессионализмы, конститутивные признаки.

Rozhkov Yu.G.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE PROBLEM OF DIFFERENTIATION BETWEEN THE CONCEPTS «TERM» AND «PROFESSIONALISM»

Summary

The article deals with the basic characteristics of terms and professionalisms. It shows the terms and professionalisms classification problems. According to the carried out investigations the basic article shows the difference between concepts of term and professionalism. It was substantiated that precision is a basic feature of terms because they are made to define special concepts and special subjects, realizing their nominative function. Word combination «professional dialect» does not reflect the essence of the language fact of the «professionalisms» due to their inaccuracy.

Keywords: slang expression, professionalism, constitutive attributes.

КОНСТИТУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Рожков Ю.Г.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Визначено, що в поняття «науково-технічний текст» це сукупність текстів, об'єднаних на основі таких змістовних ознак як 1) *передача наукових і теоретичних положень*, 2) *наукова і технічна інформація*, 3) *навчальний матеріал та інше*. На погляд авторів далеко не всі з цих ознак можна вважати визначальними для наукового дискурсу. Автором зроблено висновок, що діалогічність наукового викладу забезпечується присутністю в ньому предмету судження – наукової проблеми або технічної задачі, яка дозволяє продукувати в ній пряму референцію і задавати участь адресату в її «переміні» – розвитку і прогресії судження.

Ключові слова: дискурс, науковий текст, технічна інформація.

Актуальність дослідження виражається в тому, що в наші дні не існує однозначного дослідження конститутивних характеристик наукового дискурсу, в нашій роботі ми намагатимось проаналізувати всі аспекти цього питання.

Мета дослідження – виявити особливості конститутивних характеристик наукового дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Особливості конститутивних характеристик наукового дискурсу в останні десятиліття інтенсивно розроблялися на матеріалі різних мов як вітчизняними мовознавцями (Е. Г. Різель, М. П. Кульгав, С. Д. Береснев, Є. С. Троянська, Н. М. Разінкіна, М. М. Кожина, О. Д. Митрофанова, О. О. Лаптева та ін), так і зарубіжними лінгвістами (Р. Глейзер, Л. Фляйшер).

Виклад основного матеріалу. Оскільки ми намагаємось побудувати модель тексту в процесі його реалізації, наукового дискурсу, характерні ознаки наукових текстів необхідно виявляти з дискурсивних позицій, тобто з урахуванням характеристик учасників спілкування і комунікативної ситуації. Виходячи з положення системності дискурсу в цілому, можна уявити що науковий тип дискурсу являється структурним елементом загальної системи і має свої конститутивні, сестемотворні ознаки, які відрізняють його від інших типів дискурсу.

В відповідності з класифікацією наведеною вище на першому етапі в залежності від відношень між учасниками комунікації, дискурс ділиться на дві основні групи: інституціональну і особистісну. Науковий дискурс вважається одним з видів інституціонального спілкування. На відміну від особистісно-орієнтованого тексту, який проявляється на скороченій дистанції, інституціональне спілкування взагалі і наукове здійснюється в соціально-фіксованій сфері, в суспільних інститутах. Однак слід визнати, що на практиці важко зустріти інституціональний дискурс або особистісний дискурс в «чистому» вигляді. Реальне живе спілкування являється складним і «поліфонічним» явищем, тому подібне розгалуження доволі умовне. Науковий дискурс займає особливе місце між скороченою і фіксованою дистанціями спілкування. Навіть якщо, більшість наукових текстів створюється і втілюється в соціально-фіксованій ситуації, легко можна уявити собі двох вчених, які обговорюють наукову проблему в неформальній обстановці. Зниження дистанції спілкування не заважає тексту який виникає в подібній ситуації залишатися науковим.

Наша позиція в даному випадку така: ми визнаємо за науковим дискурсом інституціональний статус, однак опозиція формальність\особистість в наукових текстах виражена не так явно, як в інших типах дискурсу. Науковий дискурс має інші категоріальні ознаки, які виділяють його з загальної системи. Такими конститутивними ознаками можна вважати особливу ціль (проблематику), визначені характеристики типових учасників і способів реалізації.

Ціль – вирішення наукової проблеми.

Традиційно прийнято включати в поняття «науково-технічний текст» сукупність текстів, об'єднаних на основі таких змістовних ознак як 1) *передача наукових і теоретичних положень*, 2) *наукова і технічна інформація*, 3) *навчальний матеріал та інше* [1, с. 8-9]. Але на наш погляд далеко не всі з цих ознак можна вважати визначальними для наукового дискурсу. Так, передача інформації є задачею іншого типу дискурсу, масмедіа, навіть якщо ця інформація носить науковий характер. А такі матеріали як навчальний посібник, методична розробка тісно пов'язані з виконанням дискурсу педагогічного. Лекція яку зазвичай прийнято розглядати як ситуацію наукового спілкування, відрізняється від уроку тільки тим що її зміст носить більш глибокий характер наукового типу, однак і учасники спілкування (професор-студенти), і його місце аудиторія, і обставини в яких лекція проходить, аналогічне цим же ознакам педагогічного дискурсу.

Подібна плутанина свідчить про відсутність чіткого визначення цілей, прагнучи до досягнення яких автор створює науковий текст. Не викликає сумніву, що ціллю створення дискурсу даного типу являється пізнання об'єктивної природи навколишнього світу, не залежного від дослідника. Виходячи з цієї цілі формується проблематика наукового дискурсу: вирішення наукової проблеми. Саме так можна сформулювати одну із конститутивних ознак дискурсу даного типу. Наукові проблеми діляться на 1) *теоретичні* і 2) *прикладні*, але і те і інше зберігають свій науковий характер. Очевидно, що на шляху досягнення даної цілі в різних текстах будуть різноманітними, так як безкінечно різноманітними можуть бути конкретні задачі, які ставить перед собою автор, але сама наявність даної перспективної цілі в будь яких проявах науково-технічного дискурсу зберігається.

З цих позицій легко відділити від власне наукового дискурсу тексти іншого типу які мають

деякі загальні властивості, так як вони мають іншу проблематику. Наприклад, якщо цілєю створення тексту являється навчати (лекція), зацікавити (науково-популярна стаття) адресата або зареєструвати патент, винахід, то текст, створений з цією ціллю, не може вважатися повністю науковим, він з може бути віднесений відповідно до педагогічного, рекламного або ділового дискурсу. Ці тексти можна було б назвати «пограничними» так як вони володіють ознаками дискурсу різних типів завдяки тому, що границі між останніми доволі умовні і взаємопроникні. Такі тексти безумовно представляють більший інтерес для дослідження, але підхід до їх вивчення повинен відрізнятися від підходу до розгляду текстів наукового або технічного змісту.

Таким чином, виходячи з особливої проблематики наукових текстів, можна стверджувати, що до наукового дискурсу відносяться тільки тексти цілєю створення яких являється вирішення проблеми наукової як практичної так і теоретичної.

Форма існування – діалог

Діалогічність наукового викладу забезпечується присутністю в ньому предмету судження – наукової проблеми або технічної задачі, яка дозволяє продукувати в ній пряму референцію і задавати участь адресату в її «переміні» – розвитку і прогресії судження. Тому автор апелює до ментального світу адресата, до його уяви, спонукає до миттєвих операцій, і втягує в логічну дію.

Діалогічність мови в науковому дискурсі проявляється найбільш яскраво, тому формою існування наукового дискурсу ми вважаємо діалог, але діалог особливого роду, діалог розширеного трактування. Наукова проблема в будь-якій галузі знання може формалізуватися тільки в творчій взаємодії різноманітних шкіл, підходів концепцій, звісно, іншим виявиться часовий масштаб, розширеним – зміст поняття «учасник діалогу», стає вкрай різноманітним, але його функції і характер протікання зберігаються.

Повністю розділяючи бачення Л.В. Славгородської [2, с. 16-33] ми вважаємо, що в різних умовах реалізації наукового дискурсу науковий діалог буде мати свої особливі характеристики і пропонуємо виділити: 1) *пізнавальний (творчий діалог), який включає офіційну і неофіційну різноманітність*; 2) *наукова дискусія*.

1. А. Неофіційний, пізнавальний (творчий) діалог в чистому вигляді зустрічається доволі рідко. Частіше всього він має місце в особистісному спілкуванні вчених які вирішують загальні проблеми. Тому такий діалог здається практично недоступним для дослідника-лінгвіста. Приклад такого діалогу приводить в своїй роботі М.С. Глазман: «Бору завжди потрібна була людина з якою він міг би обговорювати проблеми. Ця свого роду жива дека була необхідною перед посылкою для роботи, була засобом перевірки сили аргументів» [3, с. 99]. Характерно, що саме в ході бесіди Бору вдалося знайти найбільш вдале формулювання власної думки.

Характер творчого діалогу в значній мірі носить і ділове спілкування в ході сумісної роботи того чи іншого колективу.

1. Офіційне наукове спілкування зазвичай відрізняється від неофіційного тим що на публічний осуд виноситься не початкові дані, не

припущення і гіпотези, а готові результати дослідження. Проблемна ситуація виникає, як правило, за рахунок їх неспівпадання – повного або часткового. Це робить діалогічну ситуацію ще складнішою, для якої кінцеві результати наукової роботи являються відправною точкою діалогу, а її результатом – в усякому разі – створення єдиного внутрішнього тексту.

В офіційному різновиді творчого (пізнавального) діалогу за репліками кожного з учасників стоїть ціла низка положень та даних. Таким чином кожен з них вступає в діалог, маючи свій власний готовий текст, так що діалог в даному випадку стає діалогом текстів, часто не озвучених.

2. Науковий спір як різновидність наукового діалогу проявляється тоді коли його учасники прагнуть не стільки до створення загального тексту, скільки до верифікації власного, створеного заздалегідь. Спір це «боротьба двох протиставлених одна одній думок з ціллю встановлення помилковості одного з них в істинності (або переконливості) іншого». Під терміном науковий спір, ми розуміємо полемічно направлений діалог, який прагне до створення єдиного тексту. Саме такий спір мав на увазі А.А. Любищев, коли писав: «Я... для продуктивного і цікавого спору вважаю необхідним, крім загальної культурності наступні умови: 1) спільні інтереси; 2) важливі спірні проблеми в сфері цих спільних інтересів; 3) різноманітність поглядів диспутантів до цих проблем; 4) наявність «шуканості» в області даних проблем, інакше кажучи, щоб не було твердої впевненості в правильності і закінченості намічених рішень» [4, с. 168].

Завершенням даної форми наукового діалогу стає вже не аби-яке позитивне рішення, як в випадку пізнавального діалогу, а в виявленні тієї різниці, котра існує в поглядах усіх диспутантів. Частіше всього в проблемному науковому спорі жодна з сторін не визнає себе поверженою, переконаною, кожна продовжує відстоювати дорогу для неї ідеї. Але в вигравші часто залишається «третя сторона» – наукова спілка в цілому. Люди які приймають участь в дискурсі не володіють такою творчою свободою як зацікавлений слухач, тому він може повніше використовувати для отримання інформації контекст самого діалогу, скриті в ньому змістові взаємозв'язки. Частіше всього саме третій «пасивний учасник» спору, вступаючи в нього «зі сторони», може побачити можливості суміщення різних точок зору на проблему, зробити необхідний висновок з не співпадаючих суджень.

Звісно, що обидві форми наукового діалогу напевно чи існують ізольовано одне від одного. Структура сучасного наукового дискурсу, як правило, поєднує в собі дві моделі: спору та пізнавального діалогу, – більше або менше наближаючись до одного з них. Абсолютної протилежності між цими двома формами не існує. Але якщо діалог повністю втрачає свій пізнавальний, творчий характер, перевтілюючись в «спір заради перемоги», він тим самим перестає виконувати і свої комунікативні функції в сфері науки, тобто перестає бути науковим діалогом, а значить, більше не являється частиною наукового дискурсу. Те ж саме трапляється і в випадку, коли науковий текст повністю втрачає свої полемічні властивості. Якщо немає

спорю, а є лише пояснення або простий виклад фактів, це говорить про проникнення в науковий текст елементів відповідно педагогічного дискурсу або дискурсу мас медіа.

Підбиваючи підсумок сказаному, відмітимо, що одним з конститутивних ознак і основним способом втілення наукового дискурсу ми вважаємо полемічний діалог вчених, які відстоюють свою точку зору на наукову проблему. Спілкування такого роду може реалізовуватися в різних жанрах, здійснюватись в усній або писемній формі, можливо бути розтягнутими в часі або протікати одномоментно, його обставини можуть бути різними, однак полемічне начало обов'язково повинне бути присутнім в усіх наукових текстах. При відсутності елемента полеміки текст не буде відповідати вимогам пред'явленим до наукового дискурсу, так як саме в процесі обговорення проблеми народжується істина, а максимальне наближення до істини являється ціллю будь-якої науки.

Статусна рівність учасників.

Вивчаючи учасників наукового дискурсу, їх можна традиційно протиставити по особистісним або соціально-рольовим характеристикам. Однак, подібне протиставлення не являється визначальною, необхідною умовою виникнення наукових текстів. Більше того саме відсутність статусних розрізень слід вважати конститутивною ознакою наукового дискурсу. Оскільки ціль наукового дискурсу – внести вклад в наукову (дисциплінарну) картину світу, звісно, що адресат – не просто читач, слухач спостерігач, але і партнер, і одиодумець. Науковому спілкуванню не менше, ніж будь-якому іншому, потрібне взаєморозуміння. Але поміж постулатів мовного спілкування науковий виклад, підпорядковується ще і своїм власним, зміст яких – говорити з адресатом на рівних. Тому третьою конститутивною категорією дискурсу ми вважаємо рівноправ'я його учасників.

Якщо прийняти точку зору, що змістовим ядром наукового спілкування є творчий діалог, то доведеться визнати і те що його учасники не

можуть залежати один від одного, адже подібний діалог можливий тільки між рівними. В науковому дискурсі немає агента або клієнта, вчителя або учня, начальника і підопічного, тут є особистості, які володіють певним рівнем фонових знань, які мають індивідуальний набір особистісних характеристик, які виконують різні функції ситуативного характеру, але їх статус повинен бути рівним або приблизно рівним. Не випадково в академічній традиції прижилось звертання «колега» (від лат. *Col legre* – разом читаючий), адже під час обговорення наукової проблеми зникає різниця статусів комунікантів яка безумовно проявляється в інших комунікативних ситуаціях з тими ж учасниками.

Принцип статусного рівноправ'я учасників повинен обов'язково бути в усіх проявах наукового дискурсу. Як тільки виникає відхилення від такого принципу, виникає накладення на науковий дискурс характеристик дискурсу іншого виду, що зразу ставить під сумнів питання приналежності даного тексту до наукового дискурсу. Скажімо, якщо при спілкуванні двох вчених виникає протиставлення начальник- підопічний, це свідчить про прояв в даній ситуації ознак ділового дискурсу.

Висновки з проведеного дослідження та подальші перспективи. Таким чином можна стверджувати, що науковим вважається дискурс, який задовольняє три основні критерії: його проблематикою повинне бути вивчення навколишнього світу, статус його учасників повинен бути рівним, а спосіб його реалізації повинен бути творчим діалогом в самому широкому сенсі слова. Саме ці ознаки дають можливість виділити науковий дискурс з загальної системи і відрізнити його від інших типів дискурсу. Будь – яке ухилення від цих основних ознак свідчить про утворення в тексті характеристик дискурсу іншого типу і, відповідно, про відхилення даного твору від ідеальної моделі наукового тексту, від центра в сторону периферії або про утворення перехідних проміжних форм дискурсу.

Список літератури:

1. Разинкина Н.М. О преломлении эмоциональных явлений в стиле научной прозы // Особенности языка научной литературы. – М., «Наука», 1965, с. 38-52.
2. Славгородская Л.В. Взаимодействие устной и письменной речи в сфере научного знания. // Научная литература. Язык, стиль, жанры, с. 16-33.
3. Глазман М.С. Научное и художественное мышление. – М., 1973. – С. 99.
4. Логика. Под ред. В.И. Кириллова. – М., 1966. – С. 168.

Рожков Ю.Г.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

КОНСТИТУТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАУЧНОГО ДИСКУРСА

Аннотация

Определено, что понятие «научно-технический текст» это совокупность текстов, объединённых на основе таких содержательных признаков как: 1) передача научных и теоретических положений, 2) научная и техническая информация, 3) научный материал и т.д. С точки зрения авторов далеко не все с этих признаков можно считать определительными для научного дискурса. Автором было сделано вывод, что диалогичность научного изложения обеспечивается присутствием в нем предмета суждения – научной проблемы или технической задачи, которая даёт возможность продуцировать в ней прямую референцию и задавать адресату в её «перемене» – развитию и прогрессии суждения.

Ключевые слова: дискурс, научный текст, техническая информация.

Rozhkov Yu.G.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CONSTITUTIVE CHARACTERISTICS OF SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary

It was established that the term «scientific and technical text» is a combination of texts combined on basis of such attributes as: 1) *transition of scientific and theoretical regulations*, 2) *scientific and technical information*, 3) *scientific material etc.* From the author's point of view only few of these attributes may be considered distinctive for scientific discourse. Author made a conclusion that dialogueness of scientific narration is provided by the presence of subject of judgment (scientific problem or technical task which gives the possibility to produce direct reference) in it.

Keywords: discourse, scientific text, technical information.

УДК 81'25:811.111

СИНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ КОНКРЕТНОГО ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

Скалевська Г.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто проблеми інтерпретації текстів поетичних творів представників англомовної конкретної поезії двадцятого століття. Досліджено проблему їх перекладу крізь призму належності цих текстів до відкритих, нелінійних, динамічних систем, що самоорганізуються. Розкрито синергетичну сутність конкретної поезії. Розкрито синергетичні аспекти перекладу цих текстів українською мовою. Проаналізовано вплив синергетичної сутності цих текстів на рівень їх перекладності.

Ключові слова: конкретна поезія, інтерпретація, текст, нелінійне мислення, герменевтика, синергетика.

Актуальність статті обумовлена необхідністю вирішення численних питань структурно-семантичного та контекстуального характеру, що обумовлюють проблеми інтерпретації текстів англомовної конкретної поезії і тим самим впливають на низький рівень її перекладеності українською мовою. Відповідно, **новизна** такого дослідження полягає у тому, що в ході його проведення було вперше зроблено спробу підійти до вирішення проблеми інтерпретації цих поезій саме крізь призму їх належності до відкритих, динамічних, нелінійних систем, що самоорганізуються. Отже, **метою** цієї роботи стало виявлення нових підходів до інтерпретації поетичних текстів, експериментальна природа яких не дозволяє тлумачити їх за допомогою традиційних методів інтерпретації. З огляду на мету, **предметом** нашого дослідження виступила особлива, багатовимірна природа конкретних поетичних текстів, а **об'єктом** – вибрані поезії окремих представників цього поетичного напрямку, таких як Аугусто де Кампос і Ойген Гомрінгер.

Аналіз досліджень. Проблема інтерпретації текстів існувала завжди. Спочатку вона опікувалася особливостями тлумачення текстів релігійної спрямованості, але поступово, із поширенням значимості в житті людей творів художньої літератури, набула актуальності й по відношенню до їх інформаційного та естетичного розуміння. Із середини вісімнадцятого століття проблема інтерпретації текстів набула такого великого значення, що оформилася в окрему галузь наукової діяльності – герменевтику, яка й почала безпосередньо займатися дослідженням, поясненням і

тлумаченням філологічних, філософських, історичних і релігійних текстів. Основи герменевтики були закладені протестантським теологом, філософом і філологом Фрідріхом Шлейєрмахером, який поставив завдання своєрідного «вживання» у текст, щоб зрозуміти його сенс «...краще, ніж сам його автор» [4, с. 155]. На противагу такому дещо суб'єктивістському підходу до інтерпретації текстів Фрідріха Шлейєрмахера, французький філософ та богослов Жан Кальвін стверджував, що «...перша справа тлумача – дати право авторові сказати те, що він говорить, а не приписувати йому те, що, як нам здається, він повинен сказати (переклад наш. – С. Г.)» [6, с. 217]. З огляду на ці два підходи до тлумачення текстів стає зрозумілим, що у цьому процесі велика увага приділяється саме вирішенню питання комплексної взаємодії, своєрідного зіткнення свідомості автора вихідного твору та свідомості людей, що його інтерпретують. Як вдало сказав про це Поль Рікер: «у акті читання очікування автора та сподівання читача перетинаються: відбувається акт інтерсуб'єктивного спілкування, в якому ані суб'єктивність автора, ані суб'єктивність читача не є первинними» [3, с. 25].

Вагомий внесок у дослідження специфіки інтерпретації текстів зробив і німецький вчений Ганс Роберт Яусс, який, виходячи із основних тверджень герменевтики Ганса Георга Гадамера, довів, що рецепція тексту, яка протікає у «горизонті сподіваного», залежить від часового і просторового бачення та розуміння світу. Зокрема він стверджував, що «герменевтично порогові між за-

мкненим горизонтом сподіваного у внутрішньосвіттовому пізнанні і відкритим горизонтом поступового досвіду відповідає поріг між розумінням як упізнанням знаного і тлумаченням наперед-даної чи відвертої істини, з одного боку, і розумінням як пошуком або випробуванням можливого сенсу – з іншого» [5, с. 371]. Сам Г.-Р. Гадамер, говорячи про горизонти тлумачення тексту, заявляв, що «...розуміння досягається при забезпеченні злиття горизонтів тексту і людини...», адже «...у тексті немає власного сенсу окрім його інтерпретації...», тому «...марні спроби бачити сенс тексту у свідомості його творця...» і «...кожне нове покоління інтерпретує його по-своєму» [2, с. 328]. Подібне відсторонення від постаті автора та ролі, яку він відіграє у процесі розуміння тексту, і перенесення уваги на сам текст як самодостатній елемент дійсності, що сам по собі породжує варіанти своїх тлумачень, безумовно, відкриває нові горизонти у пошуку можливих шляхів інтерпретації текстів. Але загалом, більшістю філологів у процесі інтерпретації тексту до уваги беруться, в першу чергу, його зміст, творений логічними зв'язками на лексико-граматичному та синтаксичному рівнях, постать автора, історична та культурно-соціальна епоха, в яку його було створено, тобто, загальний контекст та прагматично-інформативна направленість кожного окремого тексту.

Виклад основного матеріалу. Проблема інтерпретації конкретних поетичних текстів полягає у тому, що із самого початку ця поезія позиціонувалася як така, що не виступає відображенням жодного явища оточуючої дійсності, не передає переживання автора і існує не для того, щоб втілювати на графічному рівні певні абстрактні ідеї нематеріальної дійсності, а для того, щоб просто існувати – бути самоцінним, незалежним елементом надпредметного світу. Внаслідок такої прагматично-інформаційної самодостатності ця поезія відкидає і один із найважливіших компонентів інтерпретаційного аналізу, а саме – металінгвістичний контекст. Принаймні, у розумінні останнього як сукупності основних джерел отримання додаткової інформації про будь-який літературний твір, таких як світогляд та ідейно-ціннісні переконання автора, причини задуму та умов практичної реалізації окремих частин та загальної сюжетної лінії цього художнього тексту, культурно-історична ситуація, на тлі якої його було створено, та багато інших чинників нелінгвістичного характеру, що допомагають краще зрозуміти прями та метафоричні значення, закладені вже у безпосередньо лексико-граматичних одиницях тексту художнього твору. У процесі інтерпретації конкретних поезій спиратися на усі ці джерела інформації не є можливим, тому перед інтерпретатором відкривається широкий обрій можливих варіантів тлумачення тексту, що базуються на його суб'єктивному сприйнятті і баченні змісту. З огляду на це доречним буде вважати, що інтерпретація конкретних поезій відбувається за умов взаємодії світогляду читача із самим текстом, а не із світоглядом якогось конкретного автора.

Окрім проблем, пов'язаних із складністю визначення металінгвістичного контексту, багато питань стосовно інтерпретації окремих текстів конкретної поезії виникає і на рівні їх суто лінгвістичного контексту. Виникає це внаслідок

того, що лексичні та граматичні елементи цих текстів, як правило, не об'єднуються між собою за принципом логічних зв'язків. Значна кількість конкретних поезій будується за принципом суто графічної поєднуваності лексичних та знакових елементів, що не вступають між собою у жодні граматико-семантичні зв'язки. Яскравим прикладом тексту, що складається із подібних вільно-інтерпретативних лексико-граматичних рядів, може виступити поезія без назви Ойгена Гомрінгера із поетичного циклу «Книга Годин і Сузирь» (The Book of Hours and Constelations):

*comes along and
looks around*

*calls aside and
straightens out*

*pulls together and
oversees*

*goes away and
leaves behind* [8].

Як ми бачимо, поезія складається із ряду фразових дієслів, вжитих у граматичній формі третьої особи однини та попарно об'єднаних сполучником сурядності «and». На перший погляд здається, що наведені дієслова мають логічний зв'язок і, немов, описують дії якогось об'єкта. Але абсолютно не зрозумілим залишається те, що це за об'єкт, яка його природа, і чи відносяться усі дієслова до нього одного, чи вони описують дії одразу кількох предметів або явищ. Також слід брати до уваги, що значення фразових дієслів реалізується, як правило, саме в умовах конкретного змісту і майже повністю залежить від контексту, який у даному випадку лише ними самими і твориться. Внаслідок цього кожен інтерпретатор має змогу тлумачити прями та переносні значення наведених дієслів та визначати рівень їх змістової поєднуваності, виходячи виключно із власних очікувань та переконань.

Цікавою для розуміння сутності подібних текстів є стаття Ролана Барта «Від твору до тексту» (De l'oeuvre au texte), в якій вчений аналізує і чітко відмежовує риси, притаманні саме текстам, від рис, притаманних літературним творам. Згідно Р. Барта, будь-який твір «...є включеним у процес філіації. Приймається за аксіому *обумовленість* твору навколишньою дійсністю (расою, пізніше Історією), *наслідування* творами один одного та *приналежність* кожного із них своєму авторові (переклад наш. – С. Г.)» [1, с. 419]. На противагу цьому, логіка, що регулює тексти, «...базується не на розумінні, а на метонімії; саме у народженні асоціації, взаємопереплетіння, переносів знаходить для себе вихід символічна енергія. [...] У тексті, як і у мові є структура, але немає об'єднуючого центру, немає закритості (переклад наш. – С. Г.)» [1, с. 417]. Тобто, текст є **відкритим**. Наступною, притаманною текстам рисою, за свідченням Р. Барта, є **множинність**, яку «...викликає не двозначність елементів текстового змісту, а *просторова багатолінійність* значимих одиниць, що його творять... (переклад наш. – С. Г.)» [1, с. 417]. Крім цього, вчений переконаний, що «прочитуван-

ня Тексту – акт одноразовий...» [1, с. 418], адже внаслідок своєї відкритості та множинної плюралістичності наявних тлумачень текст «...вимагає від читача активного співробітництва» [1, с. 421] і як елемент, що «...не має запису про Батьківство» [1, с. 419] жодного автора, із кожним наступним прочитуванням творить себе заново.

У результаті всього щойно зазначеного доцільним, на нашу думку, є висування питання про розмежування двох таких понять як: *інтерпретація твору* та *інтерпретація тексту*. Конкретну поезію, з огляду на це, слід називати саме текстами, а не творами, адже вона має усі їх ознаки – відкритість, множинність, відсутність авторського задуму – що їх виділяє і Ролан Барт, і тому саме розгляд цієї поезії крізь призму інтерпретації текстів, а не творів може вирішити багато складних питань, що виникають у процесі її аналітичного опрацювання. На жаль, у своїй статті Барт не йде далі сутнісного розмежування понять «текст» і «вір», і не дає практичних порад стосовно знаходження можливих шляхів вирішення проблеми їх інтерпретаційного розуміння.

Як не дивно, у подальшому пошукові підходів до інтерпретації конкретних поетичних текстів на допомогу приходить наука синергетика – окрема галузь філософського знання, що займається дослідженням і поясненням процесів та закономірностей, притаманних відкритим, динамічним, нелінійним самоорганізованим системам. На наше стійке переконання, саме до однієї з таких систем і належить конкретна поезія. Справа в тому, що подібно до самоорганізованих систем зміст конкретних поезій твориться у процесі випадкових флуктуацій (відхилень) у взаємодії лексико-граматичних та синтаксичних одиниць та їх значень, що призводить до формування нових незворотних напрямків творення змісту і прагматики усього тексту. Внаслідок цього, активно проявляє себе ще одна риса, притаманна самоорганізованим системам, а саме – їх необоротність, тобто, неможливість послідовного розкладання готового конкретного поетичного тексту на складові частини, що приймали участь у його творенні. Так, наприклад, важко визначити певні лінійні та логічно послідовні залежності між лексикографічними елементами у поезії Аугусто де Кампоса «Here are the Lovers»:

	<i>Here</i>	
	Are	
<i>Lovers</i>	The	<i>Kinless</i>
	Bare	
	Bodies	
<i>Brotherone</i>		<i>Womoanother</i>
<i>Meover</i>		<i>Sheneath</i>
	<i>Shechome</i>	
	<i>duplamlinfantone(s)ever</i>	
	<i>seedin(t)owomb</i>	
<i>Thishe</i>		<i>Thathe</i>
	<i>Inhumanother</i> [7].	

Як ми бачимо, у цій поезії текст рухається паралельно у вертикальному та горизонтальному напрямках, утворюючи додаткові асоціативно-

образні ряди у місцях їх перетину. Крім того, на тлі загального тексту окремо виділяються слова та словосполучення, позначені напівжирним шрифтом, які часто є складовими інших слів і мають як своє самостійне значення, так і значення частини загального цілого. Таким чином, перед інтерпретатором постає одразу три змістові лінії: лінія, що твориться словами, виділеними напівжирним шрифтом, лінія, що твориться невиділеними слова, та лінія, що вибудовується внаслідок графічного та смислового накладання двох попередніх ліній одна на одну. Подібна множинність породжуваних асоціацій на рівні значеннєвого тлумачення самого тексту та майже повна відсутність металінгвістичного контексту призводять до суттєвих відмінностей у варіантах інтерпретації цієї поезії різними фахівцями.

З огляду на очевидну присутність у конкретних поетичних текстах рис відкритих самоорганізованих систем, ми вважаємо, що в ході їх інтерпретації слід шукати не попередньо закладене інформативне або емотивне послання, а досліджувати саму природу цих текстів у динаміці їх розвитку і постійної, комплексної взаємодії із читачем та оточуючим світом. До процесу тлумачення таких поетичних текстів слід долучати одразу кілька людей, які б відрізнялися один від одного за віком, статтю і родом професійних занять, щоб отримати змогу проаналізувати різноманітні, часто абсолютно відмінні за своєю експресивно-значеневою спрямованістю, варіанти «прочитування» одного і того ж самого тексту. Подібна плюралістичність отриманих інтерпретативних бачень зможе, на нашу думку, допомогти зрозуміти справжню сутність досліджуваного тексту крізь призму аналізу особливостей характеру його взаємодії із безпосередніми представниками оточуючої дійсності.

Крім того, ми вважаємо, що до конкретних поезій неможна ставитися так само, як до будь-яких інших, традиційних поетичних творів. По відношенню до них звичайні методи інтерпретації не мають жодної сили. Адже ці поезії неможна просто «вивчати», немов якийсь піддослідний елемент, з ними треба «знайомитися» так само, як ми знайомимося із живою людиною, усвідомлюючи усю неповторність та незбагненність її внутрішнього світу, думок і переживань.

Висновки. Намагаючись інтерпретувати тексти конкретних поезій, ми повинні так само усвідомлювати, що як би глибоко ми не поринали у їх світ, як би сміливо не розширювали межі та горизонти розуміння їх асоціативно-образного ества, завжди залишатимуться значення, приховані від нашого сприйняття, які нам ніколи не вдасться охопити, адже вони будуть безперервно породжуватися у результаті нашої власної взаємодії із структурно-просторовою та семантико-прагматичною будовою цього тексту. І така властивість є невід'ємною складовою будь-якого конкретного поетичного тексту, а тому й у процесі їх інтерпретації треба завжди залишати «простір для несподіваного», такого, що зараз є прихованим, але може проявитися згодом. Такий простір надасть змогу інтерпретативній відкритості конкретних поезій продуктивно існувати у межах постійної рефлексії сприйняття окремого читача конкретного поетичного тексту.

Список літератури:

1. Барт Ролан. От произведения к тексту / Ролан Барт // Избранные работы. Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413-423.
2. Гадамер Г.-Г. Истина і метод / Ганс-Георг Гадамер // Т. 1: Герменевтика I: Основи філософ. герменевтики. – Київ: Юніверс, 2000. – 464 с.
3. Рикер Поль. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Поль Рикер // Пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», 2002. – 624 с.
4. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Фридрих Шлейермахер // перевод с немецкого А. Л. Вольского. – СПб.: «Европейский Дом», 2004. – 242 с.
5. Яусс Г. Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика / Ганс Роберт Яусс // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 2002. – 832 с.
6. Calvin John. Commentaries / John Calvin. – Hayes Barton Press, 1958. – 354 p.
7. Campos Augusto de. Here are the Lovers [Електронний ресурс] / Augusto de Campos // The Noigandres Poets and Concrete Art. – Режим доступу: <http://www.lehman.cuny.edu/ciberletras/v17/cluver.htm>
8. Gomringer Eugen. The Book of Hours and Constelations / Eugen Gomringer // presented by Jerome Rothenberg. New York: Something Else Press, 1968.

Скалевская А.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СТНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА КОНКРЕТНОГО ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы интерпретации текстов поэтических произведений представителей англоязычной конкретной поэзии двадцатого века. Исследована проблема их перевода сквозь призму наличия у этих текстов всех признаков открытых, нелинейных, динамичных, самоорганизующихся систем. Раскрыта синергетическая природа конкретной поэзии. Раскрыты синергетические аспекты перевода этих текстов на украинский язык. Проанализировано влияние синергетической природы этих текстов на степень их переводимости.

Ключевые слова: конкретная поэзия, интерпретация, текст, нелинейное мышление, герменевтика, синергетика.

Skalevska H.O.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SYNERGETIC ASPECT OF TRANSLATION OF CONCRETE POETIC TEXT

Summary

The article studies the basic problems arising in the process of text interpretation of the works belonging to the Concrete Poetry of the twentieth century. It highlights the peculiarities of translation of the texts being referred to as open, nonlinear, dynamic systems that organize themselves. It investigates the synergetic nature of the concrete poetry and studies the synergetic aspects of translation of this poetry into Ukrainian. The article also examines the influence of the synergetic nature of this poetry on its general translatability level.

Keywords: concrete poetry, interpretation, text, nonlinear thinking, hermeneutics, synergy.

УДК 81'373.7:82-92:940.3/5(Грушевський М.С.)

ЕКСПЛІКАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРИЙОМІВ АВТОРСЬКОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Шабуніна В.В.

Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського

Стаття присвячена вивченню індивідуально-авторського перетворення фразеологізмів у публіцистичному доробку М. Грушевського. Проаналізовано прийом експлікації як найбільш продуктивний тип структурно-семантичної трансформації усталених словосполучень у публіцистиці автора. Описано способи реалізації експлікації фразеологічних одиниць, засвідчених публіцистичною спадщиною М. Грушевського. Визначено функціонально-стилістичне та прагматичне навантаження експлікації усталених висловів. Розглянуто поєднання експлікації з іншими прийомами зміни структури фразеологічної одиниці.

Ключові слова: фразеологізм, структурно-семантична трансформація, експлікація, емоційно-експресивний потенціал, функціонально-стилістичне навантаження, публіцистика М. Грушевського.

Постановка проблеми. Діяльність Михайла Грушевського як історика, літературознавця, письменника, публіциста, громадського й державного діяча багатоаспектна. У величезній спадщині М. Грушевського можна простежити наукову, публіцистичну, письменницьку складову.

Увагу привертає і створювана ним розмаїта фразеологічна палітра. Спільною рисою численних усталених словосполучень Грушевського-публіциста є їх авторська трансформація. М. Грушевський переробляє всім відому структуру фразеологізмів згідно зі своїм ідейно-тематичним задумом і громадянським кредо. Такий прийом дає можливість автору підкреслити головне, вдало розставити акценти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання індивідуально-авторських трансформацій фразеологізмів на матеріалі художніх текстів, української прози й сучасної української преси вивчало чимало українських дослідників, зокрема М. Алефіренко, О. Андрейченко, Г. Біловус, О. Важеніна, М. Гавриш, І. Гнатюк, А. Григоращ, Л. Давиденко, Ю. Каленчук, Г. Клімчук, Н. Кочукова, А. Мамалига, О. Пономарів, Т. Свердан, О. Сербенська, І. Сковронська та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливе зацікавлення сучасних лінгвістів викликає вивчення механізмів і прийомів індивідуально-авторського перетворення фразеологічних одиниць. З погляду стилістики трансформація забезпечує оновлення семантики та структури фразеологізмів, щоб не стерся фразеологічний образ. Від автора вона вимагає певної структурно-семантичної перебудови, за якої зберігається співвіднесеність із вихідним фразеологізмом. Мотивованість внутрішньої форми фразеологічних одиниць дозволяє автору відновити первинний, буквальний зміст фразеологізмів. Існує ряд прийомів оновлення компонентного складу стійких сполучень слів і висловів, зокрема експлікація, субституція, редукція, контамінація, аллюзія [1, с. 108]. Однак прийоми видозміни фразеологізмів в українській публіцистиці кінця ХІХ – початку ХХ ст. все ще не потрапили до кола наукових інтересів мовознавців, а отже, вимагають подальшого розгляду.

Мета статті. У публіцистичних творах М. Грушевського знаходимо чимало яскравих зразків індивідуально-авторської обробки фразеологічних

одиниць. Метою статті є дослідження експлікації, або розгортання як найбільш продуктивного прийому структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць, представленого в публіцистичному доробку М. Грушевського.

Виклад основного матеріалу. При експлікації значення фразеологізму зберігається, а додаткові елементи підкреслюють експресивність сполучення. Унаслідок такого поширення відбувається уточнення компонентів, підсилення експресії фразеологічної одиниці, актуалізується її внутрішня форма. Зауважимо, що такі вклинення вступають у семантичні й граматичні відношення лише з певним компонентом фразеологізму.

Як свідчить аналіз мовного матеріалу, М. Грушевський використовує переважно атрибутивний вид такої трансформації, поширюючи один із компонентів фразеологізму за рахунок конкретного означення, яке додається до іменника. Наприклад: *Київ знову в українських руках* [2, с. 74] (пор.: *мати у руках* що – «володіти чим-небудь; розпоряджатися чим-небудь» [6, с. 476]); *...а в дійсності вона була війною національною, боротьбою за відновлення єдиної Росії і проти знищення сепаратизму, боротьбою це більш завзятою і нелюдською, ніж яку вів з українством старий царський уряд, централістичні гасла котрого понесли під своїм більшовицьким прапором нові спасителі єдиної неділимної Росії – більшовики* [2, с. 182] (пор.: *нести прапор* чого – «відстоювати що-небудь, вести боротьбу за щось» [5, с. 548]); *Зійдіть з політичної з громадської арени – і не перешкоджайте тим, хто має сміливість працювати і творити нове життя тими методами, якими воно може творитися в даний момент* [2, с. 8–9] (пор.: *зійти з арени* – «залишати якусь діяльність» [5, с. 334–335]); *...який не тільки служить до самозабуття, готовий віддати всяку національну позицію, всякий національний інтерес московській політиці, але й підводить під це ідеологічні підстави* [2, с. 12] (пор.: *здати позиції* – «поступатися перед ким-, чим-небудь у чомусь» [5, с. 330]). Як показують приклади, ці узгоджені означення слугують для наближення й пристосування змісту фразеологічної одиниці до конкретного мовленнєвого акту.

Крім того, прийом експлікації дозволив М. Грушевському висловити власне ставлення

до повідомлюваного й надати йому оцінного значення: *...важливіша принципіальна сторона, виявлення дійсного характеру цієї війни, котру з більшовицької сторони виставляно як боротьбу соціалістичних гасел проти буржуазії й реакції...* [2, с. 182] (пор.: **показувати характер** – «виявляти впертість, стійкість і т. ін. у чому-небудь» [6, с. 665]); *З цього часу Чорне море здавна грало дуже велику роль* [2, с. 18] (пор.: **грати роль** – «мати певне значення» [5, с. 119]); *В сфері політики Молдава служила спеціальною ареною для різних українських політичних діячів і авантюристів, вони брали дуже діяльну участь у тутешніх усобицях і часом захоплювали в свої руки владу* [2, с. 20] (пор.: **брати участь** – «бути учасником чого-небудь» [4, с. 18]); *Ну, а війна більшовиків з Україною ... розв'язала всякі моральні вузли, які ще могли в чийх-небудь очах зв'язувати українця з московським громадянином спеціально* [2, с. 10] (пор.: **розв'язати вузол** – «вирішувати досить складне, заплутане питання» [5, с. 747]).

Обставинний поширювач конкретизує узагальнене значення фразеологічної одиниці й уточнює його. Наприклад: *Австрійська делегація доволі енергійно обстоювала польський погляд на непорушність границь конгресової Польщі, але тому, що українська делегація твердо стояла на своїх, австрійська делегація не вважала можливим задля цього зривати переговори* [2, с. 109] (пор.: **стояти на своєму** – «настійливо, наполегливо відстоювати свою думку, переконувати в своїй правоті» [5, с. 925]); *...а тим часом пречудесно шкуру дерли з незрячих гречкосіїв* [3, с. 45–50] (пор.: **дерти шкуру** з кого – «жорстоко знущатися з кого-небудь, катувати когось; оббирати, жорстоко експлуатувати кого-небудь» [5, с. 233]); *Чи спустити байдужно руки?* [3, с. 45–50] (пор.: **руки опускаються** у кого – «хто-небудь стає байдужим до чогось, не хоче робити чогось; хто-небудь втрачає надію, стає бездіяльним» [5, с. 770]); *Ну, а війна більшовиків з Україною рішуче поставила хрест над цією ідеологією...* [2, с. 10] (пор.: **поставити хрест** на кому, чому – «переставати займатися чим-небудь, робити щось» [5, с. 857]); *В цій справі давались спеціальні інструкції російським представникам на Україні, рекомендуючи їм орудувати в цім напрямі «і лисячим хвостом і вовчим зубом»...* [2, с. 17] (пор.: **вовчий зуб** у кого – «дуже жорстокий, підступний хто-небудь» [5, с. 347]). Як свідчать приклади, вклинення в структуру фразеологічних одиниць *стояти на своєму, дерти шкуру, руки опускаються, поставити хрест* та ін. лексем *твердо, пречудесно, байдужно, рішуче* підсилює оцінність їх значення і надає висловлюванням емоційно-експресивного відтінку.

Об'єктне поширення також впливає на весь фразеологізм, конкретизуючи його: *Ми, ті, що несли прапор визволення в найтяжчі часи неволі, зістанемося під ним і виступимо рішуче проти всякого ухиляння від тих принципів, котрі написані були на стягу українства* [2, с. 136] (пор.: **нести прапор** чого – «відстоювати що-небудь, вести боротьбу за щось» [5, с. 548]); *В кожній справі, в кожній реформі чийсь інтереси терплять, і ті, кого вона зачіпає за живе м'ясо, мають нахил уживати найсильніших ви-*

разів для своїх жалів на порушення своїх інтересів – аж до «святости» включно [2, с. 80] (пор.: **зачіпати за живе** кого – «дошкульно ображати; дуже хвилювати, тривожити» [5, с. 322]); *Ми усміюся ритм його биття* [2, с. 143] (пор.: **тримати руку на пульсі** – «уважно стежити за розвитком подій, бути в курсі справ»); *Ми стали на межі обітваної землі українського визволення, української державности, задоволення одвічних мрій трудячого українського народу* [2, с. 59] (пор.: **земля обітована** – «багатий, розкішний край, де панує повний достаток і злагода; заповітне місце, пристанище; предмет чийх-небудь пристрасних бажань, надій, прагнень і т. ін.» [5, с. 333]); *...школи з перевагою наук гуманітарних, взагалі теоретичних, які мають на меті загальну політичну чи гуманітарну освіту, повинні мати значення обічне при спеціальному, а не служити альфою і омегою освіти* [2, с. 30] (пор.: **альфа і омега** – «голове в чомусь, основа, зміст, суть чого-небудь» [5, с. 14]).

Для публіцистичних творів М. Грушевського типовим явищем є використання фразеологічних одиниць із одночасним залученням атрибутивних і обставинних поширювачів, наприклад: *Доказують, що російська культура так глибоко ввійшла в українське життя, в українську плоть і кров, що Тургенєв і Пушкін для українця є такими ж близькими, національними письменниками, як Шевченко, і російська літературна мова українцям ближча, ніж «вигадана» українська, і т. д.* [2, с. 12–13] (пор.: **ввійти в життя** – «починати жити, діяти самостійно; виникати, з'являтися або поширюватися» [5, с. 156]; **ввійти в плоть і [в] кров** – «ставати невід'ємною складовою частиною, основною особливістю, рисою чи властивістю кого-, чого-небудь» [5, с. 164]). У цьому прикладі атрибутивні поширювачі *українське, українську, входячи до складу висловів ввійти в життя, ввійти в плоть і [в] кров*, конкретизують їх значення, наповнюють зміст загальноживаних фразеологізмів яскраво вираженими політичними відтінками, посилюють емоційно-експресивне забарвлення тексту. Обставинний поширювач *глибоко* дозволяє автору висловити власне ставлення до повідомлення, дати оцінку подій.

Як бачимо, прийом експлікації складу ustalених висловів є досить поширеним явищем у публіцистичній спадщині Михайла Грушевського. Елементи-поширювачі переважно виконують функцію конкретизації, уточнення, індивідуалізації значення узуальних фразеологічних одиниць, додають до їх семантики відтінки оцінності й наближають до конкретної комунікативно-прагматичної ситуації.

Іноді в досліджуваних творах спостерігаємо поєднання експлікації з іншими прийомами зміни структури фразеологічної одиниці, від чого, природно, змінюється її значення. Поєднання кількох видів трансформацій допомагає публіцисту донести свої ідеї до адресата, вплинути на його емоції, спонукати до дії. У наведених нижче прикладах М. Грушевський поєднує експлікацію з субституцією: *Після проголошення самостійності Української Республіки ніхто вже не може ховатися в хащі неутралітету, бо тепер*

є боротьба двох держав, України і Великої Росії, в якій усі громадяни Української Республіки, всі жителі її без різниці поглядів і переконань обов'язані підтримувати український уряд [2, с. 64] (пор.: **ховатися в куці** – «уникати відповідальності, безпосередньої участі в чому-небудь» [5, с. 929]); ...**маленька купка інтелігенції втратила народні традиції й заблудилась на манівцях європейської культури** [3, с. 45–50] (пор.: **збиватися на манівці** – «втратити правильний напрямки у поведінці, діяльності; збочувати» [5, с. 323]). Тут автор вдається до цілеспрямованої синонімічної заміни компонентів *куці*, *збиватися* на функціонально схожі відповідники *хащі*, *заблудилась*, а завдяки об'єктним поширювачам *неутралітету*, *європейської культури* конкретизує оригінальні фразеологізми.

У публіцистиці М. Грушевського знаходимо приклади одночасного використання *експлікації та контамінації*: *Україна ХІХ в. була відірвана від Заходу, від Європи і обернена лицем на північ, ткнута носом у глухий кут великоросійської культури й життя* [2, с. 17]. М. Грушевський поєднав у межах одного усталеного виразу два фразеологічні звороти *ткнути носом* і *загнати в глухий кут* (пор.: **ткнути носом** кого – «в гострій формі звертати чію-небудь увагу на щось; дорікати ко-

мусь за що-небудь; у що, куди, зневажл. Звертати увагу, дивитися на що-небудь» [5, с. 882]; **загнати в глухий кут** – «поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище» [6, с. 303]), а також використав об'єктне поширення *великоросійської культури й життя* з метою привернення уваги адресата, конкретизації й уточнення фразеологічної одиниці *загнати в глухий кут*.

Висновки і пропозиції. Отже, однією з ознак індивідуального стилю М. Грушевського є структурно-семантична трансформація традиційних стійких висловів, що зумовлена поглибленим осмисленням навколишнього світу, постійним прагненням до збагачення суспільної свідомості та стилістично гнучкого й більш точного вираження власних думок і почуттів. У єдності змісту й форми, у їх взаємозалежності криється дієвість публіцистичних творів Михайла Грушевського, їх вплив на тогочасне суспільство й повною мірою розкривається багатогранний талант автора, що відіграв значну роль у формуванні єдиної української літературної мови.

Крім експлікації, у публіцистичних творах Михайла Грушевського яскраво представлені й інші типи індивідуально-авторської трансформації фразеологічних одиниць, які стануть темою наступної наукової розвідки.

Список літератури:

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
2. Грушевський Михайло. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали / Михайло Грушевський; за ред. Любомира Р. Винара. – Нью-Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992. – 278 с.
3. Грушевський М. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський; за ред. П. Сохань та ін. – Львів: Світ, 2008. – Т. 11: Серія «Літературно-критичні та художні твори», Літературно-критичні праці (1883–1931), «По світу». – 750 с. – Режим доступу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics.html>
4. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х.: Прапор, 1997. – 462 с.
5. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук, думка, 1993. – 984 с.

Шабуніна В.В.

Кременчугський національний університет
імени Михайла Остроградського

ЕКСПЛИКАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРИЄМОВ АВТОРСЬКОГО ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМОВ В ПУБЛІЦИСТИЧЕСЬКОМУ НАСЛЕДІІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Анотація

Стаття посвячена вивченню індивідуально-авторського преобразования фразеологізмів в публіцистических наробках М. Грушевського. Проаналізовано прийом експлікації як найбільш продуктивний тип структурно-семантичної трансформації устійливих словосочетаний в публіцистиці автора. Описано способи реалізації експлікації фразеологіческих одиниць, зустрічаючихся в публіцистическому наслідіі М. Грушевського. Определена функціонально-стилістическая и прагматическая нагрукка експлікації устійливих виражений. Рассмотрено сочетание експлікації с другими приємами изменения структуры фразеологіческой одиниці.

Ключевые слова: фразеологізм, структурно-семантическая трансформація, експлікація, емоціонально-експресивний потенціал, функціонально-стилістическая нагрукка, публіцистика М. Грушевського.

Shabunina V.V.

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

EXPLICATION AS A METHOD OF AUTHOR'S PHRASEOLOGISMS TRANSFORMATION IN PUBLICISTIC HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

Summary

The article deals with the individual author's transformation of phraseologisms in publicistic works of Mykhailo Hrushevsky. A method of explication as the most productive type of structural and semantic set expressions transformation in the author's publicistic works is analysed. The ways of implementation of phraseological units explication found in M. Hrushevsky's publicistic heritage are described. The functional-stylistic and pragmatic filling of set expressions explication is determined. Combining of explication with the other methods of the phraseological unit structure changing is considered.

Keywords: phraseologism, structural and semantic transformation, explication, emotional and expressive potential, functional and stylistic filling, publicistic works of Mykhailo Hrushevsky.

УДК 81-139'373.7:811.133.1

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Швець Т.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Пропонована розвідка висвітлює специфіку використання паремійних одиниць французької мови у художньому тексті. Встановлено, що прислів'я та приказки є одиницею комунікації, яка реалізує своє значення та прагматичний потенціал лише у межах певної комунікативної ситуації. Виявлено, що у процесі комунікації французькі прислів'я та приказки здатні виражати комунікативні інтенції мовця та функціонувати у репрезентативних, експресивних та директивних мовленнєвих актах. Результати дослідження засвідчили перевагу функціонування прислів'їв у репрезентативних мовленнєвих актах.

Ключові слова: паремійна одиниця, прислів'я, приказка, прагматичний потенціал, мовленнєвий акт, репрезентативи, експресиви, директиви.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства спостерігається тенденція до дослідження взаємодії мовних одиниць з мисленням людини та її комунікативними потребами, що зумовлює звернення до прагматичного аспекту функціонування одиниць різних рівнів. Комунікативно-прагматична функція мови, що полягає у виявленні ставлення мовця до висловленого ним, реалізується одиницями різного ступеня усталеності, які виявляють позиції мовця, його комунікативні інтенції та засоби мовленнєвої інтерпретації інформації, що передається адресату, характеризує ставлення автора до учасників комунікації та організує смислову структуру висловлювання. До одиниць такого типу можна віднести прислів'я та приказки, оскільки вибір мовцем того або іншого прислів'я чи приказки у ході комунікації завжди пов'язаний із комунікативною інтенцією мовця та прагматичною спрямованістю висловлювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з проблем, що продовжують перебувати у колі уваги науковців та досліджуються у різних ракурсах, є проблема функціонування у мовленні та художньому тексті паремійних одиниць, які відображають особливості світосприйняття, при-

таманні тому або іншому етносу, та володіють величезними експресивно-зображальними можливостями. Паремійні одиниці як складову фразеологічного фонду мови досліджували Ш. Баллі [1], Я.А. Баран [2], В.М. Телія [4] та ін. Впродовж століть французькі мовознавці досліджували паремії у складі фразеології, не виділяючи їх в окремий розряд. Значний вклад у вивчення паремій вніс французький науковець Ж. де Ленсі [6], який зробив спробу класифікувати французькі прислів'я та приказки за історико-етимологічними і тематичними розрядами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стан заявленої проблеми засвідчує особливий інтерес з боку науковців до традицій та культури французького народу, одним із виявів яких є паремійні одиниці. Попри значну кількість напрацювань у галузі пареміології, проблема прагматичного використання паремій у франкомовному художньому тексті продовжує залишатися недостатньо розробленою, що й зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є виявлення прагматичного потенціалу паремійних одиниць сучасної французької мови на матеріалі повісті Р. Роллана «Colas Breugnot».

Виклад основного матеріалу. Паремійні одиниці, до яких серед інших відносимо прислів'я та приказки, належать до неоцінених скарбів французького фольклору, здатних виконувати прагматичне навантаження у процесі комунікації. Вони є витвором народної творчості, в якому відображена мудрість народу-творця та його ціннісна картина світу. Прислів'я та приказки є короткими влучними висловами, що у художній формі типізують різні явища життя. Вони є узагальненою пам'яттю народу, висновками з життєвого досвіду, який дає право формулювати погляди на етику, мораль, історію й політику.

У своїй сумі прислів'я та приказки становлять начебто звід правил, якими людина має керуватися у повсякденному житті. Вони нечасто лише констатують якийсь факт, скоріше рекомендують чи застерігають, схвалюють або засуджують, словом, повчають, оскільки за ними стоїть авторитет покоління. Також прислів'я і приказки слугують виявом етнопсихологічних особливостей народу, його духовності, світогляду, способу мислення, ціннісних орієнтацій, історико-культурного та господарського досвіду [5, с. 439]. У змісті прислів'їв та приказок віддзеркалюються спостережливість, допитливість, дотепність і творча сила народу, зафіксовані мовними засобами у вигляді лаконічних настанов, які стосуються різних проявів концептуалізації дійсності людиною.

Розглядаючи прислів'я як одиницю комунікації, відносимо їх до мовленнєвих актів, скерованих на інформування, попередження або ж заборону певної дії у зв'язку з умовами, що склалися. На нашу думку, основною функцією прислів'їв, використаних у процесі комунікації, є прагматична, яка полягає у прагненні адресанта висловити своє ставлення не лише до того чи іншого факту, а й до адресата у максимально яскравій формі.

Під прагматичним потенціалом паремійних одиниць у межах нашого дослідження розуміємо їх здатність слугувати засобом реалізації комунікативних намірів та завдань мовця, а також засобом вираження експресивного ставлення з метою здійснення впливу на співрозмовника.

Читаючи твір Ромена Роллана «Colas Breugnon», відзначаємо, що мовлення його головного героя густо пересипане різного роду прислів'ями, приказками, приповідками, якими він послуговується у будь-якій життєвій ситуації, незалежно від того чи є вона комічною, чи навпаки серйозною. У результаті проведеного аналізу встановлено, що використані автором повісті прислів'я та приказки покликані давати позитивну або негативну оцінку зображуваним подіям, взаєминам між членами родини та статями. Беручи за основу класифікацію Дж. Серля, який встановив існування різних типів мовленнєвих актів: репрезентативів, директивів, комісивів, експресивів, квеситивів та інших [3, с. 170–194], прислів'я і приказки, використані у повісті Р. Роллана «Colas Breugnon», поділяємо на три групи – репрезентативи, експресиви і директиви.

Проведене дослідження підтвердило припущення про те, що іллокутивною метою прислів'їв-репрезентативів у художньому тексті є донесення до адресата інформації про особу, яка є предметом опису. Так, представляючи свою дружину на початку повісті читачу, головний герой

твору називає її *Marie-manque-de-grâce* [7, р. 16] тобто «Марія неблагодатна», що є антитезою до вислову *Marie pleine de grâce*, вибір якого зумовлений сварилою вдачею цієї особи.

Описуючи умови свого життя, Кола зазначає: *Il n'y a pas de triste époque, il n'y a que de tristes gens* [7, р. 19] «Немає сумних часів, є лише сумні люди». Це прислів'я покликане висловити впевненість героя твору у власних силах та описати його *ентузіазм і життєлюбство*.

Змальовуючи свого головного героя – простого столяра, автор вкладає в його вуста прислів'я та приказки, які засвідчують обізнаність героя твору з народними прикметами. Так, авторська модифікація прислів'я: *A la Chandeleur, l'hiver passe ou prend vigueur* [7, р. 21] «Як на Стрігіння погода морозна й ясна – буде весна красна» та *Pluie d'été ne fait point pauvreté* [7, р. 123] «Літній дощ на врожай» представляють простого трудівника Кола Брюньона як людину, яка може передбачити погодні умови за певними прикметами та їх наслідки для отримання майбутнього врожаю. Герой повісті дуже любить своє ремесло, йому подобається створювати для жителів міста вироби із дерева, які ніби оживають під його рубанком. І хоча праця столяра є важкою, Кола говорить *La peine c'est de la lutte, la lutte c'est du plaisir* [7, р. 17] «Праця – це боротьба, а боротьба – це задоволення», тобто йому хочеться затрачати свої зусилля на створення красивих речей.

Попри обізнаність героя повісті з багатьма речами, він залишається недосвідченим у поведженні з жінками, про що нам нагадає прислів'я: *Jean de Vrie, qui se met dans l'eau pour la pluie* [7, р. 16] «Ховатися від дощу у воду», так говорять про людину, яка не може постояти за себе чи піти супроти думки своєї дружини, а тому уникає сварок, втікаючи з дому.

З іншого боку, герой аналізованого твору постає перед читачем як людина, якій властиві егоїстичні риси характеру, про що свідчать прислів'я: *Ma chair m'est plus près que ma chemise* [7, р. 114] «Моя шкіра мені ближча, ніж моя сорочка» та *J'aime mieux un raisin, voire vert, pour moi que deux figues pour toi* [7, р. 21] «Я волію краще одну виноградину для себе, ніж два плоди інжиру для тебе» та *Celui est bien mon oncle qui le ventre me comble* [7, р. 27] «Той за дядька мені править, хто голодним не оставить».

Незважаючи на негативні риси характеру, герой повісті «Colas Breugnon» постає перед читачем як великий патріот краю, в якому народився. На противагу відомому прислів'ю «Усі дороги ведуть до Риму», Кола говорить: *Trou avant, trou arrière, ceux qui viennent de Rome valent pis que devant* [7, р. 68] «Хто у Римі побував, той утратив не придбав» та *Chacun n'est né pour aller à Rome* [7, р. 108] «Не кожному дано до Риму їздити». Прагматичною метою цих прислів'їв є намір поставити адресата перед фактом заперечення необхідності здійснення подорожей у невідомі краї, беручи до уваги красу і принади рідного краю.

Як справжній бургундець, Кола полюбить смачні страви та вина, про що свідчать використані ним прислів'я: *Manger et non boire, comme disent nos vieux, c'est aveugler et non voir* [7, р. 65] «Їсти і не пити, як кажуть наші пращурі, це осліпнути і нічого не бачити», *un Bourguignon*

trouve tout bon [7, р. 60] «Бургундцю усе смакує» та *Boire et voir font paire* [7, р. 46] «Хто п'є, краще бачить». Вони зосереджують увагу читача на специфіці французької вдачі героя твору.

Отже, прагматичний потенціал прислів'їв, що належать до групи репрезентативів, полягає у бажанні автора твору представити читачу інформацію про дійових осіб, описати їх зовнішність та риси характеру, любов до рідного краю та смакові уподобання французів. Загальна кількість паремійних одиниць, віднесених до цієї групи складає 14 одиниць. Найчастіше автор вдається до вживання паремій-репрезентативів з метою подання інформації про зовнішність, фізичний і моральний стан героїв твору, стан оточуючого середовища та природи, викриття негативних рис людського характеру, а також опису смакових уподобань французів.

Прислів'я повісті «Colas Breugnon» здатні також до виконання експресивної функції мови, що полягає у прагненні мовця виразити своє ставлення до предмета розмови, виявити свої почуття, справити враження на співрозмовника тощо. У групі експресивів виділяємо прислів'я, що виражають позитивні та негативні емоції. До прислів'їв, що виражають позитивні емоції, серед яких *похвала*, відносимо такі: *L'on est plus riche, plus on est dépourvu* [7, р. 190] «Чим бідніший, тим мудріший» (дослівно: чим багатший, тим більше обділений) та *Fait bon promettre ce qu'on n'a, ce qu'on aura* [7, р. 38] «Добре пообіцяти те, чого не маєш», *Entre les deux s'assied le sage* [7, р. 53] «Розумний обирає золоту середину» (дослівно: розумний сідає посередині). Прагматичною метою цих прислів'їв є бажання адресата продемонструвати читачу розум і кмітливість жителів рідного міста.

Більшість прислів'їв, що належать до групи експресивів, виражають негативні емоції, серед яких: *осуд* – *Où femme il y a, silence n'y a* [7, р. 16] «Де завелася жінка, там не буває тихо», *L'honneur est une denrée de luxe pour les riches* [7, р. 146] «Честь – це ласощі багатіїв», *Il y a plus d'honneur dans la cuisine d'un flotteur que dans le sœur d'un genpilhomme* [7, р. 147] «У лясці сплавника більше честі, ніж у дворянському серці». Авторське перефразування іменника *gentilhomme* (джентльмен) на *genpilhomme* (дослівно: людина, яка грабує) слугує для увиразнення стилю поведінки багатіїв, які прагнуть позбавити бідноту останнього. Осуду з боку автора піддаються також ті люди, які під приводом невисоких інтелектуальних здібностей та поганого характеру нічим не переймаються: *Qui fol naquit jamais ne guérit* [7, р. 85] «Хто вродився причинний, той ніколи не вилікується» та *Tête de fou, tu le sais, ne blanchit* [7, р. 86] «Дурна макітра, ти знаєш не лисіє й не сивіє». На нашу думку, використання цих прислів'їв покликане стимулювати людину до позбавлення від зазначених недоліків.

Автор повісті також використовує прислів'я, в яких висловлюється докір з приводу упередженого ставлення до свого ближнього: *Compure, «œil un autre voit, et non soi»* [7, р. 48] «У чужому очі сучок бачиш, у своїм і колоди не помічаєш» та *En absence du seigneur, se connaît le serviteur* [7, р. 52] «Без пана розкусиш Жана», які повинні сприяти покращенню поведінки людини.

Як і будь-який француз, Кола є самокритичним, що виявляється завдяки такому прислів'ю: *Nous sommes bêtes de somme et faits pour être battus* [7, р. 100] «Ми в'ючаки і створені на те щоб нас били». Прагматичною метою цього прислів'я є донесення до читача інформації про зневажливе ставлення багатих до бідних, які вважають їх негідними своєї уваги.

Як засвідчили результати дослідження, група прислів'їв-експресивів складає 11 одиниць, з них 3 прислів'я використано на позначення позитивних емоцій героя твору, 8 – для експлікації негативних емоцій. Переважання кількості прислів'їв, що передають негативні емоції, пов'язане, на нашу думку, зі специфікою світосприйняття героєм твору Р. Роллана «Colas Breugnon» та особливостями зображуваної автором повісті епохи.

До прислів'їв, що експлікують наміри мовця, спрямовані на зміну існуючого стану речей або поведінки, тобто до директивів, було віднесено ті, що є категоричними та некатегоричними мовленнєвими актами. До категоричних мовленнєвих актів належить *наполеглива вимога*, яка у повісті виражена таким прислів'ям: *souffre, souffre, enclumeau. Souffre, tant qu'es enclumeau. Frappe, quand tu seras marteau* [7, р. 100], яке є авторською модифікацією прислів'я «Терпи, терпи, ковадло, бий, коли станеш молотом». Цим висловом герой твору закликає жителів свого міста бути обачними і виявляти терпіння у ставленні до оточуючих.

Решта прислів'їв та приказок цієї групи репрезентують некатегоричні директивні висловлювання, серед яких *Aide-toi, et le ciel t'aidera* [7, р. 45] «На бога надійся, а сам рук докладай» (дослівно: допоможи собі сам і небо тобі допоможе), *A chacun son métier* [7, р. 99] «Кожному своє» (дослівно: кожному своє ремесло), що свідчить про надання *поради* у будь-якій справі покладатися на власні сили.

Значне місце у повісті посідають прислів'я, що виражають *застереження* стосовно відповідного поводження у конкретній життєвій ситуації: *Il ne faut pas, monsieur, péter plus haut que son cul* [7, р. 100] «Вище голови не стрибнеш» та *Point de fête, sans quelques pots cassés* [7, р. 34] «Де п'ють, там і лють». Прагматичною настановою зазначених вище виразів є попередження особистості про дотримання міри у всьому.

Як свідчить зміст повісті, її герой живе у неспокійній для Франції історичний період. У переломні моменти свого життя, Кола виступає сильним і відважним вожаком народних мас, рішучі дії якого підкріплюються мудрістю народних висловів. З метою *заклику* жителів до опору ворогам, він використовує у своєму мовленні прислів'я: *Il n'a droit à sa peau, qui ne la défend* [7, р. 137] «Хто за власну шкуру не хоче боротися, може залишитися без неї» (дослівно: лише той має право на свою шкіру, хто її боронить), *Cent petits font un grand* [7, р. 146] «В єднанні сила» (дослівно: сто малих – один великий), *La meilleure façon de garder sa maison, c'est de défendre celle des autres* [7, р. 137] «Найкращий спосіб зберегти свою домівку – захищати чужу». Ці прислів'я не втратили своєї актуальності і в наш час.

Проте, герой повісті вміє не лише скеровувати жителів міста на боротьбу з ворогом. Він також вміє розрадити їх у хвилину поразки, говорячи: *Tout est*

bien comme il est [7, p. 90] «Все добре як воно є» та *Ce qui est fait est fait* [7, p. 134] «Що сталося, те сталося» (дослівно: що зроблене, те зроблене).

Наведені приклади свідчать про широкий діапазон прагматичних інтенцій, що передаються прислів'ями та приказками, використаними автором художнього твору.

Кількість прислів'їв, що входять до групи директивів складає 10 одиниць, тобто співпадає з чисельністю прислів'їв-репрезентативів. Серед прислів'їв, віднесених до цієї групи, лише 1 виражає категоричне висловлювання, решта 10 слугують для передачі некатегоричних мовленнєвих актів.

Отже, прислів'я та приказки сучасної французької мови є стійкими висловами здебільшого фольклорного походження, у яких зафіксований практичний досвід народу, а також оцінка ним різних подій та явищ, які образно розкривають їх насамперед з погляду його емоційно-експресивної оцінки. Як свідчать результати проведеного дослідження, прагматичний потенціал прислів'їв та приказок розкривається у конкретній комунікативній ситуації, в якій вони здатні передавати комунікативні інтенції трьох типів мовленнєвих актів: репрезентативів, експресивів, директивів. Завдяки використанню приказок та прислів'їв, автор змальовує свого персонажа кмітливим, хитрим нащадком галлів, який не схиляється ні перед чим, а навпаки закликає своїх співвітчизників бути вільними, благородними, не цуратися своїх пращурів, їх традицій та звичаїв. Створені представниками французького народу паремії є

виразами, які передаються з покоління в покоління, що й забезпечує їх функціонування і прагматичну продуктивність.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Прагматичний потенціал паремійних одиниць сучасної французької мови полягає у можливості їх функціонування у трьох типах мовленнєвих актів: репрезентативних, експресивних та директивних та виконанні ними інформативної, мислеоформлювальної, оцінної функцій, що доповнюються функцією впливу на адресата. Найбільшу кількість у повісті «Colas Breugnon» становлять прислів'я та приказки віднесені до групи репрезентативів, прагматичною метою використання яких є змалювання подій та героїв повісті, а також умов їх життя, рис характеру тощо. Прагматична інтенція прислів'їв-експресивів полягає у вираженні позитивних та негативних емоцій героїв повісті. Виявлена перевага прислів'їв на позначення негативних емоцій дійових осіб твору дозволяє висловити припущення про їх використання з метою відображення специфіки історичних подій, які описуються автором твору.

Паремійні одиниці, віднесені до групи директивів слугують для вираження як категоричних, так і некатегоричних мовленнєвих актів. Перевага у використанні прислів'їв на позначення некатегоричних висловлювань свідчить про самокритичність і толерантність представників французької спільноти. Перспективи подальших досліджень полягають у можливості виявлення прагматичного потенціалу інших одиниць мови у художньому тексті.

Список літератури:

1. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1976. – 394 с.
2. Баран Я.А. Фразеология: знакові величини / Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 255 с.
3. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж.Р. Серль; пер. с англ. В.З. Демьянкова // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170–194.
4. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 287 с.
5. Швець Т.А. Лінгвокраїнознавчий підхід до формування навичок невідготовленого мовлення студентів вищих мовних закладів у процесі занять з домашнього читання / Т.А. Швець // Теоретична і дидактична філологія: [зб. наук. праць]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – Вып. 8. – С. 433–440.
6. Lincy R. de Le livre des proverbes français / Le Roux de Lincy. – Paris: Paulin, 1842. – Т. 2. – 422 р.
7. Rolland R. Colas Breugnon / Romain Rolland. – Kiev: Dnipro, 1980. – 207 р.

Швец Т.А.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СОВРЕМЕННОГО ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В представленном исследовании освещается специфика использования паремииологических единиц французского языка в художественном тексте. Установлено, что поговорки и пословицы являются единицей коммуникации, которая реализует своё значение и прагматический потенциал только в рамках определённой коммуникативной ситуации. Выяснено, что в процессе коммуникации французские поговорки и пословицы способны выполнять коммуникативные интенции говорящего и функционировать в репрезентативных, экспрессивных и директивных речевых актах. Результаты исследования свидетельствуют о преимуществе функционирования поговорок в репрезентативных речевых актах.

Ключевые слова: паремииологическая единица, поговорка, пословица, прагматический потенциал, речевой акт, репрезентативы, экспрессивы, директивы.

Shvets T.A.

Pereyaslav-Khmelnytskyi Hrygoriy Skovoroda State Pedagogical University

PRAGMATIC CAPACITY OF PAROEMILOGICAL UNITS OF THE MODERN FRENCH LANGUAGE

Summary

The article describes the peculiarities of the usage of paroemiological units of the modern French language in literary text. It was established that the sayings and proverbs are the units of communication, which realize their meaning and pragmatic capacity only within a certain communicative situation. It was found out that in the process of communication French proverbs and sayings can convey communicative intentions of the speaker and can be used in representative, expressive and directive speech acts. The results of the study show that sayings are most frequently used in representative speech acts.

Keywords: paroemiological unit, saying, proverb, pragmatic capacity, speech act, representatives, expressives, directives.

УДК 811.161.2'373:330

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Шелепкова І.М.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті розглянуто проблеми термінології; визначено її місце у структурі мови; проаналізовано структурно-семантичний склад нової термінології в економічній сфері; проведено комплексний аналіз на матеріалі сучасних україномовних термінів та термінів, що вийшли з ужитку.

Ключові слова: термін; економічна термінологія; лексема; семантика; термінологічні словники.

Постановка проблеми. Час, в який ми живемо, це час нових професій, час формування нової економічної культури, час утворення нової економічної термінології, що вийшла за межі традиційного вузькопрофесійного вживання і щедро виплеснулася на книжкові полиці та інтернет-видання у вигляді численних актуальних друкованих та електронних робіт із менеджменту і маркетингу, лізингу і консалтінгу, бухгалтерії і аудиту, економіки і права, а також міжнародного бізнесу.

Відбулося стрімке збільшення словникового складу, адже для кожного нового поняття потрібне нове позначення, оскільки в країні відбулися великі зміни в економіці. Це не могло не позначитися і на економічній термінології сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем термінології, визначення її місця у структурі мови є одним із актуальних завдань лінгвістичної науки. Термінологія кожної окремої галузі засвідчує її досягнення на певному етапі історії народу – носія мови – і відображає перспективи подальшого прогресу.

Слово «термін» прийшло до нас ще з античних часів. У латинській мові означало «межу», «рубіж». Сьогодні терміном називають: 1) деякі групи лексики та діалектології; 2) групи лексики, пов'язані з професією людей, крім науки та техніки; 3) спеціальну лексику промислів та ремесел; 4) спеціальну лексику науки, техніки,

сільського господарства; 5) наукові терміни (тобто власне терміни) тощо.

Тож багатозначність і неоднозначність призводить до плутанини й неоднозначності у трактуванні поняття «термін». Зазначимо, що терміни вже давно стали об'єктом дослідження як зарубіжних (Ойген Вюстерн, Віктор Віноградов, Дмитрій Лотте, Ніколай Баскаков, Єлена Земская [2]), так і вітчизняних (Ольга Кочерга, Ірина Кочан [3], Таміла Панько [3], Галина Мацюк [3]) дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мовознавці зазначають, що провести чітку межу між термінологією і загальноновживаною лексикою досить складно: між ними розміщена так звана «дифузна зона». Саме в цій перехідній зоні відбувається активна взаємодія між термінами й нетермінами. Результатом таких взаємодій стають системні переходи лексики з одних сфер в інші: загальноновживані слова переходять до сфери термінології (термінологізація), а терміни – до загальноновживаної лексики (детермінологізація).

Мета статті. Визначення структурно-семантичного складу нової термінології в економічній сфері і проведення її комплексного аналізу на матеріалі сучасних україномовних термінів та термінів, що вийшли з ужитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасна мовна ситуація, що характеризується інформатизацією суспільства і так званим «інформаційним ви-

бухом», примушує звертати особливу увагу на зростання і розширення лексичних значень і на роль термінів і термінології. Сьогодні в економічній термінології відбувається зміна значень слів, переосмислення, нарошування нової семантики – усе це, разом з утворенням нових слів, значно розширює і збагачує словник мови, підсилює його потенціал.

З ужитку йдуть цілі пласти лексики, що позначають економічні поняття минулих років. Повертаються до активного життя слова, що були в глибинних запасниках мови і які набули нового значення: *підприємець, комерсант, комівояжер*, що раніше сприймалися із знаком мінус, а на сьогодні набули протилежного значення. Так, нейтральне слово «*підприємець*» у виданнях минулих років визначалося як: «*капіталіст, що володіє підприємством; заповзятлива людина, ділок*». А слово «*ділок*», у свою чергу, отримувало значення: «*людина, яка вправно веде свої справи, не соромлячись в засобах для досягнення самокорисливих цілей*».

На сьогодні ми маємо таке визначення у сучасних тлумачних словника української мови: «*підприємець – той, хто володіє промисловим, торговельним і т. ін. закладом. || Організатор вигідних справ, прибуткових операцій*» [1, с. 962].

А лексема «*ділок*» набуває зневажливого відтінку: «*...той, хто спритно веде справи, комерційні, вдаючись до будь-яких засобів для досягнення мети*» [1, с. 305].

А у лексемах «*комерсант*» і «*комівояжер*» зникають такі застарілі слова, як «*капіталістичні країни*»: «*комерсант – той, хто займається комерцією*» [1, с. 559]; «*комівояжер – роз'їзний агент підприємства або торговельної фірми, який укладає торговельні угоди та збирає замовлення на товари. || Роз'їзний агент, який за дорученням певного підприємства займається збутом товарів*» [1, с. 559].

Але у зв'язку із матеріальною диференціацією суспільств одні і ті ж слова набувають для різних груп людей різні оцінні значення. Тут діють глибинні процеси в суспільстві – соціальне розшарування суспільства за майновим принципом: для деяких українців ці слова (*бізнес, підприємець* і ін.) звучать безумовно позитивно, це невід'ємна частина їх іміджу, але для тих, хто в результаті нових економічних перетворень постраждав і просто зубожів, слова ці сприймаються різко негативно, бо ці верстви населення втратили свою соціальну захищеність. І так слова набувають нового значення, переходячи в ідіоматичні конструкції: *шокотерапія, тіньова економіка, відмивання грошей*:

«*шокотерапія – комплекс радикальних заходів, направлених на оздоровлення економіки*» [1, с. 1627];

«*відмивання грошей – легалізація отриманих незаконним шляхом грошей (доходи від «тіньового» бізнесу, наркобізнесу, виготовлення фальшивих грошей тощо)*» [1, с. 174].

Новим у таких конструкціях є саме поєднання слів, а не слова як такі. Кожен час має деякий набір слів, які, через обставини, що склалися, стають модними, широкоживаними. Це своєрідні «знакові» слова епохи. Велику роль в їх розпо-

всюдженні відіграють ЗМІ, інтернет, створюючи мовне середовище, в якому задаються еталони норми.

Слово «*обвал*» (з прямим значенням «*обвал*») набуло переносного значення і почало уживатися при позначенні економічних явищ: *обвальна приватизація, обвальне падіння грошей: «обваль грошової одиниці – стрімке падіння курсу грошової одиниці щодо курсів вільно конвертованих валют»* [1, с. 797].

Економічні терміни ми, умовно, розділили на дві групи:

1) номінації, що зафіксовані у словниках;

2) номінації, що широко вживаються в рекламі, інтернеті, з'являються на економічних форумах, проходять етап письмової фіксації і входять до словників.

Під час опитування студентів першого курсу Харківського національного економічного університету (ХНЕУ) імені Семена Кузнеця, що давали тлумачення економічним лексемам, було з'ясовано, що слова, які найбільш часто зустрічаються, не завжди знайомі носієві мови або знайомі приблизно.

Точне значення слова «*маркетинг*» – *система організації та управління діяльністю підприємства, фірми, що передбачає комплексне урахування положення на ринку збуту для прийняття рішень. || Організація збуту товарів на зовнішньому ринку* [1, с. 647] змогли сформулювати тільки половина опитуваних студентів.

Значення слова «*ріелтер*» – *агент, торговий посередник з продажу нерухомого майна* [1, с. 1225] знайомо близько 85% опитаним.

Значення слова «*банкноти*» (*банкнот і банкнота*) – 1) *грошові знаки різного номіналу, що випускаються в обіг центральним емісійним банком; 2) банківські білети, виписані банком під наявні в його розпорядженні комерційні векселі. · · Нерозмінна банкнота – банківський білет, не розмінний на золото* [1, с. 60] знайомо близько 90% опитаним.

Значення слова «*інвестиція*» – 1) *дія за знач. інвестувати; 2) Грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що їх вкладають у різні види діяльності у виробничій та невиробничій сферах; вкладення, вклад* [1, с. 495] знайомо близько 92% опитаним.

Мабуть, ми можемо зробити висновок, що наведені слова можуть вже вважатися такими, що увійшли до літературної мови, оскільки в процесі експерименту з'ясувалося, що переважна більшість опитаних студентів можуть сформулювати їх значення.

Зміни у сфері економіки призвели до зміни тлумачення слів у цій сфері. Дуже часто це пов'язано зі зникненням в них визначення «*капіталістичний*», «*соціалістичний*», «*радянський*» або вказівок «*при капіталізмі*», «*в капіталістичних країнах*».

Так, в словниковій статті, присвяченій слову «*банк*», опущена частина тлумачення, пов'язана з коментарем про роль банків при капіталізмі і при соціалізмі; у словниковій статті до слова «*біржа*» прибрана частина «*в капіталістичних країнах*», точніше сформульовано слово «*брокер*».

Так, сьогодні ми можемо читати таке тлумачення слова «*банк*» [1, с. 60] у сучасних словни-

ках: «Банк – кредитно-фінансова установа, яка зосереджує кошти і капіталовкладення, надає кредити, здійснює грошові розрахунки між підприємствами або приватними особами, регулює грошовий обіг у країні, в тому числі випуск (емісію) нових грошей».

Аналогічні зміни відбулися з визначенням значення слова «менеджмент» – «управління виробництвом, що вживалося в США і ін. кап-країнах», а в сучасному словнику мовиться, що «менеджмент – 1) Сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності, збільшення прибутків».

Кредитний менеджмент – процес управління дебіторською заборгованістю підприємства, метою якого є забезпечення своєчасної інкасації боргу.

Фінансовий менеджмент – система принципів, методів і форм організації грошових відносин.

2) Керівництво підприємства, фірми; керівний орган» [1, с. 658].

Подібним же чином знімається негативне значення в тлумаченні лексеми «рента» – дохід з капіталу, землі або майна, що його власники одержують регулярно, не займаючись підприємницькою діяльністю [1, с. 1213].

Можна говорити навіть про появу в тлумаченні низки подібних лексем позитивного додаткового значення.

У даний час налічується понад тисячі фінансово-економічних понять, які увійшли до ужитку останніми роками і були вміщені до словника.

Сучасна економічна термінологія з погляду джерел формування розподіляється на цілу низку груп.

Можна виділити значний пласт лексичних одиниць, що є деяким постійним фондом економічної термінології (незалежно від типу економіки).

Дані слова виражають базові загальноекономічні поняття і категорії, наприклад: виробництво, споживання, виробничі стосунки, виробничі сили, капітал, базис, надбудова, попиту, пропозиція, товар, товарообіг, вартість, ціна, гроші, додатковий продукт, бюджет, національний дохід, експорт, імпорт і ін.

Частина економічних термінів, нейтральних за своєю семантичною структурою, уживалася за минулих часів як атрибути або реалії тогочасної економіки: безробіття, інфляція, індексація, концерн, біржа, банкір та ін.

Слово «інфляція» – 1) Надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення. 2) Втрата колишнього значення, знецінення» – у сьогоденні набуло нових значень [1, с. 503]:

І, нарешті, численну групу на сьогодні складають іншомовні запозичення (переважно з англійської мови, американізму). Вони відображають наявність прямих і безпосередніх контактів з іноземними партнерами.

Назвемо найбільш уживані слова, які вийшли за межу вузькопрофесійного вживання. Вони зустрічаються на сторінках журналів, звучать на телебаченні, в інтернетпросторі, наявні в різних видах реклами: менеджмент, маркетинг, консалтинг, інжиніринг, холдинг, лізинг, кліринг, демпінг, франчайзинг, трансферт, офшор, ау-

дит, реституція, дилер, дистриб'ютор, спонсор, чартер, ф'ючерс, лот, дивіденди, емісія, іпотека, ноу-хау, тендер, депозитарій і ін.

Наведемо ряд прикладів із сучасної довідкової літератури:

«Демпінг – експорт товарів за значно нижчими цінами, ніж на внутрішньому і світовому ринках, з метою витіснення конкурентів» [1, с. 283].

«Франчайзинг – надавання економічного захисту, привілеїв з боку якої-небудь фірми своїм клієнтам, що започатковують нову справу» [1, с. 1549].

«Ф'ючерс – вид угоди на фондовій або товарній біржі, що проводиться на ще не виготовлений товар. Фінансовий ф'ючерс – довготермінова строкова біржова угода, пов'язана з купівлею та продажем валюти, цінних паперів» [1, с. 1553].

Семантичні перетворення в лексичі, разом з номінацією нових реалій, сприяють розширенню і збагаченню словникового складу.

Набуття словом нового значення спричиняє народження нового слова, підсилити тим самим мовну омонімію. Серед семантичних процесів виділяються три основних: розширення значення; звуження значення; переосмислення.

Наприклад, слово «ринок» явно розширило своє значення або сполучуваність. Сьогодні з'явилися нові номінації: оптовий ринок, речовий, муніципальний.

Розширило сферу свого вживання і слово «дім». Сьогодні з'явилися назви торгових і комерційних фірм і т.д.: «Акцептний дім – банк, який спеціалізується на акцептуванні чи гарантуванні векселів, кредитуванні зовнішньої торгівлі».

Конфірмаційний дім – вид експортних комісійних домов – представників покупця.

Дисконтний дім – спеціальна кредитна установа, що проводить операції з векселями» [1, с. 305].

Економічні процеси останніх років зумовили багато мовних перетворень. Найактивніше нові форми суспільних перетворень виявилися в різноманітних семантичних змінах: відбувається звільнення семантики слів від політичної і ідеологічної конотації слова: бізнес, комерсант, підприємець.

Сучасна епоха актуалізувала багато процесів в мові. Мова і суспільство, як користувач мови, нерозривно пов'язані, але при цьому мають свої власні закони життєзабезпечення.

Так поява чогось нового в житті суспільства, точно так, як і пізнання нових предметів і явищ, викликає необхідність номінації, що спричиняє за собою утворення в мові нових слів і виразів або появу нових значень.

Розвиток економічної термінології залежить від соціальних умов, в даному випадку – перехід на ринкові відносини. Але в той же час розвиток лексики визначається внутрішньомовними чинниками, пов'язаними з системним характером мови.

Так основними способами утворення економічних термінів є: словотворення, словоскладання, утворення складених найменувань, запозичення. Усі ці способи активно використовуються при позначенні нових реалій.

Істотними, що впливають на утворення нових термінів, стають, зокрема, міжнародні економічні зв'язки, що все більше розширюються, сприяючи збільшенню фонду лексичної системи.

Хоча економічні реформи не спричиняють утворення принципово нової мови, проте значно збільшують термінологічний фонд, який, у свою чергу, збагачує загальнолітературний словник шляхом детермінологізації, де важливою умовою для життєздатності є системні якості, що сприяють виробленню доцільних і зручних засобів вираження.

Представлені процеси в сучасній лексиці ілюструють активність соціальних чинників в економічній термінології – і в сфері семантики, і в стилістичних зрушеннях, і в активізації іншомовних запозичень. Сучасна лексика відображає час становлення нової економіки.

Значна кількість економічних термінів з'явилися на основі загальнолітературної мови, тобто слова спільної мови нерідко піддаються процесу термінологізації, звуженню значення, знаходять чітку наукову дефініцію і стають повноправними членами даної термінологічної системи, функціонуючи одночасно і як терміни, і як загальноживані слова.

Економіка, як частина суспільно-політичної науки, володіє низкою особливостей, що впливають на її термінологічну систему, деякою мірою суб'єктивності в трактуванні значення і використання деяких термінів, а також значною кількістю наукових економічних шкіл, між якими існують як схожі риси, так і певні істотні відмінності в інтерпретації і використанні одних і тих же термінів даної сфери професійного знання.

Висновки і пропозиції. Метою подальшої роботи фахівців є типологія економічних термінів; уніфікація економічної термінології; виявлення найбільш уживаних основоположних ключових термінів даної терміносистеми, а також утворених від них вузькоспеціальних економічних термінів для ефективного навчання студентів-економістів.

У зв'язку з цим основними завданнями є:

– ретельне вивчення стану економічної термінології на рівні мовної системи і аналіз осо-

бливостей її функціонування в реальному професійному спілкуванні, а також між студентами у повсякденному житті;

– розробка універсальних критеріїв відбору спеціальної лексики для складання економічного термінологічного словника, орієнтованого на студентів економічних спеціальностей;

– визначення меж економічної термінології за допомогою аналізу словників і навчальних посібників із економіки і виділення основних понятійних полів;

– виділення найбільш частотних і ключових термінів, а також утворених від них вузькоспеціальних економічних термінів на основі аналізу вказаних матеріалів у межах даної термінології;

– вибір/добір російськомовних еквівалентів україномовним економічним термінам для складання статей словника-мінімуму на основі зіставлення двох корпусів професійних текстів;

– визначення меж вибраної термінології за допомогою проведення роботи із відбору економічних термінів відповідно до понятійних полів, виділених на основі сучасних авторитетних навчальних посібників із економіки, що використовуються провідними вищими навчальними закладами при навчанні студентів як в Україні, так і за її межами.

Сучасна міжнародна ситуація характеризується стійким зростанням і розвитком економічних і наукових стосунків між різними країнами, а вивчення економічної термінології набуває все більшого значення. Для того, щоб використовувати мову в якості ефективного засобу міжнародного спілкування і співпраці, перш за все; необхідно почати з вивчення основної мови своєї професії. Роль навчальних термінологічних словників у процесі навчання фахівців і студентів, що вивчають мову своєї професії, а також в процесі створення і розвитку міжнародних наукових і професійних зв'язків важко переоцінити. У зв'язку з цим розробка універсальних критеріїв відбору термінів для складання термінологічних словників набуває особливого значення.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Буслел. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. : іл. – ISBN 966-569-013-2.
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М., 1992. – 120 с.
3. Панько Т.І. та ін. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Л.: Вид-во «Світ», 1994.
4. Російсько-український словник сучасних банківських, фінансово-кредитних та комерційних термінів. – Харків: Основа, 1997. – 256 с.

Шелепкова И.Н.

Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы терминологии; определено ее место в структуре языка; проанализирован структурно-семантический состав новой терминологии в экономической сфере; проведен комплексный анализ на материале современных украиноязычных терминов и терминов, которые вышли из обихода.

Ключевые слова: термин; экономическая терминология; лексема; семантика; терминологические словари.

Shelepko І.M.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF UKRAINIAN ECONOMIC TERMINOLOGY AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT

Summary

The problems of terminology are considered in the article; determined its place in the structure of language; the structurally semantic composition of new terminology is analyzed in an economic sphere; a complex analysis is conducted on material of modern Ukrainian language terms and terms which went out of use.

Keywords: term; economic terminology; lexeme; semantics; terminology dictionaries.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 371.134:376

КРИТЕРІЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ З БАТЬКАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Бевзюк М.С.

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У статті обґрунтовано критерії готовності майбутніх учителів початкових класів до взаємодії з батьками в умовах інклюзивного навчання, висвітлюється роль вчителя та батьків в розвитку учнів з особливими освітніми потребами. Автор досліджує шляхи готовності учителя початкових класів до взаємодії з батьками в умовах інклюзивного навчання.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, дитина з особливими потребами, підготовка вчителя.

Постановка проблеми. Дитина не народжується особистістю, а стає нею. Це довгий процес розвитку, в якому дитина не повинна бути самотньою. Дитину мають оточувати доброзичливі і люблячі вихователі, насамперед батьки і близькі родичі, пізніше – вчителі і ровесники. На жаль, не кожен приходить у цей світ з однаковим шансом на сприятливий розвиток. Чим важче ситуація розвитку дитини, тим більше потрібно від дорослого допомоги і підтримки. Необхідно, щоб хтось оцінив можливості – навіть саме незначні, чітко окреслив завдання, знайшов способи їх вирішення. В цьому полягає роль вчителя. Вчитель, який працює з дитиною з особливими потребами повинен володіти великим терпінням, тому що процес навчання може просуватися досить повільно [4].

Народження дитини з порушеннями в розвитку завжди є стресом для сім'ї. Дитина з особливими потребами обмежена у свободі та соціальної значущості. У неї дуже висока ступінь залежності від сім'ї, обмежені навички взаємодії в соціумі. Проблема виховання і розвитку «особливої» дитини стає складною для сім'ї, батьки опиняються в психологічно непростій ситуації: вони відчують біль, горе, відчуття провини, нерідко впадають у відчай. Таким сім'ям необхідна комплексна психолого-педагогічна допомога. До роботи з сім'єю, що має хвору дитину або дитину з особливими потребами, слід підходити з гуманістичних позицій, орієнтувати батьків на підготовку дитини до життя, виробляти в нього вміння мислити категоріями майбутнього, формувати позитивні перспективи його розвитку [2].

Проте невирішеною є проблема визначення особливостей побудови педагогічного процесу з підготовки вчителів початкових класів для роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання, не створена модель фахівця, не визначені професійні вміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська система підготовки педагогічних кадрів постала перед проблемою перебудови структури професійної компетентності з огляду на оновлення ключових професійних компетенцій учителя, а з доповненням класифікатора професій новою кваліфікацією – асистент учителя –

виникає необхідність розроблення нової професіограми. Враховуючи те, що дитина з особливими потребами повинна мати можливість вільного вибору навчального закладу, в будь-якому з них кожен учитель повинен володіти певним рівнем професійно-педагогічної підготовки, адаптованої до умов інклюзивного навчання. Поділяємо думку Порівняльно-педагогічної студії № 1(11), 2012 зарубіжного вченого Г. Станґвіка (G. Stangvik) щодо залежності практичної реалізації ідеї інклюзії в масовій школі від готовності вчителів здійснювати професійну діяльність у нових умовах: для цього необхідно, щоб ідея інклюзії «оволоділа розумом учителів, стала складовою їхнього професійного мислення, що, у свою чергу, вимагає оволодіння професійними ролями, необхідними для здійснення інклюзивного навчання. Цей процес включає кілька етапів: від явної або прихованої протидії кризь пасивне прийняття до активного прийняття». Проблемам підготовки і перепідготовки сучасного педагога, різноманітним аспектам формування професійної компетентності вчителя присвячено багато досліджень українських та зарубіжних науковців, зокрема І. Беха, О. Гаврилова, О. Дубасенюк, О. Семенов, С. Сисоєвої, С. Тищенко, Т. Лапанік, А. Маркової, В. Сластьоніна, Дж. Равена (J. Raven), І. Хафізуллої, В. Хітрук та ін. [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак питання готовності майбутніх учителів початкових класів до взаємодії з батьками в умовах інклюзивного навчання залишається недостатньо вивченими.

Мета статті. Саме тому метою нашого дослідження – визначити професійні вміння майбутнього вчителя початкових класів, готового до здійснення педагогічного процесу в умовах масової школи з дітьми з особливими потребами, обґрунтувати методологічні засади та педагогічні умови ефективності процесу підготовки.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу [3].

Одним із головних завдань інклюзії є відгук на широкий спектр освітніх потреб у шкільному середовищі та за його межами. Під час визначення суті інклюзії важливо звернути увагу на чотири елементи, які ілюструють її характерні особливості. Інклюзія – це процес. Її слід розглядати як постійний пошук ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей. У цьому випадку відмінності слід розглядати як позитивне явище, яке стимулює процес навчання дітей та дорослих. Інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їхнім подоланням. Відповідно, вона передбачає комплексну оцінку, збирання інформації з різноманітних джерел для розроблення індивідуального плану розвитку та його практичної реалізації. Інклюзія передбачає присутність, участь та досягнення.

«Присутність» у цьому контексті слід розглядати як надання можливості вчитися в загальноосвітньому навчальному закладі та пристосування, необхідні для цього; «участь» слід розглядати як позитивний досвід, якого набуває учень у процесі навчання, та врахування ставлення учня до самого себе в цьому процесі; «досягнення» слід розглядати як комплексний результат навчання впродовж навчального року, а не лише результатів тестів та екзаменів. Інклюзія передбачає певний наголос на тих групах учнів, які підлягають «ризик» для включення або обмеження в навчанні. Це визначає моральну відповідальність перед такими «групами ризику» та гарантування їм можливості брати участь в освітньому процесі.

В основу інклюзивної освіти покладено ідеологію, яка заперечує будь-яку дискримінацію дітей, забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами.

Визначною мірою самопочуття дитини з особливими освітніми потребами та її рух за індивідуальною траєкторією розвитку буде залежати від учителя, від його готовності до співпраці з дітьми з особливими потребами. Саме тому важливо сформувати в майбутніх учителів початкових класів потребу в оволодінні знаннями з організації інклюзивного навчання, пізнавальні та професійні мотиви, гуманістичні цінності та орієнтації. Важливо, щоб студенти під час навчання у ВНЗ оволоділи знаннями про загальні закономірності розвитку дітей з особливостями психофізичного розвитку, особливості організації педагогічного процесу з такою категорією учнів [7].

Під час вивчення спеціальних навчальних дисциплін (теоретичних та практичних занять), педагогічної практики спрямовувати зусилля на формування професійних умінь (здатностей). А саме: здатності цілепокладання – визначати освітню, виховну, розвивальну мету уроку, заняття, виховних заходів; мотивувати види діяльності на уроці, занятті, виховних заходах. Здатність діагностична: вміння визначати вікові та індивідуальні особливості учнів; зону їхнього актуального та найближчого розвитку, рівень вихованості, навчальних можливостей, особливості взаємин учнів у колективі; рівень сформованості якостей особистості.

Прогностичні вміння – моделювати систему навчальної та виховної роботи; індивідуальну траєкторію розвитку вихованців; стиль взаємин у

дитячому колективі; привабливі цілі та завдання; проект уроку, заняття, виховних заходів; наочні посібники та обладнання, їхнє місце в навчальному процесі; ефективні види діяльності. Змістом конструктивних умінь є здатність конструювати структуру уроку різних типів у різних класах, добирати ефективні методи та прийоми роботи, наочні посібники та обладнання; трансформувати зміст освіти в доступну, привабливу для учнів форму; використовувати сучасні педагогічні технології; розробляти плани уроків, занять, виховних заходів, програми взаємодії з учнями та їхніми батьками, колегами; розробляти програми індивідуального професійного зростання.

Здатність інформаційна: вміння користуватись каталогами, картотеками, добирати інформацію, готувати анотації, тези, конспектувати; добирати потрібний зміст освіти з підручників, посібників, періодичної преси, електронних носіїв інформації для реалізації освітніх, розвивальних, виховних заходів, пропаганди педагогічних знань. Сутністю інформаційної здатності є вміння організувати власний час, доцільно розподіляти час уроку, заняття, виховних заходів; ефективно використовувати дошку, обладнання, засоби навчання; організовувати учнів на виконання навчальних та виховних завдань, керувати їхньою самостійною пізнавальною діяльністю, самостійною роботою; пояснювати зміст та інструктувати учнів щодо виконання завдань на уроці та самостійної домашньої роботи; чергувати режим праці та відпочинку; ефективно поєднувати різні види навчальних завдань відповідно до віку та можливостей учнів; згуртувати дитячий колектив та колектив батьків класу; керувати індивідуально, парною, групою, колективною та фронтальною роботою учнів.

До комунікативної здатності відносимо вміння: налагоджувати контакт з учнями, колегами, батьками; будувати взаємини на принципах гуманізму, толерантності та поваги; викликати довіру у вихованців, їхніх батьків, колег; вибудувати ефективну інтеракцію; виділяти головне в навчальному матеріалі; володіти прийомами педагогічної техніки. Здатність контрольна-оцінювальна: вміння забезпечити контроль за роботою учнів, знати і вдало використовувати критерії та норми оцінювання навчальних досягнень, відслідковувати та облікувати індивідуальний приріст вихованців, їхнє просування за власною траєкторією розвитку; вміння вести шкільну документацію [6].

Змістом стимулюючо-корекційної здатності є вміння помічати та схвалювати успіхи й досягнення вихованців, використовувати вербальну оцінку, засоби морального заохочення; вміння аналізувати успіхи й недоліки власної діяльності, діяльності учнів, вносити необхідні корективи до власної діяльності, діяльності учнів [8].

Ефективна підготовка майбутніх учителів до здійснення педагогічного процесу з дітьми з особливими потребами, на нашу думку, має базуватися на таких методологічних засадах: особистісно-орієнтований підхід до організації виховного процесу, який дає змогу не нівелювати особистісні особливості майбутнього вчителя, поставити його в ситуацію вибору, максимально врахувати навчальні можливості, забезпечити

психолого-педагогічну підтримку; діяльнісний характер навчання, що забезпечує суб'єкту позицію студента, орієнтує на формування компетентностей; ціннісний інтегрований підхід до організації навчально-виховного процесу, який сприяє формуванню мотиваційного компонента (потреби, цінності, мотиви, гуманістична позиція), змістового – оволодіння знаннями, різними підходами, технологіями до здійснення корекційно-розвивального процесу взаємодії з дитиною, операційного – формуванню вмінь побудови педагогічного процесу в умовах інклюзивного навчання; опора на загальнопедагогічні та сучасні принципи навчання.

Особливістю підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з дітьми з особливими потребами є те, що студенти ВНЗ – це 17–20-річні студенти без достатнього життєвого досвіду, особистості, які формуються, тому в педагогічному процесі слід ураховувати такі фактори: вікові та індивідуальні особливості студентів; структуру ціннісних орієнтацій та професійних спрямувань; обсяг психолого-педагогічних знань; наявність інформаційно-педагогічного середовища; характер взаємодії в педагогічному процесі.

Формування готовності майбутніх учителів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами можливе за дотримання таких умов: професіоналізація педагогічного процесу, власний приклад викладача; побудова гуманних психолого-педагогічних взаємин; максимальні використання змісту психолого-педагогічних дисциплін; поєднання традиційних та інноваційних методів і технологій навчання; забезпечення професійно-цінної мотивації; здійснення системного моніторингу підготовки; створення ситуації успіху, рефлексія [5].

Підготовка студентів до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти має системний характер. Це – навчальний процес (лекції, практичні, семінарські заняття; особистісно-орієнтовані, проектні технології, інтерактивні методи навчання, ІКТ); педагогічна практика – спостереження та самостійне проведення різних типів занять, уроків, виховних заходів у базових школах; науково-дослідна робота студентів – проведення досліджень у базових школах, написання рефератів, творчих робіт, виконання проектів, курсових робіт, участь у педагогічних читаннях, конференціях [3].

Висновки. Отже, чітке визначення та усвідомлення викладачами ВНЗ компонентів готовності майбутніх учителів початкових класів до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання – мотиваційного, змістового, операційного, врахування факторів та психолого-педагогічних умов підготовки, використання різних видів навчальної діяльності студентів – сприятиме якісній підготовці випускників ВНЗ до реалізації важливого й актуального в умовах сьогодення завдання.

Саме тому, метою нашого дослідження було визначення професійних вмінь майбутнього вчителя початкових класів, готового до здійснення педагогічного процесу в умовах масової школи з дітьми з особливими потребами, обґрунтування методологічних засад та педагогічних умов ефективності процесу підготовки. Адже, інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу.

Список літератури:

1. Воронцова В. Г. Гуманітарно-аксіологічні основи постдипломної освіти педагога: моногр. – Львів: Вид-во ПОПКРО, 1997 р. – С. 165.
2. Кухарев Н. В. Діагностика педагогічної майстерності та педагогічної творчості: в 2 ч. Ч. 1 / Н. В. Кухарев, В. С. Решетько – Мінськ, Адукація І вихаванне, 1996 р. – С. 104.
3. Кухарев Н. В. Директор вчиться: зворотний зв'язок в педагог. системі / Н. В. Кухарев. – Мінськ: Університетське, 1989 р. – С. 159.
4. Мельник О. М. Формування професійних умінь у майбутніх учителів початкових класів для роботи з учнями з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти [Електронний ресурс] / О. М. Мельник. – Режим доступу: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/r29.html>
5. Монахов В. М. Методологія проектування педагогічної технології (аксіоматичний аспект) // Шкіл. технології. – 2000 р. – № 3. – С. 57-71.
6. Немова Н. В. Управління методичною роботою в школі / Н. В. Немова. – М.: Вересень, 1999 р. – С. 176.
7. Організаційно-методичні засади здійснення комплексної реабілітації учнів (вихованців) у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах / Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-515 від 04.08.2009 р.
8. Шевцов А. Методологія соціального реабілітування осіб з обмеженими можливостями / А. Шевцов // Завуч. – 2009. – № 19 (385). – С. 3-7.

Бевзюк М.С.

Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

КРИТЕРИИ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ С РОДИТЕЛЯМИ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье обоснованы критерии готовности будущих учителей начальных классов к взаимодействию с родителями в условиях инклюзивного обучения, освещается роль учителя и родителей в развитии детей с особыми образовательными потребностями. Автор исследует пути готовности учителя начальных классов к взаимодействию с родителями в условиях инклюзивного обучения.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, ребенок с особыми потребностями, подготовка учителя.

Bevzyuk M.S.

Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

CRITERIA READINESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO INTERACT WITH PARENTS IN TERMS OF INCLUSIVE EDUCATION

Summary

In the article the criteria of readiness of future primary school teachers to interact with parents in terms of inclusive education, highlights the role of teachers and parents in the development of pupils with special educational needs. The author explores ways of readiness of primary school teachers to interact with parents in terms of inclusive education.

Keywords: inclusion, inclusive education, children with special needs, teacher training.

УДК 371.3+811.124+378.147

МЕТОДИ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ У МЕДИЧНИХ ВНЗ

Бондар Н.В.

Івано-Франківський національний медичний університет

Стаття присвячена проблемі інтерактивного навчання латинської мови студентів медичних спеціальностей. Ідентифіковано поняття інтерактивного навчання. Виділено інтерактивні методи, які є найбільш ефективними для вивчення латини. Розглянуто особливості їх застосування на практичних заняттях. Проаналізовано вплив інтерактивних технологій на оптимізацію навчального процесу та формування термінологічної компетентності майбутніх лікарів.

Ключові слова: латинська мова, інтерактивні методи, «мозковий штурм», навчальна гра, робота в групі, метод проектів.

Постановка проблеми. Сучасна модель підготовки майбутніх фахівців передбачає впровадження у навчальний процес сучасних педагогічних та наукових інновацій відповідно до світових стандартів. Сьогодні актуальними стали нові освітні технології навчання у вищій школі, що спрямовані на покращення ефективності навчально-виховного процесу та формування фахової компетентності студента. Серед них особливої уваги заслуговують комп'ютерне навчання, залучення інтерактивних методів та технологія тренінгу. Інтерактивне навчання – це комплекс методів, особливості яких полягає в спонуканні студента та викладача до активності, обов'язковій взаємодії в процесі навчання

студентів між собою та з іншими суб'єктами навчально-виховного процесу. Це методи, що оптимізують процес викладання та засвоєння нового матеріалу, забезпечують об'єктивність перевірки знань. Вони сприяють пізнавальній, дослідницькій, творчій діяльності усіх суб'єктів навчального процесу, допомагають реалізації особистісного підходу до студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній педагогіці питання інтерактивного навчання присвячували свої праці О. М. Пехота, Є. С. Полат, Г. К. Селевко, О. П. Буйницька, А. С. Нісімчук, О. С. Падалка. Вчені-психологи О. І. Пометун, Л. В. Пироженко, Л. К. Асімова, Н. Н. Богомолова, обґрунтували

ефективність активних групових методів навчання. Останні дослідження розкривають теоретичні та практичні засади застосування інноваційних технологій у викладанні природничих, соціально-гуманітарних та медичних дисциплін [3, 7, 8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інтерактивні методи активно застосовують у викладанні дисциплін мовознавчого блоку. Ряд наукових розвідок присвячені проблемі інтерактивного навчання іноземних мов [1, 6, 15]. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що питання використання цих технологій для викладання латинської мови у вищих навчальних закладах (ВНЗ) медичного профілю висвітлено недостатньо. Це обумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета роботи – розглянути особливості застосування методів інтерактивного навчання у процесі викладання латини як мови медицини та довести їх ефективність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологія інтерактивного навчання як складова частина сучасних педагогічних інновацій – це особлива форма організації пізнавальної діяльності в умовах колективного спілкування. Зміст терміну «інтерактивний» («inter» – взаємний, «act» – діяти) вказує на необхідність забезпечити активну взаємодію всіх суб'єктів навчально-виховного процесу [4, с. 8]. Це навчання у режимі бесіди, діалогу, під час якого студенти вчаться мислити критично, аналізуючи відповідну інформацію, розв'язувати проблеми професійного характеру, дискутувати, аргументувати власні думки. Інтерактивні технології включають в себе метод кооперативного навчання (робота в парах, малих групах), евристичну бесіду, фронтальні методи «мозковий штурм» та «мікрофон», методи «круглого стола», «ділової гри», кейс-метод, групову дискусію, моделювання конкретних ситуацій, метод проектів, інтерактивне комп'ютерне навчання та підготовку мультимедійних презентацій [13]. Доцільність використання на практиці тих чи інших технологій визначається специфікою навчальної дисципліни.

Вивчення латини як базової дисципліни професійного спрямування у медичних ВНЗ передбачає насамперед формування термінологічної компетентності майбутнього лікаря. Зауважимо, що мова не йде про комунікативний підхід як такий, що є актуальним сьогодні для викладання іноземних мов. Основна мета термінологічного курсу латини – це засвоєння студентами певних лексико-граматичних структур, необхідних для розуміння медичних термінів та грамотного їх використання у майбутній професійній діяльності. В процесі вивчення дисципліни студенти оволодівають основами латинської граматики, засвоюють означений лексичний мінімум, латино-грецькі словотвірні елементи, вчаться розуміти спеціальні термінологічні структури та виділяти основні поняття, отримують навички самостійного конструювання анатомо-гістологічних та клінічних термінів, міжнародної латинської ботанічної та хімічної номенклатур, виписування рецептів.

Вибір викладачем певних інтерактивних методів навчання латинської мови повинно сприяти реалізації на практичних заняттях наступних завдань:

- активізація розумової діяльності студентів;
- актуалізація їхніх опорних знань;
- індивідуалізація та диференціація навчального процесу;
- надання можливості студентам самостійно осмислювати значення одержаних знань для використання їх на практиці [12, с. 27].

Власний досвід викладання латини студентам-медикам дозволяє говорити про доцільність використання на практичних заняттях таких методів навчання і контролю знань: роботу в парах та групах з елементами гри, «мозковий штурм», «мереживна пила», інтерактивні комп'ютерні технології (мультимедійна візуалізація навчального матеріалу, комп'ютерне тестування), виконання міні-проектів тощо. При цьому реалізуються різні форми інтерактивності: викладач – студент, студент – студент, студент – комп'ютер. Розглянемо детальніше конкретні приклади використання педагогічних інновацій на практичному занятті з латинської мови.

Метод «мозкового штурму» передбачає висування творчих ідей у процесі розв'язування наукової чи технічної проблеми, що стимулює критичне і творче мислення [13, с. 56]. Ця навчальна техніка ефективна в застосуванні для вивчення тем «Рецепт», «Виписування рецептів на тверді, рідкі та м'які форми ліків». Студентам пропонується виконати так звані рецептурні задачі, а саме виписати рецепт на основі заданої умови, яка містить мінімум інформації про склад лікарського засобу. Всі учасники навчального процесу активно висувають ідеї щодо способу оформлення відповідного рецепту, вибору можливих додаткових речовин у складі засобу, розрахунку їх кількості, використання тих чи інших рецептурних виразів. Всі пропозиції фіксуються, після чого відбувається їх колективне обговорення та вибір найбільш оптимального способу виписування рецепту, який можна використовувати на практиці.

Достатньо дієвим методом є навчальна гра в малих групах (4-5 студентів). Всі групи студентів отримують однакові завдання, наприклад набір тематично пов'язаних анатомічних термінів-іменників, які потрібно самостійно доповнити можливими прикметниками і утворити якомога більше дво-, три- та багатослівних термінів з різними типами означень. Така робота забезпечує принцип міжпредметної інтеграції дисциплін «Латинська мова» та «Анатомія», сприяє кращому закріпленню раніше вивченого лексичного та граматичного матеріалу.

Серед інноваційних технологій, що мають прагматичну спрямованість на результат, який з'являється у процесі виконання певного завдання, насамперед виокремлюємо метод проектного навчання. Використання проектно-технології в навчальному процесі має на меті перехід від виконання різного виду вправ до активної пошукової діяльності. Як відзначав Є. С. Полат, цей метод передбачає визначену сукупність навчально-пізнавальних засобів та дій студентів, які дозволяють вирішити те чи інше завдання в результаті самостійних пізнавальних дій та припускають презентацію цих результатів у вигляді конкретного продукту діяльності [11, с. 65]. На думку Г. К. Селевко, «технологія проектного навчання (метод проектів, проектне навчання) є

розвитком ідей проблемного навчання та ґрунтується на розробці і створенні учнем під контролем вчителя нових продуктів, що характеризуються суб'єктивною або об'єктивною новизною та практичним значенням» [14, с. 108]. Вище згадана специфіка курсу обґрунтовує доцільність використання в процесі навчання латинської мови медичного спрямування проектів лінгвістичного типу, що мають інформаційну, ознайомлюючу та практико-орієнтовану спрямованість. Студентам можна запропонувати виконання міні-проектів на такі теми: «Міжнародна синонімія у назвах лікарських препаратів», «Історія творення міжнародної анатомічної номенклатури», «Історія найменувань форм ліків», «Багатозначні анатомічні та клінічні терміни і їх функціонування в сучасній медичній терміносистемі», «Порівняльний аналіз класичних латино-грецьких термінів та відповідних їм національних еквівалентів інших мов» тощо. Проектні роботи такого зразка передбачають виконання студентами наступних завдань: 1) відбір та систематизація анатомо-гістологічних, клінічних чи фармацевтичних термінів на задану тему; 2) виділення ключових слів; 3) семантичний, морфолого-синтаксичний та структурний аналіз термінів; 4) класифікація окремих лексичних одиниць за певними критеріями; 5) визначення частотності вживання виділених терміноелементів в структурі складних термінів; 6) укладання термінологічних словників.

Метод проектного навчання є своєрідним дослідженням, але порівняно з реальним науковим дослідженням має ігровий, моделюючий характер та значно стислі терміни виконання. Підготовка міні-проектів може відбуватись у формі індивідуальної або групової роботи студентів. Це створює сприятливі умови для формування та розвитку їхньої пошуково-дослідницької, технологічної та інформаційної компетенції. Кінцевим продуктом проектної роботи з латинської мови можуть бути мультимедійні презентації результатів дослідження, тематичні словники термінів, оформлення структурних схем і тематичних таблиць.

Досвід застосування цієї технології для вивчення латини як мови медицини засвідчує, що метод проектів сприяє ефективному досягненню таких навчальних цілей: 1) поглиблене вивчення термінологічного матеріалу; 2) формування пізнавальних навичок студентів, навичок їх науково-дослідної роботи, критичного мислення, вміння

шукати, аналізувати та диференціювати потрібну інформацію з певної галузі знань; 3) розвиток самостійної діяльності студентів (індивідуальної, парної, групової), надання їм можливості самостійно конструювати власні знання; 4) розвиток командного стилю роботи, вміння колективно вирішувати професійні завдання; 5) формування вміння висловлювати та обґрунтовувати власну думку, репрезентувати результати своєї діяльності (у формі звіту, доповіді, мультимедійної презентації тощо); 6) забезпечення інтеграції знань з різних навчальних дисциплін.

Невід'ємним компонентом інтерактивного навчання є сучасні комп'ютерні технології. Як відомо, застосування мультимедійних засобів забезпечує реалізацію принципів наочності та динамічності навчального процесу. Мультимедійні презентації навчального матеріалу у форматі PowerPoint на практичних заняттях з латинської мови уможливають чітке й лаконічне подання значного обсягу фахових термінологічних одиниць та алгоритмів їх конструювання, а також візуалізацію предметів та явищ, з якими співвідносяться відповідні терміни. Поєднання тексту, графічних зображень та малюнків (анімацій) покращує швидкість і якість засвоєння необхідної інформації, сприяє зосередженню уваги одночасно на лексичному і граматичному аспектах мови. Впровадження комп'ютерного тестового контролю забезпечує об'єктивність оцінювання й заощадження часу як викладача, так і студента. Електронне накопичення статистичної інформації (кількість правильних та неправильних відповідей, тощо) дозволяє робити висновки про якість знань студентів в цілому.

Висновки. Впровадження інтерактивних методів у процес викладання латинської мови майбутнім медикам сприяє доступності навчання, підвищенню його якості та результативності, а також оптимізує проведення практичних занять, підвищує мотивацію студентів до вивчення латини як мови медицини. Інтерактивний підхід до організації навчального процесу забезпечує розвиток логічного та критичного мислення студента, оволодіння навичками саморозвитку особистості, здатністю оцінювати власні знання та використовувати їх на практиці, сприяє формуванню навичок спілкування та співпраці з іншими членами групи, взаєморозуміння і взаємоповаги, а також навичок роботи в команді як важливої складової професійної майстерності майбутнього лікаря.

Список літератури:

1. Богуш Н.М. Упровадження інноваційних методів і технологій на уроках німецької мови як засіб розвитку творчого потенціалу учнів // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 4 (44). – С. 109-117.
2. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання: [навчально-методичний посібник для самостійного вивчення курсу]. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2009. – 100 с.
3. Булат Л.М., Лисунець О.В., Дідик Н.В. Сучасні інтерактивні технології викладання клінічних дисциплін у студентів стоматологічного факультету медичного вишу // Актуальні проблеми сучасної медицини. Вісник УМСА: наук.-практ. журн. – Том 15. – Вип. 1 (49). – Полтава, 2015. – С. 202-206.
4. Інтерактивні методи навчання: навч. посібник / за ред. П. Шевчука і П. Фенриха. – Цеція: Вид-во WSAP, 2005. – 170 с.
5. Коваль Т.І., Кочубей Н.П. Інтерактивні технології навчання іноземних мов / Т.І. Коваль, Н.П. Кочубей // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 7. – С. 25-37.
6. Козакевич О.О. Використання інтерактивних методів навчання для формування та розвитку граматичної компетенції в першокурсників / О.О. Козакевич // «Наукові праці». – Вип. 95, Том 108 [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2009/108-95-23.pdf>

7. Кочубей А.В. Інноваційні методи викладання гуманітарних дисциплін у вищих технічних навчальних закладах // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки РДГУ. – Вип. 7 (50). – 2013. – С. 80-84.
8. Мостіпака Т.П. Інтерактивні технології у викладанні природничих дисциплін // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С.С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н.М. Мирончук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 143-148.
9. Пехота О.М. Освітні технології: [навчально-методичний посібник] / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. – К.: А.С.К., 2004. – 256 с.
10. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 2. – С. 25-26.
11. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: [учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров] / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
12. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О.І. Пометун. – К.: СПД Кулінічев Б.М., 2007. – 144 с.
13. Пометун О.І., Пирожено Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник / О.І. Пометун, Л.В. Пирожено. За ред. О.І. Пометун. – К.: Видавництво А. С. К., 2004. – 192 с.
14. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учеб. пособие для пед. вузов и ИПК / Г.К. Селевко. – М. Народное образование, 1998. – 255 с.
15. Стрельникова О.В. Інтерактивні методи викладання англійської мови на неспеціальних факультетах ВНЗ / О.В. Стрельникова // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». – Вип. 11. – 2009. – С. 568-576.

Бондарь Н.В.

Ивано-Франковский национальный медицинский университет

МЕТОДЫ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ ЛАТИНСКОМУ ЯЗЫКУ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ

Аннотация

Статья посвящена проблеме интерактивного обучения латинскому языку студентов медицинских специальностей. Определено понятие интерактивного обучения. Выделены интерактивные методы, которые есть наиболее эффективны для изучения латыни. Рассматриваются особенности их применения на практических занятиях. Проанализировано влияние интерактивных технологий на оптимизацию учебного процесса и формирование терминологической компетентности будущих врачей.

Ключевые слова: латинский язык, интерактивные методы, «мозговой штурм», учебная игра, работа в группе, метод проектов.

Bondar N.V.

Ivano-Frankivsk National Medical University

THE METHODS OF INTERACTIVE TEACHING OF LATIN LANGUAGE IN MEDICAL UNIVERSITIES

Summary

The article is devoted to the problem of interactive teaching of Latin language to the medical students. It was identified the concept of interactive teaching. The most effective interactive methods for learning Latin were selected. The peculiarities of their practical application in the classroom were considered. It was analyzed the influence of the interactive technologies on optimization of the learning process and formation of terminological competence of the future doctors.

Keywords: Latin language, interactive methods, «brainstorming», educational game, group work, project method.

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Вощевська О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено сутність поняття педагогічного іміджу. Розглянуто типи професійних позицій викладачів за американським педагогом М. Таленом. Розкрито питання формування педагогічного іміджу, а також структуру особистого іміджу. Наводяться приклади впливу зовнішнього вигляду викладача на рівень засвоєння матеріалу студентами. Стаття містить детальний опис анкети визначення рейтингу викладача університету штату Флорида.

Ключові слова: педагогічний імідж, студенти, типи іміджу, структура особистого іміджу, кінетичний, мовленнєвий імідж.

Постановка проблеми. Викладачі вищих навчальних закладів часто недооцінюють роль власного іміджу, вважаючи його чимось неважливим, другорядним. Не секрет, що через економічну ситуацію в нашій країні та ще через ряд причин спостерігається зниження престижності професії викладача. Після закінчення педагогічних університетів випускники часто влаштовуються на роботу не за спеціальністю. Слід зазначити, що молодь, а особливо ті випускники, які володіють іноземними мовами, намагаються влаштуватися на роботу в міжнародні компанії. Поясненням цього може бути не лише фінансова стабільність, але й важливіші причини. Перш за все, міжнародні компанії зазвичай зацікавлені в особистому розвитку своїх працівників, часто користуються послугами психологів, іміджмейкерів та інших спеціалістів, які допомагають працівникам правильно себе презентувати, долати певні психологічні бар'єри, отримувати задоволення від роботи в команді, краще виглядати тощо.

Викладачі ж, як правило, не мають такої змоги самовдосконалення, свої знання щодо іміджу, самопрезентації, самовдосконалення вони отримують самостійно, з набуттям практичного досвіду. На жаль, багато хто з викладачів, особливо старшого покоління, занижують значення іміджу, вважаючи, що основне завдання педагога – навчити студентів предмету, при цьому мовлення викладача, його зовнішній вигляд, одяг, манери є питанням другорядним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування іміджу займався ряд науковців, зокрема Н. Гузій, Н. Кузьміна, Л. Донська, О. Попова, В. Бенін, М. Мольц та інші.

Питання особистісного іміджу сучасного педагога вивчали В. Горчакова, А. Панасюк, Г. Сагач, Л. Подоляк та інші. Однак слід зазначити, що, не зважаючи на значну увагу вчених до цієї проблеми, окремі кардинальні питання ще чекають на своє вирішення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття «імідж» використовувалося ще за часів Аристотеля у філософському контексті. В Україні цей термін з'явився наприкінці ХХ сторіччя. Демократизація суспільства призвела до необхідності розвитку зазначеного поняття не лише у сфері бізнесу, мистецтва, але й в освіті. Часто освітяни ігнорують важливість поняття «імідж», тому наразі є нагальна потреба у створенні правильного позитивного іміджу викладача вищої школи.

Мета статті. Головною метою цієї статті є узагальнення існуючих уявлень про імідж у цілому та про імідж викладача зокрема. Важливим є обґрунтування необхідності створення правильного іміджу для викладача вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Термін «імідж» уперше з'явився в 1806 р. у словнику Ноя Вебстера.

Імідж (англ. *image*, від лат. *imago*, *imitari* – «імітувати») – зштучна імітація або подання зовнішньої форми будь-якого об'єкта, особливо особи [3].

В англійському тлумачному словнику Longman «*image – the opinion people have of a person, or the way the person seems to the public*», що в перекладі означає думку інших людей про особу, якою вона є, або якою її бачать інші люди [10]. Це поняття пов'язане не лише із зовнішнім виглядом, але й із внутрішнім змістом людини, її психологічним типом.

Термін «педагогічний імідж» є доволі новим і маловивченим. «А педагогам, им вроде не пристало думать об имидже, им следовало лишь волноваться по поводу успеваемости и воспитанности, а вовсе не по поводу собственного образа в глазах ребенка. Достаточно было выглядеть скромно, аккуратно, в общем – прилично» [9]. Однак не слід забувати, що імідж викладача впливає на імідж навчального закладу, що не може не відобразитися на популярності й авторитетності останнього.

Цікаві дослідження проведені американським ученим М. Таленом, який виділив такі типи професійних позицій педагога: «Сократ» – педагог із репутацією шанувальника дискусій і суперечок; «керівник групової дискусії»; «майстер» – педагог є взірцем для наслідування; «генерал» – вимогливий, чітко слідкує за слухняністю, тому що вважає себе завжди правим; «менеджер» – стиль, у якому педагог заохочує ініціативу й самостійність учнів у вирішенні навчальних завдань; «тренер» – атмосфера спілкування пронизана духом корпоративності, педагог є натхненником групових зусиль; «гід» – педагог є образом «ходячої» енциклопедії, але часто відверто нудний [1]. В ідеалі викладач повинен уміти поєднувати всі зазначені позиції.

Аналіз літературних джерел дав змогу виокремити етапи формування педагогічного іміджу у вигляді такої схеми: 1 етап – сприйняття образу, на основі якого буде формуватися цілісний імідж; 2 етап – аналіз інформації та уявна корекція сприйнятого образу відповідно до іде-

ального образу й індивідуальних особистостей того, хто сприймає; 3 етап – використання (примірювання, програвання) окремих елементів бажаного іміджу: стилю спілкування, техніки володіння жестами, одяг тощо; 4 етап – «уживання, входження» в образ; 5 етап – привласнення та індивідуалізація обраного (бажаного) образу [7]. Вивчення наукових досліджень таких учених, як Т. Кулакова, Л. Митина дало змогу структурувати поняття «імідж» більш детально (рис. 1) [5, 6].

Цікавий експеримент проведено старшим викладачем кафедри міжнародної економіки Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ А. Козменком. Він здійснив спостереження серед студентів 2-4 курсів спеціальностей «Міжнародна економіка», «Фінанси», «Маркетинг», «Менеджмент організацій», «Економічна кібернетика» щодо сприймання студентами викладача за його зовнішнім виглядом і визначен-

ня рівня впливу цього сприймання на якість навчального процесу. Так, коли викладач приходить на заняття з охайним зовнішнім виглядом, у діловому стилі одягу, його сприймають більш з ієрархічної точки зору, так, як підлеглий сприймає керівника. Викладач презентує себе суворою, вимогливою, дисциплінованою особистістю, тримаючи ініціативу у власних руках. Атмосфера в аудиторії стабільна та спокійна, проте може бути трохи напруженою. Як правило, студенти налаштовані виконувати поставлені завдання без жодних оскаржень та обговорень, неначе боячись помилитися чи сказати щось недоречно. Проте може виникнути певна прірва між викладачем і групою. У такому випадку педагог сприймається не як партнер, а як інструктор, який контролює кожен крок. Часто це пригнічує ініціативу студентів, впливає на їхній креативний розвиток.

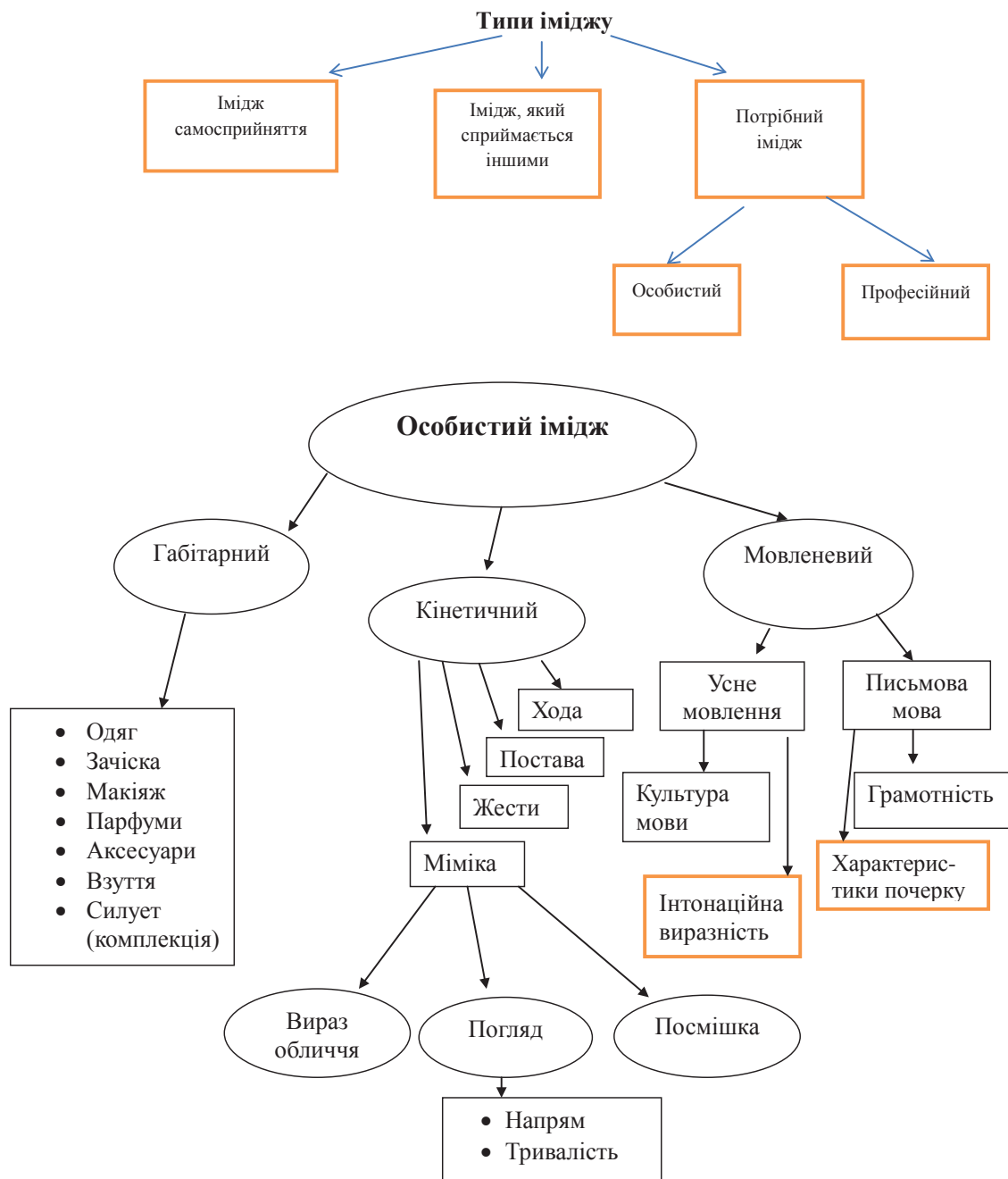

Рис. 1.

Іноді трапляється так, що окремі викладачі приходять до аудиторії з неохайним зовнішнім виглядом, але з дотриманням ділового стилю в одязі. Часто у студентів складається враження, що педагог прийшов на роботу тільки тому, що так потрібно. Відповідно, слухачі сприймають усе, про що йдеться на занятті, досить поверхнево, «тому, що так треба». Унаслідок цього дисципліна є показовою, студенти можуть лише робити вигляд, що навчаються, але при цьому не заглиблюються в суть питань. Врятувати ситуацію може лише талант викладача, інакше вся робота може звестися до формальностей. Педагог, одягнений у вільному стилі, з охайним зовнішнім виглядом справляє враження неординарної, творчої особистості, яка не дотримується встановлених рамок. Це однозначно привертає увагу студентів, які сприймають його як демократичну людину, яка стимулює їх до формування власної точки зору. У спілкуванні з викладачем такого типу студенти часто проявляють ініціативу, абстрагуються від норм і правил, проявляють себе як творчі особистості. Таким чином, це сприяє налагодженню двостороннього партнерського зв'язку між студентами та викладачем.

Є викладачі, одягнені в неохайному, вільному стилі. У такому випадку студенти фактично не сприймають їх як особистостей, скоріше, вважають їх пересічними людьми, для яких кожен наступний день є сірим і буденним. Як правило, це призводить до зниження рівня дисципліни під час заняття, до відволікання, втрачається зв'язок «викладач-студент». Це, безумовно, не підвищує якість знань та ефективність роботи студентів, і в самого викладача настрої не є робочим, знижується зацікавленість у справі, яку він робить.

Зазначимо, що цей експеримент є досить цікавим. Але потрібно наголосити на тому, що зо-

внішній вигляд викладача є лише одним із факторів, які впливають на налагодження тісної співпраці студента й викладача під час заняття. Проте він в окремих випадках може нівелювати або підсилити дію таких факторів, як володіння матеріалом, творче мислення, ораторські здібності [4]. Лектор, який уперше входить до аудиторії, для підвищення свого авторитету може скористатися прийомами самореклами, що збільшить довіру слухачів. Можна, наприклад, повідомити студентам про результати власних наукових досягнень, про публікації, співпрацю з відомими вченими, роботу над науковими проектами тощо. Але найчастіше самореклама починається з вибору одягу, зачіски, аксесуарів, тобто зі створення власного іміджу [8].

Зауважимо, що в деяких американських вузах є анонімні анкети для студентів, за якими вони оцінюють викладачів, – своєрідні рейтинги. Приклад анкети наводиться на наступній сторінці [2].

Викладачі можуть ознайомлюватися з результатами цих анкет, бачити свої слабкі та сильні сторони, займатися самовдосконаленням, працювати над власним іміджем тощо.

Висновки і пропозиції. Великий філософ і мислитель Ксенофонт свого часу зазначив: «ніхто не може навчитися у людини, яка не подається». Презентуючи власний імідж, викладач демонструє студентам себе як особистість, своє ставлення до оточуючих, очікування від інших. Правильно підібраний імідж і манери самопрезентації викладача не лише полегшують досягнення стратегічних цілей, але й впливають на формування особистого іміджу студентів і вищого навчального закладу в цілому. Як зазначав видатний педагог К.Д. Ушинський, «тільки особистість формує особистість»

Список літератури:

1. Буланова-Топоркова В.М. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 544 с.
2. Вошевська О.В. Зміст і процес підготовки інженерів-аграрників у вищій школі США: монографія. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. – 220 с.
3. Імідж. Wikipedia [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Імідж>
4. Козменко А.В. Сприйняття зовнішнього вигляду викладача студентом [Електронний ресурс] / Козменко А.В. сайт Чернівецького торговельно-економічного інституту КНЕУ – 2013. – Режим доступу: http://artk.at.ua/blog/sprijnjattja_zovnishnogo_vigljadu_vikladacha_studentom/2013-10-05-34
5. Кулакова Т.Б. Имидж педагога как социокультурный феномен: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. психолог.наук / Т.Б. Кулакова. – М., 2007. – 201 с.
6. Митина Л.М. Учитель как личность и как профессионал / Л.М. Митина. – М.: Дело, 1994. – 289 с.
7. Олексенко В.П. Формування професійного іміджу сучасного вчителя [Електронний ресурс] / В.П. Олексенко – Формування професійного іміджу сучасного вчителя. – Режим доступу: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/формування_професійного_іміджу.pdf
8. Туркенич Н. Кодекс стиля. Справочник делового дресс-кода. – М.: Этерна, 2010. – 180 с.
9. Черемушнікова І.К. Феномен имиджа: социально-философский анализ: дис...кандидата филос. наук: 09.00.11 / Черемушнікова Ирина Кабдрахимова. – Волгоград, 2002. – 147 с.
10. Image. Longman dictionary online [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/image>

АНКЕТА

визначення рейтингу викладача (Університет штату Флорида, США)

Уважно прочитайте запитання та дайте щирі відповіді на них. Ваші відповіді жодним чином не вплинуть на вашу оцінку з цього предмету. Резюме про викладача буде зроблене студентами. Викладач побачить тільки це резюме.

1. Порівнюючи з викладачами, з якими Вам довелося працювати, як Ви оцінюєте якість роботи викладача з цього предмету?

() Дуже висока () Досить добра () Середня

() Дуже низька () Одна з найгірших

2. Наскільки Ви вражені майстерністю викладача з цього предмету?

() Дуже () Помітно

() Посередньо () Мало () Зовсім мало

3. У чому, на Вашу думку, можливі недоліки курсу, якщо вони є?

() У самому предметі () В особистості викладача

() У методиці викладання () У майстерності викладача

() У темі заняття

4. Яким є викладач у ставленні до студентів:

() Завжди ввічливий та уважний до всіх

() Уважний і тактовний майже до всіх

() Інколи неуважний і грубий

() Часто грубий та неуважний до студентів

5. Говорячи про ліберальність, толерантність, прогресивні ідеї, чи можна сказати, що викладач:

() Заохочує студентів висловлювати власні точки зору

() Дотримується лише власних позицій, але водночас є толерантним до інших

() Вороже ставиться до інших точок зору

6. Які з перерахованих якостей найбільш точно характеризують Вашого викладача:

() Урівноважений – не занадто критичний і чутливий

() Цілком урівноважений, справедливо оцінює знання студентів

() Занадто критичний, надзвичайно уразливий, неправильно оцінює знання студентів

7. Напишіть перелік сильних та слабких сторін Вашого викладача

Сильні

Слабкі

1.

1.

2.

2.

3.

3.

4.

4.

5.

5.

8. Якби у вас була можливість оцінити роботу викладача за шкалою, за якою оцінюють рівень знань студентів, яку б оцінку ви поставили

() A () B

() C

() D

() F

№ п/п	Особистісні характеристики	Рівень				
		Високий	Середній			Низький
		5	4	3	2	1
1	Зовнішність					
2	Якості лідера					
3	Бажання до співпраці					
4	Заслуговує довіри					
5	Ентузіазм					
6	Вишуканість і делікатність у спілкуванні					
7	Індивідуальність					
8	Поведінка					
9	Інтерес до інших					
10	Небайдужість до проблем інших					
11	Чесність					
12	Упевненість у власних силах					
13	Голос викладача					
14	Щирість					
15	Наполегливість					
Особистісні якості						
1	Усна мова					
2	Писемна мова					
3	Ініціативність					
4	Здатність працювати з іншими					
5	Здатність діяти залежно від ситуації					
6	Уміння навчати					
7	Ставлення до критики					

Воцевская О.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье раскрывается сущность понятия педагогического имиджа. Рассматриваются типы профессиональных позиций преподавателей, предложенных американским педагогом М. Таленом. Раскрываются вопросы формирования педагогического имиджа, а также структура личного имиджа. Даются примеры влияния внешнего вида преподавателя на уровень усвоения материала студентами. В работе подробно описана анкета определения рейтинга преподавателя университета штата Флорида.

Ключевые слова: педагогический имидж, студенты, типы имиджа, структура личного имиджа, кинетический, речевой имидж.

Voshchevska O.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORMATION OF IMAGE OF HIGH SCHOOL TEACHER

Summary

The article reveals the concept of pedagogic image. Types of professional positions which were proposed by American educator M. Talen were studied in this article. Positions concerning pedagogical image and structure of personal image were revealed here. The author gives examples of teacher's appearance influence on the level of students' knowledge. A detailed analysis of questionnaire that defines teacher's ranking at the University of Florida is given here.

Keywords: pedagogical image, students, types of image, the structure of personal image, kinetic image, speech image.

УДК 378.094.015.31:7

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ ДО ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гаврилюк О.А.

Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті розглянуто проблему професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва у педагогічних коледжах до художньо-творчої діяльності. Проаналізовані останні наукові дослідження основ художньо-творчої діяльності як складової професійно-педагогічної підготовки. Викладено положення провідних психолого-педагогічних теорій щодо професійного становлення вчителя, загальні і специфічні особливості творчої педагогічної діяльності, а також концепцію розвитку творчого потенціалу майбутнього спеціаліста. Методично обґрунтована необхідність вдосконалення навчально-виховного процесу та перспективний розвиток вмінь та навичок внаслідок даного виду діяльності. Обґрунтована необхідність розробки нових підходів до професійної підготовки фахівців педагогічними коледжами до художньо-творчої діяльності за допомогою засобів різних видів мистецтв, що є характерним для спеціалізації вчителя музичного мистецтва.

Ключові слова: професійна підготовка, виховний процес, майбутній вчитель музичного мистецтва, педагогічний коледж, художньо-творча діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні освітні вимоги до організації навчально-виховного процесу у педагогічних коледжах активно сприяють розробленню нових підходів до професійної підготовки педагогічних кадрів високої якості із сформованою морально-естетичною культурою, здатних швидко адаптуватися до мінливих освітніх змін, які б мали змогу самовдосконалюватися як у процесі на-

вчально-виховної роботи так і в подальшій професійній діяльності.

Підготовка спеціалістів для дошкільних та шкільних установ педагогічними коледжами, зокрема майбутніх вчителів музичного мистецтва, становить значний науковий інтерес, адже це спричинює необхідність регулярної розробки нових методологічних підходів в забезпеченні навчально-виховного процесу. В даному аспек-

ті йдеться про орієнтування на використання художньо-творчої діяльності, яка створює найбільш сприятливі умови для розвитку творчих здібностей особистості (Л. Виготський), розвитку комунікативних навиків з особливостями сучасного полікультурного світу для формування професійної компетентності майбутнього фахівця, та його готовності до творчої самореалізації.

Всебічна зацікавленість вчених різних напрямків педагогічної освіти у розвитку творчого потенціалу майбутнього вчителя музичного мистецтва та аналіз низки наукових досліджень засвідчив про недостатність висвітлення проблематики з підвищення якості професійної підготовки студентів педагогічного коледжу до художньо-творчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розглядаючи професійну підготовку майбутнього вчителя музичного мистецтва до художньо-творчої діяльності через призму реорганізацій освітнього процесу слід звернутися до наукових досліджень основ художньої творчої діяльності як складової професійно-педагогічної підготовки (П. Блонський, П. Каптерев, Я. Коменський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький), готовності особистості до професійної діяльності та розвитку її професійних компетентностей вчителів (Н. Кузьміна, К. Платонов, Д. Узнадзе), аналізування художньо-творчого досвіду (Г. Ващенко, А. Комарова, О. Кульчицький, В. Липинський, І. Огієнко, С. Русова, Леся Українка, В. Янів), положень провідних психолого-педагогічних теорій щодо професійного становлення вчителя (П. Анохін, І. Бех, Л. Виготський, В. Давидов, Г. Костюк, Л. Рубінштейн), проблем формування майбутнього спеціаліста в процесі професійної підготовки до виховної діяльності (І. Бех, О. Глузман, І. Зязюн, І. Підкасистий, А. Ржевська), загальні і специфічні особливості творчої педагогічної діяльності (Ф. Генобелен, В. Загвязинський, В. Кан-Калик, Н. Кузьміна, Л. Фрідман), концепцію розвитку творчого потенціалу на різних вікових етапах (Б. Анан'єв, В. Андреев, А. Лук).

Проблему творчості розкриває у своїх працях О. Тутолмін, аналізуючи фактори, що обумовлюють характер та особливості професійної творчої підготовки майбутніх спеціалістів в цілому, органічності єдності креативної грамотності, творчих здібностей та вмінь, творчої готовності до педагогічної праці [8, с. 5]. В цьому аспекті провідним у реалізації проблеми професійної підготовки студентів, як відзначає сучасний науковець І. Полубоярина є діяльнісний підхід, адже завдяки певного виду діяльності вроджені задатки особистості перетворюються у здібності [6, с. 35].

Професійна творча готовність виступає головним системоутворюючим компонентом та обумовлює рівень професійної компетентності майбутнього фахівця, а тому у професійній виховній діяльності майбутній вчитель повинен бути високоморальною, інтелектуальною, творчою, ініціативною особистістю (П. Атутов, С. Гончаренко, М. Данилов, І. Зязюн, Н. Ничкало, Т. Ільїна, Г. Щукіна).

Вчена З. Гіптерс у своїх дослідженнях розглядає художню творчість як важливий чинник розвитку творчого інтелекту, гнучкості мислення, формування таких якостей фахівця-випускника

вищої школи як комунікативність, саморозвиток, самовдосконалення, соціальної активності [3, с. 3].

Т. Агейкіна-Старченко у своїх працях зазначає, що рівень якості професійної підготовки повинен відповідати сучасним кваліфікаційним вимогам і потребам художньо-естетичної практики і найважливішим питанням в умовах сучасної освіти є «як саме повинна змінитися професійно-педагогічна діяльність вчителя художньо-естетичних дисциплін, щоб, відповідаючи вимогам часу забезпечити сучасну якість мистецької освіти» [1, с. 5].

Мега статті полягає у розгляді методичних засад професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва у педагогічних коледжах до художньо-творчої діяльності та в характеристиці шляхів підвищення професійних вмінь при застосуванні різноманітних видів художньо-творчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Навчання у педагогічному коледжі – це необхідний рівень освіти, що забезпечує доступність, якість, ефективність підготовки професійних кадрів, дає фундаментальні знання з мистецьких дисциплін, так як в ньому присутні найбільш ефективні форми організації виховного процесу в мистецькій сфері, в тому числі і художньо-творчій діяльності, що в свою чергу дає альтернативні можливості майбутньому вчителю музичного мистецтва працювати по обраній спеціальності або продовжити навчання у вищому навчальному закладі. Багатоманітність та складність поставлених завдань у навчально-виховному процесі закладу обумовлюють його структуру, яка включає лекційні, практичні та індивідуальні заняття, самостійну та поза навчальну діяльність студентів. Завдання професійного, естетичного, художнього, творчого та морального характеру вирішують поза аудиторні заняття.

Визначення терміну «художньо-творча діяльність» ми знаходимо у працях В. Шейко, який доцільно його обґрунтував як напрям науково-дослідної роботи у творчих вищих навчальних закладах, який складається із певних видів, таких як робота у творчих секціях і студіях, участь у концертах, конкурсах, виставках, розробка сценаріїв, підготовка і показ спектаклів, шоу-програм тощо [9, с. 29].

Майбутній вчитель музичного мистецтва повинен бути готовим до здійснення навчальної та виховної роботи у школі, володіти знаннями психолого-педагогічних, культурологічних, мистецьких та спеціальних дисциплін, вміти організовувати художньо-творчу діяльність, а також володіти особистими якостями, необхідними у роботі зі школярами.

Введенням в дослідницьку практику категорії «готовність» займався вчений В. Сластьонін, який обґрунтував ціль педагогічної освіти в професійній підготовці до педагогічної діяльності та створив професіограму сучасного учителя для успішної оптимізації процесу формування особистості майбутнього вчителя, в якій особливе місце відводиться розвитку творчого мислення та готовності до самоосвіти [7].

З точки зору педагогічної теорії освітній процес орієнтований не тільки на засвоєння знань, але і на розвиток цінностей особистості, її піз-

навальних та творчих здібностей, формування оновленої системи знань, умінь та навичок, які були б універсальними і використовувалися у самостійній діяльності, на формування ключових ціннісних компетентностей майбутнього спеціаліста [5, с. 41].

Про необхідність розробки нової теоретико-методологічної концепції проблеми професійного виховання та розробки комплексних експериментальних досліджень в даній галузі наголошувала А. Беляєва [2, с. 15], яка обумовила принципи професійної підготовки майбутнього спеціаліста та специфічні особливості його професійного виховання, які орієнтують на формування якостей, необхідних для виконання конкретних вимог, пропонує певним видом діяльності та професії.

Художньо-творча діяльність студентів педагогічного коледжу передбачає: систематичне пізнання всього спектру культурних явищ з подальшим вмінням розуміти та оцінювати їх; виховання інтересу до художньо-творчої діяльності; розвиток індивідуальних здібностей майбутнього фахівця; формування здатності до самовираження, самовдосконалення та самооцінки можливостей майбутнього спеціаліста; сприяє активній участі у різноманітних сферах професійної педагогічної діяльності.

У реалізації художньо-творчої діяльності важливим являється: монохудожній підхід (поглиблене вивчення окремих видів мистецтва); поліхудожній підхід (особистість як центр процесу навчання, гармонічний розвиток різних видів творчості); використання різних засобів мистецтва (на дисциплінах гуманітарного та спеціального циклів).

В дослідженнях Н. Желябіної доцільне місце посідає педагогічне планування системи поза аудиторної роботи, адже уникнення формальності в організації такої діяльності сприятиме ефективності виховного процесу, який буде вказувати на орієнтири діяльності, а їх зміст та обсяг допоможе педагогу створити для студентів сприятливе середовище, в якому вони зможуть розкрити свій внутрішній світ та досягнуть успіхів у професійному зростанні [4].

На початковому етапі на основі теоретичного аналізу проблеми професійної підготовки студентів педагогічного коледжу до художньо-творчої діяльності слід діагностувати та охарактеризувати професійні вміння майбутнього вчителя музичного мистецтва до організації художньо-творчої діяльності; розробити структуру художньо-творчої компетентності майбутнього фахівця та визначити показник рівня її сформованості; розглянути професійну готовність до художньо-творчої діяльності студентів в якості системоутворюючого компонента становлення особистості фахівця; дослідити фактори, методи і засоби формування професійної компетенції до художньо-творчої діяльності; вивчити педагогічні умови задля забезпечення формування професійних вмінь та навичок у художньо-творчій діяльності студентів та зміст професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва; розробити модель оптимального процесу формування професійних вмінь та навичок студентів у художньо-творчій діяльності; розробити структуру професійної компетентності майбутнього педагога, визначити

показники рівня її сформованості; проаналізувати результативність професійної підготовки студентів педагогічного коледжу до художньо-творчої діяльності, сформулювати специфіку виявлення можливостей у формуванні професійних вмінь у виховній художній творчій діяльності майбутніх спеціалістів; теоретично та експериментально обґрунтувати педагогічні умови ефективності формування професійних вмінь та навичок у художньо-творчій діяльності студентів.

Завдяки проведенню художньо-творчих заходів майбутні педагоги мають змогу виявити свій професіоналізм, комунікативні, креативні і конструктивні вміння і навички, наприклад у написанні сценарію. Так як такий захід може носити довільний характер, то написання якісного сценарію залежить від студентської творчості, ерудиції та натхнення, що розвиває творчу уяву, фантазію, спостережливість, внутрішнє бачення, образність та емоційність, конкретність мислення й уяви.

Безпосередня участь у концертній діяльності сприяє створенню у студентів комфортних психологічних умов, піднесеного настрою, формуванню у них організаторських здібностей, розвитку пізнавальних інтересів, практичних умінь і навичок, дозволяє створювати нові, оригінальні, суб'єктивно-значимі образи.

Однією з основних форм творчої діяльності в педагогічному коледжі є участь у благодійних, де студенти мають можливість долучитись до чуттєвого бачення світу маленькими вихованцями дитячих будинків. Співпереживання, переосмислення реалій дають можливість формувати моральний аспект виховання майбутнього фахівця та є позитивним досвідом соціальної взаємодії.

Організація різноманітних ярмарок чи то виставок за результатами творчої діяльності студентів займає чільне місце в педагогічному коледжі. Така діяльність організовує та згуртовує студентський колектив, формує професійні комунікативні вміння.

Участь у конкурсах загартовує студентську самооцінку, наполегливість, пробуджує фантазію, розвиває артистизм, створює умови до самовираження та самокритичності.

Творчі гуртки працюють з ціллю естетичного, морального, патріотичного виховання. Їх результативна робота створює фундамент практичних знань та вмінь студентів, необхідних для подальшої професійної діяльності.

Підготовка та показ спектаклів є одним із складних форм художньо-творчих заходів. Та продуктивною робота є тоді, коли враховані запити студентів. Вони є актуальними для проведення та створюють можливість використання їх у практичній діяльності в школі або дитячому садочку.

Найцікавішою формою художньо-творчих заходів, наближеною до спектаклю є, наприклад, створення творчого лялькового театру на сучасний лад, що значно розширює коло творчих інтересів студентів. Завдяки такій театралізованій діяльності студенти мають можливість креативно себе проявити, в них виховується відповідальність, фантазія, увага, пам'ять та багато інших професійно-значущих навичок.

Під час проведення різноманітних шоу-програм доцільно використовувати такі підсилю-

вальні чинники, як костюми, декорації, світлові ефекти, перевтілення персонажів, ігри, гумористичні сценки, жарти, інсценовані пісні і подібне. Результативність таких заходів залежить від актуальності обраної теми, відповідності змісту, практичної спрямованості, лаконічності, доступності, чіткості, а найголовніше – його ретельної підготовки.

Підготовка будь-якого виду художньо-творчої діяльності сприяє емоційному здоров'ю майбутніх вчителів, сприяє формуванню зацікавленості, зокрема фантазію, без якої людина не здатна творити. Вміння детермінувати, аналізувати зовнішні художньо-творчі образи сприяє витісненню необхідної інформації для створення нового продукту творчості. Студентська невпевненість у своїх силах, замкненість у своїх діях несприят-

ливо відобразиться у подальшій їхній професійній діяльності, в невмінні творчо розкритися перед вихованцями, їх розкутості, активній участі у художньо-творчій діяльності. Тому майбутній фахівець повинен бути творчо відкритим перш за все сам для себе.

Висновки. Підготовка майбутніх спеціалістів до художньо-творчої діяльності вимагає оновлень в професійних програмах, адже довгий час система освіти з позицій предметного технократизму мало сприяла розвитку самостійності, ініціативності, індивідуальної художньої творчості особистості студентів.

Та проблема професійної підготовки майбутніх спеціалістів в даному контексті потребує подальшого розгляду, узагальнень підходів до організації та репрезентації художньо-творчої діяльності студентів педагогічного коледжу.

Список літератури:

1. Агейкіна-Старченко Т.В. Професійна компетентність вчителів мистецьких дисциплін: навчально-методичний посібник / Тетяна Володимирівна Агейкіна-Старченко / Під заг. ред. В.І. Ковальчука. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2010. – С. 5.
2. Беляева А.П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищах: метод. пособие / А.П. Беляева. – М.: Высш. шк., 1991. – С. 15.
3. Гіптерс З.В. Художня творча діяльність студентів вищих закладів освіти України (1960-1995): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 – теорія і історія педагогіки / Зінаїда Василівна Гіптерс. – Київ, 1998. – С. 3.
4. Желябіна Н.К. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академічної групи: метод. реком. / Н.К. Желябіна. – Запоріжжя: ЗДІА, 2007. – 36 с.
5. Олексюк О.М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.01 – теорія і історія педагогіки; 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / О.М. Олексюк. – К., 1997. – С. 41.
6. Полубоярина І.І. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки обдарованих студентів музичних спеціальностей у вищих навчальних закладах: дис. на здоб. наук. ст. доктора педагогічних наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ірина Іванівна Полубоярина. – Харків, 2014. – С. 35.
7. Слостенин В.А. Формирование профессиональной культуры учителя / В.А. Слостенин. – М., 1993. – 177 с.
8. Тутолмин А.В. Формирование профессионально-творческой компетентности студента-педагога [Электронный ресурс]: Монография / А.В. Тутолмин. – М.: Глазов. гос. пед. ин-та, 2006. – С. 5 – Режим доступа: <http://www.window.edu.ru/catalog/pdf2txt/505/68505/42246>
9. Шейко В. Організація науково-дослідницької діяльності: підручник. – 5-те вид., стер. / В. Шейко, Н. Кушнаренко. – К.: Знання, 2006. – С. 29.

Гаврилюк О.А.

Винницький гуманітарно-педагогічний коледж,
Винницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОЛЛЕДЖА К ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрена проблема профессиональной подготовки будущих учителей музыкального искусства в педагогических колледжах к художественно-творческой деятельности. Проанализированы последние научные исследования основ художественно-творческой деятельности как составляющей профессионально-педагогической подготовки. Изложены положения ведущих психолого-педагогических теорий относительно профессионального становления учителя, общие и специфические особенности творческой педагогической деятельности, а также концепцию развития творческого потенциала будущего специалиста. Методически обоснована необходимость совершенствования учебно-воспитательного процесса и перспективное развитие умений и навыков в результате данного вида деятельности. Обоснована необходимость разработки новых подходов к профессиональной подготовке специалистов педагогическими колледжами к художественно-творческой деятельности с помощью средств различных видов искусств, что характерно для специализации учителя музыкального искусства.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, воспитательный процесс, будущий учитель музыкального искусства, педагогический колледж, художественно-творческая деятельность.

Gavrilyuk O.A.

Vinnitsa Humanitarian and Pedagogical College,
Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynskyi

METHODICAL BASES OF FORMATION THE READINESS OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL COLLEGE FOR THE ARTISTIC AND CREATIVE ACTIVITY

Summary

In the article the problem of training future teachers of music in pedagogical colleges for artistic and creative activities is considered. The necessity of regular development of new methodological approaches to ensure the educational process by means of artistic and creative activity, which creates the most favorable conditions for the development of creative abilities of the individual, promotes the professional competence of the future expert, and his willingness to creative fulfillment is proved. The article consists of such composite parts as formulation of the problem in general terms, the analysis of recent research and publications in which a solution of the problem is launched, formulation of goals of the article, presenting of the main material, conclusions and list of references. In the article mentioned the meaning of development new approaches to professional training of specialists of pedagogical colleges, including the future teachers of music by means of artistic and creative activities. The necessity of the objective teaching conditions for the providing of proper educational process with maximum use of this type of activity with the help of different kinds of art that is typical for the specialization of teachers of music is grounded.

Keywords: professional training, educational process, a future teacher of music, pedagogical college, artistic and creative activity

УДК 1174.37

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЯК ВНЕСОК У МАЙБУТНЄ ПЛАНЕТИ

Грінь С.О., Довбишова Н.О., Мананкова В.Л.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

У статті розглядається екологічне виховання дітей дошкільного та шкільного віку. Екологічне виховання і культура займає провідну позицію у формуванні сучасної Особистості. А саме організацію дітей, які виростили в традиції екологічного виховання, здатні створити нове суспільство. Вони покажуть приклад, як потрібно правильно вчинити і не посоромляться пояснити порушників, як робити не варто. І виховати екологічно свідому особистість можна, поєднуючи можливості співдружності шкільного і сімейного виховання.

Ключові слова: екологічне виховання, культура, навколишнє середовище, організація, майбутнє.

Постановка проблеми. Сьогодні, в епоху стрімкого прогресу і глобальної техногенної катастрофи, стали мимоволі замислюватися: «Як зберегти планету чистою?» Очевидно, що якщо ми самі не будемо уважно ставитися до світу, в якому ми живемо, то можемо просто погубити себе. Щоб цього не сталося, потрібно усвідомити корисність виховання екологічної культури. І почати з виховання себе і своїх дітей. Знання і хороші звички, які отримані ще в дитинстві, сформується в чіткі переконання. Діти зі сформованими з раннього дитинства уявленнями про важливість зберігати природу ніколи не завдадуть шкоди їй. В майбутньому це вплине на позитивне перетворення екологічної обстановки навколо нас.

Аналіз досліджень. У дошкільному віці дитина вперше стикається з природою. Не втрачайте часу дарма – прищеплюйте ази екокультури з раннього віку:

1. Гуляйте пішки як можна довше. Не обов'язково ходити далеко – і у дворі знайдеться багато цікавого.

2. Звертайте увагу дитини на все, що знаходиться навколо нього: який текстури пісок, як

стукають камінчики, як шелестить листя, який слід може залишити паличка на мокрій землі. Вивчення такі природних «чудес» – перший крок пізнання природи.

3. Називайте. Просвіщати дитини, як називаються ті чи інші природні об'єкти і явища. Використовуйте для характеристики вірші, пісенки, прислів'я та приказки, загадки. У малюка значно збільшиться обсяг словникового запасу і сформується позитивне сприйняття природи.

4. Посадіть квіти. Знайдіть можливість посадити щось разом із дитиною-ком: квіти, садову зелень або деревце. Малюк побачить, як ростуть рослини – це буде для нього відкриттям і одним з перших кроків усвідомлення екосистеми.

5. Робіть вироби з природних матеріалів. Заведіть звичку щосені заготовляти природний матеріал для дитячої творчості: осінні листя, жолуді, сухі квіти, насіння, соломку, каштани, шишки, бересту та інше. З них виходять чудові фігурки, панно і аплікації!

6. Читайте. А читаючи, розмовляйте з малюком на моральну тематику, аналізуйте вчинки

героїв казок і віршів. Так можна виховати екологічно етичну особистість.

Невирішені проблеми. На сьогоднішній день існує багато екологічних проблем, які незабаром мають всі шанси стати екологічними катастрофами. Мова йде про потоншення озонової оболонки, глобальні зміни клімату, виснаження природного шару ґрунту, природних ресурсів, зменшення запасів питної води та одночасному інтенсивному зростанні народонаселення планети, що супроводжується нарощуванням виробничих потужностей – це проблеми, які стосуються кожної держави. На жаль, вони – наслідок антропогенного впливу на навколишнє середовище.

Зрозуміло, існують шляхи вирішення цих проблем або, принаймні, методи зменшення шкоди від них, але, слідуючи відомому прислів'ю: «чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять» ми розуміє, що легше попередити проблему, ніж потім її вирішувати.

Звичайно, ми не можемо повною мірою запобігти всі екологічні проблеми, але в наших силах істотно зменшити їх масштаби, а також зробити так, щоб вони не прогресували і, в майбутньому, можливо, перестали існувати як такі.

Наші практичні рекомендації – для думаючих батьків, яким важливо, в якому світі будуть жити їхні діти.

Екологічна виховна сфера дітей широка і базується на таких компонентах: вплив сім'ї, де величезне значення при вихованні належить матері, виховний процес у дошкільних установах, школі; вплив ЗМІ (засобів масової інформації); багатofакторна і різнопланова сфера стихійного виховання.

Мета екологічного виховання – отримання дошкільням базових знань з галузі екології, а також придбання так званої екологічної ввічливості – тобто якостей такої поведінки, яке спрямоване на мінімізацію шкоди навколишньому середовищу, раціональне її витрачання ресурсів та інше.

Невідомий китайський поет дві з половиною тисячі років тому сказав:

Якщо ви думаєте на рік вперед – сійте зерна,

Якщо ви думаєте на 10 років вперед – садіть дерева,

Якщо ви думаєте на 100 років вперед – виховуйте людини.

Прищеплюємо екологічну культуру дітям дошкільного віку

Рекомендації з організації екологічного виховання

1. Підтримуємо затишок в будинку. Разом з дітьми садимо квіти і доглядаємо за ними! Адже квіти – це не тільки особлива атмосфера домашнього затишку і тепла, але ще й середовище, що виховує дитину і зберігає його здоров'я. Краса навколишнього середовища розвине естетичний смак, виховає повагу і любов природі. Разом робимо прибирання, підтримуємо чистоту.

2. Гуляємо всією сім'єю в лісі. Скільки цікавого у лісі: струмочки, рослини, химерної форми колоди, звуки птахів і комах. Лісове різноманітність захоплює: допитливості дитини не буде межі. Підготуйтеся ґрунтовно: наведіть дитині цікаві відомості про природу. Роз'ясніть самі правила поведінки: не рвати квіти, не смітити, не розпалювати багаття.

3. Читаємо книги і журнали про природу. Корисно мати або брати в бібліотеці книги Джеральда Даррелла, Віталія Біанкі і Бернгарда Гржмієка. Купуйте періодичні видання про нашу планету, її природу й мешканців: «Geo», «Геолонок», «National Geographic», «Навколо світу», «Природа і людина», «У світі тварин», «Домашній улюбленець», «Сопілка», «Філя», «Юний натураліст» та інші.

4. Спілкуємося з тваринами. Сходіть в зоопарк, поїдьте в село до бабусі або заведіть власного вихованця. Спілкування з тваринами діє заспокійливо, викликає почуття радості і захоплення, а також прищеплює навички екологічної відповідальності.

5. Дивимося телевізор розумно. Краще всього, якщо це будуть освітні передачі природознавчого характеру. Але якщо в них недолік – можна обговорювати екологічні проблеми з дитиною при перегляді новин, мультфільмів або дитячих кінофільмів.

Діти, виховані в традиціях екологічного виховання, здатні створити нове суспільство, в якому будуть квітучі сади, зелені парки, мальовничі села. Таким людям в голову не прийде кинути недопалок, або взагалі курити, ламати дерева і зливати в річки відходи нафтопродуктів. Вони покажуть приклад, як потрібно поступати нормальній людині і не посоромляться пояснити порушників, як робити не варто. Адже людина – не бездумний експлуататор природи, а відповідальний її охоронець. А виховати екологічно свідому особистість можна, поєднуючи можливості співдружності шкільного і сімейного виховання.

Чому екологічне виховання так важливо? Тому що саме в ранньому віці у дітей закладаються основи їх майбутньої поведінки, який буде їм властиво протягом усього життя.

Але крім цього, людина, яка ще в дошкільному віці отримав екологічне виховання, не тільки проносить таку правильну модель поведінки, через усе життя, але й певною мірою прищеплює її своїм близьким, а також повністю передає її свої дітям. А діти, в свою чергу, будуть вести себе екологічно вихованими, а коли прийде час, навчатимуть основам екологічного виховання своїх дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемою екологічного виховання, як виявляється, педагоги стали займатися ще в XVII-XVIII віках, хоча у той час ще не було науки екології і не було терміну «екологічне виховання».

Педагогічну цінність зміцнення гуманних почуттів дитини засобами природи підкреслювали також великі педагоги: Ж.-Ж. Руссо (1762 рік), Г. Песталоцци (1781-1787 рр.), Ф. Дистерверг (1832 р.). Уперше швейцарський педагог-демократ А. Гумбольдт, а потім французький педагог і філософ Ж.-Ж. Руссо і інші педагоги говорили про виховання у дітей «почуття природи» як відчуття його ушляхетнюючого впливу на людину.

Ж. Ж. Руссо в книзі «Еміль, або Про виховання» пропонував виховувати дітей в далечині від зіпсованої цивілізації на лоні природи. Виховання повинне відбуватися природно, згідно з природою. Руссо вважав природу дитини досконалою і тому не потрібно псувати її цивілізацією.

Г. Песталоцци в роботі «Лінгард і Гертруда» вважав головною метою виховання – розвивати

природні сили дитини різнобічно і гармонійно. Не пригнічувати природний розвиток, а направляти правильним шляхом. Основний принцип виховання – згода людини з природою. Песталоцци не ідеалізував дитячу природу, вважав, що дітям потрібно надавати допомогу в розвитку їх сил.

Проти вузького практицизму і утилітаризму, а також формального вивчення і бездушного відношення до неї виступали російські просвітники: В. Г. Белинский (1842 р.), А. И. Герцен (1844 р.), Н. А. Добролюбов (1858 р.), Д. И. Писарев (1861 р.), Н. Г. Чернишевський (1863 р.). Вони ратували за введення в школу повноцінних знань про природу, підкреслюючи їх вплив на формування моральних якостей особи, які визначають поведінку дітей в природі.

Не залишився в стороні від питань екології і великий російський педагог К. Д. Ушинский (1861, 1864 рр.). Слід зазначити, що пізнання об'єктивного світу неможливе без пізнання екологічних зв'язків, реально існуючих в нім. Їх вивчення, таке важливе в наші дні, потрібно розглядати.

Вивчення ж існуючих у навколишньому світі зв'язків служить однією з основних ланок формування екологічної культури школярів, необхідною умовою становлення відповідального відношення до природи. К. Д. Ушинский гаряче закликав розширити спілкування дитини з природою. У книгах Ушинского «Рідне слово» і «Дитячий світ» приділяється велика увага виховному впливу природи, в них він звертається до логіки природи. У підручнику «Рідне слово» хлопці знайомляться з комахами, дикими і домашніми тваринами, птахами, деревами, грибами і іншими представниками природи за допомогою віршів, загадок, прислів'їв, приказок, допок.

У другій частині «Дитячого світу», який називається «З природи», Ушинский дає систематизацію тварин і рослин, описує окремих тварин (будова, спосіб виведення потомства, безпека або небезпека для людини). Окрім комах в книзі оповідає про морських тварин, дерева, ягоди, кольори, зернові культури, пальми, гриби і проводить класифікацію рослин. Цей відділ закінчується розповіддю про створення світу. І тут Ушинский знову звертається до логіки природи: «Тварина веселилася, не вимагаючи краси, шукало тільки їжі і, пожираючи премудре створення боже, не підозрювала, скільки премудрощів в кожній, найменшій травичці». Ідеї Ушинского про виховання засобами природи надалі розроблялися багатьма педагогами-натуралістами.

Ідеї педагогів минулої про виховну цінність спілкування дитини з природою розвинули і узагальнили російський педагог А. Я. Герд, геолог, основоположник московської наукової школи А. П. Павлови багатьох інших педагогів – натуралістів. Вони створили ряд оригінальних посібників з методики природознавства в яких обґрунтовувалася організація учбової діяльності школярів з урахуванням взаємозв'язку наукових знань і чуттєвого сприйняття природних об'єктів і явищ.

Впровадження в шкільне природознавство «біологічного методу» можна считать зародженням екологічної освіти і виховання учнів.

Незважаючи на ці досягнення в дореволюційній школі формувалося у учнів споглядальне відношення до природи.

І в перші роки радянської влади учителям довелось долати цей недолік виховання і освіти.

У радянській школі передові учителі намагалися використати те краще, що створили класики педагогіки.

Процесу вивчення природи і спілкуванню учнів з нею надає новий характер діяльності. Радянський педагог Н. К. Крупська підкреслювала, що формування стосунків до реальної дійсності, у тому числі до природного середовища, протікає в процесі діяльності по охороні природи. Цьому положенню відповідав масовий розвиток юнацького руху в нашій країні.

У радянській школі природоохоронна освіта розвивалася по двох напрямках: одно з них пов'язане з вивченням питань охорони природи на уроках і екскурсіях, інше – у позакласній і позашкільній діяльності. У 1924 році Наркомпрос ставив завдання вивчення краю і придбання навичок по охороні природи краю, для був використаний дослідницький метод. Передбачалося з'ясувати вплив виробництва на довкілля за допомогою екскурсій, в живому куточку школи.

Але, як відомо, в 30-і роки почалася індустріалізація країни. Усі люди відчували гордість побачивши потужні димові заводські труби. У ці роки у учнів виховувалося споживче відношення до природи. Вивчалось: скільки сірників можна зробити з одного дерева, для чого людям потрібні ліси, поля, річки і інші подібні питання.

З 1945 року по 1962 рік природознавство велося методом пояснювального читання: діти просто відпрацьовували техніку читання, читаючи статті про природу і її охорону. Такий підхід привів до того, що декілька поколінь було виховано у душі споживчого відношення до природи, байдужості до природи.

Але і у той час були педагоги, що будують виховання на принципі зв'язку навчання з природою.

Велике спадщина у сфері молодших школярів навколишнім середовищем залишив нам видатний радянський педагог В. О. Сухомлинський. Він надавав особливого значення впливу природи на формування і розвиток особистості дитини.

Так як на організацію екскурсії вчителю треба приділяти стільки ж часу і уваги як на організацію уроку, а то і більше, трапляється, що вчителі проводять екскурсії «як-небудь», що не готуючись до неї зовсім. Але і при підготовці слід враховувати, що не обов'язково весь час екскурсії має бути зайнято розмовами. Ставлення дітей до об'єктів природи відомий педагог тісно пов'язував з тим, що природа – це наш рідний край, земля, яка нас виростила і годує, земля, перетворена нашим трудом.

В. О. Сухомлинський неодноразово зазначав, що сама природа не виховує, виховує лише активна дія в ній. «Мене вражало, – каже Сухомлинський – що захоплення дітей красою перепліталось байдужістю до долі прекрасного. Милування красою – це лише перший паросток доброго почуття, яке треба розвивати, перетворювати в активне прагнення до діяльності». Сухомлинський пропонує для реального втілення цього положення в дію створити живий куточок, де всі діти візьмуть участь у догляді за тваринами, організувати «пташині» і «звірячу» лікарні, садити

дерева. Щоб дитина навчилася розуміти природу, відчувати її красу, читати її мову, берегти її багатства, потрібно прищеплювати всі ці почуття з раннього віку. В даний час питання екологічного виховання розглядаються багатьма педагогами.

Серед сучасних педагогів, які займаються питаннями екологічного виховання є А. А. Плешаков. Він не тільки розробляє теорію екологічного виховання, а й пропонує конкретні методи роботи. «Посилення екологічного спрямування курсу природознавства, – говорить Плешаков, – на наш погляд, найбільш назріле і реальний на сьогоднішній день крок в напрямку екологізації початкової школи, а також організації роботи групи продовженого дня та позакласної роботи». Слід зазначити, що в 1989-1990 рр. вийшов підручник (3 і 4 класу за програмою 1-4) А. А. Плешакова з природознавства, де реалізується завдання екологічного виховання молодших школярів. У ньому розглядаються такі проблеми: захист неживої природи і ґрунтів від забруднення, руйнування та виснаження; збереження різноманіття видів живих організмів та фіксації результатів їх спільнот; охорона природи, як необхідна умова збереження здоров'я людей. Даний підручник допоможе вчителям формувати екологічно грамотну особистість.

В наші дні питання екологічного виховання придбали нову актуальність і вирішувати їх – завдання сучасної школи.

Висновки з даного дослідження. Тобто вихід ланцюгової реакції це такий собі добре налагоджений механізм передачі екологічних знань, який зменшить антропогенний вплив на природу, призведе до поліпшення її стану, а також рішенням або значного зменшення масштабів багатьох екологічних проблем. Запустити його й

достатньо просто – потрібно ввести обов'язкові екологічні заняття, які легко й доступно пояснювали дітям, чому так важливо вести себе екологічно виховання, Дбайливо ставитися до природи та її ресурсів.

Зрозуміло, подавати матеріал маленьким учням потрібно яскраво, барвисто, з соковитими презентаціями, екскурсіями, вражаючими фактами, наочними демонстраціями, вибудовуючи асоціативний ряд, оперуючи достатніми знаннями в цій області. Для цього чудово підходять студенти – екологи, які володіють достатніми знаннями в екології, щоб допомогти малюкам на шляху до пізнання світу. Зрозуміло, це не може застосовуватися на постійній основі, так як студенти – це не вихователі і, можливо, вони не можуть враховувати якихось моментів в побудові цікавого і плідного спілкування з дітьми. Тому прекрасним варіантом буде спільна праця екологів та психологів для розробки максимально добре сприймається і корисної програми екологічного навчання дошкільників, яке будуть втілювати в життя вихователі.

Отже, що можна відзначити, підбиваючи підсумки? Зараз, як ніколи, актуальне питання вирішення і запобігання екологічних проблем. Для запобігання відмінно підходить екологічне виховання дітей – тобто прищеплення їм такої поведінки, яка вважається мінімально шкідливим для навколишнього середовища. Екологічне виховання добре в багатьох відношеннях: воно не вимагає особливих витрат, дуже ефективно – так як саме в дитинстві формується модель поведінки на все життя, яка до того ж ще й передається від батьків до дітей, і, зрозуміло, воно чудово виконає свою основну мету – зменшити антропогенне навантаження на навколишнє середовище.

Список літератури:

1. Букін А. П. В дружбі з людьми і природою // Просвіта – 1991 – № 19.
2. Вахрушев А. А. Здрастуй, світ! Навколишній світ для дошкільнят // Баласси – 2003.
3. Запорожця А. В., Маркової. Т. А. Основи дошкільної педагогіки // 2009.
4. Кучер Т. В. Екологічне виховання учнів // Просвіта – 1990.
5. Мельчаков Л. Ф. Дітям про природу. Виховання і розвиток дітей у процесі навчання природознавства // З досвіду роботи. Посібник для вчителя // Освіта – 1981.
6. Миколаєва С. Н. Виховання екологічної культури в дошкільному дитинстві. Нова школа // 2009.

Гринь С.А., Довбышова Н.А., Мананкова В.Л.

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ, КАК ВКЛАД В БУДУЩЕЕ ПЛАНЕТЫ

Аннотация

В статье рассматривается экологическое воспитание детей дошкольного и школьного возраста. Экологическое воспитание и культура занимающая ведущую позицию в формировании современной Личности. А именно организацию детей, которые выросли в традициях экологического воспитания, способные создать новое общество. Они покажут пример, как нужно правильно поступить и не постесняются объяснить нарушителям, как делать не стоит. И воспитать экологически сознательную личность можно, сочетая возможности содружества школьного и семейного воспитания.

Ключевые слова: экологическое воспитание, культура, окружающая среда, организация, будущее.

Grin S.A., Dovbusheva N.A., Manankova V.L.

National technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ENVIRONMENTAL EDUCATION OF CHILDREN, AS A CONTRIBUTION TO THE FUTURE OF THE PLANET

Summary

The article considers the ecological education of children of preschool and school age. Environmental education and culture occupying a leading position in the formation of the modern Person. Namely, the children who grew up in the tradition of environmental education, able to create a new society. They show an example of how to do the right thing and will not hesitate to explain to the offenders how to do. And to educate an environmentally conscious person can be, combining the powers of the Commonwealth school and family education.

Keywords: environmental education, culture, environment, organization and future.

УДК 378.026

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ І ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Дольнікова Л.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

Проаналізовано і виокремлено дидактичні умови інтеграції фундаментальних і фахових дисциплін в контексті формування програмних компетентностей випускника вищого навчального закладу, обґрунтовано доцільність розробки дидактичних засобів в реалізації умов інтеграції фундаментальних і фахових дисциплін як ефективною передумови підготовки конкурентоспроможного фахівця.

Ключові слова: дидактичні умови, інтегративний підхід, система, елементи, фундаментальні дисципліни, фахові дисципліни, програмні компетентності.

Постановка проблеми. У сучасних підходах до організації навчально-виховного процесу у вищій школі провідне місце займає визначення організаційних, методичних та процесуально-змістових компонентів забезпечення якісної підготовки фахівців у всіх галузях освітньої діяльності. Саме ці підходи та їх ефективна реалізація є певним критерієм якості підготовки фахівця, від якого залежить кінцевий результат процесу організації навчання – конкурентоспроможний на ринку праці випускник. На порядок денний виходить питання раціонального поєднання сформованих у студентів теоретичних знань з уміннями застосовувати їх на практиці. Це ставить перед педагогами актуальну потребу пошуку інноваційних, ефективних методів і засобів навчання, перегляд і удосконалення програм, навчальних планів, створення інтегрованих курсів дисциплін, які забезпечують якість знань, обґрунтовують нові функції педагогіки вищої школи, які закладені у новому Законі України «Про вищу освіту». У сучасному вищому навчальному закладі організація навчального процесу відбувається на основі компетентісного підходу, що вимагає наповнення новим змістом навчальних програм як нормативних так і вибіркового дисциплін навчальних планів, готовності вищих навчальних закладів створити умови підготовки і формування компетентного випускника, особлива роль під час підготовки якого належить фундаментальній підготовці, як засобу формування

фахових компетентностей з урахуванням наступності і системності в навчанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інтеграції змісту фундаментальних і фахових дисциплін з позицій дидактичних підходів присвячено не так багато досліджень. Всі публікації мають вибіркового характеру і стосуються основним чином підготовки фахівців за окремими напрямами та спеціальностями або ж стосуються інтеграції знань. Проведений нами аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що проблему формування загальних, фахових та інтегральних компетентностей студентів сучасної вищої школи різних освітніх рівнів і за різними спеціальностями науковці трактують по різному і їх погляди часто кардинально відрізняються. Так М. Попов [8] досліджує цю проблему через призму інтеграції фундаментальних та фахових знань під час підготовки інженерів-зварювальників. Левчук О.В. [7] розглядає і пропонує розв'язання інтеграції природничо-математичної і спеціальної підготовки майбутніх економістів у вищих аграрних навчальних закладах. Дослідження І. Козловської, О. Білик присвячені формуванню інтегративних знань у фахівців будівельного профілю. Цю проблему досліджували в такому ракурсі також Грохольська Н.В., Дементьєва Т.І., Кухарев Н.В., Лобанова Н.М., Лойко Д.П., Лук'янова М.І., Луценко Л.І., Михайличенко А.М., Плохий В.С., Рашкевич Ю.М., Степаненко С.В., Чабан О.О.

та ін. При безумовній важливості цих досліджень проблема трактування формування фахових компетентностей випускника кожної спеціальності з урахуванням інтеграції фундаментальних та фахових понять не має кінцевого визначення і потребує розгляду цього питання з позицій формування програмних компетентностей, що зазначаються в сучасних освітньо-професійних програмах підготовки фахівців. Ці освітньо-професійні програми складені відповідно до вимог компетентного підходу і в них чітко зазначені вимоги щодо формування на рівні результативного компонента процесу навчання інтегральної компетентності, загальних компетентностей, фахових компетентностей спеціалізації. Саме це обґрунтовує актуальність нашого дослідження стосовно інтегративного підходу до формування змісту фундаментальних і фахових дисциплін у вищому навчальному закладі у світлі сучасних вимог державних стандартів освіти України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В контексті сучасних підходів до формування системи програмних компетентностей актуальним залишається визначення ролі і місця фундаментальної підготовки в системі підготовки фахівців. Практика фундаментальної підготовки у вищих навчальних закладах України свідчить, що використання традиційних дидактичних засобів, якими на інерційному рівні послуговується більшість науково-педагогічних працівників, не забезпечує усвідомленого оволодіння фаховими знаннями, інтенсивного розвитку пізнавальної діяльності, індивідуальних здібностей студента, що є основою його професійної активності, компетентності та мобільності. Як показує проведений нами аналіз, вивчення фундаментальних природничих дисциплін у загальноосвітній школі має ізольований, розрізнений характер. Саме такий підхід до вивчення фундаментальних дисциплін в умовах попереднього навчального досвіду студентів, збільшення обсягу інформації, поява нових підходів до інтерпретації явищ і понять та завдання, які стоять перед вищою школою, виявляють ряд суперечностей між традиційними способами формування змісту фундаментальних дисциплін та вимогами до формування програмних компетентностей випускника вищої школи, що є необхідною умовою підготовки академічно та професійно-мобільного випускника. Подолання цих суперечностей можливе за умови використання нових підходів до формування системи дидактичного забезпечення навчально-виховного процесу, зміцнення основних дидактичних чинників, які впливають на якість фундаментальної та професійної підготовки, обґрунтовують організаційно-педагогічні умови формування конкурентоспроможного на ринку праці фахівця, який творчо на теоретичному і практичному рівні спроможний реалізувати цільові та результативні завдання сучасної вищої школи.

Цілі статті полягають у намаганні розкрити необхідність інтеграції змісту фундаментальних та фахових дисциплін у вищій школі, яка є вагомим і ефективним засобом систематизації знань, шляхом застосування дидактичних засобів на діяльній рівні організації навчання для формування зазначених в освітніх програмах компетентностей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Виходячи із основних завдань педагогічного процесу, а саме аналізуючи результативний компонент відповідно до компоненту цілепокладання, вищі навчальні заклади спрямовують свою діяльність на демократизацію, диверсифікацію та диференціацію освіти, використання форм і методів навчання, що підвищують активність, самостійність студентів, залучають їх до дослідно-експериментальної роботи, що, на нашу думку, дає їм можливість самостійно, активно, творчо діяти, приймати рішення, адаптуватись до швидкоплинних змін в інформативному суспільстві, тобто бути професійно-мобільним і конкурентоспроможним. Саме в цьому руслі ми зазначаємо організаційні та дидактичні умови формування програмних компетентностей випускника вищої школи. Цими умовами, на нашу думку, є:

- розробка та застосування інноваційних педагогічних методик і технологій, що сприяють залученню студента до мотивованої активної пізнавальної діяльності;

- єдність теоретичних і практичних знань, вміння застосовувати їх на основі чіткого усвідомлення де, яким чином і для яких цілей ці знання можуть бути використані;

- відбір основних змістових одиниць навчальної дисципліни з урахуванням її місця в системі підготовки фахівця, а також її ролі як фундаментальної чи фахової, нормативної чи вибіркової;

- структурування змісту кожної навчальної дисципліни, виділення змістових елементів навчальної дисципліни і встановлення логічних зв'язків між ними в межах дисципліни;

- систематизація опорних знань кожної дисципліни і встановлення логічних зв'язків з базовими знаннями з дисциплін, що передували вивченню фундаментальної дисципліни і з тими, які будуть вивчатись після цієї дисципліни, тобто формувати логічну структуру навчального матеріалу з урахуванням інтегративних зв'язків і складання структурних формул відрізків навчального матеріалу по типу глобального структурування, що введено А. Сохором [9, с. 75]

- встановлення логічних зв'язків між структурними елементами навчальної дисципліни, як системи, у вигляді визначених і виокремлених елементів цієї системи: понять, термінів, законів, правил, якісних характеристик об'єктів;

- повне забезпечення освітніх та професійних потреб особистості у відповідності до концептуально-визначених підходів до підготовки фахівця у державних стандартах освіти;

- усвідомлення викладачем своєї ролі консультанта, а не контролера у суб'єкт-суб'єктній взаємодії «викладач-студент»;

- урахування готовності і потреби студентів до ефективного навчання;

- забезпечення єдності у критеріях визначення якості знань студентів з окремих фундаментальних та фахових дисциплін нормативного та вибіркового блоку та програмних компетентностей, як інтегрованого підсумку навчання за відповідним освітнім рівнем відповідно до національної рамки кваліфікацій.

Ми вважаємо, що кожна із зазначених вище умов є визначальною, не вивченою і може бути предметом активних дискусій у пошуку ефек-

тивного результату, як кінцевого компонента процесу навчання. Першочерговим завданням щодо якісних і кількісних показників випускника, як інтегрованого підсумку діяльності всієї педагогічної системи, є, насамперед, виокремлення функціонально-змістових складових його професіоналізму, які ми трактуємо як фахові компетентності випускника. Поняття фахової компетентності обговорюється багатьма педагогами, проте єдності у поглядах на цю проблему нема. На нашу думку, ця категорія є психолого-педагогічною і на її формування впливають різні чинники. Важливим з них є, на нашу думку, якісна фундаментальна підготовка, яка формує основу фахових компетентностей. Проте, існуючий предметний принцип побудови навчального плану не може вирішити проблему формування наукового теоретичного мислення, адекватного завданням майбутньої професійної діяльності. Це можна вирішити, як вважають більшість дослідників [2, 4, 7] шляхом застосування системного підходу. В основі системного підходу лежить відмова від односторонніх, лінійно-причинних методів дослідження та зосередження уваги на інтегрованих властивостях об'єкта, його походженні, зв'язках і структурі, а поняття структури розвивається через поняття елементів. Реалізація цього підходу відбувається саме через інтеграційні процеси, які можуть бути присутніми лише за наявності розрізнених раніше елементів, зв'язків, відношень. Елементи – це відносно неподільні частини системи, які за своїми індивідуальними властивостями якісно відрізняються від системи як цілого та один від одного. Отже, систему можна вважати «згустком наукового знання, яке концентрує інформацію про загальні особливості найрізноманітніших предметів, явищ та процесів» [9, с. 5], а наукове знання, незалежно від своєї природи, виражається саме у системі, яка повинна синтезувати сукупність знань про предмет і має певну структуру. У нашому дослідженні ми спираємось на визначенні системи, як великої кількості взаємопов'язаних елементів, що виступають як певна цілісність. Характерною ознакою системи знань, зокрема системи знань студентів про певну сукупність явищ та процесів, є відносна неоднорідність елементів системи, яка виражається в тому, що елементом системи є поняття. Однак система наукових знань студентів ніколи не зводиться лише до понять, які є її фундаментом, а включає також наукові факти, закони, теорії тощо. Будь-яке наукове поняття конкретне і визначене лише всередині певної теоретичної системи, тому необхідно врахувати, що засвоєння окремого поняття з фахової дисципліни передбачає одночасне засвоєння суміжних понять з цієї дисципліни на основі фундаментальних. Один з підходів формування цілісної системи знань студентів вищої школи заснований на профілюванні вже інтегрованого циклу фундаментальних дисциплін, в основі якого лежить ідея подвійної інтеграції: спочатку інтеграція базового загальноосвітнього циклу знань як цілого, а лише тоді – інтеграція фундаментальних і фахових змістових компонентів навчальної дисципліни. На основі нашого підходу кожен етап інтеграції здійснюється на іншому наступному рівні. Початковим етапом є аналіз діючих навчальних планів і про-

грам з відповідних дисциплін, а також ґрунтовний аналіз змісту дисциплін фундаментального і фахового блоку у їхньому сучасному варіанті, з переходом до їх дидактичних аналогів з урахуванням принципу професійної спрямованості навчання і принципу призначення знань. Особливу увагу на цьому етапі ми приділяємо аналізу взаємозв'язків навчальних дисциплін і програмних компетентностей, які вони формують. На наступному етапі відбувається реалізація зв'язку понять інтеграція та система, значення яких науковці трактують по-різному. Ми вважаємо, що інтеграція – це дидактичний засіб систематизації, а система взаємопов'язаних елементів змісту – це форма інтеграції. У нашому дослідженні ми спираємось на перший підхід до проблеми взаємообумовленості понять інтеграція та систематизація. На основі аналізу філософських та психолого-педагогічних умов дидактичної інтеграції (С. Гончаренко, Р. Гуревич, І. Козловська, Л. Медведєва, М. Попов, С. Старченко, Ю. Сьомін, І. Яковлева І. Янзіна та ін.) ми пропонуємо ряд положень, що стосуються вихідних понять системи та інтеграції:

1. *Взаємозалежність процесу формування системних знань і процесу узагальнення*: поняття систематизації та узагальнення за наявності низки споріднених ознак мають також істотні відмінності. Ми розглядаємо узагальнення як спосіб формування і забезпечення розвивальної мети навчального процесу, розвитку викладачем через відбір змістових одиниць навчальної дисципліни мислення, коли виділяються загальні для конкретної дисципліни ознаки (властивості), відношення, тенденції розвитку, а в процесі генералізуючої абстракції виділяються подібні загальні тотожні ознаки їх включення в інтегративне поняття. В трактуванні систематизації ми орієнтуємось на систему, як об'єднання взаємопов'язаних елементів, які є визначальними в реалізації основних завдань дидактики, що орієнтовані на підготовку фахівця, який уміє системно аналізувати фахові явища з позицій сформованих фундаментальних знань.

2. *Особливості змісту навчального матеріалу, як взаємопов'язаної системи понять (елементів), слугують інструментом інтеграції*.

3. *В процесі дидактичного осмислення великої кількості понять ці поняття і явища стають вихідними умовами системної інтеграції і формуються у предметні, а потім інтегративні*.

4. *Інтеграція змісту фундаментальних і фахових дисциплін сприяє тому, що неподільні на даному рівні аналізу елементи змісту окремих дисциплін стають елементами системи*.

Проведені нами теоретичні та емпіричні дослідження в процесі підготовки фахівців другого освітнього рівня з різних спеціальностей дають підстави зробити наступні висновки щодо ефективності використання дидактичних засобів стосовно інтеграції змісту фундаментальних і фахових дисциплін і демонструють усвідомлене володіння і застосування опорних знань з фундаментальних дисциплін, на основі яких формуються якісні загальні та фахові компетентності; системні здатності оцінювати нові факти, ідеї, явища; усвідомлену готовність студентів до сприймання, осмислення та використання набутих знань; здатність

до формування нової, складної системи отриманих знань у змістовому зв'язку між елементами; здатність враховувати не лише внутрішні зв'язки між навчальними дисциплінами, але й рівень складності їх засвоєння, а також знання та уявлення, які студенти отримують самостійно.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. В результаті проведеного нами теоретичного аналізу та урахування практичних результатів педагогічного спостереження можемо стверджувати, що системні елементи змісту структуруються у свідомості студентів за схемою: *основні наукові поняття---основні положення теорії---основні наслідки* теорії і ефективно реалізуються засобами інтеграції змісту

навчальних дисциплін фундаментального блоку і блоку фахової підготовки фахівця. При такому підході системність реалізується як якість певної сукупності елементів, що характеризує наявність у свідомості студентів структурних зв'язків, адекватних реально існуючим зв'язкам у науці. До подальших напрямів дослідження відносимо розробку і експериментальну перевірку ефективності підходів до інтеграції змісту в процесі вивчення фундаментальних дисциплін і дидактичних засобів реалізації цього підходу, який дасть змогу навчити студентів бачити аналогію у віддалених явищах і процесах, переносити набуті знання з фундаментальних дисциплін у професійну сферу.

Список літератури:

1. Білецька Г.А. Педагогічні умови інтеграції фундаментальних і професійно орієнтованих дисциплін у підготовці екологів: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г.А. Білецька. – Вінниця, 2004. – 20 с.
2. Білик О.С., Козловська І.М. Особливості інтегративного підходу до загальноосвітньої та загально технічної підготовки майбутніх фахівців будівельного профілю / О.С. Білик, І.М. Козловська // Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал – Львів, 2013. – № 2 – С. 95-104.
3. Вознюк О. Інтегративний підхід до вивчення гуманітарних дисциплін у технічних університетах: Методологічний посібник. – Дрогобич: Коло, 2003. – 72 с.
4. Дутка Г. Фундаменталізація змісту математичної освіти у загальноекономічній підготовці фахівців напрямку «Економіка та підприємництво» // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 3. – С. 31-39.
5. Каверіна О. Інтегративний підхід до формування готовності студентів вищих технічних навчальних закладів до професійної комунікації: теоретико-методологічний аспект: монографія / за ред. П.В. Стефаненко // МОН України. АПН України. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. – Д, 2009. – 275 с.
6. Коломієць А.М., Коломієць Д.І. Взаємозв'язок природничих і технічних наук як передумова інтеграції змісту освіти // Наукові записки. Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Педагогіка і психологія. – 2000. – № 2. – С. 114-118.
7. Левчук О.В. Інтеграція природничо-математичної та спеціальної підготовки майбутніх економістів у вищих аграрних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.В. Левчук. – Вінниця, 2008. – 20 с.
8. Попов М.В. Інтеграція фундаментальних та фахових знань при підготовці інженерів-зварювальників у вищих навчальних закладах / М.В. Попов // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2013. – № 38-39. – С. 24-29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2013_38-39_5
9. Сохор А. М. Логическая структура учебного материала. Вопросы дидактического анализа. М.: Педагогика, 1974. – 192 с.

Дольникова Л.В.

Национальный университет «Львовская политехника»

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация

Проанализированы и выделены дидактические условия интеграции фундаментальных и профессиональных дисциплин в контексте формирования программных компетенций выпускника высшего учебного заведения, обосновано целесообразность разработки дидактических средств в реализации условий интеграции фундаментальных и профессиональных дисциплин как эффективной предпосылки подготовки конкурентоспособного специалиста.

Ключевые слова: дидактические условия, интегративный подход, система, элементы, фундаментальные дисциплины, профессиональные дисциплины, программные компетентности.

Dolnikova L.V.

National University «Lviv Polytechnic»

DIDACTIC REQUIREMENTS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE INTEGRATIVE APPROACH IN DEVELOPING THE CONTENT OF FUNDAMENTAL AND SPECIALISED DISCIPLINES

Summary

Authors have analysed and identified didactic requirements for the implementation of fundamental and specialised disciplines with the aim of developing professional competencies in graduates. The need for the development of didactic resources to aid integration of fundamental and specialised disciplines has been highlighted as means of effective preparation of competitive specialists.

Keywords: didactic requirements, integrative approach, system, element, fundamental disciplines, specialised disciplines, professional competency.

УДК 37.091.3:811.111

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ВИПАДКІВ ТА СИТУАЦІЙ У ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ ТЕХНОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ВНЗ

Дроздова В.В.

Хмельницький національний університет

Статтю присвячено обґрунтуванню необхідності та нагальності використання популярного на сьогоднішній день у педагогічній науці та практиці методу випадків та ситуацій для вивчення англійської мови студентами технологічних спеціальностей у ВНЗ. Докладно розглянуті останні дослідження щодо питання, яке розглядається. Зазначено про одночасне існування двох напрямів організації навчального процесу – традиційного та інноваційного. Доведено переваги та перспективність останнього. Висвітлено витоки, розвиток та перспективи впровадження у практику ВНЗ методу випадків та ситуацій.

Ключові слова: традиційне навчання, інноваційне навчання, інтерактивне навчання, сучасні педагогічні технології, проблемне навчання, метод випадків та ситуацій, вивчення англійської мови, студенти технологічних спеціальностей ВНЗ.

Постановка проблеми. Начасі Україна стає більш відкритою до рівноправного партнерства у світовому співтоваристві. Завдяки розширенню міжнародних зв'язків та якісним змінам виникає нагальна потреба у спеціалістах, які володіють іноземними мовами, а саме, англійською. Завдяки великому попиту в економічній та інших сферах людської діяльності англійська мова виступає суттєвим чинником соціально-економічного та науково-технічного прогресу. Таким чином, статус англійської мови як навчального предмета значно підвищився. Розвиток сучасної системи освіти змушує шукати нові методики навчання. В умовах трансформації світового освітнього простору обізнаність студентів із сучасними новітніми технологіями ставить перед викладачами підвищені вимоги щодо відбору методів та форм організації навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Козаков вважає, що «необхідність нових підходів полягає в тому, що швидко зростає прірва між ідеєю (В. Гумбольдт) і реальністю життя: випускникам вищих шкіл необхідно багато часу для адаптації до умов робочого місця. З'явився навіть термін – «шок від зіткнення з дійсністю на практиці». Інститут економіки Німеччини в загальних рисах виклав вимоги до підготовки

спеціалістів у вищих закладах освіти: «Наукова освіта має ставити за мету підготовку до професії та бути, наскільки це можливо, загальною і, наскільки необхідно, наближеною до практики». І далі: «вища освіта, як професійна, має передбачати оволодіння конкретними знаннями, розвиток критичного мислення, почуття відповідальності перед суспільством, а також здатності до спільних дій усіх працівників» [3, с. 16-17].

Провідні вітчизняні та іноземні дослідники, а саме: І. Бех, В. Бондар, Л. Буркова, М. Волкова, І. Дичківська, О. Пехота, І. Подласий, О. Пометун, Г. Селевко, О. Сисоєва, М. Фіцула, Д. Чернилевски, П. Щербань та ін. – наполягають на необхідності використання у навчальному процесі сучасних педагогічних технологій, активних та інтерактивних методів навчання, інноваційних технологій навчання та виховання. Основною метою роботи зазначених науковців є забезпечення адекватності навчально-виховного процесу та його результатів потребам та вимогам сучасного суспільства, яке має нагальну потребу та особливо зацікавлено в активних, творчих особистостях, адаптованих до реалій сьогодення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інноваційні технології у вищих педагогічних навчальних закладах, сучасні

методи та прийоми навчання проаналізовані в працях таких українських вчених, як: А. Нісичук, О. Падалка, О. Шпак; у національних економічних університетах: О. Аксьонова, Л. Бабенко, Г. Ковальчук, В. Козакова. Вітчизняні вчені В. Бобров, Л. Медвідь, О. Кукліна, Т. Поясок присвятили свої роботи дослідженню проблем економічної освіти й економічного виховання. Питання використання інтерактивного методу випадків та ситуацій для вивчення англійської мови студентами технологічних спеціальностей у ВНЗ не є достатньо дослідженим.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування використання методу випадків та ситуацій для вивчення англійської мови студентами технологічних спеціальностей у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. В сучасній освіті на даний момент прослідковується одночасне існування двох напрямів організації навчального процесу – традиційного та інноваційного. Інноваційне навчання та виховання, на протипагу традиційному, є дієвим сьогодні та орієнтується саме на майбутнє. Саме інноваційність у освіті забезпечує умови розвитку особистості, ініціативи на свободу саморозвитку, самовдосконалення, тому, що основною метою освіти, на думку І. Зязюна, є «всезагальний розвиток особистості, формування її культури, індивідуальний досвід, творча інтуїція і творча самовіддача, соціальна та екологічна відповідальність, глобальна самосвідомість... Система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості і в ідеалі її призначення – щастя людини» [5, с. 5].

На нашу думку, технологізація є суттєвою ознакою сучасних інноваційних процесів у сфері навчання та виховання, яка визначається як «неухильне дотримання змісту і послідовності етапів впровадження нововведень» [2, с. 56–57]. Ідеї щодо технологізації навчання в свій час висловлював Я. А. Коменський ще у XVII ст.

І. Дичківська визначає терміни «традиційне (нормативне) навчання» та «інноваційне навчання», що запропоновані групою вчених у доповіді Римському клубу (1978). Цей клуб звернув увагу світової наукової громадськості на неадекватність принципів традиційного навчання вимогам сучасного суспільства до особистості, її пізнавальних можливостей. «Інноваційне навчання трактувалось у цій доповіді як процес і результат навчальної та освітньої діяльності, що стимулює новаторські зміни в культурі, соціальному середовищі. Воно орієнтоване на формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі за рахунок розвитку здібностей до творчості, різноманітних форм мислення, а також здатності до співробітництва з іншими людьми» [2, с. 9].

Слово «інновація» увійшло у дослідження вчених у XIX ст. й мало значення введення окремих елементів культури в інше середовище. Педагогічні інновації стали предметом уваги західноєвропейських учених ще в 50-ті роки XX ст. й лише наприкінці зазначеного періоду стали активним компонентом усіх процесів, що відбувались у системі освіти Радянського Союзу. Інноваційні технології навчання на сьогодні спрямовані на формування активних життєвих

позицій студента. До них можна віднести й нові форми роботи на заняттях у вигляді інтерактиву. Інтерактивні методи базуються на використанні творчих завдань.

Безпосередньо багатогранність педагогічної діяльності є чинником, який відкриває простір для різноманітних педагогічних технологій. На нашу думку, сучасні педагогічні технології, можна умовно поділити на: диференційоване навчання, дослідницькі, інтерактивні та інформаційні.

До дослідницьких педагогічних технологій ми зараховуємо проблемні технології, в основі яких лежать дослідницькі методи навчально-пізнавальної діяльності. Проблемне навчання як новий метод з'явилося у сер. XX ст. Але, ще в стародавні часи, Сократ вчив своїх учнів, ставлячи їм запитання замість того, щоб просто читати лекції. А. Дистервег, Квінтіліан звертались до елементів проблемного навчання. Ще одна визначна постать, зазначений вище представник американського прогресивізму XX ст. Дж. Дьюї. На нашу думку, саме педагогічна концепція педоцентризму Дж. Дьюї є суттєвою ланкою у формуванні методу випадків і ситуацій. За Дьюї, «своєю діяльністю людина пізнає світ; саме діяльність людини є джерелом її знань, а тому сутність навчання лежить у реалізації основоположення «вчитися шляхом дії». Наші знання, які добуваємо нашою власною дією, допомагають нам розв'язувати нові ситуації; часто повторювані подібні ситуації й подібні розв'язки створюють навички, які полегшують наші дії. З цього випливає й важлива для навчання ознака: вміння використовувати попередній досвід у нових ситуаціях. Нові ситуації висувають нові проблеми, зміст яких є певним новим знанням: навчання є, отже, дослідницьким процесом, що спирається на розв'язування проблем» [7, с. 63–64].

На нашу думку, сучасним різновидом проблемного навчання є інтерактивно-дослідницька технологія навчання метод кейсів. Використання цього методу, орієнтованого на предметний та соціальний зміст практичної діяльності, забезпечує виникнення пізнавальних і професійних мотивів і інтересів тих, хто навчається, розуміння значущості знань, що засвоюються, активну позицію щодо свого професійного та загального розвитку.

Повернемось до витоків методу, що нами розглядається. Кардинальні технологічні зміни кінця XIX ст. – поч. XX ст. зумовили розвиток нових організаційних форм, видів діяльності та еволюцію цінностей. Відповідно, змінилась структура певного необхідного набору знань і навичок, домінуючу позицію в професійній діяльності потрохи набирають психологічні характеристики. Усе це зумовило необхідність по-новому підійти до процесу навчання. Як наслідок, на протипагу класичним методам навчання виникли посткласичні, що включають різноманітні інтерактивні методи навчання. Саме до цих методів, що передбачають докорінну зміну ролей викладача та студентів, процесу та форми навчання, належить так званий кейс-метод (case study method), англ. case – «ситуація») – «Cognitive Acceleration through Science Education») – пізнавальна акселерація у процесі вивчення природничих наук, розроблена англійськими науковцями М. Шейером, Ф. Єдейем, К. Сйтс» [1, с. 297].

Кейс-метод був започаткованим в США на початку ХХ ст. у Гарвардській школі бізнесу як шлях перенесення проблем ділового світу в аудиторії при викладанні менеджменту та юриспруденції. В основі цього методу – концепція розвитку розумових здібностей.

Зазначений метод у різноманітних джерелах трактується по-різному, залежно від перекладу та призначення. Н. Волкова [1] та Т. Кошманова [8] наполягають на назві кейс-метод, який сприяє розвитку критичної рефлексії, що вчить розв'язувати проблеми та критично до них ставитись. Н. Волкова зазначає, що ця методика набула популярності у другій половині 90-х рр. ХХ ст. та полягає у використанні конкретних випадків і життєвих ситуацій для аналізу та обговорення, формування рішень. Процес відбувається в аудиторії, студенти спільно розглядають певний розділ навчальної дисципліни. Робота із прикладом реального випадку (кейсом) містить у собі розгляд і розбір певної ситуації за розробленим сценарієм, що включає самостійну роботу, «мозковий штурм» в межах малих груп та публічний виступ із презентацією та обґрунтуванням запропонованого рішення. Контрольне опитування про теоретичну основу вирішення кейсу, як правило, завершує роботу. За Н. Волковою, кейс-метод не виключає використання й традиційних методик, тому що, викладач та ті, хто навчаються, мають володіти однією понятійно-категоріальною системою, тобто мати необхідну теоретичну базу та певний практичний досвід. Дослідниця пише про те, що при використанні кейс-методу створюється пізнавальний конфлікт, за певних умов. До останніх можна віднести такі:

- пізнавальний конфлікт з'являється тоді, коли ставиться складне навчальне завдання та мотивується необхідність його вирішення;
- виникнення пізнавального конфлікту зумовлене необхідністю вирішити поставлене завдання складного рівня і усвідомленням можливості зробити це при напруженні власних розумових сил;
- через моделювання нових розумових операцій виникає пізнавальний конфлікт, допоміжними засобами якого є спеціальні запитання, поставлені викладачем;
- ті, хто вчаться, мають усвідомити процес вирішення завдання, яке виявляється в осмисленні інтелектуальних процесів, труднощів та способів їх подолання;
- перенесення варіантів вирішення конкретного пізнавального завдання на схожі та на зовсім нові типи завдань [4].

О. Пометун та Л. Пироженко [11] визначають кейс-метод (case study method) як аналіз ситуацій, який вчить займати певну позицію у дискусії, наводити аргументи на її захист, розуміти логіку та обґрунтування позицій інших, поважно ставитись до висловлення думки опонентів; Н. Мойсеєв [9] та І. Подласий [10] називають цей метод ситуаційним, який є творчим, нестандартним, в якому переплітаються, поєднуються традиційні та нові шляхи, усталені та інноваційні ідеї; Г. Ковальчук [6] чітко розрізняє метод випадків (incident method) та метод аналізу конкретної ситуації (case method).

Метод аналізу конкретних ситуацій «передбачає розгляд виробничих, управлінських та інших

ситуацій, складних конфліктних випадків, проблемних ситуацій, інцидентів у процесі вивчення навчального матеріалу» [6, с. 48].

Г. Ковальчук рекомендує використовувати цей метод для поглиблення знань з теми, встановлення зв'язку між теорією та практикою, формування вмінь слухачів аналізувати ситуацію, робити висновки, вміти приймати рішення в нетипових ситуаціях. Зазначений метод сприяє розвитку умінь аналізу та узагальнення отриманої інформації, що є невід'ємною частиною вирішення конкретних практичних завдань. Метод випадків розвиває аналітичне, синтетичне, економічне мислення, вчить умінню та готовності приймати рішення, вирішувати складні і нетипові завдання, застосовувати здобуті знання на практиці. При застосуванні такого методу навчання викладач не подає новий матеріал, а лише надає опис випадку так, щоб ті, хто навчається, вчилися творчо використовувати засвоєні раніше знання та досвід в нових умовах для прийняття найбільш правильного рішення.

Нам є близькою точка зору зазначеної вище авторки, її глибокий та конструктивний підхід до проблеми, що нами вивчається. Оскільки, випадок – це одна подія «на тлі інших фактів» [3, с. 21], а «опис ситуації містить декілька взаємопов'язаних випадків у контексті додаткових даних» [3, с. 21]. Обсяг опису ситуації значно більший, ніж обсяг опису випадку. Крім того, Г. Ковальчук підкреслює, що опис випадку ті, хто навчається, отримують безпосередньо на занятті, на якому обговорюється поставлена проблема, а опис ситуації – повинні отримати заздалегідь, щоб мати можливість добре ознайомитись з ним.

Як бачимо, є чимало спільного між цими двома методами, і саме тому багато науковців не розпізнають їх. Однак основною відмінністю є особливість опису, оскільки опис випадків містить лише одну подію, що є головною на тлі інших фактів, а опис ситуації містить декілька взаємопов'язаних випадків у контексті додаткових даних. Справді, метод випадків і ситуацій має чимало спільного з дискусіями, тренінгами та діловими іграми, але педагогічний потенціал його набагато більший. Основна відмінність методу, що досліджується, «скоріше за все у специфічному навчальному ефекті, до якого він повинен привести» [12, с. 4].

Щоб гарно опанувати ці методи, потрібна практика та терпіння. Обов'язок викладача – мотивувати зацікавлення слухачів у предметі навчання, стимулювати їх, направляти зусилля на відповідальність за свої рішення. Ще однією великою перевагою цього підходу є те, що він дозволяє робити помилки в середовищі, відносно вільному від ризику, створюється можливість набувати корисного досвіду у прийнятті рішень без необхідності хвилюватися за свої засоби до існування [4].

Висновки і пропозиції. Ми глибоко переконані, що майбутнє нашої країни напряму залежить від підготовки нової хвилі спеціалістів, а саме, технологічних спеціальностей, які мають глибокі знання, гнучкість і критичність мислення, ініціативні та креативно налаштовані, мають високий адаптаційний потенціал. Перед викладачами ВНЗ завжди реально стоять такі проблеми: як передати студентам обсяг інформації, що

стрімко збільшується, і як цю інформацію переплавити у професійні знання, уміння та навички. Ми вважаємо, що класичний, традиційний підхід у дидактиці неспроможний вирішити зазначені вище проблеми. Спеціаліст, який був підготовлений традиційними методами, що засновані на запам'ятовуванні знань та їхній перевірці, може розгубитись у будь-якій новій ситуації. Ми вважаємо, що реформування старої системи освіти та формування принципово нової, стає нагальною необхідністю для суспільства, яке прагне до світового визнання як європейська держава.

Ми віримо, що використання широкого спектра інтерактивних занять, проблемного навчання, тренінгів, ділових ігор, елементів кооперованого навчання тощо сприятиме поліпшенню ситуації. На нашу думку, саме метод випадків

та ситуацій (кейс-метод) сприятиме розв'язанню проблеми занурення в середовище, що є наближеним до робочого. Наголос у навчанні потрібно зараз зробити не на оволодінні вже готовими знаннями, а саме на процесі їхнього формування. Тобто використання кейс-методу розраховано на співпрацю викладача та студента. Ефективним результатом застосування цього методу є не лише передача знань, а й формування професійних умінь та навичок. Саме використання методу випадків і ситуацій допомагає подолати поширений недолік традиційного навчання, який пов'язаний із відсутністю реальних прикладів у викладанні матеріалу. Застосування зазначеного вище методу на практиці додатково відкриває двері для творчості самого викладача та змінює його ставлення до процесу викладання.

Список літератури:

1. Волкова Н. П. Педагогіка: посіб. для студентів / Волкова Н. П. – К.: Академія, 2001. – 576 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. / Дичківська Ілона Миколаївна. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Єгорова В. В. Історія виникнення та розвитку методу випадків і ситуацій / М. О. Голубєва, В. В. Єгорова // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 59. – С. 16–21.
4. Єгорова В. В. Розвиток ключових компетентностей науково-педагогічних працівників у системі методичної роботи вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Єгорова Вероніка Вячеславівна. – К., 2011. – 288 с.
5. Зязюн І. А. Культура в контексті політики та освіти / Зязюн Іван Андрійович // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 2. – С. 2–8.
6. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті / Ковальчук Галина Олександрівна. – К.: КНЕУ, 1999. – 128 с.
7. Кравець В. П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ ст. / Кравець Володимир Петрович. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
8. Кошманова Т. «Кейс» – метод в педагогічній освіті США / Кошманова Тетяна // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 22–24.
9. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. / Неля Євтихіївна Мойсеюк. – 5-е вид., перероб. і доп. – К., 2007. – 656 с.
10. Подласый И. П. Педагогика: учеб. / Подласый Иван Павлович. – М.: Высшее образование, 2006. – 540 с.
11. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / Пометун О., Пироженов Л. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.
12. Шеремета П. Кейс-метод: з досвіду викладання в українській бізнес-школі / Шеремета П., Каніщенко Г. – К.: Центр інновацій та розвитку, 1999. – 80 с.

Дроздова В.В.

Хмельницький національний університет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА СЛУЧАЕВ И СИТУАЦИЙ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В ВУЗАХ

Аннотация

Статья посвящена обоснованию необходимости и неотложности использования популярного на сегодняшний день в педагогической науке и практике метода случаев и ситуаций для изучения английского языка студентами технологических специальностей в ВУЗах. Подробно рассмотрены последние исследования по вопросу, который рассматривается. Указано об одновременном существовании двух направлений организации учебного процесса – традиционного и инновационного. Доказано преимущества и перспективность последнего. Освещены истоки, развитие и перспективы внедрения в практику ВУЗов метода случаев и ситуаций.

Ключевые слова: традиционное обучение, инновационное обучение, интерактивное обучение, современные педагогические технологии, проблемное обучение, метод случаев и ситуаций, изучение английского языка, студенты технологических специальностей ВУЗов.

Drozdova V.V.

Khmelnitsky National University

APPLICATION OF CASE STUDY METHOD FOR LEARNING OF ENGLISH BY STUDENTS OF TECHNOLOGICAL SPECIALTIES AT HIGHER SCHOOLS

Summary

The article is devoted to substantiation of the necessity and urgency of using the popular today in pedagogical science and practice the case study method for learning of English by students of technological specialties at higher schools. Considered in details the recent research of the issue. It is indicated for simultaneous existence of two areas of the educational process – the traditional and the innovative one. It has been proved the advantages and prospects of the latter. The article deals with origins, development and prospects of implementation in practice the case study method at higher schools.

Keywords: traditional education, innovative education, online training, modern educational technologies, problem education, case study method, learning of English, students of technological specialties of higher schools.

УДК 378.21

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ВЧЕНИХ РАД У КРАЇНАХ БЕНІЛЮКСУ ТА УКРАЇНИ

Жабенко О.В.

Інститут вищої освіти

Національної академії педагогічних наук України

У статті визначено, що університети країн Бенілюксу мають значні автономні права щодо створення і регламентації діяльності дисертаційних рад. Виявлено особливості формування та діяльності рад для захисту дисертацій у країнах Бенілюксу, серед них: визначення порядку створення та формування рад для захисту дисертацій університетом, у якому відбуватиметься захист; створення рад для захисту дисертацій для кожного докторанта окремо; обов'язковий розгляд змісту та форми дисертації, поданої до захисту, щодо можливості її допуску до захисту; врахування позицій відсутніх на захисті членів ради, що подані на засідання у письмовій формі щодо присудження ступеня доктора; видача диплома доктора університетом. До особливостей формування і діяльності спеціалізованих вчених рад України можна віднести: визначення порядку створення, формування спеціалізованих вчених рад, встановлення статусу ради, її профілю, строку дії ради, персонального складу здійснює МОН; створення постійно діючих спеціалізованих вчених рад і рад для разового захисту; повідомлення МОН про кожне рішення спеціалізованої вченої ради.

Ключові слова: спеціалізована вчена рада, рада деканів, докторська рада, комітет з нагляду, комітет з оцінки, дисертаційне журі, комітет із захисту дисертації.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах реформування системи вищої освіти України на основі інтеграції освіти і науки важливого значення набуває діяльність спеціалізованих вчених рад – органів, що створюються для остаточної атестації здобувачів наукового ступеня.

З огляду на запровадження в Україні Європейських освітніх і наукових стандартів, розширення на цій основі автономних прав вищих навчальних закладів, у найближчому майбутньому спеціалізовані вчені ради зможуть приймати остаточне рішення щодо присудження наукового ступеня. Тому актуальним є порівняльний аналіз формування та діяльності рад із захисту дисертацій країн Європи, наприклад, країн Бенілюксу, із реаліями України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовку науково-педагогічних кадрів у зарубіжних країнах, а саме у країнах Європи, розгля-

дали П. Біоде [1], Я. Болюбаш [2], Ю. Закаулова [3], В. Кремень [2], Л. Лобанова [4], Я. Миклебуст, Р. Нілсен [5], О. Поживілова [6], М. Степко [2], Ж. Таланова [10], В. Шинкарук [2] та інші. Проте поза увагою авторів залишилися питання виявлення особливостей формування та діяльності рад із захисту дисертацій у країнах Бенілюксу та Україні.

Метою статті є виявлення особливостей формування та діяльності рад із захисту дисертацій у країнах Бенілюксу та Україні.

Основні завдання статті: проаналізувати інформаційні джерела, нормативно-правову базу щодо формування та діяльності рад із захисту дисертацій у країнах Бенілюксу й Україні; виявити особливості формування та діяльності рад із захисту дисертацій у країнах Бенілюксу та Україні.

Виклад основного матеріалу. Вибір для аналізу систем вищої освіти країн Бенілюксу зумов-

лений тим, що університети цих країн входять до числа найбільш рейтингових університетів світу. Так, у 2015 році відповідно до рейтингу «Academic Ranking of World Universities 2015» до 500 кращих університетів світу входить 12 дослідницьких університетів Нідерландів та 7 університетів Бельгії [11], а згідно із рейтингом QS World University Rankings® 2015/16 до 300 кращих університетів світу входять 13 дослідницьких університетів Нідерландів та 7 університетів Бельгії [20].

В Україні для захисту дисертацій створюються спеціалізовані вчені ради (далі – СВР). Аналіз нормативної бази [7; 8] дозволяє виділити такі особливості формування рад в Україні:

- визначення порядку створення, формування СВР, встановлення статусу ради, її профілю, строку дії, персонального складу здійснює Міністерство освіти і науки України (далі – МОН);

- створення постійно діючих СВР (термін повноважень 2–3 роки) і СВР для разового захисту дисертації у випадку відсутності в Україні ради з правом захисту з відповідної спеціальності [7].

СВР формується у складі 15–25 осіб із рівномірним представництвом фахівців із кожної спеціальності (не менше 6 фахівців із кожної спеціальності для докторської ради; не менше 5 фахівців із кожної спеціальності для кандидатської ради) таким чином, щоб в її складі кількість штатних працівників ВНЗ (наукової установи) в якому вона утворюється, становила 2/3 від загальної кількості фахівців. Отже, якщо рада формується з однієї спеціальності, то мінімальний її склад буде 15 осіб.

Головою ради, заступником голови ради та вченим секретарем призначаються фахівці за профілем ради, які є штатними працівниками ВНЗ (наукової установи), в якій утворено раду [7].

У країнах Бенілюксу можна виділити такі особливості формування рад для захисту дисертацій:

- визначення порядку створення рад для захисту дисертацій, формування рад для захисту здійснюються університетом, у якому відбуватиметься захист;

- створення рад для захисту дисертацій для кожного докторанта окремо.

Наприклад, у франкомовному Вільному університеті Брюсселю (Бельгія) для присудження ступеня доктора, журі факультету (faculty jury) після консультацій із комітетом з нагляду (supervisory committee), призначає дисертаційне журі (thesis jury), специфічне для кожного докторанта і призначає його голову і секретаря. Дисертаційне журі має бути сформовано протягом 1 місяця з моменту подачі дисертації.

Дисертаційне журі складається із наукового керівника (supervisor), спів-керівника (co-supervisor) (якщо такий є), і щонайменше 4 інших членів, кожен із яких повинен мати ступінь доктора, отриманий шляхом захисту дисертації. Щонайменше 3 члени журі мають бути у штатними працівниками університету. Принаймні 1 член журі повинен бути із-за меж університету. До того ж, журі факультету може запрошувати визнаних експертів (навіть без ступеня доктора), для допомоги дисертаційному журі в якості консультантів [18].

В Університеті Люксембурга захист дисертації відбувається на засіданні комітету із захисту дисертації (dissertation defence committee), який створюється ректором університету для кожної дисертації індивідуально, відповідно до положень Великокнязівських Правил від 22.05.2006. Ректор призначає зі складу комітету із захисту дисертації, голову (штатного працівника Університету Люксембурга), та заступника голови комітету [13]. Комітет із захисту дисертацій формується у складі 5–6 осіб, які мають науковий ступінь. До складу комітету також входить і науковий керівник [17].

У Нідерландах тільки чотирнадцять дослідницьких університетів країни можуть присуджувати наукові ступені [15]. Захист дисертації проходить перед радою деканів (board of deans) університету [12; 16], докторською радою (doctorate board) університету, або комітетом з нагляду (supervisory committee).

Рада деканів – академічний консультативний орган, який: підтримує адміністративні органи університету; консультує виконавчу раду (executive board) університету, ради факультетів із питань освіти і науки; координує освітню і науково-дослідну роботу між факультетами; висуває кандидатів на посаду ректора університету (rector magnificus); присуджує докторські ступені (doctoral degrees) та почесні докторські ступені (honorary doctorates) [12; 16]. Очолює раду деканів ректор університету. Кількісний склад ради деканів залежить від кількості факультетів в університеті. Відповідальність за призначення деканів лежить на виконавчій раді університету [16].

Докторська рада відповідає за загальну політику щодо програм підготовки докторів філософії та правил підготовки докторів філософії; за присудження докторського ступеня, а також ступеня почесного доктора (honoris causa). До складу докторської ради входить професор від кожної школи університету, у більшості випадків це або декан, або заступник декана з наукової роботи (vice-dean of research). Очолює докторську раду ректор університету. Кількісний склад докторської ради залежить від кількості факультетів в університеті [14].

Комітет з нагляду – комітет, на засіданні якого, за рішенням ради деканів, може проводитися церемонія здобуття докторського ступеня. До комітету з нагляду включають: членів комітету з оцінки (assessment committee); наукового керівника і будь-якого спів-керівника; одного або декількох професорів і членів із докторськими ступенями; визнаних експертів (навіть без докторських ступенів) в області теми дисертації (за спеціального дозволу ради деканів). Головою комітету є ректор або заступник ректора або декан [21].

Наведені приклади свідчать про значні автономні права університетів країн Бенілюксу щодо створення рад для захисту дисертацій. Такі ради створюються університетами і органи державної влади, на відміну від України, не мають до цього процесу жодного відношення.

Зміни, передбачені [9] мали б закласти основи для переходу вищої освіти України до стандартів ЄС. Захист дисертацій буде здійснюватися у постійно діючих або разових СВР, що будуть створюватися, акредитуватися та контролюватися Національним агентством із забезпечення

якості вищої освіти. Проте, разові СВР для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії (у складі 5 осіб із відповідним науковим ступенем) самостійно матимуть змогу створювати лише ВНЗ, що матимуть наданий Кабінетом Міністрів України статус дослідницького університету [9].

Розглянемо особливості діяльності рад при захисті дисертацій. В Україні до особливостей можна віднести:

- створення зі складу СВР комісії (не менше 3 осіб) для підготовки висновку про науковий рівень дисертації, відповідність її профілю ради, про кількість і обсяг публікацій та про повноту опублікованих матеріалів, а також пропозицій щодо офіційних опонентів та розсилання автореферату [7];

- прийом до захисту дисертації має відбуватися протягом 2 місяців для кандидатської і 3 місяців для докторської дисертації з дня подання документів;

- обов'язковість прийняття радою дисертації до захисту, якщо вона відповідає профілю ради, за бажанням здобувача, навіть у разі негативного висновку комісії щодо дисертації [7];

- необхідність після прийняття дисертації до захисту публікації повідомлення про захист у виданні МОН. Захист дисертації може проводитися не раніше ніж через 1 місяць після опублікування такого повідомлення. Тобто, з моменту подачі документів до моменту захисту проходить у середньому 3 місяці при захисті кандидатської і 4 місяці при захисті докторської дисертації;

- на засіданні із захисту дисертації: здобувач викладає основні положення дисертації, відповідає на запитання, на зауваження офіційних опонентів, на зауваження до дисертації і автореферату; відбувається *прилюдне обговорення* дисертації;

- повідомлення МОН про кожне рішення СВР;

- за позитивного рішення щодо присудження наукового ступеня СВР протягом місяця після захисту надсилає до МОН матеріали за встановленим переліком;

- контроль за науковим рівнем дисертацій МОН здійснює за участі експертних рад із питань проведення експертизи дисертацій. Строк розгляду у МОН матеріалів здобувача наукового ступеня доктора наук не повинен перевищувати 6 місяців, а наукового ступеня кандидата наук – 4 місяців [8];

- ухвалення рішень про видачу диплома доктора (кандидата) наук та видачу відповідних дипломів здійснює МОН [7];

- процес атестації наукових ступенів занадто тривалий, адже від моменту подачі документів до одержання диплому може пройти 7 місяців для кандидатської дисертації та 10 місяців для докторської дисертації;

- за негативного рішення щодо присудження наукового ступеня дисертація, за якою відбувався захист, може бути подана до повторного захисту після доопрацювання не раніш як через рік з дати такого рішення [7].

На майбутнє передбачено, що всі вищі навчальні заклади матимуть змогу приймати остаточне рішення щодо присудження наукових ступенів акредитованими спеціалізованими вченими радами [9].

У країнах Бенілюксу можна виділити такі особливості діяльності рад із захисту дисертацій:

1. Обов'язковий розгляд змісту та форми дисертації поданої до захисту щодо можливості її допуску до захисту. У Бельгії це передбачає проведення дисертаційним журі закритого захисту (*private defence*), що повинен відбутися протягом 1 місяця після обрання дисертаційного журі і не пізніше 2 місяців із часу подання дисертації. На закритому захисті заслуховують презентацію докторанта, задають детальні запитання про його роботу. У результаті журі може приймати рішення: про згоду на публічний захист; про необхідність внесення істотних змін до дисертації; про відхилення дисертації, якщо докторант знає невдачі та не відповідає встановленим дисертаційним журі вимогам [18].

- В Люксембурзі комітет із захисту дисертації, протягом 4 тижнів із дня одержання рукопису дисертації визначає зі свого складу певну кількість членів, які знайомляться із дисертацією та інформують голову комітету щодо згоди провести захист [13].

- У Маастрихтському університеті (Нідерланди) після подачі докторантом дисертації рада деканів призначає комітет з оцінки у складі 4–5 осіб. Ні науковий керівник, ні спів-керівник не входять до його складу. Протягом 4 тижнів (цей термін може продовжитись ще на 4 тижні) з моменту отримання дисертації, комітет з оцінки повинен вирішити, чи докторант продемонстрував у дисертації здатність до самостійної наукової роботи, чи може рукопис бути прийнятий як докторська дисертація, а докторант допущений до церемонії присудження наукового ступеня [21].

2. Такий розгляд триває 1–2 місяці.

3. Короткий інтервал між дозволом на публічний захист і самим захистом. У Бельгії після закритого захисту на протязі 2–6 тижнів повинен відбутися публічний захист [18]; В Університеті Люксембурга захист дисертації повинен проводитися не пізніше ніж через 10 тижнів після створення ректором комітету із захисту дисертації [13]; у Нідерландах між дозволом на захист і датою захисту має пройти не більше 10 тижнів [21].

4. Публічний захист дисертації передбачає: виступ дисертанта про свою дисертацію, відповіді на запитання членів ради, відповіді дисертанта на зауваження; *закрите обговорення членами ради дисертації та захисту в цілому*, на основі якого приймається рішення про присудження чи не присудження ступеня доктора [13; 21].

5. Урахування позицій відсутніх на захисті членів ради для захисту дисертації, що подані на засідання у письмовій формі щодо присудження здобувачу ступеня доктора [18].

6. Видача диплома доктора університетом. У Бельгії, якщо ступінь доктора присуджено, то дисертанту вручають на цьому ж засіданні дисертаційного журі диплом доктора [18]; у Нідерландах науковий керівник за дорученням голови комітету повинен вручити докторанту диплом (підписаний всіма членами комітету) [21].

В Університеті Люксембурга ступінь доктора наук надає Управління докторантури протягом 30 днів із дати захисту після одержання: від ко-

мітету із захисту дисертації – рішення комітету; від докторанта – копій остаточного варіанту рукопису, електронної версії рукопису, дозволу (чи заперечення) щодо поширення дисертації та електронну адресу бібліографічних посилань дисертації в ORBiU [13].

7. Тривалість процедури від подання заявки про захист до церемонії захисту складає приблизно 3–6 місяців [13; 18; 19].

Висновки і пропозиції. Аналіз джерельної бази [1–21] свідчить про відмінності у діяльності рад для захисту дисертацій в Україні та країнах Бенілюксу. Значні відмінності прослідковуються у формуванні цих рад.

Досвід формування та діяльності рад для захисту дисертацій у країнах Бенілюксу може бути корисним для України. Це стосується надання прав вищим навчальним закладам самостійно створювати такі ради (можливо для кожного дисертанта окремо), регламентувати їх діяльність, зменшувати тривалість процедури від подачі заяви на захист дисертації до одержання диплома, приймати остаточне рішення про присудження наукового ступеня.

Подальшого дослідження ще потребують питання організації процесу атестації здобувачів наукового ступеня, вимог до оформлення дисертацій, забезпечення якості дисертаційних робіт.

Список літератури:

1. Біоде П. Докторська підготовка у Франції / П. Біоде, С. Колонж, Ж. Шамба // Докторські програми в Європі та Україні: матер. міжнар. конф. «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukma.kiev.ua/ua/>
2. Вища освіта в Україні і Болонський процес: навчальний посібник / за редакцією В. Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
3. Закаулова Ю.В. Розвиток університетської освіти Бельгії в умовах євроінтеграційних процесів: навч. посібник / Ю.В. Закаулова. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 76 с.
4. Лобанова Л.С. Системы подготовки научных кадров в европейских странах и Украине: сравнительный анализ в контексте формирования Единого европейского образовательного и научного пространства: монография / Л.С. Лобанова. – К.: ДП «Информ-аналитич. агентство», 2010. – 100 с.
5. Миклебуст Я. Аналіз практики реформи докторської освіти в Європі / Я. Миклебуст, Р. Нілсен // Докторські програми в Європі та Україні: матер. міжнар. конф. «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukma.kiev.ua>
6. Поживілова О.В. Розвиток систем підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в європейському регіоні та Україні (1990–2005 рр.): автореф. дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / О. Поживілова. – К., 2006. – 20 с.
7. Положення про спеціалізовану вчену раду, затверджено наказом МОНМС 14.09.2011 № 1059 (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1170-11>
8. Порядок присудження наукових ступенів, затверджено постановою КМУ від 24.07.2013 № 567 (із змінами; у редакції від 06.09.2016, підстава № 567–2016–п) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF/print1478016292743813>
9. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556–VII (із змінами; у редакції від 09.08.2016, підстава № 1415–19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1477840079609346>
10. Таланова Ж. Докторська підготовка у світі та Україні: монографія / Ж. Таланова. – К.: Міленіум, 2010. – 476 с.
11. Academic Ranking of World Universities 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shanghai ranking.com/World-University-Rankings-2015>
12. Board of Deans: site Universiteit Leiden [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.universiteitleiden.nl/en/about-us/management-and-organisation/board-of-deans>
13. Dissertation defence procedure [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wen.uni.lu/content/download/68164/1130969/file/Dissertation_defence_procedure.pdf
14. Doctorate Board [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tilburguniversity.edu/education/research-masters-and-phd-programs/doctorateboard/>
15. Obtaining a PhD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.studyinholland.nl/documentation/obtaining-a-phd.pdf>
16. Organisation: site Maastricht University [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.maastrichtuniversity.nl/about-um/organisation>
17. PhD Defence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wen.uni.lu/snt/news_events/phd_defence
18. PhD Regulations: site Universitit libre de Bruxelles [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ulb.ac.be/rech/doctorants/docs/Reglement_du_doctorat_ULB_EN_VF.pdf
19. PhD Regulations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tilburguniversity.edu/upload/add5225c-2204-4e6f-b1f7-9e322be133e9_phd%20regulations.pdf
20. QS World University Rankings@ 2015/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2015>
21. Regulation governing the attainment of doctoral degrees [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.maastrichtuniversity.nl/support/phds>

Жабенко А.В.

Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ УЧЕНЫХ СОВЕТОВ В СТРАНАХ БЕНИЛЮКСА И УКРАИНЕ

Аннотация

В статье определено, что университеты стран Бенилюкса имеют значительные автономные права по созданию и регламентации деятельности диссертационных советов. Выявлены особенности формирования и деятельности советов по защите диссертаций в странах Бенилюкса, среди них: определение порядка создания и формирование советов по защите диссертаций университетом, в котором будет происходить защита; создание совета по защите диссертации отдельно для каждого докторанта; обязательное рассмотрение содержания и формы диссертации, представленной к защите, о возможности ее допуска к защите; учет позиций отсутствующих на защите членов совета, представленных на заседании в письменной форме о присуждении соискателю степени доктора; выдача диплома доктора непосредственно университетом. К особенностям формирования и деятельности специализированных ученых советов Украины можно отнести: определение порядка создания, формирования специализированных ученых советов, установление статуса совета, его профиля, срока действия совета, персонального состава осуществляет МОН; создание постоянно действующих специализированных ученых советов и советов для разовой защиты; сообщение МОН о каждом решении диссертационного совета. **Ключевые слова:** специализированный ученый совет, совет деканов, докторский совет, комитет по надзору, комитет по оцениванию, диссертационное жюри, комитет по защите диссертации.

Zhabenko O.V.

Institute of Higher Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE PECULIARITIES OF FORMATION AND ACTIVITIES OF THE SPECIALIZED ACADEMIC COUNCILS IN THE BENELUX COUNTRIES AND UKRAINE

Summary

In the article it was defined that universities of Benelux countries have considerable autonomous rights for the establishment and regulation of dissertation councils. The features of formation and activity of the councils for the thesis defence in the Benelux countries were discovered, among them: the order of creation and formation of councils for thesis defence carried out by university, in which thesis defence takes place; creation of the councils for the thesis defence for each doctoral student personally; obligatory analysis of the content and form of the thesis submitted to the defence, for the possibility of access to defence; consideration of opinions of members of the council, which were absent, and it were submitted to the meeting in writing to award the doctor degree; issuing of University doctor diploma. The peculiarities of formation and activity of specialized academic councils in Ukraine include: determining the order of creation, the formation of specialized academic councils, establishing the status of council, its profile, the term of the councils, the membership carry out MES; creation of permanent of specialized academic councils and councils for one-time defence; inform of MES on each decision of the specialized scientific council.

Keywords: specialized scientific council, board of deans, doctorate board, supervisory committee, assessment committee, thesis jury, dissertation defence committee.

УДК 37.101

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Заболоцький А.Ю., Кочева Н.С.
Університет економіки і права «КРОК»

В даній статті вказується на необхідність забезпечення доступу до вищої освіти людей з особливими потребами шляхом впровадження дистанційного навчання. При цьому робиться спроба показати на прикладі існуючої моделі дистанційного навчання проблеми та шляхи їх подолання.

Ключові слова: дистанційна освіта, люди з особливими потребами, вища школа, дистанційне навчання.

Постановка проблеми. В Україні для навчання дітей з особливими потребами новітні інформаційні технології почали використовувати з середини 90-х років ХХ ст. але процес протікає дуже повільно і велика кількість дітей досі не можуть отримати освіту. Це пов'язано з тим, що нашій державі простіше лише утримувати людей з особливими потребами, ніж вирішувати їх проблеми. Кошти на розвиток даної форми освіти не виділяються державою. Все це створює великі перешкоди для всебічного розвитку дітей з обмеженими можливостями, адже саме освіта сприяє розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, формуванню громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, здатних приносити користь суспільству.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У галузі теорії і практики ДН працює багато відомих вітчизняних учених і фахівців, кожен із яких зробив суттєвий внесок у пропагування, організацію наукових досліджень і впровадження в педагогічну практику ідей ДН. На особливу увагу заслуговують праці таких науковців, як: В. Ю. Биков, М. Б. Євтух, В. В. Колос, Н. В. Морзе, В. В. Олійник, Н. Г. Сиротинко та багато інших. Але роботи цих вчених присвячені більше розгляду того як здійснюється навчання на відстані для «звичайних» студентів, а не для людей з особливими потребами.

Мета даної статті полягає в обґрунтуванні важливості впровадження дистанційної освіти, надання для людей з особливими потребами та ознайомлення з початковими результатами роботи у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за доцільне окреслити термінологічну базу, що буде основою статті: Н. В. Морзе визначає інформаційну технологію як сукупність методів, засобів і прийомів, що використовується людьми для реалізації конкретного складного процесу шляхом поділу його на систему послідовних взаємопов'язаних процедур і операцій, які виконуються більш або менш однозначно і мають на меті досягнення високої ефективності в пошуку, накопиченні, опрацюванні, зберіганні, поданні, передаванні даних за допомогою засобів обчислювальної техніки та зв'язку, а також засобів їх раціонального поєднання з процесами опрацювання даних без використання машин [1].

Історико-педагогічний аналіз проблем становлення і розвитку ДН в Україні та за кордоном засвідчив, що нині у світі накопичено позитивний

досвід реалізації систем дистанційного навчання. Незважаючи на нестабільне соціально-економічне становище, виникає й інтенсивно розвивається система дистанційного навчання як у вищій школі, так і в корпоративній освіті. Але педагогічних експериментів та дисертацій з питань дистанційного навчання людей з особливими потребами надзвичайно мало, адже саме ці люди, в більшості випадків, після навчання в школі-інтернаті або вдома, не мають змоги продовжувати навчання у вищому навчальному закладі. Тому впровадження альтернативних форм навчання для людей з особливими потребами (в нашому випадку мова йде про вищу освіту) є необхідним в сучасному світі.

Пропонується означити інформаційно-комунікаційні технології як технології розробки інформатичних систем та побудови комунікаційних мереж, а також технології формалізації і розв'язування задач у певних предметних галузях з використанням таких систем і мереж. Під «дистанційним навчанням» В. Ю. Биков та В. М. Кухаренко [3] розуміють форму організації навчального процесу, за якої її активні учасники (об'єкт і суб'єкт навчання) досягають цілей навчання, здійснюючи навчальну взаємодію принципово й переважно екстериторіально (тобто на відстані, яка не дозволяє і не передбачає безпосередньо навчальну взаємодію учасників вічна-віч інакше, ніж коли учасники територіально перебувають поза межами можливої безпосередньої навчальної взаємодії та коли в процесі навчання їхня особиста присутність у певних навчальних приміщеннях навчального закладу не є обов'язковою). З урахуванням характеристики пізнавальної активності як властивості особистості, що реалізується студентом в навчальній діяльності, ефективним для подальшого дослідження є проведення анкетування. Для проведення експертної оцінки доцільно сформулювати групу незалежних експертів, до якої увійшли адміністрація: керівники Університету економіки і права «КРОК», співробітники, студенти дистанційної форми навчання (49 осіб). Ключовим питанням дослідження є виявлення педагогічних умов для досягнення можливості повною мірою розвинути пізнавальну активність у студентів дистанційної форми навчання Вищого навчального закладу. Відповідь на таке питання дозволило конкретизувати педагогічні умови, виділивши найбільш важливі, пов'язані з організацією процесу розвитку пізнавальної активності у дистанційному навчанні. Ефективність розвитку пізнавальної

активності у дистанційному навчанні багато в чому залежить від психологопедагогічної компетенції викладача, знання про рівень сформованості у студентів дистанційної форми навчання загальних навчальних умінь і навичок. У зв'язку з цим механізм розвитку пізнавальної активності ми розглядаємо як систему взаємозв'язаних етапів: діагностичного, організаційного та управлінського, що визначають порядок послідовності дій педагогічного колективу, спрямованих на ефективне здійснення в навчальній діяльності розвитку пізнавальної активності як властивості особистості. Це і визначило принципову схему механізму пізнавальної активності [4].

Дистанційна освіта – освіта, реалізована за допомогою дистанційного навчання [5].

В Україні ж використання новітніх інформаційних технологій для навчання дітей з особливими потребами почалося з середини 90-х років ХХ ст. але даний процес протікає дуже повільно і багато дітей досі не отримують освіти. Це пов'язано з тим, що нашій державі краще утримувати людей з особливими потребами, ніж вирішувати їх проблеми. Держава не виділяє кошти на розвиток даної форми освіти, діти інваліди не мають необхідних знань та навичок для використання комп'ютерів, допоміжна апаратура коштує дуже дорого, мало інформації про ВНЗ, в яких діють програми дистанційної освіти, низький рівень розробки навчальних програм для особливих дітей. Все це створює великі перешкоди для всебічного розвитку дітей з обмеженими можливостями, адже саме освіта сприяє розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, вихованню високих моральних якостей, формуванню громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, здатних приносити користь суспільству.

В Університеті Економіки і права «КРОК», при підтримці «Швейцарського наукового фонду» в 2014 році почався набір студентів на дистанційну форму навчання. Відповідно, враховуючи бажання навчатись в ВНЗ людей з особливими потребами, було розроблено спеціальну програму навчання [6].

Під людьми з особливими потребами ми розуміємо людей з фізичними вадами, яким не протипоказано навчання у ВНЗ.

В деяких сучасних публікаціях, при аналізі можливостей використання нових інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), зокрема мережі Інтернет, у навчанні, звертається увага на важливість загального розгляду специфіки ІКТ та акцентується увага на тому, що об'єктивно передумовою для використання ІКТ у психолого-педагогічній області є інформаційна суть процесу навчання, в якій особливе місце належить інформаційному обміну різного виду між педагогом і тими, хто навчається. Прагнення прогресивних педагогів задовольнити зростаючі потреби суспільства в освіті шляхом використання можливостей ІКТ викликає до життя і нові форми навчання, зокрема дистанційне навчання з використанням інформаційно-комунікативних можливостей мережі Інтернет.

Кожен студент навчається за індивідуальним навчальним планом, в який включені години нор-

мативного, вибіркового і години індивідуальних консультацій. Навчальні плани індивідуального навчання студентів, реалізуються за допомогою телекомунікацій. У практиці застосування дистанційного навчання використовуються специфічні методики синхронного і асинхронного навчання. Методика синхронного дистанційного навчання передбачає спілкування Студента і викладача в режимі реального часу – on-line спілкування. Методика асинхронного дистанційного навчання застосовується, коли неможливо спілкування між викладачем і Студентам в реальному часі – так зване off-line спілкування.

З метою реалізації проекту навчання за допомогою дистанційних технологій із застосуванням засобів комп'ютерної техніки та зв'язку, в індивідуальні навчальні плани всіх студентів дистанційного навчання був введений курс «Інформаційні технології». Для задоволення потреб і розширення кругозору студентів, підвищення мотивації до навчання, були введені додаткові курси іноземної мови.

Навчальний процес заснований на інформаційно-комунікаційних технологіях: Все навчання проходить дистанційно. Електронні навчальні курси розроблені з усіх предметів і влаштовані таким чином, що допомагають студенту не тільки розвинути свої здібності, але і при бажанні і приступити до поглибленого вивчення предмета. По закінченню курсів студентам виставлені підсумкові оцінки.

Так як дистанційне навчання неможливо без знання комп'ютера і використання сучасних інформаційних технологій, студент вже фактично отримує професійні навички, які в подальшому можуть забезпечити йому роботу і незалежне життя. Проблема зворотного зв'язку вирішується наданням технічної підтримки телефоном, електронною поштою або за допомогою програми «Skype». За допомогою кафедри психології Університету «КРОК» розроблявся перелік можливих психологічних проблем та шляхів їх вирішення, які на практиці виявились несподіваними. Люди з особливими потребами не відчують дискомфорту, залишаючись у своїй «зоні комфорту» і це дає змогу розкрити їх потенціал як студентів.

Проблема розвитку інтересу до предметів, що вивчаються може бути вирішена за рахунок:

- Організації процесу спілкування у віртуальному класі;

- Залучення висококваліфікованих викладачів;

Основні цілі дистанційної освіти можна звести до такої: дати можливість студентом удосконалювати, поповнювати свої знання в різних областях в рамках діючих освітніх програм, в тому числі і при вивченні іноземних мов. Технічно вирішити проблему дистанційного навчання в даний час можна дійсно по-різному. Система контролю за засвоєнням знань і способами пізнавальної діяльності, умінням застосовувати отримані знання в різних проблемних ситуаціях повинна носити систематичний характер, будуватися як на основі оперативного зворотного зв'язку (закладеної в текст навчального матеріалу, а також в організацію оперативного звернення до викладача або консультанта курсу), так і відстроченого контролю (наприклад, при тестуванні).

Найбільшої ефективності при дистанційному навчанні можна досягти при використанні змішаних методик дистанційного навчання. Термін «змішане дистанційне навчання» має на увазі, що програма навчання будується як з елементів синхронної, так і з елементів асинхронного методички навчання. Незважаючи на наявне нормативно-правове забезпечення, методичні доробки, існує недовіра до вищої освіти в розрізі її адаптації згідно з потребами осіб з обмеженими можливостями. Причинами цього є: процес реорганізації освітнього процесу згідно з потребами осіб з особливими потребами, складний освітній процес, при якому студенту з особливими потребами приділяється підвищена увага, що може спровокувати емоційні проблеми і водночас не можна не індивідуалізувати підхід до таких здобувачів, психічна стійкість та емоційна зрілість для раціональної організації самостійної та аудиторної роботи, невпевненість самих осіб у кар'єрному становленні та самореалізації, тенденції безробіття в країні тощо [7].

Очікуваний результат використання системи дистанційного навчання передбачає удосконалення освітнього процесу у ВНЗ на дидактичному, теоретичному та практичному рівнях, розвиток інформаційно-комунікаційних компетентностей у студентів і підвищення рівня їх професійної підготовки на основі використання інформаційно-комунікаційних та педагогічних технологій дистанційного навчання.

Аналізуючи роботу вітчизняних ВНЗ можна виділити першу вимогу до дистанційного навчання людей з особливими потребами у вищій школі – повна дистанційність. Використання окремих елементів дистанційного навчання (Електронний навчальний курс, кейс технологія...) не дає повноцінного результату, а в деяких випадках лише заважає та дискредитує саму ідею дистанційного навчання у ВНЗ.

Основними принципами методички використання системи дистанційного навчання, як до конкретної процедури досягнення поставленої мети, є:

– зрозумілість – розуміння і однозначне усвідомлення розробленої методички використання ІКТ викладачами, які повинні її використовувати, та студентами;

– доступність – засоби, застосування яких передбачено методикою використання ІКТ, повинні бути доступні;

– реалізованість – передбачає досягнення заздалегідь визначеного результату дистанційного навчання студентів шляхом застосування запропонованої методички використання ІКТ [8].

З цього можна виділити другу вимогу до дистанційного навчання у ВНЗ- використання поєднання декількох технологій дистанційного навчання та поєднання їх у навчальному процесі.

Оцінюючи реалії сучасного ринку послуг у плані розвитку і використання комп'ютерних технологій важливо відзначити, що на цей час весь бізнес підприємств сфери послуг переміщується в Інтернет простір. Це визначає важливість розробки маркетингової стратегії для зростання конкурентоспроможності ВНЗ. Зважаючи на вищезазначене, концепція маркетингових Інтернет комунікацій у стратегічній перспективі повинна стати основою діяльності закладів освіти, а особливо в сфері дистанційного навчання [9].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку у цьому напрямі. Люди з обмеженими можливостями, в більшості випадків, після навчання в школі-інтернаті або вдома, не можуть продовжити навчання у вищих навчальних закладах, введення і фінансування альтернативних форм освіти для людей з особливими потребами необхідно в сучасному світі.

Враховуючи бажання навчатись у ВНЗ «Університет Економіки і права «КРОК» людей з особливими потребами, було розроблено спеціальну програму навчання. Найбільшої ефективності при дистанційному навчанні можна досягти при використанні змішаних методик дистанційного навчання. Термін «змішане дистанційне навчання» має на увазі, що програма навчання будується як з елементів синхронної, так і з елементів асинхронного методички навчання.

Список літератури:

1. Інформаційні технології в навчанні / За ред. Морзе Н. В. – К.: Видавнича група ВНУ, 2004. – 240 с.
2. Жалдак М. І. Про деякі методичні аспекти навчання інформатики в школі та педагогічному університеті / М. І. Жалдак // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2005. – № 6. – С. 17–24.
3. Технологія розробки дистанційного курсу: навчальний посібник / [Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г. та ін.], за ред. В. Ю. Бикова, В. М. Кухаренка – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.
4. Заболоцький А. Виявлення педагогічних умов і критеріїв розвитку пізнавальної діяльності студентів дистанційної форми навчання. – 2016.
5. Волобуєва Т. Б. Самовчитель з організації дистанційної освіти Харків, Основа 2010.
6. Заболоцький А. Ю. Моделювання системи дистанційного навчання ВНЗ // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер: Педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 94–99.
7. Ржевська Н. Інтеграція або інклюзія: модель побудови освітнього процесу для здобувачів вищої освіти з особливими потребами // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу. – 2015. – № 36. – С. 118–128.
8. Заболоцький А. Ю. Проблема якості дистанційного навчання // Young. – 2016. – Т. 32. – № 5.
9. Заболоцький А. Інтернет-маркетинг дистанційної форми навчання у ВНЗ України (на прикладі університету економіки та права // Молодь і ринок. – 2016. – № 3. – С. 164–167.

Заболоцкий А.Ю., Кочевая Н.С.
Университет экономики и права «КРОК»

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация

В данной статье указывается на необходимость обеспечения доступа к высшему образованию людей с особыми потребностями путем внедрения дистанционного обучения. При этом делается попытка показать на примере существующей модели дистанционного обучения проблемы и пути их преодоления.
Ключевые слова: дистанционное образование, люди с особыми потребностями, высшая школа, дистанционное обучение.

Zabolotskiy A.Y., Kocheva N.S.
University of Economics and Law «KROK»

DISTANCE LEARNING IN HIGH SCHOOLS FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

Summary

This article highlights the need to ensure access to higher education for people with special needs through the introduction of distance learning. This is an attempt to illustrate the existing model of distance education problems and ways to overcome them.

Keywords: distance education, people with disabilities, high school, distance learning.

УДК 378.14

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ

Карабін О.Й.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Розглянуто теоретичні основи професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю. Так, внаслідок врахування особливостей самореалізації себе як фахівця у сфері діяльності, самоактуалізації, самовдосконалення у процесі підготовки у вищому навчальному закладі, з'ясовано аспекти особистісного потенціалу майбутнього фахівця комп'ютерного профілю. Розглянуто особистісний підхід до самоактуалізації, самовираження, самопізнання, саморегуляції та самореалізації майбутнього фахівця. На організаційно-діяльнісному етапі визначено деякі аспекти особистісного підходу до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю. Перспективно-пошуковий етап передбачає визначення особливостей професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю.

Ключові слова: інформатизація освіти, професійна підготовка, професійна компетентність, професійне становлення, особистісний потенціал, особистісний підхід, професійний саморозвиток.

Постановка проблеми. Одним з головних пріоритетів України є прагнення будувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя [3].

У законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», в «Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції до європейського освітнього простору» висвітлені вимоги до якості професійної підготовки майбут-

ніх учителів, яка має забезпечувати особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога на засадах особистісної педагогіки [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю у повній мірі ще не розв'язана, але багато її аспектів досліджувалися вітчизняними й зарубіжними науковцями. Різні аспекти професійної діяльності розглядалися у працях С. С. Вітвицької, О. В. Вознюк, А. А. Дубасенюк, М. В. Левківсько-го та ін. Досить багато вчених (Н. В. Баловсяк, І. В. Букреева, О. О. Головка, О. В. Добудько, Л. Д. Зеленська, О. В. Касаткіна, О. І. Кривошеєва, Н. М. Мурована, В. О. Назаренко, Ю. В. Пінчук, В. І. Саюк, Г. К. Селевко, С. О. Сисоєва,

Л. Г. Собко, А. В. Шишко та ін.) присвятили свої дисертаційні дослідження проблемі професійного саморозвитку майбутніх фахівців.

У зарубіжній педагогіці проблема професійної діяльності майбутнього фахівця стала предметом досліджень (Р. Квасниці, В. Ландшеєра, М. Леннона, П. Мерсера, М. Робінсона та ін.), особистісний підхід для відображення змісту і засобів професійного навчання, професійного саморозвитку (О. В. Бондаревська, В. В. Давидов, В. І. Данильчук, В. В. Серіков та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Першочерговим завданням є формування особистості майбутніх фахівців комп'ютерного профілю здатних до професійного та особистісного самовдосконалення, готових до безперервної освіти та розвитку своїх професійних характеристик та якостей. Зокрема, важливим є безперервний процес розвитку й саморозвитку особистості у поєднанні з цілісним процесом формування професійної діяльності та розвитку свого професіоналізму.

Головною метою цієї роботи є розгляд аспектів особистісного підходу до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю.

Виклад основного матеріалу. Важливими складовими характеристиками майбутніх фахівців комп'ютерного профілю в професійній діяльності виступають особистісні та професійні якості, які підсилені мотивційно-вольовими компонентами на самоактуалізацію, самоствердження, самовираження, самореалізацію особистісного росту та професійного саморозвитку. Домінантною характеристикою цього тандему виступає особистісний потенціал майбутнього фахівця який призводить до того, що спектр потенційних причин професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю розвивається синтезуючи багатоконпонентні складові його фахової діяльності й інтегруючи їх у формування новоутворень особи-фахівця. Механізми особистісного потенціалу активізують установки на самоактуалізацію, самовираження, самоствердження, самоспрямування, самореалізацію, самотворення особистості майбутнього фахівця, виявлення і розвитку його суб'єктивного потенціалу та формування особистісних якостей: спрямованості, професійної активності, творчих здібностей, значущих рис, які спрямовані на професійний саморозвиток з індивідуальним їх урахуванням.

У своєму дослідженні М. Воронцов розглядає особистісний потенціал майбутніх фахівців як систему властивостей, яка є основою його професійно-особистісного розвитку та забезпечує відповідний рівень досягнень у професійній підготовці і майбутній діяльності. Вчений виділяє основні компоненти особистісного потенціалу, кожен з яких автор системно розглядає як окремий потенціал:

- гносеологічний потенціал (система професійних знань, умінь, навичок, а також уявлень, світоглядних позицій, якими володіє фахівець);
- аксеологічний потенціал (система цілей, цінностей і цілісних орієнтацій в професії, соціально-психологічних установок особистості);
- творчий потенціал (вищі рівні всіх когнітивних процесів, спеціальні структури потребнісно-

мотиваційної сфери, емоційний профіль, структура вольової регуляції, Я-концепція особистості. Всі ці якості відкривають особистості можливість творити, знаходити нове, приймати рішення і діяти оригінально та нестандартно);

– комунікативний потенціал (система властивостей, умінь і здібностей особистості, що забезпечують її успішне спілкування, розуміння і взаєморозуміння з іншими людьми, здатність до оволодіння і рівень оволодіння мовами спілкування, а також комунікативними якостями, конкретними уміннями та навичками спілкування);

– художній потенціал (система естетичних смаків, уподобань, художньо-творчих здібностей і можливостей людини);

– професійний потенціал (професійні орієнтації, нахили, уподобання в сфері вибраної діяльності, у відповідному їм типі особистості фахівця. Своє вираження знаходить у рівні мотивації професійних досягнень, а також в орієнтації мотивів);

– духовний потенціал (система духовно-моральних цінностей і життєвих позицій особистості, її ціннісно-смісловий і смисложиттєвих орієнтацій, основних переконань і світогляду, що визначають розуміння людиною своєї відповідальності, свободи, трансцендентності). Духовний потенціал чи духовність виражає здатність особистості розуміти і вибирати істинні моральні цінності (добро, краса, істина, свобода, відповідальність, трансцендентність, любов) і покласти їх в основу свого життя [1, с. 55–65].

Особистісний потенціал майбутніх фахівців комп'ютерного профілю спрямовує особистість на прогресивний розвиток, творчу самоактуалізацію, дієве самовираження, цілісне самопізнання, гармонійну саморегуляцію, максимальну самореалізацію у професійній сфері та соціалізацію в умовах ринкової економіки, з одної сторони. Із другої він виступає базовою оцінкою можливостей, прогресивним вектором на новітню й випереджаючу орієнтацію діяльності, що в свою чергу дозволяє в процесі фахового становлення майбутніх фахівців поетапно усвідомлювати нові ціннісні установки більш глибокого професійного саморозвитку (рис. 1).

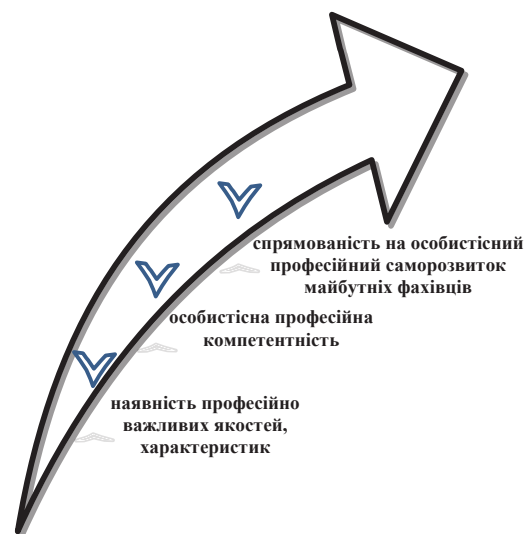

Рис. 1. Показники особистісного професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю

Заслужує на увагу бачення, О. Чудної, проблеми спрямування особистісного потенціалу майбутнього фахівця на його саморозвиток. Науковець розглядає його як процес якісної, цілеспрямованої свідомої зміни його особистісної сфери, що забезпечує саморозвиток його особистості і є неодмінною умовою становлення суб'єктності. Вона визначає функції, через які найбільш повно розкривається сутність особистісного саморозвитку майбутнього фахівця: цілепокладання – визначає специфіку соціальної поведінки, професійно-педагогічної й навчальної діяльності майбутнього фахівця; рефлексивна – саморозвиток спонукає майбутнього фахівця до аналізу причинно-наслідкових зв'язків, стимулює розвиток його здатності до самовивчення, роботи над собою і застосування цієї здатності до складних умов і обставин професійної реальності, пошуку особистісної оцінки власного життєвого і педагогічного досвіду; активної взаємодії – саморозвиток, як внутрішня якісна зміна, в основі якої лежить суперечність між «Я» реальним та ідеальним, зумовлює потребу в діяльності й активності майбутнього фахівця (взаємодія із значущим іншим запускає механізми саморозвитку); нормативна – саморозвиток підтримує рівновагу в системі діяльності фахівця, зменшує вплив дестабілізаційних факторів у навчальному середовищі, визначає дотримання правових відносин [8].

Актуальним завданням у формуванні особистості майбутніх фахівців комп'ютерного профілю є безперервне та цілісне самовдосконалення до професійної діяльності, фахової спрямованості, безперервної освіти на основі особистісного підходу до саморозвитку своїх професійних якостей, знань, вмінь та навичок.

Особистісний підхід розглядається у сучасній педагогіці як ключовий методологічний принцип вивчення, дослідження, організації педагогічного процесу (зі специфічними цілями, змістом, технологіями), який орієнтований на розвиток і саморозвиток власне особистісних властивостей індивіда [7, с. 19–20].

В українському педагогічному словнику під авторством С. Гончаренка особистісно орієнтований підхід трактується як «послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до свідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як суб'єкта виховної взаємодії» [2, с. 243].

Особистісний підхід передбачає допомогу особистості в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, у здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятих самовизначення, самореалізації та самоутвердження [6, с. 106].

К. Роджерс, досліджуючи проблему особистісного підходу зазначив, що метою саморозвитку особистості є пошук шляхів та умов поєднання «реального Я» з «ідеальним Я». З огляду на це, виникла потреба визначення «умов і шляхів» оптимізації цього процесу. Загалом їх можна описати як:

– наявність конкретної мети, до якої особистість постійно прагне, мета має бути реальною, з огляду на об'єктивні обставини, а процес досягнення – передбачати наполегливість, навіть прояв певного розвитку з боку особистості;

– сприяння створенню «ситуації успіху», пережитий особистістю успіх додає їй самоповаги та впевненості;

– стимулювання інтелектуальної ініціативи, поступове збільшення навантаження сприяє вдосконалити розумний розрахунок власних сил [4].

Сутність особистісного підходу до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю розкривається в її функціях:

– мотиваційно-змістова (визначальна мотиваційно-змістова орієнтація на професійну діяльність, яка задає: особистісні та фахові цінності, напрями та ідеали; внутрішньо-особистісні цілі, зміст і мотивацію саморозвитку);

– освітня (опанування науковою теорією для потреб особистісного професійного зростання; формування системності знань, об'ємності умінь узагальнювати і аналізувати набуті знання, здатності їх задіяння до професійної діяльності; реалізація об'ємного і якісного оновлення професійної діяльності; активізація потреби професійного саморозвитку майбутніх фахівців; спрямування до навчально-пізнавальної та творчої діяльності, самотворення цілісної системи знань);

– методологічна (систематизація методів, прийомів, фахових умінь і навичок, наукових технологій дослідження у професійній діяльності; опанування методологічним обґрунтуванням рефлексії, критичного аналізу особистісної діяльності, творчого застосування концепцій та методів пізнання; методологічне пізнання саморозвитку і самореалізації як механізмів оволодіння функціями професійної діяльності; формування дієвості методологічних основ та їх вплив на становлення методологічної культури майбутніх фахівців як частини професійного саморозвитку та компетентності);

– психологічна (самоактуалізація асоціативних систем та образів особистісного потенціалу; самокорекція індивідуально-особистісних здібностей, інтересів, мислення, уваги, працездатності, емоційності, професійної пам'яті для успішного виконання професійної діяльності; стимулювання процесів саморозвитку, інтелектуального потенціалу, активного формування пізнавальних мотивів до професійної діяльності; вольова регуляція професійної майстерності; реорганізація професійної діяльності майбутнього фахівця);

– розвивальна (саморегуляція оперативності знань, світоглядних і перспективних позицій, що дозволять коректувати та планувати професійну стратегію діяльності; самовираження до прогресивних змін, системного стилю мислення, цілісного світогляду майбутніх фахівців; саморозвиток креативного та логічного мислення для прогресивної координації діяльності та професійної самоактуалізації особистості);

– конструктивна (становлення високого особистісного професіоналізму з плануванням траєкторії професійного саморозвитку; накреслення шляхів самовдосконалення професійної компетентності та професіоналізму до професійної діяльності; проектування стратегії теперішніх і віддалених перспектив із аналітичним плануванням цілей діяльності);

– практична (самореалізація та розкриття особистісного потенціалу в професійному зростанні та вдосконаленні підготовленості до діяль-

ності; застосування та впровадження набутих професійних знань, інноваційних методів і підходів на практиці; системоутворювальна діяльність до інтелектуально-значимих якостей, необхідних майбутньому фахівцеві для здійснення професійної діяльності; гармонійне поєднання практичних досягнень та відкриття стратегічних можливостей і здібностей для формування творчого потенціалу особистості).

Особистісний підхід до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю характеризується зростанням, становленням, інтеграцією значущих особистісних рис, здібностей, професійних знань та вмій. Це потенційний шлях до самоактуалізації, самовираження,

самопізнання, саморегуляції, самореалізації особистості як активно-якісного перетворення людиною свого внутрішнього світу, котра синтезує креативно-ціннісні характеристики до професійної діяльності.

Висновки і пропозиції. Особистісний підхід до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю розглядається нами як цілісна саморозвиваюча система, заснована на діяльнісному перетворенні особистістю себе, породжена потребами в самоактуалізації, самовираженні, самопізнанні та особистісному зростанні яка здійснюється в ході саморегуляції своєї поведінки і самореалізації діяльності, спрямованої на досягнення професійно-значущих цілей.

Список літератури:

1. Воронцов М. Л. Психологические механизмы формирования личностного потенциала и профессионализма в подготовке преподавателя-лингвиста: дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Максим Леонидович Воронцов. – Нижний Новгород, 2004. – 189 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устинович Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
3. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>
4. Міляєва В. Р. Формування компетентності саморозвитку особистості як основа підготовки майбутнього фахівця / В. Р. Міляєва, Ю. В. Бреус // Проблеми загальної та педагогічної психології [Електронний ресурс]: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Т. XIII. – Ч. 7. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pzpp/2011_13_7/120-128.pdf
5. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття: у 3 кн. / авт. кол.: В. М. Литвин (кер.), В. П. Андрущенко, С. О. Довгий, В. О. Зайчук, В. Г. Кремень; за заг. ред. В. М. Литвина. – К.: Навч. книга, 2003. Кн. 2: Освіта і наука: творчий потенціал державо- і культуротворення. – 672 с.
6. Петриченко Л. О. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до інноваційної діяльності в позааудиторній роботі: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Лариса Олександрівна Петриченко. – Х., 2007. – 240 с.
7. Сенько Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования: курс лекций / Ю. В. Сенько. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 240 с.
8. Чудина Е. Е. Основы целеполагания в становлении профессионально-личностного саморазвития будущего учителя [Електронний ресурс] / Е. Е. Чудина. – Режим доступу: <http://borytko.nm.ru/papers/subject1/chudina.htm>

Карабин О.И.

Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ЛИЧНОСТНЫЙ ПОДХОД К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ САМОРАЗВИТИЮ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ КОМПЬЮТЕРНОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация

Рассмотрены теоретические основы профессионального саморазвития будущих специалистов компьютерного профиля. Так, в результате учета особенностей самореализации себя как специалиста в сфере деятельности, самоактуализации, самосовершенствованию в процессе подготовки в вузе, выяснено аспекты личностного потенциала будущего специалиста компьютерного профиля. Рассмотрены личностный подход к самоактуализации, самовыражения, самопознания, саморегуляции и самореализации будущего специалиста. На организационно-деятельностного этапе определены некоторые аспекты личностного подхода к профессиональному саморазвитию будущих специалистов компьютерного профиля. Перспективно-поисковый этап предусматривает определение особенностей профессионального саморазвития будущих специалистов компьютерного профиля.

Ключевые слова: информатизация образования, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, профессиональное становление, личностный потенциал, личностный подход, профессиональное саморазвитие.

Karabin O.Y.

Ternopil National Pedagogical University
named after Volodymyr Hnatiuk

PERSONAL APPROACH TO PROFESSIONAL FUTURE SELF-DEVELOPMENT SPECIALISTS COMPUTER PROFILE

Summary

The theoretical bases of professional self-development of future specialists of computer type. Thus, due to accounting features self itself as a specialist in the field, self-actualization, self-improvement in preparation in high school, found aspects of personal potential future professional computer type. We consider personal approach of self-expression self-knowledge, self-control and self-realization of the future specialist. At the organizational-activity stage identified some aspects of personal approach to professional self-development of future specialists of computer type. Promising retrieval stage involves determining the characteristics of professional self-development of future specialists of computer type.

Keywords: informatization of education, training, professional competence, professional development, personal potential, personal approach, professional self-development.

УДК 373.2:37.013

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ У ДІТЕЙ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ ДО ДОРОСЛИХ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Карнаухова А.В.

Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

В статті висвітлюється питання формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих в історико-теоретичному аспекті. Зроблено теоретичний аналіз наукового доробку українських та російських вчених щодо специфіки формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих. Визначено основні умови формування шанобливого ставлення у дітей до дорослих в різні періоди розвитку суспільства.

Ключові слова: шана, шанобливе ставлення, діти дошкільного віку, батьки, повага до дорослих.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми морального виховання впродовж останніх десятиліть особливо загострюється на тлі реалізації сучасних пріоритетних завдань щодо виховання незалежної особистості, здатної до самореалізації в змінному соціумі. Виховання громадянина завжди було в епіцентрі уваги педагогічної науки і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями проаналізовано роль спілкування в особистісному становленні дошкільника (Д. Ельконін, О. Кононко, В. Кузьменко, М. Лісіна, А. Рузьська, Є. Суботський та інші); особливості становлення у дошкільному віці ціннісного ставлення до однолітків (В. Павленчик, Т. Поніманська, Ю. Приходько, Т. Репіна та інші); вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей дошкільного віку (О. Запорожець, В. Котирло, Г. Кошелева, Я. Неверович, Л. Стрелкова та інші); специфіка прояву гуманних взаємин дошкільників у спільній діяльності (Л. Артемова, А. Гончаренко, В. Котирло, О. Смирнова та інші); питання цілісного виховання дітей у сім'ї (Т. Алексеєнко, Л. Гураш, М. Машовець та інші); підготовка майбутніх вихователів до формування шанобливого ставлення у дітей дошкільного віку

до дорослих (О. Бутенко, О. Козлюк, А. Курчатова та інші). Однак інтерес до проблеми формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих простежується в історії дошкільної педагогіки з давніх давен.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування шанобливого ставлення дітей до дорослих у філософському, психологічному, педагогічному аспектах розглядалася вченими минулого і сьогодення (Т. Алексеєнко, Л. Артемова, О. Бутенко, А. Гончаренко, О. Козлюк, Я. Коменський, Д. Локк, А. Макаренко, М. Мід, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, С. Русова, В. Сухомлинський та інші).

Мета статті: Здійснити історико-теоретичний аналіз наукових праць філософів, психологів, педагогів з метою формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих.

Завдання:

– здійснити короткий історичний аналіз проблеми формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих;

– визначити основні умови формування шанобливого ставлення у дітей до дорослих в різні періоди розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні на перший план вітчизняної науки піднесено теорії, що проголошують пріоритет особистісних цінностей перед цінностями окремих груп. Водночас в умовах глобальної екологічної і духовної кризи проблема співжиття людей на гуманістичних засадах набуває значення категоричного імперативу збереження життя на землі людини як духовної особистості. Особливе значення у цих процесах – збереження та розвиток духовності людини – має сім'я. Саме сім'я відіграє найважливішу роль у соціалізації особистості дитини-дошкільника.

Зазначимо, що для розуміння сучасної ситуації родинного виховання важливо усвідомити змінні процеси, пов'язані з появою нового типу культури міжпоколінних відносин. М. Мід виокремила культуру трьох типів міжпоколінних відносин, які визначають характер навчання підростаючого покоління: *постфігуративна*, заснована на тому, що підростаюче покоління переймає досвід у старшого покоління; *кофігуративна*, де діти та дорослі вчать не тільки у старшого покоління, а й у однолітків; *префігуративна*, в якій не тільки діти вчать у дорослих (батьків), але й дорослим (батькам) доводиться навчатися у своїх дітей.

Для першого, постфігуративного, типу характерним є передача поколінням нащадків у незмінному вигляді з боку старшого покоління та прийняття на віру заданих дорослим світом «нормативів». Виходячи з того, що постфігуративна культура намагалась зберегти себе без змін, пріоритетними були репродуктивні методи навчання. Наслідок цього типу культури проявляються ще і в сучасній освіті – в її змісті, методах та організації.

Кофігуративний тип культури передбачає, що діти й дорослі вчать у своїх сучасників, зокрема своїх однолітків, хоча традиції, норми життя, задані предками, для них також мають велике значення. Цей тип культури в освітньому процесі породжує стосунки співпраці між педагогами та дітьми як рівноправними партнерами.

Префігуративна культура, за словами М. Мід, відображає наш час, «де дорослі вчать у своїх дітей або разом з ними», адже вони, як і діти, можуть лише спрогнозувати, яким буде майбутній світ, отже, приречені на життєтворчість. З огляду на принципово інші умови життєдіяльності, задані цим типом культури, організаційні форми, методи навчання, характер взаємин суб'єктів освітнього процесу також мають оновитися, бо вони не можуть залишатися такими, якими були раніше. Перехід до префігуративної культури відзначився оновленням значень ключових педагогічних понять і категорій. Так, поняття *освіта*, починаючи з епохи Відродження, розумілось як спосіб освітлення, розкриття, розвитку в глибинах особистості себе самої, власних схованих потенцій; формування людиною образу свого «Я» через саморозвиток, заохочення, входження у культуру, у світ, у спілкування з іншими. Проте паралельно існувало інше визначення, що акцентувало увагу на заданій зовнішніми умовами процес набуття знань, умінь, навичок. Лише у префігуративній культурі суть освіти не тільки визначається, а й технологічно розробляється як кервана ззовні самоосвіта. Така характеристика

трансформаційних змін, що відбуваються у діаді «дитина-дорослий» дає можливість припустити, що саме префігуративна культура виступає орієнтиром для дорослого щодо беззаперечного прийняття здатності дитини дошкільного віку до усвідомлених проявів моральної поведінки, серед яких шанобливе ставлення до дорослих займає ключову позицію [4, с. 250].

Аналіз наукових джерел в галузі філософії дає змогу констатувати, що проблема морального виховання була предметом вивчення багатьох представників стародавньої філософської школи. Зокрема, виразником моральності давньої китайської філософії вважається Конфуцій, моральна концепція якого базувалася на вченні про людинолюбство. Сутність цієї моралі полягала в урегулюванні стосунків між людьми у містах, державі, які часто не знали одне одного, але інтереси яких збігалися. Конфуціанська етика передбачала верховенство добра, закликала жити за настановою: «Не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді в державі і сім'ї до тебе не будуть ставитись вороже» [7, с. 458]. У ранг постулатів дане висловлення було возведено прибічником традицій у пріоритетності моралі Е. Кантом, який у XVIII ст. возвеличив його як основну моральну вимогу, суть якої полягає в тому, що людина повинна себе ототожнювати з іншими, ставити себе на їхнє місце. Дослідження вчень Конфуція дало можливість відзначити, що людинолюбство характеризує відносини, що повинні передусім існувати між батьками і дітьми, а вже потім воно поширюється на відносини між усіма іншими людьми, що дає нам підстави вважати сім'ю моделлю суспільства.

На нашу думку, досить цінними є переконання Е. Канта, що намагання досягти доброчесності й праведності засобами зовнішнього тиску без достатньої внутрішньої мотивації, вступають у протиріччя з ціннісним аспектом морального самоствердження людини, породжують «легальні», а не моральні вчинки. Історія етики ілюструє боротьбу двох антогоністичних напрямків – матеріалістичного та ідеалістичного. Зокрема, в основі ідеалістичної теорії знаходиться думка про те, що моральність зумовлюється вищими силами або виникає в середині індивідуальної свідомості на правах підсвідомого імпульсу, інстинкту. Натомість матеріалістична етика виходить з того, що людину формують обставини життя, закони середовища, які зумовлюють мотиви її поведінки та складають умови її діяльності.

Філософські позиції вчених у сфері етики зафіксовані у влучних висловлюваннях, які є своєрідними правилами у повсякденному житті. Наприклад, Конфуцій стверджував: «Щоб досягти моральної досконалості, треба передусім турбуватися про душевну чистоту. А душевна чистота досягається тільки в тому разі, коли серце шукає правди й воля прагне до святості» [10, с. 115]. Вивчення філософських джерел та аналіз теорій зумовив висновок про те, що з точки зору філософії «наявність відносно гуманних правил є кращою для соціуму як системи, ніж відсутність будь-яких» [9, с. 481].

Саме тому, вивчення проблеми формування шанобливого ставлення до дорослих у світовій науковій літературі свідчить про її актуальність

та пріоритетну роль у дотриманні важливих закономірностей духовного розвитку суспільства.

Дослідження проблеми формування шанобливого ставлення до батьків у історичному аспекті досить тісно пов'язане із культурою християнства. Аналіз наукових джерел дозволив відзначити значний вплив християнської моралі на формування національної свідомості, духовних цінностей, норм загальнолюдської моралі; значне місце в свідомості та культурі народу зайняло пошанування старшого покоління, особливо батьків: «Шануй свого батька та матір, щоб добре велося тобі, і щоб ти був на землі довголітнім»; «Хто кляне свого батька та матір свою – погасне світильник йому серед темряви» – наголошує Біблія, трактуючи пошанування старшого покоління, як гарант утвердження та довголіття на землі [11, с. 82, 84].

Подальший аналіз наукових досліджень історико-педагогічного характеру дав змогу визначити, що культ Батька та Матері утверджувався і за часів Козацької Доби, саме він панував у козацьких сім'ях і формував національну культуру, свідомість народу, про це свідчать літописи, літературно-художні твори [1, с. 272]. Такий підхід у вихованні дітей значною мірою сприяв формуванню морально-духовних цінностей особистості, зокрема, шани до дорослих, старших членів родини.

Ідею необхідності формування шанобливого ставлення до дорослих, що популяризувалася у літописах, трактатах, літературно-художніх творах, поширювали в своїх працях і українські філософи-просвітители Г. Сковорода, Т. Шевченко.

Питання шанобливого ставлення та поваги до дорослих, привертало до себе увагу як вітчизняних державотворців, філософів, діячів освіти, так і знайшло своє відображення і у зарубіжній педагогічній літературі. Саме чеський педагог Ян Амос Коменський першим у педагогіці обґрунтував головний принцип гуманістичного виховання, суть якого зводиться до твердження, що *«повага до людини починається з поваги до дитини»*. Зокрема, розглядаючи питання взаємин батьків та дітей, він прийшов до висновку, що батьки внаслідок особистої некомпетентності у вихованні дитини – надмірного вияву сліпої любові найчастіше стають жертвою власного недалекогоглядного виховання, адже дитина, яка росла в увазі, турботі, спілкуванні, дисципліні завжди буде виявляти шану до батьків, діти ж, які виховувалися у сліпій любові, всездозволеності, розпусті будуть платити батькам свавіллям і впертістю [3, с. 211, 213].

Великого значення Я. Коменський надавав і власному прикладу дорослих, спираючись на вікові особливості психіки дитини, а саме: здатність до наслідування, наголошував на позитивному прикладі дорослих. Твердження Я. Коменського про значущість постійного позитивного прикладу дорослих у моральному вихованні, зокрема, у формуванні шани та поваги до дорослих, знайшла свій подальший розвиток у науково-педагогічних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних педагогів: Д. Локка, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинського, В. Сухомлинського, А. Макаренка та інших.

Цінними для нашого дослідження є методичні поради видатного педагога С. Русової, яка від-

стоювала думку про необхідність створення системи національного виховання дітей, спираючись на національні традиції, рідну мову. С. Русова вбачала в родині важливу частину процесу всебічного виховання дитини, її ідеалом просвітництва вважала свідому рівноправну спілку, в якій «батько, й мати, й діти несуть кожний свій обов'язок, свою працю, й мають свою волю, але всі об'єднані одним спільним шуканням добра й правди» [5, с. 214]. Важливу виховну роль С. Русова відводила народним традиціям, зокрема, проведенню народних свят, наголошуючи, що «в кожному святі треба єднати народне, національне, фольклорне з загальнокультурним і давати щось естетичне, красиве й радісно веселе» [6, с. 43, 50].

Вагомий внесок у теорію та практику гуманістичного виховання дітей у сім'ї зробив В. Сухомлинський, який розглядав сім'ю як головний осередок, де з покоління в покоління передаються моральні цінності людства. Першоосновою морального виховання В. Сухомлинський вважав взаємовідносини між батьками, повагу та увагу до старших у сім'ї. Цим проблемам присвячено цілий ряд науково-педагогічних праць: «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителям», «Серце віддаю дітям», «Моральні цінності сім'ї» та інші.

Аналіз праць В. Сухомлинського дозволив резюмувати, що вчений постійно актуалізував проблему формування у дітей поваги та любові до своїх батьків. Найбільшою помилкою батьків вважав невміння любити власних дітей: «Люблячи своїх дітей, вчіть їх любити вас; не навчите – будете плакати на старість» [8, с. 98]. Істинність даного твердження ґрунтується на засадах гуманістичного підходу у вихованні, зокрема на пріоритетах суб'єкт-суб'єктних відносин, коли істинне почуття любові до дітей з боку батьків трансформується у відповідне ставлення дітей до своїх батьків. Педагог наголошував на тому, що повага, шанобливе ставлення до дорослих та батьків – це перш за все копітка праця сім'ї та суспільства, процес цілеспрямованого виховання з цілим комплексом методів, умов та засобів формування позитивних моральних якостей по відношенню до батьків. «Виховуючи шану та повагу до дорослих та батьків, треба вчити дітей бути добрими дітьми своїх батьків», – дане твердження В. Сухомлинський тлумачить як прагнення дитини приносити в сім'ю мир та спокій; а радість і щастя батьків має стати головним прагненням дитини.

Одним із найвагоміших методів виховання шанобливого ставлення та поваги В. Сухомлинський вважав практичні дії дитини, яка в колі сім'ї повинна мати можливість виявляти свою турботу, співчуття, співпереживання. Саме тому він виділяв одним із вагоміших аспектів сімейного життя духовну співучасть дитини в усіх справах, котрі вершаться людиною для людини, будучи переконаним, що шана, як моральна якість здатна розвинути і сформуватися лише в процесі людського спілкування.

Важливим засобом успішного формування шанобливого ставлення до дорослих В. Сухомлинський відзначав приклад дорослих: повагу до батьків дитина виявить тоді, коли між батька-

ми побачить цілковиту дружбу, любов, повагу і взаємну підтримку; добрі стосунки між членами сім'ї – запорука виховання дітей чуйними, доброзичливими, шанобливими по відношенню до дорослих. В. Сухомлинський був певен, що коли батько разом з дітьми створює культ матері, а мати також разом з дітьми – культ батька, тоді діти переконуються, що батьки поважають і люблять один одного, повсякчас турбуються один про одного, самі виявлятимуть ці почуття до старших. Гіпертрофована любов до дітей, коли батьки всю любов віддають дітям, при цьому не бачать інших людей може мати, за переконанням вченого, негативні наслідки.

Аналіз науково-педагогічних праць В. Сухомлинського дозволив нам визначити правила, що регулюють сімейні взаємини: поважай старших, умій спілкуватися зі старшими, вчитися у них; віддячуй батькам за піклування про тебе, за безмежну любов і відданість, віддячуй тим самим – піклуванням, любов'ю, відданістю; бережи здоров'я і спокій людей, з якими знаходишся поруч; учись жити для людей. Правила поведінки дітей у сім'ї, запропоновані в свій час В. Сухомлинським, співзвучні з результатами досліджень сучасного науковця І. Беха, який наголошує на необхідності формування у дітей дошкільного віку правил поведінки [8, с. 186].

Аналіз сучасних наукових психолого-педагогічних досліджень (І. Бех, А. Богуш, Т. Поніманська, Ю. Приходько, І. Рогальська) даної проблеми показує, що необхідно знайти виважений підхід у моральному вихованні дітей дошкільного віку та зокрема, формування шанобливо-

го ставлення до дорослих. У процесі реалізації цих завдань добирати й використовувати новітні технології у взаємодії дитини й дорослого (батьків) в сучасному мікро- та макро- соціумах; прогнозувати розвиток подій і результати виховного впливу сім'ї та суспільства на дитину; дотримуватися різноманітності впливу на почуття, свідомість та поведінку дитини, на основі чого формуються моральні погляди, переконання, накопичується досвід моральних вчинків стосовно батьків та дорослих.

Дослідження педагогічних теорій виховання, в яких висвітлені питання формування шанобливого ставлення до дорослих у сім'ї та суспільному вихованні (Г. Беленька, О. Богініч, М. Машовець та ін.), дає можливість визначити основні умови формування цієї якості, на які акцентували увагу видатні педагоги, науковці в різні періоди розвитку суспільства: авторитет батьків, виховання власним позитивним прикладом, розумна любов до дітей в поєднанні з розумною вимогливістю та повагою до дитини, організація повсякденного життя сім'ї на основі взаєморозуміння та взаємодопомоги, позитивне позиціонування поведінки та стосунків батьків у процесі життєдіяльності сім'ї [2, с. 23].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, дослідження філософського та історичного аспекту проблеми формування шанобливого ставлення до дорослих дозволяє констатувати, що у теорії та практиці філософії та педагогіки ця проблема була і є надзвичайно актуальною, і саме цим зумовлюється тенденція до поглиблення наукового пошуку її розв'язання у сучасному соціумі.

Список літератури:

1. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII веков / Сост. Бабишин С. Д., Митюрлов Б. Н. – М.: Педагогика, 1985. – 363 с.
2. Беленька Г. В. Здоров'я дитини – від родини / Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, М. А. Машовець. – К.: СПБ Богданова А. М., 2006. – 220 с.
3. Коменский Я. А. Материнская школа или о заботливом воспитании юношества в первые шесть лет // Избр. пед. соч. / [под ред. А. И. Пискунова]. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 211–213.
4. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М.: Наука, 1988. – 429 с.
5. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
6. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Ф. Русова. – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – С. 43–50.
7. Современный философский словарь / [под ред. В. Е. Кемеров]. – М.: Бишкек, 1996. – 602 с.
8. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М.: Политиздат, 1973. – 272 с.
9. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
10. Філософія: Навч. посібник / М. К. Іванова, В. О. Мігіна, А. М. Пекарник та ін.; Кер. автор. колект. М. С. Свідло. – К.: КДТУБА, 1996. – 468 с.
11. Хрестоматия по педагогике / [под ред. З. И. Равкина]. – М.: Просвещение, 1976. – 432 с.

Карнаухова А.В.

Киевський університет імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ УВАЖИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ У ДЕТЕЙ 5-ГО ГОДА ЖИЗНИ К ВЗРОСЛЫМ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В статье освещается вопрос формирования уважительного отношения у детей 5-го года жизни к взрослым в историко-теоретическом аспекте. Сделано теоретический анализ научного наследия украинских и российских ученых о специфике формирования уважительного отношения у детей 5-го года жизни к взрослым. Определены основные условия формирования уважительного отношения у детей к взрослым в разные периоды развития общества.

Ключевые слова: уважение, уважительное отношение, дети дошкольного возраста, родители, уважение к взрослым.

Karnaikhova A.V.

Kiev University Boris Grinchenko

PROBLEMS OF FORMATION OF DEFERENCE CHILDREN 5-YEAR LIFE IN ADULTS CONTEXT HISTORICAL AND THEORETICAL ANALYSIS

Summary

The article highlights the formation of respect for children 5-year old adults in the historical and theoretical perspective. Made theoretical analysis of scientific achievements of Ukrainian and Russian scientists on the specific formation of respect for children 5-year old to adults. The basic conditions of the respect of children to adults in different periods of social development.

Keywords: honor, respect, preschool children, parents, respect for adults.

УДК 373.51 (430)

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НІМЕЧЧИНИ

Ковальчук Л.О.

Тернопільський національний економічний університет

У статті розглянуто передумови реалізації гендерного виховання у навчальних закладах Німеччини та докладно висвітлено поняття коєдукації, спільного та роздільного навчання, частково роздільного навчання, рівності статей. У європейській, зокрема німецькій, освіті кінця ХХ – початку ХХІ ст. в умовах її глобалізації виразно простежуються реформаційні перетворення, спрямовані на досягнення гендерної рівності. При цьому йдеться не лише про забезпечення однакових прав і можливостей обох статей в отриманні освіти високої якості, а й про зміни у гендерній свідомості учнівської молоді, що передбачає розв'язання багатьох складних і подекуди суперечливих педагогічних проблем.

Ключові слова: гендерне виховання, коєдукація, спільне та роздільне навчання.

Постановка проблеми. В Німеччині реформування державної політики в освітній галузі розглядається як важливий шлях підтримання та розвитку соціальної та гендерної рівності. Тому тут і на загальнонаціональному, і на місцевому рівні управління освітою гендерно-орієнтованим програмам надається пріоритетне значення. Особливо вагому роль у їх успішній реалізації покликані відіграти експериментальні школи, до організації яких держава залучає таких соціальних партнерів, як бізнесові структури, громадські та релігійні об'єднання. Загалом школи, яким притаманні певні особливості їх розвитку в різних німецьких землях, шукають

власні ефективні шляхи та форми гендерного виховання. Передумови його активного впровадження в загальноосвітніх закладах Німеччини сформувалися в другій половині ХХ ст., коли загострилось обговорення важливої проблематики, пов'язаної з такими поняттями, як «коєдукація», «спільне та роздільне навчання», «частково роздільне навчання», «рівність статей».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні передумови реалізації гендерного виховання в навчальних закладах Німеччини розкриваються у працях таких німецьких вчених, як І. Бремер, Г. Браун, М. Горсткемпер, У. Ендерс-Драгессер, К. Ульріх, Л. Фрід та ін.

Мета статті – розглянути передумови реалізації гендерного виховання у Німеччині.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Становлення вітчизняної гендерної педагогіки супроводжують певні суперечності в обґрунтуванні її теоретичних і методологічних засад, термінологічна непослідовність, відчутна недостатність компетентних у питаннях гендеру фахівців. Усе це також зумовлює своєчасність ґрунтовного вивчення зарубіжних педагогічних надбань, започаткування в Україні відповідних крос-культурних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на мету та завдання нашого дослідження, розглянемо, як висвітлюються відповідні питання у німецькій педагогічній літературі. Коедукація, тобто спільне навчання хлопців і дівчат, на той час була прогресивним напрямком і відкривала нові можливості для застосування принципів гендерної рівності у шкільній практиці. Проте, на думку Г. Фаульстіх-Віеланде, коедукація як загальний принцип не мала успіху ні у Веймарській республіці, ні в довоєнний та післявоєнний періоди. Внаслідок відмови від неї поглиблювалась нерівність шансів дітей різної статі. Кількість шкіл для здобуття дівчатами освіти була обмежена. Чоловічі школи існували з математично-природничим нахилом, жіночі – з філологічним. Оскільки шкільна педагогіка повинна враховувати особливості обох статей, цей принцип був покладений в основу концепції Г. Года та Е. Шпрангера, а також католицької вчительської спілки. Г. Дресман зауважує, що присутність дівчат позитивно впливає на психологічний клімат у класі та навчальний процес, сприяє кращому взаєморозумінню між статями [7, с. 35]. У 50–х рр. ХХ ст. в Німеччині коедукація стала домінантною моделлю, згідно з якою навчання дівчат і хлопців передбачало використання тождесних методів, однакове планування тощо. Варто зауважити, що в тогочасних Західній та Східній Німеччині спостерігались відмінності. Так, якщо спільне навчання дівчат і хлопців в основній школі (за винятком фізичного виховання) на сході Німеччини було загальноприйнятим, то в її західній частині існували чоловічі та жіночі школи, а коедукативне навчання було впроваджено значно пізніше. Через кілька років, після поширення коедукації, як стверджує Е. Ціннекер [19], якість освітнього процесу у школах Німеччини, завдяки навчальним досягненням дівчат, значно поліпшилася. Дослідник, зокрема, зазначає: «Шкільна соціалізація сприяє дівчатам. Соціальна та робоча поведінка вчителів посилює шкільні успіхи дівчат та впливає на невдачі хлопців. Однак соціальна активність дівчат, за свідченнями вчителів, є непомітною, хлопці ще досить впевнені у собі та ексцентричні [19, с. 132]».

Зацікавленості власне гендерними проблемами шкільного виховання сприяли освітні реформи, здійснювані в Німеччині у 60–х рр. ХХ ст, які були зорієнтовані на посилення індивідуального та диференційованого підходу до учнів різної статі початкової школи. На перший план висувається проблема дискримінації жіночої статі у навчально-виховному процесі, проведення гендерної експертизи підручників та посібників. Е. Бульман наголошує, що «сама початкова

школа є центром впровадження гендерного підходу», бо на той час «це єдине місце, де діти з різних категорій населення можуть декілька років спільно навчатись і разом проводити дозвілля». Внаслідок згаданого реформування поступово зменшується кількість чоловічих гімназій, які раніше становили понад 60%. Воно також викликало суттєві перетворення у навчально-виховному процесі чоловічих середніх шкіл, які досі не змінювалися. У 80–х рр. ХХ ст. під впливом жіночих спілок активізувалися коедукативні дебати: критиці піддається обмеженість жіночої соціалізації, нерівні шанси обох статей. Крім того, критики зазначали й певні аспекти коедукації, зокрема статевоієрархічний і полярний поділ світу на жіночі і чоловічі види діяльності, існування гендерних стереотипів у навчанні та вихованні учнів обох статей. Це виявлялось, наприклад, у тому, що домінування хлопців, надмірна увага дівчат до них сприймалась як щось належне, а скромність і стриманість (ненав'язливість) дівчат залишається непомітною [15]. Гендерна експертиза навчальних планів та підручників також засвідчувала перевагу чоловічого світу над жіночим, знецінення зацікавленень, успіхів та досвіду дівчат. Статева диференціація посилювала односторонність: у дівчат розвивали передовсім схильність до вивчення мов, соціальних та естетичних наук, натомість у хлопців – до технічних та математично-природничих наук [15].

Розглядаючи об'єктивні зрушення в навчально-виховній системі останніх десятиліть ХХ ст., М. Горсткемпер наголошує на необхідності якісних змін щодо реалізації гендерного підходу, який передбачає принципово однаковий навчально-виховний процес для осіб різної статі, чітке усвідомлення проблеми, пов'язаної з дискримінаційними рольовими кліше у навчальному матеріалі та поведінці вчителів. Дослідниця вказує, що розширення освітніх шансів для дівчат сприятиме їхній майбутній самореалізації. Наступними, винятково важливими завданнями, на думку М. Горсткемпер, є підвищення соціальної та політичної активності дівчат. Зазначимо, що в останні два десятиліття у гендерній теорії та практиці особливої ваги набуло поняття «рефлексивна коедукація (педагогіка)». У цьому випадку йдеться про гендерносправедливу коедукацію, спрямовану на особистісний розвиток дівчат і хлопців, переборення учнівською молоддю стереотипних уявлень, на рівність прав і можливостей кожної статі у майбутній життєдіяльності. Рефлексивна коедукація, на думку німецьких вчених Г. Фаульстіх-Віеланд та М. Горсткемпер, – це така побудова педагогічного процесу, у якій дотримуються принципи гендерної рівності, пом'якшуються гендерні стереотипи у свідомості учнів та вчителів, що сприяє позитивним змінам, переосмисленню багатьох проблем із позицій гендеру. Наприклад, у витязі з меморандуму «Майбутнє освіти – школа майбутнього» уряду землі Північний Рейн-Вестфалія зафіксовано, що «рефлексивна коедукація повинна стати елементом загальної освіти і через те мусить бути внесена у навчально-виховну сферу школи. Рефлексивна коедукація означає не повернення до розділених (гомогенних) груп чи навіть шкіл, а збереження рівності та свідоме

поліпшення принципів коєдукативного навчання. Статевомогенні групи повинні утворюватися залежно від навчальної ситуації» [20]. Дослідники А. Кайзер та М. Віггер, розкриваючи мету сучасної коєдукативної практики, виділяють такі її суттєві моменти: дотримання принципів гендерного паритету у спільному навчанні обох статей; пом'якшення гендерностереотипізованих уявлень учнівської молоді та набуття ними гендерних знань і вмій (наприклад, у дівчат потрібно розвивати впевненість у собі, соціальну компетентність, а хлопців спонукати до реального оцінювання своїх умінь та навичок, а також до безконфліктного спілкування; розуміння особливостей чоловічого та жіночого розвитку та психології; всебічне розширення професійних зацікавлень школярів і школярок із урахуванням їх індивідуальних потреб, запитів, що забезпечить самоствердження дітей обох статей у майбутньому професійному та сімейному житті. Згадані вчені слушно вказують на те, що навчально-виховний процес потрібно обов'язково перевіряти стосовно впровадження гендерного підходу у практику шкіл. Варто зауважити, що у 80-х рр. ХХ ст. представницям нового руху жінок, які обстоювали коєдукацію, дорікали, що таке навчання певним чином обмежує розвиток нахилів, здібностей дівчат, особливо в природничо-математичній сфері. Критичний аналіз цієї та інших подібних проблем дав змогу виявити, що й в умовах спільного навчання дітей різних статей мислення і поведінка вчителів залишаються гендерно стереотипізованими. Шкільні педагоги схильні позитивніше оцінювати, схвалювати досягнення хлопчиків. Крім того, однакові вчинки школярів і школярок сприймаються дещо по-різному: дівчат карають суворіше, ніж хлопців. Потрібно вказати на те, що у шкільній практиці сучасної об'єднаної Німеччини простежуються дві тенденції: з одного боку, незначна кількість педагогів дотримується гендернонейтрального виховання, а з іншого – переважна більшість учителів є прибічниками статево диференційованого підходу й наголошують на тих особливостях, які виявляються стосовно виховання й навчання школярів і школярок. Зокрема акцентують відмінності, що простежуються у мовному розвитку. Дівчатка, на відміну від хлопчиків, починають говорити раніше, а отже, й швидше читати, краще і старанніше вчать. Хлопчикам важче опанувати навички письма та спілкування, проте їх переваги помітні у розвитку математичного, абстрактного мислення, технічних здібностей. Дівчата менш досвідчені у користуванні різними технічними інструментами, пристроями, а хлопці здебільшого не володіють навичками і вміннями домогосподарювання. Відрізняється також поведінка дівчат і хлопців у групі. Дівчатка більшою мірою налаштовані на співпрацю, компроміс у взаємостосунках, вони менш впевнені в собі. Натомість хлопчики більш впевнені в своїх силах, схильні до конкуренції.

Загалом запровадження гендерного виховання в німецьких загальноосвітніх закладах спирається на засади спільного, роздільного та частково роздільного навчання дітей обох статей. Розглянемо ці три шляхи, розкриваючи їх позитивні та негативні моменти. Починаючи з 90-х рр.

ХХ століття, увага педагогічної громадськості знову була повернута до проблем коєдукації, активної участі дівчат/жінок в освітньому процесі. До прихильників спільного навчання в Німеччині належать М. Горсткемпер [14], Г. Фаульстіх-Віеланд [10], Н. Хайде [12]. Зауважимо, що в Україні цю ідею обстоювали і обстоюють С. Русова [5], В. Сухомлинський [6], В. Кравець [28] та ін. Аналіз відповідної науково-педагогічної літератури засвідчує, що навчаючись разом із хлопцями, дівчата досягають значно вищих результатів у засвоєнні гуманітарних предметів, проте мають нижчі показники з фізико-математичних дисциплін. Хлопці більш ширше цікавляться інструментальними видами діяльності. Вади спільного навчання німецький учений Г. Гіест убачає в посиленні гендерних стереотипів, певному нехтуванні гендерною специфікою стосовно зацікавлень, нахилів, поведінки дітей різних статей, що зумовлює, з одного боку, недостатню диференціацію стратегій та методів навчання, нечіткість окреслення його змісту. З іншого боку, вчителі свідомо та несвідомо протиставляють учениць і учнів, часто зосереджуючи педагогічну увагу на хлопцях, що обмежує особистісний розвиток дітей обох статей [11]. На думку П. Мільгоффер, хлопці та дівчата в жодному разі не відмовляються від спільного навчання. Якщо вони мають різні зацікавлення, то лише до уроків фізкультури і біології. На думку українських вчених Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравця, для шкіл спільного навчання характерні товариські, дружні і рівноправні стосунки між хлопчиками і дівчатками. Вважається, що внаслідок взаємного спілкування хлопчики будуть «збагачуватися» позитивними рисами, притаманними дівчаткам (стриманістю, делікатністю), завдяки їх пом'якшувального впливу, навчатися поважати жінок, а дівчатка, спілкуючись із хлопчиками звільняться від надмірної боягузливості, стануть менш легковажними. Якщо ж хлопчиків і дівчаток виховувати і навчати роздільно, то це завадить створенню сім'ї у майбутньому [3, с. 86–87].

На наш погляд, слушними є думки вітчизняних педагогів-гуманістів А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Русової. У свій час ці вчені категорично відстоювали позицію спільного навчання та виховання обох статей, рівноправного ставлення та партнерства, не називаючи це терміном «гендер», якого ще не було у вжитку. Незважаючи на ряд переваг коєдукації, педагоги, зорієнтовані на відмінності зацікавлень і здібностей дітей різної статі, постійно порушують проблему роздільного навчання, а отже, й виховання. Причому тривалі дискусії «за» і «проти» коєдукативної практики у наші дні тісно переплітаються з розв'язанням гендерних проблем. У цій площині гострим її критиком виступає Г. Фаульстіх-Віеланд, яка зазначає, що «наша школа у жодному разі не втілює перемоги коєдукації як педагогічної ідеї, а отже, програми культивування партнерських гендерних відносин. Така школа є тільки найпростішим утіленням постулату однакових освітніх шансів та можливостей для обох статей. Коєдукативна школа забезпечує формально рівні умови як для вчителів (жінок та чоловіків), так і для учнів (дівчат і хлопців). Школа все ще зберігає риси патріархальності ХІХ ст.,

які не відповідають сучасним трансформаційним суспільним змінам в освітній системі; основною метою школи і надалі залишаються традиційні методи передачі знань; набуття дітьми обох статей досвіду практичної та соціальної поведінки залишається поза увагою» [9]. На думку Д. Кнаб, у сучасних коедукативних школах дівчата і хлопці, навчаючись спільно, залишаються при цьому двома протилежними таборами, що зміцнює статевоспецифічну соціальну поведінку. Хлопці є доміантними, агресивними, переконаними у вищості своїх інтересів. Вони критично й серйозно не сприймають власних незначних здобутків у навчанні, зверхньо ставляться до протилежної статі. Це зумовлено і тим, що формально спільний навчальний план містить багато прихованих дискримінаційних практик щодо дівчат [16, с. 181-196]. Прихильники роздільного навчання і виховання хлопчиків та дівчаток наводять ряд аргументів на його користь, а саме: можливість успішного подолання наслідків вікових криз, спричинених нерівномірністю розвитку хлопчиків і дівчаток; певні зручності в організації праці вчителя; вища успішність з певних предметів; доцільність використання методу викладу матеріалу, ефективного передовсім для хлопців, що є об'єктивним чинником глибокого вивчення ними точних наук; зниження агресії та підліткової депресії, що забезпечує більш спокійну поведінку впевнених у собі хлопців та успішну самореалізацію дівчаток у майбутній кар'єрі та сім'ї; формування більш позитивної самооцінки в учнів різних статей тощо [3, с. 87].

Дослідник Г. Гіест у коедукативних дебатах привертає увагу й до таких позитивних моментів роздільного навчання, як відсутність конкурентності між хлопцями і дівчатами, а також стійка спрямованість на вивчення суспільствознавчих наук і техніки [11]. В опрацьованій науковій літературі порушуються важливі питання різностатевого навчання дітей, наводяться цікаві дані. Г. Пфістер та Р. Вальтін встановили, що в гомогенних гімназіях до 54% дівчат успішно вивчають природничі та технічні дисципліни. Натомість кількість таких учениць у коедукативних школах становить 46% [18]. Тим самим дослідники виявляють протилежні тенденції стосовно навчальних зацікавлень у дівчат у гімназіях та коедукативних школах. Це явище пояснюють насамперед тим, що вчителі можуть надто нав'язливо формувати певні гендерні установки, що знижує бажання серйозно вчитись у багатьох учениць шкіл. Аналогічна ситуація простежується щодо зацікавлень хлопців, які в чоловічих гімназіях обирають частіше дисципліни гуманітарного циклу, ніж учні коедукативних шкіл. Отже, щодо спрямованості дівчат і хлопців на природничо-технічні чи гуманітарні сфери знань при роздільному й спільному навчанні спостерігаються відчутні відмінності. До того ж коедука-

тивних школах хлопці виглядають пасивнішими, а дівчата активнішими й стараннішими, що призводить до протистояння статей.

Незважаючи на висвітлені аргументи, опоненти роздільного навчання все-таки вважають, що воно створює нерівні умови для розвитку обох статей, вказуючи, наприклад, що обсяг навчальних програм із деяких предметів, зокрема з математики, є значно вужчим для дівчат, ніж для хлопців. Обмеженість роздільних загальноосвітніх закладів убачають і в тому, що в них не набувається досвід спілкування з протилежною статтю; вони зорієнтовують дітей на виконання суто традиційних соціальних ролей, що не сприяє створенню творчої атмосфери в класі. Загалом така освітня практика суперечить світовим тенденціям щодо спільного навчання [3, с. 86-87], яка повинна послідовно реалізовувати принцип гендерної рівності. Як слушно зауважує німецький вчений Г. Гіест, однакові шанси у школі для обох статей повинні бути поєднані з правом на індивідуальну свободу та самовизначення [11]. Саме у таке русло спрямовувало розвиток шкільного навчально-виховного процесу Міністерство освіти, яке ще у 1989 р. прийняло «Рекомендації з оформлення та диференціації спільного навчання». У них, з одного боку, висловлюються пропозиції збільшити кількість жіночих образів у текстах й ілюстративних матеріалах, причому в нетипових для жінок видах діяльності. З іншого – рекомендується викладати предмети природничо-технічного циклу роздільно у чоловічих та жіночих групах для реалізації специфічного підходу до дівчат [4, с. 492].

На початку 90-х рр. ХХ ст. Кельнський інститут педагогіки запропонував створювати окремі класи для дівчат із вивчення природничих дисциплін, що відповідає реальним запитам практики. Міністр освіти Північної Рейн-Вестфалії підписала наказ про роздільне навчання на заняттях з фізики та інформатики. В такий спосіб у школах землі запроваджувалося частково роздільне навчання. Воно полягає в тому, що юнаки і дівчата на більшості занять навчаються разом і лише на деяких уроках, зокрема фізкультури, фізики, інформатики, певний учнівський колектив ділиться за статтю. Про позитивні результати такого поділу на заняттях математики, фізики, інформатики та хімії інформують О. Геппнер та Й. Остергоф.

Висновки. Незважаючи на те, що в сучасній Німеччині вчителі-практики і особливо педагогі-дослідники достатньо активно цікавляться гендерною проблематикою, впровадження гендерного підходу в шкільний навчально-виховний процес стикається з багатьма труднощами. До них належать і ті, які пов'язані зі сферою усталених стосунків учитель-учень. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо саме у вирішенні цих питань

Список літератури:

1. Галус О. М. Порівняльна педагогіка: [навч. посібник] / О. М. Галус, Л. М. Шапошнікова. – К.: Вища шк., 2006. – 214 с.
2. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: [навч. посібник] / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2003. – 416 с.
3. Кравець В. П. Педагогіка та психологія: гендерний аспект: [навч. посібник] / В. П. Кравець, О. М. Кікінежді. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 124 с.

4. Основи теорії гендеру: навч. посіб. / В. П. Агеєва, В. В. Близнюк, І. О. Головащенко, П. П. Горностай; ред. кол.: В. П. Агеєва, Л. С. Кобелянська, М. М. Скорик. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2004. – 536 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори: [в 2 кн.] / С. Русова. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – 318 с.
6. Сухомлинська О. В. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1998. – № 3. – С. 2-5.
7. Dreesmann H. Unterrichtsklima. Wie Schüler den Unterricht wahrnehmen / H. Dreesmann. – Beltz, 1987. – 206 s.
8. Enders-Drägässer U. Interaktionen der Geschlechter Sexismusstrukturen in der Schule / U. Enders-Drägässer, C. Fuchs. – Weinheim, Juventa, 1989. – 166 s.
9. Faulstich-Wieland H. Koedukation – Enttäuschte Hoffnungen? / H. Faulstich-Wieland. – Darmstadt, 1991. – 190 s.
10. Faulstich-Wieland H. Koedukation heute – Bilanz und Chance / H. Faulstich-Wieland // M. Horstkempner, M. Kraul. Koedukation. – 1999. – S. 124-135.
11. Giest H. Mädchenschule – Jungenschule ... oder doch gemeinsam // www.familienhandbuch.de/cmmain/f_Aktuelles/a_Schule/s_1502.html
12. Heide N. Mädchen in der Jungenschule. Jungen in der Frauenschule / N. Heide // Die Grundschulzeitschrift. – 1997. – № 103. – S. 6-11.
13. Heppner G. Wie sich Mädchen in der Schule mit neuen Technologien durchsetzen / G. Heppner, J. Osterhof. – Bielefeld/Kleine, 1990. – S. 15-37.
14. Horstkempner M. Die Koedukationsdebatte um die Jahrhundertwende / M. Horstkempner // E. Kleinau, C. Opitz. Geschichte der Mädchen und Frauenbildung: Vom Vormärz bis zur H Gegenwart. – Frankfurt/New York: Campus, 1996. – Bd. 2. – S. 203-218.
15. Kaiser A., Wigger M. Reflexive Koedukation und Neue Medien – Mädchen klicken so ... und Jungen so ... // www.muc.hobis.de/lernwerkstatt/schwerpunkte/g_ender/gender.htm
16. Knab D. Schule der Gleichberechtigung / D. Knab // Frau und Mann zwischen Tradition und Emanzipation. – Stuttgart; Berlin; Köln: Kohlhammer, 1993. – 212 s.
17. Nyssen E. Geschlechterhierarchie und «doing gender» in Schule und Weiterbildung – Zur Kontinuität von Bildungsprozessen / E. Nyssen // Jahrbuch Arbeit, Bildung, Kultur. – Recklinghausen, 1996. – Band 14. – S. 55-68.
18. Pfister G. Mädchenstärken. Probleme der Koedukation in den Grundschulen / G. Pfister, R. Valtin. – Der Grundschulverband, 1993 – S. 67-83.
19. Zinnecker R. Doing gender im heutigen Schulalltag / R. Zinnecker. – München, 1978. – 113 S.
20. Zukunft der Bildung – Schule der Zukunft // <http://www.schulen-ans-netz.de/projekte/netzwerkstatt/konzept/php>

Ковальчук Л.О.

Тернопольский национальный экономический университет

ГЕНДЕРНОЕ ВОСПИТАНИЕ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ГЕРМАНИИ

Аннотация

В статье рассмотрены предпосылки реализации гендерного воспитания в учебных заведениях Германии и обстоятельно отражено понятие коедукации, общей и отдельной учебы, частично отдельной учебы, равенства статей. В европейской, в частности немецкой, образованию конца XX – началу XXI ст. в условиях ее глобализации выразительно прослеживаются реформационные превращения, направленные на достижение гендерного равенства. При этом идет речь не только об обеспечении одинаковых прав и возможностей обою пола в получении образования высокого качества, но и об изменениях в гендерном сознании ученической молодежи, которая предусматривает решение многих сложных и кое-где противоречивых педагогических проблем.

Ключевые слова: гендерное воспитание, коедукация, общая и отдельная учеба.

Kovalchuk L.O.

Ternopil National Economic University

PRECONDITIONS OF REALIZATION OF GENDER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF GERMANY

Summary

The preconditions of gender education in educational establishments of Germany are considered in the article. At the European education, especially Ukrainian, end of XX – beginning of XXI of century in the conditions of her globalization are distinctly traced transformations, they were sent to the achievement of gender equality. Thus speech goes not only about providing of identical rights and possibilities of both sexes in the receipt of formation of high quality but also about changes in gender consciousness of student's young people which foresees the decision of many thorny and here and there contradictory pedagogical problems.

Keywords: gender education, koedukation, general and separate studies.

УДК 37.011.3-051:087.5(-20«18»/20-«19»)

ЗДАТНІСТЬ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОДИН ІЗ КОМПОНЕНТІВ ФАХОВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ (ЗА ТВОРАМИ К.Д. УШИНЬСЬКОГО ТА В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО)

Комінарець Т.В.

Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради

У статті проаналізовано погляди видатних педагогів К. Д. Ушинського та В. О. Сухомлинського щодо педагогічної майстерності вчителя та здатність до педагогічної діяльності як один з компонентів фахової майстерності вчителя. Визначено поняття педагогічної майстерності вчителя та педагогічної культури як невід'ємної складової педагогічної майстерності. Окреслено сутність та структуру педагогічних здібностей. Здійснено поетапний аналіз висвітлення зазначених дефініцій у спадщині К. Д. Ушинського та В. О. Сухомлинського. Зроблено висновок, що виділені в процесі дослідження професійні та особистісні якості педагогів мають стати основою педагогічної майстерності кожного сучасного вчителя.

Ключові слова: здатність до педагогічної діяльності, фахова майстерність, компоненти фахової майстерності, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський.

Постановка проблеми. Педагог є представником однієї з найбільш соціально значимих професій. Діяльність його спрямована перш за все на розвиток і формування людини. Духовне відтворення людини, створення особистості – таке призначення педагога в суспільстві. У цьому і полягає його найважливіша соціальна функція.

Один з найавторитетніших науковців XIX століття, основоположник наукової вітчизняної педагогіки К. Д. Ушинський наголошував на тому, що особа вчителя вимагає всебічної підготовки до вчительської роботи. Народним учителем, на його думку, може бути лише людина близька до народу, що знає народну мову, живе народними інтересами. Учитель повинен бути високоосвіченою людиною з енциклопедичними знаннями, любити свою професію, володіти педагогічним тактом та завжди удосконалювати свою майстерність [7, с. 108]. Щодо професійного аспекту діяльності, педагогу важливо знати свою справу, чітко уявляти мету педагогічного процесу, мати високу практичну підготовку, володіти методикою навчання й виховання, уміти викладати свої знання визначено і точно, бути не тільки хорошим викладачем, але й умілим вихователем: «... якщо вихователь як за своєю освітою, так і за характером відповідає високому покликанню педагога, то заклад в його руках може досягти досконалості» [14, с. 318].

В. О. Сухомлинський писав: «Педагогічне покликання і педагогічні здібності – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється. Прекрасна риса – повсякчас відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення – один з тих коренів, які живлять покликання до педагогічної праці» [11, с. 420].

Справжній педагог повинен працювати на випередження, тому що світ стрімко змінюється і ставить перед учителем все нові питання. Його має хвилювати не лише окрема індивідуальність, а світ людей. Завдяки цьому педагогічна професія стає творчою місією. Місія педагога – це посередництво між дітьми та системою ідей, традиціями, культурою, свого народу і людства.

Обов'язок учителя – виховувати гідних високодуховних людей, здатних примножувати здобутки людської цивілізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему педагогічної майстерності, рис педагога-майстра досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених. Питання професійних якостей учителя, його професіоналізму, культури відображені у працях М. Бердяєв, А. Дістерверг, І. Кант, П. Каптерев, Я. Коменський, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського; важливу роль у визначенні вимог до особистості вчителя, функцій та структури педагогічної діяльності, педагогічних умінь, здібностей тощо відіграли дослідження К. Бабанова, Н. Кузьміної, В. Слассьоніна; проблемам сутності, змісту, структури педагогічної майстерності присвячені праці І. Зязюна, Ю. Кулюткіна, М. Кухарева. В українській освітній літературі останніх років до проблеми формування особистості сучасного вчителя зверталися такі вчені, як В. Андрущенко, С. Гончаренко, Л. Губерський, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кушерець, О. Савченко, О. Сердюк, І. Надольний, В. Огнев'юк та ін. Однак, незважаючи на публікації цих та багатьох інших вчених, проблема залишається актуальною.

Тому метою статті є визначити поняття «здатність до педагогічної діяльності», проаналізувати особливості формування психолого-педагогічних факторів формування фахової майстерності вчителя в контексті спадщини видатних педагогів-науковців К. Д. Ушинського та В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема формування фахової майстерності вчителя є історично обумовленою і постала ще у XIX ст. Деякі дослідники під фаховою майстерністю вчителя розуміють найвищий рівень педагогічної діяльності, комплекс властивостей особистості педагога, що забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності. Вона виявляється в тому, педагог у певний період досягає оптимальних результатів професійної діяльності, тобто відбувається синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя [15, с. 30].

У «Педагогічному словнику» зазначено, що педагогічна майстерність – це «високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю; комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, професійної важливих якостей особистості, що дозволяють педагогові ефективно керувати навчально-пізнавальною діяльністю учнів і здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію» [3, с. 78].

Педагогічна майстерність передусім пов'язана з особистістю педагога, із комплексом якостей, які сприяють забезпеченню високого рівня самоорганізації професійної діяльності [2, с. 212].

Звичайно ж, педагогічна майстерність вимагає від учителя передусім високого рівня педагогічної культури.

В. Ковальчук зазначає, що педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури, яка інтегрує сферу педагогічного й історико-культурного досвіду, регулює галузь педагогічної взаємодії [2, с. 213].

Висока культура людини є неможливою без невпинної тривалої праці над собою. Ключовою думкою праці К. Д. Ушинського є те, що вчитель живе до тих пір поки він вчиться: а як тільки перестав вчитися – у ньому помирає вчитель. В. О. Сухомлинський наголошував, що, якщо з часом педагог не змінюється, якщо кожен прожитий день нічого не додає до його духовного багатства, він стає бридким і ненависним для оточуючих. А це є фіналом професійної діяльності. Тому відсутність у викладача інтелігентності, культури, прагнення розвивати ці якості в собі не сумісно з його професійним обов'язком [там само].

Ще у середині XIX століття у статті «Про користь педагогічної літератури» К. Д. Ушинський зазначає, що авторитет учителя тісно пов'язаний з його величезною суспільною роллю: «Вихователь, що стоїть на рівні з сучасним ходом виховання, відчуває себе живим, діяльним членом великого організму, який бореться з нещастям та недоліками людства, посередником між усім, що було благогодоного й високого в минулій історії людей і поколінням новим, охоронцем святих заповітів людей, які боролися за істину, за благо. Він відчуває себе живою ланкою між минулим і майбутнім, могутнім ратоборцем істини й добра і усвідомлює, що його справа, скромна зовні, – одна з найважливіших справ історії, що на цій справі ґрунтуються царства і нею живуть цілі покоління» [12, с. 127].

На сторінках своїх творів К. Д. Ушинський змальовує яскравий образ народного вчителя і чітко формулює вимоги до нього. Так, педагог вказував, що народним учителем може бути лише людина, яка близька до народу, тісно пов'язана з ним, знає народну мову, живе народними інтересами. Крім того, учитель повинен бути високоосвіченою людиною з енциклопедичними знаннями, любити свою професію, бути завжди зацікавленим в удосконаленні своєї майстерності, володіти педагогічним тактом. Йому важливо знати свою справу, чітко уявляти мету педагогічної діяльності, мати високу практичну підготовку, володіти методикою навчання й виховання, уміти викладати свої знання визначено й точно, бути не тільки хорошим педагогом, а й не менш умілим вихователем [7, с. 107-111].

Історично доведено, що вперше поняття «майстерність вихователя» було введено 1964 року А. С. Макаренком у статті «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду». Він зазначив, що «майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом... але це спеціальність, якої треба навчитись, як треба навчати лікаря його майстерності, як треба навчати музиканта» [6, с. 303].

Теорія педагогічної майстерності вчителя знайшла своє відображення на сторінках праць іншого відомого педагога, науковця В. О. Сухомлинського «Сто порад учителю», «Як виховати справжню людину», «Розмова з молодим директором школи» та ін. [9; 10; 11].

Вчений зазначає, говорячи про вчителів, що «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [11, с. 420].

Самодостатній вчитель, у розумінні В. Сухомлинського, повинен мати такі позитивні риси, як освіченість, педагогічний такт, доброзичливість, відчуття прекрасного. Він повинен навчити дітей самокритичності, розбудити їх естетичні почуття, вміти тонко проникати в душу вихованців, формувати почуття патріотизму та громадянську позицію. Все це потребує наявності у вчителя здатності до педагогічної діяльності як компонента фахової майстерності.

Теорія педагогічних здібностей є традиційний напрям у дослідженнях проблеми педагогічної праці і спирається на загальнопсихологічне вчення про здібності людини (Б. Теплов, С. Рубінштейн, В. Шадриков та ін.).

М. Левітов розуміє під педагогічними здібностями такі якості що стосуються різних аспектів особистості вчителя, серед яких основними вважає здатність до передачі знань у короткій і цікавій формі; здатність розуміти учнів на основі спостереження; самостійність і творчий склад мислення; винахідливість та швидке і точне орієнтування, організаторські здібності: вольові риси, що виявляються в цілеспрямованості, стриманості, наполегливості, терплячості: моральні якості – чуйність, тактовність, скромність [4, с. 160].

Здатність до педагогічної діяльності включає професійні знання, які мають бути звернені, з одного боку, до дисципліни, яку викладає вчитель, з іншого – до учнів. Зміст професійних знань становить знання навчального предмета, його методики, а також педагогіки та психології. Важлива особливість професійного педагогічного знання – комплексність та інтеграція. Крім комплексності, узагальненості, професійне знання педагога характеризується й такою важливою особливістю, як індивідуальний стиль роботи [8].

Здібність до педагогічної діяльності – дуже важливий елемент у структурі педагогічної майстерності. Провідними здібностями вважаються чутливість до людини і до особистості, комунікативність, перцептивність, динамічність, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування й креативність.

Педагогічна майстерність становлять не тільки професійні знання, а й професійні вміння. Пе-

дагогічні вміння являють собою сукупність найрізноманітніших дій педагога, які, перш за все, співвідносяться з функціями педагогічної діяльності та значною мірою виявляють індивідуально – психологічні особливості педагога.

До професійно значущих якостей відносяться: гуманність – любов до дітей, вміння поважати їхню людську гідність, потреба і здатність подавати кваліфіковану педагогічну допомогу в їхньому особистісному розвитку; громадська відповідальність, соціальна активність; справжня інтелігентність (інтелект, ерудиція, висока культура поведінки); правдивість, справедливість, порядність, чесність, гідність, працьовитість, самовідданість; інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень; любов до предмета, який викладається, потреба в знаннях, у систематичній самоосвіті; здатність до міжособового спілкування, ведення діалогу, переговорів; наявність педагогічного такту, що визначає стиль поведінки вчителя, спричиняє впевненість учнів у доброзичливості вчителя, його чуйності, доброти, толерантності [5].

К. Д. Ушинський також приділяє окрему увагу формуванню професійної особистості вчителя. Вчений виділяє поняття «педагогічна спрямованість», що що виступає у працях педагога як набута у процесі професійного навчання й практичної педагогічної діяльності значуща властивість особистості, формування якої є суттю спеціальної підготовки вихователів до своєї справи [13].

Здатність до педагогічної діяльності розуміється на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Розглядається як вияв власного «Я» у професії, як самореалізація особистості вчителя в педагогічній діяльності, тому визначається як вища, творча його активність, що передбачає доцільне використання методів і засобів педагогічного взаємовпливу в кожній ситуації навчання та виховання. Така доцільність є результатом засвоєння системи знань і уявлень про закони навчання, технології розвитку дитини, а також індивідуальні особливості педагога, його спрямованість, здібності та психологічні дані.

Зміст теоретичної готовності вчителя виявляється в узагальненому умінні педагогічно мислити, що передбачає наявність у педагога аналітичних, прогностичних, проєктивних, а також рефлексивних умінь.

Важливу роль у професійному самовизначенню учителя відіграють особистісні якості педагога, його чутливість до іншої людини, гуманність у помислах і діях. Але це не знижує актуальності такої його риси як вимогливість. Більшість видатних педагогів обстоювала єдність вимогливості й поваги, бо саме у вимогливості до людини й полягає повага до неї. В. О. Сухомлинський у «Розмові з молодим директором» пише: «Добре керувати навчально-виховним процесом – це означає досконало володіти наукою, майстерністю і мистецтвом навчання і виховання» [10, с. 9].

Вчитель у працях Василя Олександровича виступає як цілісна особистість з особливим

складом розуму, індивідуальними особливостями темпераменту, певним стилем поведінки, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. Самовдосконалення за поглядами В. О. Сухомлинського є «каркасом» професіоналізму. дає можливість постійно поліпшувати його [9, с. 294].

У творах Василя Олександровича «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителю», «Розмова з молодим директором школи» чітко вимальовується образ ідеального педагога, який повинен вірити в успішність виховання дітей, бути чуйним, турботливим, розуміти світ дитинства, володіти собою, стримувати збудження й роздратування. Головним у взаєминах педагога й дітей має бути доброзичливість, розумна доброта. Надзвичайно важливе значення в професійному становленні вчителя мають його моральні якості, любов до дітей, наполегливість, вимогливість і педагогічний такт [10, с. 292].

Педагогічний такт, за словами В. Сухомлинського, передбачає здатність учителя поставити себе на місце учня, бачити себе в учневі та учня в собі.

Правильно організована робота допоможе кожному учневі відчувати себе здібним, потрібним, цікавим для вчителя і своїх товаришів. Саме це – надійний стимул подальшої навчальної роботи учнів із захопленням, з відчуттям власної гідності. Кожен школяр для вчителя – безцінний дар, це найдорожча і найцінніша істота на землі, за яку вчитель відповідає перед своєю совістю і суспільством.

І. Д. Бех проповідує три «заповіді» педагогам. «Перша заповідь – вірте в дитину. Вірити належить навіть у найкритичніших ситуаціях. Якщо у вихованця не вірити, він стає повністю безпорадним, втрачає життєву опору. Друга заповідь – вірте в себе. Я – педагог, я – професіонал. Якщо не я – хто ж допоможе дитині. Якщо педагог вірить у себе, він обов'язково віднайде вихід з будь-якого становища. Третя заповідь – вірте в науку. Вірити в педагогічну науку – це складна праця над самим собою, це вироблення професійної здібності до аналізу різноманітних виховних явищ, прийняття оптимальних рішень» [1, с. 136].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, аналізуючи все вищенаведене, можна зазначити, що здатність до педагогічної діяльності треба розглядати як сукупність великої любові до дітей, бажання працювати вчителем, психологічної, теоретичної та професійної підготовки, прагнення постійного самовдосконалення як найвищого рівня педагогічної діяльності та вияв творчої активності педагога, тобто як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності. А проаналізовані професійні та особистісні якості повинні стати основою педагогічної майстерності.

Перспективи подальших досліджень полягають у висвітленні еволюції поглядів письменників XIX–XXI століття щодо фахової майстерності вчителя.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех; Ін-т змісту і методів навчання. – К.: ІЗМНЕ, 1998. – 204 с.
2. Ковальчук В. І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя / В. І. Ковальчук // Вища освіта України. – 2011. – № 27. – С. 210-223.
3. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 176 с.
4. Левитов Н. Д. Психология характера / Н. Д. Левитов. – Издание 3-е, исправленное и дополненное. – М.: Просвещение, 1969. – 424 с.
5. Лютіна Т. І. Підготовка вчителя у контексті сучасних вимог до розвитку особистості / Т. І. Лютіна // Наук. пр. Донец. нац. техн. ун-ту. Сер. Педагогіка, психологія і соціол. – 2010. – Вип. 8. – С. 101-105.
6. Макаренко А. С. Твори: в 7-ми т. / А. С. Макаренко. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1954. – 460 с.
7. Полякова О. В. Педагогічна діяльність вчителя: погляди К. Д. Ушинського // Ідеї К. Д. Ушинського в сучасній педагогіці (до 190-річчя від дня народження К. Д. Ушинського): матер. Міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 лютого 2014 р. / О. В. Полякова. – С. 107-111.
8. Сорока К. П. Професійний саморозвиток вчителя у контексті використання спадщини В. О. Сухомлинського [Електронний ресурс] / К. П. Сорока. – Режим доступу: <https://referat.co/ref/124542/read>
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
10. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 391-626.
11. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 419-654.
12. Ушинський К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 1. – 416 с.
13. Ушинський К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 4. – 526 с.
14. Ушинський К. Д. Три елемента школи / К. Д. Ушинский // Проблемы педагогики. – М.: УРАО, 2002. – 592 с.
15. Щербаков А. И. Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования: автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / А. И. Щербаков. – Ленинград: [б. и.], 1968. – 35 с.

Коминарец Т.В.

Коммунальное высшее учебное заведение

«Херсонская академия непрерывного образования» Херсонского областного совета

СПОСОБНОСТЬ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОДИН ИЗ КОМПОНЕНТОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ (ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ К.Д. УШИНСКОГО И В.А. СУХОМЛИНСКОГО)

Аннотация

В статье проанализированы взгляды выдающихся педагогов К. Д. Ушинского и В. А. Сухомлинского относительно педагогического мастерства учителя и способности к педагогической деятельности как одного из компонентов профессионального мастерства учителя. Определено понятие педагогического мастерства учителя и педагогической культуры как неотъемлемой составляющей педагогического мастерства. Описаны сущность и структура педагогических способностей. Осуществлен поэтический анализ раскрытия данных дефиниций в наследии К. Д. Ушинского и В. А. Сухомлинского. Сделан вывод, что выделенные в процессе исследования профессиональные и личностные качества педагогов должны стать основой педагогического мастерства каждого современного учителя.

Ключевые слова: способность к педагогической деятельности, профессиональное мастерство, компоненты профессионального мастерства, К. Д. Ушинский, В. А. Сухомлинский.

Kominarets T.V.

Public Institution of Higher Education

«Kherson Academy of Counting Education» of Kherson Regional Council

THE CAPABILITY TO CARRY OUT EDUCATIONAL ACTIVITIES AS ONE OF THE COMPONENTS OF TEACHER'S PROFESSIONAL COMPETENCE (BASED ON NARRATIVES BY K. USHINSKIY AND V. SUKHOMLINSKIY)

Summary

This article analyzes the views of notorious educators: K. Ushinskiy and V. Sukhomlinskiy concerning the educational prowess of a teacher and the capability to carry out educational activities as one of the components of the teacher's professional competence. The terms «educational prowess» and «educational culture» are explained to be an integral part of the professional competence. The essence and the structure of education capabilities is profoundly investigated. The gradual analysis of these definitions is done concerning the works of K. Ushinskiy and V. Sukhomlinskiy. It is discovered that professional and personal traits must become the cornerstone of every modern teacher's educational prowess.

Keywords: capability to carry out educational activities, professional competence, components of the professional competence, K. Ushinskiy, V. Sukhomlinskiy.

УДК 37.09(477)

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЛЕТКУЛЬТУ В УКРАЇНІ

Кравченко О.О.

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У статті здійснено періодизацію історіографії проблеми розвитку Пролеткульту в Україні в хронологічних межах дослідження (1917–1932 рр.): 1-й етап – початок ХХ ст. – зародження та теоретичне обґрунтування концепції «пролетарської культури»; 2-й етап – 20-ті – середина 30-х років ХХ ст. – розвиток досліджень Пролеткульту як самостійної організації освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування; 3-й етап хронологічно охоплює другу половину 30-х – середину 50-х років ХХ ст. – етап «відступу» від багатопланового вивчення феномену Пролеткульту; 4-й етап – середина 50-х – 80-ті роки ХХ ст. – етап відновлення досліджень, систематичного, поглибленого вивчення діяльності Пролеткульту як негативного явища; 5-й етап – починаючи з другої половини 80-х років ХХ ст. – етап «відродження».

Ключові слова: історіографія, Пролеткульт, періодизація, культура, освіта.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У 2017 р. виповниться сто років з часу утворення Пролеткульту. Хоча проіснував лише 15 років, проте слід, який залишив в освітній теорії і практиці немаловажливий і донині у вітчизняній науці ще не став предметом всебічного дослідження. Разом з тим, явище Пролеткульту є міждисциплінарним, оскільки виникло на перетині філософії, соціології, культурології, педагогіки, літературознавства, мистецтвознавства, що визначає перспективні напрями його дослідження. Саме вивчення освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту дасть змогу доповнити історико-педагогічні знання новими відомостями з питань теорії та практики освітньої діяльності в умовах суспільних зрушень та розбудови нової держави.

Актуалізацію дослідження історії Пролеткульту, що став генератором інноваційних освітніх ідей свого часу, розглядаємо як потребу вивчення своєрідного досвіду становлення шкільної і позашкільної теорії та практики. Тому метою нашого дослідження в контексті обґрунтування його теоретико-методологічних є історіографічний аналіз проблеми становлення Пролеткульту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найважливіше значення історіографічних досліджень полягає в тому, що вони розкривають процес розвитку історико-педагогічних знань, його закономірності, тенденції та етапи, його зв'язок із загальним рухом як історичної науки, так і педагогічної теорії. Історіографія формує і робить доступним «банк» історико-педагогічних ідей; показує хід їх накопичення (чи втрати), вплив цих ідей на сучасні теоретичні розробки; аналізує шляхи і напрями історико-педагогічних досліджень, їх передумови, умови і чинники, їх типологію, динаміку і географію, їх наступність у взаємозв'язку [3]. Розуміння цього процесу розвитку історико-педагогічної науки має ряд суттєвих переваг. По-перше, воно допомагає обмежити саму історію педагогіки від волюнтариського нав'язування їй надуманих, кон'юнктурних завдань. По-друге, розширює сферу історико-педагогічного мислення і дає можливість побачити будь-яке конкретне знання

у системі загального знання. По-третє, воно дає можливість досліднику поглянути на свою діяльність як на ланку в нерозривному ланцюгу науки, можливість вийти із «обмежених рамок роботи тільки на своїй ділянці... поставити свою роботу у зв'язок зі всіма процесами сучасних історичних досліджень» [7, с. 98].

Аналіз праць з історії пролеткультівських організацій за період з початку ХХ ст. і до наших днів показує, що процес накопичення знань про Пролеткульт відбувався у декілька етапів, що зумовлено суспільно-політичними умовами життя держави; вони відображають найважливіші педагогічні явища, пов'язані з виконанням завдань культурно-просвітницької справи. Ці етапи переважно збігаються з періодизацією, обґрунтованою в історичній та історико-педагогічній літературі.

Зважаючи на необхідність відновлення історичної справедливості щодо діяльності Пролеткульту як самостійної організації в Україні, а відтак включення до вітчизняного наукового обігу об'єктивно достовірної інформації про діяльність Пролеткульту, пропонуємо власну періодизацію історіографії проблеми дослідження.

1-й етап – початок ХХ ст. – зародження та теоретичне обґрунтування концепції «пролетарської культури» – пов'язаний із діяльністю організованої О. Богдановим групи «Вперед», партійних шкіл на Капрі (1909) і в Болоньї (1911). Узагальненими працями з питань культурного будівництва в умовах революційних змін є праці О. Богданова «Соціалізм у теперішньому» (1910), «Культурні завдання нашого часу» (1911), «Наука про суспільну свідомість» (1914) та ін., де вперше розглядається культура як універсальний творчий метод, технологія організації соціального буття людей. Адже, будучи сукупністю форм і засобів систематизації, фіксації і трансляції соціального досвіду, культура перетворює суспільство на якісну цілісність, виконуючи завдання збереження і творення даного типу суспільства. Праця О. Богданова стала фундаментальною у виробленні концепції «пролетарської культури», засадничою базою обґрунтування повноцінності та повноправності культури поряд з економікою і політикою суспільства.

Разом з тим, питання пролетарської культури ще раніше набуло дискусійного характеру серед

європейських соціалістів на сторінках теоретичного журналу німецьких соціал-демократів «Новий час», а також зібрані у виданні «Мистецтво у буржуазному суспільстві» (1906). На сторінках цих видань пріоритетно ставилося питання оволодіння робітничим класом культурною спадщиною попередніх епох, поряд із питанням майбутнього – творення самодостатньої пролетарської культури, пошук форм, методів, засобів та шляхів її творення.

Про доцільність, правомірність та істинність концепції «пролетарської культури» розгорнулася дискусія і серед російських соціал-демократів, яка сягнула кульмінації у 1913–1914 рр. і розвивалася за такими векторами: необхідність створення самостійної пролетарської культури; можливість її творення у капіталістичному суспільстві; місце і роль у цьому процесі інтелігенції; ставлення до культурної спадщини.

Для першого етапу історіографії є характерними: 1) вивчення й характеристика суспільно-політичних перетворень на початку ХХ ст. як передумови виникнення пролетарських організацій; 2) перше ознайомлення громадськості з діяльністю перших угруповань – зачинателів Пролеткульту; 3) вивчення першого досвіду змістової та організаційної складових діяльності цих організацій; 4) узагальнення, систематизація теоретичних поглядів, ідей щодо концепції «пролетарської культури» як ідеологічної платформи діяльності Пролеткульту в подальшому; пошук шляхів, форм, методів творення нової культури; 5) неоднозначність оцінок до явища «пролетарської культури».

Першими до висвітлення історії зародження, становлення і розвитку об'єднань, які за мету обрали розробку теоретичних питань культурного розвитку окремого класу – робітників, звернулися їх учасники. Проте спогади сучасників та історична хроніка мають переважно довідковий, науково-популярний, мемуарний або оглядовий характер.

2-й етап – 20-ті – середина 30-х років ХХ ст. – розвиток досліджень Пролеткульту як самостійної організації освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування – новий етап наукового осмислення пролеткультивського руху, пов'язаний з виявленням своєрідних можливостей цієї особливої галузі культурно-освітньої діяльності.

Окремі аспекти суспільно-політичних умов, в яких відбувалося створення та діяльність Пролеткульту, висвітлені у загальноісторичних працях, зокрема М. Равич-Черкаського «Історія Комуністичної партії (б-ків) України» (1923) та М. Яворського «Революція в її головних етапах» (1923).

Загалом зміст досліджень другого періоду визначався політикою правлячої більшовицької партії. Розвиток культури та освіти розглядався як одне із завдань будівництва соціалізму. Перші праці з проблем культурно-просвітницького руху належали діячам комуністичної партії та радянської держави В. Леніну, М. Бухаріну, В. Воровському, Н. Крупській, А. Луначарському, Л. Троцькому, В. Затонському, Г. Косіору та ін.

Питання культурного будівництва як стратегічного напрямку державної політики того часу висвітлені у праці Е. Гірчака «Завдання наці-

онально-культурного будівництва на Україні» (1927). Мета і зміст культурної політики радянської держави ґрунтувалися на ідеологічній доктрині, розробленій В. Леніном. Названі праці дають можливість з'ясувати провідні стратегії державної політики та більшовицької партії, яка була визначальною у всіх сферах радянського суспільства.

З історико-педагогічного погляду важливими є праці очільників Наркомосу України з питань освітньої політики, зокрема Г. Гринька та Я. Ряпю, а також публікації, в яких здійснено аналіз освітніх процесів в Україні у досліджуваній період.

Вивчаючи праці з питань діяльності Пролеткульту щодо висвітлення напрямів самодіяльної творчої роботи, з'ясовуємо, що важливою ділянкою є процес творення нової пролетарської літератури, місце у цьому процесі пролеткультивських студій, робітничих клубів. Зазначені аспекти вивчалися вченими 20-х рр.; а саме: О. Білецьким, Я. Савченко, С. Щупаком, В. Коряком, Ф. Якубовським, М. Доленго, С. Єфремовим та ін., які й були культурними діячами, які брали безпосередню участь у створенні основ нової літератури, відображали умови, в яких розгортався літературний процес, формувалися засади творення нової літератури. Зокрема, А. Лейтес та М. Яшек у своїй праці «Десять років української літератури (1917-1927)» (1928) розглянули організаційні засади створення перших літературних об'єднань, навели програмні маніфести, що відображали спрямованість творчості учасників цих об'єднань.

Загалом у працях українських літературознавців другого періоду Пролеткульту відводиться незначна роль у загальному процесі творення української літератури.

У працях російських дослідників роль Пролеткульту розглядалася як визначний внесок у процес творення нової культури і літератури зокрема. Безпосередньо, В. Львов-Рогачевський автор праці «Очерки пролетарської літератури» (1927) зробив загальний висновок про розвиток пролеткультивських організацій: «У Пролеткульті здійснювалася потужна робота у розумінні залучення мас до запитів мистецтва, тобто завоювання елементів культури», а далі «в історії культурно-просвітницької роботи пролеткульту відіграли величезну роль, історичну роль».

Першою узагальнюючою працею з історії Пролеткульту в Україні є дослідження О. Ведмицького «Літературний фронт 1919–1931» (1931). Досліджуючи історію літературних угруповань, автор окреслив географію пролеткультивських організацій в Україні та їх персональний склад, вказав на періодичні видання, які видавалися Пролеткульту, схематично зобразив літературні організації в Радянській Україні. Не погоджуємося з автором щодо хронологічних меж діяльності Пролеткульту в Україні, які, враховуючи відомості з архівних джерел, були значно ширшими.

Важливим аспектом історіографічного аналізу праць з проблеми дослідження є розвідки вчених на еміграції (Ю. Бачинський, І. Герасимович, М. Дурдела, І. Мазепа, О. Мицюк та ін.). На жаль, загальною вадою тогочасної історичної літератури була відсутність повноцінної документальної бази та переважно пропагандистський характер (з протилежними, в Україні і на Заході, знаками).

Ми здійснили систематизацію різноаспектних праць Пролеткульту в досліджуваній період за такими напрямками: розробка питання концепції пролетарської культури (П. Безсалько, В. Блакитний, А. Луначарський, Ф. Калінін, В. Полянський та ін.); історія заснування Пролеткульту (В. Кунавін); організаційні засади діяльності Пролеткульту (М. Архипенко, Т. Жукова, Яблоков та ін.); діяльність регіональних пролеткультів (С. Оленев, Б. Симкін та ін.); Пролеткульт у системі пролетарських літературних організацій (В. Блакитний, С. Божко, В. Коряк та ін.); Пролеткульт у контексті процесів українізації (В. Затонський, Г. Лапчинський, П. Христюк та ін.); робітничі клуби у структурі пролеткультівських установ (Р. Беган, Г. Гринзбург, А. Іванов, Ф. Калінін, П. Книшов, Н. Тарабунін); зміст, форми, методи освітньо-виховної та культуротворчої діяльності (К. Граніч, Н. Бологін, Б. Златов, М. Растопчина, Н. Тарабунін); діяльність літературних студій (В. Керженцев, Л. Покровський, В. Полянський, Н. Павлович та ін.); діяльність театральних студій (В. Ігнатов, К. Малінін, Ю. Смолич та ін.); зміст і спрямованість пролетарських університетів (О. Богданов, М. Сміт); дитячий пролеткульт як освітній феномен (Є. Богдатева).

Проте, як свідчить історіографічний аналіз джерел, у кінці 20-х років XX ст. здійснення досліджень різних аспектів діяльності Пролеткульту значно скоротилося, що спричинилося критикою В. Леніним пролеткультівської ідеології та практичної роботи, відповідною політикою більшовицької партії. До того ж у 1932 р. пролеткульту припинили своє існування згідно з відповідною постановою Й. Сталіна.

Цей період вирізняється докорінною зміною засад педагогічної та історичної наук, що характеризувалася переходом від методологічного плюралізму буржуазної науки до жорсткого структурування і підзвітності державно-партійному керівництву на ідейно-теоретичній основі марксизму-ленінізму. У ці роки зароджується абсолютно новий підхід до визначення пріоритетів у проблематиці, визначальна роль відводиться історії інтернаціонального робітничого руху, класовому протистоянню, генеральній лінії більшовицької партії та ін. З огляду на таку орієнтацію, предмет історичної науки визначали діалектико-матеріалістичні закономірності, в основі яких лежав формаційний розвиток історичного процесу [1, с. 12].

3-й етап історіографії проблеми дослідження хронологічно охоплює другу половину 30-х – середину 50-х років XX ст. – етап «відступу» від багатопланового вивчення явища Пролеткульту. Цей період зумовлений підміною соціальної ролі історичної науки з її загальнолюдськими цінностями на знаряддя «класової боротьби». На цій основі формувалося спрощене, примітивне висвітлення сторінок історії, підкріплене жорстким ідейно-політичним контролем та регламентованим, у рамках цензурних обмежень, викладом. У такий спосіб бездумна і тотальна «сталінізація» брутально обмежувала та спотворювала пізнавальний процес, формувала нові міфи історичної та педагогічної науки. Монополістичні тенденції узагальнення досвіду історії та руйнування наукового потенціалу викликали

по суті деградацію й кризовий стан радянської історичної науки. Для історіографії цього періоду властива повна відсутність критичного аналізу, замовчування історичної правди і приховування численних недоліків радянської системи господарювання. Оспівування та гіперболізація впливу заходів радянського уряду пояснюється існуючим у той час тоталітарним догматизмом та уніфікацією поглядів і знань, підпорядкуванням історичних фактів ідеологічним вимогам державної партії. Праці, що виходили друком, були бідні фактичним матеріалом, мали переважно характер оглядів, у них уже намічалася тенденція до уникнення об'єктивної документованості та аргументації, що стало ознакою радянської історичної науки [1, с. 13].

Серед нечисленних праць цього періоду вирізняється робота А. Щеглова «Борьба В.И. Ленина против богдановской ревизии марксизма» (1937) з тотальною критикою Пролеткульту: «Богданівсько-бухаринські реакційні буржуазні теорії були у книзі знаряддям фашиської контрреволюції проти соціалізму, який переміг у СРСР» [10, с. 226]. На думку вчених, саме ця праця стала методологічним орієнтиром для подальших досліджень.

4-й етап – середина 50-х – 80-ті роки XX ст. – етап відновлення досліджень, систематичного, поглибленого вивчення діяльності Пролеткульту як негативного явища, що спричинено, насамперед, соціальними (суспільно-державними) умовами. Загалом у середині 50-х рр. у працях цього періоду матеріали щодо національно-культурних процесів у перші роки більшовицької влади в Україні слугували лише коментарем для пропаганди ідей «створення єдиної радянської культури» та інших партійних рішень. Нових концептуальних підходів в ці роки не виникло. Головною і обов'язковою для всіх дослідників історії радянського періоду була тема «провідної ролі партії» в усіх суспільних перетвореннях, і, зокрема, питаннях культурного будівництва. Склався певний канон щодо вивчення проблем національної культури. Відправним пунктом була ленінська постанова «Про Радянську владу на Україні», а весь наступний матеріал відображав «наполегливу роботу партії, спрямовану на втілення ленінських ідей в життя». Незмінними залишалися стереотипи 30-х рр. про «братню допомогу російського народу в справі культурної революції в Україні», про «неухильність боротьби компартії проти будь-яких порушень національної політики», викриття «націоналістичної діяльності дрібнобуржуазних партій меншовиків, есерів, та боротьбистів», «антинародної» політики урядів УНР [5, с. 6].

Внаслідок політичної ситуації в країні починає розроблятися тематика історії культури, культурної революції. Як правило, ці праці були заповнізовані, що видно навіть з назв тематичних збірок: «Ленин о литературе и искусстве», (1957); «Ленин о литературе. Статьи и речи» (1957); «Ленин о печати» (1959) та ін.

Особливу наукову цінність становлять узагальнюючі праці з історії СРСР та Української СРР, історії КП (б)У, історії міст і сіл, історії фабрик і заводів тощо, у яких концентровано відображалися особливості підходів до розробки

основних проблем історичної науки, у тому числі й історії робітничого населення Української СРР 1920-х рр.

Загалом Пролеткульт вважався і позиціонувався як ворог партії – таку позицію підсумувала Велика радянська енциклопедія, в якій стверджувалося, що Пролеткульт проповідував «ворожі марксизму погляди», «відрив від попередньої культури», «буржуазний формалізм» і т.п.

Така ж тенденція проглядається у низці праць: І. Смирнов «Из истории строительства социалистической культуры в первый период Советской власти (октябрь 1917 – лето 1918 гг.)» (1952); І. Іванов «Из истории борьбы за высокую идейность литературы (1917–1932)» (1953); Ф. Матицин «Борьба В.И. Ленина против вульгаризаторских воззрений Пролеткульту на искусство» (1953).

Праці 50-х рр. ХХ ст. (В. Горбунова, Л. Суворова, В. Новикова, І. Смирнова, Н. Дементьева, М. Шумакова, А. Кіреєва, І. Арончика, С. Асєніна, І. Баскевича, В. Пономарева, Т. Хавіна) також відзначалися негативною оцінкою Пролеткульту.

У праці А. Тростянецького «Шляхом шукань та боротьби» (1968) на основі вивчення нових документів та архівних джерел висвітлювалися питання історії саме Українського Пролеткульту, але в традиційному методологічному підході, визначеному ще В. Леніним – «хибність пролеткультівських тверджень, їх антимарксистський характер»: «але керівництво у цій організації посіли люди, далекі від марксизму, послідовники махіста Богданова, які спрямовували діяльність Пролеткультів по невірному шляху. Тут купчилися і ті дрібнобуржуазні інтелігенти, що намагалися свої декадентські витвори, трохи підфарбовані червоним, видати за пролетарське мистецтво» [9, с. 59]. І далі: «...найбільш хибним у діяльності Пролеткульту було намагання відгородитися від партії і держави, існувати самостійно і незалежно, зосередивши виключно у своїх руках усі справи культури... Але керівники Пролеткульту зовсім інакше зрозуміли своє завдання. Вони намагалися створити державу в державі, монополізувати справу будівництва нової культури, розмежувати функції так: партіє є політичною організацією пролетаріату, профспілки – економічною, а Пролеткульти – його культурно-творчою класовою організацією» [9, с. 59].

Таку ж методологічну позицію зайняли і такі автори: Р. Бабійчук, С. Гутянський, І. Золотоверхий, Г. Шевчук, О. Слуцький.

Праці української діаспори містили елементи ідеологічного протистояння, не спиралися на відповідну (радянську – О.К.) джерельну базу, тому вирізнялися більш реальним підходом до розгляду подій історичного минулого України. Маємо на увазі таких авторів, як Ю. Борис, І. Майстренко, І. Майстренко, Є. Пастернак, Ф. Пігідо, Ф. Сильницький, Д. Соловей, М. Стахів, С. Николишин.

Окремо варто виокремити такі праці: «Енциклопедія українознавства» (1949), «Нариси з історії української культури» (1984), Семчишин М. «Тисяча років української культури (Історичний огляд культурного процесу)» (1985).

У 1974 р. вийшло узагальнене видання з історії Пролеткульту – монографія В. Горбунова [2], в якій автор проаналізував погляди В. Леніна

на Пролеткульт, висвітлив діяльність організації та її еволюцію, розширив джерельну базу введенням у науковий обіг нових документів, архівних матеріалів, вперше звернувшись до архівних установ, з метою опрацювання матеріалів, що розкривають взаємовідносини партійних комітетів і Пролеткульту. В результаті Пролеткульт був оцінений як сепаратистка, сектантська організація; акцентувалося на боротьбі В. Леніна, ЦК РКП (б) з негативними тенденціями у роботі Пролеткульту.

Літературна діяльність Пролеткульту побіжно висвітлена в контексті історії української літератури у праці «Етапи великого шляху» (1978). Історію українських літературних організацій висвітлив В. Гришко у статті «Від «Пролеткульту» до «призову робітників-ударників у літературу» (1980), оглядово характеризуючи діяльність Пролеткульту.

У контексті розгляду історії радянського мистецтва, підходи до висвітлення ролі і значення Пролеткульту не змінилися, залишалася критика за нігілістичне ставлення до культурної спадщини, приниженням ролі і значення мистецтва у таких працях: В. Павлов «Українське радянське мистецтво 1920–1930-х років» (1983), «Розвиток української культури за роки Радянської влади» (1967). Заслугове на увагу в аспекті діяльності Пролеткульту багатотомна «Історія українського мистецтва» (1968) та «Нариси з історії українського мистецтва» (1966).

Відтак у цей період побачила світ значна кількість узагальнюючих видань, у яких, крім розробки загальної концепції історії радянської України 1920-х рр., розкриваються основні тенденції розвитку радянської культури як інтегрованого феномену історії літератури, театру, музичного та образотворчого мистецтва, висвітлюють різні аспекти робітничого життя, у цьому контексті наводяться ідеологічна оцінка за стереотипними традиціями попередніх досліджень діяльності Пролеткульту.

Червона нитка радянської історіографії цього періоду – позитивна роль комуністичної партії та радянської держави у розвитку культури, а діяльність Пролеткульту – негативна. Працям бракує аналізу передумов виникнення Пролеткульту; характерне упереджене ставлення до нього як до явища, необ'єктивний аналіз архівних документів, замовчувалася думка інших політичних і громадських діячів, крім В. Леніна, чия думка вважалася істинною. При цьому основним критерієм оцінки Пролеткульту вважалися офіційні документи партійних органів.

5-й етап – починаючи з другої половини 80-х років ХХ ст. – етап «відродження» – спостерігається активізація досліджень з історії Пролеткульту у загальноісторичному аспекті.

У 1984 р. вийшла праця Л. Пинегіної «Советский рабочий класс и художественная культура» (1917–1932). Особливий інтерес становить параграф, присвячений художній діяльності робітників у системі Пролеткульту. Узагальнивши наявну літературу, автор вперше висвітлила участь робітників у пролеткультівських установах, її значення у культурно-просвітницькому русі. Проте методологічні підходи залишалися традиційними для радянської історіографії. Схожий

підхід у праці В. Єрмакова та В. Козлова «Утопізм і сектантство Пролеткульту» (1985).

У праці «Рабочий класс и советская культура в 20–30-е гг.» (1997) Ю. Калістратов уперше з нових незаангажованих підходів з'ясовує причини занепаду Пролеткульту та визначає його внесок у культурно-просвітницьку роботу.

Російськими вченими захищено ряд дисертаційних досліджень з питань діяльності Пролеткульту: Л. Ніколаєва «Теория и практика Пролеткульту (1917–1932)», М. Левченко «Поэзия Пролеткульту: идеология и риторика революционной эпохи», Н. Юдін «Деятельность Московского пролеткульту в 1918–1925 гг.»; А. Ішин «Литературная судьба Тамбовского пролеткульту»; Д. Іванцов «Феномен Пролеткульту в культурно-историческом аспекте (на материалах Костромского края); І. Лапіна «Петроградский пролеткульт (1917–1932)».

У монографії «Російський Пролеткульт: ідеологія, естетика, практика» (2009) А. Карпов осмислив феномен Пролеткульту як інноваційного соціально-культурного руху в історії культури; виявив теоретичні і практичні передумови формування Пролеткульту; розглянув мету і завдання, методи і засоби, зміст і форми діяльності Пролеткульту; дослідив концепцію пролетарської культури, оцінив роль Пролеткульту в культурній політиці радянської Росії у період 1917–1932 рр., значення ідеології і практики Пролеткульту в культурній історії Росії.

На історію Пролеткульту звертала увагу західна наукова думка, представники якої вважали, що досліджуваний період – це час розквіту радянської художньої культури. Саме західні вчені змогли об'єктивно виявити нові аспекти діяльності цієї організації та розглянути ряд дискусійних питань.

Вагомим є зарубіжне дослідження про Пролеткульт «Культура Майбутнього. Пролеткультівський рух в Революційній Росії» (1990), яке належить американській дослідниці Лінн Меллі, створене на багатому матеріалі. Ця праця викликала значний інтерес у науковому товаристві. Меллі досліджує Пролеткульт як складний соціальний і культурний рух з усіма суперечливими виявами, звертаючи увагу на його різномірний соціальний склад і різні культурні практики. Дослідниця констатувала, що «як незалежний масовий культурний рух Пролеткульт був унікальним явищем на початковій стадії історії радянської Росії» [11].

Пролеткульт у системі партійних організацій та державних структур досліджував німецький дослідник К. Аймермахер. Дж. Бігарда зацікавили дискусії щодо питань формування пролетарської культури у досліджуваний період.

Досліджуючи ранній період роботи Наркомосу, американський дослідник Ш. Фітцпатрик приділяє значну увагу Пролеткульту: розглядає історію його становлення, позицію щодо Наркомосу та партії, аналізує дискусії про автономію цієї організації і різні точки зору, висловлені на Першій конференції Пролеткульту. Його праця – одне із перших цілісних зарубіжних досліджень.

Своє бачення історії Пролеткульту в аспекті взаємовідносин з партійно-державною владою представив у монографії англійський історик К. Рід.

Зарубіжні дослідження, присвячені розвитку культури у 20-ті роки, узагальнив Савельєв А. у праці «Проблеми розвитку культури в СРСР у десятиліттях 1921–1928 рр.». Автор також здійснив огляд англо-американської літератури 1960–1980-х рр.).

У вітчизняній науці небагато праць, присвячених різним аспектам діяльності пролеткультівських організацій.

У дисертаційному дослідженні О. Кручек «Культура в УСРР в 1920–1923 рр. як об'єкт державної політики» (1997), досліджуючи загальні тенденції становлення національної культури, зазначає, що на заваді розвитку національного мистецтва стояли створені на початку 20-х років органи цензури друку та видавництва. Значної шкоди українській культурі в досліджуваний період завдали підтримувані правлячою партією ідеї Пролеткульту. Стоячи на деструктивних позиціях відкидання попередніх культурних надбань, його ідеологи виступали проти української культури, вимагали заборони української мови. Численні пролеткультівські гуртки, маючи своїм завданням повернути широкі кола робітництва до створення нової культури, по суті сприяли лише поверненню дилетантизму, сірості та графоманства. Таке твердження про існування серед наукової громадськості позиції щодо Пролеткульту обумовлено необ'єктивним, з наукової точки зору, підходом, стереотипною негативною оцінкою та критикою попередніх періодів.

У праці Т. Комаренко, М. Шипович «Влада і літературно-мистецька інтелігенція радянської України: 20-ті роки ХХ ст.» (1999) також висвітлювалася роль Пролеткульту з позицій радянської методології, у плані критики з ідеологічних позицій В. Леніна.

У монографії Ю. Луцького «Літературна політика в радянській Україні (1917–1934)» (2000) щодо Пролеткульту, виявлені реальні причини занепаду Пролеткульту – «організація не бажала підпорядковуватися партії» [6, с. 36], і 1923 р. вказаний датою закриття Пролеткульту.

До історії вивчення діяльності Пролеткульту як педагогічного явища звернулася акад. О. Сухомлинська, за авторством якої в «Енциклопедії освіти» (2009) вміщена в стаття про діяльність цієї організації [4, 719].

Крім того, досліджуючи феномен «радянська педагогіка», О. Сухомлинська вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці акцентувала увагу на тому, що незаповненою нішою залишається освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту: «Пролеткульт однозначно негативно оцінювався радянською історіографічною наукою, і сьогодні він залишається об'єктивно не оціненим. Історико-педагогічна наука взагалі не надавала й не надає уваги цьому непересічному явищу в історії розвитку радянської школи. Ідеологія Пролеткульту здійснила великий вплив на радянську шкільну естетику, розбудову всього шкільного життя. Не називаючись пролеткультівською, вона ввійшла в позакласну й позашкільну роботу, в клуби, будинки культури, театральні студії як основа нової ідеології, нового світовідчуття. Пролеткультівська естетика і нині залишається в шкільній культурі (стінгазета,

графіки, гімнастика (піраміди), новий театр, хода містом (селом) на свята тощо) [8].

Отже, *періодизація історіографії проблеми розвитку Пролеткульту в Україні в хронологічних межах дослідження (1917–1932 рр.)* умовно можна представити такими етапами: *1-й етап* – початок ХХ ст. – *зародження та теоретичне обґрунтування концепції «пролетарської культури»*; *2-й етап* – 20-ті – середина 30-х років ХХ ст. – *розвиток досліджень Пролеткульту як самостійної організації освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування*; *3-й етап* хронологічно охоплює другу половину 30-х – середину 50-х років ХХ ст. – *етап «відступу» від багатопланового вивчення феномену Пролеткульту*; *4-й етап* – середина 50-х – 80-ті роки ХХ ст. – *етап відновлення досліджень, систематичного, поглибленого вивчення діяльності Пролеткульту як негативного яви-*

ща; 5-й етап – починаючи з другої половини 80-х років ХХ ст. – *етап «відродження»*.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підсумовуючи історіографічний огляд досліджень з проблеми освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні у визначений період, зазначимо, що, незважаючи на їх значну кількість, переважна більшість мала суто історичне спрямування, інші ж – лише опосередковано торкалися досліджуваної теми (переважно у контексті розвитку культури), тому мають фрагментарний характер. Спеціальних історико-педагогічних досліджень, присвячених вивченню освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні на різних етапах його розвитку у вітчизняній історико-педагогічній науці поки що не здійснено.

Список літератури:

1. Бабак Оксана Анатоліївна. Соціально-економічне та духовно-культурне життя робітничого населення Української СРР у 1920-х рр.: історіографія проблеми: дис. ... канд. істор. н.: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 265 с.
2. Горбунов В. В. Ленин и пролеткульт / В. В. Горбунов. – М.: Политиздат, 1974. – 239 с.
3. Днепров Э. Д. Методологические проблемы истории педагогики \ Днепров Э. Д. \ \ Сов. педагогика. – 1986. – № 8. – С. 95–102.
4. Енциклопедія освіти / АПН України; [голов. ред. В. Г. Кремінь]. – К.: Хрінком Інтер, 2008. – С. 719.
5. Кручек О. А. Культура в УСРР в 1920–1923 рр. як об'єкт державної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. А. Кручек. – К., 1997. – 22 с.
6. Луцький Ю. Літературна політика в радянській Україні 1917–1934 / Ю. Луцький. – К.: Гелікон, 2000. – 242 с.
7. Нечкина М. В. Историографические исследования в СССР \ Нечкина М. В., Городецкий Е. Н. \ \ Развитие советской историографической науки, 1970–1974. – М., 1975.
8. Сухомлинська О. В. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / Сухомлинська О. В. // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – № 1. – С. 4–24.
9. Тростянецький А. Шляхом боротьби та шукань: процеси ідейно-творчої консолідації письменницьких сил Радянської України (1917–1932) / А. А. Тростянецький; [відп. ред. Л. М. Новиченко]; АН УРСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ: Наукова думка, 1968. – 255 с.
10. Щеглов А. В. Борьба В.И. Ленина против богдановской ревизии марксизма \ Щеглов А. В. – М., 1937.
11. Mally L. Culture of the Future. The Proletkult Movement in the Revolutionary Russia. – Berkley, 1990.

Кравченко О.А.

Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЛЕТКУЛЬТА В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье осуществлена периодизация историографии проблемы развития Пролеткульту в Украине в хронологических рамках исследования (1917–1932 гг.): 1-й этап – начало ХХ в. – зарождение и теоретическое обоснование концепции «пролетарской культуры»; 2-й этап – 20-е – середина 30-х годов ХХ в. – развитие исследований Пролеткульту как самостоятельной организации образовательно-просветительского и культуротворческой направленности; 3-й этап хронологически охватывает вторую половину 30-х – середину 50-х годов ХХ в. – этап «отступления» от многопланового изучения феномена Пролеткульту; 4-й этап – середина 50-х – 80-е годы ХХ в. – этап восстановления исследований, систематического, углубленного изучения деятельности Пролеткульту как негативного явления; 5-й этап – начиная со второй половины 80-х годов ХХ в. – этап «возрождения».

Ключевые слова: историография, Пролеткульт, периодизация, культура, образование.

Kravchenko O.O.

Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

THE HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM OF THE STUDY OF PROLETKULT IN UKRAINE

Summary

The article presents the periodization of the historiography of the problem of the development of propaganda in Ukraine in the framework of the study (1917-1932 gg): 1st stage – the beginning of the twentieth century. – the origin and theoretical Foundation of the concept of «proletarian culture»; 2nd stage – 20 – mid 30-ies of XX century. – development of studies of the Proletkult as an independent organization educational and cultural orientation; 3 stage chronologically covers the second half of the 30's- mid 50-ies of XX century. the phase «deviation» from a multidimensional study of the phenomenon of the soul; 4th stage – mid-50s – 80s years of the twentieth century. – recovery phase of research, a systematic, in-depth study of the activities of the Proletkult as a negative phenomenon; 5th stage – starting from the second half of the 80-ies of XX century. – the stage of «revival».

Keywords: historiography, Proletarian, periodization, culture, education.

УДК 373.2:398.21

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ ЗАСОБАМИ КАЗКИ

Литвишко О.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті обґрунтовано і систематизовано сутність поняття «соціальна компетентність» дітей дошкільного віку. Проаналізовано енциклопедичні та словникові видання, у яких трактується даний термін. Зроблено короткий аналіз дефініцій, які входять в основу складової соціальної компетентності. Наведені приклади казок та зроблено короткий аналіз творів, які можна використовувати для формування основ соціальної компетентності дітей 5-6 років.

Ключові слова: компетентність, соціальна компетентність, компетенція, соціалізація, соціальна адаптація, соціальна активність, соціально виховне середовище, українська народна казка, авторська або літературна казка, віршована казка, мультфільм, діти 5-6 років.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується новими підходами щодо системи освіти й виховання підростаючого покоління. На повістці денній актуальним є питання ефективного входження особистості в сучасне багатогранне середовище з його соціальними зв'язками, тобто соціалізації.

Про важливість соціального розвитку дітей дошкільного віку наголошується у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Законі України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», Концепції розвитку дошкільної освіти на 2010 – 2016 рр., Базовому компоненті дошкільної освіти, програмах «Впевнений старт», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкільня», «Соняшник».

У Законі України «Про дошкільну освіту» в ст. 4 зазначено, що «Дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Дошкільна освіта – це цілісний процес, спрямований на: забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, ін-

дивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду. Дошкільний вік – базовий етап фізичного, психологічного та соціального становлення особистості дитини» [7, с. 1].

Виходячи з даного документу ми бачимо, що дошкільній освіті надається пріоритетна роль для виховання, формування, розвитку, соціалізації всебічно розвиненої особистості дошкільника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці (Л. Алексеєва, І. Зимня, А. Мудрик, Л. Петровська, Л. Сохань) займалися різностороннім дослідженням компетентності: життєвої, комунікативної, професійної, трудової, соціальної. Поняття «соціальна компетентність» вивчали Л. Берестова, Г. Білицька, І. Бех, С. Литвиненко, Н. Бібік, О. Кононко, М. Айзенбарт, К. Рубін, У. Пфінгстен та інші.

Питання соціальної компетентності вчені досліджують в таких аспектах, як соціально-комунікативна, соціально-трудова, соціально-психологічна, соціально-професійна, але кожен з дослідників трактує соціальну компетентність зі своєї точки зору, визначаючи та виокремлюючи

зміст, структуру та функції цього поняття, але однозначного визначення даному терміну в науці не існує.

Як зазначила дослідниця Піроженко Т.О., компетентний дошкільник вміло застосовує набутий досвід для нових умов життя; вміє адекватно оцінювати різні життєві ситуації та реагувати на них; поводить себе помірковано та розсудливо, досягає успіху у розпочатій справі. Компетентна дитина здатна діяти адекватно, конструктивно, продуктивно [16, с. 33].

Вчені вважають, що «комунікативна компетенція – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування» [5, с. 194].

У науковому доробку вчених (А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, І.П. Печенко) зазначено, що «осною соціалізації особистості є соціальний досвід, засвоюючи який, дитина здійснює власний саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною» [4, с. 201]. На їхню думку, сутність та складники соціальної компетентності є показником соціалізації особистості дітей дошкільного віку, а термін «соціальна компетентність» охарактеризована як: «складна полікомпонентна властивість особистості, її інтегральна якість, яка складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється в соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості» [там само, с. 201]. У структурі соціальної компетенції виділено три компоненти: емоційно-почуттєвий, мотиваційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий та За твердженням авторів, «емоційно-почуттєвий компонент соціальної компетентності обумовлюється здатністю дітей адекватно оцінювати та реагувати на емоційно-почуттєві прояви інших, сприймати себе в контексті відносин з однолітками та дорослими. Мотиваційно-ціннісний компонент виявляється в сукупності соціальних потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій дітей за умови зміни соціальних інституцій. Діяльнісно-поведінковий компонент свідчить про здатність дитини відчувати свою належність до певної соціальної групи, уміння доброзичливо взаємодіяти, налагоджувати спільну діяльність, гармонійні стосунки з однолітками, готовність дитини ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми в системі міжособистісних стосунків» [там само, с. 202]. У дітей 6-річного віку відбувається становлення соціального «Я» та формується «внутрішня позиція», які і виступають важливим компонентом соціальних утворень підростаючої особистості [там само, с. 202].

Засобами формування соціальної компетентності у дітей 5-6 років є: гра, іграшка, казка та мультфільм. Саме ці засоби виступають основою розвитку дошкільників.

Ми погоджуємося з твердженням видатного українського вченого Василя Олександровича Сухомлинського: «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму й серця з навколишнього світу, – від

цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк... Можливо, все те, що приходиться до розуму й серця дитини з книжки... саме й приходиться лише тому, що поряд з книжкою – навколишній світ, в якому малюк робить свої перші нелегкі кроки від народження до того моменту, коли він сам зможе розгорнути й прочитати книжку» [13, с. 15-16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, проаналізувавши наукові доробки вчених ми виявили, що до цього часу питання дослідження теоретичних основ проблеми формування соціальної компетентності дітей 5-6 років засобами казки ще до кінця не вивчене і потребує більш ґрунтовного наукового дослідження.

Отже, **метою даної статті** є вивчити теоретичні основи дослідження проблеми формування соціальної компетентності дітей 5-6 років засобами казки.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі досить часто зустрічаються поняття «компетенція» і «компетентність». Ці два терміни походять з латинської мови від слова *competentia*, яке в перекладі означає узгодженість, відповідність, компетентність. При перекладі з англійської мови «*competence*» – це вправність, достаток, здібність, компетентність, правомочність, вміння, компетенція; німецьке слово *Kompetenz* означає компетенція; французьке – *competence* перекладається як компетенція і обізнаність.

У сучасному словнику іншомовних слів «компетентний» означає «досвідчений у певній галузі, якомусь питанні; правомочний у розв'язанні якоїсь справи» [9, с. 328]. Дефініція «компетентний» походить від латинського «*competentis*» і в перекладі означає «належний», «відповідний». Термін «соціальний» від латинського «*socialis*», тобто «суспільний», трактується таким чином:

1. Громадський; той, що стосується суспільного ладу, життя людей та їх взаємовідносин.

2. Який має на меті зміну суспільних виробничих відносин [там само, с. 635].

Тлумачний словник української мови слово «соціальний» трактує таким чином:

1. Пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві, суспільний. Породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу. Існуючий у певному суспільстві.

2. Який має на меті зміну суспільних виробничих відносин [12, с. 362].

Термін «компетентний» у цьому ж словнику має таке визначення: «Який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий» [11, с. 874]. Поняття «компетенція» означає «добра обізнаність із чим-небудь» [там само, с. 874].

У науковій літературі вчені використовують таку термінологію: «компетентність», «компетенція», «соціальна компетентність», «формування соціальної компетентності». Дефініція «соціальна компетентність» походить від двох ключових слів «соціальний» та «компетентність». Питанням соціальної компетентності займалися різні дослідники, серед них філософи, психологи, педагоги, соціологи, які у своїх працях науково обґрунтували феномен поняття «соціальна компетентність». Кожен науковець у ракурсі свого

дослідження трактує визначення даного терміну, завдяки чому можна всебічно дослідити та науково обґрунтувати це поняття. Науковці вважають, що до ступеня компетентності належить комплекс якостей і властивостей особистості, розвинених потреб і здібностей, які становлять систему знань дитини дошкільного віку; життєво необхідних практичних умінь, за допомогою яких у дошкільників відбувається пристосованість до життя, вміння орієнтуватися в ньому, можливість реалізувати свій природний потенціал [5, с. 172].

Основи соціальної компетентності дітей дошкільного віку починають закладатися у сім'ї, а дошкільний навчальний заклад виступає основним інститутом, за допомогою якого відбувається формування основ соціально компетентного дошкільника. Перебуваючи у дошкільному закладі дитина вчиться допомагати вихователям, дружити, товаришувати з однолітками, поважати гідність старших людей, батьків, вихователів, у них починає формуватися уява про доброту до навколишнього оточення, щирість у стосунках, чуйність та милосердя до ближнього, прояви підтримки у складних життєвих ситуаціях. У сучасному світі перед батьками, вихователями, педагогами та науковцями поставлене завдання – виховати компетентну дитину дошкільного віку, яка здатна сама приймати ті чи інші рішення, вміє захищати власні інтереси та в будь-яку хвилину здатна прийти на допомогу, займається розвитком своїх творчих здібностей.

Ми погоджуємося з твердженням Ніколаєску І.О. про те що, «соціальна компетентність поєднує в собі загальні ознаки поняття «компетентність особистості», які звужуються й уточнюються значенням і логікою поняття «соціальна». Такими загальними ознаками компетентностей є їх практико-зорієнтований характер і творча спрямованість» [10, с. 5].

Формування основ соціальної компетентності особистості дитини дошкільного віку включає в себе такі поняття: «соціалізація», «соціалізація особистості», «соціальна адаптація», «соціальне становлення особистості», «соціальна впевненість», «соціальний досвід», «соціальна ідентичність», «соціальна активність», «соціальна поведінка», «соціальна свідомість», «соціально-виховне середовище» та інші. Охарактеризуємо деякі з них:

Термін «соціалізація» у перекладі з латинської мови «socialis» означає громадський та у педагогічному словнику трактується як, процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. «Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків» [3, с. 314].

На думку Л. Столяренко соціалізація – це процес «формування особистості в певних соціальних умовах, засвоєння людиною соціального досвіду, в ході якого вона перетворює цей досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково запроваджує в свою систему поведінки ті норми і шаблони поведінки, які прийняті в суспільстві або

групі. Норми поведінки, норми моралі, переконання людини визначаються тими нормами, які прийняті в даному суспільстві» [15, с. 92].

Голованова Н.Ф. вважає, що процес соціалізації має свою структуру, яка включає в себе взаємопов'язані компоненти. Дослідниця виділяє чотири компоненти, серед них:

1. Комунікативний компонент – включає в себе різні форми і засоби, за допомогою яких дитина оволодіває мовою і мовленням та використовує їх у різних видах діяльності та у процесі спілкування.

2. Пізнавальний компонент – за допомогою нього відбувається засвоєння кола знань про навколишню дійсність, становлення системи соціальних уявлень та узагальнених образів. Реалізація даного компонента відбувається у процесі навчання та виховання, в спілкуванні, а проявляється у ситуаціях самоосвіти, саме тоді, коли дитина шукає і засвоює інформацію з власної ініціативи, для того щоб розширити уявлення про світ.

3. Поведінковий компонент – сюди належать всі дії і моделі поведінки, які засвоює дитина починаючи з навичок гігієни до умінь в різних видах трудової діяльності, а відбувається засвоєння різних норм, правил, звичаїв, які виробляються у процесі суспільного розвитку та засвоюються під час залучення до культури даного суспільства.

4. Ціннісний компонент – це система ціннісних орієнтацій, котрі визначають особливе відношення особистості дитини до цінностей суспільства [2, с. 145-146].

«Соціалізація особистості» – 1) двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість; 2) процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формується активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагороджений людством за весь період розвитку [6, с. 835].

Термін «соціальна адаптація» походить від латинського слова «adaptation» та в перекладі означає «пристосування». У енциклопедичній літературі соціальна адаптація це: 1) процес і результат пристосування людини (групи людей) до умов соціального середовища і водночас часткове пристосування самого середовища до людини (групи людей) з метою співіснування; 2) вид взаємодії особистості (соціальної групи) із соціальним середовищем, під час якої узгоджуються вимоги й очікування її учасників. Соціальна адаптація трактується, як «важливий механізм процесу соціалізації особистості, що передбачає формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольову пластичність поведінки, інтеграцію особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії» [там само, с. 836].

В українському педагогічному словнику поняття «адаптація соціальна» має таке визначення: соціальне пристосування, процес або результат процесу, який передбачає гармонійне з точки зору індивідуальних прагнень людини задоволення її потреб, створення умов для її здорового, щасливого життя в суспільстві. Успішний процес соціальної адаптації залежить від вихованості людини, її кмітливості, самостійності, відповідальності та приналежності до певної соціальної групи [3, с. 15].

«Соціальна активність» у енциклопедичному визначенні означає: 1) сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на вирішення завдань, які стоять перед суспільством, громадою, групою в конкретних соціальних умовах; 2) свідомо цілеспрямована діяльність людини, орієнтована як на перетворення об'єктивних соціальних умов, так і на формування соціальних якостей власної особистості (активної життєвої позиції); 3) певна діяльність, що відображає міру розвитку реалізації соціальних потенцій, можливостей людини (її здібностей, знань, навичок, потреб) [6, с. 837].

«Соціально виховне середовище» – це ознака соціального середовища, або сукупність умов життєдіяльності особистості, які цілеспрямовано впливають поведінку та свідомість людини та формують у неї певні якості, переконання, духовно-ціннісні орієнтації і потреби. «Це конкретний прояв суспільних відносин, який сприяє соціалізації індивіда, адаптивності особистості до мінливого середовища, усвідомленню себе людиною, котрій близькі та зрозумілі інтереси ін. людей, а головні її цінності – загальнолюдські» [там само, с. 855].

У змісті освітньої лінії «Дитина в соціумі» Базового компонента дошкільної освіти передбачено спрямування на «формування у старших дошкільників навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим, інтересу до інших та вміння розуміти інших, бажання долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає уміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства» [1, с. 7].

У програмі розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» старших дошкільників з психологічної точки зору охарактеризовано таким чином: «Важлива характеристика соціальної ситуації розвитку дитини – стабілізація взаємин з однолітками, утворення «дитячого суспільства», оформлення дитячої субкультури з притаманною їй територією, правилами співжиття, інтересами, ролями, перевагами, пріоритетними цінностями, соціальним статусом кожного її члена» [14, с. 8].

Програмою розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» передбачено перелік казок, які рекомендовано для читання дітям середнього та старшого дошкільного віку. Для дошкільників 5-го року життя у програмі вио-

кремлені такі народні казки, як «Пан Коцький», «Солом'яний бичок», «Двоє жадібних ведмежат» серед них є і літературні казки, це твори Івана Франка «Лисичка і рак», «Засць та їжак» та ін., а для дітей 6-го року життя у цій же програмі виокремлено наступні казки: «Зимівля звірів», «Кирило Кожум'яка», «Ох», «Дванадцять місяців» і т.д. «Казка – це, образно кажучи, свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки й мови. Діти не тільки люблять слухати казку. Вони творять її» [13, с. 33].

Ці та інші казки також можна використати під час проведення занять спрямованих на формування основ соціальної компетентності дошкільників. Тому, що саме українські народні казки («Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», «Цап та баран», «Кривенька качечка», «Коза-Дерева», «Батьківські поради»), зарубіжні авторські або літературні (Шарль Перро «Спляча красуня», «Ослина шкіра», Брати Грім «Бременські музиканти», «Білосніжка та семеро гномів», Ганс Христиан Андерсен «Снігова королева», «Гидке каченя», «Дикі лебеді», «Принцеса на горошині», О.М. Толстой «Золотий ключик або Пригоди Буратіно», Антуан де Сент-Екзюпері «Маленький принц»), українські авторські або літературні (І. Франко «Ріпка», «Королик і Ведмідь»; Л. Українка «Біда навчить», В.О. Сухомлинський «Лисячий хвіст», «Найгарніша мама»), віршовані казки (К.І. Чуковський «Мойдодир», «Тараканище», «Муха-цокотуха», «Айболить», «Плутанина», «Телефон», «Федорине горе») та мультфільми («Свинка Пеппа», «Барбоскины», «Фиксики», «Маша і Медвідь», «Лунтик і його друзі», «Уолт Дісней», «Віні Пух», «Кот Леопольд», «Ну погоди» та ін.) стають основним засобом соціалізації дошкільників. За допомогою кожної з цих казок та мультфільмів діти 5-6 років набувають соціального досвіду, адаптації, поведінки, впевненості, відбувається соціалізація особистості дошкільника, що і є основними рушійними силами завдяки яким формується соціальна компетентність дітей дошкільного віку. «Слухають діти казку, зачудовані чарівним світом, і, здається, що вони бояться порушити тишу, щоб не розвіялися чари» [13, с. 31].

Івану Франку належить збірка казок для дітей «Коли ще звірі говорили». Для формування соціальної компетентності у дітей 5-6 років візьмемо декілька з них. Наприклад, слухаючи казку «Лисичка і рак» діти 5-го року життя вже починають розуміти та усвідомлювати, що лисичка хоч і насміхалася над раком, що той досить повільний, але він все таки зміг перехитрити хитру лисицю і навіть випередив її причепившись за її хвіст і першим зміг сісти на пеньок. Ця українська авторська казка вчить дітей не ображати менших, поважати гідність інших людей, допомагати в біді, а не насміхатися над безпорадністю інших. Прослухавши цю казку дошкільники набувають соціального досвіду у спілкуванні з меншими та слабшими від себе. Аналізуючи інший твір Івана Франка «Засць та їжак», ми бачимо, що образ зайця автор описав як дуже горду особистість, яка перед собою нікого не бачить навіть для того, щоб елементарно привітатися, яка насміхається над фізичними вадами та особливостями менших за себе. В особі їжака письменник зобразив до-

силь кмітливую і розумну істоту, яка змогла хитрістю та ловкістю перехитрити зайця та хоч і не правдою, але випередити його. Ця казка вчить не насміхатися з фізичних особливостей інших, висміює зневагу до менших та слабших, але вона також вчить життєвої мудрості, тому, що з будь-якої ситуації можна знайти вихід, головне мати хороших друзів, членів сім'ї, які в будь-яку хвилину придуть на допомогу та не залишать на одинці у біді. На основі цієї казки у дітей дошкільного віку відбувається процес соціалізації та формується соціальна компетентність. Читання казок обов'язково супроводжується ілюстраційним матеріалом, розглядаючи який у дітей відбувається розвиток уваги, пам'яті, мислення, уяви. На основі прочитаної вихователем казки для кращого засвоєння матеріалу у дошкільних навчальних закладах проводяться театралізовані ігри та ігри-драматизації, які теж мають велике значення для формування соціальної компетентності, крім того у дітей розвивається пам'ять, мовлення, логічне мислення, уява, увага тощо. Хоча ігри-драматизації є більш складнішими для інсценування дошкільниками тому, що під час розігрування потрібно дослівно відтворювати слова казки, розподіляти між собою ролі персонажів твору, копіювати та зображати героїв казок у їхньому образі, підбирати з допомогою дорослих костюми улюблених казкових героїв, але все це дає основу для формування особистості дошкільника. Під час проведення таких занять у дітей дошкільного віку закладаються основні правила поведінки в суспільстві, в групі. Вони копіюють улюблених казкових героїв та хочуть їх в усьому наслідувати. Соціалізуючись дошкільники вчать не залишати менших в біді, допомагати старшим, виховується самостійність та дисципліна. На основі цього у дітей відбувається засвоєння суспільних стосунків та формуються певні стереотипи. Для прикладу можна взяти українську народну казку «Рукавичка» та прослухавши її відтворити гру-драматизацію, підібравши відповідні костюми діда, собачки, жабки, мишки, зайчика, лисички, вовчика та кабана. Розподілити між дітьми ролі всіх казкових героїв та допомогти під час інсценізації. За допомогою цієї казки можна формувати соціальну компетентність дошкільників, вона вчить: слідувати за своїми речами, не губити їх, а в разі чого поступатися місцем іншим не залежно від того, хто це, тому що в одній рукавичці змогло поміститися багато казкових героїв, різних за величиною, серед них: «мишка-шкряботушка», «жабка-скрекотушка», «зайчик-побігайчик», «лисичка-сестричка», «вовчик-братик», «кабан-іклан» та «ведмідь-набрідь», і якби їм тісно не було, рукавичка мало не тріснула від такої кількості лісових жителів, вони сиділи там до тих пір, поки дід зрозумів, що загубив рукавичку та пішов її шукати. Герої цієї казки не залежно які образи вони втілюють: хитрість і підступність в особах вовка та лисички, страху та боязкості на прикладі зайчика та мишки чи могутності і величчя в особах кабана і ведмедя – змогли абсолютно всі поміститися в одній рукавичці та не виганяти звідти менших і слабших за себе. Ця казка вчить дітей знаходити вихід та компроміси з будь-якої ситуації та не ображати один одного. Ці та інші герої казок та

мультфільмів мають досить великий соціалізуючий вплив на свідомість підростаючого покоління. «Без казки, без гри уявлення дитина не може жити, без казки навколишній світ перетворюється для неї на гарну, але все-таки намальовану на полотні картину; казка примушує цю картину ожити» [13, с. 33]. Саме завдяки таким казкам у дітей дошкільного віку відбувається формування основ соціальної компетентності, формується соціальний розвиток дитини в суспільстві.

А.С. Макаренко вважав, що «Добре розказана казка – це вже початок культурного виховання. Було б дуже бажано, щоб на книжковій полиці кожної сім'ї був збірник казок. Останнім часом вийшло багато хороших збірок. Для розповідання малим дітям багато казок треба, звичайно, скорочувати, змінювати мову, доводити казку до повної зрозумілості. Можливо, і батьки знають казки, які вони чули ще замолоду» [8, с. 319].

Дітям середнього дошкільного віку потрібно частіше читати різні за змістом, повчанням казки. Василь Сухомлинський з цього приводу писав: «З книжки починається самовиховання, індивідуальне духовне життя. Є такий момент у виховному процесі, коли наставник, що весь час дбайливо вів за руку свого вихованця, вважає за можливе випустити його руку й сказати: «Іди сам, учись жити». Щоб зважитися на таке, потрібна велика педагогічна мудрість. Щоб підготувати людину духовно до самостійного життя, треба ввести її в світ книжки. Книжка повинна стати для кожного вихованця другом, наставником і мудрим учителем...» [13, с. 200].

На думку українського педагога В.О. Сухомлинського «Додержання моральних норм і правил, порушення яких осуджується громадською думкою і традиціями, – одна з найактуальніших проблем суспільного виховання – це одночасне виховання дисципліни, відповідальності перед колективом, суспільством і перед самим собою – перед власною совістю» [там само, с. 303].

Висновки і пропозиції. Період дошкільного дитинства – це сенситивний період, в якому дитина вчиться пізнавати навколишній світ та оточення, де вона виховується і розвивається. Перебуваючи у дошкільному навчальному закладі дошкільник адаптується до соціального середовища, відбувається соціальне становлення особистості в суспільстві та формуються основи соціальної компетентності дітей дошкільного віку. Велика роль у становленні особистості дітей 5-6 річного віку належить казці, тому що слухаючи казку дитина адаптується до суспільства, засвоює основні норми та правила, які потрібні для спілкування з оточуючим світом, друзями, батькам, вихователями.

У подальших дослідженнях необхідно зробити більш глибокий аналіз українських народних казок, авторських, казок зарубіжних письменників, віршованих казок та мультфільмів. Розробити ряд запитань для дошкільників на основі сюжетів даних творів, для того, щоб мати змогу дослідити проблему формування основ соціальної компетентності дітей 5-6 років. Зробити ґрунтовніший аналіз всіх діючих програм для дошкільників. Більше уваги звернути на дослідження казок зарубіжних письменників та мультфільмів.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Авт. кол-в: Богущ А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долина О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. – К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Н. Ф. Голованова – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А. М. Богущ, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін. За заг. ред. Н. В. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.
5. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник / А. М. Богущ, Н. В. Гавриш; за ред. А. М. Богущ – Вид. 2-ге, доповнене. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 704 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Закон України «Про дошкільну освіту» № 2628-III, із змінами від 1 січня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_01/
8. Макаренко А. С. Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К.: Рад. школа, 1972. – 336 с.
9. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів / Л. І. Нечволод. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
10. Ніколаеску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів: науково-методичний посібник / І. О. Ніколаеску. – Черкаси: ОПОПП, 2014. – 76 с.
11. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Том 1, А-К / Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во «Аконіт», 2007. – 928 с.
12. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах) Том 3, П-Я / Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во «Аконіт», 2007. – 864 с.
13. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / Редкол.: Дзевєрін О. Г та ін. / В. О. Сухомлинський // Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. шк., 1977. Т. 3. – 671 с.
14. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 104 с.
15. Столяренко Л. Д. Основы психологии личности / Л. Д. Столяренко. – Ростов-н/Д: Феникс, 1997. – 247 с.
16. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі: навч.-метод. посібник / Т. О. Піроженко, Л. І. Соловйова та ін. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 248 с.

Литвишко Е.Н.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ДЕТЕЙ 5-6 ЛЕТ СРЕДСТВАМИ СКАЗКИ

Аннотация

В статье обосновано и систематизировано сущность понятия «социальная компетентность» детей дошкольного возраста. Проанализированы энциклопедические и словарные издания, в которых трактуется данный термин. Сделан краткий анализ дефиниций, которые входят в основу составляющей социальной компетентности. Приведенные примеры сказок и сделан краткий анализ произведений, которые можно использовать для формирования основ социальной компетентности детей 5-6 лет.

Ключевые слова: компетентность, социальная компетентность, компетенция, социализация, социальная адаптация, социальная активность, социально воспитательная среда, украинская народная сказка, авторская или литературная сказка, стихотворная сказка, мультфильм, дети 5-6 лет.

Lytvyshko E.N.

Pereiaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

THEORETICAL BASIS OF THE STUDY'S PROBLEM FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE OF CHILDREN 5-6 YEARS BY MEANS OF TALES

Summary

The article described and systematized the concept of «social competence» of preschool children. Analysed the encyclopedic and dictionary edition in which interpreted this term. Made a short analysis of definitions, which are part of the foundation of social competence. Given examples of tales and made a short analysis of works that can be used to form the foundations of social competence of children 5-6 years.

Keywords: competence, social competence, competence, socialization, social adaptation, social activity, social-educational environment, Ukrainian folk tale, author's tale or literary tale, poetic tale, cartoon, children 5-6 years.

УДК 371:351.851

РЕФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Лиценко І.О.

Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка

У статті зроблена спроба аналізу реформування середньої освіти Великої Британії; наведені принципи й механізми освітніх реформ; висвітлюється Національний навчальний план, який спрямовано на забезпечення широкої, збалансованої й системної програми навчання.

Ключові слова: реформа, освітня реформа, навчальний план, тенденція, диференціація, освіта, реформування, якість освіти.

Постановка проблеми. Однією з рушійних сил прогресу в будь-якій сфері людської діяльності й знань є синтезування накопиченого світового досвіду. В умовах реформування середньої освіти в нашій країні все більша увага приділяється вивченню аналізу тенденцій розвитку середньої освіти за кордоном.

Великий інтерес представляє досвід реформування середньої освіти провідних розвинених країн світу, насамперед, Великої Британії. Суттєвою її ознакою – разом з доступністю, варіативністю й диференціацією, децентралізацією управління – є відкритість, наступність усіх її ступенів.

Аналіз останніх досліджень. Говорячи про стан дослідження даного питання, ми можемо сказати, що досить довгий час англійська система освіти перебувала в полі зору науковців, як зарубіжних, так і вітчизняних. Питанням виховання в англійських школах займалися такі вітчизняні дослідники: О. Джуринський, Н. Лавриченко, О. Локшина [5], Л. Пуховська, А. Сбруєва [2] та інші. Серед західноєвропейських дослідників варто звернути увагу на С. Братана, Е. Кейда, К. Робінса, О. Петерса, які займалися дослідженням питання початкової та середньої освіти в Англії.

Виходячи з цього, метою статті є вивчення специфіки реформування середньої освіти Великобританії наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Кінець ХХ ст. став періодом активного реформування середньої освіти Великобританії. Сучасні радикальні перетворення в середній освіті Англії розпочались з Акту Бейкера, прийнятого урядом М. Тетчер у 1988 році. Реформа, за цим актом, здійснювалася на основі синтезу неоконсервативної та неоліберальної освітньої ідеологій. Провідною її ідеєю стало забезпечення високої якості освіти через введення освітніх стандартів (національних навчальних програм, рівнів навчальних досягнень учнів кожного класу з кожного предмету, національних тестів з англійської мови, математики та природничих наук учнів 7, 11, 14, 16 – річного віку); запровадження ринкових механізмів у освітню сферу (вільного вибору школи, їх диференціації та інформаційного забезпечення, конкурентної боротьби за «клієнта» між навчальними закладами). Проте ця система зазнала певної критики серед англійських освітян, які спираючись на те, що вона нехтує певними принципами соціальної справедливості на користь ви-

сокої якості освіти «для не багатьох»; робить з учителів не професіоналів, а «самозацікавлених індивідів», котрі мінімізують свої зусилля у викладацькій діяльності [1].

Нова епоха освітніх реформ розпочалася з приходом до влади у 1997 році лейбористського уряду Т. Блера. Його нова освітня політика задекларувала свої наміри щодо повернення пріоритетності принципу рівності й соціальної справедливості. Провідну ідею неолейбористської освітньої реформи сформульовано так: «Високі вимоги та велика підтримка» [8]. Один з авторів даної реформи М. Барбер зазначав, що успішність освіти прямо пропорційно залежить від характеру вимог та її підтримки владою.

Сучасний уряд Англії наполягає на абсолютній нагальності радикальних змін в освіті. Таке твердження вони мотивують у першу чергу через необхідність переконавання середнього класу в дієвості державної освітньої системи, у її спроможності задовольнити потреби в якійсій освіті. Дана програма спирається на ряд принципів: амбіційні стандарти, децентралізація відповідальності, високий рівень інформованості суспільства щодо результатів діяльності шкіл та чітко поставлені освітні цілі, звітність (передбачає інспектування), втручання у справи шкіл у напрямі зворотному до рівня їх успішності (нагороди, допомоги).

Названі принципи й механізми освітніх реформ реалізуються в контексті стратегій, що безпосередньо стосуються ідеї забезпечення соціальної рівності та справедливості в освіті. Коротко розглянемо ці основні стратегії.

Перша – підтримка раннього розвитку дитини. Вона включає в себе такі напрямки:

1. запровадження програми «Впевнений старт», яка передбачає надання допомоги бідним сім'ям для забезпечення нормального розвитку дитини;
2. гарантія кожній дитині, починаючи з трьох років, права на отримання дошкільної освіти;
3. розробка та прийняття стандартів дошкільної освіти.

Друга – це національні стратегії мовної та числової грамотності. Нею передбачене дуже широке коло заходів, основними з них є такі:

1. введення в початковій школі щоденних уроків з мови та математики, забезпечення яких включає детально розроблені навчальні програми, підручники, методичні посібки та спеціальну підготовку вчителів;

2. вивчення та поширення передового педагогічного досвіду;

3. інтенсивний моніторинг результатів запроваджених стратегій;

4. організація вчасної додаткової допомоги «проблемним» учням і школам.

Третя стратегія передбачає перебудову середньої освіти. Так, урядом передбачені покращення викладання мови, математики та природничих наук, окрема увага має приділятися «проблемним» школам. Важливим кроком стала поява програм управління стану справ у школах з низькою успішністю. Цим програмам надається пріоритетне значення як національною, так і місцевими освітніми адміністраціями. Важливу роль під час вирішення даного питання мають відіграти успішні школи, партнерство з якими має принести користь «проблемним» навчальним закладам. Для покращення ситуації в неуспішних школах будуть залучатися також соціальні партнери: бізнесові структури, громадські та релігійні організації. Дані методи дали свої результати, так, протягом останніх чотирьох років кількість неуспішних шкіл поступово зменшилась.

Оскільки в Англії найбільш проблемними залишаються школи великих міст, через їх різноманітний національний, етнічний та релігійний склад, уряд розпочав втілювати в життя програму яка отримала назву «Високоякісна освіта в містах». Саме вона покликана урегулювати та покращити навчання в місті. Вона включає в себе сім складових. Пропонуємо коротко розглянути їх.

1. «Обдаровані й талановиті» – запровадження спеціальних національних навчальних програм для 10% найбільш обдарованих і талановитих дітей.

2. «Усунення бар'єрів, що заважають навчанню» – передбачається введення в штат кожної школи посади консультанта, який має піклуватися про життя дітей за межами навчального закладу, вивчав обставини, що заважають навчанню.

3. «Підтримка позитивної поведінки» – створення в школах спеціальних підрозділів для боротьби з проблемами шкільного насильства без виключення важковиховуваних учнів із школи.

4. «Школи-маяки» – поширення досвіду кращих шкіл.

5. «Спеціалізовані школи» – запровадження досвіду кращих спеціалізованих шкіл країни у навчальних закладах, що розташовані у складних в соціально-економічному плані районах з метою зменшення «прірви» між рівнями їх навчальних показників.

6. «Міські початкові центри» – використання технічних та навчальних можливостей середніх шкіл для надання освітніх послуг усім, хто бажає, в межах даної комуні не тільки в шкільний час, а й у вечірній, недільні і святкові дні.

7. «Зони освітньої дії» – об'єднання шкіл, що обслуговують складні в соціально-економічному відношенні території в мережі, з метою інтеграції закладів початкової та середньої освіти та координації всіх соціальних послуг на даній території [2].

Загалом важко сказати чи принесуть дані методи бажаних результатів, але вони мають великий потенціал для подальшого розвитку міських шкіл. Самі ж автори реформи введені заходи

вважають успішними, оскільки за підрахунками уряду суттєво знизився рівень «відсіву» зі шкіл та покращилося ставлення учнів до навчання, зросла якість освіти, звузилася «прірва» між освітніми результатами школярів, що належать до різних соціальних груп. На нашу думку велика заслуга в отриманні таких показників у першу чергу належить державі, яка встановила суворий контроль над запровадженими реформами, та директорів і вчителів шкіл, які позитивно віднеслися до нововведень.

Окрім вище перерахованих нововведень, владні структури планують кардинально зайнятися організаційними питаннями роботи школи. Планується розставити акценти в таких питаннях: більш глибоке вивчення зарубіжного досвіду та встановлення чіткого державного контролю над управлінням школою, принциповим залишається питання не «хто надає освіту» (тобто, у чий власності, державній, приватній чи громадській перебувають навчальні заклади), а «як забезпечити суспільні інтереси в освіті» [2].

Коли ми говоримо про реформування середньої освіти, то не можемо не зазначити про національний навчальний план Англії, оскільки в цій країні він виконує функцію державного стандарту, який регулює рівень освіти встановлюючи її еталон. У Великобританії він отримав назву «The National Curriculum», закріплений Законом про державну освіту 1988 р. і вперше впроваджений у школах Англії та Уельсу у вересні 1988 р. Контроль за дотриманням стандартів якості освіти в Англії здійснюється спеціальним урядовим відділом освіти – The Office for Standards in Education (OFSTED), який відновлено 1993 р. його очолює Головний інспектор Інспекторату Її Величності [8].

Національний навчальний план спрямований на забезпечення широкої, збалансованої й системної програми навчання. У ньому визначено, що учні повинні знати й чого їх слід навчати з огляду на встановлені стандарти якості шкільних знань. Навчальний план виконує низку важливих організаційно-педагогічних функцій. Ось головні з них:

- у вступній частині чітко окреслюються головні напрямки та педагогічні засади організації навчального процесу в початковій і середній школах;

- подається визначення та пояснення термінів, які використовують у навчальному процесі вчителі та учні;

- чітко визначається роль та обов'язки батьків у навчальному процесі;

- визначаються державні вимоги та критерії оцінювання знань учнів та тестування.

Цей навчальний план декілька разів піддавався модернізації та змінам. Останнього разу вони вносилися в 2000 р. У сучасному навчальному плані існує поділ шкільних дисциплін на предмети ядра та базові предмети. До перших віднесено такі, що є обов'язковими для всіх учнів віком від 5 до 16 років (англійська мова, математика та природничі науки). До останніх належать дисципліни, котрі вивчаються впочатковій та основній школах (учні віком 5-14 років). До них належать дизайн та технологія, інформаційно-комунікаційні технології, історія, географія, іноземні мови,

музика, мистецтво та дизайн, фізичне виховання, релігія та громадянство.

Зміст британської шкільної програми структурується відповідно до чотирьох основних етапів обов'язкової загальноосвітньої підготовки учнів. В англійському навчальному плані розподіл шкільних дисциплін за ключовими етапами навчання такий:

Ключові етапи 1 та 2: англійська мова, математика, природничі науки, дизайн та технологія, інформаційно-комунікаційні технології, історія, географія, мистецтво та дизайн, музика, фізичне виховання, релігія.

Ключовий етап 3: англійська мова, математика, природничі науки, дизайн та технологія, інформаційно-комунікаційні технології, історія, географія, мистецтво та дизайн, музика, фізичне виховання, одна з сучасних іноземних мов, громадянство, статеve виховання, релігія.

Ключовий етап 4: англійська мова, математика, природничі науки; фізичне виховання, а також технологія, дизайн та технологія, сучасна іноземна мова, громадянство, статеve виховання, релігія.

До переліку сучасних іноземних мов, поданих у Циркулярі Департаменту освіти Англії, входять мови країн Ради Європи і тих, що не належать до них.

Національний навчальний план складається з таких компонентів:

- навчальні програми (Programmes of study);
- цілідосягнень (attainment targets);
- описи рівнів опанування навчального матеріалу з окремих дисциплін (level descriptions).

Навчальна програма окреслює необхідний обсяг знань, а також умінь та навички, які учні мають набути протягом визначеного часу. Учителі зобов'язані виконувати ці нормативні приписи. Навчальна програма містить також і певні методичні рекомендації та вказівки щодо джерел додаткової інформації для вчителів та учнів.

Цілідосягнень загальноосвітньої підготовки визначають очікувані результати, яких учні мають досягнути після завершення певного етапу навчання. Наприкінці навчання відповідність навчальних досягнень учнів вимогам і нормативам шкільної програми перевіряється іспитами на здобуття свідоцтва про загальну середню освіту звичайного і вищого рівнів.

Описи рівнів опанування навчального матеріалу з окремих дисциплін, по суті, визначають стандарти опанування змісту шкільної програми.

З метою отримання об'єктивних даних про рівень опанування освітніх стандартів проводиться обов'язкове для всіх учнів оцінювання навчальних досягнень. Критеріями успішності в опануванні знань є здатність учнів вирішувати типові

(стандартизовані) завдання, які практикуються наприкінці кожного з ключових етапів навчання. Учні обирають декілька предметів для складання іспитів, серед яких обов'язково має бути математика та англійська мова [3, с. 76-78].

Незважаючи на таку чітку структуру побудови Національного плану та контроль над його виконанням на державному рівні, він не позбавлений недоліків та проблемних питань.

Окрім того, що контроль над навчанням відбувається на державному рівні, важливу роль виконують і шкільні управлінські ради. Доказом того, що шкільним радам відведена значна роль, стало створення організацій, котрі їх об'єднують: Національна асоціація членів шкільних рад і менеджерів, Національна Рада шкільних рад та ін. до основних їх завдань ми можемо віднести такі:

- консультації по навчальному плану, персоналу, дисциплінам;
- підтримка директора та персоналу школи;
- представлення інтересів дітей;
- зв'язок з середовищем, привнесення ідей зовні;
- участь у шкільних справах;
- представлення інтересів викладачів;
- представлення інтересів общини;
- запобігання впливу політичних партій на органи управління школою;
- вплив на шкільну політику;
- підтримувати мораль та благополуччя школи;
- представляти церкву;
- оцінка ефективності використання ресурсів школи.

Роль шкільних рад поступово збільшується й, як наслідок, вони стали проміжною ланкою між місцевою владою та школами [7, с. 77].

Висновки. Таким чином, ми можемо сказати, що англійська система середньої освіти дійсно витримана часом, оскільки вона пройшла довгий і складний етап реформ та різноманітних інноваційних нововведень, але на цьому англійський уряд не зупиняється. Важливим кроком у наведенні порядку в закладах освіти, є їх контроль не лише на державному, але й на шкільному рівні (Шкільні управлінські ради). Позитивним є певна розмежованість навчальних вимог до учнів з різним рівнем успішності. Тож ми можемо зазначити, що така політика уряду має принести позитивні результати, про що говорять і самі автори реформ спираючись на певні соціологічні дослідження. Британський досвід освітніх реформ є найбільш тривалим та суперечливим. Вивчення позитивного досвіду реформування середньої освіти Великої Британії є доцільним і необхідним для удосконалення вітчизняної системи середньої освіти.

Список літератури:

1. Воскресенская Н.М. Педагогические исследования в Великобритании / Н.М. Воскресенская // Педагогика. – 2004. – № 1. – С. 89-99.
2. Сбруева А.А. Тенденції реформування середньої освіти розвиненій англійській країні в контексті глобалізації (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття): Монографія / А.А. Сбруева – Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня». Видавництво «Козацький вал», 2004. – 500 с.
3. Ремезовська Н. Національний навчальний план як чинник стандартизації шкільної освіти в Англії та Уельсі / Н. Ремезовська // Рідна школа. – 2008. – № 1/2. – С. 76-78.
4. Старовойт С. Особливості сучасної освітньої системи у Великій Британії / С. Старовойт // Рідна школа. – 2004. – № 1 (січень). – С. 75-76.

5. Локшина О. Підходи до реформування середньої освіти у Великій Британії / О. Локшина // Освіта і управління. – 1999. – № 3. – С. 203-206.
6. Демченко О. Співпраця сім'ї і школи у вихованні підростаючого покоління у Великій Британії / О. Демченко // Директор школи. – 1999. – № 8 (56). – С. 11.
7. Курдюмова И. М. Школьные управляющие советы: опыт Великобритании / И. М. Курдюмова // Народное образование. – 2002. – № 6. – С. 74-78.
8. Іванюк Т. Освітні реформи Великої Британії 80-90-х р. ХХ ст. / Т. Іванюк // Педагогічна газета. – 2002. – № 1. – С. 7.

Льщенко И.А.

Сумской государственной педагогический университет
имени А.С. Макаренко

**РЕФОРМИРОВАНИЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ
В КОНЦЕ ХХ – В НАЧАЛЕ ХХІ СТОЛЕТИЯ****Аннотация**

В статье сделана попытка анализа реформирования среднего образования Великобритании; приведены принципы и механизмы образовательных реформ; освещается Национальный учебный план, который направлен на обеспечение широкой, сбалансированной и системной программы обучения.

Ключевые слова: реформа, образовательная реформа, учебный план, тенденция, дифференциация, образование, реформирование, качество образования.

Lysenko I.O.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

**REFORMS OF SECONDARY EDUCATION IN BRITAIN
IN THE END OF XX – THE BEGINNING OF XXI CENTURY****Summary**

The article attempted to analyze the reform of secondary education UK listed principles and mechanisms of educational reforms, highlights the national curriculum, which aims to provide broad, balanced and systematic training programs.

Keywords: reform, education reform, curriculum, trends, differentiation, education reform, quality education.

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Москалюк Н.В.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

В статті розглянуто компетентнісний підхід в системі підвищення професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів освіти. Проведено аналіз психолого-педагогічної літератури. Доведено роль професійної підготовки студентів навчальних закладів. Висвітлено роль компетентності майбутніх вчителів у підвищенні їх конкурентоздатності. Також здійснено аналіз понять «компетентність», «компетенція», «компетентний» та ін.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, професійна компетентність, майбутні вчителі, знання, уміння, навички.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України перебуває у період реформування певних ланок системи освіти на основі положень закону «Про освіту». Реформа передбачає, з одного боку, створення необхідних умов для творчого росту, підвищення кваліфікації та сучасної підготовки вчителів, з іншого – залучення до системи освіти талановитих спеціалістів, здатних на високому рівні здійснювати навчально-виховний процес, оволодівати новими технологічними та інформаційними системами, виховувати в учнів духовні та моральні якості, готувати спеціалістів високої кваліфікації. Як стверджує міністр освіти і науки України Л. Гриневич: «Вчитель – ключова постать. Він закриває за собою двері в клас, і як навчає – його відповідальність».

Однією з найважливіших особливостей вищої педагогічної освіти є зростання значення компетентності майбутнього фахівця. Компетентний фахівець відрізняється від кваліфікованого тим, що він не лише володіє певними знаннями, уміннями та навичками, необхідними для його плідної професійної діяльності, а й реалізує їх у своїй роботі; завжди саморозвивається та виходить за межі своєї дисципліни; вважає свою професію великою цінністю. У наш час потреба в компетентності є найголовнішою ознакою та потребою кожної людини. Компетентність допомагає фахівцеві ефективно вирішувати різноманітні завдання, які стосуються його професійної діяльності. Вона сприяє формуванню конкурентоспроможного фахівця на ринку праці, здатного адаптуватися до змін, вільно володіти професією та орієнтуватися в суміжних галузях діяльності, соціальної і професійної мобільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз літературних джерел засвідчує, що різні аспекти проблеми компетентності в Україні і закордоном висвітлювали: А. Василюк (сучасні підходи до компетентності вчителя у Польщі) [3], С. Гончаренко (тлумачення явища компетентності) [13], О. Локшина (розвиток компетентнісного підходу в освіті Європейського Союзу) [9], О. Овчарук (нові орієнтири освітніх інновацій в Україні у контексті компетентнісного підходу до формування змісту шкільної освіти, європейські підходи до проблеми компетентності) [10], О. Пометун (компетентнісний підхід – най-

важливіший орієнтир розвитку сучасної освіти) [12], Дж. Рамен (компетентність у сучасному суспільстві: виявлення, розвиток і реалізація) [14], І. Тараненко (компетентність як здатність до найефективнішого застосування знань) [18], І. Ящук (життєва компетентність особистості) [21], А. Бермус (проблеми та перспективи реалізації компетентнісного підходу в освіті) [2], І. Зимня (ключові компетенції як нова парадигма результатів сучасної освіти) [6] та ін.

Мета статті. Розглянути компетентнісний підхід в системі вищої освіти як один із засобів підвищення професійної підготовки студентів майбутніх вчителів для задоволення потреб школи у фахівцях нового типу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існує потреба розвитку такої моделі освіти, яка б забезпечувала і сприяла формування у майбутніх спеціалістів ще в студентські роки стійкого наукового інтересу до знань, озброєння їх уміннями, необхідними для дослідницької діяльності, розвитку таких здібностей, які б забезпечували можливість їм після закінчення навчального закладу творчого професійного зростання, бути конкурентно-спроможним на ринку праці. Як зазначає П. Горкуненко, підготовка сучасного фахівця неможлива без розвитку творчих здібностей, залучення їх науково-дослідної роботи, оволодіння ними навичками наукової і практичної діяльності, без їх уміння самостійно розв'язувати поставлені завдання, без виховання у них прагнення до постійної і систематичної самоосвіти [5, с. 34].

Поняття «компетентність» перебуває нині в епіцентрі світової думки, оскільки воно розкриває якісно нові перспективи розуміння місії школи, життєвих результатів освітньої діяльності. В основі концепції компетентності лежить ідея виховання компетентної людини та працівника, який не лише має необхідні знання, професіоналізм, високі моральні якості, але й уміє адекватно діяти у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи відповідальність за певну діяльність. Тільки тоді система освіти може вважатися ефективною. Незважаючи на те, що термін «компетенція», «компетентний», «компетентність» часто зустрічаються в педагогічній літературі, вони не є однозначними і, за висловами деяких європейських педагогів (Г. Халаш, Д. Куллахан та ін.), безпроблемними. Одні дослідники визначають компетенцію як готовність

спеціаліста застосовувати на практиці отримані знання, інші – як здатність вирішувати проблеми. Однак більшість дослідників погоджуються з думкою, що компетенція ближча до розуміння «знаю, як», ніж до «знаю, що».

Аналіз літературних джерел засвідчив, що вперше поняття «компетенція» було вжите у США в 60-і роки ХХ ст. в контексті діяльнiсного навчання і передбачало підготовку спеціалістів, здатних конкурувати на ринку праці [19, с. 237]. Після того поняття компетентності розглядали на різних рівнях і під різними кутами зору вітчизняні й зарубіжні науковці. Однак й досі немає чіткого розмежування вживання термінів «компетентність» та «компетенція». Слід зауважити, що термін «компетенція» почав використовуватися спочатку лише у сфері лінгводидактики, а термін «компетентність» більшою мірою був зорієнтований на професійну освіту.

На думку І. Чемерис така невідповідність виникла, очевидно, після розгляду перекладу рекомендацій Ради Європи, інших міжнародних документів, коли англійське *competency* помилково перекладалося на співзвучний йому український відповідник «компетенція». Одному англійському *competency(e)* відповідають обидва українських відповідники – «компетентність» і «компетенція» [20, с. 85].

Українські вчені по-різному тлумачать поняття компетентність. Найбільшого поширення в нашій науковій літературі набуло визначення компетентності як «сукупності знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію» [13].

«Словник іншомовних слів» [16, с. 345] визначає поняття «компетенція», як коло повноважень певної організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід. У межах своєї компетенції особа може бути компетентною або некомпетентною в тих чи інших питаннях, тобто мати або набути компетентність (компетентності) у певній сфері діяльності.

С. Сисоева пропонує визначення компетентності як специфічної здібності, яка необхідна для ефективного виконання конкретної дії у конкретній предметній галузі, що включає вузькоспеціальні знання, специфічні предметні навички, способи мислення, а також розуміння власної відповідальності за власні дії» [15, с. 25].

На думку Л. Коваль компетентність – важлива складова професіоналізму майбутнього вчителя. Компетентний учитель – це професіонал, який не лише отримав повний обсяг знань з предмета, а й уміння сформувати внутрішню мотивацію пізнавальної діяльності учня, чітко, логічно і доступно викласти свої думки, під час уроку організувати співробітництво, знайти шляхи оптимального спілкування, вміння розкрити творчий потенціал, розвивати мислення [8, с. 42].

В. Александрова стверджує, що природа компетентності така, що вона може проявлятися лише в органічній єдності з цінностями людини, тобто в умовах глибокої особистісної зацікавленості в певному виді діяльності. Отже, цінності є основою будь-яких компетенцій. Кожна компе-

тентність побудована на комбінації взаємно відповідних пізнавальних відношень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії [1, с. 3].

На думку В. Александрової основними складовими компетентності є: по-перше, знання, але не просто інформація, а швидко змінювана, динамічна, різноманітна, яку треба вмінти знайти, відсіяти від непотрібної, перевести у досвід власної діяльності; по-друге, вміння використовувати ці знання у конкретній ситуації; розуміння, яким чином можна набути цих знань, для якого знання який метод потрібний; по-третє, адекватне оцінювання себе, світу, свого місця в світі, конкретного знання, необхідності чи зайвості його для своєї діяльності, а також методу його набуття чи використання [1, с. 4].

У сучасній психологічній літературі поняття «компетентність» трактується як готовність до діяльності. Так, С. Зигмантович [7], розглядаючи компетентність як інтегровану якість особистості, вважає що ця якість проявляється в загальній здібності і готовності до діяльності, яка базується на знаннях і досвіді, набутих у процесі навчання і зорієнтованих на самостійну та успішну участь у діяльності.

Сучасний учитель повинен вмінти і сам навчити учнів творчо засвоювати знання, критично осмислювати здобуту інформацію. На думку Т. Вольфовської, компетентність – необхідний людині рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з урахуванням власних здібностей і соціального статусу [4, с. 21].

Важливе зауваження робить Т. Сорочан, яка зазначає, що компетенцію можна розглядати «як можливість установлювати зв'язок між знанням і ситуацією, як здатність знайти, виявити процедуру (знання і дію), що підходить для розв'язання проблеми. Мати компетенцію – не означає бути вченим або освіченим. Мати компетенцію – означає опанувати вмінням, бути здатним виявити в даній ситуації набуті знання й досвід» [17, с. 11].

Ми погоджуємося з думкою вчених, які під компетентністю людини розуміють спеціальним шляхом структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень, що набуваються у процесі навчання, а компетенції визначають як коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи.

Таким чином, більшість учених під компетентністю людини розуміють певним чином структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і стосунків, які набуваються у процесі навчання.

Особливу роль у формуванні компетентності особистості майбутнього фахівця відіграє компетентнісний підхід у системі вищої освіти. У науковому розумінні поняття «підхід» трактується як вихідна позиція, що складає основу дослідницької діяльності. Загальною ідеєю компетентнісного підходу є компетентнісно-орієнтована освіта, яка спрямована на комплексне засвоєння знань та способів практичної діяльності, завдяки яким людина успішно реалізує себе в різних галузях своєї життєдіяльності. Найголовніша специфіка компетентнісного підходу полягає в тому, що засвоюються не «готові знання», що передає

викладач, а «прослідковуються умови походження даного знання» [11].

Навчальний процес у вищому навчальному закладі має бути, по-перше, спрямований на реалізацію конкретних завдань, передбачених реформою школи; по-друге, імітацією того середовища, в якому доведеться працювати майбутнім учителям; по-третє, має виробляти в студентів уміння і навички розв'язання практичних завдань. Студенти повинні вміти самостійно і науково приймати рішення; конструювати нові плани; створювати і перевіряти гіпотезу, визначати послідовність дій своєї діяльності; розробляти методику за якою буде проходити спостереження, вивчення досвіду, експерименту; встановлювати зв'язки і відношення між педагогічними явищами; обробляти отримані результати, факти; формулювати висновки з проведеної роботи тощо.

Розвиток інтересу студентів до навчальних і наукових досліджень забезпечує фахову підготовку майбутніх фахівців. Дослідницькі уміння як базові компоненти особистості виражають провідні характеристики процесу творчого її станов-

лення, відображають універсальність її зв'язків з оточуючим світом, ініціюють здатність до творчої самореалізації, визначають ефективність пізнавальної діяльності, сприяють перенесенню знань, умінь і навичок дослідницької діяльності в будь-яку галузь пізнавальної і практичної діяльності людини. Саме тому в процесі підготовки фахівців у вищому навчальному закладі всі зусилля повинні бути спрямовані на високий рівень професіоналізму, поєднаний з високою, культурою й гуманістичними світоглядними позиціями.

Висновки і пропозиції. Аналіз наявних наукових надбань свідчить про те, що зазначена проблема вивчена аспектно; напрацьовані матеріали мають переважно прикладний характер, стосуються конкретно-методичних аспектів професійної компетентності фахівця. Обраний нами напрям дослідження знайде своє продовження у вивченні процесу розвитку професійної компетентності у студентів майбутніх вчителів з імплементацією визначених принципів формування готовності до організації дослідницької діяльності учнівської молоді.

Список літератури:

1. Александрова В. С. Педагогічна рада «Шляхи формування компетентностей учнів» / В. С. Александрова // Управління школою. – 2008. – № 6. – С. 2–6.
2. Бермус А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентного подхода в образовании [Електронний ресурс] / А. Г. Бермус. – Режим доступу: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>
3. Василюк А. В. Вступ до спеціальності: навчальний посібник / А. В. Василюк. – Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 70 с.
4. Волобуєва Т. Б. Оновлення змісту професійної компетентності педагогічних кадрів / Т. Б. Волобуєва // Рідна школа. – 2006. – № 3. – С. 21–23.
5. Горкуненко П. П. Зміст і структура дослідницьких умінь студентів / П. П. Горкуненко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. – Київ–Запоріжжя. – 2003. – Вип. 29. – С. 144–151.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Електронний ресурс] / И. А. Зимняя // Интернет-журнал «Эйдос». – Режим доступу: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>
7. Зыгмантович С. В. Компетентный подход к профессиональной подготовке будущих библиотекарей. [Электронный ресурс] / С. В. Зыгмантович. – Режим доступа: <http://gpntrb.ru/win/inter-events/crimea2005/disk/31.pdf>
8. Коваль Л. В. Технологічні карти у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи / Л. В. Коваль // Початкова школа. – 2005. – № 5. – С. 37–42.
9. Локшина О. І. Розвиток компетентнісного підходу в освіті Європейського Союзу / О. І. Локшина // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 16–20.
10. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. В. Овчарук / Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
11. Пільчук Т. В. Формування самоосвітньої компетентності. Методи та проблеми / Т. В. Пільчук // Управління школою. – К. – 2008. – № 6. – С. 11–14.
12. Пометун О. І. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти [Електронний ресурс] / О. І. Пометун. – Режим доступу: <http://visnyk.jatp.org.ua>
13. Професійна освіта: Словник: навчальний посібник / Уклад. С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало та ін. / [За ред. Н. Г. Ничкало]. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.
14. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы / Дж. Равен. – М.: Когито-Центр, 1999. – 144 с.
15. Сисоева С. О. Педагогічні технології: проблеми, пошуки, перспективи впровадження / С. О. Сисоева // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 6. – С. 15–26.
16. Словник іншомовних слів / За ред. акад. О. С. Мельничука. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. – 775 с.
17. Сорочан Т. М. Характеристика професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл на засадах компетентнісного підходу / Т. М. Сорочан // Шлях освіти. – 2005. – № 3. – С. 9–12.
18. Тараненко І. Г. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн [Електронний ресурс] / І. Г. Тараненко. – Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/prof/taranenko>
19. Тинкалюк О. В. Дефініції понять «компетентність» і «компетенції» у педагогічній науці / О. В. Тинкалюк // Наук. зап. Тернопіл. нац. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. – Серія: Педагогіка. – 2007. – № 9. – С. 235–242.
20. Чемерис І. М. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності й компетенції / І. М. Чемерис // Вища освіта України. – 2006. – № 2 (20). – С. 84–88.
21. Ящук І. П. Моральний досвід у формуванні життєвої компетентності особистості / І. П. Ящук // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 32–34.

Москалюк Н.В.

Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрен компетентностный подход в системе повышения профессиональной подготовки студентов высших учебных заведений. Проведен анализ психолого-педагогической литературы. Доказана роль профессиональной подготовки студентов учебных заведений. Освещена роль компетентности будущих учителей в повышении конкурентноспособности. Также осуществлен анализ понятий «компетентность», «компетенция», «компетентный» и др.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, профессиональная компетентность, будущие учителя, знания, умения, навыки.

Moskalyuk N.V.

Ternopil National Pedagogical University V. Hnatyuk

PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN TRAINING SYSTEM FOR TEACHING ACTIVITIES

Summary

In this article the competency approach for improving the system of training of students of higher educational institutions. The analysis of psychological and pedagogical literature. Proven role of training students of educational institutions. The role of competence of teachers in enhancing their competitiveness. Also, the analysis of the concepts of «competence», «competence», «competent» and others.

Keywords: competence, competence approach, professional competence, future teachers, knowledge, abilities, skills.

УДК 378.4(71)+327

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В УНІВЕРСИТЕТАХ КАНАДИ

Муқан Н.В., Істоміна К.Ю.

Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена висвітленню методології дослідження професійної підготовки фахівців у галузі міжнародних відносин в університетах Канади. Виконано аналіз науково-педагогічної літератури, в якій відображено специфіку підготовки фахівців з міжнародних відносин в університетах Канади; а також акцентується увага на теоріях, підходах, покладених в основу проведення дослідження.

Ключові слова: Канада, університет, професійна підготовка фахівців, фахівець-міжнародник, бакалавр гуманітарних наук, компоненти моделі дослідження.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток глобалізаційних процесів безпосередньо впливає на усі сфери функціонування суспільства, включаючи систему вищої освіти і професійної підготовки фахівців. У цьому контексті вища освіта України потребує постійного вдосконалення для того, щоб відповідати сучасним потребам і вимогам міжнародного ринку праці. Незважаючи на численні позитивні трансформації, ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців залежить від постійного оновлення теоретико-методологічних, структурно-організаційних компонентів навчальної програми, пошуку позитивних моделей

для наслідування та їх екстраполяції в систему вищої освіти України.

Сучасні глобалізаційні тенденції здійснюють вплив на усі сфери життєдіяльності суспільства, актуалізуючи потребу у формуванні сприятливих умов для особистісного розвитку людини, її соціалізації у середовищі, для якого характерна наявність представників різних націй та культур. Для гармонійного розвитку держави і суспільства на початку XXI століття потрібні компетентні фахівці, готові до професійної діяльності в економічному просторі, оснований на знаннях. Роль фахівця-міжнародника розширюється і набуває нового суспільного значення [5].

Професійна підготовка фахівців з міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій в Україні користується популярністю серед абітурієнтів, оскільки ця сфера професійної діяльності характеризується універсальністю і міждисциплінарністю, що формує основи для особистісного розвитку і широких можливостей професійної реалізації. Недостатня кількість системних досліджень процесу професійної підготовки фахівців з міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення зарубіжного досвіду у цій галузі. Успішний досвід канадських університетів щодо розвитку системи професійної підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин зумовлює вибір системи вищої освіти цієї країни як об'єкта нашого педагогічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку освіти у високорозвинених країнах світу завжди була предметом наукового і практичного інтересу педагогів: теоретико-методологічні засади професійної педагогіки, концепції функціонування і розвитку систем освіти та їх прогностичне моделювання (Н. Алексеев, І. Блауберг, Л. Бергаланфі, В. Кремень, В. Слассьонін); специфіка функціонування сучасної вищої і професійної освіти у Канаді (Р. Гуревич, Л. Карпінська, Н. Муқан, Б. Шуневич), напрями розвитку та модернізації вищої і професійної освіти Канади (А. Борисенко, Н. Микитенко), формування змісту професійної освіти (Н. Брюханова, Н. Журавська, О. Коваленко); проблема професійної підготовки фахівців у системі університетської освіти (М. Нойфельд, Т. Хейлі, С. Гоффманн, Т. Портер); операційний компонент професійної підготовки фахівців-міжнародників (І. Лернер, Л. Товажнянський, К. Кнаппер, Г. Джоунс, Е. Саймон); ефективні навчальні стратегії, функції, роль і проблеми застосування оцінювання (Н. Наумов, В. Онищук, І. Огородніков, Д. Лупарт; проблеми визначення і досягнення результатів навчання в умовах університетської освіти (Р. Кіллен, Д. Кеннеді, Р. Крокер, О. Орлов, І. Підласний) тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак висвітлення методології проведення порівняльних педагогічних досліджень, зокрема й професійної підготовки майбутніх фахівців-міжнародників ще не здійснювалося.

Мета статті полягає у висвітленні специфіки проведення дослідження професійної підготовки майбутніх фахівців-міжнародників в університетах Канади.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у міжнародному освітньому просторі функціонує низка міжнародних організацій, інституцій, спілок і товариств, які вивчають питання освіти в світовому вимірі, виконують порівняльно-педагогічні дослідження, організовують співпрацю педагогічно-компаративістів з різних країн тощо.

Предметом порівняльно-педагогічних досліджень є освітні явища, які розглядаються з різних перспектив. Завданням нашого дослідження полягає у здійсненні комплексного компаративного аналізу професійної підготовки фахівців-міжнародників у системах вищої освіти провінцій Канади та у розробленні рекомендацій щодо

практичного використання продуктивних ідей і досвіду в системі вищої освіти України.

Свідченням уваги, яка приділяється проблемі професійної підготовки фахівців-міжнародників у канадському освітньому просторі, є вагомий обсяг документації та науково-педагогічної літератури, що висвітлює різноманітні його аспекти, проблеми, результати досліджень та їх практичне впровадження: результати досліджень моделей і практики організації професійного розвитку фахівців: звіти про діяльність міжнародних та національних агенцій, які визнали важливість професійного розвитку фахівців, та розпочали різноманітні дослідження у цій галузі: документація, яка засвідчує широку підтримку ініціатив щодо поглиблення професійних знань, удосконалення навичок і вмінь фахівців міжнародними й національними організаціями; нормативно-правова документація, що свідчить про внесення компоненту професійного розвитку фахівців у галузі міжнародних відносин.

Канада є активним учасником різноманітних міжнародних програм і проектів, спрямованих на професійний розвиток фахівців у галузі міжнародних відносин.

Інституції, що реалізують професійну підготовку фахівців у галузі міжнародних відносин, відіграють важливу роль у міжнародному освітньому просторі. Вони володіють потенціалом запровадження змін до освітніх систем, які формують знання, навички та вміння майбутніх поколінь. Вони не тільки готують майбутніх міжнародників, але й оновлюють знання, навички та вміння практикуючих спеціалістів, розробляють навчальні програми, забезпечують професійний розвиток фахівців, створюють посібники та підручники, надають консультативні професійним колективам, забезпечують експертизу регіональним та національним департаментам і міністерствам освіти.

Під час проведення дослідження ми концентрували увагу на структурно-функціональній організації системи вищої та професійної освіти Канади; навчальних планах підготовки фахівців-міжнародників, а також студенті – активному учаснику академічної спільноти, у навчальному процесі якого формуються його особистісні якості та професійні компетентності фахівця у галузі міжнародних відносин.

Всебічний аналіз професійної підготовки бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин в університетах Канади вимагав опрацювання джерельної бази дослідження, що охоплює нормативно-правову документацію, яка визначає засади професійної підготовки фахівців з міжнародних відносин. Це, наприклад, бакалаврська освіта у документах міжнародних, канадських професійних організацій та асоціацій, органів державної влади: Організації об'єднаних націй (англ. – United Nations Organization) і її комітетів, Ради міністрів освіти Канади (англ. – Council of Ministers of Education, Canada), Асоціації університетів і коледжів Канади (англ. – Association of Universities and Colleges of Canada), департаментів і міністерств освіти провінцій і територій Канади, Статистичної служби Канади (англ. – Statistics Canada), Канадського інформаційного центру з питань міжнародних квалі-

фікацій (англ. – Canadian Information Centre for International Credentials), Канадська освітня кваліфікація (англ. – Canadian Education Association), Канадських прем'єр-міністрів (англ. – Canada's Premiers) тощо.

Цінним джерелом для нашого дослідження стала канадська суспільно-політична та педагогічна періодика, документи канадських і міжнародних асоціацій і організацій у сфері міжнародних відносин, а також ресурси Internet. За допомогою мережі Internet стало можливим безпосереднє використання інформаційних, технологічних, навчальних та інших баз даних провідних канадських університетів та шкіл міжнародних відносин, а також спілкування з професорсько-викладацьким складом щодо навчальних програм, методів та форм навчання, ставлення студентів до процесу навчання.

Як свідчать результати опрацювання джерельної бази, оптимізація процесу професійної підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин є актуальним завданням сучасної вищої освіти. Це підтверджують офіційні документи міжнародних, канадських і українських організацій. Вищі навчальні заклади, громадські й урядові організації, профільні асоціації й численні ініціативні групи об'єднують зусилля для формування підґрунтя, на якому видається можливим вдосконалення змісту освітньо-професійних програм, впровадження і використання інноваційних методик викладання дисциплін, організації практичної підготовки і міжнародного стажування студентів, визначення чітких професійних стандартів, взаємне визнання кваліфікацій на міжнародному рівні, моніторингу та контролю якості освітніх послуг, акредитації університетів та програм, сертифікації, захисту прав та інтересів міжнародників.

Дослідження питання професійної підготовки фахівців з міжнародних відносин вимагає детального вивчення сучасних концепцій, теорій та тенденцій розвитку міжнародних відносин як навчальної дисципліни. Згідно з результатами наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері педагогіки, міжнародних відносин, політології, культурології, соціології основою сучасної системи міжнародних відносин є своєрідна амальгама теорій реалізму і неореалізму, лібералізму і неолібералізму, марксизму і неомарксизму, постмодернізму.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вагомий вплив здійснюють концепції загальної безпеки і сталого розвитку суспільства, а також тенденції розвитку системи міжнародних відносин, а саме: глобалізація, інтернаціоналізація, демократизація, трансформація, диверсифікація, транснаціоналізація та інституціоналізація міжнародних відносин. Одноставною є думка, що професійна компетентність фахівців-міжнародників безпосередньо впливає на динаміку функціонування сфери зовнішньої політики держави, яку вони представляють на міжнародній арені. Окреслені тенденції посилюють необхідність реформування системи вищої освіти, пошуку і розроблення якісно нових підходів до професійної підготовки таких фахівців відповідно до світових стандартів.

Під час дослідження з'ясовано, що на початку ХХІ століття функціонуванню професійної

підготовки фахівців-міжнародників у Канаді характерні такі міжнародні тенденції як: спрямованість програм підготовки фахівців на досягнення академічних результатів та забезпечення їх ефективності [2]; інтеграція теоретичного та практичного блоків навчальної програми; розвиток співпраці між навчальними закладами, громадськими та урядовими організаціями, а також діловим сектором.

Як ми зазначали, компаративно-педагогічні дослідження є одним із важливих ресурсів, які забезпечують можливість для аналізу зарубіжного досвіду, порівняння його із досягненнями вітчизняної системи освіти, виявлення її переваг та недоліків, а відтак для її подальшого удосконалення.

Отож напрацюваннями педагогів-компаративістів можуть скористатися законодавці, які беруть безпосередню участь у законотворчій діяльності у галузі освіти, представники виконавчої влади, що безпосередньо відповідають за втілення державної освітньої політики як на національному, так і на регіональному рівнях, а також управлінці, що реалізують державну політику на місцях та у кожному навчальному закладі.

Результати компаративних досліджень є корисними для проведення подальших наукових розвідок, а також для педагогів, безпосередньо задіяних в академічному процесі.

З метою виконання комплексного аналізу професійної підготовки бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин в університетах Канади нами використано науково-пошукову модель компаративно-педагогічного дослідження, запропоновану Н. Муқан [4]. Ця модель охоплює такі компоненти як параметрично-детермінуючий, концептуально-аналітичний, інтеграційно-аналітичний, диференційно-аналітичний та прогностичний [3].

Відповідно до параметрично-детермінуючого компоненту у нашому дисертаційному дослідженні висвітлено специфіку поняттєво-категорійного апарату, нормативна документація та результати досліджень сучасних науковців.

Відповідно до концептуально-аналітичного компоненту науково-пошукової моделі, запропонованої Н. Муқан [3], нами виконано аналіз теорій, концепцій, підходів (теорії системи, концепції акмеології, конструктивізму, педагогічної компетентності, андрагогічного, антропологічного, аксіологічного, інтеркультурного, структурно-функціонального підходів), покладених в основу професійної підготовки бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин в університетах Канади: концептуальні положення порівняльної професійної педагогіки; сучасні філософські, соціологічні, педагогічні та психологічні економічні теорії, покладені в основу професійної підготовки бакалаврів з міжнародних відносин, а саме: теорії міжнародних відносин; теорії людського, соціального і культурного капіталу; теорії раціонального вибору поведінки; теорії зовнішньоекономічної діяльності; теорії професійної діяльності; теорії кар'єрних орієнтацій; теорії конструктивізму і когнітивізму; теорії міжкультурної та соціальної комунікації; теорії особистості, психології професійної освіти на засадах особистісно орієнтованого навчання; теорії конвергенції; концепції формування змісту навчання

та використання інноваційних технологій професійної підготовки фахівців, вплив форм і методів навчально-виховного процесу на формування особистості фахівця; теоретико-методологічні та дидактичні засади професійної підготовки фахівців в українському та зарубіжному досвіді.

Відповідно до теорії системи та в контексті структурно-функціонального підходу професійну підготовку бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин проаналізовано як систему, що охоплює взаємопов'язані структурно-функціональні компоненти: структуру та підсистеми, мету й основні завдання, функції, суб'єкти, зміст і способи діяльності, цілісність розвитку, динаміку системи, сутність та особливості, умови й фактори тощо.

Досліджено суб'єкти діяльності у системі вищої і професійної освіти Канади, якими є майбутні фахівці з міжнародних відносин. Особлива увага зосереджена на аналізі змісту навчальної діяльності, яка ґрунтується на потребах професійної практики та інтересах майбутніх спеціалістів, а також визначає способи діяльності – операційний компонент професійної підготовки фахівців-міжнародників у Канаді.

За допомогою аксіологічного підходу до аналізу професійної підготовки бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин у Канаді вивчено особливості змістового наповнення навчальних програм, яке охоплює не тільки знання, навички і вміння, але й основні цінності цивілізації загалом та професії зокрема, формування відповідального ставлення та відданості професійній діяльності.

Використання андрагогічного, антропологічного підходів та концепції акмеології для вивчення професійної підготовки міжнародників у досліджуваній країні дає можливість розглядати останніх як індивідів та фахівців, що навчаються упродовж усього життя, а відтак проходять певні етапи професійного становлення й розвитку, спрямованого на неперервне вдосконалення.

Інтеркультурний підхід, покладений в основу нашого дослідження, передбачає реалізацію ідеї інтерактивного функціонування різноманітних культур [1]. Канада є полікультурною країною, в якій живуть представники різних культур та націй, громадяни з різними філософсько-релігійними поглядами, етнічного, культурного, соціального та економічного походження [4]. Глобалізаційні тенденції сучасного світу зумовлюють потребу в оволодінні певним об'ємом знань, формуванні і розвитку вмінь і навичок, необхідних для роботи у полікультурному суспільстві та спільноті.

Відповідно до концепції конструктивізму професійна підготовка майбутніх фахівців у галузі міжнародних відносин є активним процесом кон-

струювання знань з урахуванням попереднього досвіду студентів.

Використавши функціональний та методологічний підходи, ми зробили висновки, що система вищої і професійної освіти Канади спрямована на підготовку висококваліфікованих, конкурентоздатних спеціалістів, готових працювати у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства. Відповідно, в основу підготовки бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин в університетах Канади покладено інтеграцію освітніх традицій та новітніх технологій професійного навчання, максимально наближених до сучасних реалій, які динамічно оновлюються. Поряд з цим, звертається особлива увага не лише на розвиток компетентності спеціаліста, але й на розвиток його особистісних якостей, які дадуть їм змогу упродовж професійної діяльності інтенсивно освоювати новітню техніку, інформаційно-комунікаційні технології, а в разі необхідності – оволодівати новою професією.

Відповідно до інтеграційно-аналітичного та диференційно-аналітичного компонентів у дисертації охарактеризовано систему канадської вищої освіти, що інкорпорує підсистеми провінцій і територій. Виконано аналіз структури професійної підготовки фахівців-міжнародників, до якої належать освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра, магістра та науковий ступінь доктора. Визначено мету, основні завдання та функції професійної підготовки бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин в умовах університетської освіти досліджуваної країни. Відображено специфіку її педагогічної системи, зокрема таких компонентів як цільовий, стимулюючо-мотиваційний, змістовий, операційний, контрольно-регулюючий і оцінно-результативний компоненти.

Прогностичний компонент компаративно-педагогічного дослідження професійної підготовки бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин в університетах Канади охоплює розробку рекомендацій щодо використання дослідженого канадського досвіду в умовах університетської освіти України.

Висновки і пропозиції. Висвітлено методологію проведення дослідження професійної підготовки фахівців з міжнародних відносин в університетах Канади. Виконано аналіз теорій, концепцій, підходів, закладених в основу професійної підготовки бакалаврів гуманітарних наук з міжнародних відносин в університетах досліджуваної країни. Відображено теорії та підходи, відповідно до яких виконувалося дослідження професійної підготовки фахівців з міжнародних відносин в університетах Канади.

До перспектив подальших наукових розвідок належить вивчення підготовки фахівців-міжнародників освітньо-кваліфікаційного рівня магістра та наукового ступеня доктор філософії.

Список літератури:

1. Істоміна К. Формування соціокультурної компетентності фахівців-міжнародників у Канаді / Катерина Істоміна // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті: здобутки, проблеми, перспективи» (13-14 жовтня 2016 р., м. Умань). – Folia Comenia: вісник польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я.А. Коменського, 2016. – С. 60-64.
2. Істоміна К.Ю. Оцінювання і нарахування кредитів у процесі навчання бакалаврів у галузі міжнародних відносин в університетах Канади / К.Ю. Істоміна // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 8 (52). – С. 210-218.

3. Мукан Н.В. Професійний розвиток учителів загальноосвітніх шкіл у системах неперервної педагогічної освіти Великої Британії, Канади, США: автореферат дис... д-ре пед. наук: 13.00.04. – К., 2011. – 40 с.
4. Мукан Н.В. Професійний розвиток учителів загальноосвітніх шкіл у системах неперервної педагогічної освіти Великої Британії, Канади, США: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Мукан Наталя Василівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 488 с.
5. Istomina K. International relations as a field of study in the Canadian system of higher education / Kateryna Istomina // Comparative Professional Pedagogy. – 2015. – Vol. 6, Issue 1. – P. 83-87.

Мукан Н.В., Истомина Е.Ю.

Национальный университет «Львовская политехника»

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УНИВЕРСИТЕТАХ КАНАДЫ

Аннотация

Статья посвящена изучению методологии исследования профессиональной подготовки специалистов в области международных отношений в университетах Канады. Выполнен анализ научно-педагогической литературы, в которой отражена специфика подготовки специалистов по международным отношениям в университетах Канады, а также акцентируется внимание на теориях, подходах, положенных в основу проведения исследования.

Ключевые слова: Канада, университет, профессиональная подготовка специалистов, специалист-международник, бакалавр гуманитарных наук, компоненты модели исследования.

Mukan N.V., Istomina K.Yu.

Lviv Polytechnic National University

THE RESEARCH METHODOLOGY OF SPECIALISTS' PROFESSIONAL TRAINING IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE UNIVERSITIES OF CANADA

Summary

The article is dedicated to the problem of research methodology of professional training of specialists in the sphere of international relations. The analysis of scientific and pedagogical literature, which highlights the specificity of professional training in international relations at universities of Canada has been conducted. The investigation also focuses on the theories and approaches underlying the study.

Keywords: Canada, university, professional training, specialist in international relations, Bachelor of Arts, components of research model.

УДК 37.091.12:36-051:303.725

КОНСУЛЬТАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ПЕДАГОГІЧНИМ КОЛЕКТИВОМ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Неїжпапа Л.С., Гаврилюк С.М.

Національний педагогічний університет імені Н.П. Драгоманова

У статті розглянуто погляди різних вчених на визначення поняття «консультативна діяльність соціального педагога». Проаналізовано особливості шкільного соціально-педагогічного консультування та труднощі, з якими стикається соціальний педагог під час виконання консультативної діяльності. Охарактеризовано особливості функціонування педагогічного колективу в загальноосвітньому навчальному закладі. Запропоновано напрямки консультативної діяльності соціального педагога у роботі з педагогічним колективом школи. Акцентовано увагу на значенні консультативної роботи та взаємодії соціального педагога з педагогічним колективом для реалізації основних завдань навчально-виховного процесу школи.

Ключові слова: консультування, соціально-педагогічне консультування, педагогічний колектив школи, напрями соціально-педагогічного консультування педагогічного колективу.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави відбуваються значні зміни в освітній сфері, які, у свою чергу, призводять до її вдосконалення та розвитку, а з іншого боку, сприяють виявленню тих проблем і питань, які були приховані, чи здавались незначними, щоб звертати на них увагу. Вони можуть виникати у загальноосвітніх навчальних закладах, й погіршувати процес навчання й виховання у ньому. Саме тому виникає необхідність залучення до роботи у школах фахівців, які допомогатимуть вирішувати освітні проблеми, сприятимуть налагодженню стосунків між учнями, батьками та педагогічним колективом школи, і таким чином сприятимуть полегшенню процесу освітнього розвитку в Україні. Такими фахівцями, на нашу думку, є соціальні педагоги.

Соціальний педагог у своїй діяльності виконує комплекс функцій: діагностичну, прогностичну, захисну, профілактичну тощо. Важливе місце в професійній діяльності соціального педагога займає консультативна функція. Згідно Наказу МОН № 864 від 28.12.2006 р. «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України», соціальний педагог «дає рекомендації учням, батькам, вчителям та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим, молодіжним об'єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування чи знаходяться у складних життєвих обставинах тощо» [7, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Консультування як процес є предметом дослідження вчених різних галузей наук: медичної – А. Айви, М. Бурно, Б. Ворник, Б. Карвасарський, О. Карагодіна, В. Макаров, В. Менделевич та ін.; психологічної – Г. Абрамова, С. Васьківська, С. Гледдинг, П. Горностай, А. Єлизаров, Р. Кочюнас, О. Красило, О. Лютова-Робертс, В. Меновников, Р. Мей, Р. Немов, В. Уоллес, А. Чернявська, та ін.; соціально-педагогічної – Л. Завацька, А. Капська, Г. Раковська, В. Сорочинська, Т. Шишковець та ін.; соціальної роботи – І. Грига, М. Глухової, М. Гуліна, В. Лютий, Т. Семигіна, І. Мигович та ін.

Низку питань соціально-педагогічної роботи в освітніх закладах розкривають А. Конончук, Н. Краснова, Л. Сокольська, З. Шевців, Т. Шиш-

ковець та ін.; окремі аспекти консультативної роботи соціального педагога висвітлюють Л. Завацька, Ю. Ключан, О. Коломієць, О. Пожидаєва, Г. Раковська, М. Шакурова, С. Харченко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, як показує практика соціально-педагогічної діяльності, реалізація консультативної функції соціального педагога загальноосвітніх навчальних закладів пов'язана з низкою труднощів та протиріч. Зокрема, в школах до діагностично-консультативної діяльності переважно залучаються практичні психологи, а соціальних педагогів спрямовують більше на процес профілактики. Також доволі поширеними серед педагогів та батьків залишаються невірні уявлення про першочергову значущість професійної діяльності соціального педагога для осіб, які належать до групи ризику, а тому часто поза увагою залишаються ті, які потребують кваліфікованої консультативної підтримки. Варто відзначити, що у наукових дослідженнях окреслені завдання та зміст консультативної діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу з учнями та батьками, але щодо змісту та напрямів такої роботи з педагогічним колективом школи, то фактично відсутнє чітке обґрунтування стратегії консультативної діяльності з педагогами.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження напрямів консультативної роботи соціального педагога з педагогічним колективом школи.

Виклад основного матеріалу. Провівши теоретичне дослідження ми виявили різні трактування науковцями поняття «консультування». Згідно твердження Т. Алексеєнко, «консультування – це процес взаємодії між двома або кількома людьми, в ході якої певні знання консультанта використовуються для надання допомоги тим, хто отримує консультацію» [1, с. 231]. Специфіка соціально-педагогічного консультування полягає в тому, що консультант намагається поліпшити життєву ситуацію іншого, не керуючи ним і його потенційними діями і вчинками, а показуючи їх можливі наслідки, допомагаючи клієнту зробити самостійний правильний висновок на основі чітко усвідомлених причинно-наслідкових зв'язків [1, с. 231].

На думку Л. Завацької, консультування в соціально-педагогічній діяльності є «технологією

надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи малу групу з метою їх соціалізації, відновлення і оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, розробки соціальних норм спілкування» [3, с. 61].

А. Капська визначає консультування в соціально-педагогічній діяльності як «вид соціальної послуги клієнту» [4, с. 298]. Консультативні послуги сприяють поліпшенню взаємин клієнта з соціальним середовищем, створюють психологічний комфорт в соціумі.

На основі вивченої літератури можемо також відзначити спроби вчених окреслити специфіку саме шкільного соціально-педагогічного консультування. Так, Я. Сухенко визначає консультування як професійну допомогу клієнтові (учням, учителям, адміністрації, батькам, іншим особам, які займаються виховують дитину) в пошуку розв'язання проблемної ситуації [11, с. 27].

О. Гаврилюк трактує консультування соціального педагога у школі як метод його діяльності і як один із напрямів роботи соціального педагога, у процесі якого він допомагає клієнтові проаналізувати і зрозуміти сутність його важкої життєвої ситуації і запропонувати різноманітні варіанти, які можуть бути використані для розв'язання проблеми [2, с. 84].

Консультаційну роботу соціального педагога Л. Сокольська визначає в індивідуальному та груповому консультуванні дітей, батьків, педагогів, адміністрації з питань розв'язання проблемних ситуацій, конфліктів, зняття стресу, виховання дітей у сім'ї і тощо [10, с. 6].

В процесі нашого дослідження ми виявили різні напрямки консультативної діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі. На думку О. Коломієць, найпоширенішими серед них є: консультування батьків і учнів, щодо проблемам взаємовідносин (між однолітками, учителями й учнями, батьками й дітьми), а також із проблемами, які пов'язані з нестачею інформації (про напрями роботи соціальних установ, вікові особливості дітей та ін.) [6, с. 68].

Ю. Ключан вважає, що важливим напрямком консультативної діяльності соціального педагога у школі є консультування адміністрації та педагогічного колективу школи, яке передбачає проведення соціально-педагогічних досліджень у педагогічному, учнівському, батьківському колективах, результати яких мають забезпечувати прийняття адекватних педагогічних рішень; участь у вирішенні конфліктів навчального закладу з учнями та батьками [5, с. 281].

Формально педагогічний колектив вважається штатний склад навчального закладу, що включає вчителів та адміністрацію школи. Проте істинний педагогічний колектив об'єднує однодумців, створює свою виховну систему, буде освітній процес на взаємодії педагогів і учнів. Сучасний педагогічний колектив виконує виховну, просвітницьку, консолідує, прогностичну та інші функції. Результатом діяльності педагогічного колективу є створення єдиного виховного колективу навчального закладу, учасниками якого нарівні з педагогами виступають учні. Критерієм діяльності педагогічного колективу виступає не тільки високий рівень знань, одержуваних учнями, але високоморальна атмосфера, що забезпечує ком-

фортне положення в колективі кожному педагогу і кожному учню [9, с. 4].

Педагогічний колектив вчителів є частиною громадського колективу, куди входить складовою частиною учнівський колектив. Педагогічний колектив школи має свої специфічні особливості. Головна особливість педагогічного колективу полягає у специфіці професійної діяльності, а саме у навчанні та вихованні підростаючого покоління. Ефективність професійної діяльності педагогічного колективу визначається рівнем педагогічної культури його членів, характером міжособистісних відносин, розумінням колективної та індивідуальної відповідальності, ступенем організованості, співпраці. Педагогічні, виховні за своєю суттю, колективи навчальних закладів дають учням початкове уявлення про колектив дорослих, про систему взаємин у ньому, про спільну діяльність. Дана обставина стимулює педагогічний колектив до самоорганізації, постійного самовдосконалення [9, с. 4].

Відтак особливостями педагогічного колективу школи є: головна мета професійної діяльності (навчання і виховання підростаючого покоління), поліфункціональність учительської професії, високий рівень самоврядування, колективний характер праці і колективна відповідальність за результати педагогічної діяльності, відсутність тимчасових рамок виконання різних видів педагогічної праці, його фемінізація, специфіка психологічного клімату, частота та види конфліктів. Однак, на нашу думку, з розвитком суспільства, реформуванням системи освіти в Україні варто переглянути подані особливості педагогічного колективу та, при потребі, модернізувати їх визначивши нові. Тому вважаємо за потрібне виокремити основні напрями соціально-педагогічного консультування педагогічного колективу.

Ми виділяємо такі напрями консультативної діяльності соціального педагога у роботі з педагогічним колективом школи:

- консультування з соціально-педагогічних проблем з метою сприяння покращенню умов функціонування педагогічного та учнівського колективів у школі;
- консультування щодо запобігання конфліктів у соціально педагогічному колективі;
- консультування адміністрації школи з питань управління педагогічним колективом;
- консультування з питань налагодження стосунків педагогічного колективу з учнями та батьками;
- консультування щодо покращення мікроклімату в педагогічному колективі школи;
- консультування молодих спеціалістів з питань специфіки роботи в певному загальноосвітньому закладі;
- консультування з питань модернізації освітньо-виховного процесу.

У консультативній діяльності соціального педагога з педагогами, які працюють з різновіковими учнівськими колективами визначаються обов'язкові напрями й форми роботи. Працюючи з вчителями початкової школи, соціальний педагог консультує їх щодо особливостей процесів адаптації учнів до школи, шкільного середовища, навчання, надає рекомендації щодо планування діяльності для згуртування, покращення

психологічного клімату класу, спрямовує на планування спільної діяльності, пропонує проводити міні-лекції про формування корисних звичок, популяризує здоровий спосіб життя. Змістом консультування педагогів, які працюють в п'ятих класах є ознайомлення з особливостями процесу адаптації під час переходу учнів від початкової школи до навчання в школі другого ступеня, надання рекомендації щодо планування діяльності для оптимізації психологічного клімату класу, його згуртування, інформування про наявність дітей соціально незахищених категорій, дітей, які потребують підвищеної уваги та спрямовує на подальше вивчення класного колективу. Важливе значення належить і консультуванню вчителів, які працюють зі дітьми старшого шкільного віку. Їм, перш за все, потрібно отримати знання про особливості підліткової кризи, врахування вікових особливостей характеру дітей у роботі з ними. Важливим буде й інформування їх про подальше навчання і працевлаштування дітей, рекомендації щодо планування спільної супровідної діяльності [8]. Спільне виявлення причин проблем в подальшому допоможе попередити можливі проблемні ситуації. Не виключено, що іноді спільна діяльність соціального педагога й

педагогічного колективу, на жаль, може набирати форм нерівного партнерства, де панує лідерство одного з них. Такий характер взаємин не можна визнати продуктивним і спільним. Щоб покращити взаємодію, варто постійно обговорювати й оцінювати якість роботи на всіх етапах, прогнозувати нові кроки для досягнення мети. Консультативна діяльність соціального педагога та педагогічного колективу має багато особливостей і вимагає від соціального педагога організованості, комунікабельності та чіткості в діях.

Висновки і пропозиції. Отже, окреслені напрямки консультативної діяльності соціального педагога з педагогічним колективом школи сприятимуть покращенню творчого та дружнього мікроклімату в ньому, полегшенню навчально-виховного процесу школи та впровадженню новітніх методів навчання і виховання в загальноосвітніх навчальних закладах. Враховуючи означене, перспективним бачимо подальше дослідження технологій консультативної діяльності соціального педагога з педагогічним колективом школи, розробка стратегії такої діяльності та пошук нового підходу до роботи соціального педагога з педагогічним колективом у загальноосвітньому навчальному закладі

Список літератури:

1. Алексеев Т. Ф. Соціальна педагогіка: словник довідник / [Т. Ф. Алексеев, Ю. М. Жданович, І. Д. Зверева та ін.]; за заг. ред. Т. Ф. Алексеев. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
2. Гаврилюк О. О. Консультування як метод роботи майбутнього соціального педагога у навчальному закладі / О. О. Гаврилюк // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / – Хмельницький: ХНУ, 2014. – С. 83–84.
3. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. [для вищ. навч. закл.] / Завацька Л. М. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
4. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. – 4-е вид. випр. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 468 с.
5. Ключан Ю. В. Загальна характеристика напрямів соціально-педагогічної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі / Ю. В. Ключан // Вісн. Харк. держ. акад. культури: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 36. – С. 276–283.
6. Коломієць О. Г. Роль консультування в діяльності соціального педагога / О. Г. Коломієць // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер.: Пед. науки. – 2010. – Вип. 183, ч. 4. – С. 67–70.
7. Наказ МОН № 864 від 28.12.2006 р. «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/socialnijpedagogvosviti/> planuvanna-roboti
8. Остряк Т. С. Організація співпраці класного керівника із соціальним педагогом у загальноосвітньому навчальному закладі [Електронний ресурс] / Т. С. Остряк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=17683&chapter=1>
9. Почуєва О. О. Теоретичний аспект сутності поняття «педагогічний колектив» загальноосвітнього навчального закладу в науковій літературі [Електронний ресурс] / О. О. Почуєва. – 2008. – 8 с. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/peddysk/2009_5/pochueva.pdf
10. Сокольська Л. П. Робота соціального педагога в закладах освіти. Конспект лекцій для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка та практична психологія» / Л. П. Сокольська. – Хмельницький: ХНУ, 2006. – 98 с.
11. Сухенко Я. В. Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу: перші кроки (довідниково-методичний посібник) // Автор-укладач Я. В. Сухенко. – Полтава: ПОІППО, 2006. – 80 с.

Неижпапа Л.С., Гаврилюк С.М.

Национальный педагогический университет имени Н.П. Драгоманова

КОНСУЛЬТАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА С ПЕДАГОГИЧЕСКИМ КОЛЛЕКТИВОМ ШКОЛЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье рассмотрены взгляды ученых на определение понятия «консультативная деятельность социального педагога». Проанализированы особенности школьного социально-педагогического консультирования и трудности, с которыми сталкивается социальный педагог во время выполнения консультативной деятельности. Охарактеризованы особенности функционирования педагогического коллектива в общеобразовательном учебном заведении. Предложены направления консультативной деятельности социального педагога в работе с педагогическим коллективом школы. Акцентировано внимание на значении консультативной работы и взаимодействии социального педагога с педагогическим коллективом для реализации основных задач учебно-воспитательного процесса школы.

Ключевые слова: консультирование, социально-педагогическое консультирование, педагогический коллектив школы, направления социально-педагогического консультирования педагогического коллектива.

Neyizhpapa L.S., Gavryliuk S.M.

National Pedagogical Drahomanov University

CONSULTING ACTIVITY OF SOCIAL TEACHER WITH TEACHING STAFF: THEORETICAL ANALYSIS

Summary

The article observes different scientists' views of the concept «consulting activity of social teacher». The article gives the analysis of social-pedagogical peculiarities of school and possible difficulties of the teacher while realizing the consulting activity. The article describes peculiarities of teaching staff functioning in the institutions of general education. The item shows the ways of consulting activity of social teacher in the process of working with the teaching staff of school. The article emphasizes on importance of consulting activity and «social teacher-teaching staff' interaction for realization of the major tasks of educational process.

Keywords: consultation, social-pedagogical consultation, teaching staff, ways of teaching staff consulting.

УДК 372.878.7.071.4

ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛІ МУЗИЧНОГО ТВОРУ У ВИКОНАВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТА-МУЗИКАНТА

Овчарова І.А., Булгакова В.А., Бившева Т.Ф.
Харківський гуманітарно-педагогічний інститут

У руслі нового концептуального підходу до навчання музичного мистецтва основний акцент ставиться на особистісний розвиток студента, збагачення його емоційно-естетичного досвіду під час сприймання та інтерпретації музичних творів. Використання моделі музичного твору розвиває асоціативне, творче мислення студента, сприяє оволодінню виконавсько-інтерпретаторською майстерністю.

Ключові слова: моделювання, інтерпретація.

Сучасне суспільство висуває нові вимоги до освіти. Сьогодні спеціаліст будь-якого профілю розглядається як фахівець, озброєний спеціальними знаннями, проблемним аналітичним мисленням, соціально-психологічною компетентністю, інтелектуальною культурою.

Постановка проблеми. Важливою загальнокультурною інтелектуальною навичкою студента є вміння переводити проблеми з реальної дійсності в адекватну оптимальну модель, оперувати цією моделлю, інтерпретувати результат.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток методу моделювання в зарубіжній науці зв'язано з ім'ям таких вчених як Л. Вальрас, Дж. Нейман, Дж. Кейнс, Р. Фріш. У вітчизняній науці даний метод використовували передусім Л.В. Контарович, А.Л. Лур'є, В.С. Немчинов, С.С. Шаталін. Проблеми активізації мислення приділяли належну увагу відомі педагоги Б. Асаф'єв, О. Назайкінський, П. Гальперін; вчені-методисти Н. Гродзенська, В. Шацька, О. Ростовський. Численні їх вислови дозволяють зробити висновок, що повноцінне оволодіння виконавсько-інтерпретаторською майстерністю можливе за умови максимального розвитку, активізації музичного мислення.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проблема застосування моделі у виконавському мистецтві перебуває ще не початкової стадії становлення. Вона потребує дослідницького підходу до аналізу внутрішніх законів виконавської діяльності на основі всебічного пізнання закономірностей виконавського мистецтва, використання даних таких наук як естетика, педагогіка, психологія, фізіологія.

Мета роботи полягає у висвітленні та обґрунтуванні факторів розвитку творчого мислення майбутнього фахівця у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Граючи на музичному інструменті, студент активно включається в процес музикування, під час якого розвиваються художні здібності, творче мислення.

Музичний образ твору народжується з чуттєвого пізнання. Але щоб глибоко розкрити його зміст і втілити у виконання, потрібен не тільки чуттєвий ступінь пізнання, а й активна робота розуму, який аналізує і синтезує музичні враження, осмислює і узагальнює їх в художній цілісний образ. Створення художнього образу неможливе без участі інтелекту, без активної розумової діяльності, що забезпечує художність виконання.

Розвиток мислення – це набуття спеціальних навичок поетапної побудови виконавського образу твору. Розуміння, усвідомлення та по елементне опрацювання компонентів музично-виконавського образу, узагальнення і побудова на цій основі закінченого твору активізує творче мислення студентів, дозволяє їм досягти певних результатів виконання.

Музичне мислення являє собою процес аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, встановлення зв'язків і взаємозалежності між елементами музичної тканини. Результати аналітично-синтезуючої музичної діяльності фіксуються у виконанні твору.

У більшості студентів цілісний образ твору складається тільки в кінці його розучування. Часто у процесі розучування студент обмежується сприйманням незначної кількості окремих явищ, засобів музичної виразності, не усвідомлюючи їх як частину цілого. Це призводить до пасивного музичного мислення, статичного характеру музично-виконавських уявлень.

Ставлячи завдання активізації творчого мислення студента, викладач повинен враховувати його індивідуальні особливості, здібності, характер, темперамент, рівень художнього мислення. Якщо студент демонструє недостатньо сформоване образне мислення, викладач повинен більше звертатись до його фантазії, пробуджувати увагу, прагнути зацікавити його музикою, що виконується, провести аналогії з літературними образами, навіть запропонувати програмний зміст твору з метою збагачення його емоційно-естетичного досвіду. В результаті такої кропіткої роботи, як показує викладацький досвід, у студента спостерігаються помітні позитивні зміни у музичному сприйманні твору, в розвитку асоціативного мислення.

В іншому випадку, якщо студент має нестандартне мислення, а також демонструє вміння систематизувати, узагальнювати музичний матеріал, проявляє нетипові цікаві художньо-творчі уявлення, викладач повинен розвивати самостійність інтерпретації інтонаційно-образного змісту твору, підвищувати рівень світосприймання і світовідчуття мистецького мислення виконавця.

Модель як інструмент наукового пізнання має відтворити характерні ознаки системи, що досліджується. Аналіз твору, порівняння та узагальнення окремих структурних елементів створює умови глибинного сприймання цілого. Орієнтація на застосування моделі як засобу пізнання стає

методом наукового дослідження твору, веде до пізнання його загальної компетенції.

Щоб активізувати ставлення студента до твору, активізувати його виконавську діяльність, потрібно створити таку атмосферу на занятті, щоб стимулювати розвиток уяви виконання, самостійний пошук тих чи інших засобів художньої виразності.

Головною метою аналізу твору є активізація розумово-емоційної сфери студента, пошуку оптимальної інтерпретації його виконання.

Навчити студента виразно грати, глибоко усвідомлювати і переживати музику, вміти відтворити її характер, донести до слухача образний зміст – дуже складний процес. Усвідомлення створеного художнього образу повинно відбуватися при активній діяльності музичного мислення, що впливає на вибір виконавських засобів.

Процес пошуку інтерпретації проходить декілька етапів моделювання. Він розпочинається з розпізнавання використаних у творі мовних елементів, таких як ритмічна організація твору, особливості мелодії, фактури, динаміки тощо. Допомогти педагогу керувати процесом формування художнього сприйняття студентами твору на первинному етапі його розучування може така його модель (рис. 1).

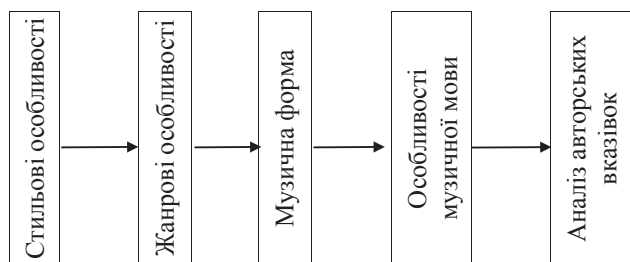

Рис. 1. Модель управління процесом формування художнього сприйняття твору

Через конкретні звукові характеристики студент розуміє смисл музичної мови, музичну виразність, тобто усвідомлює специфіку вираження художньої інформації в музичному творі. Важливу роль відіграє перше, загальне ознайомлення з музикою твору. Програвання твору педагогом, бесіда про твір є творчим зарядом щодо формування відношення до музики, її засобам виразності. На цьому етапі зароджується ескізне уявлення про образний зміст, контури, форми, вимальовуються виразні елементи музичної мови, а художній задум виникає лише у загальних рисах. На цьому етапі виконавець отримує поштовх для пошуків і розв'язання необхідних проблем, що сприяє розвитку мислення і його творчої активності. Поєднання різних елементів музичної мови веде до створення цілісного художнього образу.

Викладач не може знаходитись осторонь цього творчого пошуку. Сприятлива ситуація для аналізу музичного твору складається тоді, коли виникають різні точки зору на твір, відбувається дискусія. Постановка й розв'язання проблемних завдань сприяє активізації мислення, творчої ініціативи, тому проблемне навчання повинне відігравати провідну роль у процесі роботи над твором. За допомогою навідних питань викладач

вилучає набутий студентом досвід, узагальнює і систематизує його відповіді.

Наступний етап моделювання – вибір основних виконавських засобів виразності та їх взаємовідношення (рис. 2).

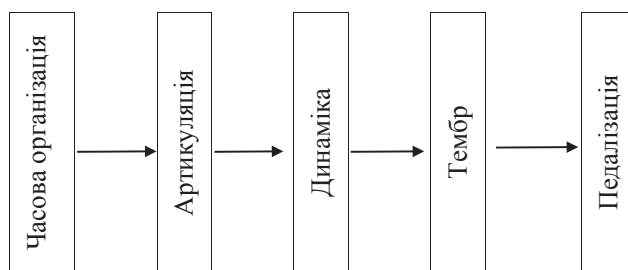

Рис. 2. Вибір основних виконавських засобів виразності та їх взаємовідношення

Доцільно запропонувати студенту обґрунтувати свої думки, разом з викладачем дійти до правильного сприймання. Отже, майстерність викладача полягає в тому, щоб вміло підвести студента до правильної відповіді, пояснити неточність. Одночасно йде процес пошуку виконавських засобів, з'ясовуються штрихи, ступінь активності пальців, формується слуховий контроль над необхідним співвідношенням між мелодією і супроводом, проводиться робота над пошуком фразування, тобто вдосконалюється комплекс піаністичних дій для виконання твору.

Викладач показує, наприклад, кілька типів наголосів у виконанні мелодичної лінії, з'ясовує зі студентом особливості кожного, вибирає найкращий варіант виконання. Цікаво також зіставити різні динамічні варіанти виконання, пояснити їхні відмінності, а студенту запропонувати вирішити, який на його думку кращий.

Система запитань і завдань, що допомагає сприйняти твір, має реалізуватися в діалозі та спонукати до творчого різночитання музичного змісту. Сприятлива ситуація складається тоді, коли виникають різні точки зору на твір, відбувається дискусія. Пріоритетною має стати діалогова форма педагогічної взаємодії, забарвлена позитивними емоційно-естетичними переживаннями.

Одним з найістотніших критеріїв інтерпретації твору є відтворення студентом у своїй трактовці композиторської концепції, глибоке і правильне розуміння авторського задуму.

Але характеризуючи образний зміст твору, його виражальні засоби, викладач повинен стимулювати самостійне ставлення до музики, виходити з власного її розуміння, власного відчуття.

Фундаментом розвитку твору стає направленість співвідношень динаміки, ритму, мелодії, регістру, фактури та інших засобів музичної виразності. Відсутність точно визначених кількісних показників цих засобів дає можливість створення декількох інтерпретацій одного й того ж музичного твору. Компонентами цього стає (рис. 3).

Усвідомлення музичної виразності підводить студента до того, що є основою музичної змістовності – вираженню внутрішнього світу людини, її почуттів, емоцій.

При визначенні характеру, образного змісту музичного твору студент неминуче асоціює їх з колом людських емоцій.

Рис. 3. Елементи інтерпретації музичного твору

Так відбувається одне із важливіших в розвитку художнього мислення явищ – встановлення асоціативних зв'язків музичних образів з особистим життєвим досвідом.

Розпізнаючи емоції як складову частину структури художнього змісту твору, виконавець одночасно захоплюється ними, тобто сприймає їх не тільки як заданий образ, але й як власні переживання. Оцінні реакції відбивають глибокі процеси сприймання твору, у ході якого він співвідноситься з усіма сторонами особистості, її психічною організацією, темпераментом, системою ідеалів тощо.

Для активізації виконавського рівня студента часто застосовують ще один метод – порівняльну характеристику різноманітних інтерпретацій твору. Деякі викладачі вимагають від студентів точного копіювання своєї виконавської концепції. На наш погляд, цей метод заважає розвитку особистості виконавця, пошуку власної інтерпретації. Ми вважаємо, що «показ» викладача слід використовувати обов'язково, а також, якщо є змога, прослухати твір у запису, адже таке прослуховування може стати зразком для студента, для створення його особистої виконавської трактовки. Зіставлення різноманітних інтерпретацій, спрямування уваги на розуміння кожної з них дає змогу студентам прийти до певного самостійного ставлення до виконання музичного твору.

Отже, багаторічний викладацький досвід дає змогу виділити кілька етапів моделюван-

ня розвитку музичного мислення студента. Наступність вище зазначених рівнів полягає в тому, що елементи більш високого рівня зароджуються в «середині» попереднього, з'являються до того, як здійсниться перехід до нового рівня.

Дидактично доцільно при вивченні твору розглядати його саме з позицій модельного підходу. Особливістю такого підходу є орієнтація студента на застосування моделей як засобу пізнання художнього образу. Створення моделей і використання їх як метода наукового дослідження розвиває творче ставлення до виконання музичного твору, забезпечує системність у роботі над музичним твором.

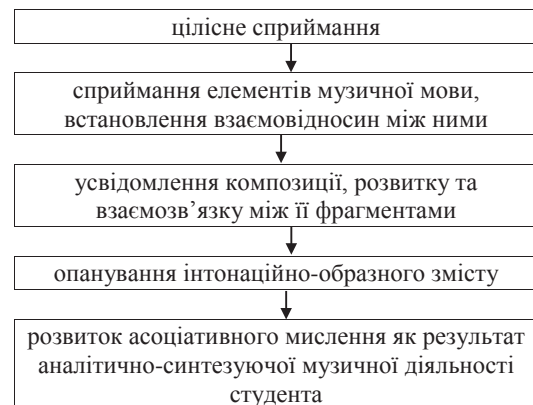

Рис. 4. Етапи моделювання розвитку музичного мислення студента

Висновки. Таким чином, моделювання твору передбачає пошук студентами особистісно-значущих смислів, співзвучних власному духовному сприйманню.

Розуміння, усвідомлення та поетапне опрацювання моделі музичного образу, узагальнення й побудова на цій основі закінченого твору, активізує творче мислення студентів, дозволяє їм досягти певних успіхів у засвоєнні та виконанні музичного твору, створює умову для пошуку власної інтерпретації.

Список література:

1. Асафьев В. Музыкальная форма как процесс. 2-е изд. – Л., 1971, книги 1, 2. – Л.: Музгиз, 1963. – 378 с.
2. Баренбойм Л.А. За полвека / Статьи, очерки, материалы / – Л.: Сов. композитор, 1989. – 368 с.
3. Гродзенская Н.Л. Школьники слушают музыку. – М.: Просвещение, 1969. – 77 с.
4. Коган Г.М. У врат мастерства. Работа пианиста. 3-е изд. М., 1969. – 116 с.
5. Назайкинский Е. О психологии музыкального восприятия. – М.: Музыка, 1972. – 384 с.
6. Ростовський О.Я. Методика викладання в початковій школі. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 216 с.
7. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в основній школі. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.

Овчарова И.А., Булгакова В.А., Бышева Т.Ф.
Харьковский гуманитарно-педагогический институт

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДЕЛИ МУЗЫКАЛЬНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ В ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТА-МУЗЫКАНТА

Аннотация

В русле нового концептуального подхода к обучению музыкальному искусству основной акцент ставится на личностное развитие студента, обогащение его эмоционально-эстетического опыта во время восприятия и интерпретации музыкальных произведений. Использование модели музыкального произведения развивает ассоциативное, творческое мышление студента, содействует овладению исполнительско-интерпретаторским мастерством.

Ключевые слова: моделирование, интерпретация.

Ovcharova I.A., Bulgakov V.A., Byvsheva T.F.
Kharkov Humanitarian Pedagogical Institute

USAGE OF THE MODEL OF MUSICAL COMPOSITION IN THE EXECUTIVE ACTIVITY OF STUDENT-MUSICIAN

Summary

In a new conceptual approach to the study of musical art the main accent is on the personality advance of a student, improvement of his emotional-aesthetic experience during the rendering musical compositions. Usage of the model of musical composition develops associative and creative thinking of a student, promotes mastering performer-interpretation skills.

Keywords: modeling, interpretation.

УДК 37.018.51

ПОЧАТКОВА ШКОЛА СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

Онишків З.М.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано історію становлення терміну «початкова школа сільської місцевості». Наведено різні тлумачення сутності цього поняття. Вказано ознаки, за якими різняться початкові школи. Обґрунтовано та уточнено сутність поняття «початкова школа сільської місцевості» на сучасному етапі розвитку педагогічної науки. Визначено перспективи подальших досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: малокомплектна школа, малочисельна школа, сільська школа, початкова школа сільської місцевості, типи загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня.

Постановка проблеми. Початкова школа сільської місцевості в Україні пройшла тривалий шлях становлення та розвитку. Перші школи ведуть свій початок з X століття. Термін «школа» увійшов у вжиток на Русі лише в IV столітті [6, с. 14]. У 2015/2016 навчальному році в Україні функціонувало загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня 1066, у тому числі у сільській місцевості 945, а кількість навчально-виховних комплексів «початкова школа – дитячий садок» – 460, зокрема у сільській місцевості – 302. У зв'язку з демографічною ситуацією наявна значна кількість малочисельних навчальних закладів, зокрема у 2015 році функціонували 372 початкові школи із загальною кількістю до 10 учнів у кожній [4, с. 54]. Існування у сільській місцевості різних типів початкових шкіл викли-

кає необхідність уточнення сутності поняття «початкова школа сільської місцевості».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень дозволив виокремити такі напрями дослідження з проблем роботи початкової школи сільської місцевості: історико-педагогічні аспекти розвитку сільської початкової школи (М. Барна, Н. Белозорова, Л. Березівська, В. Гомоннай, Я. Мандрик, Г. Іванюк, О. Пенішкевич, І. Петренко, Г. Щука; вдосконалення управлінської діяльності одержання шкільної освіти у сільській місцевості (В. Мелешко, І. Осадчий та ін.); шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу в сільській школі (О. Коберник, Н. Коваленко, О. Пінський, Н. Присяжнюк, Н. Шиян та ін.); функціонування різних типів сільських початкових шкіл (В. Кузь;

Н. Манжелій; В. Мелешко та ін.); підготовка студентів до роботи в умовах сільської початкової школи (О. Побірченко, Л. Присяжнюк та ін.). Наукові напрацювання допоможуть проаналізувати та уточнити зміст поняття «початкова школа сільської місцевості» на сьогоднішньому етапі розвитку країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Демографічна криза в країні спонукає до оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема у сільській місцевості. На сьогодні існують різні типи початкових шкіл: загальноосвітній навчальний заклад I ступеня, мало чисельна початкова школа, навчально-виховний заклад I ступеня «школа-родина». Тому потребує уточнення зміст поняття «початкова школа сільської місцевості».

Мета статті – проаналізувати та уточнити сутність поняття «початкова школа сільської місцевості».

Виклад основного матеріалу. Загальноосвітній навчальний заклад – це заклад освіти, що забезпечує реалізацію прав громадян на загальну середню освіту [3]. У відповідності до освітнього рівня – початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта – функціонують різні типи загальноосвітнього навчального закладу I, II, III ступенів, зокрема: загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів: I ступінь – початкова школа (1–4 класи) – термін навчання 4 роки; II ступінь – основна школа (5–9 класи) – термін навчання – 5 років; III ступінь – старша школа (10–11 класи) – 2 роки. Школи всіх трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно – початкова, основна, середня.

«Початкова школа – загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей, що дає початкову освіту (елементарні знання з рідної мови, математики, а також про природу й суспільство)» [1, с. 266].

В «Енциклопедії освіти» [2, с. 700] початкову освіту розглядають як перший ступінь загальної середньої освіти, метою якого у більшості країн світу є одержання дитими базових умінь і навичок загальнокультурного, загальноорозвивального характеру.

Початкові школи різняться:

- місцем знаходження: міські, сільські, гірські, школи степової зони;
- школи нового типу: початкова школа-дитячий садок, школа-родина, авторська школа та ін.;
- тривалістю навчального дня: школа повного дня; школа, в якій немає груп продовженого дня;
- чисельністю учнів: малочисельні (з малою наповненістю класів, але учні однієї вікової групи не об'єднуються в класи-комплекти), малокомплектні (з наявністю класів-комплектів), з організацією індивідуального навчання, однокомплектні школи.

Розглянемо сутність поняття «початкова школа сільської місцевості», тлумачення змісту якого наведено у довідкових виданнях, підручниках, посібниках та наукових дослідженнях (див. табл. 1).

Наведені в табл. 1 визначення поняття «початкова школа сільської місцевості» ілюструють його генезис від малокомплектної школи до малочисельної початкової школи.

У педагогічній літературі другої половини ХХ ст. вживається термін «малокомплектна школа». В основу визначення цього поняття було покладено комплектування учнівського контингенту школи. Цей тип шкіл розміщується в тих населених пунктах, де немає достатнього контингенту учнів, тобто в основному в сільській місцевості. «Малокомплектна школа» означає школу з малим (меншим за норму) комплектом (контингентом) учнів. Під комплектом розуміли клас (у сучасному його розумінні) як основну одиницю контингенту учнів. У малокомплектній школі загальний контингент учнів школи, наповненість класів, кількість учнів на одного вчителя нижчі за встановлену Міністерством освіти і науки України норму.

За визначенням, наведеним в Педагогічному словнику (вид. 1960 р.), Педагогічній енциклопедії (вид. 1965 р.), Українському педагогічному словнику, малокомплектна школа є школою початковою. Такою вона була і з часу утворення, хоча цей термін і не використовувався.

З часом поняття малокомплектності школи поширилося і на школу II та III ступенів [5]. Дослідники проблеми сільської малокомплектної школи Н. Касярум, В. Король, А. Кузьмінський, Л. Прокопенко теж поширюють поняття «малокомплектна школа» на школу II і III ступенів і виділяють такі види малокомплектних шкіл:

- а) школу, в якій початкові класи об'єднані в клас-комплект і з ними займається один педагог;
- б) школу, в якій немає одного чи більше класів, тобто окремої вікової групи учнів, через відсутність дітей певного віку. Такий тип школи необов'язково є початковою школою, вона може бути і школою I–II ступенів, і навіть I–III ступенів;
- в) школу, в класах якої мала кількість дітей (у класах кількість учнів 5–12) [8, с. 19].

Вони на основі аналізу контингенту учнів та їх розподілу за структурою сільської малокомплектної школи виділили такі підтипи шкіл: «початкова школа з класом або класами-комплектами та дошкільним закладом з групами-комплектами (школа-дитячий садок); початкова школа з одним або декількома класами-комплектами; школа I-го ступеня з класом-комплектом і школа II-го ступеня з нормальною наповненістю класів; початкова школа з ненаповненими класами і школа II-го ступеня з існуючими неповними класами (найбільш поширений варіант СМШ); початкова школа з нормальною наповненістю класів, школа II ступеня з нормальною наповненістю класів і школа III ступеня з неповними класами; початкова школа з класами-комплектами, школа II і III ступенів з неповними класами» [8, с. 19].

У дослідженнях з проблеми сільської школи останніх років (В. Мелешко, Л. Присяжнюк, О. Савченко та ін.) вживається термін «сільська малочисельна школа». Демографічна ситуація, міграція населення суттєво впливають на наповненість класів у сільських школах. Закон України «Про загальну середню освіту» (стаття 14) дає підстави в сільській місцевості відкривати класи за наявності не менше 5 осіб одного віку. Утворення класів-комплектів цим Законом не передбачено. За наявності у класі менше 5 осіб є право організувати для цих учнів індивідуальне навчання. Тому, на нашу думку, доцільно використовувати термін «малочисельна школа».

Дефінітний аналіз поняття «початкова школа сільської місцевості»

№ п/п	Назва джерела	Зміст поняття
1.	Педагогический словарь: В 2 т. – М.: Изд-во АПН СРСР, 1960. – Т. 1. – С. 652-653.	Малокомплектна школа – початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, й кожен учитель працює одночасно з двома або декількома класами. Буває одно-, дво- і трикомплектною. В однокласній школі один учитель навчає дітей усіх чотирьох класів відразу, в двокомплектній навчання ведуть два вчителі, кожний у двох класах одночасно, в трикомплектній робота розподіляється між трьома вчителями: двоє ведуть по одному класу, а третій – два класи. Малокомплектна школа розміщується в тих населених пунктах, де немає достатнього контингенту дітей для організації початкової школи з чотирма повними класами. Навчальна програма в малокомплектній школі та ж, що і в 1-4 класах семирічних і середніх шкіл. Діти, які закінчили малокомплектну школу, направляються в 5 клас без випробувань.
2.	Педагогическая энциклопедия / гл. ред. И. А. Каиров и Ф. И. Петров. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – С. 715.	Малокомплектна школа (1, 2, 3-комплектна) (від лат. complector – охоплюю) – початкова школа, в якій учитель працює одночасно з кількома класами. В 1-комплектній школі один учитель веде всі класи; у 2-комплектній працюють два вчителі, у кожного по 2 класи; в 3-комплектній школі – 3 вчителі, один веде 2 класи й два вчителі – по 1 класу. Малокомплектні школи в радянській системі народної освіти існують головним чином у невеликих населених пунктах, де щорічний прийом учнів менше норм, установлених для комплектування першого класу.
3.	Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – Т. 1. – С. 540.	Малокомплектна школа – школа без паралельних класів, з малим контингентом учнів. Розповсюджена в багатьох країнах, головним чином в сільській місцевості. В СРСР до поч. 70-х рр. термін «малокомплектна» застосовувався по відношенню до початкової школи, в якій учні двох, трьох чи чотирьох класів об'єдналися в один клас-комплект, якщо в них разом було менше 15 учнів. З класом-комплектом працює один учитель. Якщо в початковій малокомплектній школі 2 або 3 класи-комплекти, то в них працюють відповідно 2 або 3 вчителі. У Російській Федерації з 1990–1991 н. р. оплата праці вчителя малокомплектної школи нараховується за кожний клас незалежно від кількості дітей, тому об'єднання дітей різних класів в один комплект не є обов'язковим.
4.	Педагогический энциклопедический словарь / глав. ред. Б. М. Бим-Бад; редкол. М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – С. 136.	Малокомплектна школа – школа без паралельних класів, з малим контингентом учнів. Розповсюджена головним чином в сільській місцевості. В СРСР до початку 70-х рр. Термін «малокомплектна школа» використовувався до початкової школи, в котрій декілька класів, що нараховують разом менше 15 учнів, об'єдналися в один клас-комплект. З класом-комплектом працює один учитель.
5.	Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – С. 199-200.	Сільська малокомплектна школа – початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, і кожен учитель працює одночасно з двома або кількома класами. Буває одно-, дво- і три-комплектною. В однокласній школі один учитель навчає дітей усіх чотирьох класів; у двокомплектній навчання ведуть два вчителі, кожен у двох класах одночасно; у трикомплектній школі робота розподіляється між трьома вчителями: два ведуть по одному класу, а третій – два класи.
6.	Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика: пособие для педагогов / М. П. Гурьянова. – Минск: Амалфея, 2000. – 448 с.	Сільська школа – це сукупність різних типів і видів загальноосвітніх закладів, розміщених у сільській місцевості, різних за наповнюваністю, територіальним розміщенням, соціальним оточенням, національним складом, діяльність яких спрямована на задоволення освітніх потреб сільських дітей і для вирішення завдань базової загальної середньої освіти, сільськогосподарської підготовки школярів, а також виконання соціокультурної і соціально-педагогічної функції.
7.	Біда О. А., Картель М. В. Підготовка майбутніх учителів до організації самостійної роботи в сільській мало-комплектній школі при викладанні дисциплін природничого спрямування // Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній початковій школі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції; м. Умань, 15–16 жовтня 2004 р./ ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. – К.: Науковий світ, 2004. – С. 48.	Малокомплектна початкова школа – це школа, в якій початкові класи об'єднані у класи-комплекти. У ній не тільки відсутній якийсь клас, а й функціонують всі класи, наповнюваність яких становить 4–7–12 учнів тощо.

Продовження таблиці 1

8.	Іванюк Г. Вплив культурологічних чинників на діяльність сільської школи / Г. Іванюк // Початкова школа. – 2008. – № 9. – С.12.	Сільська школа – це сукупність різних типів і видів загальноосвітніх закладів, розташованих у сільській місцевості, різноманітних щодо наповнюваності класів, територіального розташування, соціального оточення, національного складу, що забезпечують освітні потреби сільських школярів і використовують специфічні освітні, розвивальні та соціальні функції.
9.	Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 824–825.	Визначення «сільська школа» означає не тільки приналежність до місця розташування, а це загальноосвітній навчальний заклад, де, крім навчання, створюються сприятливі умови для розвитку дитини, національно-культурного збагачення особистості, духовних взаємозв'язків та взаємовпливів із соціокультурним середовищем. До окремого типу сільських шкіл належить малокомплектна школа. Цей тип школи існує, як правило, в сільській місцевості. Найчастіше вона є початковою. Однак в основних і середніх школах теж можуть бути класи-комплекти. У таких класах один учитель, в одному приміщенні веде заняття з двома або трьома класами. Це зумовлює специфічну структуру малокомплектної школи, яка може бути одно-, дво-, три-, чотири-комплектною.
10.	Присяжнюк Л. А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації колективних форм роботи учнів сільських початкових шкіл: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Л. А. Присяжнюк. – Вінниця, 2009. – 24 с.	Малокомплектна школа – загальноосвітній навчальний заклад I ступеня з малою кількістю учнів, у якому навчання дітей здійснюється в різновікових класах-комплектах. Малочисельна школа – школа з малою кількістю учнів, у якій діти навчаються в окремих класах або індивідуально. При цьому допускається ситуативне об'єднання школярів у різновікові групи (класи) в початковій її ланці.
11.	Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник / О. Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – С.394.	Малочисельна початкова школа – це навчально-виховний заклад з малим контингентом учнів, малою наповнюваністю класів, обмеженим освітнім середовищем. Цей тип школи існує, як правило, у сільській місцевості.

Ми трактуємо термін «*початкова школа сільської місцевості*» як комплексне поняття, яке стосується різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, розміщених у сільській місцевості, що різняться наповнюваністю, соціальним оточенням, національним складом, територіальною віддаленістю від великих культурних центрів.

Висновки і пропозиції. Уточнення сутності поняття «початкова школа сільської місцевості» відкриває перспективи для дальших досліджень з питань функціонування різних типів початкових шкіл, розробки організаційно-правових основ їх діяльності, ознайомлення майбутніх учителів початкових класів з особливостями організації навчально-виховного процесу в цих навчальних закладах.

Список літератури:

- Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
- Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
- Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
- Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ: Педагогічна думка, 2016. – С. 54. – 448 с.
- Педагогический словарь: В 2 т. – М.: Изд-во АПН СРСР, 1960. – Т. 1. – С. 652–653.
- Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси / редколегія: М. Д. Ярмаченко (відп. редактори), Н. П. Калиниченко (заст. відп. ректора), С. І. Гончаренко, В. М. Курило, О. І. Ляшенко, В. К. Майборода, О. Р. Мазуркевич, Ю. І. Мальований, Н. Г. Ничкало, В. З. Смаль, В. В. Усенко. – К.: Радянська школа, 1991. – С. 14.
- Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. В. В. Давыдов. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – Т. 1. – 608 с.
- Теоретико-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу в сільській малокомплектній школі: навчально-методичний посібник / Н. В. Касярум, В. М. Король, А. І. Кузьмінський, Л. І. Прокопенко. – Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. – 178 с.

Ониськів З.М.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ: СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ

Аннотация

В статье проанализирована история становления понятия «начальная школа сельской местности». Приведены разные толкования сущности этого понятия. Указаны признаки, по которым отличаются начальные школы. Обоснованно и уточнено сущность понятия «начальная школа сельской местности» на современном этапе развития педагогической науки. Определены перспективы последующих исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: малокомплектная школа, малочисленная школа, сельская школа, начальная школа сельской местности, типы общеобразовательных учебных заведений.

Onyshkiv Z.M.

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

JUNIOR SCHOOL IN RURAL AREA: ESSENCE OF THE CONCEPT

Summary

The history of the term «junior school in rural area» is analyzed in the article. Different interpretations of the essence of the concept are mentioned. The features, which differentiate junior schools, are pointed out. The essence of the concept «junior school in rural area» at the present stage of the development of pedagogical research is grounded and specified. The prospects for further research on this issue are studied.

Keywords: school with few classes, school with few pupils, rural school, junior school in rural area, types of comprehensive schools of the 1st degree.

УДК 37.018.2

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ СТАТІ У ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Паничок Т.Я.

Тернопільський національний економічний університет

У статті виділено позитивні ідеї німецького досвіду та визначено перспективи їх використання у навчальних закладах України. Пріоритетну роль у статевому вихованні відіграють інтерактивні методи, які передбачають використання власного досвіду учнів під час вирішення проблемних завдань. Встановлені характерні риси виховного процесу у статевій сфері: системність організації; спрямованість на задоволення потреб учнів та розвиток у них статевої ідентичності; зумовленість змісту та способів реалізації виховного процесу у статевій сфері спрямуванням державних програм; різноманітність підходів до здійснення статевого виховання у навчальних закладах різних земель Німеччини; включення до програм навчальних курсів тем, які сприяють формуванню нормальних статевої взаємин.

Ключові слова: статево виховання, статева педагогіка, учнівська молодь, статевої взаємини, становлення особистості.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство переживає глибоку соціально-економічну і політичну кризу, а також кризу екзистенційну, морально-духовну, що характеризується втратою людьми життєвих орієнтирів та сенсу життя, руйнуванням моральних цінностей і світогляду. Такі процеси негативно у статевій сфері визначено серед основних завдань сучасних вітчизняних впливають на розвиток підростаючого покоління. Вони відображаються на найтоншій його сфері – статевому самовираженню. В період соціальних змін вітчизняна освіта потребує нових підходів до організації статевого виховання у навчальних закладах. Корисним може стати ви-

вчення педагогічного доробку зарубіжних країн, а саме Німеччини.

Статево виховання вже більш як півстоліття є частиною всього процесу навчання і виховання в школах Німеччини, проте надалі залишається дуже делікатною справою. Нема іншої теми, з якою школа так важко справляється, як з цією. Проникнення статевого виховання в її освітні канони стало результатом багаторічних сутичок політичних і сексуально етичних позицій. На сучасному етапі основний акцент робиться на провадження такої статевої політики, яка спрямована на вирішення наступних проблем: забезпечення відповідно раннього статевого виховання через

систему шкіл; гарантування молоді забезпечення контрацептивами; підтримка розвитку спеціальних служб з охорони сексуального і репродуктивного здоров'я; організація широкої компанії з профілактики захворювань, які передаються статевим шляхом, передусім СНІДу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть активізувалися науково-педагогічні дослідження проблем статевого виховання учнівської молоді. Сучасні українські педагоги і психологи у своїх дослідженнях розглядають теоретичні основи статевого виховання (А. Даник, В. Кравець, І. Мачуська); різні аспекти статевого виховання в сім'ї (В. Васютинський, Т. Говорун, О. Шарган); питання формування культури сексуальної поведінки (Л. Гридковець, Т. Гурлева, Л. Мороз, О. Сечейко) і правильних міжстатевих стосунків у шкільному колективі (М. Боришевський, І. Мезеря); теоретико-практичні аспекти просвіти учнівської молоді у сфері статевого виховання (Ю. Бжинська, О. Василенко, О. Главацька, Г. Корчова). Значну увагу проблемі статевого виховання, культурі міжстатевих стосунків, підготовці молоді до сімейного життя приділяли у своїх працях видатні вчені минулого століття: Л. Виготський, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Досвід статевого виховання зарубіжних країн досліджували І. Даценко (дошлюбна підготовка учнівської молоді у Польщі), Л. Ковальчук (гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині), Л. Яворська (підготовка молоді до сімейного життя в США) та інші.

Водночас широко досліджується проблема статевого виховання Німеччині. Школою цієї держави накопичений значний педагогічний досвід щодо статевого виховання молоді, формування відповідних ідей та розроблення практичних методик у цій сфері. Так, Й. Зенде (J. Sende) досліджував проблеми статевого виховання в старших класах середньої школи і вищій школі, К. Вах (K. Wach) вивчав питання розвитку статевого виховання школярів, Р. Борман (R. Borrmann) аналізував питання міжстатевих стосунків і роль педагогічного впливу на них, Г. Кентлер (H. Kentler) сформував основні положення статевого виховання, У. фон Аппен (U. von Appen) охарактеризував педагогічні передумови й можливості підготовки дівчат до материнства через статеве виховання. Окремі питання статевого виховання в школі вивчали М. Гемпель (M. Hempel), Л. Кляйншмідт (L. Kleinschmidt), П. Еггерс (P. Eggers), К. Павек (K. Pawek), Б. Шванке (B. Schwanke) та ін.

Мета статті полягає у розкритті змісту та особливостей організації виховання статі у німецьких школах на сучасному етапі, виявленні позитивних ідей статевого виховання у педагогічній практиці Німеччини та визначенні перспектив їх реалізації у вітчизняних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Значні соціальні й законодавчі зміни за останні десятиліття вплинули на реальність суспільного життя в Німеччині і поставили перед статевим вихованням нові цілі й завдання, які в 1968 р. не могли бути враховані в рекомендаціях постійної Конференції міністрів освіти і культури. Сюди можна віднести підготовку специфічних навчальних і розвивальних можливостей для дівчат і хлопців, зміни

сімейних форм життя, зростаючу нормалізацію рівноправного партнерства, дискусії про сексуальне насилля дітей, нову редакцію §218 Карного кодексу про регулювання процесу штучного переривання вагітності, спробу інтеграції неповноцінних людей, а також сприяння співжиттю людей різних національних культур. Згідно з рішенням Конституційного суду країни від 1993 р. в навчальні плани всіх шкіл включено тему запобігання небажаній вагітності. Значна увага приділяється питанню СНІДу та шляхам його передавання і попередження.

Варто зауважити, що виховні та навчальні завдання шкіл Німеччини спрямовані на формування цілісної особистості, вимагають залучення до статевого виховання усіх навчальних предметів, що частково висвітлюється у курсах біології, релігії, етики, а також рідної мови, історії, суспільствознавства, хімії, трудового навчання і спорту. Разом із передачею знань і навичок важливим є сприяння розвитку гармонійної особистості та формування відповідальності. На заняттях розглядаються найінтимніші питання (наприклад фізіологічні зміни у підлітковому віці, перший поцілунок, перші статеві стосунки, відносини із протилежною статтю тощо): при їх розгляді можливі роздільні заняття з хлопцями та дівчатами.

Важливе значення має прийнятий у 1979 р. закон про толерантність щодо інших релігійних і національних меншин, оскільки в різнокультурному суспільстві перетинаються різні релігійні та моральні переконання, на цьому підґрунті можуть виникати конфлікти. В зв'язку з цим статеве виховання повинно виховувати готовність сприймати інші життєві переконання, норми і цінності як належні, формувати терпимість і гуманне ставлення до чужих культур. Однак цей закон відображений у шкільних документах не всіх федеральних земель. Лише в навчальних планах Бранденбурга, Бремена, Гессена, Північного Рейну-Вестфалії, Саару, Берліна й Гамбурга наголошено на необхідності врахування особливостей інших культур і релігій під час здійснення статевого виховання. «Вказівки зі статевого виховання в загальноосвітніх школах і училищах» Бремена вимагають толерантності щодо релігійних і світоглядних цінностей, у навчальних планах робиться акцент на співіснуванні різних культур і національностей, проте християнсько-релігійні цінності за основу не беруться.

У зв'язку із зростанням у суспільстві сексуального насилля над дітьми, школи деяких земель взяли на себе зобов'язання проводити заходи в рамках статевого виховання щодо попередження насилля цього брутального явища. Аналіз документальних матеріалів показав, що Саксонія-Ангальт є єдиною із федеральних земель, яка надає великого значення проблемі сексуального насилля. У дітей потрібно виховувати настороженість і обережність, але при цьому не залякувати їх. Попереджувальні заходи спрямовані на розвиток у дітей і підлітків самостійності та впевненості [2].

Такі аспекти статевого виховання як різність форм співжиття, одностатеве кохання, сексуальність молоді, СНІД, сексуальне насилля розглядають у школах майже всіх федеральних земель.

Варто звернути увагу на те, що зміст статевого виховання у німецьких школах залежить також від вікових особливостей школярів і від типу навчального закладу. Статеве виховання у початковій школі (6 – 9 років) опирається на ту інформацію, яка є для дітей вже відомою. Передумовою успішного здійснення статевого виховання у молодших класах є, перш за все, атмосфера довіри та невимушеності. Його основна мета полягає у поверхневому ознайомленні дітей з особливостями фізичного розвитку, створенні довірливих взаємин між хлопцями та дівчатами [8, с. 47]. Статеве виховання у початкових класах здійснюється, як правило, класним керівником на заняттях рідної мови, етики, релігії, фізичної культури, з використанням відповідної дитячої літератури, здебільшого в ігровій формі. Для цього типу навчального закладу директивами більшості земель рекомендуються на розгляд такі теми: відмінності між хлопцями та дівчатами; дитина – основа сім'ї (вагітність, народження, годування); усі люди різні, кожна людина є неповторною; я, ти, ми та інші (статеві ролі, дружба); взаєморозуміння (толерантність, сподівання, бажання) [2].

Німецький педагог Л. Кольберг (L. Kohlberg) переконаний, що учні молодших класів окрім зовнішніх відмінностей між статями, мають все ж багато спільного. Для статевого виховання такого шкільного віку необхідно, перш за все, зважати на наступні особливості: діти наділені фантазією, яку вчитель повинен задіяти у навчально-виховному процесі; школярі надають перевагу наочності, де особлива увага приділяється кольорам, віршам, пісням, ігровим формам навчання й виховання; позитивним є використання у ігровій роботі сенсорно-рухових і мовних форм висловлювання. Важливо звернути увагу на те, що уже в 9 років діти багато дізнаються про навколишній світ, але не завжди розуміють і правильно сприймають інформацію. Необхідно враховувати те, що у сучасному суспільстві учні 4-х класів уже цікавляться питаннями менструації, полюції, абортів, засобів контрацепції [7].

Під час здійснення статевого виховання в середній школі I ступеня (10-15 років) необхідно враховувати специфіку періоду статевого дозрівання школярів, підвищену конфліктність між хлопцями та дівчатами у цей час. Специфічна статева відмінність у сексуальній соціалізації хлопців та дівчат пов'язана з їх індивідуальними властивостями і здібностями. Через інтенсивніші заняття спортом хлопці вчаться швидше володіти і користуватися своїм тілом, натомість дівчата є здебільшого пасивнішими, але більш чутливіми до страху і почуттів.

У школі цього типу учні повинні оволодіти фундаментальними знаннями про чоловічу і жіночу стать, про роль людської сексуальності. Крім того важливим є сформувані в них достатню внутрішню стабільність і соціальну компетентність для подальшого успішного розвитку їхньої сексуальності та статевої ідентичності. Статеве виховання у цих школах здійснюється на заняттях біології, соціології, релігії, етики, а також рідної мови, мистецтвознавства, фізичної культури. Важливе значення приділяється таким методам як бесіда, індивідуальна бесіда,

групова робота, робота в парах, зустрічі із представниками консультаційних центрів. Основними темами статевого виховання у середніх школах I ступеня є: будова і функції статевих органів; сексуальна активність, статевий акт; вагітність і пологи; індивідуальний розвиток людини; партнерські взаємини у підлітковому віці; шлюб/сім'я та інші форми партнерського співжиття; хвороби, котрі передаються статевим шляхом. На усіх заняттях необхідно брати до уваги, що: мінливість настрою і переконань школярів у цьому віці є характерним для періоду статевого дозрівання; школярі очікують від дорослих схвальних відгуків своїм індивідуальним результатам; учні з цікавістю будуть обговорювати проблеми життєвих цінностей, оскільки у такому віці вони знаходяться у пошуках ідеалів [4, с. 36-45].

До середньої школи II ступеня (16-20 років) належать гімназії та професійно-освітні школи. Статеве виховання гімназії характеризується свободою його організації, з метою кращого врахування інтересів та потреб молоді. Виховна діяльність вчителя орієнтована на поведінку та особистість учня. Основними темами статевого виховання є: фізіологія розвитку (розмноження, індивідуальний розвиток); соціалізація і соціальні дії (сім'я як основна соціальна інстанція, розподіл ролей чоловіка та жінки); важлива роль сімейного виховання; можливості і ризик генних технологій [2].

Статеве виховання професійно-освітніх шкіл здійснюється інтегровано у предмет соціології, релігії, етики, на перше місце виступають питання партнерства, шлюбі та сім'ї, а саме: основні завдання сім'ї; права й обов'язки членів сім'ї; відповідальне партнерство; спадкові хвороби і генетичні консультації; сімейна політика федерального уряду. Під час статевого виховання в цьому віці учні очікують від педагогів наступного: обговорення загальноприйнятих цінностей і власного ідеалу; дискусії про проблеми сім'ї, шлюбу і суспільства загалом; поради і допомоги у життєво важливих питаннях.

Необхідно зважати на те, що період статевого дозрівання є важливою фазою у розвитку особистості, коли на перше місце висуваються проблеми фізичного розвитку і сексуальності. Суспільні норми, розуміння поняття жіночого і чоловічого мають велику формуючу силу в цей період. С. Кьоглер (S. Kehler) виділяє завдання, які постають перед молоддю в цей період і вирішення котрих потребує підтримки досвідчених педагогів: усвідомлення ролі чоловіка та жінки; підготовка до вибору професії; розвиток сили волі; формування системи норм і цінностей, орієнтир для власної поведінки; початок інтимних взаємин з партнером [5, с. 61]. Згідно Г. Нойбауера (G. Neubauer) виконання цих завдань залежить від досвіду особистої компетенції, соціальних і матеріальних умов життя, уже наявних норм і цінностей [6, с. 43]. Щоб краще зрозуміти компетентність учнів, наявність статевого досвіду, ставлення до сексуальної активності А. Ціпріс (A. Zipris) пропонує для дискусії школярам старших класів наступні міфи: чоловіки не повинні виражати своїх почуттів, в сексі важливий результат, у сексі всю відповідальність несе чоловік, будь-який тілесний контакт призводить

до статевому акту, секс має бути спонтанним і природним. Після чого необхідно обговорити вплив названих міфів на формування особистості учня [9, с. 24]. Варто зазначити, що під час здійснення статевого виховання необхідно дотримуватися певних меж у роботі з молоддю, бути ознайомленим із домашньою і суспільною ситуацією кожного учня, з метою уникнення перебільшення у вихованні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого дослідження. Вивчення матеріалів зі статевого виховання в землях ФРН, законів, основних напрямків дозволило зробити висновок про величезну відповідальність держави і кожної окремої землі за моральне виховання молоді, невід'ємною частиною якої воно є. Зміст статевого виховання зведений до вирішення конкретних педагогічних завдань, а саме: виховання почуття відповідальності у взаєминах між людьми чоловічої і жіночої статей за кожний вчинок; формування прагнення мати міцну, здорову і дружну родину, що відповідає сучасним вимогам суспільства; виховання здатності розуміння інших людей і почуття поваги до них не тільки як до людей загалом, а також як до представників чоловічої та

жіночої статей, здатність враховувати і поважати їхні специфічні статеві особливості в процесі спільної діяльності; розвиток здатності і прагнення оцінювати свої вчинки щодо інших людей із урахуванням їхньої статевої приналежності, формування розуміння позитивного і негативного в сфері людських відносин; виховання відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей, формування переконання про шкоду і небезпеку ранніх статевих зв'язків, про неприпустимість, безвідповідальність і легкомудство у взаєминах з особами іншої статі, поняття дозволеного і недозволеного в цих відносинах; виховання правильного розуміння дорослості: її змісту, щирих ознак, проявів і якостей.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів проблеми статевого виховання учнівської молоді у ФРН. Вивчення потребують передусім його методологічні і дидактичні засади; питання співпраці громадських і державних організацій та установ, муніципальних органів, ВНЗ для активізації учнів у позашкільній і позакласній роботі; встановлення тісних зв'язків школи з батьками у справі статевого виховання підростаючого покоління.

Список літератури:

1. Arbeitskreis Sexualpädagogik Leipzig [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aksexpaed.de>
2. Gesellschaft für Sexualpädagogik [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gsp-ev.de>
3. Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung / Andrea Hilgers. – Köln: Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2004. – S. 252.
4. Hopf A. Sexualerziehung: Unterrichtsprinzip in allen Fächern / Arnulf Hopf. – Neuwied: Luchterhand, 2002. – S. 132.
5. Köhler S. Das heiße Eisen in der Pädagogik – Sexualerziehung an Schulen in Sachsen-Anhalt / Steffi Köhler // SVBI. LSA. – 1996. – № 12. – S. 357-359.
6. Neubauer G. Jugendphase und Sexualität. Eine empirische Überprüfung eines sozialisationstheoretischen Modells / G. Neubauer. – Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1990. – S. 69.
7. Sexualaufklärung, Verhütung und Familienplanung [Електронний ресурс] / BZgA. – Режим доступу: <http://www.sexualaufklaerung.de>
8. Sexuelle Orientierung. Thema für die Jugendhilfe. – Kiel, 2000. – S. 238. – (Ministerium für Justiz, Frauen, Jugend und Familie des Landes Schleswig-Holstein).
9. Zipris A. Sexualerziehung – modern oder schon zu spät / Anna Zipris // Partner. – 2003. – № 7. – S. 22-27.

Паничок Т.Я.

Тернопольский национальный экономический университет

СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПОЛОВОГО ВОСПИТАНИЯ В ШКОЛАХ ГЕРМАНИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

В статье выделены положительные идеи немецкого опыта и определены возможности их использования в учебных заведениях Украины. Приоритетную роль в половом воспитании играют интерактивные методы, которые предусматривают использование собственного опыта учащихся при решении проблемных задач. Установлены характерные черты воспитательного процесса в половой сфере: системность организации; направленность на удовлетворение потребностей учащихся и развитие у них половой идентичности; обусловленность содержания и способов реализации воспитательного процесса в половой сфере направлением государственных программ; разнообразие подходов к осуществлению полового воспитания в учебных заведениях разных земель Германии; включение в программы учебных курсов тем, которые способствуют формированию нормальных половых взаимоотношений; введение в школьные программы специального учебного курса по половому воспитанию.

Ключевые слова: половое воспитание, половая педагогика, ученическая молодежь, половые взаимоотношения, становление личности.

Panychok T.J.

Ternopil National Economic University

THE CONTENT AND FEATURES OF THE ORGANIZATION OF SEX EDUCATION IN GERMAN SCHOOLS AT THE PRESENT STAGE

Summary

Highlighted the positive ideas of the German experience and identified the possibility of their use in educational institutions of Ukraine. The comparative analysis of sexual education at German and Ukrainian schools states that this issue has not achieved complete implementation in Ukrainian school education. The characteristic features of the educational process in the sexual sphere: the systematic organization; designed to meet the needs of students and the development of their gender identity; conditionality of the content and methods of implementation of the educational process in the direction of the sexual sphere of government programs; a variety of approaches to sex education in educational institutions of different states of Germany; including training courses in the program that contribute to the formation of normal sexual relations; the introduction into school curricula of special training course on sexual education.

Keywords: sex education, sex pedagogy, schoolchildren, sexual relations, the formation of personality.

УДК 378.011.3-051:811

МОДЕЛЮВАННЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Роман В.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджуються теоретичні основи моделювання педагогічної компетентності майбутнього викладача іноземної мови. Визначення проблеми моделювання професійної складової на засадах компетентнісного підходу не розроблено достатньо, що і обумовлює актуальність нашого дослідження. Розкрито погляди українських і зарубіжних науковців стосовно головних особливостей педагогічної майстерності викладачів іноземної мови із зосередженням уваги на теоретичних засадах компетентнісного підходу. Визначено, враховуючи компетентнісний підхід, рівень освіти визначається здатністю фахівця вирішувати проблеми різної складності на основі набутих знань та досвіду. Обґрунтовано, що для зазначеного періоду характерним стає моделювання компетентнісного підходу у тісному зв'язку з змінами суспільно-політичних умов.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, ключові компетенції, професійна компетентність майбутнього викладача іноземної мови.

Постановка проблеми. Початок XXI століття знаменується суттєвими змінами у сфері освіти, зумовленими приєднанням України до Болонського простору вищої освіти. Одним із найважливіших стратегічних завдань модернізації системи вищої освіти України на сучасному етапі є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних стандартів, особливу актуальність набуває інтегрування вищої освіти в міжнародну систему освіти, зокрема у сфері навчання іноземної мови. Модифікація змісту, форм і методів освіти в Європі і в Україні регламентується документами Ради Європи і Болонського процесу [3]. Інтеграційний процес на відповідному напрямку полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, поширенні власних культурних здобутків у ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацюватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього середовища. Необхідність реформування системи освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості вважається найважливішою со-

ціокультурною проблемою, яка значною мірою обумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації у цьому світі. Ці процеси стають пріоритетними у визначенні освітніх стратегій. Вимірами якості вищої освіти є професійна компетентність випускника, ціннісна орієнтація та соціальна спрямованість, здатність задовольняти особистості духовні та матеріальні потреби і потреби суспільства. Для вирішення завдання підготовки компетентного спеціаліста педагогічного профілю в умовах нової мовної політики виникає нагальна потреба модернізації змісту, форм і методів професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови. Це зумовлює актуалізацію проблеми моделювання педагогічної компетентності майбутніх учителів іноземної мови. Методологічною основою виступають системно-діяльнісний і компетентнісний підходи, відображаючи різні напрями освітнього процесу, які, в свою чергу органічно доповнюють один одного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування компетентнісного під-

ходу до вивчення іноземних мов плідно досліджується на сучасному етапі. Слід відмітити участь учених з різних країн, педагогів-практиків, які вбачали наукову значимість і актуальність дослідження. Головні здобутки належать таким видатним вченим, як В. Байденко, Н. Бібік, В. Гузєєв, І. Зимня, М. Кларін, В. Краєвський, А. Маркова, Л. Петровська, О. Пометун, Дж. Равен, В. Серіков, С. Сисоєва, В. Сластьонін, Л. Сохань, Е. Тоффлер, П. Худомінський, А. Хуторський, О. Цокур, І. Якиманська. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття науковці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до практичного опрацювання матеріалу. Важливе значення компетентнісного підходу і його провідну роль у системі освіти підкреслюють багато науковців, а саме І. Драч, І. Бабина, П. Бачинський, Г. Гавришак, І. Гудзик, Н. Дворнікова, Я. Кодлюк, О. Овчарук, Л. Пильгун, К. Савченко, О. Садівник, Л. Сень, О. Ситник, Т. Смагіна, Г. Терещук, С. Фоменко та ін. Різні аспекти підготовки фахівців з іноземної мови з урахуванням компетентнісного підходу досліджувало чимало учених, зокрема: В. Бех, М. Бойченко, О. Герасімова, М. Згуровський, Б. Клименко, В. Лунячек, Ю. Панасюк, М. Романенко, Н. Скотна, М. Степко, В. Шинкарук та інші. Компетентнісний підхід у системі освітнього процесу – предмет наукової розвідки Дж. Берка (компетентісно орієнтоване навчання), Е. Вулфа (компетентність і знання), Н. Гальської, С. Гапонової, Б. Менсфілд (компетентність і стандарти), С. Ніколаєвої, Е. Пасової, В. Ріверс, М. Сельсе-Мерсія, В. Скалкіна, Р. Степлеса (природа компетентності), В. Хантер (мультикультурна освіта в контексті компетентісно орієнтованого навчання), Р. Хаустон (компетентісно-орієнтована освіта).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Активізація теоретичних та практичних досліджень визначеної проблеми зумовлює різноманітні дискусії в суспільстві взагалі та серед психолого-педагогічних розвідок зокрема. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми та її наукового узагальнення, незважаючи на чисельні дослідження, проте в педагогічній літературі недостатньо приділяється увага моделюванню фахової компетенції. На наш погляд, головними чинниками цього є брак у дослідженнях розуміння до базових підходів, до визначення компетенцій, недостатня розробленість теоретичних та практичних засад організації навчання майбутніх фахівців на компетентнісній основі, а також відповідного дидактичного забезпечення процесу навчання; використання в професійній підготовці майбутніх фахівців застарілих традиційних методик. Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня розробленість, наявні суперечності обумовили актуальність обраної теми.

Мета статті – окреслити теоретичні основи проблеми, розглянути представлені в науковій літературі підходи українських і зарубіжних учених до визначення поняття «компетентнісний підхід» та окреслити його головні складові. Для поставленої мети слід вирішити наступні завдання: розглянути теоретичні та практичні засади визначеної проблеми; провести порівняльний

аналіз змісту зазначених категорій та виділити основні підходи до їх визначення в сучасній педагогічній освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовка фахівців з іноземної мови у ВНЗ неможлива без моделювання ситуації їх майбутньої професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу, зокрема низки методів навчання. У контексті нашого дослідження модель компетентнісного підходу має систематизувати найголовніші характеристики фахівця з іноземної мови. Компетентнісна модель освіти ставить в центр освітнього процесу особистість того, хто навчається з її потребами, здібностями, інтересами, а також акцентує увагу на результаті його освітньої діяльності. У зв'язку з цим особливої значущості набуває дослідження компетентності випускника вузу як продукту соціальної взаємодії виробника і споживача освітніх послуг [8], формується нове поняття – професійна компетентність, яке є результатом здійснення компетентнісного підходу як шляху модернізації професійної освіти [4; 5].

Зазначимо, що відповідно до нормативних документів, які регламентують стандарти вищої школи, ВНЗ повинен формувати цілісну систему універсальних знань, умінь і навичок, а також особистої відповідальності студента за результатами навчання, тобто комплекс або ключові компетенції, що визначають сучасний зміст та якість навчання. Компетентнісний підхід – це один із підходів, який протистоїть так званому «знанняєвому», що характеризується, як накопичення студентами і передачу викладачем готових знань, інформації, довідок тощо і який вважається є основою для підготовки кваліфікаційних фахівців.

У різноманітних публікаціях стосовно проблеми реалізації компетентнісного підходу, використовуються базові терміни «компетентність» і «компетенція», які визначають основну мету навчально-виховного процесу. Загальновизнано, що компетенція – як розглядається наперед задана вимога до освітньої підготовки студента (згідно до нормативних документів). У широкому сенсі компетентність розуміється як результат особистісної підготовки фахівця, що дозволяє найбільш ефективно здійснювати діяльність і забезпечує його розвиток. У вузькому сенсі поняття розглядається як готовність і здатність людини діяти в тій чи іншій сфері діяльності, що передбачає певну світоглядну спрямованість особистості, ставлення до діяльності та її предметів. Неможливо протиставити компетентність знанням та навичкам, набуття компетентності перетворює студента з носія академічних знань в активну, соціально пристосовану особистість, налаштовану не лише на спілкування з метою обміну інформацією, але і на соціалізацію в суспільстві.

Поняття компетентнісного підходу у вищій освіті, як стверджують І. Зимня та А. Хуторський – це методологічний орієнтир, який акцентує увагу на стратегії і результатах професійного навчання і виховання [6; 17]. На думку А. Хуторського, введення компетентнісного підходу в нормативну і практичну складову навчального процесу дозволить вирішити проблему, коли студенти володіють теоретичними знаннями, проте зазнають значних труднощів в діяльності,

що вимагає використання їхніх знань для вирішення конкретного завдання чи проблемної ситуації. Він пропонує три напрями компетенцій, а саме ключові компетенції, які належать до метапредметного змісту освіти; загальнопредметні компетенції охоплюють певне коло навчальних предметів і освітніх сфер; предметні компетенції вважаються часткові по відношенню до двох попередніх рівнів компетенції, які у свою чергу мають конкретне висвітлення і можливість формування в рамках навчальних предметів [1].

Згідно з компетентнісним підходом, саме компетенції розглядаються як результат професійної освіти майбутніх фахівців. Зокрема, І. Зимня до цього виду відносить: компетенції пізнавальної діяльності: ставлення та розв'язання пізнавальних задач; нестандартність рішення; проблемні ситуації – їх створення і розв'язання; продуктивне й репродуктивне пізнання; дослідження, інтелектуальна діяльність; компетентності діяльності: гра, учіння, праця; засоби діяльності: планування, проектування, моделювання, прогнозування, дослідницька діяльність, орієнтування в різних видах діяльності; компетентності інформаційних технологій: отримання, опрацювання, подання інформації, перетворення її (читання, конспектування), масмедійні, мультимедійні технології, комп'ютерна грамотність; володіння електронною інтернет-технологією [6; 1].

А. Хуторський визначає декілька ключових компетентностей: ціннісно-смілова, загальнокультурна, навчально-пізнавальна, інформаційна, комунікативна, соціально-трудова, особистісного самовдосконалення [17, с. 64]. О. Мазко підкреслює [11], що компетентнісний підхід полягає у спрямованості освітнього процесу на моделювання та розвиток ключових і фахових компетентностей особистості, трансформації аспектів з процесу накопичення знань, умінь і навичок у площину моделювання й розвитку здібності діяти і застосовувати набуті знання і досвід у різних ситуаціях педагогічної взаємодії [11].

Питання моделювання професійного розвитку на засадах компетентнісного підходу розкрито науковцями Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубочева [10]. У колективній монографії визначається, що компетентнісний підхід – не лише один з тих факторів, що сприяють модернізації змісту освіти, доповнюючи низку освітніх інновацій і класичних підходів, що допомагають викладачам поєднувати позитивний досвід для реалізації сучасних освітніх цілей, а також сприяють набуттю новим поколінням життєво важливих (ключових) компетентностей. На думку дослідників, мета навчання в форматі компетентнісного підходу полягає в отриманні «інтегрованого результату освіти», тобто досягненні інтеграції в освіті, а компетенція розглядається як «інтегральна характеристика особистості» [1]. Відповідно до цього, результатом навчання є фахівець, який володіє переліком компетенцій в обраній сфері професійної діяльності.

На думку М. Бедевельської, професійна компетентність є знання педагогіки, психології, логіки, принципів, форм і методів навчання і виховання, змісту навчального предмета та індивідуальних особливостей студента; уміння спілкуватися, до-

хідливо викладати навчальний матеріал, вести полеміку, керувати дискусією, використовувати наочні посібники і технічні засоби навчання, зацікавлювати і підтримувати увагу, аналізувати та оцінювати знання та вміння студентів, володіти комп'ютером; навички усного мовлення, розподілу власної уваги, орієнтування в часі [1]. В. Краєвський і А. Хуторський вважають, що «компетентність у визначеній галузі – це поєднання відповідних знань і здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній» [17].

Т. Браже підкреслює, що професійна компетентність відзначається не лише професійними (базовими) науковими знаннями, але й ціннісними орієнтирами, напрямками його діяльності, манерою взаємовідношень з людьми, з його загальною обізнаністю, здатністю до розвитку свого потенціалу [2, с. 40].

Моделювання професійної підготовки майбутніх фахівців з іноземної мови на засадах європейських вимог є предметом вивчення Л. Калініної та І. Самойлюкевич [7]. Вони визначають професійну компетенцію вчителя іноземної мови як сукупність теоретичних знань з педагогіки, психології, методики викладання іноземних мов, прикладної лінгвістики та їх дидактичного використання.

Аналіз наукової літератури показує, концептуальною вимогою майбутнього фахівця іноземної мови є насамперед визначення якостей і характеристик фахівця, компетентного у галузі педагогічної діяльності.

Відтак, в окресленому контексті будемо опиратись на структуровану модель компетентності вчителя/викладача, запропоновану С. Ніколаєвою. Дослідниця визначає тріаду головних складових компетентності фахівця: професійна іншомовна компетенція, професійні компетенції (україномовна, філологічна, психолого-педагогічна, методична), загальні компетенції (загальнонаукові, соціально-особистісні, інструментальні). Професійно орієнтована компетенція фахівця ІМ – одна із основних цілей навчання у педагогічному ВНЗ. Вимоги до рівня сформованості компетенцій визначаються окремо до кожного рівня кваліфікації учителя/викладача ІМ [12].

М. Бедевельська виокремлює такі структурні компоненти професійної компетентності вчителя іноземної мови: мотиваційний, інформаційно-технологічний, предметно-діяльнісний, саморегуляційний. Професійна компетентність сучасного фахівця вважається складним багатокомпонентним поняттям, яке в сучасній науковій літературі характеризується з точки зору кількох наукових підходів: соціокультурного, діяльнісного, комунікативного, професійного, контекстно-інформаційного та психологічного. Усі ці підходи, на думку дослідниці, знаходяться у взаємозв'язку один з одним і взаємодоповнюють один одного [1].

Зважаючи на певну розбіжність поглядів щодо трактування моделі компетентнісного підходу майбутніх вчителів іноземних мов ми взяли до уваги Закон України «Про Вищу освіту», який визначає такий перелік вимог до професійної діяльності викладачів вищих навчальних закладів: «постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію (для науково-педагогічних працівників); забезпечувати

високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідної спеціальності; додержуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прививати їм любов до України, виховувати їх в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України; додержуватися законів, статуту та правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу» [4, с. 31].

За О. Семеног, професійна компетентність викладача іноземних мов має свою певну специфіку, яка визначається метою і змістом професійної діяльності. Загалом науковці визначають професійну компетентність філолога як інтегральну особистісну якість, що може включати педагогічну, психологічну, лінгвістичну, мовну, комунікативну, фольклорну, літературну, етнокультурознавчу, методичну, інформаційну, дослідницьку, мовленнєву, соціо-культурну компетентності, в залежності від сфери діяльності самого педагога [15].

Ураховуючи викладене вище, безперечним є той факт, що компетентнісний підхід відображає сукупність професійних складових, в якій поєднуються компоненти професійної і загальної культури, досвіду педагогічної діяльності та педагогічної творчості, що зосереджуються у певній системі знань, умінь, готовності до професійної діяльності. Як зазначають вищезазначені науковці та згідно зі «Стратегією інтеграції

України до Європейського Союзу», затвердженої Указом Президента України, поряд з іншими напрямками європейської інтеграції культурно-освітній та науково-технічний, є модулювання набуття ключових компетентностей та створення ефективних механізмів їх імплементації, організація підготовки фахівців ІМ у ВНЗ на засадах компетентнісного підходу [4].

Висновки з даного дослідження і перспективи. На підставі викладеного вище доходимо висновку, що з позиції компетентнісного підходу рівень освіти визначається здатністю фахівця розв'язувати проблеми різної складності на основі наявних знань та досвіду. Реалізація компетентнісного підходу має позитивний вплив на саме професійне освітнє середовище, оскільки посилюється мотивація студентів до навчання, підвищується зацікавленість у його результатах, стимулюється ставлення до знань як до особистісно значущих.

Перспективи подальших вивчень полягають у більш детальному вивченні положень та принципів науковців стосовно визначеної проблеми. Деякі питання потребують подальшого дослідження, зокрема, питання моделювання міжкультурної та іншомовної комунікативної компетенції, їх основні компоненти та співвідношення. Необхідність дослідження зазначеного питання обумовлена рівнем і частотою психолого-педагогічних досліджень, збільшенням міжмовного обміну та освіченістю суспільства.

Список літератури:

1. Бедевельська М. В. Формування педагогічної майстерності майбутніх учителів іноземної мови на засадах компетентнісного підходу [Текст]: автореферат... канд. пед. наук, спец.:13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Бедевельська М. В. – Хмельницький: Нац. акад. Держ. прикордонної служби Укр. ім. Б. Хмельницького, 2015. – 20 с.
2. Браже Т. Г. Профессиональная компетентность специалиста как многофакторное явление / Т. Г. Браже. – Л: НИИ НОЗ, 1990. – С. 39-62.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання // Науковий редактор українського видання доктор пед. наук С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року № 2984-III, із змінами від 19 січня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/.
5. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентный подход: учеб. пособие / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Э. Э. Сыманюк. – М.: Моск. психол.-пед. ин-т, 2005. – 216 с.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании: авторская версия / И. А. Зимняя. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
7. Калініна Л. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя іноземних мов у контексті європейський вимог [Електронний ресурс] / Л. В. Калініна, І. В. Самойлюкевич. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8453/97>
8. Карицкая И. М. Компетентность выпускника вуза как продукт социального взаимодействия производителя и потребителя образовательных услуг: управленческий аспект: дисс. ... кандидата социол. наук: 22.00.08 / Карицкая Ирина Михайловна. – Новосибирск, 2010. – 181 с.
9. Коваленко О. Формування компетентнісного підходу до вивчення іноземних мов / Оксана Коваленко // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2008. – № 3. – С. 1-7.
10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
11. Мазко О. П. Модель формування культури педагогічної взаємодії майбутнього вчителя іноземних мов / Олена Петрівна Мазко // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2013. – Вип. 5. – С. 110-115.
12. Методика формування міжкультурної іншомовної компетенції: Курс лекцій: [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»] / Бігич Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2011. – 344 с.
13. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; відп. ред. М. Ф. Степко. – К.: Изд., 2004. – 24 с.
14. Пищулин В. Г. Модель выпускника университета / Пищулин В. Г. // Педагогика. – 2002. – № 9. – С. 22-27.
15. Семеног О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Олена Миколаївна Семеног. – К., 2005. – 476 с.

16. Трубочова С. Е. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі / С. Е. Трубочова // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К.: К.І.С., 2004. – С. 53-56.
17. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Нар. образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.
18. Энциклопедический словарь / под ред. проф. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева и засл. проф. Ф. Ф. Петрушевского. – Лейпциг: Ф. А. Блокгауз; СПб: И. А. Ефрон, 1890. – Т. УПа. – 1892. – 952 с. ; Т. ХУа. – 1895. – 960 с.
19. Johnstone S. Principles for Developing Competency-Based Education Programs [Електронний ресурс] / Johnstone S., Soares L. – Режим доступу: http://www.changemag.org/Archives/Back%20Issues/2014/March-April%202014/Principles_full.html
20. Mendenhall R. What Is Competency-Based Education? [Електронний ресурс] / R. Mendenhall. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/dr-robert-mendenhall/competency-based-learning-_b_1855374.html

Роман В.В.

Донбасский государственный педагогический университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСНОГО ПОДХОДА ВО ВРЕМЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье исследуются теоретические основы моделирования педагогической компетентности будущего преподавателя иностранного языка. Проблема моделирования профессиональных составляющих на основе компетентностного подхода разработано недостаточно, что и обуславливает актуальность исследования. Раскрыты взгляды украинских и зарубежных ученых относительно главных компонентов педагогического мастерства преподавателей иностранного языка с сосредоточением внимания на теоретической основе компетентностного подхода. Определено, принимая во внимание компетентностный подход, уровень образования определяется способностью специалиста решать проблемы любой сложности на основе приобретенных знаний и опыта. Обосновано, что для указанного периода характерным становится моделирование компетентностного подхода в тесной связи с изменениями общественно-политических условий.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, ключевые компетенции, профессиональная компетентность будущего преподавателя иностранного языка.

Roman V.V.

Donbas State Teachers' University

MODELLING OF COMPETENCY APPROACH TO THE PREPARATION OF PROSPECTIVE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Summary

Theoretical grounds of modelling of pedagogical competence of prospective teachers are investigated in the given article. The problem of modelling of professional components on the basis of the competency approach is not examined thoroughly what in its turn determines the relevance of the study. The opinions of Ukrainian and foreign scientists concerning the main components of pedagogical professional skills of foreign languages teachers paying attention to the theoretical basis of competency approach are revealed. It is proved taking into consideration competency approach the level of education is determined by expert's competence to solve the problems of any difficulty on the basis of acquired knowledge and experience. It is grounded the modelling of competency approach is considered to be characteristic to be studied in close relation with the changes of social and political circumstances.

Keywords: competence, competency approach, key competences, professional competence of prospective teacher.

УДК [378:33]:811

СТРУКТУРУВАННЯ ЗМІСТУ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ НА ОСНОВІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ МІЖПРЕДМЕТНОЇ КООРДИНАЦІЇ ТА МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Рудніцька К.В.

Хмельницький національний університет

У статті розглянуто зміст іншомовної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. Констатовано, що саме міжпредметна координація та міжпредметні зв'язки сприяють підвищенню ефективності навчального процесу, посиленню пізнавальної діяльності студентів, покращенню якості їх знань. Автор акцентує увагу на необхідності взаємоузгодження змісту фахової та іншомовної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. У процесі дослідження реструктуризовано зміст навчальної дисципліни «Іноземна мова» та узгоджено його зі змістом фахових дисциплін. З метою реалізації міжпредметної координації та міжпредметних зв'язків на завершальному етапі навчання за ОКР «Бакалавр» запропоновано ввести авторський спецкурс «Професійна мова економіста».

Ключові слова: іншомовна підготовка, професійна іншомовна компетентність, майбутні фахівці економічного профілю, міжпредметна координація, міжпредметні зв'язки.

Постановка проблеми. Загальні інтеграційні процеси, насамперед прагнення України до вступу в ЄС, зумовлюють необхідність підготовки майбутнього фахівця економічного профілю нового типу, здатного належно представляти країну на міжнародному рівні й захищати її інтереси в межах міжнародного співробітництва. Підготовка майбутнього фахівця економічного профілю передбачає не тільки формування і розвиток різноманітних професійних навичок, що утворюють складну систему, а й вимагає від нього володіння іноземною мовою на професійному рівні, оскільки діяльність економіста пов'язана з інтенсивним усним і писемним іншомовним спілкуванням, передбачає широку мовленнєву практику, потребує точного вираження понять і категорій іноземною мовою у різних сферах діяльності.

Сутність процесу іншомовного навчання майбутніх фахівців економічного профілю полягає у взаємоузгодженні змісту фахової та іншомовної підготовки.

Зміст мовних дисциплін має бути сформований не лише систематично, але й системно, тобто як логічно побудована система знань з фаху, а не розрізнені фрагменти знань, що нерідко спостерігається у навчанні іноземної мови. Вирішити проблему кращого засвоєння системи знань, умінь і навичок майбутніх фахівців економічного профілю допоможуть принципи міжпредметної координації та міжпредметних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми формування і реалізації міжпредметних зв'язків у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю знайшли висвітлення у працях таких науковців, як В. Авраменко, О. Музальов, Л. Ковальчук, І. Малафік та ін. Проблему міжпредметної інтеграції можна віднести до числа традиційних, що стали вже класичними проблемами педагогіки. Сучасні науковці також ґрунтовно аналізують проблему міжпредметної координації та міжпредметних зв'язків, зокрема С. Батишев, Г. Бібік, С. Гончаренко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кіль-

кість наукових публікацій з питань професійної підготовки майбутніх економістів, реалізації міжпредметної координації та міжпредметних зв'язків, низка теоретико-методологічних та науково-практичних проблем, які стосуються змісту іншомовної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю на основі реалізації принципів міжпредметної координації та міжпредметних зв'язків і досі залишається не вирішеною.

Мета статті полягає в аналізі та структурованні змісту іншомовної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю на основі реалізації принципів міжпредметної координації та міжпредметних зв'язків.

Виклад основного матеріалу. У педагогічній науці виокремлюють три традиційні підходи до трактування *змісту освіти*: як педагогічно адаптовані для вивчення у вищій школі основи наук; як сукупність знань, вмінь та навичок, що повинні бути сформовані у студентів; як педагогічно адаптований соціальний досвід людства, структурно тотожний його культурі [4]. Проблеми теорії змісту освіти висвітлено у працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців М. Архангельської, В. Краєвського, В. Леднева, П. Сілайчева, М. Скаткіна та ін. Науковці переконані, що зміст освіти насамперед має соціальну сутність і являє собою педагогічну багаторівневу ієрархічну структуру – модель соціального замовлення. Зміст освіти розглядається на теоретичному рівні (узагальнене системне знання про склад, елементи, структуру і функції соціального досвіду); рівні навчального предмету (уявлення про окремі частини змісту, які виконують певні функції у вищій освіті, але співвідносяться із загальним теоретичним уявленням); рівні навчального матеріалу (відображення конкретних елементів змісту: знання, вміння, навички, рефлексія тощо, зафіксовані в підручниках, посібниках та дидактичних матеріалах і складають основу дисципліни); рівні сумісної діяльності викладача і студента; рівні окремого студента.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) зміст освіти корелюється з новим поняттям «результати навчання» – сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей,

набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти [3].

Зміст іншомовної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю передбачає оволодіння іншомовними та мовленнєвими знаннями, уміннями та навичками іноземної мови, сформованість іншомовної компетентності.

Відбір і структурування змісту іншомовної підготовки має здійснюватися з дотриманням принципів наступності, міжпредметної координації, міжпредметних зв'язків, професійної спрямованості навчання. Надзвичайно важливо узгоджувати зміст навчальних дисциплін циклів підготовки майбутніх фахівців економічного профілю на кожному з етапів їхньої підготовки. Наприклад, зміст навчальних дисциплін «Іноземна мова», «Ділова іноземна мова», «Іноземна мова за професійним спрямуванням» повинен бути посеместрово узгодженим зі змістом циклів фундаментальних та фахових дисциплін, відповідаючи принципам системності та міжпредметних зв'язків.

Вітчизняна практика засвідчує, що у ВНЗ не створені належні умови для успішної реалізації принципів наступності, міжпредметної координації, а також міжпредметних зв'язків щодо вивчення іноземної мови професійного спрямування та дисциплін циклів фундаментальної і фахової підготовки. Навчальними планами професійної підготовки бакалаврів економічних спеціальностей у більшості ВНЗ передбачено вивчення студентами іноземної мови у 1-2 навчальних семестрах, іноземної мови професійного спрямування (як факультатив) у 3-5 семестрах, а більшості фахових дисциплін – уже з 5 семестру. Складається ситуація, за якої студенти вивчають певні реалії, явища та дефініції іноземною мовою швидше, ніж знайомляться з цим навчальним матеріалом рідною мовою під час вивчення відповідних фахових дисциплін.

Зіставний аналіз навчальних планів підготовки студентів економічних спеціальностей у різних ВНЗ показав, що з усієї кількості навчальних годин теоретичної підготовки бакалавра вивченню іноземної мови відводиться 250–400 навч. год., що становить 3,0–4,6% усього навчального часу. Водночас виникає суперечність між необхідністю складання обов'язкового вступного іспиту з іноземної мови до магістратури та відсутністю навчальних можливостей для вивчення іноземної мови під час навчання на бакалавраті, а відтак низьким рівнем володіння студентами іноземною мовою.

Для вивчення студентами магістратури дисципліни «Ділова іноземна мова», або «Іноземна мова за професійним спрямуванням» лише на окремих економічних спеціальностях відводиться незначна кількість навчальних годин (у деяких ВНЗ взагалі не передбачено години на вивчення іноземної мови). Проте згідно з новими вимогами уже з початку вивчення навчального курсу студенти повинні володіти професійною іншомовною компетентністю щонайменше на просунутому рівні – B2 (згідно із глобальною шкалою рівнів володіння мовою, визначеною у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти).

Для вступу на навчання в аспірантурі випускники магістратури також повинні володіти іноземною мовою на просунутому, автономному чи компетентному рівні (B2, C1, C2). Надто обмежена кількість годин і недотримання принципів системності, наступності, неперервності у вивченні дисциплін «Іноземна мова», «Ділова іноземна мова», «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» не сприяють розвитку (але навпаки – втраті) певного рівня сформованості професійної іншомовної компетентності. Таким чином студенти не можуть вступити на навчання до магістратури та аспірантури (докторантури), оскільки обов'язковою умовою вступу є іспит з іноземної мови професійного спрямування. Відтак, не лише порушуються вагомими дидактичними принципами організації іншомовної професійної підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей, але й обмежуються навчальні можливості студентів.

Розв'язання зазначеної вище проблеми в умовах дефіциту навчальних годин вбачаємо в оновленні та структуруванні змісту навчальних дисциплін на основі міжпредметної інтеграції або координації, що сприяє забезпеченню професійно орієнтованого навчання мови. Зокрема, починаючи з першого семестру необхідно реструктуризувати зміст навчальної дисципліни «Іноземна мова» та узгодити його зі змістом базових дисциплін «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Історія економіки» (1-2 семестри), а зміст навчальної дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» – зі змістом фахових дисциплін «Менеджмент», «Маркетинг», «Міжнародна економіка», «Фінанси» (5-8 семестри) тощо.

Для формування професійної іншомовної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю важливою є міжпредметна координація дисциплін гуманітарного і фахового блоків, зокрема мовного та економічного. У контексті проблеми аналіз довідникових і наукових джерел дозволив виявити термінологічну неузгодженість у термінах «міжпредметні зв'язки» і «міжпредметна координація».

Академік С. Гончаренко тлумачить поняття «міжпредметні зв'язки» як «взаємне узгодження навчальних програм, зумовлене системою наук і дидактичною метою». Учений зазначає, що міжпредметні зв'язки відображають комплексний підхід до виховання й навчання, який дає можливість виділити як головні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами, і виконують виховну, розвивальну й детермінуючу функцію, оскільки підвищують продуктивність перебігу психічних процесів [1].

Професор М. Фіцула [6, с. 101] визначає міжпредметні зв'язки як узгодженість між навчальними предметами, яка дозволяє розглядати факти та явища реальної дійсності під різним кутом зору. Дослідниця Л. Долгова [2, с. 9] характеризує міжпредметні зв'язки як педагогічну категорію для позначення синтезуючих, інтеграційних відносин між об'єктами, явищами і процесами реальної дійсності, що знайшли своє відображення у змісті, формах і методах навчально-виховного процесу і виконують освітню, розвивальну і виховну функції в їх обмеженій єдності.

На думку О. Музальова [5, с. 81], міжпредметні зв'язки визначають цільову спрямованість ди-

дактичних принципів, а також створюють умови для формування цілісного наукового світогляду, конкретизують і узагальнюють комплексну систему знань. Крім того, міжпредметні зв'язки сприяють розвитку абстрактного мислення, навичок і вмінь відбирати та інтегрувати інформацію. Отже, для стимулювання прагнення студентів до професійного самовдосконалення у сфері професійної діяльності, необхідно створити таку систему міжпредметних зв'язків, у результаті яких формується ця якість.

Міжпредметні зв'язки іноземної мови з іншими дисциплінами гуманітарного циклу реалізуються за допомогою таких дидактичних прийомів, як звернення до історичного та культурологічного матеріалу у процесі опрацювання розмовних тем, що пропонуються робочими навчальними програмами викладання іноземних мов у ВНЗ, проведення паралелей з рідною мовою при вивченні граматичних явищ іноземної мови та ін.

Міжпредметна координація у професійній підготовці майбутніх фахівців економічного профілю дозволяє подолати суперечності багатопредметності підготовки і забезпечує системний рівень мислення майбутнього фахівця, який зможе застосовувати набуті знання в єдності їх зв'язків й ефективно діяти в ситуаціях навчальної чи професійної діяльності.

Характерною особливістю підготовки майбутніх фахівців економічного профілю є наявність не лише внутрішньої міжпредметної координації, а й координації між фаховими і мовними дисциплінами. Завдяки міжпредметній координації на різних етапах навчання більш ефективно відбувається оптимізація навчального процесу. І навпаки, неузгодженість у змісті робочих навчальних програм та їх складності (маємо на увазі виклад навчального матеріалу базових дисциплін з урахуванням рівня іншомовної підготовки студентів) може призвести до нерозуміння студентами навчального матеріалу, неготовності сприйняття змісту навчальних дисциплін.

Оскільки фахову підготовку майбутніх фахівців економічного профілю забезпечують такі дисципліни, як «Економіка підприємства», «Гроші і кредит», «Фінанси», «Маркетинг», «Менеджмент», «Банківська система», «Фінансовий ринок» та інші, то міжпредметна координація передбачає постійний зв'язок між навчанням іноземної мови і фахових дисциплін, які є «замовниками» лексики, необхідної для подальшого академічного і професійного спілкування. Специфіка такої координації полягає в тому, що вивчення фахових дисциплін відбувається у процесі вивчення іноземної мови. Оскільки іноземна мова для майбутніх фахівців економічного профілю є не лише об'єктом навчання, а й засобом отримання інформації, можна вважати її системоутворювальним чинником, а, отже, виклад навчального матеріалу з економічних дисциплін важливо координувати з навчальною програмою з іноземної мови й адаптовувати з урахуванням поетапного оволодіння студентами лексику та конструкціями наукового стилю мовлення.

Міжпредметна координація передбачає взаємоузгодження роботи викладачів різних дисциплін (горизонтальна координація), а також має враховувати й забезпечувати наступність

навчання на різних рівнях вищої освіти (вертикальна координація).

Координація у предметно-змістовому контексті між дисциплінами передбачає виявлення у змісті фахових дисциплін міжпредметних зв'язків, які забезпечують формування загальнонаукових понять. На основі відбору компонентів змісту навчально-професійної підсфери визначаємо теми, ситуації, а для кожної теми – лексикограматичне наповнення і мовленнєві конструкції. Така координація передбачає врахування і відбір лексико-граматичного матеріалу, загального для усіх дисциплін, а також лексико-граматичні і термінологічні мінімуми з кожної дисципліни окремо. Як було зазначено вище, критерієм відбору має бути частотність лексичних одиниць у наукових і фахових текстах.

Тривалий досвід викладання на економічному факультеті, проведена дослідно-експериментальна робота, опрацювання наукових джерел засвідчує, що для ефективної міжпредметної координації доцільною є діяльність викладачів за такими напрямками: узгодження робочих навчальних програм, зокрема, обсягу матеріалу для засвоєння, мовних засобів, методів роботи, вимог до знань і вмінь; систематичне проведення зустрічей викладачів іноземної мови і предметників для обговорення найбільш актуальних проблем; систематичне взаємовідвідування занять; спільне створення навчально-методичних матеріалів (навчальних текстів, системи комунікативних вправ, методичних вказівок).

Аналіз змісту дисципліни «Іноземна мова» свідчить про недостатню представленість матеріалу та завдань, які б забезпечували міжпредметні зв'язки. Зокрема, на першому курсі під час вивчення цієї дисципліни студенти вивчають теми побутового та країнознавчого змісту. Водночас навчальними планами передбачено вивчення фахових дисциплін вже з першого року навчання, відтак відбувається занурення студента у професію.

Уважаємо, що здійснення професійно-орієнтованого відбору та структуризації змісту іншомовної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю на основі принципу міжпредметних зв'язків важливо розпочинати із середини першого семестру навчання, зокрема, шляхом введення у зміст навчального курсу «Іноземна мова» змістового модуля «Вступ до спеціальності», який передбачає вивчення таких тем: «Profession of an economist», «Economics as a science», «The basic economic problems», «Economic growth», «Economic crisis» та ін. Для реалізації такої координації спираємося на профільні предмети першого курсу, виділяємо лексичний і граматичний матеріал, що є загальним для кількох фахових дисциплін першого курсу і слугує основою навчальних текстів у посібниках для студентів економічного профілю.

Зміст навчальної дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» повинен орієнтуватися на зміст інтегрованих фахових дисциплін. Прикладом інтегрованих економічних дисциплін можуть слугувати дисципліни «Світова та регіональна економіка», «Соціально-економічна безпека та соціальна економіка», «Фінанси страхових організацій, соціальне страхування та страхові послуги», «Фінансова аналітика та дер-

жавний фінансовий контроль». На думку зарубіжного дослідника К. Крамша (С. Kramsch) [7], обов'язковим компонентом змісту навчання іноземної мови повинна бути не лише нормативна лінгвістична система, але й змінні, часто вживані варіанти. Викладач повинен звертати увагу студентів не лише на факти, але й на зв'язки між фактами. Це урізноманітнюватиме досвід студентів та сприятиме відображенню різноманітності. На його переконання, немає традиції формування діалектичної думки іноземною мовою. Навчання мови відбувається з перспективи вживання форм та дискурсивних моделей. Часто ці форми і моделі порівнюються з формами і моделями рідної для студентів мови [7, с. 11].

Щодо структурування змісту іншомовної підготовки та забезпечення ефективності формування професійної іншомовної компетентності на ОКР «Магістр» пропонуємо у процесі написання магістерської роботи її підготовку і захист іноземною мовою, що передбачатиме отримання студентами відповідних сертифікатів і додатків до дипломів про володіння іноземною мовою. Крім того, у Хмельницькому національному університеті магістрантам економічних спеціальностей пропонується під час написання магістерських робіт опрацювати 30-50 джерел іноземною мовою за темою дослідження, здійснити короткий виклад змісту дослідження у формі реферату, укласти моно- чи білінгвальний термінологічний словник, який налічував би щонайменше 100 термінів з досліджуваної проблеми. Захист дипломних проектів відбувається як державною, так і іноземною мовами, зокрема – англійською й німецькою. Для виконання такого роду завдань магістранти повинні володіти іноземною мовою на автономному чи компетентному рівні (B1-B2, C1).

Задля реалізації міжпредметних зв'язків та міжпредметної координації на завершальному етапі навчання за ОКР «Бакалавр» або на початку першого семестру навчання магістрів пропонується ввести авторський спецкурс «Професійна мова економіста», який складається з трьох змістових модулів та передбачає вивчення таких тем: Module 1 – Language for professional development of economist; Module 2 – Language portfolio of economist; Module 3 – Scientific language of economist.

Зміст лексичного матеріалу повинен охоплювати: *структурну лексику* (проті слова (product, audit, finance), що є базою для утворення нових слів), (похідні слова (profitable, taxation, distribution), які містять словотворчі

афікси), (складні слова (duty-free, stockbroker, shareholder), які містять дві та більше основ); *загальну лексику* (наприклад – money, credit card, bank, market, price, company, business, competition); *галузеву лексику* (наприклад – macroeconomics, microeconomics, management, marketing, global economy, accounting, auditing, insurance); *субгалузеву лексику* (наприклад – balance sheet, profit and loss account, cash-flow forecast, franchising, sole proprietorship, entrepreneurship, bond market, stock market). Як правило, спілкуючись іноземною мовою у подальшій професійній діяльності, майбутні фахівці використовують значно меншу кількість галузевої лексики, ніж негалузевої (галузева лексика становить лише 9% від усього лексичного навчального матеріалу).

До дидактичних прийомів практичної реалізації принципу міжпредметних зв'язків у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю належить: вивчення особливостей академічного і наукового стилів мовлення на прикладі автентичної літератури за фахом іноземною мовою, що передбачає залучення таких методів навчання, як читання, анотування основного змісту тексту, його переклад, укладення двомовних термінологічних словників чи тлумачних словників іноземною мовою, бесіди та дискусії, діалоги на фахову тематику, дидактичні ігри: ситуативні, рольові, симуляційні, інтелектуальні; написання індивідуальних та групових проектів-досліджень іноземною мовою на фахову тематику; підготовка студентами презентацій наукових відкриттів за фахом; підготовка студентами доповідей іноземною мовою для участі у міжнародних студентських і наукових конференціях.

Висновки і пропозиції. Шляхи підвищення ефективності реалізації міжпредметної комунікації та міжпредметних зв'язків передбачають: узгодження змісту навчальних і робочих програм викладання іноземної мови та семестрових планів із змістом навчальних курсів суспільно-гуманітарних, фундаментальних і фахових дисциплін за тематичним принципом; реалізацію дидактичних принципів системності, наступності і послідовності, що вимагають узгодженої поетапної послідовності вивчення студентами певних навчальних дисциплін і відповідних тем у межах цих дисциплін; скоординовану співпрацю фахівців-викладачів усіх навчальних дисциплін підготовки бакалаврів, магістрів, докторів філософії / кандидатів наук над укладанням навчальних планів підготовки майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація / С. У. Гончаренко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – 636 с.
2. Долгова Л. А. Межпредметные связи как средство мотивации учебно-воспитательного процесса по иностранному языку / Л. А. Долгова // Иностранные языки в школе. – 1988. – № 6. – С. 8-11.
3. Закон України «Про вищу освіту»: офіц. вид.: офіц. текст, прийнятий Верховною Радою України 1 липня 2014 р. / Верхов. Рада України. – К.: Ін Юре, 2014. – 164 с.
4. Колодько Т. М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. М. Колодько; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 20 с.

5. Музальов О. Роль і місце міжпредметних зв'язків у викладанні соціально-гуманітарних навчальних предметів / О. Музальов // Професійно-спрямоване навчання і виховання особистості: зб. наук. праць / за ред. Г. П. Васяновича. – Л.: ЛДУ БЖД, 2006. – 288 с.
6. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – Тернопіль: «Навчальна книга-Богдан», 1997. – 192 с.
7. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching / C. Kramsch. – Oxford Applied Linguistics. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 297 p.

Рудницкая Е.В.

Хмельницький національний університет

СТРУКТУРИРОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ КОММУНИКАЦИИ И МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ

Аннотация

В статье рассмотрено содержание иноязычной подготовки будущих специалистов экономического профиля. Констатируется, что именно межпредметная коммуникация и межпредметные связи способствуют повышению эффективности учебного процесса, повышению познавательной деятельности студентов, улучшению качества их знаний. Автор акцентирует внимание на необходимости взаимоувязки содержания профессиональной и иноязычной подготовки будущих специалистов экономического профиля. В процессе исследования реструктуризировано содержание учебной дисциплины «Иностранный язык» и согласовано с содержанием профессиональных дисциплин. С целью реализации межпредметной коммуникации и межпредметных связей на завершающем этапе обучения бакалавров предложено ввести авторский спецкурс «Профессиональный язык экономиста».

Ключевые слова: иноязычная подготовка, профессиональная иноязычная компетентность, будущие специалисты экономического профиля, межпредметная коммуникация, межпредметные связи.

Rudnitska K.V.

Khmelnytskyi National University

STRUCTURING FOREIGN LANGUAGE PREPARATION CONTENT OF FUTURE ECONOMISTS ON INTERDISCIPLINARY COORDINATION AND INTERDISCIPLINARY RELATIONS PRINCIPLES

Summary

The article deals with the foreign preparation language content of future economists. It is stated that interdisciplinary coordination and interdisciplinary relations influence on increasing efficiency of educational process, improve cognitive activity and knowledge quality of students. The author emphasizes the necessity of mutual coordination of content of professional and foreign language preparation. It is noted that the content of «Foreign language» discipline and professional disciplines has been restructured and coordinated with each other. In addition, during the last term of Bachelor's degree studies it is offered to introduce a special course «Professional Language of Economist» with the aim of interdisciplinary coordination and interdisciplinary relations principles implementation.

Keywords: foreign language preparation, professional foreign language competency, future economists, interdisciplinary coordination, interdisciplinary relations.

УДК 373.5.016:62(092)

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ ШКОЛЬНИКОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АКАДЕМИКА Д.А. ТХОРЖЕВСКОГО

Скутин А.А.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

В статье исследовано и проанализировано педагогическое наследие академика Д.А. Тхоржевского в сфере профессиональной ориентации учащихся. Прослеживаются факторы, определившие научные приоритеты воззрений академика Д.А. Тхоржевского. Раскрыто сущность взглядов академика Д.А. Тхоржевского на систему профессиональной ориентации школьников, ее составляющие части, этапы и содержание.

Ключевые слова: Д.А. Тхоржевский, историко-педагогический опыт, профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение, профессиональный выбор, подготовка учащихся к сознательному выбору будущей профессии.

Постановка проблемы. Для современного этапа функционирования национальных образовательных систем характерна актуализация проблемы формирования профессионального самоопределения личности, осуществляемого в специально организованной научно-педагогической и практической деятельности – профессиональной ориентации учащихся, призванной быть основополагающим фактором в решении двух взаимосвязанных проблем XXI века – проблемы кадрового обеспечения нужд экономики государства и проблемы занятости молодежи.

Анализ последних исследований и публикаций. За последние десятилетия интерес ученых различных областей научных знаний к проблеме профессионального самоопределения личности существенно возрос. Исследованиям сущности и проблем профессиональной ориентации посвящены публикации П.Ф. Атутова, Н.И. Бабкина, М.Т. Благилина, Ю.К. Васильева, Н.В. Даниленко, И.В. Жерноклеева, О.Н. Занина, А.А. Любара, Л.М. Митиной, В.Ф. Мишкурова, И.Н. Назимова, А.С. Нисимчук, Е.М. Павлутенкова, М.И. Подьячего, И.А. Поикина, Х.В. Процко, Н.Ф. Родичева, В.П. Романчук, В.В. Савченко, В.К. Сидоренка, Ю.С. Тюнникова, В.Б. Харламенко, С.Н. Чистяковой, Н.Г. Чуковой и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Однако, несмотря на значительные разработки в области научного обоснования проблемы профессионального самоопределения учащейся молодежи, имеются немалые трудности и пробелы в ее практической реализации.

Н.Ф. Родичев и С.Н. Чистякова справедливо утверждают, что одними из противоречий, негативно влияющих на процесс профессионального самоопределения молодежи, являются противоречия между:

- потребностями и ожиданиями старшеклассников в оказании им педагогической поддержки в профессиональном самоопределении, недостаточной готовностью педагогов и родителей к решению данной проблемы;

- необходимостью поддержки профессионального самоопределения подростков в условиях профилизации старшей школы и недостаточной разработанностью современных профориентационных средств, удовлетворяющих индивидуальные запросы школьников [7, с. 17].

Решению современных проблем профессионального самоопределения школьников способствует творческое использование педагогического наследия отечественной методики трудового обучения периода второй половины XX века – начала XXI века. Ярким представителем этого периода был академик, доктор педагогических наук, заведующий кафедрой методики трудового обучения Национального педагогического университета им. Н.П. Драгоманова (г. Киев), действительный член АПН Украины, член-корреспондент АПН СРСР, иностранный член Российской академии образования, Дмитрий Александрович Тхоржевский (1930 – 2002).

Формулирование целей статьи – проанализировать педагогическое наследие академика Д.А. Тхоржевского в сфере профессиональной ориентации школьников.

Изложение основного материала. Академик Дмитрий Александрович Тхоржевский принадлежит к плеяде выдающихся ученых отечественной методики трудового обучения и профессионального образования периода 60-х годов XX века – начала XXI века.

Формирование научно-педагогического мировоззрения Д.А. Тхоржевского как методиста трудового обучения и профориентации происходило в русле общих тенденций развития государства, производства, образования и педагогической науки и во второй половине XX – начала XXI века.

Юность и зрелые годы ученого совпали с периодом интенсивного технического развития, эпохой открытий, больших достижений отечественной науки и техники, интенсивного промышленного производства, совершенствования и реконструкции различных отраслей народного хозяйства.

В условиях осуществления общего среднего образования, технического перевооружения промышленного и сельскохозяйственного производства в 60-х годах большое значение в директивных и государственных документах этого периода уделялось трудовой подготовке и профессиональной ориентации учащейся молодежи.

В Постановлении ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах улучшения работы средней общеобразовательной школы» (ноябрь 1966 г.) и Постановлении директивных органов и Совета Министров Украинской ССР (сентябрь 1969 г.)

акцентировалось внимание на том, что школа в перспективе должна развиваться как общеобразовательная, трудовая и политехническая. Были определены основные задачи школы:

- формирование в учащихся глубоких знаний по основам наук;
- формирование высокого уровня сознания учащихся;
- подготовка учащейся молодежи к жизни и сознательному выбору профессии [6, с. 220].

В 9-10-х классах вводилось изучение основ производства. В городских школах учащиеся изучали основы промышленного производства по одной из главных отраслей: металлообработка, деревообработка, химическое производство, строительство, швейное производство и пр. или практиковалось, прохождение трудового политехнического практикума по вождению автомобиля, электротехнике, металлообработке, техническому черчению, прикладной химии, машинописи, обработке тканей и т. п.

В сельских школах вводилось изучение основ сельскохозяйственного производства или трудовой политехнический практикум по вождению автомобиля, трактора, сельскохозяйственных машин; изучение садоводства, овощеводства, животноводства, агрохимии и др. [3 с. 214].

В этот период в конце 60-х годов XX века доцент Д.А. Тхоржевский после успешной защиты диссертации принимал активное участие в различных мероприятиях, целью проведения которых было усовершенствование содержания трудовой подготовки школьников.

В 1969 году ученый принимал активное участие в научно-практической конференции по вопросам трудового, профессионального обучения и профориентации, которая проходила в г. Кировограде. Результаты работы конференции были освещены на страницах журнала «Школа и производство». Во время дискуссии, которая возникла на конференции, Д.А. Тхоржевский последовательно отстаивал позиции общеобразовательной направленности трудовой подготовки учащихся. Он также считал необходимым осуществлять до-профессиональную подготовку учащихся, учитывая их интересы и возможности материально-технической базы образовательного учреждения.

В 1971 году в Украине состоялась Республиканская конференция по вопросам организации трудового обучения и воспитания школьников. В докладах и выступлениях ее участников отмечалось, что в республике начала создаваться система трудового воспитания и профессиональной ориентации школьников. Положительную роль в этом имело создание и укрепление учебно-материальной базы производственного обучения.

В первой половине 70-х годов почти втрое в республике увеличилось количество средних школ с производственным обучением. Их численность достигала почти 4 тысячи. В 1971 – 1975 гг. 345 тыс. школьников получили начальную профессиональную подготовку, в том числе более 140 тысяч – по сельскохозяйственным специальностям [3, с. 215].

Во многих школах работали учебные мастерские, кабинеты по автоделу, механизации сельского хозяйства, электротехники, обслуживающего труда, пришкольные участки, а на предприятиях

функционировали учебные цеха и межшкольные учебно-производственные комбинаты.

Вопросы трудового воспитания и подготовки учащихся к сознательному выбору профессии в этот период находились в центре внимания органов народного образования, Академии педагогических наук, педагогических коллективов, широких слоев общественности. Научные исследования в данном направлении проводились сотрудниками НИИ трудового обучения и профессиональной ориентации АПН СССР.

Н.Г. Чукова исследовала исторические аспекты профориентации в обучении и воспитании школьников; Н.И. Бабкин – взаимосвязь развития познавательных и профессиональных интересов в процессе изучения основ наук; Ю.К. Васильев – единство и взаимосвязи политехнического образования и профессиональной ориентации; В.П. Сероштанов – условия успешности трудовой деятельности человека в связи с задачами политехнического образования и профориентации школьников; Ю.С. Тюнников – роль политехнической подготовки студентов педвуза в осуществлении профессиональной ориентации школьников [1].

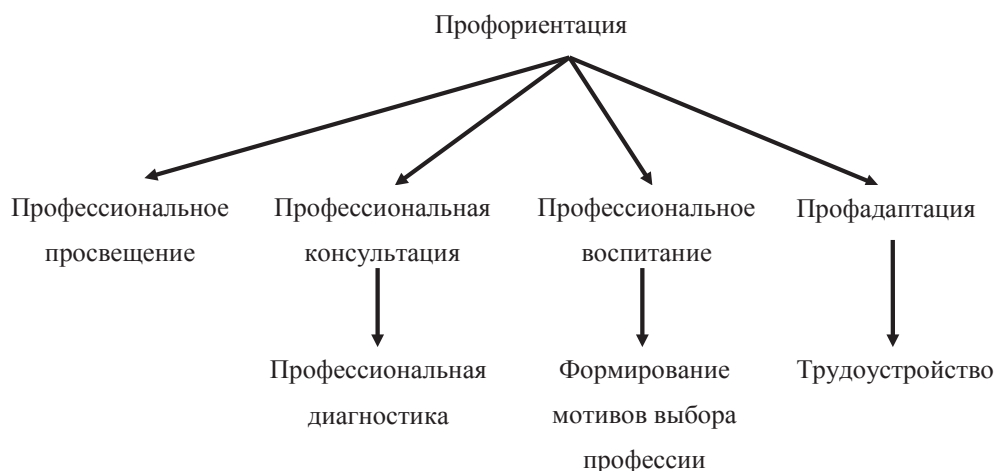
Д.А. Тхоржевский в своих исследованиях также уделял много внимания профессиональной ориентации учащихся. Он считал, что если труд человеку по душе, отвечает его индивидуальным наклонностям и интересам, соответствует способностям и физическим возможностям, то он выполняется более производительно и с проявлением творчества. Это имеет большое экономическое значение для государства и является делом не только личным, но и общественным. Поэтому, осуществляя трудовое обучение и воспитание, необходимо подготовить каждого подростка, юношу и девушку к сознательному выбору вида дальнейшей трудовой деятельности, будущей профессии. Такой выбор составляет одно из важнейших условий развития самой личности молодого человека, проявления им в полной мере своих способностей [4, с. 54].

Сущность взглядов академика Д.А. Тхоржевского в аспекте нашего исследования состоит в следующем: профессиональная ориентация учащихся – это научно обоснованная система социально-экономических, психолого-педагогических, медицинских мероприятий, направленных на оказание помощи молодежи в профессиональном самоопределении с учетом потребностей народного хозяйства в кадрах, интересах, способностей и физических возможностей личности. Цель этой работы – формирование у школьников социально значимых внутренних (психических) регуляторов поведения и деятельности, воспитание уважения к различным видам труда, активизация личности в профессиональном самоопределении [4, с. 54].

Работа по профессиональной ориентации ведется длительное время, начиная с младших классов. В ней должны принимать самое активное участие школа, родители учащихся, работники различных отраслей народного хозяйства. Большую роль в этой работе играют средства массовой информации: кино, радио и телевидение.

Но центром работы по профориентации является общеобразовательная трудовая политех-

Система профориентации во взглядах академика Д.А.Тхоржевского

ническая школа. Именно школа призвана обеспечивать высокий уровень общего образования учащихся, воспитывать у школьников моральную готовность трудиться, формировать начальные трудовые умения, т.е. создавать основу для сознательного выбора профессии [4, с. 54].

Профессиональная ориентация учащихся является общешкольной задачей, которая решается в ходе учебно-воспитательного процесса по всем предметам. Однако, наиболее важная роль принадлежит учебному предмету «Трудовое обучение». Объясняется это тем, что содержание трудового обучения дает возможность учителю ознакомить учащихся со многими профессиями и воспитать интерес к ним. А затем на завершающей стадии дать возможность учащимся овладеть конкретной профессией. Особая ценность уроков труда в профориентационной работе, которая заключается в том, что в процессе создания конкретных объектов, имеющих общественно полезную значимость, учащиеся приобретают специальные умения и навыки, развивают свои профессиональные интересы и способности, проверяя свою пригодность к той или иной работе, формируют важнейшее качество личности – трудолюбие. Профориентационная работа должна проводиться во время трудового обучения, однако задачи ее меняются на различных его этапах.

Ученый классифицировал виды профориентации в практике работы учителей трудового обучения:

1. Профориентация на уроках;
2. Профориентация при проведении экскурсий;
3. Профориентация на кружковых занятиях;
4. Профориентация во время встреч с новаторами производства и бывшими учащимися школы, работающими в сфере материального производства;

Список литературы:

1. Взаимосвязь политехнического образования и профессиональной ориентации школьников: Сб. научных трудов. – М.: АПН СССР, Научно-иссл. ин-т общей педагогики АПН СССР. (научн. Ред. П.Р. Атутов) – 82 с.
2. Занаев С.З. Политехническая направленность советского образования 1930-х гг. / С.З. Занаев // Педагогика – 2014. – № 3. – С. 113-118.
3. Курило В.М., Шепотько В.П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки / В.М. Курило, В.П. Шепотько – К.: «Деміур», 2006. – 432 с.

5. Профориентация в процессе проведения различных культурно-массовых мероприятий (конкурсов на тему «Кто больше знает о профессии», выпуска устных журналов «В мире профессий», организации диспутов на тему «Личное и общественное в выборе профессии», выставок профессионально направленной литературы, обсуждение книг и кинофильмов);

6. Профориентация во время углубленного изучения профессий [5, с. 148].

Академик Д.А. Тхоржевский считал, что система работы по профориентации включает в себя такие этапы: профессиональное просвещение, профессиональную консультацию, профессиональную диагностику, профессиональное воспитание, трудоустройство, профессиональную адаптацию [4, с. 55-56] (см. схему 1).

Выводы. Таким образом, систему профориентационной работы со школьниками академик Д.А. Тхоржевский считал одной из важнейших задач общеобразовательной школы, которая в процессе трудового обучения проходит несколько этапов, на каждом из которых решаются определенные задачи. Профориентация, как и всякая иная учебно-воспитательная деятельность, рассматривалась ученым как двусторонний процесс, важная роль в котором отводится в равной мере, как учителю, так и учащимся. Важнейшим условием эффективности профориентационной работы является высокая активность учащихся, которая обеспечивается за счет профессионального воспитания, формирования мотивов выбора профессии. Важным вкладом ученого является разработка методики проведения профориентационной работы на уроках трудового обучения в V–X классах и профориентационной работы в межшкольных учебно-производственных комбинатах.

4. Методика трудового обучения и общетехнических дисциплин: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2120 «Общетехн. Дисциплины и труд» / А.С. Лында, Е.И.Бланк, А.Г. Дубов, и др.; под ред. Д.А. Тхоржевского. – 2-е изд., дораб. и доп. – М.: Просвещение, 1982. – 286 с. , ил.
5. Методика трудового обучения с практикумом: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2120 «Общетехн. Дисциплины и труд» и учащихся педучилищ по спец. № 2008 «Преподавание труда и черчения в 4 – 8 кл. общеобразоват. шк.» / Д.А. Тхоржевский, А.И. Бугаев, и др.; Под ред. Д.А. Тхоржевского. – М.: Просвещение, 1987 – 447 с. : ил.
6. Народное образование в СССР. Сборник документов 1917 – 1973 гг. – К.: Рад. Школа, 1981. – 334 с.
7. Родичев Н.Ф., Чистякова С.Н. Формирование профессионального самоопределения школьников в условиях непрерывного образования / Н.Ф. Родичев, С.Н. Чистякова // Педагогика. – 2012. – № 9. – С. 16-24.
8. Сидоренко В.К. Наукові основи професійного самовизначення школярів / В.К. Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2000. – № 2 – С. 48-51.
9. Тхоржевский Д.О., Назимов І.М. Трудове виховання і професійна орієнтація школярів. / Д.О. Тхоржевський, І.М. Назимов. – К.: Товариство «Знання» Української РСР, 1979 – 48 с.

Скутін А.О.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

**ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ ШКОЛЯРІВ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА Д.О. ТХОРЖЕВСЬКОГО****Анотація**

В статті досліджена та проаналізована педагогічна спадщина академіка Д.О. Тхоржевського в галузі професійної орієнтації учнів. Відслідковуються чинники, які визначили наукові пріоритети поглядів академіка Д.О. Тхоржевського. Висвітлено сутність поглядів академіка Д.О. Тхоржевського на систему професійної орієнтації школярів, її складові частини, етапи та зміст.

Ключові слова: Д.О. Тхоржевський, історико-педагогічний досвід, професійна орієнтація, професійне самовизначення, професійний вибір, підготовка учнів до свідомого вибору майбутньої професії.

Skutin A.A.

Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

**PROFESSIONAL ORIENTATION OF PUPILS
IN PEDAGOGICAL LEGACY OF ACADEMICIAN D. TKHORZHEVSKII****Summary**

In the article is investigated and analyzed pedagogical legacy of academician D. Tkhorzhevskii in the sphere of pupils' professional orientation. The factors that have determined scientific priorities of academician D. Tkhorzhevskii are traced. The essence of views of academician D. Tkhorzhevskii at the system of pupils' professional orientation, its components, stages and content is revealed.

Keywords: D. Tkhorzhevskii, historical and pedagogical experience, professional orientation, professional self-determination, professional choice, preparing the pupils to conscious choice of future profession.

ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕДЖАХ

Твердохліб Н.В.

Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

В даній статті розглядається проблема розвитку креативності майбутніх учителів музичного мистецтва засобами імпровізації. Виявлена необхідність використання методу імпровізації в процесі розвитку креативності студентів. На основі проведеного дослідження автором пропонується виділити імпровізацію, дається її визначення та формуються основні методи проведення імпровізації музичних творів. У статті проведено аналіз наукової літератури з теми дослідження. Визначені вчені, сучасні наковці, які досліджують імпровізацію. На основі аналізу наукових досліджень подається теоретичне обґрунтування науковців поняття «імпровізація» зміст, суть, поняття творчості, креативність, музична імпровізація, музично-творча діяльність з точки зору науковців, та музичної освіти, дана коротка характеристика кожному з них. Визначена найвища форма творчості. Розглядаються завдання підготовки вчителя музичного мистецтва в педагогічних коледжах. Головна мета статті розгледіти вплив імпровізації на розвиток креативності майбутніх учителів музичного мистецтва в педагогічних коледжах. Тому, розглянемо в даній статті основну частину креативності – імпровізацію.

Ключові слова: творчість, креативність, імпровізація, музична імпровізація, музично-творча діяльність.

Постановка проблеми. Творчість являє собою складну психічну діяльність людини, результатом якої є нові, оригінальні продукти в матеріальній чи духовній сфері людського життя. Найвищою формою творчості є діяльність, яка прокладає нові шляхи в науці і мистецтві. Творчість має місце всюди, де людська уява комбінує, змінює, народжує хоча б тільки елементи нового. Відомий психолог Л. Віготський пише: «Якщо розуміти творчість в її істинному психічному смислі, як створення нового, легко дійти висновку, що творчість властива всім більшою чи меншою мірою, вона також є нормальним і постійним супутником розвитку школярів» [1]. А креативність – це є і вміння імпровізувати музичні твори.

У процесі досягнення умінь імпровізації майбутні учителі музичного мистецтва набувають розвитку власної креативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури (Е. Дункан, Г. Каганович, В. Кан Калік, З. Кодаї, С. Мальцев, В. Нікітін та ін.) виявили імпровізацію як прояв творчості.

На сучасному етапі це питання досліджують в працях: О.І. Башкір, Б.А. Брилін, Т. Щербакова, У. Вінницька та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Так, як викладачі музики в педагогічних коледжах мало приділяють уваги на заняттях з основного музичного інструменту розвитку креативності майбутніх учителів музичного мистецтва тому, на даний час проблема впливу імпровізації на розвиток креативності таких студентів малодосліджена.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення прийомів та методів навчання імпровізації, як основи розвитку креативності майбутніх учителів музичного мистецтва в педагогічних коледжах.

Виклад основного матеріалу. Розвиток навичок імпровізації є важливим в процесі розвитку творчих здібностей майбутніх учителів

музичного мистецтва в педагогічних коледжах. На сьогоднішній час постало важливе завдання підготувати вчителя музичного мистецтва так, щоб він був креативний, активний в діяльності з учнями, з розвиненим креативним мисленням. Підготовка таких вчителів під час навчання в педагогічних коледжах полягає у підвищенні рівня їх креативності.

Музика впливаючи на особистість пробуджує в неї уяву, фантазію, почуття і робить людину більш розвиненою та кращою.

Креативність майбутніх учителів музичного мистецтва розвивається у різних формах музичної діяльності студентів під час навчання в педагогічних коледжах, серед яких значне місце посідає імпровізація.

Потрібно пам'ятати, що розвиток креативності починається з бажання її розвивати. Тому потрібно багато працювати над розвитком музичного інтересу, володіння яким є важливою вимогою креативного виконання, саморозвитку студентів музичних відділень педагогічних коледжів.

Креативна діяльність розпочинається з емоційного хвилювання, яке переростає в працю.

Термін «імпровізація» походить від латинського «improvisus» – раптовий, несподіваний. Це найбільш давній тип музикування, при якому процес складання музики відбувається під час її виконання [2, с. 82]. Імпровізуючи музичний твір – текст не підтримується, розвивається імпровізаційне мислення. Відомо, що існує вільна імпровізація, та імпровізація на вказану тему. Мета даних завдань – розвинути фантазію, мислення та уяву.

Для отримання результату імпровізації значну роль займає бажання, володіння музичним інструментом. Для того, щоб імпровізувати музичний твір потрібно послухати як він звучить, зрозуміти задум твору, досягнути його, а потім через музику передати власні музичні враження, свою фантазію, втілити художній образ у музику, відкрити для себе нове, використовуючи у творчому пошуку власну уяву.

Імпровізація – це самостійна творча діяльність, один із видів розвитку креативності. Здійснюючи її слід звертати увагу на настрій, фразування. Змінюючи гармонію – утворюються нові мотиви. Потрібно слідувати, щоб мелодія не звучала поза основним мотивом.

У широко поширеного терміна «імпровізація» є два визначення, які пов'язані між собою це метод творчості, так званий експромт, коли предмет мистецтва створюється в момент його виконання. Також імпровізація – це твір, створений спонтанно, без підготовки. Якщо музика вигадується в процесі її виконання – це експромт або музична імпровізація. В даному випадку композитор і виконавець – одна особа. Імпровізувати може не тільки окрема особистість, а й цілий ансамбль [3].

Оволодіння вміннями імпровізувати є основою для розвитку умінь, навичок. Такі навички потрібні майбутнім учителям музичного мистецтва для розвитку креативності. Саме музичні здібності допомагають їм успішно імпровізувати.

Уміння імпровізувати розвиває упевненість у своїх діях, у креативній діяльності.

Так, О. Олексюк визначає, що імпровізація – історично найдавніший тип музикування, при якому процес створення музики відбувається під час її виконання [3, с. 109].

Починати імпровізувати потрібно створюючи невеликі мотиви, фрази, речення, періоди, продумати початок та кінець. Імпровізуючи слідувати, щоб була одна кульмінація. Уявити фрагмент в думках, його записати та прослухати на музичному інструменті. Подальший хід імпровізації це: створення відповідних засобів музичної виразності в музиці, написання музичного тексту, поєднання їх, утворення єдності, структурної цілісності.

Імпровізація втілює уяву у музичних звуках та впливає на розвиток креативності студентів. Вміння імпровізувати є поштовхом до музикування.

В процесі навчання та розвитку креативності майбутніх учителів музичного мистецтва значна увага повинна приділятися імпровізації, мета якої показ творчої фантазії, почуттів студента. Ефективність імпровізації залежить від теоретичних знань, уяви та фантазії. Імпровізація – це власне відчуття музики. Починати імпровізувати слід коли студент вільно володіє музичним інструментом на прикладі кадансу, фрази до нього. Наступним складнішим етапом є імпровізувати танець або пісню.

Під час занять слід слухати записи сольних імпровізацій (Д. Гіллесті, Ч. Паркер та ін.) це допоможе зрозуміти зміст імпровізування та розвинути пам'ять студентів музичних відділень педагогічних коледжів.

Важливим структурним компонентом імпровізації є створення фрази, яка складається з мотивів в одній тональності. Отже процес імпровізації це створення мотивів, в процесі якого студент обдумує композиторський твір та додає власні думки. Для початку розпочати краще імпровізувати народні пісні. До основного голосу (мелодії) дописати надголосок (голос вище мелодії), підголоски (звуки розміщені під мелодією), та акомпанемент для фортепіано. Слідувати за гармонією при горизонтальному положенні, за рухом мелодії та підголосків, які повинні звучати в проти-

лежному ритмі, їх контраст в русі (один голос іде вгору, інший – донизу). Головним є співпадання гармонії. Мелодію можна записати акордами, або інтервалами. В акомпанементі до неї можна крім акордів використовувати арпеджіо, гамоподібні пасажі тощо. Міняти лад, розмір, регістр.

Для початку слід підібрати мелодію, потім басову підтримку до неї у виді акордів. Слідувати щоб був квадрат (вісім, дванадцять, шістнадцять тактів).

Імпровізуючи свої мелодії, студенти підбирають відповідні засоби музичної виразності за допомогою яких можна вдало передати характер у відповідності змісту. Наприклад, завдання придумати музичну мелодизацію «ранкове сонечко» надихає студентів придумати спокійну, тиху мелодію за характером мелодію прийомом легато. А музична мелодизація слова «гроза» надихає студентів на голосну, акордову мелодію штрихом нон легато у помірному темпі з відповідним пунктирним ритмом, динамічний відтінок форте. Так, словосполучення «теплий дощик» налаштує студентів на створення легкої мелодії у високому регістрі прийомом стакато.

У процесі вирішення таких завдань студенти шляхом пошуку та за допомогою засобів музичної виразності створюють образ у музичній імпровізації.

Мета другого циклу музично-творчих завдань це підбір студентами відповідної тональності. На даному етапі дається завдання імпровізувати словосполучення «сильний вітер». Вирішуючи дане завдання, більшість студентів пишуть в мінорі де поєднують словосполучення та тональне звучання.

Так, завдання імпровізувати словосполучення «теплий дощик» вирішується студентами в мажорі, у високій теситурі виражається висхідним звучанням мелодії, яка закінчується тонічним тризвуком.

Мета третього циклу музично-творчих завдань передбачає оволодіння студентами поліфонічних та технічних творів (слухання варіацій, сонат, інвенцій). Наприклад, вчитель запитує у студента чи виконав він домашнє завдання у відповідь студент мовчить. Вчитель знову його перепитує. Так, студент вирішуючи таке завдання, імпровізує, де в заспіві звучить питання вчителя, а відповіді звучать по різному. Такі завдання дозволяють імпровізувати і створювати складну музичну форму.

Імпровізуючи музику в три частинній формі «шторм»: на морі здійнявся сильний шторм, характер його сумний, схвилюваний (ці переживання передаються у музичній імпровізації) – I частина – А. Далі море затихло, настала тиша (імпровізація мажорного характеру) – II частина В. I раптом знову шторм повернувся – III частина А (АВА). Такі завдання зацікавлюють студентів, сприяють креативній діяльності.

Музична імпровізація – мислення особистості, вид мистецтва, зміст якого виражається процесом музичної діяльності. Створення і реалізація імпровізації проходить одночасно. Імпровізуючи, майбутні учителі музичного мистецтва педагогічних коледжів мислять конкретними звуками, тембрами реальних інструментів, на яких він грає. У нього розвивається музична фантазія.

Саме процес імпровізації є важливим у розвитку креативності тому, що це процес творення.

Імпровізуючи студенти повинні **знати**:

- метро ритмічні схеми акомпанементу;
- специфіку створення акомпанементу до пісень;
- класифікацію типів акомпанементу;
- критерії відбору музичного твору для імпровізації;
- поняття «імпровізація» в системі виконавської діяльності;
- психологічні основи розвитку музичної імпровізації;
- роль інтуїції в становленні імпровізатора.

А також **вміти**:

- записати акомпанемент за буквеною системою;
- спрощувати фактуру акомпанементу;
- підібрати акомпанемент основними акордами;
- складати прості типи музичної імпровізації.

Класичний музикант, вибравши музичний твір, має перевагу в тому, що може виконувати його у той самий спосіб багато разів, тобто по нотах. У імпровізуючого виконавця ситуація інша. Він повинен уявити ідею, розмістити її в тональній перспективі, відобразити в конкретні ноти для свого інструменту, зіграти і все це миттєво. Це вимагає дуже специфічного типу виконання, здатності внутрішньо чути все, що він буде грати. Наприклад, коли виконавець знає акорди до якогось певного мотиву, він може використати весь свій запас моделей, гам, кліше тощо, і просто помістити потрібне в потрібному місці.

Імпровізуючому виконавцю притаманні три основні рівні:

Перший – виконавець грає тільки ті речі, які він грав раніше, вивчені моделі, певні гами, що давно є частиною його репертуару. Другий – виконавець вільно використовує моделі, кліше і т.п., проте деколи він вживає речі, що знаходяться в межах свого досвіду, але які він не вживав раніше. Третій – виконавець наполегливо використовує у грі ідеї, до яких він не звертався раніше, спираючись на весь запас своїх знань, поєднуючи разом речі, що існували до цього окремо, випробовуючи абсолютно різні речі. Це є найвищий

рівень, до якого повинні прагнути всі музиканти імпровізатори. Для цього потрібні наступні вправи, а саме: виконавець повинен практикувати спів та розпізнання інтервалів. Нехай хтось інший грає для нього інтервал, в той час, як він буде їх називати. Він повинен назвати інтервал, записати його, заграли на своєму інструменті; виконавець може поширити практику інтервалів у такий спосіб: заграли ноту, потім довільно назвати вісім або десять інших інтервалів – кожен інтервал відмірюється від попереднього. Наприклад заданого періоду часу він повинен заграли ноту на своєму інструменті, щоб перевірити точність; далі виконавцеві слід практикувати спів різноманітних тризвуків, починаючи з однієї і тієї ж ноти (насамперед, заспівати ноту С потім, використовуючи її як основний тон, заспівати мажорний, мінорний, збільшений і зменшений тризвуки); виконавець повинен співати всі акорди та тризвуки в усіх обертаннях, у висхідному та нисхідному русі.

Вправи для імпровізації: підбір знайомих мелодій з акомпанементом, підбір мелодії заданому ритмічному малюнку, підбір по слуху фраз, речень, елементи поліфонії в імпровізації.

Висновки і пропозиції. Отже, імпровізація – це процес, що вимагає від особистості музичних здібностей, інтересу, натхнення до творчості. Синтезовано місце імпровізації в системі музичної діяльності студентів. Імпровізація ефективно впливає на розв'язання непередбачених ситуацій, залучає студентів до творчості. Розуміння імпровізаційної роботи студентами є одним із етапів їх креативного розвитку.

Практичні навички набуті під час навчання імпровізації допоможуть у підборі мелодії, створенні до неї акомпанементу, музикувати, транспонувати, швидко творчо мислити, створювати музику.

Успіхи в імпровізуванні залежать від музичних здібностей майбутніх учителів музичного мистецтва, знань з сольфеджіо, теорії музики та від регулярних занять імпровізацією.

Отже, імпровізація являється самим головним показником креативності. Слід зауважити, що проблема дослідження впливу імпровізації на розвиток креативності все ще потребує подальшого вивчення.

Список літератури:

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1967. – С. 33.
2. Брилін Б.А. Акомпанемент та імпровізація: Тексти лекцій та методичні матеріали з курсу «Акомпанемент та імпровізація» для студентів музично-педагогічних факультетів ВНЗ, університетів культури і мистецтв, а також для вчителів музики ЗОШ / Б.А. Брилін, Е.Б. Брилін. – Вінниця. – 2006. – С. 82.
3. Олексюк О.М. Музична педагогіка: навчальний посібник / О.М. Олексюк. – К.: КНУКіМ, 2006. – 188 с.

Твердохлеб Н.В.

Винницкий гуманитарно-педагогический колледж,
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖАХ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема развития креативности будущих учителей музыкального искусства средствами импровизации. Обнаруженная необходимость использования метода импровизации в процессе развития креативности студентов. На основе проведенного исследования автором предлагается выделить импровизацию, дается ее определение и формируются основные методы проведения импровизации музыкальных произведений. В статье проведен анализ научной литературы из темы исследования. Определены ученые, современные ученые, которые исследуют импровизацию. На основе анализа научных исследований дается теоретическое обоснование научных работников понятия «импровизация» содержание, суть, понятие творчество, креативность, музыкальная импровизация, музыкально творческая деятельность с точки зрения научных работников, и музыкального образования, данная короткая характеристика каждому из них. Определена наивысшая форма творчества. Рассматриваются задания подготовки учителя музыкального искусства в педагогических колледжах. Главная цель статьи разглядеть влияние импровизации на развитие креативности будущих учителей музыкального искусства в педагогических колледжах. Поэтому, рассмотрим в данной статье основную часть креативности – импровизацию.

Ключевые слова: творчество, креативность, импровизация, музыкальная импровизация, музыкально творческая деятельность.

Tverdokhlib N.V.

Vinnitsa Humanitarian-Pedagogical College,
Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynskyi

IMPROVISATION, AS A TYPE OF DEVELOPMENT CREATIVITY OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC IN PEDAGOGICAL COLLEGES

Summary

In this article the problem of creativity of future teachers of music by means of improvisation is considered. The necessity of using method of improvisation in the process of development students creativity is revealed. Based on research which was conducted by the author is proposed to highlight improvisation, its determination is given and the main methods of improvisation of music compositions are formed. In the article the analysis of scientific literature from the research topic is conducted. Scientists, modern researches, which explore improvisation are identified. Based on the analysis of scientific researches the theoretical foundation of the concept of «improvisation» meaning, the essence, the concept of creativity, creativity, musical improvisation, musical and creative activity in terms of academics and music education is presented, the brief description of each of them is given. The highest form of creativity is determined. The task of preparing music teachers in pedagogical colleges is considered. The influence of music on a person is examined. The goal of improvisation is revealed and its two kinds are examined. As a result of observations is determined that improvisation is the basis of the development of skills and abilities. These capabilities, which help future teachers to improvise in pedagogical colleges. The main goal of the article is discern the influence of improvisation on the development of creativity of future teachers of music in pedagogical colleges. Therefore, we consider in this article the main part of creativity – improvisation.

Keywords: creation, creativity, improvisation, musical improvisation, musical and creative activity.

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ЦІННІСНОГО ВИМІРУ ЗМІСТУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У СУЧАСНИХ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ СИСТЕМАХ

Ткачук М.М.

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Автором встановлено, що сформовані в педагогічній думці України другої половини ХІХ – початку ХХ століття концептуальні засади українського національного виховання знайшли своє відображення та подальший розвиток у сучасних освітньо-виховних системах. Зазначено, що виховна система освітньої установи, як явище реальної дійсності й педагогічне поняття, займає провідне місце у вітчизняній педагогіці. Підкреслено, що в основі сучасної вітчизняної методології добору змісту виховання лежить ідея гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини як до найвищої цінності. Зміст виховання розглядається крізь призму інтеріоризованих цінностей і сформованих якостей зростаючої особистості, що виявляються у ставленні її до суспільства, держави, людей, культури, природи, праці, власного «Я». Розглянуті сучасні виховні системи, побудовані на національних та загальнолюдських цінностях.

Ключові слова: ціннісний вимір, цінності національного виховання, зміст національного виховання, українська педагогічна думка, освітньо-виховна система, філософія людиноцентризму, ідеали національного виховання, національне відродження.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні докорінно змінюють підходи до виховання, спрямовуючи їх на розвиток різнобічно розвинутої, креативної особистості. Одним із головних викликів часу є самоідентифікація в широкому й вузькому розумінні, всезагальне звернення до різних вимірів далекого й близького минулого, яке постає «певним камертоном пошуку стратегій майбутнього, чинником самопізнання, складником нашої ментальності» [6, 8–9]. Досвід минулого з його здобутками може бути несхибною підставою для подальшого прогресивного поступу. І сьогодні актуальні слова С. Єфремова, сказані ним на початку ХХ століття: «Хай очі й думки тягнуться до майбутнього – це так, зате ногами твердо треба стояти на ґрунті минулого, і тоді справді прийде той час, якого хода тверда й непохитна вчувається навіть у теперішньому хаосі, безладі та бездоріжжі...» [4, 682].

У незалежній Україні створено умови для національного виховання молоді на засадах історичних джерел. У сучасний науковий дискурс увійшла історія, що акцентує увагу на важливих аспектах буття, культури, освіти, виховання. Дедалі більший інтерес у науковців, педагогів та широкої громадськості викликає творча спадщина представників педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття, які сприяли українському національному відродженню, теоретично обґрунтували національну ідею, засади українського національного виховання, спрямовували свою діяльність на пробудження та визрівання національної свідомості українців.

Сьогодення українського народу і держави є значною мірою логічним наслідком неусвідомлення свого минулого. Для відродження Української держави, «для більш повного, глибокого розуміння сьогоднішніх освітньо-виховних проблем, для формування світоглядних структур усього загалу» та творчого їх застосування у контексті сучасних реалій [12, 18] необхідно повернути народу його культурно-педагогічну

спадщину, об'єктивно оцінити її історико-педагогічні здобутки. Ідея національного виховання, збагачена надбаннями століть, зберігає свою людинотворчу сутність, стала об'єктивним явищем педагогічної реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриттю піднятої історико-педагогічної проблеми сприяє цілий спектр сучасних досліджень провідних учених у галузі освіти і виховання – Л. Березівської, О. Вишневецького, Н. Гупана, М. Євтуха, І. Зайченка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської та ін. В історико-філософському аспекті проблеми торкаються В. Горський, І. Зязюн, Г. Касьянов, К. Кислюк, П. Кононенко, В. Кремень, А. Погрібний та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд наукових праць дозволяє дійти висновку, що на сьогодні в педагогічній науці недостатньо повно проаналізовано творчий розвиток ціннісного виміру змісту національного виховання в педагогічній думці України другої половини ХІХ – початку ХХ століття у сучасних освітньо-виховних системах.

Формулювання цілей статті. Мета статті – висвітлити творчий розвиток у сучасних освітньо-виховних системах ціннісного виміру змісту національного виховання, представленого в педагогічній думці України другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна національна педагогіка репрезентує низку підходів до проблеми національного виховання особистості та визначення його змісту. За образним висловом академіка О. Сухомлинської, після проголошення незалежності України у 1991 р., спостерігається лавиноподібне «виверження» найрізноманітніших концепцій, програм, засад національного виховання, що створювалися державними органами, громадськими об'єднаннями, групами, окремими особами, які стосуються певних його напрямів, і насамперед патріотичного, громадянського [13, 5].

Головна мета, пріоритетні напрями, основні шляхи реформування української системи національного виховання сформульовано у «Концепції виховання підрастаючого покоління суверенної України» (1991), «Державній національній програмі «Освіта. (Україна XXI століття)» (1993), «Концепції безперервної системи національного виховання» (1994), «Концепції національного виховання» (1994), «Концепції школи нової генерації – української національної школи-родини» (1994 р.), «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти» (1996), «Концепції сучасного українського виховання» (1996), «Концептуальних засадах демократизації та реформування освіти в Україні» (1997), «Концепції демократизації українського виховання» (1997), «Концепції розвитку загальної середньої освіти» (2000 р.), «Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи» (2000 р.), «Національній доктрині розвитку освіти в Україні» (2002), «Концептуальних засадах формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей» (2002), Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004), «Концепції національного виховання студентської молоді» (2009), Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2012), Програми патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України (2013), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015).

Ці програми вважають складовою концептуального осмислення проблем національного виховання «як цивілізаційного виміру», під яким розуміють не лише українознавчі, націонал-патріотичні аспекти, а й весь процес формування, розвитку дитини із залученням її до глибинних процесів національної та загальнолюдської культури й духовності [13, 5].

У сучасних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері, пріоритетним завданням суспільного поступу є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави. Виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на формування нового українця, який діє на основі національних та європейських цінностей; формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [5].

Завдання сучасних українських педагогів – сформулювати й обґрунтувати зміст українського національного виховання. Але розвиватися, не спираючись на ідеї своїх попередників, неможливо. Особливо сьогодні, «в умовах глобалізацій-

них та інтеграційних процесів, деперсоніфікації та дегуманізації, характерних для плюралістичного суспільства, розмитого розуміння доброчинності і пороків, які сьогодні дозволені й не переслідуються законом. З іншого боку, у нашому суспільстві відчутна наполеглива консервація патріархальних канонів життєдіяльності, приписів і регламентацій, які підтримуються з великою нетерпимістю до іншої точки зору» [11, 24–27]. Таким чином, насамперед потрібно критично проаналізувати виховні ідеали видатних вітчизняних філософів, педагогів і митців минулого, дійти об'єктивних висновків та окреслити шляхи творчого застосування їхніх провідних думок, визначивши методологію сучасного українського виховання.

У контексті сучасних гуманістичних досліджень педагогічна наука чітко визначає основні принципи національної системи виховання: орієнтація на загальнолюдські та національні цінності, пріоритет інтересів Людини, спрямування виховних зусиль до людської особистості. А отже, постає нагальна необхідність ціннісного виміру в оновленні освітнього простору. Як зазначав ще у 1916 р. відомий український педагог О. Музиченко, лише за умови, коли «активні методи будуть спиратися на доцільно обраний зміст, тоді про школу неможливо буде сказати, що у ній від невинності працювати свято без кінця, але й без радості, без смислу, думка без змісту, пустопорожнє виморочне серце, що змагає від холоду. У ній буде активне начало, організація свідомості. Організуючи свідомість, ми полегшимо створення не рабів, а людей, які не будуть кидатися від одного ідеалу до іншого й губити по дорозі кращі поривання – вони дадуть собі ясний звіт того, що хочуть, вони будуть уміти хотіти й добиватися того, що вони захотіли» [8,448].

Майбутнє української нації залежить від змісту цінностей, які закладаються у свідомість молодих людей. Цінності складають важливий елемент соціального замовлення освіти: які цінності суспільства, таким і є характер виховання. Вони наповнюють структуру будь-якої системи виховання, яка має ознаки універсалізму (О. Вишневський) і у сукупності становлять зміст виховання.

Виховна система освітньої установи, як явище реальної дійсності і педагогічне поняття, займає провідне місце у вітчизняній педагогіці, що можна пояснити суспільною потребою у створенні спеціальних умов для виховання у людини здатності жити і працювати в соціумі, освоювати і виконувати соціальні ролі, зберігати навколишню природну і соціальну дійсність на користь собі, власному оточенню і суспільству загалом.

До виникнення такого явища, як виховна система привело запровадження системних інновацій, застосування комплексного підходу до організації навчально-виховного процесу, що спостерігалось протягом усіх періодів інноваційних пошуків освітян. Характерним для виховних систем навчальних закладів України є визначення системи значимих цінностей для суб'єктів навчально-виховного процесу, що лежать в основі становлення виховної системи освітнього закладу.

Основа виховної системи – цілеспрямоване формування ціннісно-смислового ядра, що є

стрижнем цілісної виховної системи. До структури ціннісно-сміслового ядра входять: системи значимих цінностей для суб'єктів виховної системи; цілей виховання; принципів виховання; змісту життєдіяльності виховної системи; методи діагностики й оцінки результатів роботи виховної системи. Формування ядра забезпечує виконання школою певної «місії», що являє собою сукупність цілей і пов'язаних з ними переконань, стосунків і напрямів діяльності, що є характерними для конкретної школи.

Основою формування концепції виховної системи загальноосвітньої та вищої школи є «ядро цінностей». Цінності визначають цілі виховання, водночас сприяють визначенню системотворчих видів діяльності, впливають на характер суб'єкт-суб'єктних стосунків. Порівняльний аналіз дав змогу виявити подібність параметрів структури цінностей, яка незалежно від змісту складається з трьох компонентів: глибинні цінності (загальнолюдські та національні), ціннісні пріоритети, професійно-ціннісні орієнтації.

Синтезом національних цінностей є національна ідея, яка має історичне значення саме на рівні державності. Тому головне завдання сучасного українського виховання – сприяти становленню у дітей та молоді державницького світогляду і громадянського патріотизму. В. Кремень з цього приводу зазначає: «Якщо ми визначаємо народ як культурно-політичну спільноту людей, то їх об'єднання, консолідація відбувається завдяки інтегрованій дії національної ідеї. Нагадаємо, що вона не вигадується теоретиками, не запозичується із чужої історії і культури. Вона – продукт досвіду власного народу, його менталітету. Тому так важливо залучити людину до її змісту. Власне проблемою філософії людиноцентризму є завдання своїм духовно-культурним впливом акцентувати увагу на особистісних цінностях. Основні з них – *справедливість, свобода, гідність, Вітчизна тощо – повинні стати ядром національної ідеї*» [7, 12–13].

Українська національна ідея, що утверджується у свідомості народу через культуру, ідеологію, освіту тощо, виступає визначальним чинником державотворення. Анатолій Погрібний вбачав у ній «водночас і найактивніший діяльно-творчий фермент, і феномен вельми корисного стриму», адже національна ідея «згуртовує, об'єднує, збирає до купи, зцементує в одне ціле націю, націлює її на спільність прагнень, мети, дій. Тож коли нація просвітлена провідною національною ідеєю, вона, можна сказати, подєсятерює свої сили, рухається впевнено, максимально швидко, долаючи своїм натиском усілякі перешкоди». Перейнятність індивіда національною ідеєю зрідні перейнятості «вище духовним, божественним началом. А це вже і є феномен глибинно-внутрішнього стриму, що, приміром, уберігає націю від розгулу скорумпованості і мафійності, від крадіяства, від засилля злочинності, навіть від масово розгнузданого хуліганства» [10, 16]. Він мріяв, щоб кожен українець «сповнився волею бути національно самим собою», переконував, що «альтернативи будівництву національної держави з українськими пріоритетами у всіх без винятку сферах життєдіяльності просто не існує», що національна безликість –

шлях до остаточного краху. «Трубить Трубіж»... Змучено, вимогливо, не дозволяючи гаяти часу ані днини. Інакше – загроза катастрофи, можливі крах усіх наших національних сподівань,» – бив він у набат в останній своїй книжці, закликаючи «захотіти – і бути» Українцями [9, 356].

Традиційно в системі української освіти виховання мало більше значення, ніж «суто знансєва освіта». Сьогодні воно «не позбавлене різновекторного характеру (від ультра націоналістичного, релігійного до квазірадянського й такого, що виховує ненависть до всього українського)». Пояснюється це тим, що виховання у системі освіти «будується не на цілісній і консолідованій державній гуманітарній політиці, яка не сформована, й концепції розвитку держави і суспільства, яка також не розроблена, а залежить від місцевої або відомчої влади, яка часто-густо на свій розсуд керує освітою, навчанням, вихованням» [1, 30].

Завдання сучасного українського виховання – виховати людину, здатну жити в демократичному суспільстві, сформувати у неї сучасну систему цінностей, яка дозволить їй максимально самореалізуватись та змінити гуманістичні засади суспільства. Варто зазначити, що розуміння і трактування навіть таких усталених і основоположних категорій, як добро і зло, відрізняється у кожного покоління. В. Кремень у своїх багаточисельних працях наголошує на низці цінностей, увага до яких, як доводить сьогодення, є недостатньою, у тому числі внаслідок неправильного розуміння їх значення сучасним суспільством. Це, зокрема, формування патріотизму і почуття національної єдності, які не тільки не заперечуються процесами глобалізації, а навпаки, значущість їх зростає, оскільки національне згуртування є позитивним чинником для успіху держави [7, 346].

В основі сучасної вітчизняної методології добору змісту виховання «лежить ідея гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини, як до найвищої цінності, переорієнтації на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують її вільний саморозвиток, збереження своєї індивідуальності, входження в соціум та активну життєву позицію соціально-ціннісного спрямування» [14, 319], тому особливий уваги, на нашу думку, заслуговує позиція І. Бєха, Б. Бітінаса, М. Боришевського, О. Вишневського, О. Кононко, С. Максимюк, В. Петровського, О. Сухомлинської, О. Савченко, К. Чорної та ін., які розглядають зміст виховання крізь призму інтеріоризованих цінностей і сформованих якостей зростаючої особистості, що виявляються у ставленні її до суспільства, держави, людей, культури, природи, праці, власного «Я».

Актуальними у сучасних умовах є такі ідеї культурно-освітніх діячів другої половини XIX – початку XX століття: пріоритет патріотичних цінностей у формуванні державотворчих устремлень молоді; любов до України як життєва домінанта; поглиблення знань з історії української державності й української культури; ознайомлення з патріотичною спрямованістю попередніх поколінь українців; утвердження принципу навчання рідною мовою; популяризація української національної ідеї, як важливого чинника об'єднання суспільства для розбудови вільної

незалежної держави; виховання усвідомлення своєї національної приналежності, готовності до трудового й героїчного подвигу в ім'я України; виховання духовності, моральності, інтелігентності, внутрішньої культури, прищеплення шанобливого ставлення до культурних надбань; визнання самоцінності особистості, переживання людиною позитивного ставлення до самої себе, формування активної життєвої позиції, підготовка до здорового способу життя; бережливе ставлення до продуктів людської праці, важливість практичної спрямованості усіх компонентів змісту національного виховання.

Нині в Україні найпоширенішими є науково-пошукові проекти: «Школа діалогу культур», «Вальдорфські школи України», «Школа життєтворчості», «Національна мережа шкіл сприяння здоров'ю», «Особистісно орієнтоване навчання та виховання», «Формування духовно-моральних цінностей особистості», «Росток», «Громадянська освіта та виховання», «Школа майбутнього», «Вибір успішної професії», «Школа життєвого успіху», «Гармонія інтелекту та здоров'я», «Обдарованість», «Превентивна освіта та виховання, соціальна адаптація» та інші.

Відкритою цілісною виховною системою, побудованою на вічних загальнолюдських цінностях, які є для школярів ціннісними орієнтирами у формуванні характеру, спонукають до високоморальних думок та вчинків є Сахнівська загальноосвітня школа Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. Педагогічний колектив школи реалізує у своїй діяльності такі базові завдання: виховувати в кожній дитині кращі якості, які притаманні українському народу – моральність, силу волі, почуття обов'язку перед сім'єю, сусідами, односельцями, Батьківщиною, людську гідність, шляхетність (порядність), сприйняття красивого в природі, в суспільстві, в людині як основи людського буття; здатності до милосердя, саморозвитку й самовдосконалення.

Провідна ідея виховної системи «Авторська школа М. Гузика – школа духовності, інтелекту, здоров'я й радості» (м. Южне Одеської обл.) – утвердження системи духовних цінностей, серед яких найвищою є Людина; виховання духовно-розвиненої особистості, громадянина незалежної держави; розвиток естетичної культури, морального орієнтування та самооцінки, почуття власної гідності; виховання цінностей здорового способу життя; розвиток самостійного творчого мислення відповідно до життєвого вибору.

В основі виховної системи Українського колежу імені В. Сухомлинського (директор – член-кореспондент АПН України В. Хайруліна) – пріоритети загальнолюдських цінностей, вільний розвиток особистості, відродження і утвердження духовної культури, формування фізично здорового, духовно багатого покоління, яке шанує свою громадянську, національну і особисту гідність, виявляє працелюбність до самонавчання і самовдосконалення; формування основ здорового способу життя, екологічного і економічного світогляду, необхідних для успішної соціальної орієнтації молоді; гарантування для всіх школярів розвитку природних задатків, їх повноцінну реалізацію у різних видах творчої діяльності.

Новаторським підходом у виховній системі авторської школи М. Чумарної є формування цілісної особистості засобами розвитку духовної, родової, генної та архетипної пам'яті дітей. В основі діяльності педагогічного колективу школи – духовне виховання школярів. З перших днів перебування в школі у дітей пробуджують почуття великої відповідальності перед душами предків, перед Природою, і перед наступними поколіннями.

Місія «Школи діалогу культур» – сприяти переорієнтації від «людини освіченої» до «людини культури», виховання культурної, творчо розвиненої, гуманної і толерантної особистості, патріота своєї Вітчизни. Такій особистості притаманні високі моральні якості, здатність до самовизначення, самовираження і проектування успішної життєвої стратегії. Ідеалом і цінністю сучасної освіти «Школа діалогу культур» вважає людину мислячу, вільну, творчу, здатну до самостійної зміни себе.

«Школа життєтворчості особистості» (автор І. Єрмаков) – це навчальний заклад, який сприяє вихованню особистості, що здатна до самотворення, творчої побудови життя, конкурентоспроможна у суспільстві з ринковою економікою. Життєтворчість зосереджується на проблемі творення себе, побудові власного життя на основі духовності особистості, її духовного світу, світогляду, цілей, устремління, а у кінцевому підсумку – розуміння людиною життя [3, с. 15]. Мета «Школи життєтворчості особистості» – створення умов для виховання вільної, компетентної і творчої особистості, освіченої, морально і фізично здорової, естетично розвиненої, трудолюбивої особистості громадянина України – носія національних цінностей і загальнолюдських надбань, соціально зрілого, культурного, здатного до власної життєтворчості. У цій школі діяльність дитини постійно супроводжується ситуацією успіху, програма позанавчальної виховної роботи та саморозвитку вихованців передбачає допомогу у проектуванні ними власного життєвого шляху на основі доцільно обраного типу соціальної поведінки, ступеня активності та ціннісних орієнтацій, свідомо прийнятих норм людських взаємин [2, с. 55].

«Вальдорфська школа» передбачає фізичний, емоційний та духовний розвиток дитини, практичну спрямованість, соціальну взаємодію. Головна умова ефективності процесу виховання – знання людської природи і вікових етапів розвитку дитини, що сприяє вибору відповідних методів виховання. Основна орієнтація – соціальні цінності, тобто принципи взаємодопомоги, а не конкуренції, виховання соціальних якостей. В основі концепції «Вальдорфської школи» – вільне виховання і навчання, без примусу, насильства духовного і тілесного, свобода у виборі світогляду, конкретної «контркультури», що допомагає дітям вільно і з відповідальністю самовизначитись у реаліях світу. Основою «концептуального ядра» є орієнтація на антропософію, пріоритет виховання, акцент на духовному розвитку особистості.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Успішне розв'язання проблем національно-

го виховання залежить від знання педагогічної спадщини минулого, ґрунтовного дослідження її сучасними науковцями, широкого висвітлення й наслідування її провідних ідей, дотримання принципів єдності, спадкоємності та наступності у вихованні підростаючих поколінь.

Подальше дослідження національної філософсько-педагогічної спадщини сприятиме впровадженню національних цінностей у виховні системи шкільної та вищої освіти, трансформації системи виховання з урахуванням національної специфіки, виховних українських традицій.

Список літератури:

1. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ системи, 2010. – 342 с.
2. Волобуєва Т. Сучасні освітні моделі. Інноваційні освітні системи / Т. Волобуєва. – Донецьк: Каштан, 2007. – 96 с.
3. Єрмаков І. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем / І. Єрмаков. – Х.: Видавнича група «Основа», 2006. – 224 с.
4. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.
5. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015–2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua
6. Кремень В. Г. Василь Олександрович Сухомлинський і сучасна педагогічна наука / В. Кремень // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд. О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко; авт. кол. О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 8–13.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї // Матеріали науково-практичної конференції «Духовність особистості і сучасні стратегії виховання», Київ, 5–7 лютого 2006 р. – К.: Всеукраїнський фонд «Добро», 2006. – С. 12–13.
8. Музыченко А.Ф. Воспитывающее влияние обучения // Тр. Киев. пед. съезда. 12–19 апр. 1916 г. – К., 1916. – С. 448.
9. Погрібний А. Г. Захочеш – і будеш: публіцистичні статті / А. Г. Погрібний. – К.: Просвіта, 2007. – 484 с.
10. Погрібний А. Г. Якби ми вчилися так, як треба...: розмови про наболіле / А. Г. Погрібний. – К.: Просвіта, 1999. – 287 с.
11. Сухомлинська О. В. Авторські педагогічні системи як складова оновлення національної школи / О. В. Сухомлинська // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2007. – № 36. – С. 24–27.
12. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – С. 16–25.
13. Сухомлинська О. Програми національного виховання в умовах освітніх модернізаційних змін / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 4–8.
14. Чорна К. І. Зміст виховання / К. І. Чорна // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – Юрінком Інтер, 2008. – С. 319–321.

Ткачук М.М.

Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ТВОРЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЦЕННОСТНОГО ИЗМЕРЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА В СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМАХ

Аннотация

Автором выяснено, что сформированные в педагогической мысли Украины второй половины XIX – начала XX века концептуальные основы украинского национального воспитания нашли свое отражение и дальнейшее развитие в современных образовательно-воспитательных системах. Отмечено, что воспитательная система образовательного учреждения, как явление реальной действительности и педагогическое понятие, занимает ведущее место в отечественной педагогике. Подчеркнуто, что в основе современной отечественной методологии отбора содержания воспитания лежит идея гуманистической парадигмы воспитания – отношение к человеку как к высшей ценности. Содержание воспитания рассматривается сквозь призму интериоризированных ценностей и сложившихся качеств растущей личности, которые проявляются в отношении ее к обществу, государству, людям, культуре, природе, труду, собственному «Я». Рассмотрены современные воспитательные системы, основывающиеся на национальных и общечеловеческих ценностях.

Ключевые слова: ценностное измерение, ценности национального воспитания, содержание национального воспитания, украинская педагогическая мысль, образовательно-воспитательная система, философия человекоцентризма, идеалы национального воспитания, национальное возрождение.

Tkachuk M.M.

Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University

CREATIVE DEVELOPMENT OF VALUABLE MEASURING THE CONTENT OF NATIONAL EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL THOUGHT OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY IN THE MODERN EDUCATIONAL SYSTEMS

Summary

The author establishes that conceptual foundations of Ukrainian national education inherent in the pedagogical thought of Ukraine in the second half of XIX – early XX century reflected and further developed in modern educational systems. It is noted that the educational system of educational institution as a phenomenon of reality and a pedagogical concept takes the leading place in the national pedagogy. It is emphasized that the basis of modern national methodology for the selection of the education content is the idea of humanistic paradigm of education – relationship to a man as the highest value. The content of education is seen through the prism of interiorized values and formed growing qualities of personality that are in the attitude to the society, the state, people, culture, nature, work, own «I». Considered modern educational systems built on national and universal values.

Keywords: valuable measurement, the values of national education, the content of national education, Ukrainian pedagogical thought, educative system, Humanocentrism philosophy, ideals of national education, national revival.

УДК 373.31;37.064.3

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ДЕФІНІЦІЇ «КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

Толкачова А.С.

Бердянський державний педагогічний університет

У статті розглянуто позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо суті спілкування як педагогічної проблеми. Визначено термінологічні складові дефініції «комунікативна компетентність». Охарактеризовано різні підходи щодо комунікативних здібностей молодших школярів, під якими розуміється комплекс індивідуально-психологічних якостей особистості соціальної спрямованості. Розкрито сутність та вивчено особливості прояву комунікативного потенціалу особистості. Виділено три рівні сформованості комунікативної компетентності в учнів початкової школи.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативна взаємодія, комунікативний потенціал, комунікативна культура, особистість, комунікативний процес, компетентність, комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Спілкування спрямоване на реалізацію відносин між людьми, метою яких є формування взаєморозуміння, вплив на знання, погляди, ставлення, почуття та інші прояви кожного з партнерів. Людина стає особистістю в результаті взаємодії та спілкування з іншими людьми, що відбувається впродовж усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі (Н. Казаринова, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Мусатов, В. Погольша, Є. Руденський, Р. Якобсон, Я. Яноушек та інші) поряд з поняттям «спілкування» часто використовуються поняття «комунікація» та «комунікативна діяльність». Універсальні системи комунікації розробляли (А. Добрович, Г. Кучинський, Г. Лассвел, Ю. Лотман, К. Шеннон, Р. Якобсон).

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у визначенні та обґрунтуванні теоретико-методичних основ проблеми «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність», «комунікативна компетентність».

Виклад основного матеріалу. Згідно з поглядами О. Злобіної, розвиток потреби в спілкуванні відбувається протягом життя людини. На всіх вікових етапах комунікативна потреба є необхідним компонентом системи потреб особистості. Участь людини в різних видах діяльності, входження її в різні спільноти зумовлюють диференціацію потреби в спілкуванні, формування цілого класу комунікативних потреб особистості. Задовольняючи комунікативну потребу, людина залучається до різноманітних систем взаємовідносин, оволодіваючи при цьому соціальним досвідом [1, с. 48].

У традиційній методиці розвитку мовлення А. Гончаренко виняткового значення надає показником оволодіння мовними засобами, таким формальним характеристикам, як звуковимова, лексичний запас, граматична правильність. Ці засоби, на думку дослідниці, слід розглядати як попередній етап для успішної мовної взаємодії з партнерами в спілкуванні [4, с. 12–15]. Водночас наголошується на тому, що становлення мовленнєвої особистості відбувається не в лінійній

послідовності (оволодіння звуком, граматично правильним мовленням, зв'язним висловлюванням, розширення словника), а в комплексному розвитку всіх компонентів мовлення. Його вінцем є комунікативна компетентність – здатність користуватися рідною мовою як засобом мовленнєвої взаємодії в товаристві людей, знаходити своє місце серед них, розуміти їх і бути зрозумілим, узгоджувати власні бажання з намірами інших учасників спілкування [4, с. 12–15].

Отже, А. Гончаренко робить висновок про те, що розвиток комунікативної компетентності починається з набуття дитиною вміння встановлювати контакт із партнером у спілкуванні, дотримуючись усталених правил етикету, шляхом спостереження та наслідування прикладів спілкування оточуючих, а також на основі безпосередньої участі в актах комунікативної взаємодії з іншими людьми [4, с. 12–15].

Цю думку підтримує С. Іванова, яка вважає, що саме засвоєння та закріплення звуків, лексичних та граматичних мовних навичок не замінить уміння чути й розуміти іншого, висловлювати свою думку, домовлятися – тобто спілкуватися [7, с. 14–15].

За словами М. Ночевника, у людей, які тільки збираються вступити в спілкування між собою, складаються конкретні передумови для «випереджувальної комунікації». Це стосується не мовної спільності, а нормативно-ціннісної системи того суспільства, в якому відбувається їхня життєдіяльність. «Передбачаючи норми, яких дотримується у своїй поведінці мій майбутній співрозмовник, цінності, яким він підпорядковує свої життєві цілі і завдання, які мисленнєво прогнозує напрям, якого може набути наш з ним діалог» [12, с. 12]. Тобто, ще до знайомства з людиною, до зустрічі з нею індивід, знаючи її соціальні ролі, очікує від неї певних дій. Ці очікування (експектації) можуть виправдовуватися, збігатися з реальністю, а можуть значно відрізнятись від неї і навіть призводити до конфліктів. У будь-якому випадку соціальні очікування випереджають реальний контакт між людьми, постаючи у вигляді своєрідної системи передумов спілкування. Формуючись спочатку на основі певного набору норм і цінностей, які складають зміст тієї чи іншої соціальної ролі, вони конкретизуються поглибленням знайомства з реальною людиною [12, с. 12–13].

Отже, розуміти один одного – означає не лише правильно сприймати слова і жести, а й правильно тлумачити соціальні експектації – вимоги, очікування, з якими партнери по спілкуванню зустрічається.

Звертаючись до вивчення мовленнєвого спілкування дітей, А. Арушанова констатує, що формування комунікативної здібності охоплює два напрями – оволодіння мовою та вміння використовувати її для цілей спілкування в різноманітних комунікативних ситуаціях. Уміння використовувати мову для цілей спілкування, на думку вченої, полягає в умінні будувати розгорнутий текст та встановлювати інтерактивну взаємодію. Вона включає: вміння почати розмову, повернути увагу співрозмовника, підтримати розмову, змінити тему за потреби, проявити розуміння та взаєморозуміння, поставити запитання, відпові-

сти, висловити побажання, згоду або незгоду, закінчити розмову [2, с. 114].

До розгляду сутності спілкування в контексті концепції універсальних навчальних дій звертається Є. Набіулліна, вирізняючи в його складі такі базові компоненти: потреба дитини в спілкуванні з дорослими та однолітками; володіння певними вербальними і невербальними засобами спілкування; позитивне ставлення до процесу співробітництва; орієнтація на партнера по спілкуванню; вміння слухати співрозмовника [11].

Дослідженню комунікативної успішності молодших школярів присвячено працю І. Гришанової. Основними параметрами комунікативної успішності для дітей цієї вікової категорії визначено: когнітивний, поведінковий, емотивний [5].

Отже, комунікативна успішність як передумова ефективного спілкування постає тут як сукупність здатностей, що ними має володіти молодший школяр. Такий підхід дає змогу не лише діагностувати наявність/відсутність у дитини необхідного рівня комунікативних здатностей, а й проводити послідовну роботу щодо їх формування.

На думку Ж. Максименко, комунікативна успішність – це інтегративне особистісне утворення, яке поєднує в систему знання людини про себе та суспільство, вміння, навички поведінки, ставлення, що проявляються в особистісних якостях, мотивації, ціннісних орієнтаціях [9, с. 9].

Сучасний рівень розвитку психолого-педагогічної науки свідчить про те, що в поведінці людини багато чого виникає на основі спостереження за поведінкою іншого, програвання в уяві можливих комунікативних ситуацій, у процесі яких відбувається регуляція комунікативних дій. Тому, чим більше дитина має можливостей для спілкування з дорослими та однолітками, особистісні якості і поведінка яких можуть бути охарактеризовані як гуманістичні, тим більша вірогідність того, що вона буде поводитися таким же чином [3, с. 33].

Аналогічно думки дотримуються й інші дослідники. Наприклад, Л. Петровська відзначає, що навчитися спілкуванню можна, лише спілкуючись [13, с. 37]. Спостереження за комунікативною взаємодією дає не лише можливість «тренування» набутих пізнавальних засобів, а й сприяє оволодінню засобами регуляції особистої комунікативної поведінки. Зокрема, процес спостереження дозволяє виявити систему правил, керуючись якими люди організують свою взаємодію. Спостерігач може, орієнтуючись на результат взаємодії, зрозуміти, які правила сприяють, а які перешкоджають успішному перебігу комунікативних процесів. Це може послужити основою формування особистої системи «правил ефективної комунікації» [13, с. 10].

Проектування власного життя, яке охоплює поступову реалізацію життєвого сценарію, оволодіння необхідними знаннями, вміннями і навичками, на переконання О. Тюпті, означає опанування мистецтвом жити, у процесі якого людина залучається до певного виду діяльності, вступає у відносини з іншими членами суспільства. Починаючи з найпростіших соціально-психологічних взаємин, безпосереднє міжособистісне спілкування між людьми

становить специфічну систему стосунків, яка відрізняється від ставлення людей до природи, культури [8, с. 47]. Звідси робиться висновок, що особистість характеризується не тільки практично-творчою і пізнавальною, а й комунікативною активністю, яка визначається формами і мірою її участі в спілкуванні з іншими людьми. Необхідність у спілкуванні розглядається як одна з найважливіших соціальних потреб, яка з розвитком особистості розширюється і поглиблюється за формою та змістом. Це зумовлено тим, що міжособистісні відносини як вияв соціальної активності особистості містять у собі можливість вибору різноманітних варіантів поведінки, різних способів діяльності, адекватних конкретним суспільним відносинам і тим умовам, за яких вони реалізуються. Беручи до уваги такі ідеї, О. Тюття акцентує увагу на комунікативній культурі особистості, під якою розуміє усвідомлення нею характеру власних потреб і ціннісних орієнтацій, техніки вербального та невербального спілкування, своїх перцептивних умінь, здатність сприймати навколишніх без «систематизованих сліпих плям», своїх можливостей у розумінні норм та цінностей інших соціальних груп і культур, власних почуттів та станів у зв'язку з впливом факторів навколишнього середовища [8, с. 284].

До окреслення основних ознак комунікативної культури звертається В. Мерлін, характеризує її як надсистему у сфері комунікації, інтегративну якість особистості, в основі якої – знання, норми, цінності особи, які проявляються в спілкуванні та світоставленнях у процесі співробітництва з іншими людьми і складають ядро її актуалізованих рис. До структури комунікативної культури особистості він відносить комунікативно-особистісний потенціал особистості, а також такі інтегральні комунікативні властивості, як комунікабельність, контактність, комунікативна сумісність, перцептивні здібності, переважання кооперативного стилю взаємодії в соціальному контактуванні, мотивація саморозвитку комунікативної культури, комунікативні знання і вміння, комунікативні здібності, діалогічна (на ґрунті досягнення розумного консенсусу) спільна відповідальність, моральність, взаєморозуміння [10, с. 26].

На думку С. Сарновської [14], саме спілкування є визначальною ознакою соціальності як на рівні соціуму, так і на рівні окремого індивіда. Взаємодія є головним компонентом не лише структури суспільних відносин, а й соціального світу людини, який також будується на відносинах спілкування. Цей процес органічно включає в себе як комунікативну функцію, тобто можливість обміну інформацією, так і інтерактивну, тобто здатність взаємовпливу суб'єктів протягом їхніх контактів. Дослідниця розкрила зміст поняття «комунікативна культура», під яким розуміє специфічний прояв суспільної культури, з якою вона пов'язана генетично, змістовно, ієрархічно [14, с. 14].

До вивчення проблеми формування комунікативної компетентності молодших школярів звертається Т. Пікуліна, акцентуючи на важливій ролі в цьому процесі мовної освіти, яка має забезпечити розвиток в учнів культури

мовленнєвого спілкування, засвоєння мовленнєвого етикету та етичних норм спілкування [15, с. 37–42]. Ґрунтуючись на результатах емпіричного дослідження, Т. Пікуліна виділяє три рівні сформованості комунікативної компетентності в учнів початкової школи, характерологічними ознаками яких названо: для високого рівня – наявність стійких мотивів спілкування з дорослими й однолітками, частота контактів, ініціативність, активність взаємодії з людьми, що набуває прояву у формах емоційно-особистісного, ситуативно-ділового та позаситуативного спілкування, розвіненість і різноманітність побудови мовлення в діалозі й монологі, наявність творчих розповідей; для середнього рівня – ситуативність проявів особистісних, ділових і пізнавальних мотивів спілкування з дорослими й однолітками, які не стали стійким, стабільним механізмом, що спонукає до особистої ініціативи під час залучення до мовленнєвої взаємодії, одноманітність побудов і форм мовленнєвих висловлювань, несформованість елементів творчої уяви, фантазії, прогнозування; для низького рівня – відсутність мотивів спілкування з дорослими й однолітками, труднощі під час вступу в контакт, комунікативно-мовленнєві дії без аналізу ситуації спілкування, низькі мовні характеристики, однотипність побудови фраз, відсутність творчої розповіді [15, с. 42].

На комунікативних здібностях молодших школярів як підґрунті їх соціальної адаптації зосереджує увагу К. Зайцева [6]. На її думку, основною проблемою в теорії комунікації в умовах сьогодення є формування такої особистості, яка бере участь у всіх видах комунікації, здатна сприймати і створювати мовленнєві тексти. Формування такої особистості, як вважає К. Зайцева, відбувається «завдяки розвиненим комунікативним здібностям, що є найбільш соціально значущими для реалізації і розвитку людини» [6, с. 17]. До структури таких здібностей вона відносить: комплекс індивідуальних особливостей людини; знання норм і правил спілкування; сукупність умінь і навичок; орієнтування в умовах спілкування; правильне планування власного мовлення; добір адекватних засобів спілкування для передачі інформації; вміння забезпечувати зворотний зв'язок; культуру діалогу, монологу, а також моральне та естетичне спілкування з людьми [6, с. 22].

Конкретизуючи комунікативні здібності молодших школярів, К. Зайцева розуміє під ними «комплекс індивідуально-психологічних якостей особистості соціальної спрямованості (контактність, емпатійність, доброзичливість); знання, вміння та навички соціально-комунікативної діяльності (знання законів безконфліктного спілкування з оточуючими, навички культури поведінки, вміння швидко орієнтуватися в знайомій і незнайомій ситуації тощо); бажання-потреба вступати в соціально-комунікативну діяльність; вміння аналізувати й адекватно оцінювати соціально-комунікативні ситуації та відслідковувати свій стан у ділових та особистісних контактах з оточуючими» [6, с. 9].

Ґрунтуючись на результатах теоретико-прикладного дослідження, Ю. Аникеева відзначає, що рівень комунікативних здібностей, які міс-

тять комунікативні вміння і володіння техніками спілкування, детермінований загальною спрямованістю особистості, індивідуально-типологічними властивостями (екстраверсія, нейротизм), а також особистісними характеристиками й особливостями психічних станів (тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність).

Вагомий внесок у розкриття сутності комунікації та комунікативної діяльності зробили дослідники дальнього зарубіжжя. В основу більшості робіт, присвячених розгляду цих питань, покладено вчення про комунікаційний канал, яке досліджує процеси передачі інформації, розкриває найбільш загальні причини інформаційних переколючень, що веде до виникнення непорозу-

міння, розмежованості людей, їхнього відчуження, конфліктності взаємин.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що в науковій літературі не існує однозначного погляду на сутність понять «спілкування», «комунікація», «комунікативні здібності», «комунікативна культура» в одних випадках вони ототожнюються, в інших робляться намагання провести між ними межу, відокремити спілкування і комунікацію за сукупністю відмінних ознак. Пропонована стаття не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. У подальшому планується дослідити проблему формування комунікативної компетентності учнів молодшого шкільного віку.

Список літератури:

1. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарьова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
2. Арушанова А. Г. Речь и речевое общение детей: книга для воспитателей детского сада / А. Г. Арушанова. – М.: Мозаика-Синтез, 1999. – 272 с.
3. Берулава М. Н. Принципы гуманизации образования / М. Н. Берулава // Гуманизация образования: международный журнал по педагогике и психологии. – 2001. – № 1. – С. 15–35.
4. Гончаренко А. Комунікативна компетентність – головна мета / А. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 2008. – № 7. – С. 12–15.
5. Гришанова И. А. Коммуникативная успешность младших школьников (Теоретический и практический аспекты): монография / И. А. Гришанова. – Москва–Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2006. – 136 с.
6. Зайцева К. П. Формирование коммуникативных способностей младших школьников в учебно-воспитательной деятельности как основе их социальной адаптации: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Зайцева Ксения Павловна. – Магнитогорск, 2011. – 188 с.
7. Іванова С. Мовленнєве спілкування на заняттях / С. Іванова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 14–15.
8. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / [ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін.]. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
9. Максименко Ж. А. Особенности структурных компонентов Я-концепции коммуникативной успешности личности: автореф. дис. на соискание наук, степени канд. психол. наук: спец.: 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Ж. А. Максименко. – М., 2008. – 24 с.
10. Мерлин В. С. Индивидуальный стиль общения / В. С. Мерлин // Психологический журнал. – 1982. – № 4. – С. 22–34.
11. Найн А. Я. Педагогические инновации и научный эксперимент / А. Я. Найн // Педагогика. – 1996. – № 8. – С. 9–14.
12. Нейумин Я. Г. Модели в науке и технике: история, теория, практика / Я. Г. Нейумин; под ред. Н. С. Соломенко. – Л.: Наука, 1984. – 189 с., с. 11.
13. Петрович Ж. В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія / Жанна Василівна Петрович. – Рівне: видавець О. Зень, 2010. – 368 с.
14. Сафина З. Н. Социально-педагогические условия преодоления одиночества у учащейся молодежи: дис. ... канд. пед. наук: специальность 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Сафина Зульфия Нурмухаметовна. – Казань, 1996. – 177 с.
15. Подласый И. П. Курс лекций по коррекционной педагогике / Иван Павлович Подласый – М.: «Владос», 2003. – 352 с.

Толкачева А.С.

Бердянский государственный педагогический университет

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ДЕФИНИЦИИ «КОМУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ»

Аннотация

В статье рассмотрены позиции отечественных и зарубежных исследователей относительно сути общения как педагогической проблемы. Определены терминологические составные дефиниции «коммуникативная компетентность». Охарактеризованы разные подходы относительно коммуникативных способностей младших школьников, под которыми понимается комплекс индивидуально психологических качеств личности социальной направленности. Раскрыта сущность и изучены особенности проявления коммуникативного потенциала личности. Выделено три уровни сформированности коммуникативной компетентности у учеников начальной школы.

Ключевые слова: общение, коммуникация, коммуникативное взаимодействие, коммуникативный потенциал, коммуникативная культура, личность, коммуникативный процесс, компетентность, коммуникативная компетентность.

Tolkacheva A.S.

Berdyansk State Pedagogical University

COMPONENTS OF TERMINOLOGY DEFINITION OF «COMMUNICATIVE COMPETENCE»

Summary

In the article positions of domestic and foreign researchers are considered in relation to essence of intercourse as pedagogical problem. Terminology component definition is certain «communicative competence». Different approaches are described in relation to the communicative capabilities of junior schoolboys under which a complex is understood individually psychological qualities of personality of social orientation. Essence is exposed and the features of display of communicative potential of personality are studied. It is selected three levels of formed of communicative competence for the students of initial school.

Keywords: intercourse, communication, communicative cooperation, communicative potential, communicative culture, personality, communicative process, competence, communicative competence.

УДК 378.937

ДИДАКТИЧНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Толмачова І.М., Нестеренко В.В.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

В статті розглянуто питання підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання. Розроблено та теоретично обґрунтовано дидактичну систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання. Схарактеризовано елементи дидактичної системи. Встановлено, що тільки комплексне вдосконалення всіх компонентів відповідної дидактичної системи дасть можливість модернізувати процес професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання.

Ключові слова: професійно-педагогічна підготовка, екологічне виховання, дидактична система, викладач, майбутній учитель початкової школи.

Постановка проблеми. Актуальним завданням сьогодення є здійснення екологічного виховання підростаючого покоління. Освітня діяльність середніх загальноосвітніх навчальних закладів має бути спрямована на екологічне виховання школярів, щоб виростити покоління, яке буде дбайливо ставитись до природи, розумно використовувати її багатства. На це звернено увагу в державних документах про освіту – «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», «Концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні».

Механізмом забезпечення нової освітньої парадигми у ході шкільного навчання стала реформа «Нова школа. Простір освітніх можливостей», у якій наголошено на важливості формування в учнів екологічної грамотності та здорового життя як однієї із ключових компетентностей.

Саме тому проблема модернізації процесу професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання вимагає негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку психолого-педагогічних досліджень присвячено різним аспектам вирішення даної проблеми: загальнотеоретичні та психологічні аспекти екологічного виховання (А. Сидельковський,

В. Ясвін та інші); теорія, практика та тенденції організації екологічного виховання (А. Захлебний, І. Зверев, І. Суравегіна та інші); професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи (Н. Бібік, Л. Петриченко, Л. Хомич, та інші); підготовка майбутніх учителів до екологічного виховання учнів початкової школи (О. Біда, Н. Владіміров, Г. Пономарьова та інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не дивлячись на те, що протягом останніх десятиліть питанням підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання науковцями приділяється чимало уваги, очевидно, що ефективність здійснення екологічного виховання підростаючих поколінь і якість підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання частково відповідають викликам часу. Сьогодні необхідно забезпечити якісно новий рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання, що й обумовлює необхідність розробки та обґрунтування відповідної дидактичної системи як складової процесу професійно-педагогічної підготовки.

Мета статті – схарактеризувати дидактичну систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання

в ході вивчення навчальної дисципліни «Загальна педагогіка».

Виклад основного матеріалу. В основу відповідної дидактичної системи покладено результати наукових досліджень сучасного стану вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх учителів.

Ми приєднуємося до визначення поняття «професійна підготовка майбутніх учителів», наданого Л. Петриченко: «це навчальна-виховна діяльність, спрямована на озброєння студентів необхідними загальнопедагогічними та спеціальними знаннями, вміннями та навичками, формування в них професійно важливих особистісних якостей та здібностей» [5, с. 33].

На основі аналізу наукових праць, можна визначити суть поняття «підготовка майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання» як процес, який включає формування системи знань про закономірні взаємозв'язки людини з природою, культурою, суспільством, державою, формування екологічних переконань особистості.

Результатом професійної підготовки майбутніх учителів, на думку вчених (М. Кугай, Р. Куліш, О. Отич, Л. Петриченко, В. Шищенко та інші), є готовність до професійної діяльності.

Зокрема, готовність майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання – особливий особистісний стан, що передбачає певний рівень оволодіння системою екологічних і педагогічних знань, які будуть необхідні для цілеспрямованого систематичного здійснення екологічного виховання молодших школярів, наявність мотиваційно-ціннісного ставлення до людей, суспільства та навколишнього середовища та активною життєвою позицією у вирішенні екологічних проблем.

Вважаємо, що модернізацію процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання можливо забезпечити за умови розробки, обґрунтування та впровадження відповідної дидактичної системи в ході вивчення навчальної дисципліни «Загальна педагогіка».

Визначення суті поняття «дидактична система», на наш погляд, необхідно розпочати з аналізу суті поняття «система».

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» дане поняття трактується як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чогонебудь; сукупність принципів, які є основою певного вчення; сукупність способів, методів, прийомів здійснення чогонебудь [1].

В результаті аналізу науково-педагогічної літератури виявлено, що дидактична система – сукупність взаємопов'язаних між собою елементів педагогічного процесу, до яких входять мета, завдання, зміст, принципи, форми, методи та засоби навчання, функціональність яких залежить від рівня розвитку країни, науки та економіки, суспільних потреб.

У системі підготовки студентів до організації екологічного виховання молодших школярів центральне місце займає ґрунтовна теоретична та практична підготовка. Вона здійснюється під час вивчення таких навчальних дисциплін, як: «За-

гальна педагогіка», «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності», «Основи природознавства і екологічного виховання», «Основи екологічної культури особистості», «Основи валеології», «Основи екології» тощо.

Важливою складовою підготовки майбутніх учителів до здобуття вмінь та навичок здійснення екологічного виховання в початкових класах є педагогічна практика. Педагогічна практика студентів у «Українському педагогічному словнику» визначається як спосіб вивчення навчально-виховного процесу на основі безпосередньої участі в ньому практикантів. Мета педагогічної практики, як зазначено в словнику, – «виробити у студентів уміння й навички, необхідні в майбутній педагогічній діяльності, закріпити теоретичні знання, застосувати їх у педагогічній практиці» [3, с. 268].

Майбутні вчителі початкової школи беруть участь у наступних видах педагогічної практики: практика з позакласної виховної роботи, практика з природознавства та краєзнавства, практика «Пробні уроки в школі», практика «Перші дні дитини в школі», виробнича практика тощо.

Під час проходження педагогічної практики, коли студенти проводять виховні години, пробні уроки або працюють на робочому місці з виконанням усіх функціональних обов'язків учителя початкової школи, вони закріплюють теоретичні знання щодо організації екологічного виховання дітей, удосконалюють відповідні вміння та навички, у майбутніх учителів формується інтерес до професійних аспектів забезпечення екологічного виховання учнів та реалізується інтеграція науково-педагогічних знань і особистого досвіду.

На нашу думку, важлива роль у ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання належить навчальній дисципліні «Загальна педагогіка».

У процесі вивчення даної дисципліни в студентів формуються теоретичні знання, а саме вони засвоюють суть понять «екологічне виховання», «екологічна освіта», «екологічний світогляд», «екологічна свідомість», «екологічне мислення», «екологічна культура» та зв'язки між ними; знайомляться з принципами, умовами ефективності, методами, формами, засобами забезпечення даного напрямку роботи з молодшими школярами. В студентів формуються уміння й навички планування та організації екологічного виховання та аналізу результатів даної роботи (з врахуванням вікових та психологічних особливостей учнів, характеру їх пізнавальних інтересів, рівня навчальних досягнень тощо).

У відповідності до системного підходу та з врахуванням сучасних тенденцій у досліджуваній галузі, нами розроблено та теоретично обґрунтовано дидактичну систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання в ході вивчення навчальної дисципліни «Загальна педагогіка», модель якої представлено на рис. 1.

Елементами системи обрано: суб'єкти процесу професійно-педагогічної підготовки; мета; завдання; принципи; педагогічні умови; зміст, елементи якого є мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний, діяльнісний та ре-

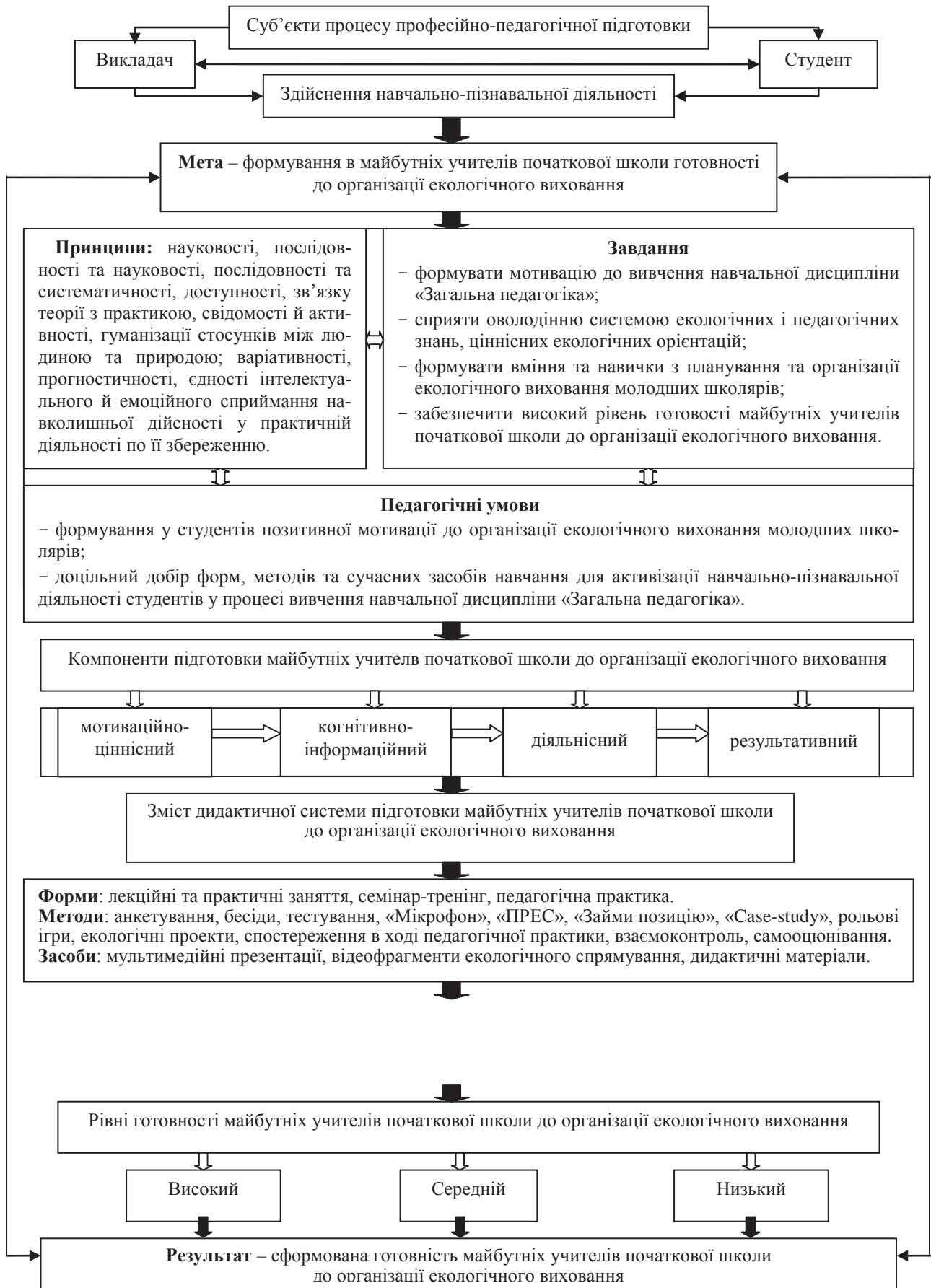

Рис. 1. Модель дидактичної системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання

зультативний компоненти; форми; методи та засоби роботи; критерії та рівні готовності студентів до організації екологічного виховання в початкових класах, а також результат, що визначають успішність діяльності майбутнього учителя початкової школи щодо організації екологічного виховання.

Вважаємо, що тільки комплексна реалізація всіх компонентів відповідної дидактичної системи дасть можливість модернізувати процес професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання та забезпечити даний процес як дієвий та творчий.

У запропонованій нами дидактичній системі суб'єктами процесу професійно-педагогічної підготовки є студент та викладач. Із одного боку, організація підготовки передбачає певний рівень педагогічної майстерності викладача, який забезпечує ефективну побудову дидактичного процесу в вищому навчальному закладі. З іншого боку, вихідним орієнтиром в організації цього процесу виступають пізнавальні можливості студентів та рівень готовності до навчання, їхня мотивація.

Зазначимо, що педагогічна взаємодія, на думку О. Лінник, – процес взаємообміну й взаємобагачення смислами навчальної діяльності між суб'єктами навчання, що відбувається у вигляді діяльності або комунікації, опосередкованих міжособистісними відносинами, та має спільно створений результат [4].

Г. Пономарьова вважає, що педагогічна взаємодія може виявлятися у вигляді спільного активного навчання викладача та студента, коли обидві сторони досягають взаємної згоди та солідарності в досягненні цілей кожного й цілей сумісної діяльності. Особливістю педагогічної взаємодії всіх суб'єктів навчальної діяльності є також їхній прямиий або непрямиий вплив один на одного, який сприяє взаємному зв'язку і спільному результату [7].

Мета впровадження даної дидактичної системи – формування в майбутніх учителів початкової школи готовності до організації екологічного виховання – може бути реалізована через вирішення системи завдань: формувати мотивацію до вивчення навчальної дисципліни «Загальна педагогіка»; сприяти оволодінню системою екологічних і педагогічних знань, ціннісних екологічних орієнтацій; формувати вміння та навички з планування та організації екологічного виховання молодших школярів; забезпечити високий рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання.

В основі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи до педагогічної діяльності повинні лежати відповідні принципи навчання, оскільки саме вони становлять її підґрунтя. Ми приєднуємося до визначення поняття «принципи навчання», наданого Н. Волковою: це певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність [2].

В основу системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання покладено такі принципи: загальнонаукові педагогічні принципи – науковості, послідовності та систематичності, доступності, зв'язку

теорії з практикою, свідомості й активності, гуманізації стосунків між людиною та природою; специфічні – варіативності, прогностичності, єдності інтелектуального й емоційного сприймання навколишньої дійсності у практичній діяльності по її збереженню.

Будь-яка система, зокрема дидактична, успішно функціонує й розвивається за дотримання певних умов (Ю. Бабанський, Н. Кузьміна та інші).

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» умова трактується так: необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається чи здійснюється що-небудь [1].

Г. Пономарьова розглядає педагогічні умови як сукупність необхідних засобів, що сприяють успішності навчання та виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів [6].

У свою чергу, О. Сорока під педагогічними умовами розуміє взаємопов'язаний комплекс спеціально впроваджених заходів у навчально-виховний процес вищого навчального закладу, що забезпечуватимуть досягнення студентами належного рівня готовності до професійної діяльності [8].

Отже, дане поняття науковці трактують по-різному, але загальною рисою всіх визначень цього поняття є спрямованість на вдосконалення взаємодії учасників процесу професійно-педагогічної підготовки при вирішенні відповідних завдань. У нашому дослідженні під педагогічними умовами ми будемо розуміти сукупність факторів, які будуть ефективно впливати на формування в майбутніх учителів початкової школи готовності до організації екологічного виховання.

Педагогічними умовами, які сприятимуть модернізації процесу професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання є: формування у студентів позитивної мотивації до організації екологічного виховання молодших школярів; доцільний добір форм, методів та сучасних засобів навчання для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі вивчення навчальної дисципліни «Загальна педагогіка».

Досягнення мети зумовлює зміст дидактичної системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання, елементами якого є такі компоненти:

1) мотиваційно-ціннісний, що характеризує бажання майбутніх учителів початкової школи вивчати навчальну дисципліну «Загальна педагогіка», оволодіти системою екологічних і педагогічних знань, які будуть необхідні для цілеспрямованого систематичного здійснення екологічного виховання молодших школярів; сформованість ціннісних екологічних орієнтацій;

2) когнітивно-інформаційний, що передбачає сформованість в студентів системи знань щодо організації екологічного виховання молодших школярів. Цей компонент включає знання суті поняття «екологічне виховання», його зміст, принципи організації та умови ефективності, методи, форми, засоби та, «екологічна освіта», «екологічний світогляд», «екологічна свідомість», «екологічне мислення», «екологічна культура» та зв'язки між ними.

3) діяльнісний, що відображає сформованість у майбутніх учителів умінь та навичок застосовувати екологічні та педагогічні знання на практиці, планувати та організовувати педагогічну діяльність відповідно до вікових та психологічних особливостей молодших школярів;

4) результативний, що включає в себе оцінювання та самооцінювання готовності майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання.

Таким чином, виділені нами компоненти є структурними елементами процесу формування у майбутніх вчителів початкової школи готовності до організації екологічного виховання. Кожен із них здійснюється не ізольовано, а комплексно.

У ході реалізації системи доречно використати такі форми роботи зі студентами: лекційні та практичні заняття, семінар-тренінг, педагогічна практика; методи навчання: анкетування, бесіди, тестування, «Мікрофон», «ПРЕС», «Займи позицію», «Case-study», рольові ігри, екологічні проекти, ситуація успіху, спостереження в ході педагогічної практики, взаємоконтроль, самоконтроль, самооцінювання тощо.

У якості засобів, що сприятимуть реалізації даної дидактичної системи, доречно обрати мультимедійні презентації, відеофрагменти екологічного спрямування, портфолію, дидактичні матеріали тощо.

Ефективність впровадження запропонованої нами дидактичної системи визначається через зворотній зв'язок. До елементів зворотного зв'язку віднесено критерії та рівні сформованості в майбутніх учителів початкової школи готовності до організації екологічного виховання.

Для забезпечення оцінки готовності майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання нами розроблено певні критерії, зокрема, рівень сформованості мотивації у студентів до організації екологічного виховання в початкових класах.

Було визначено рівні готовності майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання – високий, середній та низький.

Результат реалізації даної дидактичної системи – сформована готовність майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання.

Висновки і пропозиції. Запропонована нами дидактична система передбачає реалізацію сукупності компонентів, які забезпечують цілеспрямоване формування в майбутніх учителів початкової школи готовності до організації екологічного виховання. Перспективами подальших пошуків у даному напрямі є перевірка ефективності дидактичної системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації екологічного виховання в ході проведення педагогічного експерименту.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: Навч. посіб. / Н. П. Волкова. – Вид. 2-ге, перероб., доп. – Київ: Академвидав, 2007. – 616 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 375 с.
4. Ліннік О. О. Майбутній учитель як суб'єкт педагогічної взаємодії: підготовка до співробітництва з молодшими школярами: монографія / О. О. Ліннік. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. – 304 с.
5. Петриченко Л. О. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до інноваційної діяльності в позааудиторній роботі: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.04 / Лариса Олексіївна Петриченко. – Харків, 2007. – 237 с.
6. Пономарьова Г. Ф. Система виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук: 13.00.07 / Галина Федорівна Пономарьова. – Северодонецьк, 2016. – 462 с.
7. Пономарьова Г. Ф. Творча співпраця викладача і студента як запорука якісної підготовки майбутніх педагогів / Г. Ф. Пономарьова // Преподаватель как субъект и объект образовательного процесса. Век XXI: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 1 февр. 2012 г.: в 2 ч. – 2012. – Часть 2. – С. 118–124.
8. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук: 13.00.04 / Ольга Вікторівна Сорока. – Тернопіль, 2016. – 456 с.

Толмачева И.Н., Нестеренко В.В.

Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

ДИДАКТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрен вопрос подготовки будущих учителей начальной школы к организации экологического воспитания. Разработана и теоретически обоснована дидактическая система подготовки будущих учителей начальной школы к организации экологического воспитания. Охарактеризованы элементы дидактической системы. Установлено, что только комплексное совершенствование всех компонентов соответствующей дидактической системы позволит модернизировать процесс профессионально-педагогической подготовки будущих учителей начальной школы к организации экологического воспитания.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая подготовка, экологическое воспитание, дидактическая система, преподаватель, будущий учитель начальной школы.

Tolmachova I.N., Nesterenko V.V.
Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy

DIDACTIC SYSTEM OF PREPARATION OF THE FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL TO THE ORGANIZATION OF ENVIRONMENTAL EDUCATION

Summary

The paper deals with the preparation of the future teachers of elementary school to the organization of environmental education. Developed and theoretically grounded didactic system of training future teachers of elementary school to the organization of environmental education. We characterized the elements of didactic systems. It was found that only a comprehensive improvement in all components of the corresponding didactic system will modernize the process of professional-pedagogical preparation of the future teachers of elementary school to the organization of environmental education.

Keywords: professional-pedagogical training, environmental education, teaching system, teacher, future teacher of primary school.

УДК 37 (477)

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ У СПАДЩИНІ ВИПУСКНИКІВ ТИМЧАСОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ КУРСІВ ПОЛТАВЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Тонконог І.В.

Київський національний торговельно-економічний університет

Досліджено історико-педагогічну сутність та зміст професійної майстерності педагога в спадщині вчителів початкових шкіл, випускників педагогічних курсів Полтавщини на початку ХХ ст.: М. Анастасієва, С. Чубової, Я. Риженка. У ході генези розвитку науково-теоретичних уявлень про феномен педагогічної майстерності вчителів початкових шкіл Полтавщини початку ХХ ст. були накопичені цінні ідеї, підходи для упровадження в систему сучасної підготовки майбутнього вчителя з метою формування в них готовності до педагогічної діяльності. Зокрема, цінною, на наш погляд, була власна методика роботи над художнім твором С. Чубової; методика М. Анастасієва навчання твору за картиною; ідеї проведення уроку навчання грамоти з використанням евристичної бесіди Я. Риженка. Доведено, що спільним внеском усіх педагогів указанного періоду в розв'язання проблеми підвищення рівня майстерності вчителя була їхня переконаність у дієвості й ефективності підвищення професіоналізму педагога шляхом проведення педагогічних курсів, з'їздів, самоосвіти, поповнення власної бібліотеки.

Ключові слова: педагогічна майстерність, педагогічна діяльність, вчитель початкової школи, техніка мовлення, самоосвіта.

Постановка проблеми Одним із основних пріоритетів державної освітньої політики України визначено забезпечення умов для підготовки висококваліфікованих педагогічних кадрів, здатних до творчої праці та професійного розвитку через створення цілісної системи неперервної педагогічної освіти з урахуванням вітчизняного досвіду, національних традицій та узгодженості з тенденціями розвитку світових освітніх систем.

У зв'язку з цим одним з актуальних завдань є розробка сучасної концепції цілісної підготовки вчителів, яка б поєднувалася з інноваційними процесами, що відбуваються у вищій та середній школах, яка була створена з урахуванням історичного досвіду й теоретичних основ, які ґрунтуються на кращих ідеях учених, педагогів, громадських діячів, які працювали в різні історичні періоди розвитку нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Аналіз історико-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що проблема діяльності навчальних закладів Полтавщини перебувала та продовжує перебувати в центрі уваги представників вітчизняної педагогічної думки. Ґрунтовний матеріал з проблеми діяльності навчальних закладів Полтавського краю, в тому числі й підготовки дівчат до учительської професії і роботи гувернанткою, містять праці Л. Клеваки (жіночі навчальні заклади у другу половину ХІХ – на початку ХХ ст.), Г. Яковенко (домашні учителі та їхня підготовка у Полтавській губернії (ХІХ – початок ХХ ст.), Л. Білої, С. Кікто [8] (організація земської освіти на Полтавщині (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.), В. Ревеґук, О. Дяченко (проблема національної освіти на Полтавщині на початку ХХ століття), В. Філіппович, (недільні школи у просвітницькій діяльності громади Полтави) та інших науковців.

Окремим аспектам досліджуваної проблеми присвячено розвідки А. Чернова, О. Єрмак [5] (педагогічна діяльність викладачів Полтавського учительського інституту), А. Москаленка (педагогічні погляди директора Полтавського кадетського корпусу Ф.І. Симашка), В.В. Пилипенко (спадщина О.І. Строніна), О. Ільченко [6] (діяльність В. Репніної – подвижниці жіночої освіти на Полтавщині), Ю.С. Капшук [7] (проблема формування складу вчителів та вихованців середніх навчальних закладів Полтавської губернії (1861–1917 рр.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми Проведений аналіз матеріалів показав, що на сьогодні відсутнє цілісне історико-педагогічне дослідження, предметом якого була б проблема формування професійно-педагогічної майстерності вчителя в науковому доробку вчителів початкових шкіл, випускників педагогічних курсів Полтавщини на початку ХХ ст.: М. Анастасієва, С. Чубової, Я. Риженка.

Дослідження, ґрунтовне вивчення творчої спадщини вітчизняних вчителів, зокрема наукового доробку педагогів, які були випускниками тимчасових педагогічних курсів Полтавщини на початку ХХ ст., ідеї яких залишилися поза увагою науковців, сприятиме подальшому розвитку педагогічної науки та вдосконалення навчально-виховної практики, глибшому вивченню і пізнанню минулого, осмисленню сьогодення з поглядом у майбутнє.

Отже, об'єктивна потреба сучасної національної школи у вдосконаленні професійно-педагогічної майстерності вчителя, а також необхідність відродження і втілення в практику кращих педагогічних ідей та здобутків, з одного боку, і відсутність дослідження, де б цілісно розглядалась ця проблема, з другого, зумовили вибір теми «Педагогічна майстерність як домінуюча складова педагогічної дії у спадщині випускників тимчасових педагогічних курсів Полтавщини на початку ХХ ст.».

Формулювання цілей статті визначення сутності та виділення складників педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині вчителів початкової школи, які були випускниками тимчасових педагогічних курсів Полтавщини на початку ХХ ст., праці яких були опубліковані в «Педагогическом журнале для учащихся народных школ Полтавской губернии».

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1914 р. в Полтаві почало виходити періодичне видання «Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии». Вчителі початкових шкіл Полтавщини, громадські діячі ставили питання, які були актуальним та цікавими для них. Журнал, створений земством та суспільно-педагогічною думкою Полтавщини на початку ХХ ст., став провідником багатьох прогресивних начал у справі навчання та виховання, підвищення майстерності вчителя.

Ідеї вчителів Полтавщини з приводу проблеми розбудови системи педагогічної освіти, створення системи фахових закладів для підготовки освітян, розробки наукових засад професійної підготовки педагогічних кадрів початкової школи, знаходили своє відображення в наукових та публіцистичних творах, опублікованих на сторінках журналу. Ве-

лику увага вчителі початкових шкіл Полтавщини приділяли розвитку особистості вчителя, вимогам щодо його професійних якостей, формуванню вмій та навичок, необхідних для організації педагогічної діяльності та досягнення високого рівня педагогічної майстерності.

Видатні громадські діячі, педагоги цього регіону запропонували низку оригінальних ідей щодо професійної підготовки вчителя. «Педагогічний журнал для вчителів народних шкіл Полтавської губернії» об'єднав навколо себе значне число постійних авторів, серед яких М. Анастасієв, С. Чубова, О. Заборська, В. Правдухін, Ф. Зубковський, П. Степанов, В. Валдайський, Я. Риженко, І. Коломийцев, В. Матвеєць, Ф. Мироненко, Л. Толстопят та ін. Всі вони працювали в початкових школах Полтавщини, були випускниками тимчасових педагогічних курсів регіону.

М. Анастасієв – випускник Кременчуцьких 1914 р. тимчасових педагогічних курсів. Нам не вдалося дізнатися його повну біографію, проте встановлено, що він 12 років працював в початкових закладах освіти Полтавщини [1, с. 24].

За М. Анастасієвим, грамотний підбір засобів навчання, раціональний підхід до їхнього добру – майстерність учителя. Педагог вказував, що лише 50% вчителів мають навички використанні наочності [там само, с. 26]. М. Анастасієв, аналізуючи різні підручники з російської мови, математики, букварі, висував дидактичні вимоги до їх створення:

1. Зміст підручника повинен відповідати віковим особливостям дітей.
2. Матеріал повинен бути написаний зрозумілою і доступною мовою, всі складні терміни повинні бути подані рідною мовою з коментарями.
3. Об'єм підручника повинен бути невеликим, проте виклад матеріалу в ньому повний і ґрунтовний, при цьому подавати основну інформацію в чітко сформульованих і легких для запам'ятовування правилах.
4. Підручники мають бути ілюстровані й привабливі [2, с. 17-18]; [3, с. 13-14].

Майстерність вчителя науковець розумів як уміле викладання предметів з поєднанням здатності до комунікативного зв'язку з учнями, їх батьками. ґрунтовне знання свого предмета та обізнаність в різних галузях наук – складова педагогічної майстерності. До структури професійної майстерності вчителя М. Анастасієв також додавав самовдосконалення як невід'ємну складову. Підвищувати свою майстерність педагог пропонував у закладах післядипломної освіти – центрах саморозвитку, які повинні існувати при попечительствах [4, с. 29].

Педагог, на думку М. Анастасієва, мусить володіти фактичними даними предмета. Він зобов'язаний навчитися інтегрувати знання як у самому предметі, так і мати знання з різних галузей наукових знань, подавати різноманітні історичні дані, цікаві факти, приклади сучасного етапу розвитку науки, якої навчає учнів. Професійну майстерність вчителя початкової школи М. Анастасієв вбачав також у його здатності розуміти вікові особливості учнів, оскільки на уроці школярі довго не можуть виконувати одні й ті ж дії, тому потрібно чергувати різні види діяльності та постійно стимулювати інтерес до книги.

Необхідною умовою високого рівня майстерності М. Анастасієв вважав свободу вибору вчителя при організації навчально-виховного процесу [3, с. 13]. З метою розвитку педагогічної майстерності вчителя пропонував проведення з'їздів освітян. Найкращі ідеї освітян, висловлені на з'їздах, за М. Анастасієвим, повинні бути опублікованими у періодичних виданнях, зокрема кращі зразки уроків та зразки творів учнів [4, с. 29].

М. Анастасієв обстоював дидактичні здібності вчителя, зокрема пропонував методичні рекомендації щодо ефективності проведення письмових творчих робіт учнів: переказів, творів. Велику увагу науковець приділяв методиці проведення творів за картиною, оскільки такі види робіт найбільш цікаві для учнів. Твори за картиною можуть бути різними за ступенем складності. Основне завдання таких уроків – навчити учнів бачити картину, розуміти її зміст і бачити її художні можливості, переводити побачене на мову слова. Картина дає можливість розвивати логічне мислення, оскільки при описі чи передачі її сюжету необхідно вміти виділити головне і другорядне, бачити деталі й визначитиме відносини між частинами, описувати все в потрібній послідовності (тобто мати план). Тематика творів за картиною різноманітна. Твір за картиною може бути, з одного боку, твором-описом картини (на основі баченого), з іншого боку, твором з приводу картини (на основі баченого, чутого або прочитаного). Використовуючи картину на уроках, викладач повинен, перш за все, навчити учнів зрозуміти творчий задум художника, чуйно сприйняти мову живопису як мистецтва образів, фарб, світла і тіні і, зрозумівши все це, розкрити зміст та ідею картини [4, с. 23-30].

У зв'язку з цим велике значення має відбір картин. Починати роботу доцільно з жанрових картин, цікавих за тематикою, близьких і доступних дітям.

Творчість – головна вимога до вчителя, який повинен вчити учнів спостерігати за явищами, висловлювати свої власні думки.

М. Анастасієв, спираючись на положення К.Д. Ушинського про пізнавальну роль читання, про його естетичний вплив на розуми емоції молодших школярів, запропонував власну методику навчання твору за картиною, яка містила три етапи:

I. Підготовка викладача до уроку.

- Вибір картини з урахуванням віку учнів, рівня підготовленості класу і мети уроку.
- Вивчення змісту картини.
- Знайомство з історією створення картини і засобами реалізації задуму художника.
- Формулювання запитань для бесіди.
- Складання плану уроку.

II. Проведення уроку написання твору за картиною.

1. Ознайомлення учнів з темою і метою роботи.
2. Вступне слово вчителя про художника (його творчий шлях) чи бесіда, зміст та обсяг якої визначається рівнем підготовленості класу, рівнем труднощів сприйняття картини, наявністю літератури з даного питання.
3. Розглядання картини.
4. Бесіда з приводу картини з одночасним аналізом відповідей учнів.

5. Робота з лексикою, добір потрібних слів.

6. Колективне або самостійне складання плану твору.

7. Усне висловлювання одного-двох учнів з подальшим рецензуванням його іншими учнями або вчителем.

8. Колективна самостійна робота над створенням тексту.

III Аналіз творів учнів та робота над помилками [4, с. 23-30].

Майстерність вчителя, за М. Анастасієвим, у викладанні математики повинна полягати у здатності вчителя постійно стимулювати інтерес учня до цієї складної науки.

Майстерність педагога, на думку М. Анастасієва, полягає не лише не в умінні дібрати складані задачі та навчити їх вирішувати, а спрямовувати дитину на розвиток логічного мислення. Зміст завдань з математики повинен спонукати учнів задуматися над проблемами, наприклад, бездуховності, орієнтувати на їх вирішення, наблизити до потреб життя. Вершиною майстерності вчителя педагог-методист вважав здатність добирати методи та прийоми навчання з урахуванням віку та рівню розвитку школярів, обов'язково підвищувати мотивацію навчання [3, с. 5-14].

Проблемам педагогічної майстерності та вимогам до вчителя присвячувала свої методичні статті С. Чубова, вчитель Вищеольшанської земської початкової школи Полтавського повіту, яка навчалась на Роменських педагогічних курсах в 1914 р.

На думку С. Чубової, складова педагогічної майстерності вчителя – його здібності, насамперед, дидактичні здібності: «Коли я стала вчителем, я всі зусилля спрямовувала не те, щоб все більш зрозуміліше та чіткіше пояснювати учням» [17, с. 23]. Серед інших здібностей вчителя науковець виділяла творчі здібності, здатність до навчання, створення творчої сприятливої атмосфери гарного настрою на уроці: «Справжній вчитель – не лише той, хто сліпо слідує за книгою, а вибирає з неї те, що найцінніше, поєднує уроки літературного читання з творчістю учнів (ліплення, малювання)» [19, с. 12].

Важливим для вчителя є також його вміння викликати інтерес до книги та його техніка мовлення. Для того, щоб навчити дітей декламувати, вчителю треба самому вміти це робити. Саме тому вчитель повинен вміти виразно читати твори, особливо поетичні [19, с. 9].

Важливим для вчителя-майстра є також його професійна компетентність-обізнаність з предметів початкової школи та різних галузей наукових знань, психології та педагогіки. Зокрема, С. Чубова наголошувала на важливості інтегрованих уроків (наприклад, письмо та малювання, читання та ліплення), оскільки такі заняття підвищують інтерес до предметів, розвивають увагу та мислення учнів, сприяють оптимізації навчання. Майстер має бути терплячим і вірити в учня, вірити у свій талант навчити кожного, використовуючи різноманітні методи та прийоми. Формула ефективності уроку за С. Чубовою включає такі складові: ретельність підготовки і майстерність проведення. Саме тому погано спланований, недостатньо продуманий, поспішно спроектований і не узгоджений з можливос-

тями учнів урок якісним бути не може [17, с. 25]; [14, с. 39-40].

У своїх працях С. Чубова значну увагу приділяла проблемам методики роботи над художнім твором. Вчитель-майстер – той, хто здатен нав'язати учням любов до поезії, її творців, розвинути естетичні почуття [19, с. 8].

С. Чубова, використовуючи ідеї методики пояснювального читання К.Д. Ушинського та літературно-художнього читання М.Л. Бродського, І.М. Соловйова, концепцію цілісного сприймання змісту твору В.Я. Стоюніна, запропонувала власну методику роботи над художнім твором, яка включала такі етапи:

1. Пропедевтична робота, спрямована на підготовку до сприйняття тексту твору.
2. Читання тексту вчителем уголос.
3. Читання учнями тексту з метою формування навичок виразного читання, цілісного розуміння тексту, підготовки до аналізу.
4. Аналіз твору з метою характеристики діючих осіб.
5. Підсумкова бесіда з метою розвитку вмінь визначати ідею твору, узагальнювати [19, с. 12-13].

Педагог обстоювала важливість майстерності вчителя при роботі над різними жанрами творів, вказуючи на специфіку роботи над оповіданням, казкою, віршем. При цьому доцільним, на думку С. Чубової, є варіювання методів навчання вчителем-майстром.

Справжній вчитель – той, хто здатен розвивати в учнів самостійність мислення. З цієї метою корисними будуть вправи з написання творів різних типів та створення усних висловлювань учнів [16, с. 13-14]. Під час виконання завдань розвивального характеру з математики, коли учні самостійно виводять правило, в школярів формуватиметься логічне мислення [18, с. 14-15].

С. Чубова визначила такі умови формування майстерності вчителя: самоосвіта, постійна робота над самовдосконаленням (потреба в постійному підвищенні свого професійного рівня, читання новинки літератури, впевненість вчителя в своїх силах, робота у створенні експонатів педагогічного музею та постійне його відвідування) [15, с. 44-46].

Ідеї забезпечення зв'язку навчання із майбутньою шкільною діяльністю, вдосконалення методики навчання грамоти обстоював також в своїй спадщині Я. Риженко. У своїх працях вчений висловлював глибокі переконання щодо необхідності розбудови педагогічної освіти й підготовки майбутнього вчителя початкової школи до здійснення ефективної, високопрофесійної педагогічної дії.

Аналізуючи опубліковані статті Я. Риженка, нами встановлено, що ним сформовано низку вимог до професійної майстерності вчителя початкової школи, що зводилися до наступних: гарні знання з різних наук; любов до учнів та до своєї професії; участь у суспільному житті; потреба в самовдосконаленні; вмиле використання наочності; прагнення до наукової діяльності; послідовність, чесність, акуратність у виконанні справ та в своєму домашньому побуті; здатність прогнозувати свої дії та вчинки, їх наслідки; робити висновки; створення власної бібліотеки; вдосконалення своїх знань; здатність викорис-

товувати індивідуальний підхід до учнів; здатність формувати в учнів навички самостійності; вміння вести діалог з учнями на уроці; творчі здібності вчителя.

Зокрема, Я. Риженко, враховуючи ідеї К.Д. Ушинського щодо розробки деталей методики опрацювання творів різних жанрів, ідеї цілісного сприймання змісту твору В.Я. Стоюніна, обстоював доцільність проведення уроку навчання грамоти з використанням евристичної бесіди: «Досить часто на уроках мови спочатку пропонує дітям декілька прикладів на невідоме правило, і шляхом навідних запитань допомагає дітям самим вивести це правило, а потім змушує його записати в зошитах. Записавши це правило, діти придумують приклади на це правило» [12, с. 21].

Використовуючи цінні ідеї К.Д. Ушинського щодо ролі наочності навчання, яка виявляється у спостереженнях над явищами природи, а також у читанні науково-пізнавальних текстів про предмети, вчитель-практик у своїх працях значну увагу приділяв проблемі наочності та здатності вчителя до її вмиле використання, методиці навчання учнів створенню усних та письмових висловлювань. Педагогічну майстерність Я. Риженко вбачав також у здатності вчителя випромінювати позитивну енергію, охоплювати нею усіх учнів, привертаючи їх до своєї особистості й предмета, який він викладає; у створенні простору для творчості учнів та вмінню знаходити ефективні шляхи роботи з школярами на уроці, щоб максимально зацікавити їх [там само, с. 25].

Основними умовами розвитку професійної майстерності вчителя Я. Риженко вважав самоосвіту, організацію та відвідування педагогічних виставок, наявність власної бібліотеки [10, с. 38-40].

Під час дослідження нами встановлено, що педагогічна платформа педагогів початкової школи Полтавщини другої половини XIX – початку XX століття у вирішенні проблеми педагогічної майстерності вчителя враховувала багатий досвід попередніх поколінь та базувалася на демократичних гуманних позиціях. Зокрема, у своїх поглядах педагоги спиралися на ідеї методики пояснювального читання К.Д. Ушинського, за якими пояснювальне читання – це засіб розвитку мови й мислення дітей. Вчителі у виробленні вимог до вчителя початкової школи намагалися переосмислити підходи до добору та розміщення матеріалу для читання дітям молодшого віку, висловлені К.Д. Ушинським, принципи проведення бесід залежно від виду твору, його вимоги до вчителя, рівня педагогічної майстерності. Ці ідеї актуальні й сьогодні.

Намагаючись творчо інтерпретувати концепції Д.І. Тихомирова щодо прийомів послідовного аналізу твору за частинами для виявлення його головної думки, вчителі початкових шкіл Полтавщини створювали свою оригінальну систему методики початкового навчання грамоти, розробляли вимоги до складання плану, обстоюючи необхідність розвитку логічного мислення в учнів. Ідея цілісного сприймання змісту твору В.Я. Стоюніна, яка знаходила своє відображення у творах Я. Риженка, С. Чубової, М. Анастасієва, посіла належне місце в сучасній методиці читання.

Цінні ідеї вчителів Полтавщини, які вони висловлювали в своїх творах на сторінках пе-

ріодичного видання регіону, щодо необхідності розбудови педагогічної освіти й підготовки майбутнього вчителя початкової школи до здійснення ефективною, високопрофесійної педагогічної діяльності спричинили значний поступ у розвитку системи професійної підготовки вчительських кадрів в Україні на початку ХХ ст.

Висновки. Отже, науково-дослідна і практична робота вітчизняних науковців, педагогів-практиків Полтавщини періоду початку ХХ ст. сприяла втіленню в сучасну систему національної освіти принципів педагогічної майстерності, допомагала вчителям та тим, хто здобував професію вчителя, в осмисленні основних витоків і принципів професійної поведінки, технологій організації діяльності. Розвиток педагогічної майстерності вченими розумівся як неперервний процес саморозвитку і самовдосконалення якостей, особистісних і професійних цінностей, а також особистісної, педагогічної і соціальної спрямованості вчителя. Вчителі початкових шкіл вимагали від вчителя власної позиції, постановки та неординарного вирішення проблеми, вияву індивідуальності, готовності викликати враження в учнів. Ідеї педагогічної майстерності науковців зводились до того, що недостатньо однієї лише освіти для того, щоб стати справжнім майстром. Дійсно, знання мають вагомe значення, але їх необхідно постійно поновлювати у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу; систематично підвищувати науково-теоретичний рівень і педагогічну кваліфікацію. У ході генези розвитку науково-теоретичних уявлень про феномен педагогічної майстерності вчителів початкових шкіл Полтавщини початку ХХ ст. були накопичені цінні ідеї, підходи для осмислення їх інно-

ваційності й упровадження в систему підготовки майбутнього вчителя з метою формування в них готовності до педагогічної діяльності. Зокрема, цінним, на наш погляд, власна методика роботи над художнім твором С. Чубової; методика навчання твору за картиною М. Анастасієва; ідеї проведення уроку навчання грамоти з використанням евристичної бесіди Я. Рыженка. Кожен з представників української початкової школи Полтавщини досліджуваного періоду, праці якого були надруковані в «Педагогическом журнале для учащихся народных школ Полтавской губернии», зайняв свою нішу оригінальністю та своєрідністю розуміння досліджуваної проблеми, проте спільним внеском усіх педагогів указанного періоду в її подальший розвиток була їхня переконаність у дієвості й ефективності підвищення професіоналізму вчителя шляхом проведення педагогічних курсів, з'їздів, самоосвіти, поповнення власної бібліотеки.

Перспективи дослідження. Стаття не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми, розкриваючи простір для подальших наукових пошуків аналізу спадщини О. Бистрової, В. Валдайського, П. Степнова, М. Степанова та ін., чий праці також були опубліковані в «Педагогическом журнале для учащихся народных школ Полтавской губернии». Наукові ідеї педагогів можуть бути використані в сучасній системі освіти: вчитель – це насамперед, творча особистість, що має яскраву індивідуальність, здатна до безперервного самовиховання і самоосвіти. Формування вчителя, професійно компетентного, ініціативного, творчого, самостійного, може здійснити тільки педагог, який бездоганно володіє вказаними якостями та систематично розвиває їх у собі.

Список літератури:

1. Анастасієв Н. К вопросу о наглядных пособиях / Н. Анастасієв // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1914. – № 1. – С. 54–57.
2. Анастасієв Н. Учебные предметы в начальной школе / Н. Анастасієв // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1915. – № 7. – С. 4–18.
3. Анастасієв Н. Учебные предметы в начальной школе / Н. Анастасієв // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1915. – № 11. – С. 5–14.
4. Анастасієв Н. Школьные заметки / Н. Анастасієв // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1915. – № 6. – С. 23–30.
5. Єрмак О. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: з історії перших десятиліть діяльності / О. Єрмак, Г. Білик // Рідний край. – 2009. – № 2. – С. 6–23.
6. Ільченко О. Благодійниця княгиня Варвара Рєпніна – подвижниця жіночої освіти на Полтавщині / О. Ільченко // Рідна школа. – 2010. – № 6. – С. 54–58.
7. Капшук Ю. С. Формування складу вчителів та вихованців середніх навчальних закладів Полтавської губернії (1861–1917 рр.) / Ю. С. Капшук // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 108. – С. 4–8.
8. Кікто С. Становлення земських навчальних закладів Полтавщини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / С. Кікто // Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 55. – С. 140–145.
9. Михайлов М. Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии № 1–1914 г. / М. Михайлов // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1914. – № 48. – С. 2687–2692.
10. Рыженко Я. Выставка наглядных учебных пособий / Я. Рыженко // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1915. – № 6. – С. 38–40.
11. Рыженко Я. Лепка в начальной школе / Я. Рыженко // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1914. – № 3. – С. 19–23.
12. Рыженко Я. Наглядное преподавание / Я. Рыженко // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1915. – № 3. – С. 13–24.
13. Чубова С. Впечатления от выставки ученических работ, сделанных на курсах ручного труда в Полтаве в 1915 г. / С. Чубова // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1915. – № 12. – С. 20–23.
14. Чубова С. Два урока / С. Чубова // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1915. – № 2. – С. 39–40.
15. Чубова С. Из посещения педагогического музея / С. Чубова // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1915. – № 4. – С. 44–46.

16. Чубова С. К вопросу о введении самостоятельных письменных работ в 4 отделении / С. Чубова // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1914. – № 4. – С. 13–14.
17. Чубова С. Как я применяю лепку и рисование в начальной школе / С. Чубова // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1914. – № 2. – С. 23–25.
18. Чубова С. Несколько слов о преподавании арифметики в начальной школе / С. Чубова // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1914. – № 4. – С. 14–15.
19. Чубова С. Об объяснительном чтении на уроках русского языка / С. Чубова // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – 1914. – № 4. – С. 6–13.

Тонконог И.В.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО КАК ДОМИНАНТНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ДЕЙСТВИЯ В НАСЛЕДИИ ВЫПУСКНИКОВ ВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КУРСОВ ПОЛТАВЩИНЫ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

Исследована историко-педагогическая сущность и содержание профессионального мастерства педагога в наследии учителей начальных школ, выпускников педагогических курсов Полтавщины в начале XX в.: М. Анастасиева, С. Чубовой, Я. Рыженко. В ходе генезиса развития научно-теоретических представлений о феномене педагогического мастерства учителей начальных школ Полтавщины начала XX в. были накоплены ценные идеи, подходы внедрения в систему современной подготовки будущего учителя с целью формирования у них готовности к педагогической деятельности. В частности, ценной, на наш взгляд, была собственная методика работы над художественным произведением С. Чубовой; методика М. Анастасиева обучения произведения по картине; идеи проведения урока обучения грамоте с использованием эвристической беседы Я. Рыженко. Доказано, что общим вкладом всех педагогов указанного периода в решение проблемы повышения уровня мастерства учителя была их убежденность в действенности и эффективности повышения профессионализма педагога путем проведения педагогических курсов, съездов, самообразования, пополнение собственной библиотеки.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, педагогическая деятельность, учитель начальной школы, техника речи, самообразование.

Tonkonog I.V.

Kyiv National Trade and Economic University

PEDAGOGICAL SKILLS AS KEYNOTE PART OF PEDAGOGICAL ACTIVITY IN HERITAGE OF GRADUATES OF TEMPORARY PEDAGOGICAL COURSES IN POLTAVA REGION AT THE START OF XX CENTURY

Summary

It was investigated historical-pedagogical essence of professional skills of a teacher in heritage of teachers of primary schools, graduates of pedagogical courses in Poltava region at the start of XX cent.: M. Anastasieva, S. Chubovoi, Ya. Ryzhenka. At the process of genesis of the development of scientific-theoretical ideas about the phenomenon of pedagogical skills of teachers of primary schools of Poltava region at the start of the XX cent. there were combined precious ideas, approaches to providing into the system of modern preparation of future teacher with the aim to form readiness for pedagogical activity. To our mind the essential was own method of work over production of S. Chubovoi; method of teaching of the production according to the picture M. Anastasieva; idea of conducting the lessons of teaching reading and writing using heuristic communication Ya. Ryzhenka. It is proved that common contribution of all teachers of stated period in solving the problem of rising the level of skills of a teacher. Their assurance in efficiency and effectiveness of rising professionalism of a teacher by the way of conducting pedagogical courses, conferences, self-education, refilling of own library.

Keywords: pedagogical skills, pedagogical activity, teacher of primary school, technique of speaking, self-education.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ВИХОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Трибулькевич К.Г., Бондаренко Т.А.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Економічні та політичні зміни, що відбуваються в українському суспільстві, висувають нові вимоги до фахівців, зайнятих в різних професійних сферах. Відповідно, об'єктивно зростає значення розвитку професіоналізму кожної особистості. У статті висвітлено проблему формування професійно-виховної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, яка підвищує конкурентоспроможність майбутнього спеціаліста, забезпечує активність особистості, здатність самостійно приймати рішення і особисто відповідати за їх реалізацію. Підтвердження професіоналізму вимагає від людини постійного поглиблення отриманих знань і оволодіння новими професійними вміннями.

Ключові слова: професійна освіта, якість освіти, професійна компетентність, виховна компетентність, майбутній вчитель, початкова школа.

Постановка проблеми. Важливою умовою політичного, економічного та духовного розвитку сучасного суспільства є реформування вищої педагогічної школи, яка забезпечує підготовку компетентних, конкурентоздатних спеціалістів, що зумовлює розробку науково-обґрунтованих концепцій, моделей, систем професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів.

Особливе значення у розвитку професіоналізму фахівців у сучасних умовах набуває засвоєння студентами знань наукових основ майбутньої професійної діяльності, оволодіння професійними вміннями та навичками у вищому навчальному закладі.

Актуальність цього дослідження, таким чином, визначається наявністю суперечності між збільшеними вимогами до підвищення рівня професіоналізму фахівців на сучасному етапі розвитку суспільства і недостатньою розробленістю науково-обґрунтованих підходів до створення педагогічних умов, що сприяють формуванню професійно-виховної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у вищому навчальному закладі.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми змісту та структури професійно-педагогічної компетентності розглядалися у дослідженнях С. Бреус, К. Волинець, О. Дубасенюк, К. Абульханова-Славського, С. Акуніної, Ю. Бабанського, І. Бега, В. Журавльова, І. Зимньої, І. Зязюна, Г. Костюка, А. Маркової, Т. Мітічевої, В. Розова, О. Савченко, В. Симонова, С. Сисоевої, В. Сухомлинського, Н. Тализіної, К. Юр'євої, С. Якименко та ін.

Мета статті – висвітлити основні аспекти формування професійно-виховної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у ВНЗ як невід'ємної складової професіоналізму.

Методи дослідження. У роботі застосовано теоретичні та емпіричні методи дослідження. У межах теоретичних методів здійснено аналіз і синтез літератури з дидактики, педагогіки, філософії освіти; аналіз державних документів у галузі освіти; аналіз і синтез передового досвіду роботи науковців, викладачів педагогічних факультетів вищих навчальних закладів. За допомогою емпіричних методів проведено

інтерв'ювання та усне опитування студентів, анкетування та тестування, аналіз письмових робіт студентів.

Виклад основного матеріалу. В наш час освіта має великий вплив на суспільство та особистість. Тому в Законі України «Про вищу освіту», наголошується на підвищенні вимог до рівня професійної підготовки фахівців, зокрема, учителів [1]. А також у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті підкреслюється важливість поняття «освіти», як дієвого чинника модернізації суспільства, виховання патріота і громадянина [5].

Мета професійно-виховної підготовки студентів педагогічних ВНЗ полягає не в передачі конкретних, предметних умінь, навичок та знань, а у забезпеченні студентів системними знаннями, які є загальною передумовою формування компетентного фахівця.

Загальними частинами професійно-виховної компетентності майбутнього вчителя початкової школи визначаються:

- вміння – психічні утворення, які полягають у засвоєні людиною способів і навичок діяльності;
- знання – логічна інформація про навколишній і внутрішній світ людини, зафіксована в її свідомості;
- навички – дії, сформовані в процесі повторення і доведені до автоматизму;
- професійна позиція – система сформованих установок і орієнтацій, відношення і оцінок внутрішнього і навколишнього досвіду.

Професійна компетентність вчителя як єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності є сукупністю його професійних компетенцій, які допомагають йому здійснювати професійну педагогічну діяльність. Перехід до нової системи суспільних відносин накладає певні вимоги на майбутніх учителів початкової школи, бо вони повинні проявляти творче мислення, самостійно поповнювати власні знання, бути в курсі наукової інформації та вдало застосовувати свої знання.

Поняття професійної компетентності вчителя формулюється в довідковій літературі таким чином: «володіння вчителем необхідною сумою знань, умінь і навичок, що визначають сформо-

ваність його педагогічної діяльності, педагогічного спілкування і особистості вчителя як носія певних цінностей, ідеалів і педагогічної свідомості» [3, с. 62].

Представники функціонально-діяльнісного підходу до розуміння суті досліджуваного поняття (зокрема, А. Маркова, Р. Шакуров, В. Симонов, Н. Тализіна) визначають компетентність як єдність теоретичної і практичної готовності до здійснення професійної діяльності, до виконання професійних функцій, що обумовлюється функціональною структурою самої педагогічної діяльності, яка містить у собі низку теоретичних і практичних вмінь (аналітичних, прогностичних, проєктивних, конструктивних, рефлексивних, організаторських, комунікативних та ін.).

Так, професійно-педагогічну компетентність К. Юр'єва розглядає як здатність фахівця кваліфіковано й ефективно діяти не тільки в стандартних умовах, але й вирішувати професійні завдання в ситуаціях, що вимагають творчого підходу [7]. За А. Марковою, професійно компетентною є така праця вчителя, коли на достатньому рівні здійснюється педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, реалізується особистість вчителя, який досягає добрих результатів у навчанні і вихованні школярів. Компетентність учителя визначається також співвідношенням у реальній праці професійних знань та умінь, з одного боку, і професійних якостей – з другого [4].

Сформовану професійну компетентність І. Зимня характеризує як комплекс таких складників: готовність до виявлення компетентності; володіння знаннями змісту компетентності; досвід виявлення компетентності у стандартних і нестандартних ситуаціях; ставлення до змісту компетентності та об'єкта її застосування; емоційно-вольова регуляція процесу і результату прояву компетентності [2, с. 25].

Умови формування професійно-виховної компетентності майбутніх вчителів початкової школи пропонується об'єднати в чотири групи:

- управлінські (складання розкладу, графіків та навчального плану факультету);
- технологічні (визначення блоків умінь, що входять у компетентність);
- навчально-методичні (відбір змісту занять, єдність різних курсів, визначення провідних ідей);
- психолого-педагогічні (здійснення діагностики розвитку студентів, впровадження системи стимулювання мотивації навчання, визначення критеріїв компетентності).

В умовах відродження культури та самосвідомості народу вчитель як творча особистість повинна робити педагогічний процес живим, багатогранним.

Для початкової школи представляє інтерес загальний варіант найважливіших рис педагогічної творчої діяльності, запропонований відомим ученим С. Сисоевою:

- високий рівень соціальної і моральної свідомості;
- пошуково-проблемний стиль мислення;
- розвинені інтелектуально-логічні здібності (вміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо);
- проблемне бачення;

- специфічні особистісні якості (сміливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, допитливість, самостійність, наполегливість) [6].

Таким чином, професіоналізм майбутнього вчителя початкової школи визначається його рівнем підготовленості до виконання завдань професійної діяльності, розумінням особливостей психологічного життя своїх учнів, вмінням адаптуватися до змін, використанням нових технологій навчально-виховної роботи, виявленням поваги та розуміння до різних проявів характеру молодших школярів, контролюванням своїх емоційних станів, а зразковим є такий вчитель, що володіє науковими знаннями і вміє їх застосовувати у роботі з учнями відповідно до завдань, які стоять перед сучасною школою.

Якщо розглядати поняття «виховна компетентність», то варто зазначити, що під цим визначенням ми розуміємо сукупність практичної та теоретичної підготовленості майбутнього вчителя початкової школи до виконання педагогічної діяльності з молодшими школярами. Поняття «виховна компетентність» може використовуватися в тому випадку, коли вчитель готовий виконувати позаурочну, позакласну та позашкільну виховну діяльність.

Позакласна виховна робота майбутнього вчителя початкової школи потребує оволодінням студентами блоком знань, умінь та навичок, які потрібні для ефективного запровадження виховної діяльності та проведення з класом виховних занять в позаурочний час для поглиблення індивідуальних здібностей учнів та забезпечення повноцінного відпочинку.

Бажання виховувати учнів в позашкільний час означає систематизувати всі свої знання, навички та вміння, які необхідні майбутньому вчителю початкової школи для здійснення зв'язку з іншими позашкільними закладами для того, щоб урахувати у власній діяльності впливу виховної діяльності, що проводиться в позашкільних закладах з метою задоволення творчих здібностей учнів.

Вироблення виховної компетентності для позаурочної роботи з учнями початкової школи передбачає здійснення інтеграції безпосередньо практичної, моральної та теоретичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до здійснення виховної діяльності з учнями в позанавчальний час.

Особливе значення при формуванні професійно-виховної компетентності майбутнього вчителя початкової школи має надаватися формуванню якостей особистості, найбільш важливі серед них такі: почуття відповідальності, благородство, високий інтелект і моральна чистота, доброзичливість, чесність, вимогливість тощо. Вони забезпечують умови для успішно проведеної педагогічної діяльності. Також варто звертати увагу на формування відповідальності у майбутніх учителів за результати своєї діяльності, впливу свого характеру на учнів початкової школи, оскільки характер вчителя як одна з важливих умов успішності педагогічної діяльності може заважати або сприяти здійсненню педагогічних цілей.

Отже, професійно-виховна компетентність розглядається як інтегральна якість особистості,

що має свою структуру, дає можливість фахівцеві максимально ефективно здійснювати свою діяльність, а також сприяє його саморозвитку і самовдосконаленню.

Необхідною умовою організації практичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи є різностороння орієнтація студента на всі сфери педагогічної діяльності: навчальну діяльність учнів і її методичне забезпечення, власне виховну взаємодію і її організацію, дослідницько-пошукову роботу і оволодіння її методикою.

Молодий учитель, стикаючись у школі з конкретною проблемою, при її рішенні в першу чергу керується знаннями, досвідом, набутими у ВНЗ. Бесіди з молодими вчителями свідчать, що вони критично оцінюють свою професійно-виховну підготовку, даючи позитивну оцінку своїй підготовці як учителя-предметника і значно нижче – як учителя-організатора, вчителя-вихователя. До цих пір основною формою роботи служать установчі конференції, на яких уточнюються завдання для студентів і вирішуються організаційні питання. З урахуванням нового змісту навчання необхідно проводити установчі міні-тренінги, на яких студенти зможуть усвідомити свою статусну позицію.

Проектуючи організацію навчання, необхідно орієнтуватися не лише на виконання програми ВНЗ, але підходити до кожного студента як до особистості, цілеспрямовано і послідовно розкриваючи в ньому сильні особисті і професійні сторони.

Висновки і пропозиції. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи – процес

надзвичайно складний і суперечливий. Втілення особистості майбутнього вчителя початкової школи у сучасний освітній простір потребує системних заходів, комплексних удосконалень, сумісної діяльності вищого навчального закладу та студента, що в цілому забезпечує всі грані професійного розвитку майбутнього вчителя початкової школи.

Професіоналізм педагога-вихователя передбачає не тільки наявність розвинутих психолого-педагогічних здібностей, знань, гнучких вмій, навичок, а й цілий блок особистісних і діяльнісних характеристик фахівця. Щоб навчити майбутнього вчителя початкових класів, спочатку потрібно організувати його характер, а потім організувати спеціальні навички та знання.

Для забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи необхідно сприяти розвитку мотивації студентів, систематизації знань та впевненості у виборі професії, тобто формувати у них професійно-виховну компетентність та готовності до педагогічної діяльності.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування професійно-виховної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Подальший розвиток наукових досліджень щодо формування професійно-виховної компетентності майбутніх учителів початкової школи ми вбачаємо: у розробленні системи конкретних практичних завдань з формування професійно-виховної компетентності студентів; в удосконаленні професійно-виховної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» // Освіта України. 2014. – № 17. – С. 2–8.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании: Авторская версия / И. А. Зимняя. – М.: МГУ, 2004. – 52 с.
3. Краткий словарь по философии [ред. Блауберг И. В.; Пантин И. К.]. – Издание 4-е. – М.: Политиздат, 1982. – 431 с.
4. Маркова А. К. Психология труда учителя / А. К. Маркова. – М.: Просвещение, 1994. – 192 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – № 9. – С. 4–6.
6. Сисоева С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня / О. С. Сисоева – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
7. Юр'єва К. Зміст і шляхи формування полікультурної компетентності педагогів / К. Юр'єва // Управління школою. – 2004. – № 33. – С. 10–11.

Трибулькевич Е.Г., Бондаренко Т.А.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация

Экономические и политические изменения, происходящие в украинском обществе, выдвигают новые требования к специалистам, занятых в различных профессиональных сферах. Соответственно, объективно возрастает значение развития профессионализма каждой личности. В статье освещена проблема формирования профессионально-воспитательной компетентности будущего учителя начальной школы, которая повышает конкурентоспособность будущего специалиста, обеспечивает активность личности, способность самостоятельно принимать решения и лично отвечать за их реализацию. Подтверждение профессионализма требует от человека постоянного углубления полученных знаний и овладения новыми профессиональными умениями.

Ключевые слова: профессиональное образование, качество образования, профессиональная компетентность, воспитательная компетентность, будущий учитель, начальная школа.

Trybulkevych K.G., Bondarenko T.A.
National University of Nikolaev V.A. Sukhomlynsky

FORMATION OF PROFESSIONAL AND EDUCATIONAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN HIGHER EDUCATION

Summary

Economic and political changes taking place in Ukrainian society, put forward new requirements for professionals engaged in various professional fields. There fore, objectively, the importance of professional development of each individual. In the article the problem of formation of professional and educational competence of future elementary school teacher, which increases the competitiveness of future specialists, providing individual activity, the ability to make decisions and personally responsible for their implementation. Proof of professionalism requires human constant deepening of the knowledge and acquisition of new professional skills.

Keywords: professional education, quality of education, professional competence, educational competence, future teacher, elementary school.

УДК 378.14:373.3

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТЬОГО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Трибулькевич К.Г., Войтенко О.В.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядаються сучасні підходи до визначення змісту й основних концептів гуманізації освіти як провідного принципу модернізації та підґрунтя сучасної гуманно-особистісної та компетентнісно-орієнтованої педагогіки; розкривається своєрідність гуманно-особистісної освіти, визначаються й характеризуються основні положення гуманної освітньо-виховної системи.

Ключові слова: гуманізація освіти, освітньо-виховний процес, гуманістична педагогіка, гуманно-особистісний підхід.

Вихователь, який не затискує, а вивольє, не пригнічує, а підносить, не мле, а формує, не диктує, а вчить, не вимагає, а запитує, переживає разом з дитиною багато натхненних хвилин.

Януш Корчак

Постановка проблеми. Глобальні перетворення на межі ХХ–ХХІ століть спричиняють ускладнення мети, засобів та умов діяльності, що викликає необхідність збільшення зусиль людей по формуванню динамічного ціннісного підґрунтя для вирішення широких проблем сучасності. Соціально-рольовий спосіб організації життєдіяльності людини витісняється соціально-культурним способом, а це передбачає формування особистості, яка свідомо пізнає складність світу і себе в ньому, зберігає й творить цінності, притаманні як вселюдській, так і національній культурі.

Об'єктивною закономірністю цих процесів є зміна пріоритетів суспільного розвитку, що неминуче призводить до змін у соціальних структурах, у тому числі й освіті, яка є гуманістичною по суті і здатна підтримувати творчі тенденції через залучення людини до культурних традицій. З огляду на це, як перекоонує академік В.Г. Кремень, сучасна доба ставить перед суспільством, а надто перед освітою, важливі завдання сформулювати нову людину – компетентну, освічену, вихо-

вану – патріота, фахівця своєї справи [4, с. 158]. Тому актуалізується необхідність пошуку дієвих механізмів реалізації ідей гуманізації освіти та їх упровадження в практичну роботу навчальних закладів. Оцінка педагогічного досвіду з позицій сучасного педагогічного знання надасть можливість розкрити його основи, що є актуальними для розбудови вітчизняної освіти й виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гуманістичної спрямованості розвитку сучасної педагогічної теорії й практики як основи нового педагогічного мислення аналізуються у працях провідних вітчизняних учених таких, як Ш.О. Амонашвілі, І.Д. Бех, А.М. Бойко, О.І. Виговська, О.І. Вишневецький, І.Л. Волков, С.У. Гончаренко, Т.І. Гончарова, Н.М. Дем'яненко, І.А. Зязюн, Г.І. Іванюк, Є.М. Ільїн, Б.З. Козак, В.Г. Кремень, С.М. Лисенкова, Л.І. Макарова, Л.С. Нечепоренко, В.М. Оржеховська, Н.С. Побірченко, С. Русова, О.Я. Савченко, Г. Скоророда, С. Соловейчик, О.В. Сухомлинська, В.О. Сухомлинський, В.Ф. Шаталов, І.С. Якиманська та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування гуманного освітньо-виховного середовища надзвичайно складна, багатогранна та недостатньо досліджена. Особливе зацікавлення викликають сьогодні питання: яким має бути гуманістичне освітнє середовище в контексті модернізації освіти та євроінтеграції, у чому сьогодні

полягають зміст і функції гуманної педагогіки, якими принципами мають керуватись у своїй професійній діяльності учитель, адміністрація навчального закладу, вихователь, щоб забезпечити максимально сприятливі умови для розвитку й самореалізації кожного учня.

Отже, **мета статті** полягає в розкритті теоретичних основ і шляхів використання гуманної освітньо-виховної системи в сучасній початковій школі.

Для цього важливо вирішити такі **завдання**: з'ясувати сутність понять «гуманізація», «гуманістична педагогіка», «гуманно-особистісний підхід», розкрити зміст процесу гуманізації освіти, своєрідність гуманно-особистісної освітньої парадигми, визначити основні положення гуманної освітньо-виховної системи.

Виклад основного матеріалу. Гуманізація будь-якої сфери суспільного життя вимагає поширення та утвердження гуманістичних принципів, які, у свою чергу, зорієнтовані на виховання ставлення до людей, сповненого любові, турботи про людське благо, поваги до людської гідності [4, с. 266]. Виходячи з цього, сучасні дослідники пропонують під «гуманізацією школи» розуміти зміну змісту освіти, збільшення в ньому долі гуманітарних знань і цінностей загальнолюдської культури в цілому; демократизацію педагогічного спілкування, створення в кожному навчальному закладі належного морально-педагогічного клімату; звернення до мотиваційно-споживчої сфери дитини. Проте, на думку Н. Осухової, усе назване є тільки необхідними аспектами вирішення проблеми гуманізації, а найбільш повне і глибоке розуміння сутності гуманізації освіти – це «...олюднення особистості кожного педагога та кожної дитини» [7, с. 32]. Її позицію підтримує О.І. Вишневський, згідно з концепцією якого гуманізація освіти – це відродження поваги до людини, до її духовності, до морально-етичних засад життя. Він стверджує, що «суть гуманізації – у відході від культу сили, від зневаги до людини та в реабілітації загальнолюдських цінностей... У більш глибоких вимірах це означає відмову від погляду на людину як на засіб здійснення якихось глобальних абстрактних ідей і планів, як на «гвинтик» у класових процесах і перехід до трактування її як господаря життя. Людина перестає бути «додатком» до чогось, «фактором», вона розглядається як суб'єкт власної діяльності» [8, с. 43].

Подібна думка висловлюється і в українському педагогічному словнику за редакцією С.У. Гончаренка, де гуманізації освіти визначається як «процес переосмислення, переоцінки всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції», а гуманна освіта – як особистісно зорієнтована освіта, що проголошує особистість найвищою соціальною цінністю [6, с. 32].

Усе це дозволяє схарактеризувати гуманізацію освіти як процес формування особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища на засадах взаємодії всіх учасників педагогічного процесу і визнати її вихідним принципом свободи вибору особистості.

Отже, гуманізація освіти – багатоплановий процес, що передбачає єдність загальнокультур-

ного, соціально морального й професійного розвитку особистості і може розглядатися в теоретичному та прикладному аспектах.

Найбільша турбота вчителя – олюднення середовища навколо кожної дитини. Учитель є співробітником Бога, його помічником у створенні людини.

У школі Життя, – а саме такою є гуманно-особистісна школа, – не було поганих і відсталих дітей. Через співробітництво з учителем тут долаються бар'єри. Коли зустрічаємо дітей, кажемо: «Ми чекаємо вас». Виявляємо цікавість до радощів і смутку дитини. Вчити, виховувати, розвивати дитину важко, але й радісно водночас.

Протягом чотирьох років на очах у вчителя, наче квіточка, розвивається дитяча особистість. Школяр набуває знань, умінь, досвіду, навчається спілкуватися, оцінювати себе та інших у сприятливих умовах стає дедалі кращим і кращим. В.О. Сухомлинський писав, що влада педагога над особистістю учня дуже велика, і вона має бути мудрою. Він розповідав про одного вчителя, який насолоджувався своєю владою. У результаті одні діти були зламани, інші ставали грубими, залишаючись незламними. І всі разом дружно не любили вчителя.

Сприймати дітей такими, якими вони є, без поділу на «любимчиків» і «нестерпних хуліганів», водночас створювати умови, щоб вони ставали кращими, – це вияв педагогічного гуманізму. Треба виховувати в собі терплячість, уміння не піддаватися роздратуванню через неслухняність дітей. Неприпустимо переносити на учнів своє незадоволення світом, своїм життям або їхніми батьками.

Гуманність учителя не означає, що він невимогливий, непослідовний, дає доручення і не перевіряє. Гуманний учитель природно, ненав'язливо виховує дітей на позитивних прикладах, враженнях, почуттях.

Якщо розглянемо аспект «вчитель-учні», то звернемо увагу до способів індивідуалізації спілкування, ставлення до дисципліни, засобів оцінювання і виховними можливостями, до реалізації виховного потенціалу уроків.

Добре вчити дитину, яка тягнеться до вас, як соняшник до сонця. Щоб не перервати цей ланцюжок довіри, маємо утверджувати в своїх стосунках із учнями людську гідність кожної дитини незалежно від того, які в неї навчальні успіхи, а отже, бачити в ній спочатку людину, а потім уже учня. Натхненно звучать для вчителів положення гуманної педагогіки Ш.О. Амонашвілі, який, розвиваючи думки своїх попередників, говорить, що «шлях до серця учня – це чисте серце вчителя». Учитель має бути професіоналом і романтиком, щоб зберегти у дітей сприймання уроку якомога довше.

Величезну роль у гуманізації освітньо-виховного процесу відіграє оцінювання вчителем результатів роботи серед своїх вихованців. В.О. Сухомлинський вважав, що «оцінка має яскраво виражений моральний смисл, у ній закладений стимул, під впливом якого в дитини повинно утверджуватися прагнення бути хорошою і не бути поганою. Завдяки оцінці дитині має бути не байдуже, якою людиною її вважають люди – працюютою чи недбалою. Цей

вплив оцінки стає виховною силою тільки за тієї умови, коли оцінка гармонійно зливається з внутрішніми духовними силами дитини. Оцінка стає в руках учителя інструментом виховання, якщо вона пробуджує дитяче бажання вчитися і допомагає цьому бажанню, а не карає за небажання. Ще гірше, коли незадовільна оцінка ставиться дитині за невміння вчитися: звикаючи до думки, що вчитель вважає її ні до чого не здатною, дитина обманює, лицемірить».

Гуманно-особистісний підхід – сукупність принципів положень, що визначають ставлення до особистості дитини й ґрунтуються на таких ідеях, як:

- новий погляд на особистість як мету освіти;
- гуманізація й демократизація педагогічних стосунків;
- відмова від прямого примусу як непродуктивного метода;
- нове трактування принципу врахування індивідуальних і вікових особливостей дітей;
- формування позитивної «Я-концепції».

В умовах модернізації освіти кожна з цих ідей набуває нового значення. Зокрема, новий погляд на особистість виголошує, що:

- особистість проявляється в ранньому дитинстві, дитина-школяр – повноцінна особистість;
- особистість – суб'єкт, а не об'єкт в педагогічному процесі;
- особистість – мета навчального процесу, а не засіб досягнення зовнішніх цілей;
- кожна дитина талановита;
- пріоритетні якості особистості – вищі етичні цінності (доброта, любов до праці, гідність, патріотизм тощо).

Однією з важливих проблем на шляху гуманізації є те, що головна увага в дослідженні процесу гуманізації освітньо-виховного процесу зосереджується на гуманістичній орієнтації цілей, форм і методів навчання, використанні гуманістичних педагогічних технологій, але поза увагою залишається питання гуманізації контролю навчальної діяльності школярів як важливої складової освітнього процесу. Проте оцінка відіграє суттєву роль в навчальній діяльності школяра, впливає на стосунки учня з учителями, батьками, однокласниками, на формування «я-концепції» дитини і часто стає причиною багатьох конфліктів. Як особа безпосередньо зацікавлена в результатах свого навчання, учень має самостійно обирати форми і методи контролю для визначення рівня власних навчальних досягнень, залучатися до вивчення їх динаміки та корекції.

Вибір такого роду не означає послаблення контролю, навпаки, наближає його до вищого ступеня – самоконтролю. Слід зазначити, що процес гуманізації освіти стосується рівною мірою як навчання, так і виховання.

У сучасній педагогічній теорії розроблені критерії гуманізації лише окремих аспектів шкільного життя – наприклад, форм, методів виховання, взаємин учителів та учнів тощо. Створити інструментарій для оцінки ступеню гуманізації всього освітньо-виховного процесу надзвичайно складно, оскільки це явище багаторівневе та багатоаспектне. Тож, критеріями, які складають основу визначення рівнів оптимізації виховного процесу у класах загальноосвітньої школи, мо-

жуть бути такі: розвиток творчих здібностей і громадських якостей особистості; забезпечення комфортного морально-психологічного клімату, атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги та взаємовідповідальності; створення соціокультурного середовища, яке стимулює до самопізнання і самовдосконалення; врахування індивідуальних особливостей старших учнів, звернення до їх мотиваційно-потребнісної сфери; демократизація управління школою; олюднення змісту виховної діяльності, усіх видів і форм взаємостосунків між учасниками навчально-виховного процесу, мотивація навчальної діяльності учнів.

Відповідно до цього критерійними показниками гуманізації освітньо-виховного процесу є: ступінь психологічної комфортності учнів у школі; врахування їхніх вікових життєвих ритмів, сенситивних періодів у навчанні і вихованні; диференційований підхід, робота в індивідуальному режимі учнів; оптимізація форм контролю знань, оцінювання не тільки результату, але й затрачених зусиль; забезпечення почуття успіху кожній дитині; організація «життєвого простору» учнів, продумане оточення; ступінь інтеграції школи та сім'ї, тобто ступінь сформованості особистісно орієнтованого виховного середовища.

Визначені критерії знаходять відображення і відповідають п'ятьом рівням сформованості оптимальності управління освітньо-виховним процесом у загальноосвітніх школах, а саме вищий, високий, середній, низький та елементарний рівні.

В основу виділення названих вище рівнів покладено ступінь гуманізації навчання та виховання в школі, тобто її проникнення в різні сфери шкільного життя. Відповідно, елементарний рівень характеризує негуманний педагогічний процес, коли тільки дехто з вчителів намагається налагодити діалогічне спілкування з учнями; низький – процес гуманізації не виходить за рамки взаємостосунків учнів та вчителів; середній – гуманістичні зміни відбулись у спілкуванні всіх учасників освітньо-виховного процесу, а також у формах і методах навчання та виховання, що застосовуються; високий – принцип гуманізації закладено у мету і концепцію школи, здійснено гуманізацію змісту навчання і виховання, їх форм та методів, взаємовідносин учнів, вчителів і батьків; вищий – характеризується як ідеальний, коли можна стверджувати про здійснення гуманного освітньо-виховного процесу на практиці, тобто про створення в школі особистісно орієнтованого виховного середовища.

Отже, можна констатувати, що процеси гуманізації освіти масштабні та складні, це процеси морально-психологічної перебудови людини, внутрішньої переорієнтації системи духовних цінностей, усвідомлення власної гідності й цінності іншої людини, формування почуттів відповідальності та причетності до минулого, сучасного і майбутнього. Саме реалізація основних положень гуманізації освіти, що ґрунтується на суб'єкт – суб'єктних відносинах між учасниками освітньо-виховного процесу, забезпечує розвиток особистості дитини, як носія загальнолюдських цінностей, творця майбутнього суспільства та є запорукою вивіщення якості, авторитетності й конкурентоспроможності національної освіти.

Висновки і пропозиції. Гуманний учитель, поважаючи працю дітей, після виконання ними складного завдання скаже співчутливо і впевнено: «Бачу, діти, нелегко вам було завершити цю роботу. Але спробуємо ще раз поміркувати разом», «Я певна, завтра всі лускатимуть ці приклади як горіхи», «Вам, діти, буде непросто розібратися у завданні, але ви все здолаєте».

Тільки так – з вірою в учня і з підтримкою його зусиль – можна «Олюднити», вмотивувати

стосунки в навчально-виховному процесі, адже «навчання – не механічна передача вчителем знань учневі, а складні моральні відносини» (В.О. Сухомлинський).

Отже, гуманізація навчального спілкування, домінування діалогу, стимулювання внутрішньої активності учнів, ситуації вільного вибору, природність і щирість учительських слів і жестів є обов'язковими умовами повноцінного навчання, виховання і розвитку кожної дитини.

Список літератури:

1. Антоненко М. В.О. Сухомлинський про оцінювання навчальних досягнень учнів / М.В. Антоненко // Рідна школа. – 2001. – Жовтень. – С. 11-13.
2. Беленький Г.И. Гуманизация учебно-воспитательного процесса школы / Г.И. Беленький. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999.
3. Боришевський М.Й. Гуманізм педагогічної системи В.О. Сухомлинського / М.Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. – № 10-11. – С. 4-8.
4. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
5. Рудаківська С.В., Виговська О.І. Особистісно орієнтоване навчання / С.В. Рудаківська, О.І. Виговська // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 4. – С. 27-32.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 430 с.
7. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 24-30.
8. Вишневецький О.І. Гуманізація шкільного життя / О.І. Вишневецький // Рад. школа. – 1990. – № 1. – С. 41-46.

Трибулькевич Е.Г., Войтенко Е.В.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ГУМАНИЗАЦІЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕСА В НАЧАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Анотація

В статті розглядаються сучасні підходи до визначення змісту та основних концептів гуманізації освіти як ведучого принципу модернізації та фундаменту сучасної гуманно-особистісної та компетентно-орієнтованої педагогіки; розкривається своєобразие гуманно-особистісної освіти, визначаються та характеризуються основні положення гуманної освітньо-виховної системи.

Ключові слова: гуманізація освіти, освітньо-виховний процес, гуманістична педагогіка, гуманно-особистісний підхід.

Tribulkevich E.G., Voitenko E.V.

Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

HUMANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN ELEMENTARY SCHOOL

Summary

The article is observed the main function of the language competence development of the personality in social context, analyzed the different of the state policy in the sphere of the language education and given the main characters of the language personality.

Keywords: Humanization of Education, the educational process, humanistic education, humane and personal approach.

УДК 81'243

ХАРАКТЕРИСТИКА РОЛЬОВОЇ ГРИ ЯК ЕФЕКТИВНОГО ПРИЙОМУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ

Холмакова Ю.В.

Київський національний університет культури і мистецтв

Комунікативний підхід до навчання іноземним мовам є сьогодні методичним стандартом. Реалізація комунікативного підходу означає, що формування іншомовних мовленнєвих навичок і умінь відбувається шляхом і завдяки здійсненню учнем іншомовної мовленнєвої діяльності, а процес навчання іноземної мови будується адекватно реальному процесу мовленнєвого спілкування. Комунікативний підхід зумовлює цілі, принципи, зміст і методи навчання іноземних мов, а методи навчання, у свою чергу, реалізуються в методичних прийомах. Одним з найбільш ефективних і доцільних прийомів є рольова гра, яка розглядається в цій роботі.

Ключові слова: комунікативний підхід, комунікативна компетенція, рольова гра, драматизація.

Постановка проблеми, зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Досягти високого рівня комунікативної компетенції в англійській мові, не знаходячись серед її носіїв, справа дуже важка. Тому важливою задачею викладача є створення на занятті з іноземної мови реальних і уявлених ситуацій спілкування, використовуючи для цього різні прийоми роботи. Одним з таких прийомів є рольова гра. Рольова гра – простий і природний спосіб пізнання людиною навколишньої дійсності, найбільш доступний шлях до оволодіння знаннями, вміннями, навичками. Необхідність раціональної побудови, організації і застосування рольових ігор у процесі навчання іноземних мов вимагає ретельного і детального вивчення цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість студентів оцінюють рольові ігри позитивно, вбачаючи в них велику практичну користь. Це доводиться результатами досліджень закордонних фахівців, таких як Елізабет Вуд (розробник курсу «Рольові ігри» від університету Шеффільда), Алана Мейлі і Алана Даф та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стосовно вітчизняних викладачів, тут думки різко розходяться. Деякі з них відносяться до рольових ігор негативно, на їхню думку, розучування ролей приводить до «примітивізації» мовлення учнів, збільшенню кількості помилок, збільшенню дисциплінарних проблем. Деякі викладачі навіть вважають, що оволодіння формами усного іншомовного спілкування можливо тільки в рольових іграх, причому успішність гри залежить від рівня і старанності її підготовки, правильності організації, регулярності застосування даного прийому навчання і, звичайно, від майстерності вчителя і його відданості своїй справі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розкрити значення рольової гри на занятті з іноземної мови не тільки як засобу оптимізації і стимуляції процесу навчання, але і як важливого аспекту психологічного комфорту і зняття розумової перенапруги учнів.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Якщо педагог вважає своєю задачею не тільки навчання іноземній мові, але і виховання, то рольова гра – це саме той прийом, за допомогою

якого можна скласти об'єктивну думку про загальну обстановку в групі. Вчитель відмовляється від своєї традиційної ролі контролера і керівника, і атмосфера в групі залежить у більшій мірі від самих учнів. Ризик «злитися» із групою і втратити об'єктивність оцінки зводиться для вчителя до мінімуму. Хто лідирує в групі, хто є аутсайдером, який загальний настрій? Відповіді на ці питання можна одержати лише спостерігаючи за ходом рольової гри.

Як методу навчання іноземних мов, рольовій гри притаманні наступні характеристики:

– Рольову гру можна розцінювати як саму точну модель спілкування. Вона наслідує дійсність в її найбільш істотних рисах. У рольовій грі, як і в житті, мовна і немовна поведінка партнерів переплітаються найтіснішим образом.

– Рольова гра має великі можливості мотиваційно-спонукального плану. Спілкування, як відомо, немислимо без мотиву. Однак у навчальних умовах не просто викликати мотив до висловлювання. Труднощі полягають в тому, що викладачу необхідно обрисувати ситуацію таким чином, щоб виникла атмосфера, що викликає у студентів внутрішню потребу у вираженні думок. В умовах іншомовного спілкування важливо, однак, щоб вони змогли виразити те, що їм хочеться сказати. Мовне забезпечення (словниковий і граматичний матеріал, навички в користуванні ними) часто заслоняють саму мету – спілкування – і від учнів і від учителів. На заняттях переважають висловлення, викликані до життя директивно: «Розповідь про своє місто», «Моя хобі», тому що викладачу хочеться перевірити, як студенти вміють комбінувати відповідний мовний матеріал. Мотив же, яким вони при цьому керуються, лежить за межами мови: їм важливо відповісти і отримати відповідний бал. Положення змінюється, якщо студенти залучені до рольової гри. Точно визначені «запропоновані обставини» створюють загальне спонукальне тло, а конкретна роль, що одержує студент, дає йому суб'єктивний мотив. Сама ситуація диктує лінію мовленнєвої поведінки.

– Рольова гра придатна для кожного виду роботи з мовою: у ході рольової гри використовуються різноманітні граматичні структури, інтонаційні моделі, значний обсяг лексичного матеріалу. Велика роль приділяється невідповідній мові. У цьому плані рольова гра може перевер-

шити можливості будь-якої іншої парної і групової діяльності. Рольова гра тренує говорити в будь-якій ситуації на будь-яку тему.

- Рольова гра припускає посилення особистісної причетності до усього, що відбувається. Студент входить у ситуацію, хоча і не через своє «Я», але через «Я» відповідної ролі. Рольова гра постачає соромливих, невпевнених у собі «маскою», за якою можна сховатися. Значна частина студентів має величезні утруднення, коли основний упор у навчанні робиться на їхній безпосередній досвід. А у рольовій грі вони, навпаки, одержують «звільнення», оскільки їхня особистість не порушена, їм не потрібно розкриватися. Коли студенти приймають роль, то вони грають її у визначеній ситуації. Група, що грає роль у класі, уподібнюється групі дітей, що грають у школу, лікарню, зоряні війни і т.д. І ті й інші несвідомо створюють свою власну реальність і, роблячи це, оперують своїми знаннями реальному світу, розвиваючи свої здібності взаємодії з іншими людьми. У цій ситуації немає глядачів. У ситуації відсутній ризик невдалого акту комунікації реального світу. Діяльність не загрожує особистості, зміцнює її впевненість у собі.

- Рольова гра сприяє розширенню асоціативної бази при засвоєнні мовного матеріалу. Наприклад, репліка «Have you done your homework?», що часто сприймається механічно, здобуває значимість у рольовій грі. Студент, що грає роль батька, звертається до іншого студента, що виконує роль недбайливого сина, з питанням, що виражає докір або навіть погрозу. Емоція, що супроводжує тепер цю репліку, додає їй природну однозначність, установлюючи прямі зв'язки із ситуацією і створюючи сприятливі умови для запам'ятовування.

- Рольова гра сприяє формуванню навчального співробітництва і партнерства, адже виконання етюдів припускає охоплення групи, яка повинна злагоджено взаємодіяти. При розподілі ролей варто враховувати як мовні, так і «акторські» можливості студентів, доручаючи комусь більш вербальні, а комусь – пантомімні ролі. Практично весь навчальний час у рольовій грі відведено на мовленнєву практику, при цьому не тільки студент, що говорить, але і слухачий є максимально активним, тому що він повинний зрозуміти і запам'ятати репліку партнера, співвіднести її із ситуацією, визначити наскільки вона релевантна ситуації і задачі спілкування, і правильно відреагувати на репліку.

- Рольова гра приємна для студентів. Як тільки вони починають розуміти, що саме від них потрібно, вони з задоволенням дають волю своїй уяві. А оскільки це заняття їм подобається, навчальний матеріал засвоюється набагато ефективніше.

- У ході рольової гри студенти, хоча й в початковій формі, знайомляться з технологією театру. Їм доводиться піклуватися про елементарний реквізит. Заохочується усяка вигадка, тому що в навчальних умовах можливості в цьому відношенні обмежені. Саме ж перевтілення сприяє розширенню психологічного діапазону, розумінню інших людей.

Істотною перевагою рольової гри перед іншими формами навчання є стовідсоткова зайнятість

учнів, а також концентрація уваги учасників протягом усієї гри.

Рольова гра повинна відповідати таким вимогам [4, 31]:

- Вона повинна стимулювати мотивацію навчання, викликати в інтерес і бажання гарно виконати завдання, її варто проводити на основі ситуації, адекватної реальної ситуації спілкування.

- Рольову гру потрібно добре підготувати і чітко організувати з погляду як змісту, так і форми.

- Рольова гра повинна бути прийнята всією групою.

- Вона неодмінно проводиться в доброзичливій, творчій атмосфері, викликає почуття задоволення, радості.

- Гра організовується таким чином, щоб її учасники могли активно спілкуватися, з максимальною ефективністю використовуючи мовний матеріал, що відпрацьовується.

У структурі рольової гри виділяються такі компоненти: ролі, ситуація, рольові дії. Перший компонент – ролі. Ролі, що виконуються на занятті, можуть бути соціальними і міжособистісними. Перші обумовлені місцем індивіда в системі об'єктивних соціальних відносин (професійні, соціально-демографічні), другі визначаються місцем індивіда в системі міжособистісних відносин (лідер, друг, суперник і ін.)

Другий компонент рольової гри – вихідна ситуація – виступає як спосіб її організації. При створенні ситуації необхідно враховувати й обставини реальної дійсності, і взаємини комунікантів. Виділяються наступні компоненти ситуації: 1) суб'єкт, 2) об'єкт (предмет розмови), 3) відношення суб'єкта до предмета розмови, умови мовленнєвого акту.

Третій компонент рольової гри – рольові дії, що виконують учні, граючи визначену роль. Рольові дії як різновид ігрових дій органічно пов'язані з характером ролі і включають вербальні і невербальні дії, використання бутафорії. Застосування рольової гри на уроках іноземної мови сприяє позитивним змінам у мовленні учнів як у якісному відношенні (розмаїття діалогічних єдностей, ініціативність мовних партнерів, емоційність висловлення), так і в кількісному (правильність мови, обсяг висловлення, темп мови).

Продумуючи рольову гру викладач неодмінно повинен враховувати наступні її ознаки:

1. Ситуація повинна бути найбільш наближеною до життя. У ситуації необхідно дати зведення про соціальні взаємини партнерів, наприклад, офіційні, неофіційні).

2. Ролі, обрані студентами, повинні найбільшою мірою підходити до даної ситуації. Опис ролі може даватися в рольовій картці, при цьому інформація може бути представлена детально: зведення про людину (добрий, чесний, ледачий і т.д.), про його життєвий і мовленнєвий досвід, про звички, захоплення і т.п. Однак інформація не повинна викладатися занадто докладно, тому що в цьому випадку учасник гри позбавляється можливості виявити свою творчість. Опис може бути коротким, щоб «актор» міг домислити образ персонажа, роль якого він буде виконувати. Студентам потрібно дати час, щоб вони ввійшли

в роль. Ролі звичайно розподіляє вчитель, проте їх можуть вибрати і самі студенти. Це залежить від особливостей групи й особистісних характеристик учнів, а також від ступеня володіння ними іноземною мовою. Якщо передбачається використання якихось лінгвістичних структур, то вони повинні бути з ними добре ознайомлені.

3. Учасники рольової гри повинні враховувати наявність різних рольових цілей (якщо касир продає квиток покупцю, то покупець не тільки купує квиток, але і запитує необхідну інформацію, а також відраховує гроші, довідується про багаж і т.д.).

4. Учасники рольової гри не повинні діяти індивідуально, а тільки колективно, репліки одного повинні викликати відповідну реакцію іншого, а за реакцією слідує дія партнера.

5. Наявність загальної мети у всього колективу.

6. Учасники гри приходять до власного рішення, підказаного ситуацією і особистими думками (купувати блакитне авто або червоне, та чи варто йти у кіно сьогодні).

7. Наявність системи групового й індивідуального оцінювання діяльності учасників гри. Кожен учасник гри в залежності від виконання заданої ролі оцінюється або експертом з числа самих учасників, або викладачем.

8. Наявність керованої емоційної напруги.

9. Створення доброзичливої атмосфери.

10. Викладач повинний намагатися передбачати можливі типові помилки у ході рольової гри, тому що вони будуть аналогічними помилкам при використанні будь-яких інших прийомів навчання, і попередити їх, продумавши попередні вправи на використанні таким чином визначених граматики структур, лексичних одиниць, що обов'язково будуть використовуватися в рольовій грі.

Викладачу, що включив рольові ігри в практику своєї роботи, варто критично ставитися до механічних тренувальних вправ (виконання відрізняється крайньою монотонністю, матеріал далекий від зразків реального спілкування) і віддати перевагу таким видам роботи, як діалоги (драматизація, піднесення нового матеріалу у формі мікродіалогів), зображення (один учасник за допомогою жестів зображує яке-небудь слово, вираження чи дію, а інші повинні вгадати і прокоментувати його дії). Зображення сприяє ламанню психологічних бар'єрів, що в наслідок позитивно позначається на проведенні рольових ігор.

Мовні функції ролей: уміння висловлювати й аргументувати свою точку зору; уміння погоджуватися чи чемно висловлювати свою незгоду; уміння ввічливо перервати співрозмовника.

У залежності від успішності оволодіння іноземною мовою ігрове спілкування може носити репродуктивний, напівтворчий і творчий характер.

Репродуктивний спосіб мовленнєвого спілкування використовується студентами з низьким рівнем володіння іноземною мовою. Їхня задача полягає в тому, щоб відтворити в ігрових обставинах текст-зразок. Учням із «середнім рівнем» пропонується самостійно включити в текст-зразок додаткові елементи, наприклад, змінити послідовність реплік. Спілкування студентів з достатньо високим рівнем володіння

іноземною мовою – більш творче, у ньому виявляється ініціатива учасників гри, їхня здатність до самостійності в іншомовній мовленнєвій діяльності.

Регулярна організація рольової гри на уроках іноземної мови дозволяє поступово підвищувати рівень володіння студентами іноземною мовою.

Рольова гра може співвідноситися з обома формами мовлення: підготовленим і непідготовленим, створюючи передумови для природного переходу першого в друге. Для переведення підготовленого мовлення в непідготовлене перш за все підходять рольові ігри, які умовно називаються «багатоактними». Перший акт варто забезпечити опорами, наступні акти студенти зможуть грати самостійно, перетворити мовний матеріал для вираження потрібного змісту й імпровізуючи.

Рольова гра належить до технології навчання мові, що має «низький вхід і високий вихід». Це означає, що сконцентрована навколо викладача фаза презентації дуже коротка. Після невеликого вступу учні занурюються в діяльність, у якій виконання завдання набагато важливіше, ніж використання точних слів; діяльність, у якій швидкість превалює над акуратністю. Природно, що мовний матеріал, що використовується у рольовій грі, має бути введений на більш ранніх стадіях навчання. У процесі гри викладач іноді може взяти собі якусь роль, але не головну, щоб гра не перетворилася в традиційну форму роботи під його керівництвом. Звичайно вчитель бере собі ролі лише на початку, коли учні ще не освоїли даний вид роботи. Надалі необхідність у цьому відпадає.

Дуже часто постає питання про доцільність використання рідної мови під час проведення рольових ігор. Ми вважаємо, що якщо гра викликає емоційне перевантаження студентів, вони можуть перейти на рідну мову, але до невеликого «вторгнення» рідної мови варто ставитися терпимо, якщо це сприяє просуванню гри.

Багато почати обговорення результатів гри з вдалих моментів і лише потім перейти до недоліків. Помилки є невід'ємною частиною процесу навчання мові, і можливість вільно робити помилки на уроці скоріше сприяє навчанню, ніж стримує його. Помилки поступово зникають у міру того, як учні стають більш компетентними й упевненими в собі. При роботі над помилками дуже важливо змусити учнів самим дати правильний варіант фрази чи слова, у якому були допущені помилки, написати їх на дошці і супроводити їх корективними вправами, що могли б найкраще сприяти відпрацюванню правильного варіанта самими учнями. В оптимальному випадку, учитель записує всю гру на магнітофонну стрічку – так жодна помилка не буде пропущена. Якщо вчитель не має достатніх технічних засобів, то йому доведеться запам'ятовувати помилки або записувати їх в зошиті, не перериваючи гри і не перебиваючи її учасників.

Існує наступна класифікація ролей [5, 43]:

- статусні ролі, що не мають особистісних характеристик і діють у стандартних ситуаціях повсякденного життя, наприклад, професійна роль;
- позиційні ролі: звичайно кодовані правилами, що визначають деяку позицію в суспільстві,

зокрема, сімейний стан, стать, вік, особисті якості. Наприклад: «На вулиці холодно, йде сніг, а шестикласниця Ганна збирається йти погуляти без теплового шарфа і рукавичок. Члени родини (дідусь, старший брат і батьки) намагаються переконати дівчинку одягтися тепліше»;

– ситуативні ролі, представлені у виді фіксованих стандартів поведінки і діяльності, для програвання яких досить бути короточасним учасником ситуації спілкування: роль гостя, туриста, пішохода та інші.

Рольова гра може зображувати елементарний комунікативний акт (покупка, поздоровлення, знайомство) і складний комунікативний акт, що складається із серії елементарних актів (вибір маршруту подорожі у бюро подорожей, у залізничній касі). Найбільш розповсюджені форми рольових ігор: презентація, інтерв'ю, заочна подорож, прес-конференція, круглий стіл, телеміст, екскурсія, казка, репортаж, клуб по інтересах.

Висновки з даного дослідження. Завдання вчителя полягає в тому, щоб знайти максимум педагогічних ситуацій, в яких може бути реалізоване прагнення учня до активної пізнавальної діяльності. Педагог повинний постійно удосконалювати процес навчання, що дозволяє студентам ефективно і якісно засвоювати програмний матеріал. Тому так важливо використовувати рольові ігри на уроках.

Рольова гра допомагає спілкуванню, сприяє передачі накопиченого досвіду, одержанню нових знань, правильній оцінці вчинків, розвитку комунікативних навичок людини, її сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, емоцій, таких рис, як колективізм, активність, дисциплінованість, спостережливість, уважність. Крім того, що рольові ігри мають величезну методичну цінність, вони просто є цікавим досвідом як для викладача, так і для студентів.

Прийом рольової гри має безсумнівну дидактичну цінність, адже рольова гра сприяє ефективному засвоєнню матеріалу і поліпшенню загального настрою в класі, а також ламанню психологічних бар'єрів, як у самій групі, класі, так і між учнями і педагогом. Таким чином, рольова гра додає навчальному спілкуванню комунікативну спрямованість, зміцнює мотивацію вивчення іноземної мови і значно підвищує якість оволодіння їм.

Рольова гра – могутній фактор психологічної адаптації в новому мовному просторі, що може вирішити проблему природного «ненасильницького» впровадження іноземної мови в навчальний процес.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у розгляді прийомів використання рольових ігор при вивченні фахових дисциплін у майбутніх філологів-перекладачів.

Список літератури:

1. Livingstone C. (1983) Role Play in Language Learning. Harlow, Essex: Longman. Retrieved from <http://trove.nla.gov.au/work/21490084?selectedversion=NBD2771369> [in English].
2. Maley A., Duff A. (2001) Drama Techniques in Language Learning. A resource book of communication activities for language teachers. Cambridge University Press [in English].
3. Wood E. Exploring Play (2016) The University of Sheffield. Retrieved from <https://www.futurelearn.com/courses/play> [in English].

Холмакова Ю.В.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ХАРАКТЕРИСТИКА РОЛЕВОЙ ИГРЫ КАК ЭФФЕКТИВНОГО ПРИЁМА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация

Коммуникативный подход в обучении иностранным языкам является на сегодняшний день методическим стандартом. Реализация коммуникативного подхода означает, что формирование иноязычных речевых навыков и умений происходит с помощью и благодаря осуществлению учащимся иноязычной речевой деятельности, а процесс обучения иностранному языку строится в соответствии с процессом речевого общения. Коммуникативный подход определяет цели, принципы, содержание и методы преподавания иностранных языков, а методы обучения, в свою очередь, реализуются в методических приёмах. Одним из наиболее эффективных и уместных приёмов является ролевая игра, которая и рассматривается в данной статье.

Ключевые слова: коммуникативный подход, ролевая игра, коммуникативная компетенция, драматизация.

Kholmakova J.V.

Kyiv State University of Culture and Arts

ROLE-PLAY AS AN EFFECTIVE METHOD OF FLT

Summary

Communicative approach to Foreign Language Teaching is a kind of methodological standard for modern English Language Teaching. Its realization means that the process of teaching is based on foreign language acquisition and speaking performed by the learner. Communicative approach sets the goals, principles, meaning and methods of FLT, and teaching methods are realized through methodological approaches. Role-play is one of the most effective and appropriate approaches to English language teaching.

Keywords: communicative approach, communicative competence, role play, dramatization.

УДК 378.018

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК СУЧАСНА ОСВІТНЯ ІННОВАЦІЯ

Черніченко Л.А.

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У даній статті проаналізовано стан інклюзивної освіти як невід'ємної частини розвитку сучасного навчання. Адже в її основі лежить індивідуальний підхід до кожного дитини, що є актуальним сьогодні у демократичному суспільстві. Здійснено теоретичний аналіз поняття «інклюзія», «інклюзивне навчання» та визначено основні положення інклюзивної освіти відповідно до законодавчої бази України.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіти, діти з обмеженими можливостями.

Постановка проблеми. Згідно з демократичними та гуманістичними світовими стандартами, нині людство переходить до нової світоглядної парадигми – «єдине суспільство, яке включає людей з різноманітними проблемами». Сучасною світовою тенденцією є прагнення до інституалізації та соціального інтегрування осіб з особливостями психофізичного розвитку. Формується нова культурна й освітня норма – повага до людей фізично та інтелектуально неповносправних.

Ратифікувавши основні міжнародні правові документи (Декларації ООН про права людини, про права інвалідів, Конвенцію ООН про права дитини та ін.) [1], Україна взяла на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав, зокрема щодо здобуття якісної освіти дітьми з особливими освітніми потребами, в тому числі дітьми з порушеннями психофізичного розвитку. Втім, на сьогодні в Україні спостерігається парадоксальна, але достатньо типова для трансформаційного періоду ситуація, що характеризується наявністю законодавства, яке декларує права дітей з особливими освітніми потребами на розвиток, здобуття освіти, соціальне інтегрування («Конституція України», Закони України «Про освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України»), водночас, не вказує практичних механізмів їх реалізації.

У Конституції України декларовано демократичні положення, які відповідають міжнародним угодам і домовленостям, визначено та стверджено основні права людини, серед яких, право на освіту (ст. 53), право на соціальний захист (ст. 46).

Слід зазначити, що в Законі України «Про освіту» сказано: «Кожна людина, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на одержання освіти, якість якої не різниться від якості освіти здорових людей» [2]. Цей вислів також відбитий у багатьох інших документах та покладений в основу організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, котре впроваджується з метою реалізації їхнього права вибору навчального закладу та форми навчання за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов.

Здійснивши аналіз законодавчої бази України можна узагальнити, що сучасний етап інноваційного розвитку суспільства відзначається формуванням нового погляду на освіту й на місце людини в соціумі. Освіта набуває характеристик загальності, доступності та рівності.

Однією із форм навчання дітей з особливими освітніми потребами є нова, але визнана у багатьох країнах світу інклюзивна форма освіти, яка забезпечує безумовне право кожної дитини навчатися у загальноосвітньому закладі за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов.

Метою статті є визначення сутності інклюзивної освіти, як сучасної освітньої інновації, розкриття основних термінологічних понять у системі інклюзії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки різні науковці по-різному підходять до розуміння феномена інклюзивного навчання це

призводить до розбіжностей у трактуванні поняття: «інклюзія» та «інклюзивна освіта».

На думку дослідників, Н. Софій та Ю. Найди, термін інклюзія – це політика й процес, який передбачає отримання більших можливостей в навчанні та соціальному житті для всіх дітей (з особливими потребами та інших дітей) [3].

Як зауважує А. Колупаєва, інклюзивна освіта (інклюзія – inclusion (англ.) – залучення), передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку [4].

Водночас, інклюзія (від англ. inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі. І насамперед тих, що мають труднощі у фізичному чи розумовому розвитку. Він передбачає розробку і застосування таких конкретних рішень, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь в академічному і суспільному житті.

Інклюзія – це підхід і філософія, яка передбачає, що всі учні (і з інвалідністю, і без інвалідності) отримують більше можливостей і в плані соціальному, і в плані навчання. Інклюзія – це не означає просто зібрати всіх дітей «в купу», а навпаки, вона сприяє тому, щоб кожен учень відчував себе прийнятим, щоб його здібності і потреби враховувалися і були оцінені. Інклюзія – це підхід, при якому враховується різноманітність учнів, при якому навчальні плани і цілі підлаштовуються під їх здатності і потреби. У цьому процесі важлива роль вихователів і спеціальних педагогів, які привносять свій досвід і знання для того, щоб кожна дитина могла вчитися з найбільшою для себе користю.

Термін «інклюзивна освіта» є одним із ключових у таких визначальних міжнародних документах як: Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 р.). Цей документ наголошує, що держави-учасниці повинні використовувати всі засоби для забезпечення рівних можливостей осіб із особливими потребами у всіх сферах суспільного життя. В шостому пункті резолюції виокремлено освіту як важливий засіб інтегрування осіб із особливими потребами і підкреслюється, що держави-учасниці повинні визнати принцип рівних можливостей у сфері дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти для інвалідів стала невід'ємною частиною системи загальної освіти [5].

Спільними для всіх визначень інклюзивної освіти є такі положення:

- в основі інклюзивної освіти – підхід, що базується на дотриманні права на освіту для всіх дітей, у тому числі дітей із соціально вразливих груп (дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю, дітей-сиріт тощо).
- позитивне сприйняття багатоманітності – сприйняття індивідуальних відмінностей учнів як корисного ресурсу, а не проблеми.
- максимально значуща участь в освітньому процесі, а не тільки фізична присутність у класі/групі.
- виявлення й усунення бар'єрів (фізичних, інформаційних, інституційних і негативного/упередженого ставлення).

Для України інклюзивна освіта – педагогічна інновація, що знаходиться на стадії впровадження, а тому в основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, яка забезпечує рівне ставлення до всіх людей, але створює особливі умови для дітей, що мають особливі освітні потреби. Досвід показує, що з будь-якої жорсткої освітньої системи якась частина дітей вибуває, тому що система не готова до задоволення індивідуальних потреб таких дітей у навчанні. Це співвідношення становить 15% від загальної числа дітей у дитячих садках і, таким чином, ті, що вибули діти стають відокремленими і виключаються із загальної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що проблема інклюзивної освіти перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних учених: В. Андрущенко, М. Ярмаченка, Е. Андрєєвої, І. Демченко, В. Бондаря, Т. Ілляшенко, А. Колупаєвої, Н. Сабат, Є. Ярьської-Смирнової, О. Акімової, та зумовлює необхідність її подальшої розробки та впровадження [4].

Слід зазначити, що в Україні система інклюзії має зовсім невеликий досвід. Теоретичне осмислення цього підходу міститься у статті М. Ворон та Ю. Найди «Інклюзивна освіта: українські реалії» [6]. Автори підкреслюють значимість інклюзії, говорять про проблеми її впровадження в Україні.

Проблему інклюзивного навчання ґрунтовно розглянула Т. Ілляшенко, яка зазначила: «Запровадження інклюзивного навчання потребує створення відповідного освітнього середовища, забезпечення науково-методичного супроводу, створення навчальних програм тощо. Розвиток інклюзивного навчання – процес складний, багатогранний, який зачіпає наукові, методологічні й адміністративні ресурси. Педагоги, які прийняли ідею інклюзії, особливо гостро потребують допомоги в організації педагогічного процесу, налагодженні механізму взаємодії між всіма учасниками освітнього процесу, де центральною фігурою виступає дитина [7].

У роботі «Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи» А. Колупаєва зазначає, що «Аналіз досвіду навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку у країнах Європи свідчить, що у переважній більшості з них інклюзивне навчання є основною формою здобуття освіти людьми з обмеженими можливостями. Однак, варто зазначити, що діти з особливими освітніми потребами мають змогу здобувати освіту і в спеціальних навчальних закладах, і в закладах масового типу. У європейських країнах спеціальні заклади функціонують і надають допомогу дітям з обмеженими можливостями здоров'я, однак, вони не є сегрегативними осередками. «Кордони» між спеціальною та загальною освітою прозорі, оскільки країни з демократичним устроєм пропагують цінності громадянського суспільства, яке базується на ідеях рівноправності, толерантності та інклюзії» [8]. Акцент ставиться на традиційну спеціальну освіту і практику корекційної освіти для дітей-інвалідів в країнах Європи. Де система інклюзивної освіти на багатому вищому рівні і теоретично розроблена краще.

Так, зокрема, Т. Бут вважає, що при усуненні перешкод при здобутті освіти правомірно розглядати інтеграцію й інклюзію, як два етапи одного процесу, коли спочатку забезпечується присутність, а пізніше повне залучення до освітньої системи. Дослідник наголошує на тому, що інтеграція та інклюзія термінологічно ідентичні «доступу» та «участі»: «В першу чергу ми повинні зробити систему достатньо гнучкою, аби вона могла відповідати різним запитам людей. Однак, якщо ми розуміємо інклюзію, як трансформацію. Ми повинні корінним чином змінити наше ставлення до різноманіття людської спільноти, яка є в освітній системі. Це різноманіття варто розглядати не як джерело труднощів, а, навпаки, як певний атрибут реальності, який варто приймати і, більше того, цінувати. За такого підходу ми відкидаємо сталий погляд на норму, як дещо гомогенне та стабільне. Ми бачимо норму в розмаїтті. Існування різних категорій учнів, кожна з яких має свої освітні потреби, визначається як фундаментальний факт, на якому базується вся педагогіка» [9].

Дослідник П. Мітлер визначає інклюзивну освіту як «перший крок на шляху досягнення кінцевої мети – створення суспільства, яке дозволить всім дітям і дорослим незалежно від статі, віку, етнічних належностей, здібностей, наявності або відсутності порушень розвитку та ВІЛ-інфекції повноцінно брати участь в житті суспільства та вносити свій внесок. У такому суспільстві відмінності поважають і цінують, а з дискримінацією та забобонами у політиці, повсякденному житті і діяльності установ ведеться активна боротьба» [10].

Розглядаючи проблему спільного навчання нами було виокремлено умови на яких ґрунтуються інклюзивна освіта:

- позитивне ставлення з боку освітян до інклюзивної освіти – головна передумова її забезпечення;
- політика і лідерство, спрямовані на надання підтримки;
- процеси що відбуваються у закладах, які ґрунтуються на підтвердженій результататами досліджень практичної діяльності;
- залучення громадян;
- гнучка навчальна програма та викладання;
- необхідне навчання і ресурси.

Інклюзивна освіта прагне розвинути інноваційну методологію, спрямовану на дітей і визнає, що всі діти – індивідууми з різними потребами в навчанні. Інклюзивна освіта намагається розробити суттєво новий підхід до виховання і навчання, який буде гнучкішим для задоволення різних потреб у навчанні. Якщо виховання і навчання стануть більш ефективними в результаті змін, які впроваджує інклюзивна освіта, тоді виграють усі діти (не тільки діти з особливими потребами).

Багато дітей з відхиленнями у фізичному розвитку, незважаючи на зусилля, що приймаються родиною, фахівцями, суспільством з метою їх навчання і виховання, ставши дорослими, все-таки виявляються невідповідними до включення в соціально-економічне життя. Разом з тим результати досліджень і практика свідчать про те, що будь-яка людина, що має дефект розвитку, може при відповідних умовах

стати повноцінною особистістю, розвиватися духовно, забезпечувати себе в матеріальному відношенні і бути корисним суспільству. В останні роки в нашій країні все більш помітним стає прагнення до зміни ситуації, що склалася. Почала здійснюватися підготовка фахівців (логопедів), які могли б допомогти дітям з обмеженими можливостями здоров'я соціалізуватися.

Для того, щоб підготувати фахівців-логопедів до інноваційної діяльності, необхідно розв'язати низку завдань інклюзивної освіти:

- організувати навчально-виховний процес, який би задовольняв освітні потреби всіх дітей;
- розробити систему надання спеціальних освітніх і фахових послуг для дітей з особливими освітніми потребами;
- створити позитивний клімат у шкільному середовищі та поза його межами;
- використати інноваційні методи та прийоми навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Розглянуті вище завдання інклюзивного навчання, на наш погляд, можуть бути корисні у практиці освітньої інтеграції. На жаль, питання про інклюзивну освіту поки ще обговорюється недостатньо. Деякі дошкільні заклади діють з випередженням, передбачаючи централізовані реформи, які, можливо, вже не за горами. Однак досі не розроблені єдині нормативи організації навчального та реабілітаційного процесів, а також механізми їх матеріально – технічного, соціального, психолого-педагогічного, кадрового та реабілітаційного супроводу.

Очевидно, якість людських ресурсів у суспільстві залежить не тільки від якості навчальної підготовки, а й від накопиченого особистістю соціального досвіду, соціальної компетентності, зокрема, вміння використовувати мінливі ситуації і керувати життєвими обставинами. З точки зору Ю. Бузікевича, І. О. Кононко, В. Масленікової, соціальну компетентність можна розвивати, якщо здійснити завдання розширення доступу соціально вразливих груп населення до соціальних благ і престижним каналах соціалізації, тим самим, запобігаючи їх маргіналізацію.

Інклюзивна освіта, яка інтенсивно входить у практику сучасного дошкільного закладу ставить перед ним багато складних питань і нових завдань. Закордонна практика інклюзії в освіті має багатий досвід і законодавче закріплення, в той час як український досвід тільки починає складатися і розвиватися. Згідно ідеальним канонами, інклюзивна (що включає) освіта – процес розвитку загальної освіти, який має на увазі доступність освіти для всіх, в плані пристосування до різних освітніх потреб всіх дітей, що забезпечує доступ до освіти для дітей з особливими потребами.

Інклюзія охоплює глибокі соціальні процеси дошкільного навчального закладу: створюється моральне, матеріальне, педагогічне середовище, адаптоване до освітніх потребам будь-якої дитини. Таке середовище можливо створити тільки при тісній співпраці з батьками, в згуртованій командній взаємодії всіх учасників освітнього процесу. У такому середовищі повинні працювати люди, готові змінюватися разом з дитиною і заради дитини, причому не тільки «особливої», а й самої звичайної.

Інклюзивну освіту саму по собі організувати неможливо. Цей процес пов'язаний зі змінами на ціннісному та моральному рівні.

Використання спільних зусиль вихователів звичайного та садка з корекційними групами – найбільш ефективний спосіб задоволення особливих потреб дітей зі спеціальними освітніми потребами в умовах інклюзивного дошкільного навчального закладу. Існує потреба в різних моделях співробітництва і спільного викладання загальних і спеціальних педагогів. Саме багатий досвід вихователів корекційних садків – джерело методичної допомоги інклюзії. Успішне впровадження цієї практики дозволить перетворити перешкоди і обмеження в можливості і успіхи наших дітей.

У сьогоднішній практиці багатьох освітніх установ у разі його насильницького «впровадження зверху» неминучі різного роду негативні наслідки. Внаслідок неготовності садка до інклюзивної освіти виникає небезпека імітації «інклюзії» і через це дискредитація самої ідеї інклюзивної освіти. Небезпека імітації виникає внаслідок того, що за певних організаційних умов інклюзивна освіта може перетворитися на «модну», популярну тенденцію без глибоких якісних змін самого освітнього та виховного процесу. Основою орієнтації фахівців, розвиваючих процеси інклюзії в системі дошкільної освіти, на даному етапі мають стати якісні процеси включення і супроводу всіх учасників, аналіз успішних практик, пошуки ефективних технологій, оцінка динаміки психологічних і системних змін.

Ідеологія інклюзії заснована на ідеї включає суспільства. Вона означає зміну суспільства та його інститутів таким чином, щоб вони сприяли включенню іншого (людину іншої раси, віросповідання, культури, людини з обмеженими можливостями здоров'я). Причому передбачається така зміна інститутів, щоб це включення сприяло інтересам всіх членів суспільства, зростанню їх здатності до самостійного життя (включаючи осіб з обмеженими можливостями здоров'я), забезпечення рівності їхніх прав і т.п.

Важливо, щоб практика інклюзії не опиралася на прагнення або, тим більш, примус «бути як всі», оскільки в цьому випадку вона набуває протиріччя з правом «бути самим собою».

Готовність суспільства до змін назустріч іншому – важлива передумова успішної інклюзії,

і вона повинна виховуватися. Ця готовність має різні аспекти – психологічний, культурний, соціальний, політичний, економічний, і передбачає різні етапи у своєму розвитку. Не кожен інший може бути однаково прийнятий суспільством і навіть повинен їм прийматися. Відкритість іншому не повинна порушувати основи безпеки особистості, однією з яких є і збереження власної ідентичності, і можливість ідентифікації індивіда з референтною культурною групою. Участь в інклюзії передбачає усвідомлене прийняття можливості зміни своєї життєвої стратегії, згоду на перегляд власної ідентичності. Щоб інклюзія приймалася усіма її учасниками, вони повинні усвідомлювати, що цей процес спрямований на їх загальне благо і слідувати принципу добровільності.

Інклюзивна освіта ставить своєю основною метою забезпечення рівного доступу до отримання того чи іншого виду освіти та створення необхідних умов для досягнення успіху в освіті усіма без винятку дітьми незалежно від їх індивідуальних особливостей, колишніх навчальних досягнень, рідної мови, культури, соціального та економічного статусу батьків, психічних і фізичних можливостей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Для України інклюзивна освіта – педагогічна інновація, що знаходиться на стадії впровадження, а тому зустрічає немало труднощів. Це і професійна невідповідність педагогів, архітектурна непристосованість споруд, неопрацьованість нормативно – правової бази, необхідність додаткового фінансування інклюзивних закладів освіти, академічна переважаність навчальних програм, які досить важко адаптувати до потреб дитини з вадами у розвитку, негативне ставлення батьків «нормальних» дітей, – все це перешкоджає процесу запровадження інклюзивного навчання.

Так, як інклюзивна освіта є освітньою інновацією, вона демонструє позитивний вплив не лише на дітей з особливими потребами, але й на всіх учасників освітнього процесу. Залучення до масових навчальних закладів дітей з особливими потребами вимагає від усіх учасників цього процесу певного перегляду традиційних поглядів щодо мети, функцій, організації роботи закладу, і водночас розробки інноваційних методів навчання таких дітей.

Список літератури:

1. Декларація про права інвалідів: Прийнята Організацією Об'єднаних Націй 9 грудня 1975 р. [Електронний ресурс], Конвенцію ООН про права дитини: Прийнята Організацією Об'єднаних Націй 13 грудня 2006 року.
2. Верховна Рада УРСР; Закон «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-ХІІ.
3. Софій Н.З., Найда Ю.М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник / Кол.: авторів: Колупаєва А.А., Найда Ю.М., Софій Н.З. та ін. За заг. ред. Даниленко Л.І. – К.: 2007. – 128 с.
4. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко, І. О. Білозерська та ін.; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К.: А.С.К., 2012. – 308 с.
5. Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 р.
6. Ворон М. Н. Інклюзивна освіта: українські реалії / М. Н. Ворон, Ю. М. Найда. // «Підручник для директора» «Плеяди». – 2006.
7. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі / Т. Ілляшенко // Соціальний педагог. – 2009. – № 5. – С. 26–35.
8. Колупаєва А.А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи / Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія.-К.: Педагогічна думка, 2007 р. – 458 с.

9. Бут Т.И. Политика включения и исключения в Англии: в чьих руках сосредоточен контроль / Социальная эксклюзия в образовании. – М, 2003. – С. 17.
10. Mittler P. (2002, July). Moving toward inclusion: The role of the United Nations. Paper presented at the Third International Conference on Developmental Disabilities Challenges and Opportunities: Policy, Practice, and Research, Tel Aviv, Israel.

Черниченко Л.А.

Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК СОВРЕМЕННАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ИННОВАЦИЯ

Аннотация

В данной статье проанализировано состояние инклюзивного образования как неотъемлемой части развития современного обучения. Ведь в ее основе лежит индивидуальный подход к каждому ребенку, который актуален сегодня в демократическом обществе. Осуществлен теоретический анализ понятия «инклюзия», «инклюзивное обучение» и определены основные положения инклюзивного образования в соответствии с законодательной базой Украины.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образования, дети с ограниченными возможностями.

Chernichenko L.A.

Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychna

INCLUSIVE EDUCATION AS A MODERN EDUCATIONAL INNOVATIONS

Summary

This article analyzes the state of inclusive education as an integral part of modern education. Because it is based on individual approach to each child that is relevant today in a democratic Ukraine. Inclusive education – pedagogical innovation, which is under implementation, and therefore meets many difficulties. This professional unprepared teachers, architectural inability buildings, thorough normative – legal base, the need for additional funding for inclusive educational, academic overloaded curricula, which are quite difficult to adapt to the needs of children with disabilities in the development, the negative attitude of parents «normal» children – all this process prevents the introduction of inclusive education so as inclusive education is an educational innovation, it shows a positive impact not only on children with special needs, but all participants in the educational process. Involvement in the mass education of children with special needs required all stakeholders view certain traditional views about the purpose, functions, organization of the institution, while developing innovative methods of teaching such children. Inclusion To be successful, teachers must work to create an educational climate and set of practices that include: positive attitudes towards students; policy and leadership aimed at supporting them; learning process based on practice, confirmed the results of research; flexible curriculum and pedagogy; involve the community in the educational process; meaningful reflection, as well as training and resources required. The article established a number of factors hindering the introduction and development of inclusive education. The theoretical analysis of the concept of «inclusion», «inclusive education» and the basic provision of inclusive education according to legislation of Ukraine.

Keywords: inclusion, inclusive education, inclusive education, children with disabilities.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

Чумак Л.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджуються та аналізуються науково-теоретичні основи проблеми соціальної адаптації в контексті процесу соціалізації. Аналізуються різні аспекти вивчення проблеми соціалізації та соціальної адаптації: соціальний, соціально-педагогічний та соціально-психологічний. Розглядаються структура та механізми соціальної адаптації. Висвітлюються такі питання, як соціальна адаптація дітей та підлітків та її особливості. Приділяється увага проблемі взаємодії виховних інституцій у процесі соціалізації та соціальної адаптації.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, соціальна зрілість, соціальна відповідальність, життєва компетентність.

Постановка проблеми. Проблема адаптації людини вже тривалий час належить до числа фундаментальних в багатьох областях наукового знання. Адаптація є одним з реальних способів збереження життєздатності людини не тільки в сучасному стрімко мінливому світі, але й у майбутньому.

Включення адаптації до кола важливих проблем визначається як реальними вимогами життя, так і логікою розвитку наукових знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури дозволяє констатувати про часткове висвітлення різних аспектів проблеми соціальної адаптації особистості у працях філософів – Н. Андреєнкової, С. Батеніна, Л. Буєвої, Я. Гілінського, В. Москаленка, В. Шепеля, Є. Шестопал та ін., соціологів – І. Кона, А. Харчева, Я. Щепанського та ін., психологів – Б. Ананьєва, Г. Андреевої, М. Бобневої, Л. Божович, Л. Виготського, П. Кряжева, А. Леонтьєва, Б. Паригіна та ін. педагогів – Р. Гурової, А. Мудрика, Ю. Смородської, В. Сухомлинського, Н. Юркевич та ін.

Мета статті – дослідити та проаналізувати науково-теоретичні основи проблеми соціальної адаптації в контексті процесу соціалізації, структуру та механізми соціальної адаптації.

Виклад основного матеріалу. Соціальна адаптація – це процес, який має безпосередній зв'язок із процесом соціалізації. Вивчення проблеми соціалізації сьогодні відбувається у рамках «поліаспектного» підходу, з точки зору психології, педагогіки, соціології, антропології тощо. У вивченні цієї проблеми важливу роль відіграли праці Н. Абдюкової, К. Абульханової-Славської, М. Бобневої, Л. Божович, Л. Буєвої, І. Кона, А. Харчева та ін.

Психолого-педагогічний аспект проблеми соціалізації починає активно розглядатись у вітчизняній науці з 80-х років ХХ століття. Зокрема, В. Куєвда [6] виділяє в процесі соціалізації дві органічно пов'язані між собою складові – соціалізацію свідомості і соціалізацію діяльності. Причому у вивченні першої складової превалює аналіз психічних характеристик особистості, засвоєння норм, цінностей, соціальних якостей та позицій з точки зору процесуальних соціалізуючих особливостей, які, по суті, передбачають вихід на соціалізуючу діяльність, яка спеціально проектується у певних, змодельованих соціальних умовах.

Під змістом і результатом соціалізації розуміють засвоєння системи знань, норм, цінностей, соціального досвіду та соціальних якостей особистості.

Вплив суспільства на особистість завжди здійснюється або безпосередньо, або через групу шляхом засвоєння конкретною особистістю певної системи норм та цінностей. Саме ці групи, де особистість засвоює соціальний досвід, визначають як інститути соціалізації.

Проблема взаємодії інститутів соціалізації є важливою проблемою, яка пов'язана із процесами соціалізації та соціальної адаптації.

Основними інститутами соціалізації є сім'я, дошкільні виховні заклади, школа, позашкільні заклади, неформальні об'єднання, засоби масової комунікації та ін. Ефективна взаємодія цих інститутів сприяє позитивній соціалізації індивіда.

Розглянемо докладніше зміст терміну соціальна адаптація.

Сам термін «адаптація» виник ще у ХХУІІІ столітті. Німецький фізіолог Ауберт використовував його для визначення біологічного явища пристосування органів зору або слуху до змін оточуючого середовища (дій адекватного подразнювача). Подальший розвиток науки у ХХ столітті надав можливість вивчати цю проблему не тільки у біологічному аспекті (І. Сеченов, А. Ухтомський, І. Павлов), а також у психічному та соціальному.

На біологічному рівні адаптація як діяльність спрямована на збереження цілісності живої системи та встановлення рівноваги із середовищем у відповідь на зміни, які в ньому відбуваються. Але людина по відношенню до оточуючого середовища займає активну позицію і перетворює його згідно власним потребам та досліджує його.

Е. Бауер та Г. Сельє звернули увагу на «дослідницьку» потребу людини. У процесі психічної адаптації важливу роль відіграє процес мотивації, який є стимулом адаптивного процесу та допомагає його здійснювати.

Психічну адаптацію таким чином можна розуміти як процес, що відбувається у відповідь на значущу новизну довкілля, зміну людської свідомості та психіки. Психічна адаптація як процес здійснюється на біологічній основі і сама стимулює процес біологічної адаптації. Взаємодія всіх рівнів адаптації – біологічного, психічного та соціального є складним процесом.

На думку дослідників [8], адаптація сприяє оптимальним стосункам людини з природою та

забезпечує її розвиток та удосконалення. Також адаптація є проявом взаємодії людини з соціальним середовищем, з її допомогою відбувається соціальне становлення людини, оволодіння різними видами діяльності.

У розумінні сутності соціальної адаптації виділяють два основних підходи до проблеми: широкий та вузький.

Прихильники широкого підходу вважають, що всі рівні адаптації мають соціальну детермінованість. Виходячи з цього, соціальна адаптація повинна включати в себе всі види адаптації [8].

Ті дослідники, які дотримуються вузького підходу, розглядають процес соціальної адаптації в межах суспільних, соціальних відносин (А. Борискін, Г. Медведєв, Б. Рубін, М. Ермоленко, Л. Шпак та ін.).

Деякі вчені (В. Слюсаренко, М. Лукашевич) пропонують розглядати соціальну адаптацію як завершальний етап адаптації людини в цілому, який містить у собі діалектично пов'язані рівні біологічної та психічної адаптації [8].

Соціальна адаптація як явище розглядається у декількох аспектах. З точки зору соціології, соціальна адаптація є обов'язковим етапом процесу соціалізації, у ході якого в результаті взаємодії особистості з соціальним середовищем відбувається узгодження вимог та очікувань обох взаємодіючих сторін. Наступним етапом є інтеріоризація, тобто процес формування внутрішньої структури психіки людини через засвоєння соціальних норм, цінностей та інших компонентів соціального середовища (Т. Вершиніна, І. Милославова, І. Нікітіна, Д. Ольшанський) [8].

У соціально-педагогічному аспекті під соціальною адаптацією розуміють активне пристосування індивіда до умов соціального середовища та змін у ньому (Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик). Ці дослідники виділяють дві форми соціальної адаптації – активну та пасивну. Тобто індивід може активно впливати на оточуючий світ, активно входить у процес соціалізації або пасивно ставитися до оточуючого середовища, не намагатися щось змінити у ньому.

Під соціально-психологічною адаптацією розуміють оптимізацію взаємовідносин особистості та групи, зближення цілей їхньої діяльності, ціннісних орієнтацій, засвоєння індивідом норм та традицій групи, входження до її ролевої структури [11].

Питання соціально-психологічної адаптації особистості досліджувалися Г. Андреевою, Н. Ермоленко, І. Милославовою, А. Петровським, В. Шпалінським та ін.

З точки зору Ю. Гана [2] соціальна адаптація є об'єктивним та суб'єктивним включенням особистості у нове соціальне середовище. На його думку, елементом соціального середовища для особистості виступає соціальна група, яка відображає сутність історично визначеного типу культури та уособлює у собі систему спільної діяльності індивідів. Тому сутність процесу адаптації полягає у включенні особистості у соціальну діяльність, у свідомому (у ході навчання, виховання та самовиховання) та стихійному за-своєнні змісту цієї діяльності.

Характеризуючи процес адаптації, використовують такі її особливості: стійкість – ступінь

міцності і тривалості, рівень адаптації – ступінь її повноти та глибини. Умови оточуючого середовища, мотиви, психофізіологічні фактори впливають на швидкість та інтенсивність адаптаційного процесу.

Т. Землякова [3] у загальному адаптаційному процесі виділяє два етапи у залежності від ефекту адаптації: етап нестійких результатів та етап стійких, ефективних змін. На першому етапі (первинної адаптації) відбувається розгортання програм орієнтовної поведінки, а другий етап (стабільної адаптації) характеризується приведенням у достатньо повну відповідність наявних схем діяльності та особистісних конструктів з вимогами середовища.

Емоційна сфера, як свідчать дослідження, регулює процес адаптації, ускладнюючи або полегшуючи адаптаційну діяльність; емоції спонукають до дії та організують адаптивну поведінку. Емоційні механізми є частиною структури адаптивної діяльності, вони визначають особливості та характер адаптивної поведінки на різних етапах адаптаційного процесу. Адаптивна емоційна регуляція діяльності є системою, провідними механізмами якої є механізми особистісної готовності до виконавчої діяльності та механізми, які забезпечують продуктивність та інтенсивність діяльності.

Також виявлені основні типи особистості, які формуються при адаптивному та дезадаптивному варіантах розвитку адаптаційного процесу. Адаптивний тип характеризується довірливим ставленням до соціального оточення, вольовим самоконтролем, екстравертністю та вираженою потребою у спілкуванні, прагненням до досягнень, відсутністю агресивності, активністю, готовністю до діяльності.

Дезадаптивний тип характеризується пригніченням рис, пов'язаних із соціальною активністю та соціальним контролем і домінуванням емоцій та захисно-агресивних рис: інтравертністю, соціальною тривожністю, нестачею вольової поведінки, труднощами у соціальних контактах, агресивністю, емоційною нестійкістю, низькою мотивацією, відсутністю особистісної перспективи, готовності до діяльності та віри в її успіх.

І. Милославова [9] визначила такі основні стадії соціальної адаптації: перша – врівноваження, на якій відбувається встановлення рівноваги між середовищем та індивідом, які виявляють взаємну терплячість до систем цінностей та стереотипів один одного. Друга – псевдоадаптація, на якій відбувається зовнішнє пристосування до ситуації, характеризується негативним відношенням до норм та правил середовища. Для наступної стадії (пристосування) характерним є визнання та прийняття системи цінностей нового середовища та нової ситуації.

На останній стадії (уподібнення) відбувається психологічна переорієнтація індивіда, зміна його поглядів та установок у відповідності з новою ситуацією. Суб'єкт може послідовно пройти всі стадії, а може зупинитися на одній з них.

Соціальна адаптація знаходиться у тісному зв'язку з процесами соціалізації. Більшість дослідників (І. Милославова, І. Кон та ін.) дотримуються такої точки зору: адаптація може бути розглянута як складова частина, етап соціалізації.

Існує також інший погляд, коли соціальна адаптація вважається більш глобальним процесом, а соціалізація розглядається як її форма та частина (Т. Шибутані). У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися точки зору першої групи авторів.

Досліджуючи проблему соціалізації та соціальної адаптації, М.Лукашевич [8] вказує на те, що ці процеси мають як схожі, так і відмінні риси. До відмінностей, на його думку, належить глибина їх впливу на людину. Якщо соціалізація є довготривалим та безперервним процесом, то адаптація пов'язана зі змінами в оточуючому середовищі і триває, доки людина не починає вільно почувати себе та функціонувати у нових соціальних умовах. Соціалізація передбачає входження індивіда у суспільство в цілому за допомогою соціального досвіду людства, а під адаптацією ми розуміємо входження особистості до конкретної соціальної спільноти через засвоєння саме цього соціального досвіду, з урахуванням характерних для неї норм і правил, з використанням досвіду, що був набутий раніше.

На думку дослідника, схожість цих процесів полягає у тому, що індивід є суб'єктом і об'єктом соціальної адаптації; на обидва процеси впливають основні сфери життєдіяльності – матеріальне виробництво, духовна культура, освіта та ін.; важливими елементами обох процесів є засвоєння інформації про оточуючий світ та встановлення позитивних соціальних зв'язків та відносин у соціумі.

З точки зору А. Мудрика [10], успішна соціалізація передбачає, з одного боку, ефективну адаптацію людини у суспільстві, а з іншого – здатність певною мірою протистояти суспільству, а саме, тим життєвими негараздам, які стають на заваді розвитку, самореалізації, самоутвердженню людини. Ефективна соціалізація передбачає певний баланс між ідентифікацією з суспільством та відокремленням у ньому. Людина, яка повністю адаптована у суспільстві і не здатна у якійсь мірі протистояти йому, тобто конформіст, може розглядатися як жертва соціалізації, у той же час людина, не адаптована у суспільстві, також стає жертвою соціалізації – девіантом, правопорушником, який відхиляється від прийнятого у цьому суспільстві способу життя.

Під соціальною адаптацією дитини розуміють процес та результат узгодження її з оточуючим світом, пристосування до змін у середовищі, до нових умов життєдіяльності, до структури відносин у певних соціально-психологічних спільнотах, встановлення відповідності поведінки, прийнятим у цих спільнотах нормам і правилам [11].

Одним із показників успішної соціальної адаптації дітей та підлітків є психологічне задоволення середовищем, відчуття психологічного комфорту. Соціальна адаптація дитини та підлітка є у більшій мірі процесом, керованим дорослими, які орієнтують їх на виконання певних правил.

У структурі соціальної адаптації дітей можна виділити два компоненти: адаптивна ситуація та адаптивна потреба. Адаптивні ситуації виникають тоді, коли змінюється соціальне середовище (нова школа, інтернат, вступ до училища, закінчення школи, перехід до самостійного життя тощо). Якщо особистість у даних ситуаціях прагне

не до змін своїх звичок, поведінки, набуття нових знань, та вмінь у відповідності до нових умов, то це може свідчити про наявність у школяра або випускника адаптивної потреби.

О. Кузьменко [5] виділив у становленні адаптивної потреби кілька етапів:

1. Виникнення неузгодженості між особистістю та соціальним середовищем та переживання її.
2. Усвідомлення особистістю цієї неузгодженості, зокрема її причин.
3. Оцінка індивідом ситуації, формування мотивів та установок на адаптацію.
4. Проектування індивідуальної стратегії і тактики адаптаційного процесу.

Процес соціальної адаптації пов'язаний з формуванням в особистості таких якостей, як соціальна зрілість, соціальна відповідальність, життєва компетентність.

Під соціальною зрілістю розуміють цілісну, відносно усталену систему людських характеристик на основі свідомості й суспільно значущої діяльності, усвідомлення особистістю власного «я», своєї ролі та соціальних функцій у суспільстві. На думку Л. Канішевської, рушійною силою процесу формування соціальної зрілості є розв'язання суперечностей: соціально-психологічних, власне педагогічних та психологічних або особистісних [4]. Це пов'язано з вирішенням конкретних ціннісних дилем: свобода або порядок і дисципліна, досягнення у роботі або глибина відносин з учнями і педагогами; самовираження особистості або самопожертва заради однолітків, гнучке загальне виховання або жорстке спеціальне виховання, прагнення до досягнення суттєвих успіхів або реалістичне очікування, відкритість для зовнішніх контактів або їх обмеженість [12].

Увагу видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів привертала й проблема виховання відповідальності, яка знайшла своє відображення у працях А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Звереві, Б. Кобзаря, В. Слюсаренка та ін.

Соціальна відповідальність, як вважає більшість дослідників, передбачає знання людиною своїх прав та обов'язків та шляхів їх реалізації з урахуванням соціальних наслідків, до яких вони можуть призвести. Саму структуру соціальної відповідальності умовно можна розглядати як сукупність трьох компонентів: пізнавального, емоційно-вольового та практичного.

Успішність соціальної адаптації індивіда залежить також від сформованості життєвої компетентності.

Життєва компетентність трактується деякими дослідниками (І. Яцук) як знання, вміння, життєвий досвід особистості, які необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життєвих планів, реалізації особистісних потреб [12].

Як критерії та показники формування життєвої компетентності досліджуються ставлення школярів до суспільства, соціально значущої діяльності, ступінь активності життєвої позиції, спрямованість особистості на предмет соціальних відносин, ступінь сформованості соціального досвіду.

Формування життєвої компетентності особистості залежить від впливу багатьох факторів. Тільки узгоджена діяльність всіх соціальних

інститутів може сприяти формуванню життєво компетентної молодшої людини, яка здатна успішно адаптуватися у сучасному суспільстві.

Висновки з даного дослідження. Аналіз розглянутих підходів до визначення адаптації та її рівнів дозволяє нам у межах нашого дослідження розглядати адаптацію як інтегративний показник стану людини, відображаючи його можливості виконувати певні біосоціальні функції: адекватне сприйняття оточуючої дійсності, адекватна

система відносин і спілкування з оточуючими, здатність до праці, освіти, організації дозвілля, до самообслуговування.

Соціальна адаптованість розглядається нами як можливість жити у соціальному просторі прав та обов'язків, наявність потреби у праці як засобу самореалізації, готовність до виконання соціальних ролей, позитивне ставлення до людей, активне та відповідальне ставлення до себе та своєї долі.

Список літератури:

1. Абдюкова Н. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка / Н. Абдюкова. – Автореф. ... канд. психол. наук. – К., 2000. – 16 с.
2. Ган Ю. Проблема социальной адаптации личности: филос. -соц. аспект / Ю. Ган. – Автореф. дисс.... канд. филос. наук. – Свердловск, 1982. – 18 с.
3. Землякова Т. Емоційний фактор в структурі процесу адаптації / Т. Землякова – Автореф. дис. канд. психол. наук. – К., 1996. – 16 с.
4. Канішевська Л. Специфіка виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт / Л. Канішевська // Соціологія: теорія, методика, маркетинг. – 1999. – № 4. – С. 77-84.
5. Кузьменко О. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи / О. Кузьменко – Дис.... канд. пед. наук. – К., 1998. – 184 с.
6. Куєвда В. Основи соціалізації у виховному процесі / В. Куєвда // Професійна підготовка студентів педагогічних інститутів до виховної діяльності / За ред. А. Капської. – К.: ІЗМН, 1996. – С. 11-20.
7. Литовченко О. Шляхи підвищення рівня соціальної адаптації підлітків у позашкільному закладі / О. Литовченко // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2003. – № 4 (60). – С. 125-137.
8. Лукашевич М. Соціалізація: виховні механізми та технології / М. Лукашевич // Навч.-метод. Посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
9. Милославова И. Понятие и структура социальной адаптации / И. Милославова. – Автореф. дисс.... канд. филос. наук. – Л., 1974. – 21 с.
10. Мудрик А. Социальная педагогика / А. Мудрик. – Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. Сластенина. – М.: Изд. Центр «Академия», 1999. – С. 8-17.
11. Словарь по социальной педагогике: учеб. пособие для студ. высш.уч. завед. / Авт.-сост. Л. Мардахаев. – М.: Изд. Центр «Академия», 2002. – 368 с.
12. Ящук І. Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України / І. Ящук. – Дис.... канд. пед. наук. – К., 2001. – 190 с.

Чумак Л.В.

Донбасский государственный педагогический университет

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются научно-теоретические основы социальной адаптации в контексте процесса социализации. Анализируются различные аспекты изучения проблемы социализации и социальной адаптации: социальный, социально-педагогический и социально-педагогический. Освещаются такие вопросы, как социальная адаптация детей и подростков и ее особенности. Уделяется внимание проблеме взаимодействия воспитательных институтов в процессе социализации и социальной адаптации. **Ключевые слова:** социализация, социальная адаптация, социальная зрелость, социальная ответственность, жизненная компетентность.

Chumak L.V.

Donbass State Teachers Training University

SCIENTIFIC-THEORETICAL PRINCIPLES OF SOCIAL ADAPTATION

Summary

Psychological and pedagogical features of development and formation of pupils' personality at institutions of state care and their impact on the processes of socialization and social adaptation of pupils are investigated and analyzed in the article. The author analyzes different aspects of studying the problem of socialization and social adaptation such as social, socio-educational and socio-psychological. The structure and mechanisms of social adaptation are examined, the peculiarities of social adaptation children and teenagers are defined. Attention is given to the problem of interaction between educational institutions in the process of socialization and social adaptation

Keywords: socialization, social adaptation, social responsibility, life competence, social maturity.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ПЕДАГОГІЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Яковенко В.В.

Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Проаналізовано інноваційні технології у процесі фахової підготовки майбутніх вихователів у педагогічних вищих навчальних закладах. Зроблено акцент на необхідності впровадження інтерактивних технологій у процес підготовки фахівців зі спеціальності «Дошкільна освіта». Досліджено ефективність застосування інноваційних технологій для засвоєння студентами значного обсягу навчального матеріалу та більшої їх залученості до освітнього процесу. Підкреслюється важливість використання інтерактивних технологій навчання у процесі підготовки висококваліфікованого фахівця дошкільної освіти, що ефективно вирішуватиме усі педагогічні проблеми. Передбачена для викладачів педагогічних вищих навчальних закладів.

Ключові слова: педагогічні інновації, технологія, педагогічна технологія, інтерактивність, інтерактивні технології, інтерактивне навчання, підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного й глибинними темпами змін. Усі ці зміни приносять щось нове і є новітніми або інноваційними. Соціокультурний вимір життя вимагає кардинальних змін в сфері підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. Саме тому важливо шукати та застосовувати нові шляхи удосконалення освітнього процесу в педагогічних вищих навчальних закладах, одним з яких є запровадження сучасних інноваційних технологій, що позитивно впливають на формування конкурентоспроможності й високої фахової компетентності майбутніх вихователів. На наш погляд, одним з найактуальніших шляхів підготовки майбутніх вихователів ДНЗ є впровадження в освітній процес різноманітних інноваційних технологій. Найдієвішим і найефективнішим є використання саме інтерактивних технологій у процесі підготовки майбутніх фахівців зі спеціальності «Дошкільна освіта».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної проблеми займалися І. Бех, Л. Даниленко, І. Дичківська, М. Кларіна, О. Пехота, О. Попова, Л. Подимова, А. Прігожина, В. Сластьонін, А. Хуторський та ін. Питанню упровадження нових педагогічних технологій в освітній процес приділяли увагу П. Автономов, А. Белкін, А. Вербицький, О. Дубасенюк, О. Падалка, О. Пометун, Г. Селевко, С. Сисоева, О. Сухомлинський С. Стрілець та ін., становленню професіоналізму вихователя дошкільного навчального закладу – Л. Артемова, Г. Беленька, О. Богиніч, Р. Буре, О. Кононко, Т. Поніманська, С. Русова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемі застосування інноваційних педагогічних технологій у фаховій підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів не приділялося належної уваги. Саме вирішенню цієї проблеми присвячується дана стаття. У зв'язку з цим актуальності набуває питання впровадження сучасних інтерактивних технологій навчання в процес підготовки педагогічними вищими навчальними

закладами майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні доцільності використання інноваційних технологій у процесі фахової підготовки майбутніх вихователів у педагогічних вищих навчальних закладах та обґрунтуванні переваг впровадження в освітній процес інтерактивних технологій під час підготовки фахівців зі спеціальності «Дошкільна освіта» порівняно з традиційними формами та методами навчання.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що педагогічні інновації – це результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем [1, с. 69].

Аналізуючи професійну підготовку студентів – майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, зауважимо, що вже наприкінці 70-х років минулого століття більше уваги почали приділяти застосуванню різноманітних педагогічних технологій у вищих педагогічних навчальних закладах України. Однак і на сьогодні стосовно поняття «педагогічна технологія» єдиної думки науковців поки що не існує. У науковій літературі зустрічається понад 300 тлумачень цього поняття в залежності від того як автор уявляє собі структуру й складові освітнього технологічного процесу [1].

Поняття «технологія» в педагогіку прийшло з виробництва, де визначається як сукупність різних елементів, зокрема прийомів, операцій, дій, процесів та їхню послідовність, тобто це своєрідна майстерність людини. Таким чином «технологія» виступає як алгоритм, за допомогою якого отримується запланований результат [5].

Однак, об'єднує думки щодо трактування цього поняття те, що всі автори єдині у визначенні мети педагогічної технології – це підвищення ефективності освітнього процесу і гарантування досягнення студентами запланованих результатів навчання [5].

На наш погляд, серед визначень поняття «педагогічна технологія» найбільш повним і змістовним є тлумачення ЮНЕСКО, згідно з яким

педагогічна технологія – це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів і їх взаємодії, що своїм завданням вважає оптимізацію форм освіти [8].

У нинішньому баченні розвитку педагогічного процесу варто звернути увагу на те, що суспільне дошкільне виховання на сучасному етапі свого розвитку та трансформації потребує оновлення, удосконалення та запровадження нових підходів. Дитина дошкільного віку третього тисячоліття – нова особистість, на формування якої безпосередньо та опосередковано впливають різноманітні фактори сьогодення: соціальні, природні, екологічні, інформаційні тощо. Розвиток, виховання та навчання дошкільників в умовах їх життєдіяльності розглядається теоретиками та практиками в динаміці, на гуманістичних засадах особистісно зорієнтованої моделі партнерської взаємодії. Однак аналіз реального процесу життєдіяльності дитячої спільноти свідчить про відчутні труднощі в реалізації індивідуалізації виховання. Дуже гостро стоїть питання про створення гуманного освітньо-розвивального середовища, спрямованого на виховання цілісної гармонійної особистості [2]. У центрі виховного процесу – дитина з її унікальними здібностями та задатками. Саме тому сьогодні є необхідним використання інтерактивних технологій навчання, які готують компетентісного фахівця дошкільної освіти, що, в свою чергу, матиме можливість ефективно вирішувати вищезазначені проблеми.

Авторська думка полягає у тому, що впровадження інтерактивних технологій навчання в освітній процес є одним з найважливіших напрямків вдосконалення підготовки студентів – майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у сучасному педагогічному вищому навчальному закладі.

У процесі підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів недостатньо приділяти увагу формуванню фахової компетентності лише за допомогою передачі великої кількості інформації лекційно. Оскільки студенти прагнуть знань, необхідно використовувати такі технології, що можуть створити умови для ефективного науково-методичного супроводу майбутніх вихователів, підвищення рівня їхньої готовності до застосування педагогічних інновацій у професійній діяльності. Саме застосування інноваційних форм та методів навчання сприятиме розвитку творчих здібностей студентів, формуванню в них навичок науково-дослідницької роботи, зацікавленості в оволодінні знаннями, необхідними для подальшої педагогічної діяльності.

Відмітимо, що на даний час неможливо ігнорувати дослідження, які підтверджують той факт, що застосування інтерактивних підходів у процесі підготовки майбутніх вихователів є найбільш ефективним, найсприятливішим для навчання студентів. Науковцями доведено, що легшим у розумінні і запам'ятовуванні є матеріал, який вивчається за допомогою активного залучення в освітній процес. Виходячи з цього, авторська позиція полягає у тому, що основні методичні інновації повинні бути пов'язані сьо-

годні із застосуванням саме інтерактивних методів навчання.

Досліджено та доведено той факт, що використання методів інтерактивного навчання у процесі підготовки майбутніх вихователів ДНЗ дозволяє збільшити процент засвоєння навчального матеріалу. Дані досліджень ми розмістили в таблиці для кращої демонстрації ступеня засвоєння навчального матеріалу при використанні різних видів діяльності (табл. 1.) [3].

Таблиця 1

Піраміда навчання

Вид діяльності	Ступінь засвоєння
Лекція	5%
Читання	10%
Відео / аудіо матеріали	20%
Демонстрація	30%
Дискусійні ігри	50%
Педагогічна практика	75%
Навчання інших / застосування отриманих знань відразу	90%

Дефініція «інтерактивність» в сучасному науковому тезаурусі розглядається як поняття, яке розкриває характер і ступінь взаємодії між об'єктами, а «технології інтерактивні» – це взаємодія партнерів, у спілкуванні яких інтерпретується ситуація і конструюються особистісні дії [6].

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що освітній процес підготовки студентів – майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, відбуватиметься тільки шляхом постійної, активної взаємодії усіх його учасників. Це співпраця, де і викладач, і студенти є рівноправними, рівнозначними суб'єктами спільної діяльності. Викладач педагогічного вищого навчального закладу виступатиме як організатор освітнього процесу, беручи на себе роль консультанта і порадирика, модератора і фасилітатора. Саме тому інтерактивне навчання можна вважати спеціальною формою організації пізнавальної діяльності, визначаючи її мету у створенні комфортних умов навчання, за яких студенти – майбутні вихователі дошкільних навчальних закладів, відчуватимуть свою успішність, свою інтелектуальну спроможність, що, в свою чергу, робить продуктивним сам освітній процес, а також закладає основу для успішного навчання упродовж життя [4]. Іншими словами, інтерактивне навчання – це, перш за все, діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія між студентом і викладачем, а також між самими студентами.

Використання зазначеної технології сприяє створенню умов для забезпечення студентам – майбутнім вихователям дошкільних навчальних закладів, рівного доступу до якісної освіти, демократизації освітнього процесу, загального розвитку особистості, її комунікативних здібностей, самостійності у прийнятті рішень, критичності та культури мислення, розвитку соціальних навичок та вміння реалізувати себе як активного, самодостатнього учасника суспільного розвитку.

Варто зауважити, що процес фахової підготовки, який спирається на використання ін-

теракивних методів навчання, організовується з урахуванням залучення в процес пізнання всіх студентів групи без винятку. Зазначимо, що у фаховій підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів необхідно звертати увагу в першу чергу на ті методи, за яких студенти ідентифікують себе з навчальним матеріалом, включаються в досліджувану ситуацію, до активних дій, переживають стан успіху і, відповідно, мотивують свою поведінку [4]. Необхідною умовою є організація індивідуальної, парної і групової роботи, використання проектної роботи, рольових ігор, у процесі чого реалізується робота з документами і різними джерелами інформації.

Найефективнішим, на наш погляд, є використання таких інтерактивних технологій у фаховій підготовці студентів – майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, як: інтелектуальні ігри, студентські науково-практичні конференції, круглі столи, дебати, диспути, проектна діяльність, тренінги, екскурсії вивчення історичних та культурних пам'яток рідного міста та визначних місць України, віртуальні подорожі тощо.

У педагогічних вищих навчальних закладах для застосування зазначеної технології часто бракує сучасних комп'ютерних або мультимедійних аудиторій, що ускладнює застосування інноваційних технологій у процесі підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. Та все ж ми переконані в тому, що використання мультимедійних технологій може бути надзвичайно ефективним та корисним оскільки вони репрезентують не лише глибокі знання предмета викладача, а й передбачають масову активність та зацікавленість студентів заняттями.

Окрім цього, у підготовці майбутніх вихователів мають враховуватися запити студентів, а також розв'язуватися низка проблемних питань, завдань, тренінгів, завдяки яким процес навчання стане ціннісним і вийде на якісно новий рівень.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу відповідної навчальної ситуації. Таким чином, інтерактивні технології сприяють формуванню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу майбутньому педагогові стати справжнім лідером колективу [7].

Висновки і пропозиції. Впровадження інтерактивних технологій в освітній процес формує готовність до професійної діяльності, що насичується зворотнім зв'язком, сприяє більшій залученості студентів – майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, стимулює включення рефлексивних процесів, представляє можливість інтерпретації, осмислювання отриманих результатів тощо. Додатковим позитивним ефектом використання інтерактивних технологій навчання є формування у майбутніх фахівців дошкільної освіти корпоративної культури, самостійності та критичності мислення, гуманістичної спрямованості та мотивації професійної діяльності, формування креативного мислення й постійного оволодіння новими видами праці й спілкування. Саме інноваційна освіта спонукає суб'єктів навчання до активності, творчості, застосування знань, отриманих під час навчання.

Подальші дослідження вбачаємо в методичному обґрунтуванні доцільності впровадження інтерактивних технологій у процес підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Список літератури:

1. Бордовская Н. В. Современные образовательные технологии: учеб. пособие / Н. В. Бродская, И. М. Дандарова и др. – 2-е изд., стер. – М.: КноРус, 2011. – 432 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: [посіб. для студ. вищих навч. закладів] / Н. П. Волкова. – К.: ВЦ «Академія», 2002. – 576 с.
3. Гейко І. Використання інтерактивних форм і методів навчання. з досвіду роботи // І. Гейко / Тема. – 2004. – № 3/4. – С. 229-232.
4. Гусева М. Н. Использование интерактивных форм обучения в процессе экспериментальной работы по формированию имиджа будущего менеджера в образовательном процессе вуза. – Вестник МИЧГАУ, научно-производственный журнал. – 2010.
5. Кушнір В. Інноваційність освіти як дидактичний принцип / В. Кушнір, Г. Кушнір, Н. Рожкова // Рідна школа. – 2012. – № 6. – С. 3–8.
6. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: Теорія, практика, досвід: метод, посібник / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2002. – 135 с.
7. Рибалко Л. С. Методи активного навчання студентів у вищій школі – Педагогіка та психологія: Збірник наукових праць / За заг. редакцією академіка І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Харків: 2009. – Вип. 35 – 158 с.
8. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: учеб. пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

Яковенко В.В.

Коммунальное учреждение
«Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»
Харьковского областного совета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

Проанализированы инновационные технологии в процессе профессиональной подготовки будущих воспитателей в педагогических высших учебных заведениях. Сделан акцент на необходимости внедрения интерактивных технологий в процесс подготовки специалистов специальности «Дошкольное образование». Исследована эффективность использования инновационных технологий для усвоения студентами значительного объема учебного материала и большей их вовлеченности в образовательный процесс. Подчеркивается важность использования интерактивных технологий обучения в процессе подготовки высококвалифицированного специалиста дошкольного образования, который эффективно будет решать все педагогические проблемы. Предусмотрена для преподавателей педагогических высших учебных заведений.

Ключевые слова: педагогические инновации, технология, педагогическая технология, интерактивность, интерактивные технологии, интерактивное обучение, подготовка будущих воспитателей дошкольных учебных заведений.

Yakovenko V.V.

Municipal Establishment
«Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy»
Kharkiv Regional Council

USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Summary

Innovative technologies are analyzed in the process of professional training of future teachers in pedagogical universities. «Preschool education» stressed the need for implementation of interactive technologies in the process of preparing specialists specialty. The efficiency of the use of innovative technologies for learning a considerable amount of educational material by students and their greater involvement in the educational process. The importance of the use of interactive learning technologies in the process of training highly qualified specialists of preschool education, which will effectively solve all educational problems. It provided for teachers of pedagogical universities.

Keywords: pedagogical innovation, technology, educational technology, interactivity, interactive technology, online learning, training future educators of pre-school education.

ПРОГРАМОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЕВОЛЮЦІЇ ІДЕЙ ПЕДОЛОГІЇ ТА БІХЕВІОРИЗМУ

Янченко Т.В.

Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

У статті стисло охарактеризовано педологію як науку про дитину. Вона стала основою розробки програмованого навчання. Досліджено історію його зародження в освітньому просторі. Висвітлено особливості розвитку теорії програмованого навчання в Україні. Показано специфіку його запровадження в практичну площину.

Ключові слова: програмоване навчання, педологія, біхевіоризм, рефлексологія, дитина.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції української школи в європейський освітній простір зростає інтерес науковців і педагогів-практиків до питань упровадження навчання дітей на засадах дитиноцентризму, диференціації та індивідуалізації освіти. А відтак набуває актуальності дослідження різних педагогічних концепцій, форм і методів навчання та виховання, що застосовувалися в українських і зарубіжних школах у минулому. У цьому контексті доцільним є вивчення й ідей педології як освітньої парадигми першої третини ХХ ст., що охоплювала психічний і фізичний розвиток, навчання та виховання дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження проблеми розвитку педології як провідної наукової галузі 20-х років ХХ ст. здійснені О. Сухомлинською. Деякі питання наукового становлення педології та практичного втілення її ідей в Україні в окреслений період проаналізовано у дослідженнях таких вітчизняних науковців, як Н. Дічек, Ю. Литвина, Л. Ковальчук, Л. Дуднік, В. Лук'янова, І. Болотнікова. Теорію та практику програмованого навчання висвітлено в публікаціях О. Крутько.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас питання організації програмованого навчання як результату еволюції ідей педології та біхевіоризму в історико-педагогічних дослідженнях не розглядалися.

Мета статті полягає в характеристиці особливостей зв'язку програмованого навчання з педологією та біхевіоризмом і його запровадження в радянських школах у 60-ті – 70-ті роки ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Педологія як наука про дитину була поширеною в Україні та в світі у першій третині ХХ ст. Підґрунтям її наукового становлення стала психологія поведінки – біхевіоризм або його радянський варіант – рефлексологія. Після свого нетривалого науково-практичного розвитку у зарубіжних країнах педологія трансформувалася в різні наукові галузі – педагогічну, дитячу та вікову психологію, педагогічну соціологію, педіатрію. У Радянському Союзі у 1936 р. педологія була заборонена, а її здобутки директивно вилучені з наукового обігу. Але деякі її складові продовжували розвиватися й надалі. До них відносимо й теорію та практику програмованого навчання.

Програмоване навчання почало запроваджуватися в освітній процес радянських шкіл у першій половині 60-х рр. ХХ ст. [3; 9; 17]. У 1964 р.

у Науково-дослідному інституті психології була створена лабораторія програмованого навчання. Її фахівці (Г. Костюк, М. Алексеева, Г. Балл, О. Братко, Ю. Машбиць, І. Назимов, Л. Проколенко, О. Скрипченко та інші) займалися «дослідженням психологічних основ програмованого навчання, розробкою програмованих матеріалів з низки тем з різних предметів, перевіркою нових навчаючих і контролюючих машин, вивченням зарубіжної теорії та практики програмування навчання» [16, арк. 3; 17, арк. 2, 59–63].

У цей період проходили республіканські та всесоюзні науково-практичні конференції з питань програмованого навчання (Перша республіканська конференція відбулася у 1963 р.); у Києві проводився постійно діючий семінар, організований фахівцями науково-дослідних інститутів кібернетики, педагогіки, психології та багатьох вищих навчальних закладів, під час щомісячних засідань якого обговорювалися питання «проведення широких наукових досліджень у галузі програмованого навчання та запровадження його в практику» [11, с. 51; 16, арк. 3]. Його елементи використовувалися у навчально-виховному процесі багатьох загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів УРСР. Особлива увага приділялася можливості запровадження «безмашинного програмованого навчання за спеціально складеними підручниками», що відповідало рівню забезпечення шкіл технічними засобами навчання [9, с. 25]. У журналі «Радянська школа» у 1963 р. з'явилася рубрика «Педагогіка і кібернетика», де висвітлювалися питання теорії та практики програмованого навчання.

Але ідея його використання «для раціоналізації процесу навчання» виникла набагато раніше, ще у середині 20-х рр. [10, с. 18], тобто у період реалізації в освітньому просторі педології та рефлексології. Започаткування цієї ідеї було пов'язане з ім'ям американського психолога С. Прессі, який упродовж 1925–1926 рр. сконструював і запатентував кілька машин для перевірки знань дітей за допомогою методу тестування. Теорія програмованого навчання, розроблена ним, засновувалася на засадах біхевіоризму і полягала у дотриманні схеми: стимул – реакція, оскільки учень переходив до наступного завдання тільки після того, як дасть правильну відповідь на попереднє питання. С. Прессі зазначав, що його підхід до навчання передбачає перехід до вивчення нового матеріалу тільки тоді, коли «вчитель спостерігає правильне виконання завдань або наявність

помилок, які відразу ж виправляються» [12; 13; 7, с. 207]. А відтак навчання розглядалося у його теорії як зміни у поведінці дитини під впливом різних стимулів. На думку С. Прессі, відповідаючи на питання тестів, «учні думають, змінюють свої знання та поведінку» [12; 13; 7, с. 207].

Ці методи навчання, запропоновані С. Прессі, хоча й не називалися програмованими, але, головне, вони засновувалися на засадах рефлексології, тобто за принципом «стимул – реакція».

У свій час, незважаючи на активні міжнародні зв'язки радянської педагогіки, налагоджені у 20-ті рр. XX ст., праці С. Прессі не були перекладені українською чи російською мовами, а відтак його ідеї не знайшли відповідного відображення у радянській науці та освіті тих років.

У середині 50-х рр. значне поширення програмованого навчання у США було пов'язане з діяльністю психолога Б. Скіннера. Його концепція програмованого навчання засновувалася на засадах біхевіоризму, зокрема на вивченні вербальної поведінки дитини та експериментальних дослідженнях стосовно утворення умовних рефлексів у тварин. Як зазначав Б. Скіннер, «вербальна поведінка людини порівняно з невербальною є більш простим об'єктом для дослідження, але вона віддзеркалює основний біхевіористичний принцип зв'язку між зовнішніми стимулами та реакціями на них» [15].

Важливу роль у методиці Б. Скіннера відіграло широко вживане ним поняття «підкріплення», яке по суті є рефлексологічним. Ідея «підкріплення», тобто розуміння того, що умовний подразник повинен підкріплюватися безумовним (в іншому разі не утворюється умовний рефлекс) і вже сформований умовний рефлекс, якщо його не підкріплювати, згасає, була висунута І. Павловим. Але Б. Скіннер, як свого часу і біхевіористи, вживав його стосовно навчання дитини і вкладав у нього дещо інше значення. Він розглядав його як заохочення за реакцію (відповідь) на умовний подразник (питання, завдання) [14; 15].

Важливість «підкріплення» у процесі навчання дитини Б. Скіннер аргументував тим, що віддалені перспективи набуття знань недостатньо стимулюють учня до навчання і «він не може примусити себе прочитати і запам'ятати сторінку підручника, який лежить перед ним, незважаючи на сильне бажання стати лікарем або вченим». Тому необхідно заповнити розрив між поведінкою і кінцевою метою навчання заохоченнями («підкріпленнями»), наприклад позитивними оцінками, стимулюванням і задоволенням навчальних інтересів, перспективою подальшого просування у вивченні матеріалу [7, с. 210; 14].

На думку Б. Скіннера, ефективним є заохочення дитини за допомогою досягнення нею простого повсякденного успіху. З цією метою він запропонував поділити навчальний матеріал на невеликі порції, що сприятиме його кращому засвоєнню, тобто успіху школяра у навчанні. Такий підхід забезпечує максимальну частоту заохочень або «підкріплень», а значна або оптимальна кількість підкріплень сприяє наближенню поведінки до такої, яку потрібно сформулювати. У цьому випадку рефлексологічна формула «стимул – реакція» виглядає так: «успіх – прагнення до навчання» [6, с. 93; 14].

Як зазначав Б. Скіннер, щоб допомогти дитині оволодіти навчальним матеріалом («певною формою поведінки»), необхідно зробити це засвоєння поступовим – у вигляді невеликих кроків, кожний з яких настільки мало відрізняється від попереднього, що не викликає в учнів труднощів і може бути виконаний безпомилково. Поняття «крок» у теорії програмованого навчання включає в себе «порцію» матеріалу, що засвоюється школярами, й ті дії, операції, у тому числі й розумові, які здійснюються ними. Основний критерій оптимальної величини кроку – це правильність відповіді учня. Якщо він зробив помилку, значить величина кроку була більша, ніж оптимальна. У таких випадках, на думку Б. Скіннера, необхідно переглянути програму і зменшити величину кроку [14].

Доцільність такого підходу психолог вбачав у тому, що, по-перше, жодне з питань навчального матеріалу не залишається для учня незрозумілим; по-друге, забезпечується активність учнів; по-третє, значно збільшується частота підкріплення; по-четверте, учні не відчувають неприємних переживань, що спричиняються контролем за якістю їх знань [7, с. 212]. Б. Скіннер вважав, що подібно до того, як скульптор поступово надає куску глини певної форми, так і вчитель за допомогою цього методу поступово формує бажану форму поведінки дитини [14].

Теорія програмованого навчання Б. Скіннера знайшла певне втілення і у радянському науковому й освітньому просторі. Так, Г. Костюк зазначав, що у працях Б. Скіннера та його послідовників Дж. Брунера, А. Ламсдейна, Л. Столярова, Г. Телена радянські педагоги знаходять «корисні часткові висновки і поради», зроблені «всупереч їхнім обмеженим біхевіористичним позиціям» [3, с. 55]. Це стосується, зокрема, складання навчальних програм, їхнього змісту, психологічного обґрунтування процесу засвоєння знань [3, с. 54–55].

У зв'язку з поширенням ідей програмованого навчання в українській школі увага науковців була зосереджена на створенні програм, навчальних посібників та інших матеріалів, розробці технічних засобів програмованого навчання, визначенні критеріїв його ефективності, переваг і недоліків лінійних та розгалужених програм, вибіркового і конструйованих відповідей учнів тощо [3, с. 54; 8, с. 11–22; 11, с. 56; 17, арк. 29, 30].

В основу розробки вченими теорії програмованого навчання було покладено ті ж ідеї біхевіоризму або рефлексології. Водночас це відкрито не визнавалося у жодній публікації, присвяченій означеній проблемі (на відміну від зарубіжних праць, автори яких чітко окреслювали свої біхевіористичні позиції) [2; 3; 8; 11]. Так, на думку Г. Костюка, на відміну від біхевіористів «метою радянського вчителя чи автора навчаючої програми має бути не просто викликання і закріплення певних актів поведінки (наприклад, конкретних правильних відповідей на ті чи інші запитання), а усвідомлення істотних відношень у навчальному матеріалі та формування на цій основі ефективних процесів (механізмів), що зумовлюють раціональну поведінку в багатьох ситуаціях» [8, с. 24].

Навчаючі програми, які розроблялися радянськими науковцями, здебільшого відповідали тим же вимогам, що й зарубіжні програми: в них чітко визначався обсяг знань і вмінь учнів; навчальний матеріал подавався окремими «порціями»; передбачався двосторонній обмін інформацією між навчаючою програмою й учнем, передусім, у вигляді відповідей учня та повідомлень йому про їх правильність або неправильність (зворотний зв'язок); визнавалася необхідність підкріплень (заохочень) за правильні відповіді [8, с. 6]. Більшість з цих положень вітчизняні науковці, зокрема колишні педологи Д. Елькін і Г. Костюк, обґрунтовували, виходячи з теорії вищої нервової діяльності І. Сеченова та І. Павлова [2; 3].

Радянські науковці (Г. Костюк, Н. Тализіна) [3; 10] доповнювали й інші положення програмованого навчання, витоки яких пов'язані з рефлексологією. Зокрема, висловлювалася думка про те, що стимулювання подальшої навчальної діяльності вимагає створення умов для зовнішнього (контроль учителя) та внутрішнього (самоконтроль учнів) підкріплення. З цією метою «порції» програми здебільшого складалися так, щоб учні, давши відповіді, могли проконтролювати себе, не вдаючись до інших «порцій», що підтверджують їх правильність. У таких випадках кожна правильна відповідь виступала як «самопідкріплення». І воно було досить міцним, оскільки учень відкривав щось нове для себе [8, с. 89].

У якості стимулів для подальшої навчальної діяльності на перший план психологи висували внутрішню мотивацію і розвиток пізнавальних інтересів дитини (бажання вчитися, допитливість, прагнення до самоосвіти) [8, с. 92]. Так, П. Гальперін, Д. Елькін, Г. Костюк, Н. Тализіна та інші науковці з метою розвитку інтересу до пізнання та прагнення вчитися як вирішальної психологічної умови програмованого навчання пропонували чітко організувати пізнавальну діяльність учнів (визначити не тільки ті знання та вміння, якими має оволодіти учень, а й певну методику їх засвоєння, сформувати окремі прийоми роботи, способи мислення), що дасть можливість школярам самостійно розв'язувати навчальні завдання, отримувати правильні відповіді, а відтак відчувати при цьому позитивні емоції [2, с. 23; 3, с. 61; 8, с. 92; 10, с. 22].

Про важливість питання, що стосується мотивації учнів у процесі програмованого навчання, свідчить те, що Г. Костюк вважав необхідним експериментальне вивчення проблеми залежності мотивації учнів від способів програмування, величини кроків і частоти підкріплення [3, с. 61]. Такі дослідження здійснювалися в Інституті психології, зокрема вивченням питань мотивації навчальної діяльності в умовах програмованого навчання школярів займалися співробітники Інституту М. Алексєєва та І. Назимов [16, арк. 3; 17, арк. 11, 30].

Рефлексологічна формула «стимул – реакція» стосовно теорії та практики програмованого навчання набула подальшого розвитку у питанні про забезпечення зворотного зв'язку. У психологічній лабораторії Одеського університету під керівництвом Д. Елькіна здійснювалися дослідження, у результаті яких було «встановлено, що зворотний зв'язок є необхідною умовою ефек-

тивності психічної діяльності», зокрема навчання дітей, у тому числі й програмованого, оскільки він «інформує про допущені помилки і про досягнення» учнів [2, с. 24].

У програмованому навчанні розрізнявся внутрішній (інформування учня навчаючою програмою про ступінь правильності його відповідей) і зовнішній (інформування вчителя про ступінь успішності роботи учнів) зворотний зв'язок. Його наявність радянські вчені розглядали як створення «мотивуючого впливу на учнів» і допомогу «вчителів оперативно вживати педагогічних заходів щодо навчального процесу в цілому і щодо роботи окремих учнів» [8, с. 7].

Для перевірки знань школярів при програмованому навчанні досить часто застосовувалися тести. Тому у теорії та практиці програмованого навчання розроблялися й питання тестології, зокрема й ті, що свого часу досліджувалися педологією. Це стосувалося тестів для визначення й вимірювання характеру і рівня сформованості знань, умінь і навичок учнів. Їх розробкою займалися фахівці Інституту психології [5, с. 51].

Українські науковці вивчали й питання про «дозування навчального матеріалу». Вирішення цього питання було важливим і з точки зору рефлексологічних основ програмованого навчання, оскільки розміри порції та кроку безпосередньо впливають на частоту підкріплень, що отримують учні. Так, Д. Елькін вважав, що позиція Б. Скіннера стосовно поділу навчального матеріалу на невеликі порції та кроки є неправильною. Водночас, спираючись на результати проведених експериментальних досліджень, зазначав, що «при надмірній кількості матеріалу можливість його засвоєння дорівнюють нулю». Для обґрунтування цієї думки Д. Елькін звертався й до рефлексологічної теорії І. Павлова, за якої стимул і реакція на нього відбуваються послідовно і досить швидко відповідно до «фазових станів вищої нервової діяльності» [2, с. 23].

Тому у радянській теорії та практиці програмованого навчання закріпилося положення про те, що поділ навчального матеріалу на кроки «не повинен мати випадкового характеру, а відповідати змісту матеріалу, його логіці, підготовці учнів, їх віковим можливостям». За різних умов кроки мають бути неоднаковими – від дуже малого, наприклад, при важкому матеріалі у початкових класах, – до значного за обсягом при нескладному матеріалі у вищих навчальних закладах. Але у кожному випадку, на думку Д. Елькіна, «крок повинен мати цілісний характер» [2, с. 23].

Метод програмованого навчання застосовувався при вивченні більшості дисциплін. Аналіз літератури, що стосується цієї теми, засвідчив, що найчастіше програмуванню піддавалися алгебра, геометрія, фізика, хімія, зокрема «при вивченні найбільш складного навчального матеріалу» та при перевірці знань учнів [1, с. 125].

Висновки і пропозиції. Отже, один з векторів розвитку наукових традицій педології у вітчизняній педагогічній теорії та практиці другої половини ХХ ст. – розробка теоретичних засад програмованого навчання та його впровадження у діяльність вітчизняних освітньо-виховних закладів. Програмоване навчання було

засноване на ідеях біхевіоризму (рефлексології), сутність яких полягала у тому, що навчання – це одна з форм поведінки індивіда, і для її формування необхідними є постійні підкріплення (стимули) у вигляді виконання певних завдань, правильних відповідей, позитивних оцінок учителя чи машини та перспектив подальшого просування в оволодінні навчальним матеріалом і отримання нових знань.

Програмоване навчання було поширене у шкільництві 60-х – першої половини 70-х рр. ХХ ст. Як свідчить аналіз джерел, інтерес на-

уковців і педагогів-практиків до нього досить швидко згас, оскільки його запровадження зумовило низку проблем, що стосувалися створення навчальних посібників, перегляду програм, повного оновлення методів навчання і способів взаємодії педагога та учнів тощо. На думку деяких дослідників [4], на сучасному етапі розвитку освіти, актуальність вивчення основних засад програмованого навчання і його запровадження у практику школи зростає у зв'язку з можливістю використання у педагогічному процесі персональних комп'ютерів.

Список літератури:

1. Антоненко М. Г. Програмоване навчання у восьмирічній школі / М. Г. Антоненко, Л. А. Срібнер // Програмоване навчання в школі: збірник статей / [за ред. Г. С. Костюка, М. А. Хлоп'ячого]. – К.: Видавництво «Радянська школа», 1966. – С. 125–128.
2. Елькін Д. Г. Про психологічні передумови програмованого навчання / Д. Г. Елькін // Радянська школа. – 1965. – № 12. – С. 22–26.
3. Костюк Г. С. Про психологічні основи програмування навчання / Г. С. Костюк // Радянська школа. – 1964. – № 5. – С. 54–62.
4. Крутько О. Часопис «Радянська школа» про програмоване навчання в Україні в 60-ті роки ХХ ст. / О. Крутько // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – № 1. – С. 15–19.
5. Ланда Л. Н. Діагностика і програмоване навчання / Л. Н. Ланда // Радянська школа. – 1967. – № 2. – С. 45–51.
6. Машбиць Ю. І. Місце програмованого навчання у навчальному процесі / Ю. І. Машбиць // Радянська школа. – 1968. – № 8. – С. 93–96.
7. Машбиць Ю. І. Основні напрямки програмованого навчання у США / Ю. І. Машбиць, В. М. Бондаровська // Програмоване навчання в школі: збірник статей / [за ред. Г. С. Костюка, М. А. Хлоп'ячого]. – К.: Видавництво «Радянська школа», 1966. – С. 205–238.
8. Психологія програмованого навчання / [за ред. Г. С. Костюка і Г. О. Балла]. – К.: Видавництво «Радянська школа», 1973. – 127 с.
9. Розенберг М. Й. Експериментальні дослідження ефективності програмованого навчання / М. Й. Розенберг // Радянська школа. – 1965. – № 8. – С. 25–30.
10. Тализіна Н. Ф. Актуальні проблеми програмованого навчання / Н. Ф. Тализіна // Програмоване навчання в школі: збірник статей / [за ред. Г. С. Костюка, М. А. Хлоп'ячого]. – К.: Видавництво «Радянська школа», 1966. – С. 18–35.
11. Фіалко Є. Й. Основні проблеми програмованого навчання / Є. Й. Фіалко // Програмоване навчання в школі: збірник статей / [за ред. Г. С. Костюка, М. А. Хлоп'ячого]. – К.: Видавництво «Радянська школа», 1966. – С. 51–56.
12. Pressey S. L. A machine for automatic teaching of drill material / S. L. Pressey // School and Society. – 1927. – № 25. – P. 549–552.
13. Pressey S. L. A simple apparatus which gives tests and scores and teaches / S. L. Pressey // School and Society. – 1926. – № 23. – P. 373–376.
14. Skinner B. F. The science of learning and art of teaching / B. F. Skinner // Harvard Education Review. – 1954. – № 24. – P. 86–97.
15. Skinner B. F. Verbal Behavior / B. F. Skinner. – New York: Appleton century crofts, 1957. – 486 p.
16. Годовой отчет о выполнении тематического плана научно-исследовательской работы института за 1963 г. // ЦДАВО України. – Ф. 5141, оп. 1, спр. 226, 32 арк.
17. Докладные записки, справки, информация, направленная в Министерство просвещения УССР и ЦК КПУ о проводимых институтом исследованиях по программированному обучению, о научно-исследовательской работе за 1964 г. // ЦДАВО України. – Ф. 5141, оп. 1, спр. 232, 101 арк.

Янченко Т.В.

Черниговский национальный педагогический университет

ПРОГРАМИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК РЕЗУЛЬТАТ ЭВОЛЮЦИИ ИДЕЙ ПЕДОЛОГИИ И БИХЕВИОРИЗМА

Аннотация

В статье кратко охарактеризовано педологию как науку о ребенке. Она стала основой разработки программированного обучения. Исследована история его зарождения в образовательном пространстве. Описаны особенности развития теории программированного обучения в Украине. Показана специфика его внедрения в практическую плоскость.

Ключевые слова: программированное обучение, педология, бихевиоризм, рефлексология, ребенок.

Yanchenko T.V.

Chernihiv National Pedagogical University

PROGRAMMED EDUCATION AS A RESULT OF THE EVOLUTION OF THE PEDODOLOGY'S AND BEHAVIORISM'S IDEAS

Summary

The article briefly characterizes the pedology as the science of the child. It became the basis for the development of the program learning. The history of its birth in the educational space is investigated. The features of the development of the program learning's theory in Ukraine are highlighted. The specifics of its implementation in practical plane are shown.

Keywords: program learning, pedology, behaviorism, reflexology, child.

УДК 371.13

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІВ

Яремко Г.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

Досліджено підходи до визначення терміна «професійний розвиток учителів» низки вітчизняних та зарубіжних науковців. Подано трактування особистісно-професійного розвитку та професійного зростання педагогів. Визначено функції та стимули у професійному розвитку. Висвітлено періодизацію розвитку феномену і трактування поняття «професійний розвиток учителів». Проаналізовано положення, на яких ґрунтується професійний розвиток.

Ключові слова: професійний розвиток учителів, професійне зростання педагогів, особистісно-професійний розвиток, функції, стимули.

Постановка проблеми. На початку XXI століття відбуваються стрімкі зміни в усіх сферах життєдіяльності суспільства, що вимагає якісно нового рівня підготовки фахівців, зокрема представників педагогічної професії. Актуалізується проблема не лише ефективної початкової підготовки педагогічних кадрів, але й неперервного професійного розвитку працюючих учителів, а також введення в професію вчителів-початківців. «Сучасні вчителі середніх шкіл мають бути готовими до стрімких, кардинальних змін та відповідати вимогам часу і прогресивним тенденціям освітньої політики, що є можливим лише за умови їх постійного професійного розвитку» [4, с. 1].

Педагогічна діяльність – це назавжди незавершена професія. Таким чином, професійний розвиток є притаманним педагогічній професії. За своєю суттю, педагогічна діяльність ніколи не буде чимось завершеним, всеосяжним, вона завжди розвивається і змінюється. Необхідність постійного розвитку у педагогічній професії завжди повинна розглядатись як її характерна ознака [8, с. 146]. Професійний розвиток учителів розглядається з позиції центральності та важливості для педагогічної професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти професійного розвитку педагогів вивчалися вітчизняними науковцями: Н. Авшенюк, Н. Бідюк, Т. Десятов, Л. Пуховська, Л. Глушок, Л. Голуб, С. Корешкова, С. Кириченко, Т. Семенченко, Г. Слозанська досліджували питання початкової підготовки вчителів та освіти в Австралії. Л. Костіна розглядала проблему орга-

нізаційно-педагогічних умов професійного розвитку вчителів середніх шкіл Австралії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на певні напрацювання у галузі професійного розвитку вчителів, теоретичні засади професійного розвитку педагогів не були детально вивченими у вітчизняній науково-педагогічній літературі, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті полягає у аналізі підходів до трактування терміна «професійний розвиток вчителів», визначенні функцій та стимулів у професійному розвитку, принципів й етапів розвитку феномена професійного розвитку педагогів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науково-педагогічній літературі існує багато підходів до визначення терміну «професійний розвиток учителів». Так, О. Садовець розглядає професійний розвиток учителів як «постійний процес особистісних і діяльнісних змін, руху від нижчого професійного рівня до вищого, що реалізується у різних видах діяльності, спрямованих на підвищення компетентності вчителів, і проявляється у їх творчих досягненнях, зростанні мотивації до самоосвіти та професійної співпраці, навчальних досягненнях учнів» [4, с. 8]. Науковець трактує процес професійного розвитку на основі гуманістичного, акмеологічного, особистісного, діяльнісного, змістового та інструментального підходів. Узагальнивши теоретичне обґрунтування професійного розвитку вчителів, дослідниця визначає суть цього поняття як: формування суб'єкта професійної діяльності; постійного руху фахівця

від нижчого професійного рівня до вищого; оволодіння педагогами новими знаннями, вміннями і технологіями у сфері професійної діяльності; формування сукупності професійно-особистісних якостей; процесу особистісних і діяльнісних змін, що проявляється у професіоналізмі вчителя, його творчих досягненнях; професійного зростання, що відбувається в результаті постійного накопичення досвіду та систематичного аналізу власної педагогічної діяльності; діяльності, яку вчителі здійснюють з метою вдосконалення навчального процесу у школі [4, с. 7-8].

Професор Н. Мукан розглядає професійний розвиток учителів на основі інтеграції комплексу філософських, психологічних та педагогічних теорій, концепцій і підходів: системного, структурно-функціонального, аксіологічного, андрагогічного, акмеологічного, інтеркультурного, компетентного та конструктивістського. Дослідниця трактує професійний розвиток учителів загальноосвітніх шкіл «як неперервний процес, що охоплює три складові: початкову підготовку, введення в професію та постійне удосконалення особистісних, соціальних і професійних компетентностей педагога і відповідає кар'єрному розвитку вчителів загальноосвітніх шкіл» [3, с. 31].

Науковець Я. Бельмаз, досліджуючи професійний розвиток викладачів вищої школи у Великій Британії та США, визначає поняття «професійний розвиток» як «професійне зростання, якого досягає педагог у результаті систематичного поглиблення власного досвіду шляхом формальної або неформальної освіти» та зазначає, що цей процес «охоплює всі цикли професійного становлення викладача – починаючи від підготовки в межах магістерської чи докторської програми і закінчуючи самоосвітою» [1, с. 9].

Українські науковці досліджують питання особистісно-професійного розвитку вчителів, його структуру та компоненти [5], а також зосереджують свою увагу на вивченні проблем професійного зростання вчителів загальноосвітніх шкіл та методів його педагогічного стимулювання [2]. Науковець В. Щербіна розглядає поняття «розвиток» як «зміни будь-якої системи, що супроводжується закріпленням і накопиченням попередніх її станів, у зв'язку з чим виникає певна заданість, визначеність напрямку подальших змін відносно попередніх» [5, с. 6-7]. А особистісно-професійний розвиток дослідниця трактує як «процес розвитку особистості, зорієнтований на високий рівень професіоналізму і професійних досягнень, та такий, що здійснюється за допомогою навчання і саморозвитку в процесі професійної діяльності й професійних взаємодій» [5, с. 7]. До компонентів особистісно-професійного розвитку вона відносить особистісний, змістово-операційний та рефлексивний, а у структурі особистісно-професійного розвитку важливими є загальнопедагогічні й спеціальні знання, вміння та навички. Науковець Л. Литвинюк визначає професійне зростання педагога як «процес, спрямований на досягнення професіоналізму, що являє собою якісні зміни особистісно-професійної сфери та професійної діяльності вчителя, детерміновані сприйняттям суспільних, професійних і визначених на основі їх інтеріоризації і власної акмеологічної позиції вимог до суб'єкта,

при здійсненні ним самоконтролюючої функції» [2, с. 15]. На думку дослідниці, професійне зростання педагога можна діагностувати за допомогою динаміки позитивних якісних змін його складових, що визначають рівень професіоналізму вчителя (мотиваційної, когнітивної, афективної складової та конативного компоненту, операційно-процесуальної активності). Науковцем також розроблені критерії професійного зростання педагога: усвідомлення особистісної і суспільної значущості професійного зростання вчителя; сукупність необхідних професійно-особистісних якостей, системи ставлень до людей і до педагогічної діяльності; наявність сформованої акмеологічної позиції; підвищення професійних знань і розширення загальнокультурного кругозору; вдосконалення умінь і навичок; використання педагогічних технологій [2, с. 17].

У нашому дослідженні професійний розвиток учителів загальноосвітніх шкіл розглядається як неперервний процес поглиблення знань, удосконалення умінь і навичок, формування цінностей та ставлення, що розпочинається на етапі початкової підготовки вчителя й триває впродовж усієї фахової діяльності педагога, метою якого є удосконалення процесу навчання та викладання, покращення діяльності школи і професійної спільноти загалом. Зазначимо, що професійне зростання педагога є невід'ємною частиною процесу професійного розвитку, однак ці поняття не є тотожними. Термін «професійний розвиток педагогів» є ширшим від поняття «професійне зростання педагога». Професійний розвиток учителів реалізується у системі неперервної педагогічної освіти, характеризується наявністю мети, структури та функцій, має визначений зміст, моделі, методи та форми.

Аналіз зарубіжних науково-педагогічних джерел, зокрема праць австралійських, американських та британських науковців, свідчить про те, що не існує уніфікованого визначення терміну «професійний розвиток учителів», як і не існує дискусії щодо необхідності чи неважливості професійного розвитку. На думку науковців К. Дей (C. Day) та Дж. Сахс (J. Sachs), «неперервний професійний розвиток вже не є опцією, але очікуванням від усіх професіоналів» [7, с. 4]. Вивчаючи особливості професійного розвитку вчителів в Австралії, дослідники Ш. Гранді (Sh. Grundy) та Дж. Робінсон (J. Robinson) вважають, що «розвиток» займає центральне місце у педагогічній професії, а практика професійного розвитку є важливим елементом освіти загалом [8].

Зарубіжні науковці також підходять до визначення професійного розвитку вчителів загальноосвітніх шкіл як до узагальнюючого терміну для низки видів діяльності. До таких видів діяльності науковець С. Локс-Хорслі (S. Loucks-Horsley) відносить: виконання та адаптацію навчальної програми і вибір навчальних матеріалів; участь у програмах співпраці, таких як професійні мережі, навчальні групи та партнерство із фахівцями університетів, бізнесу і промисловості; вивчення проблем педагогіки за допомогою співпраці, досліджень, обговорення кейсів, вивчення особливостей роботи та мислення учнів, проведення оцінювання, вивчення уроків; поглиблене вивчення дисципліни; практику викладання, в тому

числі коучинг, відкриті заняття та менторство; участь у семінарах, навчальних курсах, а також у семінарах, що призначені для тих, які розробляють програми та методики професійного розвитку [10].

Науковці К. Дей (C. Day) та Дж. Сахс (J. Sachs) вважають, що неперервний професійний розвиток – це термін, що охоплює усі види діяльності, до яких залучені вчителі упродовж усієї кар'єри, що мають на меті удосконалення їхньої роботи. Однак, як зауважують науковці, це лише просте визначення складної розумової та емоційної діяльності, що має на меті покращення і дотримання стандартів викладання, навчання та результативності у різних школах. Крім цього, оскільки вчителі думають та відчують, а також на них мають вплив особисті, соціальні, культурні чинники, робоче середовище, колеги, педагогічні уподобання, етап розвитку кар'єри й інші фактори, цілі та завдання неперервного професійного розвитку, його планування і структура повинні враховувати ці чинники, якщо мають на меті отримати позитивні результати [7, с. 3].

Для ефективного професійного розвитку вчителів загальноосвітніх шкіл надзвичайно важливими є ґрунтовні знання, вміння і навички педагога, від яких залежить результативність навчання учнів. Науковці М. Кочрен-Сміт та С. Литл виділяють три категорії знань, пов'язаних із навчанням та професійним розвитком учителів. Це знання, потрібні для практики (англ. – knowledge-for-practice), отримані поза межами школи (в університетах, програмах професійного розвитку). Друга категорія – це практичні знання (англ. – knowledge-in-practice), отримані безпосередньо у межах школи, коли педагоги аналізують свою роботу у класі, роздумують над тим, чи була вона ефективною. Третя категорія знань – це знання про практику (англ. – knowledge-of-practice), коли вчителі навчаються на основі власної практики, узагальнюючи досвід роботи у класі та у школі загалом і прив'язуючи його до ширших соціальних, культурних та політичних питань [6].

Серед низки підходів до трактування феномену професійного розвитку вчителів загальноосвітніх шкіл у науково-педагогічній літературі знаходимо й такі, що спрямовані на визначення функцій та стимулів професійного розвитку. Австралійські науковці Ш. Гранді (Sh. Grundy) та Дж. Робінсон (J. Robinson) виділяють три основні функції професійного розвитку: розширення, відновлення і зростання, а також виокремлюють особисті та системні стимули. Розширення – це введення нових знань та умінь у практику вчителя (напр. впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у школах). Функція відновлення (оновлення, осучаснення професійних знань, умінь та навичок) є дуже важливою для педагогів, які отримали початкову освіту десять чи більше років тому, оскільки в Австралії, як і в усьому світі спостерігається явище «старіння» педагогічних кадрів. Невід'ємною частиною професійного розвитку педагогів є функція зростання та розвитку циклу професійної кар'єри [8]. На думку науковця Дж. Сахс (J. Sachs), «одним із критеріїв професіоналізму є готовність до продовження навчання впродовж кар'єри, поглиблення

знань, удосконалення вмінь і навичок, ставлення за допомогою активної участі у процесах розвитку галузі спеціалізації й експериментування з інноваціями, спрямованих на покращення практики» [12, с. 79]. Науковці Ш. Гранді (Sh. Grundy) та Дж. Робінсон (J. Robinson) вважають, що «розширення за допомогою інновацій в освіті, зростання через підвищення рівня кваліфікації та відновлення через трансформацію і зміну знань та практики – це ключові функції професійного розвитку вчителів» [8, с. 149].

Особисті стимули – це особисте бажання та мотивація вчителів підтримувати і покращувати їхнє професійне життя. Особистий вимір професійного розвитку розглядається через призму низки теорій розвитку кар'єри (теорія етапів кар'єри та теорія відповідей на події в житті). Системні стимули – це систематичне забезпечення програм професійного розвитку, їхнє оновлення та зміни [8].

На сучасному етапі професійний розвиток учителів загальноосвітніх шкіл – це процес, спрямований на покращення навчальних результатів учнів, поглиблення знань, вдосконалення умінь та навичок учителів, які можуть застосовуватися безпосередньо на практиці [9, с. 1]. Професійний розвиток – це невід'ємна частина навчання впродовж життя учителів, що розпочинається на етапі початкової професійної освіти. Термін «професійний розвиток» передбачає використання різних форм освіти вчителів, від одноденних семінарів до розширених курсів. Він може мати низку цілей: від підготовки щодо застосування певної навчальної стратегії чи впровадження навчальної програми до зосередження на довготривалому розвитку навичок, як наприклад управління освітніми змінами. Професійний розвиток має різноманітні завдання: планування, впровадження та оцінювання. Він може бути організований низкою закладів: державні та недержавні освітні заклади, профспілки вчителів, професійні асоціації і вищі навчальні заклади, які пропонують свої ініціативи чи співпрацюють разом [8, с. 150].

Однак, таке розуміння поняття «професійний розвиток» існувало не завжди в світовому освітньому просторі, й в Австралії зокрема. Дослідники Ш. Гранді (Sh. Grundy) та Дж. Робінсон (J. Robinson) виділяють три етапи у розвитку феномену і трактуванні поняття «професійний розвиток».

І етап – 1960-1970-ті роки ХХ століття. Використовувався термін «післядипломна освіта» (англ. – in-service education) як професійний розвиток, що насамперед мала на меті ознайомлення вчителів із поточними змінами та розробками у предметній галузі, методиці та педагогіці. Така післядипломна освіта зазвичай організовувалась в межах системи освіти штату чи професійними асоціаціями. Найбільш поширеними форматами післядипломної освіти були одноденні семінари, що проводились у віддалених від школи місцях, які не супроводжувались підтримкою вчителів чи оцінкою ефективності програми щодо внесення змін. На лекціях подавалась нова інформація, а від учителів очікувалось застосовувати нові знання чи компетентності на практиці [8].

ІІ етап – 1980-ті роки ХХ століття. Тут школа розглядається як відповідне місце для про-

фесійного розвитку та збільшується інтерес до освітньої реформи з боку національних урядів. Політичним підґрунтям цієї підтримки змін було переконання в тому, що освіта повинна бути більш економічно ефективною і способом досягнення цього була організація освітнього процесу відповідно до ринкових принципів. Школи переосмислили, які знання, ставлення та компетентності будуть потрібні громадянам у майбутньому і повинні були надавати таку освіту, яка б відповідала цим потребам. Стверджувалось, що удосконалення повинні враховувати контекст практики, а також саму практику викладання. Піднімалися питання про те, яким чином організація, взаємозв'язки та практика навчального процесу в школах покращують чи погіршують навчальні досягнення учнів. Ці кроки сповіщали про початок розвитку школи та відведення особливої ролі професійному розвитку вчителів [8].

III етап – 1990-ті роки XX століття. На початку 1990-х років професійний розвиток розглядається як компонент трудових домовленостей, а не особистих рішень учителів щодо підвищення кваліфікації чи можливості краще відповідати потребам учнів у класі. На рівні штатів в Австралії попередній акцент на навчальному процесі був значною мірою замінений більш опосередкованою стратегією реформи, у якій практика організації навчальної роботи стала основною сферою для запровадження змін. На національному рівні стверджувалось, що розвиток висококваліфікованих педагогічних кадрів повинен бути пов'язаним із змінами у викладанні [8].

Хоча початок 1990-х років характеризується більш вузьким розумінням професійного розвитку як елемента, необхідного для звітності та заохочення, школи отримали ширші повноваження у плануванні професійного розвитку вчителів, розвитку школи та покращенні результатів навчання учнів. У результаті цього, у професійному розвитку педагогів та розвитку школи загалом актуалізувався рефлексивний, побудований на співпраці, практичних знаннях та професійній культурі підхід.

В Австралійському контексті, федеральний лейбористський уряд став центральним учасником дебатів щодо якості роботи вчителів наприкінці 1980-х років, які розпочалися із публікацією праці Дж. Докіна «Зміцнення австралійських шкіл» (англ. – *Strengthening Australia's Schools*, 1987). Інші публікації Ради шкіл (англ. – *Schools Council*, 1989) представляли думку, що забезпечення високоякісного викладання потребує систематичного та відповідного професійного розвитку, адекватного заохочення, інтегрованої кар'єрної структури та покращених робочих місць. Такі публікації та подальші програми, фінансовані за рахунок державних коштів, які мали на меті покращення якості викладання та навчання, підтверджували, що висока кваліфікація вчителів залежала більше від бажання навчатись впродовж життя, ніж від жорсткої регуляційної системи. Національна програма професійного розвитку (англ. – *National Professional Development Program, NPDP*) сприяла налагодженню співпраці між представниками органів управління освітою штатів і федерації, а також заохочу-

вала розвиток партнерства між професійними асоціаціями вчителів, роботодавцями як і з державного, так і приватного секторів, профспілками вчителів та вищими навчальними закладами задля професійного розвитку [8, с. 152].

Досвід проектів Національної програми професійного розвитку та подальші дослідження щодо ефективності різноманітних підходів до професійного розвитку сприяли узгодженню положень, на яких ґрунтується професійний розвиток. Ці положення визначають чотири сфери:

– *планування*: професійний розвиток повинен ґрунтуватись на потребах вчителів та бути відповідним їхньому досвіду та інтересам;

– *фасилітація*: до професійного розвитку необхідно залучати лідерів із фаховими знаннями, забезпечувати високоякісні, доступні ресурси та відповідне середовище.

– *реалізація*: професійний розвиток має ґрунтуватись на чіткому зв'язку між теорією, дослідженнями та практикою, забезпечувати можливість для активного залучення, використовувати різноманітні стилі презентації матеріалу, охоплювати моделювання практики, поглиблення знань, формування і розвиток умінь та навичок на основі активних досліджень.

– *застосування*: професійний розвиток повинен передбачати заплановану перевірку виконання, використання на практиці освоєних знань, сформованих навичок, підтримувати звітність учителів за результати навчання учнів, передбачати отримання винагороди за участь у програмах професійного розвитку у певній формі, як наприклад академічний кредит [8, с. 153].

Низка досліджень щодо ефективного професійного розвитку, принципів, на яких він повинен базуватись підтверджує ефективність моделі професійного розвитку на робочому місці. Науковець Дж. Реталік стверджує, що навчання на робочому місці дає можливість педагогам застосовувати теорію на практиці, відповідаючи потребам учителів у відповідних ситуаціях в школі та заохочує активні дослідження. Більшість принципів ефективного професійного розвитку реалізуються в умовах навчання на робочому місці [11]. Дослідження Національної Ради із питань зайнятості, освіти та навчання (англ. – *National Board of Employment, Education and Training, NBEET*) щодо навчання на робочому місці підтверджує, що таке навчання відбувається в атмосфері колегіальної підтримки та співпраці, що сприяє критичній рефлексії учителів; воно є неперервним та зазвичай самоорганізованим; вчителі визнають важливість зовнішніх ідей, хоча вони мають тенденцію цінувати свою важливість у досягненні результатів роботи у класі; навчання на робочому місці відбувається протягом значного періоду часу [8, с. 154].

Висновки і пропозиції. Отже, як свідчить проведене компаративно-педагогічне дослідження, 1990-ті роки були декадою, в якій мала місце дискусія про питання покращення навчальних результатів учнів, підвищення кваліфікації учителів та якості викладання. Ці дебати мали значний вплив на систему забезпечення професійного розвитку в Австралії. Основою системних стимулів у професійному розвитку стало поняття професійної спільноти, яка є відповідальною за

власний професійний розвиток, а не покращення компетентностей, які визначає роботодавець. Ефективний професійний розвиток повинен відповідати потребам учителів, бути спрямованим безпосередню на покращення їхньої педагогічної діяльності та розвиток школи загалом.

Список літератури:

1. Бельмаз Я. М. Професійний розвиток викладачів вищої школи у Великій Британії та США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Я. М. Бельмаз. – Луганськ, 2011. – 40 с.
2. Литвинюк Л. В. Педагогічне стимулювання професійного зростання вчителів загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. В. Литвинюк. – Кіровоград, 2007. – 21 с.
3. Муқан Н. В. Професійний розвиток учителів загальноосвітніх шкіл Великої Британії, Канади, США: [монографія] / Н. В. Муқан. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 248 с.
4. Садовець О. В. Особливості професійного розвитку вчителів середніх шкіл в об'єднаннях працівників освіти США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Садовець. – Тернопіль, 2011. – 22 с.
5. Щербіна В. К. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя економіки в умовах інтерактивного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. К. Щербіна. – Харків, 2009. – 21 с.
6. Cochran-Smith M., Lytle S. Relationships of knowledge and practice: teacher learning in communities / M. Cochran-Smith, S. Lytle // Review of research in education; eds. A. Iran-Nejad, P. D. Pearson. – Washington, DC: American Educational Research Association, 1999. – Vol. 24. – P. 249-305.
7. Day C., Sachs J. Professionalism, performativity and empowerment: discourse in the politics, policies and purposes of continuing professional development / C. Day, J. Sachs // International handbook on the continuing professional development of teachers; eds. C. Day, J. Sachs. – Berkshire, England: Open University Press, 2009. – P. 3-32.
8. Grundy Sh., Robinson J. Teacher professional development: themes and trends in the recent Australian experience / Sh. Grundy, Robinson J. // International handbook on the continuing professional development of teachers; eds. C. Day, J. Sachs. – Berkshire, England: Open University Press, 2009. – P. 146-166.
9. Hargreaves A., Fullan M. Understanding teacher development / A. Hargreaves, M. Fullan. – New York: Teachers College Press, 1992. – 243 p.
10. Loucks-Horsley S., Love N., Stiles K. E., Mundry S., Newson P. W. Designing professional development for teachers of science and mathematics / S. Loucks-Horsley, N. Love, K. E. Stiles, S. Mundry, P. W. Newson. – Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2003. – 424 p.
11. Retallick J., Groundwater-Smith S., Clancy S. Enhancing teacher engagement with workplace learning / J. Retallick, S. Groundwater-Smith, S. Clancy // The Australian Educational Researcher. – 1999. – № 26 (3). – P. 15-36.
12. Sachs J. Rethinking the practice of teacher professionalism / J. Sachs // The life and work of teachers; eds. C. Day, A. Fernandez, T. Hauge, J. Moller. – London: Falmer Press, 2000. – P. 75-87.

Яремко Г.В.

Национальный университет «Львовская политехника»

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГОВ

Аннотация

Исследовано подходы к определению термина «профессиональное развитие учителей» ряда отечественных и зарубежных ученых. Подано трактовку личностно-профессионального развития и профессионального роста педагогов. Определено функции и стимулы в профессиональном развитии. Освещено периодизацию развития феномена и трактовки понятия «профессиональное развитие учителей». Проанализировано положения, на которых основывается профессиональное развитие.

Ключевые слова: профессиональное развитие учителей, профессиональный рост, личностно-профессиональное развитие, функции, стимулы.

Yaremko H.V.

L'viv Polytechnic National University

THEORETICAL GROUNDS OF TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Summary

Approaches to defining the term «teacher professional development» by a range of Ukrainian and foreign scientists have been investigated. Interpretation of personal and professional development as well as professional growth of teachers has been presented. Functions and drivers in teacher professional development have been defined. Periodization of the phenomenon development and interpretation of the term «teacher professional development» has been outlined. Principles which underlie professional development have been analyzed.

Keywords: teacher professional development, teacher professional growth, personal and professional development, functions, drivers.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.4

ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Адашис Л.І., Борисевич М.О.
Університет митної справи та фінансів

Репрезентована стаття присвячена аналізу європейських та української процедури імпичменту президента. Було виявлено основні типи європейських процедур імпичменту. Критерієм поділу європейських процедур імпичменту були тип процесу (що характеризується остаточним рішенням) та вид правової відповідальності. Критерієм обрання країни для правового аналізу стало її членство у ЄС, ЕФТА або підписання Угоди про асоціацію. Авторами було проаналізовано наступні держави: Австрія, Болгарія, Греція, Естонія, Ірландія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Ісландія, Грузія, Молдова та Україна. Було виявлено чотири типи процесу: юрисдикційний, політичний, спеціальний та народний. Були визначено три види правової відповідальності: конституційна, дуалістична та кримінальна. Це дозволило розподілити європейські процедури імпичменту на 10 груп, що мають свої особливості, які було проаналізовано авторами. Окремий аналіз кожної групи дозволив авторам виокремити найбільш ефективні механізми імпичменту та висловити пропозиції щодо вдосконалення української процедури відповідальності Президента.

Ключові слова: імпичмент президента; відповідальність голови держави; державна зрада президента; тип процесу імпичменту; механізм стримувань і противаг.

Вступ. У зв'язку із політичними подіями 2013-2014 рр., втечею колишнього Президента України Януковича В.Ф. та суперечливими рішеннями Верховної Ради щодо цих подій, нарізла потреба реформування закріпленої в українському конституційному законодавстві занадто формалізованої та ускладненої процедури імпичменту Президента України шляхом її спрощення, з урахуванням дотримання механізму стримувань та противаг.

Процедурам імпичменту приділяли увагу Барабаш Ю.Г., Болдирев С.В., Войтенко Ю.М., Волкотруб С.Г., Кожемякін П.Г., Кохановський В.В., Кресіна І.О., Кузьма Т.М., Майданник О.О., Малкіна Г., Мохончук Б.С., Чекер І.В., Шевчук А.З., однак їх дослідження базувалися на нормативних актах, які частково втратили актуальність, а також на брали до уваги євроінтеграційний напрям руху України та сучасну політичну та соціально-економічну ситуацію в державі [1-14].

Постановка завдання. Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу процедур імпичменту в Україні та в країнах Європи з метою визначення найбільш ефективної процедури, а також пропозиція удосконалення української процедури імпичменту. Досягнення поставленої мети обумовлюється вирішенням таких задач: встановлення критеріїв належності аналізованих конституцій для цілей дослідження; аналіз європейських процедур імпичменту; проведення типологізації європейських процедур імпичменту; аналіз особливостей різних етапів процедури імпичменту у різних типів; виокремлення найбільш ефективних типів за різними етапами; висунення пропозицій щодо реформування української конституційної процедури імпичменту.

Результати дослідження. Для висунення пропозицій щодо реформування української процедури імпичменту, нами було проаналізовано європейські процедури імпичменту. Для того, щоб положення тієї чи іншої європейської процедури імпичменту можна було застосувати для отримання досвіду з метою реформ в Україні в контексті євроінтеграції, ми аналізували лише держави, які відповідають наступним критеріям: 1) держава входить до складу ЄС, ЕФТА або підписала угоду про асоціацію із ЄС; 2) держава має республіканську форму правління; 3) головою держави є одноосібний президент.

Таким критеріям відповідають Австрія, Болгарія, Греція, Естонія, Ірландія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія (члени ЄС) [14], Ісландія (член ЕФТА) [15], Грузія, Молдова та Україна (підписали угоду про асоціацію з ЄС) [16, с. 18].

Для проведення ґрунтовного аналізу положень конституцій нами була проведена класифікація європейських процедур імпичменту. На нашу думку, класифікацію типів процедур імпичменту варто робити на підставі двох характеристик: **типу процесу**, який має характеризуватися видом остаточного рішення та **видом правової відповідальності**, за яку президента держави може бути притягнуто до відповідальності шляхом процедури імпичменту.

Нами було виділено чотири типи процесів:

1) **Юрисдикційний** – відповідно до цього типу процесу, остаточне рішення приймається судовим органом влади (загальної або конституційної юрисдикції). При цьому, варто звертати увагу на те, чи приймається рішення судом у процесі ім-

підходу, чи поза ним. У разі, якщо рішення приймається парламентом і норма закріплює процес «віддання під суд», то обвинувальне рішення судового органу буде знаходитись вже поза межами процесу імпідменту. У той же час, якщо суд уповноважений винести рішення до складання президентом повноважень, а наслідком обвинувального вироку буде відсторонення президента від посади, то ми маємо справу із остаточним рішенням суду, винесеним у ході процесу імпідменту.

2) **Політичний** – за цього типу процесу остаточне рішення приймається законодавчим представницьким органом – парламентом. Відповідно з цим процесом, судова гілка влади може впливати на процес імпідменту шляхом надання судового висновку або кваліфікації діяння президента, за яким його звинувачують, однак робить це до винесення остаточного рішення.

3) **Спеціальний** – відповідно до цього типу процесу остаточне рішення приймається спеціальним органом, який утворюється для здійснення процесу імпідменту або одним із повноважень якого є винесення остаточного рішення у процесі імпідменту.

4) **Народний** – коли остаточне рішення приймає населення країни шляхом голосування на референдумі.

За видами правової відповідальності ми виділяємо: 1) Відповідальність лише за конституційне правопорушення – у такому випадку президент несе відповідальність лише за порушення положень конституції. Як правило, президент користується імунітетом і може бути притягнутий до кримінальної відповідальності лише після завершення каденції або після усунення з посади. У окремих випадках президент взагалі не несе відповідальності за будь-які правопорушення, допущення під час строку його повноважень, окрім конституційних [17, с. 93]. 2) Відповідальність президента може носити і дуалістичний характер, за якого президент несе відповідальність як за конституційні, так і за кримінальні правопорушення. 3) Відповідальність за виключно кримінальні правопорушення [11, с. 501].

Іноді постає питання щодо розмежування виду юридичної відповідальності, якщо у тексті норми передбачається відповідальність за державну зраду. На нашу думку, трактування такої норми має виходити із її контексту. У разі, якщо згадується лише відповідальність «за порушення Конституції та державну зраду» або «за державну зраду та інші порушення Конституції», то конституційна відповідальність поглинає єдиний склад злочину «державна зрада». При тому, що широкі рамки трактування цього злочину та ініціювання процедури імпідменту, як правило, парламентом (до складу якого входять представники різних політичних сил, кожна з яких може мати власне уявлення про те, що таке «державна зрада»), відносить відповідальність за «державну зраду» із кримінально-правової до конституційно-правової та політичної сфери. У разі ж, якщо наявний контекст «за державну зраду та інші злочини», то мається на увазі виключно кримінально-правова відповідальність [11, с. 501].

Для бачення більш повної картини, необхідно проаналізувати кожен із 10 виокремлених типів і, враховуючи певні національні особливості

та відмінності, виділити позитивні та негативні сторони.

Таблиця 1

Типи процедур імпідменту в Європі

	Конституційна	Дуалістична	Кримінальна
Юрисдикційний	Австрія Болгарія Кіпр Німеччина Словаччина Хорватія Чехія	Словенія Угорщина	Молдова Португалія Фінляндія
Політичний	Мальта Ірландія Італія	Грузія Литва	Естонія Латвія Україна
Спеціальний	Греція Франція	Польща	-
Народний	Румунія	-	Ісландія

Юрисдикційний процес за конституційні правопорушення. Підстава – порушення Конституції (Хорватія, Австрія, Німеччина), державна зрада (Чехія, Кіпр), державна зрада та порушення Конституції (Болгарія, Словаччина). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – Генеральний прокурор (Кіпр) – представляє звинувачення Верховному суду. У інших країнах відсутні. Остаточне рішення – вноситься судовим органом, наслідком чого є відсторонення президента від посади [18, с. 11, 381, 565; 19, с. 197; 20, с. 159, 435, 491].

Юрисдикційний процес за конституційні та кримінальні правопорушення. Підстава – порушення Конституції або злочин (Словенія, Угорщина). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – відсутні. Остаточне рішення – вноситься судовим органом, наслідком чого є відсторонення президента від посади [18, с. 523; 20, с. 159].

Юрисдикційний процес за кримінальні правопорушення. Підстава – злочин (Молдова, Португалія), державна зрада, тяжкий злочин, злочин проти людства (Фінляндія). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – канцлер юстиції, юридичний уповноважений (Фінляндія) – подання до парламенту звернення про ініціацію процедури. Остаточне рішення – вноситься судовим органом, наслідком чого є відсторонення президента від посади [19, с. 539, 733; 20, с. 353].

Політичний процес за конституційні правопорушення. Підстава – несумісний із посадою вчинок (Ірландія, Мальта), державна зрада та порушення Конституції (Італія). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – відсутні. Остаточне рішення – вноситься парламентом, наслідком чого є відсторонення президента від посади (Ірландія, Мальта) або віддання під суд (Італія) [18, с. 775; 19, с. 95, 461].

Політичний процес за конституційні та кримінальні правопорушення. Підстава – грубе порушення Конституції, присяги або злочин (Литва), державна зрада, інші злочини або порушення Конституції (Грузія). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – Верховний суд – надає висновок про наявність злочину, Конституційний суд – надає висновок

про наявність порушення Конституції (Грузія). Остаточне рішення – вноситься парламентом, наслідком чого є відсторонення президента від посади [18, с. 697; 19, с. 317].

Політичний процес за кримінальні правопорушення. Підстава – злочин (Естонія, Латвія). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – канцлер юстиції (Естонія). Остаточне рішення – вноситься парламентом, наслідком чого стає можливою притягнення до кримінальної відповідальності національною судовою системою [19, с. 219; 20, с. 703].

Спеціальний процес за конституційні правопорушення. Підстава – невиконання конституційних функцій (Франція), державна зрада, умисне порушення Конституції (Греція). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – відсутні. Остаточне рішення – вносить Вища Палата правосуддя (Франція) – спеціальний парламентський орган або спеціальний суд з 12 суддів, що обирається парламентом, під головуванням голови Верховного суду – Ареопату (Греція) [18, с. 637; 20, с. 401].

Спеціальний процес за конституційні та кримінальні правопорушення. Підстава – порушення Конституції, злочин (Польща). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – відсутні. Остаточне рішення – Державний трибунал Польщі [19; с. 673].

Народний процес за конституційні правопорушення. Підстава – порушення Конституції (Румунія). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – Конституційний суд – надання обов'язкових консультацій. Остаточне рішення – референдум [20, с. 51].

Народний процес за кримінальні правопорушення. Підстава – злочин (Ісландія). Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – відсутні. Остаточне рішення – референдум [19, с. 1].

Процес імпичменту в Україні (політичний, за кримінальні правопорушення). Підстава – державна зрада або інший злочин. Ініціація процедури – парламентом. Інші учасники процедури – тимчасова слідча комісія – проводить розслідування, Конституційний суд – надає висновок про дотримання конституційності процедури імпичменту, Верховний суд – надає висновок про наявність ознак складу злочину, що інкримінується. Остаточне рішення – вноситься Верховною Радою, наслідком якого є відсторонення Президента від посади [21].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити ряд висновків.

1. Найбільш розповсюдженим типом є юрисдикційний процес за конституційні правопорушення.

2. Найповніше охоплює усі правопорушення, які може вчинити Президент, дуалістичний тип, що об'єднує відповідальність як за конституційні, так і за кримінальні правопорушення.

3. Усталеним способом ініціації процедури імпичменту є ініціація парламентом.

4. Проміжними учасниками процедури імпичменту виступають судові органи (у політичному типі процесу), або контрольно-наглядові органи (Генеральний прокурор Кіпру, канцлер юстиції Естонії або Фінляндії).

5. Україна має унікальний спеціальний орган, що здійснює розслідування – спеціальну слідчу комісію – оскільки у інших державах факт розслідування або ігнорується (посилюючи політичність процесу), або здійснюється виключно парламентом, або переноситься безпосередньо до зали судового засідання.

6. За способом винесення остаточного рішення найбільш неупередженим є юрисдикційний процес, за швидкістю – політичний без проміжних суб'єктів, найбільш складним – народний, у зв'язку з труднощами проведення референдуму, більшим навантаженням на бюджет та тривалими часовими рамками.

Найбільш простим типом процесу є політичний процес, до одного з видів якого відноситься і Україна. Однак, під час такого процесу імпичменту, на нашу думку, існує суттєва загроза викривлення механізму стримувань і противаг, а також основоположних правових принципів, які закладаються в основу будь-якої правової системи. У ході процедури імпичменту постає питання визначення винуватості особи у вчиненні серйозного правопорушення (кримінального або конституційного), яке в усіх інших випадках покладається на судову гілку влади. Законодавча гілка влади, перебираючи функції визнання Президента «винним», порушує баланс у механізмі стримувань і противаг. У той же час, юрисдикційний процес забезпечує нормальне функціонування такого механізму, оскільки, ініційована парламентом процедура знаходить своє логічне відображення у остаточному судовому рішенні.

Участь же контрольно-наглядових органів найбільш ефективною буде на стадії ініціювання процедури, а саме, шляхом звернення контрольно-наглядового органу до парламенту із пропозицією розпочати процедуру імпичменту у разі виявлення таким органом кримінального правопорушення, вчиненого Президентом.

На нашу думку, зміна типу українського процесу імпичменту з політичного на юрисдикційний могла б запобігти політичному спекуляціям. При цьому, слід розділити компетенцію судів щодо розгляду такого виду справ: Конституційний Суд – у разі порушення Конституції, Верховний Суд – у разі кримінального правопорушення.

Утворення тимчасової слідчої комісії є позитивним аспектом української процедури імпичменту, оскільки будь-якому судовому розгляду питання про винуватість особи має передувати певне розслідування, яке провадиться кваліфікованими спеціалістами, однак слід законодавчо обмежити строк такого розслідування. Так, строки кримінального розслідування, відповідно до КПК, розслідування злочину має бути закінчено протягом двох місяців. Ураховуючи особливу важливість справи, а також зайнятість членів спеціальної слідчої комісії лише у розслідуванні у межах процедури імпичменту, строк може бути обмежений одним місяцем. До складу спеціальної слідчої комісії мають входити як представники народу (наприклад, народні депутати), так і спеціалісти у сфері розслідувань – найавторитетніші слідчі Національної поліції, СБУ, Державного бюро розслідувань (після його створення) [22, с. 205], Антикорупційного бюро, прокуратури. Це забезпечить, з одного боку – кваліфіковане

слідство, а з іншого – інтереси народу, яким було обрано Президента.

У разі позитивного висновку спеціальної слідчої комісії, Верховна Рада України рішенням кваліфікованої більшості голосів передає справу на розгляд компетентного суду. Питання щодо того, якою саме має бути кваліфікована більшість є спірним, однак, кваліфіковану більшість у 3/4, окрім української процедури імпічменту, має лише процедура Кіпру. Більшість з аналізованих країн вважають достатньою більшість у 2/3, що, на нашу думку, є цілком достатнім для передачі справи до суду.

Також, враховуючи сумнозвісний прецедент «втечі» Президента у 2014 р., на нашу думку, слід звернутися до Конституції Португалії, ст. 129 якої встановлюється заборона на виїзд Президента за межі національної території без дозволу парламенту [19, с. 733].

Також, виходячи із досягнутих результатів статті, нами пропонується змінити тип української процедури імпічменту шляхом внесення змін до Конституції України та Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», а також ввести механізм запобігання свавільного залишення території України Президентом.

Основоположною нормою має стати ст. 111 Конституції України у наступній редакції:

Стаття 111. Президент України може бути усунений з поста у разі порушення Конституції України, порушення присяги Президента України, вчинення державної зради або іншого кримінального правопорушення у порядку імпічменту.

Питання про усунення Президента України з поста у порядку імпічменту у разі порушення

Конституції України, порушення присяги Президента України або вчинення державної зради ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України за поданням не менш як третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Питання про усунення Президента України з поста у порядку імпічменту у разі вчинення кримінального правопорушення, окрім вчинення державної зради, ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України за поданням Генерального прокурора України.

Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну слідчу комісію. Спеціальна слідча комісія протягом одного місяця з дня затвердження її складу Верховною Радою України має надати свій висновок Верховній Раді України.

За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України та передає справу до суду.

Справу про звинувачення Президента України у порушенні Конституції України, порушенні присяги Президента України або вчиненні державної зради розглядається Конституційним Судом України.

Справу про звинувачення Президента України у вчиненні кримінального правопорушення, окрім вчинення державної зради, розглядається Верховним Судом.

Обвинувальне рішення Конституційного Суду України або Верховного Суду має наслідком усунення з поста Президента України.

Список літератури:

1. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія / Ю. Г. Барабаш. – Х.: Право, 2008. – 220 с.
2. Болдирев С. В. Проблеми правового регулювання парламентського розслідування в процесі застосування процедури імпічменту Президента України / С. В. Болдирев, Б. Ю. Ребриш // Проблеми законності. – 2012. – Вип. 118. – С. 56-66.
3. Войтенко Ю. М. Інститут імпічменту у політико-правовій системі України та світу / Ю. М. Войтенко // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 94. – С. 408-412.
4. Волкотруб С. Г. Кримінально-процесуальний аспект імунітету Президента України / Волкотруб С. Г. // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1-2. – С. 231-237.
5. Кожемякін П. Г. Дострокове припинення повноважень глави держави в Україні / П. Г. Кожемякін // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2011. – Вип. 1. – С. 76-81.
6. Кохановський В. В. Юридична природа та ознаки правового імунітету інституту президентства / В. В. Кохановський // Митна справа. – 2011. – № 5 (77). – С. 22-27.
7. Кресіна І. О. Інститут імпічменту: порівняльний політико-правовий аналіз / Кресіна І. О., Коваленко А. А., Балан С. В. – К.: Юрид. думка, 2004. – 173 с.
8. Кузьма Т. М. Інститут імпічменту: політико-правовий аналіз / Кузьма Т. М. // Науковий вісник Рівненськ. держ. гуманіст. ун-ту. – 2010. – № 4. – С. 147-153.
9. Майданник О. О. Інститут імпічменту президента: конституційно-правова природа, функціональна належність / О. О. Майданник. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – С. 57-62.
10. Малкіна Г. Політична відповідальність глави держави / Малкіна Г. // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 42-50.
11. Мохончук Б. С. Щодо питання про класифікацію існуючих моделей імпічменту (теоретичний аспект) / Б. С. Мохончук. // Фінансова політика. – 2011. – № 4. – С. 500-504.
12. Cheker I. V. Comparative analysis of problematic aspects of the president impeachment procedure in Ukraine and Russia / Cheker // Electronic Kharkiv National University Institutional Repository. – 2012.
13. Шевчук А. З. Підстави імпічменту: конституційно-правові норми та практика їх реалізації / А. З. Шевчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – № 618. – С. 47-51.
14. Member countries of the EU (year of entry) [Електронний ресурс] // EUROPA – European Union – Режим доступу до ресурсу: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en
15. The EFTA states [Електронний ресурс] // EFTA – Режим доступу до ресурсу: <http://www.efta.int/about-efta/the-efta-states>

16. Карський К. Угода про асоціацію між Європейським Союзом та Україною з 2014 року: Вступні уваги / Кароль Карський // Вісник Академія адвокатури України. – 2015. – № 3. – С. 15–22.
17. Майданик О. О. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти // Право України, 2001. – № 2. – С. 92–96.
18. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 / Под общей редакцией и со вступительной статьёй директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л. А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 824 с.
19. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 2 / Под общей редакцией и со вступительной статьёй директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л. А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 840 с.
20. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 3 / Под общей редакцией и со вступительной статьёй директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л. А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 727 с.
21. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
22. Скулиш Є. Проблемні питання створення державного бюро розслідувань / Є. Скулиш // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4. – С. 205–215.

Адашис Л.И., Борисевич М.О.

Университет таможенного дела и финансов

ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАИНЕ И ЕВРОПЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Представленная статья посвящена анализу европейских и украинской процедур импичмента президента. Были выявлены основные европейские процедуры импичмента. Критерием классификации европейских процедур импичмента были тип процесса (который характеризуется типом окончательного решения) и вид правовой ответственности. Критерием избрания государств для анализа стало членство в ЕС, ЕФТА или подписания Соглашения об ассоциации с ЕС. Авторами были проанализированы следующие государства: Австрия, Болгария, Греция, Эстония, Ирландия, Италия, Кипр, Латвия, Литва, Мальта, Германия, Польша, Португалия, Румыния, Словакия, Словения, Венгрия, Финляндия, Франция, Хорватия, Чехия, Исландия, Грузия, Молдова и Украина. Было выявлено четыре типа процесса: юрисдикционный, политический, специальный и народный. Было определено три вида правовой ответственности: конституционная, дуалистическая и уголовная. Это позволило распределить европейские процедуры импичмента между 10 группами, имеющими свои особенности, которые были проанализированы авторами. Отдельный анализ каждой группы позволил авторам выделить наиболее эффективные механизмы импичмента и представить предложения по улучшению украинской процедуры ответственности Президента.

Ключевые слова: импичмент президента; ответственность главы государства; государственная измена президента; тип процесса импичмента; механизм сдержек и противовесов.

Adashys L.I., Borysevych M.O.

University of Customs and Finance

LEGAL RESPONSIBILITY OF PRESIDENT IN UKRAINE AND EUROPE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Summary

The represented article is devoted to the comparing analysis of European procedures of impeachment of President and Ukrainian one. The main types of European procedures of President's impeachment were found out. The criteria of dividing European procedures of impeachment are the type of process (characterized by the final decision) and the kind of legal responsibility. The criterion of choosing European countries for comparing analysis is the membership of EU, EFTA or Association with EU. The authors have analyzed procedures of impeachment of President of such countries: Austria, Bulgaria, Greece, Estonia, Ireland, Italy, Cyprus, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Hungary, Finland, France, Croatia, Czech Republic, Iceland, Georgia, Moldova and Ukraine. Four types of process were found out: jurisdictional, political, special, people's. Three types of legal responsibility of President were identified: constitutional, dualistic, criminal. That let us to divide European procedures of President's impeachment into 10 group what have their features, analyzed by authors. Separate analysis of each group let authors to select the most effective mechanisms of impeachment and let authors to propose the ways to improvement Ukrainian procedure of President's liability.

Keywords: impeachment of president; responsibility of head of state; treason of president; type of impeachment process; mechanism of 'checks and balances'.

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК НАПРЯМ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Волох О.К.

Національна академія внутрішніх справ

Розкриваються положення Стратегії реформування державного управління в Україні на 2016-2020 роки. Вивчається сутність основних складових електронного урядування в Україні. Розглядаються нормативно-правові засади розвитку системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів. Досліджуються завдання щодо розбудови системи надання електронних адміністративних послуг. Аналізуються питання доступу громадян до публічної інформації у формі відкритих даних.

Ключові слова: електронне урядування, державне управління, система електронної взаємодії, електронні інформаційні ресурси, електронні послуги, відкриті дані.

Постановка проблеми. У Концепції розвитку електронного урядування в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. № 2250-р, електронне урядування проголошується інструментом розвитку інформаційного суспільства та розглядається як форма організації державного управління [1]. Нового звучання набувають питання розвитку електронного урядування у зв'язку із затвердженням на початку 2015 року Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Зазначена Стратегія передбачає реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави, у тому числі Програми електронного урядування. До того ж, відповідно до положень зазначеної Стратегії реалізація в рамках реформи державного управління Програми електронного урядування належить до числа першочергових.

Відтак, результатом впровадження реформи державного управління має стати створення ефективною, прозорою, відкритою та гнучкою структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (e-урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики [2].

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі проблеми розвитку електронного урядування та інформаційного суспільства загалом досліджувалися у роботах таких вчених, як: З. Балабанова, К. Беляков, М. Ватковська, М. Вертузаєв, П. Клімушин, І. Коліушко, А. Попов, А. Серенок, В. Хахановський, М. Швець та інші.

На момент написання даної статті досліджень, присвячених розвитку електронного урядування у світлі положень Стратегії реформування державного управління в Україні на 2016-2020 роки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р, не виявлено.

Метою статті є дослідження змісту завдань щодо розвитку складових електронного урядування як напрямку реформування державного управління в Україні. Для досягнення цієї мети необхідним є аналіз положень відповідних нормативно-правових актів вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Окремо затвердженої Програми електронного урядування на

сьогодні в Україні немає, але частково вказане завдання було реалізоване шляхом схвалення влітку 2016 року Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки.

У зазначеній Стратегії наголошується, що електронне урядування є одним із напрямів реформи державного управління і визначається як *використання інформаційно-комунікаційних технологій для покращення ефективності системи державного управління, її прозорості та зручності, зокрема операційного компонента, що забезпечує діяльність державних органів* [3].

Основним завданням при цьому визначено створення (удосконалення) реєстрів даних громадян, юридичних осіб, земельних ділянок і нерухомості, податків, соціального страхування, забезпечення функціональної сумісності систем та здійснення обміну даними на операційному рівні замість подання довідок та інших документів.

Передбачається, що функціональна сумісність систем сприятиме здійсненню обміну даними між реєстрами (кожен елемент даних повідомлятиметься і вводиться до реєстру один раз) та установами. Реєстри будуть відкритими для користування органами державного управління із забезпеченням гарантованого захисту персональних даних, що сприятиме спрощенню процедури надання органами державного управління адміністративних послуг громадянам і юридичним особам з підтвердження фактів та інформації, що міститься в офіційних державних реєстрах, зокрема в електронній формі через веб-сервіси.

Успішність виконання завдань з впровадження електронного урядування оцінюватиметься шляхом визначення кількості центральних органів виконавчої влади, які приєднані до системи електронної взаємодії, та запитів, що обробляються в електронному вигляді через таку систему [3].

У розрізі розвитку електронного урядування реформування державного управління передбачає координацію роботи провідним структурним підрозділом Секретаріату Кабінету Міністрів України, відповідальним за реформування державного управління, а також державними органами, відповідальними за різні напрями реформи.

Для координації реалізації Стратегії постановою Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 р. № 335 створено Координаційну раду, до роботи якої будуть залучені представники відповідних

центральных органів виконавчої влади [5]. Очолує Координаційну раду Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, який буде координувати роботу залучених центральных органів виконавчої влади, відповідальних за різні напрями реформи державного управління (у тому числі – електронне урядування).

Отже, електронне урядування відповідно до Стратегії позиціонується як один із напрямів, по яких здійснюватиметься реформа державного управління.

Необхідно зазначити, що розвиток визначених вище окремих складових електронного урядування передбачено не лише за напрямом власне «електронне урядування» (який, у свою чергу, є складовою Напрямку 5 «Надання адміністративних послуг та адміністративна процедура»), але й за іншими напрямками реформування (і, відповідно, пріоритетами Стратегії).

Одним з основних завдань Напрямку 2 «Стратегічне планування і координація державної політики» визначено запровадження електронної системи управління документами.

Так, відповідно до Стратегії, запровадження електронної системи управління документами є одним з основних процесів у державному управлінні. Система управління документами має забезпечувати ефективний документообіг та легкий пошук документів, необхідних для роботи. Частка центральных органів виконавчої влади, які здійснюють автоматичний міжвідомчий документообіг (інтегровані до міжвідомчої системи електронного документообігу) повинна поступово збільшитися з 10 відсотків у 2016 році до 100 відсотків у 2018 році [3].

На виконання зазначеного завдання Планом заходів з реалізації Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки передбачено здійснення таких заходів:

- впровадження системи автоматизованого міжвідомчого електронного документообігу в центральных органах виконавчої влади;
- впровадження системи автоматизованого міжвідомчого електронного документообігу в місцевих органах виконавчої влади;
- проведення оцінки ефективності впровадження електронної системи автоматизованого міжвідомчого електронного документообігу тощо [3].

Зазначене завдання Стратегії цілком узгоджується із проголошеним у Концепції розвитку електронного урядування в Україні завданням щодо організації інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування на базі електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису.

Відповідно до Напрямку 5 «Надання адміністративних послуг та адміністративна процедура» за Пріоритетом 4 «Оптимізація та підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади шляхом впровадження електронної міжвідомчої взаємодії та електронного документообігу» передбачено запровадження автоматизованого обміну даними між електронними інформаційними ресурсами органів виконавчої влади (електронна взаємодія).

На виконання вказаного завдання п. 25 Плану заходів заплановано:

- проведення оцінки наявної інформаційної інфраструктури;

- створення, впровадження та підтримка функціонування системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів;

- створення комплексної системи захисту інформації системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів;

- поетапне підключення до системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів центральных органів виконавчої влади тощо [3].

За Пріоритетом 5 «Надання адміністративних послуг в електронному вигляді» зазначеного Напрямку 5 поставлене завдання щодо забезпечення надання адміністративних послуг в електронному вигляді з урахуванням стадій розвитку електронних адміністративних послуг, визначених методикою Індексу розвитку електронного урядування ООН (EGDI UN) [3].

Вказане завдання передбачає здійснення таких заходів:

- розроблення і подання Кабінетові Міністрів України проекту акта щодо схвалення Концепції розвитку системи надання електронних послуг в Україні та переліку 80 пріоритетних послуг в електронній формі;

- розроблення і подання Кабінетові Міністрів України проекту акта щодо плану впровадження електронних послуг через Єдиний державний портал адміністративних послуг відповідно до кращого досвіду управління проектами;

- забезпечення функціонування єдиної платформи надання адміністративних послуг на базі Єдиного державного порталу адміністративних послуг, включаючи електронну ідентифікацію (Банк ID, ID картка, Mobile ID);

- впровадження електронних послуг та інше [3].

Відносно новим напрямом розвитку електронного урядування в Україні стало оприлюднення публічної інформації у формі відкритих даних.

На сьогодні доступ до відкритих даних активно підтримується та розвивається міжнародними ініціативами та організаціями. В рамках Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» у 2011 році Україна приєдналася до зазначеної Ініціативи та зобов'язалася впроваджувати принципи Декларації Відкритого Уряду щодо відкритості і прозорості державної політики [6].

Згідно з цими принципами держави-учасниці зобов'язуються підвищити доступність інформації про діяльність державних органів на кожному рівні влади, а інформація, в свою чергу, повинна надаватися ними вчасно та мати високу цінність, а також міститися у форматах, які громадяни можуть легко знайти, зрозуміти та в подальшому неодноразово використовувати.

Доступ до відкритих даних розглядається як необхідна частина інноваційного розвитку економіки, а також є важливим інструментом впровадження електронного урядування.

Таким чином, доступ до інформації у формі відкритих даних характеризується певними ключовими ознаками. По-перше, це дає право кожному на доступ та наступне вільне використання відкритих даних, у тому числі і як засіб контролю за органами державної влади та органами місцевого самоврядування, і як дієвий спосіб для за-

побігання та виявлення корупції, участі громадськості у прийнятті владних рішень. По-друге, інформація у формі відкритих даних підвищує ефективність діяльності публічної адміністрації, поліпшує якість послуг електронного урядування.

Пунктом 6 переліку Заходів з реалізації плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2014-2015 роках було передбачено підготовку та подання в установленому порядку Кабінетові Міністрів України законопроектів про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо доступу до інформації у вигляді відкритих даних та повторного використання інформації [7]. Зазначений проект Закону України було прийнято парламентом 9 квітня 2015 року. Зокрема, згідно його положень Закон України «Про доступ до публічної інформації» було доповнено новою статтею 10-1 «Публічна інформація у формі відкритих даних». Під нею законодавець розуміє публічну інформацію у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання. Крім того, розпорядники інформації зобов'язані надавати публічну інформацію у формі відкритих даних на запит, оприлюднювати і регулярно оновлювати її на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах.

Перелік наборів даних, що підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, вимоги до формату і структури таких наборів даних, періодичність їх оновлення визначаються Кабінетом Міністрів України. При цьому до такого переліку Кабінет Міністрів України обов'язково включає інформацію, доступ до якої у формі відкритих даних передбачено законом.

На виконання вимог ст. 10-1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» постановою Кабінету Міністрів України від 26.10.2015 р. № 835 було затверджено Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі

відкритих даних. Також додатком до постанови затверджено Перелік наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних.

Описуваний напрям розвитку електронного урядування знаходиться у процесі становлення та вдосконалення. Планом заходів з реалізації Стратегії реформування державного управління України на 2016 – 2020 роки передбачено у т.ч. завдання «Забезпечення розвитку відкритих даних». На виконання вказаного завдання заплановано здійснення таких заходів:

– розроблення і подання Кабінетові Міністрів України проекту нормативно-правового акта щодо затвердження Порядку ведення Єдиного державного веб-порталу відкритих даних;

– розроблення і подання Кабінетові Міністрів України проекту акта законодавства щодо приєднання України до міжнародної Хартії відкритих даних;

– створення, впровадження та підтримка функціонування Єдиного державного веб-порталу відкритих даних тощо [3].

Слід зазначити, що деякі з цих заходів було розраховано на виконання найближчим часом (і частково вже виконано), а деякі – до IV кварталу 2020 року, тобто до кінця строку, на який заплановано реалізацію Стратегії реформування державного управління. Наприклад, рішення стосовно приєднання України до Міжнародної хартії відкритих даних було прийняте Урядом ще 22 вересня 2016 року. У жовтні того самого року на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних офіційно було повідомлено про приєднання України до вказаної хартії.

Висновки. Поступове виконання завдань, проголошених у Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки, якісно підвищить рівень електронного урядування, що свідчатиме у тому числі про добросовісне виконання керівництвом держави своїх міжнародних зобов'язань.

Список літератури:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. № 2250-р «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
2. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р «Деякі питання реформування державного управління України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 р. № 35 «Про Координаційну раду з питань реформування державного управління» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
6. Декларація Відкритого уряду. Вересень 2011 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogr.gov.ua/content>
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 1176-р «Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2014-2015 роках» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

Волох А.К.

Национальная академия внутренних дел

ЭЛЕКТРОННОЕ УПРАВЛЕНИЕ КАК НАПРАВЛЕНИЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ**Аннотация**

Раскрываются положения Стратегии реформирования государственного управления в Украине на 2016-2020 годы. Изучается сущность основных составляющих электронного управления в Украине. Рассматриваются нормативно-правовые основы развития системы электронного взаимодействия государственных электронных информационных ресурсов. Исследуются задачи построения системы предоставления электронных административных услуг. Анализируются вопросы доступа граждан к публичной информации в форме открытых данных.

Ключевые слова: электронное управление, государственное управление, система электронного взаимодействия, электронные информационные ресурсы, электронные услуги, открытые данные.

Volokh O.K.

National Academy of Internal Affairs

ELECTRONIC GOVERNANCE AS DIRECTION OF PUBLIC ADMINISTRATION REFORM IN UKRAINE**Summary**

Disclosed provisions of the Strategy of public administration reform in Ukraine in 2016-2020 years. We study the essence of the main components of e-governance in Ukraine. We consider the legal bases of interaction of e-governance electronic information resources. Investigates the task of building a system of providing electronic administrative services. Analyzed the problems of access to public information in the form of open data.

Keywords: e-government, public administration, electronic interaction system, electronic information resources, e-services, open data.

UDC 342.72/341.645

AZERBAIJAN CONSTITUTION COURT'S ROLE IN PROTECTING DEMOCRACY: LESSONS FROM THE EU**Garajayev Jeyhun**Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan,
National University of Baku

We argued in this paper that Azerbaijan's constitution should focus on principles – like democracy (like the Treaty of Lisbon) or the common good (like Poland's constitution). These principles would give the constitutional court a specific principles-based measure to assess laws and executive action. With its focus on these principles, the Court can shed many of the competencies it currently has than executive agencies in the EU normally possess. Executive agencies or lower courts can intermediate disputes between government bodies and hear human rights cases. The Constitutional Court can focus on applying broad, abstract principles in concrete settings.

Keywords: Constitutional Court of Azerbaijan Republic, constitution, constitutional control, constitutional justice, the Court of Justice of the European Union, constitutionalism.

Scientific and practical problem. In autumn, 2016, Azerbaijan's politicians look poised to propose several reforms to the country's young constitution. That constitution should look familiar to any European – as German advisors helped draft early versions of the document and subsequent amendments to the constitutional framework [1]. Recent reforms include the extension of the president's term in office to seven years, pres-

idential power to call early presidential elections, and the creation/ appointment of a vice-president who serves at the pleasure of the president [2]. What do deep constitutional principles tell us about these proposed reforms? What should the role of the Constitutional Court be in ensuring that any constitutional amendments (and the implementation of constitutional principles in practice) conform to the country's commitment to «provide

a democratic system within the frames of the Constitution» while «protect [ing] the independence, sovereignty and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan» [3].

Overview of the relevant researches. The author bases the research on the works of F. Langdal, G. von Sydow, G.-U. Charles, A. Coan, N. Bullard and others.

Article's thesis. The thesis of the article is to examine the Azerbaijan Constitutional Court's role in protection democracy using the EU experience.

The main part. Like other constitutions, the Azeri constitution seeks to manage the trade-offs between social and legal values. To take the simple example above, what happens when protecting the independence and sovereignty of Azerbaijan conflicts with democratic development – such as giving Nagorno-Karabakh limited home rule? Or similarly, the need to extend the president's powers (to protect Azerbaijan's independence and sovereignty) while ensuring a democratic system where a freely elected parliament decides laws big and small?

The question strikes at the heart of any constitutional regime – including the European Union's. Coan and Bullard provide a recent summary of the relevant literature, looking at the «doctrinal puzzle» of the need for a constitution (and thus a constitutional court) to defer to the executive's best judgment, while still overseeing (controlling) that the executive only uses the powers the constitution delegates to it [4, p. 765]. In theory – they note – the court monitors the powers of each part of government as delineated in the constitution [4, p. 776-782]. Yet, in principle, they find that these powers come from the constitutional capacity to do its job [4, p. 786-800]. Constitutional courts with more resources and with better cooperation from other parts of government (like the executive or the parliament) tend to manage this trade-off better.

Similar problems arise in deciding on the parliament's powers. Prof. Charles in particular looks at the constitutional courts role in deciding on the parliament's power to set its own rules – particularly those rules related to voting [5, p. 615]. Justices develop their own legal tests and doctrines as to whether the Court's interference in the rules governing the election of parliamentarians conform to the letter of the Constitution [5, p. 638-645]. Yet, too often no specific rules exist for constitutional justices to take decisions. Thus, the author argues that the justice must – and has in the EU's large experience both at the Union level and at the Member State level – rely on general constitutional principles to decide the relevant case [5, p.649-659]. Many authors – like Langdal and von Sydow – might argue that such «constitutionalism» (or the blind following of broad principles enshrined in a constitutional document like the proposed EU Treaty) helped lead to the failure of Member States to ratify the Treaty [6]. The government's acceptance of such constitutionalism at all costs undermines its legitimacy and undermines the very democracy that those constitutional principles seek to protect. The «democratic deficit» resulting from the rigorous implementation of constitutionalism thus weakens the government's and

court's attempts to judge and pass democratically decided laws.

These theories help us to think about the recent constitutional reforms in Azerbaijan. Coan and Bullard might argue that recent attempts to consolidate presidential power result practical attempts to empower the president to practically develop democracy in the country. The president and executive have the most resources – and thus are the most capable to gauge the extent to which government programmes and policies conform to the electorate's preferences. Charles might argue – in this context – that the constitution needs not necessarily place particular restraints on the president. Both the president and the constitutional, understanding the principle of democratic development, should use that principle – and not very specific rules – as a guide. Langdal and von Sydow might argue that focus on the constitution – and criticisms of the President's plan to amend the constitution – miss the point. Instead, the court should uphold the broader principle of promoting democracy. Other branches must concern themselves with how that happens in practice.

Democracy in Azerbaijan's Constitution Framework. Azerbaijan's constitution clearly places democracy as a core – if not its key – value. As mentioned previously, democracy holds a prominent place in the Constitution's preamble. Article 1 vests power with Azerbaijan's citizens and dependents. Article 2 guarantees that the «sovereign right of the Azerbaijani people is the right of free and independent determination of their destiny and *establishment of their own form of governance*» (italics ours). Article 6 represents the strongest form of commitment to democracy – noting that,

I. No part of people of Azerbaijan, no social group or organization, no individual may usurp the right for execution of power, and

II. Usurpation of power is the gravest crime against the people.

Against this background, any power – whether the Constitutional Court or the Executive – may not overstep its bounds. Yet, the article does not define any test for deciding if an individual or group as «usurped the right for executive of power.» As such, both proponents and detractors of the current constitutional amendments may use Article 6 to argue their case. Does the Constitutional Court usurp power by deciding on the unconstitutionality of constitutional amendments which extend the democratically-elected president's powers? Or does the president usurp these powers, but claims powers above and beyond those envisioned by the people when they set up the social contract of their constitution?

If democracy represents a core value in Azerbaijan's constitution, the obligation to guarantee control and unity of the Azeri nation represents perhaps just as important and counter-balancing constitutional value. The constitutional preamble also requires the use of the people's sovereignty «to protect the independence, sovereignty and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan» [3]. Such sovereignty must also guarantee «law-based, secular state to provide the rule of law as an expression of the will of the nation» – irregardless of

the effect on democracy. The «people of Azerbaijan are united» – and thus the government's will must – by definition – represent the will of the people [3].

Azerbaijan's constitutional order thus differs from the EU's in its *Unity of State Principle*. The unity-of-state principle thus claims that the «unity of the Azerbaijani people constitutes the basis of the Azerbaijani state» [3]. Contrast this claim with the first article of the Treaty of Lisbon, which states that.

The Union is founded on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights, *including the rights of persons belonging to minorities... in a society in which pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity and equality* [7].

The constitutions of EU Member States reflect this emphasis on democracy exercised by many different kinds of citizens. The preamble of the French constitution, for example, highlights the role the «self-determination of peoples» and «institutions founded on the common ideal of liberty, equality and fraternity and conceived for the purpose of their democratic development». Clearly, in the French conception, the legal order establishing the state exists in order to push democratic development. In other words, a state based on constitutionalism. In contrast, the Azeri Unity-of-State principle argues that the unity of the people's will – as vested in the state – should determine how much, and at what speed, democracy should proceed.

The Spanish constitution provides an example perhaps closer to Azerbaijan's case. The Spanish constitution seems to a «balance social and democratic State, subject to the rule of law, which advocates freedom, justice, equality and political pluralism». While the constitution envisions the establishment of a democratic state, nothing in the constitution points to promoting or protecting democracy as a core value. Yet, the state clearly also does not have such a responsibility.

Nothing in Azerbaijan's constitution may be interpreted as install constitutionalist principle (following constitutionalism as a legal and constitutional principle).

The Role of the Constitutional Court. Azerbaijan's constitutional system envisions the Constitutional Court as proof-reader of various laws and rules. Specifically, Article 130.3.I has the Court monitoring the «correspondence of laws... to Constitution of the Azerbaijan Republic». Following sub-articles describe every other legal act and decision under its review. Other provisions require the Court to «gives interpretation of the Constitution and laws of the Azerbaijan Republic based on inquiries» [3]. The Court also engages in the «settlement of disputes connected with division of authority between legislative, executive and judicial powers» [3]. Most importantly, the Court itself decides on its own competence (sphere of action), as the «Constitutional Court of the Azerbaijan Republic takes decisions as regards the questions of its competence» [3]. The Court thus has extensive powers envisioned in the Azeri constitution – following the Unity-of-State principle.

In some ways, the EU Lisbon Treaty looks similar and different to the Azeri constitution. Like Azerbaijan, the EU does not follow a strict interpretation of the constitutionalist paradigm. «The Court of Justice shall have jurisdiction to decide on the legality of an act... solely at the request of the Member State concerned by a determination of the European Council or of the Council» [7]. Such limits on its competence thus ensure the vesting of greater powers in the executive – like in Azerbaijan. Unlike the Azeri constitution, the Lisbon Treaty gives the court competence to propose legal acts as, «Draft legislative acts originating from a group of Member States, the Court of Justice, the European Central Bank or the European Investment Bank shall be forwarded to national Parliaments by the Council» (see Annex 1 of [7]).

Unlike the Azeri constitution, the Lisbon Treaty instructs the Court to uphold certain constitutional principles. Specifically, art 8 of the Protocol on the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality requires the Court to «have jurisdiction in actions on grounds of infringement of the principle of subsidiarity by a legislative act, brought in accordance with the rules laid down in Article 230 of the Treaty on the Functioning of the European Union by Member States.» The European Court of Justice only represents one of many organisations responsible for reviewing legislation and other legal acts – including the Council, Parliament, Commission, the European Central Bank and European Investment Bank. Such a framework clearly violates the Unity-of-State constitutional framework existing in Azerbaijan.

Human Rights in Azerbaijan and the EU. What about human rights? The Azeri constitution allows that «everyone claiming to be the victim of a violation of his/her rights and freedoms... may appeal... to the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan with the view of the *restoration* of violated human rights and freedoms» [3]. Except for a brief mention in the preamble, the Azeri constitution makes no more mention of human rights. In contrast, the Lisbon Treaty places human rights at the centre of the document – mentioning human rights as one of the founding principles of the Union. Continuing with its value based constitution, the Treaty requires the Union «relations with the wider world» to *pro-actively* advance human rights, peace, sustainable development and so forth [7]. The Treaty just not just admonish the Union to observe human rights – but to actually work to promote them outside of its borders. A protocol specifically defines the Union's implementation of the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [7]. The EU's commitment to human rights appears not just in legislation – but as a protocol to its constituting document.

Yet, constitutions of Member States do not look very different than Azerbaijan's. The French constitution – clearly a role-model for the Azeri constitution – only mentions human rights in a commitment to «enter into agreements with European States [with] identical... protection of human rights and fundamental freedoms.» The Spanish constitution seeks to «protect all Spaniards and peoples of Spain in the exercise of human rights». The

Spanish constitution does explicitly give constitutional force to the Universal Declaration of Human Rights... again, elevating those values above legislative and to constitutional.

The conclusion and the perspectives for the further researches. Azerbaijan's constitutional court does not yet function like many of the constitutional courts in Europe. How can Azerbaijan change its constitution to give a more pro-active and central role to the Constitutional Court? How can Azerbaijan's constitution order keep with tradition – and incorporate progressive aspects of EU constitutional law?

Azerbaijan's constitution order does not lag behind EU countries. Instead, Azerbaijan has probably grown out of its French-style constitutional order. The French never saw its Constitutional Council as a central government body. A model more similar to EU law or the law of many

more recent and progressive EU Member States would give the Constitutional Court a greater role in Azeri life.

We argued in this paper that Azerbaijan's constitution should focus on principles – like democracy (like the Treaty of Lisbon) or the common good (like Poland's constitution). These principles would give the constitutional court a specific principles-based measure to assess laws and executive action. With its focus on these principles, the Court can shed many of the competencies with executive agencies normally possess in the EU. Executive agencies or lower courts can intermediate disputes between government bodies and hear human rights cases. The Constitutional Court can focus on applying broad, abstract principles in concrete settings. The future researches in the field can be concentrated around the problems of the separation of powers and Court's role (see [8; 9]).

References:

1. Knieper R. Learning the Rules of the Game. Germany Assists Economic Legal Reform in Azerbaijan / R. Knieper, W. von Heynitz [Electronic resource]. – Available at: http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/84_folder/84_articles/84_germany.html
2. Azerbaijan opposition is against constitutional reform package [Electronic resource]. – Available at: <https://news.am/eng/news/338118.html>
3. Constitution of Azerbaijan [Electronic resource]. – Available at: http://azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/constitution_e.pdf
4. Coan A. Judicial Capacity and Executive Power / A. Coan, N. Bullard [Electronic resource]. – Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/Papers.cfm?abstract_id=2558177
5. Charles G.-U. Democracy and Distortion / G.-U. Charles [Electronic resource]. – Available at: <http://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3061&context=clr>
6. Langdal F. Democracy, Legitimacy and Constitutionalism / F.Langdal, G.von Sydow [Electronic resource]. – Available at: <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/52-17.pdf>
7. Treaty of Lisbon [Electronic resource]. – Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12007L/TXT&from=en>
8. Мішина Н. Проблеми доктринального супроводження розвитку конституційної юстиції в Україні / Н. Мішина // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 4. – С. 122-126.
9. Mishyna N. V. Local Government and the Doctrine of Separation of Powers / N. V. Mishyna // Юридический вестник. – references 2004. – № 4. – С. 100-103.

Гараджаев Джейхун Ясин Оглы

Конституционный суд Азербайджанской Республики,
Бакинский государственный университет

РОЛЬ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНА В ЗАЩИТЕ ДЕМОКРАТИИ: УРОКИ ЕС

Аннотация

В статье автор обосновывает, что в процессе применения Конституции Азербайджанской Республики целесообразно сосредоточить внимание на закрепленных в ней принципах – таких, как принцип демократизма (как в Лиссабонском договоре) или принцип общественного благосостояния (как в Конституции Польши). Эти принципы последовательно реализуются Конституционным Судом в процессе осуществления официального толкования законов и выполнения иных полномочий. Сосредоточив внимание на этих принципах, Конституционный Суд Азербайджанской Республики может передать часть своих полномочий органам исполнительной власти с тем, чтобы сосредоточить внимание на применении широких, абстрактных конституционных принципов в конкретных случаях.

Ключевые слова: Конституционный Суд Азербайджанской Республики, конституция, конституционный контроль, конституционное правосудие, Суд справедливости Европейского Союза, конституционализм.

УДК 342.9,342.736

ЩОДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ЧАСТИНИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Джафарова М.В.

Харківський національний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню категорії «адміністративне провадження», її поняттю, значенню та ролі в адміністративному процесі України. Проаналізовано ряд наукових підходів щодо визначення обсягу категорії «адміністративне провадження», досліджено його правову природу, висловлено власні погляди щодо його формулювання.

Ключові слова: адміністративне процесуальне право; провадження; процесуальна діяльність; адміністративно-процесуальні норми; адміністративна справа.

Постановка проблеми. Соціальні, економічні та політичні зміни, які відбуваються в Україні останнім часом значно впливають на розвиток права у цілому і викликають необхідність оновлення фундаментальних правових інститутів. Питання, пов'язані зі становленням держави в умовах практичної відсутності необхідного для налагодження ефективного державного управління досвіду, радикальною зміною ідеологічних установок, зобов'язань нашої держави перед європейським і світовим співтовариством, викликали активізацію нормотворчої діяльності.

За таких умов постає необхідність у перегляді ключових засад побудови тих чи інших правових інститутів з урахуванням вимог сьогодення, приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів. Не є виключенням й такий самостійний процесуальний інститут як інститут адміністративного оскарження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових праць з юридичних наук показує, що останнім часом багато вітчизняних учених присвячують свої наукові дослідження питанням, пов'язаним із визначенням сутності та змісту адміністративного провадження та адміністративного оскарження (праці В. Авер'янова, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, В. Гаращука, І. Голосніченка, Е. Демського, Ю. Козлова, В. Колпакова, А. Коренева, О. Кузьменко, І. Лазарева, О. Лагоди, О. Мельникова, О. Миколенка, Г. Петрова, Ю. Старілова, В. Тимощука, Ю. Тихомирова, Н. Тищенко та ін.). Однак відсутність одностайності серед науковців щодо змістового навантаження такої процесуальної категорії, як «адміністративне провадження», а також кардинальні процеси, які відбуваються у сфері національної системи адміністративного процесуального права, обумовлюють необхідність перегляду існуючих наукових точок зору щодо розуміння сутності поняття «адміністративне провадження».

Мета статті. Метою статті є дослідження категорії «адміністративне провадження» як одного з ключових понять у науці адміністративного процесуального права, що передбачає перегляд та аналіз сучасних наукових позицій до визначення сутності і змісту адміністративного провадження, з'ясування основних переваг і недоліків таких підходів.

Виклад основного матеріалу. У загальній теорії права провадженням називають якісно однорідну групу процедурно-процесуальних дій щодо

владної реалізації відокремлених матеріально-правових норм. Такі дії об'єднують кінцева мета, потреби професійної спеціалізації праці стосовно правозастосування, міркування про підвищення ефективності правового регулювання [1, с. 461].

О.Ф. Скакун розглядає процесуальні провадження як комплекс взаємозумовлених і взаємозалежних процесуальних дій, завдяки яким: а) утворюються процесуальні правовідносини; б) установлюються обставини виникнення юридичної справи, доказуються зібрані по ній факти; в) оформлюється рішення у процесуальних актах; г) застосовуються заходи до виконання прийнятого рішення [2, с. 567].

Що стосується сутності й змісту адміністративної процесуальної діяльності, то вона відображається через способи та форми її здійснення в порядку врегульованому законом. Своє втілення така діяльність знаходить в установлених адміністративно-процесуальних формах та порядку розгляду та вирішення індивідуальних адміністративних справ.

Крім того, в адміністративно-процесуальній літературі переважно робиться акцент на тому, що адміністративне провадження виступає особливим видом адміністративної діяльності з вирішення справ певної категорії на підставі загальних і спеціальних процесуальних норм [3, с. 337-338].

Більшість же авторів (О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, Л.В. Коваль, М.М. Тищенко та інші [4, с. 198-199; 5, с. 132]) визначають провадження через поняття адміністративно-процесуальної діяльності, тобто як низку послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а в деяких випадках – й інших суб'єктів, які згідно з нормами адміністративного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на розгляд і вирішення адміністративних справ. Вважаємо, що у наведених твердженнях немає протиріччя, і слід погодитися з М.Я. Масленниковим, на думку якого будь-яке провадження в юридичному процесі потрібно розглядати у двох аспектах – як процесуально-правовий інститут і як структурну частину відповідного виду процесу [6, с. 16].

Одну з найбільш виважених та обґрунтованих позицій щодо розуміння змісту адміністративного провадження висловлював В.Б. Авер'янов. Зокрема, на його думку, однією з найважливіших особливостей адміністративного процесу є значно ширше

порівняно з кримінальним та цивільним процесом коло охоплених суспільних відносин. Це зумовлює структуру адміністративного процесу як сукупність окремих проваджень, кожне з яких становить певну єдність послідовно здійснюваних дій і процедур, спрямованих на розгляд і вирішення індивідуально-конкретних (адміністративних) справ. Поділ адміністративного процесу на окремі адміністративні провадження відображає об'єктивну потребу суспільного поділу праці й спеціалізації діяльності суб'єктів, уповноважених здійснювати таку діяльність. При цьому виділення конкретних проваджень у рамках адміністративного процесу пов'язане з необхідністю регулювання певних, якісно однорідних адміністративно-процесуальних правовідносин [7, с. 545].

За такого підходу вчений, тим самим, підкреслює, що адміністративне провадження, на відміну від адміністративного процесу, здійснюється у відокремленій (за завданнями і процедурами) чітко визначеній процесуальній формі. Отже, структура адміністративного процесу зараховує до себе комплекс окремих адміністративних проваджень, кожне з яких складає певну єдність послідовно взаємопов'язаних виконуваних процесуальних дій, спрямованих на розгляд і вирішення індивідуальних адміністративних справ.

Схожої думки дотримується і З. Спільник, який з процесуальної точки зору визначає сутність адміністративного провадження як частини адміністративного процесу, що об'єднує групу однорідних процесуальних відносин, для розгляду й вирішення яких встановлено певну процедуру, що завершується оформленням отриманих результатів у відповідних документах [8, с. 423-425]. Такий підхід свідчить, що адміністративне провадження – це основана на законі діяльність органів та посадових осіб, уповноважених розглядати відповідні адміністративні справи, яка здійснюється в особливому адміністративно-процесуальному порядку з метою об'єктивного розв'язання справи у повній відповідності до закону.

Адміністративно-процесуальну діяльність, здійснену у межах конкретної адміністративної справи В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко називають провадженням в адміністративній справі або адміністративним провадженням. Тим самим, адміністративно-процесуальна діяльність, на їх думку конкретизується і об'єктивується у межах конкретних адміністративних проваджень. Саме вони – адміністративні провадження є структурними складовими адміністративного процесу, а їх сукупність – носієм ознак адміністративного процесу [9, с. 211].

Ряд вчених відмічають, що термін «адміністративне провадження» несе в собі різне смислове навантаження. Це пояснюється тим, що, по-перше, це певні правовідносини, що охороняються названим провадженням та відрізняються предметною характеристикою і спорідненістю з відповідними матеріальними відносинами. По-друге, під терміном «провадження» розуміють і відмінний від інших проваджень порядок розгляду юридичних справ. По-третє, цей термін означає прийняття у справі рішення, яке відрізняється від рішення в іншому провадженні.

Отже, адміністративне провадження – це послідовна діяльність публічної адміністрації,

врегульована адміністративно-процесуальними нормами, щодо розгляду та вирішення тих чи інших однорідних груп адміністративних справ [10, с. 432].

Що стосується специфічних рис адміністративного провадження, які дозволяють його виокремити від проваджень в інших процесуальних галузях права, то в адміністративно-правовій науці поширеною є точка зору, згідно з якою до особливостей адміністративного провадження зараховують наступні, зазначені нижче ознаки, а саме: а) нормативне врегулювання процесуальних дій; б) наявність конкретної індивідуальної справи; в) спільність предмета правового регулювання в кожному конкретному провадженні; г) наявність не пов'язаного зі службовим підпорядкуванням уповноваженого суб'єкта вирішення справи; ґ) об'єктивізація дій у межах конкретної індивідуальної справи; д) прийняття відповідного рішення (акта) і звернення його до виконання [11, с. 201].

Отже, можна виділити такі ознаки адміністративного провадження: 1) це – однорідна група організаційно-розпорядчих процедурно-процесуальних дій; 2) ці дії виконуються з метою реалізації відокремлених матеріальних адміністративно-правових норм і є цілеспрямованими; 3) це – частина адміністративного процесу; 4) адміністративне провадження завершується оформленням процесуального акту.

Свого часу Н.Г. Саліщева вказувала, що адміністративне провадження охоплює всі сторони діяльності державного апарату, починаючи від підготовки і видання актів управління і закінчуючи матеріально-технічними діями. Воно охоплює широке коло суспільних відносин у сфері державного управління і за своїм змістом може бути поділене на три види: а) провадження, пов'язане із здійсненням завдань внутрішньої організації апарату управління; б) провадження, що опосередковує взаємовідносини даного державного органу з іншими державними органами, установами, підприємствами, які не входять в його систему; в) провадження у справах, пов'язаних з відносинами між громадянами чи громадськими організаціями та виконавчо-розпорядчими органами. Різниця між процесом і провадженням полягає також у тому, що провадження регулюється за допомогою організаційних норм, які становлять певну групу норм матеріального адміністративного права [12, с. 9].

Крім того, Н.Г. Саліщевою була здійснена одна із перших спроб класифікації адміністративних проваджень, яка не мала підтримки, але стала у подальшому суттєвим поштовхом до вивчення цього питання іншими вченими. Так, В.Д. Сорокін намагався знайти єдиний критерій для класифікації, який би надав можливість згрупувати різні види справ. На його думку критерієм, що дає можливість згрупувати однорідні індивідуально-конкретні справи, які становлять предмет відповідного виду адміністративного провадження, є характер індивідуально-конкретних справ. Під характером В.Д. Сорокін розумів комплекс суттєвіших ознак, притаманних даній групі справ, які потребують у зв'язку з цим специфічної процедури вирішення [13, с. 76].

Цікавої думки дотримується О.В. Когут. Так, аналіз співвідношення адміністративного проце-

су з адміністративними провадженнями, зміст та класифікація останніх дозволили вчений зробити висновок про те, що, враховуючи тісний зв'язок адміністративного процесу з державним управлінням, необхідно розділяти адміністративні провадження за змістом адміністративно-процесуальної діяльності на: процедурні (пов'язані з діяльністю правозастосовчого характеру, за якої відбувається реалізація диспозиції відповідної адміністративно-правової норми) та юрисдикційні (пов'язані з правоохоронною діяльністю, спрямованою на реалізацію санкції відповідної норми) провадження [14, с. 3].

Відзначаючи наявність низки процесуальних відносин у сфері адміністративного права, В.Б. Авер'янов пропонує виділяти самостійні процесуальні інститути, зокрема: 1) інститут «внутрішньоорганізаційних» адміністративних проваджень, що регулює різноманітні процедури і провадження або оперативно-ропорядочого, або службового характеру; 2) інститут нормотворчих адміністративних проваджень, який регулює підготовку і видання органами публічної адміністрації нормативних правових актів; 3) інститут «сервісних» адміністративних проваджень, що регулює провадження, які охоплюють процедури розгляду заяв приватних осіб (зокрема з питань надання їм різноманітних адміністративних послуг), а також процедури розгляду скарг приватних осіб («спірні» провадження); 4) інститут «юрисдикційних» адміністративних проваджень, що регулює провадження, які охоплюють процедури застосування заходів адміністративного примусу, зокрема застосування адміністративних стягнень, а також заходів дисциплінарної відповідальності щодо державних службовців [15, с. 9–10].

Однак, поряд із юрисдикційними та управлінськими видами адміністративних проваджень існує й інший вид адміністративних проваджень – провадження з адміністративного судочинства, засто-

сування яких чітко регламентується нормами Кодексу адміністративного судочинства України.

Отже, враховуючи вищенаведений науковий підхід, висловлений В.Б. Авер'яновим, можна встановити, що всі провадження за формою їх здійснення можна поділити на такі групи: а) адміністративні провадження у сфері державного управління; б) провадження з адміністративного судочинства; в) адміністративно-юрисдикційні провадження.

Таким чином, ми з'ясували, що, не зважаючи на наявні розбіжності позицій різних вчених-адміністративістів щодо юридичної природи, сутності та дефініції поняття «адміністративне провадження», їх погляди збігаються в одному: зазначену складову адміністративного процесу розглядають як нормативно врегульований порядок здійснення процесуальних дій з вирішення конкретних індивідуальних адміністративних справ, об'єднаних спільністю предмета або як адміністративну процесуальну діяльність (сукупність процесуальних дій) компетентного суб'єкта, що здійснюється у межах конкретної адміністративної справи для її вирішення.

Висновки. Виходячи із зазначених підходів, під адміністративним провадженням будемо розуміти основний елемент адміністративного процесу, що представляє собою системне утворення, комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій, які, по-перше, складають певну сукупність адміністративних процесуальних правовідносин, що відзначаються предметною характеристикою та пов'язаністю з відповідними матеріальними відносинами; по-друге, вказують на необхідність встановлення та обґрунтування всіх обставин і фактичних даних певної індивідуальної адміністративної справи; по-третє, обумовлюють необхідність закріплення, оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних актах-документах.

Список літератури:

1. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах / [отв. ред. проф. М. Н. Марченко] / Том 2. – И.: ИКД «Зерцало – М», 2002. – 528 с.
2. Скакун О. Ф. Теория права і держави [Текст]: підручник / О. Ф. Скакун. – Київ: Правова єдність: Алерта, 2014. – 524 с.
3. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник / В. К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 230 с.
4. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / [за ред. Ю. П. Битяка]. – Харків: Право, 2000. – 224 с.
5. Коваль Л. Адміністративне право України: курс лекцій (Загальна частина) / Л. Коваль. – К.: Основи, 1994. – 154 с.
6. Масленников М. Я. Административно-юрисдикционный процесс: Сущность и актуальные вопросы правоприменения по делам об административных правонарушениях. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 207 с.
7. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у двох томах: Том 1. Загальна частина / [ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова)]. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.
8. Спільник З. Співвідношення понять «адміністративний процес» і «адміністративне провадження» / З. Спільник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Випуск 36. – С. 423-425.
9. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
10. Курс адміністративного права України: підручник. / Колпаков В. К., Кузьменко О. В., Пастух І. Д., Сущенко В. Д. (спец. ред.). – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 780 с.
11. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посібник / Е. Ф. Демський. – К.: Атіка, 2008. – 496 с.
12. Салищева Н. Г. Административный процесс в СРСР / Н. Г. Салищева. – М.: Юрид. л-ра, 1964. – 158 с.
13. Сорокин В. Д. Проблемы административного процесса / В. Д. Сорокин. – М.: Юрид. л-ра, 1968. – 144 с.
14. Когут О. В. Особливості адміністративних проваджень у справах про недобросовісну конкуренцію: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Когут Ольга Володимирівна. – Ірпінь: Національна академія державної податкової служби України, 2004. – 19 с.
15. Авер'янов В. Б. Значення адміністративних процедур у реформуванні адміністративного права / В. Б. Авер'янов // Часопис Київськ. ун-ту права. – 2009. – № 3. – С. 8–14.

Джафарова М.В.

Харьковский национальный университет внутренних дел

К ВОПРОСУ В ОТНОШЕНИИ ПОНИМАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОИЗВОДСТВА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

Статья посвящена исследованию категории административного производства, его понятию, значению и роли в административном процессе Украины. Проанализированы научные подходы относительно содержания категории «административное производство», исследована ее правовая природа, выражены собственные позиции к формулированию данного понятия.

Ключевые слова: административное процессуальное право; производство; процессуальная деятельность; административно-процессуальные нормы; административное дело.

Dzhafarova M.V.

Kharkiv National University of Internal Affairs

TO THE QUESTION OF UNDERSTANDING OF ADMINISTRATIVE EXECUTION AS THE PART OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LAW

Summary

The article is devoted to the research of category of the administrative execution, its concept, significance and place in the administrative proceedings of Ukraine. A number of scientific approaches to define the concept of administrative execution notion is analyzed. Its legal nature is researched author's own views according to its formation are expressed. The author determines the stated category as an aggregate of legal subjectivity.

Keywords: administrative procedural law; execution; procedural activity; administrative procedural norms; administrative affair.

УДК 342.951:(351.851:378.24)(477)

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ І СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ВЧЕНИХ РАД

Жарова О.П.

Національний університет «Одеська юридична академія»

В статті аналізується історія становлення спеціалізованих вчених рад. Аналізуються нормативно-правові документи дорадянського та радянського періоду, які встановлювали наукові ступені. Висвітлюється нормативно-правове регулювання та сучасна діяльність спеціалізованих вчених рад з урахуванням найновіших законодавчих змін. Здійснюється компаративний аналіз нормативно-правового регулювання спеціалізованих рад із захисту дисертацій в СРСР та спеціалізованих вчених рад у сучасній Україні. На основі проаналізованих статистичних даних про мережу спеціалізованих вчених рад робиться висновок про необхідність стимулювання розвитку певних галузей освіти і науки.

Ключові слова: спеціалізована вчена рада, наукові ступені, мережа спеціалізованих вчених рад, спеціалізовані ради в СРСР, положення про спеціалізовані вчені ради.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україна знаходиться в процесі реформування всіх галузей діяльності нашої держави, а освіта і наука є чи не найголовнішими складовими цих реформ, оскільки від рівня підготовки майбутніх наукових кадрів, які будуть підтримувати старі надбаня та зважено вводити нові, що відповідають вимогам сьогодення; готувати нові кадри, які будуть безпосередньо задіяні на виробництві, багато в чому залежить успішність процесу здійснення реформ в усій країні сьогодні. Саме тому питання належного державного

управління підготовкою та атестацією наукових і науково-педагогічних кадрів є особливо важливою. У ході здійснення аналізу модернізації державного управління і реформування системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, неодмінно потрібно звернутися до «витоків»; проаналізувати як позитивні, так і негативні надбаня у даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики реформування освіти, і, зокрема, питань атестації наукових та науково-педагогічних кадрів досить часто звертаються вчені,

зокрема: Ф. Андрушкевич, Г. Батиґін, І. Беганська, А. Василюк, А. Вишневський, Л. Гриневич, Я. Гречка, А. Іванов, О. Карпенко, М. Карпуленко, С. Ківалов, Л. Козлова, К. Корсак, Н. Левицька, Н. Нічкало, Л. Прокопенко, Ю. Соколович-Алтуїна, В. Щербаченко, Л. Юрчук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Втім, на нашу думку, діяльність спеціалізованих вчених рад є досить складним та багатоплановим питанням, що потребує здійснення окремого дослідження, в тому числі компаративного аналізу нормативно-правового регулювання спеціалізованих рад в Радянські часи та у сучасній Україні.

Мета дослідження – проаналізувати історію становлення, висвітлити нормативно-правове регулювання та сучасну діяльність спеціалізованих вчених рад з урахуванням найновіших законодавчих змін; здійснити порівняльний аналіз діяльності спеціалізованих рад в СРСР та спеціалізованих вчених рад в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні згідно з положеннями Закону України «Про вищу освіту» встановлюються такі освітньо-кваліфікаційні рівні та ступені: кваліфікований робітник; молодший спеціаліст; молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук. Наукові ступені доктора філософії і доктора наук присуджуються спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів, наукових установ та організацій у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України [1].

Якщо ж звернутися до історії, то першим законодавчим актом, що запроваджував вчені ступені (1803 р.), встановлювалась відповідність між ними та затвердженим Указом Петра I від 24 січня (4 лютого) 1803 р. «Табелем про ранги»: якщо на державну службу надходив кандидат, то він отримував чин XII класу (губернський секретар), магістр – IX (титулярний радник), доктор – VIII (колезький асесор) [2, с. 55].

У середині XIX століття було законодавчо оформлено відповідність між науковим ступенем і станом становищем: наприклад, кандидат з міщанського стану ставав «особистим почесним громадянином», а магістр або доктор отримував «особисте дворянство». В університетському статуті 1884 р. зафіксовано співвідношення чинів і посад для володарів наукових ступенів: «ректор – IV клас (дійсний статський радник), декан і ординарний професор – V клас (статський радник), екстраординарний професор – VI клас (колезький радник); викладачі нижчого рангу – VII-VIII класи (надвірний радник, колезький асесор)» [3, с. 3].

У 1920-1930 рр. в Росії проводилася повна реорганізація існуючої науки і будівництво ієрархічної структури, здатної управляти цим процесом. Досить зазначити, що реорганізація науки в 1930-ті роки і, зокрема, введення наукових ступенів і звань безпосередньо пов'язувалася з народногосподарськими планами. Показово, що головним органом, який стверджував їх, у розглянутий період була Вища атестаційна комісія при Всеросійському Комітеті з вищої технічної освіти (ВК ВТО), в безпосередньому віданні якої перебувала не фундаментальна наука, а в першу чергу, прикладні, технічні, галузі знання.

Першим вагомим законодавчим кроком на шляху до затвердження спеціалізованих вчених рад був декрет Раднаркому від 1 жовтня 1918 року «Про деякі зміни в складі і влаштування державних вчених і вищих навчальних закладів Російської республіки» [4]. Цим декретом скасовувалися наукові ступені доктора і магістра, вчені звання ад'юнкта і приват-доцента, скасовувалася ієрархія професорських звань – заслужений, ординарний, екстраординарний, ад'юнкт-професор і доцент. Всім особам, які самостійно проводили заняття у ВУЗах, автоматично присвоювалося звання професорів, іншим – викладачів. Приват-доценти, які пропрацювали на цій посаді не менше трьох років, також отримували статус професорів.

Першим юридичним актом, що узаконив поділ науково-освітніх градацій на наукові ступені і вчені звання, була Постанова СНК СРСР «Про вчені ступені і звання», прийнята 13 січня 1934 [5]. На основі цього документа здійснювалася атестація викладачів в 1933-1935 рр.: допускалося присвоєння вченого звання доцента і професора без попереднього отримання відповідного наукового ступеня, але за умови «заслуг» перед наукою або народним господарством. Таке положення давало широкі можливості займати посади професорів, доцентів і завідувачів кафедрами особам, які не мали не тільки вчених ступенів, але, часом, і вищої освіти. Тільки в постанові РНК СРСР від 20 березня 1937 року «Про вчені ступені і звання», яка в основних пунктах повторює попередній, вказувалося, що звання професора присвоюється особам, які мають вчений ступінь доктора і проводять основну викладацьку або керівну дослідницьку роботу в ВУЗах або науково-дослідних установах [6].

Етапними в статусній організації філософії та суспільних наук можна вважати 1930-1931 рр. У цей період проводиться галузева реорганізація ВУЗів. На підставі Постанови ЦВК і РНК СРСР від 13 січня 1930 року «Про підготовку технічних кадрів народного господарства» [7] і Постанови ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 року «Про реорганізацію вищих навчальних закладів, технікумів і робітничих факультетів» [8] розпочалася «докорінна перебудова системи навчальних закладів, що готують кадри пролетарських фахівців». Передбачалося значно підвищити рівень підготовки кадрів, щоб він відповідав вимогам соціалістичної реконструкції народного господарства. В першу чергу, це повинні були бути фахівці інженерно-технічного, будівельного, механіко-машинобудівного, технологічного, сільськогосподарського та інших промислово-господарських профілів.

В загальних положеннях постанови «Про вчені ступені і звання» встановлювалися єдині для науки і освіти вчені ступені – кандидата і доктора наук, а також наступні вчені звання: асистент (для науково-дослідних установ – молодший науковий співробітник), доцент (для науково-дослідних установ – старший науковий співробітник), професор (для науково-дослідних установ – дійсний член). Вчені ступені визначали наукову кваліфікацію даної особи з точки зору її спеціальності, об'єму знань, ступеню самостійності її наукової роботи і наукового значення.

ня останньої. Вчені звання визначали посадову наукову функцію (педагогічну або науково-дослідну), при чому звання асистента, що не передбачало обов'язкового вченого ступеню, було попереднім кроком для отримання вченого ступеню та вченого звання [8].

Базуючись на зазначених нормативних документах, в 1933-1935 рр. почалося функціонуван-

ня гратифікаційної системи освіти і науки. Вчені ступені з філософії могли призначати Президія-ми АН СРСР и Комакадемії, а затверджувати – кваліфікаційні комісії наркоматів; клопотання про присвоєння вчених звань спеціалістам-філософам розглядалося в ВУЗах і науково-дослідних інститутах, затверджувались Вченим комітетом. До кінця 1934 р. вищими атестаційними органами

Таблиця 1

1. Створення	
Постанова і Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067	Спеціалізовані ради по присудженню вчених ступенів кандидатів наук створюються колегією ВАК СРСР у складі науково-дослідних установ і (науково-виробничих об'єднань) і ВУЗів, широко відомих своїми досягненнями у відповідній галузі науки. В науково-дослідних установах Академії наук СРСР спеціалізовані ради створюються колегією ВАК СРСР спільно з президіумом Академії наук СРСР.
Постанова Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186	Спеціалізовані ради є основною ланкою системи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, несуть відповідальність за обґрунтованість прийнятих ними рішень, покликані забезпечувати високий рівень вимог при атестації. Спеціалізовані ради створюються ВАКом СРСР широко відомих своїми досягненнями у відповідній галузі науки ВУЗах академічних інститутах, науково-дослідних інститутах, науково-виробничих об'єднаннях, а також міжгалузевих науково-технічних комплексах і міжгалузевих державних об'єднаннях.
Наказ МОНМС України від 14.09.2011 № 1059	Спеціалізована вчена рада утворюється МОН України у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації та наукових установах, що проводять фундаментальні та прикладні наукові дослідження, мають достатній рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення для підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, за клопотанням центральних органів виконавчої влади, у сфері управління яких є вищі навчальні заклади та наукові установи, національних академій наук, а також вищих навчальних закладів та наукових установ, що належать до сфери управління МОН України.
2. Підстави для створення	
Постанова Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067	Спеціалізовані ради створюються ВАК СРСР на основі клопотань академій наук, міністерств і відомств. В клопотаннях зазначається обґрунтованість необхідності створення ради і доцільності її організації при (в) даній науково-дослідній установі (науково-дослідному об'єднанні) або ВУЗІ. До клопотання додається запропонований склад ради і проект наказу про організацію ради за формами, встановленими ВАК СРСР
Постанова Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186	...на основі клопотань міністерств, відомств, академій наук, міжгалузевих, науково-технічних комплексів і міжгалузевих державних об'єднань, які здійснюють контроль за забезпеченням роботи спеціалізованих рад.
Наказ МОНМС України від 14.09.2011 № 1059	МОН України приймає до розгляду клопотання про утворення спеціалізованих вчених рад з наданням права присудження наукових ступенів лише в одній галузі науки, крім випадків, коли у клопотанні зазначені наукові спеціальності, за якими передбачено присудження наукових ступенів у кількох галузях науки.
3. Формування складу	
Постанова Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067	Право прийняття до захисту докторських і кандидатських дисертацій надається спеціалізованим радам, які формуються із числа найбільш авторитетних вчених, несуть відповідальність за присудження наукових ступенів і покликані забезпечувати високий рівень вимогливості при атестації кадрів і кваліфіковану оцінку якості дисертаційних робіт.
Постанова Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186	Персональний склад спеціалізованих рад формується із числа найбільш авторитетних вчених, які активно ведуть наукову або науково-педагогічну роботу, з урахуванням думки колективу, де працюють вказані спеціалісти. Порядок формування спеціалізованої ради визначається положенням про спеціалізовану раду, що затверджується ВАКом СРСР.
Наказ МОНМС України від 14.09.2011 № 1059	Персональний склад ради формується з працівників наукових установ, вищих навчальних закладів, що проводять наукові дослідження. Членами ради можуть бути вчені, які активно проводять наукову роботу у відповідній галузі науки, а також іноземні фахівці з відповідної спеціальності у разі недостатньої кількості в Україні фахівців з цієї спеціальності та на підставі міжнародних угод і домовленостей. Член ради повинен мати науковий ступінь з однієї із спеціальностей, за якими раді надано право присудження наукових ступенів. Введення до складу ради фахівців з інших спеціальностей має бути обґрунтованим. Член ради, у якого спеціальність у дипломі про науковий ступінь відповідає одній із спеціальностей за профілем ради, за рішенням МОН України може представляти в цій раді другу спеціальність за умови наявності в них опублікованих за останні п'ять років наукових статей, монографій з цієї спеціальності. У разі відсутності в країні докторів наук з відповідної спеціальності МОН України приймає рішення про утворення ради шляхом залучення фахівців, які мають наукові статті, монографії з даної спеціальності.
4. Підпорядкування	
Постанова Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067	Спеціалізовані ради підвідомчі у своїй діяльності ВАК СРСР і приймають рішення тільки з питань присудження вчених ступенів. Робота спеціалізованих рад контролюється Державною інспекцією ВАК СРСР, яка керується в своїй діяльності положенням, затвердженим президіумом ВЛК СРСР. Керівництво і члени спеціалізованих рад повинні приймати участь в роботі Державної інспекції.

Продовження таблиці 1

Постанова Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186	Спеціалізовані ради проводять роботу під керівництвом ВАКа СРСР, контролюються керівниками організацій, в яких вони створені – і користуються гербовими печатками цих організацій. Керівники організацій несуть відповідальність за забезпечення необхідних умов роботи спеціалізованих рад.
Наказ МОНМС України від 14.09.2011 № 1059	Спеціалізовані вчені ради проводять свою роботу під керівництвом ВЛК України відповідно до покладених на неї завдань [12].
5. Зміни до складу ради	
Постанова Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067	Зміни в персональний склад ради при збереженні переліку спеціальностей, за якими раді надано право прийому дисертацій до захисту, вносяться до ВАК СРСР на основі клопотання керівника організації, при (в) якому створена рада.
Постановою Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186 не регулювалися	
Наказ МОНМС України від 14.09.2011 № 1059	Зміну складу ради МОН України проводить за клопотанням керівника вищого навчального закладу чи наукової установи, в якій утворено раду.
6. Склад ради	
Постанова Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067	До складу ради можуть включатися вчені суміжних спеціальностей, по яким рада не має права прийняття до захисту, а також, у вигляді виключення, визначні спеціалісти – практики, які працюють у відповідних галузях народного господарства. Склад ради встановлюється в кількості 11-25 осіб, при цьому кількість членів ради по її профілю повинна перевищувати кількість інших спеціалістів, які входять до складу ради. До складу ради включається не менше 20% вчених з інших організацій по кожній із спеціальностей. До складу ради по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук можуть включатися доктори наук із інших міст. У виключних випадках до складу ради по захисту докторських дисертацій допускається включення кандидатів наук і професорів, які не мають ступеню доктора наук, і є визначними спеціалістами, які працюють у відповідних галузях народного господарства. В раді по присудженню вчених ступенів кандидатів наук повинно бути не менше 3-х докторів і 3-х кандидатів наук по кожній спеціальності. Кількість докторів наук у раді повинна бути не менше 1/2 всього складу ради. Включення наукових і науково-педагогічних співробітників до складу ради відбувається з їх згоди і за рекомендацією керівництва наукових установ і ВУЗів по основному місцю роботи. Доктор наук, окрім участі в роботі рад по присудженню вчених ступенів по місцю основної роботи, може бути членом тільки 1-ї спеціалізованої ради.
Постанова Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186	Персональний склад спеціалізованих рад формується із числа найбільш авторитетних вчених, які активно ведуть наукову або науково-педагогічну роботу, з урахуванням думки колективу, де працюють вказані спеціалісти. Порядок формування спеціалізованої ради визначається положенням про спеціалізовану раду, що затверджується ВАК СРСР. В тих випадках, коли тема дисертації створюється на стику спеціальностей, не по всім із яких спеціалізованої ради надано право проведення захисту дисертацій, спеціалізована рада проводить разовий захист. Порядок формування складу спеціалізованої ради для проведення разового захисту встановлюється ВАКом СРСР.
Наказ МОНМС України від 14.09.2011 № 1059	Рада формується таким чином, щоб в її складі кількість штатних працівників наукової установи, вищого навчального закладу, в якому вона утворюється, становила 2/3 від загальної кількості фахівців (з округленням до цілого числа в бік збільшення) з кожної спеціальності, за якою рада приймає дисертації до захисту. Серед докторів наук, які входять до складу кандидатської ради, дві третини мають бути штатними працівниками наукової установи, вищого навчального закладу, в якому утворюється рада. У разі відсутності в країні наукової установи, вищого навчального закладу з достатньою кількістю штатних працівників – докторів наук з окремих спеціальностей МОН України приймає рішення про утворення ради шляхом залучення фахівців, які не є штатними фахівцями наукової установи, вищого навчального закладу. Членами докторських рад можуть бути тільки доктори наук. Ученим секретарем ради може бути кандидат наук. Членами кандидатських рад можуть бути доктори та кандидати наук, при цьому кількість докторів наук повинна бути не менше ніж 1/2 складу ради. Склад докторської ради становить не менше 6 докторів наук із кожної спеціальності за профілем ради, з них 2/3 – доктори наук із даної спеціальності, які активно поведуть наукову роботу і мають публікації у відповідній галузі науки, решта – фахівці, які мають наукові статті, монографії з даної спеціальності, опубліковані за останні 5 років. Склад кандидатської ради становить не менше 5 фахівців з кожної спеціальності за профілем ради, серед них – не менше 4 докторів наук, з них 2/3 – доктори наук з даної спеціальності, які активно поведуть наукову роботу і мають публікації у відповідній галузі науки, решта – фахівці, які мають наукові статті, монографії з даної спеціальності, опубліковані за останні 5 років. Рада формується у складі 15-25 осіб з рівномірним представництвом фахівців з кожної спеціальності. Для введення фахівця до складу ради потрібна його письмова згода. Фахівець може входити до складу не більш як двох рад.
7. Оформлення документації по захисту	
Постанова Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067	Оформлення документації по захисту дисертацій і особових справ здобувачів, а також витрати, пов'язані із захистом дисертації, покладаються на науково-дослідні установи (науково-виробничі об'єднання) або ВУЗі. при яких створені ради.
Постанова Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186	Оформлення документації по захисту дисертацій і атестаційних справ здобувачів, а також оплата витрат, пов'язаних із розглядом та захистом дисертації, покладаються на організації, де функціонують спеціалізовані ради.

Наказ МОНМС України від 14.09.2011 № 1059	Рада протягом місяця після захисту надсилає до МОН України 1-й га електронний примірник докторської (кандидатської) дисертації з 2-ма примірниками облікової картки дисертації за встановленою відповідно до законодавства формою та атестаційну справу здобувача наукового ступеня, що забезпечує вчений секретар ради. Електронний примірник захищеної докторської (кандидатської) дисертації надсилається до Українського інституту науково-технічної та економічної інформації. Після ухвалення МОН України рішення про видачу здобувачеві диплома доктора (кандидата) наук примірник дисертації передається на зберігання до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Атестаційна справа здобувача наукового ступеня зберігається в раді згідно з переліком документів протягом 10 років. Атестаційна справа здобувача оформляється державною мовою згідно з переліком документів атестаційної справи здобувача наукового ступеня доктора наук, яка подається до МОН України, та переліком документів атестаційної справи здобувача наукового ступеня кандидата наук, яка подається до МОН України. Атестаційна справа, оформлена з порушенням установлених вимог, до розгляду МОН України не приймається.
8. Засідання ради	
Постанова Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067	На одному засіданні ради може бути організований захист не більше 1 докторської або 2 кандидатських дисертацій. Формою роботи рад по захисту на здобуття наукового ступеню доктора наук можуть бути засідання рад у вигляді сесій. Сесії рад скликаються по мірі накопичення прийнятих до захисту дисертацій і проводяться продовж декількох днів. При проведенні сесії ради впродовж дня може відбутися не більше 2-х засідань ради. Засідання ради вважається правоможним, якщо в його роботі приймають участь не менше 2/3 його складу, затвердженого ВАК СРСР, але при обов'язковій участі не менше 3-х докторів наук, які є спеціалістами по профілю докторської дисертації, що розглядається, і не менше 2-х докторів наук, які є спеціалістами по профілю кандидатської дисертації, що захищається. Рішення ради вважається позитивним, якщо не менше 2/3 членів ради, які приймають участь у засіданні, проголосували за дане рішення
Постанова Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186	Засідання ради вважається правоможним, якщо в його роботі приймають участь не менше 2/3 його складу, при обов'язковій участі не менше 3-х докторів наук по кожній спеціальності докторської дисертації, що захищається і не менше 2-х докторів наук по кожній спеціальності кандидатської дисертації, що захищається. Рішення спеціалізованої ради з питання присудження вченого ступеню вважається позитивним, якщо за нього проголосувало не менше ученої ступеню вважається позитивним, якщо за нього проголосувало не менше 2/3 членів ради, які брали участь в засіданні.

не було затверджено ні одного професорського звання по соціальним і гуманітарним наукам, не зважаючи на діючу годі норму: «Допустити до виконання обов'язків професора із зобов'язанням захисту» (з 1934 р. – «надання») [8]. Затверджені рішенням ВУЗу звання професора або доцента філософії відображали виконувану виробничу функцію та забезпечувались відповідною підвищеною заробітною платою, але найчастіше не відповідали рівню наукової компетентності працівника, який не мав наукового ступеня кандидата або доктора наук, а часом і закінченої вищої освіти.

Незважаючи на появу інституту захисту дисертацій і разом із ним визнання автономності внутрішньої наукової експертизи, створена у 1930-ті роки в СРСР система атестації наукових кадрів мала в значній мірі імітаційний характер і використовувалася в якості наукової альтернативи адміністративно-політичних чинів. На протя́зі десятиріч років ВАК СРСР і дисертаційні ради боролися і за підвищення якості кваліфікаційних робіт спеціалістів науки і освіти. Такий стан речей докорінно змінився із появою постійно діючих спеціалізованих рад, діяльність яких була законодавчо врегульована вже на більш дієвому рівні, наприклад, на більш пізньому етапі це були Постанова Радміну СРСР від 29.12.1975 № 1067 «Про положення про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» [9] та Постанова Радміну СРСР від 30.12.1989 № 1186 «Питання атестації наукових та науково-педагогічних кадрів» (Разом з «Положенням про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань») [10]. Нами був проведений порівняльний аналіз окремих положень цих двох документів, а

також діючого нормативних-правових актів, що регулюють діяльність спеціалізованих вчених рад в Україні [11].

Слід зазначити, що мережа спеціалізованих вчених рад, за даними Міністерства освіти і науки України станом на 15 липня 2015 року становить 986 одиниць, з них: фізико-математичні науки – 75 рад (60 докторських і 15 кандидатських); хімічні науки – 19 рад (17 докторських і 2 кандидатських); біологічні науки – 52 ради (42 докторських і 10 кандидатських); геологічні науки – 15 рад (13 докторських і 2 кандидатських); технічні науки – 277 рад (214 докторських і 63 кандидатських); сільськогосподарські науки – 44 ради (29 докторських і 15 кандидатських); історичні науки – 42 ради (23 докторських і 19 кандидатських); економічні науки – 127 рад (95 докторських і 32 кандидатських); філософські науки – 25 рад (18 докторських і 7 кандидатських); філологічні науки – 40 рад (18 докторських і 22 кандидатських); географічні науки – 12 рад (8 докторських і 4 кандидатських); юридичні науки – 59 рад (37 докторських і 22 кандидатських); педагогічні науки – 70 рад (33 докторських і 37 кандидатських); медичні науки – 95 рад (88 докторських і 7 кандидатських); фармацевтичні науки – 6 рад (докторські); ветеринарні науки – 12 рад (7 докторських і 5 кандидатських); мистецтвознавство – 10 рад (5 докторських і 5 кандидатських); архітектура – 5 рад (4 докторських і 1 кандидатська); психологічні науки – 20 рад (11 докторських і 9 кандидатських); соціологічні науки – 5 рад (докторські); політичні науки – 17 рад (13 докторських і 4 кандидатських); виховання та спорт – 5 рад (3 докторських і 2 кандидатських); державне управлін-

ня – 14 рад (8 докторських і 6 кандидатських); культурологія – 4 ради (докторські); соціальні комунікації – 6 рад (5 докторських і кандидатських) [13].

Висновки і пропозиції. На основі здійсненого дослідження, спираючись на досвід та наукові праці вчених, а також на нормативно-праві акти можемо дійти висновку, що становлення спеціалізованих рад пройшло нелегкий шлях становлення с СРСР: шлях постійних істотних змін, шлях вдосконалення. Порівняльний аналіз, наведений у дослідженні, дає змогу побачити, що сучасне законодавство певним чином «відштовхується» від нормативно-правових актів, які діяли у цій галузі за радянських часів; деякі положення досі повністю або у певній частині дублюються в українське законодавство. Тим не менш, сучасне законодавство про спеціалізовані вчені ради зробило великий крок вперед, і, хоча не позбавлене певних недоліків, все ж стало істотно більш деталізова-

ним і таким, що відповідає вимогам сьогодення, а також загальному спрямуванню держави до євроінтеграції [14].

На нашу думку, статистичні дані про спеціалізовані вчені ради дають змогу прийти до кількох важливих висновків: 1) їх надмірна загальна кількість (986 станом на 15 липня 2015 року); 2) з кількісних показників впливає висновок про надання переваг та «популярності» певних галузей вищої освіти (оскільки захист кандидатських дисертацій відбувається на основі повної вищої освіти). Так, на нашу думку, слід розвивати мережі спеціалізованих вчених рад та стимулювати здійснення наукових досліджень у певних галузях соціологічної науки, соціальні комунікації, спорт, архітектура, культурологія тощо – адже ці галузі також є надзвичайно важливими для розвитку країни нині, але на теперішній час переживають певний кризи, а тому потребують додаткової уваги та «стимулювання» з боку держави.

Список літератури:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-УІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Иванов А. Е. Учёные степени в Российской империи. XVIII в. / А. Е. Иванов. – М.: ИРИ РАН, 1994. – С. 55.
3. Левицька Н. М. Склад та соціально-правовий статус викладацького корпусу вищих гуманітарних закладів Наддніпрянщини (друга половина XIX – початок XX ст.) / Н. М. Левицька // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зо. наук, праць / Нац. пед. унт ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. К.: Вид во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2012. – № 64 (№ 9). – С. 3.
4. О некоторых изменениях в составе и устройстве государственных учебных заведений Российской Республики: Декрет народных комиссаров от 1 октября 1918 г. Ст. № 789 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://istmat.info/node/31565>
5. Об ученых степенях и званиях: Постановления Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров от 13 января 1934 г. Ст. № 30 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://istmat.info/node/39294>
6. Об ученых степенях и званиях. Ст. № 83. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР. – М.: Изд-во народного комиссариата юстиции. – 1937. – № 21.
7. Батыгин Е. С. Научная аттестация и формирование советского философского сообщества в 1930-е и 1940-е годы [Електронний ресурс] / Батыгин Г. С., Козлова Л. А. – Режим доступу до ресурсу: <https://sites.google.com/site/bolshevistphilosophy/Home/tom-2/soderzanie/batygin-kozlova>
8. Козлова Л. А. Без защиты диссертации: Статусная организация общественных наук в СССР, 1933-1935 годы [Електронний ресурс] / Л. А. Козлова – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nir.sh/sj/sj/sj2-01koz.html>
9. О Положении о порядке присуждения ученых степеней и присвоения ученых званий Постановление Совмина СРСР от 29.12.1975 № 1067 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=632&rnd=228224.93881645&dst=100222&fld=134#0>
10. Вопросы аттестации научных и научно-педагогических кадров (вместе с «Положением о порядке присуждения ученых степеней и присвоения ученых званий»): Постановление Совмина СРСР от 30.12.1989 № 1186 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=182186&rnd=228224.2053923374&dst=100039&fld=134#0>
11. Положення про спеціалізовані вчені ради: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.09.2011 № 1059 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1170-11/print1459179302595688>
12. Положення про Вищу атестаційну комісію України: [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://vak.org.ua/vak/>
13. Мережа спеціалізованих вчених рад [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/563/merezha-spetsializovanikh-vchenikh-rad/>
14. Ківалов С. В. Юридична освіта і Болонський процес / С. В. Ківалов. // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / ОНЮА, Південноукр. центр тендер, проблем. – 2007. – № 30. – С. 3-10.

Жарова О.П.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

К ВОПРОСУ СТАНОВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ СТЕПЕНЕЙ И СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ УЧЕНЫХ СОВЕТОВ

Аннотация

В статье анализируется история становления специализированных ученых советов. Анализируются нормативно-правовые документы советского и постсоветского периода, которые устанавливали ученые степени. Исследуется нормативно-правовое регулирование и современная деятельность специализированных ученых советов с учетом новейших законодательных изменений. Осуществляется компаративный анализ нормативно-правового регулирования специализированных советов по защите диссертаций в СССР и специализированных ученых советов в современной Украине. На основе проанализированных статистических данных о сети специализированных ученых советов делается вывод о необходимости стимулирования развития определенных отраслей образования и науки.

Ключевые слова: специализированный ученый совет, научные степени, сеть специализированных ученых советов, специализированные советы в СССР, положения о специализированных ученых советах.

Zharova O.P.

National University «Odessa Law Academy»

TO THE QUESTION OF FORMATION OF SCIENTIFIC DEGREES AND ACADEMIC COUNCILS

Summary

The article analyzes the historical formation of specialized academic councils. Legal documents pre-Soviet and of the Soviet period that set scientific degrees analyzed. The legal regulation and current activities of academic councils of the latest legislative changes are revealed. Comparative analysis of legal regulation of specialized councils on thesis defense in the USSR and academic councils in modern Ukraine is carried out. On the basis of analyzed statistical data about the network of academic councils is made a conclusion of the need to stimulate the development of certain fields of education and science.

Keywords: Specialized Scientific Council, academic degrees, network of specialized scientific councils, Scientific Councils in the USSR, provision on specialized scientific council.

УДК 342.951:351.741(4)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Ільницький В.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено теоретичні питання формування органів Національної поліції в Україні, законодавче регулювання цього поняття. Визначення коло повноважень цих органів. Розглянуто сферу здійснення адміністративно-процесуальної діяльності цими органами. Проаналізовано міжнародні органи поліції.

Ключові слова: органи Національної поліції, міжнародний досвід, адміністративно-процесуальна діяльність.

Постановка проблеми. Досліджено та проаналізовано досвід зарубіжних країн стосовно поняття адміністративно-процесуальної діяльності органів Національної поліції. Запозичено модель діяльності цих органів на міжнародному прикладі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Матюхіна Н. П. – Поліція Великобританії: сучасні тенденції розвитку та управління. Варунц Л. Д. – Поліція та населення: напрямки взаємодії: (з досвіду Канади).

Мета статті. Головною метою статті є визначення поняття адміністративно-процесуальної діяльності органів Національної поліції на прикладі багатьох розвинених країн та запозичення досвіду для діяльності Національної поліції України.

Останні роки ознаменувались реформуванням правоохоронної системи спрямованої на зміну змісту і орієнтирів у роботі. Зміна та реформування адміністративно-процесуальної діяльності міліції націлене на зміну пріоритетів її діяльності з державно-орієнтованих на суспільно-орієнтовані напрямки діяльності, та трансформація у національну поліцію.

Так, Грін Д. зазначає, що сьогодні більшість поліцейських відомств відчувають інформаційний голод та не можуть точно ідентифікувати проблеми, а також їм не вистачає адміністративної та психологічної гнучкості для миттєвого реагування на обстановку, яка швидко змінюється [1].

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу та використання міжнародного досвіду у адміністративно-процесуальній діяльності органів Національної поліції України. Запозичення моделі діяльності поліції багатьох розвинених європейських країн.

Виклад основного матеріалу. Правоохоронні органи багатьох країн взяли на озброєння і сьогодні активно реалізують так звану модель «Community Policing», яка являє собою синтез традиційних тактик припинення правопорушень і участі громадськості у цій роботі. Вона, по суті, стала новою філософією поліцейської діяльності, в якій поліція сформована за принципом децентралізації її структури, працює на основі тісного зв'язку з громадянами. Дослідження показують, що така концепція сприяє підвищенню ефективності поліцейських у своїй роботі, позитивної зміни мотивації їх праці, розширення ролі працівників поліції в суспільстві, поліпшенню вза-

їмовідносин як поміж поліцейськими, так і між громадянами [2; 3].

Комунальне поліціювання є новим напрямом в реформі поліцейської діяльності, яке дозволяє і спонукає мешканців району, громадян своєї країни та поліцейських які виконують свої функції тісно співпрацювати та по-новому припиняти правопорушення. Це стосується того, що законслухняні громадяни певною мірою отримують доступ до процесу поліціювання та охорони порядку, а також право впливати на цей процес. Вони отримують таке право завдяки активній підтримці дій поліції у питаннях охорони порядку та участі їх самих у цій діяльності. Сам процес комунального поліціювання покладає велику відповідальність на простих виконавців (лінійних офіцерів), які повинні мати високий професійний рівень та чітко усвідомлювати своє завдання. Поліцейський не повинен бути обмеженим у патрульному масштабом та підпорядковуватися командам по радіо, а й також повинен здійснювати прямий віч-на-віч контакт з людьми на території обслуговування. Працівники поліції, втілюючи в життя програму комунального поліціювання, зобов'язані активно співпрацювати з добровольцями з числа громадян. Дана сфера реформування передбачає створення нового типу взаємовідносин між поліцією та громадянами. Ці взаємовідносини базуються на взаємній довірі і передбачають, що громадяни беруть на себе частину відповідальності за те, що поліція повільніше реагує на виклики, які не потребують термінового втручання, а громадянам самим пропонується розв'язувати свої дрібні проблеми, даючи можливість поліції зосередитися на основних напрямках діяльності з охорони громадського порядку. Поліція сприяє створенню такого мікроклімату в районі виконання їх обов'язків, який би був спокійним, врівноваженим та розміреним як завдяки діяльності поліції, та у добровільних помічників з числа жителів даного району [4, с. 6].

За сучасних умов найбільший вплив на управління поліцейськими органами мають установлена в країні ступінь централізації та децентралізації органів управління. Спираючись на досвід поліції США, яка характеризується наявністю доволі широкої децентралізації. Грунтуючись на повноваженнях, що закріплені за штатами та їх органами управління, поліцейські агенції кожного штату автономні одна від одної і від федеральних правоохоронних органів. Низовий рівень загальної структури право-

охоронних органів США – муніципальні правоохоронні органи, це близько 80% від загальної чисельності поліцейських країни. Це найбільш чисельний загін правоохоронних органів, в яких сконцентрована більшість офіцерів поліції. Подібна тенденція характеризує і розвиток системи охорони громадського порядку Великобританії. У Європі модель цілком децентралізованої поліції, організованої на принципах самоврядування, зберігається тільки у Швейцарії, з відсутнім єдиним і монолітним корпусом державної поліції, чисельністю органів правопорядку і принципами їх функціонування, що визначають місцеві (кантональні) органи влади. Тому за таких умов спостерігаються значні розходження в організації поліцейських служб. Зарубіжними країнами накопичили значний досвід щодо підготовки кадрів для поліцейських служб. Організація адміністративно-процесуальної діяльності щодо забезпечення правопорядку, громадської безпеки, припинення правопорушення у всіх її проявах у кожній країні має свою особливість.

Початок міжнародного або світового зародження поліції розпочався з прийняттям Кодексу поведінки службовців органів правопорядку прийнятого затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 року, яка зазначає у статті 1: службовці органів правопорядку повинні завжди виконувати обов'язки, покладені на них законом, служачи суспільству та захищаючи всіх людей від протиправних діянь, відповідно до високого рівня відповідальності, якої вимагає їх професія. Ці положення можна вважати першим міжнародно-закріпленням фундаментом для розвитку поліції та співпраці цих органів між багатьма державами. Стаття 2 зазначає, що при виконанні своїх обов'язків службовці органів правопорядку повинні поважати і захищати людську гідність, підтримувати та захищати права людини стосовно всіх осіб. Стаття розкриває захист тих права людини, які визначені і захищені національним і міжнародним правом [5, с. 8].

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Про Декларацію про поліцію» у своїй роботі дійшла висновку, що повна реалізація прав людини і основоположних свобод, гарантованих Європейською конвенцією про права людини та іншими національними та міжнародними документами, має за необхідну основу існування мирного суспільства, яке користується перевагами порядку та публічної безпеки. Враховуючи те, що у зв'язку з цим, поліція відіграє життєво важливу роль в усіх державах-учасниках, що до неї часто звертаються з проханням втрутитися в небезпечних для її службовців обставинах, і що їх обов'язки стають дедалі складнішими, якщо правила поведінки її службовців не будуть достатньо точно визначені. Вважаючи, що Європейській системі захисту прав людини пішло б на користь, якби існували загальноєвропейські норми, що стосуються професійної етики поліції, враховували принципи прав людини та основоположних свобод та зазначили, що поліцейські сили є публічною службою, створеною відповідно до закону, яка повинна нести відповідальність за підтримання та забезпечення правопорядку [6, с. 18].

І хоча Україна одна з останніх пострадянських країн, котра пройшла довгий шлях трансформації міліції на поліцію, але ми вважаємо, що вона стоїть на вірному шляху реформи, діючи згідно основ міжнародного права. З часом ставши членом ради Європи, Україна повинна зараз дотримуватись міжнародних стандартів у сфері діяльності поліцейських та користуватись досвідом зарубіжних країн. Діяльність поліції України, на нашу думку, повинна ґрунтуватися на основі Рекомендація Комітету Міністрів держав-учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів, основними цілями поліції в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, є:

- підтримка публічного спокою, забезпечення права і порядку в суспільстві;
- захист і дотримання основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції про права людини;
- запобігання та припинення правопорушень;
- виявлення правопорушень;
- надання допомоги і послуг суспільству

Діяльність поліції завжди повинна проводитись у відповідності з національним правом і міжнародними стандартами, визначеними країною. Законодавство про поліцію повинно бути доступним для громадськості, достатньо зрозумілим і точним, та, за необхідності, супроводжуватись чіткими підзаконним регулюванням, яке також повинно бути доступним для громадськості. На персонал поліції повинно поширюватися таке саме законодавство, що й на звичайних громадян, і винятки можуть бути виправдані тільки з причин належної роботи поліції в демократичному суспільстві. Поліцейські розслідування повинні щонайменше бути засновані на розумній підозрі про фактичне вчинення або можливе порушення чи правопорушення. Поліція повинна дотримуватись тих принципів, що кожен обвинувачений у вчиненні правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вина не буде визнана судом, і що кожен обвинувачений у вчиненні правопорушення має певні права, зокрема право бути невідкладно повідомленим про обвинувачення проти нього / неї, і підготувати свій захист або особисто, або за сприяння правової допомоги за своїм власним вибором. Поліцейські розслідування повинні бути об'єктивними і справедливими. Вони повинні бути чутливими і гнучкими до особливих потреб осіб, таких як дітей, підлітків, жінок, меншин, включаючи етнічні меншини і вразливих осіб.

Гідне виконання повноважень поліції та належне реформування, вдосконалення та розвиток цих правоохоронних органів не можливе без порівняльного аналізу з країнами де ці органи функціонують якнайкраще, наприклад:

Франція. Ще однією країною, досвід якої потрібно врахувати, є Франція. Адже поліцейська система Франції відноситься до однієї з найстаріших систем Європи. У Франції історично складалася централізована система поліцейського управління. Сучасна поліцейська система Франції являє собою складний апарат з власною структурою, що покликаний захищати інтереси

адміністрації. Структурно вищевказаний апарат складається з таких підрозділів: національна поліція, муніципальна поліція, жандармерія.

Потрібно також наголосити на тому, що всі поліцейські сили країни об'єднані в межах національної поліції, що керується генеральною дирекцією поліції МВС Франції. У період мирного існування держави жандармерія перебуває в оперативному підпорядкуванні МВС [7, с. 59]. Стосовно Міністерства внутрішніх справ Франції слід також сказати про те, що Міністр внутрішніх справ призначається Президентом республіки і є одним із провідних членів уряду. У складі МВС Франції діють: генеральна дирекція Національної поліції; генеральна дирекція місцевих колективів; дирекція громадської безпеки; дирекція регламентації та права; центральна дирекція управління; дирекція особового складу й навчальних закладів поліції; дирекція технічних служб [7, с. 703].

Контрольні та організаційно-штабні функції виконує Генеральна інспекція Національної поліції. За призначенням розрізняють дві основні системи поліції: адміністративну і судову (кримінальну) [7, с. 38]. Адміністративна поліція займається попередженням правопорушень і виконує інші профілактичні функції. Судова (кримінальна) поліція займається розкриттям злочинів, виявленням обставин їх скоєння, розшуком, затриманням злочинців і передачею звинувачених судовим органам. Розслідування більшості злочинів здійснює судова поліція, офіцери котрої мають право на проведення самостійного попереднього розслідування.

Важливим елементом системи національних поліцейських органів Франції є муніципальна поліція. Історично вона включала до свого складу муніципальну та сільську поліції. Упродовж декількох років мери деяких великих французьких міст, а саме тих, де поліцейський персонал було передано в розпорядження держави, вважали за необхідне створення муніципальної поліції. У невеликих і середніх населених пунктах, а також у великих містах, співіснує одночасно персонал національної та муніципальної поліції.

Реформа початку 80-х років внесла суттєві зміни не лише до правового статусу та організації місцевого самоврядування, але й до місцевої поліції. Йдеться насамперед про ведення нового інституту комісарів Республіки, який прийшов на зміну традиційному для Франції інституту префектів.

Після реформи комісар поліції не є (як це було у випадку з префектом) представником місцевого колективу – департаменту, він діє лише як представник держави, і в цій якості зобов'язаний вживати всіх необхідних заходів для забезпечення публічного порядку (громадська безпека, спокій, санітарія) у департаменті [7, с. 74].

Комісар Республіки здійснює свої повноваження в поліцейській сфері або за допомогою регламентації, або за допомогою дозвільних чи заборонних юридичних актів. Він розпоряджається здебільшого особовим складом поліції, що підпорядковується МВС та здійснює свою діяльність у межах департаменту. Зазначимо, що в більшості великих і важливих департаментів при комісарові Республіки засновані «представники

комісара Республіки». Для виконання поліцейських завдань і функцій комісар Республіки має у своєму розпорядженні такі служби: службу загальної інформації, якою керує начальник департаментської служби; служби національної поліції, якими керує департаментський начальник міської поліції. Хоча республіканські роти безпеки підпорядковуються Міністрові внутрішніх справ, котрий ухвалює рішення про їх використання в непередбачених випадках, проте комісар Республіки може залучити Республіканські роти безпеки, дислоковані в його департаменті, до виконання заходів щодо охорони громадського порядку [7, с. 40-42].

Сфера повноважень муніципальної поліції в цілому проголошує, що «муніципальна поліція забезпечує належний порядок, громадську безпеку, спокій і санітарію» [7, с. 701].

Отже, компетенція муніципальної поліції обмежується забезпеченням публічного порядку: громадської безпеки, спокою та санітарії.

Структура муніципальної поліції досить розгалужена. Кожному напрямку діяльності відповідає окремий підрозділ. До системи муніципальної поліції входять:

1) поліція руху (для цієї поліції, котра забезпечує безпеку й безперервність дорожнього руху, встановлюється компетенція залежно від категорії і територіального розташування доріг);

2) поліція видовищ (забезпечує безпеку громадян і правопорядок під час проведення видовищних заходів – концертів, виставок, конкурсів, шоу тощо);

3) поліція споруд, що перебувають під загрозою руйнування (її основним завданням є втручання з метою попередження небезпеки в разі, якщо споруда, котра перебуває під загрозою руйнування, розташована поблизу дороги або площі й загрожує перехожим та особам,

4) поліція попередження пожеж (ст.132-2 Кодексу комун передбачає обов'язок муніципальної поліції попереджувати, запобігати й надавати необхідну допомогу при аваріях та лихах, пов'язаних із пожежами). Нинішню компетенцію поліції визначено Законом Франції № 81-82 від 02.02.1981 р. «Про посилення безпеки і захисту свободи особи». Цей закон значно розширив підслідність кримінальних справ органам поліції за рахунок скорочення підслідності кримінальних справ судді. У 90-х роках минулого століття у Франції прийнято і ряд інших законодавчих актів, які значно посилюють роль поліції в житті суспільства [7, с. 704].

Великобританія. Особливу увагу заслуговує структура органів поліції Великобританії у зв'язку з великим ступенем довіри, яке відчуває населення по відношенню до поліції. Вирішальну роль у цьому займає вмiла організація поліцейської роботи. Поліція Великобританії включає в свій склад:

Органи територіальний поліції, яка виконує основний обсяг поліцейської роботи. Така поліція обслуговує певні території діючи на підставі Поліцейського Акту 1996 (Англія і Уельс), Поліцейського Акту 1967 (Шотландія) і Поліцейського акту 2000 (Північна Ірландія). У цих актах сформульована мета, організація, юрисдикція і відповідальність органів територіальної поліції.

У Лондоні діють два територіальних поліцейських формування: Міська поліція в центрі Лондона і Скотленд-Ярд. Поряд з цим, самостійне місце займають сили спеціальної поліції. До них відносяться Британська транспортна поліція, поліція Міністерства оборони, Військова поліція, Поліція щодо мирного атому, агентство по боротьбі з організованою злочинністю. Крім того, в структуру поліцейських органів включені велика кількість формувань, заснованих на старому законодавстві або звичайному праві. Вони контролюють окремі невеликі території (порти, парки) або заходи.

Головний загін поліції Великобританії – констеблі. Вони мають право на проведення багатьох процесуальних дій, наприклад арешт. Велика їх частина знаходиться в територіальній поліції, але і значна частина перебуває в спеціальних підрозділах: транспортної поліції, військової поліції та поліції мирного атому. Низка нормативно-правових актів дозволяють наймати констеблів для конкретних завдань. Так з'являється поліція з охорони портів і доків, тунелів і лісів. Якщо адміністративними правопорушеннями невеликої тяжкості займаються рядові констеблі, то протидією та припиненням середніх та тяжких правопорушень займаються детективи. Детективи повинні аналізувати отримані докази, будувати на їх основі версії і проводити всі необхідні дії. Крім протидії та припинення правопорушень та низки інших функцій детективів, до повноважень відноситься захист свідків [8].

Боротьба з організованою, економічною злочинністю відноситься до компетенції спеціальної поліції – агентства по боротьбі з організованою злочинністю (SOCA). Воно є самостійною силовою структурою Сполученого Королівства, яка формально віднесена до Міністерства внутрішніх справ.

З утворенням SOCA у квітні 2006 р їй були передані функції таких служб, як Національна антикримінальна бригада, Національна служба кримінальної розвідки, Національне об'єднання по боротьбі зі злочинами у сфері високих технологій, секція з розкриття та розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків Королівської акцизної і таможенної служби, Прикордонна служба – в частині компетенції протидії організованим злочинностям у сфері міграції.

Співробітники SOCA володіють совокупністю повноважень констебля, офіцера таможенних та міграційної служби в їх разособистих комбінаціях. Вони не носять уніформи і не підлягають перевірки з боку констеблів територіальної поліції в побутових ситуаціях (на дорогах, вулиці та ін.).

Спеціалізованою поліцейською структурою є Британська транспортна поліція (БТІ), яка створена для забезпечення безпеки на залізничних магістралях. У штаті БТІ близько 3 тис. поліцейських офіцерів, у сфері уваги яких мережа національних і локальних залізниць, а також лондонське метро. Очолює БТІ Головний констебель.

Поліція Міністерства оборони (The MDP) утворена шляхом злиття трьох управлінь поліцейських сил: військово-повітряних, сухопутних і військово-морських. Її функції пов'язані із забезпеченням безпеки військових об'єктів, роботою серед персоналу Міністерства оборо-

ни. Повноваження співробітників MDP широкі і включають всі права офіцерів підрозділів територіальної та спеціальної поліції. Поліцію Міністерства оборони не слід плутати з Королівською військовою поліцією (РМП), котра є самостійною структурою [8].

Королівська військова поліція виконує завдання забезпечення правопорядку серед військовослужбовців. Вона попереджує правопорушень, підтримка порядку на військових базах [9].

До спеціальних поліцейських структурам відноситься Цивільна Ядерна Поліція, на яку покладена відповідальність за безпеку атомних станцій і охорону транспорту експорту атомних матеріалів для забезпечення виробничого циклу та утилізації відходів [10].

Потужну підтримку роботі поліції надає Національне агентство з поліпшення поліцейської роботи (NPIA). У його завдання входить розвиток (створення та впровадження в практику роботи) нових інформаційних технологій і надання допомоги в підготовці кадрів для органів поліції.

NPIA включає Поліцейську інформаційно-технологічну організацію і Поліцейські Великобританії Органи Центрекс. Поліцейська інформаційно-технологічна організація в даний час займається впровадженням технології біометричної ідентифікації. NPIA створено за рекомендацією асоціації начальників поліції – в рамках реалізації зеленої карти «сумісного забезпечення громадської безпеки».

При поліції також функціонує відділ інформації. Його діяльність націлена на зниження ризиків співробітників поліції, збереження часу і грошей та оптимізацію роботи. Він містить і повповнює Національну поліцейську бібліотеку. До його складу входить: бюро зниклих безвісти. Воно розшукує осіб, ідентифікує неопознані трупи. Бюро працює в контакт з поліцією та іншими організаціями, допомагаючи у розшуку безвісти зниклих [11].

Велику роль у поліпшенні роботи поліції виконує Асоціація начальників поліції. Особливо її зусилля помітні в області розробки стандартів поліцейської діяльності, позавадження їх у систему підготовки службовців поліції. Інший важливий напрям діяльності АКПО – розробка критеріїв ефективності роботи поліцейських органів. Тут в останні роки відбулася важлива зміна – відмова від самооцінки і визначення головного критерію – оцінки тих громад, які обслуговують сили поліції [12].

Аналіз діяльності поліції зарубіжних країн, вивчення досвіду розвитку поліцейських підрозділів може бути корисним для України як держави, яка прагне мати міліцію європейського зразка. Однак спостереження показують нам, що кожна з поліцейських систем має свою індивідуальну історію розвитку та свою специфіку. Тому одним із основних завдань, яке слід поставити перед Міністерством внутрішніх справ України, – це вдосконалення органів внутрішніх справ з урахуванням позитивного досвіду поліцейської діяльності провідних країн Європи. У складних умовах реформування органів внутрішніх справ, розширення процесу їх інтеграцій до міжнародного товариства правоохоронних органів об'єктивно зростає інтерес до досвіду поліцейських систем за-

рубіжних країн та досліджень сучасних проблем їх розвитку [13, с. 7]. Пізнання та конструктивне використання поліцейського досвіду розвинутих країн світу має суттєве теоретичне та практичне значення для забезпечення реформування органів внутрішніх справ відповідно до міжнародних стандартів [14, с. 92]. Найбільш вдало зміст поліцейської діяльності у сучасному демократичному суспільстві викладено американським поліцейським Д. Бейлі, який на підставі проведеного аналізу широкого кола нормативних приписів виокремив такі основні вимоги суспільства які ставляться до поліцейських взагалі, незалежно від політичної системи країни:

1. Пріоритетним напрямком роботи поліції має бути служіння як потребам окремих громадян, так і суспільним групам (ефективне реагування поліції на заяви окремих громадян, підтримання з ними постійного зв'язку та інформування про хід розгляду їх справ; здійснення постійного моніторингу ситуації щодо потреб вразливих груп населення, які потребують підвищеної уваги та додаткового захисту своїх прав з боку поліції, розроблення відповідних програм або планів заходів щодо надання їм додаткової допомоги, відслідковування їх ефективності).

2. Поліція повинна відповідати перед законом, а не перед урядом (усі рішення поліції мають бути вмотивовані законом та підтримані судом, а не диктуватися урядом та побажаннями політичних партій; ноти підтримки або протесту, політичні заяви тощо можуть бути взяті до уваги керівниками поліції при прийнятті управлінських рішень, проте лише як додаткові аргументи (контраргументи) до вимог закону, на підставі яких діє поліція).

3. Поліція повинна захищати права людини, особливо ті, які є не-обхідними для вільної політичної діяльності у демократичному суспільстві (впровадження процедур та нормативних актів, які унеможливають здійснення свавільних арештів та затримань, забезпечують захист затриманих осіб від тортур; запровадження спеціального навчання персоналу з метою забезпечення прав людини в діяльності ОВС).

4. Поліція має бути прозорою у своїх діях (відкритість поліції для форм зовнішнього контролю, в тому числі громадського контролю, зокрема стосовно питань планування роботи поліції в цілому, реалізації запланованих заходів та результатів роботи). Реформування органів внутрішніх справ є актуальним питанням в Україні. Рівень довіри населення до міліції досягає критичної точки. Запозичений досвід зарубіжних країн, залучення фахівців з Грузії та Сполучених Штатів Америки. Реформування органів внутрішніх справ у Грузії, яке пройшло нещодавно та досвід цієї реформації допоможе змінити на 90% правоохоронної системи взагалі. До поліції Грузії не брали колишніх працівників правоохоронних органів і навіть громадян з юридичною освітою. В подальшому на роботу у поліцію приймалися молоді люди віком від 19 до 35 років на загальних умовах. Патрульна служба була оновлена майже повністю. В службу детективів приймалися і колишні співробітники. Але за умови – якщо за ними немає сумнівного минулого, після спеціальних тестів, перепідготовки і на загальних умо-

вах з усіма. ДАІ було розформовано повністю. Створено систему поліцейських патрулів американського типу, наділених функціями обласної поліції. Патрульна служба поєднує функції дорожньої поліції і моментального реагування на звернення громадян до служби екстреної допомоги. Екіпажі з двох осіб курсують за спеціально розробленими маршрутами. Патрульні машини в обов'язковому порядку їздять із ввімкненими проблісковими маячками. Норматив реакції на повідомлення про злочин або подію найближчого екіпажу – кілька хвилин.

Всі машини обладнані комп'ютерами, за якими можна перевірити будь-який транспортний засіб або особу затриманого. У машинах встановлені камери і ведеться запис розмов екіпажу, а також місця події – поліцейські мають право затримувати і опитувати людей тільки в певному секторі огляду камери своєї машини. Виїзд на лінію машини зі зламаним обладнанням спостереження може призвести до звільнення екіпажу і працівника, котрий випустив машину на лінію. Будівлі поліції стали своєрідним символом нового стилю роботи. Будівля самого міністерства, так само, як і поліцейські відділки, зроблена переважно зі скла. Дане нововведення потрібно і для органів внутрішніх справ України, задля виконання принципу прозорості, який є основоположним принципом у діяльності поліції. В такий спосіб влада б підкреслювала, що відкритість залишається пріоритетом у роботі поліції, і це не зміниться. Поліцейські повинні знаходитись в одній великій кімнаті. У Грузії також суттєво підвищилась заробітна платня працівникові правоохоронних органів. Плюс медична страховка, страховка на випадок загибелі або каліцтва, премії, які можуть бути досить значними залежно від вислуги років, участі в розкритті конкретних злочинів. Але разом з цим введено жорсткий контроль і відповідальність. Було створено контролюючий орган – Генеральну інспекцію. Її співробітники постійно «відвідують» низові підрозділи. Наприклад, під виглядом простих громадян приходять у відділки і просять відкрити кримінальну справу з дріб'язкового приводу, про який раніше ніхто і розмовляти б не став, начебто крадіжки мобільного телефону. Непорушення справи загрожує поліцейському кримінальною відповідальністю, не кажучи вже про звільнення та санкції, тому кількість порушених справ різко зросла, але, оскільки це не є більше основним методом оцінки роботи, поліцейські самі стали набагато активніше приймати справи в роботу. У результаті діяльності Генеральної інспекції за роки реформ державний апарат безперервно і наполегливо чиститься від корупції. У перші роки з оновленого МВС було звільнено або потрапило за грати кілька сотень співробітників. В перші місяці роботи патрулів ефір провідних телекомпаній був переповнений кадрами дачі хабарів новим працівниками, які знімалися прихованою камерою агентами спецслужб. Спіймані на хабарі відправлялися у в'язницю строком на 10 років. Каралися також і ті, хто хабар давав, і хто такі факти замовчував. Так тривало доти, поки в поліції не зрозуміли, що брати хабарі не можна. Порушувати закони не можна. У Грузії Академія поліції не є вузом. Сюди приходять люди,

які вже мають вищу освіту (зазвичай правову). Навчання триває кілька місяців і супроводжується постійними іспитами, перевітками і випробуваннями. Потрапити до Академії складно. Крім курсантів, в Академію потрапляють двічі на рік і вже працюючі поліцейські. Вони за один-два тижні проходять програми перепідготовки або отримують сертифікати нової спеціалізації (наприклад, детектива).

Одним із головних критеріїв оцінювання діяльності поліції є рівень довіри громадянського суспільства до них. Ускладнені суспільно-політичні обставини сьогодення, що склалися в Україні, негативно вплинули на рівень довіри громадянського суспільства до органів внутрішніх справ та породили гостру потребу в пошуку нових шляхів удосконалення їх взаємодії. Попре те, чинним законодавством України встановлено основні принципи, якими у своїй діяльності мають керуватися поліцейські, серед яких принципи: законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадянськими організаціями й населенням, та положеннями ратифікованої Україною міжнародної Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» – показник їх задіяння у практичному застосуванні досить низький.

Слід зазначити, що одним з основних напрямків роботи поліції починається з роботи з кадран-

ми, підготовка та стажування молодих співробітників поліції, підвищення їх правосвідомості та інтелектуального рівня. Початкова підготовка займає центральне місце в структурі професійної освіти кадрів поліції, оскільки саме від якості початкового навчання залежить становлення і розвиток професійних якостей поліцейського. У поліції США, Великобританії та інших розвинутих країн світу цей вид підготовки є обов'язковим для всіх, хто прийшов на службу. Так повинно бути і в Україні, все починається з початкової підготовки, котра повинна проводитися у центрах підготовки поліцейських. Процес відбору кандидатів на службу в поліцію та їх навчання повинен залежати від рівня освіти, оскільки освітній і культурний рівень поліцейських основний чинник, що забезпечує прогресивний розвиток поліції, а поліцейська освіта – потужний резерв підвищення ефективності поліцейської діяльності. Рівень освіти для претендентів безпосередньо залежить від виду майбутньої роботи і обов'язків.

Висновки та пропозиції. Отже, користуючись досвідом створення та функціонування поліції у Грузії, як найближчого сусіда, котрий реформував правоохорону систему та пройшов цей шлях та покладатись на досвід зарубіжних країн, влада України повинна запровадити у своїй державі та надати всі необхідні умови для її процвітання [15, с. 132-135].

Список літератури:

1. Кукушкин В. М. Социологические проблемы полицейской деонтологии: дис. д-ра социол. наук. – М., 1994. Шалягин Д. Д. Полиция США – Проблемы экстремальной та кризової психології. 2010. Вип. 7 303 организационные и правовые основы деятельности: дис. канд. юрид. наук. – М., 1998.
2. Губанов А. В. Полиция зарубежных стран: основные черты организации и деятельности / А. В. Губанов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. Губанов А. В. Полиция Запада: основы деятельности по охране правопорядка / А. В. Губанов. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – 365 с.
3. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07. 2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України від 09.10.2015 / № 40-41 / стор. 1970, стаття 379.
4. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчук. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.
5. Лученко Д. В. Контрольне провадження: Дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2003. – 169 с.
6. Karl-Heinz Ruder, Steffen Schmitt. Polizeirecht Baden-Wurtemberg. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2005, s. 450.
7. The Serious Organised Crime Agency. – URL <http://www.soca.gov.uk> (дата обращения: 14.04.2011).
8. The Royal Military Police // British Army Website (дата обращения: 17.04.2011).
9. What's the Role of the Civil Nuclear Constabulary Where Do They Work? – Civil Nuclear Constabulary. – URL: <http://www.Cnc.police.uk>. 2009-03-25 (дата обращения: 17.04.2011).
10. The National Policing Improvement Agency. – URL: <http://www.npia.police.uk> (дата обращения: 17.04. 2011).
11. Матюхіна Н. П. Сучасний погляд на управління правоохоронними органами США / Н. П. Матюхіна // Право і безпека. – 2005. – Т. 4 – № 5. – С. 7-9.
12. Резолюція № 690 (1979) Парламентской ассамблеи Совета Европы «Декларация о полиции», Страсбург, 8 мая 1979 г., http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_803
13. Реформування органів внутрішніх справ: проблеми та перспективи (вітчизняний і зарубіжний досвід): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 28-29 берез. 2014 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 232 с.
14. Іменем Закону. – 2014. – № 12 (5918). – С. 4.
15. Розпорядження КМУ «Про питання реформування органів внутрішніх справ України» [Електронний ресурс] / 1 – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-p>

Ильницкий В.О.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы формирования органов Национальной полиции в Украине, законодательное регулирование этого понятия. Определение круг полномочий этих органов. Рассмотрены сферы осуществления административно-процедуральной деятельности этими органами. Проанализированы международные органы полиции.

Ключевые слова: органы Национальной полиции, международный опыт, административно-процедуральная деятельность.

Іlnitskyy V.O.

Yaroslav The Wise National Law University

EUROPEAN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION ADMINISTRATIVE PROCEDUR ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE

Summary

Theoretical the formation of the National Police in Ukraine, legal regulation of the concept. Definition of terms of reference of these bodies. Considered the field of administrative and procedural activities of these bodies. Analyzed international police agencies.

Keywords: National Police authorities, international experience, administrative and procedural activities.

УДК 342.9

ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ ЯК ВИД АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ

Коломієць А.М.

Юридичний інститут

Київського міжнародного університету

Дана наукова стаття присвячена дослідженню громадських робіт як виду адміністративних стягнень. Аналіз доцільності громадських робіт та їх необхідності та способу використання. Розкриваються основні ознаки даного адміністративного стягнення. Здійснення наукового аналізу громадських робіт як виду адміністративного стягнення. Доцільність введення громадських робіт в структуру покарань.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративні стягнення, громадські роботи, адміністративне покарання, адміністративні провадження.

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень передбачає застосування до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, адміністративних стягнень. Система адміністративних стягнень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Норми КУпАП передбачають вичерпний перелік адміністративних стягнень, які застосовуються за вчинення адміністративних стягнень. Положення ч. 2 ст. 24 КУпАП, котре стверджує про те, що законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень [4, с. 15]. Така норма вказує на те, що перелік адміністративних стягнень є невичерпним, хоча з іншого боку й передбачає ту обставину, що встановлю-

ватися види адміністративних стягнень повинні лише законами України, тобто є прерогативою законодавчої гілки влади. Зазначене положення кореспондується із конституційною нормою, яка міститься у ст. 92 Конституції України [5, с. 36]. У той же час наявність невизначеності у частині існування вичерпного переліку адміністративних стягнень не дає можливості громадянам усвідомити наслідки, яких останні можуть зазнавати за вчинення адміністративних правопорушень. Адміністративні стягнення носять й профілактичний характер, а тому обізнаність, зрозумілість змісту адміністративних стягнень є важливим складовим профілактичного впливу на громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За предмет свого дослідження громадські роботи, як адміністративне стягнення, обирали,

Ю.П. Битяка, С.Т. Гончарука, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, С.В. Ківалова, Л.В. Ковалюк, Є.Б. Кубка, А.Т. Комзюка, Д.М. Лук'янець, І.В. Март'янова, В.Ф. Опришка, І.М. Пахомова, І.А. Тимченко, В.В. Цветкова, Ю.С. та інших науковців.

Метою статті. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття та змісту громадських робіт, як адміністративного стягнення, та його межування із іншими адміністративними стягненнями.

Викладення основного матеріалу. В роботах Т. Коломоєць зазначається, що адміністративними стягненнями є зафіксовані у санкціях адміністративно-правових норм заходи примусу, які застосовуються органами адміністративної юрисдикції щодо особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, з метою попередження вчинення нових правопорушень як цією особою, так і іншими особами, виховання та покарання цієї особи [6, с. 268].

За визначенням А. Комзюка, адміністративне стягнення є мірою відповідальності, правовим наслідком адміністративного правопорушення. Адміністративні стягнення застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Ю. Ведерніков та В. Шкарупа зазначають, що адміністративні стягнення – це матеріалізований вияв адміністративної відповідальності, негативний правовий наслідок неправомірної поведінки особи, яка вчинила адміністративний проступок і повинна відповісти за свій протиправний вчинок [2, с. 153].

Ці стягнення, зазначають вчені-адміністративісти, є останньою ланкою в системі заходів адміністративного примусу, мірою відповідальності.

Отже, адміністративні стягнення є різновидом адміністративного примусу, що застосовується за вчинення адміністративного правопорушення.

Статтею 24 КУпАП встановлює вичерпну систему адміністративних стягнень, а саме: попередження, штраф, платне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання), громадські роботи, виправні роботи та адміністративний арешт [4, с. 15].

Статтею 25 КУпАП, платне вилучення та конфіскація предметів можуть застосовуватись як основні, так і додаткові адміністративні стягнення. Інші адміністративні стягнення можуть застосовуватись тільки як основні. За одне адміністративне правопорушення може бути накладено основне, або основне і додаткове стягнення [4, с. 16].

Як зазначає А. Купін, адміністративні стягнення і порядок їх застосування встановлюються не тільки КУпАП, а й іншими законами та підзаконними нормативними актами містять або склади адміністративних проступків та відповідне покарання у вигляді адміністративного стягнення, або окреслюють лише склади проступків,

відповідальність за які передбачалася іншими законодавчими актами [8, с. 95].

Розкриття особливостей громадських робіт як виду адміністративного стягнення передбачає аналіз співвідношення та порівняння його з іншими окремими видами адміністративних стягнень.

Поняття «громадські роботи» говорить саме за себе – це роботи, що виконуються в громаді, членами громади і для громади [12, с. 89].

У відповідності до ст. 30¹ КУпАП «Громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування [4, с. 17].

Громадські роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від двадцяти до шістдесяти годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років».

Отже, аналізуючи вище зазначене впливає висновок що громадські роботи в адміністративному праві – це один із видів адміністративного стягнення, основною ознакою якого є примусове залучення особи, що вчинила адміністративне правопорушення, за рішенням суду, до безоплатних суспільно корисних робіт, які відпрацьовуються у вільний від роботи чи навчання час, за місцем проживання правопорушника, без зарахування у загальний трудовий стаж.

Класифікуючи адміністративних стягнень О. Миколенко, пропонує громадські роботи розглядати в якості: адміністративного стягнення організаційного характеру; триваючого стягнення [9, с. 267].

Аналізує доктринальні положення стосовно класифікаційного розподілу адміністративних стягнень Н. Хорошак пропонує розглядати громадські роботи як: вид адміністративного стягнення, пов'язаний із виховно-трудовим впливом на правопорушника (А. Шергін); стягнення, спрямоване особисто на правопорушника (Л. Коваль); стягнення, яке певним чином обмежує свободу правопорушника (Г. Бондаренко); стягнення відносно визначене (за ступенем визначеності); альтернативне (за ступенем варіантності передбачення); стягнення, що застосовується лише судом (за суб'єктом застосування), або ж стягнення обмеженого кола суб'єктів застосування; стягнення, що застосовується лише до фізичних осіб (за ознакою особи, на яку накладається адміністративне стягнення) [13, с. 105].

Т. Гуржій зосереджує свою увагу і на особливостях громадських робіт, серед яких виділяє: по-перше, вони є найменш поширеним адміністративним стягненням (як щодо практики застосування, так і кількості норм, що передбачають їх застосування); по-друге, обмежена сфера протиправного впливу, за вчинення якого можуть застосовуватись громадські роботи; по-третє, законодавець розглядає громадські роботи лише як альтернативне стягнення [3, с. 571].

Проаналізувавши різні наукові підходи щодо визначення ознак громадських робіт, можна ви-

ділити ознаки даного адміністративного стягнення: особистісний характер, тобто спрямування на особу правопорушника; застосування лише в судовому порядку; триваючий характер стягнення; виховно-трудоий характер стягнення; альтернативний характер стягнення; відносно визначене стягнення; стягнення, що застосовується лише до фізичних осіб; стягнення, що має немайновий характер; найменш поширене адміністративне стягнення; застосування за правопорушення із підвищеною суспільною шкідливістю [7, с. 191].

Стаття 25 КУпАП відносить громадські роботи до основних стягнень, тобто таких, що застосовуються самостійно. При цьому громадські роботи серед основних стягнень визнаються більш м'якими, ніж виправні роботи та адміністративний арешт. Але громадські роботи є більш суворим видом адміністративного стягнення, ніж попередження, штраф, оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення проступку, конфіскація того ж предмета, а також позбавлення спеціального права [4, с. 16].

Провадження у справах про адміністративні правопорушення, за які передбачена відповідальність у вигляді громадських робіт, є прерогативою державних органів і тому повинно відбуватися у чіткій відповідності до закону, порядком яких передбачений Розділом IV КУпАП.

Основною особливістю провадження у справах про адміністративні правопорушення, санкції яких передбачають адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт, є можливість адміністративного затримання правопорушника до розгляду справи суддею, достатньо короткий строк розгляду справи (за статтями 173, 173-2, 178, 185 КУпАП) та той факт, що всі правопорушення, за які передбачене адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт 11, с. 73].

Важливе місце у провадженні у справах про застосування громадських робіт як виду адміністративного стягнення займають принципи даного виду правозастосовчої діяльності.

Принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення – це основоположні ідеї, засади здійснення усього провадження. Аналізуючи Конституцію України, КУпАП та інші закони України можна виділити наступні принципи [1, с. 273]:

1) принцип законності, що закріплений в ч. 2 і 3 ст. 7 КУпАП. Органи адміністративної юрисдикції та їх посадові особи мають право діяти виключно на підставі чинного законодавства в спеціально-дозвільному режимі, згідно з яким «посадовій особі органу державної влади дозволено лише те, що чітко вказано в законі»;

2) принцип рівності учасників провадження перед законом, що визначається конституційним положенням про рівність всіх громадян України перед законом (ст. 24 Конституції України), даний принцип закріплений у ст. 248 КУпАП, згідно з якою справи про адміністративні правопорушення розглядаються на засадах рівності громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового, соціального походження, мови та інших підстав;

3) принцип змагальності, згідно із яким всі учасники у справі про адміністративні правопорушення наділені рівними процесуальними правами, що впливає із принципу рівності учасників провадження перед законом;

4) принцип охорони інтересів держави та особи. Найважливішим завданням діяльності державних органів є охорона конституційного ладу нашої держави, встановленого порядку управління, державного та суспільного порядку. Це завдання реалізується з метою охорони інтересів держави, однак при цьому в демократичному, правовому суспільстві забезпечення охорони інтересів держави слугує підставою додержання інтересів усіх законслухняних членів цього суспільства. Ось чому забезпечення охорони інтересів держави тісно пов'язане із забезпеченням охорони інтересів особи взагалі та громадян держави зокрема. Тут наявний зворотний зв'язок. Охорона інтересів особи, громадянина – найважливіший чинник стабільності цивільного суспільства і, отже, належного функціонування державного апарату та держави в цілому. Саме з цією метою діюче законодавство передбачає можливість надання громадянам юридичної допомоги (ст. 271 КУпАП). Крім того, накладення адміністративного стягнення у вигляді громадських робіт найбільшою мірою охороняє інтереси особи і держави, адже особа не позбавляється власності та свободи, а держава отримує від особи суспільно-корисну безоплатну працю, що наглядно демонструє іншим громадянам та самому правопорушнику наслідки протиправного діяння;

5) принцип встановлення об'єктивної (матеріальної) істини по справі. Згідно зі ст. 251 та ст. 252 КУпАП органи (посадові особи), що розглядають справу, повинні аналізувати будь-які фактичні дані, на основі яких у передбачуваному законом порядку встановлюються наявність або відсутність адміністративного правопорушення, а також винуватість особи у його вчиненні;

6) принцип самостійності та незалежності органу (посадової особи), який здійснює адміністративно-юрисдикційну діяльність в рамках провадження у справі про адміністративні правопорушення. Цей принцип закріплений у ст. 217 КУпАП, яка встановлює, що справи про адміністративні правопорушення можуть розглядатися тільки тими посадовими особами, які визначені законом і в рамках своїх повноважень;

7) принцип гласності (відкритості). Статтею 286 КУпАП передбачений обов'язок органів адміністративної юрисдикції інформувати суспільство про накладення адміністративних стягнень;

8) принципи оперативності та економічності. Принцип оперативності полягає у скороченні строків притягнення винних до відповідальності;

9) принцип національної мови. Порядок реалізації цього принципу регламентується ст. 274 КУпАП, яка передбачає, що орган (посадова особа), в провадженні якого знаходиться справа, призначає перекладача;

10) принцип публічності провадження у справах про адміністративні правопорушення знаходить свій вияв у тому, що воно здійснюється від імені держави та органами (посадовими особами), уповноваженими на це державою [10, с. 312].

Перелічені вище принципи є основними засадами провадження у справах про застосування громадських робіт з метою забезпечення дотримання фундаментальних принципів верховенства права, законності та непорушності прав і свобод людини.

Висновки та пропозиції. Здійснивши науковий аналіз громадських робіт як адміністративного стягнення, можна дійти висновку та виділити наступні фактичні та стратегічні цілі стягнення у вигляді громадських робіт: не покарання, а виправлення особи правопорушника через ви-

ховання працею; спеціальна превенція, позбавлення особи можливості скоювати нові правопорушення; оволодіння особою новою професією із перспективою подальшого працевлаштування; допомога територіальній громаді у благоустрої, прибиранні населених пунктів та виконанні іншої соціальної роботи (догляд за особами похилого віку, інвалідами тощо); формування у особи поваги до права, прав і свобод людини, громадських цінностей, формування позитивної правосвідомості та правової культури в цілому.

Список літератури:

1. Адміністративно-правова санкція та адміністративне стягнення: теоретичні питання співвідношення // Держава і право: збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 10. – К., 2011. – С. 271-277.
2. Ведерніков Ю. А. Адміністративне право України: [навч. посібник] / Ю. А. Ведерніков, В. К. Шкарупа. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.
3. Гуржій Т. О. Адміністративне право України: [навч. посіб.] / за ред. Т. О. Гуржій. – К.: КНТ, 2011. – 680 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України, Закон від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х // Відомості Верховної Ради Української – 1984, № 51.
5. Конституція України, Закон від 16 червня 1996 р. № 254к/96ВР.
6. Коломиець Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: [монографія]; за ред. В. К. Шкарупи. – Запоріжжя: Поліграф, 2014. – 403 с.
7. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): [навч. посібник] / В. К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 256 с.
8. Купін А. П. Особливості нормативного закріплення адміністративних стягнень / А. П. Купін // Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС. – 2012. – № 2. – С. 91-99.
9. Миколенко О. І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні: [навчальний посібник] / О. І. Миколенко. – Харків: ТОВ «Одісей», 2010. – 368 с.
10. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / [Р. А. Калюжний, А. Т. Козюк, О. О. Погрібний та ін.]. – Вид. третє. – К.: Аперта; КНТ; ЦУЛ, 2015. – 684 с.
11. Коломиець Т. О. Адміністративна відповідальність: [навч. посіб.] / – К.: Істина, 2011. – 184 с.
12. Ткачова О. В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт: [монографія] / О. В. Ткачова. – Х.: Право, 2010. – 192 с.
13. Хорощак Н. В. Адміністративні стягнення за законодавством України: [монографія] / Н. В. Хорощак. – К.: інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – 172 с.

Коломиец А.М.

Юридический институт
Киевского международного университета

ОБЩЕСТВЕННЫЕ РАБОТЫ КАК ВИД АДМИНИСТРАТИВНОГО ВЗЫСКАНИЯ

Аннотация

Данная научная статья посвящена исследованию общественных работ как виду административных взысканий. Анализ целесообразности общественных работ и их необходимости, и способа использования. Раскрываются основные признаки данного административного взыскания. Осуществление научного анализа общественных работ как вида административного взыскания. Целесообразность введения общественных работ в структуру наказаний.

Ключевые слова: административная ответственность, административные взыскания, общественные работы, административное наказание, административные производства.

Kolomiets A.M.

Institute of Law
Kyiv International University

PUBLIC WORKS AS A FORM OF ADMINISTRATIVE PENALTY

Summary

This academic paper is dedicated to research of public works as a form of administrative penalty. Reasonability and necessity of public works and ways of usage thereof are examined. Key indicators of this administrative penalty are analysed. Public works as a form of administrative penalty are subjected to scientific analysis. Reasonability of introduction of public works in the system of punishment.

Keywords: administrative responsibility, administrative penalty, public works, administrative punishment, administrative proceedings.

УДК 340.15

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Колосова О.О.

Черкаський факультет

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню процесу становлення та формування соціальної політики на теренах України. Авторка приділяє увагу і вітчизняному, і зарубіжному досвіду в цій галузі. Акцентує увагу на періоді національно-визвольної боротьби українців у добу революції 1917-1921 років. Саме в цей період почав функціонувати окремий спеціалізований орган влади, який безпосередньо відповідав за соціальний захист громадян України.

Ключові слова: соціальна політика, правове забезпечення, соціальне забезпечення, соціальний захист.

Постановка проблеми. Соціальна політика будь-якої держави є лакмусовим папірцем стану її економіки. Україна на сучасному етапі свого розвитку перебуває в стані економічної кризи. А в умовах військових дій на крайньому сході держави та збільшення кількості соціально незахищених верств населення (біженців, переселенців, інвалідів, дітей-сиріт тощо) питання соціального захисту є вкрай актуальним і важливим.

На наш погляд, надзвичайно важливим є з'ясування процесу еволюції правового регулювання соціальної політики в українській історії. У дослідженні цього напрямку політики є можливість проаналізувати помилки минулого та виробити дійсно дієвий механізм захисту малозабезпечених верств населення сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перед тим, як перейти до безпосереднього аналізу урядової політики в галузі соціального забезпечення та матеріальної підтримки населення, доречним було б з'ясувати, хто із науковців приділяв увагу зазначеній темі. А це такі дослідники: В. Андрійів, Т. Антонюк, М. Багмет, М. Боднарчук, О. Влодек, П. Гай-Нижник, А. Гавловська, Г. Кособуцька, В. Москаленко, О. Надієнко, Є. Пантюхіна, С. Попов, Ф. Ступак та ін.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на цілу плеяду дослідників, які в своїх працях досліджували різні етапи становлення соціальної політики відносно різних верств населення, на сьогоднішній день не існує єдиного комплексного дослідження з історії становлення та розвитку соціального захисту населення.

Метою дослідження є спроба з'ясувати історичний процес розвитку соціального забезпечення в Україні: хто здійснював соціальну політику в дореволюційний та революційний час у ХХ столітті? чи здійснювалася вона взагалі? в якому стані перебували органи соціальної допомоги і яку мету перед собою вони ставили? Також доречним є знайомство з історико-правовим досвідом у соціальній сфері провідних європейських держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, відомо, що соціальне законодавство, яке регулювало життя безробітних, з'явилося ще в Англії у XVI столітті. Саме тут у 1563 р. був прийнятий закон, який поділяв усіх людей, які потребували допомоги, на три категорії: «достой-

ні бідняки» – до неї належали інваліди, вдови і сироти, «достойні безробітні» – особи, що могли і хотіли працювати, але не могли знайти роботу, та «недостойні бідняки» – особи, що не хотіли працювати. Відповідно до цього закону була передбачена й відповідна соціальна допомога, а останніх чекало покарання, наприклад, відрізування вух. За законом 1576 р. королівська влада зобов'язала кожне місто безкоштовно забезпечувати «достойних безробітних» сировиною, а потім викупляти товар, виготовлений цією категорією населення – так виникли перші громадські роботи [1, с. 354]. Франція, коли зіткнулась із проблемою безробіття, вирішувала її шляхом створення бірж праці. Наприклад, перша біржа праці була створена в 1639 р. А ще одним із способів боротьби з безробіттям стала організація національних майстерень, що дуже нагадували громадські роботи. Вони проіснували недовго і були закриті 21 червня 1848 р. [1, с. 355].

У Німеччині, зокрема за правління Отто фон Бісмарка, було проведено ряд соціальних реформ. Саме тут у 1881 р. було оголошено про початок «ери робітничого законодавства». Було ухвалено Закон «Про страхування від нещасних випадків на виробництві» (1881 р.) та Закон «Про обов'язкове державне страхування на випадок хвороби» (1883 р.), а 1889 р. Закон «Про надання пенсії за старістю (з 70 р.) та у випадку втрати працездатності» [2].

Що ж до досвіду у боротьбі з безробіттям на теренах сучасної України, то варто зазначити, що тут були організовані приватні бюро праці. У 1914-1917 рр. існували біржі праці, які були організовані міськими управами. Одна з таких установ була створена, наприклад, у Харкові. У цей час, для поліпшення стану безробітних, також почали практикувати добровільне страхування. Дослідник С. Попов прийшов до висновку, що до кінця XIX ст. не лише в Україні, а навіть у жодній європейській країні не було створено загальнодержавної системи допомоги безробітним [1, с. 355].

Стосовно охорони здоров'я та державної опіки в Україні, то є підстави стверджувати про те, що певні її елементи у вигляді благодійництва почали формуватися ще за часів Київської княжої держави – Русі.

Існує гіпотеза, що за князя Володимира Великого (імовірно у 996 р.) було видано «Устав Святого князя Володимира, крестившого Руськую

землю, о церковных судах», за яким доручалося духовенству й церковним установам здійснювати опікування й нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких і встановлював для благодійних закладів «десятину». Було взято багато заходів: засновано училище для навчання убогих людей, богодільні, запроваджено народні свята, на яких влаштовували «годування» убогих, сиріт, вдів, бездомних, роздавалася щедра милостиня. Його наступник, князь Ярослав Володимирович продовжив батьківську справу та заснував сирітський притулок, де займався опікою та утриманням приблизно 300 юнаків [3].

Народними осередками милосердя у XVII ст. були благодійні заклади для поранених і старих воїнів Запорозької Січі. Для цього при монастирях – Печерському в Києві, Чернігівському, Лебединському монастирі поблизу Чигирини, при Левківському храмі біля Овруча – скрізь були засновані шпиталі для німечин, сирітські притулки, богодільні [3].

Стосовно формування на українських землях окремих елементів інституту опіки й представництва в період Речі Посполитої варто зазначити, що відповідно до Статуту 1588 р. представники шляхти, які обиралися до посольської ізби (найвпливовіша частина Вального сейму, що складалася із послів від земської шляхти), працювали без грошової компенсації – їм лише видавали кошти на покриття дорожніх витрат [4, с. 165]. Водночас у Статутах Великого князівства Литовського є окремі пункти, котрі регламентували захист вдів і сиріт, гарантували їм право на матеріальне забезпечення згідно з традицією середньовічного права [5].

Із входженням України-Гетьманщини до складу Московської держави в середині XVII ст. на її території з часом поширилися закони, запроваджені російськими царями. Так, із певною мірою умовності, можна стверджувати, що за Петра I було закладено основи майбутньої державної системи соціального забезпечення в Російській імперії. Ним було доручено Священному Синодові та державним адміністраціям приступити до «облаштування лікарень, богодільень, сирітських притулків, будинків для опіки незаконно народжених немовлят, для людей, що марно вештаються, та їм подібних» [3]. Так, у Російській імперії перший притулок для безпритульних дітей був заснований ще в 1706 р. в Холмово-Успенському монастирі біля Новгород-мирополитом Іовом. Перші притулки передбачали надання дітям даху, притулку і навчання ремеслу [6, с. 93].

Також у Морському статуті 1720 р. було закріплено пенсійне забезпечення військових, які залишили службу за станом здоров'я або за вислугою років. Пізніше цей статут поширили й на інші категорії населення – ремісників і службовців, які працювали на флоті. Було видано положення для сухопутних військ. Передбачено й виплати внаслідок втрати батька (тобто, годувальника) для вдів і сиріт [7, с. 59].

Значний вплив на розвиток соціальної політики в Україні справив кодекс малоросійського права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., що певний час діяв в окремих регіонах Лівобережної України, і який викорис-

товували в скороченому варіанті. Наприклад, у ньому, в 11 главі «О опекунах и их над сиротами опеках, також о нераздельном имени братов и сестер взрослых с недорослыми и о поделе между ними» регламентувалося питання опіки та піклування, було визначено порядок встановлення опіки над дітьми по батьківській та материнській лініях, а також – державної опіки та питання зміни опікуна та ін. [8, с. 203-215]. Попри помітне зосередження «Прав» на відносинах власності, є підстави стверджувати, що у них робився окремий акцент на малозабезпечені прошарки малоросійського (українського) суспільства, які потребували соціального захисту.

Новий етап розвитку права соціального забезпечення в Російській імперії (а відтак – на підвладних їй українських землях) розпочався за правління Катерини II, яка 1 вересня 1763 р. видала Маніфест про заснування виховних будинків для сиріт [3], а в 1775 р. – закон, за яким у губерніях було створено прикази громадської опіки [9, с. 14].

За правління Миколи I 6 грудня 1829 р. було затверджено Статут про пенсії, який стосувався окремих категорій населення, зокрема військово-вслужбовців [7, с. 50].

Значні зміни в сфері пенсійної політики у Російській імперії сталися у 1901 р. Тоді були прийняті Тимчасові правила про пенсії робітників казенних гірничих заводів і рудників, які втратили працездатність. У 1903 р. був ухвалений Закон «Про виплату відшкодування робітникам, потерпілим внаслідок нещасних випадків». У цьому законі не було передбачено права працівників на матеріальне забезпечення у зв'язку з нещасними випадками на виробництві, а лише передбачена відповідальність роботодавців, яка ґрунтувалася на цивільно-правових засадах. За цим законом роботодавець звільнявся від відповідальності у випадку наявності умислу чи грубої необережності потерпілого. У цьому випадку призначувана компенсація у зв'язку з трудовим каліцтвом називалася пенсією.

У 1912 р. були прийняті й інші закони, серед яких: «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві», «Про забезпечення працівників на випадок хвороби» та «Про затвердження Ради у справах страхування робітників» та інші.

Дослідниця А. Гавловська, яка аналізувала проблему інституту опіки і піклування на українських землях у складі Російської імперії (1783-1917 рр.), зазначає, що вона вирішувалася в рамках юридичного поля «Свода законів Російської Імперії», зокрема в X томі кодифікації законів графа М. М. Сперанського. У ньому визначалося два види опіки та піклування: над «неповнолітніми» та «хворими» (безумними, божевільними, глухоніми та німими). Закон визначав вік неповнолітніх за трьома категоріями: від народження до 14 років; від 14 до 17 років і від 17 до 21 року. У ньому не давалося визначення малолітніх, хоча цей термін і використовувався [10, с. 44]. Варто зазначити, що за цим законом опікунство враховувало становий розподіл. Тобто, кожен стан мав свій орган опіки, хоча при цьому не було вказано, чи опікун і піклувальник мають бути з одного стану. Питаннями опіки

дітей-сиріт знатного дворянства займалися дворянські опіки, а питаннями «особових дворян та міських обивателів» – сирітський суд [10, с. 45].

Створити єдиний керівний орган, який би займався координацією діяльності в сфері соціального захисту, за часів Російської імперії, так і не вдалося. Тоді справами охорони здоров'я й опікування відало Міністерство внутрішніх справ (далі – МВС). Єдиним його досягненням у цьому плані було заснування у 1916 р. Головного управління державної охорони здоров'я під керівництвом Г. Е. Рейна [11, с. 25].

Ситуація з єдиним органом соціальної політики не змінилася і після проголошення Української Народної Республіки. У цей період за аналогією з російським урядом було створено медико-санітарну управу (січень 1918 р.) в рамках діяльності Секретарства внутрішніх справ [12, с. 64].

Лише за гетьмана П. Скоропадського було вирішено створити окремих вищий виконавчий орган, який би зосереджено займався соціальною політикою. З цією метою 25 травня (за н.ст.) 1918 р. було створено перше Міністерство народного здоров'я й державної опіки (далі – МНЗДО) [13, с. 82], що було одним із важливих кроків гетьманського уряду в соціальній сфері. З цією метою було розроблено Закон «Про зміни в існуючих законах, які викликаються утворенням Міністерства Народного Здоров'я й Опікування» [14, 1-1зв.], в якому зазначалося, що до підготовки і введення в дію відповідного статуту МНЗДО, воно є вищим керуючим органом з усіх справ, які відносяться до охорони народного здоров'я й піклування в різних галузях державного та громадського управління. Крім того, зазначалося, що всі медико-санітарні й піклувальні, громадські і приватні інституції відтепер підлягали компетенції МНЗДО і всі розпорядження уряду відносно цих інституцій проводилися виключно через МНЗДО [14, 1]. На чолі МНЗДО впродовж усього існування держави П. Скоропадського був Всеволод Юрійович Любинський.

Повалення гетьманської влади у грудні 1918 р. призвело до певної реорганізації центральних та регіональних органів соціального забезпечення Наддніпрянської України, а також – до змін юридичних підстав їхньої діяльності. Уже 26 грудня 1918 р. урядом було видано Декларацію, де зазначалося «Постановою від 9 грудня Директорія відмінила всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики» і відновлювала всі закони, скасовані Української Держави [15, с. 137].

Із приходом до влади Директорії профільне Міністерство, яке опікувалося питаннями здоров'я та соціального захисту населення, в УНР спочатку було збережене. Деяких змін зазнали лише назва (Міністерство народного здоров'я та опіки – далі МНЗДО) та структура міністерства. Відповідно до наказу нового уряду від 26 грудня 1918 р. було також призначено нового міністра народного здоров'я, яким став Борис Павлович Матюшенко [16, 2].

Окремою сторінкою історії правового регулювання соціального забезпечення в Україні є діяльність урядів Західноукраїнської Народної Республіки (відома після прийняття Акту Злуки 22 січня 1919 р. як Західна область Української Народної Республіки). Першим урядом Західноукраїнської Народної Республіки був Державний Секретаріат на чолі з Костем Левицьким у складі 14 секретарств, який, щоправда, на кінець листопада 1918 р. скоротився до 10 секретарств. Сформований законодавчим органом ЗУНР – Українською Національною Радою – Державний Секретаріат мав у своєму складі також окремі секретаріати, відповідальні за соціальне забезпечення окремих категорій населення: зокрема, праці і суспільної опіки (на чолі з Антіном Чернецьким), суспільного здоров'я (на чолі з Іваном Куровцем), публічних робіт (на чолі з Іваном Макухом) та інших. Водночас у ЗУНР було створено харчовий відділ, прирівняний до секретаріату, який очолив Степан Федак [17; 2, с. 517].

Серед діяльності урядових органів у плані соціального забезпечення населення ЗУНР – запровадження для міської бідноти, дітей, людей похилого віку дешевих або безкоштовних їдалень. Сільській і міській бідноті було виділено грошову допомогу. Значну продовольчу (зерно, цукор тощо) і грошову (5 млн. грн. для закупівлі картоплі) допомогу надав уряд УНР [18, с. 531]. Аналогічно уряди ЗУНР турбувалися про вирішення проблем галузі охорони здоров'я, забезпечення державних та військовослужбовців, про питання малоземелля та безземелля селянства тощо.

Проте, стверджувати про послідовну й узгоджену політику західноукраїнських органів з урядом другої УНР не доводиться. Надто це стало очевидним після підписання Симоном Петлюрою варшавських угод у квітні 1920 р. і фактичної денонсації об'єднання ЗУНР і УНР.

Висновки. Отже, маємо підстави стверджувати, що відсутність в українській правовій традиції поняття «соціальний захист» або ж «соціальне забезпечення» станом на 1917 р., ще не заперечує існування відповідних джерел права та інституцій, які здійснювали соціальну політику держави у цих напрямках. У цілому ж напрацювання теоретиків й істориків права, істориків та вчених інших профілів у частині дослідження права соціального забезпечення в Україні дають нам підстави стверджувати, що ця тема становить окремий науковий інтерес. Теоретичні розробки сучасних дослідників, історичні джерела та праці істориків відкривають можливість вивчити становлення права соціального забезпечення часів перших спроб новітнього українського державотворення.

Також варто зазначити, що незважаючи на чималі масив наукової літератури, усі вони висвітлюють лише окремі фрагменти соціального забезпечення. Тобто, на сьогоднішній день не існує єдиного комплексного дослідження, яке б було присвячено цьому важливому напрямку державної політики України тих часів.

Список літератури:

1. Попов С. В. Безробіття, його сутність та історія боротьби з цим явищем / С. В. Попов // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 353-357.

2. Бісмарк і його політика. «Культуркампф» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.vn.ua/book/zarubzno/420.html>
3. Конспект лекцій «Право соціального захисту. Становлення і розвиток в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/173/5550.html>
4. Єфремова Н. В. Інститут представництва (в політичному сенсі) в Статутах Великого князівства Литовського 1566 та 1588 рр. / Н. В. Єфремова // Актуальні проблеми держави і права: збірник наук. праць. – О.: Юридична література, 2009. – Вип. 49. – С. 159-167.
5. Статут Великого князівства Литовського 1588 года [Електрон. ресурс] / под. ред. О. Лицкевич. – Мн., 2002-2003. – Режим доступу: <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>
6. Пантюхина Е. Н. Социально-педагогическая защита детей-сирот в России / Е. Н. Пантюхина // Педагогика. – 2008. – № 6. – С. 93-99.
7. Надієнко О. І. Історико-правовий досвід пенсійного забезпечення в Україні (дореволюційний період) / О. І. Надієнко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2009. – № 2. – С. 56-66.
8. Права за якими судиться малоросійський народ / Упоряд. К. А. Вислобоков. – К., 1997. – 547 с.
9. Ступак Ф. Я. Прикази громадської опіки і системи охорони здоров'я: досвід діяльності / Ф. Я. Ступак // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2004. – № 8. – С. 14-17.
10. Гавловська А. Інститут опіки і піклування на українських землях, в складі Російської імперії (1783-1917 рр.): історико-правовий аспект / А. Гавловська // Вісник Львівського університету. – Серія: юридичні науки. – 2006. – Вип. 43. – С. 43-49.
11. Коник С. Державне управління охороною здоров'я в період Гетьманату та в добу Української Народної Республіки (1917-1920 рр.) / С. Коник, Я. Радиш // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2003. – № 4. – С. 24-34.
12. Жванко Л. М. Основи політики Української Держави у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень-грудень 1918 р.) / Л. М. Жванко // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 63-75.
13. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 3458, 56 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 24, 13 арк.
15. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. – К.: Федерація професійних спілок України, 1995. – 192 с.
16. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 1, 63 арк.
17. Гай-Нижник П. П. Формування органів державної влади та управління ЗУНР (1918-1920 рр.) / П. П. Гай-Нижник // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. – Вип. XXIII. – С. 326-348.
18. Гай-Нижник П. П. Державотворчий процес у Західноукраїнській Народній Республіці / П. П. Гай-Нижник, В. Ф. Солдатенко // Історія державної служби в Україні. У 5 т. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 1. – С. 509-543.

Колосова О.А.

Черкаський факультет

Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

Аннотация

Статья посвящена исследованию процесса становления и формирования социальной политики на территории Украины. Автор уделяет внимание и отечественному, и зарубежному опыту в этой области. Акцентирует внимание на периоде национально-освободительной борьбы украинского в эпоху революции 1917-1921 годов. Именно в этот период начал функционировать отдельный специализированный орган власти, который непосредственно отвечал за социальную защиту граждан Украины.

Ключевые слова: социальная политика, правовое обеспечение, социальное обеспечение, социальная защита.

Kolosova O.A.

Cherkassy Faculty of

National University "Odessa Law Academy"

SOCIAL POLICY IN UKRAINE: LEGAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Summary

This article is devoted to the research of the process of development and formation of social policy in Ukraine. The author pays attention to both domestic and foreign experience in this field. The author focuses on the period of the national liberation struggle of Ukrainians during the revolution of 1917-1921 years. At this particular period, a separate specialized governing institution that was directly responsible for the social protection of citizens of Ukraine began to operate.

Keywords: social policy, legal security, social security, social protection.

УДК 346.12:001.8

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Коляда Т.А.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Стаття присвячена осмисленню концептуально-правових засад налагодження державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства. Особлива увага приділена з'ясуванню стану нормативно-правового регулювання державно-приватного партнерства при реалізації соціально значущих проектів на локальному рівні, а також аналізу наукового дискурсу щодо перспектив запровадження інноваційних підходів до вирішення нагальних проблем реалізації державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, житлово-комунальне господарство, територіальна громада, приватний партнер, житлово-комунальна інфраструктура

Постановка проблеми. Житлово-комунальне господарство є особливо соціально значущою галуззю (сукупністю галузей), зорієнтованою на задоволення матеріально-побутових потреб людей за місцем проживання (на рівні територіальної громади). Вона охоплює забезпечення потреб населення у житлі, воді, теплі та енергоресурсах, організацію утилізації відходів життєдіяльності, надання транспортних послуг на локальному рівні тощо. Рівень розвитку житлово-комунального господарства є важливим індикатором якості життя та соціальної захищеності громадян.

Вітчизняне житлово-комунальне господарство формувалося за радянської доби в умовах тоталітарної системи, що абсолютизувала інтереси держави. Незважаючи на перманентні спроби реформування галузі упродовж останнього часу, донині так й не вдалося забезпечити її поступальний розвиток на людиноцентристських засадах. Переважна більшість підприємств галузі працюють зі збитками, що об'єктивно зумовлено надзвичайно високим рівнем зношеності виробничих фондів, недосконалою системою використання первинних ресурсів, високою енергоємністю та низьким рівнем організації праці. Все це призводить до значної втрати води, теплової енергії та інших ресурсів, а також незадовільної якості надаваних житлово-комунальних послуг.

Обмеженість бюджетної підтримки житлово-комунального господарства спонукає до пошуку альтернативних джерел фінансування програм модернізації і технічного переоснащення підприємств житлово-комунального господарства, оновлення і підвищення енергоефективності житлового фонду [1]. Вирішення зазначених проблем неможливо без запровадження інноваційних підходів. Одним з найперспективніших є запровадження державно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективи запровадження державно-приватного партнерства у житлово-комунальній сфері активно розглядаються науковцями. Автори у першу чергу зосереджувалися на осмисленні загальнотеоретичних питань державно-приватного партнерства, характеристик різних форм державно-приватного партнерства, з'ясуванні ефективності його

здійснення тощо. Вагомий внесок у дослідження цих проблем зробили О.І. Карий, К.В. Процак, А.О. Маврина, Є.Л. Черевиков, О.С. Вавричук, К.В. Павлюк, О.В. Степанова, О.С. Проневич, І.А. Островський, Ю.В. Федотова та ін. [2-11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексний аналіз творчого доробку вітчизняних фахівців свідчить про відсутність усталеної традиції комплексного дослідження правових аспектів запровадження державно-приватного партнерства. Водночас зберігається необхідність переосмислення концептуально-правових засад розвитку державно-приватного партнерства в сфері житлово-комунального господарства, що є суттєвим для запровадження нових механізмів модернізації існуючої інфраструктури.

Мета статті. Метою статті є аналіз концептуально-правових засад розвитку державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві, а також з'ясування стану наукового дискурсу щодо перспективи запровадження інноваційних підходів до вирішення нагальних проблем реалізації державно-приватного партнерства у сфері ЖКГ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж останнього часу в Україні було створено розгалужену нормативно-правову базу для реалізації державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві. Визначальний вплив для ствердження державно-приватного партнерства у зазначеній сфері мають Концепція розвитку державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві від 16 вересня 2009 року, Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 року, Закон України «Про концесії» від 16 липня 1999 року, Закон України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» від 14 грудня 1999 року, Закон України «Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності» від 21 жовтня 2010 року, а також низка підзаконних нормативно-правових актів.

Необхідність запровадження державно-приватного партнерства у житлово-комунальній сфе-

рі вперше була системно обґрунтована у Концепції розвитку державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві. Характерно, що державно-приватне партнерство розглядається у цьому документі як елемент системи фінансового забезпечення модернізації та відновлення житлового фонду і житлово-комунальної інфраструктури, що сприятиме адаптації системи господарства до ринкових умов, підвищенню енергоефективності будівель, зменшенню обсягів споживання природного газу підприємствами комунальної енергетики, поліпшенню якості питної води. Подібне дефініціювання об'єктивно зумовлює артикуляцію таких основних завдань: створення передумов для розвитку державно-приватного партнерства у житлово-комунальній галузі; розвиток нових моделей та механізмів залучення приватного сектору до розбудови житлово-комунального сектору економіки; визначення шляхів і напрямів удосконалення бюджетної підтримки; поширення позитивного досвіду застосування механізмів державно-приватного партнерства; визначення етапності, принципів та особливостей запровадження механізмів державно-приватного партнерства.

Варто зазначити, що у аналізованій Концепції виокремлено два варіанти розв'язання існуючих проблем у галузі житлово-комунального господарства. Так, перший варіант передбачає збереження чинної архаїчної системи тарифоутворення на житлово-комунальні послуги і постійне збільшення розмірів бюджетної підтримки галузі. Природно, що такий підхід є неприйнятним, оскільки тягар фінансування багатогалузєвої стратегічної галузі покладається виключно на суспільство (громаду), а підприємства житлово-комунального господарства практично позбавляються стимулів для ефективної діяльності. Також зауважимо, що безповоротна бюджетна підтримка не спонукає населення до ощадного використання енергетичних ресурсів.

Альтернативний за характером другий варіант запровадження державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства передбачає розв'язання проблеми з використанням механізмів, апробованих у провідних країнах світу. Такий підхід ґрунтується на консолідації зусиль і фінансових ресурсів держави та приватних інвесторів з метою модернізації об'єктів житлово-комунального господарства і відновлення житлового фонду. Важливо, що за цим сценарієм держава та приватний інвестор розподіляють між собою не лише прибутки, але й можливі чисельні ризики, пов'язані з інвестиційною, виробничою та комерційною діяльністю у цьому секторі народного господарства. За зазначених обставин обидві сторони об'єктивно зацікавлені у новелізації законодавства, що регулює діяльність, пов'язану з придбанням, обслуговуванням житла і наданням житлово-комунальних послуг, підвищенні рівня загальної культури та правосвідомості населення, ствердженні «психології і моделі поведінки власника», сприйнятті цивілізованої культури споживання у житловому фонді тощо. Отже, державно-приватне партнерство має безсумнівний глибокий соціальний підтекст, є важливим інструментом розбудови соціальної держави та ствердження громадянського суспільства.

Наголосимо, що потенційні ризики нівелюються перевагами державно-приватного партнерства. Комплексний аналіз позитивного досвіду реформування сфери житлово-комунального господарства з опорою на державно-приватне партнерство дає підстави стверджувати, що такими перевагами є зменшення ризику неефективного витрачання коштів, забезпечення ефективного управління об'єктами, збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів, передача інвесторами сучасних ефективних технологій публічному партнеру, збереження навколишнього природного середовища шляхом використання інноваційних технологій та енергозберігаючого обладнання, створення конкурентного середовища, що стимулює розвиток ринкових відносин.

Артикульовані в Концепції положення мають базовий характер для вітчизняного законодавства, що регулює запровадження державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві, зокрема титульного Закону України «Про державно-приватне партнерство» від 1 червня 2010 року. Відповідно до статті 1 Закону державно-приватне партнерство дефініційовано як співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому законодавством України [10].

Цим Законом встановлено основні критерії, яким повинні відповідати проекти державно-приватного партнерства, а саме: забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективності діяльності, аніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера; наявність довготривалого характеру (від 5 до 50 років); передача приватному партнеру частини ризиків у процесі здійснення державно-приватного партнерства. Згідно зі статтею 4 зазначеного Закону визначено пріоритетні сфери застосування державно-приватного партнерства, а до легітимних форм здійснення державно-приватного партнерства віднесено концесію, договір про спільну діяльність, інші договори.

Процедура здійснення державно-приватного партнерства охоплює такі стадії: підготовку пропозицій про здійснення державно-приватного партнерства та подання на розгляд відповідному державному органу або органу місцевого самоврядування; аналіз ефективності здійснення державно-приватного партнерства; обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства; прийняття рішення про здійснення державно-приватного партнерства; визначення на конкурсних засадах приватного партнера та укладення договору в рамках державно-приватного партнерства. Законом України «Про державно-приватне партнерство» визначено шляхи державної підтримки державно-приватного партнерства, гарантії прав приватних партнерів та контроль за виконанням договорів укладених в рамках державно-приватного партнерства.

Незважаючи на наявність усталеної та ґрунтованої на європейських стандартах нормативно-правової бази, упродовж останнього часу так й не вдалося досягти суттєвих зрушень у запровадженні державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства. Фахівці наголошують, що основними чинниками, які обмежують прагнення приватного інвестора здійснювати капіталовкладення у комунальну інфраструктуру, є критична залежність сфери бізнесу від політичної кон'юнктури, високий рівень корупційності органів публічної влади, відсутність незалежної системи судочинства та кримінальної юстиції загалом, неефективність системи державного та муніципального управління, низькі доходи населення, які визначають його високу чутливість до зміни рівня тарифів, високий ступінь невизначеності стану основних фондів, що передаються в управління приватному бізнесу, неефективна тарифна політика тощо. Як наслідок, державно-приватне партнерство достатнього розвитку в Україні не набуло, прикладів успішних інвестиційних проектів на принципах державно-приватного партнерства на сьогодні замало [9, с. 10].

Важливо усвідомлювати, що навіть за існування високого ризику інвестування коштів у сферу житлово-комунального господарства, ця галузь вітчизняного народного господарства зберігає привабливість [10, с. 125]. Важливою передумовою становлення взаємовигідного партнерства є вичерпне нормативно-правове регулювання цього процесу, обґрунтованість і соціальна акцептованість рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, удосконалення

системи підвищення кваліфікації спеціалістів галузі тощо [11]. Також доцільним є закріплення на нових форм державно-приватного партнерства і розширення сфер його застосування з урахуванням чинних європейських правових стандартів. Так, наприклад, Закон України «Про державно-приватне партнерство» не передбачає можливості реалізації приватним партнером таких проектів як будівництво з наступною передачею їх державному партнеру. На нашу думку, слід законодавчо закріпити положення щодо можливості інвестування приватними партнерами у будівництво об'єктів з наступною їх передачею державному партнеру, мінімальної частки приватного фінансування, надання приватному партнеру певних пільг (преференцій) при інвестуванні у капіталомісткі об'єкти.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, зазначимо, що державно-приватне партнерство є рівноправним і взаємовигідним співробітництвом між державою, територіальними громадами та приватними інвесторами, спрямованим на вирішення низки соціально значущих проблем нормального життєзабезпечення функціонування територіальних громад і життєдіяльності окремих споживачів послуг. Залучення приватного партнера-інвестора має забезпечити ефективніше використання фінансових ресурсу при реалізації проекту і підвищення доходності об'єктів при їх подальшій експлуатації. Налагодження дієвого державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства є безумовним пріоритетом при налагодженні партнерської взаємодії органів публічної адміністрації та державним сектором.

Список літератури:

1. Концепція розвитку державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві. Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 року № 1184 –р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1184-2009-%D1%80>
2. Про державно-приватне партнерство: закон України від 1 червня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
3. Карий О.І., Процак К.В., Маврина А.О. Проекти державно-приватного партнерства: ключові проблеми практичної реалізації // Економічний аналіз. – 2015. – Том 20. – С. 35-44.
4. Вавричук О.С. Державно-приватне партнерство як механізм фінансування житлово-комунального господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/30151/1/27.pdf>
5. Павлюк К.В., Степанова О.В. Розвиток Державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства в Україні // Економіка промисловості. – 2010. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13374/st_49_26.pdf?sequence=1
6. Проневич О.С., Проневич С.О. Публічно-приватне партнерство як компонент сучасної доктрини забезпечення публічної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/1142/0>
7. Островський І.А., Гармаш А.С. Мікроекономічні засади розвитку публічно-приватного партнерства в житлово-комунальному господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/881>
8. Федотова Ю.В., Моря А.О. Державне регулювання житлово-комунального господарства України: світовий досвід та перспективи господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/757>
9. Правове регулювання державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства України: монографія / І.І. Килимник, Т.А. Коляда, А.В. Домбровська та ін.; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. – 131 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/41587/1/2015_%D0%9F%D0%95%D0%A7_22%D0%9C%D0%9D_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%96%D0%9A%D0%93%202015.pdf
10. Головатенко О. Перспективи державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві України в умовах фінансової кризи // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 3. – С. 118–126. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-3-16.pdf>
11. Васильєва О.І., Дутко Н.Г. Розвиток державно-приватного партнерства у сфері житлово-комунального господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nrzd/2012_1/5.pdf

Коляда Т.А.

Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

Статья посвящена осмыслению концептуально-правовых основ налаживания государственно-частного партнерства в сфере жилищно-коммунального хозяйства. Особое внимание уделено выяснению состояния нормативно-правового регулирования государственно-частного партнерства при реализации социально значимых проектов на локальном уровне, а также анализу научного дискурса о перспективах внедрения инновационных подходов к решению насущных проблем реализации государственно-частного партнерства в сфере жилищно-коммунального хозяйства.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, жилищно-коммунальное хозяйство, территориальная община, частный партнер, жилищно-коммунальная инфраструктура.

Koliada T.A.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

CONCEPTUAL-LEGAL GROUNDS OF DEVELOPING PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN HOUSING AND COMMUNAL SERVICES FIELD

Summary

The article focuses on understanding the conceptual-legal grounds of setting up the public private partnership in a field of housing and communal services. There is specially noted clarification of the legal regulation of the public private partnership during realization social important projects in local level. Also we reviewed the scientific discourse about implementation of innovation approaches to solve pressing issues the public private partnership in a field of housing and communal services.

Keywords: the public private partnership, housing and communal services, local community, private partner, housing and communal infrastructure.

УДК 349.222.2:331.108.3

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКЛАДЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ (КОНТРАКТУ) ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНКУРСУ: ПРАВА ТА ГАРАНТІЇ

Корольчук Л.М.

адвокат

Стаття містить аналіз основних прав та юридичних гарантій реалізації права на працю шляхом укладення трудового договору за результатами конкурсу на заміщення вакантної посади з урахування новел трудового законодавства у цій сфері. Розкрито поняття, порядок та особливості правового регулювання укладення трудового договору за результатами конкурсу. Вказано на недоліки у чинному законодавстві щодо гарантій права на працю при проходженні конкурсу та укладенні трудового договору (контракту).

Ключові слова: укладення трудового договору; гарантування права на працю; конкурс на заміщення вакантної посади.

Постановка проблеми. Сучасний стан правового регулювання трудових правовідносин відзначається активізацією роботи над реформуванням трудового законодавства. Крім того, що відбулися певні зрушення в процесі нової кодифікації трудового права, паралельно приймаються нові та вносяться зміни до низки чинних трудових законів. Зазначені новації трудового законодавства стосуються також інституту трудового договору, зокрема його укладення. До таких новел треба віднести, наприклад, обов'язкове повідомлення органів доходів і зборів про прийняття особи на роботу до фактичного допуску до виконання трудової функції. Одночасно встановлено підвищену відповідальність роботодавця за допущення працівника до роботи без попереднього повідомлення у встановленій чинним законодавством формі і терміни. Крім того, було прийнято низку інших змін до трудового законодавства щодо гарантування права на працю, зокрема щодо розширення сфери укладення трудового договору за результатами проходження конкурсу на заміщення відкритої вакансії.

Вважаємо, що застосування конкурсу як інструменту добору кандидатів на зайняття вакантної посади недостатньо врегульоване чинним законодавством у сфері праці і потребує подальшого розвитку. Перш за все, виникають численні питання щодо юридичних наслідків оголошення, проведення та впровадження результатів конкурсу. Як бути, якщо перемаже конкурс згодом відмовляється укласти трудовий договір (контракт)? Чи можуть учасники оскаржити проведений конкурс як щодо процедури так і його результатів? Чи є взагалі обов'язковими результати конкурсу на заміщення вакантної посади? Чи будуть легітимними результати конкурсу, якщо вони мають ознаки дискримінації за якоюсь ознакою? Як укладення трудового договору за результатами конкурсу може і мусить гарантувати реалізацію права на працю? На ці та інші питання ми спробуємо дати відповідь у цій публікації.

Аналіз останніх досліджень у сфері правового регулювання гарантій укладення трудового договору свідчить, що ця тема неодноразово поставала у центрі уваги науковців-правників. Однак не можна сказати, що означена проблематика достатньо глибоко розкрита. В першу чергу,

питання правового регулювання проведення конкурсу на заміщення вакантної посади пов'язують зі вступом на державну службу. Зокрема свої дослідження цій темі присвятили: А. В. Андрушко [1], Н. М. Неумивайченко [2], С. М. Терницький [3] та інші вчені.

Важливе місце серед наукових праць, присвячених дослідженню питань укладення трудового договору, займають публікації професора М. І. Іншина [4], професора Н. М. Мельничук [5] та інших відомих науковців-трудоваків. Як загальні засади проведення конкурсу в трудовому праві, так і окремі його аспекти щодо вступу на службу в органах внутрішніх справ розкриває у своєму дисертаційному дослідженні професор К. Ю. Мельник [6]. Актуальним є також питання правового регулювання проходження конкурсу щодо заняття посади науково-педагогічних [7] та наукових [8] працівників.

Проходження конкурсу на заняття вакантної посади в юридичній літературі розглядається ще як один із юридичних фактів юридичного складу, необхідного для укладення трудового договору [9], як одна із форм укладення трудового договору [10].

У науковій літературі цілком слушно піднімається питання реформування трудового законодавства в частині укладення трудового договору, зокрема за конкурсом [11]. Однак, сфера укладення трудових договорів з проходженням конкурсу розширюється, і незважаючи на популярність серед науковців означеної проблематики, ця тема потребує подальшого наукового осмислення та обґрунтування у відповідності із досягненнями сучасної правової науки.

Саме тому **метою** даної наукової статті є науково-теоретичний аналіз новел у правовому регулюванні укладення трудового договору за конкурсом та вироблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями статті 43 Конституції України, кожному гарантується право на працю, яку він вільно обирає, або на яку він вільно погоджується. Водночас, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і пере-

підготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [12]. Вважаємо, що належна організація та відповідне нормативно-правове забезпечення як підготовки, так і проведення та впровадження результатів конкурсу як раз і сприяє гарантуванню рівних можливостей не лише у виборі, а й у доступі до професії.

На наш погляд, не варто ототожнювати проведення конкурсу на заміщення вакантної посади з формою, як вважає, наприклад, С. В. Мороз [10, с. 428], або способом укладення трудового договору. Ми погоджуємося з позицією тих науковців, як розглядають проведення конкурсу як організаційно-правову форму професійного відбору, що передусє укладенню трудового договору. Адже перемога у конкурсі є юридичним фактом, що свідчить про підтвердження найвищого серед учасників конкурсу ступеня професійної придатності, в тому числі й морально-ділових якостей особи, що в свою чергу має породжувати переважне право на укладення трудового договору.

Національне законодавство містить визначення, за яким професійний відбір – це науково обґрунтована система визначення ступеня придатності особи до конкретної професії, спеціальності (робочого місця, посади) відповідно до встановлених законодавством нормативних вимог [13]. До речі, наведене визначення доцільно було б закріпити у кодифікованому акті трудового законодавства як поняття, яке включає в себе як попередній відбір (наприклад, обрання на посаду, конкурс), так і поточний (атестація, підвищення кваліфікації, випробування). Водночас проект Трудового кодексу (далі – проект ТК) у ч. 3 ст. 26 містить положення, за яким «у випадках, передбачених законодавством, статутними документами або нормативними актами роботодавця, колективним договором, вибір серед кандидатів на зайняття робочого місця здійснюється роботодавцем на конкурсних засадах» [14].

У проекті ТК наведено узагальнений перелік підстав для виникнення трудових відносин. Так, ч. 2 ст. 31 проекту ТК зазначено, що підставою для виникнення трудових відносин є трудовий договір. У випадках, передбачених законодавством, статутними документами або нормативними актами роботодавця, колективним договором, трудовий договір укладається (змінюється) на підставі: 1) призначення на посаду; 2) обрання на посаду; 3) результатів конкурсу; 4) рішення суду. Тобто результати конкурсу можуть бути підставою для укладення трудового договору.

Особливості прийняття на роботу за конкурсом визначені у статті 54 проекту ТК, яка містить положення про сферу застосування, спосіб проведення та юридичні наслідки проведення конкурсу. Зокрема зазначається, що конкурсний відбір може бути проведено як за рішенням роботодавця, так і відповідно до трудового законодавства. Визначено також випадки, коли конкурсний відбір при прийнятті на роботу не застосовується: при направленні на роботу в рахунок броні або квоти; при укладенні окремих видів строкових договорів; при прийнятті на роботу працівників, які навчалися за рахунок роботодавця; в інших випадках відповідно до законодавства чи колективного договору. Конкурс має проводитися публічно, а рішення приймає більшістю голосів

конкурсна комісія згідно з порядком проведення конкурсу, затвердженим роботодавцем.

З переможцем конкурсу укладається трудовий договір у строк, визначений умовами проведення конкурсу. Якщо цей строк не встановлено, трудовий договір укладається наступного дня після оголошення результатів конкурсу. У проекті ТК також передбачено, що відмова переможця конкурсу без поважних причин укласти трудовий договір протягом тижня після закінчення встановленого строку дає роботодавцеві право відмовити йому у прийнятті на роботу. Водночас, залишається неврегульованим випадок відмови роботодавця укласти трудовий договір з переможцем конкурсу. Навряд чи можна буде вважати такі дії роботодавця порушенням встановленого порядку проведення конкурсу, за що якраз ч. 5 ст. 54 проекту ТК передбачено можливість притягнення до відповідальності згідно з законом, адже конкурс проведено, переможця визначено.

Згідно з проектом ТК конкурсний відбір працівників розглядається також як засіб для здійснення професійної (службової) кар'єри (ч. 2 ст. 318). Основні процедурні моменти проведення конкурсного відбору в межах професійної (службової) кар'єри викладено у статті 340 проекту ТК, що виходить за межі предмета дослідження даної публікації.

Отже, у проекті ТК поняття конкурсного відбору працівників розуміється як зовнішнє, так і внутрішнє прийняття на вакантну посаду (роботу). Однак недостатньо врегульованим вбачається питання обов'язковості укладення трудового договору з переможцем конкурсу, зокрема у випадку відмови роботодавця визнавати за переможцем першочергове право укласти трудовий договір. Очевидно, що такі питання можуть ставати предметом трудових спорів щодо необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу. Поза увагою авторів законопроекту залишається також питання щодо права на укладення трудового договору другого переможця оголошеного конкурсу, зокрема у випадку неможливості укладення такого договору з першим переможцем.

Повертаючись до чинного трудового законодавства, зазначимо, що Кодекс законів про працю України не містить визначення поняття конкурсного відбору чи прийняття на роботу за конкурсом. Водночас, статтю 26 КЗпП доповнено новими положеннями, зокрема щодо випробування при прийнятті на роботу, яке не встановлюється для переможців конкурсного відбору на заміщення вакантної посади [15]. Прийняття на роботу за конкурсом віднесено до переліку підстав, що унеможливають продовження роботи і зобов'язують роботодавця розірвати укладений на невизначений строк трудовий договір у строк, про який просить працівник (ч. 1 ст. 38 КЗпП). Як зазначає М. Д. Бойко, законодавство не забороняє оголосити конкурс на заміщення вакантної посади і в тих випадках, коли законодавством це прямо не передбачено [16].

Потрібно визнати, що правове регулювання застосування конкурсу на заміщення вакантної посади невпинно розширюється і включає в себе як акти законодавчого регулювання, так і підзаконні нормативні акти. Прийняття на робо-

ту за конкурсом має місце при вступі особи у службово-трудоу відносини. Наприклад, оновлене законодавство про державну службу зберігає положення про вступ на державну службу за результатами проходження конкурсу. Законодавство України про освіту, вищу освіту, науково-технічну діяльність, діяльність закладів культури, державних підприємств передбачають проведення конкурсу при вступі у трудові (службово-трудоу) відносини.

При визначенні вимог до кандидатів конкурсу необхідно враховувати те, що вони не повинні носити дискримінаційного характеру. Тому потрібно звертати головну увагу на ділові якості працівника, хоча й вимоги до кандидатів, які висуває роботодавець, і можуть виходити за межі кваліфікаційних характеристик конкретної посади. Тому, потрібно погодитися з думкою, висловленою авторами «Курсу порівняльного трудового права», що основою змісту норм трудового права щодо професійного добору є орієнтація вимог роботодавця на професійні якості особи, що і є основою такого добору [17, с. 826], в тому числі і конкурсу. Зрештою, метою конкурсного відбору має бути перевірка відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Тому важливо, щоб проведення конкурсу на заміщення вакантних посад було законодавчо врегульовано.

Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року передбачає широке застосування конкурсного відбору при заміщенні вакантних посад. Так, частина 11 статті 55 Закону гласить, що під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників укладенню трудового договору (контракту) передують проведення конкурсного відбору, порядок якого затверджується вченою радою вищого навчального закладу. Проте в окремих випадках допускається заміщення вакантної посади до проведення конкурсного заміщення цих посад у поточному навчальному році. Разом тим, процедура конкурсного відбору кандидатів на посаду керівника вищого навчального закладу передбачена у статті 42 Закону України «Про вищу освіту». Зокрема передбачається, що засновник або уповноважений ним орган не пізніше ніж за два місяці до закінчення строку контракту особи, яка займає цю посаду. У разі дострокового припинення повноважень керівника конкурс оголошується у семиденний строк з дня утворення вакансії. Протягом двох місяців приймаються і протягом 10 днів з дня завершення терміну подання пропозицій кандидатури претендентів, які відповідають вимогам Закону, вносяться засновником або уповноваженим ним органом (особою) до навчального закладу для голосування. Далі таємним голосуванням обирається керівник вищого навчального закладу.

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 15 Закону України «Про вищу освіту» засновник або уповноважений ним орган укладає в місячний строк контракт з керівником, обраним за конкурсом у порядку, встановленому цим Законом. Як бачимо, проведення конкурсу на заміщення посади науково-педагогічного працівника поєднується з обранням на посаду. Тут виникає потреба визначити межі поняття конкурсу на заміщення посади.

Знову ж таки, в академічному підручнику з порівняльного трудового права за редакцією про-

фесора А. Р. Мацюка, конкурс розуміється як багатоступенева система перевірки придатності особи до виконання роботи за посадою науково-педагогічного працівника [17, с. 1049], з чим ми не можемо однозначно погодитися. Адже основною метою проведення конкурсу є не тільки і не стільки перевірити ступінь придатності особи до виконання трудової функції на певній посаді, скільки можливість роботодавцю на засадах неупередженості, рівності, недискримінації, професійності обрати кандидата, який найбільшою мірою відповідає кваліфікаційним умовам конкурсу, порівняно з іншими учасниками конкурсу.

Залишається дискусійним питання обов'язковості укладення трудового договору (контракту) з переможцем конкурсу. Як свідчить судова практика, навіть при успішному проходженні конкурсу на заміщення вакантних посад на державній службі за результатами конкурсу, такій особі допускається відмовити в укладенні трудового договору, однак відмова можлива лише на законних підставах (див. Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 17.01.2008, справа № К-24631/06). Тому варто на законодавчому рівні визначити пріоритетність підстав для укладення чи відмови в укладенні трудового договору (контракту) та вказати місце перемоги в конкурсі серед інших підстав.

На нашу думку, перемога у конкурсному відборі дає кандидату на зайняття вакантної посади небезпідставні сподівання на укладення трудового договору (контракту) саме з ним. Адже роботодавець попередньо виказав своє волевиявлення щодо укладення трудового договору з найкращим претендентом, уповноваживши (делегувавши) при цьому право проводити відбір конкурсній комісії. Тим більше, що законодавством щодо прийняття на роботу за конкурсом окремих категорій працівників (науково-педагогічних працівників, керівників закладів культури та деяких інших) нормативно закріплено обов'язок укласти з переможцем конкурсу трудовий договір (контракт). Тому відмова роботодавця укласти трудовий договір з переможцем конкурсу, за умови відсутності обґрунтованих претензій до процедури його проведення, може бути предметом спору щодо незаконної відмови у прийнятті на роботу, дискримінації або навіть відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої такою відмовою. Наприклад, фахівці з німецького трудового законодавства стверджують, що у такій ситуації окремі переддоговірні зобов'язання виникають згідно з цивільним законодавством Німеччини. Тож у випадку, коли роботодавець вводить в оману працівника, даючи зрозуміти, що працівник одержить роботу, і такий працівник залишить поточне місце роботи з огляду на запевнене наступне працевлаштування, працівник має право вимагати відшкодування [18, с. 22] (зважаючи на мету проведення конкурсного відбору).

Зазначимо, що Законом України від 28.01.2016 року № 955-VIII було внесено зміни до низки законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури [19]. Зокрема, Закон України «Про

культуру» [20] було доповнено статтею 212, якою визначається порядок конкурсного відбору керівника державного чи комунального закладу культури. Так, зазначено статтею передбачено, що кандидатів на посаду керівника державного чи комунального закладу культури визначає конкурсна комісія за результатами відкритого та публічного конкурсного добору на зайняття цієї посади. Також передбачається, що конкурсний добір проводиться у кілька етапів: 1) оголошення органом управління конкурсу на посаду керівника державного чи комунального закладу культури; 2) формування складу конкурсної комісії; 3) подання документів кандидатами на посаду керівника державного чи комунального закладу культури; 4) добір кандидатів на посаду керівника державного чи комунального закладу культури; 5) призначення органом управління керівника державного чи комунального закладу культури.

Орган управління оголошує конкурс на посаду керівника державного чи комунального закладу культури не пізніше як за два місяці до завершення строку повноважень керівника державного чи комунального закладу культури відповідно до контракту або впродовж семи днів з дня дострокового припинення його повноважень. Оголошення про конкурс на посаду керівника державного чи комунального закладу культури має містити інформацію про дату початку приймання документів, дату початку формування конкурсної комісії, умови, строки проведення конкурсу та вимоги до кандидатів. Персональний склад конкурсної комісії, яка складається з дев'яти членів, та зміни до нього (за потреби) затверджує своїм наказом орган управління, що проводить конкурсний добір, який повинен сформувати персональний склад конкурсної комісії не пізніше 30 днів після оголошення конкурсу на посаду керівника державного чи комунального закладу культури.

Законом також передбачається, що члени трудового колективу, громадські організації в сфері культури та орган управління подають по три кандидатури до конкурсної комісії. Члени конкурсної комісії мають бути неупередженими та незалежними. Не допускається втручання в діяльність конкурсної комісії будь-яких органів влади, а також учасників конкурсу. Законом також визначено хто може бути членом конкурсної комісії, а хто ні (ч. 7–8 ст. 213), а також вичерпний перелік та порядок подання документів для участі в конкурсі (ст. 214). Розглянувши подані

документи (заява; автобіографія; копія документа, що посвідчує особу; копії документів про вищу освіту; два рекомендаційні листи; мотиваційний лист), конкурсна комісія приймає рішення більшістю голосів від її затвердженого складу. Потрібно наголосити, що керівник органу управління зобов'язаний призначити переможця конкурсу керівником державного чи комунального закладу культури не пізніше двох місяців з дня оголошення конкурсу, уклавши з переможцем контракт і видавши на його підставі наказ.

Висновки. З огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що однією із нагальних проблем сучасного стану розвитку трудового законодавства є вдосконалення правового регулювання конкурсного відбору кандидатів на зайняття вакантної посади. Звичайно, конкурс, проведений на засадах публічності, професійності, недискримінації та законності, є потужним інструментом у забезпеченні юридичних гарантій особам, які вступають в трудові відносини. На наше переконання, більш актуальним буде застосування конкурсного відбору при заповненні посади управлінського або керівного характеру, для яких притаманні підвищені вимоги щодо морально-ділових та професійних якостей кандидата, а відтак потребують і відповідного професійного підходу до процесу професійного добору.

Попри наявність низки позитивних положень щодо правового регулювання конкурсу при заміщенні вакансій, проект ТК не охоплює всього спектру важливих питань саме щодо імплементації результатів проведеного конкурсу. Вважаємо за потрібне доповнити проект ТК нормами щодо відповідальності сторін у випадку невмотивованої відмови від укладення трудового договору (контракту) за результатами конкурсу. Доцільно також закріпити гарантії прав учасників конкурсу, зокрема: заборона невмотивованої відмови у допуску до участі в конкурсі; обов'язкове ознайомлення претендентів з основними положеннями порядку проведення конкурсу та вимогами до кандидатів тощо. Не менш важливим є дотримання вимог законодавства щодо змісту оголошення про проведення конкурсу, аби не було підстав для оскарження результатів конкурсу у зв'язку з дискримінаційними вимогами до кандидатів.

Поза межами цієї публікації лишилися питання проведення конкурсного добору при вступі на державну службу, що може стати предметом окремого дослідження і публікації.

Список літератури:

1. Андрушко А. В. Виникнення трудових правовідносин з державними службовцями: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / А.В. Андрушко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
2. Неумивайченко Н. М. Особливості виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин державних службовців: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Н. М. Неумивайченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.
3. Терницький С. М. Правове регулювання конкурсного заміщення посад державних службовців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / С. М. Терницький ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 19 с.
4. Іншин М. І. Трудовий договір крізь призму сьогодення: сутність, значення, особливості [Текст] / М. І. Іншин // Право України. – 2012. – № 9. – С. 192–196.
5. Мельничук Н. О. Договірне регулювання трудових відносин в нових ринкових умовах : Монографія. – К. : «Хай-Тек Прес», 2012. – 340 с.
6. Мельник К. Ю. Трудові правовідносини службовців правоохоронних органів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / К. Ю. Мельник ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2011. – 34 с.

7. Гоц О. В. Правове регулювання виникнення трудових правовідносин з науково-педагогічними працівниками: Автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. В. Гоц ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 19 с.
8. Барабаш Г. О. Особливості правового регулювання праці науковців і його вдосконалення: Автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Г. О. Барабаш ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
9. Данилюк О. В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин: автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. В. Данилюк ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 19 с.
10. Мороз С. В. Конкурс як одна з форм укладання трудового договору / С. В. Мороз // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2010. – № 18. – С. 428–433. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2010_18_62
11. Міщук М. О. Реформування трудового законодавства в частині укладання трудового договору: автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.05 / М. О. Міщук ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 19 с.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV // Відомості Верховної Ради України, 2006, № 2–3, ст. 36.
14. Трудовий кодекс України: законопроект, реєстр. № 1658 від 20.05.2015 р., внесений народними депутатами України Гройсманом В. Б., Денісовою Л. Л., Папієвим М. М., Кубівим С. І. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
15. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // Верховна Рада України, офіційний веб-портал : Законодавство України : [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
16. Бойко М. Розірвання трудового договору з ініціативи працівника (ст. 38 КЗпП України) / Микола Бойко // Довідник кадровика, № 4, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kadrovik.ua/content/roz-rvannya-trudovogo-dogovoru-z-n-ts-ativi-prats-vnika-st38-kzpp-ukra-ni>
17. Курс порівняльного трудового права : підручник у 2 томах / Іншин М. І., Мацюк А. Р., Соцький А. М., Шербина В. І. / За ред. акад. А. Р. Мацюка. – 2-ге вид., змін. і доп. – Харків : Діа плюс, 2015. – Т. 1. – 1056 с.
18. Key Aspects of German Employment and Labour Law / Editors Jens Kirchner, Pascal R. Kremp, Michael Magotsch. – Springer-Verlag Berlin Heidenberg, 2010. – 327 p.
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури : Закон України від 28.01.2016 № 955-VIII // Відомості Верховної Ради України, № 10, ст. 103.
20. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України, 2011, № 24, ст. 168.

Корольчук Л.Н.

адвокат

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА (КОНТРАКТА) ПО РЕЗУЛЬТАТАМ КОНКУРСА: ПРАВА И ГАРАНТИИ

Аннотация

Статья содержит анализ основных прав и юридических гарантий реализации права на труд путем заключения трудового договора по результатам конкурса на замещение вакантной должности с учетом новел трудового законодательства в этой сфере. Раскрыто понятие, порядок и особенности правового регулирования заключения трудового договора в результате проведенного конкурса. Указано на недочеты в действующем законодательстве в части гарантий права на труд при прохождении конкурса, а также при заключении трудового договора (контракта).

Ключевые слова: заключение трудового договора; гарантии права на труд; конкурс на замещение вакантной должности.

Korolchuk L.M.

Advocate

THE SPECIFICS OF LEGAL REGULATION FOR EMPLOYMENT AGREEMENT (CONTRACT) CONCLUSION FOLLOWING RESULTS OF COMPETITION: RIGHTS AND SAFEGUARDS

Summary

The article contains analysis of main rights and legal safeguards for right to work exercising by conclusion of employment contract according to results of pre-employment competition for vacate position obtaining, in observance of novelties in legislation in this sphere. The author studies the notion, procedure and specifics of legal regulation for employment contract conclusion following results of employment competition. Some weak points in current legislation regarding right to work safeguarding at participation in employment competition and employment contract concluding are pointed out.

Keywords: employment contract concluding; right to work safeguarding; competition for vacancy completing.

ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ОЦИФРОВКИ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ ДЛЯ ПОПОВНЕННЯ ФОНДІВ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК

Менсо І.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

В статті проводиться аналіз одного із способів поповнення фондів електронних бібліотек шляхом переведення творів із традиційної (аналогової) форми в цифрову. Автор розглядає різноманітні підходи щодо визначення та розуміння поняття «оцифровка». На основі аналізу цих підходів пропонує вважати оцифровку – відтворенням твору. В статті розглядається можливість віднесення оцифровки до майнових прав автора. Автор розмежує поняття «оцифровка» та «цифровізація».

Ключові слова: електронна бібліотека, авторське право, оцифровка, цифровізація, форми творів, цифрові твори, традиційні твори, цифрове середовище, аналогове середовище.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу бібліотека як соціальний інститут була єдиною установою, що професійно займалася збором, систематизацією, зберіганням інформації та доведенням її до користувачів. Зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій наряду з традиційними бібліотеками з'являються електронні бібліотеки, покликані значно полегшити доступ своїх користувачів до різноманітної інформації. З появою електронних бібліотек змінюється форма існування творів і відповідно, сам процес передачі даних. Однак, існуючі нормативно-правові акти, які прямо або опосередковано стосуються бібліотечної справи України, лише поверхово регулюють відносини в сфері їх діяльності, майже всі вони не відповідають потребам сьогодення. І хоча проблематика законодавчого регулювання діяльності електронних бібліотек поступово стає предметом дослідження різноманітних наукових праць і викликає певну зацікавленість з боку держави, невирішеними залишається досить велика кількість питань, зокрема, щодо порядку наповнення фондів електронних бібліотек. Не менш актуальними є питання, що стосуються особливостей переведення твору з традиційної (аналогової) форми в цифрову, а також створення твору в електронному середовищі.

Важливо зазначити, що сьогодні виникає велика кількість дискусій навколо того чи є оцифрований твір відтворенням, новою формою існування твору, похідним твором чи взагалі новим твором.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана тематика поступово стає предметом дослідження різноманітних наукових праць і викликає певну зацікавленість у науковому середовищі. Дослідження проблематики правового регулювання процесу оцифровки простежується в працях таких вітчизняних та іноземних вчених, як Волков О., Голотов С., Калениченко П., Калятин В., Кереев А., Константин З., Мамчур Л., Мацкевич О., Минков А., Черкес М.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на існуючу зацікавленість в науковому середовищі до процесу оцифровки має місце неоднозначне трактування поняття оцифровки, а також порядку використання оцифрованих творів.

Мета статі. Метою дослідження є висвітлення різноманітних підходів до розуміння процесу оцифровки та визначення найбільш вдалого з

них, а також визначення оцифрованих творів, як однією із форм творів в цифровому середовищі, які формують фонди електронних бібліотек. На основі аналізу чинного законодавства, визначити особливості їх використання.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про авторське право і суміжні права», як і більшість іноземних авторських законів, не наводить переліку об'єктивних форм вираження творів. Разом з тим, на сьогодні твори існують в двох об'єктивних формах їх вираження: традиційна форма (письмовій, або речовій) та в цифрова форма (оцифровані твори та цифровізовані твори). В свою чергу, оцифрованими є твори, що були переведені з традиційної (аналогової) форми в цифрову, а цифровізованими є твори, що були створені та оприлюднені в електронній (цифровій) формі.

Саме ж поняття «оцифровка», «оцифрування» та «цифровізація» (англ. *digitization, dsgrstalszation*, від слова *digital* – цифровий) не мають однозначного трактування, в результаті чого відсутні чіткі їх розмежування. Звернувшись до літературних джерел, які використовують термін «оцифрування» («цифровізація»), можна побачити досить різноманітні підходи до його трактування.

За твердженням французького дослідника А. Керевера, оцифруванням є виражений електронними засобами переклад бінарною мовою, що використовує двійкові знаки 0 і 1, будь-якого сповіщення у формі текстів, слів, звуків, статичних або рухомих зображень. Ці оцифровані сповіщення зберігаються в пам'яті комп'ютерів, передають у будь-яке інше місце, а потім перетворюються у форми, доступні для сприйняття людини [1, с. 135].

Л. Мамчур зазначає, що «суттю цифрової форми є викладення змісту новоствореного чи перекодування вже наявного твору через перетворення інформації, що в ньому міститься, за допомогою відповідного програмного забезпечення у спеціальній двійковий (бінарний) код, який може бути зчитаний лише комп'ютером, на якому встановлені відповідні програми» [2, с. 35].

Важливо зазначити, що сьогодні виникає велика кількість дискусій навколо того чи є оцифрований твір відтворенням, новою формою існування твору, похідним твором чи взагалі новим твором. Пропонується розглянути кожен із цих думок та визначитися, що ж все-таки представ-

ляє собою оцифрований твір, а також особливості переведення твору з одного формату в інший.

Оцифрований твір є відтворенням твору. З даного питання розгорілась чимала дискусія [3, с. 208]. Сучасні дослідники переважно розглядають переведення об'єкта авторського права у цифрову форму як відтворення (О.М. Пастухов, В.С. Дроб'язко й Р.В. Дроб'язко, О.П. Сергеев, Д. Ліпчик). В.О. Калятін виділяє навіть окремий різновид відтворення – «цифрове відтворення», що на відміну від «аналогового відтворення», «різко збільшує можливості відтворення твору». Тож «не випадково у багатьох публікаціях сьогодні переведення твору в цифрову форму розглядається як самостійна дія» [4, с. 96].

Л. Мамчур зазначає, що «оцифрування твору, що спочатку мав традиційну матеріальну (аналогову) форму (запис на папері від руки, друковану, усну, запис на плівці тощо), є дією, що має ознаки використання і якщо вона не дозволена, то порушує права автора» [5, с. 36, 37]. В свою чергу, О. Мацкевич, вважає, що «висновок авторки не зовсім логічний, адже право обирати форму фіксації твору вона пропонує визнати з помірних немайнових прав» [6, с. 15]. Те, що Л. Мамчур вважає «правом на фіксацію», інші автори називають «відтворення». Відтворенням визнається не тільки повторне надання твору об'єктивної форми, а й втілення його в іншу форму. Якщо музичний твір реалізований у нотній формі, буде потім зафіксований на магнітній плівці чи платівці, це має визнаватися як одна з форм використання» [7, с. 165].

Деякі автори вважають, що оцифровані твори є *ною формою існування твору*. Серед них О. Германова, котра на прикладі засобів масової інформації доводить, що оцифрування газетного номера є новою об'єктивною формою існування твору, а тому власнику певного масмедіа слід обумовити таке використання матеріалу з журналістом в кожному окремому випадку і, відповідно, сплатити гонорар [8, с. 15]. О. Мацкевич в свою чергу, зазначає, що при оцифруванні твору про жодну нову форму існування твору в цифровому середовищі не йдеться, оскільки змінюється не форма твору (літературний, художній тощо), а спосіб його відтворення/вираження та/або носій на якому він виражений, – вірш, написаний від руки в зошиті чи надрукований у видавництві, все одно є віршем; кінофільм програний у кінотеатрі чи переглянутий на екрані монітора, лишається кінофільмом [9, с. 17].

В узгоджених заявах щодо ст. 1 (4) Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право та ст. 7, 11 і 16 Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми оцифрування ототожнюється радше з відтворенням. Крім того «Зелений документ» (Green Paper), прийнятий Комісією Європейського Співтовариства 19 липня 1995 р., що враховувався при розробці вищезазначених договорів, також визначає, що термін «відтворення» слід застосовувати і у випадку застосування цифрових технологій [10]. Відтак у вітчизняному законодавстві зокрема у Законі України «Про авторське право і суміжні права», процес оцифрування аналогічно відносять до однієї з форм відтворення твору [11, с. 9].

Оцифрований твір як похідний твір. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» похідним твором визнається твір, що представляє собою творчу переробку іншого існуючого твору без завдання шкоди його охороні (анотація, адаптація, аранжування, обробка фольклору, інша переробка твору) чи його творчим перекладом на іншу мову (до похідних творів не належать аудіовізуальні твори, одержані шляхом дублювання, озвучення, субтитрування українською чи іншими мовами інших аудіовізуальних творів). Вважається, що переклад твору бінарною мовою за допомогою електронних засобів не підпадає під дію даної статті, оскільки створення похідного твору повинне відповідати критерію творчості.

Критерій творчості означає, що твір охороняється авторським правом, якщо воно створено творчою працею автора. Втім, поняття творчості не визначається в законодавстві, оскільки творчість – загальнолюдська категорія [12, с. 4], в Законі лише використовуються окремі поняття, такі як «творча робота», «творчість». Одночасно в Законі присутній критерій оригінальності твору – щодо назви твору як самостійного твору і конкретизації об'єктів, які не охороняються авторським правом: «розкладу руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних, які не відповідають критеріям оригінальності п. «е» ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права», проте в чому саме полягають ці критерії, в Законі не розкривається.

Пленум Вищого господарського суду України в Постанові «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17.10.2012 р М 12 ототожнює ці дві категорії: «Назва твору підлягає охороні як об'єкт авторського права тільки в тому випадку, якщо вона є результатом творчої діяльності автора (є оригінальним) і може використовуватися самостійно» [13].

На думку О. Мацкевич оцифрований твір не може вважатися похідним. Як зазначає, Р. Будник, не вирішеними дотепер є питання, чи стають цифрові зображення творів мистецтва похідними творами, що підлягають охороні авторським правом, та чи є кінцевим процес множення похідних творів таким чином [13]. С. Глотова, зазначає, що для того щоб визначити за оцифрованим твором статус похідного (переробленого) твору, не вистачає необхідної для переробки зміни оригіналу твору, з якого в перероблений (похідний) твір обов'язково має бути принесений новий творчий початок, що є основним мірилом для визнання похідних творів як самостійних об'єктів авторського права [14, с. 11]. З ним погоджується Л. Мамчур: твір у цифровій формі не може розглядатися як новий, а користувач комп'ютера, що здійснив зміну форми твору – як співавтор, і авторське право в нього не виникає.

Отже, процедура оцифровки не може визнаватися **похідним твором**, виходячи з наступного:

- при оцифровці такий переклад має не творчий, а виключно технічний характер [15, с. 35];
- не вистачає обов'язкового внесення нового творчого початку [15, с. 11]. Твір не втрачає, так само як і не набуває будь-яких нових якостей або

властивостей, в тому числі не додає оригінальності або індивідуальності [16, с. 11].

Виходячи з вищезазначеного оцифрований твір не може визнаватися *новим* або *похідним твором*. Отже, доцільно погодитися з Л. Мамчур щодо заперечення визнання користувача комп'ютера, який здійснив зміну форми твору, в якості співавтора або автора нового твору [17, с. 35].

Відтак, вважається, що оцифрування твору є його відтворенням. При цьому, переведення твору з аналогової форми в цифрову можливе лише при отриманні відповідного дозволу. Винятком є твори, які перейшли у суспільне надбання людства та твори авторів яких неможливо знайти або з ними неможливо встановити зв'язок (так звані «сирітські твори»).

Переведення твору з одного цифрового формату в інший. Важливим питанням також є переведення твору з одного цифрового формату в інший. Слід погодитися з думкою А. Волкова щодо можливості створення цифрового об'єкта, котрий буде містити технічну інформацію, яка не відповідає оригіналу, проте яка забезпечує збереження інформації, котру сприймає людина. Прикладом може слугувати створення цифрової копії фільму на DVD с кодуванням в інший формат зберігання відеоданих – контейнер аві алгоритму стиснення H.264. Результатом такого процесу є відтворення твору в іншому цифровому форматі, проте сам твір, його суть залишаються незмінними [18, с. 13]. Таким чином, переклад твору з одного формату в інший також не є створенням нового або похідного твору.

Найбільша загроза для суб'єктів права інтелектуальної власності в сфері діяльності та функціонування електронних бібліотек, пов'язана з оцифруванням твору, полягає у фактичній втраті будь-якого контролю над об'єктом і великої частини належної їм винагороди внаслідок розміщення оцифрованого твору у мережі Інтернет. На практиці доречно надавати ліцензії на відтворення творів, тим самим попереджуючи порушення авторських прав.

Висновок та пропозиції. На основі проведеного аналізу різноманітних підходів трактування

процесу оцифровки творів та їх використання можна зробити наступні висновки:

– оцифрування представляє собою переклад бінарною мовою певними електронними засобами, які використовують двійкові знаки 0 і 1, будь-якого сповіщення у формі текстів, слів, звуків, статичних або рухомих зображень;

– поняття «оцифрування» та «цифровізація» є різними за своїм змістом. В свою чергу, оцифровка представляє собою процес переведення твору з традиційної (аналогової) форми в цифрову, а цифровізацією прийнято вважати процес створення та оприлюднення твору в електронному (цифровому) середовищі;

– вважається, що оцифрування твору не може тягнути за собою створення нового твору або похідного твору;

– оцифрування представляє собою відтворення твору. Даний підхід вважається досить слушними, тому що, оцифрування є тим самим «відтворенням», але має свою специфічну форму «електронну» або «цифрову»;

– вважається можливим віднесення оцифрування до майнових прав автора;

– вважається, що оцифрований твір може бути включений до фондів електронних бібліотек шляхом укладання ліцензійних договорів з його автором (правовласником). Разом з тим, можливе і вільне використання таких творів у випадках, коли твір перейшов у суспільне надбання людства; коли автор твору невідомий або з ним неможливо встановити зв'язок (так звані «сирітські твори»); у випадку добросовісного використання твору.

Не дивлячись на те, що процес створення та діяльність електронних бібліотек вже викликає певну зацікавленість в науковому середовищі та інтерес з боку держави, нерегульованими залишаються досить великий спектр питань, в тому числі і процес оцифровки літературних творів та особливості використання оцифрованих творів. Поява нових форм існування творів значно ускладнює регулювання правовідносин, які виникли у зв'язку з їх використанням. Отже, вважається необхідними та важливими подальші розробки даної тематики, як на законодавчому рівні, так і на теоретичному.

Список літератури:

1. Кереев А. Проблеми адаптації до цифрового мультимедійного середовища. Права на відтворення і права на публічне сповіщення / А. Кереев // Авторське право і суміжні права. Європейський досвід: у 2-х кн. / за ред. А.С. Довгерта. – Кн. 2: виступи, статті європейських спеціалістів / уклад. В.С. Дроб'язко. – К.: Ін. Юре, 2001. – 460 с.
2. Мамчур Л. Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання / Л. Мамчур // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2011. – № 3. – С. 34-40.
3. Минков А.М. Международная охрана интеллектуальной собственности. – СПб: Пител, 2001 / Минков А.М. – 720 с.
4. Калятин В.О. (2000). Интеллектуальная собственность (Исключительные права): Учебник для вузов / Калятин В.О. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М), 2000. – 480 с.
5. Мамчур Л. Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання / Л. Мамчур // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2011. – № 3. – С. 34-40.
6. Мацкевич О. Авторське право при цифровізації та оцифруванні / О. Мацкевич // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2014. – № 5. – С. 14-23.
7. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 6: Право інтелектуальної власності / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Х.: ФО-П Лисяк Л.С. – 592 с.
8. Германова О.Г. Авторське право і суміжні права в засобах масової інформації України і Польщі: автореф. Дис.... канд. філол. наук: 10.01.08 / О.Г. Германова; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2006. – 17 с.
9. Мацкевич О. Авторське право при цифровізації та оцифруванні / О. Мацкевич // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2014. – № 5. – С. 14-23.

10. Авторське право і суміжні права в інформаційному просторі. «Зелений документ», прийнятий Комісією Європейського Співтовариства 19 липня 1995 р. / Copyright and Related Rights in the Information Society. GREEN PAPER. – Режим доступу: <http://litterref.ru/qasujgmermer.html>
11. Бобровник Антон Теоретико-правові питання охорони авторського права в мережі інтернет / Грина Новосельська, Антон Бобровник [текст] // Підприємство, Господарство і право: науково-практичний, господарсько-правовий журнал. – 2015. – № 6. – С. 7-10.
12. Штефан О. Понягтя об'єкта авторського права та критеріїв його охороноздатності / О. Штефан // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2006. – М 6. – С. 3-8.
13. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. М 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – М 6. – С. 4.
14. Глотов С. Можливість застосування законодавства про авторське право до творів у цифровій формі / С. Глотов // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2006. – № 3. – С. 10-15.
15. Мамчур Л. Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання / Л. Мамчур // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2011. – № 3. – С. 34-40.
16. Калениченко П.А. Проблеми охорони авторського і суміжних прав у мережі Інтернет / П.А. Калениченко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 192-199.
17. Глотов С. Можливість застосування законодавства про авторське право до творів у цифровій формі / С. Глотов // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2006. – № 3. – С. 10-15.
18. Волков О.Ю. (2010). Правовой институт защиты объектов авторских и смежных прав, выраженных в цифровой форме, в Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / О.Ю. Волков. – М., 2010. – 23 с.

Менса И.В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПОРЯДОК ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОЦИФРОВКИ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЛЯ ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОТЕК

Аннотация

В статье проводится анализ одного из способов пополнения фондов электронных библиотек путем перевода произведений с традиционной (аналоговой) формы в цифровую. Автор рассматривает различные подходы к определению и пониманию понятия «оцифровка». На основе анализа этих подходов предлагает считать оцифровку – воспроизведением произведения. В статье рассматривается возможность отнесения оцифровки к имущественным правам автора. Автор разграничивает понятия «оцифровка» и «цифровизация».

Ключевые слова: электронная библиотека, авторское право, оцифровка, цифровизация, формы произведений, цифровые произведения, традиционные произведения, цифровая среда, аналоговое среду.

Menso I.V.

National University «Odessa Law Academy»

PROCEDURES FOR DIGITIZING LITERARY WORKS FOR ELECTRONIC LIBRARIES

Summary:

The article analyzes one of the ways of formation of electronic library collections of works by translating the traditional (analog) works to the digital works. The author examines the different approaches to the definition and understanding of the term «digitization». Based at these approaches would take to digitize – reproduction work. The possibility of referring to the digitization of property rights of the author. The author made some differences of the such terms as «digitization» and «digitization».

Keywords: electronic library, copyright, digitization, digitalization, form works, digital works, traditional works, digital sphere, analogue sphere.

СЕРВІТУТНЕ ПРАВО ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ВЛАСНИКА ЖИТЛА

Некіт К.Г.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджено право користування житлом власника членами його сім'ї та підстави його припинення. Зокрема, проаналізовано право користування житлом власника колишніми членами його сім'ї. Приділено увагу існуючій колізії між ЖК України та ЦК України щодо права користування житлом власника. Запропоновані шляхи вирішення проблеми припинення права користування житлом власника колишніми членами його сім'ї. Проведено розмежування таких особистих сервітутів, як право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом, встановлене ст. 405 ЦК України, та право користування майном власника, передбачене ст. 1238 ЦК України.

Ключові слова: право користування житлом, колишній член сім'ї власника, особистий сервітут, обмеження права власності, сервітутне право.

Постановка проблеми. Абсолютний характер права власності не виключає можливості його обмежень, які допускаються, якщо цього потребують інтереси суспільства або третіх осіб. Найяскравішим прикладом обмеження права власності виступають речові права на чуже майно, відомі ще з римського приватного права. Як слушно зазначають дослідники, конкуруючи з правом власності, речові права на чуже майно виявляються сильніше за останнє та змушують власника уступати вимогам, що з них випливають [1, с. 155]. До числа речових прав на чуже майно відносяться й сервітутні права, які в сучасному цивільному законодавстві, як і в римському приватному праві, поділяються на два види – земельні та особисті. Найбільш поширеним випадком встановлення особистого сервітуту є встановлення права користування житлом членів сім'ї власника житла. Вказане сервітутне право встановлюється законом та пов'язується з двома обставинами: 1) правом користування житлом володіє особа, яка є членом сім'ї власника житла; 2) право користування житлом має член сім'ї власника, який постійно з ним проживає. На жаль, чинне законодавство містить низку колізій та прогалин, які викликають проблеми на практиці, частіше за все у випадках припинення шлюбних відносин.

Стан дослідження теми. Проблемам особистих сервітутів свого часу було присвячено доволі багато досліджень, серед яких можна згадати статті Р.А. Лідовця, О.В. Білоцького, І.П. Івашової, М.О. Малай. Проте з урахуванням поширеності випадків, коли виникають проблеми, пов'язані із припиненням прав членів сім'ї власника житла на користування таким житлом, з причини наявних у законодавстві колізій, вказана тема не втрачає своєї актуальності.

Мета статті. Особливої уваги потребують питання припинення прав членів сім'ї власника на користування житлом у випадку припинення шлюбних відносин, а також при відчуженні житла, у якому проживають члени сім'ї власника. Дослідити зазначені проблеми і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом встановлене ст. 405 ЦК України, відповідно до якої члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до закону. Цією ж стат-

тею визначено і спеціальну підставу припинення такого сервітутного права – член сім'ї власника житла втрачає право на користування цим житлом у разі відсутності члена сім'ї без поважних причин понад один рік, якщо інше не встановлено домовленістю між ним і власником житла або законом. Отже, законною підставою припинення права користування житлом для члена сім'ї власника є лише його відсутність понад один рік без поважних причин. Доволі часто саме ця підстава використовується власником при зверненні до суду з вимогою про припинення права користування членом його сім'ї належним йому житлом.

Інші випадки припинення права користування житлом для члена сім'ї власника, наприклад, припинення права користування житлом у випадку розлучення, можуть бути встановлені домовленістю між власником житла та членом його сім'ї. Така домовленість може бути оформлена, наприклад, за допомогою шлюбного договору. Так, відповідно до ст. 98 СК України якщо у зв'язку з укладенням шлюбу один із подружжя вселяється в житлове приміщення, яке належить другому з подружжя, сторони у шлюбному договорі можуть домовитися про порядок користування ним. Подружжя може домовитися про звільнення житлового приміщення тим з подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу, з виплатою грошової компенсації або без неї.

Разом із тим, на практиці виникають численні випадки, коли колишній член сім'ї не бажає звільняти житло, продовжує їм користуватись, при цьому домовленості між ним і власником житла щодо звільнення приміщення не досягнуто, і власник стикається з проблемою, коли фактично чужа людина проживає в його будинку чи квартирі, і в нього немає жодних законних підстав цього позбавитись. Обумовлена ця проблема наявністю певної колізії між ЦК України та ЖК України. Так, відповідно до ст. 156 ЖК України, право користування житлом не припиняється з припиненням сімейних відносин, колишні члени сім'ї власника будинку (квартири) не позбавляються права користування займаним приміщенням. У разі відсутності угоди між власником будинку (квартири) і колишнім членом його сім'ї про безоплатне користування жилим приміщенням до цих відносин застосовуються правила, встановлені статтею 162 цього Кодексу. У свою чергу, ст. 162 ЖК України передбачено,

що плата за користування жилим приміщенням в будинку (квартирі), що належить громадянину-ві на праві приватної власності, встановлюється угодою сторін. Але важко собі уявити, яким чином буде досягнуто угоду про оплатне проживання між особами, які не бажають проживати разом в одному приміщенні. Та й взагалі, чи не обмежується в такому випадку свобода вибору контрагенту за договором, що є одним з базових елементів принципу свободи договору? Видається, що право власності в цьому випадку обмежується безпідставно. Як слушно зазначає Р.А. Лідовець, існують загальні підстави припинення сервітуту, встановлені ст. 406 ЦК України, а саме, відповідно до ч. 4 ст. 406 ЦК України, сервітут припиняється у разі припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту [2]. Отже, у даному випадку, із припиненням сімейних відносин фактично відпадає й підстава, передбачена законом для встановлення такого сервітутного права, тому припинення сімейних відносин повинно мати наслідком і припинення права користування житлом колишніми членами сім'ї власника.

Ще одна проблема при вирішенні цього питання виникає у зв'язку із тим, що у законодавстві чітко не визначено, кого слід вважати членами сім'ї. Так, відповідно до ст. 64 ЖК України, до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство. Відповідно до ст. 3 СК України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Отже, членами сім'ї власника житла слід вважати осіб, які з ним спільно проживають, ведуть спільне господарство і мають взаємні права та обов'язки. Таким чином, у коло цих осіб вводяться і так звані «фактичні подружжя» або співмешканці. І навіть якщо якусь сторонню особу зареєстровано в житловому приміщенні, власник не має жодної можливості зняти її з реєстрації та виселити інакше, як у випадку, якщо вона сама не перестане проживати за місцем своєї реєстрації. У якості приклада для ілюстрації безглуздості такої норми можна навести наступну ситуацію: у квартирі матері реєструється співмешканець доньки, через півроку остання помирає, при цьому по суті чужа для її матері-власниці квартири людина продовжує проживати в цій квартирі, і власниця не має жодної законної підстави вимагати його виселення.

Єдиний спосіб, яким на сьогодні можна скористуватися з метою виселити небажану особу з житла власника, закріплено у ст. 116 ЖК України. Так, відповідно до ст. 116 ЖК України, якщо наймач, члени його сім'ї або інші особи, які про-

живають разом з ним, систематично руйнують чи псують жиле приміщення, або використовують його не за призначенням, або систематичним порушенням правил соціалістичного співжиття роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі чи в одному будинку, а заходи запобігання і громадського впливу виявились безрезультатними, виселення винних на вимогу наймодавця або інших заінтересованих осіб проводиться без надання іншого жилого приміщення.

Проте для використання цієї можливості від власника потребуються додаткові зусилля – потрібно довести неможливість спільного проживання, а для цього необхідно надати суду докази щодо виклику поліції, якою були зафіксовані правопорушення, знайти свідків, які підтвердять факти порушення «правил соціалістичного співжиття» тощо. Незрозуміло, чому власнику необхідно так ускладнювати собі життя для того, щоб виселити зі свого житла небажану особу. Однак Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» містить конкретний перелік підстав для зняття з реєстрації, до яких, зокрема, віднесено: судове рішення, яке набрало законної сили, про позбавлення права власності на житлове приміщення або права користування житловим приміщенням, про виселення, про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Серед підстав зняття з реєстрації місця проживання згадуються й «інші документи, які свідчать про припинення підстав на право користування житловим приміщенням», але слід схилитися до висловленої у юридичній періодиці думки, що під цим формулюванням законодавець має на увазі будь-який інший документ, крім рішення суду, а тому рішення суду про розірвання шлюбу, наприклад, не може вважатися таким документом [3]. Прикладом такої підстави, як видається, може бути випадок, коли власник житла має право вимагати визнання колишнього власника таким, що втратив право на користування, та зняття його з реєстрації. При цьому втрата права користування житловим приміщенням є наслідком припинення права власності на житлове приміщення у колишнього власника житла [4].

Позиція Верховного Суду України (далі – ВСУ) з питання припинення права користування житлом колишніх членів сім'ї власника відображена в Узагальненні ВСУ «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ», де зазначено, що відповідно до ст. ст. 9, 156, 157 ЖК України сам факт припинення сімейних відносин із власником (власниками) квартири не позбавляє колишніх членів його (їх) сім'ї права користуватися займаним приміщенням і не є підставою для їх виселення з цього жилого приміщення. Право вимагати в судовому порядку виселення колишніх членів сім'ї власник жилого будинку (квартири) має відповідно до ст. 157 ЖК України, але за наявності обставин, передбачених ч. 1 ст. 116 цього кодексу. Передбачені ст. ст. 9, 156, 157 ЖК України обмеження щодо виселення колишніх членів сім'ї власника не є порушенням права власності. Відповідно до ч. 4 ст. 41 Конституції, ст. 319, ч. ч. 1, 2 ст. 321 ЦК України власник не може бути протиправно позбавлений права влас-

ності або обмежений у цьому праві, однак у передбачених законом випадках обмеження права власності можуть мати місце. У цьому випадку обмеження прав власника передбачені ст.ст. 156, 157 ЖК України. Такий висновок ВСУ зробив у справі № 6-24089св06 (ухвала від 31.01.2007), подібний – у справі № 6-20552св07 (рішення від 28.05.2008) [5].

З іншого боку, стосовно другого найбільш поширеного питання щодо збереження права користування членами сім'ї власника житлом у випадку його відчуження, існує усталена практика ВСУ, відповідно до якої право члена сім'ї власника будинку (квартири) користуватися цим житлом існує лише за наявності у власника права приватної власності на це майно. Виникнення права членів сім'ї власника будинку на користування будинком та обсяг цих прав залежить від виникнення у власника будинку права власності на цей будинок, а отже, припинення права власності на будинок припиняє право членів його сім'ї на користування цим будинком. Чинним законодавством не передбачено перехід прав та обов'язків попереднього власника до нового власника в частині збереження права користування житлом членів сім'ї колишнього власника у випадку зміни власника (ухвали у справах № № 6-10723св08, 6-2778св08, 6-55662св10) [5].

Але якщо йдеться про сервітутне право, то воно повинно слідувати за річчю, що впливає із самої його природи обмеженого речового права. А якщо визнається логічний факт, що з припиненням права власності на житло припиняється право користування цим житлом членами сім'ї власника (бо інакше це б призводило до парадоксальної ситуації, коли житло відчужується разом із проживаючими в ньому членами сім'ї), оскільки в цьому випадку фактично відпадає підстава встановлення сервітуту (ч. 4 ст. 406 ЦК України), то чому б не визнати, що так само логічно було б припинити сервітутне право для осіб, які перестають бути членами сім'ї власника, оскільки в цьому випадку так само відпадає підстава виникнення такого права?

Слід також згадати ще один випадок встановлення особистого сервітуту, сутність якого полягає у користуванні певним майном, у тому числі житлом. Йдеться про ст. 1238 ЦК України,

відповідно до якої на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше рухоме або нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними. Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном зберігає чинність у разі наступної зміни їх власника. Треба звернути увагу, що у випадку встановлення такого особистого сервітуту за допомогою заповідального відказу, право користування житлом не припиняється у разі його відчуження, про що прямо вказано у законі.

Вищезазначені інститути уходять своїм корінням у римське право, якому були відомі такі особисті сервітуту, як *habitatio* та *usus*, при цьому право користування житлом могло опосередковуватись будь-яким з них, але між ними існували й відмінності. Так, *habitatio*, як правило, встановлювалось за допомогою легату, що зближує його із сучасним правом користування житловим приміщенням, наданим за допомогою заповідального відказу [6]. Отже, й у сучасному праві слід розмежовувати вказані випадки встановлення особистого сервітуту, що полягає у користуванні житлом власника, оскільки вони різняться як за підставами виникнення, так і за підставами припинення.

Висновки. Наведені вище міркування дають підстави для висновку про необхідність модернізації застарілих норм ЖК України, зокрема, у частині припинення прав користування житлом колишніх членів сім'ї власника. Слід взяти до уваги, що припинення сімейних відносин є по суті загальною підставою припинення сервітуту, як відпадіння обставини, що була підставою для його встановлення, закріпленою у ст. 406 ЦК України. Правило про збереження права користування житлом колишніх членів сім'ї власника видається радянським пережитком, прийнятим за часів, коли право приватної власності взагалі нівелювалось і на перше місце виводилися «колективні» інтереси, що ставилися понад особистими. В умовах ринкових відносин, поширення відносин найму, коли кожен дієздатний громадянин має самостійно, а не за рахунок колишніх членів сім'ї (частіше за все колишнього подружжя) піклуватися про свої житлові умови, обтяження права власності таким чином видається недопустимим.

Список літератури:

1. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів / О.А. Підпригора. – К.: Венгурі, 1997. – 336 с.
2. Лідовець Р.А. Припинення права членів сім'ї власника житла на користування цим житлом / Р.А. Лідовець // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1 (3). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11lraktz.pdf>
3. Цукур А. Як припинити право користування житлом одного з подружжя після розірвання шлюбу / А. Цукур. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/122905-yak_pripiniti_pravo_koristuvannya_zhitlom_odnogo_z_podruzhhz.html
4. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про визнання особи такою, що втратила право на користування житлом та виселення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/35852-uzagalennya_praktiki_rozglyadu_sudami_civilnih_sprav_pro_vi.html
5. Аналіз ВСУ застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/103367-analizi_vsu_zastosuvannya_sudami_zakonodavstva_pro_pravo_vla.html
6. Иванов А. *Habitatio, usus* и право пользования жилым помещением в современном российском праве / А. Иванов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antonivanov.ru/balfort/house_jurainre.html

Некит Е.Г.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

СЕРВИТУТНОЕ ПРАВО ЧЛЕНОВ СЕМЬИ СОБСТВЕННИКА ЖИЛЬЯ

Аннотация

В статье исследовано право пользования жильем собственника членами его семьи и основания его прекращения. В частности, проанализировано право пользования жильем собственника бывшими членами его семьи. Уделено внимание существующей коллизии между ЖК Украины и ГК Украины относительно права пользования жильем собственника. Предложены пути решения проблемы прекращения права пользования жильем собственника бывшими членами его семьи. Проведено разграничение таких личных сервитутов, как право членом семьи собственника жилья на пользование этим жильем, установленное ст. 405 ГК Украины, и право пользования имуществом собственника, предусмотренное ст. 1238 ГК Украины.

Ключевые слова: право пользования жильем, бывший член семьи собственника, личный сервитут, ограничение права собственности, сервитутное право.

Nekit K.G.

National University «Odessa Law Academy»

SERVITUDE RIGHT OF FAMILY MEMBERS OF THE HABITATION PROPRIETOR

Summary

In the article was studied the right to use owner's habitation by family members and grounds for its termination. In particular, it was analyzed the right to use owner's habitation by former family members. Attention is paid to the current conflict between Housing Code of Ukraine and Civil Code of Ukraine concerning the right to use the owner's habitation. It was proposed the ways of solving the problem of the termination of the right to use owner's habitation by former family members. It was made a differentiation of personal servitudes such as the right to use owner's habitation by family members that is established by art. 405 of the Civil Code of Ukraine and the right to use owner's property under art. 1238 of the Civil Code of Ukraine.

Keywords: right to use habitation, owner's former family member, personal servitude, ownership limitation, servitude right.

УДК 343.12(477)

МЕЖІ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕДСТАВНИКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Пожар В.Г.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті висвітлено проблемні питання правової регламентації інституту представництва у кримінальному провадженні, зокрема щодо визначення меж повноважень представників. Досліджено відмінності в обсягах повноважень законних та договірних представників. Встановлено відсутність правової регламентації можливості обмеження прав представника особами, яких представляють. Обґрунтовано необхідність передбачити гарантію дотримання меж повноважень представників у провадженні. Запропоновано варіант правової регламентації встановлених прогалин у діючому КПК України.

Ключові слова: учасники кримінального провадження, представник, законний представник, представництво, процесуальні повноваження.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку правової науки в Україні, як і законодавчої діяльності залишає бажати кращого. Не є виключенням і кримінальне процесуальне право. Не дивлячись на те, що у 2012 році був прийнятий новий КПК України, він є далеким від досконалості. Одним з актуальних питань кримінально-процесуального права є проблема визначення процесуального положення представників та чітких меж їх повноважень, оскільки це є однією з гарантій дотримання та забезпечення прав учасників кримінального провадження і убезпечить від потенційних порушень їх законних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фігура представника у кримінальному процесі викликала певну зацікавленість науковців сучасності та радянських часів, серед яких зокрема такі вчені як В.Д. Адаменко, В.П. Божьєв, О.С. Ландо, П.П. Тепляков, П.М. Туленков, В.В. Шимановський, С.А. Шейфер, С.П. Щерба, М.І. Гошовський, О.П. Кучинська, В.В. Леоненко, Т.В. Омельченко, В.В. Самолук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте зазначені автори досліджували загальні питання представництва у кримінальному процесі, майже не торкаючись проблем визначення меж повноважень представників. Крім того, прийняття нового КПК України безумовно викликало цілу низку питань щодо цього інституту, які потребують в першу чергу, відповідного аналізу задля встановлення недоліків правової регламентації, а в другу, – аргументованих висновків і пропозицій для їх усунення.

Метою цієї статті є визначення меж повноважень різних видів представників у кримінальному провадженні, виявлення недоліків та прогалин їх правової регламентації, а також надання пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Основним призначенням інституту представництва є забезпечення засади рівності всіх перед законом і судом та змагальності у кримінальному провадженні. Але представник повинен діяти лише в інтересах осіб, яких він представляє і лише в межах наданих йому повноважень, інакше це спотворить призначення цього інституту.

У загальноприйнятому розумінні представництво означає заміщення однієї особи іншим.

Звертаючись до словника В. Даля, ми знаходимо наступне тлумачення цього поняття: «Представник – той, що заступає чийсь місце, той, що з'явився за когось, що представляє законно іншого» [1, 401].

Новий КПК України відносить представника до учасників кримінального провадження (п. 25 ст. 3). Хоча він регламентує як так зване «договірне» представництво, так і «законне» представництво, проте визначення представництва або представника не надає.

На нашу думку, взагалі під представником у кримінальному провадженні слід розуміти самостійного дієздатного учасника кримінального провадження, спеціально уповноваженого певним учасником провадження на реалізацію належного йому комплексу процесуальних прав та обов'язків, з метою захисту та охорони прав і законних інтересів особи, яку він представляє.

Межі повноважень представників відрізняються залежно від виду представництва. Тому проаналізуємо спочатку договірне представництво. Аналіз кола учасників кримінального провадження, які мають право на такого представника, свідчить про те, що представники можуть бути як у фізичних, так і юридичних осіб, представництво яких відрізняється в першу чергу за колом суб'єктів, які можуть їх представляти: щодо фізичних осіб – це лише адвокати; щодо юридичних осіб – це її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, тобто адвокат (ст. 45 КПК).

Документами, що підтверджують повноваження на представництво є: 1) свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордер та договір із захисником, або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги – якщо представником є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; 2) копією установчих документів юридичної особи – якщо представником є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; 3) довіреністю – якщо представником є працівник юридичної особи, яка є учасником провадження.

З моменту підтвердження своїх повноважень зазначеними документами, представники можуть користуватися процесуальними правами учасника, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких може здійснюватися безпосередньо цим учасником і не може бути доручена представнику (ст. 58 КПК). Отже, це єдине обмеження, що закон встановлює щодо повноважень представників.

До процесуальних прав, які не можуть бути доручені представнику, зокрема, належать: право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати та право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення.

Проте, на нашу думку, учасники провадження також вправі встановити певні обмеження щодо повноважень своїм представникам, оскільки інститут представництва у кримінальному процесі ґрунтується на загальних засадах представництва у матеріальному та процесуальному праві згідно яких, довіритель вправі обмежити повноваження представника вчиненням лише певного обсягу процесуальних дій. Юридичне значення для особи, інтереси якої представляють, мають тільки такі дії представника, які здійснені на підставі даних йому повноважень. Дії, вчинені представником з перевищенням повноважень, слід вважати неправомірними і вони не повинні тягнути юридичних наслідків для особи, інтереси якої представляють (248 ЦК України).

Нажаль діючий КПК не надає учасникам провадження такої можливості, що на нашу думку, є неприпустимим обмеження їх процесуальних прав. На відміну від КПК, інші процесуальні кодекси передбачають можливість обмеження повноважень представника. Так ст. 59 КАС України передбачає, що представник, який бере участь в адміністративному процесі на основі договору, має диспозитивні права лише тоді, коли цими диспозитивними правами він спеціально наділений у виданій йому довіреності. Мова йде про права на вчинення таких дій: відмовитися від адміністративного позову; визнати адміністративний позов; змінити адміністративний позов; досягнути примирення. Так само представник за договором має право передати повноваження представника іншій особі, а також право оскаржити судові рішення лише, якщо ці права спеціально обумовлені у виданій йому довіреності. Отже, довіритель в адміністративному процесі обов'язково повинен визначитися, чи довіряти вчинення цих дій представнику, зважаючи на те, що вчинення таких дій може суттєво позначитися на правах, свободах, інтересах та обов'язках довірителя, оскільки якщо про диспозитивні права у довіреності нічого не сказано, слід вважати, що така особа не уповноважена їх вчиняти.

Якщо ж в адміністративному судочинстві втілено підхід, згідно з яким на реалізацію представником певного диспозитивного права має бути спеціальне уповноваження у довіреності, то у цивільному навпаки – якщо у довіреності не встановлено ніяких обмежень диспозитивних прав, то слід вважати, що представник їх має. Так, стаття 44 ЦПК України передбачає, що обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності.

Вдається що підхід, застосований у цивільному судочинстві є більш диспозитивним, тому доцільніше його взяти за основу задля усунення зазначеної прогалини у КПК. Крім того, аналіз документів, якими підтверджуються повноваження представників у кримінальному провадженні, свідчить, що ці обмеження можуть бути встановлені не тільки у довіреності, а і в договорі із адвокатом, тому доцільніше застосувати більш узагальнене формулювання «документи, які підтверджують їх повноваження». Для деяких представників взагалі важко уявити собі обмеження у їх процесуальних повноваженнях. Так, керівник юридичної особи не потребує ніяких довіреностей або договорів на її представництво. Згідно ЦПК України юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники (ст. 38). ЦК України передбачає, що юридична особа набуває цивільних прав та бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, які діють відповідно до закону або установчих документів, при цьому орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язані діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ст. 92). При цьому органи управління юридичної особи можуть бути одноособовими (керівник юридичної особи – голова, директор, тощо) та колегіальними (загальні збори учасників товариства). Керівник юридичної особи це фізична особа, яка діє в рамках повноважень, наданих йому законом і засновницькими документами юридичної особи. Також в залежності від організаційно-правової форми, представляти юридичну особу можуть і інші особи, уповноважені законом або установчими документами. Це можуть бути наприклад голова правління акціонерного товариства, виконавчий директор, їх заступники, тощо. Їх повноваження на представництво юридичної особи підтверджуються копіями установчих документів юридичної особи. Вони повинні лише надати документи, якими підтверджується їх службове становище і повноваження. Це може бути наказ про призначення його на посаду, протокол загальних зборів акціонерного товариства про обрання голови правління та установчі документи юридичної особи.

Оскільки закон встановлює обсяг і умови процесуальних повноважень, то їх обмеження можуть стосуватися тільки дій, право на здійснення яких у процесі може бути взагалі у учасника провадження і яке може бути обмежене.

Межі здійснення процесуальних повноважень є неоднаковими для договірних представників і для законних представників. Обсяг прав законного представника не залежить від волі особи, яку представляють, в той час як обсяг прав добровільного представника навпаки цілком залежить від неї. Саме обсяг повноважень представника встановлює межі його діяльності. Представник, який виступає за договором, чинить самостійно від свого імені тільки деякі процесуальні дії. Так, С. Писарчук вважає, що представник не може здійснювати самостійно такі дії, які охороняються матеріальним законом або тягнуть для особи, інтереси якої представляють, матеріально-пра-

вові наслідки, а саме – повністю чи частково відмовитись від позову, змінити предмет позовних вимог і та ін. Такі дії називаються розпорядчими, тому що вони безпосередньо і суттєво зачіпляють інтереси особи, яку захищають і заради захисту якої представник бере участь у кримінальній справі. Представник може здійснювати дії розпорядчого характеру тільки за умови, наявності спеціального письмового дозволу особи, інтереси якої представляє [2].

Ми все ж таки пропонуємо застосувати презумпцію наявності в представника всіх повноважень учасника, якого він представляє, якщо обмеження не встановлені у документах, що підтверджують його повноваження.

Законний представник є самостійним суб'єктом процесуальної діяльності, який, відповідно до закону, вступає до провадження з метою захисту прав та законних інтересів особи, яка з об'єктивних причин позбавлена можливості на самозахист. Частина 1 ст. 44 КПК України передбачає дві окремі фактичні підстави залучення до участі у кримінальному провадженні такого суб'єкта як законний представник: по-перше, це факт неповноліття підозрюваного, обвинуваченого, а по-друге, це визнання його у порядку встановленому цивільним законодавством недієздатним чи обмежено дієздатним. По суті це особи в яких відсутня повна процесуальна дієздатність. Прийнято вважати, що законний представник має всі права особи, яку представляють, якщо вона недієздатна [3, с. 121-122]. Зважаючи на це, законний представник з моменту залучення до участі у провадженні користується всіма правами особи, інтереси якої він представляє і в нього не може бути встановлено ніяких обмежень, особливо, яку він представляє. Діє лише обмеження встановлене КПК: законний представник не може користуватися тими процесуальними правами, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, зокрема такими як: право мати захисника і побачення з ним до першого допиту; не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати; тощо.

Отже, законний представник може користуватися процесуальними правами без спеціального дозволу особи, інтереси якої вони представляють. При цьому ініціатива заявлених тих чи інших вимог, пов'язаних із захистом особистих і майнових прав та інтересів підопічного також виходить від законного представника. Йому не потрібно особливої згоди від особи, інтереси якої він захищає, щодо заявлення цивільного позову, його визнання чи зміну розміру позовних вимог, тощо. Ці дії законний представник здійснює самостійно, від свого імені, і слідчий, прокурор, суд зобов'язані оцінити їх як юридично значущі правомірні дії, оскільки вони скеровані на забезпечення інтересів учасника провадження, який не володіє повною дієздатністю.

Крім того, КПК встановив можливість обмеження повноважень представника, а саме їх припинення, у разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку

він представляє. В такому випадку за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК. Таке рішення оформлюється у вигляді постанови (ухвали) і має бути мотивоване. Отже, законний представник, який діє всупереч законним інтересам осіб, яких він представляє, неважливо з яких мотивів, чи то з помсти, чи то з корисливих мотивів або інших особистих інтересів, не може бути законним представником. Ми поділяємо думку процесуалістів, які виступають тільки за добровільну участь представника у справі. С. Шейфер, В. Лазарева з цього приводу зазначають: «...характер функцій представника передбачає їх свідоме й сумлінне виконання. Важко уявити повноцінний захист інтересів неповнолітнього, якщо законний представник доставлений приводом» [4, 76]. Нажаль КПК не передбачає можливості окремого прямого оскарження такого рішення до слідчого судді, наприклад і невідкладного розгляду цієї скарги.

Таким чином, саме обсяг повноважень представника встановлює межі його діяльності. Тому юридичне значення для особи, інтереси якої представляють, мають тільки такі дії представника, які здійснені на підставі даних йому повноважень. Дії, вчинені представником з перевищенням повноважень, слід вважати неправомірними і вони не повинні тягнути юридичних наслідків для особи, інтереси якої представляють. Для реалізації цього положення необхідно передбачити відповідну норму у КПК.

Також враховуючи велику завантаженість слідчих, прокурорів, судів, слід встановити порядок, за яким ці суб'єкти повинні бути проінформовані про існуючі обмеження повноважень представника. І ця пропозиція має також знайти відповідне відображення у нормах КПК.

КПК передбачає ще одне обмеження повноважень представника, а саме неможливість вчинення такої розпорядчої дії як відмови представника від апеляції, касації без відповідної згоди особи, яку він представляє (ст. 403, 432). Але таке обмеження стосується лише захисника підозрюваного, обвинуваченого та представника потерпілого. А як же щодо представників цивільного позивача чи цивільного відповідача, чи представника юридичної особи, щодо якої ведеться провадження? Вважаємо, що таке обмеження повинно стосуватися і цих суб'єктів, за винятком випадку, коли представником юридичної особи є її керівник.

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи дослідження, слід визнати, що обсяг повноважень представників має суттєве значення, оскільки при цьому встановлюється межа діяльності представника у провадженні, визначається юридична значимість цієї діяльності. Тільки дії представника, вчинені в межах даного йому повноваження, породжують правові наслідки для особи, інтереси якої він представляє. До відповідних статей КПК (ст. 58, 63, 64-1, 64-2) необхідно внести наступне доповнення, яке б визначало можливість встановлення меж повноважень представників та гарантію їх дотримання: *«Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у документах, якими підтверджуються їх повноваження. Представ-*

ник зобов'язаний повідомити слідчого, прокурора, суд про наявні обмеження його повноважень. Процесуальні дії, вчиненні представником з перевищенням своїх повноважень, не мають правового значення та не тягнуть правових наслідків». Друге речення у частині 1 ст. 403 КПК доцільно викласти у такій редакції: «Захисник або пред-

ставник особи може відмовитися від апеляційної скарги тільки за згодою особи, яку він представляє чи захищає».

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку вбачаємо у дослідженні проблем представництва інтересів юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Список літератури:

1. Даль В. Толковый словарь / Даль В. – М.: Гос. изд-во «Художественная литература», 1982. – Т. 3. – 555 с.
2. Писарчук С. Про межю здійснення представником прав на досудовому слідстві // Радник – Український юридичний портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://radnuk.info/home/24965-----c.html>
3. Божьев В.П. Представительство в уголовном процессе / В.П. Божьев // Ученые записки ВНИИСЗ. – 1968. – Вып. 15. – С. 117-134.
4. Шейфер С.А. Участие потерпевшего и его представителя на предварительном следствии / С.А. Шейфер, В.А. Лазарева. – Куйбышев, 1979. – 94 с.

Пожар В.Г.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРЕДЕЛЫ ПОЛНОМОЧИЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ: ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Аннотация

В статье освещены проблемные вопросы правовой регламентации института представительства в уголовном производстве, в частности касательно пределов полномочий представителей. Исследованы различия в объемах полномочий законных и договорных представителей. Установлено отсутствие правовой регламентации возможности ограничения прав представителя лицами, которых представляют. Обоснована необходимость предусмотреть гарантии соблюдения пределов полномочий представителей в производстве. Предложен вариант правовой регламентации установленных пробелов в действующем УПК Украины.

Ключевые слова: участники уголовного производства, представитель, законный представитель, представительство, процессуальные полномочия.

Pozhar V.G.

National University «Odessa Law Academy»

LIMITS OF POWERS OF REPRESENTATIVES IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF DEFINITION

Summary

The article deals with issues of legal regulation of the institute of representation in criminal proceedings, including the definition of the limits of powers of representatives. Investigated differences in the volume of powers of legal and contractual representatives. Established lack of legitimate regulation of limiting the possibility rights of persons represented. Grounded necessity to provide a guarantee of compliance the limits of powers of representatives in the proceedings. Suggested the variant of legal regulation of laid down gaps in the existing CPC of Ukraine.

Keywords: participants of criminal proceedings, a representative, legitimate representative, procedural powers.

ЗАГАЛЬНІ ЗАХОДИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОФІЛАКТИКИ МОЛОДІЖНОГО ЕКСТРЕМІЗМУ

Тодосієнко А.О.

Навчально-науковий Юридичний інститут
Національного авіаційного університету

Стаття присвячена комплексному дослідженню питання загальних заходів профілактики молодіжного екстремізму. Розглянуто, які заходи в себе включає оперативно-розшукова профілактика. Дана загальна характеристика суб'єктів оперативно-розшукової профілактичної діяльності. Зосереджено увагу на молодіжному екстремізмі та рівнях профілактики цього феномену кримінальних правопорушень. Визначено проблемні питання, пов'язані із запобіганням цих злочинів та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: молодіжний екстремізм, попередження злочинів, екстремістські прояви, загальна профілактика, оперативно-розшукова профілактика, оперативно-розшукова діяльність.

Постановка проблеми. Політичну ситуацію та стан розвитку суспільства в Україні не можна вважати стабільними. Сьогодні ми спостерігаємо, як наша держава заглиблюється в економічну та політичну кризи. Ми бачимо зростання рівня злочинності та правопорушень, а також виникнення нових, ще не визначених законодавством України їх видів. Одним з таких правопорушень є екстремістські прояви, які в Україні останнім часом стають дедалі частішими, а їх вчинення викликає широкий суспільний резонанс.

Для перехідного періоду українських реформ характерна нестабільність загальносоціальних умов, яка проєктується і на криміногенну ситуацію, зокрема на злочинність молоді. Рівень злочинності молоді, якщо мати на увазі її реальні масштаби, в середньому, за оцінками фахівців, в декілька разів вищий, ніж показники зареєстрованої злочинності. Це дає підставу констатувати той факт, що в Україні зараз досить сильна концентрація криміногенних факторів, що відкриває дорогу до переходу на високий ступінь криміналізації суспільства. Незважаючи на те, що екстремістські прояви в Україні не є такими поширеними, як у сусідній Росії, проте їх вчинення викликає широкий суспільний резонанс. У цілому, враховуючи ментальність народу України, багатівікове співіснування на її території різних націй та народностей, безконфліктний розвиток різних релігійних конфесій та інші фактори, говорити про масові прояви екстремізму в нашій країні немає підстав. Проте немає підстав і не бути готовими до протидії таким проявам, особливо коли вони мають політичний характер і спрямовані на масові порушення громадського порядку та громадської безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Останніми роками доволі продуктивним виявився системно-діяльнісний підхід у дослідженні як злочинної діяльності, так і розкриття та розслідування злочинів пов'язаних з молодіжним екстремізмом. Це знайшло своє відображення в наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених, зокрема: Г.А. Агесва, Ю.П. Алєніна, В.П. Бахіна, М.Н. Гернета, В.Г. Гончаренка, А.І. Долгова, О.Ф. Долженкова, А.В. Дулова, В.А. Журавля, О.І. Козаченка, А.А. Козлова, О.Г. Колба, О.М. Колесніченка, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, В.В. Літвіна, Д.Й. Никифорчука,

Г.А. Матусовського, Г.М. Міньковського, Р.Е. Оганяна, В.Л. Ортинського, Г.О. Перова, М.А. Погорецького, М.В. Салтєвського, А.Н. Тарасова, Р.А. Халілева, В.Ю. Шепітька, М.С. Шумила, Б.В. Шура, М.П. Яблокова, А.Ю. Якиміва та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Також слід вказати, що сьогодні не розроблено ефективної методики попередження та припинення правопорушень і злочинів, що вчиняються екстремістськими угрупованнями оперативними підрозділами, що обумовлено відсутністю належного нормативно-правового забезпечення, чіткої системи рекомендацій щодо проведення профілактичної роботи, і особливо, відносно тих злочинних проявів, вчинення яких обумовлено теперішніми суспільно-політичними та соціально-економічними умовами, в яких перебуває Україна.

Вищесказане дає підстави зробити висновок, що актуальність теми полягає у необхідності розробки відповідних правових та організаційних засад щодо виявлення, припинення та протидії оперативними підрозділами молодіжним екстремістським проявам.

Мета статті. Метою цієї статті є системний аналіз заходів і методів протидії оперативними підрозділами злочинам, пов'язаних з молодіжним екстремізмом. Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких основних задач:

- визначити, що в себе включає оперативно-розшукова профілактика;
- надати оперативно-розшукову характеристику молодіжному екстремізму;
- визначити складові оперативно-розшукового попередження вчинення злочинів екстремістської спрямованості у молодіжній сфері та розкрити їх зміст.

Виклад основного матеріалу. Злочинний молодіжний екстремізм як соціальне явище має свої особливі ознаки. Використовуючи кримінологічні знання можна виробити і застосовувати відповідні заходи попередження цього суспільно-небезпечного явища.

Перш ніж перейти до дослідження цих аспектів, уточнимо, що при цьому терміни «попередження» і «профілактика» будуть використовуватися нами як рівнозначні і взаємозамінні, що обґрунтовано етимологічною схожістю вищезазначених термінів.

О.М. Джужа під попередженням злочинів розуміє систему соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення причин та умов скоєння злочинів, яким належить провідна роль у запобіганні та ліквідації злочинності [1, с. 201].

Загальна та індивідуальна профілактика екстремістських проявів має плановий характер і ґрунтується на взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими службами органів внутрішніх справ, правоохоронними органами, органами виконавчої влади та адміністрацією підприємств, організацій і установ. Для виявлення й усунення обставин, що сприяють вчиненню екстремістських проявів, оперативні працівники карного розшуку, патрульні поліції систематично досліджують територію, що обслуговується, і розміщені на ній об'єкти, особливу увагу приділяють тим із них, де може виникнути ймовірність вчинення екстремістських злочинів, хуліганства та інших протиправних дій.

Виходячи із сказаного вище, оперативно-розшукове попередження екстремістських злочинів є діяльністю оперативних підрозділів із використанням оперативно-розшукових сил, засобів, заходів і методів на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють їх вчиненню.

Отже, оперативно-розшукова профілактика як організаційна форма ОРД є сукупністю правових норм, які здійснюють оперативні працівники в поєднанні з комплексом гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, які охоплюють цілісну систему контролю за оперативною ситуацією з метою запобігання виникненню умов, що сприяють їх вчиненню, а також виявлення осіб, від яких слід очікувати вчинення злочинів, та здійснення на них превентивного впливу для недопущення вчинення ними задуманих злочинів або тих, що готуються, та припинення таких, що розпочалися [2].

Загальна профілактика злочинів індивідуалізується, коли йдеться про конкретну діяльність підрозділів карного розшуку. У цьому випадку важливо визначити зміст оперативно-розшукової профілактики. Так, з одного боку ця форма є складовою частиною (елементом) загальної системи заходів попередження правопорушень, здійснюваної всіма державними органами, громадськими організаціями, а з іншого – пов'язаної з оперативно-розшуковою діяльністю підрозділів карного розшуку.

Виходячи з цих позицій, головними завданнями оперативно-розшукової профілактики є:

- здійснення комплексних оперативно-розшукових та профілактичних заходів, спрямованих на усунення конкретних умов і обставин, що сприяють правопорушенням;
- організація і безпосереднє здійснення індивідуальних оперативно-розшукових та профілактичних заходів, спрямованих на усунення конкретних умов і обставин, що сприяють правопорушенням;
- проведення заходів, які забезпечують недопущення здійснення злочинів, які задумуються або готуються;
- участь підрозділів карного розшуку в загальних профілактичних заходах, що є складовою частиною системи ідеологічної і виховної роботи, яку проводять державні органи спільно з громадськістю.

Запобігання (згідно з новим тлумачним словником української мови) – це недопущення чогось, що задалегідь готується [3, с. 188].

У юридичній енциклопедії запобігання злочинності характеризується як соціальна діяльність, що полягає в усуненні причин та умов злочинності, є різновидом соціального контролю та соціальної профілактики антигромадської поведінки, зокрема тієї, що виявляється в учиненні злочинів.

Залежно від ступеня сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаної з цим моментом їх реалізації, запобігання злочинну поділяється на:

- профілактику, що здійснюється до формування злочинного умислу;
- запобігання, що відбувається після формування злочинного умислу до початкового вчинення злочинну;
- припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально-караних дій.

Крім того, між профілактикою злочинів у цілому і оперативно-розшуковою профілактикою є ряд певних відмінностей. Сутність оперативно-розшукової профілактики екстремістських злочинів полягає в дослідженні тих її внутрішніх, закономірних, стійких і суттєвих властивостей, які визначають її природу і призначення. З цього погляду оперативно-розшукова профілактика виступає як частина (підсистема) цілісного процесу профілактики злочинів.

Також оперативно-розшукова профілактика екстремістських злочинів відрізняється від інших видів профілактики ще тим, що вона вивчає особливості не тільки гласної, але й негласної діяльності оперативних підрозділів з усунення умов, що сприяють вчиненню даного виду злочинів, а також особливості впливу на профілактикованих осіб за допомогою сил, заходів, засобів і методів, які є в їх розпорядженні.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», одним із обов'язків підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, є вживання необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення й розкриття злочинів та викриття причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень [4]. Таким чином, оперативно-розшукова діяльність охоплена комплексною запобіжною функцією в системі загальних завдань протидії злочинності.

У теорії і практиці оперативно-розшукової діяльності давно помітна особливість оперативно-розшукової профілактики злочинів, яка проявляється в тому, що за допомогою негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів представляється унікальна можливість спостерігати кримінальні процеси і явища з середини – методом постереження, постійно слідкувати за змінами в криміногенному та кримінальному середовищі, отримувати різноманітну інформацію про таємні процеси, які функціонують в осередку злочинності, про кримінально активну частину населення [5, с. 14].

Оперативно-розшукова профілактика, виступаючи як самостійний напрям оперативно-розшукової діяльності, є специфічною підсистемою

профілактики злочинності як на загальному, так і на індивідуальному рівнях.

На загальному рівні оперативно-розшукова профілактика спрямована на: обмеження дії негативних явищ і процесів, взаємопов'язаних зі злочинністю; усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинних проявів; ліквідацію криміногенних факторів у мікросередовищі особи, які формують її антигромадську позицію і мотивацію злочинної поведінки.

На індивідуальному рівні оперативно-розшукової профілактики на підставі аналізу інформації, яка була отримана оперативним шляхом щодо осіб, які схильні до вчинення злочинів, та про факти щодо злочинних намірів цих осіб, здійснюється превентивний вплив на особу, яка за своїм антигромадським способом життя спроможна вчинити злочин.

Реалізується оперативно-розшукова профілактика шляхом використання оперативно-розшукових заходів, а також інших оперативних можливостей цих підрозділів.

Таким чином, оперативно-розшукову профілактику злочинів слід розглядати як специфічний вид діяльності правоохоронних органів, що здійснюється оперативними підрозділами цих органів та спрямований на недопущення вчинення злочинів, а також своєчасне виявлення й усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють їх скоєнню.

Головне місце в оперативно-розшуковій профілактиці злочинів відводиться органам внутрішніх справ. Їх особлива роль визначається широкою компетенцією та повноваженнями щодо здійснення оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної та інших видів діяльності у боротьбі з правопорушеннями та злочинами. Наявність в структурі ОВС оперативних підрозділів і служб дає можливість здійснювати оперативну профілактику у повному обсязі.

Суб'єктами оперативно-розшукової профілактичної діяльності ОВС можуть бути визнані оперативні підрозділи або окремі працівники цих підрозділів, які у такій діяльності здійснюють хоча б одну з таких функцій: прогнозування, планування, організацію, координацію та здійснення заходів щодо профілактики злочинності.

До системи оперативних підрозділів ОВС, які здійснюють оперативно-розшукову профілактику, відносяться кримінальна та спеціальна поліція.

Працівники оперативних підрозділів поділяються на співробітників, які діють відкрито від імені відповідної оперативної служби, і негласних (таємних) співробітників, належність яких до оперативно-розшукового підрозділу глибоко законспірована. Кожний з цих суб'єктів оперативно-розшукової діяльності наділений повноваженнями, адекватними тим завданням, які ними виконуються. Оперативні працівники можуть при цьому виступати як безпосередні виконавці оперативно-розшукових завдань і як посадові особи, які організують, направляють і контролюють оперативно-розшукові заходи інших суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та об'єктів, відносно яких такі заходи здійснюються [6, с. 48-49].

Таким чином, оперативно-розшукова профілактика злочинів – цілком дієвий і перспектив-

ний напрям діяльності підрозділів карного розшуку, що повністю відповідає стратегічній лінії оперативних підрозділів, орієнтованих на раннє запобігання злочинів, виявлення й усунення причин та умов, що сприяють їх здійсненню.

У нормативних документах МВС України відображено найбільш перспективні напрями агентурно-оперативної роботи щодо попередження екстремістських проявів серед молодих осіб, які схильні до вчинення або мають намір вчинити злочин:

- своєчасне виявлення осіб, які мають намір здійснити екстремістське діяння, особливо тих, що формують злочинні групи, намічають об'єкти злочинного посягання, намагаються придбати зброю, технічні засоби та інші знаряддя злочину;

- забезпечення негласного контролю за особливо небезпечними рецидивістами, звільненими з місць позбавлення волі та взятими під адміністративний нагляд, а також судимих за тяжкі злочини, з ціллю своєчасного виявлення та припинення їх злочинних намірів або викриття в здійсненні злочину;

- проведення профілактичних заходів щодо осіб, які знаходяться в оперативній розробці або під оперативним контролем;

- виявлення за допомогою агентури різного роду організаторів та активних членів злочинних груп.

Слід особливу увагу звернути на використання агентури для виявлення і нейтралізації причин злочинів та умов, що їм сприяють. Роль негласних співробітників у виявленні причин та умов визначається їх розвідувальними можливостями в середовищі осіб, які викликають оперативний інтерес, знають їх спосіб життя, звичаї та наміри правопорушників, нерідко володіють відомостями про стан охорони та порядок роботи тих чи інших об'єктів тощо. Маючи життєвий досвід, знання основних способів маскуванню і користуючись довірою злочинців, кваліфікований агент може самостійно оцінити обстановку і прийти до висновку про причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів. Агенти можуть виявляти як умови, що вже сприяли вчиненню злочинів, так і умови, що можуть сприяти злочинам в майбутньому. Можливості агентури у виявленні причин і умов, що спричинили вчинення злочинів, найбільш успішно використовуються підрозділами карного розшуку, головним чином у процесі провадження в оперативно-розшукових справах відносно осіб, що перевіряються або розробляються; оперативного обслуговування об'єктів та ліній роботи; оперативного спостереження за особами, які можуть негативно впливати на громадян із нестійкою психікою.

У зв'язку з цим необхідно зупинитися на найбільш актуальних організаційних та практичних формах та методах удосконалення роботи органів внутрішніх справ щодо попередження екстремістських проявів серед молоді.

Загальна профілактика екстремістських проявів, що здійснюються оперативними працівниками самостійно або за участю громадськості, передбачає проведення регулярних перевірок:

- стану зберігання вогнепальної зброї в спортивних клубах, тирах та інших об'єктах, де вона використовується на загальних підставах;

- освітлення у вечірній і нічний час вулиць, провулків, під'їздів будинків, сходових клітин та внесення відповідних пропозицій до місцевих органів виконавчої влади;

- інструктування патрульних поліцейських, що здійснюють патрулювання парків, скверів та інших місць відпочинку;

- вжиття заходів щодо виявлення та вилучення вогнепальної зброї, що незаконно зберігається, встановлення фактів виготовлення саморобної зброї;

- спостереження за місцями збирання молоді та неповнолітніх, при цьому особлива увага приділяється виявленню серед них раніше засуджених або тих, що зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами;

- вжиття необхідних заходів реагування на факти пияцтва, ігор азартного характеру та правопорушення;

- проведення систематичної роз'яснювальної роботи серед населення, в тому числі й серед молодіжного населення.

У межах оперативно-тактичної характеристики здійснюється вивчення соціального складу та психологічних якостей різних контингентів та осіб, які характеризуються антигромадською позицією і від яких можна очікувати здійснення екстремістських злочинів, вирішення завдань оперативно-розшукової профілактики.

З метою усунення причин злочинів та умов, що їм сприяють, оперативні підрозділи проводять роз'яснювальну роботу та правову пропаганду серед населення. Правова пропаганда може принести позитивні результати тільки в тому випадку, якщо вона буде проводитись планово і регулярно. В її здійсненні беруть участь і співробітники інших служб органів внутрішніх справ.

Матеріали, які використовуються у проведенні правової пропаганди, повинні бути конкретними та ілюстрованими прикладами інформації про причини злочинів та умови, які їм сприяють. Використовувати при цьому неперевірені дані, факти, що принижують гідність людини, а також відомості, які становлять службову таємницю, заборонено.

Вивчаються різні аспекти антигромадського способу життя, природи протиправних відносин, звичаїв, традицій та норм поведінки злочинних елементів, психологічні особливості в злочинному середовищі, психологічний облік учасників та організаторів злочинних груп, методи підтримки злочинного авторитету, групової дисципліни та інше. Облік цих психологічних факторів підвищує якість оперативно-розшукової діяльності боротьби з екстремістськими злочинами [7, с. 167].

За результатами досліджень особи, від яких можна очікувати вчинення злочинів екстремістського характеру, виявляються шляхом організації і проведення заходів, спеціально спрямованих на пошук такого контингенту. Для цього потрібно знати коло осіб, серед яких у першу чергу здійснювати пошук із урахуванням кримінологічних ознак, характерних для особистості злочинця, та виявляти схильних до вчинення екстремізму.

Загальне попереджувальне значення має доведення до громадян відомостей про притягнення тих чи інших осіб до кримінальної відповідальності. Важливу роль відіграє організація від-

критих судових процесів за місцем проживання або роботи винних. Проведення подібних заходів сприяє створенню у населення переконань про неминучість розкриття кожного злочину і невідворотності покарання винних.

На сьогодні існує проблема щодо недосконалості нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової профілактики оперативних підрозділів ОВС, а також відсутність відповідного окремого відомчого нормативного акта, що в свою чергу створює штучні перешкоди при здійсненні цього виду діяльності. На нашу думку, на сьогоднішній день є нагальна потреба у відомчому нормативно-правовому акті, який би регулював діяльність ОВС щодо профілактики злочинів оперативними підрозділами.

Масштабність і багатосторонність діяльності з попередження злочинного молодіжного екстремізму передбачає її систематизоване осмислення та провадження.

Як вже було зазначено, багато детермінант молодіжного екстремізму полягають в недосконалості організації та розвитку соціально-економічних, політичних, міжетнічних та інших відносин. Тому важлива роль у зазначеній системі протидії відводиться загальносоціальному рівню попередження молодіжного екстремізму. У загальному вигляді функція вказаного рівня полягає в діяльності держави, суспільства та їх інститутів, що спрямовані на розв'язання суперечностей у галузі економіки, соціального життя, у морально-духовній та інших сферах [8, с. 179].

Загальносоціальне попередження злочинності пов'язане з найбільш значущими й довгостроковими видами соціальної діяльності, великими заходами розвитку економіки, забезпечення прав, свобод, інтересів громадян, підтримання моральності, зміцнення законності, соціального захисту населення і т.д. Подібні заходи не ставлять перед собою спеціальних цілей боротьби з злочинністю. Однак будучи фундаментом спеціальної профілактики, вони мають важливий кримінологічний та оперативно-розшуковий аспект, оскільки їх спрямованість на вирішення завдань соціального розвитку створює передумови обмеження екстремістської злочинності, протидіє криміногенним чинникам, що її продукують.

Серед центральних елементів загальносоціального рівня профілактики молодіжного екстремізму й інших негативних соціальних явищ можна виділити вдосконалення і розвиток принципу, визначеного ст. 23 Конституції України, відповідно до якої кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Тобто створення і розвиток умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини.

Наступною складовою загальносоціального рівня профілактики молодіжного екстремізму, найтісніше пов'язаною із попередньою, є оздоровлення та розвиток економічної сфери держави. Економічні протиріччя завжди володіють потужним криміногенним потенціалом. На наш погляд, слід удосконалювати основи внутрішньої політики і державні програми у сфері економічного розвитку держави та регіонів з акцентом на

ліквідації відсталості і суперечності економічно слабких регіонів, зміцненні служб зайнятості населення, розвитку легітимного малого та середнього бізнесу, що дозволяє забезпечити населення, першу чергу молодь, робочими місцями, створенні ефективної системи підготовки та перепідготовки кваліфікованих кадрів і т.д.

У механізмі реалізації багатьох зазначених заходів, а також протидії екстремізму і забезпеченні національної безпеки, відповідно важлива політична стабільність, яка забезпечує достатній рівень узгодженості різноманітних груп і держави як усередині країни, так і в її зовнішніх відносинах. Тому необхідне подальше зміцнення авторитету і легітимності влади, розвиток належного рівня владно-політичних відносин, що забезпечує стабільність суспільного життя. Вирішення подібних завдань неможливе без підвищення рівня політичної культури громадян.

Висновки і пропозиції. З викладеного вище доходимо висновку про наступне:

1. оперативно-розшукова профілактика як організаційна форма ОРД є сукупністю правових норм, які здійснюють оперативні працівники в поєднанні з комплексом гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, які охоплюють цілісну систему контролю за оперативною ситуацією з метою запобігання виникненню умов, що сприяють їх учиненню, а також виявлення осіб, від яких слід очікувати вчинення злочинів, та здійснення на них превентивного впливу для недопущення вчинення ними задуманих злочинів або тих, що готуються, та припинення таких, що розпочалися;

2. оперативно-розшукова профілактика екстремістських злочинів відрізняється від інших видів профілактики тим, що вона вивчає особливості не тільки гласної, але й негласної діяльності оперативних підрозділів з усунення умов, що

сприяють вчиненню даного виду злочинів, а також особливості впливу на профілакторованих осіб за допомогою сил, заходів, засобів і методів, які є в їх розпорядженні;

3. працівники оперативних підрозділів поділяються на співробітників, які діють відкрито від імені відповідної оперативної служби, і негласних (таємних) співробітників, належність яких до оперативно-розшукового підрозділу глибоко законспірована;

4. при проведенні оперативно-профілактичних заходів оперативні працівники використовують негласний апарат, застосовують особистий пошук, проводять розвідувальні опитування затриманих, заарештованих, свідків, потерпілих та інших осіб, що можуть володіти інформацією про причини та умови вчинених злочинів, застосовують інші засоби і методи оперативно-розшукової діяльності;

5. для зменшення рівня вчинення молоддю такого злочину як екстремізм необхідно: створення і розвиток умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини; оздоровлення та розвиток економічної сфери держави, тобто слід удосконалювати основи внутрішньої політики і державні програми у сфері економічного розвитку держави та регіонів з акцентом на ліквідації відсталості і суперечності економічно слабких регіонів, зміцненні служб зайнятості населення, розвитку легітимного малого та середнього бізнесу, що дозволяє забезпечити населення, першу чергу молодь, робочими місцями, створенні ефективної системи підготовки та перепідготовки кваліфікованих кадрів; необхідне подальше зміцнення авторитету і легітимності влади, розвиток належного рівня владно-політичних відносин, що забезпечує стабільність суспільного життя, яке не можливе без підвищення рівня політичної культури громадян.

Список літератури:

1. Джужа О.М. Стислий словник кримінологічних термінів: навчальний посібник / О.М. Джужа. – К.: НАВСУ, 1999. – 242 с.
2. Василичук В.І. Оперативно-розшукова профілактика як форма оперативно-розшукової діяльності [Електронний ресурс] / В.І. Василичук. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/VAUMVS/2012_2/vasil.htm
3. Никифорчук Д.Й. Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Д.Й. Никифорчук. – К., 2000. – 220 с.
4. Про оперативно – розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2135-ХІІ. – № 22. – Ст. 303 (Із змінами внесеними від 07.09.2016).
5. Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: учеб. пособие / А.П. Исиченко. – М.: ИНФА-М, 2001. – 69 с.
6. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник / О.М. Бандурка. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутрішніх справ, 2002. – Ч. 1. – 336 с.
7. Остапенко Н.И. Индивидуальная профилактическая работа как элемент управления профилактикой правонарушений несовершеннолетних / Н.И. Остапенко // Рос. следователь. – М.: 2003. – № 12. – С. 166-169.
8. Криминология: учебник / Под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. – СПб.: Питер, 2002. – 432 с.

Тодосиенко А.А.

Учебно-научный Юридический институт
Национального авиационного университета

ОБЩИЕ МЕРЫ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ МОЛОДЕЖНОГО ЭКСТРЕМИЗМА

Аннотация

Статья посвящена комплексному исследованию вопроса общих мер профилактики молодежного экстремизма. Рассмотрены, какие меры в себя включает оперативно-розыскная профилактика. Дана общая характеристика субъектов оперативно-розыскной профилактической деятельности. Сосредоточено внимание на молодежном экстремизме и уровнях профилактики этого феномена уголовных правонарушений. Определены проблемные вопросы, связанные с предотвращением этих преступлений и предложены пути их решения.

Ключевые слова: молодежный экстремизм, предупреждение преступлений, экстремистские проявления, общая профилактика, оперативно-розыскная профилактика, оперативно-розыскная деятельность.

Todosiienko A.A.

Law Institute
National Aviation University

GENERAL MEASURES OF PREVENTION OPERATIONAL-SEARCH YOUTH EXTREMISM

Summary

The article is devoted to the complex study of the question of general measures of youth extremism prevention. We consider what measures includes an operatively-search prevention. The general characteristic of subjects of operatively-search prevention. It focuses on youth extremism and prevent levels of this phenomenon of criminal offenses. Identify problematic issues related to the prevention of these crimes and the ways of their solution.

Keywords: youth extremism, crime prevention, extremist manifestations, general prevention, operatively-search prevention, operatively-search activity.

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО РЕОРГАНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

Шапіро В.С., Шевченко О.В.

Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

У статті автор аналізує норми чинного законодавства України про цінні папери та акціонерні товариства щодо вимог до публічних акціонерних товариств, як учасників ринку цінних паперів, зокрема: обов'язку проходження ними процедури лістингу, проблеми їх дотримання, а також можливості припинення акціонерних товариств шляхом перетворення в інші організаційно-правові форми ведення бізнесу.

Ключові слова: акціонерне товариство, ринок цінних паперів, лістинг, фондова біржа, перетворення, емітент цінних паперів, зупинення обігу акцій, скасування реєстрації випуску акцій, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Постановка проблеми. З 01.05.2016 року набули чинності зміни до Закону України «Про акціонерні товариства», якими було запроваджено достатньо жорсткі вимоги до діяльності публічних акціонерних товариств. У той же час зміни стосувалися також й спрощення порядку перетворення акціонерного товариства у товариство з обмеженою відповідальністю та товариство з додатковою відповідальністю. Враховуючи зазначене, а також новації українського законодавства щодо захисту прав інвесторів вважаємо актуальним дослідження особливостей реорганізації публічних акціонерних товариств та визначення характерних проблем, з якими можуть зіткнутися товариства при реорганізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо реорганізації господарських товариств на сьогоднішній день є об'єктом досліджень багатьох вітчизняних вчених. Зокрема, наукові доробки таких науковців як С. Л. Коротасєв, О. О. Мовчан, Є. В. Петров, Н. І. Шевченко були присвячені дослідженню різних аспектів реорганізації господарських товариств. При цьому у науковій літературі на сьогоднішній день відсутній комплексний аналіз особливостей реорганізації публічних акціонерних товариств в умовах перетворень і реформування господарського законодавства.

Метою статті є освітлення можливості зміни організаційно-правових форм акціонерних товариств у разі неможливості забезпечення виконання ними відповідних вимог законодавства, а також мінімізації витрат, пов'язаних з їх обслуговуванням.

Виклад основного матеріалу. Акціонерні товариства є одними з основних учасників ринку цінних паперів в Україні. Порядок створення, діяльності, припинення акціонерних товариств, їх правовий статус, права та обов'язки акціонерів, регулюються нормами Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 року № 514-VI.

У відповідності до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» від 07.04.2015 року № 289-VIII з 01.05.2016 року, у т.ч. і до Закону України «Про акціонерні товариства», внесено велику кількість нововведень, серед яких особливе місце займає вимога щодо обов'язкового проходження публічними акціонерними товари-

ствами процедури включення акцій до біржового реєстру будь-якої з фондових бірж в Україні [3].

Основні засади та вимоги до функціонування фондових бірж в Україні регулюються «Положенням про функціонування фондових бірж», затвердженим Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.11.2012 року № 1688 (далі – Положення). У відповідності до п. 2 розділу I Положення, біржовий реєстр – складова біржового списку, що містить інформацію щодо лістингових цінних паперів. Лістингові цінні папери – це цінні папери, які пройшли процедуру лістингу на фондовій біржі, внесені до біржового реєстру як такі, що відповідають вимогам відповідного рівня лістингу згідно з цим Положенням та правилами фондової біржі [5].

П. 1 та 2 розділу IV Положення передбачено, що цінні папери, які пройшли процедуру лістингу, заносяться до біржового реєстру до відповідного рівня лістингу. Лістингові цінні папери мають перший або другий рівень лістингу [5].

Разом з тим, п. 3 розділу IV Положення встановлює, що унесення та перебування цінних паперів у першому рівні лістингу здійснюються при дотриманні публічним акціонерним товариством таких мінімальних вимог:

- емітент існує не менше п'яти років;
- власний капітал емітента не менше 1 000 000 000 грн;
- річний чистий дохід від реалізації товарів, робіт, послуг за останній фінансовий рік становить не менше 1 000 000 000 грн (крім банків);
- середнє значення ринкової капіталізації емітента становить не менше 1 000 000 000 грн;
- мінімальна частка акцій у вільному обігу становить не менше 25%, при цьому у двох інвесторів сумарно може бути не більше ніж 50% від цієї частки;
- кількісний склад акціонерів емітента – не менше 500 акціонерів;
- кількість незалежних членів наглядової ради емітента становить принаймні 25% кількісного складу ради;
- у емітента запроваджено посаду корпоративного секретаря;
- наглядова рада емітента запровадила посаду внутрішнього аудитора (створила службу внутрішнього аудиту);

– емітент проводить щорічну аудиторську перевірку відповідно до міжнародних стандартів аудиту за участю незалежного зовнішнього аудитора (не менше трьох років);

– емітент розкриває фінансові звіти українською та англійською мовами;

– емітент дотримується принципів корпоративного управління та міжнародних стандартів складання фінансової звітності;

– емітент уклав договір з маркет-мейкером про підтримку ліквідності акцій [5].

П. 4 розділу IV Положення визначено, що унесення та перебування цінних паперів у другому рівні лістингу фондової біржі здійснюються при дотриманні публічним акціонерним товариством таких мінімальних вимог:

– емітент існує не менше трьох років;

– власний капітал емітента не менше 400 000 000 грн;

– річний чистий дохід від реалізації товарів, робіт, послуг за останній фінансовий рік становить не менше 400 000 000 грн (крім банків);

– середнє значення ринкової капіталізації емітента становить не менше 100 000 000 грн;

– мінімальна частка акцій у вільному обігу становить не менше 10 відсотків, при цьому у двох інвесторів сумарно може бути не більше 50% від цієї частки (за винятком: акцій, що мають обмежений обіг; акцій, що належать державі);

– кількісний склад акціонерів емітента – не менше 200 акціонерів;

– у емітента запроваджено посаду корпоративного секретаря;

– емітент проводить щорічну аудиторську перевірку відповідно до міжнародних стандартів аудиту за участю незалежного зовнішнього аудитора (не менше двох років);

– емітенту рекомендовано дотримуватися принципів корпоративного управління та міжнародних стандартів складання фінансової звітності [5].

Проте, виконання вищезазначених вимог чинного законодавства України в частині проходження публічними акціонерними товариствами процедури включення акцій до біржового реєстру є майже неможливим для більшості публічних акціонерних товариств України, яких станом на 01.01.2016 року, зареєстровано 5707 одиниць.

Аналізуючи інформацію Асоціації «Біржові та електронні майданчики», що розміщена на її офіційному веб-сайті щодо кількості публічних акціонерних товариств, що відповідають лістинговим вимогам, то станом на 01.05.2016 року із загальної кількості публічних акціонерних товариств акції тільки 7 з них відповідають лістинговим вимогам, а саме акції: ПАТ «Донбасенерго», Іноземний емітент МНР S.A. (ПАТ «Миронівський хлібопродукт»), АБ «Південний», АКБ «Індустріалбанк», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Мотор Січ» та ПАТ «Укрнафта» [1].

Вищезазначені законодавчі вимоги можуть виконати ті публічні акціонерні товариства, які реально залучають кошти на ринку капіталів та матимуть достатні власні показники, необхідні для дотримання вищезгаданих вимог законодавства.

Таким чином, переважну більшість публічних акціонерних товариств України не буде включено до біржового реєстру фондових бірж України, що призведе до порушення вимог абз. 2 ч. 1 ст. 24

Закону України «Про акціонерні товариства», і як наслідок, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) до таких акціонерних товариств будуть застосовуватись відповідні заходи впливу, включаючи винесення розпоряджень про усунення порушень законодавства про цінні папери та акціонерні товариства та застосування штрафних санкцій відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 року № 448/96-ВР [2; 4].

У зв'язку з цим, стає актуальним питання подальшої діяльності публічних акціонерних товариств в нових умовах, і одним з виважених рішень може стати припинення публічного акціонерного товариства (з кількістю акціонерів до 100 осіб) шляхом його перетворення в товариство з обмеженою відповідальністю або перетворення в товариство з додатковою відповідальністю (з кількістю акціонерів більш ніж 100 осіб), організаційно-правові форми яких є більш спрощеними для ведення бізнесу та дозволяють доволі ефективно організувати їх діяльність.

Аналізуючи вимоги чинного законодавства України, що регулює питання припинення акціонерних товариств шляхом їх перетворення, зокрема, Цивільного кодексу України від 16.01.2003 року № 435-IV (зі змінами та доповненнями), Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 року № 514-VI (зі змінами та доповненнями), «Порядку скасування реєстрації випусків акцій», затвердженого рішенням НКЦПФР від 23.04.2013 року № 737, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.05.2013 року за № 822/23354 (зі змінами та доповненнями), можна визначити основні етапи здійснення такого перетворення:

1) визначення ринкової вартості акцій акціонерного товариства та її затвердження.

2) скликання загальних зборів акціонерів та прийняття ними рішення про його припинення акціонерного товариства шляхом перетворення, обрання комісії з припинення та затвердження плану перетворення.

3) звернення до органу, що здійснює державну реєстрацію для внесення до ЄДР запису про прийняття рішення про припинення акціонерного товариства шляхом перетворення та оприлюднення відповідних відомостей в порядку, встановленому чинним законодавством України;

4) повідомлення кредиторів акціонерного товариства для заявлення їх вимог у відповідності до чинного законодавства;

5) подання пакету документів до НКЦПФР у для зупинення обігу акцій акціонерного товариства;

6) здійснення обов'язкового викупу акцій у акціонерів акціонерного товариства, що вимагають цього відповідно до чинного законодавства та у встановлені строки;

7) проведення інвентаризації активів та пасивів акціонерного товариства;

8) задоволення чи відхилення вимог кредиторів акціонерного товариства;

9) складення проекту передавального акту акціонерного товариства;

10) скликання та проведення, не раніше закінчення строку для заявлення вимог кредиторів

акціонерного товариства, загальних зборів акціонерів на яких буде затверджено звіт комісії з припинення та передавальний акт акціонерного товариства;

11) проведення установчих зборів учасників (засновників) товариства- правонаступника та прийняття відповідних рішень, а саме: про створення товариства, формування його статутного капіталу, затвердження його установчих документів, обрання (призначення) його органів управління, затвердження передавального акту та інші;

12) здійснення обміну акцій акціонерного товариства на частки у статутному капіталі товариства- правонаступника;

13) подання у встановлений строк пакету документів до НКЦПФР для скасування реєстрації випуску акцій та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій акціонерного товариства;

14) звернення до органу, що здійснює державну реєстрацію, для проведення державної реєстрації припинення акціонерного товариства та для проведення державної реєстрації товариства- правонаступника.

Перетворення вважається завершеним з дати внесення до ЄДР запису про припинення акціонерного товариства та про реєстрацію товариства- правонаступника.

При цьому необхідно звернути особливу увагу на необхідність виконання акціонерним товариством наступних обов'язкових умов здійснення перетворення:

– всі акціонери (їх правонаступники) акціонерного товариства, акції яких не були викуплені, стають засновниками (учасниками) створюваного товариства- правонаступника;

– установчі документи створюваного товариства- правонаступника повинні містити відомості про склад засновників (учасників) із зазначенням розміру частки кожного засновника (учасника) станом на день затвердження таких документів;

– розподіл часток створюваного товариства- правонаступника відбувається із збереженням співвідношення кількості акцій, що було між акціонерами у статутному капіталі акціонерного товариства, що перетворюється;

– розмір статутного капіталу товариства, що створюється шляхом перетворення акціонерного товариства, на дату його створення має дорівнювати розміру статутного капіталу акціонерного товариства, що перетворюється, зменшеному на загальну номінальну вартість акцій, що не підлягають обміну.

За результатами проведеного припинення акціонерного товариства шляхом перетворення товариство- правонаступник звільняється від додаткових обов'язків та відповідальності, що полягає у тому, що таке товариство:

– не підконтрольне НКЦПФР та його діяльність не підпадає під дію вимог Закону України «Про акціонерні товариства» та інших законодавчих та нормативних актів, що регулюють діяльність акціонерних товариств на ринку цінних паперів;

– не здійснює розкриття регулярної річної, квартальної та особливої інформації на ринку цінних паперів (шляхом її опублікування, розміщення на власному веб-сайті та в загальнодоступній інформаційній базі даних НКЦПФР, а також подання до НКЦПФР);

– не здійснює опублікування повідомлень про проведення чергових та позачергових загальних зборів акціонерів;

– не проводить обов'язковий аудит фінансово-господарської діяльності;

– не несе витрати, пов'язані з оплатою послуг депозитарію та зберігача цінних паперів;

– не здійснює оплату послуг інформаційно-технічної підтримки загальнодоступної бази даних НКЦПФР;

– не несе ризики, пов'язані з застосуванням НКЦПФР відповідних штрафних та інших санкцій за правопорушення на ринку цінних паперів, тощо.

Висновки. Для публічних акціонерних товариств, які з 01.01.2018 року не спроможні будуть виконати вимоги чинного законодавства України в частині проходження процедури включення акцій до біржового реєстру, перетворення їх в товариство з обмеженою відповідальністю або в товариство з додатковою відповідальністю стане необхідністю та матиме позитивні наслідки.

Список літератури:

1. Асоціація «Біржові та електронні майданчики». Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aeaer.com.ua/>.
2. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р., № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 07.04.2015 р., № 289-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/289-19>
4. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 р., № 448/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>
5. Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.11.2012 р., № 1688 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12>

Шапиро В.С., Шевченко О.В.

Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ОТНОСИТЕЛЬНО РЕОРГАНИЗАЦИИ ПУБЛИЧНЫХ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

Аннотация

В статье автор анализирует нормы действующего законодательства Украины о ценных бумагах и акционерных обществах относительно требований к публичным акционерным обществам, как участников рынка ценных бумаг, в частности: обязанности прохождения ими процедуры листинга, проблемы их соблюдения, а также возможности прекращения акционерных обществ путем преобразования в другие организационно-правовые формы ведения бизнеса.

Ключевые слова: акционерное общество, рынок ценных бумаг, листинг, фондовая биржа, преобразование, эмитент ценных бумаг, остановка обращения акций, отмена регистрации выпуска акций, общество с ограниченной ответственностью, общество с дополнительной ответственностью, Национальная комиссия по ценным бумагам и фондовому рынку.

Shapiro V.S., Shevchenko O.V.

Educational-Scientific Institute of Law, Sumy State University

ON SOME ASPECTS AS TO REORGANIZATION ON PUBLIC JOINT-STOCK COMPANIES

Summary

In the article author analyzes statutes in place on issues and joint-stock companies as to waivers to public joint-stock companies as the member of equity market, including: the duty of passing of listing, the problem of its compliance, and also the possibility to stop joint-stock companies on the basis of transformation into other legal form of organization of business dealing.

Keywords: joint-stock company, equity market, listing, stock market, transformation, securities issuer, tie-up of stock turnover, cancellation of stock issue registration, limited liability company, superadded liability company, National Securities and Stock Market Commission.

ПОБУДОВА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Шапіро В.С., Ляшенко В.В.

Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

У статті досліджено особливості побудови та функціонування банківських систем зарубіжних країн як невід'ємної складової сучасної фінансової системи. Розглянуто історичні аспекти розвитку банківських систем зарубіжних країн у контексті основних етапів їх формування. Визначено основні фактори, що позитивно впливають на розвиток та функціонування банківських установ. Визначено роль державного контролю за діяльністю банківських установ.

Ключові слова: фінансова система, банківська система, банківські установи, центральний банк, комерційні банки.

Постановка проблеми. В сучасних умовах нефективно організована банківська система є запорукою успішності економічного розвитку кожної держави. Банківська система виступає важливим елементом грошово-кредитного регулювання економіки, зважаючи на те, що саме вона забезпечує економіку необхідним обсягом фінансових ресурсів, враховуючи вільних рух капіталу, розрахунки суб'єктів господарювання, кредитування економіки, а також реалізацію інших функцій та завдань.

В умовах стрімкого розвитку товарних та фінансових ринків з'являються нові види фінансових і кредитних установ, інструменти та методи обслуговування клієнтури. Враховуючи ці фактори особливої актуальності набуває питання забезпечення надійного та стабільного функціонування банківської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі деякі питання щодо історичних аспектів розвитку банківських систем зарубіжних країн, особливостей їх побудови та функціонування тощо були досліджені у працях таких науковців, як О. П. Буряк, В. С. Стойка, Т. А. Латковська, М. Г. Марич та ін.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду побудови та функціонування банківських систем, а також визначення ролі державного контролю за діяльністю банківських установ.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання побудови та функціонування банківських систем зарубіжних країн, важливо зазначити, що кожній із них притаманні свої особливості. Пропонуємо розглянути історичні аспекти розвитку та сучасний стан банківських систем таких країн, як США, Великобританія та Японія.

Так, на сьогоднішній день однією з найбільш жорстко врегульованих як на федеральному рівні, так і на рівні штатів, є фінансова система США. Банки в США, як і в будь-якій іншій цивілізованій державі, відіграють важливу роль у розвитку економіки. Сприяючи зростанню виробництва через кредитування бізнесу та підвищенню життєвого рівня через кредитування населення, банки вважаються артеріями фінансової системи країни.

У США найбільш істотну роль в регулюванні діяльності банків відіграють три органи, до яких відносяться Федеральна резервна система США

(далі – ФРС), Контролер грошового обігу і Федеральна корпорація зі страхування депозитів [1].

Важливо зазначити, що перші прояви державного регулювання банківської галузі США почали з'являтися ще у 1863 році, коли було прийнято Національний валютний акт, що був покликаний регулювати питання щодо порядку відкриття та реєстрації кредитних організацій в країні, інспектування їхньої діяльності, відкриття банками філій і дочірніх підприємств. У період з 1907 по 1913 рік була створена ФРС та американська система центральних банків, що на сьогоднішній день практично не зазнали ніяких змін.

Напередодні Великої депресії США, у 1927 році був прийнятий закон Макфаддена, який прагнув дати національним банкам конкурентну рівність з банками штатів, дозволяючи національним банкам відкривати філії в межах штату відповідно до законодавства штату.

У 1929 році по всій території США у зв'язку із початком «Великої депресії», що торкнулася й банківської системи, щодня закривалися і визнавалися банкрутами сотні банківських установ. При цьому необхідно зауважити, що за часи «Великої депресії» значно посилилася роль законодавчих актів, що регулюють фінансові відносини. У 1933 році був виданий Акт Гласса-Стігала, що істотно розширив повноваження ФРС, зокрема щодо регулювання резервних позицій банків і заборони на певні види кредитів. Таким чином банківська система США була кардинально реформована [2].

На сьогоднішній день ФРС США є унікальною системою дванадцяти центральних банків, що називаються федеральними резервними банками (далі – ФРБ). Основні функції ФРБ полягають у зберіганні та управлінні резервними засобами, випуску в обіг федеральних банкнот, контролі за процесами створення депозитів і кредитування депозитних установ. ФРБ контролюють і перевіряють діяльність банків, банківських холдингів, філій та іноземних представництв банків в США. ФРС функціонує як незалежний від федерального уряду США орган, підзвітний тільки Конгресу США.

Грошово-кредитна система США має два рівні. На першому рівні знаходиться Федеральна резервна система, а на другому рівні – комерційні банки та небанківські кредитно-фінансові установи.

У свою чергу комерційні банки США поділяються на: 1) універсальні банки – комерційні банки, які здійснюють усі види банківських операцій, включаючи кредитування приватних компаній, фізичних осіб, фермерів та держави, розміщують депозити, здійснюють розрахунково-касове обслуговування та інші послуги; 2) спеціалізовані банки – комерційні банки, які спеціалізуються на проведенні певних банківських операцій [3].

ФРС США відповідальна за здійснення монетарної політики, підтримання рівня ліквідності, надійності та стабільності банківської системи, бере участь у підтриманні та регулюванні платіжної системи країни, тобто виступає керуючим органом банківської системи.

Ключову роль у банківській системі країни відіграють регіональні банки США. Діяльність таких кредитних установ регулюється окремим законодавством кожного штату. Це, з одного боку, суттєво впливає на їхню діяльність і прибутковість, а, з іншого боку, – надає певні гарантії і захист інтересів від великих конкурентів [4]. Найбільш розповсюдженим видом регіональних банків у США є банк без відділень. Кількість банків у США значно перевершує кількість банків у будь-якій іншій країні саме через те, що банки без відділень – це абсолютно переважний вид банків у США.

У свою чергу однією з найдавніших та найрозвиненіших у світі є банківська система Великобританії, якій притаманні високий рівень концентрації та спеціалізації, добре розвинена банківська інфраструктура, тісний зв'язок з міжнародним ринком позичкових капіталів. Банківська система Великобританії є дворівневою. На верхньому рівні знаходиться центральний банк, а на нижньому – інші банки, серед яких комерційні (депозитні) і спеціалізовані (торгові, іноземні, ощадні банки, облікові будинки).

Центральний банк Великобританії – Банк Англії – був заснований спеціальним актом парламенту. Він був створений у 1694 році в результаті укладення угоди між майже збанкрутілим урядом і групою фінансистів.

До основних функцій Банку Англії належать:

1) емісія банкнот в Англії і Уельсі, при чому він не тільки друкує нові банкноти і забезпечує ними комерційні банки, а й вилучає з обігу старі купюри;

2) реалізація монетарної політики. Ця функція виражається в досягненні цінової стабільності в двох напрямках: підтримка максимально низького рівня інфляції та відкритий режим монетарної політики;

3) надання банківських послуг комерційним банкам всередині країни, центральним банкам інших держав та уряду [5].

Раніше однією з традиційних функцій центрального банку було управління державним боргом, однак з 1998 року вона була передана спеціальній структурі, департаменту казначейства – Департаменту з управління державним боргом Великобританії.

Другий рівень банківської системи Великобританії складають банки, діяльність яких переважно спрямована на задоволення потреб громадян та невеликого бізнесу. Головними банками

у даному секторі є депозитні банки, саме вони складають основу банківської системи. Велика частина операцій депозитних банків зосереджена в 6 лондонських клірингових банках, що входять до Лондонської клірингової палати. Із них домінують чотири: Barclays, National Westminster, Midland та Lloyds. Ці банки входять до числа найбільших банків світу [6].

Основними операціями клірингових банків є прийняття вкладів та надання кредитів. Клірингові банки обслуговують великі, середні і дрібні промислові підприємства, а також населення. Платіжний оборот між цими банками відбувається у межах клірингової угоди, що означає збереження взаємних вимог і переказ сальдо.

Також у Великобританії функціонують фінансові доми, які є, як правило, дочірніми підприємствами найбільших банків або страхових компаній, що підтримують кредит цих банків своїми коштами. Фінансові доми одержують гроші за рахунок кредитів банків, обліку векселів, а також через залучення вкладів великих промислових і торговельних компаній.

Стосовно торговельних банків необхідно зазначити, що у Великобританії вони досить поширені і мають давні традиції. Торговельні банки важко диференціювати і порівнювати з кліринговими банками, оскільки вони набагато менші останніх, однак вони відіграють значну роль не тільки у внутрішніх операціях, а й у міжнародному бізнесі. Вони виникли на торговельних підприємствах та поступово освоїли банківські операції. Деякі найбільші клірингові банки або мають свої спеціалізовані торговельні банки, або беруть участь у традиційних торговельних банках [7].

До 1997 року особливим типом банків у Великобританії були облікові доми. Облікові доми діяли як центр обміну між Банком Англії та іншими кредитно-фінансовими установами, через них Банк Англії постачав у банківську систему фінансові ресурси та вилучав їх, коли це було необхідно. Однак у процесі універсалізації банків облікові доми втратили свою актуальність та припинили діяльність [8].

Міжнародне значення Лондона як фінансового центру визначається, передусім становищем британських банків за кордоном і наявністю іноземних банків у місті. Британські закордонні банки це інститути, штаб-квартира яких розміщена в Лондоні, а філії – в основному у колишніх британських колоніях.

Можна стверджувати, що наявність і особливі функції клірингових банків, торговельних банків роблять британську банківську систему багато в чому унікальною.

Однією з найбільш стійких у сучасній глобальній фінансовій архітектурі є банківська система Японії, що пов'язано із серйозними реформами всього фінансового сектора, проведеними японськими властями після краху економіки, чим було спричинене багаторазове зростання цін на ринку нерухомості та на фондовому ринку.

Сучасна банківська система Японії виникла після Другої світової війни і побудована багато в чому за американським зразком. На сьогодні вона є однією з найпотужніших і розвинених у світі.

Банківська система Японії складається з Центрального Банку, державних і приватних фінан-

сових інститутів. Група державних і приватних фінансових установ включає міські банки, транспортні банки, великі регіональні банки, середні і дрібні регіональні банки.

Банківську систему країни очолює Центральний Банк Японії, утворений в 1882 році. Він відіграє особливу роль в банківській системі Японії, управляє всіма банками країни. Поряд з Міністерством фінансів і Федерацією економічних організацій він здійснює грошово-кредитне регулювання в країні.

Правовою основою діяльності Центрального банку є закон 1942 року, який поставив його під жорсткий урядовий контроль і дав міністру фінансів право змінювати його політику. У 1949 році був створений Політичний комітет (Комітет з вироблення політики). Він став тим новим органом, який визначав вищі інтереси держави у фінансовій та грошово – кредитній сферах [9].

Центральний Банк Японії вирішує три основні завдання. По-перше, він формує курс національної валюти, регулюючи обсяг знаходиться в обігу грошової маси, підтримуючи в стабільному стані вартість ієни всередині країни і за кордоном. По-друге, регулює грошовий обіг, встановлюючи процентну ставку. По-третє, це банк, який вирішує завдання підтримки стабільності фінансової системи країни і її сталого економічного розвитку.

Комерційні банки Японії – це основа банківської системи Японії (загальнонаціональні банки). Загальний обсяг їх капіталу становить близько 80% від загального обсягу капіталу всієї банківської системи країни.

Загальнонаціональні банки включають міські банки, регіональні банки, регіональні банки другого розряду, банки довгострокового кредитування і трасові банки.

Ядром кредитно-банківської системи Японії виступають міські банки, які є основою банківського сектора. Це великі приватні комерційні установи, які обслуговують всю країну. Лідерами серед таких банків є Bank of Tokyo – Mitsubishi UFJ, Resona Holdings, Sumitomo Mitsui Banking Corporation і Mizuho Financial Group [10].

Регіональні банки, як і міські, також є комерційними, однак поступаються їм за обсягом капіталу і операцій. В основному вони розташовані в

малих і середніх містах. Регіональні банки другого розряду, як правило мають невеликі капітали, У них переважають операції з приватними особами та невеликими підприємствами.

Крім цього, в Японії існують кредитні установи малого бізнесу: загальні банки, кредитні асоціації і кредитні кооперативи. Центральним елементом системи кредитування малого бізнесу є напівурядові банки, такі як, наприклад, Центральний кооперативний банк для сільського і лісового господарства.

Висновки. Враховуючи досвід функціонування банківських систем США, Великобританії та Японії можна зробити висновок, що державний контроль за діяльністю банківських установ у зазначених країнах є досить жорстким.

На сьогоднішній день фінансова система США в міру свого економічного розвитку та великого впливу на світові фінанси більш ніж будь-яка інша національна система є частиною світової фінансової системи. ФРС займає визначну роль у банківській системі США. ФРС відповідальна за здійснення монетарної політики, підтримання рівня ліквідності, надійності та стабільності банківської системи, бере участь у підтриманні та регулюванні платіжної системи країни, тобто виступає керуючим органом банківської системи.

У свою чергу банківська система Великобританії є однією з найдавніших та однією з найрозвиненіших у світі, тому при переході України до ринкової економіки та світових стандартів досвід країни може стати у нагоді. Сучасна банківська система Великобританії є важливою складовою економіки країни, її практична роль визначається тим, що через свої інститути вона направляє вільні кошти підприємств та фізичних осіб на розвиток виробничих структур.

Банківська система Японії в порівнянні з банківськими системами США і Євросоюзу є відносно молодою. Разом з тим вона розвинулася до значних розмірів, увійшла до числа систем, що визначають загальний стан світового банківського сектора. Японський досвід формування та вдосконалення однієї з найсильніших банківських індустрій в світі є безцінним для країн, що стоять перед проблемою реконструкції національної банківської системи.

Список літератури:

1. Правова регламентація банківської діяльності в розвинутих країнах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1828111348163/pravo/pravova_reglamentatsiya_bankivskoyi_diyalnosti_rozvinutih_krayinah
2. Фінансова система США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reci.pp.ua/finansovaya-sistema-ssh-55502.html>
3. Буряк О. П. Банківська система США. [Електронний ресурс] / О. П. Буряк. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/39_VSN_2014/Economics/1_182035.doc.htm
4. Стойка В. С. Особливості розвитку регіональних банківських систем у зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / В. С. Стойка. – Режим доступу: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2010/v2/NV-2010-V2_44.pdf
5. Латковська Т. А. Історія виникнення та розвитку банку Англії. [Електронний ресурс] / Т. А. Латковська. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v29/34.pdf>
6. Марич М. Г. Зарубіжний досвід функціонування національних банківських систем в умовах глобалізації. [Електронний ресурс] / М. Г. Марич. – Режим доступу: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/230.pdf
7. Кредитна система Великобританії: другий рівень Банківської системи та депозитні банки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/bank/21042/>
8. Воронюк С. М. Банківські системи розвинутих країн: тенденції та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / С. М. Воронюк. – Режим доступу: <http://dSPACE.tneu.edu.ua/bitstream/316497/1909/1/Voronyk%20S.%D0%9C.,%20BSzm-51.pdf>

9. Банківська система Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrbukva.net/page,2,76040-Bankovska-ya-sistema-Yaponii.html>
10. Організація і функціонування банківської системи Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mycurator.com.ua/art4u933.html>

Шапіро В.С., Ляшенко В.В.

Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

ПОСТРОЕНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ БАНКОВСКИХ СИСТЕМ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация

В статье исследованы особенности построения и функционирования банковских систем зарубежных стран, как неотъемлемой составляющей современной финансовой системы. Рассмотрены исторические аспекты развития банковских систем зарубежных стран в контексте основных этапов их формирования. Определены основные факторы, положительно влияющие на развитие и функционирование банковских учреждений. Определена роль подержанного контроля за деятельностью банковских учреждений.

Ключевые слова: финансовая система, банковская система, банковские учреждения, центральный банк, коммерческие банки.

Shapiro V.S., Liashenko V.V.

Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

THE STRUCTURE AND OPERATION OF BANKING SYSTEMS: FOREIGN EXPERIENCE

Summary

This article focuses on the peculiarities of the structure and operation of foreign banking systems as an integral part of the modern financial system. The historical aspects of the development of foreign banking systems in the context of the main stages of their formation have been analyzed. The main factors that positively influence the development and operation of banking institutions have been defined. The role of state control over the activities of banks was installed.

Keywords: financial system, banking system, banking institutions, the central bank, commercial banks.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.781

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ АСПЕКТІВ НАДАННЯ ЛІЗИНГОВИХ ПОСЛУГ

Аванесова І.А., Павленко К.М.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті проаналізовано сутність поняття «лізинг». Розглянуто сучасний стан надання лізингових послуг в Україні. Досліджено основні переваги та недоліки використання лізингу в Україні. Виділено основні проблеми, що стримують розвиток лізингових послуг в Україні. Запропоновано шляхи подальшого розвитку лізингових послуг в Україні.

Ключові слова: лізинг, функції лізингу, лізингові послуги, лізингові угоди, інвестування.

Постановка проблеми. У сучасній зарубіжній практиці господарської діяльності лізинг є ефективним механізмом придбання основних засобів, який враховує вигоди всіх учасників лізингових операцій – постачальників або продавців активів, банків або інших фінансових інститутів, що надають кошти для покупки предмету лізингу, страхових компаній, а також безпосередніх споживачів лізингових послуг.

Світове виробництво характеризується системою фінансування відтворювальних процесів, яка функціонує в умовах постійно змінних форм і методів забезпечення інвестицій. З огляду на складність фінансування капітальних витрат, в міжнародній практиці вироблена схема фінансування із застосуванням елементів орендних і кредитних відносин, де фінансовий і матеріальний потоки злиті в єдиний взаємопов'язаний комплекс натурально-грошових відносин. Це специфічна, додаткова система перспективного фінансування, в якій задіяні орендні відносини, відносини кредитного фінансування під заставу, відносини за борговими зобов'язаннями та інші фінансово-економічні відносини, сукупність яких прийнято називати лізинговими.

Лізинг став ефективним інструментом інтенсивного розвитку національних економік західних країн, підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. Багато великих компаній зобов'язані своїм міцним становищем саме лізинговим операціям.

Прискорення науково-технічного прогресу, що є об'єктивною рисою сучасного етапу економічного розвитку, обумовлює необхідність створення й використання нових видів високопродуктивного устаткування і технологій. Вартість нової техніки неухильно зростає, що утруднює своєчасне оновлення технічної бази виробництва. Високі темпи морального старіння основних засобів, які передбачають необхідність їх періодичної заміни, загострення ринкової конкуренції, примушують підприємства більш інтенсивно використовувати наявні засоби виробництва, удаючись до все нових досконалих форм і механізмів їх оновлення, використання й обслуговування.

В умовах жорсткої конкуренції на внутрішніх і зовнішніх ринках усе більш актуальним стає необхідність поліпшення не тільки технічних характеристик устаткування нового покоління, але

і фінансових умов, на основі яких воно пропонується споживачам.

Одним зі способів розв'язання проблем інноваційного розвитку підприємств, що набувають особливу актуальність в умовах дефіциту фінансових ресурсів, поширення кризових явищ в економіці, є лізинг, який є відносно новим для України, але дуже перспективним напрямом господарсько-економічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців досліджують лізингову діяльність. Питання щодо теоретичних основ лізингових операцій розглянуто у працях таких вчених, як А. Аюпов, Г. Вознюк, І. Грищенко, А. Загородній, Б. Івасів, О. Левченко, В. Різник, В. Рошило, Н. Рязанова, Г. Холодний та інших. Зокрема, Г. М. Підсілецька та П. А. Денисенко досліджували питання використання моделі та механізму організації лізингу в АПК. Проблемою пошуку шляхів мінімізації ризиків займалися М. Горшков, В. Білоус, В. Газман, В. Лук'янова. У монографії С. М. Ілляшенка досліджено проблеми і перспективи управління на ринкових засадах процесами інноваційного розвитку на державному, регіональному рівнях та на рівні окремого підприємства. Ю. Войтова досліджує основні тенденції розвитку лізингу в Україні, його роль та значення в оновленні матеріально-технічної бази підприємства. Н. Ментух досліджує лізинг як одну з найпривабливіших форм інвестування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну увагу багатьох вчених до проблеми лізингової діяльності, потребують подальшого дослідження шляхи активізації лізингу в Україні на сучасному етапі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасних аспектів надання лізингових послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні з усіх нетрадиційних видів банківських послуг саме лізинг є найбільш актуальним. Факти свідчать, що лізинг відомий з давніх часів. Як фінансова операція, лізинг виник, як і інші фінансові інновації, в новий або новітній період історії. Деякі дані свідчать, що це сталося наприкінці ХІХ, а деякі – в середині ХХ ст. Навряд чи можна назвати точну дату першої лізингової операції, але в результаті підприємницької практики з'явилося нове, поняття «leasing», яке від-

різняло лізингові операції від оренди в загальному розумінні (англ. lease).

Економічний зміст лізингу викладено у Господарському кодексі України. У статті 292 зазначено, що лізинг – це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів [1].

Лізинг в широкому розумінні є організаційною формою підприємницької діяльності, яка відображає відносини власності, як специфічну систему господарювання. Однак, як і будь-яке самостійне явище, як економічна категорія, він має свою особливу природу і різноманітні форми прояву. У зв'язку з цим існують різні бачення, трактування щодо поняття «лізинг», які в свою чергу призводять до розбіжностей і дискусій серед дослідників.

Якщо розглядати лізинг з економічної точки зору, то його дуже часто ототожнюють з кредитом. Проте, при банківському кредиті придбаний товар – це власність підприємства (позичальника), а при лізингу після закінчення терміну дії контракту орендар може повернути об'єкт оренди орендодавцю чи купити його за кінцевою вартістю.

Складність відносин, що складаються у зв'язку із проведенням даного виду операцій, а також наявність в економічній літературі і законодавчих документах неоднозначного визначення поняття «лізинг», обумовлює існування кількох точок зору на економічний зміст і природу лізингу. При цьому можна зазначити, що основу лізингу становить передача майна у тимчасове користування з можливістю придбання об'єкта по закінченні терміну дії договору у власність.

По суті, лізинг є формою матеріально-технічного забезпечення виробництва з одноразовим кредитуванням. Для лізингу характерним є складне поєднання договорів. Дана операція включає елементи різних фінансових механізмів. Сьогодні лізинг розглядається як специфічна форма фінансування інвестицій, а також особливий вид підприємницької діяльності, який охоплює три форми організаційно-економічних відносин: оренда, кредит, інвестиції. Додаткову роль відіграють відносини купівлі-продажу, які передують і завершують (за погодженням сторін) лізингову угоду. Всі ці властивості тісно взаємопов'язані і взаємозалежні один від одного та в сукупності утворюють нову організаційно-правову форму бізнесу [5, с. 98]. Також пропонується не ототожнювати лізинг тільки з операціями купівлі-продажу, кредиту, оренди, а розглядати його як економічний регулятор інвестиційного розвитку промисловості та інших секторів економіки.

Лізинг виконує одночасно три основні функції:

– фінансову, яка полягає у можливості підприємства-лізингоодержувача використовувати

необхідне устаткування без одноразової мобілізації для цього власних коштів або кредитів банку;

– виробничу, тобто здатність оперативного вирішення виробничих завдань;

– функцію одержання податкових і амортизаційних пільг [6, с. 75].

Усі функції лізингу забезпечують позитивний результат лізингової діяльності для економіки країни, який проявляється в багатьох напрямках. У першу чергу – це нарощування виробничих потужностей. Придбання устаткування та машин через лізинг здійснюється в межах сукупного інвестиційного попиту, який визначається загальною господарською ситуацією. Проте за інших рівних умов він створює додаткові стимули для нагромадження фінансових ресурсів, прискорює процес трансформації капіталу з позикового у функціонуючий.

Лізинг має право на існування і повинен розвиватися й заохочуватися, адже за великої капіталомісткості промислових підприємств лізинг може бути ідеальним механізмом для залучення в промисловість значних капітальних ресурсів. Порівняно з іншими формами інвестування він має безперечні переваги для всіх учасників лізингової угоди.

У світовій практиці виділяється дві моделі розвитку лізингової діяльності: європейська та американська. Американська модель передбачає створення компаній приватними підприємцями без участі банків. В європейській моделі великі вузькоспеціалізовані компанії створюються великими банками і згодом можуть від них відмежовуватися.

Вітчизняний ринок лізингу розвивається за європейською моделлю, тому що більша його частина (майже 80%) контролюється банками другого рівня [2, с. 11].

Процес впровадження лізингу в Україні за останні роки помітно поживався через інтерес до нової ринкової структури страхових компаній та банків, які можуть стати реальними каталізаторами процесу затвердження лізингу. Проте темпи зростання лізингового ринку в Україні не відповідають потребам економіки та промисловості.

Варто відзначити, що перевагами лізингу, які забезпечують його розвиток в Україні на перспективу, є:

- гнучкість системи платежів;
- зниження ризику при засвоєнні нової продукції;
- можливість прискореної амортизації майна;
- віднесення витрат на собівартість;
- податкові пільги та державна підтримка лізингу;
- підвищення ступеня захисту кредитора;
- розширення ринку збуту для виробника;
- зниження ризику старіння обладнання у виробника;
- облікові вигоди лізингоотримувача;
- зменшення потреби в власному стартовому капіталі [6, с. 142].

Разом з тим лізингу властива низка недоліків, серед яких слід виділити такі:

– через постійні інфляційні коливання користувачі не вииграють на підвищенні залишкової вартості обладнання;

– на лізингодавців покладається ризик морального старіння устаткування (особливо, якщо договір лізингу укладається не на повний строк його амортизації);

– для лізингодержувачів вартість лізингу виявляється більш високою, ніж ціна купівлі устаткування;

– розмір лізингових платежів зазвичай вищий, ніж процентна ставка за кредитами;

– у випадку виходу з ладу устаткування, платежі відбуваються у встановлені строки незалежно від стану устаткування.

Лізинг поступово стає провідним напрямом банківської діяльності, адже на сучасному етапі найреальнішими суб'єктами господарювання, які можуть надавати лізингові послуги, незважаючи на необхідний накопичений капітал, можуть бути лише банківські установи.

Сьогодні в Україні існує група фінансових посередників, що називають себе лізинговими компаніями. Однак через недоліки українського оподаткування та законодавства, що регулює лізингові операції, ці компанії не виконують лізингових операцій так, як це встановлено українським законодавством.

Лізингові операції в Україні не підлягають ліцензуванню. До лізингових компаній не висуваються жодних спеціальних вимог або норм. Підприємство будь-якої форми власності може стати лізингодавцем. Крім того, ніде в законодавстві не зазначено, що лізингова компанія не може займатись іншими видами діяльності. Ось чому досить важко оцінити обсяг «лізингової діяльності» в Україні.

Навіть якщо компанія має слово «лізинг» у назві, вона може не надавати таких послуг або мати надзвичайно малий обсяг лізингу порівняно з іншою діяльністю. Виміряти обсяг лізингу в Україні виявляється складним через те, що компанії, що є лізинговими у повному розумінні цього слова, використовують такі фінансові інструменти, що інакше визначені українським законодавством. Так, більшість фінансових «лізингодавців» насправді використовує передбачений українським законодавством «продаж у розстрочку», що є фінансовим механізмом, по суті найближчим до міжнародної концепції фінансового лізингу. Деякі фінансові установи також використовують операційний лізинг з окремим договором купівлі-продажу.

Лізингодавців, які надають справжній фінансовий лізинг, можна розділити на дві основні категорії:

1) іноземні дочірні лізингові компанії, які підпадають під юрисдикцію країни, з якої ввозиться об'єкт лізингу;

2) державні лізингові компанії чи лізингові фонди.

Останні спроможні обійти юридичні та податкові проблеми, які стримують приватних лізингодавців.

Фінансування для придбання активів в Україні переважно надається дочірніми фінансовими компаніями виробників транспортних засобів. Більшість з них – це представники великих виробників автомобілів, зокрема VOLVO, Scania, MAN, Diemler-Benz, а також торговельні та фінансові компанії великих виробників сільсько-

господарського обладнання, для прикладу компанія AGCO.

Більшість іноземних лізингодавців має представницький офіс в Україні, працівники якого знайомлять клієнтів з умовами та вимогами, на яких укладаються нові лізингові угоди, а також контролюють перебіг поточних проектів.

Досвід багатьох країн доводить, що лізинг потенційно може стати альтернативою кредитуванню, а за умови ефективною державної підтримки стимулювати модернізацію цілих галузей економіки. Рівень розвитку лізингових послуг у країні визначають:

– нормативно-правове регулювання ринку лізингу;

– державна підтримка;

– макроекономічні умови;

– стан інвестиційного ринку;

– можливості бухгалтерського та податкового обліку [4, с. 125].

Незважаючи на перспективність цього бізнесу для всіх суб'єктів лізингових відносин, порівняно зі світовим ринком частка лізингу в Україні є мізерною, оскільки існує багато проблем і прогалин у державному регулюванні, які гальмують його розвиток.

Безумовно, що міжнародна фінансова криза торкнулася багатьох країн з розвинутою економікою. Загальноєвропейські тенденції зменшення обсягів лізингу, подорожчання лізингових послуг і пошук нових фінансових інструментів знайшли своє відображення і у вітчизняній економічній системі.

Незважаючи на недостатність власних фінансових ресурсів лізингових компаній, диспропорції обсягу лізингових послуг за галузями економіки, недосконалість вітчизняного законодавства, ринок лізингу в Україні активно розвивається. Для вирішення багатьох проблем в цьому питанні необхідна комплексна співпраця як держави, так і споживачів, тому що розвиток лізингу є не тільки засобом підвищення якості та ефективності виробництва, оновлення основних фондів окремого підприємства, а й покращення розвитку вітчизняної економіки в цілому.

Основними перешкодами в розвитку ефективного ринку лізингових послуг є нестача довгострокових коштів лізингодавців та низька платоспроможність більшості потенційних лізингоотримувачів. Саме це значно підвищує ризикованість лізингових відносин. Проте в Україні лізингові компанії зіштовхнулися не тільки із загальноєкономічними, а й зі специфічними проблемами, серед яких:

– різке зростання простроченої заборгованості;

– закритість доступу до відносно дешевих фінансових ресурсів через заборону кредитування в іноземній валюті;

– необхідність зміни та реструктуризації графіків платежів для надійних клієнтів;

– дострокове закриття угод;

– необхідність вилучення предметів лізингу у недобросовісних клієнтів;

– активізація шахрайства;

– відмова страхових компаній у виплаті відшкодування;

– тиск з боку кредиторів.

Для забезпечення подальших перспектив для розвитку лізингових відносин в Україні в умовах

кризи потрібно активізувати державне регулювання і підтримку лізингу. Пріоритетним завданням є створення такої системи, яка була б здатна забезпечити ефективність та гнучкість виробництва до різноманітних потреб постачальників і споживачів.

Велике значення для подальшої активізації ринку лізингових послуг має:

- формування сприятливої нормативно-законодавчої бази;
- створення державних програм стимулювання лізингу;
- зниження вартості лізингових послуг до рівня, який би не перевищував 20% річних, для забезпечення ефективності лізингових операцій;
- підвищення платоспроможності споживачів лізингових послуг;
- розвиток інфраструктури ринку лізингу;
- розвиток системи гарантій і страхування предметів лізингу;
- розробка комплексу заходів для збільшення іноземних інвестицій під програми лізингу;
- підвищення рівня кваліфікації персоналу та обізнаності з питань лізингу серед громадян та представників малого та середнього бізнесу [3, с. 208].

Розвитку ринку лізингових послуг в Україні сприятиме створення сучасного мобільного законодавства, яке можливо реалізувати за допомогою концепції заходів для збільшення іноземного інвестування у програми лізингу, можливості надання довгострокових кредитів банками, забезпечення відкритості ринку лізингу для збільшення обізнаності фізичних і юридичних осіб у цій сфері, що також сприяло б збільшенню кваліфікованих працівників з питань лізингу, створенню умов для добросовісної конкуренції на ринку лізингу та підвищення ділової активності учасників лізингових відносин.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Дослідивши сучасні аспекти надання лізингових послуг в Україні, можна зробити висновок, що лізинг являється перспективною галуззю, адже сьогодні, зважаючи на сучасну економічну ситуацію в Україні, найреальнішими суб'єктами господарювання, які можуть надавати лізингові послуги, можуть виступати лише банківські установи. Перспективними та актуальними у даному контексті є дослідження створення та розвитку лізингових компаній, які підконтрольні банкам.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (поточна редакція від 01.08.2016, підстава 922-19) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
2. Борисюк О. В. Державне регулювання лізингових відносин в умовах розвитку ринкової економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / О. В. Борисюк; Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2010. – 20 с.
3. Бутар Г. М. Розвиток ринку фінансового лізингу в Україні / Г. М. Бутар // Наукові праці МАУП. – 2013. – Вип. 1 (36). – С. 207-210.
4. Горбатенко О. А. Проблеми та перспективи розвитку лізингових відносин в Україні / О. А. Горбатенко // Фінанси України. – 2012. – № 13. – С. 123-126.
5. Міщенко В. І. Основи лізингу: навч. посіб. / В. І. Міщенко, О. Г. Лубяницький, Н. Г. Славянська. – К.: Товариство «Знання» КОО, 2007. – 138 с.
6. Посібник з лізингу / [Д. О. Богодухов, С. П. Кисіль, Ю. М. Луців та ін.]; наук. ред. Л. Я. Снігір. – К.: Поліграф плюс, 2009. – 388 с.

Аванесова І.А., Павленко К.М.

Киевский национальный торгово-экономический университет

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ АСПЕКТОВ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ

Аннотация

В статье проанализировано сущность понятия «лизинг». Рассмотрено современное состояние предоставления лизинговых услуг в Украине. Исследовано основные преимущества и недостатки использования лизинга в Украине. Выделены основные проблемы, сдерживающие развитие лизинговых услуг в Украине. Предложено пути дальнейшего развития лизинговых услуг в Украине.

Ключевые слова: лизинг, функции лизинга, лизинговые услуги, лизинговые соглашения, инвестирования.

Avanesova I.A., Pavlenko K.M.

Kyiv National University of Trade and Economics

ANALYSIS OF CURRENT ASPECTS OF LEASING

Summary

In the article the essence of concept «leasing». The current status of provision of leasing services in Ukraine. The basic advantages and disadvantages of leasing in Ukraine. The main problems that hinder the development of leasing in Ukraine. The ways of further development of leasing in Ukraine.

Keywords: leasing, leasing function, leasing services, leasing agreement, investment.

CONCEPTUAL BASES OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTERPRISES

Avanesova N.E., Emets, T.V., Kovalenko N.G.

Kharkiv National University of Construction and Architecture

The theoretical aspects of economic transformation in Ukraine which there are elements out of the system-wide crisis require active development and implementation of innovative management of enterprises. In research innovative management problems which not only unexplored. Assigned tasks no concept of strategic management adequate conditions of economy and transformation that in scientific research is not enough clearly defined system of categories of innovative management none of in which considered innovative management positions mutually impact the company and its external environment which defined the innovation management technology.

Keywords: management, enterprise crisis, innovation, transformation.

Formulation of the problem. Ensuring the long-term socio-economic growth provides the transition from an industrial-type economic development of Ukraine for innovation. The scale and significance of the formation of an innovative economic model requires a strategic approach to innovation management as at the macroeconomic level and at the level of a separate entity – company. The term «innovative capacity» is treated as a combination of different types of resources, factors and conditions necessary for the implementation of innovation.

Analysis of recent research and publications. Theory of innovation Management Developed by Western scientists [4] Ackoff P., Ansoff I., Druckler P.F., Karlofom B., Klilandom D., Strickland A.Dzh., Thompson A.A. etc.

Bold still unsolved aspects of the problem the base of our research is the concept of «innovation», which is ambiguous and has many interpretations. On the one hand, we will treat innovation as a business. The term «innovation» novatio from the Latin meaning «renewal», ie the process. Family word innovating in English translates to innovation, ie activities innovators. On the other hand, innovation can not be seen as an action to achieve a result, and as the result itself – innovation (innovation).

Purpose of the article. Development of theoretical principles strategic management in economic transition which use will improve the efficiency of both individual enterprises and the economy in the country.

The of Main material. According to foreign experts, of the draft «Oslo Manual», developed under the auspices of the Development Fund industry Nordic countries in 1992, «Innovation, aimed at creating new products or product innovations (product innovation), – a commercialization of products, which embodies technological change.

The starting point of our research is the recognition of the undoubted need for state regulation, stimulate and support innovation. Thus, the term «innovation» also requires special explanation. You can generally assume that such regulation is carried out mainly by [3; 2]:

- Define and support priorities for innovation national, sectoral, regional and local levels;
- Formulation and implementation of national, sectoral, regional and local innovation programs;
- Creating a legal framework and economic mechanisms to support and stimulate innovation;

- Protection of rights and interests of innovation;
- Financial support for implementation of innovative projects;
- Encouraging commercial banks and other financial institutions that lend to the implementation of innovative projects;
- Preferential taxation of innovation;
- Support for the operation and development of modern innovation infrastructure.

It is clear that subjects of innovation can be both physical and legal persons, associations of all kinds, including those representing foreign governments. The main areas of regulation and technology transfer and innovation are the relationships that are formed in the process [6]:

- Establishing ownership of scientific development, know-how, samples of new technology and new technology;
- Programs of scientific and technical activities;
- Use of scientific and technical activities;
- Stimulating innovation;
- Protection of national scientific research, know-how, designs new techniques and new technologies.

To install these coordinates using a list of assumptions that lead to the most significant factors influencing the scope and on which the rating, namely:

1. types of efficiency – scientific, technical, economic, social, environmental, special (national) results;
2. The dynamic characteristics – intermediate (at a given time), integrated (at regular intervals) and outcomes;
3. The importance of customer innovative project – the most or least important results (in rank of importance);
4. Costs – large, medium, small (by rank);
5. Profit margins – large, medium, small, etc. ;

The innovative nature of the economy by definition requires business entities use permanent research and practical inventions, new technological concepts and relevant research results.

a) General objectives and goals of the state innovation policy are divided into two groups.

The first one covers actions that can yield tangible results in the short term. These actions, in particular, include [4]:

- Adaptation of financial and tax system and monetary policy needs to support innovation-based economy, including loans on terms that allow in-

vestors to engage in innovative activities with long-cycle sales, increased risk of long term or return of capital;

- Formation of policy exchange of goods, which strengthens the state currency;
- Creating a legal environment that stimulate and accelerate the organization of new innovative enterprises and companies;
- The development of computer systems for collecting and processing information, decision support, and systems consulting for businesses and individuals.

The second group includes long-term action. It particularly includes:

- Raising and expansion of R & D (research and development work), including through systematic increase spending on science in the state budget;
- The development of economic sectors that are of particular importance for the economy under the innovative rails;
- Change in some property within the economic system of organizational units in science;
- Formation of new facilities in the community to promote innovation through the introduction of new educational programs, development of continuing education (advanced training) in science, economics, production;
- Organization of technology parks, incubators, companies that implement new technologies in the economy and production;
- Development of new organizational and economic mechanism of technology transfer, creating a political, legal and economic conditions to increase foreign capital inflows, and activates the import and export of technology.

b) The subjects participating in the implementation of the state innovation policy are:

- Industrial enterprises and service all sectors of the property;
- Any institution for education and science;
- Office and commercial entities operating in the public relations and mediation between science and economy;
- Subjects of information and computer infrastructure;
- Entities that operate in agriculture, the food industry and in services for agriculture;
- Individuals that affect innovative solutions.

c) the main stages of innovation should be:

- Develop a comprehensive socio-economic and scientific-technical development forecast for the long term;
- Formation of the list of strategic direction and government programs related to innovation in key sectors of the economy and social development, such as the food sector, health care, pharmaceuticals, construction materials, environment, etc;
- Creation of system of regulation of innovation starting with national level institutions and agencies that provide control and organize the implementation of relevant decisions at all levels of government;
- Formation of an optimum network of research institutions;
- Create effective mechanism for concentration of scientific and technical resources to priority areas and funding innovative projects able to produce competitive products.

d) the main activities to implement the following stages of innovation policy in Ukraine should be considered:

- Improvement of the organization of the executive authorities and their cooperation at the national and regional levels;
- Creating a network of regional centers of innovation and dissemination of progressive, competitive technologies;
- Promoting innovation funds formation of risk capital to support innovation cycle – from design to manufacturing and distributing finished products;
- Organization of training, able to work in market conditions and lead small and medium innovative business structures;
- Establishment of a system providing relevant information in terms of the formation of problem-oriented databases, and in terms of establishing the relevant issue of advertising, information materials, conferences, symposia, etc.)

Innovative design – as a special case of the widespread practice of project is a set of measures aimed at implementing innovation. Develop innovative project is preceded by [5; 2]:

- Collection and systematization of information on technical innovations and trends in the markets, wishes of customers
- Analysis of business opportunities for the design and development of potential product risk assessment;

The first step in creating an innovation project is scientific research (GDR). A prerequisite for effectiveness research are properly selected research areas, compliance with these areas of specialization scientific departments dealing with such investigations.

The second step is the development of an innovative project of the ROC, the main stages are as follows:

- Development of design documentation;
- Design and creation of pilot plant, production of pilot batch production;
- Development and technological requirements of technical and economic parameters developed technology.

The fourth stage of the innovation project – production of products created under the portfolio of orders.

The fifth stage – exploitation (for durable goods) or consumption (for raw materials, fuel, etc.) customer.

The relationship between producer and consumer determines the supply contract. Fully all of the stages of the innovation process is usually only in the case of large high-quality innovative changes. Analysis of the internal and external environment is reduced not only to establish the factors affecting the company. The main task is to select strategic objectives and strategies for the effective operation of the enterprise in the future. Meeting these objectives can be achieved through the use of scientific methods as diagnostic analysis; analysis of the main factors of the environment in an integrated (social, technological, economic, political, natural) [2]. (SWOT-analysis) strategic analysis capabilities, competitive advantages, business conditions and the attractiveness of the industry based on specially developed nomogram to identify

a global strategy for the enterprise or base – for its fields of activity [4].

The first factor – the staff. The need for strategic management of this factor no doubt. It covers a large range of problems. It is all a question of personnel policy, recruitment, assessment, placement, adaptation and training, problem solving, social development staff and service facilities.

The second factor – the technical development. Some authors have integrated this factor is divided into several: technology, equipment, tools. This group of factors is dependent on the level of scientific and technological progress, mission enterprise market needs. To provide strategic technical development, production and necessary to carry out research and development work.

The third factor – production. It covers issues of labor, primary and secondary industries, levels of manufacturability, power consumption, labor, material consumption and capital intensity; technical condition of equipment and other assets, levels of capacity utilization, standardization and certification of products.

The fourth factor – the economy. Consider the question of efficient use of company assets and other resources of production; production, intensification of production, accounting, and finance companies.

The fifth factor – marketing. It covers marketing strategy based on market research, promotion channels to market goods, logistics and pricing.

The sixth factor – the control system, which plays an important role in the strategy. This is one of the factors that require special attention at the present stage of economic development.

The seventh factor – address business location. Previously location paid great importance from the

standpoint of production efficiency, address social, national and regional problems. However, the sphere of influence of this factor is much broader.

In practice, no less important is not only a group of factors internal environment, but also the nature of their interactions with external factors. The analysis of the external and internal environment jointly analyzing the strengths, weaknesses, opportunities and threats using well-known methods SWOT-analysis (from the English. Strength – strength, weakness – weakness, opportunities – opportunities and threats – threats).

SWOT-analysis provides:

1. Formation of the list of strengths, weaknesses, opportunities in the whole enterprise and in every sphere of its activities.

2. Install the chain links between the strengths, weaknesses, opportunities and threats to companies that can later be used to formulate problems and develop strategic directions of the company.

Conclusions and suggestions. Strategic innovation management is aimed at implementing large-scale innovative projects and defines the main directions in scientific, technical and production activity in the areas of development and introduction of new products, involvement in productive activities and resources for new technologies, development of new methods of production. Today economic growth is based on a combination of extensive and intensive factors. In modern conditions growth opportunities and production services through greater employment and economic involvement in the turnover of new natural resources are becoming more limited. Regulation and stimulating innovation themselves become an essential aspect of economic policy.

References:

1. Solovev V.P. Innovacionnaya deyatel'nost' kak sistemnyy process v konkurentnoy ekonomike (Sinergeticheskie effekty innovatsii) monografiya [tekst] / V.P. Solovev. – Kiev Feniks 2004. – 560 s.
2. Tichinskii A.V. Upravlinnyya innovatsionnyy diyal'nisty kompanii: suchasni pidhodi algoritmi dosvid. – Taganrog: TRTU, 2006. – 569 s.
3. Gluschenko I.I. Strategichne upravlinnyya innovatsionnyy diyal'nisty. Vid-vo: TOO NCP «Krila», 2006. – 356 s.
4. Orlov A.I. Suchasni pidhodi do upravlinnyya innovatsiyami ta investitsiyami // Ekonomika XXI stolittya. – 2002. – № 12. – S. 3-26.
5. Sergeev I. V. Ekonomika predpriyatii: Uch. posobie – 2-e izd. M.: Finansi i statistika, 2000 – 304 s.
6. Valdaicev S. V. Ocenka biznesa i innovatsii – M.:»Filin», 1997 – 516 s.

Аванесова Н.Е., Ємець Т.В., Коваленко Н.Г.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація

Теоретичні аспекти економічної трансформації в Україні, які існують в елементах з загальносистемної кризи, що вимагають активного розвитку і впровадження інноваційного управління на підприємствах. У дослідженні інноваційних завдань управління недостатньо чітко визначено системою категорій інноваційного управління жоден фактор. Розглядаються ключові позиції управління взаємно впливають на компанію і її зовнішнє середовище, яка визначає технологію інноваційного управління, які не тільки являються невивченими, а й не мають поставлених завдань. Також немає концепції інноваційного управління при адекватних умовах економіки і трансформації, що в наукових дослідженнях.

Ключові слова: управління, підприємство, криза, інновація, трансформація.

Аванесова Н.С., Емец Т.В., Коваленко Н.Г.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Теоретические аспекты экономической трансформации в Украине, которые существуют в элементах из общесистемного кризиса, требующие активного развития и внедрения инновационного управления на предприятиях. В исследовании инновационных задач управления недостаточно четко определено системой категорий инновационного управления ни один фактор. Рассматриваются ключевые позиции управления, взаимно влияющие на компанию и ее внешнюю среду, которая определяет технологию инновационного управления, которые не только являются неизученными, но и не имеют поставленных задач. Также нет концепции инновационного управления при адекватных условиях экономики и трансформации, что в научных исследованиях.

Ключевые слова: управление, предприятие, кризис, инновация, трансформация.

УДК 339.7

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

Александрова Г.М., Сілаєва В.І.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
імені Михайла Туган-Барановського

Феномен процвітання транснаціональних корпорацій (ТНК) можна пояснити їх спроможністю залучати, утримувати, формувати, накопичувати та перерозподіляти фінансові ресурси, тобто керувати фінансовими потоками на свою користь. Розглянуто ключові аспекти фінансового механізму діяльності транснаціональних корпорацій. Статтю присвячено аналізу особливостей фінансового менеджменту транснаціональних корпорацій, формуванню фінансових ресурсів для обґрунтування їхніх позицій на світовому ринку, які забезпечують велику адаптивність до місцевих фінансових і валютних умов.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, фінансовий механізм ТНК, фінанси ТНК, фінансовий менеджмент ТНК, внутрішні та зовнішні фінансові ресурси.

Постановка проблеми. У процесах динамічного розвитку глобалізації, зростаючої відкритості та взаємозалежності національних економік, формування нового типу міжнародних фінансових відносин посилює роль транснаціональних корпорацій. Вони виступають як ключові компоненти світової економіки, так і її рушійною силою. Управління грошовими потоками ТНК ускладнене тим, що при координації діяльності своїх географічно розрізнених філій, менеджменту доводиться стикатися з особливостями бізнес-умов національних ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансів ТНК знайшли відображення у працях таких вітчизняних вчених, як: Білошапка В., Лук'яненко Д., Мамедов А., Новіцький В., Плотніков О., Рокоча В., Федосов В. Серед авторів зарубіжних шкіл слід виділити: Альберта М., Альтман Е., Брейлі Р., Брігхем Ю., Ван Хорн Дж.К., Файншрайбер Р. Джерелами статистичних даних стали публікації ЮНКТАД, МВФ, Standart & Poors, Moody's Investors Service та інші економічні огляди міжнародних спеціалізованих організацій та фінансові звіти ТНК.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасній економічній літературі розглядаються лише окремі аспекти

фінансового менеджменту транснаціональних корпорацій. Тема управління фінансовими потоками транснаціональних корпорацій залишається новою і не отримала повного та системного науково-практичного узагальнення у вітчизняній економічній літературі.

Головна мета цієї роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичному аналізі світового досвіду в організації та управлінні фінансовими ресурсами транснаціональних корпорацій. Аналізуються сучасні інструменти, механізми та сфери формування фінансових ресурсів ТНК.

Виклад основного матеріалу. При визначенні сутності ТНК у наукових колах і практичній діяльності найчастіше використовують визначення, що запропоновані впливовими міжнародними організаціями. Так, за визначенням ЮНКТАД, ТНК – це підприємства, які складаються з материнських компаній та їх зарубіжних філій. Материнські компанії здійснюють контроль за філіями через участь у їх акціонерному капіталі з частками не менше 10%.

Сьогодні в світі нараховується близько 82000 ТНК, які мають 810 000 зарубіжних філій. Ці компанії відіграють важливу роль у світовій економіці. Наприклад, експорт зарубіжних філій ТНК складає приблизно 1/3 загальносвітового

експорту товарів і послуг. [4]. Вирішальне значення серед десятків тисяч ТНК відіграють сьогодні лише декілька сотень особливо великих з числа таких корпорацій (табл. 1). За допомогою показника капіталізації Thomson Financial Data Base виділила 800 найбільших корпорацій, частка яких в світовому ВВП складає 33%.

У топ-10 найбільших компаній 2015 р. увійшли п'ять нафтопереробних гігантів – Sinopec Group, Royal Dutch Shell, China National Petroleum, Exxon Mobil, BP, сумарний дохід яких перевищує 2 трлн. дол. США та два автомобільних гіганти – Volkswagen і Toyota Motor. На 500 найбільших ТНК, які входять до рейтингу Fortune Global, в 2015 р. приходить 31,2 трлн. дол. США валових доходів, 1,7 трлн. дол. США чистого прибутку. В цих компаніях зайнято 65 млн. осіб по всьому світу [5].

Україна як учасник міжнародних відносин, а саме Українські ТНК, займаються інвестуванням до різних країн. Зростають обсяги прямих іноземних інвестицій з України: ще у 2010 році вони були 243,3 млн. дол. США, а вже у 2011 р. – 6203,1 млн., у 2012 р. – 6226,3 млн., у 2013 р. – 6868,3 млн., у 2014 р. – 6898,0 млн., у 2015 р. – 6427,9 млн. дол. США.

Значне зростання процесу транснаціоналізації світової економіки в останні десятиліття зумовлено величезним масштабом операцій ТНК. У світі на разі налічується близько 82 тис. ТНК і приблизно 810 тис. їхніх іноземних філій.

На сучасному етапі розвитку ТНК контролюють більше половини світового промислового виробництва, близько 2/3 світової торгівлі, 4/5 кількості патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау. Під контролем ТНК перебуває 90% світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, лісоматеріалів, тютюну, джуту, залізної руди, 85% ринку міді, бокситів, 80% – чаю, олова, 75% – бананів, натурального каучуку та сирової нафти. Саме ТНК володіють близько 95% кількості виданих у всьому світі патентів і ліцензій. Частка ТНК у платежах, які пов'язані з передачею технологій, становить більше 80% у США та Великобританії і 90% – у Німеччині [4].

Сучасні ТНК концентрують свою діяльність в найбільш прибуткових і високотехнологічних галузях: фінансовій, нафтопереробній, фармацевтичній, хімічній, харчовій, високо-технологічному виробництві, електроніці та ін.

Сьогодні ТНК представляють найбільш вагому частину корпоративного бізнесу, здійснюють

діяльність у міжнародних масштабах і відіграють головну роль у зміцненні світових господарських зв'язків. Так, будучи головними експортерами та імпортерами товарів і послуг в світі, ТНК стали впливовими гравцями на світовому валютному, фондовому ринку та ринку деривативів.

З усіх багаточисельних класифікаційних підходів, диференціюючих фінансові ресурси транснаціональних компаній, насамперед необхідно виділити внутрішні і зовнішні. Це можна аргументувати як складною організаційною структурою транснаціональної компанії з їх різноманітними функціональними елементами, ієрархією і взаємозв'язками, так і відмінностями в національних умовах функціонування окремих організацій, що входять в корпорацію. Внутрішні фінансові ресурси корпорацій представлені багатьма видами, підвидами і різновидами (рис. 1).

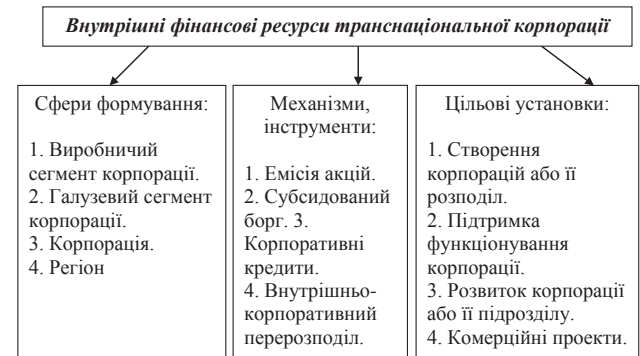

Рис. 1. Класифікаційна схема внутрішніх фінансових ресурсів транснаціональних корпорацій [3]

Основними емітентами корпоративних облігацій виступають крупні компанії індустріального, транспортного, енергетичного секторів американської економіки. За даними Thomson Financial Securities Date, американські корпорації за останні п'ять років залучили на борговому ринку майже 2,5 трлн. доларів. З них 20% отримано за рахунок розміщення високодоходних ризикованих облігацій junk bonds

Фінансовий менеджмент транснаціональних корпорацій активно використовує ще один специфічний вид внутрішніх фінансових ресурсів, пов'язаний з утворенням внутрішньокорпоративних грошових потоків. Його особливість полягає в тому, що з погляду всієї корпорації він практично не забезпечує притоку грошових коштів, але з позицій окремих елементів корпоративної струк-

Таблиця 1

Топ-10 найбільших компаній світу у 2015 р. [5]

№	Назва ТНК	сфера діяльності	Активи, млн. \$	Річна виручка, млн. \$	Чистий прибуток, млн. \$
1	Walmart	роздрібна торгівля	203706	485651	16363
2	Sinopec Group	нафтопереробка	359182	446811	5177
3	Royal Dutch Shell	нафтопереробка	353116	431344	14874
4	China National Petroleum	нафтопереробка	634811	428620	16359
5	Exxon Mobil	нафтопереробка	349493	382597	32520
6	BP	нафтопереробка	284305	358678	3780
7	State Grid	комунальні послуги	466298	339426	9796
8	Volkswagen	автомобілі та запчастини	424935	268566	14571
9	Toyota Motor	автомобілі та запчастини	398047	247702	19766
10	Glencore	добича корисних копалин та сирової нафти	152205	221073	2308

тури цей фінансовий ресурс може бути вельми значним і затребуваним.

Внутрішньокорпоративні джерела фінансування в материнській і дочірніх компаніях виникають шляхом акумулювання амортизаційних відрахувань, нерозподіленого прибутку, а також в результаті отримання позик і кредитів від материнської компанії. Традиційним джерелом внутрішніх фінансових ресурсів ТНК є кошти засновників і власників корпорації, які формуються і акумулюються під час емісії та розміщення акцій.

Внутрішні фінансові ресурси, незважаючи на численні переваги, не завжди можуть повністю задовольнити фінансові потреби ТНК. Вибір між внутрішніми та зовнішніми джерелами фінансування залежить від бізнес-циклу корпорації та її фінансової політики. Зовнішні фінансові ресурси, особливо важливі в період експансії ТНК, коли виникає потреба в максимальній концентрації фінансових ресурсів. Це пояснюється властивостями останніх, а саме: диверсифікованістю, ємністю, інтенсивністю та ефективністю. Одночасно зовнішні фінансові ресурси набагато складніші в управлінні, важче активізуються та є більш витратними. Зовнішні фінансові ресурси, так само як і внутрішні, можуть бути класифіковані за рядом ознак. В порівнянні з національними підприємницькими структурами зовнішні фінансові ресурси ТНК є більш диверсифікованими та потенційно дешевшими.

Використання як внутрішніх фінансових ресурсів корпорації її перерозподільчих грошових потоків можливо для компенсації окремим підрозділам корпорації втрат при настанні ризиків, як загальних так і ринкових, додаткових витрат по реалізації соціальних програм відповідно вимогам політики місцевої влади. Аналіз усіх цих факторів дозволяє зробити висновок про природність, стабільність, значущість для корпорації механізму перерозподілу фінансових ресурсів.

Зовнішні фінансові ресурси, так само як і внутрішні, можуть бути класифіковані за рядом ознак (рис. 2). В порівнянні із звичайними національними підприємницькими структурами у транснаціональних корпорацій зовнішні фінансові ресурси більш диверсифіковані і потенційно дешевші. Це дає більше можливостей при ефективному менеджменті для розвитку і вдосконалення бізнесу корпорації

<i>Зовнішні фінансові ресурси ТНК</i>		
Сфери формування:	Механізми, інструменти:	Цільові установки:
1. Національний кредитний ринок. 2. Міжнародний кредитний ринок. 3. Національний фондовий ринок. 4. Міжнародний фондовий ринок. 5. Страховий ринок. 6. Ринок виробничих інвестицій.	1. Кредити. 2. Емісія корпоративних векселів. 3. Емісія корпоративних облігацій. 4. Страхові премії. 5. Інвестиційні доходи	1. Підтримка функціонування корпорації. 2. Розвиток корпорації або її підрозділу. 3. Комерційні проекти

Рис. 2. Класифікаційна схема зовнішніх фінансових ресурсів транснаціональної корпорації [3]

Детальний класифікаційний аналіз дозволяє визначити найбільш ефективні, доступні і найбільш перспективні зовнішні фінансові ресурси корпорацій, їхні можливі поєднання і балансування між собою та з внутрішніми фінансовими ресурсами. Зовнішні фінансові ресурси корпорацій можуть бути класифіковані за їхньою економічною суттю. Тут можна виділити ряд варіантів зі своїми методиками, інструментами, ефективністю. По-перше, зовнішні джерела грошових коштів корпорації можуть бути фінансовими, кредитними і фондовими. Вже тут їхні характеристики істотно різняться. Перші – часто безвідплатні, важко управляються і активізуються тільки при дотриманні ряду специфічних умов. Другі і треті передбачають їхню терміновість, платність, які, у свою чергу, диверсифіковані залежно від механізмів і використовуваних інструментів їх активізації. По-друге, зовнішні фінансові ресурси транснаціональних корпорацій можуть бути охарактеризовані як перерозподільчі, позикові і залучені залежно від особливості грошових потоків

Ключове завдання міжнародного фінансового менеджменту – оптимізація умов залучення фінансових ресурсів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Вибір конкретної схеми залучення визначається співвідношенням вартості коштів, що залучаються, і ризиками, яким піддається компанія при проведенні даних операцій.

Таким чином, функціонування сучасної міжнародної ТНК базується, перш за все, на ефективності фінансового менеджменту, в основі якого лежить грамотне управління фінансовими ресурсами компанії. Слід зазначити, що джерела фінансування міжнародної ТНК є складним механізмом. Кожен вид фінансових ресурсів відіграє важливу роль в розвитку і функціонуванні ТНК.

Висновки і пропозиції. Рух фінансових потоків ТНК багато в чому залежить від механізмів формування їх фінансових ресурсів, які визначають потенційні можливості розвитку корпорацій. Різні інструменти та механізми фінансування пов'язані з певними витратами, які безпосередньо впливають на прибутковість ТНК. У будь-якому випадку, вибір шляхів залучення фінансових ресурсів визначається співвідношенням ризиків щодо проведення таких операцій та прибутковістю.

У результаті проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що не тільки внутрішні, але і зовнішні фінансові ресурси можуть забезпечити ефективний бізнес корпорації. Хоча зовнішні фінансові ресурси складніше управляються і важче активізуються, більш затратні, вони володіють рядом переваг порівняно з внутрішніми фінансовими ресурсами. По-перше, вони забезпечують велику адаптивність до місцевих фінансових і валютних умов (податкам, контролю і обмеженням, валютним курсам). По-друге, вони можуть більшою мірою захищати фінанси корпорацій від інфляції. По-третє, на відміну від внутрішніх фінансових ресурсів можливості їх зміни є різноманітнішими.

Головним завданням міжнародного фінансового менеджменту є оптимізація умов залучення фінансових ресурсів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку з метою реалізації ефективних фінансових стратегій розвитку ТНК.

Список літератури:

1. Дмитришен П.В. Особливості стратегії транснаціональних корпорацій в українській економіці / П.В. Дмитришен, В.А. Гарбар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>
2. Макогон Ю.В., Орехова Т.В., Лысенко К.В. Транснациональные корпорации: Учебное пособие / Макогон Ю.В., Орехова Т.В., Лысенко К.В. – Донецк: ДонНУ, 2013. – 208 с. , с. 16.
3. Рокоча В. Транснаціональні корпорації: навчальний посібник / В. Рокоча, О. Плотніков, В. Новицький та ін. – К.: Таксон, 2011. – 304 с.
4. Сорока І.Б. Транснаціональні корпорації та їх роль у процесі активізації міжнародної інтеграції / І.Б. Сорока // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 9. – С. 35-41.
5. Терехов Є.М., Прокопенко О.В. Вплив транснаціональних корпорацій на розвиток національних економічних систем // Вісник Сумського державного університету: Сер. «Економіка». – 2014. – № 1. – С. 103-113.
6. Fortune Global 500 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fortune.com/fortune500>

Александрова А.Н., Силаева В.И.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ФИНАНСОВЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ**Аннотация**

Феномен процветания транснациональных корпораций (ТНК) можно объяснить их способностью привлекать, удерживать, формировать, накапливать и перераспределять финансовые ресурсы, то есть управлять финансовыми потоками в свою пользу. Рассмотрены ключевые аспекты финансового механизма деятельности транснациональных корпораций. Статья посвящена анализу особенностей финансового менеджмента транснациональных корпораций, формированию финансовых ресурсов для обоснования их позиций на мировом рынке, которые обеспечивают большую адаптивность к местным финансовым и валютным условиям.

Ключевые слова: транснациональные корпорации, финансовый механизм ТНК, финансы ТНК, финансовый менеджмент ТНК, внутренние и внешние финансовые ресурсы.

Aleksandrova H.M., Silaeva V.I.

Donetsk Mikhail Tugan-Baranovsky
National University of Economics and Trade

FINANCIAL MANAGEMENT OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS**Summary**

Phenomenon of prosperity of transnational corporations (TNC) can be explained by their capacity to attract, keep, accumulate and allocate finance, i.e. manage financial flows in their favor. The key aspects of financial activity of TNC's are disclosed. The article is devoted the analysis of features financial management of multinational corporations, forming of financial resources, for the ground of their positions in the world market, which provide large adaptiveness to the local financial and currency terms

Keywords: transnational corporations, financial mechanism of TNC, TNC's finance, financial management in TNC, internal and external financial resources.

УДК 658.8.001.141

ПОТРЕБИТЕЛЬСКАЯ ЦЕННОСТЬ ТОВАРА КАК ВЕДУЩИЙ ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА ПРИНЯТИЕ РЕШЕНИЯ О ПОКУПКЕ НА B2B РЫНКЕ ПРЕДПРИЯТИЙ МОРСКОГО ТРАНСПОРТА

Афанасьева О.К., Рощина Н.В.

Одесский национальный морской университет

Исследованы факторы, влияющие на принятие решения о покупке на B2B рынке предприятий морского транспорта. Систематизированы особенности поведения потребителей на рынке B2B. Выявлено влияние особенностей потребителей B2B рынка на формирование стратегии B2B маркетинга. Определена потребительская ценность товара как ведущий фактор управления потребительским поведением на B2B рынке. Предложена цепочка создания потребительской ценности, направленная на одновременное увеличение ценности для потребителя и общей ценности всей сети морского транспорта.

Ключевые слова: рынок B2B, B2B маркетинг, институциональный потребитель, потребительская ценность товара, цепочка создания потребительской ценности.

Постановка проблемы. Современные условия глобальной высоко конкурентной бизнес-среды требуют от руководителей компаний взвешенных решений и обоснованных стратегий развития предприятий. Маркетинговая стратегия занимает наиважнейшее место в обеспечении прибыльности деятельности, поскольку позволяет ответить на вопрос «для кого?» компания существует. Безошибочное выявление целевых потребителей и факторов, влияющих на их покупательское поведение, является залогом коммерческого успеха любого предприятия. Наибольшую значимость исследование потенциальных потребителей приобретает на рынках, где преобладает прямой метод распространения товаров и важен учет индивидуальных требований каждого покупателя, в частности на рынке B2B предприятий морского транспорта.

Анализ последних исследований и публикаций. Базовая концепция B2B маркетинга разрабатывалась и совершенствовалась такими авторами, как Ф. Котлер [5], Бек М.А. [2], Зозулев А.В. [4], Балабаниць А.В. [1], Ларина Я.С. [6], Юданов А.Ю. [11].

Особенности управления поведением потребителей на рынке B2B изучали и анализировали Ф. Котлер [5], Р. Олива [7], Решетникова И.Л. [8], Евдоченко О.О. [3], Старостина А.О. [9].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Разработка стратегии B2B маркетинга для конкретного предприятия является уникальным и ресурсоемким процессом, обусловленным отличительными особенностями потребителей B2B рынка. Не представляется возможным предложить алгоритм разработки стратегии B2B маркетинга, одинаково подходящий различным отраслям B2B рынка, вследствие чего возникает необходимость выработки отраслевых рекомендаций с выделением ведущих факторов, влияющих на поведение потребителей на рынке предприятий морского транспорта.

Цель статьи. Основной целью статьи является формирование научно-практических рекомендаций, направленных на совершенствование B2B маркетинга на рынке предприятий морского транспорта путем выявления ведущих факторов, обуславливающих принятие решения о покупке.

Достижение поставленной цели требует решения следующих задач:

– систематизация особенностей потребителей B2B рынка и их влияния на формирование стратегии B2B маркетинга;

– выявление ведущего фактора, на учет которого будет построена стратегия B2B маркетинга;

– изучение механизма влияния ведущего фактора на поведение потребителей B2B рынка.

Изложение основного материала исследования. Отправной точкой разработки маркетинговой стратегии для предприятия любой сферы деятельности является составление портрета потенциальных потребителей и особенностей их поведения при принятии решения о покупке. В зависимости от конечного потребителя рынки подразделяются на следующие виды: B2C (business to consumer, потребительский рынок), B2B (business to business, деловой рынок) и B2G (business to government, рынок государственных учреждений) [2, с. 21]. Маркетинговые стратегии и инструменты, применимые для каждого из названных рынков, существенно отличаются и определяются особенностями поведения потребителей.

Организации бизнеса на рынке B2B представляют собой «институциональных потребителей» компании, которые закупают товары и услуги не для конечного потребления, а для использования в собственном производстве товаров и услуг, на которые есть спрос либо у других организаций, либо на рынках конечных потребителей, либо со стороны общества в целом [7, с. 32].

Закупочные процессы институциональных потребителей имеют много общего с процессами принятия решений конечными потребителями, поскольку также совершаются людьми. Однако покупательское поведение на рынке B2B имеет ряд важных особенностей, влияющих на B2B маркетинг (табл. 1).

Также следует учесть, что данные институциональные потребители стремятся получить максимальную отдачу при минимальных затратах и рисках. Основные факторы, которые позволяют увеличить прибыль производителя на рынке B2B, представлены на рис. 1, и состоят в снижении издержек производства и повышении дохода от продаж готовых товаров и услуг в результате взаимодействия с выгодными бизнес-поставщиками.

Отсюда следует, что лучшим маркетинговым средством, способным развеять сомнения потен-

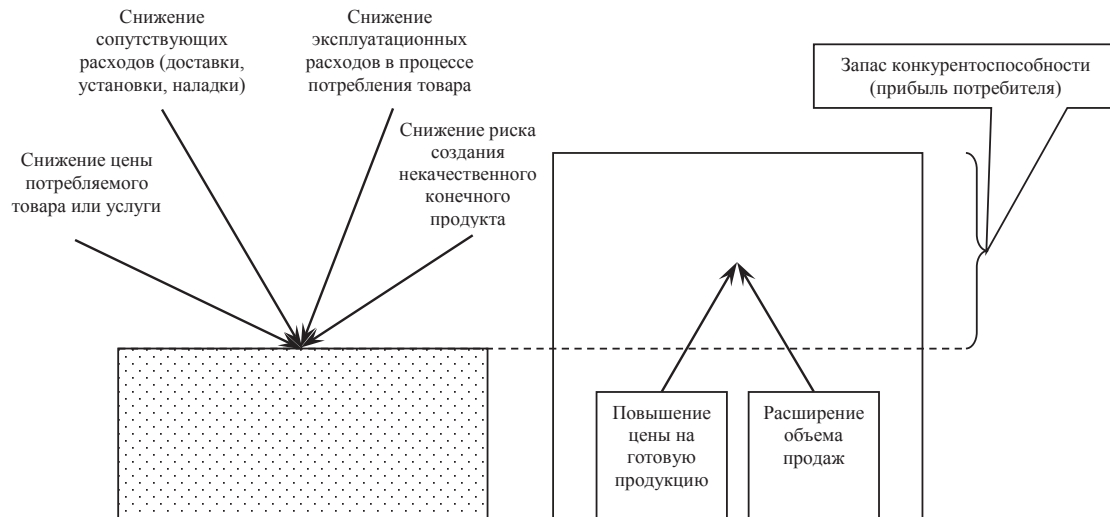

Рис. 1. Факторы, позволяющие компании-поставщику повысить прибыль институционального потребителя
 Источник: разработка авторами по источнику [2, 10, 11]

Таблица 1

Особенности поведения институциональных потребителей и их влияние на B2B маркетинг

№ п/п	Особенности поведения потребителей на рынке B2B	Влияние на B2B маркетинг
1.	Спрос на рынке B2B является вторичным и производным от потребительского спроса на B2C рынке. К примеру, спрос на фрахтовом рынке определяется тенденциями развития мировой торговли.	Необходим учет конъюнктуры и тенденций развития соответствующего потребительского рынка.
2.	Количество потенциальных покупателей на рынке B2B невелико, а их заказы являются крупными. Потеря одного крупного покупателя является более значимой для продавца на рынке B2B, чем для продавца на рынке B2C.	Требуется индивидуальный подход к каждому покупателю и значительные усилия со стороны продавцов по налаживанию долгосрочных отношений и удержанию клиентуры.
3.	Рациональный характер выбора товаров, при котором критериями закупок служат точные индивидуальные характеристики и технические спецификации.	Вследствие того, что отсутствует эмоциональная составляющая принятия решения о покупке, маркетинговые коммуникации должны быть предельно деловыми и содержать исчерпывающую технико-эксплуатационную информацию о товаре.
4.	Потребители являются профессионалами или достаточно осведомленными компетентными людьми.	Маркетинговые коммуникации должны «говорить» на одном языке с профессионалами-покупателями, используя количественные и качественные показатели, принятые в данной отрасли.
5.	Потребители постоянно отслеживают информацию о темпах НТП в отрасли и о появлении новых поставщиков, поскольку быстрый переход на более прогрессивные виды закупаемых товаров в дальнейшем может отразиться на повышении прибыли.	Маркетинговые коммуникации должны подчеркивать преимущества товара, если он сам является технической новинкой либо его использование потребителями позволит внедрить прогрессивные технологии.
6.	В принятии решения о закупке зачастую принимает участие несколько человек. Например, решение о выборе запчастей для морских судов судовой компании принимается совместно специалистами технического отдела и отдела снабжения.	Стратегия B2B маркетинга должна предусматривать проведение презентаций для специалистов закупающей компании, как с личным присутствием, так и он-лайн. Альтернативой является разработка презентационных видео, с которыми специалисты закупающей компании могут ознакомиться самостоятельно.
7.	Процесс принятия решения о покупке является более сложным и более длительным, предполагая обширный обмен информацией.	В ходе переговоров продающая сторона должна обеспечить такой обмен информацией, чтобы покупатель смог минимизировать технологические и коммерческие риски.
8.	Закупочный процесс предполагает тесное взаимодействие покупателя с продавцом, обусловленное тем, что товару может потребоваться подгонка под индивидуальные требования покупателя.	Индивидуальный подход и подгонка товара под требования покупателей является основной отличительной особенностью B2B маркетинга.
9.	Окончательное решение о закупке зачастую достигается в ходе интенсивных переговоров сторон.	Торговый персонал продающей компании играет ключевую роль в совершении сделки, в связи с чем необходим его тщательный подбор и обучение.
10.	Потребители обычно полагаются на обширные послепродажные контакты с поставщиками, включающими монтаж, наладку, сервисное обслуживание и т.п.	Необходимо налаживание эффективной системы послепродажного сервиса и консультирования покупателей с целью создания долгосрочных доверительных взаимоотношений.

Источник: разработка авторами по источникам [3, 4, 9]

циальных институциональных покупателей на рынке B2B и убедить их принять предложения, могут стать достоверные качественные и количественные оценки конкретных товарных предложений, решений о закупках по соотношению ценности и издержек, «value for money» [2, с. 38].

Здесь необходимо отметить, что на данном типе рынка присутствует жесточайшая конкуренция среди поставщиков компонентов, выиграть которую могут лишь те компании, которые предложат своему промышленному потребителю самую высокую предоставляемую потребительскую ценность товара (customer delivered value) – это разность между совокупной потребительской ценностью и совокупными затратами потребителя [5, с. 585].

Совокупная потребительская ценность (total customer value) – это общая сумма ценностей товара, которые покупатель получает при покупке товара (материальных и нематериальных). Совокупные затраты потребителя (total customer cost) – сумма денежных, временных, энергетических, психологических затрат, связанных с приобретением товара [5, с. 587].

На рынках B2B совокупная потребительская ценность создается благодаря связям между организациями бизнеса, которые объединяют свои обособленные цепочки создания ценности в общие цепочки и сети создания ценности для рынка конечных пользователей.

В конце цепочки находится организация, которая производит товары и услуги для рынка конечных пользователей, закупая необходимые для этого товары и услуги у поставщиков первого уровня. Поставщики первого уровня (которые могут, например, поставлять готовые подсистемы, комплекты агрегатов) закупают необходимые для собственного производства товары и услуги (например, отдельные узлы и агрегаты)

у поставщиков второго уровня, те закупают у своих поставщиков необходимые детали, материалы и т.д.

Задача фирмы – занять позиции в конкурентоспособных цепочках создания ценности и обеспечить на этих позициях максимальный (большой по сравнению с конкурентами) разрыв между создаваемой ценностью и издержками. Применяя инструменты маркетинга, в частности анализ ценности, фирма может решить эту задачу [1, с. 22].

У каждой организации для каждого товара, товарного предложения – собственная цепочка создания ценности, участники которой могут ориентироваться на достижение самых разных целей. От сугубо эгоистических, ориентированных на максимизацию собственных выгод (в традиционной модели цепочки – на получение прибыли), в том числе и с ущербом для партнеров, до альтруистических, предусматривающих самоотверженную максимизацию выгод для цепочки в целом, пусть даже с ущербом для собственных интересов. Поиск приемлемого компромисса между собственными интересами и интересами цепочки в целом является более дальновидным подходом. Участники цепи должны быть заинтересованы в устойчивом развитии своих партнеров, так как снижение конкурентоспособности одной организации может вызвать деградацию цепочки в целом и лишить выгоды все входящие в ее состав организации.

Фирма должна обеспечить максимальное превышение создаваемой ценности над издержками на каждой позиции, занятой в цепях снабжения, цепочках и сетях создания ценности. Ее усилия должны быть направлены на сохранение и усиление конкурентоспособности всей цепочки за счет взаимодействия с партнерами на долгосрочной взаимовыгодной основе. Маркетинг B2B

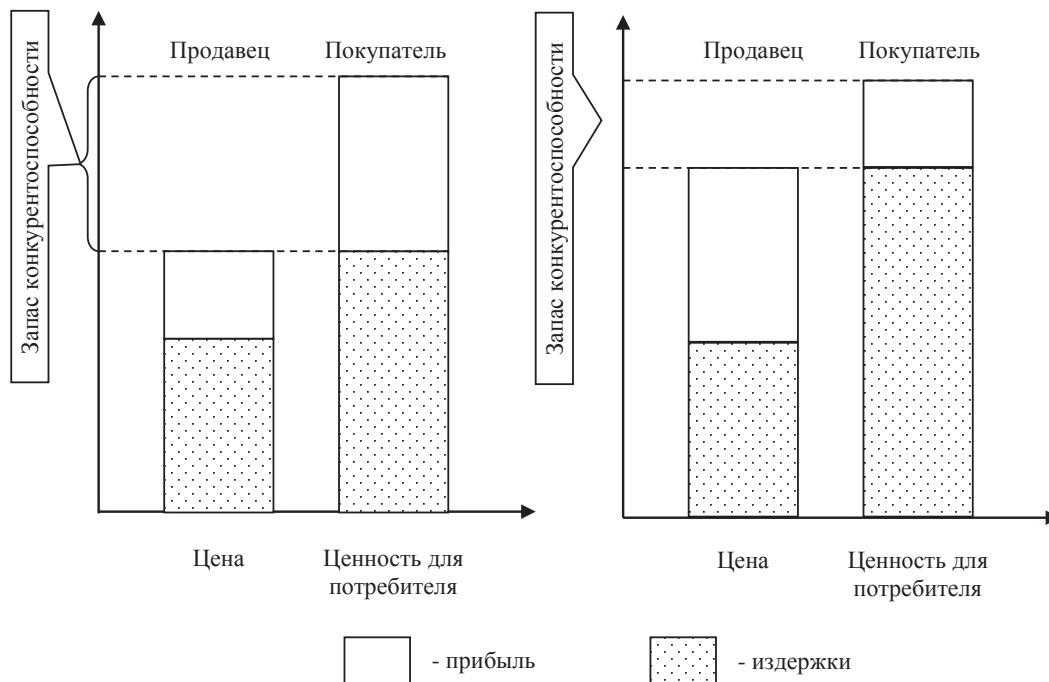

Рис. 2. Взаимосвязь ценности для институционального потребителя, цены и конкурентоспособности товара

Источник: разработка авторами по источнику [2, 4, 11]

может внести весомый вклад в решение данных проблем [6, с. 4].

У значительной части отечественных предприятий есть перспективы существенного повышения конкурентоспособности за счет резервов увеличения экономичности использования материальных, энергетических и трудовых ресурсов, внедрения современных систем управления качеством, активизации инновационной и совершенствования маркетинговой деятельности.

У каждого конкурентоспособного товара цена реализации ниже потребительской ценности. Для потребителя на рынке B2B неоплаченная (доставшаяся даром) часть потребительской ценности равна полученной им от использования товара дополнительной прибыли. Для поставщика она соответствует «запасу конкурентоспособности» его продукции (рис. 2).

Согласованная между двумя сторонами цена делит интервал на две части: выигрыш потребителя (или потребительский остаток) и прибыль производителя. Обе составляющие должны быть, как правило, больше нуля, без этого нельзя обеспечить заинтересованность в продолжении и развитии взаимоотношений. Потребитель однозначно заинтересован в том, чтобы неоплаченная им доля была как можно больше. Отношение поставщика – двойственное. С одной стороны, высокий запас конкурентоспособности дает преимущества в конкурентной борьбе, с другой, приводит к снижению его прибыли.

Величина интервала между ценностью продукции и услуг, воспринимаемой потребителем (закупающей организацией), и издержками производителя характеризует вновь созданную цен-

ность, которая должна быть распределена между производителем и покупателем. Сделать это с учетом интересов взаимодействующих сторон и цепочки в целом – одна из задач маркетинга.

Нацеленность на общие интересы может потребовать переориентации цепочки создания ценности организации-поставщика с частных целей увеличения собственных финансово-экономических результатов на общие цели повышения ценности и снижения издержек как потребителей, так и сети в целом. Вариант такой переориентации представлен на рис. 3.

Учитывая комплексный характер работы морского транспорта, когда от результатов работы отдельных компаний зависит общая эффективность транспортировки «от двери до двери» и «точно в срок», предложенная цепочка создания потребительской ценности, направленной на увеличение общей ценности, является наиболее целесообразным фактором управления поведением потребителей на рынке B2B предприятий морского транспорта.

Выводы. Систематизация и анализ особенностей поведения потребителей на рынке B2B позволяет выделить ключевой фактор управления потребителем – совокупную потребительскую ценность товара, которая обеспечивает покупателю максимальную выгоду при минимальных затратах и рисках. Предлагается перспективным использовать концепцию потребительской ценности в качестве основы для дальнейшей разработки научно-практических рекомендаций по созданию стратегии B2B маркетинга с учетом специфики предприятий морского транспорта.

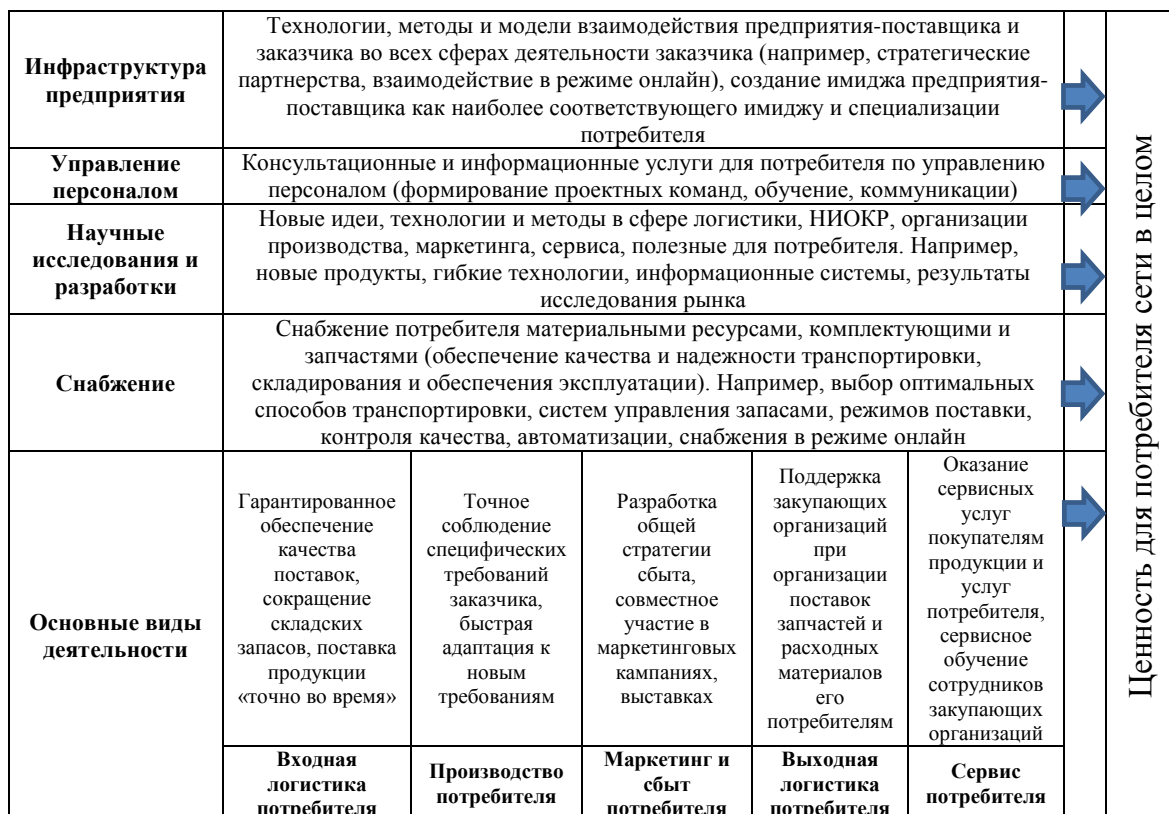

Рис. 3. Цепочка создания ценности, направленная на увеличение ценности у покупающей организации и всей сети создания ценности

Источник: разработка авторами по источнику [1, 2, 8]

Немаловажним вопросом в концепции потребительской ценности, формируемой на рынке B2B, является разработка подходов и методов к ее количественной оценке, что также может стать направлением дальнейших исследований.

Список литературы:

1. Балабаниць А.В. Інтегроване управління системою маркетингової взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / А.В. Балабаниць. – Донецьк, 2011 – 21 с.
2. Бек М.А. Маркетинг B2B. Учебное пособие / М.А. Бек. – М.: Издательство ГУ ВШЭ, 2008. – 327 с.
3. Євдоченко О.О. Моделі поведінки споживачів на світових товарних ринках // Вчені записки: Зб. наук. праць. – Вип. 11. – 2009. – К., КНЕУ. – С. 239-245.
4. Зозулев А.В. Промышленный маркетинг: рыночная стратегия: Учебн. Пособие / А.В. Зозулев. – К.: Центр учебной литературы, 2010. – 576 с.
5. Котлер Ф. Основы маркетинга. Пер. С англ. – 2-е европ. изд. / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Д. Сондерс, В. Вонг. – М.; СПб; К.: Издательский дом «Вильямс», 1999. – 1152 с.
6. Ларіна Я.С. Маркетинг як філософія бізнесу та його сучасні концепції / Я.С. Ларіна // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://edorada.org/articles/views?id=352>
7. Олива Р. Обзор маркетинга на рынке B2B. Лояльность в сфере B2B. Компании-лидеры Р. Олива // Маркетинг-дайджест. 2004. № 2. С. 28–44.
8. Решетнікова І.Л. Основні положення концепції маркетингу на ринку логістичних послуг / І.Л. Решетнікова // Маркетинг в Україні. 2011. № 4. С. 66-69. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.exe?
9. Старостіна А.О., Длігач А.О., Кравченко А.В. Промисловий маркетинг: Теорія, світовий досвід, українська практика: Підручник / За ред. А.О. Старостіної. – К.: Знання, 2005. – 764 с.
10. Цвілій С.М. Маркетинговий механізм забезпечення конкурентоспроможності монопродуктового промислового підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / С.М. Цвілій. – Дніпропетровськ, 2005 – 21 с.
11. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика / А.Ю. Юданов. – М.: Издательство ГНОМ и Д, 2001. – 304 с.

Афанасьєва О.К., Рошчіна Н.В.

Одеський національний морський університет

СПОЖИВЧА ЦІННІСТЬ ТОВАРУ ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК, ЩО ВПЛИВАЄ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАКУПІВЕЛЬ НА B2B РИНКУ ПІДПРИЄМСТВ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація

Досліджено фактори, що впливають на прийняття рішення щодо закупівель на B2B ринку підприємств морського транспорту. Систематизовані особливості поведінки споживачів на ринку B2B. Виявлено вплив особливостей споживачів B2B ринку на формування стратегії B2B маркетингу. Визначено споживчу цінність товару як провідний чинник управління споживчою поведінкою на B2B ринку. Запропоновано ланцюжок створення споживчої цінності, спрямований на одночасне збільшення цінності для споживача і загальної цінності всієї мережі морського транспорту.

Ключові слова: ринок B2B, B2B маркетинг, інституційний споживач, споживча цінність товару, ланцюжок створення споживчої цінності.

Afanasyeva O.K., Roshchina N.V.

Odessa National Maritime University

CONSUMER VALUE OF GOODS AS LEADING FACTOR TO MAKE BUYING DECISIONS AT B2B MARITIME TRANSPORT MARKET

Summary

The decision-making factors of purchase at B2B maritime transport market were researched. The essentials of B2B consumer behavior were systematized. The influence of consumer behavioral features to the B2B marketing strategy working-out was found out. The consumer value of goods was determined as a leading consumer behavioral factor at the B2B market. The creation of consumer value chain that aimed at simultaneous increasing of the total value for customer and for the entire maritime transport network was proposed.

Keywords: B2B market, B2B marketing, institutional consumer, consumer value of goods, the creation of consumer value chain.

КООПЕРАТИВНИЙ РУХ В ОРГАНІЧНОМУ АГРОВИРОБНИЦТВІ

Безус Р.М., Дуброва Н.П.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено питання впливу основних принципів та переваг розвитку кооперативного руху на розвиток органічного агровиробництва. Окреслено проблеми розвитку кооперації в Україні з врахуванням теоретичних та практичних аспектів господарювання. Визначено рівні та особливості кооперативів трирівневої кооперативної системи. Розглянуто міжнародний досвід формування кооперативний рух в органічному агровиробництві. Встановлено відмінності між традиційними кооперативами та кооперативами нової генерації.

Ключові слова: кооперація, органічне агровиробництво, розвиток, міжнародний досвід, кооперативи нової генерації.

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин, реалізація курсу економічного зростання в Україні сприяють ефективному функціонуванню усіх сфер і секторів економіки. Серед них значне місце займає кооперативний сектор, бо саме в економічній сфері останній сприяє формуванню багатокладності національної економіки, розширенню масштабів економічної діяльності, поєднанню особистих, колективних і суспільних інтересів; у соціальній сфері кооперація забезпечує соціальну підтримку, соціальні гарантії, соціальний захист кооператорів, соціальну перебудову села. На думку науковців кооперативний сектор економіки сприяє становленню ефективної системи господарювання і демократичного устрою. Україна буде свою економічну систему на основі сталого економічного розвитку, який ґрунтується на структурній перебудові економіки відповідно до потреб збалансованого розвитку виробництва, соціальної сфери, населення і навколишнього природного середовища, технологічного і соціального прогресу. Одним з перспективних напрямів розвитку аграрної сфери економіки України є органічне агровиробництво, що є невід'ємною частиною збалансованого економічного розвитку. Розвиток кооперації в аграрній сфері є одним із перспективних напрямів структурної перебудови та розвитку аграрного сектору країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблеми розвитку органічного виробництва, органічного сільського господарства розглядається такими ученими як В.І. Артищ, Л.М. Бойко, В.С. Данкевич, В.Т. Дудар, Н.В. Зіновчук, Т.О. Зінчук, І.Г. Кириленко, М.І. Кобець, Д.Г. Легеза, О.В. Скидан, О.В. Ульянченко, О.В. Ходаківська, О.М. Яценко. Питанням розвитку кооперативного руху в Україні присвячено праці В.В. Зіновчука П.В. Пивовара, М.Б. Чижевської, Ю.В. Ушкаренка та інших вчених. Значний вклад у розвиток кооперації в Україні здійснено канадським урядом та українською діаспорою України в Канаді, який мають значний досвід у розвитку кооперації та доведеної її ефективності часом.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В українських реаліях розвитку економіки недостатньо уваги приділено можливостям впливу кооперативного руху на розвиток органічного агровиробництва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження впливу основних принципів та пере-

ваг розвитку кооперативного руху на розвиток органічного агровиробництва.

Виклад основного матеріалу. Безперечно реальна міцність держави залежить від адекватності відображення суспільством пануючих ідей та пріоритетів. Реалії сьогодення показують, що для рішення соціально-економічних та політичних проблем необхідна активізація всіх сил суспільства. Одним із важливих шляхів у цьому напрямі є розвиток інститутів громадянського суспільства у вигляді кооперації.

Кооперативні принципи є умовою гармонізації інтересів учасників кооперації і визначають загальний напрямок розвитку кооперативного руху. Крім того, ці ж кооперативні принципи у комплексі і відрізняють кооперативні організації від інших громадських та господарських об'єднань, банківських установ, які функціонують в ринковій економіці. Кооперація утворюється членами суспільства усвідомлено, з визначеною ціллю. Оскільки всі люди можуть якісно функціонувати тільки у взаємозв'язках з іншими людьми. Узагальнено можна стверджувати, що і суспільство являє собою єдину кооперативну систему, де люди можуть обирати доцільність входження до конкретної кооперації виходячи з власних цілей, бажань та хвилильних імпульсів або обираючи одну з можливих альтернатив.

Разом з тим кооперація надає можливість розширення кола реалізації інтересів поодиноких індивідів, таким чином люди кооперуються для задоволення тих потреб, які не можна задовольнити окремо. В процесі кооперації індивіди мають особисті мотиви, і, на думку Чижевської М.Б., інтенсивність, з якою вони продовжують внески у формальні зусилля, є функцією їх задоволення або навпаки. Якщо їх мотиви не задовольняються, вони послаблюють зусилля або виходять з системи, і дана система, на їх погляд, вважається неефективною. В кінцевому підсумку «єдиною мірою ефективності кооперативної системи є її спроможність до виживання, тобто її спроможність продовжувати пропонувати достатні стимули, щоб задовольнити особисті мотиви у ході досягнення групової мети» [1].

Кооперація дозволяє сільгоспвиробникам зібрати свої ресурси разом і діяти як єдине ціле. Всі разом, вони здатні ефективно вирішувати конкурентні такі питання, як надання необхідних товарів або послуг, зниження експлуатаційних витрат, а також збільшення доходів членів. Оскільки клі-

енти кооперативу є також його власники, бізнес прагне зосередити увагу на їхні потреби, як правило, пропонують вигідні ціни і безпечні ринки. Завдяки співпраці, нестабільний ринок перетворюється в більш передбачуваний, який приносить користь членам кооперативу і їх громадам.

Ведення органічного землеробства надзвичайно перспективне для сільськогосподарських підприємств, існує достатній супровід наукових фахівців та задовільна науково-технічна база. За останні роки дрібні господарства скоротилися обсяги внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин, що само по собі спонукає до впровадження органічного землеробства [2]. У ринкових умовах господарювання для підприємств аграрного сектору економіки України, які обрали шлях виробництва органічної продукції кооперація є одним з найефективніших напрямів формування та перерозподілу фінансових ресурсів, забезпечення реалізації маркетингових стратегій з просування товарів на ринок, формування клієнтської бази споживачів органічної продукції.

В Україні формування кооперативного руху регламентується Законами України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. [3] та «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. [4]. У цих документах визначено, що сільськогосподарська кооперація являє собою систему сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів. Зокрема, виділяється сільськогосподарський виробничий кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, та сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів [4].

Розвиток кооперації в Україні має 135-річну історію. 1890–1918 рр. стали періодом бурхливого розвитку кооперації, коли набули поширення обслуговуючі кооперативи із спільного використання предметів праці, оскільки інноваційні засоби праці були набагато ефективніші за людську та тваринну працю; агросервісні постачальницькі кооперативи, оскільки розширення ринку сільськогосподарської продукції спричинило розширення ринку виробничих ресурсів; збутові кооперативи, оскільки підвищення врожайності культур при використанні механізованих засобів праці давало додаткову продукцію, яку треба було продавати; кредитні товариства, оскільки прибутковість сільськогосподарського бізнесу створювала мотивацію до інвестування в напрямі оновлення засобів праці [5, с. 87]. Саме тому ми вважаємо за необхідне використати досвід минулого для створення майбутнього прибуткового аграрного сектору.

Пивовар П.В. підкреслює, що сільськогосподарські кооперативи є неприбутковими організаціями, оскільки приносять економічний та організаційний ефекти лише своїх членам. Інвесторам не доцільно вкладати кошти в коо-

перативи, бо жодного економічного зиску вони отримати не можуть [5]. Однак, функціонування таких аграрних об'єднань вирішує ряд стратегічних проблем як державного, так і регіонального рівнів. На державному рівні вирішуються певні проблеми: значний внесок у продовольчу безпеку країни; підтримання вітчизняного виробника сільськогосподарської техніки; підтримання малого та середнього аграрного бізнесу; збільшення податкових надходжень до Державного бюджету країни. На регіональному рівні підвищується рівень зайнятості та знижується безробіття на селі; покращується соціальна сфера сільських територій. Тому підтримка кооперативного руху на селі має стати одним із пріоритетних напрямів Державної аграрної політики України. Статус кооперативу як неприбуткової організації значно обмежує можливості залучення фінансових ресурсів до кооперативу, так наприклад, банківські установи не дають позик організаціям які не генерують прибутку.

На початку ХХ ст. в Україні в кооперативи було об'єднано понад 60% сільського населення, а вироблена ними продукція експортувалася далеко за межі країни. Наразі до кооперації долучено не більше 0,3% сільського населення. Відродження сільськогосподарської кооперації розпочалося у 1997 р. з ухваленням Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [4]. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів поступово зростає і на 1 січня 2016 року складає 1026 одиниць [6]. Водночас є певні розбіжності в наведеній інформації, щодо кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів між Міністерством аграрної політики та продовольства України та Державною службою статистики України.

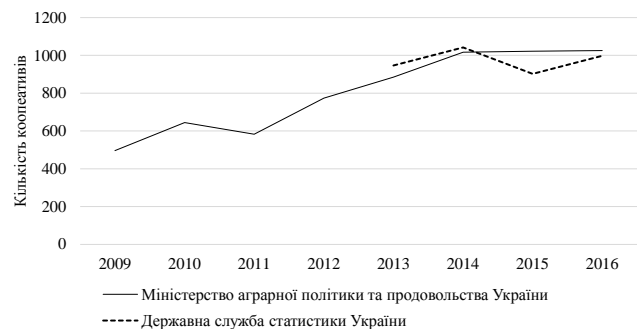

Рис. 1. Динаміка кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України (2009-2016 рр.) та Державної служби статистики України (2013-2016 рр.)

Джерело: побудовано на основі [6, 7]

До фінансових перепон розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів також належить нечітке регулювання в українському законодавстві питань оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема можливості отримання неприбуткового статусу [8, с. 246]. При цьому сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи сплачують податок на додану вартість на загальних засадах, після реєстрації платником податку на додану вартість, тоді як при продажу сільськогосподар-

ської продукції на ринку за готівку податки не сплачуються. За умови узгодження цих питань, за оцінками експертів, щорічно з тіні можна виводити 10–15% сільськогосподарської продукції. Гідною альтернативою для кооперативів може стати єдиний податок з доходу, що не має вад податку на додану вартість та податку з прибутку підприємств і одночасно ліквідувати існуючі схеми ухилення від оподаткування та отримання необґрунтованих відшкодувань [9, с. 45].

У науковій літературі існує поняття «модель кооперативу», яке, як економічна категорія, відображає ефективно функціонуючу побудову складових блоків, ланок виробництва людської діяльності, здійснюваних на основі комплексної взаємодії організаційних, соціально-економічних, політико-правових, технологічних, ґрунтово-кліматичних і економічних факторів [8]. Виробники органічної продукції – члени сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – можуть знаходитися у складі настільки великих кооперативів, що їх продукція може експортуватися за тисячі кілометрів від її виробництва, а кількість членів сягнути сотень. Кооператив «Organic Valley» (США) постачає під своєю торговою маркою продукти у 50 штатів США, Канаду, Китай, Японію та ще в 24 країни Світу, а загальний обсяг продажу 2013 року становив близько 1 млрд дол. США. За результатами діяльності «Organic Valley» є найбільшим кооперативом, що обслуговує виробників органічної продукції у Світі. Успішно функціонують кооперативи виробників органічної продукції, які за мету своєї діяльності ставлять задоволення потреб місцевих споживачів і об'єднуються в кооперативи другого рівня. Таким кооперативом є «Local Organic Food Co-ops» (Канада), що об'єднує 45 кооперативів, задіяних у доробці, логістиці та реалізації органічної продукції [8].

Моделі кооперативних підприємств і організацій можуть створюватися на різних рівнях: місцевому, районному, регіональному. Так, однією з перспективних моделей розвитку сільськогосподарської кооперації може стати формування союзу кооперативів (так званий кооператив другого рівня). Як стверджує Ю.В. Ушкаренко, у союзі кооперативів, крім первинних внутрішньогосподарських виробничих кооперативів, створених на базі діючих виробничих підрозділів, можуть функціонувати орендні підрозділи з переробки

сільськогосподарської продукції, цехи промислового виробництва, ремонтні структурні підрозділи. Усередині союзу кооперативів можуть створюватися кооперативи з реалізації сільськогосподарської продукції; матеріально-технічного забезпечення; ремонту та технічного обслуговування техніки; енергетики, електрифікації, теплофікації і газифікації; будівництва й капітального ремонту приміщень; науково-технологічного обслуговування сільськогосподарського виробництва; фінансово-економічного й бухгалтерського обслуговування та ін. [10].

Метою кооперативу органічного агровиробництва 2-го рівня має бути розвиток органічного агровиробництва в країні. Дана мета досягається за рахунок виконання задач, які спрямовані на такі групи:

1. Населення:

- підвищення рівня обізнаності населення, щодо властивостей органічних продуктів та взаємозв'язок екології–продуктів харчування–здоров'я людини–здоров'я людства;
- впровадження в шкільні програми питань з органічного агровиробництва;
- формування культури споживання органічної продукції;
- консультаційна підтримка населення у прагненні та практиці вирощування сільськогосподарської продукції за органічними стандартами на присадибних ділянках;
- консультаційна підтримка громад у започаткуванні кооперативного руху з виробництва та/або переробки органічної продукції.

2. Виробники:

- проведення маркетингових досліджень, щодо ситуації на ринку;
- представлення та відстоювання інтересів виробників органічної продукції у державних законодавчих та виконавчих органах влади;
- представлення та відстоювання інтересів виробників органічної продукції на міжнародному рівні;
- забезпечення виробників органічної продукції продукцією 1-го рівня АПК;
- сприяння забезпеченню фінансовими ресурсами членів кооперативу через механізм кредитної спілки, яка афільована до кооперативу 2-го рівня;
- розвиток інфраструктури ринку органічного агровиробництва.

Кооператив 2-го рівня має можливість купувати майно, суб'єктів господарювання та бути засновником юридичних осіб. Фінансування діяльності відбувається за рахунок внесків учасників кооперативу, а також за рахунок невиконаних кооперативних виплат (рис. 2).

Накопичення невиконаних кооперативних виплат відбувається щорічно шляхом їх утримання в розмірі 75% від суми. Готівкою члени кооперативу отримують лише 25% від кооперативних виплат, а у разі виходу з кооперативу колишній член кооперативу отримує суму невиконаних кооперативних виплат протягом 4 років. В Україні на сьогоднішній день відсутні коопера-

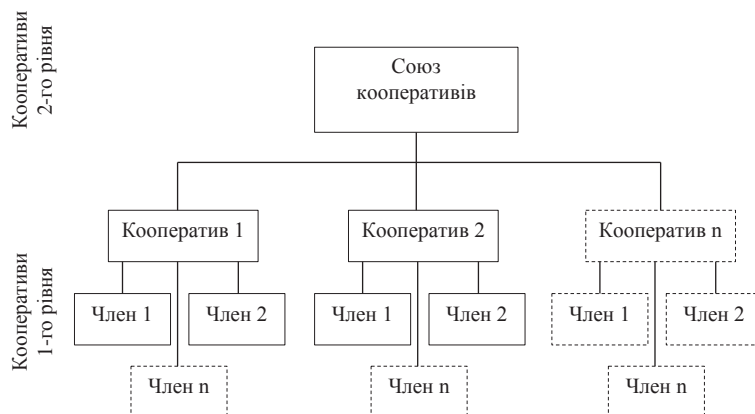

Рис. 2. Схема функціонування кооперативу другого рівня або союзу кооперативів

Джерело: складено на основі [8]

тиви такого рівня, у світі є приклади успішного функціонування. Так, у Канаді створений 1922 р. кооператив «La Coop Fédérée», який є одним з найбільших аграрних підприємств в провінції Квебек і займає високий статус серед 100 великих кооперативів та товариств взаємодопомоги у світі.

Кооператив «La Coop Fédérée» представляє більш ніж 100000 членів, згрупованих у 102 кооперативи, з діяльністю, зосередженою у провінціях Квебек, Нью Брунсуик, Онтаріо, Альберта, Манітоба і Саскатчевань. Понад 10000 чоловік зайняті в «La Coop», який має щорічний дохід 5,2 млрд. дол. США. Включаючи мережу філіалів, «La Coop Fédérée» має близько 16000 працівників, дохід 8,3 млрд. дол. США і представлена ланцюгом, до якого входять виробники та переробники сільськогосподарської продукції, оптова торгівля. Даний кооператив забезпечує агровиробників продукцією та послугами, необхідними для їх діяльності. «La Coop Fédérée» має п'ять гілок: «Elite and La Coop» (тваринництво та рослинництво, зерновий маркетинг), «Unimat» (обладнання й сільськогосподарська техніка), «Sonic» (енергетика) та «Olymel» (переробка продукції тваринництва).

Проведені дослідження показали, що деякі науковці виділяють і третій рівень – це міжнародні кооперативи, членами яких є національні федерації. При цьому активний розвиток кооперативів та союзів кооперативів дасть змогу агровиробникам впевнено займатися виробництвом сільськогосподарської продукції, у тому числі й органічної, знаючи, що їх інтереси захищені і будуть відстоюватися.

З початку 1990-х років в агропродовольчому секторі США, Канади, Австралії, Західної Європи широкого розповсюдження набула нова форма інституційної угода, що дістала назву «кооперативна лихоманка». Як зазначає Юрманова О.О. саме виникнення нових кооперативних форм стало своєрідною реакцією на зміни ринкових умов в агропромисловому секторі національних економік, що проявилось в процесах індустріалізації сільськогосподарського виробництва та формування потужних аграрних промислових та торгових мереж, що отримали конкурентні переваги за рахунок зниження витрат на усіх етапах посування продукції [11]. Для дрібних та середніх сімейних ферм, що забезпечували економічний добробут сільських громад, виникла загроза видавлювання з традиційних аграрних ринків або в результаті руйнування, або через поглинання агрокорпораціями.

Список літератури:

1. Чижевська М.Б. Фінансова кооперація як складова інституціональної архітектури грошово-кредитної системи / М.Б. Чижевська / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/2719/1/Фінансова%20кооперація.pdf>
2. Данкевич Є.М. Придатність Поліських земель для запровадження органічного виробництва / Є.М. Данкевич, В.Є. Данкевич // Органічне виробництво і продовольча безпека: [зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф.]. – Житомир: Полісся, 2013. – С. 252–255.
3. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
4. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – С. 261.
5. Пивовар П.В. Кооперативи із спільного використання техніки як складова технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників / П.В. Пивовар // Вісник ЖНАЕУ. – 2012. – № 1, т. 2. – С. 83–91.

Одним з напрямків збереження життєздатності подібних господарств є реалізація нових стратегій: підвищення прибутковості завдяки участі в переробці сировини та збуті готової продукції (а не просто збут сировини, що було типово для традиційних сільськогосподарських кооперативів), розвиток маркетингової діяльності і в кінцевому підсумку здійснення організаційних інновацій в формі кооперативів нової генерації (New Generation Cooperatives).

Кооперативи нової генерації характеризуються такими відмінними особливостями: 1) закрите членство, при цьому участь забезпечується на основі контрактних, а не добровільних відносин; 2) розміри інвестицій в капітал кооперативу і оптимальні рівні потоків продукції, що поставляється членами кооперативу, визначаються перш, ніж кооператив почне свою господарську діяльність; 3) зобов'язання поставки продукції і права поставки пов'язані між собою, при цьому права поставки обмежуються кількістю часток (паї), які кожен член придбав в кооперативі; 4) частки (паї) можуть продаватися і купуватися, що забезпечує вільний вхід і вихід з кооперативу; 5) частки (паї) через механізм мають ринкову оцінку, частки (паї) трансформуються в акції кооперативу які перебувають в обігу на фондовій біржі, завдяки чому кооперативний капітал набуває трансферабельний характер; 6) господарська діяльність націлена на створення доданої вартості, а не на задоволення потреб членів кооперативу.

Подібні принципи організації і діяльності дозволили проблеми традиційних кооперативів мінімізувати в рамках моделі кооперативів нової генерації (нового покоління) водночас фактично вступаючи в протиріччя з основними принципами кооперації.

Висновки і пропозиції. Інтенсифікація сільського господарства призвела до негативного впливу на навколишнє середовище, виснаження природних ресурсів та витіснення великої кількості дрібних та середніх товаровиробників. Органічне сільське господарство має великий потенціал, щоб виправити ці негативні тенденції. Кооперативний рух дає можливість поєднавши зусилля створити реальну конкуренцію потужним аграрним підприємствам і разом з тим сприяти поширенню органічного агровиробництва. Перспективними моделями розвитку сільськогосподарської кооперації можуть стати формування союзу кооперативів (так званий кооператив другого рівня) та розвиток кооперативів нової генерації, які є поєднують в собі інвестиційно привабливу бізнес модель та задоволення своїх членів.

6. Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за 2009-2016 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=15750>
7. Кількість суб'єктів економіки за організаційними формами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoу/ukr/EDRPU_2016/ks_opfg/ks_opfg_0116.htm
8. Безус Р.М. Роль кооперативів у розвитку органічного агровиробництва / Р.М. Безус, М. Ляфльор // Інноваційний менеджмент збалансованого (сталого) природного агровиробництва: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., присвяченої 90-річчю від дня народження Ф.Т. Моргуна (м. Дніпропетровськ, 23–24 жовтня 2014 р.). – Дніпропетровськ: Вид-во «Свідлер А.Л.», 2014. – С. 245–246.
9. Безус Р.М. Податок з доходу підприємства як системоутворюючий елемент бездефіцитної бюджетної політики / Р.М. Безус // Інвестиції: практика та досвід: науково-практ. журнал. – 2010. – № 24. – С. 44–46.
10. Ушкаренко Ю.В. Моделювання розвитку кооперації в агропромисловому виробництві південного регіону України / Ю.В. Ушкаренко // Економічні інновації: зб. наук. праць. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2013. – Вип. 54. – С. 330–335.
11. Юрманова Е.А. Организационные инновации в кооперативном секторе развитых стран: зарубежный опыт для Украины / Е.А. Юрманова // Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 4 (256). – С. 86–93.

Безус Р.Н., Дуброва Н.П.

Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

КООПЕРАТИВНОЕ ДВИЖЕНИЕ В ОРГАНИЧЕСКОМ АГРОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

Исследован вопрос влияния основных принципов и преимуществ развития кооперативного движения в развитие органического агропроизводства. Обозначены проблемы развития кооперации в Украине с учетом теоретических и практических аспектов хозяйствования. Определены уровни и особенности кооперативов трехуровневой кооперативной системы. Рассмотрены международный опыт формирования кооперативное движение в органическом агропроизводства. Установлены различия между традиционными кооперативами и кооперативами нового поколения.

Ключевые слова: кооперация, органическое агропроизводство, развитие, международный опыт, кооперативы нового поколения.

Bezus R.N., Dubrova N.P.

Dnipropetrovsk State Agrarian and Economics University

COOPERATIVE MOVEMENT IN ORGANIC AGRICULTURAL

Summary

The influence of the basic principles and benefits of the cooperative movement in the development of organic agricultural production. Outlined issues of cooperation of Ukraine with regard to theoretical and practical aspects of management. The levels and features three-level cooperatives, cooperative system. We consider the international experience of forming cooperative movement in organic agricultural production. Established differences between traditional cooperatives and cooperatives of the new generation.

Keywords: cooperative, organic agricultural production, development, international experience, a new generation cooperatives.

УДК 336.7

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМИ РИЗИКАМИ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ

Белікова Т.В., Цимбалюк О.О.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

Проведено аналіз стану банківської системи України. Проаналізовано тенденцію зміни частки простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі наданих кредитів. Досліджено нормативи кредитного ризику українських банків та тенденції їх зміни. Наведено основні причини зростання кредитних ризиків та стримання кредитування економіки в сучасний період. Виділено основні методи управління кредитними ризиками, що використовують українські банки на сучасному етапі розвитку банківської системи.

Ключові слова: банк, кредитний ризик, управління кредитним ризиком, нормативи кредитних ризиків, прострочена заборгованість.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україну торкнулася кредитна криза. Обсяги надання кредитних ресурсів значно скоротилися у зв'язку з погіршенням фінансового стану фізичних та юридичних осіб та, як наслідок, зменшенням депозитної бази банків. Таким чином гостро постала проблема удосконалення управління кредитними ризиками в банківській системі для подальшого стимулювання розвитку кредитування економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями управління кредитним ризиком банку займалися такі вчені як Єпіфанов А.О., Васильєва Т.А., Бабічева Ю.А., Коваленко В.В., Бандурка А.М., Васюренко О.В., Вітлінський В.В. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У працях вчених ґрунтовно розглянуті питання проблем кредитної діяльності банків, а також управління їх кредитними ризиками. Проте фінансова криза, а також постійні зміни в сучасній економіці вимагають новітніх досліджень в цій сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану кредитування в Україні, аналіз нормативів кредитних ризиків українських бан-

ків, а також виділення причин зростання кредитних ризиків в сучасний період та методів їх управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з політичною, економічною та фінансовою кризою, погіршенням фінансового стану суб'єктів господарювання посилювалися вимоги до кредитування фізичних та юридичних осіб. Це у свою чергу спричинило труднощі в поповненні депозитної бази банків. Все це зумовило погіршення показників діяльності банківської системи України, що представлено в табл. 1.

З табл. 1 видно, що кількість банків, яка поступово зростала до 2014 року до 180 одиниць, з 2015 року почала знижуватися і станом на 1 вересня 2016 р. досягла 100 одиниць, що на 55% менше значення 2014 р. Кількість банків з іноземним капіталом також поступово скорочується, починаючи з 2015 р. Але питома вага банків з іноземним капіталом дещо зростає протягом періоду з 2008 р. по 1 вересня 2016 р., що свідчить про їх більшу стабільність в порівнянні з вітчизняними фінансовими установами.

Обсяги кредитування поступово зростають з 2008 р. до 2015 р. і на початок 2015 р. значення цього показника дорівнює більше одного триль-

Таблиця 1

Показники діяльності банківської системи України

Станом на	Кількість діючих банків		Питома вага банків з іноземним капіталом в загальній кількості банків, %	Кредити надані, млн. грн.	Депозити, млн. грн.	Відношення депозитів до кредитів, %	
	Всього	В т.ч. з іноземним капіталом					
01.01.2008	175	47	28,80	485368	275477	56,76	
01.01.2009	184	53	28,02	792244	357147	45,08	
01.01.2010	182	51	31,25	747348	325210	43,52	
01.01.2011	176	55	30,11	755030	414771	54,93	
01.01.2012	176	53	30,11	825320	492418	59,66	
01.01.2013	176	53	27,22	815327	566553	69,49	
01.01.2014	180	49	31,29	911402	668674	73,37	
01.01.2015	163	51	35,04	1006358	677743	67,35	
2016	01.01.	117	41	35,34	965093	706686	73,22
	01.02.	116	41	36,28	985811	718016	72,83
	01.03.	113	41	38,74	1022355	745346	72,90
	01.04.	111	43	38,53	983944	736007	74,80
	01.05.	109	42	38,68	948599	731836	77,15
	01.06.	106	41	38,24	931587	727954	78,14
	01.07.	102	39	38,61	907955	743046	81,84
	01.08.	101	39	39,00	910804	750236	82,37
	01.09.	100	39	35,34	938854	756666	80,59

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Таблиця 2

Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів банків України

Станом на	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	Темп росту, %	Значення станом на	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	Темп росту, %
01.01.2008	1,3	–	01.02.2016	22,8	103,17
01.01.2009	2,3	176,92	01.03. 2016	23,7	103,95
01.01.2010	9,4	408,70	01.04. 2016	23,6	99,58
01.01.2011	11,2	119,15	01.05. 2016	23,5	99,58
01.01.2012	9,6	85,71	01.06. 2016	24,3	103,40
01.01.2013	8,9	92,71	01.07. 2016	24,1	99,18
01.01.2014	7,7	86,52	01.08. 2016	26,1	108,30
01.01.2015	13,5	175,32	01.09. 2016	25,8	98,85
01.01.2016	22,1	163,70	–	–	–

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

йону гривень, хоча зростання пояснюється не реальним збільшенням кредитування економіки, а девальвацією національної валюти в цей період.

Через рік, станом на початок 2016 р., обсяги наданих кредитів скоротилися до 965 млрд. грн., що на 4,1% менше результату попереднього року. В наступні місяці спостерігається майже безперервне зниження обсягів кредитування до 1 липня поточного року (зниження показника складає 6% відносно початку року), що пояснюється суттєвим підвищенням облікової ставки НБУ, погіршенням та посиленням умов кредитування, а також недостатніми фінансовими можливостями позичальників.

Відношення залучених коштів, депозитів, до наданих кредитів зростає протягом останніх років. Це пояснюється зниженням обсягів міжбанківського кредитування, що є негативним фактором розвитку банківської системи.

Ці фактори призвели до зростання частки простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі наданих кредитів, що представлено в табл. 2.

З табл. 2 видно, що частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів по банках України з 1,3% в 2008 р. зростає до 13,5% в 2015 р. та до 22,1% в 2016 р. (темперосту в 2015 р. склав 175,32%, в 2016 р. – 163,70% відносно попередніх років). Значне прискорення темпів зростання частки простроченої заборгованості свідчить про кредитну кризу банківської системи України.

У зв'язку з погіршенням фінансового стану більшості банків України, банкрутством та ліквідацією деяких з них, а також з метою впровадження європейського досвіду НБУ впровадив деякі заходи по стабілізації розвитку банківської системи. Одним з таких заходів було впровадження в 2015 році нового, раніше не використовуваного, нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами Н9. Розраховується з 1 липня 2015 року (до того часу використовувався норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру). Нормативи кредитних ризиків Н7, Н8 та Н9 по системі банків України представлено в табл. 3.

Як видно з табл. 3, значення нормативів Н7 та Н8 відповідають встановленим вимогам НБУ. Що стосується нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними

з банком особами Н9, то його значення знаходилося в межах, встановлених законодавством, лише перші два місяці після дати його введення. Починаючи з 1 вересня 2015 р. цей норматив перевищує максимально допустиму норму в 25%. Найбільшого значення він отримав наприкінці 2015 р.: станом на 1 грудня 2015 р. воно дорівнювало 63,72%, що більш ніж в 2,5 рази перевищувало встановлений максимальний норматив.

Таблиця 3

Нормативи кредитних ризиків по системі банків України

Станом на	Норматив		
	максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента Н7 (не більше 25%), %	великих кредитних ризиків Н8 (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу), %	максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами Н9 (не більше 25%), %
01.07.2015	23,27	573,17	17,40
01.08.2015	23,08	675,06	20,26
01.09.2015	23,25	707,36	28,96
01.10.2015	23,27	819,95	38,60
01.11.2015	23,78	628,72	46,36
01.12.2015	23,13	551,47	63,72
01.01.2016	22,78	364,14	31,19
01.02.2016	23,10	470,16	45,56
01.03.2016	22,76	364,32	37,10
01.04.2016	22,87	345,47	37,03
01.05.2016	21,14	331,11	35,35
01.06.2016	21,50	339,18	35,63
01.07.2016	21,55	302,39	25,27
01.08.2016	21,08	278,11	28,36
01.09.2016	20,63	272,66	29,06
01.10.2016	21,38	260,85	28,19

Джерело: [1]

Протягом 2016 р. значення Н9 коливалось в межах від 45,56% (станом на 1 лютого 2016 р. до 25,27% (станом на 1 липня 2016 р.), жодного разу не знизившись до нормативного значення.

Крім введення нормативу Н9 НБУ з метою відповідності вимогам Меморандуму про економічну та фінансову політику [2], а також з метою зниження кредитних ризиків банківської системи України ввів нові значення щодо мінімального

розміру регулятивного капіталу банків: з 11 липня 2017 р. – 200 млн. грн., з 11 липня 2018 р. – 300 млн. грн., з 11 липня 2019 р. – 400 млн. грн., з 11 липня 2020 р. – 450 млн. грн. та з 11 липня 2024 р. – 500 млн. грн.

Однак, незважаючи на зміни в законодавстві України стосовно основних нормативів, впровадження нових вимог до капіталу банків, затверджених Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні [3], частка простроченої заборгованості українських банків продовжує зростати.

Основними причинами зростання кредитних ризиків та стримання кредитування економіки є:

1. Посилення інфляційних і девальваційних очікувань. Це обумовлює зниження доходів суб'єктів господарювання та зменшення кількості платоспроможних позичальників, що, в свою чергу, формує обережну кредитну політику банків.

2. Нестача кредитних ресурсів через слабку внутрішню ресурсну базу та обмеженість доступу до міжнародних ринків капіталу.

3. Недосконалість методів управління кредитними ризиками та механізмів повернення кредитів неплатоспроможними позичальниками, а також проблеми з реалізацією заставленого майна чи неможливістю реалізувати інші форми заставного забезпечення банківських позик. Це призводить до зниження якості існуючих активів та до збільшення обсягів і частки проблемних кредитів.

4. Низький рівень захисту прав кредиторів і позичальників [4, с. 78].

5. Економічна та політична ситуація в країні, а також інші форс-мажорні обставини, через які позичальник не в змоззі згенерувати достатній грошовий потік для покриття кредиту.

6. Недостатня ринкова вартість або недостатня ліквідність заставного майна у випадку неповернення кредиту.

7. недосконале управління фінансовою діяльністю позичальника, що призводить до непередбачених збитків.

Основними методами управління кредитними ризиками банків є: аналіз клієнтської бази, моніторинг ефективності кредитної діяльності, розрахунок рівня кредитних ризиків, методи мінімізації ризиків. Процес мінімізації ризиків складається з управління якістю кредитного портфеля, диверсифікації кредитів та їх лімітування, створення резервів, прийняття забезпечення, страхування ризику.

На етапі управління якістю оцінюється здатність керівників і співробітників банку вирішувати виникаючі проблеми до того, як вони стануть серйозними ускладненнями для банку.

На етапі диверсифікації здійснюється розподіл кредитів і депозитів банку між широким

колом клієнтів, різними галузями промисловості з різноманітними джерелами прибутку, залучення клієнтів з різних географічних районів. Такі форми диверсифікації найбільш ефективно зменшують банківський ризик, коли прибутки від різних груп клієнтів змінюються у часі в різних напрямках. У цьому випадку зменшення прибутків, що поступають від однієї групи клієнтів, компенсується збільшенням прибутків від іншої групи. Метод диверсифікації ризиків використовується насамперед для нейтралізації негативних фінансових наслідків несистематичних (специфічних) видів ризиків.

В процесі лімітування планується обмеження фінансових потоків, спрямованих у зовнішнє середовище (прикладом може бути встановлення лімітів повноважень при прийнятті рішень про здійснення операцій, лімітування величини позики, що видається одному позичальнику і та ін.).

Створення резервів передбачає формування резервів для покриття можливих збитків в майбутньому.

На етапі прийняття забезпечення розроблюються заходи щодо зниження суми можливого збитку шляхом покриття ризиків ліквідним забезпеченням.

Страхування ризику – спосіб зниження ризику, передбачає його передачу та розподіл між суб'єктами страхового ринку при посередництві страхової компанії.

Усі процеси, що складають процес мінімізації ризиків, підпорядковується чинному законодавству України, вимогам НБУ та здійснюється відповідно до кредитної політики банку.

Крім того, методами управління ризиками в комерційних банках України в сучасний період є також централізація управління ризиками, оцінка кредитного рейтингу контрагентів банку за внутрішньою рейтинговою системою, оцінка структури кредитної операції, включаючи забезпечення та ін. [5, с. 222].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, незважаючи на зміни в законодавстві України, введення нових нормативів кредитного ризику та регулятивного капіталу з метою наближення до європейських стандартів, фінансовий стан багатьох українських банків продовжує погіршуватися, частка простроченої заборгованості за кредитами продовжує зростати, а кількість працюючих банків скорочуватися. Все це призвело до стрімкого стримання розвитку сектора економіки в країні. Це зумовлює необхідність розробки заходів щодо мінімізації кредитних ризиків з одночасним збільшенням депозитної та кредитної бази банків, зростання привабливості кредитних ресурсів та зменшення труднощів щодо їх отримання.

Список літератури:

1. Національний банк України. Показники банківської системи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
2. Лист про наміри до міжнародного валютного фонду. Меморандум про економічну та фінансову політику: Меморандум від 18.08.2014 р. № n0360500-14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0360500-14>
3. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова правління Національного банку України від 12.05.2015 № 312. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0312500-15>

4. Міщенко В.І. Управління кредитним ризиком на основі вдосконалення забезпечення банківських позик / В.І. Міщенко, С.В. Міщенко // Фінансовий простір. – 2015. – № 2 (18). – С. 78–85.
5. Сидоренко В.А. Управління кредитним ризиком у вітчизняних банківських установах / В.А. Сидоренко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 2 (14). – С. 222–229.

Беликова Т.В., Цымбалюк А.О.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

УПРАВЛЕНИЕ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

Проведен анализ состояния банковской системы Украины. Проанализированы тенденции изменения доли просроченной задолженности по кредитам в общей сумме предоставленных кредитов. Исследованы нормативы кредитного риска украинских банков и тенденции их изменения. Приведены основные причины роста кредитных рисков и сдерживания кредитования экономики в современный период. Выделены основные методы управления кредитными рисками, которые используют украинские банки на современном этапе развития банковской системы.

Ключевые слова: банк, кредитный риск, управление кредитным риском, нормативы кредитных рисков, просроченная задолженность.

Belikova T.V., Tsymbaliuk O.O.

Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

CREDIT RISK MANAGEMENT IN THE BANKING SYSTEM

Summary

The aim of article is analysis of the state of the Ukrainian banking system. Analyzed trends in the share of overdue loans in the total amount of loans disbursed. It's explored credit risk standards of Ukrainian banks and their trends over time. It's listed the main reasons for the growth of credit risks and hold lending to the economy in the current period. It's determined the basic methods of credit risk management.

Keywords: bank, credit risk, credit risk management, standards for credit risks, the arrears.

УДК 330.131

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Богацька Н.М., Кричевська О.А.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті визначено поняття прибутковості підприємства та фактори впливу на прибутковість. Охарактеризовано поняття якості прибутку, що визначається через структуру джерел формування прибутку. Проаналізовано організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємства, його функціональні та забезпечувальні елементи, організаційно-економічні елементи, конкретизовано його складові. Розмежовано організаційні (управління; планування; маркетингові дослідження; зовнішньоекономічні зв'язки; механізми лізингу та оренди) та економічні (інноваційно-інвестиційні заходи; фінансово-кредитний механізм; страхування та оподаткування; ціноутворення; мотиваційні механізми; засоби стимулювання підвищення конкурентоспроможності) характеристики механізму. Визначено, що важливу роль в ефективності самого механізму відіграє держава через створення умов для діяльності підприємств. Запропоновано шляхи підвищення прибутковості підприємства.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, прибутковість підприємства, прибуток, якість прибутку, рентабельність.

Постановка проблеми. Забезпечення прибутковості підприємства – основна мета діяльності будь-якого комерційного підприємства. Сутність прибутковості визначається економічним станом підприємства і його позиціонуванням на ринку. Основою забезпечення прибутковості є якісний розвиток підприємства, який має свої оціночні параметри, серед них ключовим є прибуток, точніше показник якості прибутку підприємства. Якість прибутку підприємства визначається як узагальнена характеристика структури джерел формування прибутку. Висока якість прибутку підприємства характеризується зростанням обсягів реалізації продукції та зниженням рівня операційних витрат. Тому застосування організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості підприємств є вкрай необхідним для успішного розвитку не лише окремих підприємств та галузей, а й національної економіки вцілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах модернізації економіки дедалі більше вчених-економістів зосереджують увагу на дослідженні проблем функціонування економічних й організаційних механізмів управління та функціонування підприємств, а механізми забезпечення прибутковості в науковій літературі досліджені недостатньо. Дослідженнями економічного механізму займаються: Кульман А.М., Першко Л.О., Гудак В.В., Малицький А.А. [1, 8, 9, 12] та інші. В дослідженнях цих та інших авторів вивчається природа, складові елементи та проблеми в їх дієвості.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження поняття прибутковості та визначення організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості підприємства, його основних складових.

Виклад основного матеріалу. Переходячи безпосередньо до висвітлення питань, пов'язаних із визначенням складових організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості підприємства слід визначити саме поняття прибутковості, яке надається авторами [3-5] у різних інтерпретаціях.

Так, Огічук М. Ф. надає визначення прибутковості як виду ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема, одержання прибутку). За наданою ним характеристикою прибутковість визначається відношенням результату (ефекту) до витрат [3, с. 37].

Плаксієнко В.Я. вважає, що прибутковість – це показник прибутку і надає таку його характеристику – це частина отриманого на вкладений капітал чистого доходу підприємства, що характеризує його винагороду за ризик підприємницької діяльності [5, с. 17].

Таким чином, всі автори сходяться до висновку: щоб з'ясувати сутність прибутковості підприємства необхідно отриманий прибуток порівняти зі здійсненими витратами.

На сьогоднішній день, низькі показники прибутковості підприємств, що заявлені в статистичній звітності можна обґрунтувати небажанням підприємств показувати їх реальні значення, завищенням витрат виробництва для зменшення оподаткування.

Сам механізм, як категорія, є засобом, що забезпечує поступальний розвиток об'єкта, на який спрямовано рушійну силу чинників зовнішнього середовища. Його структура та зміст зазнають змін у процесі розвитку суспільного виробництва, тобто кожній суспільно-економічній системі відповідає адекватний механізм.

Зокрема, А.Кульман під економічним механізмом розуміє взаємозв'язок, що виникає між різними економічними явищами і процесами. Він пропонує розрізняти економічні механізми закритого та відкритого типу залежно від сфери їх дії, при цьому не розмежовуючи визначення економічного й ринкового механізмів [1, с. 26].

В економічній літературі часто вживається поняття «організаційно-економічний механізм», що застосовується, як правило, для окреслення організаційних елементів економічного механізму [2, с. 82].

Дія економічного механізму в умовах ринкової економіки розглядається як система взаємозв'язків економічних явищ, що виникають у результаті функціонування об'єктивних економічних законів ринку.

Такий механізм – це єдність об'єктивної та суб'єктивної сторін. Суть об'єктивної сторони полягає в дії об'єктивних економічних законів, а суб'єктивної – у взаємопов'язаній діяльності всіх елементів механізму, що побудована з урахуванням їх цілей, потреб та інтересів.

На нашу думку, модель раціонального організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості підприємств повинна формуватися на принципах: децентралізації, компактності, інтенсивності, скорочення проміжних ланок, взаємодії саморегуляції з державним регулюванням, гнучкості, відкритості, адекватності соціально-економічній ситуації.

Цільовою функцією даного структурного утворення є отримання прибутку через випуск і реалізацію конкурентоспроможної продукції, забезпечення високого рівня рентабельності й ліквідності за допомогою управлінських методів (прийняття рішень та їх реалізація, в т. ч. контроль за їх виконанням і оцінка одержаних результатів) [8, с. 90-94].

Схематично організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємств можна подати таким чином (рис. 1).

При формуванні даного механізму можна виділити ряд важелів впливу. Перш за все, це організаційно-економічні елементи, які включають адміністративні та ринкові інструменти (державне, регіональне, інституціональне регулювання та саморегулювання).

Економічні важелі впливу включають: інноваційно-інвестиційні заходи, фінансово-кредитний механізм регулювання, страхування та оподаткування, ціноутворення, мотиваційні механізми, засоби стимулювання на шляху підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Інноваційно-інвестиційні заходи мають включати в себе нормативно-правову базу забезпечення захисту інтересів інвесторів, гарантування державою недоторканості їх власності, сприяння інноваційним методам ведення підприємницької діяльності.

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємств [9, с. 75]

Оподаткування в забезпеченні прибутковості підприємств відіграє визначальну роль. Система оподаткування в Україні регулюється Податковим кодексом, що вступив в силу з 01.01.2011 р. і за короткий термін свого існування вже отримав 69 змін та доповнень (станом на лютий місяць 2015 р.), що свідчить про недосконалість його норм і положень.

Система страхування в Україні представлена, в основному, страхуванням майна, довгостроковим страхуванням життя, страхуванням відповідальності. Недостатньо розвинені сьогоденні медичне страхування і страхування ризиків підприємницької діяльності.

Ціноутворення в умовах ринкової економіки вільне, тобто визначається співвідношенням попиту і пропозиції. Але в Україні більше десяти різних відомств, що наділені повноваженнями щодо регулювання цін і тарифів на окремі види продукції (як правило, це стратегічні та соціально значимі товари) [10].

Мотиваційні механізми мають бути забезпечені державою, наприклад пільгове оподаткування (пільгове, а не вибіркове) або доступ до ресурсів на пільгових умовах.

Засоби стимулювання підвищення конкурентоспроможності мають забезпечуватися заохоченням до застосування енерго- та ресурсозберігаючих технологій, оновленням основних фондів підприємства.

До організаційних важелів відносяться: організація управлінської діяльності, система планування, маркетингова діяльність, зовнішньоекономічні зв'язки, застосування механізмів лізингу та оренди. Вони охоплюють структуру управління та розподіл функцій в сфері державного регулювання підприємництва і діяльності підприємств; інститути, інституції і діяльність держави, організаційні структури, які впливають на розвиток підприємництва, система дозвільних та контролюючих органів та ін.

Не менш важливе значення мають функціональні та забезпечувальні елементи, які складаються з фінансового забезпечення (за рахунок власного, позичкового капіталу й залучених засобів) та із забезпечувальних систем (правової, кадрової, нормативно-регулюючої, інформаційної (інформаційне забезпечення: системи зв'язку; фінансові, економічні, правові консультаційні послуги; консультування) та дорадчих служб).

Отже, суть організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості підприємств полягає в створенні державою умов для ефективної діяльності підприємств, які полягають, нехай не у сприянні розвитку підприємства в цілому, а хоча б в обмеженому втручанні контролюючих органів в діяльність підприємств. А вони для підвищення прибутковості повинні збільшувати прибуток. [11, с. 55].

Останні три напрями чималою мірою залежать від сумлінності, кваліфікації економістів, бухгалтерів, фінансистів.

При укладанні угод з покупцями дуже важливо домовитись про оптимальні ціни на товари, роботи, послуги,

та строки їх перегляду у зв'язку з інфляційними процесами, змінами на ринку.

При визначенні показників прибутковості підприємства важливо враховувати фактор інфляції, оскільки він створює несприятливі умови для інвестиційної діяльності. Вірогідність прийняття помилкових інвестиційних рішень в цей час – зростає. Це відбувається через викривлення звітної бухгалтерської інформації підприємства, яку використовують для проведення фінансового аналізу, в тому числі і аналізу показників рентабельності і отримують помилкові результати та далеку від реальної картину фінансового стану підприємства.

Отже, в якості організаційно-економічного механізму слід розглядати комплексну систему, що складається з системи забезпечення, функціональної та цільової системи, які містять певну сукупність організаційних і економічних важелів, які впливають на економічні і організаційні параметри прибутковості з метою забезпечення ефективності управління і отримання конкурентних переваг [12].

Висновки і пропозиції. Таким чином, організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємств – це система еле-

ментів організації, пошуку та мобілізації доходів та відповідних їм економічних інструментів, поєднання яких дозволяє досягти єдиної мети – надходження необхідних фінансових ресурсів для здійснення розширеного виробництва. З огляду на це, організаційно-економічний механізм функціонування підприємств в ринкових умовах слід сформулювати як комплекс організаційних заходів (правових, виробничих та соціальних) і заходів економічного характеру зовнішньої і внутрішньої дії, які в процесі взаємодії і взаємозв'язку здійснюють активний вплив на економічний інтерес суб'єктів господарської діяльності з метою підвищення ефективності і забезпечення сталого розвитку виробництва. Важливе значення для забезпечення умов постійного зростання прибутку та рентабельності має якість їх планування. Цей процес, включає в себе глибокий економічний аналіз виробничих і фінансових показників періоду, що передував плановому періоду, досягнення максимальної узгодженості з кількісними та якісними показниками плану випуску продукції, її реалізації, собівартості, врахування наявних резервів збільшення випуску продукції, зниження витрат на виробництво, особливо непродуктивних.

Список літератури:

1. Кульман А. М. Экономические механизмы / А. М. Кульман. – М.: Прогресс. – 2003. – 360 с.
2. Чепурко В. В. Моделі ситуаційної діагностики стану аграрних підприємств / В. В. Чепурко // Фінанси України. – 2010. – № 6. – С. 79-90.
3. Огійчук М. Ф. Суть прибутку та підходи до методики його визначення / М. Ф. Огійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 31-45.
4. Олійник О. В. Прибутковість різних видів економічної діяльності і тенденції їх розвитку / О. В. Олійник // Вісник ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування. – Х., 2008. – № 7. – С. 3-11.
5. Плаксієнко В. Я. Методика визначення фінансових результатів та відображення їх в обліку / В. Я. Плаксієнко, О. І. Дацій // Облік і фінанси АПК. – 2009. – № 2. – С. 16-21.
6. Андреев Б. Ф. Системный курс экономической теории. Микроэкономика: учеб. пособие / Б. Ф. Андреев; под ред. акад. В. А. Петрищева. – СПб.: Лениздат, 2008. – 574 с.
7. Основи економічної теорії: навч. посібник / За ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2009. – 468 с.
8. Першко Л. О. Сутність організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення / Л. О. Першко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2003. – № 2. – С. 90-94.
9. Гудак В. В. Організаційно-економічний механізм забезпечення доходності сільськогосподарського виробництва: суть та особливості / В. В. Гудак // Сталый розвиток економіки. – 2011. – № 2. – С. 73-77.
10. Пабат О. В. Органи управління ціноутворенням в Україні // Право і Безпека. Науковий журнал. – № 5 (37) 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_62.pdf
11. Павловська О. В. Удосконалення методів аналізу фінансового стану підприємств / Павловська О. В. // Фінанси України. – 2007. – № 11. – С. 54-60.
12. Малицький А. А. Організаційно-економічний механізм управління підприємством: сутність та структура // Восьма Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Простір і час сучасної науки» 19-21 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/malitskiy-aa-organizatsiyno-ekonomichniy-mehanizm-upravlinnya-pidpriemstvom-sutnist-ta-struktura/>

Богацкая Н.Н., Кричевская Е.А.

Винницкий торгово-экономический институт
Киевский национальный торгово-экономический университет

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОХОДНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье определено понятие доходности предприятия и факторы влияния на прибыльность. Охарактеризовано понятие качества прибыли, которое определяется через структуру источников формирования прибыли. Проанализирован организационно-экономический механизм обеспечения прибыльности предприятия, его функциональные и обеспечивающие элементы, организационно-экономические элементы, конкретизированы его составляющие. Разграничены организационные (управление, планирование; маркетинговые исследования; внешнеэкономические связи; механизмы лизинга и аренды) и экономические (инновационно-инвестиционные мероприятия; финансово-кредитный механизм, страхование и налогообложение; ценообразование; мотивационные механизмы, средства стимулирования повышения конкурентоспособности) характеристики механизма. Определено, что важную роль в эффективности самого механизма играет государство через создание условий для деятельности предприятий. Предложены пути повышения доходности предприятия.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, прибыльность предприятия, прибыль, качество прибыли, рентабельность.

Bogatska N.M., Krychevska O.A.

Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

ORGANIZATIONALLY-ECONOMIC MECHANISM OF PROVIDING OF PROFITABILITY OF ENTERPRISE

Summary

The article defines the concept of profitability and impacts on profitability. The characteristic of the concept of quality earnings, as determined through the structure of the sources of income. Analyzed the organizational and economic mechanism to ensure the profitability of the enterprise, and its functionality interim elements, organizational and economic elements specified its components. Differentiated organizational (management, planning, marketing research, foreign economic relations, leasing and rental arrangements) and economic (innovation and investment measures, financial and credit mechanism, insurance and taxation, pricing, motivational mechanisms, spurring increasing competitiveness) features mechanism. It was determined that an important role in the efficiency of the mechanism of the state plays by creating conditions for businesses. Proposed the ways of increasing profitability.

Keywords: organizational and economic mechanism, the profitability of the enterprise, profit, profit quality, profitability.

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ НА ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Бондаренко В.В., Круглов В.В.

Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Метою статті є дослідження основних особливостей формування інноваційної стратегії на торговельному підприємстві. У статті проаналізовано сутність поняття «інновація» та «інноваційна стратегія». Обґрунтована актуальність невизначеності чинників зовнішнього середовища і динамічності ринкових умов обумовленого сьогоденним використанням стратегічного, перспективного управління підприємством, що збагачує його сталий розвиток. Запропоновано визначення поняття інновації; окреслення меж та принципів інноваційної стратегії, як економічного інструменту; визначення загальних засад формування інноваційної стратегії на підприємствах України у сучасних умовах господарювання; характеристика етапів та принципів формування інноваційної стратегії на торговельному підприємстві; узагальнення підходів до формування інноваційної стратегії торговельного підприємства на нинішньому етапі формування ринкової економіки. Визначено, що правильний відбір стратегії дає змогу збільшити внутрішні можливості інноваційної діяльності, розкриває приховані запаси процесу зростання підприємства з цілю підвищення ефективності та комерційної діяльності. Розмежовано поняття «зовнішня» і «внутрішня» інноваційна політика, як ланки в загальній інноваційній діяльності підприємства.

Ключові слова: стратегія, торгівля, інновація, інноваційна стратегія, управління, процес, розвиток.

Вступ. Сучасний етап розвитку сфери торгівлі в Україні визначається посиленням конкуренції, що в свою чергу накладає на суб'єктів додаткові вимоги щодо формування нових конкурентних переваг. Таким чином, торговельна сфера перетворюється на систему, де виникають нові зв'язки, відбувається формування креативних ідей та обмін ними, що характеризує зазначену сферу як одну з найбільш інноваційно-сприйнятливих і інноваційно-активних.

Економічний перехід України на новітню ступінь розвитку зумовлює динамічність економічного зростання і підвищення рівню конкурентоспроможності підприємств як всередині галузей так і в світовому господарстві. Інновації стають головним чинником економічного зростання в сучасній економіці. Завдяки інноваціям в економічній сфері відбувається перехід до раціональнішого використання ресурсів. Ефективність інновацій дозволяє підприємствам вагомо зміцнити своє конкурентне становище на ринку завдяки якості продукції, що пропонується, і послуг, які надаються, підвищити рівень технічного і технологічного розвитку, а також збільшити інтелектуальний капітал підприємства.

Ринкові умови стимулюють підприємства до розробки і втілення такої інноваційної стратегії, яка мала б здатність до передбачення впровадження кардинальних нововведень, внесення необхідних корективів в процес функціонування підприємства, захисту його довгострокового прибутку і зміцнення конкурентоспроможності.

Подальше збільшення конкурентної боротьби, нестійкість до зовнішніх факторів оточення, недосконалість нормативно-правової бази, звужена спеціалізація менеджерів в ринкових умовах, постійне порушення договірних зобов'язань, уповільнення темпів зростання інноваційної діяльності ставлять перед підприємствами завдання динамічного управління змінами на основі процедури їх передбачення, упорядкування, пристосування. Невизначеність чинників зовнішнього середовища і активних ринкових умов викликають

сьогодні необхідність використання стратегічного, перспективного управління підприємством, забезпечують його сталий розвиток.

Постановка завдання. Метою роботи є комплексне дослідження особливостей формування інноваційної стратегії на торговельному підприємстві, що зумовлює визначення загальних засад формування інноваційної стратегії на підприємствах України у сучасних умовах господарювання та узагальнення підходів до формування інноваційної стратегії торговельного підприємства на нинішньому етапі ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Торгівля – це одна з найважливіших сфер життєзабезпечення населення, системоутворююча ланка як вже сформованих, так і реалізованих господарських зв'язків [6, с. 69]. Отже, існує необхідність приділяти сталому розвитку торгівлі гідну увагу, особливо з точки зору підходів до формування інноваційної стратегії.

Для стабільного виконання своєї соціально-економічної задачі підприємства торговельного напрямку повинні стійко зростати на інноваційній основі, а, отже, вводити кращі зразки техніки, технології і формування торговельної діяльності, що дало б їм можливість розвивати і втілювати відповідну стратегію.

Зарубіжна та вітчизняна практика довела, що в теперішній час основними чинниками розвитку є сучасна техніка, системні технології нового типу, нова організація праці і виробництва, новітня мотиваційна система.

Інновація – це реалізація нововведення в якій-небудь сфері соціального розвитку з метою створення нової якості, яка сприймається споживачем, отримання суперницької переваги її виробником, забезпечення позитивних техніко-економічних, соціальних, екологічних ефектів і стимулювання безперервного науково-технічного прогресу [8, с. 112].

Під стратегією інноваційної діяльності розуміють регулювання торговельного підприємством, яке на базі оцінки стану внутрішнього і зовніш-

ного середовища розкриває і реалізує свій інноваційний потенціал, досягаючи стійкого розвитку в короткостроковому і довгостроковому періодах [2, с. 156].

Зміст інноваційного чинника економічного зростання можна систематизувати з виділенням особистісного, матеріально-технічного, інформаційного елементів. Особистісна складова являє собою підвищення якості робочої сили, а саме, кваліфікації персоналу, підвищення рівня культури; поліпшення стану здоров'я працівників; застосування більш досконалих технологій управління персоналом, спрямованих на розкриття їх творчого потенціалу. Матеріально-технічна складова включає в себе – підвищення якості основного капіталу, використаних матеріалів; вдосконалення технології організації збуту тощо. Інформаційну складову можна розглянути як створення «електронної системи», що пронизує торговельні процеси, бізнес-процеси.

Нова якість економічного підвищення розглядається щонайменше за трьома критеріями:

- посиленням зростанням, що супроводжується збільшенням ефективності торгового процесу за рахунок нововведень;
- особливою схемою приросту продукту, що складається з нових товарів, які зумовлюють потребу людини;
- встановленням меж, за якими подальше залучення інновацій на даному ступеню в торгівлі стає збитковим [9, с. 72].

Виходячи з важливості економічного прогресу, процес інноваційних змін постійно повторюється при виникненні технологічних, продуктових регулювань інновацій і має попереджувальний характер. Концепція економічного зростання передбачає охоплення узгодженої за часом і збалансованої за ресурсами взаємодії нововведених циклів з економічними змінами. Кожен момент економічного прогресу має свої межі за величиною активів, капіталу, кількістю працюючих, а також матеріального, технологічного та інформаційного потенціалу.

Інноваційна активність підприємства визначається достатньою широтою і різноманітністю об'єктів, які супроводжують формування нових комбінацій причин розвитку, що виходять за межі традиційного поновлення процесу торгівлі і взаємопов'язані з трансформацією товару, ринку, людського потенціалу.

Регулювання інноваційної роботи підприємства визначається високим ризиком, а також малостійкістю і нестабільністю елементів системи управління. Крім того, впровадження інновацій завжди супроводжується посиленням опору [1, с. 202].

Управління нововведеннями нерідко мотивується позаекономічними поштовхами: особливо коли інноваційні проекти мають репутаційну та соціальну спрямованість.

Найчастіше новаційна діяльність трактується як традиційне керівництво, а головна проблема інноваційної діяльності – це комерціалізація і освоєння нововведень, а саме при регулюванні інноваціями відбувається збільшення охоплених фаз життєвого циклу товарів і технологій з моменту їх появи до стадій росту і початку зрілості. Інноваційний розвиток виявляє себе цілеспрямованим та незворотнім внаслідок циклічного переходу на якісно нову сходинку.

Правильний відбір стратегії дає змогу збільшити внутрішні можливості інноваційної діяльності, розкрити прихований потенціал процесу росту підприємства з цілю підвищення ефективності комерційної діяльності. (некоректне та не логічне речення). Здатність до реалізації стратегії розвитку і практичного використання інновацій стає головною умовою досягнення якісного науково-технічного прогресу, економічного прибутку, а також високої конкурентоспроможності підприємства.

Стратегію інноваційного росту підприємства можна визначити як систематизовану з управлінських, організаційних та інноваційних рішень, спрямованих на втілення поставлених перед ним завдань, що зумовлюють формування та унормування певних заходів, які дадуть можливість торговельному підприємству у майбутньому покращити становище на ринку завдяки вирішенню певного кола стратегічних завдань [7, с. 119].

Таким чином, стратегія інноваційного розвитку являє собою певну комбінацію дій, які узагальнено та систематизовано й спрямовано на те, щоб підприємство мало змогу досягти поставлених цілей із використанням певних критеріїв діяльності.

Розробка стратегії інноваційного формування складається з наступних етапів:

- моделювання ситуації (виявлення проблеми);
- виявлення потрібних змін (формулювання мети);
- застосування різних способів впливу (впровадження і реалізації стратегії);
- внесення корективів в стратегію (регулювання змінами).

Ідеальним є той факт, коли встановлені керівником цілі включають як короткі, так і довгострокові завдання інноваційного розвитку. Короткострокові цілі формулюють точні удосконалення і результати, які підприємство має намір отримати в найближчий термін. Довгострокові цілі демонструють, що потрібно робити зараз, щоб підприємство зайняло такий стан, який дозволить йому якісно працювати протягом довгого часу [5, с. 34].

Стратегія інноваційного розвитку спрямована на отримання результату по двох напрямках діяльності підприємства: інноваційного та фінансового.

Реалізація стратегії інноваційного процесу вимагає найбільших витрат часу. Дії, необхідні для її реалізації, передбачені за цими результатами, потребують ресурсів, необхідних для забезпечення ефективного інноваційного розширення.

Необхідність вводити корективи в стратегію інноваційного розвитку (управління змінами) викликано тим, що зовнішнє середовище, в якому функціонує підприємство, постійно змінюється під впливом різних чинників, серед яких можна визначити і важливі відкриття в області технології, і успішне висунення конкурентом на ринок нового товару, і нову державну політику, і розширення інтересів покупців у тій чи іншій сфері [10, с. 110].

Тому, неможливо передбачити всі стратегічні дії наперед і слідувати за наміченим планом, так

як поява нових умов викликає необхідність проведення коректуючих дій. Отже, можна зробити висновок, що стратегію підприємства можна трактувати як комбінацію з намічених цілеспрямованих дій і позапланових швидких рішень, тобто вплив на непередбачений розвиток подій.

При розробці стратегії інноваційного становлення підприємства з урахуванням нинішніх вимог необхідно також враховувати норми інноваційного розвитку підприємства, серед яких можна виділити наступні:

- глобалізацію просування грошових коштів, а також продуктів;
- управління інноваційним розвитком підприємства з урахуванням інерційності і тривалості інноваційного процесу;
- гармонізацію інноваційних складових, яка надає рівність розвитку структурних складових підприємства;
- централізацію інформаційного забезпечення концепції управління інноваційним розвитком;
- зрівноваженість економічного розвитку;
- здатність новаційного потенціалу підприємства до прискорених внутрішніх процесів (збутових, маркетингових, управлінських, економічних).

Стратегія інноваційного розвитку підприємства повинна в певній мірі відповідати перерахованим принципам. У зв'язку з цим, підприємство концентрує свої зусилля на підвищенні якості та точності управлінських, маркетингових та інших процесів, щоб гарантувати певний рівень якості обслуговування покупців [4, с. 67].

Інноваційна політика підприємства знаходиться безпосередньо у взаємодії з виробничою, торговою, маркетинговою, інвестиційною політикою. Успішне здійснення інноваційного поступу можливо тільки якщо застосовувати комплексний підхід до поставлених цілей і створення оптимальної організаційної структури, що забезпечує інноваційний процес.

Інноваційна політика підприємства реалізується інноваційною стратегією, а, отже, інноваційну стратегію можна розкрити, як систему цілей довгострокового розвитку підприємства і заходів по їх досягненню на основі інновацій.

Інноваційна стратегія спрямована на розвиток і використання потенціалу організації торгівлі і розглядається як реакція на зміну зовнішнього середовища, яке включає в себе безліч компонентів, що і пояснюється різноманіттям інноваційних стратегій.

Найбільш доцільно класифікувати інноваційні стратегії торговельного підприємства наступним чином:

- активні (технологічні);
- пасивні (маркетингові) [3, с. 115].

Активні стратегії інноваційної діяльності являють собою певну реакцію на зміни зовнішнього середовища діяльності підприємства через можливість проведення постійних технологічних інновацій. Обравши активну стратегію, підприємство вибирає в якості головного чинника успіху використання нової технологічної ідеї. При цьому, різновидами активних інноваційних стратегій є стратегії лідерства та імітації.

Якщо певна технологія, втілена в новому продукті або послугі, є абсолютно новою для ринку, то реалізована стратегія є лідерською. Пасивні ж ін-

новаційні стратегії науковці пов'язують із зосередженням уваги підприємства на стабільних інноваціях у сфері маркетингу та модифікуванні товару.

Механізм формування інноваційної стратегії торгового підприємства, включає в себе:

1. Аналіз зовнішнього середовища. Причому слід враховувати стримуючі фактори у вигляді відсутності ефективної державної інноваційної політики, недостатню розвиненість галузевої науки та інноваційної інфраструктури, недосконалість нормативно-правової бази щодо захисту інтелектуальної власності.

2. Аналіз внутрішнього середовища і оцінка інноваційного потенціалу торговельного підприємства, як можливості створювати і використовувати інновації з урахуванням ресурсного забезпечення діяльності підприємства.

3. Визначення цілей і завдань з урахуванням введених інновацій.

4. Механізм реалізації і контролю інноваційної стратегії, з урахуванням особливостей діяльності.

При виконанні останніх складових механізму становлення стратегії торгового підприємства не потрібно забувати, що концепція інноваційної стратегії – це тривалий напрямок по прогресуванню новаційної діяльності на базі взаємодії науки, торгівлі і фінансово-кредитного чинника, а значить, механізм втілення інноваційної стратегії зобов'язаний охоплювати не тільки створення інноваційної інфраструктури, але також застосування нормативно-правових економічних засобів.

Процес становлення і виконання інноваційної стратегії торгового підприємства повинно здійснюватися на основі таких умов як:

- якість стратегії підприємства;
- капітал інноваційного потенціалу підприємства;
- ступінь ефективності менеджменту;
- присутність необхідних ресурсів для введення інновацій;
- стан законодавства у сфері інновацій;
- рівень мотивації праці та очікуваного результату від впровадження інновацій;
- стан прогресу ринку інновацій і консалтингових послуг.

Створення науково обґрунтованого механізму удосконалення новаційної діяльності в торгівлі має суттєво підвищити її ефективність і забезпечити динамічний і стабільний розвиток торговельних підприємств [6, с. 73].

Таким чином, можна виділити особливості інноваційного розвитку та зробити деякі узагальнення.

1. Інноваційний розвиток – це складний і тривалий процес інноваційних перетворень на підприємстві, включаючи набір цілей, запланованих заходів, систему мотивації і способи фінансування.

2. Потрібна наявність стратегії інноваційного розвитку підприємства, що дозволить забезпечити реалізацію принципу цілеспрямованості інноваційного розвитку.

3. Розвиток стратегії інноваційного розвитку потребує комплексного підходу, тому що ускладнюється виконання принципу своєчасності реалізації стратегічних цілей розвитку.

4. У період інноваційного розвитку необхідні значні інвестиційні ресурси для підприємства, однак це обмежує можливість поточного еконо-

мічного зростання (через зменшення оборотного капіталу) і призводить до зменшення прибутковості (рентабельності) за рахунок зростання боргових зобов'язань підприємства в цей період. У зв'язку з цим виникає потреба в реалізації принципу збалансованості поточної діяльності та стратегічного інноваційного розвитку.

5. Інноваційний розвиток вимагає активного використання і розвитку теоретичних підходів і наукових методів управління.

6. Високий рівень невизначеності отримання запланованих результатів в період інноваційного розвитку вимагає створення спеціальної системи мотивації діяльності персоналу в процесі інноваційних змін.

Для результативного впровадження стратегії інноваційного розвитку підприємства потрібно сформулювати структуру, яка могла б складатися з фахівців, що мають певну підготовку (наприклад, маркетолог з інновацій, стратег-аналітик в інноваційній сфері, фахівець з економічної експертизи нововведень в організації), а також запровадити відповідальність за реалізацію розроблені заходи.

Стратегія інноваційного прогресу повинна бути спрямована на успіх результатів за двома напрямками діяльності підприємства: інноваційного та фінансового. Тому стратегічний підхід

до підприємництва зміщує інновацію в завдання особливої важливості. Інноваційне зростання підприємства супроводжується становленням комбінації мотиваційного розвитку, пов'язаних з трансформацією торгівлі, ринку, людського потенціалу, що здатні забезпечити формування моделі саморозвитку підприємства в інноваційно-активному внутрішньому середовищі.

Для експлуатації стратегії інноваційного розвитку торгового підприємства принципово значення становить створення системи управління нематеріальними активами підприємства і їх оцінки.

Проблеми економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності в умовах інформаційно-технологічної революції можуть бути вирішені за допомогою ефективних стратегій інноваційного розвитку. Саме послідовна інноваційна стратегія зумовила високу якість життя, охорону довкілля, національну безпеку та високий технічний рівень розвинутих країн світу.

Висновок. Отже, формування інноваційної стратегії торговельного підприємства передбачає досягнення майбутніх результатів шляхом налагодження інноваційного процесу, який включає в себе стадії дослідження, запровадження нововведень у торговельний процес, отримання нового товару, просування його на ринок та отримання результату.

Список літератури:

1. Ансофф И. Стратегическое управление: сокр. пер. с англ. / И. Ансофф; под ред. Л. И. Евенко. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
2. Блонська В. І. Проблеми розвитку стратегічного планування на вітчизняних підприємствах / В. І. Блонська // Наук. вісн. – Львів. – 2014. – № 16 (6) – С. 156–160.
3. Виханский О. С. Стратегическое управление: Учеб. пособие / О. С. Виханский. – М.: Гардарики. 1999. – 296 с.
4. Герасимчук В. Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання: Навч. посібник. / В. Г. Герасимчук – К.: КНЕУ, 2012. – 360 с.
5. Оберемчук В. Ф. Стратегія підприємства: Короткий курс лекцій. / В. Ф. Оберемчук – К.: МАУП, 2007. – 128 с.
6. Пастухова В. В. Аналіз системи стратегічного управління підприємством: методологічний аспект / В. В. Пастухова // Фінанси України. – 2013. – № 10. – С. 69–74.
7. Сімонова В. С. Еволюція категорій «стратегія» та «стратегічне управління» / В. С. Сімонова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 5. – С. 117–120.
8. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебн. / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. – 2008. – 576 с.
9. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2006. – 450 с.
10. Ханк Дж. Э. Бизнес-прогнозирование: пер. с англ. / Дж. Э. Ханк, Д. У. Уичерн, А. Дж. Райтс. – М.: Вильямс, 2011. – 475 с.

Бондаренко В.В., Круглов В.В.

Харковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ НА ТОРГОВОМ ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

Целью статьи является исследование основных особенностей формирования инновационной стратегии на торговом предприятии. В статье проанализированы сущность понятия «инновация» и «инновационная стратегия». Обоснована актуальность неопределенности факторов внешней среды и динамичности рыночных условий обусловленного сегодняшним использованием стратегического, перспективного управления предприятием, обогащает его устойчивое развитие. Предложено определение понятия инновации; определение границ и принципов инновационной стратегии, как экономического инструмента; определение общих принципов формирования инновационной стратегии на предприятиях Украины в современных условиях хозяйствования; характеристика этапов и принципов формирования инновационной стратегии на торговом предприятии; обобщение подходов к формированию инновационной стратегии торгового предприятия на нынешнем этапе формирования рыночной экономики. Определено, что правильный отбор стратегии позволяет увеличить внутренние возможности инновационной деятельности, раскрывает скрытые запасы процесса роста предприятия с целью повышения эффективности и коммерческой деятельности. Разграничены понятия «внешняя» и «внутренняя» инновационная политика, как звена в общей инновационной деятельности предприятия.

Ключевые слова: стратегия, торговля, инновация, инновационная стратегия, управление, процесс, развитие.

Bondarenko V.V., Kruhlov V.V.

Kharkovsky Trade and Economic Institute
of Kiev National Trade and Economic University

CREATING INNOVATIVE STRATEGIES FOR TRADING ENTERPRISE

Summary

The purpose of this paper is to study the main features of the formation of an innovative strategy for the retailer. The article analyzes the essence of the concept of «innovation» and «innovation strategy». The urgency of the uncertainty of environmental factors and dynamic market conditions due to the current use of strategic, long-term management of the enterprise, enriches its sustainable development. Proposed definition of innovation; definition of boundaries and principles of innovation strategy as a tool for economic, Definition of the general principles of formation of innovative strategy of the enterprises of Ukraine in the current economic conditions; description of the stages and principles of formation of an innovative strategy for the retailer; a generalized approach to the formation of innovative strategy of commercial enterprise at the current stage of the market economy. It was determined that the right selection strategy can increase the internal capacity of innovation, reveals the hidden reserves of the enterprise growth process with the purpose to increase the efficiency and commercial activities. Delineate the notion of «external» and «internal» innovation policy, as a link in the overall innovation enterprise.

Keywords: strategy, trade, innovation, innovative strategy, management, process development.

УДК 331.108(045)

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТЬ «ЛІДЕРСТВА» ТА «КЕРІВНИЦТВА»: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Бондарчук Л.В., Крамаренко К.В., Рудик Т.О.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті висвітлено теоретичні питання сутності лідерства та керівництва. Розглянуто різноманітні погляди вчених на сутність понять лідерство та керівництво. Обґрунтовано сукупність рис притаманних лідерам та формальним керівникам. Визначено функції та сфери дії даних понять. Рекомендовано до застосування особливих рис лідера та керівника в одній особі з метою підвищення ефективності управління персоналом.
Ключові слова: лідерство, формальне керівництво, риси лідера, функції керівника, функціональне призначення керівника-лідера.

Постановка проблеми. У даній статті порушено проблематику, яка заснована на багатогранності та складності підходів до визначення лідерства та керівництва персоналом підприємства.

Постановка завдання. Під час проведення дослідження з'ясовано сутність лідерства та керівництва, рис притаманних лідерам та керівникам та їх функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності понять «лідерство» та «керівництво» присвятило свої роботи багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Сутність, функції та проблеми становлення лідера висвітлено у працях І. Вешлера, Дж. Террі, Б.Б. Батюка, К.К. Козак, Т.В. Камок та інших. Дослідження проблем пов'язаних з керівництвом, управлінням підприємством висвітлено у наукових роботах М. Армстронга, Г. Атаманчук, Д. Гоулмана, Н.І. Жигайла, В.І. Кіяшка, А.Ф. Лазурського, В. Олуйка, С. Серьогіна та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще донедавна існувала думка, що між поняттями «керівництво» та «лідерство» немає суттєвої різниці, оскільки особа, що має повноваження здійснювати функцію управління та контролю автоматично вважалась лідером колективу та має владу над підлеглими. На практиці ці складові управлінського впливу не обов'язково належать одній особі.

Зміни, які відбуваються в економіці та в системі управління країною призводять до того, що необхідно по новому дивитись на сутність понять «лідерство» та «керівництво», розмежувати їх між собою, оскільки ці поняття щільно пов'язані, але мають принципово різні значення. Для підтвердження можна навести думку А.Ф. Лазурського: «Менеджери все роблять правильно, а лідери роблять правильні речі» [1].

Відомою аксіомою є те, що кожен лідер в майбутньому може стати керівником, але ні в якому випадку не навпаки. Для цього необхідно чітко розмежувати такі поняття як «лідерство» та «керівництво».

Лідерство – найважливіший компонент ефективного керівництва. Поняття «лідер» означає «перший», «що іде попереду». Незважаючи на простоту цього поняття, в сучасній науці, при наявності спільності вихідних позицій різних авторів, лідерство характеризується по різному [2, с. 63].

Лідер – символ спільності та зразок поведінки групи. Він висувається, як правило, знизу, переважно стихійно і приймається послідовниками. Сила лідерського впливу прямо пропорційна ступеню прийняття послідовником того, що лідер пропонує зробити. Влада і вплив є головними в роботі лідера.

Відомі вчені Р. Танненбаум, І. Вешлер і Ф. Массарік пояснювали лідерство як взаємодію між особами, яка проявляється в спільних ситуаціях за допомогою комунікаційного процесу, метою якого є досягнення певних цілей або мети.

Також лідерство можна визначити, як вплив на людей, який призводить до їх об'єднання з метою досягнення загально визначеної ними мети. «Лідерство – це мистецтво заставляти інших робити те, що ти хочеш, і так, щоб вони думали, що самі хочуть робити це» [3].

Лідерство – тип управлінської взаємодії між лідером і працівниками, побудований на найбільш ефективному для даної ситуації поєднанні різних джерел влади, спрямований на спонукання людей до досягнення загальних цілей. Із цих визначень лідерства випливає, що лідерство є функцією лідера, послідовників і ситуаційних змінних.

Комплексні характеристики рис сучасного лідера формують його особистісні ознаки, що дозволять застосовувати систему управління, за якою члени групи визнають право брати на себе найбільш відповідальні рішення, що зачіпають їх інтереси, має визнання та повагу колективу, тому сучасний лідер це:

- інноватор (використовує нові технології та ідеї для досягнення мети підприємства);
- мотивує та спонукає на роботу співробітників;
- працює за власною ініціативою, а не за вказівками інших людей;
- бачить перспективи, є ентузіастом;
- використовує емоції та інтуїцію, довіру колегам для реалізації спільної мети;
- приймає рішення та професійно виконує свою роботу;
- має повагу у колективі.

Наступним поняттям, яке доцільно розглянути є «керівник», його функції та риси, притаманні формальним керівникам. Керівник – особа, яка очолює колектив і використовує надану йому владу для впливу на поведінку людей, що у ньому працюють [4, с. 223].

Офіційним визначенням керівника є таке: найманий робітник, зайнятий професійною діяльністю, виконанням функції керування та контролю за діяльністю фірми, установи, наділений суб'єктом власності визначеними повноваженнями.

Сучасний керівник повинен бути не тільки гарним менеджером та управлінцем, але і мати високий рівень знань. Бути ерудованою, культурною та високоморальною людиною, яка володіє самостійністю, бути здатним до самореалізації, здатністю створити команду однодумців, що надихає і веде їх за собою, а також володіти основами науки управління.

До важливих функцій керівника слід віднести:

- постановка мети, призначення відповідальних за виконання завдань та визначення відведеного строку;
- процес делегування і координації завдань і відповідальності за наявності чіткої структури повноважень, відповідальності та звітності;
- робота з персоналом, що передбачає відбір та оцінку працівників у різних аспектах, призначення на відповідні посади;
- координація як вплив керівника на співробітників, який спрямовується на досягнення цілей підприємства, побудова стосунків між ними.
- контрольна функція – створення й використання механізмів, стратегій та завдань, які забезпечують досягнення цілей підприємства, зменшення випадків невідповідності фактичних показників з плановими.

Для того, щоб успішно здійснювати управлінські функції, сучасному керівнику потрібно вміти вести за собою підлеглих. Виступаючи сьогодні в ролях керуючого і новатора, керівник насамперед виявляє себе як лідер. У кожній конкретній трудовій групі діє індивід, до якого прислухаються і придивляються інші люди, він впливає на навколишніх головним чином за двома соціально-психологічними каналами:

- за каналом авторитету (члени групи визнають перевагу лідера перед іншими в силу його положення, досвіду, майстерності, освіти тощо);
- за каналом харизматичних властивостей (людяність, ввічливість, моральність).

У реальному житті все це виливається в добровільне визнання винятковості лідера, що характеризується в неухильному наслідуванні, копіюванні його дій і в цілому його поведінки [5, с. 26].

Ефективність роботи, яку виконує керівник залежить від його умінь прислуховуватись до думки лідера, оскільки він більше пов'язаний з колективом підприємства. Підтвердженням даної думки є визначення терміну «керівництво», яке визначає його як уміння залучати лідерів до діяльності, підтримувати та координувати їх роботу.

Один із важливих аспектів загального сприйняття та оцінки керівника є його імідж. Імідж – це думка, що містить оцінку, а оцінка формує готовність діяти – психологічну установку. Формуючи власний імідж, свідомо керуючи враженнями про себе, керівник формує у підлеглих, колегах психологічну уста-

новку стосовно себе, яка може працювати на благо компанії або навпаки [6, с. 377].

Основну роль, яку повинен виконувати керівник для забезпечення позитивного соціально-психологічного середовища – мінімізувати кількість конфліктів між працівниками підприємства.

Головними ознаками, які сприяють позитивному соціально-психологічному клімату є такі:

- високий рівень довіри, вимогливість працівників підприємства один до одного;
- висловлення відносно іншого працівника лише доброзичливої, ділової та конструктивної критики;
- створення середовища, в якому працівники матимуть можливість вільно висловлювати свою думку під час обговорення питань в колективі;
- відсутність тиску керівників і визнання за ними права приймати важливі для групи рішення;
- члени колективу повинні знати завдання, які повинні бути ними виконані, а також мати інформацію про стан справ під час їхнього виконання.

Згідно визначень, наведених та обґрунтованих вище можна визначити відмінності між поняттями «керівник» та «лідер» (рис. 1).

Найкращим варіантом для ефективного управління підприємством є поєднання якостей лідера та керівника в одній людині та, на жаль, воно зустрічається зовсім рідко.

Успішний керівник завжди бачить мету. Таке бачення ситуації припускає планування, а отже вимагає розробки шляхів її вирішення. Метою зазвичай є здійснення мрії, та визначення спільних інтересів, з приводу того якою буде в майбутньому організація, як буде розвиватись. Лідер часто любить, а інколи і вміє по-філософськи говорити про свою мрію. Проте погляди керівника не повинні бути обмеженими – мрія повинна розвиватись, як і пов'язана з її здійсненням мета [2, с. 64].

Наведемо риси, які повинні бути притаманні керівнику у виконанні ним лідерської місії:

- рівень освіченості, оскільки освіта у наші дні є дуже важливим показником. Іноді відсутність або нестача освіти може перекинутись до свідом, самоосвітою та іншими чинниками.

Рис. 1. Порівняльна характеристика понять «керівник» та «лідер»

– креативність, тобто здатність генерувати нові ідеї, та завдання, які необхідно виконати для досягнення певної мети чи завдань;

– ефективність, як правило, залежить від успішності та професіоналізму керівника.

– делегування повноважень (неможливо делегувати тільки одну функцію – стратегію розвитку, вона залишається прерогативою керівника).

– відкритість керівника до інноваційних технологій, ідей, запозичення досвіду у більш успішних компаній.

Особливою задачею та функціональним призначенням сучасного керівника-лідера є робота на кінцевий результат, він повинен намагатись досягти успіху для всього колективу. За допомогою створення креативного мислення керівника-лідера можуть бути запропоновані нові рішення, які в подальшому ефективно вплинуть на результати діяльності підприємства, розробку нових управлінських рішень, висування нових ідей: створення нових установ, підрозділів,

впровадження нових методик, залучення досвіду іноземних фірм.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи. Отже, існує різниця між поняттями «лідерство» та «керівництво». Лідером можна вважати людину, що проявляє стійкість у невизначеній ситуації, має ряд характеристик, які відрізняють його від керівника. В деяких ситуаціях повинен мати схильність до дипломатичного налагодження проблеми, бути організатором певної діяльності та генератором раціональних ідей.

Керівник, в свою чергу, є людиною, яка офіційно наділена владою, на нього покладені функції управління колективом і організації його діяльності. Успішно діючий керівник вищого рівня володіє високою сприйнятливістю і розвинутою інтуїцією. Він сприймає суть справи інтуїтивно та швидко і виявляє здатність відрізнити важливі сторони ситуації від несуттєвих. Варто рекомендувати уніфікацію характеристик та ознак лідерства в умовах технічно необхідного керівництва.

Список літератури:

1. Лазурський А. Ф. Концепция личности А. Ф. Лазурського. – М., 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soulsick.ru>
2. Батюк Б. Б. Стилі лідерства в управлінських рішеннях / Б. Б. Батюк, О. Я. Батюк // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2 (1). – С. 62-72. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_2\(1\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_2(1)_9)
3. Навчальні матеріали онлайн. Менеджмент. Організаторська поведінка. Сутність лідерства в організації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1842112058998/menedzhment/liderstvo_organizatsiyi
4. Кіяшко В. І. Поняття та роль керівника в діяльності сучасного підприємства / В. І. Кіяшко // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 221-224.
5. Козак К. Б. Роль лідерства в системі управління персоналом на підприємстві / К. Б. Козак // Економіка харчової промисловості. – 2013. – № 3. – С. 24-28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2013_3_7
6. Жигайло Н. І. Роль керівника у формуванні соціально-психологічного клімату в колективі / Н. І. Жигайло // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна. – 2012. – Вип. 2 (1). – С. 374-383. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2\(1\)_46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2(1)_46)

Бондарчук Л.В., Крамаренко Е.В., Рудик Т.А.

Винницький торгово-економічний інститут

Київського національного торгово-економічного університета

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОНЯТИЙ «ЛИДЕРСТВА» И «РУКОВОДСТВА»: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические вопросы сущности лидерства и руководства. Рассмотрены различные взгляды ученых на сущность понятий лидерство и руководство. Обоснованно совокупность черт присущих лидерам и формальным руководителям. Определены функции и сферы действия данных понятий. Рекомендовано к применению сочетание черт лидера и руководителя в одном лице с целью повышения эффективности управления персоналом.

Ключевые слова: лидерство, формальное руководство, черты лидера, функции руководителя, функциональное назначение руководителя-лидера.

Bondarchuk L.V., Kramarenko K.V., Rudyk T.O.

Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

THEORETICAL STUDIES OF THE CONCEPT OF «LEADERSHIP» AND «GUIDANCE»: ESSENCE AND FEATURES

Summary

In the article the theoretical question of the essence of leadership and management is conducted. The various views of scholars on the nature of the concepts of leadership and management were studied. We grounded set of features of leaders and formal leaders. Functions and scope of these concepts were defined. We offered a features combination of leader and manager in one person, for improvement of personnel management.

Keywords: leadership, formal leadership traits of a leader, manager features, functionality manager-leader.

УДК 657.421.3

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ЗАГАЛЬНОВИРОБНИЧОГО ХАРАКТЕРУ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Бондарчук Н.В., Половко А.В.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Висвітлено основні теоретичні аспекти складових системи управління загальнови­робничими витратами. Розкрито обліковий аспект управління загальнови­робничим витратами підприємств в умовах змін зовнішнього економічного середовища. Розкрита існуюча класифікація загальнови­робничих витрат. Визначено основні напрями формування системи управління витратами загальнови­робничого призначення. Виокремлено основні складові системи управління витратами загальнови­робничого характеру, серед яких: нормування, планування та прогнозування рівня загальнови­робничих витрат; управлінський та фінансовий облік; аналіз та оцінка ефективності формування витрат; поточний контроль за загальнови­робничими витратами та відповідальність за неефективне управління ними, тощо.

Ключові слова: загальнови­робничі, система, управління, витрати, змінні, постійні, кошторис, аналіз.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання важливим аспектом ефективної діяльності підприємства є забезпечення конкурентоспроможності продукції шляхом зниження частки загальнови­робничих витрат. Реалізація цієї мети вимагає перегляду питань пов'язаних із визначенням раціональності структури загальнови­робничих витрат та пошук шляхів їх зниження.

Як справедливо відзначає угорський економіст А. Барток-Надь, раніше дуже багато уваги приділяли методології розподілу (точніше «розмазуванню») непрямих витрат. Найважливіше значення має управління непрямими витратами з метою їх неухильного зниження. Нині на передній план повсякденної роботи повинно висуватися майбутнє управління витратами. Саме цим питанням найменше уваги приділяють практики та теоретики – спеціалісти з питань бухгалтерського обліку, хоч рентабельність виробництва, результати господарської діяльності залежать в першу чергу від зниження витрат, а не від обраного способу їх розподілу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематику бухгалтерського обліку загальнови­робничих витрат досліджували такі ві-

тчизняні вчені, як І.А. Білоусова, М.І. Бондар, Ф.Ф. Бутинець, В.М. Добровський, А.М. Герасимович, Л.В. Гнилицька, З.В. Гуцайлук, С.В. Голов, В.В. Євдокимов, В.І. Єфіменко, З.В. Задорожний, Р.С. Коршикова, М.В. Кужельний, С.О. Левицька, Л.Г. Ловінська, О.М. Мазуренко, Л.В. Нападівська, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, Г.С. Суков, М.Г. Чумаченко, В.Г. Швець та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Постійні зміни в законодавстві, нові завдання управління витратами потребують удосконалення обліку загальнови­робничих витрат на підприємствах та формування відповідної системи з метою управління витратами загальнови­робничого характеру як напрямку підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

Мета статті. Розглянути обліковий аспект управління загальнови­робничими витратами сільськогосподарських підприємств в умовах змін зовнішнього економічного середовища та визначення основних напрямів формування системи управління витратами загальнови­робничого характеру.

Викладення основного матеріалу. Національні стандарти бухгалтерського обліку прямо не визначають термін «загальнови­робничі витрати», проте методологічні засади обліку, а також пере-

лік витрат, які включаються до складу загально-виробничих, зазначені в П(С)БО 16 «Витрати» [4]. До прикладу, загально-виробничі витрати включають витрати на основну й додаткову заробітну плату загально-виробничих працівників і відрахування на соціальні заходи; витрати на охорону праці та техніку безпеки; витрати на переїзд і переміщення; витрати на транспортне обслуговування робіт; витрати на використання МПП загально-виробничого призначення; витрати на утримання й експлуатацію основних засобів загально-виробничого призначення; амортизацію утримання і необоротних активів загально-виробничого призначення; суму сплачених орендарем платежів за використання в оперативному лізингу основних засобів, інших необоротних матеріальних і нематеріальних активів загально-виробничого призначення та інші.

Нормативно закріпленою є класифікація загально-виробничих витрат на постійні та змінні. Перелік і склад змінних та постійних загально-виробничих витрат установлюється підприємством самостійно.

До змінних загально-виробничих витрат відносяться витрати на обслуговування й управління виробництвом (цехів, дільниць), які змінюються прямо (або майже прямо) пропорційно до зміни обсягу виробництва. Змінні загально-виробничі витрати розподіляються на кожен об'єкт витрат із використанням бази розподілу, виходячи з фактичної виробничої потужності звітного періоду. До постійних загально-виробничих витрат відносяться витрати на обслуговування й управління виробництвом, які залишаються незмінними (або майже незмінними) у разі зміни обсягу виробництва.

Стосовно змінних витрат допускається, що вони змінюються «майже прямо пропорційно» (у п. 12 Методичних рекомендацій № 373 визначено тільки напрям зміни таких витрат (збільшуються із зростанням обсягу випуску продукції та зменшуються з його зниженням), але не характер цієї залежності) [3].

Положення про те, що постійні витрати при зміні обсягів виробництва залишаються незмінними, а змінні – лінійно зростають, дозволяє значно спростити роботу аналітика, але відомо, що реальні залежності складніші. Тобто коректніше говорити про умовно-змінні та умовно-постійні витрати.

Залежно від процентного співвідношення зміни витрат і зміни обсягу виробництва серед умовно-змінних витрат виділяють пропорційні і непропорційні, які, у свою чергу, можуть бути прогресивними, дегресивними та напівзмінними. Серед умовно-постійних виділяють напівпостійні або дискретно-ступінчасті (є постійними для конкретного обсягу виробництва, але в певний момент вони зростають на визначену величину і знову залишаються постійними) та дискреційні (витрати, які не мають відношення до обсягу виробництва).

Постійні витрати обумовлені виробничо-економічним потенціалом підприємства. Чим повніше використовується потенціал, тим більшою є віддача від витрачених ресурсів, тим швидше окупаються постійні витрати. Невикористаний потенціал збільшує неефективність постійних витрат, ресурси витрачаються без користі, а отже, витрати можна кваліфікувати як некорисні.

Проблемою є те, що при розподілі витрат на умовно-постійні та умовно-змінні виходять із ряду припущень, основними з яких є:

- на поведінку витрат впливає лише обсяг виробництва при незмінних якості сировини, технології тощо;

- структура та асортимент продукції, що виробляється залишаються незмінними, або є припущення, що випускається один умовний вид продукції;

- у межах так званого релевантного діапазону постійні витрати залишаються незмінними, а між умовно-змінними витратами та обсягом виробництва існує лінійна (чи будь-яка інша) залежність.

Висловлювання про потребу врахування інших факторів, крім обсягів виробництва, досить поширені в сучасній економічній літературі.

На зміну обсягів виробництва, реалізації продукції та її собівартість здійснює вплив багато факторів. Ці фактори нерідко впливають в різних напрямках без взаємного зв'язку. Інакше кажучи, зв'язок «витрати – обсяг» у практичній фінансово-господарській діяльності далеко не абсолютний.

Для вирішення завдання поділу витрат на умовно-постійні й умовно-змінні використовують два підходи: суб'єктивний і статистичний.

Суб'єктивний підхід передбачає вольове віднесення витрат до групи умовно-постійних або умовно-змінних, базуючись на неформальному досвіді дослідника. Статистичний підхід передбачає аналіз наявних статистичних даних або, якщо отримання інформації за ряд попередніх років ускладнено, можуть проводитись керовані експерименти або щоденне спостереження за реальним виробничим процесом. Суть всіх методів, що застосовуються в рамках статистичного підходу, базується на кінцевому наданні сумарних витрат шляхом апроксимації даних про витрати та обсяги виробництва за певний період часу [1]. До того ж, використовується ряд інших методів.

Так, Л.В. Нападівська пропонує використовувати методи «вищої-нижчої точки», кореляції, регресійного аналізу, найменших квадратів, статистичний. С.Ф. Голов доповнює порядок визначення залежності між сумою витрат та обсягом виробництва методами технологічного аналізу, аналізу бухгалтерських рахунків, візуального пристосування й пропонує обґрунтувати свій вибір за допомогою коефіцієнта детермінації [2].

У процесі коригування наявних даних про витрати К.К. Сіо пропонує визначати ті складові, які повинні бути включені до аналізу витрат (або навпаки, виключені). Зокрема, пропонується вносити до розрахунків лише ті елементи витрат, які змінюються (функціонально пов'язані) із зміною випуску [5].

Як правило, всі дослідження зведені до врахування змінної складової витрат. Доволі популярним способом визначення функції витрат є регресійний аналіз, який, на нашу думку, найточніший.

Реальним напрямом зниження рівня загально-виробничих витрат на підприємствах є перехід від системи їх обліку та оцінки до системи управління загально-виробничими витратами.

Система управління загально-виробничими витратами на підприємствах має функціональний та організаційний аспекти, складовими цієї

системи є: нормування, планування та прогнозування загальновиробничих витрат за видами продукції та структурними підрозділами підприємства; управлінський та фінансовий облік; аналіз та оцінка ефективності формування витрат; поточний контроль за загальновиробничими витратами та відповідальність за неефективне управління ними; стимулювання працівників за зниження рівня загальновиробничих витрат та підвищення ефективності їх використання тощо.

Істотним важелем регулювання накладних витрат є їх нормування, під яким слід розуміти встановлення максимально можливої відносної величини накладних витрат у загальних витратах на створення товарної продукції або її вартості.

Так як загальновиробничі витрати є складовою частиною товарної продукції та окремих виробів, то нормативи загальновиробничих витрат повинні встановлюватися у відсотках до собівартості продукції. Ці нормативи можуть бути визначені такими методами:

- статистичними, при якому за основу беруть рівень витрат та інші показники у базовому році з відповідними корективами на зміни, які можуть мати місце у плановому році;

- розрахунковим, при якому річні витрати визначаються по кожній зі статей витрат.

Визначені планові показники накладних витрат підлягають розподілу за підрозділами та окремими статтями. Тобто складаються планові кошториси.

Процес складання кошторису веде до конкретизації цих планів, оскільки керівництво має складати поточні плани для втілення у життя перспективних планів. При відсутності кошторису накладних витрат проблеми повсякденної діяльності можуть схилити керівника відмовитися від планування майбутніх операцій. Складання кошторису гарантує, що керівництво плануватиме майбутні операції, беручи до уваги можливі зміни умов діяльності наступного року, і визначатиме заходи, які необхідно прийняти в першу чергу, щоб вчасно відреагувати на можливі зміни. Цей процес змушує керівництво передбачати проблеми того, як вони виникнуть, та ймовірність успішного прийнятих рішень буде зведена до мінімуму.

Ці витрати мають загальний характер та пов'язані з обслуговуванням виробництва та управління. Тому ця група витрат підлягає детальному аналізу.

Аналіз передбачає вивчення та оцінку:

- змін загального розміру комплексних витрат та їх статей порівняно з розміром, передбаченим кошторисом витрат;

- динаміки розміру витрат на гривню товарної продукції;

- причин відхилень від кошторису витрат;
- обґрунтованості розподілу накладних витрат.

На першому етапі аналізу дають загальну оцінку комплексних статей витрат. Для цього фактичні витрати за кожною статтею кошторису порівнюють з плановим та з минулим періодом і визначають відхилення: економію чи перевитрати.

На другому етапі аналізу комплексних витрат вивчається динаміка цих витрат на 1 грн. товарної продукції (робіт, послуг) за кілька звіт-

них періодів, а також змін порівняно із плановим їх рівнем на звітний період. Саме таке дослідження комплексних витрат у цілому та за окремими статтями покаже їх частку в 1 гривні товарної продукції та тенденцію до змін – їх зниження чи підвищення в гривні товарної продукції.

Наступний етап аналізу передбачає дослідження кожної статті витрат. При цьому виявляють причини, що викликали абсолютне або відносне відхилення витрат.

При аналізі загальновиробничих витрат фактичні витрати за кожною статтею порівнюються з витратами, передбаченими кошторисом. Оцінка незначної умовно-змінної частини цих витрат проводиться методом порівняння фактичних витрат з плановими, скоригованими на фактичний обсяг виробництва. Для перерахунку планових витрат на фактичний обсяг виробництва використовують таку формулу:

$$V_{СК} = \frac{V_{ПЛ} * (100 + \Delta ПП\% * K_3)}{100}, \quad (1)$$

де, $V_{СК}$ – витрати, скориговані на фактичний обсяг продукції;

$V_{ПЛ}$ – витрати планові;

$\Delta ПП\%$ – перевиконання (недовиконання) плану випуску товарної продукції;

K_3 – коефіцієнт залежності витрат від обсягу виробництва продукції (розмір коефіцієнта визначається дослідним шляхом).

Оцінка відхилень фактичних витрат від кошторису залежить від того, які причини викликали економію чи перевитрати за кожною статтею витрат. Нерідко трапляється, що економія пов'язана з невиконанням заходів щодо поліпшення умов праці, техніки безпеки, підготовки кадрів. Невиконання цих заходів завдає підприємству іноді більш шкоди, ніж сума одержаної економії. У ході аналізу виявляють непродуктивні витрати, витрати від безгосподарності, які можна розглядати як невикористані резерви зниження собівартості продукції. До непродуктивних витрат відносять:

- витрати від псування та нестачі сировини та готової продукції;

- оплату простоїв з вини підприємства;

- доплати за час простоїв та у зв'язку з використанням робітників на роботах, які потребують менш кваліфікованої праці;

- вартість спожитої енергії та палива за час простою підприємства.

Заключний етап аналізу – підрахунок резервів можливого скорочення непрямих витрат та розробка заходів для мобілізації цих резервів як одного з факторів зниження собівартості товарної продукції [6]

Висновки і пропозиції. Впровадження системи управління загальновиробничими витратами на підприємстві дозволяє підвищити ефективність контролю за формуванням накладних витрат та правильністю списання їх на собівартість продукції. Основними умовами організації системи управління загальновиробничими витратами є точність, об'єктивність, своєчасність і зрозумілість, відповідність цілям управління, стратегічна спрямованість та орієнтація на кінцевий фінансовий результат.

Список літератури:

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік. Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП «Рута», 2005. – 756 с.
2. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами. Практичний посібник / С.Ф. Голов. – К.: Лібра, 2004. – 880 с.
3. Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості / затв. наказом Міністерством промислової політики України № 373 від 09.07.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0373581-07>
4. Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати»: Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318 із змінами, внесеними Наказом Міністерства фінансів України № 1125 від 25 вересня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0027-00>
5. Сіо К.К. Управлінська економіка / К.К. Сіо. – М:ІНФРА-М, 2000. – 670 с.
6. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз діяльності промислового підприємства: Навчальний посібник / Н.В. Тарасенко. – Київ – Львів: НБУ; ЛБІ., 2000. – 485 с.

Бондарчук Н.В., Половко А.В.

Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ ОБЩЕПРОИЗВОДСТВЕННОГО ХАРАКТЕРА, КАК НАПРАВЛЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация

Освещены основные теоретические аспекты составляющих системы управления общепроизводственными затратами. Раскрыто учетный аспект управления общепроизводственными затратами предприятий в условиях изменений внешней экономической среды. Раскрыта существующая классификация общепроизводственных затрат. Определены основные направления формирования системы управления затратами общепроизводственного характера. Выделены основные составляющие системы управления затратами общепроизводственного характера, среди которых: нормирование, планирование и прогнозирование уровня общепроизводственных затрат; управленческий и финансовый учет; анализ и оценка эффективности формирования затрат; текущий контроль за общепроизводственными расходами и ответственность за неэффективное управление ими.

Ключевые слова: затраты, общепроизводственные затраты, система, управление, переменные затраты, постоянные затраты, смета, анализ.

Bondarchuk N.V., Polovko A.V.

Dnipropetrovsk State University of Agriculture and Economics

SYSTEM OF GENERAL EXPENSES OF PRODUCTION MANAGEMENT AS THE DIRECTION OF IMPROVING COMPETITIVENESS OF ECONOMIC ENTITIES

Summary

The main theoretical aspects of components of the management system of the general expenses of production have been dealt with. The accounting aspect of enterprises' general expenses of production under the conditions of changes in the external economic environment has been revealed. The existing classification of the general expenses of production has been revealed. The basic directions of formation the system of general expenses of production management have been determined. The basic components of the system of general expenses of production management have been singled out, such as: introduction of norms, planning and forecasting the level of general expenses of production; management and financial accounting; analysis and evaluation of the expenses formation effectiveness; ongoing monitoring of the general expenses of production and responsibility for poor management thereof.

Keywords: expenses, general expenses of production, system, management, direct expenses, fixed expenses, estimation, analysis.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА

Боровик О.М., Бондарєва Т.Г.

Національний університет водного господарства та природокористування

У даній статті розглянуто види рибницьких господарств та технологічні процеси вирощування риби. Визначено об'єкти обліку витрат за групами для задоволення потреб управління. Досліджено порядок організації обліку витрат виробництва, а саме на вирощування та відтворення біологічних активів з врахуванням галузевих, організаційних та біотехнічних особливостей рибогосподарських підприємств. Розглянуто синтетичний та аналітичний облік виробничих витрат. Внесено пропозиції щодо удосконалення організації та методики обліку витрат виробництва в рибницьких господарствах.

Ключові слова: повносистемні господарства, неповносистемні господарства, технологічні процеси, витрати, біологічні активи.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки особливого значення набувають нові форми господарювання в рибному господарстві, характерною особливістю яких є максимальне задоволення потреб споживачів рибною продукцією. Рибна галузь є господарським комплексом, що має замкнутий технологічний цикл від відтворення і охорони водних живих ресурсів, зокрема риби, до їх вирощування, вилову, переробки і реалізації.

Ставе рибництво стало однією з важливих підгалузей агропромислового комплексу, що свідчить про визнання потенційного його вкладу у вирішення продовольчої проблеми. Одним з основних об'єктів обліку рибницьких господарств є біологічні активи. Біологічними активами є живі тварини та рослини, що здатні до біологічної трансформації, тому біологічні активи, одержані в процесі біологічних перетворень, вважають додатковими біологічними активами. Найбільш виразно це спостерігається на прикладі риби в нагулі (збільшення ваги риби).

Сучасні системи обліку, впроваджені в ставових рибницьких господарствах, практично не забезпечують потреби управління. Одна з проблем управління, пов'язаних із сучасним станом обліку – оперативність надходження інформації про витрати на вирощування рибосадкового матеріалу і товарної риби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значну увагу питанням теорії й методології обліку і контролю витрат на виробництво і калькулювання собівартості продукції приділяли вітчизняні науковці Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Вдовенко, З.В. Гуцайлук, Г.Г. Кірейцев, Ю.А. Литвин, В.Г. Лінник, Л.В. Нападовська, М.Ф. Огійчук, В.С. Рудницький, В.В. Сопко, І. Торопова, П.Я. Хомин, а також зарубіжні дослідники К. Друрі, Р. Ентоні, В.Ф. Палій, А.Ш. Маргуліс, А.А. Стогов, Ч.Т. Хорнгрен, А. Яругова та інші. Проте, у зв'язку зі значними галузевими відмінностями рибництва та типами рибогосподарських підприємств питання обліку витрат виробництва досліджено недостатньо, особливо в частині врахування відповідних галузевих особливостей підприємств рибного господарства, що відповідали б інформаційним запитам управлінського персоналу.

Саме тому актуальним є питання раціональної побудови обліку витрат виробництва продукції

рибництва за стадіями їх вирощування та відтворення, що залежатиме від типу господарства, технології вирощування риби, і дасть змогу правильно організувати облік біологічних активів, розмежувати центри витрат, зменшити втрати риби при переведенні з одного місця утримання в інше, посилить можливість контролю за витрачанням матеріальних та фінансових ресурсів, персональної відповідальності за результат на кожному процесі трансформації біологічних активів.

Мета статті є дослідження технології, організації та методики обліку витрат виробництва, а саме на вирощування та відтворення біологічних активів з врахуванням галузевих, організаційних та біотехнічних особливостей рибогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Залежно від організації і завершеності процесу вирощування риби, рибницькі господарства поділяють на два види: повносистемні та неповносистемні (риборозплідники, нагульні). До повносистемних відносять господарства, у яких здійснюються всі стадії розведення і вирощування риби від отримання ікри до товарної продукції. Господарства рибозплідники (неповносистемні) спеціалізуються на вирощуванні рибосадкового матеріалу (личинки, мальків, цюголіток, однорічок, дволіток риб для зариблення нагульних ставків). Як правило рибу такі господарства вирощують лише впродовж року, із закінченням якого продають іншим господарюючим суб'єктам. Господарства, які вирощують товарну рибу із придбаного рибосадкового матеріалу у інших господарств відносять до виду нагульних. Виробничий цикл у них також однорічний.

Можливість господарства працювати у повносистемному чи неповносистемному процесі рибозведення обумовлюється: забезпеченням кваліфікованим спеціальним персоналом (зоотехніки, рибоводи, охоронці, рибалки); необхідністю забезпечення відтворення водних живих ресурсів; наявністю відповідної матеріально-технічної бази, а саме: складів, холодної обладнання, знарядь лову, човнів, лабораторій та місць для утримання риби (ставів, кожен з яких має своє призначення) (табл. 1).

У рибницьких господарствах наявні значні відмінності у технологічному процесі вирощування риби. Технологія вирощування товарної риби у повносистемного ставкового господарства наведена на рис. 1.

Повносистемні рибницькі ставкові господарства в залежності від ґрунтово-кліматичних умов і прийнятої технології вирощування працюють з одно-, дво- або трирічними оборотами.

Під оборотом у ставковому рибництві мається на увазі відрізок часу, впродовж якого проходять певні перетворення, а саме ріст риби від ікринки

до товарної маси. На перший рік одержують посадковий матеріал – однолітків масою 20...30 г. Впродовж другого літа з посадкового матеріалу вирощують товарну рибу. Тривалість дворічного обороту складає 16-18 місяців. При створенні сприятливих умов для росту риби час вирощування до товарної продукції можна скоротити до одного вегетаційного сезону. При трирічному обороті товарну продукцію одержують ще до кінця третього року (впродовж 28-30 місяців). При цьому з'являється можливість вирощування більш великої риби, наприклад, коропа масою 1000 г і більше.

Технологічний процес вирощування риби у господарств-риборозплідників та у нагульних господарствах наведено на рис. 2.

Технологія вирощування риби у селекційних господарствах та репродукторах буде подібною до повносистемного господарства, але матиме більш тривалий оборот, оскільки вимагає більшого часу для отримання якісно нових видів чи порід риб. Крім того вона здійснюється дуже обмеженим колом підприємств, які мають відповідні дозвільні документи, атести, ліцензії та проводять свої роботи під наглядом відповідних наукових установ, зокрема: Міністерства аграрної політики, Української академії аграрних наук «Інститут рибного господарства», Державного агентства рибного господарства.

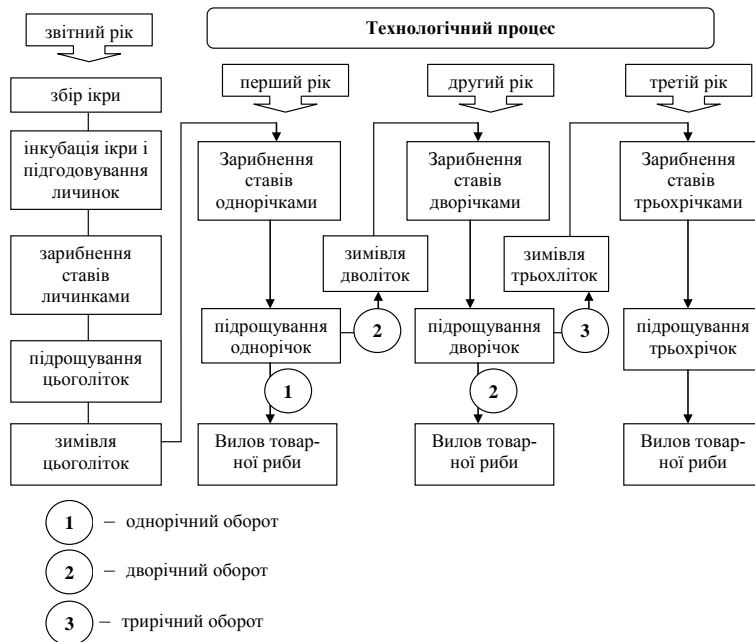

Рис. 1. Технологічний процес вирощування риби у повносистемному господарстві при одно-, дво-, та трирічному обороті

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Види ставків рибницьких господарств та їх призначення

Група	Назва	Основне призначення та коротка характеристика
Водопостачальні	Головний ставок	Призначений для нагромадження води з наступною подачею її в систему виробничих ставків
	Ставки-відстійники	Використовують при необхідності відстоювання води від надлишку зважених часток, у них вода освітлюється і, разом з тим, прогривається, після чого вона подається у виробничі ставки
Виробничі	Нерестові ставки	Призначені для розмноження риби і повинні відповідати оптимальним умовам для нересту, розвитку ікри і кількості личинок
	Малькові ставки	Призначені для підروщування личинок, пересаджених з нерестових ставків, які надходять з інкубаційного цеху. Для кращого розвитку кормової бази малькових ставків рекомендується розорювати і вносити органічне добриво
	Вирощувальні ставки (першого, другого порядку)	Служать для вирощування одноліток. Личинки, пересаджені з нерестових або малькових ставків, утримуються у вирощувальних ставках до кінця вегетаційного періоду; потім молодь пересаджують у зимувальні ставки, іноді в нагульні
	Зимувальні ставки	Призначені для зимового перебування риби. Основна вимога, яка ставиться до зимувальних ставків – створення оптимальних умов для зимівлі рибосадкового матеріалу і риб не першого року: забезпечення належного кисневого режиму за допомогою постійної проточності, низької окислюваності, чистої від забруднень промисловими і побутовими стоками води
	Нагульні ставки	Призначені для вирощування товарної риби
	Маткові літні і зимові ставки	Призначені для літнього і зимового перебування молодняка
Підсобні	Карантинні ставки	Призначені для тимчасового розміщення хворої риби або риби, завезеної з інших господарств. Ці ставки розташовують на відстані не ближче 20 м від інших ставків
	Ставки-садки	Використовують їх головним чином восени для збереження живої риби, а навесні для тимчасового розміщення однорічників до їх реалізації. Садки використовують також навесні для розміщення племінників до посадки їх на нерест і реконструкційний матеріал до посадки в маткові ставки

Джерело: систематизовано авторами за даними [1, с. 387-389]

У діяльності ставкових рибницьких господарств, на нашу думку, доцільно розрізнити поняття «виращування» та «відтворення» водних живих ресурсів, які сприймають як складові одного процесу. Так, враховуючи специфіку господарства, під виращуванням слід розуміти комплекс заходів, спрямованих на отримання приросту ваги (живої маси, наважки) впродовж всіх передбачуваних стадій розвитку водних живих ресурсів. Під відтворенням слід розуміти комплекс заходів, пов'язаних із утриманням риб-плідників задля отримання нових організмів. У повному розумінні виращування і відтворення може бути лише у повносистемних господарствах, а в інших – наявний лише один із процесів: або відтворення, або виращування. Цьому питанню не достатньо приділялась увага в нормативних актах та у спеціальній літературі, тому зробимо спробу дослідити зазначену проблему у даній роботі.

Для рибницьких господарств поняття витрат виробництва, виходячи із специфіки їх діяльності, включатиме витрати, що утворюються в процесі здійснення двох окремих, але тісно взаємодіючих між собою процесів: виращування та відтворення. Процес виращування біологічних активів – це комплекс заходів, що здійснюються протягом періоду, під час якого відбувається трансформація біологічних активів від отримання ікри до набуття рибою товарної маси.

Але рибницькі господарства, діяльність яких спрямована на отримання товарної продукції з подальшою її реалізацією, повинні також забезпечити можливість відтворення біологічних активів. Це досягається шляхом утримання риб-плідників та постійного їх поповнення з числа найбільш придатних особин ремонтного молодняку. На нашу думку, саме витрати, понесені на утримання риб-плідників і становлять витрати на відтворення біологічних активів.

Такий підхід націлений на надання інформації, потрібної для калькулювання одиниці собівартості продукції та складання фінансової звітності, що є необхідним з точки зору управління ресурсами суб'єкта господарювання. Для задоволення потреб управління необхідні різні варіанти групування витрат, а, відповідно, і різні об'єкти обліку. Для рибогосподарських підприємств доцільним є виділення об'єктів обліку витрат за такими групами:

- група, що включає центри витрат, місця виникнення витрат, центри відповідальності тощо, пов'язана з процесом споживання ресурсів, і тому налаштована на контрольні цілі;
- група, що включає види продукції, біологічні активи, що перебувають у стадії перетворень, додаткові біологічні активи, сільськогосподарська продукція, відокремлення якої зумовлено потребами калькулювання.

Організація обліку витрат виробництва передбачає різноманітність прийомів обліку і калькулювання собівартості продукції та визначається рядом факторів, які можна звести у дві групи: галузеві особливості та організаційні передумови. Запровадження нормативно-правових актів,

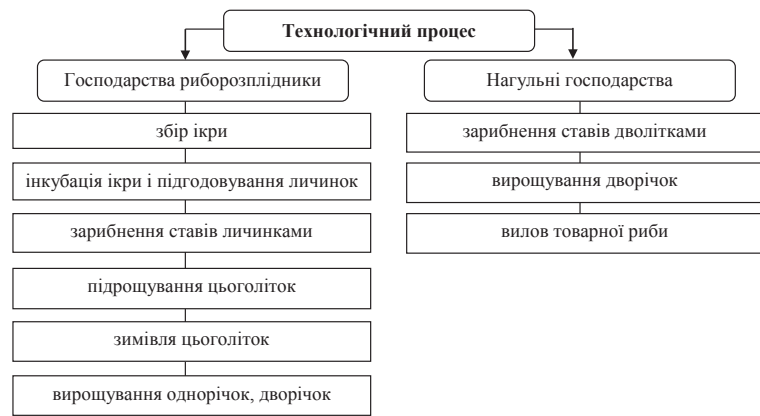

Рис. 2. Технологія виращування риби у риборозплідниках та у нагульних господарствах

Джерело: розроблено авторами

зокрема П(С)БО 30 «Біологічні активи» та «Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів» [2, 3], вимагають внесення відповідних змін у існуючі способи організації та методики ведення обліку витрат виробництва рибницькими підприємствами.

Діючі нормативні акти регламентують лише порядок ведення синтетичного обліку; відповідальність за організацію аналітичного обліку покладено на облікових працівників підприємства. Аналітичний облік витрат кожне підприємство організовує відповідно до характеру виробничого процесу, а також особливостей продукції, що випускається, і робіт, що виконуються. Базуючись на загальних правилах ведення бухгалтерського обліку, бухгалтерія підприємства забезпечує працівників інформацією, необхідною для контролю, аналізу та планування господарської діяльності, а також для прогнозування фінансових результатів. Дані аналітичного обліку використовуються при складанні внутрішньої звітності, яка будується на інформації про види і кількість продукції, про центри відповідальності і статті витрат.

В будь-якому випадку облік витрат повинен будуватися так, щоб відображалися всі витрати, понесені на виробництво продукції, формування її собівартості та визначення шляхів підвищення рентабельності виробництва.

З врахуванням галузевих, організаційних та біотехнічних особливостей рибогосподарських підприємств порядок організації обліку витрат на виращування біологічних активів, а також їх відтворення передбачає:

- розробку класифікації витрат підприємства;
- розробку системи первинного, поточного та підсумкового обліку, яка включає:
 - створення альбому первинних документів та графіку документообігу в частині витрат на виращування і відтворення біологічних активів;
 - вибір форми обліку та реєстрів аналітичного та синтетичного обліку процесу виращування та відтворення;
 - облік сукупної собівартості продукції, отриманої в процесі виращування та відтворення;
 - облік собівартості окремих видів біологічних активів.

Етапи організації обліку витрат для підприємств рибної галузі представлено на рис. 3.

Витрати на вирощування риборозсадкового матеріалу обліковують у відомостях або у картках. Усі господарські операції оформляються первинними документами, на підставі яких ведеться їх облік та записи до регістрів. Особливості процесу виробництва риборозсадкових підприємств вимагають застосування спеціалізованих форм первинної документації за кожною стадією з притаманними лише даній галузі реквізитами, зокрема: номер та категорія ставка, площа ставка, га; середня глибина ставка, м; вік личинок, днів; кількість личинок, які посаджено у ставки, млн. шт.; строки підрощування; кількість (млн. шт.), середня вага (г) та вихід (%) вилонених личинок; період зариблення; вид риби; кількість личинок (тис. шт.); вік личинок (дб); середня маса (мг) та інші.

Особливості синтетичного і аналітичного обліку виробничих витрат риборозсадкових підприємств визначаються комплексом технологічних процесів, що обумовлює послідовне здійснення витрат і потребує вибору відповідного методу обліку витрат.

Таким чином, прослідковується можливість поділу виробничого процесу риборозсадкового підприємства на певні стадії та виокремлення по кожній з них об'єкта обліку, що потребуватиме реєстрації, збору та накопчення витрат.

У рибних господарствах аналітичний облік витрат на вирощування та відтворення доцільно організувати за такими напрямками:

1. За технологічними процесами:
 - вирощування посадкового матеріалу;

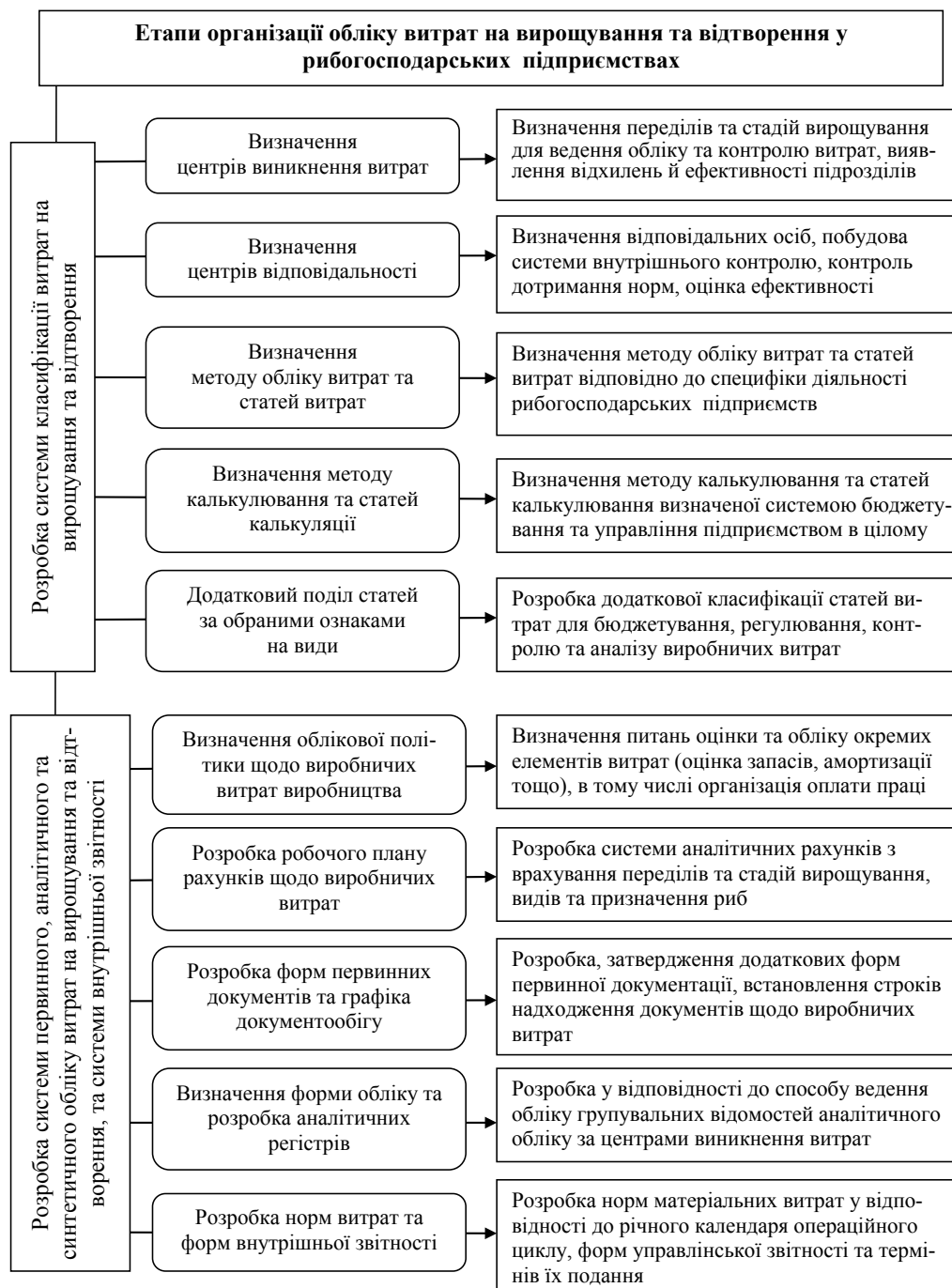

Рис. 3. Етапи організації обліку витрат для риборозсадкових підприємств

Джерело: побудовано авторами

- вирощування товарної риби.
- 2. За стадіями процесу вирощування посадково-го матеріалу:
 - вирощування мальків;
 - вирощування цьоголітків;
 - утримання цьоголітків у зимувальних ставах.
- 3. За місцями утримування риб: рибдільницями та видами ставів.
- 4. За встановленою номенклатурою статей витрат.

Синтетичний облік витрат на вирощування та відтворення біологічних активів, згідно з Інструкцією про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій передбачено рахунок синтетичного обліку 23 «Виробництво» [6]. Для забезпечення необхідного контролю за об'єктами обліку до рахунку синтетичного обліку доцільно відкривати субрахунки другого та третього порядків та відповідні рахунки аналітичного обліку, а саме:

- 231 «Вирощування посадкового матеріалу»;
- 232 «Вирощування товарної риби».

За дебетом рахунку 23 «Виробництво» збирають витрати на відтворення та вирощування відповідної стадії, а за кредитом – списання вартості оприбуткованих додаткових біологічних активів чи товарної риби по завершенні відповідної стадії. Залишок по дебету означатиме наявність незавершеного виробництва. Схема кодування рахунку 23 «Виробництво» на рибогосподарських підприємствах наведена на рис. 4. Для посилення контролю за процесом відтворення на повносистемних господарствах доцільно запровадити субрахунок 233 «Утримання плідників та відтворення БА».

Облік витрат на вирощування за першим технологічним процесом ведеться на субрахунку 231 «Вирощування рибопосадкового матеріалу», до якого, для більшого контролю за витратами на окремих стадіях вирощування, доцільно відкривати відповідні рахунки аналітичного обліку:

- 2311 «Вирощування мальків»;
- 2312 «Вирощування цьоголітків»;
- 2313 «Утримання цьоголітків у зимувальних ставах»;
- 2314 «Вирощування річників до товарної маси».

Облік витрат на вирощування за другим технологічним процесом ведеться на субрахунку 232 «Вирощування товарної риби». Процес вирощування товарної риби є останнім у ставковому рибництві. Він починається з пересадки річників із зимувальних ставків у нагульні і завершується обловом останніх. До субрахунку 232 «Вирощування товарної риби» доцільно використовувати такі рахунки аналітичного обліку:

- 2321 «Вирощування риби при однорічному обороті»;
- 2322 «Вирощування риби при дворічному обороті»;
- 2323 «Вирощування риби при трирічному обороті».

На даних рахунках аналітичного обліку до субрахунків 231 «Вирощування рибопосадкового матеріалу» та 232 «Вирощування товарної риби» збиратимуться витрати, пов'язані з вирощуванням відповідної вікової групи риб, переведених з власного рибопосадкового матеріалу чи придбаного у постачальників та витрати на вирощування риби у відповідних ставках.

Порядок закриття рахунку 23 «Виробництво» (крім незавершеного виробництва на кінець року) у рибницьких господарствах залежить від того, який метод оцінки готової продукції обраний та прописаний в наказі про облікову політику (за справедливою вартістю, за виробничою собівартістю). Якщо здійснюється оцінка за першим методом (за справедливою вартістю), то рахунок 23 «Виробництво» закривається одночасно при визначенні доходів (витрат) від первісного визнання продукції. При цьому, якщо справедлива вартість вища від витрат на виробництво продукції, то виникатиме дохід від первісного визнання та складатиметься кореспонденція рахунків за дебетом рахунку 23 «Виробництво» та кредитом субрахунку 710 «Дохід від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю». У іншому випадку, якщо справедлива вартість менша від витрат на виробництво, то складатиметься кореспонденція рахунків за дебетом субрахунку 940 «Витрати від первісного визнання та від зміни вартості ак-

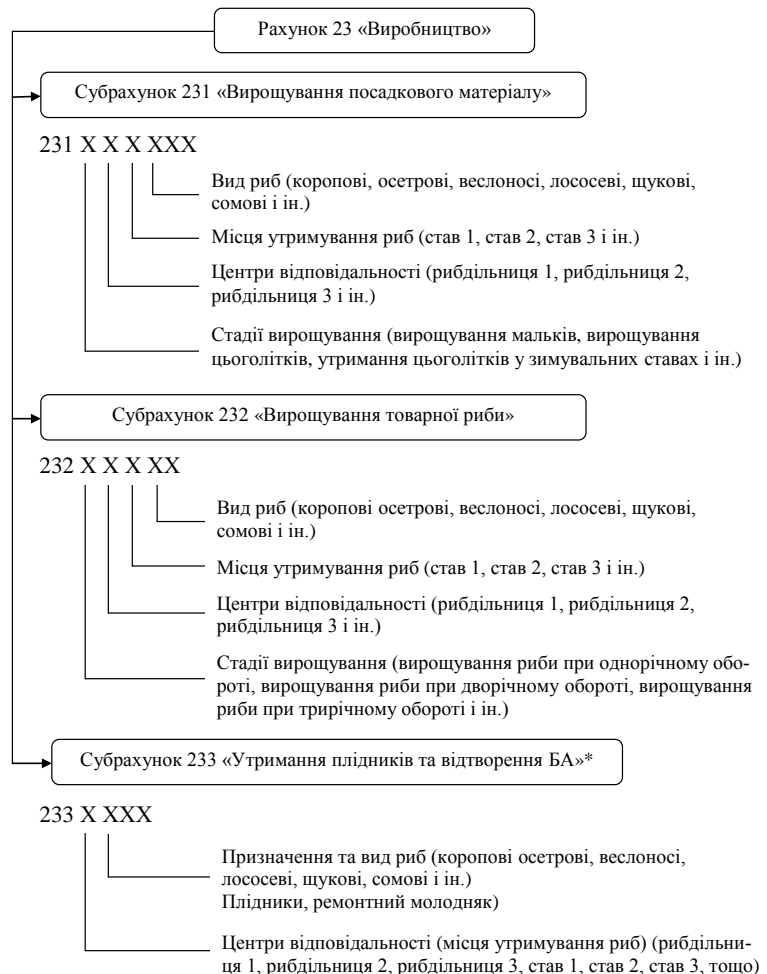

Рис. 4. Схема кодування рахунку 23 «Виробництво» у рибогосподарських підприємствах

Джерело: *запропоновано авторами

тивів, які обліковуються за справедливою вартістю» та кредитом рахунку 23 «Виробництво».

Якщо підприємством обраний другий метод оцінки готової продукції (за виробничою собівартістю), то продукцію при первісному визнанні оцінюють за плановою собівартістю, а в кінці року доводять до рівня фактичної. Калькуляційні різниці (різниця між плановою та фактичною собівартістю) розподіляються пропорційно на ті рахунки, на які впродовж року продукція списувалась (наприклад, на дебет 27 – при наявності залишку продукції на кінець року; на дебет 23 – при використанні продукції для потреб власного виробництва; на дебет 21 – при оприбуткуванні біологічних активів тощо). Якщо фактична собівартість більша за планову, коригування здійснюють додатковим проведенням, якщо менша – сторнуванням.

Враховуючи нестабільність розвитку національної економіки, рибним господарствам впродовж року потрібно контролювати відхилення планової собівартості від фактичної, так як ціна на матеріально-технічні ресурси може істотно відрізнятись від запланованої.

Варто зауважити, що потенціал рибогосподарських підприємств на даний час використовується далеко не повністю, і одним із факторів його підвищення є покращення селекційно-племінної роботи, спрямованої, перш за все, на збільшення вищівання кількості селекційно-племінного матеріалу та вселенням його у водойми. Дане питання неодноразово піднімалось як науковцями, так і на державному рівні. Зокрема, 29 квітня 2016 року Держрибагенством України був проведений круглий стіл на тему «Проблеми розвитку аквакультури в Україні», де було обговорено низку актуальних для галузі питань, а саме: відсутність механізму реалізації майнових прав

на гідротехнічні споруди; оподаткування землі, що знаходиться під водними об'єктами, котрі можуть виступати об'єктами аквакультури; за непад селекційної роботи та значне скорочення рибних племрепродукторів; забруднення води пестицидами та гербіцидами [7].

Тому окреме місце у системі організації аналітичного обліку витрат слід приділяти витратам на утримання плідників, що забезпечують процес відтворення біологічних активів, запровадивши для цього субрахунок 233 «Утримання плідників та відтворення БА» та використовувати рахунки аналітичного обліку:

- 2331 «Утримання ремонтного молодняку»;
- 2332 «Утримання плідників».

На даних рахунках збиратимуться витрати, пов'язані з утриманням ремонтного молодняку та плідників, переведених з власного рибопосадкового матеріалу чи придбаного у постачальників та списанням витрат на вартість селекційно-племінного матеріалу.

Рахунок аналітичного обліку 2331 «Утримання ремонтного молодняку» призначений для обліку витрат на утримання молодняку риб у маточних, зимувальних ставках (кормів; добрив; медпрепаратів, що туди вносяться; витрат на оплату праці працівників виробництва, що за ними доглядають, та інше). По досягненню особинами відповідних кондицій їх переводять до плідників або вибраковують до товарної риби.

Рахунок аналітичного обліку 2332 «Утримання плідників» призначений для обліку витрат на утримання плідників у відповідних ставках (кормів; добрив; медпрепаратів, що туди вносяться; витрат на оплату праці працівників виробництва, що за ними доглядають, та інше), включаючи вартість молодняку, переведеного із числа

Таблиця 2

Облік витрат на утримання плідників та ремонтного молодняку у ставкових рибницьких господарствах

№ пор.	Зміст операції	Кореспонденція рахунків	
		Дебет	Кредит
1	Внесено добрива в маточні, нерестові, зимувальні ставки, призначені для: – утримання ремонтного молодняку; – утримання плідників	2331 2332	20 20
2	Списано корми, добрива, медичні препарати на: – утримання ремонтного молодняку; – утримання плідників	2331 2332	20 20
3	Нараховано знос спорядження, інвентарю, що використовувався для: – утримання ремонтного молодняку; – утримання плідників	2331 2332	13 13
4	Нараховано заробітну плату працівникам за: – утримання ремонтного молодняку; – утримання плідників	2331 2332	66 66
5	Проведено нарахування єдиного соціального внеску на фонд оплати праці працівників із: – утримання ремонтного молодняку; – утримання плідників	2331 2332	65 65
6	Списано суму загальновиробничих витрат на: – утримання ремонтного молодняку; – утримання плідників	2331 2332	91 91
7	Збільшено вартість ремонтного молодняку на суму витрат з їх утримання	21*	2331
8	Переведено ремонтний молодняк до складу плідників	21*	21*
9	Списано витрати на утримання плідників на вартість отриманих ембріонів від нересту	21*	2332
10	Вибраковано відпрацьованих плідників та переведено до товарної риби	21*	2332

Джерело: розроблено авторами

*Примітка. 21 – поточні біологічні активи за видами вікових груп

ремонтного. Після нересту витрати на утримання плідників списуються на вартість створеного біологічного активу – отриманої ікри або вибраних плідників, що будуть реалізовані як товарна риба.

Бухгалтерський облік процесу утримання плідників та ремонтного молодняка наведено в табл. 2.

Висновки і пропозиції. Облік витрат на вирощування доцільно вести за кожним ставком, стадією, переділом з врахуванням вимог П(С)БО 16 «Витрати» за розробленою підприємством номенклатурою статей витрат.

Для обліку витрат на вирощування рибогосподарські підприємства застосовують рахунок 23 «Виробництво», до якого з метою посилення контролю за проведеними витратами відкривають рахунки аналітичного обліку, які відповідають переділам та стадіям вирощування. На дебеті рахунку збирають витрати відповідної стадії, а

за кредитом відображають списання суми витрат на наступну стадію, переведення до складу поточних біологічних активів чи сільськогосподарської продукції. Неповносистемні господарства, що мають лише один технологічний переділ можуть не відкривати окремі аналітичні рахунки.

Отже, раціональна організація аналітичного обліку забезпечить потребу у широкій деталізації інформації для управління господарською діяльністю підприємства та контролю за виконанням як кількісних, так і якісних показників процесу вирощування; сприятиме виявленню резервів зниження витрат та зростанню рибопродуктивності. Тому кожне рибогосподарське підприємство, виходячи з галузевих особливостей виробництва та враховуючи усталену практикою вітчизняну систему обліку, розробляє внутрішні положення обліку, які враховують конкретні умови, особливості організаційної структури та інформаційні потреби підприємства.

Список літератури:

1. Технологія виробництва продукції тваринництва: [підруч.] / [Бусенко О.Т., Скоцик В.Є., Маценко М.І. та ін.]; за ред. О.Т. Бусенка. – К.: «Агроосвіта», 2013. – 492 с.
2. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: наказ Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 р. № 790 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05>
3. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів: наказ Міністерства фінансів України від 29 грудня 2006 р. № 1315 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF06097.html
4. Про затвердження спеціальних форм первинної документації для суб'єктів рибного господарства в галузі аквакультури: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19 червня 2012 р. № 362 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1126-12>
5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 року № 996-14-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
6. Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 року № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>
7. Проблеми розвитку аквакультури в Україні: матеріали круглого столу Державного агентства рибного господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://darg.gov.ua/index.php?lang_id=1&content_id=2715&lp=58

Боровик А.Н., Бондарева Т.Г.

Национальный университет водного хозяйства и природоиспользования

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ И ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ ПРЕДПРИЯТИЙ РЫБНОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

В данной статье рассмотрены виды рыбоводческих хозяйств и технологические процессы выращивания рыбы. Определены объекты учета затрат по группам для удовлетворения потребностей управления. Исследованы порядок организации учета издержек производства, в частности на выращивание и воспроизведение биологических активов с учетом отраслевых, организационных и биотехнических особенностей рыбохозяйственных предприятий. Рассмотрены синтетический и аналитический учет производственных затрат. Внесены предложения по совершенствованию организации и методики учета затрат производства в рыбоводческих хозяйствах.

Ключевые слова: полносистемные хозяйства, неполносистемные хозяйства, технологические процессы, расходы, биологические активы.

Borovyk O.M., Bondaryeva T.G.

National University of Water and Environmental Engineering

TECHNOLOGICAL, ORGANISATIONAL AND METHODOLOGICAL COST ACCOUNTING ASPECTS OF FISH INDUSTRY ENTERPRISES

Summary

The article reviewed fish farms and process industries of fish breeding. It is determined accounting items group wise for satisfaction of management needs. It is studied the way of accounting management especially for growing and reproduction of biological assets with account of industry, organizational and biotechnical practices of fishing enterprises. It is reviewed synthetic and analytic accounting of productive costs. It is made the offers as to the improvement of economic and production spending accounting management in fish industry.

Keywords: full system farms, non-full farms, process industries, expenses, biological assets.

УДК 347.798.:336.12

РОЗВИТОК ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Браїлко А.Р.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

У статті досліджено тенденції процесів, що відбувалися в українській економіці, зокрема на ринку іпотечного кредитування у період 2012-2015 рр. Подано оцінку сучасного стану та перспективи розвитку іпотеки в Україні.

Ключові слова: інвестиції, іпотечне кредитування, іпотека, позика, іпотечний ринок.

Постановка проблеми. Іпотечне кредитування є важливим складовим економіки будь якої країни. Іпотечний ринок займає важливе місце серед фінансових механізмів економічного стимулювання і стабільного розвитку економіки. Застосування іпотеки дає також соціальний та економічний ефект. За допомогою іпотечних фінансових інструментів достатньо збільшуються активи різних суб'єктів ринку – від окремого громадянина та сім'ї до держави в цілому. Також за рахунок іпотеки здійснюється інвестування реального сектора економіки та збільшення його капіталу і внаслідок цього забезпечується стабільне зростання доходів в різних галузях економіки, що є актуальним на сьогоднішній день.

Висока організація ринкової економіки неможлива без широкого використання іпотеки, зокрема застави земельних ділянок та іншого нерухомого майна з метою забезпечення зобов'язань боржників. Іпотечні відносини міцно пов'язані з інвестиціями та відіграють особливо велику роль у будівництві та сільському господарстві.

Розвиток іпотечного кредитування в Україні має ряд проблем, що не дозволяють повною мірою використовувати іпотеку як гарантію своєчасного повернення банківських позик і не сприяють розвитку іпотечного кредитування.

Становлення іпотечного ринку в Україні є однією з найбільш важливих проблем, які потребують невідкладного розв'язання. Україна відстає від західних країн у сфері іпотечного кредитування, що негативно позначається на темпах її розвитку, розв'язанні соціально-економічних проблем.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблемам розвитку іпотечного кредитування в Україні присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних економістів та фінансистів.

Серед іноземних вчених, праці яких присвячено проблемам розвитку іпотечного кредитування, є такі як Ф. Мишкін [7], Р. Міллер [9], Л. Гітман [5], Д. Ван Хуз [9], Ф. Фабоці [11] та ін. Серед вітчизняних дослідників відмічено праці О. Євтуха [6], Т. Ковальчука [8], Б. Луціва [13], М. Савлука [10], С. Юргелевича [12] та ін. Однак, низка важливих питань теоретико-методологічного та практичного спрямування сучасного розвитку іпотечного кредитування залишаються не розглянутими.

Невирішені раніше частини загальної проблематики. Зазначимо, що зрозумілим є те, що процес іпотечного кредитування дозволить вирішити низку досить актуальних соціальних та економічних проблем у суспільстві:

1. Отримає розвиток довгострокове житлове іпотечне кредитування;
2. Отримує рішення питання кредитних ресурсів для підприємств агропромислового комплексу;
3. Розвиток іпотечного кредитування сприяє появі можливості суттєвих якісних зрушень в економіці держави загалом.

На даний час в Україні залишаються не вирішеними проблеми, які знижують можливість використання іпотечного кредитування в повному обсязі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження теоретичної проблеми іпотечного

кредитування, аналіз стану та можливі шляхи розвитку іпотечного ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток іпотечного кредитування в Україні стримується існуванням низки проблем, що не дозволяють повною мірою використовувати іпотеку як гарантію своєчасного повернення банківських позик і не сприяють розвитку іпотечного кредитування. При цьому, слід зазначити, що цілком зрозумілим є те, що процес іпотечного кредитування дозволить вирішити ряд досить актуальних соціально-економічних проблем суспільства [4].

Проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні можна поділити на такі складові: проблеми державного регулювання, інституційні проблеми та кадрові проблеми.

Проблемами державного регулювання можуть виступати:

- малоєфективна непередбачувана довготривала і витратна для кредитора процедура звернення стягнення на предмет іпотеки за рішенням суду чи виконавчого напису нотаріуса;
- недосконалість правової бази;
- відсутність в державі централізованої і доступної громадської системи реєстрації прав власності та обтяжень на нерухоме майно і на землю.

Інституційні проблеми поділимо на 3 складові, до яких входять такі схеми:

1. «Корпоративна» (безпосереднє залучення коштів громадян на фінансування будівництва житла):

- залежність джерел фінансування від короткострокових коливань ринкової кон'юнктури цін на житло та процентних ставок по кредитах;
- ризики інвесторів, що фінансують об'єкти незавершеного будівництва;
- недостатність механізмів, що забезпечують відповідальність виконання умов інвестиційних угод (в частині строків та якості будівництва);
- неможливість масового запровадження житлового іпотечного кредитування.

2. «Банківська» (надання банківських кредитів під заставу житла на цілі його купівлі та будівництва):

- валютизація ринку іпотечних кредитів, як перешкода в організації циклу рефінансування первинних іпотечних кредиторів з боку національних інвесторів;
- неприйнятні для більшості населення умови кредитування (щодо строків кредитування та процентних ставок по кредитах);
- короткострокові джерела фінансування довгострокових іпотечних активів первинних іпотечних кредиторів;
- невизначеність предмету іпотеки у вигляді незавершеного будівництва при кредитуванні на цілі фінансування будівництва житла.

3. «Дотаційна» схема (пільгові кредити на придбання житла за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів):

- наявність конкуренції ринковим структурам з боку держави;
- обмеженість кола осіб, які мають можливість скористатись своїм правом на отримання пільгового кредиту;
- обмеженість джерел фінансування та відсутність гарантій щодо їх довгостроковості;

- неможливість застосування фінансових інструментів для запровадження циклу рефінансування іпотечних кредитів;

- утримання установ, що видають та обслуговують пільгові кредити, здійснюється за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів.

- держава бере на себе ризики щодо можливості неповернення пільгових кредитів;

До кадрових проблем відносять:

- недостатність відповідних фахівців, а також управлінців кредитних установ, які безпосередньо займаються іпотечним кредитуванням;

- неадекватність системи фахової підготовки спеціалістів даного напрямку та відсутність системи підвищення кваліфікації таких спеціалістів.

Досліджуючи проблеми іпотечного кредитування, бачимо, що у сучасних умовах розвиток іпотечного кредитування стає в Україні надзвичайно гострим і важливим завданням для подальшого здійснення кредитно-банківської реформи. Іпотечний кредит є самостійним інститутом ринкової економіки, одночасно він сприяє виникненню і розвитку інших складових ринкової інфраструктури. Слід зазначити, що вирішення найбільш проблем іпотечного кредитування в Україні тісно пов'язане з вдосконаленням законодавчої бази. Побудова надійного законодавчого фундаменту для розвитку іпотеки в Україні повинно стати основою формування сучасних підходів до вирішення перелічених нами проблем іпотечного кредитування [1].

В умовах ризику наростання другої хвилі світової економічної кризи в 2004 році було створено Державну іпотечну установу (ДІУ), напрямком діяльності якої було іпотечне кредитування за рахунок державних коштів з метою зниження іпотечних ставок [2].

До кінця листопада 2012 року іпотечний ринок України ділився на два цінові сегменти – стандартні пропозиції банків і програми банків по співпраці з ДІУ. Практично протягом усього 2012 року рівень процентних ставок в першому сегменті перевищував рівень процентних ставок в останньому. Однак під кінець року загальна тенденція підвищення процентних ставок не обійшла стороною і Державну Іпотечну Установу. Так, 23 листопада 2012 року ставка рефінансування, яка більше року утримувалася на рівні 11% річних була збільшена відразу на третину, до 18% річних. Як наслідок, стрибок на 7 процентних пунктів поставив пропозиції за програмою ДІУ на один щабель зі звичайними банківськими кредитами і по суті, ставки в цих двох сегментах зрівнялися.

Протягом 2012 року середні процентні ставки по основних десяти і двадцяти річним термінам виростили на 4,06 і 5,29 процентних пункти відповідно, а максимальне значення ставки досягло 30% річних. На первинному ринку середні ставки терміном на 10 років становили на початок року 19,55%, на кінець 23,61%. Терміном на 20 років на початок року 17,89%, на кінець 23,18%. На вторинному ринку середні ставки терміном на 10 років становили на початок року 19,88%, на кінець року 23,27%. Терміном на 20 років 19,02%, на кінець року 22,89%. При цьому, довгострокові позики на 20 років скоротили розрив у вартості з десятирічними кредитами – різниця між ними

становить менш ніж піввідсотка. За підсумками 2012 року з повною впевненістю можна заявити, що рекордно висока вартість кредитних ресурсів обрушила і без того слабкий іпотечний ринок.

З початком 2013 року максимальна ставка по позиках опустилася до 24% реальних річних. Максимальна ж ставка на первинному ринку опустилася за рік з 33% до 25% реальних річних, а мінімальна – з 18% до 11% реальних річних. Втім, навіть такі ставки занадто великі для того, щоб бути привабливими для потенційних позичальників і оживити ринок.

Середня вартість кредитів на покупку житла на вторинному ринку за 2014 рік збільшилася порівняно небагато – в середньому на 10% від загального значення чи близько 2 процентних пунктів. Середня реальна ставка по іпотеці на покупку житла на вторинному ринку станом на 08 січня 2015 складала 24,3% річних за іпотекою строком на рік, 22,7% річних – терміном на 5 і 10 років, 22,9% річних – терміном на 15 років, 22,3% річних – терміном на 20 років.

У порівнянні з кредитами на покупку житла на вторинному ринку нерухомості первинний ринок подорожчав більше. За 2014 рік середні реальні ставки по іпотеці на покупку зросли на 2,4-3,7 процентного пункту і склали 21,3% річних по терміну на 5-10 років, 22,3% річних по терміну на 15 років і 21,9% річних по терміну на 20 років.

Ставка по рефінансуванню ДІУ в 2014 році залишалася колишньою – 15,3% річних. Практично не змінилася і реальна вартість пільгових кредитів, яка становить 16,3-19,3 річних. Незважаючи на стабільну вартість, обсяги пільгових кредитів з рефінансуванням Державної іпотечної установи в 2014 році продовжили зниження. Так, якщо в 2012 році ДІУ рефінансувала кредитів майже на 300 мільйонів гривень, то в 2013 році – на 145,2 мільйона гривень або 603 іпотечної позики, а в 2014 році – лише на суму трохи більше 100 мільйонів гривень або 355 іпотечних позик. Як і раніше, активів у ДІУ досить, і вони становлять понад 5 мільярдів гривень.

В 2015 році середня вартість кредитів на покупку житла на вторинному ринку становила 25-30% річних в залежності від терміну. При цьому за підсумками року середні реальні ставки виросли на 1-11 процентних пунктів (рис. 1).

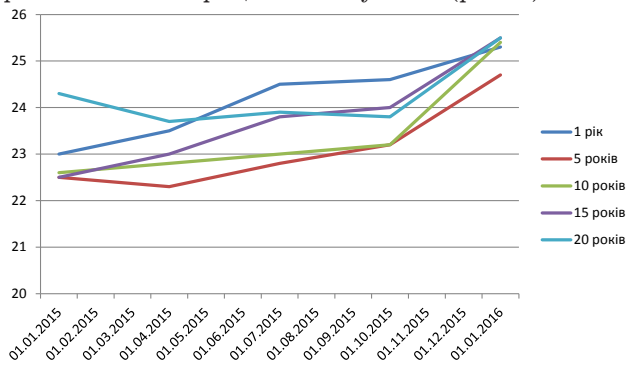

Рис. 1. Динаміка середніх ставок по іпотеці на вторинному ринку в 2015 році [дані: www.prostobank.ua]

Середні реальні ставки по іпотеці на покупку на первинному ринку зросли всього на 2-2,5% процентного пункту, до 20-23,5% річних (рис. 2).

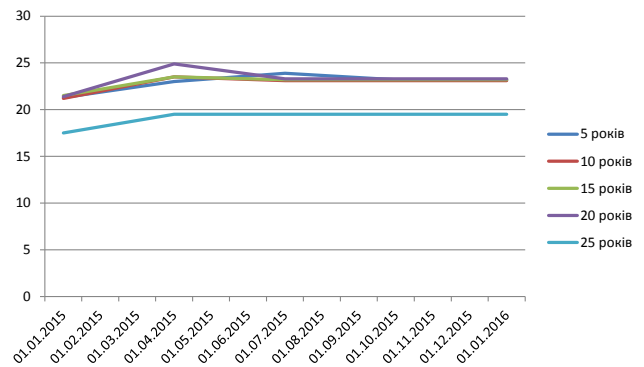

Рис. 2. Динаміка середніх ставок по іпотеці на первинному ринку в 2015 році [дані: www.prostobank.ua]

Зазначимо, що існує великий попит на іпотечні кредити, але у зв'язку з відсутністю у банків довгострокових кредитних продуктів з прийнятною для середньостатистичного українця процентною ставкою, кількість наданих іпотечних кредитів поки є невеликою.

Формування іпотечної системи в Україні відкриє нові фінансові перспективи для розвитку національної економіки: забезпечить підвищення рівня капіталізації інвестиційних ресурсів, започаткує новий механізм ефективнішого розподілу капіталу між сферами і галузями економіки, виникне новий імпульс для суттєвого розширення фондового ринку на основі впровадження нових іпотечних цінних паперів [3].

Висновки. Для успішного і гармонійного розвитку іпотечного ринку необхідна державна підтримка. Вона допоможе в повній мірі вирішити вищезазначені проблеми, тому що при державних гарантіях іпотечних зобов'язань фізичних осіб Державною іпотечною установою, при фінансовій компенсації іпотечним банкам частини плати за користування кредитом (за пільговою процентною ставкою) та при наданні для окремих споживачів субсидії для сплати першого внеску або частини іпотечного кредиту для придбання житла стане надійним засобом залучення не тільки заощаджень населення, але й потенційних інвесторів для кредитування житлового будівництва.

Необхідним заходом є розвинення фондового ринку, який зосереджуватиме «довгі» гроші – страхові компанії, пенсійні фонди і т.д. Тоді ці довгострокові ресурси зможуть потрапити у банківську систему і банки знову розпочнуть видавати «довгі» іпотечні кредити.

Звичайно актуальним є створення належної законодавчої бази, що відповідала б сучасним міжнародним стандартам, а також враховувала позитивний досвід запровадження відповідного законодавства в інших країнах. Неодноразово Кабінетом Міністрів було розглянуто створення ощадно-будівельних кас, що передбачатиме накопичення громадянами в цих касах 50% від загальної вартості житла. Після досягнення цієї суми на рахунок вкладник зможе отримати кредит на суму, необхідну для купівлі житла. Особливе місце можуть зайняти пенсійні фонди, страхові компанії та пайові інвестиційні фонди (для залучення інвестиційних ресурсів у будівництво, рефінансування банків, що нада-

ють населенню іпотечні кредити), оскільки при правильній організації управління їх активами є можливість диверсифікувати ризики.

Отже, можна зробити висновок, що ситуація з іпотекою в Україні потребує змін, тому що іпотечний ринок тісно пов'язаний з багать-

ма важливими галузями національної економіки. Це і будівництво, і металургія, і виробництво будівельних матеріалів та інші. Іпотечний ринок України є так званим «лакмусовим папірцем», що достатньо швидко і чітко реагує на зміни в економіці нашої держави.

Список літератури:

1. Діденко В.М. Основи іпотечного ринку / В.М. Діденко // Технодрук, 2011. – 446 с.
2. Офіційний сайт Державної іпотечної установи / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipoteka.gov.ua>
3. Огляд ринку іпотечного кредитування / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.prostobank.ua>
4. Андрушків Т. Криза іпотечного кредитування в Україні та шляхи її подолання / Т. Андрушків // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2011. – № 16.
5. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования. Учебник / Л.Дж. Гитман, М.Д. Джонк. – М., 1997. – 1008 с.
6. Євтух О.Т., Євтух О.О. Фінансовий менеджмент Навчальний посібник. / О.Т. Євтух, О.О. Євтух. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 456 с.
7. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. – Издательство: Аспект Пресс, 1999 (The Economics of Money, Banking and Financial Markets).
8. Ковальчук Т.М. Теорія економічного аналізу: навч.-метод. посіб. / уклад. Т.М. Ковальчук. – Рута, 2008. – 392 с.
9. Роджер Лерой Миллер, Девид Д. Ван-Хуз. Современные деньги и банковское дело: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000, 856 с.
10. Савлук М.І. Про шляхи відновлення довіри до банків України в після кризовий період. Доповідна записка, подана в Асоціацію українських банків – 2010.
11. Фабоцци Ф. Финансовые инструменты / под ред. Ф. Фабоцци: [перевод с англ. Е. Востриковой, Д. Ковалевского, М. Орлова]. – М.: Эксмо, 2010. – 864 с.
12. Юргелевич С. Основні принципи іпотеки та іпотечне кредитування / С. Юргелевич // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 1. – С. 33-35.
13. Луців Б. Банківська складова в економічному зростанні України / Б. Луців // Світ фінансів. – 2007. – № 1.

Браилко А.Р.

ВУЗ «Університет економіки и права» КРОК»

РАЗВИТИЕ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье исследованы тенденции процессов, происходящих в украинской экономике, в частности на рынке ипотечного кредитования в период 2012-2015 гг. Дана оценка современного состояния и перспективы развития ипотеки в Украине.

Ключевые слова: инвестиции, ипотечное кредитование, ипотека, займ, ипотечный рынок.

Brailko A.R.

University of Economics and Law «KROK»

THE DEVELOPMENT OF MORTGAGE LENDING IN UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS

Summary

In the article the tendencies of the processes taking place in the Ukrainian economy, particularly in the mortgage market in the period 2012-2015. The assessment of the current state and prospects of the mortgage in Ukraine.

Keywords: mortgage loans, mortgages, loan, investment, mortgage market.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Бутенко Д.С., Довгопола Ю.С.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті узагальнено теоретичні підходи до визначення основних понять термінологічного апарату теорії підприємництва. Розкрито функції підприємництва. Визначено специфічні риси господарювання в Україні. Виявлено проблеми діяльності підприємницьких структур. Проаналізовано рівень сприятливості умов ведення бізнесу в Україні згідно рейтингу Doing Business. Наведено основні негативні чинники ведення бізнесу. Обґрунтовано шляхи розвитку підприємницької діяльності суб'єктів ринку.

Ключові слова: підприємство, підприємницька діяльність, функції підприємництва, специфічні риси, проблемами, умови, чинники, розвиток.

Постановка проблеми. З переходом України до ринкової економіки вітчизняними науковцями та практиками було здійснено багато кроків у розвитку підприємницької діяльності. Проте рівень активізації підприємницької діяльності залишається дуже низьким, що є значною проблемою для країни орієнтованої на європейську інтеграцію. Основними причинами означеної проблеми є неефективне впровадження існуючих законодавчих актів, державна підтримка підприємців носить в основному декларативний характер, відсутня політична стабільність у країні та важке податкове навантаження на підприємців, які починають свій бізнес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі присвячено значну кількість науково-методичної літератури вітчизняних та зарубіжних вчених, яка висвітлює питання підприємницької діяльності, а саме: З. Варналій, С. Мочерний, Л. Шваб, А. Виноградська, В. Колот, В. Подсолонко, В. Сизоненко. В цих роботах розглянуто функції підприємництва, висвітлені погляди на категорійний апарат підприємницької діяльності та інші важливі аспекти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, які присвячені підприємницької діяльності в Україні, питання визначення шляхів вдосконалення підприємницької діяльності лишаються актуальними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз категорійного апарату підприємницької діяльності, виявлення основних функцій підприємництва, аналіз сприятливості умов ведення бізнесу в Україні та рекомендації щодо вдосконалення підприємницької діяльності держави.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показують, що соціальна задоволеність людей неможлива у тих суспільствах, які слабкі з економічних позицій і перебувають на периферії світового розвитку, оскільки за таких обставин посилюється об'єктивна суперечність між умовами буття суб'єкта і його реальними потребами, що зумовлює соціальну активність, яка спричинена власне діяльною природою людини і пов'язана з перетворенням її інтересу у фактор дії, спрямованої на перетворення дійсності з метою подолання невідповідності між існуючими потребами і умовами існування суб'єкта. Що стосується такої ключової постаті ринкової економіки, як підприємця, то господарська діяльність останнього визначається об'єктивною

спрямованістю його інтересу і залежить насамперед від рівня розвитку в країні ринкових відносин. Нерозвиненість ринкової економіки, дефіцит товарів та послуг породжує виробничу орієнтацію економічного інтересу підприємця, при якій його увага зосереджена в основному на збільшенні обсягів виробництва. Про реалізацію виробленої продукції в умовах товарного дефіциту, а отже про краще задоволення запитів споживачів особливої турботи підприємець за таких обставин не проявляє. Лише з вдосконаленням ринкових відносин, що виражається насамперед у насиченості товарного ринку, увага підприємця поступово починає переорієнтовуватись з виробництва на збут, і, відповідно, його економічний інтерес спрямовується на формування попиту покупців на нову продукцію та на підвищення конкурентоспроможності товарів, що виробляються, шляхом покращання їх якості, зовнішнього вигляду, умов доставки та зручностей після реалізаційного обслуговування [4].

Зміни відбуваються і в критеріях оцінки маркетингової діяльності, основними з яких стають швидкість реакції фірми на зміни зовнішнього середовища, вміння передбачити виникнення зовсім нових ситуацій, непередбачених явищ. В Україні нині виробництво все ще продовжує домінувати над споживчим попитом, що видно з того, що на ринку переважають товари низької якості (причому як вітчизняні, так й імпортні), що свідчить про розбалансованість внутрішнього ринку і дефіцитність матеріально-технічних ресурсів. За цих умов виробнича програма багатьох вітчизняних підприємств продовжує формуватися на основі тих товарів, які вони виробляють. Відповідно, економічний інтерес підприємця зорієнтований перш за все на виробництво, і тільки коли з'являються проблеми збуту продукції він виявляє деякий інтерес до задоволення попиту споживачів. Нерозвиненість ринкових відносин, старіння матеріально-технічної бази виробництва, інертність до інноваційної діяльності є нині основною причиною того, що навіть виявлені в результаті маркетингових досліджень потреби споживачів далеко не завжди можуть бути задоволені виробництвом через нестачу матеріально-технічних ресурсів, відсутність новітніх розробок, а також коштів (а часто і бажання) для їх впровадження [3]. Отже, можна зробити висновок, що розвиток підприємницьких структур залежить від того, наскільки враховуються інтереси всіх учасників, які діють у підприєм-

ницькому секторі, а також наскільки ці інтереси співвідносяться з інтересами держави.

Існує багато точок зору щодо сутності понять «підприємство», «підприємницька діяльність» та «підприємець». Вперше поняття «підприємство» (англ. enterprise, entrepreneurship) було введено ірландським економістом Р. Кантільйоном у XVIIIст., який розглядав підприємство як особливу економічну функцію, а ризик вважав основною його характеристикою. Під «підприємцем» він розумів людину з нефіксованими прибутками.

Еволюції підприємницької думки, як економічної категорії надали такі відомі економісти: А. Сміт – розглядав підприємця як власника, метою діяльності якого є отримання прибутку; Ж.Б. Сей – виділив основні функції підприємця та розмежував поняття «підприємець», «капіталіст» та «менеджер»; А. Маршалл – виділив організаторську функцію підприємця, як окремих фактор виробництва.

Великий вклад в теорію підприємництва зробив Й. Шумпетер який розглядав підприємця як центральний елемент механізму економічного розвитку та особистість з яскраво вираженими новаторськими діловими здібностями, що реалізуються в оригінальних, нетрадиційних, відмінних від існуючих комерційних проектах. Й Шумпетер дав визначення: підприємець – це людина, що намагається перетворити нову ідею або винахід на успішну інновацію. Він визначив основні функції підприємця: виготовлення нового блага або старого нової якості; освоєння нового ринку збуту, джерел сировини або напівфабрикатів; впровадження нового методу виробництва; відповідна реорганізація виробництва [1].

Ф. Хаєк пов'язував підприємництво насамперед з особистою свободою, яка дає людині змогу раціонально розпоряджатися своїми здібностями, знаннями, інформацією та доходами. Суттю підприємства він вважав пошук та дослідження нових економічних можливостей. За американським економістом П. Самуельсоном, підприємництво пов'язане з новаторством, а сам підприємець є сміливою людиною з оригінальним мисленням [1].

Зміст підприємницької діяльності розкривається через функції підприємства. До переліку функцій підприємства включають інноваційну (новаторську, творчу), ресурсну (господарську, мобілізацію різних ресурсів) та організаційну функцію (організація, маркетингу, виробництва та

інших господарських операцій). Деякі дослідники виділяють ще соціальну (виготовлення необхідних товарів, створення робочих місць), особистісну (реалізація мети, задоволення підприємця), стимулюючу, управлінську, захисну функції.

Єдність думки економістів полягала в тому, що інноваційна діяльність є невід'ємною частиною підприємства.

Вітчизняні науковці З. Варналій, С. Мочерний, Л. Шваб, А. Виноградська, В. Колот, В. Подсолонко, В. Сизоненко та ін., узагальнюючи наукові погляди на сутність підприємства та роль підприємця, а також практику підприємницької діяльності виділяють специфічні риси (ознаки) підприємства, а саме [1]:

свобода та самостійність рішень його суб'єктів (вільний вибір виду діяльності, партнерів, вільне розпорядження прибутком);

особиста економічна зацікавленість та відповідальність (підприємець діє заради збільшення власних доходів, несе відповідальність по зобов'язаннях та відшкодовує збитки);

інноваційний характер діяльності (новаторство, творчість, створення нового товару, послуги, застосування нової технології, організації ділового процесу);

наявність фактора ризику (можливість втрати ресурсів чи неодержання доходів).

Рибчак В. І. в своїй статті [6] акцентує увагу, що найбільш суттєві проблемні аспекти діяльності підприємницьких структур передбачають врегулювання питань, пов'язаних із:

діяльністю центрів надання адміністративних послуг;

проведенням конкурсів з визначення підприємств (організацій), що виконуватимуть функції робочих органів для організації конкурсів на прикладі пасажирських перевезень;

встановленням тарифів на послуги з інвентаризації, перевезення пасажирів, медичні послуги, послуги архівних установ;

регулюванням надбавок на соціально значимі товари та послуги;

видачею дозволів на розміщення зовнішньої реклами поза межами населених пунктів, тощо.

Наступним етапом дослідження є аналіз сприятливості умов ведення бізнесу в Україні. Дві ключові міжнародні організації – Всесвітній економічний форум (ВЕФ) і Світовий банк (СБ) – нещодавно опублікували свої глобальні звіти з оцінкою майже всіх країн світу, включаючи, звичайно ж, і Україну. І Світовий звіт з конкурен-

Таблиця 1

Сприятливість умов ведення бізнесу 2017 для України згідно рейтингу Doing Business

Тематичні розділи	DB 2017 Рейтинг	DB 2016 Рейтинг	Зміни в рейтингу	DB 2017 передовий рубіж (% пунктів)
Створення підприємств	20	24	↑4	94,40
Отримання дозволів на будівництво	140	137	↓3	61,42
Підключення до електричних мереж	130	140	↑10	58,45
Реєстрація власності	63	62	↓1	96,61
Отримання кредитів	20	19	↓1	75,00
Захист міноритарних інвесторів	70	101	↑31	56,67
Оподаткування	84	83	↓1	72,72
Міжнародна торгівля	115	110	↓5	64,26
Забезпечення виконання контрактів	81	93	↑12	58,96

Джерело: складено авторами за даними [9]

тоспроможності, що складається ВЕФ, і ведення бізнесу, який готується Світовим банком, вважаються надійними джерелами даних для будь-якого іноземного інвестора. Зниження або підвищення в цих рейтингах може значно вплинути на інвестиційну активність в країні протягом наступного року [5].

В табл. 1 наведено сприятливість умов ведення бізнесу 2017 для України згідно рейтингу Doing Business.

Основними чинниками, що негативно впливають на підприємницьку діяльність можна вважати наступні:

- велика кількість бюрократичних процедур при створенні власного бізнесу (отримання дозволів, ліцензій, проходження перевірок та таке інше);

- нестача коштів у багатьох громадян на створення власного бізнесу та відсутність можливості знайти зацікавлених інвесторів або отримати кредит з низькою відсотковою ставкою;

- складна процедура ліквідації бізнесу та великі витрати пов'язані з цією процедурою;

- недосконала система оподаткування;

- великі економічні ризики, що пов'язані з нестабільною політичною ситуацією в країні, постійний ріст індексу інфляції та інше.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження, можна обґрунтувати наступні висновки:

- підприємництво як вид діяльності суб'єкта представляє собою особливу економічну функцію, яка полягає у реалізації оригінальних, нетрадиційних, відмінних від існуючих комерційних проєктів з метою отримання певних економічних вигід – збільшення прибутку, збереження/зростання вартості капіталу, отримання соціального ефекту тощо;

- до основних функцій підприємництва належать інноваційна, ресурсна, організаційна, соціальна, особистісна, стимулююча, управлінська та захисна.

- сучасне підприємництво в Україні характеризується високим рівнем свободи та незалежності підприємств у виборі напрямів діяльності та розвитку, високою зацікавленістю та відповідальністю топ-менеджерів у результатах діяльності суб'єктів господарювання, посиленням

інноваційної складової діяльності та розвитку бізнесу, зростанням ймовірності виникнення підприємницьких ризиків та невизначеністю напрямів їх локалізації;

- найбільш суттєвими проблемами діяльності підприємницьких структур, які потребують нагального вирішення в контексті забезпечення розвитку бізнесу, є посилення ролі центрів надання адміністративних послуг, підвищення залучення приватного бізнесу до реалізації державних послуг та функцій, узгодження тарифної політики держави та підприємницьких структур, пошук альтернативних напрямів співпраці держави та підприємців;

- сучасні умови ведення бізнесу в Україні характеризуються несприятливістю фіскальної, грошово-кредитної та регуляторної політик держави, що негативно відображається на рівні конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на внутрішніх та зовнішніх ринках (проблематика загострюється в умовах євроінтеграції України).

Зазначене доводить необхідність розробки рекомендацій у контексті пошуку напрямів розвитку підприємницької діяльності в Україні, зокрема: створення ефективного конкурентного середовища; стимулювання інноваційного розвитку; активізацію підприємницької ініціативи громадян; розширення структури пропозицій на внутрішньому ринку товарів та послуг; удосконалення податкового законодавства та спрощення процедури створення та ліквідації бізнесу.

Також, з огляду на те, що приватне підприємництво залишається одним із значущих чинників економічного зростання країни, існує зацікавленість у створенні необхідних умов для його розвитку. У даному зв'язку важливим залишається питання удосконалення правової та організаційної бази, яка має забезпечити сприятливі умови для функціонування підприємницької діяльності в умовах загострення конкуренції з боку іноземних товаровиробників та посилення негативного впливу дестабілізуючих факторів макрооточення. Поряд з цим, головною у процесах забезпечення успішного розвитку підприємницької діяльності залишається роль державної підтримки, що можливо лише при поєднанні ефективного державного регулювання та розвиненої підприємницької інфраструктури.

Список літератури:

1. Гой І. В. Підприємництво: навч. посібник / І. В. Гой, Т. П. Смелянська. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 368 с.
2. Економіка підприємства: підручник / За заг. ред. С. Ф. Покропивного. – [вид. 2-ге, перероб. та доп.]. – К.: КНЕУ, 2011. – 528 с.
3. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку: монографія / В. В. Зянько. – Вінниця: УНІВЕРСУМ. – Вінниця, 2008. – 397 с.
4. Зянько В. В. Основні етапи розвитку соціальної спрямованості підприємницького інтересу / В. В. Зянько // Вісник ВПП. – 1997. – № 2. – С. 31–34.
5. Лесько О. Й. Деретуляція підприємницької діяльності та покращення умов ведення бізнесу в Україні / О. Й. Лесько Л. Д. Глущенко Т. К. Мещерякова // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2016. – № 1. – С. 58–64.
6. Рибчак В. І. Аналіз сучасних підходів до державного регулювання підприємницької діяльності в Україні / В. І. Рибчак // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – № 1 (3). – С. 41–45.
7. Смелянська Т. П. Сучасні тенденції та перспективи розвитку підприємництва в Україні за умов інтеграційних процесів / Т. П. Смелянська, І. Р. Мацюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – № 3, Т. 3. – С. 249–252.
8. Стадник В. Складові і чинники формування потенціалу розвитку малого підприємництва / В. Стадник, О. Петрицька // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 12. – С. 124–128.

9. Сприятливість умов ведення бізнесу 2017 для України [Електронний ресурс] / Група всесвітнього банку Doing Business. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/#getting-credit>

Бутенко Д.С., Довгополая Ю.С.

Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця

ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье обобщены теоретические подходы к определению основных понятий терминологического аппарата теории предпринимательства. Раскрыты функции предпринимательства. Определены специфические черты ведения хозяйственной деятельности в Украине. Выявлены проблемы деятельности предпринимательских структур. Проанализирован уровень благоприятности условий ведения бизнеса в Украине согласно рейтинга Doing Business. Приведены основные негативные факторы ведения бизнеса. Обоснованно пути развития предпринимательской деятельности субъектов рынка.

Ключевые слова: предприятие, предпринимательская деятельность, функции предпринимательства, специфические черты, проблемы, условия, факторы, развитие.

Butenko D.S., Dovgopola Iu.S.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

WAYS OF DEVELOPMENT ENTERPRISE ACTIVITY IN UKRAINE

Summary

In the article summarizes the theoretical approaches to the definition of the basic concepts of system of the theory of terminology entrepreneurship. The function of the entrepreneurship. Specific features of management in Ukraine. Detected problems of enterprise structures. Analyzed the level of ease of doing business in Ukraine according to the rating Doing Business. Are the main negative factors of doing business. The ways of development of business activity of the market.

Keywords: enterprise, entrepreneurship, of entrepreneurship functions, specific features, problems, conditions, factors, development.

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ НА ВІТЧИЗНЯНУ ЕКОНОМІКУ

Вірц К.А., Коваленко А.К., Сотник Г.І., Гессен А.Є.

Університет митної справи та фінансів

У статті здійснено дослідження впливу міжнародної міграції на вітчизняну економіку. Визначено стан міграційного процесу. Виявлено позитивні та негативні аспекти міграції українців. Наведена статистика та динаміка чисельності трудових мігрантів.

Ключові слова: міграція, українська діаспора, грошові перекази.

Актуальність. Останні глобалізаційні тенденції характеризуються все більшою інтеграцією глобальних ринків товарів, послуг та капіталу в той час як її вплив на міжнародний рух робочої сили залишається досить обмеженим, який регулюється імміграційним законодавством та імміграційною політикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теорії і практики міжнародної міграції в умовах перехідної економіки зробили провідні вітчизняні науковці: Д. Богиня, В. Будкін, О. Власюк, В. Геєць, М. Долішній, І. Кравченко, Е. Лібанова, О. Малиновська, С. Пирожков, А. Поручник, А. Румянцев, У. Садова, Л. Семів, С. Сіденко, А. Філіпенко, О. Хомра.

Метою статті є здійснити вплив міжнародної міграції на вітчизняну економіку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасна глобальна криза у світі при всіх міждержавних відмінностях і особливостях дозволяє виявити цілу низку проблем і завдань, розв'язання яких стоїть на порядку денному надзвичайно гостро.

В глобальних масштабах чисельність міжнародних мігрантів у 2016 р. перебувала на рівні близько 214 млн. чоловік [3, с. 66-80]. Загальну динаміку міграційних процесів у світовому масштабі та для України протягом 1990-2016 рр. відображено на рис. 1 і 2. Хоча, слід зазначити, що сюди віднесено не тільки трудових мігрантів, але й біженців, тих, хто переїздить на постійне місце проживання за кордон, тимчасових мігрантів та інші категорії мігрантів. Але, зважаючи на те, що трудові мігранти складають найчисельнішу категорію у загальній структурі міжнародних мігрантів, то тенденції представлені на рисунках відображають загальну картину для трудової міграції.

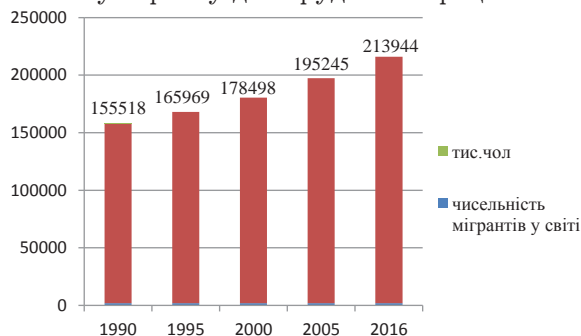

Рис. 1. Динаміка чисельності міжнародних мігрантів у світовому масштабі 1990-2016 рр. [1, с. 5-17]

Як бачимо з рис. 1, протягом зазначеного періоду спостерігався стійкий приріст чисельності

мігрантів у світі. Порівняно з 1990 р. чисельність мігрантів у 2016 р. зросла більш ніж на 37,5%.

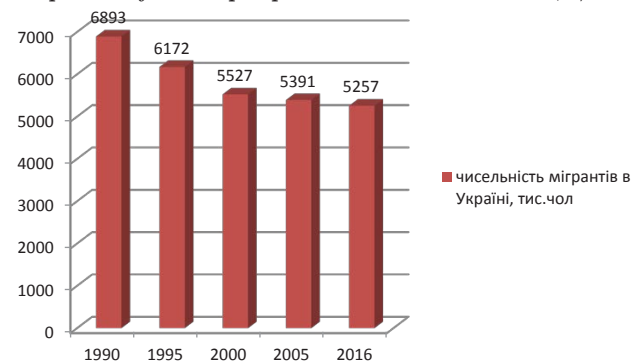

Рис. 2. Динаміка чисельності міжнародних мігрантів в Україні 1990-2016 рр. [1, с. 5-17]

Як бачимо з рис. 2, в Україні динаміка міграційних процесів діаметрально протилежна до світових тенденцій. Так порівняно з 1990 р. у 2016 р. потік міжнародних мігрантів в Україні скоротився на 23,7%. Таку ситуацію спричинили декілька факторів:

1. Негативна динаміка приросту населення спричинила скорочення кількості трудових ресурсів України.

2. З роками ускладнилась процедура в'їзду та посилювався контроль за нелегальною міграцією у більшості з розвинених країн світу.

3. Багато наших співвітчизників, виїхавши на тимчасову роботу за кордон, залишилися там на постійне місце проживання.

Найбільшою проблемою в процесі дослідження трудової еміграції з України є відсутність достовірної статистичної бази. Більшість українських громадян використовують нелегальні шляхи виїзду та працевлаштування за кордоном, саме тому статистика процесів трудової міграції в Україні носить здебільшого приблизний характер, що базується на непрямих даних та експертних оцінках [5].

Оцінити обсяги міграції українців за кордон досить проблематично, що зумовлено відсутністю однозначної інформації щодо її кількості та регіональних особливостей. Дані вітчизняної офіційної статистики навіть приблизно не відбивають дійсних масштабів міграції громадян України. За різними експертними оцінками, кількість міграційних поїздок українських громадян за кордон коливається у межах від 4 до 7 млн. осіб або від 8,6 до 15,1% чисельності усього населення України та від 19,5 до 34,1% економічно активного населення працездатного віку [6].

За даними НБУ, в Україну надійшло 7,526 млн. дол. приватних грошових переказів з урахуванням оплати праці, приватних переказів трудових мігрантів та інших приватних трансфертів. Це на 0,436 млн. дол. більше, ніж у 2014 р. (на 6,1%), і на 1,664 млн. дол. ніж у 2011 р. (на 30%). Сума приватних трансфертів у 2015 р. майже еквівалентна розміру коштів, що надійшли в Україну як прямі іноземні інвестиції (7,2 млрд. дол.). Обсяги грошових переказів у 2015 р. були максимальними за останні 5 років – на 1,3 млрд. дол. більше, ніж у 2011 р. Відношення обсягів грошових переказів до ВВП майже не змінилося порівняно з попереднім роком і становило 4,3% [6].

Поступово змінюється структура грошових переказів за каналами надходження (див. табл. 1): зростає привабливість міжнародних платіжних систем для переказу коштів із-за кордону. Якщо у 2011-2012 рр. через них проходила третина обсягів переказів в Україну, то в 2015 р. ця частка зросла до 40%. За оцінками Національного банку України обсяги коштів, що надійшли в країну неформальними каналами (шляхом передавання готівки або матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому), за 2015 р. становили 1,035 млрд. дол., або 13,7% від загальних обсягів грошових переказів в Україну.

Таблиця 1

Обсяги приватних грошових переказів із-за кордону (млн. дол.) [6]

Показники	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
За каналами надходження					
Через коррахунки банків	3275	2832	2959	3252	3278
Через міжнародні платіжні системи	2097	1825	2126	2804	3213
Неформальними каналами	805	713	777	963	1035
За джерелами формування					
Оплата праці (без урахування податків та витрат у країні перебування)	3024	2855	3373	4022	4619
Приватні трансферти, у т. ч.:	3153	2515	2489	2997	2907
- грошові перекази робітників, що працюють за кордоном більше року	2140	1643	1560	1890	1749
- інші приватні трансферти	1013	872	929	1107	1158
Усього	6177	5370	5862	7019	7526
Обсяги грошових переказів у % до ВВП	3,4	4,6	4,2	4,3	4,3

Залежно від джерел формування грошові потоки, що надходили із-за кордону враховуються в різних статтях поточного рахунку платіжного балансу. Перекази, що надійшли в 2015 р. як оплата праці (тобто від працівників, що працюють за кордоном менше року), становили 4,619 млрд. дол. (на 14,8% більше, ніж у 2014 р.). Перекази у формі приватних трансфертів становили 2,9 млрд. дол., збільшившись на 20% [6].

Щодо чисельного розподілу українських трудових емігрантів за країнами, то знову ж таки,

ми можемо лише наводити дані, що ґрунтуються на приблизних експертних оцінках. Офіційна статистика відображає, як правило, лише незначну частину вітчизняних заробітчанин, більшість з яких працює без реєстрації в державних органах відповідних країн. У таблиці 2 наведемо офіційну та фактичну (за приблизними оцінками) чисельність українських трудових мігрантів у найбільш популярних для працевлаштування країнах.

Таблиця 2

Чисельність українських трудових мігрантів за країнами перебування у 2016 р.

Країна	Чисельність українських трудових мігрантів (тис. чол.)	
	офіційна статистика	фактична кількість
Російська Федерація	169	2000
Італія	195	6500
Польща	20	450
Іспанія	52	250
Португалія	44	75
Чехія	51	150
Греція	20	75
Нідерланди	н/д	40
Великобританія	н/д	70
США	н/д	500

Як бачимо а табл. 2, значна маса вітчизняних трудових мігрантів перебуває в нелегальному статусі. Основною країною для працевлаштування є Росія, друге місце займають країни Європейського Союзу.

Домінуючими видами економічної діяльності серед українських трудових мігрантів є будівництво, найпоширеніше серед чоловіків, і домашній догляд, що переважає серед жінок. Більш детальний розподіл за сферами працевлаштування виглядає наступним чином: будівництво – 54%; домашній догляд – 17%; сільське господарство – 9%; оптова та роздрібна торгівля – 9%; промисловість – 6%; інші види робіт – 5%.

Основною спонукальною причиною для трудової еміграції з України, як і інших країнах світу, є бажання трудового емігранта покращити рівень життя як для себе, так і для своїх близьких. В підтвердження цих слів наведемо наступний факт: середня заробітна плата мігрантів за кордоном у 2016 р. становила 820 дол. США, що було майже утричі вище, ніж середня заробітна плата в Україні (281 дол. США) [4, с. 115-127].

Грошові надходження від мігрантів можна розглядати як такі, що справляють два різних ефекти на реальний валютний курс. По-перше, матиме місце ефект переміщення ресурсів. Міграція робочої сили, що передує потоку міграційного капіталу зменшує виробничі можливості країни. Від відносної інтенсивності праці між двома секторами буде залежати чи пов'язане дане скорочення із реальною ревальвацією, тобто з вищою відносною ціною товарів, що виробляються для внутрішнього споживання в країні. По-друге, витратний ефект переказів повинен неодмінно призвести до підвищення реальної вартості валюти. Загалом, чистий вплив ефектів переміщення ресурсів та витрат не обов'язково призведе до реального підвищення валютного курсу. Викорис-

товуючи спрощену модель дослідника Р. Фаїні ми зможемо за допомогою емпіричного аналізу вирішити цю теоретичну двозначність. У Формулі 1 припускається, що логарифм реального валютного курсу (λ) є функцією від умов торгівлі (TOT) та часткою переказів у ВВП (REM/Y) та від міжнародної допомоги (AID/Y):

$$\log(\lambda) = \alpha_0 + \alpha_1 \log(\text{TOT}) + \alpha_2(\text{REM}/Y) + \alpha_3(\text{AID}/Y) + \varepsilon, \quad (1.1)$$

де Y – ВВП країни;

REM – обсяг грошових переказів;

AID – міжнародна допомога (для України даний показник є незначним і при розрахунках ним можна знехтувати).

Однак грошові перекази значно залежать від реального валютного курсу. Отже, можна зробити припущення, що перекази визначаються ендогенно як функція від кількості мігрантів за кордоном (MIGR), доходу на душу населення в країні походження та, ймовірно, від реального валютного курсу, як такого. Це можна виразити наступною формулою:

$$\log(\text{REM}/P) = \beta_0 + \beta_1 \log(\text{MIGR}) + \beta_2 \log(Y_{pc}) + \beta_3 \log(\lambda) + \eta, \quad (1.2)$$

де грошові перекази вимірюються в доларах із поточною купівельною спроможністю,

а P – дефлятор ВВП, η – зовнішні фактори.

Можна очікувати, що грошові перекази мігрантів зменшаться внаслідок ефекту заміщення, проте, якщо превалюватиме ефект доходу – вони збільшаться. Проаналізуємо дані обмеженої вибірки для України. Спочатку в два етапи розрахуємо методом найменших квадратів та представимо результати оцінки для реального валютного курсу.

Таблиця 3
Детермінанти впливу грошових переказів на валютний курс

Залежні змінні: log (реальний валютний курс)	
log (умови торгівлі)	0,86
AID/Y	0
REM/Y	-0,02
R ^{2*}	0,85

*R² – коефіцієнт детермінації

Розраховано за даними: 1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> [6]

Знаходимо, що покращення умов торгівлі супроводжується статистично важливим збільшенням у реальному валютному курсі, тобто, ревальвацією реальної вартості валюти. Однак, найголовніший висновок полягає в тому, що грошові перекази загалом не впливають на реальний валютний курс, а грошової допомоги Україна не отримує. Для емпіричного дослідження впливу міграційного капіталу на економічний розвиток в Україні була використано формула дослідника Р. Чамі:

$$\Delta y_i = a_0 + a_1 y_{0i} + a_2 I_i + a_3 w r_i \quad (1.3)$$

де y – логарифм реального ВВП на душу населення;

y₀ – первинне значення;

I – логарифм відношення інвестицій до ВВП;

wr – логарифм відношення грошових переказів до ВВП.

Порівнюючи темпи зростання ВВП України зі зміною обсягів грошових переказів не можна зробити чіткого висновку про ступінь взаємозалежності цих показників. Для того, щоб визначити ступінь цієї залежності розрахуємо величину кореляції між розміром міграційного капіталу та макроекономічними показниками. Визначимо наявність зв'язку між 2 групами факторів. У таблиці 4 відображено приріст досліджуваних параметрів відносно попереднього року.

Таблиця 4
Приріст окремих макроекономічних показників в Україні в 2007-2015 рр., у % до попереднього року

Рік	Масив 1 (ВВП)	Масив 2 (ІСЦ)	Масив 3 (Безробіття)	Масив 4 (Грошові перекази)
2007	5,9	28,2	-5,2	50
2008	9,2	12	-6	327,3
2009	5,2	0,8	-11,9	48,2
2010	9,6	5,2	-5,2	57,9
2011	2,1	9	-5,5	24,5
2012	2,7	13,5	-16,3	44,8
2013	7,3	9,1	-5,5	0
2014	7,6	12,8	-5,9	58,6
2015	2,1	22,3	-1,5	7,9

Розраховано за даними: 1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> [6]

За формулою кореляції $\text{Corr}(X, Y) = \text{Cov}(X, Y) / (\text{DX} \cdot \text{DY})$ розрахуємо показники кореляції. Для масиву 1 та 4 він складає 0,468937, для масивів 2 та 4 – 0,056779, для масивів 3 та 4 – 0,129194.

На основі отриманих даних можна зробити висновок, що зв'язку між темпами приросту безробіття та інфляції з темпами приросту грошових переказів не спостерігається.

Висновки. Таким чином, вплив міжнародної міграції на вітчизняну економіку має вагомий значення. Міграція впливає практично на усі сфери соціально-економічного устрою держави, проте найбільш значущим в умовах глобалізації залишається вплив грошових переказів на економічний розвиток країни.

У підсумку можна зазначити, що Україна є одним з основних експортерів робочої сили у Європі. Активна міжнародна міграція, що спостерігається протягом всього періоду незалежності, має як позитивні, так і негативні наслідки. До негативних, насамперед, можна віднести: скорочення економічно активного населення в країні; втрату висококваліфікованих кадрів, частина з яких залишиться на постійне місце проживання за кордоном; соціальне сирітство дітей заробітчан тощо. Поряд з тим існують й позитивні наслідки міжнародної міграції українців, основним з яких є значний притік валюти у вигляді грошових переказів.

У 2015 р. грошові перекази до України знаходились майже на рівні обсягу прямих іноземних інвестицій та становили 5,2 млрд. дол. США, що майже в 8 разів вище за зовнішню допомогу розвитку для України.

Грошові перекази впливають на економіку України як позитивно, так і негативно. Серед позитивного впливу можна виділити покращення майнового становища сім'ї, освіта дітей та можливість їхнього подальшого влаштування тощо. До негативних економічних наслідків віднесемо збільшення грошової маси, в основному неконтрольованої, збільшення рівня цін, попиту, погір-

шення торговельного сальдо, збільшення дефіциту бюджету тощо.

Отже, міграція – це складне явище для будь-якої країни, у тому числі і України, оскільки воно має свої переваги та недоліки, проте на сьогодні міграційні процеси є невід'ємною частиною функціонування світового господарства.

Список літератури:

1. Малиновська О. Міжнародні міграції та суспільні трансформації доби глобалізації / О. Малиновська // Демографія та соціальна політика. – 2015. – № 1. – С. 5-17.
2. Міграція в Україні: факти і цифри / Укладено Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні. – К., 2015. – 7 с.
3. Лабінська Г. М. Українська трудова міграція в контексті міжнародної міграції робочої сили [Текст] / Г. М. Лабінська, О. М. Прокопюк // Економічний простір. – 2015. – № 34. – С. 66–80.
4. Лавриненко С. І. Сучасний стан та перспективи розвитку трудових ресурсів України / С. І. Лавриненко // Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2014. – № 1. – С. 115-127.
5. Шиманська Оксана. Міжнародні переміщення робочої сили і проблеми макроекономічної динаміки. Вісник ТАНГ, 2015 р. – № 2.
6. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Вирц Е.А., Коваленко А.К., Сотник А.И., Гессен А.Е.

Університет таможенного дела и финансов

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ МИГРАЦИИ НА ОТЕЧЕСТВЕННУЮ ЭКОНОМИКУ

Аннотация

В статье проведено исследование влияния международной миграции на отечественную экономику. Определено состояние миграционного процесса. Выявлены положительные и отрицательные аспекты миграции украинцев. Показана статистика и динамика численности трудовых мигрантов.

Ключевые слова: миграция, украинская диаспора, денежные переводы.

Virts K.A., Kovalenko A.K., Sotnik A.I., Hessen A.E.

University of Customs and Finance

THE IMPACT OF INTERNATIONAL MIGRATION ON THE DOMESTIC ECONOMY

Summary

This article is devoted to the impact of international migration on the national economy. It is determined the state of the migration process. The positive and negative aspects of migration of Ukrainians are identified. The following statistics and population dynamics of migrant workers is provided.

Keywords: migration, Ukrainian diaspora, remittance.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Воловоденко Л.В.

Мелітопольський відокремлений підрозділ
Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

Досліджено теоретичні питання ефективності використання енергетичного потенціалу та продовольчої безпеки Запорізької області. Проблема енергетичної безпеки впливає із формування сучасних тенденцій на енергетичному ринку. Поняття продовольчої та енергетичної безпеки перебувають у тісному взаємозв'язку. Все це пов'язано із прогнозованим вичерпанням традиційних енергетичних мінеральних запасів і розвитком альтернативних та поновлювальних джерел енергії в усьому світі та Україні зокрема. Тому рівень продовольчої безпеки залежить від використання сучасних енергозберігаючих технологій в аграрному секторі.

Ключові слова: енергозбереження, енергетична безпека, продовольча безпека, поновлювальні джерела енергії, енергетичні ресурси.

Постановка проблеми. Ефективність використання ресурсів – один з головних напрямів розвитку сучасного аграрного виробництва. Екологічна ефективність тісно пов'язана з використанням енергетичних ресурсів в аграрному секторі. Це поняття можна коротко сформулювати як можливість виробляти більше продукції з меншої кількості ресурсів. Сфокусуємо увагу на одному з головних аспектів використання ресурсів – ефективності використання енергоресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання енергоефективності як ресурсу інноваційного розвитку аграрного сектору розглядалися у роботах В. М. Гейця, В. В. Григоровського, С. Ф. Єрмілова, Ю. А. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка, П. Т. Саблука, М. П. Талавири, Ю. П. Яценка та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розв'язання питання стабільного енергозабезпечення споживачів та ефективного використання енергоресурсів, від якого значною мірою залежить рівень економічного й соціального розвитку суспільства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування важливості ефективності використання енергетичного потенціалу та продовольчої безпеки Запорізької області.

Виклад основного матеріалу. Створення ефективних систем зв'язку аграрного та енергетичного бізнесу повинно сприяти як покращенню екологічного стану окремого регіону, так і зменшенню загальносвітового ефекту – зменшенню емісії вуглецевих сполучень (greenhouse gasses). Всі затрати енергії на аграрне виробництво (незалежно від поновлюваності виду енергії, яка використовується) поділяють на прямі та непрямі [1].

Всі прямі витрати безпосередньо вимірювані і включають головним чином дизельне паливо, електрику і природний газ. Всі інші інгредієнти, які використовуються в процесі виробництва, такі як мінеральні добрива, посівний матеріал, пестициди, концентрати та механізми вважаються непрямими енергетичними витратами (енергетичні витрати на їх виробництво). При чому ці витрати обмежені одним кроком від виробництва, тобто енергетичні витрати на виробництво обладнання, що використовується для виробни-

цтва добрив або гербіцидів вже не враховуються. Впроваджується поняття енергетичної вартості виробництва (EP), як кількості енергії, що вимірюється у мегаджоулях (MJ), необхідної для виробництва 1 кг аграрної продукції (м'ясо, зерно), або 1 л молока.

Енергетична вартість відповідає всій використаній енергії у процесі виробництва та затрат на зберігання, поки продукція не покине території сільськогосподарського підприємства. Використовується також величина, обернена до енергетичної вартості, тобто кількість продукції, що виробляється, на одиницю енергетичних витрат, що більше відповідає викладеному раніше принципу виробляти більше при менших затратах. В ряді проведених досліджень проводиться порівняння енергетичної ефективності, що вимірюється як відношення енергетичного вмісту виходу та входу аграрного виробництва на прикладі виробництва трьох видів аграрної продукції: молока, зернових і свинини [2].

Якщо використовувати дані Державної служби статистики, то отримуємо надзвичайно низькі показники енергетичних витрат, що навряд чи відповідає реальності.

В.В. Микитенко, досліджуючи процеси енергозбереження та його прогнозування у промисловості України, виділяє такі фактори безпосереднього і опосередкованого впливу: технологічні, структурні, економічні, правові, організаційні та екологічні.

У свою чергу, кожний з перелічених факторів характеризується якісними і кількісними показниками, можуть бути віднесені до факторів економічного зростання і як такі, що забезпечують макроекономічну стабільність і ефективність інтеграційних процесів у світову економіку [3]. Звичайно, енергоефективність розглядається як ресурс інноваційного розвитку, але скоріше в галузі машинобудування та інших промислових галузях [4]. Це пов'язано з незначною часткою споживання енергоресурсів в аграрному виробництві порівняно з іншими галузями економіки. В якості регіонального підходу до енергоефективності можна розглянути програму підвищення енергоефективності Запорізької області.

В Запорізькій області розроблена та була виконана Регіональна програма підвищення енергоефективності Запорізької області на

2010-2015 роки, яка була затверджена рішенням Запорізької обласної ради від 12.11.2010 р. за № 4 [5].

На підставі звіту облдержадміністрації щодо виконання Регіональної програми підвищення енергоефективності Запорізької області на 2010-2015 роки показано, що за період реалізації Регіональної програми в області було використано 29 894,3 тис. т у.п. (природний газ, електрична енергія та теплова енергія). Економія паливно-енергетичних ресурсів за цей період складає 2 265,5 тис. т у.п.

На виконання заходів з енергозбереження протягом 2010-2015 років було витрачено 9 877,5 млн. грн. Отриманий економічний ефект від впровадження енергозберігаючих заходів склав 3 956,4 млн. грн. (зниження 4,0% щороку, як і було передбачено Регіональною програмою).

Рішенням обласної ради, від 31.05.2016 за № 6, було затверджено нову програму з підвищення рівня енергоефективності Запорізької області на 2016-2020 роки, в результаті реалізації який очікується:

1. Зниження рівня енергоемності валового регіонального продукту на 15% порівняно з 2015 роком.

2. Підвищення рівня енергетичної безпеки регіону та конкурентоспроможності національної економіки.

3. Зменшення залежність України від імпортованих енергоносіїв, обсягів споживання органічного палива, техногенного впливу на довкілля і підвищення рівня екологічної безпеки систем тепlopостачання.

4. Створення нових робочих місць.

5. Зменшення втрат паливно-енергетичних ресурсів при виробленні одиниці продукції (виконаних робіт, наданих послуг) не менше 20% від базового року.

6. Забезпечення економії обсягів паливно-енергетичних ресурсів бюджетними установами, за рахунок запровадження відповідних заходів та проектів – на 15% від базового.

7. Переведення існуючих газових котлів на котли, які працюють на альтернативних видах палива, в бюджетній сфері та житлово-комунальному господарстві – на 20% від базового.

8. Збільшення частки відновлюваних джерел енергії у структурі споживання паливно-енергетичних ресурсів області – на 5% до 2020 року.

9. Зменшення споживання населенням енергоносіїв.

10. Підвищення комфортності умов проживання в житлових будинках.

11. Зменшення фінансового навантаження на мешканців по оплаті за спожиті житлово-комунальні послуги та енергоносіїв.

12. Надходження податків від впровадження заходів щодо модернізації (заміни) систем опалення, гарячого водопостачання та переведення опалювальних систем на використання альтернативних чи місцевих видів палива в дохідну частину Запорізького регіону [6].

В аграрному секторі основними напрямками енергозбереження є:

у тваринництві – впровадження біогазових установок на свинофермах та птахофабриках; застосування на птахофабриках високоефектив-

них теплогенераторів та люмінесцентних ламп перервної дії; упровадження високоефективних інноваційних технологій;

у рослинництві – упровадження системи «No-Till» («Не орати»), що передбачає зменшення кількості технологічних операцій при обробці ґрунту, а також внесення при посіві повної потреби мінеральних добрив; використання енергонасичених тракторів та широкозахватних агрегатів; застосування зернозбиральної техніки з шириною захвату жаток до 12 м; розширення посівів ріпаку та інших рослин, придатних до застосування для виробництва біопалива; модернізація обладнання для опалення теплиць.

Одними з найбільш гострих проблем в Україні є стабільне енергозабезпечення споживачів та ефективне використання енергоресурсів, від розв'язання яких значною мірою залежить рівень економічного й соціального розвитку суспільства.

Україна на теперішній час імпортує велику кількість енергоресурсів (природний газ, ядерне паливо тощо), що призводить до значної залежності держави від іноземних постачальників.

Енергозбереження на державному рівні визнано одним із пріоритетів економічної політики. В умовах залежності економіки України від імпорту паливно-енергетичних ресурсів і тенденції зростання цін на енергоносії необхідно у найкоротші терміни розпочати використання нових технологій для виробництва та збереження енергії.

Політика енергозбереження та підвищення енергоефективності в усіх галузях держави є важливим чинником впливу на сучасну енергетичну безпеку України, стабільне забезпечення енергоносіями виробництва та населення [6].

Впровадження нетрадиційної та відновлювальної енергетики спряжено із значним рівнем інвестицій в придбання генеруючих пристроїв. Враховуючи цей фактор, вартість одиниці енергії нетрадиційних джерел суттєво перевищує існуючі тарифи. Аналіз українського досвіду експлуатації енергетичних об'єктів, що використовують поновлювані та нетрадиційні джерела, а також урахування світового досвіду в цій галузі, свідчать про необхідність надання пріоритету технологіям використання енергії сонячного випромінювання, вітру, гідроенергії малих рік, промислових теплових викидів, тепла землі, біоенергетики та інших видів нетрадиційної енергетики.

Слід враховувати, що собівартість одиниці енергії відновлюваної енергетики суттєво вище традиційної навіть з урахуванням зростання цін на енергоносії, що пов'язано як з політичними подіями, так і з 50% девальвацією національної грошової одиниці.

Так, ще у 2010 році собівартість електроенергії вітроустановок складала 2,4 грн. кВт/год., приблизно того ж порядку вартість сонячної електроенергії, яка може зменшитися тільки при їх масовому впровадженні, вони поки ще не конкурентоздатні у порівнянні з традиційними електростанціями [7]. Однак цей високий рівень цін відповідає значному ступеню замкненості та монополізації українського ринку енергетичних пристроїв. Вже до 2015-2020 років планована вартість 1 квт.год. отриманого з сонячної енергії у провідних по цьому напрямку країнах зменшиться до \$0,4-0,5 [8].

Однак найбільш перспективним для України є розвиток біоенергетики внаслідок значного розвитку аграрного виробництва (виробництва зернових), яке залишає велику кількість біомаси. Крім того, такий шлях розвитку потребує значно меншої початкової кількості інвестицій і буде сприяти суттєвому зменшенню викиду шкідливих речовин від діяльності аграрного сектору. В цілому вважається, що в глобальному масштабі біомаса містить 10% від всіх існуючих енергетичних запасів та займає 4 позицію після нафти, вугілля та природного газу [8].

Головним недоліком розвитку енергозберігаючих технологій, як на регіональному, так і національному рівні є надії авторів на державну підтримку інноваційних проектів, тоді як держава повинна створювати умови впровадження інновацій за допомогою важелів державного регулювання, а не за допомогою бюджетних витрат. В якості прикладів використовуються дані ЄС, який успішно впроваджує програму енергозбережень та переходу на оновлювані джерела енергії (20% до 2020 року). При цьому не беруться до уваги два фактори: дефіцитний стан бюджету країни; рівень неефективності державних витрат внаслідок надзвичайної корумпованості суспільства.

Крім енергетичної вартості використовується також величина, обернена до енергетичної вартості, тобто кількість продукції, що виробляється на одиницю енергетичних витрат, що більш відповідає викладеному раніше принципу виробляти більше при менших затратах.

Останні цінові зрушення в енергетичному секторі переконливо довели високу ступінь цінового і відповідно прибуткового ризику, що вносить нестабільність енергетичного ринку в аграрний сектор економіки України.

Нові часи та зміни у світовому господарюванні призвели до того, що сьогодні поняття продовольчої та енергетичної безпеки перебувають у тісному взаємозв'язку. Все це пов'язано із прогнозованим вичерпанням традиційних енергетичних мінеральних запасів і розвитком альтернативних та поновлювальних джерел енергії в усьому світі та Україні зокрема.

Запорізька область має достатній виробничий потенціал для забезпечення населення основними продуктами харчування. У регіоні є багатогалузева харчова та переробна промисловість, яка здатна переробляти сільськогосподарську продукцію, вироблену в області, забезпечувати населення регіону харчовими продуктами, а також здійснювати поставки їх за межі області та України. На сьогоднішній день внутрішня по-

треба населення області повністю забезпечується за рахунок власного виробництва зерна, олії, яєць, овочів та баштанних культур. У той же час м'ясом та м'ясопродуктами область забезпечена на 52,8%, молоком та молокопродуктами – на 26,7%, картоплею – на 31,1%, плодами та ягодами – на 32,1% і потребує завозу цих продуктів з інших регіонів.

Розвиток сільських територій традиційно пов'язується із аграрним виробництвом. Проте досвід успішних країн свідчить, що розвиток сільських територій це, перш за все забезпечення комфортного рівня життя селян, що досягається вирішенням цілого комплексу питань. Зокрема, розвитком аграрного сектору, що забезпечує робочі місця на селі і продовольчу безпеку, розбудовою транспортної, соціальної та іншої інфраструктури, що сприяє розблокуванню економічного потенціалу території та дає можливість для самореалізації та організації змістовного дозвілля її жителів.

Основними напрямками спеціалізації в галузі тваринництва є м'ясо-молочне скотарство, свинарство та виробництво яєць. Враховуючи наявність значних ресурсів зерна, пріоритетним напрямом у розвитку тваринництва на найближчі роки визначено свинарство та птахівництво (яєчний напрям) [9].

Аграрний комплекс – один із найбільших і важливих секторів економіки Запорізької області. Тут формується основна частина продовольчих ресурсів та майже три чверті роздрібно-товарообігу, що має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки як регіону, так і держави в цілому.

Висновки і пропозиції. Поновлювана енергетика та зростання енергетичної ефективності уповільнює зростання використання традиційних видів палива і в подальшому повинно відіграти вирішальну роль у зменшенні ефекту викиду сполучень вуглецю в атмосферу. Енергетична ефективність буде більш важливим фактором, коли поновлювані джерела будуть забезпечувати більшу частку у енергетичному балансі. Найбільш перспективним є поєднання політики енергетичної ефективності з розвитком поновлюваної енергетики.

Рівень продовольчої безпеки залежить від використання сучасних енергозберігаючих технологій в аграрному секторі. В останні роки все більшу частку енергетичних ресурсів у розвинутих країнах отримують за рахунок поновлюваної енергетики, та зростання ефективності використання традиційних джерел енергії.

Список літератури:

1. Corre W. Energy use in conventional and organic farming systems / Corre W., Schroder J., Verharden J. // In proceedings. – 2003. – № 511. International Fertiliser Society. – New York.
2. Meul M. Energy use efficiency of specialized dairy, arable and pig farms in Flanders / Meul M., Nevens F., Reheul D. G. // Agriculture, Ecosystems&Environment. – 2007. – V. 119. – № 1–2. – P. 135.
3. Микитенко В. В. Концепція енергозбереження в Україні / В. В. Микитенко // Підприємництво: проблеми становлення і функціонування: науковий збірник ППСТ. – 2002. – № 2. – С. 122–125.
4. Енергоефективність як ресурс інноваційного розвитку: національна доповідь про стан та перспективи реалізації державної політики енергоефективності у 2008 році [Електронний ресурс] / С. Ф. Єрмілов, В. М. Гесць, Ю. П. Яценко та ін. – К.: НАЕР, 2009. – 93 с. – Режим доступу: <http://eueaenergyagency.org/userfiles/file/National%report%NAER.pdf>
5. Регіональна програма підвищення енергоефективності Запорізької області на 2010–2015 роки: затв. рішенням сесії Запорізької обласної ради від 12.11.2010 № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zoda>

- gov.ua/news/9731/regionalna-programa-pidvishennya-energoefektivnosti-zaporizkoji-oblasti-na-2010-2015-roki.html
6. Регіональна програма підвищення енергоефективності Запорізької області на 2016-2020 роки: затв. рішенням сесії Запорізької обласної ради від 31.05.2016 за № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.zp.ua/content/pyata-sesiya-somogo-sklykannya>
 7. Регіональна програма інноваційного розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pir.dp.ua/uploads/PresentProgram2011.ppt
 8. Renewable 2013 Global Status Report [Online resource]. – Mode of access: http://www.ren21.net/Portals/0/documents/Resources/GSR/2013/GSR2013_lowres.pdf
 9. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2020 року, затверджено рішенням обласної ради від 25.02.2016 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000055/55043/strategia2020.pdf>

Воловоденко Л.В.

Мелітопольське обособлене подразделение

Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы эффективности использования энергетического потенциала и продовольственной безопасности Запорізькой области. Проблема энергетической безопасности исходит из формирования современных тенденций на энергетическом рынке. Понятия продовольственной и энергетической безопасности находятся в тесной взаимосвязи. Все это связано с прогнозируемым исчерпанием традиционных энергетических минеральных ресурсов и развитием альтернативных и возобновляемых источников энергии во всем мире и Украине в частности. Поэтому уровень продовольственной безопасности зависит от использования современных энергосберегающих технологий в аграрном секторе.

Ключевые слова: энергосбережение, энергетическая безопасность, продовольственная безопасность, возобновляемые источники энергии, энергетические ресурсы.

Volovodenko L.V.

Melitopol Separate Division of

Zaporizhya Institute of Economics and Information Technology

EFFICIENT USE OF ENERGY-BUILDING AND FOOD SECURITY ZAPORIZHYA REGION

Summary

The theoretical issues of efficiency of use of energy potential and food security of Zaporizhya region have been researched. The problem of energy security is based on the formation of the modern trends in the energy market. The concepts of food and energy security are closely related. All this is due to the anticipated exhaustion of traditional energy and mineral resources, the development of alternative and renewable energy sources around the world and in Ukraine in particular. Thus, food security is dependent on the use of modern energy-saving technologies in the agricultural sector.

Keywords: energy efficiency, energy security, food security, renewable energy, energy resources.

УДК 631.95:330.43

МОДЕЛЮВАННЯ ТА КІЛЬКІСНИЙ ВИМІР ВПЛИВУ ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ НА ЯКІСНІ ПАРАМЕТРИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Воляк Л.Р.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

В сучасних умовах актуальною проблемою для сільськогосподарських підприємств є оптимізація еколого-економічної діяльності, що досягається за рахунок нарощування обсягів виробництва з одночасним відновленням якісних параметрів земельних ресурсів. У статті запропоновано економетричну модель оцінки впливу факторів на якісну бальну оцінку ґрунтів. Надано пропозиції з відтворення гумусу шляхом укрупнення земельних площ для забезпечення можливості проведення повноцінних сівозмін, збалансованого внесення під посіви сільськогосподарських культур органічних і мінеральних добрив, нарощування обсягів інвестування в інноваційні екологічнобезпечні технології. Реалізація даних заходів сприятиме підвищенню ефективності прийняття рішень в поточному та стратегічному господарюванні.

Ключові слова: земельні ресурси, якісні параметри, гумус, бал ґрунту, біологізація землеробства, економічне моделювання.

Постановка проблеми. Проблема відносин у системі «людина – природа» є однією з найактуальніших в умовах переходу до концепції сталого розвитку суспільства. Відмова від надмірної експлуатації природи, формування потреби в її пізнанні та пошук можливостей жити в гармонії з нею – сьогодні стають ключовими принципами взаємовідносин в світі. Особливе місце при цьому відводиться аналітичному забезпеченню управління природно-ресурсним потенціалом та його асиміляційними можливостями відтворення із метою забезпечення життєдіяльності людини та нарощування виробничих потужностей без заподіяння неоправданної шкоди довкіллю. В контексті цього увага привертається до стійкості екосистем та їх здатності до відновлення власного виробничого й асиміляційного потенціалу.

Важливим завданням на сьогодні є пошук способів і підходів до природокористування сільськогосподарського ресурсного потенціалу на основі встановлення оптимальної форми взаємодії елементів природи та людини, забезпечення того рівня інтенсивності природокористування, що чинитиме обмежене навантаження на біо- та екосистеми, забезпечуючи лімітоване використання ресурсів та компенсацію втрат потенціалу. Зважаючи на це, проблеми природно-ресурсного потенціалу сільського господарства України в умовах глобальної продовольчої кризи актуалізуються та потребують вирішення з точки зору реалізації концепції сталого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в аналітичне забезпечення управління якісними параметрами земельних ресурсів належить ряду вчених, серед яких С. М. Бобильов, О. О. Веклич, В. І. Данілов-Данільяні, С. І. Дорогунцов, М. З. Фуровський, В. К. Савчук, К. В. Папенюк, О. І. Фурдичко, С. К. Харічков, Ю. Ю. Туниця та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах швидкої зміни бізнес-середовища та суттєвої залежності виходу сільськогосподарської продукції від якості земельних угідь залишається актуальним оцінка суттєвості зв'язків між факторами і результативною ознакою, подальше моделювання цих

процесів з метою підвищення ефективності управлінських рішень.

Мета статті. Економетричне моделювання і вимір впливу основних факторів на якісні параметри земельних угідь.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою складовою природно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є земельні ресурси. Вони мають ряд особливостей, головною з яких є їх відновлюваність. При раціональному використанні, високому рівні агротехніки, регулярному збалансованому удобренні, вжитті ґрунтозахисних і меліоративних заходів вони можуть використовуватися безперервно завдяки своїй родючості – здатності ґрунту задовольняти потребу рослин в елементах живлення, воді та забезпечувати урожай за рахунок сукупності певних фізичних, хімічних і біологічних властивостей [1].

Важливою проблемою інформаційного забезпечення управління якісними параметрами земельних ресурсів, які на сільськогосподарських підприємствах в основному представлені вмістом гумусу у ґрунті, виступає відсутність періодичного моніторингу процесів, що на них впливають, та відповідної документації, де б ці дані фіксувалися. Це значно ускладнює управління даними процесами і в зв'язку із тривалим періодом, за який відбуваються зміни, що заважає об'єктивно оцінювати їх вагомість для сільськогосподарських підприємств.

Оцінка землі за еколого-агрохімічним складом не може повністю характеризувати її якість, оскільки, окрім родючості, на неї впливають особливості рельєфу та конфігурація ділянок, кліматичні умови тощо. Ці складові знаходяться в різних поєднаннях, що ускладнює побудову факторної моделі залежності якості земельних угідь від набору факторів [1, с. 32–36].

Виходячи з багатоелементності факторів, які формують земельні ресурси, досить складно виявити вплив чинників на ефективність їх використання та відтворення методами детермінованого аналізу, тому нами застосовано найпоширеніший метод виявлення впливу факторів при стохастичних взаємозв'язках між факторами та результативною ознакою – кореляційно-регресійний аналіз.

Зважаючи на прив'язування стану природно-ресурсного потенціалу та соціально-економічних процесів, яке, зокрема, спостерігається в наукових працях [2; 3], до моделі було включено ряд інших факторів із метою встановлення наявності чи відсутності, а також спрямованості зв'язку між станом якості ґрунтів та забезпеченості сільськогосподарського виробництва людськими, інвестиційними, техніко-технологічними ресурсами, рівнем спеціалізації та концентрації виробництва та станом природного потенціалу геосистем (інтегрованого показника оцінки агрокліматичних умов, що включає такі показники, як сума активних температур, рівень зволоженості та обсяг опадів). Для підвищення точності розрахунків та врахування різного роду специфіки сільськогосподарського виробництва окремі фактори було включено до моделі в абсолютному та відносному вираженні (наприклад, внесення органічних добрив на 100 га площі та питома вага одержаної органічними добривами площі).

У результаті опрацювання вибірки усереднених даних сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2011-2015 роки в розрізі адміністративних районів нами сформовано зведену матрицю вихідних даних моделі, яка включала 17 факторів. Однак у такому вигляді регресійна модель не мала ознак адекватності, тому методом покрокового виключення факторних ознак у моделі залишилося 6 факторів, які мають певні причинно-наслідкові зв'язки із результативною ознакою. За результативний показник у моделі було обрано якісну бальну оцінку ґрунту, яка відображає вплив господарської діяльності на земельні ресурси та внутрішні зв'язки між мікроелементами.

Завдяки проведенню розрахунків із застосуванням програмних пакетів «STATISTICA 10» і «Microsoft Excel 2010» лінійна багатофакторна економетрична модель залежності балу ґрунту сільськогосподарських підприємств Тернопільської області ($n=85$) від окремих факторів набула вигляду:

$$\hat{Y}_{x_i} = 24,424 + 8,490x_1 + 0,027x_2 + 0,018x_3 - 0,07x_4 - 0,095x_5 - 0,350x_6$$

де, \hat{Y}_{x_i} – якісна бальна оцінка ґрунтів; x_1 – вміст гумусу, %; x_2 – внесення органічних добрив, т у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь; x_3 – внесення мінеральних добрив (у поживних речовинах), ц на 100 га сільськогосподарських угідь; x_4 – питома вага площі, обробленої засобами захисту рослин, до посівної площі, %; x_5 – питома вага олійно-технічних культур у структурі посівних площ, %; x_6 – рівень концентрації сільськогосподарських культур, розрахований на основі індексу Герфіндаля-Гіршмана з метою виявлення впливу на якість ґрунтів виробництва обмеженого набору сільськогосподарських культур (так званих монокультур, коли значна частка посівних площ постійно відводиться під 1-2 культури, що обумовлює неможливість забезпечення раціональних сівозмін і негативно впливає на стан ґрунтів і продукції).

Сформована нами кореляційно-регресійна модель залежності оцінки земель за еколого-агрохімічним складом від ряду факторних ознак є статистично вагомою, що підтверджується до-

сить високим рівнем зв'язку факторних ознак із незалежною змінною ($R = 0,835$), достатнім значенням коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0,697$). Отже, майже 70% зміни результативної ознаки в межах вибірки можна пояснити з допомогою включених до моделі факторних ознак.

Коефіцієнт регресії при x_1 свідчить, що із підвищенням вмісту гумусу в ґрунті на одиницю виміру якісна бальна оцінка зростає на 8,49 бала, що говорить про визначальне значення даного фактора для результативної ознаки. Позитивним є внесення органічних і мінеральних добрив, які призводять до збільшення якісних параметрів ґрунту відповідно на 0,027 і 0,018 бала шляхом насичення його поживними речовинами та мікроелементами. Основна роль в цьому належить органічним добривам, оскільки вони є екологічно безпечним засобом відтворення природного потенціалу землі. Разом із тим, виявлено ряд факторів, які мають негативний вплив на якість ґрунту, знижуючи його асиміляційні спроможності. До них слід віднести: використання засобів захисту рослин, у тому числі пестицидів, зростання площі внесення яких призводить до зниження якості ґрунту на 0,07 бала, що обумовлено шкодою, яку хімічні сполуки наносять органічним елементам ґрунту; насичення сівозмін інтенсивними культурами – 0,095, концентрацію сівозмін – 0,36 балів, що свідчить про нераціональність використання площ сільськогосподарських угідь із точки зору культур-попередників. А, власне, запровадження і дотримання сівозмін сприяє росту врожайності сільськогосподарських культур і поліпшенню якості продукції; збереженню та відтворенню родючості ґрунтів; регулюванню балансу органічних речовин і мінеральних елементів живлення; нагромадженню, накопиченню, збереженню та раціональному використанню вологи; уникненню або послабленню явища ґрунтовтоми; зменшенню забур'янення, обмеженню розвитку та поширенню шкідників і збудників хвороб сільськогосподарських культур; раціональному використанню всіх земельних угідь, матеріальних і трудових ресурсів та технологічних засобів упродовж вегетаційного періоду; збереженню довкілля на безпечному рівні [3].

У зв'язку з цим необхідно значну увагу зосередити на дотриманні екологічної культури землеробства із забезпеченням управлінського персоналу релевантною інформацією щодо впливу господарської діяльності на природно-ресурсний потенціал та можливі шляхи отримання максимальної вигоди із мінімальним навантаженням на довкілля.

Підтвердженням статистичної значимості моделі є також високе значення F-критерію Фішера, рівень апроксимації, який свідчить, що отримані на основі рівняння регресії значення результативного показника відхиляються від фактичних (експериментальних) даних менш ніж на 8%. Отже, дана модель може використовуватися для оцінки та прогнозування якості орних земель за еколого-агрохімічним складом.

Якщо наведені у рівнянні коефіцієнти регресії показують зміну балу ґрунту сільськогосподарських підприємств, то коефіцієнти еластичності (\bar{E}) відображають цю зміну у відносних величинах (%), що дає чітке уявлення про фактори, які

найбільше впливають на результативну ознаку при незмінності інших. З метою виявлення факторів, у розвитку яких приховано найбільші резерви збільшення якості ґрунту розраховано β -коефіцієнти, що показують на скільки середньоквадратичних відхилень змінюється результативна ознака під впливом факторних. Розрахунок результатів регресійного аналізу за кожною факторною ознакою наведено у табл. 1.

Таблиця 1
Результати регресійного аналізу моделі

Фактори	Середнє значення	Коефіцієнти регресії	Коефіцієнти еластичності	β -коефіцієнт
Оцінка орних земель за еколого-агрохімічним складом, балів	37,75	24,42	X	X
Вміст гумусу, %	3,09	8,49	0,6940	0,561
Внесено органічних добрив на 100 га, т	37,81	0,03	0,0271	0,226
Внесено мінеральних добрив на 100 га, ц	101,82	0,02	0,0482	0,092
Питома вага площі, обробленої ЗЗР до посівної площі, %	81,66	-0,07	-0,1507	-0,191
Питома вага інтенсивних культур, %	26,83	-0,10	-0,0678	-0,122
Рівень концентрації сільськогосподарських культур у структурі посівної площі	21,33	-0,35	-0,1977	-0,279

Примітка: розраховано автором на підставі [4-7], звітність с.-г. підприємств

Обчислені коефіцієнти еластичності показують, що при зростанні вмісту гумусу на 1%, оцінка орних земель за еколого-агрохімічним складом зростає на 0,694%, при збільшенні внесення органічних добрив – на 0,027%, мінеральних добрив – на 0,048%. Разом з тим при зростанні площі оброблюваної засобами захисту рослин на 1% якість ґрунту зменшиться на 0,1507%, при збільшенні частки інтенсивних культур – скоротиться на 0,068%, при збільшенні рівня концентрації сільськогосподарських культур у структурі посівної площі – зменшиться на 0,198%.

Розрахунок β -коефіцієнтів підтвердив основний позитивний вплив на якісні параметри ґрунту вмісту гумусу ($\beta_1 = 0,561$) і негативну тенденцію до зростання рівня концентрації сівозмін ($\beta_6 = -0,279$). Значні резерви щодо зростання еколого-агрохімічного балу ґрунту закладено в органічних і мінеральних добривах, тому що при

зміні на одне середньоквадратичне відхилення доз добрив бал ґрунту змінюється відповідно на 0,266 та 0,092 свого середнього квадратичного відхилення. Із негативним ступенем впливу слід відмітити також зростання площі, оброблюваних ЗЗР ($\beta_4 = -0,191$), та з розширенням площі посівів під інтенсивними культурами ($\beta_5 = -0,122$).

Висновки і пропозиції. Отже, відповідно до наявного інформаційного забезпечення складена економетрична модель впливу факторів на якісні параметри земельних ресурсів вказує на найсильніший вплив від вмісту гумусу та рівня концентрації сільськогосподарських культур у структурі посівної площі. Це підтверджують і дані ретроспективного аналізу, на основі яких виявлено поступове зниження вмісту гумусу в ґрунті, що спричинене значним скороченням застосування органічних добрив і недостатнім фінансовим забезпеченням відтворюючих процесів, а також недотриманням вимог щодо раціонального використання землі. Однак, зважаючи на інертність та стохастичність зміни значення вимірюваних природних чинників, недоцільно заявляти про прямий і негайний вплив факторних ознак на значення результативного показника – бальної оцінки якості орних земель. У даному випадку доречніше стверджувати про вплив факторних ознак на здатність ґрунту до відновлення властивостей, пов'язаних із родючістю.

Відповідно, за результатами проведеного аналізу, з метою збереження та відновлення якості ґрунтів сільськогосподарським підприємствам доцільно здійснювати наступні заходи:

- проводити укрупнення земельних площ, особливо в тих аспектах, що стосуються формування цілісних земельних масивів для забезпечення можливості проведення повноцінних сівозмін;

- нарощувати обсяги інвестування в рослинництво, зокрема в розвиток та адаптацію новітніх технологій обробітку ґрунту, підвищення якості виконання та дотримання термінів агротехнологічних операцій, придбання нової, більш бережливої по відношенню до ґрунту сільськогосподарської техніки;

- забезпечувати збалансоване внесення під посіви сільськогосподарських культур органічних і мінеральних добрив, зокрема, утриматися від нарощення посівних площ, удобрених мінеральними добривами без забезпечення відповідного пропорційного збільшення внесення органічних добрив із метою уникнення явища мінералізації та закислення ґрунтів.

Прогнозування бальної оцінки ґрунту на основі запропонованої багатофакторної економетричної моделі дозволяє підвищувати ефективність прийняття стратегічних рішень в діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Тараріко О. Г. Агроекологічний стан ґрунтів та контроль за їх родючістю / О. Г. Тараріко, В. О. Греков, Л. В. Дацько // Агроекологічний журнал. – 2011. – № 3. – С. 39–44.
2. Макарова Г. А. Раціональне використання ґрунтів шляхом впровадження науково обґрунтованих сівозмін / Г. А. Макарова, М. К. Глушенко, В. С. Запасний // Наукові праці Миколаївського держ. гуманітар. ун-ту. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2012. – Т. 167, вип. 24. Економічні науки. – С. 32–36.
3. Самодай В. П. Оцінка і прогнозування природно-ресурсного потенціала регіона: дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природопольовання і охорони оточуючої середовища» / В. П. Самодай. – Суми, 2010. – С. 341.
4. Сільське господарство Тернопільської області за 2015 рік: статистичний збірник / за ред. В. Г. Кирича; Держкомстат України, Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 217 с.

5. Довкілля Тернопільщини за 2015 рік: статистичний збірник / [за ред. В. І. Савчук] // Держкомстат України, Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 143 с.
6. Внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах під урожай 2015 року: статистичний збірник [за ред. В. І. Савчук] // Держкомстат України, Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 51 с.
7. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік: статистичний бюлетень / за ред. В. І. Савчук // Держкомстат України, Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 59 с.

Воляк Л.Р.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МОДЕЛИРОВАНИЕ И КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ НА КАЧЕСТВЕННЫЕ ПАРАМЕТРЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация

В современных условиях актуальной проблемой для сельскохозяйственных предприятий является оптимизация эколого-экономической деятельности, которая достигается за счет наращивания объемов производства с одновременным восстановлением качественных параметров земельных ресурсов. В статье предложена эконометрическую модель оценки влияния факторов на качественную балльную оценку почв. Даны предложения по воссозданию гумуса путем укрупнения земельных площадей для обеспечения возможности проведения полноценных севооборотов, сбалансированного внесения под посевы сельскохозяйственных культур органических и минеральных удобрений, наращивание объемов инвестирования в инновационные экологически безопасные технологии. Реализация данных мероприятий будет способствовать повышению эффективности принятия решений в текущем и стратегическом хозяйствовании.

Ключевые слова: земельные ресурсы, качественные параметры, гумус, балл почвы, биологизации земледелия, эконометрическое моделирование.

Voliak L.R.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MODELING AND IMPACT QUANTITATIVELY MAJOR FACTORS ON QUALITY PARAMETERS OF LAND RESOURCES

Summary

In modern conditions relevant problem for farms is to optimize ecological and economic activity, which is achieved due to increase production while restoring the quality parameters of land resources. In the article the econometric model assessing the impact of factors on soil quality scoring. The proposals of the humus reproduction through the consolidation of land is to enable carrying out full rotation, balanced application to agricultural crops and organic fertilizers, increasing the volume of investment in ecologically innovative technologies. Implementation of these measures will increase the efficiency of the current and strategic decision-making farming.

Keywords: land, quality parameters, humus, ground ball, biologization agriculture, econometric modeling.

УДК 65.012.34:634(477.44)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ ПЛОДОВО-ЯГІДНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вострякова В.І.

Вінницький національний аграрний університет

Виробництво плодово-ягідної продукції пов'язане із найвищими показниками втрат вздовж ланцюга постачання в усьому світі. Україна – також не виняток, адже близько третини свіжої плодово-ягідної продукції псується, так і не досягнувши кінцевого споживача, що негативно впливає на кінцеві результати діяльності підприємств зокрема та продовольчу безпеку країни в цілому. Удосконалення системи логістики та управління агропродовольчим ланцюгом постачання вважається найбільш ефективним підходом до зниження втрат плодово-ягідної продукції вздовж усього ланцюга. Помилки у плануванні логістичних операцій, які включають збирання, зберігання та транспортування, вкупі з невідповідністю інфраструктури, є одними з найбільш поширених причин високого рівня втрат продукції. У даній статті наведено характеристику поточного стану та результатів діяльності садівничих підприємств Вінницької області та проаналізовано можливість і доцільність застосування логістичних принципів у збутовій діяльності підприємств.

Ключові слова: інфраструктура, агропродовольчий ланцюг постачання, плодово-ягідна продукція, управління логістикою, втрати продукції.

Постановка проблеми. Логістика має основоположне значення для плодоягідної продукції, обмежені строки зберігання якої, вимагають комплексного планування таких процесів як транспортування, обробка, пакування і зберігання. Зменшення рівня втрат плодово-ягідної продукції та забезпечення споживачів високоякісною та недорогою продукцією можна досягти за допомогою ефективної логістичної системи розподілу, яка забезпечує доставку необхідної продукції в потрібний час. Проте, інтегровані моделі планування в агропродовольчих ланцюгах постачання і, зокрема, свіжих плодів та ягід, все ще знаходяться на стадії формування та не відповідають викликам сьогодення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Значним внеском у формування поглядів щодо впровадження розподільчої логістики та резервів ефективності на підприємствах різних галузей є праці таких науковців: Б. Анікіна [1], Г. Армстронга, Дж. Блайта, О.М. Варченко [2], М. Ваховської, А. Гаджинського, П. Гайдуцького, Б. Губського, Дж. Джонсона, Є. Крикавського, Р. Ларино, В. Кислого [4], М. Маліка, М. Окландера, М. Пивоварова, П. Саблука, Н. Струк, А. Топалова, А. Тяпухна, Л. Фролова, В. Шпорта та ін.

Великий внесок у вивчення проблеми формування ринку продукції галузі зробили вітчизняні економісти: Д. Чухно, В. Юрчишин, В. Майдебурра, О. Шестопаль, О. Єрмаков, В. Рульєв, Т. Маркіна, Ф. Яковенко та інші. Однак у більшості наукових праць дуже мало уваги приділяється формуванню інтегрованих логістичних систем розподілу плодоягідної продукції в умовах посилення конкуренції українських підприємств зі

світовими виробниками внаслідок вступу України до СОТ та євроінтеграційних процесів.

Метою даної роботи є проведення аналізу ефективності реалізації плодово-ягідної продукції у Вінницькій області, визначення та характеристика ключових факторів, що впливають на ефективність логістичної системи розподілу та зниження рівня втрат такої продукції вздовж ланцюга постачання; проведення короткого огляду виконання логістичних операцій в системі розподілу плодово-ягідної продукції і основні проблеми, які з ними пов'язані та можливість їх усунення.

Виклад основного матеріалу. За останні кілька років Вінницька область впевнено закріпила свої позиції лідера по вирощуванню плодово-ягідної продукції та суттєво випереджає інші області України за показниками галузі (валове виробництво, якість, урожайність та площі закладання нових садів). Галузь садівництва розвивається динамічно: за останні 3 роки закладено молоді високоінтенсивні сади на площі понад 2,5 тис. га., а за минулий 2015 рік посаджено 740 га високоінтенсивних садів, в 2016 році в цілому по області планувалося закласти понад 1 тис. га молодих садів.

За даними Головного управління статистики у Вінницькій області обсяг виробництва плодово-ягідної продукції за останні п'ятнадцять років зріс більш ніж у п'ять разів з 321,2 тис. ц у 2000 р. до 1606,9 – у 2015 р. (табл. 1). Плодоягідне виробництво області має потенціал не лише для забезпечення внутрішніх потреб, якісна і доступна плодова продукція господарств Вінниччини користується попитом у покупців з різних об-

Таблиця 1

Динаміка рівня втрат плодово-ягідної продукції Вінницької області у 2000-2015 рр.

	2000	2005	2010	2013	2014	2015
Реалізація продукції, тис. ц	280,0	400,0	830,3	1350,7	1020,1	1130,3
Вироблено, всього, тис. ц	321,2	430,8	950,5	1526,4	1158,4	1606,9
Втрати, тис. ц	41,2	30,8	120,2	175,7	138,3	476,6
Частка втрат в обсязі виробленої продукції, %	12,8	7,2	12,6	11,5	11,9	29,7

Джерело: розроблено автором за даними [7]

ластей України, та навіть частково нарощує експортний потенціал.

Однак, в умовах ринкової економіки основною метою діяльності підприємств є отримання прибутку від реалізації продукції. Як видно з даних, наведених у таблиці 1, обсяги реалізації плодово-ягідної продукції істотно відрізняються від обсягів виробленої продукції. Втрати продукції за останній рік мають тенденцію до значного збільшення, майже у вічі, в порівнянні з попередніми роками і сягнули майже 30%, а це в свою чергу негативно позначається на результатах діяльності господарств. У арсеналі товаровиробника є лише два дієві інструменти, за допомогою яких він може суттєво підвищувати ефективність своєї діяльності: максимально ефективно використання ресурсів для зниження одиниці собівартості продукції та вибір оптимальних каналів збуту, які б забезпечували високу якість продукції за прийнятною ціною.

На рис. 1 представлено структуру каналів реалізації плодово-ягідної продукції Вінницької області. Дані статистики свідчать про тенденцію до зменшення обсягу реалізації плодово-ягідної продукції переробними підприємствами та прямого продажу на ринку і нарощування обсягів реалізації продукції за іншими напрямками. Аналіз інформаційного масиву, який відображається у статистичній звітності, свідчить про недосконалість інформаційного забезпечення збутової діяльності аграрних підприємств, адже показник «за іншими напрямками» не відповідає сучасним потребам економічного та логістичного аналізу, він є занадто узагальненим і поєднує в собі як прямі угоди на біржах так і через торгово-посередницькі структури, між якими існує цілий ряд відмінностей як у формуванні цін, так і у декларуванні обсягів реалізації.

Структура реалізації плодово-ягідної продукції

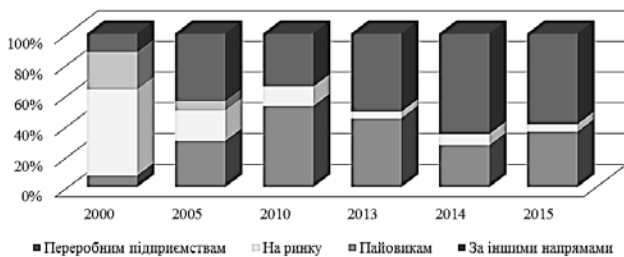

Рис. 1. Динаміка зміни структури реалізації плодово-ягідної продукції Вінницької області (2000-2015 рр.)

Джерело: розроблено автором за даними [7]

Рівень ціни продукції залежить від способу її продажу [3]:

Прямий метод (на підприємстві, на ринку, у власному магазині або через Інтернет мережу) забезпечує більш високу ціну на продукцію, адже буде включати також витрати на переробку, упаковку, продаж, а також витрати на транспорт. Прямий продаж є більш вигідним для кінцевого споживача, адже платитиме менше, ніж у магазині, для виробника він вигідний лише за невеликих об'ємів продукції, які не вимагають глибокої обробки та переробки, але вони можуть бути більш диверсифікованими по сортах та видах.

Метод непрямого продажу. Цей варіант більше підходить для підприємств, які виробляють велику кількість однорідного товару, або для тих, чия продукція вимагає більш високої доробки перед продажем і самі вони не мають відповідних умов для цього. Він має недоліки як для виробників (вони будуть продавати за більш низькою ціною) так і для споживачів, які платитимуть більш високу ціну в магазині (включає в себе витрати на сортування та пакування, транспортування та надання оптових та роздрібних послуг). Нажаль, цей метод є найбільш розповсюдженим у Вінницькій області.

Найбільші садові масиви знаходяться у Барському, Тиврівському, Могилів-Подільському, Іллінецькому, Жмеринському та Шаргородському районах, проте забезпечити урожайність на рівні, вище середньої по області (130 ц з 1 га) вдалося лише шести районам (табл. 2).

Таблиця 2

Зібрана площа та урожайність плодово-ягідної галузі окремих районів Вінницької області за 2015 р.

	Всього насаджень, га	в т.ч. в плодоносному віці, га	Фактичний збір урожаю, ц	Урожайність, ц з 1 га
Вінницька обл.	15484,7	12,338,0	1606896,2	130,0
Барський р-н	2419,1	1968,8	296231,9	150,5
Вінницький р-н	802,1	555,7	130394,6	234,6
Жмеринський р-н	1244,0	949,1	139,470,8	146,9
Літинський р-н	617,4	559,9	112526,6	201,0
Тулчинський р-н	804,8	688,3	146981,2	213,5
Тиврівський р-н	15159,5	1212,9	234289,0	193,2

Джерело: розроблено автором за даними [7]

Як свідчать статистичні дані, наведені у таблиці 3, забезпечити високу урожайність плодово-ягідної галузі не достатньо, щоб отримати високий рівень прибутковості та рентабельності. Адже рентабельність свіжої плодово-ягідної продукції напряму залежить від швидкості просування її вздовж ланцюга постачання та забезпечення належних умов зберігання та транспортування, а це в свою чергу підвищує витрати на збут. Як бачимо, лише два з чотирьох регіонів з найвищою урожайністю плодів та ягід змогли забезпечити рентабельність продукції на рівні, вище середнього по області (29,2%).

З метою підвищення ефективності збутових логістичних систем аграрних підприємств необхідно нести додаткові витрати на збереження і розширення ринків збуту своєї продукції, складські і транспортні операції, маркетинг, просування продукції, до та післяпродажне обслуговування. Забезпечити підвищення ефективності логістичної системи можна лише в тому випадку, якщо одержаний чистий результат буде зростати швидшими темпами ніж затрачені ресурси [2, с. 23].

Для прикладу розглянемо ефективність збутової діяльності окремих садівничих господарств Вінницької області в розрізі районів (таблиця 4).

Зважаючи на фактичну відсутність логістичної звітності підприємств як такої, та враховуючи той факт, що повна собівартість включає усі затрати, понесені підприємством на збут продукції, різницю повної та виробничої собівартості можна прирівняти до логістичних витрат господарства. Для порівняння, господарства згруповані за загальними площами насаджень у плодоносному віці за умовними категоріями: малі (до 150 га), середні (150-300 га), великі (більше 300 га). Із розрахунків наведених у таблиці 4 можна зробити висновок, що у господарствах з вищим рівнем логістичних витрат відповідно і рівень рентабельності продукції є вищим. Також на прикладі господарств великих розмірів спостерігається зменшення величини логістичних витрат при забезпеченні достатньо високого рівня рентабельності – ефект масштабу у дії.

Вартість логістичних операцій вважається ключовим фактором прибутковості бізнесу. Транспортні витрати і їх частка в кінцевій ціні продукції є результатом взаємодії різних ланок

агропродовольчого ланцюга постачання. У країнах з перехідною економікою, витрати на логістику складають від 18 до 32% від вартості продукції, тоді як у країнах з розвинутою ринковою економікою – 9%. Ефективність логістики малих і середніх підприємств значно поступається ефективності логістики великих господарств. Відповідно до досліджень зарубіжних науковців, для невеликих компаній, управління запасами і складування складає більшу частину логістичних витрат та становить майже третину від ціни продажу, для середніх компаній ця частка становить від 10 до 12%, в той час як для великих компаній тільки 7% [10].

За оцінками ключових гравців ринку витрати на зберігання у малих та середніх господарствах перевищують витрати на транспортування більш ніж у два рази. До інших важливих витрат відносяться упаковка, інші супутні матеріали і пов'язані з цим роботи [9]. Підвищення витрат на логістику малих і середніх підприємств, з малими обсягами виробництва продукції, нівелює будь-

Таблиця 3
Показники економічної ефективності виробництва плодів і ягід в окремих районах
Вінницької області у 2015 році

		Барський р-н	Вінницький р-н	Тульчинський р-н	Тиврівський р-н	Вінницька обл.	
Кількість господарств	Всього	5	3	1	6	41	
	Збиткові	1	1	–	–	7	
Результати від реалізації плодів та ягід	Всього	Кількість продукції, ц	223198	119404	1144818	161219	915658
		Виробнича собівартість продукції, тис. грн.	40926	66584	17819	98330	287203
		Повна собівартість, тис. грн.	51648	82839	18841	102379	330591
		Чистий дохід, тис. грн.	78038	100588	43418	114386	427099
		Прибуток (Збиток), тис. грн.	26389	17748	24577	12007	96508
		Повна собівартість з 1 ц., грн.	231,4	693	164	635,03	361
		Ціна реалізації з 1 ц., грн.	349,64	842	379	709,51	466
		Рівень рентабельності, %	51,1	21,4	130,0	11,7	29,2

Джерело: розроблено автором за даними [7]

Таблиця 4
Ефективність збутової діяльності окремих садівничих господарств
Вінницької області в розрізі районів у 2015 р.

		Малі		Середні		Великі		
		Підприємство Калінінського р-ну	Підприємство Крижопільського р-ну	Підприємство Козятинського р-ну	Підприємство Немирівського р-ну	Підприємство Тульчинського р-ну	Підприємство Мурованово-курилівського р-ну	
Результати від реалізації плодів та ягід	Всього	Урожайність, ц з га	66,7	50,7	1,4	83,8	213,5	54,1
		Насадження у плодоносному віці, га	130,0	63,9	153,0	305,0	688,37	518,6
		Кількість продукції, ц	563,0	50,0	50,0	2087	1144818	11837
		Виробнича собівартість продукції, тис. грн.	130,0	4,2	3,0	596,0	17819	1971,0
		Повна собівартість, тис. грн.	143,0	4,9	4,1	596,0	18841	2078,0
		Витрати на логістику	13,0	0,7	1,1	0,0	1022,0	107,0
		Частка логістичних витрат в структурі собівартості, %	9,0	14,3	26,0	0,0	5,4	5,1
		Чистий дохід, тис. грн.	147,0	17,2	5,2	670,0	43418	2792,0
		Прибуток (Збиток), тис. грн.	4,0	12,3	1,1	73,2	24577	713,4
		Повна собівартість з 1 ц., грн.	254,0	98,0	82,0	285,0	164,0	175,6
		Ціна реалізації 1 ц., грн.	261,0	344,0	104,0	321,0	379,0	235,8
Рівень рентабельності, %	2,8	251,0	26,8	12,3	130,0	34,3		

Джерело: розроблено автором за даними [7]

які можливі переваги від економії масштабу. Крім того, такі підприємства не мають змоги належним чином організувати агропродовольчий ланцюг постачання у відповідності до вимог, які диктує продукція з обмеженим терміном зберігання.

Істотно зменшити рівень втрат плодово-ягідної продукції, знизити витрати та підвищити якість продукції можна за допомогою ефективної логістичної системи розподілу. Під логістичною системою розподільчої логістики слід розуміти сукупність взаємопов'язаних логістичних ланцюгів, що створюють організаційно-економічну єдність господарських суб'єктів, об'єднаних у збутовому процесі [4, с. 174].

Організацію збутової діяльності садівничих підприємств необхідно здійснювати з урахуванням особливостей розвитку агропродовольчого ринку та збутової діяльності сільськогосподарських товаровиробників у таких напрямках [2, с. 21]:

- просування агропродукції (утримання торговельних приміщень, ведення переговорів щодо цін й умов продажу, впровадження сучасних форм реалізації продукції, організація використання оптових продовольчих ринків, товарних бірж, ярмарків, аукціонів, послуг посередницьких організацій (брокерів, дилерів), у т. ч. зі зберігання, товарної доробки й транспортування продукції);
- підтримка каналів збуту (маркетингові дослідження, забезпечення інформацією про кон'юнктуру ринку, інформування покупців, прогнозування діяльності в умовах зміни ринку, підтримка балансу попиту та пропозиції);
- організація переміщення продукції (регулювання запасів, визначення методів і способів фізичного розподілу, транспортування);
- прийняття ризику (фінансування та кредитування виробників аграрної продукції, інвестування розвитку регіональних логістичних систем);
- організація маркетингової діагностики (вивчення попиту та пропозиції продукції, її спо-

живчих властивостей, якості, відмінних рис, причин втрат, методів зберігання і транспортування, ефективність роботи комунікаційних систем одержання й поширення інформації).

Відповідно до Галузевої програми розвитку садівництва в Україні на період до 2025 року [6], окремим пунктом розвитку має бути наявність при плодосховищах спеціалізованих садівничих господарств або їх об'єднаннях ліній товарного обробітку плодів. Економічно обґрунтованим, як свідчить світовий досвід, є розміщення сортувальних ліній при великих плодосховищах місткістю не менше 3-х тис. тонн. Малим садівничим господарствам рекомендовано об'єднуватися в кооперативи і загальними зусиллями будувати плодосховища, при яких організувати лінії сортування. Основні регіони вирощування зерняткових культур повинні бути забезпечені холодильниками з РГС або ULO на 80% від загальної кількості плодосховищ країни та на 40% плодпереробними цехами, а регіони, сприятливі для вирощування кісточкових та ягідних культур, відповідно на 20 та 60%. Виходячи із запланованого валового збору зерняткових культур 2 млн. 332 тис. тонн, в Україні необхідно побудувати 600 плодосховищ з РГС місткістю 3-5 тис. тонн.

Швидкими, але, як свідчить статистика (табл. 1), не достатніми темпами в області розвивається інфраструктура по зберігання плодово-ягідної продукції. На сьогоднішній день в регіоні є 46 фруктосховищ загальною ємністю на 55 тис. тонн. У 2016 році передбачається будівництво і реконструкція 5 фруктосховищ на 11,6 тис. тонн. Нині в Україні система оптової та роздрібно торгівлі складається переважно із суб'єктів приватної власності. Розвиток їх інфраструктури, в кращому випадку, здійснюється на основі маркетингових досліджень та логістики, але частіше носить довільний характер із переважанням історично розміщених об'єктів інфраструктури. Проблемним залишається ефективне поєднання транспортної інфраструктури, сучасних енерго-

Таблиця 5

Перелік основних проблемних питань на шляху до створення ефективної логістичної системи розподілу плодоягідної продукції

Проблемне питання	Характеристика
Інфраструктура	Незважаючи на те, що інвестування в інфраструктуру призводить до великих затрат коштів та часу, відмовлятися від нього не варто. Виробники, інвестуючи у спільні логістичні центри – створюватимуть ефект масштабу, що призведе до підвищення ефективності логістики шляхом скорочення маршрутів, відстаней та часу на транспортування.
Інформаційні технології	Відмова від впровадження інформаційних технологій призводить до зниження конкурентоздатності та уповільнення розвитку галузі.
Холодовий ланцюг постачання	Залучення холодильного обладнання до ланцюга постачання свіжих плодів та ягід підвищує якість та свіжість продукції та продовжує термін зберігання.
Кваліфіковані кадри	На даний час існує брак спеціалістів у галузі логістичного менеджменту та працівників, що спеціалізуються на товарній доробці продуктів з обмеженим терміном зберігання.
Послуги логістичних компаній	Відсутність на ринку операторів з надання логістичних послуг.
Торгова політика	Бюрократичні процеси по оформленню експортної документації
Інтегровані логістичні системи	Інтегровані логістичні системи передбачають ефективне управління агропродовольчими ланцюгами постачань спрямоване на об'єднання усіх учасників ланцюга постачання в єдину, ефективну систему.
Товарна доробка	Упаковка є найбільш значимою операцією, після холодового ланцюга постачання, яка призводить до мінімізації втрат за забезпечення відповідної якості продукції.
Моніторинг та відслідковуваність	Моніторинг та відслідковуваність має важливе значення для ідентифікації продукції та для проведення заходів щодо підтримки належної якості продукції.

Джерело: розроблено автором за даними [8]

ефективних складських та торгівельних площ із дотримання санітарних норм і загального контролю безпеки сільськогосподарської продукції, а питання соціального аспекту розміщення об'єктів інфраструктури приватними суб'єктами практично не розглядається [5].

Розподільча логістика будується на загальних логістичних принципах, визначених зарубіжними та вітчизняними вченими [1]:

- координація всіх процесів товароруку;
- інтеграція всіх функцій управління процесами розподілу продукції;
- адаптація комерційного, каналного та фізичного розподілу до постійно змінних вимог ринку та потреб споживача;
- системність як управління розподілом в його цілісності та взаємозалежності всіх елементів збутової діяльності;
- комплексність, тобто вирішення всієї сукупності проблем, пов'язаних із задоволенням платоспроможного попиту покупців;
- оптимальність стосовно елементів системи і режиму її функціонування;
- раціональність в організаційній структурі, та в організації управління.

Основні проблемні питання на шляху становлення ефективної логістичної системи розподілу плодово-ягідної продукції та можливі варіанти їх вирішення наведено в таблиці 5.

Управління агропродовольчими ланцюгами постачань спрямоване на перетворення ланцюга постачання в єдину, ефективну систему. В агропродовольчому секторі це означає зниження витрат без зниження якості продукції, в тому числі забезпечення відповідного рівня дозрівання плодючої продукції. В Україні, через брак інформації, дуже важко визначити рівень втрат, за які доводиться переплачувати споживачеві. Наприклад, такі види втрат як затримки під час транспортування, обробки та пакування продукції зазвичай пов'язані з підвищенням витрат на

оплату праці, електроенергію, паливо, які неминуче призводять до підвищення кінцевої ціни продукції для споживача або до зменшення прибутку учасників ланцюга постачання. Зокрема, висока вартість електроенергії повинна спонукати до пошуку альтернативних джерел енергії з метою підвищення ефективності логістичної системи. Системний підхід повинен також включати в себе планування оптимізації маршрутів при організації доставки продукції.

Необхідно також звернути увагу на можливість впровадження принципів зворотної логістики – доставка продукції та допоміжних матеріалів у зворотному напрямку по всій системі, адже при успішній реалізації зворотного потоку підприємство отримуватиме значну компенсацію витрат. Зворотний потік продукту може забезпечувати доходи від повторного використання матеріалів або їх переробки.

Висновки і пропозиції. У ході дослідження збутової діяльності плодово-ягідних господарств Вінницької області, виявлено численні недоліки у функціонуванні логістичних систем розподілу як в регіоні, так і у країні в цілому. Виявлено значний розрив між нарощуванням обсягів виробництва плодючої продукції та забезпеченням розвитку відповідної інфраструктури для її належного зберігання та транспортування. Відсутність логістичної стратегії просування продукції вздовж ланцюга постачання та залучення великої кількості посередницьких структур негативно впливає на кінцеві результати діяльності господарств. Запропоновано можливі шляхи скорочення втрат врожаю плодючих культур, забезпечення належної якості продукції за прийнятною ціною, що, в свою чергу, передбачає застосування системного підходу до формування логістичної системи розподілу плодючих господарств та об'єднання зусиль усіх ключових учасників агропродовольчого ланцюга постачання.

Список літератури:

1. Аникина Б.А. Логістика: Уч. пос. / Под ред. проф. Б.А. Аникина. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 220 с.
2. Варченко О.М. Методичні підходи до оцінки ефективності функціонування збутових логістичних систем аграрних підприємств / О.М. Варченко // Економіка та управління АПК – № 2 – 2014. – С. 21–26.
3. Зубков А.В. Совершенствование сбыта продукции садоводства сельскохозяйственными товаропроизводителями Липецкой области / А.В. ЗУБКОВ // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 10. – С. 74–78.
4. Кислий В.М. Логістика: теорія та практика: Навчальний посібник / В.М. Кислий та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с.
5. Мороз О.Д. Методика оцінки передумов формування регіональних логістичних систем [Електронний ресурс] / О.Д. Мороз. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2010_36/Zmist/8PDF.pdf
6. Галузева програма розвитку садівництва в Україні на період до 2025 року [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/14018>
7. Статистичний збірник «Сільське господарство Вінниччини» за 2015 рік / Головне управління статистики у Вінницькій області; за ред. С.В. Рибалко – Вінниця, 2016. – 291 с.
8. Fonseca J.M. Logistics Systems Need to Scale Up Reduction of Produce Losses in the Latin America and Caribbean Region / J.M. Fonseca, N. Vergara // Proc. III rd Int. Conf. on Postharvest and Quality Management of Horticultural Products of Interest for Tropical Regions. – 2014. – P. 173–180.
9. Rantasila K. Measurements of national-level logistics costs and performance / K. Rantasila, L. Ojala // International Transport Forum. – 2012. – 64 p.
10. Schwartz J. Logistics, transport and food prices in LAC: policy guidance for improving efficiency and reducing costs / J. Schwartz, J. Guasch, G. Wilmsmeier, and A. Stokenberga // World Bank, Sustainable Development Occasional Papers Series. – 2009. – № 2.

Вострякова В.И.

Винницкий национальный аграрный университета

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПЛОДОВО-ЯГОДНОЙ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Производство плодово-ягодной продукции связано с высокими показателями потерь вдоль цепи поставок во всем мире. Украина – не исключение, ведь около трети свежей плодово-ягодной продукции портится, так и не достигнув конечного потребителя, что отрицательно влияет на конечные результаты деятельности предприятий в частности и продовольственной безопасности страны в целом. Совершенствование системы логистики и управления агропродовольственными цепями поставок считается наиболее эффективным методом снижения потерь плодово-ягодной продукции вдоль всей цепи. Ошибки в планировании логистических операций, которые включают в себя сбор, хранение и транспортировку, вместе с несоответствием инфраструктуры, являются одними из наиболее распространенных причин высокого уровня потерь продукции. В данной статье приведена характеристика текущего состояния и результатов деятельности садоводческих предприятий Винницкой области и проанализирована возможность и целесообразность применения логистических принципов в сбытовой деятельности предприятий.

Ключевые слова: инфраструктура, агропродовольственные цепи поставок, плодово-ягодная продукция, управление логистикой, потери продукции.

Vostriakova V.I.

Vinnitsa National Agrarian University

FRUIT LOGISTICS DISTRIBUTION SYSTEMS CHALLENGES AND DEVELOPMENT IN VINNYTSIA REGION

Summary

Fruit supply chain is one of the food subsectors in which the highest losses are encountered worldwide. Ukraine – is not an exception, about 30% of fresh fruits and berries are lost before they reach consumers, that has negative impact on the final income of the enterprises in particular and food security in general. Improving agri-food supply chain management is the most effective approach to reduce fruits and berries losses across the supply chain. Failures in logistics operations including product handling, storage and transport, and inappropriate infrastructure are among the most common reasons for the high level of food losses. Detailed description of the current state is presented and horticultural enterprises' performance of Vinnytsia region is analyzed, the possibility and feasibility of logistic principles implementation in distribution system of the enterprises is discussed in this article.

Keywords: infrastructure, agri-food supply chain, fruit products, logistics management, food losses.

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ЗБАЛАНСОВАНИХ ПОКАЗНИКІВ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ ДІЛОВОЮ АКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Гаватюк Л.С., Гаврилюк М.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто сутність системи збалансованих показників (BSC) та її використання у процесі управління діловою активністю підприємства. Охарактеризовано етапи впровадження системи збалансованих показників щодо управління діловою активністю підприємства. Здійснено декомпозицію стратегії управління діловою активністю за чотирма основними блоками системи збалансованих показників. Наведено систему оціночних показників ділової активності підприємства відповідно до чотирьох основних блоків. Подано визначення поняття «ключові показники ефективності» (КПІ). Запропоновано в якості ключових показників управління діловою активністю підприємства застосовувати коефіцієнт оборотності активів, коефіцієнт стійкості економічного зростання та показник економічної доданої вартості.

Ключові слова: система збалансованих показників, ділова активність, управління діловою активністю, блоки управління, оціночні показники, ключові показники ефективності.

Постановка проблеми. Однією з головних цілей господарюючого суб'єкта являється постійний розвиток, покращення діяльності, вихід на нові ринки товарів, праці, капіталу. Саме ефективна система управління діловою активністю забезпечує досягнення даних цілей підприємством. Для того, щоб компанія могла покращувати продуктивність та ефективність своєї діяльності, необхідно, щоб задачі були нерозривно пов'язані з поставленими цілями, з врахуванням усієї доступної інформації. Тому існує необхідність у застосуванні такої системи управління, яка б змогла поєднати тактичні дії з кінцевими управлінськими цілями та забезпечити відповідною інформацією кожен об'єкт управління. Саме такою є система збалансованих показників або Balanced Scorecard (BSC), що дозволить оцінити показники та фактори ділової активності, відслідковувати їх зміну та їх участь у формуванні і реалізації стратегії підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження збалансованої системи показників в управлінні підприємством розглядається у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів. Серед зарубіжних дослідників варто виокремити, насамперед, Р. Каплана та Н. Нортон, що є засновниками системи BSC, а також Е. Клоєву, М. Комлева, Д. Парментера, Персона Рона, П. Нівена. Серед вітчизняних науковців досліджуване питання розглянуто в працях Ю.А. Козлової, О.В. Криворучко, В.І. Лемішовського, Г.М. Сидоренко-Мельник, О.О. Терещенка, С.В. Цюцори та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на чисельні дослідження у сфері використання системи збалансованих показників, невирішеними залишаються питання щодо можливостей застосування базових засад та окремих елементів BSC у системі управління діловою активністю підприємства.

Мета статті. Головною метою даної роботи є впровадження системи збалансованих показників у процесі управління діловою активністю підприємства.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існують різні управлінські інструменти, засновані на збалансованій системі показників. До прикладу, модель стратегічних карт Л. Мейселя, «Пірамі-

да діяльності компаній» К. Мак-Найрі, Р. Лінча, К. Кроса, модель EP2M К. Адамса та П. Робертса та 2м. Базовою та найбільш популяризованою вважається концепція BSC, розроблена професором Гарвардського університету Р. Капланом та фінансовим аналітиком Д. Нортон [2, с. 126]. Цілями розробників системи BSC було виявити нові способи підвищення ефективності діяльності і досягнення цілей бізнесу.

На думку розробників системи збалансованих показників, управління – це переведення стратегії в цілі, які можуть бути вимірні [2, с. 127]. Отже, стратегію управління діловою активністю підприємства можна умовно «розкласти» на цілі та конкретні завдання для їх досягнення. Формування стратегії та її декомпозиція виступають першим кроком у впровадженні системи збалансованих показників в управлінні діловою активністю підприємством. Стратегія управління розкладається на конкретні цілі за чотирма блоками управління: фінанси, відносини із клієнтами, внутрішні бізнес-процеси, навчання та розвиток. При цьому, між чотирма блоками існують строги причинно-наслідкові зв'язки, якими не можна нехтувати. Тобто реалізація основних цілей щодо навчання і розвитку має забезпечувати ефективність внутрішніх виробничих процесів, які, в свою чергу, забезпечують необхідний рівень взаємовідносин з клієнтами та рівень розвитку фірми [1].

У сучасній літературі найпоширенішою є класифікація стратегії управління діловою активністю за темпами розвитку підприємства, відповідно до стадії економічного розвитку та за функціональною ознакою. Відповідно до темпів розвитку виділяють агресивну, помірну та консервативну стратегії. Відповідно до стадії економічного розвитку стратегія поділяється на зростаючу, стабілізуючу та стратегію виживання. За функціональною ознакою виділяють маркетингову, виробничу та ресурсну стратегії управління діловою активністю підприємства. Як правило, підприємство застосовує декілька стратегій управління в комплексі. Тому, можна поєднати пов'язані між собою стратегії у 3 групи:

– агресивна, маркетингова та стратегія зростання;

- помірна, виробнича та стратегія стабілізації;
- консервативну, ресурсну та стратегію виживання [5, с. 153].

Декомпозиція стратегії управління діловою активністю розпочинається із блоку «навчання та розвиток» та закінчується блоком «фінанси». Для реалізації стратегії виживання важливим є досягнення наступних цілей:

- дієва мотивація персоналу в період економічної кризи, нестабільності, фінансових проблем на підприємстві;

- забезпечення обсягів виробництва на рівні точки беззбитковості, мінімізація витрат на сировину, скорочення асортименту продукції, зниження тривалості періоду фінансового та операційного циклу. При цьому якість продукції повинна залишатись на високому рівні;

- запровадження гнучкої системи цін, зниження цін, продаж продукції, що не користується попитом, за собівартістю, проведення розпродажів, акцій та інших методів стимулювання збуту, пошук нових ринків збуту;

- забезпечення розмірів прибутку на нульовому або мінімальному рівні, формування мінімального розміру власних оборотних коштів, поступове нарощення власного капіталу та відновлення показників фінансової стійкості.

Основними цілями управління діловою активністю підприємства для реалізації стратегії стабілізації є:

- розроблення ефективної системи мотивації персоналу, навчання та підвищення кваліфікації працівників;

- максимальне використання виробничих потужностей, реагування на фактори, що порушують стабільність, оновлення виробництва, запровадження новітніх технологій, пошук інвестиційних ресурсів, нарощення обсягів виробництва, прискорення оборотності ресурсів;

- освоєння основних каналів постачання виробленої продукції, виділення надійних ділових партнерів, укладення договорів з контрагентами на довгостроковий період, розроблення системи заохочень і знижок для постійних та надійних клієнтів;

- дотримання встановленого рівня рентабельності, нарощення прибутків, прискорення оборотності, зменшення постійних витрат за рахунок режиму економії, зменшення змінних витрат за рахунок зростання обсягів виробництва, забезпечення позитивного значення робочого капіталу.

Агресивна стратегія передбачає досягнення наступних цілей:

- підвищення кваліфікаційного рівня працівників, навчання, мотивація, впровадження новітніх технологій управління персоналом;

- пошук інвестиційних ресурсів для реалізації технічного переоснащення підприємства, дотримання інноваційного шляху розвитку, оновлення виробничих потужностей відповідно до світових вимог за ресурсоефективністю, екологічною спрямованістю, продуктивністю, оцінка ризиків діяльності та зовнішніх загроз, впровадження систем раннього попередження та реагування, оцінка потенціалу підприємства;

- дотримання досягнутих угод з контрагентами, створення збутової мережі та формування ефективної цінової політики, забезпечення рин-

ків збуту продукції в конкурентних умовах ведення бізнесу, зростання обсягів продажів;

- забезпечення позитивної динаміки усіх оціночних показників ділової активності, стійкості економічного зростання [3, с. 41].

2 етап впровадження системи BSC в управлінні діловою активністю підприємства передбачає визначення найважливіших чинників успіху, тобто параметрів господарського і економічного аспектів діяльності підприємства, які є життєво важливими для реалізації його стратегії [6, с. 89]. Наприклад, без ефективної збутової мережі підприємство не зможе значно наростити обсяги збуту, а отже реалізувати стратегію зростання управління діловою активністю. Або ж без ефективної системи мотивації, донесення до працівників місії та мети діяльності неможливо реалізувати жодну стратегію. Адже для персоналу важливий не лише розмір матеріальної винагороди, а й розуміння, навіщо вони працюють саме у цій організації; наявність додаткових мотивів – соціального пакету, сприятливий внутрішньо-фірмовий клімат і т.д.

Наступний етап впровадження системи BSC вимагає розроблення системи показників та їх цільових значень. Показники вимірюють досягнення та зроблені кроки на шляху до досягнення стратегічної цілі. Показники і їх цільові значення можуть задаватися за допомогою формул, об'єктів вимірювання, одиниць виміру, джерел даних, періодів представлення звітності, календарного плану досягнення цільових показників та завдань [1].

Оскільки ділова активність підприємства – комплексне та багатогранне поняття, то система збалансованих показників управління діловою активністю може включати велику кількість оціночних показників. Включення того чи іншого показника до складу системи залежить від специфіки діяльності підприємства, його галузевої належності, розміру, а також стану фінансово-господарської діяльності та обраної стратегії управління. Класично оцінка ділової активності підприємства проводиться на основі показників оборотності, рентабельності, а також шляхом здійснення вертикального та горизонтального аналізу основних статей балансу і дослідження системи якісних показників.

Під час визначення системи оціночних показників ділової активності важливо пам'ятати про причинно-наслідкові зв'язки між ними. Наприклад, показник продуктивності праці пов'язаний з показником обсягів виробництва продукції, який, в свою чергу, впливає на показник обсягів реалізації і у кінцевому підсумку – на обсяги валового та чистого прибутку. Наведений зв'язок між даними показниками відображає зв'язок між чотирма проєкціями системи збалансованих показників.

В процесі управління діловою активністю підприємства до системи BSC можуть бути включені наступні показники:

- до блоку «навчання та розвиток»: кадровий потенціал, рівень кваліфікації персоналу, взаємозв'язок між керівництвом та співробітниками, витрати на оплату праці, продуктивність праці;

- до блоку «внутрішні бізнес-процеси»: обсяги виробництва, залежність компанії від ве-

ликих постачальників, наявність унікальних технологій виробництва та унікальної продукції, фондоозброєність, рівень інноваційності, тривалість виробництва, наявність простоїв, конкурентоспроможність продукції, рівень управління операційною діяльністю;

– до блоку «зв'язки з клієнтами»: частка ринку в цільовому сегменті, обсяг продажів, престижність фірми та ділова репутація, методи утримання клієнтів, розмір збутової мережі, широта асортименту, питома вага дебіторської заборгованості;

– до блоку «фінанси»: рівень прибутковості, розмір витрат та собівартості, оборотність активів та пасивів, тривалість операційного та фінансового циклів, рентабельність, співвідношення між власними та позиковими ресурсами [1; 2].

Невід'ємною складовою системи збалансованих показників є визначення ключових показників ефективності Key Performance Indicators (KPI). KPI – це інструмент вимірювання досягнення поставленої цілі; вони дозволяють проводити контроль організації в цілому та ділової активності зокрема в реальному часі. Ключові індикатори успіху обов'язково повинні бути зв'язані зі стратегією та відповідати її змісту. Як правило, KPI поділяються на такі, що запізнюються та випереджають. Показники, що запізнюються відображають результати діяльності після закінчення періоду. Випереджають ж дають можливість управляти ситуацією в межах звітного періоду з метою досягнення заданих результатів по його закінченню [4, с. 75].

Ключові показники ефективності виступають базовими показниками щодо досягнення стратегії. В системі збалансованих показників підприємство може вибрати один чи кілька ключових показників. Всі інші показники та коефіцієнти, що входять до системи BSC, стають інструментами досягнення відповідного рівня ключових показників.

При управлінні діловою активністю господарючий суб'єкт сам обирає набір ключових показників ефективності. Це може бути коефіцієнт оборотності сукупних активів, що характеризує ефективність використання сукупних ресурсів, рентабельність продажів та рентабельність майна, що характеризують прибутковість діяльності, коефіцієнт стійкості економічного зростання, що відображає можливі темпи зростання підприємства за обсягів і пропорцій діяльності, що склалися на підприємстві. На сьогодні широко застосовується також концепція економічної доданої вартості. З цієї точки зору ділова активність виступає комплексом зусиль, направлених на зростання вартості компанії. Тому ключовим показником ефективності в даному випадку може виступати показник EVA.

Зв'язок між показниками системи збалансованих показників так ключовими індикаторами успіху управління діловою активністю очевидний. Завдання щодо підвищення кваліфікаційного рівня працівників сприяє підвищенню продуктивності праці, що в кінцевому випадку сприяє зростанню рентабельності. Зменшення кількості простоїв на виробництві впливає на покращення оборотності активів, знижує тривалість операційного циклу. Нарощення обсягів продажів забезпечує збільшення чистого прибутку та по-

зитивно впливає на рентабельність, коефіцієнт стійкості економічного зростання. Інноваційна діяльність сприяє покращенню ділового іміджу та зростанню вартості компанії.

Отже, всі показники оцінки управління діловою активністю підприємства взаємопов'язані між собою. Обраний ключовий показник ефективності виступає орієнтиром загальної стратегічної цілі та базовою основою перспективи збалансованої системи показників, а елементи інших проєкцій BSC – інструментарієм досягнення ефекту синергії через спрямування всіх підрозділів підприємства на визначені цілі, ув'язування короткострокових завдань, планів, бюджетів і стратегії.

На 4 етапі впровадження системи збалансованих показників в управлінні діловою активністю підприємства необхідно вибрати відповідне технічне рішення. Тобто відбувається визначення джерела даних для інформаційного наповнення показників, яке відповідає умовам достатності, об'єктивності, своєчасності і надійності. Для українських підприємств реалізація даного етапу є складною, оскільки на сьогодні немає таких технічних рішень та програмного забезпечення, що були б адекватними специфіці та особливостям функціонування вітчизняних господарюючих суб'єктів. Втім, при значній пропрацьованості та структурованості концепція BSC залишається відкритою для змін і вдосконалення і дозволяє компаніям тим чи іншим способом адаптувати закладений в ній інструментарій до своїх цілей і потреб [1].

Висновки і пропозиції. В процесі управління діловою активністю підприємства доцільним є застосування такої системи, яка забезпечує можливість оцінки ефективності діяльності підприємства в розрізі окремих проєкцій, дає змогу збалансовувати фінансові показники з нефінансовими та використовувати весь обсяг наявної інформації в процесі управління. Саме такою є система збалансованих показників Каплана та Нортон. Система BSC дозволяє управляти діловою активністю в розрізі основних аспектів його функціонування, пов'язати тактичні та стратегічні цілі управління та вимірювати кількісно етапи проходження стратегії.

Впровадження системи збалансованих показників в управлінні діловою активністю підприємства здійснюється за чотирма етапами: формування стратегії, визначення найважливіших чинників успіху, розроблення системи показників та їх цільових значень, розробка відповідного технічного рішення. Обрана стратегія управління діловою активністю пов'язується з тактичними та оперативними цілями і завданнями. Кількісне вимірювання реалізації стратегії відбувається за допомогою системи оціночних показників. При цьому, між показниками та завданнями існують чіткі причино-наслідкові зв'язки. Базовим орієнтиром досягнення обраної стратегії управління виступають показники KPI, які разом з адекватними для підприємства елементами системи збалансованих показників дають змогу сформувати ефективну систему управління діловою активністю підприємства.

Формування та відбір відповідних ключових показників ефективності щодо оцінки ділової активності підприємства, а також розроблення від-

повідного програмного забезпечення, баз даних, інтерфейсу, адекватних для українських підприємств є перспективами подальших досліджень в даному напрямку.

Список літератури:

1. Ключева Е.Ю. Збалансована система показників як інструмент досягнення фінансових цілей компанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/sbalansirovannaya-sistema-pokazateley-kak-instrument-dostizheniya-finansovyh-tseley-kompanii>
2. Лемішовський В.І. Збалансована система показників як інструмент формування контролінгу машинобудівного підприємства / В.І. Лемішовський // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2016. – Т. 21 (1) – С. 126-129.
3. Мешкова Н. Удосконалення управління діловою активністю промислового підприємства / Н. Мешкова // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». – 2013. – № 3 (123). – С. 39-44.
4. Сидоренко-Мельник Г.М. Контроль ділової активності підприємства за ключовими показниками ефективності / Г.М. Сидоренко-Мельник, Ю.А. Козлова // Економіка та держава. – 2013. – № 10. – С.74-75.
5. Хома І.Б. Теоретичні аспекти та особливості управління діловою активністю підприємства / І.Б. Хома // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – № 24.6. – С. 150-155.
6. Цюцюра С.В. Ключові показники ефективності. Принципи розробки ключових показників ефективності для бюджетної сфери / С.В. Цюцюра, О.В. Криворучко, М.І. Цюцюра // Управління розвитком складних систем. – 2012. – Вип. 10. – С. 87-91.

Гаватюк Л.С., Гаврилюк М.В.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СБАЛАНСИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье рассмотрено сущность сбалансированной системы показателей (BSC) и ее использование в процессе управления деловой активностью предприятия. Охарактеризовано этапы внедрения сбалансированной системы показателей в процесс управления деловой активностью предприятия. Проведено декомпозицию стратегии управления деловой активностью по четырем основным блокам сбалансированной системы показателей. Представлено систему оценочных показателей деловой активности предприятия в разрезе четырех основных блоков. Подано определение понятия «ключевые показатели эффективности» (KPI). Предложено в качестве ключевых показателей эффективности управления деловой активностью предприятия использовать коэффициент оборачиваемости активов, коэффициент устойчивости экономического роста и показатель экономической добавленной стоимости.

Ключевые слова: сбалансированная система показателей, деловая активность, управление деловой активностью, блоки управления, оценочные показатели, ключевые показатели эффективности.

Gavatiuk L.S., Gavryliuk M.V.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

USE OF BALANCED SCORE CARD IN A BUSINESS ACTIVITY MANAGEMENT

Summary

The article is devoted to researching balanced scorecard and its use in the business activity management. Implementation stages of a balanced scorecard for business activity management and decomposition of business activity strategy are described and analyzed. System of business activity estimate is proposed. The term «Key Performance Indicators» is defined. Asset turnover ratio, stability factor of economic growth and the rate of economic value added are proposed as a key indicators of business activity management.

Keywords: Balanced Scorecard, business activity, business activity management, control unit, estimate indicators, Key Performance Indicators.

ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ БРЕНДОМ

Галагурич В.В.

Ужгородський національний університет

Актуальність обраної теми обумовлена високим рівнем конкуренції на регіональному рівні. Формування та управління брендом є важливим чинником підвищення конкурентоспроможності території. В статті висвітлено питання позиціонування регіону та управління регіональним брендом.

Ключові слова: бренд, регіон, класифікація, управління, формування бренду, регіон.

Постановка проблеми. За останні кілька років з моменту початку економічних перетворень якісна структура споживчих ринків зазнала серйозних змін. Основною рисою, що характеризує асортиментні зрушення є витіснення локальних брендів глобальними, що мають міцні ринкові позиції. Для значної частини споживачів, особливо для середнього сегмента, популярність і репутація торгової марки стала головним критерієм прийняття рішення при покупці. Комплексне сприйняття торгової марки має величезне значення для успішної реалізації маркетингових заходів щодо просування товарів на ринок, і одним з головних маркетингових інструментів є брендинг. У статті висвітлено, що брендинг не існує у відриві від людей і ринку. На сьогоднішній день український брендинг повністю адекватний рівню розвитку бізнесу в нашій країні, підприємницькій культурі і сформованим принципам роботи на ринку.

Сучасні споживачі, здійснюючи покупку, ґрунтуються на своєму емоційному відношенні до продукту (бренду). На сьогоднішній день в нашій країні застосування технологій брендинга знаходиться на початковому етапі, на відміну від використання брендів за кордоном, де торгові марки відіграють роль глобальних комунікаторів між продавцями, товарами і покупцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження процесу формування брендів зробили Д. Аакер, Д. Александро, С. Анхольт, Т. Амблер, Б. Барнс, Р. М. Багієв, Р. М. Б. Бернан, Ю. А. Веркнан, П. Дойль, С. М. Девіс, Е. Діхтіль, Н. Домніна, В. Зотов, Д. Келлер, Ж. Ламбен, Дж. Майерс, Т. Нільсон, Х. Прінгл, Л. Райс, І. Рожкова, Д. А. Черняєв, Д. Шульц, М. Яненко. Дослідженню бренду, розробці нових методів впливу на покупців присвячено праці такі на уковців як А. Бад'яна, В. Бліскі, А. Елвуда, Ф. Котлера, М. Ліндсторма, О. Рудої, В. Тамберга, Ш. Шварца та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вищезазначеними вченими було охарактеризовано бренд, його атрибути та основні складові, виявлено методи та засоби впливу на споживача, побудовано двох- трьох- і багатомірні бренди, моделі брендингу (зокрема мультисенсорну). Проте критичний аналіз даних досліджень показує наявність різних трактувань поняття «бренд». Це підтверджує необхідність подальшого дослідження та узагальнення зазначених теорій.

Брендинг втілює в себе особливу технологію створення основних асоціацій на споживчому досвіді і довірі. За допомогою брендингу виробники

не тільки інформують споживачів про ключові цінності своїх ринкових пропозицій, але і прагнуть зробити свій бізнес більш стійким. Споживачам бренди служать своєрідним путівником серед конкуруючих товарів і фірм, знижуючи ринкову невизначеність і заощаджуючи час на прийняття рішень про покупку.

Головною метою цієї роботи є аналіз формування та управління регіональним брендом. В даний час процес перетворення торгових марок у впізнавані бренди приймає глобальний характер, у зв'язку з тим, що кожна компанія прагне вибудувувати довгострокові відносини зі своїми споживачами, а в епоху постіндустріального суспільства це вимагає не просто виробництва якісної продукції, але і пропозиції споживачам особливих нематеріальних переваг товару. Причому під нематеріальними перевагами товару розуміється не тільки престижність останнього, що забезпечує своєму власникові певний соціальний статус, приналежність до обраної групи людей, але якісь «невловимі властивості» товару, що дозволяють індивідууму не тільки споживати, а й здійснювати міжособистісну комунікацію через споживання [4, с. 53].

Якщо є ринок, то на ньому обов'язково повинен бути лідер. Без лідера ринок просто зникне, його нікому буде розвивати і направляти. Найбільш цікаві лідери світового ринку, стати лідером на регіональному ринку значно легше, ніж лідером на міжнародному рівні. Хотілося б відзначити, що умовний рівень брендингової культури не рівномірний по всій країні. Розвиток відбувається, поступово змінюється світогляд осіб, котрі приймають рішення в бізнесі, змінюється і сам бізнес. Зрозуміло, змінюється і ставлення до брендингу в бізнесі і у владних структурах, які заговорили про розвиток брендингу територій.

Бренд сьогодні – це не просто торгова марка, яка створюється і просувається компанією, а образ, який генерується в свідомості людини. При цьому необхідно відзначити, що не завжди компанії цілеспрямовано впроваджують ідеї іноді це відбувається стихійно. Це пов'язано з тим, що споживачі на підставі свого особистого досвіду взаємодії з товаром, послугою, людиною, містом або країною виділяють саме ті елементи для побудови ідеї, які вважають потрібними. Фактично виходить, що бренд – це результат взаємодії двох ідей у свідомості людини, ідеї компанії, впровадженої у виробництво товару, чи торгової марки та ідеї сприйняття цього товару. Компанії беруть участь у створенні брендів, але не володіють ними. Участь компаній полягає в тому, що вони генерують ідеї і поширюють їх. Створюють

під ці ідеї товари, організують взаємодію людей і товарів, провокуючи генерацію брендів в моменти цієї взаємодії. Ні одній компанії в світі не належить жоден бренд. Їм належать тільки торгові марки, які є свого роду пульсами до управління брендами, а через них і пульсами до управління споживачами.

Сприйняття бренду супроводжується різними відчуттями, приємними чи неприємними або взагалі нейтральними. Відповідно, якщо компанія хоче мати бренд, ефективно ним управляти і отримувати бонуси від його використання, то вона повинна цілеспрямовано всім цим займатися, а не чекати, що все вийде саме по собі. Загалом історія розвитку бренду являє собою суміш з реальних подій, що відбувалися з брендом за час його існування, і легенди бренду – вигаданої історії, вигаданих фактів, вигаданих образів, що надають йому емоційне забарвлення. Звернення до історичних документів, наукової та художньої літератури, ретельне дотримання історичних паралелей і законів стилю дозволить відрізнити бренд від інших аналогів.

Процес позиціонування регіону передбачає визначення позиції регіону по відношенню до інших регіонів і визначення його довгострокових конкурентних переваг. Даний процес дозволяє сформулювати уявлення про бренд регіону.

Бренд – це ім'я, термін, символ або малюнок або їх поєднання, що допомагає ідентифікувати територію. Класифікація брендів дозволяє ефективно сформулювати і управляти брендом регіону.

Можна виділити ряд критеріїв класифікації брендів.

За тимчасовим критерієм:

- історичні (базується на подіях минулих років);
- актуальні (спираються на сучасні реалії);
- футурологічні (базуються на практиці довгострокового планування).

За просторовим критерієм:

- медіальні (відображають центральне положення бренду);
- латеральні (відтворюють віддалене розташування від центру).

По структурній критерієм:

- метафоричні (вибудовування географічних брендів за допомогою синтезу і порівняння слів);
- архетипічні (бренди виникають з першообразів).

За функціональним критерієм:

- внутрішні (їх застосування розраховане на «домашній» ринок);
- зовнішні (є логічним продовженням і розвитком внутрішнього бренду);
- інтегруючі (призначені для органічного вбудовування регіональних брендів в глобальну архітектуру спільноти світових брендів);
- дифференціюючі (створюються для підкреслення відмінності брендів) [3, с. 72].

Створення ідентичності бренду пропонує 6 етапів:

1. Встановлюється мета бренду.
2. Ідентифікується цільова аудиторія бренду.
3. Дається опис бажаної ідентичності бренду.
4. Формулюється обіцянка бренду.
5. Визначається позиція бренду щодо позицій його конкурентів.

6. Вибираються елементи бренду.

При формуванні конкурентоспроможного бренду регіону необхідно використовувати таку систему принципів [2, с. 36]:

1. Принцип індивідуальності бренду.
2. Принцип створення лояльності до бренду за рахунок різних факторів.
3. Принцип відповідності бренду перевагам цільової аудиторії.
4. Принцип оцінки та моніторингу розвитку бренду.
5. Принцип забезпечення довгострокового ефекту.

Під соціальним механізмом управління брендом передбачається взаємодія соціальних структур, норм, інститутів, зразків поведінки і т. д., в результаті якого забезпечується виявлення і вирішення проблем суспільства шляхом формування відповідних подань, завдяки чому забезпечується тривале існування суспільства як соціальної цілісності, спрямоване на розвиток і досягнення його цілей. Соціальний механізм управління брендом регіону включає в себе ряд послідовних етапів [1, с. 61]:

- розробка та обґрунтування концепту бренду;
- проєктування архітектури бренду;
- проведення активної соціальної політики на території;
- виробництво корпоративних продуктів, використання засобів сервісу, торгівлі, реклами та зв'язків з громадськістю.

Створення сильного бренду регіону багато в чому залежить від узгодженої та дієвої підтримки владних структур, бізнесу, науки, ЗМІ та місцевого населення, духовної та інтелектуальної свободи творців бренду, глобальності їх спонукань.

Сьогодні брендинг дійсно надзвичайно важливий. Саме бренд створює вартість. Як зазначив Ф. Котлер «Найважливіше поняття в маркетингу – поняття бренду. Якщо ви не бренд – ви не існуєте. Хто ж ви тоді? Ви – звичайний товар. А коли ми купуємо такі товари, єдино важлива річ для нас – це ціна. Але якщо ви побудували бренд, ви можете установити ціну, більшу ніж ціна простого товару. Відомо також, що зробити бренд можна з будь-якого товару». У сучасному світі конкурують не товари, а бренди. Т. Левітт стверджує: «Нова конкуренція виникає не між продукцією, а між її додатковою цінністю, вираженою в упаковці, послугах, рекламі, радах споживачам, фінансуванні, організації поставок, складуванні та іншому, що так цінують всі люди».

Висновки і пропозиції. Основне завдання будь-якого бренду – викликати довіру і побудувати відносини, засновані на довірі. Якщо територія володіє власним брендом, ім'ям, яке привертає увагу, якому довіряють, значить, така територія буде до себе залучати інвестиції в широкому сенсі слова [5]. Іноді поняття бренду території, образу та іміджу ототожнюються або підмінюються. З точки зору деяких дослідників, образ країни/території – це уявлення про країну/територію, що носить комплексний характер та включає в себе уявлення про її географічні характеристики, сфери життєдіяльності суспільства (політику, економіку, культуру, релігію, право, науково-технічну сферу, освіту, спорт,

туризм тощо), про історію цієї країни, її відомих діячів та пересічних громадян [6, с. 464].

Сьогодні Україну у світі сприймають не так, як того хотілося б. Новини про події в українському парламенті облетіли увесь світ. На перших сторінках відомих світових газет з'явилися фотографії нецивілізованих методів боротьби українських парламентарів. Більше того, відеосюжети про Україну транслювали найрейтинговіші телеканали, зокрема ВВС. Корупція, безлад у державі – це ті асоціації, які пов'язують із нашою державою, що дуже послаблює позиції України на світовій арені. Звісно, є й позитивні речі (переважно це досягнення наших спортсменів та культурних діячів), але того замало.

Для створення позитивного іміджу Україна має залучити кожне міністерство та відомство та увесь приватний сектор. Це має бути системна, довгострокова, скоординована кампанія. Переконалися, що є країни, у яких цьому можна повчитися. У багатьох країнах – це програми публічної дипломатії, які підтримують різні культурні програми, програми з обміну тощо. В інтересах бізнесу – не розраховувати на державну підтримку (або принаймні не лише на

неї). Не варто чекати, що хтось створить красивий бренд України, вдало презентує його, і все стане добре. Кожна людина, кожен бізнес – представники своєї країни, більше того – її посли. Ми завжди повинні пам'ятати, що кожен із нас – представник українського бізнесу з усіма його особливостями. І те, як ми свій бізнес ведемо і презентуємо, – має величезне значення. В інтересах бізнесу та науки – доповнювати те, що робить і може робити держава. Кожен виграє лише у випадку, якщо ми колективно просуваємо свій образ на міжнародній арені. Цей імідж повинен бути яскравим, інноваційним, відповідальним, здоровим, зеленим (екологічним). Це ті характеристики, які можуть сьогодні зробити нас конкурентоздатним. Через призму такого бізнесу і сприйматиметься Україна на міжнародній арені. Бізнес здатний обрати ті проекти, які зіграють на користь репутації України на світовому рівні. Якщо йдеться про довгострокові проекти в освіті, мистецтві й т. ін. (словом, те, що зараз підтримує бізнес), існує можливість вплинути на те, як, наприклад, виглядатимуть українські міста вже в середньостроковій перспективі.

Список літератури:

1. Комаров С. В. Маркетинг територій та інноваційний розвиток регіону. [Електронний ресурс]. URL: http://www.s-komarov.com/?dl_id=48
2. Моїсеєва Н. Маркетингова підтримка бренду. / М. Моїсеєва, І. Барінова. // Маркетинг: методи, форми, моделі. – 2010. – № 2 (111). – С. 39-50.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.guu.ru/files/referate/zlotnistkiy.pdf
4. URL: <http://cyberleninka.ru>
5. Балюк С. В. Образ іноземної країни: основні структурні елементи / С. В. Балюк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 463–467.
6. Брендинг территорий как путь к спасению депрессивных регионов. – Режим доступу: <http://www.kapitalrus.ru/articles/article/143220>
7. Русакова О. Ф., Русаков В. М. PR-дискурс. Теоретико-методологічний аналіз.
8. Загальна характеристика іміджу і бренду // Міжнародна академія досліджень. [Електронний ресурс]. URL: http://www.madipi.ru/index.php?option=com_content&view
9. Тарнавський В. Країна як бренд // Management.com.ua
10. Інтернет-портал для управленців. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.management.com.ua/cases/case026.html>
11. Ханов Г. Кіров як бренд невпізнаний. // Navigator-kirov.ru. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.navigator-kirov.ru/interview/260.html>
12. Яндієв М. Бренд. Інструмент зниження вартості запозичень? // Ринок цінних паперів. – 2007. – № 20. – С. 39.
13. Анхолт. С. Брендинг: дорога к мировому рынку. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2004.

Галагурч В.В.

Ужгородский национальный университет

ФОРМИРОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫМ БРЕНДОМ

Аннотация

Актуальность выбранной темы обусловлена высоким уровнем конкуренции на региональном уровне. Формирование и управление брендом является важным фактором повышения конкурентоспособности территории. В статье раскрыты вопросы позиционирования региона и управления региональным брендом.

Ключевые слова: бренд, регион, классификация, управления, формирования бренда, регион.

Galagurych V.V.
Uzhgorod National University

FORMATION AND MANAGEMENT OF THE REGIONAL BRAND

Summary

The relevance of the article is due to the high level of competition at the regional level. The formation and brand management is an important factor in improving the competitiveness of the territory. In the article the question of positioning region and management of regional brand.

Keywords: brand, region, classification, management, formation of the brand, region.

УДК 339.9.012

МІСЦЕ УКРАЇНИ В РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Гессен А.Є., Попова А.О., Шендрікова А.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджені сучасні тенденції та еволюція розвитку світової валютної системи. Розглянуто особливості кожної із чотирьох світових систем. Визначено етапи формування та елементи національної валютної системи України. Проаналізовано недоліки та проблеми, які мають значний вплив на економіку країни. За результатами дослідження сформульовано висновки та пропозиції щодо усунення проблем функціонування валютної системи.

Ключові слова: валютна система, золотомонетний стандарт, демонетизація, національна валюта, економічні відносини.

Постановка проблеми. На сучасному етапі міжнародні валютно-фінансові відносини відрізняються дуже швидким розвитком, тому дана система перетворюється у найбільш мобільне і динамічне утворення в структурі міжнародних економічних відносин. Регулювання сфери міжнародних розрахунків та валютних ринків для забезпечення сталого розвитку світової економіки є головним призначенням світової валютно-фінансової системи.

Існують дві головні функції світової валютно-фінансової системи:

1) створення сприятливих умов для розвитку виробництва та міжнародного поділу праці;

2) забезпечення безперервного функціонування її структурних елементів. На даному етапі міжнародна валютно-фінансова система не виконує ці функції на достатньому рівні, підтвердженням цьому є валютно-фінансові кризи в багатьох країнах світу та у тому числі і в Україні. Тому актуальним залишається питання реформування та вдосконалення існуючої валютної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку міжнародної валютно-фінансової системи досліджуються у багатьох працях іноземних та вітчизняних вчених: Сидоренка К., Кержковської Д.Р., Мироненко Г.В., Шаповалової С.М., Черняк О. та ін.

Метою дослідження є аналіз напрямків та перспектив розвитку міжнародної валютно-фінансової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. З кожним етапом розвитку економіки валютна система відіграє все більш важливу роль у

світогосподарських зв'язках. Вона безпосередньо впливає на соціально-економічне становище країни, на зростання виробництва, експортно-імпортні операції, на інфляцію та ціни, заробітну плату тощо.

У зв'язку зі стрімким зростанням ролі валютної системи економічно розвинуті країни повинні постійно вдосконалювати інструменти регулювання валютної сфери на національному та міжнародному рівнях [7, с. 20].

За своєю сутністю, світова валютна система являє собою спільно розроблену державами форму організації валютно-фінансових відносин, яка склалася внаслідок еволюції світового господарства та юридично закріплена міждержавними домовленостями.

В практичному аспекті світова валютна система повинна забезпечувати стабільний фундамент для довгострокового планування міжнародних торговельних відносин та сприяти виключенню різного роду валютних обмежень та протекціоністських заходів з боку окремих країн та їх урядових органів.

До сучасного етапу розвитку світова валютно-фінансова система до пройшла чотири етапи. Виділяють чотири світові валютні системи – Паризька (1867), Генуезька (1922), Бреттон-Вудська (1944) та Ямайська (1976). Кожна з них відповідає певному етапу розвитку світової економіки і міжнародних економічних відносин. Головна різниця між цими системами полягає в механізмі встановлення курсів валют і ролі золота в міжнародних розрахунках. Паризька валютна система – це система з механізмом автоматичного ко-

ригування платіжних балансів на основі системи фіксованого стандарту.

Поступово золотомонетний стандарт перестав відповідати потребам економіки, що призвело до його заміни золото-зливковим стандартом в рамках Генуезької світової валютної системи. Особливістю даної системи було те, що почали утворюватися валютні союзи та було започатковано процес реорганізації світової валютної системи в умовах геополітичних зрушень. Світова криза 20-х років ХХ ст. підірвала основи цієї системи, в результаті чого знизився валютний курс основних валют.

Новий виток в розвитку світової валютної системи почався з укладання

Бреттон-Вудської угоди, яка закріпила золотодевізний стандарт та визнала долар США як найбільш стабільну валюту. Особливістю даної валютної системи – ієрархічна цілісність світової економіки на основі глобального лідерства і системної підпорядкованості усіх держав країні-гегемону. Але нестача золота у кінцевому рахунку призвела до девальвації долара, скорочення золотовалютного запасу країни призвело до краху цієї системи. Іншими причинами були нестабільність платіжних балансів окремих країн і вплив інфляційних процесів, неспроможність США забезпечити вільний розмін долара на золото, тощо.

Офіційно сучасною світовою діючою валютною системою є Ямайська. В її рамках була проведена офіційна демонетизація золота. Це система з вбудованим механізмом автоматичного коригування платіжних балансів, що базується на вільному плаванні валют. Однак фактично діюча світова валютна система ще дотепер базується на Бреттон-Вудських угодах, особливо в частині міжнародної інституційної структури.

Щодо сучасного стану валютно-фінансової системи України, то вона характеризується дією не лише економічних, а і позаекономічних чинників, які справляють відчутний вплив на її розвиток. До них варто віднести чинники так званої стадної поведінки, психологічного ризику, епідемічного поширення кризових явищ та політичних зрушень, які впливають на поточний або майбутній стан економіки.

Формування валютної системи України розпочалося одночасно з формуванням національної грошової системи, складовою якої вона є. Уже Законом України «Про банки і банківську діяльність», ухваленому 1991 р., були сформовані деякі правові норми щодо організації валютного регулювання і контролю в Україні: встановлено ліцензування НБУ комерційних банків на здійснення операцій в іноземній валюті; дозволено НБУ купувати і продавати іноземну валюту, представляти інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн та у міжнародних валютно-фінансових органах; зобов'язано НБУ організувати накопичення та зберігання золотовалютних резервів. Це були перші кроки до перетворення НБУ в центральний орган валютного регулювання країни, що започаткували перший етап розбудови валютної системи.

Як організаційно-правове явище національна валютна система складається з цілого ряду елементів. Основними з них є:

1) назва, купюрність та характер емісії національної валюти;

2) ступінь конвертованості національної валюти (українська національна валюта гривня є частково конвертованою);

3) режим курсу національної валюти (законодавче визначення режиму валютного курсу Верховна Рада України поклала на Кабінет Міністрів та НБУ);

4) режим використання іноземної валюти на національній території в загальному економічному обороті (звичайно цей режим зводиться до повної заборони, або до заборони з деякими винятками для окремих видів платежів).

Наступні елементи національної валютної системи:

1. Режим формування і використання державних золотовалютних резервів. Він устанавлюється для забезпечення стабільності національних грошей і може проявлятися:

1) у формі жорсткої прив'язки національної валюти до певної іноземної з устанавленням фіксованого курсу її до цієї валюти,

2) у формі використання валютних запасів для підтримання рівноваги на національному валютному ринку з метою стабілізації зовнішньої і внутрішньої вартості грошей при збереженні незалежності центрального банку в проведенні національної монетарної політики та виконанні ним усіх традиційних функцій. В Україні введеної цей режим використання золотовалютних резервів.

2. Режим валютних обмежень, які вводяться чи скасовуються законодавчим органом залежно від економічної ситуації в країні. Якщо економіка розбалансована, національні гроші не стабільні, в країні вводяться певні заборони, обмеження, лімітування тощо на операції з іноземною валютою. Так, в Україні в період загострення економічної і фінансової кризи (1998 р.) було введено обмеження на відкриття юридичними особами рахунків в іноземних банках і заборонено переведення на них інвалюти.

3. Регламентація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів. Нормативними актами визначається в Україні порядок функціонування біржового ринку, міжбанківського валютного ринку; центральний банк здійснює ліцензування діяльності комерційних банків з валютних операцій, видає дозволи юридичним особам-резидентам на відкриття рахунків в іноземних банках, контролює надходження виручки експортерів у країну. Регламентується режим поточних і строкових вкладів в іноземній валюті. До 1998 р. в Україні не дозволялось здійснювати на ринку операції з дорогоцінними металами.

4. Регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин. Нормативними актами України чітко регламентується: порядок відкриття в наших банках кореспондентських рахунків іноземних банків і, навпаки, порядок здійснення платежів за окремими видами комерційних операцій та форм розрахунків; порядок переказування іноземної валюти за кордон фізичними особами тощо.

5. Визначення національних органів, на які покладається проведення валютної політики, їхніх прав та обов'язків у цій сфері. Такими органами в Україні є: Кабінет Міністрів України; Національний банк України; Державна фіскальна

служба; Державна митна служба; Міністерство зв'язку України.

Помітні успіхи в антиінфляційній політиці 1994 р. створили передумови для переходу до другого етапу розбудови валютної системи, що тривав до вересня 1996 р. Головною ознакою цього етапу було впровадження ринкових методів організації валютних відносин: прискорення лібералізації валютного ринку, відновлення роботи УМВБ та визначення офіційного валютного курсу карбованця на підставі результатів торгів на УМВБ, ліквідація множинності валютних курсів, істотне розширення переліку потреб резидентів у валюті, які дозволялось задовольняти через купівлю-продаж на біржі та на міжбанківському валютному ринку [1].

З вересня 1996 р., після випуску в обіг постійної національної валюти гривні, розпочався третій етап формування валютної системи України, на якому ринкові засади набули подальшого розвитку.

Основними заходами і результатами цього етапу були: – остаточний перехід на режим плаваючого валютного курсу гривні: спочатку плавання обмежувалося валютним коридором, а з 2000 р. – введено вільне плавання; – введення вільного розпорядження резидентами всією сумою валютних надходжень; – певна децентралізація валютного ринку, розширення операцій на УМВБ та інших валютних біржах; – подальша лібералізація доступу до валютного ринку юридичних і фізичних осіб-резидентів до рівня, адекватного вільній конвертованості національної валюти за поточними обмінними операціями; – приєднання України (у травні 1997 р.) до VIII Статті Статуту МВФ, що означало офіційне визнання вільної конвертованості гривні за поточними обмінними операціями.

Протягом останніх років (2008-2014), процеси становлення і розвитку валютної системи в Україні супроводжувалися глибокою економічною кризою. У зв'язку з цим різко загострилося питання ресурсного забезпечення економічного розвитку, особливо його фінансової складової [4].

Зрозуміло, значне скорочення обсягів виробництва, висока інфляція, низька якість продукції, безробіття, необхідність структурної перебудови виробництва – всі ці проблеми потребують великих грошових ресурсів. З одного боку дефіцит державного бюджету як наслідок економічної кризи призвів до відсутності державних коштів, з іншого – низький рівень доходів основної маси населення не дає змоги в достатній мірі залучити кошти громадян.

Висновки та пропозиції. Проаналізувавши розглянуті проблеми, для подальшого вдосконалення та розвитку валютної системи України потрібно вирішити наступні проблемні завдання:

1. забезпечення фінансової стабільності та інтегрування України не до Європейського Економічного Простору, а до Євросоюзу;
2. відповідність умов кредитування України міжнародними фінансовими інститутами пріоритетами її економічного та соціального розвитку;
3. спрямування цих ресурсів на забезпечення економічного розвитку;
4. зростання структурних перетворень, формування розвиненого внутрішнього ринку та припинення практики їх використання для фінансування поточних витрат;
5. мобілізація та ефективне використання внутрішніх фінансових ресурсів;
6. дотримання економічного обґрунтування і загально визначених меж і порогів рівня зовнішньої заборгованості відповідно до міжнародних критеріїв платоспроможності держави;
7. залучення альтернативних зовнішніх джерел фінансування міжнародних фінансових відносин України.

Отже, на сучасному етапі в Україні існує ряд проблем, які пов'язані з функціонуванням валютної системи та потребують швидкого та ефективного вирішення, щодо перспектив її розвитку у майбутньому. Правильне впорядкування та вирішення проблем валютно-фінансової системи відіграє вирішальну роль у нормальному функціонуванні валютного ринку, в середині держави і на міжнародному рівні.

Список літератури:

1. Боринець С.Я. Розвиток сучасних грошово-валютних відносин (національний і міжнародний аспекти). – К.: Педагогіка, 1997. – 246 с.
2. Гессен А.С. Теоретичні принципи міжнародних стандартів соціальної відповідальності корпорацій та перспективи їх впровадження / А.С. Гессен // Проблеми та перспективи розвитку регіональної ринкової економіки: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (13-15 трав. 2010 р.). – Кременчук: ДУЕП, 2010. – С. 242-243.
3. Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. Прогноз розвитку світової валютної системи до 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua /analit_mat/drn/097.htm
4. Кержковська Д. Проблеми і перспективи розвитку світової валютної системи в умовах глобальної економічної кризи / Д.Р. Кержковська // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 237-244.
5. Конституція України // Відомості Верховної ради України. – 1996. – № 30.
6. Мироненко Г. Чинники трансформації і перспективи збереження чинної світової валютно-фінансової системи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1746>
7. Сайт Національного банку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
8. Шаповалова С.М. Спеціальні права запозичення як інструмент глобалізації економіки / С.М. Шаповалова, Г.М. Карамішева // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9 (111). – С. 17–23.

Гессен А.Е., Попова А.А., Шендрикова А.В.

Університет таможенного дела и финансов

МЕСТО УКРАИНЫ В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ВАЛЮТНО-ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация

В статье исследованы современные тенденции и эволюция развития мировой валютной системы. Рассмотрены особенности каждой из четырех мировых систем. Определены этапы формирования и элементы национальной валютной системы Украины. Проанализированы недостатки и проблемы, которые оказывают значительное влияние на экономику страны. По результатам исследования сформулированы выводы и предложения по устранению проблем функционирования валютной системы.

Ключевые слова: валютная система, золотомонетный стандарт, демонетизация, национальная валюта, экономические отношения.

Hessen A.E., Popova A.A., Shendrikova A.V.

University of Customs and Finance

UKRAINE IN INTERNATIONAL MONETARY SYSTEM

Summary

The article examined the current trends and the evolution of the global monetary system. The features of each of the four world systems. The stages of formation and elements of the national monetary system of Ukraine. The shortcomings and problems that have a significant impact on the economy has been analyzed. The study formulated conclusions and proposals to address the problems of the monetary system.

Keywords: monetary system, gold coin standard, demonetization, the national currency, economic relations.

УДК 339.972

НАСЛІДКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ УКРАЇНИ

Гессен А.Є., Проценко К.В.,
Самойленко Н.А., Шульга М.О.

Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто види державного боргу України та фактори, що впливають на його виникнення. Проаналізовано динаміку основних макроекономічних показників та стан платіжного балансу за останні роки. Визначено наслідки формування зовнішнього боргу країни. Зроблені висновки щодо боргової політики держави.

Ключові слова: державний борг, державні запозичення, державна гарантія, бюджетний дефіцит.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в період економічної та політичної кризи, Україна зіткнулася з рядом економічних проблем, що гальмують соціально-економічний розвиток країни. Ці негативні тенденції суттєво вплинули на стан зовнішньої заборгованості країни, що в свою чергу призвело до втрати довіри інвесторів та кредиторів, а також обмеження доступу до зовнішніх джерел фінансування.

Управління державним боргом є одним із пріоритетних напрямків фінансової політики держави, тому у статті розглянуто не лише динаміку показників заборгованості, а й запропоновано шляхи зменшення державного боргу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню державного боргу України, а також його наслідкам присвячено чимало праць науковців та економістів. В Україні серед дослідників теорії та практики виникнення та управління

державним боргом займалися такі науковці, як: О. Скакун, В. Лісовенко, Ю. Смоляр, В. Андрущенко, Т. Бондарук, А. Бортник, В. Шевчук, В. Козюк, В. Степаненко, Л. Сідельникова, Т. Гейць. Щодо західних вчених, особливої уваги заслуговують праці Дж. Кейнса, Р. Барро, Н. Калдора, А. Сміта, Д. Рікардо, Ф. Модільяні, Л. Пазинетті, К. Маркса, Ф. Фрідмана та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемам зовнішнього боргу в Україні, невирішеною залишається низка запитань про причини його нестабільного функціонування. Слід зазначити, що непроста політична та економічна ситуація в державі збільшує зовнішній борг. Тому вирішення цього питання необхідно розглянути у контексті нових подій та здійснити прогноз його перспективності.

Метою статті є виявлення наслідків державного боргу та тенденцій розвитку економіки держави в умовах його існування.

Виклад основного матеріалу. Україна задля розвитку економіки, підприємницької та господарської діяльності залучає інвестиційні ресурси, але неефективне використання цих коштів, призводить до збільшення державного боргу.

Державний борг – сукупні боргові зобов'язання держави перед усіма кредиторами (юридичними та фізичними особами, іноземними державами, організаціями та ін.) [2].

Для всебічного огляду державного боргу, розглянемо його за різними класифікаційними ознаками у табл. 1.

Таблиця 1

Схема класифікації державного боргу

Ознаки	Види
За сферою розміщення	- внутрішні - зовнішні
За ступенем охоплення державних боргових зобов'язань	- капітальний - поточний
За позицією уряду щодо залучення кредитних ресурсів	- активний - пасивний
За видамиотримувача кредитних ресурсів	- умовний - прямий
За терміном боргу	- короткотерміновий - середньотерміновий - довготерміновий
За видом валют боргу	- у національній валюті - у валюті кредитора - у валюті третьої країни - у міжнародних розрахункових одиницях
За типом боргового зобов'язання	- за довгостроковими облігаціями - за середньостроковими облігаціями - за короткостроковими облігаціями і векселями - за кредитами, отриманими для фінансування дефіциту бюджету - за відсотками, нарахованими за кредитами, одержаними на фінансування дефіциту бюджету - за іншими зобов'язаннями
За типом кредитора	- внутрішні кредитори - зовнішні кредитори

Джерело: [1]

Загальною ознакою поділу боргу держави є сфера його розміщення, а саме – зовнішній та внутрішній. Зовнішній борг – це частина загального боргу держави власникам державних цінних паперів та іншим кредиторам. Внутрішній борг є частиною валового державного боргу країни.

За даними табл. 2 можна зробити висновки, що загальна динаміка зовнішнього боргу України за період з 2010 до 2016 майже постійно є зростаючою. Прояви спаду спостерігалися лише у 2014 році і склали 300025,4 млн. грн., але вже у 2015 році показник зовнішнього боргу різко збільшився до показника у розмірі 611697,1 млн. грн. Станом на 01.01.2016 р. показник зовнішнього боргу України має край велике значення у розмірі 1042305,1 млн. грн.

Таблиця 2

Державний борг України за 2010–2016 рр.

Дата	Загальний борг		Зовнішній борг	
	млн. грн.	млн. дол. США	млн. грн.	млн. дол. США
На 01.01.2010	316884,6	39685,0	211751,7	26518,7
На 01.01.2011	432235,4	54289,3	276745,6	34759,6
На 01.01.2012	473121,6	59215,7	299413,9	37474,5
На 01.01.2013	515510,6	64495,3	308999,8	38658,8
На 01.01.2014	584114,1	73078,2	300025,4	37536,0
На 01.01.2015	1100564,0	69794,8	611697,1	38792,2
На 01.01.2016	1571765,6	65488,4	1042305,1	43428,2

Джерело: [4]

У табл. 3 наведена щомісячна динаміка показників зовнішнього та внутрішнього державного боргу України, а також його загальні показники. Аналізуючи наведені дані, можна зробити висновок, що з кожним місяцем 2015 року загальний борг зростає і на 2016 рік досяг показника у розмірі 1571765,6 млн. грн. Крім того, спостерігаємо, що зовнішній борг України значно перевищує внутрішній.

Таблиця 3

Державний борг України в 2015 р., млн. грн.

Дата	Загальний борг	Зовнішній борг	Внутрішній борг
На 01.01.2015	1100564,0	611697,1	488866,9
На 01.02.2015	1113461,7	616623,2	496838,5
На 01.03.2015	1613557,2	1056021,5	557535,7
На 01.04.2015	1524345,1	998406,2	525938,8
На 01.05.2015	1417437,5	903144,5	514293,0
На 01.06.2015	1424126,8	915989,4	508137,4
На 01.07.2015	1438180,1	919652,0	518528,2
На 01.08.2015	1438180,1	919652,0	518528,2
На 01.09.2015	1494891,4	976431,1	518460,4
На 01.10.2015	1521377,8	1000619,1	520758,7
На 01.11.2015	1588217,7	1062451,9	525765,7
На 01.12.2015	1556083,4	1024807,7	531275,7
На 01.10.2016	1571765,6	1042305,1	529460,6

Джерело: [4]

Науково обґрунтовано, що внутрішній борг, як правило, є більш вигідним і менш небезпечним, ніж зовнішній. Оскільки сплата відсотків за внутрішнім боргом залишається в межах своєї країни, то в умовах помірних відсоткових ставок він не є тягарем для майбутніх поколінь. Можна вважати, що населення різних вікових груп позичає один в одного грошові ресурси. У результаті рівень споживання в країні не зменшується, а відбувається лише перерозподіл доходу.

Деяко іншої оцінки заслуговують зовнішні позики, які в поточному періоді хоча і збільшують фінансовий потенціал країни – позичальника, у довгостроковій перспективі призводять до прямого зменшення національного доходу боржника та фінансової залежності від інших держав [3].

Наслідки зростання зовнішнього та внутрішнього боргу для економіки України

Причини виникнення	<ul style="list-style-type: none"> – Хронічний дефіцит державного бюджету; – перевищення темпів зростання державних витрат над темпами зростання державних доходів; – розширення економічної функції держави; – залучення коштів нерезидентів з метою підтримки стабільності національної валюти;
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> – Стимування інвестиційної діяльності у приватному секторі; – підвищення вразливості до фінансових криз; – фінансові ризики; – залежність національної економіки від країн-кредиторів; – загострення соціальних проблем через зменшення фінансування соціальної сфери; – витік національного капіталу за кордон; – підвищення податків для оплати зростаючого боргу та пов'язаних з ними відсотків; – дефолт країни, тобто неможливість держави виконувати свої зобов'язання; – збільшує навантаження на державний бюджет.

Джерело: розробка авторів

Отже, вважається що державний борг є виявленням загального занепаду системи. На сьогодні залучення зовнішніх запозичень спрямоване переважно на покриття державного дефіциту, а також погашення вже існуючої заборгованості, що в свою чергу призводить до погіршення матеріального благополуччя населення.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що запозичення, отримані Україною за останні роки від іноземних інвесторів, були більшою мірою спрямовані на фінансову стабілізацію країни в певний час, а не на розвиток економіки загалом. Метою боргової політики України на найближчий час повинно стати залучення фінансових ресурсів для реалізації програм, пов'язаних з розвитком з країни.

Проаналізувавши динаміку заборгованості нашої держави, слід зазначити, що це досить гостра проблема, яка провокує нестабільність, як державних фінансів України, так і нестабільне становище у всіх сферах держави. Тому, якнайшвидше вирішення проблем зовнішньої заборгованості України сприятиме розбудові держави та покращенню її фінансового стану.

Більш змістовним макроекономічним показником, ніж абсолютний розмір державного боргу є відносні показники заборгованості, а саме відношення боргу до ВВП.

Зазначимо, що відносна величина державного боргу (борг/ВВП) залежить від таких факторів:

- рівень процентної ставки, якою визначається розмір виплат по боргу;
- темп зростання реального ВВП;
- обсяг первинного бюджетного дефіциту [5].

Саме цей показник відображає можливості національної економіки розраховуватися з кредиторами. Результати порівняльного аналізу сукупного державного боргу України та номінального ВВП за період 2010-2016 рр. наведені у табл. 4.

Таблиця 4

Динаміка сукупного державного боргу та ВВП України за 2010-2016 рр.

Дата	Сукупний державний борг (СДБ), млн. грн.	Дата	Номінальний ВВП, млн. грн.	СДБ/ВВП, %
01.01.2010	316885	За 2009	913345	34,7
01.01.2011	432235	За 2010	1082569	39,9
01.01.2012	473122	За 2011	1316600	35,9
01.01.2013	515511	За 2012	1408889	36,6
01.01.2014	584114	За 2013	1454931	40,1
01.01.2015	1100564	За 2014	1566728	70,2
01.01.2016	1571766	За 2015	1979458	79,4

Джерело: [4]

Згідно з міжнародними стандартами, критичними вважаються боргові зобов'язання держави, які перевищують 60% від ВВП.

Проаналізувавши дані наведені у табл. 4, можна зробити висновки, що з кожним роком державний борг зростає і станом 2015 р. становить 1100564 млн. грн., тоді як темпи зростання ВВП знижуються. Така сама тенденція спостерігається і у 2016 році. Це обумовлено тим, що виробництво скоротилося, в наслідок чого знизилася дохідна частина бюджету, а його витрати навпаки зросли.

Необхідно зазначити, що державний борг та його розміри, як і будь-який інший економічний процес, прямо чи опосередковано впливає на процеси у всіх сферах життєдіяльності держави. Тому, варто розглянути, які ж наслідки несе за собою зростання державного боргу (табл. 5).

Список літератури:

1. Долиновська О.Я. Економічна природа та сутність державного боргу / О.Я. Долиновська // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – 2010. – Вип. 26 (1). – С. 130-134. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrchdtu_2010_26\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrchdtu_2010_26(1)_28)
2. Підлісна О.А. Державний борг України: причини в иникнення, засоби регулювання та шляхи зменшення / О.А. Підлісна, Р.В. Кибал // Сучасні проблеми економіки і підприємництва. – 2015. – № 16. – С. 59-62. – Режим доступу: <http://fp.cibs.ck.ua/files/1302/13fivszz.pdf>
3. Терещенко В.Л. Державний борг України: сутність, соціально-економічні наслідки, перспективи оптимізації / В.Л. Терещенко // Економіка і регіон. – 2011. – № 4. – С. 59-62.
4. Терещенко В.Л. Проблема управління державним боргом України / В. Л. Терещенко // Економіка і регіон. – 2011. – № 4. – С. 59-62. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2011_4_14
5. Куксенкова О.О. Зовнішній державний борг України: проблеми та шляхи їх вирішення / О.О. Куксенкова // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ. – 2014. – № 6. – Режим доступу: <http://bulletin.uabs.edu.ua/store/eco/1bee44033ee896490f938772a58352b5.pdf>

Гессен А.Е., Проценко Е.В., Самойленко Н.А., Шульга М.О.

Университет таможенного дела и финансов

ПОСЛЕДСТВИЯ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ВНЕШНЕГО ДОЛГА УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены виды государственного долга Украины и факторы, влияющие на его возникновение. Проанализирована динамика основных макроэкономических показателей и состояние платежного баланса за последние годы. Определены последствия формирования внешнего долга страны. Сделаны выводы о долговой политике государства.

Ключевые слова: государственный долг, государственные заимствования, государственная гарантия, бюджетный дефицит.

Hessen A.E., Protsenko K.V., Samoilenko N.A., Shulga M.O.

University of Customs and Finance

IMPACT FEATURES AND FORMATION OF UKRAINE'S EXTERNAL DEBT

Summary

The article describes the types of state debt of Ukraine and the factors influencing its occurrence. The dynamics of the main macroeconomic indicators and the balance of payments in recent years. Determine the impact of the formation of the country's external debt. The conclusions of the debt policy.

Keywords: public debt, government borrowing, government guarantee, budget deficit.

УДК 657

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ОСНОВНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Гладюк М.П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проаналізовано тенденції розвитку бізнесової діяльності підприємств оптової та роздрібної торгівлі в Україні. Систематизовано теоретичні підходи щодо сутності господарських процесів як об'єкту бухгалтерського обліку, фінансової звітності, економічного аналізу. Визначено особливості господарських процесів у торгівлі. Розглянуто нові форми торгівлі.

Ключові слова: інформація, господарські процеси, об'єкти бухгалтерського обліку і фінансової звітності, підприємства оптової торгівлі, підприємства роздрібно торгівлі.

Постановка проблеми. Перехід такої потужної галузі економіки, як торгівля, у категорію збиткової, що спостерігається в останні роки, вимагає комплексного дослідження діяльності підприємств торгівлі із використанням методик формування та розкриття усіх складових економічної інформації, і в першу чергу облікової інформації. Актуальність дослідження облікової та статистичної інформації про діяльність торговельних підприємств посилюється також у зв'язку із впровадженням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні, оскільки специфічна модель формування облікової інформації на основі МСФЗ вимагає ефективних моделей обліку, фінансової звітності, економічного аналізу [11, с. 102; 13, с. 75].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем особливостей формування облікової інформації щодо господарських проце-

сів взагалі та підприємств торгівлі у тому числі та їхньої діяльності здійснюється у роботах Ф. Бутинця, Л. Вороніної, Г. Голубничої, Н. Гури, С. Івахненкова, В. Сопка, В. Швеця та ін. Між тим потребують подальшого дослідження такі питання, як взаємозв'язок облікової і статистичної інформації щодо діяльності підприємств торгівлі та основних її процесів.

Мета дослідження систематизація теоретичних підходів щодо сутності господарських процесів як об'єкту локальної системи бухгалтерського обліку, фінансової звітності, економічного аналізу, визначення напрямів вдосконалення обліково-аналітичного та статистичного інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень на торговельних підприємствах.

Об'єкт дослідження – обліково-аналітична та обліково-статистична інформація щодо основних господарських процесів підприємств торгівлі.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів формування та використання обліково-аналітичної та обліково-статистичної інформації щодо основних господарських процесів підприємств торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Облікова інформація є основою знання бізнесу – специфічного опису, який включає у якості об'єкта не тільки внутрішню модель підприємства (організаційну структуру, правову форму, види діяльності, облікові оцінки, класифікації і інші характеристики), але й зовнішню, галузеву модель бізнесу [14]. Специфіка формування облікової інформації про основні господарські процеси торговельних підприємств обумовлена багатьма аспектами. По-перше, розгляд предмету, методу та специфічних його елементів ще недостатньо пов'язаний із макроекономічними концепціями розвитку транснаціональних і національних систем фінансової звітності і локальних облікових інформаційних систем [12, с. 294]. По-друге, для подолання кризових явищ галузі в умовах ускладнення обліково-аналітичних систем за МСФЗ потрібні інвестиції [5, с. 2-4]. По-третє, дослідження основних господарських процесів взаємопов'язане із рухом капіталів: «Практично всі етапи становлення та розвитку капіталу у різних його формах пов'язані з обліковою інформацією. Розглянемо класичну схему формування, функціонування та розвитку діяльності господарської структури в ринкових умовах:

Г	-	Т	-В.....	-	Т	-	Г'
Інвестиційна		Основна				Фінансова		
діяльність		діяльність				діяльність		

де: Г – авансований капітал у формі грошових коштів та їхніх еквівалентів або активів;

Т – ресурси (активи), контрольовані підприємством, придбані на ринках засобів та предметів праці, нематеріальних та біологічних активів і робочої сили;

...В... – процес виробництва продукції, робіт, послуг з метою реалізації на ринках товарів, робіт, послуг – сукупність процесів вартісної та фізичної трансформації активів підприємства;

Т' – нові створені продукти, роботи, послуги, які приймають економічну форму товару, на відміну від облікової категорії «готова продукція»;

Г' – отримані від продажу товарів грошові кошти та їхні еквіваленти як дохід (виручка) від реалізації.

Кожна нова фаза відтворення господарської діяльності підприємства, таким чином, розпочинається з авансованого у активи підприємства капіталу у формі грошових коштів та їхніх еквівалентів або активів, які є суттєво меншими

за обсягом і надходять в результаті обміну на подібні та неподібні активи, безоплатно отримані та інші. Між тим, найважливішою складовою управління рухом авансованого капіталу є облікова інформація, на підставі якої визначаються межі формування, розподілу та подальшого відтворення індивідуального капіталу» [10, с. 5]. Четверте, обліково-аналітична і статистична інформація повинні формуватися як прозорі та такі, що розкриваються. «Бухгалтерські Директиви та стандарти корпоративного управління вимагають забезпечення розкриття інформації про діяльність підприємства всією системою управління ним, тобто крім локальної системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, також локальною системою внутрішнього контролю і аудиту, локальною системою економічного аналізу діяльності підприємства, локальною системою планування та бюджетування, які використовують практично весь обсяг сформованої на підприємстві обліково-аналітичної інформації» [8, с. 10]. Розкриваємість вимагає прозорості інформації – принципу «організації конкретних видів діяльності з надання, розкриття і в цілому відтворення інформації» [9, с. 27].

Щодо підприємств торгівлі на першому етапі дослідження господарських процесів пропонується використання обліково-статистичної макrorівневої та мезорівневої інформації, наведеної далі. В таблицях 1-3 містяться скориговані показники оптового товарообороту по Україні в цілому та окремих регіонах, які показували позитивну динаміку за період 2009-2013 рр.

Коригування звітних показників було здійснено із застосуванням коефіцієнта знецінення. Відповідно до цієї методики коригування коефіцієнт знецінення дорівнює:

$$K_{\text{знецінення}} = \frac{1}{I_{\text{споживчих цін}}}$$

ІСЦ за період 2009-2013 рр. взято із сайту Державної служби статистики [2].

У загальному по Україні, як показують дані таблиці 1, з урахуванням коригування звітних показників, можна наступним чином охарактеризувати стан і динаміку бізнесової діяльності у торгівлі. Найбільший абсолютний приріст оптового товарообороту відбувся у 2010 році, а його реальне зниження почалося вже із 2013 р. порівняно із 2012 р. У 2014 р. оптовий товарооборот по Україні суттєво зменшився із 1077987,2 млн. грн. до 881317,6 млн. грн., тобто на 196669,6 млн. грн. або на 18,2%. У 2015 році реальний оптовий товарооборот становив 836732,2 млн. грн., таким чином зменшення становило 44585,4 млн. грн. або 5,1%. Якщо проаналізувати результати діяльності оптової торгівлі підприємств у цілому по Україні, то можна констатувати, що 2013 рік став не тільки роком зниження оптового товарообороту,

Таблиця 1

Оптовий товарооборот по Україні за період 2009-2013 рр.

Показники	Роки					
	Україна:	2009	2010	2011	2012	2013
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.		705377,4	908314,3	1025262,4	1086770,7	1077987,2
Абсолютний приріст, млн. грн			202936,9	116948,1	61508,3	-8783,5
Темп зростання, %			128,8	112,9	106,0	99,2

Джерело: складено автором на основі [2]

але й початком збитковості галузі. Починаючи із 2013 року збитки щорічно зростають. Причиною тому стало те, що темпи зростання витрат майже у 2 рази перевищують темпи зростання доходу торговельних підприємств.

Із 24 областей України вибрано 7 областей, де оптовий товарооборот стабільно зростає, а також м. Київ. Із 2009 р. до 2013 р. відбувалося зростання фактичного оптового товарообороту в обласних Київських, Кіровоградських торговельних підприємствах і в м. Києві.

У торговельних підприємствах Львівської та Черкаської областей зростання оптового товарообороту відбувалося до 2012 року, а Дніпропетровської області – до 2010 р. У Тернопільській області зростання відбулося з 2009 р. до 2013 р., у Харківській – показник зростає до 2012 р.

Області, в яких визначено існування позитивної тенденції показника оптового товарообороту,

в цілях більш детального аналізу поділено на дві групи: найкращі, які зберегли динаміку та ті, що не зберегли динаміку.

У загальному по Україні найбільший абсолютний приріст роздрібного товарообороту фактичного відбувся у 2011 році порівняно із 2009 р., і склав 69169 млн. грн. або 24,6%. А найменший абсолютний приріст роздрібного товарообороту фактичного відбувся у 2014 р., і склав 5262 млн. грн. або 1,2%. З урахуванням коригування звітних показників, можна наступним чином охарактеризувати стан і динаміку бізнесової діяльності у торгівлі. Найбільший абсолютний приріст роздрібного товарообороту відбувся у 2012 році, а його реальне зниження почалося вже із 2014 р. порівняно із 2013 р. У 2014 р. оптовий товарооборот по Україні суттєво зменшився із 434384,2 млн. грн. до 391028,5 млн. грн. – на 43355,6 млн. грн. або на

Таблиця 2
Оптовий товарооборот в регіонах, які зберегли динаміку зростання з урахуванням ІСЦ за період 2009-2013 рр.

Показники	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
Київська область:					
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.	30393,2	40209,2	46797,0	60762,4	61696,5
Абсолютний приріст, млн. грн		9816,0	6587,8	13965,4	934,1
Темп зростання, %		132,3	116,4	129,8	101,5
Кіровоградська область:					
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.	5387,4	7687,1	8556,9	12083,2	16072,5
Абсолютний приріст, млн. грн		2299,7	869,8	3526,3	3989,3
Темп зростання, %		142,7	111,3	141,2	133,0
м. Київ:					
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.	241702,4	296324,6	355329,5	398382,9	417258,9
Абсолютний приріст, млн. грн		54622,2	59004,9	43053,4	18876,0
Темп зростання, %		122,6	119,9	112,1	104,7

Джерело: складено автором на основі [2]

Таблиця 3
Оптовий товарооборот в регіонах, які не зберегли динаміку зростання з урахуванням ІСЦ за період 2009-2013 рр.

Показники	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
Дніпропетровська область:					
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.	81048,1	90420,3	90157,1	85347,5	89276,4
Абсолютний приріст, млн. грн		9372,1	-263,2	-4809,6	3928,9
Темп зростання, %		111,6	99,7	94,7	104,6
Львівська область:					
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.	18031,8	21860,7	36475,1	41415,5	39314,2
Абсолютний приріст, млн. грн		3828,9	14614,4	4940,4	-2101,3
Темп зростання, %		121,2	166,9	113,5	94,9
Тернопільська область:					
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.	4309,4	4519,2	10802,0	19318,5	19676,1
Абсолютний приріст, млн. грн		209,8	6282,8	8516,5	357,6
Темп зростання, %		104,9	239,0	178,8	101,9
Харківська область:					
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.	35660,8	42653,0	47992,1	51069,4	42287,5
Абсолютний приріст, млн. грн		6992,2	5339,1	3077,3	-8781,9
Темп зростання, %		119,6	112,5	106,4	82,8
Черкаська область:					
Скоригований показник оптового товарообороту, млн. грн.	7362,7	8995,9	10968,7	12944,8	12357,7
Абсолютний приріст, млн. грн		1633,2	1972,8	1976,1	-587,2
Темп зростання, %		122,2	121,9	118,0	95,5

Джерело: складено автором на основі [2]

10%. У 2015 році реальний роздрібний товарооборот становив 327880,3 млн. грн. тобто зменшення становило 63148,3 млн. грн., або 16,1%.

В Україні кількість магазинів протягом 1991-2015 рр. значно перевищувала кількість кіосків та автозаправних станцій. Проте кількість магазинів з кожним роком ставала меншою, у 2015 р. порівняно із 1991 р. їх стало майже у 3 рази менше. Кількість кіосків та автозаправних станцій зростала у 1993 р., з 1996 р. по 1997р., у 2007 р.

Таким чином опис бізнесу свідчить про складну зовнішню сферу діяльності торговельних підприємств під впливом таких факторів: зменшення рівня доходів населення, підвищення тарифів ЖКГ, збільшення безробіття, знецінення гривні, політична нестабільність.

В сучасних умовах інформація про діяльність торговельного підприємства в цілому та господарські процеси формується з урахуванням наступних галузевих особливостей.

Торговельне підприємство може здійснювати торгівлю, здавати в оренду й експлуатацію власного чи орендованого рухомого майна. Торговельне підприємство може реалізовувати непотрібні йому основні засоби, приміщення, транспорт.

Торговельні підприємства можуть розраховуватись за грошові кошти або товарообмінні операції, за подібними чи неподібними товарами.

Починають широко використовуватись нові форми торгівлі: електронна, поштова. Це як об'єкти обліку в торгівлі, які потім впливають на особливості самого обліку процесів на цих підприємствах. Під електронною торгівлею розуміється продаж товарів, що здійснюється за допомогою комп'ютерної мережі Internet (Internet-магазини) та продажу товарів через телемагазини та тор-

гівлю за допомогою телефону. Посилкова торгівля сприяє скороченню витрат по доведенню товарів до покупця. Адже куплений товар надходить від виробника, обминаючи оптових посередників, а у вартість його транспортування входить: вартість посылки та послуг, що надаються поштовими відділеннями [7].

Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, включає в себе оптову торгівлю за власний рахунок або на основі контракту (комісійна торгівля) як на внутрішньому оптовому ринку, так і на зовнішньому ринку (імпорт/експорт). І поділяється на: оптову торгівлю за винагороду чи на основі контракту; оптову торгівлю сільськогосподарською сировиною та живими тваринами; оптову торгівлю продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами; оптова торгівля товарами господарського призначення; оптову торгівлю інформаційним і комунікаційним устаткуванням; оптова торгівля іншими машинами й устаткуванням; інші види спеціалізованої оптової торгівлі; неспеціалізована оптова торгівля.

Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами включає перепродаж (продаж без перероблення) нових або уживаних товарів для особистого споживання або домашнього користування переважно населенню, який здійснюють магазини, торгові центри, кіоски, намети, компанії поштового замовлення (у т.ч. у мережі Інтернет), рознощики і вуличні торговці, споживчі кооперативи тощо. А також торгівлю персональними комп'ютерами, канцелярськими товарами, фарбою або деревиною, незважаючи на те, що ці товари призначені не тільки для особистого споживання домашніми господарствами. Допоміжні операції в торгівлі не

Таблиця 4

Групування регіонів з урахуванням позитивної динаміки обсягів оптового товарообороту фактичного протягом 2009-2013 рр.

Області		Частка оптового товарообороту регіону по Україні, %				
		2009	2010	2011	2012	2013
Найкращі, які зберегли динаміку	Київська	4,3	4,4	4,6	5,6	5,7
	Кіровоградська	0,8	0,8	0,8	1,1	1,5
	м. Київ	34,3	32,6	34,7	36,7	38,7
Не зберегли динаміку	Львівська	2,6	2,4	3,6	3,8	3,6
	Черкаська	1,0	1,0	1,1	1,2	1,1
	Харківська	5,1	4,7	4,7	4,7	4,0
	Тернопільська	0,6	0,5	1,1	1,8	1,8
	Дніпропетровська	11,5	10,0	8,8	7,9	8,3

Джерело: складено автором на основі [2]

Таблиця 5

Роздрібний товарооборот по Україні з урахуванням ІСЦ за період 2009-2013 рр.

Роки	Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, млн. грн.	Абсолютний приріст, млн. грн.	Темп зростання %	Скоригований показник роздрібного товарообороту, млн. грн	Абсолютний приріст, млн. грн	Темп зростання %
2009	230955			291978,5		
2010	280890	49935	121,6	255122,6	-36855,9	87,4
2011	350059	69169	124,6	324128,7	69006,1	127,0
2012	405114	55055	115,7	402697,8	78569,1	124,2
2013	433081	27967	106,9	434384,2	31686,3	107,9
2014	438343	5262	101,2	391028,5	-43355,6	90,0
2015	487558	49215	111,2	327880,3	-63148,3	83,9

Джерело: складено автором на основі [2]

впливають на зміну товару і можуть включати, зокрема, сортування, розподілення, змішування та фасування.

Роздрібну торгівлю класифікують насамперед за типом місця торгівлі: роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах, роздрібна торгівля іншими товарами в спеціалізованих магазинах, роздрібна торгівля з лотків і на ринках, роздрібна торгівля поза магазинами, роздрібна торгівля продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами в спеціалізованих магазинах, роздрібна торгівля пальним, роздрібна торгівля інформаційним і комунікаційним устаткуванням у спеціалізованих магазинах, роздрібна торгівля іншими товарами господарського призначення в спеціалізованих магазинах, роздрібна торгівля товарами культурного призначення та товарами для відпочинку в спеціалізованих магазинах, що впливає на формування облікової інформації. Особливості торгівлі за формою, товарними групами і каналами збуту впливають на зміст та побудову рахунків доходів 702, рахунка 902.

Облік основних господарських процесів торговельних підприємств також має суттєві особливості: відсутній процес визначення прямих і непрямих витрат; облік роздрібного товару здійснюється лише у вартісному вираженні за цінами продажу; в оптовій торгівлі здійснюють груповий облік товарів на підставі розрахункового методу згідно з бухгалтерськими документами та оперативними даними; рахунок 23 «Виробництво» не застосовується в торгівлі, але якщо в статуті торговельного підприємства прописано інші види діяльності, то цей рахунок діє.

Висновки. Систематизовано теоретичні підходи щодо сутності господарських процесів як об'єкту локальної системи бухгалтерського обліку, фінансової звітності, економічного аналізу. Визначено, що торговельний бізнес в Україні знає збитковості. Особливістю є те, що торговельні підприємства можуть займатися торгівлею, а також здавати в оренду й експлуатацію власного чи орендованого рухомого майна, здійснювати виробництво, реалізовувати непотрібні йому основні засоби, приміщення, транспорт.

Список літератури:

1. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73, із змінами та доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Базилевич В., Базилевич К. Ринкова економіка – К.: Знання, 2006. – 168 с.
4. Басова І. Правила роздрібно торгівлі продовольчими товарами. – Харьков: Фактор, 2012. – 64 с.
5. Буняк В.Л. Инвестиционный анализ: учебное пособие / под ред. д.э.н., проф. А.Н. Асаула. – АНО «ИПЭВ», 2014. – 288 с.
6. Бухгалтерський облік: нормативно-правові документи. Коментар / Ю.А. Верига, Г.І. Зима. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 656 с.
7. Грачова Р. Торгівля в інтернет-магазині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dtkk.com.ua/show/1cid0497.html>
8. Golubnicha G. Disclosing the registration information and maintenance of transparency of activity in the conditions // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2010. – № 118. – С. 8-12.
9. Голубничая Г.П. Інформаційне забезпечення прозорості діяльності на ринку послуг // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – № 120. – 2010. – С. 27-30.
10. Golubnicha G. Capital movement as a factor of accounting systems development under globalization // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2010. – № 119. – С. 4-6.
11. Голубничая Г.П. Опыт внедрения МСФО в Украине // Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития. Вип. № 3. – Т. 10. – Одеса. – 2011. – С. 99-102.
12. Голубничая Г.П., Буняк В.Л. Переход финансовой отчетности организаций на МСФО и инвестиционные процессы // Саморазвитие, самоуправление и трансформационные изменения в инвестиционной сфере: АНО «ИПЭВ», 2013. Том. 1. – С. 293-304.
13. Голубничая Г.П. Інформаційна складова облікової політики підприємства // Крымский экономический вестник. – № 1 (14). – 2015. – С. 75-78.
14. Голубничая Г.П. Категории «знание бизнеса» и «бизнес-медель» предприятия: содержание и практическое значение // Научный взгляд в будущее: Выпуск 4. – Том 6. – Экономика. – Одесса: Куприенко С.В. 2016 – С. 78-82. [Электронный ресурс] URL: <http://www.sworld.com.ua/nvnb/n416-6.pdf>
15. Гура Н.О. Облік видів економічної діяльності: Підручник / Н.О. Гура. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – 391 с.
16. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни «Облік у сфері торговельного бізнесу» студентами спеціальності 6.030509 «Облік і аудит» за кредитно-модульною системою організації навчального процесу / Ю.О. Ночовна, В.А. Кулик – Полтава: ПУЕТ, 2012. – 171 с.
17. Androsova T.V., Kruglova Ye.A., Kozub V.A. International and Domestic Experience of Defining a Financial Result as an Object of Monitoring in a Trade Enterprise // Problems of Economy. 2014, Issue 3, p. 194-201. – 8 p.

Гладюк М.П.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИССЛЕДОВАНИЕ ИНФОРМАЦИИ О ГЛАВНЫХ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОЦЕССАХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

Проанализированы тенденции развития бизнес-деятельности предприятий оптовой и розничной торговли в Украине. Систематизированы теоретические подходы к сущности хозяйственных процессов как объекта бухгалтерского учета, финансовой отчетности, экономического анализа. Определены особенности хозяйственных процессов в торговле. Рассмотрены новые формы торговли.

Ключевые слова: информация, хозяйственные процессы, объекты бухгалтерского учета и финансовой отчетности, предприятия оптовой торговли, предприятия розничной торговли.

Hladyuk M.P.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

RESEARCH INFORMATION ON BASIC BUSINESS PROCESSES OF TRADE ENTERPRISES

Summary

The tendencies of development of business activities of wholesale and retail trade in Ukraine. Systematized theoretical approaches to the nature of business processes as an object of accounting, financial reporting, economic analysis. The features of business processes in trade. Consider new forms of trade.

Keywords: information, business processes, objects of accounting and financial reporting, wholesale trade, retail trade.

УДК 339.5

НЕТАРИФНИЙ НЕОПРОТЕКЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ

Гордєєва Т.Ф., Олєфіренко В.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена комплексній характеристиці методів кількісного оцінювання результатів застосування нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі в Україні. Проведений кореляційно-регресійний аналіз статистичних даних підтвердив сильний прямий кореляційний зв'язок між кількістю нетарифних заходів та обсягом українського імпорту і сильний зворотній зв'язок між кількістю нетарифних заходів та середнім рівнем ставки імпортного мита. Побудовані відповідні лінійні регресійні рівняння дозволили виявити більш інтенсивний вплив на масштаби застосування заходів нетарифного характеру середньої ставки мита порівняно з обсягами імпорту. В статті класифіковано товарні групи, що обертаються у зовнішній торгівлі України, за рівнем покриття імпорту нетарифними заходами, виявлено проблеми нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України та обґрунтовано пріоритетні напрями його удосконалення.

Ключові слова: міжнародна торгівля, тарифне регулювання, нетарифне регулювання, нетарифний неопротекціонізм, Світова організація торгівлі.

Постановка проблеми. Нерівномірність розвитку окремих країн, економічні та політичні кризи, поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків призвели до того, що митні тарифи часто не забезпечують необхідного рівня захисту національних ринків. В результаті уряди країн звертаються до використання заходів нетарифного регулювання. Причому спектр інструментів нетарифного регулювання міжнародної торгівлі постійно розширюється. Сучасний механізм регулювання зовнішньої торгівлі є комплексом взаємодоповнюючих захисних заходів, серед яких є як традиційні, так і відносно нові типи, зокрема, процедурні перешкоди

(високі платежі та митні збори; адміністративні бар'єри; неповна інформація про правила та процедури тощо), які мають більш завуальований характер порівняно з традиційними заходами нетарифного регулювання. Це засвідчує становлення нового різновиду протекціонізму у глобальній торговельній системі – нетарифного неопротекціонізму як компоненту торгової політики держав із більш гнучкими, адаптивними, латентними та результативними формами і методами обмеження імпорту, використання якого в системі державного регулювання міжнародної торгівлі наразі є вкрай актуальним і потребує ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які досліджують теоретичні та практичні аспекти нетарифного регулювання в глобальній торговій системі, а також механізм нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні, слід назвати відомих вітчизняних вчених-економістів: Т. Циганкову, А. Мазаракі, Т. Мельник та інших. Проблеми нетарифного регулювання в міжнародній торгівлі стали об'єктом поглибленого дослідження таких зарубіжних вчених, як Р. Болдвін, М. Феррантіно, К. Маскус, Дж. Вілсон, Т. Отцукі тощо. Проблему вимірювання ефектів впливу нетарифних заходів на торгівлю в умовах світової економіки переважно вивчають закордонні вчені, зокрема, Б. Бора, А. Кувагара, С. Лайд, І. Уолтер, А. Деардорф, Р. Штерн, І. Дюмулен та інші. При цьому вони розглядають різноманітні методи аналізу впливу заходів нетарифного характеру на економіку. Нетарифним заходам регулювання міжнародної торгівлі приділяють увагу і міжнародні організації, зокрема: СОТ, ЮНКТАД, Світовий банк тощо. Разом з тим, у науковій літературі залишається недостатньо дослідженою проблема зростаючого застосування нетарифного регулювання в глобальній торговій системі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри вагомий внесок зазначених та інших вчених у теорію дослідження нетарифних інструментів регулювання міжнародної торгівлі, подальшого вивчення та розв'язання потребують питання виявлення особливостей застосування нетарифних заходів та обґрунтування ключових напрямів вдосконалення системи нетарифного регулювання у зовнішній торгівлі України, що створить передумови для ефективного захисту національних товаровиробників, гармонійного та результативного включення країни у глобальну торговельну систему та підвищення її конкурентоспроможності на глобальних товарних ринках.

Метою статті є виявлення особливостей та узагальнення проблем захисту українського ринку заходами нетарифного регулювання, а також обґрунтування напрямів вдосконалення нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний торговельний режим України є досить ліберальним, що значною мірою обумовлено завершенням довготривалого та складного процесу приєднання до Світової організації торгівлі (СОТ). Приєднання до СОТ стало потужним стимулом реформування торговельного режиму, формування прозорості та передбачуваної регуляторної політики в сфері зовнішньоторговельних відносин.

Система нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі була одним із основних напрямів реформування торговельного режиму України після приєднання до СОТ. Серед нетарифних заходів, які обмежують зовнішню торгівлю в Україні, здебільшого застосовують антидемпінгові, компенсаційні, спеціальні захисні заходи, технічні бар'єри, санітарні та фітосанітарні заходи, квотування, ліцензування тощо. Нетарифними заходами, які сприяють експорту в Україні, є внутрішня підтримка виробництва сільськогосподарської продукції, кредитування, страхування, організаційно-технічне сприяння тощо.

Процедурні перешкоди, як метод нетарифного регулювання, застосовуються в Україні і при експорті, і при імпорті. Експортні процедури є досить тривалими. Наприклад, український експортер витрачає в середньому 29 днів на підготовку необхідних документів, що майже втричі більше, ніж у країнах ОЕСР (10,5 днів). У той же час цей показник несуттєво перевищує аналогічний показник європейських і центрально-азіатських країн (24 дні). Для кожної поставки товарів за кордон від українських експортерів вимагається 8 документів: коносамент, сертифікат походження, інвойс, товарно-транспортна накладна, навантажувальне доручення, митна декларація, лист пакування, договір купівлі-продажу, на підготовку яких експортеру потрібно витратити 250 дол. США [2].

Для ввезення товарів в Україну імпортери мають підготувати також низку документів, а саме: коносамент, порядок розвантаження (наряд), сертифікат походження, інвойс, товарно-транспортна накладна, митна декларація, декларація відповідності, лист пакування, договір купівлі-продажу. При цьому витрати імпортера вищі за витрати експортера. З урахуванням всіх процедурних перешкод тривалість експортної поставки за кордон дещо перевищує тривалість імпоротної поставки в Україну, однак імпортні поставки є більш затратними у порівнянні з експортом (табл. 1).

Таблиця 1

Процедурні перешкоди при експорті та імпорті товарів в Україні

Показники	Експорт		Імпорт	
	Дні	Витрати (дол.)	Дні	Витрати (дол.)
Підготовка документів	22	250	20	555
Митне оформлення та перевірка	1	250	2	300
Портова і термінальна обробка	3	430	3	600
Внутрішні транспортування і обробка	3	950	3	1000
Всього	29	1880	28	2455

Джерело: сформовано за даними [2]

Результативність інструментів нетарифного регулювання залежить від якості обґрунтування економічної доцільності їх застосування. Взагалі ступінь впливу нетарифних інструментів на міжнародну торгівлю важко кількісно оцінити, оскільки їх вплив не має чітко вираженого характеру. Для кількісного оцінювання результатів застосування нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі використовують різноманітні методи (частотні, цінової різниці, економетричні, імітаційне моделювання тощо), переваги та недоліки яких представлено в табл. 2.

Протягом останніх років у регулюванні зовнішньої торгівлі України спостерігається суттєве посилення ролі нетарифного регулювання у забезпеченні захисту внутрішнього ринку, що проявляється у збільшенні кількості випадків застосування нетарифних заходів до імпорту. Проведений кореляційно-регресійний аналіз статистичної інформації за період з 1995 р. до 2013 р.

виявив тенденцію зростання кількості застосувань нетарифних заходів щодо українського імпорту із збільшенням його обсягів (коефіцієнт кореляції $r = 0,79$), а збільшення кількості випадків застосування нетарифних заходів щодо імпорту на 63% визначається саме його обсягом (рис. 1).

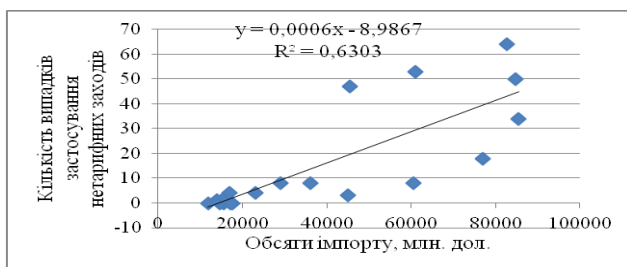

Рис. 1. Залежність кількості випадків застосування нетарифних заходів від обсягів українського імпорту за 1995-2013 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

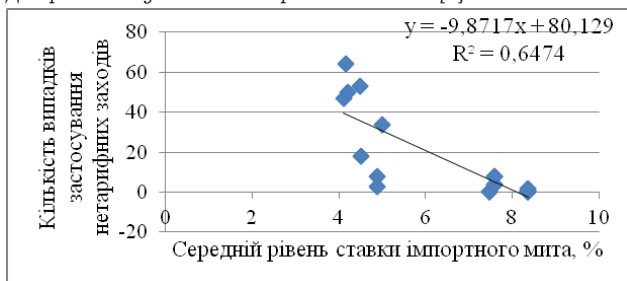

Рис. 2. Залежність кількості застосувань нетарифних заходів від середньої ставки імпортного мита в Україні за період 1995-2013 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [6, 7]

Одночасно констатовано сильну зворотню кореляційну залежність кількості випадків застосування нетарифних заходів від середньої ставки імпортного мита в Україні ($r = -0,8$). Регресійна модель застосування нетарифних заходів залежно від середньої ставки мита показує, що змен-

шення середнього рівня мита на 1% призводить до збільшення застосування нетарифних заходів на 10 випадків. Зміна кількості застосувань нетарифних заходів відносно імпорту в Україні на 65% пояснюється змінами рівня митного тарифу (рис. 2).

Розрахувавши індекси частоти застосування нетарифних заходів та індекси покриття імпорту нетарифними заходами за різними товарними групами станом на 2013 рік було оцінено масштаби та галузеві особливості нетарифного регулювання імпорту в Україні (рис. 3).

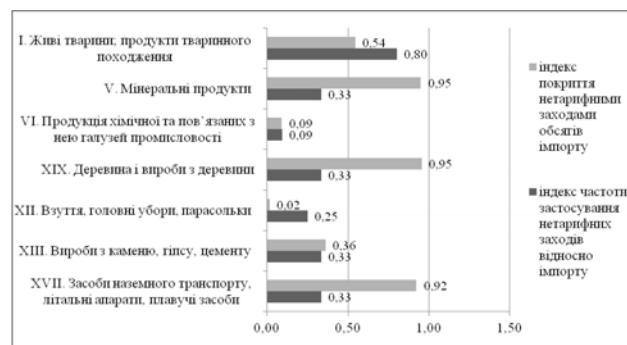

Рис. 3. Індекси покриття нетарифними заходами імпорту та частоти застосування заходів нетарифного характеру відносно імпорту в Україні (2013 р.)

Джерело: розраховано автором на основі даних [3, 6]

Аналіз результатів проведених розрахунків показав, що до 80% товарних груп продукції тваринного походження застосовувалися нетарифні заходи (в першу чергу, санітарні та фітосанітарні). Розрахунок індексу покриття українського імпорту нетарифними заходами дозволив виявити, що відносно 95% імпорту мінеральних продуктів, 95% деревини і виробів з деревини, 92% засобів наземного транспорту, 54% продукції тваринного походження протягом 2013 року застосовувався хоча б один нетарифний захід.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика методів кількісної оцінки нетарифних заходів

Методи	Переваги		Недоліки	
	Сутнісні	Технічні	Сутнісні	Технічні
Частотні	ідентифікація наявності нетарифних заходів та вартісної частки експорту/імпорту, покриті нетарифними заходами	простота розрахунків	неможливість оцінки реального рівня захисту конкретного товарного ринку	складність отримання відповідної статистичної інформації
Цінової різниці	визначення різниці між цінами товарів до і після застосування нетарифних заходів	простота розрахунків	складність порівняння для великої кількості товарних груп та країн	складність отримання відповідної статистичної інформації
Економетричні, засновані на ціні	можливість оцінки впливу застосування нетарифних заходів на рівень цін для багатьох товарів і країн	можливість розгляду різних сценаріїв	складність формування вибірки та врахування багатьох типів нетарифних заходів	необхідність спеціальних знань з економетричного моделювання
Економетричні, засновані на обсягах	можливість оцінки впливу застосування нетарифних заходів на обсяги імпорту/експорту для багатьох товарів і країн	можливість розгляду різних сценаріїв	складність формування вибірки та врахування багатьох типів нетарифних заходів	необхідність спеціальних знань з економетричного моделювання
Імітаційне моделювання	оцінка впливу нетарифних заходів на макроекономічні показники розвитку країни; можливість встановлення причинно-наслідкових зв'язків	можливість розгляду різних сценаріїв	результат імітації суттєво залежить від обраного алгоритму	необхідність спеціальних знань із статистичного моделювання

Джерело: розроблено авторами на основі [4, 5]

В результаті класифікації товарних груп за рівнем покриття імпорту нетарифними заходами виокремлено такі:

- пріоритетні (92-95% – «Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби», «Деревина і вироби з деревини», «Мінеральні продукти»),
- помірковані (36-54% – «Продукти тваринного походження», «Вироби з каменю, гіпсу, цементу»),
- селективні (2-9% – «Взуття, головні убори, парасольки», «Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості»);
- спорадичні (0-1% – інші товарні групи).

Наразі в системі нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України існує низка проблем, які знижують її ефективність, зокрема:

- законодавчі (неузгодженість правових норм основоположних нормативно-правових актів у сфері нетарифного регулювання; відсутній систематизований перелік заходів нетарифного регулювання в системі управління зовнішньоекономічною діяльністю тощо);
- управлінські (неефективна робота органів державної влади щодо реалізації національних інтересів в торговельній сфері; корумпованість в системі нетарифного регулювання тощо);
- інформаційні (нетранспарентність застосування нетарифних заходів; недостатня якість інформаційного забезпечення реалізації політики сприяння експорту тощо);
- процедурні (численні бюрократичні перешкоди, несприятливі умови фінансової підтримки тощо).

Очевидно пріоритетними напрямками вдосконалення нетарифного регулювання зовнішньоторговельних відносин України мають стати:

- для захисту вітчизняних товаровиробників – своєчасна селективна протекція стратегічно важливих галузей національної економіки; посилення аналітичного забезпечення міжнародних торговельних переговорів зі створенням механізму обґрунтування переговорних позицій);
- для стимулювання зовнішньоторговельної активності – мінімізація негативних нетарифних впливів на обсяги, товарну та регіональну структури експорту; створення заснованої на результативному використанні легітимних у СОТ інструментів нетарифного регулювання, інтегрованої (державно-громадської) системи підтримки зовнішньої торгівлі;

– для збільшення фіскальних доходів – де-тінізація торговельних потоків; викорінення корупційних явищ в митних органах та нецивілізованого лобювання галузевих та корпоративних інтересів;

– для підвищення продуктивності контролю – забезпечення прозорості заходів торговельної політики, в першу чергу нетарифних, на основі повної комп'ютеризації системи управління зовнішньоторговельною діяльністю; створення системи аналізу дієвості застосування нетарифних заходів та підвищення рівня їх наукового обґрунтування;

– для поліпшення умов безпечної життєдіяльності людей та збереження екосистеми – удосконалення системи контролю відповідності товарів, що імпортуються, технічним нормам та стандартам, санітарним та фітосанітарним вимогам; розширення практики застосування відповідних протекціоністських заходів.

Висновки та пропозиції. Стійкою тенденцією у регулюванні зовнішньої торгівлі України протягом останніх років є посилення нетарифного регулювання з метою захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції та стимулювання експорту і необхідного для розвитку країни імпорту, причому розширення спектру нетарифних засобів відбувається у контексті сучасного нетарифного неопротекціонізму, який наразі практикується у багатьох країнах світу, у тому числі розвинутих. Система нетарифного регулювання зовнішньоторговельних відносин була одним із основних напрямків реформування торговельного режиму України після вступу в СОТ. Приєднання держави до СОТ сприяло реформуванню торговельного режиму та початку формування прозорої та передбачуваної регуляторної політики, проте, на сьогодні існує низка проблем в системі нетарифного регулювання: законодавчих, управлінських, інформаційних та процедурних, вирішення яких є вкрай необхідним для розвитку вітчизняного підприємництва. Підвищення дієвості системи нетарифного регулювання зовнішньоторговельної діяльності в Україні, спрямоване на забезпечення її ефективного функціонування, має здійснюватись через гармонізацію економічної, інституційної, законодавчої складових і розширення спектру заходів та удосконалення функцій нетарифного регулювання: протекціоністської, стимулюючої, контролюючої, фіскальної та екологічної.

Список літератури:

1. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ: Монографія / Кер. авт. кол. і наук. ред. Т.М. Циганкова. – К:КНЕУ, 2003. – 660 с.
2. Международная торговля [Електронний ресурс] // Всемирный банк «Ведение бизнеса». – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploretopics/trading-across-borders>
3. Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Andriamananjara S., Dean J. and Ferrantino M., Feinberg R. and Ludema R. and Tsigas M. (2004). The Effects of Non-Tariff Measures on Prices, Trade, and Welfare: CGE Implementation of Policy-Based Price Comparisons [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.usitc.gov/publications/332/working_papers/ec200404a.pdf
5. Deardorff A. V. and Stern R. M. (1997). Measurement of Non-Tariff Barriers, OECD Economics Department Working Papers, № 179, OECD – 117 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: – <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/51gshvj865f.pdf?expires=1409687683&id=id&accname=guest&checksum=6D9C575A7A106C5BB5AEC6CEBB5E8C4>
6. World Trade Organization [Електронний ресурс] – офіційна веб-сторінка. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.wto.org/>.

7. The World Bank [Електронний ресурс] – офіційна веб-сторінка. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>

Гордеева Т.Ф., Олефиренко В.В.

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

НЕТАРИФНИЙ НЕОПРОТЕКЦИОНИЗМ В УКРАЇНІ

Анотація

Стаття посвячена комплексній характеристиці методів кількісної оцінки результатів застосування нетарифних заходів регулювання міжнародної торгівлі в Україні. Проведений кореляційно-регресійний аналіз статистичних даних підтвердив сильну пряму кореляційну зв'язь між кількістю нетарифних заходів і обсягом українського імпорту і сильної зворотної зв'язі між кількістю нетарифних заходів і середнім рівнем ставки імпортової мита. Побудовані відповідні лінійні регресійні рівняння дозволили виявити більш інтенсивний вплив на масштаби застосування заходів нетарифного характеру середньої ставки митної пошлини порівняно з обсягами імпорту. В статті класифіковані товарні групи, які звертаються на зовнішній торгівлі України, за рівнем покриття імпорту нетарифними заходами, виявлені проблеми нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України і обґрунтовані пріоритетні напрями його удосконалення.

Ключові слова: міжнародна торгівля, тарифне регулювання, нетарифне регулювання, нетарифний неопротекціонізм, Всесвітня торгова організація.

Hordieieva T. F., Olefirenko V.V.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

NON-TARIFF NEO-PROTECTIONISM IN UKRAINE

Summary

The article is devoted to the complex characteristic of methods for quantitative evaluation of non-tariff measures regulating international trade in Ukraine. The correlation-regression analysis of statistical data conducted by the authors confirmed the strong direct correlation between the number of non-tariff measures and volume of Ukrainian imports and the strong inverse relationship between the number of non-tariff measures and the average level of import duties. Corresponding linear regression equation proved a more intense effect of the average rate of import duty nature on the scope of non-tariff measures compared to the volume of imports. The article offers the Ukrainian import product groups classification according to the level of coverage by import tariff measures. The authors disclosed the main problems of non-tariff regulation of Ukrainian foreign trade and justified the priority directions of its improvement.

Keywords: international trade, tariff regulation, non-tariff regulation, non-tariff neo-protectionism, World trade organisation.

УДК 005.334:658

ОЦІНКА РИЗИКОСТІЙКОСТІ В СИСТЕМІ АДАПТАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Гросул В.А., Баламут Г.С.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Запропоновано інструментарій оцінки ризикостійкості в системі адаптаційного управління розвитком торговельного підприємства. Досліджено питання оцінки характеру ризику підприємства на основі його ризикостійкості. Здійснено оцінку загального рівня ризикостійкості торговельного підприємства на основі використання апарату нечіткої логіки. Обґрунтовано інтервали значень комплексних показників на основі узагальненої оцінки середніх величин.

Ключові слова: ризикостійкість, торговельне підприємство, стійкий розвиток, адаптація, управління.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування підприємства та його стійкий розвиток в сучасних умовах господарювання безперервно пов'язано з застосуванням нових теоретичних та методичних засад, які б дозволяли формувати ефективні форми та методи адаптаційного управління.

Вирішення проблеми реалізації адаптації управління стійким розвитком у відповідності з високими темпами змін зовнішнього середовища, викликаними безперервним потоком інформації і знань, а також невизначеними та динамічними умовами функціонування, обумовлює необхідність оцінки ризикозахищеності стратегії.

В авторському трактуванні «ризикозахищеність» являє собою внутрішню характеристику системи адаптаційного управління стійким розвитком, яка визначає можливість збереження її цілісності під впливом різних чинників зовнішнього середовища та характеризує ступінь розвитку компетенцій персоналу при реалізації цільових орієнтирів підприємства та протистояння ризиковій ситуації. Чим більш ризикозахищеною є стратегія стійкого розвитку підприємства, тим вище рівень опору і пристосування до внутрішніх та зовнішніх загроз, тим більш життєздатною є сама стратегія.

Ризикозахищеність стратегії підприємства визначається, на наш погляд, двома важливими параметрами: вірогідністю виникнення ризикової ситуації на підприємстві та рівнем компетентності персоналу та підприємства у вирішенні проблем протистояння ризику та забезпечення реалізації стратегії стійкого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад в дослідження теоретичних питань щодо дослідження ризику та оцінки його впливу на різні аспекти діяльності підприємства зробили науковці: І.А. Ансофф, С.Г. Беляєв, І.О. Бланк, Л.С. Бляхман, О.П. Градов, В.М. Гриньова, А.Г. Грязнова, Г.П. Иванов, М.О. Кизим, Є.М. Коротков, В.І. Кошкін, О.С. Кравченко, Є. Майер, В.С. Пономаренко, Т.О. Резнікова, Г. Саймон, Д. Шім, Г.О. Шредер та ін. Однак, поза увагою залишились питання адаптаційного управління ризикозахищеністю з метою забезпечення стійкого стратегічного розвитку торговельного підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні умови господарювання торговельних підприємств характеризуються підвищенням рівня ризикованості внутрішнього

та зовнішнього середовища, що є значною загрозою для формування ризикозахищеної стратегії стійкого розвитку підприємства. Виходячи з цього, обґрунтованим постає питання оцінки характеру ризику підприємства на основі його ризикостійкості. Зазначимо, що застосування дієвих заходів щодо оцінки ризикозахищеності стратегії підприємства є одним з ефективних шляхів забезпечення його стійкого розвитку у довгостроковій перспективі.

Доцільність виділення іншої компоненти рівня ризикозахищеності стратегії є ризиковий характер діяльності, який визначений функціонуванням вітчизняних підприємств в умовах невизначеності.

В даних умовах управлінські рішення не можуть бути однозначно визначені, що викликає необхідність розробки і впровадження системи адаптаційного управління ризиками для забезпечення стійкого розвитку підприємств та належного рівня конкурентоспроможності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка інструментарію оцінки рівня ризикозахищеності стратегії, який дозволяє визначити ключові акценти впливу, активація яких сприятиме успішній реалізації стратегії в перспективному періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність ризику підприємства пов'язана з тим, що завжди існують альтернативні можливості поєднання різних параметрів, які характеризують стан підприємства, для забезпечення ефективної діяльності.

Можливість досягнути запланованих результатів, не зважаючи на дію ризик-чинників, і визначає ризикостійкість підприємства [1, с. 73].

Поняття «ризикостійкість підприємства» не є поширеним в економічній літературі, хоча останнім часом дедалі частіше зустрічається у працях економістів-практиків. Так, Козлова Е.А. ризикостійкість підприємства трактує як здатність досягати запланованих результатів діяльності, стабільності, незважаючи на дію різних чинників [1, с. 72].

В економічній літературі ризикостійкість підприємства розглядається як складова загальної стійкості підприємства, інтегральна характеристика підприємства як відкритої соціально-економічної системи, що характеризує загальні можливості ефективного рівноважного безперебійного функціонування організації протистояти ризикам, незважаючи на їх негативний вплив [2, с. 50].

Встановлено, що ризикостійкість підприємства визначається багатьма факторними ознака-

ми, які здійснюють значний вплив на ресурсну базу підприємства (матеріальні, фінансові, трудові, нематеріальні, маркетингові та організаційні ресурси), а також залежить від особливостей функціонування галузі.

Облік невизначеності прямо залежить від вибору математичного апарату, що визначається математичною теорією. Етап обґрунтування і вибору математичного апарату забезпечує прийнятну формалізацію невизначеності та адекватне рішення задач, що виникають при управлінні ризикостійкістю, є вкрай важливим. Необроблений вибір математичного апарату, в основному, призводить до неадекватності створених математичних моделей, одержання неправильних результатів у процесі їх застосування та, відповідно, виникає недовіра до отриманих результатів і ігноруються висновки на їх основі.

Проведене дослідження показало, що в сучасній економічній теорії та практиці не існує універсального інструменту для оцінки ризикостійкості торговельного підприємства.

Сьогодні одним з найбільш перспективних напрямків наукових досліджень в галузі аналізу, прогнозування та моделювання економічних явищ і процесів є нечітка логіка (fuzzy logic). Застосування нечітко-множинних моделей дозволяє приймати економічно грамотні рішення.

Доцільність застосування саме нечітко-множинного підходу обумовлена тим, що сучасне моделювання базується на комп'ютерних моделях, які дозволяють визначити вплив значної кількості зовнішніх та внутрішніх факторів на існуючий та майбутній стан суб'єкта дослідження. Але при розробці моделей слід усвідомлювати, що ключовими елементами для оцінки й моделювання повинні стати не конкретні числа (чинники, параметри), а певні нечіткі множини, оскільки саме нечітка логіка є найважливішою особливістю людського мислення, саме нечітка логіка характеризує здатність людини узагальнювати інформацію та виділяти головні її особливості, необхідні для прийняття важливих управлінських рішень [3, с. 120]. Невраховання цього факту для створення моделей оцінки ризикостійкості підприємства обумовило недоліки сучасних методів прийняття управлінських рішень щодо забезпечення стійкого розвитку торговельного підприємства.

Теорія нечітких множин була закладена в фундаментальних роботах відомого американського вченого Лофти Заде в 1965 році. Концепція нечіткої множини виникла в Л. Заде як реакція незадоволення математичними методами класичної теорії систем, яка примушувала добиватися штучної точності, недоречної в багатьох системах реального часу особливо в складних системах, включаючи людей. Починаючи з кінця 70-х років минулого століття, методи теорії нечітких множин почали застосовуватися в економіці [4].

Нечітко – множинний підхід дозволяє враховувати окрім якісних показників ще й якісні аспекти, які не мають точної числової оцінки. Появляється змога поєднувати в оцінці кількісні та якісні показники, що різко підвищує рівень адекватності методик, які застосовуються [4].

Тобто, застосування нечітко-множинного підходу дозволить кількісно оцінити рівень ризику, а також вирішити питання щодо погодженості рівня ризикостійкості підприємства зі стратегією стійкого розвитку торговельного підприємства. Погіршення якісних і зниження кількісних показників діяльності підприємства є результатом зниження його ризикостійкості та порушення стану рівноваги. Здійснення ефективного управління ризикостійкістю допоможе мінімізувати негативний вплив загроз і ризиків, що надасть підприємству можливість стабільно функціонувати в умовах ризику в перспективі [1, с. 73-74].

Оцінка загального рівня ризикостійкості торговельного підприємства здійснюється на основі використання апарату нечіткої логіки, що дозволяє провести комплексне дослідження системи адаптаційного управління ризикостійкістю підприємства, а також оцінити ступінь впливу ризику на реалізацію стратегії стійкого розвитку підприємства.

Відповідно до розробленого алгоритму на основі нечітко-множинного підходу на першому етапі здійснюється вибір ключових індикаторів оцінки ризику. Дана система впливових факторів формується на основі результатів експертно-логічного аналізу показників стійкого розвитку, які визначають ефективність та стійкість торговельного підприємства на ринку, а також згрупована відповідно до причинно-наслідкових зв'язків між вхідними та вихідними (змінними) параметрами моделі ризикостійкості підприємства.

Набір впливових факторів сформований таким чином, щоб, з одного боку, фактори мали вплив на оцінку ризику, а з іншого – давали змогу оцінити стійкість торговельного підприємства.

В результаті проведеного експертно-логічного аналізу визначено наступні 9 впливових факторів: X_1 – рентабельність власного капіталу; X_2 – рентабельність комерційна; X_3 – коефіцієнт оборотності капіталу X_4 – коефіцієнт оборотності товарних запасів; X_5 – коефіцієнт фінансової стійкості; X_6 – коефіцієнт загальної ліквідності; X_7 – коефіцієнт забезпечення власним оборотним капіталом; X_8 – рівень раціоналізаторської активності працівників; X_9 – рівень лояльності персоналу.

Наступний етап передбачає введення лінгвістичної змінної L з визначеними терм-множинами значень критеріїв розбивки за наступними п'ятьма рівнями: «дуже низький рівень впливового фактору X_i (ДН ^{X_i})», «низький рівень показника X_i (Н ^{X_i})», «середній рівень показника X_i (С ^{X_i})», «високий рівень показника X_i (В ^{X_i})» та «дуже високий рівень показника X_i (ДВ ^{X_i})», тобто набір характеристик L має наступний вид:

$$L = \{X_i^{ДН}, X_i^H, X_i^C, X_i^B, X_i^{ДВ}\}. \quad (1)$$

Для кожного впливового фактору стійкого розвитку підприємства X_i визначається рівень його значущості $\delta_i \in \{0;1\}$ таким чином, щоб виконувалося наступне правило:

$$\delta_1 \geq \delta_2 \geq \dots \geq \delta_n \quad (2)$$

Значущість i -го індикатора оцінки ризику (δ_i) визначається на основі ранжирування.

Для опису підмножин терм-множини вводиться система з п'яти відповідних функцій приналежності трапецієвидного виду.

Для кожного впливового фактору розробляється п'ятирівневий класифікатор рівнів впливових факторів стійкого розвитку.

Відповідно до визначеного класифікатора на наступному етапі здійснюється співставлення функції приналежності рівня кожного впливового фактору X_i тій чи іншій нечіткій підмножині, відповідно до п'ятирівневої трапецевидної функції приналежності. Приналежності впливового фактору X_i до однієї конкретної підмножини ℓ_k дорівнює 1, а до всієї решти підмножин – 0.

Наступний етап передбачає проведення процедури згортання локальних оцінок впливових факторів стійкого розвитку (відповідно до побудованої карти приналежності) шляхом розрахунку значення комплексного показника Україна, на основі значення якого можливо зробити висновок про рівень ризику [5, с. 150].

$$R = \sum_{k=1}^s \ell_k \sum_{j=1}^N (\delta_j \times \theta_j) \quad (3)$$

$(j = 1, N)$

де ℓ_k – значимість стану терму в інтегральному зортанні;

θ_j – поточне значення i -го впливового фактору стійкого розвитку відповідно карти приналежності (X_{ij});

δ_j – значимість i -го впливового фактору стійкого розвитку підприємства.

Для оцінки рівня впливу ризику на стійкий розвиток підприємства здійснюється обґрунтування інтервалів значень комплексних показників (R_i) на основі узагальненої оцінки середніх величин. Для цього визначено мінімальне (R_{min}) та максимальне (R_{max}) значення комплексних показників за сукупністю досліджуваних підприємств, а величина інтервалу і значень R визначається за наступною формулою [6, с. 172]:

$$i_r = \frac{R_{max} - R_{min}}{1 + 3,32 \times LgN} \quad (4)$$

N – кількість спостережень.

Виходячи з цього, узагальнена ознака групується та оцінюється за наступною шкалою (табл. 1).

Таблиця 1

Граничні значення комплексного показника для визначення рівня ризику

№ з/п	Рівень впливу ризику на стійкий розвиток підприємства	Інтервали значень комплексних показників
1.	катастрофічний	$R \leq 0,350$
2.	критичний	$0,351 > R < 0,470$
3.	допустимий	$0,471 > R < 0,560$
4.	нормальний	$0,561 > R < 0,750$
5.	мінімальний	$R > 0,751$

Джерело: розроблено авторами

Відповідно до розробленої шкали та граничних значень комплексного показника визначається рівень ризику для кожного торговельного підприємства та здійснюється їх групування.

Здійснена оцінка ризику дозволяє стверджувати, що для більшості торговельних підприємств характерний критичний та допустимий рівень ризику.

Висновки з даного дослідження і перспективи. На основі проведених досліджень можна стверджувати, що ймовірність реалізації визначеної стратегії стійкого розвитку для всіх торговельних підприємств висока.

Таким чином, запропонований інструментарій оцінки рівня ризикозахищеності стратегії, дозволяє визначити ключові акценти впливу, активація яких сприятиме успішній реалізації стратегії в перспективному періоді.

Список літератури:

1. Карпунцов М. В. Ризикостійкість підприємства / М. В. Карпунцов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3. – С. 71–76.
2. Засанська Е. В. Класифікація факторів ризикостійкості підприємства / Е. В. Засанська, Ю. Г. Ткачук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Економіка. – 2010. – Вип. 1 (49). – С. 50–57.
3. Козловський С. В. Макроекономічне моделювання та прогнозування валютного курсу в Україні: монографія / С. В. Козловський, О. В. Козловський; Терноп. акад. нар. госп-ва. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 239 с.
4. Соколова Н. М. Застосування теорії нечітких множин для оцінки фінансового стану підприємства [Електронний ресурс] / Н. М. Соколова // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Електрон. текст. дані. – К., 2008. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Natural/vntu/2008_17_1/46.pdf
5. Кофман А. Введение теории нечетких множеств в управлении предприятиями / А. Кофман, Хил Алуха Х. – Минск: Высшая шк., 1992. – С. 320.
6. Егоров П. В. Управление организационной устойчивостью производственно-хозяйственных систем: монография / П. В. Егоров, Н. И. Зименко. – Донецк: Юго-Восток, 2007. – 188 с.

Гросул В.А., Баламут А.С.

Харьковский государственный университет питания и торговли

ОЦЕНКА РИСКООУСТОЙЧИВОСТИ В СИСТЕМЕ АДАПТАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Предложен инструментарий оценки рискоустойчивости в системе адаптационного управления развитием торгового предприятия. Исследован вопрос оценки характера риска предприятия на основе его рискоустойчивости. Осуществлена оценка общего уровня рискоустойчивости торгового предприятия на основе использования аппарата нечеткой логики. Обоснованы интервалы значений комплексных показателей на основе обобщенной оценки средних величин.

Ключевые слова: рискоустойчивость, торговое предприятие, устойчивое развитие, адаптация, управление.

Grosul V.A., Balamut A.S.

Kharkiv State University of Food and Trade

RISK TOLERANCE ASSESSMENT IN SYSTEM ADAPTATION MANAGEMENT OF DEVELOPMENT TRADE ENTERPRISE

Summary

Risk tolerance assessment tools in system of adaptation management of development of trade enterprise are offered. The question of assessment of nature of risk of the enterprise on the basis of its risk tolerance is investigated. Assessment of the general level of risk tolerance of trade enterprise on the basis of use of the device of fuzzy logic is carried out. Intervals of values of complex indicators on the basis of the generalized assessment of average sizes are proved.

Keywords: risk tolerance, trade enterprise, sustainable development, adaptation, management.

УДК 336.1

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ

Грузіна І.А.

Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Розкрито сутність бюджетної системи та бюджетного устрою. Досліджено основні складові бюджетної системи. Проаналізовано еволюцію розвитку бюджетної системи України. Вивчено основні принципи бюджетної системи відповідно до законодавства України. Обґрунтовано необхідність реформування бюджетної системи України.

Ключові слова: бюджетна система, бюджет, бюджетний устрій, принципи бюджетної системи, реформування бюджетної системи.

Постановка проблеми. В усіх країнах світу бюджет є основою державних фінансів і основним фондом грошових коштів держави. Як економічна категорія, бюджет є системою економічних відносин з приводу утворення, розподілу і використання централізованого фонду грошових коштів держави, що виникають в результаті розподілу валового внутрішнього продукту країни. Виконання державного бюджету передбачає фінансування державних функцій на загальнодержавному і місцевому рівнях. Проведення такої діяльності вимагає відносної самостійності бюджетів, які складаються на основі територіального устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з функціонуванням бюджетної

системи, як сукупності державного бюджету та місцевих бюджетів, її розвитком та реформуванням, є вкрай актуальними, адже сучасна бюджетна система сформувалась на базі бюджетних відносин, які мали місце ще за часів Радянського Союзу. Нині досить гострою є потреба у формуванні нових ознак бюджетної системи з урахуванням реалій української економіки. Визначення концептуальних положень розвитку бюджетної системи і напрямів її децентралізації має важливе значення у формуванні виваженої бюджетної політики. Останнім часом помітно поживавилось видання підручників, посібників, наукових публікацій, присвячених вивченню теоретичних засад побудови бюджетної системи, її змісту, дослідженню практичних заходів щодо підвищення

ефективності її функціонування, пошуку раціональних шляхів розв'язання існуючих бюджетних проблем. Так, зазначеним колом проблем займалися С. Буковинський, О. Василик, І. Лук'яненко, В. Опарін, Д. Полозенко та ін. [3-16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Можна сказати, що сьогодні є важливі напрацювання з питань сутності й напрямів розвитку бюджетної системи України. У той же самий час ці питання залишаються досить дискусійними, адже спостерігаються суттєві відмінності у трактуванні означеного кола понять. Теоретичне дослідження сутності бюджетної системи, її складових, бюджетного устрою, що визначає структуру бюджетної системи, потребує особливої уваги, оскільки має важливе практичне значення.

Мета статті. Метою роботи є дослідження сутності та основних складових бюджетної системи, що сприятиме розробці дієвих рекомендацій щодо її удосконалення, виявленню напрямів реформування бюджетної системи з урахуванням тенденцій розвитку української економіки.

Виклад основного матеріалу. Сучасна література пропонує безліч визначень поняття «бюджетна система». Так, згідно з чинним законодавством України, бюджетна система України є сукупністю державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв. Вона складається з Державного бюджету України та місцевих бюджетів, кожен з яких є самостійним утворенням і прямо не підпорядкований вищестоящому бюджету [1]. Дуже схожим є визначення, надане у [16], згідно до якого бюджетна система відображає складові бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні згідно з її бюджетним устроєм.

Деякі науковці [14] розглядають бюджетну систему, передусім, як складову фінансової системи, засновану на економічних відносинах, які врегульовані правовими нормами, сукупність видів бюджетів, які існують на території держави.

У [4] бюджетна система визначена як об'єднання усіх ланок державного бюджету на єдиних принципах.

Зокрема, В.П. Кудряшов дає таке визначення: «...Бюджетна система – це сукупність бюджетів, утворених на основі адміністративно-територіального устрою держави та взаємовідносин між ними, які вибудовуються з огляду на оптимальний розподіл і фінансове забезпечення повноважень органів державної і місцевої влад між бюджетами усіх рівнів, спрямованих на соціально-економічний розвиток суспільства...» [8].

Однак, незважаючи на те, яке визначення обране у якості основного у дослідженнях конкретного науковця, незмінними залишаються економічна основа бюджетної системи України – народногосподарський комплекс, та її складові елементи – структура, принципи побудови і організація функціонування [5].

Структура бюджетної системи визначається бюджетним устроєм, який показує, яким чином побудована бюджетна система, тобто це організація вертикальної структурної побудови бюджету держави за рівнями адміністративно-територі-

ального поділу країни. Спираючись на законодавчу базу [1-2], доцільно надати більш точне визначення бюджетного устрою, згідно до якого, це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи, він ґрунтується на принципах єдності, повноти, достовірності, гласності, наочності та самостійності усіх бюджетів, що входять до бюджетної системи України.

Засади бюджетного устрою і склад бюджетної системи України визначаються у бюджетному законодавстві – спочатку в Законі «Про бюджетну систему України», а нині в «Бюджетному кодексі України» [2]. У першій редакції Закон був прийнятий у 1991 році, коли він юридично визначив побудову бюджетної системи України після проголошення державного суверенітету і незалежності. До цього самостійної бюджетної системи Україна не мала – бюджети, які формувались у республіці, входили складовими ланками до єдиного бюджету СРСР. Відповідно до прийнятого Закону, бюджетна система України будувалася на тих самих принципах, які раніше були закладені в основу бюджетної системи СРСР. Законом 1991 року було зафіксовано виокремлення бюджетної системи України в самостійну структуру, цим він відіграв основну роль у державотворенні, адже без бюджету і бюджетної системи держава існувати не може.

Динамічність процесу розбудови держави і формування її бюджетної системи у перші роки незалежності обумовив необхідність удосконалення бюджетного законодавства. Так, у 1995 році нова редакція Закону «Про бюджетну систему України» надала визначення бюджету як плану утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади України та місцевими Радами народних депутатів. Однак, характеризуючи лише один бік бюджету – як фінансового плану, воно звужувало сутність бюджету, трактуючи його лише як фінансову базу органів державної і представницької влади.

Все більше науковців піддають критиці Закон 1995 року, адже, на їхню думку, ним не були чітко визначені принципи побудови бюджетної системи в Україні, не було фактично і єдності бюджетної системи. Закон встановлював лише єдине керівництво бюджетною системою і бюджетним процесом. Однак, поняття самостійності та автономності, хоча і мають певні спільні ознаки, зовсім не тотожні. За таких умов, бюджет стає погано керованим, бо за нього не відповідають сповна ні вищі владні структури, ні місцеві органи. Отже, редакція 1995 року Закону «Про бюджетну систему України» була значно досконаліша за редакцію 1991 року, але вона так і не визначила чіткої організації побудови бюджетної системи.

Прийняття «Бюджетного кодексу України» у 2001 [2] році стало кроком уперед у процесі розбудови дієздатної бюджетної системи в Україні. На його основі обґрунтовано чіткий розподіл доходів і видатків між бюджетами, переведено на прозору основу міжбюджетні відносини, впорядковано бюджетний процес. Але у завершеному вигляді засади побудови бюджетної системи так і не були визначені, що багато у чому пояснюєть-

ся зникненням поняття «бюджетного устрою» та заміною принципів побудови бюджетної системи принципами бюджетної системи. До останніх було віднесено принципи:

1. Єдності бюджетної системи, що забезпечується єдиними правовою базою, грошовою системою, регулюванням бюджетних відносин, бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку та звітності.

2. Збалансованості, згідно до якого повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету.

3. Самостійності – забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети.

4. Повноти, згідно до якого до складу бюджету включаються всі надходження та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади та місцевого самоврядування.

5. Обґрунтованості, дотримання якого забезпечує формування бюджету на реалістичних макроекономічних соціально-економічного розвитку держави та розрахунках надходжень і витрат бюджету відповідно до затверджених методик і правил.

6. Ефективності, відповідно до якого у процесі складання та виконання бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

7. Субсидіарності, що означає розподіл видів витрат між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами на підставі максимального наближення надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача.

8. Цільового використання бюджетних коштів передбачає використання бюджетних коштів виключно на цілі, визначені бюджетними призначеннями.

9. Справедливості й неупередженості, відповідно до якого бюджетна система України будується на засадах справедливої й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

10. Публічності і прозорості – Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України та відповідними радами.

11. Відповідальності учасників бюджетного процесу – кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Отже, очевидним є те, що за змістом встановлені Бюджетним кодексом принципи бюджетної системи є принципами бюджетного процесу і не визначають засади побудови бюджетної системи [2].

Кожен елемент бюджетної системи, з одного боку, є відносно самостійним, з іншого – пов'язаним з іншими бюджетами. Відносини між бюджетами у межах бюджетної системи встановлюються шляхом регулювання, яке здійснюється за допомогою певних механізмів, серед яких розмежування дохідних джерел, використання міжбюджетних трансфертів, надання бюджетних позик та ін.

З метою узагальнення результатів формування і використання ресурсів бюджетної системи, прогнозування її розвитку застосовується поняття зведеного бюджету, який, згідно до [2] є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування соціально-економічного розвитку держави.

На думку деяких науковців, поняття зведеного бюджету не повною мірою відображає операції, які здійснюються в межах бюджетної системи. Для цього С. Буковинський пропонує використовувати поняття «бюджету держави», зміст якого не зводиться лише до сукупності показників бюджетів, що мають місце в межах бюджетної системи. Бюджет держави, згідно з думкою автора, слід розуміти, як єдиний фонд фінансових ресурсів, мобілізованих відповідними органами влади згідно до чинного законодавства на виконання зобов'язань держави шляхом здійснення витрат із бюджетів усіх ланок єдиної бюджетної системи України [3].

В. Опарін розглядає бюджетну систему як «...сукупність усіх бюджетів, що формуються в даній країні...», щодо бюджетного устрою, то, на його думку, він є «...організацією вертикальної структурної побудови бюджету держави за рівнями влади» [11].

Ці визначення, на нашу думку, можливо використовувати не лише в теорії, а й на практиці, однак, характеристика бюджетної системи як простої сукупності бюджетів здається дещо спрощеною. Поняття бюджетної системи має відображати не лише єдність, а й наявність протиріч між різними її ланками. Важливим є і те, що кожний із бюджетів має бути спроможним виконати закріплені за ним повноваження (власні й передані). Таким чином, справедливим є визначення бюджетної системи як сукупності бюджетів країни, створених на різних рівнях на основі прийнятого бюджетного устрою. Між різними ланками бюджетної системи існують протиріччя як щодо розподілу повноважень, так і джерел їхнього фінансування.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що розвиток бюджетної системи України останнім часом характеризується зміцненням тенденції до централізації. Сьогодні в Україні бюджет і проблеми надійного управління ним належать до найгостріших як в соціально-економічному, так і в політичному контексті. Зведений бюджет України значно менший за обсягом від бюджетів окремих європейських країн, що за територією поступаються багатьом областям України. Нажаль, нинішня українська бюджетна практика частково ґрунтується на старих засадах адміністративно-командної системи. Бюджетна децентралізація зводиться до реформування бюджетної системи у напрямку формування усіх її ланок як відносно автономних і фінансово спроможних для вико-

нання прийнятих бюджетних повноважень. Проведення бюджетного реформування в Україні потребує перегляду розмежування повноважень

між урядами, реформування системи оподаткування, збільшення можливостей для фінансово спроможних територій у залученні коштів.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141-156.
2. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 № 2542-ііі // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 37-38. – С. 189-210.
3. Буковинський С. Шляхи розвитку бюджетної системи України // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 3-8.
4. Василик О. Проблеми вдосконалення бюджетної та банківської систем України // Банківська справа. – 2003. – № 3. – С. 44-49.
5. Деева Н. Стабільність і ефективність бюджетного процесу // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 41-44.
6. Колесник О. Податки у регулюванні доходів різних ланок бюджетної системи // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 80-85.
7. Колодій С. Децентралізація бюджетної системи та економічне зростання // Фінанси України. – 2006. – № 3. – С. 63-68.
8. Кудряшов В. П. Поняття бюджетної системи та її децентралізації // Фінанси України. – 2011. – № 8. – С. 25-32.
9. Лук'яненко І. Напрями реформування бюджетно-податкової системи в Україні // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 6. – С. 26-32.
10. Олешко О. Конституційно-правовий контроль за бюджетною системою України // Молода нація. Альманах. – 2005. – № 7. – С. 49-64.
11. Опарін В. Передумови та чинники розбудови ефективної бюджетної системи в Україні // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 126-133.
12. Парижак Н. Формування ефективної бюджетної системи України // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 19-22.
13. Плужніков І. Засади визначення пріоритетів бюджетної політики держави // Економіст. – 2008. – № 2. – С. 25-29.
14. Полозенко Д. Фінансова система України і бюджетний процес: сутність та шляхи їх удосконалення // Фінанси України. – 2011. – № 11. – С. 18-25.
15. Полозенко Д. Соціальний бюджет як основа розвитку економіки України // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 59-63.
16. Ротар Д. Місце правового інституту бюджетної установи в системі права // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 110-112.

Грузина І.А.

Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця

СУЩНОСТЬ И СОСТАВЛЯЮЩИЕ БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация

Раскрыта сущность бюджетной системы и бюджетного устройства. Исследованы основные составляющие бюджетной системы. Проанализирована эволюция развития бюджетной системы Украины. Изучены основные принципы бюджетной системы в соответствии с законодательством Украины. Обоснована необходимость реформирования бюджетной системы Украины.

Ключевые слова: бюджетная система, бюджет, бюджетное устройство, принципы бюджетной системы, реформирование бюджетной системы.

Gruzina I.A.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE ESSENCE AND THE COMPONENTS OF THE BUDGET SYSTEM

Summary

The essence of the budget system and budget components were discovered. The basic components of the budget system were eliminated. The evolution of the Ukrainian budgetary system was analyzed. The basic principles of the budget system in accordance with the legislation of Ukraine were studied. The necessity of reforming the budget system of Ukraine was grounded.

Keywords: budget system, the budget, the budget structure, the principles of the budget system, the reform of the budget system.

УДК 338.486:336.221(477)

СПЕЦИФІКА СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ**Гуріна Є.С.**

Ужгородський національний університет

Стаття присвячена дослідженню питань удосконалення оподаткування туристичного бізнесу в Україні. Розглянуто основні проблеми податкової системи щодо стягнення та адміністрування податків і зборів, які накладаються на суб'єктів туристичної діяльності. Проведено аналіз механізму системи оподаткування туристичного бізнесу в Україні. Досліджено вплив оподаткування на економічну діяльність туристичних підприємств. Розглядається питання про можливість оптимізації податкової системи та вдосконалення податкового законодавства.

Ключові слова: податок, збір, податкова система, податковий механізм, туристичний оператор, туристичний агент.

Постановка проблеми. Суттєве значення для розвитку економіки на сучасному етапі розбудови України повинно мати зростання доходів від туристичної діяльності. Для майже 40% країн туризм – головне джерело доходів, а для близько 80% країн туризм є одним з п'яти основних джерел доходу [3].

Незаперечним є факт, що у деяких країнах внесок у внутрішній валовий продукт від туризму сягає 25%, а позитивне сальдо платіжного балансу по туристичних послугах перевищує 20 млрд доларів, Україна, водночас, ще довго не зможе наблизитись до таких показників і розраховувати на значні надходження від туристичної діяльності до бюджету.

За ініціативи державної влади здійснюються певні кроки щодо поліпшення ситуації, розробляються і приймаються державні програми фінансової підтримки розвитку туризму в Україні, удосконалюється законодавство. Наприклад: стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», програма «Концептуальні засади реформування податкового законодавства» розроблена Кабінетом Міністрів України у 2014 році. Також було звільнено нові та реконструйовані до «Євро-2012» готелі від сплати податку на прибуток до 2020 року. Але поряд із певними позитивними зрушеннями у розв'язанні організаційних проблем туристичної галузі, практично не вирішеними на сьогодні залишаються питання оптимізації механізму оподаткування туристичних послуг.

Вплив чинної податкової системи на розвиток індустрії туризму в країні досі не досліджений в повній мірі. Як наслідок, норми податкового законодавства стосовно особливостей оподаткування туристичної діяльності є застарілими та не враховують сучасних вимог.

Основними чинниками, що негативно впливають на рівень формування дохідної частини державного та місцевих бюджетів за рахунок доходів від туристичної діяльності, є значний податковий тягар, недосконале податкове законодавство та неефективна система адміністрування податків і зборів у туристичній індустрії. Зазвичай, при впровадженні конкретних податків і зборів, зміні податкових ставок, законодавець нехтує економічною доцільністю їх введення через необхідність якнайшвидшого наповнення публічних фондів, яким завжди бракує коштів.

Сьогодні туристичні підприємства сплачують близько п'ятнадцяти різних податків та зборів –

загальнодержавних і місцевих. Великий податковий тягар значно гальмує розвиток туристичної сфери [17]. Туристичним підприємствам, на відмінну від багатьох інших підприємств, не надаються пільги на розвиток власної виробничої бази чи іноземного туризму. Найбільші внески на розвиток туризму наша країна отримує від іноземних інвесторів, які зацікавлені у наданні якісних послуг споживачам європейського ринку. Іншим негативним фактором, що спричиняє зменшення доходів бюджетів від туристичної діяльності, є недосконалість процедури адміністрування податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі оподаткуванню туристичної сфери присвячені праці багатьох науковців зокрема, теоретичні та економічні аспекти оподаткування туристичної галузі досліджували: Новосельська Л. І. [12], Кифяк В. Ф. [7], Діденко А. В. [6], Розметова О. Г. [13], Ярошенко Ф. Я. [14], Мельник П. В., Старостенко Г. Г. [11], Данканич Т. П. [5] та ін. Зважаючи на важливість вивчення даного напрямку для ефективного функціонування туристичної галузі дана проблематика потребує детального вивчення фахівцями та уваги з боку державної влади.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даної тематики зумовлена недостатньою науковою розробленістю заходів щодо розв'язання проблем, які стосуються системи адміністрування податків та зборів, впливу податкового механізму на економічну діяльність туристичних підприємств, адаптацією відповідних норм вітчизняного законодавства до європейського. Виходячи з цього, потребують детального вивчення пропозиції щодо реформування податкової системи спираючись на досвід економічно розвинених країн. Також обґрунтовано необхідність у розробці рекомендацій щодо зниження податкового тягара для туристичних організацій з метою подальшого розвитку туризму в Україні.

Мета статті полягає в тому, що на основі аналізу теоретичних засад податкової системи України, правового регулювання та досвіду зарубіжних країн в сфері сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів суб'єктами туристичної діяльності визначити способи вдосконалення системи оподаткування туризму, як визначального чинника розвитку економіки країни.

Виклад основного матеріалу. Туристична діяльність в Україні має певні особливості щодо оподаткування основними податками і зборами. Це зумовлено особливим характером операції з надання туристичних послуг, які передбачають широке використання посередницьких схем, та наявністю спеціальних норм у Законі про податок на додану вартість і Законі про прибуток.

Відповідно до ст. 1 «Закону про туризм», до суб'єктів туристичної діяльності належать підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, фізичні особи, які зареєстровані в установленому чинним законодавством України порядку і мають ліцензію на провадження діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг. Отже, юридична або фізична особа набуває статусу суб'єкта туристичної діяльності за умови наявності реєстрації та відповідної ліцензії [1].

На сьогодні в Україні існує два основних види оподаткування туристичної діяльності: загальна система оподаткування, обліку та звітності (передбачена законодавством України); спрощена система оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва [13].

Варто звернути увагу, що значно ускладнюють сучасну систему оподаткування постійні її зміни та уточнення. Це ускладнення стосується, в першу чергу, самих суб'єктів туристичної діяльності, які вимушені постійно слідкувати за нововведеннями, не маючи можливості отримати з боку держави своєчасні роз'яснення та консультації щодо нових процедур справляння податку чи збору.

На ціноутворення в готелях України, як і в інших країнах світу, суттєво впливають законодавчі акти, які визначають особливості державного регулювання цін. Підприємства готельного господарства України сплачують десять основних видів загальнодержавних податків і обов'язкових платежів, а саме [5]:

- податок на додану вартість;
- акцизний збір;
- податок на прибуток підприємства;
- податок на доходи фізичних осіб;
- державне мито;
- мито;
- плата (податок) за землю;
- податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- відрахування на соціальні заходи від фонду оплати праці;
- плата за торговий патент та на деякі види підприємницької діяльності.

У зв'язку з тим, що податків багато, вони суттєво впливають на ціни та на основні показники діяльності готелів. Можна стверджувати, що політика держави щодо суб'єктів підприємництва визначається у законах, які створюються з метою регулювання підприємницької діяльності. А це означає, що аналіз самих законів, якими керуються підприємці у своїй роботі, дає можливість визначити особливості їх функціонування й прогнозувати розвиток, як окремих підприємств, галузей, так і економіки в цілому [8, с. 170].

Готельні підприємства, що обрали загальну систему оподаткування, сплачують всі податки та збори відповідно до чинного законодавства України. При цьому податками обкладаються як

основні, так і супутні готельні послуги. Облік витрат усіх цих послуг ведеться окремо. Доцільно зазначити, що чинна до 2011 р. ставка податку на прибуток на рівні 25% не була адекватною складним умовам фінансово-господарської діяльності підприємств. Тому її зниження у 2014 р. до 18% можна вважати одним із перших кроків на шляху трансформації податкової системи України [13, с. 11].

Системи оподаткування в різних країнах світу відрізняються одна від одної за структурою, набором податків, зборів та обов'язкових платежів, методами їх стягнення, податковими ставками, повноваженнями органів різних рівнів влади, податковою базою та податковими пільгами. Це закономірно, оскільки податкові системи формувалися та формуються сьогодні під впливом різних економічних, політичних і соціальних факторів [10, с. 17].

Більшість країн сьогодні властиве помірне оподаткування. І це є результатом проведення такої податкової політики, метою якої є досягнення стабільного економічного зростання для розвитку господарської діяльності та ефективного вирішення соціальних проблем в державі. Податкова політика різних країн, як правило, розрахована на залучення приватного капіталу. В США, Японії, Великобританії, Канаді переважають прямі, а у Франції – непрямі податки. Прямі податки ставлять рівень оподаткування в пряму залежність від рівня доходів платника. Ці податки вважаються найбільш справедливими.

Тобто, незважаючи на те, що цей податок діє практично в усіх країнах Західної Європи, у кожній з них різні його ставки та досить гнучка система запровадження. Наприклад, у Великобританії платник податку може самостійно вибрати такий варіант оподаткування, який для нього є найефективнішим [10, с. 5-7].

В Україні, серед податків які сплачують підприємства готельного господарства, найвагоміше значення мають податок на додану вартість і податок на прибуток, а в системі місцевих податків і зборів – готельний збір. Зауважимо, що податковий тиск спричинив зростання витрат підприємницької діяльності, а отже й масове підвищення цін на послуги.

Існує ще один досить важливий фактор, який ще більше загострює ситуацію – фактор нестабільності законодавчих актів, що призводить до втрати довіри з боку платників податків.

Як свідчать дослідження, в усіх країнах – членах Європейської Співдружності серйозна увага приділяється розробці податкової політики, яка б стимулювала розвиток підприємництва у готельному секторі економіки. З цією метою застосовується так званий зменшений розмір податку на додану вартість для більшої кількості підприємств. Розмір його коливається від 5,5% у Франції до 10% в Ірландії. Однак високо розрядними готелями (люкс-готелі, 4-5 зіркові), цей податок сплачується у стандартному розмірі й коливається в різних країнах від 12% в Іспанії до 22% у Данії [10, с. 57-60].

В Україні, серед підприємств які надають готельні послуги у пільговому становищі перебувають лише ті, які мають можливість реалізувати послуги іноземним громадянам, що створює

для них низку економічних переваг: можливість формування спеціальних фондів, які забезпечують розвиток власної матеріально-технічної бази на більш високому якісному рівні й підвищення кваліфікації робітників шляхом стажування за кордоном, як результат підвищення прибутковості за рахунок досягнення більш високого рівня сервісу й комфортності.

З точки зору оподаткування, найбільшу складність становить облік податку на додану вартість й податку на прибуток за операціями з надання туристичних послуг.

Особливості обліку податку на додану вартість у туристичних агентствах зумовлені двома моментами: характером послуги, що надається, та спеціальним порядком збільшення податкових зобов'язань і податкового кредиту щодо посередницьких операцій [2].

Багато дослідників визначає, що дохід, який одержує держава суто фіскальними методами, менш значущий порівняно з економічним збитком, який завдається суб'єктам ринкових відносин. Навіть за таких обставин важливо, щоб підприємство мало змогу реально оцінити рівень впливу оподаткування на результати своєї діяльності та ефективно будувати свою податкову політику, забезпечуючи економічне зростання [9]. Визначають це явище, як податковий тягар.

Податковий тягар у туризмі – це комбінація тягара експортного податку для іноземних туристів і внутрішнього податку для місцевих підприємств [15].

Всесвітня організація туризму ідентифікувала різні типи податків, що відносяться до туристичного сектору у розвинутих країнах і в країнах, що розвиваються. Із цих податків, 15 накладені на підприємства туристичної галузі (табл. 1).

Таблиця 1
Податки, які сплачує туристичний бізнес [15]

№	Сектор	Назва податку
1	Авіап перевезення	Податок за використання палива
2	Готелі/розміщення туристів	Податок з обороту
3		Оподаткування додаткових пілг
4		Платіжна відомість
5		Мито та акциз
6	Ресторани	Податки на лікєро-горілчану продукцію
7	Дорожні податки	Податок на паливо
8	Прокат автомобілів	Торгівельне мито
9	Автобуси міжміського сполучення	Специфічний додатковий податок
10		Торгівельне мито
11		Оподаткування туристичного транспорту
12	Навколишнє середовище	Податок на екотуризм
13		Податок на викиди вуглецю
14		Податок на викиди сміття
15	Азартні ігри	Оподаткування ігрової ставки (betting tax)

Інші податки, які безпосередньо підлягають оплаті туристами (табл. 2)

Дослідження специфіки системи оподаткування туристичного бізнесу в Україні, дозволило вияви-

ти, що податки впливають на виробничу діяльність підприємств, на їх прибутковість, платоспроможність, фінансову стійкість, конкурентоспроможність продукції. Рівень цього впливу залежить від системи оподаткування – самого складу податків, методів їх стягнення, стабільності та досконалості податкової системи. Вплив окремих податків на доходи бюджету і діяльність підприємств залежить, насамперед, від бази оподаткування – чим більш широка база даного податку, тим суттєвішою може бути сила його впливу.

Таблиця 2
Податки, які сплачує турист [15]

№	Сектор	Назва податку
1	Податок на виїзд/в'їзд	Дозвіл на мандрівку/віза
2		Податок для іноземного туриста/Податок з резидента країни на виїзд
3	Мандрівка літаком	Збір за перевезення на авіа судні
4		Податок на авіаквиток
5	Аеропорти/Морські порти/Дороги	Податок на від'їзд
6		Податок на пасажирське обслуговування
7		Податок на безпеку аеропорту
8		Податок за паркування
9		Транзитні податки
10		Податок на туристичний похід/альпінізм
11	Готелі/розміщення туристів	Податок з ліжко-ночей
12		Орендний податок
13		Додатковий прибутковий податок
14		Податок з обороту
15		Оподаткування готелю, ресторану
16		Диференційована ставка ПДВ
17	Ресторани	Податок з обороту/ПДВ
18	Дорожні податки	Дорожнє мито
19	Прокат автомобілів	податок на бензин/дизпаливо
20		муніципальний місцевий податок
21	Автобус	Торгівельний податок
22		Оподаткування туристичного транспорту
23	Відвідування пам'яток	Податок на відвідування визначної пам'ятки

Складність функціонування податкової системи виявляється при аналізі окремих податків, які найбільше впливають на діяльність туристичних підприємств, зокрема податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість [4, с. 15-16].

Крім того, високі ставки податку на додану вартість негативно впливають на економічну діяльність підприємства внаслідок наявності часового розриву між моментом оплати цього податку у ціні товару і моментом відшкодування його з бюджету.

Таке додаткове оподаткування, як туристичний збір негативно впливає на туристичний імідж держави та суперечить викладеним у ст. 6 закону № 324 принципам розвитку й доступності туризму, як пріоритетного напрямку державної політики. Окрім цього, даний збір не має суттєвого економічного підґрунтя, адже він створює додаткові витрати суб'єктів туристич-

ної діяльності щодо його розрахунку, процедури стягнення та перерахування, а також додаткові витрати для органів виконавчої влади по адмініструванню [2, с. 6].

Необхідно зазначити, що на сьогодні визначено такі групи недоліків, які існують у туристичній галузі України [6, с. 89-93]:

1. Визначення бази оподаткування та визначення оптимальної податкової ставки;

2. Різниця в базі оподаткування для туроператора і турагента.

3. Проблема збільшення вартості туристичної послуги за рахунок включення до собівартості конкретної послуги витрат на рекламу, які враховують і сплату податку з реклами, кожним економічним агентом, який співпрацює з туроператором, та ним самим.

4. Проблема державного врядування.

5. Однією з головних проблем туризму є детінізація функціонування галузі: тіньової робочої сили, також розміщення громадян без сплати туристичного збору, податку з доходів фізичних осіб.

6. Проблема своєчасності обробки інформаційних потоків. Висвітлення в ЗМІ обґрунтованості податкових ставок, громадський моніторинг ефективності функціонування влади щодо прозорості збору та розподілу бюджетних коштів.

Зазначені недоліки у процесі адміністрування податків призвели до виникнення таких проблем, як:

– низький рівень податкової культури, як результат, зневажливе ставлення з боку платників податків щодо сплати податків;

– широке застосування схем для ухилення від сплати податків;

– значна бюджетна заборгованість з відшкодування податку на додану вартість.

Висновки і пропозиції. Вивчення податкового законодавства та розвитку економіки передових країн дало змогу виявити, що при існуванні високих податкових ставок багато держав стимулюють розвиток туристичної галузі шляхом зменшення кількості податків і надання пільг.

На підставі викладеного, зроблено висновок, що найважливішою умовою нормального функціонування й підвищення ефективності діяльності туристичних фірм є вдосконалення системи оподаткування, закріплення права на податкове планування та інших пільг, що в результаті

сприяє розширенню індустрії туризму в цілому і збільшенню надходжень від цієї галузі до бюджетів. Створення нової моделі податкової системи дасть змогу забезпечити збалансованість бюджету в умовах проведення податкової реформи із зниженням податкового навантаження без втрат бюджетних надходжень.

В результаті дослідження дійшли висновку, що основними напрями реформування податкової системи повинно бути: підвищення нейтральності податкової системи та створення податкової пільги для формування відповідального ставлення платників податків, спрощення податкової системи шляхом скорочення кількості податків та зборів з одночасним розробленням інструменту податкового регулювання, для стимулювання економічної діяльності, а також внесення змін до податкового законодавства з урахуванням перспектив економічної інтеграції з країнами Європейської Співдружності.

У зв'язку з надмірним податковим навантаженням з боку держави підприємства вимушені шукати методи податкової оптимізації. Одним із методів розв'язання цієї проблеми є податкове планування. Впровадження на підприємстві податкового планування надасть можливість підприємству планувати надходження грошових коштів, формування прибутку та своєчасну сплату податку з прибутку, таким чином, уникнути сплати штрафних санкцій та направити більшу частину прибутку, що залишається на підприємстві, на розширення підприємства та його інноваційний розвиток.

Податкову систему країни треба змінювати таким чином, щоб враховувались економічні інтереси обох сторін – держави і платників податків, а також зменшити зацікавленість платників від ухилення сплати податків.

Узагальнюючи результати дослідження, можна дійти висновку, що діюча на сьогодні в Україні система місцевих податків і зборів, як і податкова система країни в цілому, потребує постійного удосконалення, оскільки від неї вимагається, з одного боку, забезпечення фінансовими ресурсами потреби органів місцевого самоврядування, а з іншого, служити інструментом місцевої соціально-економічної політики, спрямованої на виконання завдань збалансованості економіки та розвитку регіонів.

Список літератури:

1. Закон України «Про Туризм» – відомості ВР 1995, № 31, ст. 241, 2001, № 32, ст. 172 (із змінами та доповненнями) – режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua/ua/legislation/law/25647>
2. Закон України «Про ПДВ»-режим доступу: <http://sfs.gov.ua/nk/rozdil-v--podatok-na-dodanu-vartist/>
3. Алпатова Н. Посередництво в Україні: особливості оподаткування // Все про бухгалтерський облік. – 2011. – № 20. – С. 6-12.
4. Амоша О. О. Механізм оподаткування доданої вартості в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук: «Фінанси, грошовий обіг і кредит». – К.: Вид-во «Либідь», 2005 – 22 с.
5. Данканич Т. П. Оподаткування туристичної діяльності в умовах дії податкового кодексу України // Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. – 2011. – Вип. 32. – С. 237-241.
6. Діденко А. В. Проблеми моделювання системи оподаткування туристичного бізнесу в Україні: стаття // Вісник Запорізького національного університету. – № 1 (5), 2010. – С. 89-96.
7. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2003 – 300 с.
8. Крисоватий А. Діалектика трансформації податкової політики України в контексті європейської інтеграції // ред. А. Крисоватий, Т. Кошун // Журн. європ. економіки, № 2 – 2005. – С. 185-202.
9. Лондар С. Л. Моделі прийняття рішень з проблем вдосконалення податкової політики в умовах ринкової трансформації України: монографія // ред. С. Л. Лондар. – Львів: Вид-во Львівського державного університету імені Івана Франка, 2001. – 257 с.

10. Литвиненко Я. В., Янушик І. Д. Податкові системи зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2004. – 208 с.
11. Мельник П. В., Старостенко Г. Г. Напрями удосконалення оподаткування туристично-рекреаційної діяльності: стаття, 2010 – С. 22-25.
12. Новосельська Л. І. Переваги та недоліки Податкового Кодексу України // ред. Л. І. Новосельська // Економіка планування і управління галузі. – 2012. – № 6. – С. 269-272.
13. Розметова О. Г. Державне регулювання оподаткування суб'єктів туристичної діяльності // Інноваційна Економіка № 35, 2012 – Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – С. 6-8.
14. Ярошенко Ф. О. Податок на додану вартість: навч. посіб. // Ф. О. Ярошенко, М. Я. Азоров, П. В. Мельник та ін. – К.: «Ірпін» : Націон. академія ДПА України, 2004 – 396 с.
15. Gooroochurn N., Sinclair T. The Welfare Effects of Tourism Taxation // Christel DeHaan Tourism and Travel Research Institute. – 2003 – P. 1-37.
16. Державна податкова служба України: Лист від 30.12.2011 р. № 10992/7/15-1217 – Режим доступу: www.temotour.com.ua
17. Асоціація платників податків – «Особливості оподаткування суб'єктів туристичного та готельного бізнесу» – м. Львів, 2013 – 80 с.

Гурина Е.С.

Ужгородский национальный университет

СПЕЦИФИКА СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Аннотация

Статья посвящена исследованию вопросов усовершенствования налогообложения туристического бизнеса в Украине. Анализируются основные проблемы системы налогообложения в сфере взимания и администрирования налогов и сборов, какие накладываются на субъектов туристической деятельности. Исследуется влияние налогообложения на экономическую деятельность туристических предприятий. Рассматривается вопрос о возможности оптимизации налоговой системы и совершенствования налогового законодательства.

Ключевые слова: налог, сбор, налоговая система, налоговый механизм, туристический оператор, туристический агент.

Hurina Y.S.

Uzhhorod National University

THE SPECIFIC OF TOURIST BUSINESS TAXING IN UKRAINE

Summary

The article investigates problems of tax system improvement of tourist business in Ukraine. The basic problems of the tax system are analysed in relation to penalty and administration of taxes that is laid on the subjects of tourist activity. We also investigate a question of tax influence on work of tourist business. Problems of possible tax system optimization and tax law improvement are considered.

Keywords: tax, collection, tax system, taxation, tour operator, tour agent.

УДК 657.371.1

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Жадько К.С., Васильєва В.Р., Шинкаренко К.Е.

Університет митної справи та фінансів

Розглянуто порядок проведення інвентаризації, основні завдання, які вона вирішує. Обґрунтовано її зміст, місце і роль у формуванні достовірних показників фінансової звітності в сучасній Україні. Висвітлено сучасний стан інвентаризаційної роботи на підприємствах. Визначено особливості інвентаризації в роздрібній торгівлі. Запропоновано використання нових методів інвентаризації.

Ключові слова: інвентаризація, товарно-матеріальні цінності, торгівля, інвентаризаційна комісія, бухгалтерський облік.

Постановка проблеми. Усі господарські процеси на підприємстві знаходять своє відображення в первинних документах і в документах бухгалтерського оформлення, які складаються у бухгалтерії. Однак у процесі господарської діяльності на підприємствах виникають розбіжності між фактичною наявністю матеріальних цінностей та їх показниками в бухгалтерському обліку. Це відбувається з різних причин, наприклад, природній збиток у зв'язку з усушкою, розсипанням, розливом та ін. Такі розбіжності між фактичною наявністю товарно-матеріальних цінностей і бухгалтерськими даними у деяких випадках виникають при перевезенні, зберіганні, в результаті халатного відношення матеріально-відповідальних осіб до своїх обов'язків, при операціях з товарами, за наявності помилок, допущених у бухгалтерському обліку, а також при вчиненні злочину. У зв'язку з цим для перевірки умов зберігання, реалізації, списання і відображення в документах бухгалтерського обліку проводиться періодична інвентаризація товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків.

Також у ринкових умовах господарювання роздрібна торгівля характеризується більшим ускладненням структури, що обумовлено розширенням масштабів діяльності, ростом обсягу товарних мас, які циркулюють її каналами, збільшенням кількості структурних елементів і розмаїттям їх зв'язків між собою і з постачальниками [2].

Усі названі обставини потребують нових підходів до управління підприємствами роздрібної торгівлі і процесом товароруку загалом. В цих умовах одним із найважливіших напрямків ефективності функціонування роздрібної торгівлі стає завдання значного удосконалення процесу інвентаризації товарів в роздрібній торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань організації, проведення та відображення результатів інвентаризації присвячена достатня увага провідних вітчизняних та зарубіжних вчених – економістів: Грінька А.П., Леонова Ю.О., Бутинчука Ф.Ф., Огійчука М.Ф., Перезової І.В., Шевчука В.О., Соколова Я.В., Сопка В.В. та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак особливості інвентаризації відповідно до розвитку ринкових умов господарювання потребують більш детального дослідження. Нові механізми інвентаризації в роздрібній торгівлі потребують ширшого розгляду.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення особливостей проведення інвентаризації в роздрібній торгівлі та пошук нових методів обліку товарно-матеріальних цінностей у роздрібній торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [3] та Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань із змінами та доповненнями [4] для забезпечення даних бухгалтерського обліку всі підприємства зобов'язані проводити інвентаризацію, під час якої перевіряються і документально підтверджуються наявність, стан і оцінка матеріальних цінностей грошових коштів та розрахунків.

Інвентаризація – це встановлення фактичної наявності матеріальних цінностей, грошових коштів і розрахунків на певну дату та зіставлення їх з документальними показниками [1].

Особливо слід підкреслити важливість правильності відображення організації інвентаризації в її етапах, оскільки від точності проведення інвентаризації залежить ефективність та правильність ведення обліку на підприємстві. Аналізуючи економічну літературу, можна дійти висновку про те, що існують різні підходи до визначення етапів інвентаризації, однак між ними немає єдності.

Наприклад, Л. В. Чижевська виділяє сім основних етапів інвентаризації:

- підготовча робота;
- зняття фактичних залишків і їх запис;
- перевірка інвентарних описів;
- оцінка об'єктів інвентаризації;
- порівняння даних інвентаризації з даними бухгалтерського обліку;
- регулювання інвентаризаційних різниць;
- оформлення результатів інвентаризації [5].

Проведення інвентаризації забезпечується власником (власниками) або уповноваженим органом (посадовою особою), який здійснює керівництво підприємством відповідно до законодавства та установчих документів, який створює необхідні умови для її проведення, визначає об'єкти, періодичність та строки проведення інвентаризації, крім випадків, коли проведення інвентаризації є обов'язковим. Інвентаризація проводиться з метою забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства [4].

Основними завданнями інвентаризації є:

- а) виявлення фактичної наявності товарно-матеріальних цінностей і

- грошових засобів;
- б) контроль за зберіганням матеріальних цінностей і порівняння їх з показниками бухгалтерських документів;
- в) виявлення товарно-матеріальних цінностей, які частково втратили свою первинну якість;
- г) перевірка умов зберігання (склади, ангари, каси) наявності сторожової охорони, сейфів та ін.;
- д) перевірка наявності грошових засобів у касі, на розрахунковому та інших рахунках, перевірка статей балансу.

Відповідальність за організацію інвентаризації несе керівник підприємства, який повинен створити необхідні умови для її проведення у стислі строки, визначити об'єкти, кількість і терміни проведення інвентаризації, крім випадків, коли проведення інвентаризації є обов'язковим [4].

Класифікація інвентаризацій проводиться за багатьма ознаками, основними з яких є наступні:

- за обсягом охоплення об'єктів;
- за способом проведення;
- за характером проведення;
- за способом обстеження елементів об'єкту.

За обсягом охоплення об'єктів інвентаризація поділяється на повну і часткову. За характером проведення і рядом питань, що вирішуються, інвентаризації поділяються на планові, необхідні і контрольні. За способом проведення інвентаризації поділяються на суцільні і несучільні.

На успіх інвентаризації в основному впливають такі чинники:

- правильне рішення власника щодо проведення інвентаризації;
- підбір кадрів, які здатні втілювати в життя рішення власника щодо об'єктивного проведення інвентаризації;
- контроль виконання – під яким розуміють постійний, груповий аналіз процесу і результатів роботи членів інвентаризаційних комісій [5].

Організація інвентаризації на підприємстві роздрібною торгівлі має свої особливості та повинна враховувати такі аспекти:

- 1) наявність великої кількості персоналу, який безпосередньо пов'язаний з прийманням, зберіганням і реалізацією товарів;
- 2) велика тривалість роботи торговельної точки протягом дня;
- 3) колективна матеріальна відповідальність.

Інвентаризація товарів і тари на складах торговельного підприємства проводиться для перевірки їх наявності і стану. При цьому виявляється відповідність фактичної наявності товарів і тари залишкам за даними бухгалтерського обліку на момент проведення інвентаризації. Крім забезпечення збереження цінностей і перевірки правильності організації матеріальної відповідальності проведення інвентаризації дозволяє перевірити реальність відображення облікових даних по товарах і тарі в балансі; виявити невикористані товари, товари, що залежалися, застарілі фасони і моделі, а також ті, що частково втратили свої споживчі властивості; перевірити дотримання лімітів та виявити понаднормативні запаси і ті товарні запаси, що не використовуються; вивчити товарні запаси по асортименту.

Для проведення інвентаризації згідно з наказом керівника створюється робоча інвентаризаційна комісія. До складу цієї комісії включаються особи, які компетентні в торгових операціях та обізнані з їх первинним документуванням. Головою комісії призначають представника дирекції або правління кооперативного підприємства. Робоча інвентаризаційна комісія приступає до виконання своїх функцій у кінці робочого дня без припинення роботи роздрібного торгового підприємства. Перед початком інвентаризації комісія повинна опломбувати всі підсобні приміщення та визначити суму готівки, яка знаходиться в магазині перед початком інвентаризації.

У процесі проведення інвентаризації мають приймати участь всі матеріально відповідальні особи.

При звільненні або прийнятті на роботу працівників, а також у разі їх виходу у відпустку і повернення з неї питання необхідності проведення інвентаризації вирішується бригадою разом з цими працівниками та за узгодженням з адміністрацією підприємства. Якщо за рішенням бригади, погодженим з адміністрацією, інвентаризація не проводиться, то працівник повинен дати письмову згоду на прийняття повної матеріальної відповідальності без проведення інвентаризації.

Також інвентаризація проводиться при зміні керівництва підприємства.

З метою недопущення зупинення роботи у великих супермаркетах інвентаризація проводиться, як правило, у нічний час.

На торговельних підприємствах інвентаризація починається з підрахунку грошей у присутності всіх членів комісії, про що складається касовий звіт за підписом усіх членів комісії. При інвентаризації повинен проводитися правильний розподіл зон відповідальності: під час перерахунку товарів продавцям, які працювали в торговому залі перед проведенням інвентаризації, доцільно доручити перерахунок товару на складі і навпаки.

Інвентаризація товарів і тари в магазині проводиться за місцями їх зберігання. Всі товари в тарі повинні бути розпаковані за виключенням тих, звільнення яких від тари призведе до їх псування. Інвентаризацію треба проводити послідовно за розміщенням товарів. Не можна допускати безладного переходу від одного товару до іншого, оскільки при цьому можна один товар записати двічі, або не записати зовсім. Товари, що упаковані у фірмову упаковку, а саме пачки, бочки та інше, допускається перевіряти й заносити в опис за трафаретом і ярликом, з обов'язковою перевіркою кількох з них на вибір.

Всі дії по визначенню фактичної наявності товарів повинні відбуватись за обов'язковою участю всіх членів інвентаризаційної комісії. Дані про фактичні залишки товарів і тари записуються в інвентаризаційні описи в двох або трьох (при зміні матеріально відповідальних осіб) примірниках. Описи складаються окремі, по кожній матеріально відповідальній особі або за місцем зберігання цінностей. В інвентаризаційних описах (актах інвентаризації) помарок і підчисток не допускається. виправлення помилок повинно робитися в усіх примірниках описів шляхом закреслення неправильних записів і написання над ними правильних. виправлення повинні бути підписані всіма членами інвентариза-

ційної комісії (робочої інвентаризаційної комісії) та матеріально відповідальними особами.

В інвентаризаційних описах (актах інвентаризації) записи робляться послідовно у кожному рядку на окремому аркуші (крім останнього), мають бути заповнені всі рядки. На останніх аркушах інвентаризаційного опису (акта інвентаризації) незаповнені рядки прокреслюються [4].

Результати інвентаризації на роздрібних торгових підприємствах повинні бути визначені не пізніше наступного дня після завершення інвентаризації в магазині. Виведення результатів інвентаризації в бухгалтерії оформляють порівняльною відомістю результатів інвентаризації на роздрібних торгових підприємствах. Форма цього документа суттєво відрізняється від аналогічного в оптовій торгівлі, що пов'язано з такими обставинами, як відсутність кількісно-сумового обліку товарів.

Для підвищення відповідальності інвентаризаційних комісій за результати і якість своєї роботи на підприємствах проводяться контрольні інвентаризації.

В сучасних умовах (з розвитком інформаційних технологій) стало можливим здійснення автоматизації інвентаризації. Зараз є доступною інвентаризація на основі штрих-коду товару.

Для цього підприємству необхідно забезпечити своє підприємство необхідним ліцензійним програмним забезпеченням та приладами.

Найбільш прийнятним в сучасній роздрібній торгівлі є програмне забезпечення, яке розроблене на основі програми 1С.

Наприклад, програма інвентаризації майна MS-1С-ASSET-MANAGEMENT-RFID дозволить швидко провести інвентаризацію основних засобів компанії з використанням штрих-кодів та RFID-міток. Дозволяє вести облік основних засобів і матеріалів по штрих-кодах та RFID-мітках, залучає термінал збору даних з вбудованим RFID-зчитувачем, використовує базу програми «1С: Підприємство». Підтримуються дві операції – «маркування» та «інвентаризація».

У комплект постачання входить:

– зовнішня обробка для «1С: Бухгалтерії 3.0» для вивантаження і завантаження довідників та документів;

– зовнішня компонента для інтеграції програми 1С з терміналом збору даних з вбудованим RFID-зчитувачем;

– програма для терміналу збору даних (Mobile SMARTS);

– редактор програми терміналу збору даних (панель керування Mobile SMARTS, для проектних впроваджень);

– документація по роботі з 1С і терміналом збору даних.

Дані по основним засобам і матеріалам вивантажуються з програми 1С на термінал збору даних за допомогою спеціальної обробки, яка встановлюється разом з програмою.

Перед першою інвентаризацією все майно маркується етикетками зі штрих-кодами та RFID-мітками. Для речей, що мають відповідні штрихові коди необхідно за допомогою терміналу ввести штрих-коди у базу.

Термінал збору даних має невеликий екран, на якому незручно переглядати великі списки. Для зручності проведення інвентаризації тисяч позицій у програмі ТЗД передбачені так звані логічні «сканування». Сканування дозволяють логічно розділити об'єкти інвентаризації на групи. Наприклад, проводимо інвентаризацію кімнати для переговорів, і це буде «сканування № 1». Потім переходимо до інвентаризації коридор – це буде «сканування № 2» Під час проведення інвентаризації оператор терміналу сам вирішує, коли закінчити поточне сканування і почати наступне. Він може повернутися до якогось минулого сканування та додати у нього більше об'єктів.

Висновки і пропозиції. Отже, в сучасних ринкових умовах інвентаризація є одним з найважливіших методів бухгалтерського обліку й фінансово-господарського контролю. Тому, добре сплановані цілі і засоби, у сформованих структурах, за умови ефективної системи мотивування, можуть призводити інтенсивності інвентаризації як засобу обліку і контролю.

Підприємства роздрібної торгівлі матимуть високі показники прибутковості та ефективності, якщо будуть функціонувати дотримуючись норм законодавства. Проведена з порушеннями інвентаризація на підприємстві може призвести до викривлення облікових даних, а від цього залежить її достовірність в ході порівняння фактичних даних з обліковими. З огляду на це інвентаризація потребує чіткої організації як на рівні підприємства, так і на державному рівні.

Список літератури:

1. Глібо В.М. Поняття, порядок проведення та оцінка матеріалів інвентаризації / В.М. Глібо // Теорія і практика правознавства. – 2015. – № 1 (7). – С. 1-9.
2. Максимова В.Ф., Кузіна З.В., Стиренко Л.М., Степова Т.Г. Облік у галузях економіки.: Навч. посіб. / За ред. Максимової В.Ф. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 496 с.
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33. – Ст. 1706.
4. Про інвентаризацію активів та зобов'язань: Положення від 02.09.2014 р. № 879 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 91. – Ст. 560.
5. Смержанок Т.П. Інвентаризація – один із головних методів обліку і контролю / Т.П. Смержанок // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 66-69.

Жадько К.С., Васильева В.Р., Шинкаренко Е.Э.

Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ИНВЕНТАРИЗАЦИИ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация

Рассмотрен порядок проведения инвентаризации, основные задачи, которые она решает. Обосновано её содержание, место и роль в формировании достоверных показателей финансовой отчетности в современной Украине. Освещено современное состояние инвентаризационной работы на предприятиях. Определены особенности инвентаризации в розничной торговле. Предложено использование новых методов инвентаризации.

Ключевые слова: инвентаризация, товарно-материальные ценности, торговля, инвентаризационная комиссия, бухгалтерский учёт.

Zhadko K.S., Vasilieva V.R., Shinkarenko K.E.

Customs and Finance University

PROBLEMS OF INVENTORY OF RETAIL TRADE

Summary

In article the order of carrying out of inventory, the primary goals which she solves are investigated. Disclosure of place and role in the formation of reliable indicators of financial statements in modern Ukraine. Disclosure of modern state of inventory work in the enterprise. The inventory in the retail trade. Proposed use of new methods of inventory.

Keywords: inventory check, inventory holdings, trade, inventory commission, accounting.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 347.7

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ДЕРЖАВИ

Жмурко Н.В., Середницька І.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті висвітлено економічний зміст та нормативно-правову базу регулювання діяльності акціонерного товариства держави. Досліджено переваги та недоліки корпорацій в Україні. Розглянуто принципи функціонування вітчизняних акціонерних товариств. Проаналізовано динаміку кількості корпорацій в Україні протягом останніх років. Виявлено низку причин зменшення кількості національних акціонерних товариств та наведено шляхи покращення умов для існування акціонерної форми власності в непростих соціально-економічних та політичних умовах, що склались в державі.

Ключові слова: акціонерне товариство, система джерел акціонерного права, переваги та недоліки корпорацій, принципи діяльності акціонерних товариств, акціонерний капітал.

Постановка проблеми. Останніми роками акціонерна форма господарювання набуває все динамічніший розвиток в нашій державі. Зростання кількості акціонерів, необхідність захисту їх інтересів потребують від науковців підвищеної уваги щодо дослідження питань діяльності вітчизняного ринку акціонерних товариств, оцінки стану та динаміки ефективності їх фінансово-господарської діяльності, доцільності та ефективності проведення емісійної та дивідендної політики, а також системи управління прибутком та акціонерним капіталом, здійснення фінансових операцій із цінними паперами на фондовому ринку тощо.

Як відомо, в нашій державі на відмінну від країн з розвинутою економікою акціонерна форма господарювання виникла не під впливом об'єднання індивідуальних капіталів акціонерів, а шляхом численних приватизаційних процесів національних підприємств, що мало місце у 90-х рр. ХХ ст. і триває до тепер. Саме тому, в Україні існує ще багато проблем, пов'язаних із розвитком акціонерної форми господарювання, а, отже, актуальність вирішення питань, пов'язаних із особливостями розвитку акціонерних товариств в Україні, що виникають у процесі їх адаптації до сучасних ринкових умов, зумовили цільову спрямованість, мету та завдання даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні аспекти створення та функціонування акціонерної форми власності в Україні були предметом наукових досліджень низки вітчизняних вчених та науковців, зокрема висвітлені в працях: А.О. Білик [1], О.П. Близнюк [2], І.А. Ігнат'єва та О.І. Гарафонові [4], Ю.Є. Петруня [6], К.Е. Рибачковського [7], С.В. Леонова і Н.Г. Пігуль [9] а також низки інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не заперечуючи цінність вище перелічених праць вважаємо за доцільне поглибити теоретичні аспекти створення та функціонування акціонерних товариств в Україні, саме яким і присвячується дана наукова стаття.

Формулювання цілей статті. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у висвітленні місця корпоративного ринку України як сегменту його фінансового ринку, дослідженні переваг і недоліків вітчизняних акціонерних товариств, а також окресленні нормативно-правової основи та особливостей забезпечення їх функціонування та в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальне місце в еволюційному процесі відносин власності у сучасній світовій економіці по праву належить корпорації, або акціонерному товариству (далі – АТ). Будь-яке підприємство, що претендує на статус успішного та крупного, щоб досягнути цього, на певному етапі свого розвитку повинно акціонуватися та стати акціонерною компанією. Розвиток корпоративного бізнесу призвів до того, що вплив його власників і менеджерів вийшов далеко за межі суто економічних відносин, оскільки публічна корпорація стала не тільки економічною, але й політичною та соціальною інституцією. Беззаперечним залишається той факт, що в основі такого лідерства лежить здатність формувати значні довгострокові капітали, тому і виникає необхідність дослідити широкі коло теоретичних питань у діяльності корпорації на фондовому ринку [8, с. 151].

Відповідно до статті 3 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Згідно з теорією права, Конституцією України та Цивільним Кодексом України до системи джерел акціонерного права можна віднести: Конституцію України; кодифіковані закони України; закони України; підзаконні нормативні акти; укази Президента України; постанови Уряду України; нормативні акти міністерств, відомств, інших органів виконавчої влади; правові звичаї; норми міжнародного права й міжнародні договори України тощо.

Під правовим регулюванням діяльності акціонерних товариств розуміються прийоми, способи,

засоби впливу права на суспільні відносини громадян, пов'язані з діяльністю акціонерних товариств. При цьому важливо враховувати [7, с. 57]:

– суб'єкти регулювання акціонерних товариств формуються суто добровільно й на основі фінансової участі, що виражається в кількості акцій, придбаних кожним конкретним учасником (акціонером);

– акціонерні товариства відрізняються від інших видів комерційних корпорацій тим, що вони, по суті, є найбільш великими товариствами, як за кількістю учасників, так і за фінансовими, матеріальними, людськими та іншими ресурсами, які знаходяться в їхньому розпорядженні. Із цим пов'язаний і особливий інтерес, і увага з боку держави до акціонерних товариств, до законодавчого регулювання їхньої діяльності, до забезпечення відповідних гарантій, захисту, безпеки.

Від інших організаційно-правових форм господарювання акціонерні товариства відрізняються такими основними суттєвими особливостями [2, с. 157]:

По-перше, механізмом формування власного акціонерного капіталу – через випуск акцій та продаж їх інвесторам (акціонерам);

По-друге, механізмом розподілу фінансових результатів (дивідендна політика);

По-третє, механізмом корпоративного управління, що передбачає можливу участь кожного акціонера в діяльності та розподілі прибутків через участь у загальних зборах акціонерів;

По-четверте, механізмом можливого зростання (зниження) ринкової вартості (капіталі-

зації) акціонерного товариства завдяки котируванню та формуванню курсу його акцій на фондовому ринку.

Становлення акціонерних товариств – це результат багатовікового розвитку підприємництва. У міру зростання масштабів виробничої діяльності та розширення торгівлі виникла об'єктивна потреба як у великому капіталі, так і в наявності досконалих форм його організації.

Основні історичні передумови виникнення та розвитку акціонерних товариств: розвиток виробництва на основі досягнень науково-технічного прогресу, перетворення всіх основних видів людської діяльності на суспільний процес, у спільну діяльність багатьох людей; розвиток капіталістичних відносин, який призводить до перетворення товарів і грошових коштів на форми існування капіталу або в активи, призначення яких – виробництво будь-яких форм доходів для їх власників; поява організаційних можливостей об'єднання багатьох приватних капіталів у сукупний капітал; виникнення ринку цінних паперів у формі вексельного ринку та ринку державних облігацій [8, с. 10]. Проаналізувавши низку наукових праць з проблематики корпоративної форми господарювання [1-9], можна виділити наступні переваги та недоліки акціонерних товариств (табл. 1).

Як видно з таблиці акціонерні товариства як будь-яка організаційно правова форма господарювання має як і низку переваг, так і недоліків. Доцільно виділити принципи організації фінансів акціонерних товариств, що повинні забезпечити

Таблиця 1

Переваги та недоліки акціонерних товариств держави

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> – можливість великої концентрації капіталу для реалізації ефекту масштабу виробництва, впровадження великих інноваційних проектів, програм, тощо; – залучення додаткового капіталу на основі додаткової емісії акцій та облігацій; – простота вступу та виходу з АТ шляхом продажу (відчуження) акцій; – стабільність майнової бази акціонерного товариства, оскільки на неї, як правило, не впливає вихід акціонера з акціонерного товариства; – необмежений життєвий цикл АТ, оскільки зміни власників або диверсифікація, зростання або скорочення капіталу не означають зміну його організаційно-правової форми; – можливість застосування в різних сферах та видах економічної діяльності (банківська, страхова, інвестиційна діяльність тощо) та в усіх сферах економіки; – відсутність обов'язкової персональної участі акціонерів у діяльності акціонерного товариства, що полегшує участь у ньому і відповідно дозволяє залучати нових акціонерів і їх кошти; – залучення до участі у публічних акціонерних товариствах широких верств населення і відповідно – розподілу прибутку акціонерного товариства між ними; – можливість зменшення ризику портфельних інвесторів за рахунок вкладення капіталу в різні АТ; – розділення функцій володіння та управління як основи зростання якісного рівня менеджменту шляхом залучення до управління АТ осіб, які не є його учасниками; – розмежування сфер компетенції органів АТ; – можливість перехресного володіння частками майна партнерів АТ для здійснення взаємовпливу на розвиток підприємств; – гласність і прозорість виробничо-господарської діяльності; – можливості укладання міжнародних контрактів; – можливість здійснення контролю над АТ завдяки володінню контрольним пакетом акцій. 	<ul style="list-style-type: none"> – реєстрація статуту АТ пов'язана з бюрократичними процедурами (можливості зловживання); – наявність різноспрямованих інтересів різних груп акціонерів (конфлікти інтересів); – широкі можливості для бюрократизації системи управління та прийняття управлінських рішень; – домінування орієнтації на маніпулювання портфелем інвестицій; – значні втрати на забезпечення функціонування АТ; – важкий податковий тягар (оподаткування прибутку АТ і дивідендів окремих акціонерів); – ігнорування інтересів меншості акціонерів при прийнятті управлінських рішень; – обмеженість впливу окремих акціонерів на діяльність АТ; – втрата конфіденційності щодо своєї діяльності та складність ліквідації; – складність та тривалість їх створення, особливо для публічних акціонерних товариств; – значні вимоги до мінімального розміру статутного капіталу та складність реєстрації його зміни; – відчуження акціонерів від управління акціонерними товариствами з причин можливості формування виконавчого органу з найманих працівників і необов'язковості персональної участі в них акціонерів; – тягіння до монополізму; – можливість здійснення контролю над АТ завдяки володінню контрольним пакетом акцій, якщо такий контроль здійснюється на шкоду АТ та його акціонерам.

Джерело: Складено авторами за даними [1-9]

прийняття ефективних стратегічних і тактичних фінансових рішень [9, с. 17]:

- принцип плановості, який забезпечує відповідність обсягу продажів і витрат, інвестицій потребам ринку, врахування кон'юнктури, платоспроможного попиту, тобто можливість здійснення ефективних розрахунків. Цей принцип якнайповніше реалізується при впровадженні сучасних методів внутріфінансового фінансового планування, бюджетування і контролю;

- фінансове співвідношення термінів – забезпечує мінімальний розрив у часі між отриманням і використанням коштів, що особливо важливо в умовах інфляції і зміни курсів валют. При цьому під використанням коштів слід розуміти і можливість їх збереження від знецінення при розміщенні в цінні папери та на депозитні рахунки;

- гнучкість, тобто маневрування – забезпечує можливість маневру в разі недосягнення планових обсягів продажів, перевищення планових витрат на поточну та інвестиційну діяльність;

- мінімізація фінансових витрат – фінансування будь-яких інвестицій і інших витрат повинне забезпечуватися за мінімальних витрат;

- раціональність – вкладення капіталу в інвестиції повинно мати вищу ефективність порівняно з досягнутим її рівнем і забезпечити мінімальні ризики;

- фінансова стійкість – забезпечення фінансової незалежності, тобто дотримання достатнього рівня власного капіталу і платоспроможності акціонерного товариства.

Відомо, що щодо особливостей механізмів відтворення та управління акціонерним капіталом відносять [6, с. 19-20].

- по-перше, акціонерний капітал може розглядатися як певна форма прояву відносин власності, пов'язаних із залученням і використанням відповідних інвестиційних ресурсів. Відтворення – як просте, так і розширене – не може відбуватися без інвестиційної підтримки. Через статутний фонд та його розподіл формуються відносини привласнення, володіння та розпорядження, можливість відносно вільного руху частин акціонерного капіталу (акцій, як титулів корпоративних прав) на відповідному ринку.

- по-друге, акції не матеріалізуються в значення «реального» капіталу, вони є тільки титулами прав корпоративної власності. Купівля-продаж та інші операції з акціями можуть розглядатися тільки як рух прав власності на підприємницькі частки в статутному фонді.

- по-третє, акціонерний капітал є інтегрованим результатом інвестиційних зусиль акціонерів (формування) на етапах первинного розміщення акцій. Вторинний рух акцій не передбачає створення інвестиційного процесу для акціонерного товариства – емітента. у.

- по-четверте, система управління акціонерним капіталом, акціонерним товариством може бути доволі складною. Питання акціонерного капіталу може бути розглянуто в контексті систем відносин між групами зацікавлених осіб (акціонерів, менеджерів, працівників, споживачів, банків, державних інститутів тощо), пов'язаних

здійсненням управління діяльністю акціонерного товариства як системи управлінських рішень, що впливають на загальну ефективність діяльності акціонерного товариства та на інтереси вищезазначених суб'єктів.

Фінансово-економічна криза, кризові політичні, соціальні явища здійснили вплив на увесь фінансовий сектор вітчизняної економіки, і на корпоративний в тому числі (див. рис. 1).

Як видно з рисунку, то станом на жовтень 2015 року кількість АТ в Україні становила 25 035, а вже станом на жовтень 2016 року скоротилася на 9 696 і склала 15 339 одиниць.

Зазначена тенденція пояснюється поступовою реорганізацією акціонерних товариств в інші організаційно-правові форми та неможливістю акціонерних товариств, створених у процесі приватизації та корпоративізації, підтримувати цю найскладнішу форму організації бізнесу.

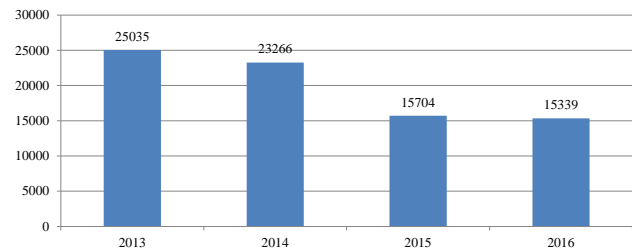

Рис. 1. Динаміка кількості АТ в Україні протягом 2013-2016 рр.*

Джерело: Побудовано авторами за даними [5]

*Станом на 1 жовтня поточного року

Висновки з даного дослідження і перспективи. На сьогоднішній день в умовах соціально-економічних потрясінь актуальним є пошук шляхів вдосконалення корпоративної форми господарювання, адже акціонерні товариства займають важливу роль в економіці кожної держави. До таких напрямків можемо віднести: удосконалення чинної нормативно-правової бази щодо діяльності акціонерних товариств, запобігання монополізації на ринку та створення чесних та відкритих умов для розвитку добросовісної конкуренції, покращення інвестиційного клімату в державі та розвитку інвестиційної інфраструктури, вдосконалення механізмів корпоративного управління, захисту прав акціонерів, забезпечення прав інвесторів-власників акцій, підвищення ролі акціонерів у корпоративному управлінні, проведення якісного та своєчасного контролю за прозорістю та відкритістю діяльності акціонерних товариств, реалізація оптимальної і виваженої дивідендної політики, активізація емісійної політики акціонерних товариств як ефективного методу залучення власних фінансових ресурсів, забезпечення стабільного розвитку фондового ринку та удосконалення механізмів обігу цінних паперів, сприяння поступової й обґрунтованої інтеграції національної економіки в європейський і світовий ринки тощо. Застосування всіх вище перелічених заходів, а також проведення комплексних реформ в усій фінансово-економічній сфері національної економіки буде запорукою успішного функціонування вітчизняних акціонерних товариств.

Список літератури:

1. Білик О. А. Акціонерні товариства: сутність, становлення та проблеми розвитку / О. А. Білик // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 8. – С. 112–117.
2. Близнюк О. П. Сучасні тенденції розвитку акціонерних товариств в Україні / О. П. Близнюк, Т. О. Сідорова, В. А. Зубов // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 1 (1). – С. 155–163.
3. Закон України «Про акціонерні товариства» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008, № 50–51, ст. 384) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
4. Ігнатєва І. А., Гарафонова О. І. Корпоративне управління: підручник. /Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 600 с.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Петруня Ю. С. Формування та відтворення акціонерного капіталу: механізми управління та суперечності / Ю. С. Петруня // Академічний огляд. – 2015. – № 1. – С. 18–22.
7. Рибачковський К. Е. Правова природа інституту акціонерних товариств / К. Е. Рибачковський // Право і суспільство. – 2014. – № 6.1 (2). – С. 54–58.
8. Стеценко Б. Акціонерні товариства на ринку капіталів України: проблемні питання взаємодії / Б. Стеценко // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2011. – № 1. – С. 151–156.
9. Управління фінансами акціонерних товариств [Текст]: навчальний посібник / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України»; [С. В. Леонов, Н. Г. Пігуль, І. М. Боярко та ін.]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – 305 с.

Жмурко Н.В., Середницька І.В.

Львівський національний університет імені Івана Франко

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье отражено экономическое содержание и нормативно-правовую базу регулирования деятельности акционерного общества государства. Исследованы преимущества и недостатки корпораций в Украине. Рассмотрены принципы функционирования отечественных акционерных обществ. Проанализирована динамика количества корпораций в Украине в течение последних лет. Выявлен ряд причин уменьшения количества акционерных национальных обществ и приведены пути улучшения условий для существования акционерной формы собственности в непростых социально-экономических и политических условиях, которые сложились в государстве.

Ключевые слова: акционерное общество, система источников акционерного права, преимущества и недостатки корпораций, принципы деятельности акционерных обществ, акционерный капитал.

Zhmurko N.V., Serednytska I.V.

Lviv National University named after Ivan Franko

ECONOMIC MAINTENANCE AND FEATURES OF JOINT-STOCK COMPANIES FUNCTIONING IN THE STATE

Summary

In the article economic maintenance is reflected and legal base of adjusting of joint-stock company in the state. Advantages and lacks of corporations are investigational in Ukraine. Principles of home joint-stock companies functioning are considered. The dynamics of corporations amount is analysed in Ukraine during the last years. The row reasons of reduction to the amount of joint-stock national society is educed and ways over of terms improvement are brought for existence of joint-stock pattern of ownership in not simple socio-economic and political terms that was folded in the state.

Keywords: joint-stock company, system of sources of joint-stock right, advantage and lacks of corporations, principles of joint-stock companies activity, equity.

УДК 631.16:658

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ХОЛДИНГІВ**Зеліско І.М.**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті представлена роль і значення діяльності аграрних холдингів для аграрної сфери України. Розкрито сутність поняття «глобалізація» та «економічна глобалізація» з урахуванням особливостей сучасних господарських процесів, що склалися в світі. Ідентифіковано характерні відмінності та переваги функціонування аграрних холдингів в Україні. Виявлено поточні тенденції та проблемні аспекти функціонування аграрних холдингів України в умовах євроінтеграції та глобалізації. Запропоновано пріоритетні напрямки подальшого функціонування аграрних холдингів в умовах глобалізації світової економіки.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, євроінтеграція, аграрні холдинги, аграрно-промислове виробництво, фінансові ресурси, конкурентоспроможність, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, що відбуваються в світі стали важливим аспектом функціонування сучасної світової економіки та є потужною силою, що визначає майбутні вектори розвитку людства. Глобалізація в сучасному світі торкається будь якої сфери людського життя та діяльності економічних суб'єктів. Вона стає визначальним мегатрендом розвитку сучасної світової економічної системи та характеризується таким розвитком людської цивілізації, коли національні економіки вже не можуть нормально розвиватися в межах однієї держави, а міжнародні економічні зв'язки призвели до утворення транснаціональних корпорацій і глобальних (світових) ринків.

Аграрна сфера стала локомотивом національної економіки та подальшого євроінтеграційного поступу України. Провідна роль в цих процесах належить великим аграрно-промисловим формуванням, які називають аграрними холдингами. Для активної економічної інтеграції України, адаптації вітчизняних аграрних формувань до умов функціонування бізнесового середовища та підприємницької активності, що склалися в масштабах світової економіки, необхідним є формування і реалізація стратегії їх функціонування та розвитку в контексті трансформації економічних і фінансових відносин в Україні та з урахуванням глобалізаційних викликів, загроз та перспектив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфічним особливостям глобалізаційних процесів за умов трансформації національної економіки приділено значну увагу в наукових дослідженнях таких вчених як І. Бураковський, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Єрмолаєв.

Дослідженням проблем фінансового забезпечення аграрних формувань, становлення та розвитку аграрних холдингів приділено значну увагу в працях багатьох вчених. Заслужують на особливу увагу дослідження проблемних аспектів функціонування агропромислових компаній М Кропивка та фундаментальні наукові розробки П. Саблука щодо реформування аграрної сфери України на засадах розвитку інтеграційних процесів. Значний науковий і практичний інтерес представляють наукові праці С. Дем'яненка, в яких приділено увагу процесам становлення та розвитку аграрних холдингів в Україні, організаційно-правовим формам реформованих сільськогосподарських підприємств в Україні.

Їх фундаментальні ідеї, концепції та пропозиції збагатили економічну науку й наклали свій відбиток на осягнення суті означеної проблематики. Проте, потребує подальшого дослідження та систематизації проблема забезпечення конкурентоспроможності та фінансової стійкості аграрних холдингів за умов глобалізації та євроінтеграції.

Невирішені частини загальної проблеми.

В наукових дослідженнях вітчизняних та іноземних вчених не отримали належного висвітлення питання особливостей функціонування українських аграрних холдингів в контексті еволюційних процесів їх розвитку з урахуванням сучасних трендів фінансового забезпечення діяльності. Дослідження потребують внутрішні та зовнішні чинники становлення аграрних холдингів та їх вплив на функціонування аграрної сфери, виявлення сучасних тенденцій, проблемних аспектів та перспективних напрямів діяльності аграрних холдингів України за умов глобалізації світової економіки та євроінтеграційного поступу України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення та ідентифікація чинників, що вплинули на виникнення, трансформації та розвиток аграрних холдингів в Україні, систематизація основних трендів подальших перспектив функціонування аграрної галузі та аграрних холдингів в Україні за умов євроінтеграції.

Основні завдання наукового дослідження. Поставлена мета обумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

- розкриття сутності поняття «глобалізація» та «економічна глобалізація» з урахуванням особливостей сучасних господарських процесів, що склалися в світі;

- ідентифікація характерних відмінностей та переваг функціонування аграрних холдингів в Україні;

- виявлення євроінтеграційних трендів подальшого функціонування аграрної галузі та аграрних холдингів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «глобалізація» походить від французького «global», що означає планетарний, всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей [2, с. 126].

Активна економічна глобалізація викликає суперечливе сприйняття її перспектив і наслідків, а це вимагає чіткого усвідомлення та глибокого осмислення суті та механізмів соціально-економічних процесів, які відбуваються у світовому економічному просторі. Дані обставини є важливими для розуміння ролі глобалізаційних факторів у формуванні нової якості управлінської складової національних економічних систем [11, с. 58].

Економічна глобалізація супроводжується процесами інтеграції та інтернаціоналізації світового господарства. Тобто відбувається перетворення світової економіки із сукупності національних економік, пов'язаних потоками товарів та капіталів, в єдину виробничу зону і єдиний ринок, в яких вільно переміщуються капітал, товари, послуги та робоча сила. Економічна глобалізація здійснюється в декількох напрямках: глобалізація виробництва, глобалізація торгівлі, фінансова глобалізація, трансформація механізмів міждержавного регулювання світової економіки.

За сучасних умов конкурентоспроможною може бути лише та національна економіка, що найефективніше використовує можливості глобалізації. Аграрний сектор, як і інші сфери економіки, знаходиться під впливом глобалізації, міжнародних потоків капіталу та інвестицій, транснаціональних корпорацій.

Аграрна сфера України є однією з провідних галузей національної економіки, яка має значні природні конкурентні переваги. Площа сільськогосподарських земель України – найбільша в Європі – 41,5 млн га (70% території країни), з них – 32,5 млн га використовуються для вирощування сільськогосподарських культур. Розвитку аграрної сфери також сприяють близькість основних ринків збуту, транспортна інфраструктура (залізниця, дороги, порти), постійне зростання світового попиту на продовольчі продукти і альтернативну енергетику, а також наявність порівняно дешевих трудових ресурсів [1].

Вступ в дію Угоди про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (ЗВТ) між ЄС та Україною зокрема, має велике значення для експорту української аграрної продукції та продуктів харчування в країни Європейського Союзу та в цілому для подальших перспектив розвитку аграрної сфери України. В першу чергу, зона вільної торгівлі з Європейським Союзом для нашого аграрного сектора є умовою та необхідністю для розвитку, для більш глибокої інтеграції в міжнародну та європейську торгівлю, для адаптації загальноприйнятими правилами ведення бізнесу в нашому агробізнесі.

Також важливого значення в євроінтеграційному процесі набуває інформаційна забезпеченість всіх суб'єктів аграрного ринку щодо аспектів аграрної торгівлі з урахуванням сучасних європейських вимог вдосконалення технологій виробництва, переробки, формування ефективної логістики. Тобто вкрай необхідна гармонізація господарських процесів та їх відповідність європейських, глобальним стандартам.

Динамічні трансформаційні процеси в аграрній економіці України супроводжуються змінами інституціональних засад розвитку господарських формувань. Виникли та функціонують

нові організаційно-правові форми господарювання, які мають значний потенціал та можливість його реалізації. В процесі реформування аграрного сектору економіки України відбулося створення аграрних холдингів під впливом посилення інтеграційних процесів та за участю інтегрованих об'єднань.

Згідно Господарського кодексу України виділяють наступні організаційно-правові форми об'єднань підприємств: асоціація, консорціум, концерн, корпорація [3].

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств, для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізація цільових програм, науково-технічних проектів, тощо).

Концерн – статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково – технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Для такої форми об'єднання характерними є виробничі та технічні взаємозв'язки, що ґрунтуються на надійному матеріально – технічному забезпеченні, можливостях оптимізації витрат, концентрації ресурсів, обґрунтованому ціноутворенні, підвищенні конкурентоспроможності. При цьому діяльність учасників визначається сформованою господарською політикою об'єднання, не дивлячись на те, що вони є юридично самостійними.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації. Корпорації займають найбільшу питому вагу в структурі підприємств, що функціонують в економічно розвинутих країнах та вважаються оптимальною формою великомасштабного підприємництва.

Одним з найважливіших напрямів реформування аграрного сектору України передбачено розвиток конкурентоспроможних великотоварних інтегрованих аграрних формувань на засадах корпоратизації, кооперації та кластерної моделі господарювання. Інтегровані аграрні формування класифікують за наступними ознаками: форма власності (державні, колективні, приватні); форма господарювання (акціонерні товариства відкритого і закритого типу, концерни, консорціуми, асоціації, фінансово-промислові групи); галузевий склад (промислові, фінансово-промислові, агропромислові, фінансово-агропромислові); замкнутість технологічного циклу (всі стадії виготовлення кінцевого продукту, окремі стадії виробничого процесу); обсяг ринку (транснаціональні, національні, регіональні, локальні);

ступінь диверсифікації виробництва (диверсифіковані, не диверсифіковані) [6].

Досить широкого поширення набули корпоративні об'єднання, діяльність яких ґрунтується на відносинах власності. В корпоративному управлінні розрізняють такі типи корпоративних об'єднань: картель, корнер, синдикат, трест, концерн, консорціум, фінансово-промислові групи, конгломерат, холдинг, союз, асоціація, франчайза [6].

Перелік видів інтегрованих структур, що функціонують в аграрній сфері України постійно змінюється та доповнюється. Розглянемо деякі з них, найбільш розповсюджені в останні роки.

У Законі України «Про холдингові компанії в Україні» визначено, що холдингова компанія – акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств [4].

С.І. Дем'яненко презентує аграрний холдинг як специфічну форму володіння акціонерним капіталом, за якої материнська компанія, володіючи контрольным пакетом акцій інших підприємств, здійснює управління і контроль за їх діяльністю і завдяки цьому об'єднує їх в єдину організаційну структуру з відповідальними цілями і місією [5].

Холдингові компанії забезпечують досягнення найвищого рівня інтеграції, тому аграрні холдинги представляють найвищу форму агропромислової інтеграції, що об'єднує всі ланки продовольчого ланцюга. Вони створюються у формі товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств для управління діяльністю інших компаній, володіння контрольными пакетами акцій з метою встановлення контролю над ними.

Перевагами аграрних холдингів є: забезпеченість фінансовими ресурсами, можливість їх акумуляції, маневрування та оптимізація напрямів використання, диверсифікація бізнесу, розвинута спеціалізація, застосування сучасних інноваційних технологій, зменшення трансакційних витрат та уникнення монополізму посередницьких структур, оптимізація оподаткування, можливості залучення інвестицій та отримання кредитів, виробництво високоякісного, конкурентоспроможного продовольства, тощо. Проте, досить дискусійним в наукових та бізнесових колах є питання соціальної відповідальності великого аграрного бізнесу і неоднозначним в суспільстві – сприйняття аграрних холдингів та їх імідж серед сільського населення.

До характерних відмінностей організаційно-правових форм об'єднань інтегрованих аграрних формувань можна віднести: характер відносин учасників, майнові права, стартовий капітал, складність утворення, установчі документи, відповідальність учасників, система управління, здатність мобілізації капіталу, контроль з боку власників, адаптованість до зовнішнього середовища, система оподаткування, масштаби діяльності, тощо.

Переваги аграрних холдингів, порівняно з іншими аграрними формуваннями наявні: у сфері менеджменту (залучення досвідчених фахівців), у сфері фінансування (пільгові кредити та дотації, залучення приватних інвестицій, більша

маневреність власного капіталу); у сфері виробництва (раціоналізація та ефективне використання ресурсного потенціалу, широкозахватних агрегатів, інтенсифікація та диверсифікація виробництва); у сфері системи збуту (можливість формування великих за обсягом партій, вихід на експорт), тощо.

Багаторічний досвід функціонування аграрного бізнесу в розвинутих країнах, 20 річний досвід діяльності та розвитку аграрних холдингів в Україні підтверджують доцільність їх створення і дієвість функціонування. Узгодженість інтересів учасників аграрних холдингів, гармонійне поєднання їх потреб та мети діяльності уможливорюється інтеграційними засадами їх функціонування, що забезпечують фінансову стійкість та конкурентоспроможність учасників інтегрованих об'єднань. Таким чином, діяльність аграрних формувань сприятиме реалізації суспільних інтересів та динамічному розвитку аграрної сфери України.

За даними Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» 45 аграрних холдингів сукупно контролюють близько 4,1 млн га сільськогосподарських земель та їх сукупна виручка перевищує 10,8 млрд. доларів США. Активний розвиток аграрних холдингів, який мав місце 10 років тому, супроводжувався зростанням їх земельних банків та концентрацією значних обсягів власних та арендованих земельних ресурсів, підготовкою до IPO або private placement [8]. Після дефолту аграрного холдингу «Мрія» та фінансових проблем, які виникли в інших аграрних холдингах, іноземні інвестори стали приділяти більше уваги фінансовій звітності та фінансовим результатам діяльності аграрних холдингів в Україні (табл. 1).

Українські аграрні холдинги сконцентрували та використовують в своїй діяльності значні обсяги земельних ресурсів, близько 15% площі земель сільськогосподарського призначення в Україні [7].

Таблиця 1

Найбільші аграрні холдинги України у 2014 р.

Компанії	Виручка, млрд грн	Прибуток, млрд грн	Активи, млрд грн	Оціночна вартість, млрд грн	Земельний банк, тис. га
Kernel	28,2	- 1,2	11	20	422
Ukrlandfarming	24,6	- 4,1	23,7	21,4	670
Нібулон	22,7	- 1,9	23	2,3	81
Миронівський хлібопродукт	21,8	- 6,5	35	3,0	360
Cargill Україна	10,8	1,6	4,7	5,2	70
Bunge Україна	7,0	0,7	4	6	75
Креатив Груп	6,9	- 4,4	8	1,9	35
ADM Україна	6,4	0,1	2,5	0,7	60
Louis Dreyfus Україна	5,1	0,9	0,9	2,5	50
Агротрейд	2,3	0,4	8	1,9	61

В порівнянні з іншими аграрними формуваннями в Україні, це значні обсяги земельних ресурсів, проте аграрні холдинги в інших країнах використовують більші обсяги земельних ресурсів (табл. 2).

На відміну від українських аграрних холдингів, в Австралії, Аргентині та США аграрні холдинги спеціалізуються на тваринництві та значні площі земельних ресурсів використовуються як пасовища для великої рогатої худоби. Також ними приділяється увага рослинництву. Останніми роками наявна глобальна тенденція щодо купівлі сільськогосподарських угідь за невисоку ціну в Бразилії [8].

Таблиця 2
Найбільші аграрні холдинги світу
за розміром земельного банку в 2015 р.

Рейтинг	Назва компанії, країна	Земельний банк, млн га
1	S. Kidman & Co, Австралія	10,7
2	AACo (Australian Agricultural Company), Австралія	7
3	NAPCO (The North Australian Pastoral), Австралія	5,8
4	CPC (Consolidated Pastoral Company), дочірня компанія британської інвестиційної Terra Firma, Австралія та Індонезія	5,6
5	Weidahuang Group, Китай	5,4
6	«Иволга-Холдинг», Росія та Казахстан	1,5
7	El Tejar, Аргентина	1,0
8	Cresud, Аргентина	1,0
9	«КазЕкспортАстык», Казахстан	1,0
10	NCH Capital, США	0,8

Аграрна галузь стала локомотивом української економіки та її потенціал залишається привабливим для міжнародних фінансових інституцій. Міжнародні фінансові інституції продовжують фінансувати позичальників, з якими мають позитивну співпрацю не один рік. Міжнародні фінансові організації (МФК, ЄБРР) надають кредитні ресурси аграрним холдингам на 7-15 років, західні банки кредитують з відсотковою ставкою LIBOR+ 6% річних [9].

Незважаючи на економічну та політичну нестабільність, низькі рейтинги компаній та країни в цілому, у 2015 р. українські аграрні холдинги залучили від Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) інвестиції на суму 315 млн дол. США, що в 2,6 рази перевищує обсяги фінансування з боку ЄБРР у 2014 р. та на 60% більше, ніж у докризовому 2013 р. Кредитні кошти були надані переважно великим аграрним холдингам з метою фінансування потреб в авансованому капіталі та на покращення логістичної інфраструктури. Найбільше фінансування отримала компанія «Нібулон» у сумі 130 млн дол. США для покриття сезонних потреб оборотного капіталу, а також ПАТ «Миронівський хлібо-

продукт», що отримав близько 85 млн дол. США на підтримку виробництва зернових та олійних культур, а також на закупівлю нового обладнання для землеробства [9].

Тенденція до збільшення фінансування українського аграрного сектору з боку ЄБРР спостерігалась на фоні загального скорочення обсягів фінансування України на 18% відносно 2015 р. Українські аграрні холдинги, на відміну від представників інших галузей національної економіки, зуміли довести свою життєздатність та інвестиційну привабливість в нинішніх умовах і подолати наслідки недавніх гучних банкрутств, які зіпсували репутацію аграрного сектору в очах інвесторів та фінансових установ.

Висновки і пропозиції. Виникнення та розвиток аграрних холдингів в Україні є закономірним результатом інтеграції економічних суб'єктів агропромислового виробництва, що відбувається під впливом інтеграційних процесів в аграрній галузі та глобалізаційних тенденцій світової економіки. Аграрні холдинги стали невід'ємною складовою українського агропромислового виробництва та потужним суб'єктом на світовому аграрному ринку. Концентрація капіталу в аграрній галузі, процес укрупнення підприємств та поживавлення інтеграційних процесів сприяли створенню та розвитку аграрних холдингів, які демонструють наявні переваги порівняно з іншими аграрними формуваннями у багатьох сферах, в тому числі у фінансовому забезпеченні. Аграрні холдинги виявили достатню фінансову стійкість, не зважаючи на наявні проблеми в умовах нестабільності світової економіки та внутрішніх економічних і фінансових трансформацій у порівнянні з підприємствами інших галузей національної економіки.

Існують позитивні глобалізаційні тренди подальшого функціонування аграрної галузі та аграрних холдингів зокрема. Для цього аграрним холдингам необхідно сконцентруватись на: оптимізації виробництва і площ земельних ресурсів; прискоренні модернізації виробництва і поліпшені якості та сертифікації продукції у відповідності до вимог і стандартів ЄС; ефективному використанні активів; інвестуванні в об'єкти інфраструктури та біоенергетику; соціальній відповідальності бізнесу та розвитку сільських територій.

Повноцінна участь України у глобалізаційних та євроінтеграційних процесах можлива за умови вибору оптимальної моделі та реалізації відповідного механізму взаємодії економіки України зі світовою економікою. Для активної економічної інтеграції України і адаптації вітчизняних аграрних формувань до вимог світового ринку, необхідно максимально використовувати можливості глобалізації, враховувати глобалізаційні виклики, загрози та перспективи.

Список літератури:

1. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. Інститут стратегічних досліджень Нова Україна. <http://newukraineinstitute.org/media/news/549/file/Agro%202015.pdf>
2. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Ринкова економіка: основні поняття і категорії: Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2008 – 263 с. – (Вища освіта ХХІ століття); Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С.І. Дем'яненко // Економіка України, 2009. – № 12. – С. 50-61.
3. Господарський кодекс України // Відом. Верх. Ради України (ВВР). – 2003. – № 18. – С. 144.

4. Закон України «Про холдингові компанії в Україні» із змінами, внесеними згідно із Законом № 1617-VI (1617-17) від 24.07.2009 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 2-3, ст. 11.
5. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С.І. Дем'яненко // Економіка України, 2009. – № 12. – С. 50-61.
6. Мостенська Т.Л., Новак В.О., Луцький М.Г., Симоненко Ю.Г. Корпоративне управління. Підручник / Мостенська Т.Л., Новак В.О., Луцький М.Г., Симоненко Ю.Г. – К.: Каравела, 2008. – С. 19-20.
7. Найбільші агрохолдинги України 2015. http://ucab.ua/ua/ukab_proponue/doslidzhennya/largest_agriholdings_of_ukraine_2015/
8. Рейтинг 20 найефективніших компаній України. <http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1399408-rejting-20-najefektivnishih-agrokompanij-ukrayini>
9. Рейтинг репутації та фінансової надійності аграрних холдингів. http://landlord.ua/reiting_reputacii-i-finansovoju-nadezhnosti-agroholdingov/
10. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / [Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф., Малік М.Й. та ін.]; за ред. М.Ф.Кропивка. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 50 с.
11. Старостіна А. Суперечливі шляхи економічної глобалізації / А. Старостіна, О. Канищенко // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 58-65.

Зеліско І.М.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРАРНЫХ ХОЛДИНГОВ

Аннотация

В статье представлена роль и значение деятельности аграрных холдингов для аграрной сферы Украины. Раскрыта сущность понятия «глобализация» и «экономическая глобализация» с учетом особенностей современных хозяйственных процессов, сложившихся в мире. Идентифицировано характерные отличия и преимущества функционирования аграрных холдингов в Украине. Выявлено текущие тенденции и проблемные аспекты функционирования аграрных холдингов Украины в условиях евроинтеграции и глобализации. Предложены приоритетные направления дальнейшего функционирования аграрных холдингов в условиях глобализации мировой экономики.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, евроинтеграция, аграрные холдинги, агро-промышленное производство, финансовые ресурсы, конкурентоспособность, финансовая устойчивость.

Zelisko I.M.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

EUROPEAN INTEGRATION DETERMINANTS OF AGRICULTURAL HOLDINGS

Summary

In the article considers the role and importance of agricultural holdings for the agricultural sector of Ukraine. The essence of the concept of «globalization» and «economic globalization» with the features of modern economic processes that have developed in the world is presented. Identified characteristic differences and benefits of the operation of agricultural holdings in Ukraine. The current trends and problematic aspects of agricultural holdings in Ukraine in terms of European integration and globalization is presented in the article. Proposed a priorities functioning of agricultural holdings in a globalizing world economy.

Keywords: globalization, integration, economic globalization, agricultural holdings, agro-industrial production, financial resources, competitiveness, financial stability.

УДК 336.76(045)

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

Ісхакова О.М., Проценко К.В., Стовбун А.О.

Університет митної справи та фінансів

У статті розглядається місце фондового ринку в сучасній економічній системі. Проведений аналіз його сучасного стану в Україні. Охарактеризовано основні проблеми, що гальмують процес його розвитку та функціонування. Запропоновано можливі шляхи вирішення цих проблем. Надана оцінка перспектив розвитку фондового ринку в Україні.

Ключові слова: фондовий ринок, цінні папери, акції, облигації, інвестори, залучення інвестицій.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших складових фінансового ринку України є фондовий ринок та інструменти, які на ньому обертаються. На сьогоднішній день, цей ринок знаходиться на етапі становлення та значно поступається місцем відповідним ринкам високорозвинутих країн. Крім того, низький розвиток ринку цінних паперів України знижує конкурентоспроможність держави в отриманні міжнародних інвестицій, акумуляції вільних грошових коштів та зростанню економіки країни в цілому. Тому, постала необхідність створення задовільних умов для залучення в економіку держави додаткових інвестиційних ресурсів та впровадження нових механізмів управління процесами фондового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фондового ринку в Україні, а також проблемам його функціонування присвячено чимало праць науковців та економістів, таких як: Гарбар Ж.В., Петик Л.О., Яковенко Г.С., Борисенко А.Т., Волошина Е.А. та багато інших. Саме вони однозначно підтримують думку про гостру необхідність залучення іноземних інвестицій в економіку країни та розвитку ринку цінних паперів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемам розвитку фондового ринку в Україні, невирішеною залишається низка запитань про причини його нестабільного функціонування. Слід зазначити, що непроста політична ситуація в державі та економічна вразливість підприємств гальмують його розвиток. Тому, процес функціонування фондового ринку необхідно розглянути у контексті нових подій та здійснити прогноз його перспективності.

Метою статті є аналіз сучасного стану фондового ринку в Україні, визначення проблем його функціонування, а також оцінка можливих перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Фондовий ринок – це вагома складова, як фінансової системи, так і національної економіки України в цілому. Це один з найбільш ефективних механізмів регулювання фінансових ресурсів. Фондовий ринок одночасно виступає сегментом грошового ринку і ринку капіталів. Крім того, він сприяє акумулюванню капіталу для інвестицій у всі сфери суспільного життя, структурній перебудові економіки, а також підвищенню добробуту кожної людини шляхом володіння і вільного розпорядження цінними паперами.

Фондовий ринок – це складна економічна система, яка знаходиться під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, основними з яких є:

- економічна та фінансова політика держави;
- регіональна приналежність ринку;
- фінансова структура макроекономіки;
- політична та соціальна стабільність суспільства;
- рівень економічної грамотності населення та довіри до фінансових інститутів.

Ринок цінних паперів України є однією з ключових ланок економіки, яка є індикатором розвитку не тільки ринку капіталу, а й усєї фінансової системи держави. Сучасний стан і структура вітчизняного ринку цінних паперів є наслідком процесів трансформації економічної системи, які відбулись в Україні під впливом внутрішніх факторів і криз на світових фінансових ринках останніми роками. Одним із найважливіших показників розвитку ринку цінних паперів є обсяги випуску цінних паперів [2, с. 345].

Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку у січні-серпні 2016 року, становив 60,68 млрд грн, що більше на 208,69 млн грн порівняно з відповідним періодом 2015 року (60,47 млрд грн) [1].

Протягом січня – серпня 2016 року Комісією зареєстровано 86 випусків акцій на суму 42,82 млрд грн (таблиця 1). Порівняно з аналогічним періодом 2015 року обсяг зареєстрованих випусків акцій зменшився на 4,23 млрд грн. [1].

Таблиця 1

Обсяг випусків акцій зареєстрованих центральним апаратом Комісії протягом січня-серпня 2016 року

Період	Обсяг випуску акцій, млн грн	Кількість випусків, шт.
Січень	9 946,80	8
Лютий	686,85	8
Березень	18 263,68	8
Квітень	5 325,36	22
Травень	1 136,57	5
Червень	6 975,87	16
Липень	464,03	14
Серпень	24,80	5
Усього	42 823,95	86

Джерело: НКЦПФР [1]

Значні за обсягом випуски акції, які суттєво вплинули на загальну структуру зареєстрованих випусків акцій протягом зазначеного періоду, за-

реєстровано наступним банківським установам, з метою збільшення статутного капіталу, зокрема: ПАТ «Державний експортно-імпорتنний банк України», ПАТ «ВТБ БАНК», ПАТ «УК-РСОЦБАНК», ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ «СВЕРБАНК», ПАТ «Комерційний банк «ХРЕЩАТИК» та ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» [1].

Що стосується випуску облігацій, то велика їх частина була направлена на цільові облігації, а саме будівельні проекти. Користувалися попитом й корпоративні облігації, споживачами яких стали компанії фінансового сектору. Тобто, на фінансовому полі відбувається певна низка процесів, проте поки що вони не мають стовідсоткового співвідношення з інвестиційними процесами. Крім того, у зв'язку з нестабільною політичною ситуацією, що склалася в Україні, інвестиційний клімат держави погіршився. Відповідно, інвестиційна діяльність країни стала не такою активною, як була раніше, оскільки інвестори не згодні вкладати свої інвестиції у сумнівні та ризикові проекти.

Комісією протягом січня-серпня 2016 року зареєстровано 96 випусків облігацій підприємств на суму 6,04 млрд. грн. Порівняно з аналогічним періодом 2015 року обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств зменшився на 330,18 млн. грн (таблиця 2).

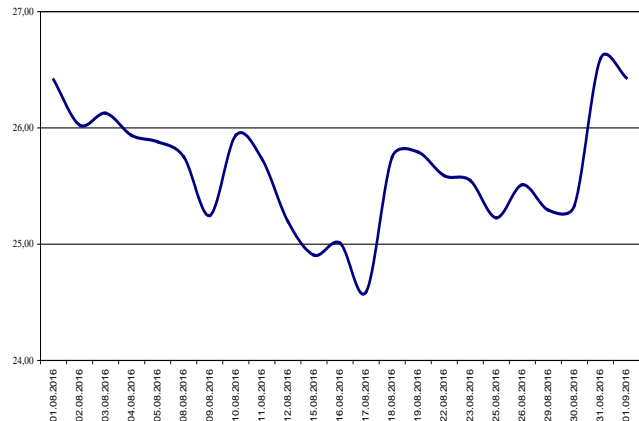
Для того, щоб повністю проаналізувати фондовий ринок, необхідно провести оцінку показників капіталізації, обсягів біржової торгівлі

цінними паперами, кількості цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах.

Вітчизняні підприємства мають намір збільшити свою капіталізацію та залучати інвестиції за допомогою цінних паперів. Відображенням цього процесу може слугувати поступове зростання загального обсягу випусків цінних паперів.

Станом на 31.08.2016 капіталізація лістингових компаній фондового ринку склала 26,43 млрд. грн. (діаграма 1).

Діаграма 1

Капіталізація лістингових компаній фондового ринку за серпень 2016 року, млрд. грн.

Джерело: НКЦПФР [1]

Таблиця 2

Обсяг та кількість випусків облігацій підприємств, зареєстрованих Комісією протягом січня-серпня 2016 року

Період	Обсяг випуску облігацій підприємств, млн. грн				Кількість випусків, шт.
	Підприємства (крім банків та страхових компаній)	Банки	Страхові компанії	Загальний обсяг зареєстрованих випусків	
Січень	620,68	0,00	0,00	620,68	7
Лютий	1 069,29	0,00	0,00	1 069,29	31
Березень	268,80	0,00	0,00	268,80	4
Квітень	416,98	0,00	0,00	416,98	14
Травень	1 684,50	0,00	0,00	1 684,50	9
Червень	368,11	0,00	0,00	368,11	4
Липень	342,97	0,00	0,00	342,97	19
Серпень	1 265,46	0,00	0,00	1 265,46	8
Усього	6 036,79	0,00	0,00	6 036,79	96

Джерело: НКЦПФР [1]

Таблиця 3

Обсяг біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі протягом січня-серпня 2016 року, млн. грн.

Період	Організатор торгівлі									Усього
	УФБ	ІННЕКС	Універсальна	ПФТС	КМФБ	УМВБ	Перспектива	СЄФБ	УБ	
Січень	2,67	0,00	2,09	863,17	131,66	0,00	12 873,83	1,05	207,36	14 081,84
Лютий	2,88	0,03	2,52	3 003,65	289,93	0,00	11 814,05	1,23	271,05	15 385,34
Березень	10,21	0,03	5,53	5 780,12	219,56	0,00	12 228,91	0,00	299,34	18 543,70
Квітень	0,81	0,20	3,51	9 412,15	49,41	21,22	13 308,26	0,19	243,85	23 039,60
Травень	0,06	0,00	0,72	6 728,60	339,26	0,00	7 051,17	0,00	174,92	14 294,72
Червень	0,28	0,74	0,36	14 901,26	208,13	0,49	8 825,79	0,06	270,57	24 207,68
Липень	0,31	0,05	0,65	8 915,93	263,59	0,00	10 938,27	0,00	324,41	20 443,22
Серпень	0,08	0,00	1,02	11 086,95	171,78	0,00	7 068,91	0,00	272,91	18 601,64
Усього	17,30	1,05	16,41	60 691,84	1 673,32	21,71	84 109,19	2,53	2064,39	148597,74

Джерело: НКЦПФР [1]

За результатами торгів на організаторах торгівлі обсяг біржових контрактів з цінними паперами протягом січня-серпня 2016 року становив 148,60 млрд. грн. (таблиця 3).

Протягом січня-серпня 2016 року порівняно з даними аналогічного періоду 2015 року обсяг біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі зменшився на 31,61% (або на 68,69 млрд. грн.) (січень-серпень 2015 року – 217,29 млрд. грн.).

Найбільші обсяги торгів цінними паперами на фондових біржах спостерігалися у червні (24207,68 млн. грн.), квітні (23039,60 млн. грн.) та липні 2016 р. (20443,22 млн. грн.).

Беззаперечним лідером біржового ринку країни у 2016 р. за обсягом торгів цінними паперами стала ФБ «Перспектива», на якій було укладено угод на загальну суму 84109,19 млн. грн.. Друге місце за цим показником отримала ФБ ПФТС (60691,84 млн. грн.).

Незважаючи на те, що протягом останніх років український біржовий ринок значно розширив свій інструментарій, структура торгів цінними паперами свідчить про зростання сегменту боргових зобов'язань та скорочення питомої ваги ринку пайових інструментів.

Протягом січня-серпня поточного року вітчизняний фондовий ринок функціонував в умовах подальших девальваційних очікувань та скорочення основних показників реального сектору економіки, який зазнав значних втрат внаслідок ескалації військово – політичного конфлікту на сході України.

Слід також зазначити, що доволі незначна кількість вітчизняних компаній зацікавлена у залученні коштів саме шляхом випуску акцій, оскільки вже сама форма організації у вигляді публічного акціонерного товариства є досить витратною та в умовах несприятливого ділового клімату не завжди себе виправдовує, а більше того не приносить бажаного економічного результату.

Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами на організаторах торгівлі протягом періоду за січень-серпень 2016 року зафіксовано з:

1. державними облигаціями України – 129,32 млрд. грн. (87,03% від загального обсягу біржових контрактів на організаторах торгівлі у січні-серпні поточного року);

2. депозитними сертифікатами Національного банку України – 11,38 млрд. грн. (7,66% від загального обсягу біржових контрактів на організаторах торгівлі у січні-серпні поточного року) (таблиця 4).

Зазначені у табл. 4 статистичні дані свідчать про те, що український фондовий ринок низьколіквідний. Крім цього, існує ще одна серйозна проблема – це низький відсоток акцій, які перебувають в обігу. Унаслідок цього фондовий ринок України більш мінливий, ніж світові фондові ринки.

Подальший розвиток фондового ринку залежить від конкретних заходів держави у сфері розбудови фінансової системи. Для покращення ситуації на фондовому ринку необхідно вжити низку заходів.

По-перше, для виконання зазначеної мети має функціонувати розвинена інфраструктура фондового ринку, має бути запропоновано широкій спектр інструментів та ефективні механізми взаємодії учасників ринку.

По-друге, невід'ємною складовою розвитку фондового ринку має стати його інтеграція у світові фінансові ринки. Разом з тим, розвиток фондового ринку України має бути тісно пов'язаним з розвитком інших сегментів фінансового ринку (банківського, страхового, сектору пенсійного забезпечення тощо).

По-третє, основною функцією, яку має виконувати ринок цінних паперів, є забезпечення грошовим капіталом потреб економіки країни шляхом створення механізму акумулювання, розподілу та перерозподілу фондів коштів від особи, яка володіє вільними інвестиційними ресурсами, до особи, якій необхідні такі ресурси для розвитку [4, с. 107]

Крім вищезазначених заходів, у Програмі розвитку фондового ринку України на 2015-2017 роки «Європейський вибір – нові можливості для прогресу та зростання» (далі – Програма) наведено перелік основних завдань фондового ринку на період до 2017 року:

1. Розвиток корпоративної реформи, підвищення ефективності регулювання емітентів, розширення інструментарію на фондовому ринку.

2. Стимулювання притоку інвестицій на фондовий ринок; забезпечення надійного і ефективного функціонування ринкової інфраструктури.

Таблиця 4

Обсяг біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі з розподілом за видом фінансового інструменту протягом січня-серпня 2016 року, млн. грн.

Період	Акції	Облигації підприємств	Державні облигації України	Облигації місцевої позики	Інвестиційні сертифікати	Депозитні сертифікати Національного банку України	Опціонні сертифікати	Деривативи	Усього
Січень	117,80	442,07	6 583,24	0,00	83,70	6 758,66	14,74	81,64	14 081,84
Лютий	150,14	252,12	12 961,94	0,00	123,65	1 715,47	50,33	131,67	15 385,34
Березень	270,62	635,82	15 040,32	0,00	116,57	2 259,69	92,53	128,16	18 543,70
Квітень	188,84	677,95	21 459,26	0,00	4,10	525,99	98,55	84,92	23 039,60
Травень	101,11	409,23	13 577,14	0,00	7,45	100,36	39,61	59,82	14 294,72
Червень	105,94	709,65	23 236,40	0,00	11,98	0,00	25,13	118,57	24 207,68
Липень	183,94	1266,29	18799,39	0,00	22,52	0,00	34,02	137,07	20 443,22
Серпень	159,25	606,14	17 662,50	0,00	1,83	16,63	37,74	117,54	18 601,64
Усього	1277,63	4 999,28	129320,19	0,00	371,79	11 376,81	392,66	859,39	148597,74

Джерело: НКЦПФР [1]

3. Забезпечення функціонування єдиної державної політики.

4. Стимулювання покращення інвестиційного клімату [3].

Метою Програми є стимулювання притоку інвестицій в економіку України через інтеграцію фондового ринку у світові ринки капіталу та запровадження кращих світових стандартів і практик.

Реалізація цієї Програми має бути спрямована на: забезпечення функціонування справедливого, ефективного та прозорого ринку; захист інвесторів; зниження системних ризиків; інтеграцію України в міжнародні фондові ринки; стимулювання економіки країни; збільшення надходження інвестицій. Крім того, за результатами реалізації Програми очікується:

1) залучення в середньому щорічно не менш як 200 млрд. грн. у цінні папери, у тому числі як інвестиції не менше як 150 млрд. грн.;

2) збільшення з 311 млрд. грн. до 550 млрд. грн. капіталізації лістингових компаній;

3) підвищення співвідношення капіталізації лістингових компаній до валового внутрішнього продукту з 21 до 35 відсотків;

4) збільшення з 28 до 50 відсотків частки біржового ринку;

5) збільшення з 42 до 75 млрд. грн. загальної номінальної вартості облігацій підприємств, що перебувають в обігу на фондовому ринку;

6) збільшення з 12 до 20 млрд. грн. вартості активів інвестиційних та пенсійних фондів;

7) збільшення з 463 до 800 млрд. грн. в рік обсягів торгів цінними паперами на біржовому ринку;

8) збільшення кількості акціонерних товариств, які прийняли кодекс корпоративного управління з 704 до 1500 [3].

Слід зазначити, що за результатами реалізації попередньої Програми розвитку фондового ринку України на 2012-2014 роки було досягнуто таких результатів:

– залучення в середньому щорічно не менш як 100 млрд. грн. у цінні папери, у тому числі як

інвестиції не менше як 75 млрд. грн. (досягнуто – у 2013 році було залучено 142,03 млрд. грн., у тому числі як інвестиції – 141,77 млрд. грн.);

– збільшення до 300 млрд. грн. капіталізації лістингових компаній (досягнуто – у 2013 році становило 311,73 млрд. грн.);

– підвищення співвідношення капіталізації біржового ринку до валового внутрішнього продукту до 40 відсотків (не досягнуто, оскільки станом на 2013 рік був 21,43%);

– збільшення до 20 відсотків частки біржового ринку (досягнуто – в 2013 році становило 27,69%);

– збільшення до 50 млрд. грн. загальної номінальної вартості облігацій підприємств, що перебувають в обігу на фондовому ринку (майже досягнуто – в 2013 році – 42,47 млрд. грн.);

– збільшення до 30 млрд. грн. вартості активів інвестиційних та пенсійних фондів (досягнуто – в 2013 році – 12,23 млрд. грн.);

– збільшення до 400 млрд. грн. в рік обсягів торгів цінними паперами на біржовому ринку (не досягнуто – у 2013 році становив 463,43 млрд. грн.).

Висновки і пропозиції. Таким чином, фондовий ринок – це потужний потенціал розвитку фінансової системи України, який безперервно змінюється і розвивається, попри невеликий рівень капіталізації. Проте, на сучасному етапі розвитку є низка чинників, що стримують його розвиток і не дають можливості реалізуватися в повній мірі. Основною проблемою фондового ринку є відсутність належної державної підтримки, що пов'язано з нестабільною політичною ситуацією у країні. Відповідно до цього, важливого значення набуває тенденція до підвищення надійності фондового рівня та рівня довіри до нього масових інвесторів. Крім того, для забезпечення стабільного розвитку фондового ринку в Україні, головною метою повинно стати залучення інвестиційних ресурсів для спрямування їх на оновлення виробничого потенціалу та забезпечення подальшого зростання виробництва й економіки країни в цілому.

Список літератури:

1. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [офіційний сайт: <http://www.nssmc.gov.ua/>].
2. Петик Л. О. Сучасний стан фондового ринку в Україні / Л. О. Петик // Національний лісотехнічний університет України. – 2015. – Вип. 25.1. – С. 344-350.
3. Програма розвитку фондового ринку України на 2015-2017 роки «Європейський вибір – нові можливості для прогресу та зростання» від 14.09.2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1039.html
4. Яковенко Г. С. Фондовий ринок: сучасний стан та перспективи розвитку / Г. С. Яковенко // Магістеріум. Економічні студії. – 2014. – Вип. 56. – С. 105-108. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_ek_2014_56_30

Исхакова Е.Н., Проценко Е.В., Стовбун А.А.

Университет таможенного дела и финансов

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассматривается место фондового рынка в современной экономической системе. Проведенный анализ его современного состояния в Украине. Охарактеризованы основные проблемы, которые тормозят процесс его развития и функционирования. Предложено возможные пути решения этих проблем. Предоставленная оценка перспектив развития фондового рынка в Украине.

Ключевые слова: фондовый рынок, ценные бумаги, акции, облигации, инвесторы, привлечения инвестиций.

Iskhakova E.N., Protsenko K.V., Stovbun A.A.

University of Customs and Finance

STATE AND PROSPECTS OF STOCK MARKET IN UKRAINE

Summary

The article represents the role of the stock market in the current economic system. The analysis of its current situation in Ukraine. The main problems hindering its development are characterized. The article also proposes the possible solutions to these problems. The estimation of the prospects of the stock market in Ukraine is given.

Keywords: fund market, securities, share, bonds, investors, bringing in of investments.

УДК 658.5:659.11 (477)

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПРИКЛАДІ КОМУНАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Ковінько О.М., Дедова С.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Проаналізовано теоретичні питання щодо комплексного підходу стратегічним управлінням маркетинговими комунікаціями. Розглянуто складові комунікаційної політики підприємства. Досліджено особливості формування комунікаційної політики у некомерційній сфері діяльності. Обґрунтовано необхідність функціонування маркетингового відділу у комунальному підприємстві. Запропоновано заходи для підвищення ефективності комплексу маркетингових комунікацій.

Ключові слова: маркетинг, комунікаційна політика, комплекс маркетингових комунікацій, комунальне підприємство, некомерційна сфера.

Постановка проблеми. Сьогодні комунікації відіграють неабияку роль не лише у житті суспільства але й у діяльності підприємств, будь якої величини. Якщо провести аналіз починаючи від малого бізнесу й завершуючи міжнародними компаніями можна з впевненістю сказати, що для ефективного їх функціонування потрібно застосовувати усі комплекси маркетингу, особливо слід враховувати комунікаційну політику.

Якщо комунікації між людьми дають змогу для обміну інформацією, то на арені маркетингової діяльності вони слугують неабияким допоміжним процесом продажу та інформування про власні товари чи послуги. Даний процес відбувається на усіх трьох стадіях просування товару (послуги), тобто перед купівлею, в момент придбання та після споживання (використання).

Для того аби бути конкурентоспроможним, слід стратегічно прораховувати кожні зміни на ринку, а для цього потрібно правильно організувати взаємодію багатьох інструментів маркетингової комунікаційної політики підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначальний внесок у дослідженні розвитку маркетингової політики комунікацій зробили праці вітчизняних учених, серед яких М. Баханова, В. Божкова, Б. Братаніч, С. Войнарено, Л. Волокитіна, О. Дубровка, О. Ковінько, О. Кузик, М. Матвіїв, Т. Оболенська, Є. Ромат, Є. Смірнова, К.Соколюк та інші. Значний внесок у розвиток методології стратегічного управління маркетинговими комунікаціями внесли С.Н. Анікеєв,

І. Ансофф, І.Г. Багієв, Б. Берман, М.І. Бухалков, О.С. Віханський, І.Н. Герчикова, П. Дойль, П. Друкер, Ф. Котлер, З.Є. Шершньова, Х. Мінцберг, В.Ф. Оберемчук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досі ще недостатньо розкрито та вивчено питання щодо комплексного підходу стратегічним управлінням маркетинговими комунікаціями за умови застосування різних елементів системи комунікацій, у тому числі на некомерційному підприємстві.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження особливостей та напрямів розвитку маркетингової комунікаційної політики діяльності суб'єкта некомерційної сфери.

Основним завданням статті є аналіз особливостей формування комунікаційної політики на комунальному підприємстві; оцінка стратегічних принципів використання маркетингових комунікацій; виявлення перспективних напрямів маркетинга некомерційної сфери.

Виклад основного матеріалу. За останні 20 років науковий прогрес досяг неймовірних результатів. Відбувається так звана глобалізація мас. Одні вважають, що глобалізація мас на увазі вільний рух капіталу, інші асоціюють її з культурною й економічною гегемонією США, треті узагалі використовують цей термін, як якесь універсальне поняття для позначення усього, що їм не подобається в сучасному житті [3]. У цій роботі поняття «глобалізація» розглядається лише з маркетингової точки зору, тобто з позиції роз-

ширення нових можливості спілкування, покращені ІТ-технології, машинізація усіх процесів, в свою чергу дали поштовх для нового розвитку маркетингових комунікацій. Якщо раніше використовували лише великі корпорації, то тепер комунікативну політику використовують усі діючі підприємства, у тому числі й державні.

Двадцять перше століття є неабияким проливом у еволюції маркетингу. Раніше загальноприйнятим розумінням комунікаційної політики було визначення Ф.Котлера. А саме, комунікаційна політика – це система, що забезпечує передачу інформації про товар або саму компанію її діючим і потенційним споживачам з метою просування товару на ринок або створення позитивного іміджу компанії і її товарів» [2].

Наразі існує багато нових, удосконалених термінів. Наприклад, Ноздрева Р. Б. підкреслює, що комунікаційна політика – сукупність заходів щодо встановлення, підтримки й розвитку зв'язків зі споживачами для збільшення збуту товарів і послуг, що ґрунтується на використанні психологічних моделей комунікативності. В свою чергу, Алексунін В. А. вважає, що комунікаційна політика – це застосування таких інструментів маркетингу, які можуть бути використані як носії направленої (орієнтованої) на ринок інформації [1].

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, можемо дати своє визначення: «Комунікаційна політика – це цілеспрямована діяльність організації з врахуванням тактичних і стратегічних рішень, що здійснює планування і взаємодію з усіма суб'єктами маркетингової системи на основі психологічних моделей комунікативності».

Комплекс маркетингових комунікацій містить такі основні інструменти: реклама, персональний продаж, стимулювання збуту, «паблік рілейшнз» (public relations, PR).

Він спрямований на те, щоб переконати споживача шукати і купувати продукцію фірми та стимулювати його купівельну активність. Для досягнення успіху комунікаційні заходи повинні носити комплексний характер, проводитись регулярно, що сприятиме закріпленню у свідомості споживачів та формуванню позитивного сприйняття ними інформації. Комплекс маркетингових комунікацій наведено на рис. 1.

Кожна зі складових системи маркетингової комунікації має свої особливі відмінності, але всі вони доповнюють один одного, створюючи єдиний гармонійно діючий механізм [6].

Комплекс маркетингових комунікацій для комунального підприємства – це сучасний інструмент ведення господарської діяльності, згідно з яким, підприємство має визначати потреби, бажання й інтереси жителів міста, підтримуючи або підвищуючи рівень добробуту суспільства в цілому. Він містить такі елементи:

- послуги, що надає комунальне підприємство;
- ціна, яка встановлюється на мінімальному рівні;
- політика розподілу, учасниками якої є: постачальник сировини; особа, яка надає послугу і кінцевий споживач;

– комунікаційна політика (основні елементи): реклама, стимулювання збуту, паблік рілейшнз, формування фірмового стилю.

Особливістю функціонування КП «Комунсервіс» є те, що діяльність підприємства залежить від фінансового забезпечення місцевої ради, яке в умовах економічної скрути характеризується нестабільністю і недостатністю.

Відомо, що при правильній організації реклама дуже ефективна й сприяє швидкій безперервній реалізації продукції. При цьому прискорюється повернення оборотних коштів підприємств, установлюються ділові контакти виробників з покупцями та споживачами продукції, попит зростає, що, у свою чергу, є об'єктивною основою підвищення ефективності господарської діяльності. Тому на підприємстві КП «Комунсервіс» було створено у 2014 році відділ маркетингу, що активно функціонує, а це в свою чергу, безперечно призведе до ефективного управління та використання наявних виробничих та інформаційних ресурсів.

До основних елементів комунікаційної роботи КП «Комунсервіс» належать: реклама; стимулювання збуту; робота з громадкістю (паблік рілейшнз); формування фірмового стилю.

Система фірмового стилю спрямована на створення візуальної і змістової єдності пропонуваного підприємством товарів і послуг, усієї вихідної інформації, його внутрішнього і зовнішнього оформлення.

Починаючи з 2014 року КП «Комунсервіс» головну увагу в комунікаційній політиці приділяє саме рекламі, а тому використовуються наступна рекламна продукція: рекламні поліграфічні проспекти, що містять короткий опис пропонованих послуг, друковані каталоги з вичерпною інформацією; комп'ютерні презентації, які демонструють приклади і вигоди від використання продукції підприємства; інформаційні пакети для роздачі потенційним споживачам; реєстрація всіх зацікавлених у спеціальній формі, для подальшого опрацювання інформації; друковані каталоги – буклети щодо надання послуг.

Отже, дослідивши маркетингові комунікації комунального підприємства «Комунсервіс», можемо зробити наступні висновки: відповідно до поставлених цілей підприємство застосовує такі засоби просування товару, як реклама, стимулювання збуту, пропаганда, та формування фірмо-

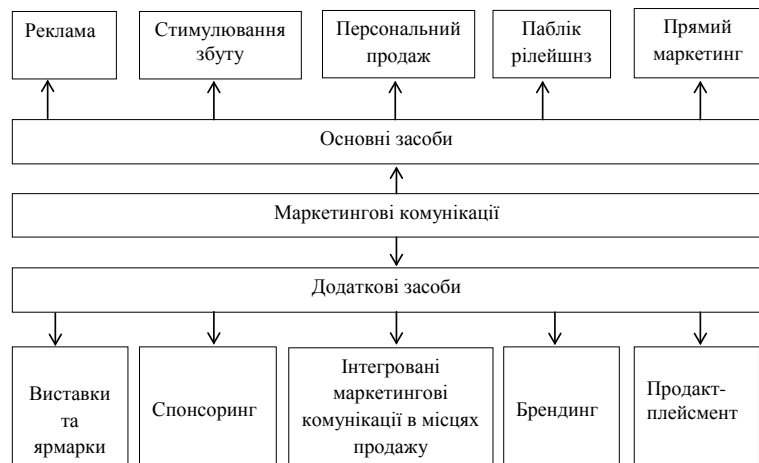

Рис. 1. Комплекс маркетингових комунікацій

вого стилю. Найбільш досконаліми на найпоширенішими на підприємстві є реклама в пресі, та активне використання поліграфічної продукції.

Від правильного внутрішньої організації роботи маркетингового відділу підприємства ефект маркетингових інвестицій залежить не менше, ніж від правильного планування та реалізації маркетингових заходів. Витрати на організацію та функціонування цього відділу також можуть становити суттєві суми, які називаються маркетинговим фондом підприємства [4].

Розмір фінансування рекламної кампанії вирішується на основі аналізу попередніх маркетингових заходів, які були проаналізовані, були використані найбільш ефективні, з точки зору медіа-планування, схеми розміщення. В цілому цей процес укладається в класичну схему – планування-організація-мотивація-контроль, і вона може бути застосована до формування маркетингового плану комунікаційної діяльності [4].

Для підвищення ефективності комплексу маркетингових комунікацій КП «Комунсервіс», ми пропонуємо наступні заходи:

- розширення існуючого відділу маркетингу з включенням до його складу фахівців із маркетингових досліджень та планування, «Public Relations», реклами, контролю;
- перекваліфікація персоналу маркетингових служб;
- залучення клієнтів як партнерів у програми «Привернення нових клієнтів»;
- удосконалення існуючого Інтернет-сайту на високому професійному рівні;
- залучення всіх працівників комунального підприємства для здійснення маркетингових досліджень (опитувань) під час здійснення їх основної роботи з клієнтами;
- розробка сумісних з місцевими органами самоврядування програм проведення маркетингових досліджень зовнішнього середовища, а також проведення спільних комунікаційних заходів (наприклад, спонсорських);
- збільшення витрат на маркетингові комунікаційні заходи із визначенням основних пріоритетних напрямів;
- впровадження системи управлінського обліку спеціального аналізу для постійних

оцінок ефективності комплексу маркетингових комунікацій;

– розширення співробітництва комунального підприємства із місцевими представниками засобів масової інформації щодо здійснення маркетингових комунікаційних заходів;

– удосконалення та контроль за дотриманням єдиного фірмового стилю.

Дані впровадження ускладнюються не лише мізерним фінансуванням з боку місцевої ради але й тим, що нині не кожне підприємство, у тому числі комунальне, готове до таких революційних змін, оскільки вони повинні торкнутися усіх його сфер діяльності.

Висновки і пропозиції. Отже, сутність маркетингової комунікаційної політики некомерційного підприємства полягає у цілеспрямованій діяльності організації з врахуванням тактичних і стратегічних рішень, що здійснює планування і взаємодію з усіма суб'єктами маркетингової системи на основі психологічних моделей комунікативності.

Розробка і реалізація комплексу маркетингових комунікацій для КП «Комунсервіс» дозволить: вирішити проблеми управління, так як маркетингові технології використовуються в стратегічному плануванні, та процесі роботи з персоналом; покращити рівень професіоналізму керівництва і працівників; виявити ціннісні орієнтації та мотиваційну структуру персоналу; сформувати систему маркетинг-менеджменту (послуг, обслуговування, організації роботи); виявити найбільш ефективні способи задоволення потреб споживачів; підвищити авторитет підприємства в мешканців міста, забезпечити рівень довіри з боку споживачів, органів місцевого самоврядування та держави.

Таким чином, проаналізована і рекомендована можливість використання маркетингової політики комунікацій в комунальній галузі, а також доведено необхідність застосування удосконалених стратегій маркетингу для досягнення максимального соціального ефекту і співставлення інтересів учасників процесу: споживачів (жителів міста Липовець), підприємств (безпосередньо діючих у місті), органів місцевого самоврядування, держави.

Список літератури:

1. Борисова Т. М. Структурні складові некомерційного маркетингу як специфічного виду діяльності / Т. М. Борисова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013. – № 2. – Т. 2 – С. 11–16.
2. Баханова М. В. Формування ефективного комплексу маркетингових комунікацій банку на основі комунікаційних моделей / М. В. Баханова // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету. Економічні науки. – 2013. – № 3 (23). – С. 222–226.
3. Войнаренко С. М. Комунікативна політика підприємств в сучасних умовах / С. М. Войнаренко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6. – Т. 2. – С. 51–54.
4. Ковінько О. М. Системний підхід к маркетинговому планированию коммуникационной деятельности предприятия / О. М. Ковінько, Соколюк К. Ю. // Икономическите перспективи в глобалната криза: Събрани статии. – Академично издателство на Аграрния университет Пловдив, България, – 2015. – С. 310–317.
5. Шевчук В. В. Специфіка застосування соціального маркетингу в діяльності підприємств комунального сектору [Електронне наукове фахове видання] / В. В. Шевчук // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4003> (дата надходження: 20.04.2015).
6. Ярошевська О. В. Комплекс маркетингових комунікацій та його роль у системі маркетингу / О. В. Ярошевська // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 3 (11). – С. 146–154.

Ковинько Е.Н., Дедова С.Н.

Винницький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-економічного університета

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ КОММУНИКАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ НА ПРИМЕРЕ КОММУНАЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Проанализированы теоретические вопросы комплексного подхода стратегическим управлением маркетинговыми коммуникациями. Рассмотрены составляющие коммуникационной политики предприятия. Исследованы особенности формирования коммуникационной политики в некоммерческой деятельности. Обоснована необходимость функционирования маркетингового отдела в коммунальном предприятии. Предложены меры повышения эффективности комплекса маркетинговых коммуникаций.

Ключевые слова: маркетинг, коммуникационная политика, комплекс маркетинговых коммуникаций, коммунальное предприятие, некоммерческая сфера.

Kovinko E.N., Diedova S.N.

Vynnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv national University of trade and Economics

THE PROBLEMS OF FORMATION OF THE EFFECTIVE COMMUNICATION POLICY BY THE EXAMPLE OF THE UTILITY ENTERPRISE

Summary

Examined the components of the communication policy of the company. Investigated special features of formation of the communication policy in non-commercial demesne. Substantiated the necessity of functional marketing department in the utility enterprise. Offered the measures to improve efficiency of the marketing communications.

Keywords: marketing, communication policy, complex marketing communications, Municipal Enterprise, non-commercial demesne.

УДК 336.71

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ «ОЧИЩЕННЯ» БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Корягіна Т.В., Сімон А.П., Телятник В.М.

Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуті причини що спричинили необхідність кардинальних змін у банківській системі та наслідки цих процесів для грошово-кредитного ринку та країни в цілому. Проаналізовано сучасний стан банківської системи. Акцентовано увагу на основні моменти, що характеризують банківську систему в умовах кризи та економічної нестабільності. В умовах кризи банківська система України проходить процес очищення, що супроводжується масовим скороченням чисельності банків. У статті висвітлюються причини та наслідки очищення банківської системи країни.

Ключові слова: банківська діяльність, банківська система, «очищення» банківської системи, економічна нестабільність, банкрутство.

Вступ. Ефективне функціонування банківської системи визначає стабільність на грошово-кредитному ринку країни, який є кровоносною системою національної економіки. Стабільність та прозорість функціонування, ефективне управління є запорукою зростання депозитів та привабливості для інвесторів. Про те, в останні роки, українська банківська система перебуває в стані рецесії та не виконує функції, покладені на неї, це спричинило необхідність проведення так званого «очищення» банківської системи та спри-

чинило до суттєвих наслідків як для банків так і для всієї економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо особливостей функціонування банківської системи України в умовах фінансово – економічної кризи вивчають такі дослідники, як Г. Багратян, В. Геець, Г. Карчева, В. Міщенко, Ю. Уманців, А. Шаповалов, Н. Шелудько та ін. Останні роки в українській банківській системі відбулися значні зміни пов'язані з проведенням її «очищення», що посилює увагу науковців до аналізу цього процесу та його наслідків.

Метою статті є визначити причини та наслідки «очищення» банківської системи України в умовах кризи та економічної нестабільності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фінансова криза показала нездатність банківської системи України подолати несприятливі явища в економіці. Нестабільність, що виникла як наслідок кризи, спричинила ще більшу недовіру з боку людей до банків: вони намагаються якомога швидше забрати свої депозити. Мораторій НБУ на дострокове повернення депозитів ще більше погіршив ситуацію. Сучасна системна криза в Україні, різке погіршення фінансово-економічних, соціально-політичних умов розвитку створюють безпрецедентні загрози для функціонування банківської системи. Головними проблемами банківської системи України упродовж останніх трьох років є згорання кредитування, суттєве погіршення якості кредитних портфелів, скорочення власного капіталу та збиткова діяльність. Скорочення економічної активності, торговельні дисбаланси спричинили девальвацію та прискорення інфляції в Україні до 43% річних в 2015 р. Ці події призвели до погіршення якості кредитних портфелів банківської системи, що зумовило необхідність очищення банківської системи, що почалося у 2014 році [1].

За 2014 рік Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) заснований з метою захисту прав та законних інтересів вкладників банків і виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. ФГВФО запровадив тимчасову адміністрацію та прийняв рішення про ліквідацію 35 банків. З весни 2014 року НБУ почав масштабну чистку банківського сектора. Станом на 01.01.2015 у Державному реєстрі банків зареєстровано 182 банки, з яких 163 банки мали банківську ліцензію (в тому числі три державні – АТ «Ощадбанк», АТ «Укресімбанк», ПАТ «Держзембанк») та один (АТ «РОДОВІД БАНК») – ліцензію санаційного банку. Кількість

банків за участю іноземного капіталу, які діяли в Україні, збільшилася на два банки і становила 51 банк (31% від загальної кількості діючих банків України), з яких 19 банків – зі 100% іноземним капіталом. На січень 2016 року, з 182 зареєстрованих банків лише 117 були діючими, а 62 ліквідувались і три знаходились в тимчасовій адміністрації [2].

Основні показники діяльності банків України за 2012–2016 рр. ми зможемо розглянути в нижче наведеній таблиці 1.

Аналізуючи показник кількості діючих банків протягом 2012–2013 років спостерігається стабільність, значне скорочення ми бачимо протягом 2014–2015 рр. на 17 банків. Станом на 01 січня 2016 року ліцензію НБУ на здійснення банківської діяльності мали 120 банківських установ, з яких функціонували 117 установ. Порівняно з 2012 роком в 2013 році відбулося збільшення активів банку на 6,9%, в 2014 р. порівняно з попереднім на 13,4%, в 2015 р. на 3% та станом на 01.01.2016 р. значне скорочення на 4,7%. Що стосується доходів в 2013 р., можна сказати, що даний показник зріс на 5,4% до попереднього року, в 2014 р. на 12,3%, в 2015 р. на 24,5%, в 2016 р. доходи банків зменшились на 5, 2%. Стосовно показника витрат в 2013 році відбулась позитивна тенденція скорочення на 3,3% відносно до 2012 року, в 2014 році відбулося скорочення на 15% до 2013 року. В зв'язку з економічною кризою в 2015 р. витрати зросли на 57,1% до попереднього року. Що стосується 2016 р. відбулося збільшення витрат на 1% порівняно до 2015 року.

Порівнюючи період з 2012 по 2016 рр. по всім аналізованим показникам відбулося зменшення кількості діючих банків на 59, збільшення активів на 19%, зростання доходів банків на 39,5% та витрат на 76,6%.

Найголовнішою причиною очищення банківського сектору є виведення з ринку недобросовісних учасників та підвищення прозорості через розкриття реальних власників банків.

Таблиця 1

Основні показники діяльності банків України (млн. грн.)

Назва показника	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016
Кількість діючих банків	176	176	180	163	117
з них: з іноземним капіталом	53	53	49	51	41
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	22	22	19	19	17
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	41,9	39,5	34	32,5	43,3
Активи банків	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385
Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями)	1 211 540	1 267 892	1 408 688	1 520 817	1 571 411
з них:					
кредити, що надані суб'єктам господарювання	580 907	609 202	698 777	802 582	785 918
кредити, надані фізичним особам	174 650	161 775	167 773	179 040	152 371
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	9,6	8,9	7,7	13,5	22,1
Регулятивний капітал	178 454	178 909	204 976	188 949	130 974
Доходи	142 778	150 449	168 888	210 201	199 193
Витрати	150 486	145 550	167 452	263 167	265 793
Результат діяльності	-7 708	4 899	1 436	-52 966	-66 600
Рентабельність активів, %	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46
Рентабельність капіталу, %	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91

Складено за даними: [3]

Таблиця 3

Динаміка основних показників банків, що перебували на стадії ліквідації 2012-2015 рр. (станом на початок року)

Показники	2012	2013	2014	2015
Кількість банків у режимі ліквідації	21	22	23	24
Кошти боржників, млн. грн.	16806	13862	11411	11041
Виплата гарантованої суми відшкодування вкладникам Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, млн. грн.	191	740	1186	3205

Дивлячись на данні цієї таблиці протягом 2012-2015 рр., ми бачимо стабільність, тобто рівномірне збільшення на 1 одиницю. Щодо коштів боржників порівнюємо 2013р. з 2012 роком, бачимо зниження на 18,5%, відповідно в 2014 р. на 17,7% до попереднього року, в 2015 році, також відбулося на 3,3% до 2014 року. Що стосується виплати гарантованої суми відшкодування вкладникам ФГВФО, бачимо, що з кожним роком збільшувались виплати вкладникам, це свідчить про покращення співпраці між банками та їх клієнтами.

Таким чином, подальше удосконалення банківської системи має бути пов'язано з пошуком нових і підвищенням ефективності діючих методів оцінки фінансового стану банків.

З огляду на це перед банківською системою постає ряд проблем в тому числі: підвищення фінансової ефективності, нарощення ресурсної бази, повернення довіри вкладників та багато інших.

Як видно з таблиці 4, якщо 2012-2013 роки і до початку кризи в 2014 року показували стабільне зростання як власного капіталу так і зобов'язань, то в 2014, 2015 маємо протилежну тенденцію. Причиною таких процесів є політична та фінансова криза в країні. Населення продовжує активно знімати депозити не дивлячись на ліміти і обмеження встановлені НБУ.

Очищення банківської системи із початку перетворилося на безкінченний процес, що не дає можливості планувати та розвивати бізнес в Україні, будувати надійне підґрунтя для збільшення інвестиційної привабливості країни та поступового економічного відновлення.

У 2014-2016 рр. признано неплатоспроможними та знищено 77 фінансових установ або понад 40% діючих на 01.01.2014 банків. В результаті, українська банківська система втратила 435 млрд. грн. активів, що становить близько 22% ВВП. Так зване «очищення банківської системи» трансформувалось у її руйнацію, яка тепер блокує відродження економіки, наповнення держбюджету, зростання бізнесу та добробуту громадян. Вважаємо, що ефективність перетворення та функціонування банківської системи України не може оцінюватись кількістю ліквідованих банків.

Втрати національної економіки від фінансово-економічної кризи банківського сектору України та її ознаки:

1. Підприємства реального сектору економіки втратили у неплатоспроможних банках, обігових коштів близько 82 млрд. грн. (або чверть

Внаслідок економічних факторів у банківській системі накопичилися небезпечні явища. Наприклад, на банківську систему тисне ризик девальвації гривні.

Банки банкрутують через погане управління або шахрайські дії менеджерів та власників. За прес-релізами НБУ основними причинами віднесення банків до проблемних та неплатоспроможних є:

- ризикова діяльність та погіршення фінансових показників;
- відмивання доходів (порушення законодавства з питань фінансового моніторингу);
- шахрайські операції задля підвищення якості кредитного портфелю, валюти балансу банку тощо.

Найбільшими неплатоспроможними банками України: АТ «Дельта Банк», ПАТ «КБ «НАДРА», АТ «ІМЕКСБАНК», ПАТ «ВіЕйБі Банк». Найголовнішими причинами віднесення банків до неплатоспроможних [5]:

1. Невжиття власниками заходів для поліпшення фінансового стану банку.

2. Високоризикова стратегія зростання за рахунок придбання неякісних активів.

3. Неподання до НБУ плану фінансового оздоровлення банку.

За 2014-2015 роки в банківській системі сталися такі зміни таблиця 2.

Таблиця 2

Динаміка зміни кількості банків України за 2014-2015 рр.

	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016
Кількість банків, що мають ліцензію	180	163	117
З них, з іноземним капіталом	49	51	41
В т.ч. за 100% іноземним капіталом	19	19	17

Виходячи з даної таблиці, бачимо що протягом 2014-2016 рр. кількість банків скоротилась з 180 до 117. Цей процес ще не завершено. Експерти вважають, що кількість банків повинна бути в діапазоні від 50 до 100.

Більш детальну інформацію про динаміку зміни кількості банків України на рисунку 1.

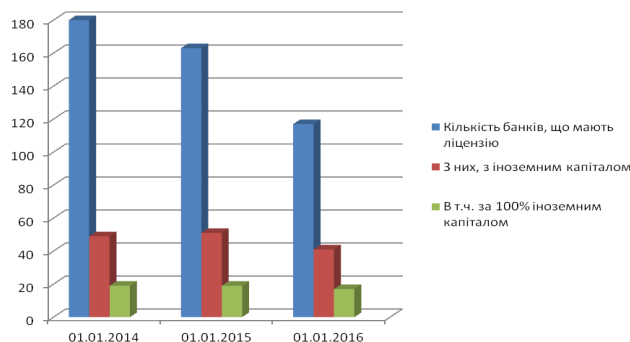

Рис. 1. Динаміка зміни кількості банків

Слід зазначити, що робота з проблемними банками ведеться НБУ постійно, однак протягом останніх років вона має більш суттєві результати. Наявність сучасних проблем розвитку вітчизняного сектору підтверджується кількістю ліквідованих банків.

Динаміка банківського капіталу та зобов'язань за 2012-2015 рр.

	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	2015	
				01.01.2015	01.12.2015
Власний капітал, млн. грн.	155487	169320	192599	148123	128962
Зобов'язання, млн. грн.	898793	957872	1085496	1168829	1079928
З них депозитні кошти, млн. грн.	311677	381915	455501	325648	340535

усіх коштів бізнесу, розміщених на рахунках в банках на 01.01.2016). Страхові компанії та учасники ринку кредитної кооперації погубили близько 2 млрд. грн. ліквідних коштів, якими мали задовольнити виплати застрахованим і постраждалим особам, а також вкладникам кредитних спілок.

2. Бюджети різних рівнів втратили приблизно 25 млрд. грн. (без урахування коштів, витрачених на докапіталізацію державних банків за 2014-2016 рр.).

3. Обсяги кредитування за період із 01.01.2014 по 01.04.2016 зменшились:

- у національній валюті із 523 млрд. грн. до 337 млрд. грн. (на 35,56%);
- у іноземній валюті приблизно із 34 млрд. \$ до 15 млрд. \$ (на 55,88%). [2]

Загалом економіка України втратила 35-56% кредитної підтримки банківського сектору, а частина зібраних з населення та бізнесу коштів обслуговує надлишкову ліквідність банків, яка нерівномірно розподілена між банками і не йде на кредитування та стимулювання розвитку економіки. Що дає несприятливі прогнози економічно-го зростання на 2016-2017 рр.

Нині Урядом та НБУ відбуваються такі заходи антикризового регулювання банківської діяльності:

- недопущення масового вилучення банківських вкладів та паніки;
- протидія інфляції, стабілізація ситуації на валютному ринку;
- підтримка ліквідності банківської системи;
- стимулювання капіталізації банків;
- виведення проблемних та неплатоспроможних банків з ринку;

– посилення відповідальності акціонерів та керівництва банків.

Дані заходи мають на меті здійснювати структурні зміни у банківській системі України, які полягають у підвищенні розі вітчизняної банківської системи за допомогою забезпечення стабільності цін, системної стійкості банківської системи, підвищенні якості банківських послуг, високого рівня захисту прав споживачів.

Банківський сектор України призводить до деградації свою інвестиційну привабливість, на що показують факти самоліквідації банків та неспроможність знайти покупця навіть для банку за участю державного капіталу (ПАТ «Український банк реконструкції та розвитку»). Натомість, Нацбанк збільшив адміністративний тиск на банки та надмірним регулюванням ускладнив процес входження нових інвесторів до банківського сектору, а також поступає потенційним інвесторам, які ще зголошуються завести реальні кошти в українську банківську систему.

Позитивними наслідками «очищення» банківської системи є:

- здорова банківська система;
- прозора структура власності банків; відродження довіри до банківської системи; «перезапуск» банківського сектору та перехід до третього етапу реформування банківської системи – сталого розвитку;
- проведення капіталу банків мінімум до 120 млн. грн. до середини 2016 року;
- закінчення перевірки банків та підсилення контролю над операціями з кредитування пов'язаних осіб;
- ослаблення або зняття тимчасових валютних обмежень. [7]

Список літератури:

1. Ковальчук О.І. Нестабільність банківської системи України в умовах кризи та шляхи її подолання / О.І. Ковальчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66439.doc.htm
2. Всеукраїнський науково-практичний форум: Звернення асоціацій фінансового ринку, Київ, 2016.
3. Основні показники діяльності банків України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442
4. Філіп Енглер. Німецька консультативна група Інститут економічних досліджень та політичних консультацій // Очищення банківського сектору України: Короткострокові втрати, довгострокова вигода // Енглер Філіп, Кірхнер Роберт, Кравчук Віталій. – Берлін/Київ, січень 2016 року.
5. НРА «Рюрік» Аналітичний огляд банківської системи за I квартал 2016 року.
6. Головіна Я.С. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського // Антикризисне регулювання банківської системи. Я.С. Головіна / Глобальні та національні проблеми економіки. – № 7, 2015.
7. Internet-сторінка Асоціації українських банків. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.aub.com.ua>

Корягина Т.В., Симон А.П., Телятник В.Н.

Университет таможенного дела и финансов

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ «ОЧИСТКИ» БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены причины повлекшие необходимость кардинальных изменений в банковской системе и последствия этих процессов для денежно-кредитного рынка и страны в целом. Проанализировано современное состояние банковской системы. Акцентировано внимание на основные моменты, характеризующие банковскую систему в условиях кризиса и экономической нестабильности. В условиях кризиса банковская система Украины проходит процесс очистки, сопровождается массовым сокращением численности банков. В статье освещаются причины и последствия очистки банковской системы страны.

Ключевые слова: банковская деятельность, банковская система, «очищение» банковской системы, экономическая нестабильность, банкротство.

Koryagina T.V., Simon A.P., Telyatnik V.N.

Customs and Finance University

CAUSES AND CONSEQUENCES «CLEANING» BANKING SYSTEM OF UKRAINE IN THE CRISIS AND ECONOMIC INSTABILITY

Summary

The article deals with the causes that have resulted in major changes in the banking system and the consequences of these processes to the money market and the country as a whole. The current state of the banking system. The attention to the main points that characterize the banking system in crisis and economic instability. In a crisis, the banking system of Ukraine is in the process of cleaning, accompanied by massive downsizing of the banks. The article highlights the causes and consequences of clearing the banking system.

Keywords: banking, banking system, «cleaning» of the banking system, economic instability, bankruptcy.

УДК 330.5

ДИНАМІКА ВВП УКРАЇНИ ТА ВПЛИВ ДЕЯКИХ СКЛАДОВИХ НА ЙОГО ЗМІНУ

Корягіна Т.В., Стасюк А.В., Сосенкова К.Р.

Університет митної справи та фінансів

У статті було проведено дослідження, яке показує залежність між змінами ВВП та іншими макроекономічними показниками. Найбільш негативно на динаміку ВВП впливає від'ємний показник чистого експорту, оскільки імпорт в Україні перевищує експорт та не забезпечує зростання національного доходу. Не менш важливим є деформації у структурі споживчого попиту які обумовлені, передусім, низькими доходами населення. Тоді як недостатня кількість інвестицій стримує розвиток економіки та тримає її на низькому рівні.

Ключові слова: ВВП, споживчі витрати, державні витрати, валове нагромадження, експорт, імпорт.

Вступ. Забезпечення економічного зростання є найважливішою умовою зростання рівня життя в країні, і саме тому дослідження динаміки та факторів формування ВВП країни набуває особливої актуальності в умовах сьогоднішнього. Зростання ВВП країни свідчить про зростання доходів всіх власників факторів виробництва, в тому числі й домогосподарств, а це, в свою чергу, надає їх можливості задовольняти свої потреби на більш високому рівні. Зростання доходів підприємств дозволить їм розвивати виробництво, вдосконалюватись, підвищувати рівень оплати праці і т.д. Збільшення доходів уря-

ду дозволить йому реалізовувати на належному рівні соціально-економічну політику держави та забезпечувати задоволення суспільних потреб.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблему динаміки ВВП та його складових в своїх роботах досліджували багато як зарубіжних так і вітчизняних науковців, зокрема В. Гець, А. Гальчинський, А. Гайдучий, Р. Мадяр, А. Савченко, Л. Петкова, Н. Фатюхата інші. Необхідність подальшого дослідження даної проблеми пов'язана з важливістю визначення можливих шляхів забезпечення зростання ВВП України в сучасних умовах.

Постановка задачі провести аналіз динаміки ВВП та виявити основні важелі можливого впливу на зростання ВВП України.

Результати дослідження. Найбільш універсальним показником, що характеризує економічну потужність країни, є її валовий внутрішній продукт. Прогнозування ВВП має дуже важливе значення тому під час прогнозування ВВП використовуються різні методи прогнозування такі як: методи екстраполяції, економіко-математичні моделі, виробничий, розподільчий методи та метод кінцевого використання ВВП. Під час даного дослідження ми використовуємо саме метод кінцевого використання. На стадії використання (метод кінцевого використання) ВВП обчислюють за категоріями кінцевого використання за такою схемою:

1. Кінцеві споживчі витрати (1.1+1.2+1.3):

1.1 Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств.

1.2 Кінцеві споживчі витрати державних установ.

1.3 Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства.

2. Валове нагромадження (2.1+2.2+2.3):

2.1 Валове нагромадження основного капіталу.

2.2 Зміна запасів матеріальних оборотних коштів.

2.3 Придбання за виключенням вибуття цінностей.

3. Сальдо експорту та імпорту товарів і послуг.

4. Валовий внутрішній продукт (1+2+3) [1].

Занесемо усі наведені дані у відповідності до витрат суб'єктів економіки до таблиці 1.

У період з 2011 по 2015 р. збільшення споживчих і державних витрат, валових інвестицій та, відповідно приріст номінального ВВП. Що стосується чистого експорту, то всі аналізовані роки він чинив негативний вплив на динаміку ВВП України, при цьому найбільший вплив був у 2012 та 2013 рр.

За даними таблиці 1 будуються графіки залежності ВВП і факторів, які впливають на її динамічні зміни за 2011-2015 рр. (рисунки 1-5).

Аналізуючи споживчі витрати (рис. 1), ми спостерігаємо збільшення у період з 2011 по 2015 рр. За підсумками 2015 року, в Україні кількість споживчих витрат становила 1 715 636 млн. грн. Загалом показник за 5 років зріс на 621 405 млн. грн., тобто на 36,22%.

Розглянемо детальніше приріст. У 2012 рік споживчі витрати збільшились на 126 932 млн грн., тобто на 10,39% до попереднього року; у 2013 рік – на 108 469 млн.грн., тобто на 8,16% до попереднього року; у 2014 рік-на 80 140 млн. грн.,

тобто на 5,68% до попереднього року. Разом з тим 2015 рік можна охарактеризувати як такий, в якому спостерігається різке збільшення споживчих витрат, враховуючи те, що даний показник збільшився на 305 864 млн. грн., тобто на 17,83% до попереднього року. Питома вага даного показника у складі ВВП складає 86,67%.

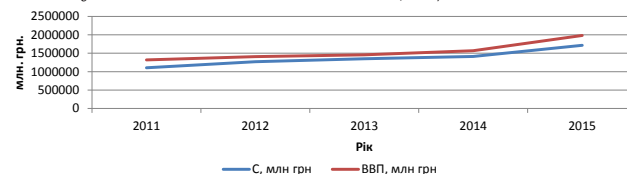

Рис. 1. Динаміка особистих споживчих витрат та ВВП

У період з 2011 по 2015 рік доходи середньої сім'ї та ціни зросли. Більшу частину грошей домогосподарства традиційно витрачають на їжу – 50-55% доходів. За дослідженням експертів РІА Рейтинг, які підготували черговий рейтинг європейських держав за часткою видатків сімей на продукти харчування кінця 2015 року, Україна посіла в ньому останнє місце (показник складає 56,5%), випередивши у негативному сенсі Молдову (43,8%), Білорусь (39,2%) та Росію (28,5%) [3].

Спостерігається також збільшення частки витрат на «комуналку». Одна з причин збільшення оплати за газ і світло – цього вимагає МВФ. Це є однією з умов для надання фондом Україні чергового кредитного траншу.

Отже, зростання споживчих витрат та їх питомої ваги у ВВП зовсім не свідчить про зростання добробуту населення, а є наслідком високих темпів інфляції (у 2014 р. – 24,9%, у 2015 р. – 43,3%) [6] та значного здорожчання вартості комунальних послуг. Все це змушує українців витрачати основну частину своїх доходів на задоволення первинних потреб – їжа та житло, на решту потреб витрати скорочуються. Нажаль така тенденція спостерігається не перший рік і у 2016 р. лише загострилась.

За даними Державної служби статистики частка витрат на продукти харчування та комунальні послуги у витратах українців в I кварталі 2016 р. зросла до 58% з 52% у 2015 р. А частка витрат на харчування в I кварталі 2016 р. зросла в загальній сумі витрат домогосподарств до 41,5% до 37,7% роком раніше, а на комунальні послуги – до 16,4% до 14,7% [2].

Частка витрат на оплату житлово-комунальних послуг (водопостачання, газ, електрика та інше), а також на продукти харчування у витратах українців в січні-березні 2016 р. зросла до 57,9% до 52,4% у аналогічному періоді 2015 р. Частка інших витрат скоротилася. Зокрема,

Таблиця 1

Динаміка зміни ВВП та її складових (за суб'єктами економіки) за 2011-2015 рр.

Рік	ВВП, млн грн	Споживчі витрати домогосподарств (С), млн грн	Валові інвестиції (I), млн грн.	Державні закупівля (G), млн. грн	Чистий експорт (Xn), млн. грн
2011	1 299 991	1 094 231	291 678	225 707	-85918
2012	1 404 669	1 221 163	305 031	261 967	-121525
2013	1 465 198	1 329 632	270 895	272 271	-135329
2014	1 586 915	1 409 772	212 591	296 210	-55635
2015	1 979 458	1 715 636	303 297	376 801	-39475

Складено за даними [2]

частка витрат на транспорт знизилася – до 8,7% до 10,2%, на алкоголь і сигарети – до 6,3% до 7%, на одяг і взуття – до 3,9% з 4,2%, на побутову техніку – до 3,3% з 3,8%, на охорону здоров'я – до 6% з 6,3%.

Отже, українці витрачають свої доходи для того, що б вижити та погіршення у структурі витрат свідчить про зниження рівні життя в країні і не дозволить громадянам купувати більше товарів та послуг, що погіршуватиме економічне та фінансове становище підприємств.

Аналізуючи показники валових інвестицій (рис. 2), ми спостерігаємо найбільші показники у 2012 і 2015 рр. Розглянемо детальніше приріст. У 2012 р. показник збільшився на 13 353 млн. грн., тобто на 4,38% до попереднього року; у 2015 – на 90 706 млн. грн., тобто на 29,91%. У 2013 і 2014 рр., навпаки, валові інвестиції значно зменшилися. У 2013 першому та другому кварталах спостерігалася істотне відставання зростання валового нагромадження від ВВП, але в третьому кварталі 2013 р. – знов було істотне випередження. Загалом за рік відбулось зменшення на 34 136 млн. грн., тобто на 12,6% до попереднього року, у 2014–на 58 304 млн. грн., тобто на 27,43% до попереднього року. Загалом за 5 років приріст склав 11 619 млн. грн., тобто 3,83%.

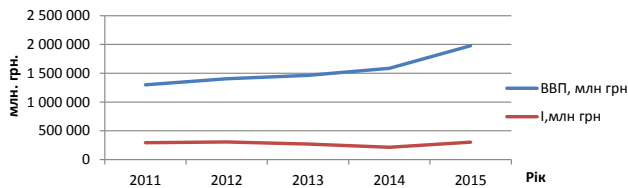

Рис. 2. Валове нагромадження та ВВП

Прискорене зростання валового цього показника в порівнянні з ВВП на самперед свідчить про незбалансованість економічного розвитку України у досліджуваній період. Також варто відмітити, що частка валового нагромадження за 2015 р. в Україні становить 15,3% та є меншою, ніж у Росії 20,4%, що свідчить не на користь України. Як причини збільшення обсягів валового накопичення в Україні слід відзначити відсталість ринкової інфраструктури, недостатньою кількістю новітніх технологій, енергоємністю ВВП, низьку конкурентоспроможність української продукції на світовому ринку. Практично всі дослідники ВВП визнають підвищення ролі інвестицій як фактора економічного зростання, але інвестиції в Україні практично не спрямовуються у високотехнологічні види економічної діяльності. Інвестиції в цілому використовується у сферах, які дозволяють швидко отримати максимальний прибуток з мінімальними витратами [4].

Аналізуючи показники державних витрат (рис. 3), ми спостерігаємо поступове збільшення. Загалом за 5 років приріст склав 151 094 млн. грн., тобто 40,1%. Розглянемо детальніше кожен рік. У 2012 р. державні витрати збільшились на 36 260 млн. грн., тобто на 13,84% до попереднього року; у 2013 р. – на 10304 млн. грн., тобто на 3,78% до попереднього року; у 2014 р. – на 23 939 млн. грн., тобто на 8,08% до попереднього року. У свою чергу 2015 можна охарактеризувати, як такий, в якому спостерігається різке збіль-

шення державних витрат на 80 591 млн. грн., тобто на 21,39% до попереднього року. Питома вага державних витрат складає 19,04%.

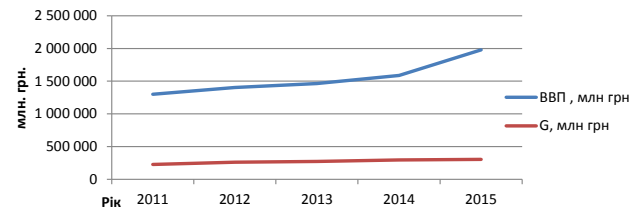

Рис. 3. Державні витрати та ВВП

Менша частка перерозподілу ВВП через державний сектор асоціюється з кращими показниками економічного розвитку, а саме показниками продуктивності інвестицій, нагромадження капіталу та темпів зростання економіки. Оптимальний рівень державних витрат є близьким до 30% ВВП – в такому випадку це не спричиняє негативного впливу на економічне зростання. Середній рівень частки державних витратів у ВВП в Україні – 51%. З-поміж 180 країн світу Україна посідає 9-е місце за часткою сукупних витратів державного сектора у ВВП. Отже, у рамках Східної Європи та Чорноморського регіону Україна вирізняється високим рівнем перерозподілу ВВП через витрати державного сектора та водночас низькою спроможністю до ефективного використання коштів цим самим державним сектором.

У період з 2011 по 2015 р. спостерігається від'ємний чистий експорт (Рис. 4). Це пояснюється тим, що імпорт в Україні перевищує експорт, тобто зароблені в країні доходи витрачаються на оплату імпортованих товарів і послуг, і, тим самим збагачують інші країни, що негативно позначається на національному ВВП. Вигіднішою була б ситуація переважання експорту над імпортом, що забезпечувало б збільшення надходжень валюти в країну та створювало б умови для стабілізації курсу національної валюти.

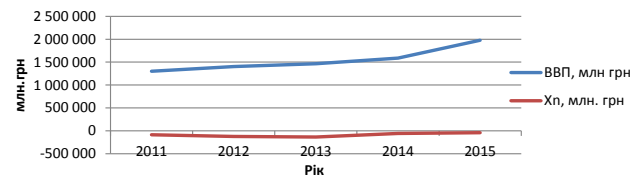

Рис. 4. Чистий експорт і ВВП

За підсумками 2015 року, в Україні кількість чистого експорту була від'ємною та становила -39475 млн. грн. Загалом показник за 5 років зріс на 46443 млн. грн. Розглянемо детальніше приріст. Лише в 2013 р. спостерігалось певне зменшення дисбалансу між імпортом та експортом порівняно з аналогічним періодом 2012 р. (відповідно -135329 та -121525). При цьому слід зазначити, що основу експорту складають сировинні продукти, то в основі імпорту – високотехнологічна продукція. Події 2013–2014 рр. ще більше погіршили ситуацію з експортом, його обсяги неухильно скорочуються, погіршуючи ситуацію із сальдо торговельного та платіжного балансу та становлячи за 2014 р. – -55635 млн. грн. Змінившись до попереднього року на -79694 млн. грн. В 2015 р. розрив зменшився та становив до попереднього року 16160 млн. грн.

Основними причинами таких змін є коливання ціни та обсягів закупівлі російського газу для України, який є однією з основних складових імпорту України, коливання цін та обсягів експорту продукції чорної металургії та інших головних складових експорту, а також зміни в регулюванні економічної діяльності, спрямовані на зняття обмежень на імпорт та пільг для внутрішніх виробників основних видів промислової продукції.

Проаналізуємо проблеми та перспективи розвитку за показником ВВП розрахованим методом кінцевого використання.

Таким чином, щодо структурної компоненти «чистий експорт» можна виділити такі проблеми:

1. Від'ємне значення показника чистого імпорту.
2. Переважання у структурі експорту сировини, а у структурі імпорту – високотехнологічної продукції.

3. Орієнтація експортерів на цінову конкуренцію, а не на технологічну. Подолання зазначених деформацій можливе за рахунок імпортозаміщення та стимулювання експорту високотехнологічної продукції, чого можливо досягти завдяки збільшенню інвестицій у структурну перебудову економіки.

Щодо показника валового нагромадження то слід зазначити наступні проблеми:

1. Низькі темпи валового нагромадження, які не задовольняють інвестиційну емність економіки України.

2. Низька привабливість економіки України для іноземних інвесторів.

3. Короткотермінові очікування іноземних інвесторів, які направляють інвестиційний капітал у сфери, які дозволяють швидко отримати максимальний прибуток.

Перспективи розвитку може бути забезпечене за рахунок стимулювання зміни структури інвестицій, залучення їх у пріоритетні галузі переробної промисловості та сільського господарства.

У структурі державних витрат можна виділити такі проблеми:

1. Висока частка державного попиту, порівняно з інвестиційним, що негативно позначається на темпах економічного розвитку.

2. Спотворення показника державних витрат явищем тіньової економіки

3. Переважання індивідуального споживання над колективним, що знижує ефективність бюджетних видатків за рахунок зростання корупційного ризику та неефективного використання бюджетних коштів.

У динаміці особистих споживчих витрат в Україні характеризується такими проблемами:

1. Переважання у структурі споживчого попиту витрат на продукти харчування та безалкогольні напої.

2. Зростання частки витрат на оплату комунальних послуг, переважно за рахунок зростання тарифів.

3. Висока залежність задоволення споживчих витрат від імпорту [5].

Для вирішення вище описаних проблем потрібно обрати шлях розвитку економіки для підвищення рівня ВВП та України загалом. Як приклад можна обрати стратегію економічного розвитку декількох країн Європейського Союзу.

Отже, варто замислитися над тим, стратегія розвитку якого з більш успішних сусідів нам підходить. Російська модель розвитку не є придатною для України, оскільки не можна порівняти наші енергетичний та ядерний потенціали. Звернемося до західних країн, таких, як Румунія та Польща. Вони є членами ЄС та орієнтуються на європейську економіку у своєму розвитку. В світовому рейтингу конкурентоспроможності країн, при складанні якого аналізувалися внутрішній стан економіки, привабливість країни для іноземних інвесторів, показники світової торгівлі, зайнятості та рівня цін, Україна займає 54 місце, поступаючись вже згаданим раніше Росії, Румунії та Польщі [6].

Висновки. Отже, проведене дослідження показує залежність між змінами ВВП та іншими макроекономічними показниками. Найбільш негативно на динаміку ВВП впливає від'ємний показник чистого експорту, який не забезпечує зростання національного доходу. Не менш важливим є деформації у структурі споживчого попиту які обумовлені, передусім, низькими доходами населення. Тоді як недостатня кількість інвестицій стримує розвиток економіки та тримає її на низькому рівні. Для вирішення цих проблем необхідно реформувати економіку, створити конкурентоспроможну продукцію.

В Україні є всі можливості для того, щоб вийти на якісно новий рівень розвитку економіки, проте без державного втручання, без видатків на стимулювання пріоритетних галузей господарювання, розвитку експорту, без бюджетних інвестицій цей процес може затягнутися на багато років. Однак навіть на найближчі роки спрогнозувати ВВП України досить складно у зв'язку з нестабільною економічною та політичною ситуаціями в країні. Тому варіанти розвитку України в цьому і наступному році існує декілька. І всі вони сходяться тільки в одному: економіка нашої країни буде відновлюватися повільно й важко.

Список літератури:

1. Підгорний А.З. Система національних рахунків [навч. посібник] / А.З. Підгорний, О.Г. Милашко // ОДЕУ. – Одеса. – 2009. – 18 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Рейтинг стран Европы по доле расходов семей на продукты питания – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://riarating.ru/regions_rankings/20151224/630004942.html
4. Глуха Г.Я. Інвестиції та їх вплив на економічне зростання / Глуха Г.Я. // Європейський вектор економічного розвитку. – № 1. – 2014. – С. 39-47.
5. Онишко С.В. Динаміка сукупного попиту в Україні: структурні деформації та перспективи їх подолання / Онишко С.В., Карпенко С.П. // БІЗНЕСІНФОРМ. – № 2. – 2015.
6. Кулицький С.П. Про перспективи розвитку української економіки у 2016 р. / С.П. Кулицький // Резонанс. – 2016. – № 3. – С. 3-17.
7. Фінансовий портал «Мінфін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>

Корягина Т.В., Стасюк А.В., Сосенкова Е.Р.

Университет таможенного дела и финансов

ДИНАМИКА ВВП УКРАИНЫ И ВЛИЯНИЕ НЕКОТОРЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ НА ЕГО ИЗМЕНЕНИЕ

Аннотация

В статье было проведено исследование, которое показывает зависимость между изменениями ВВП и другими макроэкономическими показателями. Наиболее негативно на динамику ВВП влияет отрицательный показатель чистого экспорта, поскольку импорт в Украину превышает экспорт и не обеспечивает роста национального дохода. Не менее важно деформации в структуре потребительского спроса которые обусловлены, прежде всего, низкими доходами населения. Тогда как недостаточное количество инвестиций сдерживает развитие экономики и держит ее на низком уровне.

Ключевые слова: ВВП, потребительские расходы, государственные расходы, валовое накопление, экспорт, импорт.

Koryagina T.V., Stasiuk A.V., Sosenkova E.R.

University of Customs and Finance

GDP DYNAMICS UKRAINE AND IMPACT SOME COMPONENTS TO CHANGE ITS

Summary

In the article, a study was conducted that shows the dependence between changes in GDP and other macroeconomic indicators. The most negative impact on GDP dynamics is affected by negative net exports, as import to Ukraine exceeds the export, and does not provide growth of the national income. No less important is the deformation in the structure of consumer demand, which is due primarily to the low income population. While insufficient investment hinders economic development and keeps it low.

Keywords: GDP, consumer spending, government spending, gross capital formation, exports, imports.

УДК 330.341.2

ВПЛИВ ТНК НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

Креховець А.В.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

В даній статті досліджено роль та значення транснаціонального капіталу в сучасній глобалізованій економіці України. Розглянено вплив збільшення масштабів розвитку ТНК на українську економіку. Представлено висновки щодо стану прямих іноземних інвестицій в Україні та зв'язком їх кількості з наявністю ТНК. Крім того, досліджено проникнення транснаціональних банків на вітчизняний ринок банківських послуг, їх вплив на розвиток банківської системи. Визначено найбільш привабливі галузі для ТНК в Україні та їх місце на внутрішньому ринку.

Ключові слова: ТНК, економічний розвиток, прямі іноземні інвестиції, транснаціональні банки, економіка України.

Постановка проблеми. В сучасній глобалізованій економіці загально визнано, що ТНК стали основною рушійною силою інтернаціоналізації світової економіки як вшир (глобалізація), так і вглиб (регіоналізація). Це означає, що панування в світовій економіці декількох сотень найбільших ТНК визначає основні масштаби світового виробництва і збуту.

Актуальність теми зумовлена постійним зростанням кількості ТНК в світі та в Україні. Тому наразі важливо розуміти як саме наявність ТНК може впливати на розвиток економіки країни. Чи треба з цим боротися чи співпрацювати, адже великі ТНК захоплюють владу, як ринкову, так і політичну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Еволюцію та розвиток ТНК досліджувало багато зарубіжних вчених, таких як В. Рокочі, М. Акої, І. Самсон, С. Хаймер, Р. Коуз, О. Вільямсон, Е. Пенроуз, О. Хорошун, Р. Вернон, Р. Стобаух, Дж. Даннінг. Також серед зарубіжних і вітчизняних авторів, які досліджують діяльність ТНК, слід назвати Терехову Є.М., Трифонову І.В., Михайловську О.В., Сисоєв В., Абраменко В., Столярчук Я.М., Прокопенко О.В., Пенську І.О., Гочеткова В.М., Ленську В.А., Бузуглого В.В. та Резнікову Н.В.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття покликана дослідити не лише вплив збільшення масштабів розвитку

ТНК на економічну систему світу та зв'язок з глобалізацією, а й розглянути це в контексті української економіки, її специфіки та наявних проблем.

Мета статті – дослідити роль та значення транснаціонального капіталу в сучасній глобалізованій економіці України. **Завдання** – дослідити вплив збільшення масштабів розвитку ТНК на українську економіку.

Виклад основного матеріалу. Розвиток іноземного інвестування в Україні розпочався одночасно з отриманням суверенітету нашої країни у 1991 р., коли економіка країни стала відкритою для іноземних інвесторів. Цей період характеризується хаотичним створенням спільних підприємств без чіткого визначення їхніх прав та відповідальності, через повну відсутність нормативно-правової бази. Спільні підприємства створювалися тільки на підставі взаємної довіри між партнерами і, як правило, використовувалися іноземними партнерами для просування своєї продукції на ринок України або для доступу к її дешевим сировинним ресурсам. З розробкою та створенням правового поля для іноземного інвестування в Україні, що відзначилося прийняттям низки законодавчих актів, та з початком процесів приватизації розпочалася друга, якісно нова стадія іноземного інвестування. У цей період свої інтереси до ринку України проявляють потужні всесвітньо відомі ТНК – Nestle, Procter&Gambel, Coca-Cola, Samsung, LG та ін. [3].

Стратегії міжнародних корпорацій, які здійснюють свою діяльність на ринку України, можна умовно поділити на три групи [1].

Перший тип стратегії є характерним для корпорацій, що виготовляють товари внутрішнього споживання та операторів на ринку зв'язку. Це Macdonald's, Coca-Cola, Philip Morris та Kraft. Метою цієї стратегії є збільшення прибутку корпорації.

Метою другого типу стратегії є поглинання значного обсягу нового ринку. До компаній, які використовують цей тип стратегії виходу на ринок України, належать великі компанії-трейде-ри, що будують переробні заводи і торгівці сільгосппродукцією.

Третій тип стратегії використовують компанії, які добре обізнані з специфікою функціонування ринку України. Такі компанії в основному мають російське походження, пояснюється, насамперед, фактом існування географічної спеціалізації.

Найбільш привабливими для ТНК галузями української економіки є харчова промисловість, галузі машинобудування і металообробки, фінансова, аграрна, страхова та торговельна сфери. Однією з умов привабливості діяльності ТНК є наявність в Україні важливих факторів зростання виробництва. Серед них виділяють такі, як природні ресурси, наявність достатньо розвинутої регіональної транспортної інфраструктури [4].

Дослідження Теренова та Прокопенка з питання транснаціоналізації господарства показало, що існують як позитивні, так і негативні наслідки цього процесу (табл. 1).

Незважаючи на низку переваг ТНК, статистичні спостереження за динамікою припливу іноземних інвестицій в економіку України не дають підстав для оптимізму (рис. 1, 2).

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції в економіку України за 1995–2014 рр. (на початок року млн дол. США)

Джерело: розроблено автором за даними Держкомстату України

Як ми можемо побачити на рис. 1,2, динаміка обсягів залучених іноземних інвестицій має чітку

Таблиця 1

Роль транснаціоналізації в розвитку сучасної національної економічної системи України

Позитивні риси	Негативні риси
Міжнародна спеціалізація на базі взаємопроникнення капіталу	Посилення конкуренції на внутрішньому ринку, занепад вітчизняного виробника
Фортування міжнародних галузевих та господарських територіальних одиниць (кластерів)	Поступова руйнація національного економічного суверенітету – поява наднаціональних економічних утворень – ТНК
Вирівнювання національних відтворювальних виробничих структур	Різка зростання транскордонного злиття і поглинання вітчизняних компаній
Свобода пересування факторів виробництва, товарів	Розташування на території держави трудомістких, енергомістких та матеріаломістких, екологічно небезпечних виробництв
Доступ до більш якісних і дешевих ресурсів	Відтік капіталу, перерахунок прибутку в промислово-розвинуті країни
Розвиток науково-технічної сфери	Уникнення оподаткування прибутку
Розширення інноваційної діяльності	Розподіл фінансових ресурсів країни між крупними ТНК з обмеженим фінансуванням середнього бізнесу
Якісний розвиток виробництва країни	Занепад галузей економіки, які не є привабливими для ТНК
Посилення ролі держави в міжнародному просторі	Вплив ТНК на економічну владу країни

Джерело: [2]

тенденцію до зростання, що не можна сказати про темпи приросту. За останні два роки відбувся рекордний спад іноземної інвестиційної активності, найнижчі показники темпів приросту іноземних інвестицій за 2013 р. – 9,9% та 2014 р. – 5,2%. За даними доповіді ООН «Інвестиції у світі-2014», у 2013 р. через високі політичні ризики в Україні обсяг прямих іноземних інвестицій скоротився удвічі – до 3 млрд 800 млн дол. Однією з причин стало виведення інвесторами низки активів, особливо з банківського сектора. Статистичний аналіз галузевої структури прямих іноземних інвестицій за 2012 р. свідчить про збереження високої зацікавленості іноземних інвесторів до видів економічної діяльності з високою капіталізацією прибутків, таких як переробна промисловість – 25,9%, торгівля – 11, фінансова діяльність – 29,6, операції з нерухомим майном – 16,6%. На жаль, поза увагою іноземних інвесторів лишаються наукомісткі галузі, частка прямих іноземних інвестицій в них склала лише 1% [3].

Рис. 2. Темпи приросту обсягу іноземних інвестицій, % за 1995–2014 рр.

Джерело: розроблено автором за даними Держкомстату України

Наступна таблиця ілюструє найбільші ТНК України, галузь та обсяги капіталовкладень за 2013 рік.

Отже, іноземні транснаціональні корпорації готові здійснювати свою діяльність в Україні, проте на заваді їм стають такі фактори, як: нестабільне й надмірне регулювання, відсутність в Україні сталої стратегії та відповідного національного плану дій, недосконалість національного законодавства, нечітка правова система, нестабільність економічної та політичної ситуації, високий рівень корупції в усіх сферах господарської діяльності та неспроможність судової системи належним чином виконувати свої функції,

критична ситуація у сфері незалежності судової системи (123 місце серед 129 країн світу), низький платоспроможний попит українських споживачів, труднощі з спілкуванням з урядовими та приватизаційними органами, переобтяженість регуляторними нормами та складність податкової системи, суттєве податкове навантаження. У рейтингу за індексом сприятливості податкової системи, який розраховується на основі трьох показників (кількість платежів, час, необхідний для сплати податків та загальний розмір податків) Україна посідає 181 місце серед 183 країн [5]. Кризові процеси 2013–2014 рр. дедалі більше погіршують позиції України у світовій економіці в середньостроковій перспективі. Сучасна економіка країни має багато невирішених проблем, серед яких: дефіцит держбюджету та борги України, збройний конфлікт на Донбасі, скорочення промислового виробництва, економічна війна з Росією, криза банківської системи, валютна нестабільність, інфляція тощо.

Через це у 2014 р. спостерігалось різке скорочення діяльності ТНК на території України, причому не лише іноземних, але й українських. Відбулося зменшення частки інвестицій, скорочення кількості філіалів та дочірніх підприємств, особливо у східній частині України, де й досі триває збройний конфлікт. На жаль, поки воєннополітична та економічна ситуація в країні не врегулюється, очікується подальше призупинення діяльності ТНК та зменшення припливу прямих іноземних інвестицій в економіку України [4].

В останні роки в Україні починає простежуватися тенденція проникнення транснаціональних банків на вітчизняний ринок банківських послуг. Так, якщо в 2005 р. частка іноземного капіталу в статутному капіталі діючих банків становила 9,6%, то на 01.12.2010 р. цей показник склав 39,1%, тобто третина банківської системи України підпорядковується контролю транснаціональних банків. Лідерами тут виступають Росія, Австрія, Італія та Франція. За цей період значно зросла і кількість банків з іноземним капіталом: за 2005–2010 рр. їх кількість збільшилась на 34 банки, в тому числі кількість банків зі 100-відсотковим іноземним капіталом зросла у 2,86 рази. Якщо аналізувати динаміку кількості банків з іноземним капіталом в Україні, то можна побачити, що до 2009 їх чисельність зростала як в абсолютному (з 35 банків у 2006 році до 53 у 2008), так і у відносному вимірі (з 20,6% до 28,8%). Лише

Таблиця 2

Найбільш і ТН К, які вклали інвестиції у дочірні компанії, філіали та спільні підприємства в Україні у 2013 р.

Корпорація	Країна	Галузь	Обсяг вкладень, млн. грн.
McDonald's Corporation	США	Харчова промисловість	198,3
Nestle S.A.	Швейцарія	Харчова промисловість	178,5
British American Tobacco	Великобританія	Тютюнова промисловість	166,8
British Petroleum	Великобританія	Нафтова промисловість	142,6
Procter&Gamble	США	Хімічна промисловість	135,1
Shell	Нідерланди	Нафтова промисловість	124,9
Coca-Cola	США	Харчова промисловість	121
Unilever	Великобританія Нідерланди	Харчова промисловість та побутова хімія	115,5
PepsiCola	США	Харчова промисловість	112,3

Джерело: [4]

у кризовий 2009 р. відбулось невелике зниження показників. Натомість у 2010 р. повністю відновились попередня динаміка навіть з перевищенням показників 2008 року: кількість банків з іноземним капіталом зросла до 55, що становить 31,3% від їх загальної кількості. При цьому протягом усіх років, крім 2009, зростала і частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків [7].

Серед найбільших міжнародних банків, які працюють в Україні шляхом створення дочірнього банку або частковій участі в капіталі вітчизняних банків можна віднести «Reifteisenbank», «Calyon Bank», «ING Bank», «Citigroup», «HVB Bank» та інші.

Щодо останніх 2 років розвитку економіки, які не були взяті до загального аналізу: протягом 2015 року в економіку України надійшло 3,76 млрд доларів США прямих іноземних інвестицій. Загальний обсяг інвестицій на початок 2015-го перевищував 45 млрд доларів. Тобто упродовж минулого року обсяг інвестицій скоротився на 2,34 млрд доларів. До загального аналізу транснаціоналізації банківського капіталу не було взято останні роки розвитку української економіки, так як через військову ситуацію та падіння економіки у всіх сферах прослідковується й зниження транснаціоналізації банківського капіталу, падіння банківської сфери та значне підвищення інвестиційних ризиків щодо інвестування українських банків. Також наразі українська банківська система має незначну вагу на світовому фінансовому ринку, демонструє пасивну позицію українських банків щодо участі у процесах глобалізації банківської діяльності та вимагає впровадження спеціальних заходів з реформування вітчизняного банківського сектору

Висновки та пропозиції. Найбільш привабливими для ТНК галузями української економіки є харчова промисловість, галузі машинобудування і металообробки, фінансова, аграрна, страхова та

торговельна сфери. Однією з умов привабливості діяльності ТНК є наявність в Україні важливих факторів зростання виробництва. Серед них виділяють такі, як природні ресурси, наявність достатньо розвинутої регіональної транспортної інфраструктури. Динаміка обсягів залучених іноземних інвестицій має чітку тенденцію до зростання, що не можна сказати про темпи приросту. Найбільший пік активності іноземних інвесторів спостерігається у 1996 та 2006 рр. (темпи приросту 85,5 та 86,7% відповідно). За останні два роки відбувся рекордний спад іноземної інвестиційної активності, найнижчі показники темпів приросту іноземних інвестицій за 2013 р. – 9,9% та 2014 р. – 5,2%.

Найбільшими ТНК України є: McDonald's Corporation, Nestle S.A., British Petroleum, American Tobacco, Procter&Gamble, Shell, Coca-Cola, Unilever, PepsiCola. Іноземні транснаціональні корпорації готові здійснювати свою діяльність в Україні, проте на заваді їм стають такі фактори, як: нестабільне й надмірне регулювання, недосконалість національного законодавства, складна політична та економічна ситуація, криза та військові дії на Донбасі.

В Україні з 2005 р. активізувались процеси проникнення транснаціональних банків на вітчизняний ринок банківських послуг. Серед найбільших міжнародних банків, які працюють в Україні шляхом створення дочірнього банку або частковій участі в капіталі вітчизняних банків можна віднести «Reifteisenbank», «ING Bank», «Citigroup», «BNP Paribas».

Отже, для покращення інвестиційного клімату України потрібно стабілізувати політичну систему та послабити регулювання, дати волю ринковим механізмам регулювання економіки, вирішити ситуації зі сходом України, закінчити війну як політичну, так і економічну, відродити занепалі регіони, покращувати законодавчу базу країни.

Список літератури:

1. Дмитришен П.В. Особливості стратегії транснаціональних корпорацій в українській економіці / П.В. Дмитришен, В.А. Гарбар. – 2010 р. – 5 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>
2. Терехов Є.М., Прокопенко О.В. Вплив транснаціональних корпорацій на розвиток національних економічних систем // Вісник Сумського державного університету: Сер. «Економіка». – 2010. – № 1. – С. 103-113.
3. Іванова М.О. Вплив ТНК на розвиток економіки України: переваги та недоліки / Іванова М.О. // Європейський вектор економічного розвитку. – 2014. – № 2 (17). – 15 с.
4. Пенська І.О. Особливості впливу ТНК на економічний розвиток України / Пенська І.О. // Міжнародна економіка та менеджмент. – 2015. – № 3. – 11 с.
5. Кочетков В.М. Розвиток українських ТНК як фактор росту економіки країни [Текст] / В.М. Кочетков // Ефективна економіка. – 2013. – № 10. – С. 55-60.
6. Ленский Е.В. Транснаціональні фінансово-промислові групи і міждержавна економічна інтеграція: реальність і перспективи / Е.В. Ленский, В.А. Цветков // Щотижневик «Економіка і життя». – 1998. – № 8. – 3 с.
7. Сагач О.В. Процеси транснаціоналізації банківської діяльності та перспективи їхнього розвитку в світі та в Україні / Сагач О.В., Юденкова К.В. // Географія та туризм. – 2012. – № 3. – 256-261 с.

Креховец А.В.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

ВЛИЯНИЕ ТНК НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ**Аннотация**

В данной статье исследована роль и значение транснационального капитала в современной глобализированной экономике Украины. Рассмотрено влияние увеличения масштабов развития ТНК на украинскую экономику. Представлены выводы о состоянии прямых иностранных инвестиций в Украину и связи их количества с наличием ТНК. Кроме того, исследованы проникновения транснациональных банков на отечественный рынок банковских услуг, их влияние на развитие банковской системы. Определены наиболее привлекательные отрасли для ТНК в Украине и их место на внутреннем рынке.

Ключевые слова: ТНК, экономическое развитие, прямые иностранные инвестиции, транснациональные банки, экономика Украины.

Krekhovets A.V.

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

THE IMPACT OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS ON ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE**Summary**

In this article was explored the role and importance of transnational capital in the modern globalized economy of Ukraine. Viewed impact of the scaling of TNCs in the Ukrainian economy. Presented the conclusions about the state of FDI in Ukraine and connection between their quantity and the presence of multinationals. Also studied the implementing of transnational banks in the domestic banking market, their impact on the banking system. Explored the most attractive sectors for multinationals in Ukraine and their place in the domestic market.

Keywords: TNC, economic development, foreign direct investment, multinational banks, the economy of Ukraine.

УДК 334.021.1

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ**Кубрак О.М.**

Київський національний університет технологій та дизайну

У статті представлені результати теоретичного та науково-практичного дослідження особливостей управління підприємницькою діяльністю в ринкових умовах. Розроблено інноваційний механізм як інструмент управління підприємницькою діяльністю на підприємстві та запропоновано заходи підвищення конкурентоспроможності ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД».

Ключові слова: управління, підприємство, підприємницька діяльність, конкурентоспроможність підприємства.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток ринкових відносин у країнах світового економічного співтовариства дозволяє зробити висновок про те, що успіх роботи підприємств визначається розробкою всіх компонентів їх систем управління. В умовах постійно зростаючої конкуренції завдання завоювання й утримання підприємством стійкої конкурентної позиції на ринку вимагає формування і реалізації адекватної, науково обґрунтованої стратегії адміністративного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління підприємством розглядаються такими визначними дослідниками як

Г.Л. Азоєв, І. Ансофф, О.С. Виханський, А.Е. Воронкова, Л.М. Ганущак-Єфіменко, І.М. Грищенко, Н.А. Герасимчук, М.Й. Малік, В.Г. Щербак. Вагомий внесок у розвиток теорії управління підприємницької діяльності і її прикладне застосування внесене дослідженнями вчених Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Інституту економіки промисловості НАН України, Київського національного університету технологій і дизайну, Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Об'єктивна необхідність поглиблення прикладних досліджень управлін-

ня підприємницької діяльності зумовила вибір теми дослідження.

Метою статті є дослідження та удосконалення методів управління підприємницької діяльності на прикладі ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД».

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Проблема керування персоналом актуальна й у наш час, крім проблем, що стосуються виробництва і реалізації продукції, керівництву підприємства приходиться вирішувати кадрові питання, тому що без правил і визначеної політики в області персоналу не може існувати жодне підприємство.

Розглянемо найбільші недоліки адміністративних методів керування ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» та шляхи їх вирішення.

У результаті дослідження було виявлене наступне:

По-перше, у ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» спостерігається роздробленість дій відділів, кожен відділ, відповідаючи за свою ділянку роботи, не намагається співробітничати з іншими відділами, у результаті виникають ситуації, коли різні відділи надають суперечливу інформацію, тобто кожна структурна одиниця існує обособлено. До того ж це приводить до дублювання функцій.

По-друге, у ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» дуже слабо організована кадрова політика. Фахівець, що займається кадрами, веде тільки статистичний облік і не займається розробкою визначення цільових настанов по роботі зі співробітниками. У результаті кваліфікація працівників не завжди відповідає вимогам даної спеціальності.

По-третє, більшість працівників ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» звикли вирішувати вузько-професійні задачі і не завжди здатні до швидкої переорієнтації.

Таким чином, без рішення основної проблеми підприємства, а саме чіткого розподілу функціональних обов'язків між персоналом, подальша успішна діяльність підприємства буде під сумнівом.

По-четверте, існує проблема втрат на вищому рівні керування.

Простий утилітарний підхід до роботи кадрових служб підприємства («закрий швидко вакансію», «знайди підходящого нового фахівця», «закрути «гайку» у дисципліні співробітників», «підготуй зобов'язання співробітників про схоронність конфіденційної інформації» і т.п.) є часом серйозною помилкою вищих керівників ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД». Крім того, така політика повинна давати відповідь на розподіл відповідальності і повноважень по рівнях керування:

Вище керівництво – кадрові служби – лінійні керівники.

Якщо про роботу кадрових служб і лінійних керівників по керуванню кадровим потенціалом ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» ми говорим трохи нижче, то функції вищого керівництва повинні бути строго визначені, регламентовані і, головне, бути гідними свого високого рангу керування, тобто, не поточними, не технічними, не дріб'язковими.

Є в керуванні одне з його «золотих» правил – ніколи не делегується відповідальність за кадрову роботу. От чому мені хотілося б, щоб ключові,

принципові рішення по кадрах, а також контроль за прийнятими рішеннями з цих питань були зосереджені на цьому вищому рівні керування і носили не декларативний характер, а реально управлінський.

Для успішної роботи підприємства по формуванню свого кадрового потенціалу необхідно, у числі інших дій, обов'язкове визначення на вищому рівні таких простих, але важливих позицій, як кошторис витрат фірми на кадрові справи, визначення структури витрат по соціальній підтримці співробітників, системи навчання і підвищення кваліфікації, пріоритетів у наборі нових співробітників (внутрішній або зовнішній набір), порядку ротації кадрів, часу і підсумках оцінки працівників, атестації керівних співробітників і т.д.

От чому і верхній рівень керування повинний мати, на мій погляд, свої власні прийоми організації кадрової роботи, своє ресурсне забезпечення цієї діяльності, у тому числі штатне (наприклад, як мінімум, наявність помічника по кадрах у високого керівника). Одночасно впливає, на мій погляд, не тільки визначати на цьому рівні норми, стандарти, пріоритети в кадровій роботі, позначати ступеня відповідальності інших рівнів керування за організацію такої роботи, але й організовувати і відповідати за загальнопідприємницькі кадрові програми.

До них я б відніс питання мотивації співробітників, корпоративного навчання, ротації кадрів, корпоративної культури, соціальної підтримки і підтримки новацій співробітників ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД». Такі програми повинні мати своє фінансування, свою систему забезпечення і контролю.

До числа таких найважливіших пріоритетних задач, на мій погляд, варто віднести програму організаційного розвитку підрозділів ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД», особливо знову створених. Проблема полягає в тому, що практично не вирішуються у ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» задачі постановки перед підрозділами конкретних цілей, у тому числі і по окупності витрат на створення таких осередків і своєчасного «лікування» таких підрозділів, якщо задачі не виконуються за відведений проміжок часу.

Мова, таким чином, йде про організаційний розвиток підрозділів, де 80% усіх проблем – кадрові проблеми: склад співробітників, їхня кваліфікація і мотивація, рівень керівних кадрів. Задачі вищого керівництва – бачити цю проблему і вирішувати її сучасними ефективними способами.

Ще одна проблема вищого керівництва – наявність і робота критеріїв успішної кадрової діяльності. Варто чітко визначити, що є показником (або показниками) успішної кадрової роботи (а це не так однозначно, як здається на перший погляд – іноді за зовнішнім благополуччям фірми криється байдужість співробітників, їхня безініціативність і формалізм), як і ким, у які терміни це все оцінюється, головне, яким чином оцінюється вплив проведеної кадрової роботи на кінцеві показники діяльності фірми. Рішення тут існують, важливо визначитися в постановці такої задачі і знайти відповідні важелі організації і контролю.

По-п'яте, проблеми кадрової служби фірми. Кадрова служба ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» сьогодні має ряд принципових проблем, дії якої

найчастіше не відповідають реаліям ринкової системи господарювання.

На жаль, кадрові служби ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» не можуть усерйоз вести консультаційну і роз'яснювальну роботу для керівників, лінійних підрозділів, що є, по моєму глибокому переконанню, їхніми основними функціями у роботі з персоналом.

Моя спроба в багатьох організаціях з'ясувати, а скільки ж заробили б співробітники кадрових служб, якби вони були на умовах самооплатності своїх витрат і працювали, як і потрібно працювати, по конкретному бізнес-плані, не увінчалася успіхом. Мова йде, звичайно, не про обліковців і архівістів, а про тих фахівців кадрових служб, що займаються основними кадровими питаннями (оцінка, мотивація, навчання співробітників і ін. змістовні аспекти роботи). Адже нормальна схема роботи, коли мої пропозиції (у даному випадку форми, методи, технології роботи з людьми) затребувані і керівники лінійних підрозділів готові платити (мова не про буквальну оплату, а хоча б про умовну оцінку вартості кадрових послуг) за такі пропозиції і послуги. Тут і стає ясною щира цінність як самих кадрових працівників, так і їхніх технологій.

Проблема не тільки в слабкій практичній готовності багатьох кадрових працівників, але й у формах взаємодії з лінійними підрозділами, і, може бути головне, в умінні, готовності керівників таких підрозділів затребувати послуги кадрових служб, розуміти їхню необхідність, бачити реальну користь і ринкову вартість.

Ми знову повертаємося до ідеології кадрової роботи – якщо начальник відділу (ділянки, служби), займаючись організаційним розвитком свого підрозділу, відповідаючи за бізнес-план, розуміє, що без ефективно поставленої, ефективною роботи з персоналом йому не обійтися, тоді і будуть затребувані ці кадрові технології, та й самі служби персоналу будуть мати іншу вагу.

Хотілося б звернути увагу керівників підприємства на психологію роботи кадрової служби ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД». На жаль, кадрові працівники ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД», вислухуючи щодня численні скарги і прохання співробітників, відриваються від реальності, не розуміють своїх корпоративних задач. А реалії такі, що кадрова служба не профспілка, не захисник скривджених і знедолених, а провідник ідей і рішень вищого керівництва підприємства.

Кадровики грають у команді вищих керівників підприємства, проводять лінію вищого керівництва, а не виступають на стороні їхніх опонентів і супротивників. Звичайно, скарги і прохання співробітників вислухувати і вирішувати треба, виходячи з позицій закону корпоративних інтересів, рішень вищого керівництва підприємства.

До психології кадрової служби ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД», вірніше до її недоліків, я б відніс і невміння цієї служби всерйоз працювати на кінцеві цілі, і за досягнення (або не досягнення) їхній нести повну відповідальність.

Захопленість частками, дрібними проблемами – бич кадровиків. Проблеми зарплати, премій, взаємодії з начальством, відпусток, наказів по соціальній підтримці і багато інших питань не повинні закривати кінцеві цілі і задачі. Та й як

можна, наприклад, вирішувати задачі нового прийому працівників на підприємство, не визначити основні причини звільнення колишніх співробітників. Тобто, не бачачи мети в цілому, небезпечно заглинутися в дріб'язках. І тут рішення мають, насамперед у тім, щоб кожен співробітник кадрової служби мав би такі реальні річні цілі по своєму напрямку. Додамо до цього ідею аналізу регулярної кадрової інформації, систему персональної відповідальності за терміни і результати, високий професіоналізм кадрових співробітників – ми одержимо в підсумку гарну кадрову корпоративну культуру, нормальне рішення питань роботи з персоналом, і тут украй важливо бачити не вузьковідомче рішення своїх професійних задач, а вплив твоєї роботи на кінцеві показники економічної діяльності підприємства.

По-шосте, однією з актуальних проблем я б назвав – складності роботи керівників лінійних підрозділів ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД».

Сучасний рівень керування задає від керівників лінійних підрозділів ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» високого професіоналізму, у тому числі й у кадровій роботі.

Мій перший заклик у цьому розділі – всерйоз навчити начальника (відділу, цеху) керування роботи з людьми. Чому працювати з технікою або з хімічними процесами ми навчаємо роками, а роботу з персоналом вважаємо чимось другорядним. Моє рішення – кожен керівник відділу повинний одержати при призначенні на управлінську посаду сертифікат (диплом) на право керування і роботи з людьми. Причому такий сертифікат потрібно одержувати після серйозного навчання (1-2 роки) з виконанням курсової (дипломної) роботи і її захистом.

Здається, що й у постановці кадрової роботи, в самому підрозділі його начальника потрібна допомога. Мова йде про спеціально виділеного співробітника, що зобов'язаний взаємодіяти з кадровою службою по технічних кадрових питаннях (методики, прийоми, рішення й ін.), залишаючи своєму керівникові принципові рішення, розвантажуючи його від дріб'язків. От чому я прихильник створення і регулярної роботи наради з кадрових питань уповноважених представників підрозділів, що одержують кадрову інформацію і застосовують її на практиці роботи своїх колективів. Мені хотілося б віднести до прямого ведення керівниками підрозділів таких кадрових прийомів, як оцінка роботи співробітників, прийоми їхньої мотивації, корпоративного навчання (у частині підрозділів).

Багато керівників підрозділів ТОВ «Технологія-Сервіс ЛТД» не мають реальних прав і ресурсів для реалізації навіть цих, досить невеликих і конкретних напрямків кадрової роботи.

Особливо торкнуса проблеми підроздільного рівня професійних знань і навичок – на мій погляд, тільки у відділі, цеху, на ділянці можна всерйоз поставити задачу регулярних зустрічей членів цих колективів і обговорень (може бути з почерговими виступами кожного зі співробітників по заздалегідь даній тематиці) професійних питань і приношення сюди, у цей первинний колектив, усіх новацій і власного досвіду роботи.

Структура типового оперативного плану роботи з персоналом на підприємстві наведена на рис. 1.

Для її розробки необхідно за допомогою спеціально складених анкет зібрати наступну інформацію:

- зведення про постійний склад персоналу (ім'я, по батькові, прізвище, місце проживання, вік, час надходження на роботу й ін.);
- дані про структуру персоналу (кваліфікаційна, статевовікова, національна структура; питома вага інвалідів, питома вага робітників, службовців, кваліфікованих робітників і т.д.);
- плинність кадрів;
- втрати часу в результаті простоїв, через хворобу;
- дані про тривалість робочого дня (цілком або частково зайняті, працюючі в одну, трьох або нічну зміну, тривалість відпусток);
- заробітна плата робітників та службовців (її структура, додаткова заробітна плата, надбавки, оплата по тарифу і понад тариф);

- дані про послуги соціального характеру, надані державою і правовими організаціями.

Анкеті варто складати таким чином, щоб поряд з виробничими цілями вони могли служити і кадровому плануванню. Інформація про персонал являє собою сукупність всіх оперативних відомостей, а також процесів їхньої обробки для кадрового планування. Вона повинна відповідати наступним вимогам [8]:

- простоті - це значить, що інформація повинна містити стільки даних і тільки в тім обсязі, скільки необхідно в даному випадку;

- наочності - зведення повинні бути представлені таким чином, щоб можна було швидко визначити головне, уникнути багатослівності. Для цього потрібно використовувати таблиці, графіки, кольорове оформлення матеріалу;

- однозначності - зведення не повинні бути неясними, у їхньому тлумаченні варто стежити за семантичною, синтаксичною і логічною однозначністю матеріалу;

- порівнянності - зведення повинні приводитися в порівнянних одиницях і відноситися до об'єктів, що піддається порівнянню, як усередині організації, так і поза нею;

- наступності - зведення про кадри, подавані за різні тимчасові періоди, повинні мати одну методику підрахунків і однакові форми надання;

- актуальності - зведення повинні бути свіжими, оперативними і своєчасними, тобто надаватися без запізнь.

Диверсифікація господарської діяльності є оберненою до спеціалізації. Чим більше поглиблюється спеціалізація підприємства, тим меншою є ймовірність диверсифікації діяльності. Це пояснюється специфікою організаційно-економічних відносин, які існують між постачальниками сировини і виробниками, та споживачами. Досвід диверсифікації аграрного бізнесу Європейського Союзу підтверджує, що дана стратегія розвитку є найбільш прийнятною для невеликих підприємств [2].

Важливим завданням диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання є: збільшення фінансової синергії й кредитних можливостей доходів; зменшення оперативного ризику; забезпечення зростання; зміна діяльності підприємства [7].

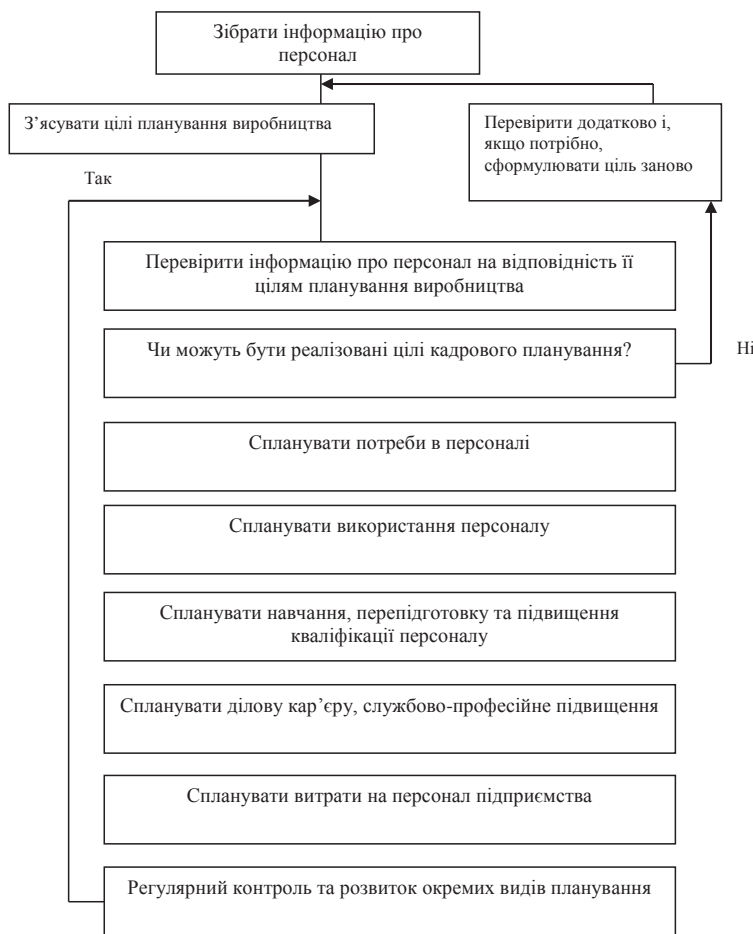

Рис. 1. Структура типового оперативного плану роботи з персоналом в організації

Таблиця 1

Узагальнення теоретичних основ диверсифікації діяльності підприємства [4, 5, 6]

Мотиви	Техніко-технологічні	Фінансово-економічні	Соціальні	Стратегічні
Види	Вертикальна	Горизонтальна	Конгломератна	
Форми	Виробнича	Фінансова	Маркетингова	
Цілі	Завоювання нових ринків збуту продукції; розширення асортименту продукції; поліпшення фінансового та економічного стану підприємства; відповідність виробництва потребам ринку, що постійно змінюються; страхування підприємства від ризику вступу продукції до стадії спаду життєвого циклу; підвищення конкурентоспроможності підприємства; оновлення науково-технічної бази підприємства; повніше завантаження виробничих потужностей			
Причини	Часткове використання ресурсів; зниження прибутку від основного виробництва; скорочення попиту на продукцію; створення нових робочих місць; постійний ріст конкуренції та НТН			
Наслідки	Позитивні		Негативні	

Дослідження дало змогу узагальнити мотиви, види, форми, цілі, причини та наслідки диверсифікації діяльності (табл. 1). У таблиці наведено також коротку характеристику цілей і причин диверсифікації. Вони залежить від особливостей підприємства: розвитку, масштабу виробництва або ін.

Серед основних мотивів, які найчастіше є стимулами для диверсифікації діяльності, виокремлюють нерівномірний розвиток галузей економіки; зниження норми прибутку в традиційному виробництві; розвиток науково-технічного процесу [1].

В основі техніко-технологічних мотивів лежить оптимальне використання виробничих потужностей та розвиток інноваційної політики; фінансово-економічних-зменшення ризиків, забезпечення фінансової стійкості, одержання синергетичного ефекту; соціальних – оптимізація кадрового складу й заміна системи мотивації управлінського персоналу. Суть стратегічних мотивів полягає в адаптації до змін у кон'юнктурі світових ринків у довгостроковому періоді, диверсифікації виробничої діяльності [2].

Диверсифікація має виробничу, фінансову та маркетингову форми. Виробнича форма – це урізноманітнення в підприємстві видів виробництв, що забезпечують одержання різної продукції і/або розширення її асортименту; фінансова – це

урізноманітнення фінансової діяльності, яка досягається через здійснення підприємством різних видів і довгострокових фінансових вкладень; маркетингова – пов'язана зі створенням підприємством власної торговельної мережі, розширення каналів збуту продукції, залучення більшої кількості маркетингових важелів просування товару на ринок, організацією (за необхідності) після продажного обслуговування проданих товарів [5, 6].

В основі диверсифікації господарської діяльності лежить необхідність стабілізації фінансових доходів і зменшення ризиків від операційної діяльності. До основних мотивів диверсифікації належить техніко-економічні, соціальні та стратегічні; також виокремлюють вертикальну, горизонтальну й конгломератну диверсифікації господарської діяльності та виробничу, фінансову та маркетингову форми [3].

Для наведених типів диверсифікації господарської діяльності найхарактернішими є фінансово-економічні мотиви, конгломератний вид та виробнича форма реалізації [7].

Висновки. Отже, економічно доцільно провадити диверсифікаційну стратегію в підприємствах, оскільки це дає змогу оперативніше використовувати вільні ресурси, реагувати на кон'юнктуру ринків і значно знижувати рівень ризиків господарської діяльності.

Список літератури:

1. Ганущак-Єфіменко Л. М. Економіка та управління інноваційною діяльністю підприємств: [навч. посібн.] / Л. М. Ганущак-Єфіменко, М. М. Єрмошенко. – К.: Національна академія управління, 2011. – 526 с.
2. Ганущак-Єфіменко Л. М. Інноваційний розвиток підприємництва в Україні: стратегічні орієнтири: [моногр.] / Л. М. Ганущак-Єфіменко. – К.: Національна академія управління, 2014. – 343 с.
3. Грищенко І. М. Підприємницький бізнес: навч. посібн. – К.: Грамота, 2016. – 520 с.
4. Герасимчук Н. А. Організація виробництва: Навч. посібник / Герасимчук Н. А., Кондратюк О. І., Вікарчук О. І. – Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, Житомир, 2009. – 244 с.
5. Герасимчук Н. А. Підприємницький механізм ресурсозберігаючого розвитку АПК: монографія / Н. А. Герасимчук // – Київ: ТОВ «ЦП «Компрінт», 2015. – 463 с.
6. Герасимчук Н. А. Диверсифікація підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств України / Наталія Андріївна Герасимчук. // Вісник Національного аграрного університету. – 2008. – № 147. – С. 265-269.
7. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: навчальний посібник / [Рогач С. М., Герасимчук Н. А., Мірзоева Т. В., Томашевська О. А.] – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. – 415 с.
8. Щербак В. Г. Підвищення ефективності використання персоналу та його розвиток. Монографія/ за науковою редакцією доктора економічних наук, професора А. Г. Бабенка. – Дніпропетровськ: УМСФ, 2016. – 328 с.

Кубрак А.Н.

Київський національний університет технологій и дизайна

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО МЕХАНИЗМА В КАЧЕСТВЕ ИНСТРУМЕНТА УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

В статье представлены результаты теоретического и научно-практического исследования особенностей управления предпринимательской деятельностью предприятия. Разработан инновационный механизм как инструмент управления предпринимательской деятельностью на предприятии и предложены меры повышения конкурентоспособности ООО «Технология-Сервис ЛТД».

Ключевые слова: управление, предпринимательство, предпринимательская деятельность, конкурентоспособность предприятия.

Kubrak A.N.

Kyiv National University of Technologies and Design

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE MECHANISM AS A MANAGEMENT TOOL IN ENTREPRENEURSHIP ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Summary

The author in the article presents the results of theoretical, scientific and practical studies of the management of entrepreneurship in the enterprise. Proposed an innovative mechanism as a business management tool for the enterprise, and proposed measures to enhance the competitiveness of «Technology-Service Ltd».

Keywords: management, entrepreneurship, business activities, the competitiveness of enterprises.

УДК 005.5

ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ НА ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Курочка К.М., Золотарьов С.К.

Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Розкрито сутність поняття «управління проектами». Розглянуто проблеми, що можуть виникати при управлінні проектами на торговельному підприємстві. Описано методiku поетапного управління проектами на торговельному підприємстві. Запропоновано структуру інформаційних систем управління ресурсами проектів та адміністрування проектів підприємств.

Ключові слова: проект, управління проектами, етапи управління проектами, проблеми управління проектами, методика управління проектами, системи управління ресурсами проектів, системи адміністрування проектів.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток технологій у виробничій сфері призводить до поступового вивільнення трудових ресурсів та їх пере направлення до сфери послуг. Це призводить зокрема до розростання торгівлі як складової невиробничої сфери та посилення конкуренції серед торговельних підприємств, що стимулює їх до пошуку способів оптимізації власної діяльності починаючи від закупівельної діяльності та закінчуючи обслуговуванням споживачів. Ідеї з оптимізації діяльності реалізуються у вигляді проектів, ефективність яких залежить від якості управління ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальному вигляді управління проектами розглянуто у роботах К. Флемінга, Р. Хосенлопа, П. Робертса, Буркова В. Н., Книша М. І., Мазура І. І [3, 9, 11-12]. Значний внесок у теорію та практику управління проектами здійснено численними проектними інститутами, серед яких Американський національний інститут стандартів (ANSI), якому належить розробка провідного міжнародного стандарту управління проектами (PMBOK). Що стосується управління проектною діяльністю торговельних підприємств, то за даним напрямом наявні праці таких вітчизняних авторів, як Пурський О. І., Бродська А. А., Харченко О. А., Алексеев С. Б., Бут С. Ю [1-2, 4-5, 10]. Проте, ні дослідження окремих вчених-теоретиків, ні розробки наукових інститутів не забезпечують гарантованого успіху при втіленні проектів. Тому виникає потреба додаткових досліджень у напрямі вдосконалення управління

проектами, особливо по відношенню до сфери торгівлі, що наразі динамічно розвивається і потребує регулярних змін та нововведень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання організації взаємодії в процесах управління ресурсами проектів та адміністрування проектів.

Мета статті. Метою роботи є дослідження сутності управління проектами з описанням методики поетапного управління проектами на торговельному підприємстві, а також.

Виклад основного матеріалу. До недавнього часу у вітчизняній практиці під поняттям «проект» зазвичай розуміли комплект проектно-кошторисної документації на створення будівель, споруд або технічних пристроїв. У професійному управлінні проектами з поняттям проекту пов'язується процес здійснення комплексу цілеспрямованих заходів щодо вдосконалення існуючих чи створення нових продукту, послуги, процесу в рамках встановлених бюджету, часу і якості [3, с. 15].

Прикладами проектів, зокрема для торговельного підприємства, можуть бути: розробка нового продукту, послуги чи результату; здійснення змін в структурі, процесах, персоналі чи стилі організації; розробка чи придбання нової або вдосконаленої інформаційної системи (програмне забезпечення тощо); проведення досліджень з подальшою відповідною фіксацією результатів; будівництво нових споруд, будівель; впровадження, покращення чи вдосконалення існуючих бізнес-процесів та процедур.

На необхідність впровадження нових проєктів у діяльність торговельних підприємств мають значний вплив кризові явища в економічній, со-

ціальній та політичній сферах України, зокрема, зниження купівельної спроможності населення, втрата важливих для українських торговель-

Таблиця 1

Методика управління проєктами торговельного підприємства

№	Етап проєкту	Сутність етапу	Результат етапу
1	Ініціація проєкту		
1.1	Генерація ініціатив	На основі внутрішніх потреб та ініціатив співробітників: надходження ідей, що здатні впливати на розвиток підприємства, від співробітників, вищого керівництва. На основі змін та потреб зовнішнього середовища: реакція на зміни в законодавстві, зміни в потребах споживачів, на появу нових технологій та стандартів, дії конкурентів тощо.	Вірно оформлена ініціатива
1.2	Розгляд та відбір ініціатив	Розгляд ініціатив спеціальними підрозділами з розвитку чи керівництвом торгового підприємства, що включає презентацію ідей, перевірку ідей на доцільність та актуальність, відповідність стратегії підприємства, оцінку можливості її реалізації на даному етапі розвитку підприємства та за наявних ресурсів, оцінку ризиків з реалізації ініціативи.	Рішення про реалізацію ідей чи її відхилення
1.3	Офіційне відкриття проєкту	Розробка завдання на проєкт (інформація, зібрана на попередніх етапах, доповнюється вимогами до проєкту). Видача наказу про офіційне відкриття проєкту, призначення керівника, лідера (ініціатора) проєкту, визначення спонсора (за потреби).	Завдання на проєкт Наказ про відкриття проєкту
2	Планування проєкту		
2.1	Підготовка нормативних документів	Розгляд існуючих стандартів та методик, збір матеріалів про аналогічні чи типові проєкти.	Нормативні документи по проєкту
2.2	Розробка загального плану	Розробка переліку усіх етапів проєкту (ієрархічної структури робіт) із вказанням приблизного часу виконання кожного етапу, встановлення взаємозв'язків між етапами.	Загальний план проєкту
2.3	Організація проєктних груп та розподіл ролей	Видача офіційних документів про створення робочих груп; закріплення робочих груп за етапами, призначення відповідального за етап проєкту; узгодження плану проєкту з робочими групами; роз'яснення учасникам проєкту особливостей їх участі.	Накази про створення та склад робочих груп
2.4	Розподіл ресурсів та розробка бюджету	Визначення необхідної кількості ресурсів для кожного етапу та взагалі для проєкту. Створення переліку ресурсів, що залучаються, з вказанням їх вартості. Розробка бюджету проєкту.	Бюджет проєкту
2.5	Розробка плану з ризиків	Уточнення переліку ризиків, їх значимості та ймовірності. Розробка переліку попереджуючих і коригуючих дій.	План з ризиків
2.6	Розробка календарного плану	Визначення часу початку, тривалості та завершення кожного етапу з урахуванням чисельності робочої групи, наявності засобів автоматизації процесів тощо.	Календарний план
2.7	Розробка та затвердження підсумкового (генерального) плану	Об'єднання попередньо розробленої документації в підсумковий план, його офіційне затвердження та інформування учасників проєкту.	Генеральний план проєкту
3	Виконання та контроль проєкту	Виконання робочими групами відведених їм завдань поетапно з використанням відповідних ресурсів та обраної методики. Контроль проєкту по ключовим точкам, в яких з'являються проміжні результати (наприклад, по закінченню окремих етапів) та підготовка проміжних звітів з розрахунком відсотків виконання етапів та в цілому. Аналіз ефективності виконання проєкту керівником та на основі цього прийняття відповідних рішень про необхідність коригуючих дій.	Проміжні звіти про виконання проєкту Відповідні управлінські рішення керівника проєкту
4	Завершення проєкту		
4.1	Підготовка та презентація підсумкового звіту	Опис досягнутих цілей та результатів із вказанням ступеню їх досягнення, розрахунок індексів виконання термінів та бюджету проєкту. Аналіз ходу виконання проєкту, проблем та ризиків, що виникли, їх причин та способів вирішення. Презентація звіту власникам підприємства / замовникам проєкту.	Звіт презентовано власникам підприємства / замовникам проєкту
4.2	Аналіз підсумкового звіту	Власники підприємства / замовники проєкту приймають рішення про завершеність проєкту. У разі не повного досягнення цілей проєкт продовжується або закривається з недосягнутими цілями.	Рішення власників / замовників про завершеність проєкту
4.3	Офіційне закриття проєкту	Наказ про закриття проєкту, публікація прес-релізу про його результати. Розподіл мотиваційного фонду проєкту серед його учасників з врахуванням вкладу кожного учасника в результати проєкту.	Наказ про закриття проєкту Прес-реліз
4.4	Архівація всіх матеріалів	Збереження отриманих знань та напрацювань.	База знань за проєктом

Джерело: розроблено авторами за даними [2, 4, 6, 11]

них підприємств партнерів, що знаходяться за межами України, тощо. Подібні негативні фактори призводять до падіння обсягів продажу. Так, за даними Української служби статистики, обсяг обороту роздрібною торгівлі у січні-жовтні 2016 року склав 103,2% від обороту того ж періоду 2015 року, але всього 80,2% від січня-жовтня 2014 року [7]. За даних умов значні торговельні проекти відходять на задній план, проте є доцільним впровадження проектів, що здатні повернути чи привернути інтерес споживачів до послуг торговельного підприємства, в тому числі тих, що впливатимуть на зміну споживчих цін у бік зниження (через зменшення вартості торговельно-технологічних процесів, окремих операцій діяльності підприємства тощо).

Успіх кожного проекту залежить від професіонального послідовного управління ним на кожній стадії його втілення, тобто на стадіях ініціації, планування, виконання, моніторингу і контролю та закриття проекту.

Відповідно до визначення, що подано у провідному міжнародному стандарті управління проектами ANSI PMBOK, управління проектами – це область діяльності, в ході якої визначаються та досягаються чіткі цілі проекту при балансуванні між обсягом робіт, ресурсами (такими як грошові кошти, праця, матеріали, енергія, простір та ін.), часом, якістю та ризиками [6, с. 5].

Згідно з розширеним визначенням, управління проектами – це методологія (інколи вживають: мистецтво) організації, планування, керівництва, координації трудових, фінансових і матеріально-технічних ресурсів протягом проектного циклу, спрямована на ефективне досягнення його цілей шляхом застосування сучасних методів, техніки і технології управління для досягнення визначених у проекті результатів за складом і обсягом робіт, вартості, часу, якості й задоволення учасників проекту [9, с. 27]. Як відмітив автор, саме сучасні методи, техніки і технології грають важливу роль у поліпшенні та полегшенні розробки проекту та управління ним.

Ключовим фактором успіху проектного управління, зокрема на торговельному підприємстві, є наявність чіткого заздалегідь визначеного плану, мінімізації ризиків і відхилень від плану, ефективного управління змінами, що відрізняє його від інших видів управління (наприклад, процесного, функціонального управління тощо).

З початком реалізації будь-якого проекту перед торговельними підприємством може виникати необхідність вирішення таких потенційних проблем, як: перевищення наявного бюджету, затримки у часі втілення проекту чи при виконанні окремих його операцій, незапланована потреба в ресурсах, перешкоди бюрократичного характеру тощо. Для мінімізації можливих ризиків при втіленні проектів доцільно використовувати поетапний підхід, що має на меті чітку регламентацію щодо часових меж виконання проекту, виконання розробленого графіку робіт в рамках затвердженого бюджету, гарантії щодо якості та результативності проекту як основу для повернення інвестицій, вкладених у проект.

Розглянемо особливості управління проектом торговельного підприємства на кожному етапі його втілення (табл. 1).

Запропонована методика управління проектом є універсальною для різних підприємств та проектів. Проте вона може змінюватися, в основному у бік скорочення, в залежності від значимості, новизни, ресурсоємності проекту. Наприклад, при втіленні незначних проектів значно звужується коло завдань з управління, документооборот, відпадає необхідність архівації даних. В свою чергу, при впровадженні інноваційних проектів революційного характеру виникає необхідність захисту власних ідей та розробок.

Крім цього, як показує вітчизняний досвід впровадження проектного менеджменту в практику управління торговими підприємствами, найбільш складною проблемою є організації взаємодії в процесах управління ресурсами проектів та адміністрування проектів. Вітчизняна практика проектного менеджменту базується на виділенні питань управління ресурсами проектів та адміністрування проектів в зону управління торговим підприємством, що знаходиться над зоною відповідальності керівника проектів. Це і було передумовою створення наукових основ матричних інформаційних технологій – технологій, що поєднують в собі процеси управління і проектами і підприємствами одночасно. Виходячи з наведених особливостей в якості основних напрямів розробки МІТ можна вважати створення інформаційних технологій управління ресурсами проектів та інформаційних технологій адміністрування проектів. Таким чином виникає гостра необхідність в створенні науково-методичних основ побудови спеціальних систем управління ресурсами проектів – ERPP (Enterprise Resources Planning in Project) та систем адміністрування проектів APE (Administered Projects of the Enterprise) та їх впровадження в практику вітчизняного проектного менеджменту [8].

В основі даної технології знаходиться сукупність програмних засобів:

1. Інструментальні програмні засоби управління проектами (MS Project, GanttProject, Primavera, TeamLab, OpenProj, Спайдер).

2. Система управління ресурсами проектів – ERPP (Enterprise Resources Planning in Project) PrimaNad – це спеціальна система управління ресурсами проектів, яка реалізує в автоматизованому режимі функції управління ресурсами і на рівні проектів, і на рівні підприємств.

3. Система адміністрування проектів APE (Administered Projects of the Enterprise) PrimaLib – реалізує функції доведення до менеджерів і виконавців прийнятих рішень з виконання робіт проектів, відображає виконання робіт, контролює виконавську дисципліну менеджерів і спеціалістів, а також формує звіти з виконання робіт проектів.

Системи PrimaNad і PrimaLib призначені для збирання, зберігання, обробки і використання інформації з ПП Primavera чи MS Project для вирішення задач бюджетування, управління матеріально-технічними і трудовими ресурсами, управління термінами в проектах на різних рівнях функціонально- і проектно-орієнтованої діяльності торгових підприємств, а також для адміністрування всіх дій і процесів з безпосереднього управління проектами. Крім того в цих системах відображається і операцій-

на діяльність торгових підприємств. Ці системи застосовуються, в першу чергу, для вирішення функціональних задач в проектно-орієнтованій діяльності сучасних торгових підприємств, управління проектами в яких базується на використанні ПП Primavera чи MS Project. Головна їх задача – підвищення ефективності діяльності функціональних підрозділів компаній за рахунок створення релевантного інформаційного середовища проектів і підприємств.

Висновки і пропозиції. Розробка та втілення проектів, що певним чином модернізують та поліпшують окремі складові діяльності чи діяльність торговельного підприємства в цілому, мають істотне значення для підтримання конкурентного положення підприємства на ринку. При цьому, нововведення несуть із собою ризики, що можливо зменшити за допомогою ефективного управління, завдання якого змінюються в залеж-

ності від етапу, на якому знаходиться втілюваний проект. Важливою складовою управління проектами є розробка життєздатного плану, на якому базується подальше втілення проекту. Саме на цьому етапі розподіляються ресурси підприємства, правильне співвідношення яких дозволяє досягати бажаних результатів на сприятливих для торговельного підприємства умовах і є базою для ефективного проходження наступних етапів втілення проекту.

Не зважаючи на універсальність описаної методики управління проектами, зокрема торговельних підприємств, вона не завжди спроможна дати високі гарантії по отриманню бажаних результатів, тому що кожен проект має специфічні характеристики, які необхідно враховувати з першого етапу управління проектом та, за необхідності, вносити поправки у процесі його втілення.

Список літератури:

1. Алексеев С. Б. Проблемы внедрения информационных технологий у процессе управления стратегическим потенциалом торгового предприятия // Стратегия і механізми регулювання промислового розвитку: зб. наук. пр. Інституту економіки промисловості НАН України / С. Б. Алексеев. – Донецьк, 2012. – С. 99-112.
2. Бут С. Ю. Управління проектами інноваційного розвитку торгових підприємств // БізнесІнформ / С. Ю. Бут, 2012. – № 11. – С. 172-178.
3. Книш М. І. Стратегічне управління інвестиційною діяльністю / М. І. Книш, Б. А. Перекаатов, Ю. П. Тютіков. – СПб.: ВД «Бізнес-преса», 1998 р. – 1120 с.
4. Пурський О. І. Методологія управління організаційним проектом підприємства // Актуальні проблеми гуманітарних і естественних наук / О. І. Пурський, А. А. Бродська, 2013. – № 03 (50). – С. 73-77.
5. Пурський О. І. Система управління проектами торговельного підприємства // Вісник КНТЕУ / О. І. Пурський, О. А. Харченко, А. О. Василевська, 2012. – № 10. – С. 78-82.
6. Руководство к Своду знаний по управлению проектами (Руководство РМВОК) // Библиографическая запись Библиотеки Конгресса США. – Project Management Institute, Inc. Pennsylvania, 2013. – 5 изд. – 586 с.
7. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Держ. ком. статистики України. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Тесля Ю. М. Інформаційна технологія управління проектами на базі ERPP та APE систем / Ю. М. Тесля, А. О. Білощичкий, Н. Ю. Тесля. Вісник Київського національного університету будівництва та архітектури. – К.: КНУБА, 2010 р.
9. Управление проектами: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Менеджмент организации» / И. И. Мазур [и др.]; под общ. ред. И. И. Мазура и В. Д. Шапиро. – 6-е изд. – М.: Издательство «Омега Л», 2010. – 960 с.
10. Янковець Т. М. Оцінка ефективності інноваційних проектів у сучасних умовах господарювання // Миколаївський університет ім. В. О. Сухомлинського / Т. М. Янковець, А. М. Прокоф'єва, 2015. – № 5. – С. 657-661.
11. Hossenlopp R. Organizational project management: Linking strategy and projects / R. Hossenlopp. – Management Projects Inc., 2010. – 194 p.
12. Roberts P. Effective project management / P. Roberts. – London – Philadelphia – New Delhi: Kogan Pages Ltd., 2012. – 294 p.

Курочка Е.Н., Золотарів С.К.

Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ НА ТОРГОВОМ ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

Раскрыта сущность понятия «управление проектами». Рассмотрены проблемы, которые могут возникнуть при управлении проектами на торговом предприятии. Описана методика поэтапного управления проектами на торговом предприятии. Предложена структура информационных систем управления ресурсами проектов и администрирования проектов предприятий.

Ключевые слова: проект, управление проектами, этапы управления проектами, проблемы управления проектами, методика управления проектами, системы управления ресурсами проектов, системы администрирования проектов.

Kurochka K.M., Zolotariov S.K.

Kharkiv Institute of Trade and Economy
Kyiv National University of Trade and Economics

FUNDAMENTALS OF PROJECT MANAGEMENT IN TRADE ENTERPRISES

Summary

The essence of the concept of «project management». The problems that can arise when managing projects for commercial enterprises. The method of phased project management for commercial enterprises. The structure of informational systems of Enterprise Resources Planning in Project and Administrated Projects of the Enterprise.

Keywords: project, project management, phases of project management, problems of project management, project management techniques, enterprise resources planning in project, administrated projects of the enterprise.

УДК 349.6

ДОСВІД ЄС В СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ДО ОХОРОНИ НПС

Куц М.О., Авраменко Н.Л.

Університет державної фіскальної служби України

У статті розглядаються основні економічні методи стимулювання до охорони НПС і раціонального використання природних ресурсів. Розкрито основні аспекти європейської екологічної політики. Виокремлено пріоритети екологічної політики країн ЄС. Проаналізовано досвід країн ЄС в сфері застосування економічних методів управління природокористуванням та охороною НПС. Визначені перспективи удосконалення вітчизняної системи економічного стимулювання до мінімізації забруднень.

Ключові слова: економічне стимулювання, економіка природокористування, екологічне оподаткування, екологічні податки, екологічна політика.

Постановка проблеми. Нераціональне використання природних ресурсів, яке зумовлене низьким рівнем екологічної свідомості населення, призвели до значної деградації НПС України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромадження в дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних, відходів виробництва. Природно, що за таких умов вагомим значення набуває пошук оптимальних взаємозв'язків між економікою та довкіллям, між задоволенням потреб суспільства та захистом НПС.

Сьогодні, за оцінками В. Тарановського, тільки у країнах Європейської Союзу налічується понад 150 різних механізмів управління охороною НПС, які поділяються на адміністративні, економічні, ринкові і засновані на активній участі громадськості. Очевидно, що всі держави застосовують на своїй території ті механізми управління, що оптимально пристосовані до сформованої в країні ситуації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показав, що в останні роки в управлінні процесами охорони довкілля в країнах західної Європи важливою, на наш погляд стала тенденція, підтримувана багатьма фахівцями щодо звуження прямого державного управління в природоохоронній сфері і поступового переходу до більш широкого використання ринкових механізмів управління та механізмів управління, що дозволяють активізувати

участь громадян і підприємств в охороні НПС. До зарубіжного досвіду управління в галузі охорони НПС як до «ключа» вирішення вітчизняних проблем у цій сфері звертається багато українських вчених, серед яких Б. Данилишин, Г. Білявський, О. Лазор, В. Певчук, О. Веклич, Т. Галушкіна, В. Лук'янихін та ін. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій, проблема розроблення ефективних механізмів управління охороною НПС в Україні потребує подальшого опрацювання [2].

Метою статті є аналіз досвіду країн ЄС щодо покращання екологічного стану НПС і можливість застосування його для вдосконалювання вітчизняної системи управління охороною довкілля.

Виклад основного матеріалу. Перехід економіки України від етапу трансформаційних ринкових перетворень до сталого економічного зростання вимагає першочергового визначення соціально-економічних і екологічних пріоритетів суспільного розвитку і формування відповідних механізмів їх реалізації.

Економіка України зараз знаходиться якраз у такій фазі, коли співпадають економічні і екологічні цілі та пріоритети. Україні потрібен екозбалансований тип інтенсивного економічного зростання за рахунок структурної перебудови народного господарства та екологізації суспільного виробництва шляхом впровадження ресурсозберігаючих і безвідходних технологій. Але сучасні тенденції економічного розвитку засвідчують низьку

ефективність державного механізму екологічного регулювання. Це пояснюється невідповідністю між нагальними потребами еколого-економічного розвитку країни і недосконалістю сучасних інструментів, методів і форм управління охороною навколишнього природного середовища та відсутністю дієвих економічних стимулів до раціонального природокористування [3].

В перших установчих документах (Римський установчий договір 1957 р.) ЄС не надавалося повноважень у галузі охорони довкілля, а природоохоронні заходи слугували засобами для досягнення економічно та соціально значущих цілей. Зі зростанням значимості охорони та збереження НПС в Європі на засіданнях глав держав ЄС приймалися рішення щодо розвитку діяльності організації у цій сфері. І поступово проблеми збереження довкілля фактично виявилися вмонтованими в діяльність майже всіх інститутів ЄС (Рада, Комісія, Європейський парламент, Суд, Рахункова палата), без перегляду положень основних договірних документів [4].

Питаннями захисту та поліпшення стану НПС відповідно до положень Договору та Програм дій Європейського Співтовариства у сфері довкілля опікується Європейське екологічне агентство (інша назва – Європейське агентство з питань довкілля), що здійснює моніторинг, збір та аналіз інформації про навколишнє середовище для оцінки ступеня екологічної небезпеки, створення умов для розробки законодавства і реалізації програм збереження довкілля.

Комісія ЄС отримує інформацію про законодавчі чи адміністративні наміри держав-членів. Вона відстежує якість впровадження державами-членами норм законодавства ЄС в національне законодавство й ініціює процедури проти держав, які або не імплементують положення щодо НПС цілком і точно, або не повідомляють про національні заходи в цій сфері.

Значний вплив в цьому процесі мають громадяни та неурядові організації (НУО) держав-членів, чий звертання можуть призвести до проведення розслідування та, у разі виявлення порушень, до застосування процедури, що передбачена в статті 226 Договору про ЄС. Директива 90/313/ЕЕС гарантує свободу доступу та поширення інформації про НПС, якою володіють органи влади, та визначає загальні умови, відповідно до яких інформація про стан довкілля має бути доступна громадянському суспільству. Останнє, через тиск, який може чинити на національну владу, здатне зробити значний внесок у підвищення поваги до екологічного законодавства [5].

Генеральний Директорат (ГД) з питань довкілля є підрозділом Європейської Комісії, який розробляє законодавство та політику Європейського Співтовариства щодо вирішення екологічних проблем та забезпечує виконання державами-членами узгоджених дій щодо цього. Цей ГД є одним з 36 генеральних директоратів та спеціалізованих служб, з яких структурно складається Європейська Комісія. Він розташований переважно в Брюсселі й налічує у своєму штаті близько 550 працівників. Перш ніж видати законопроект, ГД з питань довкілля проводить різнопланові консультації з представниками

урядів, екологічних НУО, промислових галузей, груп, які мають специфічні інтереси, та (якщо це необхідно) з технічними експертами. Комісія подає законодавчі пропозиції на розгляд до Ради Міністрів та Європейського Парламенту, а потім ці три інституції спільно працюють над остаточною версією документа. На сьогоднішній день ЄС має широку компетенцію в галузі вирішення екологічних питань, а екологічна інтеграція стала обов'язковою для всіх членів та кандидатів на вступ до ЄС [4].

З огляду на прагнення України укласти Угоду про асоціацію із Європейським Союзом, обов'язковою умовою в процесі її підготовки буде зобов'язання української сторони перейняти стандарти чистого НПС, адаптувати національне законодавство до європейського екологічного законодавства, а найголовніше – забезпечити правосуддя в сфері захисту довкілля. При цьому представники Єврокомісії в Україні постійно підкреслюють, що одним із першочергових завдань для нашої держави є завдання створити чіткі законодавчі рамки в сфері захисту НПС.

Для ЄС характерною є розробка єдиної екологічної політики, що, в свою чергу, є основою для розробки загальноєвропейського законодавства з охорони НПС і раціонального використання природних ресурсів. Екологічна політика Європейського Співтовариства характеризується своїм динамізмом, врахуванням потреб суспільства та інтересів окремих його членів. Екологічна політика ЄС пов'язана з прийняттям та реалізацією шести Програм дій щодо довкілля, на основі яких були підготовлені нормативні акти Європейського Співтовариства з охорони НПС в промисловості [6].

Відомо, що з 2001 по 2010 рр. в ЄС діяла Шоста Програма дій з охорони НПС «Навколишнє середовище 2010: наше майбутнє, наш вибір», яка передбачала, що екологічне законодавство залишається важливим інструментом у вирішенні проблем щодо охорони НПС в державах-членах ЄС. Суворе дотримання та вдосконалення законодавства є одним із пріоритетів в екологічній політиці Європейського Співтовариства. Європейська Комісія вповноважена застосовувати санкції (аж до відповідальності на рівні Європейського Суду) по відношенню до тих держав, що не виконують свої зобов'язання.

Іншими пріоритетами екологічної політики є, зокрема: кліматичні зміни, природне біорізноманіття, НПС та здоров'я населення, управління природними ресурсами та відходами, розвиток ринку екологічно чистих товарів шляхом дотримання вимог з охорони довкілля. Зазначені пріоритети вбачаються такими, що можуть бути реалізовані і в законодавчій діяльності [7].

Ряд директив ЄС містить стандарти в сфері охорони НПС від відходів виробництва та споживання. По-перше, до таких відноситься Директива ЄС про спалення небезпечних відходів (94/67/ЕЕС), в якій визначені заходи по попередженню і, якщо воно неможливе, по зниженню негативного впливу на НПС та здоров'я людини забруднення повітря, ґрунту і вод, що викликані спаленням небезпечних відходів. Визначені і умови нормування та здійснення викидів підприємствами. По-друге, важливе значення має Ди-

ректива 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та скасування певних Директив, яка встановлює заходи з розміщення, знищення небезпечних відходів. Підприємства та організації заборонено змішувати небезпечні відходи різних видів, небезпечні відходи з безпечними, окрім як у визначених обставинах. Вона уточнює дозвільні та інші вимоги до виробничої діяльності промислових підприємств, які не передбачені Директивою про управління відходами. Директива визначає стандарти для функціонування полігонів. Так, передбачається організація, управління, ліквідація та моніторинг місць їх розташування, можливість розміщення на них тих або інших відходів [8].

Протягом кількох десятиліть на екологічному міжнародному рівні вже окреслилася чітка тенденція вирішення багатьох екологічних проблем, яка представляється нам цінною у зв'язку з тим, що і наша держава, і більшість зарубіжних країн мають багато схожих проблем, пов'язаних із врегулюванням природокористування та природоохоронної функції держави.

Оцінюючи ефективність прийнятих зарубіжними країнами тих або інших рішень у сфері управління охороною навколишнього середовища, легше уявити собі проблеми, що можуть виникнути при застосуванні аналогічних методів державного регулювання в Україні, а отже, визначити найбільш перспективні для нас напрямки вдосконалення вітчизняної системи управління оздоровленням довкілля.

Найбільш широко розповсюдженими механізмами управління природоохоронною діяльністю, що застосовуються в європейських країнах, є економічні: екологічні платежі, такі як платежі за забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, шумове забруднення, утилізація відходів тощо. Ці платежі впроваджуються практично у всіх країнах Європейського Союзу і в сучасних умовах екологічні платежі розглядаються в якості одного з основних інструментів для боротьби з промисловим забрудненням: платежі за споживання водних, мінерально-сировинних, земельних і рибних ресурсів. Широке застосування таких платежів цілком відповідає прийнятій в даний час на Заході концепції, яка припускає, що найбільш ефективною стратегією охорони природи є не боротьба з уже виниклим забрудненням навколишнього середовища, а попередження виникнення забруднення на початкових стадіях процесу виробництва шляхом стимулювання виробників до максимально ефективного і раціонального використання ресурсів, зокрема, за допомогою впровадження маловідходних технологій. Відповідно до цієї концепції управління використанням природних ресурсів має пріоритетне значення порівняно з контролем забруднення; система застав, що являє собою систему надбавок до роздрібних цін на товари, утилізація яких доцільна для періоду експлуатації.

Система застави застосовується у більшості країн Європейського Союзу (Франції, Німеччині, Італії, Фінляндії, Австрії, Великобританії і багатьох інших країнах) при формуванні цін на використання беззаставної тари. У Швеції система застави використовується при продажу автомобілів. Завдяки цим заходам, більше 90% реалі-

зованих у Швеції автомобілів згодом здається на утилізацію; система пільгових кредитів і субсидій, що видаються, як правило, на конкурсній основі для вирішення різних природоохоронних програм. У деяких країнах фірмам надаються субсидії, якщо ці компанії відмовляються від застосування пестицидів і отрутохімікатів [9].

В останні роки в країнах Західної Європи намітилася тенденція до відмови від державних субсидій при реалізації добрив. У минулі роки часткове субсидування покупки добрив розглядалося в якості одного із ефективних заходів підтримки аграрного сектора. Тепер же відмова субсидіювати споживання добрив сприймається як спосіб, за допомогою якого можна зберегти ґрунти від забруднення внаслідок надмірного використання добрив і заохотити біологічні методи збільшення врожайності; податки за шкідливу продукцію (різні види пального, тару, міндобрива, пестициди, миючі засоби тощо); штрафи за адміністративні порушення природоохоронного законодавства, що стягуються на постійній основі, коли не застосовуються виплати чи платежі, а також місцеві збори за утилізацію, очищення твердих та стічних відходів.

Так, у Франції, Німеччині, Італії, Фінляндії, Австрії, Великобританії та низці інших країн введено податки на мастильні масла, сиру нафту і нафтопродукти. Цей податок регулює збір, зберігання і утилізацію використаних масел. У Норвегії і Швеції введено податок на мінеральні добрива і пестициди. У Нідерландах на цей час застосовується податок на паливо, надходження від якого використовуються для фінансування державних природоохоронних витрат і стимулювання зниження викидів двоокису сірки. За рахунок податку покривається 50% витрат Міністерства екології, включаючи витрати на запобігання і відшкодування збитку, субсидування впровадження передових прогресивних технологій з очищення і переробки, а також фінансування розміщення хімічних відходів [10].

Низка країн ЄС устанавлюють вимоги до рециркуляції металів, мета яких – формування ринку вторинних ресурсів. Для виконання цих вимог виробники будуть розробляти матеріали й технології для рециркуляції, що в цілому зменшить екологічний вплив.

Непряме керування здійснюється за допомогою економічних важелів. Засобами непрямого контролю є різні збори, мита, податки, пільги, субсидії, засоби фінансового впливу тощо. Наприклад, в Австрії існує інвестиційна премія за капітальні вкладення в охорону навколишнього середовища. У Нідерландах на 10-15% знижене оподаткування інвестицій у зниження забруднення НПС. В Іспанії на інвестиції, які направляються на дослідницьку діяльність по моніторингу й запобіганню забруднення навколишнього середовища, діють податкові пільги, що дозволяють направляти на дані цілі до 30% всіх інвестицій.

Для стимулювання приватних інвестицій в природоохоронну сферу в країнах ЄС використовують механізми прискореної амортизації, який дозволяє знизити податкові платежі корпорацій, стабілізують їх фінансове положення і знижують ризик, пов'язаний з використанням нової техніки [11].

Так, у Німеччині діє система прискореної амортизації очисних споруд і обладнання, а також обладнання, що дозволяє знижувати шумове забруднення. Рівень прискореної амортизації становить 60% в перший рік і 10% в подальші чотири роки, в той час як загальноприйнята норма становить 6,67%. Введення прискореної амортизації в зарубіжних країнах сприяло найшвидшому накопиченню капіталу для оновлення морально застарілої техніки і переходу на обладнання, що мінімально шкодить навколишньому середовищу. Для очисного обладнання у Великобританії, ФРН передбачений п'ятирічний термін амортизації. У Франції 50% очисного обладнання амортизується за один рік, в Італії до 45% обладнання за три роки [10].

Окрім вище наведених економічних механізмів у Західних країнах використовують таку їхню форму, як задаток. Схеми повернення задатку отримали широке розповсюдження в європейських країнах по відносно металевих склянок, скляних пляшок і пластмасової тари і є приклади їх використання стосовно люмінесцентних ламп, автомобільних акумуляторів і автомобільних кузовів.

Джерелом фінансових зборів природоохоронного призначення можуть бути частина податків, зборів, штрафів за порушення природоохоронного законодавства, які акумулюються в спеціальних екологічних фондах підприємств і використовуються на фінансування природоохоронних розробок, екологічних програм, компенсацію нанесеного збитку. Такий досвід накопичений у Німеччині, Польщі, Франції, Нідерландах. При цьому ставки податків, зборів і платежів, як правило, пов'язані з рівнем фактичного забруднення [4].

Висновки і пропозиції. Таким чином, сучасний європейський механізм захисту екологічних прав має істотний потенціал для розвитку та удосконалення найближчим часом, що цілком може привести до позитивних наслідків, але вже у віддаленій перспективі, до формування на рівні Союзу основних екологічних прав серед основних прав і свобод, які включаються в перелік прав людини. Цей досвід є надзвичайно корисним для нашої держави, перед якою постають серйозні виклики в сфері екології.

Застосування принципу екологічної орієнтованості, врахування необхідності при законотворенні в природоохоронній сфері керуватись передусім правами людини на безпечне навколишнє середовище вбачається ключовим для України при здійсненні правотворчої діяльності. Крім того, необхідно із врахуванням положень законодавства ЄС (зокрема, вище вказаних директив) вдосконалити правове регулювання механізму участі громадськості в прийнятті рішень, що стосуються екологічної безпеки та здійснювати заходи, необхідні для сприяння реалізації відповідних положень, зокрема, Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громад-

ськості в прийнятті рішень і доступі до правосуддя у справах екологічного характеру [12].

Вихід із екологічної кризи, що склалася в Україні, слід шукати в екологічному оновленні устаткування, інфраструктури виробництва, в реформуванні системи управління охороною НПС, удосконаленні законодавчо-правового та економічного механізмів регулювання виробничої діяльності юридичних і фізичних осіб щодо охорони, використання природних ресурсів та їх відходів. Проте формування ефективної системи управління охороною довкілля неможливе без досконалого вивчення зарубіжного досвіду: порівняльного аналізу даних, виявлення специфічних особливостей і причин, які визначають вибір конкретних механізмів управління [2].

Отже, сучасний економічний механізм управління природоохоронною діяльністю в Україні характеризується негнучкістю свого інструментарію, неконструктивністю щодо подолання суперечностей взаємодії суспільства з навколишнім середовищем. У чинному економічному механізмі України відсутні такі інструменти, як кредитування природоохоронних заходів та пільгове оподаткування. Таким чином, необхідним є вдосконалення механізмів управління охороною НПС на основі використання зарубіжного досвіду [13].

Рухаючись у цьому напрямі, потрібно внести зміни до системи екологічного оподаткування в Україні, а саме:

- запровадити оподаткування упаковки та продукції, що містить екологічно небезпечні речовини, або ж яка з втратою споживчих (експлуатаційних) властивостей може відходити;

- запровадити пільгове кредитування підприємств, які ефективно здійснюють охорону НПС (шляхом зниження відсотка за користування кредитом або безвідсоткове надання кредитних коштів);

- розробити систему податкових пільг для підприємств, що використовують екологічні технології і встановлюють обладнання з високим рівнем безпеки;

- запровадити екологічний акцизний збір на екологічно шкідливі для виробництва та споживання товари. В європейських країнах існує податок за виробництво шкідливої продукції, зокрема різних видів пального – у Великобританії; тари, міндобриків, пестицидів – у Норвегії та Швеції тощо;

- встановити ліміти викидів і скидів шкідливих речовин, підвищити ставки оподаткування понадлімітних обсягів;

- запровадити податок на шумовий вплив [14].

Для України вартим уваги є досвід країн Європейського Союзу, які докорінно змінили як саму систему державного управління охороною природного середовища, так і переглянули співвідношення компетенції органів управління різного рівня.

Список літератури:

1. Поддубный И.А., Слюсаренко В.К. Международная эколого-экономическая деятельность: Учебн. пособие. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2005. – 200 с.
2. Сахаев В.Г., Шевчук В.Я. Экономика и организация охраны навколишнього середовища. – К.: Вища школа, 1995. – 27 Екологія. Підручник / С. І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.

3. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. Економіко-правове регулювання природокористування. – К.: Кондор, 2004. – 479 с.
4. Аналіз досвіду Європейського співробітництва щодо формування і втілення інституцій та інструментів екологічної політики. – Назва з екрана. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/840/>.
5. Уварова О.М. Роль экологического налогообложения в бюджетной системе Украины / О.М. Уварова // Вісник СумДУ. – 2004. – № 5. – С. 185-190.
6. Право Европейского Союза / Под ред. Кашкина С.Ю. – М.: Юристъ, 2002. – 925 с.
7. Macrory R. Reflections on 30 years of Environmental law: a high level of protection? / R. Macrory // Europe Law Publishing. – 2006. – 628 p.
8. Jack B. Agriculture and EU environmental law / B. Jack // Ashgate Publishing, Ltd. – 2009. – 273 p.
9. Мартиненко В.О. Досвід країн ЄС щодо сучасних механізмів управління охороною навколишнього середовища в Україні. – Назва з екрана. Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/896/1/5.pdf>
10. Маликова О.И. Управление охраной окружающей среды в Федеративной республике Германии / О.И. Маликова // Вестник Московского университета. – Экономика. – 2001. – № 1. – Сер. 6. – С. 71-82.
11. Грушева Т.І. Зарубіжний досвід та міжнародні аспекти управління природокористуванням / Т.І. Грушева // Менеджер. – 2007. – № 4 (42). – С. 192-198.
12. Wolf S., Stanley N. Wolf and Stanley Environmental Law / S. Wolf, N. Stanley // Taylor & Francis. – 2009. – 576 p.
13. Мартиненко В.О. Досвід країн ЄС щодо сучасних механізмів управління охороною навколишнього середовища в Україні [Електронний ресурс] / В.О. Мартиненко. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/896/1/5.pdf>
14. Салатюк Н.М. Зарубіжний досвід регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища / Н.М. Салатюк // Наукові праці НУХТ. – 2010. – № 36. – С. 210-214.

Куц М.А., Авраменко Н.Л.

Университет государственной фискальной службы Украины

ОПЫТ ЕС В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ К ОХРАНЕ ОПС

Аннотация

В статье рассматриваются основные экономические методы стимулирования к охране окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. Раскрыты основные аспекты европейской экологической политики. Выделены приоритеты экологической политики стран ЕС. Проанализирован опыт стран ЕС в сфере применения экономических методов управления природопользованием и охраной НПС. Определены перспективы совершенствования отечественной системы экономического стимулирования к минимизации загрязнений.

Ключевые слова: экономическое стимулирование, экономика природопользования, экологическое налогообложения, экологические налоги, экологическая политика.

Kushch M.A., Avramenko N.L.

State Fiscal Service of Ukraine University

EU EXPERIENCE IN THE FIELD OF ECONOMIC INCENTIVE FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION

Summary

This paper examines the main economic incentives for environmental protection and rational use of natural resources. It outlines the main aspects of European environmental policy. To prioritize the EU environmental policy. The experience of EU countries in the application of economic methods of environmental management and protection of the NPC. The prospects of improvement of the national system of economic incentives to minimize contamination.

Keywords: economic incentives, environmental economics, environmental taxation, environmental taxes, environmental policy.

УДК 658.8:338.24

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ ВИВЕДЕННЯ ПЕРСОНАЛУ ЗІ ШТАТУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Лобза А.В., Каширіна А.П.

Дніпропетровський університет митної справи та фінансів

Ефективне планування та оптимізація бізнес-процесів в умовах динамічного розвитку ринку та загострення конкуренції вимагають запровадження нових підходів до управління персоналом. Незважаючи на недостатність правового регулювання зазначеної сфери діяльності. У кризовий період, вітчизняні компанії все частіше застосовують у своїй практиці нестандартні форми оптимізації штату організації через застосування інноваційних персонал-технологій.

Ключові слова: управління персоналом, вивільнення зі штату організації, персонал-технології, аутстафінг, аутсорсинг, оптимізація штату.

Постановка проблеми. Під час економічної кризи багато компаній змушені скорочувати кадри, звільняти співробітників. Питання про звільнення персоналу виникає як правило тоді, коли організація змушена скорочувати чи перебудовувати свою діяльність. Вивільнення персоналу викликане необхідністю усунення надлишкової кількості, зниженню додаткових витрат, викликаних низькою продуктивністю праці та якості, а отже, воно є економічною необхідністю. У цій ситуації підприємство може досить легко позбутися іміджу привабливого роботодавця і надійного партнера. А може навпаки зміцнити свій авторитет, вийти з усіх випробувань переможцем. Домогтися успіху можуть допомогти інноваційні персонал-технології, які визначаються як комплекс заходів, здатних звести до мінімуму негативні наслідки життєво необхідних компанії звільнень. Адже виведення персоналу зі штату підприємства – дуже складний і копіткий процес, він вимагає багато зусиль для проходження його з найменшими психологічними, фізичними та фінансовими втратами. Тому такими важливими процесами необхідно кваліфіковано управляти.

Підприємства, здійснюючи різного роду реорганізації, намагаються відповідати глобальному конкурентному ринку, який забезпечить їх успіх у майбутньому. Кожне з таких підприємств використовує як традиційні класичні, так і новаторські прийоми управління. Для підвищення ефективності бізнесу, оптимізації витрат на управління персоналом та вирішення проблем, пов'язаних з вивільненням або скороченням персоналу підприємства, широкого розповсюдження набувають нові на ринку Європейських країн, у тому числі й України, послуги роботи з персоналом, такі відомі в багатьох країнах світу технології, як аутплейсмент, аутстафінг, аутсорсинг тощо.

Аналіз останніх досліджень. Питанням сутності, визначенню завдань та оцінці ефективності діяльності організацій і підприємств з оптимізації чисельності персоналу приділяли увагу науковці різних країн. Так, питання аутстафінгу та аутплейсменту досліджували ряд вітчизняних та іноземних економістів, зокрема М. Армстронг, Ж.Л. Бравар, Р. Морган, Д. Дойл, І. Геррацонко, Г. Домбровська, В. Гринько, В. Кічор, О. Кібанов, А. Коптелов, В. Лученко, Ю. Одегов, Т. Сівашенко, Н. Селюченко, А. Сергеева, О. Тимохіна та

інші. Їх дослідження суттєво збагатили загальну теорію організації виведення персоналу зі штату підприємства, проте окремі питання вимагають більш детальнішого опрацювання.

Визначення невирішених частин загальної проблеми. Дослідження сучасних наукових доробок з питань теорії та практики використання аутстафінгу, аутплейсменту та аутсорсингу як методів виведення персоналу зі штату організації свідчить, що вони здебільшого орієнтовані на організаційні, а не на правові аспекти даної проблеми. Більшість наукових праць присвячено лише визначенню поняття та сутності аутстафінгу та аутплейсменту. Разом із тим, питання, пов'язані з практичним використанням аутстафінгу, аутплейсменту і аутсорсингу в міжнародній діяльності та, зокрема, у діяльності організацій та підприємств в Україні, недостатньо досліджені. Актуальність цього і обумовила вибір напряму дослідження.

Головною метою статті є визначення проблем використання аутстафінгу, аутплейсменту та аутсорсингу як ефективних, дієвих інструментів в управлінні вітчизняними організаціями, підприємствами щодо забезпечення оптимальних шляхів виведення персоналу зі штату в умовах економічної кризи, та підвищення його конкурентоспроможності.

Задачами дослідження є розгляд можливостей застосування аутстафінгу, аутплейсменту та аутсорсингу як методів оптимізації штатної чисельності персоналу організації, визначення ефективності видів так званих аутпослуг, що поширюються в сучасних умовах економічної кризи.

Виклад основного матеріалу. Щоденно у світі посилюється протистояння між основними економічними центрами: США, Китаєм, Росією та Європою, постійно зростає конкуренція між світовими валютами – долларом та євро. На тлі цих протистоянь та конкуренції виснажуються підземні світові ресурси. Своє достойне місце у цих світових економічних процесах необхідно знайти нашій державі – Україні. Здійснити це можливо за допомогою використання і сучасних технологій менеджменту. Лише змістовні інноваційні технології з подолання кризи, знаходження своїх шляхів до протистояння усім загрозам політичного, економічного, соціального характеру дадуть можливість відновитися державі, створити нові перспективи для майбутніх поколінь.

Сьогодні Україна виснажена воєнним протистоянням, внутрішніми війнами олігархів та політиків, але найбільш вразливим є положення пересічних громадян – населення країни, більшість з якого поступово втрачає впевненість у можливості подолання власних проблем. Однією з таких суттєвих проблем – є невпевненість у збереженні свого робочого місця, адже безробіття в країні неупинно зростає. Саме ця проблема має бути актуальною не лише для найманого працівника, а й для роботодавця. Вивільнення персоналу це рух працівників, обумовлений ліквідацією робочих місць або такою їх реорганізацією, при якій змінюються вимоги до професії (спеціальності) чи кваліфікації працівника, а також у зв'язку з розірванням трудового договору з ініціативи однієї зі сторін (роботодавця або працівника) Управління вивільненням персоналу визначається як вид діяльності, здійснюваний адміністрацією організації та її службою управління персоналом у зв'язку із звільненням працівників в рамках вимог трудового законодавства і передбачає розробку та реалізацію заходів щодо оптимізації чисельності персоналу економічної та соціально-психологічної підтримки вивільнюваних працівників [1].

У світовій практиці існує досвід соціально відповідального ставлення роботодавця до скорочення штату персоналу організації, підприємства. Позитивним є те, що і український менеджмент поступово залучається до технологій ефективно оптимізації штату персоналу. До таких відносяться, наприклад, технології аутстафінгу, аутсорсингу та аутплейсменту, що визначаються як відкриття бізнесу останніх десятиріч.

У практиці ведення бізнесу аутстафінг визначається як послуга по виведенню персоналу за штат компанії та наданню позаштатних співпрацівників компанії-замовнику [2]. Стосовно ж аутплейсменту, то ця технологія розглядається як ряд заходів з розміщення співпрацівників за межами компанії, наприклад, у випадку звільнення персоналу. Тобто, аутстафінг в певній мірі є процедурою, зворотною аутсорсингу. За умови проведення аутстафінгової процедури персонал, залишаючись у своїй же організації (інколи навіть на своєму ж робочому місці), за всіма документами виводиться зі штату і його офіційно оформлюють в іншу організацію чи компанію [3]. А от за умови аутсорсингу виведений зі штату працівник поступає у розпорядження саме аутсорсингової компанії, яка надає послуги замовникам за потребою. У такого працівника може не бути постійного робочого м'ясяця, але може бути графік роботи, що буде його задовольняти, оплата х праці здійснюється лише по закінченні виконаного виду роботи. Безумовно, ця технологія має свої недоліки, але для працівника, якого скоротили, вона більш приваблива, ніж просте звільнення за ініціативою роботодавця. У цьому випадку роботодавець все ж виявляє дбайливе ставлення до персоналу.

Сутність поняття аутсорсингу (від англ. outsourcing: (outer-source-using) використання зовнішнього джерела/ресурсу) визначається як передача організацією на підставі договору окремих бізнес-процесів або виробничих функцій на обслуговування іншій компанії, що спе-

ціалізується у відповідній галузі. На відміну від послуг сервісу і підтримки, що мають разовий, епізодичний, випадковий характер і обмежених початком і кінцем, на аутсорсинг передаються зазвичай функції з професійної підтримки безперебійної працездатності окремих систем і інфраструктури на основі контракту. Враховуючи багатогранність поняття «аутсорсинг» та постійну еволюцію феномену міжнародного аутсорсингу не існує чіткого загальновизнаного визначення цього явища [4].

Під аутсорсингом розуміють передачу деяких непрофільних функцій діяльності організації спеціалізованій компанії. Концепція використання подібних послуг базується на зосередженні підприємства на своїй основній, ключовій діяльності, що приносить найвищі доходи або дає найкращі результати з надання послуг, при одночасній передачі певних функцій (видів діяльності) за межі власної діяльності, що, в свою чергу, ґрунтується на переконанні, що спеціалізовані фірми роблять це краще, оперативніше та дешевше (тобто якісніше і при нижчих витратах).

Сутність таких відносин полягає в наступному: організація-провайдер укладає трудові відносини з персоналом і на відшкодувальній основі надає надалі цей персонал компанії-замовникові. Сфери застосування такої діяльності досить різноманітні: передача виробничих, адміністративних, маркетингових, інформаційних, бухгалтерських функцій [5]. Так відомо, що у 2012 році витрати на аутсорсинг фінансів та бухгалтерського обліку становили в цілому світі 40 млрд. дол. США [6].

Найбільш популярними функціями, які віддаються на аутсорсинг, є: кадрові, інформаційні, ведення фінансового та бухгалтерського обліку, зовнішнього аудиту, нарахування і сплата податків [7]. Компанії іноземних держав найчастіше на аутсорсинг передають ведення бухгалтерського і податкового обліку, нарахування заробітної плати, адміністративну підтримку інформаційних технологій, прибирання офісу, службу безпеки та інші.

На думку вчених і практиків, якщо раніше аутсорсинг трактувався тільки як один із інструментів бізнесу, сьогодні він «починає визначати новий напрям економічного розвитку, стаючи фундаментом змін сучасної економіки» [6]. Аутсорсинг є не тільки одним із шляхів зниження витрат, але й можливістю впровадження в діяльність підприємств найкращої практики бізнесу.

Тобто, аутсорсинг як персонал-технологія розглядається більшістю науковців як оптимізація бізнес-процесів організації чи підприємства, це технологія, що може забезпечити «правильне» скорочення персоналу у разі потреби. Звичайно, зважаючи на те, що роботодавець готовий взяти на себе соціальну відповідальність за подальшу долю працівників, яких має звільнити. Для підприємств та організацій, які здійснюють оптимізацію персоналу, аутсорсинг може бути дієвим інструментом підвищення ефективності виведення зі штату фахівців та переведення їх до компанії, з якою у подальшому укладається договір про отримання аутсорсингових послуг. Так, у цьому контексті цікавим уявляється дослідження діяльності 3 Державного пожежно-рятувального загону Головного управління

Державної служби з надзвичайних ситуацій у Дніпропетровській області. Підприємство, здійснюючи заходи з виведення персоналу зі штату, переводить надлишкову кількість ІТ-спеціалістів на підставі двосторонньої угоди до відповідної аутсорсингової компанії, якій у подальшому і передаються функції з інформаційно-технічного обслуговування. Аналіз свідчить, що рівень зниження витрат на утримання власного персоналу у цьому випадку у середньому досягає 20%. Тобто, виграє підприємство і залишається задоволеними працівники, яких скоротили. Разом з тим, більш дешева ціна послуг, переданих в аутсорсинг, може пояснюватись пропозицією аутсорсинговими компаніями стандартизованих рішень щодо вирішення проблем підприємства, організації. Вищеназвана організація успішно застосовує новітні персонал-технології, вирішуючи нагальні життєві проблеми, а саме аутстафінг та аутсорсинг.

Розглядаючи аутстафінг та аутсорсинг як інструменти виведення персоналу із штату організації, варто звернути увагу на те, що ці персонал-технології мають двосторонню спрямованість і можуть бути вигідними і підприємству чи організації, яка скорочує свої штати, і аутсорсинговій компанії, яка отримує фахівців вже готових працювати за конкретним напрямом з виконанням конкретних функцій, зокрема, і для відомих їм організацій. Для підприємств доцільно використовувати позитивні сторони аутсорсингу, особливо в умовах глобалізації, що може дати їм доступ до ресурсів та ринків збуту. Аутсорсингові компанії, отримуючи готових спеціалістів для конкретної діяльності, можуть втримати конкурентні позиції за рахунок надання послуг для великих підприємств як усередині країни, так і за її межами.

У практиці застосування сучасних персонал-технологій набув своєї популярності і аутплейсмент, що може бути визначеним як своєрідний різновид виведення персоналу з організації і визначається як «розміщення» співпрацівників за межами компанії. Сутність аутплейсменту також полягає в тому, щоб допомогти співробітникам, що потрапили під скорочення, адаптуватися в нових для них обставинах, виробити власну стратегію пошуку відповідного робочого місця і, врешті-решт, знайти роботу. Цікаво, що у разі застосування цих технологій алгоритми виконання дій приблизно співпадають. Після укладення угоди з компанією, що надає послуги з аутстафінгу, роботодавець до угоди надає списки співпрацівників, які підлягають виведенню зі штату підприємства, де обов'язково вказуються їх особисті дані, описання функцій, які вони виконували, рівень оплати праці та компенсацій. Колишні працівники організації, що оптимізує чисельність свого персоналу, оформлюються у провайдера. З кожним з них укладається окрема угода. Далі провайдер відправляє цих співпра-

цівників до компанії-замовника для безпосереднього виконання виробничих функцій. У ході роботи усі поточні документи, довідки виведені із штату співпрацівники передають безпосередньо провайдеру. Відповідно, той щомісяця виплачує заробітну платню кожному співпрацівникові, а також усі премії, бонуси і доплати, що визначені компанією-замовником.

Проводячи дослідження послуг різних вітчизняних компаній, які переймаються проблемами реформування власного бізнесу чи вирішення питань оптимізації персоналу, не втрачаючи власного обличчя соціально відповідального роботодавця, визначаємо, що багато вже з них активно співпрацюють з компаніями, які пропонують послуги аутстафінгу, аутсорсингу та аутплейсменту. Великою проблемою на сьогодні в українському менеджменті залишаються питання не в повній мірі законодавчо визначених стосунків між укладачами подібних угод.

Впровадження такої системи взаємодії як аутстафінг, аутсорсинг та аутплейсмент потребує належної організації та правового оформлення взаємовідносин. Процес взаємодії кадрової компанії та організації-замовника розпочинається з підписання договору про надання послуг з виведення зі штату персоналу та забезпечення його певним видом діяльності. Важливим є правовий захист звільнених працівників, з якими теж укладаються угоди. Психологічно не кожний із звільнених відчуває свою правову захищеність у разі переміщення, впевненість у правильних діях колишнього і нового роботодавців. «Вивільнення – це серйозна психологічна проблема, оскільки вона означає втрату «обжитого» робочого місця, колишніх соціальних зв'язків, що склалися між працівником і колективом підприємства» [8]. Саме тому на менеджерів, які здійснюють ці персонал-технології, покладається велика відповідальність за роз'яснення тих дій, що стосуються вивільнюваного персоналу, надання змістовної допомоги у організації їх подальшого трудового життя.

Висновки. Вивільнення персоналу сучасних організацій є складним процесом менеджменту. Застосування сучасних персонал-технологій та рівень соціальної відповідальності прогресивних роботодавців може забезпечити грамотне виконання безболісного процесу оптимізації чисельності персоналу організації чи підприємства, Приклади управління процесами виведення персоналу із штату в нашому середовищі вже відомі.

Серед напрямків подальшого дослідження проблем впровадження аутстафінгу, аутплейсменту та аутсорсингу можна виділити необхідність удосконалення законодавчого механізму взаємодії між суб'єктами виконання цих процедур та визначення впливу використання такої моделі на систему управління підприємством за різними його підсистемами.

Список літератури:

1. Кибанов А.Я. Основи управління персоналом: Підручник. – 2-е вид., Перераб. і доп. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 447 с.
2. Геращенко І.О. Аутстафінг – інструмент в управлінні персоналом / І.О. Геращенко, Г.П. Домбровська // Вісник національного технічного університету ХПІ – 2010 – № 62. – С. 15-22.
3. Сівашенко Т.В. Особливості аутстафінгу та лізингу персоналу / Т.В. Сівашенко // Економічний простір. – 2010. – № 17 – С. 137-142.

4. Бравар Жан-Луї. Ефективний аутсорсинг: розуміння, планування та використання успішних аутсорсингових відносин / Бравар Жан Луї, Морган Роберт; [пер. з англ.]. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 288 с.
5. Люди на прокат [Електронний ресурс] – Газета «24». – Режим доступу: <http://gazeta.24.ua/news/show/id/20552.htm> – Заголовок з екрану/
6. Korenik Dorota. Zjawisko outsourcingu bankowego kwestie wybrane // Bankowość. Instytucje, instrumenty i strategie finansowe w dobie integracji gospodarczej / Redakcja naukowa Alicja Pomorska. – Lublin, 2006. – 446 s. – S. 183-191.
7. Kowal Dominik. Outsourcing funkcji finansowych i księgowych // Przedsiębiorstwo w procesie transformacji. Efektywność – restrukturyzacja – rozwój / Opracowanie i redakcja naukowa: Ryszard Borowiecki. Warszawa Kraków, 2003. 400 s. – S. 127-136.
8. Менеджмент персоналу: Навч. посіб. / В.М. Данюк, В.М. Петюх, С.О. Цимбалюк та ін.; За заг. ред. В.М. Данюка, В.М. Петюха. – К.:КНЕУ, 2004. – 398 с.
9. Абесінова О.К. Аналіз інноваційного кадрового потенціалу підприємства / О.К. Абесінова // Моделювання регіональної економіки: Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій, 2013. – № 12. – С.120-130 (0,5 друк. арк.)
10. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом: Навч. посібник. – К., 2005. – 308 с.
11. Менеджмент персоналу: Навч. посібник. – 2-ге вид., без змін / Данюк В.М., Петюх В.М., Цимбалюк С.О. та ін.; За заг. ред. В.М. Данюка, В.М. Петюха. –К.: КНЕУ, 2006. – 398 с.
12. Маслов Е.В. Управління персоналом: Навч. посібник. – М.: ИНФРА-М; Новосибірск: НДАЭіУ, 2003. – 312 с.
13. Управління персоналом: Навч. посібник / Виноградський М.Д., Беляєва С.В., Виноградська А.М. та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 504 с.
14. Чуднова О.К. Організація аналізу основних складових системи оплати праці в Україні / О.К. Чуднова // Форумування ринкової економіки: Збірник наукових праць. – Вип. 15. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 146-154 (0,42 друк. арк.).

Лобза А.В., Каширина А.П.

Днепропетровский университет таможенного дела и финансов

ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОБЛЕМ ВЫВЕДЕНИЯ ПЕРСОНАЛА ИЗ ШТАТА ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

Эффективное планирование и оптимизация бизнес-процессов в условиях динамичного развития рынка и обострение конкуренции требуют внедрения новых подходов к управлению персоналом. Несмотря на недостаточность правового регулирования указанной сферы деятельности. В кризисный период, отечественные компании все чаще применяют в своей практике нестандартные формы оптимизации штата организации путем применения инновационных персонал-технологий

Ключевые слова: управление персоналом, высвобождение из штата организации, персонал-технологии, аутстаффинг, аутсорсинг, оптимизация штата.

Lobza A.V., Kashirina A.P.

Dnepropetrovsk University of Customs and Finance

WAYS OF OVERCOMING OF PROBLEMS OF LEADINGOUT OF PERSONNEL ARE FROM THE STATE OF ORGANIZATION

Summary

The effective planning and optimization of businessprocesses in the conditions of dynamic market developmentand intensifying of competition require introduction of thenew going near a management by a personnel. In spite ofinsufficiency of the legal adjusting of the indicated sphere ofactivity. In a crisis period, domestic companies all more oftenapply in the practice the nonstandard forms of optimizationof the state of organization by application of innovativepersonnel-technologies.

Keywords: management by a personnel, freeing from the state oforganization, personnel-technologies, outstaffing, outsourcing, optimization of the state.

УДК 658.15

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ АНТИКРИЗОВОГО ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ

Лопатко К.М.

Одеський національний економічний університет

Розглянуто сутність антикризового фінансового управління, важливість їх впровадження на підприємствах. Охарактеризовано основні етапи розробки стратегії та тактики антикризового управління, а також більш детально визначено послідовність впровадження на підприємстві діагностики кризових явищ. Систематизовано сучасні класифікації основних індикаторів та коефіцієнтів, що використовуються при проведенні діагностики кризових явищ на підприємстві.

Ключові слова: антикризове управління, стратегія, тактика, діагностика підприємства, індикатори діагностики.

Постановка проблеми. Структурні зрушення в економіці, нестабільність зовнішнього середовища, недосконалість законодавства вимагають формування ефективної антикризової програми. Формування антикризового фінансового управління на підприємствах стає особливо важливим в умовах, коли виникають перетворення, які мають глобальний характер. Сучасний стан підприємництва в Україні спонукає науковців та дослідників приділяти значну увагу питанням антикризового управління, розробці його стратегії й тактики, шляхів виходу з кризи, а також питанням ранньої діагностики стану підприємства з метою визначення ранніх загроз настання кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи антикризового управління в цілому та стратегії антикризового управління зокрема були досліджені вітчизняними та зарубіжними науковцями, а саме: І.О. Бланк, О.Ю. Бочко, В.А. Черненко, Н.Ю. Шведова, А.Г. Грязнова, А.П. Ковальов, Л.О. Лігоненко, О.О. Терещенко, А.Д. Чернявський, В.О. Василенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість досліджень, присвячених даній проблематиці, багато питань в сфері антикризового фінансового управління підприємством залишається частково не висвітленими. Так, мало уваги приділяється питанням особливостей формування стратегії й тактики антикризового управління вітчизняними підприємства в контексті сучасних умов розвитку, а також впровадженню дієвого механізму завчасної діагностики настання кризових явищ на підприємствах.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення, в межах стратегії та тактики антикризового фінансового управління, системи показників, яка може бути використана підприємством для завчасної діагностики кризових явищ.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні перед вітчизняними підприємствами постала дуже

складна проблема виживання, оскільки економічна ситуація ускладнюється, що впливає й на фінансовий стан суб'єктів господарювання. Це викликає актуальність такого поняття як антикризове фінансове управління та, особливо, розробка стратегії і тактики антикризового фінансового управління підприємством.

Розглянемо основні показники діяльності вітчизняних підприємств за останні п'ять років (табл. 1).

За даними таблиці ми бачимо, що основні показники погіршуються. Так, фінансовий результат до оподаткування на кінець 2015 року складає -348,47 млрд. грн.; чистий збиток - 373,52 млрд. грн., а рентабельність операційної діяльності всього 1%. Просліджується чітка тенденція до спаду активності та успішності діяльності суб'єктів господарювання, при чому треба наголосити на темпах такого спаду, які є надмірними. Деяка частина збитків можливо пов'язана з тим, що підприємства не повністю відображають показники своєї діяльності в офіційних звітах, однак, погіршення їх стану на сьогодні не викликає сумнівів.

У зв'язку з цим, дуже важливим на сьогодні для підприємств та їх керівників є розробка стратегічних та тактичних заходів, які сприятимуть виходу з кризи та виживанню на конкурентному ринку та діагностика кризових явищ.

У вітчизняній та зарубіжній літературі існує велика кількість думок стосовно сутності антикризового фінансового управління та його місця в загальній системі управління підприємством. Можна стверджувати, що антикризове фінансове управління підприємством - це комплекс постійно організованого управління в основу якого покладено застосування специфічних методів та прийомів управління фінансами підприємства включає складові, які спрямовані на профілактику та нейтралізацію фінансової кризи за допомогою всього фінансового потенціалу підприємства [4].

Таблиця 1

Фінансові результати діяльності підприємств у 2010-2015 роках

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Фінансовий результат до оподаткування (млрд. грн.)	54,41	118,61	75,67	11,34	-564,38	-348,47
Рентабельність операційної діяльності (%)	4,0	5,9	5,0	3,9	-4,1	1,0
Чистий прибуток (збиток) (млрд. грн.)	17,82	55,07	35,07	-82,84	-590,07	-373,52

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Головною метою проведення стратегічних і тактичних антикризових заходів є створення таких умов для суб'єктів підприємницької діяльності, за яких вони зможуть ефективно функціонувати в умовах ринкової економіки і виробляти конкурентоспроможну продукцію.

Правильно сформовані стратегія і тактика мають вирішальне значення в антикризовому управлінні. Вони передбачають здійснення керівництвом підприємства організаційно-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну структури управління, зміну форми власності, здатність привести підприємство до фінансового оздоровлення, підвищення ефективності виробництва.

Правильно сформована стратегія є ключем до успішної діяльності підприємства. Стратегічні заходи полягають в аналізі й оцінці положення підприємства, вивченні виробничого потенціалу, розробці виробничих програм, політики доходів, інновацій, розробці загальної концепції фінансового оздоровлення підприємства.

Стратегія може бути диференційована за видами криз. Основними різновидами криз підприємства є кризи: дефіциту ресурсів, якості управління, кризові наслідки недосконалої фінансової діяльності, аварії або природні катаклізми тощо. Реалізація стратегії попередження кризи значною мірою залежить від своєчасності розпізнавання кризових явищ, аналізу їх характеру і тенденцій.

На жаль вітчизняні підприємці дуже часто починають приділяти активну увагу формуванню стратегії та тактики антикризового фінансового управління лише тоді, коли ознаки кризи вже помітні, а показники діяльності значно погіршилися. Тобто, стратегія й тактика антикризового управління розглядається як комплекс заходів, спрямованих на вихід з кризи та стабілізацію фінансового становища підприємства. Однак, слід зазначити, що розробка стратегії антикризового фінансового управління повинна починатися одночасно з початком заснування на функціонування підприємства та включає такі основні етапи:

1) Комплексний моніторинг та діагностика фінансового стану підприємства з метою виявлення ранньої загрози втрати його стійкості.

2) Визначення масштабів кризового стану підприємства.

3) Вивчення основних факторів, що обумовили (і обумовлюють в майбутньому періоді) кризовий розвиток підприємства. У процесі цього вивчення такі фактори групуються по основним визначальним ознаками; досліджується ступінь впливу окремих факторів на форми і масштаби кризового фінансового стану підприємства; прогнозується розвиток основних факторів, що такий негативний вплив.

4) Формування цілей і вибір основних механізмів антикризового фінансового управління підприємством.

5) Визначення загальних обмежень для реалізації стратегії;

6) Вироблення альтернативних варіантів антикризової стратегії;

7) Оцінка варіантів, вибір варіанту антикризової стратегії;

8) Розробка антикризових програм (тобто планів конкретних дій і заходів);

9) Ресурсне забезпечення антикризових програм;

10) Організація виконання антикризової стратегії;

11) Контроль і оцінка результатів виконання антикризової стратегії і антикризових програм;

12) Коригування антикризових програм і стратегії.

Таким чином, ми бачимо, що першим етапом розробки стратегії антикризового фінансового управління є комплексний моніторинг та діагностика фінансового стану підприємства з метою виявлення можливих загроз та симптомів виникнення кризових явищ. Такий моніторинг організується в рамках загального моніторингу фінансової діяльності як самостійний його блок з метою виявлення ранніх ознак можливої фінансової кризи.

Більшість науковців стверджують, що цей етап є одним з найважливіших в політиці антикризового фінансового управління, оскільки при ефективному його проведенні підприємство зможе або повністю не допустити настанню кризи, або мінімізувати її негативні наслідки.

На етапі моніторингу та діагностики дослідники виділяють окремі стадії його проведення, які допомагають визначити причини та фактори можливих кризових явищ, що в свою чергу допоможе заздалегідь провести заходи щодо їх подолання й недопущення погіршення стану підприємства. До цих стадій належать [2]:

• На першій стадії в системі загального фінансового моніторингу встановлюється особлива група об'єктів спостереження, які формують можливе «кризове поле», тобто параметрів фінансового стану підприємства, порушення яких свідчить про кризовий його розвитку.

• На другій стадії в розрізі кожного з параметрів «кризового поля» формується система спостережуваних показників – «індикаторів кризового розвитку». В систему таких індикаторів включаються як традиційні, так і спеціальні фінансові показники, що відображають різні симптоми передкризового фінансового стану підприємства або його фінансової кризи.

• На третій стадії визначається періодичність спостереження показників – «індикаторів кризового розвитку». Як правило, показники цієї групи спостерігаються з найбільш високою періодичністю в загальній системі фінансового моніторингу. Більш того, в періоди високої динаміки факторів зовнішнього фінансового середовища, що реалізують загрозу фінансової кризи підприємства, основні з цих показників вимагають щоденного спостереження.

• На четвертій стадії за результатами моніторингу визначаються розміри відхилень фактичних значень показників – «індикаторів кризового розвитку» від передбачених (планових, нормативних).

• На п'ятій стадії проводиться аналіз відхилень показників по кожному з параметрів «кризового поля». У процесі аналізу встановлюється ступінь відхилень, що викликали їх причини, а також можливий вплив таких відхилень на кінцеві результати фінансової діяльності.

• На шостій стадії за результатами моніторингу здійснюється попередня діагностика характеру розвитку фінансової діяльності підпри-

емства і його фінансового стану. У процесі такої діагностики констатується «нормальне», «передкризовий» або «кризовий» фінансове становище.

Саму ж діагностику фінансового стану підприємства більшість дослідників поділяють на експрес-діагностику фінансового стану та поглиблений фундаментальний аналіз. Ці два методи включають велику кількість окремих методик оцінки кризи та прогнозування банкрутства: від одиничних коефіцієнтів до складних багатофакторних моделей. Однак, проаналізувавши ці стадії, можна стверджувати, що дуже важлива роль належить саме підбору індикаторів або показників, аналіз яких дає змогу заздалегідь виявити негативні тенденції в розвитку підприємства та можливі загрози виникнення кризи, тому ми зупинимось в своєму дослідженні саме на їх класифікації та відборі показників. При чому, розрахунок та аналіз цих індикаторів на підставі даних звітності дає змогу швидко отримати інформацію щодо стану підприємства та можливих загроз як внутрішнім, так й зовнішнім користувачам.

З метою діагностики загроз кризи та банкрутства перед відбором індикаторів відбувається виділення певних груп об'єктів спостереження, які формують можливе «кризове поле», що створює загрозу банкрутства. До групи об'єктів кризово-

го поля можуть входити показники ліквідності активів, структури капіталу, терміновості фінансових зобов'язань, що використовується, показники формування чистого грошового потоку з операційної (виробничо-комерційної), інвестиційної і фінансової діяльності тощо.

Проаналізувавши праці провідних науковців щодо запропонованих індикаторів діагностики [3, 5, 7, 8], можна виділити певні загальні коефіцієнти, представлені в таблиці нижче.

Даний перелік може бути використаний будь-яким підприємством, незалежно від розміру, масштабів, виду діяльності та форми організації, що робить її легкою у використанні та одночасно універсальною.

Висновки і пропозиції. Отже, підприємство має формувати стратегію і тактику антикризового фінансового управління і використовувати її в більшості випадків в якості запобіжної системи. Тому пропонуємо використовувати запропоновану систему показників, яка допоможе завчасно виявити загрози погіршення стійкості та причини настання кризових явищ. Однак, перспективою подальших досліджень є її вдосконалення, уточнення та розширення, а також розробка дієвих механізмів щодо впровадження в практику вітчизняних підприємств.

Таблиця 2

Коефіцієнти-індикатори ранньої діагностики в системі антикризового фінансового управління

№ з/п	Назва індикатора	Порядок розрахунку
1	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Грошові кошти, їх еквіваленти, поточні фінансові інвестиції / Поточні зобов'язання, доходи майбутніх періодів
2	Коефіцієнт проміжної ліквідності	Високоліквідні активи (короткострокові фінансові вкладення та дебіторська заборгованість) / Поточні зобов'язання, доходи майбутніх періодів
3	Коефіцієнт поточної ліквідності	Поточні активи / Поточні зобов'язання, доходи майбутніх періодів
4	Коефіцієнт фінансового лівериджу	Власний капітал / позиковий капітал
5	Коефіцієнт забезпеченості власними коштами	Власні обігові кошти / Усі обігові кошти
6	Коефіцієнт співвідношення кредиторської і дебіторської заборгованості	Кредиторська заборгованість / дебіторська заборгованість
7	Коефіцієнт загальної оборотності капіталу	Виручка від реалізації / Середня вартість капіталу
8	Рентабельність активів	Чистий прибуток / Середній обсяг активів
9	Рентабельність власного капіталу	Чистий прибуток / Середньорічна вартість власного капіталу

Список літератури:

1. Біловол Р.І. Стратегія і тактика антикризового управління підприємством / Р.І. Біловол // Економіка Крима. – 2013. – № 1. – С. 228-232.
2. Бланк І.А. Система антикризисного управління підприємства: важнейшие принципы и этапы / И.А. Бланк // Элитариум: центр дистанционного образования. – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elitarium.ru/antikrizisnoe-upravlenie-predpriyatje-indikator-princip-stadii-monitoring/>.
3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством / В.О. Василенко – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
4. Дейніс Л.М. Сутність антикризового фінансового управління підприємством / Л.М. Дейніс, В.І. Фучеджи // Вісник соціально-економічних досліджень: збірник наукових праць. – 2011. – С. 49.
5. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством / Л.О. Лігоненко. – К.: Т-во «Знання», 2005. – 824 с.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Скібіцький О.М. Антикризовий менеджмент / О.М. Скібіцький – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 568 с.
8. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2006. – 256 с. : іл. – Бібліогр.: 242–245 с.
9. Штангрет А.М. Антикризове управління підприємством / А.М. Штангрет, О.І. Копилук – К.: Знання, 2007. – 335 с.

Лопатко К.Н.

Одесский национальный экономический университет

**РАЗРАБОТКА СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ
АНТИКРИЗИСНОГО ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ****Аннотация**

Исследовано общее состояние и тенденция отечественных предприятий. Определена сущность понятия стратегия и тактика антикризисного финансового управления, важность их внедрения на предприятиях. Охарактеризованы основные этапы разработки стратегии антикризисного управления, а также более подробно определена последовательность внедрения на предприятии диагностики кризисных явлений. Систематизированы современные классификации основных индикаторов и коэффициентов, используемых при проведении диагностики.

Ключевые слова: антикризисное управление, стратегия, тактика, диагностика предприятия, индикаторы диагностики.

Lopatko K.M.

Odessa National Economic University

**DEVELOPMENT OF ANTI-CRISIS FINANCIAL MANAGEMENT STRATEGY
AND TACTICS****Summary**

In the article the essence of the concept of strategy and tactics of anti-crisis financial management, the importance of their implementation in the workplace are defined. Also the main stages of the development of crisis management strategies are described, and the sequence of the introduction of the enterprise diagnosis of the crisis is defined. The article systematized modern classification of the main indicators and ratios used for diagnostics.

Keywords: crisis management, strategy, tactics, diagnostics companies, diagnostic indicators.

УДК 339.138:336.71

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ БАНКУ**Маслова Н.О.**

Київський національний торгово-економічний університет

Карпенко Є.О.

АТ «Ощадбанк»

В статті розглянуто теоретичні підходи до сутності та складових комунікаційної політики банку. Обґрунтовано необхідність застосування малобюджетних засобів Інтернет-маркетингу. Обґрунтовано застосування певних інструментів маркетингових комунікацій, найбільш ефективних в банківській діяльності.

Ключові слова: інструменти маркетингових комунікацій банку, інтернет-маркетинг, малобюджетні маркетингові комунікації, сайт.

Постановка проблеми. В сучасних умовах стабільного функціонування банківської системи розвитку банків України високу актуальність набувають питання використання інноваційних малобюджетних інструментів комунікаційної політики. Стратегічне значення для життєдіяльності банку мають налагодження постійних комунікацій з реальними і потенційними клієнтами, а також розробка схем інтерактивного супроводження процесу просування банківських продуктів на ринок банківських послуг.

В цей же час банки часто не витримують жорсткої конкуренції на ринку банківських послуг. Таким чином, в умовах обмежених маркетинго-

вих та рекламних бюджетів банку необхідно визначити такі способи просування, які забезпечать швидкий вплив на динаміку продажів і при цьому залишаться маловитратними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування ефективної комунікаційної політики привертають увагу багатьох вчених. Великий внесок у формування і розвиток малобюджетного маркетингу внесли зарубіжні фахівці: Дж.К. Левінсон, П. Хенлі, І. Манн, А. Попов, А. Іванов.

Широке коло питань із дослідження впливу Інтернет-комунікацій розглядають такі вчені, як Вавриш О.С., Ков'ях І.І., Куденко Н.В., Мелехо-

ва Л.О., Парамонова Т.О., Савчук О.В. Питаннями комунікаційної політики банків займалися у своїх працях вітчизняні науковці, а саме: Лютий І.О., Солodka О.О., Владиславлева Д.Н., Дубовик О.В., Бойко С.М., Вознюк М.А., Завадська Д.В., Кобцева Р.Ю., Колодізева О.М., Трегуб Д.В., Хмеленко О.В., Кочеткова В.М., Маслова Н.О.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте дослідження особливостей Інтернет-комунікацій комунікацій, а також інших інноваційних форм комунікацій банківських установ недостатньо повно висвітлено в науковій літературі. Саме тому актуальним залишається питання використання сучасних інноваційних комунікаційних технологій.

Мета статті. Головною метою даної статті є актуалізація проблеми застосування мало бюджетних маркетингових комунікацій на сучасному етапі розвитку банківської діяльності та визначення ефективних інструментів.

Виклад основного матеріалу. Головним призначенням маркетингових комунікацій банку є інформаційне забезпечення цільового ринку про можливості здійснення вибору пропонованих продуктів і послуг, місце їх придбання і самої фінансової установи. Таким чином, спілкування з фактичними чи потенційними клієнтами банку є комунікаціями, завдяки ефективності яких у них створюється позитивний імідж банку, його продуктів, що сприяє зростанню обсягів продажу і зміцнює його конкурентоспроможність.

Для ефективної діяльності банку в сучасних умовах ринку банківських послуг є надзвичайно важливим визначити оптимальний набір інструментів комунікаційної політики, яка представляє собою управління діяльністю, комплексну систему основних критеріїв, орієнтирів, принципів, прийнятих банком у сфері комунікацій, яка включає визначення каналів, прийомів і учасників маркетингових комунікацій у межах маркетингової політики банку, спрямованих на створення і підтримку стійких відносин з клієнтами, що є основою забезпечення його конкурентних переваг та ефективного функціонування на фінансовому ринку [1, с. 225].

Кожний інструмент у комплексі маркетингових комунікацій має високу результативність, якщо застосовується за призначенням з урахуванням особливостей цільової аудиторії та ринкової ситуації [2, с. 240]. Позитивні і негативні сторони кожного елемента: реклами, паблік рилейшнз, прямого маркетингу, персональних продажів, стимулювання збуту – також враховуються з метою формування як найефективнішої структури комплексу просування або поєднання конкретних елементів комплексу.

Усі ці складові є дуже важливими для банківської установи та кожна з них дає свій унікальний результат, що дає змогу банку досягти мету комунікаційної політики. Разом з тим, сьогодні, на тлі стрімкого розвитку Інтернет-технологій відбувається переорієнтація банків на застосування нового інструментарію комунікаційної політики [2, с. 205].

Із спеціалізованої мережі, призначенням якої було об'єднання професійних досліджень, Інтернет перетворився у дійсно всесвітне знаряддя комунікації. Спеціалісти з маркетингу

швидко виявили нові можливості, особливо відносно електронного маркетингу, тобто інтернет маркетингу.

Основними перевагами користування інтернет-маркетинговими комунікаціями є:

- доступність (інформацію з Інтернет можна переглянути у будь-якому куточку земної кулі);
- можливість для операторів мобільного та інтернет зв'язку в будь-який момент проводити різноманітні маркетингові дослідження, отримувати інформацію про конкурентів та їх продукції та послуг;
- зручність для споживачів – можливість користування окремими послугами в будь-який момент часу не виходячи з дому, офісу.
- швидка адаптація до ринкових умов – можливість оперативного реагування на потреби клієнтів та пропозицій конкурентів;
- зниження витрат банку;
- просування банківських послуг, бренду.

Сьгодні здійснення комунікаційної діяльності банків є неможливим без врахування сучасних потреб клієнтів, які вже є досвідченими користувачами сфери банківських послуг. Результатом вивчення різноманітних аспектів взаємодії банків і їх клієнтів є визнання необхідності активного впровадження клієнтоорієнтованого підходу, тобто спроможності банку максимально задовольняти потреби клієнтів з метою досягнення ефективності діяльності та довгострокових переваг на ринку банківських послуг [1, с. 230].

На основі розглянутих вище понять та підходів до класифікації інструментів інтернет-маркетингу пропонується уточнити існуючі інтернет-технології в маркетингу та описати їх інструментарій.

Розвиток таких технологій сприяє скороченню витрат, прискоренню усіх бізнес-процесів і, як наслідок, збільшенню прибутковості діяльності банку та носить назву малобюджетний маркетинг. Малобюджетний маркетинг можуть використовувати як малі, так і великі банки [4, с. 161].

Маркетинг у соціальних мережах включає в себе безліч методів роботи найпопулярніші з них: це побудова спільнот бренду (створення представництв банків у соціальних медіа), робота з блогосферою, репутаційний менеджмент, персональний брендинг, нестандартне SMM-просування, прихований маркетинг, розміщення контекстної реклами, просування банку в соціальній мережі тощо. Найбільш ефективними для просування інноваційних послуг є робота з блогосферою та репутаційний менеджмент, адже ці інструменти з однієї сторони забезпечують банк інформацією та дозволяють здійснити зворотній зв'язок зі споживачами, а з іншої сторони дозволяють управляти думкою цільової аудиторії [5, с. 17].

Прихований або партизанський маркетинг є ефективним інструментом впливу на інформаційне поле і стимулювання продажів. Він полягає в моніторингу та веденні обговорень на форумах про бренд або конкретний товар. Учасники обговорення розцінюють таку інформацію як повністю незалежну, якій можна довіряти. За допомогою прихованого маркетингу можна підвищити впізнаваність бренду, привернути увагу користувачів до бренду або конкретної послуги;

**Найбільш ефективні інструменти
маркетингових комунікацій у сфері
банківського бізнесу**

Напрямки	Маркетингові комунікації та технології
1. Вихідний маркетинг (outbound)	Рекламні кампанії – зовнішня та контекстна реклама. SMM. Заходи паблік-релейшнз. Брендінг. Е-розсилки. Івент-маркетинг: виставки, семінари, конференції,
2. Вхідний маркетинг (inbound)	Контент-маркетинг. Маркетинг в соціальних мережах. Форуми. Оптимізація сайту, посадочні сторінки, SEO (пошукового просування)
3. Особистий контакт	Особисті зустрічі. Презентації банківських продуктів

Джерело: на основі власних досліджень авторів

стимулювати продажі; нейтралізувати негативні повідомлення про бренд або послугу на форумах та інших Web ресурсах.

Контекстна реклама в соціальних мережах передбачає створення та розміщення рекламного оголошення з посиланням на: інтернет-сторінки в соціальній мережі; сайт банку; групу в соціальній мережі. Просування банку в соціальній мережі полягає у створенні, оформленні, веденні та постійному наповненні інтернет-сторінки; залученні та спілкуванні з користувачами; веденні груп; створенні опитувань та обговорень; пошук відгуків і питань про сайт/бренд в мережі; відповідей на питання; роботі з негативними відгуками, розповсюдження прес-релізів через мережу партнерів. За аналогією із західними банками, які щороку збільшують витрати на просування товарів через соціальні мережі, українські банки починають переймати корисний досвід і використовувати SMM- просування [6, с. 51].

Соціальні мережі стають більш популярними, ніж інші ресурси, зокрема, традиційні інтернет-медіа. Якщо говорити про результативність просування в соціальних мережах, то можна впевнено сказати, що на таку рекламу споживач звертає більше уваги. Стандартна форма реклами в ЗМІ вже набридла і споживач просто її ігнорує. Найбільш успішна рекламна компанія в соціальній мережі – це реклама, органічно вписана в сценарій процесів і інтегрована в спілкування та інтерфейс. Ключова особливість роботи з соціальними мережами – це можливість цілеспрямованої роботи з конкретною аудиторією (директ-маркетинг). Цільові групи в соціальних мережах можна розділити: за статтю користувачів, їх доходу, віком, професією.

Основні причини частого вибору українськими банками маркетингу в соціальних мережах полягають у тому, що це дозволяє: – створити й популяризувати джерело оперативної інформації для постійних і потенційних клієнтів; – стимулювати продажі; – привернути увагу великої кількості потенційних клієнтів до бренду з чіткою прив'язкою до цільової аудиторії за різними ознакам: віку, статі, інтересам, статусу тощо; – одержувати зворотний зв'язок від аудиторії й прямо спілкуватися зі своїми клієнтами – підвищити лояльність споживачів; – збільшити якісний трафік на корпоративний сайт банку тощо.

Використовуючи малобюджетні маркетингові комунікації, банки забезпечують нові можливості поліпшення маркетингової діяльності та додаткові інструменти конкурентної боротьби, а також дозволяють результативно працювати допомогою оптимізації бюджету маркетингу. Крім традиційних маркетингових елементів сьогодні потужно розвиваються такі інструменти як контекстна реклама, банерна реклама, e-mail розсилки, конкурси в соціальних мережах, реклама в онлайн іграх, пошукова оптимізація сайту (SIO – search engine optimization), системи миттєвих повідомлень з сайтами рейтингу, вебінари тощо [7, с. 25].

При врахуванні клієнтоорієнтованого підходу існують особливості побудови системи маркетингових комунікацій в контексті впровадження інноваційних технологій (табл.).

Так, в процесі реалізації заходів вихідного маркетингу банк привертає увагу аудиторії, формує свій імідж, та пізнаваність (брендінг). Така задача найкращим чином вирішується шляхом традиційної маркетингової діяльності (реклама у ЗМІ, Інтернеті, зовнішня реклама, прямі поштові розсилки і масштабні події заходи т.д.). Головна задача звернення на даному етапі не продаж, а формування інтересу до банку як надійної та відомої установи.

Ціль реалізації другого напрямку – завоювати довіру споживача, який дав дозвіл на звернення. Цей процес починається з привертання уваги і переходить в діалог, який повинен бути вигідним для споживача. Основними каналами для закріплення стосунків між банком та клієнтом є соціальні мережі, власний сайт із всім спектром супроводження та зворотного зв'язку з клієнтами, що формує знання, лояльність, прихильність до нього та його продуктів. Саме цей етап може сприяти трансформації ліда у реального клієнта банку або «обірвати» процес лідогенерації із втратою потенційного клієнта.

Третій етап передбачає врахування концепції індивідуального маркетингу, ідея якого заключається в концентрації зусиль на збільшенні продажів існуючим клієнтам, а не на пошуку нових, адже завоювання нового клієнта коштує компанії в шість разів дорожче, чим організація повторних продажів існуючому покупцю, а повернення незадоволених клієнтів – в 25 разів дорожче. Цей етап необхідний для трансформації разового клієнта в постійного, який з часом трансформується у лояльного клієнта, або, навіть, партнера банку.

Викладене вище дозволяє дійти висновку, що маркетингові комунікації мають значний невикористаний потенціал для створення потужного інформаційного поля за допомогою сучасних методів. Особливу увагу вітчизняним банкам треба приділити оформленню та змісту власних сайтів, які є потужними комунікаційними каналами та формують імідж банку.

Останніми роками банки почали активно впроваджувати у своїй діяльності широкий спектр елементів комплексу маркетингу інновацій з метою підвищення ефективності співпраці з клієнтами. Зокрема, застосувати на практиці запропоновані інструменти маркетингових комунікацій можливо при виконанні наступних умов:

- ретельної сегментації клієнтів, в тому числі, за інсайтами;
- формування та підтримку сильного корпоративного бренду банку;
- створення спеціалізованих підрозділів, що спеціалізуються на впровадженні малобюджетних маркетингових комунікацій банків;
- розробка сучасних сайтів, які оптимізовані під пошукові системи та відповідають потребам клієнтів щодо побудови та контенту.

Висновки. На сучасному етапі розвитку ідеологією банківського спілкування у всьому світі став клієнтоорієнтований підхід, що і вимагає необхідності перегляду традиційних інструментів комунікаційної політики, розробки

відповідних критеріїв та методів спілкування з клієнтами із врахуванням стратегії діяльності банку. В процесі проведеного дослідження уточнено набір інструментів маркетингових комунікацій для ефективної діяльності банку на сучасному етапі, а також сформульовано твердження про необхідність активного застосування саме їх малобюджетних видів, запропоновані найбільш ефективні інструменти у сфері банківського бізнесу.

Подальші дослідження планується сконцентрувати у напрямку знаходження оптимального набору інструментів для просування та підтримки корпоративного бренду банку на сучасному етапі розвитку банківської системи.

Список літератури:

1. Маслова Н.О. Маркетинг у банку / Н.О. Маслова – К.: КНТЕУ, 2012. – 320 с.
2. Лютий І.О., Солодка О.О. Банківський маркетинг: підручник для студентів вищих навч. закладів. – К.: ЦУЛ, 2009. – 776 с.
3. Інновації і маркетинг – рушійні сили економічного розвитку [Текст]: монографія / [С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова, В.Г. Герасимчук та ін.]; за заг. ред.: С.М. Ілляшенко. – Суми: Папірус, 2012. – 535 с.
4. Семенов Г.А. Стратегія маркетингових комунікацій у сфері мобільного зв'язку / Г.А. Семенов, О.О. Буднік // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. – 2012.– № 2. – С. 159-163.
5. Козьменко С.М., Васильєва Т.А., Леонов С.В. Маркетинг банківських інновацій / С.М. Козьменко, Т.А. Васильєва, С.В. Леонов // Маркетинг і менеджмент інновацій. – К.: 2011. – № 1. – С. 13-28.
6. Кадченко В.А. Вплив інструментів маркетингових комунікацій на показники діяльності банку / В.А. Кадченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2013. – № 6. – С. 49-59.
7. Маслова Н.О., Каушан А.С. Шляхи розширення функціональних можливостей вітчизняних банків у соціальних мережах / Н.О. Маслова, А.С. Каушан // Молодий вчений. – 2015. – № 3 (18) березень, Ч. 2. – С. 24-30.

Маслова Н.А.

Киевский национальный торгово-экономический университет

Карпенко Е.О.

АТ «Ощадбанк»

СОВРЕМЕННЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ БАНКА

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические подходы к сущности и составляющим коммуникационной политики банка. Обоснована необходимость применения малобюджетных средств Интернет-маркетинга. Обосновано применение определенных инструментов маркетинговых коммуникаций, наиболее эффективных в банковской деятельности

Ключевые слова: инструменты маркетинговых коммуникаций банка, интернет-маркетинг, малобюджетные маркетинговые коммуникации, сайт..

Maslova N.O.

Kyiv National University of Trade and Economics

Karpenko Ye.O.

JSC «Oschadbank»

MODERN MARKETING COMMUNICATION TOOLS OF THE BANK

Summary

The article deals with theoretical approaches to the nature and components of the communication policy of the bank. The necessity of the use of low-budget tools of online marketing. The application of certain tools of marketing communications, the most effective in the banking business.

Keywords: instruments marketingovih bank communications, internet marketing, low-budget marketing communications, website.

УДК 336.763.3

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Нагорна О.В., Плаксун В.П.

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Досліджено сутність та види інфраструктури. Розглянуто специфічні риси інфраструктурних проєктів та основні типи їх фінансування. Охарактеризовано методи та джерела фінансування інфраструктурних проєктів, а саме: бюджетне, приватне (за рахунок різних форм ДПП) та кредитне (кошти комерційних банків та міжнародних фінансово-кредитних установ). Висвітлено концесійний механізм реалізації інфраструктурних проєктів, зокрема зазначені основні його переваги та недоліки для держави, бізнесу та суспільства.

Ключові слова: інфраструктура, інфраструктурний проєкт, публічно-приватне партнерство, концесія, лізинг, джерела фінансування, паралельне фінансування, послідовне фінансування.

Постановка проблеми. В умовах трансформації економіки, коли відчутний брак бюджетних коштів, гостро постає питання щодо фінансування інфраструктурних проєктів. Інфраструктура є для України одним із ключових стратегічних орієнтирів розвитку економіки, а тому низький рівень її якості призводить до додаткових непродуктивних витрат, які фактично гальмують зростання реального ВВП. Відтак, стає неможливим в повному обсязі профінансувати необхідні інфраструктурні проєкти за рахунок державних коштів, що спонукає до залучення альтернативних джерел фінансування інфраструктурних проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фінансування інфраструктурних проєктів присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців та дослідників. Зокрема, серед вітчизняних можна виокремити таких, які розглядають загальні питання фінансування інфраструктурних проєктів, досліджують міжнародний досвід та можливості адаптації його в українських реаліях, а саме: Циганкова М.О., Дідівська С., Волинський Г., Лук'яненко О., Бардиш Г.О., Омеляненко О.А., а також Н. Андрес, Дж. Фостер, К. Мандрі-Перро, Д. Дельмон, В. Еггерс, М. Джеррад, С. Осборн, А. Познер, К. Харрістайн та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання фінансування інфраструктурних проєктів в умовах фінансової кризи та дестабілізації економіки є досить актуальним і тому потребує значної уваги щодо розробки нових та вдосконалення існуючих методів, джерел та інструментів фінансування.

Метою дослідження є оцінка сучасного стану фінансування інфраструктурних проєктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток інфраструктури має першочергове значення для національної економіки країни, оскільки є фундаментом для інших галузей та сприяє ефективному потоку товарів та послуг між продавцями і покупцями. Відтак, ключовим питанням реалізації державних та регіональних стратегічних програм розвитку є реалізація інфраструктурних проєктів. Це дає підстави стверджувати, що інфраструктурні проєкти – це унікальні проєкти, які одночасно характеризуються високою

соціальною та державною значущістю, в тому числі і низькою рентабельністю та ризиковістю.

Сучасне теоретичне розуміння інфраструктури досить складне, багатогранне та різнопланове. Тому конструктивне дослідження диктує потребу до розуміння сутності поняття «інфраструктура».

Варто зауважити, що на момент появи самого терміну «інфраструктура» сформувалася уява про інфраструктуру як про єдиний комплекс матеріальних і соціальних умов. Термін «інфраструктура» виник в економічній літературі в кінці 40-х років минулого століття, а першовідкривачем даного терміну вважають Х. Зінгера, який у своїх роботах на початку 1940-х років використав термін «*overhead capital*» – «інфраструктура». Він пояснював інфраструктуру як комплекс умов, які забезпечують розвиток приватного підприємництва в основних галузях економіки та задовольняють потреби всього населення.

Загалом, інфраструктура – це сукупність галузей, підприємств та організацій, які входять в ці галузі, видів їх діяльності, призначених забезпечувати, створювати умови для ефективного функціонування виробництва та обігу товарів, а також життєдіяльності людей [7].

Одночасно важливо врахувати й те, що інфраструктура трактується як комплекс галузей, що забезпечують матеріальне виробництво, що ставить під сумнів реалізацію соціальних інфраструктурних проєктів.

Принциповими для нашого дослідження є класифікація інфраструктури, що передбачає поділ її на такі види:

Виробнича інфраструктура сприяє та забезпечує ефективне функціонування галузей виробництва, основними функціями яких є надання виробничих послуг (транспорт, житлово-комунальне господарство, зв'язок, тощо).

Невиробнича (соціальна інфраструктура) – це сукупність галузей та видів діяльності, функціональним призначенням яких є виробництво та реалізація послуг та духовних благ для населення (освіта, наука, культура, тощо).

Інституційна інфраструктура – це комплекс галузей і сфер діяльності, які здійснюють макроекономічне регулювання економіки, підтримують найбільш оптимальні макроекономічні

пропорції розвитку національного господарства. До таких установ належать біржі, банки, дилерські та брокерські контори, служби зайнятості, інформаційно-комерційні, оптові й постачальницько-збутові організації, пункти прокату і лізингу. Різновидом інституціональної є ринкова інфраструктура.

Інформаційна інфраструктура представлена закладами інформаційного обслуговування підприємств різних видів діяльності (отримання і обробка інформації щодо виробництва програмного забезпечення, послуги щодо створення і використання баз даних).

Екологічна інфраструктура – це сукупність об'єктів, які призначені для охорони, відтворення та покращення навколишнього середовища (очисні споруди, системи фільтрації та каналізації, тощо).

Таким чином, інфраструктура продукує матеріальні та нематеріальні блага, що є важливим чинником для розвитку економіки, функціонування будь-якого міста та забезпечення комфортних умов проживання для його мешканців. Однак, в статті мова буде йти саме про виробничу інфраструктуру, що пов'язана з виробництвом матеріальних благ. У цьому контексті, всі інфраструктурні проекти умовно можна поділити на два види:

1) муніципальні проекти, які реалізуються для створення/відновлення інфраструктури, яка перебуває у комунальній власності (будівництво місцевих доріг, інженерних, комунальних мереж та інших об'єктів загального користування);

2) державні проекти, реалізація яких орієнтована на створення об'єктів державної власності, які не підлягають відчуженню у приватну або комунальну власність, на землях державної власності (будівництво автомобільних доріг державного і міжнародного значення, залізничний транспорт, ЖКХ, тощо).

На наш погляд, інфраструктурним проектам властиві певні специфічні риси, а саме:

- техніко-економічні та технологічні особливості, висока фондо- і капіталомісткість;
- довгостроковий характер реалізації та масштабність;
- енергоємність і трудомісткість;
- високе стратегічне значення;
- соціальна, екологічна, бюджетна та економічна значимість;

Зазначені риси та їх специфіка впливають на організацію фінансових відносин в сфері інфраструктури. Виходячи з такого розуміння, варто окреслити основні типи фінансування інфраструктурних проектів, що реалізуються наступним чином:

1. Фінансування за рахунок бюджетних коштів (традиційна форма);
2. Фінансування за рахунок кредитних ресурсів;
3. Фінансування за рахунок приватних коштів (набуває все більшої популярності). Проекти:

а) ті, які фінансуються виключно приватним сектором, перебувають у приватній власності та управлінні

б) ті, які побудовані на основі контракту з державою та хоча б частково фінансуються за рахунок різних форм ДПП, в тому числі за допомогою концесійної форми.

4. Фінансування за рахунок коштів міжнародних фінансово-кредитних організацій.

Фінансування за рахунок бюджетних коштів (традиційна форма). У фінансуванні інфраструктурних проектів можуть бути використані кошти бюджетів державного та місцевого рівнів центральних та місцевих органів влади, але, як підтверджується на справі, таких коштів майже не вистачає, а їх частка настільки мала, що їй відводиться переважно допоміжна функція. Як правило, представники влади вдаються до непрямої фінансової допомоги (опосередкованої), у формі державних гарантій, прийняття на себе частини ризиків, кредитної підтримки, податкових пільг та інші державні фінансової інструменти. Бюджетні кошти спрямовуються на участь у проекті у випадках, коли проект має велике соціальне та стратегічне значення, або якщо без державної підтримки проект не може бути комерційно виправданим.

Фінансування за рахунок кредитних ресурсів. Банківський сектор є ключовим суб'єктом при реалізації інвестиційних проектів. На думку Гончарова Ю. В., «...за умов низького інвестиційного потенціалу держави, недостатнього рівня розвитку фінансового ринку, обмежених можливостей підприємств самостійно фінансувати інвестиційні проекти роль банківської системи в активізації інвестиційної діяльності посилюється, адже банківський сектор розвивається динамічніше, ніж інші сектори економіки й залишається найбільшим сегментом фінансового ринку країни» [10].

Слід відзначити, що банки відіграють особливу роль в процесі реалізації проектного фінансування, яка не обмежується лише роллю кредитора. В даному процесі банк виконує наступні функції: надання банківських кредитів, участь у фінансуванні проекту як співінвестора, підтримка лізингових операцій, підтримка комерційного кредитування, виступати ініціатором створення та/або менеджером банківських консорціумів, інституційним інвестором, що купує цінні папери проектних компаній і т.д. Завдання банку у процесі проектного фінансування передбачають:

1. Оцінка вартості інвестиційного капіталу;
2. Затвердження бюджету та плану фінансування проекту;
3. Надання посередницьких та експертних послуг;
4. Здійснення бюджетного контролю.

В світовій практиці достатньо чітко склалися дві схеми проектного фінансування, які умовно можна назвати [13, с. 109]:

1. з паралельним фінансуванням;
2. з послідовним фінансуванням.

За схемою паралельного фінансування для реалізації проекту кредити надають кілька кредитних установ; це дозволяє банкам не перетинати межі припустимих сум кредитів та знижувати свої кредитні ризики. Доволі часто в цій групі банків присутній так званий ініціатор – солідний комерційний банк або міжнародний фінансовий інститут.

За послідовного фінансування також існує великий банк-організатор, але на нього покладено виконання інших функцій. Він виступає ініціатором договору кредитування, але не в якості кредитора. В разі надання кредиту підприємству та-

кий банк передає свої права за боргом наступному кредиторю (кредиторам), і таким чином знімає дебіторську заборгованість зі свого балансу. За оцінку інвестиційного проекту, розробку кредитного договору та видачу займу банк-організатор отримує комісійну винагороду [6, с. 115].

Фінансування за рахунок коштів міжнародних фінансово-кредитних організацій. Метою залучення цієї групи кредиторів є мінімізація фінансових ризиків проектів та досягнення фінансового завершення інфраструктурних проектів. Міжнародні фінансові організації є найкрупнішими стабільними партнерами, а їх участь у фінансуванні надає інфраструктурному проекту більшої надійності та зменшує ризики для інших кредиторів та інвесторів.

В групі Світового банку найбільшу роль у фінансуванні інфраструктурних проектів відіграють такі організації:

- Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) – надає фінансову допомогу урядам країн на розвиток внутрішньої інфраструктури. В той же час, ця організація закликає до посилення позицій приватного сектору в цій галузі. Під час участі у проектах також може взяти на себе деякі проектні ризики. Цей банк включає в свою структуру численні регіональні банки розвитку, а саме: Європейський банк реконструкції і розвитку, Азійський Банк розвитку та інші.

- Міжнародна фінансова корпорація (МФК) – надає підтримку приватному сектору у випадках відсутності гарантій приймаючої країни;

- Міжнародна агенція інвестиційних гарантій – ця організація надає захист прямим іноземним інвестиціям в тих країнах, що розвиваються, від настання та дії ризиків політичного та валютного характеру.

Одночасно важливо врахувати й виняткову роль Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) у процесі фінансування інфраструктурних проектів. Переколивим доказом цього є статистика вже реалізованих проектів ЄБРР та ЄІВ загальною вартістю (909,55 млн. євро), з них кредитних коштів – 659,23 млн. євро (табл. 1).

Також на стадії реалізації знаходиться 3 проекти загальною вартістю 2 111 млн. дол. США (1 млрд. 508 млн. євро), з них кредитних коштів – 1 млрд. 582 млн. дол. США (1 млрд. 130,3 млн. євро), власних коштів – 179 млн. дол. США (127,7 млн. євро) та коштів державного бюджету – 350 млн.

Фінансування за рахунок приватних коштів. Інфраструктурні проекти також можуть фінансуватися виключно приватним сектором та

перебувати у приватній власності, або ж бути побудованими на основі контракту з державою та хоча б частково фінансуватися за рахунок форм ДПП, в тому числі концесії.

Особливу увагу ми сконцентруємо на державно-приватному партнерстві (ДПП), оскільки в умовах фінансової кризи ця форма відіграє особливу роль. Відповідно до Закону України про «Державно-приватне партнерство» ДПП має такі форми здійснення:

- концесію;
- управління майном (виключно за умови передбачення у договорі, укладеному в рамках державно-приватного партнерства, інвестиційних зобов'язань приватного партнера);
- спільну діяльність;
- інші договори [2].

В Україні найпоширенішою та найбільш сучасною формою ДПП є «концесія». Цінність концесійних договорів для будь-якої держави очевидна – це можливість перекласти на приватного інвестора фінансове навантаження або його частину щодо виконання державних функцій чи відповідних ризиків.

Варто відзначити, що концесія – це надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику [3].

Для здійснення концесійних відносин в Україні були прийняті базові нормативно-правові акти, зокрема закони України: «Про концесії» від 16.07.1999 р. № 997-ХІV, «Про концесії на будівництво й експлуатацію автомобільних доріг» від 14.12.1999 р. № 1286-ХІV, «Про особливості передачі в оренду та концесію об'єктів централізованого водо-, тепlopостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності» від 21.10.2010 р. № 2624-VI; Концепція Державної цільової програми розвитку аеропортів на період до 2020 року від 05.03.2008 р. № 506-р, Концепція розвитку державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 р. № 1184-р) [1].

Таблиця 1

Фінансування інфраструктурних проектів ЄБРР

Назва проекту	Загальна вартість, (млн. грн.)	Позики, (млн. грн.)	Термін дії угоди
«Розвиток залізничних шляхів залізниць України» (ЄБРР)	51,9 млн. дол. США (37,0 млн. євро)	51,9 млн. дол. США (37,0 млн. євро).	1999-2014
«Відновлення автомагістралі М-06 та реформа фінансування сектору автодоріг» (ЄБРР)	98,5 млн. євро	75,0 млн. євро	2000-2015
«Модернізація системи аеронавігаційного обслуговування України» (ЄБРР)	41,4 млн. дол. США (28,75 млн. євро)	25,4 млн. дол. США (17,63 млн. євро)	2000-2009
«Розвиток інфраструктури Іллічівського морського торговельного порту». (ЄБРР)	38,9 млн. євро	26,0 млн. євро	2000-2009

Джерело: [14]

Застосування механізму концесії передбачає укладання органом місцевої влади на конкурсній основі договору концесії з приватним підприємством, яке бере на себе повну відповідальність за використання, інвестування та обслуговування державного майна в процесі реалізації інфраструктурного проекту.

При цьому орган влади несе відповідальність за надання послуг споживачам, встановлення цін/тарифів та забезпечення інших певних аспектів якості обслуговування споживачів. Загальна схема механізму концесії наведено на рисунку 1.

Зауважимо, що договори концесії можуть укладатися щодо таких інфраструктурних об'єктів, що здійснюють діяльність у сфері: водопостачання, водовідведення та очищення стічних вод; збирання та утилізація сміття; на-

дання послуг з постачання споживачам тепла; будівництво та експлуатація автомобільних доріг, об'єктів дорожнього господарства, шляхів сполучення, портів та аеропортів; будівництво житлових будинків; використання об'єктів соціально-культурного призначення; будівництво та експлуатація готелів, туристичних комплексів та інших об'єктів туристичної індустрії тощо.

Концесійна форма співпраці є ефективною і дієвою тільки за партнерської співпраці державного і приватного секторів та збереження державних об'єктів у державній власності. У світовій практиці вона переважно застосовується до підприємств, які є неприбутковими і потребують значних фінансових інвестицій [11, с. 7].

Для ефективного застосування концесійного механізму в Україні необхідно використовувати все їх різноманіття. Вибір форми концесії визначаєть-

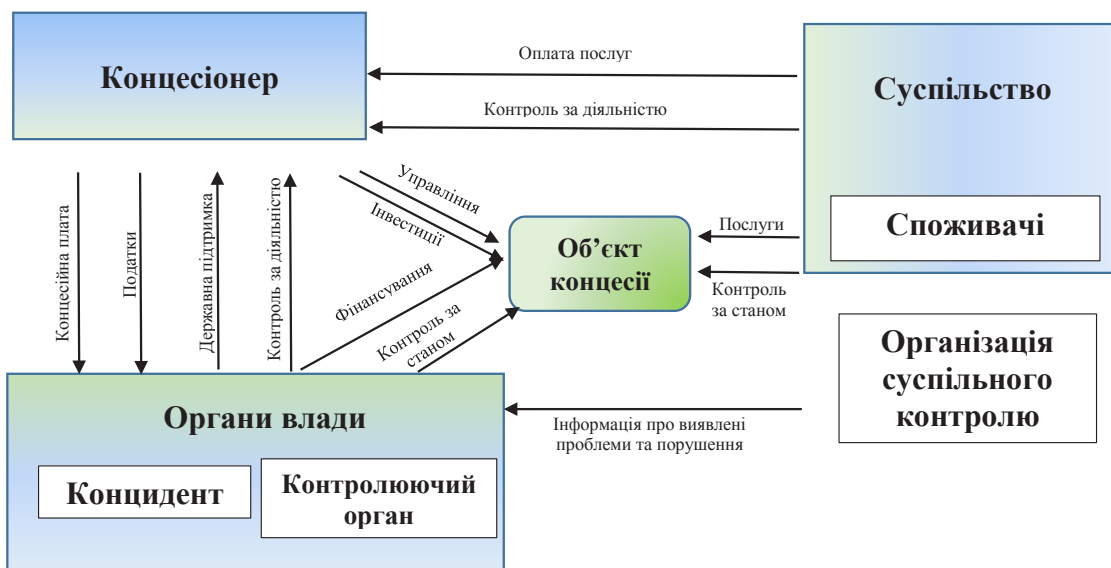

Рис. 1. Механізм концесії як форми фінансування інфраструктурних проектів

Джерело: Створено автором на основі [9]

Таблиця 2

Переваги та недоліки державного партнерства для влади і бізнесу

Учасник	Переваги	Недоліки
Держава, місцева влада (концесіодавець)	Збереження об'єкта концесії у державній чи комунальній власності; Вплив держави чи місцевої влади на стратегію розвитку об'єкта концесії; Вибір на конкурсній основі концесіонера, який пропонує найкращі умови розвитку об'єкта концесії; Економія бюджетних коштів на розвиток об'єкта концесії; Поповнення бюджету за рахунок концесійних платежів.	Ст. 6 Закону України «Про концесії» допускає можливість укладання концесійного договору у випадку, якщо на участь у конкурсі подав заяву лише один претендент.
Інвестор (концесіонер)	Право користування державним та комунальним майном на довгостроковий період терміном від 10 до 50 років, що дає можливість здійснювати стратегічне планування своєї діяльності; Крім права користування, інвестор отримує право на проведення певних видів робіт: поштових, житлово-комунальних, транспортних та ін. Отримання прибутку від управління об'єкту концесії, а також на продукцію, отриману внаслідок виконання умов договору; Для збиткових та низькорентабельних об'єктів концесії, які мають важливе соціальне значення, можуть надаватися пільги щодо концесійних платежів, дотації і компенсації.	В умовах монополії на ряд галузей, приватний інвестор стикається з труднощами взаємодії з державними та місцевими органами влади.
Суспільство	Покращення якості товарів та наданих послуг. Поліпшення рівня життя населення.	Зростання цін/тарифів Відсутність можливості обирати постачальника послуги (монопольне становище концесіонера)

Джерело: [12]

ся галузевою належністю об'єкта, схемою регулювання діяльності галузі і іншими факторами.

Застосування концесії як форми державно-приватного партнерства має свої переваги і недоліки (табл. 2)

Загалом, мусимо констатувати, що прискорення розвитку концесії в Україні стримує ряд проблем: негативний інвестиційний клімат; складність залучення комерційного фінансування; політичні й економічні ризики для інвесторів; бюрократична система та корупційні схеми; неможливість залучення національних облігацій; політична нестабільність; неврегульованість відносин влади й бізнесу; негативне ставлення населення до приватного сектору [8].

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи, варто відмітити, що важливим напрямком підвищення

результативності реалізації інфраструктурних проектів є вдосконалення механізму фінансування таких проектів за рахунок різних методів та джерел, а саме: фінансування за рахунок бюджетних коштів (традиційна форма); фінансування за рахунок кредитних ресурсів; фінансування за рахунок приватних коштів (ДПП та концесія) та фінансування за рахунок коштів міжнародних фінансово-кредитних організацій.

Найбільш ефективною формою реалізації масштабних інфраструктурних проектів є концесія, яка дозволяє не просто реалізувати проект, але реалізувати його якісно, вводити його в строк, без затримок, при цьому успішно використовувати досвід і професіоналізм приватного сектора при збереженні державного контролю над активами.

Список літератури:

1. Верховна Рада України – офіційний веб-сайт // Законодавство та законодавча діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
2. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 2010 р. № 40, р. 2, ст. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про концесії» від 1999 р. № 997–XIV, р. 1, ст. 1 від 24.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Переліку об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію» від 21.11.2007 р. № 1338 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію» від 11.12.1999 р. № 2293 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
6. Риски бизнеса в частно-государственном партнерстве: национальный доклад / рук. авт. кол. С.Е. Литовченко // Общество и экономика. – 2014. – № 5. – С. 110–180.
7. Блінов А. Инфраструктура инвестиционного процесса – система забезпечення розвитку економічної Росії // Економіст 2002. № 7. – С. 80–87.
8. Диба М.І. Концесія як ефективний інструмент залучення інвестицій в комунальне господарство [Електронний ресурс] / М.І. Диба, О.В. Нагорна // Вісник КЕФ. – К.: КНЕУ: електрон. наук. зб. – 2011. – № 1. – С. 109–117.
9. Жукова Н.С. Концесійний механізм реалізації державної інноваційної політики / Євразійський міжнародний науково-аналітичний журнал // Проблеми сучасної економіки № 4 (40), 2011.
10. Куриленко Т.П. Проектне фінансування / Т.П. Куриленко: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 208 с.
11. Лук'янченко О. Економіко-правове забезпечення розвитку житлово-комунального господарства на концесійній основі / О. Лук'янченко, Р. Джабраїлов // Схід. – 2015. – № 1. – С. 5–8.
12. Познякова О.І. Концесії як альтернатива приватизації / О. Познякова // «Львівська Політехніка». – 2012. – С. 332.
13. Циганкова М.О. Ідентифікація інвестиційного партнерства держави та бізнесу / М.О. Циганкова // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 2. – С. 101–115.
14. Інфраструктурні проекти з ЄБРР та ЄІБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtu.gov.ua/content/infrastrukturni-proekti-z-ebr-r-ta-eib.html>

Нагорная О.В., Плаксун В.П.

Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ПРОЕКТОВ В УКРАИНЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Аннотация

Исследована сущность и особенности инфраструктурных проектов. Рассмотрены специфические черты инфраструктурных проектов и основные типы их финансирования. Охарактеризованы методы и источники финансирования инфраструктурных проектов, а именно: бюджетное, частное (за счет различных форм ГЧП) и кредитное (средства коммерческих банков и международных финансово-кредитных учреждений). Отражен концессионный механизм реализации инфраструктурных проектов, в частности указаны основные его преимущества и недостатки для государства, бизнеса и общества.

Ключевые слова: инфраструктура, инфраструктурный проект, государственно-частное партнерство, концессия, лизинг, источники финансирования, параллельное финансирование, последовательное финансирование.

Nagorna O.V., Plaksun V.P.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FEATURES OF INFRASTRUCTURE PROJECTS FINANCING IN UKRAINE: THEORY AND PRACTICE

Summary

The essence and characteristics of infrastructure projects were investigated. The specific characteristics of infrastructural projects and basic types of their financing are considered. Methods and sources of infrastructural projects are described, namely: budgetary, private (due to the different forms of GPP) and credit (money of commercial banks and international financial-credits establishments). The concession mechanism of realization of infrastructural projects is reflected, particularly his basic advantages and defects are marked for the state, business and society.

Keywords: infrastructure, infrastructure projects, public-private partnership, concession, leasing, financing sources, parallel financing, consistent funding.

УДК [658.5.012.7:336](075.8)

ДЕРЕГУЛЯЦІЯ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ

Наконечна Н.В., Вінічук М.В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Розглянуто проблему дерегуляції економіки в Україні та її впливу на соціально-економічний розвиток держави. Окреслено місце України в світовому рейтингу щодо легкості ведення бізнесу. Проаналізовано стан дерегуляції економіки в Україні. Визначено методологічні засади Плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності. Запропоновано додаткові методи дерегуляції економіки з метою виходу з соціально-економічної кризи.

Ключові слова: дерегуляція, економіка, держава, соціально-економічний розвиток, державне управління, господарська діяльність, конкуренція.

Постановка проблеми. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується кризовими явищами як в економіці, так і в суспільстві. Неefективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення, зниження купівельної спроможності, тінізація економіки і корупція, майнова нерівність, послаблення експорту товарів та недостатній розвиток внутрішнього ринку, погіршення ситуації із забезпеченням базових прав і свобод людини і громадянина та війна на Сході знижують рівень розвитку держави, зумовлюють підвищення ризиків виникнення загроз у економіці [1, с. 30] та негативно впливають на соціально-економічні показники. Зазначене актуалізує дослідження проблеми дерегуляції економіки в Україні та визначення її впливу на соціально-економічний розвиток держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дерегуляції економіки у сучасній економічній літературі розглядається надто вузько. Її дослідженню присвятили свої праці такі науковці як В. Бакуменко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, А. Гриненко, Я. Жаліло, О. Іляш, А. Мокій, Є. Панченко, П. Пилипенко, Б. Сташків, А. Сухоруков, М. Флейчук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогодні в економічному дискурсі не достатньо ґрунтовно висвітлено ме-

ханізм дерегуляції економіки держави у контексті забезпечення достатнього соціально-економічного розвитку країни.

Мета статті. Визначення проблем дерегуляції економіки для виходу України з соціально-економічної кризи.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Україна вповнила усі зобов'язання та виступає повноправним членом Світової організації торгівлі (СОТ), де діють жорсткі закони експорту та імпорту у контексті досягнення конкурентоспроможності виробника. За багатьма параметрами і показниками вітчизняний виробник програє іноземним підприємствам. Цьому сприяє надзвичайно велика кількість як зовнішніх так і внутрішніх факторів, основними з яких є: не досить сприятливий інвестиційний клімат; тиск зі сторони держави на малий і середній бізнес; велике податкове навантаження; збільшення кількості підприємств монополістів; корупція; труднощі з відкриттям і започаткуванням бізнесу. Така ситуація свідчить про недостатнє державне регулювання підприємницьких взаємовідносин та потребує продуманих невідкладних реформ.

Варто зазначити, що 23 серпня 2016 року Кабінет Міністрів України схвалив План заходів щодо дерегуляції господарської діяльності, який складається із 114 заходів та окреслює питання прощення та удосконалення умов ведення бізне-

су у сфері сільського господарства, державного митного, санітарного та ветеринарного контролю, телекомунікацій, інфраструктури, будівництва, пожежної безпеки, медичного обслуговування, цінового регулювання, земельних відносин та оподаткування. План заходів щодо дерегуляції господарської діяльності – це реакція на звернення бізнес-середовища про найважливіші проблеми у всіх галузях економіки, які можна вирішити шляхом дерегуляції. Однак, сьогодні існує низка питань, де потрібно проводити глибокий аналіз, вносити значні системні зміни. В той же час важливою умовою постає виконання даного Плану з орієнтацією на досягнення позитивних результатів. З цією метою Державна регуляторна служба (ДРС) спільно з Міністерством економічного розвитку і торгівлі планують здійснювати всіх необхідних організаційних заходів на основі подання регулярних звітів на Урядовому комітеті. Заходи щодо дерегуляції в Україні активно проводяться уже протягом 2015–2016 рр. Нещодавно Голова ДРС представила членам Уряду результати виконання міністерствами плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності. За її словами, за рахунок економії та в наслідок дерегуляції бізнес досягнув збереження понад 10 млрд. гривень через спрощення процедур, зняття необґрунтованих обмежень, скорочення прямих витрат та з економією для державного бюджету.

Основним завданням на даному етапі Державної регуляторної служби України спільно з Міністерством економічного розвитку та торгівлі є докладання максимальних зусиль для того, щоб рівень виконання Плану заходів з дерегуляції приніс значний економічний ефект [2]. Крім того, Мінекономрозвитку визначає три основні етапи дерегуляції: (1) відміна ключових регуляторних бар'єрів для бізнесу; (2) «регуляторна гільйотина» – повний перегляд регуляторної бази за умови, що тепер вже державні органи доводитимуть потребу у певних обмеженнях для ведення бізнесу; (3) впровадження превентивного механізму, який не дозволить відновлення надлишкового адміністративного тиску [3].

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що дерегуляція (від лат. *regula* – правило; англ. *deregulation*) – це відміна або скорочення державного регулювання в певній галузі суспільних відносин. Як правило, дерегуляція означає зменшення контролю держави над веденням бізнесу, для стимулювання вільної конкуренції на ринку. Варто зазначити, що доволі часто сам термін «дерегуляція» ототожнюють із лібералізацією. Відмінність полягає у тому, що лібералізований ринок хоч і має в цілому менше регулюючих законних актів, однак, зазвичай, законодавчо стимулює ефективність виробництва та захищає права споживачів (через антимонопольне законодавство) [4].

В Україні політику дерегуляції використовують для зменшення ролі державних органів у підприємницькій діяльності, тому Планом заходів щодо дерегуляції господарської діяльності було затверджено низку завдань необхідних до виконання з метою отримання максимально позитивного ефекту, а також сприяння виходу держави з соціально-економічної кризи. Політика дерегуляції в Україні може мати достатньо

великий успіх, адже вона базується на досвіді економічно розвинутих країн.

Одним із позитивних результатів дерегуляції в Україні є позиція держави в щорічному рейтингу легкості ведення бізнесу (*Doing Business – 2017*) [5], який оприлюднив Світовий банк. Згідно даного рейтингу Україна посіла у 2016 році 80 місце із 190 країн, показавши позитивну тенденцію (рис. 1). Прогнозні оцінки на основі трендової моделі (апроксимації) дозволяють стверджувати про подальше постійне підвищення позиції України у зазначеному світовому рейтингу.

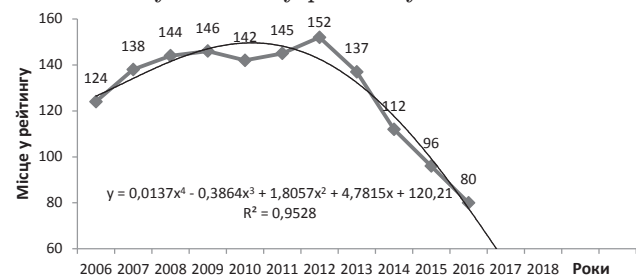

Рис. 1. Місце України у рейтингу легкості ведення бізнесу (*Doing Business*), 2006–2018 рр. (2017–2018 рр. – прогнози оцінки)

Джерело: [5]

Результати проведеного аналізу дають підстави для твердження, що серед основних країн-сусідів Україна займає найгіршу позицію: 80 місце у 2016 р. (рис. 2), піднявшись на 16 позицій порівняно з 2015 р. [5]. Виникає дискусія відносно достовірності проведених розрахунків у питанні того, чи це було лише механічним покращенням рейтингу, чи дійсно відбулися суттєві зміни в умовах ведення бізнесу, що потребує додаткових досліджень та доведень.

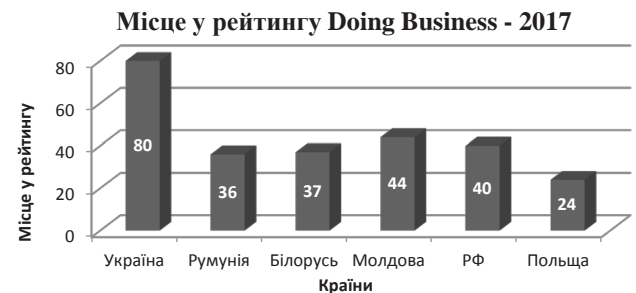

Рис. 2. Місце України у рейтингу легкості ведення бізнесу (*Doing Business – 2017*) серед країн світу

Джерело: [5]

Безумовно, політика дерегуляції за останніх роки має як позитивні, так і негативні зміни, які пов'язані із низкою чинників, що знижують інвестиційну привабливість нашої держави. За даними Державної служби статистики за 2005–2015 рр. в економіку України іноземними інвесторами щороку вкладалося понад 40 млрд. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу) (рис. 3).

Варто відмітити, що обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій в економіку України на 01.07.2015 року становив 42851,3 млн. дол. США, що в розрахунку на одну особу складає 1000,5 дол. США. Найбільші обсяги інвестицій у 2015 р. були вкладені у про-

мисловість – 33,7 млрд. грн., будівництво – 15,0 млрд. грн., інформація та телекомунікації – 14,5 млрд. грн., сільське, лісове та рибне господарство – 9,4 млрд. грн., оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 7,6 млрд. грн., транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 6,0 млрд. грн., операції з нерухомим майном – 3,8 млрд. грн. (рис. 4).

Україна завжди розглядалась інвесторами як доволі перспективна країна, зважаючи на економічно-вигідне географічне розташування, володіння майже третинною світовою чорнозему. Проте інвестори стикаються з великою кількістю проблем при оформленні усіх необхідних документів, дозволів, ліцензій, необхідних податкових і фінансових звітів [7]. Тому, одними з першочергових завдань в «Плані заходів щодо дерегуляції господарської діяльності» було удосконалення дозвільних процедур у сфері господарської діяльності, визначення переліку адміністративних послуг та розміру плати за їх надання, зменшення кількості документів дозвільного характеру та оптимізація дозвільних процедур. Так, від початку проведення політики дерегуляції було: 1) було відмінено патентування; 2) удосконалено правила та умови здійснення державних закупівель, спрощено участь суб'єктів у тендерах; 3) запроваджено видачу дозволів через центри надання адміністративних послуг; 4) впроваджено можливість зміни відомостей про юридичних та фізичних осіб-підприємців через інтернет; 5) легалізовано електронну реєстрацію бізнесу через портал електронних сервісів [8].

Щодо впровадження такої реформи, доцільним являється досвід Грузії, яка започаткувала так звані Будинки юстиції, які дають змогу попередньо зареєструвавшись на сайті Мін'юсту, отримати будь-який документ. Така практика значно спрощує систему адміністрування та дозволяє мінімізувати витрати на виконання таких процедур [9]. Окрім того, одним з основних завдань політики дерегуляції було проведення податкової реформи. Державі необхідно скоротити податкове навантаження, адже в умовах сучасної економіки, воно є надмірним для країни. Варто зазначити, що нещодавня податкова реформа зазнала критики не тільки в сфері суб'єктів господарювання, але й серед соціальних верств населення, адже жодних позитивних змін нововведення підприємцям не принесли. У змінах до Податкового кодексу йдеться лише про формальне зменшення кількості податків, фактично податковий тягар залишився таким, яким і був.

Такі зміни не приносять позитивних результатів, а навпаки стимулюють розвиток тіньового сектору економіки, який має негативну тенденцію до зростання, оскільки за останній рік темпи росту тіньової економіки піднялися до 40% [3]. З метою виходу з такої ситуації Україні варто започаткувати досвід західноєвропейських країн та країн-азійських тигрів (Японія, Сінгапур, Гонконг), де була значно звужена сфера бюджетного перерозподілу грошових потоків.

Рис. 3. Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України, 2005-2015 рр. [6]

Не менш вагомою умовою політики дерегуляції є мінімізація безконтрольного проведення перевірок-рейдів з боку чиновників, що є прямим порушенням нововведених законодавчих норм [10]. Реформування системи державного контролю відбувається вкрай складно, адже ця система є однією з найбільш корумпованих, розгалужених та багатовекторних [11]. Необхідно зазначити, що політика дерегуляції може мати негативні наслідки як для соціальних верств населення так і для самих виробників, оскільки неконтрольоване підвищення цін може сильно позначитись на купівельній спроможності громадян [12].

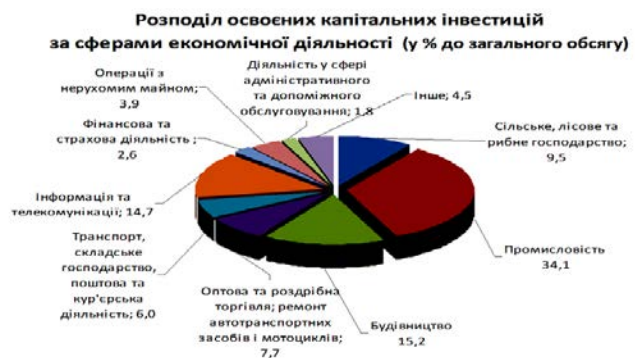

Рис. 4. Розподіл капітальних інвестицій за сферами економічної діяльності України у 2015 р. [6]

Висновки і пропозиції. Таким чином, провівши дослідження актуальних завдань політики дерегуляції та її впливу на економіку України можна стверджувати, що введення політики дерегуляції для України стало основним інструментом зменшення тотального контролю у всіх сферах економіки та дасть можливість становленню вільної і прозорої конкуренції на ринку, сприятиме розвитку малого і середнього бізнесу, зменшенню лідерства на ринку підприємств монополістів. Водночас, спрощена система ведення підприємницької діяльності попередить ведення нелегального бізнесу, оскільки послаблення фіскального і адміністративного тиску з боку держави дасть змогу чесно провадити господарську діяльність та знизить рівень тіньової економіки в країні. Безумовно, підприємництво в Україні потребує як дерегуляції, так і запровадження адекватного та прозорого регулювання, що створює для ведення бізнесу належні умови. Широке залучення бізнес-асоціацій, суб'єктів малого і середнього бізнесу, представників ЗМІ до формування державної політики дерегуляції дозволить Україні прискорити наближення національної моделі підприємництва до найкращих світових зразків.

Список літератури:

1. Вінчук М.В. Соціальна компонента економічної безпеки України в системі зміцнення національної безпеки держави / М.В. Вінчук // Науковий вісник ЛьвівДУВС. Серія економічна. – Львів: ЛьвівДУВС, 2016. – Вип. 1. – 328 с.
2. В Україні прийнято Концепцію просування інтересів держави у світі: Електронний ресурс [Режим доступу]: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249255950&cat_id=244276429
3. Офіційна веб-сторінка Мінекономрозвитку і торгівлі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
4. Дeregуляція. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії: Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Індекс легкості ведення бізнесу: Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Війна на сході України: Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Приймай, прорахувавши витрати: Електронний ресурс [Режим доступу]: <http://robotodavets.in.ua/2016/02/25/prujmaj-prorahuvavshy-vytraty.html>
9. Ми в авангарді Європи, ми в авангарді світу: Електронний ресурс [Режим доступу]: <http://gurt.org.ua/news/recent/22768/bull/>.
10. Мораторій на проведення перевірок суб'єктів господарювання – заборона чи обмеження? Електронний ресурс [Режим доступу]: <http://zakon0.rada.gov.ua>
11. Дeregуляція господарської діяльності: що вдалося досягти в 2015 році? Електронний ресурс [Режим доступу]: <http://www.dkrp.gov.ua/info/4463>
12. Щодо підготовки аналізу регуляторного впливу до проектів регуляторних актів: Електронний ресурс [Режим доступу]: <http://www.vtvplus.com.ua/lang/ua/2016/10/05/>.

Наконечная Н.В., Винчук М.В.

Львовский государственный университет внутренних дел

ДЕРЕГУЛЯЦИИ ЭКОНОМИКИ В УКРАИНЕ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Рассмотрена проблема дерегуляции экономики в Украине и ее влияния на социально-экономическое развитие государства. Определены место Украины в мировом рейтинге по легкости ведения бизнеса. Проанализировано состояние дерегуляции экономики в Украине. Определены методологические основы Плана мероприятий по дерегуляции хозяйственной деятельности. Предложены дополнительные методы дерегуляции экономики с целью выхода из социально-экономического кризиса.

Ключевые слова: дерегуляция, экономика, государство, социально-экономическое развитие, государственное управление, хозяйственная деятельность, конкуренция.

Nakonechna N.V., Vinichuk M.V.

Lviv State University of Internal Affairs

DEREGULATION IN UKRAINE AND ITS IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF STATE

Summary

The problem of deregulation in Ukraine and its impact on the socio-economic development of the country. Outlined Ukraine's place in the global rankings on the ease of doing business. The state of deregulation in Ukraine. Determined methodological basis of the Action Plan for deregulation of economic activities. An additional methods of deregulation in order to reach the socio-economic crisis.

Keywords: deregulation, the economy, the state, social and economic development, governance, economic activity, competition.

УДК 338.27

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА: СТРАТЕГІЯ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Одношевна О.О., Малоок Н.Р.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуто сутність фінансово-економічної безпеки як невід'ємну складову управління діяльністю підприємства. Досліджено механізм управління фінансово-економічною безпекою підприємства. Розглянуто основні варіанти стратегій, охарактеризовано основні елементи та випадки для їх використання. Обґрунтовано, що виконання завдань і функцій системи фінансово-економічної безпеки здійснюється у разі дотримання певних принципів та застосування ряду методів управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, стратегія управління, механізми забезпечення, складові механізму.

Постановка проблеми. Сучасний економічний стан та період розвитку економіки вимагає кардинальних змін у підходах до дослідження фінансово-економічної безпеки, це пояснюється змінами як у локальному, так і у глобальному масштабі. Зараз фінансова безпека є однією з найважливіших складових економічної безпеки, розташовуючись на одній ланці з такими складовими як кадрова, інтелектуальна, техніко-технологічна, екологічна, інформаційна, політико-правова та силова. В умовах сучасної економіки підприємствам України необхідно вирішити проблему забезпечення фінансово-економічної безпеки шляхом запровадження нового механізму управління, такого, що значно відрізнятиметься та ефективно застосування його складових.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення фінансово-економічної безпеки розглянуто у працях таких науковців, як: І. Мойсеєнко, О. Барановський, І. Бланк, Т. Васильків, О. Марченко, В. Волошин, О. Бойкевич, К. Горячева, А. Спіфанов, В. Домбровський, Л. Мартюшева та інші. Питання щодо механізмів забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств було досліджено у працях Ю. Кім, К. Горячевої, І. Мойсеєнко, О. Марченко, Т. Загорельської, Т. Васильцева, В. Волошина, О. Бойкевича, В. Каркавчука та інші. Вважаємо, що ряд зазначених вчених і науковців внесли вагомий внесок у дослідження питань управління фінансово – економічною безпекою. Проте зазначимо, що даний аспект у нашій країні перебуває на етапі розвитку і має ряд постійно змінюваних складових та ознак, тому зазначимо, що дане питання є дискусійним і потребує подальшого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Економіка України та її поступовий перехід до ринкових відносин ускладнює умови господарювання та водночас впливає на зріст конкуренції між господарюючими суб'єктами, що у свою чергу може погіршити їх фінансовий стан або призвести до банкрутства. Тому, розробка механізмів, впровадження і безперервне вдосконалення їх є необхідністю. Що дозволяє у свою чергу сформулювати комплекс реакцій підприємства для захисту фінансової безпеки, спираючись на підтримку стійкого функціонування та розвитку фінансової системи в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Отже, детальний аналіз теоретичних аспектів управління фінансово – економічною безпекою, на сьогодні є актуальним та дискусійним питанням, що потребує подальшого дослідження в контексті розробки більш дієвих механізмів системи економічної безпеки та розробки стратегій її функціонування.

Мета статті. Метою даного дослідження є всебічний аналіз теоретичних аспектів управління фінансово-економічною безпекою в розрізі функціонування її складових, а також розробка дієвих механізмів і стратегій для подальшого успішного системи економічної безпеки для окремо взятого підприємства.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом теоретичного дослідження механізму управління фінансово-економічною безпекою підприємства є аналіз функцій, які реалізує цей механізм. До функціональної структури механізму управління фінансовою безпекою можна віднести такі основні функції управління:

- планування, включаючи програмування і прогнозування (розробка оперативних та стратегічних планів, концепцій та програм розвитку, прогнозів);
- організацію і регулювання (вироблення і реалізація управлінських рішень);
- розробка і використання фінансових інструментів);
- стимулювання (використання економічних та соціально-психологічних методів управління; зростання ефективності праці);
- контроль у складі обліку, аналізу і аудиту (формування контрольно-аналітичної інформації виконання планів, програм; аудит стану фінансової безпеки підприємства) [3].

У загальному теоретичному вираженні стратегія – це специфічна концепція підходів до діяльності підприємства яка являє собою певне поєднання ресурсів та навичок організації з можливостями і прогнозами які надходять із зовнішнього середовища, при яких організація сподівається досягти своєї основної мети [1].

При визначенні стратегії роботи підприємства використовують якісні та кількісні показники. Вхідними потоками є ресурси, що будуть використовуватись у подальшому (– сировина; – інформація; – кадри; – фінанси); вихідними у свою чергу є результати, які отримує організація у ході своєї діяльності (– товар; – прибуток; –

імідж; – нові знання; – кваліфікація персоналу). Стратегічний аспект в діяльності підприємства пов'язаний у першу чергу із зовнішніми факторами розвитку організації, по-друге стратегія стосується довгострокових перспектив розвитку організації, на відміну від оперативних чи тактичних моментів [1].

Існують основні варіанти стратегій, які використовуються узагальнено, серед них:

- Низьковитратний лідер
- Інтеграція (в основі такої стратегії лежить збільшення купівельної цінності)
- Спеціалізація на визначеному виді продукції
- За типом покупців [3].

Зокрема для фірм, де конкурентна позиція є низькою можливе використання таких стратегічних підходів як: – наступальна стратегія, що базується на мінімальних витратах або на новій диференціації продукції; – стратегія зміцнення і оборони; – збір урожаю (якщо в планах підприємства є завершення своєї діяльності); – негайна ліквідація.

При розгляді функціональних стратегій для підприємств можна виділити чотири основні:

1) Маркетингова (довгострокова програма конкретних дій по створенню продукту і його реалізації на ринку. Мета: досягнення конкурентної переваги)

2) Виробнича (довгострокова програма конкретних дій по створенню продукту і його реалізації на ринку. Мета: досягнення конкурентної переваги)

3) Людського фактору (довгострокова програма конкретних дій по реалізації концепції використання і розвитку потенціалу персоналу організації. Мета: досягнення конкурентної переваги)

4) Фінансова (довгострокова програма конкретних дій по створенню продукту і його реалізації на ринку з використанням власних і залучених фінансових ресурсів. Мета: досягнення конкурентної переваги) [4].

Управління фінансово-економічною безпекою має здійснюватися за певними правилами і принципами. Аналіз і узагальнення ряду наукових джерел свідчить про те, що виконання завдань і функцій системи фінансово-економічної безпеки здійснюється у разі дотримання ряду основних принципів управління фінансово-економічною безпекою підприємства, зокрема це:

- розроблення системи безпеки на основі й відповідно до чинного законодавства України й нормативних актів із безпеки підприємства; усі прийняті управлінські рішення повинні мати легітимний характер і не суперечити чинному законодавству (принцип законності);
- усі елементи системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства мають бути взаємопов'язані та узгоджені (принцип системності побудови);
- ефективність роботи системи безпеки має бути вищою від її вартості (принцип економічної доцільності);
- витрати на заходи з ліквідації, нейтралізації чи мінімізації загроз фінансово – економічним інтересам підприємства мають бути меншими, ніж можливі збитки від їх реалізації (принцип ефективності управлінських рішень);
- своєчасне попередження та/або ефективне подолання негативного впливу загроз, при цьому

забезпечуючи розвиток підприємства (принцип результативності);

– витрати на попередження та/або подолання загроз повинні бути адекватними їх рівню та обсягу (принцип оптимізації витрат);

– всі заходи щодо безпеки повинні проводитися з використанням сучасних досягнень науки й техніки, надавати надійний захист на певних рівнях безпеки (принцип обґрунтованості) [2; 3].

Теоретичне вираження стратегічних заходів поділяється на дві основні групи:

– превентивні, в яких служба економічної безпеки підприємства виступає як контролер;

– реактивні, в яких служба економічної безпеки підприємства виступає як реалізатор.

Зважаючи на вище сказане, констатуємо, що комплексне поєднання механізму функціонування системи економічної безпеки підприємства із детально розробленою та підбраною, під кожен окремий випадок, стратегією роботи останнього, дозволить оптимізувати виробничий процес, виявити сильні та слабкі сторони фірми.

Призначення інформаційного забезпечення механізму управління фінансово – економічною безпекою підприємства полягає у своєчасному формуванні та видачі достовірної та повної інформації для прийняття управлінських рішень. Інформація в системі забезпечення економічної безпеки підприємства є предметом аналізу і одночасно продуктом кінцевої праці. Вхідні дані аналізуються, переробляються і передаються далі у вигляді службової інформації, рекомендацій, звітів, рішень. Обмін інформацією здійснюється в тому вигляді і тими способами, які передбачені правилами внутрішнього документообігу на підприємстві. Обмін інформацією між учасниками системи забезпечення економічної безпеки здійснюється за допомогою інформаційної системи [4].

Спираючись на передумови функціонування інформаційної системи окремо взятого підприємства, вважаємо що елементи роботи служби економічної безпеки в контексті її теоретичних аспектів потребує більш доцільнішої комплектації. Тому пропонуємо узагальнений та доповнений механізм управління фінансово – економічною безпекою підприємства, який включає в себе важелі та елементи таких основних аспектів, як організаційну структуру, функції організації, управління, обґрунтування і реалізації ефективних форм методів створення, вдосконалення і розвитку системи економічної безпеки, методи забезпечення, засоби та важелі, показники та критерії оцінки, нормативно-правове та інформаційне забезпечення (рис. 1).

Для формування інформаційного забезпечення і його ефективного застосування на підприємстві в процесі організації економічної безпеки, необхідно: визначення мети, задач, функцій всієї системи управління підприємством; виявлення руху інформації на підприємстві та формування схем інформаційних потоків; удосконалення системи документообігу; створення інформаційно-логічних моделей, які відображають взаємозв'язок інформації; створення масивів інформації у вигляді інформаційних баз даних тощо.

Дані рисунку 1 свідчать, що ефективне стратегічне функціонування системи управління фі-

нансово – економічною безпекою підприємства залежить від якісно спланованого механізму її забезпечення. Зазначимо, що детальний теоретичний аналіз організаційної структури підприємства, можливість постійно діючого та всебічного отримання інформації та дотримання вимог нормативно – правової бази дозволить визначити оптимальні методи, важелі та засоби функціонування системи економічної безпеки та сукупну можливість її запровадження на підприємстві.

Зазначимо, що головною стратегією успішного функціонування окремо взятого підприємства в розрізі економічної безпеки є оптимізація таких складових, як аналіз та діагностика результатів діяльності, розробка прогнозів та планів стратегічного функціонування, стимулювання виробничого процесу, оптимізація асортименту продукції та наданих послуг, налагодження регулюючої функції, а також запровадження системи контролю та оцінки результатів за роботою служб економічної безпеки та підприємства загалом.

Таким чином механізм економічної безпеки можна умовно поділити на два блоки: – до першого блоку слід відносити економічну та організаційну складові, до другого – тактичне і стратегічне забезпечення ресурсної, фінансової та інноваційної об'єктних складових. Засоби, методи, принципи та функції, які становлять економічно-організаційний блок, у поєднанні із забезпечувальним блоком, дозволяють отримати найвищий рівень економічної безпеки підприємства, що є предметом гармонізації складових економіко-організаційного механізму економічної безпеки підприємства [5].

Зазначимо, що детальне та оптимальне функціонування системи фінансово – економічної безпеки в контексті її стратегічного розвитку дозволить налагодити виробничий процес, усунути «слабкі місця» на підприємстві, оптимізувати витрат і як результат максимізувати кінцевий прибуток підприємства.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що в основі механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства знаходиться поєднання інструментів, методів, важелів та інформаційно-аналітичного забезпечення, створених на базі принципів забезпечення фінансової безпеки у певній системі, що існують як економічні закономірності, а також використовуються для досягнення і захисту фінансових інтересів суб'єкта господарювання. Фінансово-економічна безпека виступає як основний елемент і чинник формування економічної безпеки підприємства. На кожному підприємстві має приділятися особлива увага розробці аспектів ведення фінансово-економічної безпеки. Наявність значної кількості загроз потребує постійної реалізації та розробки таких заходів, що були б дієвими і значущими для забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства. Механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства є невід'ємною частиною системи його економічної безпеки, що: базується на певних завданнях, функціях і принципах; передбачає використання системної сукупності методів, інструментів та конкретних заходів їх реалізації, які необхідно використовувати не розрізнено, а у поєднанні, комплексно і оперативно.

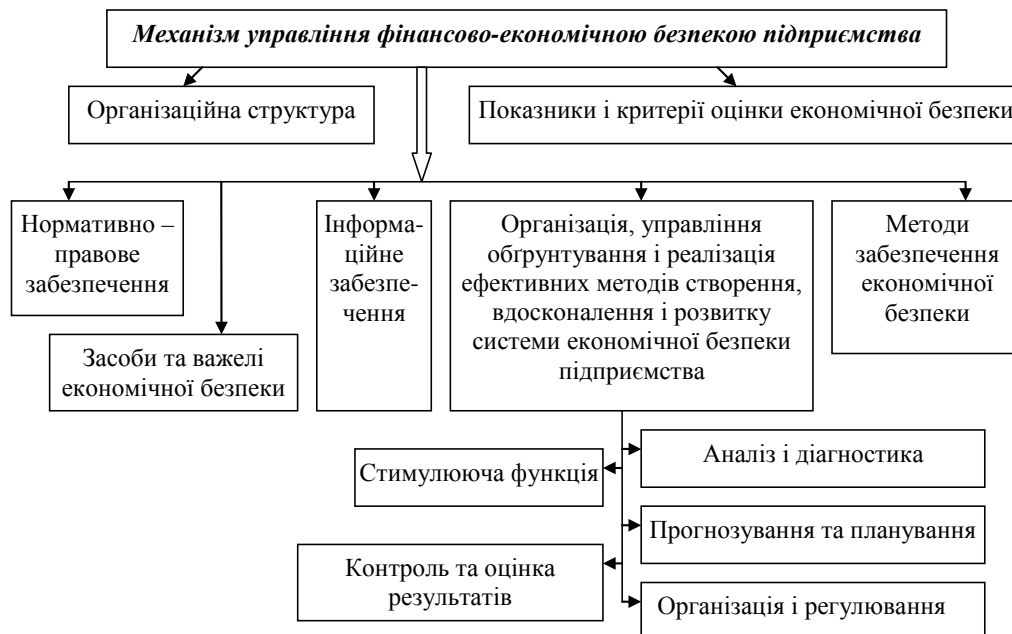

Рис. 1. Механізм теоретичного забезпечення функціонування фінансово-економічною безпекою підприємства

Джерело: узагальнено та доповнено авторами

Список літератури:

1. Василенко В.А. Стратегічне управління: Навч. посібник / В.А. Василенко, Т.І. Ткаченко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 396 с.
2. Довгань Л.Є. Стратегічне управління: Навч. посібник / Л.Є. Довгань, Ю.В. Каракай, Л.П. Артеменко. – К.: ЦУЛ, 2009. – 440 с.
3. Порохня В.М. Стратегічне управління: Навч. посібник / В.М. Порохня, Т.О. Безземельна, Т.А. Кравченко. – К.: ЦУЛ, 2012. – 224 с.
4. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: Навч. посібник / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. – К.: КНЕУ, 2004. – 384 с.
5. Беликов О. Основы комплексной системы обеспечения экономической безопасности бизнеса / О. Беликов. – К.: ЦУЛ, 2007. – 43-52 с.

Одношечная О.А., Малоок Н.Р.

Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ:
СТРАТЕГИЯ И МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ**

Аннотация

В статье рассмотрена суть финансово-экономической безопасности, как неотъемлемую составляющую управления деятельностью предприятия. Исследован механизм управления финансово-экономической безопасностью предприятия. Рассмотрены основные варианты стратегий, охарактеризованы основные элементы и случаи для их использования. Обосновано, что выполнение задач и функций системы финансово – экономической безопасности осуществляется при использовании определенного ряда принципов и применения ряда методов управления финансово-экономической безопасностью предприятия. **Ключевые слова:** финансово-экономическая безопасность, стратегия управления, механизмы обеспечения, составляющие механизма.

Odnoshevnaya O.A., Malook N.R.

Dnipropetrovsk State Agro-Economics University

**THE THEORETICAL ASPECTS OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY
COMPANY: STRATEGY AND MECHANISM TO ENSURE**

Summary

In the article the essence of financial and economic security as an integral part of business management. Studied the mechanism of control of financial and economic security of the enterprise. The main policy options, describes the main elements and cases for use. It is proved that the execution of that asks and the financial and economic security functions carried out in compliance with certain principles and application of a number of management practices of financial and economic security of the enterprise.

Keywords: financial and economic security, management strategy, provide mechanisms, provide mechanisms that make up the mechanism.

УДК 336.275:657.36

УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КРИЗИ НЕПЛАТЕЖІВ

Онищенко С.В., Верещака Т.П.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті досліджено стан дебіторської заборгованості на підприємствах різних галузей України. Відзначено особливу роль ефективного управління дебіторською заборгованістю в умовах кризи. Виокремлено існуючі проблеми управління дебіторською заборгованістю вітчизняних підприємств. На основі проведеного аналізу були сформовані основні напрямки управління дебіторською заборгованістю й охарактеризовано етапи їх впровадження. Встановлено види рефінансування дебіторської заборгованості як основного етапу оптимізації її розміру.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, управління дебіторською заборгованістю, криза неплатежів, рефінансування, факторинг, форфейтинг, облік векселів.

Постановка проблеми. У процесі здійснення виробничої та комерційної діяльності в підприємства виникає дебіторська заборгованість за розрахунками з покупцями продукції, акціонерами, персоналом, бюджетом і позабюджетними фондами тощо. В умовах кризи неплатежів особливо зростає роль ефективного управління дебіторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження безнадійних боргів. На сучасному етапі економічного розвитку вітчизняні підприємства неспроможні ефективно управляти дебіторською заборгованістю, яка займає вагомий частку в оборотних активах. Більшість підприємств фактично не мають можливості нормально функціонувати у зв'язку з наявністю значної суми дебіторської заборгованості, адже це відволікає кошти з обороту. Отже, постає актуальне питання, щодо розробки ефективного механізму управління поточною дебіторською заборгованістю.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Теоретичні та методологічні аспекти політики управління дебіторською заборгованістю знайшли відображення в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків, серед яких: І. Бланк, Ф. Бутинець, Дж. Ван Хорн, В.П. Завгородній, О. Іванілов, С. Кузнецова, В.О. Лялина, А.А. Мазаракі, С.І. Маслова, Н. Новікова, А. Поддєрьогіна, І. Пономарьов, В. Сопко, М. Уткіна та інших. Як правило, автори розглядають питання кредитної політики, яка є запорукою попередження виникнення неконтрольованої дебіторської заборгованості. Значно менше уваги приділено розробці комплексного підходу, щодо управління дебіторською заборгованістю.

Мета. Систематизувати основні проблеми управління дебіторською заборгованістю та розробити напрями управління дебіторською заборгованістю. Виявити в яких галузях господарства України обсяги дебіторської заборгованості є найбільшими,

Виклад основного матеріалу. Результати господарської діяльності виробничих підприємств свідчать, що на розрахунки з покупцями за відвантаженою продукцією (товари, роботи, послуги) припадає більше ніж 80% загального обсягу дебіторської заборгованості, що робить її одним з основних об'єктів фінансового управління підприємства. Велика частка дебіторської заборгованості у загальній структурі активів знижує

ліквідність, фінансову стійкість підприємства та підвищує ризики фінансових збитків. Управління дебіторською заборгованістю є невід'ємною складовою збутової діяльності будь-якого суб'єкта господарювання. За статистичними даними частка дебіторської заборгованості у оборотних активах у загальному по всіх галузях України становить близько 60% протягом періоду дослідження (табл. 1).

Таблиця 1
**Частка дебіторської заборгованості
у оборотних активах підприємств за видами
економічної діяльності з 2012 по 2015 рік
(на 31 грудня, млн. грн.)**

	2012	2013	2014	2015
Оборотні активи	2921135,8	3069041,5	3271954	4108602,7
З них дебіторська заборгованість				
у млн. грн.	1701397,3	1778103,7	1962772,1	2517203,5
у %	58,24	57,94	59,99	61,27

Розроблено автором за джерелом [1]

Як видно із табл. 1 частка дебіторської заборгованості у оборотних активах досить висока, що є однозначно негативним явищем і вказує на те, що управлінню дебіторською заборгованістю в нашій країні приділяється низька увага. На відміну від стану дебіторської заборгованості на вітчизняних підприємствах у підприємств західних країн цей показник не перевищує 25% [6, с. 115].

Наведемо на рис. 1 частку дебіторської заборгованості в оборотних активах вітчизняних підприємств за видами економічної діяльності.

З рис. 1 видно, що найбільший розмір дебіторської заборгованості спостерігається по операціях з нерухомим майном – 70% та в підприємствах сільської, лісової та рибної галузі оптової та роздрібною торгівлі – 67%. Отже, саме підприємствам цих галузей найбільше необхідно звернути увагу на управління дебіторською заборгованістю, яке являє собою процес цілеспрямованого, комплексного, систематичного проведення заходів щодо оптимізації обсягів дебіторської заборгованості

та забезпечення своєчасної інкасації боргу, що досягається шляхом розробки ефективної кредитної політики, використання сучасних форм рефінансування, здійснення моніторингу за дебіторською і кредиторською заборгованостями, врахування впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, і спрямоване на максимізацію прибутку та підвищення рівня фінансової безпеки підприємства.

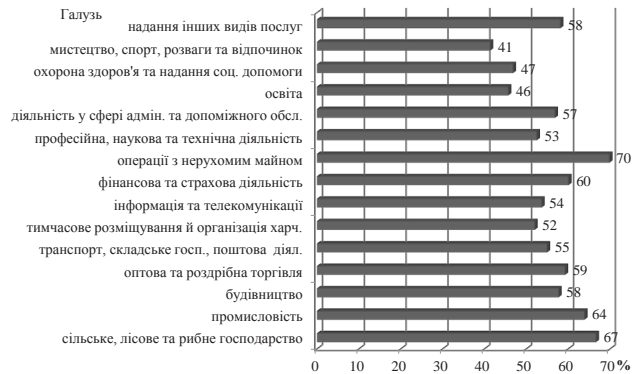

Рис. 1. Частка дебіторської заборгованості в оборотних активах підприємств за видами економічної діяльності (на 31 грудня 2015 р., %) [1]

Провівши аналіз основних проблем управління дебіторською заборгованістю, з якими стикаються підприємства можна виокремити такі як:

– немає достовірної інформації про терміни погашення зобов'язань компаніями-дебіторами;

– не регламентована робота з простроченою дебіторською заборгованістю;

– відсутні дані про зростання витрат, пов'язаних зі збільшенням розміру дебіторської заборгованості і часу її оборотності;

– не проводиться оцінка кредитоспроможності покупців і ефективності комерційного кредитування;

– функції збору грошових коштів, аналізу дебіторської заборгованості і ухвалення рішення про надання кредиту розподілені між різними підрозділами [5, с. 413].

Для вирішення зазначених проблем і покращення фінансового стану підприємств доцільно визначити чітку методику та етапи управління дебіторською заборгованістю на підприємствах (рис. 2).

Розглянемо детальніше зміст кожного з етапів. Першим етапом є аналіз дебіторської заборгованості в минулому періоді. Основним завданням цього аналізу є оцінка рівня та складу дебіторської заборгованості підприємства, а також ефективності відстороненого в неї обігового капіталу.

Основними параметрами, що характеризують стан дебіторської заборгованості, є її середньорічний розмір, середній термін погашення та частка в структурі доходу від операційної діяльності. Слід проаналізувати кількісний та якісний склад заборгованостей, коефіцієнти оборотності, співвідношення заборгованостей по сумах та строках оплати, їх вплив на фінансові результати підприємства.

Рис. 2. Етапи управління дебіторською заборгованістю підприємства

Розроблено авторами за джерелом [7]

Під якістю дебіторської заборгованості слід розуміти вірогідність одержання цієї заборгованості в повній сумі. Показником цієї вірогідності є термін утворення заборгованості, а також питома вага простроченої заборгованості в загальній сумі. Практика діяльності господарських суб'єктів свідчить: чим більший строк дебіторської заборгованості, тим нижча вірогідність її одержання.

Необхідно, також, порівнювати поточні обсяги дебіторської з поточними обсягами кредиторської заборгованості, оскільки зменшення дебіторської заборгованості без зміни кредиторської знижує коефіцієнт покриття, що негативно позначається на платоспроможності підприємства.

Другим етапом є формування принципів кредитної політики по відношенню до покупців. Типи кредитної політики зобразимо на рис. 3.

Тип кредитної політики характеризує принципів підходи до її здійснення з позиції співвідношення рівнів прибутковості і ризику кредитної діяльності підприємства. Розрізняють три типи кредитної політики підприємства по відношенню до покупців продукції: консервативний, помірний і агресивний (рис. 3) [8, с. 5].

На третьому етапі формуються відповідні параметри, згідно з обраним типом кредитної політики:

- рівень кредитного ліміту як гранична межа рівня дебіторської заборгованості;
- ліміт строку інкасації дебіторської заборгованості;
- шкала нормативної рентабельності для формування договірної ціни за товари та послуги;
- шкала знижок для розрахунків із замовниками на умовах попередньої оплати та у випадку скорочення строку інкасації дебіторської заборгованості.

Ліміти обмежують обсяги та строки кредитування, тобто опосередковано характеризують рівень ризику втрати підприємством ліквідності, який відповідає обраному типу кредитної політики. Шкали визначають рівень прибутковості, що досягається в процесі реалізації політики.

Четвертий етап – формування стандартів оцінки покупців і диференціація умов надання кредиту. Цей процес базується на вивченні кредитоспроможності покупців. Формування системи стандартів оцінки покупців включає наступні елементи: визначення системи характеристик, що оцінюють кредитоспроможність окремих груп покупців, формування експертизи інформаційної бази проведення оцінки і покупців, вибір методів оцінки окремих характеристик кредитоспроможності покупців, групування покупців за рівнем кредитоспроможності, диференціація кредитних умов відповідно до рівня кредитоспроможності [2, с. 50].

Здійснюється інформаційне забезпечення процесу оцінки покупця за кількісними та якісними показниками. Основні компоненти щодо розрахунку і оцінки кількісних показників потенційного покупця на основі аналізу дебіторської заборгованості: оборотність дебіторської заборгованості, період погашення дебіторської заборгованості, відношення дебіторської заборгованості до обсягу реалізації товарів, робіт, послуг (за умови попереднього співробітництва). Основними елементами аналізу якісних показників покупців підприємства є аналіз історії покупця; дотримання платіжної дисципліни; компетентність менеджменту покупця; наявність угоди.

Найбільш гнучким інструментом впливу на швидкість повернення коштів в оборот підприємства є надання знижок за швидку оплату продукції. Негайне погашення дебіторської заборгованості скоротить суму заборгованості дебіторів.

П'ятий етап – формування процедури інкасації дебіторської заборгованості, який передбачає розробку ряду заходів щодо погашення дебіторської заборгованості, терміни сплати якої прострочені. Це процедури взаємодії з покупцями у випадку порушення умов оплати, системи покарання контрагентів, які допустили прострочення платежів, ін.

При цьому можуть використовуватися різноманітні методи, які можна класифікувати на такі групи:

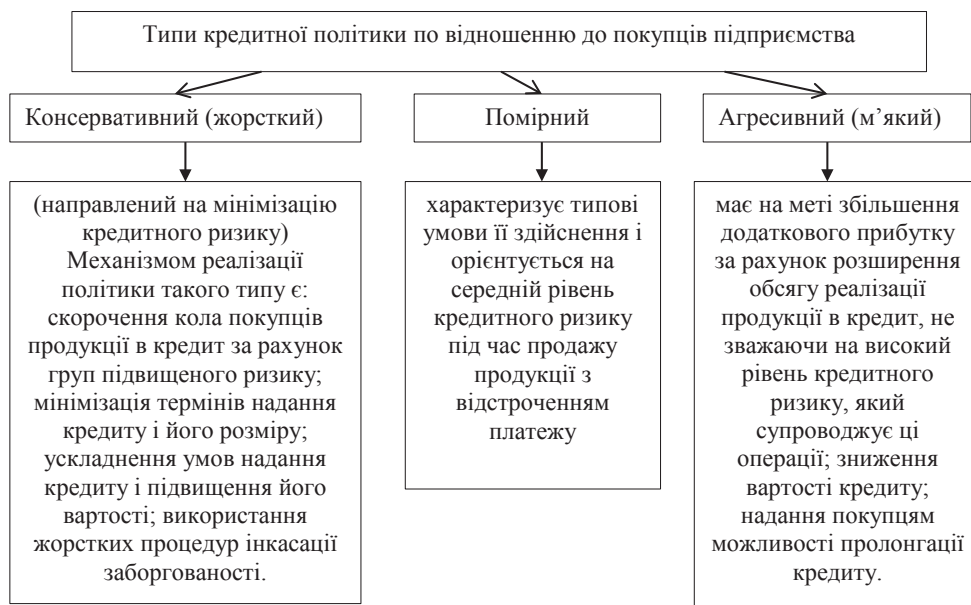

Рис. 3. Типи кредитної політики підприємств по відношенню до покупців

Розроблено авторами за джерелом [8]

1) юридичні – претензійна робота, подача позову до суду;

2) економічні – фінансові санкції (штраф, пеня, неустойка), передача в заставу майна і майнових прав, призупинення постачань продукції;

3) психологічні – нагадування по телефону, факсу, пошті, використання ЗМІ чи поширення інформації серед суміжних постачальників, що загрожує боржнику втратою іміджу;

4) фізичні – арешт майна боржника, вирошений органами державної виконавчої служби [9, с. 28].

Виникнення загрози перетворення дебіторської заборгованості в сумнівну є сигналом для підприємства, що воно не просто втратить свій прибуток, а може отримати збиток, для покриття якого необхідно буде використовувати власні фінансові кошти. Для уникнення такої ситуації підприємству доцільно рефінансувати дебіторську заборгованість.

Шостий етап – забезпечення використання на підприємстві сучасних форм рефінансування дебіторської заборгованості. Рефінансування дебіторської заборгованості – це прискорене переведення в інші форми оборотних активів підприємства: грошові кошти та високоліквідні короткотермінові цінні папери. При цьому можуть застосовуватися різні форми рефінансування: факторинг, облік векселів виданих покупцями продукції, форфейтинг.

Факторинг полягає у переуступленні банку або факторинговій компанії права на отримання грошових коштів за платіжними документами за поставлену продукцію. Факторингова компанія купує у своїх клієнтів платіжні вимоги до покупців на умовах негайної оплати 80–90% вартості прямих поставок (за винятком комісійних). Факторингова операція дозволяє підприємству-продавцю рефінансувати переважну частину дебіторської заборгованості по наданому покупцю кредиту в короткі терміни, скоротивши тим самим період фінансового та операційного циклу. До недоліків факторингової операції можна віднести лише додаткові витрати продавця, пов'язані з продажем продукції, а також втрату прямих контактів (і відповідної інформації) з покупцем у процесі здійснення ним платежів [4, с. 102].

Форфейтинг – це спосіб фінансування (кредитування) зовнішньоекономічних операцій, який полягає в купівлі в експортера експортних вимог форфейтером (комерційним банком чи спеціалізованою компанією) з виключенням права регресу (зворотної вимоги). Експортеру виплачується залишкова сума експортної вимоги за мінусом суми дисконту.

Облік векселів, виданих покупцями продукції, являє собою фінансову операцію по їх продажу банку (або іншої фінансової установи, іншому господарюючому суб'єкту) за певною (дисконтною) ціною, яка встановлюється в залежності від їх номіналу, терміну погашення й облікової вексельної ставки. Облікова вексельна ставка складається із середньої депозитної ставки, ставки комісійної винагороди, а також рівня премії за ризик при сумнівній платоспроможності векселедавця. Зазначена операція може бути здійснена тільки з переказним векселем [3, с. 24].

Сьомий етап – побудова ефективної системи контролю за рухом і своєчасною інкасацією дебіторської заборгованості – необхідний для того, щоб забезпечити надходження інформації не тільки про те, що відбулося, але й про відхилення, які можуть бути. Це потрібно для того, щоб регулювання могло здійснюватися в превентивному порядку. Найбільше значення набуває здійснення контролю, який дозволяє з'ясувати наскільки ефективно та своєчасно відбувається погашення дебіторської заборгованості.

Серед головних проблем, що стосуються дебіторської заборгованості, варто відмітити те, що наявність простроченої безнадійної заборгованості негативно впливає на фінансовий стан підприємства та його платоспроможність. Відволікання з обігу значних сум коштів за рахунок збільшення дебіторської заборгованості змушує підприємство підвищувати власну кредиторську заборгованість, що веде до зростання витрат підприємства, а відповідно і до зниження його прибутків.

Отже, основна мета управління дебіторською заборгованістю полягає в мінімізації її розміру та строків інкасації боргу.

Зарубіжні економісти-аналітики пропонують низку ефективних методів управління заборгованістю дебіторів, що допомагають інкасувати грошові суми з боржників та надають практичний механізм дій при виникненні такого виду заборгованості:

- визначати термін прострочених залишків на рахунках дебіторів і порівнювати цей термін з нормами в галузі, показниками конкурентів та даними минулих років;

- періодично переглядати граничну суму реалізації продукції, виходячи з фінансового стану клієнтів;

- якщо виникають проблеми з одержанням грошей, вимагати заставу на суму, не меншу, ніж сума на рахунку дебітора;

- використовувати установи, які стягують борги;

- продавати рахунки дебіторів факторинговій компанії, якщо при цьому можна отримати економію [9, с. 25]

Отже, реалізація ефективної політики управління дебіторською заборгованістю підприємства повинна призвести до: збільшення обсягів реалізації продукції; встановлення довготривалих господарських зв'язків; максимізації прибутку під час збереження ліквідності та платоспроможності підприємства; зниження рівня операційного ризику і як наслідок – підвищення фінансової безпеки.

Висновки. Таким чином, розробка механізму управління дебіторською заборгованістю дозволить оптимізувати її обсяги, терміни погашення. Значне збільшення дебіторської заборгованості та її частки в оборотних активах може свідчити або про неефективну кредитну політику підприємства до покупців, або про збільшення обсягів реалізації, або про неплатоспроможність частини покупців. Зменшення заборгованості за рахунок скорочення періоду її погашення, а не за рахунок зменшення обсягів реалізації позитивно характеризує управління дебіторською заборгованістю.

Список літератури:

1. Оборотні активи за видами економічної діяльності: Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Городянська Л. Організація контролю дебіторської заборгованості на підприємстві / Л. Городянська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2013. – № 5. – С. 46-53.
3. Кожевнікова О. Дебіторська заборгованість і кредитна політика компанії / О. Кожевнікова // Фінансовий ринок України. – 2012. – № 6. – С. 21-25.
4. Масловська Л. Ц. Операції факторингу в управлінні дебіторською заборгованістю / Л. Ц. Масловська, І. В. Абрамова, Л. В. Недільська // Фінанси України. – 2013. – № 6. – С. 100-107.
5. Ружицький А. В. Використання сучасних форм рефінансування дебіторської заборгованості для підвищення рівня економічної безпеки підприємства / А. В. Ружицький, О. О. Томчишин // Науковий вісник «Львівської політехніки». – 2015. – № 4. – С. 411-415.
6. Пасінович І. І. Актуальні проблеми аналізу і управління дебіторською заборгованістю / І. І. Пасінович, О. М. Шевчук // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 2 (10). – С. 114-120.
7. Тучак О. Управління дебіторською заборгованістю / О. Тучак // Баланс. – 2014. – № 92. – С. 19-24.
8. Таратута Л. В. управління поточною дебіторською заборгованістю в умовах кризи / Л. В. Таратута // Сталий розвиток економіки. – 2014. – 5 – С. 5-9.
9. Блакита Г. В. Актуальні питання управління дебіторською заборгованістю / Г. В. Блакита // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2015. – № 3 (69). – С. 23-30.

Онищенко С.В., Верещака Т.П.

Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

УПРАВЛЕНИЕ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА НЕПЛАТЕЖЕЙ

Аннотация

В статье исследовано состояние дебиторской задолженности на предприятиях различных отраслей Украины. Отмечено особую роль эффективного управления дебиторской задолженностью в условиях кризиса. Выделены существующие проблемы управления дебиторской задолженностью отечественных предприятий. На основе проведенного анализа были сформулированы основные направления управления дебиторской задолженностью и охарактеризованы этапы их внедрения. Установлены виды рефинансирования дебиторской задолженности как основного этапа оптимизации ее размера.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, управление дебиторской задолженностью, кризис неплатежей, рефинансирование, факторинг, форфейтинг, учет векселей.

Onishchenko S.V., Vereshchaka T. P.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

THE MANAGEMENT OF ACCOUNT RECEIVABLE OF ENTERPRISES IN CONDITION OF NON-PAYMENTS CRISIS

Summary

The article describes account receivables of enterprises in various sectors of Ukraine economy. Noted the special role of effective management of account receivable in condition of crisis. Singled out existing problems of management of account receivables of domestic enterprises. On the basis of the analysis was formulated the main directions of management of account receivable and described the steps of their implementation. Defined types of refinancing account receivable as the main stage of optimization of its size.

Keywords: Account receivable, management of account receivable, non-payments crisis, refinancing, factoring, forfeiting, bills accounting.

УДК 339.56.055

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Осацька Ю.Є., Зінченко О.М.

Університет митної справи та фінансів

Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій розвитку міжнародної торгівлі. У статті висвітлено роль зовнішньоекономічної діяльності в економіці України. Показано динаміку експорту-імпорту в Україні за 2010-2015 рр. Проаналізовано географічну структуру зовнішньої торгівлі України та з'ясовано найбільших для України країн-імпортерів. Визначено шляхи розвитку міжнародної торгівлі.

Ключові слова: міжнародна торгівля, світова торгівля, зовнішня торгівля, експорт, імпорт.

Постановка проблеми. Економічний успіх будь-якої країни світу базується на зовнішній торгівлі. Ще жодна країна не спромоглася створити здорову економіку, ізолювавши себе від світової економічної системи. Механізмом реалізації світогосподарських зв'язків є світовий ринок як сфера усталених економічних відносин, що ґрунтуються на міжнародному поділі праці та проявляються через такі форми міжнародних економічних відносин, як міжнародна торгівля, міжнародний рух капіталу, міжнародний рух робочої сили, міжнародна передача технології, міжнародні розрахунки та валютно-кредитні операції, міжнародна інтеграція. Однак основною і центральною ланкою світогосподарських зв'язків завжди була і є міжнародна торгівля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері міжнародної торгівлі надзвичайно активно здійснюють зарубіжні вчені, зокрема Д. Карро, П. Жюайр Р. Іслам, Г. Заніні. Не меншу увагу приділяють зазначеній проблематиці російські вчені – В. К. Ломакін, О. Г. Мовсесян, С. Б. Огнівцев, С. Ф. Сутирін. Питання міжнародної торгівлі як комплексне явище вивчають вітчизняні науковці, серед яких І. І. Дахно, Т. М. Циганкова, Л. О. Мельник, І. О. Тивончук, М. Б. Ковальчук, В. Ю. Горчаков

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Міжнародній торгівлі належить вирішальна роль серед інших форм міжнародних економічних відносин на сучасному етапі розвитку світової економіки. В умовах трансформації ринкової економіки України зовнішня торгівля є чи не найважливішим засобом наповнення державного бюджету. Ключовою проблемою зовнішньоторговельного обороту є питання вдосконалення структури українського експорту та імпорту, впровадження ефективної стратегії інтеграції України у світову економіку з її орієнтацією на активне зростання експорту і диференціацію його потенціалу. В зв'язку з цим, необхідно розглянути сучасні особливості розвитку міжнародної торгівлі і розкрити основні фактори її зростання.

Мета статті. Метою статі є дослідження стану сучасних тенденцій розвитку міжнародної торгівлі в органічному зв'язку з світовою економікою; з'ясування особливостей міжнародної торгівлі на сучасному етапі та висвітлення ролі зовнішньоекономічної діяльності в українській економіці, визначення перспектив поліпшення експортної політики України.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна торгівля – історично перша форма міжнародних економічних відносин, що виникла ще в період

рабовласницького ладу та є обміном товарами і послугами між державами. В економічній літературі не завжди можна зрозуміти сутність деяких категорій, що пов'язані з міжнародними торговельними відносинами. Це стосується понять «зовнішня торгівля», «міжнародна торгівля», «світова торгівля». Категорія «міжнародна торгівля» за змістом ширша, ніж «зовнішня торгівля», тому що перш за все вона охоплює широке коло відносин між суб'єктами світогосподарських зв'язків. Поняття «міжнародна торгівля» та «світова торгівля» в науковій та навчальній літературі, як правило, ототожнюються.

Українські вчені, зокрема І. І. Дахно, дотримуються тієї думки, що «міжнародна торгівля – це сукупність зовнішньої торгівлі різних країн світу», а зовнішня торгівля як «складова зовнішньоекономічних зв'язків поділяється на експорт та імпорт товарів».

З державно-політичної точки зору міжнародну торгівлю можна розглядати як особливий тип суспільних відносин, які виникають у світовій системі господарства в процесі і з приводу обміну товарами та послугами між державами, що мають власні зовнішні і зовнішньоторговельні політики.

Західні вчені розглядають міжнародну торгівлю як транскордонний обмін товарами та послугами. А отже, міжнародна торгівля передбачає обмін не тільки товарами, а й послугами, питома вага яких становить до 20% у міжнародній торгівлі [6].

Участь країни в міжнародній торгівлі приводить до збільшення експортних поставок, а також сприяє підвищенню зайнятості; міжнародна конкуренція викликає необхідність удосконалення підприємств; експортна виручка слугує джерелом накопичення капіталу, який спрямований на промисловий розвиток; інтенсифікація відтворювального процесу в національних господарствах є наслідком посилення спеціалізації, створення можливості для зародження і розвитку масового виробництва, підвищення міри вантаженості устаткування, зростання ефективності впровадження нових технологій [1].

За допомогою зовнішньої торгівлі національна економіка взаємодіє з господарствами інших країн. У той же час вона є основним каналом, за допомогою якого світовий ринок через посередництво інтернаціональної вартості, світових цін впливає на національне виробництво, диктуючи конкурентні техніко-економічні параметри виробництва, рівень витрат, стандарти якості [7]. Світова торгівля є двигуном виробництва як окремих країн і регіонів, так і світового господарства в цілому, оскільки вона забезпечує раціо-

нальніше використання матеріальних і людських ресурсів на всіх рівнях господарювання.

Світова торгівля розвивається під впливом багатьох чинників, основними з яких є:

- розвиток та поглиблення міжнародного поділу праці й інтернаціоналізація виробництва;
- зростання торговельно-економічної інтеграції з формуванням спільних ринків, зон вільної торгівлі тощо [1];
- лібералізація міжнародної торгівлі;
- науково-технічна революція;
- формування у країнах з перехідною економікою економічних моделей, орієнтованих на зовнішній ринок [5].

На сучасному етапі надзвичайна динамічність зовнішньої торгівлі зумовлена значною мірою розвитком спеціалізації та кооперування виробництва в міжнародному масштабі, скасуванням багатьох обмежень у міжнародній торгівлі, високими темпами розвитку «нових індустріальних країн». У світовій торгівлі панівні позиції займають розвинуті країни, на частку яких припадає 2/3 обсягу експорту і така ж частка імпорту. Відповідно близько 1/3 світового експорту та імпорту припадає на країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою. Німеччина, США, Японія, Франція, Великобританія, Італія, Канада, Нідерланди, Бельгія є найбільшими експортерами світу [4].

Розглянемо і проаналізуємо динаміку показників експорту та імпорту в Україні протягом останніх років та зобразимо на рис. 1.

Дані динаміки експорту та імпорту в Україні за 2010-2015 рр. свідчать про те, що ситуація станом на 2015 р. є найгіршою в порівнянні з останніми п'ятьма роками. Найкращі показники спостерігалися у 2013 р. Падіння рівня життя населення та зниження купівельної спроможності значно вплинули на дані показники.

Далі проаналізуємо географічну структуру зовнішньої торгівлі України та з'ясуємо найбільших для України країн-імпортерів.

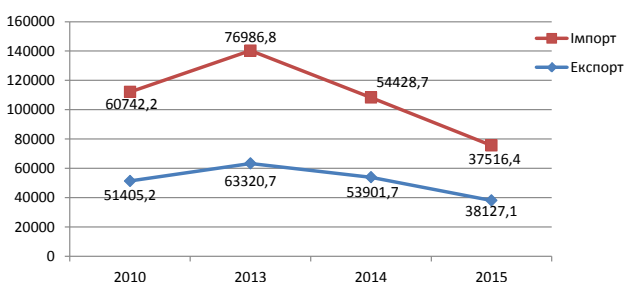

Рис. 1. Динаміка показників експорту-імпорту в Україні за 2010-2015 рр. (млн. дол. США)

Проаналізувавши географічну структуру зовнішньої торгівлі України, можна стверджувати, що вона носить відносно стабільний характер. Домінуючу роль продовжують відігравати Російська Федерація (19,9% українського імпорту), Білорусь, Казахстан, Китай, Туреччина, Польща й Угорщина. Тобто важливу роль у географічній структурі експорту та імпорту товарів відіграють країни СНД, на які припадає найбільша частка цих показників.

Взагалі ж сучасна міжнародна торгівля динамічно розвивається. Структура й обсяг експорту, імпорту, товарообіг різних країн і регіонів світу постійно змінюється в сторону зростання.

Географічна структура міжнародної торгівлі також неоднозначна. Інтенсивність торговельних зв'язків значно розрізняється по країнах. На частку тільки промислово розвинутих країн доводиться близько 70% міжнародної торгівлі й більше 3/4 усього торговельного обороту, включаючи послуги. В основному вони ведуть цю торгівлю один з одним: близько 80% експорту промислово розвинених країн призначається для інших промислово розвинених країн [5].

Нині світова торгівля перевищила показник минулого століття більш ніж в 330 разів [2]. На стабільне зростання міжнародної торгівлі вплинули такі фактори:

Таблиця 1

Зовнішня торгівля товарами за країнами [3]

(млн. дол. США)

	Експорт				Імпорт			
	2010	2013	2014	2015	2010	2013	2014	2015
Усього	51405,2	63320,7	53901,7	38127,1	60742,2	76986,8	54428,7	37516,4
у тому числі								
Білорусь	1899,2	1983,7	1617,1	870,7	2567,6	3605,3	3970,8	2449,1
Єгипет	1328,0	2720,6	2862,1	2079,8	84,2	136,7	91,1	55,6
Ізраїль	467,6	701,8	593,1	597,1	91,5	323,2	325,6	169,9
Індія	1426,0	1974,7	1815,8	1444,1	680,7	838,6	656,8	443,7
Іспанія	411,7	987,7	1166,6	1043,6	468,6	863,5	607,6	440,8
Італія	2412,4	2357,6	2468,3	1979,8	1390,3	2086,7	1509,0	976,3
Казахстан	1300,4	2120,1	1069,4	712,7	766,2	683,6	380,6	377,6
Китай	1316,6	2726,7	2674,1	2399,1	4700,4	7903,2	5411,0	3771,0
Нідерланди	563,2	1041,3	1106,1	905,7	837,9	1062,3	763,9	452,6
Німеччина	1499,5	1603,8	1590,6	1328,7	4605,3	6772,8	5361,5	3975,6
Польща	1787,2	2547,8	2644,7	1977,3	2788,8	4074,2	3070,8	2324,0
Російська Федерація	13428,1	15077,3	9798,2	4827,7	22198,0	23244,0	12700,0	7492,7
Саудівська Аравія	644,5	782,1	1031,4	761,6	37,4	184,0	205,3	145,0
Туреччина	3024,0	3805,5	3561,4	2771,8	1298,3	1852,9	1299,5	851,7
Угорщина	860,1	1557,0	1509,9	909,7	1214,6	1400,6	1464,0	1608,5

1. Поглиблення міжнародного поділу праці й інтернаціоналізація виробництва.

2. Науково-технічна революція (далі – НТР), яка сприяла оновленню основного капіталу, створенню нових галузей економіки, що водночас прискорило реконструкцію старих.

3. Значне збільшення (випереджаюче зростання) частки послуг (так званого «невидимого експорту»).

Основними видами послуг у світовій торгівлі є:

- послуги, пов'язані із зовнішньою торгівлею (транспортуванням, страхуванням);

- послуги, пов'язані з обміном технологій, торгівлі, ліцензіями, «ноу-хау», інжиніринговими, управлінськими послугами та ін.);

- обмін соціальними і культурними послугами, зокрема надання туристичних, банківських послуг;

- здійснення міжнародних розрахунків, лізингових операцій та ін.;

- торгівля послугами, пов'язаними з міграцією робочої сили (виплатою і перерахуванням заробітної плати, соціальних виплат, тощо);

- інші види послуг (рекламні, консалтингові, агентські, адвокатські послуги, ріелтєрські послуги, франчайзинг, тощо) [6].

На міжнародному ринку соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, туризм, спорт, культура, мистецтво та ін.) найважливішу роль відіграє туризм.

4. Активна діяльність транснаціональних корпорацій на світовому ринку.

5. Регулювання (зокрема, лібералізація) міжнародної торгівлі в межах Світової організації торгівлі (далі – СОТ). Лібералізація міжнародної торгівлі передбачає перехід багатьох країн до такого режиму торгівлі, при якому скасовуються кількісні обмеження імпорту, зменшуються митні збори та інші обмеження.

6. Розвиток економічної і передусім торговельної інтеграції: усунення регіональних бар'єрів, формування спільних ринків, зон вільної торгівлі.

7. Здобуття політичної незалежності колишніми колоніальними країнами і їх наступний розвиток та виокремлення серед них «нових індустріальних країн», економічна модель яких орієнтується на зовнішній ринок [4].

8. Трансформаційні процеси у постсоціалістичних країнах, що призвело до зростання відкритості їх економічних систем [2].

Висновки і пропозиції. Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується подальшим розвитком міжнародної торгівлі. Цьому сприяють багато факторів: поглиблення міжнародного поділу праці й інтернаціоналізація виробництва; НТР; активізація діяльності транснаціональних корпорацій (далі – ТНК); лібералізація міжнародної торгівлі в рамках СОТ; торгово-економічна інтеграція; крах системи колоніалізму і соціалізму; розвиток сфери послуг, тощо. У сфері торгівлі на світовому ринку продовжує діяти закон нерівномірності економічного розвитку. Між розвинутими країнами та світовими економічними центрами він діє ще інтенсивніше. Найбільш яскраво він виявляється у сфері торгівлі послугами.

Отже, для розвитку міжнародної торгівлі необхідно:

- Створювати ТНК, діяльність яких відкрила б для економіки України нові можливості для інтеграції у світовий поділ виробництва, сприяла б збільшенню конкурентоспроможності на світовому ринку.

- Здійснювати, в першу чергу, модернізацію ключових експортно-орієнтованих галузей вітчизняної економіки, діяльність яких сприяла б поліпшенню експортних можливостей країни.

- Посилити рівень законодавчого забезпечення з питань підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках в умовах інфляції, дії світових тенденцій до подорожчання енергоносіїв.

- Розробити заходи державної підтримки багатовекторної експортної експансії української продукції на світовий ринок.

- Враховуючи міжнародний досвід, посилити практику застосування антидемпінгових та спеціальних заходів з питань торговельного захисту вітчизняного виробника.

- Вдосконалювати програму співпраці з іншими країнами, а також практику використання інструментів договірної врегулювання питань здійснення зовнішньої торгівлі, зменшення протекціоністських заходів між країнами (мити, квоти).

Список літератури:

1. Алімова О. Зовнішньоторговельна політика України: сучасний стан та перспективи розвитку / О. Алімова // Ун-кі наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 404-410.
2. Возний Н. Р. Проблеми та перспективи регулювання світової торгівлі товарами в Україні / Н. Р. Возний, М. М. Левко, Р. Е. Черниш // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2012. – № 22.7. – С. 151-159.
3. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm
4. Леснікова М. В. Статистичні класифікації у зовнішній торгівлі послугами, огляд та застосування / М. В. Леснікова // Статистика України. – 2014. – № 2. – С. 58-63.
5. Костенко Н. Геоелементний вимір залучення країн у глобальну торгівлю / Н. Костенко // Економіст. – 2011. – № 1. – С. 17-19.
6. Сазонець О. М. Використання інформаційних систем у поширенні міжнародної торгівлі послугами / О. М. Сазонець // Економіка та держава. – 2012. – № 11. – С. 20-22.
7. Сазонець О. М. Розвиток міжнародної торгівлі за допомогою інформаційних послуг / О. М. Сазонець // Актуальні Проблеми Економіки. – 2013. – № 1. – С. 51-57.

Осацкая Ю.Е., Зинченко А.Н.

Университет таможенного дела и финансов

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Статья посвящена исследованию современных тенденций развития международной торговли. В статье освещена роль внешнеэкономической деятельности в экономике Украины. Показана динамика экспорта-импорта в Украине за 2010-2015 гг. Проанализирована географическая структура внешней торговли Украины и определены наибольшие для Украины страны-импортеры. Определены пути развития международной торговли.

Ключевые слова: международная торговля, мировая торговля, внешняя торговля, экспорт, импорт.

Osatska Y.Y., Zinchenko O.M.

University of Customs and Finance

INTERNATIONAL TRADE: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Summary

The article is devoted to the research of modern trends in the development of international trade. The article deals with the role of foreign economic activity in Ukraine. Shown the dynamics of export and import in Ukraine for 2010-2015. Analyzed the geographical structure of foreign trade Ukraine and determine the most important importing countries for Ukraine. Define the ways of development of the international trade.

Keywords: international trade, world trade, foreign trade, export, import.

УДК 368.9.06

ПЕРСПЕКТИВИ ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Осацка Ю.Є., Стовбун А.О., Проценко К.В.

Університет митної справи та фінансів

У статті здійснено аналіз динаміки, структури і перспективи інвестування інвестицій в економіку України на основі статистичних даних за останні роки. Проведено дослідження існуючих проблем розвитку інвестиційної діяльності, які склалися в країні та виявлено ряд проблем, які стають перешкодою до залучення іноземних інвестицій для України. Виявлено інвестиційні ризики в національній економіці та вказані напрямки збільшення потоку внутрішній та іноземних інвестицій в Україну.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні спостерігається зниження конкурентоспроможності на міжнародних фінансових ринках та існує ряд проблем в економіці, вирішення яких пов'язане в першу чергу з вирішенням проблем залучення інвестицій. Від створення сприятливого інвестиційного клімату залежить соціально-економічний розвиток України, тому що інвестиції є найважливішим елементом, який покращує розвиток виробництва, бізнесу, підприємництва та добробут держави в умовах кризи.

Залучення інвестицій в сучасних умовах буде сприяти розвитку економіки, створенню нових робочих місць, оновленню зношених основних виробничих фондів, впровадженню нових технологій, зменшенню собівартості продукції та відповідно підвищенню якості товарів вітчизняного виробника.

Інвестиційна діяльність держави виступає своєрідним каталізатором, який сприяє прито-

ку інвестицій, тим самим стимулюючи розвиток економіки. Залучати, використовувати чи обмежувати інвестиції керівництво кожної країни визначає суб'єктивно відповідно до своїх соціально-економічних та національних особливостей.

В сучасних умовах господарювання інвестиції є найважливішим засобом забезпечення виходу з довготривалої економічної кризи, досягнення реальних структурних зрушень у народному господарстві, технічного переозброєння, підвищення якісних показників господарської діяльності на мікро- та макrorівні, а головне – життєвого рівня населення, тому розгляд даної теми є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем залучення інвестицій в економіку України, засобів активізації інвестиційних процесів і ролі держави у їх регулюванні, вивченню складових інвестиційного клімату та їх позитивного чи негативного впливу на прийняття

рішень щодо вкладання капіталу, обґрунтуванню переваг та недоліків залучення й функціонування іноземного капіталу присвячені праці провідних українських вчених, зокрема: Ватченко О.Б., Череп А.В., Рурка Г.І., Даниленко А.А., Федорчук І.В. та ін. [1-7]. Так, як економічна система постійно змінюється, з'являється об'єктивна необхідність у проведенні додаткових досліджень у галузі інвестування, з метою виявлення чинників, що негативно позначаються на процесі іноземного інвестування.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку інвестиційної діяльності в Україні протягом 2011-2015 років та пошук перспективних напрямків залучення інвестицій для здійснення виробничо-господарської діяльності, визначення проблем та пошук можливості забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, підвищення конкурентоспроможності національного виробництва та вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. Інвестиціями є всі види майнових й інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, в результаті якої утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів);
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- майнові права інтелектуальної власності;
- сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);
- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права [1].

У 2015 році в Україну було залучено прямих іноземних інвестицій у розмірі 3,7 млрд. дол., при чому загальний обсяг прямих іноземних інвестицій з початку періоду інвестування склав 43,3 млрд. дол. (рис. 1).

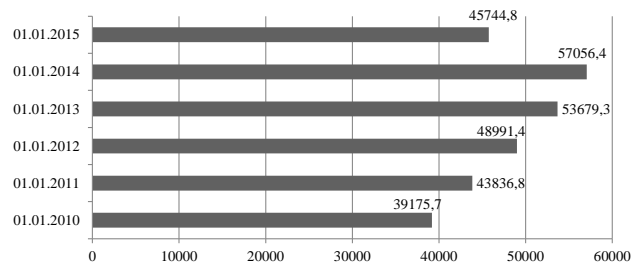

Рис. 1. Динаміка надходження прямих іноземних інвестицій в Україну, млрд. дол. США

Джерело: [4]

Україна є привабливою для іноземних інвесторів, про що свідчить позитивна динаміка інвестиційних надходжень за 2010-2013 рр.. Найвищий показник надходження іноземних інвестицій зафіксований на початку 2014 року, однак на фоні погіршення економіко-політичної ситуації у 2015 року спостерігається низхідна тенденція.

Основними країнами – інвесторами, на які припадає понад 82% загального обсягу прямих

інвестицій, стали: Кіпр, Нідерланди, Німеччина, Російська Федерація, Австрія, Англія, Британські Віргінські Острови, Франція, Швейцарія (рис. 2).

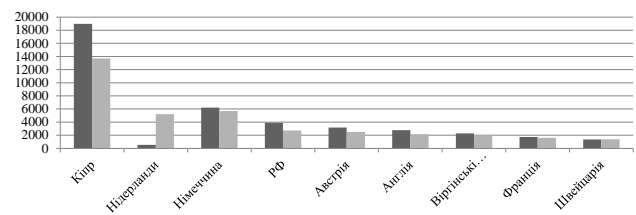

Рис. 2. Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну з країн світу, млн. дол. США

Джерело: [4]

Найбільша частина прямих інвестиційних надходжень спрямована в промисловий сектор економіки і становить 30,6% (рис. 3).

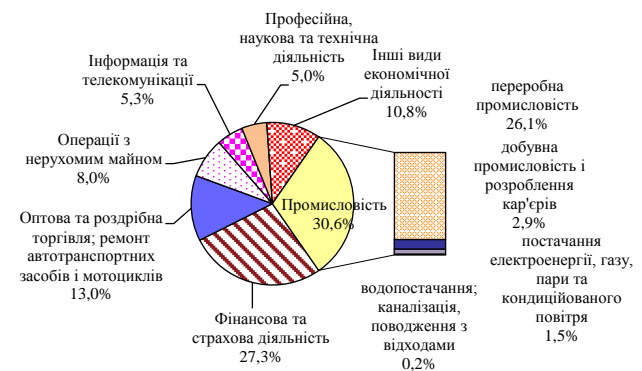

Рис. 3. Структура прямих іноземних інвестицій в економіці України за видами економічної діяльності

Джерело: [4]

Поряд із промисловістю не менш привабливою та важливою для іноземних інвесторів є фінансова та страхова діяльність держави, куди спрямовано 27,3% прямих іноземних інвестицій. Найменший потік прямих іноземних інвестицій спостерігається у сферу професійної та наукової діяльності (5,0%), а також в інформаційно-комунікаційний сектор (5,3%).

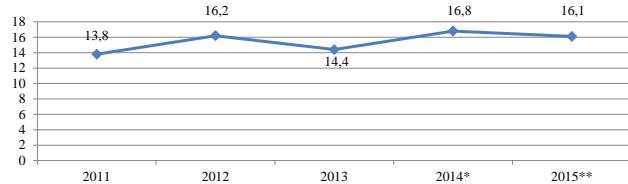
Рівень розвитку економіки будь-якої країни в сучасному світі залежить від техніки, технології і наскільки держава сприяє розвитку інвестиційного клімату та вкладає в інновації. Їх можна розвивати за допомогою залучення інвестицій в підприємства.

Питома вага обсягів іноземного інвестування в інноваційну сферу діяльності в Україні є нестабільною і надзвичайно низькою. Попередні роки реформ не створили необхідних умов для інноваційного розвитку економіки, освоєння нових високих технологій, подолання структурних деформацій. Для підвищення інвестиційного іміджу необхідно забезпечити політико-правову та економічну стабільність країни, яка активізує розвиток інноваційної діяльності, створить привабливий інвестиційний клімат, а також збільшить ефективність банківського кредитування, передусім за рахунок стимулювання кредитування інвестиційної діяльності.

Дослідження активізації інноваційної діяльності України дає змогу визначити, що пріоритетними

напрямами іноземного інвестування в Україні, яке істотно впливатиме на забезпечення нормального функціонування народногосподарського комплексу та зумовить прискорення технологічного переоснащення промислового виробництва можна назвати: паливно-енергетичний комплекс, розвиток комплексу виробництв товарів народного споживання та надання послуг, військово-промисловий комплекс України, створення сучасної інфраструктури як необхідного атрибуту міжнародної інвестиційної діяльності [6].

За даними офіційної статистики, процеси ринкових трансформацій в Україні, які об'єктивно супроводжувалися кризовими явищами, вкрай негативно позначилися на динаміці інноваційної діяльності вітчизняних підприємств (рис. 4).

* дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Рис. 4. Інноваційна активність українських підприємств

Джерело: [4]

Аналіз інноваційної активності підприємств за 2011-2015 рр. показав, що у 2013 році рівень питомої ваги підприємств, які займалися інноваціями, досягнув найбільшого значення (16,8%). З 2014 року цей показник почав помітно зменшуватися і в 2015 р. становив 16,1%. Для порівняння, інноваційна складова в країнах Євросоюзу (частка інноваційно-активних підприємств) досягає 60%, Південній Кореї і Японії – 65-67%, США – 78% [5].

Частка підприємств, які впроваджували інноваційну продукцію, у 2014 році становила 6% від загальної кількості промислових підприємств. При цьому 137 підприємств впроваджували продукцію, нову для ринку, 504 – продукцію, нову для 93 підприємств, та 164 – нові види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо.

Особливої уваги заслуговує дослідження фінансування інноваційної діяльності. До прикладу, ключовим чинником структурних перетворень економіки США, Китаю, Індії та в інших європейських країнах залишаються бюджетні кошти. Вивчення цього питання показує, що в Україні спостерігається інша ситуація.

Найбільша частка на фінансуванні інноваційної діяльності національних підприємств належить власним коштам: їх питома вага коливається в межах 52,9% (2012 р.) до 85% (2015 р.) Другу позицію посідають інші джерела (венчурний капітал, інноваційний кредит), які у 2012 р. мали частку 45,7%, а з 2013 -2015 рр. відбулося стрімке їх зменшення до 8, 7%.

У 2015 році спостерігається позитивна тенденція до незначного збільшення обсягу держаного

фінансування на 4,24% порівняно з 2014 роком (0,26%), але в цілому фінансування з державного бюджету тривалий період знаходиться на низькому рівні.

Загальний обсяг видатків на дослідження й розробки у ВВП (наукоємність ВВП) протягом 2010-2014 рр. в Україні зменшився з 1,16% до 0,95% (у тому числі з держбюджету 0,41%) [2].

Попри реалізацію Україною відкритої політики, яка спрямована на входження у світове співтовариство, все ж таки обсяг інвестицій, що залучені в економіку України залишається одним з найнижчих серед країн з перехідною економікою. За останні роки не можна знайти жодного значимого проекту українського уряду або політичної програми, де не містилися б нагадування про іноземні інвестиції та про їх вирішальну роль у справі розвитку вітчизняної економіки, але попри це сьогоdnішній стан справ у сфері інвестиційної діяльності характеризується широким колом проблем [7].

Основними з них є: недостатній ступінь довіри іноземних інвесторів до України та високий рівень інвестиційного ризику; нерозвиненість інвестиційної інфраструктури; недостатня макроекономічна та політична стабільність; непрозора законодавча база; обмеженість каналів репатріації прибутку (здебільшого через вивезення продукції видобувних і сировинних галузей, що має попит на світових ринках) [3].

Зарубіжні інвестори, зокрема підприємці США вважають, що інвестиції у країни з високим рівнем політичних, географічних, валютних, фінансових, інвестиційних та інфляційних ризиків повинні мати мінімальну норму прибутку – щонайменше 25%. В Україні ця норма майже вдвічі нижча, до того ж має великий термін окупності капіталу. За оцінками західних дослідників, норма прибутку на капітал, вкладений, наприклад, у будівництво заводу, у Західній Європі становить 38,6%, термін окупності – 6 років, а в Україні ці показники дорівнюють відповідно 21% і 11 років [2].

Висновки і пропозиції. Недосконалість законодавства, економічна нестабільність, нерозвиненість банківської системи та нестача фінансових ресурсів безпосередньо всередині країни негативно впливають на її інвестиційний клімат та знижують конкурентоспроможність країни на зовнішніх ринках. Забезпечення структурних перетворень та модернізація виробничої бази вимагає значних вкладень, в тому числі і заохочення іноземних інвестицій. Задля цього варто здійснити перегляд стратегії залучення іноземних інвестицій, а саме: забезпечити інституційну підтримку інвестиційної діяльності; надати інвесторам відповідно до чинного законодавства гарантій від інвестиційних ризиків; забезпечити першочергове надходження інвестицій до пріоритетних галузей.

Реалізація зазначених заходів дозволить залучити увагу іноземних інвесторів в промисловість, будівництво, транспорт тощо, що посприє прискоренню розвитку економіки країни.

Список літератури:

1. Закон України «Про інноваційну діяльність»: Закон України 18.09.1991 року № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – С. 266.
2. Даниленко А.А. Світові тенденції та особливості розвитку прямих іноземних інвестицій / А.А. Даниленко // Фінанси України. – 2014. – № 4. – С. 99–108.
3. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: програма економічних реформ на 2010-2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
4. Інвестиційна діяльність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
5. Наука та інновації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
6. Федорчук І.В. Інвестиційний клімат України: чинники формування та напрями щодо його покращення / І.В. Федорчук // Бізнес-навігатор. – 2015. – № 1 (36). – С. 81-86.
7. Череп А.В., Рурка Г.І. Інвестиційна діяльність в Україні: стан та шляхи її активізації / А.В. Череп, Г.І. Рурка // Держава та регіони. – 2013. – № 3. – С. 48–51.

Осацкая Ю.Е., Стовбун А.А., Проценко К.В.

Университет таможенного дела и финансов

ПЕРСПЕКТИВЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ**Аннотация**

В статье осуществлён анализ динамики, структуры и перспективы инвестирования инвестиций в экономику Украины на основе статистических данных за последние годы. Проведено исследование существующих проблем развития инвестиционной деятельности, которые сложились в стране и выявлен ряд проблем, которые становятся препятствием к привлечению иностранных инвестиций для Украины. Выявлены инвестиционные риски в национальной экономике и указаны направления увеличения потока внутренней и иностранных инвестиций в Украину.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционный климат.

Osatska J.E., Stovbun A.A., Protsenko K.V.

University of Customs and Finance

PROSPECTS FOR INVESTMENT IN UKRAINE**Summary**

The article analyzes the dynamics, structure and investment prospects of investing in Ukraine based on statistics in recent years. A study of existing problems of investment prevailing in the country and identified a number of problems that are an obstacle to attracting foreign investment to Ukraine. Discovered investment risks in the national economy and these trends increase the flow of domestic and foreign investment in Ukraine.

Keywords: investment, investment, investment climate, investment attractiveness.

УДК 339.137.2:658.821(045)

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Павлюк Т.І., Гайдей О.В.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто актуальні проблеми конкурентоспроможності підприємства та її взаємозалежність. Розглянуто комплекс характеристик, які визначають конкурентну позицію продукції на ринку. Подано визначення конкурентної стратегії підприємства, розглянуто етапи формування, її реалізації та контролю за впровадженням розробленої конкурентної стратегії, а також запропоновано схему розробки конкурентної стратегії підприємства.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентоздатність, стратегія, конкурентна стратегія, підприємство, конкуренція.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність є способом виживання в сучасному ринковому середовищі, що робить дану проблему надзвичайно актуальною і привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Ураховуючи нестабільність ринкових процесів, посилення конкуренції та підвищення вимог споживачів до якості продукції, особливе місце займає розробка та реалізація конкурентної стратегії, що дозволить підприємству досягти довгострокових конкурентних позицій у своїй галузі. Розробка конкурентної стратегії, по суті, полягає в знаходженні чіткого формулювання того, як підприємство буде вести конкуренцію, якими мають бути його цілі і які засоби та дії знадобляться для досягнення цих цілей [1, с. 26]. Тому для забезпечення формування конкурентної стратегії підприємства необхідно запропонувати систему конкретних заходів, що включає сукупність елементів, у результаті взаємодії яких забезпечується процес формування конкурентної стратегії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розвиток теорії та практики конкуренції та конкурентоспроможності підприємства зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти, як: Б.В. Буркінський, В.А. Василенко, В.І. Гринчуцький, І.З. Должанський, А.П. Наливайко, Т.І. Ткаченко, Л.С. Шевченко, Н. Герчикова, М. Портер, Ю.Б. Іванов, О.В. Кузьменко, В.М. Орлова, А.Ю. Юданов та інші. У своїх наукових працях вони виявили різні підходи щодо управління конкурентоспроможністю.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Безліч питань щодо формування конкурентної стратегії підприємства в умовах глобалізації світової економіки, стрімкого розвитку інформаційних технологій та удосконаленні виробничих процесів підприємства залишаються недостатньо дослідженими. Існує необхідність подальших теоретико-практичних досліджень у цьому напрямі.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних науковців дослідити розробку теоретико-прикладних положень, щодо визначення та обґрунтування складових механізму формування конкурентної стратегії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жорсткі умови конкуренції змушують підприємства у цілях підвищення конкурентоспроможності шукати нові форми організації діяльності. Кон-

курентоспроможність – це комплекс споживчих властивостей товару, що визначає його відмінність від інших аналогічних товарів за ступенем і рівнем задоволення потреб покупців і витрат на його придбання та експлуатацію [5, с. 56]. Крім того, конкурентоспроможність – це порівняльна характеристика товару, що містить комплексну оцінку всієї сукупності виробничих, комерційних, організаційних і економічних показників щодо виявлених вимог ринку або властивостей іншого товару.

Часто в науковій літературі між категоріями «конкурентоспроможність» та «конкурентоздатність» ставлять знак рівності, проте конкурентоздатність – це здатність певного об'єкта (товару, підприємства, регіону, країни) витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами на даному ринку. Конкурентоспроможність – це комплекс характеристик об'єкта (товару, підприємства, регіону, країни), який визначає його потенційний результат на ринку. Конкурентоздатність визначається відносно об'єктів, які вже діють на ринку, а конкурентоспроможність – новостворених, тобто до тих, які тільки мають виходити на ринок. Конкурентоздатність підприємства – це відносна комплексна характеристика, що виражає відмінність у розвитку конкретного підприємства від розвитку інших за ступенем задоволення товарами потреб споживачів і за ефективністю виробничої діяльності [3, с. 36].

Конкурентоспроможність та конкурентоздатність є основними елементами конкурентної стратегії.

Конкурентна стратегія – це узагальнена модель дій і сукупність правил, якими має керуватися підприємство при прийнятті рішень для досягнення і довгострокової підтримки конкурентоспроможності.

Стратегія задає певні рамки, що дозволяють виявити і оцінити зміни зовнішніх і внутрішніх умов розвитку системи і зумовлені цими змінами потреби в її вдосконаленні.

Стратегія як засіб для досягнення перспективних цілей робить акцент на прогноз поведінки зовнішнього середовища і в цьому зв'язку аналіз можливостей функціонування і розвитку підприємства.

Виділяють стратегії, обумовлені позицією підприємства в конкурентній боротьбі: наступальна, оборонна [5, с. 169].

Наступальна стратегія характерна для підприємств, ґрунтують свою діяльність на принципах підприємництва. Проектується і реалізується принцип нової товар (послуга) або технологія, що приносить конкурентні переваги.

Оборонна стратегія спрямована на те, щоб утримати конкурентні позиції підприємства на вже освоєних ринках збуту. Основна функція стратегії – активізувати співвідношення «витрати – результат» з власними вигодами і вигодами для покупців. Конкурентна боротьба при такій стратегії ведеться не за оригінальністю товар або технології, а за їхньою ціною, обсягами пропозиції і якістю.

Існує досить багато підходів до вивчення конкурентних стратегій (Таблиця 1).

Конкурентна стратегія дає змогу отримати конкретні показники (індикатори) для порівняння позиції підприємства. Кожне підприємство дотримується власної конкурентної стратегії для завоювання кращої позиції та здобуття вигоди від конкурентної переваги.

Прибуток спонукає конкурентів розвивати свої стратегії. Конкурентні стратегії, які підприємства-суперники можуть винайти і шляхи, які вони можуть визначити для реалізації цих стратегій, є різними. Частота та глибина змін стратегій підприємств залежать від ринкового успіху або невдачі, а тривалість конкурентного протистояння від підприємств-суперників і від того, наскільки стратегія придатна для конкретних ринкових умов. Коли на основі даних ситуаційного аналізу стає зрозумілим, що конкурентна стратегія підприємства переможена або неефективна, тоді воно намагається знайти кращу стратегію, яку не зможе імітувати або обійти суперник.

Формування конкурентної стратегії ґрунтується на застосуванні певного набору аналітичних інструментів, які у комплексній взаємодії утворюють певний механізм. Тому розуміючи під механізмом формування конкурентної стратегії сукупність системних елементів, що забезпечують формування інструментарію управління діяльністю підприємства на ринку в конкурен-

ції та сприяють досягненню цілей конкурентної боротьби з урахуванням впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, визначимо основні його складові. Головними елементами механізму формування конкурентної стратегії є мета, концепція, загальна стратегія, принципи, функції, інструментарій, забезпечення. В основі функціонування механізму формування конкурентної стратегії лежить загальна стратегія підприємства, яка являє собою комплексний план діяльності підприємства, що забезпечує реалізацію його місії та цілей і орієнтований переважно на підвищення довгострокової ефективності. Концепція ж являє собою комплекс певних положень, які пов'язані головною ідеєю та спрямовані на досягнення конкретної мети. Вона повинна базуватися на поєднанні ринкових та ресурсних підходів, акцентуючи увагу на специфіці ринку, технологічних новаціях виробництва продукції, розширенні торговельних відносин тощо. Необхідно зазначити, що формування конкурентної стратегії повинно мати системний характер, тобто всі елементи механізму взаємопов'язані та цілеспрямовано функціонують на досягнення поставленої мети, а саме забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Важливим елементом механізму є принципи формування конкурентної стратегії, до яких необхідно віднести: цілеспрямованість (орієнтованість на досягнення конкретних цілей); системність (урахування ієрархічності та взаємообумовленості у взаємозв'язку між ланками стратегії); обмеженість ресурсів; комплексність (урахування всіх сфер та факторів, які впливають на розробку та реалізацію конкурентної стратегії); альтернативність (вибір конкурентної стратегії з великої кількості); оптимальність (досягнення найбільшого ефекту за умови досягнення поставленої цілі за рахунок реалізації послідовності етапів, які забезпечують оптимальність управління); послідовність дій, які становлять процес розробки стратегії з урахуванням фактора часу; керованість (процес впливу керуючої системи на керувану); гнучкість (здатність реагувати на зміни

Таблиця 1

Класифікація конкурентних стратегій

Автори класифікації	Класифікаційні ознаки	Різновиди конкурентних стратегій
М. Портер	Конкурентна перевага на ринку	Стратегія цінового лідерства. Стратегія диференціації товару. Стратегія спеціалізації
А. Літл	Вихідна позиція фірми на ринку	Стратегія лідерів. Стратегія фірм із сильною позицією. Стратегія фірм, які займають сприятливу позицію. Стратегія фірм, які займають задовільну позицію. Стратегія фірм, які займають незадовільну позицію
Ф. Котлер	Ринкова частка	Стратегія ринкового лідера. Стратегія челенджера. Стратегія послідовника.
Г. Азоєв	Спосіб досягнення конкурентних переваг	Стратегія зниження собівартості. Стратегія диференціації товару. Стратегія сегментування ринку. Стратегія впровадження новинок. Стратегія негайного реагування на потреби ринку.
Х. Фрізевінкель	Поведінка на ринку (біологічний підхід до термінології)	Стратегія лисиці. Стратегія слона. Стратегія лева. Стратегія миші
І. Ансофф	Спрямованість на розвиток товару/ринку	Стратегія максимізації ринкової частки. Стратегія диференціації товару. Стратегія диференціації ринку. Стратегія зростання
І. Довжанський	Спосіб входу на міжнародний ринок	Стратегія не прямого експорту. Стратегія прямого експорту. Стратегія виробництва закордоном
А. Кузнецов	Динаміка конкурентної поведінки	Наступальна. Оборонна

зовнішнього середовища); ефективність (реалізація зовнішнього зв'язку та контролю для визначення міри досягнення поставлених цілей шляхом використання визначеного обсягу ресурсів) [4, с. 112].

Ефективна реалізація механізму формування конкурентної стратегії визначається наявністю відповідного забезпечення цього процесу, що включає в себе такі складові, як нормативно-правове, організаційне, інформаційне, ресурсне. Під нормативно-правовим забезпеченням розуміється наявність законодавчих актів, необхідних для формування конкурентної стратегії підприємства: Конституція України, Господарський кодекс України, Закон України «Про захист економічної конкуренції», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Закон України «Про Антимонопольний комітет України» тощо. Організаційне забезпечення передбачає формування та функціонування необхідних організаційних структур, які здійснюють дії з активізації, розвитку і контролю за досягненням цілей стратегії. Ресурсне забезпечення, до складу якого входять фінансове, кадрове та матеріально-технічне, відіграє не останню роль у формуванні конкурентної стратегії [2, с. 78]. Саме ресурсне забезпечення виступає тим базисом, який необхідний для здійснення всіх управлінських функцій та процедур у межах формування конкурентної стратегії. Інформаційне забезпечення являє собою сукупність інформаційних ресурсів, засобів, методів та технологій, що необхідні для ефективної розробки та реалізації управлінських рішень стосовно механізму формування конкурентної стратегії. Поряд із зазначеними складовими забезпечення механізму формування конкурентної стратегії розглядаються функції управління, серед яких – планування, організація, мотивація, контроль, регулювання. Під функцією планування розуміється певний вид управлінської діяльності, який дозволяє вирішити питання цілепокладання та організаційно-ресурсного забезпечення досліджуваного процесу. За допомогою планування вирішуються завдання виявлення наявної конкурентної стратегії (визначення сильних та слабких місць, факторів впливу на процес формування), обґрунтування бажаної конкурентної стратегії та необхідного інструментарію для її формування та реалізації. Функція організації спрямована на структурування та розподіл усіх робіт у рамках механізму, вона забезпечує встановлення взаємовідносин між підрозділами підприємства та розподіл функціональних обов'язків, створення необхідних умов для досягнення поставлених цілей, розробку структури управління. Функція мотивації забезпечує активізацію діяльності щодо формування та реалізації конкурентної стратегії. На думку М. Портера, мотиваційні установки і потреби топ-менеджменту та інших працівників, які задіяні у процесі формування та впровадження обраної стратегії, здійснюють значущий вплив на вибір та успішну реалізацію конкурентної стратегії [1, с. 145]. Контроль формування конкурентної стратегії є заключною функцією, яка забезпечує зворотний зв'язок між процесом планування та кінцевими результатами управлінських рішень у цій сфері. Основними завданнями контролю є: визначення базових показників для перевірки; оцінка та порівняння стану

об'єкта, що контролюється, відповідно до прийнятих нормативів та стандартів; виявлення причин наявних відхилень; здійснення коригування. Успіх реалізації розробленої конкурентної стратегії підприємства залежатиме від діючої системи контролю, який здійснюється не тільки протягом етапу її формування, але й реалізації. Ефективність контролю значною мірою залежить від функції регулювання, яка полягає в забезпеченні узгодженості дій всіх функцій системи управління. Регулювання в першу чергу спрямоване на коригування стратегії та процесу її формування, що забезпечує своєчасність та адекватність сформованих цілей і завдань стосовно розробки конкурентної стратегії.

На підставі узагальнення діяльності вітчизняних промислових підприємств визначено інструментарій, використання якого можливе в процесі формування конкурентної стратегії: аналіз інтенсивності конкуренції на ринку, ринкової частки конкурентів, темпів її приросту, аналіз структури стратегічного потенціалу, особливостей галузі, SWOT-аналіз, аналіз споживачів, сегментація і цілепокладання, матриця «Продукт-ринок», матриця БКГ, модель «Привабливість ринку – переваги в конкуренції» тощо [3, с. 89].

Процес формування конкурентної стратегії включає такі етапи: визначення цілей конкурентної боротьби, аналіз факторів зовнішнього середовища, аналіз стратегічного потенціалу, визначення наявних конкурентних переваг та можливостей сформуванню нових, формулювання множини конкурентних стратегій, вибір конкурентної стратегії [2, с. 145].

Вихідною точкою процесу формування конкурентної стратегії є визначення цілей конкурентної боротьби. Встановлення довгострокових та короткострокових цілей гарантує чітке розуміння та ґрунтовне пояснення сенсу формування конкурентної стратегії підприємства. Конкретна постановка завдань, що потребують вирішення, в підсумку дозволить підприємству збільшити частку ринку, освоїти нові сегменти або ж утримати існуючу частку, захистившись від нападу агресивних конкурентів. З метою виявлення наявних загроз та сприятливих можливостей, що впливають на досягнення сформованої мети, важливим етапом процесу формування конкурентної стратегії є аналіз факторів зовнішнього середовища. Окрім того, реалізація цього етапу уможливить визначення стадії життєвого циклу, в якій перебуває галузь, особливостей її структури, уточнення суті та вагомості шести конкурентних сил, оцінку масштабів діяльності конкурентів тощо. Аналіз стратегічного потенціалу, визначення ключових факторів успіху підприємства та його слабких місць у конкурентній боротьбі дозволить виявити внутрішні процеси на підприємстві, які можуть розглядатися як його сильні або слабкі сторони, оцінити їх важливість та визначити конкурентні переваги. Зазначимо, що важливою складовою цього етапу є оцінка конкурентоспроможності підприємства, основна суть якої полягає у можливості порівняння між собою підприємств певної конкурентної групи. Визначення наявних конкурентних переваг та можливостей формування нових є наступним етапом запропонованого механізму, який про-

входить з урахуванням аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища. Формулювання множини конкурентних стратегій запропоновано здійснювати шляхом визначення місця підприємства на ринку – його частки, типу конкретної переваги та перспективних дій на ринку. Одним із ключових процесів формування конкурентної стратегії є її вибір, який доводить той факт, що підприємство дуже рідко стикається з однією стратегією, тому потрібні конкретні критерії, щоб виявляти та аналізувати інші стратегії. Останній етап здійснюється на основі сукупності критеріїв, а саме: унікальності, ситуативності, невизначеності, адекватності, інтенсивності, швидкості.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, в умовах нестабільного розви-

тку економіки та посилення конкуренції важливе місце в управлінні підприємством займає формування та реалізація конкурентної стратегії. Наведений механізм формування конкурентної стратегії, основними елементами якого є мета, концепція, загальна стратегія, принципи, функції, інструментарій, нормативно-правове, організаційне, ресурсне та інформаційне забезпечення, дозволить гарантувати ефективність і чіткість розробки конкурентної стратегії підприємства. Запровадження запропонованого механізму на підприємстві дозволить зайняти й утримувати в довгостроковій перспективі сильну конкурентну позицію не тільки на регіональному і національному ринку промислових товарів, але й на глобальному.

Список літератури:

1. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
2. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємництва: наукове видання / Ю.Б. Іванов [та ін.]; ред. Ю.Б. Іванов, О.М. Тищенко; Харківський національний економічний ун-т. – Харків: ВД «ІН-ЖЕК», 2006. – 382 с.
3. Кривенко Л.В. Конкурентная стратегия предприятия: теория, методология, практика: монография / Л.В. Кривенко, В.М. Милашенко, С.В. Кривенко; Гос. вуз «Укр. акад. банк. дела Нац. банка Украины». – Полтава: ПУЭТ, 2012. – 256 с.
4. Павлова В.А. Конкурентоспособность предприятия: управление, оценка, стратегия: монография / В.А. Павлова, О.В. Кузьменко, В.М. Орлова, Г.А. Рижкова. – Днепропетровск: ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2011. – 352 с. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: монографія / [Ю.Б. Іванов, О.М. Тищенко, Г.В. Назарова ін.]. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 382 с.
5. Барабась Д.О. Конкурентні стратегії підприємства / Д.О. Барабась // Стратегія економічного розвитку України: наук зб. – Вип. 2–3., 2013. – 208 с.

Павлюк Т.І., Гайдей О.В.

Винницький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-економічного університету

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные проблемы конкурентоспособности предприятия и его взаимозависимость. Рассмотрен комплекс характеристик, которые определяют конкурентную позицию продукции на рынке. Дано определение конкурентной стратегии предприятия, рассмотрены этапы формирования, реализации и контроля за внедрением разработанной конкурентной стратегии, а также предложена схема разработки конкурентной стратегии предприятия.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособность, стратегия, конкурентная стратегия, предприятие, конкуренция.

Pavluk T.I., Haydey O.V.

Vinnitsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

FORMATION OF THE COMPETITIVE STRATEGY OF THE ENTERPRISE

Summary

In the article actual problems of enterprise competitiveness and interdependence. Consider a set of characteristics that determine competitive position of products on the market. The definition of the competitive strategy, the stages of creation, implementation and control the implementation of the competitive strategy and the proposed scheme of development competitive strategy of the enterprise.

Keywords: competitiveness, competitiveness, strategy, competitive strategy, enterprise, competition.

УДК 336.22

СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРУВАННЯ ПДВ В УКРАЇНІ

Петричко М.М., Басара І.М.

Мукачівський державний університет

У статті узагальненні існуючі теоретичні підходи до визначення сутності адміністрування ПДВ. Розглянуто процес електронного адміністрування ПДВ на основі діючого законодавства. Досліджено практичні аспекти щодо нарахування та відшкодування ПДВ в Україні. Автором окреслено наявні негативні чинники, які впливають на процес адміністрування ПДВ. Запропоновано заходи щодо покращення адміністрування ПДВ в сучасних умовах розвитку.

Ключові слова: податки, непрямі податки, адміністрування, ціна, податкова система, податок на додану вартість, податковий кредит, податкове зобов'язання.

Постановка проблеми. Ефективність податкової системи України в умовах її трансформації до європейських стандартів зорієнтована, в першу чергу, на справляння тих податків, які впливають на суб'єктів господарювання та споживачів незалежно від отриманих фінансових результатів, а саме податок на додану вартість. Механізм справляння податку, який запозичений в країнах ринкової орієнтації і накладені на українську реальність протягом більше двадцять п'ять років, постійно змінювався. При цьому зміни були обумовлені як об'єктивними причинами, так і суб'єктивними. Часті зміни податкового законодавства спричинили виникнення низки невідповідностей, різних схем ухилень від його сплати, великих розмірів податкового відшкодування, а відтак і думку про оптимізацію його справляння та електронне адміністрування.

ПДВ, задовольняючи інтереси фіскальної функції, виконує і регулюючу функцію, зачіпаючи при цьому різні сторони діяльності суб'єктів господарювання, а саме: впливає на наявність обігових коштів, обсяг фінансових ресурсів, суму прибутку, яку можна отримати при певному рівні цін, що склалися на конкретному сегменті ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи сучасних наукових підходів до побудови оптимальної системи оподаткування викладені в роботах відомих зарубіжних вчених-економістів: Ш. Бланкарта, С.І. Ілловайського, Д. Кейнса, І.М. Кулішера, В.А. Лебедева, П.В. Мікеладзе, І.Х. Озерова, Л.П. Окуневої, В.М. Пушкарьової, П. Самуельсона, А. Сміта, А.А. та інших.

Проблемам реформування податкової системи в умовах ринкової економіки України, теоретичним та практичним аспектам впливу податків, зокрема ПДВ, на формування доходів бюджету, оптимізації системи оподаткування з позиції фіскальної достатності та економічної ефективності присвятили наукові дослідження такі відомі вітчизняні економісти як: В.Л. Андрущенко, В.В. Буряковський, О.Д. Василик, О.Д. Данилов, В.С. Загорський, Н.І. Костіна, А.І. Крисоватий, М.П. Кучерявенко, І.О. Луніна, І.О. Лютий, П.В. Мельник, В.М. Опарін, К.В. Павлюк, А.М. Поддєрьогін, А.М. Соколовська, В.М. Суторміна, В.М. Федосов, С.І. Юрій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, ПДВ, виконуючи фіскальну функцію, торкається інтересів платників й усіх членів суспільства через процес його включення в ціну товару. І якщо механізму справ-

ляння податку на додану вартість присвячено багато досліджень, то їх взаємозв'язок з процесом електронного адміністрування, виходячи із вітчизняного законодавства – це проблема, яка потребує дослідження.

Мега статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування теоретичних засад функціонування адміністрування податку на додану вартість та особливостей його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Податок на додану вартість (ПДВ) займає найбільшу питому вагу в доходах державного бюджету. Це найважливіший непрямий податок, який застосовується в практиці оподаткування у більшості розвинутих ринкових країн. Податок на додану вартість в Україні – це непрямий податок, який входить в ціну товару і послуг та сплачується покупцем, але до бюджету його перераховує продавець. Щодо спеціальної процедури адміністрування податку на додану вартість у податковому кодексі передбачається застосування електронної системи адміністрування.

З 1 січня 2015 року запроваджується система електронного адміністрування ПДВ – розділ V Податкового кодексу України доповнено статтею 2001, яка забезпечує автоматичний облік у розрізі платників ПДВ [3]:

- суми податку, що містяться у виданих та отриманих податкових накладних, зареєстрованих в Єдиному реєстрі податкових накладних;
- суми податку, сплачені платниками при ввезенні товару на митну територію України;
- суми поповнення та залишку коштів на рахунках в системі електронного адміністрування ПДВ;
- суми податку, на яку платники мають право видати податкові накладні.

Порядок електронного адміністрування ПДВ встановлюється Кабінетом Міністрів України [5; 6].

Відповідні зміни в адмініструванні ПДВ дозволили простежити позитивну динаміку щодо наповнення державного бюджету.

У 2015 році до загального фонду державного бюджету забезпечено збір податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів у сумі 106,7 млрд. грн., що на 32,3 відс, або на 26,1 млрд. грн., більше відповідного періоду минулого року. Індикативний показник Мінфіну виконано на 101,3 відс, додатково зібрано 1,3 млрд. гривень (рис. 1).

Протягом звітного року позитивні нарахування задекларованих сум ПДВ склали 113,4 млрд.

гри., що на 23,0 млрд. грн., або 25,5 відс, більше, ніж у 2014 році.

Рис. 1. Надходження ПДВ за січень-грудень 2014-2015 років

Джерело: Розраховано автором на основі даних Державної фіскальної служби України за період 2014-2015 рр. [7]

Рис. 2. Динаміка позитивних нарахувань з ПДВ у 2014-2015 роках

Джерело: Розраховано автором на основі даних Державної фіскальної служби України за період 2014-2015 рр. [7]

Відповідно до статті 2001 розділу V Податкового кодексу України у 2015 році поетапно запроваджено електронне адміністрування податку на додану вартість [3].

Порядок електронного адміністрування ПДВ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 569 «Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість» [5] та постановою КМУ «Про внесення змін до Порядку електронного адміністрування ПДВ» від 30.12.2015 р. № 1177 [6].

Так, за період дії електронного адміністрування ПДВ (з березня по грудень 2015 року) позитивні нарахування податку на додану вартість збільшились на 19,1 млрд. грн., або на 25,8 відс, порівняно з аналогічним періодом минулого року і склали 93,1 млрд. гривень.

Збір ПДВ за березень – грудень 2015 року склав 91,9 млрд. грн., що на 36,6 відс, або на 24,6 млрд. грн., більше, ніж за аналогічний період минулого року.

Незважаючи на складну економічну ситуацію в країні, суб'єкти господарювання продовжували отримувати бюджетне відшкодування податку на додану вартість.

Так, в цілому по Україні протягом 2015 року (станом на 01.01.2016) відшкодовано коштами 68,4 млрд. грн., що на 57,9 відс, або на 25,1 млрд. грн., більше, ніж за 2014 рік, з них в автоматичному режимі – 38,1 млрд. грн., що на 14,1 млрд. грн. більше, ніж за 2014 рік (рис. 3). Бю-

джетне відшкодування ПДВ грошовими коштами виконано на 105,1 відс, або на 3,3 млрд. грн. більше запланованого.

Позитивною є тенденція перевищення відшкодованих сум ПДВ над задекларованими сумами. Так, у грудні 2015 року при задекларованих до відшкодування 6,5 млрд. грн. сума відшкодування коштами склала 9,5 млрд. грн. (з урахуванням сум ПДВ, заявлених до відшкодування у попередніх періодах).

На виконання положень підпункту 200.18.21 пункту 200.18 статті 200 Податкового кодексу України [1, 3] забезпечено прозорість процесу відшкодування ПДВ шляхом висвітлення переліку платників податку, які отримали бюджетне відшкодування податку, на сайті Державної казначейської служби. Також, починаючи з червня 2015 року на офіційному веб-порталі ДФС і щомісячно оприлюднюються агреговані показники щодо бюджетного відшкодування ПДВ.

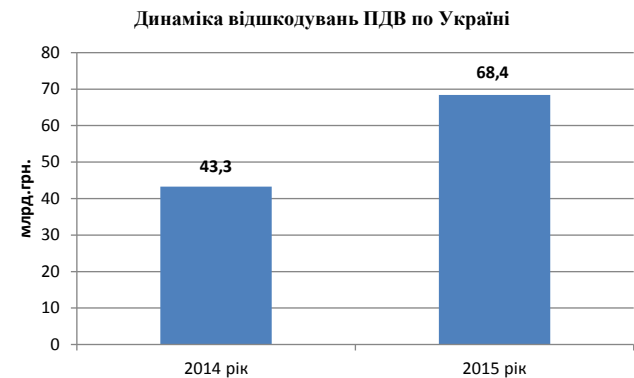

Рис. 3. Динаміка відшкодувань ПДВ по Україні у 2014-2015 роках

Джерело: Розраховано автором на основі даних Державної фіскальної служби України за період 2014-2015 рр. [7]

24 грудня 2015 року народні депутати прийняли проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» [4].

Отож, що прямо стосується питання статусу платників ПДВ, то внесені зміни до підстав анулювання реєстрації платником податку. Відтепер, контролюючі органи не зможуть анулювати реєстрацію платника ПДВ при наявності в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців:

- запису про відсутність юридичної особи або фізичної особи за її місцезнаходженням (місцем проживання) або;
- запису про відсутність підтвердження відомостей про юридичну особу.

Зміни торкнулися і питання коригування податкового зобов'язання та податкового кредиту. Так, скасовано норму, відповідно до якої початальник товарів/послуг може зменшити суму податкових зобов'язань у разі зменшення бази оподаткування, лише після реєстрації розрахунку коригування отримувачем послуг в Єдиному реєстрі податкових накладних.

Проте, ці зміни є суто технічними, оскільки залишаються в силі інші положення ПКУ України, за якими платник визначає податкове зобов'язання

лише по зареєстрованих накладних/розрахунках коригування до податкових накладних.

Додано норму, відповідно до якої, якщо на момент перевірки платника податку контролюючим органом в акті вибіркової (часткової) інвентаризації буде виявлено нестачу придбаних платником податків товарів (за винятком випадку, коли така нестача обумовлена знищенням внаслідок дії обставин непереборної сили, що підтверджується відповідно до законодавства), то такі товари вважатимуться такими, що використані в операціях, що не є господарською діяльністю платника податку.

Проте, на нашу думку, законодавець даремно не передбачив інші випадки втрати товару поза волею платника (наприклад, крадіжка) як підстави звільнення від застосування вищезазначеної норми.

Скасовано норму, відповідно до якої банківські установи за операціями із заставним майном могли віднести до податкового кредиту суми ПДВ по податкових накладних, зареєстрованих з порушенням терміну реєстрації, за звітний період, в якому зареєстровано таку накладну, але не пізніше, ніж при одержанні ними права власності на заставне майно.

Таким чином, буде діяти загальна норма ПК України, а саме суми податку можна буде включити до податкового кредиту протягом 365 календарних днів з дати складення податкових накладних/розрахунків коригування до таких податкових накладних.

Отже, незважаючи на задекларовані прагнення внести прозорість у механізм відшкодування ПДВ, на виході маємо ситуацію, коли бюджетне відшкодування здійснюватиметься у дві черги, що зробить можливим ситуацію у якій лише «правильним» платникам буде відшкодований податок.

Висновки і пропозиції. Зазначені зміни сприятимуть створенню умов для збільшення надходжень до бюджету, забезпеченню справедливості в оподаткуванні, а також фінансової стабільності.

Отже, сьогодні основними проблемами оподаткування підприємницької діяльності в Украї-

ні є проблеми функціонування непрямих податків, які найбільше впливають на підприємницьку діяльність. Найбільш проблемними податками є ПДВ. Необхідними заходами щодо підтримки підприємницької діяльності та протидії можливому ухиленню від оподаткування:

– є надання пільг новоствореним підприємствам та зниження розмірів податку, запровадження «податкових канікул», стимулювання вкладення вивільнених коштів у інвестиційні та інноваційні проекти для розвитку власного виробництва.

– удосконалення системи електронного адміністрування податку на додану вартість:

– повернення переоплат платника податку виключно на рахунок в СЕА, зарахованих до бюджету з такого рахунку;

– збільшення терміну реєстрації податкових накладних та розрахунку коригування до таких податкових накладних в ЄРПН (з 180 до 365 календарних днів) із одночасним встановленням штрафу щодо відсутності такої реєстрації у розмірі 50% від суми ПДВ, а також встановлення штрафу при порушенні термінів реєстрації всіх податкових накладних/розрахунків коригування до податкових накладних, в тому числі складених неплательником податку (за виключенням певних операцій);

– збільшення терміну реєстрації податкових накладних / розрахунків коригування до таких податкових накладних, який дає право на віднесення сум ПДВ до податкового кредиту, з 60 до 365 календарних днів з дати списання коштів з банківського рахунку платника податку, що застосовує касовий метод;

– запровадження єдиного публічного Реєстру заяв на бюджетне відшкодування податку на додану вартість;

– уточнення терміну подання заяви щодо відмови від використання пільги з ПДВ по операціях з постачання на митній території України вугілля, яка подається до настання звітного періоду, в якому платник податку не передбачає використання зазначеної пільги (сьогодні протягом такого періоду);

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 № 79-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19/paran2#n2>
3. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19>
4. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 № 909-19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19>
5. Постанова КМУ «Деякі питання електронного адміністрування ПДВ» від 16.10.2014 р. № 569. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-%D0%BF>
6. Постанова КМУ «Про внесення змін до Порядку електронного адміністрування ПДВ» від 30.12.2015 р. № 1177. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ua/cardnpd?docid=248753575>
7. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/237691.html>

Петричко М.М., Басара И.М.

Мукачевский государственный университет

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ НДС В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье обобщены существующие теоретические подходы к определению сущности администрирования НДС. Рассмотрен процесс электронного администрирования НДС на основе действующего законодательства. Исследованы практические аспекты начисления и возмещения НДС в Украине. Автором обозначены имеющиеся негативные факторы, влияющие на процесс администрирования НДС. Предложены меры по улучшению администрирования НДС в современных условиях развития.

Ключевые слова: налоги, косвенные налоги, администрирование, цена, налоговая система, налог на добавленную стоимость, налоговый кредит, налоговое обязательство.

Petrychko M.M., Basara I.M.

Mukachevo State University

CURRENT STATUS VAT ADMINISTRATION IN UKRAINE

Summary

The synthesis of existing theoretical approaches to defining the essence of VAT administration. The process of electronic VAT administration on the basis of current legislation. Practical Aspects investigated on charges and VAT refunds in Ukraine. The author outlines the current negative factors affecting the process of VAT administration. The measures to improve VAT administration in modern conditions of development.

Keywords: taxes, indirect taxes, administration cost, tax system, value added tax, tax credit, tax liabilities.

УДК 338.432

ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПТАХІВНИЦТВА

Пірог С.В.

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто фактори економічної ефективності птахівництва. Наведена класифікація факторів та обґрунтування чинників, що їх визначають. Описаний вплив державних органів, зовнішнього середовища та інших факторів на економічну ефективність виробництва продукції птахівництва. Визначено основні фактори, яким слід приділяти увагу при управлінні ефективністю підприємства. Розглянуті технології виробництва та реалізації продукції птахівництва і їхній вплив на ефективність діяльності.

Ключові слова: фактори ефективності, ефективність виробництва, птахівництво, класифікація факторів, птахівничі підприємства.

Постановка проблеми. Економіка України зараз перебуває у складній ситуації. Військові дії на сході країни зменшують добробут населення і його кількість. Ціни на харчові продукти стабільно ростуть, тому перед державою і приватний сектором може постати агропродовольча проблема. Для її подолання необхідно приділити увагу ефективності ведення господарювання. Найбільш ефективним видом тваринництва на даний час є птахівництво, – це пов'язане з коротким операційним циклом і меншими витратами. Продукція цієї галузі найдешевша на ринку. Тому для кращого вивчення цього питання доцільно приділити питання факторам, що впливають на цю категорію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і практичні дослідження щодо фак-

торів ефективності підприємств сільського господарства та птахівництва розглядалися і розглядаються багатьма вченими. Зокрема Янишин Я., Крючкова Ж., Дяченко О., Кльоба Л., Синявіна Ю., Ярошенко Ф. та іншими.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних факторів, які в сучасних умовах впливають на ефективність виробництва продукції птахівництва.

Виклад основного матеріалу. Економічна ефективність є важливою категорією економічного знання. Та для покращення добробуту більше уваги слід приділяти факторам ефективності. Адже, саме на них можна впливати з метою збільшення результату та зменшення витрат, тому для кращого розуміння цієї категорії потрібно її класифікувати. Я. Янишин визначає

соціальні, організаційно-технологічні, виробничо-біологічні, та економічні фактори [1, с. 4]. Цей підхід класифікує фактори за природою їх виникнення. Також існує класифікація за об'єктом дослідження [2]. На нашу думку, для управління найкраще розмежовувати фактори за можливістю впливу на них. Така класифікація дозволяє визначити основні моменти, яким слід приділяти уваги для вдалого управління.

Фактори умовно можна розділити на: фактори прямого впливу та фактори непрямого впливу. Цей розподіл умовний, суть його полягає в тому, що факторами прямого впливу називають чинники на які підприємство здатне оперативнo та суттєво впливати. Іншу групу факторів утворюють ті, вплив на які дуже непомітний, або здійснення цього впливу дуже довготривале та тягне за собою значні витрати. Суб'єкт може ефективно впливати на них лише під час заснування.

До факторів прямого впливу належать:

- канали збуту, мережа посередників, система збуту;
- матеріально-технічна база, устаткування, товарно-матеріальні запаси, приміщення;
- постачальники, мережа постачальників та загальний стан на ринку сировини;
- попит на продукцію, обсяги попиту на продукцію та прив'язаність споживачів до торгової марки;
- технологія, способи виробництва продукції;
- персонал, кваліфікованість робочої сили, корпоративна культура;
- екологія, вплив що здійснюється навколишнім середовищем на виробництво.

До факторів непрямого впливу належать:

- територіальне розташування, розміщення відносно транспорту, трудових ресурсів та ринків збуту;
- інвестиційний клімат, ситуація на фінансовому ринку та інше;
- державне регулювання, органи держави та їхній вплив на діяльність підприємства.

Кожен із факторів має свою специфіку тому розглянемо їх детальніше.

Канали збуту, – фактор, що висвітлює способи реалізації продукції. Збут продукції може відбуватися двома способами:

1. Через власні джерела збуту.
2. Через посередників.

Перший спосіб дозволяє краще контролювати свої позиції на ринку та призводить до більших витрат і управлінського навантаження.

Другий дозволяє не здійснювати витрат на торгові точки, проте збільшує ризики і залежність від зовнішнього середовища. Одним із ефективних методів використання цього способу є впровадження принципів логістики розподілу [3, с. 157].

Підприємство здійснює вплив на цей фактор шляхом вибору способу збуту та його методами його впровадження.

МТЗ, – фактор що об'єднує транспортні засоби, устаткування, запаси, площі та будівлі, засоби передачі інформації [4]. МТЗ може здійснюватися власними силами та за допомогою фірми-підрядника. Збільшити ефективність через зміну цього фактора можна шляхом оновлення, ремонту та модернізації. Ремонт є основним процесом

відтворення МТЗ, який дозволяє утримувати ефективність на певному рівні. Оновлення проводиться при суттєвому зношенні основних засобів, коли ремонт недоцільний. Модернізація проводиться при моральному зношенні, або з метою збільшення конкурентоспроможності.

Вплив на фактор постачальники здійснюється через зміну партнерів та договорів постачання. Даний фактор проявляється через наступні категорії: надійність поставки, ціна, якість товару, можливість позапланових поставок, умови платежу та фінансовий стан постачальника. Кожен з цих критеріїв може мати свої вагові коефіцієнти, які залежать від специфіки ведення господарства.

Попит на продукцію складається з попиту створеного споживачами та представниками гуртової та роздрібною торгівлі. Споживачі купують продукцію з метою задовольнити свої потреби, для них поряд з ціновими чинниками велике значення мають сервіс та бренд, тому якщо підприємство орієнтується на кінцевого споживача, йому потрібно приділити увагу саме цим категоріям. Для комерційних організацій важливі оперативність та безперебійність постачання, тому що саме від цих показників залежить їх грошовий потік. Для отримання цих конкурентних переваг, необхідно впроваджувати відповідні технології, що відповідають вимогам сучасності.

Технологія як фактор може мати вирішальне значення. Від неї залежить і собівартість продукції і тривалість операційного циклу. В галузі птахівництва розрізняють два види технологій утримання птиці – основний та альтернативний. До основних належать традиційна та кліткова технології. Перша технологія зменшує початкові витрати і інтенсивність виробництва, в той час як друга тягне за собою значні інвестиції.

З розвитком НТП фактор персоналу набирає все більшого значення. Питома вага фізичної праці зменшується, з'являються все більше проблем, які неможливо передбачити. Тому до персоналу ставляться вимоги швидко навчатись та адаптуватися. Тому якісний відбір працівників є важливою складовою ефективності ведення бізнесу.

Екологічний фактор помітно впливає на ефективність сільського господарства. Ця категорія проявляє себе двосторонньо: як вплив на зовнішнє середовище з боку виробництва, і навпаки. В першому випадку виробництво створює негативні зовнішні ефекти, які зменшують корисність для економічної системи. В іншому, середовище здійснює вплив на якість продукції.

Фактор територіального розташування має декілька складових:

- розташування відносно інших підприємств. В законодавстві України існують обмеження щодо розміщення суб'єктів господарювання відносно жилих зон та інших підприємств;
- розміщення відносно транспортних комунікацій. Транспортні витрати складають значну частину від собівартості продукції сільського господарства;
- розміщення відносно водних ресурсів. Сільське господарство споживає значні обсяги води і витрати на її транспортування являються значним фактором;
- розміщення відносно енергетичних ресурсів. Тваринницькі господарства в більшості випадків

вимагають безперебійного енергопостачання у великих обсягах;

- розміщення відносно ринків трудових ресурсів. Без кваліфікованих працівників не вийде налагодити високоефективне виробництво;

- розміщення відносно ринків збуту. Продукцію рослинництва піддається транспортуванню на великі відстані, а от з продукцією тваринництва виникають проблеми. В основному продукція цієї галузі швидко псується і для її транспортування на великі відстані вимагає використання додаткових технологій, які вимагають додаткових інвестицій.

Інвестиційний клімат здійснює двосторонній вплив на ефективність птахівничих підприємств. З одного боку він зменшує бар'єри для створення птахівничих господарств, які і так значні. В результаті зростає конкуренція і швидкість розвитку галузі. З іншої сторони сприятливий інвестиційний клімат дозволить вдосконалити технологію і збільшувати ефективність окремих підприємств, що може сприяти ще більшій монополізації ринку.

Джерелами інвестицій можуть виступати [5]:

- самофінансування;
- кредит в банківській установі;
- іноземні інвестиції;
- інвестиційні фонди;
- інвестиційні компанії;
- пенсійні фонди;
- уряд;
- страхові компанії;
- домогосподарства.

Залежно від джерел надходження інвестицій ризикаються їхні обсяги і напрямки впровадження. Загалом до чинників, що впливають на інвестиційну діяльність відносять [6, с. 104]:

- умови базового підприємства;
- державна політика;
- інвестиційне середовище;
- інвестор;
- ситуація на фінансовому ринку;
- ситуація на ринку;
- ПАРТНЕРИ, постачальники, споживачі.

Кожен із цих чинників по своєму впливає на інвестиційний клімат, тому важливо володіти релевантною інформацією про все зовнішнє середовище організації.

Фактор державного впливу. Одним із суб'єктів макроекономічної системи є держава. Безперечно, вона здійснює вагомий вплив на ефективність всіх суб'єктів підприємницької діяльності.

Деякі вчені вважають, що держава повинна здійснювати функції прогнозування і регулювання аграрної сфери [7, с. 41].

Держава здійснює свій вплив з метою:

- захисту прав та інтересів громадян. Даний вплив здійснюється санітарно-епідеміологічною

службою, державною екологічною інспекцією, державною інспекцією техногенної безпеки, територіальними центрами стандартизації, метрології та сертифікації, антимонопольним комітетом та іншими;

- підтримки підприємств-резидентів. Фіскальна служба України здійснює захист власних виробників методом встановлення обмежень на імпорту продукції;

- стягування коштів для виконання своїх функцій. Органи фіскальної служби України також стягують кошти у вигляді податків, платежів та мита для виконання державою своїх функцій.

Крім суто державного впливу суди можна включити громадський сектор. Органи самоорганізації населення з кожним роком набувають все більшої ролі. Тому суспільна думка теж може виступати фактором ефективності. Громадськість може блокувати виробничий процес, звертатися до органів державної влади і ЗМІ, тому найчастіше проблеми з цим фактором є наслідком проблем з екологічним впливом підприємства.

Розуміння природи кожного фактора ефективності дозволить знаходити нові шляхи збільшення продуктивності і зменшення витрат, що в свою чергу покращуватиме економічний стан підприємства і галузі в цілому.

Висновки. Для покращення економічної ситуації в країні та галузі, необхідно покращити науково-теоретичну базу ведення птахівничих господарств. Одним із ключових питань, що проаналізовано в статті, є фактори та чинники ефективності ведення виробництва та реалізації продукції птахівництва. Одним із запропонованих методів класифікації факторів є розподіл за ступенем впливу. Такий підхід дозволяє краще розуміти зовнішнє середовище і планувати дії відносно нього.

На фактори непрямого впливу можна впливати лише шляхом вибору місця, тому їм приділяється увага лише на етапі створення підприємства. Факторам прямого впливу приділяється увага під час всього часу існування підприємства.

Важливо розуміти, що кожний з факторів здійснює вплив хоча він не завжди помітний. Більшість факторів відомих на сьогодні проявлялися історично по ході виникнення проблем. Найновішим фактором є екологічний, який проявився через забруднення зовнішнього середовища. Зараз Інтернет-технології змінюють світ, електронна комерція витісняє традиційну, сфера розваг переміщується в мережу, на підприємствах запроваджують онлайн-контроль. Тому незабаром можуть виникати нові фактори, що будуть впливати на ефективність і конкурентоспроможність підприємств. Також покращення комунікацій дозволить посилити зв'язок між бізнесом і наукою, що з часом може перетворитися в новий фактор, який залежатиме від ступеня інформатизації і впровадження інновацій на підприємстві.

Список літератури:

1. Янишин Я. Теоретичні основи ефективності виробництва продукції птахівництва / Я. Янишин, О. Булик, Т. Тимофіїв // Аграрна економіка. – 2013. – № 3. – С. 1–7.
2. Крючкова Ж. В. Дослідження сутності конкурентоспроможності та конкурентоздатності аграрних підприємств / Ж. В. Крючкова // Агросвіт. – 2016. – № 7. – С. 44–50.
3. Розвиток логістично-збутових ланцюгів реалізації продукції яєчного птахівництва / С. В. Діденко // Економіка та управління АПК. – 2013. – Вип. 10. – С. 156–162. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есurark_2013_10_35

4. Дяченко О. П. Економічна сутність, зміст та складові матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств / О. П. Дяченко // Агросвіт. – 2015. – № 2. – С. 19–24
5. Кльоба Л. Г. Сутність структура та елементи інвестиційного ринку України / Л. Г. Кльоба // Агросвіт. – 2016. – № 12. – С. 12–17.
6. Інвестиційне середовище аграрного сектору / М. М. Дорош, О. О. Дадак, Р. С. Грабовський, Т. Б. Нагірняк // Науковий вісник ЛНУВ МБТ імені С. З. Гжицького. – 2013. – С. 101–106.
7. Грибова Д. Б. Перспективні напрями державного регулювання соціального розвитку аграрної сфери / Д. Б. Грибова // Економіка та держава. – 2015. – С. 39–41.

Пирог С.В.

Черновицкий национальный университет
имени Юрия Федьковича

ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПТИЦЕВОДСТВА**Аннотация**

В статье рассмотрены факторы экономической эффективности птицеводства. Приведенная классификация факторов и обоснование субфакторов, которые их определяют. Описанное влияние государственных органов внешней среды и других факторов на экономическую эффективность производства продукции птицеводства. Определены основные факторы, которым следует уделять внимание при управлении эффективностью предприятия. Рассмотрены технологии производства и реализации продукции птицеводства и их влияние на эффективность деятельности.

Ключевые слова: Факторы эффективности, эффективность производства, птицеводство, классификация факторов, птицеводческие предприятия.

Piroh S.V.

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich

FACTORS OF ECONOMIC EFFICIENCY OF POULTRY**Summary**

The main author focus in this article are the factors of the poultry breeding economical efficiency. The classification of factors and methods of evaluating are included as well. An influence of governmental institutions, external environment and other factors is described in terms of influence on the production of poultry breeding goods. The main factors for effective managing the organisation is determined and considered to be highly important. Also, production technologies and selling techniques of poultry breeding are included, as well as their effect on the performance of the company.

Keywords: Factors effectiveness, efficiency, poultry, classification factors poultry enterprise.

ТРАНСПОРТНА ЛОГІСТИКА ЯК СКЛАДОВА ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

Поліщук І.І., Кушина Л.Р., Сташко М.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті розглянуто загальні відомості про транспортну логістику, її завдання. Наведено переваги та недоліки різноманітних видів транспорту. Досліджено основні проблеми, які гальмують розвиток транспортної логістики. Також запропоновано шляхи удосконалення роботи транспортної логістики. Це можливо зробити за допомогою розробки нового мобільного додатку, який допоможе обирати найбільш оптимального перевізника і відстежувати весь процес перевезення.

Ключові слова: транспортна логістика, логістична система, проблеми транспортної логістики, перевезення, мобільний додаток.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ефективність діяльності підприємств безпосередньо залежить від рівня розвитку транспортної логістики, оскільки не всі вони достатньо забезпечені засобами транспорту для перевезення вантажів. Необхідною умовою забезпечення ритмічності виконання виробничих процесів є взаємозв'язок технічних та транспортних засобів. Для цього потрібно підлаштовувати транспорт до умов виробництва, а також його раціональне використання з мінімізацією витрат. Проблеми транспортної логістики полягають у тому, що споживачі їх послуг незадоволені вартістю та якістю надання, що в результаті призводить до втрати відповідного рівня дохідності та конкурентоспроможності на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в сучасне розуміння та розвиток організації і управління транспортною логістикою внесли Б.А. Анікін, В.Г. Банько, С.А. Бузовський, А.В. Булах, В.Г. Василенко, М.Г. Вергун, А.М. Гаджинський, Т.А. Гуцул, І.В. Заблудська, А.Г. Кальченко, І.В. Ключ, Т.В. Косарева, С.В. Крикавський, Я.Ю. Лозовий, Т.В. Мірзоева, Л.Б. Миротіна, О.А. Новиков, М.А. Окландер, В.І. Перебийніс, Б.В. Шабов та інші. Сформульовані даними вченими висновки та теорії посідають важливе місце в логістичній системі, зокрема в транспортній логістиці.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість дослідження даного питання, проблеми ефективного надання транспортних послуг, організації транспортної логістики на підприємствах залишаються невирішеними і потребують подальших досліджень.

Мета статті. Метою статті є розкриття суті транспортної логістики як складової логістичної системи, дослідження її основних проблем, які стримують розвиток транспортної галузі та запропонування методики розробки спеціального мобільного додатку для відслідковування перевезень.

Вклад основного матеріалу. Логістична діяльність на підприємстві включає не тільки перевезення вантажу від постачальника до споживача (з підприємства на склад), але також доставку зі складу підприємства споживачам готової продукції. Таким чином, логістична діяльність – це система дій і рішень, пов'язаних з формуванням

оптимального співвідношення матеріальних, фінансових, інформаційних та транспортних потоків, які проходять послідовний ланцюг від зовнішнього джерела до кінцевого споживача готової продукції [3].

Витрати на виконання транспортних операцій складають до 50% від суми загальних витрат на логістику. Транспортна логістика інтегрує планування, управління та фізичне транспортування матеріалів, покупних частин, виробів, виробничих відходів у супроводі необхідного для цього інформаційного потоку для мінімізації транспортних витрат і витрат часу.

Головна мета транспортної логістики зводиться до надання необхідних транспортних послуг у галузях постачання, збуту та переробки відходів з мінімальними витратами, з орієнтацією на стабільне зменшення потреб у транспорті.

При цьому, основні завдання транспортної логістики можна визначити наступним чином:

- вибір виду транспортних засобів;
- спільне планування транспортного процесу зі складським та виробничим;
- спільне планування транспортних процесів на різних видах транспорту;
- забезпечення технологічної єдності транспортно-складського процесу;
- визначення раціональних маршрутів доставки [2].

На сьогоднішній день використовується чимало різноманітних видів транспорту для перевезення вантажів. При виборі оптимального транспорту для конкретного перевезення необхідно враховувати інформацію про особливості того чи іншого транспорту.

Оскільки всі види транспорту (залізничний, морський, внутрішній водний (річковий), автомобільний, повітряний та трубопровідний) мають певні переваги та недоліки, які визначають ефективність їх використання в логістичній системі.

Порівняльна характеристика зазначених видів транспорту наведена в таблиці 1.

Транспортна логістика підприємств має свої специфічні проблеми, які потребують вирішення для підвищення ефективності її діяльності.

Основними з яких є:

- 1) Якість транспортного обслуговування. Це стосується, перш за все, простих експедиторських або транспортних компаній, перші з яких не мають власного рухомого складу і працюють

як посередники між замовником і перевізником, а другі – займаючись перевезенням вантажів власними транспортними засобами, практично не намагаються оптимізувати сам процес транспортування.

2) Недовантаження рухомого складу. Проблема недостатнього використання вантажопідйомності транспортного засобу безпосередньо пов'язана з частим небажанням або невмінням комплектувати відправку від різних вантажовідправників.

3) Складність організації взаємодії декількох видів транспорту. Слід зазначити той факт, що при взаємодії різного транспорту практично завжди підвищуються терміни перевезення. Це пов'язано з перевантаженням з одного виду транспорту на інший, які зазвичай супроводжуються короткостроковим зберіганням вантажу [5].

4) Недостатня кількість кваліфікованих кадрів з логістики.

5) Низька якість транспортної інфраструктури, що є наслідком економічної слабкості суб'єктів господарювання та територіальної їх розосередженості.

6) Специфіка об'єкта транспортування: деякі види продукції швидко псуються та вимагають спеціальних умов перевезення (температура, вентиляція і т.п.), потреба в перевезенні живих тварин, птахів тощо [4].

7) Амортизація транспортних засобів у зв'язку з недостатніми інвестиційними ресурсами та обмеженими можливостями машинобудівної промисловості.

Узагальнення проблем транспортної логістики свідчить, що недоліки перевезення різних вантажів негативно впливають на організацію торгівлі.

Тому буде запропонована наступна методика розроблення мобільного додатку для раціоналізації та відстежування перевезень з використанням GPS. Мобільний додаток буде розроблений для всіх типів ОС, за допомогою якого споживач транспортних послуг зможе легко вибрати потрібну йому транспортну компанію і ще до оформлення замовлень зможе оцінити вартість перевезень, швидкість та зручність.

Розробка мобільного додатку складається з повного циклу, який включає в себе шість основних етапів, жоден з яких не можна обділити увагою про його створенні.

Перший етап – розробка макета мобільного додатку. Детальний макет – це фундаментальна основа для створення додатку і, не приділивши уваги навіть незначній деталі, можна зіткнутися з можливістю переробляти все з нуля.

Другий етап – створення прототипу і проектування структури. На цьому етапі опрацьовується весь функціонал програми: як клієнт буде користуватися додатком, елементи навігації, розміщення кнопок на екрані.

Третій етап – дизайн мобільного додатку. Відштовхуючись від цілей мобільного додатку, його аудиторії та функціоналу, створюється відповідний дизайн. На цьому етапі необхідно студію детально опрацювати кожен з екранів і кожен його деталь. Для початку розробляється дизайн

Таблиця 1

Порівняльна характеристика різних видів транспорту

Вид транспортного засобу	Переваги	Недоліки	Сфера застосування
Залізничний	Висока провізна і пропускна здатність. Незалежність від кліматичних умов, пори року і доби. Висока регулярність перевезень. Відносно низькі тарифи. Висока швидкість доставки на великі відстані.	Обмежена кількість перевізників. Великі капітальні вкладення у виробничо-технічну базу. Низька доступність до кінцевих споживачів. Низьке якість збереження вантажів.	Практично не обмежена
Морський	Можливість міжконтинентальних перевезень. Низька собівартість перевезень на далекі відстані. Висока провізна і пропускна здатність. Низька капіталомісткість перевезень.	Обмеженість перевезень, низька швидкість доставки. Залежність від географічних, природних, навігаційних умов. Жорсткі вимоги до пакування, мала частота відправлень	Практично не обмежена
Внутрішній водний (річковий)	Висока провізна здатність на глибоководних ріках і водоймах. Низька собівартість і капіталомісткість перевезень.	Обмеженість перевезень, низька швидкість доставки. Залежність від нерівномірності глибини рік, водойм, від навігаційних умов. Сезонність роботи.	Практично не обмежена
Повітряний	Найвища швидкість доставки. Висока надійність, найкраще збереження вантажу, короткі маршрути перевезень.	Висока собівартість, матеріало-, енергоємність перевезень. Залежність від погодних умов, недостатня географічна доступність.	Практично не обмежена
Автомобільний	Висока доступність. Можливість доставки вантажу «від дверей до дверей». Велика маневреність і гнучкість, висока швидкість доставки. Можливість використання різних маршрутів доставки товару. Висока якість збереження вантажу.	Низька продуктивність. Залежність від погодних та дорожніх умов. Відносно висока собівартість перевезень на великі відстані. Низький рівень експлуатаційних показників.	На короткі відстані (до 300 км)
Повітряний	Найвища швидкість доставки. Висока надійність, найкраще збереження вантажу, короткі маршрути перевезень.	Висока собівартість, матеріало-, енергоємність перевезень. Залежність від погодних умов, недостатня географічна доступність.	Практично не обмежена
Трубопровідний	Низька собівартість, висока продуктивність. Високе збереження вантажу, низька капіталомісткість.	Обмеженість видів вантажу, обмежена доступність малих обсягів транспортування вантажу.	Обмежена видом вантажів

Джерело: [1]

перших трьох сторінок, який є своєрідним фундаментом для всіх інших. Тільки після затвердження дизайну промальовуються інші екрани, кнопки та іконки.

Четвертий етап – програмна розробка. Розробка мобільного додатку на цьому етапі полягає в тому, що з'єднуються воедино всі промальовані і затвержені елементи – екрани, кнопки, іконки, підказки. Крім того, з'єднується серверна і клієнтська частини програми, щоб він повноцінно працював.

П'ятий етап – тестування. На цьому етапі проводиться тестування для того, щоб усунути всі недоліки, які перешкоджатимуть повноцінному функціонуванню додатку.

Шостий етап – розміщення мобільного додатку. Для того, щоб клієнти могли знайти і в подальшому користуватися таким мобільним додатком, його необхідно розмістити у спеціальних магазинах, наприклад, GooglePlay, AppStore або Ovi Store.

За допомогою цього мобільного додатку підприємства та будь-які клієнти зможуть:

- обравши певний вид вантажу та транспорту, дізнатися вартість здійснення перевезення різних підприємств, які займаються транспортними перевезеннями;
- автоматично буде обрахований час здійснення перевезення вантажу;
- фільтрувати перевізників за різними критеріями;

– зможуть призначити службу доставки за замовчуванням;

- змінювати тему оформлення;
- імпортувати/експортувати всі дані програми;
- відслідковувати стан відправлень, але лише за наявності в транспорті спеціального пристрою з переліком штрих кодів товарів або накладних перевезень з використанням GPS.

Даний мобільний додаток буде можливим для використання відслідковування перевезень усіма видами транспорту.

Висновки і пропозиції. Отже, розкривши суть транспортної логістики, можемо сказати, що її метою є надання необхідних транспортних послуг таким чином, щоб витрати часу, праці та ресурсів на цей процес були мінімальними. Так як для здійснення перевезень використовуються різноманітні види транспорту (залізничний, морський, внутрішній водний (річковий), авто-мобільний, повітряний та трубопровідний), тому при виборі необхідно враховувати всі переваги та недоліки, щоб обрати найбільш оптимальний. А також, розробивши спеціальний мобільний додаток, такий вибір стане набагато простішим і більш ефективним.

Існує також ряд проблем транспортної логістики, вирішення яких стане визначальною умовою її розвитку та ефективної діяльності, а знаходження шляхів їх вирішення є пріоритетними напрямками наукових досліджень і діяльності органів влади та управління.

Список літератури:

1. Декалюк О. В. Використання транспортних засобів в логістичній системі та основні проблеми транспортної логістики / О. В. Декалюк, П. О. Королівський, І. В. Левицька // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 1. – С. 186-189.
2. Кислий В. М., Біловодська О. А., Олефіренко О. М., Смоляник О. М. Логістика: Теорія та практика: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с.
3. Матвієнко-Біляєва Г. Л. Транспортна логістика на сучасних підприємствах [Електронний ресурс] / Г. Л. Матвієнко-Біляєва – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vdnuet/econ/2011_4/Matvien.pdf
4. Нечипоренко К. В. Проблеми розвитку транспортної логістики сільськогосподарських товаровиробників / К. В. Нечипоренко // Логістика: проблеми и решения. – 2015. – № 4. – С. 48-51.
5. Устенко М. О. Основні проблеми транспортної логістики УкрДАЗТ // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 2-5.

Полищук И.И., Кушина Л.Р., Сташко М.М.

Виницкий торгово-экономический институт
Киевского торгово-экономического университета

ТРАНСПОРТНАЯ ЛОГИСТИКА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье рассмотрены общие сведения о транспортной логистике, ее задачи. Приведены преимущества и недостатки различных видов транспорта. Исследованы основные проблемы, которые тормозят развитие транспортной логистики. Также предложены пути совершенствования работы транспортной логистики. Это возможно сделать с помощью разработки нового мобильного приложения, которое может выбрать наиболее оптимального перевозчика и отслеживать весь процесс перевозки.

Ключевые слова: транспортная логистика, логистическая система, проблемы транспортной логистики, перевозки, мобильное приложение.

Polishchuk I.I., Kushyna L.R., Stashko M.M.

Vinnitsya Trade and Economic Institute of
Kyiv National University of Trade and Economic

TRANSPORT LOGISTICS AS A PART OF LOGISTICS AND ITS MAIN PROBLEMS

Summary

In this article is observed general information about the transport logistics and its tasks. There are benefits and drawbacks of the various modes of transport. The basic problems slowing the development of transport logistics are analysed. Also there are proposed the ways of improvement of transport logistics. It is possible through the development of a new mobile application that will help choose the optimal/most suitable conveyer and track the entire process of transportation.

Keywords: transport logistics, logistics system, problems of transport logistics, transportation, mobile application.

УДК 339.727.22

ВПЛИВ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ НА ПРЯМЕ ІНОЗЕМНЕ ІНВЕСТИВАННЯ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Пономарьова О.Б., Вербицька К.С., Малоок І.А.

Університет митної справи та фінансів

У статті охарактеризовано поняття інвестиційного клімату та іноземних інвестицій, чинники, що впливають на інвестиційний клімат, фактори інвестиційної привабливості. Розглянуто економічні індекси, що визначають інвестиційну привабливість; прямі іноземні інвестиції в економіку України за 2012-2016 рр. Запропоновано напрями покращення інвестиційного клімату, що впливають на пряме інвестування в економіку України.

Ключові слова: інвестиційний клімат, іноземні інвестиції, пряме іноземне інвестування, фактори, що визначають інвестиційну привабливість, чинники, які впливають на погіршення інвестиційного клімату України, індекси інвестиційної привабливості.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку в Україні склалась досить складна ситуація. Серед безлічі проблем, що сприяли економічній кризі та уповільнили перехід України на шлях до економічного зростання, є несприятливий інвестиційний клімат, що впливає на пряме іноземне інвестування. Процес залучення інвестицій торкається найглибших основ господарської діяльності, визначає процес економічного розвитку. Актуальність цієї теми пояснюється тим, що інвестиційна політика держави та, насамперед, залучення іноземного капіталу відіграють велику роль у розвитку економіки та сприяють більшій ефективності ведення народного господарства. Іноземні інвестиції до економіки нашої країни є край необхідними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі вплив іноземних інвестицій на економіку країни досліджується у працях Н. І. Гавловської, А. І. Іващенко, К. С. Малько, І. Новак, Г. І. Самойленко, О. П. Слюсарчук, І. В. Фарінович, В. Я. Швець, І. Б. Юрчик та багато інших.

Мета статті. Проведення аналізу прямих іноземних інвестицій в економіку України та визначити вплив інвестиційного клімату на них.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах нестабільності економічних та соціальних процесів в Україні активізація інвестицій-

ної діяльності та формування сприятливого інвестиційного клімату займають провідні позиції у забезпеченні ефективної діяльності країни на тривалу перспективу [1, с. 73].

Економічна категорія «інвестиційний клімат» являє собою сукупність політичних, правових, економічних, соціальних, природних, а також інших чинників, які сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних й іноземних інвесторів [7, с. 101].

Насамперед, на інвестиційний клімат впливає державна інвестиційна політика за допомогою прямих (прийняття законів та інших нормативних актів, що регулюють інвестиційну діяльність; встановлення державних норм та стандартів; регулювання участі інвестора в приватизації власності; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; проведення обов'язкової державної експертизи програм та проектів будівництва; забезпечення захисту інвестицій та ін.) та непрямих (бюджетно-податкова, грошово-кредитна, амортизаційна, інноваційна політика; регулювання фондового ринку; політика заохочення іноземних інвестицій та ін.) важелів [11, с. 74].

На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації [5].

Іноземне інвестування набуває важливого значення для економічного розвитку. Світовий досвід свідчить, що без залучення іноземних інвестицій, не маючи доступу до сучасних технологій, країнам важко вийти з економічної кризи.

Відповідно до Закону України «Про режим іноземного інвестування», іноземні інвестиції – це цінності, які вкладають іноземні інвестори в об'єкти інвестиційної діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [3].

Основними факторами, що визначають інвестиційну привабливість України, є:

- високий природно-ресурсний потенціал;
- наявність висококваліфікованої робочої сили, здатної до швидкого прийняття новітніх технологій у виробництві та управлінні;
- низький рівень середньої заробітної плати; територіальна наближеність до країн ЄС та Азії;
- можливість участі з боку іноземних інвесторів у приватизації державної власності [8, с. 22];
- наявність таких перспективних галузей, як гірничодобувна промисловість, сільське господарство, хімічна промисловість та металургія, що є інвестиційно-привабливими та можуть бути використані для залучення іноземних коштів [4, с. 232].

Потрібно зазначити, що Україна володіє величезним потенціалом для залучення інвестицій. Багаті природні ресурси та сприятливі природні умови значно цьому сприяють. Перспективними галузями для інвестування могли б стати сільське господарство, туризм та енергетика [14].

За даними Державної служби статистики України обсяг залучення прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у період з 2012 по 2016 рік зменшився на 18% (9671,7 млн. дол. США). Найбільший приріс досягнуто у 2013 році (+3694,5 млн. дол. США або +7% відносно показника минулого року), а протягом наступних двох років спостерігається спад інвестиційної активності. У 2016 році ситуація покращилася: відбулося зростання обсягу інвестицій на 3% порівняно з відповідним періодом 2015 року (рис. 1).

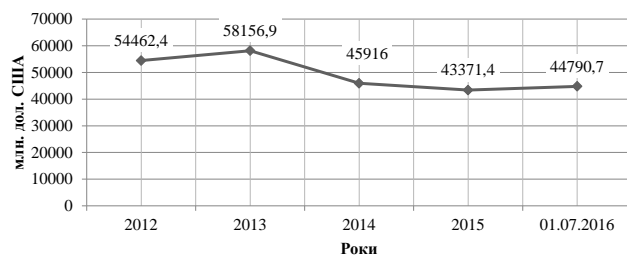

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції в економіку України за 2012-2016 рр.

Розроблено авторами за даними [2]

Проаналізуємо, які країни найбільше інвестують в економіку України станом на 01.07.2016 р. (рис. 2).

Для повного аналізу ситуації розглянемо обсяг прямих іноземних інвестицій з України в країни світу (рис. 3). Тобто, можемо спостерігати аналогічну ситуацію як і з прямими іноземними інвестиціями в економіку України. Обсяг залучення прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у період з 2012 по 2016 рік зменшився на 3,8% (248,5 млн. дол. США). Найбільший приріс

досягнуто у 2013 році (+93,4 млн. дол. США або +1,4% відносно показника минулого року), а протягом наступних двох років спостерігається спад інвестиційної активності. У 2016 році ситуація покращилася: відбулося зростання обсягу інвестицій на 0,3% порівняно з відповідним періодом 2015 року

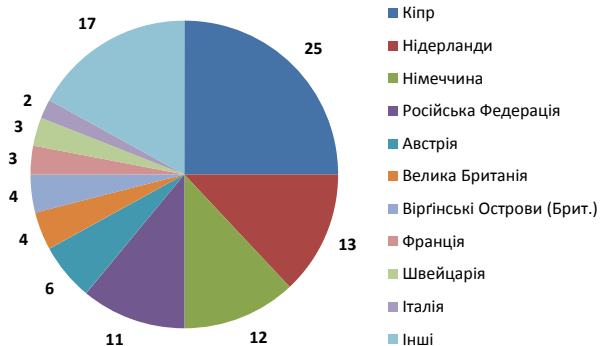

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції із країн світу в економіку України станом на 01.07.2016 р., %

Розроблено авторами за даними [2]

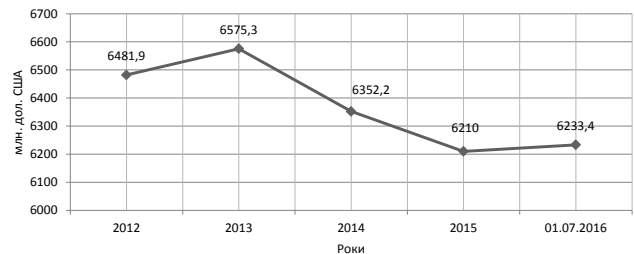

Рис. 3. Прямі іноземні інвестиції з України в економіку країн світу за 2012-2016 рр.

Розроблено авторами за даними [2]

Чинники, які впливають на погіршення інвестиційного клімату України, мають системний характер і охоплюють правову, економічну, науково-технологічну та фінансову складові [4, с. 235]. До них належать:

- неврегульована політична ситуація в країні;
- спад виробництва;
- низький рівень розвитку економіки;
- низький платоспроможний попит підприємств;
- зниження купівельної спроможності населення;
- соціальна нестабільність, незахищеність населення;
- посилення тиску на бізнес шляхом високого рівня корупції; недовіра до влади; нерівні умови ведення бізнесу [12, с. 88];
- орієнтованість політики уряду на залучення інвестиційних ресурсів з боку міжнародних фінансових організацій, зокрема МВФ та МБРР, а не створення сприятливих умов в інвестиційній сфері для залучення потенційних стратегічних іноземних інвесторів;
- непрозорість системи відкритості фінансового ринку України та недосконалість законодавчої бази як для національних, так і для іноземних потенційних інвесторів [4, с. 235].

Вирішення цих соціально-економічних проблем, які є бар'єром для інвесторів, дозволить Україні значно поліпшити інвестиційний клімат і

тим самим прискорити темпи економічного зростання, підвищити ділову активність країни і поліпшити добробут населення [10].

Оцінка Індексу інвестиційної привабливості України проводиться Європейською бізнес-асоціацією за підтримки дослідної компанії In Mind [13, с. 505]: у першому півріччі 2016 р. Індекс інвестиційної привабливості України склав 2,88 балів із 5 можливих, що на 0,31 бала більше у порівнянні з другим півріччям 2015 р., однак індекс залишається в негативній зоні, оскільки нейтральної площини – 3 балів – не досягнув; за всю історію вимірювання (з 2008 р.) Індекс жодного разу не сягнув позитивної зони – вище 4 балів [6].

Поширені й інші економічні індекси та рейтинги інвестиційного клімату держав: рейтинги Світового економічного форуму, цифрова шкала Гарвардської школи бізнесу (США), індекси журналів «Fortune» (США) та «The Economist» (Англія), методика оцінки інвестиційної привабливості, розроблена Банком Австрії, рейтинг інвестиційного клімату держав, що визначається Інститутом менеджменту у Лозані тощо [13, с. 505].

На жаль, в рейтингу інвестиційної привабливості країн світу International Business Compass за 2016 рік, Україна здала свої позиції: перемістилася з 89 місця у 2015 р. на 130 місце в 2016 р. серед 174 країн. Погіршення спостерігається по всіх категоріях. Особливо значним є падіння в частині економічних показників. В першу чергу, подібні результати обумовлені політичною кризою і подіями в східних регіонах країни, які авторитетна німецька аналітика розглядає, як громадянську війну. Сусідами України по рейтингу є Алжир (129-те місце) та Ірак (131-ше місце).

На думку експертів українського офісу мережі BDO, для покращення інвестиційної привабливості країни необхідні рішучі реформи, які забезпечать ріст ВВП щонайменше 10% щороку. Це неможливо без детінізації економіки та формування сприятливого регулятивного середовища [9].

Для покращення ситуації, що склалася, необхідно:

1) розробити довгострокову стратегію залучення іноземного капіталу в економіку України та окремих її регіонів, враховуючи політико-економічні особливості розвитку держави на сучасному етапі;

2) розробити національний та регіональні плани підвищення інвестиційної привабливості України та її адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням поточних рейтингів інвестиційної привабливості [7, с. 105].

Поліпшення інвестиційного клімату в Україні можливе за умов створення гнучкої податкової політики (податкові пільги для іноземних інвесторів, зменшення митних зборів на імпорт деяких видів товарів); стабілізації банківської системи; стабілізації політичної ситуації в країні; вдосконалення правової бази; вдосконалення законодавства щодо боротьби з корупцією; скорочення кількості різних дозвільних документів та погоджень у сфері підприємництва [10, с. 89-90].

Висновки та пропозиції. Сприятливий інвестиційний клімат для України може стати рушійною силою для поліпшення прямого іноземного інвестування, збільшення обсягів виробництва, прогресу пріоритетних галузей економіки, впровадження інновацій у різні сфери діяльності та, найголовніше, важливим кроком до сталого розвитку вітчизняного господарства.

Список літератури:

1. Гавловська Н. І. Інвестиційний клімат в Україні: тенденції та проблеми [текст] / Н. І. Гавловська, С. М. Рудніченко, В. І. Гавловська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 3. – С. 73-78. – (Економічні науки).
2. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Закон України «Про режим іноземного інвестування» // ВР від 19.03.96 р., № 93/96.
4. Іващенко А. І. Напрями зміцнення інвестиційного клімату України [текст] / А. І. Іващенко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – № 2. – С. 231-236.
5. Інвестиційний клімат в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/invest-climat> – Назва з екрану.
6. Індекс інвестиційної привабливості України: перше півріччя 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eba.com.ua/static/indices/iai/Ukrainian_IAI_H1_2016.pdf – Назва з екрану.
7. Малько К. С. Інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість України: чинники їх формування в сучасних умовах [текст] / К. С. Малько // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 3 (165). – С. 100-105. – (Економіка та управління національним господарством).
8. Новак І. Сприятливий інвестиційний клімат як фактор активізації інвестування в Україні [текст] / І. Новак // Вісник ТНЕУ. – 2015. – № 2. – С. 18-27.
9. Рейтинг інвестиційної привабливості країн BDO International Business Compass 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua-www.bdo.global/uk-ua/news-2/2016/business-compass-2016>
10. Самойленко Г. І. Статистичний аналіз інвестиційного клімату в Україні [текст] / Г. І. Самойленко, Ю. О. Олівінська // Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень: матер. конф. – Одеса, ОНЕУ. – С. 87-90.
11. Слюсарчук О. П. Вплив держави на формування інвестиційного клімату України: стан та фактори [текст] / О. П. Слюсарчук // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 12. – С. 72-75.
12. Фарінович І. В. Інвестиційний клімат України: проблеми та напрями поліпшення [Електронний ресурс] / І. В. Фарінович. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29094/1/033_087_089.pdf – Назва з екрану.
13. Швець В. Я. Аналіз інвестиційного клімату в економіці України та шляхи його покращення [текст] / В. Я. Швець // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 502-508.
14. Юрчик І. Б. Іноземні інвестиції в Україні: проблеми та перспективи / І. Б. Юрчик, А. А. Маценко // Молодий вчений. – 2016. – № 5 (32). – С. 204.

Пономарева О.Б., Вербицкая К.С., Малоок И.А.

Университет таможенного дела и финансов

ВЛИЯНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА НА ПРЯМОЕ ИНОСТРАННОЕ ИНВЕСТИРОВАНИЕ В ЭКОНОМИКУ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье охарактеризованы понятие инвестиционного климата и иностранных инвестиций, факторы, влияющие на инвестиционный климат, факторы инвестиционной привлекательности. Рассмотрены экономические индексы, определяющие инвестиционную привлекательность; прямые иностранные инвестиции в экономику Украины за 2012-2016 гг. Предложены направления улучшения инвестиционного климата, влияющие на прямое инвестирование в экономику Украины.

Ключевые слова: инвестиционный климат, иностранные инвестиции, прямое иностранное инвестирование, факторы, определяющие инвестиционную привлекательность, факторы, влияющие на ухудшение инвестиционного климата Украины, индексы инвестиционной привлекательности.

Ponomareva O.B., Verbitskaya K.S., Malook I.A.

University of Customs and Finance

EFFECTS OF THE INVESTMENT CLIMATE FOR FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN ECONOMY OF UKRAINE

Summary

The article describes the concept of the investment climate and foreign investment, factors affecting the investment climate, factors of attractiveness. The economic indices that determine the investment attractiveness; Foreign direct investment in Ukraine for 2012-2016 years. Certain areas of improving the investment climate, which in turn affects the direct investment in Ukraine's economy.

Keywords: investment environment, foreign investment, foreign direct investment, factors determining investment attractiveness, factors affecting the deterioration of the investment climate in Ukraine Investment Attractiveness Index.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО МАРКЕТИНГУ В УКРАЇНІ

Пономарьова О.Б., Воробйова Т.Р., Сасенко Л.А.

Університет митної справи та фінансів

Розглянуті особливості розвитку страхового маркетингу, специфіку використання маркетингових технологій у страхуванні. Визначено місце маркетингу в менеджменті страхової компанії. Також визначені проблемні питання запровадження концепції маркетингу в розвиток страхового ринку України. На сьогоднішній день ринок страхування переживає стадію розвитку, тому для оптимізації та для покращення конкурентоспроможності учасників страхового ринку необхідні постійні та методичні дослідження потреб та поведінки як страховиків так і страхувальників. З цією метою проведено дослідження теорії страхового маркетингу, специфіки реалізації його принципів та інструментів.

Ключові слова: страхування, страховий маркетинг, страхова система України, страховик, страхувальник, маркетингові технології.

Постановка проблеми. У наш час, в умовах фінансової кризи, розвиток ринкових відносин у національній страховій системі України супроводжується різноманітними проблемами соціально-економічного характеру щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, тому успішна страхова діяльність вимагає знань специфіки страхового маркетингу. З посиленням конкуренції на страховому ринку постає проблема загострення конкурентної боротьби між страховими організаціями в цій сфері. Це призводить до того, що перед ними постає проблема пошуку таких методів формування у страхової компанії в порівнянні з іншими конкурентних переваг, які дозволили б зміцнити її власні позиції в конкурентній боротьбі за клієнта-страхувальника. Однією з таких переваг є розробка абсолютно нового або модернізація вже діючого продукту чи послуги. Для цього є необхідним розвиток маркетингу у сфері страхової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження страхового маркетингу внесли такі вчені як: В. Базилевич, Дж. Рассел, Е. Дірінг, Р. Ділгс, Д. Крвенс, Р. Шнаппауф, Д. Аакер, В. Кумар, Дж. Дей.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з тим, що в Україні існує проблема боротьби між страховими компаніями за клієнта-страхувальника маємо необхідність у формуванні цілісних маркетингових концепцій індивідуально для кожної страхової компанії.

Метою статті є розгляд розвитку страхового маркетингу в умовах кризового стану страхового ринку.

Виклад основного матеріалу. Український страховий ринок перебуває на стадії формування, але вже з'являються ознаки того, що страхування стає важливим сегментом ринкових економічних відносин. Механізм страхового захисту в змозі забезпечити стабільність діяльності підприємств, підвищити рівень соціальних гарантій у суспільстві. В перспективі, страхування може стати серйозним засобом перерозподілу інвестиційних ресурсів, вирішення питання зайнятості населення.

Нині існує проблема забезпечення страхувальників конкурентоспроможними послугами страхових компаній України, оскільки вони не завжди користуються попитом і високим рівнем довіри населення. Це викликає необхідність удо-

сконалення методів та стратегічних підходів до підвищення конкурентоспроможності страхових послуг в Україні.

Використання маркетингу є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку українського страхування вже сьогодні. Потреба в страхових послугах та її задоволення вимагають обґрунтування наукових і практичних аспектів розвитку страхової діяльності на основі взаємовигідних партнерських відносин. Саме завдяки маркетинговій діяльності страхові компанії мають можливість безпосередньо реалізовувати виготовлений страховий продукт або послугу, та зацікавити споживача в необхідності його придбання.

Страхування проникає в усі сфери життя суспільства і окремих його суб'єктів. Спеціалізований грошовий страховий фонд страховика призначений як для відшкодування збитків виробників товарів у випадку різних аварій і катастроф, так і для виробництва виплат окремим фізичним особам у випадку настання тих або інших оговорених подій у їхньому житті. Це обумовлює той факт, що страховий маркетинг повинен бути орієнтований на найширше коло клієнтів, на їх різноманітні інтереси [1].

В економіці розвинутих країн страховий маркетинг започаткувався приблизно три десятиліття тому. Поворот страховиків до маркетингу був пов'язаний із насиченням страхових ринків, а також з істотним загостренням конкуренції. Нині ж економічна криза в Україні викликала необхідність перегляду універсальних стратегій поведінки страхових компаній на страховому ринку України.

Однак, слід зазначити, що розвиток страхового маркетингу в Україні ще не набув необхідних темпів, оскільки і сам ринок страхування в Україні ще тільки розвивається. Даний факт свідчить про необхідність всебічного розгляду сутності страхового маркетингу та глибокого дослідження даної галузі.

Страховий маркетинг є більш універсальним, оскільки спрямований на всіх учасників соціально-економічного процесу, їх різноманітні групи та об'єднання. Навіть якщо окрема страхова компанія диференціює свою діяльність і працює тільки на окремих сегментах страхового ринку, страховий маркетинг у цілому є комплексним економічним явищем, у сферу дії якого попадає

ють як окремі особи, так підприємства всіх галузей економіки та держави [2].

Незважаючи на ряд позитивних зрушень в останні п'ять років, страховий ринок України все ще страждає відсутністю у широкій аудиторії страхової культури і довіри до страхування. Проблема негативного ставлення до страхування має комплексний соціально-психологічний та інформаційний характер, тому сьогодні провідні компанії України намагаються ефективно вирішувати цю проблему через впровадження діючого механізму страхового маркетингу.

Отже, що ж таке страховий маркетинг?

Страховий маркетинг – це система взаємодії страховика і страхувальника, спрямована на взаємне врахування інтересів і потреб. Комплекс страхового маркетингу, як і маркетингу взагалі, включає:

1. Проведення маркетингових досліджень, сегментацію і позиціонування щодо їх результатів.

2. Розробку нових чи адаптацію існуючих страхових продуктів (послуг) з урахуванням вимог ринку.

3. Формування конкурентних цін (тарифів) на страхові продукти.

4. Формування ефективної системи збуту (розподілу) страхових продуктів, управління цією системою.

5. Здійснення заходів щодо просування страхових продуктів [3].

Традиційне розуміння маркетингу передбачає перебудову класичних бізнес-процесів та продуктів компанії відповідно до клієнт-орієнтованого підходу.

У класичному вигляді маркетингова діяльність страховика має плануватись та здійснюватись у межах двох напрямків:

1. Ринковий (товарний) маркетинг.

2. Організаційний (структурний) маркетинг.

Маркетингова стратегія страховика має обов'язково передбачати узгоджене здійснення заходів у межах всіх зазначених напрямів, адже між ними існує чіткий зв'язок, що не дозволить ефективно існувати дисбалансові на користь однієї зі складових. Зокрема системна значимість маркетингу зростає по мірі його застосування у практичній діяльності. Зростання обсягів маркетингової діяльності спрямованої на ринкове оточення вимагає паралельної часткової перебудови бізнесу відповідно до нових принципів клієнт-орієнтованості, а згодом і в цілому зміни організаційної структури компанії та проведення перепідготовки персоналу.

Функціонування страхової компанії на базі клієнт-орієнтованої ідеології вимагає досить чіткого перспективного бачення її розвитку, без якого її діяльність може виявитись або недостатньо узгодженою із кон'юнктурою ринку та запитами клієнтів, або недостатньо прибутковою з огляду на необхідність пошуку балансу інтересів. Маркетингова стратегія як цілісне бачення місця та перспектив компанії на ринок і водночас конкретний документ покликана системно вирішити це завдання.

Стратегічним напрямом маркетингових досліджень страхового ринку в умовах наростання світової фінансової кризи повинен стати пошук можливих зон його зростання. Аналіз і оціню-

вання сучасного стану страхового ринку України показали наявність таких незадіяних резервів такого зростання:

1. Низький рівень насиченості страхового ринку страховими продуктами і послугами. Зокрема, за офіційними даними український страховий ринок за рівнем охоплення населення страховими послугами у 6–7 разів є нижчим, ніж в розвинених державах світу.

2. Обмеженість асортименту послуг, що надаються вітчизняними страховиками населенню України та юридичним особам. За експертними оцінками вітчизняні страхові компанії страхують лише 10% від можливих страхових ризиків, тоді як в розвинених країнах цей показник складає 90–95%.

Реалізація зазначених резервів підвищення потужності вітчизняного страхового ринку в умовах наростання кризової ситуації потребує ретельного вивчення змін, які відбуваються в сфері попиту на страхові послуги та продукти. В умовах кризової ситуації в країні, як відомо, наростає ризикованість втрати місця праці, збереження майна, здоров'я і навіть життя. А отже, і потреба в страховому захисті населення та юридичних осіб може збільшуватись, незважаючи на зниження доходів, ефективності господарювання та зростання інфляційних процесів. Важливим завданням страховиків у такій ситуації має стати пошук можливостей задоволення потреб споживачів страхових послуг за рахунок реалізації внутрішніх резервів страхових компаній. До таких резервів належать: зниження витрат на здійснення страхової діяльності, впровадження інноваційних технологій, продуктів і послуг і на цій основі зниження їх вартості та ціни [4].

Україна знаходиться на своєму третьому етапі розвитку маркетингу страхових послуг, який почався в 2000 році і триває до сьогодні. Його настання було зумовлено потужним збільшенням конкуренції між компаніями, що надають страхові послуги. Проте зараз справжній маркетинг застосовується лише тими компаніями, що претендують на становище лідера в галузі: «Оранта», «ІНГО Україна», «PZU Україна», «АСКА», «ІФД Капітал», «Гарант-АВТО», СГ «ТАС» та інші [5].

Наявна ситуація на страховому ринку України говорить про те, що існують певні чинники, що не сприяють розвитку страхового бізнесу, а також заважають йому. Таким чином, важливо зрозуміти фактори, що не сприяють розвитку маркетингу страхових послуг в Україні:

1. Нестача навиків цивілізованого бізнесу у страховиків, відсутність довгострокового планування і бачення перспективи розвитку компанії, орієнтація страховиків на короткострокові потреби сьогодення.

2. Високий рівень розвитку кептивного та корпоративного страхування. Корпоративні страхові компанії особливо не потребують маркетингу – для них питання боротьби за ринок не є актуальним.

3. Сучасний страховий маркетинг є надто дорогим, а значна кількість страховиків не має інвестиційних можливостей для розвитку маркетингових проектів.

4. Переважна орієнтація великих компаній на страхування юридичних осіб, а також зростаючий розвиток «зарплатного» страхування. Стра-

ховий маркетинг в повному обсязі застосовується на масових ринках, таких, як страхування фізичних осіб, малога та середнього бізнесу.

5. Для впровадження в повсякденне життя страхового маркетингу у компанії потрібна зміна існуючого технологічного процесу, що може поставити під удар комерційний успіх страховика в найближчій перспективі.

Ці проблеми вирішуються за допомогою акцентування уваги на ринку страхування фізичних осіб з метою зниження активності кептивного страхування, збільшення присутності іноземних страхових компаній на українському ринку страхових послуг для впровадження вже випробуваних і ефективних методів ведення такого бізнесу за кордоном і перейняття досвіду, що, в свою чергу, приверне увагу з боку фінансових інститутів (банків, інвестиційних фондів) та сприятиме появі незалежних консультантів в сфері страхового маркетингу. Підвищення конкуренції в даному секторі послуг призведе до приділення особливої уваги комплексу маркетингу як основному інструменту конкурентної боротьби за споживача [6].

Висновки і пропозиції. Отже, особливості маркетингу в страховій діяльності пов'язані з багатьма загрозами, проблемами, великими можливостями і перспективами. Страхові послуги – специфічний продукт, «продажі» якого ускладнюються державною регламентацією і наявним макроекономічним становищем.

Сучасний стан страхового ринку включає у себе ряд підстав для того, щоб вважати, що український страховий маркетинг має певні перспективи:

1. Перенесення акцентів серед великих українських страхових компаній на ринок фізичних

осіб. Саме цей сегмент в усьому світі є класичним полем докладання маркетингових зусиль.

2. Розвиток ринку і збільшення оборотів страхових компаній неминуче призведе до підвищеного інтересу до нього з боку фінансових інститутів (банків, інвестиційних фондів і т.п.), що, в свою чергу, буде сприяти підсиленню інтересу до маркетингових досліджень ринку.

3. Зростання конкуренції також викличе підвищення інтересу до маркетингу, адже він є потужним інструментом конкурентної боротьби за споживача.

Маркетинговим службам страхових компаній необхідно звернути увагу на такі аспекти діяльності, як позиціонування, цінову стратегію, ефективну систему збуту, комунікаційну політику, а також на таку продукцію, як страхова послуга, а також розробляти та впроваджувати на ринок нові страхові продукти.

Отже, удосконалення маркетингу в такій важливій сфері, як страхування, приведе до нового рівня економічного розвитку країни, сприятиме якісним зрушенням у страховій сфері, розвитку добросовісної конкуренції на вітчизняному ринку послуг.

Роль маркетингу в страховій діяльності є важливою – уміння оцінити наявну ситуацію на ринку, виявити потреби споживачів, розробити ефективну політику збуту, провести аналіз діяльності і визначити перспективи розвитку.

Наявна ситуація на ринку страхових послуг спонукає страховиків удосконалювати свою діяльність і розробляти довгострокові стратегії розвитку, адже ефективна і продумана діяльність, спрямована, перш за все, на комунікацію з потенційними споживачами і розробку каналів збуту, – чинник досягнення успіху.

Список літератури:

1. Якунін П. Т. Сучасний страховий маркетинг. – Дніпропетровськ: ДиС, 2006.
2. Козоріз Г. Напрями інтенсифікації маркетингових досліджень: Тези доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції / Г. Козоріз. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008.
3. Макеева Д. Регіональний маркетинг страхових послуг // Практический маркетинг. – 2000. – № 11.
4. Говорушко Т. А. Страхові послуги: навч. посіб. / Говорушко Т. А. – [2-е вид. перероб. та доп.]. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
5. Заволока Л. О., Задорожна В. В. Впровадження та гармонізація європейських стандартів в системі українського страхування / Л. О. Заволока, В. В. Задорожна // Економіка Фінанси Право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – 2015. – № 4/1. – С. 35-38.
6. Калітченко (Богомаз) Н. В. Страховий бізнес в Україні з погляду маркетолога / Н. В. Калітченко (Богомаз), В. А. Кравченко // Маркетинг в Україні. – 2000.

Пономарёва О.Б., Воробьёва Т.Р., Саенко Л.А.

Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО МАРКЕТИНГА В УКРАИНЕ

Аннотация

Рассмотрено особенности развития страхового маркетинга, специфику использования маркетинговых технологий в страховании. Определено место маркетинга в менеджменте страховой компании. Также определены проблемные вопросы внедрения концепций маркетинга в развитие страхового рынка Украины. На сегодняшний день рынок страхования переживает стадию развития, для оптимизации и улучшения конкурентоспособности участников страхового рынка необходимы постоянные и методические исследования нужд и поведения как страховщиков, так и страхователей. С этой целью проведено исследование теории страхового маркетинга, специфики реализации его принципов и инструментов.

Ключевые слова: страхование, страховой маркетинг, страховая система Украины, страховщик, страхователь, маркетинговые технологии.

Ponomareva O.B., Vorobiova T.R., Saenko L.A.

University of Customs and Finance

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE INSURANCE MARKETING IN UKRAINE

Summary

Considered features of development of the insurance marketing, specific of the use of marketing technologies in insurance. Identified the marketing place in management of insurance company. Also identified the problems of introduction of marketing concept to the development of the home insurance market. For today the market of insurance experiences the stage of development, then for optimization and for the improvement of competitiveness of participants of insurance market permanent and methodical researches of necessities and conduct are needed as for insurers and insureds. With that end in view the research of the theory of insurance marketing and the specificity of realization of its principles and instruments was conducted.

Keywords: insurance, insurance marketing, insurance system of Ukraine, the insurer, the insured, marketing techniques.

УДК 368.1

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ

Пономарьова О.Б., Перетяцько А.В., Дегтярьова С.С.

Університет митної справи та фінансів

Досліджено теоретичні питання формування конкуренції страхових компаній. Проаналізовано стан страхового ринку України, розкрито сутність його капіталізації й конкуренції. Розраховано коефіцієнт ринкової концентрації (монополізації) та коефіцієнт ринкової конкуренції. Виконано рейтингову оцінку страхових компаній за рівнем монополізації. Досліджено динаміку конкуренції на страховому ринку України. Розглянуто основні методи формування конкурентних переваг страхових організацій.

Ключові слова: страховий ринок, страхова компанія, конкуренція, монополізація, конкурентоспроможність страхової компанії.

Постановка проблеми. Процес інтеграції національних ринків фінансових послуг у цілому і його сегментів призводить до необхідності оцінювання конкурентних переваг кожного суб'єкта господарювання. Страхові компанії не є винятком. Конкуренція є невід'ємною складовою будь-якого розвинутого ринку, а конкурентна боротьба страхових компаній спрямована на досягнення лідируючих позицій на страховому ринку.

І тому, в умовах жорсткої конкуренції адекватна оцінка конкурентоспроможності даного ринку є актуальним завданням, вирішення якого дозволяє обґрунтовано вибирати стратегічні напрями діяльності та шляхи досягнення конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід підкреслити, що на сьогодні досить інтенсивно ведуться наукові дослідження питань, пов'язаних з оцінкою рівня конкурентоспроможності страхових компаній, формуванням методології управління конкурентоспроможністю компаній на страховому ринку. Цим питанням присвячені праці В.Д. Базилевича, К.Г. Воблого, О.О. Гаманкової, О.В. Козьменко, Г.В. Кравчук, М.В. Мниха, В.В. Шахова, С.С. Осадця, А.І. Чухрової та багатьох інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Страховий ринок України сьогодні переживає не найкращі свої часи. Сучасний економічний та політичний стан нашої країни завдає йому значної шкоди, виявляє існуючі проблеми та сприяє появі нових недоліків. Вважаємо, що страховий ринок вимагає удосконалення конкретних інструментів і технологій економічного регулювання страхових відносин, які сприятимуть стійкому розвитку економіки країни. Цю задачу можна вирішити лише на базі комплексного системного аналізу показників діяльності страхових компаній на вітчизняному ринку, що включає розрахунок та виявлення тенденцій по показниках концентрації та монополізації страхового ринку. Важливим також є дослідження ряду методів, що використовуються страховими компаніями, для збереження чи покращення своєї конкурентоспроможності.

Мета статті. Розгляд теоретичних засад конкурентоспроможності страхових компаній та дослідження рівня конкуренції вітчизняних страхових компаній.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняний ринок страхових послуг характеризується наявністю значної кількості його учасників, які ве-

дуть конкурентну боротьбу за збереження своєї позиції на ринку або за її покращення. В результаті таких дій страховики стикаються з певним рядом проблем, що безпосередньо пов'язані з недобросовісними діями конкурентів.

Зрозуміло, що страхова компанія підлаштовується під середовище в якому вона діє. Саме тому поведінка страховиків залежить від рівня розвитку страхового ринку країни, який формується під впливом конкурентного середовища.

Конкурентне середовище – це результат і умови взаємодії великої кількості суб'єктів ринку, а саме страхових компаній, що визначає відповідний рівень економічного суперництва і можливість впливу окремих економічних агентів на загальну ринкову ситуацію. Для того, щоб зберегти своє місце на ринку, страхові організації постійно мають звертатися до методів конкурентної боротьби, кінцевою умовою використання яких є забезпечення конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність суб'єкта полягає в його здатності створювати та реалізовувати переваги, за допомогою яких можна конкурувати та перемагати на відповідному ринку в певний проміжок часу. Ми розуміємо, що на конкурентоспроможність впливають як зовнішні так і внутрішні чинники.

До внутрішніх чинників формування конкурентного середовища на страховому ринку відносять:

- мережева структура представництв страхових компаній;
- частка страхового ринку, яку займає певна страхова компанія;
- диверсифікація страхових послуг;
- співробітництво з іноземними страховими компаніями;

До зовнішніх чинників формування конкурентного середовища на страховому ринку відносять:

- індекс конкурентоспроможності країни;
- індекс якості життя;
- інноваційний потенціал внутрішнього страхового ринку;
- політичний чинник;
- система оподаткування;
- рівень інвестиційної привабливості країни та інші.

З наведеного вище розуміємо, що конкурентоспроможність страхової компанії не є постійною характеристикою, вона визначає здатність вести конкурентну боротьбу та протистояти конкурентам лише у певний період часу.

Тобто зі змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищах змінюються також порівняльні конкурентні переваги.

Стан страхового ринку України за період його існування можна охарактеризувати як слабко розвинутий, який характеризується пріоритетністю пропозиції над попитом, де попит формують та спонукають страховики, а споживачі в багатьох послугах не бачать надійного засобу захисту від економічних втрат.

Загальну динаміку кількості страхових компаній на ринку України можна побачити на табл. 1.

Таблиця 1
Кількість страхових компаній

Кількість СК	Станом на 31.12.2014	Станом на 31.12.2015	Станом на 30.06.2015	Станом на 30.06.2016
Загальна кількість	382	361	374	343
в т.ч. СК «non-Life»	325	312	322	298
в т.ч. СК «Life»	57	49	52	45

Джерело: [1, 2, 3]

Дані наведені табл. 1 свідчать про те, що кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так станом на 30.06.2016 порівняно з аналогічною датою 2015 року, кількість компаній зменшилася на 31 СК [1, 2, 3].

Результати роботи страхових компаній за показником залучених страхових премій визначаються часткою в ВВП. За 2015 рік частка валових страхових премій у відношенні до ВВП становила 1,5%, що на 0,2 в.п. менше в порівнянні з 2014 роком; частка чистих страхових премій у відношенні до ВВП за 2015 рік становила 1,1%, що на 0,1 в.п. менше в порівнянні з відповідним показником 2014 року [2].

Рівень конкуренції та монополізації страхового ринку оцінюється за допомогою таких показників: коефіцієнт ринкової концентрації (монополізації) та коефіцієнт ринкової конкуренції.

Показник ринкової концентрації (монополізації) представлений в табл. 2.

Отже, незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій – 97,3% – акумулюють 100 СК «non-Life» (33,6% всіх СК «non-Life») та 99,3% – 20 СК «Life» (44,4% всіх СК «Life»). Варто зазначити, що антимонопольним законодавством встановлено ринкові частки, що

підтверджували б наявність концентрації, та при перевищенні яких виникла б потреба у контролі концентрації: 35% для першої компанії, 50% для перших трьох компаній та 70% для перших п'яти компаній [4]. За даними таблиці робимо висновок, що частки СК на ринку не перевищують законодавчих норм. Якщо розглядати цей показник (по страхуванню «Life») у динаміці (рис. 1), то найбільш критичне значення спостерігалось у I півріччі 2014 року, частка перших трьох компаній складала 48,9%.

Ступінь концентрації страхового ринку можна визначити використовуючи індекс Герфіндаля-Гіршмана (ННІ), який показує вплив великих компаній на стан ринку і визначається як сума квадратів часток усіх компаній, що діють на ринку страхових послуг [5].

На відміну від коефіцієнта концентрації, ННІ характеризує не частку ринку, яка контролюється декількома найбільшими компаніями, а розподіл «ринкової влади» між усіма суб'єктами даного ринку. Чим більше значення індексу, тим вище концентрація страховиків на ринку страхових послуг.

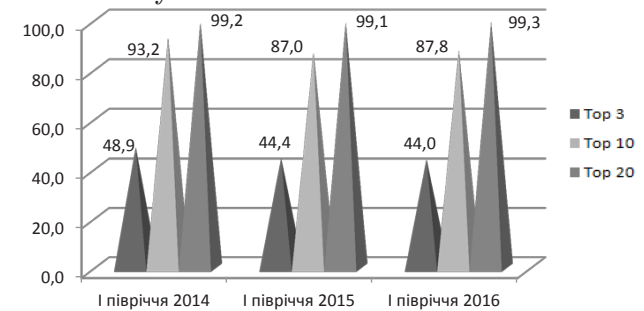

Рис. 1. Частка страхових компаній у страхових премія

Джерело: розроблено авторами за даними [1, 2, 3]

Індекс Герфіндаля-Гіршмана є основним орієнтиром антимонопольної політики і показує ступінь монополізації за трьома групами залежно від значення індексу:

1. ННІ < 1000 – неконцентрований ринок;
2. 1000 < ННІ < 1800 – помірно концентрований;
3. ННІ > 1800 – висококонцентрований [6].

Розглянемо показники індексу по українському страховому ринку.

По ринку страхування життя у I півріччі 2014 року Індекс Герфіндаля – Гіршмана (ННІ) склав 1 162,13 (у I півріччі 2013 року – 1 167,96), по ринку ризикових видів страхування становив

Таблиця 2

Концентрація страхового ринку за I півріччя 2016 року

Перші (Тор)	страхування «Life»		страхування «non-Life»		
	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Кількість СК, які більше 50% страхових премій отримали від перестраховальників
Топ 3	578,5	44,0	3 098,7	20,6	2
Топ 10	1 154,8	87,8	6 956,9	46,3	4
Топ 20	1 305,9	99,3	9 744,8	64,9	4
Топ 50	1 314,7	100,0	13 087,5	87,2	8
Топ 100	x	x	14 604,0	97,3	9
Топ 150	x	x	14 934,5	99,5	15
Всього по ринку	1 314,7	100,0	15 012,3	100,0	19

Джерело: [3]

197,00 (у I півріччі 2013 року – 265,58). В цілому по страховому ринку індекс Герфіндаля – Гіршмана склав 172,77 (у I півріччі 2013 року – 234,76).

Наведені дані свідчать, що I півріччі 2014 року значний рівень конкуренції (ННІ в 5 разів менше 1000) спостерігався на ринку видів страхування інших, ніж страхування життя, в той час як на ринку страхування життя наявна помірна монополізація.

У I півріччі 2015 року по ринку страхування життя Індекс Герфіндаля-Гіршмана (ННІ) склав 1 002,00, по ринку ризикових видів страхування становив 207,85. В цілому по страховому ринку індекс Герфіндаля – Гіршмана склав 184,73.

Щодо I півріччя 2016 року, то по ринку страхування життя Індекс Герфіндаля – Гіршмана (ННІ) склав 1 037,30, по ринку ризикових видів страхування становив 309,79. В цілому по страховому ринку індекс Герфіндаля-Гіршмана склав 268,63.

Загалом, можна зробити висновок, що ситуація протягом 2014-2016 років залишалася стабільною, зміни були майже незначними. Для більшої наочності зобразимо динаміку Індекса Герфіндаля – Гіршмана на діаграмі (рис. 2)

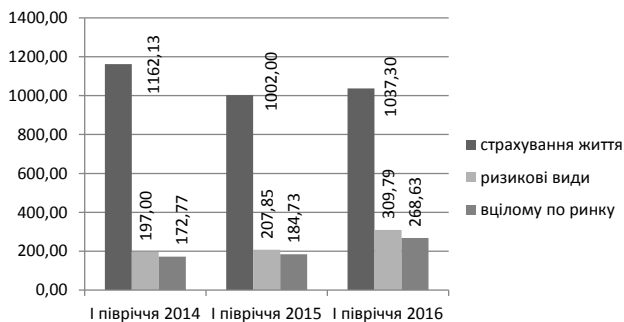

Рис. 2. Динаміка Індексу Герфіндаля-Гіршмана

Джерело: розроблено авторами за даними [1, 2, 3]

Ми згодні з зауваженням Гаманкової О.О., що показники концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана, обчислені загалом по ринку, без урахування його галузевої сегментації та спеціалізації страхових компаній, можуть давати лише приблизну картину ступеня монополізації ринку. Дослідження ринкового середовища слід здійснювати не в цілому по ринку, а за окремими його сегментами, виходячи, наприклад, зі статистичної сегментації ринку за прикладом країн Євросоюзу (автотранспортне страхування; страхування медичне та від нещасних випадків; морське та авіаційне страхування; страхування власності; страхування відповідальності) [7].

Показник ринкової концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана, обчислювані Держфінпослуг, є поки що єдиними індикаторами стану ринкового середовища у страховому секторі економіки країни.

Зазначимо, що рушійними видами страхування продовжують залишатися авто страхування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена карта»), на яке припадає 32,8% від загального обсягу зібраних премій на ринку, страхування життя (9,8%), страхування фінансових ризиків (9,7%), медичне страхування (8,3%), страхування відповідальності перед третіми особами (6,2%), вогневих ризиків (5,8%), страхування вантажу і багажу (5,6%), страхування медичних витрат (2,1%), від нещас-

ного випадку на транспорті (2%), авіаційне страхування (1,9%), страхування кредитів (0,9%), від нещасного випадку на транспорті (0,3%), та інші види страхування (4,8%) [8].

Для того, щоб залишатися конкурентоспроможними страхові компанії застосовують ряд методів. Так, одним із них виступає формування тарифних ставок. При цьому страховик отримує конкурентну перевагу лише при зниженні до оптимального рівня згідно зі структурою страхового портфеля страхових тарифів та встановленні стабільних розмірів таких тарифів протягом тривалого проміжку часу. Страховий тариф має бути встановленим на вигідному рівні як для страхувальника, так і для страховика, оскільки є джерелом формування прибутку і дозволяє підтримувати достатній рівень платоспроможності та фінансову стійкість страхової компанії.

Іншим методом підвищити рівень конкурентоспроможності страхових компаній є розширення мережевої структури, яке супроводжується збільшенням представництв страховиків. Використання даного методу для встановлення конкурентних позицій страховика має на меті збільшити частку страхового ринку, яку займає кожна страхова компанія.

В залежності від кількості отриманих конкурентних переваг, обумовлених як внутрішніми так і зовнішніми факторами, можна визначити наступні конкурентні стратегії страхової компанії:

1. стратегія «екстраверт», використовується частіше компаніями, для яких більшість конкурентних переваг обумовлені зовнішніми чинниками. В рамках даної стратегії виділяються два напрямки в залежності від рівня конкурентоспроможності:

- «екстраверт-адаптація», застосування даної стратегії є характерним для страхових компаній, рівень конкурентоспроможності яких не перевищує 0,5. Такі компанії акумулюють внутрішні резерви в основному з метою адаптації до умов конкурентного середовища, продикувані компаніями-лідерами на страховому ринку;

- «активний екстраверт», характерний для страхових компаній із рівнем конкурентоспроможності не менше 0,5, які постійно слідкують за отриманням будь-якої можливості освоєння та використання інноваційних страхових послуг в рамках конкурентного середовища на страховому ринку з метою отримання додаткових конкурентних переваг;

2. стратегія «інтроверт», використовується частіше компаніями, для яких більшість конкурентних переваг обумовлені внутрішніми чинниками [9].

Висновки і пропозиції. Конкуренція є невід'ємною складовою функціонування будь-якого розвинутого ринку. Конкуренція на ринку страхування покликана сприяти формуванню ефективного конкурентного середовища як механізму, що у короткостроковій перспективі сприятиме економічному зростанню, а в довгостроковому – стане одним з вагомих чинників створення і функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки. Даний процес регулює кількість компаній на ринку, рівень цін та якості послуг, які надаються клієнтам, а також стимулює подальший розвиток ринку. Поведінка суб'єктів страхового ринку також визначається умовами конкурентного середовища.

Список літератури:

1. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2014 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/files/file00528.pdf>
2. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2015 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/files/file00556.pdf>
3. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2016 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/files/file00580.pdf>
4. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України, ст. 12.
5. Мошенський С. З. Особливості функціонування страхових компаній на фінансовому ринку України [Текст] / С. З. Мошенський // Страхування. – 2007. – № 9. – С. 23-29.
6. Нечипорук Л. В. Теорія та практика страхового ринку в Україні [Текст]: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 300 с.
7. Гаманкова О. О. Інформаційні вади дослідження ступеня монополізації ринку страхових послуг України // Актуальні проблеми економіки № 10 (100), 2009.
8. Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua>
9. Бондаренко В. М. Конкурентна стратегія страхових компаній на ринку фінансових послуг / В. М. Бондаренко // Науковий вісник Полісся. Сер.: Економіка та управління національним господарством. – 2015. – № 3. – С. 21-22.
10. Пономарьова О. Б. Конкурентоспроможність страхових компаній у регіоні / О. Б. Пономарьова // Вісник ДДФА: Економічні науки – м. Дніпропетровськ – № 2 (30). – 2013. – С. 92-103.

Пономарёва О.Б., Перетятко А.В., Дегтярёва С.С.

Университет таможенного дела и финансов

АНАЛИЗ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы формирования конкуренции страховых компаний. Проанализировано состояние страхового рынка Украины, раскрыта суть его капитализации и конкуренции. Рассчитан коэффициент рыночной концентрации и коэффициент рыночной конкуренции. Сделано рейтинговую оценку страховых компаний по уровню монополизации. Исследовано динамику конкуренции на страховом рынке Украины. Рассмотрены основные методы конкурентных преимуществ страховых организаций. **Ключевые слова:** страховой рынок, страховая компания, конкуренция, монополизация, конкурентоспособность страховой компании.

Ponomareva O.B., Peretyatko A.V., Degtiariova S.S.

University of Customs and Finance

ANALYSIS OF THE COMPETITIVENESS OF INSURANCE COMPANIES OF UKRAINE

Summary

The theoretical aspects of forming a competition were investigated. The state of insurance market in Ukraine is analyzed, the substance of its capitalization and competition is disclose. The ratio of market concentration and the ratio of market competition were designed. The rating estimation of insurance companies according to the level of their capitalization is done. The dynamics of competition in the insurance market of Ukraine were investigated. The basic methods of the competitive advantages of insurance companies were reviewed.

Keywords: insurance market, insurance company, competition, monopolization, competitiveness of the insurance company.

УДК 336.2

ОПОДАТКУВАННЯ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Пономарьова О.Б., Синюк А.О., Підгірний А.Т.

Університет митної справи та фінансів

У статті проведено дослідження теоретичних аспектів оподаткування страхових компаній в Україні. Розглянуто практику оподаткування страховиків в зарубіжних країнах. Проведено аналіз податкових надходжень з податку на прибуток страхових компаній в Україні. Виявлено основні проблеми оподаткування страховиків в Україні. Запропоновано шляхи поліпшення системи оподаткування страхових компаній в Україні.

Ключові слова: страхова компанія, страховий договір, Податковий кодекс України, оподаткування, податок на прибуток підприємств.

Постановка проблеми. Сьогодні рівень розвитку страхового ринку є важливим показником еволюції всієї фінансової системи країни. Зростання всіх галузей народної економіки залежить від безпечного функціонування страхового ринку і фінансової підтримки страхових компаній. Фінансове забезпечення страхового ринку допомагає створити ефективну систему захисту громадян, підприємств та країни в цілому. Саме в умовах ринку, що супроводжується різноманітними ризиками, значно підноситься роль страхування, яке є важливим засобом захисту майнових інтересів. Крім того, у сферу страхування постійно входять нові суб'єкти як з боку осіб, які пропонують та просують страхові послуги, так і з боку отримувачів цих послуг. Гармонізація інтересів усіх учасників страхового ринку, належна організація страхової справи в країні, а також дієвість і розвиток процесу страхування неможливі без відповідної правової бази, в основу якої покладений Закон України «Про страхування».

Активізація трансформаційних процесів в нашій країні вивели на новий рівень роль страхування у соціально-економічному житті суспільства, а також обумовили подальший розвиток національного ринку страхових послуг. Однак, ті зміни, що мають місце у страховому секторі економіки країни, відбуваються настільки швидко та стрімко, що не завжди супроводжуються відповідним достатнім науковим осмисленням, обґрунтуванням та вивченням. Як результат, у вітчизняному страхуванні накопичилися проблеми як теоретичного, так й практичного характеру. Їх розв'язання дозволить забезпечити формування в Україні високоорганізованого, розвинутого та ефективного страхового ринку. Розгляд та аналіз напрямів оподаткування діяльності страхових компаній, їх розвиток та вдосконалення обумовлює актуальність теми дослідження.

Для подальшої еволюції страхового ринку в Україні дуже важливо створити таку систему оподаткування страхових компаній, як б надавала стимули для розвитку їх подальшої діяльності, а також не обтяжувала надмірним та необґрунтованим податковим тягарем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окреслена проблема розглядається у наукових працях В. Базилевич, К. Базилевич, О. Гаманкова, Н. Гура, О. Коблянська, В. Лень, Т. Мельник, С. Осадець, Р. Пікус, В. Тропіна, О. Черняк,

О. Філонюк, В. Швець, О. Козьменко, М. Мних, Л. Нечипорук, А. Самойловський, В. Суслів, В. Фурман, К. Резніченко, І. Самофат та іншими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, в сучасних умовах розвитку економіки України питання оподаткування у сфері страхової справи потребує додаткового розгляду та опрацювання.

Мета статті. Метою статті є визначення особливостей оподаткування страхових компаній в Україні, аналіз податкових надходжень з податку на прибуток страхових компаній, виявлення основних проблем оподаткування страхових компаній в Україні та шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що податкові надходження залежать від діяльності страхових компаній, основним джерелом доходу яких є страхові премії [1]. Податкове регулювання діяльності страхових компаній на страхових ринках має досить багату історію, а також значні перспективи його вдосконалення.

Провідними принципами податкового регулювання страхової діяльності, що характерні для країн з розвиненими страховими ринками, є [2]:

– переважання регулятивної функції оподаткування страхової діяльності над фіскальною. Передбачено, що здійснюється стимулюючий і дестимулюючий вплив як безпосередньо на страхову галузь, так і опосередковано на інші сфери народного господарства. Метою регулювання в цьому випадку є посилення соціального ефекту від страхової діяльності, а при розрахунку податкової бази важливим є призначення страхового зобов'язання (кредит, повернення раніше сплаченого податку, залік раніше сплаченого податку). Наприклад, у всіх провідних європейських країнах із податкової бази з податку на страхову премію виключаються внески зі страхування життя; встановлюється пільговий режим оподаткування для компаній, на які в рамках обов'язкових видів страхування покладено тягар забезпечувати страховий захист тих категорій осіб, які найбільш схильні до ризику;

– переважання національного регулювання над наднаціональним у питаннях, що стосуються видів і елементів податків, з одночасним формуванням однакових підходів до визначення податкової бази.

Необхідно зазначити, що національне податкове регулювання в кожній державі є унікаль-

ним, а його створення здійснювалося на основі традицій і особливостей фінансової системи.

Незважаючи на активні інтеграційні процеси на страхових ринках та існування загальних підходів до оподаткування страхування в зарубіжних країнах все ще переважають індивідуальні рішення при виборі ставок та порядку сплати подібних податків. Практично єдиним прецедентом формування універсального підходу, принаймні в окремих аспектах оподаткування страховиків, є дворівнева система податкового регулювання страхової діяльності, в основу якої покладені принципи Європейського Союзу, рекомендовані до впровадження в національні законодавства держав-членів. Податок на страхову премію або його аналоги зустрічаються у всіх західноєвропейських державах і США (табл. 1) [2].

Незважаючи на ефективне функціонування системи прямого оподаткування прибутку страховиків, надзвичайно поширене в податкових системах розвинених країн регулювання страхової діяльності через непряме оподаткування страхової премії. У країнах з розвиненими страховими ринками як найважливіший інструмент державного регулювання страхової діяльності використовується спеціальний податок на страхову премію. Об'єктом оподаткування із цього податку є будь-які платежі, що здійснюються страхувальником як плата за надання йому страхової послуги. Податком обкладається премія (або її аналог), отримана як оплата страхової послуги, наданої на території країни, а платником податку на страхову премію є страхові компанії, резиденти й нерезиденти, незалежно від їх організаційно-правової форми. З точки зору теорії державного регулювання оподаткування страхової діяльності податок на страхову премію є абсолютно самостійним інструментом і повинен бути відокремлений від податку на додану вартість і податку з обороту, які також широко використовуються в зарубіжних країнах [2].

Накопичення страхових компаній у низці європейських країн становлять до 70% коштів, що знаходяться в банківській системі. За досить тривалий період еволюції цього ринку були вироблені вельми істотні вимоги до якості активів, тому страхова галузь в цих країнах є потужною складовою всієї фінансової системи. Частка страхування у ВВП розвинених країн Європи становить від 6 до 16% (Австрія – 6,1%, Німеччина – 6,7%, Італія – 7,2%, Нідерланди – 9,4%, Франція – 11%, Швейцарія – 11%, Великобританія – 16%). А фі-

нансування таких соціальних послуг, як медична галузь, у низці країн досягає 20% [3].

Зазначимо, що пільгова практика оподаткування також є досить поширеною. Так, уряди європейських країн також сприяють розвитку недержавного пенсійного страхування, головним чином, у вигляді надання податкових пільг у разі внесення коштів на накопичувальні рахунки у недержавні пенсійні фонди та компанії страхування життя [2].

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» № 71-VIII від 28.12.2014 задекларував переведення страховиків на змішану систему оподаткування, яка почала діяти з 1 січня 2015 року. Більшість страхових компаній на чолі із Лігою страхових організацій України вважає такий захід дискримінаційним по відношенню до страхового ринку.

Раніше оподаткування страхових компаній України передбачало відрахування до бюджету 3% від розміру доходу, отриманого від страхової діяльності. За новим законодавством, до цього податку додали ще й 18% податку з прибутку, тобто була введена «змішана» система оподаткування. Була ідея перевести страховий ринок на загальну систему оподаткування, а в результаті отримали подвійний податок [3]. За результатами в результаті запровадження такої системи база оподаткування збільшилась майже втричі. Враховуючи той факт, що страховики сплачують також й інші податки до бюджету, зокрема ЄСВ, загальний розмір податкового навантаження на страховий бізнес значно зріс.

Незаперечною перевагою старої системи була прозорість системи оподаткування, оскільки сплачувалось лише 3% з премій, які надійшли, а також простота розрахунків для перевіряючих органів. Недоліком старої системи можна вважати необхідність сплати такого податку навіть у разі збитковості страхового бізнесу, ставило його в нерівні умови з іншими фінансовими секторами. Одним із небагатьох плюсів нової системи можна назвати те, що встановлена нульова ставка оподаткування страхових премій з добровільного медичного страхування.

Таким чином, відповідно до нової редакції Податкового кодексу [4] страховики сплачують податок на прибуток за ставкою 18%, та податок на дохід, встановлений у таких розмірах:

– 3% за договорами страхування від об'єкта оподаткування;

Таблиця 1

Особливості дворівневої системи податкового регулювання страхової діяльності в США

Зміст	Рівень регулювання	
	федеральний	на рівні штатів
Нормативно-правовий акт податкового регулювання страхової діяльності	Окремий розділ у кодексі внутрішніх доходів США (Internal Revenue Code, 1939)	Кодекси законів штатів (Кентуккі, Монтана тощо) або страхові кодекси штатів (наприклад Техас)
Вид податку, яким оподатковується страхова діяльність	Федеральний податок на прибуток страхових організацій	Податки на страхову премію окремих штатів
Рівень ставки оподаткування	Прогресивна ставка (від 15% до 30%) залежно від обороту компанії	Від 0,5% до 5% від валової страхової премії залежно від штату
Основні засоби стимулюючого податкового регулювання	Пільгове оподаткування малих страхових організацій, товариств взаємного страхування і деяких видів страхування	Звільнення від оподаткування (або зниження тягаря) для важливих для штату видів страхування або окремих страховиків

– 0% за договорами з довгострокового страхування життя, договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорів страхування додаткової пенсії.

Об'єкт оподаткування страховика, до якого застосовується ставка 3% та 0%, розраховується як сума страхових платежів, страхових внесків, страхових премій, нарахованих за договорами страхування і співстрахування. При цьому страхові платежі, страхові внески, страхові премії за договорами співстрахування включаються до складу об'єкта оподаткування страховика тільки в розмірі його частки страхової премії, передбаченої договором співстрахування.

Нарахований страховиком податок на дохід за ставками 3% та 0% є різницею, яка зменшує фінансовий результат до оподаткування такого страховика.

Проведемо аналіз впливу такої «змішаної» системи оподаткування на результати діяльності страхових компаній в Україні, а також визначимо частку податкових надходжень з податку на прибуток страховиків до Зведеного бюджету України.

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [5] ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом на 30.06.2016 становила 343, у тому числі СК «life» – 45 компаній, СК «non-life» – 298 компаній, (станом на 30.06.2015 – 374 компанії, у тому числі СК «life» – 52 компанії, СК «non-life» – 322 компанії). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так станом на 30.06.2016 порівняно з аналогічною датою 2015 року, кількість компаній зменшилася на 31 СК. Необхідно відмітити, що станом на 31.12.2015 загальна кількість страхових компаній становила 361.

Валові страхові премії, отримані страховиками при страхуванні та перестрахованні ризиків від страхувальників та перестраховальників за 2015 рік, становили 29736,0 млн. грн., з яких:

– 10239,5 млн. грн. (34,4%), що надійшли від фізичних осіб;

– 19496,5 млн. грн. (65,6%), що надійшли від юридичних осіб.

За 12 місяців 2015 року сума отриманих страховиками валових премій з видів страхування, інших, ніж страхування життя становила 27549,4 млн. грн. (або 92,6% від загальної суми страхових премій), а зі страхування життя – 2186,6 млн. грн. (або 7,4% від загальної суми страхових премій).

Динаміка страхових премій за 2013-2015 рр. наведена на рисунку 1 (рис. 1). Як видно, у 2014 році порівняно з 2013 роком обсяг валових страхових премій зменшився на 6,6%, з 28661,9 млн. грн. до 26767,3 млн. грн., в той час, як обсяг чистих страхових премій зменшився на 13,7% з 21551,4 млн. грн. до 18592,8 млн. грн. У 2015 році порівняно з 2014 роком відбулося деяке покращення ситуації, оскільки обсяг зібраних валових премій збільшився на 11,1% до 2976,0 млн. грн., а обсяг чистих страхових премій – на 20,2% до 22354,9 млн. грн.

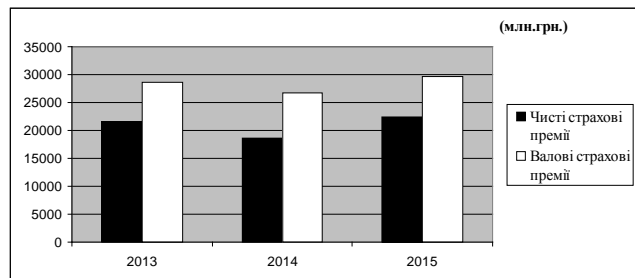

Рис. 1. Динаміка страхових премій за 2013-2015 рр.

Тенденція зміни основних показників діяльності на ринку страхових послуг за останні 2013-2015 років свідчить про наявність хоча і незначних, але якісних зрушень на цьому ринку.

Розглянемо податкові надходження до Зведеного бюджету держави податку на прибуток страхових організацій, включаючи філіали аналогічних організацій, розташованих на території України (рис. 2) [6]. Можемо спостерігати певну невизначеність. Як бачимо, протягом 5 років обсяги надходжень податку на прибуток страхових організацій, включаючи філіали аналогічних організацій, розташованих на території України є дуже нерівномірними. Так, за підсумками 2015 року надійшло 854,67 млн. грн. податку на прибуток, що на 20,13% більше, ніж надходження 2014 року (711,47 млн. грн., враховуючи авансову сплату податку). Така ситуація є наслідком дії нової системи оподаткування діяльності страхових компаній. Значні надходження податку на прибуток у 2013 році обумовлені, в першу чергу, значною часткою авансової сплати податку. Без врахування авансових внесків, надходження податку на прибуток страхових компаній до Зведеного бюджету становили 308,92 млн. грн. та 184,81 млн. грн. у 2013 та 2014 рр. відповідно.

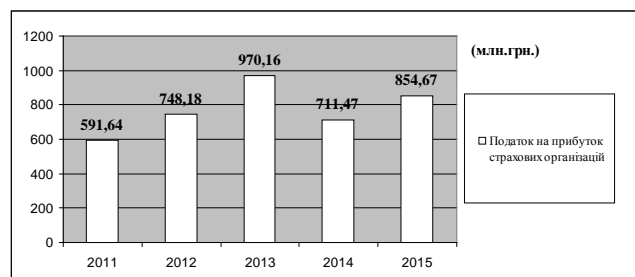

Рис. 2. Надходження податку на прибуток страхових організацій до Зведеного бюджету протягом 2011-2015 рр.

Досить значний вплив на фінансовий стан страхових компаній та зменшення обсягу сплачених податків завдала й Світова фінансово-економічна криза кінця 2008 року, що «підкосила» економіку світу, і України в тому числі. Доходи страхових компаній зменшились, що призвело до невчасної сплати податків окремими компаніями, а інші взагалі не могли сплатити та оголошували себе банкрутами. Страховим компаніям було заборонено відраховувати премії на перестраховання із об'єкта оподаткування і тільки з 2013 року – це було відновлено. Страхові компанії «адаптувалися» до економічного становища, стали більш фінансово стійкими та платоспроможними.

Частка податку на прибуток страхових організацій у загальному обсязі надходження податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету протягом 2011-2015 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Податок на прибуток страхових організацій, млн.грн.	591,64	748,18	970,16	711,47	854,67
Всього податку на прибуток, млн.грн.	55096,98	55793,02	54993,85	40201,48	39053,17
Частка податку на прибуток страхових організацій, %	1,07	1,34	1,76	1,77	2,19

Визначимо частку надходження податку на прибуток страхових організацій, включаючи філіали аналогічних організацій, розташованих на території України у загальному обсязі надходження податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету держави (табл. 2).

Як видно з таблиці, у 2015 році частка податку на прибуток страхових організацій склала 2,19% та є найбільшою протягом аналізованого періоду. Крім того, слід звернути увагу на те, що обсяги надходжень податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету держави мають негативну тенденцію, що є наслідком скорочення виробництва в країні та значної частки «тіньового» сектору економіки.

Зрозуміло, що уряд шляхом проведеної податкової реформи у сфері страхування сподівався зібрати більше податків, але в підсумку ефект може виявитися прямо протилежним. Можливо, на перших порах податкові надходження зростуть. Але оскільки сьогодні страховий бізнес малорентабельний, то цілком імовірно, що в цих умовах частина страхових компаній почне затримувати виплати, а інша частина страховиків просто піде з ринку, не маючи можливості виконувати свої зобов'язання перед клієнтами [1].

Досвід економічно розвинених країн світу свідчить, що найбільш ефективним засобом економічної політики держави щодо стимулювання будь-якої галузі є оптимальне оподаткування суб'єктів господарювання. Беручи до уваги, що страховий ринок України все ще перебуває на етапі свого формування та має значні перспективи розвитку, дуже важливо, щоб порядок оподаткування страхової діяльності сприяв його еволюції та стабільному функціонуванню.

На законодавчому рівні треба прийняти стратегію розвитку страхового ринку України, де визначити місце кожного учасника ринку в поточному розв'язанні проблем його розбудови. На першому етапі особливу роль має відігравати державне регулювання галузі з допомогою механізмів обов'язкового страхування та контролю платоспроможності страховиків. Стосовно останнього дієвим заходом може бути формування державних гарантій шляхом створення під егідою державного регулятора централізованих компенсаційних фондів для здійснення страхових виплат за зобов'язаннями компаній, які збанкрутіли. На страхові компанії та об'єднання страховиків має покладатися робота з інформатизації населення та підприємницького сектору, популяризації страхування, підвищення рівня страхової культури громадян, своєчасне оподаткування операцій зі страхування [7].

На думку більшості науковців, для побудови ефективної системи оподаткування страхових компаній необхідним є запровадження єдиної ставки оподаткування, а також передбачення

перехідного періоду як мінімум на два роки. Але підхід до питання оподаткування страхової діяльності повинен бути збалансованим, бо зростання ставки оподаткування може призвести до подорожчання страхових послуг та невиправданого збільшення собівартості страхового полісу.

Ідеальний спосіб оподаткування страхового бізнесу полягає у стягненні податку безпосередньо з корпоративного прибутку страхової компанії. Така система ставила би страховий бізнес у рівні умови з іншими підприємницькими структурами і не створювала б економічних стимулів до податкового планування. Пряме оподаткування страхових прибутків покликане максимально точно зів'язати валові доходи та витрати компанії з метою коректного підрахунку чистого прибутку. Попри те, що пряме оподаткування таких прибутків потребує надзвичайно кропіткої роботи з розробки адекватних податкових норм, воно все ж таки є можливим і його застосовують у багатьох країнах. Враховуючи це, запровадження податку на прибуток в Україні є опцією, на яку варто орієнтуватися вже в короткостроковій перспективі [8].

Важливо, щоб податкове регулювання страхової діяльності базувалося на принципах: переважанням регулятивної функції оподаткування страхової діяльності над фіскальною; переважанням національного регулювання над наднаціональним у питаннях, що стосуються видів і елементів податків, з одночасним формуванням однакових підходів до визначення податкової бази; комплексністю підходів до оподаткування страхової діяльності стосовно об'єктів і суб'єктів – платників податків; використанням особливого підходу до визначення податкового зобов'язання страховика.

Важливу роль у розвитку страхового ринку України відіграє державний страховий нагляд, формування системи саморегулювання, удосконалення законодавства, що регулює сферу страхування, адже законодавча база є першочерговою основою утворення дієвого механізму страхування [9].

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження підтверджує, що система оподаткування страхової діяльності має деякі проблеми, що потребують їх вирішення. Для визначення напрямів подальшого зростання страхового ринку України важливо вирішити на основі комплексних розрахунків, яка система оподаткування буде сприяти позитивній та успішній роботі страхового ринку. Перспективним напрямом удосконалення оподаткування діяльності страхових компаній може бути перехід страховиків на диференційовану систему оподаткування, що значно зменшить вимивання коштів страхових організацій та бажання приховати реальні прибутки. Це дасть поштовх для розвитку страхування в нашій країні, оскільки саме страхова індустрія є

важливим компонентом ринкової економіки, що захищає добробут людей та приносить прибуток за рахунок інвестицій тимчасово вільних грошей

в перспективні проекти. У таких умовах ринок страхування виступає важливим фактором стимулювання активності економіки всієї країни.

Список літератури:

1. Резніченко К. Г. Особливості оподаткування страхових компаній в Україні / К. Г. Резніченко, І. С. Самофат // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – № 1. – С. 143-154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2015_1_15
2. Тимощук О. В. Теоретичні аспекти податкового регулювання страхової діяльності / О. В. Тимощук // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер.: Економічна теорія та право. – 2014. – № 2. – С. 146-152. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_2_16
3. Forbes [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/> (дата звернення 22.10.2016). – Податкові виклики для страховиків.
4. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України № 2755-VI від 02.02.2010 р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
5. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua>
6. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua
7. Коломієць Н. О. Операції страхування та порядок їх оподаткування / Н. О. Коломієць, В. М. Павліченко // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. – 2014. – № 5. – С. 116-123. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2014_5_20
8. Островецька Р. Е. Податкове регулювання попиту і пропозиції страхових послуг [текст] // Науковий вісник НУДПСУ (економіка, право). – 2009. – С. 114-123.
9. Заволока Л. О., Задорожна В. В. Впровадження та гармонізація європейських стандартів в системі українського страхування / Л.О.Заволока, В. В. Задорожна // Економіка Фінанси Право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – 2015. – № 4/1. – С. 35-38.

Пономарёва О.Б., Синюк А.А., Пидгирный А.Т.

Университет таможенного дела и финансов

НАЛОГООБЛАЖЕНИЕ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В УКРАИНЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье проведено исследование теоретических аспектов налогообложения страховых компаний в Украине. Рассмотрена практика налогообложения страховщиков в зарубежных странах. Проведен анализ налоговых поступлений по налогу на прибыль страховых компаний в Украине. Выявлены основные проблемы налогообложения страховщиков в Украине. Предложены пути улучшения системы налогообложения страховых компаний в Украине.

Ключевые слова: страховая компания, страховой договор, Налоговый кодекс Украины, налогообложение, налог на прибыль предприятий.

Ponomar'ova O.B., Syniuk A. O., Pidgirny A.T.

University of Customs and Finance

TAXATION OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE: FOREIGN EXPERIENCE, PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary

The paper studied the theoretical aspects of taxation of insurance companies in Ukraine. The practice of taxation of insurers in foreign countries. The analysis of tax revenues from income tax of insurance companies in Ukraine. The basic problem of taxing insurance companies in Ukraine. The ways of improving systems-we taxation of insurance companies in Ukraine.

Keywords: insurance company, the insurance contract, the Tax Code of Ukraine co-taxation, income tax.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА В МЕЖАХ ІНТЕГРОВАНОЇ СТРУКТУРИ

Ракицька С.О., Жусь О.М.

Одеська державна академія будівництва та архітектури

Стаття присвячена розгляду поняття «інтеграція», аналізу особливостей і переваг створення інтегрованих об'єднань у будівельному виробництві. Встановлено чинники зовнішнього і внутрішнього впливу на сучасний стан будівельного комплексу України. Обґрунтовано послідовність процесу формування об'єднання будівельних підприємств. Охарактеризовано структурні складові побудови вертикально інтегрованої структури за принципом замкнутого технологічного циклу. Визначено, що такий підхід до виготовлення кінцевої будівельної продукції забезпечує її високий якісний рівень, комплексну забудову житлових мікрорайонів та їх подальше обслуговування.

Ключові слова: інтеграція, будівельний комплекс, інтегрована структура, конкурентоспроможність, інтеграційні процеси.

Постановка проблеми. Функціонування в умовах ринкової економіки, яка характеризується високим рівнем невизначеності і складності зовнішнього середовища, обумовлює необхідність забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності. Великі інтегровані структури мають більше можливостей щодо залучення інвестицій, впровадження новітніх технологій, забезпечення якості продукції, здійснення єдиної кадрової політики тощо. Об'єднання сприяє підвищенню конкурентоспроможності та використанню переваг, які виникають при великому масштабі. Така стратегія актуальна і для будівельної галузі, яка є однією з базових і значною мірою визначає розвиток країни в цілому.

Для переходу відчизняних будівельних підприємств до групи високо конкурентоспроможних необхідна активізація процесів інтеграції суб'єктів господарювання суміжних і супутніх галузей, а також концентрація виробництва на інноваційній складовій. Для забезпечення цих процесів потрібні гнучкі форми інтеграційних об'єднань і міжорганізаційних відносин. Тому питання формування великих інтегрованих структур у будівельному комплексі є актуальним та дозволить вирішити певні проблеми на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії підприємств з контрагентами все частіше дослідниками розглядаються в контексті інтеграційних процесів, об'єднання суб'єктів господарювання. Такі закордонні вчені, як Портер М., Коуз Р.Г. [1, 2], вважають що внутрішні інтеграційні процеси на основі кластерного підходу сприяють забезпеченню конкурентоздатності підприємницьких структур.

Лук'яненко Д.Г., Ігнатюк А., Тісунова В. [3, 4, 5] розглядають вертикальну інтеграцію як об'єднання підприємств, де встановлюється контроль однієї фірми над іншими, що не враховує можливість внутрішнього саморозвитку підприємств.

Інтеграційні процеси в будівельному комплексі України аналізуються переважно з точки зору створення кластерів. Питання кластеризації знайшли відображення у роботах Буркинського Б.В., Захарченко В.І., Рацупкіної В.М. [6, 7, 8] та інших науковців

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми формування інтегрованих структур в будівельному комплексі необхідно розглядати з урахуванням специфіки виробництва в галузі, відмінних характеристик підприємств, що беруть участь у створенні готової будівельної продукції на всіх стадіях технологічного циклу. Вказане вимагає чіткого формулювання мети, цілей об'єднання і критеріїв відбору його учасників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних видів та критеріїв формування об'єднань підприємств будівельного комплексу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграції властиві значні резерви підвищення конкурентоспроможності взаємодіючих виробників і споживачів готової продукції. Високі ризики, нестабільне зовнішнє середовище, недовіра до контрагентів підвищують транзакційні витрати, що знижує конкурентні позиції підприємств. В умовах здійснення процесів інтеграції об'єктивно виникає завдання ефективного внутрішнього управління суб'єктами господарювання.

При розгляданні терміну «інтеграція підприємств» можуть бути використані два підходи: «динамічний» та «статичний». По-перше, з точки зору динамічного підходу, це процес, спрямований на об'єднання господарюючих суб'єктів в цілісний фінансово-господарський «організм» з метою досягнення конкурентних переваг у зовнішньому середовищі шляхом раціонального доповнення потенціалів учасників, які формують його структуру. Оцінка кінцевого результату обумовлює статичний підхід до аналізу поняття «інтеграція». Тобто під інтеграцією можуть матися на увазі наслідки взаємодії структурних елементів будь-якої системи, які виражаються в оптимізації зв'язків між ними, і призводять до набуття всією сукупністю нової якості і нових потенційних можливостей.

Зокрема, в будівельному комплексі інтеграція дозволяє домогтися зниження питомих витрат на виробництво кінцевої продукції, скорочення виплат, пов'язаних з використанням сторонніх підрядників і посередників, зниження транзакційних витрат, економії за рахунок централізації ряду функцій, зменшення непрямого оподаткування проміжних продуктів виробництва та ін. Інтегровані структури мають великий потенціал

для реалізації конкурентних стратегій; можливість створення замкнутих технологічних ланцюгів; більш гнучко реагують на зміни кон'юнктури ринку. Крім того, з'являється перспектива реалізації капіталомістких проектів і науково-технічних програм. Такі суб'єкти господарювання відрізняються більшою фінансовою стійкістю і меншою залежністю від негативного впливу зовнішнього середовища.

Загалом, об'єднання господарчих ланок будівельного комплексу в межах технологічного циклу є важливою організаційною та економічною складовою механізму адаптації до ринкових умов та посилення конкурентоспроможності, глобалізації виробничих, трудових і фінансових відносин, інформатизації та інших макроекономічних факторів. Параметри бізнесу, стан суб'єктів господарювання та перспективні зміни внутрішнього та зовнішнього середовища є причинами багатоваріантності щодо формування та функціонування об'єднання.

Сучасний стан будівельного комплексу України характеризується низкою проблем зовнішнього і внутрішнього характеру, а саме:

Чинники зовнішнього впливу:

- широка присутність на внутрішньому ринку закордонних виробників будівельних матеріалів та конструкцій;

- наявність значного податкового навантаження;

- зростання цін на сировину, енергоносії, матеріали, рекламу,

- інфляція, неплатежі, скорочення бюджетного фінансування;

- нестабільне політичне становище.

Чинники внутрішнього впливу:

- фізичний знос і матеріальне старіння виробничих фондів;

- висока енерго- та матеріалоємність будівельної продукції;

- недостатній обсяг інвестицій;

- спад інноваційної активності;

- низька виробнича, технологічна і екологічна конкурентоспроможність;

- необхідність покращення якості традиційної або випуску нової продукції.

Створення ефективного інтегрованого об'єднання – це складний процес, який відбувається в певній послідовності, включаючи (Рис. 1):

- Доаналітичні дії – прийняття рішення про необхідність оцінки доцільності формування інтегрованої структури, постановка економічного завдання визначення необхідної вихідної інформації; збір інформації по природним умовам, ресурсам, рівню розвитку суміжних галузей.

- Аналітика передбачає наукове обґрунтування концепції створення інтегрованої структури; розробку критеріїв відбору її учасників; ретельний аналіз сильних і слабких сторін підприємств – потенційних учасників об'єднання; моделювання та оцінку основних альтернативних варіантів; вибір найбільш прийнятної моделі утворення об'єднання.

- Організаційно-економічні заходи включають визначення справедливої пайової участі сторін; формування організаційної структури і ключових бізнес-процесів, що дозволяють реалізувати стратегію найкращим чином; затвердження

принципів і механізмів управління об'єднанням; реалізацію цільової програми інтеграції.

- Заключний етап формування інтегрованої структури є оціночним і передбачає здійснення контролю за інтеграційним процесом та визначення ефективності діяльності всіх її учасників, включаючи розрахунок синергетичного ефекту.

Рис. 1. Алгоритм створення будівельної інтегрованої структури

Джерело: розроблено авторами

Нехтування цими питаннями призводить до того, що об'єднання так і не стають єдиною системою, зі спільним баченням майбутнього, цілями, розмежованими повноваженнями і відповідальністю, чіткими принципами управління та ефективними бізнес-процесами, а також збалансованими інтересами всіх зацікавлених сторін. Таким чином, непродумані дії можуть призвести не до посилення, а до ослаблення конкурентоспроможності підприємств і, як наслідок, до можливого руйнування всієї інтегрованої системи.

Стратегія вертикальної інтеграції може мати як позитивні, так і негативні результати. Тому для того, щоб з'ясувати, наскільки об'єднання сприятиме посиленню конкурентних позицій підприємств, і прийняти рішення про необхідність і напрямки поглиблення вертикальної інтеграції, важливо в кожному конкретному випадку оцінити і порівняти ті переваги і недоліки, які можуть бути отримані за рахунок реалізації такої стратегії.

Формування і розвиток вертикально інтегрованих об'єднань підприємств ведеться в певних взаємопов'язаних господарських ланках. Інтегрована система будівельного комплексу, на нашу думку, складається із структурних складових, в яких можна виділити наступні функціональні області (рис. 2):

1. Добуток будівельної сировини. Вітчизняна індустрія будівельних матеріалів базується

на власних корисних копалинах, представлених численними родовищами піску, будівельного каменю, гіпсу, щебеню, тугоплавкої глини, цегельно-черепичної і цементної сировини.

2. Переробка сировини та виготовлення будівельних матеріалів охоплює кілька підгалузей – цементну, скляну, керамічну, видобуток нерудних і виробництво теплоізоляційних матеріалів.

3. Виготовлення будівельних конструкцій та виробів. Ці будівельні ресурси утворюють основу матеріально-технічної бази будівництва і становлять близько 60% у вартості закінченого та здачного в експлуатацію будівельного об'єкту. За видами продукції, виробництво можна розділити на кілька груп: залізобетонні вироби та конструкції, керамічні вироби (цегла, керамзит, керамічна плитка); дерев'яні вироби та конструкції.

4. Будівельно-монтажні роботи, результатом яких є зведення будівель і споруд.

5. Післяпродажне сервісне обслуговування будівельних об'єктів (ремонт та обслуговування будівель та інженерних систем різного призначення). При необхідності більш ґрунтовного опрацювання окремих питань (в залежності від особливостей досліджуваної території, специфіки виробництва, рівня екологічних вимог та застосування ресурсозберігаючих технологій тощо) в структуру включаються спеціалізовані елемен-

ти, які деталізують набір розглянутих об'єктів і більш повно відображають специфіку їх розвитку, функціонування і зв'язки між ними.

Так, наприклад, до складу інтегрованої структури можуть бути включені підприємства з переробки і комплексного використання відходів. Лом від зносу старих будинків може бути одним з конструктивних елементів дорожнього полотна, зношені автомобільні шини можуть використовуватися при облаштуванні гумового покриття дитячих майданчиків та велосипедних доріжок, а зольні відходи від їх переробки – при виготовленні будівельних конструкцій. Також будівельні корпорації можуть вже після здачі в експлуатацію житла реалізувати програму післяпродажного сервісного обслуговування, тобто укласти договори з ОВББ щодо надання послуг з утримання і обслуговування будинку та прибудинкової території (здійснення поточного ремонту, охорони, відеоспостереження, ремонту сантехнічного та електрообладнання, тротуарів тощо). Завдяки цьому підприємство отримує додаткове джерело підтримки обсягів виручки від реалізації продукції та послуг.

Створення інтегрованих виробництв у будівельному комплексі, спрямованих на тісне поєднання діяльності сировинних товаровиробників, переробних і будівельних підприємств, володіє

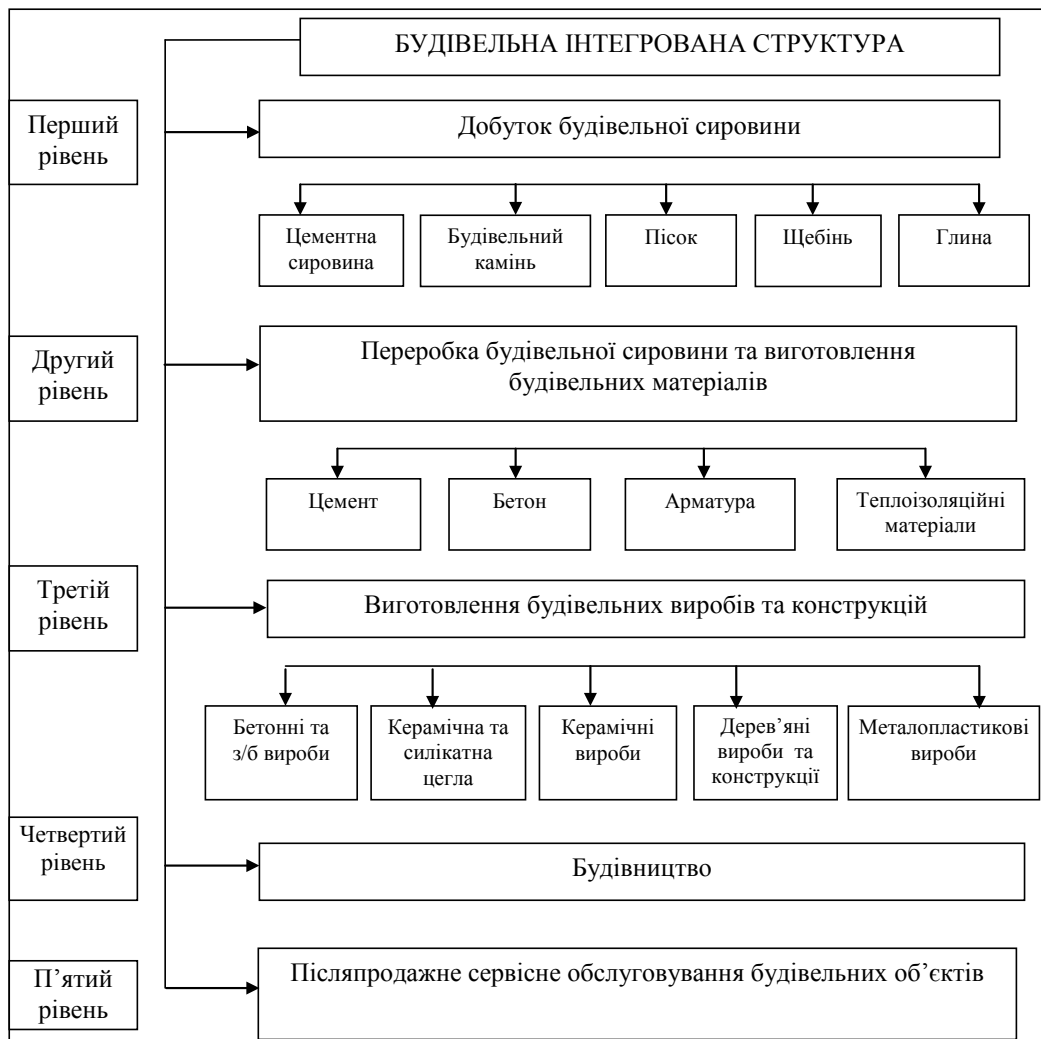

Рис. 2. Етапи виробництва в межах будівельної інтегрованої структури

Джерело: розроблено авторами

наступними організаційно-економічними перевагами: ефективна організація виробничої діяльності; розширення обсягів і асортименту виробництва високоякісних конкурентоспроможних будівельних виробів та конструкцій, що створює економічну зацікавленість усіх учасників інтегрованих формувань і підвищення їх відповідальності за результати діяльності, гарантований обсяг поставок сировини і висока завантаженість виробничих потужностей переробних підприємств; побудова завершеного технологічного ланцюга виробництва продукції.

Висновки і пропозиції. Будівельна інтегрована структура є такою формою організації виробництва, в рамках якої забезпечується глибока спеціалізація будівельної діяльності, високий рівень її кооперування. Комбінування в такій структурі являє собою поєднання в одній організації підприємств галузей, технічно пов'язаних між собою або допоміжних по відношенню один до одного. У межах будівельної інтеграції створюється замкнутий технологічний цикл, який працює на принципах безперервності функціо-

нування та узгодження ритмів роботи всіх складових рівнів, забезпечується висока надійність і керованість процесом, повне використання виробничих потужностей.

Інтегрована структура являє собою організацію, що здійснює власними силами видобуток і виготовлення на заводах будівельних матеріалів, конструкцій і елементів будинків, їх монтаж на будівельних майданчиках і оздоблення відповідно до вимог замовника. Кінцевою продукцією їх діяльності є не окремі готові житлові споруди, а повністю забудовані житлові мікрорайони або квартали та їх подальше обслуговування. Таким чином, цей вид об'єднань підприємств надає змогу реалізувати в будівельному виробництві комплексний підхід до виготовлення і експлуатації готової будівельної продукції і тим самим сприяє суттєвому підвищенню конкурентного рівня суб'єктів господарювання вітчизняного будівельного комплексу. Подальше дослідження необхідно проводити в напрямку розробки методичної бази науково-обґрунтованого відбору учасників інтеграційного процесу.

Список літератури:

1. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов: пер. с англ. / М. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
2. Коуз Р.Г. Природа фірми: Походження еволюція і розвиток / Р.Г. Коуз, Г.Демзетц, О.Д. Харт; за ред. О.Е. Вілямсона, С.Дж. Вінтера; пер. з англ. А.В. Куликов. – К.: А.С.К., 2002. – 335 с.
3. Тісунова В. Еволюція вертикально-інтегрованих корпоративних структур / Вікторія Тісунова // Підприємство, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 74-78.
4. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності / Д.Г. Лук'яненко. – К., 2005. – 204 с.
5. Ігнатюк А. Вертикально-інтегровані структури на галузевих ринках України / А. Ігнатюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2009. – № 5 (109). – С. 19-23.
6. Буркинський Б.В. Стратегія розвитку промислового комплексу регіону (орієнтири, ресурси, обмеження): [монографія] / За ред. Б.В. Буркинського, В.М. Лисюка. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 321 с.
7. Захарченко В.И. Кластерная форма территориально-производственной организации: [в 2 ч.]. – Ч. 1: Экономические кластеры как новая форма организации производства в регионе / В.И. Захарченко, В.М. Осипов. – Одесса: «Фаворит» – «Печатный дом», 2010. – 122 с.
8. Рацупкіна В.М., Іванова В.В. Методологія формування будівельного кластеру // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. – 2011. – № 02. – С. 173-177.

Ракицкая С.О., Жусь О.Н.

Одесская государственная академия строительства и архитектуры

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ПРЕДЕЛАХ ИНТЕГРИРОВАННОЙ СТРУКТУРЫ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению понятия «интеграция», анализу особенностей и преимуществ создания интегрированных объединений в строительном производстве. Определены факторы внешнего и внутреннего влияния на современное состояние строительного комплекса Украины. Обоснована последовательность процесса формирования объединения строительных предприятий. Охарактеризованы структурные составляющие построения вертикально интегрированной структуры по принципу замкнутого технологического цикла. Обусловлено, что такой подход к изготовлению конечной строительной продукции, обеспечивает ее высокий качественный уровень, комплексную застройку жилых микрорайонов и их дальнейшее обслуживание.

Ключевые слова: интеграция, строительный комплекс, интегрированная структура, конкурентоспособность, интеграционные процессы.

Rakyt'ska S.O., Zhus O.N.

Odessa State Academy of Construction and Architecture

THE PROSPECTS FOR THE CONSTRUCTION OF PRODUCTION WITHIN THE INTEGRATED STRUCTURE

Summary

The article is devoted to the concept of «integration» analysis of the features and advantages of creating integrated associations in the construction industry. Internal and external factors of influence on the current state of the construction complex of Ukraine are identified. The sequence of the formation process of the association of building enterprises is grounded. The structural components of the building vertically integrated structures according to the principle of a closed technological cycle are described. It is caused that this approach to the manufacture of final construction products provides a high level of quality, comprehensive development of residential neighborhoods and their further servicing.

Keywords: integration, building complex, integrated structure, competitiveness, integration processes.

УДК 621.8.03:64(477)

ПЕРЕДУМОВИ ТА НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ЖКГ В УКРАЇНІ

Свистун Л.А., Буркова І.С.

Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

У статті розглянуто комплекс питань, пов'язаних із проблемами функціонування підприємств житлово-комунального господарства та необхідності технічної модернізації на інноваційній основі. Обґрунтовано джерела фінансового забезпечення реалізації проектів з технічної модернізації підприємств комунальної сфери та досліджено існуючі механізми фінансування заходів з енергозбереження. На основі проведеного аналізу було запропоновано основні напрями енергоефективної модернізації підприємств ЖКГ на інноваційно-інвестиційній основі та визначено джерела її фінансування.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, теплове господарство, альтернативні види палива, фінансове забезпечення, технічна модернізація, інвестиційний проект, енергоефективність.

Постановка проблеми. Теперішній стан житлово-комунального господарства України характеризується рядом проблем, результатом поєднання яких є низька якість житлово-комунальних послуг, невідповідність їхньої якості й вартості, що в свою чергу, викликає зростання незадоволення серед населення. Нестабільна економічна ситуація у країні спричиняє низьку інвестиційну привабливість галузі, а непрозорість законодавчої бази та низький рівень управління спричиняють збитковість та критичний фінансовий і технологічний стан підприємств ЖКГ. Ці та інші проблеми зумовлюють необхідність розгляду питань щодо шляхів інноваційної модернізації підприємств ЖКГ та пошуку джерел фінансування цього процесу.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Питання реформування та розвитку ЖКГ й пошуку шляхів підвищення ефективності його функціонування знайшли своє відображення у роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: Димченко О.В., Григорович А.В., Серов О.О., Лук'янов В.І., Герасимчук З.В., Єсіна В.О., Шевчук В.В та інші. Разом з тим, незважаючи на значні здобутки в зазначених напрямках, залишаються недостатньо вивченими питання щодо реалізації інноваційної моделі розвитку підприємств ЖКГ.

Метою дослідження є обґрунтування напрямів та джерел фінансово-інвестиційного забезпечення технічної модернізації підприємств ЖКГ на інноваційній основі.

Виклад основного матеріалу. Такі фактори як висока соціальна значущість ЖКГ і розгалуженість споживачів за доходами, відсутність обізнаного власника житла та низькі темпи створення ОСББ, неефективна система управління, стандарти якої успадковані від радянського періоду, недосконалі тарифна політика, яка зумовила хронічну і постійно зростаючу збитковість підприємств, значну частину якої становить заборгованість населення через неплатоспроможність, відбиваються на відсутності конкуренції між підприємствами галузі та їх незадовільному технічному стані.

За даними Державної служби статистики станом на 01.01.2016 р. підприємства теплоенергетики та водопостачання і водовідведення отримали збитки у сумі 31760,2 млн. грн. та 2349,2 млн. грн. відповідно. У розрізі регіонів найбільші збитки отримали підприємства Дніпропетровської (573,3 млн. грн.), Харківської (506,3 млн. грн.) областей, найменші – Закарпатської (5,8 млн. грн.), Сумської (18,2 млн. грн.) та Чернівецької (34,8 млн. грн.) областей [5].

Загальна сума заборгованості населення за житлово-комунальні послуги станом на 01.08.2016р. становить 9625 млн. грн. Найбільший обсяг заборгованості у Дніпропетровській, Харківській, Донецькій областях та м. Києві, найменший – у Тернопільській, Волинській, Хмельницькій та Чернівецькій областях (рис. 1).

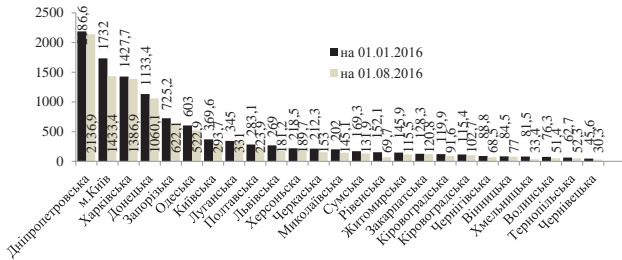

Рис. 1. Динаміка обсягів заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг, млн. грн. [2]

Водночас, проблеми ЖКГ сягають загальнодержавного рівня, адже підприємства житлово-комунального господарства та інші споживачі щороку споживають близько 10 млрд. кВт. год. електроенергії та 8,5 млрд. м³ природного газу, що становить 60% загального обсягу енергоспоживання в Україні.

Витрати енергоресурсів на одиницю виготовленої продукції та наданих комунальних послуг понад 3 рази перевищують зарубіжні показники, чисельність працівників ЖКГ в розрахунку на 1000 мешканців – у 1,5-2 рази вище, ніж у країнах Європейського союзу, кількість аварій за останні 10 років збільшилась майже у 5 разів, зростає собівартість послуг та погіршується їх рівень і якість. При цьому дійшов критичної межі технічний стан мереж і споруд, які експлуатуються підприємствами житлово-комунального господарства. Питомі витрати енергоресурсів у 2,1-2,7 разів вище, ніж у країнах Європейського союзу. Середня норма водоспоживання по Україні складає 320 л на добу, по окремих містах (Київ, Харків, Запоріжжя) витрати води складають понад 400 л на добу на 1 людину. Для порівняння: у розвинутих країнах світу на добу споживається 100-200 л води. У 260 містах (58% від загальної кількості міст) якість питної води не відповідає стандартам. Значна частина підземних вод не проходить очистку і не відповідає стандартам якості води. Приблизно 40% очисних потужностей потребують відновлення або вдосконалення з метою виконання вимог стандартів якості води [8].

Протягом останніх років практично не здійснювалось нове будівництво і реконструкція водо-каналізаційної інфраструктури, не виконувалось в повному обсязі планово-попереджувальний ремонт, що призвело до різкого погіршення технічного стану основних фондів підприємств, погіршення якості питної води та рівня очищення стічних вод, як наслідок подорожчання тарифів (рис. 2).

Четверта частина водопровідних очисних споруд і кожна п'ята насосна станція відпрацювали нормативний термін амортизації, потребує заміни 7% насосних станцій та 98% насосних агрегатів. Загальна протяжність водопровідних мереж на початок 2015 року складає 142000 км, з

яких в аварійному та ветхому стані знаходяться 49129,4 км або 34,6% (рис. 3). Це призводить до зростання аварій, кількість яких досягла 250 на рік на 100 км трубопроводів, що у 20 разів перевищує відповідний показник у країнах Західної Європи.

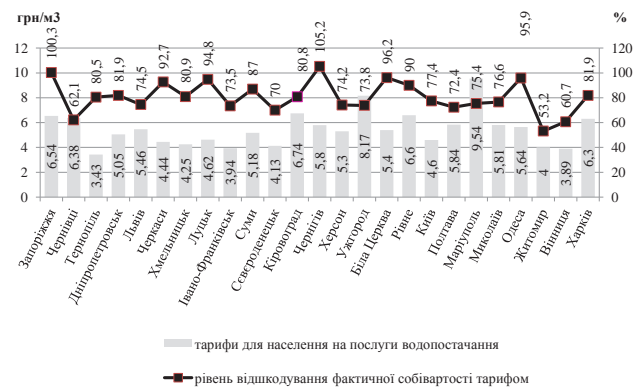

Рис. 2. Тарифи та рівень відшкодування собівартості тарифом для населення на послуги централізованого водопостачання станом 01.07.2016 р. [3]

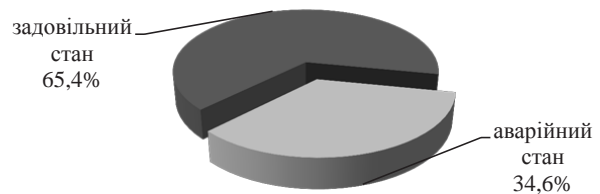

Рис. 3. Стан зношеності водопровідних мереж в Україні

Найбільша питома вага ветхих та аварійних водопровідних мереж від загальної їх протяжності в Луганській – 1275,5 км. (54,3%), Львівській – 2500,1 км. (45,3%), Дніпропетровській – 6762 км. (45,2%) та Донецькій 4828,9 км. (40,8%) областях.

Через значну зношеність основних фондів, обладнання, роботу насосних станцій в неоптимальному режимі, нераціональні витрати та втрати питної води станом на початок 2015 року становлять 0,8 млрд. м³ або 29,6%. Найвищий відсоток витоків та неврахованих витрат води при її розподілі від поданої води у мережу склав у Житомирській – 43,9%, Чернівецькій – 41,4%, Харківській – 38,8% областях. У аварійному та ветхому стані знаходяться 18719,3 км, або 36,4% каналізаційних мереж. Найбільша їх частка у Харківській – 57,3%, Донецькій – 45,7%, Луганській – 53,7% областях [2].

Підприємства комунальної теплоенергетики забезпечують населення та об'єкти соціальної інфраструктури послугами централізованого теплопостачання. Щорічно підприємствами споживається близько 11,5 млн.т. та відпускається 60 млн. Гкал тепла. Загалом по Україні на початок 2015 року експлуатувалось 31000 котелень сумарною потужністю 96,1 тис. Гкал/год. З них на твердому паливі працювало 10850 котелень (35%), на рідкому паливі – 1550 (5%), на газу – 18600 (60%). 19,8% котлів експлуатуються понад 20 років. Використання недосконалого і застарілого обладнання призводить до перевитрат палива на 20% стосовно світового рівня, до значного забруднення навколишнього середовища.

У ветхому та аварійному стані знаходиться 18,6% тепломереж. Найбільша їх частка спостерігається у Сумській 295,6 км., Одеській 554,3 км., Тернопільській 113,4 км., Кіровоградській 159,6 км. та Львівській 389,1 областях (рис. 4). Найменший цей показник у Миколаївській 33,6 км. (5%), Дніпропетровській 310,4 км. (8,9%), Херсонській 42,5 км. (9,2%), Закарпатська 23,1 км. (10,4%) областях та у м. Києві 307,6 км. (10,9%).

Рис. 4. Найвища частка ветхих та аварійних теплових мереж в областях України [5]

Недоремонт теплових мереж складає понад 45%. Теплогідроізоляція на теплових мережах застаріла та неефективна. Внаслідок зазначеного – втрати теплової енергії складають 9,9 млн. Гкал щорічно або 12,8% обсягів відпущеної теплової енергії, на які марно витрачено 2,5 млрд. куб. м. природного газу.

Важливою проблемою для розвитку підприємств теплопостачання є подорожчання енергоносіїв – палива, яке займає важливу роль в технологічному процесі, що в першу чергу впливає на розмір тарифів (рис. 5).

З 1 липня 2016 року тарифи на тепло та гарячу воду для населення зросли більше, ніж у 2 рази. Середньозважений тариф на тепло для населення в 2015 році становив 534 грн/Гкал, з 1 липня середньозважений тариф встановлюється на рівні 1303,36 грн/Гкал, що пов'язано з встановленням єдиної ціни на газ для населення і підприємств теплокомуненерго на рівні 6,8 тис. грн за тисячу кубометрів.

В середньому вартість опалення двокімнатної квартири площею 52 м² в Україні в 2016 р. згідно з новими тарифами становитиме 1706,12 грн., тобто лише витрати на опалення перевищують 17% мінімального доходу, і це без урахування гарячої води. Внаслідок чого більше 80% населення потребує надання субсидій.

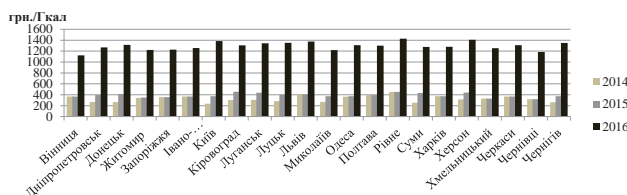

Рис. 5. Динаміка тарифів для абонентів житлових будинків з будинковими та квартирними приладами обліку теплової енергії [4]

Станом на 01.07.2016 р. найбільша ціна на послуги теплопостачання спостерігається у Рівненській (1429,64 грн./Гкал або 27,97 грн./м²) та Херсонській (1407,98 грн./Гкал. або 33,88 грн./м²) областях. Найнижчою ціна є у Вінницькій (1123,2 грн./Гкал або 31,72 грн./м²) та Чернівецькій (1185,12 грн./Гкал або 27,45 грн./м²) областях.

Існуюча система тарифного регулювання сформована без урахування зацікавленості споживачів у якості послуг та оцінки їх платоспроможності,

що створює реальну загрозу порушення роботи систем життєзабезпечення населення. У той же час, щорічне їх зростання призводить до збільшення дебіторської заборгованості у ЖКГ.

Отже, технічний стан технологічного обладнання та мереж, переважна більшість яких перебуває в незадовільному стані, має значний вплив на вартість послуг підприємств ЖКГ. Морально застарілі технології виробництва послуг, через їх енергоємний механізм, впливають на рівень тарифів через збільшення витрат енергоносіїв та збільшення витрат послуг через чисельні ушкодження та аварії у тепловому та водопровідно-каналізаційному господарстві.

Як один із напрямків реформування підприємств ЖКГ можна розглянути реструктуризацію, тобто виділення нових або ліквідацію непотрібних структурних підрозділів. Так, для підприємства теплопостачання доцільним було б скоротити протяжність мереж за рахунок встановлення індивідуальних опалювальних пунктів в будинках, реорганізації котелень та переведення їх на більш дешеві альтернативні види палива, адже домінуючим видом палива при виробництві теплової енергії є газ (90,4%), що дозволить підприємствам знизити витрати і тарифи, а споживачам – отримувати якісні послуги за меншою ціною.

Звісно, розробка і впровадження таких проектів коштує дуже дорого, а державний і місцевий бюджети не в змозі їх повністю профінансувати, тому актуальним є пошук приватних інвесторів, які були б зацікавлені в ньому.

Існують різні джерела фінансування проектів енергоефективності у ЖКГ (таблиця 1), які можуть бути використані на галузевому рівні.

Серед Державних програм фінансування діє Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2016 роки [1].

Міжнародні фінансові установи (МФУ), такі як Група Всесвітнього банку (МБРР і МФК), Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР) і Азіатський банк розвитку (АБР) та Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) надають фінансову підтримку Україні в модернізації підприємств комунальної сфери. Наразі Уряд разом з МФО реалізує наступні міжнародні проекти з модернізації ЖКГ таблиця 2.

Також на стадії реалізації знаходиться проект «Підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання України» вартістю 300 млн. дол. США. Це інфраструктурний проект, спрямований на підвищення енергетичної ефективності та якості послуг, що надаються підприємствами централізованого теплопостачання України, із зміцненням їхньої фінансової життєздатності та поліпшенням екологічного стану довкілля за рахунок скороченням викидів CO₂ в атмосферу. Учасниками проекту стане вісім міст: Вінниця, Дніпропетровськ, Кам'янець-Подільський, Миколаїв, Херсон, Харків, Чернігів та Тернопіль [6].

У 2015 році розпочато реалізацію 4-х проектів на підтримку децентралізації влади, енергоефективності та інтегрованого міського розвитку на загальну суму 26,4 млн. €. З яких проекти у сфері енергоефективності та енергозбереження:

«Енергоефективність у місті Житомир» (Уряд Швейцарської Конфедерації) 14,4 млн. євро та «Реформа в галузі енергоефективності України» (Уряд ФРН) 2 млн. євро [7].

У рамках надання допомоги Європейського Союзу Україні у частині підтримки впровадження Енергетичної стратегії України у сфері енергоефективності та відновлюваних джерел енергії

проводиться конкурс проектних пропозицій, які фінансуються за рахунок коштів (грантів) Європейського Союзу, у якому може взяти участь будь-яке комунальне підприємство.

Висновки. Аналіз діяльності підприємств ЖКГ України показав, що найбільше значення для модернізації мають наступні технології: глибока утилізація теплоти відхідних газів котлоагрегатів, що

Таблиця 1

Джерела фінансування енергоефективних проектів у сфері ЖКГ

№	Джерело фінансування	Недоліки використання
1	Кошти місцевого/державного бюджету	Обмеженість коштів; може виявитися недоступним для великомасштабних проектів
2	Пільгові кредити	Недостатність інформованості підприємств про конкретні процедури й умови отримання пільгових кредитів
3	Кредити комерційних банків	Необхідність надання кредитних гарантій за умови некредитоспроможності підприємств
4	Гранти	Довготривалість процедури отримання гранта, поетапне і досить повільне надходження коштів
5	Лізинг	Крім плати за користування устаткуванням стягуються також додаткові платежі по лізингу
6	Револьверний фонд	Законодавчі і інституціональні бар'єри заважають бюджетним організаціям акумулювати заощадження
7	Власні кошти підприємств	Недостатність власних коштів у підприємств
8	Кошти приватних осіб та домогосподарств	Обмеженість фінансових ресурсів та їх прямого використання
9	Державні субсидії	Трудомісткість та довго тривалість робіт з підготовки фінансової документації для енергоефективних проектів
10	Перформанс-контракти	Заощадження за рахунок проекту потрібно ділити з постачальником послуг.

Таблиця 2

Перелік діючих проектів міжнародної технічної допомоги щодо енергоефективної модернізації основних засобів ЖКГ України [2]

№	Назва проекту	Донор	Строк	Загальна вартість	Мета	Бенефіціар/ Реципієнти/міста-учасники
1	Муніципальна енергетична реформа в Україні	Донор: Уряд США через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)	27.09.2013 – 29.09.2017	13496928 дол. США	Сприяння підвищенню енергоефективності та енергозбереження, розвитку відновлювальних джерел енергії та зменшенню викидів парникових газів в житлово-комунальному господарстві	Бенефіціар: Мінрегіон
2	Проект з енергоефективності в м. Вінниця	Донор: Уряд Швейцарської Конфедерації; Державний секретаріат Швейцарії з економічних питань (SECO)	01.01.2012 – 30.06.2017	20604000 швейц. франків	Покращення інфраструктури міста Вінниця, в тому числі у підвищенні енергоефективності в системі централізованого тепlopостачання	Бенефіціар: Мінрегіон Реципієнти: КП «Вінниця-міськтеплоенерго»
3	Грант Програми Демо-Україна	Донор: Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку, Північна екологічна фінансова корпорація	2012-2016 роки	7377815 євро	Фінансування невеликих енергоефективних проектів в секторі централізованого тепlopостачання в Україні	Бенефіціар: Мінрегіон Реципієнти: КП «Міськтепловоденергія» Кам'янець-Подільський, «Івано-Франківськтепло-комуненерго», «Полтаватеплоенерго»
4	Енергоефективність у громадах	Донор: Уряд Федеративної Республіки Німеччина	01.09.2013 – 31.08.2016	4000000 євро	Підтримка органів місцевого самоврядування щодо ініціювання активного впровадження заходів з енергоефективності; використання сучасних інструментів муніципального енергоменеджменту.	Бенефіціар: Мінрегіон Міста-учасники: Дніпродзержинськ, Дніпро, Кривий Ріг, Павлоград, Житомир, Луганськ, Комсомольськ, Лубни, Миргород, Полтава, Чернівці та ін.

забезпечує економію палива до 12%; когенераційні установки – системи комбінованого виробництва електричної і теплової енергії з урахуванням екологічного аспекту від їх впровадження; використання попередньоізолюваних труб при модернізації тепломереж, які мають здатність практично повністю ліквідувати втрати теплової енергії при її транспортуванні; широкомасштабне застосування приладів обліку та регулювання споживання те-

пла; широке застосування потенційних альтернативних та відновлювальних джерел енергії.

Вирішення проблем ресурсозбереження в умовах незадовільного фінансового стану підприємств галузі та відсутності зацікавленості потенційних інвесторів представляється можливим на основі здійснення системних інновацій за рахунок грантових пропозицій і проектів міжнародних фінансових установ.

Список літератури:

1. Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2016 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 р. № 243 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws>
2. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/>.
3. Офіційний сайт Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nerc.gov.ua/>.
4. Офіційний сайт Державного агентства енергоефективності та енергозбереження України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://saee.gov.ua/>.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Офіційний сайт Енергоефективні демо-проекти в секторі теплопостачання України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demo-dh.org.ua/>.
7. Офіційний сайт Асоціації «Енергоефективні міста України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enefcities.org.ua/>.
8. Димченко О.В. Особливості й протиріччя розвитку ЖКГ як цілісної системи / О.В. Димченко, М.К. Сухонос // Комунальне господарство міст. – 2014. – № 117. – С. 123-130.
9. Серов О.О. Проблеми ЖКГ у світлі сучасних реформ економіки України / О.О. Серов // Економічні інновації. – 2015. – № 60. – С. 196-203.
10. Лук'янов В.І. Стратегічні напрями розвитку житлово-комунального господарства регіону / В.І. Лук'янов // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2014. – № 5 (29). – С. 99-110.

Сvistun Л.А., Burkova І.С.

Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

ПРЕДПОСЫЛКИ И НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ЖКХ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассмотрен комплекс вопросов, связанных с проблемами функционирования предприятий жилищно-коммунального хозяйства и необходимости технической модернизации на инновационной основе. Обоснованно источники финансового обеспечения реализации проектов по технической модернизации предприятий коммунальной сферы и исследованы существующие механизмы финансирования мероприятий по энергосбережению. На основе проведенного анализа были предложены основные направления энергоэффективной модернизации предприятий ЖКХ на инновационно-инвестиционной основе и определены источники ее финансирования.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, альтернативные виды топлива, финансовое обеспечение, техническая модернизация, инвестиционный проект, энергоэффективность.

Svistun L.A., Burkova I.S.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

PRECONDITIONS AND DIRECTIONS OF PROVIDING ENERGY EFFICIENCY OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES IN UKRAINE

Summary

The article describes a set of issues related to the problems of functioning of the enterprises of housing and communal services and the need for technical modernization on the innovation base. Identified sources of financial providing for the implementation of projects of technical modernization of communal services and explored active mechanisms of financing of energy saving measures. On the basis of this analysis have been offered the main directions of energy efficiency modernization of the enterprises of housing and communal services on the innovation and investment base and defined the sources of its financing.

Keywords: housing and communal services, alternative fuels, financial providing, technical modernization, investment project, energy efficiency.

УДК 332.025

СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Свистун Л.А., Рожко А.А.

Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

На основі проведеного аналізу в статті розкрито поняття сталий розвиток, досліджено вплив його складових на якість життя населення. Розглянуто взаємозв'язок цілей сталого розвитку. Доведено, що організація суспільства для забезпечення основ сталого розвитку повинна спиратися на принципи: організації в просторі та часі, забезпечення стійкості, постановки мети, мотивації. Використання індикаторів сталого розвитку, розроблених Комісією зі сталого розвитку ООН, та пошук шляхів реагування на відхилення дозволить досягти цілей сталого розвитку. Виявлені перспективи удосконалення нормативно-правового забезпечення сталого розвитку в Україні. Акцентовано увагу на цілях сталого розвитку та стратегічних засадах його забезпечення в Україні, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість, служитимуть у якості загальної основи для подальших перетворень в Україні.

Ключові слова: сталий розвиток, цілі сталого розвитку, індикатори сталого розвитку, стратегія сталого розвитку, нормативно-правове забезпечення.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування економіки все більшої уваги заслуговує питання збалансованого розвитку суспільства. Розгляд даного питання проводиться на рівні окремих міст, регіонів, країн, їх угруповань, континентів, світу в цілому, а також у багатьох працях, дослідженнях, наукових розробках. Необхідність таких досліджень насамперед пов'язана з нерівномірним розподілом ресурсів, населення, якості його життя, впливом на навколишнє середовище, можливостями, сподіваннями та загрозами щодо розвитку майбутніх поколінь. У свою чергу, парадигма суспільства сталого розвитку викликана потребою фундаментальних досліджень характеру економічних відносин в умовах глобалізації. Впровадження засад сталого розвитку в Україні забезпечить макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість, що потребує впровадження на національному рівні програм та проектів, які забезпечать здійснення даних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження наукових основ сталого розвитку зробили такі науковці, як: Л.В. Привалова, О.В. Будько, В.О. Власенко [1-3]. Зокрема, основний аспект у їхніх працях було приділено нормативно-правовій базі у сфері реалізації цілей і завдань сталого розвитку, екологічній економіці, моделям сталого розвитку України. Доцільність використання європейського досвіду при реалізації цілей сталого розвитку в Україні висвітлено у працях Н.С. Маркова [4]. Науковим основам сталого розвитку присвятили свої праці О.В. Захарченко, Л.Г. Мельник [10, 11]. Розробці методики оцінки інформаційного забезпечення стратегії сталого економічного розвитку національно господарства та концепції сталого розвитку присвячені дослідження таких вчених, як: А.М. Вергун, Ю.І. Паршин [5,7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, зміни, які відбуваються у світі, потребують додаткових досліджень впливу на збалансований розвиток. Зокрема, є актуальним пошук стимулів для формування концепції сталого розвитку нашої країни. Потрібно з'ясувати, які напрямки розвитку країни, перед-

бачені указом президента «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», є пріоритетними. Важливо приділити увагу найбільш пріоритетним цілям сталого розвитку ООН для України.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження теоретичних та практичних основ сталого розвитку, а також визначення перспектив забезпечення збалансованого розвитку в Україні, спираючись на стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» та досягаючи цілей сталого розвитку на період 2016-2030 роки.

Виклад основного матеріалу. Справедливість і сталість використання ресурсів є ключовими чинниками вибору шляху до безпечного, екологічно чистого і процвітаючого світу для всіх – це було цілком слушно визначено учасниками конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20» 2012 року в Ріо-де-Жанейро. «Саміт Землі 2012», як її ще називають, став третьою Міжнародною конференцією зі сталого розвитку, присвяченою врегулюванню й узгодженню глобальних цілей розвитку економіки і навколишнього середовища. На цій зустрічі було підтверджено, що проблеми навколишнього середовища і розвитку, поставлені на першій Конференції ООН 1992 року, через 20 років не лише не втратили актуальності, а і загострилися. За збереження цих тенденцій людство неминуче рухатиметься до катастрофи. Глибшого переосмислення потребують і шляхи забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості, захисту довкілля і раціонального використання ресурсів [9].

Термін «сталий розвиток» офіційно був прийнятий на Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, що проходила в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Поняття «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміна «sustainable development», дослівний переклад якого з урахуванням контексту звучить як «життєздатний розвиток», а за змістом – «самопідтримуючий розвиток». За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, мета сталого розвитку полягає в тому, щоб задовольнити потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [10].

Рис. 1. Вплив складових сталого розвитку на якість життя

Джерело: [11]

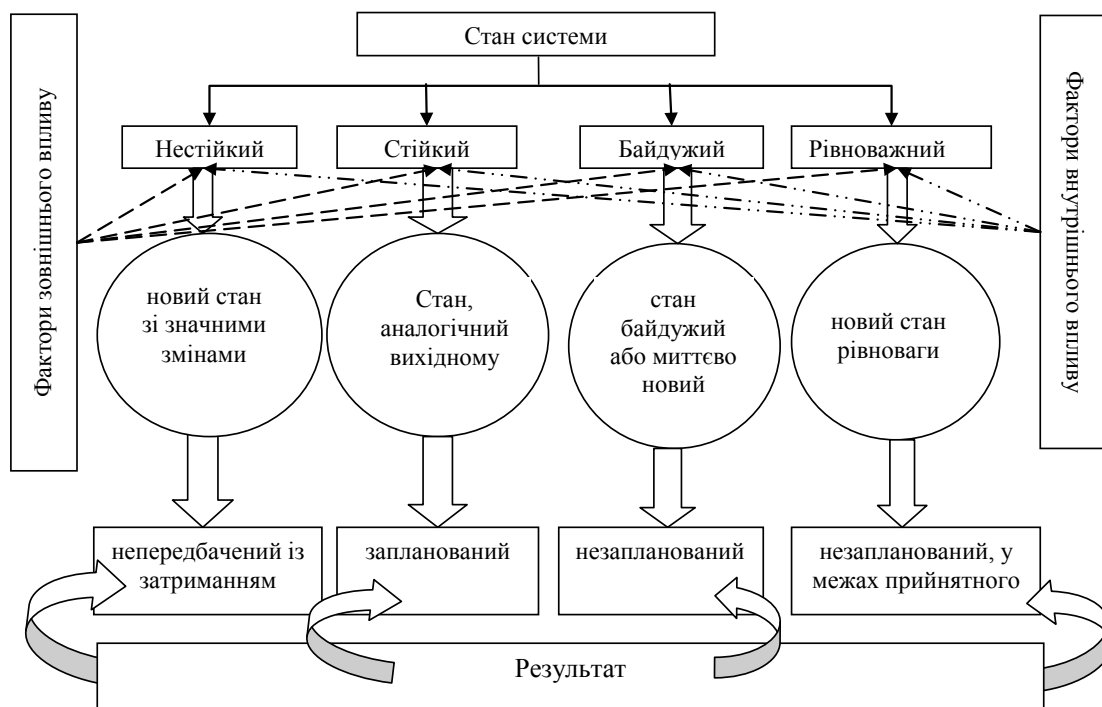

Рис. 2. Схема розвитку економічної системи

Джерело: [8]

Сталий розвиток – це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід і сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальний.

Сталий розвиток створює якісно нові умови для забезпечення високого рівня життя населення (рис. 1). Основними у сталому розвитку є екологічна, соціальна та економічна складові.

Визначальне місце в сукупності складових сталого розвитку належить економічній скла-

довій, адже саме вона формує передумови для сталого розвитку решти підсистем (соціальної та екологічної), при цьому не можна нехтувати впливом чинників, які приводять до певної послідовності станів (рис. 2). Послідовність станів, процесів, які зумовлюють собою які-небудь дії, явища або систему, яка визначає порядок виду діяльності, відноситься до категорії «механізм» [12]. Тобто має розглядатися саме механізм управління сталим розвитком, який є послідовністю певних дій, упорядкуванням складових системи, поєднанням її елементів таким чином,

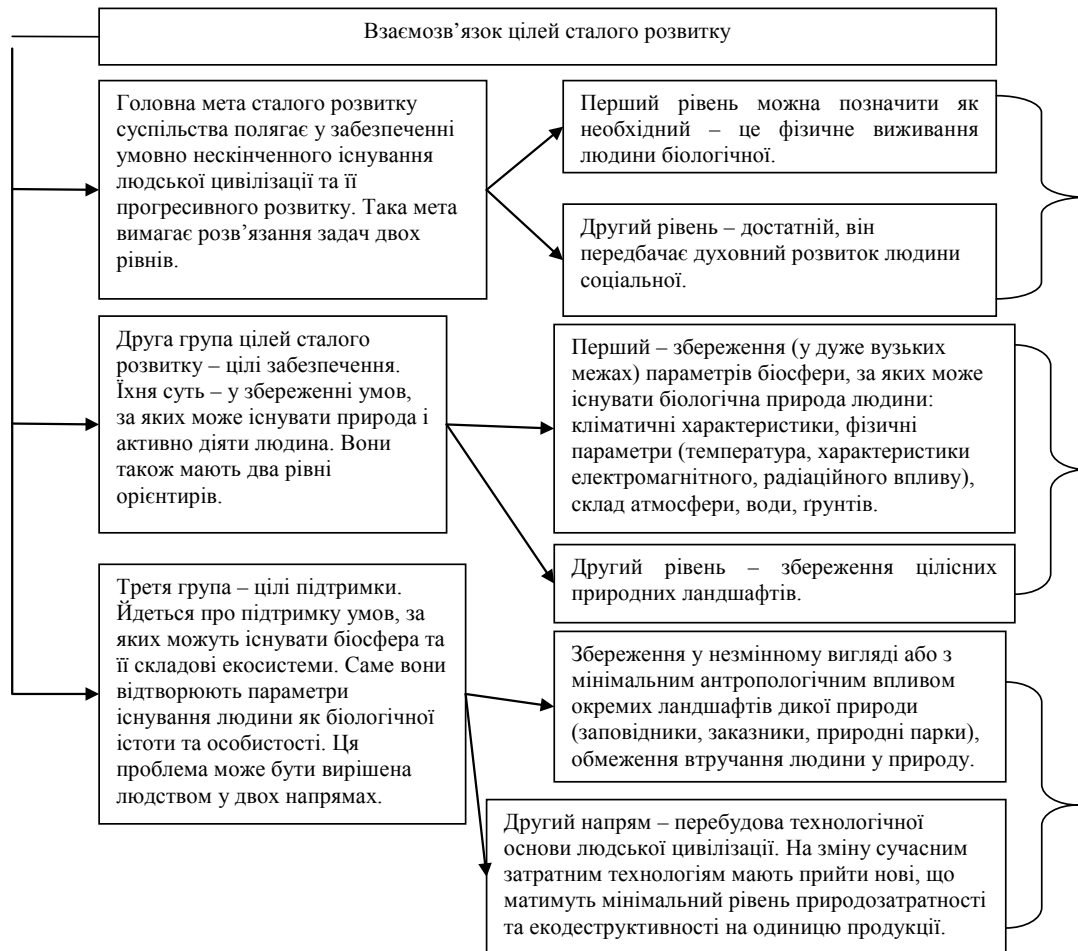

Рис. 3. Взаємозв'язок цілей сталого розвитку

Джерело: складено за [11]

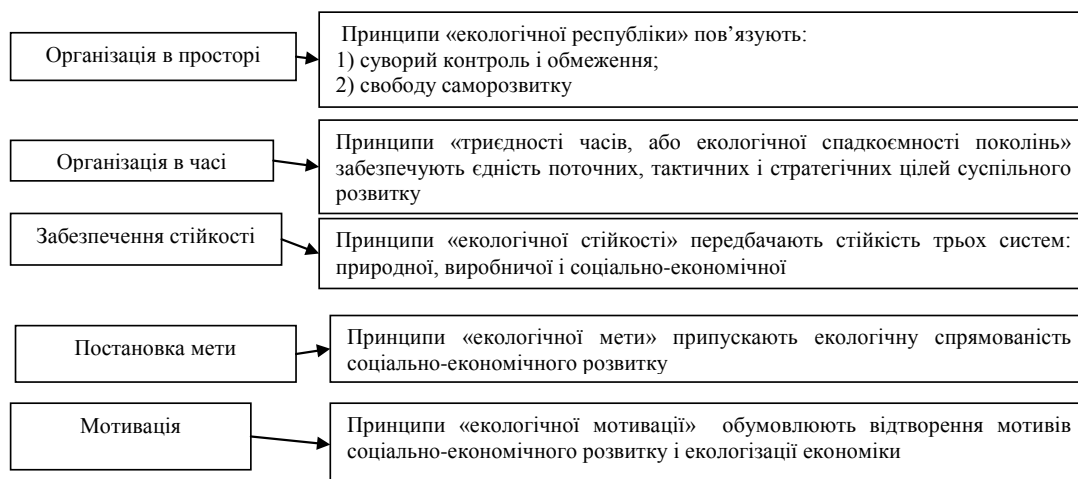

Рис. 4. Групи принципів реалізації сталого розвитку

Джерело: [11]

що відбувається перехід від одного стану до іншого під дією факторів, але з забезпеченням очікуваного позитивного результату.

З врахуванням причинно-наслідкових зв'язків можна виділити три рівні цілей сталого розвитку: головну мету, забезпечуючі цілі, підтримуючі цілі (рис. 3).

Зазначені цілі сталого розвитку, як бачимо, взаємопов'язані, вони є цілями управлінської діяльності на усіх рівнях – глобальному, регіональному, місцевому. Вони складають основу для розробки політики та конкретних заходів органів управління відповідних рівнів. Але зміст і ефективність діяльності органів державного управління і місцевого самоврядування, громадських організацій залежать від глибини розуміння виконавцями, усіма людьми, нових підходів, що відображають і вже набутий досвід (негативний та позитивний), і прогнозні оцінки ситуації у біосфері, і практичні потреби людей. Треба навчитися зіставляти потреби з можливостями довкілля, природи, особисті інтереси – з національними та загальнолюдськими. Треба навчитися долати егоїзм заможних груп на користь соціальної справедливості, на яку все ще сподіваються мільйони знедолених у світі [14].

Український вчений Л.Г. Мельник вважає, що будь-яка соціально-економічна система для свого довгострокового стійкого розвитку потребує ви-

значальних умов: організації в просторі, організації в часі, забезпеченні стійкості або рівноваги окремих елементів, спрямованості розвитку, наявності рушійної сили.

Відповідно до цих напрямів можуть бути сформульовані п'ять груп принципів організації суспільства для забезпечення основ сталого розвитку (рис. 4).

Стимулом для формування концепції сталого розвитку є пошук вирішення основних глобальних проблем сучасності: демографічна (зростання кількості населення); екологічна (забруднення довкілля відходами людської діяльності); енергетична (вичерпання ресурсів); світового освоєння космосу (забруднення довкілля внаслідок науково-технічної революції); продовольча (зростання потреб для забезпечення життєдіяльності суспільства; використання ресурсів світового океану; сировинна (нераціональне природокористування).

Контроль, моніторинг досягнення цілей сталого розвитку, оцінка ефективності використаних засобів та інструментів вимагають розробки відповідних критеріїв і показників – індикаторів сталого розвитку. Комплекс таких індикаторів відіграє ключову роль в діагностиці стану складної системи «природа – економіка – людина» і відкриває можливості корекції цього стану на основі розробки відповідних програм. Базовий

Таблиця 1

Система індикаторів сталого розвитку, розроблена Комісією зі сталого розвитку ООН

Індикатор	Характеристика
Соціальні індикатори	1.1. Боротьба з бідністю (темпи зростання зайнятості, співвідношення середніх зарплат чоловіків та жінок; частка населення, що проживає в абсолютній бідності; співвідношення найбільш бідних і багатих).
	1.2. Демографічна динаміка (темпи зростання населення, темпи міграції населення (осіб/рік); щільність населення (осіб/км ²), зростання народжуваності).
	1.3. Сприяння освіті, підготовці кадрів та поінформованості суспільства (темпи зростання населення шкільного віку, частка грамотних серед дорослих, частка населення, яке має освіту на рівні 5-ти класів).
	1.4. Захист здоров'я населення (частка населення, яке не має доступу до чистої питної води; дитяча смертність (на 1000 народжених живими), середня очікувана тривалість життя при народженні; материнська смертність під час пологів; частка ВВП, що витрачається на охорону здоров'я).
	1.5. Сприяння стійкому розвитку поселень (темпи зростання міських поселень; частка міського населення; загальна кількість житла на душу населення; співвідношення оплати житла та доходу; витрати на будівництво низькооплачуваного житла).
Економічні індикатори	2.1. Економічний розвиток (темпи зростання ВВП на душу населення, експорт товарів та послуг, експорт товарів та послуг, імпорт товарів та послуг, ВВП на душу населення, експортна квота, частка інвестицій у ВВП, участь в регіональних торгівельних угодах).
	2.2. Зміна характеру споживання (скорочення запасів мінеральних ресурсів (% від затверджених запасів); щорічне споживання енергії на душу населення).
	2.3. Фінансові ресурси та механізми (частка продажів ресурсів у ВВП; зовнішня допомога розвитку (отримана чи передана, в % від ВВП); борги (у % від ВВП); обслуговування боргу (в % від боргу); частка ВВП, що виділяється на охорону довкілля, екологічні податки та субсидії (в % від державного боргу); розмір додаткового фінансування на стійкий розвиток після 1992 р.; погашення заборгованості).
Екологічні індикатори	3.1. Водні ресурси (захист запасів та якості прісної води; захист океанів, морів та берегових зон)
	3.2. Земельні ресурси (інтегрований підхід до планування та використання земельних ресурсів, управління вразливими екосистемами, боротьба зі спустелюванням і засухами, сприяння стійкості сільського господарства та місцевого розвитку)
	3.3. Інші природні ресурси (боротьба із зникненням лісів, збереження біологічного різноманіття).
	3.4. Атмосфера (викиди CO ₂ , споживання озоноруйнуючих речовин, викиди окислів сірки та азоту, витрати на скорочення забруднення атмосфери).
	3.5. Відходи (обсяги виробничих та муніципальних відходів (т/рік), обсяги небезпечних відходів (т), імпорт та експорт небезпечних відходів (т)).
Інституційні індикатори	Структура прийняття рішень (затвердження методів оцінки екологічного збитку, наявність національної стратегії сталого розвитку, наявність національної ради за сталого розвитку, чисельність телефонів на 100 жителів).

набір індикаторів сталого розвитку поділяють на чотири основні групи (табл. 1).

Парадигма сталого розвитку містить вимоги щодо захисту довкілля, соціальної справедливості, боротьби з расовою і національною дискримінацією. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігнорують, у поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст, вихолощуючи справжній. Так, в Україні цей термін часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, регіонів, міст, сіл, а також окремих галузей економіки. Інколи до цього додають ужиття безсистемних заходів із збереження довкілля і поліпшення санітарних умов проживання і праці людей. Таке тлумачення терміна «сталий розвиток» є не лише грубою помилкою, а і його профанацією.

В Україні, яка задекларувала своє бажання переходу на шлях сталого розвитку, було проведено певну роботу з впровадження принципів сталого розвитку. Окремі нормативно-правові акти та їх коротка характеристика наведені в таблиці 2.

Так, Постановою КМУ № 1123 від 08.10.93 року було створено національну комісію сталого розвитку України при КМУ, яка у 2003 році була ліквідована, а натомість була створена Національна комісія зі сталого розвитку при Президентові України. Постановою КМУ № 997 від 16.09.09 р., було створено Національну раду із сталого розвитку України. Також було прийнято ряд правових актів, спрямованих на поступовий перехід країни до сталого розвитку [3].

Важливою подією у формуванні підвалин сталого розвитку в Україні став указ президента «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 року. Стратегія сталого розвитку України на період до 2020 року визначає цілі та показники їх досягнення, а також напрямки і пріоритети розвитку країни. Метою реформ визначено досягнення європейських стандартів життя та гідного місця Україні в світі. «Стратегія–2020» включає в себе 62 реформи. З них пріоритетними визначені 8 реформ та 2 програми. У якості першочергових визначені: реформа системи національної безпеки і оборони, оновлення влади та антикорупційна реформа, судова та ре-

Таблиця 2

Нормативно-правові акти, спрямовані на поступовий перехід України до сталого розвитку

№	Назва закону	Мета
1	Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року від 21 грудня 2010 року № 2818-VI	Стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.
2	Закон України «Про екологічний аудит» Закон України, (ВВР), 2004, № 45, ст. 500.	Визначає основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту і спрямований на підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання.
3	Закон України «Про основи національної безпеки України» Закон України, (ВВР), 2003, № 39, ст. 351 (із змінами)	Визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.
4.	Лісовий кодекс України 21.01.94 р., № 3852-XII	Забезпечує охорону, відтворення та стале використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних і соціальних та інших інтересів суспільства.
5.	Кодекс України про надра від 27.07.94 р., № 132/94-ВР	Регулює гірничі відносини з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища.
6.	Водний кодекс України від 06.06.95 р., № 213/95-ВР	Регламентує раціональне водокористування
7.	Земельний кодекс України від 25.10.2001 р., № 2768-III	Регулює економічне стимулювання раціонального використання на охорони земель.
8.	Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р., № 3393-VI	Регулює діяльність в галузі авіації та використання повітряного простору України
9.	Постанова КМУ від 16.12.2004., № 1691 «Про затвердження сталого розвитку регіону видобування та первинної переробки уранової сировини на 2006-2030 роки»	Метою програми є забезпечення повноцінного життєвого середовища мешканців краю на основі соціального, економічного і екологічного збалансованого розвитку шляхом раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження і збагачення біологічного розмаїття та культурної спадщини.
10	Концепція сталого розвитку населених пунктів від 24.12.99., затв. Постановою ВРУ № 1359-XIV	Є основою для розробки нормативно-правових актів, програм та проектів щодо регулювання планування і забудови, стимулювання інвестиційної діяльності, вдосконалення податкової політики, наповнення і раціонального використання місцевих бюджетів для забезпечення соціально-економічного розвитку населених пунктів.

Таблиця 3

Ключові показники реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»

Ключові показники	Україна 2014	Україна 2020
РОЗВИТОК		
Рейтинг легкості ведення бізнесу	96	30 топ
Кредитний рейтинг країни на рівні інвестиційної категорії	ССС	ВВВ
Індекс глобальної конкурентоспроможності	84	40 топ
ВВП на душу населення	\$ 8508	\$ 16 000
Чисті надходження прямих іноземних інвестицій за період 2015-2020	–	\$ 40 млрд
Максимальне відношення загального дефіциту бюджету, включно із Нафтогазом, до ВВП	10,1%	3%
Максимальне відношення загального державного боргу до ВВП	67,6%	60%
Енергоефективність toe/\$000 ВВП	0,36	0,20
БЕЗПЕКА		
Військові витрати, % від ВВП	1,02%	3%
Чисельність професійних військових на 1000 населення	2,8	5,6
Індекс сприйняття корупції	144	50 топ
Довіра експертного середовища до суду	–	70%
Довіра громадян до міліції	– 70%	70%
Оновлення кадрового складу державних службовців (правоохоронні органи, судді, прокуратура, влада)	–	70%
Ліміт частки одного постачальника в загальному обсязі закупівель будь-якого енергоресурсу	60%	30%
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ		
Середня тривалість життя	71 рік	+ 3 роки
Частка коштів місцевих бюджетів у загальнодержавному бюджеті	31%	65%
Проникнення широкосмугового інтернету (кількість абонентів на 100 осіб)	8,88	25
Процент випускників шкіл у 2020, які володіють 2-ма іноземними мовами	–	75%
Якість середньої освіти	–	50 топ
ГІДНІСТЬ		
Громадяни України, що відчувають гордість за свою країну	–	90%
Кількість призових місць на Олімпіаді-2020 в Японії	–	35
Глобальний індекс конкурентоспроможності у боротьбі за таланти	66	30 топ
Кількість фільмів у широкому прокаті українського виробництва у 2020 році	7	20

Джерело: [14]

Таблиця 4

Найбільш пріоритетні цілі сталого розвитку ООН для України

Цілі сталого розвитку	Національне завдання
Ціль 2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування, сприяння сталому розвитку сільського господарства	До 2030 року забезпечити середньодушкове споживання основних видів продовольства українцями на рівні науково обґрунтованих норм (зокрема, споживання м'яса на рівні 80 кг на особу, молока – 380 кг, риби – 20 кг)
	Вжити заходів для забезпечення належного функціонування ринків продовольчих товарів і продукції їх переробки.
	До 2030 року досягти частки витрат населення на продовольство у загальних витратах домогосподарств на рівні 40%
Ціль 8. Сприяння поступальному всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх	Забезпечити економічне зростання валового внутрішнього продукту в реальному вимірі не менше 7 відсотків на рік, починаючи з 2018 року
	Запровадити з 2018 року середньострокове економічне та бюджетне планування
	У 2017 р. створити спеціальну установу для фінансування структурних змін в економіці, розвитку інновацій, кредитування малих та середніх підприємств
	До 2020 року знизити рівень безробіття до 5% за методологією МОП
Ціль 9. Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям	До 2030 року забезпечити середньоєвропейський рівень охоплення юридичних і фізичних осіб основними банківськими, страховими і фінансовими послугами.
	До 2030 року наростити частку промисловості у ВВП до 35%
	Щонайменше удесятеро збільшити кількість підприємств, які отримали дешеві кредитні ресурси, та обсяг таких кредитів.
	Забезпечити зниження бар'єрів виходу на ринки збуту продукції та доступу до матеріальних та фінансових ресурсів малими та середніми підприємствами шляхом створення кластерів у всіх регіонах України.
	Створити на базі Національної академії наук та найбільш потужних вищих навчальних закладів дослідні центри та центри з інновацій, зосередивши в них кращий науковий потенціал. Забезпечити до 2025 року фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3% ВВП

Джерело: складено за [14]

форма правоохоронної системи, децентралізація та реформа державного управління, дерегуляція та розвиток підприємництва, реформа системи охорони здоров'я і податкова реформа.

Серед пріоритетів також реалізація двох програм – енергонезалежності та популяризації України у світі й просування інтересів держави у світовому інформаційному просторі. Реалізація Стратегії передбачає досягнення 25 ключових показників, що оцінюють хід виконання реформ та програм (табл. 3).

Зокрема, планується, що у рейтингу Світового банку Doing Business Україна посіде місце серед перших 30 позицій, рейтинг за зобов'язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and Poors становитиме не нижче інвестиційної категорії «BBB», валовий внутрішній продукт (за паритетом купівельної спроможності) у розрахунку на одну особу, який розраховує Світовий банк, підвищиться до 16 тис. доларів США. Проте, досягнення показ-

ників реалізації стратегії впродовж 5 років вважається сумнівним, адже стратегія для держави це десятиліття розвитку.

Головною передумовою реалізації Стратегії є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності, що наразі у нашій країні намагаються досягти.

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН для прийняття Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року (далі – Саміт). Саміт розглядається світовою спільнотою як подія історичного значення. Проблематика Саміту охоплювала всі аспекти соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності країн, екологічної та енергетичної безпеки, глобального партнерства для розвитку, а обсяг ґрунтовної підготовчої роботи не мав прецедентів в історії.

Після Саміту перед країнами-членами ООН постали нові завдання адаптації визначених

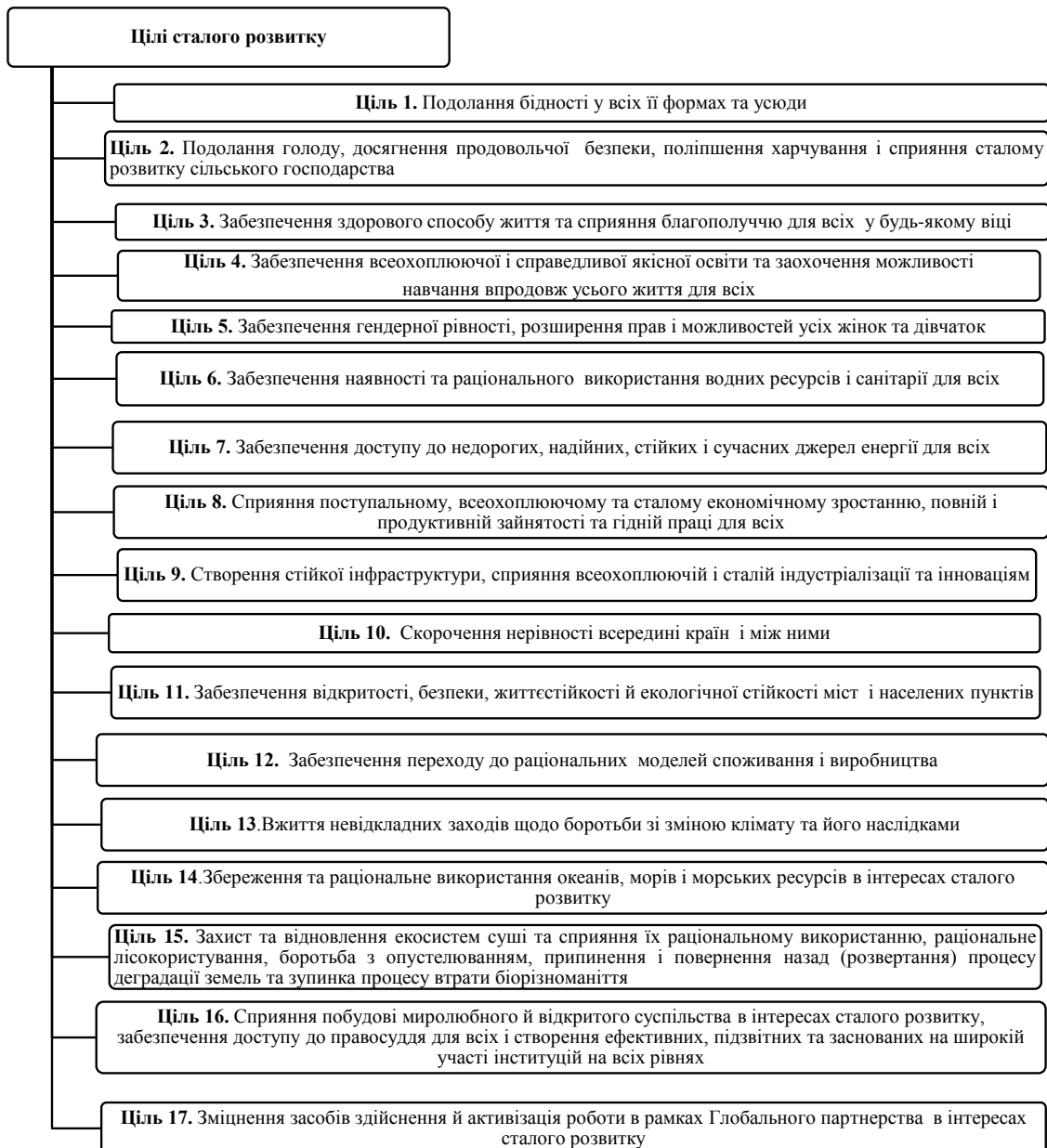

Рис. 5. Цілі сталого розвитку, прийняті на 70-й сесії Генеральної Асамблеї ООН

Джерело: [15]

на глобальному рівні цілей та їх моніторингу. В Україні також розпочалась робота зі встановлення цілей сталого розвитку на 2016-2030 роки, відповідних завдань та показників для моніторингу досягнення цілей. »Для досягнення Цілей Сталого Розвитку на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми і проекти, які на практиці мають забезпечити макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР служитимуть в якості загальної основи для подальших перетворень в Україні», – саме так зазначив Президент України у своєму виступі на Саміті ООН з Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року, під час якого було надано загальне бачення нових орієнтирів розвитку до 2030 року та визначено 17 Цілей сталого розвитку (рис. 5).

Перша група цілей сталого розвитку ООН складається із 9 глобальних, стратегічних цілей для забезпечення сталого економічного зростання та зайнятості, серед яких для України, на нашу думку найбільш пріоритетними є: сприяння поступальному всеохоплюючому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створенню стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства (табл. 4).

Узгодження всіх поглядів та їх переклад на мову конкретних заходів щодо досягнення сталого розвитку економіки – завдання величезної складності, оскільки всі три елементи сталого розвитку треба розглядати збалансовано. Важливими є також механізми взаємодії цих трьох концепцій. Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи, погоджують такі завдання, як досягнення справедливості в межах поколінь і надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економіч-

ного й екологічного елементів породив ідеї щодо вартісної оцінки зовнішніх впливів на навколишнє середовище. Нарешті, зв'язок соціального й екологічного елементів привернув інтерес до таких питань, як внутрішньо-покоління і між-покоління рівність, зокрема, участь населення у процесі ухвалення рішень і дотримання прав майбутніх поколінь. Особливої уваги ці питання набувають у світлі поглиблення світогосподарської диспропорційності та формування дисбалансів у різних сферах [9].

Висновки і пропозиції. Дослідивши теоретичні та практичні основи сталого розвитку необхідно констатувати, що це керований системний розвиток, що має взаємопов'язані складові: екологічну, економічну та соціальну. З урахуванням причинно-наслідкових зв'язків виділяють три рівні цілей сталого розвитку, досягнення яких спирається на групи принципів реалізації збалансованого розвитку. З метою здійснення контролю, моніторингу досягнення цілей сталого розвитку доцільно використати індикатори сталого розвитку, які мають властивість сигналізувати про загальні зміни в системі та слугують основою для розробки важелів стабілізації. Прийняття указу президента «Про стратегію сталого розвитку «Україна 2020» безперечно є важливою подією у формуванні основ забезпечення сталого розвитку в Україні, адже визначає цілі та показники їх досягнення, а також напрямки і пріоритети розвитку країни на найближчий час. Однак, для забезпечення макроекономічної стабільності, економічного балансу та соціальної згуртованості не менш важливим є дотримання Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» та досягнення цілей сталого розвитку на 2016-2030 роки, прийнятих на Саміті ООН у вересні 2015 року, шляхом реалізації нових програм і проектів, якісних перетворень у соціальній, економічній та екологічній складових збалансованого розвитку нашої держави.

Список літератури:

1. Привалова Л.В. Фінансові передумови формування моделі сталого розвитку України / Л.В. Привалова, Л.А. Шило // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 2. – С. 48-51.
2. Власенко В.О. Екологічна економіка як інструмент упровадження сталого розвитку: поняття та принципи правового регулювання / В.О. Власенко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 5/6. – С. 22-28.
3. Будько О.В. Нормативно-правове регулювання сталого розвитку підприємств / О.В. Будько // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 2 – С. 40-43.
4. Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні / Н.С. Маркова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 1. – С. 25-29.
5. Вергун А.М. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації / А.М. Вергун, І.О. Тарасенко // Вісник київського національного університету технологій та дизайну. – 2014. – № 2. – С. 207-218.
6. Тодорюк С.І. Екологічні перспективи в реалізації концепції сталого розвитку аграрного сектора України / С.І. Тодорюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 14. – С. 106-109.
7. Паршин Ю.І. Методика оцінки інформаційного забезпечення стратегії сталого економічного розвитку / Ю.І. Паршин // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 4. – С. 18-22.
8. Капелюшка Т.В. Механізм забезпечення сталого розвитку підприємств сфери послуг / Т.В. Капелюшка // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2015. – № 1. – С. 68-75.
9. Бобух І.М. Сталий розвиток: сутність, принципи і показники виміру / І.М. Бобух // Економічна теорія – 2015. – № 3. – С. 95-118.
10. Захарченко О.В., Наукові основи сталого розвитку / О.В. Захарченко // Наукові праці національного університету харчових технологій. – 2015. – № 4. – С. 68-75.
11. Мельник, Л.Г. Триалектические основы управления развитием экономических систем. [Текст]: монография / Л.Г. Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2015. – 447 с.
12. Сталий розвиток // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
13. Офіційне інтернет-представництво Президента України Петра Порошенка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>

14. Цілі сталого розвитку в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sdg.org.ua/ua>
15. Цілі сталого розвитку 2016-2030 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/>

Свистун Л.А., Рожко А.А.

Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация

На основе проведенного анализа в статье раскрыто понятие устойчивого развития, исследовано влияние его составляющих на качество жизни населения. Рассмотрена взаимосвязь целей устойчивого развития. Доказано, что организация общества для обеспечения основ устойчивого развития должна опираться на принципы: организации в пространстве и времени, обеспечение стойкости, постановки цели, мотивации. Использование индикаторов устойчивого развития, разработанных Комиссией по устойчивому развитию ООН, и поиск путей реагирования на отклонение позволит достичь целей устойчивого развития. Выявлены перспективы усовершенствования нормативно-правового обеспечения устойчивого развития в Украине. Акцентируется внимание на целях устойчивого развития и стратегических принципах его обеспечения в Украине, которые на практике обеспечат макроэкономическую стабильность, экологический баланс и социальную сплоченность, будут служить в качестве общей основы для дальнейших превращений в Украине.

Ключевые слова: устойчивое развитие, цели устойчивого развития, индикаторы устойчивого развития, стратегия устойчивого развития, нормативно-правовое обеспечение.

Svistun L.A., Rozhko A.A.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

STRATEGIC FRAMEWORK OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROVIDING IN UKRAINE

Summary

On the basis of the analysis the concept of sustainable development was revealed in the article. The influence of its components on quality of life was investigated. Intercommunication sustainable development aims was considered. Organization of society to provide the foundations of sustainable development should be based on principles: organization in space and time, providing stability, setting goals, motivation. The use of sustainable development indicators and find ways for responding to deviations will allow achieve the goals of sustainable development. Prospects for improvement of regulatory support of sustainable development in Ukraine were revealed. Authors focus on the goals of sustainable development and strategic basis of its support in Ukraine, which in practice will provide macroeconomic stability, ecological balance and social cohesion, will serve as a general basis for further reforms in Ukraine.

Keywords: sustainable development, aims of sustainable development, indicators of sustainable development, strategy of sustainable development, normatively-legal providing.

РОЗРОБКА ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ПОЛІТИКИ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ

Світлична В.Ю., Запара А.П.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Досліджуються питання визначення сутності поняття «кадрова безпека». Пропонується авторське визначення політики кадрової безпеки та її основних цілей. Окреслюється коло основних порушень у сфері кадрової безпеки. Висвітлюються питання актуальності ідентифікації і мінімізації кадрових ризиків.

Ключові слова: кадри, кадрова безпека, політика кадрової безпеки, економічна безпека, мотивація персоналу, управління персоналом, загрози, кадрові ризики.

Постановка проблеми. Проблема управління персоналом, забезпечення кадрової безпеки у сучасному динамічному і нестабільному бізнес-середовищі набувають особливої актуальності. Адже, саме люди, їх творчий потенціал, майстерність та мотивація діяльності прямо обумовлюють ефективність сучасного виробництва. «За ідентичністю до технологій формування прибутку, тієї самої кон'юнктури ринку, тільки кадри можуть забезпечити стабільність і розвиток або, навпаки, бути причиною розорення і банкрутства комерційних підприємств» [Зубок]. Управління персоналом на кожному підприємстві набуває все більшого значення як чинник підвищення конкурентоспроможності, стратегічного та тактичного їх розвитку. А ефективна реалізація основних напрямів кадрової безпеки значним чином впливає на забезпечення економічної безпеки підприємства.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань сутності кадрової безпеки викладено в численних роботах таких дослідників, як: Галаз Р.І., Зубок М.І., Кибанов А.Я., Кондратьєва С.В., Семенченко А.В., Сушко Н.М., Яременко С.М. та ін. [1; 3; 5-6; 18-19; 24]

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, численні аспекти розробки напрямків ефективної політики кадрової безпеки потребують подальших досліджень.

Мета статті. Завданням дослідження виступає вивчення основних аспектів сутності категорії «кадрова безпека», а також організаційних питань побудови ефективної її політики.

Викладення основного матеріалу. Важливим кроком на шляху побудови політики кадрової безпеки є ґрунтовне визначення цієї категорії. Трактуювання категорії «кадрова безпека», які зустрічаються в економічній літературі, умовно можна поєднати у наступні групи:

1 група – розуміння кадрової безпеки, як стану захищеності підприємства від загроз з боку персоналу. Такий підхід зустрічається у дослідженнях Галаз Р.І., Гончарової К.Г., Петров М., Петрович Й. М., Швець Н. [1-2; 13-14; 22];

2 група – трактування кадрової безпеки, як підсистеми у структурі підприємства, максимально ефективної його кадрової структури, стану системи соціально-трудова відносин між її учасниками [5; 7; 11; 23];

3 група – розкриття змісту кадрової безпеки, як діяльності, заходів, комплексу дій із запобігання негативним впливам як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства [4; 6; 12].

Як і будь-яке економічне явище, кадрова безпека регламентується рядом нормативно-законодавчих актів. До переліку цього нормативного поля відносяться: Закони України: «Про інформацію», «Про захист від недобросовісної конкуренції»; Кодекс законів про працю України; Кримінальний та Цивільний Кодекси України; Конституція України [15-16; 8; 10; 20; 6].

Із метою ефективного функціонування, досягнення захисту від численних загроз з причин несанкціонованих дій з боку персоналу керівництво будь-якого підприємства намагається будувати власну, специфічну його діяльності політику кадрової безпеки. Останню можна порівняти із стратегічним планом розвитку підприємства, тільки сконцентрованим на питаннях цілей, задач та напрямів реалізації дій у сфері саме кадрової безпеки. Водночас заходи політики кадрової безпеки повинні мати системний характер і цілеспрямовано впливати на здатність підприємства реалізувати свої можливості щодо досягнення економічного стійкості і ефективного розвитку.

На думку авторів, політика кадрової безпеки представляє собою систему головних цілей, напрямів, форм, завдань, методів, принципів та критеріїв управління кадрами, що спрямовані на підвищення ефективності використання їх трудового потенціалу, мінімізації загроз від несанкціонованих дій з боку персоналу, а також забезпечує сталий стратегічний та тактичний розвиток підприємства в цілому.

Не можна стверджувати, що політика кадрової безпеки грає роль нормативу чи інструкції для конкретного підприємства, в той же час ця політика характеризує шляхи забезпечення ефективного управління персоналом та основні заплановані перспективні заходи із його здійснення. І хоча політика кадрової безпеки не відповідає на запитання, як саме повинні досягатися цілі безпеки кадрової роботи, керівництво підприємства чітко усвідомлює, що саме потрібно захистити, а отже, забезпечує необхідне управління процесом. Іншими словами, політика кадрової безпеки описує те, що повинно бути захищеним і які обмеження накладаються на управління.

В процесі розробки основних напрямів політики кадрової безпеки вагомим кроком виступає постановка основних цілей її реалізації, іншими словами, стратегічного розуміння, заради чого керівництво підприємство здійснює всі ці кроки. На нашу думку, до кола основних цілей політики кадрової безпеки необхідно включити дві головні:

1) По-перше: забезпечення, підтримка у коротко- та довгостроковій перспективі стабільного і результативного функціонування підприємства, а також захищеності його розвитку від протиправних дій з боку персоналу (промислового шпигунства, розкрадання матеріальних засобів);

2) По-друге: забезпечення ефективності роботи підприємства в питаннях додержання безпеки життєдіяльності персоналу, охорони його здоров'я та праці.

Перелічені цілі, а точніше їх реалізація, повинні максимально знизити імовірність виникнення наступних порушень, нажаль, так поширених у сфері кадрової безпеки:

- психологічної готовності (схильності) співробітника до зловживання службовим становищем та безвідповідальності;

- здійснення несанкціонованих операцій керівниками різних рівнів із перекручення чи знищення інформації, розкрадання або умисного пошкодження (знищення) майна, фінансові махінації, шахрайство, розкрадання грошових коштів, інтелектуальної власності;

- відсутності налагодженого контролю з боку керівництва за діяльністю співробітників;

- слабого кадрового менеджменту, що дає змогу займати відповідальні посади співробітникам-аферистам;

- наявності нестерпного морально-психологічного клімату у колективі підприємства («скривджені») тощо.

Взагалі, можна всі основні загрози кадровій безпеці умовно згрупуємо наступним чином [12, с. 20; 11, с. 24; 21, с. 19]:

1. Внутрішні: неефективна та недосконала система мотивації та стимулювання співробітників, спокуса, що може виникати у працівників щодо протиправного заволодіння власністю підприємства, недосконалість внутрішнього нормативного регулювання кадрової політики на підприємстві, вибір ненадійних партнерів.

2. Зовнішні: кризові стани факторів політико-економічного оточення, компрометація, шантаж працівників підприємства з метою примушення їх до здійснення різного роду посадових порушень, замаху, викрадення працівників, а також членів їх сімей, втрата здоров'я співробітника (погрози фізичної безпеки), кращі умови мотивації у конкурентів, переманювання конкурентами співробітників, що володіють конфіденційною інформацією, вербування працівників підприємства промисловими шпигунами і залучення їх до роботи, пов'язаної з комерційною таємницею.

Розробка політики кадрової безпеки може включати заходи, згруповані за складовими частинами кадрової безпеки. До останніх, за точкою зору [17, с. 125], зокрема належать: безпека життєдіяльності, соціально-мотиваційна, професійна та антиконфліктна безпека.

На нашу думку, основними напрямками реалізації дій у сфері кадрової безпеки повинні виступати сім наступних, найбільш вагомих і фундаментальних для даного процесу:

1. Мотивація персоналу.
2. Формування безпечної поведінки працівників.
3. Забезпечення адекватних умов праці персоналу.
4. Психологічна підтримка персоналу.

5. Управління професійним розвитком персоналу.

6. Стратегічне кадрове планування

7. Контроль роботи і поведінки персоналу.

В будь-якому випадку, політика кадрової безпеки підприємства повинна забезпечувати взаємопов'язані процеси:

- мотивація персоналу до ефективної і якісної роботи;

- максимально можлива мінімізація загроз від загроз з боку персоналу, його протиправних дій.

Щодо мотивації праці необхідно зазначити, що під нею розуміють вільну продуктивну діяльність людини, спрямовану на досягнення своїх цілей, реалізацію своїх інтересів. Іншими словами, це процес свідомого вибору людиною тієї чи іншої трудової поведінки, діяльності, що визначається комплексом і зовнішніх, і внутрішніх факторів. Таким факторами виступають: потреби, які хоче задовольнити співробітник; цінності, що здатні задовольнити цю потребу; трудова діяльність, необхідна для одержання блага; витрати матеріального й морального характеру, пов'язані з трудовою діяльністю, можливість бути незалежними і самостійними [19, с. 67].

На думку авторів, найбільш важливими мотиваційними стимулами, на яких повинна базуватися політика кадрової безпеки, є:

- максимальне делегування посадових повноважень та довіра співробітнику, спільне визначення цілей та завдань роботи між керівником та його підлеглим;

- толерантне ставлення та терпимість до співробітників, які ненавмисно допустилися помилок;

- мотивування через саму роботу - надання співробітнику такої роботи, що забезпечить суспільне визнання її результативності;

- взаємний контроль співробітників, зацікавлених у результатах спільної праці;

- підтримка ініціативних співробітників, ентузіастів, співробітників, що здатні висловлювати та відстоювати власну думку.

А от до переліку принципів реалізації політики кадрової безпеки необхідно віднести [19, с. 16]:

- об'єктивність;

- гласність;

- демократизм;

- науковість;

- принцип ротації кадрів;

- поєднання інтересів підприємства, трудового колективу та особистості;

- поєднання вимогливості, контролю роботи працівників та поваги до них;

- балансування вікового чинника.

Не менш важливим питанням в процесі розробки політики кадрової безпеки виступає і процес ідентифікації, оцінки і мінімізації кадрових ризиків.

Під ризиками ми розуміємо сукупність подій, спрямованих на те, що підприємство зазнає суттєвих втрат у вигляді частини своїх ресурсів чи додаткових витрат понад передбачених, або отримує доходи значно нижчі за ті, на які воно розраховувало. У свою чергу, кадрові ризики (ризики взаємодії підприємства з власним персоналом) - це сукупність подій неотримання доходів або появи додаткових і незапланованих витрат

підприємства внаслідок несанкціонованих дій з боку персоналу, що несуть імовірність порушення сталого розвитку підприємства в цілому.

Постійна робота управлінців підприємства із ідентифікації, оцінки і мінімізації кадрових ризиків виступає важливим і пріоритетним напрямом розвитку кадрової політики, оскільки дозволяє гнучко і швидко коригувати як саму кадрову політику, так і стратегію розвитку підприємства в цілому.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підсумовуючи необхідно підкреслити, що ефективна реалізація політики кадрової безпеки підприємства безпосередньо впливає на економічну стій-

кість та ефективність розвитку підприємства, а також може гарантувати високий потенціал його розвитку в майбутньому.

Важливим аспектом при цьому виступає розуміння, що забезпечення політики кадрової безпеки підприємства не є прерогативою служби чи підрозділу безпеки підприємства, воно має бути результатом роботи всього його колективу. Виважена та економічно та соціально доцільна політика кадрової безпеки відіграє суттєву роль у комплексній системі економічної безпеки підприємства, мінімізуючи кадрові ризики та їх негативний вплив на фінансову складову діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Галаз Р. І. Еволюція поняття «кадрова безпека підприємства» / Р. І. Галаз // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 10. – С. 340-343.
2. Гончарова К. Г. Кадрова безпека, як складова економічної безпеки банківської установи / К. Г. Гончарова. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4602>
3. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: підручник / М. І. Зубок, С. М. Яременко. – К.: КНЕУ, 2012. – 477 с.
4. Кавун С. В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади: монографія / С. В. Кавун. – Х.: ХНЕУ, 2009. – 299 с.
5. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации / А. Я. Кибанов. – М: ИНФРА-М, 2002. – 638 с.
6. Кондратьева С. В. Генезис поняття «кадрової безпеки» підприємства / С. В. Кондратьева // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 5 (21). – С. 194-198.
7. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм ее обеспечения / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К.: Либра, 2003. – 280 с.
8. Кодекс законів про працю України: [закон України: офіц. текст: за станом 10 грудня 1971 р. із змінами, внесеними Законом України від 5 жовтня 2016 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
9. Конституція України: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004р.: станом на 15 березня 2016 р.] – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр>
10. Кримінальний Кодекс України: [закон України: офіц. текст: за станом на 5 квітня 2001 р. із змінами, внесеними Законом України від 6 жовтня 2016 р.] – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
11. Кузнецова Н. В. Поведение персонала как объект обеспечения кадровой безопасности организации / Н. В. Кузнецова // Вестник Забайкальского государственного университета экономики и права. – 2015. – № 6. – С. 23-27.
12. Назарова Г. Передумови створення системи кадрової безпеки підприємства / Назарова Г. // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2010. – Вип. 15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Rarpsu/2010_15/Nazarova.pdf
13. Петров М. І. Економічна безпека підприємства: сутність, трактування, точки зору / М. І. Петров // Менеджер. – 2002. – № 1 (17). – С. 67-71.
14. Петрович Й. М. Класифікація ризиків та оцінка ефективності менеджменту персоналу банку / Й. М. Петрович, Л. Г. Кльоба, В. Л. Кльоба // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 727. – С. 111-119.
15. Про інформацію: [закон України: офіц. текст: за станом на 2 жовтня 1992 р. із змінами, внесеними Законом України від 25 червня 2016 р.] – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
16. Про захист від недобросовісної конкуренції: [закон України: офіц. текст: за станом на 7 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 3 березня 2016 р.] – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр>
17. Пучкова С. І. Методичні підходи щодо забезпечення кадрової безпеки підприємства / С. І. Пучкова // Науково-методичні аспекти забезпечення економічної безпеки: [монографія]: за заг. ред. док. екон. наук, професора І. О. Кузнецової. – Одеса: Атлант, 2013. – С. 123-132.
18. Семенченко А. В. Управління кадровою безпекою в контексті соціально-економічного розвитку організації / А. В. Семенченко // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 232-236.
19. Сушко Н. М. Менеджмент персоналу в банках / Н. М. Сушко. [навч. пос.]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 146 с.
20. Цивільний Кодекс України: [закон України: офіц. текст: за станом на 2 листопада 2016 р.] – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
21. Чичкань Є. О. Значення кадрової безпеки у системі корпоративної безпеки підприємства / Є. О. Чичкань // Управління розвитком. – 2012. – № 18 (139). – С. 18-20.
22. Швець Н. Методи виявлення і збереження кадрової безпеки, або як перемогти зловживання персоналу / Н. Швець // Персонал. – 2006. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.personal.in.ua/article.php?id=291>
23. Яременко О. Ф. Кадрова безпека підприємства: концептуальні основи забезпечення / О. Ф. Яременко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2016. – № 2. – Том 1. – С. 29-32.
24. Яременко С. М. Комплексна система економічної безпеки банку та її структура / С. М. Яременко // Вісник КЕФ КНЕУ імені В. Гетьмана. – 2011. – № 1. – С. 109-113.

Светличная В.Ю., Запара А.П.

Харьковский национальный университет имени А.Н. Бекетова

РАЗРАБОТКА ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ЭФФЕКТИВНОЙ ПОЛИТИКИ КАДРОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

Исследуются вопросы определения сущности понятия «кадровая безопасность». Предлагается авторское определение политики кадровой безопасности и ее основных целей. Определяется круг основных нарушений в сфере кадровой безопасности. Освещаются вопросы актуальности идентификации и минимизации кадровых рисков.

Ключевые слова: кадры, кадровая безопасность, политика кадровой безопасности, экономическая безопасность, мотивация персонала, управление персоналом, угрозы, кадровые риски.

Svitlychna V.Yu., Zapara A.P.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DEVELOPMENT OF KEY POLICY DIRECTIONS FOR EFFECTIVE SECURITY PERSONNEL

Summary

The problems of defining the essence of the concept of «personnel security». The author's definition of personnel security policy and its main goals. Defined terms of the main violations in the sphere of personnel security. The problems of identifying the relevance and minimize personnel risks.

Keywords: personnel, personnel security, personnel security policy, economic security, staff motivation, personnel management, threats, personnel risks.

УДК 658.15.012.8

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

Світлична Т.І.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Розглядаються актуальні питання інноваційних основ розвитку підприємств житлово-комунального комплексу України. Основна увага сфокусована на виробленні заходів політики інноваційних процесів у комунальному секторі економіки, пошуку шляхів їх фінансового забезпечення.

Ключові слова: ресурси, інновації, житлово-комунальні підприємства, нетрадиційні джерела енергії, питання фінансування.

Постановка проблеми. Розвиток і життєдіяльність людства супроводжується споживанням великого обсягу енергетичних ресурсів. З другої половини двадцятого століття потреби в різних видах енергії швидко зростають. Постійною тенденцією збільшення характеризуються обсяги використання нафти, вугілля, водних ресурсів, природного газу, ядерного палива та нетрадиційних джерел енергії (сонячної енергії, біогазових установок, гідроелектростанцій та вітрових електростанцій). Залежність нашої життєдіяльності від природних ресурсів та їх надзвичайно важлива роль пояснюють притаманну їм одну з найвищих цін у світі.

Із кожним днем істотно зростає роль та вплив енергетичного фактору на міжнародні відносини держав. Світова спільнота все більше усвідомлює

грунтовність тези про необхідність консолідації зусиль щодо забезпечення глобальної енергетичної безпеки.

Будь-яка держава, підтримуючи високий рівень власної енергетичної безпеки, отримує можливість зміцнювати свої національні інтереси та забезпечувати стабільний і стійкий розвиток.

Цей факт підтверджує актуальність здійснення енергозберігаючої політики, одним з напрямків якої є інноваційні організаційно-технічні заходи.

Дані питання є надзвичайно актуальними і для житлово-комунальних підприємств. В даному секторі економіки важкою спадщиною планово-адміністративної економіки виступило практично повне ігнорування питань економії природних ресурсів і використання ефективних маловитратних технологій. Як результат відбуваються

величезні за масштабами втрати енергоресурсів, які збільшуються з причин критичного фізичного й морального зносу комунальних мереж, катастрофічно низькою ефективністю устаткування теплоенергетики.

Функціонування житлово-комунальних підприємств регіону повинно базуватися саме на принципах енергетичної безпеки, яка забезпечується енергетичною незалежністю, стійкістю та стабільністю діяльності енергетичного комплексу країни.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Питанням інноваційної політики житлово-комунальних підприємств регіону присвячена велика кількість робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників, таких як: Дзяна Г., Добровець Є.Б., Кравцова Л.Ю., Маляренко В.А., Мильніченко С.М., Мхітарян Н.М., Ніколаєв В.П., Стогній Б.С., Чернишов Л.Н. та інших [4-10; 13; 15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але на даний момент, не до кінця розкритими залишаються питання про причини труднощів у реалізації інноваційних процесів, а також питання розробки комплексу заходів із подальшої успішної реалізації даних процесів. Не можна не погодитися, що ці питання нині набувають «беззаперечну актуальність, а й навіть пріоритетність над іншими проблемами регіонального розвитку» [8, с. 75].

Мета статті. Метою даної статті є вивчення основних напрямків інноваційних процесів житлово-комунальних підприємств регіону, аналіз причин їх невдач і пошук основних напрямків подальшого здійснення інноваційної політики.

Викладення основного матеріалу. Проведення енергозберігаючої політики, впровадження інноваційної моделі й технічне переозброєння виступає одним зі стратегічних напрямків і базисною тезою реформування житлово-комунального комплексу. Не викликає сумніву, що дана політика виступає основою зниження енергоємності та вартості житлово-комунальних послуг, підвищення їх якості. Крім того «... для України це питання також важливе не тільки у зв'язку з вибраним напрямком тісної інтеграції в ЄС, але й у зв'язку з величезним значенням для національної економіки широкомасштабного збереження й ефективного споживання енергії» [2, с. 4].

З іншого боку, на шляху реалізації інноваційних проектів виникає багато перепон і труднощів. Так, у своїй роботі «Проблеми функціонування та розвитку енергетичного комплексу регіону» Мильніченко С. наводить наступний перелік регіональних енергетичних проблем:

– висока енергозатратність галузей промисловості регіону, зумовлена великою часткою застарілих виробничих засобів, зношеністю технологічного обладнання та недостатньою завантаженістю енергетичних потужностей внаслідок зниження обсягів виробництва;

– відсутність дієвих правових та організаційно-економічних механізмів, що стимулюють виробників і споживачів енергоресурсів до підвищення ефективності виробництва і споживання енергії;

– кризовий стан виробничо-ресурсного потенціалу енергетичного комплексу регіону, обумовлений відсутністю первинних енергетичних

ресурсів та електрогенеруючих потужностей, внаслідок чого спостерігається постійне зростання тарифів на енергоресурси;

– недостатність фінансових ресурсів, необхідних для оновлення виробничої бази енергетичного комплексу регіону, що призводить до енергодефіциту [8, с. 77].

Дійсно, у край слабка інвестиційна база не дозволяє повною мірою реалізувати енергоефективну політику. Для вітчизняних інвесторів житлово-комунальні підприємства вважаються інвестиційно непривабливим сектором економіки, а іноземні інвесторів стримують економічна нестабільність, протиріччя державного, регіонального та місцевого законодавства. У даній ситуації «...закордонні інвестори прагнуть суверенних гарантій від держави щодо повернення коштів, отриманих за рахунок економії енергоресурсів. Але під кожний проект їх звичайно одержати неможливо» [15, с. 41].

Таким чином, основними причинами невдач енергозберігаючої політики, у тому числі інноваційних процесів житлово-комунального підприємств є наступні (рис. 1).

Рис. 1. Негативні моменти реалізації інновацій житлово-комунальних підприємств регіону

Джерело: розроблено автором за даними [1-3; 12; 14]

Отже, надзвичайно актуальним стає питання розробки економічної моделі, що створює умови для активної інноваційної й інвестиційної діяльності житлово-комунальних підприємств, а також відповідного нормативно-правового поля її реалізації.

Важливим та навіть основним важелем реалізації інноваційної діяльності житлово-комунальних підприємств регіону виступає саме політика енергозбереження.

На сьогодні відсутня єдина думка стосовно економічної сутності поняття терміну «енергозбереження» [3, с. 21]. Проаналізуємо точку зору, щодо змісту економічної категорії «енергозбереження» (табл. 1).

Модернізація (реконструкція) житлово-комунального підприємств регіону вимагає величезних капітальних витрат зі строком окупності в 7-10 років, але очікуваний ефект буде істотним.

Так, наприклад, річна величина витрат енергоресурсів, як очікується, знизиться на 20-30 відсотків. По оцінках фахівців зниження втрат води й тепла в мережах під час подачі споживачам хоча б на 10% від загального обсягу послуг теплопостачання, водопостачання й водовідведення заощадять для підприємств приблизно 500 млн. грн. виробничих витрат щорічно [10, с. 76].

Рис. 2. Перелік джерел фінансування інновацій житлово-комунальних підприємств регіону

Джерело: розроблено автором за даними [12, с. 54; 15, с. 43]

Інноваційна модель розвитку житлово-комунальних підприємств регіону потребує стійких

джерел фінансування. Серед них потенційними можуть виступати (рис. 2).

Крім того впровадження всіх інноваційних заходів не встигає, на думку фахівців, сьогодні дати очікуваний економічний ефект із здешевлення житлово-комунальних послуг у зв'язку з постійним ростом цін на матеріали, енергоносії, підвищенням заробітної плати, збільшенням податкової бази, що є основною складовою ціни на комунальні послуги [3, с. 34]. Таким чином, найбільш важливим у ситуації, що склалася, для закріплення отриманих позитивних результатів і подальшого інноваційного прогресу необхідна реалізація наступних заходів (табл. 2).

Висновки і пропозиції. Відмовлятися від намічених заходів не можна, тому що це загрожує повним розвалом систем життєзабезпечення та, як наслідок, соціальним вибухом у суспільстві. Ми живемо в такий час, коли будь-який неправильний наш вчинок, небажання враховувати екологічні обмеження та ігнорування кризового стану навколишнього середовища загрожує катастрофою не просто в найближчі десятиліття, а щохвилини. Уникнути настільки руйнівних подій допоможе (поряд з безліччю не менш важливих заходів) у тому числі й грамотна, зважена політика енергоресурсозбереження, одним з напрямків якої є впровадження інноваційних заходів. Реалізація інноваційної моделі розвитку житлово-комунальних підприємств регіону забезпечить: зменшення питомої енергоємнос-

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності категорії «енергозбереження»

Автор	Трактування категорії
Закон України «Про енергозбереження» [11, с. 1]	Енергозбереження – діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), яка спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної та перетвореної енергії і природних енергетичних ресурсів в національному господарстві, яка реалізується з використанням технічних, економічних та правових методів
Суходоля О. М. [14, с. 22]	Енергозбереження – це результати діяльності, направлені на зберігання енергії
Дзяна Г. [4, с. 74]	Енергозбереження – це кількісні характеристики процесу збереження енергії
Акіншина О. В. [1, с. 4]	Енергозбереження – це багатобачна комплексна проблема, що охоплює, крім технічних і організаційно-правових аспектів, методологічні аспекти, питання збереження та безпеки життєвого простору людини, здійснення промислової діяльності з найменшими витратами з високоефективним використанням матеріального та інтелектуального потенціалу
Джеджула В. В. [3, с. 22-23]	Енергозбереження – це наукова, організаційна, практична та інформаційна діяльність, яка спрямована на економне витрачання первинної та перетвореної енергії і природних енергетичних ресурсів в національному господарстві, зменшення екологічного забруднення навколишнього середовища, перехід на відновлювальні джерела енергії, що реалізується з використанням відповідних методів
Маляренко В.А. [7, с. 20]	Енергозбереження – організаційна наукова, практична, інформаційна діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб, направлена на зниження витрати (втрат) ПЕР в процесі їх видобування, перероблення, транспортування, зберігання, використання і утилізації
Мхітарян Н. М. [9, с. 7]	Енергозбереження – це комплекс заходів щодо економії енергії і введення в енергетичний оборот нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії (НВДЕ), які практично не використовуються в господарській діяльності регіонів
Мильниченко С. М. [8, с. 11]	Енергозбереження – раціональне використання енергії, що передбачає чотири основні способи економії традиційних енергоресурсів і розширення сфери застосування нетрадиційних: 1) скорочення споживання палива та енергії за рахунок зміни методів і структури господарювання; 2) заміщення дефіцитних видів енергоресурсів (нафта, природний газ) менш дефіцитними (вугілля, атомна енергія); 3) розширення сфери та підвищення інтенсивності застосування нетрадиційних відновлюваних джерел енергії (сонця, вітру, біомаси); 4) загальне підвищення ефективності використання енергоресурсів усіх видів за рахунок впровадження комплексу нормативно-правових, організаційно-економічних і технологічних заходів

Джерело: розроблено автором за даними [1; 3-4; 7-11; 14]

ті продукції, зменшенням викидів у навколишнє середовище, зростанням частки альтернативних і відновлювальних джерел енергії у енергобалансі підприємств, а також збільшення їх прибутку.

Таблиця 2

Перелік заходів забезпечення реалізації інноваційної політики діяльності житлово-комунальних підприємств регіону

№ з/п	Зміст
1	впорядкування й погодження діючих, розробка нових нормативно-правових актів з основних напрямів енергоресурсозбереження. Останнє забезпечить ефективне функціонування ринкових механізмів, які, у свою чергу, будуть більш повно відображати екологічні витрати й переваги енергозбереження
2	законодавче закріплення можливих варіантів стимулювання ощадливого, раціонального використання енергоресурсів. Запровадження тарифів на паливно-енергетичні ресурси залежно від сезону, рівня енергоспоживання
3	стимулювання й підвищення інвестицій у реалізацію розробок науково-технічного прогресу в ЖКГ за допомогою пільгового режиму оподаткування, знижених процентних ставок по банківських кредитах
4	нормативне закріплення обов'язковості проведення енергоаудиту, експертизи тарифів і складання енергетичних паспортів житлово-комунальних підприємств

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

- Акінщина О. В. Енергоаудит у системі енергоменеджменту підприємства / О. В. Акінщина, Л. І. Третьякова, О. М. Антоненко // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2012. – № 735. – С. 4-11.
- Доповідь голови Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства на розширеному засіданні колегії Держжитлокомунгоспу («Про хід реформування житлово-комунального господарства України») 22.07.2003 р. // Інформаційний бюлетень Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства. – 2003. – № 8. – С. 5-12.
- Джеджула В. В. Організаційно-економічний механізм енергозбереження промислових підприємств: дис... докт. економ. наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / В'ячеслав Васильович Джеджула. – Хмельницький: ХНУ, 2014. – 419 с.
- Дзяна Г. Теоретичні основи державної політики у сфері енергозбереження / Г. Дзяна, Р. Дзяний // Ефективність державного управління. – 2010. – № 23. – С. 72-79.
- Добровец Е. Б. Энергетическая стратегия государства: как найти золотую середину // Журнал руководителя и главного бухгалтера «ЖКХ». – 2009. – № 5. – С. 64.
- Кравцова Л. Ю. Экономический механизм мотивации внедрения энергосберегающих технологий в жилищно-коммунальное хозяйство: дис... канд. економ. наук по специальности 08.10.01 – размещение производительных сил и региональная экономика / Любовь Викторовна Кравцова. – Донецк: Донецкий ун-т экономики и права, 2006. – 237 с.
- Маляренко В. А. Енергозбереження – пріоритетний напрямок розвитку вдосконалення комунальної енергетики / В. А. Маляренко // Интегрированные технологии и энергосбережение. – 2006. – № 3. – С. 19-30.
- Мильніченко С. М. Проблеми функціонування та розвитку енергетичного комплексу регіону / С. М. Мильніченко // Збірник наукових праць ЧДТУ, 2014. – Випуск 36. Частина II. – С. 74-79.
- Мхітарян Н. М. Аналіз стану та перспектив розвитку відновлюваної та вторинної енергетики в світі та в Україні / Н. М. Мхітарян, С. О. Кудря, Л. В. Яценко // Відновлювана енергетика XXI століття: матеріали IV Міжнар. конф. – Крим, 2005. – С. 11-25.
- Ніколаєв В. П. Зміцнення фінансового стану комунальної галузі / В. П. Ніколаєв // Фінанси України. – 2003. – № 6. – С. 75-79.
- Про енергозбереження: [закон України: офіц. текст: за станом на 01 липня 1994 р. № 74/94ВР із змінами, внесеними Законом України від 01 січня 2013р.]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80>
- Програма розвитку і реформування житлово-комунального господарства м. Харкова на 2003-2010 рр. / Шутенко Л. М., Бабаєв В. М. – Харків: ХДАМГ, 2003. – 205 с.
- Стогній Б. С. Перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу та енергозбереження в Україні / Б. С. Стогній // По материалам исследований Государственного комитета Украины по энергосбережению. – 2010. – С. 5-9.
- Суходоля О. М. Енергоефективність економіки в контексті національної безпеки: методологія дослідження та механізми реалізації: моногр. / О. М. Суходоля. – К.: НАДУ, 2006. – 424 с.
- Чернышов Л. Н. Энергоресурсосбережение в жилищно-коммунальной отрасли / Л. Н. Чернышов // Журнал руководителя и главного бухгалтера «ЖКХ». – 2010. – № 2. – С. 40-47.

Светличная Т.И.

Харьковский национальный университет имени А.Н. Бекетова

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕГИОНА

Аннотация

Рассматриваются актуальные вопросы инновационных основ развития предприятий жилищно-коммунального комплекса Украины. Основное внимание сфокусировано на выработке мероприятий политики инновационных процессов в коммунальном секторе экономики, поиске путей их финансового обеспечения.

Ключевые слова: ресурсы, инновации, жилищно-коммунальные предприятия, нетрадиционные источники энергии, вопросы финансирования.

Svitlychna T.I.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ORGANIZATIONAL SUPPORT INNOVATION POLICY IMPLEMENTATION ACTIVITIES HOUSING-UTILITY ENTERPRISES OF THE REGION

Summary

Pressing questions of innovative bases of development of the enterprises of a housing-and-municipal complex of Ukraine are considered. The basic attention is focused on development of actions of a policy of innovative processes in municipal sector of economy, search of ways of their financial maintenance.

Keywords: resources, innovation, housing and utilities, alternative energy sources, the issue of financing.

УДК 338.3

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВА

Семенов А.Г., Єлькін А.В.

Класичний приватний університет

Стаття присвячена напрямам підвищення ефективності використання основних засобів підприємства. За допомогою факторів та резервів підвищення ефективності виробництва визначаються конкретні шляхи для їх реалізації. Якщо підприємство має стабільний попит на послуги які надає, шляхи підвищення використання основних засобів заключаються у необхідності реалізації резервів щодо найбільш повного завантаження обладнання та устаткування.

Ключові слова: аналіз, виробництво, динаміка, основні виробничі засоби, підприємство, резерви, ефективність.

Вступ. У сучасних умовах ринкових відносин центральне місце займає проблема підвищення ефективності використання основних засобів підприємства. Розуміючи, яку роль основні засоби відіграють у виробничому процесі, чинники, які впливають на їх використання, можна знайти шляхи підвищення ефективності основних засобів, збільшуючи при цьому продуктивність праці та зменшуючи собівартість [3].

Проблему підвищення ефективності використання основних засобів розглядали у своїх працях такі вчені: І.О. Чорна, Й.М. Петрович, І.О. Борисюк, Т.В. Куницька, Н.М. Крїчка та інші. Вони відзначають провідну роль аналізу фактичного стану та структури основних засобів, розглядають найважливіші фактори, які безпосередньо впливають на ефективність їх використання, а

також обґрунтовують необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності за рахунок постійного його аналізу. Проте існує багато питань, які потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження напрямів підвищення ефективності використання основних засобів підприємства.

Результати дослідження. Приватне акціонерне товариство «ТАКО» багато років забезпечує сучасні промислові підприємства якісними послугами з будівництва та ремонту залізничних та трамвайних колій. Розуміючи роль основних засобів у виробничому процесі, усі чинники, які впливають на їх використання, товариство повинно підвищувати ефективність своїх засобів виробництва, для збільшення продуктивності праці та зменшення собівартості.

За допомогою факторів та резервів підвищення ефективності виробництва визначаються конкретні шляхи для їх реалізації. Якщо підприємство має стабільний попит на послуги які надає, шляхи підвищення використання основних засобів заключаються у необхідності реалізації резервів щодо найбільш повного завантаження обладнання та устаткування [1].

Дані умови підвищення ефективності використання основних засобів здійснюються за допомогою зростання обсягів виробництва шляхом підвищення коефіцієнтів інтенсивності і екстенсивності за рахунок зведення до мінімуму внутрішніх простоїв, ліквідації «вузьких місць» виробництва, виключення простоїв обладнання, збільшення змінності роботи устаткування та інші [3].

Напрями підвищення ефективності використання основних засобів ПрАТ «ТАКО» заключаються у наступному:

1. Залізничні шляхи складаються з матеріалів, різноманітних за показниками міцності та термінами служби (металу, деревини або залізобетону, баластного матеріалу і ґрунту земельного полотна). Ці особливості потребують особливих вимог до ведення колійного господарства. Роботи, які проводяться на колії, повинні бути організовані за найкращими передовими технологіями при максимальних ступенях механізації, для того, щоб забезпечити якнайменші затримки при виконанні колійних робіт. Витрата матеріалів на верхню споруду колії повинна бути якнайменшою, але не в збиток якості.

Поставлених задач можна досягти шляхом впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, наприклад, ресурсозберігаючих технологій і сучасної техніки [2].

З огляду на те, що експлуатовані підприємством колійоремонтні машини не забезпечують належного обслуговування магістральних шляхів, є морально застарілими, ПрАТ «ТАКО» у 2015 році уклало контракт на поставку колійоремонтних машинних комплексів з всевітньо відомою австрійською компанією «Plasser und Theurer». У 2016 році планується купівля одного такого комплексу.

За 2015 рік діяльність підприємства характеризується показниками, наведеними в таблиці 1.

Таблиця 1
Основні показники діяльності ПрАТ «ТАКО»

Показник	Одиниця виміру	Значення
Чистий дохід від реалізації послуг з ремонту колії	Тис. грн.	10 151
Собівартість наданих послуг	Тис. грн.	9 964
Валовий прибуток	Тис. грн.	187

Вартість одного колійоремонтного машинного комплексу на сьогоднішній день складає – 5 320 тис. грн.

При застосуванні такого комплексу у 2016 році планується збільшення чистого доходу за рахунок збільшення об'ємів виробництва послуг на 35%. Таким чином, проектний приріст виручки складатиме:

$$\text{ЧД} = 10\,151 \times 0,35 = 3\,552,85 \text{ тис. грн.}$$

$$\text{ЧД} = 10\,151 + 3\,552,85 = 13\,703,85 \text{ тис. грн.}$$

Використання нового, сучасного колійоремонтного машинного комплексу передбачає зниження собівартості на 15% за рахунок зменшення витрат на паливо, енергію, зменшення матеріальних і трудових витрат на їх обслуговування. Тоді, собівартість складатиме:

$$C = 9\,964 \times 0,15 = 1\,494,60 \text{ тис. грн.}$$

$$C = 9\,964 - 1\,494,60 = 8\,469,40 \text{ тис. грн.}$$

Збільшення об'ємів надання послуг призведе до збільшення загальних змінних витрат підприємства прямо пропорційно до зміни обсягу діяльності, а також зменшенню постійних витрат на одиницю продукції. Собівартість збільшиться на:

$$C = 8\,469,40 \times 0,35 = 2\,964,29 \text{ тис. грн.}$$

При цьому, собівартість збільшиться на суму додаткової амортизації, розрахунок якої наведено в таблиці 2.

Мінімально допустимий термін корисного використання колійоремонтного машинного комплексу згідно податкового кодексу України становить 5 років. Підприємство використовує прямолінійний метод амортизації основних засобів [1].

Таблиця 2

Розрахунок суми додаткових амортизаційних відрахувань

Балансова вартість обладнання, тис. грн.	Мінімально допустимий термін корисного використання, років	1 рік, тис. грн.	2 рік, тис. грн.	3 рік, тис. грн.	4 рік, тис. грн.	5 рік, тис. грн.
5 320	5	1 064	1 064	1 064	1 064	1 064

Отже, собівартість становитиме:

$$C = 8\,469,40 + 2\,964,29 + 1\,064 = 12\,497,69 \text{ тис. грн.}$$

Результати діяльності після впровадження запропонованих заходів наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

Планові показники діяльності ПрАТ «ТАКО»

Показник	Одиниця виміру	Значення
Чистий дохід від реалізації послуг з ремонту колії	Тис. грн.	13 703,85
Собівартість наданих послуг	Тис. грн.	12 497,69
Валовий прибуток	Тис. грн.	1 206,16

Отже, при введенні у дію нового колійоремонтного машинного комплексу підприємство зможе скоротити можливість морального зносу устаткування, збільшить валовий прибуток, буде сприяти технічному прогресу у галузі, зниженню собівартості послуг за рахунок раціонального використання сировини, матеріалів, палива, енергії, зменшення матеріальних і трудових витрат на їх ремонт та обслуговування.

2. Однією з найголовніших задач щодо підвищення ефективності використання основних засобів є своєчасна заміна чинного застарілого обладнання на нове, більш продуктивне та економічне [4]. На підприємстві використовується застаріле обладнання та устаткування, серед-

ній вік якого становить 10,7 років. Це критичне значення. Слід звернути увагу на те, що значну питому вагу займає устаткування, встановлене понад 20 років тому. Даний факт свідчить про те, що керівництво Товариства все менше уваги приділяє оновленню парку обладнання. Дане обладнання вже використало свій потенціал і не відповідає сучасним вимогам виробництва. Ще одним істотним недоліком такого обладнання є високий рівень енерговитрат. Оскільки сучасні умови диктують постійне збільшення ціни на паливо та енергію, доцільно використовувати сучасне обладнання, яке є більш економічним.

3. На даний час ПрАТ «ТАКО» має в своєму розпорядженні складські приміщення для зберігання обладнання та устаткування. Загальна площа складів – 1 750 м², з яких під власні потреби зайнято 90% або 1 575 м². На цих площах Товариство зберігає своє обладнання та устаткування, а також матеріали, призначені для будівництва та ремонту залізничних та трамвайних колій.

Отже, вільна площа складає 10%. Але, якщо підприємство спíše або реалізує застарілі основні засоби або ті, які не використовуються у виробництві, загальні вільні площі становитимуть 40%. На даних площах можна зберігати вантажі у розрахунку на 1 м² – 0,62 т.

Пропонується звільнені складські площі здавати в оренду стороннім організаціям для зберігання вантажів. Для надання складських послуг ПрАТ «ТАКО» має всі необхідні умови:

- облаштовані складські приміщення для зберігання вантажів;
- автотранспортні під'їзні шляхи;
- навантажувально-розвантажувальні транспортні засоби;
- охорону.

На звільнених площах можна зберігати вантажі у розмірі:

$$0,62 \times 700 = 434 \text{ т.}$$

Аналіз ринку складських послуг показує, що в середньому ціна за зберігання 1 тонни вантажів становить 2,50 грн. за добу. За рік до-

хід від послуг зі зберігання сторонніх вантажів становитиме:

$$BP^2 = 434 \times 2,50 \times 365 = 396\,025 \text{ грн.}$$

За послуги розвантаження та навантаження вантажів – 230 грн./т. За місяць середній вантажооборот складу становить 55% від загального тоннажу. Дохід від послуг з розвантаження та навантаження складе:

$$BP^3 = 434 \times 0,55 \times 230 \times 12 = 658\,812 \text{ грн.}$$

Витрати на утримання складських приміщень включають в себе:

- витрати на утримання приміщення;
- витрати на утримання транспортних засобів;
- витрати на заробітну плату та відрахування;
- накладні витрати.

Загальна сума даних витрат складає 685 889 грн., з них:

- витрати на утримання приміщення – 300 556 грн.
- витрати на утримання транспортних засобів – 159 882 грн.
- витрати на заробітну плату з відрахуваннями – 140 538 грн.
- накладні витрати – 84 913 грн.

Виручка від реалізації послуг в проектному році становитиме:

$$BP^{PP} = 396\,025 + 658\,812 = 1\,054\,837 \text{ грн.}$$

Податок на додану вартість складе:

$$ПДВ = 1\,054\,837,00 / 6 = 175\,806 \text{ грн.}$$

Інші вирахування з доходу приймемо на рівні 2015 року – 4 916 грн.

Чистий дохід підприємства за проектом становитиме:

$$BP_{\text{Ч}}^{PP} = 1\,054\,837 - 175\,806 - 4\,916 = 874\,115 \text{ грн.}$$

Собівартість реалізованих послуг в проектному році становитиме:

$$C^{PP} = 300\,556 + 159\,882 + 140\,538 + 84\,913 = 685\,889 \text{ грн.}$$

Валовий прибуток за проектом:

$$П^{PP} = 874\,115 - 685\,889 = 188\,226 \text{ грн.}$$

Запропоновані заходи позитивно впливають на фінансові результати діяльності підпри-

Таблиця 4

Результати впровадження запропонованих заходів на ПрАТ «ТАКО»

№ з/п	Захід	Ефект	Валовий прибуток, тис. грн.
1	Впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, ресурсозберігаючих технологій і сучасної техніки за рахунок купівлі колійоремонтного машинного комплексу.	При застосуванні на практиці даного заходу збільшиться ефективність використання основних засобів, підприємство матиме можливість збільшення обсягів виробництва послуг, прискореного відновлення засобів праці, яке скоротить можливість морального зносу устаткування і буде сприяти технічному прогресу в галузі, зниження собівартості послуг за рахунок раціонального використання сировини, матеріалів, палива, енергії, зменшення матеріальних і трудових витрат на їх ремонт і обслуговування.	1 206,16
2	Списання або реалізація застарілого обладнання та устаткування. Звільнені складські площі здавати в оренду стороннім організаціям для зберігання вантажів.	Додатковий дохід, який прискорить термін окупності витрат на придбання нового обладнання, а також зменшення середнього віку устаткування за рахунок списання застарілого.	188,23
3	Завантаження основних засобів на умовах оренди.	Додатковий дохід, який прискорить термін окупності витрат на придбання нового обладнання, а також надасть змогу повніше та ефективніше використовувати виробничий потенціал, а отже і підвищити фондівіддачу.	від 1,25-2 до 0,4-0,53 за 1 годину роботи

емства. Підприємство має отримати валовий прибуток у розмірі 188 226 грн. Отже, підприємству доцільно втілювати у життя запропонований захід.

4. Швидке та оперативне реагування на запити ринку, подолання простоїв обладнання шляхом завантаження основних засобів на умовах оренди, що дасть змогу підприємству отримати додатковий дохід, який прискорить термін окупності витрат на придбання нового обладнання, а також надасть змогу повніше та ефективніше використовувати виробничий потенціал, а отже і підвищити фондівіддачу [1].

Наприклад, підприємство має у своєму розпорядженні 6 автомобільних кранів та 8 вантажних автомобілів. Аналіз ринку показує, що середня вартість оренди автомобільного крану становить 250–400 грн./год., а вантажного автомобіля – 60–80 грн./год. Тобто, при здачі в оренду автомобільних кранів підприємство може отримати додатковий дохід у розмірі:

$$\min D = 250 \times 6 = 1\,500 \text{ грн/год.};$$

$$\max D = 400 \times 6 = 2\,400 \text{ грн/год.}$$

Податок на додану вартість складе:

$$\text{ПДВ} = 1500/6 = 250 \text{ грн.}; 2\,400/6 = 400 \text{ грн.}$$

Валовий прибуток:

$$\min \Pi = 1\,500 - 250 = 1\,250 \text{ грн/год.};$$

$$\max \Pi = 2\,400 - 400 = 2\,000 \text{ грн/год.}$$

А при здачі в оренду вантажних автомобілів:

$$\min D = 60 \times 8 = 480 \text{ грн/год.};$$

$$\max D = 80 \times 8 = 640 \text{ грн/год.}$$

Податок на додану вартість складе:

$$\text{ПДВ} = 480/6 = 80 \text{ грн.}; 640/6 = 106,67 \text{ грн.}$$

Валовий прибуток:

$$\min \Pi = 480 - 80 = 400 \text{ грн/год.};$$

$$\max \Pi = 640 - 106,67 = 533,33 \text{ грн/год.}$$

Результати впровадження запропонованих заходів наведені у таблиці 4.

Отже, в цілому, запропоновані заходи позитивно впливають на показники використання основних засобів, що доводить доцільність впровадження даних заходів у ПрАТ «ТАКО».

Висновки. 1. В результаті проведеного дослідження встановлено, що середній вік устаткування на підприємстві становить 10,7 років. Це критичне значення. Слід звернути увагу на те, значну питому вагу займає устаткування, встановлене понад 20 років тому.

2. Було запропоновано:

– впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, ресурсозберігаючих технологій і сучасної техніки за рахунок купівлі колійоремонтного машинного комплексу, що призведе до отримання валового прибутку у розмірі 1 206,16 тис. грн.;

– списання або реалізація застарілого обладнання та устаткування. Звільнені складські площі здавати в оренду стороннім організаціям для зберігання вантажів та отримання додаткового валового прибутку у розмірі 188,23 тис. грн.;

– завантаження основних засобів на умовах оренди. При цьому можливий валовий прибуток становить від 1,25 – 2 тис. грн. до 0,4 – 0,53 тис. грн. за 1 годину роботи.

3. В цілому запропоновані заходи впливають на покращання показників використання основних засобів, що доводить доцільність впровадження даних заходів у ПрАТ «ТАКО».

Список літератури:

1. Економіка підприємства: підручник / ред.: Й. М. Петрович. – 2-ге вид. – Львів: Магнолія, 2010. – 326 с.
2. Городянська Л. В. Відтворення основних засобів на підприємствах України: теорія і практика обліку та аналізу: монографія / Л. В. Городянська. – К.: КНЕУ, 2008. – 216 с.
3. Наконечний Б. В. Підвищення ефективності управління основними виробничими засобами на підприємстві / Б. В. Наконечний // Вісник Львівської політехніки. – 2010. – № 1. – С. 71-76.
4. Приварникова І. Ю. Система управління використанням та оновленням основних засобів промислових підприємств / І. Ю. Приварникова // Економічний простір. – 2011. – № 47. – С. 268–280.

Семенов А.Г., Елькин А.В.

Классический приватный университет

НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Статья посвящена направлениям повышения эффективности использования основных средств предприятия. С помощью факторов и резервов повышения эффективности производства определяются конкретные пути для их реализации. Если предприятие имеет стабильный спрос на услуги, которые предоставляет, пути повышения использования основных средств заключаются в необходимости реализации резервов по наиболее полной загрузке оборудования.

Ключевые слова: анализ, производство, динамика, основные производственные средства, предприятие, резервы, эффективность.

Semenov A.G., Elkin V.A.
Classical Private University

DIRECTIONS OF INCREASE OF EFFICIENCY OF USE OF FIXED ASSETS

Summary

The article is devoted to directions of increase of efficiency of using fixed assets of the company. With the help of factors and reserves of increase of efficiency of production are determined by specific ways to implement them. If the company has a stable demand for the services offered, increasing the use of fixed assets are necessary, the implementation of the provisions for the most complete utilization of equipment.

Keywords: analysis, production, dynamics, key manufacturing facilities, the company, reserves, efficiency.

УДК 362.331

ДІАГНОСТИКА СТРУКТУРИ Й СКЛАДУ ФОНДУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Семенов А.Г., Складанна К.І.
Класичний приватний університет

Стаття присвячена діагностиці структури й складу фонду заробітної плати на підприємстві. Досліджено, що ефективна організація оплати праці неможлива без вивчення різноманіття факторів, що впливають на трудову поведінку працівників, без аналізу інформації про реальний вплив цих факторів, про наслідки їх дії.

Ключові слова: аналіз, мотивація, заробітна плата, фонд оплати праці, підприємство, продуктивність праці, сутність заробітної плати.

Вступ. Організація оплати праці – це одна з найбільш проблемних питань трудових відносин. Від її оптимального розв'язання багато в чому залежить не лише рівень оплати праці працівників, але й результати господарської діяльності підприємства загалом. Тому різні аспекти організації оплати праці працівників виробничих сфер, форм власності та підпорядкування досліджено науковцями, такими як І. Бондаром, М. Волгіним, О. Грیشовою, Фокініним, А. Колодом, Е. Лібановою, А. Чухном, Р. Яковлевим, Г. Ярошенко. Ці вчені дослідили практику організації оплати праці працівників виробничої та бюджетних сфер. Вони запропонували також нові підходи до оплати праці з урахуванням розвитку економіки, змін у господарській діяльності. Водночас запропоновані підходи в організації оплати праці працівників зазначених сфер діяльності опрацьовано ще недостатньо. Тому виникає потреба в розробленні таких механізмів, які б забезпечували тісніший зв'язок оплати праці з її складністю, кваліфікацією та кінцевими результатами. Необхідно створювати економічно достовірну та обґрунтовану інформацію про виконання нормативів та динаміки показників про працю, стеження за дотриманням співвідношення росту продуктивності праці та заробітної плати, стимулювання праці на підприємстві [2, 4].

Постановка завдання. В статті досліджено діагностику структури й складу фонду заробітної плати на підприємстві.

Результати дослідження. Розглянемо структуру й склад фонду заробітної плати у супермаркету «АТБ» за 9 місяців 2013 й 2014 р. (табл. 1).

Фонд заробітної плати за 9 місяців 2014 року в порівнянні з аналогічним періодом 2013 року збільшився на 45,3%, у т.ч. заробітна плата за виконану роботу – на 41,6%, виплати компенсуючого характеру – на 66,7%. Заробітна плата в натуральній формі не виплачувалася. За звітний період зросла питома вага виплат, що компенсують стимулюючого характеру на 2,14% (16,67-14,53), відповідно, питома вага заробітної плати за виконану роботу знизився на 2,14%.

Далі проаналізуємо фонд заробітної плати в розрізі джерел його формування, а також середню заробітну плату й рівень витрат на оплату праці (табл. 2).

Як видно з таблиці 2, основним джерелом формування фонду заробітної плати є кошти на оплату праці, що включають у витрати обороту. Їхня частка становить 100%. За рахунок прибутку заробітна плата не виплачувалася. Рівень витрат на заробітну плату у відсотках до товарообігу збільшився у звітному періоді на 0,3% і склав 6,4%.

Середня заробітна плата на одного працівника збільшилася з 1178,4 до 1662,6 тис. грн, або на 41,1%, при росту середнього обороту на одного працівника на 6364,4 тис. грн. (на 32,7%). Ріст фонду заробітної плати трохи випереджає темп росту товарообігу (на 145,3-136,6=8,7%). Ріст компенсуючих й стимулюючих виплат склав 66,7%. Це на 30,1% більше росту товарообігу, що говорить про малоефективне їхнє використання. Основними факторами, що впливають на фонд заробітної плати, є чисельність працівників і середня заробітна плата. Вплив зміни чисельності працівників на фонд заробітної плати встановлюється шляхом

множення величини відхилення чисельності працівників у звітному періоді від чисельності працівників минулого періоду на середню заробітну плату на одного працівника торік [1].

Вплив зміни середньої заробітної плати на фонд заробітної плати визначається шляхом множення розміру зміни середньої заробітної плати на один працівника у звітному періоді в порівнянні з минулим періодом на фактичну середньооблікову чисельність працівників у звітному періоді [1].

У звітному періоді фонд оплати праці збільшився (табл. 3) на 53889 тис. грн. у тому числі за рахунок росту середньої заробітної плати на 50356,8 тис. грн., а за рахунок збільшення чисельності працівників на 3 чоловік збільшився на 3535,2 тис. грн. Загальне відхилення дорівнює 53892 тис. грн.

Ріст середньої заробітної плати відбувся в результаті зміни професійно-кваліфікаційного складу працівників, а саме внаслідок підвищення питомої ваги працівників з більше високими тарифними окладами й збільшення посадових окладів і тарифних ставок.

Визначимо ефективність використання фонду оплати праці. У процесі аналізу з'ясуємо, якою мірою матеріальне стимулювання праці сприяло росту товарообігу, прибутку, підвищенню зацікавленості працівників у досягненні високих кінцевих результатів.

Ефективність використання фонду заробітної плати може бути охарактеризована через систему показників. До них відносяться:

- товарообіг на гривню фонду заробітної плати;
- прибуток на гривню фонду заробітної плати;
- рівень витрат на оплату праці у відсотках до товарообігу;
- співвідношення темпів росту продуктивності праці й середньої заробітної плати;
- середня заробітна плата на одного працівника;
- інтегральний показник ефективності використання фонду заробітної плати.

При ефективному використанні фонду заробітної плати темпи зростання основних показників господарської діяльності повинні випереджати темпи росту фонду заробітної плати [3, 4].

Дані таблиці 3 свідчать про те, що між темпами росту товарообігу, прибутку й фонду заробіт-

Таблиця 1

Структура й склад фонду заробітної плати у супермаркету «АТБ»

Показники	9 місяців 2013 р.		9 місяців 2014 р.		Звітний період, у відсотках
	тис. грн.	питома вага, %	тис. грн.	питома вага, %	
Фонд заробітної плати, всього	119017	100	172906	100	145,3
У тому числі:					
Заробітна плата у грошовій формі	119017	100	172906	100	145,3
З неї:					
заробітна плата за виконану роботу	101723,8	85,47	144082,6	83,33	141,6
виплати компенсуючого та стимулюючого характеру	17293,2		28823,4	16,67	166,7
Заробітна плата у натуральній формі	–	–	–	–	–

Таблиця 2

Аналіз фонду заробітної плати у супермаркету «АТБ»

Показники	9 місяців 2013 р.	9 місяців 2014 р.	Звітний період, у відсотках до минулого періоду
Різдівний товарообіг, тис. грн.	1966616	2686926	136,6
Фонд заробітної плати, тис. грн.	119017	172906	145,3
Фонд заробітної плати, у відсотках до товарообігу	6,1	6,4	–
У тому числі:			
витрати на заробітну плату у витратах обігу, тис. грн.	119017	172906	145,3
виплати заробітної плати за рахунок прибутку, залишені у розпорядженні підприємства, тис. грн.	–	–	–

Таблиця 3

Аналіз показників ефективності використання фонду оплати праці

Показники	9 місяців 2013 р.	9 місяців 2014 р.	Відхилення	Звітний період, у % до минулого періоду
Роздрібний товарообіг, тис. грн.	1966616	2686926	720310	136,6
Балансовий прибуток, тис. грн.	6508	7522	1014	115,6
Фонд заробітної плати, тис. грн.	119017	172906	53889	145,3
Фонд заробітної плати, у відсотках до товарообігу	6,1	6,4	0,3	–
Середньооблікова чисельність робітників, чол.	101	104	3	103
Товарообіг на гривню ФЗП	16,5	15,5	-1,0	94,0
Прибуток на гривню ФЗП	0,055	0,044	-0,011	79,6
ФЗП на одного робітника	1178,4	1662,6	484,2	141,1
Товарообіг на одного робітника	19471	25836	6364	132,7
Прибуток на одного робітника	64,44	72,33	7,89	112,2
Інтегральний показник ефективності використання ФЗП	0,953	0,826	-0,127	86,7

Таблиця 4

Узагальнення впливу факторів на показники стимулювання товарообігу й прибутку

Показники	Умовний показник стимулювання	9 місяців 2013 р.	9 місяців 2014 р.	Відхилення (+,-) (гр.4-гр.3)	У тому числі за рахунок		
					товарообігу (гр.2-грн.3)	прибутку (гр.2-грн.3)	ФОП (гр.4-грн.2)
Товарообіг на гривну ФЗП, грн. (показник стимулювання товарообігу)	22,58	16,5	15,5	-1	6,05	-	-7,08
Прибуток на гривну ФЗП, грн. (показник стимулювання прибутку)	0,063	0,055	0,044	-0,011	-	0,008	-0,019

Таблиця 5

Визначення впливу факторів на показник стимулювання матеріальної зацікавленості працівників

Показники	Умовний показник стимулювання	9 місяців 2013 р.	9 місяців 2014 р.	Відхилення (+,-) (гр.4-гр.3)	У тому числі за рахунок	
					Зміни ФОП (гр.2-грн.3)	чисельність робітників (гр.4-2)
ФЗП на одного робітника (середня заробітна плата), тис. грн. (показник стимулювання матеріальної зацікавленості працівників)	1711,9	1178,4	1662,6	484,2	533,5	-49,3

Таблиця 6

Коефіцієнти ефективності використання фонду заробітної плати

Коефіцієнти ефективності використання фонду заробітної плати	Розрахунок	Величина коефіцієнту
Відношення індексу товарообігу до індексу фонду заробітної плати	1,366:1,453	0,940
Відношення індексу прибутку до індексу фонду заробітної плати	1,156:1,453	0,796
Відношення індексу товарообігу на одного робітника до індексу фонду заробітної плати	1,327:1,453	0,913
Відношення індексу товарообігу на одного робітника до індексу середньої заробітної плати	1,327:1,411	0,940
Відношення індексу прибутку на одного робітника до індексу фонду заробітної плати	1,122:1,453	0,772
Відношення індексу прибутку на одного робітника до індексу середньої заробітної плати	1,122:1,411	0,795
Відношення індексу фонду заробітної плати до індексу чисельності робітників	1,453:1,03	1,411

Таблиця 7

Залежність між продуктивністю праці й середньою заробітною платою у супермаркету «АТБ»

Період	Продуктивність праці			Середня заробітна плата		
	тис. грн.	Темпи росту		тис. грн.	Темпи росту	
		поточні	базисні		поточні	базисні
Січень 2013 р.	1743,6	1	1	95,7	1	1
Лютий 2013 р.	1864,7	1,07	1,07	99,0	1,03	1,03
Березень 2013 р.	2049,7	1,10	1,18	121,0	1,22	1,26
Квітень 2013 р.	2285,2	1,11	1,31	-134,0	1,11	1,40
Травень 2013 р.	2337,5	1,02	1,34	155,4	1,16	1,62
Червень 2013 р.	2254,6	0,96	1,29	143,9	0,93	1,50
Липень 2013 р.	2337,1	1,04	1,34	129,5	0,90	1,35
Серпень 2013 р.	2371,6	1,01	1,36	148,5	1,15	1,55
Вересень 2013 р.	2587,8	1,09	1,48	150,5	1,01	1,57
Жовтень 2013 р.	2464,3	0,95	1,41	151,5	1,01	1,58
Листопад 2013 р.	2429,2	0,99	1,39	181,4	1,20	1,90
Грудень 2013 р.	2892Д	1,19	1,66	193,7	1,07	2,02
Січень 2014 р.	2582,3	0,89	1,48	164,7	0,85	1,72
Лютий 2014 р.	2615	1,01	1,50	161,8	0,98	1,69
Березень 2014 р.	2748	1,05	1,58	183,5	1,13	1,92
Квітень 2014 р.	2925,4	1,06	1,68	202,4	1,10	2,11
Травень 2014 р.	3126,6	1,07	1,79	187,0	0,92	1,95
Червень 2014 р.	2742,3	0,88	1,57	165,9	0,89	1,73
Липень 2014 р.	3207,2	1,17	1,84	198,3	1,20	2,07
Серпень 2014 р.	3051,9	0,95	1,75	192,4	0,97	2,01
Вересень 2014 р.	3135,3	1,03	1,80	211,7	1,10	2,21

ної плати склалися малосприйнятливі співвідношення. При росту товарообігу на 36,6%, прибутку на 15,6%, продуктивності праці на 32,7% фонд заробітної плати збільшився на 45,3%, а рівень його у відсотках до товарообігу збільшився на 0,3%.

Для оцінки ефективності використання фонду оплати праці необхідно зробити факторний аналіз і розрахувати коефіцієнти ефективності використання фонду заробітної плати [4].

Ефективність стимулювання товарообігу й прибутку оцінюємо через показники відповідно товарообігу й прибутку. Стимулювання матеріальної зацікавленості працівників оцінюємо через фонд заробітної плати (середню заробітну плату) на одного працівника.

З таблиці 3 видно, що товарообіг на гривню фонду оплати праці знизився в порівнянні з минулим періодом на 6%. Прибуток на гривню фонду заробітної плати знизилася на 20,4%, а середня заробітна плата на одного працівника збільшилася на 41,1%. Основними факторами, що мають вплив на динаміку обчислених показників, є: товарообіг, прибуток, фонд заробітної плати й чисельність працівників. Ріст товарообігу й прибутку сприяє збільшенню економічної віддачі, коштів фонду заробітної плати, а ріст фонду оплати праці приводить до її зменшення.

Вплив цих факторів на показники стимулювання визначимо методом ланцюгових підстановок. Із цією метою зробимо розрахунок умовних показників стимулювання товарообігу (Ст'), прибутку (Сп'), матеріальної зацікавленості працівників (Смз'). На основі дані таблиці 2 зробимо розрахунки умовних показників стимулювання:

$$\begin{aligned} \text{Ст}' &= 2686926:119017 = 22,58 \text{ грн.}; \\ \text{Сп}' &= 7522:119017 = 0,063 \text{ грн.}; \\ \text{Смз}' &= 172906:101 = 1711,9 \text{ тис. грн.} \end{aligned}$$

Вплив факторів на показники стимулювання товарообігу, прибутку й матеріальній зацікавленості працівників узагальнимо в табл. 4, 5.

Проведені розрахунки показали, що економічна ефективність використання фонду оплати праці у звітному періоді знизилася.

Однак для остаточної оцінки ефективності використання фонду заробітної плати необхідно визначити ще коефіцієнти ефективності використання фонду заробітної плати як відношення індексів показників господарської діяльності до індексу фонду заробітної плати.

Дані для розрахунку й коефіцієнти наведені в таблиці 6.

Якщо коефіцієнти ефективності використання фонду заробітної плати перевищують одиницю, то використання фонду заробітної плати вважається ефективним.

У супермаркету «АТБ» лише коефіцієнт відношень індексу фонду заробітної плати до індексу чисельності працівників більше одиниці (1,411). Інші коефіцієнти менше одиниці, що свідчить про слабкий вплив використовуваної системи матеріального стимулювання праці на поліпшення показників господарської діяльності, низкою економічною віддачею витрачених коштів на оплату праці.

Далі розглянемо, залежність між продуктивністю праці й середньою заробітною платою. Для цього побудуємо таблицю 7.

Із таблиці бачимо, що в лютому, червні, липні, вересні, грудні 2013 року й січні, лютому, травні 2014 року темпи росту продуктивності праці випереджали темпи росту середньої заробітної плати. У квітні 2013 року, червні, липні й серпні 2014 року темпи росту мали практично однакові значення. В інші ж періоди темпи росту середньої заробітної плати випереджали темпи росту продуктивності праці.

Таблиця 8

Скоректована залежність між продуктивністю праці й середньою заробітною платою

Період	Продуктивність праці			Середня заробітна плата		
	тис. грн.	Темпи росту		тис. грн.	Темпи росту	
		поточні	базисні		поточні	базисні
Січень 2013 р.	1743,6	1	1	95,7	1	1
Лютий 2013 р.	1812,1	1,04	1,04	96,2	1,01	1,01
Березень 2013 р.	1939,2	1,07	1,11	114,5	1,19	1,20
Квітень 2013 р.	2079,3	1,07	1,19	121,9	1,06	1,27
Травень 2013 р.	2079,6	1,00	1,19	138,3	1,13	1,45
Червень 2013 р.	1960,5	0,94	1,12	125,1	0,90	1,31
Липень 2013 р.	1999,2	1,02	1,15	110,8	0,89	1,16
Серпень 2013 р.	1973	0,99	1,13	123,5	1,11	1,29
Вересень 2013 р.	2107,3	1,07	1,21	122,6	0,99	1,28
Жовтень 2013 р.	1976,2	0,94	1,13	121,5	0,99	1,27
Листопад 2013 р.	1908,2	0,97	1,09	142,5	1,17	1,49
Грудень 2013 р.	2216,2	1,16	1,27	148,4	1,04	1,55
Січень 2014 р.	1912,8	0,86	1,10	122,0	0,82	1,27
Лютий 2014 р.	1886,7	0,99	1,08	116,7	0,96	1,22
Березень 2014 р.	1948,9	1,03	1,12	130,1	1,11	1,36
Квітень 2014 р.	2024,5	1,04	1,16	140,1	1,08	1,46
Травень 2014 р.	2144,4	1,06	1,23	128,3	0,92	1,34
Червень 2014 р.	1830,6	0,85	1,05	110,7	0,86	1,16
Липень 2014 р.	2112,8	1,15	1,21	130,6	1,18	1,36
Серпень 2014 р.	1984,3	0,94	1,14	125,1	0,96	1,31
Вересень 2014 р.	2017,6	1,02	1,16	136,2	1,09	1,42

Для виключення впливу інфляції на дані показники зробимо коректування показників продуктивності праці й середньої заробітної плати на курс долара стосовно української гривні на 15 число відповідного місяця. На основі скоректованих даних побудуємо таблицю 8.

З таблиці 8 можна зробити висновок про відсутність залежності між темпами росту продуктивності праці й середньої заробітної плати. Це пов'язане з низьким рівнем доходів працівників супермаркету й бажанням адміністрації підприємства забезпечити своїм співробітникам певний прожитковий мінімум в умовах мінімальної рентабельності магазину. Тому в ряді місяців можна помітити більше значні темпи росту середньої заробітної плати в порівнянні з темпами росту продуктивності праці.

Висновки. Досліджено, що ефективна організація оплати праці неможлива без вивчення різноманіття факторів, що впливають на трудову поведінку працівників, без аналізу інформації про реальний вплив цих факторів, про наслідки їх дії.

Проведені розрахунки показали, що економічна ефективність використання фонду оплати праці на підприємстві у звітному періоді знизилася.

У супермаркету «АТБ» лише коефіцієнт відношень індексу фонду заробітної плати до індексу чисельності працівників більше одиниці (1,411). Інші коефіцієнти менше одиниці, що свідчить про слабкий вплив використовуваної системи матеріального стимулювання праці на поліпшення показників господарської діяльності, низкою економічною віддачею витрачених коштів на оплату праці.

Список літератури:

1. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. / Г.В. Савицька. – 2-ге вид., випр. доп. – К.: Знання, 2005. – 662 с.
2. Семенов Г.А. Економіка підприємства: навч. посіб. / Г.А. Семенов, А.Г. Семенов, М.О. Панкова – 2-ге вид., випр. і доп. – К: Вид-во ЦУЛ, 2005. – 336 с.
3. Базарів Т.Ю. Управління персоналом в умовах кризи / Т.Ю. Базарів, П.В. Маліновський. – К: Либідь, 2008. – 350 с.
4. Грішнова О.А. Оцінювання персоналу: сучасні підходи до забезпечення ефективності: збірник наукових праць / О.А. Грішнова, О.О. Наумова. – К: КНЕУ, 2005. – 435 с.

Семенов А.Г., Складанна Е.И.

Классический приватный университет

ДИАГНОСТИКА СТРУКТУРЫ И СОСТАВА ФОНДА ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

Статья посвящена диагностике структуры и состава фонда заработной платы на предприятии. Доказано, что эффективная организация оплаты труда невозможна без изучения многообразия факторов, влияющих на трудовое поведение работников, без анализа информации о реальном влиянии этих факторов, о последствиях их действия.

Ключевые слова: анализ, мотивация, заработная плата, фонд оплаты труда, предприятие, производительность труда, сущность заработной платы.

Semenov A.G., Skladanna E.I.

Classical Private University

DIAGNOSTICS OF STRUCTURE AND COMPOSITION OF THE WAGE FUND IN THE ENTERPRISE

Summary

The article is devoted to diagnostics of the structure and composition of the wage Fund in the enterprise. Proven to be an effective organization of remuneration of labour is impossible without studying the diversity of factors affecting work behavior of employees, without analysis of information about the real impact of these factors, the consequences of their actions.

Keywords: analysis, motivation, wages, payroll, enterprise, productivity, the essence of wages.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ РЕЗЕРВИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Семенов А.Г., Юсипчук Л.А.
Класичний приватний університет

Стаття присвячена дослідженню організаційних резервів підвищення продуктивності праці на підприємстві. Запропоновано методику оцінки резервів підвищення продуктивності праці на підприємстві, яка ґрунтується на комплексному підході до оцінки резервів продуктивності праці за групами відповідно до факторів впливу. В її основі покладено розрахунок інтегрального індексу резервів підвищення продуктивності праці. Застосування запропонованої методики дозволить виявити реальні та потенційні можливості подальшого розвитку підприємства.

Ключові слова: аналіз, виробництво, методика, резерви продуктивності праці, підприємство, продуктивність праці, оцінка.

Вступ. Проблемам розробки теоретичних основ пошуку та реалізації резервів продуктивності праці присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних вчених: Ведернікова М.Д., Германової О.Е., Грішнєвої О.А., Єременко В.О., Жукова Л.І., Іляш О.І., Колота А.М., Лісогор Л.С., Нижника В.М., Соколик М.П., Чернушкіної О.О. та ін. [1, 2, 3].

Проте, існуючі методичні підходи до оцінки резервів продуктивності праці мають ряд недоліків. Серед них варто звернути увагу на такі: відсутність комплексності; жоден із підходів не є універсальним для оцінки резервів продуктивності праці, що визначаються за елементними групами залежно від факторів впливу на продуктивність; більшість методик має ряд обмежень, а величина виявлених у результаті їх застосування резервів лише наближена до реальної, тобто оцінка резервів не є точною та обґрунтованою; діючи методики оцінювання резервів підвищення продуктивності праці спрямовані лише на виявлення кількісних значень резервів підвищення продуктивності праці, залишаючи поза увагою оцінку важливості тих чи інших груп резервів залежно від специфіки діяльності підприємства, тобто потребує розробки інструментарій ієрархічного аналізу резервів на основні визначення залежності рівня продуктивності праці від основних мікроекономічних чинників [3].

Постановка завдання. Метою статті є проведення дослідження щодо організаційних резервів підвищення продуктивності праці на підприємстві.

Результати дослідження. Запропоновано методику оцінювання резервів підвищення продуктивності праці, яка складається з шести етапів (рис. 1).

На першому етапі передбачається розрахунок індексів резервів зростання продуктивності праці відповідно до інноваційно-технічних, організаційних та соціальних груп резервів. Виходячи з цього, для комплексної оцінки резервів підвищення продуктивності праці на підприємстві пропонується використовувати індекси за такими групами резервів: інноваційно-технічні, що визначаються індексом резервів наукового потенціалу та індексом техніко-технологічних резервів; організаційні – визначаються індексом організаційно-управлінських резервів; соціальні – визначаються індексом резервів людського капіталу та індексом резервів трудової активності.

Розрахунок зазначених індексів резервів підвищення продуктивності праці є першим і основним етапом. Кожен із вище зазначених індексів об'єднує ряд коефіцієнтів. Слід зазначити, що всі коефіцієнти, включаючи ті, що розраховані за результатами експертної оцінки, у запропонованій методиці представлені у відносних величинах. Відносні величини розраховуються співвідношенням індивідуальних значень одиничного показника до базового, загального або максимального значення одиничного показника в залежності від специфіки кожної з груп оцінки резервів. При цьому слід зауважити, що значення розрахованих стандартизованих оцінок знаходяться в межах [0-1]. Чим ближче значення коефіцієнта до 1 тим краще. Це пов'язано з економічним змістом даних коефіцієнтів – чим більше їх значення, тим більш повно використовуються резерви і тим вищий рівень продуктивності праці на підприємстві. Винятками є коефіцієнт задоволеності працею та коефіцієнт втрат робочого часу.

Коефіцієнт інформованості працівників та коефіцієнт морально-психологічного клімату визначаються, відповідно до запропонованої у статті методики, експертним методом. Рівень коефіцієнта визначається шляхом порівняння його фактичних бальних значень (від 0 до 10 балів: 0-1 бал – резерв практично не використовується; 2-4 бали – низький рівень використання резерву; 5-7 балів – середній рівень використання резерву; 8-10 балів – високий рівень використання резерву) з тими значеннями, які є найкращими для ефективної діяльності підприємства (завжди дорівнює максимуму – 10 балам). Кінцевий бал, що характеризує рівень кожного коефіцієнта, визначають як середнє арифметичне індивідуальних бальних оцінок, виставлених експертами відповідно до стану, що характеризує вказаний коефіцієнт.

Запропонована методика оцінки резервів підвищення продуктивності праці на підприємстві включає перелік показників, за допомогою яких стає можливим об'єктивно, як у кількісному, так і у якісному вимірі, оцінити усі складові резервів відповідно до їх групової приналежності, встановити динаміку і взаємозв'язок загальних і часткових тенденцій зростання продуктивності праці на підприємстві, отримати повну інформацію про стан і наявність резервів на кожному окремо-

му етапі від планування виробничої діяльності до її кінцевої реалізації і в результаті слугити інструментом для розробки матриці заходів, що спрямовані на підвищення продуктивності праці на підприємстві та виявлення перспективних напрямів його розвитку.

Другий етап передбачає оцінку ступеню впливу кожної групи резервів на рівень зростання продуктивності праці на основі отриманих коефіцієнтів регресії при відповідних індексах.

Третім етапом методики оцінки резервів підвищення продуктивності праці є аналіз максимально можливого приросту факторних показників з урахуванням впливу мікроекономічних факторів на діяльність підприємства.

Четвертий етап – визначення інтегрального індексу резервів підвищення продуктивності праці. За результатами розрахунку рівня інтегрального індексу резервів підвищення продуктивності праці та його складових елементів визначаються

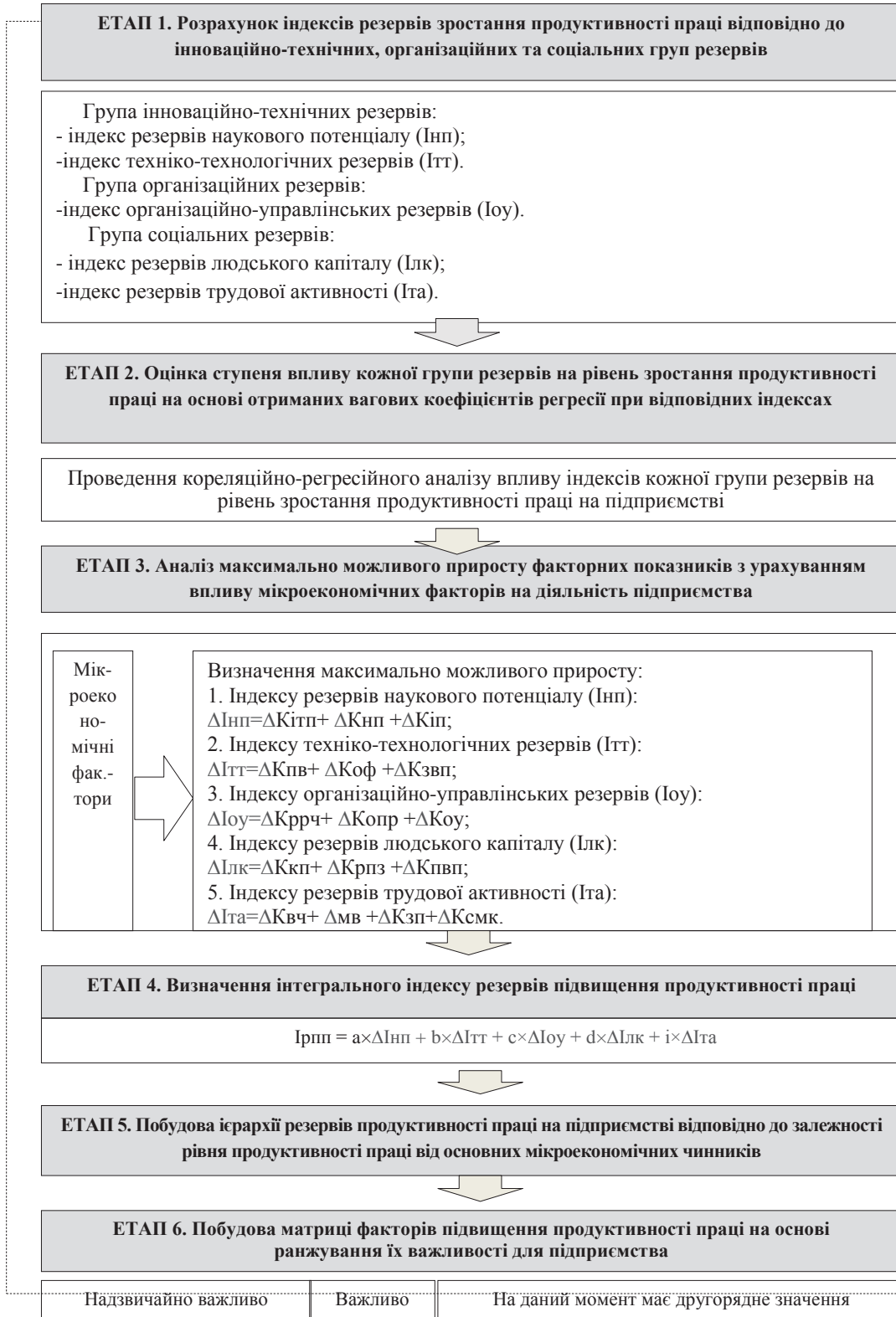

Рис. 1. Методика оцінювання резервів підвищення продуктивності праці на підприємстві

потенційні можливості підприємства. Слід відмітити, що чим вищим є рівень використання складових елементів резервів продуктивності праці на підприємстві, тим більше у нього конкурентних переваг, які дозволяють здійснювати ефективну господарсько-економічну діяльність.

П'ятий етап передбачає побудову ієрархії резервів продуктивності праці на підприємстві відповідно до залежності рівня продуктивності праці від основних мікроекономічних чинників. Побудова ієрархії резервів в першу чергу спрямована на вияв резервів, які, залежно від специфіки та сфери діяльності підприємства, здатні максимально інтенсивно впливати на ріст продуктивності праці.

Шостий етап – побудова матриці факторів підвищення продуктивності праці на основі ранжування їх важливості для підприємства. На даному етапі визначаються фактори, вплив яких на даний момент часу на найвагоміші групи резервів в ієрархії буде найбільш суттєвим для підвищення продуктивності праці на підприємстві у найближчій перспективі. На даному етапі заходи по підвищенню продуктивності праці ранжуються за такою шкалою: надзвичайно важливі, важливі, на даний момент мають другорядне значення.

За результатами застосування запропонованої методики оцінки резервів підвищення продуктивності праці підприємства можна на основі визначення величини інтегрального індексу та побудови ієрархії резервів, виявити реальні та потенційні можливості подальшого розвитку підприємства, що у свою чергу, при розробці відповідного комплексу заходів на основі використання матриці факторів підвищення продуктивності праці, сприятиме інтенсифікації розвитку підприємства.

Таким чином, можна вважати, що основними напрямками підвищення продуктивності та результативності праці є:

- формування стабільного якісного складу персоналу;
- визначення критеріїв і показників ефективності їхньої праці;
- організація постійного обліку і контролю результатів діяльності управлінського і виробничого персоналу;
- збільшення витрат на підготовку кадрів;
- навчання гнучкості й швидкості реалізації товарів;
- підвищення норм виробітку та якості обслуговування;
- поглиблення спеціалізації, не пов'язане з впровадженням нової техніки;
- скорочення непродуктивних втрат робочого часу;
- забезпеченням досить високої матеріальної та моральної зацікавленості працівників у результатах;
- формування нового соціально-психологічного клімату у колективі, спрямованого на створення умов для продуктивної праці робітників [1, 2, 3].

Висновки. В результаті проведеного дослідження запропоновано методику оцінювання резервів підвищення продуктивності праці на підприємстві, яка ґрунтується на комплексному підході до оцінки резервів продуктивності праці за групами відповідно до факторів впливу. В її основі покладено розрахунок інтегрального індексу резервів підвищення продуктивності праці. Застосування запропонованої методики дозволить виявити реальні та потенційні можливості подальшого розвитку підприємства.

Продуктивність праці є найважливішим показником економічного зростання, узагальнюючим поняттям результативності праці. Особливості сучасного етапу розвитку економіки визначають нові підходи до оцінювання господарської діяльності, у тому числі до проблеми продуктивності праці.

Список літератури:

1. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / О.А. Грішнова. – К.: Знання, 2006. – 559 с.
2. Лісогор Л.С. Продуктивність праці в Україні: проблеми та перспективи підвищення / Л.С. Лісогор // Демографія та соціальна політика. – 2010. – № 2. – С. 131-138.
3. Хандій О.О. Управління персоналом підприємства: концептуальне визначення та механізми розвитку: монографія / О.О. Хандій. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 240 с.

Семенова А.Г., Юсипчук Л.А.

Классический приватный университет

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ РЕЗЕРВЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию организационных резервов повышения производительности труда на предприятии. Предложена методика оценивания резервов повышения производительности труда на предприятии, которая основывается на комплексном подходе к оценке резервов производительности труда по группам в зависимости от факторов влияния. В ее основе положен расчет интегрального индекса резервов повышения производительности труда. Применение предложенной методики позволит выявить реальные и потенциальные возможности дальнейшего развития предприятия.

Ключевые слова: анализ, производство, методика, резервы производительности труда, предприятие, производительность труда, оценка.

Semenov A.G., Osipchuk L.A.
Classical Private University

ORGANIZATIONAL RESERVES OF INCREASE OF LABOR PRODUCTIVITY AT THE ENTERPRISE

Summary

The article is devoted to organizational reserves of increase of labor productivity in the enterprise. The technique of an estimation of reserves of increase of labor productivity at the company, which is based on an integrated approach to the assessment of reserves of labor productivity in groups depending on the factors of influence. It is based on the calculation of the integral index of reserves of increase of labour productivity. Application of the proposed methodology will allow to identify real and potential opportunities for further development of the enterprise.

Keywords: analysis, production, methods, reserves of labor productivity, enterprise, productivity, evaluation.

УДК 330.341.1

ІННОВАЦІЇ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Сіmkів Л.Є.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті досліджено роль інновацій в економіці України і їх вплив на економічне зростання. Проаналізовано відхилення рівня інноваційної активності регіонів від середнього значення по Україні. Побудовано модель взаємозв'язку і залежності між інноваціями та обсягами і динамікою валового регіонального продукту який є результируючим показником оцінки рівня розвитку економіки регіонів України. На основі кореляційно-регресійного аналізу визначено фактори, які мають безпосередній вплив на формування валового регіонального продукту. За результатами проведеного моделювання здійснено ранжування факторів за ступенем їх впливу на результативний показник.

Ключові слова: інновації, економічне зростання, інноваційна активність, інноваційний розвиток, кореляційно-регресійний аналіз.

Постановка проблеми. Стимулювання економічного зростання, підтримка його темпів на стабільному та оптимальному рівні є однією з найважливіших довгострокових цілей економічної політики уряду будь-якої країни протягом останніх десятиліть. Особливе місце серед передумов економічного зростання посідає інноваційна складова, оскільки є невід'ємною частиною ефективного функціонування економіки. Економічне зростання, досягнуте на основі інноваційного розвитку сприятиме структурним змінам в економіці, подальшому нарощуванню економічного потенціалу держави, високим темпам економічного розвитку, а також підвищенню добробуту населення, рівня і якості його життя.

Таким чином, в сучасних умовах необхідною передумовою економічного зростання є забезпечення її інноваційного розвитку. Саме модель інноваційного розвитку є головним фактором, який виводить країну на передові рубежі наукового та соціально-економічного прогресу. У такій моделі роль основного джерела економічного зростання відіграють наукові досягнення та їх технологічне втілення, які дають можливість, насамперед, підвищити конкурентоспроможність економіки, гарантувати її економічну безпеку, гідне місце на міжнародних ринках, стабільні темпи економічного зростання [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних та практичних аспектів інноваційної діяльності зробили іноземні та вітчизняні науковці. Теоретичні аспекти інновацій досліджувалися в працях Й. Шумпетера, К. Макконнелла, С. Брю, С. Кузнеця, П. Друкера. Проблема формування інноваційного потенціалу України та її регіонів присвячено багато наукових праць провідних вітчизняних учених, серед яких В. Гець, В. Семиноженко, Л. Кривенко, М. Крупка, Л. Антонюк, І. Лукинов, М. Чумаченко та ін.

Методологічні основи економічного зростання та розвитку, їх сутнісні ознаки залишаються у центрі уваги таких українських та закордонних учених, як А. Гальчинський, В. Гець, З. Герасимчук, Б. Данилишин, Я. Жаліло, С. Коляденко, Л. Корнійчук, Р. Солоу, О. Попкова, Я. Тінберген, Р. Харрод, Й. Шумпетер та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість публікацій, присвячена цим питанням, тільки підтверджує необхідність подальших досліджень в даному напрямку. Кризовий стан вітчизняної економіки, низькі темпи економічного зростання, поглиблення міжрегіональних диспропорцій щодо впровадження інновацій вимагають дослідження існуючих тенденцій та здійснення прогнозних

передбачень взаємозв'язку і залежності між обсягами і динамікою валового регіонального продукту (ВРП) та обсягами і динамікою інновацій.

Мета статті. Метою даного дослідження є оцінка впливу інноваційної складової на економічне зростання та економічний розвиток України. Досягнення поставленої мети є можливим через вирішення наступних завдань: виявити взаємозв'язок між інноваціями і ВРП, який є результируючим показником оцінки рівня розвитку економіки регіонів України; на основі кореляційно-регресійного аналізу визначити фактори, які мають безпосередній вплив на формування ВРП; здійснити ранжування факторів за ступенем їх впливу на ВРП.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день для більшості українських регіонів характерні негативні тенденції щодо зниження інноваційної активності промислових підприємств та скорочення обсягів виробництва саме інноваційної продукції, яка частково замінюється на більш просту і дешеву при тому, що в економічно розвинених країнах світу ще в 80–90-х роках минулого сторіччя темпи зростання наукомістких галузей були в середньому в 1,5–2 рази вищі, ніж в цілому по промисловості. Низький рівень інноваційної активності промислових підприємств зумовлений в більшості випадків довготривалим процесом впровадження інновацій у виробництво і значним терміном їх окупності, що значною мірою не стимулює до заняття цією діяльністю особливо в умовах відсутності фінансових можливостей.

Впродовж 2000–2014 років в цілому по Україні прослідковується не стійка динаміка, щодо рівня інноваційної активності промислових підприємств. Так, впродовж 2000–2005 років відбувалося зниження інноваційної активності промислових підприємств України, а саме з 18,1% до 11,9% загальної кількості інноваційно активних підприємств. В 2006–2007 роках спостерігалось різке підвищення інноваційної активності з 11,2% до 14,2%. Однак уже у 2008–2009 роках знову ж таки відбувся спад, який зумовлений в значній мірі світовою фінансово-економічною кризою (з 13,0% до 12,8%). У 2010–2012 роках відбувалося деяке поживлення інноваційної активності (13,8%–17,4%), проте у 2013–2014 роках спостерігався поступовий її спад. Так, у 2013 році рівень інноваційної активності становив 16,8%, а в 2014 році знизився ще на 0,7% і становив вже 16,1% [2, с. 182; 3, с. 160; 4, с. 162]. Таким чином, можна стверджувати, що наразі в Україні не має чітко виражених перспектив до інноваційного типу розвитку економіки. Постійні нестійкі тенденції щодо активізації інноваційних процесів унеможливають забезпечення підвищення ефективності та конкурентоспроможності української економіки загалом.

Слід відзначити, що впродовж 2005–2014 років для значної кількості регіонів України характерний нижчий за середньоукраїнське значення рівень інноваційної активності. Впродовж цього періоду часу лише чотири регіони стабільно перевищують цей показник, а саме: Івано-Франківська, Одеська, Харківська та м. Київ, які і можна назвати безумовними інноваційними лідерами.

У 2014 році серед регіонів України вищою за середню в Україні була частка інноваційно активних підприємств в Івано-Франківській, Запорізь-

кій, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Херсонській областях та м. Києві [4, с. 162]. Для інших регіонів притаманний нижчий за середньоукраїнський рівень інноваційної активності (рис. 1).

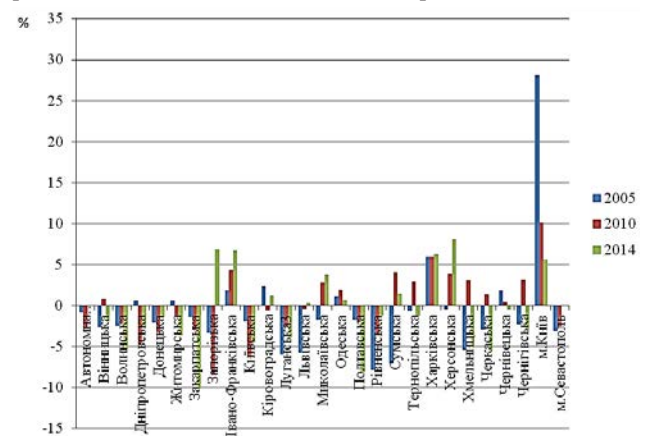

Рис. 1. Відхилення рівня інноваційної активності регіонів від середнього значення по Україні у 2005–2014 рр.

Джерело: [2, 3, 4]

Вище наведені дані переконливо свідчать, що основною, невіршеною проблемою регіонів України і надалі залишається їх несприйнятливості до нововведень, не зважаючи на те, що для активного їх виробництва та впровадження є всі необхідні передумови, а саме: висока концентрація наукового, освітнього і виробничо-технічного потенціалу, сприятливі умови для розвитку інноваційного бізнесу та перетворення інноваційної діяльності в основне довгострокове джерело підвищення конкурентоздатності економіки.

Далі проведемо оцінку впливу інноваційної складової на економічний розвиток України. Результируючим показником оцінки рівня розвитку економіки регіонів України є ВРП. Для дослідження взаємозв'язків між результирувальною ознакою (у нашому випадку ВРП) та обраними факторними ознаками застосовано кореляційно-регресійний аналіз, розраховано парні коефіцієнти еластичності.

Дані кореляційної матриці свідчать, що найбільш тісний та прямий зв'язок спостерігається між обсягами ВРП і обсягами робіт виконаних науковими організаціями а також кількістю наукових організацій, коефіцієнт кореляції яких відповідно дорівнює 0,931 та 0,878. Прямий та тісний зв'язок існує також між обсягами ВРП та обсягами витрат на інноваційну діяльність підприємств, кількістю інноваційно активних підприємств, кількістю найменувань впроваджених інноваційних видів продукції. Саме ці фактори ми і будемо використовувати в подальших розрахунках оскільки вони є значущими, тобто мають безпосередній вплив на формування ВРП. Діаграми розсіювання ВРП від кожного розглянутого фактора моделі і значення коефіцієнтів парної кореляції представлені на рис. 2.

Слід відзначити, що слабкий зв'язок прослідковується між такими факторними ознаками впливу на ВРП, як питомою вагою інноваційно активних підприємств (0,25), обсягом реалізованої інноваційної продукції (0,275), кількістю

придбаних нових технологій за межами України (0,249), обсягом реалізованої інноваційної продукції за межі України (0,269) та експортом інноваційної продукції (0,269). Дуже слабкий зв'язок існує між ВРП та часткою експортованої інноваційної продукції (0,07). Зворотній зв'язок простежується між ВРП та кількістю придбаних нових технологій в Україні (-0,04). З даних розрахунків випливає, що ці фактори суттєво не впливають на зміну обсягів ВРП тому в подальших розрахунках ми їх не будемо використовувати.

Для побудови багатofакторної економіко-математичної моделі нами відібрано 5 показників між якими існує тісний зв'язок зі зміною ВРП, який встановлений за допомогою коефіцієнта парної кореляції (табл. 1).

Таблиця 1

Вихідні параметри для моделювання

Назва показника	Параметри
Обсяг витрат на інноваційну діяльність, млн. грн.	x_1
Кількість інноваційно активних підприємств, одиниць	x_2
Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції, одиниць	x_3
Кількість наукових організацій, одиниць	x_4
Обсяг робіт виконаних науковими організаціями, млн. грн.	x_5

Джерело: розроблено автором

В результаті розв'язання поставленої мети п'яти факторного кореляційно-регресійного аналізу, нами було побудовано економіко-математичну модель, яка має наступний вигляд:

$$Y = 31,36X_1 - 31,64X_2 - 25,55X_3 - 313,19X_4 + 69,05X_5 + 38643$$

Високий коефіцієнт детермінації (R^2) свідчить про наявність значного взаємовпливу незалежних факторів на ВРП. У нашому випадку зростання ВРП на 88% залежить саме від зміни вказаних факторів. Таким чином, отримане рівняння регресії є статистично істотним, надійним та адекватно відображає тенденції між цими факторами і зміною ВРП.

На основі отриманого рівняння залежності ВРП від показників інноваційної діяльності регіонів України можна зробити висновок, що в разі збільшення обсягів витрат на інноваційну діяльність на 1 млн. грн. ВРП зростає на 31,36 млн. грн. Внаслідок збільшення обсягів робіт виконаних науковими організаціями на 1млн. грн. будемо мати зростання ВРП на 69,05 млн. грн. Вище наведені розрахунки підтверджують про наявність прямого зв'язку між цими двома факторами моделі та наявності зворотного зв'язку між трьома іншими які зумовляють зменшення ВРП.

Так, в результаті збільшення кількості наукових організацій які виконують науково-технічні дослідження ВРП зменшиться на 313,194 млн. грн. Зворотній зв'язок існує також між ВРП та кількістю інноваційно активних під-

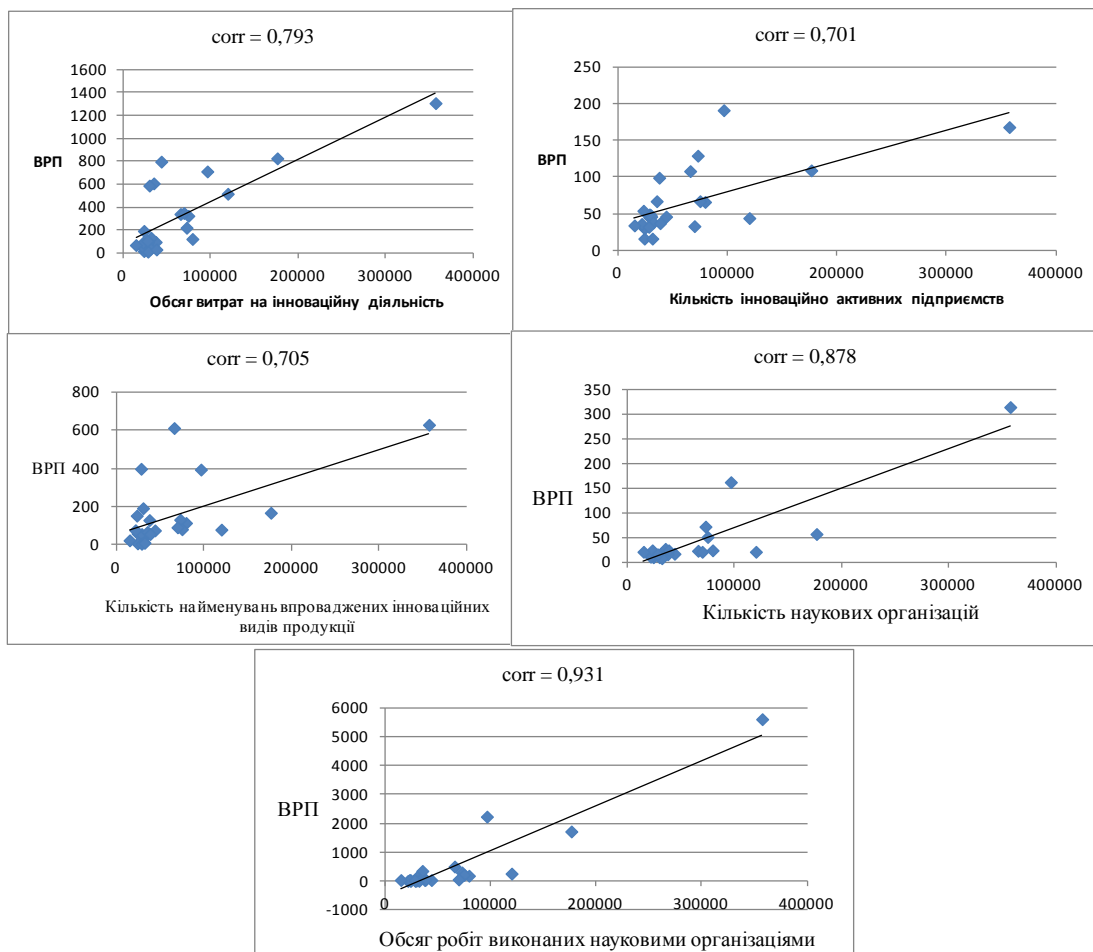

Рис. 2. Розсіювання ВРП від незалежних факторів моделі

Джерело: розроблено автором

Зведений рейтинг факторів за ступенем впливу на ВРП

Назва фактора	Ступінь впливу	Вклад у формування ВРП	Ранг
Позитивний вплив			
Обсяг витрат на інноваційну діяльність, млн. грн.	31,36	6,66	2
Обсяг робіт виконаних науковими організаціями, млн. грн.	69,05	14,67	1
Негативний вплив			
Кількість інноваційно активних підприємств, одиниць	31,64	6,72	2
Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції, одиниць	25,55	5,43	2
Кількість наукових організацій, одиниць	313,19	66,52	1

Джерело: розроблено автором

приємств. Так, збільшення їх кількості зумовить зменшення ВРП на 31,64 млн. грн. Така ситуація обумовлена їх незначною кількістю та до того ще й постійним зменшенням, що у свою чергу, призводить до неефективності їх функціонування, в основному через відсутність саме фінансових можливостей.

Аналогічна ситуація є і щодо виявлення негативного впливу на ВРП збільшення кількості найменувань впроваджених інноваційних видів продукції. Так, при збільшенні їх кількості ВРП зменшиться на 25,55 млн. грн. Це пояснюється тим, що термін окупності інновацій триває пару років і тому у перший рік вкладення у їх виробництво не може дати позитивного ефекту на економічні процеси.

За результатами проведеного моделювання здійснено ранжування факторів за ступенем їх впливу на результативний показник (табл. 2).

Приведені результати ранжування факторів, що увійшли до моделі за ступенем значущості їх впливу на результуючий показник свідчать, що найбільший позитивний вплив на зростання ВРП має зростання обсягів робіт виконаних науковими організаціями. Так, зростання обсягів робіт виконаних науковими організаціями на 1% зумовить зростання ВРП на 14,67%. Друге місце за значимістю впливу на ВРП має збільшення обсягів витрат на інноваційну діяльність. А саме, їх збільшення на 1% зумовить зростання ВРП на 6,66%. Сумарний вплив цих факторів на зростання ВРП становить 21,33%.

Три інші фактори мають зворотній вплив на формування ВРП. Зменшення цих показників на 1% зумовить в сукупності зростання ВРП на 78,67%. Вище наведені розрахунки свідчать, що

найбільш значимою є зміна ВРП під впливом зміни кількості наукових організацій. Така ситуація зумовлена насамперед неефективністю їх функціонування та постійним зменшенням кількості а отже, і відсутністю їх вкладу у формування ВРП.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що, на жаль, відповідних зрушень у структурі ВРП у напрямі збільшення інноваційності виробництва досі немає. Інноваційні процеси в регіонах України не набули достатніх масштабів і не стали суттєвим фактором позитивного впливу на зростання ВРП. Отже, в Україні і надалі триває занепад наукової та інноваційної сфери, а власне виробництво залишається таким, що мало сприймає інновацій. Окрім цього, неабиякою проблемою наукових кадрів є повільний процес їхнього оновлення, а середній вік усіх фахівців з науковими ступенями не змінився за останні кілька років і у 2014 році становив майже 50 років (жінок – 45, чоловіків – 54 роки) [3, с. 32, 48-49].

Саме тому інноваційний розвиток повинен стати одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки регіонів України. Розробка і впровадження нової інноваційної продукції та технологій сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності економіки як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а в результаті і економічному зростанню загалом. При цьому додамо, що активізація інноваційної діяльності можлива лише за наявності сприятливих умов для її розвитку, яку повинні підтримувати як державна у вигляді надання податкових пільг та створення сприятливої нормативно-правової бази, гарантії захисту інтелектуальної власності та потенційних інвестицій, так і приватний сектор.

Список літератури:

1. Кривенко Л. В. Формування інноваційної моделі розвитку України – запорука економічного зростання [Електронний ресурс] /Л. В. Кривенко, В. М. Милашенко // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2 (31). – Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/2_31_2011/31_01_04.pdf
2. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 282 с.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 287 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2014 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 255 с.

Симкив Л.Е.

Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИННОВАЦИИ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Аннотация

В статье исследована роль инноваций в экономике Украины и их влияние на экономический рост. Проанализированы отклонения уровня инновационной активности регионов от среднего значения по Украине. Построена модель взаимосвязи и зависимости между инновациями и объемами и динамикой валового регионального продукта который является результирующим показателем оценки уровня развития экономики регионов Украины. На основе корреляционно-регрессионного анализа определены факторы, которые имеют непосредственное влияние на формирование валового регионального продукта. По результатам проведенного моделирования осуществлено ранжирование факторов по степени их влияния на результирующий показатель.

Ключевые слова: инновации, экономический рост, инновационная активность, инновационное развитие, корреляционно-регрессионный анализ.

Simkiv L.Ye.

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

INNOVATION AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH

Summary

This paper investigates the role of innovations in the economy of Ukraine and their impact on economic growth. The deviation of the level of innovative activity of the regions from the average for Ukraine is analyzed. The model of relationships and dependencies between the innovations and the volume and dynamics of the gross regional product which is a result indicator to assess the level of economic development of regions of Ukraine, is developed. On the basis of correlation-regression analysis the factors that have a direct impact on the formation of the gross regional product are determined. As a result of a modelling, ranking of the factors according to their degree of influence on the effective indicator has been carried out.

Keywords: innovations, economic growth, innovative activity, innovative development, correlation and regression analysis.

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ

Сп'як Г.І., Ткачук В.О.

Тернопільський національний економічний університет

Досліджено сутнісні характеристики дефініції «фінансова безпека банку». Визначено основні інструменти забезпечення фінансової безпеки банку. Охарактеризовано інформаційну базу управління фінансовою безпекою банку. Здійснено аналіз різних підходів щодо оцінки рівня фінансової безпеки установи банку. Визначено напрями вдосконалення інформаційно-аналітичної підтримки управління фінансовою безпекою банку.

Ключові слова: фінансова безпека банку, інструменти забезпечення фінансової безпеки банків, фінансова інформація банку, облікова інформація банку, аналіз та оцінка стану фінансової безпеки банку.

Постановка проблеми. Банківська система України сьогодні переживає доволі складний період свого розвитку. Перманентна економічна та політична криза, нестача ресурсів, ризикові кредитні портфелі, нестабільність валютного ринку – все це тільки частина тих викликів та загроз, які стоять перед українськими банками сьогодні.

Вітчизняна банківська система виявилася найбільш вразливою до проявів кризи, свідченням чого стало банкрутство великої кількості вітчизняних банківських установ. Так, упродовж 2014-2016 років були виведені з ринку 80 українських банків, 17 із них – у 2016 році. Станом на 1 жовтня 2016 року в Україні функціонувало 100 банківських установ (без врахування неплатоспроможних банків), з них 25 – банки з іноземним капіталом [12]. На тлі фінансової кризи, перманентних викликів та загроз для банківської системи України управління фінансовою безпекою банків сьогодні набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансової безпеки банківських установ знайшла своє відображення в ряді досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема О. І. Барановського, І. О. Бланка, Т. М. Болгар, Дж. К. Ван Хорна, В. В. Вітлінського, В. М. Гець, К. С. Горячевої, Дж. Долана, С. О. Дмитрова, А. О. Єпіфанова, М. М. Єрмошенко, І. М. Крупки, І. О. Лютого, А. М. Мороза, Т. В. Момот, В. І. Мунтіяна, Є. С. Осадчого, О. Л. Пластун, М. І. Савлука, Дж. Ф. Сінкі, Т. С. Смовженко, О. О. Терещенко, О. І. Хитріна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі аспекти використання інформаційно-аналітичних інструментів управління фінансовою безпекою банків потребують подальшого дослідження в контексті формування інформаційної бази управління фінансовою безпекою вітчизняних банківських установ.

Мета статті – дослідження інформаційно-аналітичних інструментів фінансової безпеки банків та визначення напрямів їх оптимізації у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В наукових дослідженнях і на практиці простежуються дещо різні підходи до визначення сутності фінансової безпеки банку. Найчастіше фінансову безпеку розглядають як складову економічної безпеки банківської установи [7, 10, 13]. Щодо сутнісної характеристики даної дефініції, то, зокрема, О. І. Барановський визначає фінансову безпеку банку

як сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди ефективному функціонуванню банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненню банком статутних цілей; а також як стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості і незалежності та середовища, в якому він функціонує [1, с. 19].

Заслугує на увагу підхід запропонований О. Хитріним, згідно з яким фінансова безпека банку розглядається як динамічний стан, при якому банк:

- юридично і технічно здатний виконувати і реально виконує властиві йому функції;
- забезпечує захист життєво важливих соціально-економічних інтересів громадян, господарюючих суб'єктів, суспільства та держави від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;
- володіє потенціалом як для кількісного, так і для якісного зростання і має в своєму розпорядженні механізми для реалізації такого потенціалу [16, с. 119].

Т. Болгар наводить сутнісну характеристику дефініції «фінансова безпека банку» як стану банку, що характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку [3, с. 5]. На її думку, основою системи фінансової безпеки банків є три підсистеми: 1) фінансової діагностики, 2) фінансових важелів і методів забезпечення фінансової безпеки; 3) контролю і аналізу результатів.

Аналіз існуючих трактувань сутності фінансової безпеки банку показав, що більшість дослідників, думку яких ми поділяємо, під фінансовою безпекою розуміють стан захищеності фінансових інтересів банку, при якому зовнішні та внутрішні загрози не здатні завдати шкоди ефективному функціонуванню банку, його здатності досягати поставлених цілей та забезпечувати стаке зростання.

Важливо зауважити, що питання фінансової безпеки банків є актуальним не тільки для банківських установ. Рівень фінансової безпеки банків має прямий вплив на фінансову безпеку практично усіх суб'єктів ринку – суб'єктів господарювання, фізичних осіб, державних орга-

нів, фінансових інституцій тощо. Досвід України останніх років наглядно показав, що рівень фінансової безпеки банківських установ визначає фінансову стабільність усієї економічної системи країни, усіх її суб'єктів. Банкрутства величезної кількості вітчизняних банків призвели до цілого ряду негативних факторів зворотного впливу на стан економічної системи і окремих її суб'єктів. До таких факторів, на нашу думку, слід віднести:

- виведення частини капіталів з вітчизняного ринку акціонерами банків, пов'язаними особами тощо;
- вплив ресурсів з банківських установ через реальне або ймовірне банкрутство банків;
- втрата частини фінансових активів окремими суб'єктами ринку через банкрутство банківських установ, клієнтами яких вони були;
- збільшення тіньового сектору платіжного обороту;
- втрата довіри до вітчизняної банківської системи;
- зростання потреби в зовнішніх запозиченнях за умови неможливості або подекуди небажання використовувати внутрішні фінансові ресурси.

Зазначений перелік можна продовжити. Суть питання зводиться до того, щоб попри існуючі загрози забезпечити фінансову безпеку банків шляхом ідентифікації ризиків; створення системи діагностики та моніторингу її стану; розробки заходів та оптимізації інструментів управління; проведення аналізу та аудиту кінцевих результатів. Важливим при цьому є ідентифікація загроз банку й корегування індикаторів фінансової безпеки залежно від зміни стану зовнішнього середовища, цілей і завдань банку.

Ми розділяємо думку М. М. Єрмошенка про те, що основна мета забезпечення фінансової безпеки банку полягає в безперервному й стійкому підтриманні стану, який характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз [7, с. 7]. При цьому, внутрішні загрози генеруються самим банком або є частиною його внутрішнього середовища [4, с. 1031]. Вони в значній мірі є продуктом неефективного менеджменту банку. До таких загроз належать: недостатність власного капіталу, нестабільна ресурсна база банку, незадовільна структура активів та пасивів, високий рівень ризиків, слабка конкурентна позиція банку і цілий ряд інших. До зовнішніх належать загрози, які виникають як результат впливу зовнішнього середовища на банк, зокрема, політична та економічна криза в країні, економічна кон'юнктура в країні та світі, недосконала регулятивна база, високий рівень корупції, конкуренти тощо.

Як зазначає Момот Т. В., ключовими завданнями для спеціалістів у галузі фінансової безпеки банківського сектору в період економічних криз є розробка спеціальної системи показників, яка найбільш оптимально дозволяла б оцінити рівень фінансової безпеки банківської установи; виявлення факторів росту для банківського сектору у період економічних спадів; розробка спеціальних інструментів, які б дали змогу банківській установі зберегти достатній рівень фінансової безпеки у період економічної кризи [10, с. 34].

Важливе місце в цьому процесі належить інструментам забезпечення фінансової безпеки

банків. Такий інструментарій аналізується в наукових дослідженнях та застосовується на практиці, проте в цьому питанні відсутній системний підхід. На сьогодні можна засвідчити відсутність єдиного переліку методів та інструментів забезпечення фінансової безпеки банків, їх обґрунтованої структуризації. Ми поділяємо думку Добрик Л. О. про те, що всі методи та інструменти, які використовуються для забезпечення фінансової безпеки банку, можуть бути розділені на дві окремі великі групи: внутрішні та зовнішні [6].

Як уже зазначалося, передумовами такого поділу є вплив на фінансову безпеку банку двох груп факторів: зовнішніх, які формуються за межами банку, та внутрішніх, що виникають у самій банківській установі. Зовнішні загрози пов'язані з економічним середовищем функціонування банку або зі станом нормативно-правової бази його функціонування. З огляду на це, інструменти зовнішнього впливу також діють за межами банку. До них, зазвичай, відносять банківське регулювання, банківський нагляд та контроль. Проте, на нашу думку, реалії України останніх років показують, що джерелом виникнення зовнішніх загроз, пов'язаних зі станом нормативно-правової бази функціонування банку, є не тільки система банківського регулювання, а загалом нормативно-правова база функціонування бізнесу в Україні. Зовнішня безпека банку пов'язана не тільки з умовами діяльності власне банківської установи, а й з правовими засадами діяльності реальних та потенційних клієнтів банку, фіскальною, бюджетною, митною політикою держави, рівнем корупції в країні, правовими засадами запобігання корупції і цілим рядом інших факторів такого ж порядку.

Для банківської установи важливим є аналіз саме внутрішніх інструментів впливу на фінансову безпеку. Ці інструменти знаходяться в сфері банківського менеджменту. Так, Болгар Т. М. до внутрішніх відносить чотири основні інструменти управління: фінансове планування, фінансовий аналіз, фінансове регулювання та фінансовий контроль [3, с. 8]. Тут слід зауважити, що управління фінансовою безпекою є інтегрованим процесом, який реалізується в сфері фінансового менеджменту банку і нерозривно пов'язаний з управлінням ліквідністю, ризиками, доходністю та ефективним виконанням банком своїх зобов'язань.

Інструменти діагностики фінансової безпеки банків та управління нею ґрунтуються на застосуванні інформаційної бази, яка, як правило, формується всередині банку. Контроль результатів впливу банківського менеджменту на фінансову безпеку установи також здійснюється на підставі діагностики фінансової інформації банку, що фіксує кінцеві результати досягнуті системою управління як наслідок здійснених заходів.

Важливе значення щодо застосування фінансової інформації в процесі діагностики та управління фінансовою безпекою банків має її структуризація та організація руху інформаційних потоків банку (рисунок 1).

Формування інформації, що використовується банком, відбувається як в установі банку, так і за її межами – таку інформацію формують регулюючі органи, Національний банк України

(НБУ), контрагенти банку, рейтингові та аналітичні агентства тощо.

Зовнішня вхідна інформація може бути розділена на два великі блоки:

1) нормативно-правова інформація, що задає параметри рівня фінансової безпеки банку;

2) стохастична інформація, що характеризує стан ринку банківських послуг, діяльність інших банківських установ на даному ринку, конкурентну позицію банку, рейтинги банку тощо.

Зовнішня інформація, що формується на виході із системи, створюється на основі узагальнення чи інтерпретації облікової інформації установи. Дані фінансової та статистичної звітності слугують базою для оцінки рівня фінансової безпеки банку, дотримання банком основних нормативів Національного банку України, визначення конкурентної позиції установи на ринку банківських послуг.

Наведена схема інформаційних потоків показує важливість облікової та звітної інформації банку для оцінки стану фінансової безпеки, її моніторингу та прийняття адекватних управлінських рішень.

Облікова інформація створюється в системі бухгалтерського обліку банку. Бухгалтерський облік здійснюється безперервно з моменту реєстрації банку до його ліквідації. Виходячи з потреб управління та обсягу банківських операцій, банки самостійно визначають систему та підсистему бухгалтерського обліку. Будь-яка система обліку має забезпечити дотримання принципів бухгалтерського обліку, єдність методологічної бази, хронологічне та систематичне відображення всіх операцій банку в реєстрах бухгалтерського обліку на підставі первинних документів,

взаємозв'язок даних синтетичного та аналітичного обліку, накопичення і систематизацію даних обліку за показниками, необхідними для управління фінансовою безпекою банку, а також складання звітності.

Слід зауважити, що основний масив статистичної звітності банку також формується за даними бухгалтерського обліку і дає змогу інтерпретувати цілий ряд фінансових показників діяльності банку.

В науковій літературі прослідковуються різні підходи щодо методики оцінки рівня фінансової безпеки банків [2, 4, 6]. Найбільш широкий підхід передбачає оцінку фінансової безпеки банку на підставі загальної оцінки його фінансового стану [2, с. 121]. У цьому випадку процес управління фінансовою безпекою ототожнюється фактично з управлінням усією діяльністю банку.

Ряд авторів дотримуються думки про необхідність визначення інтегрального показника фінансової безпеки банку [13, с. 68]. Разом з тим методика розрахунку такого показника на сьогодні не є визначеною.

Окремі автори пропонують оцінювати рівень фінансової безпеки установи банку за показниками її фінансової стійкості. Проте такий підхід є надто вузьким, оскільки аналіз фінансової стійкості банку охоплює не всі напрями його діяльності і, відповідно, не характеризує в повній мірі рівень фінансової безпеки установи.

Найбільш поширеним щодо оцінки рівня фінансової безпеки є індикаторний підхід, який полягає у виборі певних показників, що характеризують фінансову безпеку, і порівнянні їх фактичних значень із граничними [4, с. 1031]. До складу індикаторів фінансової безпеки різні

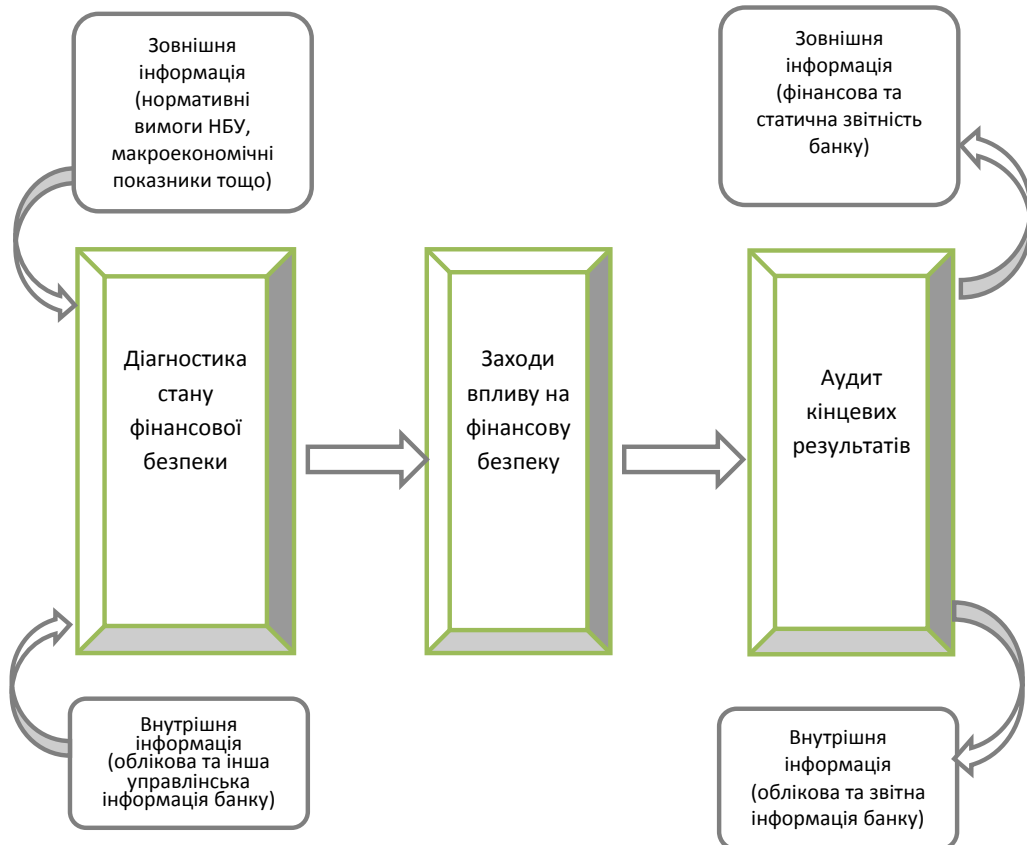

Рис. 1. Інформаційні потоки процесу управління фінансовою безпекою банку

автори пропонують включати показники, що характеризують різні сегменти фінансової безпеки банку. Як порогові значення індикаторів розуміють їх граничні величини, недотримання яких призводить до формування негативних тенденцій (виникнення загроз) у сфері фінансової безпеки, а отже, диспропорцій у діяльності банку й порушенні його розвитку загалом [11, с. 43].

До переваг даного підходу, на нашу думку, слід віднести його гнучкість і в значній мірі уже реалізовану методичку застосування. Зокрема, банк може динамічно корегувати кількість та перелік індикаторів фінансової безпеки з огляду на власні стратегічні та тактичні цілі діяльності; як граничні значення окремих індикаторів можуть бути використані значення основних нормативів діяльності банків, що встановлюються НБУ.

Аналіз різних поглядів щодо оцінки рівня фінансової безпеки банку дає підстави виділити два концептуальних підходи:

- врахування ряду індикаторів (показників) фінансової безпеки банку;
- визначення єдиного інтегрального показника, який би враховував різні сторони (сегменти) фінансової безпеки банківської установи.

Слід відмітити, що обидва підходи мають спільні позиції, які полягають якраз у врахуванні в процесі аналізу цілого ряду фінансових показників. Зокрема, при застосуванні другого підходу також необхідно враховувати окремі параметри фінансової безпеки банку через їх вагу в інтегральному показнику. Таким чином при реалізації другого підходу банк може брати до уваги цілий ряд показників (параметрів) фінансової безпеки, надаючи кожному з них певне значення вагового коефіцієнта. Проте при такому підході кількість параметрів, що можуть бути враховані, має певні обмеження. З огляду на це сьогодні не існує єдиного загально визнаного способу розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки банку.

Разом з тим, потенційний недолік першого підходу полягає якраз в тому, що на практиці доволі складно визначити оптимальну кількість показників, які б в повній мірі давали можливість діагностувати рівень фінансової безпеки установи банку. До того ж це повинні бути показники одного порядку, або ж методика аналізу має передбачати також врахування міри їх впливу на фінансову безпеку банківської установи.

Незалежно від обраної методики оцінки рівня фінансової безпеки банку є доцільним звернути

увагу на якість інформації, що використовується в процесі аналізу. Розглянемо якісні характеристики фінансової інформації, що формується в системі бухгалтерського обліку банку. В Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (№ 996–XIV від 16.07.1999 р.) основними характеристиками інформації названо повноту, правдивість та неупередженість. У НП (С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженому Наказом Міністерства фінансів України № 73 від 07.02.2013 р., виділено чотири основні якісні характеристики інформації: дохідливість, доречність, достовірність, порівняльність. В Положенні Національного банку України «Про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України» (постанова Правління НБУ № 566 від 30.12.1998 р.) три – порівняльність, повнота та достовірність.

За результатами проведених досліджень можемо стверджувати, що якість інформації характеризується не окремим визначеним показником чи групою показників [14, с. 150]. Якість інформації, що застосовується в процесі аналізу фінансової безпеки банку, на нашу думку, є комплексною характеристикою, яка враховує доречність, достовірність, повноту, своєчасність, економічність, зіставність та інші важливі параметри інформації. Методики оцінки якості інформації у вітчизняних дослідженнях мають, в основному, теоретичний, а не прикладний характер. В практичній діяльності банків важливою є раціональна організація процедур збору та підготовки облікової інформації, оптимізація інформаційних потоків установи з метою достовірної та своєчасної оцінки рівня фінансової безпеки банку та управління нею.

Висновки і пропозиції. Загалом, під фінансовою безпекою банку розуміють стан захищеності фінансових інтересів банківської установи, при якому зовнішні та внутрішні загрози не здатні завдати шкоди її ефективному функціонуванню, здатності досягати поставлених цілей та забезпечувати стаке зростання. Інформаційно-аналітичні інструменти фінансової безпеки банку повинні надати адекватний рівень інформаційної підтримки усіх етапів діагностики стану фінансової безпеки та управління нею, а також забезпечити відповідний методичний та організаційний інструментарій аналізу та оцінки стану фінансової безпеки банківських установ, що набуває особливої ваги в умовах кризи.

Список літератури:

1. Барановський О. Специфіка фінансової безпеки в банківській сфері / О. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 9. – С. 17–23.
2. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – 2е изд., стер. – К.: Эльга, 2009. – 776 с.
3. Болгар Т. М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Т. М. Болгар. – Суми, 2009. – 21 с.
4. Вареник В. А. Проблеми формування фінансової безпеки в банках України / Вареник В. А. // Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки» / Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухолинського. – 2014. – Випуск 2. – С. 1030–1033.
5. Дмитров С. О. Управління фінансовою безпекою комерційного банку / О. С. Дмитров // Фінансовий простір. – 2012. – № 2 (6). – С. 11–15.
6. Добрик Л. О. Фінансова безпека банку як основа його стійкості / Л. О. Добрик, Г. В. Запорожець // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» / Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – Д., 2014. – № 6.

7. Єрмошенко М. М. Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства: пре-принт наукової доповіді / Єрмошенко М. М., Горячева К. С., Ашуев А. М. – К.: Національна академія управління, 2005. – 78 с.
8. Корнієнко Ю. В. Фінансова безпека банків як об'єкт наукового дослідження / Ю. В. Корнієнко // Фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ. – 2011. – Вип. 17. – С. 108–114.
9. Крупка І. М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І. М. Крупка // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 168–175.
10. Момот Т. В. Оцінка рівня фінансово-економічної безпеки банківських установ в умовах кризи / Т. В. Момот, О. М. Овчелупова, К. С. Соловійова // Комунальне господарство міст: наук.-техн. зб. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – Випуск 125. – С. 32–36.
11. Пластун О. Л. Якісні методи діагностики в системі фінансової безпеки суб'єктів підприємництва / О. Л. Пластун // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (22). – С. 40–44.
12. Показники банківської системи України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
13. Сак Т. Фінансово-економічна безпека комерційних банків України / Т. Сак // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – № 2. – С. 66–71.
14. Спьяк Г., Сас Б. Інформаційне забезпечення кредитної діяльності банку в контексті її оптимізації / Г. Спьяк, Б. Сас // Українська наука: минуле сучасне, майбутнє: щорічник / за ред. М. В. Лазаровича. – Тернопіль: ТНЕУ. – 2014. – Вип. 19. Ч. 1. – С. 146–154.
15. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.]; за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. – Суми: ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», 2009. – 295 с.
16. Хитрін О. І. Фінансова безпека комерційних банків / О. І. Хитрін // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 118–124.

Спьяк Г.И., Ткачук В.О.

Тернопольский национальный экономический университет

ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИНСТРУМЕНТЫ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ БАНКОВ

Аннотация

Исследованы существенные характеристики дефиниции «финансовая безопасность банка». Определены основные инструменты обеспечения финансовой безопасности банка. Дана характеристика информационной базы управления финансовой безопасностью банка. Осуществлен анализ разных подходов к оценке уровня финансовой безопасности учреждения банка. Определены направления усовершенствования информационно-аналитической поддержки управления финансовой безопасностью банка.

Ключевые слова: финансовая безопасность банка, инструменты обеспечения финансовой безопасности банка, финансовая информация банка, учетная информация банка, анализ и оценка состояния финансовой безопасности банка.

Spyak H.I., Tkachuk V.O.

Ternopil National Economic University

ANALYSIS AND INFORMATION TOOLS OF FINANCIAL SECURITY OF BANKS

Summary

The essential characteristics of the definition of «bank's financial security» are analysed. Basic tools for promoting financial security of bank's are identified. Educational and knowledge base of bank's financial security management is described. An analysis of different approaches in the evaluation of financial safety of banks is implemented. The main areas for improvement of analysis and information support of bank's financial security management are defined.

Keywords: bank's financial security, tools of providing financial bank's security, bank financial information, comparability of bank's accounts, analysis and assessment the state of financial bank's security.

УДК 338.124

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

Стогній Т.С., Васільєва Л.М.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуто сутність фінансово-економічної безпеки та досліджено механізм її управління, визначено структуру і зміст його основних складових. Встановлено, що основою є створення організаційно-економічного механізму, здатного ефективно протидіяти загрозам і підтримувати стан економічної безпеки. **Ключові слова:** фінансова безпека, економічна безпека, механізм управління фінансово-економічною безпекою, стратегія управління підприємством.

Постановка проблеми. Фінансова безпека є важливою складовою економічної безпеки підприємства, поряд з такими її складовими, як інтелектуальна, кадрова, техніко-технологічна, інформаційна, політико-правова, екологічна, силова. В сучасних умовах перед підприємствами України стоїть проблема забезпечення фінансово-економічної безпеки шляхом запровадження відповідного механізму управління та ефективного застосування його складових.

У ринковій економіці кожне підприємство перебуває в умовах жорсткої конкурентної боротьби, якщо вона несе негативний результат, це може привести до фінансової кризи або банкрутства підприємства. Це зумовлює потребу у формуванні та використанні ефективних інструментів оперативного управління господарською діяльністю, складовою частиною яких є методи управління фінансовою та економічною безпекою підприємства, яка здатна забезпечити своєчасне попередження та подолання з'явившихся кризових ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та прикладних проблем щодо фінансово-економічної безпеки підприємства та механізму забезпечення фінансової безпеки присвячені праці вітчизняних вчених, насамперед, Барановський О. І., Кравчук Н. Я., Мойсеєнко І.П., Орлик О. В., Сабліна Н. В., Судакіна О. І., Ткачова С. С. та інші. Вони докладно розкрили питання систематизації фінансово-економічної безпеки підприємств, методичні основи формування підрозділів реалізації економічної безпеки на підприємствах, комплексні підходи до її оцінки тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, недостатньо висвітленими залишаються окремі питання пов'язані із розробкою алгоритму дій керівників та менеджерів підприємства, який не дав би підприємству можливості втратити свою економічну незалежність.

Мета статті. На основі аналізу наукових джерел та існуючої практики: визначити роль та стратегію фінансово-економічної безпеки; дослідити значення механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Головна ціль кожного підприємства є забезпечення стабільного функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності. Для цього необхідно постійно дотримуватись відповідного рівня економічної безпеки підприємства, він залежить від того, наскільки його керівництво буде спромож-

не запобігти та протистояти можливим загрозам та наскільки вмiло зможе ліквідувати наслідки, об'єктивних і суб'єктивних, негативних впливів зовнішнього і внутрішнього середовища.

На думку Орлика В. В., фінансова безпека посiдає особливе місце в системі економічної безпеки, впливаючи абсолютно на всі сфери діяльності підприємства [5]. Це пояснюється тим, що рівень фінансової безпеки будь-якого підприємства визначає його можливості забезпечувати інші складові економічної безпеки, а зміни в будь-якій сфері підприємства в кінцевому результаті відображаються на його фінансовій безпеці.

Барановський О. І. визначив, що процес управління фінансовою безпекою підприємства можна поділити на ряд етапів:

1. Розроблення системи фінансових інтересів підприємства, які потребують захисту в процесі функціонування підприємства.

2. Ідентифікація, аналіз та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці підприємства та реалізації його фінансових інтересів. Цей етап включає такі операції, як виокремлення множини загроз фінансовій безпеці підприємства, оцінювання ймовірностей їх виникнення, розрахунок розміру можливих збитків від реалізації потенційних або реальних загроз, а також дослідження чинників, які спричинили збитки.

3. Оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства. Процес оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки підприємства включає такі кроки: вибір критерію ефективності фінансово-економічної безпеки; побудова множини показників (індикаторів) фінансової безпеки; визначення порогових значень показників (індикаторів); моніторинг вибраних показників і зіставлення їх фактичних значень із пороговими; визначення інтегрального рівня фінансової безпеки підприємства за обраними показниками.

4. Забезпечення ефективної нейтралізації загроз фінансовій безпеці підприємства. Розроблення комплексу заходів із забезпечення фінансової безпеки та рекомендацій щодо впровадження їх на практиці.

5. Бюджетне планування реалізації розробленого комплексу заходів із забезпечення фінансової безпеки підприємства.

6. Реалізація запланованих заходів у процесі здійснення господарської діяльності підприємства.

7. Контроль за ходом реалізації запланованих заходів щодо забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки підприємства.

8. Оперативне управління системою фінансової безпеки підприємства за допомогою ме-

ханізму зворотного зв'язку, яке проявляється у коригуванні наявної або розробці нової системи заходів із забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки [1].

Процес забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства базується на відповідному механізмі її управління, під яким розглядають сукупність станів та процесів, з яких складається управління щодо протидії небезпекам, загрозам та ризикам [3]. Аналіз ряду наукових джерел [7] дозволяє констатувати, що до складу механізму управління фінансовою безпекою підприємства можна віднести такі основні складові елементи, як: об'єкти та суб'єкти управління, сукупність фінансових інтересів підприємства, функції, принципи і методи управління, організаційну структуру, нормативно-правове забезпечення, інформаційне забезпечення тощо. Усі перелічені складові елементи управління в сукупності складають механізм управління фінансово-економічною безпекою (рис. 1).

Мойсенко І. П. сказав, що стратегія фінансово-економічної безпеки – це розроблення довгострокового плану для забезпечення реалізації мети, завдань та досягнення цілей підприємства, зокрема забезпечення фінансової та економічної безпеки, а також планування розподілу ресурсів в умовах постійної нестабільності зовнішнього середовища та адаптації до нього, для захисту

цього підприємства від впливу загроз, ризиків і досягнення нормального та безпечного його функціонування [4].

З досліджень Кравчук Н. Я. можна сказати, що стратегія фінансової безпеки підприємства має бути безпосередньо пов'язана з загальною та фінансовою стратегією підприємства. Домінантними сферами забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства є стратегії:

- забезпечення росту прибутковості його власного капіталу;
- формування фінансово-економічних ресурсів;
- фінансово-економічної стабільності;
- безпеки інвестиційної діяльності;
- нейтралізації фінансово-економічних ризиків;
- безпеки інноваційної діяльності;
- захисту його конкурентної позиції;
- антикризова стратегія.

На підставі стратегії визначається фінансова політика підприємства за основними напрямками фінансової діяльності: податкова, цінова, амортизаційна, дивідендна, інвестиційна.

Стратегія фінансової безпеки має бути орієнтована на розробку і послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин [2].

При цьому мають бути визначені найближчі і перспективні цілі даної стратегії та механізми їх реалізації.

Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною (на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства), то механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи:

– об'єктивний і усесторонній моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки;

– вироблення порогових, гранично допустимих значень фінансових та соціально-економічних показників / індикаторів/, перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу;

– діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці.

Вдало вибрана стратегія фінансової безпеки дозволить підприємству бути менш вразливим до негативних впливів. Одним з методологічних інструментів забезпечення фінансової безпеки, в межах її стратегії, може виступати методологія розробки «стратегічних карт».

На думку Ткачової С. С., стратегічна карта є важливим елементом однієї з найпопулярніших у закордонній практиці концепції стратегічного управління та оцінки ефективності діяльності суб'єкта бізнесу – концепції збалансованої системи показників, також її вважають загальною архітектурною концепцією опису стратегії організації, моделлю, яка демонструє, як стратегія об'єднує

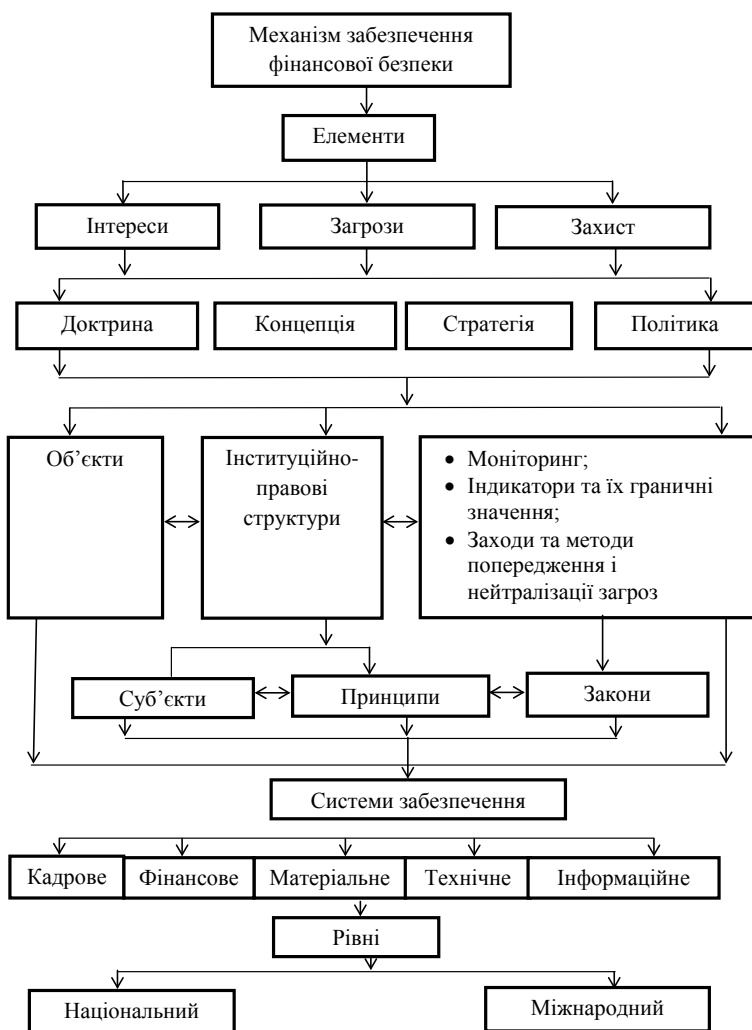

Рис. 1. Механізм забезпечення фінансової безпеки

нематеріальні активи та процеси створення вартості; основою системи менеджменту для швидкої та ефективною реалізації стратегії [8].

Сабліна Н. В. запропонувала алгоритм розробки стратегічної карти підприємства в межах забезпечення фінансової безпеки є наступним [6]:

- формування та коригування стратегічних цілей підприємства відносно забезпечення його фінансової безпеки відповідно із стратегією його розвитку;

- побудова стратегічної карти підприємства на основі взаємозв'язку стратегічних цілей підприємства;

- визначення системи цільових показників фінансової безпеки підприємства, які характеризують досягнення стратегічних цілей та ефективність діяльності підприємства, визначення їх оптимальних значень, закріплення фінансової відповідальності;

- розподіл цільових показників фінансової безпеки підприємства за центрами фінансової відповідальності з урахуванням функціональної специфіки;

- розробка заходів, спрямованих на досягнення показників фінансової безпеки підприємства за центрами відповідальності та підприємства загалом;

- приведення в стратегічну відповідність усіх ресурсів і процесів забезпечення фінансової безпеки підприємства;

- коригування цільових показників фінансової безпеки підприємства та встановлення пері-

одичності контрольного аналізу показників, які характеризують рівень фінансової безпеки підприємства;

- формування стратегічної програми заходів забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Отже, стратегія фінансово-економічної безпеки повинна передбачати забезпечення балансу інтересів усіх ланок фінансово-економічної системи для досягнення фінансово-економічної безпеки підприємства та обумовлює застосування комплексного підходу до її формування та реалізації, яка буде спрямована на захист інтересів власників підприємства в процесі його фінансово-господарської діяльності.

Висновки з даного дослідження. Фінансово-економічна безпека виступає як основний елемент і чинник формування економічної безпеки підприємства. Особлива увага повинна приділятися забезпеченню фінансової безпеки на кожному підприємстві. Для запобігання загроз потрібна розробка та реалізація дієвих заходів із забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства.

Механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства є найбільш вагомою частиною системи його економічної безпеки, що: базується на певних завданнях, функціях і принципах; передбачає використання системної сукупності методів, інструментів та конкретних заходів їх реалізації, які необхідно використовувати не розрізнено, а у поєднанні, комплексно і оперативно.

Список літератури:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія / О. І. Барановський. – К.: Київ. нац. торг.-еко. ун-т, 2004.
2. Кравчук Н. Я. Фінансова безпека [Електронний ресурс]: навч.-метод. посібн. / Н. Я. Кравчук, О. Я. Колісник, О. Ю. Мелих. – Тернопіль: Вектор, 2010. – 277 с.
3. Мойсеєнко І. П. Механізм управління фінансово-економічною безпекою підприємства [Текст] / І. П. Мойсеєнко, О. О. Шолок // Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.02. – С. 141–146.
4. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства [Текст] / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів, 2011.
5. Орлик О. В. Механізм управління фінансово-економічною безпекою підприємства та його основні складові [Текст] / О. В. Орлик // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2015. – Том 2. – № 19. – С. 222–232.
6. Сабліна Н. В. Формування стратегічних карт у рамках реалізації процесу управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] / Н. В. Сабліна, Т. Б. Кузенко // Бізнесінформ. – 2013. – № 4. – С. 326–331.
7. Судакова О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140–148.
8. Ткачова С. С. Стратегічні карти: загальні принципи та особливості розробки в ресторанному бізнесі [Електронний ресурс] / С. С. Ткачова: [сайт]: Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/tkachova2.htm

Стогний Т.С., Васильева Л.Н.

Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье рассмотрена сущность финансово-экономической безопасности и исследован механизм ее управления, определена структура и содержание его основных составляющих. Установлено, что основой является создание организационно-экономического механизма, способного эффективно противостоять угрозам и поддерживать состояние экономической безопасности.

Ключевые слова: финансовая безопасность, экономическая безопасность, механизм управления финансово-экономической безопасностью, стратегия управления предприятием.

Stogniy T.S., Vasilieva L.N.

Dnepropetrovsk State Agrarian-Economic University

FINANCIAL AND ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISE

Summary

In article the essence of financial and economic safety is considered and the mechanism of its management is researched, the structure and content of its main components is determined. It is established that a basis is creation of the organizational and economic mechanism capable effectively to resist to threats and to support a condition of an economic safety.

Keywords: financial safety, economic safety, mechanism of management of financial and economic safety, strategy of management an enterprise.

УДК 336.1:352

ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Табінський В.А., Колесник Є.О., Сіліна І.С.

Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто теоретичні аспекти поняття місцевих бюджетів. Досліджено формування доходів місцевих бюджетів за рахунок податкових та неподаткових надходжень. Проаналізовано процес реалізації фінансової децентралізації. Визначено проблеми наповнення та видатків місцевих бюджетів загалом по Україні та на прикладі Дніпропетровської області. Представлено шляхи вирішення існуючих проблем та огляд запропонованих урядом змін на 2017 рік.

Ключові слова: місцеві бюджети, фінансова децентралізація, видатки, динаміка податкових надходжень, місцеві податки та збори.

Постановка проблеми. Становлення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування – головна передумова розвинутої держави. Реалізації економічної самостійності регіональних місцевих бюджетів означає володіння достатніми фінансовими джерелами для забезпечення функціонування та управління економікою та соціальною сферою на окремій території. Отже, органи місцевого самоврядування повинні самостійно займатись управлінням податків та іншими обов'язковими платежами, що надходять до конкретного бюджету. Тому, актуальність даної теми полягає в здатності місцевих бюджетів створити систему відносин, яка б забезпечувала розвиток адміністративно-територіальної одиниці, вирішувала проблеми територіальних громад та виконання зобов'язань місцевих органів влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансової децентралізації та взаємодією місцевих бюджетів з Державним бюджетом, ефективності реалізації реформи бюджетної системи приділяли увагу багато вітчизняних вчених. Ця тема знайшла своє відображення в працях таких науковців, як Василюк О. Д., Опаріна В. М., Батажка С. Г., Кравченко В. І.

Метою статті є аналіз формування доходів місцевих бюджетів в період фінансової децентралізації та пошук шляхів вирішення проблем і перспектив майбутнього розвитку.

Виклад основного матеріалу. Головний спосіб забезпечення економічного зростання в Україні – удосконалення бюджетно-податкової політики. Її

результативність залежить від правильного розподілу повноважень і фінансових ресурсів між центром і регіонами.

Належне фінансування регіонів за допомогою місцевих бюджетів сприяє їхньому стабільному соціально-економічному розвитку.

Сьогодні проводиться реформування системи місцевого самоврядування.

Поняття «місцевий бюджет» розглядається як економічна категорія та як фінансовий план місцевих органів самоврядування. Місцевий бюджет як економічна категорія – це система економічних (фінансових) відносин, які виникають між органами місцевого самоврядування, з одного боку, юридичними та фізичними особами, з іншого, між місцевими і державними органами влади й управління, а також між місцевими бюджетами різних рівнів із приводу формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування в процесі розподілу та перерозподілу ВВП для задоволення різнобічних соціально-культурних, комунально-побутових, інших потреб членів суспільства й регулювання соціально-економічних і фінансово-правових процесів на певній території [4].

За своєю формою місцевий бюджет – це основний фінансовий план органів місцевого самоврядування, за матеріальним змістом – централізований фонд їх фінансових ресурсів.

Місцевий бюджет може складатися із загального та спеціального фондів. Загальний фонд бюджету включає:

1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;

2) всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету);

4) фінансування загального фонду бюджету [10].

На сьогодні в Україні налічується 11 761 місцевих бюджетів (без місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополь), у тому числі:

- 24 обласні бюджети;
- 1 міський бюджет м. Київ;
- 173 бюджети міст обласного значення;
- 474 районних бюджети;
- 266 міських бюджетів міст районного значення;
- 743 селищних бюджети;
- 48 бюджетів районів у містах;
- 10 032 сільських бюджетів [9].

Водночас, понад 90% усіх бюджетів дотаційні й лише 8% – це бюджети, які є донорами в умовах чинної системи бюджетного регулювання.

Місцеві бюджети здійснюють фінансування освітніх закладів, закладів охорони здоров'я, засобів масової інформації, житлово-комунальне господарство, соціальні та молодіжні програми, тому вирішити питання забезпечення фінансовими ресурсами допоможе фінансова децентралізація. Це означає – незалежність та життєдайність органів місцевої влади. Децентралізація збільшує можливості місцевої влади у розвитку власної території, дозволяє проводити ретельне узгодження видатків з нагальними місцевими потребами.

Відповідно до Законів України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [5] та «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [6] виділено основні види податків і зборів, які формують дохідну частину місцевих бюджетів.

1. Податок на доходи фізичних осіб. Так, на території міст обласного значення, районів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, розмежування даного податку відбувається наступним чином: до Державного бюджету – 25%; до обласних бюджетів – 15%; до бюджетів міст обласного значення, районів, об'єднаних громад – 60%. Щоб повернути собі прибутковий податок, сільським радам доведеться об'єднуватися і формувати спроможні територіальні громади.

2. Державне мито (100% до місцевих бюджетів).

3. Податок на прибуток підприємств приватного сектору економіки (10% – до обласних бюджетів).

4. Екологічний податок (до обласних бюджетів – 55%, до бюджетів міст обласного значення та районів – 25%), тобто збільшено норматив зарахувань до 80%.

5. Акцизний податок (ставка 5%) з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлею підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти). Зарахування

коштів до місцевих бюджетів здійснюється за місцем розміщення об'єктів, в яких провадиться діяльність, що підлягає оподаткуванню.

6. Збори за спеціальне використання природних ресурсів.

7. Місцеві податки і збори, тощо [11].

Дослідити доречність бюджетної децентралізації можна за допомогою аналізу формування та виконання місцевих бюджетів за доходами у 2015 році, адже саме тоді була запроваджена дана реформа. Порівнявши показники виконання дохідної частини місцевих бюджетів у 2014, 2015 та 2016 роках, дозволить виявити перші досягнення та проблеми у набутті незалежності місцевого самоврядування. Виділення особливостей функціонування бюджетної децентралізації на прикладі бюджету м. Дніпро допоможе охарактеризувати дієвість реформи в дослідженні рівня економічного розвитку території.

Запровадження реформи місцевого самоврядування дає можливість проаналізувати результати діяльності цього нововведення.

За 2014 рік до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 101,1 млрд. грн. Відповідно виконання місцевих бюджетів у частині затверджених показників місцевими радами становить 90,9%. А у 2015 р. без урахування міжбюджетних трансфертів до місцевих бюджетів надійшло 120,5 млрд. грн. із показником виконання річного плану доходів, затвердженого місцевими радами, у 108,1% (перевиконання у 8,1% порівняно із даними попереднього року). Отже, децентралізація на першому році запровадження демонструє видимі результати, які полягають у нарощуванні дохідної бази місцевих бюджетів та перевиконанні запланованих показників [8].

Тоді як за січень – вересень поточного року до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 103,9 млрд. грн., що складає 99,4% від річного обсягу надходжень, затвердженого місцевими радами.

Приріст надходжень до загального фонду проти 2014 року (у співставних умовах та без урахування територій, що не підконтрольні українській владі) склав 42,1% або + 29,6 млрд. грн., у січні – вересні 2016 року – 49,0% або + 34,2 млрд. грн.

Найбільша частка у доходах місцевих бюджетів належить податку на доходи фізичних осіб, яка у 2015 році становила 45,6% й дорівнює 54,9 млрд. грн. Друге місце посідає плата за землю, частка цього податку в загальних надходженнях у 2015 році становила 12,3 відсотка. Порівняно з 2014 роком у 2015 році питома вага надходжень з плати за землю збільшилась на 0,3 відсоткових пункта і становить 14,8 млрд. грн.

Темп росту фактичних надходжень ПДФО у 2015 році до 2014 року становить 123,1%, плати за землю – 130,3%.

А темп росту фактичних надходжень ПДФО до січня – вересня 2016 року становить 149,2%, плати за землю – 162,3%. Загалом обсяг надходжень ПДФО за січень-вересень склав 55,5 млрд. грн., рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами становить 91,5%, надходження плати за землю – 17,4 млрд. грн., рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами – 110,6%

Надходження податку на нерухоме майно на 2015 р. затверджені місцевими радами в обсязі 530,0 млн. грн., проте фактичні показники за 2015 р. становлять 736,9 млн. грн., відповідно також спостерігається перевиконання планових показників.

Надходження податку на нерухоме майно на 2016 рік затверджені місцевими радами в обсязі 0,9 млрд. грн. Фактичні надходження податку за січень-вересень поточного року склали 1,0 млрд. грн.

На 2015 р. фактичні надходження акцизного податку становлять 7670,1 млн. грн. Станом на 01.10.2016 фактичні надходження акцизного податку склали 8,6 млрд. грн [7].

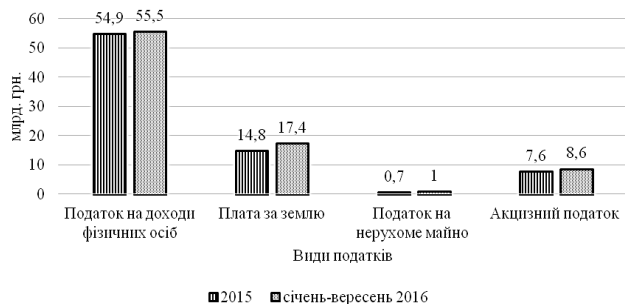

Рис. 1. Податкові надходження до місцевих бюджетів за 2015 та січень-вересень 2016 року

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Натомість неподаткові надходження та доходи від операцій з капіталом у 2015 р. демонструють незначне нарощування в частині власних надходжень бюджетних установ та доходів від реалізації комунального майна та становлять 20,1 млрд. грн. Сума міжбюджетних трансфертів збільшується із 130,6 млрд. грн. у 2014 р. до 174,2 млрд. грн. у 2015 р. (темп приросту 133%)

Так, станом на 01.10.2016 місцеві бюджети одержали 135,5 млрд. грн. трансфертів, що складає 97,0% від передбачених розписом асигнувань на січень-вересень 2016 року.

Середні податкові надходження до місцевих бюджетів (без трансфертів) в Україні на одну особу у 2015 році становили 2603,0 грн, тоді як у 2014-1842,3 грн. Темп росту становить 141,3%.

Найбільші податкові надходження до місцевих бюджетів (без трансфертів) на одну особу по регіонах були зафіксовані у Дніпропетровській області без урахування м. Києва і становили у 2014 та 2015 роках 3103,4 та 4041,9 грн відповідно, при цьому темп росту дорівнює 130,2%.

До складу місцевого бюджету Дніпропетровської області входять: 13 бюджетів міст обласного значення, 5 бюджетів міст районного значення, 22 районних бюджети, 37 селищних бюджети, 250 сільських бюджети та 15 бюджетів об'єднаних територіальних громад [3].

За період січня-вересня 2016 року надходження до місцевих бюджетів Дніпропетровської області становлять 11 978, 9 млн. грн., відсоток виконання становить 135,4%, відхилення від плану-1 006,3 млн. грн. За аналогічний період 2015 року надходження дорівнювали 8 846,2 млн. грн. Темп приросту становить +35% [7].

Найбільшу питому вагу у надходженнях до місцевих бюджетів Дніпропетровщини займає податок з доходів фізичних осіб, за період січня-вересня 2015 та відповідний період 2016 року

складає 48 та 50%. За січень-вересень 2015 року цей показник становить 4 261,7 млн. грн., а в 2016 році 5 924,7 млн. грн. Тобто надходження податків з доходів фізичних осіб зросли у поточному році на 40%.

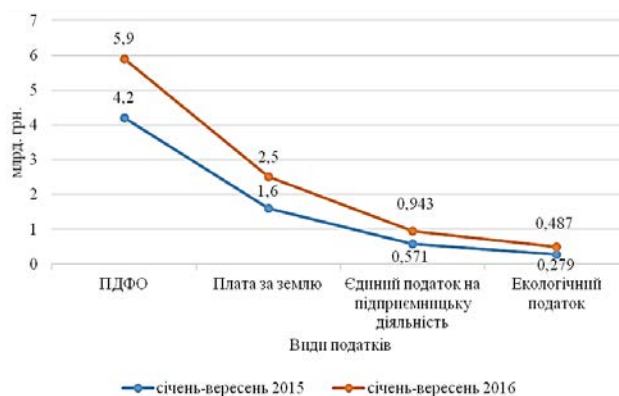

Рис. 2. Надходження деяких видів податків до місцевих бюджетів Дніпропетровської області за січень-вересень 2015 та 2016 років

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Надходження плати за землю за січень-вересень 2016 року становить 2 540,4 млн. грн., що на 849,6 млн. грн. більше за аналогічний період минулого року. Відсоток виконання складає 150%, а відхилення від плану -217,1 млн.грн.

Значно зросли по області також показники надходжень єдиного податку на підприємницьку діяльність. Адже, за 9 місяців 2015 року цей показник становив 571,2 млн. грн., а в поточному році - 943,3 млн. грн. Тобто абсолютний приріст дорівнює 372,1 млн. грн., а відсоток виконання -165,1%.

Показники надходжень екологічного податку за аналізований період також зросли з 279,3 млн. грн. у 2015-до 487,9 млн. грн. у 2016. Тому абсолютний приріст становить 208,6 млн. грн, а темп приросту - 75%. У 2016 році відхилення від плану становить +136,2 млн. грн [2].

За даними дослідження, можна зробити висновки, що завдяки фіскальній децентралізації та проведеним реформам у сфері місцевих бюджетів, прослідковується тенденція до зростання показників надходжень до місцевих бюджетів з прискореним характером.

16 вересня 2016 року Верховна Рада на своєму офіційному сайті оприлюднила проект Державного бюджету на 2017 рік, в якому передбачено такі зміни для місцевого самоврядування:

- передача на фінансування з міських бюджетів 25 державних закладів охорони здоров'я, всіх санаторіїв для дітей та підлітків і для хворих на туберкульоз без жодного ресурсного збалансування, що суперечить статті 142 Конституції України;

- передача видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв закладів охорони здоров'я;

- передача усіх видатків (крім видатків на оплату праці педагогічних працівників) по загальноосвітніх закладах, що додатково обтяжить місцеві бюджети на 18,5 млрд. гривень (9,3 млрд. грн. - витрати на комунальні послуги та енергоносії, 9,2 млрд. грн. - видатки на оплату праці непедагогічним працівникам);

- обласним та районним бюджетам передано значний компенсаційний фінансовий ресурс (14,9 млрд. грн.) у вигляді додаткової дотації на утримання закладів освіти та охорони здоров'я: обласним бюджетам – 5,9 млрд. грн., районним бюджетам – 9,0 млрд. грн.;
- не передбачено субвенцію на пільгове перевезення окремих категорій громадян;
- не передбачено субвенції на погашення заборгованості з різниці в тарифах минулих років. А це додаткове навантаження на місцеві бюджети у вигляді 7,3 млрд. грн.;
- відсутня компенсація на покриття пені та штрафів накладених НАК «Нафтогазом» на комунальні підприємства, внаслідок чого заблоковано рахунки 89 підприємств тощо.

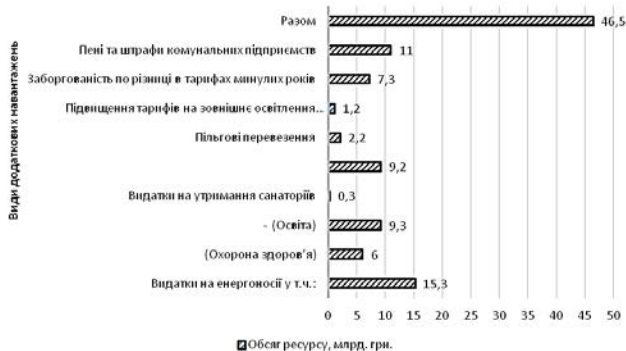

Рис. 3. Додаткові навантаження на місцеві бюджети у 2017 році (пропозиції Уряду)

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Наслідки, до яких може привести додаткове навантаження місцевих бюджетів:

- погіршення надання освітніх послуг. Оскільки навчальний процес на певній території залежить від можливостей місцевого бюджету забезпечувати інвентарем, сплачувати комунальні послуги, утримувати в належному стані приміщення;
- у закладах професійно-технічної освіти навчаються не лише мешканці міст-обласних центрів, а як правило мешканці всієї області. Тобто, органи місцевого самоврядування міст наділяються не власними їм повноваженнями: надання за власні кошти освітніх послуг жителям області, а в окремих випадках і з інших регіонів;
- вилучення з державних програм соціального захисту та перенесення на місцевий рівень компенсаційних виплат та соціальних пільг призведе до зниження соціальних можливостей та соціальної захищеності громадян. Держава фактично своїми діями унеможливіло реалізацію в повній мірі своїх гарантованих соціальних зобов'язань;
- фактично позбавлення пенсіонерів, дітей війни, учасників війни, ветеранів праці тощо державних гарантій на безкоштовний проїзд тощо [1].

Отже, можна виділити основні фактори, які в недостатній мірі сприяють формуванню та використанню місцевих бюджетів:

- 1) відсутність стимулів ефективного використання власного фінансового потенціалу території;
- 2) надмірна соціальна спрямованість місцевих бюджетів, що негативно пливають на недофінансування видатків розвитку території;
- 3) невідповідність сучасних тенденцій формування доходів місцевих бюджетів цілям підвищення їх фінансової спроможності;

- 4) неефективна структура місцевих бюджетів;
- 5) неефективне управління ресурсами місцевих бюджетів.

Сьогодні в Україні механізм формування місцевих бюджетів є недостатньо ефективним і характеризується низькою часткою доходів та високою залежністю від Державного бюджету. За рахунок власних доходів місцеві органи влади не можуть самостійно фінансувати всі видатки, пов'язані із виконанням своїх функцій. Зберігається тенденція до збільшення частки дотацій, залишається малою частка місцевих податків і зборів та неподаткових надходжень. Такий стан власних доходів місцевих бюджетів адекватний тому законодавству, що діє сьогодні в Україні, за умов якого місцеві органи влади фактично позбавлені активно розширювати власну фінансову базу [12].

Тому, для підвищення ефективного формування та функціонування місцевих бюджетів необхідно:

- впроваджувати середньострокове планування та орієнтацію на результат;
 - постійно аналізувати зменшення чи зростання надходжень до місцевих бюджетів, порівнюючи з минулими періодами;
 - налагоджувати взаємодію роботи органів місцевого самоврядування та органів Державної фіскальної служби України;
 - визначати та ліквідувати причини несплати податків;
 - розробляти програми заходів, спрямованих на повну мобілізацію до місцевих бюджетів податків та зборів;
 - контролювати діяльність фізичних та юридичних осіб, котрі займаються підприємницькою діяльністю з метою запобігання порушення податкового законодавства.
- Тому, перспективою посилення фінансової незалежності місцевих бюджетів повинно стати дослідження методів збільшення фіскальної ролі місцевих податків і зборів.

Висновок. Отже, можна зробити висновок, що основним податком, який формує найбільше доходів є податок на фізичних осіб (без врахування міжбюджетних трансфертів). Для зростання обсягу місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів необхідно дозволити місцевим органам влади впроваджувати на своїй території власні податки і збори.

Однак, на даному етапі сучасні нововведення повністю не забезпечують бюджетну децентралізацію. Щодо формування видатків місцевих бюджетів, слід зазначити, що у рамках децентралізації окремі заклади та заходи з державного бюджету передано до місцевих бюджетів. Це:

- 900 бюджетних закладів (установ, організацій);
- видатки для здійснення природоохоронних заходів;
- будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах.

Замість субвенції з державного бюджету джерелом фінансування таких видатків будуть надходження до місцевих бюджетів акцизного податку з реалізації через роздрібну торговельну мережу пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну, нафтопродуктів, біодизелю та скрапленого газу.

Формування місцевих бюджетів є одним із найважливіших завдань державних фінансів та потребує свого подальшого дослідження й пошуку нових підходів до реформування.

Список літератури:

1. Аналіз проекту Держбюджету на 2017 рік в частині місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.auc.org.ua/sites/default/files/db_2017_proekt.pdf
2. Головне управління Державної казначейської служби у Дніпропетровській області – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/>
3. Державна фіскальна служба України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/>
4. Завора Т.М. Аналіз доходів місцевих бюджетів (на прикладі Полтавської області) / Т.М. Завора, Ю.М. Чу-мак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – № 17. – С. 48–56.
5. Закон України від 24.12.2015 № 914-VIII «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України».
6. Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи».
7. Звіти Державної казначейської служби України „Про виконання бюджетів». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua>
8. Надал С., Спасів Н. Доходи місцевих бюджетів у контексті децентралізації в Україні / С. Надал, Н. Спасів // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2016. – Вип. 2. – С. 102-112.
9. Нікітішин А.О. Податкові надходження як складова доходів місцевих бюджетів / А.О. Нікітішин // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова – 2016. – Вип. 2. – С. 156-160.
10. Ніколенко В.Ю. Місцеві бюджети як чинник розвитку регіонів / В.Ю. Ніколенко // Навч. посібник. – Київ. – 2016. – С. 30.
11. Простебі Л.І. Податкові надходження та їх значення у формування доходної частини місцевих бюджетів / Л.І. Простебі // Гроші, фінанси, кредит – 2015. – Вип. III. – С. 153-163.
12. Фурдичко Л.Є. Місцеві бюджети України: їх функціонування, проблеми та шляхи реформування / Л.Є. Фурдичко // Економіка та держава. – 2015. – № 1. – С. 131-136.

Табинский В.А., Колесник Е.А., Силина И.С.

Университет таможенного дела и финансов

ФОРМИРОВАНИЕ ДОХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УСЛОВИЯХ ФИСКАЛЬНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические аспекты понятия местных бюджетов. Исследовано формирование доходов местных бюджетов за счет налоговых и неналоговых поступлений. проанализирован процесс реализации финансовой децентрализации. Определены проблемы наполнения и расходов местных бюджетов в целом по Украине и на примере Днепропетровской области. Представлены пути решения существующих проблем и обзор предложенных правительством изменений на 2017 год.

Ключевые слова: местные бюджеты, финансовая децентрализация, расходы, динамика налоговых поступлений, местные налоги и сборы.

Tabensky V.A., Kolesnik E.A., Silina I.S.

University of Customs and Finance

FORMATION OF INCOME OF LOCAL BUDGETS IN FISCAL DECENTRALIZATION

Summary

In this article, we considered the theoretical aspects of the concept of local budgets. We researched formation of local budget revenues through tax and non-tax revenues. We analyzed process of the implementation of fiscal decentralization. We defined problems of fillings and local spendings in Ukraine and in Dnepropetrovsk region. We presented solutions to existing problems and review to proposed government changes in 2017.

Keywords: local budgets, fiscal decentralization, expenses, dynamics of tax revenues, local taxes and fees.

УДК 338.5:654.03

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗРАХУНКУ ТАРИФІВ НА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ПОСЛУГИ

Танащук К.О.

Одеський національний політехнічний університет

В статті досліджено методи встановлення та розрахунку тарифів на телекомунікаційні послуги взаємоз'єднання. Досліджено основні нормативні документи ЄС, що формують методи регулювання тарифів на послуги взаємоз'єднання. Сформульовано основні критерії формування витрат для розрахунку собівартості. Визначено основні підходи та методи формування LRIC-моделі розрахунку собівартості телекомунікаційних послуг операторів. Визначено основні переваги та недоліки методів розрахунку собівартості та регуляторного встановлення тарифів.

Ключові слова: взаємоз'єднання, собівартість, тариф, довгосторокові витрати, регулювання.

Постановка проблеми. Організаційно-економічний розвиток сфери телекомунікацій України залежить від зваженої та узгодженої з операторами телекомунікацій політики держави в частині встановлення та регулювання тарифів на телекомунікаційні послуги взаємоз'єднання. Відповідно до вітчизняного законодавства [1] центральною проблемою в цьому процесі стає проблема визначення собівартості телекомунікаційних послуг – для операторів телекомунікацій та обґрунтування підходів до встановлення та регулювання тарифів з боку національного регулятора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До 2006 р. в Україні принципи тарифікації телекомунікаційних послуг будувалися відповідно до [2-3], на жаль, з впровадженням регулювання та стрімким технологічним розвитком вітчизняної сфери телекомунікацій, ці підходи втратили свою актуальність.

Еволюція розвитку науково-методичних підходів до встановлення тарифів та визначення собівартості телекомунікаційних послуг найбільш детально визначена у [4-10]. Протягом 2009-2014 рр. для Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сфері телекомунікацій та інформатизації України (НКРЗІ), у [11-13] було визначено, сформовано та описано узагальнену методологічну модель побудови системи тарифоутворення на телекомунікаційні послуги, центральну частину якої займають питання послуг взаємоз'єднання мереж операторів телекомунікацій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До цього часу розрахунок собівартості телекомунікаційних послуг в Україні не відповідав міжнародним стандартам в частині відсутності врахування структури та вартості капіталу операторів телекомунікацій, обґрунтування норми прибутку, що додавалась до розрахованої собівартості, відсутності роздільного обліку витрат за видами послуг. Національній регуляторній базі бракувало комплексу методичних та нормативно-правових розробок, що надавали б змогу вільно імплементувати європейське законодавство в Україні, вітчизняні оператори телекомунікацій використовували власні методи визначення собівартості послуг, а регуляторний орган не мав узагальненої методології встановлення тарифів.

Мета статті – дослідити принципи встановлення тарифів на телекомунікаційні послуги

взаємоз'єднання та механізми визначення їх собівартості при створенні Системи тарифоутворення на послуги операторів телекомунікацій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Впровадження регулювання сфери телекомунікацій сформувало основні задачі щодо класифікації видів послуг та реформування тарифоутворення в частині залучення національного регуляторного органу до процедури встановлення розмірів тарифів та визначення собівартості по тих видах послуг, що регулюються державою. Відповідно до [1] до таких послуг відносяться послуги доступу – плата за взаємоз'єднання мереж операторів телекомунікацій.

Основними документами, що регламентують тарифоутворення на регульовані телекомунікаційні послуги у Європейському Союзі (ЄС) є Директиви Комісії співдружності країн-членів ЄС [9-10], що передбачають такі принципи розподілу загальних витрат:

- розподіл на підставі встановлення прямого зв'язку між компонентами мережі та драйверів витрат;

- розподіл на підставі встановлення непрямого зв'язку категорій експлуатаційних витрат до категорій або групи категорій витрат, для яких встановлення прямого зв'язку є можливим;

- використання коефіцієнтів розподілу по тих видах витрат, які не можуть бути розподілені.

Директиви вимагають визначення рівня регульованих тарифів відповідно до рівня собівартості, а встановлення тарифів – розподілу експлуатаційних витрат за видами послуг для запобігання подвійному обліку витрат.

Таким чином основні критерії визначення собівартості телекомунікаційних послуг можна розділити на:

- за місцем виникнення: компоненти (елементи) телекомунікаційної мережі;

- за часом виникнення витрат: історична собівартість, поточна собівартість, прогнозна собівартість;

- за способом визначення джерел виникнення витрат: низхідний (аналіз витрат на компоненти телекомунікаційної мережі зверху – вниз) та висхідний (аналіз витрат на компоненти телекомунікаційної мережі знизу – вгору);

- за способом розподілу витрат по компонентах телекомунікаційної мережі: повністю розподілені витрат (FDC), поточні виключно ви-

робничі витрати (SAC), довгострокові прирістні витрати (LRIC).

Формування принципів регуляторного втручання в процес тарифоутворення окреслює два напрямки:

– розробка організаційного механізму встановлення розмірів тарифів на послуги, що регулюються НКРЗІ;

– розробка економічно обґрунтованого методичного забезпечення визначення собівартості телекомунікаційних послуг операторів телекомунікацій, що регулюються.

Метод розрахунку тарифів на основі попередніх (історичних) витрат. Одним з популярних методів, орієнтованих на витрати – є метод розрахунку тарифів на основі попередніх, так званих історичних витрат. Для аналітичних цілей цей підхід поєднують з аналізом повністю розподілених витрат (FDC – від англ. Full Direct Cost). Історичні витрати – це витрати які оператор вже зазнав, в певний період часу, на обладнання, засоби обслуговування та персонал. Мета аналізу повністю розподілених витрат (FDC) полягає в розподілу витрати на індивідуальні послуги та елементи послуги. Центральним тут є питання: як правильно мають бути розподілені витрати? Деякі підходи розподіляють витрати орієнтуючись на відносну продуктивність для кожної послуги, інші – на хвилини використання. Таким чином, історичний FDC підхід вивчає витрати яких вже оператор зазнав для забезпечення існуючих послуг та розподілу частини розподілених та загальних витрат на кожну послугу. Такий підхід вважається практичним, базуючись на доступних даних та конкретних припущеннях.

Метод розрахунку тарифів на основі довгострокових додаткових витрат (LRIC – від англ. Long-Run Incremental Cost). Сьогодні більшість регуляторних органів та експертів схиляються до того, щоб ідеальним вважати підхід розрахунку, який базується на довгострокових додаткових витратах. Насправді тут поєднуються два окремі підходи, які дуже часто об'єднуються. Аналіз перспективних витрат намагається ідентифікувати витрати, які будуть витрачені у реальному чи теоретичному майбутньому періоді. Така категорія дозволяє уникнути включення надмірних витрат у тарифи для кінцевих користувачів та конкурентів. Додаткові витрати – це витрати, які додають до існуючих основних витрат, і які необхідні для додаткового прирощення для певної послуги (обсягу хвилин в мережі оператора, якщо мова йде про взаємоз'єднання). Фокусування на додаткових витратах на встановлення взаємоз'єднання часто розглядається як найбільш ефективний засіб визначення впливу взаємоз'єднання з альтернативним оператором на витрати діючого оператора телекомунікацій.

В основі методу розрахунку додаткових витрат покладений принцип розрахунку за компонентами (елементами) телекомунікаційної мережі. Додаткові витрати не розраховують (нараховують) для загальноадміністративних та адміністративних витрат. Результатом розрахунку тарифів на базі додаткових витрат на будь яку послугу оператора буде ціна набагато нижча ніж реальні витрати оператора. Довгостроковість у визначенні LRIC-моделі – це горизонт часу, у межах

якого оператор може зробити капіталовкладення або їх зменшити, щоб збільшити або зменшити можливості існуючих виробничих активів. Довгострокові витрати LRIC-модель визначає як витрати, які оператор зазнав би у майбутньому при наданні послуги з використанням найкращих технологій. Тобто активи визначаються поточними витратами, а не витратами минулих періодів (історичними витратами). Визначення перспективних витрат включає експлуатаційні витрати ефективного оператора, обраного для розрахунку. Калькуляція типу LRIC містить з оцінку прямих витрат оператора під час надання послуг взаємоз'єднання, розміри яких розраховуються на тривалий перспективний період, не менше ніж на 10 років. В доповнення до прямо розподілених витрат, калькуляція типу LRIC включає і складову капітальних витрат. Цей компонент має відшкодувати операторам витрати на фінансування розвитку засобів взаємоз'єднання. Завдяки включенню капітальних та експлуатаційних витрат, LRIC – модель дає можливість розрахувати приблизні витрати на конкурентному ринку й одночасно забезпечити оператору, який надає послуги взаємоз'єднання, відносно повну компенсацію – у випадку, якщо він працює ефективно, тобто із максимальним завантаженням виробничих потужностей.

Застосування LRIC – моделі передбачає два підходи до визначення собівартості телекомунікаційних: створення моделі для розрахунку довгострокових додаткових витрат з використанням низхідного та висхідного підходів.

Низхідний підхід використовує дані первинного бухгалтерського обліку оператора, та розподіляє витрати по різних видах телекомунікаційних послуг, базуючись на співвідношенні між витратами та послугами.

Висхідний підхід передбачає розвиток техніко-економічної моделі, яка розраховує витрати на компоненти (елементи мережі), які використовувалися б оператором для надання послуг взаємоз'єднання, виходячи з сучасних технологій та ефективних методів роботи. Зазвичай висхідна модель будується на таких вихідних даних:

- ідентифікація навантаження (трафіку) на елементи мережі, невдалих викликів, часу очікування та надбавок для розвитку;
- використання факторів маршрутизації для визначення ступеня використання різних елементів мережі;
- вибір прогресивної технології комутації та передачі даних;
- визначення кількості вузлів в мережі;
- визначення драйверів витрат різних елементів мережі;
- оцінка експлуатаційних витрат та інших релевантних мережевих та немережевих витрат;
- облік кількості обладнання необхідного для мережі;
- розрахунок вартості одиниці елемента мережі та на цій основі розрахунок вартості послуги взаємоз'єднання.

Висхідні моделі забезпечують розрахунок послуг взаємоз'єднання через моделювання витрат на головні компоненти (елементи) мережі, що забезпечують ефективність послуг. Елементи мережі по-різному комбінуються для створення від-

повідної послуги взаємоз'єднання. Ці комбінації обумовлюються фактором маршрутизації для конкретної послуги взаємоз'єднання. Модель оцінює витрати на кожну з послуг шляхом розрахунку витрат на кожний елемент мережі та середнє використання кожного елемента в процесі надання послуги. Необхідний обсяг системи оцінюється відповідно до потоку трафіку по всьому каналу з врахуванням часу утримання з'єднання, невдалих викликів, та збільшення навантаження.

Метод розрахунку тарифів на основі роздрібних витрат. В основі цього методу покладений принцип встановлення тарифів на взаємоз'єднання відповідно до рівня роздрібних цін. Підхід ґрунтується на тому, що оператори взаємоз'єднання й оптові споживачі, по суті, однаково використовують обладнання й користуються однаковими послугами взаємоз'єднання (послугами доступу), тоді для міжоператорських взаєморозрахунків використовується оптова знижка, що досягається за рахунок економії певних видів витрат. Вважається що така формула «звільнених витрат» утворює тариф на взаємоз'єднання наближений до оптової ціни.

Метод розрахунку та встановлення тарифів «Нарахувати й утримати»/«Відправник зберігає все». Цей підхід можна вважати універсальним, але за умов його застосування для приблизно однакових операторів телекомунікацій. Підхід не передбачає стягнення взагалі ніяких витрат від альтернативного оператора. Він припускає, що якби була плата за взаємоз'єднання, оператори б приблизно зрівноважили один одного, не одержуючи ні значної вигоди, ні значних втрат для кожного. Оператор виставляє рахунок своїм контрагентам за вихідний трафік, який він «пересилає» на іншу мережу, і «зберігає» весь дохід який отримує в результаті взаємоз'єднання. Цей підхід є ефективним при приблизно однакових обсягах трафіку для приблизно однакових розмірах мереж операторів телекомунікацій.

Метод розрахунку тарифів на основі розподілу доходів. Цей підхід виправданий, наприклад, у випадках, коли міжнародні оператори з'єднуються з місцевими мережами доступу та передбачає, що міжнародний оператор платить місцевим певний відсоток від доходу за кожний міжнародний дзвінок. Ризик застосування такого методу в тому, що поділ доходів не буде дорівнювати основним витратам на взаємоз'єднання. Власні роздрібні тарифи альтернативного оператора можуть бути не орієнтовані на витрати й можуть коливатися відповідно до ринкових умов. В результаті відсоток від доходів від цих роздрібних тарифів відшкодує лише фактичні витрати на взаємоз'єднання.

Метод розрахунку та встановлення тарифів на основі встановлення верхнього рівня цін. Механізм установаження верхнього рівня цін дуже популярний та широко використовується для регулювання всіх видів тарифів на телекомунікаційні послуги. Основний принцип цього методу – встановлення стелі або верхнього рівня для групи або «кошика» послуг. Це дає гнучкість оператору підвищувати або знижувати тарифи для роздрібних послуг. Популярність системи верхнього рівня тарифів відбиває складність визначення реальних витрат, що лежать в основі взаємоз'єднання. Верхній рівень призначений, що б утримувати тарифи відповідно до витрат, без залучення регулятора в прийнятті рішень. У випадку встановлення початкового верхнього рівня для взаємоз'єднання виникає ризик нашкочити потенційній конкуренції або змусити конкурентів субсидіювати діючого оператора тривалий період часу.

Таким чином при дослідженні методів та підходів до встановлення тарифів можна виокремити наступні переваги та недоліки кожного.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що перехід до використання LRIC-методу є

Таблиця 1

Порівняння методів розподілу витрат та встановлення тарифів

Метод	Переваги	Недоліки
Історичних витрат	– використовуються фактичні витрати оператора – практично застосовується	– розрахований тариф залежить від обраного критерію розподілу витрат – не мінімізує майбутні витрати
Довгострокових додаткових витрат	– створює стимули для мінімізації витрат на виробництво – сприяє розвитку конкуренції, призводить до значного зменшення тарифів на послуги	– метод вимагає багато часу та інформації – може різко погіршити фінансове становище домінуючого оператора через різке зниження тарифів
Роздрібних витрат	– простота та швидкість в розрахунок – можливість отримання знижки	– відірваність тарифів від фактичних витрат – перекошеність цін на взаємоз'єднання – негативно впливає на конкуренцію
«Відправник зберігає все»	– відсутність будь-яких взаєморозрахунків – підходить для подібних операторів зв'язку	– не відображаються витрати на взаємоз'єднання – нерівні умови експлуатації мереж через незбалансованість трафіка
Розподілу доходів	– обмеження доходів домінуючого оператора – ефективний при складних умовах взаємоз'єднання	– відсутність стимулів до підвищення ефективності виробництва – анти конкурентні та непрозорі наслідки використання – дозволяє оператору використовувати перехресне субсидування послуг для боротьби з конкурентами
Верхнього рівня цін	– стимулює до ефективного використання ресурсів – мінімальне втручання регулятора	– можливість зменшення витрат за рахунок якості для збільшення прибутку – вимагає чіткої обґрунтованості верхньої межі тарифу

Джерело: систематизовано автором

найбільш доцільним. Використання європейського досвіду вимагає впровадження бізнес-процесного підходу для визначення розмірів витрат при наданні послуг з взаємоз'єднання мереж, видів та груп бізнес-процесів, задіяних у наданні кож-

ного виду послуг, відповідно до цього розраховувати розміри витрат, що несе оператор на їх реалізацію, включаючи довгострокові додаткові витрати і надбавки (норму рентабельності, норму прибутку або норму доходності на капітал).

Список літератури:

1. Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 р. № 1280-IV. – [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>
2. Срапионов О. С. Экономика и планирование связи [Текст]: [Учебник для техникумов связи] / О. С. Срапионов, В. В. Вишнева, Б. А. Воронов; Под общ. ред. канд. экон. наук доц. О. С. Срапионова. – Москва: Связь, 1968. – 367 с.
3. Орлов В. М. Економіка галузі зв'язку: Підруч. для студ. екон. спец. вищ. і серед. навч. закл. галузі зв'язку: У 2 т. Т. 1. Управління, планування, ресурси / В. М. Орлов, В. М. Гранатуров, Ф. З. Мардаровський, Н. П. Спільна, Н. П. Потапова-Сінько, А. П. Чухліб; Укр. держ. акад. зв'язку ім. О. С. Попова. – 2-ге вид., переробл. і доп. – О., 1999. – 236 с.
4. Europe Economics. Study on the preparation of an adaptable bottom-up costing model for interconnection and access pricing in European Union countries / Europe Economics // Chancery House 53-64 Chancery Lane London WC2A 1QU. – 2000. – P. 101.
5. Lazauskaite V. International Telecommunication Union Costing and pricing of interconnection services today and tomorrow: impact of migration to NGN and ITU/BDT activities [Електронний ресурс] / Vaiva Lazauskaite // ITU Seminar on Tariff policies and interconnection of telecom operators' networks Odessa, Ukraine, 7-9 October 2008. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://www.itu.int/ITU-D/finance/work-cost-tariffs/events/tariff-seminars/Ukraine-08/PDF/Vaiva_NGN_interconnection-Odessa.pdf
6. Williamson B. Access Pricing in Telecommunications – Time to Revisit LRIC?, <http://www.independen.uk.com/docs/LRIC.pdf>
7. European Economic Research Ltd. 2000. Europe Economics. Final Report on the Study of an adaptable «bottom-up» model capable of calculating the forward-looking, long-run incremental costs of interconnection services for EU Member States, prepared for the European Commission April 2000. <http://www.ispo.cec.be/infosoc/telecompolicy/en/lricmain.pdf>
8. Директива ЕС 97/33/ЕС от 30.06.1997 г. «О взаимосоединении в электросвязи в отношении обеспечения универсального обслуживания и взаимодействия через применения Принципа предоставления открытого доступа к сетям». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eurodocs.sda.gov.ua/DocumentView/tabid/28/Sphereregulation_ID/10002467/Group_id/792322/Default.aspx
9. Directive 2002/19/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities (Access Directive), Official Journal of the European Communities, Article 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002L0019:EN:NOT>
10. Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services (Framework Directive). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/information_society/topics/telecoms/regulatory/new_rf/documents/1_10820020424en00330050.pdf
11. Танащук Е. Подходы к построению системы тарифного регулирования. Методология определения источников затрат на основе подхода LRIC. – [Електронний ресурс] / Е. Танащук // ITU Seminar on Tariff policies and interconnection of telecom operators' networks Odessa, Ukraine, 7-9 October 2008. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://www.itu.int/ITU-D/finance/work-cost-tariffs/events/tariff-seminars/Ukraine-08/PDF/Tanaschuk_ONAT.pdf
12. Розробка методики визначення тарифів на базові телекомунікаційні послуги [Текст]. – Звіт про НДР / НДЦ «Телекомунікації без меж»; наук. кер. Танащук К. О.; вик.: Нечипорук О. Л. [та ін.]. – О., 2009. – 31 с. – Инв. № 0710U003634.
13. Танащук Е. А. Классификатор эксплуатационных расходов операторов телекоммуникаций: методология построения и применения для расчета себестоимости телекоммуникационных услуг. – [Електронний ресурс] / Е. А. Танащук // Материалы Научно – практического семинара «Экономические вопросы развития сферы телекоммуникаций» – Режим доступу до ресурсу: <http://twb.com.ua/ru/news-a-events/economic-workshop-2010.html?start=1>

Танащук Е.А.

Одесский национальный политехнический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОВ УСТАНОВЛЕНИЯ И РАСЧЕТА ТАРИФОВ НА ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫЕ УСЛУГИ

Аннотация

В статье исследованы методы установления и расчета тарифов на телекоммуникационные услуги взаимосоединения. Исследованы основные нормативные документы ЕС, формирующие методы регулирования тарифов на услуги взаимодействия. Сформулированы основные критерии формирования расходов для расчета себестоимости. Определены основные подходы и методы формирования LRIC-модели расчета себестоимости телекоммуникационных услуг операторов. Определены основные преимущества и недостатки методов расчета себестоимости и регуляторного установления тарифов.

Ключевые слова: взаимосоединение, себестоимость, тариф, долгосрочные расходы, регулирование.

Tanashchuk K.O.

Odessa National Polytechnic University

STUDY OF METHODS AND SETTING THE CALCULATING TARIFFS OR TELECOMMUNICATION SERVICES

Summary

In the article methods of setting and calculating tariffs for telecommunication interconnection is investigated. Main EU legal documents that form the methods of regulation of tariffs for interconnection is analyzed. Been formulated based on criteria of formation expenses to calculate the cost. Determined based approaches and methods of forming LRIC-cost model for calculating telecommunication service operators. Determined based on the advantages and disadvantages of methods for calculating the cost of regulatory and tariff setting.

Keywords: interconnection, cost, tariff, long-run incremental cost, regulation.

УДК 336.711

ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Федишин М.П., Русул Л.В., Мізунська І.Р.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті проведено аналіз фінансування галузі охорони здоров'я. Визначено основні наслідки недостатнього фінансування медицини. Оцінено перешкоди, які супроводжували процес запровадження системи загальнообов'язкового медичного страхування. Досліджено зарубіжний досвід введення приватної страхової медицини. Обґрунтовано позитивні зміни у розвитку вітчизняного ринку медичних послуг із запровадженням системи загальнообов'язкового медичного страхування.

Ключові слова: загальнообов'язкове медичне страхування, фінансування, охорона здоров'я, медична реформа, медичні послуги, ринок медичного страхування.

Постановка проблеми. Сьогодні наша держава знаходиться на порозі кардинальних змін, що пояснюється зовнішньоекономічною та політичною ситуаціями. Інтеграція до Європейського союзу повинна бути підкріплена відповідними зрушеннями у багатьох сферах економічної діяльності, а особливо у галузі медицини. В Україні медицина фінансується з Державного бюджету, який на протязі останнього десятиліття є стабільно дефіцитним, а отже, на фінансування цієї галузі не виділяється достатньо коштів. На сьогоднішній день охорона здоров'я України залишається найменш реформованою галуззю економіки. І це, не зважаючи на те, що за станом здоров'я громадян вона посідає одне з найнижчих рейтингових місць у Європейському регіоні. Про це свідчать статистичні дані: від 12 до 14 млн. жителів країни хворіють на серцево-судинні хвороби, понад 1 млн. українців страждають від онкологічних захворювань, ще більш як 1 млн. 100 тис. осіб хворіють на цукровий діабет, при цьому майже 200 тис. з них є інсулінозалежними. Занепокоєння викликає і показник смертності в Україні, який складає 15,2 випадки на 1000 населення проти 6,7 в країнах – членах Європейського Союзу. Щорічно в Україні помирає понад 700 тис. громадян, третина з яких – це люди працездатного і репродуктивного віку [1]. Таким чином, актуальність дослідження очевидна і вимагає розробки нових підходів з викорис-

танням досвіду провідних країн та врахуванням національних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні проблеми запровадження загальнообов'язкового медичного страхування розглядали такі науковці як О. В. Степанова, Я. С. Новосад, А. Р. Окунський, [2-5] та інші. Зокрема, А. Р. Окунський [4] у своєму дослідженні досить широко розглянув перешкоди, що існують на етапі його запровадження в Україні. Незважаючи на це, питання запровадження загальнообов'язкового медичного страхування є досить актуальним та потребує додаткового дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Низький стан здоров'я українців, окрім загальноприйнятих причин (екологічних, соціальних, економічних), невідривно пов'язаний із застарілою, неефективною моделлю фінансування системи охорони здоров'я та постійним фінансовим дефіцитом у галузі, що притаманно Україні. Це все спричинює нагальну потребу розв'язання актуальних проблем охорони здоров'я в Україні, вдосконалення організації діяльності та фінансування медичного страхування.

В статті порушено проблему запровадження загальнообов'язкового медичного страхування в Україні.

Постановка завдання. Необхідно з'ясувати стан медичного страхування та перспективи його

розвитку в Україні, запропонувати основні шляхи подальшого розвитку в контексті євроінтеграційних процесів.

Мета статті. Метою статті є довести необхідність запровадження системи загальнообов'язкового медичного страхування в Україні та визначити шляхи її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Медичне страхування – це форма особового страхування, що гарантує громадянам отримання медичної допомоги при настанні страхової події за рахунок нагромаджених страхових фондів [6].

В Україні виділяють дві основні форми медичного страхування: обов'язкове та добровільне медичне страхування.

На сьогоднішній день проблема загальнообов'язкового медичного страхування є досить нагальною. Так, одне з опитувань дало наступні результати: 92% відсотки респондентів відповіли, щобояться потрапити у фінансову скруту, якщо захворіють їм доведеться лікуватися (Опитування компанії TNS на замовлення Національної ради реформ, січень 2016 року, вибірка 1000 респондентів). Це дає повну характеристику існуючій «безкоштовній» медицині.

Проаналізуємо дані виконання Державного бюджету за 2013-2015 роки в розрізі галузі охорони здоров'я. В Україні фінансування галузі медицини є недостатнім для медичного забезпечення населення. В 2015 році сума видатків у сфері охорони здоров'я становила 11,5 млрд. грн., що на 0,92 млрд. грн. більше, ніж у 2014 році, та на 1,38 млрд. грн. менше, ніж у 2013 році, тобто динаміка є досить нестабільною (рис. 1).

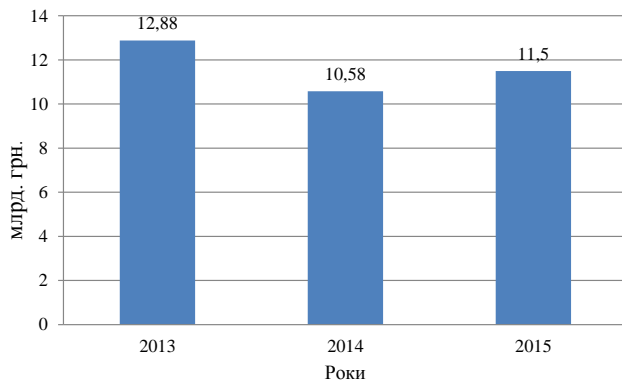

Рис. 1. Динаміка фінансування сфери охорони здоров'я за 2013-2015 роки

Джерело: розраховано авторами за даними Міністерства фінансів України

У відсотковому відношенні до ВВП загальна сума видатків у сфері охорони здоров'я в 2015 році становить 0,8% ВВП країни, тоді, як мінімальний рівень фінансування даної галузі за рекомендаціями ВООЗ повинен становити не менше 6% ВВП. У 2014 це відношення було рівне 0,77% ВВП, а у 2013 – 0,91% ВВП.

Як наслідок виникають наступні проблеми:

1. Застаріле обладнання в усіх медичних закладах.

Недостатнє фінансування медицини не дозволяє медичним закладам планувати капітальні видатки, спрямовані на вдосконалення існуючого чи купівлю нового обладнання. Як наслідок, наявний низький рівень обслуговування пацієнтів

та часто неможливість правильного діагностування та лікування хвороби.

2. Недостатність чи відсутність деяких медикаментів.

Особливо відчутне починаючи з 2015 року, коли були розірвані більшість контрактів з російськими постачальниками, але натомість укладено незначну кількість з іншими виробниками медикаментів. Виробництво фармацевтичної продукції в Україні здійснюють 111 підприємств різних форм власності, які не здатні виготовляють ліки окремих видів.

3. Корумпованість медицини.

Однією з важливих статей видаткової частини кошторису будь-якого медичного закладу є оплата праці медичних працівників. Протягом останніх трьох років рівень заробітної плати медичного працівника майже не змінився. Як наслідок, «додатковим джерелом доходів» медиків є «додаткова плата» за надані послуги пацієнту.

4. Недостатню розвинута інфраструктура медичних закладів.

Таким чином, на сьогоднішньому етапі галузь охорони здоров'я зайшла в глухий кут. За період незалежності розроблено 21 законопроект про запровадження страхової медицини, які не отримали підтримки Верховної ради України і не були прийняті. За останній період спробу запровадження системи загальнообов'язкового медичного страхування (ЗОМС) зробив в 2014 році О. Квіташвілі, який запропонував законопроект «Про загальнообов'язкове медичне страхування» № 2597 [7], та Національну стратегію реформування системи охорони здоров'я [8]. Законопроект був винесений на розгляд Верховної Ради лютого 2014 року та не отримав підтримки народців. Цим законопроектом було передбачено створення автономного Фонду медичного страхування, який мав виконувати роль страховика у системі ЗОМС; реорганізацію усіх закладів охорони здоров'я в автономні установи, які могли отримувати кошти від фізичних та юридичних осіб на власні розрахункові рахунки, а кошти, що виділяються з Державного бюджету України можна було б спрямувати на закупівлю необхідних медичних послуг, а не на утримання застарілої інфраструктури.

В липні 2016 року на розгляд винесено новий законопроект, яким пропонується ввести приватну страхову медицину, № 4981 [9]. Основною ідеєю даного законопроекту є передача основної частини функцій Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) приватним лайфовим страховим компаніям. Це означає, що приватні страхові компанії будуть збирати та акумулювати страхові внески, тобто бюджет охорони здоров'я формуватиметься не державою, а цими страховими компаніями. З критикою такого законопроекту виступило МОЗ та пропонує продовжити фінансування медицини з державного бюджету, застрахувати всіх громадян, а не тільки тих, хто працює, і створити єдину державну агенцію, яка буде керувати загальним бюджетом. Серед негативних чинників консолідації бюджету медицини в руках приватних страхових компаній МОЗ вважає такі:

– страховим компаніям надана непропорційно велика влада; вони братимуть участь у розробці політики в системі охорони здоров'я, зможуть

люблювати власні інтереси на противагу інтересам пацієнтів. Це створить корупційні ризики та призведе до монополії ринку мед страхування;

– страхові внески планується зберігати на банківських рахунках страхових компаній. Разом з тим, засобів контролю за їхнім належним використанням у держави недостатньо;

– не передбачено механізмів контролю витрат на охорону здоров'я. Сума відрахувань з зарплатні кожного працюючого залежатиме від розрахунків приватних страхових компаній [10].

Однак для реалізації механізмів фінансового захисту громадян щодо тих послуг, які не покриваються державою необхідно долучати приватні страхові компанії, які як свідчить світова практика, стають партнерами держави в питаннях фінансування медичних послуг, що не увійшли до гарантованого державою пакету медичних послуг [9]. Суть законопроекту щодо запровадження приватної страхової моделі фінансування галузі медицини полягає в тому, що правовідносини між всіма учасниками ЗОМС будуть побудовані на договірній основі, за рахунок страхових внесків формуватиметься усі необхідні засоби для медичного забезпечення населення і за рахунок акумульованих страховими компаніями коштів заклади охорони здоров'я надаватимуть населенню медичні послуги.

Така система медичного страхування функціонує у Німеччині. Медичним страхуванням тут займаються страхові фонди (каси), які здійснюють страхування в межах певної території. При чому, роль держави у цій системі зводиться до мінімуму: держава сприяє створенню та розвитку даних фондів, здійснює контроль за їхньою діяльністю (дотримання норм законодавства та виконання державних програм у сфері медичного забезпечення) та приймає участь у встановленні цін на медичні послуги.

На наш погляд, така система є досить ефективною і її доцільно застосувати у нашій державі. Це сприятиме наступному:

1. Реорганізація існуючої системи закладів охорони здоров'я.

Для того, щоб працювати у системі ЗОМС всім медичним закладам доведеться пройти акредитацію, а саме: мати ліцензію на медичну практику, забезпечити наявність сучасної матеріально-технічної бази та заключити договір зі страховиком. При чому, за умови невиконання хоча б однієї з попередніх вимог, договір між таким закладом та страховою компанією не буде заключений. Більшість функціонуючих закладів не витримують конкуренції, а, отже, будуть виведені з ринку медичних послуг. На ринку залишаться лише конкурентоспроможні заклади охорони здоров'я, які надаватимуть якісні медичні послуги. Окрім того, даним закладам буде вигідно розширювати свою інфраструктуру і відкривати свої підрозділи у більшості населених пунктів, що, безперечно, позитивно для населення.

2. Перегляд та затвердження програм медичного страхування страховиками відбуватиметься кожні 3 роки. Це сприятиме оновленню бази існуючих медичних послуг, ліків та обладнання.

3. Застрахованими будуть всі громадяни, включаючи дітей віком до 16 років, пенсіонерів, зареєстрованих безробітних громадян, інвалідів та військовослужбовців.

4. Витрати на всі види медичних послуг покриватимуться за рахунок щомісячних внесків громадян.

5. Можливість громадян звертатися за медичними послугами до будь-якої медичної установи, що дасть поштовх розвитку конкуренції на ринку медичних послуг.

Як бачимо, впровадження даної системи ЗОМС матиме позитивні наслідки як для населення, так і для розвитку ринку медичних послуг України загалом. Позитивний досвід також можна частково перейняти і у Чехії, де всі медичні заклади були приватизовані, що дало поштовх до розвитку якісної медицини.

Поряд з розходженням думок щодо запровадження обов'язкового медичного страхування, прем'єр-міністр Володимир Гройсман поставив чітке завдання – реформа повинна розпочатись в 2017 році, але те, що відбуватиметься, не повинно стати ні для кого неприємним сюрпризом. Також у 2017 році буде запущена підготовка до реформування госпітальної ланки системи охорони здоров'я, розширення автономії медичних закладів, їх переведення на глобальний бюджет та оплати за результат, спрощення доступу до фінансування та інвестицій [9].

Висновки і пропозиції. Сьогодні постала гостра необхідність адаптувати медичну галузь до нових ринкових умов, що склалися в суспільстві. Адаптація потребує точного обліку конкретних умов, в яких медична галузь функціонувала й існує зараз. Реформи в медицині впливають на основні правові, економічні, політичні, етичні, етнічні та духовні цінності суспільства.

Підсумовуючи, варто відзначити, що

1. Впровадження в Україні системи ЗОМС відповідатиме світовій практиці та дасть поштовх розвитку вітчизняного ринку медичних послуг.

2. Функціональні обов'язки з адміністрування ЗОМС доцільно передати приватним «лайфовим» страховим компаніям, зводячи вплив держави на даний сектор до мінімуму.

3. Система ЗОМС відповідатиме інтересам українського суспільства та забезпечить стаке зростання рівня життя населення.

Вирішення основних проблем впровадження ЗОМС сприятиме у майбутньому не лише його активне функціонування, а й поліпшення надання усіх страхових послуг, створить відповідне підґрунтя для виходу із стану розбалансованості процесу управління у системі медичного забезпечення, а також із стану кризи здоров'я у громадському суспільстві України.

Однак, передувати запровадженню національної системи медичного страхування має проведення структурної реорганізації системи охорони здоров'я, оптимізація мережі закладів охорони здоров'я та відпрацювання фінансових механізмів, закладених реформою медицини, що стартувала та виведенням із «тіні» української економіки.

Список літератури:

1. Постанова Верховної Ради України від 16 квітня 2013 року № 191-VII «Про проведення парламентських слухань на тему: «Сучасний стан, шляхи і перспективи реформи у сфері охорони здоров'я України» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Павлюк К. В. Медичне страхування як форма фінансування медичних послуг / К. В. Павлюк, О. В. Степанова // Наука й економіка. – 2014. – № 3 (35). – С. 162–171.
3. Новосад Я. С. Проблеми впровадження обов'язкового медичного страхування в Україні / Я. С. Новосад // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2014. – № 19 (3/4). – С. 71–74.
4. Окунський А. Р. Медичне страхування в Україні: проблеми і перспективи / А. Р. Окунський // Медичне право України: проблеми становлення та розвитку. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 2007. – С. 203–209.
5. Коваль О. П. Перспективи запровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1 (34). – С. 77–82.
6. Базилевич В. Д. Страхування: Підручник / В.Д. Базилевич. – К.: Знання – Прес, 2008. – 1019 с. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584072042387/strahova_sprava/strahuvannya_-_bazilevich_vd
7. Про загальнообов'язкове медичне страхування: Проект закону України від 06.02.2014 № 2597 // Офіційний сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я на період 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uoz.cn.ua/strategiya.pdf>
9. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/>
10. МОЗ проти фінансування медицини приватними страховими компаніями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2016/10/20/moz_protiv_finansuvannya_medytsyny_pryvatnymu_strahovymu_kompaniyamy_966252

Федишин М.Ф., Русул Л.В., Мизунская И.Р.

Черновицкий государственный университет имени Юрия Федьковича

К ВОПРОСУ НЕОБХОДИМОСТИ ВВЕДЕНИЯ СИСТЕМЫ ОБЩЕОБЯЗАТЕЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ

Аннотация

В статье проведен анализ финансирования отрасли здравоохранения. Определены основные последствия недостаточного финансирования медицины. Оценены препятствия, которые сопровождают процесс внедрения системы всеобщего медицинского страхования. Исследован зарубежный опыт введения частной страховой медицины. Обоснованно положительные изменения в развитии отечественного рынка медицинских услуг с введением системы обязательного медицинского страхования.

Ключевые слова: всеобщее медицинское страхование, финансирование, здравоохранение, медицинская реформа, медицинские услуги, рынок медицинского страхования.

Fedyshyn M.P., Rysyl L.V., Mizynska I.R.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

TO THE QUESTION OF NECESSITY TO INTRODUCE A SYSTEM OF COMPULSORY HEALTH INSURANCE

Summary

The analysis of health care financing was conducted. The main consequences of insufficient funding medicine were determined. Reviewed obstacles that accompanied the process of introduction of compulsory health insurance. The international experience of the introduction of private health insurance are studied. Reasonably positive changes in the development of the domestic market of medical services with the introduction of the system of mandatory health insurance system.

Keywords: mandatory medical insurance, finance, healthcare, medical reform, medical services, the health insurance market.

УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ З ВРАХУВАННЯМ ПРИНЦИПІВ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

Федько О.І.

Київський національний університет технологій та дизайну

В статті подані результати розробки теоретичних та практичних підходів щодо управління проектами в підприємствах з врахуванням принципів стійкого розвитку. Для оцінки актуальності реалізації проектів розвитку для роздрібного торговельного підприємства запропоновано показник «індекс проектної активності», який характеризує кількість проектів, що реалізуються одночасно на одному підприємстві та на його основі визначені групи підприємств з найбільшою та найменшою проектною активністю.

Ключові слова: управління, проекти, стійкий розвиток, підприємства торгівлі.

Постановка проблеми. Виконання завдань сталого розвитку вимагає від економічних систем у сучасних умовах використання стратегічних факторів зростання конкурентоспроможності, що базуються на принципах соціальної відповідальності, економічного розвитку, збереження довкілля та інноваційного підходу. На існуючому етапі розвитку потребує змін модель управління проектами різних рівнів, що передбачає удосконалення їх організаційно-економічної складової для сталого розвитку. Для зменшення негативних наслідків діяльності підприємств необхідна нова стратегія, досягненню якої сприяє входження підприємств до нового виміру економічної ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу та формування нових моделей управління науково-технологічним та інноваційним розвитком для забезпечення сталого розвитку розглядали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. Балацький [6], О. Веклич [6], І. Грищенко [5], Л. Ганущак-Єфіменко [1], Н. Герасимчук [3], Б. Данилишин [6], С. Ілляшенко [6], Л. Мельник [6], М. Хвесик [6], В. Щербак [8] та ін. Віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних та зарубіжних економістів щодо розроблення цієї проблематики, необхідно відзначити, що певні аспекти не знайшли свого вирішення або залишаються дискусійними та потребують подальшого опрацювання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на різноманітність підходів, недостатньо досліджені теоретичні та науково-методичні питання обґрунтування та оцінки діяльності управління проектами, що орієнтовані на зменшення екодеструктивного впливу на навколишнє середовище. Актуальність розв'язання цих питань зумовила вибір теми статті, визначила її мету та завдання.

Постановка завдання. Головною метою даної роботи є розробка теоретичних та практичних підходів щодо управління проектами в підприємствах з врахуванням принципів стійкого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «проект», що походить від латинського слова «projectus», («кинутий вперед»), спеціалісти трактували до недавнього часу як креслення, пояснювальна записка і кошторис, на основі яких можна збудувати літак, споруду чи інший об'єкт. А саме слово проект походить від англ. project – щось задумане або заплановане [1, с. 168].

Поняття «проект» довгий час монополювали інженери. Проект був пов'язаний

з уявою про комплект технічної і кошторисної документації, необхідної для створення нових споруд або машин. Це було зумовлено тим, що основні напрямки розвитку підприємств визначалися на галузевому рівні управління. Сьогодні це поняття застосовують економісти і підприємці, інженери і фінансисти, бізнесмени і політики, які планують, проектують, та втілюють у життя наміри з наперед визначеною метою і вимогами щодо строків, вартості, ризику і якості очікуваних результатів. Ці наміри перетворюються на різні організаційні, технічні, комерційні, економічні та соціальні проекти.

Кожне підприємство створене для досягнення успіху, тому з самого початку діяльності орієнтується на розвиток і зростання. Котлер Ф. стверджує, що «компанії повинні розвиватися» [7, с. 353], тобто переходити від теперішнього стану в запланований майбутній стан. Досягнення цього стану є стратегічною метою компанії на поточному етапі її розвитку.

Певний вклад у забезпечення розвитку підприємства вносять проекти, які реалізуються підприємством, тобто поняття проекти та розвиток є взаємопов'язаними. Опосередковано ця теза підтверджується включенням терміна «розвиток» в словник-довідник з управління проектами, в якому він визначається як «зростання, розробка, будівництво, господарське освоєння, дослідницько-конструкторська робота, підготовка до експлуатації, підготовчі роботи» [2, с. 149].

Переходячи до практичної реалізації теоретичних положень, нами було проведено дослідження практики реалізації проектів розвитку підприємств роздрібною торгівлю має за мету більш детальну оцінку загальних тенденцій, притаманних процесам підготовки і реалізації проектів розвитку та оцінку наявного стану організаційного і методичного забезпечення цього напрямку менеджменту.

Інформаційним забезпеченням цього аспекту дослідження є результати анкетування 47 роздрібних торговельних підприємств м. Києва та Київської області, яке було проведено у 2014–2015 рр. під час проходження переддипломної практики 1.09–8.10.2016 р.

Узагальнена характеристика обстежених підприємств подана на рис. 1.

Для проведення обстеження була розроблена анкета, яка охоплює чотири групи питань:

1) ідентифікація проектів розвитку, які здійснювались підприємствами (запропоновано пере-

лік із 38 типових проектів, які є, на наш погляд, актуальними для сучасної роздрібної торгівлі, з можливістю доповнення власним проектом);

2) самооцінка результативності проектної діяльності, наявності випадків низької результативності (ефективності) впроваджених проектів розвитку та її причин;

3) інформація щодо наявного стану організаційного забезпечення проектної діяльності, а саме: інформація щодо наявності спеціалізованих підрозділів, які займаються розробкою та реалізацією проектів розвитку на торговельному підприємстві; залучення зовнішніх консультантів; суб'єкти прийняття рішення та сфера їх відповідальності за його здійснення; система стимулювання проектної діяльності, яка використовується на підприємстві;

4) інформація щодо методичного забезпечення прийняття та впровадження проектів розвитку, а саме: зміст та структура документа, який розробляється в процесі підготовки проекту розвитку; порядок його підготовки та прийняття; система показників, за допомогою яких оцінюється його результативність (ефективність); програмне забезпечення, яке використовується в процесі підготовки та моніторингу реалізації проектів.

У цілому, по дослідженій сукупності підприємств, в першу десятку найпоширеніших проектів розвитку (ТОП-7) увійшли такі проекти:

1. Удосконалення існуючого устаткування та впровадження нового (51,1% досліджених підприємств).

2. Впровадження освітніх проектів, проведення тренінгів та маркетингових акцій (48,9%).

3. Впровадження ефективних каналів поставок та формування системи лояльності (44,7%).

4. Оптимізація використання торговельної площі (42,5%).

5. Оптимізація використання полицного простору та відкриття нових торговельних об'єктів (38,3%).

6. Впровадження електронної форми продажу товарів, он-лайн продажі (36,2%).

7. Розвиток власного виробництва, створення власних торговельних марок (34%).

Таким чином, можна констатувати, що досліджені підприємства впроваджують різноманітні проекти розвитку, які, перш за все, орієнтуються на удосконалення устаткування, задоволення вимог покупців, створення належних умов здійснення торговельної діяльності, формування лояльності у покупців та іміджу торговельного підприємства.

В той же час, найменшою популярністю характеризуються такі проекти як: надання побутових послуг, голосові технології управління складами, удосконалення систем управління, екологізація упаковки, створення холдингових структур, поглинання інших операторів, оптимізація використання установочної зони, інноваційні способи формування фінансових ресурсів, що пов'язано з недостатністю як фінансових коштів, так і належного організаційно-економічного супроводу цих проектів, досвіду їх впровадження.

Для окремих типів досліджених підприємств лідерами по поширеності впровадження є наступні проекти розвитку. Великі підприємства (обсяг товарообороту понад 100 млн грн) [], перш за все, здійснюють впровадження швидкісних каналів поставок (7 респондентів, 100% від досліджених підприємств цього типу), відкриття нових торговельних об'єктів, удосконалення устаткування та проведення маркетингових акцій (по 6 респондентів, 85,7%). Для малих підприємств (з обсягом товарообороту до 70 млн грн) характерним є впровадження освітніх проектів та тренінгів для персоналу, проведення маркетингових акцій (по 17 респондентів, 46%), формування системи лояльності (15 респондентів, 40,5%), оптимізація використання торговельної площі та полицного простору (по 14 респондентів, 37,8%).

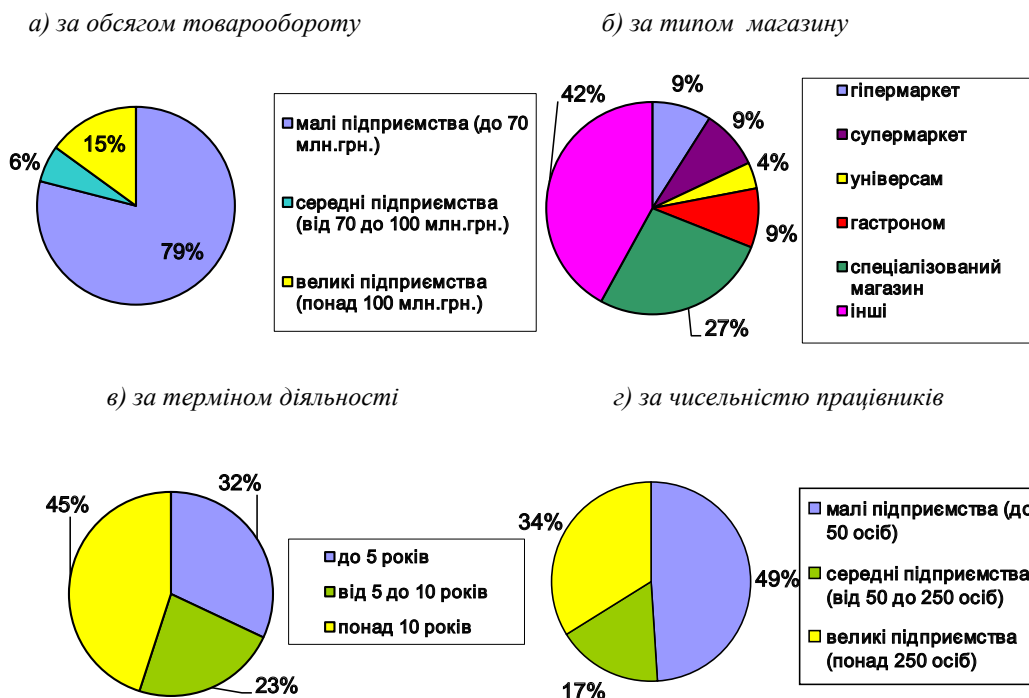

Рис. 1. Структура досліджених роздрібних торговельних підприємств за основними параметрами діяльності

Пріоритети розвитку, залежно від типу магазину, зокрема, за товарною спеціалізацією, є такими:

1. Гіпермаркети, насамперед, концентрують свою увагу на реалізації таких проектів: запровадження автоматизованих технологій інформування покупців (5 респондентів), оптимізація використання торговельної площі, відкриття нових торговельних об'єктів, удосконалення устаткування, швидкісні канали поставок та освітні проекти (по 4 респонденти);

2. Для супермаркетів найбільш актуальними є проекти, пов'язані з удосконаленням устаткування (5 респондентів);

3. Універсами визначають найважливішим для свого розвитку проекти, пов'язані з оптимізацією використання полицного простору (2 респонденти);

4. Удосконалення діяльності гастрономів зумовлено реалізацією таких проектів, як: впровадження нового прогресивного устаткування (5 респондентів), формування системи лояльності у покупців та іміджу підприємства, проведення тренінгів, відкриття нових торговельних об'єктів тощо (по 4 респонденти);

5. Для спеціалізованих магазинів, найбільш характерна реалізація проектів по проведенню маркетингових акцій (10 респондентів), впровадженню товарів-новинок та електронної форми продажу товарів (Інтернет-магазин) (по 7 респондентів) тощо.

Пріоритетами розвитку підприємств у перше п'ятиріччя їх діяльності є розвиток систем лояль-

ності, впровадження позамагазинних форм продажу товарів (по 7 респондентів), розвиток персоналу, тренінги (6 респондентів); у друге п'ятиріччя діяльності зростає зацікавленість у таких проектах розвитку як оптимізація використання торговельної площі (9 респондентів), полицного простору, швидкісних каналів поставок, впровадження маркетингових акцій (по 8 респондентів); після десяти років функціонування активізується увага до проектів, які гальмують процеси старіння та підтримують створений імідж підприємства: до розвитку устаткування (13 респондентів), маркетингових акцій (12 респондентів), тренінгів для персоналу (11 респондентів).

Для оцінки актуальності реалізації проектів розвитку для роздрібного торговельного підприємства скористаємось показником «індекс проектної активності», який характеризує кількість проектів, що реалізуються одночасно на одному підприємстві (табл. 1).

Найбільш проектно-активними в дослідженій нами сукупності підприємств визнані:

- гіпер- та супермаркети – реалізують по 19–20 проектів розвитку одночасно;
- підприємства з чисельністю працюючих понад 250 осіб – 14 проектів розвитку;
- підприємства, що працюють на ринку друге п'ятиріччя – 13,5 проектів розвитку;
- підприємства з обсягом товарообороту більше 100 млн грн – до 16 проектів розвитку.

Найменшу проектну активність мають підприємства з обсягом товарообороту до

Таблиця 1

Індекс проектної активності досліджених торговельних підприємств*

Показник	Обсяг товарообороту			Тип магазину за товарною спеціалізацією						Строк діяльності			Середньо-облікова чисельність працюючих		
	малі підприємства (до 70 млн грн)	середні підприємства (від 70 до 100 млн грн)	великі підприємства (понад 100 млн грн)	гіпермаркет	супермаркет	універсам	гастроном	спеціалізований магазин	інші	до 5 років	від 5 до 10 років	понад 10 років	малі підприємства (до 50 осіб)	середні підприємства (від 50 до 250 осіб)	великі підприємства (понад 250 осіб)
Кількість впроваджених проектів, од.	288	37	111	78	79	10	47	107	117	97	149	190	167	49	222
Кількість підприємств, од.	37	3	7	4	4	2	4	13	20	15	11	21	23	8	16
Індекс проектної активності	7,8	12	15,8	20	20	5	12	8,2	5,8	6,4	14	9,0	7,3	6,1	14

* – за результатами анкетування

Таблиця 2

Самооцінка результативності (ефективності) впровадження проектів на підприємстві*

Питання анкети	Кількість респондентів, од.	Частка респондентів в загальній чисельності опитаних, %
1. Як би ви оцінили результативність Вашої проектної діяльності?		
1.1. Успішна	6	12,8
1.2. Результативна	22	46,8
1.3. Ефективна	16	34,0
1.4. Неefективна, безрезультативна	3	6,4
2. Чи наявні випадки низької результативності (ефективності) запроваджених проектів (у % від реалізованих)?		
2.1. Ні (0%)	13	27,7
2.2. Так (від 1 до 30%)	23	48,9
2.3. Так (від 31 до 100%)	11	23,4

* – за результатами анкетування

70 млн грн – 7,8 проектів розвитку; за товарною спеціалізацією – універсам – 5 проектів розвитку; які працюють на ринку менш ніж п'ять років – 6,4 проектів розвитку; з чисельністю працюючих від 50 до 250 осіб – 6,1.

Результати анкетування щодо другого блоку завдань – самооцінка результативності (ефективності) впровадження проектів на підприємстві є такими: 46,8% респондентів визнали свою проектну діяльність результативною, 34% – ефективною, майже 13% – успішною (табл. 2.). Тільки 6,4% респондентів не задоволені результативністю та низькою ефективністю проектів розвитку, що реалізувалися.

Слід звернути увагу, що незважаючи на загальну позитивну оцінку, дві третини респондентів (72,3%) визнали наявність окремих випадків низької результативності (ефективності) запроваджених проектів. Зокрема, 48,9% зазначили, що до половини визначених проектів характеризуються низькою результативністю.

У кожного четвертого підприємства (23,4%) частка таких проектів знаходиться в діапазоні 31–100%. Це підтверджує і конкретизує висновки п. 2.1 щодо низької ефективності розвитку підпри-

ємств роздрібної торгівлі в цілому та за рахунок впровадження проектів розвитку зокрема.

Висновки. На основі реалізації теоретичних положень про управління проектами з врахуванням стійкого розвитку сформовано рейтинг напрямків розвитку підприємств роздрібної торгівлі, виходячи з темпу росту обсягових показників, які їх характеризують. Найбільш бурхливо здійснюється фінансовий розвиток (залучення банківського капіталу), створення нематеріальних активів та фінансове інвестування.

Проведене анкетування керівників та фахівців 47 роздрібних торговельних підприємств м. Києва та Київської області дозволило скласти рейтинг поширеності проектів розвитку, які найчастіше протягом 2014–2015 рр. впроваджувалися на досліджених підприємствах. Для оцінки актуальності реалізації проектів розвитку для роздрібногo торговельного підприємства запропоновано показник «індекс проектної активності», який характеризує кількість проектів, що реалізуються одночасно на одному підприємстві та на його основі визначені групи підприємств з найбільшою та найменшою проектною активністю.

Список літератури:

1. Ганущак-Єфіменко Л. М. Інноваційний розвиток підприємництва в Україні: стратегічні орієнтири: [моногр.] / Л. М. Ганущак-Єфіменко. – К.: Національна академія управління, 2014. – 343 с.
2. Герасимчук Н. А. Аналіз категорії стійкого розвитку як складової сучасної стратегії аграрного підприємства / Н. А. Герасимчук // Науковий вісник НУБіПУ, 2013. – № 181 (Частина 6) – С. 92–99.
3. Герасимчук Н. А. Підприємницький механізм ресурсозберігаючого розвитку АПК: монографія / Н. А. Герасимчук // – Київ: ТОВ «ЦП «Компрінт», 2015. – 463 с.
4. Герасимчук Н. А. Організація виробництва: навч. посібник / Герасимчук Н. А., Кондратюк О. І., Вікарчук О. І. – Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, Житомир, 2009. – 244 с.
5. Гриценко І. М. Підприємницький бізнес: навч. посібн. – К.: Грамота, 2016. – 520 с.
6. Інституціональні засади трансформації в аграрній сфері // Збірник матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – Київ, 2011. – 670 с.
7. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: навчальний посібник / [Рогач С. М., Герасимчук Н. А., Мірзоєва Т. В., Томашевська О. А.] – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. – 415 с.
8. Щербак В. Г. Маркетингова політика розподілу: Навчальний посібник. – Харків: Вид. «ІНЖЕК», 2004. – 175 с.

Федько А.І.

Київський національний університет технологій і дизайну

УПРАВЛЕНИЕ ПРОЕКТАМИ С УЧЕТОМ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье поданы результаты разработки теоретических и практических подходов к управлению проектами на предприятиях с учетом принципов устойчивого развития. Для оценки актуальности реализации проектов развития для розничного торгового предприятия предложен показатель «индекс проектной активности», характеризующий количество проектов, реализуемых одновременно на одном предприятии и на его основе определены группы предприятий с наибольшей и наименьшей проектной активностью.

Ключевые слова: управление, проект, устойчивое развитие, предприятия торговли.

Fedko A.I.

Kiev National University of Technology and Design

PROJECT MANAGEMENT WITH REGARD TO THE PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT**Summary**

In article given the results of development of theoretical and practical approaches to the projects management in enterprises based on sustainable development principles. To assess the relevance of the implementation of development projects for the retail trade enterprise proposed indicator «Index of project activity», which characterizes the number of projects implemented simultaneously on the same enterprise and on the basis determined by the group of enterprises with the largest and smallest of the project activity.

Keywords: management, project, sustainable development, trade enterprises.

УДК 65.01

ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА**Цемашко Ю.С.**Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

У статті досліджено поняття «ефект» та «результат». Узагальнено підходи науковців щодо визначення економічних категорій, таких як економічний ефект, економічний результат. Досліджено особливості економічних результатів з урахуванням сучасних умов господарювання. Виокремлено розбіжність між економічними та фінансовими результатами діяльності підприємства. Виокремлено вектор подальших досліджень з даної проблематики.

Ключові слова: ефект, результат, економічний результат, економічний ефект, економічна ефективність.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна, як і більшість постсоціалістичних країн, перебуває у стані переходу до постіндустріальної економіки, тоді як розвинені країни удосконалюють створені ними основи нової епохи. Поглиблення явищ інтеграції та глобалізації, динамічний розвиток та трансформаційні процеси змушують підприємства, що спираються на традиційні моделі ведення бізнесу часів індустріалізму потерпати у сучасному світі інтелектуальних ресурсів. Сьогодні результати діяльності підприємств формуються під впливом багатьох факторів, які є відображенням сучасних реалій та відповідають викликам нової економіки. Проте серед науковців і сьогодні немає чіткої згоди у трактуванні поняття «економічні результати», що говорить про те, що ця категорія недостатньо вивчена та у більшості випадків отожднюється з фінансовими результатами.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти проблеми формування та оцінки економічних результатів діяльності підприємств висвітлені у працях багатьох видатних вчених, таких як П. Друкер, Д. Скотт Сінк, Т. Гілберт, Г. Кокінз, С. Покропивний, О.І. Олексюк, С.В. Мочерний, Д.Л. Волков, Н.Т. Примацев, В.А. Курський, С.А. Агарков, І.В. Васильєва, О.В. Белоєдова, Л.М. Зарецька, В.Л. Іноземцев, Л.Г. Мельник, М.І. Арик.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на вагомий внески науковців у дослідженні результатів діяльності

підприємств, категорія економічних результатів потребує вивчення через вагомий розбіжності поглядів, а також підміною понять у науковій літературі.

Постановка завдання. Саме результати підприємства як найкраще характеризують його діяльність у ринковому середовищі господарювання. Тому для складання довгострокових стратегічних планів необхідно використовувати таку логіку формування економічних результатів діяльності підприємства, що відповідатиме сучасним реаліям.

Отже, ефективність стратегії та функціонування підприємства залежить від правильності інтерпретації та вимірювання «економічних результатів», а також процесу їх формування. Відповідно необхідне правильне сприйняття та трактування цього поняття, що і обумовлює удосконалення теоретичного та методичного інструментарію інтерпретації та аналізу економічних результатів діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі вкрай рідко зустрічаються трактування саме економічних результатів, проте часто зустрічаються категорії, що отожднюються з цим поняттям, найбільш поширеними є: «ефект», «результат», «економічний ефект», «економічна ефективність» тощо.

Джерело [21] вказує на те, що результат – кінцевий наслідок послідовності дій. Можливі результати містять перевагу, незручність, вигоду, збитки, цінність і перемогу. Результат є етапом діяльності, коли визначено наявність переходу

якості в кількість і кількості в якість Категорія «результат» не є вузько специфічною та не обмежується використанням лише в економіці, наприклад [21]:

- в математиці – остаточне значення обчислення (наприклад, арифметичної операції), функції або статистичного виразу;
- в комп'ютерних науках – значення, що повертається функцією, стан системи або список записів, що відповідають запиту (наприклад пошук в Інтернеті);
- в науці – підсумок експерименту або моделі;
- в теорії ймовірності – елементарна подія;
- в економіці та бухгалтерії – прибуток або збиток за певний період.

За лінгвістичними словниками [6], категорія результат – наслідок чого-небудь, кінцевий висновок, підсумок, розв'язка, кінець справи, при цьому ефект частіше за все виражається через результат. Ефект – результат якихось дій, діяльності, наслідок яких-небудь причин [22]. Автори роботи [15] спільні у думці, що «ефект» – результат, наслідок якої-небудь дії, який вимірюється в матеріальному, грошовому або соціальному вираженні як різниця між результатами і витратами, пов'язаними з отриманням цього результату. В.М. Ячменьова ж ідентифікує категорію «ефект» як корисний результат виражений у вартісній оцінці [20], яка тим самим відноситься до числа науковців, що ототожнюють поняття «ефект» та «результат», виражаючи одне через інше.

Існує також думка, що ефект – це результат, що досягається за рахунок здійснення різних видів діяльності або проведення окремих заходів і операцій [3, с. 380-381]. До того ж, автор зазначає, що ефект може виражатись у додатковій сумі отриманого валового або чистого доходу; у розмірі зниження витрат; в отриманні додаткового балансового (валового), маржинального або чистого прибутку; у сумі приросту ринкової вартості підприємства, у розмірі чистого грошового потоку тощо. С. Л. Соркін визначає ефект як кінцевий результат, що може вимірюватись сумою прибутку, доданої вартості, економією ресурсів (витрат) як сукупних, так і окремих елементів [17, с. 13].

Е.І. Бочкарева вважає що, синонімом терміну «результат» є термін «ефект»: «ефект» означає результат, наслідок певних причин, дій. Ефект вимірюється у матеріальному, соціальному і грошовому вираженні. Він може оцінюватись обсягом додатково виробленої продукції, показниками поліпшення здоров'я населення [4].

Досить часто «ефект» визначається авторами через «результат». Виявляє часткову взаємозамінність понять «ефект» та «результат» д.е.н. О.І. Олексюк: «Концептуальною відмінністю між поняттями «результат» та «ефект» є його здатність урахувати за модулем цільову користь позитивних і негативних ефектів протягом часу, при цьому під «ефектом» він розуміє цілеспрямовану чи спонтанну зміну, яка прямо чи опосередковано пов'язана з реалізованою дією (операцією), а під «результатом» – продукти, капітальні активи, послуги, які виступають наслідком дій (заходів) по розвитку [14]».

Л.І. Лопатников виокремлює наступні тлумачення терміну «результат»:

- вимірний чи оцінений обсяг продукції, виготовленої в процесі функціонування системи;
- різниця між корисною частиною випуску системи – її продуктом і витратами ресурсів на його виготовлення;
- задоволення суспільних потреб у тих чи тих благах, тобто збільшення сукупної суспільної корисності [11].

На думку Р. Дафта результат характеризується виконанням поставлених перед підприємством цілей шляхом ефективного і продуктивно-го використання ресурсів [7].

Автори робіт [5, 15, 16, 20] схильні до вираження поняття «ефект» через «результат»:

- Ефект – результат, наслідок яких-небудь дій [16];
- Ефект – корисний результат виражений у вартісній оцінці [20];
- Ефект – це результат, наслідок яких-небудь причин, дій, господарських заходів (уведення нової техніки та інвестиційних проєктів, реалізація господарського рішення, здійснення природоохоронних заходів, проведення соціальних заходів) [5].

– Ефект – результат, наслідок якої-небудь дії, який вимірюється в матеріальному, грошовому або соціальному вираженні як різниця між результатами і витратами, пов'язаними з отриманням цього результату [15].

Результат – це певний остаточний наслідок певного послідовного переліку дій. Він може бути вимірюваним, а може мати абстрактний характер. З економічної точки зору додаються такі поняття як «економічний ефект» та «економічний результат». Погляди науковців на поняття «економічний ефект» також є досить неоднозначними. Л.І. Лопатников зазначає, що економічний ефект – це різниця між результатами економічної діяльності і витратами, понесеними для їх отримання і використання [11].

Е. І. Бочкарева наводить таке тлумачення економічного ефекту: «Економічний ефект – виражений у вартісній формі результат господарських заходів». Також автор додає, що на рівні підприємства він може характеризуватись зростанням прибутку, приростом заробітної плати, заощадженням сировини, енергії, матеріалів тощо. Ефективність визначається відношенням ефекту до витрат, що забезпечили його отримання [4]. Досить поширеним є визначення науковця С.В. Мочерного. Він визначив економічний ефект як корисний результат економічної діяльності, що вимірюється як різниця між грошовими доходами від такої діяльності та грошовими витратами на її здійснення [12]. При цьому автор виділяє, що у разі перевищення доходів над витратами отримуємо позитивний ефект; витрат над доходами – негативний. Під поняттям «економічний ефект» також розуміють наслідки впливу певного економічного процесу, впливу окремих структурних елементів на результативність функціонування економічної системи. Якщо результати економічної діяльності впливають на соціальні, правові, політичні, національні процеси, виникає соціально-економічний ефект. Розрізняють річний економічний ефект, інтегральний (враховує результати за кілька років) та чистий (зіставляються лише чисті доходи – з урахуванням сплати податків тощо) [12, с. 217].

Вдало визначають поняття «економічний ефект» у фінансово-економічному словнику, як результативність економічної діяльності, реалізації економічних програм та заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату [9].

Більшу увагу, на наш погляд, варто приділити саме поняттю «економічні результати». Воно є менш дослідженим та дискусійним, а з огляду на те, що сьогодні економіка диктує нові умови, його чітка та актуальна ідентифікація є необхідною. На думку науковців [18], під час економічного оцінювання діяльності підприємства економічними результатами є такі величини: прибуток, приріст власного капіталу та ринкової вартості підприємства [18]. Така класифікація результатів діяльності підприємства також передбачає, що прибуток є одним із видів економічного результату. Крім цього, як вважає В. Я. Нусінов, прибуток враховує вплив майже всіх факторів, які характеризують діяльність підприємства з різних сторін. Тому, на думку науковця, відповідно прибуток є ключовим узагальнюючим показником економічних результатів [13, с. 8]. Частково можна погодитись з цими твердженнями, проте вище наведені категорії є далеко невичерпною характеристикою економічних результатів діяльності підприємства, що власне і є підтвердженням факту ототожнення економічних результатів з фінансовими.

Т. Б. Бердникова вважає, що основними економічними результатами фінансово-господарської діяльності підприємства є об'єм виробленої та реалізованої продукції, валовий дохід, прибуток, вартість майнового комплексу підприємства. Автор наголошує на тому, що економічні результати діяльності підприємства залежать від конкурентоспроможності, затребуваності його продукції (робіт, послуг), рівня рейтингу, ділової активності та ділової репутації [2]. Економічні результати підвищення ефективності використання ресурсів виражаються в зростанні прибутковості [8, с. 30].

Більш докладним визначенням економічних результатів є їх характеристика відповідно до підходів, представлена науковцем Н.В. Шевчук [19]:

1. Підходи, що базуються на бухгалтерських оцінках. При цьому результати характеризуються системою показників, серед яких: операційний прибуток, чистий прибуток, рентабельність активів, рентабельність продаж, операційний грошовий потік, чистий грошовий потік, остаточний прибуток (RI), остаточний чистий прибуток (RE), остаточний операційний прибуток (ReOI), додана економічна вартість (EVA).

2. Підходи, що базуються на грошових потоках. При цьому результати характеризуються системою показників, серед яких: грошова рентабельність інвестицій (CFROI), остаточний прибуток, який базується на ринкових вартостях (RI_{mv}), додана акціонерна вартість (SVA), додана грошова вартість (CVA).

3. Підходи, що базуються на ринкових оцінках. При цьому результати характеризуються системою показників, серед яких: загальна акціонерна віддача (TSR), загальна віддача бізнесу (TBR).

Зважаючи на те, що результати діяльності підприємства, як відомо, формуються у ланцюгу: ресурси – процес – результати, ресурсне забезпечення відіграє важливу роль. З огляду на сучасні умови та спираючись на поділ ресурсів автора роботи [10] на традиційні та стратегічні, пріоритетної ролі набувають стратегічні ресурси. М.І. Іщенко зазначає, що традиційні ресурси є сукупністю матеріальних, фінансових і трудових ресурсів і характеризуються, як правило, матеріальними або фінансовими потоками і запасами у той час, коли стратегічним ресурсам притаманний здебільшого нематеріальний характер. Автор також додає, що стратегічні ресурси, на відміну від традиційних, не можуть бути повністю витраченими у процесі операційної діяльності, оскільки мають здатність прирощувати себе кількісно і/або якісно [10]. Дж. Барні також звертає увагу на те, що саме стратегічні ресурси забезпечують довгострокове зростання фінансово-економічних результатів і виокремлює наступні їх особливості: цінність, рідкість, неможливість точної імітації [1].

Економічний результат – це кількісний чи якісний наслідок певного процесу створення цінності. Він може бути виражений кількісно, наприклад у вигляді прибутку, рентабельності, доданої вартості та ін., проте може бути і певною якісною абстрактною величиною, яку неможливо кількісно оцінити у звичних нам величинах. Наприклад, досвід, знання, вміння та навички, які працівники отримали у процесі формування економічних результатів – це також результати. Сьогоднішні постіндустріальні умови, де панують знання, інформація, навички, компетенції диктують нове розуміння економічного результату. На підприємствах поглиблюється явище турботи, піклування про працівника та вкладання коштів у так звану робочу силу. Менеджери намагаються слідувати за емоційним фоном у колективі, сприяють його покращенню. Запорукою підвищення ефективності функціонування підприємства є самореалізований, освічений, навчений за останнім словом технічного, інформаційного прогресу, задоволений роботою та кліматом у колективі «працівник». Рушійною силою успіху сьогодні є сукупність розуму, інтелекту, прагнення, знань та технологій у людині.

Висновки та подальші дослідження. Результати діяльності підприємства – найкраще відображення того, наскільки ефективно воно працює у ринковому середовищі. Економічні результати є центром обговорень та дискусій. Сучасний етап розвитку світової та вітчизняної економіки передбачає панування суспільства, заснованого на знаннях, де рівень соціального і економічного розвитку країни визначається наукомісткими технологіями, інноваційною спрямованістю і рівнем інтелектуального розвитку суспільства. Тому економічний результат не обмежується його фінансовим проявом. Це категорія набагато ширша, а в сьогоднішніх умовах набуває також абстрактного характеру, що характеризується інформацією, знаннями та компетенціями людини. В подальшому необхідним є дослідження процесу формування економічних результатів, а також моделі їх оцінювання.

Список літератури:

1. Barney J. Resource-based theories of competitive advantage: A ten-year retrospective on the resource-based view / J. Barney // *Journal of Management*. – 2001. – № 27. – P. 643-650.
2. Бердникова Т. Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия / Татьяна Борисовна Бердникова. – Москва: ИНФРА-М, 2001. – 215 с.
3. Бланк И. А. Словарь-справочник финансового менеджера. – К.: «Ника-Центр», 1998. – 480 с. – Серия «Библиотека финансового менеджера»; Вып. 1.
4. Бочкарева Е. І. Методичні підходи до оцінювання економічних результатів на підприємствах малого бізнесу / Е. І. Бочкарева // *Моделювання регіональної економіки*. – 2013. – № 1. – С. 156-164. – [Режим доступу]: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2013_1_19
5. Градобоев Е. В. Особенности оценки эффективности деятельности промышленных предприятий: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук / Е. В. Градобоев. – Иркутск, 2009. – 24 с.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. [Режим доступу]: <http://dal.sci-lib.com/>
7. Дафт Р. Менеджмент: пер. с англ. / Ричард Дафт. – 6-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2007. – 864 с.
8. Драган О. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти: монографія / Олена Іванівна Драган. – Київ: ДАККіМ, 2006. – 160 с.
9. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
10. Іщенко М. І. Модель оцінки ресурсного забезпечення фінансово-економічних результатів діяльності підприємства / М. І. Іщенко // *Стратегія економічного розвитку України*. – 2013. – № 33. – С. 220-228. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2013_33_35
11. Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки / Леонид Исидорович Лопатников. – 5-е изд., перераб. и доп. – Москва: Дело, 2003. – 520 с.
12. Мочерний С. В. Основи підприємницької діяльності. – К.: Академія, 2005 р., 280 с.
13. Нусінов В. Я., Темченко А. Г., Кругла Н. М., Нусінова О. В. Оцінка економічних результатів діяльності гірничо-збагачувальних підприємств [Текст]: Монографія. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. – 188 с.
14. Олексюк О. І. Економіка результативності діяльності підприємства: монографія / О. І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2008. – 362 с.
15. Падерин И. Д. Научные и практические аспекты повышения экономической эффективности современного предприятия / И. Д. Падерин // *Вісник Академії економічних наук України*. – 2003. – № 1. – С. 89-95.
16. Рац О. М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства» / О. М. Рац // *Економічний простір: зб. наук. праць*. – № 15. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 275-285.
17. Соркин С. Л. Эффективность внешнеэкономической деятельности: понятие, измерение и оценка: моногр. / С. Л. Соркин. – Гродно: ГрГУ, 2011. – 130 с.
18. Турило А. М., Зінченко О. А. Фінансово-економічні аспекти оцінки результатів і ефективності діяльності підприємства / А. М. Турило, О. А. Зінченко // *Фінанси України*. – 2008. – № 8. – С. 35-44.
19. Шевчук Н. В. Эффективность ресурсного обеспечения деятельности предприятий: проблемы оценивания [Электронный ресурс] / Н. В. Шевчук // *Ефективна економіка*. – 2010. – № 8. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=282>
20. Ячменьова В. М. Эффективность управления деятельностью промышленного предприятия та диагностика загроз: монографія / В. М. Ячменьова, М. В. Височина, О. Й. Сулима. – Сімферополь: ВД АРІАЛ, 2010. – 472 с.
21. Визначення поняття «результат». [Електронний ресурс] / Wikipedia. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
22. Визначення поняття «результат». [Електронний ресурс] / Словарь иностранных слов. Режим доступу: <http://www.megaslov.ru>

Цемашко Ю.С.Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ****Аннотация**

В статье исследованы понятия «эффект» и «результат». Обобщены подходы ученых к определению экономических категорий, таких как экономический эффект, экономический результат. Исследованы особенности экономических результатов с учетом современных условий хозяйствования. Выделены расхождение между экономическими и финансовыми результатами деятельности предприятия. Выделен вектор дальнейших исследований по данной проблематике.

Ключевые слова: эффект, результат, экономический результат, экономический эффект, экономическая эффективность.

Tsemashko J.S.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ECONOMIC RESULTS OF COMPANY**Summary**

The article explores the concept of «effect» and «result». Generalized approaches to determining the scientists' economic categories, such as the economic impact, the economic result. The features of economic performance, taking into account current economic conditions. Highlighted the discrepancy between the economic and financial results of the company. Isolated vector for further research on this issue.

Keywords: effect, result, economic result, economic benefits, economic efficiency.

НАШІ АВТОРИ

1. **Абабова Аліна Геннадіївна** – аспірант кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
2. **Аббязова Богдана Тарасівна** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв, методист хореографічного профілю Центру дитячої та юнацької творчості, м. Івано-Франківськ
3. **Аванесова Ірина Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету
4. **Аванесова Ніна Едуардівна** – кандидат економічних наук, професор кафедри фінанси та кредит Харківського національного університету будівництва та архітектури
5. **Авраменко Наталія Леонідівна** – кандидат технічних наук, доцент, зав. кафедри техногенно-екологічної безпеки Університету державної фіскальної служби України
6. **Адашис Людмила Іванівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Університету митної справи та фінансів
7. **Акмен Вікторія Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
8. **Аксьом Герман Ігорович** – аспірант кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
9. **Александрова Ганна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
10. **Алексєєв Микола Едгардович** – викладач англійської мови Національного університету «Одеська юридична академія»
11. **Алексєєва Людмила Іванівна** – студентка Міжнародного гуманітарного університету
12. **Андрійчук Дмитро Олегович** – студент Харківського національного університету радіоелектроніки
13. **Андросюк Ангеліна Михайлівна** – студент Національного університету харчових технологій
14. **Аносова Дар'я Іванівна** – студентка Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
15. **Афанасьєва Ольга Кирилівна** – кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний морський університет
16. **Баламут Ганна Сергіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та управління Харківського державного університету харчування та торгівлі
17. **Барановський Михайло Миколайович** – доктор сільськогосподарських наук, професор, професор кафедри біотехнології Національного авіаційного університету
18. **Басара Іван Михайлович** – магістр Мукачівського державного університету
19. **Бачинська Надія Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи Київського національного університету культури і мистецтв
20. **Бевзюк Марина Сергіївна** – аспірант кафедри спеціальної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
21. **Безус Роман Миколайович** – доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
22. **Бейчук Ніна Григорівна** – лікар ревматолог I категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
23. **Белікова Тетяна Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
24. **Бившева Тамара Федорівна** – викладач-методист Харківського гуманітарно-педагогічного інституту
25. **Білковська Юлія Петрівна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
26. **Біяк Ольга Богданівна** – студентка Навчально-наукового інституту міжнародних економічних відносин імені Б.Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету
27. **Богацька Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
28. **Богомол Олена Сергіївна** – студент Національного університету харчових технологій
29. **Бойко Людмила Демянівна** – лікар ревматолог Вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
30. **Бондар Наталія Василівна** – викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету
31. **Бондаренко Валерія Валентинівна** – магістр Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
32. **Бондаренко Тетяна Анатоліївна** – студентка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

33. **Бондарєва Тетяна Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування
34. **Бондарчук Людмила Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
35. **Бондарчук Наталія Володимирівна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри обліку, аудиту та УФЕБ Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
36. **Борд Роман Владленович** – студент кафедри обчислюваної математики та математичної кібернетики Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
37. **Борисевич Михайло Олегович** – студент юридичного факультету Університету митної справи та фінансів
38. **Боровик Олександр Миколайович** – старший викладач кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування
39. **Бортник Яна Анатоліївна** – студентка Національного авіаційного університету
40. **Брайко Анастасія Романівна** – магістр ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
41. **Бугасвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
42. **Булакова Валентина Анатоліївна** – старший викладач Харківського гуманітарно-педагогічного інституту
43. **Буркова Ілона Сергіївна** – студент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
44. **Бутенко Дар'я Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємницької діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
45. **Варинський Владислав Олексійович** – кандидат політичних наук, викладач кафедри філософії та соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ
46. **Василюк Катерина Костянтинівна** – старший викладач кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
47. **Васильєва Валерія Русланівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
48. **Васильєва Леся Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
49. **Вербицька Ксенія Сергіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
50. **Верещака Таміла Петрівна** – студент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
51. **Вишневська Лоліта Тадеушівна** – лікар ревматолог Вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
52. **Вівсяник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини та інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
53. **Вінічук Марія Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ
54. **Віннічук Алла Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
55. **Вірц Катерина Андріївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
56. **Войтенко Олена Валентинівна** – студентка факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
57. **Воловоденко Леся Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, фінансів та обліку і аудиту Мелітопольського відокремленого підрозділу Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій
58. **Волох Олександр Костянтинович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ
59. **Воляк Леся Романівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України
60. **Воробійова Тетяна Романівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
61. **Вострякова Вікторія Іванівна** – аспірант кафедри економічної кібернетики Вінницького національного аграрного університету
62. **Воцєвська Ольга Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка
63. **Гаватюк Людмила Станіславівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри публічних та корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

64. **Гаврилюк Марія Володимирівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
65. **Гаврилюк Оксана Анатоліївна** – викладач музики Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу, аспірант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
66. **Гаврилюк Софія Миколаївна** – студентка Національного педагогічного університету імені Н.П. Драгоманова
67. **Гавриш Лариса Осипівна** – завідувач ревматологічного відділення, лікар-ревматолог Вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
68. **Гайдей Оксана Володимирівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
69. **Гайдук Ольга Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини ФПО Державного закладу «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
70. **Галагурич Вероніка Василівна** – аспірант кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету
71. **Галиш Ірина Володимирівна** – лікар дерматолог II категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
72. **Галушко Валентина Олександрівна** – доктор технічних наук, доцент, професор кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва і архітектури
73. **Гамкало Христина Романівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
74. **Гараджаев Джейхун Ясин Оглы** – судья Конституционного суда Азербайджанской Республики, кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права юридического факультета Бакинского государственного университета
75. **Гевка Ольга Ігорівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри гістології, цитології та ембріології ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»
76. **Генгало Наталія Олександрівна** – молодший науковий співробітник Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України
77. **Генгало Олег Михайлович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри агрохімії і якості продукції рослинництва імені О.І. Душечкіна Національного університету біоресурсів і природокористування України
78. **Гессен Анатолій Євгенійович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри оподаткування та соціального забезпечення Університету митної справи та фінансів
79. **Гладченко Олександр Іванович** – студент Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
80. **Гладько Світлана Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
81. **Гладюк Мар'яна Петрівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
82. **Годованець Валентина Ігорівна** – магістр Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
83. **Голярдик Наталія Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького
84. **Гордєєва Тамара Федорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної торгівлі Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
85. **Горзов Людмила Федорівна** – старший викладач кафедри дитячої стоматології Ужгородського національного університету
86. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
87. **Гринь Світлана Олександрівна** – доцент кафедри хімічної технології та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
88. **Гріньова Ольга Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
89. **Гродська Еліна Борисівна** – старший викладач Одеського національного політехнічного університету
90. **Гросул Вікторія Анатоліївна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та управління Харківського державного університету харчування та торгівлі
91. **Грузіна Інна Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
92. **Гудим Марія Георгіївна** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

93. **Гуріна Євгенія Сергіївна** – студентка факультету туризму та міжнародних комунікацій Ужгородського національного університету
94. **Гуріна Зоя Володимирівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
95. **Данелюк Ганна Дмитрівна** – студент 6-го курсу, староста гуртка кафедри внутрішньої медицини Буковинського державного медичного університету
96. **Данилова Тетяна Вікторівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України
97. **Данч Любов Михайлівна** – магістр Ужгородського національного університету
98. **Дегтярьова Світлана Сергіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
99. **Демчук Оксана Андріївна** – старший викладач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
100. **Дехтяр Святослав Володимирович** – науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
101. **Дєдова Світлана Миколаївна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
102. **Джафарова Марина Вячеславівна** – кандидат юридичних наук доцент, доцент кафедри адміністративного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ
103. **Дибель Олена Володимирівна** – студентка Буковинського державного медичного університету
104. **Дмитрієва Валерія Олегівна** – студентка факультету журналістики Запорізького національного університету
105. **Довбишова Наталія Олександрівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
106. **Довгопола Юлія Сергіївна** – аспірант кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
107. **Докашенко Вадим Геннадійович** – студент Запорізького національного університету
108. **Дольнікова Любов Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
109. **Доманський Станіслав Вячеславович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
110. **Дроздова Вероніка Вячеславівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету
111. **Дубінчук Наталія Василівна** – психолог Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
112. **Дуброва Наталя Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
113. **Дяченко Маргарита Іванівна** – студент Медичного інституту Сумського державного університету
114. **Єлькін Артем Віталійович** – аспірант Класичного приватного університету
115. **Ємець Тетяна Віталіївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
116. **Єнальєва Ольга Анатоліївна** – аспірант кафедри романо-германської філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили
117. **Єхалов Василь Віталійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини невідкладних станів ФПО Державного закладу «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
118. **Жабенко Олександр Вікторович** – кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституте вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
119. **Жадько Костянтин Степанович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва та економіки підприємства Університету митної справи та фінансів
120. **Жарова Оксана Павлівна** – аспірант кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»
121. **Жеро Наталія Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапевтичної стоматології Ужгородського національного університету
122. **Жмурко Наталія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
123. **Жусь Оксана Миколаївна** – старший викладач кафедри економіки підприємства Одеської державної академії будівництва та архітектури
124. **Заболоцький Антон Юрійович** – директор центру дистанційного навчання Університету економіки і права «КРОК»

125. **Завгородня Наталія Ігорівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
126. **Запара Андрій Петрович** – магістр Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
127. **Захаренко Віталій Олександрович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
128. **Захарчук Тетяна Миколаївна** – практичний психолог дошкільного освітнього закладу, аспірант кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія»
129. **Зеліско Інна Михайлівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України
130. **Зінченко Олександра Миколаївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
131. **Золотарьов Сергій Костянтинович** – кандидат економічних наук, доцент, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
132. **Іванова Наталія Іванівна** – лікар психіатр Вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
133. **Іванова Наталія Миколаївна** – лікар психотерапевт I категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
134. **Іванцюра Михайло Ярославович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
135. **Іванюха Тетяна Валеріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії комунікації, реклами та зв'язків із громадськістю Запорізького національного університету
136. **Ільницький Володимир Олегович** – аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
137. **Істоміна Катерина Юріївна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
138. **Ісхакова Олена Миколаївна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
139. **Іщенко Тетяна Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
140. **Калашнікова Людмила Володимирівна** – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили
141. **Карабань Олександр Валерійович** – науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
142. **Карабін Оксана Йосифівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформатики і методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
143. **Карбівнича Тетяна Василівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
144. **Карнаухова Антоніна Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
145. **Карпенко Єлизавета Олегівна** – провідний економіст АТ «Ощадбанк»
146. **Карпенко Зінаїда Павлівна** – старший викладач кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
147. **Карпова Катерина Сергіївна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
148. **Каширіна Аліна Петрівна** – студентка Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
149. **Кістриця Діана Василівна** – студентка факультету управління торговельно-підприємницькою та митною діяльністю Харківського державного університету харчування та торгівлі
150. **Клименко Марія Миколаївна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
151. **Клігуненко Олена Миколаївна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини невідкладних станів ФПО Державного закладу «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
152. **Коваленко Анастасія Костянтинівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
153. **Коваленко Ніна Григорівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
154. **Ковальчук Любов Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет

155. **Ковалюк Олесь Михайлівна** – старший лаборант кафедри плодоовочівництва і виноградарства Ужгородського національного університету
156. **Ковінько Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
157. **Козачинська Вікторія Валеріївна** – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
158. **Колесова Ольга Сергіївна** – студентка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
159. **Колеснік Євгенія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
160. **Коломієць Андрій Миколайович** – студент Юридичного інституту Київського міжнародного університету
161. **Колосова Ольга Олександрівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загально правових дисциплін Черкаського факультету Національного університету «Одеська юридична академія»
162. **Коляда Тетяна Анатоліївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
163. **Комінарець Тетяна Вільямівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної, початкової освіти й психології Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради
164. **Копильцов Віталій Миколайович** – аспірант кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України
165. **Корольчук Людмила Миколаївна** – адвокат
166. **Корягіна Альона Юріївна** – викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили
167. **Корягіна Тетяна Вікторівна** – кандидат державного управління, доцент кафедри оподаткування та соціального забезпечення Університету митної справи та фінансів
168. **Костенко Євген Якович** – доктор медичних наук, професор, декан стоматологічного факультету Ужгородського національного університету
169. **Кофто Дмитро Георгійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри охорони праці та інженерії середовища Національного університету біоресурсів і природокористування України
170. **Кочева Надія Сегіївна** – технік центру дистанційного навчання Університету економіки і права «КРОК»
171. **Кравченко Оксана Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
172. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
173. **Крамаренко Катерина Володимирівна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
174. **Креховець Аліна Вадимівна** – студентка Національного університету «Києво-Могилянська академія»
175. **Кривицька Іветта Анатоліївна** – доцент кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
176. **Кричевська Олена Анатоліївна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
177. **Круглов Віталій Вікторович** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
178. **Круць Роман Олександрович** – доктор біологічних наук, викладач кафедри анестезіології Вінницького національного медичного університету
179. **Крючкова Валерія Валеріївна** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
180. **Кубрак Олександр Миколайович** – магістр Київського національного університету технологій та дизайну
181. **Кудряченко Ольга Павлівна** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
182. **Кулінка Юлія Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики технологічної освіти Криворізького державного педагогічного університету

183. **Курочка Катерина Миколаївна** – магістр Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
184. **Кушина Лілія Русланівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
185. **Кушнір Леонтій Дмитрович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини та інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
186. **Куц Марія Олександрівна** – студентка Університету державної фіскальної служби України
187. **Лаже Оксана Володимирівна** – викладач кафедри соціології, психології та гуманітарних дисциплін Криворізького факультету Запорізького національного університету
188. **Лисенко Ніна Ігорівна** – студент Одеського національного медичного університету
189. **Литвин Лариса Миколаївна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
190. **Литвинчук Леся Михайлівна** – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
191. **Литвинюк Людмила Олександрівна** – кандидат філологічних наук, учитель вищої категорії, старший вчитель Гімназії № 283 міста Києва
192. **Литвишко Олена Миколаївна** – викладач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
193. **Лиценко Ірина Олександрівна** – аспірант Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
194. **Літінська Ольга Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
195. **Ліщинська Людмила Броніславівна** – доктор технічних наук, професор, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
196. **Лобза Алла В'ячеславівна** – доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
197. **Лозіна Аліна Ігорівна** – студентка факультету управління торговельно-підприємницькою та митною діяльністю Харківського державного університету харчування та торгівлі
198. **Лозовська Людмила Іванівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної інформатики Національної металургійної академії України
199. **Ломачевська Ганна Григорівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
200. **Лопатко Ксенія Миколаївна** – студентка Одеського національного економічного університету
201. **Луканьова Світлана Михайлівна** – доцент кафедри безпеки життєдіяльності Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
202. **Ляшенко В.В.** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
203. **Мазур Ольга Михайлівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
204. **Малоок Ірина Анатоліївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
205. **Малоок Наталія Русланівна** – студентка Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
206. **Мананкова Валентина Леонідівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
207. **Мандзюк Олена Романівна** – аспірант факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка
208. **Маньчук Ілона Василівна** – магістр, молодший науковий асистент Науково-дослідної лабораторії когнітивної психології Національного університету «Острозька академія»
209. **Маргітай Любов Григорівна** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри плодоовочівництва і виноградарства Ужгородського національного університету
210. **Маринат Анастасія Сергіївна** – магістр Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
211. **Марченко Юлія Володимирівна** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
212. **Маслова Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи Київського національного торгово-економічного університету
213. **Медвідь Ірина Миколаївна** – асистент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
214. **Мельник Володимир Семенович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри дитячої стоматології Ужгородського національного університету
215. **Менсо Ірина Володимирівна** – аспірант кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»

216. **Метельська Наталія Станіславівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри управління безпеністю та якістю товарів Київського національного торговельно-економічного університету
217. **Михайлик Володимир Іванович** – старший викладач кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
218. **Мізунська Ірина Романівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
219. **Мірошниченко Оксана Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри психології Академії державної пенітенціарної служби
220. **Молоткіна Валентина Костянтинівна** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
221. **Москалюк Наталія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
222. **Мукан Наталія Василівна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
223. **Нагорна Ольга Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інвестиційної діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
224. **Надибська Оксана Ярославівна** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ
225. **Наконечна Наталія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ
226. **Наумова Юлія Борисівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
227. **Нейжпапа Людмила Станіславівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені Н.П. Драгоманова
228. **Некіт Катерина Георгіївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
229. **Нестеренко Валерія Валеріївна** – студент Харківської гуманітарно-педагогічної академії
230. **Нечаєв Ілля Геннадійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри неврології Запорізького державного медичного університету
231. **Овчарова Ірина Арсентіївна** – викладач Харківського гуманітарно-педагогічного інституту
232. **Одарченко Микола Семенович** – кандидат технічних наук, професор, професор кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
233. **Одношєвна Ольга Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
234. **Олефіренко Вікторія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної торгівлі Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
235. **Онишків Зіновій Михайлович** – доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
236. **Онищенко Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
237. **Опанасюк Тетяна Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології і соціології Рівненського державного гуманітарного університету
238. **Орел Віталій Олександрович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
239. **Осацька Юлія Євгеніївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри оподаткування та соціального забезпечення Університету митної справи та фінансів
240. **Павленко Катерина Михайлівна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету
241. **Павлюк Тетяна Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
242. **Павлюченко Юрій Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри управління безпеністю та якістю товарів Київського національного торговельно-економічного університету
243. **Паничок Тетяна Ярославівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету
244. **Паркулаб Оксана Григорівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
245. **Перетятко Альона Валеріївна** – студентка Університету митної справи та фінансів

246. **Петльована Людмила Юріївна** – студентка Київського національного університету культури і мистецтв
247. **Петричко Марія Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Мукачівського державного університету
248. **Петрушка Ігор Михайлович** – доктор технічних наук, професор кафедри екологічної безпеки та природоохоронної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»
249. **Підгірний Андрій Тарасович** – студент Університету митної справи та фінансів
250. **Піддубна Антоніна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри клінічної імунології, алергології та ендокринології Буковинського державного медичного університету
251. **Піддубний Василь Вікторович** – асистент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
252. **Пірог Станіслав Вікторович** – аспірант кафедри економіки підприємства та управління персоналом Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
253. **Плаксун Вікторія Петрівна** – студентка фінансово-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
254. **Пожар Вадим Георгійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
255. **Політанський Іван В'ячеславович** – студент Запорізького державного медичного університету
256. **Поліщук Ірина Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
257. **Половко Андрій Володимирович** – магістр Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
258. **Полстяной Андрій Олександрович** – асистент кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
259. **Пономарьова Оксана Борисівна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
260. **Попенко Віктор Йосипович** – старший науковий співробітник Науково-виробничої корпорації «Київський інститут автоматки»
261. **Попова Анна Олександрівна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
262. **Прокоф'єва Олеся Олексіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
263. **Проценко Катерина Вікторівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
264. **Пюра Олена Станіславівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
265. **Ракицька Світлана Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Одеської державної академії будівництва та архітектури
266. **Ривліна Валентина Миколаївна** – аспірант Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
267. **Роботецький Роман Ярославович** – студент Інституту психології Вроцлавського Університету, Польща
268. **Рожко Анастасія Аркадіївна** – студент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
269. **Рожков Юрій Григорович** – асистент кафедри романо-германських мов та перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
270. **Роман Вікторія Володимирівна** – старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
271. **Рошдіна Нінель Вікторівна** – кандидат економічних наук, Одеський національний морський університет
272. **Рудик Тамара Олександрівна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
273. **Рудницька Катерина Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету
274. **Русул Любов Василівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
275. **Савчук Олег Вікторович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри психіатрії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
276. **Сасенко Лілія Анатоліївна** – студентка Університету митної справи та фінансів

277. **Сажин Наталія Іванівна** – лікар ревматолог Вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
278. **Салата Галина Володимирівна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи Київського національного університету культури і мистецтв
279. **Самойленко Наталя Андріївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
280. **Санкін Юрій Юрійович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
281. **Свистун Людмила Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
282. **Світлична Вікторія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
283. **Світлична Тетяна Іванівна** – доцент кафедри економіки підприємства, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
284. **Седінкін Владислав Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини невідкладних станів ФПО Державного закладу «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
285. **Семенов Андрій Григорович** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, Класичний приватний університет
286. **Семенова Валерія Євгенівна** – студент Запорізького державного медичного університету
287. **Сергєєва Наталя Сергіївна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
288. **Сердулець Юлія Іванівна** – лікар ревматолог I категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
289. **Середницька Ірина Володимирівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
290. **Сизранова Світлана Володимирівна** – студентка факультету програмної інженерії Коледжу комп'ютерних технологій та економіки Київського національного авіаційного університету
291. **Синьова Тетяна Владленівна** – студентка Міжнародного гуманітарного університету
292. **Синьокий Олег Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри журналістики Запорізького національного університету
293. **Синюк Аліна Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
294. **Сілаєва Вікторія Ігорівна** – студентка Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
295. **Сіліна Ірина Сергіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
296. **Сімків Лілія Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії економіки та управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
297. **Сімон Анастасія Павлівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
298. **Скалевська Ганна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
299. **Складанна Катерина Ігорівна** – аспірант Класичного приватного університету
300. **Скутін Андрій Олександрович** – випускник аспірантури, магістрант відділення післядипломної освіти за спеціальністю «Управління навчальним закладом» Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
301. **Соколова Євгенія Борисівна** – асистент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
302. **Сорокіна Світлана Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
303. **Сосенкова Катерина Романівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
304. **Сотник Ганна Ігорівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
305. **Сподар Катерина Вікторівна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
306. **Спняк Галина Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету
307. **Старовойт Тетяна Павлівна** – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
308. **Стасюк Анна Владиславівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
309. **Сташко Марія Миколаївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

310. **Стецик Андрій Орестович** – асистент кафедри ортопедичної стоматології Ужгородського національного університету
311. **Стовбун Альона Олексіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
312. **Стогній Тетяна Сергіївна** – магістр Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
313. **Стокалюк Олег Володимирович** – кандидат технічних наук, начальник відділу заочного та дистанційного навчання Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
314. **Табінський Віктор Антонович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Університету митної справи та фінансів
315. **Танащук Катерина Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету
316. **Твердохліб Наталія Валеріївна** – викладач музики Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу, аспірант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
317. **Телятник Валентина Миколаївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
318. **Ткаченко Максим Володимирович** – студент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
319. **Ткачук Василь Онурійович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету
320. **Ткачук Мирослава Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
321. **Тодосієнко Анна Олександрівна** – старший викладач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету
322. **Толкачова Анжеліка Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Бердянського державного педагогічного університету
323. **Толмачова Ірина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології Харківської гуманітарно-педагогічної академії
324. **Тонконог Ірина Віталіївна** – асистент кафедри сучасних європейських мов Київського національного торговельно-економічного університету
325. **Трегуб Євгеній Сергійович** – студент Харківського національного медичного університету
326. **Трибулькевич Катерина Георгіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і загальної психології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
327. **Тупіков Михайло Сергійович** – студент Запорізького національного університету
328. **Уваров Денис Юрійович** – керівник проектного-конструкторського відділу Інженерно-будівельного підприємства «ФОРТ»
329. **Уварова Анастасія Сергіївна** – дизайн-директор Благодійного фонду «Сантис»
330. **Федишин Майя Пилипівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
331. **Федько Олександр Іванович** – студент Київського національного університету технологій та дизайну
332. **Холмакова Юлія Валеріївна** – викладач кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного університету культури і мистецтв
333. **Хомяк Володимир Ігорович** – кандидат біологічних наук, асистент кафедри онкології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
334. **Цемашко Юлія Сергіївна** – аспірант кафедри економіки підприємства Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
335. **Цимбалюк Олександра Олегівна** – студент Харківського національного університету будівництва та архітектури
336. **Чайка Оксана Григорівна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри екологічної безпеки та природоохоронної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»
337. **Черевко Оксана Степанівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
338. **Черніченко Людмила Анатоліївна** – аспірант кафедри спеціальної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
339. **Чумак Людмила Валентинівна** – старший викладач кафедри педагогіки Донбаського державного педагогічного університету
340. **Чхаїдзе Анна Олександрівна** – кандидат психологічних наук, викладач кафедри практичної психології Херсонського державного університету
341. **Шабуніна Вікторія Валентинівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

342. **Шапіро Вікторія Сергіївна** – кандидат юридичних наук Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
343. **Шаповалова Владислава Сергіївна** – кандидат психологічних наук, викладач кафедри педагогіки та психології Національного фармацевтичного університету
344. **Швець Тетяна Андріївна** – доцент кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
345. **Шевченко О.В.** – студент Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
346. **Шейдик Кароліна Артурівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри плодоовочівництва і виноградарства Ужгородського національного університету
347. **Шелепкина Інна Миколаївна** – старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
348. **Шендрікова Анастасія Володимирівна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
349. **Шидловська Олена Броніславівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
350. **Шинкаренко Катерина Едуардівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
351. **Шостак Анатолій Вікторович** – член-кореспондент АН ВО України, кандидат соціологічних наук, професор за спеціальністю «Соціологія управління» Національного університету біоресурсів і природокористування України
352. **Шудляк Наталія Олександрівна** – аспірант кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
353. **Шуддик Анатолій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
354. **Шульга Марина Олегівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
355. **Юсипчук Людмила Анатоліївна** – аспірант Класичного приватного університету
356. **Яковенко Віта Валеріївна** – викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
357. **Янченко Тамара Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка
358. **Яремко Галина Володимирівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
359. **Яремко Зоряна Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
360. **Яровицька Наталія Анатоліївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Харківського національного університету будівництва і архітектури
361. **Яценко Галина Петрівна** – аспірант кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 12 (39) грудень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: Г. Кривогуз
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 28.12.2016 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 22,09. Тираж 100 прим.
Зам. 1216-48.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.